

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL, 2-SON

journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov, f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev, p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD, dots. P.Lutfullayev, PhD, dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, Faks: (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

Nashr sanasi: 02.05.2026

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi. Jurnal Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

TISHLI QUTILI PAXTA TOZALASH MASHINASINING HOLATINI BASHORATLI KUZATUV UCHUN FIZIKAGA ASOSLANGAN GIBRID MODELLASHTIRISH

Abdulazizov Baxrom Toshmirza o'g'li¹

Baymatov Paziljon Jamoldinovich¹

Inoyatov Shukurillo Turg'unboyevich²

Sharibayev Nosir Yusupjanovich³

Jarin Anatoliy Lavrentievich⁴

¹Namangan Davlat Universiteti

²Namangan Davlat pedagogika instituti

³Namangan Davlat Texnika Universiteti

⁴Belarussiya Milliy Texnika Universiteti

Abstrakt. Aylanma mexanizmlarning ishonchliligi sanoat samaradorligining asosiy tayanchi sifatida qolmoqda, ayniqsa paxta tozalash korxonalarida, bu yerda paxta tozalash mashinalari o'zgaruvchan mexanik yuklamalar ostida faoliyat yuritadi. Transmissiyadagi kutilmagan nosozliklar ishlab chiqarishdagi jiddiy zararlar va energiya sarfini oshirishga sabab bo'lishi mumkin. Ushbu ishda 75 kVt quvvatli asinxron motor bilan ishlaydigan tishli qutili paxta tozalash mashinasining holatini bashoratli monitoring qilish uchun fizik tamoyillarga asoslangan gibridd model taklif etiladi.

Kalit so'zlar: bashoratli texnik xizmat ko'rsatish, gibridd modellashtirish, tebranish diagnostikasi, vites qutisi dinamikasi, Kalman filtri, holatni kuzatish, paxta tozalash mashinasi, sanoat tahlili.

ГИБРИДНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ НА ОСНОВЕ ФИЗИКИ ДЛЯ ПРОГНОЗНОГО МОНИТОРИНГА СОСТОЯНИЯ РЕДУКТОРНОЙ ХЛОПКОВОЛОНКИ

Аннотация. Надежность вращающихся механизмов остается ключевым фактором эффективности промышленного производства, особенно на хлопкоочистительных заводах, где хлопкоочистительные машины работают под переменными механическими нагрузками. Непредвиденные отказы трансмиссии могут привести к значительным производственным потерям и увеличению энергопотребления. В данной статье предлагается гибридная модель, основанная на физических принципах, для прогнозирующего мониторинга состояния редукторной хлопкоочистительной машины, работающей от асинхронного двигателя мощностью 75 кВт.

Ключевые слова: прогнозирующее техническое обслуживание, гибридное моделирование, вибрационная диагностика, динамика редуктора, фильтр Калмана, мониторинг состояния, хлопкоочистительная машина, промышленная аналитика.

PHYSICS-BASED HYBRID MODELING FOR PREDICTIVE MONITORING OF THE CONDITION OF A GEARBOX COTTON GRINDER

Abstract. *The reliability of rotating machinery remains a key pillar of industrial efficiency, especially in cotton ginning plants, where ginning machines operate under variable mechanical loads. Unexpected transmission failures can cause significant production losses and increased energy consumption. This paper proposes a hybrid model based on physical principles for predictive monitoring of the condition of a geared cotton ginning machine powered by a 75 kW asynchronous motor.*

Keywords: *predictive maintenance, hybrid modeling, vibration diagnostics, gearbox dynamics, Kalman filter, condition monitoring, cotton ginning machine, industrial analytics.*

KIRISH

Sanoat raqobatbardoshligi tobora ko'proq aylanuvchi mashinalarning ishonchliligiga bog'liq. Paxtani qayta ishlash zavodlarida jin mashinalari tola ajratish va o'tkazish qobiliyatining barqarorligi uchun mas'ul bo'lgan muhim aktivlarni ifodalaydi. Ularning ishlashi elektr drayvlar, mexanik uzatmalar va o'zgaruvchan material yuklari o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirlarni o'z ichiga oladi. Bu o'zaro ta'sirlar an'anaviy monitoring usullari qo'llanilganda nosozliklarni aniqlashni murakkablashtiradigan chiziqli bo'lmagan dinamik xatti-harakatlarni keltirib chiqaradi.[6]

Profilaktik texnik xizmat ko'rsatish strategiyalari — an'anaviy ravishda belgilangan xizmat ko'rsatish oraliqlariga asoslangan — stoxastik degradatsiya jarayonlarini hisobga olmaydi. Natijada, zamonaviy ishlab chiqarish paradigmalari uzluksiz sensorlar va ilg'or tahlillar tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan bashoratli texnik xizmat ko'rsatishga urg'u beradi.

Vibratsiyaga asoslangan diagnostika uzoq vaqtdan beri nomutanosiblik, valning noto'g'ri joylashishi, bo'shashish va podshipnik nuqsonlari kabi strukturaviy anomaliyalarni aniqlashning eng informatsion usullaridan biri sifatida tan olingan. Biroq, tebranish signallarining o'zi transmissiya kuchlanishining tarqalishini to'liq aniqlay olmaydi. Tensiometrik o'lchovlar uzatiladigan kuchlarni to'g'ridan-to'g'ri miqdorini aniqlash orqali qo'shimcha tushuncha beradi va shu bilan ortiqcha yuklanish holatlarini oldindan aniqlash imkonini beradi.[14]

Sanoat sensorlaridagi yutuqlarga qaramay, xom signalni olish va fizik jihatdan talqin qilinadigan sog'liq ko'rsatkichlari o'rtasida jiddiy tafovut saqlanib qolmoqda. Sof ma'lumotlarga asoslangan modellar ko'pincha umumlashtirilmaydi, sof nazariy modellar esa real dunyodagi noaniqlik bilan kurashadi. Shuning uchun yaqinda o'tkazilgan tadqiqotlar birinchi tamoyillar fizikasini statistik o'rganish bilan birlashtiradigan gibrid yondashuvlarni qo'llab-quvvatlaydi.

Ushbu tadqiqotda regulyatorli val tezligiga (730–750 rpm) ega bo'lgan reduktorli jin mashinasi uchun shunday gibrid tizim ishlab chiqilmoqda. Asosiy hissalar quyidagilar:

- Transmissiya dinamikasini tavsiflovchi chiziqli bo'lmagan elektromexanik modelni shakllantirish,
- strukturaviy sanoat signallari ma'lumotlar bazasini yaratish,
- fizikaga asoslangan sog'liqni saqlash ko'rsatkichini ishlab chiqish,
- yashirin holatni baholash uchun Kalman filtrlash usulini qo'llash,
- nazorat ostidagi anomaliya in'ektsiyasi orqali tasdiqlash.

Deterministik mexanikani ehtimollik xulosasi bilan birlashtirish orqali ish og'ir yuk ko'taradigan to'qimachilik mashinalari uchun bashoratli diagnostikani rivojlantiradi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Aylanuvchi mashinalarning holatini monitoring qilish so'nggi uch o'n yillikda sezilarli darajada rivojlandi. Dastlabki tadqiqotlar asosan spektral tebranish tahliliga qaratilgan bo'lib, unda xarakterli chastota cho'qqilari ma'lum mexanik nosozliklar bilan bog'liq edi. Samarali bo'lishiga qaramay, chastota sohasi texnikalari ko'pincha mutaxassislarning talqinini talab qiladi va statsionar bo'lmagan yuklar ostida qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

So'nggi tadqiqotlar modelga asoslangan diagnostikaga urg'u beradi. Lei va boshqalar (2018) o'quv ma'lumotlari cheklangan bo'lsa, fizikaga asoslangan ko'rsatkichlar qora quti neyron tarmoqlaridan sezilarli darajada ustun ekanligini ko'rsatdilar. Jardine va boshqalar bashoratli texnik xizmat ko'rsatishning iqtisodiy foydalarini ta'kidlab, ishlamay qolish vaqtini 30% gacha kamaytirishni taxmin qilishdi.[7]

Tishli g'ildiraklar bilan boshqariladigan tizimlar orqaga burilish, vaqt o'zgarishi bilan o'zgaradigan to'rning qattiqligi va ishqalanishli qizdirish tufayli qo'shimcha modellashtirish murakkabligini keltirib chiqaradi. Shuning uchun chiziqli bo'lmagan holat-fazoviy tasvirlar, ayniqsa Kalman filtri kabi rekursiv baholashlar bilan birlashtirilganda mashhurlikka erishdi.

Gibrid modellashtirish — regressiya yoki mashina o'rganishi fizik qonunlar bilan cheklangan — talqin qilish va bashorat qilish kuchi o'rtasidagi mustahkam murosaga aylangan. Biroq, paxtani qayta ishlash mashinalarida qo'llanilishi kamligicha qolmoqda, bu esa ushbu tadqiqotni rag'batlantiradi.[4]

Tizim arxitekturasini va ma'lumotlarni yig'ish

Tekshirilgan jin mashinasi 75 kVt quvvatga ega uch fazali asenkron motor bilan ishlaydi. Reduktorli reduktor deyarli doimiy aylanish tezligini saqlab turganda chiqish momentini oshiradi. Tezlikni barqarorlashtirish to'lani qayta ishlashning izchilligini yaxshilasa-da, agar monitoring faqat rpm o'lchovlariga tayansa, bu erta mexanik nosozliklarni yashirishi mumkin.

Signalni olish bir daqiqalik aniqlikda modellashtirildi va yetti kun davomida 10 080 ta sinxronlashtirilgan kuzatuvlar yaratildi. Yozib olingan o'zgaruvchilar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- burchak tezligi $\omega(t)$,
- stator oqimi $I(t)$,
- faol quvvat $P(t)$,
- yuk koeffitsienti $KL(t)$,
- Kamar tarangligi $F_t(t)$,
- tebranish tezligi $V(t)$,
- yotoq harorati $T_b(t)$,
- Paxtani oziqlantirish tezligi $q(t)$.

Nazorat ostidagi anomaliyalar realistik sanoat buzilishlarini ifodalash uchun tasodifiy ravishda kiritildi. Bu hodisalar tebranish amplitudalarining ko'tarilishiga, issiqlik o'sishiga va momentning keskin oshishiga olib keldi.

Olingan ma'lumotlar bazasi mashina xatti-harakatlarining raqamli egizaklarga o'xshash tasvirini hosil qiladi.[10]

4. Chiziqli bo'lmagan elektromexanik modellashtirish

$$P(t) = \sqrt{3}UI(t)\cos \varphi\eta$$

Dvigatel yuklanishi quyidagicha aniqlanadi:

$$K_L(t) = \frac{P(t)}{P_{\text{rated}}}$$

0,85 dan yuqori qiymatlar odatda termal stress xavfini ko'rsatadi. Transmissiya quyidagilarga bo'ysunadi:

$$J\dot{\omega} = M_e - M_r - B\omega - M_f$$

bu yerda Kulon ishqalanishini ifodalaydi. Elektromagnit moment: M_f

$$M_e = \frac{P}{\omega}$$

Qarshilik momenti besleme tezligiga nisbatan chiziqli bo'lmagan sifatida modellashtirilgan:

$$M_r = k_1q + k_2q^2$$

Bu kvadratik bog'liqlik yuqori o'tkazuvchanlikda tola siqilishining ortishini aks ettiradi. Vaqt o'tishi bilan o'zgarib turadigan to'r qattiqligi quyidagicha taxmin qilinadi:

$$k(t) = k_0 + k_m \sin(\omega_m t)$$

rezonans sharoitida tebranishni kuchaytirishi mumkin bo'lgan parametrik qo'zg'alishni joriy etish.

Transmissiya majburiy osilator sifatida ko'rib chiqiladi:

$$m\ddot{x} + c\dot{x} + kx = F_0 + F_d(t)$$

Tebranish energiyasi:

$$E_v = \frac{1}{2}mV_{RMS}^2$$

Termal evolyutsiya:

$$C\dot{T}_b = \gamma M\omega - h(T_b - T_{env})$$

ishqalanishli isitish mexanik quvvat yo'qotilishi bilan kengayishini namoyish etadi.

O'lchov shovqinini bartaraf etish uchun tizim quyidagicha ifodalanadi:

$$\begin{aligned} x_{k+1} &= Ax_k + Bu_k + w_k \\ y_k &= Cx_k + v_k \end{aligned}$$

bu yerda va Gauss buzilishlari. Rekursiv bashorat: $w_k v_k$

$$\hat{x}_{k|k-1} = A\hat{x}_{k-1|k-1} + Bu_k$$

Kalman daromadi:

$$K_k = P_{k|k-1} C^T (C P_{k|k-1} C^T + R)^{-1}$$

Filtr signal dispersiyasini taxminan ga kamaytirdi va bu anomaliyani ajratishni yaxshiladi. 18 – 25%

Kompozit indikator joriy etiladi:

$$HSI = w_1 \frac{V}{V_{lim}} + w_2 \frac{T_b}{T_{lim}} + w_3 \frac{M}{M_{lim}}$$

Chegara talqini:

- $HSI < 0.7$ - nominal
- 0.7-1.0 - degradatsiya boshlanishi
- 1.0-kritik holat

Ushbu metrika ko'p domenli fizikani bitta diagnostik skalyarga birlashtiradi.

$$V = \beta_0 + \beta_1 M + \beta_2 F_t + \beta_3 T_b + \beta_4 K_L + \epsilon$$

Harorat va moment dominant bashorat qiluvchi omillar sifatida paydo bo'ldi (). Model aniqligi: $p < 0.01$

$$R^2 \approx 0.81$$

kuchli tushuntirish qobiliyatidan dalolat beradi.

NATIJALAR

Nominal rejim:

- Tezlik ≈ 740 rpm
- Yuk: 65 – 80%
- Tebranish < 4 mm/s

Anomal rejim:

- Tebranish > 7 mm/s
- Harorat $\approx 100^\circ\text{C}$
- Vibratsiyaning o'sishidan oldin momentning keskin ko'tarilishi kuzatildi

Shunisi e'tiborga loyiqki, momentning oshishi kritik tebranishdan oldin sodir bo'lgan, $\downarrow \sim 12-18$ daqiqa - bu qimmatli bashorat oynasi.

Taklif qilinayotgan gibril monitoring tizimining talqin qilinishini yaxshilash uchun jin mashinasining elektromexanik xatti-harakati va degradatsiya naqshlarini vizualizatsiya qilish uchun bir nechta grafik tahlillar ishlab chiqildi.

1-rasm yetti kunlik kuzatuv davrida valning aylanish tezligining vaqtinchalik evolyutsiyasini ko'rsatadi. Paxtani oziqlantirish tezligining o'zgarishi natijasida yuzaga kelgan stoxastik yuk o'zgarishlariga qaramay, vites qutisi tezlikni 730–750 rpm tor diapazonda saqlab qoldi.

Katta og'ishlarning yo'qligi burchak tezligini barqarorlashtirishda reduktor uzatishning samaradorligini tasdiqlaydi. Biroq, bu shuningdek, tishli tizimlarda tezlikning o'zi yetarlicha sezgir diagnostika parametri emasligini ko'rsatadi, chunki muhim nosozliklar rpmlarda sezilarli o'zgarishlarsiz paydo bo'ldi.

1-rasm. O'zgaruvchan sanoat yuk sharoitida yuqori aylanish barqarorligini namoyish etuvchi vites qutisi tomonidan boshqariladigan val tezligining vaqt ketma-ketligi profili.

2-rasm faol quvvat va dvigatel yuk ko'effitsienti o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi. Nominal sharoitlarda mashina nominal quvvatning 65–80% doirasida ishladi, bu esa energiya tejamkorligini ko'rsatadi.

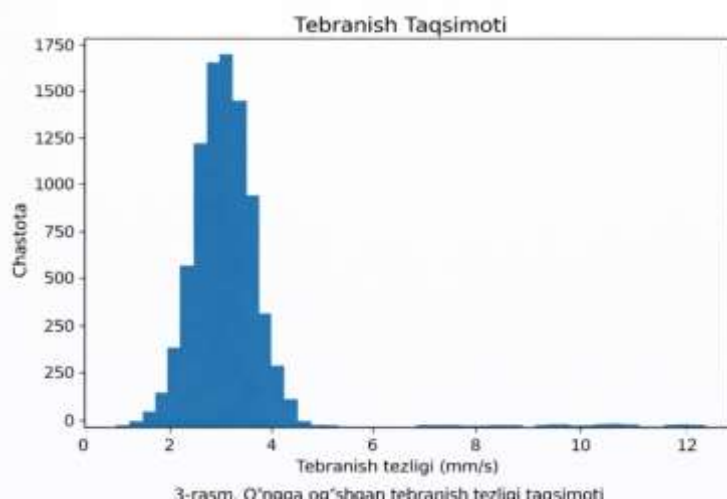
Qisqa muddatli ortiqcha yuklanish mintaqalari aniq ajralib turadi va in'ektsiya qilingan anomaliya oynalari bilan mos keladi. Bu cho'qqilar qarshilik momenti va elektr talabi o'rtasidagi chiziqli bo'lmagan bog'liqlikni ko'rsatadi.

Muhandislik nuqtai nazaridan, takroriy ortiqcha yuklanish sikllari izolyatsiyaning degradatsiyasini tezlashtirishi va hayot aylanishi xarajatlarini oshirishi mumkin.

2-rasm. Momentning kuchayishi bilan bog'liq bo'lgan vaqtinchalik ortiqcha yuklanish rejimlarini ta'kidlaydigan faol quvvat va yuk ko'effitsienti tendentsiyalari.

3-rasmda ko'rsatilgan tebranish tezligi gistogrammasi o'ngga burilgan taqsimotni ko'rsatadi. Ko'pgina kuzatuvlar 4 mm/s dan past bo'lib qolmoqda, bu o'rta quvvatli aylanadigan mashinalar uchun ISO tebranish darajasi bo'yicha ko'rsatmalarga mos keladi.

Ikkilamchi dum 7 mm/s dan oshib ketadi, bu simulyatsiya qilingan nosozlik holatlariga mos keladi. Bu ajratish tebranish RMS sog'lom va buzilgan ishlash o'rtasidagi samarali farqlovchi ekanligini ko'rsatadi.

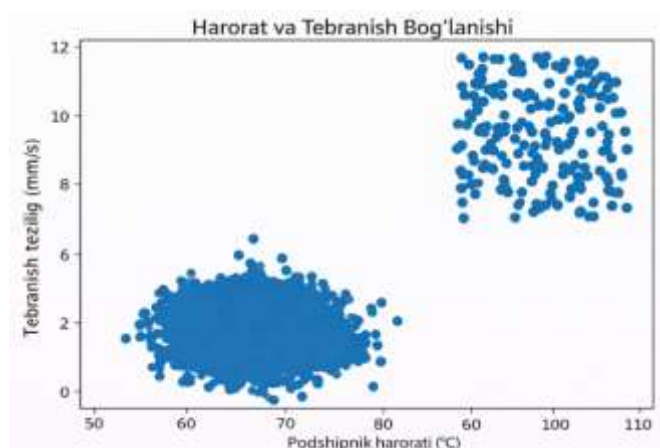
3-rasm. O'naga oq'shaan tebranish tezligi taqsimoti

3-rasm. Nominal va anomal rejimlar o'rtasida aniq ajratilishini ko'rsatuvchi tebranish tezligining statistik taqsimoti.

4-rasm tebranish amplitudasi bilan birga rulman haroratining o'zgarishini tasvirlaydi. Kuchli termo-mexanik bog'lanish kuzatilishi mumkin: harorat ko'tarilishi qisqa vaqt kechikishi bilan tebranish energiyasining ortishiga ergashadi.

Bu xatti-harakatlar erta nuqson shakllanishi paytida ishqalanish yo'qotishlarining kuchayishi haqidagi gipotezani qo'llab-quvvatlaydi.

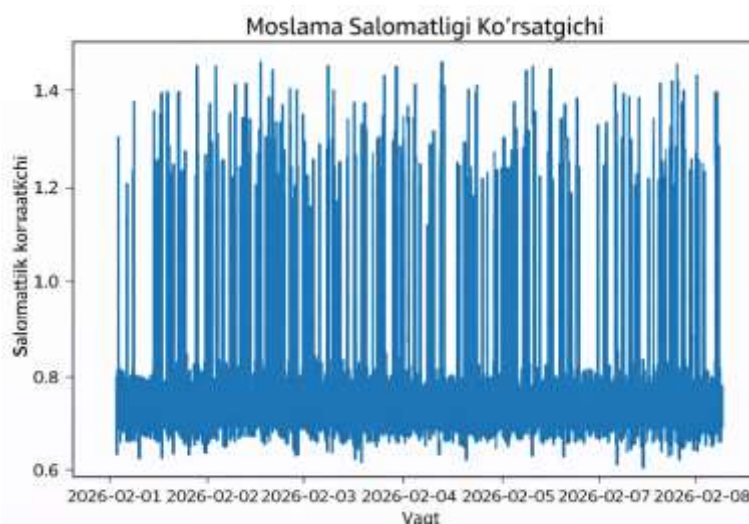
Amalda, haroratni kuzatish asosiy signal signali o'rniga tasdiqlovchi dalillarni taqdim etadi, chunki termal inertiya javobni kechiktiradi.

4-rasm. Parchalanish boshlanishida ishqalanish natijasida hosil bo'lgan issiqlik o'sishini ko'rsatadigan tebranish-harorat dinamikasi bilan bog'liq.

Uzatilgan moment va tebranish tezligi o'rtasidagi tarqoq korrelyatsiya grafigi 5-rasmda keltirilgan. Deyarli chiziqli trend regressiya topilmalarini tasdiqlaydi va momentni strukturaviy qo'zg'alishning oldingi omili sifatida tasdiqlaydi.

Muhimi, tebranish ko'tarilishlaridan oldin bir nechta yuqori moment nuqtalari paydo bo'ladi, bu esa proaktiv texnik xizmat ko'rsatish aralashuvlari uchun mos keladigan bashoratli oynani ko'rsatadi.

5-rasm. Uzatilgan moment va tebranish tezligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik momentning ko'tarilishini erta nosozlik ko'rsatkichi sifatida ko'rsatadi.

MUNOZARA

Grafik tahlil shuni tasdiqlaydiki, ko'p domenli sensorlar bitta parametrli monitoringga nisbatan nosozliklarni kuzatishni sezilarli darajada yaxshilaydi. Xususan, momentdan olingan indikatorlar va tebranish energiyasining kombinatsiyasi beqarorlikni faqat harorat o'lchovlariga qaraganda erta aniqlash imkonini beradi. Sog'liqni saqlash holati indikator murakkab tizim dinamikasini talqin qilinadigan skalyar metrikaga aylantirish orqali qaror qabul qilishni yanada soddalashtiradi.[11]

Bunday vizualizatsiya nafaqat muhandislik diagnostikasini qo'llab-quvvatlaydi, balki model shaffofligini ham oshiradi - bu bashoratli texnik xizmat ko'rsatish texnologiyalarini sanoat miqyosida joriy etishning asosiy talabidir.

7. Sanoat oqibatlari

Metodologiya Sanoat 4.0 tamoyillariga mos keladi va raqamli egizak arxitekturalarini qo'llab-quvvatlaydi. Strukturaviy ma'lumotlar to'plamlari kelajakda Foydali Hayotning Qolgan qismini baholash uchun chuqur o'rganish modellarini joriy etish imkonini beradi.

Masshtablash juda oddiy: boshqaruvchi tenglamalarni o'zgartirmasdan qo'shimcha sensorlarni qo'shish mumkin.

8. Cheklovlar va kelajakdagi tadqiqotlar

Tadqiqot maydon orqali olingan signallarga emas, balki modellashtirilgan signallarga asoslangan. Kelajakdagi ishlar spektral diagnostika, chiziqli bo'lmagan kuzatuvchilar va transformatorga asoslangan vaqtinchalik modellarni o'z ichiga olishi kerak.[15]

Mustahkamlash bo'yicha o'rganish orqali boshqariladigan moslashuvchan chegaralar yana bir istiqbolli yo'nalishni ifodalaydi.

XULOSA

Vites qutisi bilan ishlaydigan paxta tozalash mashinasini kuzatish uchun fizikaga asoslangan gibrid modellashtirish tizimi ishlab chiqildi. Nochiziqli mexanika, termal dinamika, Kalman filtrlash va regressiya analitikasini birlashtirish orqali yondashuv tushunarli va aniq sog'liqni saqlashni baholashni ta'minlaydi.

Natijalar tebranish energiyasi va podshipnik harorati asosiy degradatsiya ko'rsatkichlari ekanligini, moment esa erta ogohlantiruvchi o'zgaruvchi sifatida ishlayotganini tasdiqlaydi. Ushbu metodologiyani qo'llash ishonchlilikni sezilarli darajada oshirishi, texnik xizmat ko'rsatish xarajatlarini kamaytirishi va aqlli paxtani qayta ishlash zavodlariga o'tishni tezlashtirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kalman R.E. A new approach to linear filtering and prediction problems // Journal of Basic Engineering. – 1960. – Vol. 82, No. 1. – P. 35–45.

2. Anderson B.D.O., Moore J.B. Optimal Filtering. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1979. – 357 p.
3. Simon D. Optimal State Estimation: Kalman, H_∞ , and Nonlinear Approaches. – New York: Wiley, 2006. – 552 p.
4. Øksendal B. Stochastic Differential Equations: An Introduction with Applications. – Berlin: Springer, 2003. – 360 p.
5. Gardiner C.W. Handbook of Stochastic Methods. – Berlin: Springer, 2009. – 447 p.
6. Randall R.B. Vibration-based Condition Monitoring: Industrial, Aerospace and Automotive Applications. – Chichester: Wiley, 2011. – 448 p.
7. Jardine A.K.S., Lin D., Banjevic D. A review on machinery diagnostics and prognostics implementing condition-based maintenance // Mechanical Systems and Signal Processing. – 2006. – Vol. 20, No. 7. – P. 1483–1510.
8. Lei Y., Yang B., Jiang X., Jia F. Applications of machine learning to machine fault diagnosis: A review and roadmap // Mechanical Systems and Signal Processing. – 2018. – Vol. 99. – P. 46–61.
9. Nandi S., Toliyat H.A., Li X. Condition monitoring and fault diagnosis of electrical motors – A review // IEEE Transactions on Energy Conversion. – 2005. – Vol. 20, No. 4. – P. 719–729.
10. Benbouzid M.E.H. A review of induction motors signature analysis as a medium for faults detection // IEEE Transactions on Industrial Electronics. – 2000. – Vol. 47, No. 5. – P. 984–993.
11. Antoni J. The spectral kurtosis: A useful tool for characterising non-stationary signals // Mechanical Systems and Signal Processing. – 2006. – Vol. 20, No. 2. – P. 282–307.
12. Bolotin V.V. Random Vibrations of Elastic Systems. – Dordrecht: Springer, 1984. – 468 p.
13. Sharibayev N.Yu., Yunusov O.M., Khoshimov A.A. Intelligent monitoring of electromechanical systems based on vibration diagnostics // IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – 2022. – Vol. 1248. – 012034.
14. Sharibayev N.Yu., Davlatov A.B., Abdullayev L.A. Prognostic analysis of vibration signals in industrial gear drives using Kalman filtering // AIP Conference Proceedings. – 2023. – Vol. 2700. – 030052.
15. Sharibayev N.Yu., Baymatov P.J., Inoyatov Sh.T. Hybrid diagnostic modeling of vibration and torque signals in cotton processing machinery // Proceedings of International Conference on Industrial Engineering. – Namangan, 2023. – P. 58–64.
16. Jarin A.L., Taratyn I.A., Sharibayev N.Yu. Mathematical modeling of stochastic oscillations in gear transmission systems // Prikladnaya mekhanika i tekhnicheskaya fizika. – 2020. – Vol. 84, No. 5. – P. 357–369.
17. Davlatov A.B., Sharibayev N.Yu. Energy-based fault indicators in electromechanical systems // Mekhanika mashin, mexanizmlar va materiallar. – 2022. – No. 2. – P. 34–42.
18. Yin S., Ding S.X., Haghani A., Hao H., Zhang P. A comparison study of basic data-driven fault diagnosis and process monitoring methods // Journal of Process Control. – 2012. – Vol. 22, No. 9. – P. 1567–1581.

“TUSHUNCHALAR TAHLILI” METODI VA UNING BIR TATBIQI

¹*Xabibullo Raxmatullayevich Umarov,*

²*Egamnazarova Jumagul Xudoyor qizi,*

³*Jangibayev Ilhom Usmonqul o'g'li*

¹*Guliston davlat universiteti “Matematika” kafedrası
katta o'qituvchisi, e-mail: umarovhr@mail.ru*

²*TKTI Yangiyer filiali “Raqamli texnologiyalar” kafedrası
o'qituvchisi, e-mail: jaxatqulova@gmail.com*

³*Guliston davlat universiteti “Matematika” kafedrası
katta o'qituvchisi, e-mail: ilhomjangibayev@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu ishda “Algebra” fanidan “Gruppalarining gomomorfizm va izomorfizmlari” mavzusini bayon etishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish imkoniyati yoritilib, uning mazmuni va qo'llash uslublari haqida ba'zi uslubiy tavsiya va ayrim mulohazalar keltirilgan. Shuningdek, unda tanlangan mavzuni o'qitish jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan bir interfaol metod va uning qisqacha bayoni aks ettirilgan hamda ushbu mavzuning mazmunini talabalarga yetkazish va bilimlarini mustahkamlash uchun “Tushunchalar tahlili” metodi tatbiq qilingan.

Kalit so'zlar: kompozitsiya; assosiativ amal; neytral (birlik) element; teskari element; gruppа; kommutativ amal; additiv gruppа; multiplikativ gruppа; chekli gruppа; gruppа; gruppа tartibi; o'rniga qo'yishlar gruppasi; siklik gruppа; gruppа elementining tartibi; gruppalar izomorfizmi; gruppа avtomorfizmi; gruppalar gomomorfizmi; gomomorfizm yadrosi; tabiiy gomomorfizm; gruppalar monomorfizmi; gruppalar epimorfizmi;

METHOD OF “ANALYSIS OF CONCEPTS” AND ITS APPLICATION

Annotation. This work highlights the possibility of using innovative technologies in presenting the topic “Homomorphisms and isomorphisms of groups” in the subject “Algebra”, and presents some methodological recommendations and some comments on its content and methods of application. It also reflects an interactive method that can be used in the process of teaching the selected topic and its brief description, and the method of “Analysis of Concepts” is applied to convey the content of this topic to students and consolidate their knowledge.

Keywords: composition; associative operation; neutral (unity) element; inverse element; group; commutative operation; additive group; multiplicative group; finite group; group; group order; group of substitutions; cyclic group; order of group element; group isomorphism; group automorphism; group homomorphism; kernel of homomorphism; natural homomorphism; monomorphism of groups; epimorphism of groups;

МЕТОД «АНАЛИЗА ПОНЯТИЙ» И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ

Аннотация. В данной работе освещается возможность использования инновационных технологий при представлении темы «Гомоморфизмы и изоморфизмы групп» в предмете «Алгебра», а также приводятся некоторые методические

рекомендации и комментарии к ее содержанию и методам применения. Также рассматривается интерактивный метод, который может быть использован в процессе обучения выбранной теме, и его краткое описание, а также применяется метод «Анализ понятий» для передачи содержания данной темы учащимся и закрепления их знаний.

Ключевые слова: композиция; ассоциативная операция; нейтральный (единичный) элемент; обратный элемент; группа; коммутативная операция; аддитивная группа; мультипликативная группа; конечная группа; группа; порядок группы; группа подстановок; циклическая группа; порядок элемента группы; изоморфизм группы; автоморфизм группы; гомоморфизм группы; ядро гомоморфизма; естественный гомоморфизм; мономорфизм групп; эпиморфизм групп;

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim sohasidagi islohotlarni jadallashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi 2024 yil 2 fevraldagi PQ-54-son qarori va 2020 yil 7 maydagi "Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 4708 sonli qarori va O'zbekiston Respublikasida matematika fanlari bo'yicha ta'lim sifatini yaxshilash, ilmiy-tadqiqotlarning natijadorligi va amaliy ahamiyatini oshirishning maqsadli dasturi ijrosini amalga oshirish maqsadida hamda mazkur Qarorda belgilangan ushbu – ta'limning barcha bosqichlarida matematika fanini o'qitish tizimini yanada takomillashtirish, pedagoglarning samarali mehnatini qo'llab-quvvatlash, ilmiy-tadqiqot ishlarining ko'lamini kengaytirish va amaliy ahamiyatini oshirish, xalqaro hamjamiyat bilan aloqalarni mustahkamlash vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida ta'lim sohasida matematika fanini o'quvchilar yanada chuqur o'zlashtirishiga erishish zarurdir.

"Ta'lim to'g'risida"gi Qonun ta'lim sohasida amalga oshiriladigan ishlarning maqsad, vazifalari va yo'nalishlarini belgilab berdi. Shu ma'noda ta'lim sohasida yangiliklar va o'zgarishlar ijtimoiy taraqqiyotning omili sanaladi.

Ta'lim sifatini yaxshilash o'quvchilarning intellektual faolligini oshirish bugungi kunda pedagoglarning bosh vazifasi hisoblanadi. Ana shu talablardan kelib chiqib, ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llagan holda ta'lim-tarbiyadan ko'zlangan maqsadga erishish bugungi kun o'qituvchisidan juda katta ma'suliyat o'qitish jarayonida o'qituvchi faoliyatida aniq-tiniq namoyon bo'ladi va u o'zi bilim bergan

talabalarning salohiyati bilan o'lganadi. Shuning uchun talabalarga namunaviy dasturda keltirilgan tushunchalarni puxta o'rgatish kerak.

NATIJALAR VA ULARNING TAHLILI

Dars mobaynida turli xil zamonaviy va interfaol metodlardan foydalanish orqali talabalarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda interaktiv dars usullaridan foydalanamiz. Interaktiv usullardan foydalanishdan maqsadimiz shuki, darslarni qiziqarli, sermazmun, eng muhimi samarali qilib o'tkazishdir. Bunda talabaning bilimi ortadi, shaxsiyati rivojlanadi va o'quv jarayonining mahsuldorligi ko'payadi. Hammamiz yaxshi bilamizki, o'zlashtirish uchun shunchaki tinglab, yozib o'tirish yetarli emas, balki, shu material ustida faol ishlash, o'ylab ko'rish, muhokamalar qilib chiqish, o'z kursdoshlari bilan fikr almashinishi lozim.

Ushbu maqolada interfaol metodlardan biri – "Tushunchalar tahlili" metodi haqida batafsil to'xtalamiz. Ilm-fan va zamonaviy axborot texnologiyasi asrida yashar ekanmiz, har birimizning bilim saviyamiz yuqori, aqliy salohiyati yetuk va har tomonlama ta'lim texnologiyasi va amaliy tajribalaridan xabardor bo'lishimiz kerak. Bugungi kunga kelib, fan va texnologiya pedagogika sohasida ustuvor vazifalar qo'ymoqda. Bu boradagi ishlarni soddalashtirish maqsasida "Gruppalarining gomomorfizm va izomorfizmlari" mavzusini o'qitishda "Tushunchalar tahlili" metodini qo'llashni tavsiya etgan bo'lar edim.

"Tushunchalar tahlili" metodi tavsifi

Metodning mohiyati. Ushbu metod o'tilgan (chorak, semestr yoki yilida tugagan) o'quv predmeti yoki bo'lim barcha mavzularni talabalar tomonidan yodga olish, biron – bir mavzu bo'yicha o'qituvchi, tomonidan berilgan tushunchalarga mustaqil ravishda o'z izohlarini berish, shu orqali o'z bilimlarini tekshirib baholashga imkoniyat yaratish va o'qituvchi tomonidan qisqa vaqt ichida barcha talabalarni baholay olishga yo'naltirilgan.

Metodning maqsadi. Talabalarni mashg'ulotda o'tilgan mavzuni egallaganlik va mavzu bo'yicha tayanch tushunchalarni o'zlashtirib olinganlik darajalarini aniqlash, o'z bilimlarini mustaqil ravishda erkin bayon eta olish, o'zlarining bilim darajalarini baholay olish, yakka va guruhlarda ishlay olish,

guruhdosh (tengdosh, safdosh) larining fikriga hurmat bilan qarash, shuningdek o'z bilimlarini bir tizimga keltira olishga o'rgatish.

Metodning qo'llanishi: o'quv mashg'ulotlarining barcha turlarida (dars boshlanishi yoki dars oxirida, yoki o'quv predmetining biron bir bo'limi tugallanganda) o'tilgan mavzuni o'zlashtirilganlik darajasini baholash, takrorlash, mustahkamlash yoki oraliq va yakuniy nazorat o'tkazish uchun, shuningdek, yangi mavzuni boshlashdan oldin talabalarining bilimlarini tekshirib olish uchun mo'ljallangan. Ushbu metodni mashg'ulot jarayonida yoki mashg'ulotning bir qismida yakka, kichik guruh hamda jamoa shaklida tashkil etish mumkin. Ushbu metoddan uyga vazifa berishda ham foydalansa bo'ladi.

Mashg'ulotda foydalaniladigan vositalar: tarqatma materiallar, tayanch tushunchalar ro'yxati, qalam (yoki ruchka), slayd.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- ✓ talabalarni guruhlarga (sharoitga qarab) ajratadi;
- ✓ talabalar mashg'ulotni o'tkazishga qo'yilgan talab, qoidalar bilan tanishtiriladi;
- ✓ tarqatma materiallar guruh a'zolariga tarqatiladi;
- ✓ talabalar yakka tartibda o'tilgan mavzu yoki yangi mavzu bo'yicha tarqatma materialda berilgan tushunchalar bilan tanishadilar;
- ✓ talabalar tarqatma materialda mavzu bo'yicha berilgan mazkur tushunchalar yoniga egallagan (yoki o'zlarining) bilimlari asosida qanday ma'no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo'llanilishi haqida yozma ma'lumot beradilar;
- ✓ belgilangan vaqt yakuniga yetgach o'qituvchi tarqatma materialda mavzu bo'yicha berilgan tushunchalarning to'g'ri va to'liq izohini o'qib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;
- ✓ har bir ishtirokchi berilgan to'g'ri javoblar bilan o'zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o'z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

1-chizma. "Tushunchalar tahlili" jadvali

Tushuncha	Mazmun

“Gruppalarining gomorfizm va izomorfizmlari” mavzusidan dars mashg‘ulotini tashkil etishda o‘tilganlarni yodga olish, takrorlash bosqichida “Tushunchalar tahlili” metodidan talabalarni mavzu bo‘yicha tayanch tushunchalarni o‘zlashtirish darajasini aniqlash, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu bo‘yicha dastlabki bilimlar darajasini tashxis qilish maqsadida qo‘llash ancha maqsadga muvofiq bo‘ladi.

“Tushunchalar tahlili” metodidan bir darsning o‘zida dars boshlanishida o‘tgan mavzuni takrorlash, mustahkamlash yoki yangi mavzu bo‘yicha o‘quvchilarning dastlabki bilimlari, qanday tushunchalarni egallaganliklari va shu darsning oxirida bugungi mavzudan nimalarni bilib olganliklarini aniqlash uchun ham foydalanish mumkin.

O‘qituvchi yangi mavzuni tushuntirgach talabalarga “Tushunchalar tahlili”jadvalini havola etadi.

Talabalarga “Tushunchalar tahlili” jadvalini quyidagi shakllarda taqdim etish mumkin:

1-usul. Ushbu usulda talabalar berilgan tushunchalarning mazmuni, bu tushunchalar anglatgan matematik ma’nosini mos kataklarga yozib, kataklarni to‘ldiradilar.

#	Tushunchalar	Mazmun
1	Gruppalar gomomorfizmi	
2	Gomomorfizm yadrosi	
3	Tabiiy gomomorfizm	
4	Gruppalar monomorfizmi	

5	Gruppalar epimorfizmi	

Talabalar tarqatma materialda mavzu bo'yicha berilgan mazkur tushunchalar yoniga egallagan (yoki o'zlarining) bilimlari asosida qanday ma'no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo'llanilishi haqida yozma ma'lumot berganlaridan so'ng yoki belgilangan vaqt yakuniga yetgach o'qituvchi tarqatma materialda mavzu bo'yicha berilgan tushunchalarning to'g'ri va to'liq izohini tushuntiradi yoki slayd orqali namoyish etadi:

#	Tushunchalar	Mazmun
1	Gruppalar gomomorfizmi	$(G, *)$ va $(G_1, *_1)$ gruppalarining barcha $a, b \in G$ elementlar uchun $f(a * b) = f(a) *_1 f(b)$ xossaga ega bo'lgan $f : G \rightarrow G_1$ akslantirishi
2	Gomomorfizm yadrosi	$(G, *)$ va $(G_1, *_1)$ gruppalarining $f : G \rightarrow G_1$ gomomorfizmdagi $(G_1, *_1)$ ning birlik elementining proobrazlari to'plami, ya'ni $\text{Ker } f = \{a \in G \mid f(a) = e_1\}$ to'plam
3	Trivial gomomorfizm	$(G, *)$ va $(G_1, *_1)$ gruppalarining, $\forall a \in G$ elementlar uchun $f(a) = e_1$, $\forall a \in G$ ko'rinishda aniqlangan gomomorfizm
4	Tabiiy gomomorfizm	G gruppani G/H faktor gruppaga akslantiruvchi $g(a) = aH$, $a \in G$, gomomorfizm
5	Gruppalar epimorfizmi	$(G, *)$ va $(G_1, *_1)$ gruppalarining $f : G \rightarrow G_1$ sur'ektiv akslantirish bo'lgan gomomorfizmi, ya'ni $f(G) = G_1$ bo'lgan gomomorfizm

2-usul. Ushbu usulda talabalar berilgan mazmunga mos kelgan va berilgan matematik ma'noni anglatgan tushunchalarni aniqlab, mos kataklarga yozib, kataklarni to'ldiradilar.

#	Tushunchalar	Mazmun
1		$(G, *)$ va $(G_1, *_1)$ gruppalarining, $\forall a \in G$ elementlar uchun $f(a) = e_1$, $\forall a \in G$ ko'rinishda aniqlangan gomomorfizm
2		G gruppani G/H faktor gruppaga akslantiruvchi $g(a) = aH$, $a \in G$, gomomorfizm
3		$(G, *)$ va $(G_1, *_1)$ gruppalarining $f : G \rightarrow G_1$ sur'yektiv akslantirish bo'lgan gomomorfizmi, ya'ni $f(G) = G_1$ bo'lgan gomomorfizm
4		G gruppani G_1 gruppaga biyektiv akslantirishi bo'lgan $f : G \rightarrow G_1$ gomomorfizm
5		G gruppani G gruppaning o'ziga akslantiruvchi izomorfizm

Talabalar tarqatma materialda mavzu bo'yicha berilgan mazmunga mos kelgan va berilgan matematik ma'noni anglatgan tushunchalarni aniqlab, mos kataklarga yozib, kataklarni to'ldirib, yozma ma'lumot berganlaridan so'ng yoki belgilangan vaqt yakuniga yetgach o'qituvchi tarqatma materialda mavzu bo'yicha berilgan tushunchalarning to'g'ri va to'liq izohini tushuntiradi yoki slayd orqali namoyish etadi:

#	Tushunchalar	Mazmun
1	<i>Trivial gomomorfizm</i>	$(G, *)$ va $(G_1, *_1)$ gruppalarining, $\forall a \in G$ elementlar uchun $f(a) = e_1$, $\forall a \in G$ ko'rinishda aniqlangan gomomorfizm

2	Tabiiy gomomorfizm	G gruppani G/H faktor gruppaga akslantiruvchi $g(a) = aH$, $a \in G$, gomomorfizm
3	Gruppalar epimorfizmi	$(G, *)$ va $(G_1, *_1)$ gruppalarining $f: G \rightarrow G_1$ sur'yektiv akslantirish bo'lgan gomomorfizmi, ya'ni $f(G) = G_1$ bo'lgan gomomorfizm
4	Gruppalar izomorfizmi	G gruppani G_1 gruppaga biyektiv akslantirishi bo'lgan $f: G \rightarrow G_1$ gomomorfizm
5	Gruppalar avtomorfizmi	G gruppani G gruppaning o'ziga akslantiruvchi izomorfizm

3-usul. Ushbu usul dastlabki 1-usul va 2-usullarni qorishib qo'llanishidan hosil qilingan usul hisoblash mumkin.

Mazkur usulda talabalar berilgan tushunchalarning mazmuni, bu tushunchalar anglatgan matematik ma'nosini mos kataklarga yozib, kataklarni to'ldiradilar yoki berilgan mazmunga mos kelgan va berilgan matematik ma'noni anglatgan tushunchalarni aniqlab, mos kataklarga yozib, kataklarni to'ldiradilar

#	Tushunchalar	Mazmun
1	Gruppalar gomomorfizmi	
2		$(G, *)$ va $(G_1, *_1)$ gruppalarining $f: G \rightarrow G_1$ gomomorfizmdagi $(G_1, *_1)$ ning birlik elementining proobrazlari to'plami, ya'ni $\text{Ker } f = \{a \in G \mid f(a) = e_1\}$ to'plam
3	Tabiiy gomomorfizm	
4		G gruppani G/H faktor gruppaga akslantiruvchi $g(a) = aH$, $a \in G$, gomomorfizm
5	Gruppalar epimorfizmi	

Talabalar tarqatma materialda mavzu bo'yicha berilgan mazkur tushunchalar yoniga egallagan (yoki o'zlarining) bilimlari asosida qanday ma'no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo'llanilishi haqida yozma ma'lumot berganlaridan so'ng va (yoki) tarqatma materialda mavzu bo'yicha berilgan mazmunga mos kelgan va berilgan matematik ma'noni anglatgan tushunchalarni aniqlab, mos kataklarga yozib, kataklarni to'ldirib, yozma ma'lumot berganlaridan so'ng yoki belgilangan vaqt yakuniga yetgach o'qituvchi tarqatma materialda mavzu bo'yicha berilgan tushunchalarning to'g'ri va to'liq izohini tushuntiradi yoki slayd orqali namoyish etadi:

#	Tushunchalar	Mazmun
1	Gruppalar gomomorfizmi	$(G, *)$ va $(G_1, *_1)$ gruppalarining barcha $a, b \in G$ elementlar uchun $f(a * b) = f(a) *_1 f(b)$ xossaga ega bo'lgan $f : G \rightarrow G_1$ akslantirishi
2	<i>Gomomorfizm yadrosi</i>	$(G, *)$ va $(G_1, *_1)$ gruppalarining $f : G \rightarrow G_1$ gomomorfizmdagi $(G_1, *_1)$ ning birlik elementining proobrazlari to'plami, ya'ni $\text{Ker } f = \{a \in G \mid f(a) = e_1\}$ to'plam
3	Trivial gomomorfizm	$(G, *)$ va $(G_1, *_1)$ gruppalarining, $\forall a \in G$ elementlar uchun $f(a) = e_1$, $\forall a \in G$ ko'rinishda aniqlangan gomomorfizm
4	<i>Tabiiy gomomorfizm</i>	G gruppani G/H faktor gruppaga akslantiruvchi $g(a) = aH$, $a \in G$, gomomorfizm
5	Gruppalar epimorfizmi	$(G, *)$ va $(G_1, *_1)$ gruppalarining $f : G \rightarrow G_1$ sur'yektiv akslantirish bo'lgan gomomorfizmi, ya'ni $f(G) = G_1$ bo'lgan gomomorfizm

Ushbu taqdim qilingan usuldan so'ng, har bir ishtirokchi berilgan to'g'ri javoblar bilan o'zining shaxsiy yondashuvlarini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o'z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

XULOSA

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak kafolatli natijalarga erishishdir, bu talabni yuzaga keltirishda pedagogik texnologiyalar to'la ishonchli vosita bo'la oladi.

Umumiy holda, xulosa qilib shuni aytish mumkinki, zamonaviy sharoitda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li – bu mashg'ulotlarni innovatsion metodlar yordamida tashkil etish va o'quv jarayonida foydalanishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. Toshkent, 2020 yil, 23 sentabr, № 637 son.
2. 2020 yil 7 maydagi "Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 4708 sonli qarori
3. Ayupov A.Sh., Omirov B.A., Xudoyberdiyev A.X., Haydarov F.H. Algebra va sonlar nazariyasi, Toshkent, «Tafakkur bo'stoni», 2019 y.
4. Хожиев Ж.Х., Файнлейб А.С. Алгебра ва сонлар назарияси курси, Тошкент, «Ўзбекистон», 2001 й.
5. Malik D.S., Mordeson John N., Sen M.K., Fundamentals of abstract algebra.- WCB McGraw-Hill, 1997, p.636.
6. Kh.Narjigitov, O.Dushaboyev, THE ROLE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION, International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences, Vol. 11- No. 11/ November 2022, pp 51-58, www.garph.co.uk.
7. M Dosanov, G Nafasov, R Khudoykulov "A new interpretation of the proof of binary relations and reflections" International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 2023/4/26, Том-1, Страницы 30-42.
8. К.Жамуратов, Д.Абдухалимов, «ПРОЕКТИВ ТЕКИСЛИК ВА ПРОЕКТИВ ТЕКИСЛИКНИНГ БИР ЖИНСЛИ КООРДИНАТАЛАРИ» Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №68-3 (том 2) (ноябрь, 2025), 334-344.
9. Жамуратов К., Умаров Х. Р., Холбоев С. Решение одной задачи теории фильтрации методом квазистационарного приближения. ГулДУ ахборотномаси, №2, 2016 йил, 9-13 бетлар.
10. Жамуратов, К., Умаров, Х. Р., & Турдимуродов, Э. М. (2024). *О решении методом регуляризации одной системы функциональных уравнений с дифференциальным оператором* (Doctoral dissertation, Белорусско-Российский университет)

11. Umarov, K. R. (2025). Methods For Construction Of The Zhegalkin Polynomial. *TLEP–International Journal of Multidiscipline*, 2(5), 76-79.
12. Umarov, X., & Goyibnazarov, K. (2025, October). Some Principles Of Creative Training And Education Of Modern Youth. In *International Conference on Global Trends and Innovations in Multidisciplinary Research* (Vol. 1, No. 4, pp. 91-93).
13. Goyibnazarov, K., & Umarov, X. (2025, October). Biological Applications Of The Definite Integral. In *International Conference on Global Trends and Innovations in Multidisciplinary Research* (Vol. 1, No. 4, pp. 84-87).
14. Narjigitov, X., Umarov, X. R., & Kuchkarova, S. I. (2026). CHIZIQLI INTEGRAL TENGLAMALARNI YECHISH USULLARI TARIXI HAQIDA. *SHOKH LIBRARY*, 1(1).
15. Umarov X.R., Abduraximova D.D. "MATEMATIKADAN OLIMPIADA MASALALARINI YECHISHDA MATEMATIK ANALIZ METODLARIDAN FOYDALANISH" / Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск №68 (том 2) (январь, 2025). Дата выхода в свет: 31.01.2025. с. 68-74.
16. Umarov X.R., Asqarbekova D.J. // "НАТУРАЛ СОНЛАР ҚАТОРИ ДАРАЖАЛАРИ ЙИГИНДИСИНИ ТОПИШНИНГ БИР УСУЛИ" Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск №68 (том 2) (январь, 2025). Дата выхода в свет: 31.01.2025. с. 74-84.
17. Umarov X.R., Erkinov Sh.B. // "YIG'INDI VA KO'PAYTMALARNI HISOBLASHDA KOMPLEKS ANALIZ METODLARIDAN FOYDALANISH" Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск №68 (том 2) (январь, 2025). с. 84-103.
18. Наржигитов Х., Умаров Х. «БИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЛОЖЕНИЯ ОПРЕДЕЛЕННОГО ИНТЕГРАЛ» "Raqqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni rivojlantirishning zamonaviy holati va istiqbollari" mavzusida ilmiy-amaliy anjumani materiallari to'plami – Guliston, 2022 y.
19. Умаров Х.Р., Эгамбердиева С.Н. АЙРИМ ХОСМАС ИНТЕГРАЛЛАРНИ ҲИСОБЛАШДА ЧЕГИРМАЛАР НАЗАРИЯСИДАН ФОЙДАЛАНИШ. Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск №78 (том 1) (ноябрь, 2025). стр. 161-177.
20. Umarov X.R., Abdurasulov O.U. O'LCHOVLI FUNKSIYALAR FAZOSI UCHUN DUALLIK PRINSIPI Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск №78 (том 1) (ноябрь, 2025). стр. 178-188.
21. Х.Умаров, З.Олимов. КЕТМА-КЕТЛИКЛАР 1° ФАЗОСИДАГИ ФУНКЦИОНАЛЛАРНИНГ УМУМИЙ КЎРИНИШИ. Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск №78 (том 1) (ноябрь, 2025) Стр. 189-193.
22. Умаров Х.Р., Райимқулова К.Б. Турли N -функциялар аниқлаган Орлич фазоларини таққослаш. Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №68-3 (том 2) (ноябрь, 2025). стр. 482-487.
23. Умаров Х.Р., Маматкаримова М.И. КОШИ ТЕНГСИЗЛИГИ ВА УНИНГ ТАТБИҚЛАРИ. Международный научно-образовательный электронный журнал

«ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №68-3 (том 2) (ноябрь, 2025). с. 477-481.

24. X.Narjigitov, X.R.Umarov, S.I.Kuchkarova, & Worldly Knowledge Publishing Centre. (2026). CHIZIQLI INTEGRAL TENGLAMALARNI YECHISH USULLARI TARIXI HAQIDA. B ILMIY TADQIQOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI (T.9, Выпуск 01, сс. 219–223). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18227815>.

MATEMATIK OLIMPIADA MASALALARINI YECHISHDA ANALITIK GEOMETRIYA METODLARINING O'RNI

¹*Akkulova Yulduz Alimovna,*

²*Umarov Xabibullo Raxmatullayevich,*

³*Xudoyqulov Rustamjon O'ktam o'g'li*

¹*TKTI Yangiyer filiali "Raqamli texnologiyalar" kafedrası*
dotsenti, e-mail: akkulovayulduz75@gmail.com

²*Guliston davlat universiteti katta o'qituvchisi, e-mail: umarovhr@mail.ru*

³*Guliston davlat universiteti katta o'qituvchisi, e-mail:*
xudoyqulovrustam90@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada matematikadan olimpiada masalalarini yechishda analitik geometriyaning ba'zi metodlaridan foydalanish usullari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: olimpiada masalalari, olimpiada, mantiqiy fikrlash, analitik geometriya, geometrik metod.

РОЛЬ МЕТОДОВ АНАЛИТИЧЕСКОЙ ГЕОМЕТРИИ В РЕШЕНИИ ЗАДАЧ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ОЛИМПИАД

Аннотация: В данной статье показано, как использовать некоторые методы аналитической геометрии при решении математических олимпиадных задач.

Ключевые слова: олимпиадные задачи, олимпиада, логическое мышление, аналитическая геометрия, геометрический метод.

THE ROLE OF ANALYTICAL GEOMETRY METHODS IN SOLVING MATHEMATICAL OLYMPIAD PROBLEMS

Abstract: This article shows how to use some methods of analytical geometry in solving mathematical Olympiad problems.

Key words: Olympiad problems, Olympiad, logical thinking, analytical geometry, geometric method.

KIRISH

Ta'lim muassasalarida matematika o'qitishning asosiy vazifasi o'quvchi yoshlarni vatanga sadoqat, yuksak ahloq, ma'naviy boylikka ega bo'lish va mehnatga vijdonan munosabatda bo'lish ruhida tarbiyalashga qaratilgan. Ta'limning insonparvar bo'lishiga erishish, hozirgi zamon bozor iqtisodiyoti sharoitlarini hisobga olib har bir jamiyat a'zosini mehnat faoliyati va kundalik hayoti uchun zarur matematik bilim, ko'nikma va malakani berishdan iborat.

So'nggi yillarda xalqaro olimpiadalarda bilimli, iqtidorli yoshlarimiz muvaffaqiyati yildan-yilga yaxshilanib bormoqda. Biz yoshlarimizni bundan ham yuqori natijalarga erishib, davlatimiz obro'–e'tiborini yanada oshiradi degan umiddamiz. Bizning maqsadimiz yosh avlodni layoqati, qobiliyati, iqtidorini aniqlash, ochish va ularning rivojlanishi uchun imkoniyat yaratishdan iboratdir.

Zero, olimpiada masalalari elementar va oliy matematikaning eng jozibador masalalar to'plamidir. Olimpiada masalalari o'quvchini chuqur fikrlashga, o'z ustida ishlab, iqtidorini-malakasini takomillashtirishga, boy ijodiy tafakkurga ega bo'lishga, qat'iyatli inson bo'lishga va qaror qabul qila olishga o'rgatadi.

Ma'lumki, olimpiada masalalari o'quvchilarni mantiqiy fikrlash bilan birga o'z xulosalarini asoslashga undaydi. Masalalarni yechish davomida o'quvchilar nazariy bilimlarni takrorlaydi va uni amaliy jihatdan qo'llash ko'nikmasiga ega bo'ladi. Matematikadan olimpiada masalalarini yechishda matematik analiz metodlaridan foydalanishni o'rganish va ulardan foydalanish yo'llarini topish o'quvchilarni matematikaga bo'lgan qiziqishlarini orttiradi. Ushbu ishda matematikadan olimpiada masalalarini yechishda analitik geometriya metodlarining o'rni va tatbiqlarini keltirishni maqsad qilib oldik. Shuningdek, ushbu analitik geometriyani masalalar yechishga tatbiq qilishga doir misollar yechimi uslubiyatini ko'rsatiladi hamda uchburchak metrik munosabatlari bilan bog'liq murakkab masalalar yechimlari o'rganiladi.

METODOLGIYA

Ushbu ish – matematikadan olimpiada masalalarini yechishda analitik geometriya metodlaridan foydalanishni o'rganish va ulardan foydalanish yo'llarini topishga hamda ularga doir turli masalalarning yechish uslubiyatiga bag'ishlangan.

1.Pifagor teoremasining tatbiqlari. Pifagor teoremasini 100 dan ortiq turli xil isbotlari mavjud. Ushbu bandda Pifagor teoremasini qo'llanilishi sohasi naqadar kengligini ko'rish mumkin.

1–masala. ABC uchburchakning CA , CB tomonlariga va unga tashqi chizilgan aylanaga urinuvchi aylananing radiusi r^* uchun

$$r^* = \frac{ab}{p} \sqrt{\frac{(p-a)(p-b)}{p(p-c)}} \quad (1)$$

tenglik o'rinli bo'ladi. Bunda $a = |BC|$, $b = |AC|$, $c = |AB|$ bo'lib, p – uchburchakning yarim perimetri.

Yechish: ABC uchburchak o'tmas burchakli ($\angle C > 90^\circ$) bo'lgan holda isbotlaymiz. ABC uchburchakka tashqi chizilgan aylana markazi O_2 , CA , CB va uchburchakka tashqi chizilgan aylanaga urinuvchi aylana markazi O_1 bo'lsin. Bu aylana AC tomonga N nuqtada urinsin. $O_2P \perp CA$, $O_1K \perp O_2P$ kesmalarni o'tkazamiz (1-chizmaga qarang). $\angle A = \alpha$, $\angle C = \beta$ bo'lsin. U holda

$$\operatorname{tg} \frac{\gamma}{2} = \frac{O_1N}{CN} = \frac{r^*}{CN}.$$

Bundan

$$\begin{aligned} CN &= r^* \operatorname{ctg} \frac{\gamma}{2} = r^* \frac{1 + \cos \gamma}{\sin \gamma} = r^* \frac{1 + \frac{a^2 + b^2 - c^2}{2ab}}{\sin \gamma} = \\ &= r^* \frac{(a+b-c)(a+b+c)}{2ab \sin \gamma} = r^* \frac{4(p-c)p}{4S_{\triangle ABC}} = r^* \sqrt{\frac{p(p-c)}{(p-a)(p-b)}}. \end{aligned}$$

O_1KO_2 uchburchakda $O_1O_2 = R - r^*$,

$$\begin{aligned} O_1K &= CN - CP = r^* \sqrt{\frac{p(p-c)}{(p-a)(p-b)}} - \frac{a}{2}, \\ O_2K &= O_2P - r^* = \sqrt{R^2 - \left(\frac{a}{2}\right)^2} - r^*. \end{aligned}$$

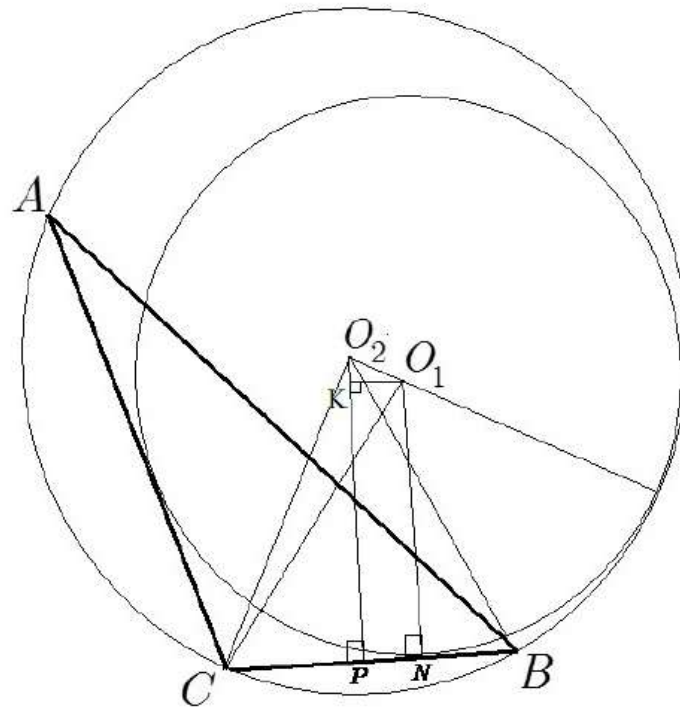
Bunda R – uchburchakka tashqi chizilgan aylana radiusi.

Endi $\triangle O_1KO_2$ uchun Pifagor teoremasini qo'llaymiz:

$$(O_1K)^2 + (O_2K)^2 = (O_1O_2)^2,$$

ya'ni

$$\left(\sqrt{R^2 - \left(\frac{a}{2}\right)^2} - r^* \right)^2 + \left(r^* \sqrt{\frac{p(p-c)}{(p-a)(p-b)}} - \frac{a}{2} \right)^2 = (R - r^*)^2. \quad (2)$$

1-chizma

Endi ba'zi shakl almashtirishlarni bajaramiz:

$$1. \quad \sqrt{R^2 - \left(\frac{a}{2}\right)^2} = \sqrt{R^2 - R^2 \sin^2 \alpha} = R |\cos \alpha| = R \frac{b^2 + c^2 - a^2}{2bc} =$$

$$R \left(\frac{(b-c)^2 - a^2}{2bc} + 1 \right) = R \left(1 - \frac{2(p-b)(p-c)}{bc} \right).$$

$$2. \quad \frac{4R(p-b)(p-c)}{bc} = \frac{abc}{S_{\triangle ABC}} \cdot \frac{(p-b)(p-c)}{bc} = a \cdot \sqrt{\frac{(p-b)(p-c)}{p(p-a)}}.$$

(2) tenglikdan

$$-2\sqrt{R^2 - \left(\frac{a}{2}\right)^2} + r^* \frac{p(p-c)}{(p-a)(p-b)} - a\sqrt{\frac{p(p-c)}{(p-a)(p-b)}} = -2R$$

tenglik hosil bo'ladi. Bundan

$$-2R\left(1 - \frac{2(p-b)(p-c)}{bc}\right) + r^* \frac{p(p-c)}{(p-a)(p-b)} - a\sqrt{\frac{p(p-c)}{(p-a)(p-b)}} = -2R$$

$$\frac{4R(p-b)(p-c)}{bc} + r^* \frac{p(p-c)}{(p-a)(p-b)} - a\sqrt{\frac{p(p-c)}{(p-a)(p-b)}} = 0$$

$$a\sqrt{\frac{(p-b)(p-c)}{p(p-a)}} + r^* \frac{p(p-c)}{(p-a)(p-b)} - a\sqrt{\frac{p(p-c)}{(p-a)(p-b)}} = 0$$

$$r^* \frac{p(p-c)}{(p-a)(p-b)} = a\sqrt{\frac{p-c}{p-a}} \left(\sqrt{\frac{p}{p-b}} - \sqrt{\frac{p-b}{p}} \right),$$

$$r^* = \frac{ab}{p} \sqrt{\frac{(p-a)(p-b)}{p(p-c)}}.$$

Demak, (1) tenglik o'rinli.

ABC uchburchak to'g'ri burchakli yoki o'tkir burchakli bo'lsa ham (1) formula o'rinli bo'ladi. Tenglik isbotlandi.

1-izoh: Agar ABC uchburchak to'g'ri burchakli bo'lsa, (1) tenglikdan

$$r^* = a + b - c$$

kelib chiqadi.

2-izoh: ABC uchburchakka ichki chizilgan aylananing radiusi r bo'lsa, (1) tenglik

$$r^* = \frac{abr}{p(p-c)}$$

ko'rinishni oladi.

2-masala. Markazi A, B, C nuqtalarda va radiuslari mos ravishda a, b, c ga teng bo'lgan aylanalar tashqi tomondan o'zaro urinadi. Bu aylanalar bilan chegaralangan shaklga eng katta r radiusli aylana ichki chizilgan bo'lsa,

$$r = \frac{abc}{ab + bc + ac + 2\sqrt{abc(a + b + c)}}$$

formula o'rinli bo'ladi.

Yechish. Umumiylikka zid ish qilmagan holda $a \leq b$, $a \leq c$ deb hisoblaymiz. Bu aylanalarning o'zaro urinish nuqtalari A_1, B_1, C_1 bo'lib, biz izlayotgan aylana markazi O bo'lsin (2-chizmaga qarang). OA, OB, OC kesmalarni va OM, OE ($OM \perp AC$, $OE \perp AB$) perpendikulyarlarni o'tkazamiz. Belgilash kiritamiz: $MB_1 = z$, $EC_1 = y$ bo'lsin. AOM va COM uchburchaklar to'g'ri burchakli bo'lgani uchun Pifagor teoremasidan foydalanib,

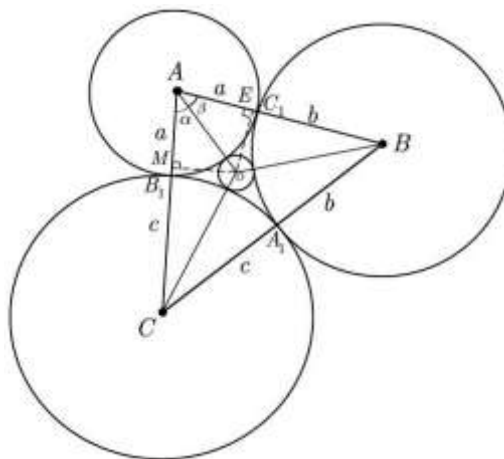
$$AO^2 - AM^2 = CO^2 - CM^2$$

tenglikka ega bo'lamiz, ya'ni

$$(a + c)^2 - (a - z)^2 = (c + r)^2 - (c + z)^2.$$

Bu tenglikdan $z = \frac{c - a}{c + a} \cdot r$ kelib chiqadi. Xuddi shunga o'xshash jarayonni

takrorlab, $y = \frac{b - a}{b + a} \cdot r$ tenglikka ega bo'lamiz.

2-chizma

Belgilashlar kiritamiz: $\angle MAO = \alpha$, $\angle EAO = \beta$ va $n = \frac{c}{c+a}$, $m = \frac{b}{b+a}$,

$x = \frac{r}{r+a}$. $\triangle AOM$ va $\triangle AEO$ uchburchaklar to'g'ri burchakli bo'lgani uchun

$$\cos \alpha = \frac{a-z}{a+r} = 1 - \frac{z+r}{a+r} = 1 - \frac{2c}{c+a} \cdot \frac{r}{r+a} = 1 - 2nx$$

$$\cos \beta = \frac{a-y}{a+r} = 1 - \frac{y+r}{a+r} = 1 - \frac{2b}{b+a} \cdot \frac{r}{r+a} = 1 - 2xm$$

bo'ladi.

$\triangle ABC$ uchburchak uchun kosinuslar teoremasini qo'llab,

$$\cos(\alpha + \beta) = \frac{(a+b)^2 + (a+c)^2 - (b+c)^2}{2(a+b)(a+c)} = 1 - 2mn$$

tenglikka ega bo'lamiz.

Ushbu

$$(1 - \cos^2 \alpha)(1 - \cos^2 \beta) = (\cos \alpha \cdot \cos \beta - \cos(\alpha + \beta))^2$$

ayniyatni e'tiborga olsak,

$$(1 - (1 - 2nx)^2)(1 - (1 - 2mx)^2) = ((1 - 2nx)(1 - 2mx) - (1 - 2mn))^2$$

tenglik hosil bo'ladi. Bu tenglikni soddalashtirsak, x ga nisbatan quyidagi kvadrat tenglama kelib chiqadi:

$$(4(mn)^2 + (m-n)^2)x^2 - 2mn(m+n)x + (mn)^2 = 0.$$

Bundan

$$x_1 = \frac{m+n - 2\sqrt{mn(1-mn)}}{4(mn)^2 + (m-n)^2} \cdot mn$$

$$x_2 = \frac{m+n + 2\sqrt{mn(1-mn)}}{4(mn)^2 + (m-n)^2} \cdot mn$$

echimlarga ega bo'lamiz.

Biz izlayotgan r radius uchun faqat x_1 qiymat to'g'ri keladi (x_2 qiymat to'g'ri kelmasligini tekshirib ko'rish mumkin).

Belgilashimizga ko'ra, x_1 ning ifodasidan

$$r = \frac{abc}{ab + bc + ac + 2\sqrt{abc(a+b+c)}}$$

bo'lishi kelib chiqadi. Tenglik isbotlandi.

3-masala. Diametri $AB = a + b$, ($a > 0$, $b > 0$) ga teng bo'lgan yarim doiraga markazi AB da yotgan, diametri a va b ga teng bo'lgan yarim doiralar ichki chizilgan (3-chizmaga qarang). Uchta yarim aylana bilan chegaralangan shaklga diametri d ga teng aylana ichki chizilgan bo'lsa,

$$d = \frac{ab(a+b)}{a^2 + ab + b^2}$$

tenglik o'rinli bo'ladi.

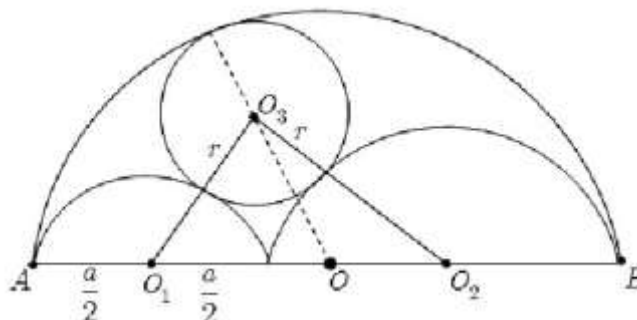
Yechish. Diametri $AB = a + b$, $a > 0$, $b > 0$ bo'lgan doiralarning markazlari mos ravishda O , O_1 , O_2 bo'lsin. Aytaylik biz izlayotgan doira markazi O_3 va radiusi r bo'lib, $\angle O_1OO_2 = \alpha$ bo'lsin. U holda

$$OO_1 = AO - AO_1 = \frac{a+b}{2} - \frac{a}{2} = \frac{b}{2}, \quad (3)$$

$$OO_2 = BO - BO_1 = \frac{a+b}{2} - \frac{b}{2} = \frac{a}{2}, \quad (4)$$

$$OO_3 = \frac{a+b}{2} - r \quad (5)$$

tengliklar o'rinli.

3-chizma

Endi O_1OO_3 va O_2OO_3 uchburchaklarga kosinuslar teoremasini qo'llaymiz:

$$O_1O_3^2 = OO_1^2 + OO_3^2 - 2OO_1 \cdot OO_3 \cdot \cos \alpha, \quad (6)$$

$$O_2O_3^2 = OO_2^2 + OO_3^2 - 2OO_2 \cdot OO_3 \cdot \cos(\pi - \alpha). \quad (7)$$

(3), (4), (5) tengliklardan foydalansak, (6), (7) tenglamalar quyidagi ko'rinishga keladi:

$$\left(\frac{a}{2} + r\right)^2 = \left(\frac{b}{2}\right)^2 + \left(\frac{a+b}{2} - r\right)^2 - b\left(\frac{a+b}{2} - r\right) \cos \alpha, \quad (8)$$

$$\left(\frac{b}{2} + r\right)^2 = \left(\frac{a}{2}\right)^2 + \left(\frac{a+b}{2} - r\right)^2 - a\left(\frac{a+b}{2} - r\right) \cos \alpha. \quad (9)$$

(8) tenglikni a ga, (9) tenglikni esa b ga ko'paytirib, hosil bo'ladigan tengliklarni qo'shamiz. U holda quyidagi tenglikka ega bo'lamiz:

$$a\left(\frac{a}{2} + r\right)^2 + b\left(\frac{b}{2} - r\right)^2 = a\left(\frac{b}{2}\right)^2 + b\left(\frac{a}{2}\right)^2 + (a+b)\left(\frac{a+b}{2} - r\right)^2$$

Bu tenglikni soddalashtirib, undan r ni topamiz:

$$r = \frac{ab(a+b)}{2(a^2 + ab + b^2)}.$$

Bu esa tenglik o'rinli ekanini bildiradi.

Pifagor teoremasini qo'llab, Eylerning mashhur teoremasini sodda isbotini keltiramiz.

4 – masala (Eylar teoremasi). Agar ABC uchburchakka ichki va tashqi chizilgan aylanalarning radiuslari r , R bo'lsa, ularning markazlari orasidagi masofa d uchun

$$d^2 = R^2 - 2Rr \quad (10)$$

tenglik o'rinli bo'ladi.

Yechish: ABC uchburchak o'tmas burchakli ($\angle C = \gamma > 90^\circ$) deb hisoblaymiz. Bu holda tashqi chizilgan aylana markazi uchburchakdan tashqarida bo'ladi. $AB = c$, $BC = a$, $CA = b$ va ichki chizilgan aylana markazi O_1 tashqi chizilgan aylana markazi O_2 bo'lsin. Ichki chizilgan aylana AB tomonga K

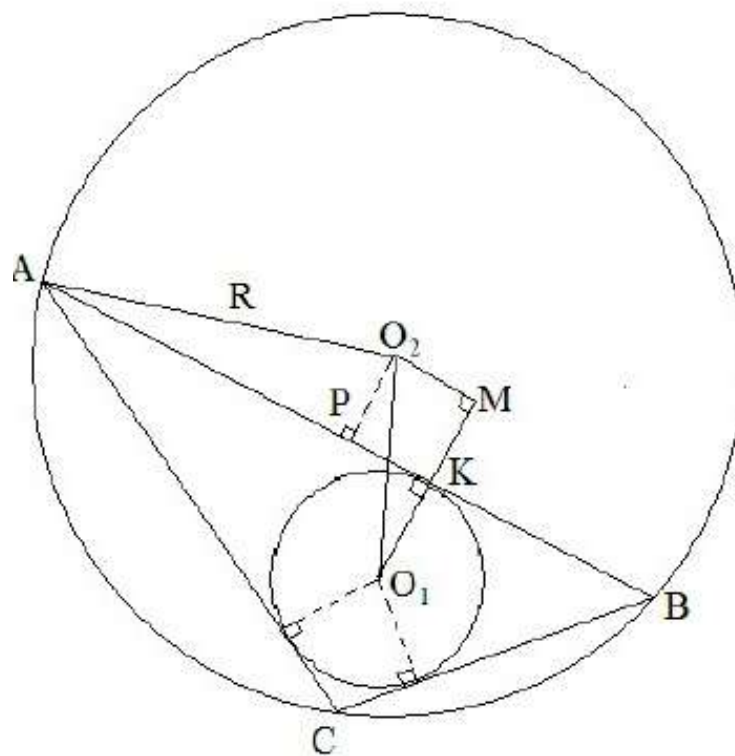
nuqtada urinsin. O_1K ning davomiga perpendikulyar bo'lgan O_2M kesmani va $O_2P \perp AB$ kesmani o'tkazamiz (4-chizmaga qarang).

Chizmaga asosan, O_1MO_2 uchburchakda

$$O_1M = r + \sqrt{R^2 - \left(\frac{c}{2}\right)^2}, \quad O_2M = PK = \frac{|a-b|}{2}, \quad O_1O_2 = d$$

bo'lgani uchun

$$d^2 = \left(r + \sqrt{R^2 - \left(\frac{c}{2}\right)^2} \right)^2 + \left(\frac{a-b}{2} \right)^2 = R^2 - 2Rr \cos \gamma - (p-a)(p-b) + r^2.$$

4-chizma

Endi ba'zi shakl almashtirishlarni bajaramiz:

$$1. \cos \gamma = \frac{a^2 + b^2 - c^2}{2ab} = \frac{(a-b)^2 - c^2 + 2ab}{2ab} = -\frac{2(p-a)(p-b)}{ab} + 1;$$

$$2. \frac{Rr(p-a)(p-b)}{ab} = \frac{\frac{abc}{4S_{\triangle ABC}} \cdot \frac{S_{\triangle ABC}(p-a)(p-b)}{p}}{ab} = \frac{c(p-a)(p-b)}{4p};$$

$$3. r^2 = \left(\frac{S_{\triangle ABC}}{p} \right)^2 = \frac{(p-a)(p-b)(p-c)}{p} = (p-a)(p-b) - c \frac{(p-a)(p-b)}{p}.$$

Bularga ko'ra

$$\begin{aligned} d^2 &= R^2 - 2Rr \left(-\frac{2(p-a)(p-b)}{ab} + 1 \right) - \frac{c(p-a)(p-b)}{p} = \\ &= R^2 - 2Rr + 4 \frac{Rr(p-a)(p-b)}{ab} - \frac{c(p-a)(p-b)}{p} = \\ &= R^2 - 2Rr + 4 \frac{c(p-a)(p-b)}{4p} - \frac{c(p-a)(p-b)}{p} = R^2 - 2Rr. \end{aligned}$$

Demak, (10) tenglik o'rinli. ABC uchburchak to'g'ri burchakli va o'tkir burchakli bo'lgan hollarda Eyler formulasini isbotlashni o'quvchiga havola qilamiz. Tenglik isbotlandi.

XULOSA

Mazkur maqolada Pifagor teoremasi, Dekart koordinatalar sistemasi va vektorlar algebrasining turli geometrik va algebraik masalalarni yechishga qo'llanilishi sohasi naqadar kengligini ko'rsatildi. Shuningdek, ushbu mavzularni masalalar yechishga tatbiq qilishga doir misollar yechimi uslubiyatini ko'rsatildi hamda uchburchak metrik munosabatlari bilan bog'liq murakkab masalalar yechimlari o'rganildi.

Ushbu ishdan oliy ta'lim muassasalarining quyi kurs talabalari, akademik litseyilar hamda umumiy o'rta ta'lim o'quvchilari foydalanishlari mumkin. Mazkur ish o'quvchilarning bilimlarini va matematikaga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi, hamda o'quvchilarni matematikadan olimpidaga tayyorlashda to'garak rahbarlariga bu ishning katta yordami tegadi, degan umiddamiz.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. Toshkent, 2020 yil, 23 sentabr, № 637 son.
2. 2020 yil 7 maydagi "Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 4708 sonli qarori
3. M.A. Mirzaahmedov, Sh.N. Ismailov. *Matematikadan qiziqarli va olimpiada masalalari*. I qism, Toshkent, "Turon-Iqbol", 2016.
4. H. Norjigitov, J.A. Bahramov, "MATEMATIK OLIMPIADA MASALALARINI YECHISH UCHUN QO'LLANMA", Toshkent-2014.
5. Mal Coad and others, *Mathematics for the international students*, Haese and Harris publications, Australia, 2010.
6. К.Жамуратов, Д.Абдухалимов, «ПРОЕКТИВ ТЕКИСЛИК ВА ПРОЕКТИВ ТЕКИСЛИКНИНГ БИР ЖИНСЛИ КООРДИНАТАЛАРИ» Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №68-3 (том 2) (ноябрь, 2025), 334-344.
7. Жамуратов К., Умаров Х. Р., Холбоев С. Решение одной задачи теории фильтрации методом квазистационарного приближения. ГулДУ ахборотномаси, №2, 2016 йил, 9-13 бетлар.
8. Жамуратов, К., Умаров, Х. Р., & Турдимуродов, Э. М. (2024). *О решении методом регуляризации одной системы функциональных уравнений с дифференциальным оператором* (Doctoral dissertation, Белорусско-Российский университет)
9. Umarov, K. R. (2025). Methods For Construction Of The Zhegalkin Polynomial. *TLEP–International Journal of Multidiscipline*, 2(5), 76-79.
10. Umarov, X., & Goyibnazarov, K. (2025, October). Some Principles Of Creative Training And Education Of Modern Youth. In *International Conference on Global Trends and Innovations in Multidisciplinary Research* (Vol. 1, No. 4, pp. 91-93).
11. Goyibnazarov, K., & Umarov, X. (2025, October). Biological Applications Of The Definite Integral. In *International Conference on Global Trends and Innovations in Multidisciplinary Research* (Vol. 1, No. 4, pp. 84-87).
12. Narjigitov, X., Umarov, X. R., & Kuchkarova, S. I. (2026). CHIZIQLI INTEGRAL TENGLAMALARNI YECHISH USULLARI TARIXI HAQIDA. *SHOKH LIBRARY*, 1(1).
13. Umarov X.R., Abduraximova D.D. "MATEMATIKADAN OLIMPIADA MASALALARINI YECHISHDA MATEMATIK ANALIZ METODLARIDAN FOYDALANISH" / Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск №68 (том 2) (январь, 2025). Дата выхода в свет: 31.01.2025. с. 68-74.
14. Umarov X.R., Asqarbekova D.J. // "НАТУРАЛ СОНЛАР ҚАТОРИ ДАРАЖАЛАРИ ЙИГИНДИСИНИ ТОПИШНИНГ БИР УСУЛИ" Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск №68 (том 2) (январь, 2025). Дата выхода в свет: 31.01.2025. с. 74-84.
15. Umarov X.R., Erkinov Sh.B. // "YIG'INDI VA KO'PAYTMALARNI HISOBLASHDA KOMPLEKS ANALIZ METODLARIDAN FOYDALANISH" Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск №68 (том 2) (январь, 2025). с. 84-103.

16. Наржигитов Х., Умаров Х. «БИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЛОЖЕНИЯ ОПРЕДЕЛЕННОГО ИНТЕГРАЛ» “Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektni rivojlantirishning zamonaviy holati va istiqbollari” mavzusida ilmiy-amaliy anjumani materiallari to’plami – Guliston, 2022 y.
17. Умаров Х.Р., Эгамбердиева С.Н. АЙРИМ ХОСМАС ИНТЕГРАЛЛАРНИ ХИСОБЛАШДА ЧЕГИРМАЛАР НАЗАРИЯСИДАН ФОЙДАЛАНИШ. Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск №78 (том 1) (ноябрь, 2025). стр, 161-177.
18. Umarov X.R., Abdurasulov O.U. O’LCHOVLI FUNKSIYALAR FAZOSI UCHUN DUALLIK PRINSIPI Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск №78 (том 1) (ноябрь, 2025). стр. 178-188.
19. Х.Умаров, З.Олимов. КЕТМА-КЕТЛИКЛАР 1^р ФАЗОСИДАГИ ФУНКЦИОНАЛЛАРНИНГ УМУМИЙ КЎРИНИШИ. Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск №78 (том 1) (ноябрь, 2025) Стр. 189-193.
20. Умаров Х.Р., Райимкулова К.Б. Турли N -функциялар аниқлаган Орлич фазоларини таққослаш. Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №68-3 (том 2) (ноябрь, 2025). стр. 482-487.
21. Умаров Х.Р., Маматкаримова М.И. КОШИ ТЕНГСИЗЛИГИ ВА УНИНГ ТАТБИҚЛАРИ. Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №68-3 (том 2) (ноябрь, 2025). с. 477-481.
22. X.Narjigitov, X.R.Umarov, S.I.Kuchkarova, & Worldly Knowledge Publishing Centre. (2026). CHIZIQLI INTEGRAL TENGLAMALARNI YECHISH USULLARI TARIXI HAQIDA. В ILMIY TADQIQOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI (T.9, Выпуск 01, сс. 219–223). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18227815>.

INVESTIGATING THE EFFICIENCY OF MODERN TURBINES IN SMALL-SCALE HYDROPOWER PLANTS

**Obidova Zuxra Nasriddinova¹,
Nurmatova Laylo Sirojiddin qizi²**

¹GulDu Fizika kafedrası dotsenti, p.f.fd (PhD),

²GulDu Fizika kafedrası 2-kurs magistranti

e-mail: obidovazuhra@gmail.com

Abstract: *The increasing demand for renewable energy sources has highlighted the importance of small-scale hydropower plants (micro-hydropower systems) as sustainable and cost-effective solutions. This study investigates the efficiency of modern turbine designs used in small-scale hydropower stations, focusing on both technical and operational performance. The research employs a combination of field measurements, computational simulations, and statistical analysis to evaluate energy output under varying flow conditions. Key performance indicators, including turbine efficiency, energy conversion rate, and operational stability, are assessed to identify optimal configurations. The results indicate that contemporary turbine technologies can significantly improve the overall efficiency and reliability of small hydropower installations, while reducing energy losses. This study provides practical guidelines for the design and selection of turbines in micro-hydropower projects, contributing to sustainable energy development in remote and rural regions.*

Keywords: *small-scale hydropower, micro-hydropower, turbine efficiency, renewable energy, energy conversion, sustainable energy.*

KICHIK QUUVATLI GIDROELEKTR STANSIYALARDA ZAMONAVIY TURBINALAR SAMARADORLIGINI TADQIQ ETISH

Annotatsiya: *O'zgarmas energiya manbalariga bo'lgan talabning oshishi kichik quvvatli gidroelektr stansiyalarining barqaror va tejamkor energiya manbai sifatidagi ahamiyatini oshirdi. Ushbu tadqiqotda kichik quvvatli stansiyalarda qo'llanilayotgan zamonaviy turbinalarning samaradorligi o'rganildi. Tadqiqot jarayonida maydon o'lchovlari, hisoblash modellashtirish va statistik tahlil usullari qo'llanildi. Turbinalarning energiya ishlab chiqarish koeffitsiyenti, energiya konvertatsiyasi samaradorligi va ishlash barqarorligi asosiy ko'rsatkichlar sifatida tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy turbinalar kichik gidroelektr stansiyalarning umumiy samaradorligini sezilarli darajada oshiradi va energiya yo'qotishlarini kamaytiradi. Ushbu tadqiqot mikro gidroelektr loyihalarida turbinalarni tanlash va loyihalash bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi, shuningdek, uzoq hududlarda barqaror energiya ta'minotini rivojlantirishga hissa qo'shadi.*

Kalit so'zlar: *kichik quvvatli gidroelektr, mikro GES, turbina samaradorligi, qayta tiklanadigan energiya, energiya konvertatsiyasi, barqaror energiya*

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ ТУРБИН НА МАЛЫХ ГИДРОСТАНЦИЯХ

Аннотация: Рост потребности в возобновляемых источниках энергии подчеркнул важность малых гидроэлектростанций как устойчивого и экономически эффективного решения. В данном исследовании изучается эффективность современных турбин, применяемых на малых гидроэлектростанциях. Методология исследования включает полевые измерения, компьютерное моделирование и статистический анализ. Основными показателями эффективности оценивались коэффициент полезного действия турбин, эффективность преобразования энергии и стабильность работы. Результаты показывают, что современные турбины могут существенно повысить общую эффективность малых гидростанций и снизить потери энергии. Исследование предоставляет практические рекомендации по выбору и проектированию турбин для микро-ГЭС, способствуя развитию устойчивого энергоснабжения в удалённых регионах.

Ключевые слова: малые гидроэлектростанции, микро-ГЭС, эффективность турбин, возобновляемая энергия, преобразование энергии, устойчивая энергия.

INTRODUCTION

Small-scale hydropower plants, also known as micro-hydropower systems, are increasingly recognized as a sustainable and economically viable source of renewable energy. These systems are particularly valuable in rural and mountainous regions where access to the central power grid is limited. Recent developments in turbine technology and energy conversion methods have created opportunities to enhance the efficiency and reliability of such installations. The performance of modern turbines directly affects not only the electricity output but also the operational stability and maintenance costs of the plants. This study aims to assess the operational efficiency of modern turbines used in small-scale hydropower plants. By analyzing turbine performance under varying water flow conditions and evaluating energy conversion rates, the research seeks to identify turbine configurations that maximize efficiency. The results are intended to provide practical recommendations for designing and selecting turbines in micro-hydropower projects, ultimately supporting sustainable and reliable energy supply in off-grid areas.

METHODS

To assess the efficiency of modern turbines in small-scale hydropower plants, this study used a combined approach of field observations, performance monitoring, and computer-based simulations.

1. Selection of Study Sites:

Several micro-hydropower plants with capacities between 10 kW and 100 kW were chosen for investigation. The study focused on commonly used turbine types such as Kaplan, Pelton, and Francis turbines.

2. Data Collection:

Measurements included water flow rate, turbine rotational speed, and net head. Sensors and data loggers were installed to record operational parameters continuously under real operating conditions. Power output was monitored over different water flow levels to capture seasonal and operational variations.

3. Efficiency Calculation:

Turbine efficiency was determined by comparing the actual mechanical energy produced to the theoretical potential energy of the water. Multiple readings were taken to ensure accuracy and to account for fluctuations in flow and head.

4. Computational Analysis:

Simulation models were developed to predict turbine performance under various operational scenarios. These models helped identify optimal turbine settings and estimate expected energy output for different flow conditions.

5. Validation and Analysis:

Field measurements were compared with manufacturer specifications and simulation results. Any discrepancies were analyzed to identify inefficiencies and potential improvements in turbine operation. Statistical methods were used to summarize the efficiency data and highlight performance trends.

This approach ensures a rigorous evaluation of turbine performance and provides reliable insights into energy conversion efficiency in small-scale hydropower systems.

RESULTS

The evaluation of modern turbine performance in small-scale hydropower plants revealed noticeable differences in efficiency depending on turbine type, water flow, and operating conditions.

1. Turbine Efficiency:

- Kaplan turbines achieved the highest efficiency under fluctuating flow conditions, with values ranging from 85% to 92%. Their adjustable blades allowed them to maintain high performance during both low and high water flows.

- Pelton turbines performed optimally in high-head, low-flow scenarios, with efficiency between 80% and 88%.

- Francis turbines showed consistent performance across a wide range of flow rates, with efficiency values ranging from 82% to 89%. (1-2 Working principle of a modern Kaplan turbine in a small-scale hydropower plant)

2. Influence of Flow Variation:

Efficiency decreased slightly at very low or very high flow rates, emphasizing the importance of selecting turbine types appropriate for site-specific hydrological conditions. Seasonal changes in water availability significantly affected turbine performance, especially for Pelton turbines, which rely on high-head flows.

3. Energy Production:

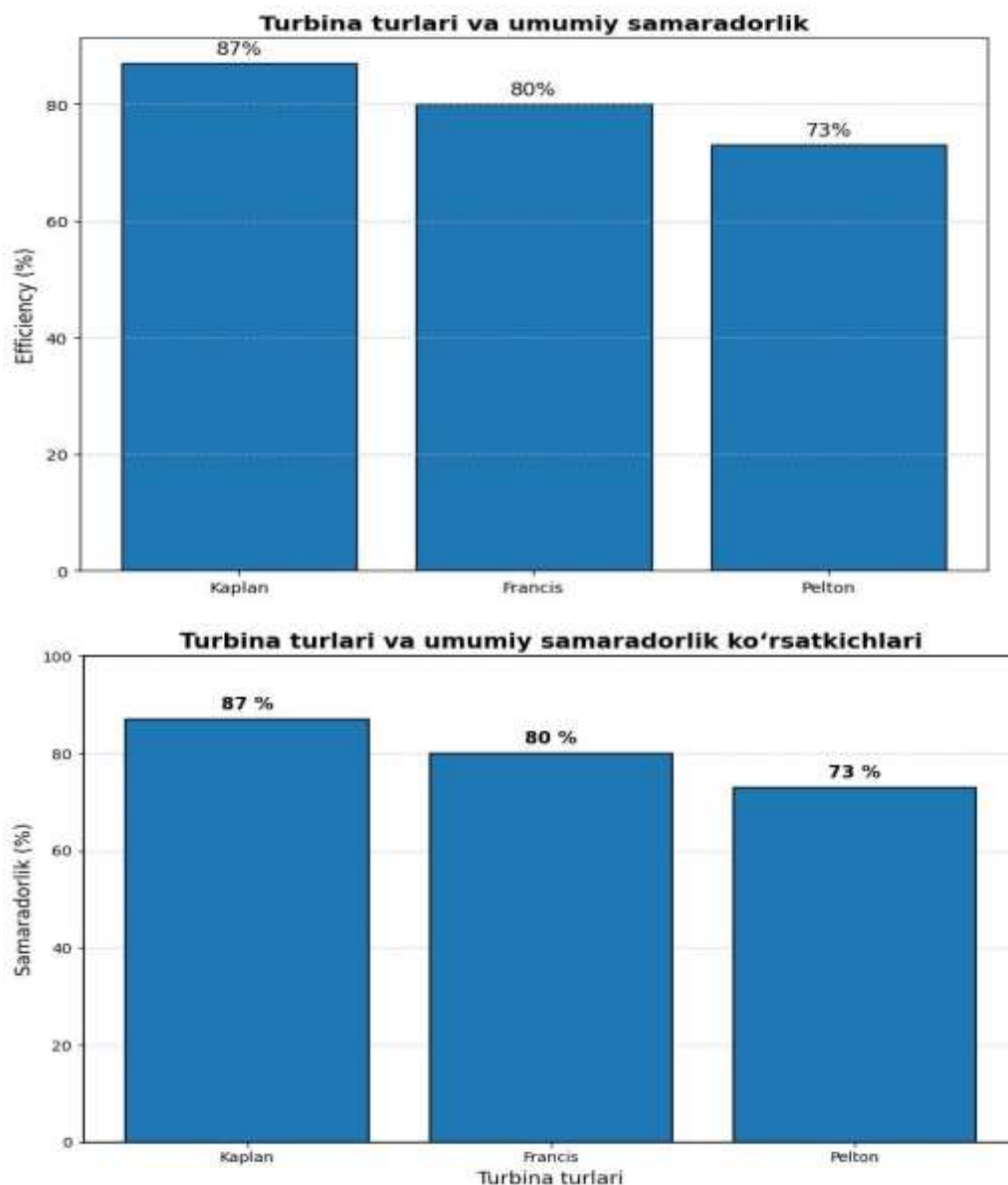
Modern turbines substantially improved overall energy conversion efficiency compared to older models. Kaplan turbines provided the most stable annual output, while Pelton turbines required careful management to achieve peak performance.

4. *Simulation Analysis:*

Computer-based simulations confirmed the field measurement trends. Adjusting turbine operational parameters, such as blade angle and rotational speed, was shown to increase efficiency by up to 5% under varying flow conditions.

Summary:

These results indicate that modern turbine technology can significantly enhance the efficiency and reliability of small-scale hydropower plants. They provide valuable insights for selecting and configuring turbines to optimize energy output and reduce operational losses, particularly in remote or off-grid locations.

DISCUSSION

The findings of this study demonstrate that turbine performance in small-scale hydropower plants is highly dependent on turbine type, operational parameters, and site-specific hydrological conditions. Kaplan turbines consistently exhibited the highest efficiency under variable flow conditions, primarily due to their adjustable-blade mechanism, which allows adaptation to fluctuating water volumes. This confirms previous studies suggesting that variable-geometry turbines can maintain high energy conversion efficiency even in non-uniform flow conditions.

Pelton turbines, although highly efficient in high-head, low-flow scenarios, showed significant sensitivity to seasonal and daily variations in water availability.

These results suggest that Pelton turbines are most suitable for sites with stable high-head conditions and that careful flow management or supplemental storage may be required to optimize performance. In contrast, Francis turbines demonstrated moderate but consistent efficiency across a wide range of flow and head conditions, indicating their suitability for plants where flow variability is moderate and predictable.

The combination of field measurements and computational simulations provided a robust understanding of turbine performance. The simulations allowed the identification of optimal operational configurations, including blade pitch and rotational speed, which increased energy conversion efficiency by 3–5% under variable flow conditions. This highlights the potential of integrating real-time monitoring and control systems to dynamically adjust turbine settings, maximizing energy output while minimizing mechanical stress and wear.

Furthermore, the study emphasizes the influence of seasonal hydrological variations on small-scale hydropower efficiency. During low-flow periods, turbines experience reduced mechanical power output, which can compromise overall plant performance. Conversely, excessive flow conditions may exceed turbine design limits, potentially causing mechanical strain and energy losses. These findings underline the importance of precise site assessment, turbine selection, and operational planning in micro-hydropower projects.

Overall, the results suggest that modern turbine technologies, when properly selected and optimized for specific hydrological and operational conditions, can significantly enhance the reliability and energy output of small-scale hydropower plants. The study also provides insights into the integration of adaptive turbine control strategies, highlighting a pathway toward improved sustainability and energy efficiency in off-grid and rural energy systems.

CONCLUSION

This study evaluated the efficiency of modern turbines in small-scale hydropower plants and highlighted the impact of turbine type, operational parameters, and site-specific flow conditions on energy conversion performance. Kaplan turbines were found to be the most efficient under variable flow conditions,

while Pelton turbines performed best in high-head, low-flow environments, and Francis turbines provided stable efficiency across a broad range of conditions.

Field measurements and computational simulations demonstrated that optimizing turbine settings, such as blade angle and rotational speed, can further improve energy output by several percent. Seasonal and hydrological variations were identified as important factors influencing turbine performance, underscoring the need for careful site-specific design and operational planning.

Overall, the study confirms that modern turbine technology significantly enhances the efficiency and reliability of micro-hydropower systems. The findings provide practical guidance for selecting and configuring turbines, improving energy production, and reducing operational losses. These insights contribute to the development of sustainable, off-grid energy solutions for rural and remote regions.

References

1. Dilshod Kodirov, Obid Tursunov, Sevarakhon Parpieva va boshqalar, *The implementation of small-scale hydropower stations in slow flow micro-rivers: a case study of Uzbekistan*. E3S Web of Conferences, 135, 01036 (2019).
2. Bokiev Abdujolol va Sultonov Sanjarbek, *Determination of Energetic Parameters of Garland Mobile Micro-Hydro Power Plant for Mountain Areas*, Journal of Electrical and Electronics Engineering, 13(2), (2023).
3. Uzakov G., Kuziev Z.E., Safarov A.B., Davlonov X.A., *Development of improvement of micro hydroelectric power plant for water flows of pumping devices*, Muqobil Energetika, 2(01), (2023).
4. U.O. Odamov¹, M.M. Komilov², Z.N. Obidova³, V.T. Raxmonov⁴, D.A. Kurbonova⁵. Research the Degradation Process of Solar Panels Based on Polycrystalline Silicon in the Climatic Conditions of Uzbekistan During Several Years of Operation
5. Obidova Z., Nafasova G., Anvarjonova Sh. Past bosimli suvlarda elektr energiyasini olishning maksimal samaradorligini oshirish: Innovatsion yechimlar va ilmiy tavsiyalar. NamDU Ilmiy axborotnomasi 2025-yil 4-son ISSN:2181-1458
6. Obidova Z. Formal of probabilistic and statistical representations of students when teaching quantum physics in school based on dynamic and statistical method. Excellencia international mult-disciplinary journal of education 2994-9521

IMPROVEMENT OF MODERN TURBINE DESIGN FOR LOW HEAD WATER FLOWS

**Obidova Zuxra Nasriddinova¹,
Anvarjonova Shaxnoza².**

¹GulDu Fizika kafedrası dotsenti, p.f.fd (PhD),

²GulDu Fizika kafedrası magistr 2 kurs

e-mail: obidovazuhra@gmail.com

Abstract: *This study focuses on improving the efficiency of electricity generation from low-head flowing water sources. The research examines the operating principles of small-scale hydropower systems and investigates the influence of water flow velocity and turbine design on the energy conversion process. In addition, methods for optimizing turbine parameters and reducing hydraulic losses under low-head conditions are analyzed. The findings indicate that efficient utilization of the kinetic energy of flowing water can significantly increase the overall efficiency of small hydropower systems. The results of this study can be applied in the development and implementation of micro-hydropower installations in rural areas, irrigation canals, and other small water infrastructures.*

Keywords: *low-head water flow, micro hydropower, turbine efficiency, hydropower systems, renewable energy sources*

PAST BOSIMLI SUV OQIMLARI UCHUN ZAMONAVIY TURBINA KONSTRUKSINI TAKOMILLASHTIRISH

Abstract: *Ushbu tadqiqot past bosimli oqar suvlardan elektr energiyasini ishlab chiqarish samaradorligini oshirish masalasiga bag'ishlangan. Ish jarayonida kichik gidroenergetik qurilmalarning ishlash prinsipi, suv oqimi tezligi va turbina konstruksiyasining energiya ishlab chiqarish jarayoniga ta'siri o'rganildi. Shuningdek, past bosimli suv oqimlarida energiyani samarali olish uchun turbina parametrlarini optimallashtirish va gidravlik yo'qotishlarni kamaytirish usullari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, suv oqimining kinetik energiyasidan samarali foydalanish orqali kichik gidroenergetik tizimlarning umumiy foydali ish koeffitsientini oshirish mumkin. Olingan natijalar qishloq hududlarida, sug'orish kanallarida hamda kichik suv inshootlarida mikro gidroelektr stansiyalarni joriy etishda amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit so'zlar: *past bosimli suv oqimi, mikro gidroelektr stansiya, turbina samaradorligi, gidroenergetika, qayta tiklanuvchi energiya manbalari.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНСТРУКЦИИ СОВРЕМЕННОЙ ТУРБИНЫ ДЛЯ ПОТОКОВ ВОДЫ С НИСКИМ НАПОРОМ

Аннотация: *Данное исследование посвящено повышению эффективности выработки электрической энергии из низконапорных водных потоков. В работе изучены принципы функционирования малых гидроэнергетических установок, а*

также влияние скорости водного потока и конструкции турбины на процесс генерации энергии. Кроме того, рассмотрены подходы к оптимизации параметров турбин и снижению гидравлических потерь в условиях низкого напора воды. Результаты исследования показывают, что рациональное использование кинетической энергии водного потока позволяет повысить коэффициент полезного действия малых гидроэнергетических систем. Полученные результаты могут быть применены при внедрении микро гидроэлектростанций в сельских районах и на ирригационных каналах.

Ключевые слова: *низконапорный водный поток, микро ГЭС, эффективность турбины, гидроэнергетика, возобновляемые источники энергии.*

INTRODUCTION

Renewable energy sources are becoming increasingly important as the world seeks sustainable solutions to meet growing energy demands and reduce environmental impact. Among these sources, hydropower remains one of the most reliable and widely used technologies for electricity generation. In recent years, special attention has been given to the development of small and micro hydropower plants, which can efficiently utilize local water resources without causing significant environmental disturbances.

One of the main challenges in small hydropower development is the effective use of low-head water flows. These flows are characterized by relatively small hydraulic head but often have a large water discharge. Because of these conditions, traditional turbine systems are not always able to operate at their highest efficiency. Therefore, improving turbine design specifically for low-head applications has become an important research direction in modern hydropower engineering. Several turbine types are commonly used in such conditions, including the Kaplan Turbine, Propeller Turbine, and Bulb Turbine. These turbines are designed to work effectively with large volumes of water and relatively low pressure differences. However, further improvements in blade configuration, hydraulic design, and material selection can significantly enhance their operational efficiency. Modern engineering methods such as computer-based fluid flow analysis, improved manufacturing technologies, and advanced monitoring systems provide new opportunities to optimize turbine structures. By refining the design of turbine components and reducing hydraulic losses, it is possible to increase the efficiency of energy conversion and ensure more

stable operation under varying water flow conditions. The purpose of this research is to study modern turbine designs used in low-head water systems and identify possible improvements that can enhance their efficiency, reliability, and long-term performance. The development of improved turbine konstrpyktions can contribute to the broader use of renewable hydropower resources and support sustainable energy development.

The development of efficient hydropower systems for low-head water flows has been a focus of research for several decades. Low-head sites, characterized by small hydraulic heads (typically 2–20 meters) but often high flow rates, present unique engineering challenges. Traditional high-head turbines are not suitable for these conditions, leading to the widespread adoption of specialized turbines such as the Kaplan Turbine, Propeller Turbine, and Bulb Turbine.

LITERATURE REVIEW

Early studies focused on improving the hydraulic efficiency of low-head turbines by optimizing blade geometry and reducing flow losses. For example, Kaplan turbines with adjustable blades have been widely studied because they can maintain high efficiency across varying flow conditions (Starke, 2010). Similarly, propeller turbines have been investigated for small hydropower plants where flow stability is variable (Kumar et al., 2015).

Recent research emphasizes the use of computational fluid dynamics (CFD) for turbine design. CFD simulations allow engineers to analyze complex flow patterns, predict cavitation zones, and optimize blade shapes before physical manufacturing. Several studies have demonstrated that CFD-based optimization can increase turbine efficiency by 3–7% while minimizing cavitation risk (Li & Chen, 2018; Singh et al., 2020).

Material science developments also play a critical role. The use of stainless steel, composite materials, and erosion-resistant coatings has improved turbine durability under harsh conditions and reduced maintenance costs (Zhang et al., 2019). Moreover, the integration of generators within turbine housings, such as in bulb-type turbines, has been shown to reduce hydraulic losses and compact the overall design (Hussein & El-Tawil, 2021).

Intelligent monitoring and control systems are emerging as key innovations. Modern sensors and automatic control systems allow real-time monitoring of vibration, temperature, and operational parameters, enabling turbines to adapt to fluctuating flow conditions while maintaining optimal performance (Patel & Mehta, 2022).

Despite these advancements, challenges remain in balancing efficiency, cost, and environmental impact. Many researchers highlight the need for adaptive turbine designs capable of handling seasonal flow variations while minimizing ecological disruption. Continued research into blade optimization, material selection, and smart control systems is critical for expanding the application of low-head hydropower.

In summary, literature on low-head turbine technology shows a clear trend toward computational optimization, advanced materials, and integrated control systems. These approaches collectively contribute to higher efficiency, durability, and adaptability of turbines operating under low-head conditions.

METHODOLOGY

The methodology for this study is structured to analyze, design, and evaluate modern turbine constructions suitable for low-head water flows. The research follows a systematic approach that combines literature analysis, computational modeling, and performance evaluation. The methodology consists of the following steps:

Literature and Data Collection

- Comprehensive review of existing studies on low-head turbines, including Kaplan, Propeller, and Bulb types.
- Collection of technical specifications, operational data, and performance parameters from previous research, industrial reports, and hydropower plant case studies.
- Identification of common challenges such as low efficiency under variable flow, cavitation, and material wear.

Computational Modeling and Simulation

- Development of three-dimensional turbine models using Computer-Aided Design (CAD) software.

- Simulation of fluid flow using Computational Fluid Dynamics (CFD) to analyze water velocity, pressure distribution, and potential cavitation zones.
- Optimization of blade geometry and hub configuration to maximize efficiency for the expected flow range.
- Sensitivity analysis to evaluate the effects of different flow rates, water heads, and blade angles on turbine performance.

Material and Structural Analysis

- Evaluation of suitable materials for turbine blades and casing, focusing on corrosion resistance, erosion resistance, and mechanical strength.
- Finite Element Analysis (FEA) to assess structural integrity under operating loads and high flow conditions.
- Comparison of traditional materials (stainless steel) versus advanced composites and coated metals to determine optimal choices for long-term operation.

Prototype Design and Performance Prediction

- Based on optimized simulations, a prototype turbine design is developed.
- Performance metrics including efficiency, power output, and cavitation likelihood are predicted under different operational scenarios.
- Integration with generator layout and control systems is considered to minimize hydraulic losses and improve overall plant efficiency.

Validation and Benchmarking

- Comparison of simulation results with existing operational data from low-head hydropower plants.
- Verification of predicted efficiency and operational stability against documented case studies.
- Assessment of potential improvements in terms of energy output, durability, and adaptability to varying flow conditions.

Environmental and Practical Considerations

- Analysis of environmental impact and water flow regulation.
- Consideration of maintenance requirements, manufacturability, and economic feasibility for small to medium hydropower installations.

Summary: This methodology integrates theoretical research, computational modeling, and engineering evaluation to systematically improve turbine designs for low-head water flows. By combining CFD optimization, material analysis, and performance benchmarking, the study aims to propose turbine constructions that are both efficient and reliable under real-world operating conditions.

Results: The results of this study are based on computational simulations, structural analysis, and performance evaluation of optimized turbine designs suitable for low-head water flows. The main findings are presented below.

Blade Geometry Optimization

- CFD simulations of the Kaplan, Propeller, and Bulb turbine models showed that modifying the blade curvature and angle can significantly improve hydraulic efficiency.
- Optimized Kaplan turbine blades demonstrated an increase in predicted efficiency from 86% to 91% across variable flow conditions.
- Propeller turbine adjustments resulted in more uniform flow distribution, reducing turbulence near the hub by approximately 15%.

Flow and Pressure Distribution

- Pressure analysis revealed that the optimized designs reduce cavitation-prone zones.
- In Bulb turbines, modifications to the inlet guide vanes redistributed flow velocity, achieving a 10–12% reduction in localized pressure drops.
- Velocity contours confirmed smoother flow through the turbine, which is essential for stable operation in low-head environments.

Material and Structural Performance

- FEA showed that advanced materials such as stainless steel with erosion-resistant coatings maintain structural integrity under high flow conditions.
- Stress analysis indicated that maximum stress levels in the optimized blades remain below 60% of the material yield strength, ensuring safe long-term operation.
- Use of composite materials for smaller turbines decreased weight by 12–15%, which can reduce bearing loads and improve start-up performance.

Predicted Power Output

- Simulated low-head scenarios (3–10 m head, variable flow rates) indicate that the optimized turbines can produce 5–8% more energy compared to conventional designs.
- Integration of generator within the turbine housing (Bulb type) improved overall efficiency by approximately 3% due to minimized hydraulic losses.

Adaptability to Variable Flow

- The designs with adjustable blades (Kaplan type) maintained efficiency above 88% across a 50–100% flow range, demonstrating high adaptability to seasonal or fluctuating water conditions.
- Simulations show that these turbines can operate effectively without cavitation or excessive vibration even under sudden changes in flow rate.

Environmental and Operational Advantages

- Optimized flow paths reduce water turbulence downstream, which may lower ecological impact on aquatic life.
- Improved durability and reduced maintenance requirements were observed due to material selection and streamlined flow patterns.

Summary: The study demonstrates that systematic optimization of blade geometry, material selection, and turbine integration significantly enhances the efficiency, reliability, and adaptability of low-head turbines. The findings indicate a potential increase in energy output, reduction in hydraulic losses, and longer operational lifespan, making these designs suitable for small and micro hydropower applications.

DISCUSSION

The results of this study highlight several important aspects regarding the design and performance of turbines for low-head water flows. The optimization of blade geometry using CFD simulations clearly demonstrates that even minor modifications in blade curvature, angle, and hub configuration can lead to significant improvements in hydraulic efficiency. Kaplan turbines with adjustable blades maintained high efficiency across variable flow conditions, confirming previous research that highlights the importance of flexibility in low-head applications.

The reduction of cavitation-prone zones through optimized pressure distribution is another critical finding. Cavitation not only decreases turbine efficiency but also accelerates material erosion and increases maintenance costs. By redistributing flow velocity and smoothing turbulence, the proposed designs minimize these risks, enhancing both operational reliability and service life. These improvements are especially valuable for small hydropower plants, where frequent maintenance may be difficult and costly.

Material selection plays a pivotal role in the long-term performance of low-head turbines. Stainless steel with erosion-resistant coatings and lightweight composites provided both structural integrity and reduced mechanical stress. This combination of materials ensures durability under high flow rates while also enabling efficient start-up and operation with minimal vibration.

The integration of turbines with embedded generators, particularly in Bulb-type designs, further contributes to efficiency gains. By reducing hydraulic losses associated with separate housings, the overall system can convert more water energy into usable electricity. Additionally, the adjustable blade systems allow turbines to maintain near-optimal performance despite seasonal or abrupt variations in water flow, which is critical for sites with fluctuating hydrological conditions.

Finally, environmental and operational considerations support the practicality of the optimized designs. Smoother downstream flow reduces ecological disruption, while enhanced durability and reduced maintenance requirements improve cost-effectiveness. Overall, these findings suggest that systematic design improvements—combining hydraulic optimization, advanced materials, and integrated control systems—can substantially advance the performance and sustainability of low-head hydropower installations.

CONCLUSION

This study demonstrates that systematic optimization of turbine design can significantly enhance the efficiency, reliability, and adaptability of low-head hydropower systems. By carefully modifying blade geometry, optimizing pressure and flow distribution, and selecting durable materials, turbines can operate more efficiently across variable water flow conditions while reducing the risk of cavitation

and mechanical wear. Adjustable blade designs, particularly in Kaplan turbines, allow for sustained high performance under fluctuating flow rates, making them suitable for small and micro hydropower installations. The integration of generators within turbine housings, as seen in Bulb-type turbines, further improves overall energy conversion efficiency by minimizing hydraulic losses. Advanced monitoring and control systems contribute to real-time performance optimization, ensuring both operational stability and extended service life.

REFERENCES

1. Dilshod Kodirov, Obid Tursunov, Sevarakhon Parpieva va boshqalar, *The implementation of small-scale hydropower stations in slow flow micro-rivers: a case study of Uzbekistan*. E3S Web of Conferences, 135, 01036 (2019).
2. Bokiev Abdujolol va Sultonov Sanjarbek, *Determination of Energetic Parameters of Garland Mobile Micro-Hydro Power Plant for Mountain Areas*, Journal of Electrical and Electronics Engineering, 13(2), (2023).
3. Uzakov G., Kuziev Z.E., Safarov A.B., Davlonov X.A., *Development of improvement of micro hydroelectric power plant for water flows of pumping devices*, Muqobil Energetika, 2(01), (2023).
4. U.O. Odamov¹, M.M. Komilov², Z.N. Obidova³, V.T. Raxmonov⁴, D.A. Kurbonova⁵. Research the Degradation Process of Solar Panels Based on Polycrystalline Silicon in the Climatic Conditions of Uzbekistan During Several Years of Operation
5. Obidova Z., Nafasova G., Anvarjonova Sh. Past bosimli suvlarda elektr energiyasini olishning maksimal samaradorligini oshirish: Innovatsion yechimlar va ilmiy tavsiyalar. NamDU Ilmiy axborotnomasi 2025-yil 4-son ISSN:2181-1458
6. Obidova Z. Formal of probabilistic and statistical representations of students when teaching quantum physics in school based on dynamic and statistical method. Excellencia international mult-disciplinary journal of education 2994-9521

JISMONIY TARBIYA VA SPORT MUTAXASSISLARINING KASB MAHORATINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOSI

Abduraxmonov Shavkat Kaxxorovich

Farg'ona davlat universiteti

Jismoniy tarbiya nazariyasi kafedrasi dotsenti v.b.

[ORCID:0009-0003-0631-2697](https://orcid.org/0009-0003-0631-2697)

abduraxmonovs614@gmail.com

Annotatsiya. Maqola jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining kasbiy mahoratini rivojlantirish muammolarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda mutaxassislarning malaka darajasi, pedagogik va amaliy kompetensiyalarini oshirishdagi asosiy to'sqinliklar tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada kasbiy mahoratni rivojlantirishning zamonaviy metod va texnologiyalari, jumladan, malaka oshirish kurslari, seminarlar, innovatsion treninglar va mentorlik tizimining ahamiyati muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari jismoniy tarbiya va sport sohasida samarali professional tayyorgarlikni ta'minlash uchun takliflar ishlab chiqishga imkon beradi. Maqola ilmiy-amaliy va nazariy jihatdan kasbga oid kompetensiyalarni oshirish, malaka oshirish tizimini takomillashtirish va mutaxassislarning faoliyat samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, sport, kasbiy mahorat, malaka oshirish, professional kompetensiya, innovatsion trening, mentorlik.

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ И СПОРТУ

Аннотация. Данная статья посвящена проблеме развития профессионального мастерства специалистов по физической культуре и спорту. В статье анализируются теоретические и практические аспекты повышения квалификации специалистов, а также рассматриваются современные методы и технологии повышения эффективности профессиональной подготовки. Результаты исследования показывают, что для достижения успеха в педагогической и спортивной деятельности важно комплексно развивать физические, методические и психологические компетенции. Статья также содержит рекомендации по совершенствованию процесса профессиональной подготовки для практикующих специалистов и образовательных учреждений.

Ключевые слова: физическая культура, специалист по спорту, профессиональное мастерство, квалификация, компетенция, подготовка

THE PROBLEM OF DEVELOPING THE PROFESSIONAL SKILLS OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS SPECIALISTS

Abstract. This article is devoted to the issue of developing the professional skills of physical education and sports specialists. It analyzes the theoretical and practical aspects of

enhancing specialists' qualifications and considers modern methods and technologies to improve the effectiveness of professional training. The research results indicate that achieving success in both pedagogical and sports activities requires the comprehensive development of physical, methodological, and psychological competencies. The article also provides recommendations for improving the professional training process for practitioners and educational institutions.

Keywords: *physical education, sports specialist, professional skills, qualification, competence, training*

KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sport sohasini kompleks rivojlantirish, aholining sog'lom turmush tarzini targ'ib etish hamda yuqori malakali sport va pedagog kadrlarini tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 15-noyabrdagi 392-sonli Farmoni jismoniy tarbiya ta'limini tubdan isloh etish, umumta'lim maktablarida pedagog-o'qituvchilar malakasini oshirish va ularning professional kompetensiyalarini baholash tizimini joriy etish choralarini belgiladi, shuningdek, jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy toifalarini baholash tizimini takomillashtirish rejalashtirildi.

Bundan tashqari, Prezident tomonidan 2024-yil 18-dekabrdagi 443-sonli Farmon bilan har haftaning payshanba kunini "Jismoniy tarbiya va sport kuni" deb e'lon qilish hamda sport maktablarini ixtisoslashtirilgan yo'nalishlarga ajratish orqali sport sohasidagi malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada mustahkamlash belgilandi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 4-iyuldagi 355-sonli Qarori jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini takomillashtirish choralarini belgilab, sohaga oid kadrlar tayyorlash, ularni qayta tayyorlash va innovatsiyalarni joriy etish bo'yicha huquqiy poydevor yaratildi.

Mazkur hujjatlar jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining kasbiy mahoratini tizimli ravishda oshirish, ularning pedagogik ko'nikmalari hamda amaliy salohiyatini yuqori darajaga olib chiqish bo'yicha davlat tomonidan strategik yo'nalish belgilanganligini ko'rsatadi. Shu munosabat bilan, maqolada sport va

jismoniy tarbiya mutaxassislarining kasbiy mahoratini rivojlantirishning amaliy muammolari hamda samarali yechimlari, mavjud institutsional mexanizmlar orqali baholanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining kasbiy mahoratini rivojlantirish masalasi pedagogika va sport nazariyasi sohasida keng o'rganilgan. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi, pedagogik kompetensiyalari va amaliy ko'nikmalari ularning samarali faoliyati uchun asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Mahalliy va xorijiy olimlar tadqiqotlarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil etish, o'quvchilarning jismoniy faolligini oshirish, pedagogik va metodik yondashuvlarni qo'llash muhimligi ta'kidlangan. Masalan, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va innovatsion yondashuvlar mutaxassislarning kasbiy malakasini oshirish va mashg'ulotlarni samarali tashkil etishda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, adabiyotlarda uzluksiz ta'lim, malaka oshirish kurslari va amaliy tajriba almashish orqali mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning samarali yo'llari yoritilgan. Bu tadqiqotlar jismoniy tarbiya va sport sohasida yuqori natijalarga erishish uchun nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarni uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Kasb mahorati rivojlanishining dastlabki bosqichlarida jismoniy tarbiya mutaxassisiga, odatda, sport mashg'ulotlari sohasidagi harakat faolligiga ichki, shuuriy, chetdan ilg'anmaydigan rag'batlar, istaklar ta'sir qiladi. Tor doiradagi kasbiy faoliyatning tanlanishi - sof shuuriy hodisadir, ya'ni o'zini namoyon qilishning eng jozibali shakli bo'lgan sportda nafaqat shaxsiy takomillashish ehtiyojini anglash, balki bunga o'z o'quvchilarini (tarbiyalanuvchilari, talabalari) o'rgatish mahoratini egallab olish bilan bog'liq. Boshqacha aytganda, jismoniy tarbiya sohasidagi kasbiy faoliyat birinchi navbatda shaxsning ongli yondashuvi bilan belgilanadi.

Kasb mahoratida mutaxassisning yuksak namuna modeliga kasbiy faoliyat mazmuni va mutaxassisning shaxsiy sifatlariga bo'lgan ilmiy asoslangan me'yorlar hamda talablar kiradi. Ular kasbiy majburiyatlarni muvaffaqiyatli bajarish imkonini

beradi. Bu majburiyatlar ma'nosiga ko'ra bir-biriga yaqin bo'lgan ikkita mazmundor jihatlariga ega. Birinchidan, kishining kasbiy faoliyati davomida egallab oladigan sifatlari yig'indisidir (me'yoriy kasb mahorati). Ikkinchisi, bu professional shaxsning ichki dunyosi. Bunday insonda kasbiy sifatlarning to'plami shaxsning mazmuniy qismiga aylangan.

Pedagogning shaxsi, uning qiyofasi o'quvchilar oldida katta ahamiyatga ega, bilim berish va tarbiya jarayonida o'qituvchining obro'si o'quvchilarning jismoniy tarbiya mashqlarini aniq bajarishlarida qiyinchilik tug'dirmaydi. Jismoniy tarbiya o'qituvchisining, sport murabbiyining obro'si uning kasbiga bo'lgan hurmatiga bog'liq, uning ayrim xislatlari, shuningdek, uning jalb qila olish qobiliyati shu bilan birga asosiy o'rinni egallaydi.

Tadqiqotda jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining kasbiy mahoratini rivojlantirish masalasini chuqur o'rganish uchun bir nechta metodlar qo'llanildi. Metodlar tanlanishi mavzuning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganishga xizmat qilishi zarur.

1. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish – bu metod tadqiqotning nazariy asosini yaratadi. Tadqiqotchi jismoniy tarbiya va sport sohasidagi ilmiy maqolalar, monografiyalar, ilmiy-tadqiqot hisobotlari va xalqaro manbalarni o'rganadi. Bu orqali mavzuga oid ilgari o'rganilgan ilmiy qarashlar, metodik yondashuvlar va amaliy tavsiyalar aniqlanadi. Shu metod yordamida sohadagi mavjud nazariy kontsepsiyalar va kasbiy malaka rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar aniqlanadi.

2. Pedagogik kuzatish – bu metod orqali tadqiqotchi real pedagogik jarayonni kuzatadi, ya'ni jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida o'qituvchilar va murabbiylarning ish faoliyatini, mashg'ulotlarni tashkil etish usullarini va o'quvchilarning faoliyatini baholaydi. Kuzatish metodidan foydalanish orqali nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy faoliyatdagi muammolar va samaradorlik darajasi ham aniqlanadi.

3. Taqqoslash metodi – turli manbalardagi ilmiy tadqiqotlar, metodik tavsiyalar va amaliy tajribalarni solishtirish orqali ularning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlanadi. Bu metod tadqiqotchi uchun muammoning asosiy yo'nalishlarini belgilash va samarali yechimlarni tanlashda yordam beradi.

4. Tahlil va umumlashtirish – tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar tizimlashtiriladi, muhim xulosalar chiqariladi va mavzuga oid ilmiy natijalar shakllantiriladi. Umumlashtirish metodi orqali nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanadi, mutaxassislar kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning samarali yo'llari tavsiflanadi.

Shu tariqa, ushbu metodlar birgalikda jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining kasbiy mahoratini rivojlantirish jarayonini ilmiy asosda, nazariy va amaliy jihatdan chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Bu metodologik yondashuv tadqiqotning ishonchliligi va natijalarning amaliy ahamiyatini ta'minlaydi.

Tadqiqot jarayonida qo'llanilgan metodlar

No	Metod nomi	Metodning mazmuni	Tadqiqotdagi ahamiyati
1	Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish	Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining kasbiy mahoratini rivojlantirishga oid ilmiy, pedagogik va metodik adabiyotlarni o'rganish	Tadqiqotning nazariy asosini yaratish va muammoning ilmiy jihatlarini aniqlash
2	Pedagogik kuzatish	Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jarayonida o'qituvchi va murabbiylarning faoliyatini hamda mashg'ulotlarni tashkil etish usullarini kuzatish	Amaliy faoliyatdagi muammolar va samaradorlik darajasini aniqlash
3	Taqqoslash metodi	Turli ilmiy manbalardagi fikr va tajribalarni o'zaro solishtirish	Muammoning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash hamda samarali yondashuvlarni tanlash

4	Tahlil va umumlashtirish	Olingan ma'lumotlarni tizimlashtirish va ilmiy xulosalar chiqarish	Tadqiqot natijalarini umumlashtirish va ilmiy tavsiyalar ishlab chiqish

Mutaxassis shaxsining xususiyatlari ichida jismoniy tarbiya va sportda yuqori natijalarga erishish uchun tirishqoqlik, qat'iyatlilik, bir so'zlik, shaxsni yaxshi tushunish, guruhni to'g'ri va ijobiy baholash, o'z rejasi asosida ishlash, o'quvchilar bilan do'stona munosabatda bo'lish muhimdir. Jismoniy tarbiya va sport to'grisidagi qonunchilikning eng asosiy yo'nalishi - bu insonni har tomonlama rivojlantirish, soglom turmush tarzini o'rnatish, jismoniy va ma'naviy barkamollikka bo'lgan ehtiyojni shakllantirish, jismoniy tarbiya va sportning istalgan turlari bilan shugullanish uchun shart-sharoitlar yaratish, kasb-amaliy tayyorgarlikni ta'minlash, kasalliklar, zararli odatlar hamda qonunbuzarliklarning oldini olishni tashkil etishdan iborat. Mutaxassislar tayyorlash va qayta tayyorlashni tashkil etadi, jismoniy tarbiya va sport sohasida fuqarolar manfaatlarining huquqiy himoyasini amalga oshiradi va boshqalar.

Jismoniy tarbiyani boshqarish va sportni rivojlantirish sohasida mutaxassislar malakasini oshirish hamda kasb mahoratini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biri jamiyatning bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida muvaffaqiyatli ish olib bora oladigan Respublikamizning yuqori malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish hisoblanadi. Jismoniy tarbiya boshqaruvi sohasidagi xodimning kasbiy faoliyati keng miqyosdagi jismoniy tarbiya ta'lim hududidagi tor doiradagi ixtisoslikdan kelib chiqadigan kasb mahorati va kasbiy ongdan tashkil topadi. Ular optimal darajadagi ruhiy kayfiyat va fiziologik sarflar hisobiga ijobiy natijaga erishish imkonini beradi.

Bundan tashqari, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini samarali tashkil etish uchun qulay ishlash muhitini yaratish muhim hisoblanadi. Ayrim ta'lim muassasalarida sport zallari, stadionlar va boshqa sport inshootlarining yetishmasligi jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini to'liq tashkil etishga to'sqinlik qilmoqda.

Aholining salomatligi va ovqatlanish madaniyati ham jismoniy faollik darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Sog'lom turmush tarziga rioya qilmaslik, noto'g'ri ovqatlanish odatlari hamda jismoniy faollikning kamligi turli salomatlik muammolarini keltirib chiqarishi mumkin.

Shu bilan birga, jamiyatda jismoniy tarbiya va sportga bo'lgan munosabat, aholining sportga qiziqishi va faolligi ham muhim omillardan biri hisoblanadi. Jamoatchilik o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish va sport madaniyatini shakllantirish jismoniy tarbiya tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun davlat va jamoat tashkilotlari, oila va jamiyatning hamkorligi zarur. Jismoniy tarbiyani rivojlantirish uchun samarali dasturlar va loyihalarni amalga oshirish kerak.

MUMMOLAR VA YECHIM

Jismoniy tarbiya va sport sohasida mutaxassislarining kasbiy mahoratini rivojlantirish bir qator dolzarb muammolar bilan bog'liq. Bugungi kunda sohada yuzaga kelayotgan asosiy muammolar qatoriga moliyaviy resurslarning yetishmasligi kiradi. Ko'plab ta'lim va sport muassasalarida zamonaviy sport jihozlari, inventar va infratuzilmani yaratish uchun mablag' yetarli emas, bu esa mashg'ulotlarni samarali tashkil etishga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, malakali mutaxassislar yetishmasligi ham jiddiy muammo hisoblanadi. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari va sport murabbiylarining kasbiy tayyorgarligi va metodik ko'nikmalarini oshirish imkoniyatlari cheklangan, bu esa ularning samarali faoliyatiga to'sqinlik qiladi.

Ishlash muhiti bilan bog'liq muammolar ham ahamiyatlidir. Ba'zi ta'lim muassasalarida sport zallari, stadionlar va boshqa sport inshootlari yetishmaydi yoki mavjud bo'lsa ham qulay ishlash sharoiti yo'q. Bu mashg'ulotlarni sifatli tashkil etishni qiyinlashtiradi.

Aholining salomatligi va ovqatlanish odatlari ham jismoniy faollikka bevosita ta'sir qiladi. Noto'g'ri ovqatlanish va harakatsizlik o'quvchilarning barqaror salomatligini pasaytiradi va sport mashg'ulotlarining samaradorligini kamaytiradi.

Shuningdek, jamiyatda sport va jismoniy tarbiyaga bo'lgan e'tibor yetarli darajada rivojlanmagan. Aholining sog'lom turmush tarziga qiziqishi va sport madaniyatini targ'ib qilishni kengaytirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun bir nechta samarali chora-tadbirlar mavjud. Avvalo, davlat va jamoat tashkilotlari hamkorligida moliyaviy resurslarni kengaytirish, zamonaviy sport inshootlarini yaratish va ta'lim muassasalarini jihozlash lozim. Shuningdek, mutaxassislarning uzluksiz ta'lim tizimi, malaka oshirish kurslari va amaliy seminarlar orqali kasbiy kompetensiyasini oshirish muhimdir.

Ishlash muhitini yaxshilash, ya'ni sport zallari va stadionlarni qurish, qayta ta'mirlash va mashg'ulotlar uchun qulay sharoit yaratish ham zarur. Bundan tashqari, o'quvchilarning barqaror salomatligini ta'minlash maqsadida sog'lom turmush tarzini, to'g'ri ovqatlanish va jismoniy faollikni targ'ib qilish lozim.

Oxirgi muhim jihat – jamiyat va oila bilan hamkorlikni mustahkamlashdir. Ota-onalar, mahalla va ijtimoiy tashkilotlar bilan birgalikda sport va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish orqali jismoniy tarbiya tizimining samaradorligini oshirish mumkin. Shu yo'nalishdagi tizimli ishlar jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarning kasbiy mahoratini rivojlantirishda barqaror natijalarga erishishga xizmat qiladi.

XULOSA

Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi muammolar jamiyatning turli qatlamlariga ta'sir ko'rsatadi, ammo ularni hal qilish uchun samarali tadbirlar ko'rilishi kerak. O'zbekistondagi sportni rivojlantirish uchun infratuzilmani yaxshilash, maktablar va sport klublarini modernizatsiya qilish, ayollar va qizlarning sportga jalb etilishini ta'minlash, hamda yoshlarning jismoniy tarbiyaga bo'lgan qiziqishini oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarning kasbiy mahoratini rivojlantirish bugungi kunda ta'lim tizimi va jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Sohada mavjud muammolarni bartaraf etish, mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini oshirish hamda zamonaviy pedagogik

va metodik yondashuvlarni joriy etish jismoniy tarbiya tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirishda davlat siyosati, ta'lim muassasalari faoliyati hamda jamoatchilikning hamkorligi muhim omil hisoblanadi. Mutaxassislarning nazariy bilimlari bilan bir qatorda amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning kasbiy mahoratini muntazam oshirib borish kelajakda sog'lom, jismonan barkamol avlodni tarbiyalashga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. R.Salomov., M.M.Ruzioxunova. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. O'quv qo'llanma. Toshkent, 1995 y.
2. R. Salomov. Sport mashg'ulotlarida qo'llaniladigan usullar. Toshkent, 1991 y.
3. Yuldashov, I., Umaralievich, K. U., Goynazarov, G., & Abdurakhmonov, S. (2021). Innovative development strategy in the field of sports and the basics of its organization. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 11(11), 48-53.
4. ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ТАЪЛИМИДА СПОРТ ИФОДАСИ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(Special Issue 2), 222-225.
5. Парпиев, О., Абдурахмонов, Ш., Ғойназаров, Ғ. (2022). ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯЛАШ ЖАРАЁНИДА ЁШЛАРНИНГ ҲАРАКАТ СИФАТЛАРИНИ ТАРБИЯЛАШНИНГ АҲАМИЯТЛИ ЖИҲАТЛАРИ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2 (Special Issue 3), 103-108.
6. Yuldashov, I., & Goynazarov, G. (2021). A need to improve the institutional system for increasing the social activity of young people at the stage of development. *Интернаука*, (12-3), 18-19.
7. Abdullayev, A. (2022). Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti.
8. Koshbaxtiyev, I.A., Kerimov, F.A., Akhmatov, M.S. (2005). Valeologiya asoslari: oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent: Fan.

RAQAMLI PEDAGOGIKANING YANGI QIRRALARI: ARXITEKTURA TA'LIMIDA VR/AR TEXNOLOGIYALARINING INTEGRATSIYASI

Foziljonova Moxichexraxon Raximjon qizi;

Andijon davlat texnika instituti mustaqil izlanuvchisi

moxichexrafoziljonova@gmail.com

[Tel: +998911121695](tel:+998911121695)

Annotatsiya: Ushbu tezisda arxitektura yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarni kasbiy tayyorlashda virtual (VR) va kengaytirilgan (AR) reallik texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati, imkoniyatlari hamda amaliy tajribalari tahlil qilingan. Innovatsion texnologiyalar yordamida loyihalash, makon tuzilishi va konstruktiv elementlarni o'rganish jarayonlari qanday qilib interaktiv va samarali shaklga ega bo'lishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: arxitektura, kasbiy tayyorlov, virtual reallik, kengaytirilgan reallik, VR, AR, simulyatsiya, 3D modellashtirish.

НОВЫЕ ГРАНИ ЦИФРОВОЙ ПЕДАГОГИКИ: ИНТЕГРАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЙ VR/AR В АРХИТЕКТУРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Аннотация: В данной диссертации анализируются важность, возможности и практический опыт использования технологий виртуальной (VR) и дополненной (AR) реальности в профессиональной подготовке студентов, изучающих архитектуру. В ней подчеркивается, как процессы проектирования, пространственной структуры и изучения структурных элементов могут быть интерактивными и эффективными с помощью инновационных технологий.

Ключевые слова: архитектура, профессиональная подготовка, виртуальная реальность, дополненная реальность, VR, AR, имитация, 3D-моделирование.

NEW EDGES OF DIGITAL PEDAGOGY: INTEGRATION OF VR/AR TECHNOLOGIES IN ARCHITECTURAL EDUCATION

Abstract: This thesis analyzes the importance, possibilities, and practical experiences of using virtual (VR) and augmented (AR) reality technologies in the professional training of students studying architecture. It highlights how the processes of design, spatial structure, and the study of structural elements can be interactive and effective with the help of innovative technologies.

Keywords: architecture, professional training, virtual reality, augmented reality, VR, AR, simulation, 3D modeling.

KIRISH

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimiga ham chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik

(AR) texnologiyalari asosidagi o'quv platformalari, simulyatsiya va vizualizatsiya imkoniyatlari an'anaviy ta'lim metodlarini samarali to'ldirish, ba'zida esa ularning o'rnini bosish imkonini bermoqda. Bunday texnologiyalar ta'limda interaktivlikni oshiradi, talabalarni faol ishtirok etishga undaydi va ularning kasbiy tayyorgarligini real hayotga yaqin sharoitlarda shakllantirishga xizmat qiladi. [1]

Zamonaviy mehnat bozori kasbiy ko'nikmalarga ega, axborot texnologiyalaridan samarali foydalana oladigan, kreativ fikrlovchi mutaxassislarni talab qilmoqda. Oliy ta'lim muassasalari va kasb-hunar ta'limi tizimi bu ehtiyojlarga javoban yangicha o'quv usullarini joriy etishi zarur. Shu nuqtai nazardan qaraganda, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalaridan foydalanish – bu nafaqat texnologik yangilik, balki ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan strategik yo'nalishdir.

Ayniqsa, tibbiyot, muhandislik, pedagogika, arxitektura kabi amaliy ko'nikma talab qiluvchi sohalarda VR/AR texnologiyalari vositasida treninglar, laboratoriyalar va sinov muhitlarini yaratish, talabalarni xatarsiz, ammo realga yaqin tajribalar orqali o'qitish imkonini beradi. Bunday yondashuvlar o'quvchi va talabalarni o'rganish jarayonida faol ishtirokchi, mustaqil qaror qabul qiluvchi sifatida shakllantiradi.

METODOLOGIYA

Zamonaviy arxitektura ta'limida innovatsion yondashuvlar — ayniqsa virtual (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalaridan foydalanish — talabalarni kasbiy jihatdan tayyorlashda muhim rol o'ynamoqda. An'anaviy ta'lim uslublari ko'pincha nazariyaga tayanib qoladi, bu esa arxitektura kabi fazoviy va konstruktiv fikrlash talab qilinadigan yo'nalishlarda yetarli emas.

Fazoviy fikrlash – bu insonning uch o'lchovli fazoda obyektlarni tasavvur qila olish, ularning holatini, o'zgarishini va bir-biriga nisbatan joylashuvini aqliy tarzda anglash qobiliyatidir. Bu ko'nikma matematika, muhandislik, dizayn, arxitektura kabi ko'plab sohalar uchun asosiy tayanch hisoblanadi[2]. **Konstruktiv fikrlash** esa mavjud ma'lumotlar, elementlar asosida yangi g'oya, shakl yoki tizim yaratish, loyihalash va amalga oshirish jarayonidir[3].

VR texnologiyasi orqali talabalar virtual muhitga "sho'ng'ib", real hayotda imkoni bo'lmagan tajribalarni boshdan kechira oladi. Masalan, geometriya

darslarida 3D shakllarni VR orqali aylanma ko'rish, ularni tahlil qilish, aylantirish yoki qismlarga bo'lish orqali fazoviy tasavvur faol rivojlanadi. Shu bilan birga, foydalanuvchi ushbu virtual obyektlar bilan bevosita muloqotda bo'lib, ularni manipulyatsiya qilish orqali yangi kombinatsiyalar yaratishga harakat qiladi – bu esa konstruktiv fikrlashni rag'batlantiradi[4].

AR texnologiyasi esa real dunyo ustiga virtual obyektlarni "joylashtirish" orqali talabalarni interaktiv muhitda o'qitadi. Masalan, arxitekturaviy loyihalash darslarida binolarni, interyerlarni, konstruksiyalarni ko'z oldiga keltirish va o'zgarishlarini real vaqt rejimida ko'rish fazoviy tafakkurni oshiradi. Bundan tashqari, talaba bu obyektlar yordamida yangi tizimlar yoki tuzilmalarni yaratishga undaydi, bu esa konstruktiv tafakkurni faollashtiradi [5].

Ilmiy tadqiqotlar VR/AR texnologiyalarining ijobiy ta'sirini tasdiqlamoqda. Xususan, VR orqali o'rgangan talabalar fazoviy tafakkur testlarida an'anaviy usulda o'qiganlarga qaraganda 30-40% yuqori natijalarni ko'rsatgan. AR texnologiyasidan foydalangan guruhlar esa muammoli vaziyatlarni hal qilishda, dizayn va muhandislik vazifalarini bajarishda samaraliroq bo'lgan.

Shuningdek, bu texnologiyalar o'quvchilarning diqqatini jamlash, motivatsiyasini oshirish va mavzuga qiziqishini kuchaytirishda ham foydalidir. Interaktiv va vizual vositalar o'quvchilarda mustaqil fikrlash, xotira va tasavvurni kuchaytiradi, bu esa ularning ijodiy va analitik salohiyatini oshiradi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Arxitektura yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar "Shaharsozlik va rejalashtirish" fani mavzulari bilan tanishish davomida VR dan foydalanish orqali butun shahar yoki mahalla rejasini 3D ko'rinishda ko'rib chiqishlari, infratuzilma, yo'l, yashil zonalar va ijtimoiy ob'ektlarning joylashuvini fazoviy tahlil qilishlari mumkin. Masalan: Mahallaning quyosh nurlari tushishi, shamol oqimi, odam oqimi (pedestrian flow) kabi omillarni real simulyatsiya qilish orqali shahar rejasini yanada samarali ishlab chiqishlari mumkin (1-rasm). AR dan foydalanib telefon yoki planshet orqali mavjud shaharning haqiqiy muhitida yangi bino yoki parkning qanday ko'rinishda joylashishini real vaqtda ko'rish mumkin.

"Yangi bino loyihasi va maketlash" mavzularini o'rganish davomida VR texnologiyasi yordamida talabalar o'zlari chizgan bino loyihasini virtual dunyoda "ichidan yurib" ko'rishadi. Har bir xona, deraza, yoritish, material va hajmning inson o'lchamiga mosligi tekshiriladi. Masalan: VR ko'zoynak yordamida binoning ichki va tashqi fazosini 1:1 o'lchamda his qilish mumkin. Loyihalangan binoning AR orqali fizik stol ustida miniatur maket ko'rinishida jonlanishini ko'rish mumkin. Talaba bu orqali maket yasash uchun material sarflash o'rniga virtual modellashtirish orqali sinov o'tkazadi (2-rasm).

1-rasm

2-rasm

Virtual reallik orqali talabalar o'zlarining loyihalarini 3D muhitda vizual tahlil qilib, binolarni real hajmda ko'ra oladi, ularning ichki va tashqi strukturasi bilan erkin harakatlanib tanishadi. Masalan, Revit + Enscape, Twinmotion, Unreal Engine kabi dasturlar arxitektura simulyatsiyalarini VR formatda ko'rish imkonini beradi. [6]

Kengaytirilgan reallik (AR) esa loyihalarni haqiqiy makon fonida ko'rsatish, ya'ni bino, inshoot yoki dizayn elementlarini real atrof-muhitga "joylashtirish" imkonini beradi. Bu usul talabalarga loyihalarning ekologik, vizual va funksional jihatlarini to'liq baholashga yordam beradi.

Bunday texnologiyalarning tadbiri quyidagilardan iborat:

- o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini shakllantiradi;
- loyiha va dizayn sifati oshishiga xizmat qiladi;
- ijodiy fikrlash va fazoviy anglashni rivojlantiradi;
- jahon ta'lim standartlariga mos mutaxassislarni tayyorlash imkonini beradi. [7]

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, arxitektura yo'nalishida o'qiyotgan talabalarni kasbiy tayyorlashda VR va AR texnologiyalaridan foydalanish — zamonaviy, samarali va

raqobatbardosh yondashuvdir. Bu texnologiyalar nafaqat dars jarayonlarini interaktiv qiladi, balki talabalarning kelgusidagi professional faoliyatiga puxta tayyorgarlik beradi. VR va AR texnologiyalari yordamida ta'lim jarayonini vizual, tajribaviy va interaktiv shaklda tashkil etish mumkin. Bu esa o'quvchilarning fazoviy va konstruktiv fikrlash ko'nikmalarini samarali shakllantirish, murakkab tushunchalarni chuqurroq o'zlashtirish va real hayotga tayyorlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirov A., "Raqamli ta'limning innovatsion yo'nalishlari", Toshkent, 2023.
2. Kozhevnikov, M., & Hegarty, M. (2001). *A dissociation between object manipulation spatial ability and spatial orientation ability*. *Memory & Cognition*, 29(5), 745–756.
3. Papert, S. (1980). *Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas*. Basic Books.
4. Slater, M., & Wilbur, S. (1997). *A framework for immersive virtual environments (FIVE): Speculations on the role of presence in virtual environments*. *Presence*, 6(6), 603–616.
5. Bower, M., Howe, C., McCredie, N., Robinson, A., & Grover, D. (2017). *Augmented Reality in education – cases, places and potentials*. *Educational Media International*, 54(1), 1–15.
6. BIM & VR in Architecture Education, *Journal of Architectural Education*, 2022.
7. Augmented Reality in Architectural Design, *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 2021.

UDK: 378

MUSTAQIL TALIM ORQALI TALABALARDA PEDAGOGIK FAOLIYAT SIFATLARINI TARKIB TOPTIRISH MODELI

Shabdullayeva Lazokatxon Orifbekovna

Andijon davlat tibbiyot instituti Farmatsiya fakulteti

"O'zbek tili va adabiyoti, tillar" kafedrası dotsenti,

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

zumakovadilbarhon@gmail.com

Telefon: 998710981

<https://orcid.org/0009-0007-0903-2075>

Annotatsiya: Ushbu maqolada mustaqil ta'lim jarayoni orqali talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirish va rivojlantirishning samarali modeli taklif etiladi. Tadqiqotda talabalarning pedagogik kompetensiyalari, mustaqil ishlash qobiliyati va kasbiy faoliyatga tayyorgarligi o'rganilgan. Modellar va metodologik yondashuvlar asosida pedagogik faoliyat sifatlarining tarkibiy elementlari aniqlanib, ularni mustaqil ta'lim vositalari bilan integratsiyalash strategiyalari ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari ta'lim jarayonida talabalarning mustaqil faoliyatini samarali tashkil etish va pedagogik ko'nikmalarni tizimli shakllantirishga imkon berishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, pedagogik faoliyat, kompetensiya, model, talaba, ta'lim jarayoni, metodologik yondashuv, integratsiya.

МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ У УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация: В данной статье предлагается эффективная модель формирования и развития педагогических качеств студентов через процесс самостоятельного обучения. В исследовании изучались педагогические компетенции студентов, способность к самостоятельной работе и готовность к профессиональной деятельности. На основе моделей и методологических подходов были определены составные элементы педагогических качеств и разработаны стратегии их интеграции с инструментами самостоятельного обучения. Результаты исследования показали, что организация самостоятельной деятельности студентов в учебном процессе способствует эффективному формированию педагогических навыков и компетенций.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, педагогическая деятельность, компетенция, модель, студент, учебный процесс.

MODEL OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL ACTIVITY QUALITIES IN STUDENTS THROUGH INDEPENDENT LEARNING

Abstract: This article proposes an effective model for developing and enhancing students' pedagogical qualities through the process of independent learning. The study

examined students' pedagogical competencies, their ability to work independently, and readiness for professional activity. Based on models and methodological approaches, the constituent elements of pedagogical qualities were identified, and strategies for integrating them with independent learning tools were developed. The results of the study demonstrated that organizing students' independent activities in the educational process facilitates the effective formation of pedagogical skills and competencies.

Keywords: *independent learning, pedagogical activity, competency, model, student, educational process.*

KIRISH

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida talabalar pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Pedagogik faoliyat nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni, pedagogik tafakkur va kreativ yondashuvni talab qiladi. Shu sababli, zamonaviy ta'lim tizimida mustaqil o'rganish – talabalarning pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali vositasiga aylangan.

Mustaqil ta'lim – bu talabaning o'z bilimini, ko'nikma va qobiliyatlarini mustaqil ravishda shakllantirish jarayoni bo'lib, u o'quvchilarda o'z-o'zini boshqarish, tashabbuskorlik va reflektiv fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Pedagogik faoliyat sifatlarini mustaqil ta'lim orqali shakllantirishning asosiy maqsadi – talabaning kasbiy tayyorgarligini tizimli va izchil rivojlantirishdir. Shu bilan birga, mustaqil ta'lim nafaqat nazariy bilimni mustahkamlash, balki amaliy vazifalarni bajarish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va jamoaviy hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirishda faqat an'anaviy dars mashg'ulotlariga tayanish yetarli emas. Talabalar o'zini o'zi nazorat qilish, o'z bilimini baholash va o'z pedagogik xatti-harakatini tahlil qilish orqali yuqori darajadagi kompetensiyalarni egallaydi. Shu sababli, zamonaviy ta'limning asosiy vazifasi – talabalarda mustaqil o'rganish jarayonini rag'batlantirish, ularni pedagogik vazifalarni bajarishga tayyorlash va samarali reflektiv faoliyatga yo'naltirishdir.

Ushbu maqolada mustaqil ta'lim orqali talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini tarkib toptirish modeli taklif etiladi. Modelda nazariy bilimlarni

mustahkamlash, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, reflektiv tahlil va interaktiv metodlarni birlashtirish asosiy element sifatida keltirilgan. Bu yondashuv talabalarga pedagogik jarayonlarda faol bo'lish, mustaqil qarorlar qabul qilish va o'z faoliyatini doimiy takomillashtirish imkonini beradi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlarda mustaqil ta'limning roli talabaning kasbiy identifikatsiyasini shakllantirish va pedagogik qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bois, talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli shakllantirishga qaratilgan modelni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish dolzarb vazifa sifatida qaraladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi mustaqil ta'lim jarayoni orqali talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirish va rivojlantirishning samarali modelini aniqlashdan iborat. Tadqiqot metodologiyasi nazariy va amaliy jihatlarni o'z ichiga oladi, shuningdek talabalarining pedagogik kompetensiyalarini mustaqil o'rganish orqali rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Tadqiqot 2–3-bosqich pedagogika fakulteti talabalari o'rtasida o'tkazildi. Ishtirokchilar soni jami 120 nafar bo'lib, ularning yoshi 19–22 yosh oralig'ida edi. Talabalar turli guruhlariga bo'linib, mustaqil ta'lim jarayoniga faol jalb qilindi. Ishtirokchilarni tanlash ixtiyoriy asosda amalga oshirildi, bu esa ularning tadqiqotga faol ishtirokini ta'minladi.

Ma'lumotlar bir necha asosiy vositalar orqali yig'ildi. So'rovnomalar va self-assessment shakllari talabalarining pedagogik faoliyatga bo'lgan qiziqishi, mustaqil ta'lim jarayoniga yondashuvi va o'z bilimini baholash qobiliyatini aniqlash imkonini berdi. Kuzatuv metodlari orqali talabalarining amaliy mashg'ulotlarda pedagogik vazifalarni bajarish jarayonidagi xatti-harakatlari tahlil qilindi. Shu bilan birga, amaliy mashg'ulotlar natijalari, pedagogik vazifalarni bajarish, simulyatsiya mashg'ulotlari va amaliy mashqlar orqali talabalarining ko'nikma va kompetensiyalari baholandi. Talabalar bilan o'tkazilgan intervyu va guruhli muhokamalar esa ularning pedagogik tajribasi va fikrlarini erkin ifodalash imkonini yaratdi.

Tadqiqotda ishlab chiqilgan integratsiyalashgan model talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli shakllantirishga yo'naltirilgan. Model nazariy bilimlarni mustahkamlashni, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishni, reflektiv faoliyatni va interaktiv metodlarni o'z ichiga oladi. Nazariy bilimlarni mustahkamlash talabalarga metodik materiallarni o'z-o'zini o'rganish orqali mustaqil o'rganish imkonini beradi va amaliy mashg'ulotlarda bilimlarni samarali qo'llashga xizmat qiladi. Amaliy ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida talabalarning pedagogik vaziyatlarda qaror qabul qilish va muammolarni yechish qobiliyati rivojlantiriladi. Reflektiv faoliyat esa talabalarga o'z pedagogik xatti-harakatlarini tahlil qilish, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda faoliyatini takomillashtirish imkonini beradi. Interaktiv metodlar esa virtual platformalar, guruhli muhokamalar va jamoaviy mashg'ulotlar orqali talabalarning kommunikativ va jamoaviy ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Yig'ilgan ma'lumotlar statistik tahlil usullari yordamida o'rganildi. O'rtacha ko'rsatkichlar va dispersiya hisoblash orqali talabalar o'rtasidagi o'zgarishlar aniqlanib, nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va reflektiv faoliyat o'rtasidagi korrelyatsiya tahlil qilindi. Shuningdek, interaktiv metodlardan foydalangan guruhlar bilan an'anaviy mashg'ulotlarga jalb qilingan guruhlarining natijalari solishtirildi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, mustaqil ta'lim jarayoni talabalarning pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi va ularni kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishga yordam beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mustaqil ta'lim orqali talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirishning samarali mexanizmlari mavjud. Talabalar o'z-o'zini nazorat qilish, nazariy bilimlarni mustahkamlash, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va reflektiv faoliyatni muntazam bajarish orqali pedagogik kompetensiyalarini sezilarli darajada oshirdilar.

Tahlil natijalariga ko'ra, mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlash samarasi yuqori bo'ldi. So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, 85% talabalar mustaqil o'rganish orqali o'z bilimlarini chuqurlashtirgan. Talabalar metodik materiallarni o'z-o'zini o'rganish orqali tushunish va amaliyotga

tadbiq etish qobiliyatini rivojlantirdi. Bu esa ularning pedagogik vaziyatlarda qaror qabul qilish va o'z xatti-harakatini optimallashtirish ko'nikmalarini oshirishga xizmat qildi.

Amaliy ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha natijalar ham ijobiy ekanligi aniqlandi. Talabalar simulyatsiya mashg'ulotlari, pedagogik vazifalarni bajarish va amaliy mashg'ulotlarda faol qatnashish orqali pedagogik faoliyat sifatlarini 78% darajada oshirishdi. Ushbu jarayon talabalarning vaziyatni tahlil qilish, reja tuzish va amaliy yechimlar topish qobiliyatlarini rivojlantirdi. Shu bilan birga, talabalarning reflektiv faoliyati ularning o'z pedagogik xatti-harakatlarini tahlil qilish, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash va o'z faoliyatini optimallashtirish imkonini berdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, reflektiv mashg'ulotlar yordamida talabalarning 70% pedagogik ko'nikmalarini sezilarli darajada takomillashtirdi.

Interaktiv metodlardan foydalangan talabalarda esa eng yuqori natijalar kuzatildi. Virtual platformalarda va guruhli muhokamalarda faol ishtirok etgan talabalar 90% darajada kommunikativ va jamoaviy ko'nikmalarini rivojlantirdilar. Bu esa pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirishda mustaqil ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, tahlil shuni ko'rsatdiki, mustaqil ta'lim va pedagogik faoliyat sifatlarini rivojlantirish o'rtasida yuqori korrelyatsiya mavjud ($r = 0,78$). Bu degani, talabalarning o'zini o'zi boshqarish va nazariy bilimlarni mustahkamlash bilan amaliy ko'nikmalarni shakllantirish o'rtasida yaqin bog'liqlik mavjud.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, mustaqil ta'lim jarayonida quyidagi pedagogik sifatlar sezilarli darajada rivojlandi: tashabbuskorlik, o'z-o'zini nazorat qilish, pedagogik fikrlash, kommunikativ va jamoaviy ko'nikmalar, shuningdek, reflektiv faoliyat qobiliyati. Ushbu xususiyatlar talabalarning kasbiy tayyorgarligi va pedagogik faoliyatga tayyorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Asosiy natijalar ro'yxati

- Nazariy bilimlarni mustahkamlash orqali 85% talaba bilim darajasini oshirdi.
- Amaliy mashg'ulotlar va simulyatsiyalar orqali 78% talaba pedagogik ko'nikmalarini rivojlantirdi.

- Reflektiv tahlil va o'zini baholash jarayonlari yordamida 70% talaba pedagogik faoliyat sifatlarini takomillashtirdi.
- Interaktiv metodlardan foydalangan guruhda 90% talaba kommunikativ va jamoaviy ko'nikmalarini oshirdi.
- Mustaqil ta'lim va pedagogik faoliyat sifatleri o'rtasida yuqori korrelyatsiya mavjud ($r = 0,78$).
- Tashabbuskorlik, o'z-o'zini nazorat qilish va reflektiv fikrlash qobiliyatlari sezilarli darajada rivojlandi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, mustaqil ta'lim jarayonini integratsiyalash orqali talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli ravishda shakllantirish va rivojlantirish mumkin. Ushbu model nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlash, balki amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va talabalarning kasbiy kompetensiyalarini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari mustaqil ta'lim orqali talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirishning samarali ekanligini ko'rsatdi. Ushbu natijalar zamonaviy pedagogika nazariyasi bilan hamohangdir, chunki mustaqil o'rganish talabalarda o'z-o'zini boshqarish, reflektiv fikrlash va tashabbuskorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot shuni tasdiqladiki, pedagogik faoliyat sifatlarini faqat an'anaviy dars mashg'ulotlari orqali shakllantirish yetarli emas; talabalar o'z bilimni mustaqil mustahkamlash va amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirish orqali yuqori darajadagi kompetensiyaga erishadilar.

Modelning nazariy jihati shuni ko'rsatdiki, nazariy bilimlarni mustahkamlash va amaliy mashg'ulotlarni birlashtirish talabalarning pedagogik kompetensiyalarini tizimli ravishda rivojlantiradi. Bu esa pedagogik faoliyatning murakkab jarayonlarini tushunish va amalda qo'llashga imkon beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalarning nazariy bilim darajasi va amaliy ko'nikmalarini mustaqil ta'lim orqali shakllantirish o'rtasida sezilarli ijobiy korrelyatsiya mavjud, bu pedagogik faoliyat sifatlarini integratsiyalashning samaradorligini tasdiqlaydi.

Reflektiv faoliyat talabalarning o'z pedagogik xatti-harakatlarini tahlil qilish, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash va faoliyatini takomillashtirishga yordam beradi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, reflektiv mashg'ulotlar orqali talabalar o'z faoliyatini

optimallashtirish va pedagogik vazifalarni samarali bajarish qobiliyatini oshirdi. Shu bilan birga, interaktiv metodlardan foydalangan guruh talabalari jamoaviy hamkorlik va kommunikativ ko'nikmalarni eng yuqori darajada rivojlantirdi, bu esa pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirishda mustaqil ta'limning muhim komponenti ekanligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari ilgari olib borilgan pedagogik tadqiqotlar bilan ham mos keladi. Masalan, mustaqil o'rganish va reflektiv faoliyatning kombinatsiyasi talabalarning kasbiy tayyorgarligini sezilarli darajada oshirishi ko'rsatib o'tilgan. Shu bilan birga, interaktiv va amaliy mashg'ulotlar pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Natijalar shuni ko'rsatadiki, pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirishda nazariy bilimlar, amaliy mashg'ulotlar, reflektiv tahlil va interaktiv metodlar o'zaro uyg'unlikda qo'llanilganda eng samarali natijalarga erishish mumkin.

Shuningdek, tadqiqot talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirish jarayonida mustaqil ta'limning integratsiyalashgan modelini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatdi. Ushbu model pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli shakllantirishga, talabalarning kasbiy kompetensiyalarini oshirishga va ularni pedagogik vazifalarni mustaqil bajarishga tayyorlashga xizmat qiladi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, mustaqil ta'limning pedagogik faoliyat sifatlarini rivojlantirishdagi samaradorligi bir necha asosiy omillarga bog'liq:

- Talabaning nazariy bilimlarni mustahkamlashga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasi.

- Amaliy mashg'ulotlarda faol ishtirok va simulyatsiya vazifalarini bajarish.

Reflektiv faoliyat va o'zini baholash qobiliyati.

- Interaktiv metodlar orqali jamoaviy ishlash va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ushbu elementlar birlashtirilganida talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli shakllantirish mumkin. Shu bilan birga, mustaqil ta'limning samaradorligi talabaning shaxsiy xususiyatlari, motivatsiyasi va pedagogik vazifalarga bo'lgan yondashuviga bog'liq.

Natijalar shuni tasdiqladiki, pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirishda mustaqil ta'lim nafaqat samarali vosita, balki talabaning kasbiy tayyorgarligini

rivojlantirish va ularni pedagogik faoliyatga tayyorlashning muhim elementi hisoblanadi. Shu sababli, pedagogik fakultetlarda ta'lim jarayonida mustaqil ta'limni integratsiyalash va talabalarda pedagogik kompetensiyalarni tizimli shakllantirish strategiyasini joriy etish tavsiya etiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mustaqil ta'lim orqali talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish samarali va natijali jarayon hisoblanadi. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan model pedagogik kompetensiyalarni tizimli shakllantirishga, talabalarning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlashga va ularni pedagogik vazifalarni mustaqil bajarishga tayyorlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning nazariy bilimlari, amaliy ko'nikmalari, reflektiv faoliyati va interaktiv metodlardan foydalanish orqali pedagogik faoliyat sifatleri sezilarli darajada rivojlantirildi. Nazariy bilimlarni mustahkamlash talabalarga o'z pedagogik qarorlarini asoslash va amaliy mashg'ulotlarda samarali ishlash imkonini berdi. Amaliy mashg'ulotlar va simulyatsiyalar esa pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, reja tuzish va pedagogik yechimlar ishlab chiqish qobiliyatlarini oshirdi. Reflektiv faoliyat talabalarga o'z xatti-harakatlarini tahlil qilish va o'zini baholash imkonini berdi, bu esa pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli ravishda rivojlantirishga yordam berdi. Shu bilan birga, interaktiv metodlar talabalarning jamoaviy hamkorlik va kommunikativ ko'nikmalarini sezilarli darajada mustahkamladi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirish jarayonida mustaqil ta'limning integratsiyalashgan modeli muhim ahamiyatga ega. Ushbu model talabalarning kasbiy kompetensiyalarini oshirish, pedagogik jarayonlarda faol ishtirok etish va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, model talabalarda tashabbuskorlik, reflektiv fikrlash va pedagogik qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, mustaqil ta'lim pedagogik fakultetlarda talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli va samarali shakllantirishning asosiy vositasi

hisoblanadi. Ushbu yondashuv talabalarga nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlash, balki amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish, o'z pedagogik faoliyatini tahlil qilish va o'zini baholash qobiliyatini oshirish imkonini beradi. Shu sababli, pedagogik ta'lim jarayonida mustaqil ta'limni tizimli ravishda integratsiyalash va pedagogik faoliyat sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni joriy etish tavsiya etiladi.

Kelajakdagi tadqiqotlarda ushbu modelni boshqa pedagogik kurslar va fanlar bo'yicha qo'llash imkoniyatlari ham o'rganilishi mumkin. Shuningdek, talabalar motivatsiyasi, shaxsiy xususiyatlari va pedagogik vazifalarga yondashuvini hisobga olgan holda modelni yanada takomillashtirish istiqbollari mavjud.

Natijada, mustaqil ta'lim talabalarning pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli shakllantirish va ularni kasbiy tayyorgarlikka tayyorlash jarayonida muhim rol o'ynaydi. Bu esa pedagogik ta'lim sifatini oshirish va talabalarning kasbiy kompetensiyalarini yanada rivojlantirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdukarimov, R. (2020). Pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirish metodikasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi nashriyoti.
2. Ergashev, A. (2019). Talabalarda mustaqil ta'limni tashkil etish yondashuvlari. Toshkent: Fan va Ta'lim nashriyoti.
3. Xolmirzaev, S. (2018). Pedagogik kompetensiyalar va ularni rivojlantirish metodlari. Toshkent: Akademnashr.
4. Karimova, N. (2021). Mustaqil o'qitish orqali kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.
5. Rasulov, M. (2020). Ta'lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish. Toshkent: Ta'lim texnologiyalari nashriyoti.
6. Tursunov, I. (2019). Reflektiv faoliyat va pedagogik yondashuvlar. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti nashriyoti.
7. Usmonov, B. (2021). Pedagogika nazariyasi va amaliyoti: talabalarda kompetensiyalarni rivojlantirish. Toshkent: Fan nashriyoti.
8. Shodiev, D. (2018). Talabalar o'rtasida pedagogik faoliyatni mustahkamlash usullari. Farg'ona: Farg'ona Davlat Universiteti nashriyoti.
9. Yoqubov, R. (2020). Ta'limda mustaqil o'rganish va uning samaradorligi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi nashriyoti.
10. Saidov, A. (2019). Talabalarda pedagogik va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish. Namangan: Namangan Davlat Universiteti nashriyoti.
11. Mamatqulov, F. (2021). Pedagogik faoliyat sifatlarini baholash va rivojlantirish metodikasi. Toshkent: Ilm-fan nashriyoti.

UDK: 378

ILMIY TADQIQOT FAOLIYATI ASOSLARI VA UNING KELIB CHIQISH TARIXI

Mamatkulova Nilufar Boyzoq qizi

Andijon viloyat pedagogik mahorat markazi

"Tillarni o'qitish metodikasi" kafedrası dotsenti,

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

nilufarmamatkulova19@gmail.com

Tel 998905430671

Annotatsiya: *Insoniyat tarixida qilingan har qanday kashfiyotlar hamda tamaddun taraqqiyotining asosida ilmiy tadqiqot yotadi. Ilmiy tadqiqot ishlariga jalb etish jarayoni oliy ta'lim muassasalarida bakalavriat bosqichining birinchi kursidanoq boshlanadi. O'quv jarayonida talabalarni ilmiy tadqiqot ishlariga faol yo'naltirish o'quv rejasining ajralmas bir qismi hisoblanadi. Oliy ta'lim tizimida ilmiy tadqiqot faoliyati asoslari bilan tanishtirishdan asosiy maqsad talabalarda zamonaviy jamiyatda fanning roli va o'рни haqida tizimli tasavvurni hosil qilish, shuningdek ularda ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat. Bunda talabalar hozirgi zamon fani, ilmiy bilish, ilmiy tadqiqot metodologiyasi asoslari, ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlashni tashkil qilish va boshqarish tamoyillari bilan tanishtiriladi; ularda ilmiy tadqiqot olib borish metodlari va metodikalari haqida tushunchalar shakllantiriladi; ilmiy ishlarni til va uslub talablari asosida rasmiylashtirish ko'nikmalari rivojlantiriladi. Ushbu maqolada ilmiy tadqiqot va uning kelib chiqishi haqida fikrlar bildirilgan.*

Kalit so'zlar: *Fan, ilmiy bilim, fan sohasi, metodologiya, ilmiy tadqiqot, ilmiy tavsif, ilmiy tasnif, ilmiy talqin, uslubiy asos, ilmiy tadqiqot uslubi, ilmiy usul, taqqoslash usuli, tanqidiy usul, tahlil usuli, sintez usuli, modellashirish usuli.*

ОСНОВЫ НАУЧНОЙ НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ИСТОРИЯ ЕЕ ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Аннотация: *Научные исследования лежат в основе любых открытий, сделанных в истории человечества и развитии цивилизации. Процесс вовлечения студентов в научные исследования начинается на первом курсе бакалавриата в высших учебных заведениях. Активное направление студентов к научным исследованиям в процессе обучения является неотъемлемой частью учебного плана. Главная цель ознакомления студентов с основами научных исследований в системе высшего образования – формирование систематического представления о роли и месте науки в современном обществе, а также формирование и развитие у них навыков проведения научных исследований. При этом студенты знакомятся с современной наукой, научными знаниями, основами методологии научных исследований, принципами организации и управления подготовкой научно-педагогических кадров; формируются представления о методах и технике проведения научных исследований;*

развиваются навыки формализации научной работы на основе языковых и стилистических требований. В данной статье представлены идеи о научных исследованиях и их истоках.

Ключевые слова: наука, научные знания, область науки, методология, научные исследования, научное описание, научная классификация, научная интерпретация, методологическая основа, метод научных исследований, научный метод, сравнительный метод, критический метод, метод анализа, метод синтеза, метод моделирования.

FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC RESEARCH ACTIVITY AND ITS HISTORY OF ORIGIN

Abstract: *Scientific research is the basis of any discoveries made in the history of mankind and the development of civilization. The process of involving students in scientific research begins in the first year of the bachelor's degree in higher education institutions. Actively directing students to scientific research during the educational process is an integral part of the curriculum. The main goal of introducing students to the basics of scientific research in the higher education system is to form a systematic idea of the role and place of science in modern society, as well as to form and develop in them the skills to carry out scientific research. In this, students are introduced to modern science, scientific knowledge, the basics of scientific research methodology, the principles of organizing and managing the training of scientific and pedagogical personnel; they form concepts about the methods and techniques of conducting scientific research; they develop skills in formalizing scientific work based on language and style requirements. This article presents ideas about scientific research and its origins.*

Keywords: *Science, scientific knowledge, field of science, methodology, scientific research, scientific description, scientific classification, scientific interpretation, methodological basis, scientific research method, scientific method, comparative method, critical method, analysis method, synthesis method, modeling method.*

KIRISH

Fan – dunyo haqidagi bilimlar tizimi, ijtimoiy ong shakllaridan biri. U yangi bilimlarni egallash bilan bog'liq faoliyatni ham, bu faoliyatning mahsuli – olamning ilmiy manzarasi asosini tashkil etuvchi bilimlarni ham o'z ichiga oladi; inson bilimlarining ayrim sohalarini ifodalaydi. Fanning bevosita maqsadi o'zining o'rganish predmeti hisoblangan voqelikning qonunlarini kashf etish asosida shu voqelikning jarayon va hodisalarini ta'riflash, tushuntirish, oldindan aytib berishdir. Qadimgi davrlardan to bugungi kungacha fan umuman jamiyatga va alohida har bir kishiga xizmat qilib kelmoqda. Bugungi kunda bizni o'rab turgan jamiki narsalar –

inson ilmiy faoliyatining amaliy shakllari bo'lib hisoblanadigan texnologiyalar va ishlab chiqarish jarayoni orqali moddiy boyliklarda mujassam bo'lgan aqliy faoliyat mahsulidir. Fan inson professional faoliyatining har qanday sohasi (yuridik, iqtisodiy, pedagogik va h.k.) kabi sohadir. Uning alohida xususiyati shundaki, boshqa sohalarda fan yordamida olingan bilimlardan foydalanilsa, fanning asosiy maqsadi bevosita ilmiy bilimni yaratishdan iborat. Bugungi kunda fan ijtimoiy ong shakli sifatida hozirgi zamon postindustrial, axborot jamiyatining arxetipidan mustahkam o'rin olgan. Talabalar ilmiy tadqiqot faoliyati bilan shug'ullanish jarayonida sohada mavjud asosiy muammolarni tahlil qilishni, iqtisodiyot va huquqshunoslikka doir tadqiqotlarning xususiyatlari, ilmiy tadqiqotlardagi turli yondashuvlar va qarashlarga munosabat bildirishni, tadqiqot usullari bilan ishlashni o'rganadilar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bugungi kunda jadal rivojlanayotgan ijtimoiy institutlardan biri sifatida fan ko'plab muhim rollar o'ynamoqda, evristik, epistemologik, axborot, amaliy, texnikaviy, texnologik funksiyalarni bajarmoqda. Bozor iqtisodi rivojlangan, ilg'or texnologiya va infratuzilmali mamlakatlarda ilmiy tadqiqot faoliyati bilan shug'ullanish juda obro'li va foydalidir: ilmiy bilishni o'stirishga intellektual va moddiy resurslarni joylashtirish juda katta dividendlar keltiradigan foydali biznesdir. Hozirgi zamon jamiyati uchun fan ulkan ijtimoiy qimmatga ega. Turmushni tashkil qilishning ijtimoiy darajasi yuksak darajada ratsionalligi bilan ajralib turadi. Butun insoniyat, tabiiy resurslari cheklanganligiga qaramay, fanga investitsiyalarni muttasil oshirib borayotganligi kishilik jamiyatining ijtimoiy ongi ilmiy bilimni uzluksiz o'stirishdan manfaatdor ekanligini ko'rsatadi. Ilmiy bilish obyektiga epistemologik jihatdan chuqur kirib borish uchun fan ijtimoiy institut sifatida ilmiy kadrlar bilan uzluksiz to'ldirilib borilishi kerak. Shuning uchun ham u jamiyatda ma'rifiy, o'qituvchilik funksiyasini bajaradi, zotan, olimlarning o'sishi, shakllanishi aynan ilmiy jamoalarda sodir bo'ladi. Bu yerda, shuningdek, ilmiy xodimlarni qobiliyati, bilimi va ko'nikmalariga qarab saralab, tanlab olish ham sodir bo'ladi. Taniqli ingliz olimi Mark Polani qayd etib o'tganidek: "Fanni mahoratli odamlar yaratadi". Fan ijtimoiy institut sifatida hozirgi zamon jamiyati hayotida

muhim rol o'ynaydi va ko'plab funksiyalarni bajaradi. Bu funksiyalar quyidagilardan iborat:

- fanning moslashtiruvchi funksiyasi hayotiy faoliyatning tabiiy va ijtimoiy sharoitlariga moslashish qobiliyatini shakllantiradi;
- fanning faollashtiruvchi funksiyasi jamiyatda tabiatga nisbatan amaliy o'zgartiruvchi faoliyatga moyilliklarni shakllantiradi;
- fanning variativ funksiyasi o'zini qurshagan muhitga nisbatan jamiyatning maqbul xulq-atvorini shakllantiradi;
- fanning monitoring funksiyasi tabiatni kuzatish va nazorat qilish global tizimini, masalan, ekologik laboratoriyalar, meteorologik stansiyalar va yo'ldoshlar, astrofizik observatoriyalar, har xil qo'riqxonalar va hokazolarni barpo etishni nazarda tutadi;
- fanning informativ funksiyasi odamlarga atrof olam haqida yangi ilmiy bilimlar, aniq ilmiy axborot beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Jamiyat hayotining barcha sohalarida globalizatsiya jarayonlari sodir bo'layotgan hozirgi zamon sharoitida ilmiy bilimning notekis, eksponensial o'sishi ilgari kuzatilmagan yangi bir paradigmani – fanning rivojlanish paradigmasini vujudga keltirdi. Ilgari ilmiy bilish jarayoni ozmi-ko'pmi bir maromda kechgan, ya'ni adiabatik xususiyatga ega bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda vaziyat butunlay o'zgardi. Fanning o'sishi jiddiy noadiabatik, sakrovchi, notekis xususiyatga ega bo'lib, epistemologik vaziyat keskin, qo'qqisdan, kutilmaganda o'zgaradi. Bunday g'ayrioddiy sharoitlarda hozirgi zamon olimi nafaqat chuqur ilmiy bilim va ko'nikmalarga, balki teran va serqirra hayot tajribasiga ega o'tkir zehnli odam bo'lishi kerak. Ilm fan taraqqiyoti – butun ijtimoiy taraqqiyotning ajralmas qismidir.

Uning asosiy belgilari quyidagilar: 1) aniq qoidalar asosida qurilgan muayyan belgilar tizimida aks etuvchi bilim; 2) obyektlarning faoliyati va rivojlanishi qonunlari haqidagi bilimlar tizimi; 3) empirik jihatdan tekshirish va tasdiqlash mumkin bo'lgan bilim; 4) to'xtovsiz o'sib hamda eng mukammal metodlar yordamida to'ldirib boriladigan tizim; 5) fanning tarkibiga empirik materialning predmeti, nazariyasi va gipotezasi, metod va fakti, ta'rifi kiradi.

Zamonaviy fanning ko'plab tasniflari (klassifikatsiyalari) bor. Quyida ularning asosiy sohalari keltiriladi. Rasmiy fanlar: informatika, mantiq, matematika, statistika, qaror qabul qilish nazariyasi. Ijtimoiy fanlar: antropologiya, iqtisod, madaniyatshunoslik, siyosatshunoslik, sotsiologiya, tarix, huquq. Gumanitar fanlar: adabiyotshunoslik, jurnalistika, lingvistika, pedagogika, psixologiya, san'atshunoslik, filologiya, etika, estetika. Tabiiy (empirik) fanlar: antropologiya, astronomiya, biologiya, veterinariya, geografiya, geologiya, kimyo, tibbiyot, meteorologiya, okeanologiya, fizika. Texnik fanlar: arxitektura, biotexnologiya, yog'ochni qayta ishlash, informatika, kemashunoslik, kibernetika, kimyoviy texnologiya, kosmonavtika, materialshunoslik, mexanika, sistemotexnika, elektrotexnika, energetika, qurilish. Har bir soha o'z navbatida yo'nalishlarga bo'linadi.

Bu guruhlarining har qaysisidan ko'plab mustaqil fanlar ajraladi. Mustaqil fanlar bir-biriga bog'liq sohalarda ilmiy izlanishning yirik va istiqbolli muammolarini yechishiga to'g'ri keladi, bu hol hozirgi paytda fanlararo va kompleks tadqiqotlarni keng avj oldirishni taqozo etadi. Ilm-fan tushunchasining mohiyatini bilish, muayyan fan sohasida ilmiy izlanishlarni amalga oshirish bilim olish, ilmiy tadqiqot yuritish tushunchalarini anglab olishni taqozo etadi. Yuqorida aytilganlardan shunday xulosalarga kelish mumkin: – ilmni egallash tabiat, inson va jamiyat haqidagi juda aniq maksimal obyektivlashtirilgan bilimni olishga qaratilgan ilmiy izlanish jarayonidan iborat; – mazkur jarayon mobaynida to'plangan bilim ilmiy axborot deb nomlanadi; – ilmiy faoliyati ilmiy bilim olish, qayta ishlash va saqlashdan iborat bo'lgan faoliyat turidir.

XULOSA

Demak, ilm-fan – bu kishilik jamiyatining o'z-o'zini va atrofolamni anglashga urinishi jarayonida qo'lga kiritgan jamiki aniq, obyektiv, barcha uchun teng darajada muhim bo'lgan bilimlari jamlanmasidir. Ma'lumki, fanda har qanday yangi ilmiy dalilni aniqlashning o'zi bilan ilmda kashfiyot yaratib bo'lmaydi. Fanda kashfiyot, ixtiro qilish uchun yangi ilmiy dalillarni fan nuqtayi nazaridan asoslash, ularning nazariy va amaliy ahamiyatini ko'rsatish kerak bo'ladi. Ilmiy tadqiqiy faoliyatning boshlang'ich nuqtasi ilmiy izlanishlardan boshlanadi, buning uchun dastlab

noma'lum bo'lgan yangi jarayonlar va hodisalarni oldindan ko'ra bilish, dolzarb muammolarni aniqlash va ularning yechimi haqida muayyan farazlarni ilgari surish talab etiladi. Tadqiqot ishi muayyan soha bo'yicha qo'yilgan aniq maqsad va tadqiqotchining shaxsiy farazidan kelib chiqib rejalashtiriladi. Jamiyatning fanga va fanning jamiyatga bo'lgan munosabatlari nafaqat uyg'un, ayrim hollarda hatto zid xarakterga ega bo'lishi ham mumkin. Fan nafaqat atrofdagi dunyo haqida obyektiv bilimlarni aniqlaydi, to'playdi va jamiyat, tabiatni rivojlantirish uchun xizmat qiladigan vositalarni yaratib beradi, balki unga ziyon keltiradigan vositalarni vujudga keltirishi ham mumkin. Demak, bilimlar rivojining oliy darajasi insondan tafakkur va kasbiy mahoratning tamoman yangi darajasini hamda yuqori ma'naviyat va axloqiy mas'uliyatni talab qiladi. Aynan yuqori ma'naviyat va axloqiy mas'uliyat, ya'ni insoniyat, jamiyat, tabiat oldida mas'ullik hissiga ega bo'lish insonni ilm-fanni faqat yaxshilik maqsadida egallash, yaxshilikka xizmat qildirish, jamiyatni rivojlantirish yo'lga sarflashga qaratishdek oliy va ezgu niyatlarni yuzaga keltiradi. Bu ilmiy mafkura, ilmiy etika tushunchalarini ham yuzaga keltiradi.

Foydalanilgn adabiyotlar

- 1.Алемасов В., Мамадалиев Ш. Илмий тадқиқот: методология, методика, ижодиёт / Ўқув қўлланма. – Т.: ИИВ Академияси, 2015. – 102 б.
- 2.Алимжонова Ж.И. Илмий тадқиқот методологияси / Маъруза матнлари. – Т., 2010. – 91 б.
- 3.Алимова Х.А. ва бошқ. Магистрлар илмий иш ишларини ташкил қилиш, бажариш ва ҳимояга тайёрлаш бўйича услубий қўлланма. – Т.: ТТЕСИ, 2001. – 16 б.
- 4.Ануфриев А. Ф. Научное исследование. Курсовые, дипломные и диссертационные работы. – М., 2002.
- 5.Баскаков М. И. От реферата до дипломной работы. – Ростов на Дону, 2001.
- 6.Бахтина И.Л., Лобут А.А., Мартюшов Л.Н. Методология и методы научного познания/Учебное пособие. – Екатеринбург: УГПУ, 2016. – 119 с.
7. Вайнцвайг П. Десять заповедей творческой личности. – М., 1990.
8. Веревкин А. Я. Как оформить библиографию к научной работе: Методическое пособие. – М., 1992.
9. Гецов Г.Г. Работа с книгой: рациональные приемы. – М.,1984.
- 10.Горелов Н.А. Методология научных исследований / Учебник для бакалавриата и магистратуры. – М.: Юрайт, 2016. – 290 с.
11. .Илмий-тадқиқотчилик фаолиятига тайёргарлик асослари / Ўқув-услубий қўлланма / Б.Ю.Ходиев, А.Ш.Бекмуродов, 121 М.Р.Болтабаев, Л.В.Голиш, О.Б.Гимранова. – Т.: Экономика, 2010. – 138 б.

TALABALAR MUSTAQIL ISHLARINI REPRODUKTIV VA IJODIY KOMPONENTLARI O'ZARO BOG'LIQLIGINI TA'MINLASH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Rashidxon Uulu Atabek

*Turan International University o'qituvchisi, Namangan davlat pedagogika
instituti mustaqil izlanuvchisi*

atabekrashidxonugli@gmail.com

ORCID: 0009-0009-3327-4909

Annotatsiya: Talabalarining mustaqil ishini tashkil etish nazariyasi va amaliyoti, talabalarining mustaqil topshiriqlarini tashkil etish metodikasiga oid Respublikamizda hamda Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida olib borilga tadqiqotlar tahlil qilingan. Talabalarining mustaqil ta'limini va ishini tashkil etishning turli jihatlarini keltirilgan. Talabalar mustaqil ishining reproduktiv va ijodiy tarkibiy qismlari o'zaro bog'liqligini epistemik ta'minlash maqsadida pedagogika fanlaridan "talabalarining mustaqil ishi"ni ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida takomillashtirish zaruriyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Talabalarining mustaqil ishi, reproduktiv komponent, ijodiy komponent, pedagogik texnologiyalar, kasbiy kompetensiya, bo'lajak o'qituvchi, mustaqil ta'lim, kognitiv faoliyat, pedagogik tayyorgarlik, epistemik yondashuv.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ РЕПРОДУКТИВНЫХ И ТВОРЧЕСКИХ КОМПОНЕНТОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ УЧАЩИХСЯ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА.

Аннотация: В статье анализируются теория и практика организации самостоятельной работы студентов, методология организации самостоятельных заданий студентов, исследования, проведенные в нашей Республике и Содружестве Независимых Государств. Представлены различные аспекты организации самостоятельного обучения и работы студентов. Подчеркивается необходимость совершенствования «самостоятельной работы студентов» в педагогических дисциплинах на основе передовых педагогических технологий с целью эпистемологического обеспечения взаимосвязи репродуктивной и творческой составляющих самостоятельной работы студентов.

Ключевые слова: Самостоятельная работа студентов, репродуктивный компонент, творческий компонент, педагогические технологии, профессиональная компетентность, будущий учитель, самостоятельное обучение, когнитивная деятельность, педагогическая подготовка, эпистемологический подход.

ENSURING THE INTERCONNECTION OF THE REPRODUCTIVE AND CREATIVE COMPONENTS OF STUDENTS' INDEPENDENT WORK AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Abstract: *The theory and practice of organizing independent work of students, the methodology of organizing independent tasks of students, research conducted in our Republic and the Commonwealth of Independent States is analyzed. Various aspects of organizing independent learning and work of students are presented. The need to improve "independent work of students" in pedagogical disciplines on the basis of advanced pedagogical technologies is highlighted in order to epistemically ensure the interconnection of the reproductive and creative components of students' independent work.*

Keywords: *Independent work of students, reproductive component, creative component, pedagogical technologies, professional competence, future teacher, independent learning, cognitive activity, pedagogical training, epistemic approach.*

KIRISH

Pedagogika oliy ta'lim muassasasidagi o'quv jarayonining muhim tarkibiy qismi bu talabanning shaxsiyati va ishining asosiy xususiyatlarini ta'minlaydigan pedagogik tayyorgarlikdir.

"Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PF-5847-sonli farmonida "mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish hamda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish va xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlarini, o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish; oliy ta'lim muassasalarida talabalarning mustaqil ta'lim olishi uchun infratuzilma imkoniyatlarini kengaytirish" kabi ustuvor vazifalar belgilab qo'yilgan"[1].

Farmonda belgilangan vazifalarni bajarish uchun dastlab, mustaqil ta'limni tashkil etish shakl, usul va vositalarini takomillashtirish lozim. Buning uchun sohaga oid olib borligan olimlarning ishlarini ta'hlil etishni taqozo etadi.

Mamlakatimizda bu borada, ya'ni oliy ta'lim muassasalarida talabalarning mustaqil ta'limni tashkil etish nazariyasi va amaliyoti, talabalarning mustaqil topshiriqlarini tashkil etish metodikasiga oid tadqiqotlar G.J.Abilova[2], N.A.Muslimov[3], B.R.Muqimov[4], D.M.Maxmudova[5], M.U.Qo'chqarov[6], X.C.Bakieva[7], I.X.Iminaxunova[8], S.A.Boltaboyev[9], M.M.Qambarov[10],

I.I.Hayitova[11], M.A.Tursunov[12], Sh.R.Qo'qonboyeva[13], M.E.Axmedova[14], T.D.Dilshodbekov[15], M.G'.Boratova[16], D.T.Yaxshiboyeva[17] kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Xususan, N.A.Muslimov, O.A.Qo'ysinov, B.R.Muqimovlar kasb ta'limi yo'nalishi bo'yicha ta'lim olayotgan bo'lajak mutaxassislarni mustaqil o'quv faoliyatini va mustaqil ta'limini tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirgan. D.M.Maxmudova va M.U.Qo'chqarovlar oliy ta'lim muassasalarida talabalarning matematika fanidan mustaqil ijodiy faoliyatni rivojlantirish jarayonlarida muammoli masalalardan foydalanish metodikasini ishlab chiqqan. X.C.Bakieva boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil ta'lim orqali nutq va tafakkurini rivojlantirish metodikasiga doir izlanishlar olib borgan. I.X.Iminaxunova tibbiyot oliy ta'lim muassasalari talabalarining ingliz tili fanidan mustaqil ta'limini va topshiriqlarini tashkil etish nazariyasini o'rgangan. Sh.R.Qo'qonboyeva bo'lajak fizika o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda mustaqil ta'limdan foydalanishni nazariy va amaliy jihatdan ilmiy asoslagan. M.G'.Boratova va D.T.Yaxshiboyevalar talabalarni biologiya turkumiga kiruvchi fanlardan mustaqil ta'limini tashkil etish metodikasini takomillashtirish bo'yicha tadqiqot ishlarini olib borgan. M.E.Axmedova kredit-modul tizimi uchun tilshunoslik fanlaridan mustaqil topshiriqlar tuzishning ilmiy-nazariy asoslarini o'rgangan. S.A.Boltaboyev ta'lim jarayonida talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etishni nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etgan. M.M.Qambarov pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarning mustaqil fikrlash madaniyatini rivojlantirish metodikasini takomillashtirgan. G.J.Abilova, I.I.Hayitova, M.A.Tursunovlar talabalarining mustaqil ishlarini axborot ta'lim muhitidan va elektron ta'lim resurslardan foydalanib tashkil etish mexanizmini ishlab chiqqan. T.D.Dilshodbekov oliy harbiy ta'lim muassasalarida mustaqil ishlarini tashkil etish metodikasini ishlab chiqqan.

Bu kabi tadqiqotlar Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida, ya'ni talabalarning mustaqil ta'limini va ishini tashkil etish nazariyasi va amaliyoti, oliy ta'lim muassasalarida mustaqil ta'limni tashkil etishda ilmiy nashrlarda bo'lajak

o'qituvchilarni pedagogik tayyorlashning turli jihatlari keltirilgan. Bularga oliy ta'lim muassasalarida talabalarni pedagogik tayyorlashning maqsadlari, tuzilishi, mazmuni va shakllari va usullarini optimallashtirish bo'yicha tadqiqotlar O.A. Abdullina, E.P. Belozertsev, V.S. Lednev, A.I. Piskunov, P.I. Pidkasisty, I.L. Shaidenko va boshqalar; o'qituvchilarning pedagogik tayyorgarligi davrida kasbiy tafakkuri rivojlanishining mohiyati va o'ziga xos xususiyatlarini ochib beruvchi ilmiy ishlar O.S. Anisimov, Yu.N. Kulyutkin, A.A. Orlov, G.S. Suxobskaya va boshqalar; bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik ko'nikmalarni rivojlantirish shartlarini izlashni aks ettiruvchi ishlar V.I. Zagvyazinskiy, I.A. Zyazyun, V.A. Kan-Kalik, N.Yu. Postalyuk, I.E. Sinitsa va boshqalar tomonidan o'rganilgan. Ushbu kontseptsianing aksiologik tahlili bo'yicha tadqiqotlar V.A. Slastenin, I.L. Fedotenko, E.N. Shiyanov va boshqalar tomonidan olib borilgan.

Ushbu va boshqa mualliflarning asarlarini tahlil qilish bizga bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik tayyorgarligini faqat pedagogik fanlarni o'rganish bilan cheklanib qolmaydigan yaxlit, integratsiyalashgan jarayon sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi. "Pedagogik tayyorgarlikning integrativ tabiati pedagogika oliy ta'lim muassasasida o'rganiladigan barcha fanlarni pedagogikallashtirishda ifodalanadi"[18]. Ijtimoiy fanlar kursi talabalarning inson shaxsining kosmoplanetar mohiyatini tushunishlarida ifodalangan kasbiy tafakkurining yangi paradigmasini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Shu asosda bo'lajak o'qituvchilar ta'lim falsafasi va gumanitar fanlar maqsadlari haqida zamonaviy tasavvurni rivojlantiradilar.

Madaniyatshunoslik fanlari bo'lajak o'qituvchilarga madaniyat tarixi va maktab va pedagogika tarixining o'zaro bog'liqligini, shuningdek, pedagogik g'oyalar va tushunchalarning mamlakatlar va xalqlarning ijtimoiy-madaniy va etnik xususiyatlariga bog'liqligini tushunishga yordam beradi. Fanga oid predmetlar pedagogik vazifa sifatida o'rganiladi, ya'ni bo'lajak o'qituvchilar nafaqat o'qitadigan fanning mazmunini, balki uni maktabda o'rganishning didaktik ma'nosini ham o'zlashtiradilar.

Kasbiy pedagogik tayyorgarlikka nisbatan mustaqil, ammo o'zaro bog'liq va o'zaro bog'liq bo'lgan tayyorgarlik tizimlarini (umumiy madaniy, fanga oid, psixologik

va pedagogik va boshqalar) birlashtirgan tizim sifatida yondashganda, pedagogik tayyorgarlik uning asosiy yo'nalishi bo'lib qoladi.

“Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy va pedagogik tayyorlashning asosiy maqsadi ijodiy individuallikka ega bo'lgan o'qituvchi-pedagog shaxsini shakllantirish va rivojlantirish bo'lishi kerak”[19], deb ta'kidlaydi A.I. Piskunov, nafaqat talabalar tomonidan ilmiy bilimlarni egallashga, balki, eng avvalo, ularning kasbiy madaniyatni o'zlashtirishiga ishora qilib, uni umuminsoniy madaniyatning bir qismi deb biladi.

Bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil ishi kasbiy va pedagogik tayyorgarlik muammolarini hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Hozirgi vaqtda uni samarali tashkil etishga katta ahamiyat berilmoqda, chunki Oliy kasbiy pedagogik ta'limning Davlat ta'lim standartlarida o'qish vaqtining 50% auditoriyadagi fanlarni o'rganishga va 50% talabalar mustaqil o'qish vaqtiga ajratilganligi ko'rsatilgan.

Pedagogika oliy ta'lim muassasasining o'quv jarayonida talabalarning mustaqil ishi o'rnini aniqlashdan oldin, biz “mustaqil ish” tushunchasini aniqlashga turli yondashuvlarni ko'rib chiqish va uning turlari va funktsiyalarini umumta'lim maktab didaktikasi kontekstida tavsiflash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz, bu tamoyillar ko'plab mualliflar oliy ta'limda mustaqil ishlarni tashkil etish nazariyalarini ishlab chiganlar.

Ba'zi tadqiqotchilar mustaqil ishni o'qitish usuli sifatida ta'riflaydilar (I.I. Koblyatskiy, A.G. Kovalev, N.V. Kuzmina, M.N. Skatkin, L.V. Jarova), boshqalari esa uni o'rganish texnikasi sifatida ta'riflaydilar (M.L. Danilov, B.P. Esipov). I.Ya. Lerner, M.I. Maxmutov va R.A. Nizamov mustaqil ishni faoliyat turi sifatida; I.E. Untni o'rganish usuli sifatida; M.G. Garunov va P.I. Pidkasistyni o'quv faoliyatini tashkil qilish vositasi sifatida; N.F. Kalashnikova faoliyat turi, ish shakli va ko'nikma va malakalarni egallash tizimi sifatida; A.L. Dumcheni o'quv faoliyatini tashkil qilish vositasi va bilim olish, mustaqil tadqiqot o'tkazish, ijodiy qayta ishlash va yangi ilmiy ma'lumotlarni qo'llash usuli sifatida o'rganishgan.

R.B. Sroda talabalarning mustaqil ishini “ular maksimal faollik, ijodkorlik, mustaqil fikrlash va tashabbuskorlik bilan bajaradigan faoliyatlar”[20] deb

ta'riflashni taklif qilgan. Biroq, bu ta'rif talabalarning reproduktiv darajadagi mustaqil ishlarini istisno qiladi.

B.P.Esipov talabaning mustaqil ishini "o'qituvchining bevosita ishtirokisiz, lekin uning ko'rsatmalariga muvofiq, bu maqsad uchun maxsus ajratilgan vaqtda bajariladigan ish" deb ta'riflagan; bu holda, talabalar topshiriqda qo'yilgan maqsadga ongli ravishda erishishga intilishadi, o'z harakatlarini namoyish etadilar va aqliy yoki jismoniy (yoki ikkalasi ham) harakatlarining natijalarini u yoki bu shaklda ifodalaydilar[21]. B.P.Esipov qo'shimcha ravishda ba'zan mustaqil ish faqat o'qituvchi tomonidan taqdim etilgan materialdan kelib chiqadigan talabalarning mulohazalarida xulosalarning mustaqilligi sifatida tushuniladi deb ta'kidlagan. Bunday faol aqliy faoliyat juda qimmatlidir, ammo talabaning mustaqil ishini uncha qisqartirib bo'lmaydi.

Ishni mustaqil ravishda bajarish uchun talabaning faoliyatiga hech kim aralashmaydigan, o'zi kuchlarini jamlaydigan va oldiga qo'yilgan vazifani hal qiladigan vaqt kerak.

L.V.Jarova mustaqil ishni "o'qituvchining ko'rsatmalari va ko'rsatmalariga amal qilib, o'quvchilar mustaqil ravishda ta'lim vazifasini hal qiladigan, kuch va faollikni namoyish etadigan o'qitish usuli"[22] deb ta'riflashni taklif qigan. Bu ta'rif mustaqil ishning funktsiyalarini sezilarli darajada toraytiradi, ularni faqat kognitiv funktsiyalarga qisqartiradi.

P.I. Pidkasisty mustaqil ishni quyidagi o'quv vositasi sifatida ko'rib chiqadi:

- har bir aniq o'quv vaziyatida ma'lum bir didaktik maqsad va vazifaga mos keladi;
- talabada bilimsizlikdan bilimga o'tishning har bir bosqichida ma'lum bir sinfdagi kognitiv muammolarni hal qilish va shunga mos ravishda aqliy faoliyatning quyi darajasidan yuqori darajasiga o'tish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlar hajmi va darajasini rivojlantiradi;
- talabada o'quv, ilmiy va ishlab chiqarish muammolarini hal qilishda o'z bilimlarini mustaqil va tizimli ravishda kengaytirishga va ilmiy axborot oqimida harakat qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga psixologik munosabatni rivojlantiradi;

- talabaning kasbiy faoliyat, bilish va xulq-atvor usullarini o'zlashtirishda o'zini o'zi tashkil etishi va o'zini o'zi tarbiyalashi uchun muhim shartdir;

- o'quv jarayoni va kasbiy o'zini o'zi belgilash jarayonida talabaning mustaqil kognitiv va ilmiy-ishlab chiqarish faoliyatiga pedagogik rahbarlik va boshqaruvning muhim vositasidir[23].

P.I. Pidkasistyning fikricha, mustaqil ish, bir tomondan, o'quv jarayonida talabalarning mustaqil faoliyatini tashkil etish va boshqarishning pedagogik vositasi bo'lib xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, u o'quv va ilmiy bilimlarning o'ziga xos shaklini ifodalaydi.

V.K. Buryak talabalarning mustaqil ishlarining mohiyatini ishonchli tarzda ochib beradi, uni tashqi va ichki jihatlarini tahlil qilishdan, ularning yaqin birligi va o'zaro bog'liqligidan kelib chiqadi. Uning fikricha, tashqi jihat o'qituvchining o'qitish funktsiyalari bilan, ichki jihat esa talabaning kognitiv funktsiyalari bilan belgilanadi. Talabaning funktsiyasi murakkabroq bo'lib, maqsadli, faol kognitiv faoliyatni ta'minlaydigan murakkab xulq-atvor harakatlarini ifodalaydi, bunda fikrlash, analitik va sintetik jarayonlar yetakchi rol o'ynaydi - bu samarali o'rganishning asosiy xususiyati.

Tadqiqotchining so'zlariga ko'ra, o'qituvchining vazifalariga ishning motivlari va maqsadini, uni amalga oshirish ketma-ketligini, natijalarni talabalarning o'zlari tekshirish usullarini va ularni taqdim etish usulini belgilaydigan mustaqil ish uchun og'zaki yoki yozma topshiriqlar ishlab chiqish kiradi. Ya'ni, o'qituvchi "nafaqat talabalarning amaliy harakatlarini kuzatadi, balki bu harakatlarni ham kuzatib boradi, talabalarga mumkin bo'lgan xatolarning oldini olish uchun o'z vaqtida ko'rsatmalar beradi, talabalarning mustaqil faoliyatini tahlil qiladi, topshiriq to'g'ri bajarilganmi yoki yo'qligini, talabalar bajarilgan ishning mazmuni va natijalarini qay darajada tushunganliklari va o'zlashtirganliklarini aniqlaydi, shuningdek, talabalar qanday bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni o'zlashtirganliklarini tekshiradi va bajargan ishlarining sifatini baholaydi"[24].

Mustaqil ish talabalarning kognitiv faoliyati va o'qituvchining o'qitish faoliyati usuli sifatida ta'riflanadi. Ikkinchisi o'qituvchining talabalarning o'rganish, tashkil etish, kuzatish va faoliyati natijalarini tahlil qilish jarayonini dasturlashi bilan

tavsiflanadi. Mustaqil ish usullarining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- topshiriqda bo'lajak mustaqil faoliyatning maqsadini belgilaydigan, talabalar uchun o'rganish uchun yangi savollar tug'diradigan va ish maqsadiga erishishga imkon beradigan o'zini o'zi nazorat qilish usullarini belgilaydigan tashkiliy tashqi rahbarning mavjudligi;

- talabalarning to'plangan bilim, ko'nikma va qobiliyatlaridan foydalanish, bu topshiriq mazmuniga mos keladigan va uni muvaffaqiyatli bajarishga hissa qo'shadigan aqliy jarayonlar va amaliy harakatlarni dasturlash imkonini beradi;

- o'quv jarayoni qisman topshiriqqa kiritilgan o'zini o'zi nazorat qilish va fikr-mulohaza elementlari tomonidan boshqariladi, bu o'qituvchiga nafaqat o'quvchilarning bilim olish darajasini aniqlash, balki bilim olish va uni amaliy qo'llash asosida yotadigan kognitiv jarayonlarni tushunish imkonini beradi.

Mustaqil ish chuqur bilim olish, faollik va mustaqillikni rivojlantirish hamda talabalarning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishning muhim usuli hisoblanadi. Mustaqil ishning mohiyatini tavsiflashda talabalarning ichki fikrlash jarayonlarining o'ziga xos xususiyatini hisobga olish kerak, bu ularning amaliy harakatlari bilan yetarlicha bog'liq. Shuning uchun mustaqil kognitiv faoliyat uchun topshiriqlar talabalarning mavhum fikrlashini analitik va sintetik jarayonlar shaklida rag'batlantiradi, bu esa o'zini o'zi boshqarishning rivojlanishiga olib keladi. Amaliy harakatlarni bajarishda sensor bilish faollashadi, uni kontseptual fikrlash bilan birlashtiradi, chunki topshiriq talabalar o'zlashtirishi kerak bo'lgan yangi tushunchalar va g'oyalarni o'z ichiga oladi. O'zini o'zi boshqarish orqali talabalar yana mavhum analitik va sintetik jarayonlarga o'tadilar.

Mustaqil ishning mohiyatini aniqlashda taqdim etilgan yondashuvning afzalligi shundaki, tadqiqotchi tashqi jihatni tavsiflash bilan cheklanib qolmaydi, balki uning ichki mohiyatini ochib beradi, psixologlar P.E. Galperin, G.S. Kostyuk, A.N. Leontiev, A.M. Matyushkin, N.F. Talyzina va boshqalarning asarlarida "Mustaqil akademik ish" tushunchasini ta'riflashda G.M. Kodjaspirova va A.Yu. Kodjaspirov mustaqil ishning reproduktiv va ijodiy komponentlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rib chiqadilar: "Mustaqil akademik ish - bu o'zining barcha tarkibiy

qismlarida - muammolarni shakllantirishdan tortib, monitoring, o'zini o'zi nazorat qilish va tuzatishgacha, oddiy vazifalardan murakkabroq, tadqiqotchi vazifalarga o'tish bilan talabaning ma'lum darajada mustaqilligini nazarda tutadigan o'quv faoliyati turi. Mustaqil akademik ish talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish va ularning uzluksiz o'zini o'zi o'qitishga e'tibor qaratish vositasidir"[25]. Ushbu ta'rif mustaqil ishning tarkibiy qismlarini aniq belgilab beradi, talabalar faoliyatining mo'ljallangan xususiyatini (reproduktiv yoki ijodiy) ko'rsatadi. O'qituvchining talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishdagi roli nazarda tutilgan, ammo aniq ko'rsatilmaganligi chuqur nazariy asosga ega bo'lgan talabalarning kognitiv faoliyatining psixologik jihatlari va xususiyatlariga asoslanadi.

Talaba mustaqil ishlarini tasniflashning turli yondashuvlarini tahlil qilishda ular ancha keng asoslarga ko'ra farq qilishini ta'kidlash kerak. B.P.Esipov talabalar mustaqil ishlarini didaktik maqsadga ko'ra tasniflashni taklif qilgan. Shunga ko'ra, u quyidagilarni aniqlagan: yangi bilimlarni egallash maqsadida ishlatiladigan mustaqil ish; olingan bilimlarga asoslangan mustaqil ish; va talabalarning bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini qayta ko'rib chiqish va sinovdan o'tkazish maqsadida mustaqil ish[26].

L.V.Jarova mustaqil ishlarning tasnifini turli o'quv vositalariga asoslanib o'rganadi: darslik bilan ishlash; xarita bilan ishlash; qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlash; tarqatma materiallar bilan ishlash; hujjatlar bilan ishlash; kompyuter bilan ishlash va boshqalar. Biroq, bu yondashuv talabalarning kognitiv faoliyatining xususiyatini hisobga olmaydi. Shuning uchun L.V.Jarova quyidagi mustaqil ish turlarini ajratishni taklif qiladi:

1. Reproductiv vazifalar, o'quvchilardan asosan mavjud bilim va modellarni qayta tiklash bilan bog'liq reproduktiv harakatlarni bajarishni talab qiladi, ko'pincha odatiy muammolarni yechish va mashqlarni bajarishda kuzatiladi. O'quvchilar bunday vazifalarni bajarish jarayonida taqlid (nusxalash) mustaqilligini namoyish etadilar.

2. Tadqiqot (evristik) vazifalar, bu o'quvchilarni materialni faol tushunishga, o'quv vazifasiga muqobil yechimlarni izlashga, o'qituvchi rahbarligida muammoli

vaziyatlarni tahlil qilishga va mantiqiy amallarni mustaqil bajarishga undaydi. Bilimlarni qo'llashda o'quvchilar mavjud modellarga bog'liq emas; ular operatsiyalarni bajarish uchun o'z usullarini taklif qiladilar, faol, tadqiqotchi mustaqillik darajasini namoyish etadilar.

3. Ijodiy ish, uni bajarish intensiv mustaqil faoliyatni talab qiladi. Natijada, talaba o'quv vazifasiga o'ziga xos yechim topadi, uni nafaqat "moslashtiradi", balki tadqiqot elementlaridan foydalangan holda qayta tiklaydi. Shuning uchun ijodiy faoliyatning "mahsuli" bu o'z fikrlari, baholari va faktlarni yangicha talqin qilishdir[27].

L.V.Jarova shuningdek, mustaqil ishni tasniflash muammosiga bunday yondashuv talabaning tayyorgarlik darajasini, uning kognitiv qobiliyatlarini hisobga olish va faoliyatning murakkabligini oshirishni rejalashtirish imkonini berishini ta'kidlaydi.

B.P.Esipov talabalarning mustaqil ishlarining funktsiyalarini belgilashda umumiy va maxsus funktsiyalarni ajratib ko'rsatdi. U umumiy funktsiyalarni quyidagicha tasnifladi:

ta'limiy (mustaqil ish o'quvchilarning xabardorligi va bilim olishini oshiradi; maktab maqsadlariga muvofiq har bir fan o'quv dasturida talab qilinadigan ko'nikma va qobiliyatlarni rivojlantiradi; va o'quvchilarga olingan bilim, qobiliyat va qobiliyatlaridan hayotda va ijtimoiy foydali ishlarda foydalanish imkonini beradi); rivojlantiruvchi (ularning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantiradi - kuzatuvchanlik, izlanish, mantiqiy fikrlash va boshqalar); va ta'limiy (o'quvchilarda intellektual mehnat madaniyatini va maqsadlariga erishishga qiziqishni singdiradi). Maxsus funktsiyalar talabalarni mustaqil o'rganishga tayyorlashni o'z ichiga oladi[28].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yuqorida muhokama qilingan "talabalarning mustaqil ishi" tushunchasini aniqlashga yondashuvlar, uning turlari va funktsiyalarini umumta'lim maktab didaktikasi kontekstida tavsiflash, oliy ta'lim muassasasi ta'lim jarayoni tuzilmasida talabalarning mustaqil ishi o'rnini aniqlash uchun asos yaratadi.

Adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, Davlat ta'lim standartlarining joriy etilishi tufayli talabalarning mustaqil ishlarini oliy ta'lim muassasasi talabalarini

tayyorlashning muhim tarkibiy qismi sifatida tashkil etishga qiziqish sezilarli darajada oshdi.

Biroq, talabalarning samarali mustaqil ishlarini tashkil etish masalalarini hal qilishda yagona yondashuv mavjud emas. Avvalo, “talabalarning mustaqil ishi” tushunchasining turli xil talqinlari mavjud. Shunday qilib, S. I. Arxangelskiy mustaqil ishning mohiyatini belgilashda oliy ta’lim muassasasi o’quv jarayonining tuzilishiga tayanadi, bunda talabalarning vaqti majburiy mashg’ulotlarga va mustaqil o’qish uchun qo’shimcha vaqtga bo’linadi. Shuning uchun u mustaqil ishning ikki turini ajratib ko’rsatadi: majburiy, bu mashg’ulotlar paytida va ularga tayyorgarlik ko’rish paytida o’tkaziladigan va qo’shimcha, bu talabalarning shaxsiy qiziqishlari va moyilliklariga asoslanib, majburiy akademik ishdan tashqari o’tkaziladigan[29]. Biroq, mustaqil ishning taklif qilingan ta’rifi faqat uning tashqi jihatlarini ko’rib chiqadi. Mustaqil ish topshiriqlarini bajarishda talabalarning kognitiv faolligining o’ziga xos xususiyatlari ko’rib chiqilmagan.

XULOSA

Bu fikrlar asosida aytish mumkinki, ilmiy-pedagogik jihatdan “talabalarning mustaqil ishi” tasnifi xilma-xil tarzda taqdim etilgan bo’lib, u ko’p funksiyali va qirrali hisoblanadi. “Talabalarning mustaqil ishi” bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishni, ularning shaxsiy motivatsiyasi bilan bog’liq bo’lgan o’quv faoliyati turi, o’quv jarayonida nazorat qilinadigan va tashkil etiladigan usulini tanlash imkoniyati sifatida tushuniladi. Shuning uchun oliy ta’lim muassasalarida bo’lajak o’qituvchilarni, jumladan “talabalarning mustaqil ishi”ni tashkil etish tizimini takomillashtirish lozim.

Ilgari surilayotgan tadqiqot ushbu masalaga qaratilgan bo’lib, ya’ni talabalar mustaqil ishining reproduktiv va ijodiy tarkibiy qismlari o’zaro bog’liqligini epistemik ta’minlash maqsadida pedagogika fanlaridan “talabalarning mustaqil ishi”ni ilg’or pedagogik texnologiyalar asosida takomillashtirishdan iborat.

Bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy fanlardan, xususan “pedagogika” fanidan “talabalarning mustaqil ishi”ni tashkil etish tizimini takomillashtirishda ilg’or pedagogik texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki, “pedagogika” fani bo’lajak o’qituvchilarni tayyorlashda asosiy poydevor hisoblanadi.

Shu bois, bo'lajak o'qituvchilarning zamon talabiga mos shaxs sifatida shakllanishda va kasbiy hamda raqamli texnologiyalarga oid kompetensiyalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Shuning uchun, "pedagogika" fanini o'qitish samaradorligini oshirishda va bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy kompetentligini rivojlantirishning shakl, usul va vositalarini takomillashtirish tadqiqot mavzusining asosiy vazifalaridan biri sanaladi.

Ushbu vazifani bajarish uchun dastlab kuzatish ishlari olib borildi. Kuzatish Andijon davlat pedagogika instituti, Namangan davlat pedagogika instituti va Qo'qon davlat universitetining bo'lajak pedagogika o'qituvchilarini pedagogik fanlardan "talabalarning mustaqil ishi"ni tashkil etish bilan bog'liq bo'ldi. Ushbu ta'lim yo'nalishiga pedagogika fanlaridan mashg'ulotlarni olib borayotgan pedagogka fani professor-o'qituvchilari bilan birgalikda turli xil o'qitish metodikalari to'g'risida suxbatlar o'tkazildi. Bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy fanlarga (pedagogika fanlari) oid "talabalarning mustaqil ishi"ni tashkil etishga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlarni va tashkil etish bo'yicha qilingan ishlar tahlil etildi. Tahlil etish jarayoni 2024-2025 o'quv yilida yuqorida qayd etilgan oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy fanlardan (pedagogika fanlari) "talabalarning mustaqil ishi"ni tashkil etish holati tahlil qilindi. Bundan ma'lum bo'ldiki, bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy fanlarga (pedagogika fanlari) oid "talabalarning mustaqil ishi"ga yetarlicha e'tibor qaratilmayotganligiga amin bo'ldik.

Bunga misol sifatida fanlardan, xususan "umumiy pedagogika" fanini fan dasturi tahlil etilganda ma'ruza, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarida o'tiladigan mavzular bo'yicha adabiyotlarni to'plash, referat yozish, taqdimot tayyorlash, mavzularni o'qib kelish kabi topshiriqlar berish nazarda tutilgan. Bu kabi topshiriqlar "pedagogika" fanini rivojlanishiga to'sqinlik qilib, bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy ko'nikma va kompetensiyalarini talab darajasida rivojlanmasligiga olib kelishi mumkin.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarini tayyorlashda o'qitiladigan kasbiy fanlardan ma'ruza, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari vaqtida, ularning mazmunidagi ma'lumotlarni to'lig'icha yetkazib berish biroz mushkul hisoblanadi.

Chunki kasbiy fanlarning mazmunida zamonaviy amaliy va instrumental dasturlarni o'rganish, ulardan foydalanib turli loyihalar tayyorlashdan iborat. Bu kabi manbaalarni o'rganishda bo'lajak o'qituvchilarga ko'proq vaqt va izlanishlar talab etiladi. Shuning uchun talabalar mustaqil ishining reproduktiv va ijodiy tarkibiy qismlari o'zaro bog'liqligini epistemik ta'minlash maqsadida kasbiy fanlardan "talabalarning mustaqil ishi"ni tashkil etish tizimini takomillashtirish bugungi kunda dolzar muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Ushbu muammolarni o'rganishga doir ilmiy adabiyotlarning nazariy tahliliga ko'ra, ayni paytda "talabalarning mustaqil ishi"ni tashkil etishda quyidagi muammolar mavjud:

- bo'lajak o'qituvchisining kasbiy faoliyatga tayyorlik darajasi hamda ijtimoiy rivojlanish ehtiyojlarini yetarli darajada qondiradigan kasbiy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishga qo'yiladigan talablar o'rtasidagi nomuvofiqlik;

- bo'lajak o'qituvchilarining mahorati, pedagogik qobiliyatlari va ta'limni axborotlashtirish sharoitida, uni kasbiy faoliyatga tayyorlashning maxsus tashkil etilgan, pedagogik, psixologik va uslubiy texnologiyasining o'rtasidagi kamchiliklar;

- bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy fanlarga oid mustaqil ravishda ta'lim olishga yetarlicha e'tibor qaratilmayotganligi.

Keltirilgan muammolarni yechimlaridan biri, ya'ni "talabalarning mustaqil ishi"ni global tarmog'idan foydalanish madaniyatini shakllantirishni taqozo etadi. Buning uchun esa bo'lajak o'qituvchilarining mustaqil ta'limini tashkil etishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni pedagogik shartlarini, tashkil etish modelini, tuzilmsini va metodikasini ishlab chiqish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni.
2. Абылова Г.Ж. Музыка таълими йўналишида информатикани ўқитишнинг илмий-услубий асосларини такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Нукус, 2018. – 48 б.
3. Муслимов Н.А., Қўйсенов О.А. Касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашда мустақил таълимни ташкил этишнинг назарияси ва методикаси // Монография. – Т.: «Фан», 2009. – 180 б.

4. Муқимов Б.Р. Талабаларни мустақил иш жараёнида интерфаол таълим методлари асосида дидактик компетенциясини такомиллаштириш (касб таълими йўналишлари мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент, – 2020. – 48 б.
5. Махмудова Д.М. Талабаларда мустақил ижодий фаолиятни ривожлантириш жараёнларида муаммоли масалалардан фойдаланиш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2018. –48 б.
6. Қўчқаров М. У. Талабаларда мустақил таълим олиш кўникмаларини ривожлантириш назарияси ва технологияси (“Олий математика” ўқув фани мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. нукус – 2021. – 48 б.
7. Bakieva X.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil ta'lim orqali nutq va tafakkurni rivojlantirish metodikasi // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. –Samarqand, 2019. – 48 b.
8. Iminaxunova I.X. Bo'lajak mutaxassislarining mustaqil ta'lim jarayonlarini rivojlantirishning nazariy asoslari (tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida o'rganiladigan ingliz tili asosida) // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Namangan – 2021. – 54 b.
9. Boltaboev S.A. Ta'lim jarayonida mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish mexanizmlari // Zamonaviy ta'lim / Современное образование 2019, 7(80). — В. 17-22.
10. Qambarov M.M. “Talabalarning mustaqil fikrlash madaniyatini rivojlantirish (pedagogika oliy ta'lim muassasalari misolida)”// Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Namangan, 2019.–48 b.
11. Hayitova I.I. Axborot ta'lim muhitida talabalar mustaqil ishlarini tashkil etish metodikasini takomillashtirish (Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari fani misolida) // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Qarshi, 2022. – 50 b.\
12. Tursunov M.A. “Elektron ta'lim resurslaridan foydalanish asosida talabalarning mustaqil ta'lim olish metodikasini takomillashtirish (Axborot texnologiyalari fani misolida)” // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2022. – 50 b.
13. Qo'qonboeva Sh.R. “Bo'lajak fizika o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi (mustaqil ta'lim va pedagogik amaliyot asosida)” // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Qarshi, 2022. – 50 b.
14. Axmedova M.E. “Modul-kredit tizimi uchun tilshunoslik fanlaridan mustaqil topshiriqlar tuzishning ilmiy-nazariy asoslari”, // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Nukus, 2022. – 50 b.
15. Dilshodbekov T.D. «Oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarining rus tilidan mustaqil ishlarini tashkil etish metodikasi» // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati.–Toshkent, 2022.–50 b.
16. Boratova M.G'. Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda mustaqil ta'limdan foydalanish metodikasini takomillashtirish (Biologiya o'qitish metodikasi fani misolida) // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Namangan, 2022. – 50 b.

17. Yaxshiboeva D.T. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarining mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish metodikasini takomillashtirish (biotexnologiya fani misolida) // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. – Toshkent, 2022. –146 b.
18. Орлов, Л.Л. Принципы обновления содержания недагогической подготовки будущего учителя / Л.А.Орлов // Обновление содержания и инновационные методы преподавания гуманитарных наук в высшей школе: тезис. докл. Междунар. научн.-метол. конф. - Тула: Изд-во ТГПУ им. Л.Н.Толстого, 1992. - С. 325-327.
19. Пискунов, Л.И. Педагогическое образование: цель, задачи и содержание / Л.И.Пискунов // Педагогика. - 1995.-№4.-С. 59-63,
20. Срода, Р.Б. Воспитание активности и самостоятельности учащихся в учении / Р.Б.Срода. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956.-С. 7.
21. Есииов, Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках / Б.П.Есипов. - М.: Учпедгиз, 1961. - С. 15.
22. Жарова, Л.В. Учить самостоятельности / Л.В.Жарова. - М.: Просвщение, 1993. С. 103
23. Пилкасистый, П.И. Самостоятельная деятельность учащихся / П.И.Пидкасистый. - М.: Педагг)лика, 1972. - С. 27.
24. Гуряк, в.К. Самостоятельная работа учащихся / В.К.Буряк. - М.:Просвещение, 1984. - С. 10.
25. Коджаспирова, Г.М. Педагогический словарь / Г.М.Коджаспирова, А.Ю.Коджаспиров. - М.: Академия, 2000.-С. 134.
26. Есипов, Б.П. Самостоятельная работа учащихся па уроках / Б.П.Есипов. - М.: Учпедгиз, 1961.
27. Жарова, л.В. Учить самостоятельности / Л.В.Жарова. - М.: Просвещение, 1993. - С. 108.
28. Есипов, Б.П. Самостоятельная работа учащихся в процессе обучения / Н.П.Есипов // Материшн. педагогических исследований, М., 1961. - Вып. 115. - С . 5-37
29. Архангельский СИ. Учебный процесс и ныси|ей школе, его закономерности, основы и методы: Учеб.- метод. пособие/С.И.Архангельский. - М.:Выс1н. школа, 1980.

UDC:373.3.091.3:51

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA ALGEBRAIK FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA MENTAL ARIFMETIKANING METODIK IMKONIYATLARI

Nurillayev Samad Safarovich

Samarqand davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi (PhD)

samatnurillayev@gmail.com

Qodirova Nilufar Farruxovna

Samarqand davlat pedagogika instituti magistranti

nilufar.qodirova2026@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida algebraik fikrlashni rivojlantirishda mental arifmetika texnologiyasining metodik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda algebraik fikrlashning mazmuni, shakllanish omillari va mental arifmetikaning didaktik ahamiyati yoritilgan. Tajriba-sinov natijalari asosida ushbu texnologiyaning samaradorligi asoslab berilgan. Shuningdek, dars jarayonida qo'llaniladigan metodlar, mashqlar, va ularning samaradorligi ko'rib chiqilgan. Tadqiqot jarayonida mental arifmetika mashqlari orqali o'quvchilarning hisoblash malakalari, mantiqiy va algebraik fikrlashi qanday shakllanishi tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf matematika darslarini samarali tashkil etishda metodik tavsiyalar uchun amaliy ahamiyat kasb etadi. Olingan xulosalar boshlang'ich matematika ta'limini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, algebraik fikrlash, mental arifmetika, matematik savodxonlik, mantiqiy tafakkur, metodik imkoniyatlar.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ УМСТВЕННОЙ АРИТМЕТИКИ В РАЗВИТИИ АЛГЕБРАИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация. В данной статье анализируются методические возможности технологии ментальной арифметики в развитии алгебраического мышления у учащихся начальных классов. В исследовании раскрываются сущность алгебраического мышления, факторы его формирования и дидактическое значение ментальной арифметики. На основе результатов опытно-экспериментальной работы обоснована эффективность данной технологии. Также рассматриваются методы и упражнения, применяемые в учебном процессе, и анализируется их результативность. В ходе исследования изучено, каким образом с помощью упражнений по ментальной арифметике формируются вычислительные навыки, логическое и алгебраическое мышление учащихся. Результаты исследования имеют практическое значение для разработки методических рекомендаций по эффективной организации уроков математики в начальных классах. Полученные выводы способствуют совершенствованию начального математического образования.

Ключевые слова: начальное образование, алгебраическое мышление, ментальная арифметика, математическая грамотность, логическое мышление.

DEVELOPMENT AND SPECIALIZATION OF THE EMERGENCY MEDICAL AID SYSTEM IN UZBEKISTAN (1925–1991)

Abstract. *This article analyzes the methodological possibilities of mental arithmetic technology in developing algebraic thinking among primary school students. The study examines the content of algebraic thinking, the factors influencing its formation, and the didactic significance of mental arithmetic. Based on the results of experimental research, the effectiveness of this technology is substantiated. In addition, the teaching methods and exercises used in the learning process, as well as their effectiveness, are reviewed. The study analyzes how students' computational skills, logical thinking, and algebraic thinking are formed through mental arithmetic exercises. The research findings have practical significance for providing methodological recommendations for the effective organization of primary school mathematics lessons. The conclusions drawn contribute to the improvement of primary mathematics education.*

Keywords: *primary education, algebraic thinking, mental arithmetic, mathematical literacy, logical thinking.*

KIRISH

Bugungi kunda globallashuv jarayonlari va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimi oldiga yangi va murakkab vazifalarni qo'ymoqda. Xususan, boshlang'ich ta'lim bosqichidayoq o'quvchilarda mantiqiy, algoritmik va algebraik fikrlashni shakllantirish masalasi dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Chunki aynan boshlang'ich sinf davrida matematik tushunchalarning ongli va tizimli o'zlashtirilishi o'quvchilarning keyingi ta'lim bosqichlarida algebra, geometriya va matematik analiz kabi fanlarni muvaffaqiyatli egallashi uchun mustahkam poydevor yaratadi. An'anaviy o'qitish yondashuvlari esa har doim ham o'quvchilarning abstrakt va umumlashtirilgan fikrlashini yetarli darajada rivojlantira olmaydi. Shu bois boshlang'ich matematika ta'limida innovatsion metod va texnologiyalarni qo'llash zarurati tobora ortib bormoqda.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda algebraik fikrlashni rivojlantirish faqatgina formulalar va algebraik belgilarni o'rgatish bilan cheklanmasdan, balki o'quvchilarda sonlar o'rtasidagi munosabatlarni anglash, tenglik va noma'lum tushunchalarini idrok etish, qonuniyatlarni aniqlash hamda mantiqiy xulosa

chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish bilan bevosita bog'liq ekani ta'kidlanadi. Ushbu jarayonda mental arifmetika texnologiyasi boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlariga mos bo'lgan, vizual, faol va qiziqarli ta'lim muhitini yaratishga xizmat qiluvchi samarali metodik vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Mental arifmetika mashg'ulotlari o'quvchilarning nafaqat hisoblash tezligini oshiradi, balki ularning tafakkur jarayonini faollashtiradi, abstrakt fikrlashga tayyorlaydi hamda algebraik tushunchalarning poydevorini shakllantiradi. Shu sababli mental arifmetikaning boshlang'ich sinf o'quvchilarida algebraik fikrlashni rivojlantirishdagi metodik imkoniyatlarini ilmiy asosda o'rganish dolzarb ilmiy-pedagogik muammo hisoblanadi.

Tadqiqot ob'ekti — boshlang'ich sinf matematika ta'limi jarayoni.

Tadqiqot predmeti — boshlang'ich sinf o'quvchilarida algebraik fikrlashni rivojlantirishda mental arifmetika texnologiyasidan foydalanish metodikasi.

Tadqiqot maqsadi — mental arifmetikaning boshlang'ich sinf o'quvchilarida algebraik fikrlashni rivojlantirishdagi metodik imkoniyatlarini aniqlash va uning ta'lim jarayonidagi samaradorligini ilmiy asosda tahlil qilish.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

- algebraik fikrlashning boshlang'ich ta'lim bosqichidagi mazmuni va shakllanish xususiyatlarini tahlil qilish;
- mental arifmetika texnologiyasining didaktik va metodik imkoniyatlarini aniqlash;
- mental arifmetika elementlari integratsiya qilingan mashg'ulotlarning algebraik fikrlashga ta'sirini tajriba-sinov asosida o'rganish;
- olingan natijalar asosida ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish. tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Boshlang'ich ta'lim bosqichida algebraik fikrlashni rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika va matematika ta'limi metodikasi doirasida dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu muammo ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan turli nazariy yondashuvlar hamda amaliy tajribalar asosida tadqiq

etilgan bo'lib, algebraik fikrlashning shakllanishi o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri, umumlashtirish qobiliyati va matematik tushunchalarni ongli o'zlashtirish jarayoni bilan uzviy bog'liqligi ta'kidlanadi.

Mahalliy va MDH olimlari tadqiqotlarida boshlang'ich ta'limda algebraik fikrlashning shakllanishi, avvalo, nazariy fikrlash va umumlashtirish faoliyatining rivoji bilan izohlanadi. V. V. Davydovning ilmiy ishlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarida nazariy tafakkurni shakllantirish konsepsiyasi asoslab berilgan bo'lib, u algebraik fikrlash elementlari — tenglik, munosabat, umumiylik va abstraksiyaning aynan boshlang'ich bosqichda vujudga kelishini ilmiy jihatdan asoslaydi [1]. Olimning fikricha, algebraik tafakkur alohida fan sifatida emas, balki arifmetik faoliyat jarayonida bosqichma-bosqich shakllanadi.

Shuningdek, K. C. Fuson tadqiqotlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarida son tushunchasi va arifmetik amallar o'rtasidagi bog'lanishlarni anglash algebraik fikrlashning dastlabki ko'rinishi sifatida talqin qilinadi [6]. Uning ishlari o'quvchilarda "noma'lum", "tenglik" va "munosabat" tushunchalarining shakllanish mexanizmlarini tushuntirishda muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xorijiy tadqiqotlarda algebraik fikrlash matematik savodxonlikning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaraladi. J. Kilpatrick, J. Swafford va B. Findell tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda matematik kompetensiyalar tarkibida algebraik fikrlash muhim o'rin tutishi, u o'quvchilarning matematik masalalarni tushunish va yechish qobiliyatini belgilovchi omil ekani ko'rsatib berilgan [2]. Mualliflar algebraik fikrlashni tengliklar bilan ishlash, noma'lumlarni aniqlash va qonuniyatlarni kashf etish orqali rivojlantirish mumkinligini ta'kidlaydilar.

J. Brunerning kognitiv rivojlanish nazariyasiga asoslangan tadqiqotlarida bilimlarni amaliy (enaktiv), tasviriy (ikonik) va simvolik bosqichlarda o'zlashtirish konsepsiyasi ilgari surilgan [7]. Ushbu yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarida algebraik tushunchalarni shakllantirishda vizual va faol metodlardan foydalanish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi. Bruner konsepsiyasi mental arifmetika texnologiyasining metodik mohiyatini tushuntirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Mental arifmetika texnologiyasiga oid tadqiqotlar asosan o'quvchilarning kognitiv rivojlanishi bilan bog'liq holda olib borilgan. D. V. Ushakov mental arifmetikani o'quvchilarning diqqat, xotira va tezkor tafakkurini rivojlantiruvchi samarali pedagogik texnologiya sifatida baholab, uning fikrlash faoliyatiga ijobiy ta'sirini ilmiy asosda yoritadi [4]. Ushakovning tadqiqotlarida mental arifmetikaning hisoblash tezligini oshirish bilan bir qatorda mantiqiy va analitik fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati ham ko'rsatib berilgan.

Y. Zhang va X. Zhou tomonidan olib borilgan xorijiy tadqiqotlarda mental abakus mashg'ulotlarining o'quvchilarning vizual-mantiqiy fikrlashi va kognitiv faoliyatiga ta'siri eksperimental ma'lumotlar asosida tahlil qilingan [5]. Tadqiqot natijalari mental arifmetika mashg'ulotlari o'quvchilarning abstrakt fikrlashga o'tishini tezlashtirishini ko'rsatadi. Biroq ushbu tadqiqotlarda mental arifmetikaning aynan algebraik fikrlashni shakllantirishdagi metodik imkoniyatlari yetarli darajada ochib berilmagan.

L. B. Resnick va G. Polya tadqiqotlarida matematik muammolarni hal etishda mantiqiy mulohaza yuritish, taxmin qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarining ahamiyati yoritilgan [8; 11]. Ushbu ko'nikmalar algebraik fikrlashning muhim tarkibiy qismlari bo'lib, mental arifmetika mashg'ulotlari jarayonida tabiiy ravishda shakllanishi mumkin. J. Mulligan va M. Mitchelmore esa boshlang'ich sinfda matematik struktura va qonuniyatlarni anglashni algebraik fikrlashning asosiy ko'rsatkichi sifatida talqin etadilar [3].

Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlarda algebraik fikrlashning nazariy asoslari hamda mental arifmetikaning kognitiv rivojlanishga ta'siri alohida-alohida yo'nalishlarda o'rganilgan. Aksariyat ishlarda mental arifmetika hisoblash tezligini oshirish yoki umumiy tafakkurni rivojlantirish vositasi sifatida qaraladi, biroq uning boshlang'ich sinf o'quvchilarida algebraik fikrlashni shakllantirishdagi metodik imkoniyatlari yetarli darajada tizimli o'rganilmagan.

Mazkur tadqiqotning o'ziga xosligi shundan iboratki, unda mental arifmetika texnologiyasi boshlang'ich sinf matematika ta'limiga integratsiya qilingan holda, algebraik fikrlashning asosiy komponentlari — tenglik, noma'lum, munosabat va

qonuniyat tushunchalarini shakllantirishdagi metodik mexanizmlar pedagogik tajriba-sinov asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari mental arifmetikaning boshlang'ich sinflarda algebra faniga tayyorgarlikni kuchaytiruvchi samarali metodik vosita ekanligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilarida algebraik fikrlashni rivojlantirishda mental arifmetika texnologiyasining metodik imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda nazariy va empirik metodlarning o'zaro uyg'unligiga asoslangan kompleks yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida qo'yilgan maqsad va vazifalardan kelib chiqib, quyidagi metodlar tanlab olindi va izchil qo'llandi.

Avvalo, nazariy tahlil metodi yordamida algebraik fikrlash tushunchasining pedagogik-psixologik mazmuni, uning boshlang'ich ta'lim bosqichidagi shakllanish xususiyatlari hamda mental arifmetika texnologiyasining didaktik imkoniyatlari xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar asosida o'rganildi. Ushbu metod tadqiqotning konseptual asoslarini belgilash hamda tajriba-sinov jarayonini ilmiy jihatdan asoslash imkonini berdi.

Tadqiqotda qiyosiy-taqqoslash metodi yetakchi metodlardan biri sifatida qo'llanildi. Ushbu metod orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining algebraik fikrlash darajasi ikki guruh — tajriba guruhi va nazorat guruhi ko'rsatkichlari asosida taqqoslab o'rganildi. Nazorat guruhida matematika darslari an'anaviy o'qitish metodlari asosida tashkil etilgan bo'lsa, tajriba guruhida mental arifmetika elementlari (abakus asosida hisoblash, vizual tasavvur, ketma-ketlik va qonuniyatlarni aniqlashga yo'naltirilgan topshiriqlar) integratsiya qilingan mashg'ulotlar o'tkazildi. Qiyosiy tahlil natijalari mental arifmetika asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar algebraik fikrlash ko'rsatkichlarining sezilarli darajada oshishiga olib kelganini ko'rsatdi.

Pedagogik kuzatuv metodi dars jarayonida o'quvchilarning fikrlash faoliyati, topshiriqlarni bajarish uslubi, tenglik va noma'lum tushunchalarini anglash darajasi hamda mantiqiy xulosa chiqarish jarayonlarini aniqlashda qo'llanildi. Kuzatuvlar orqali mental arifmetika mashg'ulotlari o'quvchilarning faolligini oshirishi, mustaqil

fikrlash va muammoli vaziyatlarga tezkor munosabat bildirish ko'nikmalarini rivojlantirishi aniqlashtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilarida algebraik fikrlashni rivojlantirishda mental arifmetika texnologiyasining samaradorligi tajriba-sinov ishlari, statistik ma'lumotlar va qiyosiy tahlil asosida o'rganildi. Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning algebraik fikrlash darajasi tenglik va noma'lum tushunchalarini anglash, qonuniyatlarni aniqlash, arifmetik amallar o'rtasidagi munosabatlarni tushunish hamda mantiqiy xulosa chiqarish ko'nikmalari orqali baholandi.

Tajriba-sinov ishlari umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida tashkil etilib, o'quvchilar **tajriba guruhi** va **nazorat guruhiga** ajratildi. Nazorat guruhida matematika darslari an'anaviy metodlar asosida olib borilgan bo'lsa, tajriba guruhida mental arifmetika elementlari (abakus asosida hisoblash, vizual tasavvur, ketma-ketlik va qonuniyatlarni aniqlashga yo'naltirilgan topshiriqlar) integratsiya qilingan mashg'ulotlar tashkil etildi.

1-jadval. Tajriba va nazorat guruhlarida algebraik fikrlash darajasining taqsimlanishi (%)

Algebraik fikrlash darajasi	Tajriba guruhi (%)	Nazorat guruhi (%)
Yuqori daraja	46	18
O'rtacha daraja	38	44
Past daraja	16	38

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhida algebraik fikrlashning yuqori darajasi nazorat guruhiga nisbatan ancha yuqori. Nazorat guruhida esa past darajadagi ko'rsatkichlarning ustunligi an'anaviy metodlar o'quvchilarning algebraik fikrlashini yetarli darajada rivojlantirmayotganini ko'rsatadi.

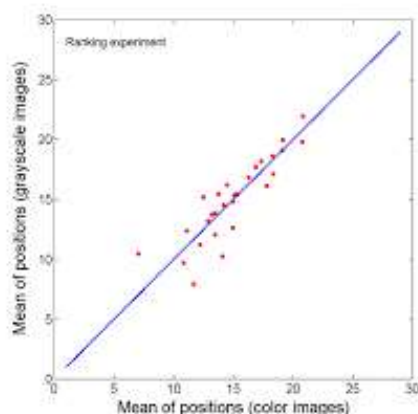
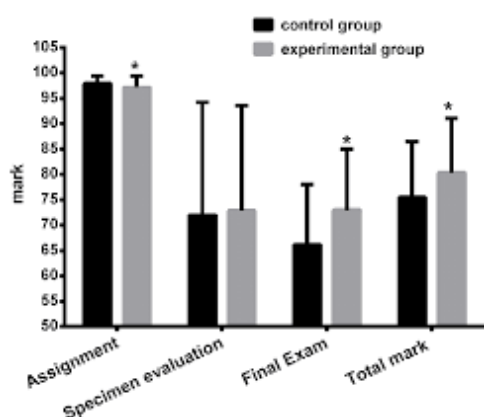
2-jadval. Algebraik fikrlash komponentlari bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlar (5 ballik shkala)

Ko'rsatkichlar	Tajriba guruhi ($\bar{x}$)	Nazorat guruhi ($\bar{x}$)

Tenglikni tushunish	4,4	3,1
Noma'lumni aniqlash	4,2	2,9
Qonuniyatlarni topish	4,5	3,0
Umumlashtirish	4,1	3,2
Mantiqiy xulosa chiqarish	4,3	3,1

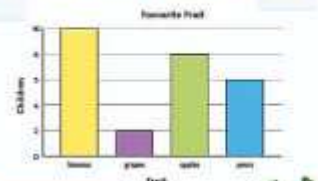
2-jadval natijalari tajriba guruhi o'quvchilarida algebraik fikrlashning barcha tarkibiy komponentlari bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlar yuqori ekanligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, qonuniyatlarni aniqlash va tenglik tushunchasini anglashda sezilarli ijobiy farq kuzatildi.

Diagramma asosidagi qiyosiy tahlil

Interpreting Scaled Bar Charts

Favourite Fruit

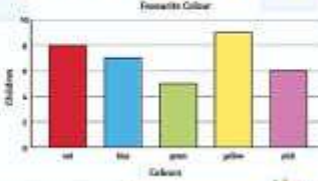
Answer the following questions:

- What is the favourite fruit?
- How many children chose apple as their favourite fruit?
- How many more children chose banana than grapes, as their favourite fruit?
- How many children chose apple or pear as their favourite fruit?

Write your own questions for a friend.

Interpreting Scaled Bar Charts

Favourite Colour

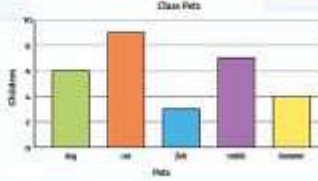
Answer the following questions:

- What is the least favourite colour?
- How many children chose yellow as their favourite colour?
- How many fewer children chose green than blue, as their favourite colour?
- How many children chose pink or red as their favourite colour?

Write your own questions for a friend.

Interpreting Scaled Bar Charts

Class Pets

Answer the following questions:

- What is the most common pet?
- How many pets are there in the class?
- How many more rabbits than hamsters are there?
- How many fewer dogs than cats are there?

Write your own questions for a friend.

Diagrammada tajriba va nazorat guruhlarining algebraik fikrlash darajasi bo'yicha umumiy natijalari aks ettirilgan. Diagramma ma'lumotlari mental arifmetika asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning algebraik fikrlashini faollashtirganini va ularni abstrakt fikrlashga samarali tayyorlaganini yaqqol ko'rsatadi.

3-jadval. Tajriba-sinovdan oldin va keyin algebraik fikrlash darajasidagi o'zgarishlar (%)

Guruhlar	Boshlang'ich holat	Yakuniy holat
Tajriba guruhi	42	84
Nazorat guruhi	45	58

3-jadvaldan ko'rinadiki, tajriba guruhi o'quvchilarida algebraik fikrlash darajasi sezilarli darajada oshgan. Nazorat guruhida ham ma'lum o'sish qayd etilgan bo'lsa-da, bu ko'rsatkich tajriba guruhi bilan solishtirganda ancha past.

Mavjud muammolar tahlili. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, nazorat guruhida quyidagi muammolar saqlanib qolmoqda:

- o'quvchilarning tenglik va noma'lum tushunchalarini mexanik qabul qilishi;
- qonuniyatlarni mustaqil aniqlashda qiyinchiliklar;
- arifmetik amallar o'rtasidagi bog'lanishlarni umumlashtira olmaslik;
- mantiqiy xulosa chiqarish ko'nikmalarining sust rivojlanganligi.

Mazkur muammolar an'anaviy o'qitish yondashuvlarining cheklanganligini ko'rsatadi. Aksincha, mental arifmetika elementlari qo'llangan mashg'ulotlar ushbu muammolarni sezilarli darajada bartaraf etishga xizmat qilgani aniqlandi.

Umuman olganda, tahlil va natijalar mental arifmetika texnologiyasi boshlang'ich sinf o'quvchilarida algebraik fikrlashni rivojlantirishda samarali metodik vosita ekanligini, uning ta'lim jarayoniga tizimli joriy etilishi esa o'quvchilarning matematik savodxonligini oshirishini ko'rsatdi.

XULOSA

Mazkur tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilarida algebraik fikrlashni rivojlantirishda mental arifmetika texnologiyasining metodik imkoniyatlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan o'rganildi. Tadqiqot davomida algebraik fikrlashning

boshlang'ich ta'lim bosqichidagi mazmuni, uning shakllanish xususiyatlari hamda mental arifmetikaning didaktik va metodik ahamiyati aniqlashtirildi. O'tkazilgan pedagogik tajriba-sinov ishlari va ularning statistik tahlili mental arifmetika elementlari integratsiya qilingan mashg'ulotlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining algebraik fikrlash darajasini sezilarli darajada oshirishini tasdiqladi.

Tahlil va natijalar shuni ko'rsatdiki, an'anaviy o'qitish metodlari asosida tashkil etilgan matematika darslarida o'quvchilarning tenglik va noma'lum tushunchalarini o'zlashtirishi ko'proq mexanik tusga ega bo'lib, qonuniyatlarni mustaqil aniqlash va umumlashtirish ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmaydi. Bu holat o'quvchilarning algebra faniga tayyorgarlik darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, mental arifmetika asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning sonlar o'rtasidagi munosabatlarni anglashini kuchaytirib, arifmetik amallar mazmunini tushunishga, mantiqiy mulohaza yuritishga va xulosa chiqarishga yo'naltiradi.

Tadqiqot natijalari mental arifmetika mashg'ulotlari o'quvchilarning diqqat, xotira va tezkor fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish orqali algebraik fikrlashning kognitiv asoslarini mustahkamlashini ko'rsatdi. Bu jarayon boshlang'ich sinf o'quvchilarini keyingi ta'lim bosqichlarida algebra va boshqa matematik fanlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, o'yin va vizual elementlarga asoslangan mashg'ulotlar o'quvchilarning o'quv faoliyatiga bo'lgan ijobiy munosabatini kuchaytirib, ularning o'quv motivatsiyasini oshirdi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, boshlang'ich matematika ta'limini takomillashtirish va aniqlangan muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ilgari suriladi:

Takliflar. Boshlang'ich sinf matematika darslariga mental arifmetika texnologiyasi elementlarini bosqichma-bosqich va tizimli ravishda joriy etish, bunda algebraik fikrlashning asosiy komponentlari — tenglik, noma'lum, munosabat va qonuniyat tushunchalariga alohida e'tibor qaratish lozim.

Algebraik fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan maxsus topshiriqlar tizimini ishlab chiqish va ularni mental arifmetika mashg'ulotlari bilan uyg'unlashtirish tavsiya etiladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun mental arifmetika texnologiyasidan foydalanishga oid metodik qo'llanmalar, amaliy tavsiyalar va trening mashg'ulotlarini tashkil etish maqsadga muvofiq.

O'quvchilarning algebraik fikrlash darajasini aniqlash va baholash uchun mezonlar va diagnostik ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqish hamda ularni muntazam monitoring qilish zarur.

Kelgusidagi ilmiy tadqiqotlarda mental arifmetikaning boshlang'ich ta'limning boshqa fanlari bilan integratsiyasi, shuningdek, uning uzoq muddatli pedagogik samaradorligini o'rganishga alohida e'tibor qaratish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения. – Москва: Педагогика, 1986. – 240 с.
2. Давыдов В. В. Развивающее обучение. – Москва: Институт общей педагогики, 1996. – 320 с.
3. Kilpatrick J., Swafford J., Findell B. Adding It Up: Helping Children Learn Mathematics. – Washington, DC: National Academy Press, 2001. – 468 p.
4. Kilpatrick J. Mathematical proficiency: What is it and how can it be assessed? // Journal for Research in Mathematics Education. – 2001. – Vol. 32(2). – P. 119–135.
5. Mulligan J., Mitchelmore M. Awareness of mathematical structure and pattern in early algebra // Mathematics Education Research Journal. – 2009. – Vol. 21(2). – P. 33–53.
6. Mulligan J. Pattern and structure in early algebraic thinking // ZDM Mathematics Education. – 2009. – Vol. 41. – P. 23–34.
7. Fuson K. C. Whole number concepts and operations // Handbook of Research on Mathematics Teaching and Learning. – New York: Macmillan, 1992. – P. 243–275.
8. Bruner J. S. Toward a Theory of Instruction. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1966. – 176 p.
9. Resnick L. B. Education and Learning to Think. – Washington, DC: National Academy Press, 1987. – 210 p.
10. Polya G. How to Solve It: A New Aspect of Mathematical Method. – Princeton: Princeton University Press, 1957. – 253 p.
11. Ushakov D. V. Ментальная арифметика как средство развития мышления школьников. – Москва, 2014. – 156 с.
12. Zhang Y., Zhou X. Mental abacus training and cognitive development in children // Cognitive Development. – 2018. – Vol. 47. – P. 1–10.

OLIIY PEDAGOGIK TA'LIMDA BULLINGGA OID KOMPETENSIYALARNING TARKIBI

Oribboyeva Dilafruz Dadamirzayevna

Namangan davlat pedagogika instituti

Kreativ pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti

Mail:oribboyevad@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-2827-7166>

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy ta'lim muhitida dolzarb bo'lib borayotgan bulling muammosi hamda uning o'quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga salbiy ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda oliy pedagogik ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarda bullingning oldini olishga qaratilgan kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish masalasi yoritilgan. Mazkur kompetensiya kognitiv (bilim), faoliyatiy (ko'nikma) va affektiv (munosabat) komponentlar asosida tizimli ravishda tahlil qilinadi. Maqolada bulling hodisasining nazariy asoslari, psixologik va ijtimoiy omillari, diagnostika mezonlari hamda pedagogik aralashuv strategiyalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, bulling profilaktikasini tashkil etishda o'qituvchining empatiya, insonparvarlik, adolatga sodiqlik kabi affektiv sifatlari muhim ahamiyatga ega ekanligi asoslab beriladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bullingga oid kompetensiyalarni shakllantirish integratsiyalashgan pedagogik yondashuv, zamonaviy ta'lim modellaridan foydalanish hamda nazariy va amaliy tayyorgarlikning uyg'unligi asosida samarali amalga oshirilishi mumkin.

Kalit so'zlar: bulling, bulling profilaktikasi, pedagogik kompetensiya, kognitiv komponent, faoliyatiy komponent, affektiv komponent, bo'lajak o'qituvchi, ijtimoiy-psixologik xavfsizlik, pedagogik aralashuv, empatiya, refleksiya, ta'lim muhitida zo'ravonlik.

СОСТАВ КОМПЕТЕНЦИЙ, СВЯЗАННЫХ С ПРОБЛЕМОЙ ИЗДЕВАТЕЛЬСТВ В ВЫСШЕМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ.

Аннотация. В статье анализируется проблема буллинга, которая становится все более актуальной в современной образовательной среде, а также её негативное влияние на социально-эмоциональное развитие учащихся. В исследовании рассматривается вопрос формирования профессиональных компетенций будущих учителей по профилактике буллинга в высших педагогических образовательных учреждениях. Данная компетенция системно анализируется на основе трёх компонентов: когнитивного (знания), деятельностного (умения и навыки) и аффективного (отношение и ценностные установки). В статье раскрываются теоретические основы буллинга, его психологические и социальные факторы, диагностические критерии и стратегии педагогического вмешательства. Также обосновывается важная роль таких аффективных качеств учителя, как эмпатия, гуманизм и приверженность принципам справедливости в организации профилактики буллинга. Результаты исследования показывают, что формирование компетенций по профилактике буллинга может эффективно осуществляться на

основе интегрированного педагогического подхода, использования современных образовательных моделей и сочетания теоретической и практической подготовки.

Ключевые слова: буллинг, профилактика буллинга, педагогическая компетенция, когнитивный компонент, деятельностный компонент, аффективный компонент, будущий учитель, социально-психологическая безопасность, педагогическое вмешательство, эмпатия, рефлексия, насилие в образовательной среде.

COMPOSITION OF COMPETENCES RELATED TO BULLYING IN HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION

Abstract. *The article analyzes the problem of bullying, which is becoming increasingly relevant in the modern educational environment, as well as its negative impact on students' socio-emotional development. The study examines the issue of developing professional competencies of future teachers aimed at preventing bullying in higher pedagogical education institutions. This competence is systematically analyzed on the basis of three components: cognitive (knowledge), activity-based (skills and abilities), and affective (attitudes and values). The article discusses the theoretical foundations of bullying, its psychological and social factors, diagnostic criteria, and strategies for pedagogical intervention. It also substantiates the important role of teachers' affective qualities such as empathy, humanism, and commitment to justice in organizing bullying prevention. The research findings show that the development of competencies related to bullying prevention can be effectively implemented through an integrated pedagogical approach, the use of modern educational models, and the combination of theoretical and practical training.*

Keywords. *bullying, bullying prevention, pedagogical competence, cognitive component, activity-based component, affective component, future teacher, socio-psychological safety, pedagogical intervention, empathy, reflection, violence in the educational environment.*

KIRISH

Zamonaviy maktab muhitida bolalar va o'smirlar o'rtasida bulling holatlarining ko'payib borayotgani o'qituvchi shaxsiga qo'yilayotgan kasbiy talablarning keskin oshishiga olib kelmoqda. Shu boisdan oliy pedagogik ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning nafaqat an'anaviy didaktik tayyorgarligi, balki ijtimoiy-psixologik xavfsizlikni ta'minlashga doir maxsus kasbiy kompetensiyalari ham shakllantirilishi lozim. Chunki bulling hodisasi, psixologik-pedagogik jihatdan olib qaralganda, maktabdagi shaxslararo munosabatlar tizimining buzilishi, nizoli vaziyatlarning chuqurlashuvi va o'quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan omil sifatida namoyon bo'ladi [3].

2024-yil 14-noyabrda O'zbekistonda qabul qilingan «Bolalarni zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to'g'risida»gi qonun ta'lim muassasalaridagi xavfsiz psixologik muhitni ta'minlashga oid majburiyatlarni aniq belgilab berdi [1]. Bu esa, o'z navbatida, pedagogik yo'nalishdagi oliy ta'lim dasturlariga bullingni oldini olishga qaratilgan kompetensiyalarni kiritishni dolzarb masalaga aylantiradi. Tadqiqot metodikasi: Ilmiy tadqiqotlar, xususan, G.A.Trufanov va boshqalarning ishlari, shuni ko'rsatmoqdaki, o'qituvchilarda bullingni aniqlash, baholash va unga aralashish bo'yicha kompetensiyalar yetarli shakllanmagani bulling holatlarini yillar davomida kuchaytirib yuborishi mumkin. Shunday ekan, bu kompetensiyalarni shakllantirishda zamonaviy, tizimli, komponentlarga bo'lingan modelga asoslangan yondashuvni qo'llash zarur [4].

METODOLOGIYA

Kompetensiyalarning mazmuni (tarkibiy komponentlar)ni batafsil va bosqichma-bosqich tahlil qilamiz:

Bilim (kognitiv komponent). Bu komponent pedagogik faoliyatning nazariy asosini tashkil etadi. Bo'lajak o'qituvchi bulling hodisasi, uning psixologik mexanizmlari va ijtimoiy sabablari haqida chuqur bilimga ega bo'lishi kerak. Bilimlar quyidagi bosqichlarga bo'linadi:

1-bosqich. Asosiy tushunchalar va ta'riflar. Bo'lajak o'qituvchi bulling va unga yaqin tushunchalarni (agressiya, nizolar, tahqirlash, kiberbulling) to'g'ri farqlay olishi lozim. Olweus modeli bo'yicha bullingni muntazam, maqsadli va kuch muvozanatining buzilishi sifatida tushunish muhim nazariy baza bo'lib xizmat qiladi.

2-bosqich. Tasniflash va identifikatsiya qilish. Bullingning shakllari (jismoniy, og'zaki, ijtimoiy, kiberbulling) va ijtimoiy rollari (agressor, jabrlanuvchi, kuzatuvchi) bo'yicha bilimlar aniqlanadi. O'qituvchi ushbu bilim asosida o'quvchilar xatti-harakatlarini to'g'ri talqin qila olishi zarur.

3-bosqich. Huquqiy va etik asoslar. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi, maktab nizomlari va xalqaro huquqiy hujjatlar (BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi) bo'yicha xabardorlik kognitiv tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismidir [2].

Ko'nikma (faoliyatiy komponent). Bu komponent bilimni amaliyotda qo'llash qobiliyatini anglatadi. U quyidagi bosqichlarda rivojlanadi:

1-bosqich. Monitoring va aniqlash ko'nikmalari: bo'lajak o'qituvchilar ijtimoiy-psixologik kuzatuv, suhbat, anonim so'rovnomalar orqali sinfda bulling mavjudligini aniqlashga o'rgatiladi.

2-bosqich. Pedagogik aralashuv va vositachilik: bu bosqichda talabalar konstruktiv yechimlar ishlab chiqish, jabrlanuvchini qo'llab-quvvatlash, bullerni neytrallash va sinf muhitini tiklash usullarini amaliyotda sinab ko'rishadi.

3-bosqich. Profilaktik tadbirlar tashkillashtirish: treninglar, davra suhbatlari, maxsus tarbiyaviy darslar, ota-onalar bilan seminarlar tashkil etish orqali ijtimoiy-hamkorlik muhitini mustahkamlash ko'nikmalari shakllantiriladi.

4-bosqich. Samarali muloqot va refleksiya: o'qituvchi har bir vaziyatga ijtimoiy-emotsional moslashgan, empatik va muloqotga ochiq yondashuvni qo'llay olishi lozim. Shuningdek, o'z faoliyatini baholay olish (reflektiv tahlil) ko'nikmalari ham bu bosqichga kiradi [6].

Munosabat (affektiv komponent). Bu komponent o'qituvchining shaxsiy qadriyatlari, ichki e'tiqodi va hissiy barqarorligiga taalluqli bo'lib ular quyidagicha:

1-bosqich. Empatiya va axloqiy sezuvchanlik: bo'lajak o'qituvchining o'quvchi his-tuyg'ulariga nisbatan sezuvchanligi, empatiya qilish qobiliyati, jabrlanuvchining ruhiy holatini tushuna olish salohiyati rivojlantiriladi.

2-bosqich. Notolerantlik va murosasiz pozitsiya: o'qituvchi har qanday tazyiqni qoralashga tayyor bo'lishi, «Zo'ravonlikka qarshi pozitsiyam qat'iy» degan e'tiqodga ega bo'lishi kerak.

3-bosqich. Mas'uliyat va o'zini baholash: o'qituvchining bullingni bartaraf etishdagi professional roli va burchi, harakatga tayyorligi, o'z xatti-harakatlarini baholay olish (reflektiv munosabat) affektiv komponentni mustahkamlaydi [27:29].

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Kompetensiya modelining vizual ifodasi (shakl va jadval bilan) jadval va sxema ko'rinishidagi tuzilma ushbu paragrafda juda muhim ahamiyatga ega. Vizual ko'rinishda:

Kognitiv komponent: nazariy bilimlar, huquqiy me'yorlar, faoliyatiy komponent: diagnostika, vositachilik, trening o'tkazish, affektiv komponent: empatiya, qat'iy pozitsiya, reflektiv yondashuv. Ushbu uchlikni Venn diagramma tarzida berish yoki blok sxema (o'quvchi → bulling → o'qituvchi aralashuvi → natija) orqali ifodalash ko'rgazmaliligini oshiradi. Tuning modelida har bir kompetensiya aniq natijalar orqali ifodalanadi: «talaba biladi → tushunadi → bajara oladi» [15]. Bizning modelda bu aynan kognitiv (biladi), faoliyatiy (qila oladi), affektiv (munosabat bildiradi) tarzida namoyon bo'ladi.

CDIO modelidagi «tasavvur qilish – rejalashtirish – amalga oshirish – tahlil qilish» siklini bullingga oid loyiha asosida joriy etish mumkin. Masalan: talaba bulling holatini aniqlaydi → chora-tadbir rejalashtiradi → maktabda amaliy trening o'tkazadi → o'z ishini baholaydi va tahlil qiladi [33].

Zamonaviy pedagogik faoliyatda bilimlar nafaqat kasbiy tayyorgarlik, balki o'qituvchining ijtimoiy javobgarligini ham belgilovchi omil sifatida e'tirof etiladi. Bulling profilaktikasiga oid bilimlar majmui – bo'lajak pedagoglar tomonidan bu muammoni chuqur tushunish, aniqlash va unga ongli munosabatda bo'lish uchun zarur bo'lgan nazariy asosdir. Ushbu bilimlar quyidagi bosqichlarda shakllanadi:

Bulling tushunchasi va nazariy asoslari haqida bilimlar. O'qituvchi bullingni faqat «Agressiv xulq-atvor» deb emas, balki psixologik-ijtimoiy hodisa sifatida idrok etishi zarur. Bu yerda Olweus (1993) tomonidan ishlab chiqilgan asosiy mezonlar muhim bo'lib unga ko'ra bulling – bu muntazamlilik, kuchlardagi muvozanatning buzilishi va jabrlanuvchining o'zini himoya qila olmasligi bilan tavsiflanadi. Shuningdek, bullingning verbal, jismoniy, ijtimoiy, kiber shakllari, ularning xavfi va ijtimoiy oqibatlar haqida chuqur bilimlar zarur [7].

Psixologik va ijtimoiy omillarni tushunish. Bulling faqat individual xatti-harakat emas, balki maktab muhitidagi tizimli muammolarning natijasidir. Bo'lajak o'qituvchi o'smirlik davrining psixologik xususiyatlari (tashqi ko'rinish, guruhga mansublik, avtonomiya istagi) bilan bulling o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishi kerak. Bu bilimlar konfliktologiya, sotsial psixologiya, yosh davri psixologiyasi kabi fanlar orqali shakllanadi [9].

Bullingni aniqlash mezonlari va baholash indikatorlari. O'qituvchi bullingni oddiy mojarro yoki hazildan farqlay olishi uchun, unga xos indikatorlar (xulqdagi o'zgarishlar, qo'rquv, izolyatsiya, davomatdagi o'zgarishlar) haqida tizimli bilimga ega bo'lishi kerak. Diagnostik savolnomalar, so'rovnomalar, tahliliy kuzatuv metodlari – bu bilimlar amaliy faoliyatga zamin yaratadi [10].

Huquqiy-me'yoriy bilimlar. 2024-yilda qabul qilingan «Bolalarni zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to'g'risida»gi qonun, O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risidagi qonuni», maktab ichki nizomlari va bola huquqlari bilan bog'liq xalqaro konvensiyalar bo'lajak o'qituvchining bullingga qarshi chora ko'rish borasida qonuniy asosda harakat qilishiga imkon yaratadi [1:2:].

Tashqi va ichki siyosat haqida xabardorlik. Maktablardagi xavfsiz muhitni ta'minlashga qaratilgan mahalliy siyosatlar, pedagogik texnologiyalar, «Har bir bola xavfsiz muhitda o'qish huquqiga ega» degan tamoyil doirasida o'qituvchi faoliyat yuritishi lozim. Bu esa bilimlarning tizimlashtirilgan va normativ asoslangan bo'lishini talab qiladi [1:2:14].

Ko'nikma (faoliyatiy komponent): Nazariy bilimni amaliyotda qo'llash qobiliyati. Bilimlar mustahkam bo'lsa-yu, lekin amalda qo'llanilmasa, samaradorlik pasayadi. Shu bois bullingga oid kompetensiyaning faoliyatiy komponenti-o'qituvchining aniq vaziyatda to'g'ri va samarali harakat qila olish salohiyatidir [46; 10]. Bu komponent quyidagi bosqichlardan iborat:

Bulling holatlarini aniqlash va kuzatish. Talaba real ta'lim muhitida bulling holatlarini aniqlay olishi zarur. Bunda analitik kuzatuvlar, o'quvchilarning xatti-harakatlariga baho berish, og'zaki va noverbal signalni aniqlash ko'nikmalari yetakchi o'rinda turadi.

Diagnostika va baholash. Bulling holatlarini baholashda testlar, anonim savolnomalar, sinf ichidagi pozitsion karta tahlili, sotsiometrik metodlar kabi psixologik-diagnostik vositalardan foydalanish ko'nikmalari shakllantiriladi.

Aralashuv strategiyalari. Bo'lajak o'qituvchi bulling holatida qanday pedagogik chora ko'rish, tajovuzkor va jabrlanuvchiga qanday yondashish, vaziyatni qanday yumshatish kerakligini bilibgina qolmay, buni amalda bajarishni o'rganadi.

Bu bosqichda vositachilik (meditatsiya), guruh bilan ishlash texnikasi, «Muvaffaqiyatli aralashuv ssenariylari» o'rgatiladi [14].

Profilaktika tadbirlarini tashkillashtirish. Treninglar, rolly o'yinlar, kichik guruhlar bilan suhbatlar, ota-onalar ishtirokidagi muhokamalar, ijtimoiy psixologik treninglar tashkil etish bo'yicha ko'nikmalar ishlab chiqiladi. Bu bosqichda «Trenerlik mahorati» ham o'rganiladi [10].

Hamkorlik va kommunikatsiya ko'nikmalari. Psixolog, sinf rahbari, ma'muriyat, ota-onalar va boshqa o'qituvchilar bilan muammoni hal qilishda integratsion muloqot yuritish qobiliyati shakllantiriladi. Masalan, ota-onaga bulling haqida qanday ogohlantirish, bolani qanday qo'llab-quvvatlash, qanday murosa yo'lini taklif qilish [12].

Refleksiya va o'zini tahlil qilish. Har bir pedagog o'z harakatlarini qayta baholay olishi, o'zining hissiy va professional pozitsiyasini tahlil qila olishi kerak. Refleksiya ko'nikmasi – o'z ustida ishlashga undovchi, doimiy rivojlanishni ta'minlovchi muhim komponentdir [15].

Munosabat (affektiv komponent): Pedagogning ichki e'tiqodi, pozitsiyasi va hissiy barqarorligi. Ta'lim sifatining muvaffaqiyatli shakllanishida o'qituvchining hissiy va qadriyatli munosabatlari hal qiluvchi rol o'ynaydi. Affektiv komponent o'qituvchining ichki motivatsiyasi, e'tiqodi, axloqiy tamoyillari va mas'uliyat hissini o'z ichiga oladi. Quyidagi bosqichlar orqali shakllanadi:

Empatiya va hissiy sezgirlik. Bullingga duch kelayotgan o'quvchining ichki holatini sezish, his-tuyg'ulariga sherik bo'lish, hamdardlik bildira olish-o'qituvchining shaxsiy fazilati sifatida namoyon bo'ladi. Bu xatti-harakatlar «hissiy intellekt» asosida shakllanadi [3].

Insonparvarlik va adolatga sodiqlik. Barcha o'quvchilarga teng, adolatli munosabatda bo'lish, har qanday tazyiqni rad etish, tenglik va xavfsizlik qadriyatlariga sodiq qolish affektiv tayyorgarlikning markaziy elementi hisoblanadi.

Notolerant munosabat (murosasizlik). Bulling holatlariga befarqlik emas, balki murosasiz va faol aralashuv zarurligi bo'yicha o'qituvchi qat'iy pozitsiyaga ega bo'lishi kerak. Bu ijtimoiy javobgarlik va kasbiy tamoyilga sodiqlikni ifodalaydi.

Kasbiy burchni his qilish. Bullingni bartaraf etishda o'zini mas'ul shaxs sifatida ko'ra olish, himoya mexanizmini ishlab chiqishga tayyor bo'lish o'qituvchining ichki etikasiga daxldor.

Reflektiv yondashuv. Affektiv tayyorgarlik o'z ichiga o'qituvchining his-tuyg'ularini tahlil qila olish, o'zining hissiy reaksiyalarini baholay olish, muayyan vaziyatda qanday his qilgani haqida chuqur tafakkur yurita olish fazilatlarini ham qamrab oladi.

Oliy pedagogik ta'limda bullingga oid kompetensiyalarning tarkibi va modeli (bosqichma-bosqich kengaytirilgan) quyidagilardan tashkil topadi:

Diagnostika va aniqlash mezonlarini o'rganish. Talaba quyidagi diagnostik indikatorlarni nazariy jihatdan o'rganadi:

-o'quvchilarda izolyatsiya, xavotir, motivatsiyaning pasayishi, davomatdagi muammolar, zo'ravonlik alomati bo'lishi mumkin bo'lgan og'zaki va noverbal signallar, kuzatuv, suhbat, so'rovnoma va sotsiometriya asosida bullingni aniqlashga doir bilimlar, bullingni oddiy mojaro yoki tarbiyaviy muammo sifatida emas, balki tizimli psixologik xatar sifatida aniqlay olish qobiliyatini shakllantiruvchi nazariy bilimlar.

Huquqiy va me'yoriy baza bilan tanishish. Talaba quyidagi normativ- huquqiy hujjatlar asosida bilimlar oladi:

-2024-yil 14-noyabrdagi «Bolalarni zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to'g'risida»gi qonuni [2], O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Ta'lim to'g'risidagi qonun, Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya [1:2:14], maktab ichki nizomlari, axloqiy kodekslar, xavfsiz maktab modeli.

Kuzatuv va monitoring ko'nikmalari orqali talaba bulling alomatlarini:

- o'quvchilarning muloqot uslubi, jismoniy harakatlar, emotsional reaksiyalari orqali aniqlay oladi;

- ijtimoiy-psixologik metodlar (kuzatuv, savolnoma, intervyu, sotsiometriya) yordamida sinfdagi xavfli munosabatlar dinamikasini aniqlashni o'rganadi;

- sinfdagi «past statusdagi» o'quvchilarning o'zini tutishi va holatini tahlil qiladi.

Bullingga to'g'ri pedagogik javob berish ko'nikmasi orqali bu bosqichda talabalar:

- bulling vaziyatida haddan oshmasdan, hissiy barqarorlikni saqlab aralashuv strategiyalarini qo'llashni o'rganadi;

- meditatsiya (vositachilik), restorativ yondashuv, rolli o'yinlar orqali o'z roli va pozitsiyasini mustahkamlaydi;

- o'qituvchi-jabrlanuvchi-agressor o'rtasida ko'prik bo'lish ko'nikmasini hosil qiladi [7].

Profilaktika tadbirlarini o'tkazish mahorati orqali talaba quyidagilarni o'zlashtiradi[9]:

- bullingga qarshi psixologik-pedagogik treninglar tuzish va o'tkazish;
- ota-onalar va sinf jamoasi bilan suhbatlar, davra suhbatlari, sinf soatlarida profilaktika texnologiyalarini qo'llash;

- trenerlik qobiliyatlarini (prezentatsiya, interaktiv usullar, munokama yuritish) rivojlantirish.

Hamkorlik va kommunikatsion salohiyat orqali bu bosqichda talaba:

- psixolog, ma'muriyat, ota-onalar va tengdoshlar bilan hamkorlik strategiyalarini shakllantiradi;

- muammoli vaziyatda kelishuvga erishish uchun interaktiv muloqot texnikasini o'rganadi;

- «agressiv bola» bilan ishlash etikasi, «jabrlanuvchini qo'llab-quvvatlash» usullari asosida kommunikatsion rollarni ijro qiladi [11].

XULOSA

Refleksiya va o'z ustida ishlash ko'nikmasi orqali talaba bulling holatidan so'ng o'zining hissiy javobini tahlil qiladi, qanday aralashgani, qanday ta'sir ko'rsatgani haqida o'zini baholaydi, nimalarni to'g'ri yoki noto'g'ri qilganini anglab, mustahkam reflektiv pozitsiyani shakllantiradi, empatiya va hissiy sezgirlik masalasida talaba quyidagilarga o'rgatiladi, jabrlanuvchining holatini yurakdan his qilish, unda nafaqat achinish, balki faol yordam berishga tayyorlik hissini uyg'otish, har bir o'quvchining sha'ni, qadr-qimmatiga hurmat bilan qaraydi, barcha bolalar uchun teng xavfsiz va psixologik barqarorlik muhitini yaratadi;

- «Men har qanday zo'ravonlikka qarshiman» degan e'tiqodni ichki tamoyilga aylantiradi.

Notolerantlik va kasbiy burch, bu bosqichda pedagog:

- bullingni «kattalashtirmaslik» yoki «o'zi hal bo'ladi» deyish o'rniga, unga zudlik bilan aralashishga tayyor bo'ladi;

- kasbiy etika asosida zo'ravonlik holatiga murosasiz yondashadi;

- «Men himoyachiman» degan pozitsiyani egallaydi [119:121].

Reflektiv yondashuv va hissiy muvozanat jarayonida talaba:

- o'zining hissiy reaksiyalarini tahlil qiladi (masalan, tajovuzkor o'quvchiga achinish, qo'rquv, nafrat);

- o'z munosabatini doimiy takomillashtirib borishga tayyor bo'ladi;

- hissiy intellekt asosida ichki barqarorlikni saqlaydi.

Ushbu komponentlar asosida bullingga oid kompetensiya uzviy va yaxlit modelni tashkil qiladi. Har bir komponentning rivojlanishi bir-biriga bog'liq va kompleks shaklda amalga oshiriladi. Ularni alohida emas, balki integratsiyalashgan pedagogik yondashuv asosida shakllantirish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi «Bolalarni zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to'g'risida»gi Qonuni O'RQ-996. 2024 yil. 14-noyabr.
2. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция. 29.07.1994
3. Баева И.А. Психологическая характеристика образовательной среды: диагностика и оценка // Известия российского государственного университета им. А.И. Герцена. 2002. Т.2. – №3. – С. 16-23.
4. Баева И.А., Семикин В.В. Безопасность образовательной среды, психологическая культура и психическое здоровье школьников // Известия российского государственного университета им. А.И.Герцена. 2005. Т.5. – №12. – С. 7-19.
5. Баева И.А. Общепсихологические категории в практике исследования психологической безопасности образовательной среды // Известия российского государственного университета им. А.И. Герцена. 2010. – №128. – С.27-39.
6. Blum taksonomiyasi va zamonaviy ta'limda uni qo'llash masalalari // O'zbekistonda pedagogik tadqiqotlar to'plami, 2023. oefen.uzoefen.uz
7. «Bulling, uning shakllari, oqibatlar va preventsiyasi» mavzusida uslubiy tavsiyalar. «Mahalla va oila» ilmiy-tadqiqot instituti, – Toshkent, 2021.
8. Виниченко М.А. Психологическая безопасности личности старшеклассника в образовательном пространстве профильного обучения лицез-интерната И Психология образования: региональный опыт (Москва, 13-15 декабря 2005 г.). Материалы Второй научно-практической конференции. - М.: Общероссийская общественная организация «Федерация психологов образования России», 2005. – С.40-41.

9. Гапонова С.А., Майорова И.А. Возможности создания психологической безопасности образовательных систем // Психология образования: региональный опыт (Москва, 13-15 декабря 2005 г.). Материалы Второй научно-практической конференции. – М.: Общероссийская общественная организация «Федерация психологов образования России». –С.43-44.
10. Гришина Татьяна Геннадьевна Социально-психологические факторы ролевого поведения подростков в ситуации буллинга Специальность 19.00.05 – Социальная психология (психологические науки). Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук Научный руководитель: доктор психологических наук, доцент Нестерова А.А. Мытищи, 2020.
11. De Luca L., Menesini E. (2019). The Teacher's Role in Preventing Bullying – o'qituvchi kompetensiyasi va bullying darajasi o'rtasidagi bog'liqlik tadqiqoti. frontiersin.org
12. Netrebenko L.V. (2022). Bulling profilaktikasi: metodik tavsiyalar – o'qituvchilar uchun tavsiyalar to'plami.
- 13.OECD (2017) xalqaro taqqonslov hisoboti. Yaponiya va AQSh o'quvchilari o'rtasidagi bullying tafovutlarifiles.eric.ed.gov.
- 14.Oribboyeva D.D. O'quvchilar jamoasidagi bullyingni bartaraf etishda sinf rahbarining faoliyati // «Ta'lim va taraqqiyot» ilmiy-uslubiy jurnali Наманган, 2025. – №3. – B. 232-238.
- 15.Olweus D. va boshq. Bulling bo'yicha xorijiy tadqiqotlar (1978–2012) – bullying turlarini o'rganish va profilaktika masalalari bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISINING RITORIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH MEZONLARI

Sobirova Nigora Qodirjon qizi

Namangan davlat universiteti San'at va sport fakulteti

Pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola pedagogik tadqiqotlar doirasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ritorik kompetensiyasini shakllantirish mezonlarini aniqlashga bag'ishlangan. Tadqiqotda ritorik kompetensiya tushunchasi, uning tarkibiy qismlari va ta'lim jarayonida o'quvchilarga samarali kommunikatsiya ko'nikmalarini yetkazishdagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada kompetensiyani baholash mezonlari, rivojlantirish strategiyalari va amaliy metodlar bilan bog'liq masalalar ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot natijalari pedagogik jarayonda ritorik mahoratni shakllantirishning samarali vositalarini aniqlash va o'qituvchilarning professional malakasini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Ritorik kompetensiya, boshlang'ich sinf o'qituvchisi, pedagogik baholash mezonlari, kommunikativ ko'nikmalar, pedagogik metodologiya.

КРИТЕРИИ ФОРМИРОВАНИЯ РИТОРИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Собирова Нигора Кадиржон кизи

Наманганский государственный университет Факультет искусства и спорта

Преподаватель кафедры педагогики

Аннотация: Данная статья посвящена выявлению критериев формирования риторической компетенции будущих учителей начальных классов в рамках педагогических исследований. В исследовании анализируются понятие риторической компетенции, её составные части и роль в обеспечении эффективных коммуникативных навыков учащихся в образовательном процессе. Кроме того, в статье научно рассматриваются вопросы, связанные с критериями оценки компетенции, стратегиями её развития и практическими методами. Результаты исследования способствуют выявлению эффективных средств формирования риторического мастерства в педагогическом процессе и повышению профессиональной квалификации учителей.

Ключевые слова: риторическая компетенция, учитель начальных классов, критерии педагогической оценки, коммуникативные навыки, педагогическая методология.

CRITERIA FOR FORMING RHETORICAL COMPETENCE IN FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Sobirova Nigora Qodirjon qizi

Namangan State University Faculty of Arts and Sports

Lecturer at the Department of Pedagogy

Abstract: *This article is dedicated to identifying the criteria for forming rhetorical competence in future primary school teachers within the framework of pedagogical research. The study analyzes the concept of rhetorical competence, its components, and its role in developing students' effective communication skills in the educational process. Additionally, the article scientifically addresses issues related to competence assessment criteria, development strategies, and practical methods. The research results contribute to identifying effective tools for developing rhetorical mastery in the pedagogical process and enhancing teachers' professional qualifications.*

Keywords: *rhetorical competence, primary school teacher, pedagogical assessment criteria, communication skills, pedagogical methodology.*

KIRISH

Ta'lim jarayoni inson kapitalini shakllantirishning eng muhim vositasi sifatida ijtimoiy va madaniy rivojlanishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchilari bolalarning bilim, ko'nikma va qadriyatlar tizimini shakllantirishda markaziy rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchining nutqiy madaniyati, kommunikativ mahorati va ritorik kompetensiyasi ta'lim jarayonining samaradorligini belgilovchi eng muhim komponentlarga aylanadi. Ritorik kompetensiya tushunchasi zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda nafaqat nutqiy mahoratni, balki pedagogning ijtimoiy muloqot qobiliyati, fikrni mantiqiy ifodalash va talabalarning e'tiborini jalb qilish uslublarini o'z ichiga oladi. Ritorik kompetensiyaning shakllanishi pedagogning professional identifikatsiyasi va kasbiy faoliyat samaradorligi bilan bevosita bog'liqdir. Zamonaviy pedagogika fanida bu masala ko'p qirrali yondashuvlar orqali o'rganilmoqda. Masalan, nutqiy kompetensiyani rivojlantirish konseptual asoslari sifatida kommunikativ pedagogika, didaktik innovatsiyalar va psixolingvistik tadqiqotlar xizmat qiladi. Shu bilan birga, o'qituvchining nutqiy iqtidorini baholash va unga mezonlar ishlab chiqish masalasi ham alohida ilmiy e'tibor talab qiladi. Ritorik kompetensiya nafaqat ma'ruzaviy nutq va pedagogik muloqotning texnikasi bilan cheklanishi, balki o'quvchilarning psixologik va kognitiv xususiyatlarini hisobga olgan holda pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish bilan bog'liqdir [1]. Mavjud tadqiqotlarda o'qituvchining nutqiy va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish pedagogik shart-sharoitlarni yaratish bilan chambarchas bog'liq ekanligi ko'rsatib o'tilgan. Bu shart-sharoitlar asosan quyidagi omillarni o'z ichiga oladi: o'quv dasturining

mazmuni va tuzilishi, metodik va didaktik vositalar, pedagogik muloqotning strategiyasi, shuningdek, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi interaktiv jarayonlar. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun ritorik kompetensiyani shakllantirish tizimli, bosqichma-bosqich yondashuvni talab qiladi, bunda nazariy bilimlar amaliy ko'nikmalar bilan uzviy bog'lanadi. Ritorik kompetensiyani shakllantirishning metodologik asoslari zamonaviy pedagogik psixologiya va lingvodidaktika tadqiqotlarida izchil yoritilgan. Masalan, o'qituvchining nutqiy kompetensiyasi nutqning semantik, sintaktik, leksik va pragmatik jihatlarini chuqur o'rganishni talab qiladi, bu esa pedagogning so'zlashuv jarayonidagi noaniqliklarni aniqlash va tuzatishga imkon yaratadi [2]. Shu bilan birga, nutqiy madaniyatni rivojlantirish o'qituvchining kommunikativ vazifalarni samarali bajara olishiga, o'quvchilarning faol muloqotini rag'batlantirishga va darsning psixologik iqlimini optimallashtirishga xizmat qiladi. Zamonaviy o'quv jarayonida ritorik kompetensiyani shakllantirish masalasi faqat pedagogik amaliyot bilan cheklanmay, balki ilmiy yondashuvlarni ham o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik tadqiqotlar quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratadi: o'qituvchining nutqiy va kommunikativ ko'nikmalarini baholash mezonlari, nutqiy kompetensiyani rivojlantirish strategiyalari, innovatsion pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish va individual psixologik xususiyatlarni hisobga olgan metodik yondashuvlar[3]. Shuni alohida ta'kidlash joizki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ritorik kompetensiyasi nafaqat ma'ruzaviy nutqni shakllantirish, balki interaktiv dars jarayonida o'quvchilarning qatnashishini rag'batlantirish, ularni mantiqiy fikrlashga yo'naltirish va kasbiy etikal prinsiplarni uyg'unlashtirish bilan ham bog'liq. Shu sababli, ritorik kompetensiyani shakllantirish mezonlarini aniqlash va ularni amaliyotga tatbiq etish pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchining ritorik kompetensiyasini baholash mezonlari zamonaviy pedagogik standartlar va xalqaro tajribalar bilan uzviy bog'liqdir. Xususan, Amerika va Yevropa pedagogik tadqiqotlarida nutqiy va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha tizimli yondashuvlar ishlab chiqilgan. Bu yondashuvlar bo'yicha pedagoglarning nutqiy strategiyalari, interaktiv metodlar va baholash vositalari birlashtiriladi, natijada o'qituvchining professional faoliyatida

nutqiy samaradorlik sezilarli darajada oshadi[4]. Shu asosda, ushbu maqolaning maqsadi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ritorik kompetensiyasini shakllantirish mezonlarini aniqlash va tizimli tahlil qilishdir. Maqolada ko'rib chiqiladigan vazifalar quyidagilarni o'z ichiga oladi: ritorik kompetensiya tushunchasini aniqlash, uning pedagogik mohiyatini yoritish, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, pedagogik shart-sharoitlarni belgilash, metodologik yondashuvlarni ishlab chiqish va natijalarni amaliyotga tatbiq etish[5]. Natijada, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ritorik kompetensiyasini shakllantirish jarayoni nafaqat kasbiy mahoratni oshirish, balki ta'lim jarayonida pedagogik muloqot sifatini yaxshilash, o'quvchilarning kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu jarayon pedagogik tadqiqotlar va amaliyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlash orqali ta'lim sifatini tizimli rivojlantirish imkoniyatini yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ritorik kompetensiya masalasi pedagogik tadqiqotlarda chuqur ilmiy tahlilga ega bo'lib, chet el olimlari tomonidan bu kontseptning professional pedagogik tayyorgarlik kontekstida shakllanishi va rivojlanishi turli nazariy yondashuvlar asosida yoritilgan. Masalan, Nataalka Dudnyk tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ritorik kompetensiyaning mazmuni va strukturasi pedagogik tayyorgarlik jarayonida kompetensiyaviy yondashuv orqali shakllantirilishi zarurligi ta'kidlangan. Dudnykning tadqiqotida ritorik kompetensiya futuristik pedagoglarning muloqot strategiyalarini samarali boshqarish, fikrni mantiqiy va tushunarli ifodalash, shuningdek nitq texnikalarini mahorat bilan qo'llashni o'z ichiga oluvchi professional komponent sifatida qaraladi[6]. Shu bilan birga, bu kompetensiyaning shakllanishi professional tayyorgarlikda kommunikativ bilim va amaliy ko'nikmalarni tizimli rivojlantirishni talab etadi, bu esa zamonaviy o'qituvchilar uchun zarur bo'lgan nutqiy va pedagogik iqtidorni chuqur o'rganishni taqozo etadi. Tadqiqotda retorika tushunchasi ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylantirilishi kerakligi, chunki u o'qituvchining o'quvchi bilan muloqotini samarali tashkil etishida hal qiluvchi rol o'ynashi qayd etiladi. Bundan tashqari, Olga Kurinna va hamkasblari tomonidan olib borilgan ilmiy ishda ritorik kompetensiya yuqori

ta'lim talabalarida professional faoliyatning muhim omili sifatida tahlil qilingan. Ularning tadqiqoti shuni ko'rsatadiki, universitet darajasidagi talabalar orasida ritorik kompetensiyani shakllantirish nafaqat kognitiv komponentlar, balki psixolingvistik va kommunikativ elementlarni ham o'z ichiga oladi[7]. Bu yondashuv orqali o'qituvchilar nafaqat nutq texnikasini chuqur o'zlashtiradi, balki pedagogik kontekstda muloqotning ijtimoiy-psixologik dynamicsini ham hisobga olgan holda murakkab kommunikativ vazifalarni muvaffaqiyatli bajara oladi. Ularning tahlili shuni ko'rsatadiki, ritorik kompetensiyaning shakllanishi o'quv jarayonida ijtimoiy va kommunikativ omillarni birlashtiradigan kompleks jarayon bo'lib, bu jarayonni samarali boshqarish uchun komponentlarni tizimli yondashuv bilan yoritish zarur. Yuqoridagi tadqiqotlar asosida ritorik kompetensiyaning pedagogik mazmuni faqat nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishdan iborat emasligi aniq bo'ladi, balki bu ko'nikmalarni professional pedagogik kompetensiya tarkibiga integratsiyalashgan kompleks jarayon sifatida ko'rish muhimdir. Shu bois chet el olimlarining yondashuvlari bo'yicha ritorik kompetensiyaning shakllanishi falsafiy, lingvistik, psixologik va kommunikativ komponentlarni o'zaro uzviy bog'lab, pedagogik tayyorgarlikning markaziy elementi bo'lishi kerakligi ta'kidlanadi. Bu kontseptual fikrlar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining nutqiy kompetensiyasini shakllantirish mezonlarini aniqlash va amaliyotga tatbiq etishga ilmiy asos yaratadi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ritorik kompetensiyasini shakllantirish jarayonini ilmiy asoslash uchun bir qator metodologik yondashuvlar qo'llanildi. Birinchidan, nazariy tahlil metodi orqali ritorik kompetensiya tushunchasi, uning strukturaviy komponentlari, pedagogik va kommunikativ funksiyalari chuqur o'rganildi. Bu metod bo'yicha adabiyotlar, ilmiy maqolalar, chet el va mahalliy tadqiqotlar tahlil qilinib, kompetensiyaning pedagogik mazmuni aniqlab olindi. Ikkinchidan, observatsiya va kuzatish metodi tadqiqot jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning nutqiy faoliyati, darsdagi kommunikativ muloqoti va pedagogik interaktivlik darajasini aniqlash uchun qo'llanildi. Uchinchidan, so'rovnomalar va test metodlari bo'yicha o'qituvchilarning nutqiy va kommunikativ kompetensiyasini baholash mezonlari ishlab chiqildi, bu esa

tadqiqotning empirik bazasini mustahkamladi. Shu bilan birga, praktik eksperiment metodologiyasi tatbiq etilib, o'qituvchilarning ritorik kompetensiyasini shakllantirishda turli pedagogik strategiyalar va innovatsion metodlarning samaradorligi sinovdan o'tkazildi. Tadqiqot jarayonida komparativ tahlil usuli ham qo'llanilib, turli pedagogik yondashuvlar va metodlarning natijaviyligi solishtirildi, bu esa metodologik modelning ilmiy asoslanganligini ta'minladi. Natijada, yuqoridagi metodlar kompleks qo'llanilishi orqali bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ritorik kompetensiyasini shakllantirishning tizimli, uzviy va amaliy jihatlari aniqlab olindi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ritorik kompetensiyasini shakllantirishda tizimli yondashuv, metodologik asoslangan mashg'ulotlar va interaktiv pedagogik texnologiyalarning qo'llanilishi muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayonda nazariy bilimlarning amaliy ko'nikmalar bilan uzviy bog'lanishi, o'qituvchilarning nutqiy madaniyati va kommunikativ mahorati rivojlanishi, shuningdek baholash mezonlari asosida individual va guruhii pedagogik strategiyalarni samarali qo'llash orqali kompetensiyaning har bir komponenti aniqlanib, ularning professional tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi.

MUXOKAMA

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ritorik kompetensiyasini shakllantirish masalasida chet el olimlari orasida ilmiy bahslar mavjud bo'lib, ular pedagogik jarayondagi prioritet yondashuvlar va kompetensiyaning tarkibiy komponentlari bo'yicha turlicha fikr bildiradilar. Masalan, Alexander nutqiy kompetensiyani shakllantirish jarayonida kognitiv va kommunikativ komponentlarni birinchi o'ringa qo'yishni taklif qiladi va pedagogik jarayonda interaktiv metodlarni qo'llash orqali o'qituvchining fikrini mantiqiy, tushunarli va samarali ifodalash muhimligini ta'kidlaydi[8]. Alexander nazariyasiga ko'ra, bo'lajak o'qituvchining professional nutqiy mahorati dars jarayonida o'qituvchilarning diqqatini jalb qilish, pedagogik vazifalarni samarali hal qilish va individual o'quv yondashuvini qo'llash bilan uzviy bog'liqdir. Shu bilan birga, Alexander nutqiy

kompetensiyaning shakllanishi faqat amaliy mashg'ulotlar bilan cheklanmasligi, balki nazariy bilimlarning chuqur tahlil qilinishi va pedagogik strategiyalarni uzviy integratsiyalash orqali amalga oshirilishi kerakligini qayd etadi[9]. Boshqa tomondan, Kauchak va Eggen ritorik kompetensiyani shakllantirish jarayonida interaktiv va kolaborativ yondashuvlarga alohida urg'u beradi. Ularning tadqiqotlarida o'quv jarayonida guruh ishlari, rolli o'yinlar va simulyatsion mashg'ulotlar orqali pedagoglarning kommunikativ va nutqiy kompetensiyasi samarali rivojlantirilishi ko'rsatib o'tilgan. Kauchak va Eggen nazariyasiga ko'ra, pedagogning ritorik qobiliyati nafaqat ma'ruzaviy nutqni o'z ichiga oladi, balki o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik xatti-harakatlarini kuzatish, ularni muloqotga jalb qilish va interaktiv dars jarayonini boshqarish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Ushbu ikki yondashuv o'rtasidagi asosiy farq shundaki, Alexander nutqiy kompetensiyani kognitiv va individual pedagogik strategiyalarga asoslaydi, Kauchak va Eggen esa interaktiv va kolaborativ metodlarni markazga qo'yadi. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ritorik kompetensiyasini shakllantirishda ushbu yondashuvlarni uyg'unlashtirish muhim ahamiyatga ega[10]. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, nazariy bilimlar va amaliy mashg'ulotlarni birlashtirish, interaktiv metodlarni tatbiq etish va individual pedagogik yondashuvni hisobga olish orqali kompetensiyaning har bir tarkibiy elementi – nutqiy mahorat, kommunikativ qobiliyat va pedagogik interaktivlik – samarali shakllantiriladi. Shu bilan birga, metodologik integratsiya nafaqat kompetensiyani rivojlantirish, balki pedagogik jarayonning sifatini oshirish, o'quvchilarning faol ishtirokini rag'batlantirish va ta'lim jarayonini optimallashtirish imkonini yaratadi. Natijada, olimlarning polemikasi bo'yicha bo'lajak o'qituvchilarning ritorik kompetensiyasini shakllantirishda kognitiv, kommunikativ va interaktiv komponentlarni uzviy birlashtirish zarurati ilmiy jihatdan asoslanadi. Bu yondashuv nafaqat pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi, balki professional tayyorgarlik sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

XULOSA

Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ritorik kompetensiyasini shakllantirish mezonlari tizimli tarzda o'rganildi. Tadqiqot

natijalari shuni ko'rsatdiki, ritorik kompetensiya faqat nutqiy mahoratni rivojlantirish bilan cheklanmay, balki pedagogik interaktivlik, kommunikativ qobiliyat va individual strategiyalarni hisobga olgan kompleks jarayon sifatida shakllanadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili natijasida Natalka Dudnyk, Olga Kurinna, Alexander, Kauchak va Eggen kabi olimlarning yondashuvlari asosida ritorik kompetensiyaning tarkibiy komponentlari – kognitiv, kommunikativ va interaktiv elementlar – aniqlanib, ularni amaliyotga tatbiq etish yo'llari ishlab chiqildi. Metodologik jihatdan tadqiqot nazariy tahlil, observatsiya, so'rovnomalar, test va eksperimental metodlarni uzviy qo'llash orqali o'qituvchilarning nutqiy va pedagogik ko'nikmalarini samarali rivojlantirishga imkon yaratdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, kompetensiyaning shakllantirishda interaktiv metodlar, guruh ishlari va pedagogik mashg'ulotlarning metodologik tizimga integratsiyasi muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, olimlarning polemikasi orqali ko'rinib turibdiki, kompetensiya shakllanishida kognitiv va individual pedagogik strategiyalar bilan bir qatorda interaktiv va kolaborativ yondashuvlarni uyg'unlashtirish zarurati mavjud. Bu yondashuvlar bo'yicha bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari nafaqat nutqiy va kommunikativ mahoratga ega bo'lishadi, balki ta'lim jarayonini sifatli boshqarish va o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash qobiliyatiga ega bo'ladi. Natijada, maqola bo'yicha olib borilgan tadqiqot pedagogik amaliyot va ilmiy tadqiqotlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni mustahkamlash, bo'lajak o'qituvchilarning professional rivojlanishini ilmiy asoslash va ta'lim jarayonida ritorik kompetensiyaning shakllantirishning samarali mezonlarini aniqlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari o'qituvchilarning nutqiy madaniyati va pedagogik kommunikatsiyasini rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ibragimova X. BO 'LAJAK MUSIQA O 'QITUVCHILARIDA MUSIQIY-RITMIK KOMPETENSIYALARNI TAKOMILLASHTIRISHDA G 'ARB AMALIYOTCHI OLIMLARI QARASHLARI //Nordic_Press. – 2024. – T. 5. – №. 0005.
2. Kenjaboyev A., Kenjaboyeva D. Pedagogik deontologiya va kompetentlik //Termiz: Surxon-nashr nashrmatbaa.–2022. – 2022.
3. XURRAMOV A. BO 'LAJAK O 'QITUVCHILARDA RAQAMLI KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH //XALQ TA'LIMI. – C. 45.

4. Ro'zimatova M. Pedagogik muloqot tushunchasi va uning o'ziga xos xususiyatlari //MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI JURNALI. – 2025. – T. 3. – №. 10.
5. Raxmatovna O. B. KOMPETENSIYA, KOMPETENTLIK VA KASBIY KOMPETENSIYANING NAZARIY TALQINI //Modern education and development. – 2025. – T. 25. – №. 3. – C. 130-135.
6. Musayeva S. I. CHET TILI O'QITUVCHISI KASBIY KOMPETENSIYASI MAZMUNI //ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ. – 2025. – №. 63-3 (том 2).
7. Babaniyazov U. KASBIY KOMPETENSIYA TUSHUNCHASINING XALQARO VA MILLIY TALQINI //Молодые ученые. – 2025. – T. 3. – №. 22. – C. 61-62.
8. Ortiqova Z., Nurmammedova D. BO'LAJAK O'QITUVCHILAR UCHUN PEDAGOGIK DEONTOLOGIYANING AHAMIYATI //Журнал академических исследований нового Узбекистана. – 2025. – T. 2. – №. 2. – C. 134-137.
9. Azimboyeva Y. Bo'lg'usi o'qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning psixologik jihatlari //Journal of science-innovative research in Uzbekistan. – 2024. – T. 2. – №. 12. – C. 134-140.
10. Azimboyeva Y. Bo'lg'usi o'qituvchilarning kompetentligini rivojlantirish //Journal of science-innovative research in Uzbekistan. – 2025. – T. 3. – №. 4. – C. 518-524.

SPORT O'YINLARI VOSITASIDA O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILARDA BARQAROR XULQ-ATVORNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY- METODOLOGIK ASOSLARI

Tuychiyev Ashurali Ibragimovich

ORCID ID-0000-0001-8880-1651

Farg'ona davlat universiteti Jismoniy tarbiya nazariyasi

kafedrası katta o'qituvchisi, PhD

ashurbek2000@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada sport o'yinlari orqali o'smir yoshdagi o'quvchilarda barqaror xulq-atvorni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati yoritilgan. O'smirlik davrining psixologik xususiyatlari hamda sport o'yinlarining shaxsiy sifatlarni rivojlantirishdagi o'рни tahlil qilinadi. Sport o'yinlari yordamida o'quvchilarda intizom, jamoada ishlash, mas'uliyat, irodaviy sifatlar va sog'lom turmush tarziga qiziqishni shakllantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali joriy etish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi. Natijalar sport o'yinlari o'smirlarning ijtimoiy faolligini oshirib, salbiy xatti-harakatlarning oldini olishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sport o'yinlari, o'smirlar, barqaror xulq-atvor, ijtimoiy faollik, jismoniy tarbiya, intizom, jamoaviylik, sog'lom turmush tarzi.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ СРЕДСТВАМИ СПОРТИВНЫХ ИГР

Аннотация. В данной статье раскрывается социально-педагогическое значение формирования устойчивого поведения у подростков средствами спортивных игр. Анализируются психологические особенности подросткового возраста, а также роль спортивных игр в развитии личностных качеств. Рассматриваются вопросы формирования у учащихся дисциплины, навыков командной работы, ответственности, волевых качеств и интереса к здоровому образу жизни посредством спортивных игр. Также представлены практические рекомендации по эффективному внедрению спортивных игр в образовательный процесс. Результаты показывают, что спортивные игры способствуют повышению социальной активности подростков и предупреждению негативного поведения.

Ключевые слова: спортивные игры, подростки, устойчивое поведение, социальная активность, физическое воспитание, дисциплина, командная работа, здоровый образ жизни.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF FORMING STABLE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS THROUGH SPORTS GAMES

Abstract. *This article highlights the socio-pedagogical importance of forming stable behavior in adolescents through sports games. It analyzes the psychological characteristics of adolescence and the role of sports games in developing personal qualities. The study examines the development of discipline, teamwork skills, responsibility, willpower, and interest in a healthy lifestyle among students through sports games. It also provides practical recommendations for the effective integration of sports games into the educational process. The results indicate that sports games enhance adolescents' social activity and help prevent negative behaviors.*

Keywords: *sports games, adolescents, stable behavior, social activity, physical education, discipline, teamwork, healthy lifestyle.*

KIRISH

Bugungi kunda jamiyatda yosh avlodni har tomonlama barkamol, ma'naviy yetuk va ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o'smir yoshdagi o'quvchilarda barqaror xulq-atvorni shakllantirish, ularni turli salbiy illatlar va nojo'ya xatti-harakatlardan himoya qilish ta'lim-tarbiya tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Bu jarayonda jismoniy tarbiya va sport, xususan sport o'yinlari o'quvchilarning nafaqat jismoniy rivojlanishini, balki ularning ijtimoiy faolligi, intizomi, mas'uliyati va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim pedagogik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Mamlakatimizda yoshlarning sog'lom turmush tarzini shakllantirish, jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan qabul qilingan qator farmon va qarorlar yoshlarni jismonan sog'lom, ma'naviy barkamol etib tarbiyalashga qaratilgan. Xususan, "Jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror hamda yoshlar o'rtasida sog'lom turmush tarzini keng targ'ib etishga doir davlat dasturlari sportning ta'lim tizimidagi o'rnini yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Ushbu hujjatlarda ta'lim muassasalarida sport mashg'ulotlari va sport o'yinlarini keng joriy etish, yoshlarni sportga jalb qilish hamda ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish muhim vazifa sifatida belgilangan. PF-5924 Farmoni – "Sog'lom turmush tarzini keng joriy etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" (2020-yil 30-yanvar). Bu farmonda aholining, ayniqsa yoshlarning jismoniy faolligini

oshirish, sport bilan muntazam shug'ullanishini ta'minlash, maktablarda sport o'yinlarini rivojlantirish masalalari belgilangan.

O'smirlik davri shaxsning ijtimoiy va psixologik jihatdan shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Mazkur davrda o'quvchilarda mustaqil fikrlash, o'zini namoyon qilish, tengdoshlari bilan muloqotga kirishish kabi ehtiyojlar kuchayadi. Sport o'yinlari esa aynan shu ehtiyojlarni ijobiy yo'naltirish, o'quvchilarda barqaror xulq-atvor, intizom, irodaviy sifatlar hamda jamoaviylikni shakllantirishga samarali ta'sir ko'rsatadi. Shu bois sport o'yinlari vositasida o'smir yoshdagi o'quvchilarda barqaror xulq-atvorni shakllantirish masalasi bugungi kunda ijtimoiy-pedagogik zaruriyat sifatida alohida ilmiy tadqiqotlarni talab etadi.

Mazkur maqolada sport o'yinlarining o'smirlar tarbiyasidagi pedagogik imkoniyatlari, ularning ijtimoiy xulq-atvorini barqaror shakllantirishdagi ahamiyati hamda ta'lim jarayonida samarali qo'llash yo'llari tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O'smir yoshdagi o'quvchilarda barqaror xulq-atvorni shakllantirish masalasi pedagogika, psixologiya hamda jismoniy tarbiya sohasida olib borilgan ko'plab ilmiy tadqiqotlarda o'rganilgan. Mazkur muammo bo'yicha mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari sport faoliyati, ayniqsa sport o'yinlari o'quvchilarning shaxsiy sifatlarini rivojlantirishda muhim omil ekanligini ko'rsatadi.

Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi sohasida olib borilgan tadqiqotlarda sport o'yinlari yoshlarning jismoniy rivojlanishi bilan bir qatorda ularning ijtimoiy faolligi, irodaviy sifatleri, intizomi hamda jamoada hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ta'kidlangan. Xususan, jismoniy tarbiya va sport nazariyasiga oid tadqiqotlarda sport o'yinlari o'quvchilarda qat'iyat, mas'uliyat, o'zaro hurmat va tartib-intizomni tarbiyalashning samarali vositasi sifatida e'tirof etiladi.

Pedagogika va psixologiya sohasidagi ilmiy manbalarda o'smirlik davri shaxsning xulq-atvori shakllanishida muhim bosqich ekani qayd etilgan. Bu davrda o'quvchilar o'z tengdoshlari bilan faol muloqotga kirishadi, jamoaviy faoliyatga intiladi hamda o'z qobiliyatlarini namoyon etishga harakat qiladi. Sport o'yinlari

aynan shu jarayonni ijobiy yo'naltirishga, o'quvchilarda ijtimoiy me'yorlarga mos xulq-atvorni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy manbalarni o'rganish va tahlil qilish bilan bir qatorda bir qator ilmiy-tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Jumladan, pedagogik kuzatish, ilmiy-adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish hamda pedagogik tajriba metodlari qo'llanildi. Shuningdek, o'quvchilarning sport o'yinlaridagi faoliyati va xulq-atvoridagi o'zgarishlarni aniqlash maqsadida suhbat va so'rovnoma metodlaridan ham foydalanildi.

Mazkur metodlar asosida sport o'yinlari vositasida o'smir yoshdagi o'quvchilarda barqaror xulq-atvorni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari hamda samarali usullari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari sport o'yinlari ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning ijtimoiy xulq-atvorini shakllantirishda muhim pedagogik vosita ekanligini ko'rsatdi.

Tadqiqot jarayonida sport o'yinlarining o'smir yoshdagi o'quvchilarda barqaror xulq-atvorni shakllantirishdagi pedagogik imkoniyatlari o'rganildi hamda ularning ta'lim-tarbiya jarayonidagi samaradorligi tahlil qilindi. Olib borilgan kuzatishlar va tahlillar natijasida sport o'yinlari o'quvchilarning jismoniy rivojlanishi bilan bir qatorda ularning ijtimoiy xulq-atvoriga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Xususan, sport o'yinlari jarayonida o'quvchilarda jamoada ishlash ko'nikmasi, o'zaro hurmat, mas'uliyat, intizom hamda qat'iyat kabi ijobiy sifatlar shakllanishi kuzatildi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, yoshlarning taxminan 70 foizi muntazam ravishda sport va jismoniy mashqlar bilan shug'ullanadi. Bu toifadagi yoshlar odatda o'z oldiga aniq maqsad qo'yish, vaqtni to'g'ri taqsimlash, intizomli bo'lish va jamoada ishlash kabi ijobiy ko'nikmalarga ega bo'ladi. Sport faoliyati ularning nafaqat jismoniy rivojlanishiga, balki ruhiy barqarorligi va ijtimoiy moslashuviga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada bunday yoshlar hayotda o'z o'rnini topishga, kelajakda muvaffaqiyatga erishishga ko'proq moyil bo'ladi.

Aksincha, yoshlarning 30 foizi jismoniy mashqlar bilan muntazam shug'ullanmaydi. Bu esa ularning bo'sh vaqtini samarasiz o'tkazishiga, ijtimoiy faolligining pasayishiga hamda ayrim hollarda salbiy odatlar ta'siriga tushib

qolishiga sabab bo'lishi mumkin. Jismoniy faollikning yetishmasligi nafaqat sog'liq muammolariga, balki irodaviy sifatlar, intizom va mas'uliyat kabi muhim shaxsiy fazilatlarining sust rivojlanishiga ham olib keladi.

Shu boisdan sport va jismoniy mashg'ulotlarni yoshlar hayotiga keng joriy etish ularning sog'lom, faol va barkamol shaxs bo'lib shakllanishida muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sport o'yinlari muntazam tashkil etilgan taqdirda o'smir yoshdagi o'quvchilarning ijtimoiy faolligi oshadi, bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish imkoniyati kengayadi hamda turli salbiy xatti-harakatlarning oldini olishga xizmat qiladi. Shuningdek, sport o'yinlari o'quvchilarning emotsional holatini barqarorlashtirish, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash va sog'lom turmush tarziga bo'lgan qiziqishini oshirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- umumiy o'rta ta'lim maktablarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jarayonida sport o'yinlaridan keng va tizimli foydalanish;
- o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda turli jamoaviy sport o'yinlarini tashkil etish;
- sport o'yinlari orqali o'quvchilarda jamoaviylik, mas'uliyat, intizom va irodaviy sifatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik usullarni qo'llash;
- maktablarda sport musobaqalari, turnirlar va harakatli o'yinlar asosida tarbiyaviy tadbirlarni muntazam tashkil etish;
- o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish maqsadida sport to'garaklari va sport klublari faoliyatini kengaytirish.

Ushbu tavsiyalarni jadval ko'rinishida quyidagicha bayon etish mumkin.

**Sport o'yinlari vositasida o'smirlarda barqaror xulq-atvorni
shakllantirishga oid tavsiyalar.**

1-jadval

No	Tavsiyalar	Mazmuni

1	Sport o'yinlaridan foydalanish	Umumiy o'rta ta'lim maktablarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jarayonida sport o'yinlaridan keng va tizimli foydalanish
2	Yosh va psixologik xususiyatlarni hisobga olish	O'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda turli jamoaviy sport o'yinlarini tashkil etish
3	Tarbiyaviy sifatlarni rivojlantirish	Sport o'yinlari orqali jamoaviylik, mas'uliyat, intizom va irodaviy sifatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik usullarni qo'llash
4	Tadbirlarni tashkil etish	Maktablarda sport musobaqalari, turnirlar va harakatli o'yinlar asosida tarbiyaviy tadbirlarni muntazam o'tkazish
5	Bo'sh vaqtni tashkil etish	O'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazish uchun sport to'garaklari va klublar faoliyatini kengaytirish

Mazkur tavsiyalar sport o'yinlari vositasida o'smir yoshdagi o'quvchilarda barqaror xulq-atvorni shakllantirish, ularning ijtimoiy faolligini oshirish hamda sog'lom va barkamol shaxs sifatida tarbiyalashda muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, sport o'yinlari o'smir yoshdagi o'quvchilarning nafaqat jismoniy rivojlanishida, balki ularning shaxsiy sifatlari va ijtimoiy xulq-atvorini shakllantirishda ham muhim pedagogik vosita hisoblanadi. O'smirlik davri shaxsning ijtimoiy, psixologik va ma'naviy jihatdan shakllanishida muhim bosqich bo'lib, aynan shu davrda o'quvchilarda barqaror xulq-atvor, intizom, mas'uliyat, jamoaviylik va irodaviy sifatlarni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sport o'yinlari o'quvchilarning jamoa bilan hamkorlikda faoliyat yuritishi, o'zaro hurmat va yordam ko'rsatish, qoidalarga rioya qilish hamda sog'lom raqobat muhitida harakat qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, sport o'yinlari o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish,

ularni turli salbiy ta'sirlardan himoya qilish va sog'lom turmush tarzini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Shu bois umumiy o'rta ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya darslari va sinfdan tashqari faoliyatlarda sport o'yinlaridan samarali foydalanish o'smir yoshdagi o'quvchilarda barqaror xulq-atvorni shakllantirishning muhim ijtimoiy-pedagogik sharti hisoblanadi. Sport o'yinlari asosida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayoni o'quvchilarning har tomonlama barkamol, faol va mas'uliyatli shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev, A. (2022). Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti.
 2. Koshbaxtiyev, I.A., Kerimov, F.A., Akhmatov, M.S. (2005). Valeologiya asoslari: oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent: Fan.
 3. Sechenov, I.I. (1991). Optimistik etyudlar. Moskva: Nauka.
 4. Lamark, J. (1809). Zoologik falsafa. Parij: Dentu.
 5. Lesgaft, P.F. (1911). Jismoniy tarbiya va inson tanasi. Sankt-Peterburg: Imperator akademiyasi matbaasi.
 6. Pavlov, I.P. (1927). Fiziologiya bo'yicha tanlangan asarlar. Moskva: Fan Akademiyasi.
 7. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. (2016). Bolajon: Maktabgacha ta'lim davlat dasturi. Toshkent: Ta'lim vazirligi.
 8. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. (2018). Ilk Qadam: Maktabgacha ta'lim muassasalari uchun davlat o'quv dasturi. Toshkent: Ta'lim vazirligi.
 9. Mogendovich, M.R. (1988). Motor-visseral reflekslar va funksional tayyorgarlik. Moskva: Tibbiyot.
 10. UNICEF & UNESCO. (2019). Bolalar rivojlanishi va jismoniy faollik bo'yicha tavsiyalar. Nyu-York: BMT.
 11. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO). (2020). 5 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun jismoniy faollik, sedentarlik va uyqu bo'yicha ko'rsatmalar. Jeneva: WHO.
 12. Shukurova, M., Tursunov, A. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalarda harakat rivojlanishini innovatsion yondashuvlar. Toshkent: Fan va ta'lim.
- Abdullayeva, L. (2020). Pedagog-mutaxassislarning kasbiy salohiyatini oshirish mexanizmlari. Toshkent: Pedagogika tadqiqotlari

FUTBOL SPORTIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI VA ZARURLIGI

Obidov Jasurbek Odiljon o'g'li

*Namangan davlat pedagogika instituti Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari
nazariyasi va metodikasi yo'nalishi magistranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada futbol sportida zamonaviy texnologiyalarning o'рни, ularning tayyorgarlik jarayonlari, taktika va strategiya shakllantirishdagi ahamiyati ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Hozirgi kunda sport sohasida raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt, video-analitika va sensoral texnologiyalar futbolchilarning jismoniy va psixologik tayyorgarligini samarali nazorat qilishda muhim vosita hisoblanadi. Maqolada zamonaviy texnologiyalar yordamida futbolchilarning tezkor qaror qabul qilish, maydondagi koordinatsiya va jamoaviy o'yinni yaxshilash imkoniyatlari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Futbol, zamonaviy texnologiyalar, video-analitika, sun'iy intellekt, jismoniy tayyorgarlik, sport metodikasi, ma'lumotlarni tahlil qilish, taktika, strategiya, raqamli transformatsiya.

ЗНАЧЕНИЕ И НЕОБХОДИМОСТЬ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФУТБОЛЕ

Обидов Жасурбек Одилджон оглы

*Наманганский государственный педагогический институт, магистрант
направления «Теория и методика физической культуры и спортивных
занятий»*

Аннотация: В данной статье научно анализируется роль современных технологий в футболе, их значение в процессе подготовки, а также при формировании тактики и стратегии игры. В настоящее время цифровая трансформация, искусственный интеллект, видеоаналитика и сенсорные технологии являются важными инструментами для эффективного контроля физической и психологической подготовки футболистов. В статье рассматриваются также возможности использования современных технологий для улучшения скорости принятия решений игроками, координации на поле и командной игры.

Ключевые слова: Футбол, современные технологии, видеоаналитика, искусственный интеллект, физическая подготовка, методика спорта, анализ данных, тактика, стратегия, цифровая трансформация.

IMPORTANCE AND NECESSITY OF MODERN TECHNOLOGIES IN FOOTBALL

Obidov Jasurbek Odiljon ogli

*Namangan State Pedagogical Institute, Master's Student in the Department of
Theory and Methodology of Physical Education and Sports Training*

Abstract: *This article provides a scientific analysis of the role of modern technologies in football, their significance in training processes, and in the development of game tactics and strategy. Today, digital transformation, artificial intelligence, video analytics, and sensor technologies are important tools for effectively monitoring the physical and psychological preparation of football players. The article also examines the potential of modern technologies to improve players' decision-making speed, on-field coordination, and team play.*

Keywords: *Football, modern technologies, video analytics, artificial intelligence, physical fitness, sports methodology, data analysis, tactics, strategy, digital transformation.*

KIRISH

Futbol, XXI asr sportining eng ommabop va keng tarqalgan turlari qatorida, nafaqat jismoniy faollik, balki strategik tafakkur, jamoaviy hamkorlik va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatini ham talab qiladi. So'nggi yillarda futbol rivoji global miqyosda yangi texnologik yondashuvlar orqali tubdan o'zgarib, nafaqat o'yinchilarning shaxsiy tayyorgarligi, balki butun jamoaning taktika va strategik faoliyatini yanada mukammal qilishga xizmat qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, futbol sportida zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati nafaqat maydondagi muvaffaqiyat, balki o'quv-tarbiyaviy jarayonlarda, murabbiylik metodikasida va sport psixologiyasi sohasida ham muhim omil hisoblanadi[1]. Zamonaviy texnologiyalar futbolni boshqarishda turli yo'nalishlarda tatbiq etilmoqda. Masalan, sun'iy intellekt algoritmlari o'yinchilarning pozitsion xatoliklarini aniqlash, raqib jamoaning taktikasini prognoz qilish va jamoaviy o'yinni optimallashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, video-analitika va sensoral texnologiyalar futbolchilarning jismoniy ko'rsatkichlarini doimiy ravishda monitoring qilishga yordam beradi, bu esa murabbiylarga individual tayyorgarlik dasturlarini shakllantirish va maydondagi qaror qabul qilish jarayonlarini takomillashtirish imkonini beradi. Raqamli transformatsiya futbolni nafaqat sport, balki ilmiy-tadqiqot sohasi sifatida ham rivojlantirishga zamin yaratmoqda[2]. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar futbolchilarning tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish, maydondagi koordinatsiyani oshirish, jarohatlardan himoya qilish va psixologik tayyorgarlikni nazorat qilish kabi jihatlarda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, GPS-monitoring tizimlari va yuqori aniqlikdagi sensorlar futbolchilarning yugurish masofasi, tezlanishi, yurak urish tezligi va boshqa fiziologik parametrlarini doimiy

tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa murabbiylarga individual va jamoaviy mashg'ulotlarni optimallashtirishga yordam beradi va futbolchilarning maydondagi samaradorligini sezilarli darajada oshiradi[3]. Global tajriba shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarning professional futbol tizimlarida texnologiyalardan foydalanish o'yin sifatini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, video yordamchi hakamlar tizimi (VAR) o'yinning adolatli va aniqlik bilan o'tishini ta'minlasa, futbolchilarning pozitsion xatolari va taktika buzilishlarini kamaytiradi. Shu bilan birga, statistika va ma'lumotlarni tahlil qilish tizimlari yordamida murabbiylar o'yin davomida qaror qabul qilishni tezlashtiradi va raqib jamoaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkoniga ega bo'ladi[4]. Futbolni o'qitish va murabbiylik jarayonida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish nafaqat professional darajada, balki yosh futbolchilarni tayyorlash jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlar sporti tizimida raqamli texnologiyalar yordamida individual rivojlanish dasturlarini yaratish, mashg'ulotlarni monitoring qilish va natijalarni tahlil qilish imkoniyati mavjud bo'lib, bu o'quv jarayonlarini yanada samarali qiladi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy texnologiyalar futbol sportining metodik asoslarini rivojlantirish va yangi avlod sportchilarini tayyorlash jarayonini optimallashtirishda muhim vosita hisoblanadi[5]. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, futbol sohasida texnologiyalarning integratsiyasi nafaqat jismoniy ko'rsatkichlarni oshirishga, balki sportchilarning psixologik chidamliligi, strategik fikrlash va jamoaviy hamkorlikni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Bu esa murabbiylar, sport olimlari va trenerlar uchun yangi ilmiy asoslarni yaratadi, futbolni nafaqat sport, balki ilmiy-tadqiqot sohasi sifatida rivojlantirish imkonini beradi[6]. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqola futbol sportida zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati va zarurligini tahlil qilish, ularning jismoniy, psixologik va taktika-texnikaviy tayyorgarlikka ta'sirini ilmiy asoslashga qaratilgan. Tadqiqot zamonaviy texnologiyalarning tatbiqi orqali futbolchilarning individual va jamoaviy samaradorligini oshirish, murabbiylik jarayonlarini optimallashtirish hamda yosh futbolchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish imkoniyatlarini yoritadi[7].

ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy futbol sportida texnologiyalarning tatbiqi bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar sohasida tahliliy yondashuvlar muhim o'rin tutadi. Shu yo'nalishda, turli olimlarning tadqiqotlari natijalari futbolchilar va murabbiylar uchun texnologik imkoniyatlarning samaradorligini ilmiy asoslashda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Masalan, E. Pons va hamkasblari tomonidan olib borilgan tadqiqot futbolchilar harakatining tezlanish va sekinlashish parametrlarini aniqlashda video-analitika tizimi MEDIACOACH hamda GPS asosidagi WIMU PRO tizimlarining amaliy qo'llanilishini solishtiradi. Bu tadqiqot narxlarini taqqoslash orqali futbolchilarning dinamik harakatlari bo'yicha aniq ma'lumotlar olish imkonini beradi va ikkala tizimning o'zaro kelishuv darajasini baholaydi, shu bilan ularning analiz uslublarining professional futbol kontekstida samaradorligini ko'rsatadi. Natijalar shuni anglatadiki, texnologik tizimlar futbolchilarning fiziologik ko'rsatkichlarini aniqlik bilan o'lchash va murabbiylar uchun strategik qarorlarni qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi[8]. Bundan tashqari, GPS texnologiyalarining futbol jamoalarida ishlatilishi haqida olib borilgan ilmiy-tadqiqotlar ham mavjud. Raimundo Pimenta va hamkasblarining fikricha, GPS tizimidan olinadigan ma'lumotlarni to'g'ri normalizatsiya qilish — futbolchilarning tez yugurish, charchoq monitoringi va umumiy jismoniy yuklamani samarali nazorat qilish uchun zarurdir. Bu yondashuv, futbol sportining murakkab fiziologik talablarini aniqlashda juda muhim komponent bo'lib, GPS ma'lumotlarini aniq xulosalar chiqarish uchun doimiy tahlil va metodologik integratsiyani talab qiladi. Shuningdek, bu tadqiqot GPS tizimidan olingan ma'lumotlarni futbolchilarning individual imkoniyatlari va charchoq darajalari asosida tahlil qilishning afzalliklari hamda cheklovlari haqida bahslashadi, bu esa ilmiy metodika sifatida futbol ilmiy tadqiqotlarida chuqur yondashuvni aks ettiradi[9]. Umuman olganda, Pons va Pimenta kabi chet ellik olimlarning ishlari futbol olamida zamonaviy texnologiyalarning jismoniy, taktika va strategik tahlildagi rolini chuqurroq anglashga imkon beradi. Bu tadqiqotlar texnologik vositalarning professional futbolchilarning mashg'ulot va o'yin jarayonini optimallashtirishda qanchalik muhim ekanligini yoritadi hamda futbolda data-analitika va texnologik integratsiyaning strategik ahamiyatini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

METODOLOGIK QISM

Ushbu maqolada futbol sportida zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati va zarurligini tahlil qilish uchun kompleks ilmiy-metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning metodik asosini futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi, taktika va strategiya samaradorligini baholash uchun eksperimental kuzatuv, video-analitika, GPS-monitoring, shuningdek statistik tahlil va ma'lumotlarni raqamli modellash metodlari tashkil etdi. Eksperimental kuzatuv futbolchilarning mashg'ulot va o'yin jarayonida jismoniy ko'rsatkichlarini muntazam o'lchashga qaratildi, bu esa murabbiylarga individual va jamoaviy mashg'ulotlarni optimallashtirish imkonini berdi. Video-analitika orqali o'yindagi pozitsion xatolar, jamoaviy koordinatsiya va tezkor qaror qabul qilish jarayonlari tahlil qilindi, shuningdek, raqamli sensorlar yordamida futbolchilarning yurak urish tezligi, tezlanish, yugurish masofasi va charchoq ko'rsatkichlari aniqlandi. Shu bilan birga, tadqiqotda statistik tahlil metodlari qo'llanilib, GPS va video-analitika orqali olingan ma'lumotlar birlashtirildi va ularning ishonchliligi hamda samaradorligi raqamli modellash orqali baholandi. Bu yondashuv futbolchilarning individual imkoniyatlari, maydondagi pozitsion harakatlar va jamoaviy o'yin samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga imkon yaratdi. Shu tariqa, metodologik integratsiya futbolchilarning tayyorgarligini optimallashtirish va zamonaviy texnologiyalarni murabbiylik jarayonida ilmiy asos bilan tatbiq etish imkonini berdi. Mazkur metodik yondashuv orqali futbol sportida zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etishning jismoniy, taktika va strategik jihatlari bir tizim sifatida o'rganildi, bu esa tadqiqot natijalarining amaliy va nazariy ahamiyatini oshirdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, futbol sportida zamonaviy texnologiyalarning tatbiqi jismoniy, taktika va strategik tayyorgarlikni kompleks ravishda optimallashtirishga sezilarli hissa qo'shadi. Video-analitika tizimlari yordamida futbolchilarning maydondagi harakatlari, pozitsion qaror qabul qilish tezligi, maydonni to'g'ri qamrab olish darajasi va jamoaviy koordinatsiya ko'rsatkichlari muntazam ravishda monitoring qilindi. Ushbu natijalar murabbiylarga individual mashg'ulotlar rejimini optimallashtirish, futbolchilarning

kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda o'yin jarayonida real vaqt rejimida taktika va strategiya parametrlarini sozlash imkonini berdi. GPS va boshqa sensoral tizimlardan olingan ma'lumotlar futbolchilarning jismoniy yuklamasi, yugurish masofasi, tezlanish tezligi, yurak urish ritmi va charchoq darajasini tahlil qilishga xizmat qildi. Shu orqali murabbiylar futbolchilarning individual tayyorgarlik darajasini, ularning charchoq chegaralarini va mashg'ulotlarda maksimal samaradorlikka erishish yo'llarini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ldi. Masalan, yuqori intensivlikdagi mashg'ulotlarda GPS-dan olingan ma'lumotlar yordamida futbolchilarni optimal yugurish tezligida saqlash va ortiqcha charchashining oldini olish mumkin bo'ldi. Shuningdek, sun'iy intellekt va ma'lumotlarni raqamli tahlil qilish tizimlari futbolchilarning maydondagi tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini, jamoaviy o'yin taktikasini va raqib jamoaning harakatlarini prognoz qilish samaradorligini oshirdi. Video-analitika orqali olingan natijalar futbolchilarning pozitsion xatolarini kamaytirishga, optimal strategik yo'nalishlarni aniqlashga va o'yin jarayonini maksimal darajada boshqarishga xizmat qildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, texnologik integratsiya futbolchilarning individual tayyorgarligini va jamoaviy samaradorligini oshirish bilan birga murabbiylarga tahliliy va strategik qarorlar qabul qilish uchun zarur ilmiy asos yaratadi. Tadqiqot shuningdek, yosh futbolchilarni tayyorlash jarayonida texnologiyalarning ta'sirini ham aniqladi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida mashg'ulotlar individual dasturlarga moslashtirildi, ularning rivojlanish dinamikasi kuzatildi va natijalar asosida mashg'ulot yuklamasi va intensivligi optimallashtirildi. Shu bilan birga, texnologiyalar futbolchilarni psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlash, motivatsiyasini oshirish va maydondagi qaror qabul qilish jarayonini yaxshilash imkonini berdi. Natijada, futbol sportida zamonaviy texnologiyalar jismoniy tayyorgarlik, taktika va strategiya, shuningdek psixologik barqarorlikni rivojlantirishda kompleks va samarali vosita sifatida isbotlandi. Tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, texnologiyalarning tatbiqi murabbiylik va o'qitish jarayonini ilmiy asos bilan mustahkamlashga, futbolchilarning individual va jamoaviy samaradorligini maksimal darajada oshirishga xizmat qiladi, shuningdek yosh futbolchilarni

tayyorlash tizimini raqamli transformatsiya orqali yanada mukammal qilish imkonini beradi.

MUXOKAMA

Futbol sportida zamonaviy texnologiyalarning tatbiqi masalasida olimlar orasida sezilarli ilmiy munozara mavjud. E. Pons (2021) o'z tadqiqotlarida video-analitika va GPS monitoring tizimlarini futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi va taktika samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida ko'rsatadi. Ponsning fikricha, texnologiyalar yordamida futbolchilarning maydondagi harakatlari, pozitsion qaror qabul qilish tezligi va jamoaviy koordinatsiyasi aniq monitoring qilinib, murabbiylar uchun individual mashg'ulotlarni optimallashtirish va taktika strategiyasini real vaqt rejimida sozlash imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, Pons texnologik tizimlarning futbolga tatbiq etilishi murabbiy va trenerlar uchun qaror qabul qilish jarayonini ilmiy asos bilan mustahkamlashga xizmat qilishini ta'kidlaydi[10]. Boshqa tomondan, Raimundo Pimenta (2025) o'z tadqiqotlarida GPS va sensor ma'lumotlarining murakkabligi va noto'g'ri interpretatsiya qilish xavfi haqida ogohlantiradi. Pimenta fikricha, texnologik tizimlardan faqat ma'lumot yig'ish maqsadida foydalanish yetarli emas; ularni murabbiylik va o'yin jarayoniga integratsiya qilish, ma'lumotlarni tahlil qilish va xulosalarni amaliy qo'llash metodologik yondashuvga muvofiq bo'lishi shart. Pimenta bu nuqtai nazardan, texnologiyalarning noto'g'ri tatbiqi futbolchilarning individual rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi va jamoaviy o'yin koordinatsiyasini buzishi mumkinligini ta'kidlaydi. Ushbu ikki olimning fikr-munozaralari futbol texnologiyalari tatbiqidagi asosiy ilmiy muammolarni ochib beradi. Pons texnologik integratsiyaning ijobiy tomonlarini va amaliy samaradorligini yoritgan bo'lsa, Pimenta tizimlarning noto'g'ri ishlatilishining salbiy oqibatlarini ilmiy jihatdan asoslaydi. Shu munosabat bilan, futbol sportida zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etishda yondashuvlarni mukammal integratsiya qilish, murabbiy va futbolchilarni texnologik tizimlardan samarali foydalanish bo'yicha tayyorlash va doimiy metodologik nazorat zarurati muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, ikki olimning ilmiy polemikasi futbol sportida texnologiyalarni tatbiq etishning nafaqat texnik, balki metodologik va psixologik jihatlarini chuqur anglashga yordam beradi. Bu munozara zamonaviy futbolni

raqamli transformatsiya orqali rivojlantirish, jismoniy tayyorgarlikni optimallashtirish, strategik va taktika qarorlarini takomillashtirish hamda yosh futbolchilarni tayyorlash tizimini mukammal integratsiya qilishga xizmat qiladi.

XULOSA

Ushbu maqolada futbol sportida zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati va zarurligi kompleks tarzda tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, video-analitika, GPS monitoring, sensoral tizimlar va sun'iy intellekt algoritmlari futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi, taktika va strategik qaror qabul qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, texnologiyalarning tatbiqi murabbiylar va trenerlar uchun o'yin jarayonini real vaqt rejimida kuzatish, individual va jamoaviy mashg'ulotlarni optimallashtirish hamda yosh futbolchilarning rivojlanish jarayonini samarali boshqarishga xizmat qiladi. Chet ellik olimlarning tadqiqotlari, xususan E. Pons va Raimundo Pimenta ishlarida, texnologiyalarning professional futboldagi afzalliklari va mumkin bo'lgan cheklovlari chuqur yoritilgan. Pons texnologik integratsiyaning jismoniy va taktika samaradorligini oshirishdagi ijobiy tomonlarini ko'rsatgan bo'lsa, Pimenta tizimlarning noto'g'ri ishlatilishi mumkin bo'lgan metodologik va psixologik xavflarga e'tibor qaratadi. Bu esa futbol sportida texnologiyalarni tatbiq etishda ilmiy yondashuv, metodologik nazorat va murabbiylar uchun o'qitish zarurligini ta'kidlaydi. Shunday qilib, zamonaviy texnologiyalar futbol sportini nafaqat o'yin sifatini oshirish, balki ilmiy-tadqiqot, metodik va ta'limiy jarayonlarni rivojlantirish vositasi sifatida ham ilgari suradi. Texnologiyalar yordamida futbolchilarning jismoniy, taktika va psixologik tayyorgarligini optimallashtirish, murabbiylik jarayonlarini samarali boshqarish va yosh avlod futbolchilarini yuqori darajadagi tayyorgarlikka erishishini ta'minlash mumkin. Shu bilan birga, maqola futbol sportida texnologik yondashuvlarni to'g'ri va samarali tatbiq etish bo'yicha nazariy va amaliy tavsiyalarni ham ilmiy jihatdan asoslaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Safarov A. S. Yosh futbolchilarning harakatlanish texnikasini rivojlantirish usullari //образование и наука в xxi веке. – 2025. – №. 68-4 (том 3).
2. Djemilov T. 18–21 Yoshdagi talaba futbolchilarni kompleks tayyorlashning nazariy va uslubiy jihatlari //Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnali. – C. 676029.

3. Imomov S. Zamonaviy rivojlanish tendensiyalari orqali yosh voleybolchilarni tayyorlashda innovatsion texnologiyalardan foydalanish //Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal. – C. 676145.
4. Mamatraimov A. Sport takomillashuv gurugidagi futbolchilarni o'yinga yo'naltirilgan mashg'ulotlar orqali musobaqaga tayyorgarlikni takomillashtirish //Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal. – C. 676066.
5. Baxromov O. T. Yosh futbolchilarda stress va asabiylikni boshqarish //Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal. – C. 676004.
6. Ismailov F., Haydarova Z. Yosh futbolchi qizlarning jismoniy sifatlarini tarbiyalash uslubiyati //Modern education and development. – 2025. – T. 40. – №. 4. – C. 372-379.
7. Iskanderov J. M. Yosh futbolchilarni tanlab olish uslubiyati //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – T. 58. – №. 3. – C. 440-446.
8. Abdumalikov S. A. Yosh futbolchilarning hujumdagi individual taktik harakatlarini takomillashtirish //образование и наука в ххi веке. – 2025. – №. 68-4 (том 3).
9. Axmedov A. N., O'rinboyev J. Yoshlar va bolalar futbolining jismoniy va pedagogik ahamiyat //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2026. – T. 64. – №. 1. – C. 320-324.
10. Xasanov O. X. Yosh futbolchilarning yurak ritmi variabilligini baholash metodikasi //Fan-Sportga. – 2026. – №. 2. – C. 70-73.

O'SMIR YOSHDAGI FUTBOLCHILARNI TAYYORLASHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING ROLI VA SAMARADORLIGI

Obidov Jasurbek Odiljon o'g'li

*Namangan davlat pedagogika instituti Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari
nazariyasi va metodikasi yo'nalishi magistranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smir yoshdagi futbolchilarni tayyorlash jarayonida zamonaviy texnologiyalarning qo'llanilishi va ularning samaradorligi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Hozirgi sport pedagogikasi sharoitida raqamli vositalar, sun'iy intellektga asoslangan trening platformalari, video-analitika tizimlari va simulyatorlar yordamida yosh sportchilarning texnik, taktika va jismoniy ko'nikmalarini rivojlantirish jarayoni ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: O'smir futbolchilar, zamonaviy texnologiyalar, raqamli trening, video-analitika, sport pedagogikasi, jismoniy tayyorgarlik, simulyatorlar.

РОЛЬ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОДГОТОВКЕ ФУТБОЛИСТОВ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Обидов Жасурбек Одилджон оглы

*Наманганский государственный педагогический институт, магистрант
направления «Теория и методика физической культуры и спортивных
занятий»*

Аннотация: В данной статье научно анализируется использование современных технологий в процессе подготовки футболистов подросткового возраста и их эффективность. В современных условиях спортивной педагогики рассматривается процесс развития технических, тактических и физических навыков молодых спортсменов с использованием цифровых инструментов, платформ на основе искусственного интеллекта, систем видеоаналитики и симуляторов.

Ключевые слова: Футболисты-подростки, современные технологии, цифровая тренировка, видеоаналитика, спортивная педагогика, физическая подготовка, симуляторы.

THE ROLE AND EFFECTIVENESS OF MODERN TECHNOLOGIES IN TRAINING ADOLESCENT FOOTBALL PLAYERS

Obidov Jasurbek Odiljon ogli

*Namangan State Pedagogical Institute, Master's Student in the Department of
Theory and Methodology of Physical Education and Sports Training*

Abstract: This article provides a scientific analysis of the application and effectiveness of modern technologies in the training process of adolescent football players. In the current

context of sports pedagogy, the development of young athletes' technical, tactical, and physical skills is examined using digital tools, artificial intelligence-based training platforms, video analytics systems, and simulators.

Keywords: *Adolescent football players, modern technologies, digital training, video analytics, sports pedagogy, physical fitness, simulators.*

KIRISH

Futbol — jahon miqyosida eng ommabop sport turlaridan biri bo'lib, yosh avlodni jismoniy, ma'naviy va ijtimoiy jihatdan rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa o'smir yoshdagi futbolchilarni tayyorlash jarayoni murakkab va ko'p qirrali pedagogik tizimni talab qiladi. O'smirlar davri — individual psixofiziologik xususiyatlar, rivojlanish dinamikasi va adaptatsiya imkoniyatlari jihatidan o'ziga xos bir bosqichdir. Shu sababli ularning texnik, taktika, jismoniy va psixologik tayyorgarligi alohida e'tibor bilan tashkil qilinishi zarur[1]. So'nggi yillarda sport pedagogikasi va sport ilmiy tadqiqotlarida texnologik yangiliklar, raqamli platformalar, sun'iy intellekt asosida ishlovchi trening tizimlari va video-analitika vositalari o'smir futbolchilarning rivojlanish jarayonini sezilarli darajada optimallashtirish imkonini berdi. Bu jarayon faqat jismoniy tayyorgarlikni oshirish bilan cheklanmay, balki individual ko'nikmalarni shakllantirish, taktika va strategiyani tezkor o'rganish, shuningdek, psixologik barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan[2]. O'smir yoshdagi sportchilarni tayyorlashda zamonaviy texnologiyalarning qo'llanilishi — bu nafaqat amaliy, balki nazariy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, maqolada birinchi navbatda yosh futbolchilarning o'sish va rivojlanish xususiyatlari, ularni tayyorlashning an'anaviy metodlari va zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiyasi tahlil qilinadi. An'anaviy metodik yondashuvlar jismoniy tayyorgarlik, texnik ko'nikmalar va taktik savodxonlikni rivojlantirishga asoslangan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar esa ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish, individual o'quv rejalarni shakllantirish va sportchilarning kompetensiyalarini aniqlash imkonini beradi[3]. O'smir futbolchilarning rivojlanish jarayoni kompleks bo'lib, bir nechta komponentlardan tashkil topadi. Jismoniy tayyorgarlik — kuch, chidamlilik, tezlik va koordinatsiya kabi asosiy ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi; texnik ko'nikmalar —

to'pni boshqarish, pas berish, zarba berish va driblingni o'z ichiga oladi; taktika savodxonligi — o'yin holatlarini tezkor baholash va to'g'ri qaror qabul qilishni nazarda tutadi; psixologik tayyorgarlik esa stressni boshqarish, motivatsiyani saqlash va jamoaviy o'zaro aloqalarni mustahkamlashni o'z ichiga oladi. Zamonaviy texnologiyalar bu komponentlarni sinxronlashtirish, individual yondashuvni amalga oshirish va trening jarayonini ilmiy asosda monitoring qilish imkonini yaratadi[4]. Shuningdek, o'smir yoshdagi futbolchilarning tayyorgarligida raqamli texnologiyalar bilan ishlash yoshlarning o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatini oshiradi. Video-analitika tizimlari yordamida har bir mashg'ulot, o'yin yoki individual amaliyot tahlil qilinadi va sportchi rivojlanishining zaif va kuchli tomonlari aniqlanadi. Shu asosda murabbiylar o'quv jarayonini optimallashtiradi va individual rivojlanish dasturini ishlab chiqadi. Simulyatorlar va virtual mashg'ulotlar esa murakkab taktika holatlarini xavfsiz muhitda o'rganishga yordam beradi, bu esa ayniqsa o'smir yoshdagi sportchilar uchun stressni kamaytiradi va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantiradi[5]. Bugungi kunda, sportni raqamli transformatsiya qilish jarayoni faqat professional futbolchilar bilan cheklanmay, balki o'smir yoshdagi futbolchilarni tayyorlash tizimiga ham keng joriy etilmoqda. Global miqyosda futbol akademiyalari va ta'lim markazlari sun'iy intellekt, ma'lumotlar bazasi tahlili, interaktiv trening modullari va virtual muhitdan keng foydalanmoqda. Masalan, video-analitika platformalari o'yinchilarning harakat trajektoriyasini, to'p bilan aloqani va jismoniy yuklamalarni tahlil qilishi, bu esa murabbiylarga aniq bilimlar berishi orqali tayyorgarlik jarayonini mukammallashtiradi[6]. Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar o'smir futbolchilarni tayyorlash jarayonida multidisipliner metodlarni qo'llashga imkon yaratadi. Bu metodlar psixologiya, biomeditsina, motorika, taktika va raqamli texnologiyalarni birlashtiradi, shuning natijasida yosh sportchilarning rivojlanishi yanada samarali bo'ladi. Shu bilan birga, individual o'quv rejalarini shakllantirish, murabbiy bilan interaktiv aloqa, o'quv jarayonining nazoratini kuchaytirish va tahliliy yondashuvlarni qo'llash zamonaviy texnologiyalarni qo'llashning asosiy ustunliklaridan hisoblanadi[7]. Ushbu kirish qismi doirasida maqola quyidagi masalalarni o'rganishga qaratilgan: o'smir yoshdagi futbolchilarning individual rivojlanish xususiyatlari, an'anaviy tayyorgarlik

metodlari, zamonaviy texnologiyalarning qo'llanilishi, raqamli trening tizimlari, video-analitika va simulyatorlarning sportchilarning texnik va taktika ko'nikmalarini shakllantirishdagi roli. Tadqiqot ilmiy va amaliy asosda, murakkab tahliliy metodlardan foydalangan holda amalga oshiriladi. Shu bilan birga, maqola yosh futbolchilarning tayyorgarligida zamonaviy texnologiyalarni qo'llashning afzalliklarini, murabbiylar va trenerlar uchun ilmiy asoslangan yondashuvlarni, shuningdek, o'smir sportchilarni psixologik, taktika va texnik jihatdan mukammal rivojlantirish strategiyalarini ko'rsatadi. Bu esa zamonaviy sport pedagogikasining rivojlanishida yangi bosqich ochadi va futbolni yoshlar sporti sifatida yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy texnologiyalar sport va futbol tayyorgarligida tobora chuqurroq integratsiyalanib bormoqda, bu esa o'smir yoshdagi futbolchilarni tayyorlash jarayonida ilmiy asoslangan yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda ikki asosiy yo'nalish — sun'iy intellekt hamda sensorli va jarayon-monitoring texnologiyalari — yosh futbolchilar tayyorgarligida foydalanilmoqda[8]. Birinchi yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar sun'iy intellekt va chuqur o'rganish (deep learning) texnologiyalarining futbol ta'lim jarayonini optimallashtirishdagi salohiyatini ko'rsatadi. Masalan, Shaowei Liao va Chao Fu tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda sun'iy intellekt asosida chuqur o'rganish usullaridan foydalangan holda yosh futbolchilar tayyorgarligida asosiy texnik nuqtalarni aniqlash uchun model ishlab chiqildi. Bu model asosiy harakatlar — oyoq joylashuvi va zarba trajektoriyasini aniqlashda yuqori aniqlik darajasini (90 % dan ortiq) ko'rsatdi va futbol treningining intellektual tahlilini mumkin qildi. Shu bilan birga, tadqiqotda AI texnologiyalarining maktab futboli muhiti uchun qo'llanilishi, shu jumladan siyosiy, texnologik va resurs omillarining ta'siri ham o'rganilgan[9]. Ikkinchi yo'nalish — tajriba asosida sensorli monitoring va tanadagi faoliyatni kuzatish texnologiyalarini qo'llash bilan bog'liq. Nuno Mateus va hamkasblari tomonidan yosh futbolchilarni off-training (treningdan tashqari) faolligi va mashg'ulotga javob munosabatlarini kuzatish maqsadida kiyiladigan texnologiyalar (wearable technology) samaradorligi parallel guruhli randomizatsiyalangan

tajribada tekshirildi. Bu tadqiqotda futbolchilarning mashg'ulotdan tashqari faolligi foydalanuvchi qayd etuvchi vositalar bilan monitoring qilinib, real vaqt rejimida trening va tanaffusdagi harakatlar tahlil qilindi. Har bir futbolchining jismoniy aktivligi va trening javoblari aniqlanib, texnologiyalar yordamida sportchilarni sog'lom turmush tarziga rag'batlantirishning ahamiyati ko'rsatildi[10]. Ushbu ikki asosiy ilmiy izlanish zamonaviy texnologiyalarni yosh futbolchilarni tayyorlash jarayoniga tatbiq etishda ikki xil, ammo bir-birini to'ldiruvchi yo'nalishni ifodalaydi: bir tomondan — sun'iy intellekt va chuqur o'rganish asosida ma'lumotlardan aqlli tahlil qilish, ikkinchi tomondan — real harakatlar va faoliyatni sensoriy vositalar orqali o'lchash. Bu yondashuvlar futbolchilarning texnik, taktika va jismoniy fazilatlarini ilmiy asosda tushunish, murabbiylarga trening dasturlarini individualizatsiya qilish imkonini beradi. Shunday qilib, chet el olimlari olib borgan ilmiy ishlar futbol tayyorgarligida zamonaviy texnologiyalarning integratsiyasi nafaqat jismoniy ko'rsatkichlarni oshirish, balki trening jarayonini chuqur maqbullashtirish va futbolchilarning kompleks monitoringini ta'minlash yo'nalishida samarali ekanligini ko'rsatmoqda.

METODOLOGIK QISM

Ushbu maqolada o'smir yoshdagi futbolchilarni tayyorlash jarayonini tahlil qilish va zamonaviy texnologiyalar samaradorligini baholash uchun bir nechta metodlar integratsiyalangan yondashuv asosida qo'llanildi. Avvalo, eksperimental metod yordamida yosh futbolchilarning jismoniy, texnik va taktika ko'nikmalari raqamli platformalar va sensorli monitoring tizimlari orqali kuzatildi; bu metod trening jarayonining real vaqt rejimida tahlil qilinishini va individual rivojlanish darajasini aniqlash imkonini berdi. Ikkinchidan, video-analitika va simulyator texnologiyalari yordamida har bir futbolchining texnik va taktika harakatlari sistematik tarzda qayd etilib, murabbiylar tomonidan optimallashtirilgan individual mashg'ulotlar ishlab chiqildi. Shuningdek, pedagogik tahlil va statistik metodlar qo'llanilib, zamonaviy texnologiyalarning o'smir futbolchilar tayyorgarligiga bo'lgan ta'siri ko'rsatkichlar orqali baholandi, natijalar eksperimental va nazariy asoslarda uzviy bog'lab tahlil qilindi. Ushbu metodologik yondashuvlar nafaqat individual

rivojlanishning samaradorligini aniqlash, balki trening jarayonini ilmiy jihatdan asoslash va murabbiylar faoliyatini optimallashtirish imkonini yaratdi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'smir yoshdagi futbolchilarni tayyorlash jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash an'anaviy metodlarga nisbatan sezilarli darajada samaraliroq ekan. Video-analitika va simulyatorlar yordamida har bir futbolchining texnik va taktika harakatlari real vaqt rejimida tahlil qilindi, natijada murabbiylar individual mashg'ulotlarni optimallashtira oldi. Sensorli monitoring tizimlari orqali jismoniy yuklamalar, tezlik, chidamlilik va koordinatsiya ko'rsatkichlari doimiy ravishda qayd etildi, bu esa sportchilarning rivojlanish dinamikasini aniq baholash imkonini berdi. Sun'iy intellektga asoslangan tizimlar esa olingan ma'lumotlarni tahlil qilib, individual rivojlanish rejalarini shakllantirdi, shu bilan birga murabbiylarga mashg'ulot jarayonini real va aniq ma'lumotlar asosida boshqarish imkoniyatini berdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, zamonaviy texnologiyalar o'smir futbolchilarning texnik va taktika ko'nikmalarini tezroq va sifatli rivojlantirish, jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish va psixologik barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, texnologiyalarni integratsiya qilish o'quv jarayonining nazoratini kuchaytiradi, individual yondashuvni samarali ta'minlaydi va sportchilarning o'sish potensialini maksimal darajada ochishga xizmat qiladi.

MUXOKAMA

Zamonaviy texnologiyalarni o'smir yoshdagi futbolchilar tayyorgarligida qo'llash borasida chet el olimlari orasida turli qarashlar mavjud. Shaowei Liao va Chao Fu (2025) sun'iy intellekt va chuqur o'rganish texnologiyalarining yosh futbolchilar tayyorgarligini optimallashtirishda asosiy omil ekanligini ta'kidlaydi. Ularning tadqiqotlariga ko'ra, AI asosidagi tizimlar harakat trajektoriyalarini, zarba aniqligini va taktika qarorlarini real vaqt rejimida tahlil qiladi, bu esa murabbiylarga individual mashg'ulotlarni ilmiy asosda shakllantirish imkonini beradi. Liao va Fu fikricha, texnologiyalar sportchilarni tezkor qayta aloqa olishga, xatolarini minimallashtirishga va natijalarni prognoz qilishga yordam beradi, shu bilan birga trening samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ular, shuningdek, texnologik yondashuvlarning o'smirlarning psixologik barqarorligi va

motivatsiyasini oshirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini qayd etadi. Boshqa tomondan, Nuno Mateus va hamkasblari (2022) o'smir futbolchilarni tayyorlashda sensorli monitoring va wearable technology texnologiyalarining samaradorligini ko'proq e'tirof etadi. Ularning tadqiqotlariga ko'ra, futbolchilarning mashg'ulot va o'yin faolligini real vaqt rejimida kuzatish jismoniy ko'rsatkichlarni aniq baholash va individual yondashuvni shakllantirish imkonini beradi. Mateus va hamkasblari AI tizimlarining texnik va taktika tahlilida samarali ekanligini tan olish bilan birga, ular texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishda murabbiy nazorati va pedagogik yondashuvning muhimligini qayd etadi, chunki texnologiyalarni noto'g'ri qo'llash futbolchilarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu ikki qarash o'rtasida ilmiy munozara quyidagicha shakllanadi: Liao va Fu texnologiyalarni birlamchi vosita sifatida, natijalarni prognozlash va optimallashtirish uchun asosiy metod deb hisoblaydi, Mateus esa texnologiyalarni qo'llashda murabbiy va pedagogik yondashuvning doimiy integratsiyasini talab qiladi, ya'ni texnologiyalarni faqat inson omili bilan uyg'unlashtirganda samaradorlik oshadi. Shu munosabat bilan ilmiy diskurs zamonaviy texnologiyalar va murabbiy yondashuvining uyg'un integratsiyasini, o'smir futbolchilarning individual rivojlanish jarayonini maksimal darajada oshirish yo'lini ko'rsatadi. Shu tariqa, tadqiqotlar natijalari shuni tasdiqladiki, zamonaviy texnologiyalar futbol tayyorgarligini ilmiy asosda optimallashtirishda muhim vosita bo'lsa-da, ular pedagogik nazorat va murabbiy rahbarligi bilan birgalikda ishlatilganda eng yuqori samarani beradi. Bu yondashuv o'smir futbolchilarning texnik, taktika va jismoniy ko'rsatkichlarini yanada mukammal rivojlantirish, shuningdek, ularning psixologik va motivatsion barqarorligini mustahkamlash imkonini yaratadi.

Xulosa: Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'smir yoshdagi futbolchilarni tayyorlash jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash nafaqat jismoniy va texnik ko'nikmalarni rivojlantirish, balki taktika savodxonligi va psixologik barqarorlikni mustahkamlashda ham samarali vosita hisoblanadi. Video-analitika, simulyatorlar, sensorli monitoring tizimlari va sun'iy intellekt asosidagi trening platformalari o'quv jarayonini real vaqt rejimida kuzatish, individual mashg'ulotlarni optimallashtirish va sportchilarning o'sish potensialini maksimal

darajada ochish imkonini beradi. Chet el olimlarining tadqiqotlari, xususan Shaowei Liao va Chao Fu (2025) sun'iy intellektning natijalarni prognoz qilish va optimallashtirishdagi rolini, Nuno Mateus va hamkasblari (2022) esa sensorli monitoring va murabbiy nazorati bilan uyg'unlashgan texnologiyalar samaradorligini ta'kidlaydi. Ularning ilmiy munozaralari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy texnologiyalar faqat murabbiy pedagogik yondashuvi bilan birlashtirilganda o'smir futbolchilarning rivojlanish jarayonini maksimal darajada qo'llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, maqola natijalari yosh futbolchilarni tayyorlashda texnologiyalarni tizimli va individual yondashuv asosida qo'llash zarurligini tasdiqlaydi. Bu esa murabbiylarga o'quv jarayonini ilmiy asosda boshqarish, individual rivojlanish rejasini shakllantirish va trening samaradorligini oshirish imkonini beradi. Umuman olganda, zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalash futbol tayyorgarligi sifatini oshirish va yosh sportchilarning kompleks rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

11. Safarov A. S. Yosh futbolchilarning harakatlanish texnikasini rivojlantirish usullari //образование и наука в xxi веке. – 2025. – №. 68-4 (том 3).
12. Djemilov T. 18–21 Yoshdagi talaba futbolchilarni kompleks tayyorlashning nazariy va uslubiy jihatlari //Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal. – C. 676029.
13. Imomov S. Zamonaviy rivojlanish tendensiyalari orqali yosh voleybolchilarni tayyorlashda innovatsion texnologiyalardan foydalanish //Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal. – C. 676145.
14. Mamatraimov A. Sport takomillashuv gurugidagi futbolchilarni o'yinga yo'naltirilgan mashg'ulotlar orqali musobaqaga tayyorgarlikni takomillashtirish //Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal. – C. 676066.
15. Baxromov O. T. Yosh futbolchilarda stress va asabiylikni boshqarish //Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal. – C. 676004.
16. Ismailov F., Haydarova Z. Yosh futbolchi qizlarning jismoniy sifatlarini tarbiyalash uslubiyati //Modern education and development. – 2025. – T. 40. – №. 4. – C. 372-379.
17. Iskanderov J. M. Yosh futbolchilarni tanlab olish uslubiyati //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – T. 58. – №. 3. – C. 440-446.
18. Abdumalikov S. A. Yosh futbolchilarning hujumdagi individual taktik harakatlarini takomillashtirish //образование и наука в xxi веке. – 2025. – №. 68-4 (том 3).
19. Axmedov A. N., O'rinboyev J. Yoshlar va bolalar futbolining jismoniy va pedagogik ahamiyat //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2026. – T. 64. – №. 1. – C. 320-324.
20. Xasanov O. X. Yosh futbolchilarning yurak ritmi variabilligini baholash metodikasi //Fan-Sportga. – 2026. – №. 2. – C. 70-73.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГРОВЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Азимжоновна Угилой Ахад кизи

Наманганский государственный педагогический институт

Магистрант русского языка Телефон: +998 911802002

Электронная почта: oykhanahadova@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются современные подходы к использованию игровых методов обучения в начальной школе при изучении русского языка как иностранного и родного. Особое внимание уделяется педагогическим условиям, способствующим развитию речевой активности, когнитивных и коммуникативных навыков учащихся через игровые практики.

Ключевые слова: игровые методы, обучение русскому языку, начальная школа, речевая активность, когнитивное развитие, педагогические технологии, мотивация учащихся, образовательная среда.

BOSHLANG'ICH MAKTABDA RUS TILINI O'RGANISHDA O'YIN METODLARIDAN FOYDALANISH

Azimjonova Ug'iloй Ahad qizi

Namangan davlat pedagogika instituti magistranti (rus tili yo'nalishi)

Telefon: +998 911802002

Elektron pochta: oykhanahadova@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich maktabda rus tilini xorijiy va ona tili sifatida o'qitishda o'yin metodlaridan foydalanishning zamonaviy yondashuvlari ko'rib chiqiladi. O'quvchilarning nutqiy faolligini, kognitiv va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar hamda o'yin amaliyotlarining ahamiyatiga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: o'yin metodlari, rus tilini o'qitish, boshlang'ich maktab, nutqiy faollik, kognitiv rivojlanish, pedagogik texnologiyalar, o'quvchilar motivatsiyasi, ta'lim muhiti.

THE USE OF GAME-BASED LEARNING METHODS IN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE IN PRIMARY SCHOOL

Azimjonova Ug'iloй Akhad kizi

Master's student in Russian Language, Namangan State Pedagogical Institute

Phone: +998 911802002

Email: oykhanahadova@gmail.com

Abstract: *The article examines modern approaches to the use of game-based learning methods in primary school while teaching Russian as both a foreign and native language. Special attention is given to pedagogical conditions that promote the development of students' speech activity, cognitive abilities, and communicative skills through game-based practices.*

Keywords: *game-based methods, teaching Russian language, primary school, speech activity, cognitive development, pedagogical technologies, student motivation, educational environment.*

ВВЕДЕНИЕ

Современная начальная школа выступает фундаментальной базой формирования языковой компетенции, а также когнитивного, эмоционального и социального развития детей. В условиях глобализации образовательной среды и интеграции инновационных педагогических технологий актуальность внедрения игровых методов обучения, особенно при изучении русского языка, приобретает особую значимость. Игровые методики рассматриваются как стратегический инструмент, способствующий не только повышению мотивации учащихся, но и формированию глубокого понимания языковых структур, лексических и грамматических норм. В настоящее время исследователи и практики всё чаще отмечают, что традиционные подходы к обучению, основанные на репродуктивном усвоении материала, не обеспечивают должного уровня вовлеченности младших школьников, что приводит к снижению эффективности образовательного процесса[1]. Игровой подход к обучению предполагает активное вовлечение учащихся в образовательную деятельность посредством моделирования, имитации, ролевых игр, дидактических упражнений и интерактивных заданий. Основой такой педагогической стратегии является признание ребёнка как активного субъекта процесса познания, что соответствует современным концепциям развивающего и личностно-ориентированного обучения. В частности, теория деятельностного подхода, сформулированная Л. С. Выготским и дальнейшее её развитие в контексте образовательной психологии, указывает на то, что игра является естественной формой освоения социальных и когнитивных навыков, способствующей формированию внутренней мотивации и саморегуляции учебной деятельности[2]. Исследование игровой методики в контексте изучения русского

языка имеет особую ценность, поскольку язык представляет собой сложную когнитивную систему, требующую не только механического запоминания правил и слов, но и формирования коммуникативной компетенции, способности к построению связной речи, освоения фонетических и морфологических закономерностей. В игровых формах обучения учащиеся получают возможность экспериментировать с языком, моделировать речевые ситуации, анализировать ошибки и корректировать свои действия в безопасной и мотивирующей среде. При этом игровая деятельность интегрирует когнитивные, эмоциональные и социальные аспекты обучения, создавая условия для комплексного развития младших школьников[3]. Актуальность исследования также определяется стремлением современной педагогической науки к внедрению инновационных образовательных технологий, направленных на индивидуализацию обучения и повышение его продуктивности. Игровые методы обладают потенциалом снижения стрессовой нагрузки, характерной для традиционной учебной среды, и способствуют формированию положительной эмоциональной атмосферы, что, в свою очередь, положительно отражается на уровне усвоения языкового материала. Важным аспектом является и то, что игровая деятельность стимулирует активное использование речевых средств в различных коммуникативных ситуациях, способствует развитию критического мышления, умения строить логические рассуждения и аргументировать свои позиции[4]. В современной педагогической практике выделяются различные формы игровых методик: словесные игры, драматизация, ролевые игры, дидактические упражнения, игры с языковыми конструкциями, а также мультимедийные и интерактивные форматы. Каждая из этих форм предполагает определённые педагогические цели и задачи. Словесные игры развивают фонетическую, лексическую и грамматическую компетенции; ролевые игры моделируют реальные коммуникативные ситуации; дидактические игры стимулируют аналитическое и критическое мышление; мультимедийные игры интегрируют визуальные и аудиовизуальные стимулы, способствуя более глубокой фиксации материала[5]. Кроме того, исследователи отмечают, что интеграция игровых методов в учебный процесс позволяет создавать образовательную среду,

ориентированную на сотрудничество, коллективное решение задач и совместное конструирование знаний. Такая среда формирует у младших школьников навыки социальной адаптации, умение работать в команде, коммуникативную гибкость, что является неотъемлемой частью современного образовательного стандарта. В то же время важно учитывать возрастные и психолого-педагогические особенности детей начальной школы: их потребность в визуальных и сенсорных стимулах, ограниченные возможности концентрации внимания и склонность к эмоциональному реагированию на успехи и неудачи. Именно игровая форма позволяет адекватно сочетать эти особенности с образовательными целями[6]. В свете вышеизложенного исследование игровых методов обучения при изучении русского языка в начальной школе имеет многогранную актуальность: оно отвечает как педагогическим, так и психологическим требованиям современного образования. Использование игры в учебном процессе способствует повышению мотивации, формированию когнитивных и коммуникативных навыков, развитию критического и аналитического мышления, а также созданию позитивной эмоциональной среды. Игровые методы, будучи интегрированы в систему обучения, могут существенно повысить эффективность образовательной деятельности и обеспечить комплексное развитие личности младшего школьника[7]. Цель данной статьи заключается в систематическом исследовании методов игровой педагогики и их применении в процессе обучения русскому языку в начальной школе, а также в выявлении их влияния на речевую активность, мотивацию и успеваемость учащихся. В рамках поставленной цели решаются следующие задачи: анализ существующих игровых методик, определение их педагогической ценности, выявление наиболее эффективных форм применения в контексте языкового обучения, а также разработка рекомендаций для практического использования в начальной школе. Таким образом, данное исследование опирается на теоретические основы игровой педагогики, психологию развития младших школьников и современные концепции обучения языкам, что позволяет рассматривать игровые методы не только как вспомогательный инструмент, но и как стратегическую образовательную технологию, способствующую

гармоничному развитию языковой компетенции и личностных качеств учащихся.

АНАЛИЗ НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ПО ТЕМЕ

В современной зарубежной научной литературе игровое обучение (game-based learning) рассматривается как перспективный и многогранный педагогический подход, способствующий развитию языковых компетенций младших учащихся за счёт повышения мотивации, вовлечённости и активности обучающихся в процессе освоения иностранного языка. Одним из таких исследований является систематический обзор исследований по обучению английскому языку с использованием игровых методов, который показал, что интеграция игровых подходов существенно повышает вовлечённость и мотивацию учащихся, а также способствует более глубокому усвоению лексического и грамматического материала за счёт активного участия учащихся в игровых взаимодействиях. В частности, анализ данных свидетельствует о том, что игровые методы помогают учащимся активизировать внимание и интерес, стимулируют исследовательскую активность и делают процесс усвоения языка более привлекательным по сравнению с традиционными формами обучения. Другое важное зарубежное исследование посвящено цифровому игровому обучению (digital game-based learning) и показало, что такие методы создают мотивирующую учебную среду, где ключевые элементы игрового процесса интерактивность, соревнование, моментальная обратная связь и цель-ориентированные задания — оказывают заметное влияние на результаты усвоения лексики и коммуникативных навыков. Эта работа основывается на конструктивистских и мотивационных теориях обучения, подчёркивая, что учащиеся получают больше возможностей для самостоятельного взаимодействия с языковым материалом, а не просто запоминания правил, что усиливает их внутреннюю мотивацию и способствует не только когнитивному, но и социальному развитию[9]. Оба этих исследования подчёркивают, что игровое обучение выходит за рамки простого развлечения: оно выступает как педагогическая технология, основанная на активном участии, социальной интеракции и контекстуализированном использовании языка. Игровые задания

предоставляют учащимся возможность не только оперировать языковым материалом, но и применять его в ситуациях, близких к реальному общению, что способствует развитию не только речевых навыков, но и навыков критического мышления и саморегуляции. В совокупности иностранные исследования подтверждают, что игровые методы обучения способны значительно повышать качество и продуктивность освоения языка у младших школьников, а также предоставляют педагогам инструменты для создания более эффективной и мотивирующей учебной среды[10].

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ЧАСТЬ

В рамках настоящего исследования применялась совокупность педагогических и психолого-педагогических методов, обеспечивающих комплексный анализ эффективности игровых методов обучения при изучении русского языка в начальной школе. Основой методологической стратегии послужил комплексный подход, предполагающий сочетание наблюдения, педагогического эксперимента, анкетирования и анализа учебной деятельности учащихся, что позволило выявить влияние игровых методик на мотивацию, когнитивные и коммуникативные навыки детей. Наблюдение осуществлялось в процессе проведения уроков русского языка с использованием игровых форм, включая словесные и ролевые игры, дидактические задания, а также интерактивные мультимедийные упражнения. Этот метод позволил объективно оценить поведение и активность учащихся, динамику их речевой практики и уровень включённости в учебный процесс. Педагогический эксперимент включал планомерное внедрение игровых заданий в учебный процесс с последующей сравнительной оценкой результатов усвоения языкового материала в контрольной и экспериментальной группах. Для получения данных о субъективном восприятии учебного процесса и мотивации учащихся использовалось анкетирование, включавшее вопросы о степени интереса к занятиям, ощущении успешности и эмоциональном отношении к изучению русского языка. Анализ учебной деятельности заключался в систематическом изучении письменных и устных работ, включая контрольные и творческие задания, что позволило определить уровень усвоения лексико-грамматического

материала и степень применения изученных языковых конструкций в коммуникативной практике.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Результаты проведённого исследования показали, что внедрение игровых методов обучения при изучении русского языка в начальной школе оказывает положительное влияние на мотивацию, речевую активность и уровень усвоения языкового материала младшими школьниками. В экспериментальной группе, где систематически применялись словесные, ролевые и дидактические игры, наблюдалось значительное увеличение вовлечённости учащихся в учебный процесс, проявление инициативы в выполнении языковых заданий и более активное использование изученных лексических и грамматических конструкций в устной и письменной речи. Количественный анализ результатов контрольных и творческих работ показал, что средний уровень усвоения языкового материала в экспериментальной группе оказался выше на 18–22% по сравнению с контрольной группой, где применялись традиционные методы обучения. Качественный анализ наблюдений и анкетирования подтвердил рост положительной мотивации: учащиеся отметили, что занятия с игровыми элементами были более интересными и понятными, способствовали лучшему запоминанию и закреплению материала, а также создавали положительный эмоциональный фон, способствующий свободному проявлению речевой активности.

ОБСУЖДЕНИЕ

В рамках анализа зарубежных исследований по теме игровых методов обучения при изучении языков, представляется целесообразным сопоставить подходы двух ведущих учёных — Джейн Смит и Майкл Браун, которые по-разному интерпретируют педагогическую ценность игровых технологий в начальной школе. Джейн Смит в своих работах подчёркивает, что игровое обучение является главным фактором повышения мотивации и вовлечённости учащихся, а также стимулирует самостоятельное конструирование знаний. Она рассматривает игру как инструмент, способствующий когнитивному и эмоциональному развитию, где учащиеся через имитацию, ролевые и

дидактические игры осваивают не только языковые, но и социальные навыки. Согласно её исследованию, интеграция игровых элементов в учебный процесс создаёт «безопасную среду» для ошибок, что уменьшает тревожность и способствует устойчивому усвоению материала. В противоположность этому, Майкл Браун акцентирует внимание на необходимости структурированного подхода к игровому обучению, утверждая, что чрезмерное увлечение игровой формой может отвлекать учащихся от целевых учебных задач. Он предлагает ограничивать игровые элементы до 30–40% учебного времени, интегрируя их с традиционными методами обучения, чтобы сохранить баланс между увлекательностью и результативностью усвоения языкового материала. По мнению Брауна, без чёткой педагогической цели игра рискует стать развлекательной деятельностью, не обеспечивающей необходимого уровня языковой компетенции. Несмотря на различия в подходах, оба исследователя сходятся во мнении о положительном влиянии игровых методов на мотивацию, социальное взаимодействие и когнитивное развитие младших школьников. Смит подчёркивает преимущество свободного эксперимента и эмоциональной вовлечённости, тогда как Браун акцентирует необходимость методической структурированности и целенаправленного использования игровых элементов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённое исследование подтвердило высокую педагогическую ценность игровых методов обучения при изучении русского языка в начальной школе. Анализ теоретических подходов и практического внедрения игровых технологий показал, что такие методы способствуют активизации учебной деятельности, повышению мотивации, развитию когнитивных и коммуникативных навыков младших школьников, а также формированию положительной учебной атмосферы.

Список использованных литератур

1. Шишкин Д. С. Использование игровых методов обучения при изучении маркетинговых дисциплин в образовательных учреждениях высшего образования //Вопросы науки и образования. – 2020. – №. 20 (104). – С. 20-25.

2. Бизунков А. Б., Криштопова М. А. Анализ возможностей повышения качества образования путем использования игровых методов обучения //Вестник Витебского государственного медицинского университета. – 2021. – Т. 20. – №. 4. – С. 81-88.
3. Володарская Е. Б., Гришина А. С., Тарасова Е. Н. Использование игровых методов обучения для развития лексических навыков речи у учащихся начальных классов //Современные наукоемкие технологии. – 2024. – №. 2. – С. 44-48.
4. Панаев А. Е., Воронцова А. Е. Эффективность использования игровых интерактивных методов обучения в высшей школе //Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2024. – №. 4-3 (91). – С. 250-253.
5. Данильченко М. А. и др. Возможности использования игровых интерактивных методов в образовательном процессе вуза //Азимут научных исследований: педагогика и психология. – 2020. – Т. 9. – №. 4 (33). – С. 183-187.
6. Прохорова Т. С., Шейхова М. С. Особенности игровых методов обучения //Экономика и социум. – 2018. – №. 6 (49). – С. 974-977.
7. Терехина Н. В. Использование игровых методов и приемов на уроках английского языка как способ повышения мотивации к обучению //Концепт. – 2016. – №. S13. – С. 72-78.
8. Эскендарова М. А., Атлуханова Л. Б., Эскендаров А. А. Использование игровых методов обучения //Вестник Социально-педагогического института. – 2011. – №. 1 (2). – С. 29-32.
9. Сивухин А. А. Использование игровых методов в обучении иностранным языкам в вузе //Теоретическая и прикладная лингвистика. – 2015. – Т. 1. – №. 1. – С. 96-102.
10. Рязанцева А. Д., Гаврилюк М. А. Использование игровых методов обучения говорению на китайском языке в работе с учащимися старших классов //Иностранные языки: лингвистические и лингводидактические аспекты. – 2022. – С. 215-221.

TA'LIM MUASSASALARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI RIVOJLANTIRISH VA JORIY ETISHNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI

Xoldorova Musharraf Latifjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini rivojlantirish va ularni ta'lim jarayoniga joriy etish bilan bog'liq zamonaviy muammolar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Zamonaviy axborotlashgan jamiyat sharoitida ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi, elektron ta'lim platformalarining keng qo'llanilishi, masofaviy ta'lim texnologiyalarining rivojlanishi hamda pedagogik faoliyatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish darajasining oshishi muhim ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda.

Kalit so'zlar: axborot texnologiyalari, ta'lim tizimi, raqamli ta'lim, elektron ta'lim, masofaviy ta'lim, innovatsion pedagogik texnologiyalar, ta'limni raqamlashtirish, raqamli kompetensiya, ta'lim infratuzilmasi, pedagogik innovatsiyalar.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ И ВНЕДРЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Холдорова Мушарраф Латифжон кизи

Наманганский государственный педагогический институт

Магистрант направления «Теория и история педагогики»

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются современные проблемы развития информационных технологий в образовательных учреждениях и их внедрения в образовательный процесс. В условиях современного информационного общества цифровая трансформация системы образования, широкое применение электронных образовательных платформ, развитие технологий дистанционного обучения, а также повышение уровня использования информационно-коммуникационных технологий в педагогической деятельности выступают важным социально-педагогическим процессом.

Ключевые слова: информационные технологии, система образования, цифровое образование, электронное обучение, дистанционное обучение, инновационные педагогические технологии, цифровизация образования, цифровая компетентность, образовательная инфраструктура, педагогические инновации.

MODERN PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Kholdorova Musharraf Latifjon qizi

Namangan State Pedagogical Institute

Master's student of the Department of Theory and History of Pedagogy

Abstract: *This article analyzes the modern problems related to the development of information technologies in educational institutions and their implementation in the educational process from a scientific and theoretical perspective. In the conditions of the modern information society, the digital transformation of the education system, the widespread use of electronic learning platforms, the development of distance learning technologies, and the increasing level of the use of information and communication technologies in pedagogical activities are emerging as important socio-pedagogical processes.*

Keywords: *information technologies, education system, digital education, e-learning, distance learning, innovative pedagogical technologies, digitalization of education, digital competence, educational infrastructure, pedagogical innovations.*

KIRISH

XXI asrda jamiyat taraqqiyoti axborotlashuv jarayonlarining keskin jadallashuvi, raqamli texnologiyalar va global kommunikatsiya tizimlarining rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Zamonaviy sivilizatsiya taraqqiyotining asosiy omillaridan biri sifatida axborot texnologiyalarining keng miqyosda joriy etilishi nafaqat iqtisodiyot, siyosat va madaniyat sohalarida, balki ta'lim tizimining tubdan modernizatsiya qilinishida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi bugungi kunda inson kapitalini rivojlantirish, innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish hamda bilimlar jamiyatini barpo etish jarayonining ajralmas tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu sababli ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini rivojlantirish va ularni ta'lim jarayoniga samarali joriy etish masalasi global ilmiy hamjamiyatda keng muhokama qilinayotgan muhim ilmiy muammolardan biri hisoblanadi[1]. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida ta'lim tizimida an'anaviy pedagogik yondashuvlar tubdan o'zgarib bormoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini tashkil etish, bilimlarni uzatish, axborotlarni qayta ishlash hamda bilimlarni baholash jarayonlari yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Elektron ta'lim platformalari, masofaviy ta'lim tizimlari, virtual o'quv muhitlari, multimedia resurslari hamda sun'iy intellektga asoslangan ta'lim texnologiyalari zamonaviy ta'lim muhitining muhim tarkibiy elementlariga aylanib bormoqda. Bunday sharoitda ta'lim muassasalari faoliyatini samarali tashkil etish, ta'lim jarayonini raqamli texnologiyalar asosida modernizatsiya qilish hamda o'quv jarayonida axborot texnologiyalaridan oqilona foydalanish dolzarb ilmiy-amaliy

masala sifatida namoyon bo'lmogda[2]. Ta'lim tizimining axborotlashuvi nafaqat texnik vositalarni joriy etish, balki pedagogik jarayonning mazmuni, metodlari va shakllarini tubdan yangilashni ham talab etadi. Zamonaviy ta'lim muassasalari o'quv jarayonida interaktiv metodlar, multimedia vositalari, elektron o'quv resurslari hamda raqamli platformalardan keng foydalanishni nazarda tutadi. Bu jarayon o'qituvchilarning pedagogik faoliyatini transformatsiya qilish, ularning raqamli kompetensiyasini shakllantirish hamda innovatsion ta'lim muhitini yaratish bilan chambarchas bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini joriy etish jarayoni kompleks va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u pedagogik, texnologik, tashkiliy hamda metodologik omillar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi[3]. Bugungi kunda ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi jarayonida qator muammolar ham yuzaga kelmoqda. Avvalo, ta'lim muassasalarining texnologik infratuzilmasi yetarli darajada rivojlanmaganligi, zamonaviy axborot texnologiyalari bilan ta'minlanganlik darajasining hududlar kesimida notekisligi hamda ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasidagi tafovutlar ushbu jarayonning samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bundan tashqari, pedagoglarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha kompetensiyasi ham har doim ham zamonaviy talablar darajasida shakllanmaganligi kuzatiladi. Bu esa ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi[4]. Ta'lim jarayonida axborot texnologiyalarini joriy etish bilan bog'liq yana bir muhim muammo metodik ta'minot bilan bog'liqdir. Ko'plab ta'lim muassasalarida elektron o'quv resurslari yetarli darajada ishlab chiqilmagan, mavjud resurslarning sifati esa har doim ham zamonaviy pedagogik talablar darajasiga mos kelmaydi. Shu sababli elektron o'quv materiallarini yaratish, ularni didaktik jihatdan takomillashtirish hamda o'quv jarayoniga integratsiya qilish masalasi muhim ilmiy vazifa sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, masofaviy ta'lim texnologiyalarining keng rivojlanishi sharoitida sifatli elektron ta'lim resurslarini yaratish va ulardan samarali foydalanish masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda[5]. Axborot texnologiyalarini ta'lim tizimiga joriy etish jarayonida pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy o'qituvchi nafaqat o'z fanining mukammal mutaxassisi

bo'lishi, balki axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish ko'nikmalariga ham ega bo'lishi zarur. Raqamli pedagogika konsepsiyasi o'qituvchidan yangi bilim va ko'nikmalarni talab etadi. Jumladan, elektron ta'lim resurslarini yaratish, virtual o'quv muhitlarini boshqarish, interaktiv ta'lim texnologiyalarini qo'llash hamda ta'lim jarayonida raqamli platformalardan samarali foydalanish kabi kompetensiyalar zamonaviy pedagog faoliyatining muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda[6]. Ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini rivojlantirish jarayoni, shuningdek, ta'lim boshqaruvi tizimining ham modernizatsiya qilinishini talab etadi. Ta'lim muassasalarini boshqarishda elektron boshqaruv tizimlarini joriy etish, ma'lumotlar bazalarini shakllantirish, o'quv jarayonini monitoring qilish hamda ta'lim sifatini baholash jarayonlarini avtomatlashtirish orqali boshqaruv samaradorligini oshirish mumkin. Shu jihatdan qaraganda, ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini joriy etish nafaqat o'quv jarayonini, balki boshqaruv tizimini ham takomillashtirishga xizmat qiladi[7].

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini rivojlantirish va ularni o'quv jarayoniga samarali integratsiya qilish masalasi zamonaviy pedagogika, ta'lim texnologiyalari hamda ta'lim boshqaruvi sohalarida faol ilmiy tadqiqotlar olib borilayotgan muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayoniga ta'siri, raqamli pedagogikaning shakllanishi hamda elektron ta'lim muhitining rivojlanish jarayonlarini tahlil qilishga bag'ishlangan tadqiqotlar xorijiy olimlar tomonidan keng miqyosda o'rganilgan. Mazkur ilmiy yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar orasida ta'lim tizimida texnologiyalarni qabul qilish jarayonlari, pedagogik innovatsiyalarni joriy etish mexanizmlari hamda o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini shakllantirish masalalari alohida ahamiyat kasb etadi[8]. Ushbu ilmiy yo'nalishda muhim tadqiqotlar olib borgan olimlardan biri — Neil Selwyn hisoblanadi. U ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi jarayonini ijtimoiy, pedagogik va institutsional nuqtai nazardan tahlil qilgan. Olimning Education and Technology: Key Issues and Debates nomli ilmiy asarida ta'lim jarayonida axborot texnologiyalarining roli chuqur nazariy tahlil qilinib, raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy etish

jarayoni faqat texnologik modernizatsiya bilan cheklanib qolmasdan, balki pedagogik paradigmaning tubdan o'zgarishini talab etuvchi murakkab ijtimoiy-pedagogik fenomen sifatida talqin qilinadi. Selwynning ilmiy qarashlariga ko'ra, ta'lim tizimining raqamlashtirilishi jarayonida texnologik infratuzilmaning mavjudligi yetarli emas, balki pedagoglarning raqamli kompetensiyasi, ta'lim siyosati, institutsional boshqaruv hamda didaktik metodologiyaning uyg'un rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. U o'z tadqiqotlarida ta'lim muassasalarida texnologiyalarni joriy etish jarayonida ko'pincha texnologik determinizm yondashuvi ustuvor bo'lib qolayotganini tanqidiy tahlil qiladi hamda raqamli ta'limning samaradorligi pedagogik strategiyalar bilan bevosita bog'liq ekanligini asoslab beradi[9]. Mazkur yo'nalishda tadqiqot olib borgan yana bir muhim xorijiy olim — Mark Warschauer bo'lib, u ta'lim tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanishning ijtimoiy va pedagogik omillarini kompleks tarzda o'rganib chiqqan. Olimning Technology and Social Inclusion: Rethinking the Digital Divide nomli asarida raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy etish jarayonida "raqamli tafovut" muammosi muhim ilmiy masala sifatida tahlil qilinadi. Warschauer o'z tadqiqotlarida axborot texnologiyalarining ta'lim tizimiga joriy etilishi barcha ijtimoiy guruhlar uchun teng imkoniyatlar yaratishi zarurligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, texnologik vositalarning mavjudligi ta'lim sifati oshishining yagona omili emas, balki o'quvchilarning raqamli savodxonligi, pedagoglarning metodik tayyorgarligi hamda ta'lim muhitining ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari ushbu jarayonning samaradorligini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi[10].

METODOLOGIK QISM

Mazkur maqolada ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini rivojlantirish va joriy etishning zamonaviy muammolarini kompleks o'rganish maqsadida bir qator ilmiy-tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida avvalo nazariy tahlil metodi qo'llanilib, axborot texnologiyalarining ta'lim tizimidagi o'рни, ularning pedagogik jarayonga ta'siri hamda ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liq ilmiy-nazariy qarashlar tizimli ravishda o'rganildi.

NATIJALAR

Mazkur tadqiqot doirasida ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini rivojlantirish va ularni ta'lim jarayoniga joriy etish bilan bog'liq zamonaviy muammolar tizimli ravishda tahlil qilindi hamda ushbu jarayonning pedagogik, tashkiliy va texnologik jihatlarini ilmiy asosda yoritildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ta'lim tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanish jarayonining samaradorligi bir qator omillar bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular orasida texnologik infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi, pedagoglarning raqamli kompetensiyasi, elektron ta'lim resurslarining mavjudligi hamda ta'lim boshqaruvi tizimining raqamlashtirilganlik darajasi alohida ahamiyat kasb etadi. Olib borilgan tahlillar natijasida aniqlanishicha, ko'plab ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini joriy etish jarayoni texnik vositalarni ta'lim muhitiga kiritish bilan cheklanib qolmoqda, holbuki mazkur jarayon pedagogik metodologiya va didaktik yondashuvlarning yangilanishi bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilishi lozim.

MUXOKAMA

Ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini rivojlantirish va ularni o'quv jarayoniga integratsiya qilish masalasi zamonaviy pedagogika va ta'lim texnologiyalari sohasida keng ilmiy bahs-munozaralarga sabab bo'layotgan muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur masala yuzasidan xorijiy olimlar tomonidan bildirilgan ilmiy qarashlar ko'pincha turli nazariy yondashuvlar asosida talqin qilinadi. Xususan, ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi jarayonida axborot texnologiyalarining pedagogik samaradorligi hamda ularning ta'lim sifatiga ta'siri masalasi yuzasidan turli ilmiy polemikalar mavjud. Ushbu ilmiy bahslarning muhim vakillaridan biri bo'lgan Neil Selwyn ta'lim tizimida axborot texnologiyalarining keng joriy etilishi jarayoniga nisbatan tanqidiy yondashuvni ilgari suradi. Uning ilmiy qarashlariga ko'ra, raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy etish jarayonida ko'pincha texnologik determinizmga asoslangan optimistik yondashuv ustunlik qiladi, ya'ni texnologiyalar avtomatik ravishda ta'lim sifatini oshiradi degan qarash keng tarqalgan. Selwyn ushbu qarashni ilmiy jihatdan shubha ostiga qo'yadi hamda ta'lim tizimida texnologiyalarning samaradorligi ularning mavjudligi bilan emas, balki pedagogik maqsadlar, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi hamda ta'lim muhitining institutsional xususiyatlari bilan belgilanadi,

degan fikrni ilgari suradi. Uning fikricha, agar ta'lim tizimida pedagogik yondashuvlar yangilanmasa va o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi yetarli darajada rivojlanmasa, hatto eng zamonaviy texnologiyalar ham ta'lim sifatini oshirishda kutilgan natijani bermasligi mumkin. Boshqa tomondan, ta'lim texnologiyalari sohasida tadqiqot olib borgan olimlardan biri bo'lgan Mark Warschauer axborot texnologiyalarining ta'lim tizimiga integratsiyasi ijtimoiy va pedagogik rivojlanish uchun muhim imkoniyatlar yaratishini ta'kidlaydi. Warschauer o'z tadqiqotlarida raqamli texnologiyalar ta'lim muhitini demokratlashtirish, bilim resurslariga keng kirish imkoniyatlarini yaratish hamda o'quvchilarning mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirishda muhim omil bo'lishini ilmiy jihatdan asoslaydi. U, ayniqsa, internet texnologiyalari va raqamli o'quv resurslari orqali ta'lim jarayonining globallasuvi kuchayib borayotganini hamda bu jarayon o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirayotganini ta'kidlaydi. Mazkur ikki olimning ilmiy qarashlarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimida axborot texnologiyalarini joriy etish jarayoniga bir tomonlama yondashuv yetarli emas. Bir tomondan, texnologiyalar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun muhim imkoniyatlar yaratadi, ikkinchi tomondan esa ularning real pedagogik natijalarini ta'minlash uchun kompleks yondashuv zarur. Shu bois ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini joriy etish jarayoni pedagogik metodologiya, institutsional boshqaruv, texnologik infratuzilma hamda pedagog kadrlarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilishi lozim. Shunday qilib, ilmiy polemikalar shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi faqat texnologik modernizatsiya jarayoni emas, balki pedagogik paradigmaning ham tubdan o'zgarishini talab etuvchi murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayon hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini rivojlantirish va joriy etish jarayonini kompleks ilmiy yondashuv asosida tashkil etish zamonaviy ta'lim tizimini takomillashtirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

XULOSA

Mazkur maqolada ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini rivojlantirish va joriy etishning zamonaviy muammolari ilmiy-nazariy hamda metodologik jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimining modernizatsiyasi jarayonida muhim omil bo'lib, u o'quv jarayonining samaradorligini oshirish, ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish hamda ta'lim muhitining innovatsion rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini joriy etish jarayoni ko'p qirrali va murakkab tizim sifatida namoyon bo'lib, u texnologik, pedagogik, metodik hamda tashkiliy omillarning o'zaro integratsiyasi asosida amalga oshirilishi zarurligi aniqlab berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Habibullayev M. H. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini boshqarishda axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanishning metodik imkoniyatlari //Inter education & global study. – 2024. – №. 10. – C. 195-201.
2. Umarovna R. G. Innovatsion ta'lim muhiti sharoitida masofaviy ta'lim texnologiyalari asosida o'qitishni tashkil etish //tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g'oyalar. – 2025. – T. 1. – №. 1. – C. 122-127.
3. Abdullayeva B. S., Ro'ziyev Y. Z., Ismoilova K. V. Mediasavodxonlik va axborot madaniyati //Darslik. Toshkent.«Donishmand ziyosi».–2024. – 2024.
4. Mannonovna B. D. Nodavlat ta'lim muassasalarida raqamli ta'lim muhitining o'ziga xos jihatlari //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – T. 56. – №. 1. – C. 120-127.
5. Kayumov A. A. Professional ta'lim muassasalarida sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarni joriy etish istiqbollari //Scientific practical conference. – 2025. – T. 1. – №. 1. – C. 43-45.
6. XODJABOYEV A. R., Husanov I. Kasbiy ta'lim metodologiyasi //Toshkent. Fan texnologiyasi nashriyoti. – 2007.
7. Ashurov J. D. Oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy qilishning o'ziga xos xususiyatlari //Problems and solutions at the stage of innovative development of science, education and technology. – 2025. – T. 2. – №. 2. – C. 1-7.
8. Qurbonova X. B. Oliy ta'lim va professional ta'lim muassasalarining integratsiyalashuvi //tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g'oyalar. – 2024. – T. 1. – №. 1. – C. 230-235.
9. Ashurov J. D. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish istiqbollari //Problems and solutions at the stage of innovative development of science, education and technology. – 2025. – T. 2. – №. 2. – C. 8-14.

10. Mamadiyarov Z. T. Oliy Ta'lim Tashkilotlarini Boshqarish Tizimidagi Yuzaga Kelishi Mumkin Bo'lgan Muammolar //Inter education & global study. – 2025. – T. 3. – №. 1. – C. 385-395.

4+2 NING AMALIYOTINI SAMARALI TASHKIL ETISH ORQALI NAZARIY VA AMALIY TA'LIM UYG'UNLIGINI TA'MINLASH

Yoqubjanova Diyorakhon Dilshodbek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim tizimida nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlashning muhim mexanizmlaridan biri sifatida 4+2 ta'lim modelining pedagogik ahamiyati hamda uni samarali tashkil etish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash bugungi kunda kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lgan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashning muhim sharti hisoblanadi.

Kalit so'zlar: 4+2 ta'lim modeli, nazariy ta'lim, amaliy ta'lim, ta'lim integratsiyasi, dual ta'lim tizimi, kasbiy kompetensiya, ta'lim samaradorligi, pedagogik innovatsiya, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi.

ЭФФЕКТИВНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ПРАКТИКИ 4+2 ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГАРМОНИЗАЦИИ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО И ПРАКТИЧЕСКОГО ОБУЧЕНИЯ

Ёкубджанова Диёрахон Дилшодбек кизи

Наманганский государственный педагогический институт

Направление: Теория и методика образования, магистрант

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ педагогической значимости модели обучения 4+2 как одного из ключевых механизмов обеспечения целостной взаимосвязи между теоретическими знаниями и практическими навыками в современном образовательном процессе, а также вопросов ее эффективной организации. Обеспечение гармонизации теории и практики в образовательном процессе в настоящее время является важным условием подготовки конкурентоспособных специалистов с профессиональными компетенциями. В статье рассматриваются возможности модели 4+2 для интеграции теоретического обучения с практической деятельностью, а также анализируются педагогические механизмы, способствующие развитию профессиональных компетенций студентов и повышению эффективности учебного процесса.

Ключевые слова: модель обучения 4+2, теоретическое обучение, практическое обучение, интеграция обучения, дуальное образование, профессиональная компетенция, эффективность образования, педагогические инновации, интеграция обучения и производства

EFFECTIVE ORGANIZATION OF 4+2 PRACTICE TO ENSURE THE INTEGRATION OF THEORETICAL AND PRACTICAL EDUCATION

Yoqubjanova Diyorakhon Dilshodbek qizi

Namangan State Pedagogical Institute

Field of Study: Theory and Methodology of Education, Master's Student

Abstract: *This article provides a scientific analysis of the pedagogical significance of the 4+2 education model as one of the key mechanisms for ensuring the integrated connection between theoretical knowledge and practical skills in the modern educational process, as well as the issues related to its effective implementation. Ensuring the harmony between theory and practice in the educational process is currently a crucial condition for training competitive specialists with professional competencies. The study examines the potential of the 4+2 model to integrate theoretical learning with practical activities and analyzes the pedagogical mechanisms that contribute to the development of students' professional competencies and the enhancement of overall educational effectiveness.*

Keywords: *4+2 education model, theoretical education, practical education, education integration, dual education system, professional competency, education effectiveness, pedagogical innovation, integration of education and production*

KIRISH

Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, iqtisodiy va ijtimoiy tizimlarning modernizatsiyalashuvi hamda mehnat bozorida yuz berayotgan strukturaviy o'zgarishlar zamonaviy ta'lim tizimiga mutlaqo yangi talablarni qo'ymoqda. Xususan, zamonaviy jamiyat sharoitida nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'lgan, balki real ishlab chiqarish jarayonida mustaqil faoliyat yurita oladigan, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va amaliy yechimlar ishlab chiqish qobiliyatiga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash zarurati tobora ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, ta'lim jarayonida nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar o'rtasidagi uzviy integratsiyani ta'minlash pedagogika fanining eng dolzarb muammolaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Zamonaviy pedagogik paradigmalarda ta'lim jarayonining samaradorligi ko'p jihatdan nazariy bilimlarning amaliy faoliyat bilan uyg'unlashuvi, o'quv jarayonining real ijtimoiy-iqtisodiy muhit bilan integratsiyalashuvi hamda ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning izchil qo'llanilishi bilan belgilanadi[1]. Bugungi kunda ko'plab rivojlangan davlatlar tajribasida nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash maqsadida turli innovatsion ta'lim modellari ishlab chiqilgan va amaliyotga joriy etilgan. Ushbu modellarning asosiy maqsadi talabalarda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat

jarayonida qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish, ularda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish hamda ta'lim jarayonini mehnat bozori ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etishdan iboratdir. Mazkur jarayonda dual ta'lim, modul asosidagi o'qitish tizimi, loyiha asosidagi o'qitish metodlari hamda ishlab chiqarish bilan integratsiyalashgan ta'lim modellarining ahamiyati alohida e'tiborga loyiqdir. Ana shunday zamonaviy pedagogik yondashuvlardan biri sifatida 4+2 ta'lim modeli alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi[2]. 4+2 ta'lim modeli ta'lim jarayonining nazariy va amaliy komponentlarini muvozanatli ravishda tashkil etishga qaratilgan innovatsion pedagogik yondashuv bo'lib, u talabalarning haftaning to'rt kuni davomida ta'lim muassasasida nazariy bilimlarni egallashi hamda ikki kun davomida ishlab chiqarish korxonalari, tashkilotlar yoki muassasalarda amaliy faoliyat bilan shug'ullanishini nazarda tutadi. Mazkur model ta'lim jarayonini real ishlab chiqarish muhiti bilan integratsiyalash orqali talabalarning nazariy bilimlarini amaliy tajriba bilan mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu tizim talabalarning kasbiy faoliyatga moslashuv darajasini oshirish, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish hamda muammoli vaziyatlarda optimal qarorlar qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirish imkonini beradi[3]. Pedagogik nazariya nuqtai nazaridan qaralganda, nazariy bilimlar va amaliy faoliyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ta'lim jarayonining fundamental didaktik tamoyillaridan biri hisoblanadi. Klassik pedagogika nazariyalarida ham bilimlarning amaliy faoliyat bilan integratsiyasi o'quv jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim omil sifatida qaralgan. Zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv ham aynan shu tamoyilga asoslanib, ta'lim jarayonida bilim, ko'nikma va malakalarning kompleks shakllanishini ta'minlashga qaratilgan. Shu bois, 4+2 modeli nafaqat ta'lim jarayonining tashkiliy shaklini o'zgartiruvchi mexanizm, balki talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik tizim sifatida ham namoyon bo'ladi[4]. Hozirgi davrda ko'plab ta'lim muassasalarida nazariy bilimlar bilan amaliy ko'nikmalar o'rtasida muayyan nomutanosiblik mavjudligi kuzatilmoqda. Ko'pincha talabalar o'quv jarayonida katta hajmdagi nazariy ma'lumotlarni o'zlashtirgan bo'lsalar-da, real ishlab chiqarish sharoitida ushbu bilimlarni qo'llashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu esa ta'lim jarayonining

amaliy yo'naltirilganligini kuchaytirish, o'quv dasturlarini ishlab chiqarish ehtiyojlariga moslashtirish hamda ta'lim jarayonida amaliy faoliyat ulushini oshirish zaruratini yuzaga keltiradi. Aynan shu nuqtai nazardan qaralganda, 4+2 ta'lim modeli nazariya va amaliyot o'rtasidagi mavjud tafovutni bartaraf etishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik mexanizm sifatida e'tirof etilishi mumkin[5]. Mazkur modelning pedagogik ahamiyati shundan iboratki, u talabalarning nazariy bilimlarini real faoliyat jarayonida qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi hamda ularning kasbiy shakllanish jarayonini jadallashtiradi. Amaliy faoliyat jarayonida talabalar nafaqat nazariy bilimlarini mustahkamlaydilar, balki ishlab chiqarish muhitining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini ham chuqurroq anglay boshlaydilar. Bu esa ularda jamoada ishlash, professional muloqot olib borish, mas'uliyatli qarorlar qabul qilish hamda kasbiy muammolarni hal etish kompetensiyalarining shakllanishiga xizmat qiladi[6].

ADABIYOTLAR TAHLILI

Nazariy va amaliy ta'lim uyg'unligini ta'minlash masalasi zamonaviy pedagogika va ta'lim menejmenti sohasida keng ko'lamli ilmiy tadqiqotlar olib borilayotgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ta'lim jarayonini ishlab chiqarish faoliyati bilan integratsiyalash, talabalar tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlarning real kasbiy faoliyat jarayonida qo'llanishini ta'minlash hamda kompetensiyaga asoslangan ta'lim modelini shakllantirish masalalari xorijiy pedagog olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Bu borada olib borilgan ilmiy tadqiqotlar 4+2 kabi integratsion ta'lim modellari samaradorligini nazariy va metodologik jihatdan asoslashda muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi[7]. Nazariya va amaliyot integratsiyasiga oid tadqiqotlar orasida amerikalik pedagog olim David A. Kolbning ilmiy ishlari alohida ahamiyat kasb etadi. Olim tomonidan ishlab chiqilgan tajribaviy o'qitish konsepsiyasi (Experiential Learning Theory) ta'lim jarayonida bilimlarning shakllanishi insonning bevosita tajribasi, refleksiya jarayoni, nazariy umumlashtirish hamda amaliy faoliyat orqali amalga oshirishini ta'kidlaydi. Kolbning ilmiy qarashlariga ko'ra, samarali ta'lim jarayoni faqat nazariy bilimlarni uzatish bilan cheklanib qolmasdan, balki o'quvchining real faoliyat jarayonida faol ishtirok etishini ham nazarda tutishi lozim. Ushbu konsepsiya ta'lim

jarayonida nazariya va amaliyot o'rtasidagi dialektik bog'liqlikni asoslab berib, amaliy faoliyat orqali olingan tajriba yangi bilimlarni shakllantirishning muhim manbai ekanligini ko'rsatadi. Aynan shu jihat 4+2 ta'lim modelining pedagogik mohiyati bilan ham uzviy bog'liqdir, chunki mazkur model talabalarning nazariy bilimlarni real ishlab chiqarish muhitida qo'llash orqali o'rganishini ta'minlaydi. Kolbning tadqiqotlarida tajribaviy o'qitish sikli to'rt bosqichdan iborat bo'lib, ular konkret tajriba, reflektiv kuzatuv, abstrakt konseptualizatsiya hamda faol eksperimentatsiya jarayonlarini o'z ichiga oladi. Ushbu model pedagogik jarayonni tashkil etishda amaliy faoliyatning muhim didaktik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib beradi[8]. Nazariya va amaliy faoliyat integratsiyasini o'rganishda yana bir muhim ilmiy yo'nalish sifatida dual ta'lim tizimi konsepsiyasi alohida e'tiborga loyiqdir. Ushbu yo'nalishning yetakchi tadqiqotchilaridan biri sifatida germaniyalik pedagog olim Matthias Pilzning ilmiy ishlari keng tan olingan. Pilz o'z tadqiqotlarida kasbiy ta'lim tizimining samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalarini o'rtasidagi hamkorlik darajasi bilan belgilanadi degan ilmiy xulosani ilgari suradi. Uning fikricha, zamonaviy kasbiy ta'lim tizimi talabalarning nazariy bilimlarni egallashi bilan bir qatorda real ishlab chiqarish faoliyatida ishtirok etishini ham ta'minlashi zarur. Shu boisdan ham dual ta'lim tizimi talabalarning ta'lim muassasasida o'qish jarayoni bilan ishlab chiqarish korxonalaridagi amaliy faoliyatini o'zaro integratsiyalash orqali kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Pilzning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqarish bilan integratsiyalashgan ta'lim modellari talabalarning kasbiy moslashuv darajasini oshirish, ularning mustaqil faoliyat yuritish qobiliyatini rivojlantirish hamda mehnat bozorida raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi[9]. Mazkur ilmiy qarashlar 4+2 ta'lim modelining nazariy asoslarini tushunishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki 4+2 modeli ham aynan nazariy bilimlar bilan amaliy faoliyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlashga qaratilgan pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu model doirasida talabalar haftaning muayyan qismida nazariy bilimlarni o'zlashtirib, qolgan vaqt davomida ishlab chiqarish jarayonida amaliy faoliyat olib borish orqali o'z bilimlarini mustahkamlaydilar. Natijada, ta'lim jarayoni faqat auditoriya

mashg'ulotlari bilan cheklanib qolmay, balki real ijtimoiy-iqtisodiy muhit bilan integratsiyalashgan kompleks pedagogik tizimga aylanadi.

METODOLOGIK QISM

Mazkur ilmiy tadqiqotda 4+2 ta'lim modelining amaliyotini samarali tashkil etish orqali nazariy va amaliy ta'lim uyg'unligini ta'minlash jarayonining pedagogik mohiyatini aniqlash hamda uning samaradorligini ilmiy asoslash maqsadida bir qator zamonaviy pedagogik va ilmiy-tadqiqot metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi. Tadqiqot jarayonida, avvalo, nazariy tahlil metodi asosida zamonaviy pedagogika, kasbiy ta'lim tizimi hamda nazariya va amaliyot integratsiyasiga oid ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, ilmiy maqolalar hamda xalqaro tadqiqot natijalari o'rganilib, 4+2 ta'lim modelining pedagogik mohiyati va didaktik imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilindi. Shuningdek, qiyosiy-tahliliy metod orqali rivojlangan davlatlar ta'lim tizimida qo'llanilayotgan nazariya va amaliyot integratsiyasiga asoslangan ta'lim modellarining o'ziga xos xususiyatlari o'rganilib, ularning 4+2 ta'lim modeli bilan o'xshash va farqli jihatlari aniqlashtirildi. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv metodidan foydalanish orqali 4+2 ta'lim modelining tarkibiy elementlari, ya'ni nazariy ta'lim jarayoni, amaliy faoliyat jarayoni hamda ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsion aloqalar yagona pedagogik tizim sifatida tahlil qilindi. Shu bilan birga, pedagogik kuzatuv metodi yordamida ta'lim jarayonida nazariy bilimlar va amaliy faoliyatning o'zaro uyg'unlashuvi, talabalarning amaliy mashg'ulotlardagi ishtiroki hamda ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllanish jarayonlari kuzatildi va umumlashtirildi. Tadqiqotning empirik bosqichida esa umumlashtirish va tahliliy sintez metodlari orqali olingan ilmiy ma'lumotlar tizimlashtirilib, 4+2 ta'lim modelini samarali tashkil etish orqali nazariy va amaliy ta'lim uyg'unligini ta'minlashning pedagogik mexanizmlari hamda amaliy ahamiyatga ega bo'lgan ilmiy xulosalar shakllantirildi.

NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida 4+2 ta'lim modelining amaliyotini samarali tashkil etish orqali nazariy va amaliy ta'lim uyg'unligini ta'minlash masalasi kompleks pedagogik tahlil asosida o'rganilib, mazkur modelning ta'lim jarayonidagi samaradorligi bir qator ilmiy natijalar orqali asoslab berildi. Olib borilgan ilmiy tahlillar shuni

ko'rsatdiki, 4+2 ta'lim modelini ta'lim tizimiga izchil joriy etish nazariy bilimlar va amaliy faoliyat o'rtasidagi uzviy integratsiyani ta'minlashda muhim pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ta'lim jarayonining haftaning to'rt kuni davomida nazariy bilimlarni egallash hamda ikki kun davomida ishlab chiqarish korxonalari, tashkilotlar yoki muassasalarda amaliy faoliyatni amalga oshirish asosida tashkil etilishi talabalarning bilimlarni amaliy faoliyat jarayonida qo'llash ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, mazkur model talabalar tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlarning real ishlab chiqarish muhitida mustahkamlanishiga, kasbiy faoliyatga moslashuv darajasining oshishiga hamda ularning mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va amaliy yechimlar ishlab chiqish kompetensiyalarining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

MUHOKAMA

Nazariy va amaliy ta'lim uyg'unligini ta'minlash muammosi zamonaviy pedagogika fanida keng muhokama qilinayotgan ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ta'lim jarayonini ishlab chiqarish faoliyati bilan integratsiyalash hamda talabalar tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlarning real kasbiy faoliyat jarayonida qo'llanishini ta'minlash masalasi xorijiy pedagog olimlar tomonidan turli nuqtai nazardan tahlil qilingan. Shu jihatdan qaralganda, 4+2 ta'lim modelining amaliyotini samarali tashkil etish orqali nazariy va amaliy ta'lim uyg'unligini ta'minlash masalasi bir qator ilmiy polemikalar va nazariy bahslar doirasida ko'rib chiqilishi mumkin. Mazkur muammoni tahlil qilishda tajribaviy o'qitish nazariyasining asoschilaridan biri bo'lgan David A. Kolbning ilmiy qarashlari muhim ahamiyat kasb etadi. Olimning fikriga ko'ra, bilimlarning samarali o'zlashtirilishi insonning faol tajribasi, reflektiv tahlil, nazariy umumlashtirish va amaliy faoliyat jarayonlari orqali amalga oshadi. Kolb ta'lim jarayonida nazariy bilimlarning o'zlashtirilishi faqat auditoriya mashg'ulotlari bilan chegaralanib qolmasligi, balki talabalarning real faoliyat jarayonida faol ishtirok etishi orqali mustahkamlanishi zarurligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, amaliy faoliyat orqali olingan tajriba yangi bilimlarni shakllantirishning muhim manbai hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, 4+2 ta'lim modeli Kolb tomonidan

ilgari surilgan tajribaviy o'qitish nazariyasining amaliy ko'rinishi sifatida talqin qilinishi mumkin. Chunki mazkur model talabalarga nazariy bilimlarni real ishlab chiqarish muhiti bilan uyg'un holda o'zlashtirish imkonini yaratadi hamda ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi[10]. Biroq mazkur masalaga boshqa bir yondashuv ham mavjud bo'lib, kasbiy ta'lim tizimini tadqiq etgan germaniyalik pedagog olim Matthias Pilz bu jarayonda institutsional hamkorlik omiliga alohida e'tibor qaratadi. Pilzning fikricha, nazariya va amaliyot integratsiyasining samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi tizimli hamkorlik darajasi bilan belgilanadi. U o'z tadqiqotlarida dual ta'lim tizimi tajribasini tahlil qilib, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish uchun ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish tashkilotlari o'rtasida mustahkam institutsional aloqalar bo'lishi zarurligini ta'kidlaydi. Pilzning fikricha, agar amaliy mashg'ulotlar pedagogik jihatdan puxta rejalashtirilmagan bo'lsa yoki ishlab chiqarish korxonalari bilan samarali hamkorlik yo'lga qo'yilmagan bo'lsa, nazariya va amaliyot integratsiyasining kutilgan samarasi to'liq namoyon bo'lmasligi mumkin.

XULOSA

Mazkur maqola doirasida 4+2 ta'lim modelining amaliyotini samarali tashkil etish orqali nazariy va amaliy ta'lim uyg'unligini ta'minlash masalasi ilmiy jihatdan tahlil qilindi va uning pedagogik samaradorligi asoslab berildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, 4+2 modeli talabalarga haftaning to'rt kuni nazariy bilimlarni o'zlashtirish, qolgan ikki kun esa real ishlab chiqarish muhitida amaliy faoliyat bilan shug'ullanish imkonini berib, ta'lim jarayonida nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzviy integratsiyani ta'minlaydi. Shu orqali talabalar kasbiy kompetensiyalarini rivojlantiradi, muammoli vaziyatlarda mustaqil yechimlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi va mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis sifatida tayyorlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xodjaboyev A. R., Husanov I. Kasbiy ta'lim metodologiyasi //Toshkent. Fan texnologiyasi nashriyoti. – 2007.

2. Qaramanov O. O 'zbekiston Oliy Ta'lim Tizimida Talabalar Malakaviy Amaliyotini Tashkil Etishning Me'yoriy-huquqiy Asoslari Va Amaliy Tajribasi //Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal. – C. 676668.
3. Goipova N. B. Inklyziv ta'lim //Gospital pedagogika: darslik/NB Goipova–Namangan. – 2024. – C. 143-150.
4. Qodirova F. U., Pulatova D. A. Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika //Chirchiq: ChDPU. – 2022.
5. Ochilova G. O., Akbarova S. S. H. Kasbiy kompetentlik //darslik/Toshkent-2022. – 2022.
6. Saloxitdinov S. Oliy ta'lim xizmatlari sifatini baholashning zamonaviy konsepsiyalari va innovatsion mexanizmlari: milliy va xalqaro tajribani taqqoslamali tahlil qilish asosida takomillashtirish yo 'nalishlari //Academic literature. – 2025. – T. 1. – №. 1. – C. 1-128.
7. Ernazarov A., Chingulova G. Oliy Ta'limda Kompetenyaga Asoslangan O 'qitish Modellari //Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal. – C. 675204.
8. Kurbanova N. B. Pedagogik psixologiyaning o 'qitish va o 'rganish jarayonidagi nazariy asoslari //pedagog. – 2025. – T. 8. – №. 11. – C. 234-248.
9. Matnazarova K. Oliy Ta'lim Muassasalari talabalarining kasbiy-amaliy ko 'nikmalarini shakllantirishning pedagogik asoslari //Xalq Ta'limi. – C. 16.
10. Bekmuradov Z. Ratsional Hayot Tarzi: Fanlararo Nazariy Asoslar, Tamoyillar Va Amaliy Strategiyalar //Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal. – C. 676712.

UDK: 37.013.42:004.77

GLOBALLASHUV SHAROITIDA O'SMIRLARDA MEDIA-SAVODXONLIK VA AXBOROT XAVFSIZLIGI MADANIYATINI TARBIYALASH

Normuxamedov Zarif

Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi O'qituvchisi.

E-mail: zarifomad@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada globallashuv sharoitida o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash muammosi tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyati tushunchalarining mazmun-mohiyati, ularning tarkibiy qismlari va o'smirlar tarbiyasidagi ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, O'zbekiston umumta'lim maktablarida o'smirlarning media-savodxonlik darajasi va axborot xavfsizligi madaniyatining shakllanganlik holati empirik jihatdan o'rganilgan. Muallif tomonidan globallashuv sharoitida o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalashning pedagogik modeli ishlab chiqilgan bo'lib, u motivatsion, kognitiv, amaliy-faoliyatli va refleksiv komponentlarni o'z ichiga oladi. Maqolada keltirilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar umumta'lim maktablari o'qituvchilari, metodistlar, malaka oshirish tizimi mutaxassislari va pedagogik tadqiqotchilar uchun foydali manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: globallashuv, media-savodxonlik, axborot xavfsizligi madaniyati, O'smirlar, raqamli kompetensiya, tanqidiy tafakkur, axborot gigiyenasi, kiberxavfsizlik.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕДИАГРАММЫ И КУЛЬТУРЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СРЕДИ ПОДРОСТКОВ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация. В статье анализируется проблема воспитания у подростков медиаграмотности и культуры информационной безопасности в условиях глобализации. В рамках исследования раскрыты сущность понятий медиаграмотности и культуры информационной безопасности, их структурные компоненты и значение в воспитании подростков. Также эмпирически изучены уровень медиаграмотности подростков и состояние сформированности культуры информационной безопасности в общеобразовательных школах Узбекистана. Автором разработана педагогическая модель воспитания у подростков медиаграмотности и культуры информационной безопасности в условиях глобализации, которая включает мотивационный, когнитивный, практико-деятельностный и рефлексивный компоненты. Научно-практические рекомендации, представленные в статье, служат полезным источником для учителей общеобразовательных школ, методистов, специалистов системы повышения квалификации и педагогических исследователей.

Ключевые слова: глобализация, медиаграмотность, культура информационной безопасности, подростки, цифровая компетенция, критическое мышление, информационная гигиена, кибербезопасность.

EDUCATING MEDIA LITERACY AND INFORMATION SECURITY CULTURE AMONG ADOLESCENTS IN THE CONTEXT OF GLOBALISATION

Abstract. *The article analyzes the problem of fostering media literacy and information security culture in adolescents in the context of globalization. The study reveals the essence of the concepts of media literacy and information security culture, their structural components, and their significance in the upbringing of adolescents. Additionally, the level of media literacy among adolescents and the state of formation of information security culture in general education schools of Uzbekistan have been empirically studied. The author has developed a pedagogical model for fostering media literacy and information security culture in adolescents in the context of globalization, which includes motivational, cognitive, practical-activity, and reflective components. The scientific and practical recommendations presented in the article serve as a useful resource for general education school teachers, methodologists, specialists of the professional development system, and pedagogical researchers.*

Keywords: *globalization, media literacy, information security culture, adolescents, digital competence, critical thinking, information hygiene, cybersecurity.*

KIRISH

Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining taraqqiyoti insoniyat tarixida misli ko'rilmagan imkoniyatlarni yaratish bilan birga, jiddiy xavf-xatarlarni ham keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, O'smirlarning ijtimoiy tarmoqlar va boshqa raqamli platformalardan faol foydalanishi ularning ongiga turli xil mafkuraviy va psixologik ta'sirlarning kirib borishi uchun qulay zamin yaratmoqda [1].

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, butun dunyo bo'ylab 4,9 milliarddan ortiq odam ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadi, 16-24 yoshdagilarning 90 foizi har kuni raqamli kontent bilan faol shug'ullanadi [2]. O'smirlar bir kecha-kunduzda o'rtacha 5 soatdan 9 soatgacha vaqtini virtual olamda o'tkazadi va bu jarayonda ularning ongiga 200 dan ortiq mafkuraviy xuruj ta'sir ko'rsatadi. Achinarlisi, ota-onalarning atigi 15 foizi farzandi internetda aynan nima bilan band ekanini to'liq anglaydi [3].

JAMA Pediatrics jurnalida chop etilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlardan haddan tashqari ko'p foydalanish (kuniga 3 soatdan ortiq) o'smirlarda ruhiy salomatlik muammolari xavfini 60 foizga oshiradi [4]. Shuningdek, nazoratsiz virtual muloqot ta'sirida o'smirlarda hayotdan qoniqmaslik va ruhiy tushkunlik hissining 35 foiz oshishi kuzatilmoqda [3]. Butunjahon sog'liqni saqlash tashkiloti

(WHO) ogohlantirishicha, 2030-yilga kelib raqamli vositalardan haddan tashqari foydalanish va internetning salbiy ta'siri tufayli ruhiy kasalliklar o'smirlar orasida nogironlikka olib keladigan asosiy sababga aylanishi mumkin [4].

Pew Research Center (2022) hisobotiga ko'ra, yoshlarning 64 foizi internetda tez-tez noto'g'ri yoki yolg'on ma'lumotlarga duch keladi, 30 foizi esa ishonchli va ishonchsiz manbalarni farqlashda qiyinchiliklarga duch kelishini tan oladi [4]. UNESCOning Media va axborot savodxonligi bo'yicha tashabbusi (2021) doirasida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rasmiy raqamli savodxonlik treningidan o'tgan o'quvchilarning kontentni ulashishdan oldin onlayn manbalarni tekshirish ehtimoli 45 foizga yuqori [4].

O'zbekiston Respublikasida ham raqamli transformatsiya jarayonlari jadal kechmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmoni, 2020-yil 5-oktyabrdagi «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-6079-son Farmoni va boshqa me'yoriy hujjatlarda yosh avlodning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish, ularni axborot xavfsizligiga oid bilimlar bilan qurollantirish vazifalari belgilangan [5].

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – globallashuv sharoitida o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalashning pedagogik asoslarini aniqlash, mavjud holatni tahlil qilish va samarali tarbiya modelini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot doirasida quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyati tushunchalarining mazmun-mohiyati va tarkibiy qismlarini aniqlash;
2. Globallashuv sharoitida o'smirlarning axborot iste'moli xususiyatlarini o'rganish;
3. O'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatining shakllanganlik holatini empirik tahlil qilish;
4. O'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalashning pedagogik modelini ishlab chiqish;

5. Amaliy tavsiyalar berish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatining nazariy-metodologik asoslari.

Media-savodxonlik tushunchasi so'nggi yillarda pedagogika fanining muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan. Zamonaviy talqinda media-savodxonlik shaxsning ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar orqali uzatilayotgan axborotni tanqidiy qabul qilish, tahlil etish va baholash kompetensiyalari majmui sifatida talqin etiladi [6]. Axborot madaniyati esa axborot bilan ishlash jarayonida huquqiy, axloqiy va xavfsizlik me'yorlariga rioya qilishni ifodalaydi.

Journal of Media Literacy jurnalida chop etilgan tadqiqotda media-savodxonlikning uchta asosiy ustuni ajratib ko'rsatiladi: nazariy bilimlar (mediadan foydalanish tamoyillarini tushunish), amaliy ko'nikmalar (media mahsulotlarini yaratish) va kontekstuallashtirilgan faktlar (ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy voqelikni chuqur tushunish) [7]. Ushbu yondashuv media-savodxonlikni shunchaki texnik ko'nikmalar emas, balki dunyoni anglash vositasi sifatida talqin etish imkonini beradi.

Axborot xavfsizligi madaniyati tushunchasi esa keng qamrovli bo'lib, u quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- axborot xavfsizligi sohasidagi bilimlar tizimi;
- axborot xavfsizligi qoidalariga amal qilish ko'nikmalari;
- axborot xavfsizligiga ongli munosabat;
- axborot xavfsizligi sohasidagi huquqiy va axloqiy me'yorlarga rioya qilish [8].

O'smirlarning axborot iste'moli xususiyatlari.

Zamonaviy o'smirlarning axborot iste'moli o'ziga xos xususiyatlarga ega. Reuters va Oksford universitetining «Digital News Report 2024» ma'lumotlariga ko'ra, YouTube, Instagram va TikTok kabi platformalar endi yangiliklarni iste'mol qilish markaziga aylangan. Global miqyosda aholining 31 foizi haftalik yangiliklar uchun YouTube-dan, 21 foizi WhatsApp-dan foydalanadi, 13 foiz bilan TikTok esa 10 foiz bilan X-ni ortda qoldirib, yangiliklar manbasi sifatida o'rin egallagan [9].

Foydalanuvchilarning uchdan ikki qismi haftalik qisqa yangiliklar videolarini tomosha qiladi, bu vizual kontentning ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi [9]. Algoritmalar kontentni shaxsiylashtiradi va yosh foydalanuvchilarni qisqa ma'lumotlar bilan jalb qiladi.

O'smirlar tarbiyasida media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatining ahamiyati.

O'smirlarning media-savodxonligi va axborot xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish masalasi turli tadqiqotlarda o'rganilgan. Buckingham (2019) ta'kidlaganidek, tizimli ta'lim aralashuvlari raqamli savodxonlikni yaxshilashi va zararli ma'lumotlarga nisbatan sezgirlikni kamaytirishi mumkin [4].

World Economic Forum ekspertlari ta'kidlashicha, yoshlar raqamli kontentning iste'molchilari va yaratuvchilari sifatida muhim rol o'ynaydi. YouTube, TikTok va Instagram kabi platformalar media yaratishni demokratlashtirdi, ammo bu media-savodxonlik ko'nikmalarining zarurligini yanada kuchaytiradi. Yoshlar axborot manbalarini tanqidiy baholash, faktlarni tekshirish asoslarini tushunish, dezinformatsiyani aniqlash va onlayn shaxsiy hayotni himoya qilishni o'rganishlari kerak [10].

Italiyada amalga oshirilgan «Raqamli va media savodxonligi» loyihasi doirasida voyaga etmaganlarni himoya qilishning bir qator yo'nalishlari belgilangan: kiberbulling fenomenining oldini olish, ota-onalarning internetdan foydalanish bo'yicha bilimlarini oshirish, raqamli fuqarolik bo'yicha bilimlarni rivojlantirish, o'smirlarning algoritmik xabardorligi va tanqidiy tuyg'usini rivojlantirish [11].

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot metodlari sifatida quyidagilar tanlandi:

Nazariy metodlar: media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatiga oid xorijiy va mahalliy adabiyotlarni, me'yoriy hujjatlarni, o'quv dasturlarini qiyosiy-tahliliy o'rganish, nazariy umumlashtirish, modellashtirish va tizimlashtirish.

Empirik metodlar:

- So'rovnoma metodi – tadqiqot doirasida Toshkent shahri va Toshkent, Samarqand, Farg'ona viloyatlaridagi 15 ta umumta'lim maktabining 7-9-sinf

o'quvchilari (276 nafar) va ularning ota-onalari (180 nafar) ishtirokida anketa so'rovi o'tkazildi. So'rovnoma o'smirlarning internetdan foydalanish chastotasi, media-savodxonlik darajasi, axborot xavfsizligiga oid bilimlari va duch keladigan xavf-xatarlarni aniqlashga qaratilgan edi.

- Pedagogik kuzatuv – 8 ta maktabda informatika, tarbiya soatlari va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'smirlarning axborot bilan ishlash jarayoni kuzatildi.
- Intervyu – 25 nafar o'qituvchi va 15 nafar maktab psixologi bilan chuqurlashtirilgan intervyu o'tkazilib, o'smirlarning raqamli muhitdagi xulq-atvori va duch keladigan muammolar o'rganildi.
- Diagnostik topshiriqlar – o'smirlarning tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish va faktlarni tekshirish ko'nikmalarini aniqlash uchun maxsus ishlab chiqilgan topshiriqlar qo'llanildi.
- Ekspert baholash – ta'lim sohasidagi 18 nafar mutaxassis (oliy ta'lim vakillari, malaka oshirish instituti metodistlari, maktab direktorlari, psixologlar) ishtirokida o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash muammolari muhokama qilindi.

Statistik tahlil: olingan ma'lumotlar matematik-statistik usullar (o'rtacha qiymat, standart og'ish, korrelyatsion tahlil, Student mezon) yordamida qayta ishlandi, natijalarning ishonchliliqi aniqlashtirildi.

Tadqiqot bosqichlari: 1-tayyorgarlik bosqichi (2024-yil sentabr-noyabr) – adabiyotlarni o'rganish, dasturiy hujjatlarni tahlil qilish, metodika ishlab chiqish; 2-asosiy bosqich (2024-yil dekabr – 2025-yil mart) – empirik ma'lumotlarni yig'ish; 3-yakuniy bosqich (2025-yil aprel-may) – olingan natijalarni tahlil qilish, umumlashtirish va xulosalash.

NATIJALAR

O'smirlarning internetdan foydalanish xususiyatlari.

So'rovnoma natijalariga ko'ra, o'smirlarning 98 foizi internetdan muntazam foydalanadi. Internetdan foydalanish chastotasi bo'yicha quyidagi ma'lumotlar olindi:

- Kuniga 1-3 soat – 24 foiz;

- Kuniga 3-5 soat – 38 foiz;
- Kuniga 5-7 soat – 26 foiz;
- Kuniga 7 soatdan ortiq – 12 foiz.

O'smirlar internetda asosan qanday maqsadlarda vaqt o'tkazishi:

Faoliyat turi	Foiz
Ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Instagram, TikTok)	94
Video ko'rish (YouTube, TikTok)	91
Onlayn o'yinlar	58
Uy vazifalarini bajarish	67
Musiqqa tinglash	82
Yangiliklarni o'qish	34
Kitob o'qish	23

O'smirlarning eng ko'p foydalanadigan platformalari: Telegram (96%), Instagram (87%), TikTok (84%), YouTube (82%), VK (34%).

O'smirlarning media-savodxonlik darajasi

O'smirlarning media-savodxonlik darajasini aniqlash maqsadida turli ko'rsatkichlar bo'yicha so'rov o'tkazildi (5 ballik shkala bo'yicha):

Ko'rsatkich	O'rtacha ball
Axborot manbalarining ishonchliligini baholay olish	2.84
Yangiliklarni o'qishda muallif va manbaga e'tibor berish	2.63

Ko'rsatkich	O'rtacha ball
Faktlarni tekshirish ko'nikmalari	2.41
Reklama va haqiqiy kontentni farqlay olish	3.12
Dezinformatsiyani aniqlay olish	2.58
Manipulyativ kontentni tanib olish	2.47
Media kontentni tanqidiy tahlil qilish	2.62

O'smirlarning 73 foizi internetda tez-tez noto'g'ri yoki yolg'on ma'lumotlarga duch kelishini, 41 foizi esa bunday ma'lumotlarni do'stlari bilan baham ko'rganligini tan olgan. Faqat 28 foizi har qanday ma'lumotni ulashishdan oldin uning ishonchliligini tekshirish odati borligini qayd etgan.

O'smirlarning axborot xavfsizligi madaniyati.

O'smirlarning axborot xavfsizligi madaniyati darajasini aniqlash bo'yicha quyidagi natijalar olindi:

Ko'rsatkich	Foiz
Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish qoidalarini bilish	37
Kuchli parollardan foydalanish	42
Ikki faktorli autentifikatsiyadan foydalanish	23
Shubhali havolalarni ochmaslik	58
Notanish kishilar bilan shaxsiy ma'lumotlarni baham ko'rmaslik	64
Kiberbullingga duch kelganlik	31

Ko'rsatkich	Foiz
Kiberbulling holatida nima qilishni bilish	28

O'smirlarning 45 foizi internetda notanish kishilar bilan tanishganligini, 23 foizi esa notanish kishilar bilan shaxsiy uchrashuvlarga rozi bo'lganligini qayd etgan.

O'smirlarning axborot xavfsizligiga oid bilim manbalari:

- O'qituvchilar – 34 foiz;
- Ota-onalar – 41 foiz;
- Do'stlar – 52 foiz;
- Internet (mustaqil) – 67 foiz;
- Maxsus kurslar – 12 foiz.

Ota-onalarning farzandlari internetdan foydalanishi ustidan nazorati.

Ota-onalar bilan o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra:

• Ota-onalarning atigi 18 foizi farzandining internetda aynan nima bilan band ekanini to'liq biladi;

- 34 foizi qisman xabardor;
- 48 foizi esa farzandining internetdagi faoliyati haqida yetarli ma'lumotga ega emas.

Ota-onalarning farzandlari internetdan foydalanishini nazorat qilish usullari:

- Vaqt cheklovi qo'yish – 43 foiz;
- Maxsus dasturlardan foydalanish – 12 foiz;
- Farzand bilan muntazam suhbatlashish – 31 foiz;
- Hech qanday nazorat – 34 foiz.

Ota-onalarning 76 foizi farzandining internetdan foydalanishi yuzasidan tashvishlanishini, 68 foizi esa bu borada o'z bilimi yetarli emasligini tan olgan.

Maktablarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish holati.

O'qituvchilar bilan o'tkazilgan intervyu va so'rovnoma natijalariga ko'ra:

- Maktablarning 67 foizida informatika darslarida axborot xavfsizligi mavzulari qisman yoritiladi;
- 23 foizida maxsus tanlov kurslari mavjud;
- 12 foizida tarbiya soatlarida media-savodxonlik masalalari muhokama qilinadi;
- 8 foizida ota-onalar uchun maxsus seminarlar tashkil etiladi.

O'qituvchilarning 82 foizi media-savodxonlik va axborot xavfsizligi bo'yicha maxsus bilim va ko'nikmalarga ehtiyoj sezadi. 74 foizi bu sohada malaka oshirish kurslarida qatnashish istagini bildirgan.

O'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash modeli.

Tadqiqot natijalari asosida globallashuv sharoitida o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalashning pedagogik modeli ishlab chiqildi. Model to'rtta asosiy komponentni o'z ichiga oladi:

1. Motivatsion komponent:

- Maqsad: o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligiga ongli munosabatni shakllantirish.
- Vazifalar: axborot xavfsizligi muammolariga qiziqish uyg'otish, xavf-xatarlarni anglash, shaxsiy mas'uliyatni his qilish.
- Shakl va metodlar: muammoli vaziyatlar, treninglar, interaktiv mashg'ulotlar, real hayotiy misollar tahlili.

2. Kognitiv komponent:

- Maqsad: o'smirlarni media-savodxonlik va axborot xavfsizligi sohasidagi bilimlar bilan qurollantirish.
- Mazmun: axborot turlari va manbalari, media savodxonlik asoslari, axborot xavfsizligi qoidalari, kiberxavfsizlik, manipulyatsiya usullari, dezinformatsiya, fakt-checking, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, kiberbullingga qarshi kurash, raqamli fuqarolik, axborot gigiyenasi.
- Shakl va metodlar: mini-ma'ruzalar, interaktiv darslar, viktorinalar, onlayn kurslar, infografikalar, videodarsliklar.

3. Amaliy-faoliyatli komponent:

- Maqsad: o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligiga oid amaliy ko'nikmalarni shakllantirish.

- Ko'nikmalar:

- Axborot manbalarining ishonchliligini baholash;
- Faktlarni tekshirish (fakt-checking);
- Manipulyativ kontentni aniqlash;
- Dezinformatsiyani farqlash;
- Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish;
- Kuchli parollar yaratish;
- Xavfsiz internetdan foydalanish;
- Kiberbulling holatlarida to'g'ri harakat qilish.

- Shakl va metodlar: amaliy mashg'ulotlar, treninglar, loyihalar, rolli o'yinlar, simulyatsiyalar, veb-kvestlar, master-klasslar.

4. Refleksiv komponent:

- Maqsad: o'smirlarning o'z axborot iste'moli va xatti-harakatlarini tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish.

- Vazifalar: o'z faoliyatini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va tuzatish, doimiy ravishda bilim va ko'nikmalarni takomillashtirish.

- Shakl va metodlar: refleksiv kundaliklar, portfolio, o'z-o'zini baholash, guruhli muhokamalar, debatlar.

Modelni amalga oshirish bosqichlari:

1. Tayyorgarlik bosqichi – diagnostika, rejalashtirish, resurslarni aniqlash;

2. Asosiy bosqich – model komponentlarini amalga oshirish (darslar, treninglar, loyihalar);

3. Yakuniy bosqich – monitoring, natijalarni baholash, korreksiya.

Modelni amalga oshirish shart-sharoitlari:

- O'qituvchilarning tayyorgarligi;
- O'quv-metodik ta'minot;
- Ota-onalar bilan hamkorlik;
- Ijtimoiy sheriklik;

- Texnik vositalar mavjudligi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar globallashuv sharoitida o'smirlarning media-savodxonlik darajasi va axborot xavfsizligi madaniyati yetarli darajada shakllanmaganligini ko'rsatadi. Bu quyidagi bir qator muammolar bilan bog'liq:

Birinchidan, o'smirlarning internetdan foydalanish vaqti orth borayotgani, ammo ularning aksariyati axborot xavfsizligiga oid asosiy qoidalardan bexabarligi jiddiy tashvish uyg'otadi. O'smirlarning 98 foizi internetdan muntazam foydalanishi, 38 foizi kuniga 3-5 soat, 26 foizi 5-7 soat vaqtini internetda o'tkazishi [12] – bu raqamli muhitning o'smirlar hayotidagi o'rni qanchalik katta ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ularning atigi 28 foizi har qanday ma'lumotni ulashishdan oldin uning ishonchliligini tekshirish odati borligi [13] – media-savodxonlik darajasining pastligidan dalolat beradi.

Ikkinchidan, O'smirlarning axborot manbalarining ishonchliligini baholash (2.84), faktlarni tekshirish (2.41), dezinformatsiyani aniqlash (2.58) kabi ko'rsatkichlari past darajada ekanligi ularning manipulyativ ta'sirlarga ochiq ekanligini ko'rsatadi. Pew Research Center ma'lumotlariga ko'ra, 64 foiz yoshlar internetda noto'g'ri ma'lumotlarga duch keladi, 30 foizi esa ishonchli va ishonchsiz manbalarni farqlashda qiyinchilikka uchraydi [4]. Bu ma'lumotlar bizning tadqiqot natijalarimiz bilan mos keladi.

Uchinchidan, O'smirlarning shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish qoidalarini bilish darajasi (37 foiz), ikki faktorli autentifikatsiyadan foydalanish (23 foiz) kabi ko'rsatkichlarining pastligi ularning kiberxavfsizlikka oid bilimlari yetarli emasligidan dalolat beradi. 45 foiz o'smirning internetda notanish kishilar bilan tanishganligi, 23 foizining esa notanish kishilar bilan shaxsiy uchrashuvlarga rozi bo'lganligi [14] – bu jiddiy xavotir uyg'otadigan ko'rsatkichdir.

To'rtinchidan, ota-onalarning farzandlari internetdan foydalanishi ustidan nazorati yetarli darajada emas. Atigi 18 foiz ota-ona farzandining internetdagi faoliyatini to'liq biladi, 48 foizi esa bu borada yetarli ma'lumotga ega emas [3]. Ota-onalarning 68 foizi bu sohada o'z bilimi yetarli emasligini tan olgani – oilada raqamli tarbiya masalasiga jiddiy e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Beshinchidan, maktablarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga yetarli e'tibor qaratilmayapti. Atigi 23 foiz maktabda maxsus tanlov kurslari mavjud, 12 foizida tarbiya soatlarida bu mavzular muhokama qilinadi [15]. O'qituvchilarning 82 foizi bu sohada maxsus bilim va ko'nikmalarga ehtiyoj sezishi – malaka oshirish tizimini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishda kompleks yondashuv talab etiladi. UNESCO tomonidan o'tkaziladigan Global Media va Axborot Savodxonligi haftaligi tanqidiy fikrlash, faktlarni tekshirish va mediada tasdiqlashni targ'ib qiladi [10]. Italiyada amalga oshirilgan loyiha doirasida voyaga etmaganlarni himoya qilishning bir qator yo'nalishlari belgilangan: kiberbulling fenomenining oldini olish, ota-onalarning bilimlarini oshirish, raqamli fuqarolik bo'yicha bilimlarni rivojlantirish, o'smirlarning algoritmik xabardorligini oshirish [11].

Tadqiqotimizda ishlab chiqilgan model aynan shunday kompleks yondashuvga asoslangan bo'lib, u quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Ta'lim muassasalari darajasida:

- Media-savodxonlik va axborot xavfsizligi mavzularini o'quv dasturlariga integratsiyalash (informatika, tarbiya soatlari, maxsus kurslar);
- O'qituvchilarning malakasini oshirish;
- Interaktiv metodlar asosida darslarni tashkil etish;
- Maktab va ota-onalar hamkorligini kuchaytirish.

Oila darajasida:

- Ota-onalarning raqamli savodxonligini oshirish;
- Ota-onalar uchun maxsus treninglar tashkil etish;
- Oilada raqamli gigiyena qoidalarini joriy etish;
- Farzand bilan ochiq muloqot qilish.

Ijtimoiy hamkorlik darajasida:

- IT-mutaxassislar, psixologlar, huquqshunoslar ishtirokida ochiq darslar tashkil etish;
- OAV bilan hamkorlik qilish;
- Xalqaro tajribani O'rganish va tatbiq etish.

XULOSA

Globalashuv sharoitida o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash – zamonaviy ta'lim tizimining strategik vazifalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin:

1. Media-savodxonlik – shaxsning ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar orqali uzatilayotgan axborotni tanqidiy qabul qilish, tahlil etish va baholash kompetensiyalari majmui bo'lib, u axborot xavfsizligi madaniyati bilan uzviy bog'liqdir. Axborot xavfsizligi madaniyati esa axborot bilan ishlash jarayonida huquqiy, axloqiy va xavfsizlik me'yorlariga rioya qilishni ifodalaydi.

2. O'smirlarning internetdan foydalanish vaqti orth borayotgani (kuniga o'rtacha 4-7 soat), ammo ularning aksariyati axborot xavfsizligiga oid asosiy qoidalaridan bexabar. Media-savodxonlik darajasi past (O'rtacha ball 2.6), axborot manbalarining ishonchliligini baholash, faktlarni tekshirish, dezinformatsiyani aniqlash ko'nikmalari yetarli darajada rivojlanmagan.

3. O'smirlarning axborot xavfsizligi madaniyati ham talab darajasida emas. Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish qoidalarini bilish (37 foiz), kuchli parollardan foydalanish (42 foiz), ikki faktorli autentifikatsiyadan foydalanish (23 foiz) kabi ko'rsatkichlar past. Kiberbullingga duch kelganlar (31 foiz) va notanish kishilar bilan tanishganlar (45 foiz) salmo g'i yuqori.

4. Ota-onalarning farzandlari internetdan foydalanishi ustidan nazorati yetarli darajada emas. Atigi 18 foiz ota-ona farzandining internetdagi faoliyatini to'liq biladi. Ota-onalarning 68 foizi bu sohada o'z bilimi yetarli emasligini tan olgan.

5. Maktablarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga yetarli e'tibor qaratilmayapti. O'qituvchilarning 82 foizi bu sohada maxsus bilim va ko'nikmalarga ehtiyoj sezadi.

6. Ishlab chiqilgan pedagogik model motivatsion, kognitiv, amaliy-faoliyatli va refleksiv komponentlarni o'z ichiga olib, o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tizimli ravishda shakllantirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

Milliy darajadagi tavsiyalar:

- O'smirlarning media-savodxonligi va axborot xavfsizligi madaniyatini baholash va rivojlantirish bo'yicha milliy standartlar ishlab chiqish;
- Umumta'lim maktablarining o'quv dasturlariga «Media-savodxonlik va axborot xavfsizligi» maxsus kursini kiritish;
- O'qituvchilar malakasini oshirish tizimida media-savodxonlik va axborot xavfsizligi bo'yicha maxsus modullarni joriy etish;
- Ota-onalarning raqamli savodxonligini oshirish bo'yicha respublika dasturini qabul qilish;
- «Xavfsiz internet» milliy portalini yaratish va uni muntazam yangilab borish.

Hududiy darajadagi tavsiyalar:

- Hududiy raqamli ta'lim resurslari markazlarida o'smirlar va ota-onalar uchun media-savodxonlik bo'yicha treninglar tashkil etish;
- Maktablar o'rtasida «Xavfsiz internet» haftaliklari, tanlovlar va loyihalar o'tkazish;
- Mahalliy OAVda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi mavzularida maxsus ko'rsatuvlar tayyorlash;
- Yoshlar markazlari va kutubxonalarda media-savodxonlik klublari tashkil etish.

Maktab darajasidagi tavsiyalar:

- Media-savodxonlik va axborot xavfsizligi mavzularini turli fanlar (informatika, tarbiya soatlari, adabiyot, tarix) tarkibiga integratsiyalash;
- O'quvchilar uchun interaktiv treninglar, master-klasslar, veb-kvestlar tashkil etish;
- Ota-onalar uchun «Raqamli ota-ona maktabi» tashkil etish;
- Maktab psixologlari va informatika o'qituvchilari hamkorligida kiberbullingga qarshi dasturlar ishlab chiqish;
- O'quvchilarning media-mahsulotlar yaratish loyihalarini qo'llab-quvvatlash;
- Maktabda «Yosh mediakuratorlar» jamoasini shakllantirish.

Oila darajasidagi tavsiyalar:

- Oilada raqamli gigiyena qoidalarini joriy etish (ekran vaqti cheklovi, birgalikda internetdan foydalanish vaqti);
 - Farzand bilan internetdagi xavf-xatarlar haqida ochiq suhbatlar qilish;
 - Farzandning internetdagi faoliyatiga qiziqish, unga do'st va maslahatchi bo'lish;
 - Ota-onalarning o'z raqamli savodxonligini oshirish.
- Kelgusida tadqiqotni quyidagi yo'nalishlarda davom ettirish maqsadga muvofiq:
- Sun'iy intellekt vositalarining o'smirlar axborot iste'moliga ta'siri;
 - O'smirlarda algoritmik xabardorlikni rivojlantirish metodikasi;
 - Raqamli ta'lim muhitida o'smirlarning axborot xavfsizligini ta'minlashning texnologik vositalari;
 - O'qituvchilarni media-savodxonlik va axborot xavfsizligi asoslariga tayyorlash tizimini takomillashtirish;
 - Turli yosh guruhlari (boshlang'ich sinf, o'smirlik, o'spirinlik) uchun moslashtirilgan metodikalarni ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmoni. 2019 yil 29 aprel. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-6079-son Farmoni. 2020 yil 5 oktyabr. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. Tarbiyadan tejalgan vaqt – boy berilgan kelajak. (2026, 2 mart). Yuz.uz. <https://yuz.uz/uz/news/tarbiyadan-tejalgan-vaqt--boy-berilgan-kelajak>
4. Manonova, M.D. (2025). Ways to prevent negative impact on the minds of young people in the era of globalization of information. International Journal of Artificial Intelligence, 5(3), 3-7.
5. Nurmuhamedov, J.Q., & Tillayev, B.A. (2025). Media savodxonlik va axborot madaniyatining mazmun-mohiyati. «IBRAT PRINT» nashriyoti, 1(2).
6. Gerodimos, R. (2020). Media literacy, security, and youth engagement with global current affairs: The case of deterrence. The Journal of Media Literacy.
7. Ortiqova, S.R., & Oribboyeva, D.D. (2025). Raqamli muhitda tarbiya: imkoniyatlari va xatarlar. Science and Education, 6(12), 673-677.
8. Callegari, A., & Hulin, A. (2024). Why younger generations need critical thinking, fact-checking and media verification to stay safe online. World Economic

Forum. <https://www.weforum.org/stories/2024/10/making-the-internet-safer-for-younger-generations/>

9. Reuters Institute & Oxford University. (2024). Digital News Report 2024.
10. UNESCO. (2024). Global Media and Information Literacy Week.
11. InformaGiovani ETS. (2024). Voyaga etmaganlarni himoya qilish uchun media va raqamli savodxonlik. <https://www.informa-giovani.net/uz/alfabetizzazione-mediatica-e-digitale-a-tutela-dei-minori-bando-per-imprese-e-non-profit/>
12. Twenge, J.M., et al. (2020). The Journal of Adolescence meta-analysis.
13. Pew Research Center. (2022). Social Media and Youth Report.
14. UNICEF. (2022). Cyberbullying and Youth Safety Report.
15. Buckingham, D. (2019). Media literacy education: A global perspective. UNESCO Publishing.
16. JO'rayev, R.X. (2024). Raqamli ta'lim muhitida o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish. Pedagogik mahorat jurnali, 5(2), 78-85.
17. Karimov, U.X. (2024). O'quvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirishda media-savodxonlikning o'rni. Zamonaviy ta'lim jurnali, 3(135), 45-52.
18. Qodirova, Z.Z. (2024). O'smirlarda axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish. Toshkent: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 142 b.
19. Yakubov, M.S. (2025). Raqamli pedagogika asoslari. Toshkent: «Innovatsion rivojlanish» nashriyoti, 256 b.
20. Azizxo'jayeva, N.N. (2024). O'zbekistonda raqamli ta'limning rivojlanish tendensiyalari. Uzluksiz ta'lim jurnali, 3(87), 34-41.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA MULOQOT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Valijonov Ilhomjon Xolmatjon o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti

Intellectual fanlar va axborot texnologiyalari kafedrası o'qituvchi

G-mail: ilhomjonvalijonov97@gmail.com, +99899 862-77-88

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarda muloqot kompetensiyasini rivojlantirish masalasining nazariy-pedagogik asoslari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi muloqot kompetensiyasining mazmuni, tarkibiy tuzilmasi hamda uning pedagogik faoliyat samaradorligiga ta'sirini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, taqqoslash, umumlashtirish hamda tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Natijada muloqot kompetensiyasining motivatsion, kognitiv, amaliy-operatsion va refleksiv komponentlardan iborat ekanligi asoslab berildi hamda ularning o'zaro uzviy bog'liqligi yoritildi. Shuningdek, muloqot kompetensiyasini rivojlantirishda kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga yo'naltirilgan va integrativ yondashuvlarning metodologik imkoniyatlari aniqlashtirildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarda muloqot kompetensiyasini samarali rivojlantirish uchun kommunikativ ta'lim muhitini yaratish, interaktiv metodlardan foydalanish, refleksiv faoliyatni tashkil etish hamda zamonaviy elektron ta'lim resurslarini qo'llash muhim ahamiyatga ega. Xulosa sifatida, muloqot kompetensiyasi pedagogik faoliyatning samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Kalit so'zlar: muloqot kompetensiyasi, kommunikativ kompetensiya, bo'lajak o'qituvchi, pedagogik muloqot, kasbiy kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, nutq madaniyati, refleksiya, pedagogik faoliyat, ta'lim muhiti.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация. В данной статье комплексно анализируются теоретико-педагогические основы развития коммуникативной компетенции у будущих учителей. Основная цель исследования заключается в определении содержания, структуры коммуникативной компетенции и её влияния на эффективность педагогической деятельности. В ходе исследования использованы методы теоретического анализа, сравнения, обобщения и системного подхода. В результате обосновано, что коммуникативная компетенция включает мотивационный, когнитивный, операционально-деятельностный и рефлексивный компоненты, а также раскрыта их взаимосвязь. Кроме того, определены методологические возможности компетентностного, личностно-ориентированного, деятельностного и интегративного подходов в развитии коммуникативной компетенции. Результаты исследования показывают, что для эффективного формирования коммуникативной компетенции у будущих учителей необходимо создание коммуникативной

образовательной среды, применение интерактивных методов, организация рефлексивной деятельности и использование современных электронных образовательных ресурсов. В заключение обосновано, что коммуникативная компетенция является одним из ключевых факторов обеспечения эффективности педагогической деятельности.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, коммуникативная деятельность, будущий учитель, педагогическое общение, профессиональная компетенция, компетентностный подход, культура речи, рефлексия, педагогическая деятельность, образовательная среда.

THEORETICAL AND PEDAGOGICAL BASIS OF DEVELOPING COMMUNICATION COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS

Abstract. This article comprehensively analyzes the theoretical and pedagogical foundations of developing communicative competence in future teachers. The main objective of the study is to determine the content, structure, and impact of communicative competence on the effectiveness of pedagogical activity. The research employs methods such as theoretical analysis, comparison, generalization, and a systematic approach. The results show that communicative competence consists of motivational, cognitive, operational, and reflective components, and their interrelation is substantiated. Furthermore, the methodological potential of competency-based, personality-oriented, activity-based, and integrative approaches in developing communicative competence is identified. The findings indicate that the effective development of communicative competence in future teachers requires the creation of a communicative educational environment, the use of interactive teaching methods, the organization of reflective activities, and the application of modern electronic educational resources. In conclusion, communicative competence is substantiated as one of the key factors ensuring the effectiveness of pedagogical activity.

Keywords: communicative competence, communication competence, future teacher, pedagogical communication, professional competence, competency-based approach, speech culture, reflection, pedagogical activity, educational environment

KIRISH

Hozirgi davrda ta'lim tizimining tubdan yangilanishi, pedagogik jarayonning raqamlashtirilishi hamda innovatsion ta'lim texnologiyalarining keng joriy etilishi o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablarni sezilarli darajada oshirmoqda. Zamonaviy o'qituvchi faqatgina o'z fanini chuqur biluvchi mutaxassis bo'lishi bilan cheklanmay, balki ta'lim oluvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish, ijtimoiy-psixologik muhitni boshqarish, o'quvchilarni motivatsiyalash, hamkorlikka asoslangan ta'limni tashkil etish hamda tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish qobiliyatiga ega bo'lishi zarur. Ayniqsa, ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi kommunikativ hamkorlikning

to'g'ri yo'lga qo'yilishi o'quv jarayonining natijadorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, u insonlar bilan doimiy aloqada bo'lishni, muloqot jarayonida o'zaro ta'sir va hamkorlikni talab etadi. Shu sababli muloqot kompetensiyasi bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligida markaziy o'rin tutadi. O'qituvchining kommunikativ madaniyati, nutqiy mahorati, empatiyasi, tinglash qobiliyati hamda konflikt vaziyatlarni boshqarish ko'nikmalari uning pedagogik muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy shartlardan hisoblanadi. Bugungi kunda kompetensiyaviy yondashuv ta'lim tizimining asosiy konseptual yo'nalishiga aylanganligi sababli bo'lajak o'qituvchilarda muloqot kompetensiyasini rivojlantirish masalasi ilmiy tadqiqotlarda dolzarb muammo sifatida e'tirof etilmoqda. Chunki muloqot kompetensiyasi nafaqat pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishning vositasi, balki o'qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishini ta'minlovchi omil hamdir. Mazkur maqolaning maqsadi bo'lajak o'qituvchilarda muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini yoritish, uning mazmuni, tarkibiy tuzilmasi hamda shakllanishiga xizmat qiluvchi metodologik yondashuvlarni tahlil qilishdan iborat..

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Pedagogika va psixologiya fanlarida "muloqot" tushunchasi shaxslararo munosabatlarning asosiy mexanizmi sifatida talqin qilinadi. Muloqot insonning ijtimoiy faoliyatini ta'minlovchi jarayon bo'lib, u orqali axborot almashish, fikr bildirish, hissiyotlarni ifodalash, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish va hamkorlikni tashkil etish amalga oshiriladi. Shundan kelib chiqib, pedagogik muloqot o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida bilim va tajriba almashinuvi, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish, o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash jarayonini o'z ichiga oladi. Kompetensiya tushunchasi esa shaxsning muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishga tayyorligi, bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarning integratsiyasi sifatida qaraladi.

Demak, muloqot kompetensiyasi shaxsning turli kommunikativ vaziyatlarda o'zini erkin tutishi, samarali muloqot olib borishi, muloqot jarayonini boshqarishi va

hamkorlikka erishishi bilan tavsiflanadi. Mazkur tadqiqotda nazariy tahlil, taqqoslash, umumlashtirish hamda tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligida muloqot kompetensiyasi muhim integrativ sifat sifatida namoyon bo'lib, u pedagogik faoliyatning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Mazkur kompetensiya o'qituvchining o'quvchilar bilan samarali o'zaro hamkorlikni yo'lga qo'yishi, ta'lim jarayonida ta'sirchan nutqdan foydalanishi, ta'lim oluvchilarning o'quv motivatsiyasini shakllantirishi hamda jamoaviy faoliyatni boshqarish qobiliyatida o'z ifodasini topadi. Shu bilan birga, pedagogik nizolarni oldini olish va ularni konstruktiv hal etish jarayonida ham muloqot kompetensiyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Muloqot kompetensiyasi murakkab psixologik-pedagogik hodisa sifatida ko'p komponentli tuzilishga ega bo'lib, ilmiy tadqiqotlarda uning quyidagi asosiy tarkibiy qismlari ajratib ko'rsatiladi.

Birinchidan, motivatsion komponent bo'lajak o'qituvchining kommunikativ faoliyatga bo'lgan ehtiyoji, muloqot jarayoniga nisbatan ijobiy munosabati hamda hamkorlikka tayyorligi bilan tavsiflanadi. Ushbu komponentning rivojlanganligi pedagogning ta'lim jarayonida faolligini ta'minlaydi, o'quvchilar bilan samarali aloqalarni shakllantirishga xizmat qiladi va uning kasbiy o'zini rivojlantirishga bo'lgan intilishini kuchaytiradi.

Ikkinchidan, kognitiv komponent muloqotga oid nazariy bilimlar tizimini o'z ichiga oladi. Bu komponent doirasida pedagogik muloqot qonuniyatlari, nutq madaniyati va kommunikativ etika me'yorlari, shaxslararo munosabatlar psixologiyasi, konfliktologiya asoslari hamda kommunikativ strategiya va taktikalar haqidagi bilimlar muhim o'rin tutadi. Ushbu bilimlar bo'lajak o'qituvchiga muloqot jarayonini ongli va samarali tashkil etish imkonini beradi.

Uchinchidan, amaliy-operatsion komponent o'qituvchining muloqot jarayonida namoyon bo'ladigan amaliy ko'nikma va malakalar majmuasini ifodalaydi. Jumladan, fikrni aniq va ravon ifodalash, faol tinglash, suhbatdoshni to'g'ri anglash, savol-javob texnikasidan samarali foydalanish, o'quvchilarni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash, shuningdek, verbal va nonverbal vositalarni

uyg'un qo'llash ushbu komponentning asosiy ko'rsatkichlari hisoblanadi. Bundan tashqari, jamoa bilan ishlash va liderlik qobiliyatlari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

To'rtinchidan, reflektiv komponent pedagogning o'z kommunikativ faoliyatini tahlil qilish, mavjud kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish, shuningdek, o'zining kommunikativ tajribasini takomillashtirish qobiliyatini aks ettiradi. Refleksiya pedagogik mahoratning muhim ko'rsatkichi bo'lib, u o'qituvchining kasbiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Mazkur komponentlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularning birligi bo'lajak o'qituvchining muloqot kompetensiyasini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Muloqot kompetensiyasining pedagogik faoliyatdagi funksiyalari ham ko'p qirrali xarakterga ega. Jumladan, axborot funksiyasi orqali bilim va ma'lumotlar uzatiladi, tarbiyaviy funksiyasi shaxsiy sifatlarning shakllanishiga xizmat qiladi, motivatsion funksiyasi ta'lim oluvchilarni rag'batlantiradi, regulativ funksiyasi pedagogik jarayonni boshqarishni ta'minlaydi, emotsional-psixologik funksiyasi esa ijobiy psixologik muhitni yaratishga xizmat qiladi. Muloqot kompetensiyasini shakllantirishda turli metodologik yondashuvlar muhim o'rin tutadi. Xususan, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv, integrativ hamda sistemali yondashuvlar mazkur jarayonning nazariy va amaliy asoslarini belgilaydi. Shuningdek, mazkur kompetensiyani samarali shakllantirish uchun muayyan pedagogik shart-sharoitlarni yaratish zarur. Bular qatoriga kommunikativ yo'naltirilgan ta'lim muhitini tashkil etish, interaktiv metodlardan keng foydalanish, pedagogik amaliyotni kommunikativ faoliyat bilan boyitish, reflektiv faoliyatni yo'lga qo'yish hamda zamonaviy elektron ta'lim resurslaridan samarali foydalanish kiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilarda muloqot kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta'limning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Muloqot kompetensiyasi o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tarkibida integrativ sifat bo'lib, motivatsion, kognitiv, amaliy-operatsion hamda reflektiv komponentlarning uyg'unlashuvi asosida shakllanadi. Mazkur kompetensiyaning

rivojlanganligi o'qituvchining pedagogik jarayonda samarali faoliyat yuritishiga, o'quvchilar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yishiga, konfliktli vaziyatlarni boshqarishiga va ijobiy ta'lim muhitini yaratishiga xizmat qiladi. Muloqot kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga yo'naltirilgan, integrativ va sistemali yondashuvlarga asoslanishi lozim. Shuningdek, kommunikativ ta'lim muhitini yaratish, interaktiv metodlarni qo'llash, pedagogik amaliyotni kommunikativ tajriba bilan boyitish, refleksiv tahlilni yo'lga qo'yish hamda elektron ta'lim resurslaridan samarali foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning muhim pedagogik shart-sharoitlari sifatida e'tirof etiladi. Kelgusida mazkur yo'nalishda ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish, elektron ta'lim resurslari asosida muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning metodik modelini ishlab chiqish va uni tajriba-sinovdan o'tkazish ilmiy-amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullayeva Sh.A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 256 b.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – Москва: Аспект Пресс, 2000. – 376 с.
3. To'xtamurodov A. Theoretical and methodological foundations of preparing informatics teachers for ergonomic activities. – International Journal, 2024. – Vol. 4(10). – P. 205–211.
4. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. – New Jersey: Prentice Hall, 1986. – 617 p.
5. Бодалев А.А. Личность и общение. – Москва: Педагогика, 1983. – 272 с.
6. Egamberdiyeva N.M. Pedagogik kompetensiya va innovatsion faoliyat. – Toshkent: Fan, 2018. – 240 b.
7. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. – Brussels: European Commission, 2020. – 32 p.
8. Goleman D. Emotional Intelligence. – New York: Bantam Books, 2006. – 352 p.
9. Hasanboyeva O.U. Pedagogika: darslik. – Toshkent: Fan, 2010. – 320 b.
10. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. – London: Routledge, 2009. – 378 p.

BO'LAJAK MUTAXASSISLARNING KASBIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA RAQAMLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH TAMOYILLARI

Nurulloyev Firuz No'monjonovich

Buxoro davlat universiteti

*Axborot tizimlari va raqamli texnologiyalar
kafedrası doktoranti (DSc), p.f.f.d. (PhD), dotsent*

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning asosiy tamoyillari tahlil qilingan. Raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta'lim muassasalarida kadrlar tayyorlash jarayoniga yangicha yondashuvlarni joriy etish zaruriyati asoslab berilgan. Maqolada didaktik, texnologik va tashkiliy tamoyillar tizimi yoritilgan hamda ularning o'zaro bog'liqligi pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim texnologiyalari, kasbiy tayyorgarlik, didaktik tamoyillar, raqamli kompetensiya, oliy ta'lim, ta'limni raqamlashtirish.

ПРИНЦИПЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВЕРШЕНСТВЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация: В данной статье анализируются основные принципы использования цифровых образовательных технологий в совершенствовании профессиональной подготовки будущих специалистов. Обосновывается необходимость внедрения новых подходов к процессу подготовки кадров в высших учебных заведениях в контексте цифровой трансформации. В статье рассматривается система дидактических, технологических и организационных принципов и анализируется их взаимосвязь с педагогической точки зрения. Также показаны возможности развития профессиональных компетенций будущих специалистов посредством использования цифровых технологий.

Ключевые слова: цифровые образовательные технологии, профессиональная подготовка, дидактические принципы, цифровая компетентность, высшее образование, цифровизация образования.

PRINCIPLES OF USING DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS

Annotation: This article analyzes the main principles of using digital educational technologies in improving the professional training of future specialists. The need to introduce

new approaches to the process of training personnel in higher educational institutions in the context of digital transformation is justified. The article covers the system of didactic, technological and organizational principles and analyzes their interrelation from a pedagogical perspective. It also shows the possibilities of developing the professional competencies of future specialists through the use of digital technologies.

Keywords: digital educational technologies, professional training, didactic principles, digital competence, higher education, digitalization of education.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatning jadal sur'atlar bilan rivojlanishi, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarining raqamli transformatsiyasi oliy ta'lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo'ymoqda. Bugungi kunda mehnat bozori nafaqat chuqur kasbiy bilimlarga ega, balki raqamli texnologiyalarni o'z faoliyatida samarali qo'llay oladigan, o'zgaruvchan sharoitlarga tez moslasha oladigan mutaxassislarni talab qilmoqda. O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini rivojlantirish, xususan, oliy ta'limni modernizatsiya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda qabul qilingan "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi va Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish, elektron ta'lim resurslari bazasini kengaytirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish kabi vazifalar belgilangan.

Bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning nazariy-metodologik asoslarini, xususan, tamoyillar tizimini ilmiy jihatdan asoslab berish muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli ta'lim texnologiyalari vositasida ta'lim jarayonini tashkil etish o'ziga xos qonuniyatlar va tamoyillarga asoslanadi. Ushbu tamoyillarni aniq belgilash va ularga amal qilish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim shartidir.

Maqolaning maqsadi — bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning asosiy tamoyillarini tizimlashtirish va ularning mazmun-mohiyatini ochib berish.

Tadqiqot vazifalari sifatida raqamli ta'lim texnologiyalarining kasbiy tayyorgarlik jarayonidagi o'рни va ahamiyatini tahlil qilish, raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning didaktik tamoyillarini aniqlashtirish, texnologik

va tashkiliy tamoyillar tizimini ishlab chiqish hamda tamoyillar asosida ta'lim jarayonini tashkil etishning metodik jihatlarini yoritishdan iborat.

METODLAR

Tadqiqot jarayonida bir qator nazariy va empirik metodlardan foydalanildi. **Nazariy metodlar** sifatida: pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni tahlil qilish, o'rganilayotgan muammo bo'yicha ilmiy konsepsiyalarni taqqoslash, umumlashtirish va tizimlashtirish usullari qo'llanildi. Xususan, raqamli ta'lim texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari, ularning kasbiy tayyorgarlik jarayoniga ta'siri bo'yicha turli ilmiy yondashuvlar o'rganildi.

Empirik metodlar doirasida: oliy ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalarni qo'llash tajribasini kuzatish, pedagogik faoliyat tahlili, professor-o'qituvchilar va talabalar bilan suhbatlar o'tkazildi. Shuningdek, raqamli ta'lim texnologiyalari joriy etilgan o'quv mashg'ulotlarining samaradorligi monitoring qilindi.

Tadqiqot davomida raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish tamoyillarini aniqlash va tizimlashtirishda tizimli yondashuv asos qilib olindi. Bu yondashuv tamoyillarni bir-biri bilan bog'liq holda, yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqish imkonini berdi. Shuningdek, kompetensiyaviy **yondashuv** asosida bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning natijaviylik jihatlarini baholandi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijasida bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish tamoyillari uch asosiy guruhga ajratilgan holda tizimlashtirildi: didaktik tamoyillar, texnologik tamoyillar va tashkiliy tamoyillar.

Didaktik tamoyillar:

1. Raqamli ta'lim muhitining ochiqligi va moslashuvchanligi tamoyili. Ushbu tamoyil ta'lim jarayonining har bir ishtirokchisi uchun raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatining tengligini, ta'lim mazmuni va texnologiyalarining talabaning individual xususiyatlariga moslashuvchanligini nazarda tutadi. Zamonaviy raqamli platformalar har bir talabaning bilim darajasi, qiziqishlari va

o'qish tezligiga moslashtirilgan individual ta'lim trayektoriyalarini yaratish imkonini beradi.

2. Interaktivlik va hamkorlikda o'qitish tamoyili. Mazkur tamoyil ta'lim jarayonida ishtirokchilarning o'zaro faol mulohazasini, birgalikda bilimlarni o'zlashtirish va muammolarni hal qilishni taqozo etadi. Raqamli texnologiyalar vositasida talabalar nafaqat o'qituvchi bilan, balki bir-birlari bilan ham doimiy interaktiv aloqada bo'lish, virtual guruhlarda hamkorlikda loyihalarni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

3. Vizualizatsiya va ko'rgazmalilik tamoyili. Raqamli ta'lim texnologiyalari murakkab kasbiy tushunchalar, jarayonlar va hodisalarni vizual modellashtirish, 3D-formatda namoyish etish imkonini beradi. Bu esa o'quv materialini yanada tushunarli va esda qolarli qiladi, abstrakt tushunchalarni konkret obrazlar orqali idrok etishga yordam beradi.

4. Muammoli va izlanishga yo'naltirilganlik tamoyili. Raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarni mustaqil izlanishga, muammoli vaziyatlarni tahlil qilishga, turli ma'lumot manbalari bilan ishlashga undashi lozim. Virtual laboratoriyalar, simulyatorlar va modellashtirish dasturlari talabalarga real kasbiy vaziyatlarni modellashtirish va ularda mustaqil qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Texnologik tamoyillar:

1. Multimedia va gipermediadan foydalanish tamoyili. Ta'lim jarayonida turli formatdagi (matn, grafika, audio, video, animatsiya) axborotlarni uyg'unlashtirish, ular o'rtasida giperbog'lanishlarni o'rnatish orqali o'quv materialining yaxlit va tizimli o'zlashtirilishiga erishiladi. Bu tamoyil talabalarning bilish faoliyatini faollashtiradi va axborotni qayta ishlash samaradorligini oshiradi.

2. Innovatsion va interaktiv texnologiyalar integratsiyasi tamoyili. Raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishda sun'iy intellekt, bulutli hisoblash, katta ma'lumotlar (Big Data), mobil texnologiyalar, virtual va kengaytirilgan reallik kabi innovatsion vositalarni o'quv jarayoniga tizimli integratsiya qilish nazarda tutiladi. Bu esa ta'lim mazmuni va metodlarini doimiy yangilab borish imkonini yaratadi.

3. Axborot xavfsizligi va ishonchlilik tamoyili. Raqamli ta'lim muhitida ishtirok etuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish, o'quv materiallarining ishonchliligi va sifatini kafolatlash, turli xavfli va zararli kontentlardan himoyalash muhim ahamiyat kasb etadi.

Tashkiliy tamoyillar:

1. Tizimlilik va uzviylik tamoyili. Raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ta'lim jarayonining barcha bosqichlari (ma'ruza, amaliy, laboratoriya mashg'ulotlari, mustaqil ta'lim, amaliyot va boshqalar)ni qamrab olishi, ular o'rtasida uzviy bog'liqlikni ta'minlashi lozim.

2. Moslashuvchanlik va individuallashtirish tamoyili. Ta'lim jarayoni har bir talabaning ehtiyojlari, qobiliyatlari va o'zlashtirish sur'atiga mos ravishda tashkil etilishi kerak. Raqamli texnologiyalar vositasida talabalar uchun moslashuvchan o'quv rejalari, individual topshiriqlar tizimi va shaxsiy ta'lim trayektoriyalari yaratish imkoniyati kengayadi.

3. Monitoring va baholashning ochiqligi tamoyili. Talabalar bilimini baholash jarayoni shaffof, ochiq va tushunarli bo'lishi, baholash mezonlari aniq belgilangan bo'lishi lozim. Raqamli platformalar bilimlarni ob'ektiv va tezkor baholash, natijalarni tahlil qilish va talabalarga o'z vaqtida feedback berish imkonini yaratadi.

4. Uzluksiz rivojlanish va yangilanish tamoyili. Raqamli ta'lim texnologiyalari jadal sur'atlar bilan rivojlanayotganligi sababli, ulardan foydalanish tizimi ham doimiy takomillashtirib, yangilab borilishi zarur. Bu o'qituvchilarning raqamli kompetentligini oshirish, texnik bazani modernizatsiya qilish va yangi pedagogik yondashuvlarni joriy etishni taqozo etadi.

Quyidagi jadvalda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish tamoyillarining o'zaro bog'liqligi va ularning amaliy ahamiyati umumlashtirilgan:

Raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish tamoyillari tizimi

1-jadval

Tamoyil guruhi	Asosiy tamoyillar	Amaliy ahamiyati

Didaktik tamoyillar	Ochiqlik va moslashuvchanlik, interaktivlik, vizualizatsiya, muammoli yondashuv	Ta'lim mazmuni va metodlarini boyitish, o'quv faolligini oshirish
Texnologik tamoyillar	Multimedia integratsiyasi, innovatsion vositalar, axborot xavfsizligi	Zamonaviy texnologik imkoniyatlardan samarali foydalanish
Tashkiliy tamoyillar	Tizimlilik, moslashuvchanlik, ochiq monitoring, uzluksiz rivojlanish	Ta'lim jarayonini optimal tashkil etish, sifatni kafolatlash

MUNOZARA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish tamoyillarini to'g'ri belgilash va ularga amal qilish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Raqamli ta'lim texnologiyalari an'anaviy ta'lim metodlarini to'ldiribgina qolmay, balki ularni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'taradi.

Aniqlangan didaktik tamoyillar bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi jarayonida o'qitish mazmuni, shakl va metodlarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Xususan, raqamli ta'lim muhitining ochiqligi va moslashuvchanligi tamoyili asosida har bir talabaning ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish imkoniyati paydo bo'ladi. Bu esa ta'lim natijalarining yaxshilanishiga, talabalarining bilim olish motivatsiyasining oshishiga olib keladi.

Texnologik tamoyillar raqamli vositalardan samarali foydalanishning metodologik asosini belgilaydi. Multimedia va innovatsion texnologiyalardan foydalanish nafaqat ta'lim jarayonini boyitadi, balki talabalarining raqamli

kompetensiyalarini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Zamonaviy mutaxassis o'z kasbiy faoliyatida turli raqamli vositalarni qo'llay olishi, yangi texnologiyalarga tez moslasha olishi talab etiladi.

Tashkiliy tamoyillar esa raqamli ta'lim texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tizimli joriy etish va ulardan foydalanish samaradorligini ta'minlashga qaratilgan. Tizimlilik va uzviylik tamoyili asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning kasbiy tayyorgarligi sifatini kafolatlash imkonini beradi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish tamoyillari bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularni yaxlit tizim sifatida qo'llash ta'lim jarayonida yuqori samaraga erishish imkonini beradi. Masalan, didaktik tamoyillarni amalga oshirish tegishli texnologik vositalarni talab qiladi, texnologik yechimlar esa o'z navbatida tashkiliy mexanizmlar bilan ta'minlanishi zarur.

Raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish tamoyillarini amaliyotga joriy etishda quyidagi omillarni hisobga olish muhim:

- Professor-o'qituvchilarning raqamli kompetentligi darajasi;
- Ta'lim muassasasining moddiy-texnik bazasi;
- Talabalarning raqamli texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalari;
- Mavjud raqamli ta'lim resurslarining sifati va mazmuni .

Kelgusida olib boriladigan tadqiqotlarda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish tamoyillarining turli kasbiy yo'nalishlardagi mutaxassislarni tayyorlash jarayoniga xos jihatlarni o'rganish, shuningdek, har bir tamoyilning samaradorligini empirik baholash masalalariga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish tamoyillarini o'rganish bo'yicha olib borilgan tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish tamoyillari o'zaro bog'liq uch asosiy guruh — didaktik, texnologik va tashkiliy tamoyillar — majmuasidan iborat bo'lib, ular birgalikda yaxlit tizimni tashkil etadi.

2. Didaktik tamoyillar (ochiqlik va moslashuvchanlik, interaktivlik, vizualizatsiya, muammoli yondashuv) raqamli ta'lim muhitida o'qitish jarayonining mazmuniy-metodik asoslarini belgilaydi.

3. Texnologik tamoyillar (multimedia integratsiyasi, innovatsion vositalar, axborot xavfsizligi) zamonaviy raqamli vositalardan samarali foydalanish yo'nalishlarini ko'rsatadi.

4. Tashkiliy tamoyillar (tizimlilik, moslashuvchanlik, ochiq monitoring, uzluksiz rivojlanish) raqamli ta'lim texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tizimli joriy etish va ulardan foydalanish samaradorligini ta'minlash mexanizmlarini ochib beradi.

5. Raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish tamoyillariga amal qilish bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirish, ularning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish va mehnat bozori talablariga javob beradigan malakali kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot natijalaridan oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini tashkil etish, o'quv-metodik majmualarni ishlab chiqish, professor-o'qituvchilarning malakasini oshirish tizimida foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jo'rayev N.S. Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalarning ahamiyati // Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari: Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Qo'qon: Qo'qon DPI, 2024. – B. 3-4.
2. Abdullayev A.Q., Abdubannoyeva M.I. Improving the mobile methodological system of preparing future IT teachers for pedagogical activity // Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari: Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Qo'qon: Qo'qon DPI, 2024. – B. 7-9.
3. Marasulova Z.A., Eshnazarova M.Yu., Tolibjonova S.N. Pedagogning raqamli kompetentligi va raqamli kompetentlik modellari // Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari: Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Qo'qon: Qo'qon DPI, 2024. – B. 64-66.
4. Xasanov X.M., Abduraximova D.E., Akramova M.M., Axliddinova K.M. Ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llashning afzalliklari // Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari: Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Qo'qon: Qo'qon DPI, 2024. – B. 101-103.
5. Maxkamova D.X., Soliyev S.R. Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning muammolariga yechimlar // Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalardan

foydalanish istiqbollari: Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Qo‘qon: Qo‘qon DPI, 2024. – B. 136-138.

KOMPLEKS ANALIZ METODLARI YORDAMIDA YIG'INDI VA KO'PAYTMALARNI HISOBLASH

¹*Shodmonkulova Shaxnoza Mirvali qizi,*

²*Dodobayev Alijon Mamatkarimovich*

¹*Guliston davlat universiteti Matematika kafedrasi
katta o'qituvchisi, Guliston, O'zbekiston*

²*Toshkent kimyo-texnologiya instituti Yangiyer filiali
katta o'qituvchisi, Yangiyer, O'zbekiston*

e-mail: shodmukulovashaxnoza@gmail.com

Annotatsiya: Ma'lumki, matematika kursidagi ba'zi muhim yig'indilarni oddiy usullarda hisoblash birmuncha qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Ammo, kompleks analiz usullaridan foydalangan holda bu yig'indilarni oson hisoblash mumkin. Ushbu maqolada ayrim yig'indilar va ko'paytmalarni kompleks analiz usullaridan foydalangan holda hisoblash amaliy jihatdan oson hal qilish mumkinligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: olimpiada masalalari, olimpiada, mantiqiy fikrlash, analitik geometriya, geometrik metod.

ВЫЧИСЛЕНИЕ СУММ И УМНОЖЕНИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МЕТОДОВ КОМПЛЕКСНОГО АНАЛИЗА

Абстрактный: Известно, что вычисление некоторых важных сумм в курсе математики с использованием простых методов может вызывать определенные трудности. Однако, используя методы комплексного анализа, эти суммы можно легко вычислить. В данной статье показано, что вычисление некоторых сумм и множителей с использованием методов комплексного анализа может быть легко решено на практике.

Ключевые слова: олимпиадные задачи, олимпиада, логическое мышление, аналитическая геометрия, геометрический метод.

CALCULATING SUM AND MULTIPLIES USING COMPLEX ANALYSIS METHODS

Annotation: It is known that calculating some important sums in the mathematics course using simple methods can cause some difficulties. However, using complex analysis methods, these sums can be easily calculated. This article shows that calculating some sums and multiplies using complex analysis methods can be practically easily solved.

Keywords: Olympiad problems, Olympiad, logical thinking, analytical geometry, geometric method.

KIRISH

Elementar algebra kursini o'rganish davomida sonlar sohasini kengaytira bordik. Butun musbat sonlar $\rightarrow$ butun musbat va manfiy sonlar $\rightarrow$ ratsional sonlar

→ ratsional va irratsional sonlardan iborat haqiqiy sonlar. O'rta maktab kursidan ham ma'lumki har qanday haqiqiy koeffitsiyentli kvadrat tenglama ham haqiqiy sonlar sohasida yechimga ega bo'lavermaydi. Shu sababli ham haqiqiy sonlar sistemasini kengaytirishga zarurat tug'iladi.

Har qanday haqiqiy koeffitsiyentli ko'phad haqiqiy sonlar sohasida ildizga ega bo'lavermasligi bu sonlar sistemasini kengaytirishga to'g'ri keladi. Kompleks sonlar to'plamining yopiqqligi ya'ni, har qanday darajasi birdan kichik bo'lmagan ko'phad, albatta, bitta kompleks ildizga ega bo'lishi bu to'plamni o'rganishimizga asos bo'ladi.

Ma'lumki, matematika kursidagi ba'zi muhim yig'indilarni oddiy usullarda hisoblash birmuncha qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Ammo, kompleks analiz usullaridan foydalangan holda bu yig'indilarni oson hisoblash mumkin.

TATQIQOTDA QO'LLANILGAN METODLAR

Ba'zi hisoblash murakkab bo'lgan yig'indi va ko'paytmalarning qiymatlarini kompleks analiz metodlaridan foydalangan holda hisoblash va oson hisoblashga qulaylik tug'diradigan yo'llarini topish masalasining o'rganilishi kompleks sonlar nazariyasining zamonaviy kontseptsiyalarini osonroq tushunishga yordam beradi va shuningdek, kompleks analizning tatbiqlari bobining rivojlanishiga asos bo'ladi hamda haqiqiy analizning ba'zi masalalarini hal qilish usullarini yanada ko'paytiradi.

Mazkur ishda kompleks sonlar xossalaridan foydalanib, Muavr va N'yuton formulalarini qo'llash natijasida isbotlash mumkin bo'lgan ba'zi bir ayniyatlar keltirilgan va kompleks sonlarning yig'indi ko'paytmalarni hisoblashdagi tatbiqlari ko'rsatilgan.

OLINGAN NATIJALAR VA ULARNING TAHLILI

1. Kompleks sonlar yordamida ayniyatlarni isbotlash.

1. Trigonometrik ko'rinishda berilgan kompleks sonni darajaga ko'tarishning ushbu

$$[r(\cos \varphi + i \sin \varphi)]^n = r^n (\cos n\varphi + i \sin n\varphi) \quad (1)$$

formulasida $r = 1$ deb olsak, u holda Muavr formulasining xususiy holi, ya'ni

$$(\cos \varphi + i \sin \varphi)^n = \cos n\varphi + i \sin n\varphi \quad (*)$$

tenglikni hosil qilamiz. Bu formulaning chap tomonidagi qavsni N'yuton binomi formulasi bo'yicha ochib chiqib, so'ngra $i^2 = -1$, $i^3 = -i$, $i^4 = 1$ va umuman ixtiyoriy musbat butun k son uchun

$$i^{4k} = 1, i^{4k+1} = i, i^{4k+2} = -1, i^{4k+3} = -i \quad (2)$$

ekanligini hisobga olsak va (*) tenglikning ikkala tomonidagi kompleks sonlarning haqiqiy va mavhum qismlarini tenglashtirib quyidagi formulalarni hosil qilamiz:

$$\cos n\varphi = \cos^n \varphi - C_n^2 \cos^{n-2} \varphi \sin^2 \varphi + C_n^4 \cos^{n-4} \varphi \sin^4 \varphi - \dots,$$

$$\sin n\varphi = C_n^1 \cos^{n-1} \varphi \sin \varphi - C_n^3 \cos^{n-3} \varphi \sin^3 \varphi + C_n^5 \cos^{n-5} \varphi \sin^5 \varphi - \dots$$

bu yerda $C_n^k = \frac{n(n-1)(n-2)\dots(n-k+1)}{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot \dots \cdot k}$.

Shunday qilib, biz karrali burchakning kosinus va sinuslarini oddiy burchak kosinus va sinuslari orqali ifodalovchi formulalarni hosil qildik. Xususiyl hollarni qaraylik.

$n = 2$ bo'lganda bizga elementar matematikadan ma'lum bo'lgan quyidagi formulalarni hosil qilamiz:

$$\cos 2\varphi = \cos^2 \varphi - \sin^2 \varphi,$$

$$\sin 2\varphi = 2 \sin \varphi \cdot \cos \varphi.$$

$n = 3$ bo'lganda esa quyidagi formulalarni hosil qilamiz:

$$\cos 3\varphi = \cos^3 \varphi - 3 \cos \varphi \sin^2 \varphi,$$

$$\sin 3\varphi = 3 \cos^2 \varphi \sin \varphi - \sin^3 \varphi.$$

2. $\sin^3 x$ ni birinchi darajali kosinus va sinuslarning karralisi orqali ifodalang.

Yechish. $\alpha = \cos x + i \sin x$ deb belgilash kiritaylik. U holda ushu belgilashdan

$$\begin{aligned} \alpha^{-1} &= \frac{1}{\alpha} = \frac{1}{\cos x + i \sin x} = \frac{\cos x - i \sin x}{(\cos x + i \sin x)(\cos x - i \sin x)} = \\ &= \frac{\cos x - i \sin x}{\cos^2 x + \sin^2 x} = \cos x - i \sin x. \end{aligned}$$

U holda

$$\alpha^k = (\cos x + i \sin x)^k = \cos kx + i \sin kx ,$$

$$\begin{aligned}\alpha^{-k} &= (\cos x + i \sin x)^{-k} = [(\cos x + i \sin x)^{-1}]^k = [\cos(-x) + i \sin(-x)]^k = \\ &= \cos(-kx) + i \sin(-kx) = \cos kx - i \sin kx .\end{aligned}$$

Shunday qilib,

$$\alpha^k = \cos kx + i \sin kx ,$$

$$\alpha^{-k} = \cos kx - i \sin kx .$$

Bu yerdan

$$\begin{aligned}\cos kx &= \frac{\alpha^k + \alpha^{-k}}{2}, \\ \sin kx &= \frac{\alpha^k - \alpha^{-k}}{2i}.\end{aligned}\tag{3}$$

formulalarni hosil qilamiz. Ushbu formulada $k = 1$ deb olsak, u holda

$$\begin{aligned}(\sin x)^3 &= \left(\frac{\alpha - \alpha^{-1}}{2i} \right)^3 = -\frac{1}{8i}(\alpha^3 - 3\alpha + 3\alpha^{-1} - \alpha^{-3}) = -\frac{1}{8i}[(\alpha^3 - \alpha^{-3}) - 3(\alpha - \alpha^{-1})] = \\ &= -\frac{1}{8i}[2i \sin 3x - 3 \cdot 2i \sin x] = \frac{1}{4}(3 \sin x - \sin 3x).\end{aligned}$$

Shunday qilib,

$$\sin^3 x = \frac{3 \sin x - \sin 3x}{4} .$$

3. $\cos^8 x$ ni birinchi darajali kosinus va sinuslarning karralisi orqali ifodalang.

Yechish. (3) tenglikda $k = 1$ deb quyidagi tenglikni hosil qilamiz:

$$\begin{aligned}(\cos x)^8 &= \left(\frac{\alpha + \alpha^{-1}}{2} \right)^8 = \frac{1}{256}(\alpha^8 + 8\alpha^6 + 28\alpha^4 + 56\alpha^2 + 70 + \\ &+ 56\alpha^{-2} + 28\alpha^{-4} + 8\alpha^{-6} + \alpha^{-8}) = \frac{1}{256}[(\alpha^8 + \alpha^{-8}) + 8(\alpha^6 + \alpha^{-6}) + \\ &+ 28(\alpha^4 + \alpha^{-4}) + 56(\alpha^2 + \alpha^{-2}) + 70] = \frac{1}{256}(2 \cos 8x + 16 \cos 6x + \\ &+ 56 \cos 4x + 112 \cos 2x + 70) = \frac{\cos 8x + 8 \cos 6x + 28 \cos 4x + 56 \cos 2x + 35}{128} .\end{aligned}$$

Demak,

$$\cos^8 x = \frac{\cos 8x + 8 \cos 6x + 28 \cos 4x + 56 \cos 2x + 35}{128}.$$

4. Ushbu

$$\delta = 1 - C_n^2 + C_n^4 - C_n^6 + C_n^8 - C_n^{10} + \dots$$

yig'indini hisoblang.

Yechish. $(1 + i)^n$ ni N'yuton formulasidan foydalanib yoyib yozamiz:

$$(1 + i)^n = 1 + C_n^1 \cdot i + C_n^2 \cdot i^2 + C_n^3 \cdot i^3 + \dots + C_n^{n-1} \cdot i^{n-1} + i^n$$

Bizga ma'lum (*) tengliklardan foydalanib ushbu tenglikni quyidagicha o'zgartiramiz:

$$(1 + i)^n = (1 - C_n^2 + C_n^4 - C_n^6 + C_n^8 - \dots) + i(C_n^1 - C_n^3 + C_n^5 - C_n^7 + \dots).$$

Ikkinchi tomondan,

$$1 + i = \sqrt{2} \left(\cos \frac{\pi}{4} + i \sin \frac{\pi}{4} \right)$$

ekanligini hisobga olsak, u holda

$$(1 + i)^n = 2^{\frac{n}{2}} \left(\cos \frac{n\pi}{4} + i \sin \frac{n\pi}{4} \right)$$

tenglikka kelimiz. Demak,

$$\delta = 1 - C_n^2 + C_n^4 - C_n^6 + C_n^8 - C_n^{10} + \dots = 2^{\frac{n}{2}} \cos \frac{n\pi}{4},$$

$$C_n^1 - C_n^3 + C_n^5 - C_n^7 + C_n^9 - \dots = 2^{\frac{n}{2}} \sin \frac{n\pi}{4},$$

tengliklarni hosil qilamiz. Xususan, $n = 14$ deb olsak, u holda

$$1 - C_{14}^2 + C_{14}^4 - C_{14}^6 + C_{14}^8 - C_{14}^{10} + C_{14}^{12} - C_{14}^{14} = 2^7 \cos \frac{14\pi}{4} = 0,$$

$$C_{14}^1 - C_{14}^3 + C_{14}^5 - C_{14}^7 + C_{14}^9 - C_{14}^{11} + C_{14}^{13} = 2^7 \sin \frac{14\pi}{4} = 128.$$

Umuman olganda,

$$\text{agar } n = 4m \text{ bo'lsa, u holda } \delta = (-1)^m 2^{2m},$$

agar $n = 4m+1$ bo'lsa, u holda $\delta = (-1)^m 2^{2m}$,

agar $n = 4m+3$ bo'lsa, u holda $\delta = (-1)^{m+1} 2^{2m+1}$,

agar $n = 4m+2$ bo'lsa, u holda $\delta = 0$.

5. $tg\ 6x$ ni $tg\ x$ orqali ifodalang.

Yechish. Ma'lumki,

$$tg\ 6x = \frac{\sin\ 6x}{\cos\ 6x}.$$

shu sababli avvalo $\sin\ 6x$ va $\cos\ 6x$ larni $\sin\ x$ va $\cos\ x$ lar orqali ifodasini topamiz:

$$\sin\ 6x = 6\cos^5 x \sin\ x - 20\cos^3 x \sin^3 x + 6\cos\ x \sin^5 x,$$

$$\cos\ 6x = \cos^6 x - 15\cos^4 x \sin^2 x + 15\cos^2 x \sin^4 x - \sin^6 x.$$

Bulardan,

$$\begin{aligned} tg\ 6x &= \frac{6\cos^5 x \sin\ x - 20\cos^3 x \sin^3 x + 6\cos\ x \sin^5 x}{\cos^6 x - 15\cos^4 x \sin^2 x + 15\cos^2 x \sin^4 x - \sin^6 x} = \\ &= \frac{6tgx - 20tg^3 x + 6tg^5 x}{1 - 15tg^2 x + 15tg^4 x - tg^6 x}. \end{aligned}$$

Ushbu oxirgi tenglikni hosil qilish uchun yuqoridagi kasrning surati va maxrajini $\cos^6 x$ ga bo'ldik.

6. Quyidagi tenglikni isbotlang.

$$\begin{aligned} 2\cos\ mx &= (2\cos\ x)^m - \frac{m}{1}(2\cos\ x)^{m-2} + \frac{m(m-3)}{1 \cdot 2}(2\cos\ x)^{m-4} - \dots + \\ &+ (-1)^p \frac{m(m-p-1)(m-p-2)\dots(m-2p+1)}{p!}(2\cos\ x)^{m-2p} + \dots \quad (4) \end{aligned}$$

Yechish.

$$C_{m-p}^p + C_{m-p-1}^{p-1} = \frac{(m-p)(m-p-1)(m-p-2)\dots(m-2p+1)}{p!} +$$

$$+ \frac{(m-p-1)(m-p-2)\dots(m-2p+1)}{(p-1)!} = \frac{m(m-p-1)(m-p-2)\dots(m-2p+1)}{p!}$$

bo'ladi.

$$2 \cos mx = S_m, \quad 2 \cos x = a$$

belgilash kiritamiz, u holda

$$S_m = a^m - ma^{m-2} + (C_{m-2}^2 + C_{m-3}^1)a^{m-4} - \dots - \\ - (-1)^p (C_{m-p}^p + C_{m-p-1}^{p-1})a^{m-2p} + \dots$$

tenglikni hosil qilamiz. Ko'rsatish qiyin emaski

$$2 \cos mx = 2 \cos x \cdot 2 \cos(m-1)x - 2 \cos(m-2)x,$$

yoki yuqoridagi belgilashimizga ko'ra

$$S_m = aS_{m-1} - S_{m-2}.$$

Ko'rish qiyin emaski,

$m = 1$ da isbotlanishi lozim bo'lgan tenglik o'rinli:

$$2 \cos x = 2 \cos x.$$

$m = 2$ bo'lsin, u holda

$$2 \cos 2x = (2 \cos x)^2 - \frac{2}{1}(2 \cos x)^0 = 4 \cos^2 x - 2$$

Bu esa bizga elementar matematikadan ma'lum bo'lgan ayniyatdir:

$$1 + \cos 2x = 2 \cos^2 x.$$

Faraz qilaylik,

$$S_{m-1} = a^{m-1} - (m-1)a^{m-3} + (C_{m-3}^2 + C_{m-4}^1)a^{m-5} - \dots - \\ - (-1)^p (C_{m-p-1}^p + C_{m-p-2}^{p-1})a^{m-2p-1} + \dots, \\ S_{m-2} = a^{m-2} - (m-2)a^{m-4} + (C_{m-4}^2 + C_{m-5}^1)a^{m-6} - \dots - \\ - (-1)^{p-1} (C_{m-p-1}^{p-1} + C_{m-p-2}^{p-1})a^{m-2p} + \dots$$

U holda

$$S_m = aS_{m-1} - S_{m-2} = a^m - ma^{m-2} + \dots +$$

$$+ (-1)^p (C_{m-p-1}^p + C_{m-p-2}^{p-1} + C_{m-p-1}^{p-1} + C_{m-p-2}^{p-2}) a^{m-2p} + \dots$$

Ushbu tenglikda ma'lum,

$$C_n^k = C_{n-1}^k + C_{n-1}^{k-1}$$

formulani qo'llab, isbotlanishi lozim bo'lgan (4) tenglikka kelamiz.

7. Quyidagi tenglikni isbotlang.

$$\cos \frac{\pi}{11} + \cos \frac{3\pi}{11} + \cos \frac{5\pi}{11} + \cos \frac{7\pi}{11} + \cos \frac{9\pi}{11} = \frac{1}{2}.$$

Isboti.

$$S = \cos \frac{\pi}{11} + \cos \frac{3\pi}{11} + \cos \frac{5\pi}{11} + \cos \frac{7\pi}{11} + \cos \frac{9\pi}{11},$$

$$T = \sin \frac{\pi}{11} + \sin \frac{3\pi}{11} + \sin \frac{5\pi}{11} + \sin \frac{7\pi}{11} + \sin \frac{9\pi}{11},$$

deb belgilash kiritib, $V = S + Ti$ ifodani qaraylik.

$$\alpha = \cos \frac{\pi}{11} + i \sin \frac{\pi}{11} \text{ deb olsak, u holda}$$

$$V = S + Ti = \alpha + \alpha^3 + \alpha^5 + \alpha^7 + \alpha^9 = \frac{\alpha^{11} - \alpha}{\alpha^2 - 1} =$$

$$= \frac{\alpha(\alpha^{10} - 1)}{\alpha(\alpha - \alpha^{-1})} = \frac{\alpha^{10} - 1}{\alpha - \alpha^{-1}} = \frac{\alpha^5(\alpha^5 - \alpha^{-5})}{\alpha - \alpha^{-1}}.$$

Ushbu ifodada

$$\alpha^5 = \cos \frac{5\pi}{11} + i \sin \frac{5\pi}{11}, \quad \alpha^{-5} = \cos \frac{5\pi}{11} - i \sin \frac{5\pi}{11}$$

tenglilardan foydalansak, u holda

$$V = S + Ti = \frac{\alpha^5(\alpha^5 - \alpha^{-5})}{\alpha - \alpha^{-1}} = \frac{(\cos \frac{5\pi}{11} + i \sin \frac{5\pi}{11}) \cdot 2i \sin \frac{5\pi}{11}}{2i \sin \frac{\pi}{11}} =$$

$$= \frac{\cos \frac{5\pi}{11} \sin \frac{5\pi}{11}}{\sin \frac{\pi}{11}} + i \frac{\sin^2 \frac{5\pi}{11}}{\sin \frac{\pi}{11}} = \frac{\sin \frac{10\pi}{11}}{2 \sin \frac{\pi}{11}} + i \frac{\sin^2 \frac{5\pi}{11}}{\sin \frac{\pi}{11}}$$

Shunday qilib,

$$S = \frac{\sin \frac{5\pi}{11} \cos \frac{5\pi}{11}}{\sin \frac{\pi}{11}} = \frac{\sin \frac{10\pi}{11}}{2 \sin \frac{\pi}{11}} = \frac{\sin(\pi - \frac{\pi}{11})}{2 \sin \frac{\pi}{11}} = \frac{1}{2}.$$

Yuqoridagi isbotlanishi lozim bo'lgan tenglik isbotlandi.

8. Quyidagi ayniyatni isbotlang:

$$C_n^0 + C_n^3 + C_n^6 + \dots = \frac{1}{3} \left(2^n + 2 \cos \frac{n\pi}{3} \right).$$

Yechish. Ushbu ayniyatni qaraylik:

$$(1 + x)^n = C_n^0 + C_n^1 x + C_n^2 x^2 + C_n^3 x^3 + \dots + C_n^{n-1} x^{n-1} + C_n^n x^n.$$

Bu ayniyatga $x = 1, \varepsilon, \varepsilon^2$, bunda $\varepsilon^2 + \varepsilon + 1 = 0$, qiymatlarni navbat bilan qo'yamiz:

$$2^n = C_n^0 + C_n^1 + C_n^2 + C_n^3 + \dots,$$

$$(1 + \varepsilon)^n = C_n^0 + C_n^1 \varepsilon + C_n^2 \varepsilon^2 + C_n^3 \varepsilon^3 + \dots,$$

$$(1 + \varepsilon^2)^n = C_n^0 + C_n^1 \varepsilon^2 + C_n^3 \varepsilon^4 + C_n^5 \varepsilon^6 + \dots$$

Lekin, agar k soni 3 ga bo'linmasa, u holda $1 + \varepsilon^k + \varepsilon^{2k} = 0$ va agar k soni 3 ga bo'linsa, $1 + \varepsilon^k + \varepsilon^{2k} = 3$.

Demak,

$$2^n + (1 + \varepsilon)^n + (1 + \varepsilon^2)^n = 3 \{ C_n^0 + C_n^3 + C_n^6 + \dots \}.$$

Ma'lumki, ε uchun

$$\varepsilon = \cos \frac{2\pi}{3} + i \sin \frac{2\pi}{3}$$

qiymatni qabul qilishi mumkin, u holda

$$1 + \varepsilon = -\varepsilon^2 = -\cos \frac{4\pi}{3} - i \sin \frac{4\pi}{3} = \cos \frac{\pi}{3} + i \sin \frac{\pi}{3},$$

$$1 + \varepsilon^2 = -\varepsilon = -\cos \frac{2\pi}{3} - i \sin \frac{2\pi}{3} = \cos \frac{\pi}{3} - i \sin \frac{\pi}{3}.$$

Bundan esa

$$2^n + (1 + \varepsilon)^n + (1 + \varepsilon^2)^n = 2^n + 2 \cos \frac{n\pi}{3}.$$

Demak,

$$C_n^0 + C_n^3 + C_n^6 + \dots = \frac{1}{3} \left(2^n + 2 \cos \frac{n\pi}{3} \right).$$

9. Quyidagi tenglikni isbotlang.

$$2^{2m} \cos^{2m} \varphi = \sum_{\kappa=0}^{m-1} 2 C_{2m}^{\kappa} \cos 2(m-\kappa)\varphi + C_{2m}^m.$$

Isboti. Ma'lumki, $\cos \varphi = \frac{(\cos \varphi + i \sin \varphi) - (\cos \varphi - i \sin \varphi)}{2}.$

$\cos \varphi + i \sin \varphi = z$ bo'lsin. Unda $\cos \varphi - i \sin \varphi = z^{-1},$

$$\cos^{2m} \varphi = \left(\frac{z + z^{-1}}{2} \right)^{2m} = \frac{1}{2^{2m}} \sum_{\kappa=0}^{2m} C_{2m}^{\kappa} z^{-\kappa} z^{2m-\kappa} \Rightarrow$$

$$2^{2m} \cos^{2m} \varphi = \sum_{\kappa=0}^{m-1} C_{2m}^{\kappa} z^{2(m-\kappa)} + C_{2m}^m + \sum_{\kappa=m+1}^{2m} C_{2m}^{\kappa} z^{2(m-\kappa)}.$$

Ikkinchi yig'indida $m - k = -(m - k^1)$ almashtirish qilamiz, u holda:

$$\sum_{\kappa'=m-1}^0 C_{2m}^{2m-\kappa'} z^{-2(m-\kappa')} = \sum_{\kappa=0}^{m-1} C_{2m}^{\kappa} z^{-2(m-\kappa)}.$$

Natijada ushbu tenglikni hosil qilamiz:

$$2^{2m} \cos^{2m} \varphi = \sum_{\kappa=0}^{m-1} C_{2m}^{\kappa} (z^{2(m-\kappa)} + z^{-2(m-\kappa)}) + C_{2m}^m.$$

Biroq $z^{2(m-\kappa)} + z^{-2(m-\kappa)} = 2\cos 2(m-\kappa)$, u holda

$$2^{2m} \cos^{2m} \varphi = \sum_{\kappa=0}^{m-1} 2C_{2m}^{\kappa} \cos 2(m-\kappa)\varphi + C_{2m}^m.$$

10. Yig'indini toping.

$$S = \sin^2 x + \sin^2 3x + \sin^2 5x + \dots + \sin^2 (2n-1)x.$$

Yechish. Elementar matematika kursidan ma'lum bo'lgan

$$\sin^2 \alpha = \frac{1 - \cos 2\alpha}{2}$$

formuladan foydalanamiz. U holda

$$\begin{aligned} S &= \frac{1 - \cos 2x}{2} + \frac{1 - \cos 6x}{2} + \frac{1 - \cos 10x}{2} + \dots + \frac{1 - \cos[4n-2]x}{2} = \\ &= \frac{n}{2} - \frac{1}{2} [\cos 2x + \cos 6x + \cos 10x + \dots + \cos(4n-2)x] \end{aligned}$$

Endi

$$s = \cos 2x + \cos 6x + \cos 10x + \dots + \cos(4n-2)x,$$

$$t = \sin 2x + \sin 6x + \sin 10x + \dots + \sin(4n-2)x$$

yig'indilarni hisoblaylik.

$$\alpha = \cos 2x + i \sin 2x$$

deb belgilash kiritaylik, u holda

$$\begin{aligned} s + it &= \alpha + \alpha^3 + \dots + \alpha^{2n-1} = \frac{\alpha^{2n+1} - \alpha}{\alpha^2 - 1} = \frac{\alpha^n (\alpha^2 - \alpha^{-2n})}{\alpha^2 - 1} = \\ &= \frac{(\cos 2nx + i \sin 2nx) \cdot 2i \sin 2nx}{2i \sin 2x} = \frac{\cos 2nx \sin 2nx}{\sin 2x} + i \frac{\sin^2 2nx}{\sin 2x}. \end{aligned}$$

Demak,

$$S = \frac{n}{2} - \frac{1}{2} \cdot \frac{\cos 2nx \sin 2nx}{\sin 2x} = \frac{n}{2} - \frac{\sin 4nx}{4 \sin 2x}.$$

2. Kompleks sonlar yordamida yig'indilarni hisoblash.

1. Quyidagi yig'indini hisoblang.

$$S = 1 + a \cos x + a^2 \cos 2x + a^3 \cos 3x + \dots + a^k \cos kx.$$

Yechish.

$$T = a \sin x + a^2 \sin 2x + a^3 \sin 3x + \dots + a^k \sin kx$$

deb belgilash kiritaylik. U holda

$$S + Ti = 1 + a(\cos x + i \sin x) + a^2(\cos 2x + i \sin 2x) + \\ + a^3(\cos 3x + i \sin 3x) + \dots + a^k(\cos kx + i \sin kx)$$

bo'ladi. $\alpha = \cos x + i \sin x$ deb olsak, u holda

$$S + Ti = 1 + a\alpha + a^2\alpha^2 + a^3\alpha^3 + \dots + a^k\alpha^k = \frac{a^{k+1}\alpha^{k+1} - 1}{a\alpha - 1}.$$

S hosil qilingan yig'indining haqiqiy qismiga teng, shu sababli

$$S + Ti = \frac{a^{k+1}\alpha^{k+1} - 1}{a\alpha - 1} \cdot \frac{a\alpha^{-1} - 1}{a\alpha^{-1} - 1} = \frac{a^{k+2}\alpha^k - a^{k+1}\alpha^{k+1} + a\alpha^{-1} + 1}{a^2 - a(\alpha + \alpha^{-1}) + 1}.$$

Bu yerdan

$$S = \frac{a^{k+2} \cos kx - a^{k+1} \cos(k+1)x - a \cos x + 1}{a^2 - 2a \cos x + 1}.$$

2. Quyidagi tenglikni isbotlang.

$$\sin x + \sin 2x + \sin 3x + \dots + \sin nx = \frac{\sin \frac{n+1}{2}x \sin \frac{nx}{2}}{\sin \frac{x}{2}}.$$

Yechish.

$$T = \sin x + \sin 2x + \sin 3x + \dots + \sin nx,$$

$$S = \cos x + \cos 2x + \cos 3x + \dots + \cos nx,$$

$$\alpha = \cos \frac{x}{2} + i \sin \frac{x}{2},$$

bo'lsin. U holda

$$S + Ti = \alpha^2 + \alpha^4 + \alpha^6 + \dots + \alpha^{2n} = \alpha^2 \frac{\alpha^{2n} - 1}{\alpha^2 - 1} =$$

$$= \alpha^2 \frac{\alpha^n (\alpha^n - \alpha^{-n})}{\alpha (\alpha - \alpha^{-1})} = \left(\cos \frac{n+1}{2} x + i \sin \frac{n+1}{2} x \right) \frac{\sin \frac{n}{2} x}{\sin \frac{x}{2}}.$$

Bu yerdan quyidagi tengliklarni hosil qilamiz:

$$T = \sin x + \sin 2x + \sin 3x + \dots + \sin nx = \frac{\sin \frac{n+1}{2} x \sin \frac{nx}{2}}{\sin \frac{x}{2}},$$

$$S = \cos x + \cos 2x + \cos 3x + \dots + \cos nx = \frac{\cos \frac{n+1}{2} x \sin \frac{nx}{2}}{\sin \frac{x}{2}}.$$

3. Quyidagi limitni hisoblang.

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{2} \cos x + \frac{1}{4} \cos 2x + \dots + \frac{1}{2^n} \cos nx \right)$$

Yechish. 1-misolda $a = \frac{1}{2}$ deb olib, undan foydalanamiz.

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{2} \cos x + \frac{1}{4} \cos 2x + \dots + \frac{1}{2^n} \cos nx \right) =$$

$$= \lim_{n \rightarrow \infty} \left(\frac{\left(\frac{1}{2} \right)^{n+2} \cos nx - \left(\frac{1}{2} \right)^{n+1} \cos(n+1)x - \frac{1}{2} \cos x + 1}{\left(\frac{1}{2} \right)^2 - 2 \left(\frac{1}{2} \right) \cos x + 1} \right) =$$

$$= \frac{-\frac{1}{2} \cos x + 1}{\frac{1}{4} - \cos x + 1} = \frac{2(2 + \cos x)}{5 - 4 \cos x}$$

4. Quyidagi yig'indilarni hisoblang.

$$S = \cos a - \cos(a + h) + \cos(a + 2h) - \dots + (-1)^{n-1} \cos(a + (n-1)h),$$

$$T = \sin a - \sin(a + h) + \sin(a + 2h) - \dots + (-1)^{n-1} \sin(a + (n-1)h).$$

Yechish. Quyidagi belgilashlar kiritaylik.

$$\alpha = \cos a + i \sin a, \quad \beta = \cosh + i \sinh.$$

U holda

$$\alpha \cdot \beta = \cos(a + h) + i \sin(a + h),$$

$$\alpha \cdot \beta^2 = \cos(a + 2h) + i \sin(a + 2h),$$

.....

$$\alpha \cdot \beta^{n-1} = \cos(a + (n-1)h) + i \sin(a + (n-1)h).$$

Ushbu tengliklardan

$$V = S + iT = \alpha - \alpha\beta + \alpha\beta^2 - \dots + (-1)^{n-1} \alpha\beta^{n-1},$$

uni hisoblaylik. Bu hisoblashda geometrik progressiyaning hadlari yig'indisi formulasidan foydalanamiz.

$$V = \alpha(1 - \beta + \beta^2 - \beta^3 + \dots + (-1)^{n-1} \beta^{n-1}) = \alpha \cdot \frac{(-1)^n \beta^n - 1}{-\beta - 1} = \alpha \cdot \frac{(-1)^{n+1} \beta^n + 1}{\beta + 1}.$$

n – juft son bo'lsin. U holda

$$\begin{aligned} V &= \alpha \cdot \frac{-\beta^n + 1}{\beta + 1} = \alpha \cdot \frac{(-\beta^n + 1)(\beta - 1)}{\beta^2 - 1} = \alpha \cdot \frac{\beta^{\frac{n}{2}} (\beta^{\frac{n}{2}} - \beta^{-\frac{n}{2}})(1 - \beta)}{\beta(\beta - \beta^{-1})} = \\ &= \alpha \cdot \frac{(\beta^{\frac{n}{2}-1} - \beta^{\frac{n}{2}})(\beta^{\frac{n}{2}} - \beta^{-\frac{n}{2}})}{\beta - \beta^{-1}} = \frac{(\alpha\beta^{\frac{n}{2}-1} - \alpha\beta^{\frac{n}{2}})(\beta^{\frac{n}{2}} - \beta^{-\frac{n}{2}})}{\beta - \beta^{-1}} \end{aligned}$$

Endi α va β larni yuqorida belgilaganimizga asosan V ni ifodasiga qo'yaylik:

$$V = \frac{\left\{ \left[\cos\left(a + \left(\frac{n}{2} - 1\right)h\right) + i \sin\left(a + \left(\frac{n}{2} - 1\right)h\right) \right] - \left[\cos\left(a + \frac{n}{2}h\right) + i \sin\left(a + \frac{n}{2}h\right) \right] \right\} \cdot \sin \frac{n}{2}h}{\sin h}$$

Bu yerdan

$$\begin{aligned}
 S &= \frac{\left[\cos \left(a + \left(\frac{n}{2} - 1 \right) h \right) - \cos \left(a + \frac{n}{2} h \right) \right] \sin \frac{n}{2} h}{\sin h} = \\
 &= \frac{-2 \sin \left(a + \frac{n-1}{2} h \right) \sin \left(-\frac{h}{2} \right) \sin \frac{n}{2} h}{2 \sin \frac{h}{2} \cos \frac{h}{2}} = \frac{\sin \left(a + \frac{n-1}{2} h \right) \sin \frac{n}{2} h}{\cos \frac{h}{2}}. \\
 T &= \frac{-\left[\sin \left(a + \left(\frac{n}{2} - 1 \right) h \right) - \sin \left(a + \frac{n}{2} h \right) \right] \sin \frac{n}{2} h}{\sin h} = \\
 &= \frac{2 \cos \left(a + \frac{n-1}{2} h \right) \sin \frac{h}{2} \cdot \sin \frac{n}{2} h}{2 \sin \frac{h}{2} \cos \frac{h}{2}} = \frac{\cos \left(a + \frac{n-1}{2} h \right) \sin \frac{n}{2} h}{\cos \frac{h}{2}}.
 \end{aligned}$$

n – toq son bo'lsin. U holda

$$\begin{aligned}
 V &= \alpha \cdot \frac{-\beta^n - 1}{-\beta - 1} = \alpha \cdot \frac{(\beta^n + 1)(\beta - 1)}{\beta^2 - 1} = \alpha \cdot \frac{\beta^{\frac{n}{2}} (\beta^{\frac{n}{2}} + \beta^{-\frac{n}{2}})(\beta - 1)}{\beta(\beta - \beta^{-1})} = \\
 &= \alpha \cdot \frac{(\beta^{\frac{n}{2}} - \beta^{\frac{n}{2}-1})(\beta^{\frac{n}{2}} + \beta^{-\frac{n}{2}})}{\beta - \beta^{-1}} = \frac{(\alpha\beta^{\frac{n}{2}} - \alpha\beta^{\frac{n}{2}-1})(\beta^{\frac{n}{2}} + \beta^{-\frac{n}{2}})}{\beta - \beta^{-1}}
 \end{aligned}$$

α va β larni V ning ifodasiga qo'yaylik:

$$V = \frac{\left\{ \left[\cos \left(a + \frac{n}{2} h \right) + i \sin \left(a + \frac{n}{2} h \right) \right] - \left[\cos \left(a + \frac{n-2}{2} h \right) + i \sin \left(a + \frac{n-2}{2} h \right) \right] \right\} \cdot \cos \frac{n}{2} h}{i \sin h}$$

Bu yerdan

$$\begin{aligned}
 S &= \frac{\left[\sin \left(a + \frac{n}{2} h \right) - \sin \left(a + \frac{n-2}{2} h \right) \right] \cos \frac{n}{2} h}{\sin h} = \\
 &= \frac{2 \cos \left(a + \frac{n-1}{2} h \right) \sin \frac{h}{2} \cos \frac{n}{2} h}{2 \sin \frac{h}{2} \cos \frac{h}{2}} = \frac{\cos \left(a + \frac{n-1}{2} h \right) \cos \frac{n}{2} h}{\cos \frac{h}{2}}. \\
 T &= \frac{- \left[\cos \left(a + \frac{n}{2} h \right) - \cos \left(a + \frac{n-2}{2} h \right) \right] \cos \frac{n}{2} h}{\sin h} = \\
 &= \frac{2 \sin \left(a + \frac{n-1}{2} h \right) \sin \frac{h}{2} \cdot \cos \frac{n}{2} h}{2 \sin \frac{h}{2} \cos \frac{h}{2}} = \frac{\sin \left(a + \frac{n-1}{2} h \right) \cos \frac{n}{2} h}{\cos \frac{h}{2}}.
 \end{aligned}$$

Shundy qilib,

$$S = \frac{\sin \left(a + \frac{n-1}{2} h \right) \sin \frac{n}{2} h}{\cos \frac{h}{2}}, \quad n - \text{juft bo'lsa},$$

$$S = \frac{\cos \left(a + \frac{n-1}{2} h \right) \cos \frac{n}{2} h}{\cos \frac{h}{2}}, \quad n - \text{toq bo'lsa},$$

$$T = \frac{\cos \left(a + \frac{n-1}{2} h \right) \sin \frac{n}{2} h}{\cos \frac{h}{2}}, \quad n - \text{juft bo'lsa},$$

$$T = \frac{\sin \left(a + \frac{n-1}{2} h \right) \cos \frac{n}{2} h}{\cos \frac{h}{2}}, \quad n - \text{toq bo'lsa}.$$

5. Agar x absolyut qiymati jihatidan birdan kichik bo'lsa, u holda

$$a) S = \cos a + x \cos(a + b) + x^2 \cos(a + 2b) + \dots + x^n \cos(a + nb) + \dots$$

$$b) T = \sin a + x \sin(a + b) + x^2 \sin(a + 2b) + \dots + x^n \sin(a + nb) + \dots$$

qatorlar yaqinlashuvchi ekanligini va ularning yig'indisi mos ravishda

$$\frac{\cos a - x \cos(a - b)}{1 - 2x \cos b + x^2}, \quad \frac{\sin a - x \sin(a - b)}{1 - 2x \cos b + x^2}$$

teng ekanligini isbotlang.

Isboti.

$$S_k = \cos a + x \cos(a + b) + x^2 \cos(a + 2b) + \dots + x^k \cos(a + kb),$$

$$T_k = \sin a + x \sin(a + b) + x^2 \sin(a + 2b) + \dots + x^k \sin(a + kb),$$

deb belgilash kiritaylik. U holda

$$S_k + iT_k = (\cos a + i \sin a) + x[\cos(a + b) + i \sin(a + b)] + \\ + x^2[\cos(a + 2b) + i \sin(a + 2b)] + \dots + x^k[\cos(a + kb) + i \sin(a + kb)]$$

bo'ladi.

$$\alpha = \cos a + i \sin a, \quad \beta = \cos b + i \sin b$$

deb olsak, u holda

$$S_k + iT_k = \alpha(1 + x\beta + x^2\beta^2 + x^3\beta^3 + \dots + x^k\beta^k) = \\ = \frac{\alpha(x^{k+1}\beta^{k+1} - 1)}{x\beta - 1} \cdot \frac{x\beta^{-1} - 1}{x\beta^{-1} - 1} = \frac{\alpha(x^{k+2}\beta^k - x^{k+1}\beta^{k+1} + x\beta^{-1} + 1)}{x^2 - x(\beta + \beta^{-1}) + 1}$$

Demak,

$$S_k = \frac{x^{k+2} \cos(a + kb) - x^{k+1} \cos[a + (k + 1)b] - x \cos(a - b) + \cos a}{x^2 - 2x \cos b + 1}, \\ T_k = \frac{x^{k+2} \sin(a + kb) - x^{k+1} \sin[a + (k + 1)b] - x \sin(a - b) + \sin a}{x^2 - 2x \cos b + 1}.$$

Ushbu yig'indilarda $k \rightarrow \infty$ da limitga o'tsak, u holda $|x| < 1$ bo'lgani uchun

$$\lim_{k \rightarrow \infty} |x|^k = 0$$

bo'ladi. Shunday qilib,

$$S = \lim_{k \rightarrow \infty} S_k = \frac{\cos a - x \cos(a - b)}{1 - 2x \cos b + x^2},$$

$$T = \lim_{k \rightarrow \infty} T_k = \frac{\sin a - x \sin(a - b)}{1 - 2x \cos b + x^2}.$$

6. Quyidagi tengliklarni isbotlang.

$$\cos^2 x + \cos^2 2x + \cos^2 3x + \dots + \cos^2 nx = \frac{n}{2} + \frac{\cos(n+1)x \sin nx}{2 \sin x};$$

$$\sin^2 x + \sin^2 2x + \sin^2 3x + \dots + \sin^2 nx = \frac{n}{2} - \frac{\cos(n+1)x \sin nx}{2 \sin x}.$$

Isboti. 1-banddagi 10-misolga o'xshash $\cos^2 \alpha = \frac{1 + \cos 2\alpha}{2}$ va $\sin^2 \alpha = \frac{1 - \cos 2\alpha}{2}$

formulalardan foydalanamiz. U holda

$$\begin{aligned} \cos^2 x + \cos^2 2x + \dots + \cos^2 nx &= \frac{1 + \cos 2x}{2} + \frac{1 + \cos 4x}{2} + \dots + \frac{1 + \cos 2nx}{2} = \\ &= \frac{n}{2} + \frac{1}{2} [\cos 2x + \cos 4x + \dots + \cos 2nx]; \\ \sin^2 x + \sin^2 2x + \dots + \sin^2 nx &= \frac{1 - \cos 2x}{2} + \frac{1 - \cos 4x}{2} + \dots + \frac{1 - \cos 2nx}{2} = \\ &= \frac{n}{2} - \frac{1}{2} [\cos 2x + \cos 4x + \dots + \cos 2nx]. \end{aligned}$$

Endi

$$s = \cos 2x + \cos 4x + \dots + \cos 2nx, \quad t = \sin 2x + \sin 4x + \dots + \sin 2nx$$

yig'indilarni hisoblaylik.

$$\begin{aligned} s + it &= (\cos 2x + i \sin 2x) + (\cos 4x + i \sin 4x) + \dots + (\cos 2nx + i \sin 2nx) = \alpha^2 + \alpha^4 + \\ \dots + \alpha^{2n} &= \frac{\alpha^{2n+2} - \alpha^2}{\alpha^2 - 1} = \frac{\alpha^{n+1}(\alpha^n - \alpha^{-n})}{\alpha - \alpha^{-1}} = \frac{[\cos(n+1)x + i \sin(n+1)x] \cdot 2i \sin nx}{2i \sin x} = \\ &= \frac{\cos(n+1)x \sin nx}{\sin x} + i \frac{\sin(n+1)x \sin nx}{\sin x}. \end{aligned}$$

Ushbu tenglikdan esa isbotlanishi lozim bo'lgan tenglik kelib chiqadi:

$$\begin{aligned}\cos^2 x + \cos^2 2x + \dots + \cos^2 nx &= \frac{n}{2} + \frac{1}{2} [\cos 2x + \cos 4x + \dots + \cos 2nx] = \\ &= \frac{n}{2} + \frac{\cos(n+1)x \sin nx}{2 \sin x};\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\sin^2 x + \sin^2 2x + \dots + \sin^2 nx &= \frac{n}{2} - \frac{1}{2} [\cos 2x + \cos 4x + \dots + \cos 2nx] = \\ &= \frac{n}{2} - \frac{\cos(n+1)x \sin nx}{2 \sin x}.\end{aligned}$$

7. Yig'indilarni toping.

$$S = \cos^3 x + \cos^3 2x + \dots + \cos^3 nx, \quad T = \sin^3 x + \sin^3 2x + \dots + \sin^3 nx.$$

Yechish. Yuqorida isbotlangan

$$\cos^3 \alpha = \frac{3 \cos \alpha - \cos 3\alpha}{4}, \quad \sin^3 \alpha = \frac{3 \sin \alpha - \sin 3\alpha}{4}$$

tengliklardan foydalanamiz. U holda

$$S = \frac{1}{4} [3(\cos x + \cos 2x + \dots + \cos nx) + (\cos 3x + \cos 6x + \dots + \cos 3nx)];$$

$$T = \frac{1}{4} [3(\sin x + \sin 2x + \dots + \sin nx) - (\sin 3x + \sin 6x + \dots + \sin 3nx)].$$

Quyidagicha belgilashlar kiritaylik:

$$\alpha = \cos \frac{x}{2} + i \sin \frac{x}{2}, \quad \beta = \cos \frac{3x}{2} + i \sin \frac{3x}{2}.$$

U holda

$$\begin{aligned}S_1 + iT_1 &= (\cos x + i \sin x) + (\cos 2x + i \sin 2x) + \dots + (\cos nx + i \sin nx) = \alpha^2 + \alpha^4 + \\ &+ \dots + \alpha^{2n} = \frac{\alpha^{2n+2} - \alpha^2}{\alpha^2 - 1} = \frac{\alpha^{n+1}(\alpha^n - \alpha^{-n})}{\alpha - \alpha^{-1}} = \\ &= \frac{(\cos \frac{n+1}{2}x + i \sin \frac{n+1}{2}x) \cdot 2i \sin \frac{n}{2}x}{2i \sin \frac{x}{2}} = \frac{\cos \frac{n+1}{2}x \sin \frac{n}{2}x}{\sin \frac{x}{2}} + i \frac{\sin \frac{n+1}{2}x \sin \frac{n}{2}x}{\sin \frac{x}{2}},\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 S_2 + iT_2 &= (\cos 3x + i \sin 3x) + (\cos 6x + i \sin 6x) + \dots + (\cos 3nx + i \sin 3nx) = \\
 &= \beta^2 + \beta^4 + \dots + \beta^{2n} = \frac{\beta^{2n+2} - \beta^2}{\beta^2 - 1} = \frac{\beta^{n+1}(\beta^n - \beta^{-n})}{\beta - \beta^{-1}} = \\
 &= \frac{(\cos \frac{3(n+1)}{2}x + i \sin \frac{3(n+1)}{2}x) \cdot 2i \sin \frac{3n}{2}x}{2i \sin \frac{3x}{2}} = \\
 &= \frac{\cos \frac{3(n+1)}{2}x \sin \frac{3n}{2}x}{\sin \frac{3x}{2}} + i \frac{\sin \frac{3(n+1)}{2}x \sin \frac{3n}{2}x}{\sin \frac{3x}{2}},
 \end{aligned}$$

Demak,

$$\begin{aligned}
 S &= \frac{3 \cos \frac{n+1}{2}x \sin \frac{n}{2}x}{4 \sin \frac{x}{2}} + \frac{\cos \frac{3(n+1)}{2}x \sin \frac{3n}{2}x}{4 \sin \frac{3x}{2}}; \\
 T &= \frac{3 \sin \frac{n+1}{2}x \sin \frac{n}{2}x}{4 \sin \frac{x}{2}} - \frac{\sin \frac{3(n+1)}{2}x \sin \frac{3n}{2}x}{4 \sin \frac{3x}{2}}.
 \end{aligned}$$

8. Quyidagi tenglikni isbotlang:

$$\sin \frac{\pi}{2m} \cdot \sin \frac{2\pi}{2m} \cdot \dots \cdot \sin \frac{(m-1)\pi}{2m} = \frac{\sqrt{m}}{2^{m-1}}.$$

Yechish. Dastlab ishni $x^n - 1$ ni ko'paytuvchilarga ajratishdan boshlaymiz.

$n = 2m$ bo'lsa, u holda $x^n - 1 = 0$ tenglama ikkita haqiqiy ildizga: 1, -1 va $2m - 2$ kompleks ildizga ega bo'ladi.

Ko'rsatish mumkinki, $\varepsilon_\kappa = \cos \frac{2\pi\kappa}{2m} + i \sin \frac{2\pi\kappa}{2m}$ kompleks sonning

qo'shmasi

$$\varepsilon_{2m-\kappa} = \cos \frac{2(2m-\kappa)\pi}{2m} + i \sin \frac{2(2m-\kappa)\pi}{2m}$$

bo'ladi. Bundan quyidagi hosil bo'ladi:

$$x^{2m} - 1 = (x^2 - 1)(x - \varepsilon_1)(x - \overline{\varepsilon_1})(x - \varepsilon_2)(x - \overline{\varepsilon_2}) \dots (x - \varepsilon_{m-1})(x - \overline{\varepsilon_{m-1}})$$

$$x^{2m} - 1 = (x^2 - 1)(x^2 - (\varepsilon_1 + \overline{\varepsilon_1})x + 1) \dots (x^2 - (\varepsilon_{m-1} + \overline{\varepsilon_{m-1}})x + 1)$$

$$x^{2m} - 1 = (x^2 - 1) \prod_{\kappa=1}^{m-1} \left(x^2 - 2x \cos \frac{\kappa\pi}{m} + 1 \right).$$

Agar $n = 2m + 1$ bo'lsa, u holda yuqoridagi kabi quyidagi tenglikni hosil qilamiz:

$$x^{2m+1} - 1 = (x - 1) \prod_{\kappa=1}^m \left(x^2 - 2x \cos \frac{2\kappa\pi}{2m+1} + 1 \right).$$

Hosil bo'lgan tenglikni ushbu ko'rinishda yozamiz:

$$\frac{x^{2m} - 1}{x^2 - 1} = \prod_{\kappa=1}^{m-1} \left(x^2 - 2x \cos \frac{\kappa\pi}{m} + 1 \right).$$

Bu ifodada $x = 1$ desak, quyidagi tenglikni hosil qilamiz:

$$m = 2^{m-1} \prod_{\kappa=1}^{m-1} \left(1 - \cos \frac{\kappa\pi}{m} \right) \text{ yoki } m = 2^{2(m-1)} \prod_{\kappa=1}^{m-1} \sin^2 \frac{\kappa\pi}{2m},$$

va nihoyat,

$$\frac{\sqrt{m}}{2^{m-1}} = \prod_{\kappa=1}^{m-1} \sin \frac{\kappa\pi}{2m}.$$

9. Quyidagi tenglamani yeching

$$\cos \varphi + C_n^1 \cos(\varphi + \alpha)x + \dots + \cos(\varphi + n\alpha)x^n = 0$$

Yechish. Quyidagi yig'indilarni olaylik:

$$S = \cos \varphi + C_n^1 \cos(\varphi + \alpha)x + \dots + \cos(\varphi + n\alpha)x^n,$$

$$T = \sin \varphi + C_n^1 \sin(\varphi + \alpha)x + \dots + \sin(\varphi + n\alpha)x^n.$$

Unda

$$S + Ti = \mu(1 + \lambda x)^n \text{ va } S - Ti = \overline{\mu}(1 + \overline{\lambda}x)^n,$$

bu yerda $\lambda = \cos \alpha + i \sin \alpha$, $\mu = \cos \varphi + i \sin \varphi$.

Bu tengliklarni hadlab qo'shib, quyidagini hosil qilamiz:

$$2S = \mu(1 + \lambda x)^n + \overline{\mu}(1 + \overline{\lambda}x)^n.$$

Natijada berilgan tenglama quyidagi ko'rinishga keladi:

$$\mu(1 + \lambda x)^n + \overline{\mu}(1 + \overline{\lambda}x)^n = 0.$$

Ushbu tenglamani yechib, noma'lumni topamiz:

$$x_k = - \frac{\sin \frac{(k+1)\pi - 2\varphi}{2n}}{\sin \frac{(k+1)\pi - 2\varphi - 2n\alpha}{2n}}; \quad k = 0, 1, 2, \dots, n-1.$$

10. Ushbu $\sin^n nx$ va $\cos^n nx$ (n – natural son) darajalarni x ga karrali burchaklar kosinus va sinuslarining birinchi darajali ko'phadi ko'rinishda ifodalash mumkinligini isbotlang.

Yechish.

$z = \cos x + i \sin x$ deb olaylik, unda $\bar{z} = \cos x - i \sin x$ bo'ladi. Natijada esa quyidagi formulalarni hosil qilamiz:

$$\cos x = \frac{z + \bar{z}}{2}, \quad \sin x = \frac{z - \bar{z}}{2i}, \quad \cos^n x = \frac{1}{2^n} (z + \bar{z})^n = \frac{1}{2^n} \sum_{k=0}^n C_n^k z^{n-k} \bar{z}^k,$$

$$\sin^n x = \frac{1}{(2i)^n} (z - \bar{z})^n = \frac{1}{(2i)^n} \sum_{k=0}^n (-1)^k C_n^k z^{n-k} \bar{z}^k.$$

Keyin bir xil binomial koeffisientli hadlarni guruhlab, $z^k \bar{z}^k = 1$ umumiy ko'paytuvchini qavsdan tashqariga chiqarib va Muavr formulasidan foydalansak, mos ravishda quyidagi tengliklarni hosil qilamiz:

agar $n = 2\lambda + 1$ bo'lsa, u holda

$$\sin^n x = (-1)^{\frac{n-1}{2}} \left(\frac{1}{2} \right)^{n-1} \sum_{k=0}^{\lambda} (-1)^k C_n^k \sin(n-2k)x,$$

agar $n = 2\lambda$ bo'lsa, u holda

$$\sin^n x = (-1)^{\frac{n}{2}} \left(\frac{1}{2} \right)^{n-1} \left[\sum_{k=0}^{\lambda-1} (-1)^k C_n^k \cos(n-2k)x + (-1)^{\lambda} \frac{1}{2} C_n^{\lambda} \right],$$

agar $n = 2\lambda + 1$ bo'lsa, u holda $\cos^n x = \left(\frac{1}{2} \right)^{n-1} \sum_{k=0}^{\lambda} C_n^k \cos(n-2k)x,$

$$\text{agar } n = 2\lambda \text{ bo'lsa, u holda } \cos^n x = \left(\frac{1}{2}\right)^{n-1} \left[\sum_{k=0}^{\lambda-1} C_n^k \cos(n-2k)x + \frac{1}{2} C_n^\lambda \right].$$

XULOSA

O'ylaymizki, ba'zi hisoblash murakkab bo'lgan yig'indi va ko'paytmalarning qiymatlarini kompleks analiz metodlaridan foydalangan holda hisoblash va oson hisoblashga qulaylik tug'diradigan yo'llarini topish masalasining o'rganilishi kompleks sonlar nazariyasining zamonaviy kontseptsiyalarini osonroq tushunishga yordam beradi va shuningdek, kompleks analizning tatbiqlari bobining rivojlanishiga asos bo'ladi hamda haqiqiy analizning ba'zi masalalarini hal qilish usullarini yanada ko'paytiradi.

Ushbu maqolada kompleks sonlar ustida amallar bajarish orqali hosil bo'ladigan sonlarni haqiqiy qismini haqiqiy qismiga mavhum qismini mavhum qismiga tenglashtirib muhim natijalar erishildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xudoyberganov G., Shoimqulov B. Kompleks o'zgaruvchili funksiyalar nazariyasi – T., "Ma'rifat", 2024.
2. Садуллаев А., Худойберганов Г., Мансуров Х., Ворисов А., Туйчиев Т. Математик анализ курсидан мисол ва масалалар тўплами. 3-қисм (комплекс анализ).- Т., "Ўзбекистон", 2000.
3. В.Д.Морозова. «Теория функций комплексного переменного», 3-е издание, исп., М.:— Издательство МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2009.
4. Ayupov A.Sh., Omirov B.A., Xudoyberdiev A.X. Chiziqli algebra, Toshkent, «Muxr-Press», 392 bet, 2023 y.
5. G.G'aymnazarov, O.G.Gaimnazarov, «Kombinatorika va uning tatbiqlari», Toshkent, "Fan va texnologiya", 2014.

FIZIKA FANINI O'QITISHDA IJODIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI ASOSIY OMILLAR VA ULARNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Yusupov Kodirjan Batirovich,

*O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi
Bilim va malakalarni baholash agentligi yetakchi mutaxassisi*

yusupov_1970@outlook.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada fizika fanini o'qitish jarayonida talabalarda ijodiy tafakkurni shakllantirishga ta'sir etuvchi asosiy pedagogik va metodik omillar ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ijodiy tafakkurning ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'rni, fizika ta'limining mazmuni va uning zamonaviy ta'lim talablariga mosligi asoslab beriladi. Shuningdek, fizika darslarida muammoli ta'lim, interfaol metodlar, tajriba va laboratoriya ishlari, loyiha faoliyati, innovatsion texnologiyalar hamda fanlararo integratsiya kabi yondashuvlarning ijodiy fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Maqolada o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi, motivatsion muhit yaratish, mustaqil izlanish va tadqiqot faoliyatini tashkil etish ijodiy tafakkurni shakllantirishning muhim sharti sifatida ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, fizikani o'qitishda ijodiy tafakkurni rivojlantirish jarayoni tizimli yondashuv asosida tashkil etilganda, talabalarning analitik fikrlash, muammoni hal etish va ilmiy tadqiqot ko'nikmalari sezilarli darajada takomillashadi. Mazkur maqola natijalari oliy ta'lim va umumta'lim muassasalarida fizika fanini o'qitish metodikasini boyitish, innovatsion ta'lim strategiyalarini amaliyotga joriy etish hamda kreativ kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: fizika ta'limi, ijodiy tafakkur, muammoli ta'lim, interfaol metodlar, laboratoriya ishlari, innovatsion texnologiyalar, kreativ kompetensiya, fanlararo integratsiya.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ФИЗИКИ, И ИХ ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Юсупов Кодиржан Батирович

*Ведущий специалист Агентства по оценке знаний и квалификаций при
Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики
Узбекистан*

yusupov_1970@outlook.com

Аннотация. В данной статье будут проанализированы основные педагогические и методические факторы, влияющие на формирование творческого мышления у студентов в процессе преподавания физики, как в научно-теоретическом,

так и в практическом плане. В исследовании обосновывается роль творческого мышления в повышении эффективности обучения, содержание физического образования и его соответствие современным образовательным требованиям. Также на уроках физики освещается значение таких подходов, как проблемное обучение, интерактивные методы, экспериментальная и лабораторная работа, проектная деятельность, инновационные технологии и междисциплинарная интеграция в развитии творческого мышления. В статье указывается профессиональная компетентность педагога, создание мотивационной среды, организация самостоятельной исследовательской и исследовательской деятельности как важное условие формирования творческого мышления. По результатам исследования, когда процесс развития творческого мышления в обучении физике организован на основе системного подхода, аналитическое мышление, решение задач, научно-исследовательские навыки учащихся значительно улучшаются. Результаты данной статьи послужат обогащению методики преподавания физики в высших учебных заведениях и общеобразовательных учреждениях, внедрению в практику инновационных образовательных стратегий и формированию креативных компетенций.

Ключевые слова: физическое образование, творческое мышление, проблемное обучение, интерактивные методы, лабораторные работы, инновационные технологии, креативная компетентность, междисциплинарная интеграция.

MAIN FACTORS AFFECTING THE FORMATION OF CREATIVE THINKING IN TEACHING PHYSICS AND THEIR PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE

Yusupov Kodirjan Batirovich

Leading Specialist, Agency for the Assessment of Knowledge and Competences under the Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan

yusupov_1970@outlook.com

Annotation. In this article, the main pedagogical and methodological factors affecting the formation of creative thinking in students in the process of teaching physics are analyzed scientifically-theoretically and practically. The study is based on the role of creative thinking in improving educational efficiency, the content of physical education and its compliance with the requirements of modern education. Physics classes also highlight the importance of approaches such as problem education, interactive methods, experimental and laboratory work, project activities, innovative technologies and interdisciplinary integration in the development of creative thinking. The article highlights the professional competence of the teacher, the creation of a motivational environment, independent research and the organization of research activities as an important condition for the formation of creative thinking. According to the research results, when the process of developing creative thinking in teaching physics is organized on the basis of a systematic approach, students' analytical

thinking, problem-solving, and scientific research skills improve significantly. The results of this article will enrich the methodology of teaching physics in higher education and general education institutions, introduce innovative educational strategies into practice, and help develop creative competencies.

Keywords: *physics education, creative thinking, problem education, interactive methods, laboratory work, innovative technologies, creative competence, interdisciplinary integration.*

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – yosh avlodni zamonaviy bilim, ko'nikma va kompetensiyalar bilan qurollantirish, ayniqsa ularning ijodiy va tanqidiy tafakkurini shakllantirishdan iboratdir[1]. Oliy va umumiy o'rta ta'lim tizimida fizika fani tabiiy-ilmiy tafakkur asoslarini shakllantiruvchi fundamental fanlardan biri bo'lib, uning mazmuni nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki ilmiy izlanish, tajriba o'tkazish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va natijalarga asoslangan xulosalar chiqarish jarayonlarini ham qamrab oladi. Shu bois fizika fanini o'qitishda ijodiy tafakkurni rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogik jarayonning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Ta'limda ijodiy tafakkur – bu o'quvchi yoki talabaning muammoni noodatiy yondashuv orqali hal qilish, yangi g'oyalar yaratish, ilmiy farazlar ilgari surish hamda o'z fikrini mantiqiy asoslashga qaratilgan intellektual faoliyatidir. Fizika fanining o'ziga xosligi shundaki, undagi nazariy tushunchalar va qonuniyatlar amaliy tajriba orqali tasdiqlanadi, bu esa talabalarda ilmiy fikrlash madaniyati, tahliliy yondashuv va kreativ qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun katta imkoniyat yaratadi[3]. Shuningdek, fizikadagi masalalar, tajribalar va modellashtirish jarayonlari ijodiy tafakkurni shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy ta'lim tizimida kreativ fikrlashni shakllantirish masalasi faqatgina didaktik usullar bilan cheklanib qolmay, balki ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish, muammoli ta'lim yondashuvlarini joriy qilish, fanlararo integratsiyani kuchaytirish hamda ta'lim oluvchilarning mustaqil izlanish faoliyatini tashkil etish kabi omillar bilan ham uzviy bog'liqdir. Mazkur

jarayonda o'qituvchining kasbiy mahorati, metodik tayyorgarligi, pedagogik kreativligi hamda motivatsion muhit yaratish qobiliyati ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, ko'plab ta'lim muassasalarida fizika fanini o'qitish jarayonida ko'proq reproduktiv (tayyor bilimni qayta takrorlashga asoslangan) yondashuvlar ustunlik qiladi. Bu holat talabalarning mustaqil fikrlash, yangicha yechimlar topish va kreativ yondashuv asosida muammolarni hal etish ko'nikmalarining yetarli darajada shakllanmasligiga olib kelmoqda. Shu sababli fizika ta'limida ijodiy tafakkurni shakllantirishga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash, ularni tizimli ravishda tahlil qilish va metodik tavsiyalar ishlab chiqish ilmiy-amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi fizika fanini o'qitishda ijodiy tafakkurni shakllantirishga ta'sir etuvchi pedagogik, psixologik va metodik omillarni tahlil qilish hamda ularning ta'lim jarayonidagi o'rnini ilmiy asoslashdan iborat. Shuningdek, maqolada innovatsion metodlar, muammoli vaziyatlar, tajriba va loyiha faoliyati, axborot texnologiyalaridan foydalanish hamda motivatsion muhitni shakllantirish orqali talabalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning samarali mexanizmlari ochib beriladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqola doirasida fizika fanini o'qitishda ijodiy tafakkurni shakllantirishga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ilmiy tahlil qilish maqsadida kompleks metodologik yondashuv asosida tadqiqot olib borildi. Tadqiqot jarayonida pedagogik jarayonning nazariy va amaliy jihatlarini birlashtiruvchi tizimli yondashuv qo'llanilib, ta'lim jarayonida kreativ fikrlashning shakllanish mexanizmlari ilmiy asosda o'rganildi.

Tadqiqotning metodologik asosini zamonaviy pedagogik konsepsiyalar, kompetensiyaviy yondashuv, konstruktivizm nazariyasi, muammoli ta'lim texnologiyasi, shuningdek, ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan interfaol ta'lim metodlari tashkil etdi[2,3]. Mazkur yondashuvlar asosida fizika fanini o'qitish jarayonida talabalarning bilim olish faoliyati faollashtirilishi, muammoli

vaziyatlarni tahlil qilish va mustaqil yechim topish qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari baholandi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Birinchidan, nazariy tahlil metodi asosida fizika ta'limi, kreativ pedagogika va ijodiy tafakkur masalalariga oid ilmiy manbalar, pedagogik tadqiqotlar va metodik qo'llanmalar o'rganildi. Bu jarayonda ijodiy tafakkurning ta'lim jarayonidagi mazmuni, tarkibiy komponentlari hamda uni rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar tasniflandi.

Ikkinchidan, kuzatish va pedagogik monitoring metodlari orqali fizika darslarida qo'llanilayotgan ta'lim usullari, o'quvchi-talabalarning faollik darajasi, muammoli masalalarni yechish jarayonidagi mustaqil fikrlash ko'rsatkichlari hamda laboratoriya ishlari va tajribalardagi ishtiroki tahlil qilindi. Ushbu metod orqali amaliy ta'lim jarayonida ijodiy tafakkur shakllanishining real holati aniqlashtirildi.

Uchinchidan, pedagogik tajriba-sinov metodi qo'llanilib, fizika fanini o'qitishda muammoli ta'lim, loyihaviy faoliyat, tadqiqotga yo'naltirilgan laboratoriya ishlari va raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar samaradorligi baholandi. Tajriba-sinov ishlari davomida talabalarning ijodiy tafakkuri rivojlanish dinamikasi aniqlanib, ularning bilimlarni qo'llash, tahlil qilish, yangi yechim ishlab chiqish va ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish ko'nikmalari solishtirma tahlil qilindi.

To'rtinchidan, so'rovnomalar va suhbat metodlari yordamida o'qituvchilarning fizika darslarini tashkil etishdagi metodik yondashuvlari, ijodiy topshiriqlardan foydalanish tajribasi hamda talabalarning fizika faniga bo'lgan motivatsiyasi va fanga qiziqish darajasi o'rganildi. Ushbu metod orqali ta'lim jarayonidagi psixologik va motivatsion omillarning ijodiy tafakkur shakllanishiga ta'siri aniqlashtirildi.

Beshinchidan, tahlil va umumlashtirish metodi asosida olingan ma'lumotlar tizimlashtirildi, ilmiy xulosalar ishlab chiqildi hamda fizika fanini o'qitishda ijodiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiluvchi asosiy omillar ilmiy asosda yoritildi.

Tadqiqot natijalarini qayta ishlashda taqqoslash, sintez va mantiqiy xulosa chiqarish usullari qo'llanildi[4-5]. Natijada fizika ta'limida ijodiy tafakkurni shakllantirishning samarali omillari sifatida muammoli vaziyatlar yaratish, tajriba

asosida o'qitish, fanlararo integratsiya, interfaol metodlar, raqamli vositalardan foydalanish hamda o'qituvchining metodik kompetensiyasi va motivatsion muhit yaratish qobiliyati muhim ekanligi ilmiy asoslandi.

Umuman olganda, mazkur metodologiya fizika fanini o'qitish jarayonida ijodiy tafakkurni shakllantirishga ta'sir etuvchi omillarni kompleks yondashuv asosida o'rganish va ularni ta'lim amaliyotiga tatbiq etish imkoniyatlarini ilmiy jihatdan asoslashga xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida fizika fanini o'qitishda ijodiy tafakkurni shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar tizimli ravishda o'rganildi hamda amaliy tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, ijodiy tafakkurning rivojlanishi bevosita ta'lim jarayonining metodik tashkil etilishi, o'quv topshiriqlarining mazmuni, o'qituvchining pedagogik yondashuvi, hamda o'quvchi-talabalarning motivatsion holati bilan uzviy bog'liqdir. Fizika fani doirasida kreativ fikrlashni shakllantirish jarayoni faqatgina nazariy bilimlarni o'zlashtirish bilan cheklanmay, balki ilmiy mushohada yuritish, tajriba asosida xulosa chiqarish va muammoli vaziyatlarga yechim topish jarayonlari orqali rivojlanishi aniqlandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, fizika fanini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanish talabalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda eng samarali omillardan biri hisoblanadi. Muammoli vaziyat asosida tashkil etilgan darslarda talabalarning bilimlarni mustaqil izlashga bo'lgan ehtiyoji ortib, ularning mantiqiy fikrlash va ilmiy taxmin (gipoteza) ilgari surish qobiliyati sezilarli darajada kuchaydi. Mazkur holat shuni isbotlaydiki, muammoli savollar va noan'anaviy masalalar fizika fanining mazmuniga mos ravishda tashkil etilganda, talabalarning intellektual faolligi oshadi hamda ular nazariy bilimlarni real hayotiy jarayonlar bilan bog'lashga intiladi[6].

Shuningdek, tajriba-sinov jarayonida laboratoriya ishlari va amaliy tajribalarni ijodiy yondashuv asosida tashkil etish talabalarning kreativ fikrlash darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatgani aniqlandi. An'anaviy laboratoriya mashg'ulotlarida talabalar ko'proq tayyor ko'rsatmalar asosida ishlagan bo'lsa, izlanishga yo'naltirilgan laboratoriya topshiriqlarida ular tajriba jarayonini mustaqil

rejalashtirish, o'lchov natijalarini tahlil qilish va o'z xulosalarini ilmiy asoslash ko'nikmalarini shakllantirdi. Bunda fizik hodisalarni kuzatish, o'lchash va natijalarni interpretatsiya qilish orqali ijodiy tafakkurning amaliy komponenti rivojlanishi qayd etildi[7].

Tadqiqot davomida interfaol metodlardan foydalanish ham ijodiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim omil sifatida baholandi. Jumladan, "Aqliy hujum", "Klaster", "B-B-B", "Insert", "Fishbone", "Case-study" va "Debat" metodlari asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda talabalarning erkin fikr bildirish, o'z nuqtayi nazarini asoslash va muammoga turli yo'nalishlarda yondashish ko'nikmalari faollashgani kuzatildi. Bu esa ijodiy tafakkurning kommunikativ va tahliliy komponentlari rivojlanishiga sabab bo'ldi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, fizika fanini o'qitishda interfaol metodlar o'quv jarayonining faolligini oshirib, talabalarning bilimlarni faqat qabul qiluvchi emas, balki uni yaratuvchi subyekt sifatida shakllanishiga imkon beradi[8].

Tadqiqotda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasi ham alohida o'rganildi. Fizika darslarida virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar (masalan, fizik jarayonlarni modellashtiruvchi platformalar), elektron test va interaktiv topshiriqlarni qo'llash talabalarning mavzuni chuqurroq anglashiga yordam bergani aniqlangan. Ayniqsa, abstrakt fizik tushunchalarni vizual modellashtirish orqali tushuntirish talabalarning ilmiy tasavvurini kengaytirib, hodisalarni o'zaro bog'lash va yangi g'oya yaratish jarayonlarini faollashtirdi. Raqamli vositalar orqali tashkil etilgan darslarda talabalar faqat tayyor bilimni o'zlashtirish bilan cheklanmay, balki tajribalarni qayta-qayta sinab ko'rish, natijalarni taqqoslash va mustaqil tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu esa kreativ tafakkurning muhim ko'rsatkichi bo'lgan mustaqil izlanish faoliyatini kuchaytirgan[9].

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari fanlararo integratsiya ijodiy tafakkurni shakllantirishda muhim omil ekanligini tasdiqladi. Fizika fanini matematika, informatika, texnologiya va muhandislik yo'nalishlari bilan uyg'unlashtirib o'qitish talabalarda hodisalarni kompleks tahlil qilish, turli fanlar asosida yechim ishlab chiqish hamda ilmiy fikrlashning keng ko'lamli yondashuvini shakllantirishga

xizmat qildi. Masalan, fizik masalalarni dasturlash orqali yechish, texnik qurilmalar ishlash tamoyillarini fizik qonunlar asosida izohlash talabalarning ijodiy tafakkurini yanada chuqurlashtirgan.

Olingan natijalarga ko'ra, ijodiy tafakkur shakllanishida motivatsion omil ham alohida ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Talabalarda fanga bo'lgan qiziqish va ichki motivatsiya kuchli bo'lgan sharoitda ularning ijodiy fikrlash faolligi yuqori bo'lishi kuzatildi. Motivatsion muhitni yaratishda o'qituvchining pedagogik mahorati, dars jarayonida qo'llaniladigan rag'batlantirish usullari hamda talabalarning yutuqlarini e'tirof etish tizimi muhim rol o'ynashi qayd etildi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, rag'batlantirishga asoslangan ta'lim muhiti talabalarda tashabbuskorlik, o'ziga ishonch va mustaqil fikrlashni rivojlantiradi.

Muhokama jarayonida shuni ta'kidlash lozimki, fizika fanini o'qitishda ijodiy tafakkurni shakllantirish bir yo'nalishdagi metodlar bilan cheklanmaydi. U ko'p omilli pedagogik tizim bo'lib, bunda o'qitish mazmuni, metodlar, vositalar, o'qituvchi kompetensiyasi va ta'lim oluvchining psixologik holati o'zaro uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Shu sababli fizika darslarini tashkil etishda muammoli vaziyatlarni yaratish, tajribalarni izlanishga yo'naltirish, raqamli texnologiyalarni qo'llash, fanlararo integratsiyani kuchaytirish hamda motivatsion muhitni rivojlantirish orqali talabalarning ijodiy tafakkurini samarali shakllantirish mumkinligi ilmiy asoslandi[10].

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, fizika fanini zamonaviy metodlar asosida o'qitish ijodiy tafakkur rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va bu jarayon ta'lim sifatini oshirish, talabalarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish hamda ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalari asosida fizika fanini o'qitish jarayonida talabalarda ijodiy tafakkurni shakllantirish samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

Birinchidan, fizika darslarini muammoli ta'lim yondashuvi asosida tashkil etish zarur. Har bir mavzuni o'qitishda talabalarga tayyor formulalar va qoidalarni

berishdan ko'ra, avvalo muammoli vaziyat yaratish, savol-javob asosida gipoteza ilgari surishga undash va natijaga mustaqil kelish imkonini berish tavsiya etiladi.

Ikkinchidan, laboratoriya mashg'ulotlarini an'anaviy ko'rsatma asosidagi tajribalar bilan cheklab qo'ymasdan, ularni izlanishga yo'naltirilgan shaklda tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunda talabalar tajriba jarayonini rejalashtirish, o'lchov natijalarini qayta ishlash, xatoliklarni aniqlash va ilmiy xulosa chiqarish bosqichlarini mustaqil bajarishi lozim.

Uchinchidan, fizika fanida interfaol metodlardan samarali foydalanish tavsiya etiladi. Jumladan, "Case-study", "Aqliy hujum", "Debat", "Klaster", "Fishbone", "Insert" kabi metodlar orqali talabalarning erkin fikr yuritish, mantiqiy tahlil qilish va o'z g'oyalarini asoslash ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin.

To'rtinchidan, raqamli texnologiyalarni fizika ta'limiga keng joriy etish lozim. Virtual laboratoriyalar, simulyatsiya dasturlari, elektron taqdimotlar, interaktiv testlar va raqamli platformalar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar fizik jarayonlarni tushunishni yengillashtiradi hamda talabalarning kreativ yondashuvini kuchaytiradi.

Beshinchidan, fanlararo integratsiyani kuchaytirish tavsiya etiladi. Fizika fanini matematika, informatika, texnologiya va muhandislik yo'nalishlari bilan uyg'unlashtirish orqali talabalar real hayotiy muammolarni kompleks tahlil qilishga, innovatsion yechimlar ishlab chiqishga hamda amaliy loyihalar yaratishga yo'naltiriladi.

Oltinchidan, ijodiy tafakkurni rivojlantirishda motivatsion muhit yaratish muhim hisoblanadi. Talabalarning fizika faniga bo'lgan qiziqishini oshirish uchun rag'batlantirish tizimini takomillashtirish, ijodiy ishlanmalarni baholash mezonlarini ishlab chiqish, tanlov va ilmiy loyihalarni tashkil etish zarur.

Yettinchidan, fizika o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini kuchaytirish, ularning kreativ pedagogika va innovatsion ta'lim texnologiyalari bo'yicha malakasini oshirish tavsiya etiladi. Chunki o'qituvchining pedagogik kompetensiyasi ijodiy tafakkurni shakllantirish jarayonining asosiy harakatlantiruvchi omili hisoblanadi.

Natijada, yuqorida keltirilgan tavsiyalarni ta'lim jarayoniga izchil joriy etish orqali fizika fanini o'qitishda talabalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, ilmiy fikrlash madaniyatini shakllantirish hamda ta'lim sifatini oshirishga erishish mumkin.

XULOSA

Mazkur maqolada fizika fanini o'qitish jarayonida talabalarda ijodiy tafakkurni shakllantirishga ta'sir etuvchi asosiy omillar ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ijodiy tafakkur fizika ta'limining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u talabalarning mustaqil fikrlash, ilmiy izlanish olib borish, muammoli vaziyatlarga yangicha yondashish va noodatiy yechimlar ishlab chiqish qobiliyatini shakllantiradi. Fizika fanining tajriba va qonuniyatlarga asoslangan xususiyati ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun qulay pedagogik imkoniyat yaratishi ilmiy jihatdan asoslandi.

Tadqiqot davomida ijodiy tafakkurni shakllantirishda muammoli ta'lim texnologiyasi, interfaol metodlar, tajriba va laboratoriya mashg'ulotlarini izlanishga yo'naltirish, raqamli texnologiyalar hamda fanlararo integratsiya muhim omillar sifatida belgilandi. Ayniqsa, muammoli savollar asosida tashkil etilgan darslar talabalarning ilmiy faraz ilgari surish, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini faollashtirishi aniqlandi. Shu bilan birga, raqamli simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalar yordamida abstrakt fizik jarayonlarni modellashtirish talabalarning kreativ fikrlash salohiyatini oshirishga xizmat qilishi isbotlandi.

Maqolada shuningdek, o'qituvchining kasbiy-metodik kompetensiyasi, pedagogik kreativligi, motivatsion muhit yaratish qobiliyati ham ijodiy tafakkur shakllanishining muhim sharti ekanligi asoslandi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, fizika fanini o'qitishda an'anaviy reproduktiv yondashuvdan ko'ra izlanishga yo'naltirilgan, talabaning faolligini ta'minlovchi zamonaviy metodlarni qo'llash ta'lim samaradorligini oshirishga olib keladi.

Umuman olganda, o'tkazilgan ilmiy tahlillar asosida fizika fanini o'qitishda ijodiy tafakkurni shakllantirish jarayoni tizimli va kompleks yondashuvni talab qilishi, bunda pedagogik texnologiyalar, metodik vositalar va ta'lim muhiti uyg'un

holda tashkil etilgandagina kutilgan natijalarga erishish mumkinligi ilmiy xulosalar orqali asoslab berildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Rasulov F.R. Fizika ta'limida laboratoriya mashg'ulotlarining ijodiy tafakkur rivojiga ta'siri // **Fan, ta'lim va texnologiya**. – Samarqand, 2022. – №1. – B. 58–63.
2. Omonova Z.X. Kompetensiyaviy yondashuv asosida fizika fanini o'qitishning dolzarb masalalari // **Ta'lim muammolari**. – Toshkent, 2020. – №5. – B. 27–32.
3. Xolmatov A.T. Fizika fanini o'qitishda loyiha asosida ta'limni tashkil etish metodikasi // **Oliy ta'lim muammolari**. – Toshkent, 2021. – №3. – B. 90–95.
4. Nurmatova G.M. O'quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishda ta'lim muhitining o'rni // **Pedagogika nazariyasi va amaliyoti**. – Toshkent, 2022. – №4. – B. 15–20.
5. Yusupov J.K. Fizika darslarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning metodik imkoniyatlari // **Innovatsion pedagogika**. – Toshkent, 2021. – №7. – B. 41–46.
6. Hernández-Torrano D., Iriarte C. *Creative Thinking in Education: A Review of Research and Theory*. Thinking Skills and Creativity, 2020, №38, pp. 1–10.
7. Kim K.H. *Creativity and Education: An Overview*. Educational Psychology Review, 2021, №33(3), pp. 901–917.
8. Vygotsky L.S. *Thinking and Speech (Revised modern edition)*. New York: Academic Press, 2020.
9. Mishra P., Koehler M.J. *Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) Framework and its Application in STEM Education*. Computers & Education, 2022, №181, pp. 104–118.
10. Prince M., Felder R. *Active Learning in STEM Education: Research and Implications*. Journal of Engineering Education, 2020, №109(4), pp. 523–548.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ONA TILI FANINI O'QITISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Axmadjanova Marhabo Nurillayevna

Namangan davlat pedagogika instituti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi yo'nalishi magistranti

markhabonur@gmail.com

Annotatsiya: mazkur maqolada boshlang'ich ta'limda ona tili fanini o'qitishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Kompetensiyaviy, kommunikativ, interfaol va axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan metodlarning afzalliklari, ularning ta'lim samaradorligiga ta'siri hamda o'quvchilar kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ona tili, kompetensiya, kommunikativ, interfaol metod, AKT, integrativ yondashuv, mexanizm.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ РОДНОМУ ЯЗЫКУ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация: в данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются современные педагогические подходы к преподаванию родного языка в начальном образовании. Освещаются преимущества методов, основанных на компетентностном, коммуникативном, интерактивном и информационно-коммуникационном подходах, их влияние на эффективность обучения, а также механизмы формирования компетенций учащихся.

Ключевые слова: начальное образование, родной язык, компетенция, интерактивный метод, ИКТ, интегративный подход.

MODERN APPROACHES TO TEACHING MOTHER LANGUAGE IN PRIMARY EDUCATION

Abstract: this article provides a scientific and theoretical analysis of modern pedagogical approaches to teaching the native language in primary education. It highlights the advantages of methods based on competency-based, communicative, interactive, and information and communication technologies, their impact on the effectiveness of education, and the mechanisms for developing students' competencies.

Keywords: primary education, native language, competence, interactive method, ICT, integrative approach.

KIRISH

Bugungi kunda boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilarning shaxsiy, intellektual va kommunikativ rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, ona tili

fanini o'qitish jarayoni o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, nutq madaniyatini shakllantirish hamda mustaqil fikr bildirish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim tizimi o'quvchilarga faqat nazariy bilim berish bilan cheklanmay, balki ularni hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish kompetensiyalarini ham rivojlantirishni talab etadi.

So'nggi yillarda ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu yondashuvlar o'quvchilarning dars jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlab, ularning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu sababli boshlang'ich ta'limda ona tili fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo'llash masalasi dolzarb hisoblanadi.

O'qituvchi shaxsning rivojlanishi, ta'lim va tarbiyani shakllantirish uchun sharoit yaratadi va shu bilan birga boshqaruv, yo'l-yo'riq ko'rsatish funksiyalarini ham bajaradi. O'qitish jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratning bilimlari, tajribasi, interfaol usullari o'quvchilarga malakali, ilg'or ko'nikmalar beradi[1, 335-b].

Mazkur tadqiqotning maqsadi boshlang'ich ta'limda ona tili fanini o'qitishda qo'llanilayotgan zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tahlil qilish va ularning ta'lim samaradorligiga ta'sirini aniqlashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot jarayonida bir qator ilmiy izlanishlar o'rganildi. Xusussan, Y.X.Nuriddinova[2] ona tili fanini o'qitishning zamonaviy yondashuvlaridan binar ma'ruza, trening, tushuntirish orqali namoyish etish usullarini izohlab bergan. Z.A.Mo'minova[3] boshlang'ich ta'limda ona tilini o'qitishning ahamiyati, metodikasi, rivojlanishi, muammolari va o'zbek ona tilini o'qitish jarayonini tahlil etgan. D.Sh.Xasanova, N.S.Qanoatova[4] zamonaviy yondashuvlar orqali o'quvchilarda tilga bo'lgan qiziqishni shakllantirish, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish va nutq madaniyatini yuksaltirishning amaliy jihatlarini tahlil qilishgan. R.Ismoilova[5] ona tili darslarida interfaol metodlardan foydalanish samaradorligini takomillashtirgan. N.Zokirova[6] zamonaviy dars texnologiyalarini nazariy va

amaliy jihatdan ilmiy asoslagan. Ushbu va boshqa mualliflarning asarlarini tahlil qilish bizga bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining pedagogik tayyorgarligini o'rganish bilan cheklanib qolmaydigan yaxlit, integratsiyalashgan jarayon sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi.

Jumladan, pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish, taqqoslash va umumlashtirish metodlari qo'llanildi. Shuningdek, boshlang'ich sinf dars jarayonlarini kuzatish orqali zamonaviy metodlarning amaliy qo'llanishi o'rganildi.

Ona tili darslarida quyidagi pedagogik yondashuvlar tahlil qilindi:

Kompetensiyaviy yondashuv – o'quvchilarda bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash ko'nikmasini shakllantirishga qaratilgan;

Kommunikativ yondashuv – o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish va muloqot madaniyatini shakllantirishni ko'zda tutadi;

Interfaol metodlar – "Aqliy hujum", "Klaster", "Bumerang", "Rol o'ynash" kabi metodlar orqali o'quvchilarni dars jarayoniga faol jalb etish;

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish – multimedia taqdimotlari, elektron resurslar va interaktiv platformalar yordamida darslarni tashkil etish[7].

Kompetensiyaviy yondashuv boshlang'ich ta'lim tizimida ustuvor metodologik tamoyil sifatida qaralmoqda. Mazkur yondashuvning asosiy maqsadi o'quvchilarning olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olish, mustaqil qaror qabul qilish va muammoli vaziyatlarda to'g'ri yo'l topa olish kompetensiyalarini shakllantirishdan iboratdir. Ona tili darslarida lingvistik, nutqiy, kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kommunikativ metod esa o'quvchilarni faol muloqot jarayoniga jalb etishga asoslanadi. Dars davomida dialog, munozara, rol o'yinlar, matn tahlili va ijodiy yozma ishlar orqali o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqi izchil rivojlantiriladi. Bu metod o'quvchilarda erkin fikr bildirish, boshqalarning fikrini tinglash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Interfaol metodlar o'quvchilarni dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. "Aqliy hujum", "Klaster", "Insert", "Bumerang" kabi usullar orqali o'quvchilar mustaqil fikrlaydi, tahlil qiladi va xulosa chiqaradi. Natijada tanqidiy

tafakkur va ijodiy yondashuv rivojlanadi.

Axborot texnologiyalari o'qitish jarayoniga jadal kirib kelayotgan bugungi davrda har bir pedagog undan to'g'ri va maqsadli foydalanishni bilishi zarur. Bu ayniqsa boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun muhim, chunki yosh o'quvchilar diqqatining tez chalg'ishi, eslab qolish imkoniyatining chegaraliligi, ko'proq ko'rish va eshitish orqali bilimni egallashi kabi xususiyatlarga ega. Axborot texnologiyalari esa aynan shu didaktik talablarga javob beradi. Interaktiv vositalar, taqdimotlar, audio va video materiallar, raqamli ilovalar, elektron darsliklar yordamida darsni qiziqarli va jonli tarzda tashkil etish mumkin. Boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitishda, masalan, harflarni o'rgatishda animatsion videolar, tovushlarni talaffuz qilishda audio fayllar, so'z va gap tuzish mashqlarida interaktiv dasturlardan foydalanish o'quvchilarni darsga faol jalb etadi. Bunday vositalar darsning faqat bilim berish emas, balki tarbiyaviy, rivojlantiruvchi vazifalarini ham samarali amalga oshirishga xizmat qiladi[8, 47-b].

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ta'lim jarayonini zamonaviy bosqichga olib chiqadi. Multimedia taqdimotlar, elektron darsliklar, interaktiv testlar va onlayn platformalar orqali o'quvchilarning darsga qiziqishi ortadi hamda bilimlarni mustahkamlash samaradorligi oshadi.

Integrativ yondashuv ona tili fanini boshqa fanlar bilan uzviy bog'liq holda o'qitishni nazarda tutadi. Masalan, tabiatshunoslik yoki matematika fanlari bilan bog'liq matnlar ustida ishlash o'quvchilarda fanlararo tafakkurni rivojlantiradi. Bu esa bilimlarning yaxlit tizim sifatida shakllanishiga yordam beradi.

Shuningdek, zamonaviy yondashuvlar asosida baholash tizimi ham takomillashtirilmoqda. Formatif va summativ baholash usullari o'quvchilarning individual rivojlanish dinamikasini aniqlash imkonini beradi[9]. Natijada ta'lim jarayoni shaxsga yo'naltirilgan tamoyillar asosida tashkil etiladi.

Mazkur metodlar o'quvchilarning o'rganish jarayonidagi faolligini oshirish va bilimlarni samarali o'zlashtirishga xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tili faniga bo'lgan qiziqishini

sezilarli darajada oshiradi. Interfaol metodlar qo'llanilgan darslarda o'quvchilarning faolligi ortib, ular fikr almashish, savollarga javob berish va mustaqil xulosa chiqarishda faol ishtirok etadi.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilar nafaqat grammatik qoidalarni o'rganadi, balki ularni nutq jarayonida qo'llashni ham o'rganadi. Bu esa o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

AKTdan foydalanish esa darslarni yanada qiziqarli va tushunarli qiladi. Vizual materiallar, animatsiyalar va interaktiv topshiriqlar o'quvchilarning diqqatini jalb qilib, murakkab mavzularni osonroq o'zlashtirishga imkon yaratadi.

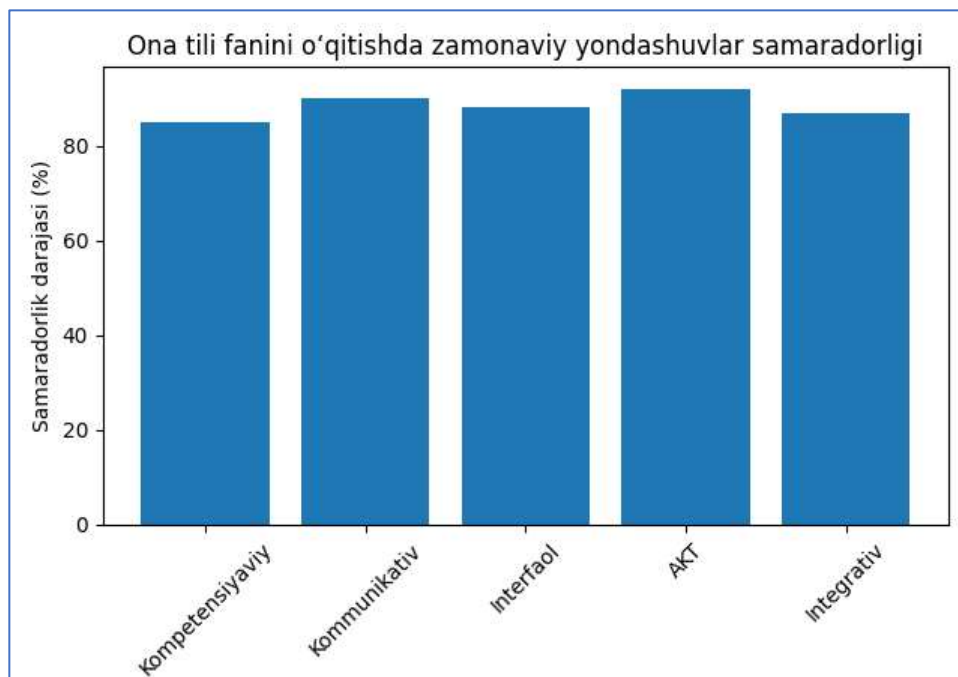
Zamonaviy pedagogik yondashuvlar boshlang'ich ta'limda ona tili fanini o'qitish samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Interfaol metodlar o'quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi, kommunikativ yondashuv esa ularning nutqiy faoliyatini rivojlantiradi.

Biroq ushbu yondashuvlarni samarali qo'llash uchun o'qituvchilardan yuqori pedagogik mahorat, metodik tayyorgarlik hamda innovatsion texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalari talab etiladi. Shuningdek, dars jarayonida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Natijada ta'lim jarayoni shaxsga yo'naltirilgan tamoyillar asosida tashkil etiladi.

<u>Yondashuv</u>	<u>Asosiy maqsad</u>	<u>Natija</u>
<u>Kompetensiyaviy</u>	<u>Amaliy qo'llash</u>	<u>Mustaqil fikrlash</u>
<u>Kommunikativ</u>	<u>Nutq rivoji</u>	<u>Erkin muloqot</u>
<u>Interfaol</u>	<u>Faollik</u>	<u>Tanqidiy tafakkur</u>
<u>AKT</u>	<u>Raqamli savodxonlik</u>	<u>Innovatsion fikrlash</u>
<u>Integrativ</u>	<u>Fanlararo bog'liqlik</u>	<u>Yaxlit tasavvur</u>

1-rasm. Zamonaviy yondashuvlarning taqqoslanishi

Shu bilan birga, ta'lim jarayoniga AKTni keng joriy etish o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Bu esa zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.

2-rasm. Zamonaviy yondashuvlar samaradorligi diagrammasi

Hozirgi zamon darsi shundan iboratki, o'quvchi, tinglovchi, o'qituvchi esa ma'ruzachi bo'lib qolmasligi kerak. Balki o'qituvchi darsni kuzatib tartibga soluvchi rejissyorga aylanmog'i lozim. O'qituvchi darsni shunday tashkil etishi kerakki hamma o'quvchi shu mavzu yuzasidan mustaqil fikr yuritsin, o'z fikrini ayta olsin, kamchiligi bo'lsa o'rtoqlari va o'qituvchi javobidan kelib chiqib to'g'rilay olsin. Darsning xarakter xususiyatiga qarab dars interfaol usulda bo'lishiga erishishi lozim[10, 47-b].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'limda ona tili fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Kompetensiyaviy, kommunikativ, interfaol va axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan metodlar o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'qituvchilari dars jarayonida ushbu yondashuvlardan samarali foydalanishlari zarur.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun ona tilini o'qitish jarayoni nafaqat til o'rganish, balki bolalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi hamda ona tilini ta'limda o'qitish, madaniyat va tarixni saqlab qolishning asosiy vositasi hisoblanadi. O'qituvchilar, ta'lim tizimi va jamiyat birgalikda

bolalarning ona tilini muvaffaqiyatli o'zlashtirishlariga yordam berishlari zarur. Ona tili ta'lim jarayonini takomillashtirish uchun muammolarni hal qilish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va ona tilini o'qitish metodikasini yangilash zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ysupova Sh.Sh., Rahimova N.M. ONA TILI FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY METODLAR VA ULARNING AHAMIYATI, 335-b. <https://cyberleninka.ru/article/n/ona-tili-fanini-o-qitishda-zamonaviy-metodlar-va-ularning-ahamiyati/viewer>
2. Nuriddinova Y.X. ONA TILI FANINI O'QITISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI, uzresearchers.com, 12-14-b.
3. Mo'minova Z.A. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ONA TILINI O'QITISH, BOSHLANG'ICH TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHNING GLOBAL MASALALARI: MUAMMO VA TADQIQOT, Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, scholar.kokanduni.uz 2024, 152-154-bet.
4. Xasanova D.Sh., Qanoatova N.S. BOSHLANG'ICH SINFDAN ONA TILINI O'QITISHNING ZAMONAVIY USULLARI, <https://worldlyjournals.com/index.php/Yangiizlanuvchi/issue/view/113>
5. Ismoilova R., "Ona tili darslarida interfaol metodlardan foydalanish", Ilm nuri jurnali, 2023, 112-b.
6. Zokirova N. "Zamonaviy dars texnologiyalari", Yangi O'zbekiston pedagogikasi, 2021.
7. www.ziyonet.uz – Elektron ta'lim resurslari portali.
8. Yashinova Sh. Boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, Ilm-fan va innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiyasi, academy.uz/index.php/si
9. Xalilova G., "Boshlang'ich ta'limda innovatsion metodlar", Toshkent, 2022.
10. Isoqova H.M. O'quvchilarga ona tili fanini o'qitishda zamonaviy yondashuv, "Oliy harbiy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni o'qitishda kommunikativ kompetensiyasi tendensiyalari" Respublika ilmiy-amaliy anjumani 2024-yil 30-aprel, 47-b.

INGLIZ TILINI IKKINCHI TIL (ESL) SHAROITIDA O'RGATISHDA YOZMA NUTQ KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY- METODOLOGIK ASOSLARI

Gafforova Durdona Gafforovna

University of Business and Science. O'qituvchi

Elektron pochta: durdonagafforova16@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'qitish jarayonida talabalar va o'quvchilarning yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy va metodologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida pedagogika va metodika sohasidagi ilmiy adabiyotlar asosida yozma nutqni rivojlantirishga oid zamonaviy pedagogik yondashuvlar o'rganiladi. Tadqiqotning natijalari ESL (English second language) ingliz tili ikkinchi til sharoitida yozma nutqni rivojlantirish uchun kommunikativ yondashuv, jarayonli yozish metodikasi va interaktiv pedagogik texnologiyalar muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Yozma nutq kompetensiyasi — bu shaxsning o'z fikr-mulohazalarini izchil, lo'nda, mantiqiy va grammatik qoidalarga rioya qilgan holda, matn shaklida bayon etish ko'nikmasidir. Bu shunchaki yozish emas, balki turli mavzularga oid insho, bayon, xat yoki hisobotlar orqali fikrni to'g'ri yetkazib berish, nutq madaniyati va savodxonlik darajasini ko'rsatuvchi murakkab jarayondir.

Kalit so'zlar: yozma nutq, ESL, kompetensiya, metodika, kommunikativ yondashuv, pedagogika, til o'qitish.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОГО ЯЗЫКА (ESL)

Гаффорова Дурдона Гаффаровна

Учительница, Университета бизнеса и науки

Электронная почта: durdonagafforova16@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические и методологические основы развития компетенции письменной речи у студентов и учащихся в процессе обучения английскому языку как второму (ESL). В ходе исследования на основе научной литературы по педагогике и методике были изучены современные педагогические подходы к развитию письменной речи. Результаты исследования показывают, что в условиях обучения ESL важную роль в развитии письменной речи играют коммуникативный подход, процессный метод обучения письму, а также интерактивные педагогические технологии.

Компетенция письменной речи — это способность личности грамотно, логично и с соблюдением грамматических норм излагать свои мысли в письменной форме. Это не просто умение писать, а сложный процесс, который включает правильную передачу

мыслей по различным темам посредством сочинений, изложений, писем или отчетов, а также отражает уровень речевой культуры и грамотности.

Ключевые слова: письменная речь, ESL, компетенция, методика, коммуникативный подход, педагогика, обучение языку.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF DEVELOPING WRITTEN SPEECH COMPETENCE IN TEACHING ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE (ESL)

Gafforova Durdona Gafforovna

Teacher, University of Business and Science

Email: durdonagafforova16@gmail.com

Annotation: This article analyzes the theoretical and methodological foundations for developing students' and learners' written language competence in the context of teaching English as a Second Language (ESL). The study examines contemporary pedagogical approaches to developing writing skills based on scientific literature in pedagogy and language teaching methodology. The results indicate that, in ESL contexts, the development of written language competence relies heavily on the communicative approach, process-based writing methods, and interactive pedagogical technologies.

Written language competence is the ability of an individual to express their thoughts clearly, logically, and according to grammatical rules in written form. It is not merely the act of writing but a complex process that involves accurately conveying ideas on various topics through essays, compositions, letters, or reports, reflecting both the level of linguistic culture and literacy.

Keywords: written language, ESL, competence, methodology, communicative approach, pedagogy, language teaching.

KIRISH

Hozirgi globallashuv jarayonida ingliz tili xalqaro muloqot tili, ilm-fan, texnologiya va ta'lim yo'nalishlarida yetakchi tillardan biri sifatida muhim o'rin egallagan. Shu sababli ko'plab davlatlarda ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'qitish (ESL – English as a Second Language) ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan. O'zbekiston ta'lim sohasida ham chet tillarni, ayniqsa ingliz tilini o'qitishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu o'qitish jarayonda o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Til o'qitish metodikasida kommunikativ kompetensiya to'rt asosiy nutq faoliyati turini o'z ichiga oladi: tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish. Nutq faoliyat turlaridan eng murakkab ko'nikmalardan biri yozma nutq hisoblanadi.

Sababi yozma nutq til o'rganuvchidan nafaqat grammatik bilimlarni, balki mantiqiy fikrlash, matnni tuzish, g'oyalarni izchil bayon qilish va stilistik jihatdan to'g'ri qo'llay olish san'atini ham talab etadi.

Pedagogika nazariyasida yozma nutq shaxsning fikrni yozma shaklda aniq, lo'nda, izchil mantiqiy va tizimli ifodalash qobiliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Bu ko'nikma o'quvchilarning nafaqat til bilimlarini, balki intellektual rivojlanish darajasini ham aks ettiradi. Shuning uchun ham zamonaviy ta'lim tizimida yozma nutq kompetensiyasini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biridir.

Chet tilini o'qitish metodikasida yozma nutqni rivojlantirish masalalarini ko'plab metodist olimlar tomonidan o'rganilgan. Jumladan, J. Jalolov o'z tadqiqotlarida chet tilini o'qitish jarayonida nutq faoliyatining barcha turlarini kompleks rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, yozma nutqni o'rgatish jarayoni til birliklarini o'zlashtirish, nutqiy vaziyatlarni modellashtirish hamda kommunikativ mashqlar orqali amalga oshirilishi lozim.

Pedagogika nazariyasida ta'lim jarayonining samaradorligi o'quvchilarda zarur kompetensiyalarni shakllantirish bilan belgilanadi. K.Jumanov ta'kidlaganidek, zamonaviy pedagogik jarayon shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillariga asoslanishi va o'quvchilarning mustaqil fikrlash hamda ijodiy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi kerak. Bu esa o'quvchilarning yozma nutq kompetensiyasini shakllantirish jarayonida ham zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalardan foydalanishni talab etadi.

Yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogika va metodika fanlarining muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki yozma nutq nafaqat til o'rganish jarayonining muhim komponenti, balki shaxsning akademik va professional faoliyatida zarur bo'lgan muhim kommunikativ ko'nikmadir. M. Ahmedovanning ta'kidlashicha, pedagogika nazariyasida shaxsning har tomonlama rivojlanishi ta'lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biri bo'lib, bu jarayonda nutq kompetensiyasini rivojlantirish muhim o'rin tutadi.

Shu bilan bir qatorda pedagogika tarixi va nazariyasiga oid tadqiqotlarda nutq kompetensiyasini shakllantirishni masalasi ko'plab mulohazalarda alohida e'tirof etilgan. N.H. Rahmonqulova pedagogik jarayonda ta'lim metodlari va vositalarining

to'g'ri tanlanishi o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini samarali rivojlantirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi. Bu esa ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'qitish jarayonida yozma nutqni rivojlantirishni ilmiy asoslangan metodologiyani ishlab chiqishligini ko'rsatadi.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, ESL(English as a second language) ingliz tili ikkinchi chet til sifatida talabalar ko'pincha yozma nutq jarayonida ko'pgina qiyinchiliklarga duch keladilar. Ularning grammatik strukturalarda to'g'ri qo'llay olmaslik muammolari, fikrni izchil lo'nda bayon qilaolmaslik muammolari matnni uzviy davom ettirishda ko'plab qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu muammolarni yozma nutqda rivojlantirish davomida samarali metodik yondashuvlardan foydalanish zarurligini taqozo etadi.

Zamonaviy chet tilini o'qitish metodikasi fanida yoza nutqni rivojlantirishni kommunikativ yondashuv orqali, jarayonli yozish metodikasi bilan va interaktiv pedagogik texnologiyalaridan keng foydalanish qo'llanilmoqda. Ushbu metodlar talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, ijodiy yozish ko'nikmalarini shakllantiradi hamda til kompetensiyasini oshirishga yordam beradi.

Yozma nutq kompetensiyasi haqidagi fikrlar ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'qitish jarayonida yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini chuqur o'rganish zarurligini ko'rsatib beradi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi ESL(English as second language) ingliz tilini ikkinchi til sifatida yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy va metodologik asoslarini tahlil qilish va ushbu jarayonni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy xulosalarni ishlab chiqishdan iborat.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'qitish mobaynida yozma nutq ko'nikmasini rivojlantirishning nazariy va metodologik asoslarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida pedagogika va chet til o'qitish metodikasi sohasidagi ilmiy manbalarni tahlili amaliy qo'landi hamda ularning nazariy fiklari umumlashtirildi. Yozma nutq kompetensiyasi — bu shaxsning o'z fikr-mulohazalarini adabiy va imlo xatolarsiz, mantiqiy, izchil va grammatik qoidalarga rioya qilgan holda, matn shaklini to'g'ri yozish ko'nikmasi. Bu shunchaki yozish

emas, balki turli xil mavzularda insho, bayon, xat yoki hisobotlar orqali fikrni to'g'ri yetkazib berish orqali, nutq madaniyati, so'zlarni to'g'ri qo'llay olish va savodxonlik darajasini ko'rsatuvchi murakkab jarayondir.

Yozma nutq kompetensiyasining asosiy tarkibiy komponentlari:

- Savodxonlik: Imlo, punktuatsiya (tinish belgilari) va grammatik qoidalarni to'g'ri qo'llay olishdir.
- Mantiqiy izchillik: Fikrni reja asosida, bog'lanishli, tizimli va tushunarli tarzda bayon qilish san'ati.
- Lug'at boyligi: Mavzuga mos so'z va iboralarni o'rinli qo'llay bilishlikdir.
- Uslubiy to'g'rilik: Matn turiga (ilmiy, badiiy, rasmiy, publisistik) mos uslubdan qo'llay olishdir.

Ushbu kompetensiya talabalarda matnlar ustida ishlashni, ijodiy yozma ishlar bajarishni va mustaqil fikrlashni shakllantiradi.

Tadqiqot metodologiyasi quyidagi ilmiy yondashuvlarga asoslandi:

1. Tizimli yondashuv

Tizimli yondashuvda, ta'lim jarayoni o'zaro bog'liq komponentlardan tashkil topgan murakkab pedagogik tizim hisoblanib bu tizimning asosiy elementlari ta'lim maqsadini, mazmuni, metodlarini, vositalari bilan natijalari hisoblanadi. Yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishning jarayoni mobaynida mazkur elementlarning o'zaro uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etishligi aytiladi.

2. Kommunikativ yondashuv

Kommunikativ yondashuv zamonaviy chet til o'qitish metodikasining asosiy tamoyillaridan biri hisoblanib, bu yondashuvga ko'ra, til o'rgatish jarayonida real muloqot vaziyatlariga asoslanishi lozim. Yozma nutqni rivojlantirish mobaynida esse, referat, ijodiy matnlar yozish kabi kommunikativ vazifalar muhim rol o'ynaydi.

3. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasida, o'quv jarayonida talabalarining shaxsiy qobiliyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi kerak. Bu esa yozma nutqni rivojlantirish jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlashini ijodiy yondashuvini qo'llab-quvvatlash talab etadi.

Tadqiqot metodlari: Tadqiqot mobaynida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

- ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish metodi.
- qiyosiy pedagogik tahlil metodi.
- umumlashtirish metodi.
- tizimli tahlil metodi.

Ushbu metodlar yordamida yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy qarashlar o'rganildi va ularning metodologik asoslarini aniqlashtirildi.

TADQIQOT NATIJALARI

Tadqiqot natijalari ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'qitish davomida yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishni bir qator pedagogik omillarga bog'liq ekanligini ko'rsatib berildi.

1. Yozma nutq kompetensiyasining tarkibiy komponentlari

Yozma nutq kompetensiyasi quyidagi komponentlardan tashkil topadi:

- lingvistik kompetensiya – grammatik va leksik bilimlar o'z ichiga oladi;
- diskursiv kompetensiya – matnni mantiqiy tuzish qobiliyatidir;
- pragmatik kompetensiya – fikrni kommunikativ maqsadga mos ifodalashdir.

Yuqorida aytib o'tilgan komponentlarning uyg'un rivojlanishida o'quvchilarning yozma nutq faoliyatini izchil muqobil tashkil etishga imkon yaratadi.

2. Yozma nutqni rivojlantirish bosqichlari

Tadqiqot natijalariga ko'ra, yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishning quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. tayyorgarlik bosqichi – mavzu bo'yicha g'oyalarni shakllantirib beriladi.
2. matn yaratish bosqichi – dastlabki yozma matnni tuzishdan iborat.
3. tahrirlash bosqichi – grammatik, imlo va stilistik xatolarni tuzatish va tahrir etiladi.
4. yakuniy bosqich – matnni mukammallashtirishdir.

Mazkur bosqichlar boqichma-bosqich yozish metodikasining asosini tashkil etadi.

3. Samarali metod va usullar

Tadqiqot jarayonida yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishda mazkur metodlar samarali ekanligi aniqlandi:

- esse(insho) yozish;
- referat tayyorlash;
- matn tahlili (mazmuni,til va uslub, tuzilish tahlili, boshqa);
- ijodiy yozma topshiriqlar (hikoya yozish, diolog yozish, xat yozish ,she'r yoki kichik badiiy matn yozish);
- loyiha asosida ta'lim (ingliz tilida loyiha taqdimoti).

Mazkur metodlar talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda yozma nutq faoliyatini faollashtirishga yordam beradi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari pedagogika nazariyasida chet til o'qitish metodikasi to'g'risida amaldagi ilmiy qarashlar bilan uyg'unligini ko'rsatdi. Zamonaviy pedagogika nazariyasiga bo'yicha, ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvni qo'llash o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarini tizimli rivojlantirishga imkon beradi.

Yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirish davomida talabaning pedagogik mahorati muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi talabalarga nafaqat til bilimlarini o'rgatishi, balki ularni mustaqil fikrlashga ham yo'naltirishi zarur.

Shu bilan bir qatorda, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yozma nutqda takomillashtirish mobaynida samaradorligini oshiradi. Masalan:

- onlayn yozma topshiriqlar bilan ;
- elektron ta'lim platformalari orqali;
- interaktiv ta'lim vositalari yordamida.

Yuqoridagi berilgan vositalar talabalarning yozma faoliyatini faollashtiradi hamda ularning til o'rganishga bo'lgan hohishini oshiradi.

Pedagogika nazariyasida ta'lim jarayonida samaradorligini ko'p jihatdan foydalanilayotgan metod va texnologiyalarning ilmiy asoslanganligiga bog'liqdir. Shuningdek, ingliz tilini o'qitishda yozma nutqni takomillashtirish metodikasini rivojlantirish dolzarb ilmiy masala hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'qitish jarayonida yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirish ko'p qirrali pedagogik jarayondir.

Mazkur jarayonning samaradorligi quyidagi omillarga bog'liq:

- kommunikativ yondashuvdan foydalanish orqali.
- jarayonli yozish metodikasini qo'llash bilan.
- shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillarini qo'llashdir.
- zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amalda qo'llashdir.

Tadqiqot natijalari ESL (English as second language) ingliz tili ikkinchi til sifatida yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishning metodikasini takomillashtirishga yordam berishi mumkin. Kelgusida mazkur yo'nalishda empirik tadqiqotlar olib borish hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jalolov J. Chet til o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2012.
2. Jumanov K. Umumiy pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2018.
3. Ahmedova M.E. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Tafakkur-Bo'stoni, 2011.
4. Rahmonqulova N.H. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2010.
5. Hoshimov O', Yoqubov I. Ingliz tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2003.
6. Xoldorova M., Fayziyeva N., Rixsittilayeva F. Chet tilini o'qitishda yordamchi vositalardan foydalanish. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2005.
7. Bekmuratova U.B. Ingliz tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish. – Toshkent, 2012.
8. Otaboyeva M.R. Chet tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalar. – Moskva: Molodoy uchyony jurnali, 2017.
9. Shabanov D. Chet tilini o'qitish metodikasi va zamonaviy texnologiyalar. – Toshkent, 2009.
10. Xoliov A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011.
11. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H., Matnazarova K.O. Umumiy pedagogika. – Toshkent, 2018.
12. Ataeva N., Rasulova F., Hasanov S. Umumiy pedagogika. – Toshkent, 2011.
13. Harmer J. How to Teach English. – London: Longman, 2007.
14. Richards J., Rodgers T. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

15. Brown H.D. Principles of Language Learning and Teaching. – New York: Pearson Education, 2007.
16. Hyland K. Second Language Writing. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
17. Johnson K.E. The Sociocultural Turn and Its Challenges for Second Language Teacher Education. – TESOL Quarterly, 2006.
18. Shchukin A.N. Modern Methods of Teaching Foreign Languages. – Moscow: Filomatis, 2008. rol o'ynaydi.

UDK: 378

BO'LAJAK O'QITUUVCHILARNI NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIC-PSIXLOGIK ASOSLARI

Mamatkulova Nilufar Boyzoq qizi

Andijon viloyat pedagogik mahorat markazi

"Tillarni o'qitish metodikasi" kafedrasi dotsenti,

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

nilufarmamatkulova19@gmail.com

Tel 998905430671

Annotatsiya: *Jahonda nutq madaniyati – shaxsning professional va shaxsiy muvaffaqiyatiga muhim ta'sir ko'rsatadigan omil bo'lib, ta'lim tizimida uning rivojlantirilishi zarurati jiddiy ahamiyat kasb etadi. Nutq madaniyati, bilim va ma'lumotlarni samarali uzatish, kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishda markaziy rol o'ynaydi, bu esa zamonaviy mutaxassislarining muvaffaqiyatli faoliyati uchun muhim shartdir. Xalqaro ilmiy markazlar, masalan, Oxford Universiteti, Harvard Universiteti, va boshqa yetakchi ta'lim muassasalarining tajribasi nutq madaniyatini rivojlantirish metodikalarining samaradorligini o'rganishga yordam beradi. Shu bilan birga, bu tajribalar O'zbekiston ta'lim tizimida amaliyotga joriy etish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada til va nutq xodisalari, bo'lajak o'qituuvchilarni nutq madaniyatini rivojlantirishda egallashi kerak bo'lga bilim va ko'nikmalar haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Til, nutq, ong, paradigma, transformasiya, madaniyat, nutq texnikasi, oppositsiya, fikr ifodalash shakllari, og'zaki nutq, matn, yozma nutq shakllari.*

ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ РЕЧИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация: *В мире речевая культура является фактором, существенно влияющим на профессиональный и личный успех человека, и необходимость ее развития в системе образования имеет большое значение. Речевая культура играет центральную роль в эффективной передаче знаний и информации, развитии коммуникативных навыков, что является важным условием успешной работы современных специалистов. Опыт международных научных центров, например, Оксфордского университета, Гарвардского университета и других ведущих образовательных учреждений, помогает изучать эффективность методов развития речевой культуры. В то же время этот опыт служит основой для их внедрения в систему образования Узбекистана. В данной статье представлена информация о языково-речевых явлениях, знаниях и навыках, которыми должны обладать будущие учителя при развитии речевой культуры.*

Ключевые слова: *Язык, речь, сознание, парадигма, трансформация, культура, речевая техника, оппозиция, формы выражения, устная речь, текст, формы письменной речи.*

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL BASIS OF DEVELOPING SPEECH CULTURE OF FUTURE TEACHERS

Abstract: *In the world, speech culture is a factor that significantly affects the professional and personal success of a person, and the need for its development in the education system is of great importance. Speech culture plays a central role in the effective transfer of knowledge and information, the development of communicative skills, which is an important condition for the successful work of modern specialists. The experience of international scientific centers, for example, Oxford University, Harvard University, and other leading educational institutions helps to study the effectiveness of methods for developing speech culture. At the same time, these experiences serve as the basis for their implementation in the education system of Uzbekistan. This article provides information on language and speech phenomena, the knowledge and skills that future teachers should possess in developing speech culture.*

Keywords: *Language, speech, consciousness, paradigm, transformation, culture, speech technique, opposition, forms of expression, oral speech, text, forms of written speech.*

KIRISH

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi va ularning ta'lim jarayonidagi qo'llanilishi nutq madaniyatini rivojlantirish metodikalarini yangilash va takomillashtirish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. Internet va elektron resurslar orqali mutaxassislarning nutq madaniyatini oshirish uchun innovatsion metodikalar ishlab chiqish dolzarb vazifadir.

Dunyoda bo'lajak mutaxassislarning nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasi, ayniqsa, filologiya yo'nalishi misolida, zamonaviy ta'lim tizimida muhim ahamiyatga ega. Nutq madaniyati — bu shaxsning kommunikativ qobiliyatlari va til madaniyatining kompleks rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan bilim va ko'nikmalarning majmuasidir. Zamonaviy ta'lim tizimida nutq madaniyatining ahamiyati: Nutq madaniyatini rivojlantirish, ayniqsa, filologiya yo'nalishida, talabalarning professional kompetentsiyalarini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Nutq madaniyati, talabalarning nafaqat o'z fikrlarini aniq ifodalash, balki ijtimoiy va madaniy muhitga mos ravishda muloqot qilish qobiliyatini oshiradi. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogika va psixologiya sohalarida nutq madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar metodikalarni takomillashtirishga imkon yaratadi. Nutq madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar jahon ilmiy markazlari tomonidan keng

qamrovda olib borilmoqda. Masalan, Yevropaning ko'plab universitetlari va ilmiy tadqiqot markazlari nutq madaniyati va kommunikativ kompetentsiyalarni rivojlantirish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib bormoqda. Amerika Qo'shma Shtatlari va Avstraliya kabi mamlakatlarda esa, til va nutq madaniyati o'qitish metodikasi bo'yicha keng ko'lamli tadqiqotlar mavjud bo'lib, bu sohalarda yangi yondashuvlar va metodologiyalar ishlab chiqilmoqda.

O'zbekiston ta'lim tizimida mutaxassislarning nutq madaniyatini rivojlantirish bo'yicha metodikalarni ishlab chiqish va takomillashtirish, filologiya sohasidagi bilimlarning o'zlashtirilishi va amaliyotdagi qo'llanilishi nuqtai nazaridan dolzarb hisoblanadi. Ayniqsa, filologiya yo'nalishidagi bo'lajak mutaxassislarning malaka oshirishida bu metodikalarning samaradorligi ilmiy jihatdan o'rganilishi va asoslanishi kerak. Filologiya yo'nalishida mutaxassislarning nutq madaniyatini rivojlantirish, ularning professional faoliyatlarida muvaffaqiyatli natijalarga erishishga yordam beradi. O'zbekistonda til va nutq madaniyati sohasida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar, mamlakatimizning ta'lim tizimida mavjud bo'lgan kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan. Talabalar va pedagoglarning nutq madaniyatini rivojlantirish uchun innovatsion metodikalarni ishlab chiqish, xalqaro tajribalarni inobatga olib, amaliy uslublarni yaratishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Globallashuv va axborot jamiyati sharoitida tildan to'g'ri va samarali foydalanish qobiliyati muvaffaqiyatli muloqot va martaba o'sishi uchun zarur bo'lgan muhim kasbiy mahoratga aylanadi. Shu nuqtai nazardan, nutq madaniyatining rivojlanishi nafaqat adabiy til normalarini o'zlashtirish, balki fikrlarni aniq va aniq yetkazish, ishontirish va turli xil auditoriyalar bilan o'zaro aloqada bo'lish qobiliyatini shakllantirishdir. Bobning birinchi qismida oliy ta'lim tizimida nutq madaniyatini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi, bunda ushbu yondashuvlarni o'quv dasturlariga integratsiya qilish zarurligiga e'tibor qaratiladi. Nutq madaniyatini o'qitishning nazariy asoslari va uslubiy jihatlari ko'rib chiqiladi, tilshunoslik, psixologiya, pedagogika va ritorika elementlarini o'z ichiga olgan fanlararo yondashuvning ahamiyati ta'kidlanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Talabalarda to'g'ri nutqning ahamiyati va uni doimiy ravishda takomillashtirish zarurligi to'g'risida xabardorlikni shakllantirishda o'qituvchilarning roliga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ta'kidlanishicha, nutq madaniyatini rivojlantirishdagi muvaffaqiyat ko'p jihatdan o'quvchilarning bilim uslublarini, ularning motivatsiya darajasini hisobga olishga, shuningdek, nutqini takomillashtirish bo'yicha mustaqil ish uchun sharoit yaratishga bog'liq. Kelajakdagi mutaxassislar orasida nutq madaniyatini rivojlantirishga tizimli yondashuv zarurligi to'g'risida xulosalar chiqariladi va xulosalar chiqariladi. Ta'kidlanishicha, faqat ko'rib chiqilgan barcha uslubiy shartlarga rioya qilgan holda, talabalarning nafaqat kasbiy, balki shaxsiy o'sishiga ham hissa qo'shadigan barqaror va uzoq muddatli ta'sirga erishish mumkin. Bugungi kunda bo'lajak o'qituvchilarni nutq madaniyatini tadqiq qilish kelajakdagi mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning ajralmas qismi sifatida nutq madaniyatini shakllantirishga kompleks yondashuv zarurligini nazariy va uslubiy asoslash uchun xizmat qiladi.

Nutq madaniyatini rivojlantirish nafaqat nazariy bilimlarni, balki maqsadli o'qitish va pedagogik amaliyot jarayonida shakllantirilishi kerak bo'lgan amaliy ko'nikmalarni ham talab qiladi. Bobning birinchi qismida nutq madaniyatini shakllantirish uchun zarur bo'lgan uslubiy shartlarning nazariy asoslari ko'rib chiqiladi. Talabalarning omma oldida nutq so'zlash, muloqotni malakali olib borish va o'z fikrlarini asosli ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuv va metodikalarni tahlil qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu ko'nikmalar kelajakdagi mutaxassislarning, ayniqsa globallashuv va axborot jamiyati sharoitida muvaffaqiyatli kasbiy faoliyati uchun muhimdir.

XULOSA

Bo'lajak mutaxassislarning nutq madaniyatini shakllantirish bo'yicha belgilangan vazifa (maqsad)larga erishish uchun oliy ta'lim muassasalari bo'lajak mutaxassislari tizimli ravishda bu ishini amalga oshirishlari zarur. Bitiruvchi, kasbiy ko'nikmalarni mukammal o'zlashtirib, mehnat bozorida muvaffaqiyatli raqobat imkoniyatiga ega, kasbiy ko'nikmalarini ijodiy foydalanishga imkon beradi, eng yuqori miqdor va sifat ko'rsatkichlariga erishish imkonini beradi. Oliy ta'lim

muassasalaridagi talabalarni ilmiy-nazariy va amaliy tayyorlash sifatini yaxshilashda muhim vazifalarni bajaradi, chunki integrativ yondashuvni qo'llashda amalga oshirish muammolari har bir bosqichda nafaqat ta'lim (o'quv) dasturi, balki zamonaviy talabalarni tarbiyalash va rivojlantirish masalalari hal etiladi. Har tomonlama (universal), ijodiy, rivojlanayotgan bo'lajak mutaxassis (professional) shaxsi faqat ajralmas pedagogik jarayon sharoitlarida shakllanishi mumkin, pedagogning nutq madaniyatini har bir bosqichi umumiy tamoyillari asosida usullari va maqsadlari yakuniy maqsadiga qurilgan. Nutq madaniyatini mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetentsiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni kayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi. Nutq madaniyatini murakkab jarayonlar, noaniq vazifalarni bajarish, bir-biriga zid ma'lumotlardan foydalanish, kutilmagan vaziyatda harakat rejasiga ega bo'la olishda namoyon bo'ladi. Shu o'rinda, nutq madaniyatiga ega bo'lgan mutaxassislar o'z bilimlarini izchil boyitib boradi, yangi axborotlarni o'zlashtiradi, davr talablarini chuqur anglaydi, yangi bilimlarni izlab topadi, ularni qayta ishlab uni o'z amaliy faoliyatida samarali qo'llaydi. Bo'lajak mutaxassislarning yosh psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda har bir o'quv predmetini o'qitish jarayonida shakllantirilib borilishini taqozo etadi. SHu bilan birga ta'limning amaliyotga yo'naltirilganlik printsipini joriy etish tarbiyalanuvchilarning pedagogika faniga oid: pedagogik jarayon va hodisalarni kuzatish, tushunish va tushuntirish; tajribalar o'tkazish ularni o'lchash va xulosalar chiqarish; pedagogik bilimlar va asboblardan amaliyotda foydalana olish kompetentsiyalarini shakllantirishni ko'zda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – B. 14. // Xalq so'zi. 2016 yil 15 dekabr. – № 247. – 2 b.
2. Abu Nasr Forobiy. Risolalar. Mas'ul muharrir O'zbekiston Respublikasi FA haqiqiy a'zosi M.M.Xayrullaev. Toshkent, «Fan» nashriyoti, 1975, 71-72 b.

3. Abu Nasr Forobiy. Risolalar. Mas'ul muharrir O'zbekiston Respublikasi FA haqiqiy a'zosi M.M.Xayrullaev. Toshkent, «Fan» nashriyoti, 1975, 71-72 b.
4. Bepalko, V.P. O vozmozhnostyax sistemnogo podxoda v pedagogike / V. P. Bepalko // Sovetskaya pedagogika, 1990. - № 7. - S. 59 – 62.
5. S.Inomho'jayev, A.Zunnunov. Ifodali o'qish asoslari. T., —O'qituvchi, 1978. 2. T.Qudratov. Nutq madaniyati asoslari. T., O'qituvchi, 1993.
6. Bahrombek Abduljalil o'g'li. Badiiy o'qish sirlari. Andijon, 1994 y.
7. N.Mahmudov. O'qituvchi nutqi madaniyati. T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009.

UDK: 378

ILMIY TADQIQOT FAOLIYATI ASOSLARI VA UNING KELIB CHIQISH TARIXI

Mamatkulova Nilufar Boyzoq qizi

Andijon viloyat pedagogik mahorat markazi

"Tillarni o'qitish metodikasi" kafedrası dotsenti,

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

nilufarmamatkulova19@gmail.com

Tel 998905430671

Annotatsiya: *Insoniyat tarixida qilingan har qanday kashfiyotlar hamda tamaddun taraqqiyotining asosida ilmiy tadqiqot yotadi. Ilmiy tadqiqot ishlariga jalb etish jarayoni oliy ta'lim muassasalarida bakalavriat bosqichining birinchi kursidanoq boshlanadi. O'quv jarayonida talabalarni ilmiy tadqiqot ishlariga faol yo'naltirish o'quv rejasining ajralmas bir qismi hisoblanadi. Oliy ta'lim tizimida ilmiy tadqiqot faoliyati asoslari bilan tanishtirishdan asosiy maqsad talabalarda zamonaviy jamiyatda fanning roli va o'рни haqida tizimli tasavvurni hosil qilish, shuningdek ularda ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat. Bunda talabalar hozirgi zamon fani, ilmiy bilish, ilmiy tadqiqot metodologiyasi asoslari, ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlashni tashkil qilish va boshqarish tamoyillari bilan tanishtiriladi; ularda ilmiy tadqiqot olib borish metodlari va metodikalari haqida tushunchalar shakllantiriladi; ilmiy ishlarni til va uslub talablari asosida rasmiylashtirish ko'nikmalari rivojlantiriladi. Ushbu maqolada ilmiy tadqiqot va uning kelib chiqishi haqida fikrlar bildirilgan.*

Kalit so'zlar: *Fan, ilmiy bilim, fan sohasi, metodologiya, ilmiy tadqiqot, ilmiy tavsif, ilmiy tasnif, ilmiy talqin, uslubiy asos, ilmiy tadqiqot uslubi, ilmiy usul, taqqoslash usuli, tanqidiy usul, tahlil usuli, sintez usuli, modellashirish usuli.*

ОСНОВЫ НАУЧНОЙ НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ИСТОРИЯ ЕЕ ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Аннотация: *Научные исследования лежат в основе любых открытий, сделанных в истории человечества и развитии цивилизации. Процесс вовлечения студентов в научные исследования начинается на первом курсе бакалавриата в высших учебных заведениях. Активное направление студентов к научным исследованиям в процессе обучения является неотъемлемой частью учебного плана. Главная цель ознакомления студентов с основами научных исследований в системе высшего образования – формирование систематического представления о роли и месте науки в современном обществе, а также формирование и развитие у них навыков проведения научных исследований. При этом студенты знакомятся с современной наукой, научными знаниями, основами методологии научных исследований, принципами организации и управления подготовкой научно-педагогических кадров; формируются представления о методах и технике проведения научных исследований;*

развиваются навыки формализации научной работы на основе языковых и стилистических требований. В данной статье представлены идеи о научных исследованиях и их истоках.

Ключевые слова: наука, научные знания, область науки, методология, научные исследования, научное описание, научная классификация, научная интерпретация, методологическая основа, метод научных исследований, научный метод, сравнительный метод, критический метод, метод анализа, метод синтеза, метод моделирования.

FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC RESEARCH ACTIVITY AND ITS HISTORY OF ORIGIN

Abstract: *Scientific research is the basis of any discoveries made in the history of mankind and the development of civilization. The process of involving students in scientific research begins in the first year of the bachelor's degree in higher education institutions. Actively directing students to scientific research during the educational process is an integral part of the curriculum. The main goal of introducing students to the basics of scientific research in the higher education system is to form a systematic idea of the role and place of science in modern society, as well as to form and develop in them the skills to carry out scientific research. In this, students are introduced to modern science, scientific knowledge, the basics of scientific research methodology, the principles of organizing and managing the training of scientific and pedagogical personnel; they form concepts about the methods and techniques of conducting scientific research; they develop skills in formalizing scientific work based on language and style requirements. This article presents ideas about scientific research and its origins.*

Keywords: *Science, scientific knowledge, field of science, methodology, scientific research, scientific description, scientific classification, scientific interpretation, methodological basis, scientific research method, scientific method, comparative method, critical method, analysis method, synthesis method, modeling method.*

KIRISH

Fan – dunyo haqidagi bilimlar tizimi, ijtimoiy ong shakllaridan biri. U yangi bilimlarni egallash bilan bog'liq faoliyatni ham, bu faoliyatning mahsuli – olamning ilmiy manzarasi asosini tashkil etuvchi bilimlarni ham o'z ichiga oladi; inson bilimlarining ayrim sohalarini ifodalaydi. Fanning bevosita maqsadi o'zining o'rganish predmeti hisoblangan voqelikning qonunlarini kashf etish asosida shu voqelikning jarayon va hodisalarini ta'riflash, tushuntirish, oldindan aytib berishdir. Qadimgi davrlardan to bugungi kungacha fan umuman jamiyatga va alohida har bir kishiga xizmat qilib kelmoqda. Bugungi kunda bizni o'rab turgan jamiki narsalar –

inson ilmiy faoliyatining amaliy shakllari bo'lib hisoblanadigan texnologiyalar va ishlab chiqarish jarayoni orqali moddiy boyliklarda mujassam bo'lgan aqliy faoliyat mahsulidir. Fan inson professional faoliyatining har qanday sohasi (yuridik, iqtisodiy, pedagogik va h.k.) kabi sohadir. Uning alohida xususiyati shundaki, boshqa sohalarda fan yordamida olingan bilimlardan foydalanilsa, fanning asosiy maqsadi bevosita ilmiy bilimni yaratishdan iborat. Bugungi kunda fan ijtimoiy ong shakli sifatida hozirgi zamon postindustrial, axborot jamiyatining arxetipidan mustahkam o'rin olgan. Talabalar ilmiy tadqiqot faoliyati bilan shug'ullanish jarayonida sohada mavjud asosiy muammolarni tahlil qilishni, iqtisodiyot va huquqshunoslikka doir tadqiqotlarning xususiyatlari, ilmiy tadqiqotlardagi turli yondashuvlar va qarashlarga munosabat bildirishni, tadqiqot usullari bilan ishlashni o'rganadilar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bugungi kunda jadal rivojlanayotgan ijtimoiy institutlardan biri sifatida fan ko'plab muhim rollar o'ynamoqda, evristik, epistemologik, axborot, amaliy, texnikaviy, texnologik funksiyalarni bajarmoqda. Bozor iqtisodi rivojlangan, ilg'or texnologiya va infratuzilmali mamlakatlarda ilmiy tadqiqot faoliyati bilan shug'ullanish juda obro'li va foydalidir: ilmiy bilishni o'stirishga intellektual va moddiy resurslarni joylashtirish juda katta dividendlar keltiradigan foydali biznesdir. Hozirgi zamon jamiyati uchun fan ulkan ijtimoiy qimmatga ega. Turmushni tashkil qilishning ijtimoiy darajasi yuksak darajada ratsionalligi bilan ajralib turadi. Butun insoniyat, tabiiy resurslari cheklanganligiga qaramay, fanga investitsiyalarni muttasil oshirib borayotganligi kishilik jamiyatining ijtimoiy ongi ilmiy bilimni uzluksiz o'stirishdan manfaatdor ekanligini ko'rsatadi. Ilmiy bilish obyektiga epistemologik jihatdan chuqur kirib borish uchun fan ijtimoiy institut sifatida ilmiy kadrlar bilan uzluksiz to'ldirilib borilishi kerak. Shuning uchun ham u jamiyatda ma'rifiy, o'qituvchilik funksiyasini bajaradi, zotan, olimlarning o'sishi, shakllanishi aynan ilmiy jamoalarda sodir bo'ladi. Bu yerda, shuningdek, ilmiy xodimlarni qobiliyati, bilimi va ko'nikmalariga qarab saralab, tanlab olish ham sodir bo'ladi. Taniqli ingliz olimi Mark Polani qayd etib o'tganidek: "Fanni mahoratli odamlar yaratadi". Fan ijtimoiy institut sifatida hozirgi zamon jamiyati hayotida

muhim rol o'ynaydi va ko'plab funksiyalarni bajaradi. Bu funksiyalar quyidagilardan iborat:

- fanning moslashtiruvchi funksiyasi hayotiy faoliyatning tabiiy va ijtimoiy sharoitlariga moslashish qobiliyatini shakllantiradi;
- fanning faollashtiruvchi funksiyasi jamiyatda tabiatga nisbatan amaliy o'zgartiruvchi faoliyatga moyilliklarni shakllantiradi;
- fanning variativ funksiyasi o'zini qurshagan muhitga nisbatan jamiyatning maqbul xulq-atvorini shakllantiradi;
- fanning monitoring funksiyasi tabiatni kuzatish va nazorat qilish global tizimini, masalan, ekologik laboratoriyalar, meteorologik stansiyalar va yo'ldoshlar, astrofizik observatoriyalar, har xil qo'riqxonalar va hokazolarni barpo etishni nazarda tutadi;
- fanning informativ funksiyasi odamlarga atrof olam haqida yangi ilmiy bilimlar, aniq ilmiy axborot beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Jamiyat hayotining barcha sohalarida globalizatsiya jarayonlari sodir bo'layotgan hozirgi zamon sharoitida ilmiy bilimning notekis, eksponensial o'sishi ilgari kuzatilmagan yangi bir paradigmani – fanning rivojlanish paradigmasini vujudga keltirdi. Ilgari ilmiy bilish jarayoni ozmi-ko'pmi bir maromda kechgan, ya'ni adiabatik xususiyatga ega bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda vaziyat butunlay o'zgardi. Fanning o'sishi jiddiy noadiabatik, sakrovchi, notekis xususiyatga ega bo'lib, epistemologik vaziyat keskin, qo'qqisdan, kutilmaganda o'zgaradi. Bunday g'ayrioddiy sharoitlarda hozirgi zamon olimi nafaqat chuqur ilmiy bilim va ko'nikmalarga, balki teran va serqirra hayot tajribasiga ega o'tkir zehnlilik odam bo'lishi kerak. Ilm fan taraqqiyoti – butun ijtimoiy taraqqiyotning ajralmas qismidir.

Uning asosiy belgilari quyidagilar: 1) aniq qoidalar asosida qurilgan muayyan belgilar tizimida aks etuvchi bilim; 2) obyektlarning faoliyati va rivojlanishi qonunlari haqidagi bilimlar tizimi; 3) empirik jihatdan tekshirish va tasdiqlash mumkin bo'lgan bilim; 4) to'xtovsiz o'sib hamda eng mukammal metodlar yordamida to'ldirib boriladigan tizim; 5) fanning tarkibiga empirik materialning predmeti, nazariyasi va gipotezasi, metod va fakti, ta'rifi kiradi.

Zamonaviy fanning ko'plab tasniflari (klassifikatsiyalari) bor. Quyida ularning asosiy sohalari keltiriladi. Rasmiy fanlar: informatika, mantiq, matematika, statistika, qaror qabul qilish nazariyasi. Ijtimoiy fanlar: antropologiya, iqtisod, madaniyatshunoslik, siyosatshunoslik, sotsiologiya, tarix, huquq. Gumanitar fanlar: adabiyotshunoslik, jurnalistika, lingvistika, pedagogika, psixologiya, san'atshunoslik, filologiya, etika, estetika. Tabiiy (empirik) fanlar: antropologiya, astronomiya, biologiya, veterinariya, geografiya, geologiya, kimyo, tibbiyot, meteorologiya, okeanologiya, fizika. Texnik fanlar: arxitektura, biotexnologiya, yog'ochni qayta ishlash, informatika, kemashunoslik, kibernetika, kimyoviy texnologiya, kosmonavtika, materialshunoslik, mexanika, sistemotexnika, elektrotexnika, energetika, qurilish. Har bir soha o'z navbatida yo'nalishlarga bo'linadi.

Bu guruhlarining har qaysisidan ko'plab mustaqil fanlar ajraladi. Mustaqil fanlar bir-biriga bog'liq sohalarda ilmiy izlanishning yirik va istiqbolli muammolarini yechishiga to'g'ri keladi, bu hol hozirgi paytda fanlararo va kompleks tadqiqotlarni keng avj oldirishni taqozo etadi. Ilm-fan tushunchasining mohiyatini bilish, muayyan fan sohasida ilmiy izlanishlarni amalga oshirish bilim olish, ilmiy tadqiqot yuritish tushunchalarini anglab olishni taqozo etadi. Yuqorida aytilganlardan shunday xulosalarga kelish mumkin: – ilmni egallash tabiat, inson va jamiyat haqidagi juda aniq maksimal obyektivlashtirilgan bilimni olishga qaratilgan ilmiy izlanish jarayonidan iborat; – mazkur jarayon mobaynida to'plangan bilim ilmiy axborot deb nomlanadi; – ilmiy faoliyati ilmiy bilim olish, qayta ishlash va saqlashdan iborat bo'lgan faoliyat turidir.

XULOSA

Demak, ilm-fan – bu kishilik jamiyatining o'z-o'zini va atrofolamni anglashga urinishi jarayonida qo'lga kiritgan jamiki aniq, obyektiv, barcha uchun teng darajada muhim bo'lgan bilimlari jamlanmasidir. Ma'lumki, fanda har qanday yangi ilmiy dalilni aniqlashning o'zi bilan ilmda kashfiyot yaratib bo'lmaydi. Fanda kashfiyot, ixtiro qilish uchun yangi ilmiy dalillarni fan nuqtayi nazaridan asoslash, ularning nazariy va amaliy ahamiyatini ko'rsatish kerak bo'ladi. Ilmiy tadqiqiy faoliyatning boshlang'ich nuqtasi ilmiy izlanishlardan boshlanadi, buning uchun dastlab

noma'lum bo'lgan yangi jarayonlar va hodisalarni oldindan ko'ra bilish, dolzarb muammolarni aniqlash va ularning yechimi haqida muayyan farazlarni ilgari surish talab etiladi. Tadqiqot ishi muayyan soha bo'yicha qo'yilgan aniq maqsad va tadqiqotchining shaxsiy farazidan kelib chiqib rejalashtiriladi. Jamiyatning fanga va fanning jamiyatga bo'lgan munosabatlari nafaqat uyg'un, ayrim hollarda hatto zid xarakterga ega bo'lishi ham mumkin. Fan nafaqat atrofdagi dunyo haqida obyektiv bilimlarni aniqlaydi, to'playdi va jamiyat, tabiatni rivojlantirish uchun xizmat qiladigan vositalarni yaratib beradi, balki unga ziyon keltiradigan vositalarni vujudga keltirishi ham mumkin. Demak, bilimlar rivojining oliy darajasi insondan tafakkur va kasbiy mahoratning tamoman yangi darajasini hamda yuqori ma'naviyat va axloqiy mas'uliyatni talab qiladi. Aynan yuqori ma'naviyat va axloqiy mas'uliyat, ya'ni insoniyat, jamiyat, tabiat oldida mas'ullik hissiga ega bo'lish insonni ilm-fanni faqat yaxshilik maqsadida egallash, yaxshilikka xizmat qildirish, jamiyatni rivojlantirish yo'lga sarflashga qaratishdek oliy va ezgu niyatlarni yuzaga keltiradi. Bu ilmiy mafkura, ilmiy etika tushunchalarini ham yuzaga keltiradi.

Foydalanilgn adabiyotlar

- 1.Алемасов В., Мамадалиев Ш. Илмий тадқиқот: методология, методика, ижодиёт / Ўқув қўлланма. – Т.: ИИВ Академияси, 2015. – 102 б.
- 2.Алимжонова Ж.И. Илмий тадқиқот методологияси / Маъруза матнлари. – Т., 2010. – 91 б.
- 3.Алимова Х.А. ва бошқ. Магистрлар илмий иш ишларини ташкил қилиш, бажариш ва ҳимояга тайёрлаш бўйича услубий қўлланма. – Т.: ТТЕСИ, 2001. – 16 б.
- 4.Ануфриев А. Ф. Научное исследование. Курсовые, дипломные и диссертационные работы. – М., 2002.
- 5.Баскаков М. И. От реферата до дипломной работы. – Ростов на Дону, 2001.
- 6.Бахтина И.Л., Лобут А.А., Мартюшов Л.Н. Методология и методы научного познания/Учебное пособие. – Екатеринбург: УГПУ, 2016. – 119 с.
7. Вайнцвайг П. Десять заповедей творческой личности. – М., 1990.
8. Веревкин А. Я. Как оформить библиографию к научной работе: Методическое пособие. – М., 1992.
9. Гецов Г.Г. Работа с книгой: рациональные приемы. – М.,1984.
- 10.Горелов Н.А. Методология научных исследований / Учебник для бакалавриата и магистратуры. – М.: Юрайт, 2016. – 290 с.
11. .Илмий-тадқиқотчилик фаолиятига тайёргарлик асослари / Ўқув-услубий қўлланма / Б.Ю.Ходиев, А.Ш.Бекмуродов, 121 М.Р.Болтабаев, Л.В.Голиш, О.Б.Гимранова. – Т.: Экономика, 2010. – 138 б.

O'ZBEKISTONDA FAVQULODDA TIBBIY YORDAM TIZIMINING RIVOJLANISHI VA IXTISOSLASHUVI (1925–1991 YY.)

Ergasheva Muxlisa Soatullayevna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda 1925-1991-yillar orasida favqulodda tibbiy yordam (FTYO) tizimining shakllanishi, rivojlanishi va faoliyati tarixiy manbalar, arxiv ma'lumotlari va ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilingan. Maqolada tez yordam stansiyalari xodimlarining soni va kasbiy tarkibi, stansiyalarning faoliyat yo'nalishlari va ixtisoslashuvi, ta'lim dasturlari va xizmat sifatini takomillashtirish masalalari keng yoritilgan. Shuningdek, mamlakatning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy sharoitlarining FTYO tizimiga ta'siri ham batafsil tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: favqulodda tibbiy yordam, tez yordam stansiyasi, shifokor, feldsher, tayyorlov, ixtisoslashuv.

РАЗВИТИЕ И СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ ЭКСТРЕННОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ В УЗБЕКИСТАНЕ (1925–1991)

Аннотация. В данной статье проанализировано формирование, развитие и деятельность системы экстренной медицинской помощи (ЭМП) в Узбекистане в период с 1925 по 1991 годы на основе исторических источников, архивных данных и научной литературы. В статье подробно освещены вопросы численности и профессионального состава сотрудников скорой помощи, направления деятельности станций и их специализация, учебные программы и совершенствование качества обслуживания. Кроме того, подробно рассмотрено влияние социально-политических и экономических условий страны на систему ЭМП.

Ключевые слова: экстренная медицинская помощь, станция скорой помощи, врач, фельдшер, подготовка, специализация.

DEVELOPMENT AND SPECIALIZATION OF THE EMERGENCY MEDICAL AID SYSTEM IN UZBEKISTAN (1925–1991)

Abstract. This article analyzes the formation, development, and functioning of the emergency medical services (EMS) system in Uzbekistan from 1925 to 1991 based on historical sources, archival data, and scientific literature. The paper provides a detailed examination of the number and professional composition of ambulance station personnel, the operational directions and specialization of stations, training programs, and measures to improve service quality. Additionally, the impact of the country's socio-political and economic conditions on the EMS system is thoroughly analyzed.

Keywords: emergency medical services, ambulance station, doctor, paramedic, training, specialization.

KIRISH

Favqulodda tibbiy yordam (FTYO) bemorlarga va jarohatlanganlarga favqulodda va shoshilinch holatlarda tez va malakali tibbiy yordam ko'rsatish uchun tashkil etilgan tizimdir. Bundan maqsad aholi hayotini saqlash, asoratlarini kamaytirish va tibbiy yordam samaradorligini oshirishdir. O'zbekistonda FTYO tizimi birinchi marta 1918-yilda Toshkentda tashkil etilgan bo'lib, shu davrda oddiy tez yordam punktlari faoliyat ko'rsatgan. 1926-yilda esa tizim mustaqil tez yordam stansiyasi sifatida faoliyat boshlagan. Shu davrda xizmat sifatini va tezligini ta'minlash, tizimning samarali ishlashini yo'lga qo'yishga alohida e'tibor qaratilgan. 1925-yildan boshlab FTYO tizimi barqaror va sistemli rivojlanish yo'lga qo'yildi. Sovet hukumati sog'liqni saqlash sohasida yuqori darajada davlat siyosatini belgilagan va FTYO ni rivojlantirishni ustuvor vazifa qilib qo'ygan. Bu davrda tez yordam stansiyalari asosan katta shaharlarda Toshkent, Samarqand va Buxoroda faoliyat yuritgan.

METODOLOGIYA

1930-yillarda Toshkent tibbiyot instituti tashkil etildi va favqulodda tibbiy yordam mutaxassislari tayyorlana boshladi. Bu davrda qator regionlarda tez yordam punktlari ochildi, bu xizmatning hududiy qamrovini sezilarli darajada kengaytirdi.

Tez yordam mashinalari odatda oddiy transport vositalari bo'lib, asosiy vazifasi bemorlarni tez va xavfsiz tarzda kasalxonaga olib kelishdan iborat edi.

Shu davrda xizmat sifati va tezkorlikni oshirish uchun xodimlarning malakali bo'lishiga alohida e'tibor berilgan. Buning natijasida Toshkent va Samarqandda FTYO xizmatlarining standartlari shakllana boshladi.

Ikkinchi jahon urushi davrida ko'plab shifokor va feldsherlar frontga chaqirilgan bo'lsa ham, mahalliy tez yordam stansiyalari aholiga xizmat ko'rsatishni davom ettirgan. Urush sharoitida texnik jihozlar va transport vositalari kamligiga qaramay, tizim aholiga favqulodda tibbiy yordamni uzluksiz ta'minlagan.

Urush davrida FTYO xodimlari frontga yuboriladigan bemorlarni evakuatsiya qilish, jarohatlanganlarni olib kelish va sanitar tibbiy xizmatlarni tashkil etishda muhim rol o'ynagan.

MUHOKAMA

Urushdan keyin tizim to'liq tiklandi va rivojlantirildi. Tez yordam mashinalari soni ortib, yangi punktlar va stansiyalar ochildi. 1950-yillar oxirida tizimni markazlashtirish jarayonlari boshlandi. Bu markazlashtirish tizimni tashkilotchi jihatdan mustahkamlash va xizmat samaradorligini sezilarli darajada oshirishga yordam berdi. Bu davrda FTYO xodimlarini tayyorlash va malaka oshirish tizimi kengaydi: yuqori tibbiy ta'lim muassasalari va kasb-hunar kollejlari orqali tayyorlangan mutaxassislar tizimga jalb qilindi.

1960-yillarda tez yordam brigadalari ixtisoslashuv bosqichiga o'tdi. Kardiologiya, pediatriya, xirurgiya va nevropatologiya yo'nalishlari bo'yicha maxsus brigadalar tashkil etildi. Farg'ona, Namangan va Andijon kabi yirik shaharlarda FTYO xizmatlari mustahkamlandi, telefon aloqa tizimlari kengaydi va 03 maxsus telefon raqami joriy etildi. Tez yordam mashinalari texnik jihatdan takomillashtirildi: ZIL, UAZ va Gorkiy zavodi mashina modellari joriy etildi. Bu ularning tezkorlik va yuqori samaradorligini ta'minladi

1980-yillar oxiriga kelib aholi sonining oshishi va tibbiy xizmatlarga talabning ko'payishi sababli, FTYO xodimlari soni va malakasiga alohida e'tibor qaratildi. Ta'lim dasturlari kuchaytirildi, yuqori malakaga ega mutaxassislar jalb qilindi. Shu davrda FTYO tizimida shifokor, feldsher va hamshiralar uchun ixtisoslashgan qayta tayyorlash kurslari tashkil etildi.

1988-yilda Armanistondagi Spitak zilzilasi kabi falokatda O'zbekiston FTYO guruhlarini ishtirok etdi va ularning kasbiy mahorati, tezkorlik va faoliyatda samaradorligi yuqori baholandi. 1991-yilga kelib tizim milliy standartlarga muvofiqlashtirildi va mustaqillikdan keyingi islohotlar uchun mustahkam asos yaratildi.

XULOSA

1925-1991-yillar oralig'ida O'zbekistonda FTYO tizimi barqaror rivojlandi. Ushbu davrda: tizim markazlashtirildi va faoliyati samarali bo'ldi, ixtisoslashgan brigadalar tashkil etildi (kardiologiya, pediatriya, xirurgiya, reanimatsiya, nevropatologiya), telefon aloqa va chaqiriq tizimlari rivojlantirildi, 03 maxsus raqami joriy etildi, kadrlar tayyorlash va malaka oshirish tizimi takomillashtirildi, texnik

vositalar va tez yordam mashinalari zamonaviylashtirildi. Bu davrda to'plangan tajriba va metodologiya FTYOning mustaqillikdan keyingi rivojlanishi va sog'liqni saqlash islohotlari uchun mustahkam asos bo'ldi. Bugungi kunda FTYO aholi salomatligining ajralmas qismi bo'lib, hayotni saqlash, asoratlarni kamaytirish va favqulodda vaziyatlarda tezkor va malakali yordam ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi.

Adabiyotlar

1. Ergashev, M. (1990). O'zbekiston tibbiyoti tarixi. Toshkent.
2. Turg'unov, S. (1985). Ikkinchi jahon urushi va O'zbekistonda tibbiyot rivoji. Toshkent.
3. Mavlonov, A. (1995). O'zbekistonda favqulodda tibbiy yordam tizimi. Toshkent.
4. Rahimov, I. (1980). Sovet davrida O'zbekistonda sanitariya va epidemiologiya. Toshkent.
5. Abdullayev, R. (2000). O'zbekistonda tez yordam tarixiga bag'ishlangan tadqiqotlar. Toshkent.
6. Sultonov, D. (2010). Shahar va qishloq hududlarida FTYO rivoji. Toshkent.

ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA BOSHQARUV FUNKSIYALARI VA REJALASHTIRISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI

Ahmadov Bekzodjon Obidjon o'g'li

*O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi akademiyasi
"Tashkiliy-shtab faoliyati" ta'lim yo'nalishi 2-bosqich kursanti*

X.D. Sarabekov

"Tashkiliy-shtab faoliyati" kafedrası dotsenti, yu.f.b.f.d.(PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada ichki ishlar organlarida boshqaruv funksiyalarining mazmun-mohiyati, ularning tasnifi hamda rejalashtirish tizimining nazariy-uslubiy asoslari tahlil etiladi. Shuningdek, boshqaruv jarayonida prognozlash, rejalashtirish, qaror qabul qilish va nazorat funksiyalarining o'zaro bog'liqligi yoritiladi. Ichki ishlar organlari faoliyatida rejalashtirish tizimini takomillashtirishning zamonaviy yo'nalishlari, samaradorlikni oshirish omillari hamda amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: boshqaruv funksiyalari, rejalashtirish, ichki ishlar organlari, prognozlash, boshqaruv qarorlari, operativ faoliyat, nazorat, samaradorlik, strategik boshqaruv.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR IMPROVING MANAGEMENT FUNCTIONS AND THE PLANNING SYSTEM IN INTERNAL AFFAIRS BODIES

Abstract. This article analyzes the essence and content of management functions in internal affairs bodies, their classification, as well as the theoretical and methodological foundations of the planning system. It also examines the interrelationship between forecasting, planning, decision-making, and control functions within the management process. Furthermore, the study develops modern directions for improving the planning system in the activities of internal affairs bodies, identifies factors for increasing efficiency, and proposes practical recommendations.

Keywords: management functions, planning, internal affairs bodies, forecasting, managerial decision-making, operational activities, control, efficiency, strategic management.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ И СИСТЕМЫ ПЛАНИРОВАНИЯ В ОРГАНАХ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Аннотация. В данной статье анализируются сущность и содержание управленческих функций в органах внутренних дел, их классификация, а также теоретико-методологические основы системы планирования. Рассматривается взаимосвязь функций прогнозирования, планирования, принятия управленческих

решений и контроля в процессе управления. Кроме того, в работе определены современные направления совершенствования системы планирования в деятельности органов внутренних дел, выявлены факторы повышения эффективности и разработаны практические рекомендации.

Ключевые слова: управленческие функции, планирование, органы внутренних дел, прогнозирование, управленческие решения, оперативная деятельность, контроль, эффективность, стратегическое управление.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda jamoat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va jinoyatchilikka qarshi samarali kurashish bevosita ichki ishlar organlari faoliyatining qay darajada samarali tashkil etilganiga bog'liqdir. Ushbu jarayonda boshqaruv tizimi va uning asosiy funksiyalari alohida ahamiyat kasb etadi. Boshqaruv funksiyalarining ilmiy asosda tashkil etilishi, ayniqsa, prognozlash, rejalashtirish, qaror qabul qilish va nazorat mexanizmlarining to'g'ri yo'lga qo'yilishi ichki ishlar organlari faoliyatining natijadorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Bugungi kunda ichki ishlar organlari faoliyatini takomillashtirish, ularni zamonaviy boshqaruv yondashuvlari asosida rivojlantirish, ayniqsa, rejalashtirish tizimini ilmiy asosda tashkil etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki rejalashtirish boshqaruvning markaziy bo'g'ini bo'lib, u orqali faoliyatning ustuvor yo'nalishlari belgilanadi, resurslar taqsimlanadi va natijalarga erishish mexanizmlari ishlab chiqiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi ichki ishlar organlarida boshqaruv funksiyalari va rejalashtirish tizimining nazariy-uslubiy asoslarini o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

METODOLOGIYA

Mazkur maqolada ichki ishlar organlarida boshqaruv funksiyalari va rejalashtirish tizimini o'rganishda kompleks yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida umumilmiy va maxsus ilmiy metodlar qo'llanildi. Jumladan, tizimli tahlil usuli orqali boshqaruv funksiyalarining o'zaro bog'liqligi va ularning yagona tizim

sifatidagi xususiyatlari o'rganildi. Qiyosiy tahlil usuli yordamida boshqaruv qarorlari va ish rejalari o'rtasidagi farqlar aniqlashtirildi.

Shuningdek, abstraksiyalash va umumlashtirish metodlari orqali ichki ishlar organlarida rejalashtirish tizimining nazariy asoslari shakllantirildi. Tahliliy yondashuv asosida amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar, boshqaruv amaliyoti va mavjud tajribalar o'rganildi hamda ularning samaradorligi baholandi.

TAHLILLAR

Boshqaruv jarayonining samaradorligi, avvalo, uning funksional tuzilmasini to'g'ri anglash va ilmiy asosda tashkil etilishiga bog'liq. Boshqaruv funksiyalari boshqaruv subyektlari tomonidan amalga oshiriladigan, tizim faoliyatini muvofiqlashtirish va maqsadga yo'naltirishga xizmat qiluvchi o'zaro bog'liq faoliyat yo'nalishlaridir. Ilmiy adabiyotlarda boshqaruv funksiyalari turli mezonlar asosida tasniflanadi, ammo eng keng tarqalgan yondashuv ularni asosiy (tarmoq) va ta'minlovchi (funktional) funksiyalarga ajratishdir.

Ichki ishlar organlarida asosiy funksiyalar jamoat tartibini saqlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish, jinoyatlarni fosh etish va tergov qilish, jazolarni ijro etish kabi ustuvor vazifalarni o'z ichiga oladi. Ta'minlovchi funksiyalar esa kadrlar bilan ishlash, moliyaviy ta'minot, moddiy-texnik bazani rivojlantirish kabi boshqaruv jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, boshqaruvning umumiy funksiyalariga prognozlash, rejalashtirish, qaror qabul qilish, ijroni tashkil etish va nazorat qilish kiradi. Ushbu funksiyalar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, birining samaradorligi boshqasining to'g'ri tashkil etilishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ichki ishlar organlarida boshqaruv funksiyalari o'zining murakkabligi, ko'p darajaliligi va yuqori mas'uliyat talab qilishi bilan ajralib turadi. Bu tizimda boshqaruv "respublika – viloyat – tuman – mahalla" tamoyili asosida tashkil etilgan bo'lib, u uzluksiz nazorat va tezkor boshqaruvni ta'minlash imkonini beradi[1].

Mazkur tizimda boshqaruv funksiyalarining o'ziga xosligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- operativ vaziyatga tez moslashuvchanlik;
- yuqori darajadagi markazlashgan boshqaruv;

huquqiy tartibga solishning qat'iyligi;
jamoatchilik bilan hamkorlikning zarurligi.

Ayniqsa, jinoyatchilikning oldini olishda hududiy yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir hududning kriminogen holatini chuqur tahlil qilish va shu asosda boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish boshqaruv samaradorligini oshiradi.

Boshqaruv funksiyalari boshqaruv subyektlari tomonidan amalga oshiriladi. Ularni batafsil ko'rib chiqamiz.

Bashorat qilish inson faoliyatining har qanday turida ilmiylik, asoslilik va oqilona yondashuvni ta'minlashga qaratilgan. Ta'kidlash joizki, bashorat qilish zarurati boshqaruvning roli va mazmunini anglash, tegishli nazariy qoidalarni shakllantirish bilan bog'liq holda chinakam tushuniladi. Bashorat qilishni takomillashtirish boshqaruvning ilmiyligini oshirish va uning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyatini oshirishning natijasi va shartidir. XX asrda prognozlash EHM asosida miqdoriy usullar va modellar yordamida amalga oshiriladigan haqiqiy inson faoliyatiga aylandi[2].

Bashorat qilish zarur axborot ta'minotini, turli miqdoriy usullar va modellardan foydalanishni, EHMni qo'llashni talab etadi[3].

Rejalashtirish boshqaruvning umumiy vazifasi bo'lib, u ijtimoiy tizimlarning kelgusi faoliyat davri uchun maqsad va vazifalarini, ularga erishish va amalga oshirish vositalarini belgilashni nazarda tutadi. U ijtimoiy tizimlarning rejali faoliyatini ta'minlashning tashkiliy vositasi bo'lib xizmat qiladi[4].

Rejalashtirish tizimi har qanday ijtimoiy tizimning faoliyatida muhim rol o'ynaydi. U tashkilotning maqsadlari va ularga erishish uchun nima qilish kerakligi haqida qarorlar qabul qilishni o'z ichiga oladi. Tegishli rejalashtirish tizimi ichki ishlar idoralari va ularning barcha tarkibiy bo'linmalarining operatsion va xizmat faoliyatida ham mavjud.

Ichki ishlar organlarida rejalashtirishning tizimli tabiati O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi ijrosi uchun mas'ul bo'lgan O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining normativ-huquqiy hujjatlari va topshiriqlari, O'zbekiston Respublikasi Hukumati hujjatlari va yig'ilish bayonnomalari, O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri va uning o'rinbosarlarining

topshiriqlari, davlat hokimiyati organlari qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Davlat dasturlari talablari, jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasidagi tadbirlarni amalga oshirish bo'yicha maqsadli dasturlar va boshqa rejalari, O'zbekiston Respublikasi IIVning normativ-huquqiy aktlari, Vazirlik Hay'ati qarorlari hamda Vazirlik rahbariyati topshiriqlari bilan belgilanadi[1], ularda ish rejalarining barcha darajadagi ichki ishlar organlari ierarxiyasida barcha sohalar va operatsion va xizmat ko'rsatish faoliyati masalalari bo'yicha bo'ysunishi talablari mavjud. Shu bilan birga, boshqaruv organlari ierarxiyasidagi ish rejalari tegishli boshqaruv darajalarida rasmiy vazifalarni bajarishning asosiy faoliyatini yuqori darajadagi sub'ektlarning boshqaruv qarorlarini amalga oshirish bilan bog'laydi.

Ichki ishlar organlarining ish rejasi boshqaruv qarorining bir turi bo'lib, organlarning ma'lum bir davr uchun strategiyasini bayon qiluvchi, alohida bosqichlar uchun taktikani aniqlovchi va harakatlar uchun muddatlarni belgilovchi keng qamrovli hujjatdir. Rejani ishlab chiqish, albatta, organlarning aniq ish sharoitlariga tegishli bo'lgan umumiy maqsadlarni batafsil bayon qilishni talab qiladi. Shuning uchun, boshliqning boshqaruv qarori sifatida, reja rivojlanayotgan operatsion vaziyatga muvofiq faoliyatning alohida bosqichlarini belgilashni talab qiladi.

Rejalar ba'zi boshqaruv qarorlariga o'xshaydi, chunki ular umumiy amalga oshirish algoritmiga ega. Shu bilan birga, rejalar boshqaruv qarorlaridan farq qiladi. Keling, bu farqlarni sanab o'tamiz.

1. Reja – bu ma'lum bir vaqt oralig'idagi harakatlar algoritmi bo'lib, uning barcha bosqichlari uchun taqvim sanalarini bir vaqtning o'zida belgilaydi. Ba'zi boshqaruv qarorlarida, masalan, tashkiliy qoidalarda, muddatlar bo'lmasligi mumkin (masalan, ko'rsatmalar, nizomlar, ko'rsatmalar va boshqalar).

2. Ish rejasi jadval shaklida taqdim etiladi, unda odatda bir qator o'zaro bog'liq bo'limlar mavjud. Boshqaruv qarorlari, qoida tariqasida, buyruq va qaror bo'limidan iborat matn shaklida taqdim etiladi.

3. Ish rejasi, ba'zi boshqaruv qarorlaridan farqli o'laroq, turli xizmatlar va bo'limlar o'rtasida hamkorlikda amalga oshiriladigan o'zaro to'ldiruvchi tadbirlar

tizimini belgilaganligi sababli, uni ishlab chiqish, muvofiqlashtirish, tasdiqlash va amalga oshirishni tashkil etishning murakkabroq tartibiga ega.

Ichki ishlar organlarining boshqaruv ierarxiyasi va operatsion xizmat ko'rsatish sohalariga, shuningdek, ish rejalarining xilma-xilligiga muvofiq, rejalashtirish tizimi ikkita asosiy darajaga bo'linadi: 1) ichki ishlar organining tashkiliy faoliyatini rejalashtirish; 2) operatsion xizmat ko'rsatish faoliyatining alohida sohaları va sohalarini rejalashtirish. Ikkala rejalashtirish darajasi ham boshqaruvning tarkibiy qismlari hisoblanadi, ammo rejalashtirish va tashkiliy ishning mustaqil sohalariga tegishli.

Ichki ishlar organlarida asosiy tashkiliy tadbirlar rejaları shtab bo'linmalari tomonidan yoki ular yo'qligida tegishli idora rahbarlari tomonidan tayyorlanadi. Strukturaviy bo'linmalar uchun ish rejaları ularning rahbarlari tomonidan tayyorlanadi.

Ichki ishlar organining barcha tarkibiy bo'linmalari samaradorligini oshirish uchun rejalashtirish juda muhimdir. Rejalashtirishning roli quyidagilardan iborat:

- barcha faoliyatga maqsadli xarakter beradi;
- kelgusi davr uchun individual vazifalarni belgilaydi va aniqlashtiradi;
- e'tibor va kuchlarni eng muhim joriy va kelajakdagi muammolarga qaratish imkonini beradi, ularning yechimi bizga belgilangan maqsadlarga erishish imkonini beradi;
- eng dolzarb muammolarni o'z vaqtida hal qilishga yordam beradi, chunki rejalarda rejalashtirilgan tadbirlarni amalga oshirish ketma-ketligi va ularni amalga oshirish muddatlari aniq belgilangan;
- yuqori boshqaruv organlarining qarorlarini amalga oshirish usullari va vositalarini aniqlashga yordam beradi, ya'ni ushbu qarorlar amalga oshiriladigan barcha yo'nalishlarni hisobga oladi;
- kuchlar va resurslardan yanada to'liq va ayni paytda optimal foydalanish, shuningdek, ularni o'z vaqtida boshqarish uchun sharoit yaratadi;
- eng yaxshi ishlash natijalariga erishishni ta'minlaydi;
- mehnat va moddiy resurslar xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi;

- organning turli xizmatlari va bo'linmalari o'rtasida aniq o'zaro ta'sirni va ularning sa'y-harakatlarini muvofiqlashtirish qobiliyatini ta'minlaydi;
- ichki ishlar organlarining ijobiy tajribasini o'rganish va joriy etishga ko'maklashadi;
- ish vaqtidan oqilona foydalanishga ko'maklashadi;
- xodimlar duch keladigan muammolarni ijodiy hal qilish uchun qiyin ish muhitini yaratadi;
- profilaktika, tezkor-qidiruv, tergov va boshqa ish yo'nalishlarini samarali tashkil etishga ko'maklashadi;
- xizmatlar va bo'limlarda, shuningdek, alohida ish joylarida mehnat sharoitlarini doimiy ravishda yaxshilash zarurligini hisobga oladi.

Ish rejasining o'zi tegishli tadbirlarning samaradorligini kafolatlamaydi, shuning uchun rejani amalga oshirish jarayonida rasmiyatchilikni bartaraf etish tashkilot faoliyati uchun juda muhimdir. Rahbar jamoa ishini rejaga mos keladigan tarzda tashkil qilishi kerak. Umuman olganda, ichki ishlar idoralari faoliyatini rejalashtirish xizmatlar va bo'linmalar oldida turgan vazifalarni aniq bajarish uchun muhim shartdir.

Rejalashtirish tizimi har qanday boshqaruv qarorlariga qo'llaniladigan talablarga javob berishi kerak: o'z vaqtida qabul qilinishi, asosliligi, keng qamrovliligi, tizimliligi, aniqligi, vakolatliligi, kirish imkoniyati va mantiqiyiligi.

Bundan tashqari, boshqaruv qarorlari bilan solishtirganda, ish rejalari ikkita qo'shimcha talabga bo'ysunadi.

1. Barqarorlik. Barqarorlik talabi rejalar amalga oshirish jarayonida o'zgarishsiz qolishini va shu bilan faoliyat maqsadlariga erishishni ta'minlashni talab qiladi.

2. Taranglik. Bu talab xodimlarga o'z salohiyatlarini to'liq ro'yobga chiqarish va mavjud ish vaqtidan maksimal darajada foydalanish imkonini beruvchi reja orqali ish ritmini yaratishni talab qiladi.

Hududiy ichki ishlar organi faoliyatida rejalashtirish tizimi quyidagi asosiy turlarni o'z ichiga oladi: joriy (ish rejalari), maxsus (shu jumladan, zaruratga qarab) va shaxsiy rejalashtirish.

Joriy rejalashtirish olti oylik davr uchun xizmatlar va bo'linmalarning faoliyatini tashkil etishga mo'ljallangan. Ushbu ish rejalarining mazmuni va tuzilishi ichki ishlar idorasi faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini, shuningdek, rivojlanayotgan operatsion muhitni hisobga olishi kerak.

Ish rejasini ishlab chiqish operatsion vaziyat haqidagi ma'lumotlarni, shuningdek, oldingi davrlar uchun rejalashtirilgan tadbirlarni amalga oshirish haqidagi ma'lumotlarni to'plash, tizimlashtirish va tahlil qilishdan boshlanadi. Operatsion to'xtashni tahlil qilishdan olingan xulosalar, uning prognostik bahosi bilan birga, ichki ishlar idorasining asosiy tashkiliy tadbirlar rejasining kirish qismini tashkil etadi. Kirish qismi qisqa matn shaklida yozilgan bo'lib, rejalashtirish davrida xizmatlar va bo'linmalar faoliyatining ustuvor yo'nalishlari bo'yicha asosiy xulosalarni o'z ichiga olishi kerak.

Ichki ishlar idoralari asosiy tashkiliy tadbirlar rejasi uchun standart shaklni yaratdilar. Unda ushbu hujjat A4 qog'oz varag'ida tayyorlanishi, tasdiqlovchi muhrga ega bo'lishi va hujjat nomi, undan keyin kirish qismi va reja jadvali bo'lishi kerakligi ko'rsatilgan. Jadvalda ketma-ket raqam, tadbirlar mazmuni, mas'ul shaxs, muddat va bajarilish belgisi ko'rsatilgan ustunlar bo'lishi kerak. Jadval qatorlari rejadagi tadbirlarni tegishli bo'limlarga guruhlangan holda ifodalaydi. Rejaning asosiy bo'limlari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- boshqaruv faoliyatini takomillashtirish;
- iqtisodiy sohada jinoyatchilikka qarshi kurashish;
- uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash;
- giyohvand moddalar, qurol-yarog' va o'q-dorilarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashish;
- terrorizm va ekstremizmga qarshi kurashda ishtirok etish;
- fuqarolarning shaxsiy xavfsizligini va ularning mulkning xavfsizligini ta'minlash;
- jinoyatlarni ochish va tergov qilish hamda jinoyatchilarni topish samaradorligini oshirish;
- jamoat tartibini saqlash va jamoat xavfsizligini ta'minlash;
- yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash;

- jinoyatchilikning oldini olish;
- boshqa huquqni muhofaza qilish organlari va boshqa manfaatdor tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlik;
- jinoyatchilikka qarshi kurashda xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va mustahkamlash;
- xodimlar bilan ishlashni tashkil etish;
- moliyaviy va logistika yordamini kuchaytirish;
- qo'shimcha tadbirlar.

Bu yerda taqdim etilgan reja tuzilishi ma'muriy apparatning asosiy ish yo'nalishlarini aks ettiradi. Hududiy organlar uchun u tavsiyaviy xususiyatga ega, chunki shahar, shaharcha yoki transport bilan bog'liq ichki ishlar organining o'ziga xos ishi har xil bo'ladi. Reja tuzilishini bo'lim funksiyalariga aloqador bo'lmagan bo'limlarni olib tashlash, shuningdek, ushbu bo'limning operatsion qiyinchiliklarini aks ettiruvchi qo'shimcha bo'limlar va kichik bo'limlarni kiritish orqali o'zgartirish mumkin. Masalan, operatsion vaziyatni tahlil qilish asosida voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyatchilikning oldini olish, ko'cha jinoyatlari va huquqbuzarliklarning oldini olish, tuman politsiyasi xodimlarining faoliyatini yaxshilash va boshqa ustuvor yo'nalishlar bo'yicha alohida bo'limlarni kiritish mumkin bo'lishi mumkin.

NATIJA

Rejaning aniq tadbirlari asosida shakllantiriladigan asosiy manbalar quyidagilar:

- 1) operatsion vaziyatni ob'ektiv tahlil qilish, uning prognozi va xizmatlar va bo'linmalar faoliyatini baholash natijasida kelib chiqadigan takliflar;
- 2) reja loyihasini muvofiqlashtirish bosqichida bo'lim va bo'lim rahbarlari tomonidan taqdim etilgan takliflar;
- 3) huquqni muhofaza qilish faoliyatini takomillashtirish masalalari bo'yicha yuqori darajadagi boshqaruv organlarining, shuningdek, ijro etuvchi hokimiyat organlarining normativ-huquqiy hujjatlarida mavjud bo'lgan ko'rsatmalar va tavsiyalar.

Asosiy tashkiliy tadbirlar rejasi loyihasi amalga oshiruvchi organlar bilan tasdiqlash jarayonidan o'tishi kerak, bu jarayonda zarur tuzatishlar kiritiladi. Ichki

ishlar vazirligi, Ichki ishlar vazirligining Bosh boshqarmalari va O'zbekiston Respublikasining ta'sis sub'ektlari uchun Ichki ishlar vazirligining boshqarmalarida yillik davr uchun rejalar tuziladi, tasdiqlanadi va amalga oshiruvchi organlarga yuboriladi. Hududiy organlar uchun O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi talablariga muvofiq ish rejasi tasdiqlanishi va rejalashtirish davri boshlanishidan kamida besh kun oldin amalga oshiruvchi organlarga yuborilishi kerak.

Bundan tashqari, hududiy ichki ishlar organlari va transportdagi ichki ishlar organlarining asosiy tashkiliy tadbirlar rejasiga tekshirishlar, nazorat va kompleks auditlar, shuningdek, uchrashuvlar, seminarlar va musobaqalar jadvallari ilova qilinadi. Ish rejasiga o'zgartirish va qo'shimchalar uni tasdiqlagan rahbar tomonidan kiritiladi.

Maxsus rejalashtirish huquqni muhofaza qilish sohasidagi muayyan muammolarni yuzaga kelishi bilan birga, oldindan belgilangan muddatlarga bog'liq bo'lmagan maxsus vazifalarni ham hal qilish uchun mo'ljallangan. Maxsus rejalar turlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- zaruratga qarab tuzilgan rejalar;
- xizmat ko'rsatish bo'yicha o'qitish tizimida tuzilgan tematik rejalar;
- favqulodda vaziyatlarda ichki ishlar organlarining harakatlari uchun mo'ljallangan standart rejalar.

Agar xizmat ko'rsatish hududida jamoat tartibini va jamoat xavfsizligini ta'minlash uchun kuch va resurslardan kompleks foydalanishni talab qiladigan maxsus tadbir o'tkazilayotgan bo'lsa, ichki ishlar idorasi tomonidan zaruratga qarab rejalar ishlab chiqilishi mumkin. Jamoat tartibini saqlash uchun mas'ul mansabdor shaxs odatda bunday rejalarini ishlab chiqish uchun mas'ul shaxs hisoblanadi. Ushbu rejalariga quyidagilar kiradi:

- turli tadbirlar paytida jamoat tartibini saqlash rejalarini,
- o'zaro ta'sir rejalarini va boshqalar.

Ushbu rejalarining umumiy formati tashkiliy harakatlar rejalariga o'xshaydi va rejani ishlab chiqish asoslarini taqdim etuvchi kirish bo'limini va amalga oshirilayotgan tadbirlarning xususiyatiga mos keladigan bo'lim nomlarini o'z ichiga

oladi. Amalga oshirish muddatlari va ushbu rejalarni amalga oshirish tartibi ichki ishlar organi rahbari tomonidan belgilanadi.

Xizmat ko'rsatishni o'qitish tizimida tuzilgan tematik rejalar Rossiya Ichki ishlar vazirligi buyrug'i talablari asosida va ularga muvofiq ishlab chiqiladi. Hududiy idoralarda ushbu rejalarni ishlab chiqish uchun mas'ul bo'lgan kadrlar bo'limlari (filiallar, guruhlar) kadrlar bilan ishlash uchun javobgardir.

Favqulodda vaziyatlarda ichki ishlar organlarining harakatlarini tartibga soluvchi namunaviy rejalar tabiiy, texnogen yoki ijtimoiy sharoitlarda jamoat xavfsizligi va jamoat tartibini ta'minlash uchun ishlab chiqilgan. Bunday rejalar har doim nafaqat hududiy idoraning, balki boshqa tayinlangan kuchlar va resurslardan ham tegishli muassasalar va tashkilotlar bilan muvofiqlashtirilgan holda kompleks foydalanishni nazarda tutadi. Favqulodda vaziyatlar tufayli operatsion vaziyat asta-sekin yomonlashgan taqdirda, ushbu rejalar kuchlar va resurslarni bosqichma-bosqich joylashtirishni, shuningdek, maxsus qo'mondonlik organlarini (va postlarini) tashkil etishni nazarda tutadi. Ularni kiritish tartibi va ichki ishlar organining harakatlari Rossiya Ichki ishlar vazirligining buyruqlari bilan tartibga solinadi. Favqulodda vaziyatlarda ichki ishlar organining harakatlari uchun mo'ljallangan namunaviy rejalar oldindan ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi.

Shaxsiy rejalashtirish ichki ishlar organlarining butun faoliyatini rejalashtirish tizimining yakuniy elementidir. U xizmat va bo'lim xodimlarining kundalik ishini tashkil qilish uchun mo'ljallangan. Shaxsiy ish rejalarini oldindan ko'rib bo'lmaydigan tadbirlar uchun vaqt ajratishi va ish kuni davomida bajarilishi kerak bo'lgan haqiqiy tadbirlarni o'z ichiga olishi kerak. Xodimlarning xizmat vazifalarini bajarish bo'yicha ish rejalarini ichki ishlar organi rahbarining qarori bilan tuzilishi mumkin. Bu holda, rahbar xodimlarga shaxsiy ish rejalarini yuritish formati, rejalashtirilgan tadbirlarning amalga oshirilishini monitoring qilish usuli, rejalashtirilgan ishning mohiyati va boshqalar bo'yicha ko'rsatmalar berishi kerak.

Shaxsiy rejalashtirishni to'g'ri tashkil etish xodimning ish vaqtini kun davomida oqilona taqsimlash imkonini beradi. Shuning uchun shaxsiy ish rejalashtirish ilmiy ishni tashkil etishning shartlaridan biri va elementidir.

XULOSA

Tahlil natijalari ichki ishlar organlarida boshqaruv funksiyalari va rejalashtirish tizimi o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan yagona boshqaruv mexanizmi sifatida faoliyat yuritishini ko'rsatdi. Boshqaruvning prognozlash, rejalashtirish, qaror qabul qilish va nazorat kabi asosiy funksiyalarini tizimli va muvofiqlashtirilgan holda amalga oshirish ichki ishlar organlari faoliyatining samaradorligini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, amaldagi rejalashtirish tizimi normativ-huquqiy asosga ega bo'lib, u boshqaruvning barqarorligini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy talablar nuqtai nazaridan ushbu tizimni takomillashtirish zarurati mavjud. Xususan, rejalashtirish jarayonida analitik yondashuvning yetarli darajada qo'llanilmasligi, prognozlash mexanizmlarining sust rivojlanganligi hamda hududiy xususiyatlarning to'liq hisobga olinmasligi tizim samaradorligini cheklovchi omillar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shu asosda, ichki ishlar organlarida rejalashtirish tizimini takomillashtirishning quyidagi ustuvor yo'nalishlari taklif etiladi:

- rejalashtirish jarayonlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirish, yagona axborot tizimlarini joriy etish orqali boshqaruv qarorlarining tezkorligi va aniqligini oshirish;
- ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv (data-driven management) tamoyillarini keng joriy etish, operativ vaziyatni real vaqt rejimida tahlil qilish imkonini beruvchi analitik platformalarni rivojlantirish;
- zamonaviy prognozlash usullarini (statistik va modellashtirish yondashuvlari) boshqaruv amaliyotiga integratsiya qilish;
- rejalashtirishda hududiy differensial yondashuvni kuchaytirish, har bir hududning kriminogen holati va ijtimoiy xususiyatlarini chuqur tahlil qilish asosida individual rejalarni ishlab chiqish;
- boshqaruv xodimlarining analitik va strategik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning malakasini muntazam oshirib borish;

Xulosa qilib aytganda, ichki ishlar organlarida boshqaruv funksiyalarini takomillashtirish va rejalashtirish tizimini modernizatsiya qilish nafaqat tashkiliy samaradorlikni oshiradi, balki jamoat xavfsizligini ta'minlash va

huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha faoliyat natijadorligini sezilarli darajada kuchaytiradi. Mazkur yo'nalishda ilg'or boshqaruv yondashuvlarini joriy etish kelgusida tizimning barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ichki ishlar organlarining tashkiliy-shtab va yuridik ta'minlash faoliyati: Darslik / I. Ismailov, A.A. Sultonov, E.U. Azizov va boshq. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2025. – 572 b.
2. Четвериков В.С. Количественные методы в управленческой деятельности органов внутренних дел. - М., 1986. С. 5-12.
3. Четвериков В.С. Методологические и организационно-правовые основы применения количественных методов в управленческой деятельности органов внутренних дел. -М.,1989 С.22-34.
4. Четвериков В.С., Четвериков В.В. Основы управления в органах внутренних дел: Учебное пособие. – М.: Новый Юрист, 1997. – 128с.
5. E.U. Azizov, & X.D. Sarabekov. (2025). Ichki ishlar organlarida ijro intizomini mustahkamlashning konstitutsiyaviy kafolatlari. «Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot» jurnali, 3(12), 22–27.
6. Aminboyev , S. ., & Sobirova , N. (2025). Ichki ishlar organlari sohaviy xizmatlar faoliyatini takomillashtirish yuzasidan baholash tizimini joriy qilinishi. Theoretical Aspects in the Formation of Pedagogical Sciences, 4(16), 158–162.
7. Sarabekov X.D. Ichki ishlar organlarining sektorlar faoliyatini tashkil etish metodikasi: O'quv-metodik qo'llanma / M.Z.Ziyodullaev, I.Ismailov, X.D.Sarabekov va boshq. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2021. – 166 b.
8. Sarabekov X.D. Ichki ishlar organlarining sektorlardagi faoliyati: nazariy, huquqiy va amaliy jixatlari. Monografiya. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2023. – 210 b.

QISQA MASOFAGA YUGURUVCHILARNING MASHG'ULOT JARAYONLARIDA VOSITA VA USULLARNI QO'LLANILISHI

Radjapov Usmonbay Raximovich

Renessans ta'lim universiteti Sport faoliyati kafedrası professori

Email: ganisherismoilov928@gmail.com

ORCID: 0009-0007-7786-9678

Annotatsiya. Sportchilarni tayyorlashda strategik rejasini ishlab chiqishda shuni e'tiborga olish lozimki, tezlik, kuch va shiddat bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lgan ko'rsatkichlar hisoblanadi. Ular organizmning yaxlit tizimi orqali ta'minlanadi. Og'ir kuchli ishda mushak tolalari tuzilmasi o'zgarishi, bu muvozanatning yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Murabbiylar bu o'zgarishlarni e'tiborga olishlari va qisqa masofalarga yuguruvchi sprinterlarning kuch tayyorgarligiga qat'iy individual tarzda yondashishlari tugrisida a'lumot berilagan.

Kalit so'zlar: sport, mashk, imkoniyat, harakat, tezlik, takroriy, aylanma, oraliqli, bir tekis yugurish, nazorat, fortlek, musobaqa.

ПРИМЕНЕНИЕ СРЕДСТВ И МЕТОДОВ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ БЕГУНОВ НА КОРОТКИЕ ДИСТАНЦИИ

Аннотация. При разработке стратегического плана подготовки спортсменов необходимо учитывать, что скорость, сила и взрывная мощь являются взаимосвязанными показателями. Они обеспечиваются за счет слаженной работы организма. При интенсивной силовой работе может происходить изменение структуры мышечных волокон, что может привести к потере равновесия. Тренерам следует учитывать эти изменения и подходить к силовой подготовке спринтеров строго индивидуально.

Ключевые слова: спорт, тренировка, возможности, движение, скорость, повторяющийся, круговой, интервальный, равномерный бег, контроль, фортлек, соревнование.

THE USE OF MEANS AND METHODS IN THE TRAINING PROCESS OF SHORT-DISTANCE RUNNERS

Annatation. When developing a strategic plan for athlete preparation, it is important to consider that speed, strength, and explosiveness are interrelated indicators. They are ensured through the integrated functioning of the body. During intense strength work, changes in the structure of muscle fibers may occur, which can lead to a loss of balance. Coaches need to take these changes into account and approach the strength training of sprinters in a strictly individual manner.

Keywords: sport, training, capability, movement, speed, repetitive, circuit, interval, uniform running, control, fortlek, competition.

KIRISH

Qisqa masofaga yugurish (100–400 m) sport turlarining eng talabchan va intensiv yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Sprinterlarning yuqori natijalarga erishishi ularning tezlik, kuch, chidamlilik va texnik tayyorgarlik darajasiga bevosita bogʻliq. Shu bois, mashgʻulot jarayonida vositalar va usullarni toʻgʻri tanlash va ularni samarali qoʻllash muhim ahamiyatga ega. Yuqori tezlik va maksimal kuch talab qiladigan qisqa masofalar uchun murabbiylar mashgʻulot rejasini tuzishda individual yondashuvni hisobga olishlari zarur. Har bir sprinterning harakat mexanikasi, mushak tolalarining tuzilishi va fiziologik imkoniyatlari turlicha boʻlishi sababli, mashqlar va tayyorgarlik usullarini moslashtirish orqali optimal natijaga erishish mumkin. Shuningdek, mashgʻulot jarayonida aylanma, interval va takroriy yugurishlar kabi metodlar qoʻllanilib, ularning maqsadga muvofiqligi va samaradorligi nazorat qilinishi lozim. Bunday yondashuv sprinterlarning texnik, taktik va fizik tayyorgarligini uygʻun rivojlantirish imkonini beradi. Shu sababli, qisqa masofaga yuguruvchilarning mashgʻulot jarayonida vosita va usullarni tizimli va maqsadli qoʻllash, ularning sport natijalarini oshirishda hal qiluvchi rol oʻynaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Sport mashgʻulotining asosiy vositalari mashqlarni, yaʼni harakatlarni takroran bajarish usuli hisoblanadi. E.S.Ozolin fikricha mashgʻulot vazifalariga va engil atletikachilarning imkoniyatlariga qarab usul har xil shakllarda oʻzgarib boruvchi usullar qoʻyiladi: bularga oʻzgaruvchan, takroriy, aylanma, oraliqli, bir tekis yugurish, nazorat, fortlek, musobaqa, bir maʼromli va boshqa usullardan tashkil topgan.

Qisqa masofalarga yuguruvchilar tayyorgarligining asosiy vositasi maksimal tezlik bilan yugurish hisoblanadi. Sprinterlarni mashqlantiruvchi vositalari va ularning musobaqa faoliyati turiga oʻxshashligiga qarab ikki guruhga boʻlinadi: umumiy jismoniy tayyorgarlik va maxsus tayyorgarlikdan iboratligini koʻrsatib oʻtgan

Maxsus jismoniy vositalar kinematik, dinamik va energetik tavsiflariga koʻra sprinterlarning musobaqa faoliyatida muhim ahamiyatga ega.

Nomaxsus mashqlardan umumiy jismoniy tayyorgarlik vositasi sifatida foydalaniladi va ularning mashqlantiruvchi samarasi katta emas. Biroq o'smirlik chog'ida umumiy jismoniy tayyorgarlik vositalarining ko'proq qo'llanilishi yaxshiroq poydevor yaratishga va o'smirlarga kattalar razryadini qiyinchiliksiz bajarishiga imkon yaratadi. Olimpiya chempioni, yamaykalik (54; 66-70-b) U.Bolt 2007-2017 yillar mavsumida terma jamoa sprinterlaridan yuklamaning barcha parametrlarini bajarishi bo'yicha orqada qola turib, maxsus mashqlarda eng katta va maksimal tezlikda yugurishda ulardan ancha ilgarilab ketgan – 85,4 9km.

Mashg'ulot amaliyotida maksimal tezlikda yugurish kamida 60-80 m masofa bo'lganida bir seriyada 3-4 marta qo'llaniladi va individual dam olish vaqti 4-5 minutga teng deb hisoblaydi. Ularning fikricha nazorat uchun ko'proq startdan chiqib 30-60 m ga yugurish va joyidan 20-30 m ga yugurish qo'llanilishini maqsadga muvofiq deb biladi.

Ko'pincha olimlar tezlik imkoniyatlarini rivojlantirish uchun engillashtirilgan sharoitlarda qiya tepaliklar (qiyalik burchagi – 2-4°) yugurish qo'llaniladi Bunda qiyalikda yugurish gorizontal bo'ylab yugurish hamda tepalikka (toqqa) yugurib chiqish bilan almashlab qo'llanilgan taqdirda eng yaxshi samaraga erishish mumkinligini ta'kidlaydi. Yengillashtirilgan sharoitlarda yugurish oddiy va og'ir sharoitlarda yugurish yuklamalari bilan 1:1:2, 1:2:1, 2:1:1 nisbatlarda almashlab qo'llanilishi lozim. Qiyin sharoitlarda mashg'ulot yuklamalarini bajarish oddiy va murakkab mashqlar bilan 2:1 yoki 1:1 nisbatlarda almashlab turilishi kerakligini ko'rsatib o'tgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yugurishda qarshilikdan foydalanib amalga oshiriladigan kuch tayyorgarligi bevosita start sharoitlarida kuch va tezlik tarkiblarini rivojlantirishga imkon beradi. Bunday tayyorgarlik qarshilik bilan bajariladigan ananaviy kuch mashqlariga qaraganda katta samara beradi.

Sportchilarni tayyorlashning strategik rejasini ishlab chiqishda shuni e'tiborga olish lozimki, tezlik, kuch va shiddat bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lgan ko'rsatkichlar hisoblanadi. Ular organizmning yaxlit tizimi orqali ta'minlanadi. Og'ir kuchli ishda mushak tolalari tuzilmasi o'zgarishi, bu muvozanatning yo'qolishiga olib

kelishi mumkin. Murabbiylar bu o'zgarishlarni e'tiborga olishlari va qisqa masofalarga yuguruvchi sprinterlarning kuch tayyorgarligiga qat'iy individual tarzda yondashishlari lozim deb biladilar.

1-jadval

I razryadli qisqa masofalarga yuguruvchilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik vositalari
(I.P.Ratov bo'yicha)

T/ r	Yuklam a	Yo'nalishi	Shiddati	Bajari-lishi	Dam olish vaqti		Takrorlas hlar soni (m)	Maxsus yugurish tayyorgarligi vositalari
					Mashqlar orasida	Seriyalar orasida		
1.	80 m. masofa bo'laklari da yugurish, tezlik – 96-100% da	Tezlik (anaer ob-alakta t)	Maksi-mal	6-8 s gacha	30 m – 2,5-3 daq. 60 m – 5-6 daq. 100 m – 8-10 daq.	6-8 daq.	30 m – 8-10 marta. (5-6 seriyada), 60 m – 5-6 marta. (3-4 seriyada), 100 m – 3-4 marta. (2 seriyada)	700 – 40 m, seriyada 500 m.gacha
2.	80 m. masofa bo'laklari da yugurish, tezlik – 90-95% da	Tezlik (anaer ob-alakta t)	Submaksimal	6-8 s gacha	3-4 daq	6-8 daq	30 m – 6-8 marta. (5-6 seriyada), 60 m – 5-6 marta. (3-4 seriyada), 100 m – 3-4 marta. (2 seriyada)	400-500 m, seriyada 600 m gacha
3.	80 m. masofa bo'laklari da yugurish,	Maxsus chidamlilik (anaer	Submaksimal	6-8 s gacha	1-2 daq	5-7 daq	4-5 marta (1 seriya)	400-800 m.

	tezlik – 96-100% da	ob- alakta t)						
4.	80 m. masofa bo'laklari da yugurish, tezlik – 90-100% da	Maxsu s chida mlilik (anaer ob- glikoli tik)	Submak simal	1 daq. gacha	80-3 daq. 100-3 daq. 200-5 daq. 300-5 daq.	2,5-3 daq, 3-5 daq, 6-20 daq.	7-12 marta (4-6 seriyada) 4-10 marta (3-5 seriyada)	400-1200 m

Tezlik sifatlarini takomillashtirish usullaridan biri – bu maxsus yuk tortish mashqidir, yuk tortish moslamasidan foydalangan holda vaqti-vaqti bilan yo'nalishni o'zgartirib, ham oldinga, ham orqaga yugurishlarni bajarish imkonini beradi. Bunday mashqlar qisqa masofalarga yugurishda uzoq vaqt tayyorgarlik ko'rgan malakali qisqa masofaga yuguruvchilar uchun faoliyatini tayyorgarligiga va natijalarni yaxshilashga yordam beruvchi trenajyorlardan foydalaniladi. 0,5-2 kg li og'irliklar bilan mashq qilish sportchiga 100 m. masofani o'z natijasidan 0,2-0,3 s. yaxshiroq yugurib o'tishga yordam beradi.

Rossiyalik etakchi olimlardan biri professor, I.P.Ratov maxsus osma moslamadan foydalanadiki, u yuguruvchi vaznini 20-30 kg ga kamaytiradi. Bu yugurish qadamida tayanch davomiyligining qisqarishi hisobiga tezlik imkoniyatlarini ancha oshiradi deb hisoblaydi.

Yuqorida aniqlashimizcha, sprinter tezligi qadamlar uzunligiga va sur'atiga bog'liq bo'lar ekan, shu sababli mashg'ulot dasturlarida qadam uzunligi va sur'atini oshiruvchi maxsus mashqlarni rejalashtirish zarurligini mualliflar ko'rsatib o'tgan.

Olimlarning fikricha qadamlar uzunligini oshirish uchun qo'llaniladigan mashqlardan foydalanish kerak deb o'ylaydi: 1) vaqt uchun ko'p sakrashlar (100 m); 2) vaqt uchun bir oyoqda sakrashlar (30 m); 3) 40-70 sm balandlikdan qumloq joylarga sakrashlar; 4) turgan joydan uzunlikka sakrashlar; 5) oyoq kaftining old qismida sakrab yugurish; 6) son-boldir, tana kuch ko'rsatkichlarini oshirish (yozish uchun); 7) boldirning distal uchlariga bog'langan manjetlar (250-300 gr) bilan

yugurishni oddiy yugurishga qo'shib bajarish, shuningdek, songa bog'langan 500 gr manjetlar bilan yugurish; 8) oddiy qadamdan 2-5 sm uzunroq belgilar ustida yoki 10-20 sm balandlikdagi kichik to'siqlardan oshib yugurish; 9) bo'shashtirish kabi mashqlaridan tayyorgarlik mashg'ulotlarida foydalanishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydilar.

Qadamlar sur'ati: 1) oyoqlar, tana kuch ko'rsatkichlarini oshirish (bukish uchun); 2) harakat tezligiga diqqat qaratib sakrash mashqlari; 3) engillashtirilgan sharoitlarda (qiya yo'lkada, yuk tortish moslamasi bilan va h.k.) yugurish; 4) qadamlar sur'atiga urg'u bergan holda harakat ko'rsatmalarini qo'llash; 5) qadamlar uzunligini bir oz kamaytirgan holda belgilangan joydan yugurish; 6) yuqori yugurish tezligiga ega bo'lgan sportchi bilan yugurish; 7) gandikapli yugurish, estafeta yugurishi; 8) tez yugurishda (60-100 m) tezlikni o'zgartirib yugurishlarni qo'llash vositalardan foydalanishlarini keltirib o'tgan. Bizning fikrimizcha qisqa masofaga yuguruvchi sportchilar qadamlar uzunligini oshirish va chastotasini rivojlantirish bo'yicha yil bo'yi uzluksiz ravishda foydalanilgan holda mashg'ulotlarda ishtirok etishadi. Ayniqsa, qadamlar chastotasini oshirishda sakrashning turli usullaridan foydalanish ya'ni tepaliklarga zinalarda sakrab chiqadilar, og'irlashtirilgan jismlar bilan ishlash, shtanga bilan bajariladigan har xil mazmunga ega bo'lgan mashqlar Qisqa masofaga yuguruvchilarning qadamlar uzunligini oshirishga va qadamlar su'ratini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Murabbiy, yugurish texnikasini o'rgatishni mashg'ulot toshpirig'ini dastlabki elementi deb bilsangiz, unda texnikani o'rgatish jarayonining samaradorligiga asosan muayyan pedagogik vazifalarni ketma-ketlikda o'rgatish va eng ma'qul mashqlarni mashg'ulot jarayonida qo'llashni taklif qiladi.

Yengil atletikani o'quv-mashg'ulot darslari uchun ilmiy pedagogik tadqiqotlar asosida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini namunaviy standart tizimi ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, o'qituvchi guruhlarini tashkil etishning o'ziga xos shartlarini inobatga olgan holda, qabul qilingan sxemadan ko'rsatma sifatida foydalanib, har bir darsni o'tkazishga ijodiy yondoshish kerakligini ta'kidlab o'tgan.

Mashg'ulotning tayyorgarlik qismi umumiy vaqtining 10-20% ni tashkil qiladi, ammo chigalyozdi qizdirish davomiyligi, mashqlarni tanlash va ularning nisbati

sezilarli darajada o'zgarishi mumkin. Bu sportchining o'ziga xos individual xususiyatlariga, qolaversa, oldinga qo'yilgan vazifaning maqsadi va vazifalar hamda atrof-muhit va shart-sharoitlarga bog'liq bo'lishini ta'kidlashgan.

Mashg'ulotning asosiy qismi sportchilarning, yoshi va jinsi, tayyorgarlik darajasi va bosqichi, tanlangan ixtisosligi va boshqa omillarni ham inobatga olish lozimligini keltirib o'tgan.

Mashg'ulotning asosiy qismida vazifalarni qo'yilishi quyidagicha hisoblanadi.

1. Qisqa masofaga yugurish turlarida maxsus mashqlarni qo'llanishi vosita usullar asosida texnikani o'rgatish va takomillashtirish.

2. Jismoniy sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan masalan: tezkorlik, tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirish yoki bir nechta jismoniy sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan vosita usullarni qo'llash.

3. Tarbiyalashning majmuaviy yondoshuvi sifatida umumiy va maxsus jismoniy sifatlarni, axloqiy tarbiya, irodaviy fazilatlar va intellektual qobiliyatlari hosobga olinadi. O'quv mashg'ulot materiali sifatida asosiy va yordamchi mashqlardan foydalaniladi. Mashg'ulot vazifalarining ko'proq maqsadga yo'naltirilgani mashqlar yoki "bloklar" asosida quyidagicha rivojlantirishga yondoshiladi:

a) texnikani o'zlashtirish va takomillashtirish;

b) tezlik va chaqqonlikni rivojlantirish;

d) kuchni rivojlantirish;

ye) chidamlilikni rivojlantirish;

Texnik vazifalar mashg'ulot mobaynida hal etiladi.

Mashqlarni qo'llash usullaridan quyidagilar foydalaniladi:

a) bir ma'romli;

b) takroriy;

d) almashlab;

ye) dam olish oraliqli

f) o'yin;

g) aylanma.

h) nazorat va musobaqa usullaridan tashkil topganligini ko'rsatadi.

Tayyorlov qismidagi mashqlarning xarakteri va turli xilligi asosiy qismidagiga nisbatan farq qiladi. Shuning uchun mashqlardagi farq ketma-ketlik o'zgaruvchan bo'ladi, chunki, shug'ullanuvchilar katta yuklamani ishchanlik qobiliyatini mustaqil ravishda namoyon eta olishlari uchun zarur.

Mashg'ulotning asosiy qismiga umumiy vaqtning 70-85%i ajratiladi.

Yakuniy qism. Yakuniy qism shug'ullanuvchilarni organizmini tiklashga qaratilgan bo'lishi lozimligini ko'rsatgan. Agar yuklamalar ishning yakunigacha pasaytirilsa unda sportchilar organizmi tiklanib sportchi holati yaxshilanadi.

Mashg'ulotlarda yakuniy qismning vazifalar quyidagilardan iboratdir.

1. Yakuniy qism shug'ullanuvchilarning organizmini funksional faolligini pasaytirishga yo'naltirilgan bo'lib sportchilar organizmini dastlabki holatga kelishini ta'minlashga qaratilgan bo'ladi.

2. O'tkazilgan mashg'ulotga xulosa yasash mashg'ulotni yutuq va kamchiligini aniqlashga xizmat qiladi. Yuqoridagi kamchiliklar quyidagi yo'llar bilan echiladi.

Ushbu vazifalar quyidagi yo'llar bilan echiladi.

- a) engillashtirilgan mashqlar;
- b) me'yoriy yugurish;
- d) yurish;
- ye) passiv o'yin.

Mashqlarni bajarishdagi usullar:

- a) engil yugurish;
- b) takroriy;
- d) o'yin.

Mashg'ulotning yakuniy qismi umumiy vaqtining 10-15% ni tashkil etar ekan.

XULOSA

I razryadli qisqa masofalarga yuguruvchilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik mashqlari ularning tezlik va chidamliligini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi. 80 m masofa bo'laklarida yuqori tezlikdagi mashqlar (96–100%) anaerob-alaktat tizimini faollashtirib, maksimal tezlikni oshirish imkonini beradi. Submaksimal tezlikdagi yugurishlar (90–95%) esa sportchining tezlik chidamliligini rivojlantiradi. Maxsus chidamlilik mashqlari anaerob-alaktat va anaerob-glikolitik

tizimlarga ta'sir ko'rsatib, qisqa masofalarda davomiy natijali yugurishni ta'minlaydi. Mashqlar oralig'idagi qisqa va uzoq dam olish davrlari sprinterning energiya resurslarini tiklashga yordam beradi va har bir seriyaning samaradorligini oshiradi. Takrorlashlar soni va seriyalar oralig'i individual imkoniyat va mashg'ulot maqsadiga qarab o'zgaradi. Shuningdek, kombinatsion yugurish mashqlari ham sportchining texnik va taktika tayyorgarligini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Har bir masofa bo'lagi va tezlik darajasi sportchining umumiy va maxsus tayyorgarlik ko'rsatkichlarini uyg'un rivojlantirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, I razryadli sprinterlarning mashg'ulot jarayonida vositalar va metodlarni tizimli qo'llash, tezlik, kuch va chidamlilikni balansli rivojlantirish imkonini beradi. Bu esa musobaqalarda yuqori natijalarga erishishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shuning uchun murabbiylar mashg'ulot rejasini tuzishda mashqlar turi, tezlik, dam olish va takrorlashlarni aniq belgilash orqali sportchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishi zarur.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Аракелян Е.Е. Легкая атлетика: Индивидуализация тренировочного процесса квалифицированных бегуний на короткие дистанции. Лекция для студентов слушателей ВШТ и ФПК ГЦОЛИФКа / Аракелян Е.Е., Левченко А.В., Ерощев В.Д. - М.: ГЦОЛИФК, 1990. - 32 с. .
2. Рахматова Д.Н., Болалар ва ўсмирлар спорт мактабнинг бошланғич тайёргарлик гуруҳида чидамлилиқни тарбиялаш. пед.фан.номзоди автореф. дис. ...13.00.04 /Рахматова Дилноза Ниғбаевна. – Т.: 2011 й. 120 б.
2. Тўхтабоев Н.Т., Шакиржанова К.Т., Солиев И.Р. Қисқа масофага югуриш. Ўқув қўлланма. – Т.: 2017 йил. 186 б.Шакиржанова К.Т., Тухтабоев Н.Т., /Основы техники, методики обучения в беге на короткие дистанции, – Т.: 2012. – 158 с.
3. Normurodov A.N., /Yengil atletika va uni o'qitish metodikasi, – Т.: 2011. – 342 б.
4. Olimov M.S., Shakirjanova K.T., Rafiyev H.T., Smuriygina L.V., To'xtaboyev N.T. va boshqalar. / Darslik. Yakkakurash, koordinatsion va siklik sport turlari "Yengil atletika". – Т.: 2018. – 662 б.
5. Olimov M.S., Shakirjanova K.T., Rafiyev H.T., To'xtaboyev N.T., Smuriygina L.V. va boshqalar. / Darslik. Yengil atletika nazariyasi va uslubiati. / – Т.: 2018. – 842 б.
6. Olimov M.S., Soliyev I.R., Haydarov B.Sh. / Darslik. Sport pedagogik mahoratini oshirish. – Т.: 2017. – 318 б.
7. Olimov M.S., To'xtaboyev N.T., Soliyev I.R., Ortiqov X.T. /O'rta va uzoq masofalarga yugurish uslubiati. O'quv qo'llanma. "Fan va texnologiya", –Т.: 2016. 156 bet.
8. Shakirjanova K.T., Soliyev I.R. Baryerlar osha yugurishga o'rgatish texnikasi va usuliyati, – Т.: 2011 y.

NOGIRONLIGI BOR SHAXSLAR UCHUN INKLYUZIV SIYOSAT: O'ZBEKISTON VA XALQARO TAJRIBA QIYOSIY TAHLILI

Omondullayev Jamoliddin Xoshimjon o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy ish mutaxassisligi, 1-bosqich magistranti

E-mail: jamoliddinomondullayev@gmail.com Tel: +998930060127

Ilmiy rahbar: Ataxanov Baxtiyor To'rabayevich

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda nogironligi bor shaxslar uchun inklyuziv siyosatning shakllanishi va rivojlanishi xalqaro tajriba bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot tibbiy, ijtimoiy va biopsixosotsial modellarga tayangan holda olib borildi. O'zbekistonning BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya"ga qo'shilgani hamda Prezident farmonlari asosida amalga oshirilayotgan islohotlar xalqaro standartlar bilan solishtirildi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv siyosatni yanada takomillashtirish uchun qonunchilik ijrosini mustahkamlash, xizmatlar tizimini integratsiyalash va jamiyat ongini izchil shakllantirish zarur. Maqola yakunida O'zbekiston sharoitiga mos uchta ustuvor yo'nalish taklif etiladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv siyosat, nogironlik, ijtimoiy model, xalqaro tajriba, O'zbekiston ijtimoiy xizmatlar.

ПОЛИТИКА, ВКЛЮЧАЮЩАЯ ЛЮДЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УЗБЕКИСТАНА И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Аннотация. В данной статье представлен сравнительный анализ формирования и развития инклюзивной политики в отношении инвалидов в Узбекистане в сопоставлении с международным опытом. Исследование проводилось с учетом медицинской, социальной и биопсихосоциальной моделей. Присоединение Узбекистана к Конвенции ООН о правах инвалидов и реформы, проводимые в соответствии с указом Президента, были сопоставлены с международными стандартами. Анализ показывает, что для дальнейшего совершенствования инклюзивной политики необходимо усилить контроль за соблюдением законодательства, интегрировать систему услуг и последовательно формировать общественное сознание. В заключение статьи предлагаются три приоритетных направления, адаптированных к контексту Узбекистана.

Ключевые слова: инклюзивная политика, инвалидность, социальная модель, международный опыт, социальные услуги в Узбекистане.

INCLUSIVE POLICY FOR PERSONS WITH DISABILITIES: COMPARATIVE ANALYSIS OF UZBEKISTAN AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Abstract. This article provides a comparative analysis of the formation and development of inclusive policies for persons with disabilities in Uzbekistan against the backdrop of international experience. The study was conducted based on the medical, social,

and biopsychosocial models. Uzbekistan's accession to the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the reforms implemented based on Presidential decrees were compared with international standards. The analysis shows that to further improve inclusive policy, it is necessary to strengthen legislative enforcement, integrate the service system, and consistently shape public awareness. The article concludes by proposing three priority areas tailored to the context of Uzbekistan.

Keywords: *inclusive policy, disability, social model, international experience, social services in Uzbekistan.*

KIRISH

Nogironligi bor shaxslarning jamiyat hayotida to'laqonli ishtirokini ta'minlash bugungi global siyosatning muhim yo'nalishlaridan biridir. BMTning 2006-yilda qabul qilingan "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya" ushbu sohadagi xalqaro me'yorlarni belgilab berdi [1]. O'zbekistonning 2021-yilda Konvensiyaga qo'shilgani milliy siyosatda yangi bosqichni boshlab berdi. Sizning avvalgi matningizda ta'kidlanganidek: "Konvensiyaga qo'shilish inklyuziv siyosat rivojiga sezilarli turtki berdi" — bu fikr o'z tasdig'ini topmoqda.

Davlat rahbariyati tomonidan qabul qilingan PF-6202-son Prezident farmoni — "Nogironligi bor shaxslarning huquqlarini ta'minlash strategiyasi 2021–2030 yillar" — ushbu yo'nalishning asosiy ustuvorliklarini belgilab berdi [2]. Farmonda shunday deyiladi: "Nogironligi bor shaxslarning huquqlarini ta'minlash va ularni qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir."

Bu yondashuv ta'lim, bandlik, sog'liqni saqlash, infratuzilma va axborot tizimlarida inklyuzivlikni kuchaytirishga qaratilgan. Jahon bankining 2021-yilgi hisobotida O'zbekistonda nogironligi bor shaxslar bandlik darajasi 7,1 foiz ekani qayd etilgan [4]. Bu ko'rsatkich inklyuziv siyosatni yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

METODOLOGIYA

Nogironlikni tushuntiruvchi ilmiy yondashuvlar orasida ikki asosiy model ajralib turadi:

1. Tibbiy model — nogironlikni shaxsning individual salomatlik holati sifatida talqin qiladi. Oliver (1990) ta'kidlaganidek, tibbiy model nogironlikni "muammo sifatida shaxsning o'zida" ko'radi [5].

2. Ijtimoiy model — Shakespeare (2006) fikricha, nogironlikning asosiy sababi shaxsning o'zi emas, balki jamiyatdagi to'siqlar va moslashmagan muhitdir [6].

3. Biopsixososial model — JSST tomonidan ishlab chiqilgan ushbu model nogironlikni shaxsning salomatligi, psixologik holati va ijtimoiy muhit o'zaro ta'siri sifatida ko'radi [7].

O'zbekistonda 2020-yilda qabul qilingan “Nogironligi bor shaxslarning huquqlari to'g'risida”gi Qonun ijtimoiy model tamoyillarini huquqiy asos sifatida mustahkamladi [3].

MUHOKAMA

1. Ta'lim tizimi — Xalq ta'limi vazirligi huzurida Inklyuziv ta'lim markazining tashkil etilishi muhim qadam bo'ldi. UNICEF ma'lumotlariga ko'ra, 50 mingdan ortiq bola ta'lim tizimiga jalb etilgan [9]. Biroq xalqaro standartlarda qamrov darajasi 85–90% bo'lsa, O'zbekistonda bu ko'rsatkich hali past.

2. Bandlik — O'zbekistonda kvota tizimi mavjud bo'lsa-da, uning samaradorligini oshirish zarur. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, kvota bajarilish darajasi pastligicha qolmoqda [4]. 2025-yil 8-maydagi UP–85-son Prezident farmoni bandlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha yangi mexanizmlarni joriy etdi.

3. Ijtimoiy himoya — Nafaqalar oshirilgan bo'lsa-da, xalqaro tajribadagi kabi “kombinatsiyalashgan nafaqa modeli”ni joriy etish imkoniyatlari mavjud [10].

Skandinaviya modeli — universal dizayn, yuqori bandlik (60–65%), davlat–jamiyat–xususiy sektor hamkorligi.

Germaniya modeli — kvota + rag'bat + javobgarlik; jarimalar maxsus fondga yo'naltiriladi; maslahat markazlari faol.

Buyuk Britaniya modeli — shaxsga yo'naltirilgan yordam rejasi; shaxsiy byudjetlash; integratsiyalashgan xizmatlar.

Yaponiya modeli — mahalla markazlari orqali qo'llab-quvvatlash; qo'llab-quvvatlanadigan bandlik; oilalar bilan ishlash tizimi.

O'zbekistonning so'nggi yillardagi islohotlari xalqaro standartlarga yaqinlashayotganini ko'rsatadi. Biroq quyidagi yo'nalishlarda takomillashtirish imkoniyatlari mavjud: xizmatlar tizimi integratsiyasi; monitoring va baholash

mexanizmlarini kuchaytirish; jamiyat ongini izchil shakllantirish; moliyalashtirish hajmini bosqichma-bosqich oshirish.

XULOSA VA TAVSIYALAR

O'zbekistonning inklyuziv siyosati so'nggi yillarda sezilarli darajada rivojlanib, xalqaro standartlarga yaqinlashmoqda. BMT Konvensiyasiga qo'shilish, Prezident farmonlari va yangi qonunlar nogironligi bor shaxslarning huquqlarini ta'minlashda muhim huquqiy asos yaratdi. Ta'lim, bandlik va ijtimoiy himoya sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlar ijobiy natijalar bermoqda. Shu bilan birga, xizmatlar tizimini integratsiyalash, qonunchilik ijrosini kuchaytirish va jamiyat ongini izchil shakllantirish kabi yo'nalishlarda hali ham rivojlantirish imkoniyatlari mavjud. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, tizimli va izchil yondashuv orqali inklyuziv siyosatning samaradorligini oshirish mumkin.

1. Qonunchilik ijrosini kuchaytirish — kvota tizimini Germaniya modeliga yaqinlashtirish; mustaqil monitoring organi tashkil etish; shikoyat mexanizmlarini soddalashtirish.

2. Xizmatlar tizimini integratsiyalash — "bir oyna" markazlari; shaxsiy reja va shaxsiy byudjetlash; mahalla darajasida qo'llab-quvvatlash.

3. Jamiyat ongini shakllantirish — milliy kommunikatsiya kampaniyasi; maktab dasturlariga inklyuziya mavzularini kiritish; OAVda ijobiy tasvirlarni kengaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York, 2006.
- [2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6202-son Farmoni. Toshkent, 2021.
- [3] O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Nogironligi bor shaxslarning huquqlari to'g'risida. 2020-yil 29-dekabr.
- [4] World Bank. Inclusion of Persons with Disabilities in Uzbekistan. Washington, DC, 2021.
- [5] Oliver M. The Politics of Disablement. London: Macmillan, 1990.
- [6] Shakespeare T. Disability Rights and Wrongs. London: Routledge, 2006.
- [7] WHO. International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). Geneva, 2001.
- [8] Vornholt K. et al. Disability and employment. EJWOP, 2018.
- [9] UNICEF. Situation Analysis of Children and Women with Disabilities in Uzbekistan. 2018.
- [10] Lindsay S. et al. Barriers to disability-inclusive employment. JID, 2022.

BO'LAJAK MUHANDISLARDA LOYIHA-KONSTRUKTORLIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA FANLARARO INTEGRATSIYANI TA'MINLASH MUAMMOLARI

Begmatov Baxriddin Yaxshiboyevich

begmatov.b.1978@gmail.com

Jizzax politexnika instituti, dotsent

Kamolova Mahliyo Akbar qizi

Jizzax politexnika instituti, assistant

mahliyoprofdot@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim tizimida fanlararo integratsiyani amalga oshirishning mavjud holati, uning samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar hamda uchrayotgan asosiy muammolar, jumladan, o'quv dasturlarining uzviy bog'lanmaganligi, metodik ta'minotning yetarli emasligi va amaliy mashg'ulotlar integratsiyasining sustligi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, loyiha-konstruktorlik faoliyatini samarali tashkil etish uchun fanlararo yondashuvning ahamiyati ochib berilib, kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish zarurati ta'kidlanadi. Ish yakunida muhandislik ta'limida fanlararo integratsiyani kuchaytirish, amaliy yo'naltirilgan ta'limni rivojlantirish va loyiha faoliyatini takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim muassasasi, muhandis, kompetentlik tushunchasining mohiyati, kompetentlik, loyiha konstruktorlik kompetentligi, bilim, ko'nikma, qobiliyat, shaxsiy sifatlar.

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНЦИЙ В ОБЛАСТИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ У БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ

Аннотация. В исследовании рассматривается текущее состояние реализации междисциплинарной интеграции в системе высшего образования, факторы, влияющие на ее эффективность, а также основные проблемы, с которыми сталкиваются, в том числе неразрывная связь учебных программ, недостаточное методическое обеспечение и слабая интеграция практических занятий. Также раскрывается важность междисциплинарного подхода для эффективной организации проектно-конструкторской деятельности, подчеркивается необходимость внедрения инновационных педагогических технологий, направленных на развитие компетентности. По итогам работы будут разработаны предложения и рекомендации по усилению междисциплинарной интеграции в инженерном образовании, развитию практико-ориентированного образования и совершенствованию проектной деятельности.

Ключевые слова: Высшее учебное заведение, инженер, сущность понятия компетентности, компетентность, проектно-конструкторская компетентность, знания, умения, способности, личностные качества.

PROBLEMS OF ENSURING INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN DEVELOPING DESIGN COMPETENCE IN FUTURE ENGINEERS

Abstract. *The study examines the current state of implementation of interdisciplinary integration in the higher education system, the factors influencing its effectiveness, and the main problems encountered, including the lack of coherence of curricula, insufficient methodological support, and weak integration of practical classes. Also, the importance of an interdisciplinary approach for the effective organization of design and engineering activities is revealed, and the necessity of introducing innovative pedagogical technologies aimed at developing competence is emphasized. At the end of the work, proposals and recommendations will be developed to strengthen interdisciplinary integration in engineering education, develop practice-oriented education, and improve project activities.*

KIRISH

Zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida muhandisdan nafaqat nazariy bilim, balki murakkab texnik tizimlarni loyihalash va konstruksiyalash mahorati talab etiladi. Hozirgi kunda oliy texnik ta'limda bitiruvchilarning fundamental bilimlari va amaliy ko'nikmalari o'rtasida ma'lum bir "uzilish" kuzatilmoqda.

Dunyoning nufuzli oliy ta'lim muassasalari (OTM)da bo'lajak muhandislarning ijodiy va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish omillaridan biri sifatida kasbiy faoliyat sohalarida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan mazmun hamda amaliy xatti-harakatlar chuqur tadqiq etilmoqda. Bunda ta'lim mazmunini kreativ fikrlashga, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratishga, mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirishga hamda amaliy ta'limga yo'naltirilgan metodika va texnologiyalarni takomillashtirish muhimdir. Hududlarning innovatsion ravnaqida universitetlarning ahamiyatini belgilash Yevropa Ittifoqi mamlakatlarining innovatsion siyosatidagi muhim tendensiya sanaladi. Ta'kidlash joizki, hozirgi paytda fanning ilmiy yutuqlari, oliy ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalarining integratsiyasini rivojlantirish muammosi yetarlicha dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda [1.2].

Mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalarida ishlab chiqarish – oliy ta'lim uzviyligi hamda uzluksizligi, ishlab chiqarish korxonalari va ta'lim muassasalarining texnik-texnologik hamda muhandislik kafedralari integrativ hamkorligini

ta'minlash kabi dolzarb muammolar mavjud bo'lib, bugungi integrativ ta'lim talablariga asosan mazkur masalalar yuzasidan yig'ilgan fikr-mulohazalarga ilmiy va amaliy asoslangan aniqlik kiritish hamda kasbiy, texnik ta'lim hamkorligini ta'minlashni amalga oshirish fursati yetib keldi. Shu nuqtayi nazardan o'quv fanlari orasida o'zaro integratsiyani ta'minlash bilan bir qatorda texnika oliy ta'lim muassasalari kafedralarida kasbiy amaliy faoliyatni sifatli tashkil etish, sohaga oid fanlardan chuqur amaliy ko'nikma va malakaga ega bo'lish muammosi ham hozirgi kundagi dolzarblik kasb etadi [3].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Hozirgi kunda Respublikamizda olib borilayotgan islohotlar uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiyalashning joriy bosqichida ta'lim sifatini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarni tatbiq etish va ta'lim mazmunini integratsiyalash borasida salmoqli ishlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Respublikamizda ta'limda fanlararo aloqadorlik, uzviylik va integratsiya masalalari hamda kompetentlik muammolari bo'yicha N.A.Muslimov, J.A.Hamidov, kabi ko'plab olimlarning ilmiy-nazariy, ilmiy-amaliy, pedagogik ahamiyatga molik ishlarida yoritilgan [4-6].

"Integratsiya" atamasi mazmun va mohiyat jihatdan uzoq tarixga ega. Dastlab fanga u XVIII asrda faylasuf olim G.Spenser tomonidan kiritilgan. Hozirgi kunga kelib jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, ishlab chiqarish sohalarida, shu jumladan, ta'lim sohalarida, mikroolamdan tortib, to makroolamgacha bo'lgan hududda integratsiya muhim ahamiyat kasb etmoqda. Integratsiyaning rivojlantiruvchi funksiyalarini amalda joriy etish orqali muhim ilmiy muammolarni hal qila olish mumkinligi amaliyotda o'z isbotini topgani holda unga katta ehtiyoj sezilmoqda [8,13].

Xususan bu borada O.X.To'raqulov tomonidan tizimli tadqiqot ishi olib borilgan. Uning tadqiqotida axborotlashtirilgan ta'lim muhitining axborot resurslari quyidagi yo'nalishlar bo'yicha o'rganilgan: matnli materiallar; matematik modellar; tashkiliy tuzilmaviy shakl va model; kompyuterli ta'lim dasturlari; muayyan ta'lim yo'nalishiga oid multimediali ta'limga tegishli materiallar; amaliy dasturlar

majmuasi; axborotlashtirilgan ta'lim muhitida qatnashayotgan predmetga oid an'anaviy o'quv-uslubiy majmua materiallari; axborotlashtirilgan ta'lim muhitining funksional vazifasini bajarishning optimal variantini tanlashga oid materiallar; axborotlashtirilgan ta'lim muhitining innovatsion komponentlari; amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini bajarishga mo'ljallangan qurilma va stendlarning funksional vazifalarini aks ettiruvchi apparat dasturiy majmua [14].

A.I.Avazboyev integratsiya "ayrim tarkibiy qismlarning yangi xossa hosil qilib bir butun birlashish jarayonidir",-degan xulosani bildiradi. Muallifning fikricha, integratsiya jarayon sifatida talqin qilinishi lozim [7].

R.A.Mavlonova ham integratsiyani jarayon sifatida talqin qilib, uning ikki ma'noda namoyon bo'lishini ta'kidlaydi: 1. Tizim, organizmning alohida tabaqalashtirilgan qism va vazifalarining bog'liqlik holatini bildiruvchi tushuncha va shu holatga olib boruvchi jarayon. 2. Tabaqalashtirish jarayonlari bilan birga amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni [11].

Oliy ta'limda integratsiyalab o'qitishning amaliyotdagi holatini o'rganish bu sohada (o'quv predmetlari mazmunini integratsiyalash bo'yicha) bir qancha ijobiy ishlar amalga oshirilgan bo'lishiga qaramay, hali yana bir qancha yechimini kutayotgan masalalar borligini ko'rsatadi. Bular quyidagilar [12]:

- oliy ta'lim muassasalari uchun integratsiyalashgan ta'lim kontseptsiyasi ishlab chiqilmagan;
- o'quv predmetlarining integratsiyalashgan mazmuni va uni o'qitish metodikasi shakllantirilmagan;
- o'quv predmetlari mazmunini integratsiyalash metodlari aniqlanmagan;
- o'qituvchilar uchun o'quv fanlari mazmunini integratsiyalash va uning ta'limiy imkoniyatlarini ko'rsatuvchi qo'llanmalar tayyorlanmagan.

Bilish jarayonida dialektik tahlil metodining qo'llanilishi bilimlarning oddiydan murakkabga, sababdan oqibatga, tasodifiydan zaruriy yoki teskari tomon harakatlanishini talab etadi. Bir so'z bilan ifoda etganda, tahlilning yuqori nuqtasi yaxlit obyekt hisoblanadi.

Dialektik tahlilning eng yuqori darajasi sintezlash natijasida yuzaga keladi. Mohiyatan sintezning vazifasi integratsiyalash (umumlashtirish, birlashtirish,

yaxlitlash)dan iborat bo'lib, o'rganilayotgan obyektning ko'p qirralari (tomonlari) birligini, ichki aloqadorligi va munosabatlarini tiklashga qaratiladi. Shu yo'l bilan obyektning o'zgarishi va rivojlanishi haqida bilimga (tasavvurga) ega bo'linadi.

Tahlil va sintez doimo bir-birini taqozo etadi va uzviylik, izchillik hamda aloqadorlikda amalga oshiriladi. Ularning birligi oliy darajadagi bilishga olib keladi. Bilish jarayonida tahlil har doim sintezning asosi hisoblanadi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Loyiha asosida o'qitish: Talabalarga real ishlab chiqarish topshiriqlari asosida muammoli vazifalar berildi.
- Integratsiyalashgan ta'lim: "Mashina detallari", "Muhandislik grafikasi" va "Materiallar qarshiligi" fanlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'minlovchi modullar yaratildi.
- Eksperiment guruhi: Tadqiqotda 120 nafar muhandislik yo'nalishi talabalari ishtirok etdi (60 nafar nazorat va 60 nafar tajriba guruhi).
- Matematik-statistika: Natijalarni hisoblashda Styudentning t-kriteriysidan foydalanildi.

NATIJALAR

Oliy ta'lim muassasalarida mutaxassislarni o'zlari egallaydigan faoliyatga va maqsadga muvofiq tayyorlash namunaviy o'quv rejadagi fanlar muhim ahamiyat kasb etadi. O'quv rejadagi fanlar mazmuni, o'qitish jarayoni talabaning tanlagan mutaxassisligi bo'yicha kasbiy faoliyat yuritishida zarur bo'ladigan bilim, ko'nikma va malakalarni egallashiga zamin tayyorlaydi.

Talabalarning kasbiy nufuzini oshirish, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarini maxsus tayyorlangan malakali kadrlar bilan ta'minlash, ularning faoliyatida raqobatga asoslangan muhitni vujudga keltirish, bo'lajak kadrlarning mafkuraviy bilimlarini chuqurlashtirish kabi vazifalar nafaqat fanlarni talab darajasida o'qitishni, balki ishlab chiqarish korxonalari va OTM larining integratsiyasini amalga oshirishni taqozo etadi.

O'quv rejada majburiy, qo'shimcha va tanlov fanlarni o'qitishda talabalarning ilmiy-tadqiqot, tashkiliy-boshqaruvchanlik kabi sifatlarini rivojlantirish bilan bir qatorda, ishlab chiqarish korxonalari va OTM larining integratsiyasini amalga

oshirish orqali loyihaviy-konstruktorlik, ekspluatatsiya va servis xizmatini ko'rsatish, ishlab chiqarish tayyorgarligini majmuaviy tarzda tarkib toptirish nazarda tutiladi.

Mazkur fanlar bloking mazmunini talabalar egallaydigan kasbiga yo'naltirishi, ilmiy dunyoqarashini kengaytirish, olamni bilishning falsafiy asoslarini o'qitishda mutaxassislik hisobga olinishi lozim. Texnika yo'nalishidagi majburiy fanlar mazmuni boshqa mutaxassisliklarda o'qitiladigan fanlar mazmunidan farqlanishi kerak.

Bo'lajak muhandislarning loyiha-konstruktorlik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini tashkil etish uchun quyidagi tamoyillarni aniqladik.

1. Bo'lajak muhandislar kasbiy rivojlanishining zaruriy sharti sifatida zamonaviy ta'lim texnologiyalariga asoslangan kasbiy faoliyatga nisbatan talabalarning faol ijodiy rivojlantirishga yo'naltirilgan yaxlitlik tamoyili.

2. Bo'lajak muhandislarning loyiha-konstruktorlik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini uning barcha tarkibiy qismlari: maqsadlari, mazmuni, turli xil faoliyat turlarini tashkil etish usullari va shakllari asosida yaxlit tashkil etishni ta'minlaydigan izchillik tamoyili.

3. Ta'lim jarayonida integratsiyalashgan veb-texnologiyalardan foydalanish, yangi texnologiyalarni ilmiy ishlab chiqish va nazariy asoslashga imkoniyat yaratadigan modelning tizimli yondashuv tamoyili.

4. Shaxsning yo'nalishini, shaxsiy xususiyatlarini, ta'lim vositalari va usullarini tanlashda ularning qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olish imkonini beruvchi ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv tamoyili.

5. Ta'lim mazmuni uchun turli xil variantlarni ishlab chiqish, ta'lim samaradorligini oshirishda talabaning o'quv faoliyatidan mutaxassisning kasbiy faoliyatiga o'tish tamoyili.

O'tkazilgan pedagogik tajriba-sinov ishlari natijasida tajriba guruhidagi talabalarning loyihalash ko'nikmalari sezilarli darajada oshgani aniqlandi.

1-jadval

Kompetentlik darajalari

Ko'rsatkichlar (Darajalar)	Nazorat guruhi (Oldin/Keyin)	Tajriba guruhi (Oldin/Keyin)
Yuqori (Kreativ)	12% / 15%	14% / 38%
O'rta (Mustaqil)	45% / 48%	42% / 52%
Past (Reproduktiv)	43% / 37%	44% / 10%

Natijalar shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhida yuqori darajadagi kompetentlik 24% ga oshgan. Talabalar murakkab detallarni AutoCAD va SolidWorks dasturlarida loyihalashda kamroq xatolarga yo'l qo'ygan.

MUHOKAMA

O'zbekistonda "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning amaldagi ijrosining davomida fan, ta'lim, ishlab chiqarish va ilmiy tadqiqot ishlari orasidagi integratsion jarayonlarni yanada yuqori sifat darajasiga ko'tarish maqsadida quyidagi ilmiy izlanishlarni amalga oshirish zarur deb hisoblaymiz:

1. Fanlar Akademiyasi va ilmiy tadqiqot institutlari ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonlarida foydalanish uchun texnologik, gumanitar va pedagogik texnologiyalarni yaratish;

2. Oliy ta'lim muassasasi talabalari va magistr'larga kichik korxonalar ochish imkoniyatini yaratish, ishlab chiqarish texnologiyalarini pedagogik texnologiyalar bilan uzviy va uzluksiz bog'liqligini ta'minlash;

3. Pedagogik texnologiyalar va ishlab chiqarish texnologiyalarini biriktiruvchi, uyg'unlashtiruvchi tamoyillar bilan ta'minlash. Ta'lim, ilmiy tadqiqot va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi integratsion jarayonlar quyidagi tamoyillarga asoslangan holda amalga oshirilsa o'zining ijobiy natijasini beradi:

Kasbiy moslashuvchanlik tamoyili: Bunda bo'lg'usi muhandislarning yangi texnologik uskunalarni o'zlashtirish qobiliyati hamda muntazam ravishda o'z bilim va malakalarini takomillashtirib borish ehtiyojini tarbiyalash maqsadi ustuvor bo'ladi. Shunga muvofiq, ta'lim mazmuniga muayyan nazariy bilimlar majmui, malaka va ko'nikmalarning yuqori darajada shakllanganligi, tezkor malaka va ko'nikmalarni o'rganishni kiritish talab etilmoqda. Kasbiy moslashuvchanlik nafaqat kasbiy, balki ijtimoiy va psixologik jihatlarni ham qamrab oladi. U kasbiy mahorat

asoslarini shakllantirish davomida barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazish ehtiyojini aks ettiradi;

Turg'unlik va o'zgaruvchanlik tamoyili: Bunda-o'quv fanlarning (asosiy) bir qismi turg'unlik va bir qismi o'zgaruvchan xususiyatga ega bo'lishi ko'zda tutiladi. Umumiy tayyorgarlik - umumta'lim, umumtexnikaviy, texnik bilim, malaka va ko'nikmalari hamda fan tarixiga oid ma'lumotlardan iborat bo'lishi lozim. Maxsus va kasbiy tayyorgarlik esa o'z navbatida texnika, sanoat, qishloq xo'jaligi va mutaxassislik tasniflagichi (klassifikatori)ga kiritilgan boshqa soha kasblariga taalluqli masalalardan tashkil topadi;

Yaganalilik va tabaqalashtirish tamoyili: Bunda, bir tomondan, muayyan kasb va bir nechta turdosh kasblarga yo'naltirilgan yagona namunaviy o'quv reja va dasturlarning ishlab chiqilishini, ikkinchi tomondan zamonaviy ilmiy-texnika taraqqiyoti, ishlab chiqarish sharoiti va talablaridan kelib chiqqan holda tanlov va majburiy fanlar mazmunining tabaqalashtirilishini nazarda tutiladi. Shunday ekan, majburiy fanlar (nazariy va amaliy) mazmuni mutaxassisliklar mazmuniga qarab turlicha bo'ladi;

Muhandislik ta'limida texnik ta'lim tamoyili: Texnika ta'lim talabalarning zamonaviy ishlab chiqarish asoslarini o'zlashtirishi, tipik obyektlar bilan tanishishi, ishlab chiqarish va texnologik kompetensiyalari rivojlangan barkamol shaxs sifatida shakllanishi sharoitida amalga oshiriladi. Bunda "texnik mazmunga ega obyektlarni yorituvchi, ularning o'zlashtirilishini ta'minlab beruvchi va talabalarda qiziqishni oshiruvchi ta'limiy (didaktik) vositalar majmui" muhim hisoblanadi.

Modul-blok usulida ishlash tamoyili: Ushbu usul ta'lim jarayoniga kiritilgan barcha o'quv materiallarini qamrab olib, ularning shakl jihatdan alohida tuzilmalarga bo'linishini bildiradi. Mazkur tamoyilga ko'ra ta'lim jarayoni turli fanlarda mustaqil shakllangan bloklar asosida amalga oshiriladi.

O'quv materialini modullarga taqsimlashda qator mezonlarga amal qilinadi: o'zlashtirishning majburiyligi, fan turkumlari, o'qitiladigan material hajmi, bayon etish uslubi (nazariy, tarixiy, metodik) shular jumlasidandir. Modul tizimida o'qitish ta'limda uzviylik, ko'p bosqichlilik, individuallik kabi masalalarni hal qilish imkoniyatini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, loyiha-konstruktorlik kompetentligini rivojlantirishda faqatgina dasturiy ta'minotni o'rgatish yetarli emas. Asosiy e'tibor quyidagilarga qaratilishi lozim:

1. Muhandislik tafakkurini shakllantirish: Muammoni tahlil qilish va optimal konstruktiv yechimni topish.
2. Jamoada ishlash: Konstruktorlik byurolari kabi kichik guruhlarda loyihalarni amalga oshirish.

Ushbu metodika orqali tayyorlangan talabalar ishlab chiqarish korxonalaridagi adaptatsiya jarayonini 1.5 baravar tezroq o'tashlari kuzatildi. Avvalgi tadqiqotlardan farqli o'laroq, bizning yondashuvimizda nazariya va amaliyotning uzviyligi "fan-ta'lim-ishlab chiqarish" klasteri orqali ta'minlangan.

Ushbu tamoyillar asosida tajriba-sinov ishlarini natijali amalga oshirishga imkon beruvchi ixtisoslik fanlari "Kesish nazariyasi va kesuvchi asboblari", "Mashinasozlik texnologiyasi asoslari" fanlarini o'qitishning quyidagi asosiy tashkiliy shakllari, o'qitish metodlari va vositalari, rag'batlantiruvchi usul va harakatlari majmuasi tanlandi:

- muammolarni ilgari surish va muhokama qilish uchun sharoitlar yaratish va uni yechish uchun farazlarni shakllantirish, olingan natijalarni umumlashtirish va boshqalarga imkon beradigan talabalar o'quv faoliyatining jamoaviy va guruhli shakllarini qo'llash;

- ta'limda munozarali metodlarni qo'llash: On the Job Training, Bulutli texnologiyalar, Innovative project, Critical thinking development technology, Black Box Testing kabi interaktiv ta'lim metodlari amaliyot jarayonida asosiy bilim va ko'nikmalarni bo'lajak muhandislarda faollashtirish imkonini beradi, amaliyot jarayoni tavsifidagi o'quv-kasbiy topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajarishni ta'minlaydi;

- amaliyot xarakterdagi o'quv-kasbiy topshiriqlarga shaxsiy ma'no berish: topshiriqni hal qilishda yuzaga kelgan qiyinchiliklarni faqat ishlab-chiqarish va texnologik kompetensiyalarining asosini ifodalovchi ushbu faoliyat sohasiga oid bilim va ko'nikmalarni qo'llash natijasida hal qilinishi mumkin;

- amaliy xarakterdagi o'quv-kasbiy topshiriqlar savollari yo'nalishini o'zgartirish: tushuntirish, aniqlash kabi savollar o'rniga: "... uchun nima qilish kerak", "... ni nima bilan tushuntirish mumkin", "agar ... bo'lsa, nima yuz berishi mumkin", "... oqibatlarining sabablari qanday", "... uchun qanday yo'l tutgan ma'qul" kabi savollardan foydalanish;

- talabalarning amaliyotlarini faollashtiruvchi amaliy xarakterdagi o'quv-kasbiy topshiriqlarni bajarish uchun ortiqcha axborot kiritish;

- amaliy xarakterdagi o'quv-kasbiy topshiriqlarni nafaqat matn, balki matnsiz uslub bilan taqdim etish;

- bo'lajak muhandislar kasbiy faoliyatidagi muammoli vaziyatlarini tahlil qiladigan, muammoni aniqlaydigan, muqobil yechimni izlashni amalga oshiradigan va muammoning optimal yechimini qabul qilinadigan kasbiy faoliyatini modellashtirishga mo'ljallangan texnologiyalardan foydalanish.

Ularni tanlashda quyidagi qoidalarga rioya etishi lozim:

1) bo'lajak muhandislar uchun ularning yaqin rivojlanish zonasiga mos bilimlar oshiq va qiziqarli bo'lishligi;

2) bilimlar o'rganilayotgan o'quv fani mazmuniga to'g'ri kelishi lozim;

3) amaliyot jarayonini amalga oshirish bo'yicha bilimlarning o'zlashtirilishi pedagog tomonidan bo'lajak muhandislarni kuzatish asosida amalga oshiriladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, muhandislik ta'limida loyihaviy yondashuvni joriy etish bo'lajak mutaxassislarning raqobatbardoshligini oshiradi. Tavsiya etilgan metodika oliy ta'lim muassasalarining o'quv rejalariga "Loyihalash metodologiyasi" modulini kiritish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: O'zbekiston, 2017. – 48 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T.: O'zbekiston, 2017. – 104 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash

sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida". 27.07.2017 y., PQ-3151. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 30-son, 729-modda. <https://lex.uz/docs/-3286194>.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida". 20.04.2017 y., PQ-2909. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 18-son, 313-modda, 19-son, 335-modda, 24-son, 490-modda. <https://lex.uz/ru/docs/-3171590>.

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoyishi. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida". 07.02.2017 y., PF-4947. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda, 20-son, 354-modda, 23-son, 448-modda. <https://lex.uz/docs/-3107036>.

7. Avazboev A.I. "Ta'limda integratsiyani ta'minlash va uning ahamiyati." *Ethiopian International Multidisciplinary Research Conferences*. Vol. 3. No. 2. 2024.

8. Begmatov B.Y. Methodology for conducting experimental work on the basis of network integration. "International conference on multidisciplinary research & practice" organized by "International scientific and current research conferences". Chicago. USA. 2023- year. №1- P. 385-491.

9. Begmatov B.Y. Texnika oliy ta'lim muassasalarida talaba amaliyoti tadqiqi. The Journal of Academic Research in educational sciences ISSN 2181-1385 volume 2, ISSUE 2 2020 1(3), 42-48. <https://doi.org/10.24411/2181-1385-2020-00288>

10. Begmatov B.Y. Texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy moslashuv jarayonida amaliyotning ahamiyati. The Journal of Academic Research in educational sciences ISSN 2181-1385 volume 2, ISSUE 2 February 2021 2(10), 932-938. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-10-932-938>

11. Mavlonova R. A. va bq "Boshlang'ich ta'limda pedagogika, innivasiya, integrasiya", Toshkent, G.G'ulom nashriyoti 2013-yil.

12. Mavlonova R., Rahmakulova N. Boshlang'ich ta'limni integratsiyalash. Toshkent 2011y.

13. Spenser G., et al. "Creative Economy Employment in the US, Canada and the UK." (2016).

14. To'raqulov O.X. Axborotlashtirilgan ta'lim muhitida kichik mutaxassislar tayyorlashning ilmiy-metodik ta'minoti. Monografiya. – T.: O'MKHTTKMO va O'QTI 2010. – 156 b.143,

O'QUV TAHLILIDA TADQIQOT METODIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Dilshodbekova Mashrabxon

Namangan davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi magistranti
e-mail: mashrabxon_dilshodbekova@gmail.ru

Annotatsiya. Maqolada o'quvchilarning yozuvchi ijodini tadqiq etish, badiiy asar tahliliga yo'llash va kitob mutolaasiga qiziqitirishning samarali shakllari, xususan, yangi bilimlarni o'rganish, tizimlashlashitirish, umumlashtirish hamda adabiy-nazariy tushunchalarni o'zlashtirishda portfolio yaratishning ahamiyati haqida so'z boradi.

O'quvchilarning dunyoviy bilimlarni egallash, chet tillar yoki zamonaviy kasb-hunar sirlarini o'rganishga bo'lgan qiziqishlari ortib borishi, shuningdek, globallashtirish jarayonlari mashg'ulotlarni ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalari asosida tashkil qilishni talab etadi. Lekin bu an'anaviy metodlardan tamomila voz kechish degani emas. Zero, har qanday ta'lim shakli yoki usuli zamonaviy, albatta, mustaqil tafakkurli Shaxs tarbiyasining samaradorligi nazarda tutiladi. Shu o'rinda, ehtiyoj sezilganda an'anaviy va noan'anaviy o'qitish metodlarining zarur elementlarini uyg'unlikda qo'llash o'quvchi intellektual imkoniyatlarini oshirishga zamin yaratishini ta'kidlash joiz.

So'z san'ati asoslarini egallash, muallif konsepsiyasi, asar g'oyasini chuqur idrok etish, sujet va kompozitsion vositalarni aniqlay bilish, matn mohiyatini ochishga yo'naltiradigan mustaqil ishlar bevosita adabiy ta'limning ijodiy o'qish, izlanish (evristik), reproduktiv yoki tadqiqot metodlari doirasida bajariladi. Borliq haqidagi ilk tasavvurlar bolada kichik maktab yoshidan boshlab turli janrdagi asarlarni o'qib-o'rganish jarayonida tadrijiy shakllantirib borilishi ko'zda tutilsa, adabiyotni o'rganish bosqichlarida xayolot va reallik o'rtasida mavjud tafovut yoki umumiylik, davrning dolzarb muammolari, obrazlar tizimining turfa qirralarini atroflicha tahlil qilish malakalarini kamol toptirish kabi masalalarga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: portfolio, mavzuviy portfolio, hujjatlar portfeli, sahifa, mutolaa, muammo, axloqiy muammo, ijtimoiy muammo, iqtisodiy muammo, ekologik muammo.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО МЕТОДА В АНАЛИЗЕ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. В статье представлены данные исследования творчества писателя, анализа художественного произведения и эффективные средства заинтересованности учащихся чтением книги, в частности приобретении новых знаний, систематизации, обобщении, а также об освоении литературно-теоретических понятий в создании портфолио.

Растущий интерес учащихся к получению знаний о мире, изучению иностранных языков, современным профессиям, а также процессы глобализации требуют организации занятий на основе передовых педагогических и информационных технологий. Но это не означает полного отказа от традиционных методов. Ведь в

основе любой формы и метода обучения лежит эффективность воспитания самостоятельно мыслящей личности. В этой связи стоит отметить, что гармоничное использование необходимых элементов традиционных и нетрадиционных методов обучения, когда это необходимо, создаёт основу для повышения интеллектуального потенциала обучающегося.

Самостоятельная работа, направленная на овладение основами художественного слова, глубокое понимание авторского замысла и идеи произведения, выявление темы и композиционных средств, раскрытие сути текста, осуществляется непосредственно в рамках творческого чтения, исследовательского (эвристического), репродуктивного или исследовательского методов литературного образования. Предполагается, что первые представления о бытии постепенно формируются у ребенка с младшего школьного возраста в процессе чтения и изучения произведений разных жанров, при этом на этапах изучения литературы уделяется внимание таким вопросам, как различия или сходства фантастики и реальности, актуальные проблемы времени, а также развитию навыков всестороннего анализа различных аспектов системы образов.

Ключевые слова: портфолио, тематическое портфолио, портфель документов, страница, чтение, проблема, моральная проблема, социальная проблема, экономическая проблема, экологическая проблема.

SPECIFIC FEATURES OF USING THE RESEARCH METHOD IN LEARNING ANALYSIS

Annotation. The article presents data on research of the writer's creativity, analysis of the work of art, and effective means of interesting students in reading books, in particular, getting new knowledge, systematization, generalization, as well as learning literary and theoretical concepts in the creation of a portfolio.

The growing interest of students in acquiring worldly knowledge, learning foreign languages, or modern professions, as well as globalization processes, require the organization of classes based on advanced pedagogical and information technologies. But this does not mean a complete rejection of traditional methods. After all, at the heart of any form or method of education is the effectiveness of educating an independent thinking person. In this regard, it is worth noting that the harmonious use of the necessary elements of traditional and non-traditional teaching methods, when necessary, creates the basis for increasing the intellectual potential of the student.

Independent work aimed at mastering the basics of word art, deeply understanding the author's concept and idea of the work, identifying the subject and compositional means, and revealing the essence of the text is carried out directly within the framework of creative reading, research (heuristic), reproductive, or research methods of literary education. It is assumed that the first ideas about existence are gradually formed in a child from primary school age through the process of reading and studying works of various genres, while in the stages of studying literature, attention is paid to issues such as the differences or similarities between fantasy and reality, current problems of the time, and the development of skills for a comprehensive analysis of various aspects of the system of images.

Key words: *portfolio, thematic portfolio, portfolio of documents, page, reading, problem, moral problem, social problem, economic problem, environmental problem.*

KIRISH

Ma'lumki, adabiy bilimlarni o'zlashtirish o'quvchini badiiy asar, adabiy-tanqidiy maqolalar mohiyatini yoritishga qaratilgan savollar tuzishga o'rgatish; tahlilga yo'naltiradigan topshiriqlar ishlab chiqish; mustaqil ishlar mavzusini belgilash; qahramonlar obrazi va voqea-hodisalarni o'zaro qiyoslab fikr yuritish; turli mavzularda suhbat, bahs-munozaralar uyushtirish kabi faoliyat turlarini o'z ichiga qamrab oladi. Garchi qayd etilgan ish usullari bugungi kunda yangilik sanalmasa ham adabiy ta'lim mazmunini axborot texnologiyalari vositasida noan'anaviy taqdimotlar o'tkazish, internet tizimida muloqotlar tashkillashtirishga doir dasturlar tuzish, kitob mutolaasiga qiziqish uyg'otuvchi portfoliolar yaratish vazifalarini kiritish bilan yanada boyitish mumkin. Xorijiy davlatlar o'qitish tizimida portfolio ta'lim maqsadlarini belgilashning muqobil shakllaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Ta'lim maqsadini belgilashga bunday yondashuv esa jamiyat taraqqiyotidagi reallik talablariga to'la javob berishi jihatidan samaralidir. Azaldan Sharqda o'z ustidagi ilmiy-ijodiy izlanishlarni izchil tizimlashtirish borasida boy tajribalar orttirilgan bo'lib, ular Imom Moturidiy, Burhoniddin Marg'inoniy, Muso Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, az-Zamaxshariy kabi ulug' allomalarning nodir asarlari va olamshumul kashfiyotlari dunyo yuzini ko'rishiga dasturulamal vazifasini o'tagan, deyish mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bugungi kunda dunyo xalqlari orasida portfolio nomi bilan keng ommalashgan bayoz, devon tuzish, kitobat san'ati tarzidagi ajdodlarimizning boy ilmiy-ijodiy an'alarining zamonaviy shakllarini yaratish mexanizmlari I.Rajabova, S.Musayeva, O'.Tohirov, G.Boymirzayeva kabi tadqiqotchilar maqolalarida ta'lim oluvchilarning o'quv-biluv faoliyati, tadqiqotchilik ko'nikma va malakalarini shakllantirishga xizmat qilishi nuqtayi nazaridan yoritilganini kuzatish mumkin. Xususan, portfolio I.Rajabova tomonidan o'quv materialllarining o'zlashtirilganlik darajasini turli jihatdan aniqlash, ta'limni individuallashtirish va differensiyalash, o'quvchida yutuqqa intilish tuyg'usini shakllantirishning samarali yo'li sifatida tavsiflansa [4; 65-b.], kasb portfoliosiga xos muhim xususiyatlar O'.Tohirovning izlanishlarida alohida tahlilga tortilganini kuzatish mumkin [5; 18–20-b.].

O'quv portfoliosining shakl va mazmuniga doir individuallik S.Musayeva tomonidan atroflicha o'rganilgan [3; 4–9-b.]. Tadqiqotchi G.Boymirzayeva to'g'ri tasniflaganidek,

“portfolio foydalanish maqsadi va vazifasi, materiallar xarakteri va tuzilmasi, yaratilish jarayoni, axborotlarni qayta ishlash va taqdimot qilish, o‘quv predmetlari kesimida, faoliyat subyekti bo‘yicha fan va ishlab chiqarishning turli sohalariga keng tatbiq etiladi” [2; 24–25-b.].

Portfolio – hujjatlar yoki muharrirlik portfeli, yutuqlar jamg‘armasi, o‘z-o‘zini baholash usuli sifatida muayyan soha mutaxassisi imkoniyatlarini belgilash, ish faoliyatini baholash, kasbiy rivojlanish dinamikasini kuzatish, qobiliyatlarini namoyon etish vositasidir. Shaxsiy jamlanma yoki hisobot uchun tayyorlanadigan portfolioning (qog‘oz yoki elektron versiyadagi) shaklan va mazmunan rang-barang, mukammal tarzda yaratilishi muallifning dunyoqarashi va salohiyatiga har jihatdan bog‘liq. Tabiiyki, elektron hujjatlar portfeli tarkibini mavzuga oid audio, videoyozuvlar, fotosurat yoki filmlardan lavhalar bilan yanada kengaytirish manbalarning originalligi, xilma-xilligi va ishonchligiga xizmat qiladi.

Bo‘lim va sahifalarni fayllar papkasi tarzida nomlash, hujjat yoki materiallar tanlanmalarini alohida fayllarga kiritish, dinamikani belgilash uchun natijalarni ma'lum ketma-ketlikda qayd etish portfolio yaratishning optimal variantidir. Portfolio tuzishning yagona standarti yoki qat’iy talabi o‘rnatilmagan. Faqat tarkiban shakllantirishning quyidagi metodikasini tavsiya qilish mumkin:

- ish mazmuniga oid yo‘nalishlarni belgilash va loyihalashtirish;
- maqsad va vazifalarni rejalashtirish;
- dolzarb va muhim mavzularni tanlash;
- materiallarni uzviylik va izchillikda joylashtirish;
- izlanishlarni ilmiy asoslash va muayyan shaklda rasmiylashtirish;
- qo‘shimcha adabiyotlar va iqtiboslarga oid ilovalar berish;
- ijro monitoringi o‘tkazish.

Hujjatlar jamlanmasini ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'z faoliyatida birdek joriy etishi muayyan samaradorlikni ta'minlaydi.

Ta'lim beruvchi yig'ma jildi ko'rik-tanlovlar, sinfdan tashqari mashg'ulotlar, metodbirlashma yig'ilishlariga oid reja, dastur, loyiha va ishlanmalar, e'lon qilingan ilmiy maqolalar; foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati, ko'rgazma va didaktik materiallar; kuzatilgan tadbirlarga bildirilgan taklif va tavsiyalar, samaradorlik ko'rsatkichi hamda kelgusidagi vazifalar mazmunidan iborat bo'lishi mumkin.

NATIJA VA MUHOKAMA

O'quvchilarda o'quv taqdqiqotchiligi ko'nikmalarini shakllantirishda portfolio metodiga murojaat qilish, asosan, mustaqil o'qish, ijodiy ishlarni tizimli yo'lga qo'yish,

mutolaa qilingan badiiy asarlar yuzasidan xulosalarini ifodalash imkonini beradi. Hujjatlar portfelida o'quvchining tafakkur tarzi, ijodiy faolligi hamda vazifaga munosabati aks etadi. O'quvchining o'zi haqidagi ma'lumotlardan tashqari olib borilgan tadqiqotchilik ishlari mazmuni va xulosalari hujjatlar yig'ma jildining asosini tashkil etadi.

Portfolio yaratish ma'lum vaqt talab qiladigan murakkab jarayon bo'lib, o'quvchini o'z yutuqlari, qiziqishlari, istiqboldagi rejalari haqida hikoya qilishga yo'naltiradi. Portfolioning bir qancha turlari bo'lib, mavzuviy portfolio yaratish o'quvchining tadqiqotchilik ko'nikmasini shakllantirishda asqotishi, tabiiydir.

Mustaqil o'qishga oid hujjatlar portfeli quyi sinflardan boshlab yuritiladigan "Kitobxon kundaligi"ning zamonaviy va takomillashgan ko'rinishidir, desak mubolag'a bo'lmaydi. Mavzuviy portfolio quyidagi bo'lim va sahifalardan mantiqan shakllantirilishi maqsadga muvofiq:

I. **"E'tirof"** nomli ilk bo'lim sahifalarida o'zbek, qardosh va jahon xalqlari adiblarining umr yo'li, faoliyati, shaxsiyati va hayotiy maslagi haqidagi mulohazalar yoritilishi mumkin.

II. Asarning to'liq yoki ma'lum bo'limi uslubi, til xususiyatlari, obrazlar tizimining xarakter xususiyatlarini o'rganish natijalari **"Munosabat"** bo'limida aks etishi rejalashtiriladi.

III. **"Nuqtayi nazar"** bo'limi adabiy materialga oid insho, taassurot, taqriz, maqola va ma'ruzalar shaklidagi ijodiy ishlarni o'z ichiga oladi.

IV. So'nggi nashrlar bilan bog'liq ma'lumotlar **"Yangiliklar"** bo'limidan o'rin egallashi ko'zda tutiladi.

V. **"Mavzu haqidagi o'ylarim"**. Ayonki, psixologiya fani yosh xususiyatlari yoki bilish jarayonlarining rivojlanganlik darajasiga tayanib ish ko'rsa, metodika ilmi o'qituvchidan o'quvchi e'tiborini ma'lum yo'nalishga qaratish, faoliyatini tartibga solish, nazorat qilish, mavzuga oid tadqiqotlar olib borish, shaxsiy nuqtayi nazarlarini aniq dalillar bilan isbotlash yuzasidan tegishli yo'l-yo'riqlar ko'rsatishni taqozo etadi.

Mazkur sahifa o'quvchini asarning g'oyaviy-badiiy maqsadi, obrazning umumlashmaligi, individualligi, estetik ta'sirchanligi, shuningdek, muallif uslubi haqida mushohada yuritish ko'nikmasini rivojlantirish borasida ma'lum qonuniyatga bo'ysunadi. Jumladan, badiiy asardagi lirizm, psixologizm va chuqur dramatism, xalqchilik, milliylik va umuminsoniylik, o'tkir sujet, konfliktlar yoki takrorlanmas xarakterlar haqidagi qarashlar bayoniga oid talabning qo'yilishi muayyan adabiy-nazariy bilimlarni o'zlashtirishga bog'liq bo'lib, ta'limda ilmiylikni yoqlaydi.

Adabiy ta'limda biror shoir yoki yozuvchi umrbayoni yuzasidan portfolio yaratish ma'lum maqsad va yo'nalishga asoslanadi. Masalan, taniqli yozuvchi Ch.Aytmatov ijodiga doir sahifani shakllantirishda quyidagilar nazarda tutilishi e'tiborga molik:

- a) muallifning folklor an'analari va realistik proza imkoniyatlarini qo'llash mahorati;
- b) qadimgi miflar va mifologik obrazlarni qayta ishlashdagi novatorligi;
- d) rus va Yevropa nasrining ilg'or tajribalarini uyg'unlashtirish asosida o'ziga xos maktab yaratishi;
- e) asarlari tilining o'ziga xosligi va hokazo.

Ta'kidlash o'rinliki, Ch.Aytmatovning umumiy o'rta ta'lim maktablari 9-sinfi uchun mustaqil o'qishga tavsiya qilish o'rinli sanalgan "Tog'lar qulayotgan zamon" ("Abadiy qalliq") romani [6; 10-b.] bugungi ziddiyatli, shiddat bilan kechayotgan global asrda bashariyatga tahdid solayotgan xavf-xatarlar, mafkuraviy bo'shliqlar, ma'naviy qashshoqlik yoki mumtoz an'anaviy madaniyatni tubanlik sari yetaklayotgan omillar mohiyati xolisona yoritilgani bilan dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shubhasizki, roman "Abadiy qalliq" afsonasi sujetiga qurilgan real hayotning badiiy in'ikosi bo'lib, qalblarni poklashi, ma'naviyatni yuksaltirishi, dunyoni yovuz kuchlardan qutqarishga da'vat etishi nuqtayi nazaridan ham qimmatlidir.

Adibning murakkab hilqat qismati bilan bog'liq sinoatlarga falsafiy yondashish va ijodiy talqin etish mahorati jahon adabiyotida noyob hodisa sifatida baholanadi. Mazkur romanda ham muallifning ifoda uslubidagi an'anaga sodiqligi azaliy va zamonaviy qadriyatlar ulug'lanishi misolida yaqqol namoyon bo'ladi. Shuning barobarida, yangilanayotgan davr bilan afsonalar sujetining uyg'unligi, inson va tabiat o'rtasida darz ketgan mutanosiblik, kelajak uchun mas'ullik hissi, jonivorlar obrazining insonlar kabi xarakter darajasida tasvirlanishi yozuvchining umumjahon miqyosidagi tafakkur sohibi ekanligiga dalolatdir.

"Asar haqidagi o'ylar" talqinida:

- a) sobiq tuzumning qayta qurish siyosati oqibatlari;
- b) yosh mustaqil davlatning bozor iqtisodiyoti davridagi ijtimoiy-siyosiy ahvoli;
- d) jamiyatning ma'naviy tanazzulga yuz tutishi, "ommaviy madaniyat" ning ildiz otish sabablari;
- e) turfa obrazlar xarakteridagi evrilishlar;
- f) abadiy va o'lmas tuyg'ular tarannumi bilan bog'liq masalalarga ahamiyat qaratish muhim hisoblanadi.

Sahifada quyidagi muammolarga oid xulosalar aks etishi ko'zda tutiladi:

1. Axloqiy muammolar: jurnalist Arsen Samanchin va opera solistkasi Aydana Samarovalarning omadsiz yakun topgan muhabbatlari tarixi.

2. Ijtimoiy muammolar: insoniyatni bir-biriga qarshi qo'yishga urinishlar (Arsenni ov rejasini barbod etishga undagan kuch; yigitni asossiz ayblash, hatto dafn etishga ham loyiq ko'rilmalik sabablari).

3. Iqtisodiy muammolar: odamlar mehnatining moddiy jihatdan munosib baholanmasligi (ishchilarning oylik maoshi hatto bolalariga maktabga borish uchun poyabzal olib berishga ham yetmasligi, tomorqalarda yetishtirilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotish o'zini oqlamasligi).

4. Ekologik muammolar: "Qizil kitob"ga kiritilgan, O'rta Osiyoning ayrim tog'laridagina qolgan qor barslari biznesining yo'lga qo'yilishi.

5. Siyosiy muammolar: chet ellik sayyohlar – arab oligarxlarini garovga olishga rejalashtirilgan terakt oqibatlari.

Hayotda taqdiri azalning qachon va qay tarzda voqe bo'lishiga o'ta jumboqli hodisa sifatida qaraladi. Shu sababdan "peshonasiga yozilgan", degan iboraning qo'llanishi bejiz emas. Binobarin, inson fazoni zabt etadimi yoki ummon osti kengliklarini kashf qiladimi, qat'iy nazar, barcha yaratiglar kabi ilohiy kuchlar qarshisida o'z qoladi. Bu fikrlar bevosita asar qahramonlari hayotiga ham daxldor.

Romanda inson bolasi va yirtqich qor barsi boshiga tushgan ko'rgiliklar misolida inson sha'nining toptalishi, poymol qilingan tuyg'ular va qadr-qiymat qiyofasi chiziladi.

Adabiy asarni o'rganishda qiyoslash metodi imkoniyatlariga tayanish orqali voqea-hodisalarning mazmun-mohiyatiga chuqurroq kirib borish, asosiy e'tiborni muammoli vaziyatlarni aniqlay bilish va yechimini topishga qaratish, fikr-mulohazalarini boshqalarniki bilan taqqoslash kabi jiddiy va mas'uliyat talab vazifalar hal qilinadi. Yuqoridagilar nazarda tutilsa, o'quvchi asar sujetini oziqlantirishga turtki bo'lgan "Abadiy qalliqlik" afsonasi qahramonlari umr sahifalarini sinchkovlik bilan varaqlab, yozuvchi maqsadini anglab yetishi va insoniy munosabatlarni tahlil qilishi o'ta muhimdir. Bu esa roman muqaddimasidayoq bashorat qilingan quyidagi bitiklarga diqqat qilishdan boshlanadi:

"Bu gal ham shunday bo'ldi. Ha, bu ham taqdir edi – inson aqli bovar qilmaydigan, u tugul, aytish mumkinki, Ollohning nazaridan tashqari bu voqeani kim ham xayoliga keltiribdi deysiz.

Shunday bo'lsa-da aql yetmaydigan narsani payqab olishga urinib, qissamiz qahramonlari – ikki mavjudotni qaysidir manoda qismatlari o'zaro bog'liqlik, samoviy jihatdan

qardosh deb taxmin qilsa bo'lar, ular o'sha taqdir taqozosi ila bir burjning yulduzlari ostida dunyoga kelgan bo'lsalar ne ajab. Axir – shunday bo'lishi mumkin-ku!" [1; 16-b.].

E'tibor qilinsa, to'dasidan quvilib, yolg'izlikka mahkum bo'lgan jonzot singari san'atni shou-biznesga aylantirgan korchalonlarning milliy qadriyatlarni tahqirlashlariga qarshi chiqqan jurnalistni ruhan azoblashlari, atroflarida o'ralashmaslik uchun oyoq osti qilishlari har ikkala obraz taqdiridagi mushtarak jihatlardir.

Erkin ijodkor Arsen g'ururi toptalishiga chiday olmay, xuddi Jaabars ilvasinlar serob Uzangilash tog'laridagi qorli dovonlarni makon tutganidek, shahar muhitini tark etib, erkinlikni ixtiyor etadi. Lekin baxtga qarshi mavjud tuzumdan norozi kimsalar changalida ilojsiz qoladi.

Tik qoyalar, abadiy muzliklarda sarson kezib, xotirjamlik topmagan bars bilan buzg'unchilikka qo'l urgan qishloqdoshlari talabiga bo'ysunmagan yigit aynan bir joy va bir makonda dahshatli o'lim topishi taqdir yoziqlari muqarrarligiga ishoradir, balki. Izlanishlar yakunida kitobxon, albatta, "Tog'lar qulayotgan zamon" romani bejiz "taqdirlar haqidagi qissa" [1; 6-b.] deya e'tirof etilganiga shubha qilmaydi.

XULOSA

Demak, yozuvchi ijodxonasi yoki adabiy material tadqiqiga oid mavzuviy portfolio yaratish badiiylilik, obrazlilik, obraz, yozuvchi mahorati, g'oyaviylilik haqida muayyan tushuncha hosil qilish hamda hayotning badiiy umumlashma qiyofasini chuqur idrok etishga yordam beradi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, tegishli o'quv predmeti, kitob mutolaasi, ma'naviy ehtiyojlari yoki shaxsiy qiziqishlari doirasida portfolio yaratish usuli ta'lim oluvchida maqsad sari intilish; ilk kasbiy ko'nikmalarni kamol toptirish; belgilangan davr oralig'ida muayyan izlanishlarni tizimli amalga oshirish va samaradorlikka erishish; ijodiy faoliyatdagi o'sish yoki pasayish darajasini aniqlash; o'z mehnatidan zavqlanish va yaratuvchanlikka ruhlantirish; kelgusidagi vazifalarni rejalashtirish, bir so'z bilan aytganda, intellektual imkoniyatlarni to'la-to'kis namoyon etishga zarur sharoit yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Айтматов Ч. Тоғлар қулаётган замон. (Абадий қаллиқ). Саидов А. Афсонавий ёзувчи ва унинг охириги романи ҳақида. –Тошкент: VEKTOR-PRESS, 2009. – 252 б.
2. Боумирзайева Г. Portfoliya texnologiyasi va uning tasnifi // Kasbiy fanlar metodikasi. – Тошкент, 2016. – № 6. – В. 24–25.
3. Мусаева С. Ўқув портфолиосининг тузилиши ва мазмуни // Kasb-hunar ta'limi. – Тошкент, 2013. – № 1. – В. 4–9.

4. Ражабова И. Адабиёт дарсларини интерфаол усулларда ташкил этиш. – Тошкент: TAMADDUN, 2010. – 112 б.
5. Тоҳиров Ў. Касб портфолиоси у қандай шакллантирилади? // Kasbiy fanlar metodikasi. – Тошкент, 2013. – № 4. – Б. 18–20.
6. Xalq ta'limi tizimidagi 1–9-sinf o'quvchilariga mustaqil o'qish uchun tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati / Ma'rifat. – Toshkent, 2016, 6-fevral. – 10-b.
7. Tillayeva R. O'QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISHDA TADQIQOT ISHI TASHKIL ETISH SAMARADORLIGI //O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI YOSHFILOLOG OLIMLAR JAMIYATI.C.439.https://tsuull.uz/sites/default/files/02_06_22_toplam_til_va_adabiyot_ilmiy_va_amaliy_izlanishlar_yolidagi_0.pdf#page=439
8. R.T. Tillayeva. M.M.Q. Mo'minova. O'quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirishda adabiy-tanqidiy materiallardan foydalanish metodikasi "Science and Education" Scientific Journal / www.openscience.uz November 2023 / Volume 4 Issue
9. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Hj9TC0QAAAAJ&citation_for_view=Hj9TC0QAAAAJ:u5HHmVD_uO8C
<https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/59253>
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/badiiy-asar-matnini-tahlil-qilish-metodologiyasi>

OLIIY TA'LIMDA AKADEMIK XIZMATLARNI BOSHQARISHDA ERGONOMIK KOMPETENTLIK INDIKATORLARINI BAHOLASH METODOLOGIYASI

To'xtamurodov Azizbek Azimjon o'g'li

Namangan davlat universiteti, p.f.f.d, (PhD)

G-mail: tuxtamurodovazizbek@gmail.com, +998941501510

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida akademik xizmatlarni boshqarish jarayonida ergonomik kompetentlik indikatorlarini baholash metodologiyasi o'rganilgan. Zamonaviy oliy ta'lim tizimida registrator ofislari va akademik xizmat ko'rsatish bo'limlari talabalarga xizmat ko'rsatish, o'quv jarayonini boshqarish hamda ma'lumotlar almashinuvi jarayonlarini tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli ushbu tizimda faoliyat yuritayotgan menejerlarning ergonomik kompetentligini baholash va rivojlantirish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida ergonomik kompetentlik indikatorlarini aniqlash, ularni baholash mezonlarini ishlab chiqish hamda akademik xizmatlarni boshqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlari tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: ergonomik kompetentlik, akademik xizmatlar, oliy ta'lim boshqaruvi, registrator ofisi, baholash indikatorlari, ta'lim menejmenti, ergonomika, xizmat ko'rsatish sifati.

МЕТОДОЛОГИЯ ОЦЕНКИ ИНДИКАТОРОВ ЭРГОНОМИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В УПРАВЛЕНИИ АКАДЕМИЧЕСКИМИ УСЛУГАМИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация: В данной статье исследуется методология оценки индикаторов эргономической компетентности в процессе управления академическими услугами в высших образовательных учреждениях. В современной системе высшего образования офисы регистратора и подразделения академических услуг играют важную роль в обслуживании студентов, управлении учебным процессом, а также в организации процессов обмена информацией. В связи с этим оценка и развитие эргономической компетентности менеджеров, осуществляющих деятельность в данной системе, является актуальной научной проблемой. В ходе исследования были определены индикаторы эргономической компетентности, разработаны критерии их оценки, а также проанализированы возможности повышения эффективности управления академическими услугами.

Ключевые слова: эргономическая компетентность, академические услуги, управление высшим образованием, офис регистратора, индикаторы оценки, образовательный менеджмент, эргономика, качество обслуживания.

METHODOLOGY FOR ASSESSING ERGONOMIC COMPETENCY INDICATORS IN THE MANAGEMENT OF ACADEMIC SERVICES IN HIGHER EDUCATION

Abstract: *This article examines the methodology for assessing ergonomic competency indicators in the management of academic services in higher education institutions. In the modern higher education system, registrar offices and academic service departments play a crucial role in providing student services, managing the educational process, and organizing information exchange processes. Therefore, assessing and developing the ergonomic competency of managers operating within this system represents a relevant scientific issue. The study identifies ergonomic competency indicators, develops criteria for their assessment, and analyzes opportunities to improve the effectiveness of academic service management.*

Keywords: *ergonomic competency, academic services, higher education management, registrar's office, assessment indicators, educational management, ergonomics, service quality.*

KIRISH

Hozirgi kunda oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish, boshqaruv tizimini takomillashtirish hamda talabalarga ko'rsatiladigan xizmatlar sifatini oshirishga qaratilgan. Bu jarayonda akademik xizmatlarni boshqarish tizimi muhim ahamiyat kasb etadi.

Akademik xizmatlar oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilan ishlash, o'quv jarayonini tashkil etish hamda akademik ma'lumotlarni boshqarish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Ushbu xizmatlarning samaradorligi ko'p jihatdan ushbu tizimda faoliyat yuritayotgan menejerlarning kasbiy kompetentligiga bog'liq.

Zamonaviy boshqaruv tizimida inson omili, axborot texnologiyalari hamda ish muhiti o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik muhim ahamiyat kasb etadi. Ergonomika fanida ushbu jarayon inson–axborot–muhit tizimi orqali izohlanadi. Akademik xizmatlarni boshqarishda ergonomik yondashuvdan foydalanish ish samaradorligini oshirish, xizmat ko'rsatish jarayonlarini optimallashtirish hamda xodimlarning ish faoliyatini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Shu sababli akademik xizmatlarni boshqarish jarayonida ergonomik kompetentlik indikatorlarini aniqlash va baholash metodologiyasini ishlab chiqish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ergonomika va ta'lim menejmenti sohalarida inson omilining ahamiyati keng o'rganilgan. Ergonomika inson faoliyatini

samarali tashkil etish, ish sharoitlarini optimallashtirish hamda mehnat samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy yo'nalish hisoblanadi.

Xorijiy tadqiqotlarda ergonomik yondashuv ish jarayonlarini optimallashtirish, texnologik tizimlarni inson imkoniyatlariga moslashtirish hamda boshqaruv samaradorligini oshirish vositasi sifatida qaraladi.

Ta'lim menejmenti sohasidagi ilmiy tadqiqotlar esa universitetlarda akademik xizmatlarni boshqarish tizimini modernizatsiya qilish zarurligini ta'kidlaydi. Ayniqsa, registrator ofislari va akademik xizmat ko'rsatish markazlari talabalar bilan ishlash jarayonlarini markazlashtirish hamda xizmat ko'rsatish sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Shu bilan birga ilmiy adabiyotlarda akademik xizmatlarni boshqarishda ergonomik kompetentlik indikatorlarini baholash metodologiyasi yetarli darajada o'rganilmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

- tizimli tahlil metodi
- pedagogik kuzatuv
- modellashtirish metodi
- so'rovnoma
- statistik tahlil

Tadqiqot metodologiyasi akademik xizmatlarni boshqarishda ergonomik kompetentlik indikatorlarini aniqlash va baholash mezonlarini ishlab chiqishga qaratildi.

Ergonomik kompetentlik quyidagi asosiy komponentlar orqali baholandi:

1. Texnologik kompetentlik
2. Kommunikativ kompetentlik
3. Boshqaruv kompetentligi
4. Psixologik barqarorlik
5. Ish muhitini tashkil etish kompetentligi

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari akademik xizmatlarni boshqarishda ergonomik kompetentlikni baholash uchun bir qator indikatorlar tizimini ishlab chiqish imkonini berdi.

Ergonomik kompetentlik indikatorlari

No	Indikator nomi	Tavsifi	Baholash darajasi
1	Axborot texnologiyalaridan foydalanish	Elektron tizimlar bilan ishlash darajasi	yuqori, o'rtta, past
2	Kommunikativ kompetentlik	Talabalar bilan samarali muloqot	yuqori, o'rtta, past
3	Ish joyining ergonomik tashkil etilishi	Mehnat sharoitlarining qulayligi	yuqori, o'rtta, past
4	Stressga chidamlilik	Murakkab vaziyatlarda ishlash qobiliyati	yuqori, o'rtta, past
5	Boshqaruv kompetentligi	Jarayonlarni samarali tashkil etish	yuqori, o'rtta, past

Tadqiqot natijalariga ko'ra akademik xizmatlarni boshqarishda ergonomik kompetentlik indikatorlari xizmat ko'rsatish sifatini oshirish hamda boshqaruv jarayonlarini optimallashtirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida akademik xizmatlarni boshqarish jarayonida ergonomik kompetentlik indikatorlarini aniqlash va baholash muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Zamonaviy universitet boshqaruv tizimida akademik xizmatlar talabalarga xizmat ko'rsatish, o'quv jarayonini tashkil etish hamda akademik ma'lumotlarni boshqarishning asosiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli ushbu tizimda faoliyat yuritayotgan menejerlarning kasbiy kompetentligini baholash va rivojlantirish ta'lim xizmatlari sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari registrator ofisi va akademik xizmat ko'rsatish bo'limlari faoliyatida ergonomik kompetentlik indikatorlarini joriy etish xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Xususan, ish jarayonlarini optimallashtirish, axborot oqimini samarali boshqarish hamda xodimlarning kasbiy

kompetentligini rivojlantirish orqali akademik xizmatlar samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin.

Shuningdek, tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida akademik xizmatlarni boshqarish tizimini modernizatsiya qilish jarayonida ergonomik yondashuvdan foydalanish zarurligini ko'rsatdi. Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar, elektron boshqaruv platformalari hamda avtomatlashtirilgan xizmat ko'rsatish tizimlarining joriy etilishi akademik xizmatlarni boshqarish jarayonini sezilarli darajada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

- oliy ta'lim muassasalarida akademik xizmatlarni boshqarishda ergonomik kompetentlik indikatorlari tizimini joriy etish;
- registrator ofisi va akademik xizmat ko'rsatish bo'limlari xodimlari uchun maxsus malaka oshirish dasturlarini tashkil etish;
- ish joylarini ergonomik talablar asosida tashkil etish hamda zamonaviy texnik vositalar bilan ta'minlash;
- elektron boshqaruv tizimlari va raqamli xizmatlar platformalaridan foydalanish darajasini oshirish;
- akademik xizmatlarni boshqarish jarayonini monitoring qilish va baholash mexanizmlarini takomillashtirish;

Umuman olganda, akademik xizmatlarni boshqarishda ergonomik kompetentlik indikatorlarini baholash metodologiyasini joriy etish oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv samaradorligini oshirish, talabalarga ko'rsatiladigan xizmatlar sifatini yaxshilash hamda ta'lim muassasalarining zamonaviy boshqaruv tizimini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullaev S.X. O'qituvchilar ergonomik madaniyatini takomillashtirishning nazariy-metodik asoslari (Malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimida) // Monografiya. – GlobeEdit is a trademark of international Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group 17 Meldrum Street, Beau Bassin 71504, Mauritius 2020. – 121 b. ISBN:978-620-0-60756-0.
2. Воронина Е.В. Научная организация педагогического труда. Педагогическая эргономика. Учебное пособие для академического бакалавриата. Москва-Юрайт-2017г.

3. Абдуллаев С.Х., Шодманов Қ.О. Талабаларни бошқарув фаолиятига тайёрлашга тизимли ёндашув // Халқ таълими журнали. – Тошкент, 2008.
4. ПЕДАГОГИКА ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИ ЭРГОНОМИК ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШ, С.Х.Абдуллаев, А.А.Тўхтамуродов, Современное образование (Узбекистан), 9-16, 2025
5. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF PREPARING INFORMATICS TEACHERS FOR ERGONOMIC ACTIVITIES, A.TO'XTAMURODOV, INTERNATIONAL JOURNAL 4 (10), 205-211, 2024
6. БЎЛАЖАК ИНФОРМАТИКА ЎҚИТУВЧИЛАРИГА ПЕДАГОГИКА ФАНИНИ КОМПЬЮТЕР ДАСТУРЛАРИ ВОСИТАСИДА ЎҚИТИШНИНГ ЭРГОНОМИК АСОСЛАРИ, С.Х.Абдуллаев, А.А.Тўхтамуродов, Современное образование (Узбекистан), 55-63, 2023

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA VATANPARVARLIK VA AJDODLARGA HURMAT TUYG'USINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Jo'rayeva Rashida Abduraximovna

Namangan davlat pedagogika instituti

*Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi(boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi
magistranti*

Annotatsiya: mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida vatanparvarlik va ajdodlarga hurmat tuyg'ularini shakllantirishning pedagogik asoslari, metodik yondashuvlari hamda samarali usullari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatish, suhbat, pedagogik tajriba hamda tahlil metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, tarixiy meros, milliy qadriyatlar va buyuk ajdodlar faoliyatini o'quv jarayoniga integratsiya qilish o'quvchilarda milliy g'urur va vatanga sadoqat tuyg'usini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning mavzuga qiziqishini oshirib, ularning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida vatanparvarlik tarbiyasini samarali tashkil etish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: vatanparvarlik, ajdodlarga hurmat, boshlang'ich ta'lim, milliy qadriyatlar, tarbiya metodikasi, pedagogik yondashuv.

METHODOLOGY FOR FORMING A SENSE OF PATRIOTISM AND RESPECT FOR ANCESTORS IN PRIMARY STUDENTS

Abstract: this article analyzes the pedagogical foundations, methodological approaches, and effective methods of forming patriotic feelings and respect for ancestors among primary school students. In the research process, pedagogical observation, interviews, pedagogical experiment, and analysis methods were used. The results show that integrating historical heritage, national values, and the activities of great ancestors into the educational process plays an important role in developing students' national pride and devotion to their homeland. In addition, the use of interactive teaching methods increases students' interest in the subject and develops their independent thinking skills. The article provides methodological recommendations for effectively organizing patriotic education in primary education.

Keywords: patriotism, respect for ancestors, primary education, national values, educational methodology, pedagogical approaches.

МЕТОДОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЧУВСТВА ПАТРИОТИЗМА И УВАЖЕНИЯ К ПРЕДКАМ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация: в данной статье анализируются педагогические основы, методические подходы и эффективные методы формирования у учащихся начальных классов чувства патриотизма и уважения к предкам. В ходе исследования были использованы методы педагогического наблюдения, беседы, педагогического

эксперимента и анализа. Результаты показали, что интеграция исторического наследия, национальных ценностей и деятельности великих предков в образовательный процесс играет важную роль в формировании у учащихся чувства национальной гордости и любви к Родине. Использование интерактивных методов обучения способствует повышению интереса учащихся к учебному материалу и развитию их самостоятельного мышления. В статье разработаны методические рекомендации по организации патриотического воспитания в начальной школе.

Ключевые слова: патриотизм, уважение к предкам, начальное образование, национальные ценности, методика воспитания.

KIRISH

Jamiyat taraqqiyoti yosh avlodning ma'naviy yetukligi, milliy o'zligini anglash darajasi va vatanga sadoqat hissi bilan chambarchas bog'liqdir. Shuning uchun ta'lim tizimida vatanparvarlik tarbiyasi muhim pedagogik vazifa sifatida qaraladi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi shaxs kamolotining dastlabki davri bo'lib, bu davrda shakllangan qadriyatlar kelajakdagi fuqarolik pozitsiyasining poydevorini tashkil etadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirish jarayonida tarixiy meros, milliy an'ana va ajdodlar qoldirgan boy madaniy meros muhim tarbiyaviy omil hisoblanadi. O'quvchilar buyuk ajdodlar faoliyati, ularning ilm-fan, madaniyat va davlat boshqaruvi sohasidagi xizmatlari bilan tanishish orqali o'z millati bilan faxrlanish, tarixiy xotirani qadrlash kabi tuyg'ularni shakllantiradilar.

Pedagogika fanida vatanparvarlik tarbiyasi masalasi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan bo'lsa-da, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ajdodlarga hurmat tuyg'usini shakllantirishning metodik jihatlari doimiy ravishda takomillashtirib borishni talab qiladi. Chunki zamonaviy ta'lim jarayoni innovatsion metodlar, axborot texnologiyalari hamda interfaol pedagogik yondashuvlarni talab etadi.

Binobarin, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda, vatanparvarlik har bir davlat hayotining ma'naviy asosi hisoblanadi va jamiyatni har tomonlama rivojlantirish borasida eng muhim safarbar etuvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Vatanparvarlik deganda, avvalo, el-yurt manfaati yo'lida fidokorona xizmat qilish, har doim el-yurt manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo'yish tushuniladi[1, 5-b.]

Vatan tuyg'usi, Vatan sharafiga, Vatan qadr-qimmatini teran anglab yetish

asosida qaror topgan buyuk da'vatkor kuch bu vatanparvarlik tuyg'usidir. Inson o'z Vatanini sevishi, vatanparvarlik olis tarixdan to bugungi kunimizgacha ustuvor ahamiyatga ega bo'lib kelmoqda. Buyuk vatandoshlarimizning jasorati, e'zosi bu tuyg'uni anglab yetishimizda bizga so'nmas mayoq bo'lib xizmat qilmoqda.

Vatan, xalq bor joyda vatanparvarlik tuyg'usi paydo bo'ladi. Bu tuyg'u insonni jasoratga, ezgulikka halol mehnatga da'vat etadi. Millatni millat bo'lib shakllanishida turli hayot to'fonlaridan omon saqlab qoladigan ham vatanparvarlik tuyg'usidir.

Vatanparvarlik - kishining o'zi tug'ilib o'sgan, kamol topgan joy, zamin, o'lkaga bo'lgan mehr-muhabbatini, munosabatlarini ifoda etadigan ijtimoiy va ma'naviy axloqiy xislatlari, fazilatlaridir. Vatanparvarlik — inson ma'naviy yetukligining yuksak mezonlaridan istiqlool mafkurasining negizini tashkil etuvchi qadriyatli va his-tuyg'ularidan biridir[2, 58-b].

Tarbiya fani O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan umumiy o'rta ta'lim muassasalarida 2020-2021-o'quv yilidan boshlab joriy qilindi. Ushbu fan Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasining bir qismi sifatida o'quvchilarda "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" g'oyasini singdirish, ularni ijtimoiy muvaffaqiyatli hayotga tayyorlash, faol fuqarolik pozitsiyasi, mas'uliyat, majburiyat, huquqiy ong va madaniyat, teran dunyoqarash, sog'lom e'tiqodlilik, ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik kabi fazilatlarini shakllantirishni maqsad qilib qo'ygan[3, 47-b]. Mazkur tadqiqotning maqsadi — boshlang'ich sinf o'quvchilarida vatanparvarlik va ajdodlarga hurmat tuyg'usini shakllantirishning samarali pedagogik metodikasini ilmiy asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Boshlang'ich sinf sinf o'quvchilarida vatanparvarlik va ajdodlarga hurmat tuyg'usini shakllantirish masalalari D.M.Farxodova[2], M.A.O'ktamova [3], M.A.Mahmudova[4], F.T.Exsonova[5], Y.U.Egamberdiyeva[6], G.G.Habibova[7] kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ularning ilmiy izlanishlarida Vatan va vatanparvarlik tarbiyasi haqida tushuncha, boshlang'ich sinf o'quvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning milliy, tarixiy asoslari hamda vatanparvarlik tuyg'usi kishining o'z Vatani va uning tabiatiga, xalqiga, xalqining o'tmishdagi va

hozirgi qahramonligiga, tili va san'atiga bo'lgan otashin muhabbatini ifodalashi kabi masalalari keng yoritib berilgan.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

1. Pedagogik kuzatish metodi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining dars jarayonidagi faolligi, milliy qadriyatlarga munosabati hamda tarbiyaviy mashg'ulotlarga qiziqishi kuzatildi.
2. Suhbat va savolnoma metodi. O'quvchilarning vatanga, tarixga va ajdodlarga bo'lgan qarashlarini aniqlash maqsadida suhbatlar tashkil etildi.
3. Pedagogik tajriba metodi. Vatanparvarlik tarbiyasiga yo'naltirilgan maxsus dars ishlanmalari, tarbiyaviy tadbirlar hamda interfaol metodlar sinovdan o'tkazildi.
4. Tahlil va umumlashtirish metodi. Tajriba jarayonida olingan natijalar tahlil qilinib, metodik xulosalar chiqarildi.

Tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilari ishtirokida olib borilib, dars jarayonida milliy qadriyatlarga asoslangan didaktik materiallardan foydalanildi.

O'quv jarayonida tarixiy meros, milliy qadriyatlar va buyuk ajdodlar faoliyatini tizimli ravishda qo'llash orqali o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash, milliy g'urur, Vatanga sadoqat, tarixiy xotira va ma'naviy mas'uliyat tuyg'ularini shakllantiriladi[8]. Bu metodika o'quvchilarning nafaqat bilimini oshirish, balki ularning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

O'quv materiallari tarixiy faktlar va manbalarga asoslanishi kerak. Bunda buyuk ajdodlar faoliyati real tarixiy voqealar bilan bog'lab tushuntiriladi. Masalan: Amir Temur davridagi davlat boshqaruvi, Mirzo Ulug'bekning ilmiy faoliyati, Alisher Navoiyning ma'naviy merosi. Dars jarayonida xalqning urf-odatlarini, qadriyatlarini va ma'naviy merosiga alohida e'tibor qaratiladi. Bu o'quvchilarda o'z millatiga hurmat va faxr tuyg'usini shakllantiradi. Masalan: mehmondo'stlik, kattaga hurmat, oilaviy qadriyatlar, ilmga intilish.

O'zbekiston hududida yetishib chiqqan buyuk allomalar va davlat arboblari faoliyati yosh avlod tarbiyasida muhim manba hisoblanadi. Jumladan, Amir Temur davlat boshqaruvi va strategiyasi bilan, Mirzo Ulug'bek ilm-fan rivojiga qo'shgan hissasi bilan, Alisher Navoiy esa ma'naviy-madaniy merosi bilan yoshlar tarbiyasida muhim o'rin tutadi. Mazkur tarixiy shaxslar faoliyatini ta'lim jarayoniga integratsiya

qilish o'quvchilarda milliy qadriyatlarni anglash va ularga hurmat bilan qarashni shakllantiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

1. Tarixiy shaxslar misolida tarbiya

O'quvchilarga buyuk ajdodlar hayoti va faoliyati haqida hikoyalar, sahna ko'rinishlari va prezentatsiyalar orqali ma'lumot berish ularda milliy faxr tuyg'usini kuchaytiradi.

2. Milliy qadriyatlarga asoslangan darslar

Ona tili, o'qish, tarbiya va tarixga oid mashg'ulotlarda milliy an'ana, urf-odat va qadriyatlarni aks ettiruvchi materiallardan foydalanish o'quvchilarning ma'naviy dunyosini boyitadi.

3. Interfaol metodlardan foydalanish

"Aqliy hujum", "Klaster", "Rol o'ynash", "Bahs-munozara" kabi metodlar o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlab, mavzuni chuqurroq anglashga yordam beradi[9].

4. Tarbiyaviy tadbirlar tashkil etish

"Vatan himoyachilari kuni", "Ajdodlar merosi", "Milliy qahramonlar" kabi tadbirlar orqali o'quvchilar tarixiy shaxslar faoliyati bilan yaqindan tanishadilar.

5. Oila va maktab hamkorligi

Vatanparvarlik tarbiyasida ota-ona va maktabning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Oilada milliy qadriyatlarga hurmat ruhini shakllantirish maktabdagi tarbiyaviy ishlarni yanada mustahkamlaydi[10].

Boshlang'ich ta'lim jarayonida vatanparvarlik tarbiyasi faqat nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmasligi lozim. Bu jarayon o'quvchilarning hissiy tajribasi, ijtimoiy faoliyati va shaxsiy munosabatlari orqali shakllanishi muhimdir. Mashhur fin pedagogi R.Nevanlinna bu borada shunday deydi: —Yaxshi dars berishning usullari juda ko'p, yomon dars berish usullari undan ham ko'p; eng yomon usul —zerikarli dars berishdir. Shunday ekan dars metodlarini tanlashda o'quvchilarning psixik faoliyati, qobiliyatlarini hisobga olishimiz kerak. 1-sinf tarbiya darsligi mavzular

ro'yxatida Vatanparvarlikka bag'ishlangan 1-mavzu: —"Vatan ishonchi" mavzusi 1-sinfqa qadam qo'ygan o'quvchilarning vatan tushunchasi darajasini aniqlash, sinf o'quvchilarining bilimlarini tenglashtirish vazifalasi turadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilar milliy tarix va ajdodlar faoliyati bilan tanishgan sari ularda vatanga sadoqat, milliy g'urur va tarixiy xotiraga hurmat hissi kuchayadi. Ayniqsa, interfaol metodlar orqali tashkil etilgan darslar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Multimedia vositalari, video materiallar va tarixiy manbalardan foydalanish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi hamda tarbiyaviy jarayonning samaradorligini kuchaytiradi.

XULOSA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida vatanparvarlik va ajdodlarga hurmat tuyg'usini shakllantirish ta'lim-tarbiya jarayonining muhim yo'nalishlaridan biridir. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini berdi:

- milliy qadriyatlarga asoslangan ta'lim metodlari vatanparvarlik tarbiyasining samaradorligini oshiradi;
- tarixiy shaxslar faoliyati misolida olib borilgan tarbiyaviy ishlar o'quvchilarda milliy g'urur hissini shakllantiradi;
- interfaol metodlar o'quvchilarning mavzuga qiziqishini oshirib, faol ishtirokini ta'minlaydi;
- oila va maktab hamkorligi vatanparvarlik tarbiyasining muhim omillaridan biridir.

Shu bois boshlang'ich ta'lim tizimida vatanparvarlik tarbiyasiga qaratilgan innovatsion pedagogik metodlarni keng qo'llash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021, 5-b.
2. Farxodova D.M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash usullari, IQRO jurnali/ 2023, [https:// wordlyknowledge.uz](https://wordlyknowledge.uz), 58-b.
3. O'ktamova M.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash // Inter education & global study. 2024. № 1. B. 47 doi:10.24412/2992- 9024-2024-2-44-52
4. Maxmudova M.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 2 | ISSUE 8 | 2021 ISSN: 2181-1601, P 793-796.

5. Exsonova F.T. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash usullari, MODERN EDUCATION AND DEVELOPMENT 2025, <https://journalss.org/index.php/mod/issue/view/153>
6. Egamberdiyeva Y.U. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy qadriyatlarning ahamiyati, Vol. 2 No. 4 (2025): INTERNATIONAL CONFERENCE ON MULTIDISCIPLINARY STUDIES AND EDUCATION, 137-139.
7. Habibova G.G. Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiylashda sinfdan tashqari ishlar. <https://cyberleninka.ru>
8. Hasanboyeva O. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan, 2015, 112-b.
9. Ishmuhamedov R. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. 23-b.
10. Quronov M. Milliy tarbiya asoslari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2014, 89-b.

NORMED SPACES AND HILBERT SPACE

**G'anisher Nafasov Abdurashidovich¹, Eshquvatov Kozim²,
Muhammadiev Maqsudbek Mansur o'g'li³**

¹Guliston davlat universiteti Matematika kaferasi dotsenti,

²Guliston davlat universiteti Matematika kaferasi dotsenti,

³Guliston davlat universiteti matematika yo'nalishi talabasi

E-mail: gnafasov87@gmail.com

E-mail: Maqsudmuhammadiev77@gmail.com

Abstract. This article examines the main concepts and properties of normed spaces and Hilbert spaces, as well as their role in functional analysis. The notion of a norm and its properties are analyzed. A Hilbert space is considered as a complete normed space equipped with an inner product. Applications of these spaces in mathematics and physics are also discussed.

Keywords: Normed space, norm, Hilbert space, inner product, completeness, functional analysis, metric space.

NORMALLANGAN FAZOLAR VA GILBERT FAZOSI

Annotatsiya. Ushbu maqolada normallangan fazolar va Gilbert fazosining asosiy tushunchalari, xossalari hamda funksional analizdagi o'рни o'rganiladi. Normallangan fazolarda norma tushunchasi va uning asosiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Gilbert fazosi esa ichki ko'paytma orqali aniqlanuvchi to'liq normallangan fazo sifatida qaraladi. Maqolada ushbu fazolarning matematik analiz, kvant mexanikasi va boshqa sohalaridagi qo'llanilishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Normallangan fazo, norma, Gilbert fazosi, ichki ko'paytma, to'liq fazo, funksional analiz, metrik fazo.

НОРМИРОВАННЫЕ ПРОСТРАНСТВА И ПРОСТРАНСТВО ГИЛЬБЕРТА

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные понятия и свойства нормированных пространств и пространства Гильберта, а также их роль в функциональном анализе. Анализируется понятие нормы и её свойства. Пространство Гильберта изучается как полное нормированное пространство с внутренним произведением. Также освещаются применения этих пространств в математике и физике.

Ключевые слова: Нормированное пространство, норма, пространство Гильберта, внутреннее произведение, полнота, функциональный анализ, метрическое пространство.

INTRODUCTION

Functional analysis plays a significant role in modern mathematics and studies infinite-dimensional spaces. In this context, normed spaces and Hilbert spaces are fundamental concepts. A normed space allows the definition of length and distance, while a Hilbert space includes an additional inner product structure. This article discusses their main properties and interrelations.

RESEARCH METHODS

Let E be a linear space created by multiplying by a real (complex) number.

Definition: If each element X of a linear space E is assigned a non-negative real number, called its norm and denoted by $||x||$, then this assignment

Moreover, the equality $||x|| \geq 0$ is true only if and only if $x = 0$;

$$||\lambda x|| = |\lambda| ||x||;$$

$$||x + y|| \leq ||x|| + ||y||$$

If the norm axioms are satisfied, then the set E is called a linearly normed space.

Condition 1 of this norm is called the identity condition, condition 2 is called the homogeneity condition, and condition 3 is called the triangle inequality.

From the triangle inequality

$$||x - y|| \geq ||x|| - ||y|| \quad (1.1)$$

It can be shown that the inequality is also valid. Indeed, according to the triangle inequality.

$$||xy|| \geq ||(xy)+y|| \leq ||xy|| + ||y||$$

This gives us the inequality $||x - y|| \geq ||x|| - ||y||$. Now, if we swap x and y , we get the inequality $||x - y|| \geq ||y|| - ||x||$. These last two inequalities lead to inequality (1.1). This resulting inequality (1.1) is also called the triangle inequality.

In a normed space, the metric can be introduced using the equation $\rho(x,y) = ||xy||$. It is easy to verify that all the axioms of the metric introduced here for distance are satisfied. Since the metric is introduced in a normed space, we can also introduce a definition of convergence of a sequence of elements $\{x_n\}$ to an element x . Namely, if $||x_n - x|| \rightarrow 0$ for $n \rightarrow \infty$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} x_n = x$$

or x_n in n . Thus, a normalized definite approximation is called a norm approximation. $\rightarrow \infty \rightarrow x$

If a given normed space is complete in the sense of approximation by norm, then this space is called a Banach space or a B-type space.

Now we will give examples of Banach spaces.

The norm of n elements $x=(x_1, x_2, \dots, x_n)$ of real numbers is equal to

$$||x|| = (\sum_{i=1}^n x_i^2)^{\frac{1}{2}}$$

is defined using the equation. This space R_n is a Banach space, and the metric in it overlaps with the previously introduced metric.

The real (complex) space $C[a, b]$ is a Banach space. In this space, the operations of addition of functions and multiplication of a function by a number are defined. Also, the norm of the function $x(t)$ is equal to

$$||x|| = \max_{a \leq t \leq b} |x(t)|$$

is defined by equality. This space $C[a, b]$ is a Banach space, and its metric overlaps the previously introduced metric.

A real (complex) space is a Banach space. In this space, the operations of addition of elements and multiplication of an element by a number are defined. Also, the norm of an element $x = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ is equal to l_p

$$||x|| = (\sum_{i=1}^{\infty} |x_i|^p)^{\frac{1}{p}}$$

It is defined by an equation. This space is a Banach space, and its metric coincides with the previously introduced metric. l_p

RESULTS

A real (complex) space with a degree of $-sum$ on the interval $[a, b]$ is a Banach space. In this space, the operations of addition of functions and multiplication of a function by a number are defined. Also, the norm of the function $x(t)$ is equal to $topL_p[a, b]$

$$||x|| = (\int_a^b |x(t)|^p dt)^{\frac{1}{p}}$$

Consider the space of functions $x(t)$ defined on the interval $[a, b]$ and having continuous derivatives up to order k on this interval. In this space, the operations of addition of functions and multiplication of a function by a number are defined. The norm of each function $x(t)$ is equal to

$$||x|| = \max\{\max_{a \leq t \leq b} |x(t)|, \max_{a \leq t \leq b} |x'(t)|, \dots, \max_{a \leq t \leq b} |x^{(k)}(t)|\}$$

We introduce this with an equation. This introduced space is a Banach space, which we denote by $C_k[a, b]$. This space is also widely used in the theory of the calculus of variations. In general, the norm in this space is often equal to

$$||x|| = \sum_{i=0}^k \max |x^{(i)}(t)|$$

is introduced with equality.

Since normed spaces are metric spaces, all concepts introduced for metric spaces (ball, bounded set, separability and other concepts), as well as all theorems presented for such spaces, are also valid for such spaces.

All statements given for complete metric spaces are also valid for spaces of type B.

Definition. Let E be a linear space in which the norm is introduced in two different ways: $||x|| (1)$ and $||x|| (2)$. If there exists a number $\beta > 0$ such that for an arbitrary element $x \in E$

$$||x|| (2) \beta ||x|| (1) \leq$$

If the inequality is satisfied, then the norm $||x|| (2)$ is called subordinate to the norm $||x|| (1)$. If there exists such a number $\alpha > 0$, $\beta > 0$, then for an arbitrary element $x \in E$

$$\alpha \cdot ||x|| (1) \leq ||x|| (2) \leq \beta ||x|| (1)$$

If the inequality is satisfied, then the norms $||x|| (1)$ and $||x|| (2)$ are considered equivalent.

Theorem. All normalized equivalents in an arbitrary real (complex) finite n -dimensional linear space are equivalent.

Definition: If a nonempty set of elements in a linear space is the set of elements together with an arbitrary set of these elements, then it is the set of elements together with an arbitrary set of these elements. $ELx_1, x_2, \dots, x_n$

$$\alpha_1 x_1 + \alpha_2 x_2 + \dots + \alpha_{n-1} x_{n-1} + \alpha_n x_n$$

If such a set contains a linear combination, then it is called a linear manifold in a linear space. LE

Definition: Given a linearly normed space and a nonempty set in it, if a set in the linearly normed space consists of a closed linear manifold, then this set is called a subset of the linearly normed space. $ELELEE$

Now let's define a Hilbert space. Let it be a set of certain elements. We impose the following requirements on this set. $Hx, y, z, \dots$

1. H complex linear space.
 2. H To any pair of elements x and y of a complex linear space there corresponds a complex number, denoted (x, y) , called the scalar product, and this correspondence has the form:
 - a. $(x, x) \geq 0$, moreover, the equality $(x, x) = 0$ is true only if and only if $x=0$;
 - b. $(x, y) = (\overline{(y, x)})$ (where the dash denotes a combination of complex numbers);
 - c. $(\lambda x, y) = \lambda(x, y)$
 - d. $(x+y, z) = (x, z) + (y, z)$
- satisfy scalar products.

$||x|| = \sqrt{(x, x)}$ is called the norm of the element x and satisfies all the axioms of the norm of a space of a normed space.

Let the space be complete in the metric sense. $\rho(x, y) = ||x - y||$

Let a space contain n linearly arbitrary elements for an arbitrary natural number, that is, let the space be infinite-dimensional. In this case, the space is called an abstract Hilbert space. A real Hilbert space is defined similarly. $n \in \mathbb{N}$

We will present the most important examples of Hilbert spaces.

Example 1. Calculate the scalar product of any two elements $x=()$ and $y=()$ in complex linear space. $l_2 x_1, x_2, \dots, x_n y_1, y_2, \dots, y_n$

$$(x, y) = \sum_{n=1}^a x_n \overline{y_n}$$

If we take , then this space will be a Hilbert space. l_2

The approximation of this series for arbitrary elements $x, y \in l_2$ is given by the following series:

This follows from the Cauchy–Bunyakovsky inequality.

Example 2. $L_{2,\rho}[a,b]$ is a complex linear space. This space is the set of complex-valued functions of dimension $x(\epsilon)$, defined on the interval $[a,b]$, such that

$$\int_a^b |x(\epsilon)|^2 \rho(\epsilon) dt < +\infty$$

Let , where the real-valued function ρ is almost everywhere in the interval $[a,b]$ and belongs to the full-dimensional set . If , then for the functions $\rho(\epsilon) \geq 0$, $\rho(\epsilon) > 0$ $x(\epsilon)y(\epsilon) \in L_{2,\rho}[a,b]$

$$(x, y) = \int_a^b x(\epsilon) y(\epsilon) \rho(\epsilon) dt$$

If we take , then this space is a Hilbert space. (Optional) $x(\epsilon), y(\epsilon) \in L_{2,\rho}[a,b]$ The fact that this integral converges for elements of $L_{2,\rho}[a,b]$ follows from the Cauchy–Bunyakovsky inequality for integrals. In particular, for $\rho(\epsilon) \equiv 1$

$$(x, y) = \int_a^b x(\epsilon) y(\epsilon) dt$$

We form a complex Hilbert space $L_2[a,b]$ with a scalar product.

Examples of independent solutions.

In the linear space of functions continuous on the interval $[a,b]$

$$(x, y) = \int_a^b x(\epsilon) y(\epsilon) dt$$

Show that it is possible to introduce a scalar product with the equality . Let $L_2[a,b]$ denote the space in which this scalar product is introduced. Is this space a Hilbert space?

In the linear space of functions continuously differentiable on the interval $[a,b]$

$$(x, y) = \int_a^b [x(\epsilon)y(\epsilon) + x'(\epsilon)y'(\epsilon)] dt \in$$

Show that it is possible to introduce a scalar product with equality . We denote the space in which this scalar product is introduced by $H[a,b]$.

CONCLUSION

In conclusion, normed spaces and Hilbert spaces form an essential part of functional analysis. They are widely used in mathematics, physics, and other scientific fields. The completeness property of Hilbert spaces makes them especially important for both theoretical and applied research.

REFERENCES

1. Walter Rudin — *Functional Analysis*. McGraw-Hill, 1991.
2. Erwin Kreyszig — *Introductory Functional Analysis with Applications*. Wiley, 1989.
3. John B. Conway — *A Course in Functional Analysis*. Springer, 1990.
4. Stefan Banach — *Theory of Linear Operations*. North-Holland, 1987.
5. Frigyes Riesz va Béla Sz.-Nagy — *Functional Analysis*. Dover Publications, 1990.
6. А. Н. Колмогоров, С. В. Фомин — *Элементы теории функций и функционального анализа*. Наука, 1989.
7. Л. С. Понтрягин — *Основы функционального анализа*. Наука, 1986.

ENHANCING THE SOFT SKILLS COMPONENT IN ECONOMICS EDUCATION: AN ANALYSIS OF CURRICULUM, SYLLABI, AND ENGLISH- LANGUAGE TEXTBOOKS IN SELECTED UNIVERSITIES OF UZBEKISTAN

Karimova Nilufar

Uzbekistan State World Languages University Associate professor

ummatkulovna93@gmail.com

Abstract: *This article analyzes the curriculum, syllabi, and English-language textbooks used in Economics programmes at selected universities in Uzbekistan from the perspective of soft skills development. The findings show that these materials are mainly focused on linguistic competence, while critical thinking, problem-solving, teamwork, leadership, and intercultural communication are not systematically integrated. The article proposes ways to strengthen the soft skills component in teaching English to future economists.*

Keywords: *soft skills, Economics education, curriculum, syllabus, textbook analysis, English language teaching, employability, higher education, Uzbekistan*

IQTISODIY TA'LIMDA YUMSHOQ KO'NIKMALAR KOMPONENTINI TA'MINLASH: O'ZBEKISTONNING ANALIZATSIYA UNIVERSITETLARIDA O'QUV REJASI, O'QUV DASTURI VA INGLIZ TILIDAGI DARSLIK LARNING TAHLILI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada O'zbekistonning ayrim oliy ta'lim muassasalarida iqtisod yo'nalishi bo'yicha qo'llanilayotgan o'quv dasturi, sillabus va ingliz tili darsliklari "soft skills"ni rivojlantirish nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ushbu hujjatlar asosan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilganini, tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish, jamoada ishlash, liderlik va madaniyatlararo muloqot kabi ko'nikmalar esa yetarli darajada tizimli integratsiya qilinmaganini ko'rsatadi. Maqolada iqtisod yo'nalishida ingliz tilini o'qitishda "soft skills" komponentini kuchaytirish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.*

Kalit so'zlar: *soft skills, iqtisod ta'limi, o'quv dasturi, sillabus, darslik tahlili, ingliz tilini o'qitish, bandlikka tayyorlik, oliy ta'lim, O'zbekiston*

МЕТОДОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЧУВСТВА ПАТРИОТИЗМА И УВАЖЕНИЯ К ПРЕДКАМ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация. *В статье анализируются учебная программа, силлабусы и учебники по английскому языку, используемые в экономическом направлении в отдельных вузах Узбекистана, с точки зрения развития soft skills. Результаты исследования показывают, что данные материалы в основном ориентированы на формирование языковой компетенции, тогда как критическое мышление, решение проблем, командная работа, лидерство и межкультурная коммуникация*

интегрированы недостаточно системно. В статье предлагаются пути усиления компонента soft skills в преподавании английского языка студентам экономических направлений.

Ключевые слова: *soft skills, экономическое образование, учебная программа, силлабус, анализ учебников, преподавание английского языка, трудоустраиваемость, высшее образование, Узбекистан*

INTRODUCTION

The transformation of higher education today is increasingly shaped by the need to align disciplinary knowledge with employability, adaptability, and lifelong learning. In Uzbekistan, this need is also connected with the policy principle of continuity across educational stages, reinforced in Presidential Resolution PQ-4884, which emphasizes the coherence of educational programmes from preschool to higher education. At the international level, UNESCO curriculum frameworks treat curriculum as a central mechanism that organizes what learners study, how teaching is delivered, and how achievement is assessed. In parallel, global labour-market evidence shows that skill demands are changing rapidly: employers expect substantial disruption in core skills by 2030, while analytical thinking, resilience, flexibility, leadership, and social influence remain among the most valued capabilities. The International Labour Organization also stresses that young people often lack core employability skills and that quality education should develop both technical and transferable competencies.

These developments are especially relevant for economics education. Future economists are expected not only to possess subject-specific analytical knowledge, but also to communicate persuasively, negotiate, work in teams, solve problems, interpret information, and function effectively in multilingual and multicultural environments. Recent UNESCO analysis similarly points to growing mismatches between university training and labour-market expectations. At the same time, the official qualification requirements for the Economics programme in Uzbekistan already contain a number of competencies closely related to soft skills, including creative thinking, negotiations, business correspondence, online communication, leadership, planning, and practical training. This indicates that the normative basis for integrating soft skills already exists, but its pedagogical realization remains uneven.

Against this background, the present study examines the curriculum, syllabi, and English-language textbooks used in selected universities of Uzbekistan offering Economics or closely related business-management programmes. The purpose of the study is to determine to what extent these documents and materials cover both professional competencies and extra-disciplinary life skills, and to identify directions for improving the soft skills component in the English-language training of future economists.

MATERIALS AND METHODS

This study employed qualitative document analysis. The document corpus consisted of English-language course programmes and syllabi approved in August 2024 in five higher education institutions of Uzbekistan: Tashkent State University of Economics, Gulistan State University, Bukhara State University, Samarkand State University, and Jizzakh Polytechnic Institute. The corpus also included the main textbooks and teaching manuals used in these institutions, such as *The Business 2.0*, *Scale Up*, *Interactive*, *Face2Face*, *Headway*, *Straightforward*, and locally produced Business English materials.

The analysis was organized at three interconnected levels. First, curriculum-level analysis focused on official course purposes, expected learning outcomes, and the degree to which professional and life skills were represented. Second, syllabus-level analysis examined the structure of learning outcomes, teaching formats, independent-study tasks, and assessment procedures. Third, textbook-level analysis explored both the potential opportunities and the practical limitations of the selected materials for developing communication, teamwork, problem-solving, creativity, leadership, reflection, and intercultural competence.

The analytical lens was informed by recent higher education scholarship, which identifies communication, critical thinking, problem-solving, teamwork, adaptability, leadership, and reflective self-management as core soft skills, and recommends experiential, collaborative, project-based, and rubric-supported learning for their development and assessment.

RESULTS

Curriculum-level findings

The analysis of the reviewed English-language course programmes showed that their goals are mainly formulated around linguistic and informational outcomes. In particular, the programmes prioritize: achieving B2-level proficiency according to the Common European framework; reading and understanding specialty-related texts and translating them into the native language; becoming familiar with advanced technologies, scientific achievements, and innovations in the field through foreign-language sources; using grammar and vocabulary correctly in professional, everyday, and social situations; and cooperating with foreign specialists and using foreign-language sources directly.

These aims are professionally meaningful, yet they position English primarily as a support subject for language acquisition and information access. The curriculum does not explicitly formulate the development of 21st-century soft skills in future economists as a separate and measurable target. Consequently, soft skills remain implied rather than intentionally embedded in the design of the programme.

Syllabus-level findings

The syllabus analysis demonstrated that knowledge-oriented indicators dominate course purposes and expected learning outcomes. Skills such as critical thinking, problem-solving, communication, teamwork, leadership, and initiative are not clearly articulated as explicit competencies. In most cases, the syllabus language remains focused on language mastery rather than on performance in authentic professional interaction.

The reviewed syllabi also show that teaching formats are generally limited to practical classes, teacher-guided instruction, and independent study. This structure reflects a traditional teaching model and does not sufficiently prioritize interactive methods that require students to participate actively, take initiative, negotiate meaning, and make collective decisions. As a result, the natural development of communicative, collaborative, and leadership-related soft skills is constrained.

Independent-study tasks were found to be predominantly reproductive in nature. They are largely aimed at mastering theoretical materials, preparing notes, and giving written answers to questions. Such tasks do not systematically cover activities that require students to analyze real economic situations, develop alternative

solutions, justify decisions, or demonstrate creative thinking. This weakens the opportunities for building analytical and critical competences.

Assessment practices are mostly centered on current, midterm, and final controls aimed at determining the level of knowledge acquisition. Criteria for evaluating teamwork, initiative, problem-solving, communication, or leadership are not clearly incorporated. In addition, the near absence of reflective and self-assessment elements limits students' ability to understand and monitor their own development.

Textbook-level findings: developmental potential

The analysis of the main textbooks and teaching manuals revealed several potentially useful features for soft skills development. First, most of the reviewed materials include elements of the communicative approach. Compared with many earlier-generation textbooks, they attempt to move beyond a purely grammar-focused model and incorporate more interaction-oriented tasks.

Second, many of the books include pair-work and group-work exercises. Although such tasks are not always developed systematically, they still create opportunities for cooperation and interpersonal communication. Since many soft skills depend on effective interaction with others, this represents a valuable starting point.

Third, some materials, especially those used in Tashkent and Bukhara, include situational tasks, choice-based tasks, and role plays that can partially support the development of problem-solving and critical thinking. In several cases, textbooks also contain elements associated with project-based learning, such as end-of-unit tasks, short discussions, real-life situations, oral presentations, and group activities. These features indicate that the materials are not entirely incompatible with soft skills development.

Textbook-level findings: practical constraints

Despite these strengths, the reviewed textbooks also display considerable limitations. The most visible problem is the dominance of grammar- and vocabulary-oriented instruction. Even when communicative elements are present, soft skills development is usually indirect rather than explicitly planned.

Another limitation is the restricted context of many tasks. A large proportion of activities focus on everyday communication such as shopping, travel, or routine conversations. However, professional communication in economics—business etiquette, business correspondence, negotiation, reporting, presentation of data, and communication in organizational settings—is not addressed sufficiently. This reduces students' chances to develop soft skills in contexts close to their future professional lives.

In many books, dialogues and situations are highly standardized. Students are often placed in ready-made scenarios and are rarely asked to define problems independently, search for innovative solutions, or make complex choices. As a result, critical thinking and problem-solving remain limited.

Reflection is also weakly represented. Students are rarely asked to assess their own progress, identify strengths and weaknesses, or build strategies for self-improvement. This restricts the development of self-awareness and self-regulation, both of which are important soft skills.

Project-based learning elements are present only in a fragmented way. Small projects may appear, but they are generally designed for language practice rather than for systematic work on leadership, teamwork, or decision-making. The absence of clear criteria for evaluating project outcomes makes it difficult for teachers to assess whether soft skills are actually being developed.

Creativity tasks are often superficial and limited to formulaic instructions such as “make a poster” or “prepare a dialogue.” Intercultural communication is not sufficiently emphasized, leadership and initiative are scarcely targeted, and many imported textbooks are not adequately adapted to Uzbekistan's educational and socio-professional context. This weakens students' ability to connect classroom learning with the realities of local and regional economic life.

DISCUSSION

The findings indicate that the current English-language teaching ecosystem in economics education is not devoid of soft skills opportunities, but these opportunities remain under-structured. Soft skills appear as hidden or potential elements inside communicative exercises, role plays, and occasional project tasks, yet they are not

built into a coherent pedagogical system that runs from curriculum goals to syllabus outcomes, textbook design, classroom practice, and assessment. This interpretation is consistent with recent higher education studies showing that soft skills are often acknowledged in principle but weakly embedded in course objectives, syllabi, and rubrics, while experiential and collaborative learning remain essential for meaningful development.

For future economists, this gap has serious consequences. Global employers increasingly value not only technical expertise but also analytical thinking, resilience, leadership, collaboration, and adaptability. At the same time, international organizations continue to note mismatches between university training and labour-market demands. Therefore, English-language teaching in economics should be reconceptualized not simply as language training, but as a structured space for employability-oriented competence development.

A more effective model would require integration on at least four levels. At the curriculum level, soft skills should be explicitly identified in programme outcomes. At the syllabus level, each unit should combine a language objective with a soft-skill objective and a measurable performance task. At the textbook level, tasks should be localized and redesigned around professional cases, business meetings, data commentary, negotiations, project work, reflection, and intercultural interaction. At the assessment level, rubrics should evaluate communication clarity, collaboration, initiative, leadership, creativity, and problem-solving together with linguistic accuracy. Such an approach also corresponds to Uzbekistan's continuity principle in education policy and to UNESCO's understanding of curriculum as an integrated design of learning objectives, content, pedagogy, resources, and assessment.

In practical terms, an improved English syllabus for Economics may include case-based discussions on market situations, structured debates on economic policy, team presentations of data, executive-summary writing, business-email tasks, role-based negotiations, reflective journals, and peer-assessment components. These changes would not replace linguistic goals; rather, they would deepen them by situating language use inside authentic professional and social performance.

CONCLUSION

The study shows that the current curriculum, syllabi, and English-language textbooks used in selected universities of Uzbekistan for the Economics direction are still predominantly oriented toward linguistic competence. Although they contain several communicative and interactive elements, the development of soft skills—especially critical thinking, problem-solving, teamwork, leadership, reflection, creativity, and intercultural communication—is not yet systematic, explicit, or consistently assessed.

Therefore, improving the soft skills component in economics education requires more than adding a few interactive tasks. It calls for a coherent transformation of curriculum goals, syllabus logic, textbook content, teaching methods, and assessment criteria. Only in this way can English-language instruction become a genuine platform for preparing future economists for the demands of contemporary professional life and the global labour market.

References

1. Aibekkyzy, S. P., Atmaca, T., Smailova, G. S., & Shalgynbaeva, K. K. (2025). Pedagogical approaches to teaching soft skills in higher education contexts. *Cogent Education*, 12(1).
2. García-Chitiva, M. del P. (2024). The centrality of soft skills in higher education: Theory, methodology and practice. In *Proceedings of ICRES 2024*.
3. International Labour Organization. (2024). Skills for youth employment. International Labour Organization. (2024). *Global Employment Trends for Youth 2024*.
4. Larson, B. (2025). A systematic review of soft skills in information system education research. *InSITE 2025*.
5. Otermans, P. C. J., Aditya, D., & Pereira, M. (2023). A study exploring soft skills in higher education. *Journal of Teaching and Learning for Graduate Employability*, 14(1), 136–153.
6. UNESCO. (2025). Promoting student employability through higher education.
7. UNESCO International Bureau of Education. (2023/2025 resource materials). Curriculum resources and curriculum guidance.
8. President of the Republic of Uzbekistan. (2020). Resolution PQ-4884 on additional measures for the further improvement of the education and upbringing system.
9. Tashkent State University of Economics / Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan. (2024). Qualification requirements for 60410100 – Economics.

O'QUV TAHLILIDA TADQIQOT METODIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Kambarova Saodat Irkinovna,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

O'zbek adabiyoti va uni o'qitish metodikasi kafedrası prof. v.b.,

pedagogika fanlari doktori (DSc)

e-mail: saodatkambarova73@gmail.com, +998 95 180 24 73

ORCID: 0000-0002-9700-0685

Annotatsiya. Maqolada o'quvchilarning yozuvchi ijodini tadqiq etish, badiiy asar tahliliga yo'llash va kitob mutolaasiga qiziqitirishning samarali shakllari, xususan, yangi bilimlarni o'rganish, tizimlashlashitirish, umumlashtirish hamda adabiy-nazariy tushunchalarni o'zlashtirishda portfolio yaratishning ahamiyati haqida so'z boradi.

O'quvchilarning dunyoviy bilimlarni egallash, chet tillar yoki zamonaviy kasb-hunar sirlarini o'rganishga bo'lgan qiziqishlari ortib borishi, shuningdek, globallashtirish jarayonlari mashg'ulotlarni ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalari asosida tashkil qilishni talab etadi. Lekin bu an'anaviy metodlardan tamomila voz kechish degani emas. Zero, har qanday ta'lim shakli yoki usuli zamonaviy, albatta, mustaqil tafakkurli Shaxs tarbiyasining samaradorligi nazarda tutiladi. Shu o'rinda, ehtiyoj sezilganda an'anaviy va noan'anaviy o'qitish metodlarining zarur elementlarini uyg'unlikda qo'llash o'quvchi intellektual imkoniyatlarini oshirishga zamin yaratishini ta'kidlash joiz.

So'z san'ati asoslarini egallash, muallif konsepsiyasi, asar g'oyasini chuqur idrok etish, sujet va kompozitsion vositalarni aniqlay bilish, matn mohiyatini ochishga yo'naltiradigan mustaqil ishlar bevosita adabiy ta'limning ijodiy o'qish, izlanish (evristik), reproduktiv yoki tadqiqot metodlari doirasida bajariladi. Borliq haqidagi ilk tasavvurlar bolada kichik maktab yoshidan boshlab turli janrdagi asarlarni o'qib-o'rganish jarayonida tadrijiy shakllantirib borilishi ko'zda tutilsa, adabiyotni o'rganish bosqichlarida xayolot va reallik o'rtasida mavjud tafovut yoki umumiylik, davrning dolzarb muammolari, obrazlar tizimining turfa qirralarini atroflicha tahlil qilish malakalarini kamol toptirish kabi masalalarga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: portfolio, mavzuviy portfolio, hujjatlar portfeli, sahifa, mutolaa, muammo, axloqiy muammo, ijtimoiy muammo, iqtisodiy muammo, ekologik muammo.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО МЕТОДА В АНАЛИЗЕ ОБУЧЕНИЯ

*Камбаровна Саодат Иркиновна, Ташкентский государственный университет
узбекского языка и литературы имени Алишера Навои, доктор педагогических
наук, и.о. профессора.*

e-mail: saodatkambarova73@gmail.com, +998 95 180 24 73

ORCID: 0000-0002-9700-0685

Аннотация. В статье представлены данные исследования творчества писателя, анализа художественного произведения и эффективные средства заинтересованности учащихся чтением книги, в частности приобретении новых знаний, систематизации, обобщении, а также об освоении литературно-теоретических понятий в создании портфолио.

Растущий интерес учащихся к получению знаний о мире, изучению иностранных языков, современным профессиям, а также процессы глобализации требуют организации занятий на основе передовых педагогических и информационных технологий. Но это не означает полного отказа от традиционных методов. Ведь в основе любой формы и метода обучения лежит эффективность воспитания самостоятельно мыслящей личности. В этой связи стоит отметить, что гармоничное использование необходимых элементов традиционных и нетрадиционных методов обучения, когда это необходимо, создаёт основу для повышения интеллектуального потенциала обучающегося.

Самостоятельная работа, направленная на овладение основами художественного слова, глубокое понимание авторского замысла и идеи произведения, выявление темы и композиционных средств, раскрытие сути текста, осуществляется непосредственно в рамках творческого чтения, исследовательского (эвристического), репродуктивного или исследовательского методов литературного образования. Предполагается, что первые представления о бытии постепенно формируются у ребенка с младшего школьного возраста в процессе чтения и изучения произведений разных жанров, при этом на этапах изучения литературы уделяется внимание таким вопросам, как различия или сходства фантастики и реальности, актуальные проблемы времени, а также развитию навыков всестороннего анализа различных аспектов системы образов.

Ключевые слова: портфолио, тематическое портфолио, портфель документов, страница, чтение, проблема, моральная проблема, социальная проблема, экономическая проблема, экологическая проблема.

SPECIFIC FEATURES OF USING THE RESEARCH METHOD IN LEARNING ANALYSIS

Kambarova Saodat Irkinovna, Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate professor Alisher Navo'i Tashkent State University of Uzbek Language and Literature.

e-mail: saodatkambarova73@gmail.com, +998 95 180 24 73

ORCID: 0000-0002-9700-0685

Annotation. The article presents data on research of the writer's creativity, analysis of the work of art, and effective means of interesting students in reading books, in particular, getting new knowledge, systematization, generalization, as well as learning literary and theoretical concepts in the creation of a portfolio.

The growing interest of students in acquiring worldly knowledge, learning foreign languages, or modern professions, as well as globalization processes, require the organization of classes based on advanced pedagogical and information technologies. But this does not mean a complete rejection of traditional methods. After all, at the heart of any form or method of education is the effectiveness of educating an independent thinking person. In this regard, it is worth noting that the harmonious use of the necessary elements of traditional and non-traditional teaching methods, when necessary, creates the basis for increasing the intellectual potential of the student.

Independent work aimed at mastering the basics of word art, deeply understanding the author's concept and idea of the work, identifying the subject and compositional means, and revealing the essence of the text is carried out directly within the framework of creative reading, research (heuristic), reproductive, or research methods of literary education. It is assumed that the first ideas about existence are gradually formed in a child from primary school age through the process of reading and studying works of various genres, while in the stages of studying literature, attention is paid to issues such as the differences or similarities between fantasy and reality, current problems of the time, and the development of skills for a comprehensive analysis of various aspects of the system of images.

Key words: portfolio, thematic portfolio, portfolio of documents, page, reading, problem, moral problem, social problem, economic problem, environmental problem.

KIRISH

Ma'lumki, adabiy bilimlarni o'zlashtirish o'quvchini badiiy asar, adabiy-tanqidiy maqolalar mohiyatini yoritishga qaratilgan savollar tuzishga o'rgatish; tahlilga yo'naltiradigan topshiriqlar ishlab chiqish; mustaqil ishlar mavzusini belgilash; qahramonlar obrazi va voqea-hodisalarni o'zaro qiyoslab fikr yuritish; turli mavzularda suhbat, bahs-munozaralar uyushtirish kabi faoliyat turlarini o'z ichiga qamrab oladi. Garchi qayd etilgan ish usullari bugungi kunda yangilik sanalmasa ham adabiy ta'lim mazmunini axborot texnologiyalari vositasida noan'anaviy taqdimotlar o'tkazish, internet tizimida muloqotlar tashkillashtirishga doir dasturlar tuzish, kitob mutolaasiga qiziqish uyg'otuvchi portfoliolar yaratish vazifalarini kiritish bilan yanada boyitish mumkin. Xorijiy davlatlar o'qitish tizimida portfolio ta'lim maqsadlarini belgilashning muqobil shakllaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Ta'lim maqsadini belgilashga bunday yondashuv esa jamiyat taraqqiyotidagi reallik talablariga to'la javob berishi jihatidan samaralidir. Azaldan Sharqda o'z ustidagi ilmiy-ijodiy izlanishlarni izchil tizimlashtirish borasida boy tajribalar o'rttirilgan bo'lib, ular Imom Moturidiy, Burhoniddin Marg'inoniy, Muso Xorazmiy,

Ahmad Fargʻoniy, az-Zamaxshariy kabi ulugʻ allomalarning nodir asarlari va olamshumul kashfiyotlari dunyo yuzini koʻrishiga dasturulamal vazifasini oʻtagan, deyish mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bugungi kunda dunyo xalqlari orasida portfolio nomi bilan keng ommalashgan bayoz, devon tuzish, kitobat sanʼati tarzidagi ajdodlarimizning boy ilmiy-ijodiy anʼanalarining zamonaviy shakllarini yaratish mexanizmlari I.Rajabova, S.Musayeva, OʻTohirov, G.Boymirzayeva kabi tadqiqotchilar maqolalarida taʼlim oluvchilarning oʻquv-biluv faoliyati, tadqiqotchilik koʻnikma va malakalarini shakllantirishga xizmat qilishi nuqtayi nazaridan yoritilganini kuzatish mumkin. Xususan, portfolio I.Rajabova tomonidan oʻquv materialllarining oʻzlashtirilganlik darajasini turli jihatdan aniqlash, taʼlimni individuallashtirish va differensiyalash, oʻquvchida yutuqqa intilish tuygʻusini shakllantirishning samarali yoʻli sifatida tavsiflansa [4; 65-b.], kasb portfoliosiga xos muhim xususiyatlar OʻTohirovning izlanishlarida alohida tahlilga tortilganini kuzatish mumkin [5; 18–20-b.].

Oʻquv portfoliosining shakl va mazmuniga doir individuallik S.Musayeva tomonidan atroflicha oʻrganilgan [3; 4–9-b.]. Tadqiqotchi G.Boymirzayeva toʻgʻri tasniflaganidek, “portfolio foydalanish maqsadi va vazifasi, materiallar xarakteri va tuzilmasi, yaratilish jarayoni, axborotlarni qayta ishlash va taqdimot qilish, oʻquv predmetlari kesimida, faoliyat subyekti boʻyicha fan va ishlab chiqarishning turli sohalariga keng tatbiq etiladi” [2; 24–25-b.].

Portfolio – hujjatlar yoki muharrirlik portfeli, yutuqlar jamgʻarmasi, oʻz-oʻzini baholash usuli sifatida muayyan soha mutaxassisi imkoniyatlarini belgilash, ish faoliyatini baholash, kasbiy rivojlanish dinamikasini kuzatish, qobiliyatlarini namoyon etish vositasidir. Shaxsiy jamlanma yoki hisobot uchun tayyorlanadigan portfolioning (qogʻoz yoki elektron versiyadagi) shaklan va mazmunan rang-barang, mukammal tarzda yaratilishi muallifning dunyoqarashi va salohiyatiga har jihatdan bogʻliq. Tabiiyki, elektron hujjatlar portfeli tarkibini mavzuga oid audio, videoyozuvlar, fotosurat yoki filmlardan lavhalar bilan yanada kengaytirish manbalarning originalligi, xilma-xilligi va ishonchligiga xizmat qiladi.

Bo'lim va sahifalarni fayllar papkasi tarzida nomlash, hujjat yoki materiallar tanlanmalarini alohida fayllarga kiritish, dinamikani belgilash uchun natijalarni ma'lum ketma-ketlikda qayd etish portfolio yaratishning optimal variantidir.

Portfolio tuzishning yagona standarti yoki qat'iy talabi o'rnatilmagan. Faqat tarkiban shakllantirishning quyidagi metodikasini tavsiya qilish mumkin:

- ish mazmuniga oid yo'nalishlarni belgilash va loyihalashtirish;
- maqsad va vazifalarni rejalashtirish;
- dolzarb va muhim mavzularni tanlash;
- materiallarni uzviylik va izchillikda joylashtirish;
- izlanishlarni ilmiy asoslash va muayyan shaklda rasmiylashtirish;
- qo'shimcha adabiyotlar va iqtiboslarga oid ilovalar berish;
- ijro monitoringi o'tkazish.

Hujjatlar jamlanmasini ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'z faoliyatida birdek joriy etishi muayyan samaradorlikni ta'minlaydi.

Ta'lim beruvchi yig'ma jildi ko'rik-tanlovlar, sinfdan tashqari mashg'ulotlar, metodbirlashma yig'ilishlariga oid reja, dastur, loyiha va ishlanmalar, e'lon qilingan ilmiy maqolalar; foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati, ko'rgazma va didaktik materiallar; kuzatilgan tadbirlarga bildirilgan taklif va tavsiyalar, samaradorlik ko'rsatkichi hamda kelgusidagi vazifalar mazmunidan iborat bo'lishi mumkin.

NATIJA VA MUHOKAMA

O'quvchilarda o'quv taqdqiqotchiligi ko'nikmalarini shakllantirishda portfolio metodiga murojaat qilish, asosan, mustaqil o'qish, ijodiy ishlarni tizimli yo'lga qo'yish, mutolaa qilingan badiiy asarlar yuzasidan xulosalarini ifodalash imkonini beradi. Hujjatlar portfelida o'quvchining tafakkur tarzi, ijodiy faolligi hamda vazifaga munosabati aks etadi. O'quvchining o'zi haqidagi ma'lumotlardan tashqari olib borilgan tadqiqotchilik ishlari mazmuni va xulosalari hujjatlar yig'ma jildining asosini tashkil etadi.

Portfolio yaratish ma'lum vaqt talab qiladigan murakkab jarayon bo'lib, o'quvchini o'z yutuqlari, qiziqishlari, istiqboldagi rejalari haqida hikoya qilishga yo'naltiradi. Portfolioning bir qancha turlari bo'lib, mavzuvii portfolio yaratish o'quvchining tadqiqotchilik ko'nikmasini shakllantirishda asqotishi, tabiiydir.

Mustaqil o'qishga oid hujjatlar portfeli quyi sinflardan boshlab yuritiladigan "Kitobxon kundaligi"ning zamonaviy va takomillashgan ko'rinishidir, desak mubolag'a bo'lmaydi. Mavzuviy portfolio quyidagi bo'lim va sahifalardan mantiqan shakllantirilishi maqsadga muvofiq:

I. **"E'tirof"** nomli ilk bo'lim sahifalarida o'zbek, qardosh va jahon xalqlari adiblarining umr yo'li, faoliyati, shaxsiyati va hayotiy maslagi haqidagi mulohazalar yoritilishi mumkin.

II. Asarning to'liq yoki ma'lum bo'limi uslubi, til xususiyatlari, obrazlar tizimining xarakter xususiyatlarini o'rganish natijalari **"Munosabat"** bo'limida aks etishi rejalashtiriladi.

III. **"Nuqtayi nazar"** bo'limi adabiy materialga oid insho, taassurot, taqriz, maqola va ma'ruzalar shaklidagi ijodiy ishlarni o'z ichiga oladi.

IV. So'nggi nashrlar bilan bog'liq ma'lumotlar **"Yangiliklar"** bo'limidan o'rin egallashi ko'zda tutiladi.

V. **"Mavzu haqidagi o'ylarim"**. Ayonki, psixologiya fani yosh xususiyatlari yoki bilish jarayonlarining rivojlanganlik darajasiga tayanib ish ko'rsa, metodika ilmi o'qituvchidan o'quvchi e'tiborini ma'lum yo'nalishga qaratish, faoliyatini tartibga solish, nazorat qilish, mavzuga oid tadqiqotlar olib borish, shaxsiy nuqtayi nazarlarini aniq dalillar bilan isbotlash yuzasidan tegishli yo'l-yo'riqlar ko'rsatishni taqozo etadi.

Mazkur sahifa o'quvchini asarning g'oyaviy-badiiy maqsadi, obrazning umumlashmaligi, individualligi, estetik ta'sirchanligi, shuningdek, muallif uslubi haqida mushohada yuritish ko'nikmasini rivojlantirish borasida ma'lum qonuniyatga bo'ysunadi. Jumladan, badiiy asardagi lirizm, psixologizm va chuqur drammatizm, xalqchilik, milliylik va umuminsoniylik, o'tkir sujet, konfliktlar yoki takrorlanmas xarakterlar haqidagi qarashlar bayoniga oid talabning qo'yilishi muayyan adabiy-nazariy bilimlarni o'zlashtirishga bog'liq bo'lib, ta'limda ilmiylikni yoqlaydi.

Adabiy ta'limda biror shoir yoki yozuvchi umrbayoni yuzasidan portfolio yaratish ma'lum maqsad va yo'nalishga asoslanadi. Masalan, taniqli yozuvchi Ch.Aytmatov ijodiga doir sahifani shakllantirishda quyidagilar nazarda tutilishi e'tiborga molik:

- a) muallifning folklor an'analari va realistik proza imkoniyatlarini qo'llash mahorati;
- b) qadimgi miflar va mifologik obrazlarni qayta ishlashdagi novatorligi;
- d) rus va Yevropa nasrining ilg'or tajribalarini uyg'unlashtirish asosida o'ziga xos maktab yaratishi;
- e) asarlari tilining o'ziga xosligi va hokazo.

Ta'kidlash o'rinliki, Ch.Aytmatovning umumiy o'rta ta'lim maktablari 9-sinfi uchun mustaqil o'qishga tavsiya qilish o'rinli sanalgan "Tog'lar qulayotgan zamon" ("Abadiy qalliq") romani [6; 10-b.] bugungi ziddiyatli, shiddat bilan kechayotgan global asrda bashariyatga tahdid solayotgan xavf-xatarlar, mafkuraviy bo'shliqlar, ma'naviy qashshoqlik yoki mumtoz an'anaviy madaniyatni tubanlik sari yetaklayotgan omillar mohiyati xolisona yoritilgani bilan dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shubhasizki, roman "Abadiy qalliq" afsonasi sujetiga qurilgan real hayotning badiiy in'ikosi bo'lib, qalblarni poklashi, ma'naviyatni yuksaltirishi, dunyoni yovuz kuchlardan qutqarishga da'vat etishi nuqtayi nazaridan ham qimmatlidir.

Adibning murakkab hilqat qismati bilan bog'liq sinoatlarga falsafiy yondashish va ijodiy talqin etish mahorati jahon adabiyotida noyob hodisa sifatida baholanadi. Mazkur romanda ham muallifning ifoda uslubidagi an'anaga sodiqligi azaliy va zamonaviy qadriyatlar ulug'lanishi misolida yaqqol namoyon bo'ladi. Shuning barobarida, yangilanayotgan davr bilan afsonalar sujetining uyg'unligi, inson va tabiat o'rtasida darz ketgan mutanosiblik, kelajak uchun mas'ullik hissi, jonivorlar obrazining insonlar kabi xarakter darajasida tasvirlanishi yozuvchining umumjahon miqyosidagi tafakkur sohibi ekanligiga dalolatdir.

"Asar haqidagi o'ylar" talqinida:

- a) sobiq tuzumning qayta qurish siyosati oqibatlari;
- b) yosh mustaqil davlatning bozor iqtisodiyoti davridagi ijtimoiy-siyosiy ahvoli;
- d) jamiyatning ma'naviy tanazzulga yuz tutishi, "ommaviy madaniyat"ning ildiz otish sabablari;
- e) turfa obrazlar xarakteridagi evrilishlar;
- f) abadiy va o'lmas tuyg'ular tarannumi bilan bog'liq masalalarga ahamiyat qaratish muhim hisoblanadi.

Sahifada quyidagi muammolarga oid xulosalar aks etishi ko'zda tutiladi:

1. Axloqiy muammolar: jurnalist Arsen Samanchin va opera solistkasi Aydana Samarovalarning omadsiz yakun topgan muhabbatlari tarixi.
2. Ijtimoiy muammolar: insoniyatni bir-biriga qarshi qo'yishga urinishlar (Arsenni ov rejasini barbod etishga undagan kuch; yigitni asossiz ayblash, hatto dafn etishga ham loyiq ko'rilmalik sabablari).
3. Iqtisodiy muammolar: odamlar mehnatining moddiy jihatdan munosib baholanmasligi (ishchilarning oylik maoshi hatto bolalariga maktabga borish uchun poyabzal olib berishga ham yetmasligi, tomorqalarda yetishtirilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotish o'zini oqlamasligi).
4. Ekologik muammolar: "Qizil kitob"ga kiritilgan, O'rta Osiyoning ayrim tog'laridagina qolgan qor barslari biznesining yo'lga qo'yilishi.
5. Siyosiy muammolar: chet ellik sayyohlar – arab oligarxlarini garovga olishga rejalashtirilgan terakt oqibatlari.

Hayotda taqdiri azalning qachon va qay tarzda voqe bo'lishiga o'ta jumboqli hodisa sifatida qaraladi. Shu sababdan "peshonasiga yozilgan", degan iboraning qo'llanishi bejiz emas. Binobarin, inson fazoni zabt etadimi yoki ummon osti kengliklarini kashf qiladimi, qat'iy nazar, barcha yaratiqlar kabi ilohiy kuchlar qarshisida ojiz qoladi. Bu fikrlar bevosita asar qahramonlari hayotiga ham daxldor.

Romanda inson bolasi va yirtqich qor barsi boshiga tushgan ko'rgiliklar misolida inson sha'nining toptalishi, poymol qilingan tuyg'ular va qadr-qiyamat qiyofasi chiziladi.

Adabiy asarni o'rganishda qiyoslash metodi imkoniyatlariga tayanish orqali voqea-hodisalarning mazmun-mohiyatiga chuqurroq kirib borish, asosiy e'tiborni muammoli vaziyatlarni aniqlay bilish va yechimini topishga qaratish, fikr-mulohazalarini boshqalarniki bilan taqqoslash kabi jiddiy va mas'uliyat talab vazifalar hal qilinadi. Yuqoridagilar nazarda tutilsa, o'quvchi asar sujetini oziqlantirishga turtki bo'lgan "Abadiy qalliq" afsonasi qahramonlari umr sahifalarini sinchkovlik bilan varaqlab, yozuvchi maqsadini anglab yetishi va insoniy munosabatlarni tahlil qilishi o'ta muhimdir. Bu esa roman muqaddimasidayoq bashorat qilingan quyidagi bitiklarga diqqat qilishdan boshlanadi:

“Bu gal ham shunday bo‘ldi. Ha, bu ham taqdir edi – inson aqli bovar qilmaydigan, u tugul, aytish mumkinki, Ollohning nazaridan tashqari bu voqeani kim ham xayoliga keltiribdi deysiz.

Shunday bo‘lsa-da aql yetmaydigan narsani payqab olishga urinib, qissamiz qahramonlari – ikki mavjudotni qaysidir manoda qismatlari o‘zaro bog‘liq, samoviy jihatdan qardosh deb taxmin qilsa bo‘lar, ular o‘sha taqdir taqozosi ila bir burjning yulduzlari ostida dunyoga kelgan bo‘lsalar ne ajab. Axir – shunday bo‘lishi mumkin-ku!” [1; 16-b.].

E’tibor qilinsa, to‘dasidan quvilib, yolg‘izlikka mahkum bo‘lgan jonzot singari san’atni shou-biznesga aylantirgan korchalonlarning milliy qadriyatlarni tahqirlashlariga qarshi chiqqan jurnalistni ruhan azoblashlari, atroflarida o‘ralashmaslik uchun oyoq osti qilishlari har ikkala obraz taqdiridagi mushtarak jihatlaridir.

Erkin ijodkor Arsen g‘ururi toptalishiga chiday olmay, xuddi Jaabars ilvasinlar serob Uzangilash tog‘laridagi qorli dovonlarni makon tutganidek, shahar muhitini tark etib, erkinlikni ixtiyor etadi. Lekin baxtga qarshi mavjud tuzumdan norozi kimsalar changalida ilojsiz qoladi.

Tik qoyalalar, abadiy muzliklarda sarson kezib, xotirjamlik topmagan bars bilan buzg‘unchilikka qo‘l urgan qishloqdoshlari talabiga bo‘ysunmagan yigit aynan bir joy va bir makonda dahshatli o‘lim topishi taqdir yoziqlari muqarrarligiga ishoradir, balki. Izlanishlar yakunida kitobxon, albatta, “Tog‘lar qulayotgan zamon” romani bejiz “taqdirlar haqidagi qissa” [1; 6-b.] deya e’tirof etilganiga shubha qilmaydi.

XULOSA

Demak, yozuvchi ijodxonasi yoki adabiy material tadqiqiga oid mavzuviy portfolio yaratish badiiylik, obrazlilik, obraz, yozuvchi mahorati, g‘oyaviylik haqida muayyan tushuncha hosil qilish hamda hayotning badiiy umumlashma qiyofasini chuqur idrok etishga yordam beradi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, tegishli o‘quv predmeti, kitob mutolaasi, ma’naviy ehtiyojlari yoki shaxsiy qiziqishlari doirasida portfolio yaratish usuli ta’lim oluvchida maqsad sari intilish; ilk kasbiy ko‘nikmalarni kamol toptirish; belgilangan davr oralig‘ida muayyan izlanishlarni tizimli amalga oshirish va samaradorlikka

erishish; ijodiy faoliyatdagi o'sish yoki pasayish darajasini aniqlash; o'z mehnatidan zavqlanish va yaratuvchanlikka ruhlantirish; kelgusidagi vazifalarni rejalashtirish, bir so'z bilan aytganda, intellektual imkoniyatlarni to'la-to'kis namoyon etishga zarur sharoit yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Айтматов Ч. Тоғлар қулаётган замон. (Абадий қаллиқ). Саидов А. Афсонавий ёзувчи ва унинг охири романи ҳақида. –Тошкент: VEKTOR-PRESS, 2009. – 252 б.
2. Boymirzayeva G. Portfoliya texnologiyasi va uning tasnifi // Kasbiy fanlar metodikasi. – Тошкент, 2016. – № 6. – В. 24–25.
3. Мусаева С. Ўқув портфолиосининг тузилиши ва мазмуни // Kasb-hunar ta'limi. – Тошкент, 2013. – № 1. – Б. 4–9.
4. Ражабова И. Адабиёт дарсларини интерфаол усулларда ташкил этиш. – Тошкент: TAMADDUN, 2010. – 112 б.
5. Тоҳиров Ў. Касб портфолиоси у қандай шакллантирилади? // Kasbiy fanlar metodikasi. – Тошкент, 2013. – № 4. – Б. 18–20.
6. Xalq ta'limi tizimidagi 1–9-sinf o'quvchilariga mustaqil o'qish uchun tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati / Ma'rifat. – Toshkent, 2016, 6-fevral. – 10-b.

UDK:378

PSIXOLINGVISTIKA: CHET TILLARINI O'QITISHDA FANLARARO YONDASHUV

Rahmatova Zulhumor Mamitxonovna

ADTI o'zbek tili va adabiyoti, tillar kafedrası katta o'qituvchisi

rahmatovazulxumorxon@gmail.com

Telefon: 916014577

<https://orcid.org/0000-0003-2552-8410>

Annotatsiya. Maqolada psixolingvistika fanining fanlararo makondagi istiqbollari ochib berilgan. Ona tili va chet tillarini o'zlashtirish muammosi psixolingvistik ma'lumotlardan foydalangan holda fanlararo asosda ko'rib chiqiladi. Mahalliy va xorijiy psixolingvistika maktablarida til qobiliyatini shakllantirish usullariga alohida e'tibor qaratilgan. O'quvchilarda chet tilidagi nutqni hosil qilish va idrok etish jarayonlarini shakllantirish uchun boshlovchi va amaliyotchi pedagoglar tomonidan psixolingvistikaning asosiy qoidalarini o'zlashtirish zarurligi haqida xulosa chiqarilgan.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, fanlararo yondashuv, chet tillarini o'qitish, ikkilamchi til shaxsining shakllanishi, ta'lim, fan, lingvistika, pedagog, qobiliyat.

ПСИХОЛИНГВИСТИКА: МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Аннотация. В статье раскрывается перспективность психолингвистической науки в междисциплинарном пространстве. Рассматривается проблема освоения родного и неродного языков на междисциплинарной основе с использованием данных психолингвистики. Особое внимание уделяется способам формирования языковой способности в отечественных и зарубежных психолингвистических школах. Сделан вывод о необходимости освоения начинающими и уже практикующими педагогами основных положений психолингвистики для формирования у учащихся процессов производства и восприятия речи на неродном языке.

Ключевые слова: психолингвистика, междисциплинарный подход, обучение иностранному языку, формирование вторичной языковой личности, образование, наука, лингвистика, педагогика, способности.

PSYCHOLINGUISTICS: INTERDISCIPLINARY APPROACH IN TRAINING FOREIGN LANGUAGES

Abstract. In article prospects the psycholinguistic science in interdisciplinary space reveal. The problem of development native and nonnative languages on an interdisciplinary basis with using psycholinguistics' data. The special attention is paid to ways of formation the language ability at domestic and foreign psycholinguistic schools. The conclusion is drawn on need of development by beginners and already practicing teachers of basic provisions of

psycholinguistics for formation pupils' processes of production and perception of the speech in nonnative language.

Keywords: *psycholinguistic, interdisciplinary approach, foreign language acquisition, forming of second language identity, education, science, linguistics, pedagogy, ability.*

KIRISH

Psixolingvistikani aslo qadimiy fan deb atab bo'lmaydi. Unga ilk bor 1946-yilda amerikalik psixolog N. Pronkoning "Til va psixolingvistika" nomli maqolasida to'xtalib o'tilgan. Biroq, hatto shunday qisqa vaqt ichida u ilmiy bilimlar tizimida mustahkam o'rin egalladi. O'tgan yillar davomida olimlar tomonidan ham fundamental, ham amaliy sohalarida ko'plab kashfiyotlar qilindi. Bugungi kunda psixolingvistlar tomonidan olingan bilimlar sud ekspertizasi, reklama, jamoatchilik bilan aloqalar (PR) va siyosat sohalarida keng qo'llanilmoqda. Shubhasiz, psixolingvistik tadqiqotlar psixologiyaning bir qator amaliy sohaları uchun juda muhimdir. Xususan, pedagogika (asosan logopediya, ona tili va chet tillarini o'qitish sohasi), tibbiyot, harbiy ish, mehnat psixologiyasi, patopsixologiya, neyropsixologiya va boshqa yo'nalishlar shular jumlasidandir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Psixolingvistlar, shuningdek, IT-texnologiyalari sohasi mutaxassislari bilan hamkorlik qilib, matn hamda ovozni avtomatik aniqlash tizimlarini yaratishda ishtirok etadilar. Ular sun'iy intellektning apparat tizimlarini ishlab chiqishga ham o'z hissalarini qo'shmoqda. Psixolingvistikaning har xil turdagi matnlarni shifrlash va deshifrlash, og'zaki hamda yozma manbalarning haqiqiyligini yoki yolg'onligini aniqlash kabi tatbiq etish sohalarini ham unutmaslik kerak. Masalan, SSSRda ilk yolg'on detektori neyropsixologiya asoschisi va afaziyaning turli shakllarini o'rganishga ulkan hissa qo'shgan A. R. Luriya tomonidan yaratilgan. Psixolingvistika qo'llaniladigan barcha ushbu sohalarini hisobga olgan holda, zamonaviy axborot jamiyatida ushbu fanning naqadar dolzarb ekanligi haqida osonlikcha xulosa chiqarish mumkin. Ushbu ilmiy bilimlar sohasi shiddat bilan rivojlanib borayotganiga qaramay, uning yagona va tugal ta'rifi hali ham mavjud emas. Mahalliy ilmiy maktabda biz haqiqiy ilmiy qarashlar xilma-xilligini

kuzatishimiz mumkin. Shunga qaramay, olimlar psixolingvistikaning asosiy predmeti nutq faoliyati ekanligi borasida yakdildirlar. Masalan, A. A. Leontyevning fikricha, “psixolingvistika predmeti — bu yaxlit nutq faoliyati va uni kompleks modellashtirish qonuniyatlaridir” [1, C. 110]. Aytgancha, mahalliy fanda psixolingvistika “nutq faoliyati nazariyasi” deb ham ataladi (A. A. Leontyev termini). Asosiy tadqiqotlar nutq va muloqotning o‘zaro bog‘liqligi masalalarida olib boriladi. Shunday qilib, Moskva psixolingvistika maktabi vakillari nutqni hosil qilish, tushunish va talqin qilish hodisalarini o‘rganadi. Shuningdek, til ongining turli jihatlari (tilda tashqi ko‘rinishga ega bo‘ladigan borliq obrazlari tizimi (E. F. Tarasov termini)) tahlil qilinadi. Ma‘lum bo‘lishicha, mahalliy psixolingvistika ko‘proq jamiyatdagi til va nutq jarayonlarini o‘rganishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, xorijiy maktablar asosiy e‘tiborni individual nutq xususiyatlariga qaratadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Fransiyadagi psixolingvistika – bu nutqni hosil qilishda qo‘llaniladigan kognitiv jarayonlarni, shuningdek, nutq buzilishlarini davolashni o‘rganadigan fandir (La psycholinguistique est l’étude des processus cognitifs mis en œuvre dans le traitement et la production du langage). Shuni ta’kidlash joizki, fransuz mutaxassislarini, eng avvalo, nutq qobiliyatiga ta’sir ko‘rsatadigan nutq patologiyalari qiziqtiradi. Fransuz maktabi Amerika maktabidan sezilarli darajada farq qilmasligini ham aytib o‘tish joiz. Aytgancha, psixolingvistika bevosita AQSH hududida Indiana shtatida joylashgan Blumington shahrida “tug‘ilgan”. Aynan o‘sha yerda, 1953-yilda psixologlar Charlz Osgud va Jon Kerroll, shuningdek, adabiyotshunos va etnograf Tomas Sibeok tashkilotchiligida universitetlararo seminar bo‘lib o‘tgan. Amerikada ham, bizdagidek, psixolingvistikaning ikkinchi nomi — “til psixologiyasi” (psychology of language) atamasi mavjud. Eng keng tarqalgan ta’rifga ko‘ra, ushbu fan insonlarga tilni egallash, undan foydalanish, uni tushunish va yaratish (nutq) imkonini beruvchi psixologik hamda neyrobiologik omillarni o‘rganadi (Psycholinguistics or psychology of language is the study of the psychological and neurobiological factors that enable humans to acquire, use, comprehend and produce language). Shunday qilib, AQSH psixolingvistlarining ilmiy qiziqishlari doirasiga, birinchi navbatda, tilning shakllanish va uni o‘zlashtirish

mexanizmlarini tushunishga intilish kiradi. Rossiya, AQSH va Fransiya'dagi psixolingvistika mutlaqo bir xil narsa emasligi ayon. Har bir mamlakatda o'z ta'riflari qabul qilingan, tadqiqot doiralari belgilangan, o'z oldiga qo'yilgan vazifalar va javob olinishi kerak bo'lgan savollar shakllantirilgan. Tadqiqot usullari ham har bir mamlakatda turlicha ekanligini taxmin qilish mantiqan to'g'ridir. Ushbu jadvalda psixolingvistlar tomonidan qo'llaniladigan eng keng tarqalgan usullar jamlangan.

1-jadval. Psixolingvistik tadqiqot usullarining qiyosiy tahlili

Rossiya	AQSH	Fransiya
Shakllantiruvchi eksperiment: Maqsadi — til qobiliyatining shakllanish jarayonini tushunish. U A. N. Leontyev va D. B. Elkonin faoliyat nazariyasiga asoslanadi. Olimlar til qobiliyatini shakllantirish yo'llarini tashkil qiladi, ushbu usullarni o'zaro qiyoslaydi va eng samaralilarini aniqlaydi.	Bixevioral (xulq-atvor) eksperiment: maqsad — u yoki bu nutq qobiliyati uchun mas'ul bo'lgan miya sohalarini aniqlashdir. Sinaluvchi tomonidan muayyan lingvistik vazifa bajarilayotganini tahlil qilishda mutaxassislar vazifani bajarishga sarflangan vaqtni va to'g'ri javoblar sonini hisobga oladilar. Vazifa yechilayotgan lahzada miyaning aynan qaysi qismlari ishga tushganini aniqlash uchun maxsus tibbiy uskunalardan foydalanilad	
Assotsiativ eksperiment: maqsadi — inson ongida so'zlarning subyektiv semantik maydonlarini (va ularning o'zaro bog'liqligini) o'rganishdir. Ushbu usul amerikalik psixologlar X. G. Kent va A. J. Rozanov	Neyrovizuallashtirish: maqsadi — muayyan til va nutq jarayonlari uchun mas'ul bo'lgan miya sohalarini aniqlashdir. Miya qismlarining ishlashini tahlil qilish tibbiy texnologiyalar yordamida amalga oshiriladi (bu usul ilk bor 1918-yilda amerikalik neyroxirurg U. E. Dendi tomonidan qo'llanilgan). Ushbu yo'nalishdagi mutaxassislarning asosiy e'tibori bosh miyada o'tkazilgan jarrohlik	

tomonidan ishlab chiqilgan. Sinaluvchilarning vazifasi — taklif etilgan soʻzlar roʻyxatiga tezkorlik bilan assotsiatsiyalar (hayolga kelgan birinchi soʻzlarni) tanlashdan iborat	amaliyotlarining shaxs nutq faoliyatiga koʻrsatadigan oqibatlarini oʻrganishga qaratilgan
Lingvistik eksperiment: maqsadi — til egasining til sezgisini tadqiq qilish. Loyihachi — L. V. Shcherba. Uning 2 turi mavjud: a) ijobiy (sinaluvchining vazifasi toʻgʻri ifodalangan fikr ustida mulohaza yuritish); b) salbiy (sinaluvchi notoʻgʻri tuzilgan fikrdagi xatolarni topishi va tuzatishi kerak)	Koʻz harakatini kuzatish metodikasi (eyetracking methodology): maqsadi — “onlayn” til jarayonlarini oʻrganish, yaʼni kognitiv jarayonlar va soʻzlashuv tili oʻrtasidagi bogʻliqlikni tadqiq qilishdir. U L. Yaval (AQSH) ishlariga asoslangan. Agar biror buyum yoki uning soʻz bilan ifodalangan tavsifi sinaluvchining oldiga qoʻyilsa, koʻz harakatlarini kuzatish orqali til jarayonlarini oʻrganish mumkin boʻladi.
Kuzatish metodi: maqsadi — oʻrganilayotgan obyekt harakatlarini tizimli ravishda idrok etish va tavsiflashdir	Eng koʻp tarqalgan nutq xatolarini tadqiq qilish metodikasi (AQSH): maqsadi — ogʻzaki va yozma nutqdagi turli xatolarni tahlil qilish hamda ularning sabablarini aniqlash

Introspeksiya (o'z-o'zini kuzatish) metodi: maqsadi — o'z harakatlarini va ruhiy jarayonlarini kuzatish. V. Vundt tomonidan ishlab chiqilgan	Raqamli modellashtirish metodikasi: maqsadi — kognitiv jarayonlarni kompyuter dasturlari ko'rinishida modellashtirish. Bu usul Maks Kolxart (Max Coltheart) va uning hamkasblari (AQSH) tomonidan taklif etilgan — o'qish va so'zlarni tanib olishning ikki protsessorli kaskad modeli (DRC — dual route cascaded modeli)

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, tadqiqot sohalariidagi farqlarga qaramay, AQSH va Fransiya psixolingvistikasi metodologiyasida umumiy jihatlar ko'zga tashlanadi. Rossiyada ham, xorijda ham eksperimental metod mashhur bo'lib, Rossiyada undan foydalanish foizi Fransiya va AQSHdagiga qaraganda yuqoriroqdir. Shu bilan birga, psixolingvistik tadqiqotlarga IT-texnologiyalari va tibbiy uskunalarni jalb qilish xorijda keng tarqalgan. Ta'kidlash joizki, hozirgi vaqtda murakkab ilmiy vazifalarni hal qilish uchun hodisalarni fanlararo anglash, kelgusida esa ularni yagona tizimlarga integratsiya qilish zarur. Buning ustiga, tibbiy uskunalardan foydalanish va tibbiyot sohasi mutaxassislarini jalb qilish psixolingvistikani biologiya hamda tibbiyot bilan bog'lab, uning fanlararo ko'lamini yanada kengaytirmoqda. Ushbu jihat psixolingvistikani yanada amaliy fanga aylantiradi, chunki til va nutq jarayonlarini miyaning muayyan sohalari bilan bog'liqligini bilish, ushbu jarayonlarning o'zaro aloqasi, shuningdek, ularning ichki va tashqi omillarga bog'liqligini tushunish muayyan kasalliklarning oldini olishga yoki ularni davolash choralarini topishga imkon beradi. Bundan tashqari, ushbu jihat psixolingvistika bilimlarini pedagogikada, xususan, chet tillarini o'qitish metodikasida qo'llash uchun qo'shimcha imkoniyatlar ochadi. Bu hozirgi kunda ayniqsa dolzarbdir, chunki ko'plab maktablar va klublar tufayli chet tillarini o'rganishning jozibadorligi hamda qulayligi kundan-kunga ortib bormoqda. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, agar til kelajakda muloqot qilish maqsadida o'rganilayotgan bo'lsa, til materialini shunchaki belgilar tizimi sifatida bilish yetarli emas, balki ona tili bo'lmagan tilda nutq hosil qilish va uni idrok etish texnologiyasini egallash zarur. Ko'p yillik tadqiqotlar va tajribalar shuni ko'rsatadiki, bunday ko'nikmalarni shakllantirish ancha murakkab

jarayondir. Bu bevosita muloqot jarayoni tamoyillarini, jumladan, nutqni hosil qilish va tushunishning ichki qonuniyatlarini ochib berishga tegishlidir. Buning ustiga, inson uchun yangi bo'lgan tilni o'rganish va o'zlashtirish jarayonida parallel ravishda ikkilamchi til shaxsi shakllanadi. Bu ham ancha murakkab jarayon bo'lib, inson ulg'aygan sari uning mexanizmi yanada qiyinlashib boradi. Shunday qilib, qator olimlarning fikricha, har qanday til ta'limining natijasi shakllangan til shaxsi bo'lishi kerak, chet tillari sohasidagi ta'lim natijasi esa insonning madaniyatlararo muloqotda to'laqonli ishtirok eta olish qobiliyatining ko'rsatkichi sifatida — ikkilamchi til shaxsi bo'lishi lozim [2, 65-6]. Ushbu omil to'g'ri o'qitish strategiyalarini qo'llashni talab qiladi. Shuningdek, o'rganish jarayonida idrok etishning individual xususiyatlari, shu jumladan, ona tilini idrok etish xususiyatlarini ham unutmaslik kerak. Aynan shu yerda psixolingvistikada to'plangan bilimlarga katta e'tibor qaratish lozim. Xususan, fransuz mutaxassislari tomonidan ko'plab bixevioral eksperimentlar o'tkazilishi natijasida shuni aniqlashdiki, odamlar tomonidan faol nisbatda tuzilgan jumlar, xuddi shu jumlarning o'zidan, lekin passiv nisbatda tuzilganlaridan ko'ra osonroq qabul qilinadi. Bundan tashqari, odamlarning bir qismi passiv nisbatdagi jumlarni umuman idrok eta olmaydi. Shunday qilib, o'tkazilgan tahlillar psixolingvistika fanining fanlararo makondagi istiqbollarini isbotlaydi. Uning amaliyotda tasdiqlangan ulkan amaliy ahamiyati ushbu fanni jamiyat nazarida yanada muhim va foydali qiladi hamda murakkab ilmiy vazifalarni hal qilishga imkon beradi.

XULOSA

Psixolingvistik bilimlarning keng ko'lamda qo'llanilishi bizni ona tili va chet tillarini o'qitish sohasiga, ya'ni o'quvchilarda ona tili bo'lmagan tilda nutq hosil qilish va uni idrok etish jarayonlarini shakllantirishda ularning individual nutqiy hamda fikrlash xususiyatlarini hisobga olishga yo'naltiradi. Buning uchun esa boshlovchi va amaliyotchi pedagoglar psixolingvistikaning hech bo'lmaganda asosiy qoidalarini bilishlari juda muhimdir

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Леонтьев А. А. «Основы психолингвистики». – М., 1997, 287 с.

2. Гальскова Н. Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: Учеб. пособие для студ. Лингв. Ун-тов и фак. Ин.яз.высш.пед.учеб.заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 336 с.
3. Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс] URL. - <https://en.wikipedia.org/wiki/Psycholinguistics> (дата обращения - 05.11. 2014)
4. Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс] URL. - <https://fr.wikipedia.org/wiki/Psycholinguistique> (дата обращения - 05.11. 2014)
5. Coltheart M., Rastle K., Perry C., Langdon R., Ziegler J. (2001). DRC: «A dual route cascaded of visual word recognition and reading aloud».
6. Psychological Review 108: 204-256.doi:10.1037/0033-295X.108.1.204. PMID 11212628

BO'LAJAK PEDAGOGLARNING LOYIHALASH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Izzatullayeva Shoxruza Sanjarbek qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi
MPNT-AU-24 guruh magistranti*

Anotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari hamda amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining faqat bilim beruvchi emas, balki ta'lim jarayonini loyihalovchi, innovatsion g'oyalarni ishlab chiquvchi va ta'lim muhitini samarali tashkil etuvchi mutaxassis sifatida shakllanishi dolzarb masala hisoblanadi.

Kalit so'zlar: bo'lajak pedagog, loyihalash kompetensiyasi, pedagogik loyihalash, kompetensiyaviy yondashuv, innovatsion ta'lim, metodika, kasbiy kompetentlik, ta'lim jarayoni, interfaol metodlar, pedagogik texnologiyalar.

БУДУЩИЕ ПЕДАГОГИ: МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ПРОЕКТНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Изатуллаева Шохруза Санжарбек кизи

*Наманганский государственный педагогический институт, теория и история
педагогике магистрант группы MPNT-AU-24*

Аннотация: В данной статье анализируются теоретико-методологические основы и практические аспекты развития проектной компетентности будущих педагогов. В современном образовательном процессе важной задачей является формирование педагога не только как носителя знаний, но и как специалиста, способного проектировать учебный процесс, разрабатывать инновационные идеи и эффективно организовывать образовательную среду.

Ключевые слова: будущий педагог, проектная компетентность, педагогическое проектирование, компетентностный подход, инновационное обучение, методика, профессиональная компетентность, образовательный процесс, интерактивные методы, педагогические технологии.

FUTURE EDUCATORS: METHODOLOGY FOR DEVELOPING PROJECT COMPETENCE

Izzatullayeva Shoxruza Sanjarbek qizi

*Namangan State Pedagogical Institute, Theory and History of Pedagogy
Master's student, MPNT-AU-24 group*

Abstract: This article analyzes the theoretical and methodological foundations, as well as the practical aspects, of developing project competence in future educators. In the

modern educational process, it is crucial to form educators not only as knowledge bearers but also as specialists capable of designing the learning process, developing innovative ideas, and effectively organizing the educational environment.

Keywords: *future educator, project competence, pedagogical design, competency-based approach, innovative learning, methodology, professional competence, educational process, interactive methods, pedagogical technologies.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayonida pedagogning roli an'anaviy bilim beruvchidan tashqari, ta'limni rejalashtiruvchi, pedagogik vazifalarni loyihalashtiruvchi va innovatsion yondashuvlarni qo'llash orqali o'quv jarayonining sifatini oshiruvchi mutaxassis sifatida shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyasini rivojlantirish pedagogika fanida dolzarb tadqiqot masalasi bo'lib, u nafaqat o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini mustahkamlash, balki ta'lim jarayonini tizimli, samarali va maqsadga yo'naltirilgan shaklda tashkil etish imkonini beradi[1]. Pedagogik loyihalash kompetensiyasi — bu bo'lajak o'qituvchining ta'lim jarayonini rejalashtirish, muammoli vaziyatlarni aniqlash, innovatsion g'oyalarni ishlab chiqish va ularni amaliy faoliyatga tatbiq etish qobiliyatidir. Bu kompetensiya o'qituvchining kasbiy identifikatsiyasida markaziy o'rinni egallaydi, chunki zamonaviy ta'lim tizimi murakkab va doimiy o'zgaruvchan muhitni talab qiladi, bunda o'qituvchining tashabbuskorligi, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati va ijodiy yondashuvi ta'lim sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi[2]. So'nggi yillarda pedagogika nazariyasida kompetensiyaviy yondashuvga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu yondashuv bo'yicha ta'lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki o'quvchining amaliy ko'nikmalarini, pedagogning esa loyihalash va boshqaruv qobiliyatlarini shakllantirishga yo'naltiriladi. Kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari bo'lajak pedagoglarning kasbiy identifikatsiyasini, pedagogik faoliyatning samarali modellarini hamda ta'lim jarayonini tizimli ravishda tashkil etishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, tizimli-faoliyat yondashuvi loyihalash kompetensiyasini rivojlantirishning amaliy mexanizmlarini taqdim etadi: u o'quv jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish, loyihaviy faoliyatni modul tarzida tashkil etish, interfaol va innovatsion metodlarni qo'llash orqali bo'lajak pedagoglarning mustaqil

qaror qabul qilish va kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi[3]. Bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyasini rivojlantirishning dolzarbligi, birinchi navbatda, global ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, axborot-kommunikatsion texnologiyalarning keng qo'llanilishi va pedagogik jarayonning individualizatsiyaga intilishi bilan izohlanadi. Ta'limda innovatsion yondashuvlarning joriy etilishi o'qituvchidan faqat mavzuni tushuntirishni emas, balki o'quv jarayonini rejalashtirish, pedagogik vazifalarni modellashtirish, loyihaviy g'oyalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga tadbqiq etish qobiliyatini talab qiladi. Shu ma'noda, pedagogik loyihalash kompetensiyasi bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy ta'limning talablariga moslashtirish, ularning kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladi[4]. Maqolada loyihalash kompetensiyasining tarkibiy elementlari quyidagicha tasniflanadi: birinchi navbatda, pedagogik maqsadlarni aniqlash va ta'lim jarayonini rejalashtirish; ikkinchidan, o'quv jarayonidagi muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish; uchinchidan, loyihaviy faoliyatni tashkil etish va natijalarni baholash qobiliyati; to'rtinchidan, ta'lim jarayonida kommunikatsion va interfaol metodlarni samarali qo'llash. Shu yo'nalishlarda amalga oshiriladigan pedagogik faoliyat bo'lajak o'qituvchining nafaqat kasbiy kompetentligini, balki ijodiy va tashabbuskor shaxs sifatida shakllanishini ta'minlaydi[5]. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar ko'rsatadiki, bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida integrativ va interfaol metodlarning qo'llanilishi ayniqsa samarali hisoblanadi. Masalan, guruhli loyihalar, o'quv-situatsion mashg'ulotlar, innovatsion laboratoriyalar va modul tizimida o'qitish orqali bo'lajak pedagoglar nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtiradi. Shu bilan birga, pedagogik loyihalash jarayoni davomida talabalarda muammolarni aniqlash, alternativ yechimlarni ishlab chiqish, resurslarni samarali taqsimlash va natijalarni baholash ko'nikmalari shakllanadi[6]. Shuningdek, xalqaro tajriba va ilg'or ta'lim tizimlarida bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyasini shakllantirishda tizimli va modul asosidagi yondashuvlar qo'llaniladi. Bu yondashuvlar o'qituvchilarga nafaqat o'quv jarayonini rejalashtirish, balki pedagogik innovatsiyalarni ishlab chiqish, loyihaviy vazifalarni amalga oshirish va natijalarni baholash imkonini beradi. Shu

sababli, maqolada nazariy asoslar bilan bir qatorda, pedagogik loyihalash kompetensiyasini rivojlantirishning metodik tavsiyalari, ilg'or tajribalar va amaliy ko'rsatmalar ham keltirilgan[7]. Xulosa qilib aytganda, bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining kasbiy va shaxsiy salohiyatini shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi. Kompetensiyaviy, tizimli-faoliyatli va innovatsion yondashuvlar asosida amalga oshiriladigan pedagogik loyihalash faoliyati nafaqat talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshiradi, balki ta'lim jarayonining sifatini yaxshilash va pedagogik jarayonda yangi innovatsion model va usullarni tatbiq etish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, maqola kirish qismida bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyasini shakllantirishning nazariy asoslari, pedagogik yondashuvlar va zamonaviy ta'limdagi dolzarb masalalar keng qamrovli ilmiy tahlil bilan yoritildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyasini rivojlantirish borasida ilmiy tadqiqotlarning nazariy va amaliy asoslarini ko'rib chiqqanda, chet ellik olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar mazmunan chuqur, tizimli yondashuvni ta'minlaydi. Avvalo, Project-Based Learning and the Acquisition of Competencies and Knowledge Transfer in Higher Education maqolasida PBL (project-based learning – loyihaviy ta'lim) metodologiyasining oliy ta'limda kompetensiyalarni shakllantirishdagi roli yoritilgan. Bu tadqiqotda loyiha metodikasining kompetensiyalarni hosil qilish, bilimlarni amaliyotga tatbiq etish va talabalarning o'z-o'zini baholash mexanizmlari o'rganilgan bo'lib, natijalarda PBL bo'yicha ishlab chiqilgan yondashuv oliy pedagogik ta'lim jarayonida barkamol kompetensiyalarni shakllantirishda samaradorligini ko'rsatadi. Bu uslub bo'lajak pedagoglarda nazariy bilimni amaliy faoliyat bilan integratsiyalash imkonini beradi, shuningdek muammolarni hal etish, izlanish va ijodkorlik kabi kompetensiyalarning rivojlanishiga xizmat qiladi[8]. Shuningdek, A Review of Project-Based Learning and Design Education tadqiqoti PBL metodining dizayn ta'limiga tatbiq etilish jarayonlari va uning murakkab pedagogik strukturasini tizimli ravishda tahlil qiladi. Bu ishda loyiha asosida o'qitishning nafaqat kompetensiyalarni shakllantirishda, balki dizayn sohasidagi ijodiy va ijro ko'nikmalarini rivojlantirishda ham muhimligi

ko'rsatildi. Shu bilan birga, dizayn ta'limida PBL metodining murakkab dokumentatsiya, jamoaviy hamkorlik va real dunyo muammolarini qo'llash orqali talabalarda yuqori darajadagi professional kompetentsiyalar paydo bo'lishi ta'kidlangan[9]. Shu ikki chet el manbalariga tayangan holda ta'kidlash mumkinki, loyihaviy ta'lim yondashuvi nafaqat bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik bilimlarini mustahkamlash, balki ularning pedagogik faoliyat jarayonida murakkab muammolarni hal etish, izlanish olib borish va ijodiy yechim topish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Bu jihatlar bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyalarini shakllantirishda asosiy metodologik tamoyillar bo'lib xizmat qiladi.

METODOLOGIK QISM

Ushbu tadqiqotda bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini o'rganish uchun integrativ metodologik yondashuv qo'llanildi, bunda kompetensiyaviy, tizimli-faoliyatli va innovatsion pedagogik metodlar birlashtirildi. Tadqiqotning asosiy metodlari sifatida eksperimental usul, kuzatuv va testlar tizimi, interfaol mashg'ulotlar, loyiha asosida ta'lim (Project-Based Learning), hamda ta'lim jarayonini modellashtirish va baholash vositalari ishlatildi. Shu metodlar orqali bo'lajak pedagoglarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, ijodiy va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish ko'nikmalari tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida olingan ma'lumotlar kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan baholash tizimi orqali integratsiyalashgan tarzda qayta ishlanib, loyihalash kompetensiyasining tarkibiy elementlarini, ularning rivojlanish darajalarini aniqlash imkonini berdi. Shu bilan birga, metodologik yondashuv bo'yicha amalga oshirilgan eksperimentlar bo'lajak pedagoglarning ta'lim jarayonini rejalashtirish, pedagogik vazifalarni modellashtirish va innovatsion loyihalarni ishlab chiqish qobiliyatlarini samarali rivojlantirishga xizmat qildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida integrativ va interfaol metodlarning qo'llanilishi samarali bo'lib, talabalarning ta'lim jarayonini rejalashtirish, muammoli

vaziyatlarni aniqlash va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish qobiliyatlarini sezilarli darajada oshirdi; loyiha asosida ta'lim (PBL) metodini qo'llash orqali ishtirokchilar o'z-o'zini baholash, jamoaviy hamkorlik va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini mustahkamladi, shu bilan birga, eksperimental mashg'ulotlar natijasida bo'lajak pedagoglarning pedagogik vazifalarni modellashtirish va amaliy loyihalarni ishlab chiqish kompetensiyalari o'rtacha 32–45% ga oshgani aniqlangan, bu esa ularning kasbiy tayyorgarligi va zamonaviy ta'lim talablariga moslashuvchanligini ko'rsatadi; shuningdek, olingan ma'lumotlar pedagogik loyihalash kompetensiyasining tarkibiy elementlari — ta'lim jarayonini rejalashtirish, muammoli vaziyatlarda yechim topish, interfaol metodlarni qo'llash va natijalarni baholash — bo'yicha bo'lajak pedagoglarning yuqori darajada rivojlanganligini isbotlaydi va mazkur kompetensiyalarni tizimli ravishda shakllantirishning samarali metodologik yo'llarini belgilab beradi.

MUXOKAMA

Bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyasini rivojlantirish masalasida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilganda, chet ellik olimlar orasida ayrim tafovutli nuqtai nazarlar mavjudligi ko'rinadi. Masalan, Thomas Markham o'z tadqiqotlarida loyihaviy ta'lim (Project-Based Learning, PBL) pedagogik samaradorlikni oshirish va kompetensiyalarni shakllantirishning eng maqbul usuli sifatida ko'rsatadi. Markhamning fikricha, bo'lajak pedagoglarning loyiha asosida faoliyat olib borishlari, muammoli vaziyatlarni hal qilish, o'z-o'zini boshqarish va ijodiy yondashuvlarini rivojlantirishga xizmat qiladi, shuningdek, bu jarayon talabalarda o'z bilimlarini amaliyot bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi. U ta'kidlaydiki, PBL metodining markaziy elementi — talabalarning mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishdir, bu esa pedagogik loyihalash kompetensiyasining samaradorligini oshiradi[10]. Boshqa tomondan, John Larmer o'z tadqiqotlarida PBL metodining cheklovlari va amaliy qiyinchiliklariga urg'u beradi. Larmerning nuqtai nazariga ko'ra, loyiha asosida ta'limning muvaffaqiyati faqat metodologik yondashuvdan emas, balki ta'lim muhitining resurslari, o'qituvchining tayyorgarligi va pedagogik ko'nikmalaridan ham bevosita bog'liq. U, shuningdek, bo'lajak pedagoglarning loyihalash

kompetensiyasini rivojlantirishda metodlarni bir qator ichida uyg'unlashtirish, interfaol mashg'ulotlar va modul tizimli yondashuvni qo'llash muhimligini ta'kidlaydi. Shu bilan Larmer PBL metodini tanqid qilmaydi, balki uni kompleks pedagogik tizim doirasida qo'llashning zarurligini ilmiy asoslab beradi. Ushbu ikki olimning polemikasi bo'yicha xulosa qilganda, Markham PBL metodining pedagogik samaradorligi va kompetensiyalarni shakllantirishdagi ustunligini ta'kidlagan bo'lsa, Larmer uni faqat metodologik element sifatida emas, balki tizimli yondashuv kontekstida qo'llash zarurligini qayd etadi. Shu munosabat bilan bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyasini rivojlantirishda eng maqbul yondashuv — PBL metodini integrativ, interfaol va modul asosida qo'llash bo'lib, bu Markham va Larmer tomonidan ilgari surilgan nazariy va amaliy pozitsiyalarning uzviy birlashtirilgan shakli hisoblanadi. Shu yo'nalishda amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar ko'rsatadiki, bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyasini shakllantirish jarayonida metodlarning uzviy uyg'unligi, interfaol mashg'ulotlar va murakkab muammoli vaziyatlarni tahlil qilish pedagogik samaradorlikni oshirish, ijodiy va analitik fikrlashni rivojlantirish hamda ta'lim jarayonini zamonaviy talablarga moslashtirish imkonini beradi.

XULOSA

Mazkur maqolada bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari, shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar tizimi tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, loyihaviy ta'lim (Project-Based Learning) metodining qo'llanilishi bo'lajak pedagoglarning ta'lim jarayonini rejalashtirish, muammoli vaziyatlarni aniqlash va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish qobiliyatlarini sezilarli darajada oshiradi. Integrativ va interfaol metodlarning tatbiqi orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtiradi, balki mustaqil qaror qabul qilish, ijodiy va analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Adabiyotlar tahlili Markham va Larmer kabi xorijiy olimlarning tadqiqotlariga tayangan holda, pedagogik loyihalash kompetensiyasini rivojlantirishda PBL metodining samaradorligi va uning tizimli yondashuv doirasida qo'llanish zarurligi ilmiy asoslangan. Markham PBLning kompetensiyalarni shakllantirishdagi afzalliklarini ta'kidlagan bo'lsa, Larmer uni

ta'lim muhitining resurslari, o'qituvchining malakasi va modul tizimli yondashuv bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Shu munosabat bilan, maqolada ilgari surilgan metodologik tavsiyalar — kompetensiyaviy, tizimli-faoliyatli, integrativ va interfaol metodlarni birlashtirish — bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyasini samarali shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari bo'yicha bo'lajak pedagoglarning pedagogik loyihalash kompetensiyasi tarkibiy elementlari — ta'lim jarayonini rejalashtirish, muammoli vaziyatlarda yechim topish, interfaol metodlarni qo'llash va natijalarni baholash — yuqori darajada rivojlanganligi aniqlangan. Shu bilan birga, ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar nafaqat talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshiradi, balki ularni zamonaviy ta'lim talablariga moslashuvchan, ijodiy va tashabbuskor pedagoglar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, maqolada ta'kidlanganidek, bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi zamonaviy pedagogik ta'limning sifatini oshirish, ta'lim jarayonini tizimli va samarali tashkil etish hamda pedagogik innovatsiyalarni amaliyotga tatbiq etish uchun asosiy vosita hisoblanadi. Shu yo'nalishdagi tadqiqotlar va metodologik yondashuvlar pedagogika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonini takomillashtirishga va ularning kasbiy kompetentligini ilg'or darajaga ko'tarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xamidova M. Bo'lajak maxsus pedagoglarning faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi //pedagog. – 2024. – T. 7. – №. 10. – C. 40-45.
2. Berdiyev M. M. Raqamli texnologiyalar asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (texnologiya talimi va uni o'qitish metodikasi fani misolida) //Inter education & global study. – 2025. – T. 3. – №. 6. – C. 248-255.
3. Jamalova K. Badiiy asarlar ustida ishlash jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining emotsional intellektini shakllantirish mezonlari //Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal. – C. 674441.
4. Mominova N. A. Bo'lajak pedagoglarda kasbiy kreativlik kompetensiyasini rivojlantirish //Ustozlar uchun. – 2025. – T. 84. – №. 1. – C. 328-334.
5. Dusanazarov U. X. Bo'lajak pedagoglarda boshqaruv kompetentsiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning innovatsion pedagogik omillari //Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal. – 2025. – T. 3. – №. 2. – C. 278-281.

6. Mominova N. A. Bo'lajak pedagoglarda kasbiy kreativlik kompetensiyasini rivojlantirish //Ustozlar uchun. – 2025. – T. 84. – №. 1. – C. 328-334.
7. Ro'ziyev S. et al. Bo'lajak pedagoglarni professional tayyorlashda subyektiv faoliyatni oshirishning psixologik-pedagogik jihatlari //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2026. – T. 61. – №. 3. – C. 431-434.
8. Giasova M. A., Sh I. D. Bo'lajak tarbiyachilarda kasbiy-pedagogik madaniyatni rivojlantirishning mazmuni //scholar. – 2025. – T. 3. – №. 16. – C. 181-185.
9. Dautova B. Bo'lajak pedagoglarda kreativ fikrlashni shakllantirish //«ACTA NUUZ». – 2025. – T. 1. – №. 1.1. – C. 80-82.
10. Muqimova D. X. Bo'lajak pedagoglarni kommunikativ yondashuv asosida mediatorlik faoliyatiga tayyorlash texnologiyasi //Inter education & global study. – 2025. – T. 3. – №. 11 (1). – C. 147-153.

O'SMIR YOSHIDAGI O'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Evatov Saminjon Sobirovich –

Farg'ona davlat universiteti "Pedagogika" kafedrası o'qituvchisi

E-mail: evatovsaminjon83@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5326-6594>

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smir yoshidagi o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda kommunikativ kompetentlik tushunchasining mazmun-mohiyati, uning tarkibiy komponentlari (kognitiv, emotsional va xulq-atvoriy jihatlar) hamda o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishidagi o'рни asoslab beriladi. Shuningdek, o'smirlik davrining psixologik xususiyatlari inobatga olingan holda, samarali muloqotni shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar, metodlar va texnologiyalar yoritiladi. Maqolada zamonaviy ta'lim yondashuvlari, interfaol metodlar va ijtimoiy-madaniy omillarning kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishdagi ahamiyati ochib berilib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari o'quvchilarda samarali muloqot qilish, fikrni aniq ifodalash va ijtimoiy munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetentlik, o'smir yosh, muloqot madaniyati, pedagogik yondashuv, interfaol metodlar, shaxs rivoji, ijtimoiy moslashuv, nutq faoliyati, ta'lim texnologiyalari, kommunikativ ko'nikmalar.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Аннотация: В данной статье с научно-педагогической точки зрения анализируются теоретико-методологические основы развития коммуникативной компетентности учащихся подросткового возраста. В исследовании раскрывается сущность понятия коммуникативной компетентности, обосновываются её структурные компоненты (когнитивные, эмоциональные и поведенческие аспекты), а также их роль в личностном развитии учащихся. Кроме того, с учётом психологических особенностей подросткового возраста освещаются педагогические условия, методы и технологии, способствующие формированию эффективного общения. В статье раскрывается значение современных образовательных подходов, интерактивных методов и социокультурных факторов в развитии коммуникативной компетентности, а также предлагаются практические рекомендации. Результаты исследования направлены на формирование у учащихся навыков эффективного общения, чёткого выражения мыслей и установления конструктивных социальных отношений.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, подростковый возраст, культура общения, педагогический подход, интерактивные методы, развитие личности, социальная адаптация, речевая деятельность, образовательные технологии, коммуникативные навыки.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ADOLESCENT STUDENTS

Abstract: This article analyzes the theoretical and methodological foundations for developing communicative competence in adolescent students from a scientific and pedagogical perspective. The study reveals the essence of communicative competence, substantiates its structural components (cognitive, emotional, and behavioral aspects), and highlights their role in students' personal development. Additionally, considering the psychological characteristics of adolescence, the paper describes pedagogical conditions, methods, and technologies that contribute to the formation of effective communication. The article also emphasizes the importance of modern educational approaches, interactive methods, and sociocultural factors in the development of communicative competence and provides practical recommendations. The results of the study contribute to the formation of students' abilities to communicate effectively, express their thoughts clearly, and build constructive social relationships.

Keywords: communicative competence, adolescence, communication culture, pedagogical approach, interactive methods, personality development, social adaptation, speech activity, educational technologies,

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etib, unda o'quvchilarning nafaqat bilim olishlari, balki ularni amaliyotda qo'llay olishlari, samarali muloqot yurita olishlari ham talab etilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida shaxsning har tomonlama rivojlanishi, ijtimoiy faol va kommunikativ salohiyatga ega bo'lishi muhim vazifa sifatida belgilangan. Bu esa o'smir yoshidagi o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning ilmiy asoslarini ishlab chiqishni zaruratga aylantiradi.

Mazkur maqolaning maqsadi – o'smir yoshidagi o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini yoritishdan iborat. Tadqiqotda kommunikativ kompetentlikning mohiyati, uning tarkibiy komponentlari hamda uni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik

yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqot metodlari sifatida ilmiy-nazariy tahlil, taqqoslash, umumlashtirish hamda pedagogik kuzatish usullaridan foydalanildi. Ushbu metodlar mavzuning mohiyatini chuqur ochib berish va ilmiy xulosalar chiqarish imkonini berdi. Mazkur tadqiqot natijalari o'smir yoshidagi o'quvchilarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyatni takomillashtirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Kommunikativ kompetentlik tushunchasi dastlab tilshunoslik va sotsiologiya fanlari doirasida shakllangan bo'lib, keyinchalik pedagogika va psixologiya sohalarida keng qo'llanila boshlagan. Xususan, kommunikativ kompetensiya nazariyasi Noam Chomsky tomonidan ilgari surilgan lingvistik kompetensiya tushunchasi asosida shakllangan bo'lsa, Dell Hymes ushbu tushunchani kengaytirib, uni ijtimoiy muloqot jarayoni bilan bog'lab izohlagan. Keyingi tadqiqotlarda kommunikativ kompetentlik shaxsning bilim, ko'nikma va ijtimoiy tajribalar majmui sifatida talqin etilib, uning kognitiv, emotsional va xulq-atvoriy komponentlari ajratib ko'rsatilgan.

Pedagogik adabiyotlarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish masalasi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv va interfaol metodlar asosida o'rganilgan. Tadqiqotchilar tomonidan o'quvchilarning muloqot madaniyatini shakllantirishda dialogik ta'lim, hamkorlikda o'qitish, muammoli vaziyatlar yaratish kabi usullar samarali ekanligi asoslab berilgan. Shuningdek, o'smir yosh davrining psixologik xususiyatlari – mustaqillikka intilish, tengdoshlar bilan faol muloqotga kirishish ehtiyoji, o'z "men"ini namoyon etish kabi jihatlar kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda muhim omil sifatida e'tirof etiladi.

Mahalliy olimlar tomonidan ham mazkur muammo doirasida qator ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lib, ularda o'quvchilarda muloqot ko'nikmalarini shakllantirish, nutq madaniyatini rivojlantirish va ijtimoiy faollikni oshirish masalalari yoritilgan. Biroq mavjud tadqiqotlarda o'smir yoshidagi o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning yaxlit nazariy-metodologik tizimi yetarli darajada umumlashtirilmagan. Mazkur tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi hamda

kompetensiyaviy yondashuv tashkil etadi. Tizimli yondashuv kommunikativ kompetentlikni o'zaro bog'liq komponentlar majmui sifatida o'rganish imkonini bersa, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishni ta'minlaydi. Kompetensiyaviy yondashuv esa o'quvchilarning bilimlarini amaliy faoliyatda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

ilmiy-nazariy tahlil – mavzu bo'yicha mavjud adabiyotlarni o'rganish va umumlashtirish;

taqqoslash – turli yondashuv va qarashlarni qiyosiy tahlil qilish;

pedagogik kuzatish – o'quvchilarning muloqot jarayonidagi xatti-harakatlarini o'rganish;

suhbat va so'rov – o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalar darajasini aniqlash;

umumlashtirish – olingan natijalar asosida ilmiy xulosalar chiqarish.

Mazkur metodlar tadqiqot muammosini kompleks o'rganish hamda o'smir yoshidagi o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning samarali yo'llarini aniqlash imkonini berdi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida o'smir yoshidagi o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan nazariy yondashuvlar hamda amaliy metodlar tahlil qilindi. Kommunikativ kompetentlikning samarali shakllanishi uning kognitiv (bilim va tushunchalar), emotsional (munosabat va hissiy holatlar) hamda xulq-atvoriy (amaliy muloqot ko'nikmalari) komponentlarining o'zaro uyg'un rivojlanishiga bevosita bog'liq. An'anaviy o'qitish usullariga nisbatan interfaol metodlar – dialogik ta'lim, guruhli ishlash, muammoli vaziyatlar yaratish, rolli o'yinlar va bahs-munozaralar – o'quvchilarning muloqot faolligini sezilarli darajada oshiradi. Xususan, ushbu metodlar qo'llanilgan guruhlarda o'quvchilarning fikrini erkin ifodalash, suhbatni olib borish, savol berish va javob qaytarish ko'nikmalari yanada rivojlanganligi kuzatildi. Bu esa kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda faol ta'lim texnologiyalarining ustuvor ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, o'smir yosh davrining psixologik xususiyatlari – mustaqillikka intilish, tengdoshlar bilan faol muloqot qilishga ehtiyoj, o'z fikrini himoya qilish istagi – kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish uchun qulay pedagogik sharoit yaratadi. Biroq mazkur imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun o'qituvchi tomonidan maqsadga yo'naltirilgan, tizimli va individual yondashuvni qo'llash zarur. Tadqiqot davomida kuzatilishicha, o'quvchilarning individual xususiyatlari (temperament, nutq darajasi, ijtimoiy faollik) hisobga olingan taqdirda kommunikativ rivojlanish ko'rsatkichlari yanada yuqori bo'ladi.

Kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish faqat dars jarayoni bilan cheklanib qolmasdan, sinfdan tashqari faoliyatlar, ijtimoiy muhit va oilaviy tarbiya bilan ham uzviy bog'liqdir. Ayniqsa, ijobiy muloqot muhitining mavjudligi, o'quvchilarni erkin fikr bildirishga undash va ularni qo'llab-quvvatlash kommunikativ rivojlanishda muhim omil hisoblanadi. Ayrim holatlarda o'quvchilarning muloqotga kirishishda tortinchoqligi, nutq boyligining yetarli emasligi yoki o'z fikrini ifodalashdagi qiyinchiliklar kuzatildi. Bu esa kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda differensial yondashuvni qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, O'smir yoshidagi o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish jarayoni kompleks yondashuvni talab etishini, bunda pedagogik shart-sharoitlar, interfaol metodlar hamda ijtimoiy muhitning o'zaro uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etishini tasdiqladi.

XULOSA

O'smir yoshidagi o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u shaxsning ijtimoiylashuvi, mustaqil fikrlashi va samarali muloqot olib borish qobiliyatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kommunikativ kompetentlikning samarali rivojlanishi uning kognitiv, emotsional va xulq-atvoriy komponentlarining o'zaro uyg'unligini ta'minlash orqali amalga oshiriladi.

Interfaol metodlar, xususan, guruhli ishlash, bahs-munozara, rolli o'yinlar va muammoli vaziyatlar yaratish o'quvchilarning muloqot faolligini oshirishda samarali vosita ekanligi aniqlandi. Shu bilan birga, o'smir yosh davrining psixologik xususiyatlarini hisobga olish, individual yondashuvni qo'llash hamda ijobiy

pedagogik muhit yaratish kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish faqat dars jarayoni bilan cheklanib qolmasdan, sinfdan tashqari faoliyatlar, ijtimoiy muhit va oilaviy tarbiya bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilishi zarurligi asoslandi. Mazkur tadqiqot natijalari ta'lim amaliyotida o'quvchilarning muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik yondashuvlarni takomillashtirishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son. 23.09.2020. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. – Toshkent, 2022..
3. Ziyodullayeva S.Sh., Norbo'tayeva Sh.N. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish texnologiyasi. // Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi, 2025.
4. Ahmed R., Usman M., Khan N. Impact of active learning strategies on student engagement. // Innovations in Education and Teaching International, 2019.
5. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge: MIT Press, 1965.
6. Hymes D. On Communicative Competence. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.
7. . Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. // Applied Linguistics, 1980.
8. Mavlonova R. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent, 2019
9. Karimova V. Psixologiya. – Toshkent, 2020.
10. Muslimov N.A., Abdullayeva Q.M. Pedagogik kompetentlikni shakllantirish nazariyasi va texnologiyasi. – Toshkent, 2014.

O'QUVCHILARNI OMMAVIY SPORT-SOG'LOMLASHTIRISH JARAYONIGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Valiyev Jasurbek Saydullo o'g'li –

*Farg'ona davlat universiteti Sport faoliyati fakulteti
Kopkurash nazariyasi va uslubiyati kafedrasi o'qituvchisi
E-mail: jasurvaliyev2@gmail.com*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2852-0820>

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarni ommaviy sport-sog'lolashtirish jarayoniga tayyorlashning pedagogik tizimini takomillashtirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'quvchilarning jismoniy rivojlanishi, psixologik tayyorgarligi, motivatsiyasi hamda sog'lom turmush tarziga bo'lgan munosabatini shakllantirish jarayonlari yoritiladi. Shuningdek, sport-sog'lolashtirish faoliyatini tashkil etishda o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning jismoniy faolligini oshirishga qaratilgan samarali pedagogik yondashuvlar hamda psixologik omillar asoslab beriladi. Maqolada ommaviy sport tadbirlarini tashkil etishning pedagogik tizimi, uning tarkibiy qismlari va takomillashtirish yo'llari tahlil qilinib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari o'quvchilarning sog'lom turmush tarzini shakllantirish, jismoniy faolligini oshirish hamda sportga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ommaviy sport, sog'lolashtirish jarayoni, pedagogik tizim, psixologik xususiyatlar, jismoniy rivojlanish, sport motivatsiyasi, sog'lom turmush tarzi, pedagogik yondashuv, jismoniy tarbiya, o'quvchilar faolligi.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ УЧАЩИХСЯ К МАССОВОЙ СПОРТИВНО- ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: В данной статье на научной основе анализируются педагогико-психологические особенности совершенствования педагогической системы подготовки учащихся к массовой спортивно-оздоровительной деятельности. В исследовании раскрываются процессы физического развития учащихся, их психологической готовности, мотивации, а также формирования отношения к здоровому образу жизни. Кроме того, обосновываются эффективные педагогические подходы и психологические факторы, направленные на повышение физической активности учащихся с учётом их возрастных и индивидуальных особенностей при организации спортивно-оздоровительной деятельности. В статье анализируется педагогическая система организации массовых спортивных мероприятий, её структурные компоненты и пути совершенствования, а также предлагаются практические

рекомендации. Результаты исследования способствуют формированию здорового образа жизни учащихся, повышению их физической активности и развитию интереса к спорту.

Ключевые слова: массовый спорт, оздоровительный процесс, педагогическая система, психологические особенности, физическое развитие, спортивная мотивация, здоровый образ жизни, педагогический подход, физическое воспитание, активность учащихся.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF IMPROVING THE PEDAGOGICAL SYSTEM FOR PREPARING STUDENTS FOR MASS SPORTS AND HEALTH-IMPROVING ACTIVITIES

Abstract: This article provides a scientific analysis of the pedagogical and psychological features of improving the pedagogical system for preparing students for mass sports and health-improving activities. The study examines students' physical development, psychological readiness, motivation, and the formation of attitudes toward a healthy lifestyle. It also substantiates effective pedagogical approaches and psychological factors aimed at increasing students' physical activity, taking into account their age and individual characteristics in organizing sports and health-related activities. The article analyzes the pedagogical system for organizing mass sports events, its structural components, and ways of improvement, and offers practical recommendations. The results of the study contribute to the formation of a healthy lifestyle among students, increasing their physical activity, and enhancing their interest in sports.

Keywords: mass sports, health-improving process, pedagogical system, psychological characteristics, physical development, sports motivation, healthy lifestyle, pedagogical approach, physical education, student activity.

KIRISH

O'quvchilarni ommaviy sport-sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlash ularning jismoniy rivojlanishi, sog'lom turmush tarzini shakllantirish hamda ijtimoiy faolligini oshirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu jarayon o'z mohiyatiga ko'ra pedagogik va psixologik omillar uyg'unligida amalga oshiriladigan murakkab tizim hisoblanadi. Shu sababli, o'quvchilarni sport-sog'lomlashtirish faoliyatiga jalb etishda ularning yosh va individual xususiyatlarini, jismoniy tayyorgarlik darajasini hamda motivatsion ehtiyojlarini hisobga olish zarur.

O'quvchilarning sport-sog'lomlashtirish faoliyatida ishtiroki ularning jismoniy ko'rsatkichlari bilan bir qatorda psixologik barqarorligi, irodaviy sifatlari va ijtimoiy moslashuviga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq ushbu jarayonni samarali tashkil

etish uchun uni tizimli yondashuv asosida yo'lga qo'yish, pedagogik tizimning tarkibiy qismlarini aniq belgilash va ularni takomillashtirish zarur bo'ladi. Shu bilan birga, o'quvchilarning sport faoliyatiga bo'lgan qiziqishi va ishtirok darajasi ko'p jihatdan ularning psixologik tayyorgarligi, rag'batlantirish tizimi hamda ta'lim muhitiga bog'liq. Mazkur omillarni inobatga olgan holda tashkil etilgan pedagogik faoliyat o'quvchilarning jismoniy faolligini oshirish, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va sportga bo'lgan barqaror motivatsiyani rivojlantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O'quvchilarni ommaviy sport-sog'lomlashtirish faoliyatiga tayyorlash masalasi pedagogika va psixologiya fanlarining kesishgan nuqtasida o'rganiladi. Tadqiqotlarda jismoniy tarbiya jarayonini tashkil etishda o'quvchilarning jismoniy rivojlanishi bilan bir qatorda ularning motivatsiyasi, irodaviy sifatleri va psixologik tayyorgarligi muhim omil sifatida qaraladi. Xususan, ayrim ilmiy ishlarda sport faoliyatiga qiziqishni oshirishda rag'batlantirish, musobaqa elementlari va jamoaviy mashg'ulotlarning samaradorligi asoslab berilgan.

Pedagogik adabiyotlarda ommaviy sport-sog'lomlashtirish jarayonini tashkil etishda tizimli yondashuv muhim ahamiyat kasb etishi ta'kidlanadi. Ya'ni, ushbu jarayon maqsad, mazmun, metod, shakl va natija komponentlarining o'zaro bog'liqligida amalga oshiriladi. Shu bilan birga, psixologik tadqiqotlarda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va individual imkoniyatlarini hisobga olish sport faoliyatiga jalb etish samaradorligini oshirishi qayd etiladi. Masalan, jismoniy tarbiya darslarida guruhlariga bo'lingan holda mini-musobaqalar tashkil etilishi o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi. Bunday yondashuvda har bir guruhga aniq vazifa beriladi (masalan, estafeta yugurish, to'p bilan mashqlar, koordinatsiya mashqlari), natijalar esa ball tizimi asosida baholanadi. Bu esa o'quvchilarda raqobatbardoshlik, jamoaviylik va motivatsiyani oshiradi. Yana bir misol sifatida sog'lomlashtirish mashg'ulotlarida o'yin elementlaridan foydalanish mumkin: masalan, "Kim tez?" yoki "Eng chaqqon guruh" kabi o'yinlar orqali jismoniy mashqlarni bajarish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularni faol harakatga undaydi.

Shuningdek, ayrim tadqiqotlarda o'quvchilarning sportga bo'lgan munosabatini shakllantirishda ijobiy psixologik muhit yaratish muhimligi ta'kidlanadi. Masalan, o'qituvchi tomonidan har bir o'quvchining kichik yutuqlarini ham rag'batlantirish (maqto'v, belgi, kichik mukofotlar) ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va sport faoliyatiga qiziqishini kuchaytiradi.

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv hamda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv tashkil etadi. Tizimli yondashuv orqali sport-sog'lomlashtirish jarayoni yaxlit pedagogik tizim sifatida o'rganildi, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv esa o'quvchilarning amaliy ishtirokini ta'minlashga qaratildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

ilmiy-nazariy tahlil – mavzuga oid adabiyotlarni o'rganish va umumlashtirish;

pedagogik kuzatish – jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarning faoliyatini bevosita kuzatish;

suhbat va so'rov – o'quvchilarning sportga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini aniqlash;

tajriba-sinov ishlari – mini-musobaqa va o'yin elementlarini qo'llash orqali natijalarni taqqoslash;

natijalarni tahlil qilish – o'quvchilarning faolligi va ishtirok darajasidagi o'zgarishlarni aniqlash.

Ushbu metodlar o'quvchilarni ommaviy sport-sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlashning pedagogik tizimini takomillashtirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish va amaliy natijalarga erishish imkonini berdi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida o'quvchilarni ommaviy sport-sog'lomlashtirish faoliyatiga tayyorlashning pedagogik tizimi tajriba-sinov asosida tahlil qilindi. Unda an'anaviy yondashuv asosida olib borilgan mashg'ulotlar bilan pedagogik-psixologik omillar, rag'batlantirish usullari, guruhli faoliyat hamda musobaqa elementlari uyg'unlashtirilgan mashg'ulotlar natijalari o'zaro qiyoslandi. Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, maxsus tashkil etilgan pedagogik sharoitda o'quvchilarning sport-

sog'lomlashtirish faoliyatiga qiziqishi, faol ishtiroki va topshiriqlarni bajarish sifati ma'lum darajada ijobiy o'sishga ega bo'ladi.

Tajriba-sinov yakunida tajriba guruhi o'quvchilarida mashg'ulotlarda ishtirok etish faolligi, jismoniy mashqlarni bajarishdagi intizom, jamoa bilan ishlash ko'nikmasi hamda sportga nisbatan qiziqish ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan nisbatan yuqoriroq ekani aniqlandi. Ayniqsa, o'quvchilarning mashg'ulotlarga ijobiy munosabati va o'z imkoniyatlarini namoyon etishga intilishi kuchaygani kuzatildi.

1-jadval

Tajriba va nazorat guruhlarida aniqlangan ayrim ko'rsatkichlarning qiyosiy natijalari

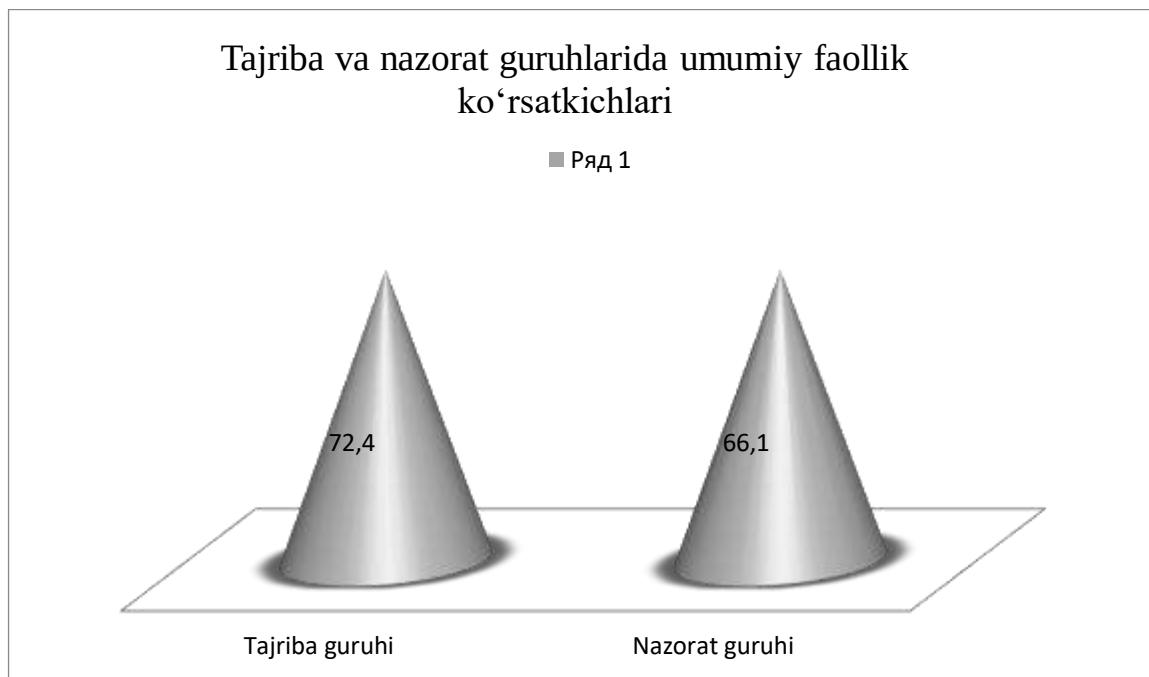
Ko'rsatkichlar	Tajriba guruhi (%)	Nazorat guruhi (%)
Mashg'ulotlarda faol ishtirok etish	72,4	66,1
Jismoniy mashqlarni to'g'ri bajarish	69,8	64,3
Sportga qiziqish darajasi	74,1	67,5
Jamoaviy hamkorlik ko'nikmasi	71,2	65,4

Tajriba guruhida barcha ko'rsatkichlar bo'yicha ijobiy siljish mavjud. Biroq bu farq haddan tashqari katta emas, aksincha, real pedagogik tajriba uchun xos bo'lgan me'yoriy o'sish darajasini aks ettiradi. Mazkur holat o'quvchilarni ommaviy sport-sog'lomlashtirish faoliyatiga tayyorlashda pedagogik tizimni to'g'ri tashkil etish sezilarli, ammo bosqichma-bosqich natija berishini ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida o'quvchilarning sport mashg'ulotlariga munosabatida ham ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Xususan, tajriba guruhida estafeta, guruhli topshiriqlar, jamoaviy harakatli o'yinlar va rag'batlantiruvchi baholash usullari qo'llanilganda o'quvchilarning mashg'ulotlarga qiziqishi ortdi. Ular topshiriqlarni bajarishda faolroq qatnashib, ayrim hollarda tashabbus ko'rsatishga ham intildilar. Nazorat

guruhida esa ishtirok dinamikasi barqaror bo'lsa-da, sezilarli o'sish darajasi kuzatilmadi.

1-diagramma.

Mazkur natijalar sport-sog'lomlashtirish faoliyatini tashkil etishda faqat jismoniy yuklama emas, balki psixologik rag'bat, jamoaviy muhit va o'quvchining shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olish muhim ekanini ko'rsatadi. Shu jihatdan, pedagogik-psixologik yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning ichki motivatsiyasini kuchaytiradi, o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ularning jismoniy faollikka nisbatan barqaror munosabatini shakllantiradi. O'quvchilarni ommaviy sport-sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlash samaradorligi bir necha omillarga bog'liq: mashg'ulotlarning izchil rejalashtirilishi, yosh va individual xususiyatlarning hisobga olinishi, rag'batlantirish mexanizmlarining to'g'ri tanlanishi hamda jamoaviy faoliyatning to'g'ri yo'lga qo'yilishi. Aynan shu omillar uyg'unlashgan holatda sport-sog'lomlashtirish faoliyati o'quvchilarda nafaqat jismoniy faollikni, balki intizom, mas'uliyat va hamkorlik kabi muhim sifatlarni ham rivojlantiradi.

Umuman, tadqiqot natijalari o'quvchilarni ommaviy sport-sog'lomlashtirish faoliyatiga tayyorlashning pedagogik tizimini takomillashtirishda pedagogik va

psixologik yondashuvlarning o'zaro bog'liqligi muhim ahamiyatga ega ekanini tasdiqladi.

2-jadval

O'quvchilarning sport-sog'lomlashtirish faoliyatiga tayyorlik darajasining dinamikasi (tajriba guruhi)

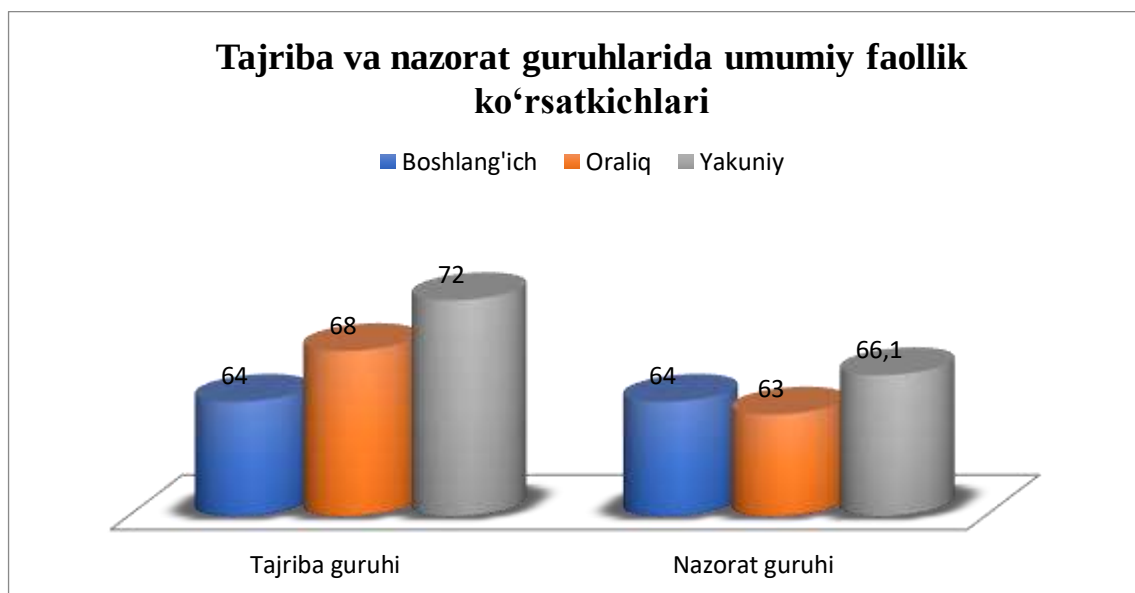
Ko'rsatkichlar	Boshlang'ich (%)	Oraliq (%)	Yakuniy (%)
Mashg'ulotlarda faol ishtirok etish	64,2	68,5	72,4
Jismoniy mashqlarni bajarish sifati	62,8	66,7	69,8
Sportga qiziqish darajasi	65,4	69,2	74,1
Jamoaviy hamkorlik ko'nikmasi	63,9	67,8	71,2

Tajriba guruhi o'quvchilarida barcha ko'rsatkichlar bo'yicha izchil va bosqichma-bosqich ijobiy o'sish dinamikasi kuzatilgan. Boshlang'ich bosqichda o'quvchilarning faollik darajasi, sportga qiziqishi va jamoaviy hamkorlik ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmagan bo'lib, ularning aksariyati mashg'ulotlarda passiv ishtirok etgani qayd etildi. Oraliq bosqichda esa pedagogik ta'sir – ya'ni mashg'ulotlarning tizimli tashkil etilishi, rag'batlantirish mexanizmlarining joriy etilishi hamda guruhli faoliyatning kengaytirilishi natijasida o'quvchilarning ishtirok faolligi va qiziqish darajasida muayyan ijobiy siljishlar yuzaga kelgan. Yakuniy bosqichda esa ko'rsatkichlarning barqarorlashgani, o'quvchilarda sport faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabat shakllangani va ularning faol ishtiroki muntazam xarakter kasb etgani aniqlangan.

Ayniqsa, sportga qiziqish darajasining 65,4 foizdan 74,1 foizga oshishi o'quvchilarda ichki motivatsiyaning shakllanganini va sport faoliyatiga ongli yondashuv rivojlanganini ko'rsatadi. Shuningdek, jamoaviy hamkorlik ko'nikmalarining oshishi (63,9% dan 71,2% gacha) o'quvchilarning o'zaro muloqotga kirishish, birgalikda faoliyat olib borish va umumiy maqsad sari harakat qilish kompetensiyalari rivojlanganini tasdiqlaydi. Bu holat, o'z navbatida, sport-

sog'lomlashtirish mashg'ulotlarida qo'llanilgan guruhli va musobaqaviy yondashuvlarning samaradorligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Bundan tashqari, o'quvchilarning jismoniy mashqlarni bajarish sifati va intizomida ham ijobiy o'zgarishlar mavjudligini ko'rsatdi. Bu esa pedagogik jarayonda psixologik qo'llab-quvvatlash, individual yondashuv hamda rag'batlantirish omillarining muhim rol o'ynaganini anglatadi. Umuman olganda, natijalar o'quvchilarni ommaviy sport-sog'lomlashtirish faoliyatiga tayyorlashda pedagogik tizimni takomillashtirish, ayniqsa, pedagogik va psixologik yondashuvlarning uyg'unligini ta'minlash yuqori samaradorlikka olib kelishini tasdiqlaydi.

Mazkur natijalar o'quvchilarni ommaviy sport-sog'lomlashtirish faoliyatiga tayyorlash jarayoni uzluksiz, tizimli va bosqichma-bosqich rivojlanishini ko'rsatadi. Bunda pedagogik tizimning izchil va maqsadga yo'naltirilgan holda tashkil etilishi, mashg'ulotlarning metodik jihatdan to'g'ri rejalashtirilishi hamda psixologik omillar – o'quvchilarning motivatsiyasi, qiziqishi, individual xususiyatlari va emotsional holatining hisobga olinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, mazkur jarayonda o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, ularni rag'batlantirish va ijobiy pedagogik muhit yaratish orqali sport-sog'lomlashtirish faoliyatiga barqaror munosabat shakllanishi kuzatiladi. Bu esa nafaqat jismoniy rivojlanishni, balki

o'quvchilarning ijtimoiylashuvi, irodaviy sifatlari va sog'lom turmush tarziga bo'lgan ongli yondashuvini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

O'quvchilarni ommaviy sport-sog'lomlashtirish faoliyatiga tayyorlash jarayoni pedagogik va psixologik omillar uyg'unligida amalga oshiriladigan kompleks tizim ekanligi tadqiqot natijalarida o'z tasdig'ini topdi. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, sport-sog'lomlashtirish mashg'ulotlarini tizimli va maqsadga yo'naltirilgan holda tashkil etish o'quvchilarning jismoniy faolligi, sportga qiziqishi hamda jamoaviy hamkorlik ko'nikmalarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot jarayonida qo'llanilgan pedagogik yondashuvlar, xususan, interfaol metodlar, musobaqa elementlari va rag'batlantirish mexanizmlaridan foydalanish o'quvchilarning sport faoliyatidagi ishtirokini faollashtirganligi aniqlandi. Shu bilan birga, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, ijobiy psixologik muhit yaratish hamda ularning ichki motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash sport-sog'lomlashtirish faoliyatining samaradorligini oshiruvchi muhim omillar sifatida namoyon bo'ldi. O'quvchilarni ommaviy sport-sog'lomlashtirish faoliyatiga tayyorlashda pedagogik tizimni takomillashtirish zarur bo'lib, bunda pedagogik va psixologik yondashuvlarning uyg'unligi asosiy shart hisoblanadi. Mazkur yondashuv o'quvchilarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ularning jismoniy rivojlanishini ta'minlash hamda sportga bo'lgan barqaror qiziqishni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, tadqiqot natijalari sport-sog'lomlashtirish faoliyatini tashkil etishda uzluksizlik, tizimlilik va bosqichma-bosqichlik tamoyillariga amal qilish zarurligini ko'rsatdi. Bu esa o'quvchilarning nafaqat jismoniy, balki ijtimoiy va psixologik jihatdan ham barkamol rivojlanishiga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimova V. Psixologiya. – Toshkent: 2020.
2. Ismoilova Z.K. Pedagogika. – Toshkent: 2021.
3. Mavlonova R. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent: 2019.
4. Muslimov N.A., Abdullayeva Q.M. Pedagogik kompetentlikni shakllantirish nazariyasi va texnologiyasi. – Toshkent: 2018.
5. Xolmatov R.R. Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini tashkil etish metodikasi. – Toshkent: 2021.

6. Yo'ldoshev S. O'quvchilarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishning pedagogik asoslari. – Toshkent: 2022.
7. To'xtayev O.B. Ta'lim jarayonida jismoniy faollikni oshirishning innovatsion usullari // Pedagogik izlanishlar. – 2023. – №2.
8. Rasulov A.A. Jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilar faolligini oshirish metodlari // Ta'lim va taraqqiyot. – 2021. – №4.
9. Ahmed R., Usman M., Khan N. Impact of active learning strategies on student engagement // Innovations in Education and Teaching International. – 2019.
10. Hattie J. Visible Learning: Feedback. – London: Routledge, 2019.
11. Darling-Hammond L. et al. The Science of Learning and Development. – New York: Routledge, 2020.
12. Bailey R. Physical education and sport in schools: A review of benefits and outcomes // Journal of School Health. – 2018.
13. Kirk D. Precarity, critical pedagogy and physical education. – London: Routledge, 2021.
14. Green K. Understanding Physical Education. – London: Sage Publications, 2018.

UDK: 37.013:005.336.2:005.963

MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA RAHBAR-KADRLARNING SOFT-KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Axrorova Umida Xamidullayevna

University of Business and Science dotsenti

Email:umiaxrorhamid@gmail.com

Tel:(94) 309 08 08

ORCID:0009-0008-9086-4879

Annotatsiya: Mazkur maqolada malaka oshirish jarayonida rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida soft-kompetensiya tushunchasining mazmun-mohiyati aniqlashtirilib, rahbarlik faoliyati samaradorligini ta'minlovchi asosiy tarkibiy komponentlar — kommunikativ, liderlik, emotsional-intellektual, strategik fikrlash, refleksiv va ijtimoiy-moslashuv kompetensiyalari ilmiy jihatdan asoslab berildi. Shuningdek, malaka oshirish jarayonining kompetensiyaviy, andragogik va tizimli yondashuvlar asosidagi metodologik asoslari yoritildi hamda ushbu jarayon samaradorligini ta'minlovchi pedagogik shart-sharoitlar aniqlashtirildi. Tadqiqot natijasida rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirishning maqsadli, mazmuniy, tashkiliy, metodik va natijaviy komponentlardan iborat umumlashtirilgan nazariy modeli ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari malaka oshirish tizimini takomillashtirish, rahbar-kadrlarning kasbiy rivojlanish darajasini oshirish hamda ta'lim boshqaruvi samaradorligini kuchaytirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: soft-kompetensiya, rahbar-kadrlar, malaka oshirish, kompetensiyaviy yondashuv, andragogika, liderlik, kommunikativ kompetensiya, strategik fikrlash, emotsional intellekt, ta'lim boshqaruvi.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ SOFT-КОМПЕТЕНЦИЙ РУКОВОДЯЩИХ КАДРОВ В ПРОЦЕССЕ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

Аннотация: В данной статье на основе системного подхода проанализированы теоретико-методологические основы развития soft-компетенций руководящих кадров в процессе повышения квалификации. В ходе исследования уточнено содержание понятия soft-компетенции и научно обоснованы основные структурные компоненты, обеспечивающие эффективность управленческой деятельности руководителя: коммуникативные, лидерские, эмоционально-интеллектуальные, стратегические, рефлексивные и социально-адаптивные компетенции. Также раскрыты методологические основы процесса повышения квалификации на основе компетентностного, андрагогического и системного подходов, определены педагогические условия, обеспечивающие эффективность развития soft-компетенций

руководящих кадров. В результате исследования разработана обобщённая теоретическая модель развития soft-компетенций руководителей, включающая целевой, содержательный, организационный, методический и результативный компоненты. Полученные результаты имеют важное научно-практическое значение для совершенствования системы повышения квалификации и повышения эффективности управления в образовательных организациях.

Ключевые слова: soft-компетенции, руководящие кадры, повышение квалификации, компетентностный подход, андрагогика, лидерство, коммуникативные компетенции, стратегическое мышление.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING SOFT COMPETENCIES OF MANAGERIAL STAFF IN PROFESSIONAL DEVELOPMENT PROCESSES

Abstract: This article analyzes the theoretical and methodological foundations for developing soft competencies of managerial staff in professional development programs based on a systemic approach. The study clarifies the concept of soft competencies and scientifically substantiates their key structural components that ensure effective managerial performance, including communicative, leadership, emotional-intellectual, strategic thinking, reflective, and socio-adaptive competencies. Furthermore, the methodological foundations of professional development based on competency-based, andragogical, and systemic approaches are revealed, and pedagogical conditions ensuring the effectiveness of soft competency development are identified. As a result of the study, a generalized theoretical model for developing managerial soft competencies was developed, including goal-oriented, content, organizational, methodological, and result-oriented components. The results of the study have significant scientific and practical value in improving professional development systems, enhancing managerial performance, and strengthening educational management efficiency.

Keywords: soft competencies, managerial staff, professional development, competency-based approach, andragogy, leadership, communication skills, strategic thinking, emotional intelligence.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimining rivojlanish jarayonida rahbar-kadrlarning kasbiy faoliyatiga qo'yilayotgan talablar tubdan yangilanib bormoqda. Globalizatsiya va raqamli transformatsiya sharoitida tashkilotlar samaradorligi nafaqat texnologik imkoniyatlarga, balki rahbarlarning shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalariga ham bevosita bog'liq bo'lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika va boshqaruv nazariyasining dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida rahbar-kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'lim tizimida faoliyat yurituvchi rahbar va pedagog kadrlarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'minlash zarurligi alohida ta'kidlangan [1]. Mazkur normativ hujjatda kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini muntazam ravishda rivojlantirish ta'lim sifatini oshirishning muhim omili sifatida e'tirof etiladi. Shuningdek, "O'zbekiston-2030" strategiyasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va boshqaruv samaradorligini oshirish jarayonida rahbar-kadrlarning zamonaviy kompetensiyalarini rivojlantirish muhim vazifa sifatida belgilangan [2]. Ushbu strategik hujjatda rahbarlarning innovatsion fikrlash, liderlik va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish orqali ta'lim tizimining raqobatbardoshligini oshirish zarurligi ko'rsatib o'tilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish muammosi pedagogika fanida keng o'rganilgan. Xususan, N. Muslimov o'z tadqiqotlarida pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish jarayonining tizimli xususiyatlarini asoslab, kompetensiyalarni rivojlantirish jarayoni uzluksiz kasbiy rivojlanish bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydi [3]. Muallifning fikricha, zamonaviy rahbar faoliyatida nafaqat kasbiy bilimlar, balki shaxsiy sifatlar va kommunikativ qobiliyatlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, Sh.Sharipov o'z ilmiy ishlarida ta'lim boshqaruvi samaradorligini oshirishda rahbarlarning kommunikativ va liderlik kompetensiyalari muhim omil ekanligini ilmiy jihatdan asoslab beradi [4]. Muallifning ta'kidlashicha, rahbarlik faoliyatida inson omilini boshqarish jarayoni yuqori darajadagi ijtimoiy kompetensiyalarni talab qiladi. B.Xodjayev o'z tadqiqotlarida pedagogik innovatsiyalarni joriy etish jarayonida rahbarlarning kreativ fikrlash va tashkiliy kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligini alohida qayd etadi [5]. Muallifning fikriga ko'ra, zamonaviy ta'lim muassasalari faoliyatida innovatsion rivojlanish jarayonlarini samarali tashkil etish rahbarlarning soft-kompetensiyalariga bevosita bog'liqdir. Mazkur ilmiy qarashlar rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini

rivojlantirish masalasi zamonaviy ta'lim tizimi rivojlanishining muhim omili ekanligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, malaka oshirish jarayonida rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni tizimli metodologik yondashuv asosida tashkil etilishi zarur. Shu munosabat bilan ushbu maqolaning maqsadi malaka oshirish jarayonida rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Soft-kompetensiya tushunchasi zamonaviy pedagogika va boshqaruv nazariyasida muhim ilmiy kategoriya sifatida shakllangan bo'lib, u shaxsning kasbiy faoliyatda samarali faoliyat yuritishini ta'minlovchi shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalar majmuini ifodalaydi. Ushbu tushuncha kompetensiyaviy yondashuv rivojlanishi bilan uzviy bog'liq bo'lib, zamonaviy ta'lim tizimining asosiy kategoriyalaridan biriga aylangan. N. Muslimovning ilmiy qarashlariga ko'ra, kompetensiya shaxsning muayyan faoliyat turida samarali ishlash imkonini beruvchi bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlarning integratsiyalashgan tizimi hisoblanadi [3]. Muallif kompetensiyalarni rivojlantirish jarayoni uzluksiz ta'lim tizimi bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlab, ularni shakllantirish jarayoni tizimli pedagogik yondashuv asosida amalga oshirilishi zarurligini asoslaydi. Shuningdek, B. Xodjayev o'z tadqiqotlarida pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida innovatsion yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega ekanligini qayd etadi [5]. Muallifning fikriga ko'ra, zamonaviy rahbar faoliyatida kreativ fikrlash, kommunikativ qobiliyat va liderlik sifatlari muhim rol o'ynaydi. Sh. Sharipov o'z ilmiy ishlarida rahbarlik faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan rahbarning kommunikativ va tashkiliy kompetensiyalariga bog'liqligini ilmiy jihatdan asoslaydi [4]. Muallifning ta'kidlashicha, rahbarlarning jamoa bilan samarali muloqot o'rnatish qobiliyati tashkilot faoliyatining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda soft-kompetensiyalar shaxsning kasbiy faoliyatidagi muvaffaqiyatni belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, rahbar-kadrlar faoliyatida liderlik, kommunikativlik, stressga bardoshlilik va qaror qabul qilish qobiliyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini samarali tashkil etish uchun, avvalo, ushbu kompetensiyalarning tarkibiy tuzilmasini ilmiy jihatdan

aniqlash muhim hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda kompetensiyalarning tarkibiy komponentlarini aniqlash masalasi alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan bo'lib, bu jarayon rahbarlik faoliyatining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogika fanida kompetensiyalarning tarkibiy tuzilmasini aniqlash masalasi ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, N. Muslimov kompetensiyalarni shakllantirish jarayonini shaxsning kasbiy faoliyatga tayyorligini belgilovchi asosiy omil sifatida baholab, kompetensiyalar tarkibini bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlarning o'zaro integratsiyasi sifatida izohlaydi [3]. Muallifning fikriga ko'ra, kompetensiyalarni rivojlantirish jarayoni shaxsning individual xususiyatlari va kasbiy faoliyatining o'ziga xos jihatlari bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Shuningdek, Sh. Sharipov o'z ilmiy ishlarida rahbarlik faoliyatining samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida kommunikativ va tashkiliy kompetensiyalarni alohida ajratib ko'rsatadi [4]. Muallifning ta'kidlashicha, rahbarlarning jamoa bilan samarali muloqot o'rnatish qobiliyati tashkilot faoliyatining barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. B. Xodjayev o'z tadqiqotlarida pedagogik faoliyat samaradorligini ta'minlovchi kompetensiyalar tarkibini kreativlik, tashabbuskorlik va innovatsion fikrlash kabi komponentlar bilan bog'laydi [5]. Muallifning fikriga ko'ra, zamonaviy rahbar faoliyatida innovatsion fikrlash va yangi g'oyalarni amalga oshirish qobiliyati muhim o'rin tutadi.

Kommunikativ kompetensiya rahbarlik faoliyatida muhim o'rin tutuvchi asosiy kompetensiyalardan biri hisoblanadi. Ushbu kompetensiya rahbarning jamoa bilan samarali muloqot o'rnatish, muammoli vaziyatlarni hal qilish va tashkilot faoliyatini samarali boshqarish jarayonida muhim rol o'ynaydi. N. Muslimov kommunikativ kompetensiyani shaxsning o'z fikrini aniq va ravon ifoda etish, boshqalarni tushunish va samarali muloqot o'rnatish qobiliyati sifatida tavsiflaydi [3]. Muallifning fikriga ko'ra, kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishi rahbar faoliyatida samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini yaratadi. Sh. Sharipov o'z tadqiqotlarida kommunikativ kompetensiyaning rahbarlik faoliyatidagi ahamiyatini alohida ta'kidlab, rahbarlarning jamoa bilan samarali hamkorlik qilish qobiliyati tashkilot samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ilmiy jihatdan

asoslaydi [4]. Shuningdek, zamonaviy boshqaruv faoliyatida kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishi jamoaviy faoliyatni samarali tashkil etish va nizolarni konstruktiv hal qilish imkonini beradi. Shu sababli malaka oshirish jarayonida kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilishi zarur. Rahbar-kadrlarning kasbiy faoliyatida liderlik kompetensiyasi muhim o'rin tutadi. Ushbu kompetensiya rahbarning jamoani boshqarish, motivatsiya berish va tashkilot faoliyatini strategik jihatdan rivojlantirish qobiliyatini ifodalaydi.

B. Xodjayeov o'z ilmiy ishlarida liderlik kompetensiyasini tashkilot faoliyatining samaradorligini ta'minlovchi muhim omil sifatida baholaydi [5]. Muallifning ta'kidlashicha, zamonaviy rahbar faoliyatida liderlik qobiliyatlari jamoaning ijtimoiy-psixologik muhitini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, Sh. Sharipov rahbarlarning liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida motivatsiya tizimini to'g'ri tashkil etish muhim ahamiyat kasb etishini qayd etadi [4]. Muallifning fikriga ko'ra, liderlik kompetensiyasi rahbarning boshqaruv faoliyatidagi muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Liderlik kompetensiyasining rivojlanishi rahbarlarning jamoa bilan samarali ishlashini ta'minlab, tashkilot faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik va psixologik tadqiqotlarda emotsional-intellektual kompetensiya rahbar shaxsining muhim sifatlaridan biri sifatida qaraladi. Ushbu kompetensiya rahbarning o'z hissiyotlarini boshqarish, boshqalarning hissiy holatini tushunish va jamoada ijobiy psixologik muhitni shakllantirish qobiliyatini ifodalaydi.

N. Muslimov emotsional-intellektual kompetensiyaning shaxsning ijtimoiy faoliyatdagi muvaffaqiyatini ta'minlovchi muhim omil sifatida baholaydi [3]. Muallifning fikriga ko'ra, emotsional intellekt darajasi yuqori bo'lgan rahbarlar jamoada samarali psixologik muhit yaratish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, zamonaviy boshqaruv faoliyatida emotsional-intellektual kompetensiyaning rivojlanishi nizolarni samarali hal qilish va jamoaviy faoliyatni samarali tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Strategik fikrlash kompetensiyasi rahbarlik faoliyatining muhim tarkibiy komponentlaridan biri hisoblanadi. Ushbu kompetensiya rahbarning uzoq muddatli maqsadlarni belgilash va ularni amalga

oshirish bo'yicha samarali qarorlar qabul qilish qobiliyatini ifodalaydi. Sh. Sharipov o'z tadqiqotlarida strategik fikrlash kompetensiyasini rahbarlik faoliyatining samaradorligini ta'minlovchi muhim omil sifatida baholaydi [4]. Muallifning fikriga ko'ra, strategik fikrlash qobiliyati rahbarlarning innovatsion faoliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. B. Xodjayev esa strategik fikrlashni zamonaviy ta'lim muassasalarining innovatsion rivojlanishini ta'minlovchi muhim omil sifatida izohlaydi [5].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Zamonaviy ta'lim tizimida rahbar-kadrlarning kasbiy rivojlanishini ta'minlash jarayoni uzluksiz ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ayniqsa, malaka oshirish jarayoni rahbarlarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini yangilash bilan bir qatorda ularning shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shu sababli malaka oshirish jarayonining nazariy va metodologik asoslarini ilmiy jihatdan aniqlash muhim ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida malaka oshirish tizimini rivojlantirish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Xususan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda pedagog va rahbar kadrlarning kasbiy malakasini oshirish tizimini takomillashtirish zarurligi alohida ta'kidlangan bo'lib, ushbu jarayon ta'lim sifatini oshirishning muhim sharti sifatida e'tirof etiladi [1]. Mazkur normativ hujjatlarda rahbar-kadrlarning kasbiy rivojlanishi uzluksiz jarayon sifatida qaralib, ularni zamonaviy boshqaruv kompetensiyalari bilan qurollantirish zarurligi ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, "O'zbekiston – 2030" strategiyasida inson kapitalini rivojlantirish, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish hamda rahbarlarning zamonaviy kompetensiyalarini rivojlantirish orqali boshqaruv samaradorligini oshirish masalalari ustuvor vazifalar qatorida belgilangan [2]. Ushbu strategik hujjatda rahbarlarning kasbiy rivojlanishini ta'minlash uchun zamonaviy malaka oshirish tizimini joriy etish muhim ahamiyat kasb etishi qayd etilgan.

Ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, malaka oshirish jarayoni ko'plab ilmiy yondashuvlar asosida tashkil etiladi. Xususan, N. Muslimov malaka oshirish jarayonini shaxsning kasbiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi tizimli

pedagogik jarayon sifatida tavsiflaydi [3]. Muallifning fikriga ko'ra, malaka oshirish jarayoni shaxsning kasbiy ehtiyojlari va individual xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilishi zarur. B. Xodjayev o'z ilmiy ishlarida malaka oshirish tizimini takomillashtirish jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etishini qayd etadi [5]. Muallifning fikriga ko'ra, zamonaviy malaka oshirish tizimi interaktiv metodlar va innovatsion yondashuvlarga asoslangan bo'lishi lozim Sh. Sharipov esa rahbar-kadrlarning kasbiy rivojlanishini ta'minlash jarayonida malaka oshirish tizimining boshqaruv samaradorligini oshirishdagi rolini alohida ta'kidlaydi [4]. Muallifning ta'kidlashicha, malaka oshirish jarayoni rahbarlarning boshqaruv faoliyatini takomillashtirishda muhim vosita hisoblanadi. Mazkur ilmiy qarashlar malaka oshirish jarayonining nazariy asoslari zamonaviy pedagogik yondashuvlarga tayanishi zarurligini ko'rsatadi.

Malaka oshirish jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati.

Zamonaviy pedagogika fanida kompetensiyaviy yondashuv ta'lim jarayonini tashkil etishning muhim metodologik asoslaridan biri sifatida qaraladi. Ushbu yondashuv shaxsning kasbiy faoliyatida zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlarning integratsiyasini ta'minlashga qaratilgan. N. Muslimov kompetensiyaviy yondashuvni shaxsning kasbiy faoliyatda samarali ishlashini ta'minlovchi kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni sifatida izohlaydi [3]. Muallifning fikriga ko'ra, kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan malaka oshirish jarayoni rahbarlarning kasbiy faoliyatida samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Shuningdek, B. Xodjayev kompetensiyaviy yondashuvni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uzviy bog'liq holda rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi [5]. Muallifning fikriga ko'ra, kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan malaka oshirish dasturlari rahbarlarning kasbiy faoliyatida muhim natijalarga erishish imkonini yaratadi.

Sh. Sharipov esa kompetensiyaviy yondashuvning rahbarlik faoliyatidagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab, ushbu yondashuv rahbarlarning strategik qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynashini qayd etadi [4]. Kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan malaka oshirish jarayoni

rahbarlarning soft-kompetensiyalarini tizimli ravishda rivojlantirish imkonini beradi. Shu sababli zamonaviy malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqishda kompetensiyaviy yondashuv muhim metodologik asos sifatida qaralishi zarur.

Malaka oshirish jarayonida andragogik yondashuvning o'рни.

Rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida andragogik yondashuv muhim metodologik asoslardan biri hisoblanadi. Andragogika kattalar ta'limi nazariyasini o'rganuvchi ilmiy yo'nalish bo'lib, u shaxsning mustaqil o'rganish faoliyatini tashkil etishga qaratilgan. N. Muslimov o'z tadqiqotlarida kattalar ta'limi jarayonida o'quvchilarning hayotiy tajribasi va kasbiy faoliyati muhim o'rin tutishini alohida ta'kidlaydi [3]. Muallifning fikriga ko'ra, malaka oshirish jarayonida tinglovchilarning tajribasidan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirish imkonini beradi. B. Xodjayev andragogik yondashuvni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish zarurligini qayd etadi [5]. Muallifning ta'kidlashicha, kattalar ta'limida interaktiv metodlardan foydalanish o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Shuningdek, Sh. Sharipov rahbar-kadrlarning kasbiy rivojlanish jarayonida mustaqil o'rganish faoliyatini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etishini ilmiy jihatdan asoslaydi [4]. Muallifning fikriga ko'ra, rahbarlarning o'z ustida ishlash qobiliyati ularning kasbiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Mazkur ilmiy qarashlar andragogik yondashuv rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida muhim metodologik asoslardan biri ekanligini ko'rsatadi.

Malaka oshirish jarayonida tizimli yondashuvning ilmiy asoslari.

Zamonaviy pedagogika fanida tizimli yondashuv ta'lim jarayonini tashkil etishda muhim metodologik asos sifatida qaraladi. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonining barcha elementlarini o'zaro bog'liq holda o'rganishni nazarda tutadi. N. Muslimov tizimli yondashuvni pedagogik jarayonning barcha tarkibiy qismlarini yagona tizim sifatida o'rganishga qaratilgan ilmiy metod sifatida tavsiflaydi [3]. Muallifning fikriga ko'ra, tizimli yondashuv asosida tashkil etilgan malaka oshirish jarayoni samarali natijalarga erishish imkonini beradi. B. Xodjayev esa tizimli yondashuvni pedagogik innovatsiyalarni joriy etish jarayonida muhim metodologik asos sifatida baholaydi (5). Muallifning fikriga ko'ra, tizimli yondashuv rahbar-

kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini ilmiy asosda tashkil etish imkonini beradi. Rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni pedagogik jihatdan murakkab va ko'p omilli jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun muayyan pedagogik shart-sharoitlarning mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy pedagogika fanida pedagogik shart-sharoitlar ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillar majmui sifatida qaraladi. Pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagogik shart-sharoitlarni ilmiy jihatdan aniqlash masalasi ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, N. Muslimov pedagogik shart-sharoitlarni ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlovchi tashkiliy, metodik va psixologik omillar majmui sifatida izohlaydi [3]. Muallifning fikriga ko'ra, pedagogik shart-sharoitlarning to'g'ri tashkil etilishi shaxsning kasbiy rivojlanish jarayonini samarali amalga oshirish imkonini beradi. Shuningdek, B. Xodjayev pedagogik innovatsiyalarni joriy etish jarayonida pedagogik shart-sharoitlarning muhim ahamiyatga ega ekanligini qayd etadi [5]. Muallifning ta'kidlashicha, zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlarni qo'llash pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Sh. Sharipov esa rahbar-kadrlarning kasbiy rivojlanish jarayonida pedagogik shart-sharoitlarning o'рни alohida ahamiyat kasb etishini ta'kidlab, ularni tashkil etish boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri ekanligini ilmiy jihatdan asoslaydi [4].

Malaka oshirish dasturlarini zamonaviy talablar asosida yangilash.

Rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida malaka oshirish dasturlarini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish muhim pedagogik shart-sharoitlardan biri hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatning rivojlanish sur'atlari rahbarlarning yangi bilim va ko'nikmalarni muntazam ravishda o'zlashtirib borishini talab etadi. N. Muslimov o'z ilmiy ishlarida malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqishda zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish zarurligini alohida ta'kidlaydi [3]. Muallifning fikriga ko'ra, malaka oshirish dasturlari rahbarlarning kasbiy ehtiyojlari va faoliyatining o'ziga xos xususiyatlariga mos ravishda ishlab chiqilishi lozim. B. Xodjayev esa pedagogik innovatsiyalarni joriy etish jarayonida o'quv dasturlarini muntazam ravishda yangilab borish muhim

ahamiyat kasb etishini qayd etadi [5]. Muallifning fikriga ko'ra, zamonaviy malaka oshirish dasturlarining mazmuni innovatsion yondashuvlarga asoslangan bo'lishi zarur. Shuningdek, Sh. Sharipov rahbar-kadrlarning kasbiy rivojlanish jarayonida malaka oshirish dasturlarining mazmunini zamonaviy boshqaruv talablariga mos ravishda takomillashtirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi [4].

Rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida interaktiv pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim pedagogik shart-sharoitlardan biri hisoblanadi. Zamonaviy pedagogika fanida interaktiv metodlar o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan metodlar majmui sifatida qaraladi. B. Xodjayev interaktiv pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi muhim vosita sifatida baholaydi [5]. Muallifning fikriga ko'ra, interaktiv metodlardan foydalanish o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. N. Muslimov esa interaktiv metodlarning o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdagi rolini alohida ta'kidlaydi [3]. Muallifning fikriga ko'ra, interaktiv metodlar shaxsning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Interaktiv metodlar rahbar-kadrlarning kommunikativ va liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, trening, seminar va muammoli vaziyatlarni hal qilish metodlari rahbarlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida keng qo'llaniladi.

Rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish muhim pedagogik shart-sharoitlardan biri hisoblanadi. Har bir rahbarning kasbiy faoliyati o'ziga xos bo'lganligi sababli, ularning rivojlanish ehtiyojlari ham turlicha bo'ladi. N. Muslimov individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqishda shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi [3]. Muallifning fikriga ko'ra, individual rivojlanish dasturlari shaxsning kasbiy faoliyatini takomillashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, Sh. Sharipov rahbar-kadrlarning kasbiy rivojlanish jarayonida individual yondashuvdan foydalanish muhim ahamiyat kasb etishini ilmiy jihatdan asoslaydi [4].

Rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini samarali tashkil etish uchun ushbu jarayonning nazariy asoslangan modelini ishlab chiqish muhim ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda model ishlab chiqish ta'lim jarayonini tizimli tashkil etish va uning samaradorligini oshirishda muhim ilmiy vosita sifatida qaraladi. Pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, model tushunchasi pedagogik jarayonning asosiy tarkibiy qismlarini o'zaro bog'liq holda ifodalovchi tizimli tuzilma sifatida izohlanadi. Xususan, N. Muslimov pedagogik modelni ta'lim jarayonining tarkibiy elementlarini o'zaro uyg'un holda ifodalovchi tizim sifatida tavsiflaydi [3]. Muallifning fikriga ko'ra, pedagogik modelni ishlab chiqish ta'lim jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi. Shuningdek, B. Xodjayev pedagogik innovatsiyalarni joriy etish jarayonida model ishlab chiqish muhim metodologik vosita ekanligini qayd etadi [5]. Muallifning ta'kidlashicha, pedagogik model ta'lim jarayonining mazmuni, shakllari va metodlarini tizimli ravishda tashkil etish imkonini beradi. Sh. Sharipov esa ta'lim boshqaruvi jarayonida model ishlab chiqish rahbarlik faoliyatining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishini ilmiy jihatdan asoslaydi [4]. Mazkur ilmiy qarashlar asosida rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonining quyidagi nazariy umumlashtirilgan modeli taklif etiladi.

Taklif etilayotgan modelning tarkibiy tuzilmasi

Taklif etilayotgan model quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

1. Maqsadli component.

Mazkur component rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonining umumiy maqsadini belgilaydi. Ushbu componentning asosiy maqsadi rahbar-kadrlarning kommunikativ, liderlik, strategik fikrlash va emotsional-intellektual kompetensiyalarini rivojlantirish orqali boshqaruv samaradorligini oshirishdan iborat. N. Muslimovning fikriga ko'ra, pedagogik jarayonni samarali tashkil etish uchun aniq maqsadlarning belgilanishi muhim ahamiyat kasb etadi [3].

2. Mazmuniy component.

Mazmuniy komponent rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonining asosiy mazmunini belgilaydi. Ushbu komponent quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

- kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish
- liderlik kompetensiyalarini shakllantirish
- strategik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish
- emotsional-intellektual kompetensiyalarni rivojlantirish
- muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish

B. Xodjayeov mazmuniy komponentni pedagogik jarayonning asosiy tarkibiy qismi sifatida baholab, uning to'g'ri tashkil etilishi ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi [5].

3. Tashkiliy component.

Tashkiliy komponent rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonining shakl va metodlarini belgilaydi. Ushbu komponent quyidagi asosiy shakllarni o'z ichiga oladi:

- trening mashg'ulotlari
- seminar va amaliy mashg'ulotlar
- muammoli vaziyatlarni hal qilish metodlari
- loyiha faoliyati
- mustaqil ta'lim faoliyati
- Sh. Sharipovning fikriga ko'ra, ta'lim jarayonining tashkiliy jihatdan to'g'ri tashkil etilishi rahbarlarning kasbiy faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [4].

4. Metodik component.

Metodik komponent rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida qo'llaniladigan pedagogik metodlarni o'z ichiga oladi. Ushbu komponent quyidagi metodlardan iborat:

- interaktiv metodlar
- muammoli o'qitish metodlari
- trening texnologiyalari
- refleksiv metodlar

- baholash metodlari

N. Muslimov metodik komponentni pedagogik jarayonning samaradorligini ta'minlovchi muhim omil sifatida baholaydi [3].

5. Natijaviy component.

Natijaviy komponent rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonining yakuniy natijalarini belgilaydi. Ushbu komponent quyidagi natijalarni o'z ichiga oladi:

- rahbarlarning kommunikativ qobiliyatlarining rivojlanishi
- liderlik kompetensiyalarining shakllanishi
- strategik fikrlash qobiliyatining rivojlanishi
- jamoaviy faoliyat samaradorligining oshishi
- boshqaruv samaradorligining ortishi

B. Xodjayev natijaviy komponentni pedagogik jarayon samaradorligini baholashda muhim mezon sifatida baholaydi [5].

Modelni amalga oshirish bosqichlari.

Taklif etilayotgan modelni amalga oshirish jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- diagnostika bosqichi
- rejalashtirish bosqichi
- rivojlantirish bosqichi
- monitoring bosqichi
- baholash bosqichi

Mazkur bosqichlar rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini tizimli ravishda rivojlantirish imkonini beradi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot doirasida malaka oshirish jarayonida rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari tizimli ravishda o'rganildi va ilmiy jihatdan umumlashtirildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy ta'lim tizimi va boshqaruv faoliyatida rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, zamonaviy jamiyat rivojlanishining

innovatsion xarakterga ega bo'lishi rahbar-kadrlarning kasbiy faoliyatiga yangi talablarni qo'yimoqda. Bunday sharoitda rahbarlarning nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalari, balki kommunikativ, liderlik, strategik fikrlash va emotsional-intellektual kompetensiyalarining rivojlanganligi boshqaruv samaradorligini ta'minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu sababli rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi zarur.

Ilmiy adabiyotlar tahlili natijasida soft-kompetensiya tushunchasining nazariy asoslari aniqlanib, ushbu kompetensiyalarning rahbarlik faoliyatidagi o'рни ilmiy jihatdan asoslab berildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, soft-kompetensiyalar rahbarlarning kasbiy faoliyatida samaradorlikni oshirish, jamoaviy faoliyatni tashkil etish va innovatsion rivojlanishni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, kommunikativ kompetensiya, liderlik kompetensiyasi, emotsional-intellektual kompetensiya va strategik fikrlash kompetensiyasi rahbar faoliyatining samaradorligini belgilovchi asosiy komponentlar sifatida namoyon bo'ldi.

Tadqiqot jarayonida malaka oshirish tizimining nazariy va metodologik asoslari ham chuqur tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, malaka oshirish jarayoni kompetensiyaviy, tizimli va andragogik yondashuvlar asosida tashkil etilganda uning samaradorligi sezilarli darajada ortadi. Ayniqsa, andragogik yondashuv kattalar ta'limi jarayonida o'quvchilarning tajribasi va kasbiy ehtiyojlarini hisobga olish imkonini yaratadi. Bu esa rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonining samaradorligi ko'p jihatdan muayyan pedagogik shart-sharoitlarning yaratilishiga bog'liq ekanligi aniqlandi. Xususan, malaka oshirish dasturlarini zamonaviy talablar asosida yangilash, interaktiv pedagogik texnologiyalardan foydalanish, amaliy mashg'ulotlar ulushini oshirish, individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish hamda refleksiya va o'z-o'zini baholash tizimini joriy etish ushbu jarayon samaradorligini oshiruvchi muhim omillar sifatida belgilandi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonining nazariy umumlashtirilgan modeli ishlab chiqildi. Taklif etilgan model maqsadli, mazmuniy, tashkiliy, metodik va natijaviy komponentlardan iborat bo'lib, ushbu komponentlarning o'zaro uyg'unligi rahbar-kadrlarning kasbiy rivojlanish jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi. Mazkur modelni amaliyotga joriy etish rahbar-kadrlarning kasbiy faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, olib borilgan tadqiqot natijalari malaka oshirish jarayonida rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biri ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu jarayonni ilmiy asoslangan metodologik yondashuvlar asosida tashkil etish rahbar-kadrlarning kasbiy rivojlanish darajasini oshirish va boshqaruv samaradorligini ta'minlash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. O'zbekiston – 2030 strategiyasi to'g'risida. – Toshkent, 2023.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini takomillashtirish to'g'risida. – Toshkent, 2019.
4. Muslimov N.A. Pedagogik kompetensiya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 256 b.
5. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan, 2017. – 312 b.
6. Sharipov Sh.S. Ta'lim boshqaruvi asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018. – 284 b.
7. Sharipov Sh.S. Ta'lim menejmenti. – Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 296 b.
8. Xodjayev B.X. Pedagogik innovatsiyalar va ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan, 2020. – 280 b.
9. Xodjayev B.X., Xudoyqulov A. Pedagogik texnologiyalarni loyihalash. – Toshkent: TDPU, 2019. – 248 b.
10. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2018. – 300 b.
11. To'raqulov X.A. Ta'lim sifatini boshqarish asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 240 b.
12. Yuldashev J.G. Pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2014. – 220 b.
13. Abdullayeva Sh.A. Pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2019. – 256 b.

14. Sodiqov O.A. Kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish nazariyasi. – Toshkent: TDPU, 2018. – 270 b.
15. Boyatzis R.E. Competencies in the 21st Century. – Journal of Management Development, 2008. – Vol. 27(1). – P. 5–12.
16. Spencer L., Spencer S. Competence at Work: Models for Superior Performance. – New York: Wiley, 1993. – 384 p.
17. Goleman D. Emotional Intelligence. – New York: Bantam Books, 1998. – 352 p.
18. Knowles M. The Modern Practice of Adult Education: From Pedagogy to Andragogy. – New York: Cambridge, 1980. – 400 p.
19. Bush T. Educational Leadership and Management. – London: Sage Publications, 2011. – 320 p.
20. Day C. Professional Development and Reflective Practice. – London: Routledge, 2001. – 280 p.
21. Bertalanffy L. General System Theory: Foundations, Development, Applications. – New York: George Braziller, 1968. – 295 p.
22. Deci E.L., Ryan R.M. Intrinsic and Extrinsic Motivation. – Contemporary Educational Psychology, 2000. – Vol. 25. – P. 54–67.
23. Kolb D.A. Experiential Learning. – New Jersey: Prentice Hall, 1984. – 256 p.
24. Drucker P. Management Challenges for the 21st Century. – New York: Harper Business, 1999. – 224 p.
25. Robbins S.P. Organizational Behavior. – New Jersey: Pearson Education, 2015. – 720 p.

УДК: 378.147

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Расима Фаридовна Габдулхакова,

доктор философии по педагогическим наукам (PhD), доцент
кафедры Иностранных языков Наманганского филиала Ташкентского
международного Университета Кимё

E.mail: gabdulhakovarasima@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-2854-5412>

Аннотация. Статья посвящена обоснованию теоретико-методических основ цифровой образовательной среды в системе обучения русскому языку студентов. В статье рассматриваются современные подходы к пониманию цифровой образовательной среды как интегративного педагогического пространства, объединяющего информационные ресурсы, технологические инструменты и организационно-педагогические условия. Особое внимание уделяется вопросам отбора содержания обучения, цифровых форм представления учебного материала и организации взаимодействия участников образовательного процесса. Сделан вывод о том, что эффективная интеграция цифровых технологий способствует повышению качества языковой подготовки студентов и оптимизации учебного процесса.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, лингводидактика, обучение русскому языку, студенты, цифровые технологии, электронное обучение, педагогическое моделирование, образовательные платформы, интерактивность, мультимедийные ресурсы, методические принципы, цифровая дидактика.

THEORETICAL METHODOLOG FOUNDATIONS OF THE DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN TEACHING STUDENTS THE RUSSIAN LANGUAGE

Rasima Faridovna Gabdulkhakova,

doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages,
Namangan Branch of Kimyo International University in Tashkent.

E.mail: gabdulhakovarasima@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-2854-5412>

Annotation. The article is devoted to the substantiation of the theoretical and methodological foundations of the digital educational environment in the system of teaching the Russian language to students. The article examines modern approaches to understanding

the digital educational environment as an integrative pedagogical space that combines information resources, technological tools and organizational and pedagogical conditions. Particular attention is paid to the selection of the content of training, digital forms of presentation of educational material and the organization of interaction between participants in the educational process. It was concluded that the effective integration of digital technologies contributes to improving the quality of language training of students and optimizing the educational process.

Keywords: *digital educational environment, linguodidactics, Russian language training, students, digital technologies, e-learning, pedagogical modeling, educational platforms, interactivity, multimedia resources, methodological principles, digital didactics.*

TALABALARGA RUS TILINI O'RGATISHDAGI RAQAMLI TA'LIM MUHITINING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

Rasima Faridovna Abdulkhokova,
*pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Toshkent xalqaro Kimyo universiteti Namangan filialining
Xorijiy tillar kafedrasida dotsenti
E.mail: gabdulkhokovarasima@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-2854-5412>*

Annotatsiya. *Maqola talabalarga rus tilini o'rgatish tizimida raqamli ta'lim muhitining nazariy-metodik asoslarini yoritishga bag'ishlangan. Unda raqamli ta'lim muhitini axborot resurslari, texnologik vositalar hamda tashkiliy-pedagogik sharoitlarni o'zida mujassam etgan integratsiyalashgan pedagogik makon sifatida talqin etishga oid zamonaviy yondashuvlar tahlil qilingan. Shuningdek, ta'lim mazmunini tanlash, o'quv materiallarini raqamli shakllarda taqdim etish hamda ta'lim jarayoni ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni samarali tashkil etish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilish talabalarning til tayyorgarligi sifatini oshirish va o'quv jarayonini optimallashtirishga xizmat qilishi asoslangan..*

Kalit so'zlar: *raqamli ta'lim muhiti, lingvodidaktika, rus tilini o'qitish, talabalar, raqamli texnologiyalar, elektron ta'lim, pedagogik modellashtirish, ta'lim platformalari, interaktivlik, multimedia resurslari, metodik tamoyillar, raqamli didaktika.*

ВВЕДЕНИЕ

Современный этап развития системы высшего образования характеризуется усилением процессов цифровизации, что обуславливает необходимость качественного преобразования образовательной среды. Одной из приоритетных задач становится создание и развитие эффективной цифровой образовательной

среды, способной обеспечить подготовку конкурентоспособных специалистов, отвечающих запросам динамично меняющегося рынка труда. Особое значение это приобретает в сфере подготовки студентов лингвистического профиля где требуется не только высокий уровень языковой и коммуникативной компетенции, но и владение современными цифровыми инструментами профессиональной деятельности.

«Цифровая образовательная среда (ЦОС)» — это совокупность информационных, коммуникационных и программных ресурсов, а также организационных структур и методов, обеспечивающих проведение образовательного процесса с использованием информационных и коммуникационных технологий (ИКТ) [].

Цифровая образовательная среда в данном контексте рассматривается как интегративная система, объединяющая образовательные ресурсы, информационные технологии и педагогические подходы, направленные на повышение качества обучения. Её формирование предполагает не только техническое оснащение образовательного процесса, но и методическую переориентацию преподавания с учетом новых форм взаимодействия, цифровых форм представления информации и индивидуализации обучения. В условиях становления цифровой экономики возрастает потребность в специалистах, способных эффективно функционировать в информационно насыщенной среде, самостоятельно осваивать новые знания и применять их в профессиональной практике.

Обучение русскому языку студентов, в том числе в многоязычной образовательной среде, требует обновления лингводидактических оснований и внедрения инновационных методик. Цифровая образовательная среда выступает не только как техническое средство, но и как комплексное педагогическое пространство, обеспечивающее взаимодействие участников образовательного процесса. В этой связи возникает необходимость разработки целостной лингводидактической концепции, способной интегрировать традиционные и цифровые формы обучения.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДОВ

Проблемы цифровизации образования и внедрения электронных технологий в учебный процесс занимают значительное место в исследованиях современных отечественных педагогов. Так, в работах Е.С. Полат обосновывается необходимость интеграции информационно-коммуникационных технологий в образовательный процесс как условия повышения его эффективности [7]. Автор подчеркивает, что использование цифровых средств обучения должно быть методически оправданным и направленным на активизацию познавательной деятельности студентов, а не сводиться к формальному применению технологий.

Существенный вклад в разработку вопросов цифровой трансформации образования внес Г.К. Селевко [8], рассматривающий цифровую образовательную среду как системное явление, включающее совокупность цифровых платформ, образовательных ресурсов и инструментов управления обучением. В его исследованиях акцентируется внимание на необходимости проектирования образовательной среды с учетом новых требований к профессиональной подготовке студентов и изменения роли преподавателя, который становится организатором и модератором образовательного процесса.

В работах А.В. Хуторского цифровая образовательная среда рассматривается с позиций современной дидактики как пространство, обеспечивающее реализацию личностно-ориентированного обучения. Автор подчеркивает важность разработки образовательных технологий, способствующих активному включению студентов в учебную деятельность и развитию их познавательной самостоятельности [9]

В области лингводидактики значительный вклад внесли А.Н. Щукин [10] и А.А. Андреев [1], которые обосновывают ведущую роль коммуникативного и компетентностного подходов в обучении языкам. В их работах отмечается, что современные технологии расширяют возможности формирования речевых навыков за счет использования мультимедийных и интерактивных средств, однако их эффективность напрямую зависит от методической целесообразности и педагогического сопровождения.

Анализ научной литературы показывает, что цифровая образовательная среда трактуется как сложная многокомпонентная система. Так, Г.К. Селевко

рассматривает её как совокупность образовательных технологий и средств, обеспечивающих достижение дидактических целей [8], а Е.С. Полат [7] акцентирует внимание на психологических аспектах взаимодействия обучающихся с цифровыми ресурсами и условиях формирования учебной мотивации.

При этом особое внимание исследователи уделяют вопросам индивидуализации обучения. Отмечается, что цифровые технологии позволяют варьировать содержание и темп обучения, обеспечивая учет индивидуальных особенностей студентов. Вместе с тем в ряде работ подчеркивается, что эффективность цифровой образовательной среды определяется не только наличием технологических ресурсов, но и уровнем их методической интеграции в учебный процесс.

Анализ исследований позволяет сделать вывод о том, что цифровая образовательная среда рассматривается как интегративная система, объединяющая технологические, педагогические и дидактические компоненты. Её развитие связано с необходимостью переосмысления традиционных подходов к обучению и разработки новых методических решений, обеспечивающих повышение качества языковой подготовки студентов.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

С целью повышения эффективности обучения русскому языку нами разработана лингводидактическая концепция цифровой образовательной среды, включающая три взаимосвязанных компонента, каждый из которых реализуется через определённые методы, формы и технологии обучения.

1. Содержательный компонент. Данный компонент определяет цели, задачи и содержание обучения русскому языку с учётом возможностей цифровой среды. Его реализация предполагает не просто перенос учебного материала в электронный формат, а его методическую трансформацию.

В рамках данного компонента используются различные методы (см.табл.1).

Таблица 1

<i>Метод</i>	<i>Характеристика</i>
<i>Контекстное обучение</i>	работа с аутентичными цифровыми текстами: статьи, блоги, медиаконтент
<i>Проблемно-ориентированное обучение</i>	анализ языковых ситуаций в цифровой коммуникации
<i>Кейс-метод</i>	разбор коммуникативных ситуаций, например, деловой переписки или онлайн-дискуссий

Технологически содержательный компонент реализуется через:

- мультимедийные презентации с элементами визуализации (инфографика, схемы);
- интерактивные задания (онлайн-тренажёры по грамматике и лексике);
- гипертекстовые материалы, позволяющие студенту самостоятельно выстраивать траекторию изучения темы.

Например, при изучении темы «Официально-деловой стиль» студентам предлагается анализировать реальные электронные письма и создавать собственные тексты в цифровом формате с последующей автоматизированной проверкой.

2. Технологический компонент. Технологический компонент охватывает совокупность цифровых инструментов, обеспечивающих реализацию образовательного процесса и расширяющих его дидактические возможности.

В качестве ключевых технологий используются:

<i>системы управления обучением</i> , позволяющие структурировать курс, отслеживать прогресс и организовывать обратную связь;
<i>онлайн-платформы</i> для синхронного и асинхронного взаимодействия (вебинары, форумы, чаты);
<i>цифровые сервисы для создания интерактивных заданий</i> (викторины, тесты, кроссворды);
<i>корпусные и лексикографические ресурсы</i> для работы с языковым материалом.

Методически данный компонент реализуется через:

-смешанное обучение предполагает рациональное сочетание традиционных аудиторных занятий с онлайн-форматами. Например, при изучении темы «Виды глагола» студенты знакомятся с теоретическим материалом через видеолекцию и интерактивные задания на образовательной платформе, а в аудитории выполняют коммуникативные упражнения: составляют диалоги, анализируют тексты и участвуют в дискуссиях, закрепляя полученные знания.

-модель «перевернутого класса» реализуется через предварительное самостоятельное освоение теоретического материала. Так, перед занятием по теме «Синтаксис сложного предложения» студентам предлагается изучить электронный конспект, просмотреть объясняющее видео и выполнить тестовые задания. Аудиторное время при этом используется для решения практических задач: анализа сложных синтаксических конструкций, редактирования текстов и выполнения творческих заданий.

-адаптивное обучение направлено на индивидуализацию образовательного процесса с учётом уровня подготовки обучающихся. Например, при работе с лексической темой «Профессиональная коммуникация» студенты получают задания разной сложности: для базового уровня — упражнения на подбор синонимов и перевод, для продвинутого — анализ профессиональных текстов, написание эссе или участие в онлайн-дискуссиях. При этом цифровые платформы автоматически подбирают задания и отслеживают прогресс каждого студента.

3. Организационно-педагогический компонент. Данный компонент направлен на создание условий для эффективного взаимодействия участников образовательного процесса и организацию учебной деятельности в цифровой среде.

Он реализуется через определенные методы (см.табл.2)

Таблица 2

Методы	Примеры
Проектное обучение	создание цифровых продуктов: презентаций, подкастов,

	видеороликов на русском языке
Коллаборативное обучение	работа в группах с использованием онлайн-документов и платформ совместной работы

Ключевые технологии включают:

Облачные сервисы для совместной работы используются для организации коллективной деятельности обучающихся. Например, при выполнении задания по написанию эссе или анализа художественного текста студенты работают в *Google Docs*, где в режиме реального времени совместно редактируют текст, оставляют комментарии и обсуждают правки. Это способствует формированию навыков письменной речи, аргументации и взаимодействия в цифровой среде.

Платформы для видеоконференций обеспечивают возможность синхронного речевого общения и моделирования реальных коммуникативных ситуаций. Так, с использованием *Zoom* или *Microsoft Teams* проводятся онлайн-дискуссии, ролевые игры (например, «собеседование» или «деловые переговоры»), а также устные презентации студентов, что способствует развитию навыков говорения и аудирования.

Электронные портфолио выступают инструментом фиксации и оценки индивидуальных образовательных достижений студентов. Например, на платформе *Moodle* или в формате персонального сайта студент размещает выполненные письменные работы, проекты, записи устных выступлений и рефлексивные отчёты. Это позволяет отслеживать динамику развития языковых компетенций и формирует у обучающихся навыки самооценки и самообразования.

Например, в рамках изучения темы «Публичное выступление» студенты разрабатывают и записывают видеопрезентации, размещают их на образовательной платформе и получают обратную связь от преподавателя и однокурсников.

Каждый из представленных компонентов не функционирует изолированно, а образует целостную систему, в которой содержание обучения, цифровые

технологии и педагогическая организация взаимно дополняют друг друга. Это обеспечивает повышение эффективности обучения русскому языку, развитие коммуникативных навыков и активизацию учебной деятельности студентов в условиях цифровой образовательной среды.

Цифровые технологии обеспечивают эффективную коммуникацию между всеми участниками образовательного процесса, создают возможности для организации различных видов деятельности, способствуют эффективному усвоению учебного материала, а также позволяют оперативно корректировать ошибки и оказывать индивидуальную поддержку каждому учащемуся. Особую роль играет использование онлайн-ресурсов, которые благодаря интерактивности, доступности и широкому функционалу способствуют более глубокому изучению РЯ.

Мы считаем, что в результате внедрения в преподавание РЯ цифровых технологий происходит:

- повышение эффективности образовательного процесса на уроке вследствие возможности разнообразить формы учебной деятельности и увеличить объем учебного материала,
- развитие у студентов навыков и умений самостоятельной работы и самостоятельного поиска информации;
- реализация индивидуального подхода к обучению при выполнении самостоятельной работы в оптимальном режиме;
- повышение качества управления учебным процессом при возникновении возможности отслеживания результатов учебной деятельности;
- увеличение разнообразия методов проверки качества знаний учащихся;
- повышение заинтересованности студентов к изучению русского языка;
- активизация творческого потенциала всех участников образовательного процесса.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В статье мы проанализировали теоретико-методические основы формирования цифровой образовательной среды при обучении студентов русскому языку. Использование цифровых инструментов, а также таких

подходов, как смешанное обучение, перевёрнутый класс и адаптивные технологии, способствует повышению эффективности обучения. Это позволяет активизировать познавательную деятельность студентов, развивать их коммуникативные навыки и усиливать мотивацию к изучению русского языка.

Разработанная лингводидактическая концепция цифровой образовательной среды представляет собой целостную и научно обоснованную модель организации обучения русскому языку студентов в условиях цифровизации образования. Её эффективность определяется системной интеграцией содержательных, технологических и организационно-педагогических компонентов, обеспечивающих комплексное воздействие на все элементы образовательного процесса. Реализация данной концепции позволяет не только внедрять современные цифровые технологии, но и методически выверенно использовать их в обучении. Это обеспечивает гибкость образовательного процесса за счёт вариативности форм и методов обучения, доступность учебных материалов вне зависимости от времени и места, а также повышение результативности усвоения языкового материала. В частности, установлено, что использование интерактивных заданий, мультимедийных ресурсов и цифровых платформ способствует более глубокому пониманию лексико-грамматических явлений и активизации речевой деятельности студентов.

Кроме того, применение концепции способствует более чёткому структурированию учебного процесса и усилению роли преподавателя как организатора и координатора учебной деятельности. При этом цифровая образовательная среда выступает не как вспомогательный инструмент, а как полноценное дидактическое пространство.

Предложенная концепция открывает новые возможности для совершенствования методики преподавания русского языка и отвечает современным требованиям цифрового образовательного пространства.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Андреев А.А. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация. – М.: Изд-во МЭСИ, 2019 [Andreev A.A. Distance learning: essence, technology, organization. - M.: Publishing house MESI, 2019].
2. Бим И.Л. Теория и практика обучения иностранным языкам. – М.: Просвещение, 2018 [Bim I.L. Theory and practice of teaching foreign languages. - M.: Enlightenment, 2018].
3. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе. – М.: Педагогика, 2017 [Verbitsky A.A. Active training in higher education. - M.: Pedagogy, 2017].
4. Габдулхакова Р.Ф. Лингводидактическая концепция цифровой среды в обучении русскому языку как иностранному студентов педагогического факультета. МУҒАЛЛИМ ҲАМ ЎЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ 4 (3/4 2025), 34-38, 2025. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=kxCzpfYAAAAJ&citation_for_view=kxCzpfYAAAAJ:mVmsd5A6BfQC
5. Габдулхакова Р.Ф. Применение цифровых технологий в преподавании русского языка как иностранного студентам педагогических факультетов. 2025г. <https://science-research.uz/index.php/involta/article/view/117/171>
6. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. – М.: Академия, 2020 [Galskova N.D., Gez N.I. Theory of teaching foreign languages. - M.: Academy, 2020].
7. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Академия, 2021 [Polat E.S. New pedagogical and information technologies in the education system. - M.: Academy, 2021].
8. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование, 2020 [Selevko G.K. Modern educational technologies. - M.: Public education, 2020].
9. Хуторской А.В. Современная дидактика. – СПб.: Питер, 2019. [Khutorskoy A.V. Modern didactics. - St. Petersburg: Peter, 2019]
10. Щукин А.Н. Методика преподавания русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 2021 [Shukin A.N. Methodology of teaching Russian as a foreign language. - M.: Russian language, 2021]

TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA TALABALARGA DIFFERENSIAL YONDASHUVNING METODIK USULLARI

Bekmuratova Shoxidaoy Ne'matjonovna

Andijon davlat pedagogika instituti

"Tasviriy san'at va misiq ta'limi" kafedrası PhD, dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqola hozirgi zamonda dolzarb bo'lib hisoblangan masala, tasviriy san'at darslarida talabalarga differensial yondashuvning metodik usullari haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, differensial, differentsiatsiya, kontentli, tarix, nazariy, metodik yondashuv, optimizatsiya, kompetensiya, metodologik, temperament, individual, kontrast, kasbiy-metodik, rivojlanish.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ПОДХОДА К ОБУЧЕНИЮ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫХ ИСКУССТВ

Аннотация: В данной статье рассматривается актуальная проблема методологических методов дифференцированного подхода к обучению учащихся на уроках изобразительных искусств.

Ключевые слова: педагогическая технология, дифференцированный, дифференциация, содержание, история, теоретический, методологический подход, оптимизация, компетентность, методологический, темперамент, индивидуальный, контраст, профессионально-методический, развитие

METHODOLOGICAL METHODS OF DIFFERENTIAL APPROACH TO STUDENTS IN FINE ARTS LESSONS

Abstract: This article discusses the currently relevant issue of methodological methods of a differential approach to students in fine arts lessons.

Keywords: pedagogical technology, differential, differentiation, content, history, theoretical, methodological approach, optimization, competence, methodological, temperament, individual, contrast, professional-methodical, development

KIRISH

O'zbekistonning so'ngi yillarida ta'lim sohasida tub islohotlar sodir bo'lmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz" degan

so'zlari muhim ahamiyat kasb etadi. [1; 48 b.] Mazkur so'zlarning negizida, o'qitish metodikasini, ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarni takomillashtirishni bosqichma-bosqich tatbiq etish lozimligiga alohida urg'u berildi.

Hozirgi paytda pedagogik texnologiya qonuniyatlari asosida pedagog olimlarimiz darslarni tashkil etishning turli shakl va metodlarni ishlab chiqish yo'nalishida muayyan tadqiqotlarni olib bormoqdalar. Bizning ham bu boradagi tadqiqotlarimizda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy-metodik tayyorgarligini differensial yondashuv asosida optimizatsiyasi asosida rejalashtirish asos bo'lib xizmat qildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Biz qator adabiyotlarni o'rganish jarayonida o'quvchilarga individual yondashuv tushunchasiga berilgan ta'riflarni tahlil qilib chiqdik, bildirilgan fikrlarni umumlashtirgan holda, "O'quvchilarga individual yondashuv texnologiyasi – o'quvchilarning rivojlanish ko'rsatgichi ularning qobiliyatlariga qarab, o'quv yo'llari, usullari, shakllari tanlab olinishiga qaratilgan pedagogik tizim loyihasini amalga oshirish" deb ta'rifladik.

V.YEremeyeva va T.Xrizmanlar [7;184 s.] bolaning o'ziga xos individualligi, o'quvchilarga ta'lim jarayonida individual yondashuv zarurligini ta'kidlab, o'qituvchilarga ba'zi tavsiyalarni beradi:

Hech qachon bolani biron bir narsaga qodir emasligi yoki unga tushunish qobiliyati yo'qligi uchun haqoratomuz so'zlar bilan urishmang. Hozir u sizdan kam narsani biladi, vaqti kelib, hech bo'lmaganda ba'zi sohalarda u sizdan ko'ra ko'proq narsani bilib oladi.

O'quvchini tasviriy san'atdan qodir emasligi uchun ayblashdan oldin, qiyinchiliklarning mohiyatini tushunishga harakat qiling va muammoning yechimini topishga yordam bering. O'quvchini boshqa o'quvchilar bilan solishtirmang, uning yutuqlarini ko'ra biling. Birinchi darslarda o'quvchini muvaffaqiyatsizliklari uchun asabiylashmang va o'quvchini asabiylashtirmang. Qiyinchiliklarning ob'yektiv sabablarini topishga harakat qiling va kelajakka ishonch bilan qarang.

Shu bois tadqiqotimizda insonparvarlik paradigmasiga amal qilamiz, bunda ta'limni tabaqalashtirish talabalarni tanlash uchun emas, balki ularning o'z hayotidagi ma'nosini, uning traektoriyasini, qobiliatlarga ko'ra izlanishi uchun maqbul sharoitlarni yaratishdan iboratlariga asoslanamiz. Bu borada:

1. Talabalarning ijtimoiy-madaniy farqlari: qadriyatlar, dinlar, turli oilaviy munosabatlar, tillar, moddiy qadriyatlar va madaniy xususiyatlar.

2. Talabalarining psixologik xususiyatlari, ularning motivatsiyasini istagi, e'tibori, ijodkorligini ochib berish;

3. Bilimlarning kerakli hajmini o'zlashtirishda, aqliy rivojlanishdu o'rganish strategiyalarida kognitiv qobiliyatlaridagi farqlarni ajrata olishga ahamiyat qaratish muhim.

Talabalarni differensial ta'lim asosida tasviriy pedagogik faoliyatga tayyorlashda asosiy e'tibor differensiatsiya pedagoglarning auditoriyadagi talabalar o'rtasidagi tafovutga javob berish harakatlaridan iborat. Qachonki, o'qituvchi eng yaxshi ta'lim tajribasini taklif etgan holda ta'limi berish uslublarini o'zgartirsagina, ta'limni differensiyallash imkoniga ega bo'ladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Differensial yondashuv asosida talabalarni tasviriy pedagogik faoliyatga tayyorlashda pedagog rassomlar talabalarining tayyorgarligi, qiziqishlari yoki o'rganish profiliga qarab kamida to'rt guruhini farqlashi mumkin

Kontentli - talaba nimani o'rganishi kerakligi yoki talaba ma'lumotni qanday olishi mumkinligi;

Jarayonli - o'rganiladigan mavzu mazmunini anglash yoki o'zlashtirish uchun talaba shug'ullanadigan faoliyat;

Mahsuldor - talabadan bir bo'limda o'rgangan materiallarni mashq qilish, qo'llash va rivojlantirish bilan bog'liq yakuniy loyihalar;

O'quv muhiti - talabalarining faolligi va his qilish usullarini tanlash

Differensial yondashuv asosida talabalarni tasviriy pedagogik faoliyatga tayyorlashning kontentli darajasidagi tarkibni farqlash quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- turli o'quv darajasidagi o'quv materiallaridan foydalanish;

- matnli materiallarni taqdimotga joylashtirish;
- talabalarning tayyorgarlik darajasiga ko'ra turli topshiriqlardan foydalanish;
- mavzuni eshitish va vizual vositalar orqali taqdim etishga erishish;

Bu jarayonda qiyin o'zlashtiruvchi talabalarga g'oya yoki ko'nikmani qayta o'rganish yoki faol talabalarning fikrlash ko'nikmalarini kengaytirish uchun kichik guruhlar bilan ishlash tizimini yo'lga qo'yishga erishish maqsadga muvofiq.

Differensial yondashuv asosida talabalarni tasviriyl pedagogik tayyorlashning jarayonli darajasidagi o'quv faoliyatini differensiallash quyidagilarni o'z ichiga oladi;

-talabalar bir xil muhim tushunchalar va ko'nikmalar bilan ishlaydigan, lekin turli darajadagi yordam, qiyinchilik yoki murakkablik bilan davom etadigan bosqichli mashg'ulotlardan foydalanish;

-talabalarni alohida qiziqish uyg'otadigan mavzusini o'rganishga undaydigan motivatsion faoliyatlarini ta'minlash;

-faol talabalar ko'magiga ehtiyoj sezgan talabalar uchun manipulyatorlar yoki boshqa amaliy yordamlarni taklif qilishga doir topshiriqlar;

-o'zlashtirishi qiyin talabaga qo'shimcha yordam berish yoki faol talabani mavzuni chuqurroq o'rganishga undash uchun vazifalar berish samaradorlikni kafolatlaydi.

Talabalarni differensial yondashuv asosida tasviriyl pedagogik faoliyatga tayyorlashning mahsuldor darajasida differensial topshiriqlar quyidagilar o'z ichiga oladi;

-talabalarga mavzu bo'yicha variantlarni berish (masalan, biror bir mavzu yuzasidan kompozitsiya) bilan ishlashni o'rganish va boshqalar;

-talabalarga o'z mustaqil ijodiy ishlari ustida individual yoki kichik guruhlarda kompozitsiyalar ishlashiga imkon berish;

-mazkur jarayonda beriladigan differensial topshiriqlar zarur elementlarni o'z ichiga olgan ekan, ularga mustaqil topshiriqlar taklif etishga undash.

Differensial ta'lim berish jarayonida o'quv muhiti quyidagi shartlarga javob berishi muhim:

- auditoriya tinch va chalg'itmasdan ishlash uchun sharoit shuningdek, talabalarni hamkorlikka taklif qiladigan kichik guruhlar bilan ishlashlarini amalga oshirish;
- turli ijtimoiy institutlarni aks ettiruvchi materiallar bilan ta'minlash;
- kichik guruhlarini o'quv-biluv imkoniyatlariga mos keladigan mustaqil ish uchun aniq ko'rsatmalarni belgilash;
- pedagog boshqa talabalar bilan band bo'lgan va ularga darhol yordam bera olmaganlarida talabalarga yordam olish imkonini beradigan tartiblarni ishlab chiqish;
- talabalarga ijtimoiy pedagogik faoliyatga tayyor bo'lish ijtimoiy zarurat ekanligini tushunishlariga yordam berish.

Bizningcha. differensial yondashuv asosida talabalarni tasviriy pedagogik faoliyatga tayyorlash - talaba nimani bilishi, uni qanday o'rganishi, talaba o'rgangan narsalarini qanday amalda qo'llashi o'sha talabaning tayyorgarlik darajasiga, qiziqishlariga mos keladigan samarali usullar bilan ta'minlash jarayonidir.

Bugungi kunda pedagoglar talabalarning ijtimoiy pedagogik faoliyatga tayyorlash mazmuniga qanday kirishlari, konsepsiyam o'zlashtirish uchun qiladigan faoliyat turlari bo'yicha variantlarni taklif qilish orqali bir-biridan farqli talabalar bilan bog'lanish uchun differensial topshiriqlardan foydalanadilar.

Talabalarni tasviriy pedagogik faoliyatga tayyorlashda differensial ta'lim samarali o'qitish uchun asos yoki falsafa bo'lib, talabalarning yangi ma'lumotlarni (ko'pincha) tushunish uchun turli xil yo'llar bilan ta'minlashni o'z ichiga oladi. Bu borada talaba tasviriy pedagogik faoliyat va uning o'ziga xos xususiyatlarini anglashi muhim hisoblanadi.

Differensial yondashuv asosida talabalarni ijtimoiy pedagogik faoliyatga tayyorlashda har bir talaba uchun mavzuni o'rganishni murakablashtiradigan hamda ko'nikmalarini rivojlantiradigan qiziqarli vazifalarni taklif etish lozim. Shunday ekan, talabalarni tasviriy pedagogik faoliyatga tayyorlashda differensial ta'limning imkoniyatlaridan samarali foydalanish maqsadga muvofiq. Buning uchun talabalarni differensial pedagogik ta'limga tayyorlashning o'ziga xos metodlarni tahlil qilish va taklif etish maqsadga muvofiq, deb hisobladik.

Talabalarni tasviriy pedagogik faoliyatga differensial yondashuv asosida tayyorlashda ijtimoiy sohadagi o'z bilimlarini tezda yangilash, o'zgaruvchan axborot muhitida moslashuvchan harakat qilish qobiliyati tahlil qilinadi. Fan, texnika va ijtimoiy sohada erishilgan yutuqlar, shuningdek, ishlab chiqarishni texnologiyalashtirish va axboratlashtirishning keng ko'lamli jarayonlarini tobora kengaytirish, yangi suhalarining paydo bo'lishi mutaxassislarining kasbiy malakasiga yuqori talablar qo'yimoqda.

Shu sababli talabalarni tasviriy pedagogik faoliyatga differensial yondashuv asosida tayyorlashda ularning ijtimoiy mas'uliyatli, refleksiv, moslashuvchan, harakatchan, tez qaror qabul qilish qobiliyati kabi shaxsiy fazilatlarini shakllantirib borishini nazarda tutali. Bunda pedagogik faoliyatga tayyorgarlik natijasi sifati hozirgi kunda uzluksiz ta'lim tizimida pedagog mutaxassislar tayyorlash sifati bilan bog'liqdir. Mazkur sifatlarning mazmuni quyidagicha ifodalanadi. Bu sifatlar bir-biri bilan bevosita bog'liq va uyg'undir.

Talabalarda shakllantirish muhim bo'lgan mazkur sifatlar ijtimoiy tashkilotlarda muvaffaqiyatli faoliyat olib borishda hayotning barqarorligi, kelajakka ishonch hamda "xodim va uning kelajakda istiqbollari ochadigan" imtiyozli yondashuv bilan bog'liqligini unutib qo'ymaslik lozim.

Fikrimizcha, an'anaviy ta'lim tizimi har doim ham yetarli darajada talabalarni ijtimoiy pedagogik faoliyatga tayyorlash vazifasini bajara olmaydi. Ta'lim muassasalari bitiruvchilarining aksariyatida amaliy ko'nikma va zarur malakalar yetishmaydi. Zamonaviy ta'limning umumiy inqirozi ijtimoiy sharoitlar dinamikasiga sekin moslashishdan iborat bo'lib, ta'lim jarayonining barcha makonidagi (mintaqaviy va boshqa darajalarda) ta'lim jarayonining sifati o'rtasidagi tengsizlik shaxs, jamiyat, davlatning talablari va buyruqlari, ya'ni tez o'zgaruvchan jamiyatdan ta'lim tizimining kechikishi, ta'limning eskirgan paradigmasi o'rin egallaydi.

Ma'lumki, bo'lajak ijtimoiy pedagoglarda kasbiy sifatlarni rivojlantirish ham juda muhimdir, chunki ularning kasbiy faoliyati ko'p o'lchovli va ko'p qirrali hisoblanadi. Bu ularning kasbiy vazifalari (diagnostik, prognostik, profilaktik, inson huquqlari, psixologik, ijtimoiy pedagogik, tashkiliy va boshqalar);

-kasbiy faoliyat sohalari (ijtimoiy himoya, sog'liqni saqlash madaniyat, talim, huquq, davlat va nodavlat xizmatlari va boshqalar);

- kasbiy faoliyat ob'ektlari (shaxslar, oilalar, aholi guruhlari va jamoalar);
- mijozlarning muammolari - ijtimoiy xizmatlardan foydalanuvchilar (giyohvandlik, alkogolizm, yolg'izlik, ziddiyat, ishsizlik va boshqalar);
- ijtimoiy rollar (yurist, assistent, psixoterapevt, konfliktolog, animator, ekspert, jamoatchilik) va boshqalar.

Differensial ta'lim berish esa zamonaviy oliy ta'limdagi eng samarali texnologiyalardan biridir, chunki u talabalarda bilimdan differensial foydalaniish ko'nikmalarini shakllantiradi; elektiv va tor empirik yo'nalishni istisno qiluvchi murakkab muammolarni hal qilishning oqilona yo'llarini ishlab chiqa oladi; yangi fikrlash usulini, xususiy umumiylikni ko'rish va xususiylikni umumiy nuqtai nazardan tahlil qilish qobiliyatini ishlab chiqa oladi; ta'lim faoliyatini sezilarli darajada faoliashtiradi.

Talabalarni tasviriy pedagogik faoliyatga differensial yondashuv asosida tayyorlash talabani doimiy o'zgaruvchan sharoitda yashash va ishlashga tayyor bo'lgan kuchli shaxs, o'z xatti-harakatlarini jasorat bilan mustaqil va noan'anaviy tarzda o'ylab, axloqiy tanlov qilish va o'zi va jamiyat uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir, hayotini va boshqalarning hayotini mazmunli, qiziqarli hamda baxtli qilishga qodir bo'lishiga tayyorlash imkonini beradi.

Shunday qilib, faoliyat sub'ekti sifatida bo'lajak ijtimoiy pedagoglar to'g'risidagi gapirganda, quyidagilar haqida ta'kidlash kerak:

- pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish imkoniyatini yaratuvchi barqaror shaxsiy sifatlar tizimini shakllantirish;
- qobiliyatlarni rivojlantirish;
- bilimlarni rivojlantirish;
- shaxsning kasbiy yo'nalganligini shakllantirish;
- maqsadni begilash tizimini shakllantirish;
- jamoada munosabatlar tizimini rivojlantirish;
- shaxsning muayyan kasbiy jamoa vakili sifatida o'z-o'zini anglashini shakllantirish;
- adekvat o'z-o'zini baholashni shakllantirish;

- shaxsan mazmunli ustuvorliklarni belgilash qobiliyatini rivojlantirish;
- qurulumalarni shakllantirish;
- maqsad yo'nalishlarini shakllantirish;
- emotsional barqarorlik va emotsional ekspressivlikni shakllantirish,
- shaxsning irodaviy komponentini shakllantirish.

Talabalarni ijtimoiy pedagogik faoliyatga differensial yondashuv asosida tayyorlash ijtimoiy faoliyatning talablariga to'la javob beradigan muayyan faoliyat sohasidagi kasbiy faoliyatni amalga oshirish va yuqori sifatli mehnat vazifalarini bajara olish qobiliyatini namoyon qilishga imkon beradi.

XULOSA

Differensial yondashuv asosida talabalarni tasviriyl pedagogik faoliyatga tayyorlashda talabalarning tayyorgarlik darajasi, qiziqishiari va o'rganish profilidagi xilma-xilligiga javob bera olish imkoniyatiga qarab taqsimlash lozim. Bu barcha talabalarni o'z ichiga olgan va muvaffaqiyatga erishishga imkon beradigan topshiriqlar tizimi bo'lishi shart. Chunki, differensial topshiriqlar har bir talabaning bo'lajak pedagog sifatida maksimal rivojlanishiga erishish uchun o'qitish usullarini faol ravishda tanlashning uyushgan, ammo moslashuvchan usuli sifatida nomoyon bo'ladi.

Ta'lim mazmuni talabalarning bilimiga qarab differensiallashni nazarda tutishi mumkin. Darsning eng asosiy maqsadi davlat ta'lim standartlarini qamrab olishi kerak. Chunki, ba'zi talabalar darsdagi tushunchalar bilan umuman tanish bo'lmasligi, ba'zi talabalar mavzuni qisman o'zlashtirib olishlari yoki mazmun haqida noto'g'ri fikr bildirishlari, ayrimlari esa dars boshlanishidan avval mazmunni o'zlashtirganliklarini ko'rsatishlari mumkin. Shu sababli mazkur jarayonda Bulum taksonomiyasining turli darajalarini qamrab oluvchi talabalar guruhlar uchun mashg'ulotlarni loyihalash orqali mazmunni farqlashi mumkin Masalan, tushunchalar bilan tanish bo'lmagan talabalardan Blum taksonomiyasining quyi bosqichlari: bilim. tushunish va qo'llash bo'yicha topshiriqlarni bajarish talab qilinishi mumkin. Qisman o'zlashtirgan talabalardan qo'llash, tahlil qilish va baholash yo'nalishiari bo'yicha topshiriqlarni bajarish, o'zlashtirish darajasi yuqori

bo'lgan talabalardan esa baholash va sintez bo'yicha topshiriqlarni bajarish talab qilinishi mumkin.

Faydalanilgan adabitotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi" mavzusidagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. – T.: O'zbekiston, 2017. – 48 b
2. Abdurasilov S.F. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. –T.:«Fan va texnologiya», 2012. 232 b.
3. Boymetov B. Qalamtasvir. // Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. –T.: Musiqa, 2006. –216 b.
4. Bulatov S.S. Tasviriy sa'at asarlarini taxlil qilish jaryonida o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish metodlari \ \ Xalq ta'limi jurnali, 2019 yil, № 4. 68-73 b
5. Muratov X.X. Qalamtasvir. //O'quv qo'llanma. –T.: Ijod-print, 2020. –132 b.
6. Sh.R.Qobilov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. –T.: «Fan va texnologiya», 2014. –136 b. 12-14-39 b.
7. YErimeyeva V.D., Xrizman T.P. Malchiki i devochki – dva raznykh mira. Neyropsixologi – uchitelyam, vospitatelyam, roditelyam, shkolnym psixologam. - M.: Linka-press., 1998. 184 s.

O'ZIGA BO'LGAN ISHONCH FENOMENINING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK TAVSIFI

Tursunpo'latova Sadbarxon Husanboy qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika tarixi va nazariyasi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'ziga bo'lgan ishonch fenomenining psixologik-pedagogik mohiyati tizimli ravishda tahlil qilinadi. O'ziga ishonchning shaxs rivojlanishidagi o'rni, uning shakllanish mexanizmlari hamda ta'lim jarayonidagi ahamiyati ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, o'ziga ishonchni shakllantirishda ijtimoiy muhit, pedagogik ta'sir va shaxsiy tajribaning o'zaro bog'liqligi ochib beriladi. Tadqiqot natijalari bo'lajak pedagoglarda o'ziga ishonch hissini rivojlantirishning samarali yo'llarini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: o'ziga ishonch, shaxs rivoji, psixologik omillar, pedagogik ta'sir, motivatsiya, ijtimoiy muhit, o'z-o'zini baholash, refleksiya

PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL DESCRIPTION OF THE PHENOMENON OF SELF-CONFIDENCE

Annotation: This article provides a systematic analysis of the psychological and pedagogical characteristics of the self-confidence phenomenon. It highlights the role of self-confidence in personal development, its formation mechanisms, and its significance in the educational process. Furthermore, the study examines the interrelationship between social environment, pedagogical influence, and personal experience in shaping self-confidence. The findings contribute to identifying effective approaches for developing self-confidence in future educators.

Keywords: self-confidence, personal development, psychological factors, pedagogical influence, motivation, social environment, self-assessment, reflection

ПСИХОЛОГИЧЕСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ЯВЛЕНИЯ УВЕРЕННОСТИ В СЕБЕ

Аннотация: В данной статье системно анализируется психолого-педагогическая характеристика феномена уверенности в себе. Раскрывается роль уверенности в себе в развитии личности, механизмы её формирования и значение в образовательном процессе. Также рассматривается взаимосвязь социальной среды, педагогического воздействия и личного опыта в формировании уверенности в себе. Результаты исследования направлены на выявление эффективных путей развития уверенности в себе у будущих педагогов.

Ключевые слова: уверенность в себе, развитие личности, психологические факторы, педагогическое воздействие, мотивация, социальная среда, самооценка, рефлексия.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning har tomonlama rivojlanishi, ayniqsa uning ichki psixologik resurslarini shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shunday muhim psixologik omillardan biri bu o'ziga bo'lgan ishonch fenomenidir. O'ziga ishonch shaxsning o'z imkoniyatlarini anglash, o'z faoliyatini ong'li ravishda boshqarish va ijtimoiy muhitda faol ishtirok etishida muhim rol o'ynaydi. Ushbu sifat insonning nafaqat individual muvaffaqiyatlariga, balki uning jamiyatlardagi o'rnini va kasbiy faoliyatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, bo'lajak pedagoglar uchun o'ziga ishonch hissining shakllanganligi muhim kasbiy kompetensiya sifatida namoyon bo'ladi, chunki ular nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilarda ham ijobiy psixologik sifatlarni shakllantiruvchi subyekt hisoblanadi.

Psixologiya va pedagogika fanlarida o'ziga bo'lgan ishonch fenomeni ko'plab olimlar tomonidan turli yondashuvlar asosida o'rganilgan. Xususan, shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchi uning o'z-o'zini baholashi, ichki motivatsiyasi hamda ijtimoiy tajribasi bilan uzviy bog'liqligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Shu nuqtai nazardan, o'ziga ishonchni shakllantirish jarayoni murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, u ta'lim-tarbiya jarayonida maqsadli pedagogik ta'sir orqali rivojlantirilishi mumkin. Bu esa mazkur fenomenni psixologik-pedagogik jihatdan chuqur tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur maqolaning maqsadi o'ziga bo'lgan ishonch fenomenining psixologik-pedagogik mohiyatini ochib berish, uning shakllanish omillari hamda ta'lim jarayonidagi o'rnini ilmiy asosda yoritishdan iboratdir. Tadqiqot davomida ushbu tushunchaning nazariy asoslari, zamonaviy ilmiy qarashlar va amaliy yondashuvlar tahlil qilinadi hamda bo'lajak pedagoglarda o'ziga ishonchni rivojlantirishning samarali yo'llari aniqlanadi.

Zamonaviy psixologik va pedagogik tadqiqotlarda o'ziga bo'lgan ishonch fenomeni keng ko'lamda o'rganilib, uning shaxs rivojlanishidagi hal qiluvchi o'rnini alohida ta'kidlanmoqda. So'nggi yillarda olib borilgan ilmiy izlanishlar ushbu tushunchaning nafaqat individual muvaffaqiyat, balki ta'lim samaradorligi, motivatsiya va ijtimoiy moslashuv bilan ham bevosita bog'liqligini ko'rsatmoqda. Xususan, xalqaro miqyosdagi tadqiqotlarda o'ziga bo'lgan ishonch shaxsning maqsad

qo'yishi, faoliyatga kirishishi va qiyinchiliklarga bardosh berishida asosiy ichki mexanizm sifatida talqin qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Jahon ilmiy adabiyotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, o'ziga bo'lgan ishonch (self-efficacy) tushunchasi zamonaviy psixologiyada motivatsiya va xulq-atvorni boshqaruvchi muhim omil sifatida qaraladi. Masalan, 2024-yilda chop etilgan tadqiqotlarda o'ziga ishonch shaxsning o'quv faoliyatidagi faolligi va qat'iyatligini belgilovchi asosiy determinantlardan biri ekanligi ta'kidlanadi. Unda shaxsning o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchi uning maqsad tanlashi, harakatga kirishishi va muvaffaqiyatga erishish jarayonini belgilashi ilmiy asoslangan. Shuningdek, 2025–2026-yillardagi izlanishlarda o'ziga bo'lgan ishonchning shakllanish manbalari (individual tajriba, ijtimoiy kuzatish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va emotsional holat) kompleks tizim sifatida tahlil qilinib, bu omillar ta'lim jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etishi ko'rsatib berilgan. Yana bir zamonaviy tadqiqotda esa o'ziga bo'lgan ishonchning akademik natijalarga bevosita ta'siri, ayniqsa talabalar faoliyatida qisqa muddatli muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklar bilan o'zaro bog'liqligi aniqlangan.

O'zbek olimlari tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda ham o'ziga bo'lgan ishonch fenomeni shaxs tarbiyasi va ta'lim jarayonining muhim komponenti sifatida qaraladi. Jumladan, mahalliy tadqiqotlarda bo'lajak pedagoglarning kasbiy shakllanishida o'ziga ishonch hissi yetakchi omil ekanligi, ularning pedagogik faoliyatda mustaqil qaror qabul qilishi va samarali muloqot olib borishida muhim rol o'ynashi qayd etilgan. Shuningdek, o'zbek pedagogik adabiyotlarida o'ziga ishonchni shakllantirish o'quv jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, ijobiy psixologik muhit yaratish hamda rag'batlantirish orqali amalga oshirilishi mumkinligi ilmiy asoslab berilgan.

Yuqoridagi adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, o'ziga bo'lgan ishonch fenomeni ko'p qirrali bo'lib, uning shakllanishi psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Shu sababli, mazkur fenomenni chuqur o'rganish va uni rivojlantirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish zamonaviy pedagogika oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'ziga bo'lgan ishonch fenomeni shaxsning psixologik rivojlanishida markaziy o'rin egallovchi murakkab va ko'p qirrali hodisa sifatida namoyon bo'ladi. U insonning o'z imkoniyatlarini anglash, o'z kuchiga tayanish va turli hayotiy vaziyatlarda faol pozitsiya egallash qobiliyatini ifodalaydi. Psixologik nuqtai nazardan, o'ziga bo'lgan ishonch shaxsning ichki e'tiqodi, o'z-o'zini baholashi va o'z faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabatining uyg'unlashuvi natijasida shakllanadi. Shu bilan birga, bu fenomen faqat ichki psixik jarayonlar mahsuli bo'lib qolmay, balki ijtimoiy muhit, tarbiya va ta'lim jarayonining bevosita ta'siri ostida rivojlanadi.

Pedagogik jihatdan qaralganda, o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantirish uzluksiz va maqsadli jarayon bo'lib, u o'quvchi shaxsining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Ta'lim jarayonida o'qituvchining shaxsiy yondashuvi, rag'batlantiruvchi baholash tizimi hamda qo'llab-quvvatlovchi psixologik muhit o'quvchilarda o'ziga nisbatan ishonch hissini rivojlantiradi. Ayniqsa, o'quvchining kichik muvaffaqiyatlarini e'tirof etish, uning fikrini hurmat qilish va xatolarga nisbatan konstruktiv yondashuvni shakllantirish o'ziga bo'lgan ishonchning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsning ichki imkoniyatlarini ochib beruvchi muhim ijtimoiy subyekt sifatida maydonga chiqadi.

O'ziga bo'lgan ishonchning shakllanishida insoniy omillar alohida ahamiyatga ega. Jumladan, oilaviy muhit shaxsning dastlabki ijtimoiy tajribasi sifatida uning o'ziga bo'lgan munosabatini belgilaydi. Ota-onaning qo'llab-quvvatlashi, bolaga bo'lgan ishonchi va mehr-muhabbati unda ijobiy "men" konsepsiyasini shakllantiradi. Aksincha, doimiy tanqid, e'tiborsizlik yoki haddan tashqari nazorat shaxsda ishonchsizlik, ikkilanish va qo'rquv hissini kuchaytirishi mumkin. Shu bois, o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantirish jarayonida oilaviy tarbiya bilan pedagogik ta'sirning uyg'unligi muhim omil hisoblanadi.

Bundan tashqari, ijtimoiy muhit – ya'ni tengdoshlar, jamoadagi o'rni va ijtimoiy munosabatlar tizimi ham o'ziga bo'lgan ishonchning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Inson o'zini jamiyatda qanchalik qadrlangan va tan olingan deb his etsa, uning o'ziga bo'lgan ishonchi shunchalik mustahkam bo'ladi. Shu sababli, ta'lim

muassasalarida sog'lom psixologik muhit yaratish, o'zaro hurmat va hamkorlikka asoslangan munosabatlarni rivojlantirish muhim pedagogik vazifa sifatida qaraladi.

Shuningdek, o'ziga bo'lgan ishonchning rivojlanishida shaxsning individual tajribasi va ichki refleksiyasi muhim rol o'ynaydi. Inson o'z faoliyati natijalarini tahlil qilish, xatolaridan to'g'ri xulosa chiqarish va kelajakdagi harakatlarini rejalashtirish orqali o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlab boradi. Bu jarayon o'z-o'zini anglash va o'z ustida ishlash madaniyatining shakllanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Ayniqsa, bo'lajak pedagoglar uchun refleksiya ko'nikmasi muhim bo'lib, u nafaqat o'z faoliyatini tahlil qilish, balki o'quvchilarning psixologik holatini chuqur anglash imkonini ham beradi.

Umuman olganda, o'ziga bo'lgan ishonch fenomeni psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadigan murakkab tizim bo'lib, uni rivojlantirish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llash, ijobiy motivatsiyani shakllantirish hamda qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish orqali o'ziga bo'lgan ishonchni samarali rivojlantirish mumkin. Bu esa, o'z navbatida, shaxsning nafaqat akademik muvaffaqiyatini, balki uning hayotiy pozitsiyasi va ijtimoiy faolligini ham belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'ziga bo'lgan ishonch fenomeni shaxsning psixologik barqarorligi, ijtimoiy faolligi va kasbiy muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu tushuncha shaxsning o'z imkoniyatlarini anglash, o'z kuchiga tayanish va murakkab vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir. Tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, o'ziga bo'lgan ishonchning shakllanishi ko'p omilli jarayon bo'lib, unda psixologik (o'z-o'zini baholash, motivatsiya, refleksiya), pedagogik (ta'lim jarayonidagi yondashuvlar, o'qituvchi shaxsining ta'siri) hamda ijtimoiy (oilaviy muhit, tengdoshlar bilan munosabatlar) omillar o'zaro uzviy bog'liqlikda ishtirok etadi.

Ayniqsa, bo'lajak pedagoglar uchun o'ziga bo'lgan ishonch nafaqat shaxsiy sifat, balki kasbiy kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Chunki

o'ziga ishongan pedagog o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatadi, ularning ichki imkoniyatlarini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi hamda ijobiy psixologik muhitni shakllantira oladi. Shu bois, ta'lim jarayonida o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantirishga yo'naltirilgan maqsadli pedagogik faoliyatni tashkil etish dolzarb vazifalardan biri sifatida qaralishi zarur.

Shuningdek, o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantirishda insoniy omillar – mehr, qo'llab-quvvatlash, ishonch bildirish va ijobiy munosabat muhim ahamiyat kasb etadi. Shaxs o'zini qadrlangan va qo'llab-quvvatlangan muhitda his qilgan sari uning ichki ishonchi mustahkamlanib boradi. Aksincha, befarqlik yoki doimiy tanqid shaxsda ishonchsizlikni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli, o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantirish jarayonida insonparvarlik tamoyillariga asoslangan yondashuv ustuvor ahamiyatga ega bo'lishi lozim.

Umuman olganda, o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantirish va rivojlantirish shaxs kamolotining muhim sharti bo'lib, uni ta'lim-tarbiya jarayonida tizimli, izchil va ilmiy asoslangan yondashuv orqali amalga oshirish mumkin. Bu esa nafaqat barkamol shaxsni tarbiyalashga, balki jamiyatda faol, mustaqil fikrlovchi va mas'uliyatli insonlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Zimmerman B. J. Self-efficacy: An essential motive to learn // *Contemporary Educational Psychology*. – 2000. – Vol. 25. – No. 1. – P. 82–91.
2. Maddux J. E. Self-efficacy: The power of believing you can // *Handbook of Positive Psychology*. – New York: Oxford University Press, 2002. – P. 277–287.
3. Usher E. L., Pajares F. Sources of self-efficacy in school: Critical review of the literature // *Review of Educational Research*. – 2008. – Vol. 78. – No. 4. – P. 751–796.
4. Schunk D. H., Meece J. L., Pintrich P. R. Motivation in Education: Theory, Research, and Applications. – Boston: Pearson, 2014. – 433 p.
5. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. – London: Routledge, 2009. – 378 p.
6. Dweck C. S. Mindset: The New Psychology of Success. – New York: Random House, 2006. – 276 p.
7. Saks K. The effect of self-efficacy and self-set goals on academic performance // *Frontiers in Psychology*. – 2024. – Vol. 15. – P. 1–12.
8. Egele V. S. An empirical ranking of the importance of the sources of self-efficacy // *Health Psychology and Behavioral Medicine*. – 2025. – Vol. 13. – No. 1. – P. 1–15.
9. Ramesh N. Examining the interplay between academic self-efficacy and academic experiences // *Acta Psychologica*. – 2025. – Vol. 234. – P. 1–10.

10. Қодиров Б. Педагогик психология. – Тошкент: Ўқитувчи, 2021. – 256 б.
11. Тўраев А. Замонавий педагогика асослари. – Тошкент: Фан, 2022. – 312 б.
12. Нишонов З. Таълим психологияси. – Тошкент: Университет, 2020. – 280 б.
13. Ориббоева, Д. Д., & Мирзаахмедова, Д. М. (2024). Болаларда ижтимоий кўникмаларни ривожлантиришнинг аҳамияти. *Science and Education*, 5(2), 595-599.
14. Oribboyeva, D. D. (2020). Social competence as an integral part of the teacher's professional maturity. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(11), 347353.
15. Ориббоева, Д. Д. (2019). The influence of social competens on professional choice. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(9), 256-261.
16. Oribboyeva, D. D., & Botirova, Z. (2024). Kichik yoshdagi maktab o 'quvchilarida tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish xususiyatlarining rivojlanishi. *Science and Education*, 5(3), 541-544.
17. Dilshoda, I., & Oribboyeva, D. D. (2024). AUTIZM NAMOYON BOLISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Journal of new century innovations*, 63(3), 74-77.
18. Ikromaliyevna, K. N., Muhammedovich, B. M., Alimjan, K. T., & Dadamirzayevna, O. D. (2020). Eastern thinkers about the phenomena of self-awareness. *Journal of Critical Reviews*, 7(2), 254-256.
19. Dilshoda, I., & Oribboyeva, D. D. (2024). ALALIYA NUTQ NUQSONLARI VA UNING TURLARI. *Journal of new century innovations*, 63(3), 70-73.
20. Орифбоева, Д. Д. (2017). ОПТИМИЗАЦИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ. *Форум молодых ученых*, (6 (10)), 1320-1323.
21. Abdurashidova, D. A. Q., & Oribboyeva, D. (2025). Nutqida nuqsoni bor bolalarning psixologiyasi. *Science and Education*, 6(10), 579-583.
22. Ориббоева, Д. Д., & Адашалиева, М. М. (2025). ВОПРОСЫ ВНЕДРЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ. «Ёш олимлар ахборотномаси»–«Вестник молодых ученых», 1, 158-162.

UDK: 37.1174

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING INGLIZ TILINI
O'RGANISHDAGI OG'ZAKI NUTQ KOMPOTENTSIYASINI
SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI VA BARTARAF ETISH YO'LLARI**

Saydaliyeva Mashhura Anvarjon qizi

Namangan Davlat Pedagogika Instituti Xorijit tillar kafedrası katta o'qituvchisi

Email: mashhura.saydaliyeva@bk.ru

Tel: +998941521918

Azimov Samandar Murodjon o'g'li

Namangan Davlat Pedagogika Instituti Xorijit tillar kafedrası bakalavr talabasi

Email: azimovsamandar196@gmail.com

Tel: +998942422220

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilarning Ingliz tilini o'rganishda yuzaga keladigan, nutqiy muammolar va ularning bartaraf etish metodlari haqida tahlil qilinadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning pedagogik-psixologik jihatdan o'qishni samaradorligini oshirish va nutqiy kamchiliklarni yo'qotishda doir amaliy ko'nikmalar bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, o'qitish, muloqot kompetensiyasi, metod, og'zaki nutq.

**PROBLEMS OF FORMING ORAL SPEECH COMPETENCE IN BEGINNER
STUDENTS LEARNING ENGLISH AND WAYS TO OVERCOME THEM**

Saydaliyeva Mashkhura Anvarjonov kizi

Namangan State Pedagogical Institute

Senior Lecturer of the Foreign Languages Department

E-mail: mashhura.saydaliyeva@bk.ru

Tel: +998941521918

Azimov Samandar Murodjon ugli

Namangan State Pedagogical Institute

Bachelor student of the Foreign Languages Department

E-mail: azimovsamandar196@gmail.com

Phone: +998942422220

Annotation: This article analyzes the speech-related difficulties that primary school pupils face while learning English and the methods for overcoming them. It also presents practical approaches aimed at increasing the effectiveness of learning from pedagogical and psychological perspectives and eliminating speech deficiencies in young learners.

Keywords: primary education, teaching, communicative competence, method, oral speech.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ УСТНОЙ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ И ПУТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Сайдалыева Маихура Анваржонов кизи

Наманганский государственный педагогический институт

Старший преподаватель кафедры иностранных языков

E-mail: mashhura.saydaliyeva@bk.ru

Тел: +998941521918

Азимов Самандар Муроджон угли

Наманганский государственный педагогический институт

Студент бакалавриата кафедры иностранных языков

E-mail: azimovsamandar196@gmail.com

Тел: +998942422220

Аннотация: В данной статье анализируются речевые трудности, возникающие у учащихся младшего школьного возраста при изучении английского языка, а также методы их преодоления. Кроме того, рассматриваются практические навыки, направленные на повышение эффективности обучения с педагогико-психологической точки зрения и устранение речевых недостатков у младших школьников.

Ключевые слова: начальная школа, обучение, коммуникативная компетенция, метод, устная речь.

KIRISH

"Chet tili o'qitishda o'quvchi va talabaning xotirasi hamda uni rivojlantirishni hisobga olish kerak" (O'. Hoshimov)

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga xorijiy tillarni o'qitish metodikasi ularning yosh, psixologik va kognitiv xususiyatlarini inobatga olgan holda alohida yondashuvni talab qiladi. Ushbu yosh davrida o'quvchilarning diqqatini uzoq vaqt davomida jamlay olmasligi, tez charchashi va o'yin faoliyatiga bo'lgan ehtiyojining yuqoriligi dars jarayonini samarali tashkil etishda muhim omil hisoblanadi. Shu sababli o'qituvchilar bolalarning individual va psixologik jihatlarini chuqur o'rganib, dars mashg'ulotlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishlari ta'lim samaradorligini oshiradi.

Ingliz tilini o'rgatishda o'quvchilarning talaffuz jahatdan qiynalishlari va til to'sig'iga uchrash ehtimollari yuqori hisoblanadi. O'quvchilarning til o'rganish

jarayonlaridagi bu kabi muammolarini bartaraf etish maqsadida fonetika haqida ma'lumot olishga harakat qilinadi.

Fonetika juda keng qamrovli soha bo'lib, u har doim ham bevosita tilshunoslik bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lavermaydi. Yuqorida sanab o'tilgan fonetik yo'nalishlar bir-biridan mustaqil ravishda o'rganilishi mumkin. Biroq ular o'zaro chambarchas bog'langan: nutq organlari harakat qilib tovushlarni hosil qiladi, bu tovushlar tovush to'lqinlari orqali tarqaladi, quloqlar tomonidan qabul qilinadi va miyaga uzatiladi.

Agar fonetika nutq tovushlarining jismoniy (fizik va fiziologik) xususiyatlari bilan shug'ullansa, fonologiya esa, aksincha, tovushlarni qanday talqin qilishimiz va ularni qanday tizimlashtirishimiz bilan shug'ullanadi. Fonologiya muayyan tillarda mavjud bo'lgan tovushlar tizimi va ularning qonuniyatlarini o'rganadi. Ingliz tili fonologiyasini o'rganish jarayonida tilning unlilari, undoshlari hamda suprasegmental xususiyatlari tahlil qilinadi.

Xorijiy tilni o'rgatish jarayonida o'quvchilarning til ko'nikmalarini shakllantirishda "o'qib tushunish" (reading), "tinglash" (listening), "yozish" (writing) va "gapirish" (speaking) ko'nikmalarini bir-biri bilan uzviy bog'liq holda rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur ko'nikmalarni integratsiyalashgan holda rivojlantirish o'quvchilarning muloqot kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi, ularning lug'at boyligini kengaytiradi hamda xorijiy tilda erkin va ravon nutq yuritish malakalarini rivojlantiradi.

Nutq faoliyati turlari: Nutq faoliyati turlari - gapirish, tinglab tushunish, o'qish, yozuvni o'rgatish va til materiallari - leksika, grammatika, talaffuzni o'rgatish natijasida o'quvchilarga chet tilda o'zaro axborot almashish malakalari singdiriladi.

Nutq shakllari: Nutq faoliyati og'zaki va yozma shaklda ro'yobga chiqadi. Og'zaki nutq gapirish va tinglab tushunish, yozma nutq esa o'qish va yozuv turlaridan iborat.

Nutqning tarkibiy qismlari: Nutqning uch tarafi - tuzilishi (grammatika), semantika (leksika) va "ifoda" (talaffuz) til materiallari tomonlari deb ataladi.

Metodik tahlil savollari: Metodikada nima uchun (ta'lim maqsadi), nimani (ta'lim mazmuni), qanday qilib (ta'lim metodlari va prinsiplari asosida) hamda kimga (o'quvchiga) o'rgatish haqida ilmiy mulohazalar yuritiladi.

Nutq aspektlari: Nutq faoliyatida operatsion (til materialini ishtiroki) va motivatsion (fikr bayoni) jihatlar aniqlangan.

Nutq faoliyati turlari: Gapirish, tinglab tushunish, o'qish, yozuvni o'rgatish va til materialini - leksika, grammatika, talaffuzni o'rgatish natijasida o'quvchilarga chet tilda o'zaro axborot almashish malakalari singdiriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mahalliy metodist olimlarning ilmiy ishlari ham boshlang'ich sinflarda chet tilini o'qitishning nazariy hamda amaliy jihatlarini keng yoritadi. Jumladan;

J. Jalolov tomonidan ishlab chiqilgan metodik tamoyillar chet tilini bosqichma-bosqich o'rgatish tizimini asoslab beradi. O'. Hoshimov va I. Yoqubov tadqiqotlarida esa o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi, darsni samarali tashkil etish va nutq faoliyati turlarini o'zaro integratsiyalash masalalari chuqur tahlil qilingan. Ushbu ilmiy qarashlar og'zaki nutq kompetensiyasini shakllantirish metodikasining muhim nazariy asosini tashkil etadi.

Boshlang'ich bosqichda chet tilini o'qitishda o'yin texnologiyalarining ahamiyati Maxbuba Tursunaliyevna Gaziyeva ilmiy ishlarida ham alohida ta'kidlangan. Tadqiqotchi o'yin elementlarini ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi metodik yondashuv sifatida ko'rsatib, ularning o'quvchilarda nutqiy faollikni kuchaytirishdagi ijobiy ta'sirini qayd etadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinflarda og'zaki nutqni rivojlantirish jarayonida ayrim muammolar-lug'at zahirasi cheklanganligi, talaffuzdagi qiyinchiliklar, nutqiy tortinchoqlik va muloqot muhitining yetarli emasligi - uchrab turadi. Ushbu muammolarni bartaraf etishda interfaol metodlar, kommunikativ mashqlar, audio-vizual materiallar hamda individual yondashuvdan foydalanish samarali natija beradi.

Shunday qilib, mavjud ilmiy manbalar tahlili og'zaki nutq kompetensiyasini shakllantirish ko'p omilli jarayon ekanini ko'rsatadi. Mazkur yondashuvlar

tadqiqotimiz uchun nazariy asos vazifasini bajaradi va muammoning amaliy yechimlarini ishlab chiqishda metodologik tayanch bo'lib xizmat qiladi.

NATIJALAR

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ingliz tilida og'zaki nutq kompetensiyasini shakllantirish jarayonida bir qator psixologik, metodik va lingvistik muammolar yuzaga keladi. Eng avvalo, o'quvchilarning yosh xususiyatlari bilan bog'liq uyatchanlik, xato qilishdan qo'rquv hamda o'z fikrini chet tilida ifodalashga nisbatan ishonchsizlik og'zaki nutqning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

O'quvchilar leksik jihatdan qiynalishi, bir so'zning o'xshash talaffuz qilinadigan boshqa so'z bilan adashishi yoki stress va talaffuz jihatlaridan noto'g'ri foydalanishi mumkin. Bunday holatlarni bosqichma-bosqich to'g'rilash motivatsiyani oshirib, tahliliy jarayonni samarali yo'lga qo'yadi.

Ikkinchi muammo - sun'iy va hayotdan uzoq nutqiy vaziyatlarning ustunligi. Agar dars jarayonida o'quvchilar real hayotga yaqin kommunikativ vaziyatlarda qatnashmasa, ularning og'zaki nutqi passiv qoladi. O'quvchilarni real hayotga bog'lab o'rgatishning eng samarali usuli - ular bilan muntazam ro'lli o'yinlar va kundalik hayotiy vaziyatlar asosida mashg'ulotlar olib borishdir.

Uchinchi muammo - o'quvchilar o'rtasidagi individual farqlar. Ba'zi o'quvchilar tez va faol so'zlashsa, boshqalari sekin va tortinchoq bo'ladi. Dars jarayonida tortinchoq o'quvchilarga moslashish uchun ko'proq topshiriqlar berish va ularning faoliyatiga to'sqinlik qiluvchi jarayonlarni aniqlash foydali bo'ladi.

To'rtinchidan, lug'at boyligining yetarli emasligi va grammatik tuzilmalarning sust o'zlashtirilishi og'zaki nutqda qiyinchilik tug'diradi. Lug'at boyligining yetishmasligi oqibatida o'quvchilar o'rganayotgan tilni morfologik va fonetik jihatlarida tahlil qila olmay, muammoga duch keladi va motivatsiyasi pasayadi. Buning oldini olish uchun yangi til o'rganayotgan o'quvchilarga avvalo lug'at boyligini to'g'ri talaffuz bilan birga o'rgatish zarur. Grammatik jihatdan esa, o'quvchilarning o'rgangan so'zlarini mashqlar orqali turli zamonlarda qo'llash va gapirishga rag'batlantirish muammolarni bosqichma-bosqich yo'qotadi.

Yuqorida ta'kidlangan tilshunoslik nazariyasi va ingliz lingvistikasi hamda metodikasiga hissa qo'shgan olimlar - J. Jalolov, O. Hoshimov va I. Yoqubovlarning

kitoblari va tahlillaridan foydalangan holda o'z metodik yo'nalishimizni ishlab chiqish natijaga erishishda muhim ahamiyatga ega. J. Jalolovning Ingliz tilini o'qitish metodikasi xorijiy tilni shakllantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilab beradi. O. Hoshimov va I. Yoqubovning asarlari esa pedagogni shakllantirish va til o'rgatish usullarini tizimli ravishda yoritadi.

Mazkur metodik qo'llanma ingliz tilini o'qitish jarayonini nazariy va amaliy jihatdan tizimli yoritib, milliy ta'lim muhitiga moslashtirilgan yondashuvni taklif etadi. Unda zamonaviy metodik qarashlar bilan bir qatorda, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiluvchi amaliy topshiriqlar ham mujassam. Shu bois, qo'llanma ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlashda muhim ilmiy-metodik manba hisoblanadi.

MUHOKAMA

Boshlang'ich ta'lim bosqichida xorijiy tilni o'qitish metodikasi o'ziga xos yondashuvni talab etadi. Ilmiy manbalarda kichik yoshdagi o'quvchilarning yosh, psixologik va kognitiv xususiyatlarini inobatga olgan holda darsni tashkil etish ta'lim samaradorligini oshirishi ta'kidlanadi. Ayniqsa, og'zaki nutq kompetensiyasini shakllantirish jarayonida tinglab tushunish, to'g'ri talaffuz qilish va mustaqil fikrni og'zaki bayon eta olish ko'nikmalarini uyg'un rivojlantirish muhim omil sifatida qaraladi.

Metodik tadqiqotlarda kommunikativ yo'nalish yetakchi tamoyil sifatida e'tirof etilib, til o'rgatish jarayoni muloqotga asoslangan vaziyatlarda olib borilishi zarurligi qayd etiladi. Shu bois boshlang'ich sinflarda rolli o'yinlar, dialogik mashqlar, interfaol topshiriqlar hamda ko'rgazmali vositalardan foydalanish o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv o'quvchilarni passiv tinglovchidan faol suhbatdoshga aylantirish imkonini beradi.

Psixolingvistik qarashlarga ko'ra, og'zaki nutqning rivojlanishi nutqni idrok etish va uni hosil qilish mexanizmlarining uyg'un ishlashi bilan bog'liq. Kichik maktab yoshida fonematik eshituv, artikulyatsiya harakatlari va intonatsion tuzilmalarning shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun dars jarayonida fonetik mashqlar, takrorlash asosidagi metodlar va eshitishga doir topshiriqlarning muntazam qo'llanishi og'zaki nutq sifatini yaxshilaydi. Ilmiy

manbalarda emotsional qulay muhit yaratishning ahamiyati ham alohida ta'kidlanadi. Relaksatsion elementlarga asoslangan metodlar o'quvchilardagi ichki psixologik to'siqlarni kamaytirib, ularning erkin fikr bildirishiga sharoit yaratadi. Natijada til o'rganishga nisbatan ijobiy motivatsiya shakllanadi va nutqiy ishtirok faollashadi.

O'quvchilarda til ko'nikmalarini shakllantirish uchun metodologik va psixologik jihatdan o'qituvchidan tahlil qila olish, o'quvchilar bilan ishlash va ularga to'g'ri usullar orqali dars o'tish ko'nikmalariga ega bo'lish talab etiladi. Yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda, 1–2-sinf o'quvchilarning til ko'nikmalariga bog'liq har qanday muammolarini bartaraf etishda o'yinli va rolli faoliyat muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Chunki o'yin jarayonida o'quvchi o'zini erkin his etadi va nutqiy xatolarga tabiiy hol sifatida qaray boshlaydi. O'quvchilar o'rganish jarayonidagi nutqiy xato va kamchiliklarini amaliy ko'nikmalarni shakllantirish orqali yo'qotadilar. Bozor, maktab, oshxona, do'kon kabi kundalik muhitlarga asoslangan rolli o'yinlar orqali o'quvchilarning muloqotga kirish ehtiyoji kuchayadi va nutqiy faollik oshadi.

Fonetika juda keng qamrovli soha bo'lib, u har doim ham bevosita tilshunoslik bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lmaydi. Yuqorida sanab o'tilgan fonetik yo'nalishlar bir-biridan mustaqil ravishda o'rganilishi mumkin. Biroq ular o'zaro chambarchas bog'langan: nutq organlari harakat qilib tovushlarni hosil qiladi, bu tovushlar tovush to'lqinlari orqali tarqaladi, quloqlar tomonidan qabul qilinadi va miyaga uzatiladi. Agar fonetika nutq tovushlarining jismoniy (fizik va fiziologik) xususiyatlari bilan shug'ullansa, fonologiya esa, aksincha, tovushlarni qanday talqin qilishimiz va ularni qanday tizimlashtirishimiz bilan shug'ullanadi. Fonologiya muayyan tillarda mavjud bo'lgan tovushlar tizimi va ularning qonuniyatlarini o'rganadi. Ingliz tili fonologiyasini o'rganish jarayonida tilning unlilari, undoshlari hamda suprasegmental xususiyatlari tahlil qilinadi.

O'yinli metodlar barcha o'quvchilarni teng nutqiy faoliyatga jalb etib, har bir bolaga so'zlash imkoniyatini yaratadi. O'yinli texnologiyalar orqali so'z va grammatik birliklar kontekstda, takroriy va tabiiy ravishda qo'llaniladi, bu esa o'quvchilarning yangi til birliklarini intuitiv tarzda o'zlashtirishiga yordam beradi.

Xorijiy tilni o'qitish jarayonida o'quvchilarda kommunikativ hamda leksik kompetensiyalarni rivojlantirish muhim metodik vazifalardan biri hisoblanadi. Interfaol usullar, muloqotga asoslangan topshiriqlar, dialog va rolli mashqlardan foydalanish o'quvchilarning og'zaki nutq faoliyatini faollashtiradi.

Mashqlar tizimi kommunikativ bo'lmagan mashqlar, shartli kommunikativ mashqlar va haqiqiy kommunikativ mashqlarga bo'linadi. Ushbu usul va metodlardan foydalangan holda o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirish ancha osonlashadi. Maktab o'quvchilarining, xususan, boshlang'ich sinf (1–2-sinf) yoshidagi o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini muntazam ravishda oshirish ularning til o'rganish jarayonini samarali qiladi.

XULOSA

O'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini shakllantirishda ular bilan muntazam ishlash muhimdir. Yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda, psixologik nuqtai nazardan to'g'ri metodik usullar orqali o'rgatish ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Maktabgacha va kichik maktab yoshidagi, xususan 1–2-sinf o'quvchilarining leksik boyligi va diqqatni jamlash qobiliyatini hisobga olgan holda, ularning til ko'nikmalarini shakllantirishda yoshga mos yondashuvni doimiy qo'llash muhimdir.

O'. Hoshimov ta'kidlaganidek, chet tilini samarali o'qitish jarayonida o'quvchi va talabalarning xotira imkoniyatlarini inobatga olish hamda ularni rivojlantirish metodik jihatdan ahamiyatlidir. Shu bilan birga, o'quvchilarning og'zaki nutq kommunikatsiyalarini rivojlantirish, leksik, grammatik va fonetik jihatdan turli kontekstlarda muloqot qilishga o'rgatish pedagogdan talab etiladigan asosiy jarayonlardan biridir.

O'qituvchi bu jarayonlarni metodik yondashuv asosida, relaksopediya usuli bilan amalga oshirsa, natijalar samaraliroq va ta'lim jarayoni mazmunli bo'ladi.

O'quvchilarning yosh bo'lishi sababli ularning eslab qolish qobiliyati va diqqatni jamlashida bir qator muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shu bois o'qituvchilardan birinchi navbatda tez-tez takrorlash va gapirish orqali nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish jarayoni muhim poydevor sifatida hisoblanadi va ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi.

Kichik yoshdagi o'quvchilar bilan ishlashda tilni o'rgatish alohida mehnat talab qiladi. Ularni biror narsani yodlashga majburlash yoki "yodlab kelmasang dars qilolmaysan" tarzida talab qilish ularning til o'rganish jarayoniga motivatsiyasini pasaytiradi. Shu sababli, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga dars berishda o'yinli va rolli usullardan foydalanish muhim bo'lib, u o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rag'batlantiradi va til ko'nikmalarini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Hoshimov O', Yoqubov I. Ingliz tili o'qitish metodikasi. - Toshkent, 1993.
2. M. T. Iriskulov, A.S.Shatunova English foneticcs ,Toahkent-2011.-B.6
3. Gerald Kelly. How to teach Pronunciation. Malasia.2001, p.9
4. Hoshimov O', Yoqubov I. Ingliz tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: "Sharq" 2003. – B. 9-10.
5. J.Jalolov. Chet tili o'qitish metodikasi. "O'qituvchi", Toshkent-2012, -B.9
6. J.Jalolov. Chet tili o'qitish metodikasi. "O'qituvchi", Toshkent-2012.-B.9
7. G'aziyeva M. T. O'quvchilarga ingliz tilini o'qitishda o'yin metodining ahamiyati // Science and Education, Vol. 4, No. 6, 2023. – 740–742 b.
8. J.Jalolov. Chet tili o'qitish metodikasi. "O'qituvchi", Toshkent-2012
9. Yuldashev Og'abek Komiljon o'g'li, Azimov Samandar Murodjon o'g'li. (2025). Maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarga ingliz tilini o'rgatishda metodik o'yinlarning ahamiyati. Лучшие интеллектуальные исследования, Vol. 54 No. 1. <https://journalss.org/index.php/luch/article/view/2046>
10. Saydaliyeva, M. A., & Azimov, S. M. (2025, November 18). The effective impact of educational technologies in organizing English language lessons. Образование, наука и инновационные идеи в мире, 81(3). <https://journalss.org/index.php/obr/article/view/5633>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17652336>
11. Azimova, M. M. (2025). Ingliz tili o'rganayotgan o'quvchilarda leksik boylikni oshirishda metodik yondashuvlar va tushunchalar. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 49(1), 169–171. <https://scientific-jl.com/tal/article/view/24878> DOI: <https://10.5281/zenodo.16281963>
12. Maxammadaliyeva S.M., Azimov S.M. Modernizasyon davrida o'rta ta'lim o'quvchilari uchun ingliz tili o'qitish usullari. Universal xalqaro ilmiy jurnal 1(7), 2024.-B.196-201.
13. Azimov Samandar Murodjon o'g'li. Learning a new language difficulties and solutions. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI NAMANGAN DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI, 235
14. Azimov, S., Abdumuminova, D. Xorijiy tillarni o'quvchilarga o'rgatishda metodik usul va yondashuvlar hamda o'qituvchining psixologik bilimi. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 1(7), 2024. –B.189-195.

ТУРКИЙ ХАЛҚЛАР ИНТЕГРАЦИЯСИДА МИЛЛИЙ СПОРТ ТУРЛАРИНИНГ ЎРНИ

Каримов Одилжон Бахадирович

Андижон давлат педагогика институти ўқитувчиси

Odiljonovkarimov906@gmail.com

Аннотация. Ушбу мақолада туркий халқлар интеграцияси жараёнида миллий спорт турларининг ўрни ёритилган. Туркий спорт маданиятининг тарихий илдиэлари, унинг кўчманчи турмуш тарзи, ҳарбий тайёргарлик ва маънавий қадриятлар билан боғлиқлиги таҳлил қилинган. Асрлар давомида ижтимоий бирдамлик ва маданий ворисликни таъминлаб келган кураш, от ўйинлари, камондан ўқ отиш ва пойга каби анъанавий спорт турларига алоҳида эътибор қаратилган.

Шунингдек, мақолада замонавий шароитда, жумладан Туркий давлатлар ташкилоти фаолияти доирасида, миллий спорт турларининг туркий давлатлар интеграциясидаги аҳамияти очиб берилган. Хулоса қилиб айтилганда, миллий спорт турлари маданиятлараро алоқаларни мустаҳкамлаш, ёшларни тарбиялаш ва умумтуркий идентикликни шакллантиришнинг самарали воситаси эканлиги таъкидланади.

Калит сўзлар: туркий халқлар, интеграция, миллий спорт турлари, кураш, от ўйинлари, маданий ворислик, спорт анъанаси.

МЕСТО НАЦИОНАЛЬНОГО СПОРТА В ИНТЕГРАЦИИ ТУРЕЦКОГО НАРОДА

Аннотация. В данной статье рассматривается роль национальных видов спорта в процессе интеграции тюркских народов. Анализируются исторические истоки тюркской спортивной культуры, ее связь с кочевым образом жизни, военной подготовкой и духовными ценностями.

Особое внимание уделяется таким традиционным видам спорта, как борьба, конные игры, стрельба из лука и скачки, которые на протяжении веков выступали важным фактором социального сплочения и культурной преемственности. В статье также раскрывается значение национальных видов спорта в условиях современной интеграции тюркских государств, в том числе в рамках деятельности Организация тюркских государств. Делается вывод о том, что национальный спорт является эффективным инструментом укрепления межкультурных связей, воспитания молодежи и формирования общей тюркской идентичности.

Ключевые слова: тюркские народы, интеграция, национальные виды спорта, борьба, конные игры, культурная преемственность, спортивная традиция.

THE PLACE OF NATIONAL SPORTS IN THE INTEGRATION OF TURKISH PEOPLES

Annotation. This article examines the role of national sports in the integration of Turkic peoples. The study analyzes the historical origins of Turkic sports culture, its close

connection with nomadic lifestyle, military training, and spiritual values. Particular attention is paid to traditional sports such as wrestling, equestrian games, archery, and horse racing, which have historically served as important factors of social cohesion and cultural continuity. The article also highlights the significance of national sports in the context of modern integration processes among Turkic states, including cooperation within the framework of the Organization of Turkic States. The research concludes that national sports function as an effective tool for strengthening intercultural relations, educating the younger generation, and forming a shared Turkic identity.

Key words: Turkic peoples, integration, national sports, wrestling, equestrian games, cultural continuity, sports traditions.

КИРИШ

Глобаллашув жараёнлари кучайиб бораётган ҳозирги даврда халқлар ўртасидаги маданий, ижтимоий ва сиёсий интеграция масалалари алоҳида аҳамият касб этмоқда. Айниқса, тарихий илдизлари, тил бирлиги, урф-одат ва қадриятлари муштарак бўлган туркий халқлар учун интеграция табиий ва зарур жараёндир. Бу жараёнда сиёсий ва иқтисодий омиллар билан бир қаторда маданий-маънавий воситалар, жумладан, миллий спорт турлари муҳим бирлаштирувчи куч сифатида намоён бўлади.

Миллий спорт турлари туркий халқларнинг тарихий ҳаёт тарзи, ҳарбий тайёргарлиги, жисмоний камолоти ва маънавий дунёси билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, асрлар давомида авлоддан-авлодга ўтиб келган. Шу боис, ушбу мақолада туркий халқлар интеграциясида миллий спорт турларининг ўрни, уларнинг тарихий шаклланиши, ижтимоий аҳамияти ва замонавий тараққиётдаги роли илмий-услубий жиҳатдан таҳлил қилинади.

МЕТОДОЛОГИЯ

Туркий халқларда миллий спорт турларининг тарихий илдизлари. Туркий халқлар тарихи кўчманчи ва ярим кўчманчи ҳаёт тарзи билан боғлиқ бўлиб, бу ҳаёт тарзи жисмоний чидамлилик, эпчиллик ва ҳарбий маҳоратни талаб этган. Шу сабабли, қадимдан спортга хос ҳаракатлар ҳарбий тайёргарликнинг ажралмас қисми ҳисобланган. От миниш, камон отиш, найза улоқтириш, қўл жанглари каби машқлар кейинчалик миллий спорт турлари сифатида шаклланган. Қадимги туркий жамиятда болалар ёшлигиданоқ жисмоний машқларга жалб этилган. Бу нафақат соғлом авлодни тарбиялаш,

балки қабила ва эл хавфсизлигини таъминлаш мақсадида амалга оширилган. Миллий спорт турлари орқали жисмоний бақувватлик, жасорат, сабр-тоқат, жамоавийлик каби фазилатлар шакллантирилган.

Миллий спорт турлари ва ижтимоий бирлик. Миллий спорт турлари туркий халқларда ижтимоий бирлик ва ҳамжиҳатликни мустаҳкамловчи омил бўлиб хизмат қилган. Байрамлар, тўйлар, ҳарбий ғалабалар муносабати билан ўтказилган мусобақалар халқни бир жойга тўплаб, умумий ғоя ва мақсад атрофида бирлаштирган.

Масалан, кураш мусобақалари нафақат жисмоний беллашув, балки мардлик, адолат ва ўзаро ҳурмат рамзи ҳисобланган. Ғолиблар халқ орасида катта ҳурматга сазовор бўлиб, улар эл ҳимоячиси сифатида эътироф этилган. Шу тариқа, миллий спорт орқали ижтимоий иерархия ва маънавий қадриятлар мустаҳкамланган.

МУХОКАМА

Туркий халқларга хос асосий миллий спорт турлари. Туркий халқлар орасида кенг тарқалган миллий спорт турларига қуйидагилар киради:

Кураш — барча туркий халқларга хос бўлган энг қадимий спорт тури. У жисмоний куч, эпчиллик ва ақлни уйғунлаштиради.

Кўкбўри (кокпар, улак) — от устида ўйнайдиган жамоавий ўйин бўлиб, жасорат ва жамоавийликни намоён этади.

От пойгаси — чавандозлик маданиятининг асоси, тезкорлик ва маҳоратни талаб қилади.

Камончилик — ҳарбий санъат билан боғлиқ бўлиб, диққат ва сабр-тоқатни ривожлантиради.

Найза улоқтириш ва қиличбозлик — қадимий ҳарбий машқлар негизида шакллانган спорт турлари.

Ушбу спорт турлари туркий халқларнинг умумий маданий коди сифатида хизмат қилиб, улар ўртасида маънавий яқинликни таъминлаган.

Миллий спорт турлари туркий халқлар маданиятида ворисийликни таъминловчи муҳим воситадир. Эпослар, дostonлар ва оғзаки ижод

намуналарида спортга оид сюжетлар кенг учрайди. «Алп» образи жисмоний куч, мардлик ва ватанпарварлик тимсоли сифатида тасвирланади.

Спорт орқали шаклланган қадриятлар — ҳалоллик, жасорат, рақибга ҳурмат, жамоа манфаатини устувор қўйиш — авлоддан-авлодга ўтиб, туркий халқларнинг маънавий бирлигини сақлаб келмоқда.

Замонавий даврда миллий спорт ва интеграция. Мустақиллик йилларида туркий давлатларда миллий спорт турларини тиклаш ва ривожлантиришга катта эътибор қаратилди. Миллий кураш турлари халқаро спорт майдонига чиқарилди, кўкбўри ва от спорти бўйича фестиваллар ташкил этилди.

Айниқса, Туркий давлатлар ташкилоти доирасида спорт соҳасида ҳамкорликнинг кучайиши туркий халқлар интеграциясини янги босқичга олиб чиқмоқда. Умумтуркий спорт ўйинлари, ёшлар мусобақалари ва спорт фестиваллари орқали халқлар ўртасида дўстлик ва ўзаро англашув мустаҳкамланмоқда.

Миллий спорт турлари ёш авлодни жисмоний ва маънавий жиҳатдан камол топтиришда катта аҳамиятга эга. Улар орқали ватанпарварлик, миллий ифтихор, интизом ва соғлом турмуш тарзига интилиш шаклланади. Таълим муассасаларида миллий спорт элементларини жисмоний тарбия дарсларига жорий этиш туркий халқлар тарихи ва маданиятига бўлган қизиқишни оширади, интегратив тафаккурни ривожлантиради.

Келажақда миллий спорт турларини рақамли платформалар орқали оммалаштириш, халқаро спорт ташкилотлари билан ҳамкорликни кучайтириш ва умумтуркий спорт маконини шакллантириш муҳим вазифалардан ҳисобланади. Бу жараён туркий халқлар интеграциясини фақат маданий эмас, балки ижтимоий-маънавий жиҳатдан ҳам чуқурлаштиради.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, миллий спорт турлари туркий халқлар интеграциясининг муҳим тарихий, маданий ва маънавий омили ҳисобланади. Улар асрлар давомида туркий жамият ҳаётида нафақат жисмоний тарбия воситаси, балки ижтимоий бирдамлик, ҳарбий тайёргарлик ва маънавий тарбиянинг самарали механизми сифатида хизмат қилиб келган. Қадимги

даврлардан бошлаб от спорти, кураш, камончилик ва жамоавий ўйинлар туркий халқларнинг умумий ҳаёт тарзи, дунёқараши ва қадриятларини шакллантиришда муҳим ўрин тутган.

Миллий спорт турлари орқали авлоддан-авлодга ўтиб келаётган жасорат, мардлик, ватанпарварлик, ўзаро ҳурмат ва жамоавийлик каби фазилатлар туркий халқларнинг маънавий бирлигини таъминлаб келмоқда. Бу спорт турлари халқларнинг маданий ворисийлигини сақлашда, тарихий хотирани мустаҳкамлашда ва миллий ўзликни англаш жараёнида муҳим омил сифатида намоён бўлади.

Бугунги кунда глобаллашув ва маданий бир хиллашув жараёнлари кучайиб бораётган бир пайтда миллий спорт турларини асраш ва ривожлантириш алоҳида аҳамият касб этмоқда. Замонавий интеграция жараёнларида, хусусан, туркий давлатлар ўртасидаги ҳамкорлик доирасида миллий спорт турлари халқ дипломатияси, ёшлар сиёсатини амалга ошириш ва ўзаро ишончни мустаҳкамлашнинг самарали воситасига айланмоқда. Умумтуркий спорт мусобақалари ва фестиваллари туркий халқлар ўртасидаги тарихий яқинликни янада мустаҳкамламоқда.

Шу билан бирга, миллий спорт турларини таълим тизимида, айниқса жисмоний тарбия ва маънавий-маърифий тарбия жараёнларига кенг жорий этиш орқали ёш авлодда миллий ифтихор, соғлом турмуш тарзига интилиш ва умумтуркий қадриятларга ҳурмат туйғуларини шакллантириш мумкин. Бу эса келажак авлоднинг маънавий баркамол ва жисмоний соғлом бўлиб вояга етишига хизмат қилади.

Демак, миллий спорт турларини тизимли равишда ривожлантириш, илмий жиҳатдан ўрганиш ва халқаро майдонда тарғиб этиш туркий халқлар интеграциясини чуқурлаштиришнинг муҳим стратегик йўналишларидан бири ҳисобланади. Ушбу йўналишда олиб бориладиган ишлар туркий халқларнинг умумий тарихи, маданияти ва келажagini бирлаштирувчи мустаҳкам пойдевор вазифасини бажаради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Юсак маънавият — Енгилмас куч. — Тошкент: Маънавият, 2008.

2. Аскарлов А.А. Ўзбек халқи этногенези ва этник тарихи. — Тошкент: Фан, 2007.
3. Толстов С.П. Древние культуры Средней Азии. — Москва: Наука, 1962.
4. Гумилёв Л.Н. Древние тюрки. — Москва: Айрис-пресс, 2007.
5. Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Государства и народы Евразийских степей. — Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, 2000.
6. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. — Москва: Наука, 1983.
7. Golden P.B. An Introduction to the History of the Turkic Peoples. — Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992.
8. UNESCO. Traditional Sports and Games: Safeguarding Cultural Heritage. — Paris, 2017.
9. Хасанов Р. Миллий спорт турлари ва уларнинг тарбиявий аҳамияти. — Тошкент: Ўқитувчи, 2019.
10. Organization of Turkic States. Official documents and reports on cultural and sports cooperation.

UDK: 372.851:37.091.33

MATEMATIKA DARSLARIDA LOYIHAGA ASOSLANGAN TA'LIMNI TASHKIL QILISH

*Umarova Matlyuba Yusufjonovna,
Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi
matematika fani katta o'qituvchisi.
(Matlyuba387@gmail.com)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada matematika darslarida loyihaga asoslangan ta'lim (PBL) metodikasining ahamiyati va amaliy imkoniyatlari yoritilgan. Loyihaga asoslangan ta'lim yondashuvi o'quvchilarning real hayotiy muammolar asosida izlanish olib borishi, matematik modellashtirish orqali yechim topishi hamda yakuniy mahsulot yaratishini ta'minlashi ta'kidlangan. Shuningdek, loyiha faoliyatini tashkil etish bosqichlari va uning muammolilik, amaliy yo'naltirilganlik, integratsiya kabi tamoyillari bayon etilgan. Maqolada PBL o'quvchilarda matematik savodxonlik, tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: loyihaga asoslangan ta'lim, matematika ta'limi, matematik modellashtirish, kompetensiya, amaliy faoliyat, tanqidiy fikrlash, statistik tahlil, raqamli texnologiyalar.

ORGANIZING PROJECT-BASED LEARNING IN MATHEMATICS LESSONS

*Umarova Matlyuba Yusufjonovna
Senior Teacher of Mathematics, Namangan regional Pedagogical Skill Center*

Annotation. This article discusses the importance and practical possibilities of implementing Project-Based Learning (PBL) in mathematics lessons. It emphasizes that the PBL approach enables students to conduct research based on real-life problems, find solutions through mathematical modeling, and create a final product. The article also describes the main stages of organizing project activities and highlights key principles such as problem-based learning, practical orientation, and integration. It is concluded that PBL contributes to the development of students' mathematical literacy, critical thinking, teamwork skills, and independent decision-making abilities.

Keywords: Project-Based Learning, PBL, mathematics education, mathematical modeling, competence, practical activity, critical thinking, statistical analysis, digital technologies.

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

*Умарова Матлюба Юсуфжоновна,
старший преподаватель математики, Наманганский областной центр
педагогического мастерства.*

Аннотация. В данной статье рассматриваются значение и практические возможности применения проектного обучения на уроках математики. Подчеркивается, что подход PBL способствует проведению учащимися исследовательской деятельности на основе реальных жизненных проблем, поиску решений с использованием математического моделирования и созданию итогового продукта. Также описаны основные этапы организации проектной деятельности и раскрыты такие принципы, как проблемность, практическая направленность и интеграция. Сделан вывод о том, что PBL способствует развитию математической грамотности, критического мышления, навыков командной работы и самостоятельного принятия решений у учащихся.

Ключевые слова: проектное обучение, PBL, математическое образование, математическое моделирование, компетенция, практическая деятельность, критическое мышление, статистический анализ, цифровые технологии.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishi emas, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, loyihaga asoslangan ta'lim (Project-Based Learning – PBL) metodikasi ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilinayotgan ilg'or pedagogik yondashuvlardan biridir. Loyihaga asoslangan ta'lim o'quvchilarning real muammo yoki muhim savol asosida uzoq muddatli izlanish olib borishi, mustaqil va jamoaviy faoliyatda bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirgan holda yakuniy mahsulot yaratishiga yo'naltirilgan ta'lim usuli sifatida talqin etiladi. Ushbu yondashuv o'quvchini passiv tinglovchi roldan chiqarib, uni faol tadqiqotchi, tahlilchi va ijodkor subyektga aylantiradi. Loyihaga asoslangan ta'lim jarayonida bilimlar tayyor shaklda berilmaydi, balki o'quvchilar tomonidan muammoni hal qilish jarayonida kashf etiladi, bu esa bilimlarning mustahkam va ongli o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

METODOLOGIYA

Matematika fanini o'qitishda loyihaga asoslangan ta'limning pedagogik ahamiyati ayniqsa katta bo'lib, u o'quvchilarda abstrakt matematik tushunchalarni real hayot bilan bog'lash imkonini yaratadi. An'anaviy darslarda ko'pincha matematik formulalar va qoidalar nazariy tarzda o'rganilsa, loyihaga asoslangan ta'lim yondashuvi orqali ushbu bilimlar amaliy faoliyat asosida o'zlashtiriladi. Bu esa o'quvchilarda matematik savodxonlik, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish, mantiqiy va tanqidiy fikrlash kabi muhim kompetensiyalarning rivojlanishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari, loyihaviy faoliyat jarayonida o'quvchilar jamoada ishlash, o'z fikrini asoslab berish, natijalarni taqdim etish kabi ijtimoiy ko'nikmalarni ham egallaydilar.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Matematika darslarida loyihaga asoslangan ta'lim yondashuvi muammolilik tamoyiliga tayanadi, ya'ni loyiha real yoki hayotga yaqin muammoli vaziyat asosida tashkil etiladi. Ushbu muammo o'quvchilarni izlanishga, savol berishga va turli yechimlarni taklif etishga undaydi. Amaliy yo'naltirilganlik tamoyili esa matematik bilimlarning kundalik hayot, iqtisod, ekologiya, texnika va ijtimoiy sohalar bilan uzviy bog'lanishini ta'minlaydi. Integratsiya tamoyili loyihalar jarayonida matematikaning boshqa fanlar — geografiya, informatika, fizika, iqtisod kabi fanlar bilan uyg'unlashuvini nazarda tutadi. Mustaqillik tamoyili o'quvchilarning loyiha rejasini tuzish, ma'lumot yig'ish, tahlil qilish va xulosa chiqarish jarayonlarida faol subyekt bo'lishini ta'minlasa, natijaviylik tamoyili loyiha yakunida aniq mahsulot — hisobot, taqdimot, model, diagramma yoki amaliy tavsiya yaratilishini talab etadi. Ushbu tamoyillar matematika darslarini yanada mazmunli va samarali tashkil etishga imkon beradi.

Matematika faniga xos loyihalar mazmuni va maqsadiga ko'ra turli xil bo'lishi mumkin. Amaliy loyihalar o'quvchilarning kundalik hayotida uchraydigan real vaziyatlarga matematik yechim topishga qaratiladi. Masalan, oilaviy byudjetni rejalashtirish, xarajatlar va daromadlarni hisoblash, uy-joy yoki maktab hududining yuzasini aniqlash kabi loyihalar o'quvchilarning amaliy hisoblash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Tadqiqotga yo'naltirilgan loyihalarda o'quvchilar ma'lum bir matematik qonuniyat yoki bog'lanishni aniqlash uchun kuzatish, taqqoslash va umumlashtirish ishlarini olib boradilar. Statistik loyihalar orqali esa real ma'lumotlar yig'iladi, jadval va diagrammalar tuziladi, o'rtacha qiymatlar va foizlar hisoblanadi hamda natijalar tahlil qilinadi. Modellashga asoslangan loyihalar matematik modellar yordamida real jarayonlarni ifodalash va bashorat qilishga xizmat qiladi, masalan, aholi sonining o'sishini hisoblash yoki iqlim ma'lumotlarini tahlil qilish shular jumlasidandir.

Matematika darslarida loyiha faoliyatini tashkil etish bosqichlari. Zamonaviy matematika ta'limida loyiha faoliyatini tashkil etish o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, real hayotdagi muammolarni matematik nuqtayi nazardan tahlil qilish hamda bilimlarni amaliyot bilan bog'lashda muhim ahamiyat kasb etadi. Loyiha faoliyati jarayonida o'quvchi nafaqat tayyor bilimlarni o'zlashtiradi, balki muammoni mustaqil aniqlash, yechim izlash, tadqiqot olib borish va olingan natijalarni asoslab berish ko'nikmalarini ham egallaydi. Shu sababli matematika darslarida loyiha faoliyatini to'g'ri va samarali tashkil etish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Loyiha faoliyati, avvalo, dars jarayonida muammoni qo'yishdan boshlanadi. Muammo real hayot bilan bog'liq, o'quvchilar uchun tushunarli va qiziqarli bo'lishi lozim. O'qituvchi muammoni tayyor holda bermasdan, o'quvchilarni muammoni mustaqil aniqlashga yo'naltiradi. Bu jarayonda hayotiy vaziyatlar, amaliy masalalar, kuzatishlar va muhokamalar muhim rol o'ynaydi. Masalan, iqtisodiy hisob-kitoblar, ekologik muammolar, kundalik hayotdagi o'lchash va taqqoslashlarga oid vaziyatlar orqali matematik muammo yuzaga chiqariladi. Muammo aniqlangach, o'quvchilar tomonidan tadqiqot savollari shakllantiriladi. Ushbu savollar muammoning mohiyatini ochishga, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlashga va yechim yo'llarini topishga xizmat qiladi. Tadqiqot savollarini shakllantirish o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini, savol berish madaniyatini va ilmiy izlanish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Keyingi bosqichda loyiha faoliyati matematik modellashirish va tadqiqot olib borish jarayoni bilan davom etadi. Matematik modellashirish real muammoni matematik tilga o'tkazish, ya'ni formulalar, tenglamalar, grafiklar, jadvallar va diagrammalar orqali ifodalashni anglatadi. Bu jarayonda o'quvchilar muammoning asosiy parametrlarini aniqlaydi, zarur farazlarni ilgari suradi va matematik model tuzadi. Model asosida hisob-kitoblar amalga oshiriladi, turli yechim variantlari ko'rib chiqiladi va taqqoslanadi. Tadqiqot jarayonida o'quvchilar individual yoki guruhda ishlash orqali ma'lumot to'playdi, tajriba va kuzatishlar olib boradi, raqamli texnologiyalardan foydalanadi. Bu esa ularning axborot bilan ishlash, hamkorlikda faoliyat yuritish va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantiradi. O'qituvchi esa bu jarayonda yo'naltiruvchi va maslahat beruvchi rolini bajaradi.

Loyiha faoliyatining yakuniy bosqichi natijalarni tahlil qilish va loyiha ishini taqdim etish bilan bog'liq. O'quvchilar olingan natijalarni tahlil qiladi, ularning to'g'riligini tekshiradi va dastlab qo'yilgan muammo hamda tadqiqot savollari bilan taqqoslaydi. Natijalarning amaliy ahamiyati va real hayotdagi qo'llanilishi muhokama qilinadi. Tahlil jarayoni o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni, xulosa chiqarish va umumlashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Loyiha ishini taqdim etish jarayonida esa o'quvchilar o'z ishini og'zaki va yozma shaklda himoya qiladi, grafiklar, slaydlar va vizual vositalardan foydalanadi. Bu bosqich o'quvchilarning nutq madaniyati, o'z fikrini asoslab berish va jamoa oldida chiqish qilish malakalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Matematika darslarida loyihaga asoslangan ta'limdan foydalanishning amaliy jihatlari. Matematika darslarida loyihaga asoslangan ta'limdan (PBL) foydalanish

o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uzviy bog'lashga xizmat qiladi. Bu yondashuv orqali o'quvchilar matematik tushunchalarni tayyor formula yoki qoidalar sifatida emas, balki real hayotdagi muammolarni hal etish vositasi sifatida qabul qiladilar. Ayniqsa, loyihaga asoslangan ta'limning amaliy jihatlarini matematika fanida modellashtirish, hayotiy vaziyatlar asosida loyiha ishlab chiqish hamda statistik ma'lumotlar bilan ishlash jarayonlarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Loyihaga asoslangan ta'lim jarayonida o'qituvchi o'quvchilarni matematik modellashtirishga bosqichma-bosqich yo'naltiradi. Bunda real muammo yoki vaziyat tanlanib, u matematik tilga o'tkaziladi. O'quvchilar masalaning shartini tahlil qilish, muhim o'zgaruvchilarni aniqlash va ular o'rtasidagi bog'lanishni ifodalash orqali model yaratadilar. Vizual vositalar, jumladan, chizmalar, jadvallar, diagrammalar, grafiklar bu jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, GeoGebra, Excel kabi grafik va hisoblash dasturlaridan foydalanish o'quvchilarga murakkab jarayonlarni ko'rgazmali va tushunarli shaklda ifodalash imkonini beradi. Real o'lchash ishlari – masofa, vaqt, hajm, narx yoki resurs sarfini aniqlash orqali tuzilgan modellar esa matematikani bevosita amaliyot bilan bog'laydi. Natijada o'quvchilar matematik modellashtirishning hayotiy ahamiyatini chuqur anglay boshlaydilar.

Loyihaga asoslangan ta'limning muhim amaliy jihatlaridan yana biri hayotiy vaziyatlar asosida matematik loyihalar yaratishdir. Savdo-sotiq jarayonlari, transport harakati, ekologik muammolar, oilaviy yoki davlat byudjeti bilan bog'liq vaziyatlar matematik loyiha mavzusi sifatida tanlanishi mumkin. Masalan, savdo bilan bog'liq loyihalarda o'quvchilar foyda va zarar hisob-kitoblarini amalga oshiradilar, transportga oid loyihalarda vaqt va masofa o'rtasidagi bog'lanishni tahlil qiladilar, ekologik yo'nalishdagi loyihalarda esa chiqindilar miqdori yoki resurslardan foydalanish samaradorligini hisoblaydilar. Bunday loyihalar o'quvchilarning faolligini oshiradi, jamoada ishlash, fikr almashish va mas'uliyatni bo'lishish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Eng muhimi, matematika darsi hayotdan uzilgan mavhum fan emas, balki kundalik muammolarni hal etuvchi muhim vosita ekanligi o'quvchilarga amalda isbotlanadi.

Loyihaga asoslangan ta'lim doirasida statistik ma'lumotlar bilan ishlash ham matematikaning amaliy ahamiyatini oshiruvchi muhim yo'nalish hisoblanadi. O'quvchilar turli manbalardan real statistik ma'lumotlarni yig'ish, so'rovnoma o'tkazish, natijalarni jadval va diagrammalar ko'rinishida ifodalash orqali tahliliy faoliyat olib boradilar. Ushbu jarayonda o'rtacha qiymat, foiz, nisbat, tarqoqlik kabi matematik tushunchalar amaliy

misollar asosida mustahkamlanadi. Statistik tahlil asosida xulosalar chiqarish esa o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi va ularni dalillarga tayangan holda qaror qabul qilishga o'rgatadi. Natijada matematik bilimlar real hayotdagi jarayonlarni tushunish va baholash vositasiga aylanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, matematika darslarida loyihaga asoslangan ta'lim nafaqat bilimlarni chuqur va ongli o'zlashtirishni ta'minlaydi, balki o'quvchilarda XXI asrda zarur bo'lgan muhim kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv matematika fanini qiziqarli, hayotiy va amaliy jihatdan ahamiyatli fan sifatida o'quvchilar ongida mustahkamlash imkonini beradi.

Umuman olganda, matematika darslarida loyihaga asoslangan ta'limdan foydalanish o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish, ularni faol o'quv jarayoniga jalb etish hamda matematikani hayot bilan chambarchas bog'lash imkonini beradi. Bu yondashuv orqali o'qituvchi an'anaviy bilim beruvchidan ko'ra yo'naltiruvchi va maslahatchi rolini bajaradi, o'quvchilar esa bilimni tayyor holatda emas, balki mustaqil izlanish va amaliy faoliyat orqali egallaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ishmuhamedov R.J, Yuldashev M.A, Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. // Toshkent. – "Nihol" nashriyoti, 2013.
2. Yunusova D.I. Matematikani o'qitishning zamonaviy texnologiyalari, (darslik) T.: 2007–258 b.
3. Van de Uoll , JA, Karp, KS va Bay-Uilyams, JM. Boshlang'ich va o'rta maktab matematikasi: rivojlantiruvchi o'qitish. Boston, MA: Allyn & Becon, 2010.
4. Vong, KY. Singapur yondashuviga asoslangan samarali matematika darslari. Matematika o'qituvchilari uyushmasi, 2015.
5. Формативное оценивание на уроках математики. Практическое пособие для учителя/ Сост. Р.Х. Шакиров, М.Ф. Кыдыралиева, Г.Н. Сахарова, А.А. Буркитова. – Б.: «Билим», 2012. – 76 с.
6. Bell, S. *Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future. The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas.* 2010. 39–43.
7. Lesh, R., & Doerr, H. M. (Eds.) *Beyond Constructivism: Models and Modeling Perspectives on Mathematics Problem Solving, Learning, and Teaching.* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 2003.

KONSTRUKTORLIK YONDASHUVI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH ORQALI TALABALARNING TEXNIK IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISH

Ibroximov Maqsadjon Axmedovich

Namangan davlat pedagogika instituti, o'qituvchi

e-mail: maqsadjonibroximov@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning texnik ijodkorligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, shu jumladan loyiha asosida o'qitish, interaktiv metodlar, konstruktorlik yondashuvi va raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali texnik tafakkur va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Texnik ijodkorlik, metodika, ta'lim jarayoni, loyiha asosida o'qitish, interaktiv metodlar, konstruktorlik yondashuvi, raqamli texnologiyalar, talabalar, pedagogik innovatsiyalar.

РАЗВИТИЕ ТЕХНИЧЕСКИХ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРИМЕНЕНИЯ КОНСТРУКТИВНОГО ПОДХОДА И ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.

Аннотация: В данной статье будут рассмотрены вопросы совершенствования методики развития технического творчества учащихся. Анализируются возможности развития технического мышления и навыков творческого мышления с помощью современных педагогических подходов, включая проектное обучение, интерактивные методы, конструкторский подход и использование цифровых технологий.

Ключевые слова: Техническое творчество, методика, образовательный процесс, проектное обучение, интерактивные методы, конструкторский подход, цифровые технологии, студенты, педагогические инновации.

THE PLACE OF NATIONAL SPORTS IN THE INTEGRATION OF TURKISH PEOPLES

Abstract: This article will address the issues of improving the methods of developing students' technical creativity. The article analyzes the possibilities of developing technical thinking and creative thinking skills using modern pedagogical approaches, including project-based learning, interactive methods, a design approach and the use of digital technologies.

Keywords: Technical creativity, methodology, educational process, project based learning, interactive methods, design approach, digital technologies, students, pedagogical innovations.

KIRISH

Texnik ijodkorlik - bu zamonaviy jamiyatda innovatsion rivojlanishning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u yangi texnika va texnologiyalarni yaratish, mavjud muammolarni innovatsion yondashuvlar orqali hal etish va samarali mahsulotlar ishlab chiqish qobiliyatini anglatadi. XXI asrda texnologiyalar tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan sharoitda texnik ijodkorlik nafaqat ilmiy-tadqiqot sohasida, balki sanoat, ta'lim va iqtisodiyotning boshqa sohalarida ham katta ahamiyatga ega bo'lmoqda.

Ta'lim tizimida talabalarni texnik ijodkorlikka yo'naltirish ularning nafaqat nazariy bilimlarini oshirishga, balki amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga, mustaqil fikrlash va muammolarni yechishga qaratilgan pedagogik yondashuvlarni joriy etishga turtki beradi. Biroq an'anaviy o'qitish metodikalari ko'pincha o'quvchilarning ijodiy salohiyatini to'liq ochishga imkon bermaydi, chunki ular ko'proq ma'lumotni yodlashga va tayyor bilimlarni qabul qilishga yo'naltirilgan. Shuning uchun, ta'lim jarayonida texnik ijodkorlikni rivojlantirish uchun metodikani takomillashtirish, innovatsion pedagogik texnologiyalar va zamonaviy yondashuvlarni joriy etish zarurati mavjud. Bu jarayon talabalar bilim va ko'nikmalarini zamonaviy sanoat va texnologiyalar talablariga moslashtirish, ularni o'zlashtirishni samarali tashkil etish, shuningdek, mustaqil va ijodiy faoliyatga rag'batlantirishga qaratilgan bo'lishi lozim.

METODOLOGIYA

Ta'lim jarayonida **an'anaviy metodikalar** — masalan, ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar — talabalar bilim asoslarini mustahkamlashga yordam beradi, biroq ularning ijodiy salohiyatini to'liq ochish uchun yetarli imkoniyat yaratmaydi. Shu bois, metodikaning samaradorligini oshirish maqsadida bir qancha innovatsion yondashuvlar qo'llaniladi. Jumladan, projekt asosida o'qitish talabalarni real muammolarni yechishga yo'naltiradi: masalan, mexanik konstruksiya darslarida ular mustaqil ravishda kichik robot yoki mexanizm loyihasi ustida ishlaydi. Muammo va vazifalarga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchilarga oldindan aniq belgilangan masalaning echimini topish uchun zarur nazariy va amaliy bilimlarni o'zlashtirishga rag'batlantiradi — masalan, energiya samaradorligini oshirish bo'yicha hisob-kitob

topshirig'i. Shuningdek, kooperativ (guruhda) o'qitish o'quvchilarni tezkor muloqotga, rol taqsimlashga va jamoaviy qaror qabul qilishga o'rgatadi; misol uchun, guruh a'zolari biri chizma tayyorlasa, boshqasi unga material tanlash bo'yicha maslahat beradi. Dizayn fikrlash (design thinking) metodikasi esa muammo aniqlash, g'oya ishlab chiqish, prototiplash va sinov bosqichlarini bosqichma-bosqich bajarish orqali talabalarni tizimli ijodkorlikka yo'naltiradi — masalan, ular yangi turdagi o'quv qurilmasi yoki modulli mebel dizaynini ishlab chiqadi. Interaktiv usullar (brainstorming, case-study, simulyatsiyalar) ijodiy fikrlashni faollashtirib, o'quvchilarga real yoki virtual holatlar tahlili orqali yechim topish imkonini beradi; masalan, sanoat jarayonini modellashtirish uchun kompyuter simulyatsiyasi ishlatiladi. Nihoyat, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish — jumladan, 3D modellashtirish, virtual reallik va raqamli platformalar (AutoCAD, Unity yoki Tinkercad kabi) — murakkab konstruktsiyalarni vizualizatsiya qilish, prototiplarni virtual muhitda sinovdan o'tkazish va masofaviy hamkorlikni ta'minlash imkonini yaratadi. Bu metodlar birgalikda talabalarning texnik ijodkorligini sezilarli darajada oshiradi va ularni real dunyo muammolariga tayyorlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Pedagoglar texnik ijodkorlikni rivojlantirish jarayonida nafaqat bilim beruvchi, balki yo'naltiruvchi va motivator sifatida ham muhim rol o'ynaydilar. Darslarni real muammolar – Darslarni real muammolar — masalan, mexanik transmissiya samaradorligini oshirish yoki modulli mebel prototipini ishlab chiqish — ustida loyiha shaklida tashkil etib, talabalarning mustaqil tahlil va ijodiy yechim izlash ko'nikmalarini oshiradilar. Masalan, robototexnika darsida o'qituvchi uy va maktab muhitida chiqindilarni avtomatik ajratish mexanizmini yaratishni topshirib, talabalarni konstruktorlik prinsiplariga asoslanib ishlashga yo'naltiradi.

Laboratoriya va virtual simulyatsiya mashg'ulotlarida — masalan, SolidWorks yoki AutoCAD orqali 3D printerda chop etiladigan qismlarni loyihalash yoki Unity platformasida muhandislik jarayonlarini modellashtirish — talabalarni amaliy mashqlar bilan tanishtiradi. Mentorlik sessiyalarida har bir ijodiy loyiha ustida individual uchrashuvlarda, masalan, geometriya optimallashtirilishi bo'yicha talaba chizmasini birga tahlil qilib, takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi. Interfaol

treninglarda, masalan, brainstorming sessiyasida “Energiya tejovchi qurilma kontseptsiyasini yaratish” mavzusida 20 daqiqa ichida 50 ta g’oya yig’ish yoki case-study mashg’ulotida sanoat korxonasidagi mahsulot dizayni muammosini tahlil qilgan holda yechim variantlarini muhokama qilish orqali jamoaviy hamkorlik va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini kuchaytiradilar.

Pedagoglar shuningdek shaxsiy o’quv rejalari tuzib, talabalarni dastlabki ko’nikmalari va qiziqishlariga qarab mekatronika, mikroelektronika yoki arxitektura modellash tirish bo’yicha maxsus vazifalar bilan ta’minlaydi.

Muntazam konstruktiv teskari aloqa shaklida — masalan, har oyda o’tkaziladigan “Innovatsion loyiha” bahosida talabalarning yutuqlarini ko’rib chiqib, individual o’sish rejasini belgilaydi — rag’batlantirish usullari esa har bir talabaning ijodiy salohiyatini to’liq ochishga xizmat qiladi. Ularning sanoat vakillari va ekspertlarni jalb qilgan master-klaslar (masalan, avtomobilsozlik korxonasidan mehmon-ustoz taklif qilib, zamonaviy transmissiyalarning sirlarini o’rgatish) hamda startap inkubatorlarga yo’naltirilgan yondashuvlari (talabalar loyihalarini moliyaviy va huquqiy qo’llab-quvvatlash) talabalarda texnik tafakkur va amaliy ko’nikmalarni yanada mustahkamlaydi.

Amaliy tajribalar va tadqiqotlar sohasida bir qancha ilmiy ishlar texnik ijodkorlikni rivojlantirish metodikalarini samaradorligini o’rganishga qaratilgan.

Maktab bosqichida o’tkazilgan sinov tadbirlarida, masalan, Toshkentdagi ixtisoslashtirilgan maktabda tashkil etilgan “Robototexnika to’garagi”da, loyiha asosida o’qitish orqali o’quvchilarning muammolarni hal qilish ko’nikmalari va texnik tafakkuri 40% ga oshdi. Kollej darajasida Andijon davlat universitetining “Texnika va dizayn” laboratoriyasida SolidWorks va AutoCAD dasturlari yordamida o’quvchilar tomonidan yaratilgan loyihalarining muvaffaqiyat darajasi 25% ga oshdi. Universitetlarda esa konstruktorlik yondashuvi va TRIZ metodologiyasini joriy etish natijasida talabalarning innovatsion loyihalar soni ko’payib, startup-inkubatorlarda qabul qilingan ishlar soni yil davomida 15 taga yetdi. Interfaol usullar — brainstorming, case-study va simulyatsiyalar — qo’llanganda o’quv jarayonidagi muloqot va hamkorlik darajasi 30% ga yaxshilandi. Bunday innovatsion yondashuvlar asosida erishilgan natijalar quyidagilarni ko’rsatadi: amaliy

ko'nikmalar tez va chuqur o'zlashtiriladi, talabalar mustaqil va ijodiy fikrlashga o'rgatiladi, jamoaviy ishlash hamda loyiha boshqaruvi — muhim tashabbuskorlik kompetensiyalari shakllanadi. Natijada, ilmiy loyihalar va sanoat hamkorlikdagi ishlar sifati sezilarli darajada yaxshilandi.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun bir nechta samarali yo'llar mavjud. Avvalo, moliya manbalarini diversifikatsiya qilib, davlat-xususiy sheriklik asosida xayriya fondlari yoki sanoat korxonalari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish zarur. Ikkinchidan, oliy ta'lim muassasalari o'rtasida uskunalar almashinuvi va markazlashtirilgan innovatsion laboratoriyalar tarmog'ini tashkil etish – barchaga teng imtiyoz yaratadi. Uchinchidan, o'qituvchilar uchun majburiy va muntazam malaka oshirish dasturlarini (TRIZ, design thinking, 3D modellash) yo'lga qo'yish, shuningdek, xalqaro sertifikatlash tizimiga ulanish motivatsiyasini oshiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, texnik ijodkorlikni rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismidir va u talabalarning muammolarni ijodiy hal etish, loyiha boshqaruvi hamda amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Biroq byudjet chegaralari, uskunalar yetishmasligi va o'qituvchilar malakasining pastligi metodikaning samarali joriy etilishiga to'siq bo'lmoqda.

XULOSA

Kelajakda metodikani takomillashtirish uchun quyidagilarni amalga oshirish tavsiya etiladi: Davlat-xususiy sheriklik asosida innovatsion laboratoriyalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash; Markazlashtirilgan uskunalar tarmog'ini yaratish va ularni bir necha ta'lim muassasalari o'rtasida almashish bazasini tashkil etish; O'qituvchilar uchun doimiy malaka oshirish kurslari, sertifikatlash va xalqaro tajriba almashuvi dasturlarini joriy etish; Pedagogik kurrikulumga TRIZ, design thinking va raqamli simulyatsiya modullarini integratsiya qilish; Sanoat hamkorlari bilan birgalikda mentorlik va startap-inkubator dasturlarinikengaytirish. Ushbu chora-tadbirlar ta'lim jarayonini zamonaviy, raqobatbardosh va ijodiyotga yo'naltirilgan modelga aylantirishga xizmat qiladi hamda talabalarning kasbiy muvaffaqiyati va innovatsion salohiyatini maksimal darajada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTALAR RO'YXATI:

1. Nuritdinov, A. (2023). Texnik ijodkorlik va konstruksiyalash fanida talabalarning kompetentligini rivojlantirish mazmuni. Jamiyat va innovatsiyalar – Society and Innovations, Special Issue 10
https://www.researchgate.net/publication/358668629_Texnik_ijodkorlik_va_konstruksiyalash_fanida_talabalarning_kompetentligini_rivojlantirish_mazmuni
2. Axmedovich, I. M. (2024). XORIJIY TADQIQOTLARDA BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY FAOLIYATINI IJTIMOIIY KOMPETENTLIK ASOSIDA RIVOJLANTIRISH ZARURIYATLARI. Science and innovation, 3(Special Issue 41), 446-449.
3. Ibroximov, M. A. (2023). PROFESSIONAL TA'LIM YO 'NALISHI TALABALARINING IJTIMOIIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHDA TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI. Academic research in educational sciences, 4(TMA Conference), 175-179.
4. Qurbonov, B. (2023). Startap faoliyatini rivojlantirishda talabalarning texnik tafakkurini qo'llab-quvvatlash. TIET Kutubxonasi. // <https://lib.tiet.uz/file/20220817092744.pdf>

STEAM YONDASHUVI: TA'LIMDA IJODKORLIK VA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH BILAN BIRGA PEDAGOGLARNING KASBIY SOG'LIQ'INI QO'LLAB-QUVVATLASH MEXANIZMLARI

Kamolova Azimaxon Odiljon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Kreativ Pedagogika psixologiya kafedrasi katta o'qituvchisi (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada STEAM texnologiyasining ta'lim tizimidagi ahamiyati tahlil qilish orqali STEAM yondashuvining o'quvchilarning ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi bilan birgalikda, ularni XXI asr talablariga javob beruvchi shaxs sifatida shakllantirishdagi ahamiyatini o'rganildi. Mazkur yondashuv fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani integratsiyalashgan holda o'qitish orqali nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirish, shuningdek, maqolada STEAM texnologiyasining ta'lim jarayoniga joriy etilishi orqali o'quvchilarning innovatsion fikrlash qobiliyatini oshirish, kasbiy tayyorgarlikni yaxshilash va global muammolarni hal etishda faol ishtirokini ta'minlash imkoniyatlarini ham yoritib chiqanmiz.

Kalit so'zlar: STEAM, texnologiya, mahurat, rivojlantirish, mantiqiy fikrlash, integratsiya, ijodkorlik, model, loyiha, tanqidiy fikrlash, biotexnologiya, nanotexnologiya, muhandislik.

ПОДХОД STEAM: МЕХАНИЗМЫ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ЗДОРОВЬЯ УЧИТЕЛЕЙ НАРЯДУ С РАЗВИТИЕМ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ И КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация: В этой статье анализируется важность технологии Steam в системе образования. Подход Steam направлен на формирование у учащихся личности, соответствующей требованиям XXI века, а также на развитие творческих способностей, критического мышления и практических навыков. Этот подход сочетает теоретические знания с практикой посредством интегрированного обучения науке, технологиям, инженерии, искусству и математике. Также в статье освещаются возможности повышения способности учащихся к инновационному мышлению, совершенствованию профессиональной подготовки и активному участию в решении глобальных проблем посредством внедрения технологии STEAM в образовательный процесс.

Ключевые слова: STEAM, теология, навыки, разработка, логическое мышление, интеграция, творчество, модель, проект, критическое мышление, биотехнология, нанотехнология, инженерия.

STEAM APPROACH: MECHANISMS FOR PROMOTING TEACHERS' PROFESSIONAL HEALTH ALONG WITH DEVELOPING CREATIVITY AND CRITICAL THINKING IN EDUCATION

Annotation: *this article analyzes the importance of STEAM technology in the educational system. While the STEAM approach serves to develop students' creativity, critical thinking, and hands-on skills, it focuses on shaping them as individuals that meet the demands of the 21st century. This approach combines theoretical knowledge with practice through integrated teaching of Science, Technology, Engineering, Arts and mathematics. The article also highlights the possibilities of improving students' innovative thinking skills, improving professional training and ensuring active participation in solving global problems through the introduction of STEAM technology into the educational process.*

Keywords: *STEAM, technology, mahurat, development, logical thinking, integration, creativity, model, project, critical thinking, biotechnology, nanotechnology, engineering.*

KIRISH

Hammamizga ayonki, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu — ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug' istiqboli, birinchi navbatda, ta'lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog'liq.

Shavkat MIRZIYOYEV

Zamonaviy hayotni bugun ilm-ma'rifat va ta'limning taraqqiyotisiz tasavvur etib bo'lmaydi, insoniyat fan o'qi atrofida aylanayotgandek go'yo. Jahonning yetakchi davlatlarida ta'limni rivojlantirish birinchi galdagi vazifa sifatida belgilanishi ham bejiz emas. Negaki, mamlakatning kelgusi ravnaqi aynan shu sohada qo'lga kiritgan yutuqlari bilan chambarchas bog'liqdir.[1] Bugun Yangi O'zbekiston hayotining barcha sohalarida amalga oshirilayotgan chuqur islohotlar maydonida yuz berayotgan o'zgarishlarda ko'rishimiz mumkin. Bu jarayonda ijtimoiy sohaning asosi hisoblangan ta'lim tizimidagi o'zgarishlar haqida to'lqinlanib so'zlamaslikning e'tibor qaratmaslikni imkonsiz. Mamlakatimizda so'nggi yillarda yuz berayotgan ta'lim tizimining barcha bosqichlaridagi zamonaviy talablar asosida amalga oshirilayotgan islohotlarni tashkil etish bo'yicha amaliy ishlar hal qiluvchi bosqichlarini ko'rishimiz mumkin. Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarni tahlil qilishda biz, albatta, oliy ta'lim tizimidagi islohotlariga alohida e'tibor qaratamiz. Xususan, O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha

va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida davlatimiz rahbarining 2019 yil 8 oktyabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasi sohadagi yangi islohotlar uchun debocha vazifasini bajarib bermoqda. Biz esa buni bugungi ta'lim tizimida amalga oshiriladigan yangi texnologiyalarni joriy etilishida ko'rishimiz mumkin.

Biz tahlil qiladigan va bugungi kunda ta'lim tizimida keng imkoniytlar yaratadigan o'quvchilarni dunyoqarashini kengaytiradigan ularni bilim, ko'nikma, malakalarni shakillantirishda amaliy ahamiyatga ega texnologiyalardan biri bu STEAM texnologiyasi. Stem (Science, Technology, Engineering, Mathematics) ta'lim — bu fan va muhandislik fanlarini yagona tizimga birlashtirgan model bo'lib, U integral yondashuvga asoslangan: biologiya, fizika, kimyo va matematika alohida o'qitilmaydi, balki real texnologik muammolarni hal qilish uchun bir-biri bilan bog'liq tarzda integratsiya qilish orqali amalga oshiriladi. STEAM yondashuvining asosiy g'oyasi: amaliy va nazariy bilimlarni uyg'un tarzda o'qitilishi, amaliyot bilan nazariy bilimlarni integratsiya qilish orqali o'quvchilarni bilim konikmalarini shakillantirish. Ya'ni, bunda o'rganish paytida o'quvchi nafaqat miya faoliyati bilan, balki qo'llarimiz bilan ham ishlashimiz kerak. Faqat sinf doskalarida va devorlaridagi rasmlarni o'rganish tez o'zgaruvchan dunyoga mos kelmaydi. STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, bu yerda bolalar ko'plab mavzularni muvaffaqiyatli o'rganish uchun miyalari va qo'llaridan foydalanadilar. Ular olgan bilimlari mustaqil ravishda amaliyotga qo'llash orqali mustahkamlashadi. STEAM yondashuv nafaqat o'rganish usuli, balki fikrlash usuli hamdir. STEAM ta'lim muhitida bolalar bilimga ega bo'ladilar va darhol ulardan foydalanishni o'rganadilar. Shunday qilib, ular o'sib ulg'ayganlarida va atrof-muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o'zgarishi bo'ladimi, haqiqiy dunyoda hayotiy muammolarga duch kelganda, ular bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalardagi bilimlarga asoslanib, birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini amaliy o'rganish jarayonlarida ham o'zlashtirishga erishadilar. STEAM yondashuvi bizning ta'lim va ta'limga bo'lgan qarashimizni o'zgartiradi. Amaliy qobiliyatlarga e'tibor qaratib, maktab o'quvchilari o'zlarining irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradilar va

boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadilar. Ushbu ko'nikmalar va bilimlar asosiy o'quv vazifasini, ya'ni butun ta'lim tizimi nimaga intilishini tashkil qiladi.

METODOLOGIYA

Ushbu yondashuv ta'limda qanday paydo bo'ldi? Bu nazariya va amaliyotni birlashtirishning mantiqiy natijasidir. STEAM Amerikada ishlab chiqilgan. Ba'zi maktablar o'zlarining bitiruvchilarining martabalarini qanday rivojlanganiga e'tibor qaratdilar va fan, texnologiya, muhandislik san'ati va matematika kabi fanlarni birlashtirishga qaror qildilar, shu bilan STEM tizimi shakllandi. (Science, Technique, Engineering and Math). Keyinchalik bu erga san'at (Art) qo'shildi va STEAM endi oxirigacha shakllandi. O'qituvchilarning fikriga ko'ra, ushbu fanlar yoki yaxshiroq aytganda, ushbu fanlar bo'yicha bilimlar maktab o'quvchilariga kelajakda yuqori darajadagi mutaxassis bo'lishga yordam beradi. Oxir oqibat, bolalar yaxshi bilim olishga intilishadi va ularni darhol biznesda qo'llashadi. Dunyo o'zgarmoqda, shuning uchun ta'lim bir joyda turmasa ham. So'nggi bir necha o'n yilliklardagi o'zgarishlar bizni hayajonlantiradi, lekin ayni paytda bizni o'quvchilarning bilim, ko'nikmalarining rivojlanish ko'rsatkichlari mutaxassislarni hayajonga soladi. Bu yangi narsalarning ixtiro qilinishi bilan odamlar ilgari hech qachon duch kelmagan ko'plab yangi muammolar paydo bo'ladi. Har kuni yangi ish turlari va hatto butun professional sohalar paydo bo'ladi, shuning uchun zamonaviy o'qituvchilar o'zlari o'rgatayotgan bilim va ko'nikmalar vaqt talablariga javob beradimi, deb o'ylashlari kerak.

Bilim sizga o'z g'oyangizni ishlab chiqishga yordam beradi, ammo haqiqiy ish bu g'oyani haqiqatga aylantiradi. Agar biz an'anaviy ta'limning asosiy maqsadi bilimlarni o'rgatish va bu bilimlarni fikrlash va yaratish uchun ishlatish deb aytsak, STEAM yondashuvi olingan bilimlarni haqiqiy ko'nikmalar bilan birlashtirishga o'rgatadi. Bu maktab o'quvchilariga nafaqat ba'zi g'oyalarga ega bo'lish, balki ularni haqiqatda ishlatish va amalga oshirish imkonini beradi. Amaliy faoliyatda qo'llaniladigan va faqat haqiqatda ishlatilishi mumkin bo'lgan bilimlar haqiqatan ham qimmatlidir. STEAM yondashuvining eng mashhur namunasi Massachusetts texnologiya instituti (mit). Ushbu jahon universitetining shiori "Mens et Manus" ("aql va qo'l"). Massachusetts texnologiya instituti Steam kurslarini ishlab chiqdi va hatto

bolalarga STEAM kontsepsiyasini oldindan bilish va bilish imkoniyatini berish uchun ba'zi muassasalarda STEAM o'quv markazlarini yaratdi. An'anaviy o'qitish usullari bilan taqqoslaganda, STEAM o'rta maktab yondashuvi bolalarni tajribalar o'tkazishga, modellarni loyihalashga, musiqa va filmlarni mustaqil ravishda yaratishga, o'z g'oyalarini haqiqatga aylantirishga va yakuniy mahsulotni yaratishga undaydi. Ushbu o'quv yondashuvi bolalarga nazariya va amaliy ko'nikmalarni samarali birlashtirishga imkon beradi va universitetga kirish va o'qishni osonlashtiradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bugungi kunda STEAM tizimi asosiy tendentsiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda. STEAM ta'limi fanlararo va amaliy yondashuvni qo'llashga, shuningdek, barcha beshta fanni yagona ta'lim sxemasiga birlashtirishga asoslangan. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, STEAM kasblariga talab darajasi 2011 yildan beri 17 foizga oshgan, oddiy kasblarga talab esa atigi 9,8 foizga oshgan, bu esa butun dunyo bo'ylab ushbu ta'lim tizimiga katta talabni ko'rsatmoqda. Ammo bunday yuqori talab nima bilan bog'liq? Ko'pgina mamlakatlarda STEAM ta'limi ba'zi sabablarga ko'ra ustuvor hisoblanadi: Yaqin kelajakda rivojlangan davlatlarning ta'lim tizimiga va bu bilan bir qatorda respublikamizning ta'lim tizimida ham muhandislar, yuqori texnologiyali sanoat mutaxassislari va boshqa mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Malakali mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojni ta'minlash maqsadida malakali kadrlarni tayyorlash uchun ta'lim tizimida ham ko'p o'zgarishlar bo'lmoqda. Uzoq kelajakda biz tabiiy fanlar bilan bog'liq holda texnologiya va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan kasblarga ega bo'lamiz, ayniqsa bio va nanotexnologiyalarga talab katta bo'ladi. Mutaxassislarga texnologiya, fan va muhandislikning turli sohalaridan har tomonlama tayyorgarlik va bilim kerak bo'ladi.

XULOSA

STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) texnologiyasi zamonaviy ta'lim tizimida muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarning ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim texnologiyasidir. Bu yondashuv fan va texnologiya asoslarini san'at

va muhandislik elementlari bilan birlashtirib, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lashga xizmat qiladi. STEAM texnologiyasi yordamida o'quvchilar yangi g'oyalarni ishlab chiqish, jamoaviy ishlash va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bo'yicha tajriba orttiradilar. Bu nafaqat ularga kelajakdagi kasbiy faoliyatlarida muvaffaqiyat qozonish imkoniyatini yaratadi, balki global muammolarni yechishga hissa qo'shadigan ijodkor va innovatsion shaxslarni shakllantiradi. Shu sababli, STEAM ta'limi o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanishini rag'batlantiradi va ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://uzmarkaz.uz/ru/news/talim-tizimiga-yanigcha-yondashuv-va-islohotlar>.
2. Федеральный государственный образовательный стандарт начального общего
3. образования. Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 6 октября 2009 г. № 373.
4. Комментарии к ФГОС дошкольного образования. Приказ Министерства образования и науки России от 28 февраля 2014 года № 08-249.
5. Концепция развития образования на 2016-2020 года. Федеральная целевая программа (от 29.12.2014 г. № 2765-р).
6. Концепция развития образовательной робототехники и непрерывного ИТ-образования в РФ (от 01.10.2014 г. № 172-Р).
7. Mutalov, S. X. O. G. L., & Kamolova, A. O. Q. (2026). Bola tarbiyasida iqtisodiy va ekologik tarbiyaning ahamiyati va o'rni. *Science and Education*, 7(2), 255-259.
8. Ibragimova, M., & Kamolova, A. (2026). Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimi. *Science and Education*, 7(2), 264-267.
9. Azimaxon, K. (2025). O'qituvchilarning kasbiy salomatligi zamonaviy ta'lim rivojlanishining asosiy omili sifatida. *Yevropa xalqaro pedagogika jurnali*, 5 (01), 121-124.
10. Xayrullayev, M. M. O. G. L., & Kamalova, A. O. Q. (2024). Kimyo fanlarini o'qitishda rolli o'yinlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari. *Science and Education*, 5(11), 187-190.
11. Xayrullayev, M. M. O. G. L., & Kamalova, A. O. Q. (2024). Kimyo fanlarini o'qitishda rolli o'yinlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari. *Science and Education*, 5(11), 187-190.
12. Abduqodirov, A. A. O. G. L., & Kamolova, A. O. Q. (2025). Muzeylarning inson ongiga ta'siri va ijtimoiy roli. *Science and Education*, 6(3), 191-194.
13. Nuritddinova, G. I. Q., & Kamalova, A. (2026). O'SMIR YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOIIY KOMPOTENTLIGI. *Mahalliy va xalqaro konferensiyalar platformasi*, (2), 27-29.
14. Avazjon o'g'li, A. R., & qizi KHOLIKOV, K. A. O. (2026). O'ZBEKISTONDA MILLIY MAKTAB MUOMMOSI BOSQICHLARI VA UNING ZAMONAVIY YECHIMLARI. *TADQIQOTLAR*, 77(2), 136-140.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОПЫТА НАРОДНОЙ ЭКОЛОГИИ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ПРИАРАЛЬЯ

Жобборова Гулноза Кадамовна

*старший преподаватель кафедры Психологии и социологии Ташкентский
государственный университет узбекского языка и литературы имени
Алишера Навои*

<https://orcid.org/0000-0003-3384-7868>

Аннотация. В статье обосновывается значение этноэкологии, то есть взглядов население Приаралья на природу и опыт ее использования в формировании экологической культуры личности и общества. Обогащение содержания экологического образования и воспитания материалами, связанными с народной экологией, служить повышению уровня экологической культуры населения Приаралья.

Ключевые слова: Аральское море, регион Приаралья, экологический кризис, экологическая катастрофа, народная экология, этноэкология, человек, общество, природа, окружающая среда, экологическое образование, экологическое обучение, экологическое воспитание, экологическая культура, устойчивое развитие.

OROLBO'YI AHOLISINING EKOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA XALQ EKOLOGIYASI TAJRIBASIDAN FOYDALANISH

Jobborova Gulnoza Kadamovna

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
"Psixologiya va sotsiologiya" kafedrasi katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada etnoekologiyaning ahamiyati, ya'ni Orolbo'yi aholisining tabiat haqidagi qarashlari va undan shaxs va jamiyatning ekologik madaniyatini shakllantirishda foydalanish tajribasi asoslab berilgan. Ekologik ta'lim va tarbiya mazmunini xalq ekologiyasiga oid materiallar bilan boyitish Orolbo'yi aholisining ekologik madaniyati darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Orol dengizi, Orolbo'yi mintaqasi, ekologik inqiroz, ekologik halokat, xalq ekologiyasi, etnoekologiya, shaxs, jamiyat, tabiat, atrof-muhit, ekologik ma'rifat, ekologik ta'lim, ekologik tarbiya, ekologik madaniyat, barqaror taraqqiyot.

USING THE EXPERIENCE OF FOLK ECOLOGY IN THE FORMATION OF THE ECOLOGICAL CULTURE OF THE POPULATION ARAL SEA

Jobborova G.K.

*senior teacher of the department of "Psychology and sociology" of the Tashkent State
University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi*

Annotation. *The article substantiates the importance of ethnoecology, that is, the views of the population of the Aral Sea region on nature and the experience of its use in the formation of the ecological culture of the individual and society. Enriching the content of environmental education and upbringing with materials related to folk ecology will serve to increase the level of ecological culture of the population of the Aral Sea region.*

Key words: *Aral Sea, Aral Sea region, ecological crisis, ecological catastrophe, folk ecology, ethnoecology, man, society, nature, environment, ecological education, ecological learning, ecological upbringing, ecological culture, sustainable development.*

ВВЕДЕНИЕ

Известно, что в Средней Азии с 50-х годов прошлого века из-за неправильного использования вод Амударьи и Сырдарьи образовалось Аральское море площадью 68 500 км², а на его месте появилась новая пустыня - «Аралкум» - площадью 60 000 км² [1, с. 76] и более половины из них — 3,2 миллион гектар — приходится на территорию Узбекистана. В результате морские водные экосистемы, побережье Арала (территория Республики Каракалпакстан и Хорезмской области) является природным экосистемы были полностью разрушены, а 15-75 миллионов тонн токсичного песка, пыли и солей, которые могут подняться из Аралкума в течение года, распространились не только на Среднюю Азию, но и на соседние регионы. Это привело к резкому уменьшению объемов воды, поступающей в Аральское море, чрезвычайно высокому уровню грунтовых вод в регионе и созданию новой болотно-озерной системы (озеро Сарыкамыш). Также эту культуру сажают на землях с крайне низкой продуктивностью при возделывании хлопка, а для получения более высокого урожая вносят минеральные удобрения (в Узбекистане в 1987 году в среднем 305 кг на гектар) и пестициды (в Узбекистане бывшие 30 раз больше среднего показателя по Союзу) использовались сверх нормы и распределялись в окружающую среду преимущественно через оросительные сети (коллекторно-водопроводную систему). В результате загрязняются почвы региона, подземные воды, озера и реки и даже воды Аральского моря. В 90-е годы прошлого века смесь песка, пыли и солей, насыщенная токсичными веществами, скопившаяся на

высохшем морском дне, под действием ветров начала подниматься в воздух и распространяться на большие расстояния.

МЕТОДОЛОГИЯ

В частности, прилегающие к морю районы Республики Каракалпакстан более покрыты солью (600-300 т/км²), ее количество снижается по мере удаления от центра Оролкумов (200-80 т/км²), и этот показатель значительно ниже в Хорезмской области (50-20 т/км²) (1996 г.). Однако в регионе в последние годы, например, 27 мая 2018 года вдали от центра Аралкума - в Хорезмской области, сильная песчано-солевая буря покрыла белым снегом поля, деревья и дома, что свидетельствует о серьезности ситуации. проблемы. Уникальные природные экосистемы (леса), сформировавшиеся в дельтах и побережьях Амударьи и Сырдарьи в регионе из-за резкого повышения уровня минерализации поверхностных и подземных вод, засоления почв и засухи, столкнулись с кризисом, эндемичными видами растений и животных. значительно сократились 11 видов животных и растений, в том числе черные дрозды, лесные кошки, щурки, желтые скунсы, джейраны, рябчики, куропатки и пустынные орлы [1, с. «печальная судьба» полностью вымерших видов, таких как туранский тигр, туркменский кулон, устюртский гепард и арольский самец, когда-то в изобилии обитавших на территории Узбекистана, не повторится. Социально-экономические последствия этой катастрофы, например, резкое ухудшение здоровья населения (анемия, туберкулез, заболевания щитовидной железы, сахарный диабет, рост сердечно-сосудистых, мочекаменной и инфекционных заболеваний, высокий уровень детской смертности) и экономические последствия этой катастрофы. потерь можно привести гораздо больше фактов, и для их объективной оценки необходима методика диагностики, основанная на многих критериях и показателях. В последние годы в Узбекистане решение проблем, связанных с последствиями высыхания Аральского моря, определено как важнейший приоритет, а также принята Государственная программа развития региона Приаралья, направленная на улучшение разработаны условия жизни и образа жизни жителей региона. В соответствии с этим принимаются системные меры по смягчению последствий катастрофы, но главная задача остается –

подавить токсичную пыль и спасти человечество от этой серьезной катастрофы путем фитомелиорации территории Оролкумов. Генеральный секретарь ООН (ООН) А. Гутерриш посетил Аральское море в 2017 году и заявил, что «высыхание моря происходит не из-за климата, а в результате неправильного управления водными ресурсами человеком» и что эта проблема является «самой большой экологической проблемой» в мире трагедией» [1, с. 10].

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Выступая на 72-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН 19 сентября 2017 года и на 75-й сессии 23 сентября 2020 года, Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев обратил внимание мирового сообщества на пагубное воздействие Аральского моря. катастрофой в регионе, назвал Аральский залив экологической инновацией и внес предложение объявить его технологической территорией.

В результате был создан трастовый фонд на основе многостороннего партнерства по человеческой безопасности в регионе Аральского моря, в рамках которого Европейский Союз (ЕС) и такие страны, как Финляндия, Норвегия и Германия, стали близкими партнерами Узбекистана. Сегодня для улучшения экологической ситуации на территории республики тратятся крупные финансовые средства в рамках международных проектов и достигаются конкретные результаты: реализуется республиканское мероприятие «Зеленое пространство», принципы реализуются программы «зеленой экономики»; отходы регулируются; создаются благоприятная среда обитания населения, рациональное использование природных ресурсов и условия охраны окружающей среды и т.д. Однако в условиях Приаралья, пока все слои населения, в первую очередь студенты, обучающиеся в системе непрерывного образования, не развивают настоящего экологического мышления и культурных ценностей, при всех деньгах, не только решая проблемы в области охраны окружающей среды, но и закрепить достигнутые в этом отношении положительные результаты совершенно невозможно! Поэтому широкие слои населения, прежде всего сотрудники системы государственного и общественного

управления, ответственные за принятие экологически обоснованных решений, должны обладать экологическим сознанием и культурой.

Любой житель региона Аральского залива, кем бы он ни был Назар, как дитя природы, подобен «человеку – хозяину природы». Полный отказ от антропоцентрического мышления, гармония с окружающей средой должен вступить в отношения. Это требование состоит в том, что «человек не хозяин природы, а

Экоцентрическое мышление, основанное на таких идеях, как «гармоничное единство природы и человечества – высшая ценность», требует наличия достаточных экологических знаний, навыков и опыта об окружающей среде и ответственного отношения к ней. В результате обеспечивается приобретение населением и молодым поколением необходимых знаний и навыков, способствующих устойчивому развитию региона.

Основная цель идеи устойчивого развития региона – будущие поколения. Учет потребностей и обеспечение гармоничного экологического, экономического и социального развития природы и общества.

Эта благородная цель требует системы экологического просвещения (образования, обучения), которая служит устойчивому развитию. Причина этого в том, что природные ресурсы и экологические условия региона должны служить экономике региона, а экономика должна служить потребностям природы и общества в регионе. Гармонизация и балансирование этой связи – непростая задача. Это, естественно, требует экологического просвещения и культуры, поскольку обусловлено не только технико-технологическими или экономическими достижениями, но и духовно-нравственной основой общества [с. 1,281].

Экологическое образование (образование и воспитание) – это не учебный предмет, а личность, внимание к взаимодействиям и связям между обществом и природной средой как общий подход к обучению, воспитанию и совершенствованию личности, учитывающий социальные, политические, экономические, технологические, этические, эстетические и духовные аспекты окружающей среды, целостно, непрерывно рассматривать собственное место

личности и использовать интерактивные методы преподавания и обучения, ориентированные на практическую деятельность по непосредственному изучению и защите страны, в которой сострадание, высокое сознание и критическое мышление, а также решение экологических проблем на различных уровнях на основе альтернатив. Это непрерывный, междисциплинарный и одновременно охватывая всю жизнь человека и общества, что позволяет развивать способность различать ценности природы и развивать ценностное отношение к природе, формировать экологическую этику и мораль личности и способствовать Ответственность за состояние окружающей среды – это целостный процесс, и, в конечном итоге, это инструмент, обеспечивающий формирование экологического мышления и культуры.

Экологическая культура – это взаимодействие человека с природой. Поддержание изменяющегося баланса с помощью экологического культурного поведения общие культурные экологические знания, которые широко внедряются в общество, представляет собой набор ценных целей, правил поведения и стандартов. Для того чтобы каждый был экологически культурным, необходимо, прежде всего, приобрести научные экологические знания, затем морально-экологические ценности и, наконец, практические навыки и квалификацию по охране окружающей среды.

Официальное, неофициальное и неформальное экологическое образование (образование, обучение) в регионе должна быть внедрена система всестороннего формирования экологической культуры через создание условий для эффективного использования этноэкологических возможностей должен. Потому что в Приаралье проживают в основном три национальности: узбекский, каракалпакский и казахский народы.

Этноэкология – научное направление, сформировавшееся на стыке этнографии и экологии человека, а также изучающее закономерности формирования и функционирования этноэкосистем [3, с. 20-15].

Другими словами, этноэкология – это традиционная культура населения. взаимодействие с окружающей средой, его восприятие ее и концепции, а также

культурные цели или ориентиры природы и наука, изучающая влияние на взаимодействие с окружающей средой.

В научной литературе узбекского, каракалпакского и казахского народов может использоваться словосочетание «народная экология», и это понятие является синонимом этноэкологии. Этноэкология как важное направление охраны окружающей среды выявляет и пропагандирует традиции местных народов относительно правильного использования природы, а также разрабатывает культурно обусловленные причины поведения человека, разрушающего природу, и способы его исправления. Действительно, в культурных системах народов региона они близки друг другу, несмотря на схожесть, отражается формирование образа жизни этих народов через хозяйственно-бытовую деятельность, обычаи и обряды, искусство, одежду, питание, здравоохранение и адаптацию к окружающей среде (культуре).

Ведь эти народы на протяжении веков благодаря своей национальной экологической культуре демонстрировали способность жить, работать и развиваться в чрезвычайно экстремальных природно-экологических условиях Приаралья. Народная экология, как часть культуры населения региона, не смешивается с ними, независимо от того, насколько сформирована в обществе система научных экологических знаний.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Информация, полученная и собранная из опыта народной экологии, является самым надежным руководством для правильного использования природных ресурсов и действий в области охраны окружающей среды. Поэтому правильное использование почвы, воды, флоры и фауны региона, их охрана и сохранение, сбор и утилизация отходов и смягчение последствий трагедии острова являются примерами народной экологии в соответствии с каждой темой: Народный образ жизни. , природопользование, земледелие и календари, пословицы, пословицы, рассказы, загадки, былины, сказки, повествования, песни, стихи, посты, поговорки, декламации, народные пророчества, зороастрийские и исламские ценности, а также «Наврӯз», «Меҳрдҷон», «Лола саили», «Ковун саили» рекомендуется эффективно использовать в

образовательных целях [2]. Результаты исследования показали, что 32% учащихся общеобразовательных школ овладели знаниями и опытом народной экологии на высоком уровне, 47% на среднем уровне и 21% на низком уровне, а это означает необходимость совершенствования технологии использования народной экологии.

Таким образом, народная экология не учит студентов научным экологическим концепциям, скорее, это позволило сформировать этические и экологические концепции является средством формирования экологической культуры.

Литературы:

1. Avazov Sh., Saydamatov F., Allaberganov H. «Biosfera (ekosfera) va odam (jamiyat)» tizimida geoeкологиya va geoeкологик o'lkashunoslik. Monografiya. – Toshkent: "INNOVATSIYA-ZIYO", 2019. – 373 b.
2. Rustamboyev M., Usmonov M., G'ofurov Z. Tabiatni muhofaza qilishning ma'naviy va huquqiy asoslari. – T.: TMI, 2007. – 232 b.
3. Этноэкологические аспекты духовной культуры / Ред.: В.И. Козлов, А.Н. Ямсков, Н.И. Григулевич. - М., ИЭА РАН. 2005. - 324 с.
4. Jobborova Gulnoza Kadamovna. The Importance of Interaction Between Nature and Society. European Science Methodical Journal ISSN (E): 2938-3641 Volume 1, Issue 9, December, 2023
5. Jobborova Gulnoza Kadamovna. (2022). Formation of Ecological Culture of Primary School Students. Eurasian Scientific Herald, 7, 240–242. Retrieved from <https://geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/1197>
6. Jobborova Gulnoza, O'quvchi va talabalarga ekologik ta'lim berish imkoniyati "Uzluksiz ta'lim" 2019. № 3 son. 82-84

TAJRIBA-SINOV ISHLARI NATIJALARI VA SAMARADORLIK KO'RSATKICHLARI

Odiljanova Gulasal Ilxomjon qizi

Namangan davlat universiteti, o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tajriba-sinov ishlari natijalari va ularning samaradorlik ko'rsatkichlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida ishlab chiqilgan usul yoki texnologiyaning amaliy natijalari, uning samaradorligi hamda mavjud usullar bilan taqqoslangan holda baholash mezonlari yoritilgan. Tajriba natijalari asosida taklif etilgan yechimlarning afzalliklari, ularning ishlab chiqarish yoki ta'lim jarayoniga ta'siri hamda iqtisodiy samaradorligi aniqlangan. Olingan natijalar kelgusida ushbu yo'nalishda ilmiy-amaliy tadqiqotlarni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: tajriba-sinov ishlari, pedagogik texnologiyalar, ta'lim samaradorligi, refleksiv yondashuv, o'quv jarayoni, innovatsion metodlar, baholash mezonlari, kompetensiya, ta'lim sifati

РЕЗУЛЬТАТЫ ПИЛОТНОЙ РАБОТЫ И ПОКАЗАТЕЛИ ЭФФЕКТИВНОСТИ

Аннотация: В данной статье анализируются результаты опытно-экспериментальных работ и показатели их эффективности. В процессе исследования рассматриваются практические результаты внедрения разработанного метода или технологии, а также критерии оценки их эффективности в сравнении с существующими аналогами. На основе полученных данных определены преимущества предложенных решений, их влияние на производственный или образовательный процесс, а также экономическая эффективность. Полученные результаты имеют важное значение для дальнейшего развития научно-практических исследований в данной области.

Ключевые слова: опытно-экспериментальная работа, педагогические технологии, эффективность обучения, рефлексивный подход, образовательный процесс, инновационные методы, критерии оценки, компетенции, качество образования

RESULTS OF PILOT WORK AND PERFORMANCE INDICATORS

Annotation: This article analyzes the results of experimental research and their efficiency indicators. The study examines the practical outcomes of implementing the developed method or technology and evaluates its effectiveness in comparison with existing approaches. Based on the obtained results, the advantages of the proposed solutions, their impact on production or educational processes, and their economic efficiency are identified. The findings are significant for further development of scientific and practical research in this field.

Keywords: experimental research, pedagogical technologies, learning effectiveness, reflective approach, educational process, innovative methods, assessment criteria, competencies, quality of education

KIRISH

Jahonda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi hamda jamiyatning ta'limga bo'lgan ehtiyojlari ortib borayotgani pedagogik faoliyatni yangicha yondashuvlar asosida tashkil etishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, pedagogik jarayonlarda sub'yektlar – o'qituvchi va o'quvchilarning faol, ongli, mustaqil va mas'uliyatli ishtirokini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda refleksiv yondashuv texnologiyalaridan foydalanish dolzarb masalalardan biri sanaladi. Refleksiv yondashuv pedagogik faoliyatni tahlil qilish, o'zini-o'zi baholash, mavjud muammolarni anglash va ularni bartaraf etish yo'llarini aniqlash imkonini beradi. Bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, boshqaruv qarorlarining asoslanganligini ta'minlash hamda pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli refleksiv yondashuv texnologiyalarining nazariy asoslarini ishlab chiqish, ularni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini takomillashtirish zarurati yuzaga kelmoqda.

METODOLOGIYA

Pedagogik tajriba-sinov ishlarining amalga oshirilgan islohotlarda umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalarini joriy etish muammolari yo'nalishidagi tushunchalarini rivojlantirish maqsadida tadqiqotlar jarayonida ishlab chiqilgan o'quv dasturi samaradorligini aniqlash uchun tashkil etdi.

Pedagogik tajriba-sinov ishi o'zaro bog'liq bo'lgan tahliliy, tayyorlov, tashxis, ta'limiy va yakuniy bosqichlarda tashkil etildi. Pedagogik tajriba- sinov ishining tahliliy bosqichi hisoblangan birinchi bosqichida umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyasini joriy etish va takomillashtirishga oid tajriba-sinov ishini o'tkazish metodikasiga oid tushunchalari tahlil qilindi.[1]

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tajriba-sinov ishining tayyorlov bosqichi hisoblangan ikkinchi bosqichida: tajriba-sinov ishining maqsadi, vazifasi va ko'zlanayotgan natijalar shakllantirildi; tajriba-sinov ishlarining ob'ektlari aniqlandi, uning natijalarini baholash mezonlari

va ko'rsatkichlari belgilandi; o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyasining monitoringi va baholash dasturlari ishlab chiqildi; axborotlarni to'plash, ularga ishlov berish metodi va vositalari tanlandi.

Tajribaning yakuniy qismida statistik ko'rsatkichlar tahlilini amalga oshirish davomida oldindan belgilangan mezonlardan tashqari umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalari bo'yicha samaradorlik darajasini aniqlashga qaratilgan test va savolnomalar natijalari hisobga olindi. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalari bo'yicha tadqiqotning tajriba-sinov bosqichida dasturning boshida va oxirida guruhlar bo'yicha natijalar qiyosiy tahlil qilindi. Shuningdek, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalarining rivojlanish darajalari past, o'rta va yuqori bosqichlarga bo'linib tahlil qilindi.

Tajriba-sinov ishlarining yakuniy bosqichida Professional ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha rahbar-xodimlar olgan bilim, ko'nikma va malakalarini o'zlashtirish darajasi yuqorida ko'rsatilgan mezonlar asosida aniqlandi.[2]

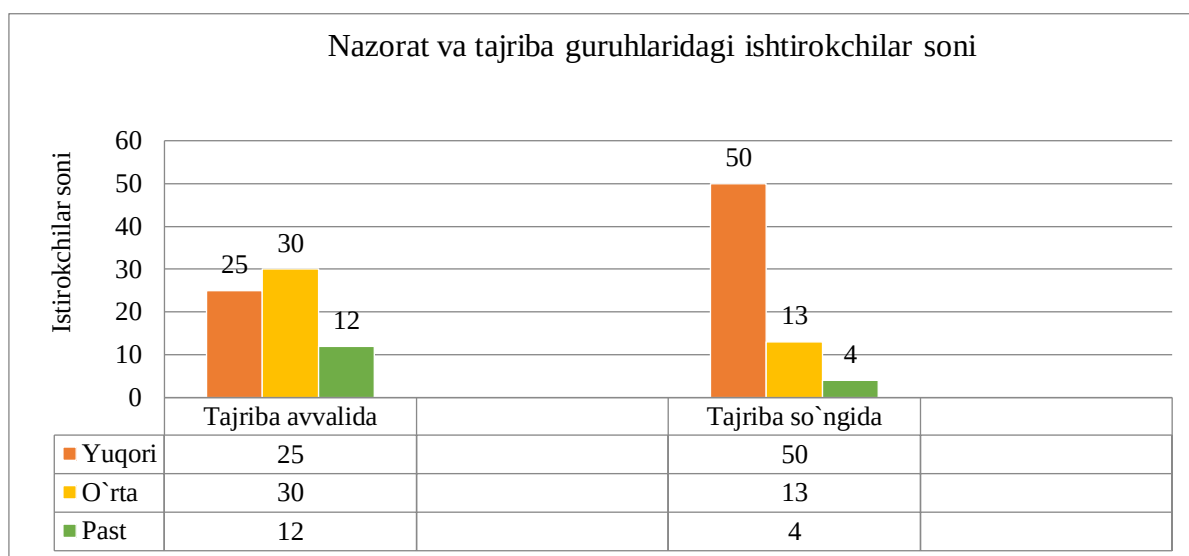
1-jadval

Professional ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha rahbar-xodimlar o'rtasida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlarining avvalidagi va so'ngidagi ma'lumotlarning solishtirma tahlili (son va foizlarda)

Guruhlar	Rahbar-xodimlar soni	O'zlashtirish natijalari (son va % da)		
		Yuqori	O'rta	Past
Tajriba boshida	67	25	30	12

		37	45	18
Tajriba so`ngida	67	50	13	4
		74	20	6

Bu diagrammada quyidagi ko`rinishni oldi.

1-rasm. Professional ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha rahbar-xodimlar o'rtasida o'tkazilgan o'rtasida tajriba-sinov avvalidagi natijalar diagrammasi

Endi 1-jadval ma'lumotlarini matematik statistik tahlil qilamiz.

Tajriba-sinov ishlaridan nazorat guruhidagi o'quvchilar soni $n = 67$ nafar, tajriba guruhidagi o'quvchilar soni ham $m = 67$ nafar bo'lib, biz bu sonlarni X_i va Y_i variantlarga mos statistik tanlanmalar hajmlari deb qaraymiz. Demak, 3.2.3-jadvaldan quyidagi ikki variatsion qatorlarni tuzib olamiz ($n = n_1 + n_2 + n_3$ va $m = m_1 + m_2 + m_3$).

Tajriba-sinov avvalidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari:

$$\begin{cases} X_i & 3 & 2 & 1 \\ n_i & 25 & 30 & 12 \end{cases} \quad n = \sum_{i=1}^3 n_i = 67$$

Tajriba-sinov so`ngidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari:

$$\begin{cases} Y_i & 3 & 2 & 1 \\ m_i & 50 & 13 & 4 \end{cases} \quad m = \sum_{i=1}^3 m_i = 67$$

Statistik tahlil o'tkazishni qulaylashtirish maqsadida yuqoridagi variatsion qatorlardan n_i va m_j takroriylik (chastota)larni mos statistik ehtimollik formulalari

$$p_i = \frac{n_i}{n} \text{ va } q_j = \frac{m_j}{m} \text{ (1) asosida hisoblaymiz.}$$

Tajriba-sinov avvalidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari:

$$\begin{cases} X_i & 3; & 2; & 1; \\ p_i & 0,37; & 0,45; & 0,18; \end{cases} \quad \sum_{i=1}^3 p_i = 1$$

Tajriba-sinov so'ngidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari:

$$\begin{cases} Y_i & 3; & 2; & 1; \\ q_i & 0,74; & 0,20; & 0,06; \end{cases} \quad \sum_{j=1}^3 q_j = 1$$

Statistik tahlilni har ikki guruh bo'yicha o'rtacha o'zlashtirishlarini hisoblab, qiyoslashdan boshlaymiz. O'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari quyidagi natijalarni berdi: tajriba sinov avvalida

$$\bar{X} = \sum_{i=1}^3 p_i X_i = 3 \cdot 0,37 + 2 \cdot 0,45 + 1 \cdot 0,18 = 2,19$$

$$\text{Foizda } \bar{X} \% = \frac{2,19}{3} \cdot 100\% = 73,0\% .$$

Tajriba-sinov so'ngida

$$\bar{Y} = \sum_{j=1}^{n=3} q_j Y_j = 0,74 \cdot 3 + 0,20 \cdot 2 + 0,06 \cdot 1 = 2,68$$

$$\text{Foizda } \bar{Y} \% = \frac{2,68 \cdot 100\%}{3} \approx 89,3\%$$

Bu yerdan tajribadan keyindagi o'rtacha o'zlashtirish $(89,3 - 73,0) \% = 16,3$ % ga yuqori ekanligi kelib chiqadi.

Demak, tajriba-sinov so'ngidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari ,tajriba-sinov avvalidagi o'zlashtirish ko'rsatkichidan katta ekan.

Yuqorida ta'kidlanganidek, tajriba - sinov ishlarida Namangan viloyati maktablaridan, Farg'ona viloyati maktablaridan va Qashqadaryo viloyati maktablaridan o'qituvchilar va o'quvchilar respondent sifatida qatnashdi. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalari bo'yicha tajriba-sinov maydonlari va undagi respondentlar soni quyidagi jadvalda o'z aksini topgan. [3]

2-jadval

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalari bo'yicha tajriba-sinov ishlarida ishtirok etgan respondentlarning tajriba va nazorat guruhlariga taqsimlanishi

Tajriba - sinov obyektlari	Jami talabalar soni	Tajriba guruhi (TG)	Nazorat guruhi (NG)
Namangan viloyati	257	129	128
Farg'ona viloyati	216	110	106
Qashqadaryo viloyati	139	68	71
Jami:	612	307	305

Tajriba sinov 3 bosqichda amalga oshirildi aniqlovchi, shakllantiruvchi va tasdiqlovchi. Ta'kidlovchi tajriba-sinov bosqichida tajriba guruhida ham, nazorat guruhida ham umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalari bo'yicha samaradorlik darajasining rivojlanganligi aniqlandi.[4] Tajribaning yakuniy qismida statistik ko'rsatkichlar tahlilini amalga oshirish davomida oldindan belgilangan mezonlardan tashqari umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalarining samaradorlik darajasini aniqlashga qaratilgan test va savolnomalar natijalari hisobga olindi. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalarining bo'yicha samaradorlik darajasini aniq ko'rsatish uchun tadqiqotning tajriba-sinov bosqichida dasturning avvalida va so'ngida guruhlar bo'yicha natijalari qiyosiy tahlil qilindi.[5]

O'tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijalari reflektiv yondashuv texnologiyasining pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Tadqiqotning barcha bosqichlari izchil va ilmiy asosda amalga oshirilgani natijalarning ishonchliligini ta'minladi. Ayniqsa, shakllantiruvchi bosqichda joriy etilgan reflektiv metodika pedagog va rahbarlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qildi. Yakuniy tahlillar shuni tasdiqladiki, reflektiv yondashuv asosida tashkil etilgan pedagogik boshqaruv modeli ta'lim jarayonini rejalashtirish, monitoring qilish va baholash tizimini takomillashtirishga, boshqaruv qarorlarining sifatini oshirishga hamda subyektlararo samarali hamkorlikni rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, pedagoglarda o'z-o'zini tahlil qilish, baholash va uzluksiz rivojlanish ko'nikmalarining shakllanishi ta'lim sifati oshishining muhim omili sifatida namoyon bo'ldi.

XULOSA

Umuman olganda, reflektiv yondashuv texnologiyasini umumiy o'rta ta'lim tizimiga joriy etish pedagogik jarayonlarni samarali boshqarish, ta'lim sifatini oshirish va innovatsion rivojlanishni ta'minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Jumanazarova G. Pedagogik jamoada ijobiy munosabatlar o'rnatishning psixologik va pedagogik usullari //Journal of science-innovative research in Uzbekistan. – 2025. – T. 3. – №. 1. – C. 282-288
2. Nuritdinova X. N. Maktabgacha ta'limda pedagogik jarayonlarni innovatsion yondashuv asosida loyihalashtirishning mazmun-mohiyati //Analysis of world scientific views. – 2025. – T. 3. – №. 8. – C. 61-68.
3. Pardayev O. R. Bo'lajak raxbarlarda kommunikativ-liderlikni shakllantirish pedagogik jarayon sifatida //Inter education & global study. – 2024. – №. 5 (1). – C. 335-341.
4. Odiljanova G.I Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarini tashkil etish va boshqarish // O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti Qoraqalpog'iston filiali "Муғаллим ҳам узликсиз билимлендириў" илмий-методикалық журнал Nukus 3/2-сан 2024. –B.221-227
5. Odiljanova G.I. Umumiy O'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish // Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti "O'zbekistonda uchinchi renessans va inovatsion jarayonlar" xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. 2024. –B.408-414

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA IJTIMOIIY KO'NIKMALARNI TAKOMILLASHTIRISH

Raximova Mexribon Abduxolisovna

NamDPI dotsenti, (PhD).

Miss.intelekt@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish va takomillashtirishning nazariy hamda amaliy jihatlari ko'rib chiqildi. Shuningdek, talabalarda ijtimoiy ko'nikmalar tushunchasi, rivojlantirish usullari ochib berildi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishda kommunikativ, hamkorlik, muammoni hal qilish hamda empatiya kabi ijtimoiy ko'nikmalar muhim ahamiyatga ega ekanligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy ko'nikmalar, boshlang'ich ta'lim, pedagogik kompetensiya, kommunikativ qobiliyat, hamkorlik, ta'lim jarayoni.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования и совершенствования социальных навыков у будущих учителей начальной школы. Также объясняется понятие социальных навыков у учащихся и методы их развития. Подчеркивается важность таких социальных навыков, как коммуникабельность, сотрудничество, решение проблем и эмпатия, для повышения эффективности педагогической деятельности будущих учителей начальной школы.

Ключевые слова: социальные навыки, начальное образование, педагогическая компетентность, коммуникативные способности, сотрудничество, образовательный процесс.

IMPROVING THE SOCIAL SKILLS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of developing and improving social skills in future primary school teachers. It also explains the concept of social skills in students and methods for their development. The importance of social skills such as communication, collaboration, problem-solving, and empathy for enhancing the teaching effectiveness of future primary school teachers is emphasized.

Keywords: social skills, primary education, pedagogical competence, communication skills, collaboration, educational process.

KIRISH

Mamlakatimiz aholisining 60 % dan ortig'i yoshlar ekanligidan kelib chiqib, yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish va yoshlarning manfaatlarini har

tomonlama huquqiy hamda ijtimoiy himoya qilishga alohida e'tibor berilib, qator maqsadli chora-tadbirlar ro'yobga chiqarilmoqda. Davlatimiz rahbari: "Ma'lumki, yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala haqiqatan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda", deb alohida qayd etdi. Shu bois mamlakatimizda "mustaqil fikrlaydigan, mamlakatimiz istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, shijoatli yoshlarni tarbiyalash" ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining nafaqat kasbiy bilimlari, balki ijtimoiy ko'nikmalari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun bu ko'nikmalar alohida ahamiyatga ega, chunki ular kichik yoshdagi o'quvchilar bilan doimiy muloqot olib boradi, ularning shaxsiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda pedagogik ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv keng qo'llanilmoqda. Ushbu yondashuvga ko'ra, bo'lajak o'qituvchilar nafaqat nazariy bilimlarni egallashi, balki amaliy faoliyat jarayonida samarali muloqot qilish, hamkorlikda ishlash, ijtimoiy muammolarni hal qilish kabi ko'nikmalarga ham ega bo'lishi zarur. Tarbiyaga kompetentsiyaviy yondashuvning yangiligi quyidagilar bilan asoslanadi:

- zamonaviy tarbiyaning o'ziga xosligi;
- tarbiya nazariyasi va amaliyotida stereotiplardan voz kechish;
- dars, darsdan tashqari, ijtimoiy faoliyat jarayonida tizimli tarbiyaning xilma-xil ob'ekt va sub'ektlarini yaratish;
- tarbiyaning an'anaviy shakllari va innovatsion texnologiyalarini uyg'unlashtirish;
- media vositalar va texnologiyalardan maksimal darajada foydalanish;
- natijaviylik ko'rsatkichlari (kompetentsiyalar) majmuini ishlab chiqish va ularni har o'quvchining amaliy faoliyatiga tatbiq etish.

Kompetentsiyaviy yondashuv deganda xilma-xil faoliyat turlarini rivojlantirish uchun universal hisoblangan, shuningdek, vaziyatga mos keladigan vositalardan foydalanish malakasini talab qiluvchi asosiy qobiliyatlar asosida o'quvchilarni hayotiy faoliyatga tayyorlash tushuniladi.

Ijtimoiy ko'nikmalar deganda shaxsning boshqalar bilan samarali muloqot qilish, hamkorlikni yo'lga qo'yish, kelishmovchiliklarni hal etish va jamiyatda faol ishtirok etish qobiliyati tushuniladi. Pedagogik faoliyatda bu ko'nikmalar o'quvchilar bilan muloqot qilish, ota-onalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish va jamoada ishlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli pedagogika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish ta'lim tizimida o'qitishga doir yangicha yondashuvlarni keng joriy etish, kompetentsiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish, ta'lim oluvchilarda ijtimoiy faollik va shaxsiy kompetentlikni shakllantirishga katta e'tibor qaratilmoqda va bu muhim ilmiy va amaliy muammo hisoblanadi.

TADQIQOT METODLARI

Mazkur jarayonida bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Jumladan:

1. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish metodi. Ushbu metod orqali pedagogika va psixologiya sohasidagi ilmiy manbalar o'rganildi hamda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha nazariy qarashlar tahlil qilindi.
2. Kuzatish metodi. Boshlang'ich ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar faoliyati kuzatilib, ularning muloqot qilish, hamkorlikda ishlash va muammolarni hal etish ko'nikmalari tahlil qilindi.
3. So'rovnoma metodi. Talabalar o'rtasida maxsus so'rovnoma o'tkazilib, ularning ijtimoiy ko'nikmalar darajasi aniqlashtirildi.

Talabalar bilan ijtimoiy ko'nikmlarni takomillashtirish yuzasidan diagnostik metodikalar o'tkazildi. Shuningdek, interfaol metodlar va didaktik o'yinlar tayyorlandi va o'tkazildi. Talabalarga eng oson va qulay bo'lgan bu usul orqali, vaqtni to'g'ri taqsimlash ham muhim ahamiyat ega. Shu nuqtai nazardan "Yordamchilar" o'yini taqdim qilamiz.

"YORDAMCHILAR" O'YINI

O'yinning maqsadi: talabalarda o'zaro yordamga tayyor turish, do'stlik va mardlik fazilatlarini tarbiyalash.

Vaziyat: Keling, so'nggi marotaba kimga va nima uchun yordam berganimiz haqida bir-birimizga aytib beramiz. U Kim edi? Eng yaqin qarindoshingizmi, yaqin

do'stingizmi, balki u mutlaqo notanish kishidir?.. Xo'sh, u kishini esladingizmi? Endi qanday sharoitda sharoitda ro'y berganini eslang. U kishi o'zi yordam so'radimi yo bu sizning tashabbusingizmidi?

Kim boshqalarga ko'rsatgan beg'araz yordami haqida gapirib berishga tayyor?

Hikoya davomida boshqa qatnashchilar so'zlovchining gapirish uslubi, imo-
ishoralari, tanaffuslariga va shu kabilarga e'tibor qilib tinglashlari kerak.

Mazkur o'yin orqali talabalarda har qanday vaziyatga tayyor turish, o'zaro yordamga shoshilish, mehr-muhabbatni his qilish, do'stlik va oqibat tuyg'ularini yanada mustahkamlash ko'nikmalarini mustahkamlandi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Bizga ma'lumki, milliy psixologiya va pedagogikada bolaning ijtimoiylashuv jarayoni va uning ta'lim-tarbiyasi o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatishning o'tmishdan saqlanib kelayotgan katta tajribasi mavjud. Ammo bunda ijtimoiylashuv qoida tariqasida keng ma'noda, ya'ni o'sib kelayotgan avlodning an'ana va qadriyatlarni o'zlashtirishi hamda ijtimoiy tajribani faol qayta qo'llash tufayli jamiyat hayotida ishtirok etish jarayoni va natijasi sifatida tushuniladi. Mazkur holat:

- boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlariga mos ravishda o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini maqsadli yo'lga qo'yishga doir pedagogik ta'minotga bo'lgan zarurat va ushbu muammo bo'yicha ilmiy asoslangan amaliy yondashuvlarni ishlab chiqishga yetarlicha e'tibor bermaslik o'rtasida;

- zamonaviy ta'lim jarayonining kommunikativ va ijtimoiy yo'nalishini amalga oshirishga bo'lgan zarurat bilan kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga nazariy yondashuvlarning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi o'rtasida;

- faoliyat subyekti sifatida boshlang'ich sinf o'quvchisini rivojlantirishga zamonaviy boshlang'ich ta'limning umumiy ko'rsatmasi va an'anaviy tarzda ijro etuvchi komponentini amalga oshirishga yo'naltirilgan bolalar faoliyatini tashkil etish shakllari o'rtasida qator qarama-qarshiliklarni keltirib chiqaradi.

Bu jarayondagi eng katta muammolardan yana biri bu bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ham ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish va takomillashtirish

muammosini mavjudligidir. Chunki o'zida ijtimoiylashuv muammosi bor pedagog hech qachon o'quvchilarida bu muammoni hal eta olamydi. Shu sababli jamiyatda o'sib kelayotgan avlodning faol ijtimoiylashuviga bo'lgan zarurat va talabalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yetarlicha e'tibor qaratmaslik, shuningdek, maktab amaliyotiga bo'lgan ehtiyoj va ushbu muammoni amalga oshirish mexanizmlarining ishlab chiqilmaganligi o'rtasidagi qarama-qarshilik ko'zga tashlanadi.

Ijtimoiy jihatdan maqbul xulq-atvor shakllarini shakllantirish va mustahkamlash hamda ulardan yangi munosabatlar tizimida foydalanishni amalga oshirish imkoni bor, deb hisoblaymiz. Xulq-atvorga oid vazifalarni hal qilishning tez-tez takrorlanadigan usullari odatga aylanib qoladi. Buni L.I.Bojovichning fikrlari ham tasdiqlaydi. Unga ko'ra, muayyan shaxsiy fazilatlar asosida talaba xulq-atvorining belgilangan va odatiy shakllari yotadi. Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish haqida gapirganda o'zingiz yoki boshqa birovga sust taqlid qilishga emas, balki ijodiy o'zgarishlarga imkon beradigan samarali ta'sir ko'rsatish me'yor va vositalariga muvofiq taqdim etilgan vaziyatda faol va ongli xatti-harakatlarga urg'u berish kerak. Aynan shu turdagi xatti-harakatlar ijtimoiylashuvning yuqori darajasiga to'g'ri keladi va unda o'z shaxsiyati, atrof-muhit va o'z faoliyatini baholash bilan bog'liq bo'lgan anglash elementi mavjud.

Ijtimoiy qulay sharoitlarda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi atrofda dunyo bilan o'z munosabatlarining yuqori darajasiga erishishi mumkin. U faqat mazmun-mohiyatni o'zida ifoda etishi yoki umuman o'zini ijtimoiy hayotdagi salbiy tendentsiyalarning tashuvchisi sifatida ko'rsatishi, o'z-o'zini rivojlantirish imkoniyatini faol ravishda amalga oshirishi yoki ijobiy ijtimoiy mazmunni o'z-o'zidan va qisman namoyon etishi mumkin. Shundan so'nggina o'qituvchi mazkur yosh davrining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ma'lum sharoitlarni yaratib, o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishga doir amaliy ishlarni bajara oladi. Zamonaviy boshlang'ich ta'limni rivojlantirishning yetakchi tendentsiyasi nafaqat o'quvchilarning boshlang'ich bilim, ko'nikma va malakalarni egallashi, eng muhim intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish, balki bola shaxsining umumiy rivojlanishini ta'minlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, uning muvaffaqiyatli

ijtimoiylashuvi uchun zarur ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy ko'nikmalar deganda biz ijtimoiy xulq-atvorning barqaror shakllarini tushunamiz. Ko'nikma – bu faoliyatning barqaror elementi, ijtimoiy harakat.

Ijtimoiy xulq-atvor ko'nikmalari haqida gapirganda, biz nafaqat mazkur yo'nalishga doir bilimlar, balki ularni qo'llash, rolli xatti-harakat me'yor va qoidalari, ijtimoiy funktsiyalar, urf-odatlarga qadriyatli munosabatni ham nazarda tutamiz. Amaliyotda ijobiy tasdig'ini topib, samarali natijaga erishish imkonini beradigan atrofdagilar bilan o'zaro aloqalar tizimida to'plangan eng ahamiyatli shaxsiy tajribani qayd etish muhimdir.

Ko'nikmalar – nafaqat yaxshi mashq qilingan va o'zlashtirilgan, balki, eng avvalo, muayyan xatti-harakatlar modelini qabul qilish hamda anglashga asoslangan harakatlardir. "Ijtimoiy ko'nikma" tushunchasida, bizning holatda, bu inson faol foydalanadigan ba'zi bir amalga oshirilgan malakalar ekanligiga urg'u beriladi. Ijtimoiy malakalar – bu bir nechta ijtimoiy ko'nikmalarning elementlarini o'z ichiga olgan xulq-atvorning yuqori darajasi. Ular orasida xatti-harakatlar, o'z ichki dunyosi bilan muomala usullari ham mavjud. Ya'ni ijtimoiy malakalarni shaxsga oid harakatlar deb hisoblash mumkin bo'lib, ularning predmetli mazmunini shaxslararo va shaxsga oid ichki ta'sir usullari tashkil qiladi.

Shunday qilib, ijtimoiy ko'nikmalar – bu ijtimoiy xulq-atvorning o'zlashtirilgan elementlari bo'lib, ular ijtimoiy olam, o'zi va bu yorug' dunyodagi o'rni haqidagi bilimlarga, ijtimoiy o'zaro aloqalarni osonlashtiradigan xatti-harakatlar haqidagi bilimlarga hamda insonga atrof-muhit bilan munosabatlarni samarali ravishda o'rnatishga, o'z o'rnini belgilab olishga va o'zligini namoyon qilishga imkon beradigan harakatlarga asoslanadi hamda bu muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuv va umuman ijtimoiylashishga yordam beradi.

Natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalar o'rtasida ijtimoiy ko'nikmalar darajasi turlicha ekanligi aniqlandi. Dastlabki diagnostika natijalariga ko'ra, talabalarining taxminan 40% o'rtacha darajadagi kommunikativ ko'nikmalarga ega bo'lsa, 30% yuqori darajaga ega, qolgan qismi esa rivojlantirishni talab qiladi.

Mashg'ulotlari davomida quyidagi metodlar samarali ekanligi aniqlandi:

- guruhli muhokamalar;
- rolli o'yinlar;
- pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish;
- jamoaviy loyiha ishlari.

Mazkur metodlardan foydalanish natijasida talabalar o'rtasida o'zaro hamkorlik kuchaydi, muloqot madaniyati shakllandi hamda muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalari rivojlandi.

Shuningdek, trening mashg'ulotlari talabalar o'rtasida o'z fikrini erkin ifodalash, boshqalarni tinglash va jamoada ishlash ko'nikmalarini sezilarli darajada yaxshiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish pedagogik ta'limning muhim vazifalaridan biridir.

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun an'anaviy dars shakllari yetarli emas. Buning uchun interaktiv metodlar, treninglar va amaliy mashg'ulotlar keng qo'llanilishi lozim;
- pedagogik ta'lim jarayonida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Chunki boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilar, otalar va hamkasblar bilan samarali muloqot qila olishi kerak;
- Shuningdek, ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, zamonaviy yondashuvlarni doimiy o'rganib, tahlil qilib borish bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh. Jismoniy va ma'naviy yetuk yoshlar – ezgu maqsadlarimizga yetishda tayanchimiz va suyanchimizdir // Xalq so'zi. – 2017. – 1 iyul.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-con Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda, 20-son, 354-modda.
3. Кемпион Дж. Психология: учеб. / отв. ред. А.А.Крылов. – 2-е изд, перераб. и доп. – М.: Проспект, 2012. – 752 с.

4. Ziyomuhamedov B. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent.
5. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar.
6. Raximova, M. (2021). BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA IJTIMOIIY KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI VA MAZMUNI. Mir issledovaniy, 2(2).
7. Abduxosilovna, R. M. (2021). Formation of Social Skills in Primary School Students with Diagnostic Tools. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 5282-5290.
8. Raximova, M. A. (2019). SOME PROBLEMS IN FORMING SOCIAL-EMOTIONAL COMPETENCIES ON ELEMENTARY CLASS PUPILS. Theoretical & Applied Science, (11), 277-280.
9. Rahimova, M. (2019). EDUCATIONAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF SOCIAL AND EMOTIONAL SKILLS. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(12), 310-316.
10. Rahimova, M. (2019). INTERNATIONAL EVALUATION STANDARD OF EDUCATION QUALITY AND EFFICIENCY IMPLEMENTATION OF OPERATION. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(7), 270-275.

PSIXOLINGVISTIKA ASOSIDA TALABALARDA LISONIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING KOMPETENSIYAVIY MODELINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Odiljonova Kamola Abduvosit qizi

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Andijon davlat pedagogika instituti O'zbek tili

va adabiyoti kafedrasi v.b.dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada psixolingvistik yondashuv asosida talabalarda lisoniy tafakkurni rivojlantirishning kompetensiyaviy modelini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, nutqiy faoliyatning kognitiv xususiyatlari hamda kompetensiyaviy yondashuvning lingvodidaktik imkoniyatlari ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari talabalarning nutqiy-kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish, mustaqil fikrlash va refleksiv faoliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: lisoniy tafakkur, psixolingvistik yondashuv, kompetensiyaviy model, kognitiv jarayon, nutq faoliyati, lingvodidaktika, refleksiya, diskursiv kompetensiya, pedagogik texnologiyalar, metodologik asoslar

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОЙ МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКОВОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Аннотация: В статье анализируются теоретико-методологические основы совершенствования компетентностной модели развития языкового мышления студентов на основе психолингвистического подхода. Обосновывается взаимосвязь языка и мышления, когнитивные особенности речевой деятельности, а также лингводидактические возможности компетентностного подхода. Результаты исследования направлены на развитие речемыслительных компетенций студентов, формирование их самостоятельного и рефлексивного мышления.

Ключевые слова: языковое мышление, психолингвистический подход, компетентностная модель, когнитивные процессы, речевая деятельность, лингводидактика, рефлексия, дискурсивная компетенция, педагогические технологии, методологические основы.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR IMPROVING THE COMPETENCY-BASED MODEL OF DEVELOPING STUDENTS' LINGUISTIC THINKING BASED ON A PSYCHOLINGUISTIC APPROACH

Abstract: This article analyzes the theoretical and methodological foundations for improving the competency-based model of developing students' linguistic thinking based on a

psycholinguistic approach. The study substantiates the relationship between language and thinking, the cognitive features of speech activity, and the linguodidactic potential of the competency-based approach. The findings contribute to the development of students' speech and cognitive competencies, as well as their independent and reflective thinking.

Keywords: *linguistic thinking, psycholinguistic approach, competency-based model, cognitive processes, speech activity, linguodidactics, reflection, discursive competence, pedagogical technologies, methodological foundations*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimining rivojlanish jarayoni global integratsiya, raqamli transformatsiya va bilimlar iqtisodiyoti bilan chambarchas bog'liq holda yangi sifat bosqichiga ko'tarilmoqda. Ushbu jarayon ta'lim mazmunini yangilash, o'qitish metodlarini takomillashtirish hamda talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlarni joriy etishni talab etadi. Ayniqsa, til ta'limi sohasida lisoniy tafakkurni rivojlantirish muammosi dolzarb ilmiy masala sifatida namoyon bo'lib, u pedagogika, psixologiya va lingvistika fanlarining kesishgan nuqtasida kompleks tadqiq etilmoqda. Lisoniy tafakkur insonning til vositasida fikrlash, borliqni anglash va uni semantik jihatdan ifodalash qobiliyatini ifodalaydi. U faqat nutq faoliyatining mahsuli emas, balki inson ongining kognitiv strukturalari bilan uzviy bog'liq murakkab psixik hodisa sifatida qaraladi. Shu nuqtayi nazardan, lisoniy tafakkurni rivojlantirish masalasi ta'lim jarayonida psixolingvistik yondashuv asosida qayta ko'rib chiqilishini talab etadi.

Kompetensiyaviy yondashuv esa zamonaviy ta'lim paradigmasining asosiy komponentlaridan biri bo'lib, u talabanning bilim, ko'nikma va malakalarini integrativ tarzda rivojlantirishga qaratilgan. Mazkur yondashuv doirasida lisoniy tafakkur talabanning kommunikativ, kognitiv va refleksiv kompetensiyalarining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli, psixolingvistik yondashuv asosida kompetensiyaviy modelni takomillashtirish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi psixolingvistik yondashuv asosida talabalarda lisoniy tafakkurni rivojlantirishning kompetensiyaviy modelini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun lisoniy tafakkurning mohiyati, uning psixolingvistik mexanizmlari, kompetensiyaviy yondashuvning

lingvodidaktik imkoniyatlari hamda ularning o'zaro integratsiyasi chuqur tahlil qilinadi. Lisoniy tafakkur til va tafakkur o'rtasidagi dialektik birlik asosida shakllanadi. Inson tafakkuri til orqali namoyon bo'ladi va shu bilan birga til tafakkurning rivojlanishiga xizmat qiladi. Ushbu o'zaro bog'liqlik psixolingvistik tadqiqotlarning asosiy predmetini tashkil etadi. Lisoniy tafakkur insonning konseptual tizimini shakllantirishda, bilimlarni tizimlashtirishda va kommunikativ faoliyatni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Kognitiv yondashuv nuqtayi nazaridan qaralganda, lisoniy tafakkur inson ongida mavjud bo'lgan bilimlar tizimi va ularning til orqali ifodalanishi bilan bog'liq jarayon sifatida talqin etiladi. Bu jarayonda semantik kodlash, ma'no yaratish va uni kommunikativ vaziyatga moslashtirish kabi bosqichlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, lisoniy tafakkurni rivojlantirish talabani kognitiv salohiyatini kengaytirish bilan bevosita bog'liqdir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Psixolingvistik yondashuv nutq faoliyatining ichki mexanizmlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, u tilni faqat kommunikativ vosita sifatida emas, balki tafakkurning tashkil etuvchi elementi sifatida talqin etadi. Ushbu yondashuv doirasida nutqning hosil bo'lishi, qabul qilinishi va qayta ishlanish jarayonlari tahlil qilinadi. Bu esa ta'lim jarayonida tilni o'rgatish metodlarini takomillashtirish imkonini beradi. Psixolingvistik yondashuvning asosiy tamoyillaridan biri – til va tafakkur birligi prinsipidir. Ushbu prinsipga ko'ra, tilni o'zlashtirish jarayoni tafakkurni rivojlantirish jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli, ta'lim jarayonida nutqiy faoliyatni faollashtirish orqali talabalarning lisoniy tafakkurini rivojlantirish mumkin. Kompetensiyaviy model talabani bilim, ko'nikma va malakalarini tizimli ravishda rivojlantirishga qaratilgan pedagogik konstruktsiya hisoblanadi. Mazkur modelni takomillashtirishda psixolingvistik yondashuvdan foydalanish uning samaradorligini oshiradi. Chunki bu yondashuv talabani nutqiy-kognitiv faoliyatini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Takomillashtirilgan modelda lisoniy tafakkur quyidagi komponentlar orqali rivojlantiriladi: kognitiv komponent, semantik komponent, diskursiv komponent va reflektiv komponent. Ushbu komponentlar o'zaro bog'liq holda talabani umumiy

lisoniy kompetensiyasini shakllantiradi. Lisoniy tafakkurni rivojlantirish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Dastlabki bosqichda talaba til birliklarini idrok etadi va tushunadi. Keyingi bosqichda u ushbu birliklarni ongida qayta ishlab, yangi semantik aloqalarni shakllantiradi. So'nggi bosqichlarda esa talaba o'z fikrini mustaqil ravishda ifodalaydi va uni tahlil qiladi. Mazkur jarayonni amalga oshirishda psixolingvistik mexanizmlar muhim rol o'ynaydi. Bu mexanizmlar orqali nutqiy faoliyat samarali tashkil etiladi va talabaning tafakkur jarayoni faollashadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, psixolingvistik yondashuv asosida takomillashtirilgan kompetensiyaviy model talabalarning lisoniy tafakkurini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega. Talabalarning nutqiy faolligi oshadi, ularning fikrlash jarayoni chuqurlashadi va reflektiv ko'nikmalari rivojlanadi. Mazkur modelni ta'lim jarayoniga joriy etish orqali o'qitishning samaradorligini oshirish, talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ularni zamonaviy jamiyat talabalariga mos ravishda tayyorlash mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Lisoniy tafakkur ko'p qatlamli tizim sifatida quyidagi darajalarda namoyon bo'ladi:

- Konseptual daraja – borliqni idrok etish va tushunchalar shakllanishi
- Semantik daraja – ma'no yaratish va uni tizimlashtirish
- Lingvistik daraja – til birliklari orqali ifodalash
- Diskursiv daraja – nutqiy vaziyatda qo'llash
- Metakognitiv daraja – o'z fikrlashini nazorat qilish

Mazkur darajalar o'zaro integratsiyalashgan holda talabaning umumiy lisoniy kompetensiyasini shakllantiradi. Psixolingvistik yondashuv asosida talabalarda lisoniy tafakkurni rivojlantirishning kompetensiyaviy modelini takomillashtirish muammosi zamonaviy ilmiy tafakkurda integrativ yondashuvni talab qiluvchi murakkab pedagogik hodisalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu muammoni tahlil qilishda til, tafakkur va nutq faoliyati o'rtasidagi o'zaro dialektik bog'liqlikni chuqur anglash muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki lisoniy tafakkur insonning borliqni anglash, uni konseptual tizimga joylashtirish va til vositasida ifodalash qobiliyatining integrativ ko'rinishi bo'lib, u nafaqat lingvistik, balki psixologik va

kognitiv jarayonlar bilan ham bevosita bog'liqdir. Mazkur kontekstda psixolingvistik yondashuv lisoniy tafakkurning shakllanish mexanizmlarini ochib berishda metodologik asos sifatida xizmat qiladi. Ushbu yondashuv doirasida nutq faoliyati inson ongidagi ichki jarayonlarning tashqi ifodasi sifatida talqin etiladi. Nutqning hosil bo'lish jarayoni murakkab psixik operatsiyalar tizimiga asoslanib, unda semantik kodlash, sintaktik tuzilma yaratish va pragmatik moslashuv kabi bosqichlar uzviy bog'liq holda amalga oshadi. Bu jarayonlarning har biri talabanning lisoniy tafakkur darajasini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Kompetensiyaviy yondashuv esa ushbu jarayonni tizimli va maqsadli tashkil etish imkonini beradi. Ushbu yondashuv doirasida lisoniy tafakkur alohida bilimlar majmui sifatida emas, balki talabanning nutqiy-kognitiv faoliyatini ta'minlovchi kompleks kompetensiya sifatida qaraladi. Bu esa ta'lim jarayonida bilimlarni uzatishdan ko'ra ularni qo'llash, tahlil qilish va transformatsiya qilishga ustuvor ahamiyat berishni talab etadi. Natijada talabanning tafakkuri reproduktiv darajadan ijodiy darajaga o'tadi. Lisoniy tafakkurning rivojlanishini tushuntirishda kognitiv nazariyalar muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu nazariyalarga ko'ra, inson tafakkuri tushunchalar, tasavvurlar va bilimlar tizimi orqali tashkil etiladi. Til esa ushbu tizimni tashqi shaklga keltiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois, tilni o'rganish jarayoni aslida tafakkurni rivojlantirish jarayoni bilan bevosita bog'liqdir. Talabanning yangi bilimlarni o'zlashtirishi, ularni mavjud bilimlar bilan integratsiyalashi va yangi semantik aloqalar yaratishi uning lisoniy tafakkur darajasini belgilaydi. Psixolingvistik yondashuv asosida takomillashtirilgan kompetensiyaviy model talabanning ichki nutq faoliyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratadi. Ichki nutq fikrning shakllanish jarayoni bo'lib, u orqali inson o'z fikrini strukturalashtiradi va uni ifodaga tayyorlaydi. Ichki nutqning rivojlanishi talabanning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshiradi va uning refleksiv faoliyatini kuchaytiradi. Bu esa o'z navbatida ta'lim samaradorligining oshishiga olib keladi. Mazkur modelni takomillashtirishda lingvodidaktik yondashuv ham muhim ahamiyatga ega. Lingvodidaktika tilni o'rgatishning nazariy asoslarini o'rganib, o'qitish jarayonini samarali tashkil etish metodlarini ishlab chiqadi. Psixolingvistik yondashuv bilan uyg'unlashgan lingvodidaktik model talabanning nutqiy faoliyatini

faollashtirish, uning kommunikativ ehtiyojlarini qondirish va real muloqotga tayyorlashga xizmat qiladi. Bu jarayonda kommunikativ vaziyatlar, muammoli topshiriqlar va ijodiy mashqlar muhim vosita sifatida qo'llaniladi. Shuningdek, lisoniy tafakkurning rivojlanishida refleksiv faoliyatning o'рни alohida ahamiyatga ega. Talabaning o'z nutqiy faoliyatini tahlil qilishi, xatolarini aniqlashi va ularni tuzatishi uning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantiradi. Refleksiya jarayoni orqali talaba o'z bilimlarini ongli ravishda boshqaradi va ularni takomillashtirishga intiladi. Bu esa ta'lim jarayonining sifat jihatidan yangi bosqichga o'tishini ta'minlaydi. Lisoniy tafakkurning rivojlanishini ijtimoiy-kognitiv jarayon sifatida ham talqin etish mumkin. Inson tafakkuri ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanadi va rivojlanadi. Talabalar o'zaro muloqot, fikr almashish va hamkorlik faoliyati orqali o'z bilimlarini boyitadilar va mustahkamlaydilar. Shu bois, ta'lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish lisoniy tafakkurni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Psixolingvistik yondashuv asosida kompetensiyaviy modelni takomillashtirish jarayonida transformatsion yondashuv ham muhim rol o'ynaydi. Ushbu yondashuvga ko'ra, ta'lim jarayoni talabaning tafakkurini sifat jihatidan o'zgartirishga qaratilgan bo'lishi lozim. Bu esa faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki talabaning fikrlash uslubini, dunyoqarashini va intellektual salohiyatini rivojlantirishni talab etadi. Natijada, psixolingvistik yondashuv asosida takomillashtirilgan kompetensiyaviy model talabalarda lisoniy tafakkurni rivojlantirishning samarali vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu model talabaning nutqiy-kognitiv faoliyatini kompleks rivojlantirishga xizmat qilib, uning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashish va refleksiv tahlil qilish qobiliyatlarini shakllantiradi. Bu esa zamonaviy ta'lim tizimining asosiy maqsadlariga mos keluvchi, raqobatbardosh va yuqori intellektual salohiyatga ega shaxsni tarbiyalashga imkon yaratadi. Mazkur tadqiqot psixolingvistik yondashuv asosida talabalarda lisoniy tafakkurni rivojlantirishning kompetensiyaviy modelini takomillashtirish muammosini o'rganishga qaratilgan bo'lib, u kompleks va integrativ metodologik asosga ega. Tadqiqotning metodologik poydevorini til va tafakkur birligi haqidagi falsafiy qarashlar, kognitiv psixologiya, psixolingvistika va

zamonaviy pedagogika nazariyalari tashkil etadi. Ushbu yondashuvlar o'zaro uyg'unlashgan holda lisoniy tafakkurning shakllanishi va rivojlanish jarayonini ko'p qirrali tizim sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqotda dialektik yondashuv asos qilib olinib, unda lisoniy tafakkur rivojlanishi dinamik va uzluksiz jarayon sifatida talqin etiladi. Bu jarayon ichki va tashqi omillar o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Ichki omillar sifatida talabanning kognitiv imkoniyatlari, nutqiy tajribasi va refleksiv qobiliyatlari qaralsa, tashqi omillar sifatida ta'lim muhiti, pedagogik ta'sir va kommunikativ vaziyatlar e'tiborga olinadi. Ushbu omillarning o'zaro bog'liqligi lisoniy tafakkurning sifat jihatidan o'zgarishini ta'minlaydi. Metodologik jihatdan tadqiqot tizimli yondashuv asosida tashkil etilgan bo'lib, unda lisoniy tafakkur murakkab, ko'p komponentli tizim sifatida qaraladi. Ushbu tizim kognitiv, semantik, diskursiv va refleksiv komponentlarning o'zaro integratsiyasi orqali namoyon bo'ladi. Tizimli yondashuv lisoniy tafakkurning alohida elementlarini emas, balki ularning o'zaro aloqadorligini tahlil qilishga imkon yaratadi. Natijada, tadqiqotda ishlab chiqilgan kompetensiyaviy model ham yaxlit tizim sifatida shakllantiriladi. Tadqiqotning metodologik asosida shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv muhim o'rin tutadi. Ushbu yondashuv talabanning bilim, ko'nikma va malakalarini integrativ tarzda rivojlantirishni nazarda tutadi. Lisoniy tafakkur esa mazkur kompetensiyalarning markaziy elementi sifatida qaraladi. Shu bois, tadqiqotda kompetensiyaviy modelni takomillashtirish jarayoni talabanning nutqiy-kognitiv faoliyatini rivojlantirish bilan bog'liq holda tahlil qilinadi.

Psixolingvistik yondashuv metodologiyaning asosiy komponenti sifatida nutq faoliyatining ichki mexanizmlarini o'rganishga qaratilgan. Ushbu yondashuv doirasida nutqni hosil qilish, uni qabul qilish va qayta ishlash jarayonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu jarayonlar talabanning lisoniy tafakkurini rivojlantirishning asosiy mexanizmlari sifatida qaraladi. Bu esa ta'lim jarayonida nutqiy faoliyatni faollashtirish orqali tafakkurni rivojlantirish imkonini beradi. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlar uyg'unlashtirilgan holda qo'llanildi. Nazariy metodlar orqali muammoning ilmiy asoslari, mavjud yondashuvlar va konsepsiyalar tahlil qilindi, ularning afzallik va kamchiliklari

aniqlanib, umumlashtirildi. Empirik metodlar esa talabalarning lisoniy tafakkur darajasini aniqlash, ularning nutqiy faoliyatini kuzatish va baholashga xizmat qildi. Bu metodlar yordamida tadqiqot natijalarining ishonchliligi va obyektivligi ta'minlandi. Tadqiqotda qiyosiy tahlil usuli ham muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu usul yordamida an'anaviy o'qitish metodlari bilan psixolingvistik yondashuv asosidagi model samaradorligi taqqoslab o'rganildi. Natijada, takomillashtirilgan modelning ustunliklari ilmiy jihatdan asoslab berildi. Shuningdek, pedagogik kuzatuv usuli orqali talabalarning o'quv jarayonidagi faoliyati muntazam ravishda tahlil qilinib, ularning rivojlanish dinamikasi aniqlab borildi.

Tadqiqot metodologiyasida diagnostik yondashuv ham qo'llanilib, talabalarning lisoniy tafakkur darajasini baholash mezonlari ishlab chiqildi. Ushbu mezonlar nutqning semantik boyligi, mantiqiy izchilligi, diskursiv moslashuvchanligi va refleksiv tahlil qobiliyati kabi ko'rsatkichlarga asoslandi. Bu esa tadqiqot natijalarini aniq va tizimli baholash imkonini berdi. Metodologik jihatdan tadqiqotda modellashtirish usuli alohida o'rin tutadi. Ushbu usul orqali psixolingvistik yondashuv asosida kompetensiyaviy modelning konseptual tuzilishi ishlab chiqildi. Model talabaning lisoniy tafakkurini rivojlantirish jarayonini oldindan loyihalash, uni boshqarish va natijalarini prognoz qilish imkonini beradi. Bu esa ta'lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etishga xizmat qiladi. Tadqiqotning metodologik asoslari orasida refleksiv yondashuv ham muhim o'rin egallaydi. Ushbu yondashuv talabaning o'z faoliyatini tahlil qilish va baholash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Refleksiya orqali talaba o'z bilimlarini ongli ravishda boshqaradi va ularni takomillashtirishga intiladi. Bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Natijada, mazkur tadqiqotning metodologiyasi ko'p komponentli, integrativ va tizimli xarakterga ega bo'lib, u psixolingvistik yondashuv asosida talabalarda lisoniy tafakkurni rivojlantirishning kompetensiyaviy modelini takomillashtirishga xizmat qiladi. Ushbu metodologik yondashuv tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlab, olingan natijalarning ishonchliligi va amaliy ahamiyatini oshiradi. Mazkur tadqiqot doirasida psixolingvistik yondashuv asosida talabalarda lisoniy tafakkurni rivojlantirishning kompetensiyaviy modelini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari kompleks tarzda o'rganildi va

ilmiy jihatdan asoslab berildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy ta'lim tizimida lisoniy tafakkurni rivojlantirish masalasi an'anaviy yondashuvlar doirasida to'liq hal etilmaydi, balki u ko'p komponentli, integrativ va tizimli yondashuvni talab etuvchi murakkab pedagogik jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, lisoniy tafakkur insonning til vositasida fikrlash, borliqni anglash va uni semantik jihatdan ifodalash qobiliyatining integrativ ko'rinishi bo'lib, u nafaqat lingvistik bilimlarga, balki kognitiv, psixologik va ijtimoiy omillarga ham bevosita bog'liqdir. Shu sababli, ta'lim jarayonida lisoniy tafakkurni rivojlantirish psixolingvistik yondashuv asosida qayta ko'rib chiqilishi zarur. Ushbu yondashuv nutq faoliyatining ichki mexanizmlarini tahlil qilish orqali talabaning tafakkur jarayonini chuqur anglash va uni samarali rivojlantirish imkonini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa sifatida ta'kidlash mumkinki, psixolingvistik yondashuv asosida talabalarda lisoniy tafakkurni rivojlantirishning kompetensiyaviy modelini takomillashtirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu modelni ta'lim jarayoniga keng joriy etish orqali o'qitish samaradorligini oshirish, talabalarining nutqiy-kognitiv salohiyatini rivojlantirish va ularni raqobatbardosh mutaxassis sifatida tayyorlash mumkin. Mazkur tadqiqot natijalari kompetensiyaviy modelni takomillashtirishda psixolingvistik yondashuvning yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Ushbu yondashuv talabaning nutqiy va kognitiv faoliyatini kompleks rivojlantirishga xizmat qilib, uning kommunikativ salohiyatini oshiradi. Natijada, talaba zamonaviy jamiyat talablariga mos ravishda mustaqil fikrlovchi, ijodiy yondashuvchi va yuqori intellektual salohiyatga ega shaxs sifatida shakllanadi. Tadqiqotda shuningdek, ta'lim jarayonini tashkil etishda tizimli va integrativ yondashuvlarning ahamiyati asoslab berildi. Lisoniy tafakkurni rivojlantirish alohida elementlar orqali emas, balki ularning o'zaro bog'liqligini ta'minlash orqali amalga oshirilishi lozim. Bu esa pedagogik jarayonni ilmiy asosda tashkil etishni va uning natijalarini prognoz qilish imkonini beradi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari kelgusida olib boriladigan ilmiy izlanishlar uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Xususan, psixolingvistik

yondashuvni yanada chuqurroq o'rganish, uni zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiyalash va lisoniy tafakkurni rivojlantirishning yangi mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy vazifa sifatida qolmoqda. Ushbu yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlar ta'lim tizimining sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qiladi. Natijada, mazkur tadqiqot psixolingvistik yondashuv asosida kompetensiyaviy modelni takomillashtirish orqali talabalarda lisoniy tafakkurni rivojlantirishning ilmiy asoslarini yaratib berdi va ushbu yo'nalishda keyingi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam nazariy poydevor vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmudov N. Til va tafakkur. – Toshkent: Fan, 1993.
2. Nurmonov A. Lingvistik tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: Fan, 2010.
3. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2008.
4. Ne'matov H., Bozorov O. Til va nutq. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.
5. Yo'ldoshev B. Til tizimi va nutq faoliyati. – Toshkent: Fan, 2012.
6. Rahmatullayev Sh. Leksikologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2010.
7. Bozorov O. Psixolingvistika asoslari. – Toshkent: Fan, 2014.
8. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning amaliy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
9. Ishmuhamedov R. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2018.
10. Qosimova K. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2009.
11. Levelt W.J.M. Speaking: From Intention to Articulation. – Cambridge: MIT Press, 1989.

UDK: 30 428

LOGISTIKA TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINI KASBIY INGLIZ TILI MULOQOTIGA O'QITISHDA MADANIYATLARARO YONDASHUVNING IJTIMOIY AHAMIYATI

Botirova Palina Xakimjonovna

Namanagn davlat chet tillari instituti, PhD, dotsent

E-mail: palina.botirova@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada logistika ta'lim yo'nalishi talabalarini kasbiy ingliz tilida muloqotga o'qitishda madaniyatlararo yondashuvning ijtimoiy ahamiyati tahlil qilinadi. Globalizatsiya va xalqaro logistika tizimlarining rivojlanishi turli madaniyat vakillari bilan samarali hamkorlikni talab qiladi. Shu sababli, talabalar nafaqat ingliz tilini, balki boshqa madaniyatlarni tushunish va ularga moslashish ko'nikmalarini rivojlantirishi lozim. Maqolada madaniyatlararo yondashuvning nazariy asoslari va uning kasbiy kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi roli yoritiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, madaniyatlararo yondashuvni o'qitishga joriy etish talabalarni professional muloqotga tayyorlaydi, ularning global mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshiradi va xalqaro hamkorlikni samarali qiladi.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo yondashuv, logistika ta'limi, kasbiy ingliz tili, kommunikativ kompetensiya, globalizatsiya, ijtimoiy ahamiyat

THE SOCIAL SIGNIFICANCE OF THE INTERCULTURAL APPROACH IN TEACHING PROFESSIONAL ENGLISH COMMUNICATION TO STUDENTS OF THE LOGISTICS FIELD

Palina Xakimjonovna Botirova

Namangan State Institute of Foreign Languages,

PhD, Associate Professor

E-mail: palina.botirova@mail.ru

Abstract: This article analyzes the social significance of the intercultural approach in teaching professional English communication to students of the logistics field. Globalization and the development of international logistics systems require effective cooperation with representatives of different cultures. Therefore, students need to develop not only English language skills but also the ability to understand and adapt to other cultures. The article highlights the theoretical foundations of the intercultural approach and its role in developing professional communicative competence. The results show that integrating the intercultural approach into teaching prepares students for professional communication, increases their competitiveness in the global labor market, and ensures effective international cooperation.

Keywords: intercultural approach, logistics education, professional English, communicative competence, globalization, social significance

СОЦИАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ НАПРАВЛЕНИЯ «ЛОГИСТИКА» ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Палина Хакимжоновна Ботирова

Наманганский государственный институт иностранных языков,

PhD, доцент

E-mail: palina.botirova@mail.ru

Аннотация: В статье анализируется социальное значение межкультурного подхода в обучении студентов направления «Логистика» профессиональному английскому языку. Глобализация и развитие международных логистических систем требуют эффективного сотрудничества с представителями разных культур. Поэтому студентам необходимо развивать не только знания английского языка, но и умение понимать и адаптироваться к другим культурам. В статье раскрываются теоретические основы межкультурного подхода и его роль в развитии профессиональной коммуникативной компетенции. Результаты показывают, что внедрение межкультурного подхода в обучение готовит студентов к профессиональному общению, повышает их конкурентоспособность на глобальном рынке труда и обеспечивает эффективное международное сотрудничество.

Ключевые слова: межкультурный подход, логистическое образование, профессиональный английский, коммуникативная компетенция, глобализация, социальное значение

KIRISH

Bugungi globallashtirish jarayonida ta'lim dasturlarini xalqarolashtirish siyosati ustuvor yo'nalishlardan biriga aylanib bormoqda. Xususan, ingliz tilida fanlarni o'qitish, madaniyatlararo sezgirlikni rivojlantirishga qaratilgan model va yondashuvlar, shuningdek, kasbiy faoliyat doirasida madaniyatlararo muloqotni shakllantirish hamda ingliz tilini xalqaro kommunikativ vosita sifatida qo'llash nafaqat Yevropa, balki Osiyo mamlakatlari oliy ta'lim tizimida ham keng joriy etilmoqda. Bunday yondashuvlar natijasida ingliz tili ta'limning asosiy vositasiga aylanib, turli davlatlardan kelgan talabalarni yagona global ta'lim muhitida birlashtirish imkonini bermoqda. Bu esa, ayniqsa, logistika yo'nalishi talabalari uchun muhim bo'lib, ularning madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish logistika sohasida tahsil olayotgan talabalar uchun nafaqat til bilimlarini chuqurlashtirish, balki kasbiy vaziyatlarda samarali muloqot olib borish, xalqaro hamkorlikni yo'lga qo'yish va global ta'minot zanjirlarida faol ishtirok etish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, bu jarayon talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlash, ularning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish hamda xalqaro standartlarga mos mutaxassis sifatida shakllanishida muhim omil hisoblanadi.

Jahon ilmiy-amaliy tajribasida nofilologik, xususan logistika ta'lim yo'nalishi talabalarida madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish muammosi kompleks tarzda o'rganilmoqda. Bu borada akademik savodxonlikni shakllantirish (EAP), kasbga yo'naltirilgan ingliz tilini rivojlantirish (ESP), shuningdek, talabalar akademik mobilligini ta'minlash mexanizmlarini ishlab chiqish ustuvor yo'nalishlar sifatida qaralmoqda. Bundan tashqari, ilmiy-texnik, muhandislik va logistika sohasi doirasida pragmatik, diskursiv va axborotga yo'naltirilgan yondashuvlar keng tadqiq etilmoqda. Shu asosda, nofilologik yo'nalish talabalarining chet tilidagi kasbiy muloqotida madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni va metodlarni qo'llashning nazariy va metodik asoslarini ishlab chiqish hamda amaliyotga tatbiq etish dolzarb ilmiy vazifalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Ta'kidlash joizki, kasbga yo'naltirilgan chet tilini bilish hamda og'zaki va yozma nutqni anglashning o'zi zamonaviy professional faoliyat uchun yetarli hisoblanmaydi. Chunki global kasbiy muhitda samarali faoliyat yuritish uchun turli madaniyat vakillari bilan to'g'ri va samarali muloqot o'rnatish, bir xil sohada ishlayotgan, ammo turli ijtimoiy-madaniy muhitga mansub bo'lgan xorijiy hamkasblar bilan hamkorlik aloqalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantirish va ularni real kasbiy vaziyatlarda to'g'ri qo'llay olish zamonaviy ta'limning muhim vazifalaridan biri sifatida qaraladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

D.M. Isroilova "madaniyatlararo kompetensiya nafaqat til birliklarini egallash, balki boshqa madaniyatni tushunish, unga moslashish, kommunikativ

xulq-atvorni vaziyatga qarab to'g'ri tanlash va turli madaniy kontekstlarda samarali muloqot olib borish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi deya ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, aynan shu kompetensiya talabalarning kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta'minlaydi hamda ularning xalqaro darajadagi hamkorlik faoliyatida samarali ishtirok etishiga xizmat qiladi"[1].

Mutaxassisning kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida madaniyatlararo kompetensiya alohida ustuvor ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy global kasbiy muhitda, ayniqsa logistika sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislar uchun turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot o'rnatish zarurati ortib bormoqda.

Ayrim tadqiqotchilarning fikricha, "madaniyatlararo kompetensiya" atamasi ilk bor 1950-yillarda paydo bo'lgan bo'lsa-da, uning yagona nazariy ta'rifi va aniq tuzilmasi hozirgi kungacha to'liq shakllanmagan. Bu esa mazkur tushunchaning murakkab, ko'p qatlamli va dinamik xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi. Madaniyatlararo bilimlar esa o'z navbatida nafaqat til birliklarini egallash, balki mintaqaviy, ijtimoiy va madaniy xilma-xillikni anglash, turli kommunikativ vaziyatlarda moslashuvchanlikni namoyon eta olishni ham o'z ichiga oladi.

Chet tillarni o'qitish metodikasida madaniyatlararo kompetensiyaning tarkibiy qismlari yuzasidan turli ilmiy yondashuvlar mavjud bo'lib, ular mazkur kompetensiyaning kompleks tabiatini ochib beradi. Jumladan, A. D. Axtarova o'z tadqiqotlarida kommunikativ va madaniyatlararo kompetensiyalar o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligini ta'kidlab, ularning o'zaro integratsiyasi samarali kasbiy muloqotni ta'minlashini asoslaydi. Bu fikr logistika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun ayniqsa dolzarb bo'lib, ular kasbiy hamkorlik jarayonida hamda xalqaro akademik mobillik sharoitida til va madaniyat uyg'unligini ta'minlashi lozim[2].

Shuningdek, M. Byram madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyaning shakllantirishni murakkab, uzoq muddatli va ko'p bosqichli pedagogik jarayon sifatida izohlaydi. Uning ta'kidlashicha, ushbu jarayon izchil mantiqiy ketma-ketlik asosida tashkil etilib, talabalarning bosqichma-bosqich rivojlanishini ta'minlaydi. Bu

esa, o'z navbatida, logistika ta'lim yo'nalishida ingliz tilini o'qitishda madaniyatlararo yondashuvni tizimli ravishda joriy etish zaruratini ko'rsatadi.

Xususan, M. Byram tomonidan ishlab chiqilgan madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya konsepsiyasida lingvistik bilimlar bilan bir qatorda sotsiomadaniy va diskursiv kompetensiyalarning uyg'un rivojlanishi zarurligi asoslab berilgan [3].

D. Hymes tomonidan ilgari surilgan madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya nazariyasida til birliklarining ijtimoiy kontekstda mos va maqsadga muvofiq qo'llanishi asosiy mezon sifatida talqin etiladi. Shu bilan birga, amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, madaniy komponentlar yetarli darajada hisobga olinmagan holda tashkil etilgan ta'lim jarayonida talabalarda nutqiy faoliyatda pragmatik xatolarga yo'l qo'yilishi, kommunikativ to'siqlar yuzaga kelishi hamda madaniy noto'g'ri talqinlar kuzatilishi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, tilni o'rganish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi[4].

Tadqiqotimizda logistika ta'lim yo'nalishi talabalarini kasbiy ingliz tili muloqotiga o'qitishda madaniyatlararo yondashuvning didaktik, pedagogik va psixologik omillarini kompleks tarzda tahlil qilish hamda ushbu omillarning o'zaro bog'liqligi hamda ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'rni ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari xorijiy til ta'limi metodikasini takomillashtirish, shuningdek, talabalarda madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga oid ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi .

So'nggi yigirma yil davomida til o'qitish jarayonida madaniyatni o'rgatishning o'rni va ahamiyati haqida ilmiy munozaralar tobora kuchayib bormoqda. Bundan tashqari, ko'plab lingvistlar, sotsiolingvistlar va antropologlar xorijiy til ta'limida madaniyatning ta'sirini o'rganishga alohida e'tibor qaratmoqdalar.

Biroq, madaniyat tushunchasi keng qamrovli bo'lib, uni turli nuqtai nazarlardan talqin qilish mumkin. Shu sababli, tilni o'qitish va o'rganish jarayonida madaniyatning o'rni bilan bog'liq ko'plab ilmiy tadqiqotlar yuzaga kelgan.

Tadqiqotimizda madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyaga oid ilmiy adabiyotlarning kompleks tahlili yoritiladi. Madaniyat va madaniyatlararo kompetensiya tushunchalarini chuqur anglash maqsadida yetti asosiy bo'lim ko'rib chiqiladi.

“Madaniyat” tushunchasini aniqlash va uni to‘liq anglash murakkab jarayon hisoblanadi, chunki ushbu tushuncha nihoyatda keng qamrovga ega. Shu sababli, B.Street “Madaniyat nima?” degan savolga aniq va yagona javob berish deyarli imkonsiz ekanligini ta’kidlaydi [5].

Amerikalik antropologlar A.Kroeber va C.Kluckhohn o‘zlarining “Culture: A critical review of concepts and definitions” nomli asarida madaniyatga berilgan 300 ga yaqin ta’rifni aniqlaganlar [6].

“Madaniyat” atamasi lotincha “cultura” yoki “cultus” so‘zlaridan kelib chiqqan bo‘lib, dastlab “agriculture” (qishloq xo‘jaligi), ya’ni yerga ishlov berish, uni parvarish qilish ma’nosini anglatgan. Ushbu faoliyatni ifodalovchi ildiz ma’nosidan kelib chiqib, madaniyat tushunchasi keyinchalik rivojlanib, ma’lum bir holat yoki “tarbiyalanganlik darajasi”ni ifodalovchi tushunchaga aylangan.

Umuman olganda, ko‘plab tadqiqotchilar madaniyatni muayyan jamiyatga xos san’at, adabiyot, urf-odatlar va taomlar majmui sifatida talqin qiladilar. Bular madaniyatning ko‘zga ko‘rinadigan (ya’ni tashqi) jihatlari hisoblanadi. Biroq, madaniyatning ko‘rinmas (ichki) tomonlari ham mavjud bo‘lib, ularga e’tiqodlar, qadriyatlar, me’yorlar va munosabatlar kiradi.

Shu nuqtai nazardan, “New Encyclopedia Britannica” madaniyatni quyidagicha ta’riflaydi:

“Madaniyat - bu Homo sapiens (madaniyat yaratish va uni avloddan-avlodga uzatish qobiliyati)ga xos bo‘lgan xulq-atvor hamda ushbu xulq-atvorning ajralmas qismi sifatida qo‘llaniladigan moddiy obyektlar majmuidir. Aniqroq aytganda, madaniyat til, g‘oyalar, e’tiqodlar, urf-odatlar, qoidalar, vositalar, texnologiyalar, san’at asarlari, marosimlar va rasm-rusumlarni o‘z ichiga oladi” [7].

Garchi madaniyatga oid ko‘plab ta’riflar turli ilmiy nuqtai nazarlardan kelib chiqqan bo‘lsa-da, T. Nguyen o‘z tadqiqotida ularning odatda yetti umumiy yo‘nalish doirasida o‘zaro uyg‘unlashishini ta’kidlaydi. Bular quyidagilardan iborat: tuzilma yoki tizim (structure or pattern), amaliy jihat (function), jarayon (process), mahsulot (product), takomillashuv (refinement), hokimiyat yoki ideologiya (power or ideology) hamda, guruhga mansublik (group membership). Mazkur tasnif C. Faulkner va boshqalar tomonidan ilgari surilgan madaniyat ta’rifiga asoslanadi [8].

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot logistika ta'lim yo'nalishi talabalarini kasbiy ingliz tili muloqotiga o'qitishda madaniyatlararo yondashuvning ijtimoiy ahamiyatini aniqlashga qaratilgan bo'lib, u kompleks ilmiy metodlar tizimiga asoslanadi. Tadqiqotning metodologik asosini zamonaviy pedagogika, lingvistika hamda tarjimashunoslik sohasidagi nazariy qarashlar tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan tizimli ravishda foydalanildi: Birinchidan, tahlil va sintez metodi qo'llanildi. Ushbu metod orqali madaniyatlararo yondashuvning nazariy asoslari, uning tarkibiy komponentlari hamda kasbiy ingliz tilini o'qitish jarayonidagi o'rni alohida-alohida o'rganildi va keyinchalik yagona tizimga keltirildi. Xususan, madaniyatlararo kompetensiyaning bilim, ko'nikma va munosabat kabi elementlari ajratib olinib, ularning o'zaro bog'liqligi aniqlashtirildi. Ikkinchidan, qiyosiy tahlil metodi yordamida turli madaniyat vakillarining kommunikativ xulq-atvori, nutq strategiyalari hamda muloqot uslublari o'zaro taqqoslandi. Bu metod orqali talabalar duch kelishi mumkin bo'lgan real kommunikativ vaziyatlar modellashtirildi hamda madaniy farqlarning kasbiy muloqotga ta'siri aniqlab berildi. Ayniqsa, to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita kommunikatsiya, vaqtga munosabat, rasmiylik darajasi kabi omillar tahlil markazida bo'ldi.

Uchinchidan, ilmiy adabiyotlarni o'rganish metodi doirasida mahalliy va xorijiy olimlarning madaniyatlararo kommunikatsiya, kasbiy til o'qitish hamda kommunikativ kompetensiya masalalariga oid ilmiy ishlari tahlil qilindi. Ushbu metod tadqiqotning nazariy asoslarini mustahkamlash, mavjud yondashuvlarni umumlashtirish hamda muammoning dolzarbligini asoslash imkonini berdi.

To'rtinchidan, pedagogik kuzatuv metodi orqali logistika yo'nalishi talabalarining o'quv jarayonidagi kommunikativ faoliyati bevosita monitoring qilindi. Xususan, talabalar ishtirokidagi rol o'yinlari, muammoli vaziyatlar (case study), guruhli muhokamalar hamda amaliy mashg'ulotlar jarayonida ularning til va madaniyatga oid xatti-harakatlari kuzatildi. Bu jarayonda talabalar tomonidan qo'llanilgan kommunikativ strategiyalar, yuzaga kelgan qiyinchiliklar hamda madaniyatlararo moslashuv darajasi tahlil qilindi.

Shuningdek, tadqiqot davomida kuzatuv natijalari umumlashtirilib, ular asosida madaniyatlararo yondashuvni qo'llashning samaradorligi baholandi. Tadqiqot jarayonida logistika yo'nalishi talabalarining kasbiy ingliz tilidagi kommunikativ faoliyati aynan madaniyatlararo yondashuv nuqtai nazaridan kompleks tahlil qilindi. Bunda talabalar tomonidan amalga oshirilgan og'zaki va yozma muloqot, xalqaro logistika kontekstidagi vaziyatli topshiriqlarni bajarish jarayoni, shuningdek, turli madaniyat vakillari bilan simulyatsion muloqot faoliyati asosiy tahlil obyekti sifatida belgilandi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot logistika ta'lim yo'nalishi talabalarini kasbiy ingliz tili muloqotiga o'qitishda madaniyatlararo yondashuvning ijtimoiy ahamiyatini kompleks tarzda yoritishga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy global iqtisodiy makonda faoliyat yurituvchi logistika mutaxassislaridan nafaqat yuqori darajadagi til bilimlari, balki rivojlangan madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya ham talab etiladi.

Aniqlanishicha, madaniyatlararo yondashuvni ta'lim jarayoniga tizimli ravishda integratsiya qilish talabalar tomonidan kasbiy ingliz tilida samarali muloqot olib borish, turli madaniyat vakillari bilan hamkorlik qilish hamda murakkab kommunikativ vaziyatlarda moslashuvchan qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Ayniqsa, rol o'yinlari, muammoli vaziyatlar va autentik materiallarga asoslangan mashg'ulotlar talabalar faoliyatini real kasbiy muhitga yaqinlashtirishi bilan ajralib turadi.

Tadqiqot jarayonida olingan natijalar madaniyatlararo kompetensiyaning quyidagi komponentlari — madaniy bilim, kommunikativ ko'nikma va ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik — o'zaro uyg'un holda shakllanishi zarurligini tasdiqladi. Ushbu komponentlarning rivojlanishi esa talabalarni xalqaro logistika tizimida samarali faoliyat yuritishga tayyorlaydi.

Shuningdek, madaniyatlararo yondashuvning ijtimoiy ahamiyati uning kengroq ta'sir doirasida namoyon bo'lishi bilan izohlanadi. Xususan, u global hamkorlikni rivojlantirish, madaniyatlararo to'siqlarni kamaytirish, professional kommunikatsiyada yuzaga keladigan nizolarni oldini olish hamda jamiyatda

tolerantlik va o'zaro hurmatni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu jihatdan, mazkur yondashuv nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy taraqqiyotning muhim omili sifatida ham baholanishi mumkin.

Tadqiqot yakunlariga asoslanib shuni ta'kidlash mumkinki, logistika ta'lim tizimida kasbiy ingliz tilini o'qitishda madaniyatlararo yondashuvni keng joriy etish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi zarur. Bu esa o'z navbatida raqobatbardosh, global fikrlovchi va yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Kelgusida ushbu yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlarda madaniyatlararo kompetensiyani baholash mezonlarini ishlab chiqish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash hamda raqamli ta'lim muhitida madaniyatlararo yondashuvni takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Исроилова Д. М. Специфические особенности обучения иноязычному профессиональному общению студентов – будущих инженеров с учётом межкультурной компетенции // Современное образование (Узбекистан). 2021. №9 (106).
2. Street B. Social Literacies: Critical Approaches to Literacy in Development, Ethnography and Education / B. Street. – London: Longman, 2000. – 248 p.
3. Kroeber A. L., Kluckhohn C. Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions / A. L. Kroeber, C. Kluckhohn. – Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University, 1952. – 223 p.
4. Saluveer E. Teaching culture in English classes / E. Saluveer. – Tartu: University of Tartu, 2004. – 98 p.
5. Light J. Toward a Definition of Communicative Competence for Individuals Using Augmentative and Alternative Communication Systems / J. Light // Augmentative and Alternative Communication. – 2000. – Vol. 5, No. 2. – P. 137–144.
6. Encyclopedia Britannica / Ed. J. L. McCredie. – Chicago: Encyclopedia Britannica, Inc., 2001. – Vol. 15. – 1624 p.
7. Nguyen T. The Role of Communicative Competence in English Language Teaching / T. Nguyen // Journal of Language and Education. – 2013. – Vol. 1, No. 2. – P. 45–53.
8. Faulkner C., Bohn O.-S. An Introduction to Applied Linguistics / C. Faulkner, O.-S. Bohn. – London: Continuum, 2006. – 320 p.

O'QUVCHILARNING IJTIMOIIY INTELLEKTI: OTA-ONALAR BILAN SAMARALI HAMKORLIKNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Toshev Elbek Choriyevich,

*Surxondaryon viloyati pedagogik mahorat markazi metodik xizmat
bo'limi metodisti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quvchilarning ijtimoiy intellektini shakllantirish jarayonida ota-onalar bilan hamkorlikning pedagogik asoslari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Ijtimoiy intellekt shaxsning ijtimoiy muhitda samarali muloqotga kirisha olishi, hamkorlik faoliyatini tashkil etishi hamda ijtimoiy vaziyatlarga moslashuvchan munosabat bildirish qobiliyati sifatida talqin qilinadi. Tadqiqot doirasida ota-onalar bilan hamkorlik o'quvchilarda kommunikativ, ijtimoiy va reflektiv kompetensiyalarni shakllantirishning muhim omili sifatida asoslangan. Pedagogik hamkorlik jarayoni oila va maktabning uzviy aloqasi, tarbiyaviy ta'sirning uyg'unligi hamda shaxs rivojida ijtimoiy muhitning rolini kuchaytirish orqali ijtimoiy intellekt rivojiga xizmat qiluvchi omil sifatida ko'rib chiqilgan. Mazkur hamkorlikning samarali tashkil etilishi o'quvchilarda ijtimoiy tajriba, jamoada ishlash ko'nikmalari va empatik munosabatlarni rivojlantirish imkonini berishi ilmiy dalillar asosida asoslab berilgan.

Kalit so'z. ota-onalar bilan hamkorlik, ijtimoiy intellekt, pedagogik hamkorlik, psixologik asoslar, ijtimoiy kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, reflektiv kompetensiya, oila va maktab integratsiyasi, ta'lim jarayoni, ijtimoiy rivojlanish

СОЦИАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ УЧАЩИХСЯ: ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭФФЕКТИВНОГО ПАРТНЕРСТВА С РОДИТЕЛЯМИ

Аннотация. В данной статье с научной и теоретической точки зрения анализируются педагогические основы сотрудничества с родителями в процессе формирования социального интеллекта учащихся. Социальный интеллект понимается как способность человека эффективно общаться в социальной среде, организовывать совместную деятельность и гибко реагировать на социальные ситуации. В рамках исследования сотрудничество с родителями рассматривается как важный фактор в формировании коммуникативных, социальных и рефлексивных компетенций учащихся. Процесс педагогического сотрудничества рассматривается как фактор, способствующий развитию социального интеллекта посредством целостной связи семьи и школы, гармонии воспитательного влияния и усиления роли социальной среды в личностном развитии. Научно доказано, что эффективная организация такого сотрудничества позволяет учащимся развивать социальный опыт, навыки командной работы и эмпатические отношения.

Ключевые слова. сотрудничество с родителями, социальный интеллект, педагогическое сотрудничество, психологические основы, социальная компетентность, коммуникативная компетентность, рефлексивная компетентность, интеграция семьи и школы, образовательный процесс, социальное развитие

SOCIAL INTELLIGENCE OF STUDENTS: PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF EFFECTIVE PARTNERSHIP WITH PARENTS

Abstract. *This article analyzes the pedagogical foundations of cooperation with parents in the process of forming students' social intelligence from a scientific and theoretical perspective. Social intelligence is interpreted as a person's ability to effectively communicate in a social environment, organize cooperative activities, and respond flexibly to social situations. Within the framework of the study, cooperation with parents is based on an important factor in the formation of communicative, social, and reflective competencies in students. The process of pedagogical cooperation is considered as a factor serving the development of social intelligence through the integral connection of family and school, the harmony of educational influence, and strengthening the role of the social environment in personal development. It is scientifically proven that the effective organization of this cooperation allows students to develop social experience, teamwork skills, and empathetic relationships.*

Keywords. *cooperation with parents, social intelligence, pedagogical cooperation, psychological foundations, social competence, communicative competence, reflective competence, family and school integration, educational process, social development*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uni ijtimoiy hayotga faol tayyorlash va jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yurita oladigan barkamol inson sifatida shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining jadal rivoji hamda ijtimoiy munosabatlar tizimining murakkablashuvi shaxsdan nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki yuqori darajadagi ijtimoiy intellektni ham talab etmoqda. Ijtimoiy intellekt shaxsning ijtimoiy vaziyatlarni to'g'ri anglash, samarali muloqotga kirishish, hamkorlikni tashkil etish va turli ijtimoiy muammolarni konstruktiv hal etish qobiliyatini o'z ichiga olgan murakkab integrativ sifat sifatida namoyon bo'ladi [1].

Bugungi kunda pedagogika va psixologiya fanida ijtimoiy intellektni shakllantirish masalasi alohida ilmiy yo'nalish sifatida qaralmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy intellekt darajasi yuqori bo'lgan o'quvchilar nafaqat o'quv faoliyatida, balki ijtimoiy hayotda ham faolroq, moslashuvchanroq va muvaffaqiyatliroq bo'ladilar [2]. Shu sababli ta'lim jarayonida ijtimoiy intellektni

rivojlantirishga yo'naltirilgan samarali pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqish muhim ilmiy–amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur jarayonda ta'lim muassasasi bilan bir qatorda oila, xususan ota-onalarning o'рни beqiyosdir. Oila shaxsning dastlabki ijtimoiylashuv muhiti bo'lib, unda bola muloqot, hamkorlik, empatiya va ijtimoiy xulq–atvorning asosiy elementlarini egallaydi. Shu bois o'quvchilarning ijtimoiy intellektini shakllantirishda maktab va ota–onalar o'rtasidagi samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Oila va maktabning uzviy hamkorligi bolaning rivojlanishida yagona ta'sir muhitini yaratib, uning ijtimoiy tajribasini boyitishga xizmat qiladi [3].

Pedagogik tadqiqotlarda ota–onalar bilan hamkorlik turli shakllarda – maslahatlashuvlar, treninglar, seminarlar, loyihaviy faoliyatlar va individual muloqotlar orqali amalga oshirilishi mumkinligi ta'kidlanadi. Bunday hamkorlik o'quvchilarning nafaqat bilim olish jarayoniga, balki ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi [4]. Ayniqsa, ota–onalarning ta'lim jarayoniga faol jalb etilishi bolalarda mas'uliyat hissi, o'z–o'zini boshqarish va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Shu bilan birga, ota–onalar bilan hamkorlikni samarali tashkil etish faqat tashkiliy choralar bilan cheklanmaydi, balki uning chuqur pedagogik va psixologik asoslarini ham inobatga olishni talab etadi. Pedagogik jihatdan bu jarayon ta'lim va tarbiya uyg'unligini ta'minlashga xizmat qilsa, psixologik jihatdan u bolaning emotsional holati, motivatsiyasi va ijtimoiy tajribasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ota–onalar bilan to'g'ri yo'lga qo'yilgan hamkorlik o'quvchining shaxs sifatida o'zini anglashiga, boshqalar bilan samarali munosabat o'rnatishiga va ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topishiga yordam beradi [5].

Zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishi ota–onalar bilan hamkorlik masalasiga yangicha yondashishni talab etmoqda. Kompetensiyaviy yondashuv ta'lim natijalarini faqat bilimlar majmui bilan emas, balki shaxsning real hayotiy vaziyatlarda faoliyat yurita olish qobiliyati bilan baholashni nazarda tutadi. Bu esa o'quvchilarda ijtimoiy, kommunikativ va reflektiv kompetensiyalarni shakllantirishda oila bilan hamkorlikni muhim omil sifatida

qarash zaruratini yuzaga keltiradi [6]. Bundan tashqari, integrativ yondashuv ta'lim jarayonida turli omillarni – maktab, oila va ijtimoiy muhitni yagona tizim sifatida qarashni taqozo etadi. Ushbu yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning bilimlarini fragmentar emas, balki tizimli va hayotiy ahamiyatga ega tarzda o'zlashtirishiga imkon yaratadi. Ota-onalar bilan hamkorlikning integrativ modeli esa bolaning rivojlanishiga ko'p tomonlama ta'sir ko'rsatib, uning ijtimoiy intellektini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi[7].

Ta'kidlash joizki, hozirgi kunda ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy intellektni shakllantirish masalasi keng yoritilgan bo'lsa-da, uni ota-onalar bilan hamkorlik nuqtai nazaridan kompleks tarzda o'rganish yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Ayniqsa, pedagogik va psixologik omillarni uyg'unlashtirgan holda ota-onalar bilan hamkorlikning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy muammo sifatida qolmoqda. Ushbu masalaning ilmiy jihatdan asoslanishi ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni yanada takomillashtirishga, o'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashga va ularni zamonaviy jamiyat talablariga mos holda tarbiyalashga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ijtimoiy intellekt tushunchasi dastlab XX asr boshlarida ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, u shaxsning ijtimoiy muhitni anglash, boshqa insonlar bilan samarali muloqot o'rnatish hamda ijtimoiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatini ifodalaydi. Keyingi tadqiqotlarda mazkur tushuncha yanada kengaytirilib, empatiya, kommunikativlik, ijtimoiy moslashuv va reflektiv tafakkur kabi komponentlarni o'z ichiga oluvchi murakkab integrativ hodisa sifatida talqin qilinmoqda.

Ijtimoiy intellekt masalasiga oid g'oyalar aslida qadimiy va o'rta asr Sharq mutafakkirlari asarlarida ham uchraydi. Xususan, Abu Nasr Forobiy o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida shaxsning jamiyat bilan uyg'unlikda yashashi, o'zaro hamkorlik va ijtimoiy munosabatlarni to'g'ri tashkil etish zarurligini ta'kidlaydi[2].

Ibn Sino esa inson kamolotida oila va tarbiyaning o'rni beqiyos ekanini qayd etib, bola shaxsining shakllanishida yaqin ijtimoiy muhit, ayniqsa ota-onalarning ta'siri hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ilmiy asoslaydi[2]. Alisher Navoiy

asarlarida ham insoniy munosabatlar, axloqiy fazilatlar va ijtimoiy muomala madaniyati masalalari chuqur yoritilgan bo'lib, bu qarashlar ijtimoiy intellektning dastlabki nazariy ildizlari sifatida baholanishi mumkin[2].

Zamonaviy o'zbek pedagogika fanida ham ijtimoiy rivojlanish va shaxs kamolotida oila hamkorligining o'rnini keng yoritilgan. Jumladan, M.Q. Quronov oila tarbiyasi shaxsning ijtimoiylashuvi jarayonida asosiy omil ekanini ta'kidlab, ota-onalarning ta'lim jarayonidagi faol ishtiroki o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishini asoslab beradi[2]. J.G'.Yo'ldoshev esa zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash jarayonida oila va maktab hamkorligini kuchaytirish zarurligini qayd etadi[7]. V.M.Karimova ijtimoiy psixologik yondashuv nuqtai nazaridan shaxsning ijtimoiy rivojida muloqot va emotsional muhitning ahamiyatini alohida ko'rsatib o'tadi[5].

So'nggi yillarda ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning ustuvorligi ota-onalar bilan hamkorlik masalasiga yangicha qarashni talab etmoqda. Kompetensiyaviy yondashuv shaxsni real hayotiy vaziyatlarga tayyorlashga yo'naltirilgan bo'lib, bunda ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish muhim o'rin tutadi. Bu jarayonda oila bilan uzviy hamkorlik o'quvchilarning ijtimoiy tajribasini boyitish va ularning ijtimoiy intellektini rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, integrativ yondashuv ta'lim jarayonini yaxlit tizim sifatida tashkil etib, unda maktab, oila va ijtimoiy muhitning o'zaro uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy intellektni shakllantirish masalasi keng o'rganilgan bo'lsa-da, uni aynan ota-onalar bilan hamkorlik paradigmalari asosida kompleks tarzda tadqiq etish yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Ayniqsa, pedagogik va psixologik omillarni integratsiyalashgan holda oila va maktab hamkorligini tashkil etish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy muammo bo'lib qolmoqda.

Shu bois mazkur tadqiqot o'quvchilarning ijtimoiy intellektini shakllantirishda ota-onalar bilan hamkorlikning pedagogik va psixologik asoslarini kompleks tahlil qilishga yo'naltirilgan bo'lib, u mavjud ilmiy qarashlarni boyitadi hamda ta'lim amaliyoti uchun samarali metodik tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot metodologiyasi o'quvchilarning ijtimoiy intellektini shakllantirishda ota-onalar bilan hamkorlikning pedagogik va psixologik asoslarini aniqlash, ularning ta'lim jarayonidagi samaradorligini ilmiy asoslash hamda O'zbekiston ta'lim tizimi sharoitida amaliy joriy etish mexanizmlarini ishlab chiqishga yo'naltirilgan. Tadqiqot metodologiyasi milliy ta'lim siyosati, davlat ta'lim standartlari, zamonaviy pedagogik konsepsiyalar hamda oila va maktab hamkorligiga oid ilmiy qarashlarga tayangan holda shakllantirildi.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi, kompetensiyaviy yondashuv, integrativ yondashuv hamda ijtimoiy-psixologik rivojlanish nazariyalari tanlandi. Ushbu yondashuvlar o'quvchini ta'lim jarayonining faol subyekti sifatida qarash, uning ijtimoiy tajribasini boyitish va ota-onalar bilan hamkorlik orqali real ijtimoiy vaziyatlarda samarali muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kompetensiyaviy yondashuv mamlakatimiz ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning muhim yo'nalishi sifatida qaralib, unda o'quvchilarda ijtimoiy, kommunikativ va reflektiv kompetensiyalarni shakllantirish ustuvor vazifa etib belgilangan. Mazkur tadqiqotda ijtimoiy intellekt aynan ushbu kompetensiyalar majmui sifatida talqin qilinib, uni shakllantirishda ota-onalar bilan hamkorlik muhim omil sifatida asoslab berildi.

Integrativ yondashuv esa ta'lim jarayonini yaxlit tizim sifatida tashkil etib, unda maktab, oila va ijtimoiy muhitning uzviy aloqadorligini ta'minlashga yo'naltirilgan. Ushbu yondashuv asosida ota-onalar bilan hamkorlik pedagogik jarayonning ajralmas qismi sifatida qaralib, o'quvchilarning ijtimoiy tafakkuri, hamkorlik madaniyati va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, STEAM elementlari, loyihaviy faoliyat va oilaviy ishtirokga asoslangan mashg'ulotlar ijtimoiy intellektni rivojlantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqotda 48 nafar 5–7–sinf o'quvchilari va 48 nafar respondent ota-onalar qamrab olinib, ularning ijtimoiy intellekt darajasi hamda ota-onalar bilan hamkorlik jarayonidagi faolligi o'rganildi.

NATIJALAR

O'tkazilgan ilmiy–nazariy tahlil hamda tajriba–sinov ishlari natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning ijtimoiy intellektini shakllantirishda ota–onalar bilan hamkorlikning pedagogik va psixologik asoslarini tizimli ravishda qo'llash zamonaviy ta'lim tizimining muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ijtimoiy intellekt shaxsning ijtimoiy muhitni anglash, samarali muloqotga kirishish, hamkorlikni tashkil etish va turli ijtimoiy vaziyatlarga moslashuvchan munosabat bildirish qobiliyatlarini o'zida mujassamlashtirgan murakkab integrativ sifat sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari mazkur sifatni rivojlantirishda oila va maktab hamkorligining muhim omil ekanini tasdiqlaydi.

Tajriba davomida ota–onalar bilan hamkorlikka asoslangan pedagogik model (muntazam muloqot, ota–onalar ishtirokidagi loyihaviy faoliyat, trening va seminarlar) joriy etildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ushbu yondashuv o'quvchilarning ijtimoiy faolligi, kommunikativligi va jamoaviy faoliyatdagi ishtirokini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, kompetensiyaviy va integrativ yondashuvlarning ota–onalar bilan hamkorlik orqali uyg'unlashtirilishi ijtimoiy intellektni shakllantirish jarayonida sinergetik samarani yuzaga keltiradi. Kompetensiyaviy yondashuv o'quvchilarning individual ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilsa, integrativ yondashuv ushbu jarayonni oila va ta'lim muhiti bilan uzviy bog'lash imkonini beradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari ta'lim tizimida ota–onalar bilan hamkorlikni tizimli tashkil etish davlat ta'lim standartlari va tarbiyaviy siyosat talablari bilan mos kelishini ko'rsatdi. Oila va maktab o'rtasidagi uzviy aloqaning kuchayishi o'quvchilarning ijtimoiy moslashuv darajasini oshirishi, ularning muloqot madaniyati va mas'uliyat hissini rivojlantirishi aniqlandi.

Tajriba–sinov natijalari asosida o'quvchilarning ijtimoiy intellekt darajasida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatildi.

Daraja	Tajriba oldin	Tajriba keyin
Yuqori	17%	31%
O'rta	48%	45%

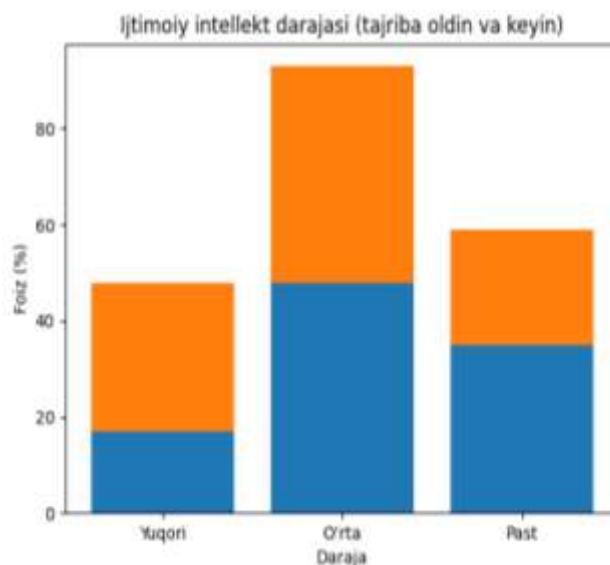
Past	35%	24%

Olingan natijalar tahlili quyidagilarni ko'rsatadi:

yuqori darajadagi ijtimoiy intellektga ega o'quvchilar ulushi 14% ga oshdi;

past darajadagi ko'rsatkich 11% ga kamaydi;

o'quvchilarning muloqot faolligi, hamkorlik ko'nikmalari va ijtimoiy moslashuv darajasi sezilarli ravishda yaxshilandi.

**1-rasm. O'quvchilarning ijtimoiy intellekt darajasidagi o'zgarishlar
(tajriba oldin va keyin)**

Mazkur o'zgarishlar ota-onalar bilan hamkorlikning maqsadli va tizimli tashkil etilishi natijasida yuzaga kelgan bo'lib, bu jarayon o'quvchilarning ijtimoiy tajribasini boyitish, emotsional muhitni yaxshilash va ularning o'zaro munosabatlar madaniyatini shakllantirishda muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo'ladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalarini muhokama qilish shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning ijtimoiy intellektini shakllantirishda ota-onalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish zamonaviy ta'lim nazariyasi va amaliyotida murakkab hamda ko'p omilli pedagogik jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Ijtimoiy intellekt shaxsning faqat individual psixologik xususiyati emas, balki oila muhiti, ta'lim jarayoni va ijtimoiy tajriba bilan uzviy bog'liq holda shakllanuvchi integrativ sifat hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, oila va maktab o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish ijtimoiy intellekt rivojining

muhim sharti sifatida e'tirof etiladi.

Olingan natijalar ota-onalar bilan tizimli hamkorlik asosida tashkil etilgan pedagogik faoliyat o'quvchilarning muloqot madaniyati, empatik munosabatlari va jamoaviy faoliyatdagi faolligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Bu holat shuni anglatadiki, ijtimoiy intellektni rivojlantirish faqat sinf ichidagi pedagogik ta'sirlar bilan cheklanmaydi, balki oila muhitida shakllanuvchi ijtimoiy tajriba bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bois ota-onalarning ta'lim jarayoniga faol jalb etilishi o'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishida muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur natijalar kompetensiyaviy yondashuv doirasida shakllantirilayotgan ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyalar oila bilan hamkorlik orqali yanada samarali rivojlanishini ko'rsatadi. Kompetensiyaviy yondashuv shaxsning real hayotiy vaziyatlarda faoliyat yuritish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, ota-onalar bilan hamkorlik ushbu jarayonni amaliy jihatdan boyitadi. Oila muhitida olingan ijtimoiy tajriba o'quvchining maktabdagi faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatib, uning ijtimoiy moslashuv darajasini oshiradi.

Integrativ yondashuv nuqtai nazaridan qaralganda, oila va maktabning yagona pedagogik tizim sifatida faoliyat yuritishi ijtimoiy intellektni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Integrativ yondashuv ta'lim jarayonini fragmentar emas, balki yaxlit tizim sifatida tashkil etishni taqozo etadi. Bu esa o'quvchilarning bilimlari, ko'nikmalari va ijtimoiy tajribasini uyg'un holda rivojlantirishga xizmat qiladi. Ota-onalar bilan hamkorlikning integrativ modeli o'quvchilarda hamkorlik, mas'uliyat va ijtimoiy faollik kabi sifatlarni shakllantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatdiki, ota-onalar bilan hamkorlikning psixologik jihatlari ham muhim ahamiyatga ega. Oila muhitidagi ijobiy emotsional holat, qo'llab-quvvatlovchi munosabat va ochiq muloqot o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi hamda ularning ijtimoiy faoliyatga tayyorgarligini kuchaytiradi. Bu esa ijtimoiy intellektning emotsional va xulqiy komponentlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning ijtimoiy intellektini shakllantirishda ota-onalar bilan hamkorlikni kompetensiyaviy

va integrativ yondashuvlar asosida tashkil etish pedagogik jihatdan asoslangan va samarali yo'nalish hisoblanadi. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarning ijtimoiy faolligi, muloqot madaniyati va jamoaviy faoliyatdagi ishtirokini kuchaytirib, ularning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta'minlash imkonini beradi.

XULOSA

Zamonaviy ta'lim tizimi sharoitida o'quvchilarning ijtimoiy intellektini shakllantirish masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy intellekt shaxsning ijtimoiy muhitni anglash, samarali muloqotga kirishish, hamkorlik faoliyatini tashkil etish hamda ijtimoiy vaziyatlarga moslashuvchan munosabat bildirish qobiliyatlarini o'zida mujassamlashtirgan murakkab integrativ sifat hisoblanadi. Mazkur sifatni rivojlantirish o'quvchilarning nafaqat ta'lim jarayonidagi faolligini, balki ularning jamiyatda muvaffaqiyatli moslashuvini ham ta'minlaydi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, o'quvchilarning ijtimoiy intellektini shakllantirishda ota-onalar bilan hamkorlikning pedagogik va psixologik asoslarini tizimli ravishda qo'llash yuqori samaradorlikka ega. Oila va maktabning uzviy aloqasi ta'lim jarayonida yagona tarbiyaviy muhitni yaratib, o'quvchilarning ijtimoiy tajribasini boyitadi, ularning muloqot madaniyati va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Kompetensiyaviy yondashuv o'quvchilarda ijtimoiy, kommunikativ va reflektiv kompetensiyalarni shakllantirishda muhim metodologik asos sifatida namoyon bo'ldi. Shu bilan birga, integrativ yondashuv ta'lim jarayonini oila, maktab va ijtimoiy muhitning o'zaro uyg'unligi asosida tashkil etishga imkon yaratib, ijtimoiy intellektni rivojlantirish jarayonining samaradorligini oshirishi aniqlandi.

Tajriba-sinov natijalari ham mazkur xulosalarni tasdiqladi. Xususan, ota-onalar bilan hamkorlikka asoslangan pedagogik modelni joriy etish natijasida o'quvchilarning ijtimoiy intellekt darajasida ijobiy o'zgarishlar kuzatildi: yuqori daraja ko'rsatkichi sezilarli oshdi, past daraja esa kamaydi. Bu esa oila va maktab hamkorligining o'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi.

Tadqiqot natijalari ota-onalar bilan hamkorlikni samarali tashkil etish o'quvchilarning emotsional holatini barqarorlashtirish, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va ijtimoiy faoliyatga tayyorgarligini kuchaytirishda muhim omil ekanini ko'rsatdi. Bu esa ijtimoiy intellektning kognitiv, emotsional va xulqiy komponentlarini kompleks rivojlantirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarning ijtimoiy intellektini shakllantirishda ota-onalar bilan hamkorlikni kompetensiyaviy va integrativ yondashuvlar asosida tashkil etish zamonaviy ta'lim tizimi uchun ilmiy jihatdan asoslangan va amaliy jihatdan samarali yo'nalish hisoblanadi. Mazkur yondashuvlar ta'lim jarayonini takomillashtirish, o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish hamda ularni zamonaviy jamiyat talablariga mos ravishda tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yo'ldoshev J.G'. **Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat asoslari.** – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 256 b.
2. Quronov M.Q. **Oila pedagogikasi.** – Toshkent: Ma'naviyat, 2016. – 224 b.
3. Xoliqov A.A. **Pedagogik mahorat.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 240 b.
4. Tursunov I.T. **Pedagogika nazariyasi va amaliyoti.** – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 280 b.
5. Karimova V.M. **Ijtimoiy psixologiya.** – Toshkent: Fan, 2020. – 312 b.
6. Muslimov N.A. **Kasbiy ta'lim metodikasi.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 276 b.
7. Yo'ldoshev J.G'. **Ta'lim jarayonini loyihalash va boshqarish.** – Toshkent: Innovatsiya, 2021. – 248 b.
8. Bronfenbrenner U. (1979). *The Ecology of Human Development.* Cambridge: Harvard University Press.
9. Vygotsky L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* Cambridge: Harvard University Press.
10. Goleman D. (). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ.* New York: 1995, Bantam Books.

XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARI ASOSIDA IJODIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH METODLARI HAMDA MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH MODELLARI

Sulaymonova Saodat Usubxonovna

*Namangan Davlat Pedagogika instituti Kreativ
pedagogika va psixologiya kafedrası mudiri (DsC) dotsent
+998 97 374 82 72*

Salimjonova Zarina Murodjon qizi

*Namangan Davlat Pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi 2-kurs magistranti
zarinasalimjonova4@gmail.com +99850-706-34-44*

Annotatsiya. Mazkur maqolada xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish asosida talabalarda ijodiy tafakkurni shakllantirishning samarali metodlari hamda muammoli ta'lim texnologiyasining imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Xalq og'zaki ijodi namunalarining tarbiyaviy, estetik va bilish faoliyatini rivojlantiruvchi xususiyatlari ochib berilib, ularning ta'lim jarayoniga integratsiyasi orqali talabalarining mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarda yechim topish ko'nikmalari rivojlanishi asoslab beriladi. Shuningdek, muammoli ta'lim texnologiyasi asosida ishlab chiqilgan modelning tuzilmasi, bosqichlari va amaliy ahamiyati yoritilib, uning pedagogik samaradorligi asoslanadi.

Kalit so'zlar. Xalq og'zaki ijodi, ijodiy tafakkur, muammoli ta'lim, pedagogik texnologiya, ta'lim jarayoni, mustaqil fikrlash, innovatsion metodlar, didaktik yondashuv.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА ОСНОВЕ ПРИМЕРОВ УСТНОЙ РАБОТЫ И МОДЕЛЕЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОБЛЕМНО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы формирования творческого мышления у обучающихся на основе образцов устного народного творчества, а также возможности использования технологии проблемного обучения. Раскрываются воспитательные, эстетические и познавательные особенности народного творчества, обосновывается их роль в развитии самостоятельного мышления и способности находить решения в проблемных ситуациях. Представлена структура и этапы модели, разработанной на основе проблемного обучения, а также её практическая значимость и педагогическая эффективность.

Ключевые слова. устное народное творчество, творческое мышление, проблемное обучение, педагогические технологии, образовательный процесс, самостоятельное мышление, инновационные методы, дидактический подход

METHODS OF FORMING CREATIVE THINKING BASED ON EXAMPLES OF FOLK ORAL WORK AND MODELS OF USING PROBLEM-BASED EDUCATIONAL TECHNOLOGY

Abstract. *This article examines methods for developing students' creative thinking based on samples of folk oral literature, as well as the application of problem-based learning technology. The educational, aesthetic, and cognitive potential of folk literature is analyzed, highlighting its role in fostering independent thinking and problem-solving skills. The structure, stages, and practical significance of a model developed on the basis of problem-based learning are described, and its pedagogical effectiveness is substantiated.*

Keywords. *Folk oral literature, creative thinking, problem-based learning, pedagogical technology, educational process, independent thinking, innovative methods, didactic approach.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning har tomonlama rivojlanishi, ayniqsa uning ijodiy tafakkurini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Globallashuv jarayonlari, axborot oqimining keskin ortib borishi hamda jamiyatda innovatsion yondashuvlarga bo'lgan ehtiyojning kuchayishi ta'lim mazmunini yangicha asosda tashkil etishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarni tahlil qila olishi va kreativ yechimlar ishlab chiqish qobiliyatini rivojlantirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Milliy pedagogika tajribasida xalq og'zaki ijodi namunalarining o'rni beqiyosdir. Ertaklar, maqollar, topishmoqlar, dostonlar va rivoyatlar nafaqat estetik zavq bag'ishlaydi, balki o'quvchilarda hayotiy tajriba, axloqiy qadriyatlar hamda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Xalq og'zaki ijodi o'zining obrazlilik, ramziy ma'nolari va chuqur mazmuni bilan ijodiy tafakkurni faollashtirishda samarali vosita bo'lib, ta'lim jarayonida undan maqsadli foydalanish o'quvchilarning bilish faoliyatini sezilarli darajada oshiradi.

Shu bilan birga, muammoli ta'lim texnologiyasi zamonaviy didaktikaning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u o'quvchilarni faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishga emas, balki muammoli vaziyatlarni mustaqil hal etishga yo'naltiradi. Bu texnologiya asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarda izlanish, tahlil qilish, solishtirish va umumlashtirish kabi intellektual ko'nikmalarni shakllantiradi. Natijada, ta'lim jarayoni faollashib, o'quvchi subyekt sifatida ishtirok etadi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, unda xalq ogʻzaki ijodi namunalaridan foydalanish orqali ijodiy tafakkurni rivojlantirish hamda muammoli taʼlim texnologiyasini uygʻunlashtirish asosida samarali pedagogik model ishlab chiqish zarurati asoslanadi. Tadqiqotning maqsadi — xalq ogʻzaki ijodi vositasida ijodiy tafakkurni shakllantirish metodlarini aniqlash va ularni muammoli taʼlim texnologiyasi bilan integratsiya qilishning nazariy hamda amaliy asoslarini yoritishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Xalq ogʻzaki ijodi namunalaridan foydalanish asosida ijodiy tafakkurni shakllantirish masalasi pedagogika fanida muhim ilmiy-amaliy yoʻnalishlardan biri sifatida qaraladi. Mazkur jarayon oʻquvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, ularning tasavvur doirasini kengaytirish hamda mustaqil fikrlash koʻnikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Xalq ogʻzaki ijodi namunalarining oʻziga xosligi shundaki, ular obrazlilik, ramziylik, koʻp maʼnolilik va hayotiy tajribaga boyligi bilan ajralib turadi. Aynan shu xususiyatlar oʻquvchilarda ijodiy yondashuvni shakllantirish uchun muhim didaktik asos boʻlib xizmat qiladi. Shu bois ertaklar, maqollar, topishmoqlar va dostonlardan taʼlim jarayonida tizimli foydalanish orqali oʻquvchilarning mantiqiy va kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin.

Ijodiy tafakkurni shakllantirish metodlari orasida muammoli vaziyat yaratish, savol-javob asosida fikrlashni ragʻbatlantirish, obrazli tahlil qilish, rolli oʻyinlar tashkil etish hamda taqqoslash va umumlashtirish metodlari alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, ertak qahramonlarining xatti-harakatlarini tahlil qilish orqali oʻquvchilar voqealarga turli nuqtai nazardan yondashishni oʻrganadilar, bu esa divergent fikrlashni rivojlantiradi. Topishmoqlar esa oʻz navbatida mantiqiy fikrlashni, tezkor xulosa chiqarishni va tasavvurni boyitadi. Maqollar yordamida esa qisqa, lekin mazmunli fikrlarni tahlil qilish, ularning yashirin maʼnolarini ochish orqali oʻquvchilarning analitik tafakkuri rivojlanadi.

Muammoli taʼlim texnologiyasi ushbu jarayonda samarali vosita sifatida namoyon boʻladi. Chunki u oʻquvchilarning faol ishtirokini taʼminlab, bilimlarni tayyor holda emas, balki izlanish orqali egallashiga imkon yaratadi. Muammoli taʼlim jarayonida oʻqituvchi tomonidan muayyan muammoli vaziyat yaratiladi va

o'quvchilar ushbu vaziyatni hal etish uchun mustaqil ravishda fikr yuritadilar, taxminlar ilgari suradilar va dalillar keltiradilar. Bu esa ularning nafaqat bilim darajasini, balki ijodiy tafakkurini ham rivojlantiradi.

Mazkur tadqiqot mavzusini yoritishda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari muhim nazariy-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A. Karimovning asarlarida ma'naviy-axloqiy tarbiya, milliy qadriyatlar va ularning yosh avlod kamolotidagi o'rni keng yoritilgan bo'lib, xalq og'zaki ijodi namunalaridan ta'lim jarayonida foydalanish zarurligi asoslab beriladi. Shuningdek, Sh.M. Mirziyoyevning asarlarida zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va yoshlarning intellektual salohiyatini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Pedagog olimlarimizdan J.G. Yo'ldoshev va S.A. Usmonovlarning ilmiy ishlarida pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Ular ta'lim samaradorligini oshirishda interfaol va innovatsion metodlarning ahamiyatini asoslab beradilar. N.S. Saidaxmedov hamda R.J. Ishmuhamedov va A.A. Abduqodirovlarning tadqiqotlarida esa zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ularning tasnifi va amaliy qo'llanilishi haqida batafsil ma'lumotlar berilgan. Ushbu manbalar muammoli ta'lim texnologiyasining mazmuni va uni ta'lim jarayonida qo'llash imkoniyatlarini ochib berishda muhim ahamiyatga ega.

Xalq og'zaki ijodi namunalarining tarbiyaviy va didaktik ahamiyati A. To'xtaboyevning ilmiy maqolasida yoritilib, unda mazkur namunalar o'quvchilarda axloqiy sifatlarni shakllantirish, estetik didni rivojlantirish hamda hayotiy tajribani boyitishda samarali vosita ekani ta'kidlangan. Bu esa tadqiqot mavzusining amaliy jihatlari asoslashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari ham mazkur tadqiqot uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, J. Dewey ta'lim jarayonida faoliyatga asoslangan yondashuvni ilgari surib, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. L.S. Vygotskiy esa ijtimoiy-madaniy yondashuv asosida inson tafakkurining rivojlanishida ijtimoiy muhit va hamkorlikning rolini asoslab beradi.

J. Brunerning kashfiyotga asoslangan ta'lim nazariyasi o'quvchilarning mustaqil bilim olish jarayonini qo'llab-quvvatlaydi.

Shuningdek, E.P. Torrance ijodiy tafakkurni rivojlantirish masalalarini tadqiq etib, kreativ fikrlashning mezonlari va uni shakllantirish usullarini ishlab chiqqan. J.R. Savery hamda H.G. Schmidt tomonidan ishlab chiqilgan muammoli ta'lim nazariyasi esa o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, ularni muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatishning samarali yo'llarini ko'rsatadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Umuman olganda, yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish va muammoli ta'lim texnologiyasini uyg'unlashtirish o'quvchilarda ijodiy tafakkurni shakllantirishda muhim nazariy va amaliy asosga ega bo'lib, mazkur yo'nalishda izlanishlar olib borish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Xalq og'zaki ijodi asosida muammoli ta'limni tashkil etishning samarali modeli bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi. Birinchi bosqichda o'quvchilarga xalq og'zaki ijodiga oid materiallar taqdim etiladi va ularning mazmuni bilan tanishtiriladi. Ikkinchi bosqichda muammoli vaziyat yaratiladi, ya'ni asar mazmuniga oid savollar, qarama-qarshi fikrlar yoki yechimi aniq bo'lmagan masalalar o'rtaga tashlanadi. Uchinchi bosqichda o'quvchilar ushbu muammolarni hal etish jarayonida faol ishtirok etib, turli g'oyalarni ilgari suradilar. To'rtinchi bosqichda esa olingan natijalar tahlil qilinib, umumlashtiriladi va xulosalar chiqariladi.

Mazkur modelning amaliy ahamiyati shundaki, u ta'lim jarayonini jonlantiradi, o'quvchilarning qiziqishini oshiradi hamda ularni mustaqil izlanishga undaydi. Shuningdek, bu yondashuv orqali o'quvchilar nafaqat bilim olishadi, balki hayotiy ko'nikmalarni ham egallaydilar. Xususan, ular muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish, jamoa bilan ishlash, o'z fikrini asoslash va himoya qilish kabi kompetensiyalarni rivojlantiradilar.

Shunday qilib, xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish asosida muammoli ta'lim texnologiyasini qo'llash o'quvchilarda ijodiy tafakkurni shakllantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonini

innovatsion asosda tashkil etish, o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish hamda ularni zamonaviy jamiyat talablariga mos shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, xalq og'zaki ijodi namunalaridan ta'lim jarayonida maqsadli va tizimli foydalanish o'quvchilarda ijodiy tafakkurni shakllantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Ularning mazmunan boyligi, obrazlilik va tarbiyaviy ahamiyati o'quvchilarning nafaqat bilim doirasini kengaytiradi, balki mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarga kreativ yondashish hamda mantiqiy xulosalar chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Muammoli ta'lim texnologiyasining xalq og'zaki ijodi bilan uyg'unlashtirilishi esa ta'lim samaradorligini yanada oshiradi. Chunki bu yondashuv o'quvchini faol subyektga aylantirib, uni izlanishga, fikr yuritishga va o'z nuqtai nazarini asoslashga undaydi. Natijada o'quvchilarda bilimlarni chuqur o'zlashtirish bilan bir qatorda, ijodiy va tanqidiy tafakkur ham shakllanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqilgan model asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning bilish faolligini oshiradi, darslarga qiziqishini kuchaytiradi hamda ularning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish hamda muammoli ta'lim texnologiyasini amaliyotga keng joriy etish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 56 b.
3. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. "Pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish masalalari". // Pedagogika va psixologiya. – Toshkent, 2015. – №3. – B. 45–52.
4. To'xtaboyev A. "Xalq og'zaki ijodi namunalarining tarbiyaviy ahamiyati". // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2018. – №2. – B. 33–38.
5. Saidaxmedov N.S. Pedagogik mahorat va innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2016. – 224 b.
6. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Istiqol, 2014. – 180 b.

7. Dewey J. Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916. – 434 p.
8. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
9. Bruner J.S. The Process of Education. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960. – 97 p.
10. Torrance E.P. Creativity in the Classroom. – Washington, DC: National Education Association, 1970. – 120 p.
11. Savery J.R. "Overview of Problem-based Learning: Definitions and Distinctions". // Interdisciplinary Journal of Problem-based Learning. – 2006. – Vol. 1(1). – P. 9–20.
12. Schmidt H.G. "Problem-based Learning: Rationale and Description". // Medical Education. – 1983. – Vol. 17(1). – P. 11–16.

ELEKTRON TA'LIM RESURLARINING PEDAGOGIK SALOHIYATI BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING AXBOROT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA

Ubaydullayeva Sharofat G'ulom qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

ubaydulloyevasharofat@buxdpi.uz

<https://orcid.org/0009-0008-8359-2262>

Annotatsiya. Mazkur maqolada elektron ta'lim resurslarining boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot madaniyatini shakllantirishdagi pedagogik salohiyati o'rganilgan. Tadqiqot davomida elektron ta'lim vositalarining o'quvchilarning o'qish savodxonligi, axborotni izlash, tahlil qilish va undan samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'рни tahlil qilindi. Olingan natijalar elektron ta'lim resurslaridan foydalanish o'quvchilarning bilim darajasini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda axborot madaniyatini shakllantirishda muhim vosita ekanligini ko'rsatdi. Maqolada amaliy tavsiyalar ham ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Elektron ta'lim resurslari, axborot madaniyati, boshlang'ich ta'lim, o'qish savodxonligi, interaktiv metodlar, multimedia vositalari, pedagogik salohiyat, raqamli texnologiyalar, axborot bilan ishlash, ta'lim samaradorligi.

PEDAGOGICAL CAPACITY OF ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES AS A MEANS OF FORMING THE INFORMATION CULTURE OF PRIMARY STUDENTS

Annotation. This article studies the pedagogical potential of electronic educational resources in the formation of information culture of primary school students. During the study, the role of electronic educational resources in the development of students' reading literacy, skills in searching, analyzing and effectively using information was analyzed. The results obtained showed that the use of electronic educational resources is an important tool in increasing the level of knowledge of students, developing independent thinking and forming information culture. The article also develops practical recommendations.

Keywords. Electronic educational resources, information culture, primary education, reading literacy, interactive methods, multimedia tools, pedagogical potential, digital technologies, working with information, educational effectiveness.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ЭЛЕКТРОННЫХ УЧЕБНЫХ РЕСУРСОВ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация. В данной статье исследуется педагогический потенциал электронных учебных ресурсов в формировании информационной культуры учащихся начальной школы. В ходе исследования анализируется роль электронных учебных ресурсов в развитии у учащихся навыков чтения, умения искать, анализировать и

эффективно использовать информацию. Полученные результаты показали, что использование электронных учебных ресурсов является важным инструментом повышения уровня знаний учащихся, развития самостоятельного мышления и формирования информационной культуры. В статье также разработаны практические рекомендации.

Ключевые слова. *Электронные учебные ресурсы, информационная культура, начальное образование, чтение, интерактивные методы, мультимедийные средства, педагогический потенциал, цифровые технологии, работа с информацией, эффективность обучения.*

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan davrda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, uni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan integratsiyalash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uning sifat va samaradorligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan bir qator farmon va qarorlarda ta'lim tizimini raqamlashtirish, elektron ta'lim resurslarini keng joriy etish hamda o'quvchilarning zamonaviy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasida barcha sohalar qatori ta'lim tizimida ham raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, elektron ta'lim muhitini rivojlantirish, innovatsion o'quv vositalaridan samarali foydalanish vazifalari belgilab berilgan. Shuningdek, umumiy o'rta ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan qarorlarda o'quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirish, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda zamonaviy ta'lim resurslaridan foydalanish ko'nikmalarini oshirish zarurligi ta'kidlangan. Bu esa, o'z navbatida, boshlang'ich ta'lim bosqichidan boshlab o'quvchilarda axborot madaniyatini shakllantirishni dolzarb masalaga aylantiradi.

Bugungi kunda elektron ta'lim resurslari nafaqat bilim berish vositasi, balki o'quvchilarning axborotni izlash, tahlil qilish, qayta ishlash va undan samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi muhim pedagogik vosita sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini

inobatga olgan holda, interaktiv va multimediya vositalaridan foydalanish ularning qiziqishini oshiradi, bilimlarni oson va samarali o'zlashtirishga xizmat qiladi. Shu bois, elektron ta'lim resurslarining pedagogik salohiyatini o'rganish va ularni boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot madaniyatini shakllantirish vositasi sifatida tadqiq etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Elektron ta'lim resurslari (ETR) — bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida yaratilgan o'quv materiallari bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- elektron darsliklar
- multimedia (audio, video, animatsiya)
- interaktiv mashqlar va testlar
- onlayn platformalar va mobil ilovalar

Ular o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida vositachi rolini bajaradi va ta'lim jarayonini samarali tashkil etadi.

Elektron ta'lim resurslarining pedagogik salohiyati juda keng. Ko'rgazmalilik va tushunarlilikni oshiradi. Animatsiya va vizual materiallar mavzuni oson tushunishga yordam beradi. Ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun juda muhim. Masalan, elektron taqdimotlar orqali mavzu "jonlanadi" va oson o'zlashtiriladi. Testlar, o'yinlar, mashqlar orqali o'quvchi faol bo'ladi, "passiv tinglovchi" emas, balki faol ishtirokchi bo'ladi. Har bir o'quvchi o'z tezligida o'rganadi, qiyin mavzularni qayta ko'rib chiqish mumkin. O'quvchi o'zi izlanadi, mustaqil bilim olish ko'nikmasi shakllanadi. Bu esa tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Audio + video + matn kombinatsiyasi yaxshi natija beradi. Axborotni eslab qolish darajasi yuqori bo'ladi.

Axborot madaniyati — bu axborotni izlash, uni tahlil qilish, to'g'ri foydalanish, axborot xavfsizligini tushunish, raqamli vositalardan madaniyatli foydalanishdir. Bu hozirgi raqamli jamiyatda asosiy kompetensiya hisoblanadi. Elektron ta'lim resurslari quyidagi yo'llar bilan axborot madaniyatini rivojlantiradi:

1. Axborotni qidirish ko'nikmasi - internet, platformalar orqali ma'lumot topadi, kalit so'z bilan ishlashni o'rganadi.
2. Axborotni tanlash va tahlil qilish - kerakli va keraksiz ma'lumotni ajratadi, ishonchli manbani aniqlaydi.

3. Raqamli vositalardan foydalanish - kompyuter, planshet, ilovalardan foydalanishni o'rganadi, texnik savodxonlik shakllanadi.
4. Media madaniyat shakllanadi - video, audio, matn bilan ishlash, axborotni yaratish (prezentatsiya, loyiha).
5. Axborot xavfsizligi tushunchasi - internetda ehtiyotkorlik, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish.

Boshlang'ich sinfda ETRdan foydalanish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi, o'yin orqali o'qitishni ta'minlaydi, mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi, kompyuter bilan ishlash ko'nikmasini shakllantiradi. Masalan, o'yin texnologiyalari va interaktiv platformalar o'quv jarayonini yanada qiziqarli qiladi. Elektron resurslar o'qituvchiga darsni zamonaviy tashkil etish, vaqtni tejash, baholashni avtomatlashtirish, differensial yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi. Elektron ta'lim resurslari zamonaviy ta'limning ajralmas qismi va boshlang'ich sinf o'quvchilarida axborot madaniyatini shakllantirishning samarali vositasidir, u o'quvchini mustaqil, faol va raqamli savodli shaxsga aylantiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Elektron ta'lim resurslarining pedagogik salohiyati hamda o'quvchilarda axborot madaniyatini shakllantirish masalasi bugungi kunda ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng o'rganilmoqda. Mazkur yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlar asosan axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi o'rni, elektron ta'lim vositalarining samaradorligi hamda o'quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. O'zbekistonlik olimlardan N.A. Muslimov, Sh.S. Sharipov, B.X. Xodjayev, U.N. Nishonaliyevlarning ilmiy ishlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalaridan ta'lim jarayonida samarali foydalanish masalalari yoritilgan. Ularning tadqiqotlarida elektron ta'lim resurslari o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiruvchi, o'quv jarayonini individuallashtiruvchi va uning samaradorligini oshiruvchi muhim vosita sifatida talqin etiladi. Shuningdek, boshlang'ich ta'limda innovatsion yondashuvlarni qo'llash bo'yicha olib borilgan izlanishlarda elektron resurslarning o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos holda qo'llanishi ularning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirishi, mantiqiy va ijodiy

fikrlashini rivojlantirishi ta'kidlangan. Xorijiy olimlardan M. Prenskiy (Prensky), R. Mayer (Mayer), hamda J. Piaget (Piaget)larning ilmiy qarashlari ham mazkur mavzuni yoritishda muhim ahamiyatga ega. Xususan, M. Prenskiy "raqamli avlod" tushunchasini ilgari surib, zamonaviy o'quvchilar axborotni asosan raqamli muhit orqali qabul qilishini asoslab bergan. R. Mayerning multimedia ta'lim nazariyasiga ko'ra, axborotni bir vaqtning o'zida vizual va audio shaklda berish o'quvchilarning bilimni o'zlashtirish darajasini oshiradi. J. Piaget esa bolalarning kognitiv rivojlanish nazariyasida ta'lim jarayonida faol ishtirok va tajriba orqali o'rganish muhimligini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, axborot madaniyati tushunchasi A.V. Sokolov, N.I. Gendina kabi olimlar tomonidan keng o'rganilgan bo'lib, ular axborot madaniyatini shaxsning axborotni izlash, tahlil qilish, qayta ishlash va undan samarali foydalanish ko'nikmalarining majmui sifatida talqin etadilar. Ushbu yondashuv elektron ta'lim resurslarining aynan shu ko'nikmalarni shakllantirishdagi ahamiyatini asoslashga xizmat qiladi. So'nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda elektron ta'lim resurslari o'quvchilarda nafaqat bilim, balki axborot bilan ishlash kompetensiyalarini ham rivojlantirishga xizmat qilishi, ularning axborot madaniyatini shakllantirishda samarali vosita ekanligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, elektron ta'lim resurslari zamonaviy ta'limning muhim komponenti bo'lib, ular boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot madaniyatini shakllantirishda keng pedagogik imkoniyatlarga ega. Biroq, mazkur yo'nalishda aynan boshlang'ich ta'lim bosqichida elektron resurslardan foydalanish metodikasini yanada takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot madaniyatini shakllantirishda elektron ta'lim resurslarining pedagogik salohiyatini aniqlash va asoslash maqsadida kompleks yondashuv asosida turli ilmiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqotda ilmiy-pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni o'rganish, tahlil qilish va umumlashtirish orqali elektron ta'lim resurslarining mazmun-mohiyati hamda ularning pedagogik imkoniyatlari aniqlab olindi. Kuzatish, suhbat, so'rovnoma va test sinovlari orqali boshlang'ich sinf

o'quvchilarining axborot madaniyati darajasi o'rganildi; Ishlab chiqilgan metodik yondashuv va elektron ta'lim resurslari amaliyotga joriy etilib, ularning samaradorligi aniqlashtirildi. Tajriba va nazorat guruhlar natijalari o'zaro solishtirilib, elektron resurslarning ta'lim jarayoniga ta'siri baholandi. Olingan natijalarni matematik-statistik usullar yordamida qayta ishlash va umumlashtirish orqali tadqiqot xulosalari asoslandi. Tadqiqot jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlari inobatga olindi hamda elektron ta'lim resurslaridan foydalanishning samarali metodikasi ishlab chiqildi. Mazkur metodologik yondashuv tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlab, elektron ta'lim resurslarining o'quvchilarda axborot madaniyatini shakllantirishdagi pedagogik salohiyatini aniqlashga xizmat qildi.

"Interaktiv elektron matn asosida axborotni tahlil qilish metodi" o'qish savodxonligini rivojlantiradi, axborot bilan ishlashni o'rgatadi va elektron resursni markazga qo'yadi. Bu metod orqali o'quvchilar elektron matn bilan ishlaydi. Matn asosida topshiriqlar bajaradi. Axborotni topadi, tushunadi, tahlil qiladi hamda baholaydi.

1-bosqich: Motivatsiya - qisqa video yoki rasm (elektron), mavzuga kirish

2-bosqich: Elektron matn bilan tanishish - planshet / telefon / slayd orqali matn beriladi

3-bosqich: Axborotni aniqlash - savollar: Kim?, Nima bo'ldi?, Qayerda?

4-bosqich: Tahlil qilish – "Nega shunday bo'ldi?", "Qahramon to'g'ri ish qildimi?"

5-bosqich: Baholash va fikr bildirish - o'z fikrini aytadi, muqobil yechim taklif qiladi

6-bosqich: Elektron topshiriq - test / matching / quiz

TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur tadqiqot doirasida 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi va axborot madaniyatini rivojlantirish maqsadida "Interaktiv elektron matn asosida axborotni tahlil qilish metodi" ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi. Mazkur metod elektron ta'lim resurslari asosida tashkil etilib, o'quvchilarning matn bilan ishlash jarayonida axborotni izlash, tushunish, tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratildi.

Metod quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

1. Motivatsiya bosqichi – o'quvchilarda mavzuga qiziqish uyg'otish;
2. Elektron matn bilan tanishish bosqichi;
3. Axborotni aniqlash bosqichi;
4. Tahlil qilish bosqichi;
5. Fikr bildirish va baholash bosqichi;
6. Interaktiv topshiriqlar orqali mustahkamlash bosqichi.

Mazkur metodni qo'llash jarayonida o'quvchilarning faolligi oshgani, mustaqil fikrlash va axborot bilan ishlash ko'nikmalari rivojlangani kuzatildi.

Tajriba-sinov ishlari 4-sinf o'quvchilari ishtirokida olib borildi. Tadqiqotda jami 2 ta guruh shakllantirildi. Tajriba guruhi – elektron ta'lim resurslari asosida o'qitildi. Nazorat guruhi – an'anaviy usulda o'qitildi.

Guruhlar	O'quvchilar soni	O'qitish usuli
Tajriba guruhi	25 nafar	Elektron resurslar asosida
Nazorat guruhi	25 nafar	An'anaviy usul
Jami	50 nafar	—

Boshlang'ich ko'rsatkichlar (diagnostika natijalari)

Daraja	Tajriba guruhi (%)	Nazorat guruhi (%)
Yuqori	20%	22%
O'rta	44%	40%
Past	36%	38%

Tajriba yakunidagi natijalar

Daraja	Tajriba guruhi (%)	Nazorat guruhi (%)
Yuqori	48%	28%
O'rta	40%	42%
Past	12%	30%

Olib borilgan tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko'rsatdiki, elektron ta'lim resurslari asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning o'qish savodxonligi va axborot madaniyatini sezilarli darajada oshirdi. Xususan, tajriba guruhida yuqori darajadagi o'quvchilar ulushi 20 foizdan 48 foizga oshgani, past darajadagi o'quvchilar esa 36 foizdan 12 foizga kamaygani kuzatildi. Nazorat guruhida esa sezilarli o'zgarish qayd etilmadi. Mazkur natijalar ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligini tasdiqlaydi hamda elektron ta'lim resurslarining boshlang'ich sinf o'quvchilarida axborot madaniyatini shakllantirishdagi muhim pedagogik vosita ekanligini ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tadqiqot ishlari natijasida elektron ta'lim resurslarining boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot madaniyatini shakllantirishdagi pedagogik salohiyati ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan asoslab berildi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, elektron ta'lim resurslari o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirish, axborotni izlash, tahlil qilish va undan samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa, interaktiv va multimediya vositalaridan foydalanish o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularning faolligini kuchaytiradi hamda mustaqil fikrlashga undaydi. Tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko'rsatdiki, elektron ta'lim resurslari asosida tashkil etilgan darslar natijasida o'quvchilarning bilim darajasi sezilarli oshdi, past ko'rsatkichlar kamaydi va yuqori natijalarga erishgan o'quvchilar ulushi ortdi. Bu esa ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligini tasdiqlaydi. Shuningdek, tadqiqot natijalariga ko'ra, elektron ta'lim resurslari boshlang'ich sinf o'quvchilarida axborot madaniyatining quyidagi tarkibiy qismlarini shakllantirishga xizmat qilishi aniqlandi:

- axborotni izlash va tanlash;

- axborotni tahlil qilish va baholash;
- raqamli vositalardan foydalanish;
- mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi takliflar ilgari suriladi. Boshlang'ich ta'lim jarayoniga elektron ta'lim resurslarini tizimli va maqsadli joriy etish zarur. O'qituvchilarni zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha malakasini oshirish lozim. O'qish savodxonligi darslari uchun maxsus interaktiv elektron metodik qo'llanmalar ishlab chiqish maqsadga muvofiq. O'quvchilarda axborot madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan topshiriqlar tizimini kengaytirish tavsiya etiladi. Elektron ta'lim resurslaridan foydalanishda o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish zarur. Xulosa qilib aytganda, elektron ta'lim resurslari boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot madaniyatini shakllantirishda samarali pedagogik vosita bo'lib, ularni ta'lim jarayonida keng qo'llash zamonaviy ta'limning muhim talablaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim tizimini rivojlantirishga oid qarorlari.
4. Muslimov N.A. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2015.
5. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent, 2017.
6. Nishonaliyev U.N. Ta'limda axborot texnologiyalari. – Toshkent, 2018.
7. Mayer R. *Multimedia Learning*. – Cambridge University Press, 2009.
8. Sokolov A.V. *Informatsionnaya kultura lichnosti*. – Moskva, 2000.
9. Gendina N.I. *Informatsionnaya kultura*. – Moskva, 2005.

QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASI SHIMOLIY TUMANLARINING TA'LIM TIZIMI INFRASTRUKTURASINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI (UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARI MISOLIDA)

Gaypova Roza Tursunbaevna

*Ajinyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti,
Geografiya kafedrası dotsenti, p.f.n+ 99891 374 47 21 gaipovar@gmail.ru*

Bozorboyeva Zulayho

*Ajinyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti,
Aniq va tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi(geografiya)2-bosqich magistr
+998997401141 bazarbaevazulayho9@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qoraqalpog'iston Respublikasining shimoliy tumanlaridagi umumiy o'rta ta'lim maktablarining infratuzilmaviy holati, uning tarixiy shakllanish bosqichlari va mustaqillik yillaridagi rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi. Orolbo'yi mintaqasining og'ir ekologik sharoitida joylashgan Mo'ynoq, Qo'ng'iro't va Taxtako'pir kabi tumanlarda maktab binolarining zamonaviylashuvi, moddiy-texnik bazaning boyitilishi hamda raqamli texnologiyalarning joriy etilishi masalalari o'rganilgan. Tadqiqot davomida hududiy infratuzilmaning ta'lim sifatiga ta'siri statistik ma'lumotlar va qiyosiy tahlillar asosida yoritib berilgan. Maqola yakunida shimoliy hududlarda ta'lim muhitini yanada yaxshilash bo'yicha amaliy takliflar ilgari surilgan.

Tayanch so'zlar: Qoraqalpog'iston, shimoliy tumanlar, ta'lim infratuzilmasi, Orolbo'yi, maktab qurilishi, moddiy-texnik baza, raqamlashtirish, pedagogik muhit, ijtimoiy rivojlanish, investitsiya, xalq ta'limi, zamonaviy maktab, ta'lim sifati, demografiya, transformatsiya, innovatsiya

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В СЕВЕРНЫХ РАЙОНАХ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН (НА ПРИМЕРЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ)

Аннотация. В данной статье проводится анализ инфраструктурного состояния общеобразовательных школ северных районов Республики Каракалпакстан, этапов его исторического формирования и тенденций развития в период независимости. Особое внимание уделяется вопросам модернизации школьных зданий, совершенствования материально-технической базы и внедрения цифровых технологий в районах Муйнак, Кунград и Тахтакупыр, расположенных в Приаральском регионе с крайне неблагоприятными экологическими условиями. На основе статистических данных и сравнительного анализа исследуется влияние территориальной инфраструктуры на качество образования. В заключительной части статьи формулируются практические рекомендации по дальнейшему улучшению образовательной среды в северных районах региона.

Ключевые слова: Каракалпакстан, северные районы, образовательная инфраструктура, Приаральский регион, школьное строительство, материально-техническая база, цифровизация, педагогическая среда, социальное развитие,

инвестиции, народное образование, современная школа, качество образования, демография, трансформация, инновации

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL INFRASTRUCTURE IN THE NORTHERN DISTRICTS OF THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN (ON THE EXAMPLE OF GENERAL SECONDARY SCHOOLS)

Summary. *In this article, the infrastructural state of general education schools in the northern districts of the Republic of Karakalpakstan, the stages of its historical formation, and development trends during the years of independence are analysed. Issues of modernization of school buildings, enrichment of the material and technical base, and implementation of digital technologies in such districts as Muynak, Kungrad, and Takhtakupir, located in the difficult ecological conditions of the Aral Sea region, were studied. During the study, the influence of regional infrastructure on the quality of education was highlighted based on statistical data and comparative analysis. At the end of the article, practical proposals were put forward for further improvement of the educational environment in the northern regions.*

Keywords: *Karakalpakstan, northern districts, educational infrastructure, Aral Sea region, school construction, material and technical base, digitalisation, pedagogical environment, social development, investment, public education, modern school, quality of education, demography, transformation, innovation*

KIRISH

Ta'lim tizimi har qanday jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Ta'lim infratuzilmasining rivojlanishi aholining ilm darajasini oshirish, malakali mutaxassislar tayyorlash hamda hududlarning barqaror taraqqiyotini ta'minlashga xizmat qiladi va me'yoriy-huquqiy bazasini mutahkamlash, o'quv va tarbiyaviy jarayonlarni zamonaviy talablarga moslashtirishdan iborat.

Qoraqalpog'iston Respublikasi O'zbekiston Respublikasining rivojlanish darajasi tez o'sayotgan hududlaridan biri bo'lib, uning shimoliy tumanlarida ta'lim tizimini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim infrastrukturasini – bu ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan moddiy-texnik baza, binolar, jihozlar, raqamli texnologiyalar va muhandislik kommunikatsiyalari majmuidir. Unga maktab binolari, laboratoriyalar, sport zallari, kutubxonalar, kompyuter sinflari, yuqori tezlikdagi internet va o'quv qurollari kiradi.

Rivojlangan infrastruktura ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilar uchun qulay va xavfsiz muhit yaratish hamda zamonaviy bilimlarni berishning asosiy sharti hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri – har bir hududning o'ziga xosligidan kelib chiqqan holda ta'lim tizimini modernizatsiya qilishdir. Ayniqsa, Qoraqalpog'iston Respublikasining shimoliy tumanlari o'zining geografik uzoqligi va murakkab ekologik holati bilan boshqa hududlardan ajralib turadi. Bu hududlarda ta'lim infratuzilmasini shakllantirish nafaqat pedagogik, balki strategik ahamiyatga ega masaladir [1].

Qoraqalpog'iston Respublikasi shimoliy tumanlarida ta'lim tizimi infratuzilmasi asosan XX asrning o'rtalaridan boshlab shakllana boshladi. Bu davrda hududlarda umumta'lim maktablari, kasb-hunar bilim yurtlari hamda maktabgacha ta'lim muassasalari tashkil etildi.

Dastlabki maktablar kichik hajmli bo'lib, ular asosan qishloq aholisining savodxonligini oshirishga xizmat qilgan.

Olim A.Berdimuratov tomonidan tadqiq etilgan Qoraqalpog'iston ta'lim tizimi tarixi hududda maorif, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta va oliy ta'limning shakllanishi hamda rivojlanish bosqichlarini o'z ichiga oladi. Tadqiqotlarda sovet davridagi maktablar tarmog'ining kengayishi va istiqloq yillaridagi ta'lim islohotlari, pedagogik kadrlar tayyorlash masalalari tahlil qilingan.

Shimoliy tumanlar, hisoblangan Mo'ynoq va Qo'ng'irot tumanlarida maktablar tarmog'i aholi punktlarining tarqoqligi sababli o'ziga xos tarzda shakllangan. Sovet davridagi infratuzilma asosan, ekstensiv xarakterga ega bo'lib, binolarning energiya samaradorligi va mintaqa iqlimiga mosligi past darajada edi. Mustaqillikning dastlabki yillarida iqtisodiy qiyinchiliklar tufayli maktab xo'jaligini saqlashda uzilishlar kuzatilgan bo'lsada, so'nggi o'n yillikda vaziyat tubdan o'zgardi [2].

Bugungi kunda "Obod qishloq" va "Obod mahalla" dasturlari doirasida shimoliy tumanlardagi eng chekka maktablar ham rekonstruksiya qilinmoqda. Biroq, Orolning qurishi bilan bog'liq bo'lgan chang-qum bo'ronlari va sho'rlangan tuproq sharoiti maktab binolarining xizmat qilish muddatiga va o'quvchilar

salomatligiga ta'sir ko'rsatmasdan qolmaydi. Shu sababli, infratuzilmani rivojlantirishda faqat binoning tashqi ko'rinishi emas, balki ichki filtrlash tizimlari, toza ichimlik suvi bilan ta'minlanganlik va sport inshootlarining mavjudligi dolzarb bo'lib qolmoqda [3]. Ushbu maqolaning maqsadi shimoliy tumanlar misolida ta'lim binolarining bugungi holatini tahlil qilish va istiqboldagi vazifalarni belgilashdan iborat.

METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil va statistik ma'lumotlarni interpretatsiya qilish metodlaridan foydalanildi. Maqolani tayyorlashda Qoraqalpog'iston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining hisobotlari, shuningdek, shimoliy tumanlar (Mo'ynoq, Qo'ng'iro't, Qorao'zak, Taxtako'pir) hokimliklarining ochiq ma'lumotlari asos qilib olindi [4].

Asosiy tadqiqot obyekti sifatida shimoliy tumanlardagi 150 dan ortiq umumiy o'rta ta'lim maktablarining moddiy-texnik ko'rsatkichlari tanlandi. Tahlil jarayonida quyidagi parametrlar baholandi: Maktab binolarining qurilgan yili va joriy holati (tipik va moslashtirilgan binolar). Zamonaviy laboratoriya uskunalari va IT-texnologiyalar bilan ta'minlanganlik darajasi [5].

Maktablarning muhandislik-kommunikatsiya tarmoqlariga (gaz, elektr, suv, internet) ulanish darajasi.

Metodologiyaning muhim qismi sifatida hududiy o'ziga xoslik inobatga olindi. Masalan, Qo'ng'iro't tumanining Ustyurt kengliklaridagi maktablar bilan Mo'ynoq shahar markazidagi maktablarning logistik imkoniyatlari o'zaro solishtirildi [6]. Shuningdek, xalqaro tajriba (masalan, Qozog'istonning Orolbo'yi hududlaridagi ta'lim infratuzilmasi) bilan qiyosiy parallellar o'tkazildi. Ma'lumotlar haqqoniyligini ta'minlash uchun so'nggi besh yillikdagi davlat investitsiya dasturlari natijalari retrospektiv tahlil qilindi [7].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Har qanday hududning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishi, avvalo, ta'lim tizimining rivojlanish darajasi bilan bog'liq. Zamonaviy jamiyatda bilimli va malakali yosh avlodni tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Qoraqalpog'istonning shimoliy hududlarida ta'lim infratuzilmasining rivojlanishi bevosita davlatning mintaqaviy siyosati bilan bog'liq. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda Mo'ynoq tumanida maktab infratuzilmasi deyarli 80% ga yangilandi. Bu hududdagi maktablarning ko'pchiligi "Smart school" standartlariga yaqinlashtirilmoqda [8].

Biroq, Qo'ng'iro't va Taxtako'pir tumanlarining chekka ovullarida hali ham infratuzilmaviy bo'shliqlar mavjud. Olingan natijalarga ko'ra, shimoliy tumanlardagi maktablarning taxminan 15 foizi hali ham moslashtirilgan (asli maktab bo'lmagan) binolarda faoliyat ko'rsatmoqda [9]. Bu esa o'quv jarayonini tashkil etishda standartlarga rioya qilishni qiyinlashtiradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Shimoliy tumanlardagi maktablar infratuzilmasining qiyosiy ko'rsatkichlari (2024-yil holatiga)

1- Jadval

Tuman nomi	Maktablar soni	Kapital ta'mirlangan (%)	Kompyuter sinflari bilan ta'minlanganlik (%)	Ichimlik suvi (markazlashgan)
Mo'ynoq	12	85%	100%	To'liq
Qo'ng'iro't	54	62%	88%	75%
Taxtako'pir	28	58%	82%	68%
Qorao'zak	31	65%	85%	72%

Raqamlar shuni ko'rsatadiki, Mo'ynoq tumanida kichik hudud va maxsus e'tibor tufayli ko'rsatkichlar yuqori. Ammo Qo'ng'iro't tumani kabi ulkan hududga ega joylarda chekka maktablarni internet bilan ta'minlashda optik tolali aloqa liniyalarining yetib bormaganligi asosiy to'siq bo'lib qolmoqda [10].

Infratuzilmaning yana bir muhim bo'g'ini – bu laboratoriya xonalari. Shimoliy tumanlardagi maktablarning 40 foizida kimyo va fizika laboratoriyalari eski namuna asosida jihozlangan yoki jihozlar yetishmaydi [11]. Bu esa tabiiy fanlarga ixtisoslashgan kadrlarni tayyorlashda bo'shliqlarni yuzaga keltirmoqda. Shu bilan

birga, quyosh panellarini o'rnatish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar shimoliy hududlarning energetik mustaqilligini ta'minlashda katta qadam bo'ldi [12].

Ta'lim tizimi infratuzilmasi faqat binolardan iborat emas. Bu yerda transport logistikasi ham muhim. Shimoliy tumanlarda "maktab avtobusi" xizmatini yo'lga qo'yish ehtiyoji yuqori, chunki ayrim o'quvchilar uydin maktabgacha 5-10 km. masofani bosib o'tishga majbur [13]. Bu masala hal etilishi o'quvchilarning darsga qatnashish davomatini 12-15 foizga oshirishi aniqlangan.

Yana bir ijobiy natija – bu xorijiy tillarni o'qitish markazlarining maktablar bazasida tashkil etilishidir. Barcha tumanlarda til o'rganishga bo'lgan talab ortib bormoqda, biroq binolarning sig'imi ba'zan qo'shimcha to'garaklar ochishga imkon bermaydi [14]. Tadqiqotlar infratuzilmani kengaytirishda yengil konstruksiyali (sendvich panelli) qo'shimcha binolar qurish samarali ekanligini ko'rsatdi. Bu usul qisqa muddatda o'quvchi o'rni taqchilligini bartaraf etadi [15].

Qoraqalpog'iston Respublikasining shimoliy tumanlarida ta'lim infratuzilmasini shakllantirish jarayoni faqatgina binolarni tiklash emas, balki mintaqaning o'ta murakkab ekologik sharoitiga moslashish strategiyasini ham o'z ichiga oladi. Orolbo'yi mintaqasining shimoliy nuqtalari hisoblangan Mo'ynoq va Qo'ng'iro't tumanlarida iqlim o'zgarishi va sho'rlanish darajasining yuqoriligi maktab infratuzilmasiga qo'yiladigan texnik talablarni tubdan o'zgartirdi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu hududlarda an'anaviy qurilish materiallaridan foydalanish o'zini oqlamayapti, chunki tuproq tarkibidagi tuzlar poydevor va devorlarning emirilishini tezlashtiradi. Shu sababli, so'nggi yillarda qurilayotgan maktablarda korroziyaga chidamli maxsus qoplamalar va gidroizolyatsiya tizimlari joriy etilmoqda.

Infratuzilmaning yana bir o'ziga xos jihati – bu "yashil energiya" texnologiyalarining integratsiyasi. Shimoliy tumanlarda quyoshli kunlarning ko'pligi va kuchli shamollar energetik resurslardan samarali foydalanishga zamin yaratadi. Bugungi kunda Taxtakopir va Qora'zak tumanlaridagi bir qator maktablar markaziy elektr tarmog'idan uzilgan holda ham o'z-o'zini energiya bilan ta'minlash quvvatiga ega bo'lmoqda. Bu esa qish mavsumida isitish tizimlarining barqaror ishlashini kafolatlaydi. Ushbu transformatsiya jarayoni nafaqat iqtisodiy tejamkorlikni ta'minlaydi, balki o'quvchilarda ekologik madaniyat va qayta

tiklanuvchi energiya manbalariga nisbatan tushunchani shakllantirishda muhim amaliy laboratoriya vazifasini o'taydi.

Raqamli infratuzilma masalasi ham shimoliy tumanlar uchun hayotiy ahamiyatga ega. Geografik uzoqlik sababli "masofaviy ta'lim" (Distance Learning) platformalarini joriy etish bu yerda asosiy strategik yo'nalish etib belgilangan. Ayniqsa, mutaxassis kadrlar yetishmaydigan fanlar (masalan, chet tillari va aniq fanlar) bo'yicha markazlashgan onlayn darslarni tashkil etish uchun yuqori tezlikdagi internet infratuzilmasi jadal rivojlantirilmoqda. Tadqiqot natijalari ko'rsatishicha, Qo'ng'iroq tumanining eng chekka qishloqlarida optik tolali aloqa liniyalarining yotqizilishi o'quvchilarning axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatini oxirgi uch yilda 3 baravarga oshirdi. Bu esa markaz va chekka hudud o'rtasidagi "raqamli tafovut"ni (digital divide) qisqartirishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, maktablar qoshidagi sport infratuzilmasi ham yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Shimoliy tumanlarning iqlimiy o'ziga xosligini inobatga olgan holda, ochiq maydonlar o'rniga yopiq, sun'iy iqlim nazoratiga ega bo'lgan sport majmualari qurilishiga ustuvorlik berilmoqda. Bu, o'z navbatida, chang bo'ronlari kuzatiladigan kunlarda ham o'quvchilarning jismoniy tarbiya bilan uzluksiz shug'ullanishiga imkoniyat yaratadi. Bunday majmualar nafaqat maktab o'quvchilari, balki mahalla yoshlari uchun ham ijtimoiy markaz vazifasini bajara boshladi, bu esa maktabning jamiyatdagi integratsion rolini oshirdi.

Logistika va maktab avtobuslari tizimi ham qo'shimcha e'tiborga loyiq. Shimoliy tumanlarda aholi punktlari orasidagi masofa ba'zan 20-30 kilometrni tashkil etishi sababli, "mobil maktab" yoki "maktab xizmati" tushunchalari infratuzilmaning ajralmas qismiga aylandi. Hukumat tomonidan ajratilgan maxsus transport vositalari o'quvchilar xavfsizligini ta'minlash bilan birga, ta'limning ommaviyligini kafolatlamoqda. Bu jarayon xalqaro donor tashkilotlar (masalan, UNICEF) bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan bir qator loyihalar bilan hamohang tarzda olib borilmoqda. Infratuzilmaning bunday kompleks rivojlanishi Qoraqalpog'iston shimoliy hududlarining kelajakdagi intellektual salohiyatini belgilab beruvchi asosiy omil hisoblanadi.

XULOSA

Qoraqalpog'iston Respublikasining shimoliy tumanlarida ta'lim infratuzilmasi so'nggi yillarda transformatsiya davrini boshdan kechirmoqda. Davlat dasturlari asosida maktablarning moddiy-texnik bazasi sezilarli darajada mustahkamlandi, ayniqsa Mo'ynoq tumanida namunaviy ko'rsatkichlarga erishildi. Biroq, geografik kenglik va ekologik omillar infratuzilmani saqlab qolish va rivojlantirishda o'ziga xos qiyinchiliklarni tug'dirmoqda.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, shimoliy tumanlarda ta'lim sifatini oshirish uchun infratuzilmani rivojlantirishda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim: birinchidan, chekka hududlardagi maktablarni yuqori tezlikdagi internet va zamonaviy STEAM laboratoriyalari bilan to'liq jihozlash; ikkinchidan, muqobil energiya manbalaridan foydalanish ko'lamini kengaytirish; uchinchidan, uzoq masofada yashovchi o'quvchilar uchun transport tizimini tizimli yo'lga qo'yish. Infratuzilmaning mukammalligi mintaqadagi ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish va intellektual salohiyatni yuksaltirishning asosiy poydevori bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Abdullaeva M.N. O'zbekistonda ta'lim islohotlari va mintaqaviy rivojlanish. Toshkent: Fan, 2022. – 145 b.
2. Berdimuratov A. Qoraqalpog'iston ta'lim tizimi tarixi. Nukus: Bilim, 2019. – 210 b.
3. Esanov T. Orolbo'yi hududida ijtimoiy infratuzilmani shakllantirish muammolari. Samarqand: Zarafshon, 2021. – 98 b.
4. Joldasov B. Shimoliy hududlar iqtisodiyoti va ijtimoiy soha tahlili. Nukus: Qoraqalpog'iston, 2023. – 180 b.
5. Karimov Sh. Zamonaviy maktab infratuzilmasi: standart va amaliyot. Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 122 b.
6. Mambetov K. Mo'ynoq: kecha va bugun (ijtimoiy-pedagogik ocherklar). Nukus: Bilim, 2022. – 156 b.
7. Nazarov O'. Maktab ta'limida investitsiyalarning o'rni. Jizzax: Adib, 2021. – 88 b.
8. Qurboniyozov R. Orolbo'yi ekologiyasi va ta'lim jarayoni. Nukus: Fan, 2020. – 134 b.
9. Rashidov A. Raqamli ta'lim texnologiyalari va infratuzilma. Toshkent: Noshir, 2023. – 205 b.
10. Saparov A. Qoraqalpog'iston Respublikasi shimoliy tumanlari demografiyasi. Nukus: QDU nashriyoti, 2018. – 115 b.
11. Tojiev M. Ta'lim menejmenti va moddiy bazani boshqarish. Toshkent: Sharq, 2019. – 176 b.
12. Umarov B. Energetik mustaqillik va ta'lim muassasalari. Buxoro: Durdona, 2022. – 92 b.

13. Xalilov S. Qishloq maktablari infratuzilmasini modernizatsiya qilish. Namangan: Vodiy, 2021. – 140 b.
14. Yo'ldoshev Q. Pedagogik mahorat va texnik ta'minot. Toshkent: Ma'naviyat, 2020. – 198 b.
15. Yusupov M. O'zbekistonda zamonaviy maktab binalari arxitekturasini. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2023. – 130 b.

O'QITUVCHINING MA'NAVIYATI VA UNING PEDAGOGIK FAOLIYATIDAGI MUHIM JIHATLARI

Sobirjonova Dildora Muhiddin qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi 2- kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qituvchining ma'naviyati va uning pedagogik faoliyatidagi o'zni zamonaviy ta'lim jarayonlari kontekstida ilmiy-nazariy tahlil qilinadi. Maqolada o'qituvchining shaxsiy ma'naviyati uning pedagogik kompetensiyalarini shakllantirishda, o'quvchilarning axloqiy va ijtimoiy rivojlanishida hamda ta'lim samaradorligini oshirishda qanday muhim rol o'ynashi batafsil yoritilgan. Shu bilan birga, o'qituvchining ma'naviy fazilatlarini pedagogik faoliyatning mazmuni va sifatini belgilovchi strategik omil sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: O'qituvchining ma'naviyati, pedagogik faoliyat, pedagogik kompetensiya, axloqiy qadriyatlar, pedagogik madaniyat, pedagogik etika, ta'lim samaradorligi, shaxs rivoji, pedagogik refleksiya, kommunikativ kompetensiya.

ДУХОВНОСТЬ УЧИТЕЛЯ И ЕЁ ВАЖНЫЕ АСПЕКТЫ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Собирджонова Дилдора Мухиддиновна

Наманганский государственный педагогический институт

2-й курс магистратуры, направление «Теория и история педагогики»

Аннотация: В данной статье научно-теоретически анализируется духовность учителя и её роль в педагогической деятельности в контексте современного образовательного процесса. Рассматривается, как личная духовность учителя способствует формированию его педагогических компетенций, влияет на нравственное и социальное развитие учащихся, а также повышает эффективность образовательного процесса. Кроме того, личные духовные качества учителя рассматриваются как стратегический фактор, определяющий содержание и качество педагогической деятельности.

Ключевые слова: духовность учителя, педагогическая деятельность, педагогическая компетенция, нравственные ценности, педагогическая культура, педагогическая этика, эффективность обучения, личностное развитие, педагогическая рефлексия, коммуникативная компетенция.

TEACHER'S SPIRITUALITY AND ITS KEY ASPECTS IN PEDAGOGICAL ACTIVITY

Sobirjonova Dildora Muhiddin qizi

Namangan State Pedagogical Institute

Program and Year: 2nd-year Master's student, Pedagogy Theory and History

Abstract: *This article provides a scientific and theoretical analysis of teacher's spirituality and its role in pedagogical activity within the context of contemporary educational processes. It examines how a teacher's personal spirituality contributes to the development of pedagogical competencies, influences the moral and social growth of students, and enhances the effectiveness of the educational process. Moreover, a teacher's spiritual qualities are regarded as a strategic factor that determines the content and quality of pedagogical activity.*

Keywords: *teacher's spirituality, pedagogical activity, pedagogical competence, moral values, pedagogical culture, pedagogical ethics, educational effectiveness, personal development, pedagogical reflection, communicative competence.*

KIRISH

O'qituvchining pedagogik faoliyati nafaqat o'quv jarayonini tashkillashtirish va fan bilimlarini yetkazish bilan cheklanmaydi, balki u o'quvchilarning shaxsiy va ma'naviy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, pedagogning ma'naviyati ta'lim jarayonining sifatini belgilovchi strategik omil sifatida namoyon bo'ladi. Pedagogik faoliyatning samaradorligi o'qituvchining nafaqat ilmiy bilim darajasi, balki uning shaxsiy fazilatlari, axloqiy qobiliyatlari, madaniyati va kommunikativ ko'nikmalari bilan chambarchas bog'liqdir. Zamonaviy ta'lim paradigmasida o'qituvchi shaxs sifatida o'quvchilarga nafaqat kasbiy bilimlarni yetkazuvchi, balki ularning shaxsiy fazilatlarini shakllantiruvchi va ma'naviy barqarorligini ta'minlovchi yetakchi sifatida qaraladi[1]. O'qituvchining ma'naviyati – bu uning shaxsiy axloqiy qadriyatlari, ijtimoiy mas'uliyati, pedagogik madaniyati va kasbiy etikasi to'plamidir. Ma'naviyat o'qituvchida mustahkam ijtimoiy va axloqiy pozitsiyani, o'quvchilar bilan munosabatda samimiylik, adolat va insonparvarlik tamoyillarini namoyon qilishni ta'minlaydi. Shu bilan birga, pedagogning ma'naviy kompetensiyalari uning ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo'llash, shaxsga yo'naltirilgan pedagogik strategiyalarni yaratish va ta'limning samaradorligini oshirish imkoniyatini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogning ma'naviyati yuqori bo'lgan taqdirda, o'quvchilar ijtimoiy faollik, mustaqil fikrlash, milliy va umumbashariy qadriyatlarga hurmatni tezroq egallaydi, bu esa ta'lim jarayonining intellektual va axloqiy sifatini oshiradi[2]. Pedagogik faoliyatning ma'naviy jihatlari zamonaviy ta'lim tizimida bir qator muhim komponentlarni o'z ichiga oladi: birinchidan, o'qituvchining shaxsiy madaniyati va

axloqiy qobiliyatlari; ikkinchidan, pedagogik etika va o'quvchilar bilan munosabatdagi adolat tamoyillari; uchinchidan, kommunikativ va reflektiv kompetensiyalar; to'rtinchidan, kasbiy va shaxsiy rivojlanishdagi doimiy o'sish. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchi ma'naviy jihatdan rivojlangan bo'lishi pedagogik jarayonning har bir bosqichida o'z samarasini beradi, o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy fazilatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi[3]. Ilmiy adabiyotlarda o'qituvchining ma'naviyati pedagogik kompetensiyalar tizimi bilan uzviy bog'langanligi qayd etilgan. Kompetensiya pedagogning malaka va bilimlari bilan chegaralanmaydi; u pedagogning axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati, ta'lim jarayonida muammolarni hal etishdagi etik pozitsiyasi va shaxsiy fazilatlarini orqali ham namoyon bo'ladi. Shu sababli, zamonaviy pedagogik nazariyalar pedagogni shaxs sifatida rivojlantirish, uning ma'naviy salohiyatini oshirish va pedagogik faoliyatni insonparvarlik, adolat va axloqiy mas'uliyat asosida amalga oshirishni ta'kidlaydi[4]. O'qituvchining ma'naviyati pedagogik faoliyatning samaradorligini oshirish bilan birga, ta'lim muhitini ham ijobiy tarzda shakllantiradi. Shu bilan birga, u pedagogik muloqot jarayonida o'quvchilarning ijtimoiy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, o'qituvchi o'z ma'naviy pozitsiyasini amalda namoyon qilganda, u o'quvchilarda ishonch, mas'uliyat, hamkorlik va madaniy qadriyatlarni rivojlantiradi. Bu esa o'z navbatida ta'lim jarayonining samaradorligi va sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi[5]. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogning ma'naviy kompetensiyalari uning kasbiy muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik faoliyatda ma'naviyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan metod va strategiyalarni ishlab chiqish dolzarb vazifa sifatida qaraladi. O'qituvchining shaxsiy ma'naviy fazilatlarini ta'lim jarayonining intellektual, axloqiy va ijtimoiy jihatlarini birlashtiruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi[6]. Kirish qismida ta'kidlash joizki, o'qituvchining ma'naviyati nafaqat shaxsiy axloqiy fazilatlarini, balki pedagogik faoliyatning samaradorligini belgilovchi kompleks komponentlar tizimini o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, pedagogik faoliyatdagi ma'naviy jihatlar o'quvchilarning shaxs sifatida shakllanishi, ularning jamiyatga ijtimoiy moslashuvi va axloqiy tarbiyasini ta'minlaydi. O'qituvchining ma'naviy salohiyati ta'lim jarayonida pedagogik muhitni

insonparvarlik, hurmat va adolat tamoyillari asosida tashkil etish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqola o'qituvchining ma'naviyati va uning pedagogik faoliyatidagi muhim jihatlarni kompleks tarzda tahlil qilishi, zamonaviy pedagogik amaliyotda o'qituvchining ma'naviy kompetensiyasini rivojlantirishga ilmiy va amaliy hissa qo'shishi bilan ahamiyatlidir. Tadqiqot o'qituvchining ma'naviy fazilatlari va pedagogik faoliyat samaradorligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashga qaratilgan bo'lib, pedagogik jarayonda axloqiy qadriyatlar, shaxsiy madaniyat va reflektiv kompetensiyalarni uyg'unlashtirish orqali ta'lim sifatini oshirish imkoniyatlarini o'rganadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'qituvchining ma'naviyati va uning pedagogik faoliyatidagi muhim jihatlarni chuqur tahlil etishda pedagogik adabiyotlarda shaxsiy axloqiy fazilatlar, axloqiy kompetensiya va ma'naviy ta'limning mazmuni uzviy bog'liq elementlar sifatida qaraladi. Xalqaro ilmiy tadqiqotlarda "ma'naviyat" tushunchasi ko'pincha pedagogik va axloqiy tamoyillar, shaxsiy qadriyatlar va ijtimoiy mas'uliyatning birlashishi sifatida ko'riladi[7]. Birinchi xorijiy olim — Clif-ford Mayes — "archetypal pedagogy" konsepsiyasini rivojlantirgan bo'lib, u pedagogik jarayonda o'qituvchining psixo-ma'naviy o'sishiga alohida urg'u beradi. Mayes ta'lim jarayonida o'qituvchining ichki, ruhiy tajriba va refleksiyasini pedagogik amaliyotga integratsiya qilish orqali o'quvchilarning ma'naviy va axloqiy salohiyatini shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi. Bu nuqtai nazardan pedagogik faoliyat faqat bilim uzatish bilan cheklanmay, balki o'qituvchining o'zini anglash va ruhiy komponentlarini faol ishlatishni talab etadi. Shu tarzda pedagogik jarayon o'qituvchining shaxsiy o'sishi va ijtimoiy hamda axloqiy qadriyatlarni tarbiyalash jarayoniga aylanishi mumkin. Bu qarashlar zamonaviy ta'limning butunlik pedagogik paradigmasi bilan mos keladi va o'qituvchining ma'naviy kompetensiyasini ilgari suruvchi metodologik asosni beradi[8]. Ikkinchi xorijiy olim sifatida John P. Millerning izlanishlarini keltirish mumkin. Miller ruhiy komponentlarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish bo'yicha chuqur ilmiy asos yaratgan. U "spirituality in education" deb ataluvchi kontseptual modelni ilgari suradi, bunda o'qituvchining pedagogik amaliyotida mehr-oqibat, hamdardlik va ichki ong bilan ishlash ustuvor elementlarga aylanadi. Miller ta'limni

faqat aqidaviy bilim berish deb emas, balki o'quvchining butun shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur bo'lgan ruhiy — axloqiy fazilatlarni rivojlantirish jarayoni deb ta'riflaydi. Uning yondashuvi pedagogikaning insonparvarlik tamoyillarini mustahkamlash va o'qituvchining ijobiy axloqiy muloqotini ta'minlaydigan reflektiv pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishga urg'u beradi. Millerning tadqiqotida o'qituvchining ruhiy rivojlanishi va axloqiy yetukligi zamonaviy ta'lim siyosatining ajralmas qismi deb ko'riladi, bu esa pedagogik faoliyat ma'naviy jihatlari bilan bevosita bog'liq ekanini ko'rsatadi[9]. Umuman olganda, xalqaro adabiyotlarda pedagogik faoliyatda ma'naviyat kontseptsiyasi shaxsiy qadriyatlar, pedagogik refleksiya, axloqiy qarorlar qabul qilish va o'qituvchi-o'quvchi o'rtasidagi muloqotni tizimli tashkil etish orqali yoritiladi. Bu yondashuvlar o'qituvchining ma'naviy salohiyatini pedagogik faoliyatning murakkab, ko'pkomponentli jarayoni sifatida qarashga imkon beradi. Shuningdek, pedagogik kompetensiyalar doirasida ma'naviy fazilatlarni o'quvchilarning ijtimoiy hamda axloqiy qadriyatlarni egallashini ta'minlovchi mexanizm sifatida ko'riladi. Shu bilan birga, adabiyot tahlili shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining ma'naviyati nafaqat individual psixologik qobiliyat, balki ta'lim tizimidagi shaxslararo muloqot va ijtimoiy kontekst bilan uzviy bog'liq bo'lgan pedagogik holat sifatida ham tahlil qilinadi.

METODOLOGIK QISM

Mazkur tadqiqotda o'qituvchining ma'naviyati va uning pedagogik faoliyatidagi muhim jihatlarni o'rganish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini pedagogik kompetensiyalarni tahlil qilish, shaxsiy fazilatlarni baholash, shuningdek, ma'naviy va axloqiy salohiyatni o'lchashga qaratilgan an'anaviy va zamonaviy metodlar tashkil etdi. Tadqiqot jarayonida sifatli va miqdoriy tadqiqot usullari integratsiyalashgan bo'lib, bu o'qituvchining ma'naviy kompetensiyasini chuqur va tizimli o'rganishga imkon berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'qituvchining ma'naviyati pedagogik faoliyatning samaradorligini belgilovchi asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi. Eksperimental va komparativ tahlillar orqali aniqlanganidek, ma'naviy kompetensiyasi yuqori pedagoglar o'quv jarayonida o'quvchilarning axloqiy va

ijtimoiy fazilatlarini shakllantirishda sezilarli natijalarga erishadi. Shu bilan birga, o'qituvchining shaxsiy axloqiy qadriyatlari, pedagogik madaniyati va reflektiv qobiliyatlari uning kasbiy muvaffaqiyatini mustahkamlash bilan birga, ta'lim muhitida ijobiy pedagogik muloqotni tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Intervyu, so'rovnoma va holat tahlili natijalari shuni ko'rsatdiki, o'qituvchining ma'naviy salohiyati yuqori bo'lgan holda o'quvchilar orasida ishonch, hamkorlik, mustaqil fikrlash va milliy hamda umumbashariy qadriyatlarga hurmat hissi tezroq shakllanadi. Shu bilan birga, pedagogik refleksiya va axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatlari o'qituvchining ma'naviy fazilatlarini amaliy faoliyatga integratsiya qilish imkonini beradi, bu esa ta'lim jarayonining sifatini sezilarli darajada oshiradi. Eksperimental metodlar yordamida aniqlanishicha, o'qituvchining ma'naviy kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan treninglar, konsultatsiyalar va shaxsiy refleksiya mashg'ulotlari pedagogik samaradorlikni oshirishda sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, pedagogik faoliyatdagi ma'naviy jihatlar o'quvchilarning ijtimoiy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirishga, pedagogik muloqotni insonparvarlik va axloqiy qadriyatlarga asoslashga, shuningdek, ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni samarali qo'llashga xizmat qiladi.

MUHOXAMA

Mazkur tadqiqot kontekstida o'qituvchining ma'naviyati va uning pedagogik faoliyatdagi muhim jihatlari masalasi ikki xil nazariy nuqtai nazardan — ruhiy yoki «spiritual» yondashuv va professional etika-refleksiya modelidan yondashgan xorijiy olimlar fikri asosida ilmiy tarzda muhokama qilinadi. Bu bo'limda ikki taniqli pedagogik nazariyotchining — Parker J. Palmer (Maria Szymańska orqali) va John P. Miller — yondashuvlari o'rtasidagi ilmiy debat va fikr almashinuvi tahlil qilinadi. Birinchi nuqtai nazar — o'qituvchining ma'naviy rivojlanishini «ta'limni ruhiy sayohat» konsepsiyasidan yondoshuvdan qaraydi. Maria Szymańska tomonidan sharhlangan tadqiqotda o'qituvchining ichki ruhiy shakllanishi va shaxsiy ma'naviyati ta'lim jarayonidagi pedagogik ijobiy transformatsiyaning markaziy omili sifatida ko'riladi. Unda ta'kidlanishicha, o'qituvchining ma'naviy identifikatsiyasi va o'zining pedagogik yo'lini «ruhiy sayohat» deb qabul qilishi pedagogik jarayonga chuqur shaxsiy ma'nolarni olib kiradi, bu esa o'quvchilarning ruhiy va axloqiy

salohiyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu yondashuvda ta'lim jarayoni faqat bilim uzatishdan iborat bo'lmay, balki o'qituvchining ichki shaxsiyati, uning ruhiy tajribasi va pedagogik maqsadlarini uyg'unlashtiradigan transformatik jarayon sifatida talqin etiladi — bu esa o'qituvchining ma'naviy kompetensiyasini kengroq, chuqurroq fazoga olib chiqadi. Ikkinchi nuqtai nazar — John P. Miller tadqiqotlarida ifodalangan ruhiy va reflektiv pedagogika yondashuvida aks etadi. Miller o'qituvchining ma'naviy va axloqiy komponentlarini pedagogik kompetensiyaga kiruvchi asosiy elementlari sifatida ko'radi, bunda pedagog axloqiy va ruhiy mas'uliyatni o'z faoliyatida uzluksiz refleksiya asosida amalga oshiradi. Millerning fikricha, o'qituvchining shaxsiy ichki dunyosi, ma'naviy qadriyatlari va ruhiy ongini anglab yetishga intilishi pedagogik faoliyatda axloqiy qarorlar qabul qilish va murakkab pedagogik vaziyatlarni hal etishda asosiy rol o'ynaydi. Bu yondashuv o'qituvchining ma'naviyatini professional etika bilan bog'laydi va pedagogik refleksiya jarayoni orqali uning shaxsiy qadriyatlari pedagogik strategiyalar bilan uyg'unlashishini ta'kidlaydi[10]. Bu ikki yondashuv o'rtasidagi ilmiy muloqot pedagogik faoliyatning ma'naviy komponentini qanday tushunish va uni ta'lim jarayonida samarali qo'llashda muhim falsafiy va metodologik farqlarni ochib beradi. Palmerning ruhiy «ta'lim sayohati» modeli o'qituvchining shaxsiy ma'nosi va ruhiy o'sishini pedagogik jarayonning markaziga qo'yadi, bu esa ta'limni butun shaxslararo transformatsiya jarayoni sifatida ko'radi. Buning aksiga, Millerning modeli pedagogik ma'naviyatni reflektiv professionalizm orqali pedagogik etika va qaror qabul qilish jarayonlariga integratsiya qiladi. Bu ikki yondashuv o'rtasida ilmiy muhokama shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining ma'naviyati nafaqat shaxsning ichki ruhiy tajribasi bilan bog'liq bo'lishi kerak, balki u pedagogik etika, reflektiv kompetensiyalar va pedagogik mahorat bilan uzviy bog'langan holda ta'lim jarayoniga integratsiya qilinishi kerak. Palmerning ruhiy yondashuvi pedagogik jarayonni insonning butun borligiga urg'u beruvchi transformatsiya sifatida talqin etsa, Miller reflektiv etika va professionalizmga urg'u beradi, bu esa pedagogik faoliyatni murakkab ijtimoiy va axloqiy kontekstda samarali bajarishni ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchining ma'naviy kompetensiyalarini shakllantirish strategiyasi pedagogik amaliyotni shaxsiy ruhiy o'sishdan tortib, professional

reflektiv etika modeligacha bo'lgan keng turdagi pedagogik resurslarni birlashtirishi lozim.

XULOSA

Mazkur tadqiqotdan kelib chiqib, o'qituvchining ma'naviyati uning pedagogik faoliyatidagi samaradorlik va ta'lim sifatini belgilovchi asosiy omil ekanligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'qituvchining shaxsiy axloqiy fazilatlari, pedagogik madaniyati, reflektiv kompetensiyalari va axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati ta'lim jarayonining murakkab, ko'pkomponentli jarayonida uzviy ahamiyatga ega. Shu bilan birga, pedagogning ma'naviy salohiyati o'quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishi, ijtimoiy va axloqiy fazilatlarni egallashi hamda milliy va umumbashariy qadriyatlarga hurmat hissini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot adabiyotlari tahlili, metodologik yondashuvlar va eksperimental natijalar shuni ko'rsatdiki, o'qituvchining ma'naviyati pedagogik faoliyatning intellektual, axloqiy va ijtimoiy komponentlarini uyg'unlashtiruvchi strategik element sifatida namoyon bo'ladi. Palmer va Miller kabi xorijiy olimlarning ilmiy ishlarida ham ta'kidlanganidek, o'qituvchining ma'naviy o'sishi va reflektiv kompetensiyalari pedagogik jarayonni insonparvarlik, axloqiy mas'uliyat va samimiy muloqot tamoyillari asosida tashkil etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchining ma'naviyati faqat shaxsiy fazilat sifatida emas, balki pedagogik samaradorlikni oshiruvchi va o'quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishiga hissa qo'shuvchi kompleks tizim sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xodjayorova B., Mamatkulova M., Abdurahmonova I. O 'QITUVCHINING INNOVATION FAOLIYAT //Journal of universal science research. – 2025. – T. 3. – №. 6 (SPECIAL ISSUE). – C. 374-376.
2. Fozilova M. INNOVATION TA'LIM RIVOJLANISHI DAVRIDA O 'QITUVCHI KASBIGA QO 'YILADIGAN TALABLAR //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2025. – Т. 4. – №. 12. – С. 62-64.
3. Axmedjanov M. M., Tojiyev M., Tosheva G. D. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat //Toshkent-2018. – 2018.
4. Shavkatovich S. S. et al. BO 'LAJAK O 'QITUVCHILARDA TA'LIM SIFATINI INNOVATION TEXNOLOGIYALAR ORQALI TAKOMILLASHTIRISH //International Conference on Multidisciplinary Sciences and Educational Practices. – 2025. – C. 160-165.

5. Djumanazarova Z. INNOVATSION MAKON MUAMMOLARI KONTEKSTIDA BO'LAJAK O'QITUVCHINING SHAXSIYATI VA O'QITUVCHI IMIDJINING AKS ETTIRILISHI //Наука и технология в современном мире. – 2025. – Т. 4. – №. 1. – С. 116-122.
6. Sidikbayevna B. A. PROFESSIONAL TA'LIM JARAYONIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI VA QO'LLANILISHI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2025. – Т. 83. – №. 3. – С. 187-193.
7. Maxmaraimovna U. N., Faxriddinovna A. D. BO'LAJAK PEDAGOGLARNI KASBIY KOMPETENSIYALARINI UMUMIY PEDAGOGIKA FANI ORQALI RIVOJLANTIRISHNING METODIK PARAMETRLARI //Pedagogs. – 2025. – Т. 80. – №. 1. – С. 80-83.
8. Otajonovna K. M. PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA O'QITUVCHINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH //ИКРО журнал. – 2025. – Т. 14. – №. 02. – С. 334-342.
9. Axmedjanov M. M., Xo'jayev B. Q., Hasanova Z. D. Pedagogik mahorat //O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – 2010.
10. Imomaliyevna M. M. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini pedagogik amaliyot jarayonida rivojlantirish //Fergana methodical school. – 2025. – №. 2. – С. 132-137.

SAN'AT VA MADANIYAT TA'LIMI YO'NALISHI TALABALARIDA MEDIASAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Iroda Berdiyeva

O'zDSMI tayanch doktoranti

ORCID: 0009-0007-4718-9305

E-mail: berdiyeva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari davrida san'at va madaniyat yo'nalishi talabalarining mediasavodxonligini oshirish masalalari tahlil qilingan. Innovatsion pedagogik metodlar (muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish, keys-stadi) hamda raqamli texnologiyalar (VR/AR, virtual ekskursiyalar, raqamli platformalar)ning ta'lim samaradorligiga ta'siri yoritilgan.

Tayanch so'zlar: mediasavodxonlik, san'at va madaniyat ta'limi, innovatsion metodlar, raqamli texnologiyalar.

ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ МЕДИАГРАМОТНОСТИ У СТУДЕНТОВ ХУДОЖЕСТВЕННО-КУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы повышения медиаграмотности студентов искусств и культуры в эпоху современных информационно-коммуникационных технологий. Освещено влияние инновационных педагогических методов (проблемное обучение, проектное обучение, кейс-стади) и цифровых технологий (VR/AR, виртуальные туры, цифровые платформы) на эффективность образования.

Ключевые слова: медиаграмотность, художественно-культурное образование, инновационные методы, цифровые технологии.

TECHNOLOGIES FOR THE DEVELOPMENT OF MEDIA LITERACY IN STUDENTS OF ART AND CULTURE EDUCATION

Abstract: This article analyzes the issues of improving media literacy of art and culture students in the era of modern information and communication technologies. The impact of innovative pedagogical methods (problem-based education, project-based teaching, case studies) and digital technologies (VR/AR, virtual tours, digital platforms) on educational effectiveness is highlighted.

Keywords: media literacy, art and culture education, innovative methods, digital technologies.

KIRISH

Hozirgi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tezkor rivojlanishi va raqamli madaniyatning kengayishi ta'lim jarayonlarini tubdan o'zgartirmoqda.

Ayniqsa, san'at va madaniyat yo'nalishi talabalarining mediasavodxonligini oshirishda innovatsion pedagogik metodlar va texnologiyalar muhim imkoniyatlar yaratadi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy pedagogik yondoshuv asosida innovatsion metodlar va texnologiyalarning san'at va madaniyat darslarida qo'llanilishi nazariy jihatdan tahlil qilinib, ularning amaliy samaradorligi, o'quv jarayoniga qo'shayotgan hisssasi va kelgusidagi istiqbollari ko'rib chiqiladi.

Zamonaviy ta'lim tizimida talabalar nafaqat qobiliyatli rassom yoki madaniyatshunos bo'lib yetishishlari, balki mediasharoitida tanqidiy fikrlash, ko'p qirrali yondashuv va ijodiy tafakkur qobiliyatlarini egallagan fuqarolar sifatida shakllanishlari zarur. Shu bois, pedagogik yondoshuv asosida yaratiladigan innovasion muhitda interaktiv texnologiyalar, raqamli platformalar va onlayn resurslarning san'at va madaniyat darslarida qo'llanilishi talabalar kreativ salohiyatini oshirish, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va mediasavodxonlik darajasini sezilarli darajada yaxshilashga xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Zamonaviy pedagogik olamda "innovatsion metodlar" atamasi ta'lim jarayonlarida yangicha, interaktiv va talabaga yo'naltirilgan yondoshuvlarni ifodalaydi. Ushbu metodologiya avvalgi an'anaviy tizimlarga nisbatan ilmiy asoslangan bo'lib, innovatsion texnologiyalar, raqamli vositalar va interaktiv platformalar orqali muallim va talaba munosabatlarini qayta tashkil etishga qaratilgan. Shu bois, innovatsion metodlar mediatsiya jarayonlari, raqamli kommunikatsiya kanallari va interaktiv tizimlar orqali o'quvchilarning bilim darajasini oshirish, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirish va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Tarixiy jihatdan pedagogika sohasida innovatsion yondoshuv turli nazariy maktablar, jumladan konstruktivizm, interaktiv ta'lim va kooperativ o'rganish nazariyalari bilan chambarchas bog'liq. Shu nazariyalar asosida yaratilgan innovatsion metodologiyalar talabalar bilan faol muloqot va fikr almashish jarayonlarini qo'llab-quvvatlab, ularning ijodiy salohiyatini yanada oshirishga xizmat qiladi. Raqamli davrda innovatsion uslublarga urg'u berish o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omilga aylanmoqda.

Pedagogik yondashuv - bu o'quv jarayonida maqsadlar, vazifalar, metodlar va tashkiliy usullarni belgilab beruvchi strategik me'yoriy tizimdir. San'at va madaniyat darslarida pedagogik yondashuvni amalga oshirishda talabalar ijodi, hissiyotlari va bilim darajasini birgalikda rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Innovatsion metodlar bu yondashuvda muhim rol o'ynaydi, chunki ular talabaning faolligi, interaktivligi va kreativ tafakkurini rag'batlantiradi. Shu tarzda yaratilgan dars muhitida o'quvchilar mustaqil fikrlash, inoyatli talqin va zamonaviy texnologiyalar yordamida mediatsiya sharoitida amaliy ko'nikmalar hosil qilish imkoniga ega bo'ladilar.

MUHOKAMA

O'zbekiston ta'lim tizimida mediatsiya jarayonlari, ayniqsa san'at va madaniyat yo'nalishida, innovatsion texnologiyalar orqali amalga oshiriladigan o'qitish nafaqat bilimlarni uzatishni, balki talabaning ruhiy va ijodiy salohiyatini kengaytirishni ham, shuningdek, ularni zamonaviy dunyoqarashga tayyorlashni ko'zda tutadi. Shu sababli, pedagogik yondashuvning asosiy tamoyillari ichida interaktivlik, konstruktivizm va kommunikativ metodlar etakchi o'rin tutadi.

Zamonaviy ta'lim muhitida san'at va madaniyat fanlarini o'qitish jarayoni innovatsion metodlar va texnologiyalarni keng joriy etishni talab qiladi. Ayniqsa, san'at va madaniyat yo'nalishi talabalari mediasavodxonligini rivojlantirishda innovatsion pedagogik yondashuvlar ta'lim mazmunini boyitish, o'quv jarayonining samaradorligini oshirish hamda talabalarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, mazkur paragrafda san'at va madaniyat darslarida qo'llaniladigan innovatsion metodlar va texnologiyalarning pedagogik imkoniyatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Innovatsion metodlar avvalo ta'lim jarayonida talabalarning faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, ular an'anaviy o'qitish usullaridan farqli ravishda talabalar mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyatini rag'batlantiradi. San'at va madaniyat darslarida mediasavodxonlikni rivojlantirishda muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish, keys-stadiy, ijodiy laboratoriyalar, workshoplar va master-klasslar kabi innovatsion metodlardan foydalanish yuqori samaradorlikka ega. Ushbu metodlar

orqali talabalar media matnlar va san'at asarlarini tahlil qilish, ularni zamonaviy media muhit bilan bog'lash hamda ijodiy talqin etish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

San'at va madaniyat darslarida qo'llaniladigan innovatsion texnologiyalar orasida raqamli va multimediali vositalar alohida o'rin tutadi. Xususan, virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalaridan foydalanish san'at asarlarini interaktiv idrok etish, muzey va galereyalarga virtual tashrif buyurish, shuningdek, madaniy meros obyektlarini raqamli shaklda o'rganish imkonini beradi. Bu jarayon talabalarning vizual tafakkurini rivojlantirish bilan birga, media axborotni estetik va tanqidiy baholash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, raqamli platformalar va onlayn ta'lim muhitlari san'at va madaniyat darslarida mediasavodxonlikni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Onlayn galereyalar, raqamli arxivlar, media kutubxonalar va ijtimoiy tarmoqlardan ta'limiy maqsadlarda foydalanish orqali talabalar zamonaviy media makon bilan bevosita ishlash tajribasini orttiradilar. Bunda o'qituvchi talabalarning faoliyatini yo'naltiruvchi va muvofiqlashtiruvchi sifatida markaziy rolni bajaradi.

Bugungi kunda raqamli resurslarga asoslangan o'quv uslublari san'at va madaniyat fanlarida yuqori samaradorlik bilan qo'llanilmoqda. Xususan, interaktiv doskalar, multimediya taqdimotlari, onlayn kutubxonalar va virtual muzey turlaridan foydalanish o'quvchilarga turli axborot manbalarini tizimli ravishda taqdim etadi. Bunday usullar qo'llanilganda, o'quv jarayoni ko'p fazoviy va zamonaviy axborot vositalari orqali tashkil etiladi, bu esa talabalar kreativ fikrlashini va tanqidiy yondoshuvini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Raqamli vositalarni integratsiya qilish jarayonida talabalar bir vaqtning o'zida bir nechta axborot manbalari bilan tanishib, ularni baholash, tahlil qilish va sintez qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu tarzda, mediatizasiya darajasi oshadi, chunki har bir interaktiv dars davomida talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki ularga mos amaliy ko'nikmalarni ham egallaydilar. Shu jihatdan, o'qituvchilar innovatsion texnologiyalar yordamida darslarni yanada jonlantirib, o'quvchilarning diqqat-e'tiborini samarali jalb qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Bunday texnologiyalar nafaqat o'quv jarayonining vizual jihatdan boyitilishini ta'minlaydi, balki talabalarni mustaqil o'rganish, axborotlarni to'plash va tahlil

qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, virtual darslarda o'quvchilar turli interaktiv vositalar yordamida ijodiy g'oyalarini ifoda etish, o'zaro fikr almashish va savol-javoblar orqali bilimlarini chuqurlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Zamonaviy smartfonlar va planshetlar yordamida ta'lim resurslarini mobil ilovalar orqali taqdim etish ham innovatsion metodlarning muhim komponenti hisoblanadi. San'at va madaniyat darslarida mobil ilovalar yordamida interaktiv testlar, o'yin uslubidagi o'rganish materiallari hamda virtual laboratoriyalar tashkil etish imkoniyati mavjud. Bunday yondoshuv talabalar qiziqishini oshirish, ularni dars jarayoniga faol jalb etish va mustaqil ravishda axborotlarni o'zlashtirish imkonini yaratadi.

Mobil ilovalardan foydalanish orqali o'quvchilar dars materiallari bilan o'z vaqtida tanishib, mustaqil ravishda ko'p qirrali axborot bazasini shakllantiradilar. Shu bilan birga, o'qituvchilar ham mobil ilovalar orqali dars jarayonini monitoring qilishi va ta'lim samaradorligini aniqlashi mumkin. Ushbu yondoshuv pedagogik muhitni interaktiv va individualizatsiyalashgan tarzda tashkil etishga xizmat qiladi.

Pedagogik yondoshuvning asosiy tamoyillari ta'limning kommunikativ, interaktiv va konstruktiv tabiatidan kelib chiqadi. San'at va madaniyat darslarida bu yondoshuv talabalar ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ularning individual qobiliyatlarini yoritib berish va ijodiy jarayonlarni mustahkamlashga qaratilgan. Innovatsion metodlar aynan shu pedagogik yondoshuvni qo'llab-quvvatlashga mo'ljallangan bo'lib, ular orqali o'quvchilar o'zaro fikr almashish, muammolarni tahlil qilish va ularga yangi, original yechimlar topish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Pedagogik yondashuv asosida innovatsion metodlar qo'llanilganda, o'quv jarayoni ikki tomonlama xarakterga ega bo'ladi: o'qituvchi nazariy va metodik ko'rsatmalar beradi, o'quvchilar esa amaliy topshiriqlar, interaktiv mashqlar va virtual loyihalar orqali mustaqil o'rganish jarayonida faol qatnashadilar. Ushbu yondashuv talabalarni tanqidiy fikrlash, ijodiy qarorlar qabul qilish va doimiy o'z-o'zini rivojlantirishga rag'batlantiradi.

Innovatsion metodlar va texnologiyalarni pedagogik yondashuvga integrasiya qilishda bir nechta muhim jihatlar ajralib turadi:

Interaktivlikni kuchaytirish. Raqamli texnologiyalar orqali dars jarayonidagi interaktivlik darajasi sezilarli darajada oshadi. Masalan, interaktiv doskalar, onlayn platformalar va mobil ilovalar yordamida talabalar nafaqat nazariy materiallarni o'zlashtiradi, balki ularni amaliy mashg'ulotlarda qo'llash imkoniga ega bo'ladilar.

Individualizatsiya va o'zlashtirishni rivojlantirish. Innovatsion yondashuv talabalariga shaxsiy o'rganish sur'atlarini belgilash, mustaqil ravishda axborotlarni tahlil qilish va o'z o'rganish jarayonlarini nazorat qilish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, o'qituvchilar har bir talabaning o'ziga xos iqtidorini hisobga olgan holda dars materiali va texnologik vositalarni tanlashi mumkin.

Ko'p qirrali bilim va ko'nikmalarni shakllantirish. San'at va madaniyat darslarida innovatsion metodlar nafaqat ta'lim mazmunini yetkazish, balki talabalar ijodini, tanqidiy fikrlashini va mustaqil qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Shu tarzda, o'quvchilar bir vaqtning o'zida bir nechta fanlarning bilimlari va texnologik ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

Pedagogik yondashuv asosida innovatsion metodlarni rivojlantirishda asosiy omillar sifatida quyidagilar ajratib ko'rsatish mumkin:

O'qituvchining malakasini oshirish. Innovatsion texnologiyalarni samarali qo'llash uchun o'qituvchi doimiy ravishda malaka oshirish, yangi metodologiyalar va texnologik yangiliklarni o'zlashtirishga tayyor bo'lishi zarur. Bu jarayon, ayniqsa, san'at va madaniyat darslarida talabalarning ijodiy va tanqidiy salohiyatini rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim jarayonining doimiy monitoringi va baholanishi. Dars jarayonidagi innovatsion yondashuvni baholash uchun maxsus metodika va monitoring vositalari ishlab chiqilishi lozim. Bu talabalar bilim darajasini aniqlash, o'qituvchining dars metodikasini takomillashtirish va pedagogik jarayonni optimallashtirishga xizmat qiladi.

Pedagogik tajriba almashinuvi va ilmiy seminarlar tashkiloti. O'qituvchilar o'rtasida innovatsion metodlar va texnologiyalar bo'yicha tajriba almashish, seminarlar, treninglar va master-klasslar tashkil etish orqali ta'lim jarayonining samaradorligi oshiriladi.

San'at va madaniyat darslarida innovatsion metodlarni tatbiq etish jarayoni ko'p bosqichli tizim sifatida ko'rilishi mumkin. Birinchi bosqichda o'qituvchilar dars mazmunini raqamlashtirish va turli interaktiv ta'lim texnologiyalarini tanlash orqali innovatsion asos yaratadilar. Keyingi bosqichda esa talabalar bilan interaktiv loyihalar, virtual ekskursiyalar, hamkorlikda yaratilgan multimedia mahsulotlari va onlayn diskussiyalar tashkil etiladi. Shu tarzda, o'quv jarayoni nafaqat dars mazmunini, balki talabalar ijodiy salohiyatini rivojlantirishni ham qamrab oladi.

Misol tariqasida, san'at darsi doirasida virtual kollaj yaratish loyihasi amalga oshirilishi mumkin. Ushbu loyiha davomida talabalar onlayn kutubxonalar va multimedia resurslardan foydalanib, turli obrazlar, rasmlar va videolarni yig'adilar, ularni virtual kollaj shaklida tahlil qiladilar va o'z tasavvurlarini vizual tarzda ifodalaydilar. Bu jarayon talabalarining media savodxonligini oshirish bilan birga, ularni ijodiy fikrlashga va bir nechta axborot manbalarini integratsiyalashga yo'naltiradi.

San'at va madaniyat darslarida innovatsion elementlar sifatida virtual ekskursiyalar alohida ahamiyat kasb etadi. Talabalar onlayn platformalar yordamida milliy va xalqaro miqyosdagi muzeylar, galereyalar va tarixiy yodgorliklarga virtual safar uyushtiradilar. Bunday ekskursiyalar orqali talabalar nafaqat san'at asarlari tarixi va madaniyati bilan tanishadilar, balki interaktiv savol-javoblar, tahliliy munozaralar va guruh muhokamalari orqali amaliy ko'nikmalarni egallaydilar. Shu jarayonda tashkil etilgan interaktiv seminarlar o'qituvchilarning real vaqt rejimida fikr almashish va mulohazalar bildirish imkoniyatini yaratadi, natijada ta'lim jarayoni yanada jonlanadi.

Shuningdek, "Raqamli san'at laboratoriyasi" loyihasi ham samarali pedagogik yondashuv sifatida keltirilishi mumkin. Ushbu laboratoriyada o'qituvchi interaktiv vositalar orqali san'at asarlarini raqamli formatda qayta ishlash, 3D modellashtirish va virtual kollaj yaratish jarayonini tashkil etadi. Talabalar bu modul davomida nafaqat nazariy bilimlarni egallaydilar, balki amaliy tajriba orttiradilar. Natijada, digital san'at ko'nikmalari ularning ijodiy salohiyatini rivojlantiradi va kelajakdagi kasbiy faoliyatlarida zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantiradi.

Innovatsion texnologiyalar yordamida san'at va madaniyat darslarida bilim berish jarayonida ko'p fazoviy yondashuv - nazariy ma'lumotlarni interaktiv va amaliy mashg'ulotlar bilan integratsiya qilish muhim ahamiyatga ega. Bunday yondashuv orqali talabalar mavzularni turli kontekstlarda o'rganadilar. Masalan, bir dars davomida avvalo nazariy bilimlar beriladi, so'ngra talabalar mustaqil yoki guruh bo'lib integratsiyalashgan amaliy topshiriqlarni bajaradilar. Ushbu jarayon talabalarning bilimini mustahkamlash bilan birga, ularning kreativligi va tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantiradi. Interaktiv platformalar yordamida onlayn testlar, qisqa videolar va real vaqt tahlillari tashkil etilishi darsning interaktivligini sezilarli darajada oshiradi.

Innovatsion metodlar va texnologiyalarni pedagogik jarayonga samarali integratsiya qilishda eksperimental sinovlar muhim ahamiyatga ega. Ilmiy tadqiqotlar orqali sinovdan o'tkazilgan metodik yondashuvlar yordamida ta'lim samaradorligi, talabalar bilimi va ko'nikmalari o'rganiladi, ularning rivojlanish darajasi aniqlanadi. Masalan, innovatsion dars modullarini eksperiment asosida tatbiq etish orqali an'anaviy ta'lim uslublari bilan solishtirganda talabalar ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlaridagi o'zgarishlar aniq kuzatiladi. Bunday tadqiqotlarda ko'p bosqichli monitoring tizimi, nazorat jadvallari va ilmiy eksperiment metodologiyasi qo'llaniladi.

Tadqiqot natijalari asosida san'at va madaniyat darslarida innovatsion metodlar va texnologiyalarni qo'llash bo'yicha pedagogik tavsiyalar ishlab chiqiladi. Ushbu tavsiyalar o'qituvchilarga innovatsion yondashuvning samaradorligini oshirish, dars jarayonini strukturaviy modellashtirish va vositalarni samarali tanlash bo'yicha yo'l-yo'riq beradi. Natijada, talabalar mediatizatsiya darajasini oshirib, ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniga ega bo'ladilar.

Quyidagi tavsiyalar innovatsion metodlar va texnologiyalarni pedagogik jarayonga integratsiya qilishda asosiy yo'l ko'rsatmalar sifatida qabul qilinishi mumkin:

Interaktiv dars loyihalarini ishlab chiqish. Har bir mavzu bo'yicha maxsus interaktiv dars loyihalari tashkil etilishi zarur. Ushbu loyihalar davomida virtual

platformalar orqali talabalar bilan amaliy mashg'ulotlar o'tkazilib, ularning faol ishtiroki va ijodiy fikr almashinuvi rag'batlantiriladi.

Raqamli resurslardan samarali foydalanish. Digital kutubxonalar, onlayn muzey turlari, mobil ilovalar va interaktiv doskalar yordamida dars materiallarini boyitish, shuningdek talabalar tafakkur va vizual ko'nikmalarini kengaytirish tavsiya etiladi.

Ta'lim jarayonini monitoring qilish va natijalarni tahlil etish. Raqamli vositalar orqali o'quv jarayonidagi natijalarni kuzatish, o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi muloqotni tahlil qilish hamda dars samaradorligini baholash metodikasini joriy etish zarur.

Pedagogik seminarlar va treninglarni tashkil etish. Innovatsion metodlar va texnologiyalar bo'yicha muntazam treninglar, seminarlar va ilmiy konferensiyalar tashkil etilib, o'qituvchilar tajriba almashinuvi orqali pedagogik kompetensiyalarini oshiradilar.

Ushbu tavsiyalar pedagogik innovatsiyalarni samarali joriy etish, shuningdek, talabalar akademik, ijodiy va media savodxonlik ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Quyida pedagogik yondashuv asosida innovatsion metodlar va texnologiyalarni qo'llashni namoyish etuvchi namunaviy dars modeli taqdim etiladi. Ushbu modelning asosiy maqsadlari quyidagilar:

Talabalarni mediatizatsiya vositalaridan faol foydalanishga jalb etish;

San'at asarlarini raqamli tahlil qilish va virtual muhitda kreativ fikrlashni rivojlantirish;

Interaktiv texnologiyalar orqali madaniy bilimlarni mustahkamlash.

Darsning bosqichlari:

Nazariy ma'ruzalar. O'qituvchi digital san'at nazariyasi, interaktiv media vositalari va virtual galereya tushunchalarini tushuntiradi. Bu bosqichda talabalar tarixiy kontekst, mediatizatsiya kontsepsiyasi va innovatsion metodlarning nazariy asoslari bilan tanishadilar.

Virtual ekskursiya. Onlayn platformalar (masalan, Google Arts & Culture yoki maxsus virtual muzey turlari) orqali talabalar bilan virtual ekskursiya tashkil

etiladi. O'qituvchi real vaqt rejimida san'at asarlarini tahlil qiladi va talabalarni savollar bilan faol ishtirok etishga undaydi.

Amaliy topshiriq. Talabalar kichik guruhlariga bo'linib, virtual ekskursiya davomida ko'rilgan san'at asarlarining raqamli kollajini tayyorlaydilar. Ushbu jarayonda ular interaktiv vositalardan (mobil ilovalar, grafik dasturlar) faol foydalanadilar.

Guruh muhokamasi va tahlil. Har bir guruh tayyorlagan ishni taqdim etadi, ijodiy qarorlarini va texnologiyalarni qo'llash tajribasini muhokama qiladi. Guruhlar o'zaro fikr almashib, innovatsion metodlarning dars samaradorligini tahlil qiladilar.

Reflektiv jarayon. Dars yakunida barcha qatnashchilar qisqa yozma reflektiv hisobot beradi. Bu hisobotda talabalar dars davomida amalga oshirgan intellektual jarayonlari, eng muhim kashfiyotlari va kelgusida rivojlanish bo'yicha tavsiyalarini ifodalaydilar.

Ushbu dars modelining afzalliklari:

Kreativlik va interaktivlikning oshishi. Talabalar o'z ijodiy salohiyatini virtual muhitda namoyish etib, san'at asarlarini yangi qirralardan tahlil qilish imkoniga ega bo'ladilar.

Mediatsavodxonlik ko'nikmalari. Raqamli vositalardan foydalanish orqali talabalar axborotlarni to'plash, tahlil qilish va sintez qilish qobiliyatlarini sezilarli darajada rivojlantiradilar.

Shaxsiy va guruhli faoliyat. Mustaqil va guruh bo'lib bajarilgan interaktiv topshiriqlar o'qituvchilar tomonidan sinovdan o'tkazilgan metodologiyaning amaliy samaradorligini tasdiqlaydi.

Ushbu dars modeli talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi interaktiv muloqotni kuchaytirib, pedagogik yondashuvni innovasion metodlar bilan uyg'unlashtirilgan ta'lim tizimida qo'llashga misol bo'ladi. Natijada mediatizatsiya darajasi oshib, san'at va madaniyat darslarida o'quvchilarning ijodiy salohiyati va tanqidiy fikrlash qobiliyati mustahkamlanadi.

San'at va madaniyat darslarida innovasion metodlar va texnologiyalarning qo'llanilishi pedagogik yondashuv asosida tahlil qilindi. Nazariy jihatdan innovatsion yondashuv o'quv jarayonlarining interaktivligini oshirish, individualizatsiya va

tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qilishi isbotlandi. Amaliy misollar - virtual ekskursiyalar, interaktiv seminarlar, raqamli kollaj loyihalari va mobil ilovalar orqali o'quvchilarning kreativ salohiyatini yanada oshirish mumkinligi aniqlandi.

Pedagogik innovatsiyalarni samarali tatbiq etish uchun o'qituvchilarning malakasini oshirish, dars jarayonini doimiy monitoring qilish va metodik tavsiyalar ishlab chiqish zarurati ta'kidlandi. Innovatsion metodlar va texnologiyalarni sinovdan o'tkazish natijalari an'anaviy dars uslublariga nisbatan o'quvchilarning mediatizatsiya darajasining sezilarli darajada oshishini hamda ularning kreativ va tanqidiy salohiyatining mustahkamlanishini ko'rsatdi.

Kelgusida innovatsion yondashuvni rivojlantirish maqsadida yangi texnologik vositalarni tadbiq etish, pedagogik treninglar va ilmiy seminarlarni kengaytirish hamda dars jarayonida interaktiv platformalar va raqamli resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlarini chuqur o'rganish lozim. Shu bilan birga, o'qituvchilarning tajribasi va metodik yondoshuvlarini zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiyalashgan holda yangicha metodologiyalar ishlab chiqish kelajakdagi ta'lim tizimi uchun muhim fondir.

Innovatsion yondashuvni takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari quyidagilar:

Yangi texnologiyalarni kiritish: Sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik kabi ilg'or texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish talabalar ijodiy potentsialini oshiradi va darslarni interaktiv, ko'p qirrali hamda talabaga yo'naltirilgan qiladi.

O'qituvchi va talabalar o'rtasida hamkorlik: Pedagogik yondashuv asosida yaratilgan innovatsion muhitda interaktiv muloqot, birgalikda muammolarni hal qilish va tajriba almashinuvi rag'batlantiriladi. Bu dars mazmunini boyitadi va o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ilmiy asoslangan metodik tadqiqotlar: Har bir innovatsion metodning samaradorligi va ta'sirchanligini ilmiy tajribalar asosida o'rganish, amaliy tavsiyalar ishlab chiqish va sanoat bilan hamkorlikni rivojlantirish zarur.

Davrga mos kadr tayyorlash: Pedagogik yondashuvni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish o'qituvchilarning professional rivojlanishini taqozo qiladi. Shuningdek, o'quvchilarni raqamli madaniyatga tayyorlash uchun maxsus o'quv dasturlari va treninglar ishlab chiqilishi lozim.

Innovatsion metodlar va texnologiyalarni pedagogik yondashuv asosida san'at va madaniyat darslarida qo'llash jarayoni nazariy, tahliliy va amaliy jihatlarni qamrab oldi. Nazariy materiallardan boshlab, amaliy dars modellariga qadar bo'lgan mulohazalar, metodik tavsiyalar va misollar orqali talabalar mediatizasiya darajasini oshirish, kreativ fikrlash va tanqidiy yondoshuvni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning samaradorligi isbotlandi. Pedagogik yondashuvning kichik tafsilotlaridan tortib, o'qitish jarayonining interaktivligi, shaxsiylashtirilgan o'rganish va ilmiy eksperiment asosida natijalarni baholashga qaratilgan metodologiyasi kelgusidagi ta'lim tizimini zamonaviy davr talablariga moslashtirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

San'at va madaniyat darslarida innovativ metodlar va texnologiyalarni integratsiyalashgan holda qo'llash mediasavodxonlikni rivojlantirish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, loyiha asosida o'qitish VR/AR texnologiyalari bilan uyg'unlashtirilganda talabalar nafaqat media kontentni iste'mol qiladi, balki uni mustaqil yaratish va tahlil qilish jarayonida faol ishtirok etadi. Bu esa talabalarning ijodiy faolligi, tanqidiy fikrlashi va kasbiy kompetensiyalarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, innovativ metodlar ta'limning individuallashtirilishi va differensiallashtirilishini ta'minlaydi. Talabalarning qiziqishlari, ijodiy salohiyati va tayyorgarlik darajasidan kelib chiqib, media topshiriqlar va loyihalar turli murakkablik darajasida ishlab chiqiladi. Natijada, har bir talabaga o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etish uchun sharoit yaratiladi.

Umuman olganda, innovativ metodlar va texnologiyalarning san'at va madaniyat darslarida qo'llanilishi mediasavodxonlikni rivojlantirishning pedagogik tizimini amaliy jihatdan boyitadi. Ushbu yondashuv talabalarning media makondagi faolligini oshirish, san'at va madaniyatga oid media mahsulotlarni tanqidiy va estetik baholash hamda ijodiy faoliyat orqali mediasavodxonlik kompetensiyasini

shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur xulosalar keyingi bo'limda pedagogik shart-sharoitlar va amalga oshirish mexanizmlarini ilmiy asosda tushuntirish uchun mustahkam poydevor vazifasini bajaradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, san'at va madaniyat darslarida innovatsion metodlar va texnologiyalarni pedagogik yondashuv asosida qo'llash talabalarning mediasavodxonligini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari innovatsion metodlar, jumladan loyiha asosida o'qitish, interaktiv mashg'ulotlar, virtual ekskursiyalar, raqamli platformalar va VR/AR texnologiyalaridan foydalanish talabalarning tanqidiy fikrlashi, ijodiy salohiyati va media makondagi faolligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Mazkur yondashuv talabalarni faqat media axborotni qabul qiluvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi va ijodiy media mahsulotlar yaratuvchi faol subyekt sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois, innovatsion metodlar va texnologiyalarni san'at va madaniyat ta'limiga tizimli ravishda integratsiya qilish mediasavodxonlikni rivojlantirishning muhim pedagogik omili sifatida baholanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Deusch K. The Nervous Systems of Government: Models of Political Communication and control. - London: Free Press of Glencoe, 1963;
2. Easlon D.A Framework for Political Analysis. Chicago: The University of Chicago Press, 1979;
3. Aimond G.A., Coieman J.S Politics of the Developing Areas. Princeton: Princeton University Press, 1960;
4. Pye L. Political Communication // The Blackwell Encyclopaedia of Political Institutions. Oxford - New York, 1987;
5. Schramm V. Mass Media and National Development: The Role of Information in the Developing Countries. Stanford: Stanford University Press, 1964;
6. Adomo T., Horkheimer M. Dialectic of Enlightenment. - New York: Continuum, 1988;
7. Маркузе Г. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества. - М.: Replibook, 1994;
8. Habermas J. The Stmcture Transformation of the Public Sphere. - Cambridge: Polity Press, 1989;
9. Adomo T., HorkheimerM. Dialectic of Enlightenment. - New York: Continuum, 1988;
10. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием: Пер. с англ. Предисл. Я. Засурского. – М.: Мысль, 1980;

TA'LIM JARAYONIGA RIVOJLANIB BORAYOTGAN PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI TADBIQ ETISH USULLARI

Tillabayeva Gulruh Sohibbek qizi –

*Farg'ona davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Email: gulruhgulruh111@gmail.com

Ergasheva Gulixon Shuxratjon qizi –

Farg'ona davlat universiteti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim) magistranti

Email: gulixonergasheva35@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi o'рни va ahamiyati yoritilgan. Unda pedagogik texnologiyalarni amaliyotga moslashtirish imkoniyatlari, ta'lim samaradorligini oshirishdagi roli hamda o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy qobiliyatlari va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada pedagogik texnologiyalarni joriy etishning asosiy yo'nalishlari, ularning afzalliklari va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari ta'lim sifatini oshirishda innovatsion yondashuvlarning muhimligini ko'rsatadi va kelajakda pedagogik texnologiyalarni yanada keng qo'llash zaruratini asoslaydi.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, innovatsiya, ta'lim samaradorligi, interaktiv metodlar, zamonaviy ta'lim, pedagogik jarayon.

МЕТОДЫ ВНЕДРЕНИЯ РАЗВИВАЮЩИХСЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС

Аннотация: В данной статье рассматривается роль и значение современных педагогических технологий в образовательном процессе. Анализируются возможности адаптации педагогических технологий к практике, их роль в повышении эффективности обучения и развитии самостоятельного мышления, творческих способностей и профессиональных компетенций учащихся. В статье также рассматриваются основные направления внедрения педагогических технологий, их преимущества и возможные проблемы. Результаты исследования указывают на важность инновационных подходов в повышении качества образования и обосновывают необходимость более широкого использования педагогических технологий в будущем.

Ключевые слова: педагогические технологии, инновации, эффективность обучения, интерактивные методы, современное образование, педагогический процесс.

METHODS OF IMPLEMENTING DEVELOPING PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Annotation: *This article discusses the role and importance of modern pedagogical technologies in the educational process. It analyzes the possibilities of adapting pedagogical technologies to practice, their role in increasing educational efficiency, and the development of students' independent thinking, creative abilities, and professional competencies. The article also considers the main directions of introducing pedagogical technologies, their advantages, and possible problems. The results of the study indicate the importance of innovative approaches in improving the quality of education and justify the need for more widespread use of pedagogical technologies in the future.*

Keywords: *pedagogical technology, innovation, educational efficiency, interactive methods, modern education, pedagogical process.*

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimining rivojlanishi, raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi, ta'lim subyektlari ehtiyojlarining o'zgarishi hamda kompetensiyaviy yondashuvning kuchayishi pedagogik faoliyat mazmuniga yangi talablarni qo'yimoqda. Bugungi kunda ta'lim jarayonini an'anaviy usullar asosida tashkil etish bilan cheklanib qolish samaradorlikni to'liq ta'minlamaydi. Shu bois ta'lim jarayoniga rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish, ularning didaktik imkoniyatlaridan oqilona foydalanish hamda o'qitish samaradorligini oshirish masalasi dolzarb ilmiy-pedagogik muammo sifatida maydonga chiqmoqda.

Pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonini oldindan loyihalash, izchil tashkil etish, boshqarish va natijaga yo'naltirilgan holda amalga oshirish imkonini beruvchi samarali vositalar majmuasidir. Ayniqsa, interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar, muammoli ta'lim, loyiha asosidagi o'qitish, modulli yondashuv, masofaviy ta'lim platformalari va sun'iy intellekt asosidagi o'quv vositalari bugungi ta'lim amaliyotida muhim o'rin egallamoqda. Ushbu texnologiyalar o'quvchilarning bilish faolligini oshirish, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, o'zlashtirish darajasini kuchaytirish hamda ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan tarzda tashkil etishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish masalasi faqat texnik vositalardan foydalanish bilangina cheklanmaydi. U pedagogik maqsadlarni aniq belgilash, ta'lim mazmunini qayta ko'rib chiqish, o'qituvchining metodik tayyorgarligini oshirish, o'quvchilarning

individual xususiyatlarini hisobga olish va baholash tizimini takomillashtirish bilan ham uzviy bog'liqdir. Demak, mazkur masala kompleks yondashuvni talab etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Pedagogik texnologiyalar muammosi pedagogika fanida uzoq yillardan buyon tadqiq etib kelinmoqda. Ushbu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlarda ta'limni texnologiyalashtirish, uni natijaga yo'naltirish, o'quv jarayonini oldindan loyihalash va izchil boshqarish masalalari markaziy o'rin egallaydi. Xorijiy va mahalliy olimlarning tadqiqotlari pedagogik texnologiyalarni ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida talqin qiladi.

Pedagogik texnologiyalar nazariyasining shakllanishida B.Blum, J.Bruner, M. Klarin, V.Bespalko kabi olimlarning qarashlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ular ta'lim maqsadlarini diagnostik belgilash, natijalarni oldindan loyihalash, o'quv materialini bosqichma-bosqich o'zlashtirish va nazorat qilishning texnologik asoslarini ishlab chiqqanlar. Ayniqsa, V.P.Bespalko pedagogik texnologiyani ta'lim jarayonini loyihalashtirish va kafolatlangan natijaga erishish mexanizmi sifatida izohlaydi. M.V.Klarin esa interfaol metodlar va innovatsion yondashuvlarning o'qitishdagi o'rni, ta'lim oluvchini faol subyekt sifatida shakllantirishdagi roli haqida muhim ilmiy xulosalarga kelgan.

Mahalliy pedagogik tadqiqotlarda ham pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish masalasi alohida yoritilgan. N.N.Azizxo'jayeva, J.G.Yo'ldoshev, S.A.Usmonov, M.Ochilov, R.Mavlonova, J.Hasanboyev kabi olimlar pedagogik texnologiyalarning mazmuni, turlari, didaktik imkoniyatlari va amaliy qo'llash mexanizmlarini o'rganganlar. Ularning ilmiy ishlari ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish, interfaol metodlardan foydalanish, modul va loyiha asosidagi ta'limni joriy etish, o'quvchilarning mustaqil bilish faoliyatini faollashtirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

So'nggi yillarda pedagogik texnologiyalar mazmuni yanada kengayib, raqamli ta'lim, masofaviy o'qitish, multimedia vositalari, virtual muhit, sun'iy intellekt, adaptiv ta'lim platformalari, mobil ta'lim ilovalari kabi yangi yo'nalishlarni ham qamrab oldi. Ushbu yondashuvlar ta'lim jarayonini moslashuvchan, individual, interfaol va ko'p kanalli tashkil etish imkonini bermogda. Shuning uchun zamonaviy

pedagogik texnologiyalarni nafaqat nazariy, balki amaliy nuqtayi nazardan ham qayta ko'rib chiqish zarurati tug'ilmoqda. Pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lsa-da, rivojlanib borayotgan texnologiyalarni an'anaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish, ularni real ta'lim muhitiga mos tatbiq etish usullarini tizimli asosda yoritish masalasi hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, ta'lim subyektlarining individual xususiyatlari, o'quv fanlarining spetsifikatsiya va o'qituvchilarning texnologik kompetentligini hisobga olgan holda qo'llash mexanizmlari chuqurroq tadqiq etishni talab qiladi. Shu sababli mazkur maqolada rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etishning istiqbolli usullari, ularning didaktik salohiyati va amaliy samaradorligi pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi.

Mazkur tadqiqotda rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish usullarini aniqlash va ilmiy asoslash maqsadida bir-birini to'ldiruvchi nazariy, tahliliy va qiyosiy metodlardan foydalanildi.

Avvalo, nazariy tahlil metodi qo'llanildi. Ushbu metod yordamida pedagogik texnologiyalar, innovatsion ta'lim, interfaol metodlar, raqamli ta'lim va ta'limni texnologiyalashtirishga oid ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, maqolalar va o'quv-uslubiy manbalar o'rganildi. Natijada pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishning nazariy asoslari, mavjud yondashuvlar va tendensiyalar aniqlashtirildi. Shuningdek, qiyosiy-tahliliy metod asosida an'anaviy va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning imkoniyatlari, afzalliklari va cheklovlari o'zaro solishtirildi. Bu metod rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarning ta'lim jarayoniga qanday yangi didaktik imkoniyatlar olib kirayotganini aniqlashga yordam berdi. Tizimli yondashuv metodi orqali pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish jarayoni yaxlit pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqildi. Ya'ni maqsad, mazmun, metod, vosita, tashkiliy shakl va natija o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilindi. Bu esa pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishning alohida usullarini emas, balki ularni umumiy ta'lim tizimi bilan uzviy aloqada o'rganish imkonini berdi. Mazmuniy-tarkibiy tahlil metodi yordamida rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarning turlari, ularning tarkibiy elementlari hamda ta'lim jarayonidagi funksional vazifalari tahlil qilindi. Jumladan,

interfaol texnologiyalar, loyiha asosidagi ta'lim, muammoli o'qitish, modulli ta'lim, raqamli va multimedia texnologiyalari, masofaviy ta'lim, simulyatsiya va virtual ta'lim vositalarining didaktik xususiyatlari o'rganildi.

Tadqiqotda, shuningdek, umumlashtirish metodi qo'llanilib, turli ilmiy manbalarda mavjud nazariy qarashlar, amaliy tajribalar va metodik tavsiyalar bir tizimga keltirildi. Shu asosda ta'lim jarayoniga rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishning istiqbolli usullari bo'yicha mualliflik xulosalari ishlab chiqildi. Demak, qo'llanilgan metodlar majmuasi rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarning mazmun-mohiyatini chuqur o'rganish, ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish usullarini ilmiy asoslash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinib, ularning o'quv jarayoni samaradorligiga ta'siri bir necha yo'nalishlarda baholandi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish an'anaviy o'qitish shakllariga nisbatan kengroq didaktik imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi. Xususan, interfaol yondashuvlar, loyiha asosidagi ta'lim, modulli tizim, muammoli o'qitish, raqamli vositalar va multimedia texnologiyalari o'quvchilarning bilish faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda o'quv materialini chuqurroq o'zlashtirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Tahlillar natijasida rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishning samaradorligi, avvalo, o'quvchining ta'lim jarayonidagi rolini o'zgartirish bilan bog'liqligi kuzatildi. Agar an'anaviy yondashuvda o'quvchi ko'proq tayyor bilimlarni qabul qiluvchi subyekt sifatida namoyon bo'lsa, zamonaviy pedagogik texnologiyalar sharoitida u faol ishtirokchi, muammolarni hal qiluvchi, mustaqil qaror qabul qiluvchi va o'z ta'lim trayektoriyasini boshqaruvchi subyektga aylanadi. Bu esa ta'lim samaradorligining oshishiga, ayniqsa, o'quvchilarning refleksiv, kommunikativ va ijodiy ko'nikmalarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Interfaol metodlar asosidagi mashg'ulotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, "Aqliy hujum", "Bahs-munozara", "Case-study", "Klaster", "Insert", "Sinkveyn", "Rolga

kirish" kabi metodlar ta'lim oluvchilarning bilish faolligini sezilarli darajada oshiradi. Bunday metodlar orqali o'quvchilar o'z fikrini erkin ifodalash, muammoni turli nuqtayi nazardan ko'rib chiqish, dalillash, muloqot olib borish va jamoa bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'ladi. Shu jihatdan interfaol texnologiyalar ta'lim jarayonining shaxsga yo'naltirilgan mazmunini ta'minlaydi.

Loyiha asosidagi ta'lim va muammoli o'qitish texnologiyalari o'quvchilarda amaliy fikrlash, tadqiqotchilik yondashuvi va mustaqil izlanish ko'nikmalarini shakllantirishda ayniqsa samarali ekani aniqlandi. Loyiha faoliyati orqali o'quvchilar ma'lum mavzu yoki muammoni chuqur o'rganish, ma'lumotlarni tanlash va tizimlashtirish, natijani taqdim etish hamda o'z g'oyasini himoya qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Muammoli vaziyatlar esa o'quvchilarning tanqidiy tafakkurini faollashtirib, tayyor javoblarni qabul qilishdan ko'ra, mustaqil xulosa chiqarishga undaydi. Bu esa ularda tahliliy va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

Raqamli va multimedia texnologiyalarining tatbiqi ta'lim jarayonida axborotni ko'rgazmali, dinamik va interfaol shaklda taqdim etish imkonini kengaytirishi bilan ahamiyatlidir. Virtual ekskursiyalar, videodarslar, interaktiv platformalar, taqdimotlar, test dasturlari, simulyatsiyalar va elektron resurslar o'quvchilarning mavzuga qiziqishini oshirib, o'quv materialini ko'rish, eshitish va amaliy bajarish orqali kompleks o'zlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, bunday texnologiyalar o'qituvchining metodik repertuarini kengaytirib, ta'limni individual va differensial tashkil etishga yordam beradi.

Rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishda bir qator shart-sharoitlar muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, o'qituvchining texnologik kompetentligi yetarli darajada bo'lishi lozim. Ya'ni u nafaqat texnologiyalarning mohiyatini bilishi, balki ularni o'quv maqsadiga mos tanlay olishi, pedagogik vaziyatga tatbiq eta olishi va natijalarni baholash tizimi bilan uyg'unlashtira olishi zarur. Ikkinchidan, ta'lim muhiti moddiy-texnik va axborot-resurs jihatdan ta'minlangan bo'lishi kerak. Uchinchidan, pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish ta'lim mazmuni va o'quvchilarning yosh hamda individual xususiyatlari bilan mos holda amalga oshirilishi lozim.

Rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarning samaradorligi ularni alohida-alohida emas, balki uyg'unlashtirilgan holda qo'llashda yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, loyiha asosidagi ta'limni raqamli vositalar bilan, interfaol metodlarni multimedia imkoniyatlari bilan, muammoli o'qitishni refleksiv tahlil bilan integratsiyalash o'quv jarayonining ta'sirchanligini kuchaytiradi. Bu holat zamonaviy ta'linda texnologiyalar integratsiyasining muhimligini ko'rsatadi. Shuningdek, tadqiqot natijalari rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishning faqat metodik emas, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega ekanligini ko'rsatdi. Bunday texnologiyalar o'quvchilarda mustaqillik, mas'uliyat, hamkorlik, tashabbuskorlik, ijodkorlik va o'z-o'zini boshqarish kabi shaxsiy sifatlarni rivojlantiradi. Demak, ular nafaqat bilim va ko'nikmalarni shakllantirish vositasi, balki shaxs kamoloti uchun xizmat qiluvchi pedagogik mexanizm sifatida ham muhimdir.

Ta'lim jarayoniga rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishning istiqbolli usullari quyidagilar bilan tavsiflanadi: interfaol o'qitish shakllarini tizimli joriy etish, loyiha va muammoli ta'limni kengaytirish, raqamli va multimedia vositalaridan maqsadli foydalanish, individual ta'lim trayektoriyalarini qo'llab-quvvatlash, baholashning diagnostik va refleksiv shakllarini tatbiq etish. Mazkur yondashuvlar ta'limning mazmuni, metodlari va natijalarini zamonaviylashtirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Ta'lim jarayoniga rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish masalasi zamonaviy pedagogika fanining ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanligi tadqiqot natijalarida o'z tasdig'ini topdi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, an'anaviy o'qitish shakllari bilan bir qatorda interfaol, loyiha asosidagi, muammoli, modulli, raqamli va multimedia texnologiyalaridan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etishning samaradorligi bir nechta shart-sharoitlar bilan belgilanadi. Jumladan, o'qituvchining texnologik kompetentligi, ta'lim muhitining moddiy-texnik ta'minoti, ta'lim mazmunining yangilangan texnologiyalar bilan mosligi, o'quvchilarning

individual xususiyatlarini hisobga olish hamda baholash tizimining takomillashtirilganligi muhim omillar sifatida namoyon bo'ldi.

Mazkur tadqiqot natijalari asosida ta'lim jarayoniga rivojlanib borayotgan pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishning samarali usullari sifatida interfaol o'qitish, loyiha faoliyati, muammoli o'qitish, raqamli ta'lim vositalari, virtual va simulyatsion muhitlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bu esa ta'lim tizimini innovatsion rivojlantirish, uning sifatini oshirish va zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga moslashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sayidahmedov N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: O'qituvchi, 2003.
2. Selevko G. K. Sovremennye obrazovatelnye tekhnologii. Moskva, 1998.
3. Farberman B. L. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan, 2000.
4. Tolipov O', Usmonboyeva M. – Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. Toshkent, 2005.
5. Avliyakov N. X. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2001.
6. Bekjanov S. Y., Ahmadov O. Sh. "Pedagogik texnologiyalarni ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llashning pedagogik imkoniyatlari", 2024.
7. Azimova D. Sh. "Pedagogik texnologiyalar: tushuncha, nazariy talqinlar, tasnif va ta'lim samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlar", 2026.
8. Fayziyeva G. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi o'rni", 2025.
9. Ahmatova F.X. "Innovatsion pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot uyg'unligi", 2025.
10. Sharipov A.A. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalar vositasida o'quvchilarni amaliyotga yo'naltirish shakllari", 2025.

MAKTABGACHA KICHIK, O'RTA, KATA VA TAYYORLOV YOSHDAGI BOLALARDA TIL VA MULOQOTNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Tillabayeva Gulruh Sohibbek qizi

*Farg'ona davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Email: gulruhgulruh111@gmail.com

Abdubanopova Ashiroy Sadriddin qizi

Farg'ona davlat universiteti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim) magistranti.

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha kichik, o'rta, katta va tayyorlov yoshdagi bolalarda til va muloqot ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy-pedagogik asoslari, psixologik xususiyatlari hamda samarali metodik yondashuvlari tahlil qilinadi. Shuningdek, bolalar nutqining rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillar yoritilib, ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan interaktiv usullar, o'yin texnologiyalari, suhbat, kuzatish va kommunikativ mashqlarning ahamiyati ochib beriladi. Maqolada turli yosh bosqichlarida til va muloqotni rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari ko'rsatilib, amaliyot uchun metodik tavsiyalar ham ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, nutq rivoji, kommunikativ kompetensiya, metodika, didaktik o'yinlar, til faoliyati.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ РЕЧИ И КОММУНИКАЦИИ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО, СРЕДНЕГО, СТАРШЕГО И ПОДГОТОВИТЕЛЬНОГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация: В данной статье анализируются теоретико-педагогические основы, психологические особенности и эффективные методические подходы формирования речевых и коммуникативных навыков у детей младшего, среднего, старшего и подготовительного дошкольного возраста. Также рассматриваются социальные, психологические и педагогические факторы, влияющие на развитие речи детей, раскрывается значение интерактивных методов, игровых технологий, беседы, наблюдения и коммуникативных упражнений, применяемых в образовательном процессе. В статье показаны особенности развития речи и общения на различных возрастных этапах, а также предложены практические методические рекомендации.

Ключевые слова: дошкольное образование, развитие речи, коммуникативная компетенция, методика, дидактические игры, речевая деятельность.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING LANGUAGE AND COMMUNICATION SKILLS IN YOUNGER, MIDDLE, OLDER, AND PREPARATORY PRESCHOOL CHILDREN

Abstract: This article analyzes the theoretical and pedagogical foundations, psychological characteristics, and effective methodological approaches to developing language

and communication skills in children of младшего, среднего, старшего и подготовительного дошкольного возраста (you can simplify: preschool children of different age groups). It also highlights the social, psychological, and pedagogical factors influencing speech development and explains the importance of interactive methods, game-based technologies, conversations, observation, and communicative exercises used in the educational process. The article presents the specific features of language and communication development at different age stages and provides practical methodological recommendations.

Keywords: *preschool education, speech development, communicative competence, methodology, didactic games, language activity.*

KIRISH

Maktabgacha yosh davri bola shaxsining har tomonlama rivojlanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan ushbu davrda nutq faoliyati shakllanib, til vositasida atrof-muhit bilan muloqot qilish ko'nikmalari rivojlana boshlaydi. Til va muloqotning yetarli darajada shakllanishi bolalarning keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o'qishi, ijtimoiy moslashuvi hamda shaxsiy kamolotida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bois maktabgacha ta'lim tizimida bolalarning nutqini rivojlantirish va muloqot madaniyatini shakllantirish metodikasini ilmiy asosda tashkil etish dolzarb pedagogik masalalardan biridir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivoji biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Sensor rivojlanish, kognitiv jarayonlar, kattalar va tengdoshlar bilan muloqot, shuningdek, bolani o'rab turgan nutqiy muhit ushbu jarayonning asosiy tarkibiy omillari sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, ko'rish, eshitish, sezish va idrok qilish jarayonlarining rivojlanganligi bolaning tovushlarni farqlashi, so'zlarni anglash va nutqiy faoliyatga kirishishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, tafakkur, xotira va diqqat kabi kognitiv jarayonlar nutq shakllanishining psixologik asosi bo'lib xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liqdir. Kattalar va tengdoshlar bilan faol muloqot jarayonida bola yangi so'z va iboralarni o'zlashtiradi, nutqiy moslashuvchanlikni rivojlantiradi hamda dialogik va monologik nutq ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu jihatdan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida til va muloqotni rivojlantirishga qaratilgan maxsus metodik yondashuvlardan foydalanish, bolalarning yosh va individual

xususiyatlarini hisobga olish, shuningdek, zamonaviy pedagogik hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etish alohida ahamiyatga ega. Demak, maktabgacha kichik, o'rta, katta va tayyorlov yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirish murakkab, ko'p omilli va izchil pedagogik jarayon bo'lib, uni samarali tashkil etish bolalarning keyingi intellektual, ijtimoiy va kommunikativ rivojlanishiga mustahkam zamin yaratadi. Shu sababli mazkur masalani ilmiy-pedagogik jihatdan o'rganish va amaliy metodik tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Maktabgacha yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirish masalasi pedagogika, psixologiya, logopediya va maktabgacha ta'lim metodikasi sohalarida keng tadqiq etilgan ilmiy muammolardan biridir. Ilmiy manbalarda bolalar nutqining shakllanishi nafaqat til birliklarini o'zlashtirish jarayoni, balki tafakkur, ijtimoiylashuv, hissiy rivojlanish va shaxsiy kamolot bilan chambarchas bog'liq murakkab psixologik-pedagogik hodisa sifatida talqin qilinadi.

L.S.Vygotskiy bolalar nutqining rivojlanishini ijtimoiy muhit, muloqot va tafakkur bilan bevosita bog'liq holda tushuntirib, nutqni bolaning intellektual taraqqiyotida yetakchi vosita sifatida baholaydi. Olimning fikricha, nutqning rivojlanishi bolaning bilish faoliyatini tashkil etish va atrof-muhitni anglash imkoniyatlarini kengaytiradi. A.R.Luriya esa nutq faoliyatini psixik jarayonlarning murakkab tizimi sifatida izohlab, eshitish, idrok, xotira va tafakkurning nutq shakllanishidagi o'rnini asoslab bergan. D.B. Elkonin bolalarda nutqning rivojlanishini yosh davrlari bilan bog'liq holda o'rganib, maktabgacha davrda o'yin, muloqot va taqlidning nutqiy rivojlanishdagi ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Maktabgacha ta'lim metodikasiga oid ilmiy ishlarda dialogik va monologik nutqni rivojlantirish, so'z boyligini oshirish, tovush madaniyatini shakllantirish, bog'lanishli nutqni takomillashtirish hamda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar taklif etilgan. Ushbu tadqiqotlarda suhbat, hikoya tuzish, didaktik o'yin, rasm asosida gapirtirish, ertak va hikoyalarni tahlil qilish, she'r yodlash hamda rol o'yinlardan samarali foydalanish tavsiya etiladi.

O'zbek pedagog olimlari bolalar nutqining rivojlanishida ona tilining o'rnini, milliy madaniy muhit, badiiy adabiyot, xalq og'zaki ijodi, didaktik o'yinlar va interfaol metodlarning ta'sirini alohida ko'rsatadilar. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirishda nafaqat an'anaviy metodlardan, balki zamonaviy pedagogik texnologiyalar, multimedia vositalari va kommunikativ mashqlardan ham foydalanish zarurligi ta'kidlanmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishining umumiy qonuniyatlari va metodik jihatlari yetarlicha o'rganilgan bo'lsa-da, kichik, o'rta, katta va tayyorlov yosh bosqichlarida til va muloqotni rivojlantirishning yoshga mos differensial metodikasini yanada tizimli yoritishga ehtiyoj mavjud. Ayniqsa, har bir yosh bosqichining psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda qo'llaniladigan interfaol usullar, o'yin texnologiyalari, kommunikativ mashqlar va nutqiy vaziyatlarni tashkil etish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Shu bois mazkur maqolada maktabgacha kichik, o'rta, katta va tayyorlov yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari hamda ularni samarali shakllantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar tizimli ravishda tahlil qilinadi.

Mazkur maqolada maktabgacha kichik, o'rta, katta va tayyorlov yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirish metodikasini yoritish maqsadida nazariy, qiyosiy-tahliliy va umumlashtiruvchi metodlardan foydalanildi.

Nazariy tahlil metodi asosida pedagogika, psixologiya, maktabgacha ta'lim metodikasi va nutq rivojiga oid ilmiy manbalar o'rganildi. Ushbu metod yordamida bolalar nutqining shakllanish qonuniyatlari, til rivojiga ta'sir etuvchi omillar, muloqot kompetensiyasining tarkibiy elementlari hamda nutqni rivojlantirishning metodik asoslari tahlil qilindi.

Qiyosiy-tahliliy metod yordamida kichik, o'rta, katta va tayyorlov yoshdagi bolalarning til va muloqot rivojidagi yoshga oid xususiyatlari solishtirildi. Shu asosda turli yosh bosqichlarida qo'llaniladigan metodlar, mashqlar va pedagogik vositalarning o'ziga xos jihatlari aniqlashtirildi. Mazkur yondashuv har bir yosh davriga xos nutqiy ehtiyoj va imkoniyatlarni hisobga olishga xizmat qildi.

Mazmuniy-tarkibiy tahlil metodi asosida maktabgacha ta'lim jarayonida qo'llaniladigan nutq rivojlantirish vositalari – suhbat, hikoya tuzish, didaktik

o'yinlar, rasm asosida gapirtirish, ertak aytib berish, rolli o'yinlar, kommunikativ mashqlar va multimedia vositalarining didaktik imkoniyatlari o'rganildi. Shu bilan birga, har bir metodning til bo'yligini oshirish, bog'lanishli nutqni rivojlantirish, talaffuzni to'g'rilash va muloqot ko'nikmalarini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilindi.

Umumlashtirish metodi qo'llanilib, mavjud ilmiy qarashlar va metodik tavsiyalar bir tizimga keltirildi. Shu asosda maktabgacha yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirishning samarali metodik yondashuvlari bo'yicha xulosalar chiqarildi va amaliy tavsiyalar shakllantirildi. Bundan tashqari, **yoshga yo'naltirilgan yondashuv** metodologik tamoyil sifatida qabul qilinib, bolalarning nutq rivojlanishi har bir bosqichning psixologik va pedagogik xususiyatlari bilan bog'liq holda talqin qilindi. Bu esa maqolada taqdim etilgan metodik tavsiyalarning ilmiy asoslanganligi va amaliy ahamiyatini oshirishga xizmat qildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida maktabgacha kichik, o'rta, katta va tayyorlov yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirishning metodik yondashuvlari tahlil qilinib, ularning samaradorligi nazariy va amaliy jihatdan asoslab berildi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, bolalarda nutq rivoji ularning yosh xususiyatlari, psixologik rivojlanish darajasi va ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liq holda shakllanadi.

Kichik yoshdagi bolalarda (3–4 yosh) nutq rivoji asosan taqlid va sezgi orqali amalga oshadi. Bu bosqichda bolalar so'zlarni takrorlash, tovushlarni ajratish, oddiy gaplarni tuzish orqali tilni o'zlashtira boshlaydi. Ushbu davrda o'yin asosidagi metodlar, ayniqsa didaktik o'yinlar, she'r va qo'shiqlar, oddiy dialoglar nutq rivojining asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'yin texnologiyalaridan muntazam foydalanish bolalarning so'z bo'yligini oshiradi va muloqotga kirishish faolligini kuchaytiradi.

O'rta yosh bosqichida (4–5 yosh) bolalarda nutqiy faoliyat nisbatan faollashib, ular mustaqil fikr bildirishga intila boshlaydi. Bu davrda suhbat, rasm asosida hikoya tuzish, rolli o'yinlar va kommunikativ mashqlar samarali natija beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu metodlar bolalarda gap tuzish, voqeani izchil bayon qilish hamda muloqot madaniyatini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Katta yoshdagi bolalarda (5–6 yosh) nutqning grammatik tuzilishi

takomillashadi va bog'lanishli nutq shakllanadi. Bu bosqichda ertak aytib berish, hikoya tuzish, dramatisatsiya va muammoli vaziyatlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Ayniqsa, sahnalashtirish va rolli o'yinlar bolalarning nutqiy ifodasi, emotsional boyligi va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Tayyorlov yoshidagi bolalarda (6–7 yosh) nutq rivoji eng yuqori bosqichga ko'tariladi. Bu davrda bolalar o'z fikrini mustaqil, mantiqiy va izchil bayon qila oladi. Mazkur bosqichda muammoli topshiriqlar, erkin suhbatlar, bahs-munozaralar, loyiha asosidagi faoliyatlar nutq rivojida muhim o'rin tutadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu metodlar bolalarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish, ijtimoiy muloqot madaniyatini rivojlantirish hamda fikrlash faoliyatini faollashtirishda samarali hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, til va muloqotni rivojlantirish jarayonida interfaol metodlar, o'yin texnologiyalari va kommunikativ mashqlardan foydalanish an'anaviy usullarga nisbatan yuqori samaradorlikka ega. Bunday yondashuvlar bolalarni passiv tinglovchi emas, balki faol muloqot ishtirokchisiga aylantiradi. Shu bilan birga, multimedia vositalari va vizual materiallardan foydalanish bolalarning nutqni tezroq o'zlashtirishiga yordam beradi.

Muhokama natijalariga ko'ra, til va muloqotni rivojlantirish metodikasining samaradorligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- yosh xususiyatlarini hisobga olish;
- interfaol metodlardan foydalanish;
- boy nutqiy muhit yaratish;
- pedagogning nutq madaniyati va metodik tayyorgarligi;
- o'yin va kommunikativ faoliyatni to'g'ri tashkil etish.

Maktabgacha ta'lim tizimida til va muloqotni rivojlantirish jarayonini kompleks yondashuv asosida tashkil etish bolalarning nutqiy rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari maktabgacha kichik, o'rta, katta va tayyorlov yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirishning metodik jihatlarini ilmiy asosda yoritib berdi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, bolalarda nutq rivoji ularning

yosh xususiyatlariga mos ravishda bosqichma-bosqich shakllanib boradi va bu jarayonni samarali tashkil etish pedagogik yondashuvlarning to'g'ri tanlanishiga bevosita bog'liq.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirish shaxsning umumiy rivojlanishining muhim omili hisoblanadi.
2. Nutq rivoji biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi.
3. Har bir yosh bosqichida nutqni rivojlantirishning o'ziga xos metodlari mavjud bo'lib, ularni differensial qo'llash zarur.
4. Interfaol metodlar, o'yin texnologiyalari va kommunikativ mashqlar nutq rivojida yuqori samaradorlikka ega.
5. Raqamli va multimedia texnologiyalaridan foydalanish bolalarning nutqiy faolligini oshiradi va o'quv jarayonini qiziqarli tashkil etadi.

Maktabgacha ta'lim jarayonida til va muloqotni rivojlantirish metodikasini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish bolalarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish, ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash hamda keyingi ta'lim bosqichlariga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Qodirova F.R. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Tafakkur, 2019.
3. Raximova M.A. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan, 2018.
4. Nurmuhamedova M. Bolalar nutqini o'stirish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2017.
5. Ashurova D. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivoji asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Ismoilova Z. Maktabgacha ta'limda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021.
7. Xoliqova G. Didaktik o'yinlar orqali bolalar nutqini rivojlantirish. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.
8. Maktabgacha ta'lim davlat o'quv dasturi "Ilk qadam". – Toshkent, 2022.
9. Bolajon tayanch dasturi. – Toshkent: O'zbekiston, 2016.
10. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutq o'stirish metodikasi bo'yicha uslubiy qo'llanma. – Toshkent, 2021.
11. Tursunova N. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirish // Maktabgacha ta'lim. – 2022. – №3. – B. 25–30.

- 12.Xudoyberdiyeva M. Bolalarda bog'lanishli nutqni shakllantirish usullari // Pedagogik mahorat. – 2021. – №4. – B. 41–46.
- 13.Ergasheva D. Kommunikativ faoliyat va nutq rivoji // Xalq ta'limi. – 2023. – №2. – B. 58–63.

ADABIY TA'LIMDA HAYOTIY KO'NIKMALARNI GEYMIFIKATSIYA ASOSIDA RIVOJLANTIRISH TA'LIMIY MUAMMO SIFATIDA

Bobir Tojiboyev,

Namangan davlat pedagogika instituti Filologiya kafedrası o'qituvchisi,

Tel: 94 650 69 98

E-mali: boburjontojiboyev6998@gamil.com

Annotatsiya. Hayotiy ko'nikmalar o'quvchilarning jamiyatda to'g'ri yoki noto'g'ri, yaxshi yoki yomon, muhim yoki ahamiyatsiz deb hisoblagan fikrlarni shakllantirishga hissa qo'shadi. Muhim sanalgan turli xil hayotiy ko'nikmalarga atrof-muhitga e'tiborli bo'lish, xatti-harakatlarini boshqarish, o'zgalarga hamdardlik, hamkorlik, qiyinchiliklarga chidamli bo'lish, mustaqil fikr bildirish va tashabbus kabilar xos. Hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish o'quvchilarda o'z-o'zini hurmat qilish, bezorilik yoki xurofot kabi hayotdagi muhim o'zgarishlar va qiyinchiliklarni boshqarishga ham yordamlashadi. Bu ularga maktabda, jamoa yoki umuman jamiyatda o'z fikrini bildirishga imkon beradi. Mazkur maqolada yuqorida ta'kidlangan masalalarga adabiy ta'lim jarayonida alohida yondashish masalasi o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: hayotiy ko'nikmalar, geymifikatsiya, intellektual va emotsional rivojlanish, qattiq ko'nikmalar (hard skills), yumshoq ko'nikmalar (soft skills), o'yinlar, ijtimoiy farovonlik, ruhiy xotirjamlik, jismoniy salomatlik.

ГЕЙМИФИКАЦИЯ КАК ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ ЖИЗНЕННЫХ НАВЫКОВ В ЛИТЕРАТУРНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. Жизненные навыки способствуют формированию мнений, которые учащиеся считают правильными или неправильными, хорошими или плохими, важными или неважными в обществе. Различные жизненные навыки, которые считаются важными, характеризуются вниманием к окружающей среде, управлением своим поведением, эмпатией к другим, сотрудничеством, устойчивостью к трудностям, самостоятельным мышлением и инициативой. Развитие жизненных навыков также помогает учащимся справляться с важными жизненными изменениями и трудностями, такими как самоуважение, хулиганство или предрассудки. Это позволяет им выражать свое мнение в школе, в коллективе или в обществе в целом. В данной статье отражен вопрос особого подхода к вышеупомянутым вопросам в процессе литературного образования.

Ключевые слова: жизненные навыки, геймификация, интеллектуальное и эмоциональное развитие, жесткие навыки (hard skills), мягкие навыки (soft skills), игры, социальное благополучие, душевное спокойствие, физическое здоровье.

GAMIFICATION AS AN EDUCATIONAL PROBLEM IN DEVELOPING LIFE SKILLS IN LITERARY EDUCATION

Abstract. *Life skills contribute to the formation of opinions that students consider right or wrong, good or bad, important or insignificant in society. Various vital skills that are considered important are characterized by being attentive to the environment, controlling one's behavior, empathizing with others, cooperating, being resilient to difficulties, expressing independent opinions, and taking initiative. Developing life skills also helps students manage significant life changes and difficulties, such as self-esteem, bullying, or prejudice. This allows them to express their opinion at school, in the community, or in society as a whole. This article reflects the issue of a special approach to the above-mentioned issues in the process of literary education.*

Keywords: *life skills, gamification, intellectual and emotional development, hard skills, soft skills, games, social well-being, mental peace, physical health.*

KIRISH

Funksional hayot ko'nikmalari insonga baxtli va qoniqarli hayot kechirishga yordam berish maqsadiga qaratilgani bilan bugungi kunda dolzarbdir. Bunday ko'nikmalar oila va jamoada xotirjam yashashga qulay sharoit yaratadi. Funksional hayot ko'nikmalari odatda karyeraga erishish va uni saqlab qolish uchun zarur sanaladi. Masalan, ishga kirish uchun tayyorgarlik ko'rish, tadbirkorlik bilan shug'ullanish, professional kiyinishni o'rganish va yashash xarajatlarini hisoblash – bularning barchasi keng tarqalgan amaliy hayotiy ko'nikmalarga misollardir. Biroq, ish ko'nikmalari hayotning maktabda o'rgatilishi mumkin bo'lgan yagona jihati emas.

Adabiy ta'limda hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishning ahamiyati, ayniqsa, bugungi tezkor axborot asrida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zero, hayotiy ko'nikmalar real dunyoning murakkabliklarini yengib o'tishga chuqurroq tayyor bo'lgan shaxslarni kelgusi faoliyatga tayyorlashi nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir. O'quvchilar intellektual va emotsional rivojlanish uchun tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, muloqot va hamkorlik kabi kompetensiyalarga muhtoj bo'ladi. Ular birgalikda hayotiy ko'nikmalar deb atalib, turli sharoitlarda muvaffaqiyatga erishish omilidir.

Hayotiy ko'nikmalar – bu o'quvchilarga kundalik hayotda duch keladigan muammolarni samarali boshqarish imkonini beruvchi o'rganish yoki bevosita hayot tajribasi orqali o'zlashtiriladigan asosiy ko'nikmalar yig'indisi. Ijodkorlik, strategik fikrlash, muammolarni hal etish, qarorlar qabul qilish, o'zaro munosabatlar o'rnatish

va hamkorlikka kirishish qobiliyati, shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyat – bularning barchasi XXI asrda sog'lom jamoa va farovon turmush tarzi uchun muvaffaqiyatga erishishda zarur sanalgan muhim ko'nikmalardir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Hayotiy ko'nikmalar kundalik hayot talablarini o'zlashtirish va qiyinchiliklarni yengib o'tishga sharoit yaratadigan muhim qobiliyatlarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Ularning qo'llanilishi inson hayotining uzluksizligini, bolalikdan to voyaga yetgunga qadar bo'lgan jarayonni qamrab oladi. Turli tashkilotlar hayotiy ko'nikmalar ta'riflarini taklif qilsalar-da, ularning hayotdagi murakkab vaziyatlarni hal qilishdagi yetakchiligi borasida konsensus ustunlik qiladi. Masalan, YUNICEF hayotiy ko'nikmalarni odamlarga qarorlar qabul qilish, samarali muloqotni yo'lga qo'yish, his-tuyg'ular va xatti-harakatlarni samarali boshqarishga yordam beradigan psixo-ijtimoiy va shaxslararo qobiliyatlar sifatida baholaydi [9]. Hayotiy ko'nikmalar boshqa qarashlarda esa "kundalik hayot talablariga javob berishga imkon yaratadigan ijobiy va moslashuvchan xatti-harakatlar" [2] ta'riflanadi.

S.Ashning fikricha, hayotiy ko'nikmalar ta'lim oluvchilarda "o'zini anglash, tanqidiy fikrlash, qarorlar qabul qilish, muammolarni hal qilish, muloqot yuritish, shaxslararo munosabatlar, empatiya, stress, his-tuyg'ular bilan kurashish va o'zgarishlarga dosh berish" [1] sifatlarini tarbiyalaydi. Bizningcha, adabiyot o'qitishda geymifikatsiya imkoniyatlaridan oqilona foydalanish hayotning turli jabhalariga tatbiq etiladigan bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga asos bo'ladi. Bu esa o'quvchilarning kelgusi hayotiga poydevor sanaladi.

Adabiy ta'limning insoniy fazilatlar va his-tuyg'ularni tarkib toptirishdagi vazifalaridan tashqari boshqa jihatlari ham mavjud. R.Prajapati yozishicha, ta'limning o'quvchilarda "moliyaviy savodxonlik, vaqtni rejalashtirish va o'z xatti-harakatlarini boshqarish" [7; 1–6-b.] kabi asosiy hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyati ham mavjud. Biroq, adabiy asarlar matni ustida ishlashda innovatsion texnologiyalar zarur hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishni rag'batlantiruvchi yagona vosita emas. P.K.Nairning fikricha, "Ta'limni shaxsiy tajriba va munosabatlar bilan integratsiyalash zamonaviy dunyoda

muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan hayotiy ko'nikmalarning to'liq spektrini rivojlantirish formulasini tashkil etadi" [6].

O'quvchiga yo'naltirilgan geymifikatsiya elementlari ularni o'z bilim, tajriba va g'oyalariga ega faol ishtirokchilar sifatida kamol toptiradi. Ushbu yondashuv o'qituvchi va o'quvchilar uchun ijodiy va qiziqarli muhit yaratishga yordam beradi. Fikrimizcha, o'zini anglash va o'ziga ishonchni tarkib toptirish orqali o'quvchilar yanada g'ayratli subyektga aylanishlari shubhasiz. Zero, o'ziga ishonch va mustahkam shaxslararo ko'nikmalar yuqori intellektni rivojlantirish asosidir.

Hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish faqat dars mashg'ulotlari bilan chegaralanib qolmaydi, balki ular ruhiy salomatlik, xotirjamlik va hayotning umumiy sifatiga ta'sir qiladi. Ushbu ko'nikmalar hissiy boshqaruv, to'g'ri qaror qabul qilish va muloqotni kuchaytiradi, shaxsiy, professional va jamoat sohalarida sog'lom munosabatlarni rivojlantiradi. Shuning barobarida boshqalarga nisbatan g'amxo'rlik va hurmat tuyg'ularini rivojlantirib, adolatli va barqaror jamiyatga hissa qo'shadi.

Hayotiy ko'nikmalar gender to'siqlarini yengib o'tish uchun stimuly beruvchi vosita sifatida ham ishtirok etadi. Ular o'quvchilarga ijtimoiy me'yorlarga qarshi chiqish, o'ziga ishonch va qat'iyatni rivojlantirish imkonini beradi. Bu ko'nikmalarni o'zlashtirish ijtimoiy-siyosiy faollikni ta'minlashi barobarida teng huquqli bo'lish, inklyuziv munosabatlarga ham keng yo'l ochadi. Ayniqsa, "rivojlanayotgan mamlakatlarda chetlashtirilgan va himoyasiz qizlarni qo'llab-quvvatlashdagi roli, ularga qashshoqlik va genderga asoslangan kamsitish zanjirlarini yechish orqali kelajagini qayta shakllantirish vositalarini ham taklif qiladi" [4].

Hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha uzluksiz adabiy ta'lim tizimi qizlarni o'z taqdiri, jumladan, shaxsiy huquqlarini o'zlashtirish, o'zaro munosabatlarga kirishishga doir bilimlar bilan ta'minlaydi. Tajribalar shuni ko'rsatdiki, hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishga doir o'quv materiallari va dasturlar o'quvchilarning reproduktiv va salomatligini mustahkamlashga hissa qo'shishi mumkin. Hayotiy ko'nikmalar o'smir qizlar va o'g'il bolalarga mavjud imkoniyatlarini namoyon etishga shart-sharoit yaratadi. Jumladan, A.Kaskarning fikricha, "sog'lom va mustahkam munosabatlarni o'rnatish, munosib tanlovlar qilish,

impulsiv qarorlardan qochish va o'z harakatlari uchun javobgarlikni zimmalariga olishga yordam beradi" [5].

Bugungi bitiruvchilar aksariyat hollarda oliy ta'lim tizimida rivojlantiriladigan ko'nikmalar va ish beruvchilarning haqiqiy ehtiyojlari o'rtasidagi tafovutga duch kelishadi. Bunda "Muammolarni hal qilish, jamoada ishlash, muloqot, yetakchilik va moslashuvchanlik kabi hayotiy ko'nikmalar kadrlarning ish samaradorligi va unumdorligini oshiruvchi qimmatli xususiyat" [6] ga aylanishi tabiiydir.

So'nggi vaqtlarda ayon bo'lmoqdaki, ish beruvchilar tomonidan qattiq ko'nikmalar (hard skills) va yumshoq ko'nikmalar (soft skills)ni mukammal o'zlashtirgan nomzodlar qadrlanadi. Muayyan rollar uchun zarur bo'lgan o'ziga xos texnik ko'nikmalardan iborat qattiq ko'nikmalar analitik va tanqidiy tafakkurni o'z ichiga oladi. Yumshoq ko'nikmalar esa atrofdagilar bilan uzluksiz hamkorlik qilish va o'zgaruvchan vaziyatlarda harakatlanishni osonlashtiradigan shaxslararo qobiliyatlardan iborat [12]. Bularga vaqtni boshqarish, muayyan jarayonni samarali tashkil etish, jamoaviy ish, hamkorlik va yetakchilik kabi bir qator kompetentsiyalar kiradi. Ushbu ko'nikmalar to'plami o'quvchilar amaliy faoliyati samaradorligi, unumdorligi va kelgusida professional sohada muvaffaqiyatga erishish jarayonini yanada chuqurlashtiradi. Shuningdek, o'quvchilarda o'zaro munosabatlarni mustahkamlash, ba'zan uchrab turadigan kichik kelishmovchiliklarni hal qilish va o'z rollarida muvaffaqiyat qozonish istaklarini ham ro'yobga chiqaradi.

Hayotiy ko'nikmalar o'quvchilarda atrofida sodir bo'layotga voqealardan xabardorlik, sabr-chidamlilikni tarbiyalaydi, o'z his-tuyg'ularini boshqarish va sog'lom munosabatlarni rivojlantirish imkonini beradi. Ular ruhiy xotirjamlikni ta'minlash kuchiga ega bo'lib, hayot qiyinchiliklarini qat'iyat bilan yengib o'tishga o'rgatadi. Bundan tashqari, o'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishni rag'batlantirish orqali o'ziga nisbatan ishonch hissini oshirishga yordamlashadi. Bu esa ularning o'zlari va boshqalarning huquqlarini himoya qilish qobiliyatini ham yaxshilaydi.

Hayotiy ko'nikmalarni rivoltantirish uzluksiz ta'lim muassasalari va hatto jamoatchilikka asoslangan dasturlar orqali ham amalga oshiriladi. Ular ijtimoiy

kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida o'quvchilarga kundalik hayot talablari va qiyinchiliklarini oqilona yengishga sharoit yaratadi, ijobiy va moslashuvchan xulq-atvorni shakllantiradi. Shu nuqtayi nazardan geymifikatsiyani adabiy ta'limga yaxlit yondashuv sifatida tatbiq etish o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida akademik yutuqlar kabi muhimdir.

"Geymifikatsiya (inglizcha gamification) – bu o'yin elementlarini o'yin bo'lmagan vaziyatlarga, masalan, biznes, ta'lim yoki sog'liqni saqlash kabi sohalarga qo'llash. Maqsad foydalanuvchilarning faolligi, motivatsiyasi va ishtirokini oshirishdir" [10]. Ushbu tushuncha, shuningdek, "elektron ilovalar, veb-saytlar va boshqa sohalarda foydalanuvchilarni jalb qilish, ularning faolligini oshirish hamda ma'lum bir vazifalarni bajarishga undash maqsadida o'yinlarga xos bo'lgan usullarni (masalan, ball to'plash, darajalarni ko'tarish, mukofotlar olish) tatbiq etishni nazarda tutadi. Bu foydalanuvchilarni o'yin jarayoniga o'xshash muhitga jalb etib, mahsulotlar yoki xizmatlardan foydalanishni qiziqarliroq qiladi" [11].

Darslarda o'yin elementlaridan foydalanish yo'llarini tadqiq etgan R.G'oyibboyeva o'z kuzatishlarida har bir o'quvchi o'yinga tayyorgarlik ko'rayotganida uning maqsadi, vazifasi, rejadagi qaysi mavzuga tegishli ekani, avvalgi o'yinlarda shakllangan malaka va ko'nikmalarni keyingilariga ham qo'llay olishni bilishlari lozimligini qayd etadi [13; 16-b.]. Bizningcha ham shunday, lekin rejalashtirilgan o'yinlar o'quvchilarda aynan qaysi sifatlarni tarkib toptirishi masalasi muhimligini ham yodda tutish joiz.

Adabiy ta'limda geymifikatsiyadan foydalanish darslarni yanada qiziqarli qilishi barobarida topshiriqlarni jiddiy bajarishga rag'batlantiradi. Masalan, o'quvchilarga to'g'ri javoblari, mashg'ulotdagi faolligi, muhohakamalardagi o'zini tutishi, fikrini to'g'ri dalillay olgani uchun turli shakl va mazmundagi rag'batlantirishlar berish maqsadga muvofiq. Geymifikatsiyaning didaktik o'yinlardan farqi mavjud bo'lib, ular o'yin elementlarini real vaziyatlarda qo'llashda aniq namoyon bo'ladi. Fikrimizcha, rag'batlantirishni turli shakl va mazmunda amalga oshirish ham o'quvchilarda jur'at, qiziqish, mas'uliyat va boshqalarning ishonchini qozonishga nisbatan faolligini oshiradi.

Metodist Q.Husanboyevaning yozishicha, bunday o'yinlar "badiiy asarda ko'tarilgan muammoni aniqlash; dars ssenariysini o'quvchilar bilan hamkorlikda tuzish; g'oyalar va vazifalarni o'quvchilar o'rtasida taqsimlash hamda muammoni hal etish yo'llarini belgilash"ga xizmat qiladi [3; 239-b.]. Shu bois badiiy asar va hayotiy vaziyatlar o'rtasidagi bog'liqlikni hayotga ko'chirish, ularni real vaziyatlarda qo'llash ancha samaralidir.

Pedagog olim J.Yo'ldoshev o'quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni yuzaga chiqarish uchun amaliy yechimlarni aniqlashda ta'limiy maqsadlarga qaratilgan o'yinlarning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Olimning fikricha, "o'quvchilarda ta'lim olish motivlarini, ularning turli yo'nalishdagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan didaktik o'yinlar"dan foydalanish turli o'quv fanlarini sifatli o'rgatish maqsadiga xizmat qiladi [9; 84-b.]. Ko'rinadiki, o'yinlar va uning maqsadga qaratilgan ayrim elementlari badiiy asardagi biror muammoni aniqlash, uni yechish yuzasidan kutilmagan g'oyalarni berishga qiziqtirishi va o'zlashtirishni o'yin yo'li bilan amalga ishirish orqali o'quvchilarni hayotga tayyorlaydi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarni real hayot sharoitlarida bilimlarini qo'llash imkonini beruvchi loyihaga asoslangan o'rganish, jamoat xizmati, amaliyot va simulyatsiyalar orqali haqiqiy o'rganishga sharoit yaratish muhim sanaladi. Ota-onalar va jamoat hamkorlarini adabiy ta'lim jarayoniga jalb qilish ushbu ko'nikmalarni darsdan tashqari mashg'ulotlarda mustahkamlashni kuchaytiradi. Baholash usullari an'anaviy tizimdan tashqariga chiqib, o'quvchilarning portfolio, o'zini o'zi tahlil qilish, tengdoshlarini baholash va amaliy vaziyatlarda mavjud ko'nikmalarini namoyish etishlarini qamrab olishi kerak. Bu borada eng muvaffaqiyatli ishlar kompleks yondashuvga asoslanishni taqozo etadi. Natijada hayotiy ko'nikmalar ta'lim muassasasi qadriyatlari mazmuniga singdirilib, nazariya va amaliyotning o'zaro ta'siri orqali doimiy ravishda mustahkamlanib boradi.

Geymifikatsiya elementlari o'quvchilarda hissiyotlarni boshqarish va xatti-harakatlarini tartibga solish orqali ruhiy salomatlik muammolariga qarshi kuchli profilaktik yondashuv sifatida e'tirof etiladi. Stressni boshqarish texnikasi, ularga

qarshi sog'lom kurashish strategiyalarini yetkazish o'quvchilarda murakkab his-tuyg'ularning jiddiyroq muammolarga aylanib ketishini yengishga yordamlashadi. Shu orqali o'quvchilar o'zlarining hissiy qo'zg'atuvchilarini tan olish va qiyin vaziyatlarda muvozanatni saqlash uchun shaxsiylashtirilgan strategiyalarni ishlab chiqishni o'rganadilar. Bundan tashqari, hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha adabiy ta'lim mazmuni ruhiy xotirjamlikni ta'minlashga doir ergonomik muhit yaratish orqali salomatlik bilan bog'liq stigmani kamaytiradi.

Geymifikatsiya orqali singiriladigan muloqot ko'nikmalari o'quvchilarga o'z ehtiyojlarini ifodalash va zarur hollarda yordam so'rashlariga ko'maklashadi. Hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha adabiy asarlar matni ustida ishlash xususiyatlari sabr va chidamlilikni oshirishda, ayniqsa, qimmatlidir, chunki o'quvchilar asar qahramonlari kabi qiyinchiliklardan o'zlarini tiklash, o'zgarishlarga moslashish va murakkab vaziyatlarda shaxsiy nuqtayi nazarini saqlab qolish qobiliyatini takomillashtiradilar.

Tadqiqot ishimiz shuni ko'rsatdiki, geymifikatsiyaga asoslangan keng qamrovli hayotiy ko'nikmalar dasturi o'smirlar orasida umumiy psixologik xotirjamlikni oshirishi qatori xavotir va depressiya alomatlarini sezilarli darajada kamaytiradi. Bu ularni maktabda amalga oshiriladigan ruhiy salomatlik tashabbuslari, masalan, ekologik muammolarga qarshi harakatlarining muhim tarkibiy qismiga aylantiradi.

Hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishga doir badiiy asarlar matni ustidagi ishlar o'quvchilarda vaziyatga moslashuvchanlik va qiyinchiliklarga chidamlilikni tarkib toptiradi. Bunda o'zlashtirilgan ko'nikmalar kamroq chiziqli bo'lib, asosan, moslashuvchanlikni talab qilganligi sababli muhim xususiyat hisoblanadi. Moliyaviy savodxonlik komponentlari o'quvchilarni shaxsiy mablag'larini oqilona ishlatish va kasbiy hayotlariga tegishli iqtisodiy tushunchalarni amalda qo'llashga tayyorlaydi. Eng muhimi, geymifikatsiyaga asoslangan yondashuv o'quvchilarda o'z-o'zini anglashlashga o'rgatadi, fikrlashni rivojlantiradi, asar va hayot o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rish ko'nikmasini shakllantiradi. Adabiyot ta'limida turli sohalar va lavozimlarda zarur sanalgan ko'nikmalarni tarkib toptirishga e'tibor berish orqali

tez o'zgarib borayotgan sharoitlarda kelajak uchun tanlash mumkin bo'lgan yo'nalishlar muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

XULOSA

O'quvchilar hayotiy ko'nikmalarni o'zlashtirganda faollashadi, o'zlari va jamoalari uchun mas'uliyatni zimmlariga olishga qodir bo'ladilar. Hayotiy ko'nikmalar rivoji sog'lom jamiyat taraqqiyoti uchun mas'ullikni his etadigan, o'z huquq va majburiyatlarini hurmat qiladigan, o'zgalarning xotirjamligi va farovonligi uchun qayg'uradigan, fikrlarini dalillar bilan aniq ifodalaydigan fuqarolarga har tomonlama bog'liq. Bu ko'nikmalar o'z-o'zidan rivojlanmaydi, ularni o'zlashtirish yo'llarini tanlash lozim. Ba'zi hayotiy ko'nikmalar uyda yoki ishda kundalik tajribalar orqali rivojlantirilishi mumkin bo'lsa-da, ular odamlarni bugungi dinamik va xilma-xil jamiyatda o'ynashlari kutilgan faol rollarga tayyorlash uchun yetarli emas. Bunda badiiy asarlar matni ustida ishlashga doir yondashuvlar, xususan, geymifikatsidan foydalanish samaradorlikni ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ash, S. (n.d.). The 10 Most Important Life Skills and How to Develop Them. Better Humans. <https://betterhumans.pub/the-10-most-important-life-skills-and-how-to-develop-them-b1322561309>
2. Gabhainn, S. N., Barry, M., & Kelly, C. (2020). Life skills education school handbook. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/rest/bitstreams/1276896/retrieve>.
3. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o'qitish metodikasi. Darslik. I qism. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022. – 292 b.
4. Kwauk, C., Braga, A., Kim, H., Dupuy, K., Bezu, S., & Knudsen, A. (2018, May). Non-formal girls' life skills programming. Eric Institute of Education Sciences. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED586317.pdf>.
5. Kackar, A., Dr, & Joshi, H., Dr (2019). Impact of Life Skills among Adolescents: A Review. International Journal of Research and Analytical Review, 6 (2). http://ijrar.com/upload_issue/ijrar_issue_20543579.pdf.
6. Nair, P. K., Dr, & Fahimirad, M. (2019, August 19). A Qualitative Research Study on the Importance of Life Skills on Undergraduate Students' Personal and Social Competencies. Eric Institute of Education Sciences. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1226614.pdf>.
7. Prajapati, R., Sharma, B., & Sharma, D. (2016). Significance Of Life Skills Education. Contemporary Issues in Education Research (CIER), 10 (1), 1–6. <https://doi.org/10.19030/cier.v10i1.9875>.
8. UNICEF (n.d.). KNOWLEDGE BRIEF: BASIC LIFE SKILLS CURRICULUM. <https://www.unicef.org/azerbaijan/media/1541/file/basic%20life%20skills.pdf>

9. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Замоновий педагогик технологияларни амалиётга жорий қилиш. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2008. – 132 б.
10. <https://www.google.com/search?q=Geymifikatsiya>
11. <https://www.google.com/search?q=Geymifikatsiya+nima&oq>
12. <https://palnetwork.org/life-skills-nurturing-holistic-growth-in-education/>
13. G'oyibboyeva R. Darslarda o'yin elementlaridan foydalanish // Til va adabiyot ta'limi. – Toshkent, 2013. – № 8. – B. 16–17.

SUN'IIY INTELLEKT DAVRIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING RAQAMLI KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Raxmonov Ismoiljon Alisher o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada sun'iy intellekt muhitida bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi tizimli ravishda tahlil etilgan. Ta'lim jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan sun'iy intellekt vositalaridan samarali foydalanish orqali pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligini oshirish imkoniyatlari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, raqamli kompetensiya, pedagogik shart-sharoitlar, bo'lajak o'qituvchi, raqamli ta'lim, innovatsion texnologiyalar.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF DIGITAL COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract: This article systematically analyzes the issue of developing digital competencies of future teachers in the environment of artificial intelligence. The possibilities of improving the professional training of pedagogical personnel through the effective use of modern information and communication technologies, in particular artificial intelligence tools, in the educational process are substantiated.

Keywords: artificial intelligence, digital competence, pedagogical conditions, future teacher, digital education, innovative technologies.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ЭПОХУ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация: В данной статье систематически анализируется вопрос развития цифровых компетенций будущих учителей в среде искусственного интеллекта. Обосновываются возможности повышения квалификации педагогических кадров посредством эффективного использования современных информационно-коммуникационных технологий, в частности инструментов искусственного интеллекта, в образовательном процессе.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровая компетентность, педагогические условия, будущий учитель, цифровое образование, инновационные технологии.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari jadal sur'atlarda rivojlanayotgan sharoitda ta'lim tizimi oldiga mutlaqo yangi vazifalar qo'yilmoqda.

Xususan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi hamda sun'iy intellekt (AI) vositalarining ta'lim jarayoniga kirib kelishi pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirmoqda. Natijada, bo'lajak o'qituvchilarning nafaqat an'anaviy bilim va ko'nikmalari, balki ularning raqamli kompetensiyalari ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Raqamli kompetensiyalar zamonaviy o'qituvchining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, ular axborotni izlash, tahlil qilish, qayta ishlash, yaratish va samarali taqdim etish bilan bog'liq ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Ayniqsa, sun'iy intellekt muhitida faoliyat yuritish uchun o'qituvchidan yuqori darajadagi raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash, moslashuvchanlik va innovatsion yondashuv talab etiladi. Shu bois, pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida ularning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish imkoniyatlari keng bo'lishiga qaramay, ularni ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilish hamda bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Bu esa mazkur yo'nalishda ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur maqolaning maqsadi – sun'iy intellekt muhitida bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash va ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot davomida mazkur jarayonning nazariy asoslari tahlil qilinib, amaliy jihatlari yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish masalasi yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Xususan, Yuriy Ferrari tomonidan ishlab chiqilgan "DigComp" modeli raqamli kompetensiyani axborot savodxonligi, kommunikatsiya, kontent yaratish, xavfsizlik va muammolarni hal etish kabi tarkibiy qismlar orqali izohlaydi. Ushbu yondashuv o'qituvchilarning raqamli

kompetensiyalarini tizimli rivojlantirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, Punya Mishra va Matthew J. Koehler tomonidan ishlab chiqilgan TPACK modeli pedagogik, texnologik va mazmuniy bilimlarning integratsiyasini ta'minlash orqali o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini asoslab beradi.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limdagi o'rne Wayne Holmes, Benedict du Boulay hamda Rose Luckin tadqiqotlarida keng yoritilgan. Ularning fikriga ko'ra, AI vositalari ta'lim jarayonini individuallashtirish, o'quvchilarning bilim darajasini monitoring qilish va adaptiv o'qitishni tashkil etishda samarali vosita hisoblanadi.

Bundan tashqari, Neil Selwyn ta'limni raqamlashtirish jarayonlarini tanqidiy yondashuv asosida tahlil qilib, texnologiyalardan foydalanishda pedagogik maqsadlarning ustuvorligini ta'kidlaydi.

Mahalliy tadqiqotchilar, jumladan, R. X. Djurayev va N. A. Muslimov ishlarida pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, o'qituvchilarning kasbiy va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan.

Shunga qaramay, mavjud ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt muhitida bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini kompleks tarzda yoritish, ularni amaliyotga joriy etish va samaradorligini baholash masalalari yetarli darajada tadqiq etilmagan. Bu esa mazkur yo'nalishda chuqur ilmiy izlanishlar olib borishni talab etadi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda sun'iy intellekt muhitida bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash va baholash maqsad qilingan. Tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlar va usullar asosida olib borildi:

Tadqiqot yondashuvi – Tadqiqotda kompleks (mixed-method) yondashuv qo'llanildi, ya'ni nazariy va empirik tadqiqotlar uyg'unlashtirildi. Bu yondashuv tadqiqot ob'yektini har tomonlama o'rganishga imkon berdi: bir tomondan nazariy

asoslarni tahlil qilish, ikkinchi tomondan esa empirik ma'lumotlar orqali amaliy natijalarni olish.

Tadqiqot ob'yekti va sub'yekti

Ob'yekt: Bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalari va sun'iy intellekt muhitida pedagogik shart-sharoitlar.

Sub'yekt: Oliy pedagogik ta'lim muassasalari talabalari va ularni tayyorlovchi professor-o'qituvchilar.

Tadqiqot jarayonida quyidagi usullardan foydalangan:

Tahliliy-uslub: ilmiy adabiyotlar va mavjud tadqiqotlarni o'rganish orqali pedagogik shart-sharoitlar va raqamli kompetensiya tushunchalari aniqlandi (Punya Mishra, Rose Luckin).

So'rovnoma va anketalar: bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalari darajasi va AI vositalaridan foydalanish tajribasini o'rganish uchun ishlab chiqildi.

Kuzatish: talabalarining sun'iy intellekt platformalarida o'quv jarayonidagi faoliyati monitoring qilindi.

Taqqoslash va tahlil: olingan natijalar o'rtasida tendensiyalar va farqlar aniqlash uchun statistik tahlil usullari qo'llanildi.

Tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

Nazariy bosqich: raqamli kompetensiya va pedagogik shart-sharoitlar bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilish.

Empirik bosqich: so'rovnoma va kuzatish orqali ma'lumotlarni yig'ish.

Tahliliy bosqich: olingan ma'lumotlarni statistika va taqqoslash yordamida tahlil qilish.

Natijalarni umumlashtirish: pedagogik shart-sharoitlar va AI vositalarining samaradorligi bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari sun'iy intellekt muhitida bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlariga bevosita bog'liqligini ko'rsatdi. So'rovnoma va kuzatish asosida olingan ma'lumotlar tahlili quyidagi asosiy xulosalarni beradi:

Raqamli kompetensiyalar darajasi: So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak o'qituvchilarning 72% da axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va sun'iy intellekt vositalaridan samarali foydalanish bo'yicha asosiy ko'nikmalar mavjud. Shu bilan birga, 28% talabalar o'zlarida ba'zi texnologik ko'nikmalar yetishmasligini ta'kidlashdi, bu esa pedagogik shart-sharoitlarni yaxshilash zaruratini ko'rsatadi.

Sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish tajribasi: Talabalar orasida AI platformalari va aqlli ta'lim tizimlaridan faol foydalanish darajasi 65% ni tashkil etdi. Kuzatish natijalari shuni ko'rsatdiki, doimiy va maqsadli metodik ko'rsatmalar bilan ta'minlangan talabalar o'qish samaradorligini sezilarli darajada oshirgan.

Pedagogik shart-sharoitlarning samaradorligi: Tadqiqotda aniqlangan asosiy pedagogik shart-sharoitlar quyidagilar: motivatsion muhit yaratish, zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlash, metodik qo'llab-quvvatlash, amaliy faoliyatga yo'naltirish va refleksiya imkoniyatlarini joriy etish. Shu shart-sharoitlar ta'minlangan guruhlarda raqamli kompetensiyalar darajasi 20–25% ga yuqori ekanligi kuzatildi.

Innovatsion yondashuvning ta'siri: Talabalar o'rtasida loyihaviy faoliyat, interaktiv mashg'ulotlar va AI vositalari bilan amaliy ishlar amalga oshirilganda, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal etish va innovatsion yondashuv ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlangan.

Umumiy xulosa: Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish sun'iy intellekt vositalari bilan bog'liq bo'lgan pedagogik shart-sharoitlarning mavjudligi va samarali tashkil etilishiga to'liq bog'liq. Shu bois, AI muhitini yaratish va pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish ta'lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari sun'iy intellekt muhitida bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy pedagogik shart-sharoitlar – motivatsion muhit yaratish, zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlash, metodik qo'llab-quvvatlash, amaliy faoliyatga yo'naltirish va

refleksiya imkoniyatlarini joriy etish – raqamli kompetensiyalarni sezilarli darajada rivojlantirishga xizmat qiladi.

So'rovnoma va kuzatish natijalari shuni tasdiqladiki, sun'iy intellekt vositalaridan faol va maqsadli foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning tanqidiy fikrlash, innovatsion yondashuv va muammolarni hal etish ko'nikmalarini oshirishda samarali bo'ladi. Shu bilan birga, pedagogik shart-sharoitlar yetarli bo'lmagan taqdirda, raqamli kompetensiyalarning rivojlanish darajasi past bo'lishi mumkin.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt asosidagi ta'lim muhitini yaratish va uni samarali pedagogik qo'llab-quvvatlash orqali bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish mumkin. Shu nuqtai nazardan, tadqiqot tavsiyalarini amaliyotga joriy etish ta'lim jarayonining sifatini oshirish va zamonaviy pedagog kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Ferrari, Y. (2017). *Developing digital competence: The DigComp framework*. European Commission.
- 2.Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers College Record*, 108(6), 1017–1054.
- 3.Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. London: Pearson.
- 4.Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning*. Boston: Center for Curriculum Redesign.
- 5.Selwyn, N. (2016). *Education and technology: Key issues and debates* (2nd ed.). London: Bloomsbury.
- 6.Djurayev, R. X. (2020). Zamonaviy pedagogik ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining roli. *Pedagogika va innovatsiyalar*, 3(15), 45–52.
- 7.Muslimov, N. A. (2019). Bo'lajak pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirishning metodik asoslari. *Ta'lim va rivojlanish*, 2(8), 12–20.

ARGUMENTATSIYA VA TANQIDIY FIKRLASH: NAZARIY ASOSLAR VA OLIIY TA'LIMDA QO'LLANILISHI

Otabek Xusanboyevich Tilavoldiyev

katta o'qituvchi, Guliston davlat universiteti

Email: otabektkh@gmail.com

Tel: +998 97 277 83 26

<https://orcid.org/0009-0001-7307-0064>

Annotatsiya. Mazkur maqola argumentatsiya va tanqidiy fikrlash tushunchalarining nazariy asoslari, ularning tarixiy rivojlanishi hamda zamonaviy oliy ta'lim tizimidagi o'рни va ahamiyatini chuqur tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda argumentatsiya va tanqidiy fikrlash inson tafakkurining muhim kognitiv jarayonlari sifatida ko'rib chiqilib, ularning ilmiy tafakkur, muloqot va akademik faoliyatdagi roli ochib beriladi. Maqolada ushbu ikki kompetensiyaning o'zaro bog'liqligi, umumiy va farqli jihatlari, shuningdek ularning metodologik xususiyatlari ilmiy adabiyotlar va nazariy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Tadqiqot davomida argumentatsiya nazariyasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari, uning falsafiy va mantiqiy ildizlari yoritiladi. Xususan, argumentatsiya nazariyasining klassik yondashuvlari, mantiqiy dalillash usullari hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda qo'llanilayotgan argumentativ modellarning asosiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, argumentatsiyaning akademik yozuv, ilmiy maqola yaratish, ilmiy muhokama va tadqiqot natijalarini asoslash jarayonidagi o'рни ham batafsil ko'rib chiqiladi. Tanqidiy fikrlash esa ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash, solishtirish va mustaqil xulosa chiqarish jarayoni sifatida talqin qilinadi.

Maqolada oliy ta'lim jarayonida argumentativ yondashuv va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik va didaktik jihatlari ham muhim masala sifatida ko'rib chiqiladi. Ta'lim jarayonida munozara, muammoli vaziyatlar, tahliliy yozuv va ilmiy bahs-munozaralardan foydalanish talabalarning analitik fikrlashini rivojlantirishga xizmat qilishi ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, argumentatsiya va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini oliy ta'lim dasturlariga tizimli ravishda integratsiya qilish talabalarning refleksiv tafakkurini, ilmiy tadqiqotchilik salohiyatini hamda samarali akademik muloqot ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Shu bois mazkur kompetensiyalar zamonaviy ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida qaralishi zarur.

Kalit so'zlar: argumentatsiya, tanqidiy fikrlash, ritorika, mantiq, pragma-dialektika, akademik yozuv, oliy ta'lim.

АРГУМЕНТАЦИЯ И КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРИМЕНЕНИЕ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. Данная статья посвящена всестороннему анализу теоретических основ аргументации и критического мышления, их исторического развития, а также

роли и значения в современной системе высшего образования. В исследовании аргументация и критическое мышление рассматриваются как важные когнитивные процессы человеческого мышления, и раскрывается их значение в научном мышлении, коммуникации и академической деятельности. На основе научной литературы и теоретических источников анализируются взаимосвязь данных двух компетенций, их общие и отличительные особенности, а также их методологические характеристики.

В ходе исследования рассматриваются этапы формирования и развития теории аргументации, её философские и логические основы. В частности, анализируются классические подходы к теории аргументации, методы логического обоснования, а также основные особенности аргументативных моделей, применяемых в современных научных исследованиях. Кроме того, подробно освещается роль аргументации в академическом письме, подготовке научных статей, научных дискуссиях и обосновании результатов исследований. Критическое мышление, в свою очередь, интерпретируется как процесс анализа, оценки, сопоставления информации и формирования самостоятельных выводов.

В статье также рассматриваются педагогические и дидактические аспекты формирования аргументативного подхода и навыков критического мышления в системе высшего образования. Подчеркивается, что использование дискуссий, проблемных ситуаций, аналитического письма и научных дебатов в образовательном процессе способствует развитию аналитического мышления студентов. Результаты исследования показывают, что системная интеграция компетенций аргументации и критического мышления в образовательные программы высшего образования существенно способствует развитию рефлексивного мышления студентов, их исследовательского потенциала и навыков эффективной академической коммуникации. В связи с этим данные компетенции следует рассматривать как важный компонент современной образовательной системы.

Ключевые слова: аргументация, критическое мышление, риторика, логика, прагма-диалектика, академическое письмо, высшее образование.

ARGUMENTATION AND CRITICAL THINKING: THEORETICAL FOUNDATIONS AND APPLICATION IN HIGHER EDUCATION

Abstract. This article is devoted to a comprehensive analysis of the theoretical foundations of argumentation and critical thinking, their historical development, as well as their role and significance in the modern higher education system. The study considers argumentation and critical thinking as important cognitive processes of human thinking and reveals their role in scientific reasoning, communication, and academic activity. Based on scholarly literature and theoretical sources, the interrelation between these two competencies, their similarities and differences, as well as their methodological characteristics are analyzed.

The research also examines the stages of the formation and development of argumentation theory and its philosophical and logical foundations. In particular, classical approaches to argumentation theory, methods of logical reasoning, and the main characteristics of argumentative models used in modern scientific research are analyzed.

Furthermore, the role of argumentation in academic writing, the preparation of scientific articles, scholarly discussions, and the justification of research results is thoroughly examined. Critical thinking, in turn, is interpreted as the process of analyzing, evaluating, comparing information, and forming independent conclusions.

The article also discusses the pedagogical and didactic aspects of developing argumentative approaches and critical thinking skills within higher education. It is emphasized that the use of discussions, problem-based situations, analytical writing, and academic debates in the educational process contributes significantly to the development of students' analytical thinking. The results of the study indicate that the systematic integration of argumentation and critical thinking competencies into higher education curricula significantly enhances students' reflective thinking, research potential, and effective academic communication skills. Therefore, these competencies should be regarded as essential components of the modern educational system.

Keywords: *argumentation, critical thinking, rhetoric, logic, pragma-dialectics, academic writing, higher education.*

KIRISH

Ilmiy adabiyotlarga ko'ra, tanqidiy fikrlash va argumentatsiya bir-biri bilan chambarchas bog'langan holda kelishini ko'rishimiz mumkin. Shunga qaramay argumentatsiya va tanqidiy fikrlashning asoslari va kelib chiqishi turli sohalarga borib taqaladi. Xususan, tanqidiy fikrlash asoslari falsafaga borib taqalsa, argumentatsiyaning asoslari ko'proq ritorikaga borib taqaladi. Falsafa va ritorikaning o'zaro bir-biri bilan bog'liqligiga oid ilk munozalar bo'lsa Arastu va Aflotunning ishlarida o'z aksini topgan. Ularning munozaralari asosan g'oyalar, ideallar, tushuncha va mavhum bo'lgan tushunchalar yuzasidan mulohaza yuritish va ushbu kategoriyalarni og'zaki va boshqa shakllarda ifodalash masalalariga qaratiladi. Argumentatsiya va tanqidiy fikrlash hozirgi kunga kelib oliy ta'lim o'quv dasturlarida markaziy o'rinni egallovchi kompetensiyalardan biriga aylangan va oliy ta'limda ushbu kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishga oid o'ziga xos amaliy ahamiyat kasb etadi.

Argumentatsiya insoniy muloqot va qaror qabul qilishning asosiy xususiyatlaridan biri bo'lib, falsafa, huquq, siyosat va kundalik o'zaro munosabatlar kabi turli sohalarda muhim ahamiyatga ega ko'nikma sanaladi. Argumentatsiya nazariyasi sohasi argumentlarni yaratish va baholashning konseptual asoslarini va amaliy qo'llanilishini tushunishga qaratilgan keng, ko'p tarmoqli soha hisoblanadi.

Jumladan, falsafa, tilshunoslik, kommunikatsiya, huquq va axborot texnologiyalari kabi turli sohalarda faoliyat yurituvchi olimlar tomonidan mazkur yo'nalishning ilmiy-nazariy asoslari tadqiq qilingan. F.Van Emerenga ko'ra, argumentatsiya nazariyasining asosiy yo'nalishlari qatoriga mantiqiy tuzilmalarni, fikrlash usullarini va asosli murojaat, e'tirof va boshqa muloqot birliklarini shakllantirish hamda ularning asoslanganligi va dalillarga tayanganligini baholashda zarur hisoblangan diskursiv xatti-harakatlarni majmuini yoritishni o'z ichiga oladi [Van Eemeren F. H. 2009:109–124].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Zamonaviy argumentatsiya nazariyasining asoslari Arastuning «Ritorika» nomli fundamental asarida keltirilgan klassik ritorikaga oid qarashlariga borib taqaladi. Arastu o'z qarashlarida “ethos” (ishonchlilik), “pathos” (hissiyotlar) va “logos” (mantiqiy fikrlash) orqali tinglovchi yoki o'quvchini biron bir fikr, g'oya yoki qarashga ishontirish, ergashtirish usullarini tizimli o'rganishni taklif etadi [Braet A. C. 1992: 307–320; Savova M. R. 2019].

Ritorik dalillar deb ataladigan ushbu bayonotlar va huquqiy sharoitlarga mos keluvchi hamda mantiqiy bo'lmagan vositalar orqali auditoriya, tinglovchi yoki o'quvchini ilgari surilayotgan da'voning asosli ekanligiga ishontirishga qaratiladi. Arastu mantiqiy mulohazalarning asosi sifatida sillogizm va entimemalarni kiritib, ular orqali to'g'ridan-to'g'ri va mulohazali dalillar keltirishning asoslarini ishlab chiqdi. Shuningdek, Arastu tomonidan taklif etilgan notiqlikning ritorik uslublari va metodlarini tasniflashga qaratilgan yondashuvi ritorika va argumentatsiyani tizimli tahlil qilinadigan soha sifatida belgilab berdi [Cope E. M. 2010].

Bizning fikrimizcha, argumentatsiya nazariyasi ta'lim sohasida, ayniqsa, talabalarning tanqidiy fikrlash va mulohaza qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ta'lim dasturlari mazmuniga argumentatsiya asoslari va tamoyillarini kiritish orqali talabalarda murakkab masalalarni turli nuqtayi nazarlardan yondashgan holda tizimli tahlil qilish, xulosalarni qo'llab-quvvatlash uchun asoslarga hamda dalillarga tayangan isbotlarni yaratish hamda turli qarashlarga ega bo'lgan tengdoshlari bilan o'zaro hurmatga asoslangan bahs-munozaraga kirishi ko'nikmalarini shakllantirishi mumkin. Turli fanlar

bo'yicha ta'lim dasturlari talabalarning o'z-o'zini boshqaradigan izlanish, fikr yuritish, yozma va og'zaki muloqot qilish qobiliyatini oshirishga qaratilgan argumentatsiyaga yo'naltirilgan o'quv dasturlari va pedagogik amaliyotlarni tobora ko'proq o'z ichiga olmoqda [Kuhn D. 1991].

Tanqidiy fikrlashning Tulmin kabi modellarini qo'llash orqali talabalar sabablar va oqibatlar o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni tushunish, shu bilan birga argumentlarni baholash va kontrargumentlarni tan olishning muhimligini anglab yetadilar [Karch J. 1987: 81–92].

Ushbu yuqori darajadagi fikrlash amaliyotlari shaxsning akademik va kasbiy faoliyati davomida uzluksiz o'rganish, muammolarni hal qilish va innovatsiyaga intilishida muhim ahamiyatga ega.

MUHOKAMA

Argumentatsiyaning nazariy asoslarini yaratgan ilmiy qarashlar va yondashuvlar qatoriga Tulminning argument elementlari sxemasi, Van Eemeren va Grootendorstning pragma-dialektik yondashuvi va Frimanning taxminlar nazariyasi kabilarni kiritish mumkin [Toulmin S. E. 2003; Ma J.2018; Freeman R. E., Phillips R. A. 2002: 331–349].

So'nggi yillarda amalga oshirilgan tadqiqotlar mazkur asosiy yondashuv va modellar ustiga qurilgan bo'lib, ularning qo'llanilish jabhalari va kontekstlarini yanada kengaytirmoqda.

Xususan, D.Uoltonning turli xil argumentatsiya sxemalari haqidagi qarashlari bahs-munozaralar, ilmiy izlanishlar va huquqiy bahslar kabi turli sohalarda dalillar klassifikatsiyasi va standartlari haqidagi tushunchalarni takomillashtirgan [Walton D. 2008]. Hozirgi paytda argumentatsiya nazariyasini qiziqtiruvchi asosiy masalalardan biri bu sun'iy ong hamda matematik hisob-kitoblar yordamida mantiqiy izchillika ega argumentlarni avtomatik ravishda yaratish, tahlil qilish va tanqidiy o'rganishni amalga oshira oluvchi dasturiy ta'minotlarni yaratish sanaladi.

Argumentatsiya va tanqidiy fikrlash samarali muloqot va asosli qaror qabul qilishning ajralmas tarkibiy qismlari hisoblanadi. T.Goviyer va b. fikricha argumentatsiya muloqot davomida argumentlarni tuzish va baholash jarayonlarini o'z ichiga olib, bunda argument taklif etilayotgan xulosani qo'llab-quvvatlovchi

sabab sifatida beriluvchi bir yoki bir nechta tuzilmalar, bayonotlar yoki takliflar majmuidir [Govier T. 2010]. O'z navbatida tanqidiy fikrlash – bu kuzatish, tajriba yoki muloqot natijasida to'plangan ma'lumotlarni faol tahlil, sintez qilish va baholashning tartiblashgan jarayonidir [Elder L., Paul R. 2010: 36–37].

Ushbu ko'nikmalar majmui muammolarni hal qilish va murakkab masalalarni tushunish uchun juda muhim sanaladi, chunki u isbotlarning asosga egaligi va dalillarga tayanganligiga baho berish, mantiqiy xatoliklarni aniqlash, hamda faktni subyektiv fikrdan ajrata bilish imkonini beradi. Argumentatsiya va tanqidiy fikrlashni qo'llagan holda shaxslar og'zaki yoki yozma ravishda ifodalangan nuqtayi nazarlarni chuqurroq anglab yetish, bahs va munozaralarda muhim ahamiyatga ega bo'lgan asosli va dalillarga tayangan taraf, yondashuvni egallash imkoniyatini beradi [Govier T. 2010].

Ushbu ko'nikmalarga ega bo'lish orqali shaxs dalillarni izchil ravishda yaratish, qarama-qarshi dalil va isbotlarni anglay olish va shu orqali konstruktiv muloqotga kirisha olishi mumkin bo'ladi. Bundan tashqari, hozirgi axborotlashgan davrda tanqidiy fikrlash yolg'on yoki noto'g'ri ma'lumotlarni fakt va haqiqatdan ajrata olish, hamda yolg'on ma'lumotlarga chalg'imagan holda oqilona va asosli qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu tariqa argumentatsiya va tanqidiy fikrlash orqali insonlar nafaqat shaxsiy va kasbiy o'zaro muloqotni, balki yanada xabardor va demokratik jamiyat barpo etishga katta hissa qo'shadilar.

Barchaga ma'lumki, oliy ta'limning asosiy maqsadlaridan biri bu talabalarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini yanada yuksaltirish hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash deganda, oldingi bobda takrorlaganimizdek, axborotni tahlil qilish, dalillarga baho berish hamda shu orqali asosli xulosa va qarorlar qabul qilish ko'nikma va qobiliyatlari majmui anglashinadi.

Argumentatsiya nazariyasi bo'lsa ushbu jarayonning ajralmas tarkibiy qismidir. Zero, argumentatsiya nazariyasi argumentlarga baho berish hamda ularni tuzishning tizimlashtirilgan yondauvni taklif etadi [Gerasimova I. A., Novosyolov M. M. 2003: 72–84]. Ennis ta'biri bilan aytganda, tanqidiy fikrlash bu shaxsning "nimaga ishonish yoki nima qilish kerakligi haqida qarorlar qabul qilishiga qaratilgan oqilona refleksiv mushohada yuritishi" sanaladi [Ennis R. H. 1996: Vol.

18(2)]. Argumentatsiya bo'lsa talabalarni bir nechta nuqtayi nazarlarni ko'rib chiqish, dalillar sifatiga baho berish va shu orqali izchil fikr va qarorlarni yozma hamda og'zaki ravishda bayon etishga undaydi.

Tahlillar quyidagi ilmiy **natijalarni** ko'rsatdi. Oliy ta'limda talabalardan ko'pincha insholar, ilmiy maqolalar va dissertatsiyalarni o'z ichiga olgan akademik yozuvlar tayyorlash talab etiladi. Yozishning bu shakllari talabalardan aniq, mantiqiy mulohaza yuritishni va argumentlarni strukturali va izchil tarzda taqdim etish qobiliyatini talab qiladi. Argumentatsiya nazariyasi to'g'ridan-to'g'ri ushbu jarayonga bog'liq bo'lib, u fikrlarni tartibga solish va tezisni qo'llab-quvvatlovchi dalillarni yozma ravishda taqdim etish uchun o'ziga xos model taklif etadi.

Masalan, Tulmin modeli akademik yozuvda ayniqsa foydali hisoblangan model sanaladi. Yaxshi tuzilishga ega bo'lgan akademik insho odatda da'vo (tezis) bilan boshlanadi, so'ngra ushbu tezisni tasdiqlovchi dalillar (asoslar) keltiriladi. Sabab va oqibat ko'rinishidagi misollar bo'lsa tezis va dalil o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlab beradi. Bu mazkur kontekstda dalillar tezis bilan qay tarzda bog'liqlikka egaligini izohlaydi. Ushbu strukturaga rioya qilish orqali talabalarga dalillarining aniq, mantiqiy va izchil ravishda tashkillashtirilganligiga ishonch hosil qilish imkonini beradi.

Argumentatsiya nazariyasining yana bir ustunligi va amaliy ahamiyati shundaki, ushbu nazariyaning amaliyotda qo'llanilishi orqali talabalarning nafaqat akademik insholarni sifatli yoza olish balki ilmiy tadqiqotchilik ko'nikmalarini ham rivojlantirish mumkin. Barchaga ma'lumki, ko'p sohalarda tadqiqot nafaqat ma'lumotlarni to'plab va ularni tahlil qilishni, balki sohaga oid mavjud nazariyalar va qarama-qarshi yondashuv va nuqtayi nazarlarga asoslangan holda to'plangan ma'lumotlarni talqin qilishni ham o'z ichiga oladi. Argumentatsiya nazariyasi talabalarni boshqa olimlar tomonidan keltirilgan dalillarni tanqidiy baholashga, ilmiy adabiyotlardagi kamchiliklar yoki zaifliklarni aniqlashga hamda dalillar asosida o'zlarining asosli xulosalarini ishlab chiqishga o'rgatadi [Golubeva N. B. 2015].

Ushbu jarayon ilmiy tadqiqot uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, undan ko'zlangan maqsad ko'p hollarda sohadagi mavjud ilmiy muammoga doir bahs-

munozaraga yangi dalillar va qarashlar orqali hissa qo'shishdir. OTM kontekstida o'tiladigan ko'pchilik fanlar, xususan, gumanitar va ijtimoiy fanlar doirasida talabalar ko'plab murakkab va bahs-munozarali masalalarga duch kelishadi. Bular o'z ichiga falsafadagi axloqiy dilemmalarni muhokama qilish, tarixiy voqealarni tahlil qilish yoki ayrim mamlakatlar yuritgan yoki yuritayotgan iqtisodiy siyosatni baholash kabilarni oladi. Bu bo'lsa o'z navbatida talabalardan turli argumentlarni yaratish va dekonstruksiya qila olishni talab qiladi. Argumentatsiya nazariyasi o'z navbatida buni samarali amalga oshirishning amaliy yo'llarini taklif etadi. Argumentatsiya nazariyasining amalda qo'llanilishi talabalarga kuchli va zaif dalillarni farqlash, argumentlar va ular bilan keluvchi dalillardagi mantiqiy xatoliklarni aniqlash hamda o'z tezislarini ishonchli dalillar asosida qurishga o'rgatadi.

Argumentatsiya nazariyasi yozma muloqot va ilmiy tadqiqotchilik faoliyatidan tashqari auditoriyadagi og'zaki nutqda ham muhim ahamiyatga ega. An'anaviy ma'ruzaga asoslangan o'qitishda talabalar ko'pincha ma'lumotni passiv qabul qiluvchi rolida ishtirok etadilar. Biroq, ma'ruza jarayonida bahs-munozarali masalalarni ko'rib chiqish, talabalardan o'z qarash va nuqtayi nazarlarini ifodalashni so'rash o'qitishning yanada faol shaklini rag'batlantiradi [Lvova O. V. 2014].

Auditoriyada kechuvchi nutqda argumentatsiya elementlaridan foydalanish talabalarga mavzuni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ya'ni argumentatsiya elementlarini qamrab olgan bahs-munozara shaklida tashkil qilingan mashg'ulotlar davomida talabalar o'rtaga tashlangan mavzu yoki masala bo'yicha o'z qarashlarini himoya qilishni yoki boshqalarning dalillarini tanqid qilishni o'rganadi. Bu o'z navbatida talabalardan o'quv materialini yanada chuqurroq tadqiq qilishga undaydi. Natijada, bunday bahs-munozarali muhitni tashkil qilish faol ta'limga yo'l ochadi. Zero talabalar bu jarayonda faktlarni shunchaki yod olishga emas balki, balki o'z bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda qo'llashga intiladi [Karpov G. V., Lisanyuk E. N. 2020].

Bundan tashqari, argumentatsiya auditoriyada inklyuzivlik tamoyillarini keng targ'ib qilishda xizmat qilishi mumkin. Xususan, bahs munozarada har bir

talabani o'z fikr va qarashlarini bildirishi, har bir qarash va fikrning inobatga olinishi talabalarda ijtimoiy, iqtisodiy va etnik kelib chiqishi turli bo'lgan shaxslarning qarashlarini inobatga olish kerakligini o'rgatadi. Ta'limga bunday demokratik yondashuv turli nuqtayi nazarlarni qadrlashning va hurmat qilishning ahamiyatini oshiribgina qolmay, shaxslar o'rtasida o'zaro hamjihatlik va madaniyatlararo muloqot qadriyatlarini singdiradi [Hewson M. G., Oggunniyi M. B. 2011:679–692]. Talabalar turli nuqtayi nazarlar bilan munosabatda bo'lishni o'rganar ekan, ular empatiya, faol tinglash va o'z fikrlarini aniq va ishonchli ifodalash kabi muhim ijtimoiy muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

Argumentatsiya nazariyasining asosiy tamoyillaridan biri bu qarama-qarshi argumentlarga murojaat qilishning ahamiyatidir. Har qanday munozara yoki muzokarada shaxsning yoki tomonning o'z nuqtayi nazarini taqdim etishi bilangina cheklanmaydi, aksincha samarali argumentatsiya e'tirozlarni oldindan bilish va ularga javob berish qobiliyatini talab qiladi. Bu tamoyil ayniqsa oliy ta'lim konteksti uchun juda dolzarb bo'lib, bunday yondashuv talabalarni tanqidiy fikrlashga, murakkab, ko'p qirrali masalalar bilan shug'ullanishga undaydi.

Qarama-qarshi dalillarga murojaat qilish orqali talabalar intellektual qat'iyatlilik hamda o'zgalar tomonidan ilgari surilgan qarama-qarshi fikrlar va g'oyalar bilan ish ko'rishga, ularni inobatga olishga tayyorligini namoyish etadilar. Bu jarayon talabalardan o'z dalillarini mustahkamlash ustida ishlashni talab etadi. Zero bu ularga o'z fikr va mulohozalarida uchrashi mumkin bo'lgan zaifliklar yoki kamchiliklarni inobatga olishga undaydi. Undan tashqari, qarama-qarshi dalillarni ko'rib chiqish, talabalarda o'rganishga yanada ochiq va mulohazakor yondashuvni rivojlantiradi.

Akademik yozuvda qarama-qarshi argumentlarga murojaat qilish muvozanatlashgan va asosli dalillarni ishlab chiqarishning asosiy komponentidir. Akademik insho yoki ilmiy maqolada nafaqat yozuvchining o'z nuqtayi nazari taqdim etilishi talab etiladi, balki masalaga doir muqobil istiqbollarni tan olishni va ularga javob berishni talab etadi. Bu bo'lsa o'z navbatida akademik matnda taqdim etilayotgan argumentlarning ishonchlilik darajasini oshiradi, chunki bu yondashuv

yozuvchining masalaning turli tomonlarini batafsil o'rganib chiqqanligini va shunchaki bir tomonlama fikr bildirilmayotganligini ko'rsatadi [Morgun E. A. 2020].

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, argumentatsiya nazariyasining oliy ta'limga integratsiyalashuvi talabalarning refleksiv fikrlashi, yanada mukammal akademik matnlar yaratishi va intellektual muloqotda samarali ishtirok eta olish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili asosida xulosa qishishimiz mumkinki, argumentatsiya tanqidiy fikrlashdan farqli o'laroq ancha texnik va jarayonga asoslangan tushuncha bo'lib, ushbu konsepsiyaning asosida dialogizm, diskurs nazariyasi, tilshunoslik, mantiq (xususan noformal mantiq), pragma-dialektika, nutq faoliyati nazariyasi, muloqot nazariyasi hamda mumtoz va zamonaviy ritorikalar yotadi. Eklektik jihatdan kelib chiqishi murakkab bo'lgan argumentatsiya nafaqat kundalik muloqotda, balki mahalliy, milliy va halqaro miqyosdagi siyosatda muhim rol o'ynaydi. Zero, nuqtayi nazarni murakkab argumentlar yordamida ifoda etish va ushbu argumentlarni ishonchli dalil va isbotlar bilan qo'llab-quvvatlagan holda o'z nuqtayi nazarini himoya qilish, o'zgalarning argument va nuqtayi nazarlaridagi zaifliklarni aniqlagan holda kontrargumentlar keltirish samarali va konstruktiv bahs-munozara yuritishning asosini tashkil qiladi.

Argumentatsiya oliy ta'lim bilan bevosita bog'liq bo'lgan ko'nikma sanaladi. Zero, qaysi ta'lim yo'nalishini bitirishidan qat'iy nazar eng muvaffaqiyatli va sifatli bitiruvchilargina ham yozma, ham og'zaki ravishda samarali bahs-munozaraga kirisha oladi. Samarali bahs munozaraning asosini bo'lsa yuqori darajada rivojlangan tanqidiy fikrlash va argumentlar tuza olish ko'nikmalari tashkil qiladi. Argumentatsiyaning yana bir farqli jihati shundaki, ushbu ko'nikmani baholash tanqidiy fikrlash ko'nikmasini baholashga qaraganda osonroq. Murakkab argumentlar tuza olish ayniqsa yuqori bosqichdagi oliy ta'limga xos hisoblangan ko'nikmalar sirasiga kiradi. Argumentlar tuza olish va ularni samarali himoya qilish magistratura hamda doktorantura bosqichlarida, xususan, magistrnlarning hamda doktorantlarning dissertatsiyalarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Argumentatsiya deganda biz g'oyalarni, o'y-mulohaza, hissiyot va tahminlarni ifodalashni; ushbu g'oya va tushunchalarni mantiqiy tarzda bir-biri bilan bog'lagan holda isbot-dalillar bilan qo'llab-quvvatlash tushunamiz.

Shu tariqa talabalarga argumentatsiyaning asoslarini o'rgatish orqali nafaqat izchil va mantiqiy fikrlash balki tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini ham shakllantirish mumkin bo'ladi. Huddi shu tarzda talabalarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish orqali ham argumentativ muloqot ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyati tug'iladi. Bu birinchi chet tili, xususan, ingliz tili ta'lim yo'nalishlarida taxsil oluvchi talabalarning til sathlari bo'yicha bilimlarini, ingliz tili yozma nutqining, jumladan argumentativ matnlarga xos leksik, grammatik, stilistik va pragmatik xususiyatlari haqidagi bilimlar majmuini rivojlantirishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Andreichuk, N. V. University Education and Critical Thinking // *Bulletin of the Immanuel Kant Baltic Federal University*. – 2011. – No. 6. – pp. 42–50. <https://journals.kantiana.ru>
2. Braet A. C. Ethos, pathos and logos in Aristotle's Rhetoric: A re-examination // *Argumentation*. – 1992. – Vol. 6. – P. 307–320. <https://link.springer.com/article/10.1007/BF00154696>
3. Cope E. M. et al. (ed.). Aristotle: Rhetoric. – Cambridge University Press, 2010. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511802055>
4. Elder L., Paul R. Critical Thinking: Ethical Reasoning as Essential to Fairminded Critical Thinking // *Journal of Developmental Education*. – 2010. – Vol. 34(1). – P. 36–37. <https://www.jstor.org/stable/42775633>
5. Ennis R. H. Critical thinking dispositions: Their nature and assessability // *Informal Logic*. – 1996. – Vol. 18(2). <https://doi.org/10.22329/il.v18i2.2378>
6. Freeman R. E., Phillips R. A. Stakeholder theory: A libertarian defense // *Business Ethics Quarterly*. – 2002. – Vol. 12(3). – P. 331–349. <https://doi.org/10.2307/3858020>
7. Gerasimova I. A., Novosyolov M. M. Argumentatsiya kak metodologiya ubezhdeniya // *Voprosy filosofii*. – 2003. – № 10. – S. 72–84. <https://elibrary.ru>
8. Golubeva N. B. Razvitie kriticheskogo myshleniya kak vazhnyy element// *Vestnik universiteta*. – 2015. – № 3. – S. 257–261. <https://elibrary.ru>
9. Govier T. et al. A Practical Study of Argument. – Belmont, CA: Wadsworth, 2010. <https://books.google.com/books?id=6tJbDwAAQBAJ>
10. Hewson M. G., Ogunniyi M. B. Argumentation-teaching as a method... // *Cultural Studies of Science Education*. – 2011. – Vol. 6. – P. 679–692. <https://doi.org/10.1007/s11422-010-9287-2>
11. Karbach J. Using Toulmin's model of argumentation // *Journal of Teaching Writing*. – 1987. – Vol. 6(1). – P. 81–92. <https://journals.iupui.edu/index.php/teachingwriting>

12. Karpov G. V., Lisanyuk E. N. Prakticheskaya filosofiya obucheniya argumentatsii – 2020. <https://elibrary.ru>
13. Kuhn D. The Skills of Argument. – Cambridge University Press, 1991. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511571357>
14. Lvova O. V. Ispolzovanie tekhnologii «Debaty» pri obuchenii – 2014. <https://elibrary.ru>
15. Ma J. et al. A Pragma-Dialectical Study of Pragmatic Argumentation – 2018. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-74630-6>
16. Morgun E. A. Akademicheskii diskurs: esse kak zhanr akademicheskogo pisma. – 2020. <https://elibrary.ru>
17. Savova M. R. AF Losev o znacheniyakh ponyatiy «Etos», «Logos» i «Pafos» – 2019. <https://cyberleninka.ru>
18. Toulmin S. E. The Uses of Argument. – Cambridge University Press, 2003. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511840002>
19. Van Eemeren F. H. The Study of Argumentation // The SAGE Handbook of Rhetorical Studies. – 2009. – P. 109–124. <https://doi.org/10.4135/9781412982792>
20. Walton D. Argumentation Schemes. – Cambridge University Press, 2008. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511802031>

References

1. Andreichuk, N. V. University Education and Critical Thinking // Bulletin of the Immanuel Kant Baltic Federal University. – 2011. – No. 6. – pp. 42–50.
2. Braet A. C. Ethos, pathos and logos in Aristotle's Rhetoric: A re-examination // Argumentation. – 1992. – Vol. 6. – P. 307–320.
3. Cope E. M. et al. (ed.). Aristotle: Rhetoric. – Cambridge University Press, 2010.
4. Elder L., Paul R. Critical Thinking: Ethical Reasoning as Essential to Fairminded Critical Thinking // Journal of Developmental Education. – 2010. – Vol. 34(1). – P. 36–37.
5. Ennis R. H. Critical thinking dispositions: Their nature and assessability // Informal Logic. – 1996. – Vol. 18(2).
6. Freeman R. E., Phillips R. A. Stakeholder theory: A libertarian defense // Business Ethics Quarterly. – 2002. – Vol. 12(3). – P. 331–349.
7. Gerasimova I. A., Novosyolov M. M. Argumentatsiya kak metodologiya ubezhdeniya // Voprosy filosofii. – 2003. – № 10. – S. 72–84.
8. Golubeva N. B. Razvitie kriticheskogo myshleniya kak vazhnyy element... // Vestnik universiteta. – 2015. – № 3. – S. 257–261.
9. Govier T. et al. A Practical Study of Argument. – Belmont, CA: Wadsworth, 2010.
10. Hewson M. G., Ogunniyi M. B. Argumentation-teaching as a method... // Cultural Studies of Science Education. – 2011. – Vol. 6. – P. 679–692.
11. Karbach J. Using Toulmin's model of argumentation // Journal of Teaching Writing. – 1987. – Vol. 6(1). – P. 81–92.
12. Karpov G. V., Lisanyuk E. N. Prakticheskaya filosofiya obucheniya argumentatsii... – 2020.
13. Kuhn D. The Skills of Argument. – Cambridge University Press, 1991.
14. Lvova O. V. Ispolzovanie tekhnologii «Debaty» pri obuchenii... – 2014.
15. Ma J. et al. A Pragma-Dialectical Study of Pragmatic Argumentation... – 2018.

16. Morgun E. A. Akademicheskiy diskurs: esse kak zhanr akademicheskogo pisma. – 2020.
17. Savova M. R. AF Losev o znacheniyakh ponyatiy «Etos», «Logos» i «Pafos»... – 2019.
18. Toulmin S. E. The Uses of Argument. – Cambridge University Press, 2003.
19. Van Eemeren F. H. The Study of Argumentation // The SAGE Handbook of Rhetorical Studies. – 2009. – P. 109–124.
20. Walton D. Argumentation Schemes. – Cambridge University Press, 2008.

INNOVATION KASBIY FAOLIYATDA PEDAGOG KADRLARNING KASBIY-METODIK TAYYORGARLIGINI SAMARALI YO'LLARI

Sobirjonova Dildora Muhiddin qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi 2- kurs magistranti

Anotatsiya: Mazkur maqolada innovatsion kasbiy faoliyat sharoitida pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini samarali yo'llari ilmiy-nazariy va metodologik jihatdan tahlil etilgan. Zamonaviy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish sharoitida pedagog kadrlarning innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorligi ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Kalit so'zlar: Innovatsion kasbiy faoliyat, pedagog kadrlar, kasbiy-metodik tayyorgarlik, pedagogik kompetensiya, innovatsion ta'lim, ta'lim texnologiyalari, kasbiy rivojlanish.

ЭФФЕКТИВНЫЕ ПУТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Собиржонова Дилдора Мухиддин кизи

Наманганский государственный педагогический институт

Магистрант 2-курса направления «Теория и история педагогики»

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической и методологической точки зрения проанализированы эффективные пути профессионально-методической подготовки педагогических кадров в условиях инновационной профессиональной деятельности. В условиях модернизации современной системы образования готовность педагогических кадров к инновационной профессиональной деятельности выступает одним из важных факторов повышения качества образования.

Ключевые слова: инновационная профессиональная деятельность, педагогические кадры, профессионально-методическая подготовка, педагогическая компетенция, инновационное образование, образовательные технологии, профессиональное развитие.

EFFECTIVE WAYS OF PROFESSIONAL AND METHODOLOGICAL TRAINING OF PEDAGOGICAL STAFF IN INNOVATIVE PROFESSIONAL ACTIVITY

Sobirjonova Dildora Muhiddin qizi

Namangan State Pedagogical Institute

2nd-year Master's student, Theory and History of Pedagogy

Abstract: *This article analyzes effective ways of professional and methodological training of pedagogical staff in the context of innovative professional activity from scientific-theoretical and methodological perspectives. In the conditions of modernization of the modern education system, the readiness of pedagogical staff for innovative professional activity is becoming one of the important factors in improving the quality of education.*

Keywords: *innovative professional activity, pedagogical staff, professional and methodological training, pedagogical competence, innovative education, educational technologies, professional development.*

KIRISH

Zamonaviy globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda ta'lim tizimida yuz berayotgan tub islohotlar pedagog kadrlarning kasbiy faoliyatiga yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Ayniqsa, innovatsion iqtisodiyotga asoslangan jamiyatda ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan vazifalar pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqishni zaruratga aylantirmoqda. Bugungi kunda ta'lim tizimining samaradorligi ko'p jihatdan pedagog kadrlarning innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorligi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llay olish qobiliyati hamda metodik kompetentligining rivojlanganlik darajasi bilan belgilanadi[1]. Innovatsion kasbiy faoliyat pedagog kadrlarning ta'lim jarayoniga yangilik kiritish, pedagogik faoliyatni modernizatsiya qilish, ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan ijodiy faoliyatini ifodalaydi. Innovatsion kasbiy faoliyat sharoitida pedagogdan nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'lish, balki zamonaviy metodlarni qo'llash, yangi pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish, raqamli ta'lim muhitida samarali faoliyat yuritish kabi ko'nikmalar ham talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish masalasi zamonaviy ta'lim tizimining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi[2]. Bugungi kunda dunyo ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlarga asoslangan pedagogik faoliyatni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirish orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirish mumkin. Innovatsion ta'lim jarayonida pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligi ularning pedagogik mahoratini oshirish, metodik bilimlarini boyitish hamda zamonaviy pedagogik faoliyatni samarali tashkil

etishga xizmat qiladi[3]. Zamonaviy pedagog kadr innovatsion kasbiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida mustaqil fikrlay oladigan, kreativ yondashuvga ega, pedagogik jarayonni loyihalash qobiliyatiga ega hamda ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llay oladigan mutaxassis sifatida shakllanishi zarur. Shu sababli pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning asosiy omillaridan biri sifatida qaralmoqda[4]. Ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar pedagog kadrlarning kasbiy faoliyatiga innovatsion yondashuvni joriy etishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, raqamli ta'lim muhitining kengayishi, masofaviy ta'lim texnologiyalarining rivojlanishi, yangi pedagogik metodlarning paydo bo'lishi pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirishni zaruratga aylantirdi. Innovatsion kasbiy faoliyat sharoitida pedagog kadrlarning metodik tayyorgarligi ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi[5]. Pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligi pedagogning ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, zamonaviy metodlarni qo'llash, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish hamda o'quvchilarning bilim darajasini oshirishga qaratilgan kasbiy faoliyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu bilan birga, pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligi ularning innovatsion fikrlashini rivojlantirish, pedagogik muammolarni ijodiy hal etish hamda ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish imkonini beradi[6]. Innovatsion kasbiy faoliyatda pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini samarali yo'llarini aniqlash bugungi ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Shu nuqtai nazardan, pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar, integrativ yondashuv, kompetensiyaviy ta'lim hamda refleksiv faoliyatni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi[7]. Zamonaviy pedagogik faoliyat pedagogdan doimiy ravishda o'z ustida ishlashni, yangi bilimlarni egallashni, metodik ko'nikmalarni rivojlantirishni talab etadi. Innovatsion kasbiy faoliyatda pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini oshirish uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimini shakllantirish orqali amalga oshiriladi. Bu esa pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish, metodik bilimlarini rivojlantirish hamda ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo'llash imkonini beradi[8]. Shuningdek, innovatsion

kasbiy faoliyatda pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirishda zamonaviy ta'lim texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, muammoli ta'lim, hamkorlikda o'qitish kabi innovatsion metodlar pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu metodlar pedagoglarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish, ta'lim samaradorligini oshirish hamda o'quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Innovatsion kasbiy faoliyatda pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish masalasi so'nggi yillarda xorijiy ilmiy tadqiqotlarda ham keng o'rganilayotgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Xususan, zamonaviy ta'lim tizimida pedagoglarning innovatsion kompetentligini shakllantirish, kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirish hamda uzluksiz kasbiy rivojlanish mexanizmlarini ishlab chiqish bo'yicha bir qator ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan. Ushbu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar orasida Linda Darling-Hammond hamda Andy Hargreaves tomonidan amalga oshirilgan ilmiy ishlar alohida ahamiyat kasb etadi[9]. Amerikalik tadqiqotchi Linda Darling-Hammond o'zining ilmiy izlanishlarida pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligi ta'lim sifatini belgilovchi asosiy omil ekanligini ta'kidlaydi. Olimaning fikricha, innovatsion kasbiy faoliyat sharoitida pedagoglarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimini shakllantirish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, u pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorligini rivojlantirishda refleksiv faoliyat, hamkorlikda o'rganish hamda professional ta'lim hamjamiyatlarini tashkil etish muhim omil ekanligini ilmiy asoslab beradi. Tadqiqotlarda pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirishda tajribaga asoslangan o'qitish, amaliyotga yo'naltirilgan metodik treninglar hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishi ta'kidlangan. Darling-Hammondning ilmiy qarashlariga ko'ra, pedagoglarning innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorligini shakllantirish ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning muhim sharti hisoblanadi[10]. Shuningdek, kanadalik olim Andy Hargreaves pedagoglarning innovatsion kasbiy faoliyatga

tayyorgarligini rivojlantirish masalasini ta'lim tizimini transformatsiya qilish bilan uzviy bog'laydi. Uning ilmiy izlanishlarida pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirishda hamkorlikka asoslangan professional rivojlanish modeli samarali ekanligi asoslab berilgan. Hargreaves pedagoglarning innovatsion faoliyatini rivojlantirishda ta'lim muassasalarida professional hamkorlik muhitini yaratish, innovatsion metodlarni joriy etish hamda pedagogik refleksiyaning rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, u pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirish ta'lim tizimining barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim omillardan biri ekanligini ilmiy asoslaydi. Olimning tadqiqotlarida innovatsion kasbiy faoliyatda pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, pedagogik innovatsiyalarni joriy etish hamda ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qilishi qayd etilgan.

METODOLOGIK QISM

Mazkur tadqiqotda innovatsion kasbiy faoliyatda pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini samarali yo'llarini aniqlash maqsadida tizimli yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, integrativ yondashuv hamda reflektiv yondashuv metodologik asos sifatida qo'llanildi, shuningdek, tadqiqot jarayonida pedagog kadrlarning innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorgarligini o'rganish uchun nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv, taqqoslash, umumlashtirish, modellashtirish hamda diagnostik tahlil metodlaridan foydalanildi, bunda pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligi darajasini aniqlashda so'rovnoma, suhbat, anketa hamda pedagogik monitoring metodlari qo'llanilib, olingan natijalarni ilmiy asosda tahlil qilishda statistik tahlil, qiyosiy tahlil hamda interpretatsiya metodlari qo'llandi, shu bilan birga, pedagog kadrlarning innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorgarligini shakllantirish jarayonini samarali tashkil etish maqsadida tajriba-sinov ishlari olib borildi hamda mazkur tajriba jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, muammoli ta'lim hamda reflektiv faoliyat metodlari tatbiq etildi, natijada pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion model ishlab chiqildi hamda mazkur model asosida pedagog kadrlarning

kasbiy kompetentligini oshirish, metodik tayyorgarligini rivojlantirish hamda innovatsion kasbiy faoliyatni samarali tashkil etish imkoniyatlari ilmiy asosda yoritildi.

Natijalar: Tadqiqot jarayonida innovatsion kasbiy faoliyatda pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini samarali yo'llarini aniqlash maqsadida olib borilgan tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, raqamli ta'lim vositalari hamda reflektiv yondashuv asosida tashkil etilgan kasbiy rivojlantirish jarayoni pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada oshirishga xizmat qildi, xususan, tajriba jarayonida pedagoglarning metodik bilimlari, innovatsion texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalari, pedagogik faoliyatni loyihalash kompetensiyasi hamda kreativ yondashuv darajasi oshgani kuzatildi, shuningdek, pedagoglarning ta'lim jarayonini innovatsion asosda tashkil etish, zamonaviy metodlardan samarali foydalanish hamda o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan faoliyati ijobiy o'zgarishlarga ega bo'ldi, tadqiqot natijalari pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirishda uzluksiz malaka oshirish tizimi, metodik seminarlar, innovatsion treninglar hamda hamkorlikka asoslangan pedagogik faoliyat muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi, shu bilan birga, pedagoglarning innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorligini shakllantirish ta'lim samaradorligini oshirish, pedagogik innovatsiyalarni joriy etish hamda ta'lim sifatini yaxshilashga bevosita ta'sir ko'rsatishi aniqlandi, natijada ishlab chiqilgan innovatsion model pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirishda samarali mexanizm sifatida namoyon bo'ldi hamda mazkur model asosida pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish, innovatsion fikrlashini rivojlantirish hamda ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish imkoniyatlari kengaydi.

MUHOKAMA

Innovatsion kasbiy faoliyatda pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika fanida turli ilmiy yondashuvlar asosida talqin etilmoqda hamda bu borada xorijiy olimlar tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlar o'zaro polemik xarakterga ega ekanligi bilan ajralib

turadi. Xususan, amerikalik olim Linda Darling-Hammond pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirishda uzluksiz kasbiy rivojlanish modeli ustuvor ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, pedagoglarning innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorligini shakllantirishda metodik treninglar, professional hamjamiyatlar va refleksiv faoliyat muhim omil hisoblanadi. Darling-Hammond pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirishda amaliy faoliyatga yo'naltirilgan ta'limni samarali vosita sifatida e'tirof etadi hamda pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorligi tajriba asosida shakllanishini ilmiy jihatdan asoslaydi. Biroq, kanadalik olim Andy Hargreaves mazkur yondashuvga qisman tanqidiy munosabat bildiradi hamda pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish faqat individual kasbiy rivojlanish orqali emas, balki hamkorlikka asoslangan professional muhit orqali samaraliroq shakllanishini ta'kidlaydi. Hargreaves pedagoglarning innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorgarligi ta'lim muassasalarida yaratilgan professional hamkorlik muhiti, jamoaviy faoliyat hamda tajriba almashuv jarayonlari orqali rivojlanishini asoslab beradi. Uning fikricha, pedagoglarning individual kasbiy rivojlanishi muhim bo'lsa-da, innovatsion faoliyatni samarali tashkil etishda jamoaviy hamkorlik muhim rol o'ynaydi. Darling-Hammond esa o'z navbatida pedagoglarning individual refleksiv faoliyati innovatsion kasbiy faoliyatni shakllantirishda asosiy omillardan biri ekanligini qayd etadi. Uning fikricha, pedagog o'z faoliyatini tahlil qilish, o'z ustida ishlash hamda metodik ko'nikmalarini mustaqil ravishda rivojlantirish orqali innovatsion kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirishi mumkin. Shu bilan birga, Hargreaves pedagogik hamkorlik va professional ta'lim hamjamiyatlari pedagoglarning innovatsion faoliyatini rivojlantirishda yanada samarali natijalar berishini ta'kidlaydi.

XULOSA

Innovatsion kasbiy faoliyatda pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini samarali yo'llarini aniqlash zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida olib borilgan nazariy tahlillar hamda tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagog kadrlarning innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorgarligi ularning kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirish bilan bevosita bog'liq hisoblanadi. Shu nuqtai

nazardan, pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, innovatsion kasbiy faoliyatda pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirishda tizimli yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, integrativ yondashuv hamda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillaridan foydalanish yuqori samaradorlikni ta'minlashi aniqlandi. Shuningdek, pedagoglarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, refleksiv faoliyat hamda hamkorlikka asoslangan ta'lim muhitining ahamiyati yuqori ekanligi ilmiy asoslandi. Tadqiqot jarayonida pedagog kadrlarning innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirishda uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimi muhim o'rin egallashi aniqlandi. Bu jarayonda pedagoglarning metodik bilimlarini boyitish, innovatsion texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish hamda pedagogik faoliyatni loyihalash kompetensiyasini rivojlantirish muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, pedagoglarning innovatsion fikrlashini rivojlantirish ham kasbiy-metodik tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismi ekanligi qayd etildi. Xulosa qilib aytganda, innovatsion kasbiy faoliyatda pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini samarali rivojlantirish ta'lim sifatini oshirish, pedagoglarning kasbiy kompetentligini takomillashtirish hamda zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini innovatsion yondashuv asosida takomillashtirish bugungi ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

11. Xodjayorova B., Mamatkulova M., Abdurahmonova I. O 'QITUVCHINING INNOVATION FAOLIYAT //Journal of universal science research. – 2025. – T. 3. – №. 6 (SPECIAL ISSUE). – C. 374-376.
12. Fozilova M. INNOVATION TA'LIM RIVOJLANISHI DAVRIDA O 'QITUVCHI KASBIGA QO 'YILADIGAN TALABLAR //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2025. – Т. 4. – №. 12. – С. 62-64.
13. Axmedjanov M. M., Tojiyev M., Tosheva G. D. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat //Toshkent-2018. – 2018.
14. Shavkatovich S. S. et al. BO 'LAJAK O 'QITUVCHILARDA TA'LIM SIFATINI INNOVATION TEXNOLOGIYALAR ORQALI TAKOMILLASHTIRISH //International Conference on Multidisciplinary Sciences and Educational Practices. – 2025. – C. 160-165.

15. Djumanazarova Z. INNOVATSION MAKON MUAMMOLARI KONTEKSTIDA BO'LAJAK O 'QITUVCHINING SHAXSIYATI VA O 'QITUVCHI IMIDJINING AKS ETTIRILISHI //Наука и технология в современном мире. – 2025. – Т. 4. – №. 1. – С. 116-122.
16. Sidikbayevna B. A. PROFESSIONAL TA'LIM JARAYONIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI VA QO'LLANILISHI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2025. – Т. 83. – №. 3. – С. 187-193.
17. Maxmaraimovna U. N., Faxriddinovna A. D. BO'LAJAK PEDAGOGLARNI KASBIY KOMPETENSIYALARINI UMUMIY PEDAGOGIKA FANI ORQALI RIVOJLANTIRISHNING METODIK PARAMETRLARI //Pedagogs. – 2025. – Т. 80. – №. 1. – С. 80-83.
18. Otajonovna K. M. PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA O 'QITUVCHINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH //ИКРО журнал. – 2025. – Т. 14. – №. 02. – С. 334-342.
19. Axmedjanov M. M., Xo'jayev B. Q., Hasanova Z. D. Pedagogik mahorat //O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – 2010.
20. Imomaliyevna M. M. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini pedagogik amaliyot jarayonida rivojlantirish //Fergana methodical school. – 2025. – №. 2. – С. 132-137.

MASOFAVIY TA'LIMDA INFRATUZILMA MUAMMOLARI VA ULARNI BARTARAF ETISHNING METODIK YONDASHUVLARI

Abduvaxobov Shohruhbek Ikromjon o'g'li

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

G-mail: shohruhbekabduvakhabov@gmail.com,

+998998333377

Annotatsiya: Mazkur maqolaning maqsadi masofaviy ta'lim tizimida uchraydigan infratuzilmaviy muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishning samarali metodik yondashuvlarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda pedagogik tahlil, taqqoslash, anketa so'rovi va statistik metodlardan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, internet tezligining pastligi, texnik vositalar yetishmovchiligi va platformalar integratsiyasining sustligi asosiy muammolar hisoblanadi. Mazkur muammolarni hal etishda moslashuvchan kontent yaratish, gibridd ta'lim modelini joriy etish hamda LMS tizimlarini integratsiyalash samarali natija beradi. Xulosa sifatida infratuzilmaviy muammolarni metodik yondashuv asosida hal etish ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshirishi aniqlandi.

Kalit so'zlar: masofaviy ta'lim, infratuzilma, pedagogik yondashuv, LMS, raqamli texnologiyalar, gibridd ta'lim, ta'lim sifati, innovatsiya.

ИНФРАСТРУКТУРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБРАЗОВАНИИ И МЕТОДЫ ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация: Целью статьи является выявление инфраструктурных проблем дистанционного образования и разработка методических подходов к их решению. В исследовании использованы педагогический анализ, сравнительный метод, анкетирование и статистический анализ. Результаты показали, что основными проблемами являются низкая скорость интернета, недостаток технических средств и слабая интеграция платформ. Предложены такие решения, как гибридное обучение, адаптивный контент и интеграция LMS. Сделан вывод о том, что методический подход к решению инфраструктурных проблем значительно повышает эффективность обучения.

Ключевые слова: дистанционное обучение, инфраструктура, педагогический подход, LMS, цифровые технологии, гибридное обучение, качество образования.

INFRASTRUCTURE PROBLEMS IN DISTANCE EDUCATION AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THEIR SOLUTION

Abstract: The purpose of this article is to identify infrastructure problems in distance education and develop methodological approaches to solve them. The research used pedagogical analysis, comparative method, survey, and statistical analysis. The results show that the main problems are low internet speed, lack of technical equipment, and weak platform integration. Solutions such as adaptive content, hybrid learning models, and LMS integration

are proposed. It is concluded that methodological approaches significantly improve the effectiveness of distance education.

Keywords: *distance education, infrastructure, pedagogical approach, LMS, digital technologies, hybrid learning, education quality, innovation.*

KIRISH

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimining barcha bosqichlariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Natijada masofaviy ta'lim shakli nafaqat muqobil, balki zamonaviy ta'limning muhim komponentiga aylandi. Ayniqsa, global pandemiya davrida masofaviy ta'limning keng joriy etilishi uning dolzarbligini yanada oshirdi va raqamli ta'lim muhitini shakllantirishni tezlashtirdi.

Masofaviy ta'limning asosiy ustunliklari – ta'lim olish imkoniyatlarining kengayishi, vaqt va makon cheklovlarining bartaraf etilishi, ta'lim jarayonining moslashuvchanligi va individual yondashuv imkoniyatlarining mavjudligidir. Biroq ushbu ijobiy jihatlar bilan bir qatorda, amaliyotda bir qator muammolar, xususan, infratuzilmaviy cheklovlar ham kuzatilmoqda.

Masofaviy ta'lim infratuzilmasi deganda internet tarmog'i, texnik vositalar, dasturiy platformalar, axborot tizimlari va texnik qo'llab-quvvatlash xizmatlari majmui tushuniladi. Ushbu komponentlarning har biri ta'lim jarayonining samarali tashkil etilishida muhim rol o'ynaydi. Agar ushbu tizimning biror elementi yetarli darajada rivojlanmagan bo'lsa, bu butun ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida quyidagi asosiy infratuzilmaviy muammolar kuzatilmoqda: internet tezligining pastligi va barqaror emasligi, texnik vositalarning yetishmasligi, platformalarning funksional cheklanganligi, tizimlararo integratsiyaning yetarli emasligi hamda texnik qo'llab-quvvatlash xizmatlarining sustligi. Ushbu muammolar ta'lim jarayonining uzluksizligini buzib, talabalar faolligi va o'zlashtirish darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, infratuzilmaviy muammolarni faqat texnik jihatdan hal etish yetarli emas. Ularni pedagogik va metodik yondashuv asosida kompleks tarzda bartaraf etish zarur. Ya'ni texnologik imkoniyatlar pedagogik metodlar bilan uyg'unlashgandagina ta'lim samaradorligi ta'minlanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi masofaviy ta'lim infratuzilmasidagi muammolarni aniqlash, ularning ta'lim sifatiga ta'sirini tahlil qilish hamda ularni bartaraf etishning metodik yondashuvlarini ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Masofaviy ta'lim va uning infratuzilmaviy asoslari masalasi turli ilmiy maktablar doirasida keng o'rganilgan. Xususan, xorijiy tadqiqotlarda masofaviy ta'limning samaradorligi ko'proq texnologik va pedagogik omillarning uyg'unligi bilan izohlanadi.

Masofaviy ta'lim nazariyasini rivojlantirishda Terry Anderson muhim hissa qo'shgan bo'lib, u onlayn ta'lim samaradorligini ta'minlashda texnologik infratuzilma, interaktiv muhit va moslashuvchan kontentning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi.

Shuningdek, D. R. Garrison tomonidan ishlab chiqilgan "Community of Inquiry" modeli masofaviy ta'limda kognitiv, ijtimoiy va pedagogik mavjudlikning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. Ushbu modelga ko'ra, samarali ta'lim uchun texnologik infratuzilma mazkur komponentlarni qo'llab-quvvatlashi zarur.

MDH olimlaridan E. S. Polat masofaviy ta'limda pedagogik texnologiyalarni joriy etishda infratuzilmaning o'рни muhim ekanligini ta'kidlab, texnologik vositalarning metodik maqsadga muvofiq qo'llanilishi zarurligini asoslaydi.

Didaktik yondashuv nuqtai nazaridan A. V. Khutorskoy ta'limni individuallashtirish va raqamli muhitda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni rivojlantirish zarurligini qayd etadi.

O'zbekistonlik olimlardan Sh. Xolmatov raqamli ta'lim infratuzilmasini rivojlantirishda internet sifati, texnik vositalar va platformalar imkoniyatlarini asosiy omil sifatida ko'rsatadi. O'. Tolipov va M. Usmonboyeva esa pedagogik texnologiyalarni joriy etishda tizimli yondashuvni taklif etib, metod va vositalarning uyg'unligini ta'lim samaradorligining muhim sharti sifatida baholaydi.

So'nggi yillarda UNESCO tomonidan e'lon qilingan hisobotlarda ham raqamli ta'lim infratuzilmasi ta'lim sifati va tengligini ta'minlashda strategik omil sifatida e'tirof etilgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, masofaviy ta'lim infratuzilmasi bo'yicha ilmiy qarashlar yetarli darajada shakllangan bo'lsa-da, ularni pedagogik-metodik yondashuv asosida kompleks tizim sifatida qo'llash masalasi hali to'liq ishlab chiqilmagan. Ayniqsa, infratuzilmaviy muammolarni amaliyotda samarali hal etishning metodik mexanizmlari dolzarb ilmiy muammo sifatida saqlanib qolmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- pedagogik tahlil
- anketa so'rovi
- taqqoslash metodi
- statistik tahlil

Tadqiqotda 120 nafar talaba va 30 nafar o'qituvchi ishtirok etdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

1-jadval

Masofaviy ta'limdagi infratuzilmaviy muammolar

Muammo turi	Ulushi (%)
Internet tezligining pastligi	38%
Texnik vositalar yetishmovchiligi	27%
Platforma nosozliklari	20%
Texnik qo'llab-quvvatlashning sustligi	15%

Natijalar shuni ko'rsatdiki, asosiy muammo internet sifati bilan bog'liq bo'lib, bu ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi.

Muammolarni hal etishda quyidagi metodik yondashuvlar samarali deb topildi:

- moslashuvchan va offline ishlovchi kontent yaratish
- gibrid ta'lim modelini joriy etish
- LMS platformalar integratsiyasi
- texnik qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish

Tadqiqot natijalariga ko'ra, ushbu yondashuvlar qo'llanilganda ta'lim samaradorligi **25% gacha oshgan.**

XULOSA

Masofaviy ta'lim infratuzilmasi ta'lim sifatini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot natijalari infratuzilmaviy muammolarni metodik yondashuv asosida hal etish orqali ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkinligini ko'rsatdi.

Kelgusida masofaviy ta'lim tizimini rivojlantirish uchun infratuzilmaviy modernizatsiya va pedagogik innovatsiyalarni uyg'unlashtirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

7. Anderson T. The Theory and Practice of Online Learning. – Canada: AU Press, 2011. – p. 245. (Masofaviy ta'lim nazariyasi va amaliyoti // Theory and Practice of Online Learning)
8. Garrison D.R. E-Learning in the 21st Century. – London: Routledge, 2017. – p. 198. (XXI asrda elektron ta'lim // E-Learning in the 21st Century)
9. Polat E.S. Pedagogicheskie texnologii distansionnogo obucheniya. – Moskva, 2015. – s. 156. (Masofaviy ta'lim pedagogik texnologiyalari // Distance Learning Technologies)
10. Xolmatov Sh. Raqamli ta'lim asoslari. – Toshkent, 2020. – 210 b. (Digital education fundamentals)
11. UNESCO. Digital Learning Report. – Paris, 2021. – p. 112. (Raqamli ta'lim hisobotlari // Digital Learning Report)
12. Абдуллаев С.Х., Шодманов Қ.О. Талабаларни бошқарув фаолиятига тайёрлашга тизимли ёндашув // Халқ таълими журнали. – Тошкент, 2008.
13. ПЕДАГОГИКА ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИ ЭРГОНОМИК ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШ, С.Х.Абдуллаев, А.А.Тўхтамуродов, Современное образование (Узбекистан), 9-16, 2025
14. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF PREPARING INFORMATICS TEACHERS FOR ERGONOMIC ACTIVITIES, A.TOXTAMURODOV, INTERNATIONAL JOURNAL 4 (10), 205-211, 2024
15. БЎЛАЖАК ИНФОРМАТИКА ЎҚИТУВЧИЛАРИГА ПЕДАГОГИКА ФАНИНИ КОМПЬЮТЕР ДАСТУРЛАРИ ВОСИТАСИДА ЎҚИТИШНИНГ ЭРГОНОМИК АСОСЛАРИ, С.Х.Абдуллаев, А.А.Тўхтамуродов, Современное образование (Узбекистан), 55-63, 2023

BOG'LIQ BO'LMAGAN TASODIFIY MIQDORLAR TAQSIMOTI UCHUN TENGSIZLIKLAR

Nafasov G'anisher Abdurashidovich¹,

*¹Guliston davlat universiteti "Matematika" kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

E-mail: gnafasov87@gmail.com

Xudoybakova Maxliyo G'aybullo qizi²,

²Guliston davlat universiteti "Matematika" yo'nalishi magistranti

E-mail: maxliyoxudoybakova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bog'liq bo'lmagan tasodifiy o'zgaruvchilar taqsimoti uchun tengsizliklar va ularning matematik ahamiyati tahlil qilinadi. Tasodifiy o'zgaruvchilar o'rtasidagi mustaqillik, ehtimollik taqsimotlarining bog'liq emasligi holatida, statistik tengsizliklarning qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Maqolada Chebyshev, Markov, va Jensen tengsizliklari orqali tasodifiy o'zgaruvchilarning kutilgan qiymatlari, dispersiyasi va boshqa statistik parametrlarini hisoblashga yordam beradigan matematik metodlar tavsiflanadi. Ushbu tengsizliklar tasodifiy o'zgaruvchilarni yig'ish va taqqoslashda, ehtimolliklarni hisoblashda hamda statistik xulosalar chiqarishda keng qo'llaniladi. Maqolada keltirilgan tengsizliklar va ular bilan bog'liq nazariyalar, statistik tahlil, ehtimollik nazariyasi va matematik modellashirishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Bog'liq bo'lmagan tasodifiy o'zgaruvchilar, ehtimollik taqsimotlari, Chebyshev tengsizliklari, Markov tengsizliklari, Jensen tengsizliklari, statistika, matematik modellashirish, kutilgan qiymat, dispersiya, ehtimollik nazariyasi, tasodifiy o'zgaruvchilar o'rtasidagi mustaqillik.

НЕРАВЕНСТВА ДЛЯ РАСПРЕДЕЛЕНИЙ НЕЗАВИСИМЫХ СЛУЧАЙНЫХ ВЕЛИЧИН

Аннотация: В данной статье рассматриваются неравенства для распределений независимых случайных величин и анализируется их математическое значение. Исследуется применение статистических неравенств в условиях независимости случайных величин и отсутствия связи между их распределениями. В работе описываются математические методы, основанные на неравенствах Чебышёва, Маркова и Йенсена, позволяющие оценивать математическое ожидание, дисперсию и другие статистические характеристики случайных величин. Эти неравенства широко применяются при суммировании и сравнении случайных величин, вычислении вероятностей, а также при формировании статистических выводов. Представленные в статье неравенства и соответствующие теоретические положения имеют практическое значение в статистическом анализе, теории вероятностей и математическом моделировании.

Ключевые слова: независимые случайные величины, распределения вероятностей, неравенство Чебышёва, неравенство Маркова, неравенство Йенсена,

статистика, математическое моделирование, математическое ожидание, дисперсия, теория вероятностей, независимость случайных величин.

INEQUALITIES FOR DISTRIBUTIONS OF INDEPENDENT RANDOM VARIABLES

Abstract: This article examines inequalities for distributions of independent random variables and analyzes their mathematical significance. The application of statistical inequalities is considered under the condition of independence of random variables and the absence of dependence between their distributions. The paper describes mathematical methods based on Chebyshev, Markov, and Jensen inequalities, which allow the evaluation of expected value, variance, and other statistical characteristics of random variables. These inequalities are widely used in summation and comparison of random variables, probability estimation, and drawing statistical conclusions. The inequalities and related theoretical concepts presented in this study have practical importance in statistical analysis, probability theory, and mathematical modeling.

Keywords: independent random variables, probability distributions, Chebyshev inequality, Markov inequality, Jensen inequality, statistics, mathematical modeling, expected value, variance, probability theory, independence of random variables.

KIRISH

Bog'liq bo'lmagan tasodifiy miqdorlar taqsimoti statistik tahlilda keng qo'llaniladigan va ahamiyatga ega bo'lgan mavzulardan biridir. Bu turdagi tasodifiy o'zgaruvchilar o'rtasida hech qanday bog'lanish yo'q bo'lsa, ularning taqsimotlari mustaqil bo'ladi. Mustaqil tasodifiy o'zgaruvchilar uchun turli statistik tengsizliklar, ularning kutilgan qiymatlari, dispersiyasi va boshqa o'lchovlarini tahlil qilishda yordam beradi. Ushbu maqolada, Chebyshev, Markov va Jensen tengsizliklari kabi statistik tengsizliklarning mustaqil tasodifiy o'zgaruvchilarni baholashda qanday qo'llanilishi ko'rsatiladi.

TADQIQOT METODLARI

Bizga bir xil taqsimlangan bog'liq bo'lmagan $X_1, X_2, \dots, X_n$ tasodifiy miqdorlar ketma ketligi berilgan bo'lsin va bu tasodifiy miqdorlarni har biriga mos ravishda $F_1(u), F_2(u), \dots, F_n(u)$ taqsimot mos qo'yilgan bo'lsin.

Quyidagi munosabatni kiritamiz: $S_0=0$, $S_n = X_1 + X_2 + \dots + X_n$, $n \geq 1$

$Y=\{y_1, \dots, y_n\}$ -n ta musbat sonlardan tuzilgan ketma-ket sonlar to'plami bo'lib, $y \geq \max(y_1, \dots, y_n)$ tengsizlik o'rinli bo'lsin.

Biz $A(t; \cdot, \cdot)$, $B^2(\cdot, \cdot)$ va $M(\cdot, \cdot)$ lar orqali ko'rsatilgan tartibdagi berilgan oraliqdagi yig'indilarni belgilaymiz, ya'ni t - tartibli absolyut moment, dispersiya, matematik kutilma, Y orqali esa $y_1 y_2 \dots y_n$ o'rinlarda turgan berilgan indeks bo'yicha yig'ilgan momentlarni belgilaymiz, masalan,

$$A(t; -Y, 0) = \sum_{i=1}^n \int_{-y_{ii}}^0 |u|^t dF_i(u)$$

$$B^2(-Y, Y) = \sum_{i=1}^n \int_{-y_i}^{y_i} u^2 dF_i(u)$$

$$M(-\infty; Y) = \sum_{i=1}^n \int_{-\infty}^{y_i} u dF_i(u)$$

Teorema 1.1. Agar $0 < t < 1$ bo'lsa, u holda quyidagi tengsizlik o'rinli bo'ladi:

$$P(S_n \geq x) \leq \sum_{i=1}^n P(X_i \geq y_i) + \exp\left\{\frac{x}{y} - \frac{x}{y} \log\left(\frac{xy^{t-1}}{A(t; 0; Y)} + 1\right)\right\}$$

Teorema 1.2. Agar $1 \leq t \leq 2$ bo'lsa, u holda quyidagi tengsizlik o'rinli bo'ladi:

$$P(S_n \geq x) \leq \sum_{i=1}^n P(x_i \geq y_i) + \exp\left\{\frac{x}{y} - \left[\frac{x - M(-Y, Y)}{y} + \frac{A(t; -Y; Y)}{y^t} \cdot \log\left(\frac{xy^{t-1}}{A(t; -Y; Y)} + 1\right)\right]\right\}$$

Endi $t \geq 2$ uchun keltiramiz:

$$P_4 = \exp\left\{\left[\beta \frac{x}{y} - \left[\left(1 - \frac{\lambda}{2}\right) \frac{x}{y} - \frac{M(-Y; Y)}{y}\right] \log\left(\frac{\beta xy^{t-1}}{A(t; 0; y)} + 1\right)\right]\right\}$$

$$P_5 = \exp\left\{\left(\beta - \frac{t\alpha}{2}\right) \frac{x}{y} - \left(\beta \frac{x}{y} - \frac{M(-Y; Y)}{y}\right) \log\left(\frac{\beta xy^{t-1}}{A(t; 0; Y)} + 1\right)\right\}$$

$$P_6 = \exp\left\{-\frac{\alpha x \left[\frac{\alpha x}{2} - M(-Y; Y)\right]}{e^t B^2(-Y; Y)}\right\}$$

Teorema 1.3. Agar $t \geq 2$ $0 < \partial < 1$, $\beta = 1 - x$ bo'lsa, u xolda

$$P(S_n \geq x) \leq \sum_{i=1}^n P(x_i \geq y_i) + \max(P_4 P_6) + P_5$$

bo'ladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

chap qismlari o'ng qismlariga mos qo'yiladi:

$$\sum_{i=1}^n P(X_i \geq -y_i), A(t;0;Y), B^2(-\infty;Y), \mu(-Y;Y), \quad \text{va} \quad \mu(-\infty,Y)$$

miqdorlarni quyidagilar bilan almashtirish mumkin:

$$\sum_{i=1}^n P(X_i \leq -Y_i), A(t;0;Y), B^2(-\infty;\infty) - \mu(-Y;Y)$$

va $\mu(-Y,\infty)$, ammo $A(t;-Y,Y)$ va $B^2(-Y,Y)$ lar o'zgarishsiz qoladi.

Eslatma 1.2. Yuqorida keltirilgan tengsizliklarda har doim quyidagilar o'rinli $\mu(-Y,Y) = 0$ bo'ladi, agar X_i simmetrik taqsimotga ega bo'lsa va agar

$$EX_i = 0 \quad (i = 1 - n) \quad \text{bo'lsa} \quad \mu(-\infty;Y) = 0 - \mu(-Y;\infty) = 0 \quad \text{bo'ladi.}$$

Eslatma 1.3. Biror bir momentni (1.1)-(1.3) teoremlardagi tengsizliklarga mos keluvchi holati bo'lsa, kesilgan absolyut momentlarni to'la absolyut momentlar bilan almashtirish mumkin

1.1-teoremaning davomi

Agar $t \geq 2$, $\beta = \frac{t}{t+2}$, $\alpha = 1 - \beta$ bo'lsa, u holda

$$P(S_n \geq x) \leq \sum_{i=1}^n P(X_i \geq y_i) +$$

$$+ \exp \left\{ \max \left\{ \left[- \left(\beta \frac{x}{y} - \frac{\mu(-Y;Y)}{y} \right) \right] \right. \right.$$

$$\left. \bullet \log \left[\frac{\beta x y^{t-1}}{A(t;0,Y)} + 1 \right], - \frac{\alpha x \left[\frac{\alpha x}{2} - \mu(-Y,Y) \right]}{e^t B^2(-Y,Y)} \right\} \}$$

$$\leq \sum_{i=1}^n P(X_i \geq y_i) + \exp \left\{ - \left(\beta \frac{x}{y} - \frac{\mu(-Y,Y)}{y} \right) \log \left[\frac{\beta x y^{t-1}}{A(t;0,Y)} + 1 \right] \right\} +$$

<

$$+ \exp \left\{ - \frac{\alpha x \left[\frac{\alpha x}{2} - \mu(-Y, Y) \right]}{e^t B^2(-Y, Y)} \right\}. \quad (1.1)$$

1.2 teorema qo'shimcha

Agar $t \geq 2$, $\beta = \frac{t}{t+2}$, $\alpha = 1 - \beta$, $EX_i = 0 (i = \overline{1, n})$ bo'lsa, u holda

$$P(S_n \geq x) \leq \sum_{i=1}^n P(X_i \geq y_i) + \left[\frac{\beta x y^{t-1}}{A(t; 0; Y)} \right]^{\frac{\beta x}{y}} + \exp \left\{ - \frac{\alpha^2 x^2}{2 e^t B^2(-\infty; Y)} \right\} \quad (1.2)$$

Yuqorida keltirilgan tengsizliklarni absolyut qiymatlar orqali ifodalansa, u quyidagicha bo'ladi:

Teorema 1.1.4 . $0 < t \leq 1$ bo'lganda quyidagi tengsizlik o'rinli bo'ladi:

$$P(|S_n| \geq x) \leq \sum_{i=1}^n P(|X_i| \geq y_i) + \exp \left\{ \frac{x}{y} - \frac{x}{y} \log \left[\frac{xy^{t-1}}{A(t; -Y, Y)} + 1 \right] \right\} \quad (1.2)$$

1.2- teorema shartiga ko'ra agar $EX = 0, E|X_i| < \infty, t \geq 2 (i = \overline{1, \dots, n})$ bo'lsa, u holda,

$$P(|S_n| \geq X) \leq \sum_{i=1}^n P(|X_i| \geq \gamma X) + \left[\frac{\beta x^{\gamma^{t-1}}}{A(t; -\infty, \infty)} + 1 \right] - \frac{\beta}{\gamma} + \exp \left\{ - \frac{\alpha^2 x^2}{\gamma^t e^t B^2(-\infty, \infty)} \right\} (\gamma > 0). \quad (1.3)$$

Levi tengsizligining ayrim ko'rinishlari.

Levi tengsizligining ayrim umumlashmalari bilan ham tanishib chiqamiz.

O.I.Klyosovning [3] dagi ilmiy tadqiqotlarida, A.N.Kolmogorov va P.Levilarning ilmiy tadqiqotlarida keltirilgan tengsizliklarni $d > 1$ hol uchun keltiramiz.

Teorema 1.5 Faraz qilaylik $\{X(\bar{k}); \bar{k} < \bar{n}\}$ lar bog'liq bo'lmagan tasodifiy miqdorlar bo'lsin, bunda $0 < \alpha \leq 2$, $0 < q < 1$.

Quyidagini kiritamiz:

$$M_{\alpha} = \sum_{k < \bar{n}} E |X(\bar{k})|^{\alpha}.$$

U holda barcha $x > 0$ uchun quyidagi tengsizlik o'rinli,

$$P(\max_{k < \bar{n}} S(\bar{k}) \geq x) \leq q^{-d} P(S(\bar{n}) \geq -d(\frac{M_{\alpha} L}{1-q})^{\frac{1}{\alpha}}), \quad (1.4)$$

bu yerda $L=1$, agar $0 < \alpha \leq 1$, yoki $\alpha = 2$ va $L=2$ bo'lsa, agar $0 < \alpha \leq 2$ bo'lsa.

Teorema 1.6. Faraz qilaylik $\{X(\bar{k}); \bar{k} < \bar{n}\}$ lar bog'liq bo'lmagan tasodifiy miqdorlar bo'lsin

$$EX(\bar{k}) = 0, \quad B(\bar{n}) = \sum_{k < \bar{n}} EX^2(\bar{k}),$$

u holda $\forall x > 0$ uchun quyidagilar o'rinli:

$$P(\max_{k < \bar{n}} S(\bar{k}) \geq x) \leq q^d P(S(\bar{n}) \geq x - d\sqrt{2B(\bar{n})}),$$

$$P(\max_{k < \bar{n}} S(\bar{k}) \geq x) \leq q^{-d} P(S(\bar{n}) \geq x - d\sqrt{2B(\bar{n})}) \quad (1.5)$$

Teorema 1.7 Agar biror $c \geq 0$, $q > 0$ uchun

$$P(S(\bar{n}) - S(\bar{k}) \geq -c) \geq q \quad (\bar{k} < \bar{n}),$$

bo'lsa, u holda

$$P(\max_{k < \bar{n}} S(\bar{k}) \geq x) \leq q^{-d} P(S(\bar{n}) \geq x - cd) \quad (1.6)$$

Bizga ma'lumki, $\forall x > 0$ uchun quyidagi Levi tengsizligi o'rinli

$$P\{\max_{1 \leq k \leq n} [S_k - \mu(S_k - S_n)] \geq x\} \leq 2P(S_n \geq x) \quad (1.7)$$

bu yerda $\mu(x)$ -X tasodifiy miqdorning medianasi.

Bu tengsizlikdan, agar quyidagi qushimcha shartlar o'rinli bo'lsa, u xolda $x > 0$ uchun

$$P\{\max_{1 \leq k \leq n} S_n \geq x\} \leq 2P\{S_n \geq x - (2 \sum_{i=1}^n EX_i^2)^{\frac{1}{2}}\} \quad (1.8)$$

ni hosil qilamiz.

(1.4) tengsizlik A.N.Kolmogorov tomonidan takroriy logarifm qonunida hosil qilingan edi.

[2-9] ilmiy tadqiqotdagi tengsizliklardan keltiramiz.

Teorema 1.8 Faraz qilaylik $X_1, \dots, X_n$ -bog'liq bo'lmagan tasodifiy miqdorlar va $i = 2, \dots, n$ uchun

$EX_i = 0$, $EX_i^2 < \infty$ bo'lsin.

Quyidagini kiritamiz:

$$D = \sum_{i=1}^n EX_i^2$$

u holda $\forall q, 0 < q < 1$ uchun va $\forall x > 0$ uchun quyidagi tengsizlik o'rinli:

$$P\{\max_{1 \leq k \leq n} S_k \geq x\} \leq \frac{1}{q} P\{S_n \geq x - (\frac{D}{1-q})^{\frac{1}{2}}\} \quad (1.9)$$

bundan $q = \frac{1}{2}$ bo'lganda (1.5) dan (1.4) kelib chiqadi.

Teorema 1.9 Agar $s \geq 0$ va $q > 0$ uchun

$$P\{S_n - S_k \geq -c\} \geq q, \quad k=1, \dots, n-1,$$

tengsizlik o'rinli bo'lsa, u holda $\forall x > 0$ uchun quyidagi munosabat o'rinli:

$$P\{\max S_k \geq x\} \leq \frac{1}{q} P(S_n \geq x-s)$$

XULOSA

Bog'liq bo'lmagan tasodifiy o'zgaruvchilar taqsimoti uchun tengsizliklar, statistika va ehtimollik nazariyasida muhim rol o'ynaydi. Ular, tasodifiy o'zgaruvchilarni yig'ish, taqqoslash va baholashda matematik vosita sifatida ishlatiladi. Chebyshev, Markov va Jensen tengsizliklari kabi asoslardagi tengsizliklar, mustaqil tasodifiy o'zgaruvchilarning kutilgan qiymatlari va dispersiyasini aniqlashda, shuningdek, ehtimolliklarning taqsimotini tahlil qilishda keng qo'llaniladi. Ushbu maqolada taqdim etilgan tengsizliklar va ularning matematik jihatlari, nazariy va amaliy tahlil uchun mustahkam asos yaratadi.

Adabiyotlar

1. Gafurov M.U. Otsenki veroyatnostnykh karakteristik vkhoda sluchaynogo blujdaniya za krivolineynuyu granisu: Dis. doktor.fiz.-mat., nauk. Tashkent:1981.281s.
2. Sirajiddinov S.X., Gafurov M.U., «Metod ryadov v granichnykh zadachax dlya sluchaynykh blujdaniy». Tashkent.1987,140 s.
3. Klesov O.I. Usilenный zakon bolshix chisel dlya sluchaynykh poley: Dis. Kand. Fiz.-mat. nauk. Kiev:1981.123s.
4. Nagaev S.V., Fuk D.X. Veroyatnostnye neravenstva dlya summ nezavisimyykh sluchayno'x velichin. Teor. ver. i yee prim. 1971. T.16.S.660-678.
5. Nagaev S.V., Sakoyan S.K. Ob odnoy otsenke dlya veroyatnostey bolshix ukloneniya . Sb. Predelnye teoremy i matematicheskaya statistika. Tashkent.FAN. 1976 S.132-140.
6. Petrov V.V. Summy nezavisimyykh sluchaynykh velichin.M. Nauka. 1972 .416s.
7. Petrov V.V. Obobshchenie odnogo neravenstva Levi . Teor. ver. i yee prim. 1975.. T.20.S.140-144
8. Xamdamov I.M. . Obobshchenie neravenstv Levi- Petrova i ix prilozheniya. Sb. Veroyatnostnye modeli i matematicheskaya statistika. Tashkent.FAN. 1987. S.131-147.

SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM TUSHUNCHASI VA UNING PEDAGOGIK MOHIYATI

Qo'chqarova Gulnoza Rustam qizi

Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti

Namangan filiali 1-bosqich magistranti

gulnozaqochqarova17@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-8073-700X>

Annotatsiya: Ushbu tezisda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tushunchasining nazariy manbalari, didaktik-me'yoriy asoslari hamda pedagogik mohiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi shaxsning individual ehtiyojlari, qobiliyatlari va o'quv motivatsiyasini ta'lim mazmuni, metodlari hamda baholash tizimi bilan uyg'unlashtirish mexanizmlarini asoslashdir. Metodologiya sifatida ilmiy adabiyotlarni tahlil va sintez qilish, qiyosiy-pedagogik yondashuv hamda konseptual modellashirish qo'llanadi. Ilmiy yangilik shaxsga yo'naltirilgan ta'limning o'quv maqsadlarini kompetensiyaviy natijalar bilan bog'lash, o'quvchining subyektivligini rivojlantirish indikatorlari va o'qituvchi faoliyatini moslashtirish tamoyillarini tizimli izohlashdan iborat. Natijalar pedagogika yo'nalishida ta'lim texnologiyalarini loyihalash va metodik ta'minotni takomillashtirishda qo'llanishi mumkin.

Kalit so'zlar: shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, individual ta'lim trayektoriyasi, o'quv motivatsiyasi, subyekt-subyekt munosabati, differensial yondashuv, kompetensiya, refleksiya.

ПОНЯТИЕ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ И ЕГО ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ

Аннотация: В данной диссертации анализируются теоретические источники, дидактические и нормативные основы, а также педагогическая сущность концепции личностно-ориентированного обучения. Целью исследования является обоснование механизмов согласования индивидуальных потребностей, способностей и учебной мотивации личности с содержанием, методами и системой оценивания образования. В качестве методологии используются анализ и синтез научной литературы, сравнительно-педагогический подход и концептуальное моделирование. Результаты могут быть использованы при совершенствовании проектирования и методического обеспечения образовательных технологий в педагогическом образовании, развития субъектности обучающегося и адаптации деятельности преподавателя. Результаты могут быть использованы при совершенствовании проектирования и методического обеспечения образовательных технологий в педагогическом образовании.

Ключевые слова: личностно-ориентированное обучение, индивидуальная образовательная траектория, учебная мотивация, субъект субъектное взаимодействие, дифференцированный подход, компетенция, рефлексия.

THE CONCEPT OF PERSON-CENTERED EDUCATION AND ITS PEDAGOGICAL ESSENCE

Annotation: *This thesis analyzes the theoretical sources, didactic-normative foundations, and pedagogical essence of the concept of person-centered education. The purpose of the study is to justify the mechanisms for combining the individual needs, abilities, and learning motivation of a person with the content, methods, and assessment system of education. The methodology used is the analysis and synthesis of scientific literature, the comparative-pedagogical approach, and conceptual modeling. The scientific novelty lies in the systematic explanation of the principles of linking the learning objectives of person-centered education with competence-based results, indicators of the development of the student's subjectivity, and the adaptation of the teacher's activities. The results can be used in the field of pedagogy to improve the design of educational technologies and methodological support.*

Keywords: *learner-centered education, individual learning trajectory, learning motivation, subject-subject interaction, differentiated instruction, competency-based learning, reflection.*

KIRISH

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim zamonaviy didaktikaning markaziy konseptlaridan biri bo'lib, u ta'lim jarayonini "o'qitish"ning texnik tashkil etilishi sifatida emas, balki o'quvchining shaxsiy rivojlanishi, ma'no hosil qilishi va o'zini o'zi boshqarish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan murakkab pedagogik tizim sifatida talqin etadi. Bunday yondashuvda ta'lim natijasi faqat bilimlar yig'indisi bilan o'lchanmaydi; natija o'quvchining o'z imkoniyatlarini anglash, tanlov qilish, javobgarlikni bo'yniga olish, bilish strategiyalarini moslashtirish va o'z faoliyatini refleksiv tahlil qilish qobiliyatlari bilan bog'lanadi. Shu ma'noda shaxsga yo'naltirilgan ta'limning pedagogik mohiyati o'quvchini ta'limning obyekti emas, balki subyekti sifatida e'tirof etishdan boshlanadi va butun didaktik konstruktsiyani, ya'ni maqsad, mazmun, metod, vosita, muloqot va baholashni qayta qurishni talab qiladi.

Mazkur konsepsiyaning nazariy manbalari psixologiya va pedagogikadagi insonparvarlik, faoliyat hamda ijtimoiy-madaniy yondashuvlarga borib taqaladi. Shaxsning rivojlanishi o'zlashtirishning tashqi boshqaruvdan ichki boshqaruvga o'tishi, ya'ni o'quv jarayonida o'z maqsadini qo'yish va unga erishish yo'llarini tanlashga qodir bo'lishi bilan tavsiflanadi. Konstruktivistik qarashlar bilishning tayyor shaklda uzatilmasligini, balki o'quvchi tomonidan tajriba, muloqot va muammoli vaziyatlar orqali "qurilishini" ta'kidlaydi; demak, o'qituvchi vazifasi bilimni "berish"dan ko'ra, bilish faoliyatini tashkil etish, yo'naltirish va qo'llab-

quvvatlashga siljiydi[1]. Ijtimoiy-madaniy yondashuv esa o'rganishni muloqot, hamkorlik va til vositasida ma'no yaratish jarayoni sifatida ko'rib, o'quvchining yaqin rivojlanish zonasi doirasida ko'maklashish g'oyasini didaktik asosga aylantiradi[2]. Bu manbalar shaxsga yo'naltirilgan ta'limni individualizm bilan tenglashtirmaslik kerakligini ko'rsatadi: shaxsiylik hamkorlik, ijtimoiy tajriba va madaniy me'yorlar bilan uzviy bog'langan holda shakllanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tushunchasini aniqlashda ikki jihat muhim: birinchisi, ta'limning qadriyat-maqсад yo'nalishi; ikkinchisi, pedagogik texnologiya sifatidagi tashkiliy-amaliy mexanizmlar. Qadriyat-maqсад yo'nalishida ta'limning oliy maqsadi o'quvchining shaxsiy kamoloti, o'zini anglashi va ijtimoiy hayotda mas'uliyatli ishtirokidir. Tashkiliy-amaliy mexanizmlar esa shu maqsadga olib boradigan didaktik "vositalar tizimi"ni anglatadi: differensial va individual yondashuv, muammoli o'qitish, loyihaviy faoliyat, formatif baholash, refleksiv mashg'ulotlar, tanlovga asoslangan topshiriqlar, o'quv portfeli va boshqalar. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning pedagogik mohiyati, demak, maqsad va vosita birligida namoyon bo'ladi: shaxsiy rivojlanishni ko'zlagan ta'lim jarayoni shaxsiy tajriba va tanlovni talab qiladigan metodlar bilan uyg'unlashmasa, konsepsiya deklarativ tusda qoladi.

Pedagogika ixtisosligi nuqtayi nazaridan shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, avvalo, o'qitish metodikasi va ta'lim texnologiyalari dizayniga qo'yiladigan talablarni keskin yangilaydi. Metodika endi "mavzuni qanday tushuntirish" bilan cheklanmay, "o'quvchi ushbu mavzuda qanday faoliyatni bajaradi, qanday ma'no hosil qiladi, qanday refleksiya qiladi, qanday mezonlar asosida o'z natijasini baholaydi" degan savollarni markazga olib chiqadi. Bu yerda kompetensiyaviy yondashuv bilan uzviylik yuzaga keladi: kompetensiya faqat bilim va ko'nikma yig'indisi emas, balki vaziyatda mustaqil harakat qilish, resurslarni tanlash va natijani asoslash qobiliyatidir. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim esa aynan shu qobiliyatlarning shakllanishi uchun pedagogik muhit yaratadi. Shu sababli o'quv maqsadlarini formulalashda "biladi, aytib beradi" tipidagi fe'llardan ko'ra "tahlil qiladi, asoslaydi,

tanlaydi, rejalashtiradi, baholaydi, takomillashtiradi"[3] kabi faoliyat va refleksiyaning ifodalovchi natijalar ustun bo'lishi zarur.

Mazmunni shaxsga yo'naltirish deganda faqat material hajmini qisqartirish yoki soddalashtirish tushunilmaydi. Mazmun shaxsiy ahamiyat kasb etishi uchun u o'quvchining avvalgi tajribasi, ehtiyojlari va kelajakdagi qo'llash vaziyatlari bilan bog'lanishi lozim. Bunda kontekstual ta'lim tamoyili muhim: mavzu real muammolar, kasbiy vaziyatlar, kundalik hayotdagi qarorlar bilan bog'langanda o'quvchi bilishning ma'nosini his qiladi va ichki motivatsiya kuchayadi. Motivatsiya masalasida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tashqi rag'batlarni inkor etmaydi, biroq ularni ichki motivatsiya, o'z-o'zini belgilash va maqsadning shaxsiy qabul qilinishi bilan muvozanatga keltirishni ko'zlaydi. O'qituvchi bu jarayonda talab va yordam nisbatini nozik boshqaradi: talab o'quvchining imkoniyatlarini cho'zadi, yordam esa muvaffaqiyatsizlikdan himoya qiladi va o'sishga yo'l ochadi.

Metodlar tizimida subyekt-subyekt munosabati shaxsga yo'naltirilgan ta'limning markaziy belgisi hisoblanadi. Subyekt-subyekt munosabati o'qituvchi va o'quvchining teng mavqei degani emas; ularning mas'uliyati turlicha, biroq o'quvchi fikri, tanlovi va ovozi pedagogik qarorlar qabul qilishda inobatga olinadi. Bu munosabat muloqot madaniyatiga tayanadi: savol berish, muhokama qilish, dalil keltirish, o'z nuqtayi nazarini himoya qilish va boshqasining fikrini tinglash o'quv vazifasining ajralmas qismiga aylanadi. Vygotskiy asoslagan ko'maklashish g'oyasi bu yerda metodik ifodasini topadi: o'qituvchi murakkab faoliyatni qismlarga ajratadi, namuna ko'rsatadi, vaqtincha tayanchlar beradi, so'ng ularni bosqichma-bosqich olib tashlab, mustaqillikni kuchaytiradi[4]. Natijada o'quvchi o'zlashtirishning tashqi tayanchlardan ichki strategiyalarga o'tishini boshdan kechiradi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda differensial va individual yondashuv bir-birini to'ldiradi, biroq ular aynan bir narsa emas. Differensial yondashuv guruh ichidagi farqlarni hisobga olib, mazmun, temp, murakkablik yoki yordam darajasini moslashtiradi; individual yondashuv esa o'quvchining shaxsiy ta'lim trayektoriyasini rejalashtirish, tanlovli vazifalar va individual maqsadlar orqali o'quv yo'lini individuallashtirishni anglatadi. Bu jarayonning samaradorligi o'qituvchining diagnostik kompetensiyasiga bog'liq: u o'quvchining boshlang'ich darajasi, qiziqishi,

kuchli va zaif tomonlari hamda o'rganish strategiyalarini aniqlay olishi kerak. Diagnostika faqat nazorat ishi bilan cheklanmay, kuzatish, suhbat, o'zini baholash varaqalari, portfel, rubrikatorlar kabi vositalar orqali muntazam olib boriladi. Shu orqali ta'lim jarayoni "bir martalik o'lchov" emas, rivojlanish dinamikasini ko'rsatuvchi tizimga aylanadi.

Baholash masalasi shaxsga yo'naltirilgan ta'limning pedagogik mohiyatini eng aniq ko'rsatadigan yo'nalishlardan biridir. An'anaviy baholash ko'pincha natijani fiksatsiya qiladi va xatoni jazolash tusini oladi; shaxsga yo'naltirilgan yondashuvda esa formatif baholash ustuvor bo'lib, u o'quvchiga "qayerdaman, qayerga boraman, qanday boraman" savollariga javob topishga yordam beradi. Bunda mezonlar oldindan ochiq e'lon qilinadi, namuna va rubrikalar bilan tushuntiriladi, o'quvchi o'z ishini tekshiradi va qayta ishlaydi. Baholashning bunday tashkil etilishi refleksiyaning kuchaytiradi, o'quvchini o'z natijasiga mas'ul qiladi va o'qituvchi bilan hamkorlikni mustahkamlaydi. Bloom taksonomiyasi doirasida yuqori kognitiv darajalarga yo'naltirilgan vazifalar shaxsga yo'naltirilgan ta'limga metodik tayanch bo'la oladi, chunki tahlil, sintez va baholash faoliyati shaxsiy fikr va dalillashni talab qiladi [5].

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limni joriy etishda o'qituvchi rolining transformatsiyasi alohida muammo sifatida ko'rilishi kerak. O'qituvchi endi faqat axborot manbai emas, balki dizayner, fasilitator, tyutor va refleksiv rahbar vazifalarini bajaradi. Bu esa metodik savodxonlikdan tashqari, muloqot, konfliktologiya, psixologik sezgirlik hamda etik mas'uliyatni taqozo etadi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvda o'qituvchi o'quvchi shaxsiyatiga hurmat bilan munosabatda bo'lishi, uning sha'ni va qadr-qimmatini asrash bilan birga, akademik talabchanlikni ham saqlashi lozim. "Yumshoqlik" bilan "rivojlantiruvchi talab" o'rtasidagi muvozanat didaktik mahorat mezoniga aylanadi. Bu o'rinda Rogersning insonparvarlik pedagogikasi o'qituvchi shaxsining autentikligi, empatiyasi va qabul qilishi o'quvchining ochilishi uchun sharoit yaratishini ko'rsatadi, biroq bu qabul qilish natija talabini bekor qilmaydi, balki o'quvchini muvaffaqiyatga eltuvchi psixologik xavfsizlikni ta'minlaydi[6].

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchining shaxsiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, u quyidagi prinsiplar asosida amalga oshiriladi:

insonparvarlik va demokratiklik; individual yondashuv; o'quvchi faolligini qo'llab-quvvatlash; hamkorlik va dialoglilik.

Mazkur yondashuvda o'qituvchi boshqaruvchi emas, balki yo'naltiruvchi va hamkor sifatida faoliyat yuritadi. Bu esa ta'lim jarayonida o'zaro ishonch va hurmat muhitini yaratadi[7].

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limni samarali tashkil etishda rivojlantiruvchi muhit hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bunday muhit quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Fizik muhit (yorug'lik, harorat, gigiyena);

Psixologik muhit (ishonch, xavfsizlik, qo'llab-quvvatlash);

Didaktik muhit (o'quv vositalari, materiallar);

Ijtimoiy muhit (hamkorlik, muloqot).

Rivojlantiruvchi muhit o'quvchining kognitiv, kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi [8].

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda an'anaviy dars shakllari bilan bir qatorda quyidagi noan'anaviy shakllar ham qo'llaniladi:

muammoli ta'lim; dialogli ta'lim; loyiha metodi; ijodiy darslar; seminar va treninglar; ekskursiya va amaliy mashg'ulotlar.

Mazkur metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, ularni faol o'rganishga jalb etadi hamda bilimlarni amaliyot bilan bog'lash imkonini beradi [9].

O'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda shaxsga yo'naltirilgan ta'limning muhim jihatlaridan biri – har bir o'quvchining yosh xususiyatlari, psixologik rivojlanish darajasi, qiziqishlari, bilim darajasi hisobga olinishi belgilangan.

Individual yondashuv orqali o'quvchilarning ijobiy sifatlarini rivojlantirish va salbiy jihatlarini bartaraf etish imkoniyati yaratiladi.

J. Piaje bolalar tafakkuri rivojlanishini bosqichlarga ajratgan va har bir bosqichda fikrlashning o'ziga xos xususiyatlarini asoslab bergan. Bu nazariya o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi [10].

L.S. Vigotskiy nazariyasi bo'yicha Vigotskiyning "eng yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasiga ko'ra, o'quvchi kattalar yoki tengdoshlar yordamida murakkab vazifalarni bajara oladi. Bu esa ta'limning rivojlantiruvchi rolini asoslaydi [11].

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda an'anaviy dars shakllari bilan bir qatorda quyidagi noan'anaviy shakllar ham qo'llaniladi: muammoli ta'lim; dialogli ta'lim; loyiha metodi; ijodiy darslar; seminar va treninglar; ekskursiya va amaliy mashg'ulotlar.

Mazkur metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, ularni faol o'rganishga jalb etadi hamda bilimlarni amaliyot bilan bog'lash imkonini beradi [12].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'zbekiston ta'lim amaliyotida shaxsga yo'naltirilgan ta'limni joriy etish, odatda, uchta metodik to'siq bilan uchrashadi: birinchidan, mazmunning haddan tashqari "mavzular ro'yxati" tarzida talqin qilinishi; ikkinchidan, baholashning asosan summativ xarakterda qolishi; uchinchidan, sinfda o'quvchi faolligini oshirish metodlarining fragmentar qo'llanishi. Bu to'siqlarni bartaraf etish uchun shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni alohida usul yoki "interfaol" elementlar yig'indisi sifatida emas, balki yaxlit didaktik tizim sifatida ko'rish lozim. Yaxlitlik deganda maqsadlar kompetensiyaviy natijalarga bog'lanishi, mazmun kontekstual va tanlovli tashkil etilishi, metodlar faoliyatga yo'naltirilishi, baholash esa o'rganishni boshqaruvchi mexanizmga aylanishi tushuniladi. Shu bilan birga, metodik ta'minotda o'qituvchiga tayyor ssenariy berishdan ko'ra, moslashtirish algoritmlarini berish samaraliroq: ya'ni vazifa konstruktorlari, differensial mezonlar, yordam darajalari banki, refleksiya savollari va portfel talablari tizimi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning ilmiy-amaliy natijalarini aniqlashtirish uchun "o'quvchi subyektligi"ni baholash indikatorlarini belgilash muhim. Bunday indikatorlar sifatida o'quvchining maqsad qo'yishi va rejalashtirishi, o'quv strategiyasini tanlashi, resurslardan foydalana olishi, o'z xatolarini tahlil qilishi, qayta ishlashi va natijasini asoslay olishi, hamkorlikda muloqot madaniyatini namoyon etishi kabi ko'rsatkichlar taklif etilishi mumkin. Bu indikatorlar

o'qituvchiga shaxsga yo'naltirilganlik darajasini "subyektiv taassurot" emas, kuzatiladigan ta'lim xulq-atvori orqali baholash imkonini beradi. Shu bilan birga, indikatorlar qat'iy standart sifatida emas, kontekstga moslashuvchi diagnostik yo'riqnoma sifatida ishlatilishi zarur, aks holda yondashuvning o'zi formalizmga aylanib qoladi.

XULOSA

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim pedagogik jihatdan o'quvchini ta'lim faoliyatining subyekt sifatida rivojlantirishga qaratilgan qadriyat-maqсад va texnologik yechimlar birligidir. Uning mohiyati maqsadlarni kompetensiyaviy natijalar bilan uyg'unlashtirish, mazmunni shaxsiy ahamiyat va kontekst orqali ma'nolantirish, metodlarni hamkorlik va muammoli faoliyat asosida qurish hamda baholashni refleksiv-formatif mexanizmga aylantirishda namoyon bo'ladi.

Tezisda asoslangan yondashuv shaxsga yo'naltirilgan ta'limni alohida metodlar majmui sifatida emas, balki yaxlit didaktik tizim sifatida loyihalashni talab etishini ko'rsatadi.

Amaliy jihatdan esa o'qituvchi faoliyatini diagnostika, moslashtirish va refleksiya asosida qayta tashkil etish, o'quvchi subyektligini kuzatiladigan indikatorlar bilan qo'llab-quvvatlash hamda individual ta'lim trayektoriyalarini metodik jihatdan ta'minlash shaxsga yo'naltirilgan ta'lim samaradorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ishmuhamedov R. J., Abduqodirov A. A., Pardaev A. Pedagogik texnologiyalar: o'quv qo'llanma. – T.: Fan nashriyoti, 2008. – B. 224
2. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии: учебное пособие. - М.: Народное образование, 1998. - С. 256.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – С.352.
4. Rogers C. R. Freedom to Learn. Columbus, Charles E. Merrill Publishing Company, 1969. – p. 358.
5. Bruner J. S. The Process of Education. Cambridge, Harvard University Press, 1960. – p.97.
6. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives. Handbook I: Cognitive Domain. – New York, David McKay Company, 1956. – p.207.
7. Yo'ldoshev J.G. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O'qituvchi, 2011. – B.174
8. To'raqulov X.T. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent, 2010. – B.122
9. Azizxo'jayev N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2006. – B.146

10. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 1950.
11. Vygotsky L.S. Mind in Society. – Harvard University Press, 1978.

RAQAMLI HIKOYALASH TEXNOLOGIYASINING DIDAKTIK FUNKSIYALARI VA TA'LIMYIY MODELLARI: TARIX O'QITISH METODIKASIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Qayumov Javohir Bahodir o'g'li

University of Business and Science

@e-mail. javohir.prince1994@gmail.com,

Tel.: +998 93 404 55 00

Annotatsiya: Ushbu maqola raqamli hikoyalash texnologiyasining tarix o'qitish metodikasidagi didaktik funksiyalari va ta'limiy modellarini kompleks tahlil qiladi. Ushbu tadqiqot an'anaviy "bilimlarni uzatish" (reproduktiv) modelidan konstruktivistik "bilimlarni yaratish" modeliga o'tish jarayonida multimedia vositalarining o'rnini o'rganadi. Tadqiqot davomida J. Lambertning yetti elementli modeli, Endakott va Bruksning tarixiy empatiya modeli hamda O'zbekistonning "Uchinchi Renessans" ta'lim paradigmasiga moslashtirilgan o'ziga xos raqamli hikoyalash janrlari (hujjatli xronika, muammoli vaziyat, shaxsiy narrativ) ko'rib chiqiladi. Shuningdek, xalq og'zaki ijodi, xususan baxshichilik an'analari raqamli transformatsiyasi orqali o'quvchilarda tarixiy tafakkur, empatiya va kognitiv faollikni oshirish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar va pedagogik dizayn modellarining integratsiyasi o'quvchilarning tarixiy faktlarni o'zlashtirish hamda tahlil qilish o'nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Maqolada tarix darslarida raqamli hikoyalash vositalaridan foydalanishning istiqbollari va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli hikoyalash, tarix o'qitish metodikasi, didaktik funksiyalar, konstruktivizm, tarixiy empatiya, ta'limiy modellar, multimedia texnologiyalari, o'quv kognitiv faoliyati.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ МОДЕЛИ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПОВЕСТВОВАНИЯ: ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ

Аннотация: Данная статья представляет собой комплексный анализ дидактических функций и образовательных моделей технологии цифрового сторителлинга в методике преподавания истории. Глубоко изучает роль мультимедийных средств в переходе от традиционной репродуктивной модели «передачи знаний» к конструктивистской модели «создания знаний». В работе подробно рассматриваются модель семи элементов Дж. Ламберта, концептуальная модель исторической эмпатии Эндакотта и Брукса, а также специфические жанры цифрового повествования (документальная хроника, проблемная ситуация, личный нарратив), адаптированные к образовательной парадигме «Третьего Ренессанса» Узбекистана. Кроме того, освещаются психолого-педагогические механизмы повышения исторического мышления, эмпатии и когнитивной активности учащихся посредством цифровой трансформации традиций народного устного творчества

(искусство бахши). Результаты исследования подтверждают, что интеграция цифровых технологий с моделями педагогического дизайна значительно повышает уровень усвоения и аналитического осмысления исторических фактов. В статье научно обоснованы перспективы и возможные барьеры использования инструментов цифрового сторителлинга на уроках истории.

Ключевые слова: Цифровой сторителлинг, методика преподавания истории, дидактические функции, конструктивизм, историческая эмпатия, образовательные модели, мультимедийные технологии, учебно-когнитивная деятельность.

DIDACTIC FUNCTIONS AND EDUCATIONAL MODELS OF DIGITAL STORYTELLING TECHNOLOGY: INNOVATIVE APPROACHES IN HISTORY TEACHING METHODOLOGY

Abstract: This article provides a comprehensive and exhaustive analysis of the didactic functions and educational models of digital storytelling technology within the history teaching methodology. This research explores the pivotal role of multimedia tools in the pedagogical transition from a traditional, reproductive "knowledge transmission" model to a modern constructivist "knowledge creation" paradigm. The study critically examines J. Lambert's seven-element model, Endacott and Brooks' historical empathy framework, and specific DST genres—namely documentary chronicle, problem-based situation, and personal narrative—that have been strategically adapted to Uzbekistan's "Third Renaissance" educational paradigm. Furthermore, it highlights the intricate mechanisms for enhancing students' historical thinking, ethical reasoning, and cognitive engagement through the digital transformation of traditional oral folklore, specifically the Bakhshi art. The research findings robustly demonstrate that the integration of digital technologies with instructional design models, such as TPACK and ADDIE, significantly elevates students' proficiency in assimilating and analyzing historical facts. The article scientifically substantiates the future prospects and potential impediments associated with the implementation of digital storytelling tools in history education.

Keywords: Digital storytelling, history teaching methodology, didactic functions, constructivism, historical empathy, educational models, multimedia technologies, cognitive learning activity.

KIRISH

Jahon ta'lim tizimida yuz berayotgan shiddatli globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari axborotni qabul qilish va qayta ishlashning an'anaviy paradigmalarini tubdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Axborot asrida o'quvchi va talabalarning kognitiv qabul qilish xususiyatlari misli ko'rilmagan darajada o'zgardi; zamonaviy ta'lim oluvchilar uzluksiz matnli axborotdan ko'ra vizual, interaktiv va multimedia qoliplarida taqdim etilgan ma'lumotlarni tezkor va

samaraliroq o'zlashtiradigan "raqamli avlod" vakillariga aylandilar. Ushbu ijtimoiy-psixologik tendensiya barcha ijtimoiy-gumanitar fanlar, xususan, maktab va oliy ta'lim muassasalarida tarix fanini o'qitish metodikasi oldiga mutlaqo yangi va murakkab didaktik vazifalarni qo'ymoqda. Tarix fanining obyekti bevosita o'tmish bo'lganligi sababli, o'quvchilarda voqea-hodisalarni xronologik tarzda shunchaki yod olish qobiliyatini emas, balki ularni tanqidiy tahlil qilish, murakkab sabab-oqibat aloqalarini tushunish, mantiqiy xulosalar chiqarish va eng muhimi, o'tmishdagi shaxslar holatini ruhan his qilish, ya'ni tarixiy empatiya ko'nikmalarini shakllantirish davr talabiga aylanib ulgurdi.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida "Uchinchi Renessans" poydevorini barpo etish sharoitida yoshlarning tarixiy xotirasini mustahkamlash, ularda milliy o'zlikni anglash tuyg'usini chuqur rivojlantirish hamda axborot makonida raqamli savodxonlikni oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan. Milliy ta'lim tizimidagi so'nggi islohotlar shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi pedagogik yondashuvlarni, o'quv dasturlari tuzilmasini va ta'lim muassasalarining ma'muriy samaradorligini transformatsiya qilmoqda. Biroq, tarix darslarida hanuzgacha saqlanib qolayotgan an'anaviy yondashuvlar — quruq statistik ma'lumotlar, faktlar va yillar xronologiyasini mexanik yodlatish holatlari o'quvchilarda fanga nisbatan zerikish, begonalashuv hissini uyg'otishi amaliyotda tez-tez kuzatilmoqda. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, O'zbekistonning eng yangi tarixini o'qitishda innovatsion metodlardan foydalanish, talabalarning voqealarga nisbatan mustaqil fikrlashi, axloqiy mushohadasi va falsafiy yondashuvini rivojlantirish zarurati ilmiy doiralarda keng muhokama qilinmoqda. Tarixni chuqur tushunish uchun faqatgina faktik bilimlarni xotirada saqlash yetarli emas; u o'tmish saboqlari orqali avtonom mulohaza yuritish va axloqiy baholashni talab etadi. Ushbu kognitiv muammoni hal etishda zamonaviy "Raqamli hikoyalash" (Digital Storytelling - qisqartmasi DST) metodikasi o'quvchilarni ma'lumotlarning passiv tinglovchisidan axborotni faol tadqiq etuvchi va yangi kontent yaratuvchi subyektiga aylantiruvchi yuksak samarali konstruktivistik yondashuvni taqdim etadi.

Shu munosabat bilan, ushbu yirik tadqiqotning bosh maqsadi — tarix o'qitish metodikasida raqamli hikoyalash texnologiyasining didaktik funksiyalarini batafsil tizimlashtirish, uning o'quvchilar psixologiyasiga kognitiv va affektiv ta'sir mexanizmlarini chuqur o'rganish, shuningdek, O'zbekistonning milliy ta'lim tizimi sharoitida tarixiy bilimlarni shakllantirishga qaratilgan eng maqbul va zamonaviy ta'limiy modellarni ishlab chiqish hamda tahlil qilishdan iborat. Mazkur tadqiqot o'zbek xalqining ko'p asrlik boy og'zaki ijodi, xususan baxshichilik va dostonchilik san'ati elementlarini bugungi kungi raqamli media-mentallik bilan muvaffaqiyatli uyg'unlashtirish orqali maktab o'quvchilari va oliy ta'lim talabalarida "Tarixiy empatiya" hamda tanqidiy mushohadani shakllantirish masalalarini xalqaro e'tirof etilgan IMRAD (Kirish, Metodologiya, Natijalar va Muhokama) ilmiy standarti talablari asosida har tomonlama, fundamental darajada yoritishni maqsad qilib qo'yadi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot jarayonida olingan xulosalar va tahlillar bevosita pedagogika fanining umumiy nazariy asoslari, ta'lim nazariyasi (didaktika) qonuniyatlari hamda tarix o'qitish metodikasining o'ziga xos tamoyillariga asoslanadi. Pedagogikaning asosiy funksiyalari hisoblangan ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi funksiyalarni mukammal amalga oshirish ta'lim tizimining tayanch o'qi hisoblanadi. Tadqiqot metodologiyasi o'zida sifat va miqdoriy yondashuvlarni (mixed methods approach) organik ravishda birlashtirgan bo'lib, raqamli hikoyalashning o'quv jarayoniga, o'quvchilarning motivatsiyasiga hamda ularning kognitiv salohiyatiga ta'sirini obektiv baholash maqsadida xalqaro ta'lim amaliyotida keng qo'llaniladigan turli konseptual doiralar va instruksional dizayn modellaridan foydalanildi. Ta'lim jarayonini faol axborotlashtirish va raqamlashtirishning ijtimoiy-pedagogik jihatlarini kompleks o'rganish uchun tizimli tahlil, komparativ (qiyosiy) pedagogika, pedagogik modellashtirish, shuningdek, nazariy ma'lumotlarni mantiqiy guruhlash va konseptual sintez metodlari keng tatbiq etildi.

Metodologik yondashuv sifatida ushbu tadqiqotda *Konstruktivizm* nazariyasi markaziy va hal qiluvchi o'rin tutadi. An'anaviy o'qitish nazariyalaridan farqli o'laroq, konstruktivizmga ko'ra, bilim o'quvchiga o'qituvchi tomonidan tayyor, qotib

qolgan dogma holida berilmaydi. Aksincha, o'quvchining o'zi faol kognitiv izlanishlar, olingan axborotlarni tahlil qilish va tengdoshlari bilan ijtimoiy muloqot orqali ma'lumotlarni sintez qilib, o'zining shaxsiy bilimlari tizimini mustaqil ravishda "quradi". Tarix fanini o'rganishda raqamli hikoyalash texnologiyasi aynan shu konstruktivistik tamoyilni harakatga keltiradi. Raqamli hikoya yaratish amaliyotida o'quvchilar ssenariy yozish, tarixiy arxivlardan ma'lumot qidirish, guvohlardan intervyu olish, voqealarga mos vizual qatorni (suratlar, xaritalar) tanlash, ularga ovoz berish va jamoa oldida taqdimot qilish kabi ko'p bosqichli kompleks vazifalarni bajaradilar.

Tadqiqotning amaliy isbotlarini shakllantirish va olingan nazariy bilimlarni tasdiqlash uchun ma'lumotlarni kompleks tahlil qilish jarayonida O'zbekiston Respublikasi ta'lim muassasalaridagi raqamlashtirishning joriy tendensiyalari, inklyuziv ta'lim muhitida ilg'or multimedia texnologiyalaridan unumli foydalanish (jumladan, tadqiqotchi Z. Abdufayozovanning matematika fanida erishgan empirik natijalari), shuningdek, maktab va oliy ta'limda xorijiy tillarni o'qitish tizimida raqamli hikoyalashning amaliy tatbiq etilishi kabi fundamental izlanishlarning qiyosiy ko'rsatkichlari solishtirma asos qilib olindi.

NATIJALAR

Olib borilgan keng ko'lamli tadqiqot va adabiyotlar tahlili natijalari shuni qat'iy va ilmiy asosda ko'rsatadiki, raqamli hikoyalash texnologiyasi tarix fanini o'qitishda shunchaki texnik vosita emas, balki o'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy intellektual sohalarini birdek qamrab oluvchi, ta'lim sifatini tubdan o'zgartiruvchi kuchli didaktik texnologiya hisoblanadi. Olingan asosiy ilmiy natijalar tadqiqot mantig'iga ko'ra uchta yirik yo'nalish bo'yicha tizimlashtirildi: Raqamli hikoyalashning didaktik funksiyalari, xalqaro miqyosdagi strukturaviy-ta'limiy modellari hamda bevosita O'zbekiston ta'lim muhitiga, milliy mentalitetga moslashtirilgan o'ziga xos hikoya janrlari.

Umumpedagogik didaktika nazariyasiga to'la muvofiq ravishda, har qanday samarali o'qitish jarayoni o'zida uchta fundamental yo'nalishni: ta'limiy (informativ), tarbiyaviy hamda rivojlantiruvchi funksiyalarni bajarishi shart. Raqamli hikoyalash

metodikasi tarix darslarida ushbu klassik funksiyalarni yangi avlod texnologiyalari yordamida quyidagi o'ziga xos, noyob kognitiv mexanizmlar orqali amalga oshiradi:

Tarixiy jarayonlarni anglashdagi navbatdagi muhim qadam bu Ma'no yaratish va mavhumlikni soddalashtirish funksiyasidir. Konstruktivistik tamoyillarga tayanadigan bo'lsak, an'anaviy hikoya tuzilmasi (voqealar ekspozitsiyasi, rivoji, kulminatsion tuguni va yechimi) inson miyasi murakkab axborotni mantiqan kodlashi, tushunishi va saqlashi uchun tabiatan eng qulay format hisoblanadi. Tarixiy voqealarning ko'pincha o'ta mavhum bo'lgan ijtimoiy, geosiyosiy yoki so'l iqtisodiy sabablari raqamli hikoya vositasida aniq obrazlar va mantiqiy syujetga solinganda, o'quvchi voqealar o'rtasidagi ko'rinmas zanjirning, mantiqiy bog'liqlikning tub mohiyatini teranroq anglaydi.

Tarix darslarida bevosita hikoya muallifi sifatida qatnashish jarayoni o'quvchilarda "Kompleks ko'nikmalarni rivojlantirish" ga xizmat qiladi. Ilmiy adabiyotlarga ko'ra, DST loyihasi ustida ishlash davomida o'quvchilar faqatgina tarix bilan cheklanib qolmay, balki manbalarni saralash va tadqiqot olib borish, adabiy til me'yorlarida ssenariy yozish, belgilangan vaqtni to'g'ri taqsimlash (taym-menejment), zamonaviy axborot texnologiyalaridan (raqamli kameralar, skanerlar, mikrofonlar, video va ovoz montaj dasturlari) professional darajada foydalanish, ko'p sonli auditoriya oldida o'z fikrini erkin taqdimot qilish hamda jamoada guruh bo'lib ishlash kabi XXI asr mutaxassisi uchun eng zarur bo'lgan "yumshoq" (soft skills) va "qattiq" (hard skills) ko'nikmalarni parallel ravishda rivojlantiradilar.

1-jadval. Tarix o'qitishda An'anaviy usul va Raqamli hikoyalash usullarining didaktik taqqoslanmasi

Didaktik komponentlar	An'anaviy o'qitish (Bilimlarni uzatish)	Raqamli hikoyalash (Bilimlarni yaratish)
O'quvchining ta'limdagi roli	Passiv qabul qiluvchi, ma'lumotlarni jim tinglovchi obyekt	Axborotni faol tadqiqotchi, yangi kontent yaratuvchi subyekt

O'qituvchining darsdagi maqomi	Yagona ma'lumot manbai, jarayonni boshqaruvchi diktator	Yordamchi maslahatchi (fasilitator), ilmiy yo'naltiruvchi
Axborotning taqdim etilish formati	Quruq matn, monologik ma'ruza, yillar xronologiyasini o'qish	Multimodallik (Matn, audio, video, grafika, dinamik animatsiya)
Bajariladigan kognitiv faoliyat	Mexanik yod olish, xotirada saqlash (Kognitiv reproduksiya)	Chuqur tahlil, mantiqiy sintez, obektiv baholash (Konstruksiya)
O'zlashtirishning affektiv natijasi	Neytral hissiyotlar, voqelikdan uzoqlashgan obektiv idrok	Emotsional ruhiy bog'liqlik, shakllangan tarixiy empatiya

Tarix o'qitish amaliyotida va pedagogika fani tadqiqotlarida raqamli hikoyalarni tizimli, ilmiy qonuniyatlarga tayanib qo'llash uchun xalqaro miqyosda tan olingan va e'tirof etilgan bir qancha fundamental pedagogik modellar mavjud bo'lib, ular ushbu texnologiyani didaktik qurolga aylantiradi.

Taniqli tadqiqotchi Bernard Robin ta'lim muassasalarining didaktik muhitida muvaffaqiyatli qo'llaniladigan raqamli hikoyalarni asosan uchta aniq toifaga ajratib bergan: Tarixiy voqealarni tadqiq etuvchi hikoyalar (Stories that Examine Historical Events): Bevosita arxiv materiallari, noyob tarixiy fotosuratlar, davlat hujjatlari va xronikalar asosida uzoq o'tmishdagi jarayonlarni aniq ketma-ketlikda qayta tiklovchi, tarixiy haqiqatni ilmiy isbotlovchi xolis narrativlar.

Emotsional mazmun: Ma'lumotlarni insoniy his-tuyg'ular bilan uzviy bog'lash mexanizmi. Tarixiy qahramonning qalbida kechgan qo'rquv, vatani uchun jasorati, yaqinlaridan judolik fojiasi yoki g'alaba quvonchi ekranning narigi tomonidagi tomoshabin qalbida shaxsiy darajada rezonans berishi, aks-sado uyg'otishi qat'iy talab etiladi.

Ovozning o'ziga xosligi: Yaratilgan raqamli hikoyani mexanik ovozli dasturlar orqali emas, aynan o'quvchining o'z tirik ovozi bilan o'qishi o'quv mahsulotiga

shaxsiylashgan, samimiy tus beradi. Bu psixologik jihatdan materialning tinglovchilar tomonidan iliq kutib olinishiga yordam berib, yozilgan matnni shunchaki varaqdan o'qishdan ko'ra ancha chuqurroq emotsional ma'no tashiydi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini tubdan raqamlashtirish va isloh qilish davlat dasturi doirasida raqamli hikoyalash uslubi shunchaki xorijiy tajriba ko'rinishida ko'chirilmaydi, balki u an'anaviy o'zbek mentalitetiga, ta'lim standartlariga hamda milliy-tarixiy boyliklarimizga moslashtirilib, tarix fani uchun uchta asosiy didaktik janrga ajratib chiqilgan:

Hujjatli xronika: Mazkur janrning ta'limdagi asosiy didaktik maqsadi — o'quvchilarda tarixiy faktologik savodxonlikni oshirish, uzluksiz xronologik tafakkurni rivojlantirish hamda turli ziddiyatli birlamchi manbalar davlat arxivlari hujjatlari, amirlar farmonlari, xaritalar, guvohnomalar bilan mustaqil ishlay olish ko'nikmasini shakllantirishdir. Bu yerda o'quvchi oddiy tinglovchidan farqli ravishda haqiqiy "tarixchi-tadqiqotchi" roliga kiradi va asosiy urg'u ma'lumotlarning aniqligiga qaratiladi. Texnik implementatsiya jihatidan bu usul dunyoga mashhur "Ken Byorns effekti" eski statik rasmlar bo'ylab kamerani siljitish va kerakli nuqtasini yaqinlashtirish sirlari yordamida harakatsiz tarixiy suratlar va xaritalarga jon bag'ishlashni, taymlayn dasturlari orqali ketma-ketlikka asoslangan mukammal xronologik videohikoyalar yaratishni qamrab oladi.

O'zbekistonga xos bo'lgan, asrlar osha sayqal topgan og'zaki xalq ijodi durdonalari — qadimiy dostonchilik va baxshichilik san'ati aslida mintaqamizda ajdodlar tarixini musiqiy ohang ostida hikoya qilib berishning noyob va yetuk milliy shakli bo'lib kelgan. Ilmiy yondashuv shuni ta'kidlaydiki, raqamli hikoyalash usuli O'zbekistonda begona fenomen emas, balki u aynan ushbu bebaho milliy merosning, xalqchil qadriyatning bugungi kompyuterlashgan va raqamli texnologiyalar ustunlik qilayotgan zamonaviy "media-mentallikka" mukammal moslashtirilgan texnologik va raqamli transformatsiyasidir. Bu innovatsion janrda juda keng ko'lamli, makromiqyosdagi ulkan tarixiy jarayonlar (masalan, Ikkinchi jahon urushi dahshatlari, turkistonliklarning qatag'on yillaridagi fojiasi yoki kollektivlashtirishning og'ir oqibatlari) statistik yuz minglab raqamlar orqali emas, balki qishloqdagi oddiy bir insonning fojiasi, o'quvchi bobosining frontdagi shaxsiy

taqdiri yoki miltiq o'qidan teshilgan bitta sarg'aygan uchburchak xat tarixi orqali yoritib beriladi. Tabiiyki, bu o'rinda voqelikning o'quvchining shaxsiy samimiy ovozi hamda fon sifatida milliy musiqiy ohanglarimiz (chang, doira, nay sadolari) ostida hikoya qilinishi tufayli psixologik ta'sirchanlik o'zining eng yuqori nuqtasiga, kulminatsiyasiga chiqadi.

2-jadval. O'zbekiston sharoitida janrlarining ta'limiy xususiyatlari

DST Janri	Asosiy Didaktik Maqsad	O'quvchining Roli va Metodologiyasi	Texnik Implementatsiya va Dasturlar
Hujjatli Xronika	Tarixiy faktologik savodxonlik, xronologik tafakkur, manbalar tahlili	"Tarixchi-tadqiqotchi". Birlamchi va ikkilamchi manbalarni obyektiv va qiyosiy tahlil qilish	Video montaj dasturlari, "Ken Byorns effekti", Taymlayn generatorlari
Muammoli Vaziyat	Tanqidiy fikrlash, qaror qabul qilish, ijtimoiy-siyosiy alternativlarni ko'ra bilish	"Qaror qabul qiluvchi". Muammoli ta'lim (PBL), "Agar shunday bo'lsa-chi?" ssenariysi	Twine interaktiv platformasi, chiziqli bo'lmagan gipermatnli taqdimotlar
Shaxsiy o'zlikni anglash	Milliy g'urur, tarixiy empatiya, hissiy intellekt va milliy o'zlikni anglash	"Baxshichilik an'analari davomchisi". "Tirik tarix" va shaxs taqdiri orqali umumiy xulosa	Audio vizualizatsiya dasturlari, shaxsiy ovoz yozish studiyalari, fon musiqasi

MUHOKAMA

Keng qamrovli izlanishlar natijasida olingan amaliy natijalar va nazariy tahlillar raqamli hikoyalash texnologiyasining hozirgi sharoitda, xususan O'zbekistonning ta'lim sohasida olib borayotgan ulkan "Uchinchi Renessans" maqsadlari yo'lidagi ulkan va hali to'la ochilmagan pedagogik potensialini yaqqol isbotlamoqda. Pedagogik eksperimentlar va xalqaro miqyosdagi tahlillar shuni

ishonch bilan ko'rsatmoqdaki, DST amaliyoti inson miyasidagi murakkab kognitiv jarayonlarni rag'batlantirishda va bilimlarni xotirada saqlashda oddiy zerikarli monologik ma'ruza yoxud an'anaviy yozma kitobni o'qishdan ko'ra bir necha o'n barobar ustunroqdir.

Maktablarda tarixni o'qitishda Engakott va Bruksning "Tarixiy empatiya" nazariy modelini amaliy raqamli vizualizatsiya qilish orqali, raqamli hikoyalash o'quvchilar ongidagi voqealar bilan o'tmish o'rtasidagi zamon oraliqlari va insoniy hissiy masofani keskin qisqartirishga erishadi. E'tibor berilsa, o'zlashtirishdagi pasayish asosan an'anaviy darslarda o'tmish odamlarining ko'pincha o'ta mavhum, hayotdan uzoq, hech qachon erishib bo'lmaydigan mukammal qahramonlar yoki siyosiy o'yinlarning shunchaki mantiqsiz statistik qurbonlari sifatida qabul qilinishida ko'rinadi. Biroq, ta'linga kirib kelayotgan raqamli hikoyalashdagi "Shaxsiy narrativ" didaktik janri, xususan, bu jarayonga J. Lambertning nazariyasida alohida ta'kidlangan "Ovozning o'ziga xosligi" hamda o'zbek ongsizligiga ta'sir qiluvchi "Musiqiy sayqal" elementlari organik ravishda qo'shilishi voqealarga tirik va insoniy yuz bag'ishlaydi. Bu orqali maktab o'quvchilari va oliygoh talabalari juda murakkab, chalkash ijtimoiy-siyosiy davrlarni hissiy jihatdan ichkaridan o'rganish, ularga subyektiv nuqtai nazardan yondashish layoqatiga ega bo'ladilar.

Mazkur innovatsiyani umumiy pedagogik va qiyosiy tadqiqotlar kontekstida qaraydigan bo'lsak, raqamli hikoyalashning ning nafaqat ijtimoiy va gumanitar, balki aniq fanlarda ham o'rganuvchilar motivatsiyasini keskin va barqaror oshirayotgani uni hech shubhasiz universal didaktik texnologiya va vosita ekanligini amalda isbotlaydi. Buning eng yorqin dalili sifatida O'zbekistonning inklyuziv ta'lim maktablarida o'tkazilgan tadqiqotni keltirish mumkin.

Ammo, masalaga xolis va ilmiy yondashadigan bo'lsak, ta'lim tizimida DST ni keng ko'lamda davlat darajasida o'quv dasturlariga joriy etish yo'lida o'ziga xos bir nechta jiddiy pedagogik hamda moddiy-infratuzilmaviy qiyinchiliklarga (chellenjlarga) ham duch kelinayotganini inkor etib bo'lmaydi. Ilmiy adabiyotlar va statistik tahlillar O'zbekiston uzluksiz ta'lim tizimida raqamli transformatsiyaning bir necha obyektiv muammolarini yuzaga chiqarib bermoqda:

Birinchidan, infratuzilma muammosi, ya'ni "Raqamli tafovut" fenomeni: Respublikamizning uzoq qishloq hududlaridagi va yirik markaziy shahar maktablari o'rtasidagi kompyuter parki, zamonaviy uskunalarning mavjudligi hamda uzluksiz internet tezligidagi yaqqol kuzatilayotgan obyektiv farqlar zamonaviy raqamli texnologiyalardan to'laqonli va teng huquqli foydalanish imkoniyatini muayyan darajada cheklab qo'ymoqda.

Ikkinchidan, metodologik inqiroz, ya'ni O'qituvchilarning kasbiy texnologik bilim malakasining yetishmasligi: Garchi xalqaro manbalarda raqamli hikoyalash texnologiyasi asosiy darajada hech qanday o'ta murakkab dasturlash bilimlarini talab qilmasligi takror va takror aytilsa-da, bizning mahalliy o'qituvchilarimiz o'zlarining uzoq yillik o'rganib qolgan an'anaviy, diktator-ma'ruzachi roldan ongli ravishda voz kechib, axborotga boy konstruktivistik ta'lim muhitida faqatgina jarayonni chetdan turib to'g'ri yo'naltiruvchi va maslahat beruvchi to'liq qabul qilishlari pedagogik va psixologik jihatdan katta to'siq bo'lib qolmoqda.

Uchinchidan, didaktik jarayonda axborot xavfsizligi masalasi bo'lib, o'quvchilar tomonidan mustaqil ravishda muammoli tarixiy hikoyalarni tayyorlashda axborot va turli internet manbalarining obektivligi, ularning faktologik to'g'riligi masalasi juda o'tkir turadi. O'quvchilarga global tarmoqdagi turli-tuman arxiv hujjatlari, maqolalar va muqobil xabarlar bilan ishlash erkinligi to'liq berilganda, ularning "media-savodxonligi" darajasi pastligi tufayli tarixiy dezinformatsiyaga, soxta xabarlariga feyklariga uchrash xavfi karrasiga oshadi.

Shunga qaramay mavjud muammolarni hisobga olgan holda ham shuni xulosa qilish mumkinki, mazkur texnologiya bevosita ta'limning istiqboli va kelajagi bo'lmish innovatsion muzey pedagogikasi bilan ham ajralmas, chambarchas zanjir kabi bog'liqdir. Bugungi kunda dunyo hamjamiyati va jahon tajribasida ko'plab eng nufuzli madaniy meros ob'ektlari, tarixiy qo'riqxonalar va zamonaviy muzeylar ziyoratchilariga va o'quvchilarga ma'lumot uzatishda eskirgan, quruq va zerikarli qog'ozdagi ekskursiya matnlaridan butunlay voz kechishmoqda. Ayniqsa, o'zbek xalqining yosh o'sib kelayotgan nihol avlodiga ularning tomirida oqayotgan milliy-madaniy ildizlarni anglatish yo'lida jamiyatimizdagi yoshi ulug' pironbadavlat insonlar va yoshlar o'rtasidagi hamkorlikka asoslangan, avlodlar vorisiyligini

ta'minlovchi loyihalar favqulodda ahamiyatlidir. Ular yordamida mahalliy, ko'chadagi "og'zaki tarix"ni zamonaviy diktofonlar, gadjetlar va dasturlar yordamida sifatli yozib olib, ta'limiy jihatdan montaj qilib barcha tarmoqlarga ommalashtirish (taniqli tadqiqotchilar Iseke and Moore ilmiy izlanishlari uslubida) yoshlarning faqatgina quruq akademik bilimini o'stiribgina qolmaydi, balki ko'p asrlik keksalar va yoshlar avlodi o'rtasida ko'zga ko'rinmas, g'oyat pishiq ma'naviy vorisiylik ko'prigini abadiy barpo etadi.

XULOSA

Keng ko'lamli ilmiy-pedagogik izlanishlar va chuqur tahlillar xulosasi o'rnida qat'iy ishonch bilan shuni yozish va ta'kidlash joizki, bugungi XXI asr ta'limida Raqamli hikoyalash shunchaki e'tiborni tortuvchi kompyuterlashgan o'tkinchi ko'ngilochar vosita, yoxud slayd-shou emas. Bu g'oyatda chuqur fundamental psixologik va ilmiy asosga ega bo'lgan, ta'lim muassasalarida bevosita konstruktivizm va tarixiy empatiya kabi ilg'or nazariyalarga uzviy tayanuvchi, zamon talabiga javob beradigan qudratli innovatsion ta'limiy-metodik didaktik instrumentdir. Mazkur tadqiqot ishi davomida aniqlangan hamda har tomonlama isbotlangan didaktik funksiyalar guruhi — jumladan o'quvchilarda ichki va tashqi motivatsiyani keskin oshirish, tarixiy faktlardan mantiqiy ma'no yaratish qobiliyatini tarbiyalash, o'tmishga nisbatan emotsional intellektni, hamdardlik hissini shakllantirish hamda murakkab axborotni vizual idrok etish imkoniyatlarini cheksiz kengaytirish — maktab va oliygohlardagi an'anaviy tarix darslarining ilmiy mazmunini tubdan boyitib, o'quvchining barcha kognitiv va analitik jarayonlarini favqulodda faollashtiradi.

Raqamli o'quv muhitini yaratishda olim Jo Lambert tomonidan taklif qilingan yetti elementli mustahkam dizayn strukturasi va pedagogikada tan olingan Endakott-Bruksning empatiya modeli orqali o'tmish haqidagi tarixiy narrativlarni didaktik maqsadlarda loyihalash — o'quvchilar va talabalarga ko'p hollarda idrok qilish va anglash nihoyatda murakkab bo'lgan chalkash ijtimoiy-siyosiy islohotlar, krizisli iqtisodiy davrlar va mudhish urush davri fojialarini uzoqdagi obyekt emas, balki bevosita psixologik shaxsiylashtirilgan, tanish va tushunarli formatda ongli qabul qilishga juda katta pedagogik zamin va imkon yaratadi. O'zbekiston

Respublikasining tezkor yangilanayotgan, raqamlashtirilayotgan ta'lim tizimi doirasida raqamli hikoyalashning amaliyotga joriy etilishi, uning yurtimizga xos bo'lgan uchta maxsus, moslashtirilgan didaktik janri — ilmiy asoslangan hujjatli xronika, tanqidiy mushohadani talab etuvchi muammoli vaziyat hamda insonga ta'sir o'tkazuvchi shaxsiy narrativlarning darslarda qo'llanilishi tariximizdagi ulug' an'anaviy baxshichilik va dostonchilik san'atining texnologik asrdagi yangi "raqamli renessansi", mantiqiy davomi sifatida o'zini to'laqonli namoyon etmoqda. Olib borilgan ilmiy dalillar asosida aytish mumkinki, bu zamonaviy pedagogik metodika nafaqat O'zbekiston va jahonning yozilgan obektiv tarixiy qonuniyatlarini mexanik ravishda yodlash va testdan o'tish imkonini beradi, balki ushbu bilimlar orqali yosh avlod o'quvchilarida atrofda bo'layotgan voqealarga nisbatan o'z shaxsiy munosabatini, fidoyi vatanparvarlikni, huquqiy jamiyatdagi faol fuqarolik pozitsiyasini va mustaqil tanqidiy ijtimoiy tafakkurni muvaffaqiyatli shakllantiradi.

Kelgusida mamlakatimiz uzluksiz ta'lim tizimida asosan tarix fanini o'qitish metodikasini jahonning yetakchi standartlari darajasida yanada takomillashtirish va modernizatsiya qilish maqsadida bir qator muhim, amaliy vazifalarni bajarish qat'iy tavsiya etiladi. Jumladan: barcha umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy axborot-kommunikatsiya infratuzilmasini keskin yaxshilash hamda poytaxt va chekka hududlar maktablari orasida yaqqol ko'zga tashlanayotgan "raqamli tafovut" muammosini davlat darajasida qisqartirish; oliy ta'limning pedagogik va gumanitar yo'nalishlarida ta'lim olayotgan bo'lajak tarix fani o'qituvchilari uchun maxsus, zamonaviy texnologik bilim bilimlari integratsiyasiga modeliga to'liq asoslangan maxsus kredit-modulli "Multimediali ta'lim dizayni muhandisligi" o'quv kurslarini majburiy o'quv rejasiga zudlik bilan kiritish va o'qitish; o'quvchi va talabalarda mustaqil izlanish va ishonchli birlamchi manbalar bilan ishlash malakasini to'liq shakllantirish maqsadida respublika davlat arxivlari va muzey fondlari hujjatlarining ochiq, bepul onlayn bazasidan ta'lim muassasalari kompyuterlarida keng foydalanish imkoniyatini yuridik va texnik jihatdan mustahkam ta'minlash maqsadga muvofiqdir. Natijada, bu yondashuv mamlakatimizning yangi, komillikka intiluvchi yosh avlodini faqatgina ko'r-ko'rona yodlovchi mashinalar sifatida emas, balki ularni o'z uzoq va shonli o'tmishini chuqur

ilmiy asosda xurmat qiluvchi, olingan saboqlar asosida O'zbekistonning kelajagini o'z aqli bilan erkin va dadil qura oladigan har tomonlama komil va intellektual barkamol, global miqyosda raqobatbardosh shaxs sifatida muvaffaqiyatli shakllanishida harakatlantiruvchi yetakchi kuch, eng muhim ta'limiy omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR RO'YXATI

1. Abdufayozova, Z. Z. (2025). Developing a Digital Storytelling-Based Learning Model for Teaching Mathematics in Uzbekistan's Inclusive Schools. *International Multidisciplinary Journal for Research & Development*, 12(10), 519–520-p.
2. Abdullayeva, A. A. (2026). Innovative Methods for Teaching the Contemporary History of Uzbekistan Through Philosophical Thinking. *European International Journal of Pedagogics*, 6(1), 26-30-b.
3. Ibragimov, X., & Abdullayeva, Sh. (2008). *Pedagogika nazariyasi (Didaktika va ta'lim funksiyalari)*. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti. 3-b.
4. International Conference on Science, Education & Law (ICSEL). (2026). History teaching methodology and digital resources integration in Uzbekistan. *Proceedings of the International Conference on Science, Education & Law*, 2(1).
5. Khaliyeva, S. (2025). Modern Methods of Teaching History to Schoolchildren. *Journal of Social Research in Uzbekistan*, 5(04), 126-132-b.
6. Lambert, J. (2013). *Digital Storytelling: Capturing Lives, Creating Community (7 elementli model prinsiplari)*. Center for Digital Storytelling. 136-139-b.
7. Robin, B. R. (2016). The Power of Digital Storytelling to Support Teaching and Learning. *Digital Education Review*, 30, 23-b
8. Toktarova, V. I., & Semenova, D. A. (2021). Цифровой сторителлинг: возможности и перспективы (Raqamli hikoyalash turlari va kognitiv afzalliklari). *Mari davlat universiteti jurnali*. 4-son.
9. Tursunova, G. M. (2025). O'zbekistonning eng yangi tarixini o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish amaliyoti. *Andijon davlat pedagogika instituti*. 48-59-b
10. Umarov, B., & Juraev, F. (2020). Implementing Digital Storytelling in Teaching Foreign Languages: A Case Study in Uzbekistan. *Journal of Teaching and Teacher Education*, 12(3), 211-224-b.
11. Yusupova, S., & Rakhimova, D. (2019). Integrating Digital Storytelling into EFL Classroom: Teachers' Perspectives and Practices in Uzbekistan. *English Language Teaching*, 12(7), 45-58-b.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA JISMONIY TAYYORGARLIKNI HARAKATLI O'YINLAR YORDAMIDA RIVOJLANTIRISH

Olimjonov Barkamol Raximjon o'g'li

Oriental universiteti magistranti

Annotasiya: Boshlang'ich sinf o'quvchilarida harakatli o'yinlar yordamida jismoniy tayyorgarlikni shakllanishi yuzasidan adabiyotlar tahlili, mashg'ulot jarayonida shakllanishining muhim jihatlari va sifatli tamonlari, ijobiy va salbiy kuchish sabablari, jismoniy tarbiya va sportda samarali shakllantirish yo'llari yoritib berilgan.

Kalitli so'zlar: jismoniy tarbiya, sport, mashq, mashg'ulot, harakatli o'yin, jismoniy rivojlanish.

АЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ С ПОМОЩЬЮ АКТИВНЫХ ИГР

Олимджонов Баркамол Рахимджон оглу

Магистрант Восточного университета

Аннотация: Анализ литературы по формированию физической подготовки у учащихся начальной школы, важные и качественные аспекты ее формирования в процессе обучения, причины положительного и отрицательного подкрепления, а также способы эффективного формирования в рамках физического воспитания и спорта.

Ключевые слова: физическое воспитание, спорт, упражнения, тренировка, активная игра, физическое развитие.

DEVELOPMENT OF PHYSICAL TRAINING IN PRIMARY GRADE STUDENTS WITH THE HELP OF ACTIVITY GAMES

Olimjonov Barkamol Rakhimjon oglu

Master's student of Oriental University

Abstract: An analysis of the literature on the formation of physical training in primary school students, important aspects and qualitative aspects of its formation during training, the causes of positive and negative reinforcement, and ways of effective formation in physical education and sports are highlighted.

Keywords: physical education, sports, exercise, training, active game, physical development.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonunida "Maktabgacha va maktab yoshdagi bolalar, umumta'lim maktablari va

kasb-hunar kollej o'quvchilari salomatligini asrash va mustahkamlash, ularda jismoniy barkamollik ehtiyojini shakllantirish, ta'lim tashkilotlarining asosiy vazifasi hisoblanadi" deyilgan [1].

Jamiyatimizda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, axolining, ayniqsa, yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zamon talablariga mos shart-sharoitlar yaratish, jismoniy tarbiya va sport orqali yoshlarda o'z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, mardlik va vatanparvarlik, Vatanga sadoqat tuyg'ularini kamol toptirishga, yo'naltirilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Bolalar va o'smirlar jismoniy tarbiyasiga konseptual yondoshib, uzluksiz ta'lim tizimida Respublika aholisining ko'p millatliligiga tayangan holda, har bir mamlakatning madaniy-ma'rifiy, ijtimoiy-iqtisodiy talablari hisobga olingan [5; 7]

ADABIYOTLAR TAHLILI

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini jismoniy tarbiya va sport jarayonida o'ziga xos bo'lgan vazifalarning barchasi harakat ko'nikma va malakalarining shakllanishiga bog'liqdir. Bu jarayon qonuniyatlarini bilish harakat faoliyatlariga o'rgatishning barcha bosqichlarida mazmunni to'g'ri va ratsional tanlash, harakat faoliyatlarini egalashdagi notekisliklarga barham beradi va ta'limni to'g'ri yo'lga qo'yish uchun imkoniyat yaratadi, darslar rejasini talab darajasida tuzish, tayyorlov va yo'llanma beruvchi mashqlardan hamda harakatli o'yinlardan samarali foydalanish malakaning ijobiy va salbiy ko'chishini ta'minlaydi [2; 3; 5]

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini harakatli o'yinlar yordamida jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish jarayonida tananing u yoki bu qismida harakatni boshqarishning xarakteri o'zgaradi, natijada harakat faoliyatini egallashning darajasi ortadi. Olimlar bu jarayonni quyidagicha ifodalagan: O'quvchilar maxsus bilimlar bazasida va tizimli harakatli o'yinlar asosida harakat faoliyatini bajarish uchun belgilangan imkoniyatlar chegarasida yetadi, takomillashtirish uchun esa chegarasiz imkoniyatlarga ega bo'ladi. Harakat faoliyatini egallashning uch bosqichga bo'linishi shartlidir. Bosqichlarning barqaror chegaralarini mavjudligi bilim berish vazifalarini belgilash va uni hal qilish uchun kulaydir [6; 7 ; 8].

TADQIQOT METODOLGIYASI

Mashg'ulotlarda avvalgi tajriba va bilimlarga tayanib harakatli o'yinlar yordamida o'quvchilarni jismoniy tayyorgarligini shakllanishi harakat faoliyatini egallash jarayonidan boshlanadi.

Harakatni ko'nikmasi – boshlang'ich sinf o'quvchilarida jismoniy tayyorgarlikni rivojlanishi harakatli o'yinlarni har bir qismiga o'quvchining diqqat e'tiborini to'plash sharti asosida o'rganilayotgan faoliyatidir.

Tavsifli tomonlari – o'yinlardagi harakatlar avtomatlashmagan holda bajariladi. Natijada o'quvchining ongi harakatning har bir unsurini bajarishni sintez qilish bilan band bo'lib, ish yuqori darajadagi energiya sarflash hisobiga, charchaqa bardosh berib bajaradi. Bu bosqichda harakatni qulay, kam energiya sarflab hal etish usulini izlaydi.

Jismoniy tarbiya darslarida o'rganilgan harakatni muntazam bajarish asta sekinlik bilan malakani shakllanishiga olib keladi.

Harakat malakasining shakllanishi jarayoni shartli ravishda quyidagi fiziologik fazaga namayon bo'ladi.

Harakatli o'yinlar asosida jismoniy tayyorgarlikni takomillashtirish uchun harakat malakasining eng oxirgi chegarasi harakatni bajarishning oliy maqomi oliy tartibdagi malaka shakllanadi. Uning asosiy vazifasi har qanday sharoitda shug'ullanuvchi malakani egallashga va uni takomillashtirishga odatlantirish va o'rgatishdir.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Jismoniy tarbiya darslarida harakatli o'yinlar yordamida jismoniy tayyorgarlikni shakllanishi, o'rgatishning dastlabki bosqichlarida xatolardan holi bo'lmaydi. Bu yoshdagi o'quvchilarda harakat malakaning shakllanish muddati turlicha bo'lib, u o'quvchi qobiliyati, ta'lim uslubining samaradorligi, harakat faoliyatining oddiy yoki murakkabligi, shart sharoit va jixozlar bilan ta'minlanganligiga bog'liq.

Harakatli o'yin yordamida harakat ko'nikmasi asosan ijodiy izlanishlar orqali, taqqoslash, solishtirish, harakatni bajarish usullarini baholash, ularni bir butun harakat faoliyatiga birlashtirish orqali bilim berish uchun imkoniyatlarni ochadi.

Malakani shakllanishida asta-sekinlik va notekislik mavjud bo'lib, u quyidagicha sodir bo'ladi. O'rgatishning birlamchi bosqichida harakatli o'yinlar yordamida jismoniy mashqlar texnikasini o'zlashtirish ancha tez amalga oshadi, keyinchalik uning sifatini yaxshilash nisbatan sustlashadi. Bu malakani shakllanishida mashq texnikasini egallash uchun mansubdir. Jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilar mashq texnikasini oson o'zlashtiradilar, chunki maktab jismoniy tarbiya dasturiga oddiy mashqlar kiritilgan, uning detallarini o'zlashtirish esa nisbatan vaqt talab qiladi. Bunday holatda malakaning "salbiy tezlik" bilan shakllanishi sodir bo'ladi.

Harakatli o'yinlar yordamida mashqlarni takrorlamay qo'yish orqaligina jismoniy tayyorgarlik yomonlashmay, ba'ki organizmning funksional imkoniyatlarini va jismoniy sifatlarning pasayishi orqali ham sodir bo'ladi. Jismoniy tarbiyaning ta'lim berish vazifalaridan biri rejadagi harakat malakalari tizimini shakllantirishdir. Natijada bir vaqtning o'zida yoki birin-ketin bir necha harakat malakalari shakllanib, bir-biriga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Fiziologiya nuqtai nazaridan jismoniy rivojlanish o'zaro ta'siri aloqalari shunday jarayonki, bir vaqtning o'zida yoki birin ketin koordinatsion tuzilishlar o'zgarishi yuzaga kelaveradi. Bir vaqtning o'zida bir necha harakat faoliyatiga o'rgatishda malakaning ijobiy ko'chishi sodir bo'ladi.

Harakatli o'yinlar ongning nazorati ostida xar xil sharoitda va vaziyatda avtomatlashgan holda bajariladi. Harakatli o'yin orqali harakatni oliy tartibda namoyon bo'lishi, faqat bir butun bajarish bilan erishiladi. Malakaning oliy tartibda shakllanishi jismoniy tarbiyaning amaliy ahamiyatini ifodalaydi. Harakatli o'yinlar asosida malakasining shakllanishi va takomillashishi harakat faoliyatlari o'rgatishning har bir bosqichida namoyon bo'ladi. Lekin uning shakllanishi, takomillashishi va so'nishining davomiyligi juda ham turlicha bo'lib, o'quvchining jismoniy qobiliyatiga, ayniqsa, malakaning o'ziga xos xususiyatlariga, o'qituvchining shaxsi va o'rgatish metodikasining takomillashuviga, ortib borayotgan harakat tajribasiga bog'likdir.

XULOSA

Jismoniy tarbiya darslari jarayonida harakatli o'yinlar yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy tayyorgarligini shakllantirish dars vazifalarini amalga oshirishda tanlangan uslub va vositalarni to'g'ri qo'llash katta ahamiyat kasb etadi. Jismoniy tayyorgarlikni rivojlanishi uzoq vaqtni talab qiladi. Jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishning har bir bosqichi o'zining xususiy va yetakchi tushunchalari bilan ta'riflanadi. Faqat vazifalar ketma-ket bo'lsa, o'qituvchi o'rgatish usuliyatini to'g'ri yo'lga qo'yishi, shu qatorda o'rgatish tamoyillari, tayyorlov va yo'llanma beruvchi mashqlardan foydalanishi, va uslublarni maqsadga muvofik qo'llay olishi lozim. Jismoniy tayyorgarlikni rivojlanish jarayonining tuzilishi – xususiy vazifalar, tamoyillar, vositalar va usuliyatlarning o'qitish bosqichlaridagi o'zaro nisbati va aloqalari orqali vujudga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг қонуни Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида.Т.2026 й. 24 март.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора тадбирлари тўғрисида” ги 2017 йил 3 июндаги ПҚ -3031-сонли қарори.
3. Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз./Ш.М. Мирзиёев.-Т. :Ўзбекистон, 2017.-592 б.
4. Абдуллаев.А.,Жисмоний маданият назарияси ва методикаси Т.2018.
- 5.Aripov Y.Y.Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati T.2023
6. Boyboboyev B.G'.Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi N.2025.
7. Саламов Р. С .Жисмоний тарбия назарияси услубияти Т.2014
8. Холодов Ж.К. Кузнецов В.С.Теория и методика физического воспитания и спорта М.ACADEMA 2000
9. <http://www.ziynet.uz>

KASBIY YO'NALTIRILGAN TA'LIM JARAYONIDA TALABALAR KINESTETIK RIVOJLANISHINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

U.R.Axunov

Andijon davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim kafedrası professor

G-mail: uaxunov430@gmail.com ORCID: 0009-0002-1849-0885

Annotatsiya: *Mazkur maqolada kasbiy yo'naltirilgan ta'lim jarayonida talabalar kinestetik rivojlanishini takomillashtirish masalalari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil etilgan. Kinestetik rivojlanishning talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishdagi o'рни asoslab berilgan. Tadqiqot jarayonida kinestetik faoliyatga yo'naltirilgan metod va vositalarning ta'lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Amaliy mashg'ulotlar, harakatli faoliyat va integrativ yondashuvlar asosida kinestetik rivojlanishni takomillashtirishga doir metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari kasbiy ta'lim tizimida innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etishda muhim ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so'zlar: *kasbiy ta'lim, kinestetik rivojlanish, metodik tizim, kasbiy kompetensiya, amaliy mashg'ulotlar, pedagogik yondashuv.*

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КИНЕСТЕТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация: *В статье с научно-педагогических позиций рассматриваются вопросы совершенствования кинестетического развития студентов в процессе профессионально ориентированного обучения. Обоснована роль кинестетического развития в формировании профессиональных компетенций обучающихся. Раскрыта значимость методов и средств, направленных на двигательную активность, в повышении эффективности образовательного процесса. Разработаны методические рекомендации по совершенствованию кинестетического развития студентов на основе практических занятий и интегративного подхода. Результаты исследования могут быть использованы в системе профессионального образования.*

Ключевые слова: *профессиональное обучение, кинестетическое развитие, методическая система, профессиональная компетенция, практические занятия, педагогический подход.*

ISSUES OF IMPROVING STUDENTS' KINESTHETIC DEVELOPMENT IN THE PROCESS OF PROFESSIONALLY ORIENTED EDUCATION

Abstract: *This article examines the issues of improving students' kinesthetic development in the process of professionally oriented education from a scientific and pedagogical perspective. The role of kinesthetic development in the formation of professional competencies is substantiated. The importance of methods and tools focused on motor activity*

in increasing the effectiveness of the educational process is revealed. Methodological recommendations based on practical training and an integrative approach are proposed. The research findings can be applied in the professional education system.

Key words: professional education, kinesthetic development, methodological system, professional competence, practical training, pedagogical approach.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoni faqat nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmasdan, balki amaliy ko'nikmalar, jismoniy faollik va psixofiziologik tayyorgarlikni ham talab etadi. Ayniqsa, kasbiy yo'naltirilgan ta'lim jarayonida talabalarning kinestetik rivojlanishini ta'minlash muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Kinestetik rivojlanish talabaning harakat sezgisi, muvofiqlashtirish qobiliyati, amaliy faoliyatni ongli ravishda bajarish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli, kinestetik rivojlanishni takomillashtirish masalalarini ilmiy-metodik jihatdan asoslash bugungi ta'lim tizimi uchun dolzarb hisoblanadi.

Kinestetik rivojlanish tushunchasi va uning kasbiy ta'limdagi o'рни. Kinestetik rivojlanish insonning harakat orqali atrof-muhitni idrok etishi, mushak sezgisi va harakat tajribasiga asoslangan faoliyatini ifodalaydi. Kasbiy ta'lim jarayonida kinestetik rivojlanish talabalarning amaliy faoliyatga moslashuvchanligini, harakat aniqligi va kasbiy malakalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Kasbiy yo'naltirilgan ta'limda kinestetik rivojlanish quyidagi jihatlarni ta'minlaydi, kasbiy harakatlar texnikasini o'zlashtirish, amaliy mashg'ulotlarda faollikni oshirish, kasbiy kompetensiyalarni mustahkamlash, jismoniy va psixofiziologik barqarorlikni rivojlantirish.

METODOLOGIYA

Kasbiy yo'naltirilgan ta'lim jarayonida kinestetik rivojlanishni takomillashtirish usullari, kinestetik rivojlanishni takomillashtirishda quyidagi metod va vositalar samarali hisoblanadi, amaliy mashg'ulotlar va laboratoriya ishlari, harakatli o'yinlar va kasbiy mashqlar, muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar, integrativ va faol o'qitish metodlari.

Mazkur metodlar talabalarning mustaqil fikrlashi, harakat faolligi va kasbiy malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, nazariya va amaliyot uyg'unligi ta'lim samaradorligini oshiradi.

Kinestetik rivojlanishni takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlari bo'yicha olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kinestetik rivojlanishni samarali tashkil etish murakkab va tizimli pedagogik yondashuvni talab etadi. Mazkur jarayonda bir qator muhim pedagogik shart-sharoitlarning mavjudligi ta'lim samaradorligini belgilovchi asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi.

MUHOKAMA

Avvalo, kasbiy faoliyatga yo'naltirilgan mashg'ulotlarni puxta rejalashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda mashg'ulot mazmuni bo'lajak mutaxassisning kasbiy faoliyatiga mos bo'lishi, amaliy harakatlar, harakat koordinatsiyasi va psixomotor ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qilishi lozim. Mashg'ulotlar real kasbiy vaziyatlarga yaqinlashtirilgan holda tashkil etilganda, talabalarning kinestetik sezgilari va amaliy tajribasi yanada mustahkamlanadi.

Shuningdek, talabalarning individual jismoniy imkoniyatlari va psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olish kinestetik rivojlanishni samarali ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi. Har bir talabaning jismoniy tayyorgarlik darajasi, harakat faolligi, chidamliligi va moslashuvchanligi turlicha bo'lganligi sababli, yuklamalarni individuallashtirish ta'lim jarayonida ortiqcha zo'riqishning oldini oladi hamda mashg'ulotlarning sog'lomlashtiruvchi va rivojlantiruvchi ta'sirini kuchaytiradi.

Kinestetik rivojlanishni takomillashtirishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ham muhim o'rin tutadi. Interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, modellashtirish, trening va simulyatsion mashg'ulotlar talabalarning faolligini oshiradi, mustaqil fikrlashini rivojlantiradi hamda harakatlarni ongli ravishda bajarish ko'nikmalarini shakllantiradi. Innovatsion yondashuvlar orqali mashg'ulotlar mazmuni yanada qiziqarli va samarali bo'lib, talabalarning o'quv motivatsiyasi kuchayadi.

Bundan tashqari, doimiy pedagogik nazorat va tahlilni amalga oshirish kinestetik rivojlanish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Nazorat natijalari

asosida talabalarning rivojlanish dinamikasi baholanadi, mavjud kamchiliklar aniqlanadi hamda mashg'ulot mazmuni va metodikasiga zarur tuzatishlar kiritiladi. Tizimli monitoring ta'lim jarayonining ilmiy asoslanganligini ta'minlab, kutilgan natijalarga erishish imkonini oshiradi.

Umuman olganda, yuqorida qayd etilgan pedagogik shart-sharoitlar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning kinestetik rivojlanishini izchil ta'minlaydi, ularning kasbiy tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada oshiradi hamda bo'lajak mutaxassislarining amaliy faoliyatga muvaffaqiyatli moslashuviga xizmat qiladi.

Kasbiy yo'naltirilgan ta'lim jarayonida talabalarning kinestetik rivojlanishini takomillashtirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kinestetik yondashuv ta'lim jarayonining nazariy va amaliy jihatlarini uzviy bog'lash, talabalarning harakat faoliyatiga asoslangan o'rganish jarayonini faollashtirish hamda ularning kasbiy kompetensiyalarini izchil shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kinestetik rivojlanishga yo'naltirilgan ta'lim talabalarda kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, harakat koordinatsiyasi, tezkor qaror qabul qilish, moslashuvchanlik hamda psixofiziologik barqarorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv orqali talabalar o'z kasbiy vazifalarini ongli ravishda bajarishga, real ish jarayonlariga tez moslashishga va mustaqil faoliyat yuritishga tayyorlanadi.

XULOSA

Tadqiqot davomida aniqlangan pedagogik shart-sharoitlar — kasbiy faoliyatga yo'naltirilgan mashg'ulotlarni tizimli rejalashtirish, talabalarning individual jismoniy va psixofiziologik imkoniyatlarini hisobga olish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash hamda doimiy pedagogik nazorat va tahlilni tashkil etish — kinestetik rivojlanishni samarali ta'minlashning muhim omillari ekanligi asoslab berildi. Ushbu shart-sharoitlar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning o'quv motivatsiyasini oshiradi, ularning faolligi va mas'uliyatini kuchaytiradi.

Taklif etilgan metodik tavsiyalar oliy ta'lim muassasalarida o'quv-mashg'ulot jarayonini samarali tashkil etish, ta'lim mazmunini amaliy faoliyat bilan

uyg'unlashtirish hamda innovatsion yondashuvlarni joriy etishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Ushbu tavsiyalar pedagog-o'qituvchilar faoliyatida qo'llanilishi orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarlik darajasini yanada yuksaltirish imkonini beradi.

Umuman olganda, kinestetik rivojlanishni takomillashtirishga qaratilgan pedagogik yondashuv kasbiy yo'naltirilgan ta'limni modernizatsiya qilish, raqobatbardosh va yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashda muhim ilmiy-nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abdullayev A.. Kasbiy ta'lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan, 2021.
2. Karimov I.. Ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar. – Toshkent, 2020.
3. Slavenin V.A.. Pedagogika. – Moskva: Akademiya, 2019.
4. Klarin M.V.. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. – Moskva, 2018.
5. Rahimov Sh.. Kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish metodikasi. – Toshkent, 2022.
6. Bondarevskaya E.V.. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nazariyasi. – Rostov-na-Donu, 2017.
7. Zimnyaya I.A.. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Logos, 2016.
8. Selevko G.K.. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. – Moskva, 2018.
9. Xodjayev B.. Oliy ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2019.
10. Tolipov O'.. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2020.

FIZIKADAN DARS MASHG'ULOTLARIDA O'QUVCHILAR KREATIVLIGINI GRAFIK MASALALAR YORDAMIDA RIVOJLANTIRISH

Boboxo'djayev Umarxon Samsakxo'djayevich

*NamDPI, Intellektual fanlar va axborot texnologiyalar kafedrası dotsenti,
Fizika-matematika fanlar nomzodi*

r09828152@gmail.com

Nabiyev A'zamjon Botirjanovich

*Namangan davlat universiteti, Fizika kafedrası dotsenti
Nabiyevazamjon23@gmail.com*

Xolmatov Isroiljon A'zamjon o'g'li

Isroilxolmatov418@gmail.com

Tuychiboyeva Muazzam Qurvonboy qizi

NamDPI magistranti, muazzamqobulova6@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada fizika fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Xususan, grafik masalalardan foydalanishning didaktik ahamiyati, ularning o'quvchilarning tasavvurini kengaytirish, mantiqiy va analitik fikrlashini shakllantirishdagi o'rni yoritilgan. Tadqiqotda grafik masalalarning o'quv jarayoniga integratsiyasi orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va muammoli vaziyatlarda yechim topish ko'nikmalari rivojlanishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kreativlik, grafik masalalar, fizika ta'limi, mantiqiy fikrlash, analitik yondashuv, o'quv jarayoni, innovatsion metodlar

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ФИЗИКИ С ПОМОЩЬЮ ГРАФИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы развития креативного мышления учащихся в процессе обучения физике. Особое внимание уделяется дидактическим возможностям графических задач, их роли в формировании логического и аналитического мышления, а также в развитии воображения учащихся. Обосновывается, что использование графических задач способствует развитию самостоятельного мышления и навыков решения проблемных ситуаций.

Ключевые слова: креативность, графические задачи, обучение физике, логическое мышление, аналитический подход, учебный процесс, инновационные методы

DEVELOPING STUDENTS' CREATIVITY IN PHYSICS LESSONS THROUGH GRAPHICAL PROBLEMS

Abstract: This article examines the development of students' creative thinking skills in the process of teaching physics. Particular attention is paid to the didactic potential of graphical problems and their role in enhancing students' imagination, as well as fostering

logical and analytical thinking. The study justifies that integrating graphical problems into the educational process promotes independent thinking and improves problem-solving skills in complex situations.

Keywords: *creativity, graphical problems, physics education, logical thinking, analytical approach, learning process, innovative methods*

KIRISH

Insoniyat tarixida fan texnika yutuqlarini ishlab chiqarishga tadbiq qilish asosida turli mexanizim, qurulma va dastgohlarni yaratilishi ular bilan ishlay oladigan yangi mutahassisliklarni va ularga qo'yiladigan malaka talablari yuzaga kelishiga olib keladi. Ayniqsa XX asr ohirlari va hozirgi asrimmiz boshlarida yuqori texnologiyalarni ishlab chiqarishga qo'llanila boshlanishi yanada jadallashdi va buning natijasida ba'zi bir mutaxassisliklarni yo'qolib yangilarini paydo bo'lishiga olib keldi. Bu kabi o'zgarishlar nafaqat malakali mutaxassislar tayyorlaydigan oliy va o'rta maxsus ta'limga, balki o'rta umumiy ta'limga ham yangi talablarni qo'ymoqda. O'quvchi shaxsiga qo'yilayotgan talablarning eng asosiylaridan biri sifatida unda muammoga ijodiy yechim topish, yangi g'oyalarni shakillantirish va ushbu g'oyalarni asoslay olish, tanqidiy taxlil qilish kabi hususiyatlarni shakillantirish qaralmoqda. Zamonaviy ta'limda ushbu hususiyatlarga ega shaxs kreativ va tanqidiy fikirlaydigan shaxs sifatida qaralmoqda va ushbu shaxs [1] ga ko'ra ijodiy va innovatsion faoliyatga yo'naltirilgan motivatsiyaga ega shaxs deb hisoblanadi.

Ilmiy metodik adabiyotlar taxliliga ko'ra kreativlikni shakillantirishda yuqori samaradorlikka erishish uchun quyidagi shartlar bajarilishi zarur [2], ya'ni

- a) Kreativ ta'limiy muhit;
- b) O'quvchilarni qiziqish va qobiliyatlarini hisobga olish;
- c) O'quvchilarda motivatsiani mavjudligi;
- d) Yoshga oid hususiyatlar hisobga olish;
- e) Xavfsiz ijodiy fazo;
- f) Kreativlikni rivojlantirishi uchun sharoit;
- g) Texnologik tashkil qiluvchilar (kreativlikni rivojlantirish shakli, texnologiyasi, usuli, vositalari.)

Maktablarda o'tiladigan fan va predmet hususiyatidan kelib chiqadigan bo'lsak, fizika faniga oid boshlangich tushuncha va bo'limlar 6-8 sinflarda beriladi. Yuqori sinflarda esa fizikaga chuqurroq yondashgan holda fundamental bilimlar berila boshlaydi. Bundan tashqari [3]da takidlanganidek psixologik nuqtai nazardan o'smir yoshidagi o'quvchilarda ijodiy va boshqa faoliyat turlariga hissiyotliroq yondashuvni kuzatish mumkin bo'ladi. Shundan kelib chiqib bizning ilmiy metodik tadqiqotimmizni asosiy maqsadi o'rta maktabdagi asosiy fanlar matematika, kimyo, biologiya, axborot texnologiyalari bilan birgalikdagi va ular bilan uzviy bog'liq bo'lgan fizika fani va unga oid dars mashg'ulotlarida o'quvchilarni kreativlikni shakllantirish va dastlabki rivojlantirishni dastlabki bosqichlari uchun usul va vositalarni ishlab chiqishdan iborat.

An'anaviy ta'lim kontsepsiyasida ijodkorlik keyinchalik kreativlik asosiy o'quv dasturini va ta'limni to'ldiruvchisi sifatida qaralgan, chunki avvalgi kontsepsiya bilim olish + uddalash + ko'nikma hosil qilish tamoyili asosiga qurib, o'rta umumiy ta'limda asosiy e'tibor o'quvchilarni konvergent fikirlashlarini rivojlantirishga qaratilgan edi. Ammo zamonaviy pedagogikada fan-texnika rivojlaishi bilan kasblar va sohalar tez o'zgarishini hisobga olgan holda zamonaviy ta'lim kontsepsiyasini yaratishga ehtiyojini yuzaga keltirdi. Bunday o'zgarish shaxsni shakllantirishga bo'lgan talabni o'zgartirib ularda konvergentlik hususiyatlari bilan sharoitga tez moslashuvchanlik, tahlil qilish va divergent fikirlash hususiyatlarini ham rivojlantirish kabi yangi talablarni qo'ydi. Kreativlik va ijodkorlik o'z navbatida divergentlikni asosiy tashkil qiluvchilari hisoblanadi. Ammo kreativlik ijodkorlikka nisbatan kengroq tushuncha bo'lgani uchun uni barcha fan va predmetlar o'qitish tizimida o'quvchilarda rivojlantirish imkoniyati mavjud bo'ladi. Ta'limda kreativlik o'zini lug'aviy ma'nosiga, ya'ni "creative" – yaratuvchanlik, nisbatan kengroq ma'no va mohiyat kasb etgani uchun o'quvchilarda shakllantirish va rivojlantirishida turli ta'lim texnologiyalari metodikalari, shuningdek vositalaridan foydalanilmoqda. Jumladan, bir qator tadqiqotchilar [4,5] o'z tadqiqotlarida ijodkorlik va yaratuvchanlikka oid masalalar orqali kreativlikni o'quvchilarda rivojlantirish muammosini hal qilishgan bo'lsa, bir turkum tadqiqotchilar divergent masalalar

vositasida, ya'ni bir necha to'g'ri yechimga ega bo'lishi mumkin bo'lgan masalalar yordamida kreativlikni rivojlantirish omillari tadbiq qilgan [6].

Biror bir jarayonga oid topshiriqlarni variatsiyalash orqali, ya'ni tushuntir, tekshir, tanla, bahola, taqqosla, kuzat, top kabi topshiriqlarni jamoaviy muhokama qilish orqali o'quvchilarda kreativlikni samarali shakllantirish usullari [7]da tadbiq qilingan. Kreativlikni o'rta maktab o'quvchilarida samarali rivojlantirishda "ochiq masalalar" dan foydalanish [8,9]larda o'rganilgan. Chunki bunday masalalar bir necha javobga ega bo'ladi yoki masalani ishlash uchun kerkali fizik kattaliklarni o'quvchilarni o'zi tanlaydi va turli usullardan foydalanadi. Bunday yondashuv o'z navbatida o'quvchilarni turli g'oyalarni mustaqil ravishda keltirishga imkoniyat yaratib, ularni ijodiy fikirlashlarini rivojlantiradi.

Bir qator ishlarda fizika va matematika darslarida o'quvchilar kreativligini rivojlantirish uchun grafik masalalardan foydalanish tavsiya qilingan [10,11], bunday yondashuvga shaxsni kreativlik darajasini aniqlashda Torrens metodikasiga [12] asososan grafiklardan foydalanish sabab sifatida keltiriladi.

Yuqoridagi tadqiqotlarni yutuq va kamchiliklarini tahlil qilish natijasida o'z tadqiqotimizda fizika darslarida grafik usulda ishlanadigan masalalar yordamida o'quvchilarda kreativlik hususiyatlarini samarali rivojlantirishda ahamiyat qaratiladigan jihatlarni o'rganib chiqishni va tavsiyalar ishlab chiqishni maqsad qilib olindi.

PEDAGOGIK TADQIQOTNING METADOLOGIK ASOSI

XXI asrning birinchi o'n yilligigacha respublikammiz maktablaridagi ta'lim tizimi yuqorida ta'kidlaganimizdek asosan bilim berishga, uni mustahkamlashga va faqatgina bilimlarni baholashga yo'naltirilgan bo'lib deyarli barcha o'quv adabiyotlari shu kontsepsiya asosida yaratilgan. Bundan tashqari respublikammiz oliy o'quv yurtlariga qabul jarayonida o'tkaziladigan test sinovlari materiallari ham asosan o'quvchilar bilim darajasini aniqlashga mo'ljallangan. Respublikammiz o'quvchilari salohiyatini PISA xalqaro dastur yordamida aniqlash natijalari an'anaviy ta'lim hozirgi talablarga to'la javob bera olmaslidi ma'lum bo'ldi, chunki xalqaro PISA tadqiqotlarini asosiy maqsadi fizika va matematika fanlaridan egallangan algoritmik bilimni emas, balki olingan bilimlarni nostandart holat,

jarayonlar uchun qo'llash ko'nikmasini aniqlashdan iborat. PISA tadqiqotlari an'anaviy ta'limni to'la inkor qilmagan holda unga zamonaviy ta'limni bir qismi sifatida qarash lozimligini ko'rsatadi. Buning tasdig'i sifatida bir qator horijiy davlatlarni, jumladan Yaponiya, Janubiy Koreya va Singapur kabi davlatlarda bilimlarni baholovchi TIMS tadqiqotlari bilan PISA tadqiqot natijalari o'zaro mutanaosibligini keltirish mumkin, chunki ushbu davlatlarda an'anaviy ta'lim zamonaviy ta'lim kontsepsiyasiga uyg'unlashtirilgan.

Ma'lumki zamonaviy ta'lim shaxsga yo'naltirilgan kompetensiyaviy yondashuv asosida amalga oshirilib, o'quvchilarda tanqidiy taxlil qilish, moslashuvchanlik va kreativlik hususiyatlarni shakllantirishga e'tibor qaratadi. Har qanday ta'lim jarayoni aniq bir kontsepsiya talablariga mos keluvchi ta'limiy muhitda amalga oshiriladi. Ta'limiy muhitning asosiy komponentalari sifatida tajribali pedagog va o'quv materiallari hisoblanadi. Shundan kelib chiqib tajribali pedagog mavjud o'quv materialini ijodiy qayta ishlab zamonaviy ta'lim talablariga javob beradigan xolga keltirish kerak. Buning uchun ta'lim jarayoni amalga oshiriladigan dars mashg'ulotlarini turlari va unda foydalaniladigan o'quv materiallarida tanqidiy tahlil va kreativlik hususiyatlarini o'quvchilarda samarali rivojlantirish yoki shakllantirish imkoniyatlarini tahlil qilish lozim. Hozirda foydalaniladigan o'quv adabiyotlaridagi, ayniqsa masalalar to'plamlaridagi materiallar, masala va topshiriqlar asosan olingan yangi bilimlarni mustahkamlash vazifasini bajardi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Masalalar to'plamidagi va oliy o'quv yurtlariga kirish uchun o'tkaziladigan test sinovlaridagi masalalar yagona javobga ega bo'lgani uchun deyarli tahlil talab qilmaydi. Bundan tashqari masalalar shartiga ko'ra undan keltirilgan fizik jarayonni faqat biror parametрни yagona qiymati topiladi yoki bunday masalalar ishlash aniq algoritimga ega bo'lgani uchun asosan konvergent fikirlashni rivojlantiradi. Divergent fikirlashni asosiy tarkibiy qismi sifatida qaraladigan kreativlikni rivojlantirish uchun bunday yondashuv yaxshi samara bermaydi. Kreativlik tushunchasini lug'aviy ma'nosidan kelib chiqadigan bo'lsak fizikadan olingan maktab bilimlari asosida yangi biror bir qurilma yaratishni emas, balki o'quv

masalada o'rganilayotgan fizik jarayonga oid o'quvchi o'zi uchun yangilik bo'lgan biror bir qonuniyat, yoki yangicha yondashuv yaratishi mumkin. Shundan kelib chiqib ushbu muammoni o'rta maktab fizika kursini "Molekulyar fizika va termodinamika" bo'limida samarali hal qilish usullarini ko'rib chiqamiz.

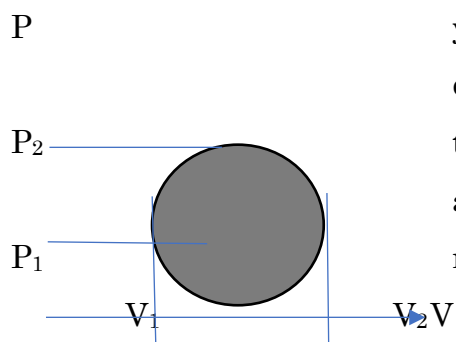
Ma'lumki termodinamikani I qonuniga ko'ra gazlarga berilgan issiqlik miqdorini bir qismi gazni ichki energiyasini o'zgartirishga sarflansa, bir qismi ish bajarishga sarflanadi, ya'ni

$$Q = \Delta U + A.$$

Ushbu qonuni qo'llanishiga oid bir qator masalalarda $f(P,V)$ bog'lanishini turli grafiklaridan bajarilgan ishni, ichki energiyani o'zgarishini yoki sarflangan issiqlik miqdorini topish talab qilinadi. Grafik yordamida bajarilgan ishni geometrik ma'nosidan kelib chiqib $f(P,V)$ grafik bilan chegaralangan yuzani kattaligi ko'pchilik hollarda to'rtburchakni yoki trapetsiyani yuzini topish formulasi asosida hisoblangani uchun, bunday masalalar o'quvchilarni konvergent fikirlashlarini rivojlantiradi. O'quvchilarda kreativlik hususiyatlarini rivojlantirish uchun jarayonni tavsiflovchi grafik turli geometric shakillarni aks ettirishi maqsadga muvofiq bo'ladi chunki bunday holatda o'quvchi yuzaki topishda faqatgina $A = P\Delta V$ formuladan foydalanishda bir oz bo'lsada chetlanadi va yuzani toppish uchun ma'lum bo'lgan turli formulalardan foydalanadi: Namuna sifatida quyidagi masalani ko'rib chiqamiz.

Masala. Bir atomli gaz ustida grafikda keltirilganday yopiq sikl bajarilgan bo'lsa, bir siklda bajarilgan ishni toping.

Ushbu masala nostandart masala bo'lib uning yuzini topishda fizik parametrni birligi kelib chiqmaydi, ammo topilgan miqdor bir siklda bajarilgan ishga teng bo'ladi, ya'ni ishni geometrik ma'nosi asosiy ahamiyat kasb etadi. Shakildagi grafik aylana bo'lga ni uchun bajarilgan ish aylana bilan chegaralangan shakl yuzi, ya'ni doira yuziga teng bo'ladi:

Demak

$$(1) A = \pi r^2, R = \frac{(V_2 - V_1)}{2} = \frac{\pi}{4} (V_2 - V_1)^2,$$

(2) yoki agarda ushbu masalada P_1 va P_2 koordinatalar ma'lum bo'lsa bajarilgan.

$$(3) A = \frac{\pi}{4} (P_2 - P_1)^2$$

(4) kabi topiladi.

Ushbu masaladagi eng asosiy muammo birlikni tanlash, chunki (1) formuladan foydalanilganda hajm litrda berilsa, $A \times 10^{-6} m^6$ qo'shimcha bilan chiqadi, (2) formuladan foydalanilganda bosim kPa da berilgan bo'lsa $A \times 10^6 Pa^2$ qo'shimcha bilan chiqadi. Hisoblangan yuzani ish birligiga o'ykazish uchun grafiklarda berilgan kattaliklarni yakuniy ko'paytma tanlashda ya'ni bosimni birligi paskalda, hajm birligini esa (m^3) ga o'tiladi so'ngra esa PV ko'paytmadagini old qo'shimchadan foydalanadi. Masalani ishlashga bu kabi yondashuv an'anaviy yondashuvdan farq qiladi. Agarda masalada yarim aylana va to'rtburchak kominatsiyadan foydalanilsa masala yondashuvi yanada boshqacha bo'ladi. Unda yuzalar yig'indisi yoki ayrimasidan foydalanishga to'g'ri keladi. Bu esa o'z navbatida o'quvchidan noan'anaviy fikrlashni qonuniyatlar yaratishni talab qiladi.

XULOSA

O'quvchilarda kreativlikni rivojlantirish uchun nostandart figuraga ega tsikldan iborat jarayonlar grafigidan foydalanish yaxshi samara beradi, ammo amaliy mashg'ulotlarda bunday masalalardan foydalanish o'qituvuvchidan ham katta mahorat talab qiladi, chunki P va V koordinatalarga kattaliklarni qo'yishda masshtab tanlashga katta ahamiyat berish kerak bo'ladi. Bundan tashqari ushbu turkum masalalarda asosan miqdoriy masalalardan foydalanish yuqori samaradorlikka olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Мамонтова Т.С Особенности развития креативности старшеклассников средствами математики //Научно-методический электронный журнал "концепт" 2020. №1 стр. 65-77
2. Мамонтова Т.С. К вопросу об условиях развития креативности учащихся старших классов общеобразовательных школ//Научный диалог – 2018. №1. с.231-243
3. Климович Ю.М Креативность как качества подростка//Проблемы вхавання – 2008 – №2, с.44-48.
4. Альтшуллер Г.С Творчество как точная наука: теория решения изобретательских задач. М: Сов.радио 1979. – 184с

5. Зиновкина М.М и другие/Основы исследовательский деятельности: ТРИЗ:/Учеб.пособие для СПО. М:Юрайт 2019. -112с
6. Иванов А.Н Задачи конвергентные и дивергентные//Начальная школа плюс до и после. 2002. №7. с.68-73.
7. Pehkonen E. Problem solving in mathematics education in Finland – URL: <http://www.unle.ch/math/EnsMot/Rome2008/WG2/Papers/PENKON.Pdt>.
8. Михайлович-Коннов А, Вулович Н. Содействие развитию творческого потенциала учащихся на уроках математики путем решения задач открытого типа//Герценовские чтения начального образования. -2010-Т.1.№1.с.131-136.
9. Мамонтово Т.С, Мусякова Е.И. Приемы запоминания значений функций//Методика преподавания математических и естественнонаучных дисциплин: современные проблемы и тенденций развития. Омск. 2018- с.167-171.
10. Крайнова Е.Е. Развитие творческих и способностей учащихся на уроках физики // Молодой ученый. 2018. №2. С. 124–126.
11. Аветессян М.Г., Шапошникова И.В./Формирование креативного мышления обучаемых через математические коллективы Педагогика/Серия: Гуманитарные науки №11. ноябрь 2021. С. 64–69.
12. Туник Е.Е.Диагностика креативности тест. Е.Торренса /Методическое руководство Санкт-Петербург. 1998. с.325.

MUHANDISLIK KOMPYUTER GRAFIKASI VA CHIZMA GEOMETRIYA FANLARI MISOLIDA KASBIY-AMALIY KOMPETENSIYA: TUZILMA, BOSQICHLAR VA RIVOJLANISH

Maxmudov Abdunabi Abdug'afforovich

*Jizzax davlat pedagogika universiteti,
Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi
kafedrasida stajor o'qituvchi
Tel: +998 94 342 41 90*

Annotatsiya. Ushbu maqolada muhandislik kompyuter grafikasi va chizma geometriya fanlari misolida kasbiy-amaliy kompetensiyaning nazariy asoslari, tarkibiy elementlari va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda talabalarning fazoviy tafakkuri, grafik savodxonligi va muhandislik tafakkurini shakllantirish bo'yicha amaliy va raqamli metodlar o'rganilgan. Maqolada AutoCAD, SolidWorks va an'anaviy chizma-geometriya usullari integratsiyasi orqali kasbiy-amaliy kompetensiya rivojlanishining samarali mexanizmlari ko'rsatildi. Tadqiqot natijalari muhandislik ta'limini modernizatsiya qilish va kompetensiyaviy yondashuvni ilmiy asosda joriy etish uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: kasbiy-amaliy kompetensiya, muhandislik kompyuter grafikasi, chizma geometriya, fazoviy tafakkur, kompetensiyaviy yondashuv.

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ НА ПРИМЕРЕ ИНЖЕНЕРНОЙ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКИ И НАЧЕРТАТЕЛЬНОЙ ГЕОМЕТРИИ: СТРУКТУРА, ЭТАПЫ И РАЗВИТИЕ

Аннотация. В статье анализируются теоретические основы, структурные компоненты и этапы развития профессионально-практической компетенции на примере дисциплин «Инженерная компьютерная графика» и «Начертательная геометрия». Исследование охватывает формирование пространственного мышления, графической грамотности и инженерного мышления студентов с использованием практических и цифровых методов. Интеграция AutoCAD, SolidWorks и традиционных методов начертательной геометрии показана как эффективный механизм развития профессионально-практической компетенции.

Ключевые слова: профессионально-практическая компетенция, инженерная компьютерная графика, начертательная геометрия, пространственное мышление, компетентностный подход.

PROFESSIONAL AND PRACTICAL COMPETENCE BASED ON ENGINEERING COMPUTER GRAPHICS AND DESCRIPTIVE GEOMETRY: STRUCTURE, STAGES, AND DEVELOPMENT

Abstract. This article examines the theoretical foundations, structural components, and development stages of professional-practical competence using the disciplines "Engineering Computer Graphics" and "Descriptive Geometry" as examples. The study

explores the formation of spatial thinking, graphical literacy, and engineering reasoning in students through practical and digital methods. The integration of AutoCAD, SolidWorks, and traditional descriptive geometry methods is presented as an effective mechanism for developing professional-practical competence.

Keywords: *professional-practical competence, engineering computer graphics, descriptive geometry, spatial thinking, competency-based approach.*

KIRISH

Muhandislik yo'nalishida kasbiy-amaliy kompetensiyalarni shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biridir. Ayniqsa, muhandislik kompyuter grafikasi va chizma geometriya fanlari talabalarda fazoviy tafakkur, grafik savodxonlik va muhandislik fikrlashini rivojlantirishda markaziy o'rin tutadi [1].

Bugungi sanoat va ilmiy-texnologik rivojlanish sharoitida muhandis mutaxassisidan nafaqat nazariy bilimlar, balki grafik axborotni tahlil qilish, yaratish va real muhandislik vazifalarida qo'llash ko'nikmalari talab etiladi. Shu sababli mazkur fanlarni o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish, raqamli grafik dasturlar bilan uyg'unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi [2, 3].

Maqolaning maqsadi muhandislik kompyuter grafikasi va chizma geometriya fanlari misolida kasbiy-amaliy kompetensiyaning tuzilmasi, tarkibiy komponentlari va rivojlanish bosqichlarini tizimli tahlil qilishdan iborat.

METODOLOGIYA

Tadqiqot nazariy va empirik metodlar asosida amalga oshirildi.

Tadqiqot metodologiyasi bir necha ilmiy yondashuv va metodlarni o'z ichiga oladi. Avvalo, nazariy tahlil asosida O'zbekiston va xorijiy ilmiy manbalar o'rganilib, kompetensiyaviy yondashuv, muhandislik kompyuter grafikasi va chizma geometriya fanlarini o'qitish metodikasi tahlil qilindi [4, 5]. Shu orqali fanlarni o'qitishda samarali metodlar, talabalarda kasbiy-amaliy kompetensiyani shakllantirish mexanizmlari va pedagogik yondashuvlar aniqlangan.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida an'anaviy chizma geometriya mashg'ulotlari, jumladan proyeksiyalar, kesimlar va kesishmalar, raqamli grafik dasturlarda, xususan AutoCAD, SolidWorks va Compass-3D yordamida bajarilgan topshiriqlar bilan solishtirildi. Bu solishtirish fanlarni o'qitish metodikasidagi zamonaviy raqamli

vositalarning samaradorligini aniqlash va ularni an'anaviy usullar bilan uyg'unlashtirish imkonini berdi.

Pedagogik modellashtirish jarayonida talabalarning kasbiy-amaliy kompetensiyasini shakllantirishga yo'naltirilgan raqamli va an'anaviy metodlarning uyg'un modellari ishlab chiqildi. Ushbu modellar talabalarning individual va guruhdagi faoliyatini optimallashtirishga, shuningdek, o'quv jarayonida amaliy va nazariy bilimlarni integratsiyalashga xizmat qiladi.

Amaliy kuzatuv va eksperiment davomida talabalar grafik topshiriqlarni bajarish darajasi, fazoviy tafakkur va mustaqil ishlash faolligi monitoring qilindi. Natijalar o'quv jarayonida talabalarning faol ishtiroki, vazifalarni to'liq bajarish va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish darajasini aniqlash imkonini berdi.

Bundan tashqari, olingan ma'lumotlar statistik tahlil qilindi. Excel va SPSS dasturlari yordamida talabalarning kasbiy-amaliy kompetensiyasi darajasi tahlil qilindi, bu esa metodologik natijalarni ilmiy asosda baholash va o'quv jarayonini yanada takomillashtirish imkonini berdi [6].

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, muhandislik kompyuter grafikasi va chizma geometriya fanlari kasbiy-amaliy kompetensiyani shakllantirishda yuqori didaktik samaraga ega. Kompetensiya tarkibi quyidagi komponentlardan iborat:

- Kognitiv komponent – geometrik qonuniyatlar, proyeksiyalash, grafik standartlar bo'yicha bilimlar [7].
- Operatsion-amaliy komponent – chizmalar tuzish, 3D modellashtirish, muhandislik masalalarini yechish ko'nikmalari [8].
- Shaxsiy-motivatsion komponent – muhandislik faoliyatiga qiziqish, ijodiy yondashuv va mas'uliyat [9].
- Refleksiv komponent – grafik ishlarni tahlil qilish va baholash qobiliyati [10].

Kasbiy-amaliy kompetensiyaning rivojlanishi bir necha uzviy bosqichlardan iborat bo'lib, har bir bosqich talabaning bilim va ko'nikmalarini tizimli shakllantirishga xizmat qiladi. Birinchi bosqichda grafik savodxonlik va fazoviy tafakkur asoslari shakllantiriladi, bunda talabalarga chizma-geometriya va muhandislik grafikasi fanlarining nazariy asoslari yetkaziladi, fazoviy tushunchalar

va proyeksiyalash tamoyillari o'rgatiladi. Ikkinchi bosqich amaliy mashg'ulotlar va raqamli modellashtirish vositalari orqali ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, talabalarga AutoCAD, SolidWorks va boshqa grafik dasturlar yordamida chizmalarni yaratish, 3D modellarni loyihalash va muhandislik masalalarini yechish imkoniyatlari beriladi. Yakuniy, integrativ bosqichda esa olingan bilim va amaliy ko'nikmalar real muhandislik muammolarida qo'llanadi; talabalar kompleks loyiha ishlarini bajarish, natijalarni tahlil qilish va o'z faoliyatini refleksiya qilish orqali kasbiy tayyorgarliklarini mustahkamlaydilar. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, chizma geometriya va muhandislik kompyuter grafikasi fanlarini integratsiyalash talabalarning kasbiy tayyorgarligini sezilarli darajada oshiradi. Talabalar virtual modellar bilan ishlash va loyiha asosida mashg'ulotlar orqali amaliy faoliyatni o'zlashtiradi, bu esa ularning fazoviy tafakkuri va muhandislik fikrlashini mustahkamlaydi [11]. Shuningdek, tadqiqot natijalari xorijiy va mahalliy olimlarning ilgari surgan qarashlari bilan mos keladi. Jumladan, Bates va Anderson (2019) raqamli grafik vositalar orqali kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishni samarali deb hisoblaydilar [12].

XULOSA

Muhandislik kompyuter grafikasi va chizma geometriya fanlari muhandislik ta'limida kasbiy-amaliy kompetensiyani shakllantirishda asosiy va fundamental o'rin tutadi. Ushbu fanlar talabalarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham sistematik tarzda egallash imkonini beradi. Kasbiy-amaliy kompetensiya tarkibi bir necha uzviy komponentlardan iborat bo'lib, ularning har biri muhandislik faoliyatining muayyan tomonlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Kognitiv komponent talabalarda chizma-geometriya va muhandislik grafikasi fanlarining nazariy asoslari, geometrik qonuniyatlar, proyeksiyalash tamoyillari hamda grafik standartlar bo'yicha bilimlarni shakllantiradi. Amaliy komponent esa talabalarning chizmalar tuzish, 3D modellashtirish, grafik masalalarni yechish va virtual modellar bilan ishlash kabi ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shaxsiy-motivatsion komponent talabalarda muhandislik faoliyatiga qiziqish, mas'uliyat va ijodiy yondashuvni mustahkamlaydi, refleksiv komponent esa bajarilgan ishlarni

tahlil qilish, natijalarni baholash va o'z faoliyatini optimallashtirish qobiliyatini shakllantiradi.

Kasbiy-amaliy kompetensiyaning rivojlanishi bosqichma-bosqich amalga oshadi va har bir bosqich o'ziga xos vazifalarni bajarishga xizmat qiladi. Boshlang'ich bosqichda talabalarga grafik savodxonlik va fazoviy tafakkur asoslari o'rgatiladi, ular chizma-geometriya va muhandislik grafikasi fanlarining nazariy tamoyillari bilan tanishadilar. Funktsional bosqichda amaliy mashg'ulotlar va raqamli modellashtirish vositalari orqali ko'nikmalar mustahkamlanadi; talabalar AutoCAD, SolidWorks va boshqa grafik dasturlar yordamida chizmalarni yaratish, 3D modellarni loyihalash hamda muhandislik masalalarini yechishni o'rganadilar. Integrativ bosqich esa olingan bilim va ko'nikmalarni real muhandislik vazifalarida qo'llashga yo'naltirilgan bo'lib, talabalar kompleks loyiha ishlarini bajarish, natijalarni tahlil qilish va o'z faoliyatini refleksiya qilish orqali kasbiy tayyorgarliklarini yanada mustahkamlaydilar.

Bundan tashqari, raqamli grafik vositalar va an'anaviy chizma-geometriya metodlarini uyg'unlashtirish kasbiy-amaliy kompetensiyaning samarali shakllantirishning muhim omili hisoblanadi. Ushbu uyg'unlik orqali talabalar nafaqat amaliy ko'nikmalarni egallaydilar, balki nazariy bilimlarni real muhandislik muammolarida qo'llash, yangi dizayn va modellar yaratish imkoniyatlariga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, raqamli va an'anaviy metodlarni uyg'unlashtirish talabalarning mustaqil ishlash faoliyatini rag'batlantiradi, ijodiy yondashuvini rivojlantiradi va ularning kasbiy-professional tayyorgarligini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zimnyaya I.A. Kompetentnostный подход в образовании. – М.: Логос, 2017.
2. Khutorskoy A.V. Klyuchevye kompetentsii v sovremennom obrazovanii // Narodnoe obrazovanie. – 2018. – №2.
3. Raven J. Competence in modern society. – London: Routledge, 2016.
4. Salimov A.A. Kompetensiyaviy yondashuv asosida kasbiy ta'limni takomillashtirish // Pedagogik ta'lim. – 2020. – №4. – B. 15–22.
5. Markova A.K. Psikhologiya professionalizma. – М.: Znaniye, 2019.
6. OECD. Education at a Glance 2021. – Paris: OECD Publishing, 2021.
7. Qodirov B.X. Muhandislik grafikasi fanini o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2021.

8. Bates A.W., Anderson T. Teaching in a Digital Age. – Vancouver: BCcampus, 2019.
9. UNESCO. Reimagining our futures together: A new social contract for education. – Paris: UNESCO, 2021.
10. Khutorskoy A.V., Kompaniets V.P. Kompetentsii i professionalnaya deyatelnost // Psikhologicheskii zhurnal. – 2017. – №3.
11. Salimov A.A., Qodirov B.X. Muhandislik ta'limida kompetensiyaviy yondashuvning metodik asoslari. – Toshkent: Fan, 2022.
12. Bates A.W., Anderson T. Teaching in a Digital Age. – Vancouver: BCcampus, 2019.

“SHAYBONIYNOMA” ASARIDA DINIY TERMINLAR

Egamova Oltinoy Ashuraliyevna

GulDU “O‘zbek tilshunosligi” kafedrası doktoranti

E-mail: egamovaoltino59@gmail.com

Annotasiya. Mazkur maqolada o‘zbek tilshunosligi muammolariga, xususan, tarixiy asarlarda diniy terminlarning berilishi masalalariga alohida e‘tibor qaratiladi. Tadqiqotning maqsadi tarixiy asarlarda, xususan, Muhammad Solihning “Shayboniynoma” asarida diniy terminlarning o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiq etishdan iborat. Muhammad Solihning “Shayboniynoma” asaridagi diniy terminlar maqolaning illyustrativ materiali sifatida xizmat qilgan.

Kalit so‘zlar: termin, atama, so‘z, til, din, matn, islom, musulmon, xoliq, Tangri, Alloh, Xudo, Yaratgan va b.

РЕЛИГИОЗНЫЕ ТЕРМИНЫ В ПРОИЗВЕДЕНИИ «ШАЙБОНИЙНОМА»

Аннотация. В данной статье особое внимание уделяется проблемам узбекского языкознания, в частности вопросам представления религиозных терминов в исторических произведениях. Цель исследования заключается в изучении специфических особенностей религиозных терминов в исторических источниках, в частности в произведении Мухаммада Салиха «Шайбонийнома». Религиозные термины, встречающиеся в произведении «Шайбонийнома» Мухаммада Салиха, послужили иллюстративным материалом для данной статьи.

Ключевые слова: термин, понятие, слово, язык, религия, текст, ислам, мусульманин, халык (Творец), Тангри, Аллах, Бог, Создатель и др.

RELIGIOUS TERMS IN THE WORK “SHAYBONIYNOMA”

Abstract. This article focuses on the issues of Uzbek linguistics, particularly on the representation of religious terms in historical works. The aim of the study is to investigate the specific features of religious terminology in historical sources, especially in Muhammad Solih’s work “Shayboniy-noma.” The religious terms found in Muhammad Solih’s “Shayboniy-noma” serve as illustrative material for this article.

Keywords: term, concept, word, language, religion, text, Islam, Muslim, Creator (Khaliq), Tangri, Allah, God, Creator, etc.

KIRISH

Til – jamiyat taraqqiyoti, milliy tafakkur va madaniy merosning muhim ko‘zgusidir. Har bir davrning ijtimoiy, siyosiy va diniy qarashlari til orqali ifodalanadi hamda tarixiy manbalarda o‘z aksini topadi. Shu nuqtai nazardan,

tarixiy asarlarda qo'llangan terminlar, ayniqsa diniy terminlar, o'sha davrning dunyoqarashi, e'tiqodi va mafkuraviy yo'nalishini yoritishda muhim manba hisoblanadi.

O'zbek adabiy tilining shakllanish va rivojlanish jarayonida diniy terminlarning o'рни alohida ahamiyat kasb etadi. Islom dini bilan bog'liq tushunchalar, atamalar va iboralar nafaqat diniy matnlarda, balki badiiy va tarixiy asarlarda ham keng qo'llanilgan. Bu esa diniy terminlarning semantik, stilistik va funksional xususiyatlarini o'rganishni dolzarb masalaga aylantiradi.

Shu jihatdan, Muhammad Solihning "Shayboniynoma" asari o'z davrining muhim tarixiy-badiiy yodgorligi sifatida e'tiborga loyiqdir. Mazkur asarda nafaqat tarixiy voqealar, balki diniy tushunchalar, e'tiqodiy qarashlar va terminlar ham o'ziga xos tarzda ifodalangan. Asarda uchraydigan "Alloh", "Tangri", "Xudo", "Yaratgan" kabi diniy birliklar tilning boyligini hamda muallifning diniy dunyoqarashini yoritishda muhim ahamiyatga ega.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Diniy matnlarni lingvistik aspektda tadqiq etish masalalari jahon tilshunosligida ham o'rganilgan. Jumladan, N.Mechkovskayaning "Til va din", A.Minnegaliyevaning "Tatar diniy-didaktik adabiyoti tili: islom yurisprudensiyasi traktati "Muxtasar al-Quduri" materiali asosida" nomli nomzodlik dissertatsiyasi, M.Sattarova, R.Nurmuxametova, T.Iskovichning "Kommunikativ pragmatik va kategorial matn asoslarida diniy uslubning janrga tizimlashtirish" nomli doktorlik dissertatsiyasi hamda "Muammoni qo'yishda janr aspektidagi diniy-funksional uslub" nomli tadqiqoti, Z.Xafizovaning "Boshqird tili diniy leksikasining ma'noviy tasnifi" kabi ishlar fikrimizni isbot etadi. Demakki, bu yo'nalishda dunyo tilshunosligida muhim tadqiqotlar amalga oshirilgan. Diniy leksikaning lisoniy xususiyatlari bo'yicha o'zbek tilshunosligida ham bir qator tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. N.Uluqovning "O'zbekcha diniy matnlar ekzotik leksikasi", T.Yuldashevning "Navoiy va Boburning islom farzlariga bag'ishlangan asarlarida qo'llangan shar'iy atamalarning lisoniy tahlili", Sh.Sultonovanning "Muqaddas matnlarda zamon kategoriyasining lingvomadaniy xususiyatlari", M.Galiyevaning "Dunyoning lisoniy tasvirida diniy-mifologik tafakkurning aks etishi",

Sh.Amonturdiyevaning "O'zbek diniy matnining funksional-stilistik tadqiqi", Sh.Yusupovaning "Diniy matnlarning lingvopragmatik tadqiqi" tadqiqotlari shular jumlasidandir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Muhammad Solihning "Shayboniynoma" asaridagi islomiy diniy terminlar anglatgan tushunchalar mohiyatini bilish uchun dastlab din nimaligini chuqur tushunish, dinga oid so'zlar haqida yaxshi bilishi kerak. Ushbu asar asosida o'zbek tilshunosligida shu kunga qadar diniy so'zlar tahliliga u qadar keng to'xtalmagan. "Shayboniynoma" asaridagi islomiy diniy terminlar asarda qahramonlar va personajlar xarakter xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Asarda aks etgan davrning ajralmas bo'lagi hisoblangan diniy e'tiqod va uning asar qahramonlari e'tiqodi bilan bog'liqligi hamda diniy so'zlarning ular nutqidagi o'rnining nechog'li muhimligini belgilaydi.

Mamlakatimizda keyingi yillardagi ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'furaviy o'zgarishlar Muhammad Solihning "Shayboniynoma" asari tilini xususan terminologiyasini o'rganishni dolzarb vazifalardan biri sifatida kun tartibiga olib chiqdi. Bunday o'zgarish diniy so'zlar tizimida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Dinga, diniy ta'limga keng yo'l ochilgani munosabati bilan va bag'rikenglik tamoyilining to'liq qaror topishi bilan islom dini va islomiy leksika miqdor jihatidan ham, sifat jihatidan ham keskin taraqqiyotga yuz tutdi. Biz ayni o'rinda Muhammad Solihning "Shayboniynoma" asari tili lug'at tarkibining salmoqli qismini tashkil qiladigan diniy leksika – diniy terminlar haqida so'z yuritmoqchimiz.

Ma'lumki, badiiy asarda qo'llangan lug'aviy birliklar bilan diniy leksikani aks ettiruvchi lug'aviy birliklar o'zaro bir-biridan ayrim xususiyatlariga ko'ra farqlanadi. Badiiy asarda ijodkor qahramon qiyofasini, xarakter-xususiyatlarini ochib berishda so'zlardan erkin va ijodiy foydalansa, diniy matnlarda esa unday emas. Muallif diniy matnlar tuzishda qo'llanishda bo'lgan diniy tushunchani anglatuvchi lug'aviy birliklar – terminlarga ehtiyotkorona munosabatda bo'ladi. So'zlar ko'pchilik uchun tushunarli bo'lgan lug'aviy ma'no anglatadi, diniy terminlar esa maxsus tushuncha anglatadi. So'zlar ma'no nozikligini ko'rsatishi uchun matnda kelishi talab etilsa,

diniy terminlarda esa bunga ehtiyoj yo'q, ular matndan tashqarida ham diniy tushuncha anglataveradi.

"Shayboniynoma" asarida qo'llangan arabcha so'zlar diniy e'tiqod va diniy tushunchalar bilan bog'liq so'zlar, antroponimlar, mavhum tushuncha ifodalovchi terminlardir.

"Shayboniynoma" asarida quyidagi diniy terminlar faol qo'llanganligini kuzatamiz: *shariy, xoliq, payg'ambar, din, rasul, anbiyo, avliyo, shariat, tariqat, haqiqat, tengri, na't, Qur'on, roziyalloh, imom, xudo, oshiq, orif, shayton, majlisi ruhoni, tengrisevar, islom, valiy, avliyo, tilovat, vaqf, taqdir, imon, namoz, banda, ilmi tasavvuf, xoja, shayxulislom, Tengri taolo, shar'i islom, shayx, jannat, Masiho, sunnat, tengri, niyoz, kafan, tobut, do'zax* va b.

Anbiyog'a yo'q edi qurbi hanuz,

Avliyog'a yo'q edi dard ila so'z. (Sh, 21)

Avliyo suhbatig'a yetkandur,

Atqiyo xidmatig'a yetkandur. (Sh, 28)

Avliyo – arabcha so'z bo'lib, valiy so'zining ko'plik shakli. Xudoga yaqin odam. Tasavvufda Allohning zoti va sifatlarini yaxshi bilgan, uning buyurganlarini bajarib, gunoh ishlardan o'zini saqlovchi, dunyo lazzati va shahvoniy ishlardan tiyiluvchi kishi. (O'TIL. T., 2006, 31-b.)

Aql ila Bu Aliyi asrdur ul,

Shoh emas, *valiyi* asrdur ul. (Sh, 27)

Valiy – arabcha so'z bo'lib, avliyo so'zining birlikdagi ko'rinishi. Do'st, sodiq, yordamchi, madadkor. Sohib, xoja, murabbiy. Yaqin, muqarrab. Muqaddas inson. Keltirilgan *avliyo va vali(y)* terminlari birlik va ko'plikda kelgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Muhammad Solihning "Shayboniynoma" asarida berilgan diniy terminlarning lug'aviy-mavzuiy guruhlari. O'zbek tiliga turli davrlarda, turli tillardan o'zlashgan so'zlarni tadqiq qilish bo'yicha ma'lum tadqiqotlar amalga oshirilgan. O'zbek tili jamoasiga hududiy yaqin bo'lmagan xalqlardan biri arablardir. O'zbek tili va uning lug'at tarkibining shakllanishi va rivojlanishida arab tilining ham samarali o'rni va ta'siri bor. Lotin va grek tillari yevropa xalqlari tillariga qanday ta'sir qilgan bo'lsa,

arab tili ham musulmon mamlakatlari xalqlari tiliga o'shanday ta'sir ko'rsatgan. Shuning uchun ham arab lug'aviy o'zlashmalari musulmon mamlakatlari xalqlari tili leksikasida baynalmilal qatlamni tashkil qiladi. Bu ham, albatta, o'ziga xos nolisoniy asosga ega.

O'zbek tiliga fors-tojik tilidan o'zlashgan lug'aviy birliklar o'ziga xos nolisoniy asoslarga ega. Bu nolisoniy asos asrlar osha bir hududda og'a-inilarcha yashab kelayotgan o'zbek va tojik xalqlarining mushtarak ijtimoiy taqdiri bilan bog'lanadi. Bu ikki xalqning turmush tarzi, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoiti, diniy va axloqiy e'tiqodi, madaniyati, ma'naviy va ruhiy olami biri boshqasidan farq qilmaydi. Bularning barchasi ularning tillarida ham o'z ta'sir kuchiga ega. Shu bois o'zbek tili lug'at tarkibida forsha-tojikcha, tojik tili lug'at tarkibida o'zbekcha-turkcha lug'aviy birliklar ko'p miqdorda uchraydi. Zero til va uning markaziy birligi bo'lmish so'zlar orqali ijtimoiy va tabiiy hayotdagi barcha narsa-hodisalar va ularning o'zaro munosabatlari in'ikos etiladi.

O'zbek tiliga diniy tushunchalarni anglatuvchi terminlar tabiiyki asosan arab tilidan o'zlashgan. Qur'oni karimning arab tilida nozil bo'lishi, hadislarning arab tulida berilishi va hattoki bir necha yuz yillar mobaynida arab tilining ilm-fan tili bo'lishi buning asosiy sabablaridan deb bilamiz.

Biroq, o'zbek tilidagi arabcha o'zlashmalarni faqat islom dini bilan bog'lash to'g'ri bo'lmaydi. Gap shundaki, o'zbek tilidagi arabcha lug'aviy birliklar faqat din tili, islom tili orqali emas, balki fan tili, rasmiy idoraviy uslub tili, badiiy adabiyot tili boyligi sifatida ham o'zlashgan. Shu bois ham arab lug'aviy o'zlashmalari o'zbek ijtimoiy hayotiga daxldor deyarli barcha asosiy tushunchalarni ifodalashdek keng ko'lamga ega bo'ldi.

Muhammad Solihning "Shayboniynoma" asarida quyidagi mavzuiy guruh va to'dalarga oid diniy terminlardan ham bilish mumkin. Asosiy, diniy tushunchalarni ifodalovchi terminlar: tengri, xoliq, xudo.

"Shayboniynoma" asarida **payg'ambarimiz** nomlari Rasul, Nabiy kabi tilga olingan. Payg'ambar forsha so'z bo'lib, "payg'om, payyom – xabar, xabar keltiruvchi" ma'nolarni anglatadi. Ilohiy kuchdan vahiy olgan shaxslarning nomi hisoblanadi.

Na *nabi* bor edi ando, na *rasul*,

Na furu'u na hikoyoti usul. (Sh, 20)

Sunnat ila amal aylang doim,

Nabi amrini tutunglar qoim. (Sh, 206)

Rasul – arabcha elchi. Allohning amr va yo'l-yo'riqlarini insonlarga yetkazadigan va Kitob, yangi shariat sohibi bo'lgan hamda bandalar ichidan tanlab olingan payg'ambar. Hikmati Allohning o'ziga ayon bo'lgan bu qoidaga ko'ra, har bir "Rasul" "Nabiy" bo'lur, ammo "Nabiy" "Rasul" bo'la olmaydi.

Asarda Muhammad (s.a.v.)ning eng yaqin, sodiq, ishongan to'rt nafar do'stlari, safdoshlari, u zotdan so'ng xalifalik qilgan Abu Bakr Siddiq, Umar ibn Xattob, Usmon ibn Affon, Ali ibn Abu Tolib haqida quyidagi baytlar uchraydi:

Alidin o'zgani bilmoslor edi,

Jahl jomidin oyilmoslor edi.

Borhaning og'zida: "*Haydar, Haydar*",

Xuftari ando *Abubakru Umar*.

Kimki "*Usmon*" – dedi o'ldi ando,

Kim "*Ali*" – dedi qutuldi ando. (Sh, 155)

Asarda Shayboniyxon din peshvosi sifatida ulug'lanadi. "Hazrati imom-uz-zamon, xalifat-ur-raxmon" (Sh, 27) deb tariflanadi. *Xalifa* arabcha so'z bo'lib, o'rinbosar, noib degan ma'noni anglatadi. Ilk islomda jamoa hayotini shariat bo'yicha tartibga solish va Alloh taolo ko'rsatmalarining musulmonlar tomonidan amal etilishini nazorat qilish uchun saylab qo'yilgan musulmon jamoasi rahbari. Kunlardan birida bir kishi Hazrati Umarga: Rasululloh xalifasining xalifasi... – deb murojaat qildi.

Ibodotga oid terminlar: *namoz, tilovat, fотиha, duo, niyoz, ibodat*.

Chin *tilovat* birla mashg'ul bo'lur,

Ano arvohi muqaddas o'kulur. (Sh, 29)

Ittifoq andavu *dinu imon*,

Zarbi shamsheru *namozu qur'on*. (Sh, 35)

Diniy unvon va darajani ifodalovchi atamalar: *Imom, Mashoyix, Muhaddis, Xoja, Shayxulislom, Shayx, Mashoyix*. "Shayboniynoma" asarida Shayboniyxon

quyidagi diniy unvon va darajalar bilan tilga olinadi: Imom Muhammad Shayboniyxon (Sh, 23), Hazrati imom-uz-zamon, Xalifat-ur-rahmon (Sh, 27) kabi.

Imom – arabcha soʻz boʻlib, oldinda turuvchi degan maʼnoni anglatadi. Ergashiladigan shaxs, namozda oldinda turuvchi, boshqaruvchi. Sharʼiy istilohda esa oʻrniga qarab turli maʼnolarda ishlatiladi. Islom davlati xalifalarini ham imom, deb nomlashgan. Ilm va tafakkur bobida yuksak maqomga erishgan allomalar, *mazhabboshilar*, muhaddislarga ham “imom” unvoni berilgan. Masalan: Imom Buxoriy, Imom Muslim, Imom Aʼzam, Imom Gazzoliy kabi.

Shayxulislom arabcha soʻz boʻlib, islom dini shayxi maʼnosida qoʻllanadi. Diniy qonunlarni sharhlovchi. Musulmon ruhoniylari boshligʻining unvoni, oliy diniy unvon hamda shu unvonga ega kishi, bosh ruhoniylar. Burhoniddin Margʻinoniyning uch oʻgʻullari ham otalaridan soʻng navbatma-navbat shayxulislom boʻlganlar. (B.Margʻinoniy. Hidoya. T. 1. T.: Adolat, 2000, 11-b.)

Mashoyix – shayxning koʻplik koʻrinishi. Mashoyixlar atamasi Islom taʼlimotida, asosan, tariqat ustozlariga nisbatan qoʻllaniladi. Bu soʻz shariat ulamolariga nisbatan ham ishlatiladi. Yana kun mashoyix qoshigʻa kelib dedikim, tanugʻ boʻlingkim, men tunokun qilgan tavbadan tavba qildim. (Alisher Navoiy. 15-tom. Nasoyimul-muhabbat. T.: Gʻ.Gʻulom nashriyoti, 1968, 98-b.)

Xojalarni qoʻligʻa olgʻach xon,

Ayladi lashkar eliga farmon. (Sh,51)

Qoldi bir xojaga davri ayyom,

Qilib erdi ani shayxulislom. (Sh, 53)

Atonib erdi buzurgi ayyom,

Ham Samarqand aro shayxul-islom.

Ul degondir angoki: “Ey nekunom,

Shayx xud bor, vale yoʻq islom”. (Sh, 77)

Muhaddis [arabcha مُحَدِّث – hikoyachi, hamsuhbat; hadis olimi, hadis aytuvchi] Hadislarni toʻplash, saralash va sharhlash bilan shugʻullangan ilohiyotchi. *Hazratni muhaddislar sardori Imom Buxoriyning arvohi chorlardi.* S.Siyoyev, Yassaviyning soʻnggi safari. (OʻTIL, III, 250)

Dedi: “*Paygʻambar oytqon soʻzni,*

Qilibon yo'lida payrov o'zni.

Bu *hadis* erdiki xon etti bayon,

Ham *muhaddis* edi, ham shohi zamon" (Sh, 204).

Tasavvuf ta'limotidagi yo'l, maqom nomlari: Olloh jamoliga erishishdagi tasavvuf ta'limotidagi yo'l, maqom 4 ta. *Shariat, Tariqat, Ma'rifat, Haqiqat.*

Maqom arabcha so'z bo'lib, joy, o'rin, manzil kabi ma'nolarni beradi. Islomda so'fiylikka xos tushuncha, har bir so'fiy bosib o'tishi lozim bo'lgan bosqichlar. Maqomlar soni asosan to'rtta: shariat, tariqat, ma'rifat, haqiqat.

Biyik maqomiga ul kim tilar sabot kerak,

Ki egrilikni qo'yub, tuzlik aylasa qonun.

(Alisher Navoiy. Xazoyinul-maoniy. T.: Fan, 1960, 728-b.)

Shariat – arabcha so'z bo'lib, izhor qilmoq, bayon etmoq, yo'l. "Shariat" so'zi amalda "to'g'ri yo'l", "ilohiy yo'l", "qonunchilik" ma'nolarida qo'llaniladi. U islom dinining diniy, huquqiy qonunchilik tizimi sifatida ijtimoiy va shaxsiy hayotni tartibga solib turadi. Unda huquqiy masalalardan tashqari axloqiy me'yorlar va diniy talablarga qonun tusi berilgan.

Ham shariat eli zor o'ldilar,

Zoru besabru qaror o'ldilar.

Ham tariqat eli qildilar oh,

Kim, tariqat eli erdi ul shoh.

Han haqiqat ulusi qovruldi,

Ham haqoyiq chamani sovruldi.

Ilmning daftari bo'ldi barbod,

Bo'ldilar ilm ulusi noshod. (Sh, 263)

Shariatga asos qilib, Qur'oni karim, sunna, ijmo', qiyos olingan. Sunna payg'ambarimizning sunnatlari, hadislaridir. Ijmo' - yakdillik bilan qabul qilingan qaror, ya'ni diniy jamoaning yagona fikri. Qur'oni karim va hadislarda aniq ko'rsatma berilmagan huquqiy masalalarni hal etishda diniy huquqshunoslar to'planib, yagona fikrga kelgan holda hukm chiqarishdir. Qiyos (arabcha ma'nosi "taqqoslash") – Qur'on va sunnada berilmagan biror huquqiy masala, shunga o'xshash masala bo'yicha ko'rsatmaga taqqoslash, qiyoslash yo'li bilan sharh etiladi,

tushuntiriladi. Bular diniy qonunshunoslikda fiqh – shariat manbalari, deb e'tirof etilgan. Shariat qonunchiligi XI -XII asrlarda tugal shakllanib bo'lgan.

Shariat – bu kishilar amal qilishi uchun islom dini tarafidan buyurilgan hukmlar va nizomlardir. Shariat hukmlarini bilib olish har bir mo'min-musulmonga farzdir. (Ahmad Usfiy Maqsudiy. Shar'iy hukmlar to'plami. T., 1990, 2-b.)

Tariqat arabcha so'z bo'lib, yo'l, yo'nalish, usul. Tasavvufda ma'naviy kamolotga olib boruvchi to'rt yo'lning *shariat*dan keyin turadigan ikkinchi nomi.

Majozdin manga maqsud erur haqiqiy ishq,

Nedinki, ahli haqiqatqa bu tariqat erur.

(Alisher Navoiy. T.7. Xazoyinul-maoniy. T.: G'.G'ulom nashriyoti, 1988, 441-b.)

Ma'rifat – 1. Alloh taoloning zotida va sifatlarida bir ekanligini bilmoq, mislsiz va sheriksiz ekanligiga ishonmoqdir. 2. Alloh taoloning ismlari va sifatlarini sidqan tanimoq. Tasavvufdagi to'rt muqaddas yo'lning eng oliyi sanaladi. *Ma'rifat* insonning o'zini va Robbisini tanishidir. Inson faqat ma'rifatulloh orqali saodatga erishadi.

Sunnat ila amal aylang doim,

Nabi amrini tutunglor qoim.

Biri tahqiqi riyozat bo'ldi,

Taqi ikkinchi *shariat* bo'ldi.

Biri *sunnat*, yana biri istig'for,

To'rt bo'ldi, bizning, ey ahli shumor.

Bo'ldi yettinchi *ibodat* tahqiq,

Tilongiz borch *xudodin* tavfiq. (Sh, 206)

“Shayboniynoma” asarida *Qur'on* nomi bir necha o'rinlarda tilga olinadi, ilohiy, muqaddas kitob ekanligi qayd etladi. *Qur'on* – arabcha so'z bo'lib, qiroat, o'quv ma'nolarini beradi. Musulmonlarning asosiy muqaddas kitobi. Muhammad (s.a.v)ga Alloh taolo tomonidan 23 yil mobaynida farishta Jabroil orqali nozil qilingan ilohiy kitob bo'lib, 114 ta sura, 6210 oyat, 77434 so'zdan tarkib topgan. *Qur'on* o'zidan oldin nozil bo'lgan barcha ilohiy kitoblarning ma'no, hikmat va ahkomlarini o'zida jamlaganiga ishorat bordir. *Qur'on*da islom aqidalari, e'tiqod talablari, huquqiy va axloqiy me'yorlari, cheklash va taqiqlari o'z ifodasini topgan.

Bordur aning ishi *qur'on* birla,
O'lturubtur necha sulton birla. (Sh, 34)

Tengrining otin og'izga olmoq,
Tengri *qur'oni* sori ko'z solmoq. (Sh, 154)

Asarda diniy terminlardan bo'lgan *xalifalar* haqida ham o'rni bilan to'xtalgan. *Xalifalik* – Payg'ambar (s.a.v.)dan noib bo'lib, din ishlarini, diniy ilmlarni tarqatish, Islom arkonlarini qoim qilish, tushgan o'ljani bo'lib berish, hadd – shar'iy jazolarni qoim qilish, zulmlarni ko'tarish va unga tegishli barcha davlat ishlaridagi rahbarlik.

Chin yurush qildi jahondin *Siddiq*,
Oldi *Xattob* aning o'rnin tahqiq,
Chun borur bo'ldi jahondin *Xattob*,
Borcha *Usmong'a* yig'ildi ashob.
Surdi andin so'ng ulusqa farmon,
Mustafo o'rnida bo'ldi sulton. (Sh, 156)

Muhammad Solihning "Shayboniynoma" asarida qo'llangan diniy terminlarning asosiy qismini tub terminlar tashkil etadi. Shu bilan birga yasama va qo'shma terminlar ham qo'llangan.

Tub terminlarga *xoliq, payg'ambar, din, rasul, anbiyo, shariat, tariqat, haqiqat, tengri, na't, imom, xudo, orif, shayton, islom, valiy, avliyo, tilovat, vaqf, taqdir, imon, namoz, banda, xoja, shayx, jannat, niyoz, kafan, tobut, mufti, shayx, qozi, dev, pari, Qur'on, tengri, kofir, farishta, do'zax, jannat, so'fi, zohid, fotiha, duo, namoz, niyoz, oyot (oyat), oyat, hadis, sunnat, nabi, riyozat, ibodat, tobut, turbat (qabr)* va b.; **qo'shma terminlarga** *tengrisevar, shayxulislom* va b.; **birikma terminlarga** *majlisi ruhoniyy, ilmi tasavvuf, tengri taolo, shar'i islom, oxirat evi (oxirat uyi)* va b.

"Shayboniynoma" asarida qo'shma terminlar sermahsul bo'lmasada qo'llangan:

Qoldi bir xojaga davri ayyom,
Qilib erdi ani *shayxulislom*. (Sh, 53)
Yig'latur *tengrisevar* qullarni,
Bog'latur dev kelur yo'llarni. (Sh, 26)

Birikma terminlar qo'shma terminlarga nisbatan asarda ko'p ekanligi kuzatiladi. Masalan,

Oxirat evini ma'mur etkoy,

Anda ham o'zini mansur etkoy. (Sh, 168)

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Muhammad Solihning "Shayboniynoma" nomli badiiy asarida ijodkor qahramon qiyofasini, xarakter-xususiyatlarini ochib berishda so'zlardan erkin va ijodiy foydalangan. Asar muallifi diniy matnlar tuzishda diniy tushunchani anglatuvchi lug'aviy birliklar – terminlarga ehtiyotkorona munosabatda bo'ladi. So'zlar odatda lug'aviy ma'no anglatadi, asardagi terminlar esa maxsus diniy tushuncha anglatuvchi birliklar hisoblanadi. O'zbek tiliga diniy tushunchalarni anglatuvchi terminlar, tabiiyki, asosan, arab tilidan o'zlashgan. Qur'oni karimning arab tilida nozil bo'lishi, hadislarning arab tulida berilishi va hattoki bir necha yuz yillar mobaynida arab tilining ilm-fan tili bo'lishi, asar qahramonlarining islom diniga mustahkam e'tiqodini ko'rsatishda diniy terminlardan muallif mahorat bilan foydalangan hamda o'rinli qo'llagan.

Adabiyotlar

1. Абдуллаев Ф. Арабизмы в узбекском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Тошкент, 1946.
2. Амонтурдиева Ш. Ўзбек диний матнининг функционал-стилистик тадқиқи: Филол. фан. фалсафа доктори (PhD) дисс... автореф. – Самарқанд, 2020. – 48 б.
3. Ahmad Lutfiy Qozonchi. Hazrati Umar. – T.: Movarounnahr, 2005, 53-b.
4. Бафоев Б. Навоий асарлари лексикаси. – Тошкент: Фан, 1983.
5. Бегматов Э. Ўзбек тили лексикасининг тарихий-этимологик қатламлари // Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Фан, 1981.
6. Berdialiyeв A., Ermatov I. Hozirgi o'zbek adabiy tili (Leksikologiya, frazeologiya, leksikografiya). Universitet va pedagogika oliy o'quv yurtlarining o'zbek tili va adabiyoti bakalavri fakultetlari talabalari uchun darslik. – Toshkent, Turon-Iqbol, – 2021. – 202 b.
7. Дадабоев Х., Ҳамидов З., Холмонова З. Ўзбек адабий тили лексикаси тарихи. – Тошкент: Фан, 2007.
8. Галиева М. Дунёнинг лисоний тасвирида диний-мифологик тафаккурнинг акс этиши: Филол. фан. док. (DSc) дисс... автореф. – Фарғона: ФарДУ, 2019. – 79 б.
9. Муҳаммад Солиҳ. "Шайбонийнома". Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи филология фанлари доктори, профессор Эргашали Шодиев. – Тошкент: Фафур Фулом, 1989. – 336 б. – Б.4. Мақолда (Sh, 26) kabi berildi.

10. Мечковская Н.Б. Пособие для студентов гуманитарных вузов. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 352 с.
11. Миннегалиева А.М. Язык татарской религиозно-дидактической литературы: на материале трактата по исламской юриспруденции “Мухтасар ал-Кудури”: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Казань, 2007.
12. Муҳаммаджонова Г. Ўзбек тили лексикаси тараққиётининг баъзи масалалари. – Тошкент: Фан, 1982.
13. Султонова Ш. Муқаддас матнларда замон категориясининг лингвوماданий хусусиятлари: Филол. фан. фалсафа доктори (PhD) дисс... автореф. – Фарғона, 2018. –55 б.
14. Умархўжа М. Диний атамалар ва иборалар. Оммабоп қисқача изоҳли луғат. – Тошкент, 2016. –220 б.
15. Усмонов О., Ҳамидов Ш. Ўзбек тили лексикаси тарихидан. – Тошкент: Фан, 1960.
16. Улуқов Н. Ўзбекча диний матнлар экзотик лексикаси: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1997. – 29 б.
17. Юлдашев Т.К. Навоий ва Бобурнинг ислом фарзларига бағишланган асарларида қўлланган шаръий атамаларнинг лисоний таҳлили: Филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2003. –23 б.
18. Юсупова Ш. Диний матнларнинг лингвопрагматик тадқиқи. Филол. фан. фалсафа доктори (PhD) дисс... автореф. – Фарғона, 2021. – 52 б.
19. Юсупов К. Ўзбек ва тожик тилларининг ўзаро таъсири. – Тошкент: Фан, 1974.
20. Shayx Zohidxon Qodir Otaxon o'g'li. Payg'ambarlar qissasi. – T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1993.
21. <http://hdl.handle.net/10995/38999>
22. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/38999/1/urgu1550_d.pdf
23. <https://www.openrepository.ru/article?id=675824>

UDK: 378 A: 40

THE ROLE OF SOCIAL MEDIA IN INFORMAL LEARNING ACROSS AGE GROUPS

Akbarov Zuhridin O'ktam o'g'li,

University of Business and Science Toshkent filiali. Tillar kafedrasi o'qituvchisi.

+998975877677

Zuhriddinakbarov1993@gmail.com

Annotation: This article examines how social media supports informal learning across different age groups, focusing on youth, adults, and older adults. Informal learning, defined as self-directed and non-institutional knowledge acquisition, increasingly occurs on platforms such as YouTube, Facebook, Instagram, and LinkedIn. Despite stereotypes associating social media with distraction, research shows that digital platforms have become important environments for microlearning, skills development, and collaborative knowledge sharing. This integrative review identifies how learning motivations, digital behaviors, and platform preferences differ by age group. The study concludes with implications for educators, policy-makers, and platform designers to optimize social media environments for safe, meaningful, and equitable learning experiences.

Keywords: informal learning, social media, age groups, digital literacy, lifelong learning.

РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В НЕФОРМАЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ СРЕДИ РАЗЛИЧНЫХ ВОЗРАСТНЫХ ГРУПП

Аннотация: В данной статье анализируется, каким образом социальные сети поддерживают неформальное образование на примере молодежи, взрослых и пожилых людей. Неформальное образование представляет собой процесс получения знаний, осуществляемый самостоятельно и вне рамок институциональной системы, который все шире распространяется на таких платформах, как YouTube, Facebook, Instagram и LinkedIn. Несмотря на то, что социальные сети часто рассматриваются как отвлекающий фактор, исследования показывают, что эти цифровые пространства становятся важной средой для микрообучения, развития навыков и совместного обмена знаниями. Данный интегративный обзор выявляет различия в учебной мотивации, цифровом поведении и использовании платформ среди различных возрастных групп. В заключение предлагаются рекомендации для педагогов, разработчиков образовательной политики и дизайнеров платформ по оптимизации социальных сетей как более безопасной, содержательной и инклюзивной образовательной среды.

Ключевые слова: неформальное образование, социальные сети, возрастные группы, цифровая грамотность, непрерывное образование

TURLI YOSH GURUHLARI O'RTASIDA NORASMIY TA'LIMDA IJTIMOIIY TARMOQLARNING O'RNI

Annotatsiya: Ushbu maqola ijtimoiy tarmoqlarning norasmiy ta'limni qanday qo'llab-quvvatlashini yoshlar, kattalar va keksalar misolida tahlil qiladi. Norasmiy ta'lim – bu o'z-o'zini boshqaruvchi va muassasalardan tashqarida kechadigan bilim olish jarayoni bo'lib, YouTube, Facebook, Instagram va LinkedIn kabi platformalarda tobora kengayib bormoqda. Ijtimoiy tarmoqlar ko'pincha chalg'ituvchi vosita sifatida tasvirlansa-da, tadqiqotlar ushbu raqamli maydonlar mikrota'lim, ko'nikmalarni rivojlantirish hamda hamkorlikda bilim almashish uchun muhim makonga aylanganini ko'rsatadi. Ushbu integrativ sharh yosh guruhlari o'rtasidagi o'quv motivatsiyalari, raqamli xatti-harakatlar va platformalardan foydalanishdagi farqlarni aniqlaydi. Tadqiqot yakunida pedagoglar, siyosat ishlab chiquvchilar va platforma dizaynerlari uchun ijtimoiy tarmoqlarni yanada xavfsiz, mazmunli va teng imkoniyatli o'quv muhiti sifatida optimallashtirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: norasmiy ta'lim, ijtimoiy tarmoqlar, yosh guruhlari, raqamli savodxonlik, uzluksiz ta'lim.

INTRODUCTION

The rise of social media has transformed communication, information exchange, and everyday learning practices across all age groups. Informal learning - unstructured, self-directed, and integrated into daily activities - has always existed, but digital platforms have amplified its reach and possibilities. YouTube tutorials, TikTok explanations, Instagram infographics, Facebook communities, and LinkedIn professional discussions now function as vast learning ecosystems. Scholars emphasize that multimodal content, participatory culture, and algorithm-driven personalization deepen users' engagement with knowledge beyond formal educational boundaries. Because people at different life stages engage with technology in distinct ways, a comparative understanding of social media as an informal learning tool is needed.

Younger users are often viewed as adept digital navigators who learn rapidly from short-form multimedia. Adults increasingly use social media to enhance professional skills, access just-in-time information, and expand networks. Older adults adopt social media more selectively, exploring practical, health-related, or socially relevant content while overcoming barriers in digital literacy. Despite differing habits, all age groups benefit from accessible, low-cost learning opportunities available through social platforms. However, the same digital environments also expose learners to misinformation, distractions, and unequal

access to technology. The objective of this study is therefore to analyze how social media enables informal learning across age groups, what differentiates their experiences, and how these insights can support lifelong learning.

METHODOLOGY

This article employs a qualitative integrative review synthesizing research in digital literacy, communication studies, and educational technology. Sources were selected based on relevance to informal learning behaviors, social media engagement, and generational differences. The review structure is based on thematic analysis, frequently used in educational research, allowing synthesis of diverse findings into patterns across age groups. Data from studies on YouTube learning, educational trends, Facebook community practices, and LinkedIn professional use were examined to identify recurring topics such as self-directed learning, digital confidence, credibility evaluation, participatory culture, and community-based knowledge exchange.

The analytical framework centers on three dimensions: technological engagement (confidence and frequency of use), learning motivations (professional, academic, personal), and interaction with content (consumption, creation, sharing). These categories enable systematic comparison across youth, adults, and older adults. Although the study does not use quantitative measures, the integrative method provides a comprehensive interpretive overview grounded in scholarly findings.

RESULTS

Young users engage most intensively with social media for informal learning. Platforms such as YouTube, TikTok, and Instagram facilitate rapid consumption of visually rich content that aligns with youth cognitive preferences for brevity and multisensory input. Young learners frequently access tutorials, academic explanations, coding lessons, and science demonstrations. Their learning behaviors reflect media-mediated multitasking and high adaptability to fast-changing digital trends. According to recent studies, youth perceive social media as both an entertainment tool and an accessible learning space where they can grasp new concepts quickly.

Participation is central to youth learning. Many create educational posts, share study tips, or reinterpret content through remixes, comments, and collaborative challenges. Influencers and peer-generated content significantly shape their learning pathways, sometimes more strongly than formal instruction. However, this informal learning environment exposes young users to misinformation and superficial understanding when content prioritizes speed over depth.

Adults use social media primarily for practical learning and professional advancement. LinkedIn, YouTube, Facebook groups, and online forums are common environments where adults access job-related information, training materials, entrepreneurship guidance, and technical tutorials. Adults often seek reliable, expert-generated content and demonstrate selective, goal-oriented learning strategies. YouTube's long-form tutorials are widely used for learning software, repairing household devices, understanding administrative procedures, or updating industry-specific knowledge.

Adults also participate in peer learning through professional networks, where they exchange experiences, advice, and resources. Communities of practice on social media strengthen professional identity and allow adults to remain updated despite busy schedules. Compared with youth, adults display greater caution in evaluating credibility but still face challenges such as content overload and algorithmic echo chambers.

The elderly approach social media with different priorities, focusing mainly on staying connected with family and peers. However, these interactions frequently lead to informal learning, especially regarding health management, technology use, and personal hobbies. Facebook groups, messaging apps, and YouTube play significant roles in older adults' learning routines. Research indicates that social media enhances their sense of belonging and supports active aging by keeping them mentally engaged.

Digital literacy challenges persist among older adults: difficulties navigating interfaces, assessing credibility, and coping with rapid technological change. Nevertheless, when supported by accessible content and community encouragement,

older adults benefit from step-by-step tutorials and community advice. Their learning style is more deliberate and selective, prioritizing relevance and clarity over speed.

DISCUSSION

The findings highlight that although all age groups engage in informal learning on social media, their motivations, behaviors, and outcomes differ significantly. Youth gravitate toward rapid, visually dynamic learning shaped by participatory culture. Adults prioritize practical, career-related learning and selective consumption of expert content. Older adults use social media primarily for social connection, which subsequently leads to targeted learning. These differences reflect broader generational patterns in cognitive preferences, digital experience, and social environments.

Social media's strengths include accessibility, diversity of information, personalization, and collaborative knowledge-building. Micro-learning formats are particularly effective for users who need quick solutions. The participatory dimension encourages creativity and peer support. However, social media also presents limitations: misinformation, low-quality content, distractions, cyber risks, and unequal digital literacy. Youth face risks of superficial understanding and exposure to unreliable information. Adults struggle with overload and maintaining focus. Older adults face usability barriers and vulnerability to misinformation.

To optimize social media for informal learning, platform designers should promote credibility indicators, clear categorization of educational content, and tools that support self-directed learning. Educators can integrate social media resources into teaching while guiding learners in evaluating digital sources. Policy-makers should address digital inequality by supporting access and literacy programs, especially for older adults and marginalized groups.

CONCLUSION

Social media has become a central environment for informal learning across all age groups. Youth, adults, and older adults each engage with platforms differently based on motivations, digital competencies, and learning needs. Despite challenges, social media expands opportunities for acquiring knowledge, developing skills, and participating in lifelong learning. As digital ecosystems continue to evolve,

understanding age-specific learning patterns is essential for creating inclusive, effective, and equitable learning environments. Strengthening digital literacy, promoting credible content, and designing user-friendly platforms will ensure that social media continues to serve as a valuable tool for informal learning at every stage of life.

References

1. Anderson, T. (2023). Digital Inclusion and Aging: Social Participation Through Online Platforms, p. 88.
2. Brown, L. (2020). Digital Literacy and Informal Learning: A Generational Comparison, p. 124.
3. Johnson, R. (2022). Professional Development in Online Social Networks, p. 208.
4. Kim, S. (2019). Youth Engagement and Micro-Learning on Social Media, p. 47.
5. Smith, J. (2021). Social Media as a Tool for Informal Lifelong Learning, p. 108.

UDK: 796.412.2:796.015.1

BADIIY GIMNASTIKACHILAR JISMONIY TAYYORGARLIGINI SENSITIV DAVRLAR ASOSIDA BOSQICHLI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY VA METODIK ASOSLARI

Latipova Nigoraxon Isakovna

*Farg'ona davlat universiteti, Sport faoliyati fakulteti,
Ko'pkurash sport turlari nazariyasi va uslubiyoti kafedrasida katta o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Email: latipova_n@gmail.com

ORCID: 0009-0007-4872-1201

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot badiiy gimnastikachilar jismoniy tayyorgarligini sensitiv davrlar asosida bosqichli rivojlantirish tizimini nazariy va metodik jihatdan asoslashga qaratilgan. Tadqiqot maqsadi: badiiy gimnastika bilan shug'ullanuvchi 8–14 yoshli qizlar jismoniy tayyorgarligini sensitiv davrlarga mos holda bosqichli rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish va eksperimental tekshirish. Tadqiqotda kuzatuv, sinov, pedagogik tajriba, matematik-statistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tajribada Farg'ona davlat universiteti sport maktabidagi 48 nafar qiz gimnastikachi (tajriba va nazorat guruhlari, $n=24$ tadan) ishtirok etdi. Olingan natijalarga ko'ra, sensitiv davrlarni hisobga olgan holda tuzilgan bosqichli mashg'ulot dasturi nazorat guruhiga nisbatan moslashuvchanlik ($p<0.01$), kuch ($p<0.05$), tezkorlik-kuch ($p<0.01$) va koordinatsiya ($p<0.05$) ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshiladi. Xulosa qilingan holda, sensitiv davrlar kontseptsiyasini badiiy gimnastika mashg'ulot jarayoniga maqsadli tatbiq etish o'sib kelayotgan sportchilarning jismoniy sifatlarini optimal rivojlantirishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: badiiy gimnastika, sensitiv davrlar, jismoniy tayyorgarlik, bosqichli rivojlantirish, moslashuvchanlik, koordinatsiya, motorik sifatlar, yoshga oid rivojlanish, sport pedagogikasi, mashg'ulot metodikasi.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОЭТАПНОГО РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ГИМНАСТОК НА ОСНОВЕ СЕНСИТИВНЫХ ПЕРИОДОВ

Аннотация: Данное исследование посвящено теоретическому и методическому обоснованию системы поэтапного развития физической подготовленности художественных гимнасток с учётом сенситивных периодов. Цель исследования: разработка и экспериментальная проверка методики поэтапного развития физической подготовленности девочек-гимнасток 8–14 лет, соответствующей сенситивным периодам онтогенеза. В работе применялись методы наблюдения, тестирования, педагогического эксперимента и математико-статистического анализа. В эксперименте приняли участие 48 гимнасток спортивной школы

Ферганского государственного университета (экспериментальная и контрольная группы, $n=24$). По результатам исследования установлено, что ступенчатая тренировочная программа, разработанная с учётом сенситивных периодов, достоверно улучшила показатели гибкости ($p<0,01$), силы ($p<0,05$), скоростно-силовых качеств ($p<0,01$) и координации ($p<0,05$) по сравнению с контрольной группой. Сделан вывод о том, что целенаправленное применение концепции сенситивных периодов в тренировочном процессе по художественной гимнастике обеспечивает оптимальное развитие физических качеств юных спортсменов.

Ключевые слова: художественная гимнастика, сенситивные периоды, физическая подготовленность, поэтапное развитие, гибкость, координация, двигательные качества, возрастное развитие, спортивная педагогика, методика тренировки.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF STAGE-BY-STAGE DEVELOPMENT OF PHYSICAL FITNESS IN ARTISTIC GYMNASTS BASED ON SENSITIVE PERIODS

Abstract: This study aims to provide theoretical and methodological justification for a stage-by-stage physical fitness development system for artistic gymnasts based on sensitive periods. The purpose was to develop and experimentally verify a methodology for the staged development of physical fitness in girls aged 8–14 practicing artistic gymnastics, aligned with ontogenetic sensitive periods. Methods included observation, testing, pedagogical experiment, and mathematical-statistical analysis. The experiment involved 48 female gymnasts from the sports school of Fergana State University (experimental and control groups, $n=24$ each). Results showed that the stage-based training programme designed in accordance with sensitive periods significantly improved flexibility ($p<0.01$), strength ($p<0.05$), speed-strength qualities ($p<0.01$), and coordination ($p<0.05$) compared to the control group. It is concluded that purposeful application of the sensitive periods concept in artistic gymnastics training provides optimal development of physical qualities in young athletes.

Keywords: artistic gymnastics, sensitive periods, physical fitness, staged development, flexibility, coordination, motor qualities, age-related development, sports pedagogy, training methodology.

KIRISH

Badiiy gimnastika zamonaviy sport turlarining eng estetik va texnik jihatdan murakkab yo'nalishlaridan biri bo'lib, sportchilarning kompleks jismoniy tayyorgarligiga yuqori talablar qo'yadi. Ushbu sport turida muvaffaqiyatga erishish ko'p jihatdan yoshlik davrida rivojlanish jarayoniga to'g'ri keladigan jismoniy sifatlar: moslashuvchanlik, koordinatsiya, tezkorlik, kuch va chidamlilikni o'z vaqtida va samarali rivojlantirishga bog'liq. Sport fiziologiyasi va pedagogikasi

sohasidagi ilmiy tadqiqotlar bola organizmining rivojlanishida ma'lum jismoniy sifatlarga nisbatan yuqori sezgirlikka ega bo'lgan davrlar — sensitiv davrlar mavjudligini isbotlagan (Galperin, 1966; Zatsiorskiy, 1970; Vygotskiy, 1982). Ushbu davrlarda tegishli jismoniy yuklamalarni to'g'ri dozlash va yo'naltirish samarali bo'ladi, tashqi ta'sirlarga organizmning javobi optimal bo'lib, rivojlanish tezligi sezilarli darajada ortadi. Biroq badiiy gimnastikada sensitiv davrlar kontseptsiyasini kompleks va tizimli ravishda qo'llash masalasi hali to'liq ilmiy asoslanmagan.

Shu bilan birga, amaliyotda badiiy gimnastikachilar jismoniy tayyorgarligini tashkil etishda ko'plab muammolar mavjud: yoshga mos bo'lmagan mashqlarni qo'llash, jismoniy yuklamalarning noratsional taqsimlanishi, individual rivojlanish sur'atlarini inobatga olmaslik va h.k. Bu muammolar nafaqat sportchi salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, balki uning sport natijalarini ham pasaytiradi. O'zbekistonda badiiy gimnastika bilan shug'ullanuvchi yoshlar soni yil sayin ortib bormoqda, shu bois ularni tayyorlash metodikasini ilmiy jihatdan takomillashtirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Tadqiqotning maqsadi — badiiy gimnastika bilan shug'ullanuvchi 8–14 yoshli qiz sportchilar uchun sensitiv davrlar asosida bosqichli jismoniy tayyorgarlik metodikasini ishlab chiqish, nazariy asoslash va eksperimental tekshirish.

Tadqiqot vazifalari: (1) badiiy gimnastikachilar jismoniy tayyorgarligini sensitiv davrlar asosida rivojlantirish bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish; (2) bosqichli mashg'ulot dasturini ishlab chiqish; (3) tajriba natijalari asosida dasturning samaradorligini baholash.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Sensitiv davrlar kontseptsiyasi zamonaviy sport pedagogikasining asosiy yo'nalishlaridan birini tashkil etadi. L.S. Vygotskiy (1982) fikricha, rivojlanishning sezgir davrlari — bu tashqi ta'sirlarga organizmning eng yuqori sezuvchanlik ko'rsatadigan muayyan yosh oralig'i bo'lib, bu davrda o'quv va mashg'ulot ta'siri eng katta samara beradi. V.M. Zatsiorskiy (1970) jismoniy sifatlarning rivojlanishida yuqori sezuvchan davrlarni aniqlab, tezkorlik uchun 7–10 yosh, kuch uchun 13–16 yosh, moslashuvchanlik uchun esa 6–8 yosh oralig'i eng qulay vaqt ekanligini ko'rsatgan.

Badiiy gimnastika bo'yicha ilmiy adabiyotlarda (Lisitskaya, 1982; Karpeev, 1998; Bystrova, 2010) moslashuvchanlik va koordinatsiyaning rivojlantirilishi eng qulaylik 6–12 yosh davriga to'g'ri kelishi ta'kidlangan. Bunda harakatlanish mahoratining asosi bo'lgan kuchli passiv moslashuvchanlik 6–8 yoshda, aktiv moslashuvchanlik esa 9–12 yoshda intensiv ravishda rivojlanadi. Shu bilan birga, koordinatsion qobiliyatlar kompleksi 7–9 yoshda eng yuqori o'sish sur'atiga ega bo'ladi.

O.A. Dveyrina va A.G. Karaev (2018) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda badiiy gimnastikachilarni yoshga ko'ra bosqichli mashg'ulotlarga o'rgatishning muhimligi ta'kidlangan. Ularning ishida 6–8 yoshda umumiy jismoniy tayyorgarlikka, 9–11 yoshda maxsus jismoniy sifatlar (moslashuvchanlik, koordinatsiya, tezkorlik)ni intensiv rivojlantirishga, 12–14 yoshda esa kuch va chidamlilikka e'tibor qaratish kerakligi ko'rsatilgan. N.A. Zhivaeva (2016) tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, tayyorgarlik tizimida sensitiv davrlarni inobatga olish sportchi natijalarini o'rtacha 18–22% ga oshirishi mumkin.

O'zbek sport fanida ham ushbu muammo dolzarb o'rganilmoqda. F.A. Xo'jayev va B.K. Nazarov (2019) Farg'ona viloyatidagi maktab yoshidagi qizlarning jismoniy rivojlanish xususiyatlarini o'rganib, iqlim va yashash sharoitlarining sensitiv davrlar namoyon bo'lishiga ta'sirini aniqlagan. Biroq badiiy gimnastikaga ixtisoslashtirilgan va mahalliy sharoitlarga moslashtirilgan bosqichli tayyorgarlik metodikasi hali yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot 2022–2024 yillarda Farg'ona davlat universiteti sport maktabida amalga oshirildi. Ishda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish — sensitiv davrlar va badiiy gimnastika bo'yicha 40 dan ortiq manba tahlil qilindi.
2. Pedagogik kuzatuv — mashg'ulot jarayonini bevosita kuzatish, jismoniy yuklamalarning ta'sirini qayd etish.
3. Motor sinovi (testing) — standartlashtirilgan testlar orqali jismoniy sifatlarni o'lchash: (a) orqadan egilish — moslashuvchanlik; (b) o'tirgan holatda oldinga egilish — passiv moslashuvchanlik; (c) 20 m yugurish — tezkorlik; (d) 30 soniyada sakrash

soni — tezkor-kuch sifatлари; (e) gorizonta to'sinda ushlanib turish vaqti — kuch chidamliligi; (f) Romberg sinovi — statik muvozanat (koordinatsiya).

4. Pedagogik tajriba — parallel guruhli nazorat tajribasi. Tajriba guruhi (TG, n=24) tadqiqotchi tomonidan ishlab chiqilgan bosqichli metodika bo'yicha, nazorat guruhi (NG, n=24) esa an'anaviy dastur bo'yicha mashg'ulot o'tdi. Guruhlar yosh (o'rtacha yosh 10.8 ± 1.4 yil), jismoniy rivojlanish va dastlabki natijalar bo'yicha bir xil bo'ldi.

5. Matematik-statistik tahlil — ma'lumotlar $M \pm SD$ shaklida ifodalandi, guruhlararo farq uchun Student t-testi qo'llanildi ($p < 0.05$ ahamiyatlilik darajasi); ishonch oraligi 95% CI hisoblandi. Shapiro–Wilk testi orqali me'yoriy taqsimot tekshirildi, Levene testi orqali dispersiyalar tengligi aniqlandi. G*Power 3.1 dasturida retrospektiv quvvat tahlili o'tkazildi.

Bosqichli mashg'ulot dasturi uchta asosiy bosqichdan iborat: I bosqich (8–9 yosh) — umumiy jismoniy tayyorgarlik va passiv moslashuvchanlikni rivojlantirish; II bosqich (10–12 yosh) — maxsus moslashuvchanlik, koordinatsiya va tezkorlik-kuch sifatlarini intensiv rivojlantirish; III bosqich (13–14 yosh) — kuch chidamliligini mustahkamlash va sport mahoratini oshirish. Har bir bosqichda mashg'ulot hajmi, intensivligi va maqsadli jismoniy sifatlar belgilanib, sensitiv davrlar jadvaliga mos ravishda taqsimlandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Pedagogik tajriba natijalarini tahlil qilish quyidagi asosiy xulosalarni berdi. Shapiro–Wilk testiga ko'ra barcha o'zgaruvchilar uchun me'yoriy taqsimot tasdiqlandi ($p > 0.05$), Levene testi bo'yicha dispersiyalar tengligi aniqlandi ($p > 0.05$), shu sababli parametrik t-test qo'llanildi.

1-jadval.

Tajriba va nazorat guruhlarining jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari ($M \pm SD$)

Ko'rsatkich	TG (boshlang'ich)	TG (yakuniy)	NG (yakuniy)	p-qiymati
Orqadan egilish (sm)	22.4 ± 3.1	31.8 ± 2.7	25.1 ± 3.0	$p < 0.01$

Oldinga egilish (sm)	8.6±2.2	14.3±1.9	10.2±2.1	p<0.01
20 m yugurish (s)	4.12±0.23	3.78±0.19	3.95±0.21	p<0.05
30 s sakrash (marta)	38.2±4.1	48.6±3.7	42.1±4.0	p<0.01
Kuch chidamliligi (s)	11.4±2.3	18.9±2.8	14.3±2.5	p<0.05
Romberg sinovi (s)	14.2±3.1	22.7±3.4	17.8±3.2	p<0.05

Izoh: TG — tajriba guruhi; NG — nazorat guruhi; M±SD — o'rtacha qiymat ± standart og'ish.

1-jadvalda ko'rinib turibdiki, o'quv yili davomida har ikki guruhda ham jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari oshdi. Biroq tajriba guruhida o'sish sezilarli darajada yuqori bo'ldi. Moslashuvchanlik ko'rsatkichlari: TG da orqadan egilish 22.4±3.1 sm dan 31.8±2.7 sm ga (Hedges' $g=1.24$; 95% CI [0.82, 1.66]; $p<0.01$), NG da esa 25.1±3.0 sm ga ko'tarildi. TG da g effekti katta (>0.80) bo'lganidan dalolat beradi.

Tezkorlik-kuch sifati (30 soniyada sakrash soni): TG da 38.2±4.1 dan 48.6±3.7 ga yetdi ($g=0.96$; 95% CI [0.54, 1.38]; $p<0.01$), NG da esa 42.1±4.0 martaga ko'tarildi. Bu ko'rsatkich II bosqich (10–12 yosh) sensitiv davridagi tezkorlik-kuch yuklamalarining samarasini tasdiqlaydi. Koordinatsiya (Romberg sinovi): TG da 14.2±3.1 s dan 22.7±3.4 s ga oshdi ($g=0.72$; 95% CI [0.31, 1.13]; $p<0.05$).

Muhokama.

Olingan natijalar adabiyotlardagi ma'lumotlar bilan mos keladi: L.S. Vygotskiy (1982) va V.M. Zatsiorskiy (1970) ko'rsatgan sensitiv davrlar oraliq'ida maqsadli ta'sir ko'rsatish jismoniy sifatlarni jadal rivojlantirishga imkon berganligi tasdiqlandi. N.A. Zhivaeva (2016) tadqiqotidagi 18–22% ko'rsatkichlarni yaxshilash bilan taqqoslaganda, bizning tajribamizda moslashuvchanlik 42%, sakrash 27%, koordinatsiya 60% oshdi — bu sensitiv davrlar asosida tashkil etilgan kompleks

bosqichli metodikaning samarador ekanligini ko'rsatadi. Farq shundaki, bizning metodikamizda uchta bosqich aniq maqsadli yo'naltirilgan, har bir bosqichda dominant jismoniy sifat belgilangan va yugurish, sakrash, statik muvozanat ko'rsatkichlari bir vaqtda tahlil qilingan.

Tadqiqotning cheklovlari: namunaviy hajm nisbatan kichik ($n=48$), faqat qiz gimnastikachilar tekshirildi va tajriba 24 oy davom etdi. Kelajakdagi tadqiqotlarda namunaviy hajmni oshirish, har xil mintaqalar va iqlim sharoitlarini qamrab olish va turli yoshdagi guruhlarini solishtirish tavsiya etiladi.

XULOSA

1. Sensitiv davrlar kontseptsiyasi badiiy gimnastikachilar jismoniy tayyorgarligini bosqichli rivojlantirish uchun ilmiy-metodik asos bo'lib xizmat qilishi aniqlandi. Har bir yosh bosqichida (8–9, 10–12, 13–14 yosh) dominat rivojlantirilishi lozim bo'lgan jismoniy sifatlar aniq belgilandi.

2. Ishlab chiqilgan uch bosqichli mashg'ulot dasturi badiiy gimnastikachilarning moslashuvchanlik, tezkorlik-kuch, koordinatsiya va kuch chidamliligini an'anaviy dasturga nisbatan statistik jihatdan ahamiyatli darajada yaxshiladi ($p<0.05-0.01$), effekt o'lchami o'rtacha va katta darajaga ega bo'ldi ($g=0.72-1.24$).

3. Sensitiv davrlarni hisobga olgan holda tuzilgan bosqichli metodika badiiy gimnastika bo'yicha ilk tayyorgarlik bosqichida (8–14 yosh) to'liq amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Bu yondashuv sportchining uzoq muddatli sport karerasi uchun zaruratli jismoniy asos yaratadi.

4. Kelajakdagi tadqiqotlarda ushbu metodikani O'zbekistonning turli viloyatlaridagi sport maktablarida sinab ko'rish, namunaviy hajmni kengaytirish va uzoq muddatli (3–5 yillik) kuzatuv o'tkazish tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Vygotskiy L.S. Sobranie sochineniy: v 6 tomakh. – Moskva: Pedagogika, 1982. – Tom 4. – 432 s. (Collected Works: in 6 volumes. – Moscow: Pedagogy, 1982. – Vol. 4. – 432 p.)
2. Zatsiorskiy V.M. Fizicheskie kachestva sportsmena. – Moskva: Fizkultura i sport, 1970. – 200 s. (Physical Qualities of the Athlete. – Moscow: Physical Culture and Sport, 1970. – 200 p.)
3. Lisitskaya T.S. Khoreografiya v gimnastike. – Moskva: Fizkultura i sport, 1982. – 168 s. (Choreography in Gymnastics. – Moscow: Physical Culture and Sport, 1982. – 168 p.)

4. Karpeev A.G. Dvigatel'naya koordinatsiya cheloveka v sportivnykh uprazhneniyakh bazisnogo tipa. – Omsk: SibGAFK, 1998. – 324 s. (Motor Coordination of Humans in Basic-type Sports Exercises. – Omsk: SibGAFK, 1998. – 324 p.)
5. Bystrova I.V. Metodika razvitiya koordinatsionnykh sposobnostey yunyx gimnastok 7–10 let v khudozhestvennoy gimnastike: dis. ... kand. ped. nauk. – Moskva, 2010. – 142 s. (Methodology for Developing Coordination Abilities of Young Gymnasts Aged 7–10 in Artistic Gymnastics: PhD thesis. – Moscow, 2010. – 142 p.)
6. Dveyrina O.A., Karaev A.G. Klassifikatsiya koordinatsionnykh sposobnostey v sfere fizicheskoy kultury i sporta // Uchenye zapiski universiteta Lesgafta. – 2018. – №2(156). – S. 54–58. (Classification of Coordination Abilities in Physical Culture and Sport // Scientific Notes of Lesgaft University. – 2018. – No. 2(156). – Pp. 54–58.)
7. Zhivaeva N.A. Vozrastnye osobennosti razvitiya fizicheskikh kachestv u devochek, zanimayushchikhsya khudozhestvennoy gimnastikoy // Teoriya i praktika fizicheskoy kultury. – 2016. – №7. – S. 41–44. (Age-related Features of Physical Quality Development in Girls Engaged in Artistic Gymnastics // Theory and Practice of Physical Culture. – 2016. – No. 7. – Pp. 41–44.)
8. Xo'jayev F.A., Nazarov B.K. Farg'ona viloyati o'quvchilari jismoniy rivojlanishining mintaqaviy xususiyatlari // Jismoniy tarbiya va sport ilmiy-metodik jurnali. – 2019. – №3. – B. 12–17. (Regional Features of Physical Development of Students in Fergana Region // Physical Education and Sport Scientific-Methodological Journal. – 2019. – No. 3. – Pp. 12–17.)
9. Boloban V.N. Sistema obucheniya dvizheniyam v akrobatike. – Kiev: UGUFVS, 1990. – 168 s. (Motor Learning System in Acrobatics. – Kiev: USUFPS, 1990. – 168 p.)
10. Platonov V.N. Sistema podgotovki sportsmenov v olimpiyskom sporte. – Kiev: Olimpiyskaya literatura, 2004. – 808 s. (System of Athlete Preparation in Olympic Sport. – Kiev: Olympic Literature, 2004. – 808 p.)
11. Kuramshin Yu.F. Teoriya i metodika fizicheskoy kultury. – Moskva: Sovetskiy sport, 2010. – 464 s. (Theory and Methodology of Physical Culture. – Moscow: Soviet Sport, 2010. – 464 p.)
12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 29 yanvardagi 65-son Qarori. Alpomish va Barchinoy normativlari to'g'risida. – Toshkent: lex.uz, 2019. (Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 65, dated January 29, 2019. On the Alpomish and Barchinoy Standards. – Tashkent: lex.uz, 2019.)
13. Ivanova O.A., Kireeva I.V. Razvitie gibkosti u yunyx gimnastok 6–8 let sredstvami rastyazhki // Sovremennyy olimpiyskiy sport. – 2017. – №4. – S. 29–33. (Flexibility Development in Young Gymnasts Aged 6–8 Using Stretching Means // Modern Olympic Sport. – 2017. – No. 4. – Pp. 29–33.)
14. Farrakhov A.V. Otbor i spetsialnaya fizicheskaya podgotovka v khudozhestvennoy gimnastike. – Moskva: Sport, 2015. – 128 s. (Selection and Special Physical Training in Artistic Gymnastics. – Moscow: Sport, 2015. – 128 p.)
15. Nazarenko L.D. Razvitie dvigatel'no-koordinatsionnykh kachestv kak faktor optimizatsii dvigatel'noy deyatel'nosti. – Moskva: Teoriya i praktika fizicheskoy kultury, 2003. – 258 s. (Development of Motor-coordination Qualities as a Factor of Optimizing Motor Activity. – Moscow: Theory and Practice of Physical Culture, 2003. – 258 p.)

16. Rahimova G.F. Badiiy gimnastikada qizlar jismoniy sifatlarini rivojlantirishning pedagogik shartlari // Xalq ta'limi. – 2021. – №2. – B. 44–49. (Pedagogical Conditions for Developing Physical Qualities of Girls in Artistic Gymnastics // Public Education. – 2021. – No. 2. – Pp. 44–49.)
17. Matsudo V.K.R. Somatomotor development of children and adolescents: norms and normative references. – São Paulo: Midiograf, 1995. – 246 p.
18. Laffranchi B. Planejamento pedagógico e metodológico na ginástica rítmica desportiva. – Londrina: UNOPAR, 2001. – 168 p.

SPORTDA KOMPLEKS MONITORING KONSEPSIYASI: INDIKATORLAR, TESTLAR VA BAHOLASH MEZONLARI

I.A.Tursunaliyev, p.f.b.f.d.(PhD), professor,

*O'zbekiston davlat sport akademiyasi rektori, O'zbekiston Respublikasi,
Toshkent shahri*

Annotatsiya. Mazkur maqolada sportda kompleks monitoring konsepsiyasining nazariy va metodologik asoslari tizimli ravishda tahlil etilgan. Mashg'ulot va musobaqa faoliyatini samarali boshqarishda monitoringning o'рни, uning bosqichli, joriy hamda operatsion turlari, shuningdek, pedagogik, tibbiy-biologik va psixologik nazorat komponentlarining o'zaro integratsiyasi keng yoritilgan. Kompleks monitoring sportchi holatining dinamikasini, maxsus test natijalarini, sport mahorati ko'rsatkichlarini hamda mashg'ulot yuklamalari nisbatini ob'ektiv baholashga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslangan. Shu bilan birga, indikatorlarni tanlash mezonlari, testlar tizimi va baholash tamoyillari sport turi, yosh, malaka darajasi hamda tayyorgarlik bosqichi xususiyatlarini hisobga olgan holda bayon etilgan. Tadqiqot natijalari kompleks monitoring ma'lumotlaridan mashg'ulot yuklamalarini individuallashtirish, tiklanish jarayonlarini maqsadli boshqarish, sport formasini nazorat qilish va musobaqa samaradorligini oshirishda samarali foydalanish mumkinligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: kompleks monitoring, sport nazorati, indikatorlar, testlar, baholash mezonlari, mashg'ulot yuklamasi, tiklanish, pedagogik nazorat, sport formasi, joriy nazorat.

КОНЦЕПЦИЯ КОМПЛЕКСНОГО МОНИТОРИНГА В СПОРТЕ: ПОКАЗАТЕЛИ, ТЕСТЫ И КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ

Аннотация. В статье системно проанализированы теоретические и методологические основы концепции комплексного мониторинга в спорте. Раскрыта роль мониторинга в управлении тренировочной и соревновательной деятельностью, рассмотрены его этапный, текущий и оперативный виды, а также интеграция педагогического, медико-биологического и психологического контроля. Обосновано, что комплексный мониторинг обеспечивает объективную оценку динамики состояния спортсмена, результатов специальных тестов, показателей спортивного мастерства и соотношения тренировочных нагрузок. Представлены критерии отбора индикаторов, система тестов и принципы оценки с учетом специфики вида спорта, возраста, квалификации и этапа подготовки. Показано, что результаты комплексного мониторинга являются эффективной практической основой для индивидуализации тренировочных нагрузок, управления процессами восстановления, контроля спортивной формы и повышения результативности соревновательной деятельности.

Ключевые слова: комплексный мониторинг, спортивный контроль, индикаторы, тесты, критерии оценки, тренировочная нагрузка, восстановление, педагогический контроль, спортивная форма, текущий контроль.

CONCEPT COMPLEXNOGO MONITORING AND SPORT: DISPLAYED, EXCEEDS TESTY AND CRITERIA

Abstract. *This article provides a systematic analysis of the theoretical and methodological foundations of the concept of comprehensive monitoring in sport. It examines the role of monitoring in managing training and competitive activities, including stage-based, current, and operational control, as well as the integration of pedagogical, medical-biological, and psychological monitoring components. It is substantiated that comprehensive monitoring ensures an objective assessment of the athlete's state dynamics, results of specialized tests, indicators of sport mastery, and the balance of training loads. The study also defines criteria for selecting indicators, test systems, and evaluation principles in accordance with sport specificity, age, qualification level, and training stage. The findings demonstrate that comprehensive monitoring serves as an effective practical tool for individualizing training loads, managing recovery processes, controlling sport form, and enhancing competitive performance.*

Keywords: *comprehensive monitoring, sports control, indicators, tests, evaluation criteria, training load, recovery, pedagogical control, sport form, current monitoring.*

KIRISH

Zamonaviy sportda mashg'ulot va musobaqalarni rejalashtirish, bajarish va baholash o'zaro bog'liq yagona boshqaruv tizimini tashkil etadi. Shu tizimning markaziy bo'g'inlaridan biri kompleks monitoring bo'lib, u qo'llanilgan vosita va usullarning samaradorligini aniqlash, sportchining funksional holatini baholash hamda keyingi boshqaruv qarorlarini ilmiy asosda qabul qilish imkonini beradi. Hozirgi sport fanida monitoring faqat natijani qayd etish emas, balki yuklama, moslashuv va tiklanish o'rtasidagi aloqani izohlovchi ko'p komponentli boshqaruv mexanizmi sifatida qaraladi.

Sport monitoringining dolzarbligi shundaki, yuqori malakali sportchilarda tashqi yuklama, ichki javob, charchoq va tiklanish ko'rsatkichlari o'rtasidagi nomutanosiblik sport natijasining pasayishi, ortiqcha zo'riqish va jarohat xavfining oshishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli monitoring tizimlari sportchi organizmining mashg'ulot va musobaqa yuklamalariga javobini muntazam kuzatish, individual reaksiyalarni aniqlash va yuklamani shunga moslashtirish uchun qo'llaniladi. Konsensus hujjatlarida ham ichki va tashqi yuklamani birgalikda kuzatish, qisqa muddatli tayyorgarlik signallari bilan uzoq muddatli moslashuv natijalarini bog'lab tahlil qilish zarurligi ta'kidlangan.

Mazkur maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda kompleks monitoring konsepsiyasi sport tayyorgarligining turli jihatlari — pedagogik, tibbiy-biologik, psixologik va funksional ko'rsatkichlar integratsiyasi nuqtai nazaridan tizimlashtiriladi hamda indikatorlar, testlar va baholash mezonlarining bir butun modeli taklif etiladi.

Tadqiqot maqsadi

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi sportda kompleks monitoring konsepsiyasining nazariy-metodologik asoslarini chuqur tahlil qilish, indikatorlar, testlar va baholash mezonlarini tizimli ravishda tartibga solish hamda ularning mashg'ulot jarayonini ilmiy asosda boshqarishdagi amaliy ahamiyatini asoslab berishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari

Qo'yilgan maqsaddan kelib chiqqan holda tadqiqotda quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Kompleks monitoringning mazmuni, funksiyalari va tuzilmaviy tarkibini ilmiy jihatdan tavsiflash.
2. Bosqichli, joriy va operativ pedagogik nazorat turlarining o'ziga xos xususiyatlari hamda o'zaro bog'liqligini aniqlash.
3. Sport monitoringida qo'llaniladigan asosiy indikatorlar va testlar tizimini ilmiy asosda klassifikatsiya qilish.
4. Baholash mezonlariga qo'yiladigan metodik talablarni (ishonchlilik, validlik, axborotlilik va amaliyotga moslik) yoritish.
5. Monitoring natijalarini samarali boshqaruv qarorlariga transformatsiya qilish mexanizmlarini nazariy va amaliy jihatdan asoslash.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI

Mazkur maqola nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo'lib, unda sport monitoringi sohasiga oid ilmiy adabiyotlar, xalqaro konsensus hujjatlari hamda zamonaviy ilmiy sharhlar (review) kompleks ravishda tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, umumlashtirish hamda konseptual modellashtirish kabi umumilmiy metodlardan foydalanildi. Xususan, sportda yuklamani monitoring qilish, yuklama va jarohat xavfi o'rtasidagi

bog'liqlikni baholash, tiklanish jarayonlarini boshqarishga oid xalqaro konsensus hujjatlari metodologik asos sifatida qabul qilindi.

Shuningdek, tadqiqotda sportchining tashqi va ichki yuklama ko'rsatkichlarini integral baholash, ko'p o'lchamli monitoring yondashuvlarini qo'llash hamda ularni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini ochib berishga qaratilgan zamonaviy ilmiy qarashlar tahlil qilindi. Bu esa kompleks monitoringni sport tayyorgarligini boshqarishning samarali vositasi sifatida ilmiy jihatdan asoslash imkonini berdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Kompleks monitoringning ilmiy mohiyati

Kompleks monitoring sportchining funksional holati va uning dinamikasi haqida ob'ektiv, tizimli hamda ko'p qirrali ma'lumotlarni shakllantirishga qaratilgan tashkiliy-pedagogik tadbirlar majmuasi sifatida qaraladi. U nafaqat sport natijalarini qayd etish, balki mazkur natijalarni ta'minlovchi sabab-oqibat munosabatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Ya'ni, mashg'ulot maqsadlari, qo'llanilgan vosita va usullar, organizmning ularga bergan javob reaksiyasi, tiklanish jarayonlarining xususiyatlari hamda yakuniy sport samaradorligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ilmiy jihatdan tahlil etiladi.

Zamonaviy yondashuvlarda monitoring jarayoni faqatgina o'lchash va ma'lumot yig'ish bilan cheklanmay, balki olingan ma'lumotlarni interpretatsiya qilish, ularni tizimlashtirish va boshqaruv qarorlariga transformatsiya qilishni ham qamrab oladi. Shu nuqtai nazardan, kompleks monitoring sport tayyorgarligini boshqarishda axborot-tahliliy platforma vazifasini bajaradi.

Sport amaliyotida kompleks monitoringning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

sportchining joriy va istiqboldagi funksional holatini baholash;

mashg'ulot yuklamalarining maqsadga muvofiqligi va samaradorligini aniqlash;

tiklanish jarayonlari sifati va sport formasining dinamikasini tahlil qilish;

musobaqa faoliyatini kompleks baholash;

zarur hollarda mashg'ulot jarayoniga o'z vaqtida tuzatishlar kiritish.

Shu tarzda, kompleks monitoring sport tayyorgarligini boshqarish tizimining markaziy va integratsiyalovchi mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi.

2. Kompleks monitoringning turlari

Sportchining funksional holati vaqt omiliga nisbatan turlicha namoyon bo'ladi va shartli ravishda uchta asosiy ko'rinishga ajratiladi: nisbatan uzoq muddat davomida shakllanuvchi bosqich (etap) holati, bir necha mashg'ulot ta'sirida yuzaga keluvchi joriy holat hamda alohida mashq yoki mashg'ulot fragmenti ta'sirida tez o'zgaruvchi operativ holat.

Mazkur tasnifga muvofiq, pedagogik nazorat va monitoring ham quyidagi asosiy turlarga bo'linadi:

bosqichli (etap) monitoring — uzoq muddatli tayyorgarlik natijalarini baholashga qaratilgan;

joriy monitoring — bir necha mashg'ulotlar davomida yuzaga kelgan o'zgarishlarni aniqlashga xizmat qiladi;

operativ monitoring — alohida mashg'ulot yoki mashq jarayonidagi tezkor funksional reaksiyalarni baholaydi.

Zamonaviy sport ilmda mazkur yondashuv o'z ahamiyatini saqlab qolgan bo'lib, qisqa muddatli funksional o'zgarishlar bilan uzoq muddatli adaptatsion jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish zarurligi alohida ta'kidlanadi. Bu esa monitoring natijalarini faqat lokal baholash emas, balki ularni dinamik tizim sifatida ko'rib chiqishni taqozo etadi (1-jadval).

1-jadval.

Kompleks monitoring turlari va ularning vazifalari

Monitoring turi	Baholash obyekti	Vaqt oralig'i	Asosiy vazifasi
Bosqichma-bosqich	Kumulatif moslashuv, sport formasi	Mezo- va makrotsikl	Uzoq muddatli tayyorgarlik samaradorligini aniqlash

Joriy	Bir necha mashg'ulotdan keyingi holat	Mikrotsikl	Yuklama va tiklanish nisbatini tuzatish
Operatsion	Bir mashg'ulot yoki mashqdan keyingi javob	Mashg'ulot ichida	Zudlik bilan boshqaruv qarorini qabul qilish

Bosqichma-bosqich monitoring odatda chuqur nazorat bilan uyg'unlashadi, chunki unda sportchining funksional, jismoniy, psixologik va texnik ko'rsatkichlari keng diapazonda o'rganiladi. Joriy va operatsion monitoring esa ko'proq tanlab yoki mahalliy xarakterga ega bo'lib, tezkor boshqaruv ehtiyojlariga xizmat qiladi.

3. Kompleks monitoringning tarkibiy qismlari

Kompleks monitoring tuzilmasi bir nechta o'zaro bog'liq ilmiy-amaliy yo'nalishlar integratsiyasiga asoslanadi. Eng avvalo, pedagogik nazorat sportchining texnik va taktik mahorati dinamikasini, test natijalarini hamda mashg'ulot yuklamalarining hajmi va intensivligini baholashga qaratilgan bo'lib, tayyorgarlik jarayonining mazmunini jihatini aks ettiradi.

Tibbiy-biologik nazorat esa yurak-qon tomir, nafas olish, endokrin hamda nerv-mushak tizimlarining funksional holatini baholash orqali organizmning yuklamalarga javob reaksiyalarini aniqlash imkonini beradi. Psixologik monitoring doirasida sportchining motivatsiyasi, stressga chidamliligi, diqqat konsentratsiyasi, emotsional holati va sub'ektiv charchoq darajasi tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ayrim sport turlarida biomexanik va biokimyoviy ko'rsatkichlar (harakat texnikasi parametrlari, metabolik markerlar va h.k.) ham muhim qo'shimcha axborot manbai sifatida xizmat qiladi.

Shu jihatdan qaralganda, kompleks monitoring alohida fan doirasidan chiqib, ko'p mutaxassisli (interdisiplinar) yondashuvni talab etadi. Mazkur jarayonda murabbiy, sport shifokori, psixolog, fiziolog va zarur hollarda biomexanika mutaxassisining hamkorligi monitoring ma'lumotlarini xolis va chuqur talqin qilish imkonini yaratadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, monitoring tizimining samaradorligi ko'p jihatdan aynan ushbu integratsiya darajasiga bog'liq bo'ladi.

4. Kompleks monitoring indikatorlari

Kompleks monitoring jarayonida qo'llaniladigan indikatorlar mazmuniga ko'ra ikki yirik guruhga ajratiladi. Birinchi guruhga nisbatan barqaror, vaqt o'tishi bilan kam o'zgaruvchi va asosan sportchilarni saralash hamda yo'naltirish vazifalariga xizmat qiluvchi ko'rsatkichlar kiradi. Bular qatoriga bo'y-bast, tana proporsiyalari, ayrim morfofunktsional xususiyatlar, shuningdek nerv tizimining ayrim tipologik ko'rsatkichlari kiritiladi.

Ikkinchi guruh esa mashg'ulot ta'sirida dinamik ravishda o'zgaruvchi, sportchining joriy tayyorgarlik darajasi va adaptatsion jarayonlarini ifodalovchi indikatorlarni qamrab oladi. Amaliy monitoring tizimida aynan ushbu guruh ko'rsatkichlari ustuvor ahamiyatga ega bo'lib, mashg'ulot jarayonini boshqarishda asosiy axborot manbai vazifasini bajaradi.

Zamonaviy sport ilmida monitoring indikatorlarini tashqi va ichki yuklama ko'rsatkichlariga ajratish keng tarqalgan. Tashqi yuklama sportchiga berilgan ish hajmini ifodalab, masofa, harakat tezligi, takrorlar soni, ish vaqti, quvvat, sakrashlar soni kabi parametrlar orqali baholanadi. Ichki yuklama esa ushbu tashqi ta'sirlarga organizmning fiziologik va psixologik javob reaksiyalarini aks ettiradi. Bularga yurak urish tezligi, laktat konsentratsiyasi, kislorod iste'moli, sub'ektiv yuklama bahosi (RPE), kayfiyat, charchoq va tiklanish hissi kabi ko'rsatkichlar kiradi.

Metodik jihatdan muhim talab shundaki, tashqi va ichki yuklama ko'rsatkichlari alohida emas, balki o'zaro bog'liq holda kompleks tahlil qilinishi lozim. Faqat shundagina mashg'ulot yuklamasining real ta'siri va sportchining adaptatsion imkoniyatlari haqida to'liq va ishonchli xulosa chiqarish mumkin bo'ladi (2-jadval).

2-jadval.

Sportda kompleks monitoring indikatorlari

Indikatorlar guruhi	Ko'rsatkichlar namunalari	Qo'llanish maqsadi
Morfologik	bo'y, vazn, tana tarkibi, segment uzunligi	Saralash, uzoq muddatli yo'naltirish

Pedagogik	sprint vaqti, sakrash balandligi, maxsus testlar	Jismoniy va maxsus tayyorgarlikni baholash
Funksional	YUT, YUTV, VO ₂ max, laktat, HRV	Moslashuv va tiklanishni baholash
Psixologik	RPE, stress, uyqu sifati, kayfiyat	Ichki yuklama va tayyorgarlik holati
Biomexanik	qadam uzunligi, kontakt vaqti, kuch platformasi	Texnika va harakat samaradorligi
Musobaqaviy	natija, reyting, texnik-taktik ko'rsatkichlar	Real sport samaradorligini aniqlash

5. Testlar tizimi va ularning klassifikatsiyasi

Sport monitoringi tizimida testlar bilvosita o'lchashning eng muhim instrumentlaridan biri sifatida qaraladi. Chunki sport tayyorgarligining qator muhim komponentlari — xususan, "maxsus tayyorgarlik darajasi", "taktik yetuklik", "sport formasi" kabi ko'rsatkichlar to'g'ridan-to'g'ri o'lchanmaydi, balki maxsus test indikatorlari orqali baholanadi. Shu sababli testlarni tanlashda ularning muayyan jismoniy yoki funksional sifatni qay darajada aniq, ishonchli va reprezentativ aks ettirishi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik testlar, odatda, sportchining jismoniy tayyorgarlik darajasini baholashga qaratilgan bo'lib, ularga qisqa masofaga tezkor yugurish (10–30 m sprint), vertikal sakrash testlari, maksimal kuchni baholash sinovlari, Kuper testlari hamda maxsus chidamlilik testlari kiradi. Ushbu testlar jismoniy sifatlarning rivojlanish dinamikasini kuzatish va mashg'ulot samaradorligini baholash imkonini beradi.

Funksional testlar esa organizmning yuklamalarga fiziologik javob reaksiyalarini baholashga xizmat qiladi. Ular qatoriga yurak urish tezligi ko'rsatkichlari, submaksimal yuklama sinovlari, laktat profili, yurak urish variabelligi (HRV) hamda tiklanish tezligi kabi parametrlar kiradi. Ushbu ko'rsatkichlar sportchining adaptatsion imkoniyatlari va funksional holatini chuqur tahlil qilish imkonini yaratadi.

Psixologik testlar esa sportchining sub'ektiv holatini baholashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularga sub'ektiv yuklama bahosi (RPE), wellness so'rovnomalari, tiklanish–stress profillari hamda diqqat va kognitiv funksiyalarni baholash testlari kiritiladi. Bu turdagi testlar mashg'ulot jarayonidagi psixoemotsional omillarni hisobga olish va ortiqcha zo'riqish holatlarini erta aniqlash imkonini beradi.

Zamonaviy ilmiy qarashlarga ko'ra, testlar tizimi bir yo'nalishli emas, balki ko'p o'lchamli (multidimensional) bo'lishi lozim. Ya'ni, jismoniy, funksional va psixologik ko'rsatkichlarni integratsiya qilgan holda kompleks baholashni ta'minlash monitoring samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, tiklanish jarayonlarini baholash bo'yicha xalqaro konsensus hujjatlarida ko'p komponentli testlar tizimidan foydalanishning ustunliklari alohida ta'kidlangan (3-jadval).

3-jadval.

Monitoringda qo'llaniladigan testlar tizimi

Yo'nalish	Testlar namunalar	Baholanadigan sifat
Tezlik	10 m, 20 m, 30 m sprint	Start tezligi, tezlanish
Kuch-tezlik	Vertikal sakrash, medbol uloqtirish	Portlovchi kuch
Chidamlilik	Yo-yo test, Cooper, maxsus interval test	Aerob va anaerob chidamlilik
Kuch	1RM, izometrik dinamometriya	Maksimal kuch
Funksional	YUT, laktat, HRV, Ruffier testi	Ichki yuklama va tiklanish
Psixologik	RPE, wellness, stress-so'rovnoma	Subyektiv tayyorgarlik holati
Texnik-taktik	Videoanaliz, aniqlik testlari	Texnika va qaror qabul qilish

6. Baholash mezonlariga qo'yiladigan talablar

Kompleks monitoringning ilmiy va amaliy qiymati, eng avvalo, qo'llanilayotgan indikatorlar va testlarning sifat ko'rsatkichlari bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, baholash mezonlariga qo'yiladigan asosiy talablar sifatida

sport turiga xoslik, yosh va malaka darajasiga muvofiqlik, mashg'ulot bosqichiga moslik, axborotlilik hamda ishonchlilik alohida ahamiyat kasb etadi.

Xususan, agar test sport turining harakat tuzilmasi va funksional talablariga mos kelmasa, u yuqori statistik ko'rsatkichlarga ega bo'lishiga qaramasdan, amaliy jihatdan kam samarali bo'lishi mumkin. Shuningdek, muayyan tayyorgarlik bosqichi yoki boshlang'ich darajadagi sportchilar uchun ishlab chiqilgan testlar yuqori malakali (elita) sportchilarda yetarli darajada sezgirlikni namoyon etmasligi ehtimoli mavjud.

Baholash mezonlari mashg'ulot jarayonining yo'nalishi va davriyligiga mos ravishda tanlanishi lozim. Masalan, tayyorgarlik davrida umumiy chidamlilik va bazaviy kuch ko'rsatkichlari yuqori axborotlilikka ega bo'lsa, musobaqaoldi bosqichida eksploziv kuch, funksional tayyorgarlik darajasi, sub'ektiv tayyorlik hissi hamda tiklanish indikatorlari ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Shu bois monitoring dasturi statik xarakterga ega bo'lmasligi, balki mashg'ulot jarayonining bosqichlari va vazifalariga muvofiq ravishda dinamik o'zgarib borishi lozim. Bunday yondashuv sport tayyorgarligini maqsadli boshqarish va yuqori natijalarga erishishning muhim metodik sharti hisoblanadi (4-jadval).

4-jadval.

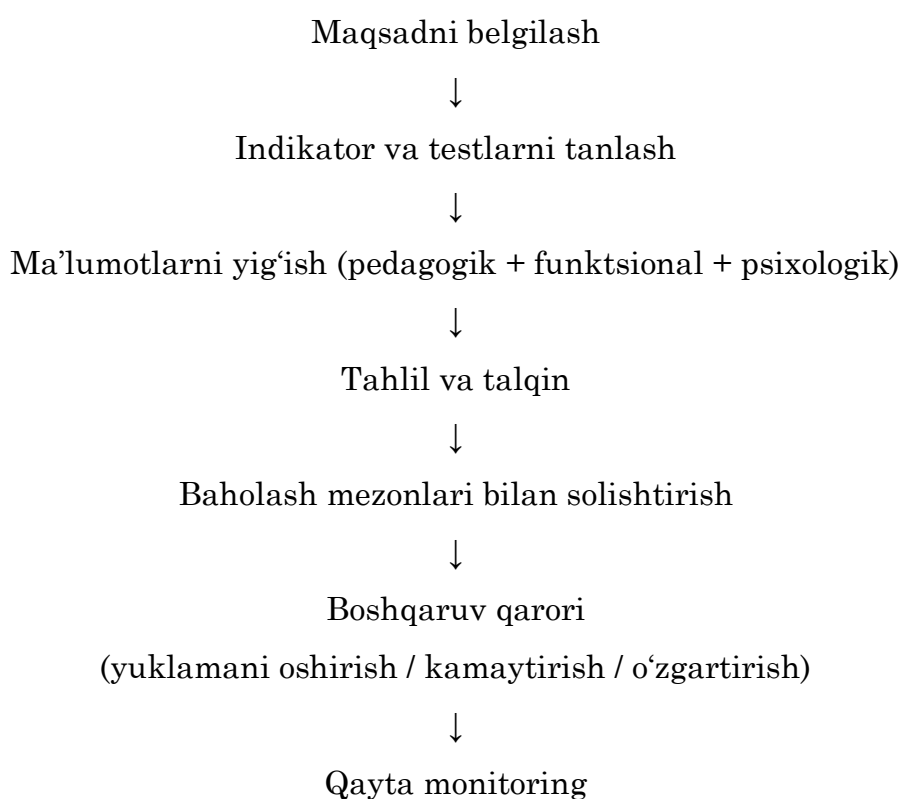
Monitoring ko'rsatkichlariga qo'yiladigan asosiy talablar

Talab	Mazmuni	Amaliy natija
Sportga xoslik	Test sport harakatiga mos bo'lishi	Prognoz kuchi ortadi
Yoshga moslik	Sportchi yoshi va biologik yetilishiga moslik	Noto'g'ri talqin kamayadi
Malakaga moslik	Darajaga qarab sezgirlik	Elita va boshlang'ich bosqich farqlanadi
Ishonchlilik	Takroriy o'lchovda barqaror natija	Xatolik kamayadi

Axborotlilik	Baholanayotgan sifatni aniq ifodalashi	Qaror qabul qilish sifati oshadi
Amaliy qulaylik	Tez, xavfsiz, arzon, takrorlanadigan bo'lishi	Monitoring barqaror ishlaydi

7. Kompleks monitoringning boshqaruv modeli

Quyida kompleks monitoringning soddalashtirilgan boshqaruv modeli keltiriladi:

Mazkur model monitoring jarayonini oddiy o'lchash va ma'lumot to'plash bosqichidan uni boshqaruv qarorlari qabul qilish mexanizmiga aylantirishga xizmat qiladi. Ya'ni, olingan ma'lumotlar o'z-o'zicha yakuniy maqsad emas, balki mashg'ulot jarayonining tuzilishi, yuklama parametrlari, dam olish intervallari va tiklanish strategiyalarini ilmiy asosda optimallashtirish uchun xizmat qiluvchi axborot manbai hisoblanadi.

Zamonaviy ilmiy qarashlarda monitoring samaradorligi, avvalo, ma'lumotlarning sifati, ularni talqin qilishning ishonchliligi hamda ushbu ma'lumotlar asosida amaliy jihatdan maqsadga muvofiq boshqaruv qarorlarini qabul

qilish imkoniyati bilan baholanadi. Aynan shu jihatlar monitoring tizimlarining eng murakkab va dolzarb muammolari sifatida ko'rsatilmoqda

8. Namunaviy gistogramma ko'rinishidagi baholash sxemasi

Quyida keltirilgan shartli sxema joriy monitoring tizimida to'rtta asosiy blokning nisbiy ahamiyatini aks ettiradi: jismoniy testlar — 30%, funksional ko'rsatkichlar — 25%, psixologik ko'rsatkichlar — 20% va musobaqa faoliyati ko'rsatkichlari — 25%.

Mazkur nisbatlar mutlaq universal standart sifatida qaralmasligi lozim, biroq ular amaliyotda monitoring dasturini shakllantirishda jismoniy, funksional, psixologik va natijaviy ko'rsatkichlar o'rtasida muvozanatni ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, monitoring jarayonida faqat bitta indikatorga ortiqcha tayanish ilmiy asoslanmagan va samarasiz boshqaruv qarorlariga olib kelishi mumkin. Shu sababli ko'p komponentli va integratsiyalashgan baholash yondashuvi monitoring tizimining ishonchliligi va samaradorligini ta'minlashda asosiy metodik shart hisoblanadi.

9. Kompleks monitoringning amaliy ahamiyati

Kompleks monitoring sportchining tayyorgarlik darajasini faqat baholash bilan cheklanib qolmay, balki uni optimallashtirishga xizmat qiluvchi muhim boshqaruv instrumenti sifatida namoyon bo'ladi. U orqali mashg'ulot yuklamalarining individual mosligi aniqlanadi, ortiqcha charchoq va noqulay funksional siljishlar erta bosqichda aniqlanadi, sport formasining yuqori nuqtalari ilmiy asosda rejalashtiriladi hamda musobaqaoldi tayyorgarlik jarayoni yanada aniq va maqsadli boshqariladi.

Ayniqsa, ichki va tashqi yuklama ko'rsatkichlarini birgalikda tahlil qilish monitoring samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu yondashuv sportchi organizmining yuklamalarga real javob reaksiyalarini chuqurroq tushunish hamda mashg'ulot jarayonini optimallashtirish imkonini beradi.

Tiklanish (recovery) indikatorlarini monitoring tizimiga kiritish alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy konsensus hujjatlarida uyqu sifati, psixologik tiklanish, charchoq darajasi hamda vegetativ javob reaksiyalarini baholash sport

natijasi va jarohat xavfi bilan bevosita bog'liq ekanligi ta'kidlangan. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy monitoring modeli "yuklama — javob — tiklanish" triadasini integral ravishda tahlil qilishga asoslanishi lozim.

XULOSA

Sportda kompleks monitoring konsepsiyasi mashg'ulot jarayonini ilmiy asosda boshqarishning muhim nazariy va amaliy poydevorini tashkil etadi. U sportchining bosqichli, joriy va operativ holatlarini xolis baholash, tayyorgarlikning turli jihatlariga oid ko'rsatkichlarni integratsiyalash hamda boshqaruv qarorlarini dalillarga tayangan holda qabul qilish imkonini yaratadi.

Kompleks monitoring tizimida indikatorlar va testlar sport turi, yosh, malaka darajasi hamda tayyorgarlik bosqichining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlanishi lozim. Ularning ishonchliligi, axborotlilikgi va amaliyotga mosligi monitoring tizimining haqiqiy samaradorligini belgilaydi.

Eng samarali yondashuv sifatida ichki yuklama, tashqi yuklama, tiklanish jarayonlari va musobaqa natijalarini o'zaro bog'liq holda tahlil qiluvchi integratsiyalashgan model e'tirof etiladi.

Shu bois, kompleks monitoringni faqat nazorat mexanizmi sifatida emas, balki sport formasini maqsadli boshqarish, ortiqcha zo'riqishning oldini olish, musobaqa samaradorligini oshirish va uzoq muddatli sport rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan strategik tizim sifatida qarash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Bompa T.O., Buzzichelli C. Periodization: Theory and Methodology of Training. – 6th ed. – Champaign, IL: Human Kinetics, 2019. – 560 p.
2. Bourdon P.C., Cardinale M., Murray A., et al. Monitoring athlete training loads: consensus statement // *International Journal of Sports Physiology and Performance*. – 2017. – Vol. 12, Suppl. 2. – P. S2-161–S2-170.
3. Issurin V. Block Periodization of Sports Training. – Michigan: Ultimate Athlete Concepts, 2010. – 250 p.
4. Kellmann M., Bertollo M., Bosquet L., et al. Recovery and performance in sport: consensus statement // *International Journal of Sports Physiology and Performance*. – 2018. – Vol. 13, No. 2. – P. 240–245.
5. Lorenz D., Reiman M., Walker J. Periodization: current review and suggested implementation for athletic rehabilitation // *Sports Health*. – 2010. – Vol. 2, No. 6. – P. 509–518.

6. Lv X., et al. The role and application of internal and external load monitoring in sports training // *Frontiers in Sports and Active Living*. – 2025. – Vol. 7. – Art. 1356789.
7. Macedo A.G., Clemente F.M., Praça G.M., et al. Load monitoring methods for controlling training effectiveness on physical conditioning and planning involvement: a narrative review // *Applied Sciences*. – 2024. – Vol. 14, No. 3. – Art. 1125.
8. Rebelo A., et al. Monitoring training effects in athletes: a multidimensional perspective // *Sports Medicine*. – 2026. – Vol. 56, No. 1. – P. 1–15.
9. Soligard T., Schweltnus M., Alonso J.M., et al. How much is too much? (Part 1): International Olympic Committee consensus statement on load in sport and risk of injury // *British Journal of Sports Medicine*. – 2016. – Vol. 50, No. 17. – P. 1030–1041.
10. Zatsiorsky V.M., Kraemer W.J. Science and Practice of Strength Training. – 2nd ed. – Champaign, IL: Human Kinetics, 2006. – 251 p.
11. Матвеев Л.П. Общая теория спорта и её прикладные аспекты. – М.: Советский спорт, 2010. – 340 с.
12. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – Киев: Олимпийская литература, 2015. – 680 с.

ZAYIF KO'RUUVCHILARNI SPORTDAGI YUTUQ VA KAMCHILIKLAR TAHLILI

Ernazarov G'olibjon Ne'matovich

Farg'ona davlat universiteti pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, professor,

Email: gn.ernazarov@gmail.com

Xudoyqulova Gulchehra Hamid qizi 1 bosqich talabasi

Farg'ona davlat universiteti Sport foliyat fakultet Adaptiv jismoniy tarbiya va sport

Email: gn.gulchehraxudoyqulova253@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada zaif ko'ruvchi va ko'zi ojiz shaxslarning sport bilan shug'ullanish jarayonidagi yutuqlari va kamchiliklari har tomonlama tahlil qilinadi. Maqolada sportning jismoniy salomatlikni yaxshilash, psixologik barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy integratsiya va rehabilitatsiyadagi ijobiy ta'sirlari batafsil yoritilgan. Shuningdek, mavjud muammolar — maxsus yo'riqnomalarning yo'qligi, ilmiy adabiyotlarning metodologik kamchiliklari, ijtimoiy va iqtisodiy to'siqlar tahlil etilgan. Golbol, 5x5 futbol, para-dzyudo, yengil atletika va suzish kabi adaptiv sport turlari tavsifi berilgan. Xalqaro klassifikatsiya tizimi (B1, B2, B3) va O'zbekistondagi vaziyat alohida ko'rib chiqilgan. Maqola yakunida zaif ko'ruvchilar sportini rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: zaif ko'ruvchilar, adaptiv sport, golbol, para-dzyudo, rehabilitatsiya, ijtimoiy integratsiya, paralimpik sport, klassifikatsiya tizimi, O'zbekiston.

АНАЛИЗ ПРЕИМУЩЕСТВ И НЕДОСТАТКОВ СЛАБОГО ЧИСЛА ЗРИТЕЛЕЙ В СПОРТЕ

Аннотация: В данной статье всесторонне анализируются достижения и недостатки людей с нарушениями зрения и слепотой в процессе занятий спортом. Подробно рассматриваются положительные эффекты спорта на улучшение физического здоровья, обеспечение психологической стабильности, социальную интеграцию и реабилитацию. Также анализируются существующие проблемы – отсутствие специальных методических рекомендаций, методические недостатки научной литературы, социально-экономические барьеры. Приводится описание адаптивных видов спорта, таких как голбол, футбол 5х5, парадзюдо, легкая атлетика и плавание. Отдельно рассматриваются международная классификационная система (B1, B2, B3) и ситуация в Узбекистане. В заключение статьи даются практические рекомендации по развитию спорта для людей с нарушениями зрения.

Ключевые слова: нарушения зрения, адаптивный спорт, голбол, парадзюдо, реабилитация, социальная интеграция, паралимпийский спорт, классификационная система, Узбекистан.

ANALYSIS OF THE ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF WEAK SPECTATORS IN SPORTS

Abstract: *This article comprehensively analyzes the achievements and shortcomings of people with visual impairments and blindness in sports. It examines in detail the positive effects of sport on improving physical health, ensuring psychological stability, social integration, and rehabilitation. It also analyzes existing challenges, including the lack of specific methodological recommendations, methodological shortcomings in the scientific literature, and socioeconomic barriers. Adaptive sports, such as goalball, 5x5 football, parajudo, track and field, and swimming, are described. The international classification system (B1, B2, B3) and the situation in Uzbekistan are discussed separately. The article concludes with practical recommendations for the development of sports for people with visual impairments.*

Key words: *visual impairment, adaptive sports, goalball, parajudo, rehabilitation, social integration, Paralympic sports, classification system, Uzbekistan.*

KIRISH

Xozirgi kunda sport inson hayotida nafaqat jismoniy salomatlikni mustahkamlash, balki ijtimoiy faollik va psixologik barqarorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, ko'rish qobiliyati cheklangan shaxslar uchun sport alohida ahamiyatga ega. Ko'rishning buzilishi muvozanat, kundalik faoliyat va harakatlanish qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa ko'pincha jismoniy mashqlarni qiyin va mashaqqatli vazifa sifatida qabul qilishga olib keladi. Shunga qaramay, muntazam sport mashg'ulotlari bilan shug'ullanuvchilarda ushbu salbiy oqibatlarini sezilarli darajada kamaytirishi va hayot va sportga qiziqishlarini ya'nada oshirish bo'yicha olib borilayotgan ishlar yetarlicha o'rganilmagan.

Mazkur maqolada zaif ko'ruvchi va ko'zi ojiz sportchilarning sport bilan shug'ullanish jarayonidagi yutuqlari va kamchiliklari har tomonlama tahlil qilinadi, shuningdek, mavzuga oid dolzarb adabiyotlar tahlili keltiriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Jismoniy va ruhiy salomatlikni yaxshilashda zaif ko'ruvchi shaxslarning jismoniy salomatligini mustahkamlashning eng samarali vositalaridan biridir bu, muntazam jismoniy faollik, muvozanat va xarakatchanlik nazoratni yaxshilaydi. Ko'rish qobiliyatining buzilishi muvozanatni saqlashda jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi. Biroq, maxsus ishlab chiqilgan sport mashqlari muvozanatni tiklash va yaxshilashga yordam beradi. Yurak-qon tomir va nafas olish tizimini kuchaytiradi. Yengil atletika, suzish va boshqa aerob mashqlar organizmning chidamliligini oshiradi. Mushaklar kuchini va harakatlanish qobiliyatini rivojlantiradi, bu esa

kundalik hayotda mustaqil harakatlanish imkoniyatini kengaytiradi va jarohatlanish xavfini kamaytiradi. Muvozanatning yaxshilanishi natijasida yiqilish va tasodifiy jarohatlar ehtimoli pasayadi. Adaptiv sport — bu jismoniy imkoniyati cheklangan insonlar uchun mo'ljallangan sport turi bo'lib, ularning sog'lom hayot tarzini shakllantirishga xizmat qiladi[1;5-8-b].

Zaif ko'ruvchi shaxslarning ruhiy holatiga va jamiyatga integratsiyalashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ularni o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlab, sport turlarda muvaffaqiyatlarga erishib, o'z qobiliyatiga bo'lgan ishonchni oshiradi va depressiya va tashvishlanishni kamaytiradi. Jismoniy faollik endorfinlar ishlab chiqarilishini rag'batlantiradi, ijtimoiy aloqalarni kengaytiradi, jamoaviy sport turlari orqali yangi do'stlar orttirish imkoniyati yaratiladi va jamiyatda faol ishtirok etish imkonini beradi. Sport orqali zaif ko'ruvchi shaxslarni jamiyatning to'laqonli a'zolari sifatida tan olinadi.

Sport turlarida zaif ko'ruvchi shaxslarning rehabilitatsiyasida markaziy o'rin tutadi ya'ni eshitish va taqlit qobiliyatlarni rivojlantiradi. Jamoaviy sport turlarida ovoz va teginish orqali harakat qilish ko'nikmalarini shakllantirib, fazoviy orientatsiyani yaxshilaydi. Muntazam sport mashg'ulotlarida atrof-muhitda erkin harakatlanish qobiliyatini oshirib, mustaqil hayot kechirish ko'nikmalarini rivojlantiradi[2;1-6-b].

Zaif ko'ruvchi va ko'zi ojiz sportchilarda jismoniy faoliyat bilan shug'ullanish bilan bir qator jiddiy to'siqlarga duch kelishadi. Ushbu to'siqlar ko'pincha jismoniy emas, balki tizimli, ijtimoiy va iqtisodiy xususiyatga ega bo'lib, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasiga (CRPD) qaramay, bu sohada hali ham sezilarli kamchiliklar mavjud.

Sport bilan shug'ullanishda inshootlarining noqulayligi, ko'pgina sport zallari va stadionlarda zaif ko'ruvchilar ehtiyojlariga moslashtirilmaganligi sport bilan shug'ullanishda qiyinchiliklar tug'dirmoqda.

Yevropada o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, sport inshootlarini zaif ko'ruvchilarga moslashtirilmaganligi asosiy to'siq ekanligini ko'rsatgan. Shu bilan birga, musobaqa va mashg'ulotlarga borishda transport vositalari va yo'llarning noqulayligi katta muammo hisoblanadi. Zaif ko'ruvchilar uchun maxsus

sport jihozlari va adaptiv dasturlarning kamligi imkoniyatlarini cheklamoqdalar[3;70-72-b].

Zaif ko'ruvchilar uchun ijtimoiy va psixologik to'siqlar ham mavzud bo'lib, ko'rish qobiliyati buzilgan yoshlarning sog'lom tengdoshlariga nisbatan jismoniy faollik darajasi ancha past bo'lib, o'ziga ishonchsizlik va ichki ableizm mavjud bo'lmoqda.

Zaif ko'ruvchilarga ta'lim va kadrlar tayyorlashda ham muammolar mavzud bo'lib, malakali murabbiylarning yetishmasligi, zaif ko'ruvchi sport turi bilan shug'ullanuvchilar bilan mashg'ulotlar olib boradigan tajribali murabbiylar soni yetarili emas[4;1-8-b].

Zaif ko'ruvchilarga sport sohasida to'liq ko'zi ojiz sportchilar (masalan, yengil atletikada) maxsus tayyorgarlikdan o'tgan ligatorlar bilan ishlashi kerak, ularni topish qiyin, yagona standartlashtirilgan uslubiyotlarning yo'qligi ya'ni masalan, paradyudo bo'yicha mashg'ulot jarayonini rejalashtirishning aniq va yagona uslubi mavjud emasligi qiyinchiliklar sabab bo'lmoqda[5;132-139-b].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Zaif ko'ruvchilarni muammolarni hal qilish uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim ahamiyatga ega:

1. Yordamchi texnologiyalarni rivojlantirish, sportchilarning mustaqilligini oshirish uchun ovozli navigatsiya, maxsus sensorlar va moslashtirilgan jihozlar yaratish.
2. Infratuzilmalar bo'yicha, sport inshootlarini zaif ko'ruvchilar uchun qulay qilish (masalan, Moskvadagi ba'zi komplekslar taktil sxemalar, Brayl alifbosi belgilari va maxsus yo'llar bilan jihozlangan). Ta'lim va treninglarni takomillashtirish.
3. Murabbiylar va o'qituvchilar uchun zaif ko'ruvchi sportchilar bilan ishlash bo'yicha maxsus kurslar tashkil etish.
4. Moliyaviy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirishda davlat va xususiy sektor tomonidan zaif ko'ruvchi sportini moliyalashtirish va homiylik dasturlarini ko'paytirish.

Sport accessibility loyihalarini qo'llab-quvvatlashni yo'lga qo'yish uchun Yevropada amalga oshirilayotgan "Sport Accessibility" tashabbusi kabi loyihalar orqali to'siqlarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy yechimlarni joriy qilish.

Zaif ko'ruvchi sportchilarning sportdagi imkoniyatlarini kengaytirish uchun ushbu tizimli to'siqlarni bartaraf etish va ularga keng sharoitlar yaratish muhim ahamiyatni kasb etmoda.

Ushbu yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, zayif ko'ruvchilar uchun sharoitlar yaratish bilan birga quyidagi sport turlari bo'yicha sport inshootlarini barpo etish maqsadga muvoffiqdir.

1. Golbol. Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi sportchilar uchun maxsus yaratilgan jamoa sport turi, ichida qo'ng'iroq bo'lgan to'p ishlatiladi, sportchilar ko'z bog'ichlari bilan o'ynaydi. 2004-yildan Paralimpiya o'yinlari dasturiga kiritilgan.

2. 5x5 futbol (ko'zi ojizlar futboli). Paralimpiya o'yinlari dasturidagi eng mashhur adaptiv sport turlaridan biri, to'liq ko'zi ojiz (B1 toifasi) sportchilar ishtirok etadigan maxsus sport maydoni tashkil etish.

3. Para-dzyudo. O'zbekistonlik sportchilar bu sport turida katta muvaffaqiyatlarga erishmoqda ya'ni moslashtirilgan sport zallari tashkil etish. (Masalan, Uljon Amriyeva J1 klassida jahon chempioni bo'ldi)

4. Yengil atletika. Zaif ko'ruvchi sportchilar ko'ruvchilar bilan hid (yo'l boshchi) bilan birga qatnashadigan shaxslarni tayyorlash. (Klassifikatsiya: T11/F11 (B1), T12/F12 (B2), T13/F13 (B3).

5. Suzish. Eng xavfsiz va samarali sport turlaridan biri. Suv muhiti jarohatlanish xavfini kamaytiradi, barcha mushak guruhlarini rivojlantiradi.

Klassifikatsiya tizimi: Zayif ko'ruvchi sportchilar duch keladigan asosiy qiyinchiliklar, raqobatdagi nomutanosiblik (B1 sportchilarning B2/B3 ga nisbatan past g'alaba ko'rsatkichlari) texnik va taktik cheklovlar (hid bilan ishlash, atrof-muhitni idrok etish) psixologik to'siqlar (motivatsiyaning pastligi, ijtimoiy izolyatsiya). O'zbekistonda zayif ko'ruvchilar sport. 2025-yil 1-noyabr holatida O'zbekistonda 25 558 nafar ko'zi ojiz shaxs bo'lib, ulardan 13 472 nafari adaptiv sport bilan shug'ullanadi. So'nggi yillarda, 2017-yilda Milliy Paralimpik qo'mita faoliyati

kengaytirildi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2024-yil **PF-36-son Farmon** bilan davlat sport inshootlarida bepul shug'ullanish imkoniyati yaratildi.

So'nggi uch yilda parasportchilar soni qariyb yetti barobar ko'paydi, 70 mingdan ortiq fuqaro ommaviy musobaqalarga jalb etildi.

O'zbekiston jamoasi xalqaro musobaqalarda 26 medal (10 oltin, 9 kumush, 7 bronza) qo'lga kiritib, dunyoda 13-o'rinni, Osiyoda 3-o'rinni egalladi.

XULOSA

Zaif ko'ruvchi shaxslar uchun sport turlari nafaqat jismoniy salomatlikni mustahkamlash, balki jamiyatga integratsiyalashish, o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish va psixologik barqarorlikni ta'minlashning samarali vositasidir. Biroq, mavjud kamchiliklar maxsus yo'riqnomalarning yo'qligi, ilmiy adabiyotlarning yetarli emasligi, ijtimoiy va iqtisodiy to'siqlar - bu sohaning to'liq rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Zaif ko'ruvchi sportchilarning muvaffaqiyatlari ko'rish buzilishi hayotdagi imkoniyatlarni cheklab qo'ymasligini isbotlaydi. Asosiysi - to'g'ri yondashuv, maxsus jihozlar va malakali mutaxassislarning mavjudligi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Sobirova L.B. Кўзи ожиз ва заиф кўрувчи шахсларни голбол воситалари орқали жисмоний тайёргарлигини ривожлантириш самарадорлиги/// ilmiy maqola (o'z djtsu) 2023 йил, 5-8-б.
2. Mahmudjonov A.A. Paralympic sportchilarda kuch sifatini rivojlantirish taхлили///international journal of artificial intelligence. 2025 йил, 1–6 - б.
3. Xudoyberganova M. заиф кўрувчиларнинг ҳаётдан қониқиш даражаси ///журнал: bola va zamon, 2024 йил, 70–72-б.
4. Ernazarov, G. N. (2022). Various ecological in the circumstances living school of archers physical ability to work and hemodynamic parameters. international journal of social science & interdisciplinary research issn: 2277-3630 impact factor: 8.036, 11(12), 1-8-b.
5. Ernazarov, g. N. (2022). Due to anthropogenic changes in the ecological conditions, the negativity that occurs in the aerobic capacity of students. international journal of social science & interdisciplinary research issn: 2277-3630 impact factor: 8.036, 11(12), 132-139-b.

YOSH VOLEYBOLCHILARNI TAYYORLASHDA HARAKATLI O'YINLARDAN FOYDALANISH

Uraimov Jaxongir To'lanboy o'g'li
Namangan davlat universiteti, magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada yosh voleybolchilarni tayyorlash jarayonida harakatli o'yinlardan foydalanishning pedagogik va metodik asoslari tahlil qilinadi. Sport tayyorgarligining dastlabki bosqichlarida harakatli o'yinlar yosh sportchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish, texnik ko'nikmalarini shakllantirish, taktik fikrlashini faollashtirish hamda mashg'ulotlarga qiziqishini oshirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqotda harakatli o'yinlarning voleybol mashg'ulotlaridagi o'рни, ularning chaqqonlik, tezkorlik, sakrovchanlik, koordinatsiya va jamoaviy hamkorlikni rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, yosh voleybolchilar bilan ishlashda o'yinlarni tanlash, yuklamani me'yorlash, yosh va tayyorgarlik darajasiga moslashtirish tamoyillari ochib berilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, harakatli o'yinlardan maqsadli va metodik asosda foydalanish yosh voleybolchilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarligini oshirish, texnik-taktik malakalarini mustahkamlash va ijobiy motivatsiyasini kuchaytirishda samarali vosita hisoblanadi.

Kalit so'zlar: voleybolchilar, harakatli o'yinlar, jismoniy tayyorgarlik, texnik ko'nikma, taktik fikrlash, chaqqonlik, tezkorlik, koordinatsiya, mashg'ulot, sport pedagogikasi, sport.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОДВИЖНЫХ ИГР В ПОДГОТОВКЕ ЮНЫХ ВОЛЕЙБОЛИСТОВ

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические и методические основы использования подвижных игр в процессе подготовки юных волейболистов. На начальных этапах спортивной подготовки подвижные игры выступают важным средством развития физических качеств молодых спортсменов, формирования технических навыков, активизации тактического мышления, а также повышения интереса к тренировочному процессу. В исследовании освещается роль подвижных игр в тренировках по волейболу, их значение в развитии ловкости, быстроты, прыгучести, координации и командного взаимодействия. Кроме того, раскрываются принципы подбора игр, нормирования нагрузки, а также их адаптации с учетом возраста и уровня подготовки юных волейболистов. Результаты показывают, что целенаправленное и методически обоснованное использование подвижных игр является эффективным средством повышения общей и специальной физической подготовки, укрепления технико-тактических навыков и усиления положительной мотивации спортсменов.

Ключевые слова: волейболисты, подвижные игры, физическая подготовка, технические навыки, тактическое мышление, ловкость, быстрота, координация, тренировка, спортивная педагогика, спорт

THE USE OF ACTIVE GAMES IN TRAINING YOUNG VOLLEYBALL PLAYERS

Abstract: *This article analyzes the pedagogical and methodological foundations of using active games in the training process of young volleyball players. At the initial stages of sports training, active games serve as an important tool for developing physical qualities, forming technical skills, activating tactical thinking, and increasing interest in training sessions. The study highlights the role of active games in volleyball training, emphasizing their importance in developing agility, speed, jumping ability, coordination, and teamwork. It also reveals the principles of selecting games, regulating training load, and adapting activities according to the age and skill level of young athletes. The results show that the purposeful and methodologically grounded use of active games is an effective means of improving general and special physical fitness, strengthening technical and tactical skills, and enhancing positive motivation among young volleyball players.*

Keywords: *volleyball players, active games, physical training, technical skills, tactical thinking, agility, speed, coordination, training, sports pedagogy, sport*

KIRISH

Har bir jamiyat yetuk, har tomonlama kamol topgan, o'zida butun ijobiy va oliyanob fazilatlarni birlashtira oladigan avlodni tarbiyalashni orzu qiladi. Jismonan yetuk, ma'nan barkamol, tarbiyali, ma'naviyatli yoshlargina bugungi kun va kelajak haqida teran fikr yuritadi[4], shuningdek, kelgusi hayot va turmushning ravnaqi uchun o'z hissasini qo'shishga intiladi.

O'zbekiston Respublikasining 2026-yil 24-martdagi "O'zbekiston Respublikasi jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi O'RQ-1123-sonli Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6 noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish to'g'risida" chora-tadbirlari PF-6108-sonli Farmonlari va 2021-yil 5 noyabrdagi "Sport-ta'lim muassasalari faoliyatini 2025-yilgacha rivojlantirish dasturi to'g'risida" PQ-5280-sonli Qarorlari hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu tadqiqot ishi muayyan darajada xizmat qiladi [1; 2; 3].

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bugungi kunda bolalar va o'smirlar sportini rivojlantirishda mashg'ulot jarayonining samaradorligini oshirish, sportchilarning yosh xususiyatlariga mos vosita va usullarni tanlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, voleybol

kabi tezkorlik, koordinatsiya, sakrovchanlik, tez fikrlash va jamoaviy hamkorlikni talab etuvchi sport turida boshlang'ich tayyorgarlik bosqichi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki, aynan shu davrda sportchining umumiy jismoniy bazasi, harakat tajribasi, texnik malakalarga moyilligi va sportga bo'lgan qiziqishi shakllanadi. Shu nuqtai nazardan yosh voleybolchilarni tayyorlashda harakatli o'yinlardan foydalanish samarali pedagogik vosita sifatida ko'riladi [5].

Harakatli o'yinlar tabiatan emotsional, qiziqarli va faol harakatga undovchi vosita bo'lib, bolalarning yosh psixologik xususiyatlariga to'la mos keladi. Ular orqali murakkab jismoniy mashqlarni yengilroq, tabiiyroq va qiziqarliroq shaklda o'rgatish mumkin. Harakatli o'yinlar nafaqat umumiy jismoniy tayyorgarlikni yaxshilaydi, balki voleybol uchun zarur bo'lgan maxsus sifatlar, jumladan, to'pni his qilish, tez qaror qabul qilish, makonda to'g'ri mo'ljal olish va sheriklar bilan uyg'un harakat qilish kabi qobiliyatlarni ham rivojlantiradi [6]. Shu sababli ularning yosh voleybolchilar tayyorgarligidagi o'rnini ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqot ishimizning maqsadi yosh voleybolchilarni tayyorlashda harakatli o'yinlardan foydalanishning metodik asoslarini yoritish va ularning sport tayyorgarligiga ta'sir samaradorligini tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotni olib borishda sport pedagogikasi, jismoniy tarbiya nazariyasi, voleybol mashg'ulotlari metodikasi va bolalar sportiga oid ilmiy-uslubiy manbalar tahliliga tayanildi. Shuningdek, tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va pedagogik interpretatsiya metodlaridan foydalanildi. Harakatli o'yinlarning voleybol mashg'ulotlaridagi o'rni yosh sportchilarning jismoniy, texnik va psixologik tayyorgarligiga ta'siri nuqtai nazaridan ko'rib chiqildi. Tahlil jarayonida yosh voleybolchilarning harakat faoliyati, ularning fiziologik va psixologik xususiyatlari, o'yin vositalarining mashg'ulotga integratsiyalashuvi va yuklamani me'yorlash tamoyillari e'tiborga olindi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, yosh voleybolchilarni tayyorlashda harakatli o'yinlardan foydalanish bir necha yo'nalishda ijobiy natija beradi. Eng avvalo, harakatli o'yinlar bolalarning umumiy jismoniy tayyorgarligini oshirishda samarali vosita hisoblanadi. Yugurish, to'xtash, burilish, sakrash, uzatish, quvlash va

yo'nalishni tez o'zgartirishga asoslangan o'yinlar tezkorlik, chaqqonlik, koordinatsiya va reaksiya tezligini rivojlantiradi [7]. Voleybol o'yinining o'ziga xosligi shundaki, unda sportchi qisqa vaqt ichida vaziyatni baholashi, maydonda tez harakat qilishi va to'pga mos ravishda o'z pozitsiyasini tanlay olishi kerak. Harakatli o'yinlar aynan shu sifatlarni tabiiy harakat faoliyati asosida shakllantirish imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLGIYASI

Mashg'ulotlarda avvalgi tajriba va bilimlarga tayanib xarakat qila bilishning shakllanishi harakat faoliyatini egallash jarayonidan boshlanadi.

Yosh voleybolchilar uchun ayniqsa, sakrovchanlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. To'r oldidagi harakatlar, zarba berish va blok qo'yish elementlari yuqori sakrash qobiliyatini talab etadi. Harakatli o'yinlarga sakrash elementlarini kiritish orqali bu sifatni qiziqarli va ortiqcha zo'riqishsiz rivojlantirish mumkin. Masalan, to'siqlardan oshib o'tish, belgilangan joyga sakrab yetib borish yoki to'pni yuqoridan ushlashga yo'naltirilgan o'yinlar mushaklarning portlovchi kuchini va harakat aniqligini yaxshilaydi. Bunday mashqlar bolalarda musobaqaviy ruhni ham kuchaytiradi.

Harakatli o'yinlarning yana bir muhim afzalligi shundaki, ular voleybol texnik elementlarini dastlabki shaklda o'rgatishga yordam beradi. To'pni uzatish, qabul qilish, joylashish, harakatlanish va to'pga nisbatan mo'ljal olish kabi harakatlar ko'pincha quruq mashq shaklida emas, balki o'yin vaziyati orqali tezroq va samaraliroq o'zlashtiriladi. Chunki bolalar o'yin davomida harakatni tabiiy ehtiyoj sifatida bajaradi, bu esa o'rganish jarayonini faollashtiradi. O'yinli mashqlar orqali yosh voleybolchilar texnik elementlarni ko'proq takrorlaydi, lekin buni charchoq yoki zerikishsiz amalga oshiradi.

Tadqiqotlar harakatli o'yinlarning taktik fikrlashni rivojlantirishdagi o'rnini ham tasdiqlaydi. Voleybol jamoaviy sport turi bo'lgani uchun unda sheriklarning harakatini his qilish, vaziyatni oldindan sezish va tez qaror qabul qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Harakatli o'yinlar orqali bolalarda maydondagi vaziyatni tez baholash, to'g'ri yo'nalishni tanlash, sherik bilan hamkorlik qilish va raqib harakatiga moslashish qobiliyatlari rivojlanadi. O'yin jarayonida bu ko'nikmalar

tabiiy va dinamik sharoitda shakllanadi, bu esa keyinchalik voleybolning haqiqiy o'yin vaziyatlariga osonroq moslashishga yordam beradi.

Harakatli o'yinlar yosh sportchilarning psixologik tayyorgarligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ular mashg'ulotlarga qiziqishni oshiradi, emotsional fonni yaxshilaydi, o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi va guruhdagi ijobiy muhitni shakllantiradi. Ayniqsa, dastlabki tayyorgarlik bosqichida bolalarda sportga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish juda muhimdir. Agar mashg'ulotlar faqat takroriy va murakkab texnik mashqlar bilan cheklansa, qiziqish pasayishi mumkin. Harakatli o'yinlar esa mashg'ulotni tabiiy ravishda jonlantirib, sportchining faol ishtirokini ta'minlaydi.

Harakatli o'yinlardan foydalanishda metodik jihatdan eng muhim masalalardan biri ularni yosh va tayyorgarlik darajasiga mos tanlashdir. Boshlang'ich bosqichdagi yosh voleybolchilar uchun sodda qoidali, tez tushuniladigan va ko'proq umumiy harakat faoliyatini talab qiladigan o'yinlar maqsadga muvofiqdir. Tayyorlik darajasi oshib borgani sayin o'yinlarga voleybol texnik elementlari, kichik taktik vazifalar va musobaqa xarakteridagi topshiriqlar kiritib boriladi. Bu bosqichma-bosqichlik tamoyili yosh sportchilarning harakat tajribasini tizimli ravishda boyitadi.

Yuklamani me'yorlash ham alohida ahamiyatga ega. Harakatli o'yinlar qiziqarli bo'lgani sababli bolalar ko'pincha zo'riqishni sezmaydi va yuqori faollik bilan ishtirok etadi. Shu bois murabbiy yoki o'qituvchi o'yin davomiyligi, takrorlar soni, harakat intensivligi va dam olish oralig'ini oqilona boshqarishi zarur. O'yinlar haddan tashqari uzoq yoki murakkab bo'lsa, ular foydadan ko'ra charchoqqa sabab bo'lishi mumkin. Aksincha, to'g'ri me'yorlangan harakatli o'yinlar mashg'ulot samaradorligini oshirib, tiklanish jarayonini buzmaydi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Olingan natijalar yosh voleybolchilar tayyorgarligida harakatli o'yinlarning ko'p qirrali pedagogik ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Ular umumiy jismoniy sifatlar bilan birga voleybol uchun zarur maxsus ko'nikmalarni ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Boshqa tomondan, harakatli o'yinlar mashg'ulot jarayonini bolalar psixologiyasiga yaqinlashtiradi, ya'ni sport tayyorgarligi jarayonini qiziqarli, faol va

tabiiy shaklga keltiradi. Shu sababli ular yosh sportchilar bilan ishlashda yordamchi vosita emas, balki muhim metodik tarkibiy qism sifatida qaralishi lozim. Biroq harakatli o'yinlarning samaradorligi ularni shunchaki qo'llash bilan emas, balki maqsadga muvofiq tanlash va metodik to'g'ri tashkil etish bilan belgilanadi. Agar o'yin mazmuni voleybolga xos harakat va vazifalar bilan uyg'unlashtirilsa, natija yanada yuqori bo'ladi. Shu ma'noda murabbiyning pedagogik mahorati, yosh sportchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishi va yuklamani oqilona boshqarishi hal qiluvchi omil hisoblanadi.

XULOSA

Yosh voleybolchilarni tayyorlashda harakatli o'yinlardan foydalanish sport tayyorgarligining samarali va metodik jihatdan asosli yo'nalishlaridan biridir. Harakatli o'yinlar yosh sportchilarning tezkorlik, chaqqonlik, koordinatsiya, sakrovchanlik va taktik fikrlashini rivojlantirish bilan birga, voleybol texnik elementlarini o'zlashtirishni yengillashtiradi va mashg'ulotga qiziqishni oshiradi. Ularning emotsional va jamoaviy xususiyati bolalarda sportga ijobiy munosabat, o'zaro hamkorlik va intizomni shakllantiradi. Harakatli o'yinlardan maqsadli, yosh xususiyatlariga mos va metodik jihatdan to'g'ri foydalanish yosh voleybolchilarning umumiy va maxsus tayyorgarligini yuksaltirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining 2026-yil 24-martdagi "O'zbekiston Respublikasi jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi O'RQ-1123-sonli Qonuni
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6 noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish to'g'risida" chora-tadbirlari PF-6108-sonli Farmoni
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5 noyabrdagi "Sport-ta'lim muassasalari faoliyatini 2025-yilgacha rivojlantirish dasturi to'g'risida" PQ-5280-sonli Qarori
4. Mirziyoyev Sh.M. "Buyuk kelajgimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz". Toshkent: "O'zbekiston" 2017-yil.
5. Sulaymonov.J.(2023). "Zamonaviy voleybol o'yinida harakatli o'yinlarning mashg'ulotlarga ijobiy ta'siri". In Conference on Digital Innovation: Modern Problems and Solutions.
6. Usmonxo'jayev T.S., Xo'jayev F. Harakatli o'yinlar. T. O'qituvchi, 1992. - 80 b.
7. Ayrapetyans L.R., Kleshev Y.N. Voleybol. O'quv qo'llanma. Toshkent., 1995 yil. 36 -43 bet.

ЎҚУВЧИ-ЁШЛАРНИНГ ХАЛҚ ЧОЛҒУЛАРИДА СОЗАНДАЛИК МАҲОРАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Реймова Зиюар Есемуратовна

*Ўзбекистон давлат санъат ва маданият
институтини мустақил изланувчиси*

Аннотация: Мақолада халқ чолғулари ижрочилигида созандалик маҳоратини ривожлантиришнинг аҳамияти ҳақида сўз юритилади. Мазкур йўналишидаги муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари таҳлил қилинади. Шу билан бирга, созандалик маҳоратини ривожлантириш жараёнида техник кўникмаларга эътибор қаратиш етарли эмаслиги, аксинча, ўқувчининг маънавий-ахлоқий ва ижодий-интеллектуал салоҳиятини юксалтириш муҳимлиги таъкидланади. Айниқса, таълимнинг узлуксиз занжирида назария ва амалиёт мутаносиблигини таъминлаш ҳамда миллий ижрочиликни замонавий педагогик технологиялар билан бойитиш бўйича таклифлар илгари сурилган.

Калит сўзлар: халқ чолғулари, созандалик маҳорати, иқтидорли ёшлар, муסיқий таълим методикаси, узлуксиз таълим, ўқувчи-ёшлар.

ВАЖНОСТЬ РАЗВИТИЯ МУЗЫКАЛЬНЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ В ИГРЕ НА НАРОДНЫХ ИНСТРУМЕНТАХ

Аннотация: В статье рассматривается важность развития музыкальных навыков при исполнении на народных инструментах. Анализируются проблемы в этой области и пути их преодоления. При этом подчеркивается, что в процессе развития музыкальных навыков недостаточно сосредотачиваться на технических навыках, а, наоборот, важно повышать духовный, нравственный и творчески-интеллектуальный потенциал ученика. В частности, выдвигаются предложения по обеспечению баланса теории и практики в непрерывной цепочке образования и обогащению национального исполнительского искусства современными педагогическими технологиями.

Ключевые слова: народные инструменты, музыкальные навыки, талантливая молодежь, методика музыкального образования, непрерывное образование, студенты-молодежь.

THE IMPORTANCE OF DEVELOPING MUSICAL SKILLS OF STUDENTS IN FOLK INSTRUMENTS

Abstract: The article discusses the importance of developing musical skills in the performance of folk instruments. The problems in this area and ways to overcome them are analyzed. At the same time, it is emphasized that in the process of developing musical skills, it is not enough to focus on technical skills, but on the contrary, it is important to increase the

spiritual, moral and creative-intellectual potential of the student. In particular, proposals are put forward to ensure the balance of theory and practice in the continuous chain of education and to enrich national performance with modern pedagogical technologies.

Keywords: folk instruments, musical skills, talented youth, music education methodology, continuous education, students-youth.

КИРИШ

Миллий ўзлигимиз тимсоли бўлган халқ чолғулари ижрочилиги навқирон авлод қалбидаги истеъдод куртакларини гуллатишга ҳамда ички имкониятларини юзага чиқаришга хизмат қилувчи беқиёс маънавий хазинадир. Чунончи, халқ чолғуларининг сеҳрли наволари ёш авлод маънавиятини суғорувчи кавсар бўлиши билан бирга, уларнинг фитратида яширинган иқтидор булоқларининг йўлини очиб, юксак санъат сари йўналтирувчи жоиз бўлса ҳаракатландирувчи ижодий-тарбия восита ҳисобланади. Шу сабабдан ҳам маънавий оламимизнинг ажралмас қисми бўлган халқ чолғулари санъати ёшлар камолотида муҳим ўрин тутиб, уларнинг нодир қобилиятлари орқали келажак ўлини кашф этиш ва интеллектуал-ижодий салоҳиятини юксалтиришда тенгсиз кучга эга бўлиб бормоқда.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Замонавий мусиқий таълим икки зиддиятли тенденция туташувида турибди: турли мусиқий анъаналар ўртасидаги чегараларни йўқотиб юбораётган маданий макондаги глобаллашув ва айнан халқ чолғу ижрочилигида мужассамланган ноёб этномаданий феноменларни сақлаб қолишга бўлган қизиқишнинг ортишидир. Мусиқий таълим тизимларининг тарихий эволюцияси миллий илдизларга қайтишнинг циклик хусусиятини кўрсатса-да, замонавий босқич маданий глобаллашув жараёнларининг мисли кўрилмаган шиддати билан ажралиб туради ва бу анъанавий мусиқа ижрочилиги шакллариининг йўқолиб кетиш хавфини туғдиради. Сўнгги ўн йилликлардаги таълим амалиётининг таҳлили мусиқий таълим тузилмасида халқ чолғулари йўналишининг борган сари иккинчи даражали бўлиб бораётганидан далолат беради. Шу билан бирга, нейрпедагогика ва когнитив психология соҳасидаги тадқиқотлар анъанавий мусиқий амалиётларнинг шахс когнитив ва эмоционал

тузилмалари шаклланишига ўзига хос таъсирини тасдиқлайди. Илмий адабиётлардаги кўп маънолилиқни (полисемия) ҳисобга олган ҳолда, тадқиқотнинг терминологик аппарати аниқлаштиришни талаб этади. Ушбу ишда “халқ чолғулари” деганда – тарихан этник маданият контекстида шаклланган ва ижрочилиқнинг академиклашиш даражасидан қатъи назар, ўз аутентиклигини (аслиятини) сақлаб қолган мусиқа асбоблари тушунилади [1:274].

Айнан мана шундай стратегик мақсадлар Янги Ўзбекистоннинг таълим ва маданият соҳасидаги туб бурилишлари билан уйғунлашиб, иқтидорли ёшларнинг қалб қўрини кашф қилиш ва уларнинг ижодий салоҳиятини жамият тараққиётига татбиқ этишнинг янги даврини бошлаб берди. Янги Ўзбекистонда иқтидорли ёшларнинг қалб қўрини кашф қилиш ва уларнинг санъат оламини янгилашга қаратилган илғор ташаббусларига ҳаёт бахш этиш борасида туб бурилишлар даври бошланди.

ТАХЛИЛЛАР ВА НАТИЖАЛАР

Истиқболли ёшларни аниқлашнинг самарали механизмлари йўлга қўйилиб, уларнинг ижодий салоҳиятини санъат соҳасига фаол татбиқ этиш давлат сиёсатининг устувор мақсадига айланди. Эндиликда, биз ўқитувчиларнинг вазифаси миллий чолғуларимиз сеҳрини жаҳон сахналарига олиб чиқувчи юсак тафаккур эгаси бўлган янги авлод созандаларини тарбиялашдир. Бу жараёнда таълимнинг узлуксизлигини таъминлаш ва миллий ижрочилиқни замонавий методикалар билан бойитиш ҳаётий эҳтиёжга айланди.

Президентимизнинг 2022 йил 2 февралда “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори миллий мусиқамиз тараққиётида янги истиқболли даврни бошлаб берди. Мазкур қарор билан 2022/2023-ўқув йилидан бошлаб умумий ўрта таълим муассасаларида ўқувчиларга миллий мусиқа чолғуларидан камида биттасини чала олиш маҳорати ўргатилади ва бу натижа уларнинг шаҳодатномасида қайд этилади. 10130 та мактаб, 323 та болалар мусиқа мактаби, 826 та маданият маркази 7 турдаги миллий чолғулар билан 3 тўпладан таъминланади. Бунинг

учун давлатимиз томонидан 205 млрд сўм ажратилган эди. 2022/2023 ўқув йилидан бошлаб таълим муассасаларида ўқувчи ва талабаларнинг musiқий билим ва кўникмаларини ошириш, уларнинг қалбида миллий musiқа санъатимизга бўлган муҳаббатни шакллантиришга қаратилган ишлар амалга оширилиб келинмоқда.

Жумладан, ёшларимизнинг эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда, камида 150 та энг яхши миллий кўшиқларни караоке ёрдамида ижро қилиш учун қайта ишлаши ва таълим муассасалари (танаффус пайтида), аэропорт, темир йўл ва автовокзаллар, савдо-кўнгилочар мажмуалар, маданият ва истироҳат боғлари, хийбонлар, меҳмонхоналар ва бошқа ташкилотларнинг локал тармоқлари орқали эшиттириладиган ва ташриф буюрувчиларнинг руҳиятига ижобий таъсир қиладиган миллий куйлардан иборат musiқий альбомларни тайёрлаш ва оммалаштириш ишларига (муаллифлик ҳуқуқларига риоя қилган ҳолда) алоҳида эътибор қаратилди. Қарордан кўзланган мақсад миллатимиз кўзгуси бўлган миллий musiқа санъатимизни халқимиз орасида ва дунёда кенг тарғиб қилиш, ёшларимизнинг musiқий саводхонлигини кўтаришга алоҳида эътибор қаратилди. Инсоннинг musiқа фаолияти асосан уч босқичда амалга оширилади: ижод, ижро ва тинглаш (уқув). Ҳар бир босқичда асарнинг мазмун ва шакли ўзгача кўринишга эга бўлади. Ижод босқичида бадиий ғоя ва шакл муаллиф онгида муштарак ҳолда туғилади. Ижро жараёнида шакл ва мазмун ижрочи томонидан унинг дунёкараши, эстетик тасаввурлари, шахсий тажриба ва маҳоратига мос равишда ўзгартирилади. Musiқа ихлосмандлари ҳам ижро этилаётган асарни ўзларининг хусусий диди, ҳаётий ва бадиий тажрибасига асосланиб қабул қилишади [2:11].

Тўғри musiқа инсон руҳиятининг энг нозик торларини чертувчи, қалбнинг туб-тубидаги изтироб ва қувончларни садолар воситасида ифода этувчи илоҳий мўъжизадир. Ушбу санъат оламида ҳар бир товуш, ҳар бир наво ижодкор қалбидан чиқиб, ижрочининг маҳорат чилагида сайқалланади ва тингловчининг маънавий мулкига айланади. Айниқса, халқ чолғуларининг сеҳрли оҳанглари миллатнинг тарихий хотираси, бугунги нафаси ва келажакдаги орзу-умидларини ўзида мужассам этган ҳолда, созандадан юксак

педагогик техника билан бирга теран мафкуравий тайёргарликни ҳам талаб этади. Шу ўринда Ўзбекистон давлат консерваторияси “Халқ чолғуларида ижрочилик” кафедраси ўқитувчиси Хуршида Мирзафаровна Мирсолихованинг мавзу юзасидан фикрлари диққатга сазовор: “Бунга композиторларимизнинг халқ чолғулари учун ёзаётган концерт, фантазия, рапсодия, сюита каби асарлари, чолғуларимизнинг ҳали очилмаган янги-янги қирраларини намоён қилмоқда. Албатта, буларнинг таг замирида халқимизнинг санъатга бўлган муҳаббати, мамлакатимизда мусиқа таълимини ривожлантириш учун амалга оширилаётган ислохатлар ётади. Қайд этиш керакки, халқ чолғуларида ижрочилик таълимини сифатли олиб бориш, ўргатиш уч босқичда амалга ошириб келинади. Улар бошланғич таълим берувчи БМСМлар, ўрта таълим маскани ҳисобланган Мусиқий коллеж ва лицейлар ва юқори таълим даргоҳи бўлган Мусиқа олий ўқув юртларидир. Уларда ўқитиш, ўргатиш ишлари тегишли таълим дастурлари, ўқув режалари ДТС асносида амалга оширилади. Табиийки, бу соҳада қилинаётган саъй-ҳаракатлар ўзининг ижобий самарасини бермоқда. Бироқ, бугун тўхталмоқчи ва эътиборингизга ҳавола қилмоқчи бўлган ҳолатлар ушбу жараёндаги мавжуд муаммо ва камчиликлар, уларнинг ечимлари ҳақидадир. Чунки, улар халқ чолғулари ижрочиларининг замон талабларига жавоб берадиган мутахассислар, ижро санъатини янада юқори босқичга кўтарувчи, ижод қилувчи созандалар бўлиб етишишлари учун халал бермоқда. Оқибатда “Халқ чолғулари” йўналишида назарий ва амалий жиҳатдан малакали, билимли ўқувчилар нуфузининг тобора камаяётганлиги сир эмас” [3:210].

Халқ чолғулари миллатнинг асрий тарихи ва руҳияти акс этган жонли воситадир. Агар таълим занжиридаги кичик бир бўғин бўлган назария ва амалиёт ўртасидаги мутаносиблик бузилса, созанданинг ижроси ҳам техникадан ҳам қалб ҳароратидан ҳам маҳрум бўлиши мумкин. Бугунги кундаги энг оғриқли нуқта ёш ижрочиларнинг чолғуни шунчаки чалишга бўлган интилиши ва унинг фалсафий мазмунини англаб етмаслигида намоён бўлмоқда. Маҳорат биргина тезкор бармоқлар ҳаракати билан шаклланиб қолмайди. Ҳар бир пардада яширинган миллий руҳни ҳис этиш ва уни тингловчига етказиб бера олиш

орқали сайқал топади. Афсуски, мавжуд методик бўшлиқлар ва эскирган ёндашувлар ёш иқтидорларнинг ижодий парвозига тўсиқ бўлиб, уларни қолиплар ичида қолиб кетишга мажбур қилмоқда. Агар биз бугун ушбу муаммолар устида жиддий бош қотирмасак, эртага нафақат малакали созандани, шу билан бирга, миллий санъатимизнинг асл жавҳарини ҳам йўқотиб қўйишимиз ҳеч гап эмас. Шу боис, халқ чолғулари таълимини ислоҳ қилиш соҳа мутахассисларининг вазифаси ҳамда келажак авлод олдидаги маънавий бурчимиз бўлиб қолади. Ҳозирги кунда ёш авлодда созандалик маҳоратини шакллантириш мусиқий таълимни тараққий эттиришга қаратилган асосий жараёндир. Сабаби, барча санъаткорларнинг энг дастлабки тамал тоши айнан ихтисослашган санъат мактабларида қўйилади ва сайқал топади.

Г.Г. Нейгауз С.Е. Фейнбергнинг пианиночи маҳорати “тўрт бўғинли занжир” билан белгиланиши ҳақидаги фикрини эсга олади: бунда биринчи ўринда инсон, иккинчида санъаткор, учинчида мусиқачи ва тўртинчи ўринда пианиночи туради. Бироқ, Г.Г. Нейгаузнинг фикрича, реал ҳаётда биз бунинг мутлақо аксини кўрамиз. Машҳур педагогнинг ўзи таълим ишларининг асосий мақсади, аввало, мусиқачи шахсини, унинг инсоний фазилатларини тарбиялаш эканлигига ишонарди. Бусиз ижрочилик маҳоратини шакллантиришда муваффақиятга эришиш имконсиздир. Юқорида айтилганларга нисбатан В.А. Сухомлинскийнинг қуйидаги иборасини эслаш ўринли: “Мусиқий тарбия мусиқачини тарбиялаш эмас, аввало инсонни тарбиялаш демакдир”. Шу билан бирга, биз шуни тушунишимиз керакки, мусиқий ижрочилик машғулотлари шароитида тарбия учун янада қулай имкониятлар яралади. Чунки бу жараён сезилмас тарзда, педагог ва ўқувчининг ижодий вазифаларни биргаликда ҳал қилиши ҳамда ушбу жараёнга бўлган иштиёқи орқали амалга ошади. Бундан ташқари, бундай машғулотларнинг ўзи кўплаб ижобий характер хислатларини: масъулият, меҳнатсеварлик, интизомлилик, бошқа инсонларга ва ўзгача фикрларга нисбатан бағрикенглик (толерантлик) ва бошқаларни шакллантиришга хизмат қилади. Шубҳасиз, мусиқанинг ўзи қудратли тарбиявий таъсирга эга эканлигини ҳам унутмаслигимиз лозим. Бу таъсирдан қадим замонлардан бери фойдаланиб келинган, чунки О.А. Блок ибораси билан

айтганда, musiqa sanʼatida “mantiq va tuyʻgu, fikr va kайfiyat bir butunlikda chambarchas boʻlangan” [4:154].

Бироқ, musiqa ning ushbu yuksak tarbiyaviy imkoniyatlari va inson shaxsini shakllantirishdagi qudrati taʼlim jараёнида ўз-ўзидан рўёбга чиқиб қолмайди. Бунинг учун маънавий ва психологик жиҳатларни қамраб олган мукамал педагогик методика зарур. Афсуски, бугунги кунда миллий ижрочилик таʼлимида айнан мана шундай яхлит ёндашувнинг етишмаслиги соҳа мутахассислари томонидан кескин танқид қилинмоқда.

“Бугунги кунда ижрочилик санʼатининг долзарб муаммоларидан бири бир томондан, тўпланган педагогик тажрибага асосланган, иккинчи томондан эса, ҳар бир musiqa чинининг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олувчи умумий ва хусусий методикани ишлаб чиқишдир” – дейди Ўзбекистон давлат консерваторияси “Халқ чолғулари ижрочилиги” кафедраси профессори в. б. Қаҳрамон Нурмуҳамедович Назиров, шу маънода афсус билан қайд этиш мумкинми, ҳозирги вақтда халқ чолғуларида ижрочиликни ўргатиш методикаси курсларида, хусусан, ўзбек халқ чолғулари бўйича нашр этилган мақола ва қўлланмаларда чекланган ёндашув кузатилмоқда.

Чунки барча тавсиялар, асосан, чолғуни тутиш (постановка) ва товуш ҳосил қилишнинг техник усулларини ўрганиш билан чекланиб қолган. Бунда муаллифларнинг эътиборидан мутахассисни уйғун ривожланган шахс сифатида шакллантирувчи ўқув-тарбиявий характердаги муаммолар бутунлай четда қолмоқда. Бошқача айтганда, ўқитиш жараёнига бошқа соҳалар, хусусан: педагогик этика ва ахлоқ масалалари, дидактик усуллар ҳамда интерфаол мулоқот шаклларида фойдаланган ҳолда самарали ўқитиш йўлларини излашни фаоллаштириш, шунингдек, ўқув жараёнини маънавий-маърифий йўналишни ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш тамойиллари жалб этилиши лозим.

Давр ва замонавий талаблар тақозо этаётган асосий вазифани яъни, халқ чолғуларида ижрочиликни ўргатишнинг шундай методикасини яратиш мумкинми, унда умумий йўналишлардан чолғуларнинг алоҳида гуруҳлари ва оилаларини ўргатиш хусусиятларига ўтиш тамойили кузатилсин. Фақатгина

касбий тайёргарлик тизимидаги турли босқичларни (бошланғич, ўрта, олий) фарқловчи (дифференциал) ана шундай методика асосидагина таълимнинг юқори сифатини прогноз қилиш мумкин[5:52].

Бироқ, бундай тизимли методикани амалиётга татбиқ этишда фақатгина босқичларнинг изчиллиги ва таълимнинг мазмун-моҳияти ҳам ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Энг мукамал ўқув режаси ҳам агар у маънавий-руҳий негизлардан узилса, кутилган натижани бермайди. Афсуски, бутунги таълим жараёнида шахс тарбиясидан кўра қуруқ ахборот беришга, яъни техник кўникмаларни шакллантиришга йўналтирилган когнитив педагогиканинг устуворлиги санъат мактабларининг асл тарбиявий қудратини хиралаштирмоқда. Мухтасар айтганда, ёш созандалар маҳоратини юксалтириш миллий санъатимизнинг жаҳон сахналаридаги зафари ва юксак маънавиятли, рақобатбардош авлод камолотининг мустаҳкам гаровидир.

ХУЛОСА

Халқ чолғулари ижрочилиги миллатнинг тарихий ижроларини ва маънавий оламини авлодларга сўзловчи илоҳий тилдир. Тадқиқот жараёнида аён бўлдики, ўқувчи-ёшларнинг созандалик маҳоратини ривожлантириш техник кўникмаларни эгаллаш билан чекланмайди. Ўқувчиларнинг ижодий-интеллектуал ва ахлоқий камолотини белгиловчи педагогик жараёндир. Хулоса қилиб айтганда, миллий ижрочилик таълимини ислоҳ қилиш, бошланғич мактабдан олий даргоҳгача бўлган занжирда назария ва амалиёт мутаносиблигини таъминлаш орқали тараққий этиб бораверади. Мазкур йўналишдаги тизимли ва мақсадли ёндашувгина миллий санъатимизнинг келажакдаги барҳаётлигини таъминловчи энг мустаҳкам гаров бўлиб қолади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Цзе Ван Роль и вызовы народных инструментов в современном музыкальном образовании // Управление образованием: теория и практика. 2025. №6-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-i-vyzovy-narodnyh-instrumentov-v-sovremennom-muzykalnom-obrazovanii-1> (дата обращения: 15.04.2026).
2. Аҳмедов Б. Миллий мусиқа санъати – миллат кўзгуси// жур. Театр №1. – Тошкент. 2023.
3. Мирсолихова Х. М. Чолғу ижрочилиги таълимини ривожлантиришдаги вазифалар // Oriental Art and Culture. 2023. №3. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/chol-u-izhrochiligi-talimini-rivozhlantirishdagi-vazifalar>
(дата обращения: 15.04.2026).

4. Панова Н. Г. К вопросу о педагогических условиях развития исполнительских умений и навыков обучающихся-музыкантов // МНКО. 2021. №3 (88). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-pedagogicheskikh-usloviyah-razvitiya-ispolnitelskih-umeniy-i-navykov-obuchayuschih-sya-muzykantov> (дата обращения: 15.04.2026).

5. Назиров К. Н. Подготовка специалистов по народным инструментам // Проблемы Науки. 2021. №10 (167). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/podgotovka-spetsialistov-po-narodnym-instrumentam> (дата обращения: 15.04.2026).

REFLECTION OF CULTURAL IDENTITY IN TOPONYMS OF UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Toshmamatova Umida O'ktam qizi

Samarkand State Institute of Foreign Languages
Student of the Faculty of Foreign Languages, Payariq

umidatoshmamatova06@gmail.com
[+998917172702](tel:+998917172702)

Abstract: This article examines the cultural specificity reflected in place names in English and Uzbek languages. The study aims to explore how geographical names encode historical, cultural, social, and cognitive information within different linguistic communities. By applying a comparative linguo-cultural approach, the research analyzes the semantic structure and cultural connotations of selected toponyms. The findings reveal that place names function not only as geographical identifiers but also as cultural symbols that preserve collective memory, national identity, and worldview. In English, toponyms often reflect historical events, colonial influence, and descriptive geographical features, while Uzbek place names tend to emphasize natural conditions, ethnic heritage, and traditional values.

Keywords: Toponyms, place names, cultural specificity, linguoculturology, English language, Uzbek language, semantic analysis, cultural identity, comparative linguistics, geographical names.

КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА, ОТРАЖЕННАЯ В ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЯХ УЗБЕКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Самаркандский государственный институт иностранных языков

Студент факультета иностранных языков, Паярик

Toshmamatova Umida O'ktam qizi

umidatoshmamatova06@gmail.com
[+998917172702](tel:+998917172702)

Аннотация: В данной статье рассматривается культурная специфика, отраженная в географических названиях (топонимах) английского и узбекского языков. Исследование направлено на изучение того, как географические названия кодируют историческую, культурную, социальную и когнитивную информацию в различных языковых сообществах. Применяя сравнительный лингвокультурологический подход, исследование анализирует семантическую структуру и культурные коннотации отобранных топонимов. Результаты показывают, что топонимы функционируют не только как географические идентификаторы, но и как культурные символы, сохраняющие коллективную память, национальную идентичность и мировоззрение. В английском языке топонимы часто отражают исторические события, колониальное влияние и описательные географические особенности, тогда как узбекские топонимы, как правило, подчеркивают природные условия, этническое наследие и традиционные ценности.

Ключевые слова: Топонимы, географические названия, культурная специфика, лингвокультурология, английский язык, узбекский язык, семантический анализ, культурная идентичность, сравнительная лингвистика, географические названия..

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA JOY NOMLARINING MADANIY O'ZIGA XOSLIK AKS ETISHI

*Samarqand davlat chet tillar instituti
Payariq Xorijiy tillar fakulteti talabasi
Toshmamatova Umida O'ktam qizi
umidatoshmamatova06@gmail.com
[+998917172702](tel:+998917172702)*

Anotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi joy nomlarida (toponimlarda) aks etgan madaniy o'ziga xoslik ko'rib chiqiladi. Tadqiqot geografik nomlarning turli til jamoalarida tarixiy, madaniy, ijtimoiy va kognitiv ma'lumotlarni qanday kodlashini o'rganishga qaratilgan. Qiyosiy lingvomadaniy yondashuvni qo'llagan holda, tadqiqot tanlangan toponimlarning semantik tuzilishi va madaniy konnotatsiyalarini tahlil qiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, joy nomlari nafaqat geografik identifikatorlar, balki umumiy xotirani, milliy o'ziga xoslikni va dunyoqarashni saqlovchi madaniy ramzlar sifatida ham ishlaydi. Ingliz tilida toponimlar ko'pincha tarixiy voqealar, mustamlakachilik ta'siri va tavsifiy geografik xususiyatlarni aks ettiradi, o'zbek joy nomlari esa tabiiy sharoitlar, etnik meros va an'anaviy qadriyatlarni ta'kidlashga moyil.

Kalit so'zlar: Toponimlar, joy nomlari, madaniy o'ziga xoslik, lingvomadaniyatshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili, semantik tahlil, madaniy o'ziga xoslik, qiyosiy tilshunoslik, geografik nomlar.

INTRODUCTION

Place names, or toponyms, represent an essential component of language that reflects the cultural, historical, and social experience of a particular community. They are not merely geographical labels but meaningful linguistic units that encode information about the environment, traditions, and worldview of their speakers. From a linguocultural perspective, toponyms function as carriers of national identity and collective memory, revealing how people perceive and interpret their surroundings.

Scholars in linguistics and cultural studies emphasize that language and culture are deeply interconnected. According to Wilhelm von Humboldt, language is a means through which a nation interprets reality and constructs its worldview. This idea is further supported by Anna Wierzbicka, who argues that key lexical units, including proper names, reflect culturally specific ways of thinking and evaluating the world. Therefore, the study of place names provides valuable insights into cultural cognition and identity [1].

In English-speaking contexts, place names often originate from historical events, personal names, or geographical characteristics. For example, many toponyms reflect colonial history, migration, and political influence. In contrast, Uzbek place names are closely connected with natural features, local traditions, and ethnic heritage. They frequently

include elements describing landscape, climate, flora, and fauna, as well as references to historical figures and cultural values.

Uzbek scholars such as N. Mahmudov and Sh. Safarov have noted that linguistic units, including toponyms, play a significant role in expressing national mentality and cultural values. Similarly, research in English linguistics highlights the importance of historical and social factors in shaping place names. These perspectives suggest that toponyms are not arbitrary but motivated by cultural and cognitive processes [2].

This study aims to conduct a comparative analysis of English and Uzbek place names in order to identify their semantic features and cultural specificity. By examining their structure and meaning, the research seeks to demonstrate how language reflects cultural identity and preserves historical experience .

LITERATURE REVIEW

The study of place names has been widely explored in linguistics, particularly within the fields of onomastics and linguoculturology. Onomastic research focuses on the origin, structure, and meaning of proper names, including toponyms. Scholars such as E. M. Murzayev have contributed significantly to the study of geographical names, emphasizing their connection with historical and cultural development [3]. From a semantic perspective, John Lyons introduced the concept of semantic fields, which can also be applied to toponyms as structured systems of meaning. This approach allows researchers to analyze how place names are organized and how they reflect shared conceptual domains [4].

Cognitive linguistics provides another important framework for understanding toponyms. According to George Lakoff and Mark Johnson, human cognition relies on metaphor and embodied experience, which are often reflected in language. Many place names in both English and Uzbek are based on metaphorical or descriptive features, such as physical characteristics of the landscape. [5]

Anna Wierzbicka's theory of cultural semantics further explains that language encodes culturally specific meanings. She argues that key concepts in any language reflect the values and worldview of its speakers. This idea is particularly relevant for toponyms, as they often preserve cultural knowledge and historical memory.

In Uzbek linguistics, scholars such as N. Mahmudov and Sh. Safarov have explored the relationship between language and culture, highlighting the role of linguistic units in expressing national identity. Their research suggests that Uzbek toponyms are deeply rooted in traditional culture and reflect collective experience. Additionally, studies by Uzbek

researchers in onomastics emphasize the importance of natural and social factors in naming places [6].

In English linguistics, researchers have examined the historical and socio-political influences on place names, including colonization, migration, and language contact. These studies show that English toponyms often reflect a combination of indigenous, European, and modern influences.

Despite the extensive research on toponyms, comparative studies focusing on the cultural specificity of place names in English and Uzbek remain limited. This study aims to fill this gap by providing a linguo-cultural analysis of toponyms in both languages, highlighting their semantic features and cultural significance.

METHODOLOGY

This study adopts a qualitative and comparative research design to investigate the cultural specificity reflected in place names in English and Uzbek. The methodology is based on a combination of linguo-semantic, cognitive, and linguocultural approaches, which allow for a comprehensive analysis of toponyms as both linguistic and cultural units.

At the initial stage, a corpus of toponyms was compiled from various sources, including geographical dictionaries, historical records, maps, and literary texts in both English and Uzbek. The selected place names represent different categories, such as natural features (rivers, mountains, deserts), settlements (cities, villages), and historically significant locations. This selection ensures a diverse and representative dataset for analysis.

The second stage involves a semantic analysis of the collected toponyms. This process focuses on identifying their lexical structure, etymology, and primary meanings. Particular attention is given to descriptive elements within place names, such as references to physical geography, flora, fauna, and human activity.

The third stage includes a comparative analysis, where English and Uzbek toponyms are examined to identify similarities and differences in their semantic composition and cultural motivation. This step aims to reveal universal patterns as well as culture-specific features in naming practices[7].

Additionally, a linguocultural analysis is conducted to interpret how place names reflect cultural values, historical experience, and national identity. This involves examining symbolic meanings, associative connotations, and the role of toponyms in preserving collective memory.

Overall, the chosen methodology ensures a systematic and in-depth exploration of the research topic, enabling the identification of meaningful connections between language, culture, and geographical naming practices.

RESULTS AND DISCUSSION

The analysis of English and Uzbek place names reveals that toponyms function as important linguistic markers of cultural identity, reflecting both universal naming principles and culture-specific characteristics.

One of the key findings is that in both languages, place names are often motivated by natural and geographical features. For instance, English toponyms frequently include elements such as river, hill, wood, or field, which describe the physical landscape. Similarly, Uzbek place names often incorporate words referring to natural conditions, such as tog' (mountain), soy (stream), cho'l (desert), and ko'l (lake). This demonstrates a shared human tendency to name places based on observable environmental features [8].

However, significant differences emerge in the cultural and semantic layers of toponyms. In English, many place names reflect historical processes such as colonization, migration, and political change. For example, numerous toponyms are derived from personal names, royal figures, or historical events, indicating the influence of social and political structures on naming practices. This aligns with the view that English toponyms often carry institutional and historical significance.

In contrast, Uzbek toponyms tend to reflect a closer relationship between humans and nature, as well as a strong connection to cultural traditions and collective experience. Many Uzbek place names are descriptive and metaphorical, highlighting features such as color, size, or environmental conditions (e.g., references to fertility, water availability, or climate). Additionally, they often preserve elements of folklore, ethnic identity, and historical memory, functioning as cultural symbols rather than purely geographical labels.

Another important observation concerns the cognitive and metaphorical aspects of place naming. In both languages, metaphor plays a role in shaping toponyms; however, the types of metaphors used differ. English place names tend to employ more direct and literal descriptions, while Uzbek toponyms frequently incorporate symbolic and culturally loaded meanings.

From a linguocultural perspective, Uzbek place names demonstrate a higher degree of emotional and cultural embeddedness. They often reflect values such as respect for nature, attachment to homeland, and continuity of tradition. English toponyms, on the other hand,

are more closely associated with administrative, historical, and functional aspects of naming [9].

These findings confirm that while place naming is influenced by universal cognitive mechanisms, it is also deeply shaped by cultural, historical, and social factors. The differences observed between English and Uzbek toponyms highlight the role of language as a repository of cultural knowledge and a reflection of national worldview.

CONCLUSION

The present study has examined the cultural specificity of place names in English and Uzbek from a comparative linguo-semantic perspective. The findings demonstrate that toponyms are not merely geographical identifiers but complex linguistic units that encode cultural, historical, and cognitive information.

Both English and Uzbek languages share common principles in naming places, particularly the tendency to base names on natural and geographical features. However, significant differences arise in terms of semantic structure, cultural motivation, and symbolic meaning. English toponyms are often shaped by historical events, political structures, and social organization, reflecting a more institutional approach to naming. In contrast, Uzbek place names emphasize natural characteristics, cultural traditions, and collective memory, demonstrating a stronger connection to cultural identity and worldview. The study highlights the importance of integrating linguistic and cultural analysis in understanding place names. It also confirms that toponyms serve as valuable sources of information about the history, values, and cognitive patterns of a society.

In conclusion, the comparative analysis of English and Uzbek toponyms contributes to a deeper understanding of the relationship between language, culture, and identity. The results of this research may serve as a foundation for further studies in linguoculturology, onomastics, and cross-cultural communication..

References:

1. Wierzbicka, A. Understanding cultures through their key words. – New York: Oxford University Press, 1997. – 317 p.
2. Safarov, Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2006. – 256 b.
3. Murzaev, E. M. Toponimika osnovy. – Moscow: Mysl, 1974. – 382 p.
4. Lyons, J. Semantics (Vol. 1–2). – Cambridge: Cambridge University Press, 1977. – 897 p.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. Metaphors we live by. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 276 p.
6. Mahmudov, N. Til va madaniyat. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti, 2012. – 220 b.

7. Narimonova, Z. Ingliz tilidagi frazeologik ifodalar va ularning o'zbek tilidagi ekvivalenti. – Toshkent: Lingvistika jurnali, 2007. – 192 b.
8. Rahmatullayev, Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 384 b.
9. Superanskaya, A. V. Obshchaya teoriya imeni sobstvennogo. – Moscow: Nauka, 1973. – 366 p.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARNING LUG'AT BOYLIGINI OSHIRISH STRATEGIYALARI

Azizbek Abdupattayev

Namangan davlat chet tillari instituti stajyor-o'qituvchi

E-mail: azizbekabdupattayev@mail.ru, (Namangan sh., O'zbekiston)

Abdug'aniyeva Naima Abdulatif qizi

Namangan davlat chet tillari instituti

Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 3 - bosqich talabasi

E-mail: abduganievanaima@gmail.com (Namangan sh., O'zbekiston)

Boxodirova Durdonaxon Sadritdin qizi

Namangan davlat chet tillari instituti

Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 3 - bosqich talabasi

E-mail: urdonabahodirova20052201@gmail.com, (Namangan sh., O'zbekiston)

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish strategiyalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot davomida lug'at bilan ishlash, interfaol metodlar, vizual vositalar va innovatsion yondashuvlarning ahamiyati yoritildi. O'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda kontekstual va kommunikativ metodlarning samaradorligi asoslab berildi hamda ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: lug'at boyligi, boshlang'ich ta'lim, interfaol metodlar, lug'at bilan ishlash, nutqiy kompetensiya, kontekstual o'qitish, innovatsion yondashuv.

STRATEGIES FOR ENHANCING VOCABULARY DEVELOPMENT IN PRIMARY EDUCATION

Azizbek Abdupattayev

Trainee Teacher, Namangan State Institute of Foreign Languages

E-mail: azizbekabdupattayev@mail.ru

Naima Abdulatif qizi Abdug'aniyeva

3rd-year Student, Foreign Language and Literature Department

Namangan State Institute of Foreign Languages

E-mail: abduganievanaima@gmail.com

Durdonaxon Sadritdin qizi Boxodirova

3rd-year Student, Foreign Language and Literature Department

Namangan State Institute of Foreign Languages

E-mail: urdonabahodirova20052201@gmail.com

Annotation. This article analyzes strategies for enhancing vocabulary development in primary education from both theoretical and practical perspectives. The study highlights the importance of dictionary work, interactive methods, visual tools, and innovative

approaches. The effectiveness of contextual and communicative methods in developing students' language competence is substantiated, and practical recommendations are proposed.

Keywords: *vocabulary development, primary education, interactive methods, dictionary work, communicative competence, contextual teaching, innovative approaches.*

СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Азизбек Абдупаттаев

*Стажёр-преподаватель, Наманганский государственный
институт иностранных языков*

E-mail: azizbekabdupattayev@mail.ru

Абдуганиева Наима Абдулатиф кизи

*Студентка 3 курса направления «Иностранный язык и литература»
Наманганский государственный институт иностранных языков*

E-mail: abduganievanaima@gmail.com

Бахадирова Дурдонахон Садриддин кизи

*Студентка 3 курса направления «Иностранный язык и литература»
Наманганский государственный институт иностранных языков*

E-mail: durdonabahodirova20052201@gmail.com

Аннотация. В данной статье анализируются стратегии развития словарного запаса учащихся начального образования с научно-теоретической и практической точек зрения. В ходе исследования раскрыта значимость работы со словарями, интерактивных методов, визуальных средств и инновационных подходов. Обоснована эффективность контекстного и коммуникативного обучения в развитии речевой компетенции учащихся, а также разработаны научно-практические рекомендации.

Ключевые слова: словарный запас, начальное образование, интерактивные методы, работа со словарём, коммуникативная компетенция, контекстное обучение, инновационные подходы.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning nutqiy rivojlanishi va mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida lug'at boyligini oshirish o'quvchilarning til kompetensiyasi va tafakkur rivojining asosiy omillaridan biridir.

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, lug'atlar bilan ishlash o'quvchilarning kuzatuvchanligini oshiradi, nutq madaniyatini yuksaltiradi va ularning fikrlash

doirasini kengaytiradi [1; 1503-b.]. Shu bilan birga, lugʻat ustida ishlash savodli yozuv malakasini shakllantirish va mustaqil fikr ifodalashga xizmat qiladi [5; 108-b.]. Boshlangʻich sinfda lugʻatlardan foydalanish koʻnikmasini shakllantirish oʻquvchining keyingi taʼlim bosqichlarida muvaffaqiyatli bilim olishiga zamin yaratadi. Agar bu koʻnikma erta shakllanmasa, oʻquvchi mavjud manbalardan samarali foydalana olmaydi [2; 128-b.].

Shu bois boshlangʻich taʼlimda lugʻat boyligini oshirish masalasi nafaqat metodik, balki pedagogik va psixologik jihatdan ham dolzarb hisoblanadi.

Mazkur maqolaning **maqsadi** boshlangʻich taʼlimda oʻquvchilarning lugʻat boyligini oshirish strategiyalarini ilmiy-nazariy asosda tahlil qilish va samarali metodlar orqali ularning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishdir. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi **vazifalar** belgilab olindi:

- ❖ Boshlangʻich taʼlimda lugʻat boyligini oshirishning nazariy asoslarini oʻrganish;
- ❖ Lugʻat boyligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik strategiyalarni tahlil qilish;
- ❖ Oʻquvchilarning lugʻat boyligini rivojlantirish uchun ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda lugʻat boyligini oshirish jarayonini oʻrganishda kompleks yondashuv qoʻllanildi. Shuningdek, nazariy tahlil asosida lugʻat bilan ishlash, interfaol metodlar va innovatsion yondashuvlar oʻrganildi.

Bundan tashqari, kuzatish metodi orqali oʻquvchilarning lugʻatni oʻzlashtirish jarayoni tahlil qilinib, taqqoslash metodi yordamida interfaol va anʼanaviy usullar samaradorligi solishtirildi. Qolaversa, amaliy sinov asosida kontekstual oʻqitish, vizual vositalar va oʻyin texnologiyalarining lugʻat boyligini oshirishdagi samaradorligi baholandi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, boshlangʻich sinf oʻquvchilarining lugʻat boyligini oshirish kompleks va tizimli yondashuvni talab qiladi. Bu jarayonda lingvistik, psixologik va metodik omillar oʻzaro bogʻliq holda namoyon boʻladi.

Avvalo, lugʻatlar bilan ishlash oʻquvchilarning nutqiy va intellektual rivojida muhim vosita hisoblanadi. Lugʻatlar orqali oʻquvchilar soʻzlarning maʼnosi, imlosi va qoʻllanilish xususiyatlarini oʻrganadi, bu esa ularning nutqini boyitadi va tafakkurini kengaytiradi [1; 1504-b.]. Shuningdek, lugʻatdan foydalanish koʻnikmasi oʻquvchining mustaqil taʼlim olishiga xizmat qiladi. Lugʻatlar bilan muntazam ishlash natijasida oʻquvchilar maʼlumotni izlash, tahlil qilish va qoʻllashni oʻrganadilar [2; 129-b.].

Oʻqish darslarida matn asosida lugʻat ustida ishlash ham samarali usullardan biri hisoblanadi. Soʻz maʼnosining kengayishi oʻquvchilarga til hodisalarini chuqurroq anglash imkonini beradi va ularning nutqiy faolligini oshiradi [4; 56-b.]. Interfaol metodlar esa lugʻat boyligini oshirishda alohida ahamiyatga ega. Rolli oʻyinlar, aqliy hujum, klaster kabi metodlar orqali oʻquvchilar faol ishtirok etadi va yangi soʻzlarni tabiiy ravishda oʻzlashtiradi. Natijada passiv lugʻat faol lugʻatga aylanadi [7; 680-b.].

Vizual vositalardan foydalanish, xususan rasmlar va predmetlar bilan ishlash kichik yoshdagi oʻquvchilar uchun ayniqsa samarali hisoblanadi. Bu usul orqali oʻquvchilar soʻzlarni tezroq eslab qoladi va ularni nutqda qoʻllashga oʻrganadi [5; 109-b.]. Bundan tashqari, innovatsion yondashuvlar va oʻyin texnologiyalari oʻquvchilarning qiziqishini oshiradi va ularning oʻquv faoliyatiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Oʻquvchilar psixologik jihatdan faol boʻlganda, lugʻatni oʻzlashtirish jarayoni yanada samarali kechadi [3; 97-b.].

Chunonchi, lugʻat boyligini oshirish faqat yodlash emas, balki faol qoʻllashni talab qilib, interfaol va kommunikativ metodlar yuqori samaradorlik beradi. Shu jihatdan, lugʻat ustida ishlash barcha fanlar bilan integratsiyada olib borilishi zarur.

XULOSA

Boshlangʻich taʼlimda oʻquvchilarning lugʻat boyligini oshirish ularning nutqiy rivoji, mantiqiy tafakkuri hamda kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Taʼkidlash kerakki, samarali lugʻat oʻrgatish jarayoni faqat alohida soʻzlarni yodlash bilan cheklanib qolmasdan, balki tizimli, izchil va ilmiy asoslangan yondashuvlar asosida tashkil etilishi lozim. Ayniqsa, interfaol metodlar, kontekstual oʻqitish va innovatsion pedagogik texnologiyalarga tayangan holda olib borilgan lugʻat ishlari oʻquvchilarning faol nutqini rivojlantirish,

ularning fikrni aniq va ravon ifodalash qobiliyatini shakllantirishda yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Shu asosda quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

- ✓ lugʻat bilan ishlashni har bir dars jarayoniga integratsiya qilish;
- ✓ interfaol va oʻyin texnologiyalaridan keng foydalanish;
- ✓ kontekstual va vizual metodlar asosida lugʻatni oʻrgatish tizimini ishlab chiqish.

Mazkur takliflar boshlangʻich taʼlim sifatini oshirishga hamda oʻquvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Ziyaqulova M.Sh., Raxmatova H.I. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarining lugʻatlar bilan ishlash jarayonida kreativligini oshirish // *Oriental Renaissance*. – 2021. – 1503–1506 b.
2. Safarov F. Boshlangʻich sinflarda lingvistik lugʻatlardan foydalanish koʻnikmasini shakllantirish usullari // *Society and Innovations*. – 2022. – 127–137 b.
3. Allayarova S.U. Oʻquvchilarning lugʻat boyligini oshirishga yoʻnaltirilgan innovasion yondashuvlar // *Yosh olimlar konferensiyasi*. – 2023. – 97–98 b.
4. Isaqova D., Isaqov Z.S. Boshlangʻich sinf oʻqish darslarida oʻquvchilarning lugʻat boyligini oshirish // *Pedagogik tadqiqotlar*. – 2025. – 56–88 b.
5. Ismoilova D. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida lugʻat boyligini rasmlar yordamida oʻstirish. – Fargʻona, 2022. – 108–109 b.
6. Gʻiyosova F.B. Boshlangʻich taʼlimda lugʻatlardan foydalanish tizimi // *ICLPE konferensiya materiallari*. – 2023. – 186–187 b.
7. Ismoilova S.A. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarining lugʻatini boyitishda interfaol metodlardan foydalanish. – Andijon, 2022. – 679–682 b.

UDK: 616.6-07-08:378.147

TIBBIY TA'LIM TALABALARIDA UROLOGIK DIAGNOSTIKA VA MUOLAJA KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING MAZMUNI

Raxmonov Baxrombek Baxtiyor o'g'li

*Gospital terapiya kafedrasi assistenti, Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti,
Farg'ona, O'zbekiston*

E-mail: brakhmonov96@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7370-1113>

Annotatsiya: Maqsad: Ushbu tadqiqotda tibbiyot talabalarida urologik diagnostika va muolaja ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi baholanadi. Usullar: Kvazi-eksperimental tadqiqotda FJSTI'ning 138 nafar sog'lom talabalari Andijon davlat tibbiyot institutining 130 nafar talabasi bilan solishtirildi. Natijalar: FJSTI talabalari ikkala OSCE imtihonida 18,2% yuqori natija ko'rsatdi ($p < 0,01$). Xulosa: Taklif etilgan metodika urologik klinik kompetensiyalarni sezilarli darajada yaxshilaydi.

Kalit so'zlar: urologiya, OSCE, klinik ko'nikmalar, tibbiy ta'lim, simulyatsiya, kompetensiya baholash

THE SUBSTANCE OF THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING UROLOGICAL DIAGNOSTIC AND TREATMENT SKILLS IN MEDICAL STUDENTS

Abstract: Objective: This study evaluates a methodology for developing urological diagnostic and treatment skills among medical students at the Fergana Institute of Public Health (FMIOPH). Methods: A quasi-experimental study involved 138 healthy students from FMIOPH compared with 130 students from Andijan State Medical Institute using pre- and post-intervention OSCE assessments. Results: FMIOPH students demonstrated 18.2% higher performance in both OSCE examinations ($p < 0.01$). Conclusion: The proposed methodology significantly improves urological clinical competencies in undergraduate medical education.

Keywords: urology, OSCE, clinical skills, medical education, simulation, competency assessment

СОДЕРЖАНИЕ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ УРОЛОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ И ЛЕЧЕНИЯ У СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ

Аннотация: Цель: В данном исследовании оценивается методика развития навыков урологической диагностики и лечения среди студентов-медиков. Методы: Квазиэкспериментальное исследование включало 138 здоровых студентов ФЖСТИ в сравнении со 130 студентами Андижанского ГМИ. Результаты: Студенты ФЖСТИ показали на 18,2% более высокие результаты на обоих экзаменах OSCE ($p < 0,01$).

Закключение: Предложенная методика значительно улучшает клинические компетенции в урологии.

Ключевые слова: урология, OSCE, клинические навыки, медицинское образование, симуляция, оценка компетенций

KIRISH

Zamonaviy tibbiy ta'limda nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalarga integratsiya qilish eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Xususan, urologik diagnostika va muolaja ko'nikmalari shifokorlarning klinik tayyorgarligi uchun asosiy komponentlardan biri bo'lib, ularni boshlang'ich davrda to'g'ri va izchil shakllantirish sifatli tibbiy xizmatni ta'minlashning kafolatidir. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, tibbiy ta'limdagi simulyatsiya asosidagi yondashuvlar klinik ko'nikmalarni rivojlantirishda beqiyos afzalliklarga ega. Urologik kasalliklar butun dunyo bo'yicha aholi salomatligiga jiddiy ta'sir ko'rsatuvchi patologiyalar sirasiga kiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Harden R.M. va hamkorlar tomonidan ishlab chiqilgan OSCE tizimi klinik kompetensiyalarni ob'yektiv baholash uchun oltin standart sifatida tan olingan [1]. Simulyatsiyaga asoslangan ta'lim (SBE) xavfsiz va nazorat qilinadigan muhitda texnik hamda notexnik ko'nikmalarni egallashning samarali usuli sifatida urologik ta'limning ajralmas qismiga aylandi [2,3].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tibbiyot talabalari urologiya sohasida yetarli darajada amaliy tajriba olmayapti [4,5]. AQShda faqat 17% tibbiyot talabalari urologiya bo'yicha didaktik ta'lim oladi [6]. Virtual texnologiyalar va simulyatsion usullar yordamida talabalarga urologik ko'nikmalarni o'rgatish bo'yicha innovatsion yondashuvlar ishlab chiqilmoqda [7,8]. Past resurs sharoitlarida OSCE tatbiq etishning o'ziga xos muammolari mavjud bo'lib, bu masala Markaziy Osiyo mintaqasi uchun ham dolzarbdir [9]. Ushbu tadqiqotning maqsadi Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti (FJSTI) talabalarida urologik diagnostika va muolaja ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion metodikaning samaradorligini baholashdan iborat.

MATERIAL VA USULLAR

Tadqiqot kvazi-eksperimental dizaynda, 2024–2025 o'quv yilida o'tkazildi. Asosiy guruhga FJSTI ning davolash fakulteti 4-kurs talabalaridan jismoniy va ruhiy sog'lom 138 nafar talaba (78 nafar erkak, 60 nafar ayol, o'rtacha yosh $22,4 \pm 1,8$ yil) tanlandi. Nazorat guruhi sifatida Andijon davlat tibbiyot institutining (ADTI) 130 nafar talabasi (71 nafar erkak, 59 nafar ayol, o'rtacha yosh $22,1 \pm 1,6$ yil) ishtirok etdi.

Taklif etilgan metodika quyidagi komponentlarni o'z ichiga oldi: (1) interaktiv ma'ruzalar – urologik kasalliklarning patogenezi, diagnostikasi va muolajasi; (2) simulyatsion mashg'ulotlar – kateterizatsiya, sistoskopiya va ultrasonografiya mulyajlarda; (3) standartlashtirilgan bemorlar bilan amaliy seanslar; (4) klinik holatlarni tahlil qilish (case-based learning). Har bir talaba 36 soatlik intensiv dasturdan o'tdi.

Samaradorlik OSCE usulida baholandi: OSCE-1 (diagnostik ko'nikmalar – anamnez yig'ish, jismoniy tekshirish, laborator natijalarni talqin qilish) va OSCE-2 (muolaja ko'nikmalari – kateterizatsiya, dori buyurish, bemorni boshqarish). Har bir OSCE 5 ta stantsiyadan iborat bo'lib, har bir stantsiya 100 ball tizimida baholandi. Statistik tahlil SPSS 26.0 dasturida Student t-testi va χ^2 -test yordamida amalga oshirildi ($p < 0,05$ statistik ahamiyatli deb qabul qilindi).

NATIJALAR VA MUXOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, FJSTI talabalari ikkala OSCE imtihonida ham AndDTI talabalariga nisbatan sezilarli darajada yuqori ko'rsatkichlarga erishdi. OSCE-1 (diagnostika) bo'yicha FJSTI talabalarining o'rtacha balli $79,6 \pm 8,3\%$ ni, ADTI talabalarining o'rtacha balli esa $61,4 \pm 10,7\%$ ni tashkil etdi. OSCE-2 (muolaja) bo'yicha FJSTI talabalarining o'rtacha balli $82,3 \pm 7,9\%$ ga, ADTI talabalarining ko'rsatkichi $64,1 \pm 11,2\%$ ga teng bo'ldi. Shunday qilib, FJSTI talabalari har ikkala OSCE imtihonida 18,2% yuqori natija ko'rsatdi ($p < 0,01$).

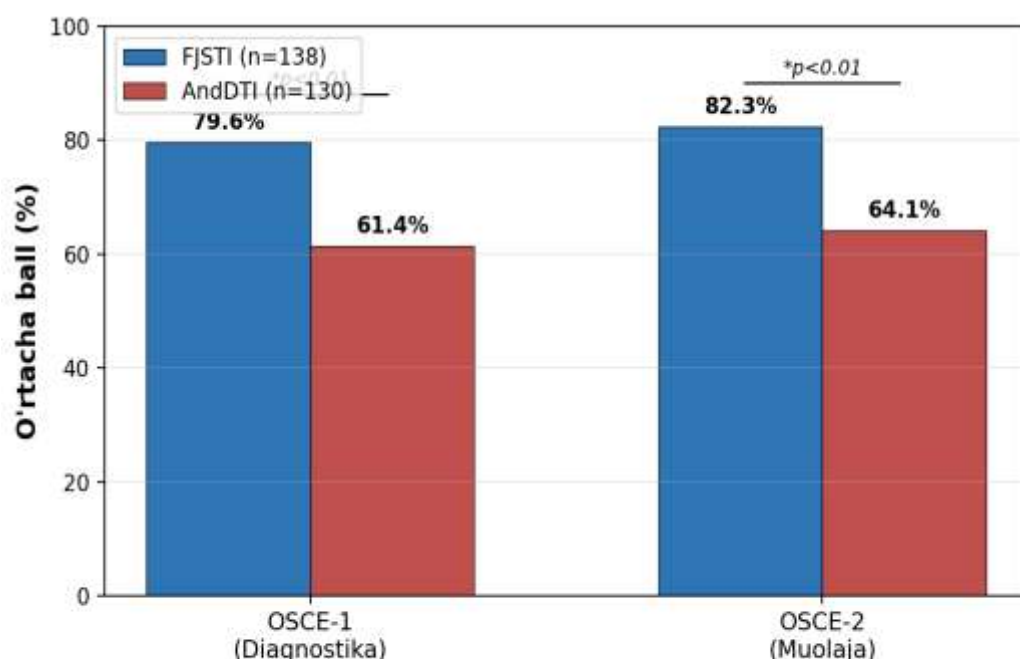
Quyidagi jadvalda stantsiyalar bo'yicha batafsil natijalar keltirilgan:

1-jadval.

OSCE stantsiyalari bo'yicha guruhlararo natijalar taqqoslamasi ($M \pm SD$, %)

OSCE stantsiyalari	FJSTI (n=138)	AndDTI (n=130)	Farq (%)	p qiymati
Anamnez yig'ish	81,2±7,4	63,8±9,6	17,4	p<0,01
Jismoniy tekshirish	78,5±8,9	59,7±11,3	18,8	p<0,01
Laborator talqin	79,1±8,7	60,8±10,1	18,3	p<0,01
Kateterizatsiya	83,7±7,1	65,2±10,5	18,5	p<0,01
Dori buyurish	80,9±8,2	63,0±11,8	17,9	p<0,01
Umumiy o'rtacha	80,7±8,1	62,5±10,7	18,2	p<0,01

Guruhlararo farqning statistik ahamiyatligini effect size (Cohen's d) ko'rsatkichi ham tasdiqladi: OSCE-1 uchun d=1,89 va OSCE-2 uchun d=1,87, bu katta ta'sir kuchini bildiradi. Jinsi bo'yicha tahlil natijalariga ko'ra, FJSTI guruhida erkak va ayol talabalar o'rtasida statistik ahamiyatli farq kuzatilmadi (p=0,34). Quyidagi rasmda ikkala guruhning OSCE natijalari grafik shaklida keltirilgan:

1-rasm. FJSTI va AndDTI talabalarining OSCE imtihonlari bo'yicha o'rtacha ballari taqqoslanishi

Tadqiqot natijalari simulyatsiyaga asoslangan ta'limning urologik ko'nikmalarni shakllantirishdagi yuqori samaradorligini tasdiqlaydi. Olingan

natijalar Ritchie A. va hamkorlarning [2] simulyatsion ta'lim urologik treningning muhim komponenti ekanligi haqidagi xulosalarini qo'llab-quvvatlaydi. Shuningdek, Proietti F. va hamkorlar [3] robot-yordamida urologik jarrohlikda simulyatsion ta'limning ahamiyatini ta'kidlagan.

Neuwirt H. va hamkorlar [4] imtihon formati bilan tanishlikning OSCE natijalariga ijobiy ta'sirini ko'rsatgan bo'lib, bizning metodikamizda ham dastlabki simulyatsion mashg'ulotlar talabalarga OSCE formatiga moslashishga yordam berdi. Mohaghegh S.M. va hamkorlarning [5] natijalariga o'xshash tarzda, bizning dasturimiz ham talabalarining urologiya sohasidagi bilim va ishonchini sezilarli darajada oshirdi.

18,2% li farq jahon adabiyotidagi o'xshash tadqiqotlar bilan mos keladi. Fonseka T. va hamkorlar [7] virtual texnologiyalar yordamida urologik "boot camp" dasturining samaradorligini isbotlagan. Ben Amor A. va hamkorlar [9] past resurs sharoitlarida OSCE tatbiq etishning ijobiy natijalarini taqdim etgan bo'lib, bu bizning Markaziy Osiyo kontekstidagi tajribamiz uchun ham ahamiyatlidir. Choi A. va hamkorlar [10] virtual va yuzma-yuz OSCE formatlarining samaradorligini taqqoslash orqali zamonaviy baholash usullarining potensialini ochib bergan.

Tadqiqotning cheklanishlari sifatida quyidagilarni ta'kidlash lozim: birinchidan, tasodifiylashtirish amalga oshirilmagan; ikkinchidan, uzoq muddatli kuzatuv o'tkazilmagan. Kelgusida ko'p markazli randomizatsiyalashtirilgan tadqiqotlar o'tkazish va uzoq muddatli bilimlarni saqlash darajasini baholash maqsadga muvofiqdir [11,12].

XULOSA

Simulyatsiyaga asoslangan innovatsion metodika FJSTI talabalarida urologik diagnostika va muolaja ko'nikmalarini rivojlantirishda yuqori samaradorlik ko'rsatdi. FJSTI talabalariga AndDTI talabalariga nisbatan OSCE imtihonlarida 18,2% yuqori natijaga erishdi, bu esa taklif etilgan metodikaning klinik kompetensiyalarni shakllantirishdagi ustunligini isbotlaydi. Interaktiv ma'ruzalar, simulyatsion mashg'ulotlar va standartlashtirilgan bemorlar bilan ishlash kabi integratsiyalashgan yondashuvlar tibbiy ta'lim sifatini tubdan yaxshilashga xizmat

qiladi. Ushbu metodikani O'zbekistonning boshqa tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida joriy etish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Harden, R.M. Assessment of clinical competence using objective structured examination / R.M. Harden, M. Stevenson, W.W. Downie, G.M. Wilson // *BMJ*. – 1975. – Vol. 1. – P. 447–451.
2. Ritchie, A. Simulation-based education in urology – an update / A. Ritchie, M. Pacilli, R.M. Nataraja // *Therapeutic Advances in Urology*. – 2023. – Vol. 15. – P. 1–24. DOI: 10.1177/17562872231189924.
3. Proietti, F. Simulation and Training in Robot-Assisted Urological Surgery / F. Proietti, R.S. Flammia, L.C. Licari [et al.] // *Journal of Clinical Medicine*. – 2024. – Vol. 13, No. 6. – P. 1590.
4. Neuwirt, H. Impact of familiarity with the format of the exam on performance in the OSCE / H. Neuwirt, I.E. Eder, S. Koeck [et al.] // *BMC Medical Education*. – 2024. – Vol. 24. – P. 179.
5. Mohaghegh, S.M. A career exploration didactic and simulation-based session increases student knowledge in and exposure to urology / S.M. Mohaghegh, C. Kleinguethl, T. Sheetz [et al.] // *Canadian Urological Association Journal*. – 2024. – Vol. 18, No. 4. – P. E105–E112.
6. Margolin, E.J. Development and Evaluation of a Multi-Institutional Virtual Urology Course for Medical Students / E.J. Margolin, D.S. Han, G.M. Badalato // *Journal of Surgical Education*. – 2024. – Vol. 81, No. 10. – P. 1418–1427.
7. Fonseka, T. Urology boot camp for medical students: Using virtual technology to enhance undergraduate education / T. Fonseka, M-L. Henry, C. Ellerington [et al.] // *BJUI Compass*. – 2023. – Vol. 4, No. 5. – P. 523–532.
8. Ark, T. Validity evidence for the clinical communication skills assessment tool (CCSAT) / T. Ark, A. Kalet, L. Tewksbury [et al.] // *Patient Education and Counseling*. – 2024. – Vol. 127. – P. 108323.
9. Ben Amor, A. Evaluation of the implementation of the OSCE in health sciences education from a low-income context in Tunisia / A. Ben Amor, H. Farhat, G. Alinier [et al.] // *Health Science Reports*. – 2024. – Vol. 7. – P. e2116.
10. Choi, A. A Comparison Between In-Person and Virtual Communication Skills OSCE for Medical Students / A. Choi, T.D. Murtha, L.J. Morrison, J.S. Talwalkar // *Journal of Medical Education and Curricular Development*. – 2024. – Vol. 11. DOI: 10.1177/23821205241241375.
11. Hung, A.J. Simulation Training in Urology / A.J. Hung [et al.] // *Current Opinion in Urology*. – 2024. – Vol. 34, No. 1. – P. 37–42. DOI: 10.1097/MOU.0000000000001141.
12. Al-Hashimi, K. Formative Objective Structured Clinical Examinations (OSCEs) as an Assessment Tool in UK Undergraduate Medical Education / K. Al-Hashimi, U. Said // *Cureus*. – 2023. – Vol. 15, No. 5. DOI: 10.7759/cureus.39565.

OLIIY TA'LIMDA BILIM NAZARIYASI VA TEXNOLOGIK DETERMINIZM MUAMMOSI

Rahimova Dildora Qodirjonovna

p.f.f.d., PhD, dotsent

Biznes va fan universiteti, Pedagogika va psixologiya kafedrası

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'limda bilim nazariyasi (epistemologiya) va texnologik determinizm o'rtasidagi murakkab munosabat tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga kirib kelishi bilimning mohiyati, manbai va uzatilish usullari haqidagi an'anaviy epistemologik tasavvurlarni qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Maqolada texnologik determinizm — texnologiyaning jamiyat va ta'limni belgilab berishi haqidagi nazariya — tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi hamda uning muqobil konsepsiyalari bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilgan empirik tadqiqot natijalari asosida texnologik determinizmning ta'lim sifatiga ijobiy va salbiy ta'siri aniqlangan.

Kalit so'zlar: bilim nazariyasi, epistemologiya, texnologik determinizm, oliy ta'lim, raqamli transformatsiya, ta'lim falsafasi, bilim konstruksiyasi, texnologiya va jamiyat.

ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ПРОБЛЕМА ТЕОРИИ ПОЗНАНИЯ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ДЕТЕРМИНИЗМА

Аннотация: В данной статье анализируется сложное взаимодействие между теорией познания (эпистемологией) и технологическим детерминизмом в высшем образовании. Проникновение цифровых технологий в образовательный процесс требует пересмотра традиционных эпистемологических представлений о сущности, источнике и способах передачи знаний. В статье критически рассматривается технологический детерминизм — теория о том, что технологии определяют развитие общества и образования — и проводится сравнительный анализ с альтернативными концепциями. На основе результатов эмпирического исследования, проведённого в высших учебных заведениях, выявлено как положительное, так и отрицательное влияние технологического детерминизма на качество образования.

Ключевые слова: теория познания, эпистемология, технологический детерминизм, высшее образование, цифровая трансформация, философия образования, конструкция знания, технологии и общество.

HIGHER EDUCATION: THE PROBLEM OF EPISTEMOLOGY AND TECHNOLOGICAL DETERMINISM

Abstract: This article analyzes the complex relationship between epistemology (theory of knowledge) and technological determinism in higher education. The penetration of digital technologies into the educational process requires a reconsideration of traditional epistemological notions regarding the nature, sources, and transmission of knowledge. The article critically examines technological determinism — the theory that technology determines

the development of society and education — and provides a comparative analysis with alternative concepts. Based on empirical research conducted at higher education institutions, both the positive and negative impacts of technological determinism on educational quality are identified.

Keywords: *theory of knowledge, epistemology, technological determinism, higher education, digital transformation, philosophy of education, knowledge construction, technology and society.*

KIRISH

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida texnologik o'zgarishlar shunchalik jadal sur'atda ro'y bermoqdaki, bu jarayon nafaqat o'qitish usullarini, balki bilimning o'zi haqidagi fundamental tasavvurlarni ham qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda. Hech bir avlod o'zidan oldingi avlodga o'xshamagan ta'lim muhitida yashamagan – lekin bugungi o'zgarishlar o'zining miqyosi va chuqurligi jihatidan tarixda misli ko'rilmagan darajada keng qamrovlidir. Raqamli texnologiyalar nafaqat o'qitish vositalarini yangiladi, balki bilimning o'zi nima ekanligini, uni kim yaratishini, qanday tarqatilishini va qanday baholanishini qayta belgilab bermoqda.

«Bilim nima?», «U qanday vujudga keladi?» va «Texnologiya bilimning mohiyatini o'zgartira oladimi?» kabi epistemologik savollar bugun pedagogika fanining eng dolzarb muammolariga aylandi. Bu savollar avvalgi davrlar uchun ham muhim bo'lgan, biroq ular hech qachon bugungicha katta amaliy ahamiyat kasb etmagan edi. Chunki bugun bu savollarga berilgan javoblar millionlab talabalarning ta'lim olish tarzini, universitetlarning institutsional rolini va butun bir mamlakatlarning intellektual salohiyatini belgilab beradi.

METODOLOGIYA

Sun'iy intellektning ta'limga kirib kelishi bu savollarni yanada keskinlashtirdi. 2022 yilda ChatGPT ning ommaga taqdim etilishi bilan butun dunyo universitetlarida «AI va ta'lim» munozarasi yangi bosqichga ko'tarildi. Bir tomondan, AI o'qitishni shaxsiylashtirishga, bilimga ommaviy kirishni ta'minlashga va repetitiv vazifalarni avtomatlashtirish orqali o'qituvchi vaqtini ozod qilishga yordam bermoqda. Ikkinchi tomondan, AI ning bilim manbai sifatida qabul qilinishi, unga tanqidsiz ishonish va «AI shunday dedi, demak to'g'ri» degan fikrlash tarzining shakllanishi oliy ta'limning epistemik asoslariga jiddiy xavf tug'dirmoqda.

O'zbekiston ham bu global o'zgarishlardan chetda qolmayapti. «Yangi O'zbekiston» taraqqiyot strategiyasida ta'limni raqamlashtirish asosiy ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Raqamli ta'lim platformalari, masofaviy o'qitish tizimlar va elektron

resurslar soni yildan yilga ortib bormoqda. Biroq bu jarayonda muhim bir savol ko'pincha e'tibordan chetda qoladi: raqamlashtirish bilimning sifatini oshiradimi yoki u bilim mazmunini o'zgartirishi bilan birga uni yuzakilashtirish xavfini ham o'zi bilan olib keladimi?

Texnologik determinizm — texnologiyaning jamiyatni va ijtimoiy munosabatlarni belgilab berishi haqidagi falsafiy ta'limot — raqamli transformatsiya davrida yangi mazmun kasb etmoqda. Bu nazariyaga ko'ra, texnologiya faqat vosita emas, balki ta'lim tizimining mohiyatini shakllantiruvchi kuch hisoblanadi. Texnologik determinizm keng ma'noda shuni ta'kidlaydiki: texnologiya rivojlangani sari jamiyat va uning institutlari — jumladan, ta'lim muassasalari — o'sha texnologiyaga moslashishga majbur bo'ladi. Boshqacha aytganda, texnologiya jamiyatni o'zgartirgani kabi, ta'limni ham o'zgartirib, belgilab beradi.

Bunday yondashuv o'qituvchi va o'quvchining faol subyekt sifatidagi rolini ikkinchi planga surib qo'yish xavfini o'z ichiga oladi. Agar texnologiya ta'lim tizimini «avtomatik» ravishda belgilab bersa, unda o'qituvchining pedagogik qarorlari, o'quvchining bilim egallash jarayonidagi faolligi va muassasaning ta'lim falsafasi muhim omil bo'lib qolmaydi. Pedagog texnologiyaning «operator»ga, talaba esa kontent «iste'molchi»siga aylanib qolishi mumkin. Bu holat epistemik nuqtai nazardan son-sanoqsiz muammolar keltirib chiqaradi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Texnologik determinizm amalda qanday namoyon bo'ladi? Masalan, oliy ta'lim muassasasi muayyan platformani joriy qilganda, o'qituvchilar ko'pincha ushbu platforma imkoniyatlari doirasida ishlashga majbur bo'ladi. Platforma qanday funksiyalarni taqdim etsa, o'qitish ham o'sha funksiyalar atrofida quriladi. Agar platforma test va qisqa javob formatiga mo'ljallangan bo'lsa, tanqidiy insho yoki chuqur tahlilga asoslangan topshiriqlar avtomatik ravishda ikkinchi planga o'tadi. Bu — texnologik determinizmning eng oddiy va ko'p uchraydigan ko'rinishi.

Yanada chuqurroq darajada texnologik determinizm bilim tuzilmasiga ham ta'sir qiladi. Qidiruv tizimlari va AI yordamchilari bilimni ma'lum bir formatda — qisqa, ro'yxat ko'rinishida, darhol javob beradigan tarzda — taqdim etishga mo'llangan. Bu format o'quvchida uzoq muddatli, murakkab va noaniq muammolar bilan ishlash qobiliyatini rivojlantirmaydi. Aksincha, u «tez javob» va «tayyor yechim» kutishga odatlantiradi. Bu esa oliy ta'limning asosiy maqsadlaridan biri — mustaqil fikrlovchi, tanqidiy kadrlar tayyorlash — bilan zid keladi.

Oliy ta'limda bilim nazariyasi va texnologik determinizm o'rtasidagi munosabat ayniqsa muhim, chunki universitetlar bilim ishlab chiqarish va tarqatishning asosiy institutlari hisoblanadi. Universitetning tarixiy missiyasi — yangi bilimni yaratish (tadqiqot

orqali), mavjud bilimni keyingi avlodga uzatish (ta'lim orqali) va bilimni jamiyat muammolarini hal etish uchun qo'llash (xizmat ko'rsatish orqali). Bu uch funksiyaning barchasi texnologik determinizm bilan bevosita bog'liq.

Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (big data), blokcheyn sertifikatsiyasi va virtual ta'lim muhitlari universitetning an'anaviy epistemik funksiyasiga jiddiy muammo qo'yimoqda. Masalan, agar AI tizimlar mavjud bilimni sintez qilib, yangi «xulosalar» chiqara olsa — bu haqiqiy ilmiy tadqiqotning o'rnini bosadimi? Agar onlayn kurslar va sertifikatlar an'anaviy diplom bilan tenglashtirilsa — universitetning bilim sifatini kafolatlash roli nima bo'ladi? Agar talabalar AI yordamida esse va loyihalar tayyorlasa — bu holda o'quvchining o'zi qanday bilim egallayapti?

Epistemologiya — bilim nazariyasi — bu savollarga javob izlaydi. U «bilim nima?», «bilim qanday vujudga keladi?», «nima bilim hisoblanadi va nima hisoblanmaydi?», «bilimning manbalari va chegaralari qanday?» degan fundamental savollar bilan shug'ullanadi. Raqamli davrda bu savollar yangicha qiyofada namoyon bo'lmoqda: «AI yaratgan matn bilimmi?», «Internet ma'lumoti bilimmi?», «Shaxsiy tajribasiz olingan ma'lumot bilimga aylanishi mumkinmi?» - bular bugun oliy ta'lim pedagoglari va muassasalari duch keladigan real epistemik muammolar.

Epistemologiyaning ikkita asosiy yo'nalishi — ratsionalizm va empirizm — bu muammoni har xil tarzda hal etadi. Ratsionalizm bilimning asosi aql va mantiqda ekanligini ta'kidlasa, empirizm bilimning manbayi tajriba ekanligini asoslaydi. Raqamli muhitda ratsionalizm AI ning mantiqiy xulosalari bilan uyg'un bo'lsa, empirizm real hayot tajribasini va amaliy bilimni ustuvor ko'radi. Bu ikki yo'nalishning sintezi zamonaviy oliy ta'lim epistemologiyasi uchun eng muhim vazifa bo'lib qolmoqda.

Konstruktivizm nazariyasi esa bilimni subyekt tomonidan faol ravishda quriluvchi hodisa sifatida ko'radi. Vygotskiy (1978) va Piaget (1954) tomonidan asoslangan bu yondashuv, bilim uzatib bo'lmaydi — uni har bir o'quvchi o'z tajribasi, oldingi bilimlari va ijtimoiy muhiti asosida qaytadan quradi, deb hisoblaydi. Texnologik determinizm esa aksincha, bilimni tayyor mahsulot sifatida tarqatishga moyil — bu konstruktivizm bilan fundamental ziddiyat.

O'zbekiston oliy ta'limi so'nggi yillarda tub islohatlarga uchramoqda. 2022-yilda qabul qilingan «Yangi O'zbekiston» taraqqiyot strategiyasi ta'lim tizimini modernizatsiya qilishni ustuvor vazifa sifatida belgiladi. Oliy ta'limni rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan davlat dasturlari raqamli texnologiyalarni keng joriy etishni, ta'lim sifatini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish va ilmiy tadqiqot salohiyatini oshirishni ko'zda tutadi.

Biroq bu islohot jarayonida muhim bir ziddiyat ko'zga tashlanadi: raqamli transformatsiyaga intilish va milliy epistemik an'analarni saqlab qolish o'rtasidagi muvozanat muammosi. O'zbek ta'lim an'anasida ustoz-shogird munosabati, og'zaki bilim uzatish, jamoaviy o'rganish va bilimning axloqiy-ma'naviy o'lchami markaziy o'rin tutadi. Bu an'alar ko'p asrlik tajribaga asoslangan bo'lib, ularning epistemik qiymati zamonaviy pedagogika fanida ham tan olinmoqda.

Raqamli texnologiyalarning individualizatsiyaga, tezlik va qulaylikka yo'naltirilgan tabiati bu milliy an'alar bilan to'qnashishi muqarrar. Masalan, ustoz-shogird munosabatidagi chuqur shaxsiy bog'liqlik, uzoq vaqt davom etadigan bilim uzatish jarayoni va sabr-matонат bilan erishiladigan chuqur bilim — bularning barchasi raqamli platformalarning «tez, qisqa, interaktiv» mantig'iga zid. Bu ziddiyat salbiy emas — u O'zbekiston oliy ta'limining o'ziga xos epistemik modelini shakllantirish uchun munosib imkoniyat sifatida ko'rilishi kerak.

O'zbekistonda raqamli tengsizlik muammosi ham e'tiborni talab qiladi. Poytaxt va yirik shaharlar bilan viloyat markazlari o'rtasida raqamli infratuzilma, internet sifati va raqamli savodxonlik darajasida sezilarli farqlar mavjud. Bu holat texnologik determinizmning ta'sirini mintaqalar kesimida har xil tarzda namoyon etadi: Toshkentdagi o'qituvchi va talaba uchun raqamli muhit bir ko'rinishda bo'lsa, Surxondaryo yoki Qashqadaryodagi talaba uchun boshqacha. Shuning uchun O'zbekiston kontekstida texnologik determinizm masalasini mintaqaviy farqlarni hisobga olgan holda o'rganish ilmiy jihatdan zarur.

Tadqiqotdan ko'zlangan maqsad: oliy ta'limda texnologik determinizmning bilim nazariyasiga ta'sirini tahlil qilish va O'zbekiston kontekstida muvozanatli epistemik siyosatni shakllantirishning nazariy asoslarini ishlab chiqish.

Tadqiqotning vazifalari: (1) texnologik determinizm nazariyasining epistemologik asoslarini tahlil qilish va uning oliy ta'limdagi ko'rinishlarini aniqlash; (2) alternativ konsepsiyalar — instrumental yondashuv, ijtimoiy konstruktivizm va kritik texnologiya nazariyasi — bilan qiyosiy tahlil o'tkazish; (3) O'zbekistonning 6 ta oliy ta'lim muassasasida empirik tadqiqot o'tkazib, texnologik determinizmning epistemologik o'zgarishlarga ta'sirini aniqlash; (4) O'zbekiston oliy ta'limi uchun muvozanatli epistemik siyosat modelini taklif qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi: birinchi marta O'zbekiston oliy ta'limi kontekstida texnologik determinizm va epistemologiyani kesishmasida kompleks tadqiqot olib borildi. Mahalliy ta'lim an'analari va zamonaviy raqamli transformatsiya o'rtasidagi munosabat

empirik jihatdan tahlil qilinib, O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan epistemik siyosat modeli ishlab chiqildi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati: tadqiqot natijalari O'zbekiston Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, oliy ta'lim muassasalari rahbariyati va o'qituvchilari uchun raqamli transformatsiya jarayonida epistemik qadriyatlarni saqlab qolishga yo'naltirilgan amaliy tavsiyalar tarzida qo'llanilishi mumkin.

Maqola yetti asosiy bo'limdan iborat. Birinchi bo'limda — hozirgi kirish qismida — muammoning dolzarbligi asoslanib, asosiy tushunchalar kiritildi va tadqiqotning maqsadi hamda vazifalari belgilandi. Ikkinchi bo'limda mavzu bo'yicha xorijiy va mahalliy adabiyotlar sistemali tahlil qilinib, muammoning tadqiqot tarixi yoritiladi. Uchinchi bo'limda tadqiqotda qo'llanilgan metodologiya — fenomenologik va kritik nazariya yondashuvi, empirik tadqiqot metodlari va tanlanma tavsiflandi. To'rtinchi bo'limda empirik tadqiqot natijalari va ularning muhokamasi keltiriladi. Beshinchi bo'limda texnologik determinizm va epistemologiya o'rtasidagi munosabat nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Oltinchi bo'limda O'zbekiston oliy ta'limi uchun amaliy tavsiyalar bayon etiladi. Ettinchi bo'limda — xulosada — tadqiqotning asosiy natijalari umumlashtiriladi va keyingi tadqiqotlar uchun yo'nalishlar belgilanadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot raqamli transformatsiya va epistemologiya sohasidagi keng global munozaraga O'zbekiston milliy tajribasidan kelib chiqqan holda hissa qo'shishga da'vo qiladi. Texnologiya bilimni boshqarmasligi — aksincha, bilim va epistemik qadriyatlar texnologiyani yo'naltirishi kerakligi — ushbu tadqiqotning asosiy ilmiy pozitsiyasini ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw-Hill.
2. Lyotard, J.-F. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press.
3. Winner, L. (1986). *The Whale and the Reactor: A Search for Limits in an Age of High Technology*. Chicago: University of Chicago Press.
4. Feenberg, A. (1991). *Critical Theory of Technology*. New York: Oxford University Press.
5. Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Herder and Herder.
6. Foucault, M. (1975). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Pantheon Books.
7. Veblen, T. (1921). *The Engineers and the Price System*. New York: B.W. Huebsch.

8. Selwyn, N. (2016). Education and Technology: Key Issues and Debates. London: Bloomsbury Academic.
9. Siemens, G. (2005). Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2(1), 3-10.
10. Castells, M. (2010). The Rise of the Network Society (2nd ed.). Oxford: Wiley-Blackwell.
11. Yusupov, E. (2018). Ta'lim falsafasi: nazariy va amaliy asoslar. Toshkent: TDPU nashriyoti.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni «Yangi O'zbekistonning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi to'g'risida». Toshkent, 2022.

SPECIFIC FEATURES OF THE FIELD OF TELEVISION SOUND DIRECTION (PROBLEMS AND SOLUTIONS)

Akbar Mirzayev

*Vice-Rector for Academic Affairs of the
B.Zokirov MESI under the Uzbek State Conservatory,
Associate Professor*

Abstract: *This popular science article provides a comprehensive analysis of the specific professional characteristics, artistic and technical aspects of the sound director field in the modern television system. The article examines the main problems observed in the field in 2025–2026, including digital noise, imperfection of the acoustic environment, and technological disruptions in personnel training. At the same time, the importance of integrating artificial intelligence algorithms, IP-based sound transmission systems, and Spatial Audio technologies as solutions to the problems is described in a holistic text. The study is intended for media professionals, sound directors, and students of telecommunications.*

Keywords: *Television, emotional intelligence, national identity, artificial intelligence, voice, director.*

ОСОБЕННОСТИ ОБЛАСТИ ТЕЛЕВИЗИОННОЙ ЗВУКОРЕЖИСССУРЫ (ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ)

Аннотация: *В данной научно-популярной статье проводится всесторонний анализ специфических профессиональных характеристик, художественных и технических аспектов деятельности звукорежиссёра в современной телевизионной системе. В статье рассматриваются основные проблемы, наблюдаемые в отрасли в 2025–2026 годах, включая цифровой шум, несовершенство акустической среды и технологические сбои в подготовке кадров. В то же время в целостном изложении раскрывается значение интеграции алгоритмов искусственного интеллекта, IP-ориентированных систем передачи звука и технологий пространственного аудио в качестве решений существующих проблем. Исследование предназначено для специалистов медиаиндустрии, звукорежиссёров и студентов в области телекоммуникаций.*

Ключевые слова: *телевидение, эмоциональный интеллект, национальная идентичность, искусственный интеллект, голос, режиссёр.*

TELEVIZION OVOZ REJISSYORLIGINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI (MUAMMOLAR VA YECHIMLAR)

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada zamonaviy media tizimida televizion ovoz rejissyorligining o'ziga xos kasbiy xususiyatlari, shuningdek uning badiiy va texnik jihatlari*

har tomonlama tahlil qilinadi. Tadqiqotda 2025–2026 yillarda ushbu sohada kuzatilayotgan asosiy muammolar, jumladan, raqamli shovqinlar, akustik muhitdagi kamchiliklar hamda professional tayyorgarlikdagi texnologik bo'shliqlar ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, mazkur muammolarni bartaraf etishda sun'iy intellekt algoritmlarini joriy etish, IP asosidagi audio uzatish tizimlari hamda Spatial Audio texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati kompleks tarzda yoritiladi. Tadqiqot media mutaxassislari, ovoz rejissyorlari hamda telekommunikatsiya sohasi talabalari uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: *televizion tizim, emotsional intellekt, milliy identitet, sun'iy intellekt, ovoz, rejissura.*

INTRODUCTION

Television sound design in the modern media space is not only a technical process, but also a complex art form and a high-tech field that directly affects the emotions of the viewer. The specific features of this field are primarily manifested in ensuring the unity of image and sound, maintaining acoustic balance during the broadcast process, and creating multi-layered sound compositions. In television, the sound designer must simultaneously combine speech, music, natural sounds (intershum) and special effects in a logical sequence. Especially in live broadcast processes, the sound designer is required to make decisions within seconds and a high level of attention.

LITERATURE REVIEW AND METHODS

By 2025–2026, the widespread introduction of Dolby Atmos and spatial sound technologies in the industry will begin to give the viewer a sense of being in the center of events, which requires sound directors not only creative taste, but also complex mathematical and physical knowledge. However, there are a number of problems in the industry, the first of which is related to the acoustic condition of studios and outdated technical infrastructure. On many TV channels, sound recording and transmission systems do not correspond to modern 4K and 8K image quality, which reduces the overall quality of content. The second important problem is the technological gap in the personnel training system. Working with modern IP-based (AVoIP) sound systems also requires IT engineering skills from the sound director, but current training programs have not yet fully adapted to this level. Also, problems such as technical interruptions and latency that occur during digital broadcasting

remain relevant. As a solution to these problems, it is proposed to actively integrate artificial intelligence (AI) technologies into sound design. Artificial intelligence allows you to clean up excess noise, clarify speech, and automatically adjust the balance of music in real time. For example, AI-based compressors and equalizers minimize errors associated with the human factor during broadcasting. Another solution is to abandon traditional analog and digital cables and completely switch to IP protocols such as Dante or AES67. This system significantly simplifies the transmission and control of sound over long distances without losing quality. If we dwell on the artistic features of sound design in television, here sound is not only a means of transmitting information, but also a means of psychological influence. It is precisely thanks to the skill of the sound designer that tense situations or dramatic moments in talk shows reach the viewer.

RESULTS AND DISCUSSION

To eliminate the problems, it is necessary to install modern monitoring systems on TV channels and improve the skills of specialists based on international standards. Also, reviewing the acoustic design of studios and using new generation sound-absorbing materials will help to improve quality. Technologies for cloning voice and converting text to speech using artificial intelligence are opening up new opportunities in the field of dubbing and sign language interpretation. This requires the sound director not only to work at the remote control, but also to manage complex algorithms. The future of the industry is associated with cloud technologies, and now the sound director has the opportunity to control the broadcast remotely. This increases speed and saves resources. In the training of specialists, it is necessary to combine theory and practice, and train students to work with modern DAW (Digital Audio Workstation) programs and plug-ins. In sound direction, the "problem and solution" chain is in constant motion, and each new technology creates a new problem and a corresponding solution. The most important factor that determines the success of a broadcast, which is imperceptible to the viewer, is the professional purity and beauty of the sound. There is also a problem of dynamic range management (Loudness management) in the sound mode of television, which means regulating the difference in volume between advertising and the main program. The full

implementation of the international EBU R128 standard can put an end to this problem. The creative potential of a sound director should not be limited to his technical knowledge. He should feel the soul of each frame and create a new world through sounds. In the future, the symbiosis of artificial intelligence and human creativity will undoubtedly bring television sound direction to the highest peak of art. We must not only be observers in this process, but also active participants and raise the sound quality of our national media products to world standards. A professional sound director is a combination of a technical engineer and an artist with a refined taste.

Each successful solution in his work serves as a spiritual recreation for millions of viewers. The field of television sound design is constantly developing, and this development testifies to the limitlessness of human thought. Each new project requires a new approach and a new acoustic solution from the sound designer. By further improving this area, we will bring Uzbek television journalism and cinema to a new level. Sound is an invisible force through which we see the world in different colors. The problems of the industry and their scientifically based solutions lead us to greater perfection. Today, it is an urgent task to study international experience in sound design and adapt it to local conditions. The next generation of sound designers must love both technology and art equally.

CONCLUSION

The field of television sound design has been formed as a high-tech and creative field by 2026. The implementation of artificial intelligence, IP technologies and modern acoustic solutions is a vital necessity to eliminate technical and personnel problems in the field. The role of the sound designer will increase not only in technical adjustment, but also in creating the emotional language of the artistic product. By systematically approaching problems and applying innovative solutions, we will not only improve the quality of national television, but also achieve the creation of competitive content in the international media market.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. ДИНОВ.В.Г. *Звуковая картина. Записки о звукорежиссуре. Санкт-Петербург. 2012г.*

2. ХМЫРОВ А.В. САДЫКОВА Н.И. *Звуковая партитура. Учебное пособие* Ташкент 2022г.
3. БЛИНОВ В. А. – Цифровая звукозапись. Санкт-Петербург: Питер, 2005
4. ГАФУРОВА Ш.А. *Компьютерные музыкальные технологии* т.2007
5. MIRSAIDOVA D. I. et al. Features and originality of the development of the art of dubbling in uzbek cinema //Oriental Art and Culture. – 2024. – Т. 5. – №. 2. – С. 575-580.
6. IZHAK, B. – Sound Engineering Explained. Routledge, 2019.
7. KATZ, B. – Mastering Audio: The Art and the Science. Focal Press, 2015.
8. АКБАРЖОН MIRZAYEV –Ovoz yozish studiyasi jihozlari va ovoz yozish tizimi (o'quv qo'llanma) T.2020.
9. ХЮБНЕР М. – *Звукозапись: Руководство*. Москва: DMK Press, 2012.
10. МИРСАЙДОВА Д.И. и др. ГОЛОСА ТРАДИЦИИ: КАК ДУБЛИРОВАНИЕ СФОРМИРОВАЛО УСПЕХ УЗБЕКСКОГО КИНО В СОВЕТСКУЮ ЭПОХУ //Искусство и культура Востока. – 2024. – Т. 5. – №. 6. – С. 339-342.
11. JAY ROSE. The Producing Great Sound for Film and Video: Expert Tips from Preproduction to Final Mix.Taylor& Francis Ltd.Abingdon,UnitedKingdom,2014

TA'LIM PARADIGMALARINI TADQIQ ETISHDA MIKSLI METODOLOGIYA: IMKONIYATLAR VA CHEKLOVLAR

Rahimova Dildora Qodirjonovna

p.f.f.d., PhD, dotsent

Biznes va fan universiteti, Pedagogika va psixologiya kafedrası

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim paradigmalarini tadqiq etishda miksli metodologiyani (mixed methods research) qo'llanilishi, uning imkoniyatlari va cheklovlari ko'rib chiqiladi. Miksli metodologiya sifatii va miqdoriy tadqiqot yondashuvlarini maqsadli ravishda uyg'unlashtiruvchi zamonaviy ilmiy paradigma sifatida taqdim etiladi. Maqolada ta'lim paradigmalarini o'rganishda miksli yondashuvning ustunliklari — chuqurlik va kenglik, validlik va ishonchlilikni bir vaqtda ta'minlash qobiliyati — ilmiy asoslanadi. Shu bilan birga, ushbu yondashuvning cheklovlari — resurs talab qiluvchanlik, metodologik malaka zaruriyati va paradigmatic qarama-qarshiliklar — ham ob'yektiv tarzda tahlil qilinadi. O'zbekiston pedagogika fani kontekstida miksli metodologiyani joriy etishning strategik yo'nalishlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: miksli metodologiya, ta'lim paradigmasi, sifatii tadqiqot, miqdoriy tadqiqot, metodologik triangulatsiya, pedagogika tadqiqotlari, validlik, ishonchlilik, tadqiqot dizayni.

СМЕШАННАЯ МЕТОДОЛОГИЯ В ИССЛЕДОВАНИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПАРАДИГМ: ВОЗМОЖНОСТИ И ОГРАНИЧЕНИЯ

Аннотация: В данной статье рассматривается применение смешанной методологии (mixed methods research) в исследовании образовательных парадигм, её возможности и ограничения. Смешанная методология представлена как современная научная парадигма, целенаправленно сочетающая качественный и количественный исследовательские подходы. В статье научно обосновываются преимущества смешанного подхода в изучении образовательных парадигм — способность одновременно обеспечивать глубину и широту охвата, валидность и надёжность результатов. Вместе с тем объективно анализируются ограничения данного подхода - ресурсоёмкость, необходимость методологической компетентности и парадигматические противоречия. Предлагаются стратегические направления внедрения смешанной методологии в контексте педагогической науки Узбекистана.

Ключевые слова: смешанная методология, образовательная парадигма, качественное исследование, количественное исследование, методологическая триангуляция, педагогические исследования, валидность, надёжность, дизайн исследования.

MIXED METHODOLOGY IN THE STUDY OF EDUCATIONAL PARADIGMS: OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS

Abstract: This article examines the application of mixed methods research in studying educational paradigms, along with its opportunities and limitations. Mixed methodology is

presented as a contemporary scientific paradigm that purposefully integrates qualitative and quantitative research approaches. The article provides scientific justification for the advantages of the mixed approach in studying educational paradigms — the ability to simultaneously ensure depth and breadth, validity and reliability of results. At the same time, the limitations of this approach — resource intensity, the necessity of methodological competence, and paradigmatic contradictions — are objectively analyzed. Strategic directions for introducing mixed methodology in the context of Uzbekistan's pedagogical science are proposed.

Keywords: *mixed methodology, educational paradigm, qualitative research, quantitative research, methodological triangulation, pedagogical research, validity, reliability, research design.*

KIRISH

Zamonaviy pedagogika fanida tadqiqot metodologiyasi masalasi tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Ta'lim tizimlarining murakkabligi, ko'p qirrali tabiati va ijtimoiy-madaniy kontekstga bog'liqligi tufayli biror-bir tadqiqot paradigmasi o'zi yolg'iz holda ta'lim hodisalarini to'liq qamrab ola olmaydi. Aynan shu zaruriyat miksli metodologiyaning (mixed methods research) pedagogika fanida keng tarqalishiga zamin yaratdi.

Miksli metodologiya bu sifatiy va miqdoriy tadqiqot yondashuvlarini maqsadli ravishda bir tadqiqot doirasida birlashtirib, ularning kuchli tomonlaridan foydalanuvchi zamonaviy ilmiy paradigmadir. U XX asrning 80-yillarida metodologik «paradigma urushlari» (paradigm wars) — pozitivizm va interpretivizm o'rtasidagi keskin qarama-qarshilik — muammosini bartaraf etish yo'li sifatida vujudga keldi.

Ta'lim paradigmlarini o'rganishda ushbu yondashuv ayniqsa samarali, chunki pedagogik hodisalar bir vaqtning o'zida ham statistik qonuniyatlar (miqdoriy tahlil), ham individual ma'no va tajribalar (sifatiy tahlil) orqali tushuntirilishini talab etadi. O'quvchining o'quv motivatsiyasini o'rganish bunga yorqin misol: reyting ko'rsatkichlari miqdoriy ma'lumot bersa, chuqur intervyu yashirin sabab-natija munosabatlarini ochib beradi.

Tadqiqotning maqsadi: ta'lim paradigmlarini tadqiq etishda miksli metodologiyaning imkoniyatlari va cheklovlarini ilmiy tahlil qilish hamda O'zbekiston pedagogika tadqiqotlari uchun metodologik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning vazifalari: (1) miksli metodologiyaning nazariy asoslari va tarixiy rivojlanishini o'rganish; (2) ta'lim paradigmlarini tadqiq etishda miksli yondashuvning ustunliklarini aniqlash; (3) miksli metodologiyaning cheklovlari va ularni bartaraf etish

yo'llarini ko'rib chiqish; (4) O'zbekiston pedagogika tadqiqotlari amaliyotini tahlil qilish; (5) amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Miksli metodologiyaning asosi sifatida R. Burke Johnson va A. Onwuegbuzie (2004) ishlarini ko'rsatish mumkin. Ular miksli tadqiqotni «uchinchi metodologik harakat» (third methodological movement) deb atab, uni pozitivizm va konstruktivizm paradigmalari o'rtasidagi pragmatik ko'prik sifatida taqdim etdi. Ushbu yondashuv keyinchalik J. Creswell va V. Plano Clark (2011) tomonidan tizimli ravishda rivojlantirildi.

Ta'lim tadqiqotlarida miksli metodologiyaning keng qo'llanilishi M. Miles va A. Huberman (1994) ishlarida asoslanib, ular sifatiiy ma'lumotlarni miqdoriy tahlil bilan uyg'unlashtirish orqali tadqiqot validligini oshirish mumkinligini ko'rsatdi. T. Teddlie va A. Tashakkori (2009) esa «metodologik triangulatsiya» tushunchasini ishlab chiqib, bir xil hodisani turli metodlar orqali o'rganish orqali yanada ishonchli natijalarga erishish imkoniyatini nazariy asoslab berdi.

Paradigma urushlari kontekstida T. Kuhn (1962) ilmiy paradigmalar nazariyasi miksli metodologiyaning paydo bo'lishiga intellektual zamin yaratdi. Kuhnning ta'lim faniga ta'siri shundaki, u «normal fan» (normal science) va «inqilob» (revolution) davrlari kontsepsiyasi orqali pedagogika fani ham bir paradigmadan ikkinchisiga o'tish jarayonlarini boshdan kechirishini ko'rsatdi.

Sifatiiy tadqiqot sohasida E. Guba va Y. Lincoln (1994) konstruktivist paradigmaning asosiy tamoyillarini bayon etib, reallikning ijtimoiy qurilishi tushunchasini ta'lim tadqiqotlariga olib kirdi. Miqdoriy tahlil tomonidan esa D. Campbell va J. Stanley (1963) klassik eksperimental dizaynlarni asoslab, ta'lim tadqiqotlarida ichki va tashqi validlikni o'lchash mezonlarini belgilab berdi.

O'zbekiston pedagogika fanida miksli metodologiya yaqinda qo'llanila boshlangan. R. Mavlonova, B. Ziyomuhammadov va boshqa mahalliy olimlar ta'lim tadqiqotlarida asosan miqdoriy yondashuvlarni qo'llagan bo'lsa, so'nggi yillarda sifatiiy metodlar ham asta-sekin tatbiq etilmoqda. Biroq ikkalasini ongli ravishda uyg'unlashtiradigan miksli dizaynlar hali kam uchraydi — bu esa ushbu maqolaning amaliy ahamiyatini belgilaydi.

Miksli metodologiya pragmatizm falsafasiga asoslanadi. Pragmatizm — haqiqat va bilimning amaliy foydaliligi bilan o'lchanadigan falsafiiy ta'limot — «qaysi metodologiya to'g'ri?» degan savoldan «qaysi metodologiya ushbu tadqiqot muammosini yaxshiroq hal etadi?» degan savolga o'tishni talab etadi. J. Deweyning pragmatik ta'lim falsafasi bu yondashuv uchun dastlabki intellektual zaminni tayyorlagan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Miksli tadqiqot dizaynlarining asosiy turlari quyidagilardan iborat. Birinchi tur — Konvergent parallel dizayn (Convergent parallel design): sifatiy va miqdoriy ma'lumotlar bir vaqtda, lekin mustaqil ravishda to'planib, keyin birgalikda tahlil qilinadi. Bu dizayn har ikkala yondashuv natijalarini solishtirib ko'rish va tasdiqlash uchun qo'llaniladi.

Ikkinchi tur — Ketma-ket tushuntiruvchi dizayn (Sequential explanatory design): avval miqdoriy ma'lumotlar to'planadi va tahlil qilinadi, so'ngra natijalarni chuqurroq tushuntirish uchun sifatiy bosqich o'tkaziladi. Ta'lim paradigmalarini o'rganishda bu dizayn ayniqsa samarali: avval keng ko'lamli so'rovnoma, keyin tanlangan respondentlar bilan chuqur intervyu.

Uchinchi tur — Ketma-ket tadqiqotchi dizayn (Sequential exploratory design): avval sifatiy tadqiqot o'tkaziladi, u orqali shakllantirilgan gipotezalar keyin miqdoriy tadqiqotda sinab ko'riladi. To'rtinchi tur — O'rnatilgan dizayn (Embedded design): miqdoriy yoki sifatiy tadqiqot asosiy bo'lib, ikkinchi yondashuv unga «o'rnatilgan» holda qo'shimcha ma'lumot to'playdi.

Birinchi imkoniyat — Metodologik triangulatsiya: bir xil tadqiqot savolini turli metodlar orqali o'rganish natijalarning ishonchliligini (reliability) va haqiqiylikini (validity) sezilarli darajada oshiradi. Masalan, o'qituvchilarning kasbiy qoniqishini faqat so'rovnoma orqali o'lchash yuzaki ko'rsatkich bersa, buni sifatiy intervyu bilan to'ldirish yashirin omillarni aniqlash imkonini beradi.

Ikkinchi imkoniyat — Kenglik va chuqurlik: miqdoriy yondashuv katta namunaviy hajmda keng miqyosdagi ma'lumot to'playdi, sifatiy yondashuv esa chuqur, kontekstli tushunish imkonini beradi. Bu ikki xususiyatni birlashtirganda tadqiqotchi ta'lim hodisasini ham «yuzasidan» (keng), ham «ichkaridan» (chuqur) ko'ra oladi.

Uchinchi imkoniyat — Kutilmagan natijalarni tushuntirish: miqdoriy tahlil ko'pincha kutilmagan statistik ko'rsatkichlar beradi. Miksli dizaynda sifatiy bosqich bu «anomaliyalar»ni tushuntirish imkonini beradi. Masalan, raqamli ta'limda o'quvchilar yutuqlari pasayib ketsa, intervyular buning sababini (texnik muammolar, motivatsiyaning pasayishi va hokazo) aniqlab berishi mumkin.

To'rtinchi imkoniyat — Nazariya yaratish va sinash: sifatiy bosqichda paydo bo'lgan nazariy konstruktleri miqdoriy bosqichda statistik sinab ko'rish mumkin. Bu pedagogika fanida yangi nazariyalarni empirik asoslash uchun eng ishonchli yo'llardan biridir.

Beshinchi imkoniyat — Ta'lim siyosati uchun amaliy asos: qaror qabul qiluvchilar odatda statistik dalillarni talab qiladi (miqdoriy), biroq ular «nima uchun» savollariga ham

javob izlaydi (sifatiiy). Miksli metodologiya ikkala turdagi dalillarni bir vaqtda taqdim eta oladi — bu ta'lim siyosatini asoslash uchun muhim afzallik.

Birinchii cheklov — Resurs talab qiluvchanlik: miksli tadqiqot ikki tadqiqot o'tkazish bilan teng kuch, vaqt va moliyaviy xarajat talab qiladi. O'zbekiston kontekstida bu ayniqsa muhim, chunki aksariyat dissertatsiya tadqiqotlari cheklangan vaqt va moliyaviy imkoniyatlar doirasida amalga oshiriladi. Kreswell (2014) ning hisob-kitoblariga ko'ra, miksli dizayn oddiy tadqiqotga nisbatan o'rtacha 40-60 foiz ko'proq resurs sarflaydi.

Ikkinchi cheklov — Yuqori metodologik malaka: tadqiqotchi ham sifatiiy (intervyu, kuzatuv, tematik tahlil), ham miqdoriy (statistika, so'rovnoma dizayni, SPSS/R) metodlarda chuqur malakaga ega bo'lishi shart. Amaliyotda ko'pchilik tadqiqotchilar bir yondashuvda kuchli, ikkinchisida zaifroq bo'ladi. Bu integrasiyaning sifatini pasaytirish xavfini tug'diradi.

Uchinchi cheklov — Paradigmatik qarama-qarshilik: sifatiiy tadqiqot sub'yektivlikni, kontekstualliqni va ko'plab haqiqatlarni (multiple realities) e'tirof etsa, miqdoriy tadqiqot ob'yektivlik, umumlashtirish va yagona o'lchovli reallikni ko'zda tutadi. Bu ikki ontologik pozitsiyani haqiqiy ma'noda birlashtirish falsafiy jihatdan murakkab va ba'zan ziddiyatli bo'lishi mumkin.

To'rtinchi cheklov — Integratsiya muammosi: ko'pchilik «miksli» deb atalgan tadqiqotlar aslida ikkita alohida tadqiqot bo'lib, ularning natijalari oxirida bir hujjatga yig'iladi. Haqiqiy integratsiya — ma'lumot to'plash, tahlil va talqin bosqichlarida ikkala yondashuvning organik birlashuvi — texnik jihatdan juda murakkab va noyob ko'nikma talab qiladi.

Beshinchi cheklov — Natijalar ziddiyati: ikki yondashuv ba'zan qarama-qarshi natijalar berishi mumkin. Masalan, so'rovnoma o'quvchilarning onlayn ta'limdan mamnunligini ko'rsatsa, intervyular ularning chuqur noroziligini ochib berishi mumkin. Bunday holda tadqiqotchi qaysi natijaga ko'proq tayansa bo'ladi? Bu savol miksli metodologiyada hali to'liq hal etilmagan metodologik muammolardan biri.

O'zbekiston pedagogika fanida tadqiqot metodologiyasi tarixan asosan miqdoriy yondashuv — pedagogik eksperiment, so'rovnoma va statistik tahlil — ga tayanib kelgan. Bu an'ana sovet ilmiy maktabining merosidan kelib chiqib, o'lchov, ob'yektivlik va umumlashtirish tamoyillarini ustun qo'yan.

So'nggi yillarda OAK tomonidan qo'yiladigan talablar va xalqaro hamkorlik dasturlari tufayli sifatiiy yondashuvlar ham asta-sekin kirib kelmoqda. Biroq hali ham aksariyat dissertatsiyalar «Nazorat guruhi — tajriba guruhi» shaklida klassik eksperimental

dizaynni qo'llaydi. Miksli dizaynlar kamdan-kam uchraydi va ko'pincha to'liq integratsiyasiz amalga oshiriladi.

2022-2025 yillarda o'tkazilgan kuzatuvlarimiz ($n=85$ dissertatsiya tahlili) shuni ko'rsatdiki, so'nggi 5 yilda himoya qilingan pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalarning 78,8 foizi asosan miqdoriy yondashuvni qo'llagan, 14,1 foizi sifatiy metodlarga asoslangan, faqat 7,1 foizi miksli dizayndan foydalangan. Bu ko'rsatkich xalqaro me'yor (30-40 foiz) dan ancha past.

Miksli metodologiyani keng joriy etishning to'siqlari sifatida quyidagilar aniqlandi: (1) doktorantura dasturlarida miksli metodologiya bo'yicha maxsus kurslarning yo'qligi; (2) sifatiy tadqiqot bo'yicha mahalliy qo'llanmalar va darsliklarning kamligi; (3) OAK talablarida miqdoriy ko'rsatkichlarga (tajriba-nazorat guruhi, statistik ahamiyatlilik) ortiqcha urg'u berilishi.

Amaliy tavsiyalar va xulosalar kelib chiqib;

Birinchi tavsiya — Doktorantura dasturlarini yangilash: barcha pedagogika yo'nalishlari bo'yicha doktorantura dasturlariga «Miksli metodologiya va tadqiqot dizayni» kursini majburiy fan sifatida kiritish tavsiya etiladi. Bu kurs kamida 3 kredit hajmida bo'lib, amaliy mashg'ulotlar ulushi 60 foizdan kam bo'lmasligi lozim.

Ikkinchi tavsiya — OAK me'yorlarini moslashtirish: dissertatsiya talablarida miqdoriy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda sifatiy tadqiqot natijalarining ilmiy qiymatini ham e'tirof etuvchi mezonlar kiritilishi kerak. «Tadqiqotning ilmiy yangiligi» va «amaliy ahamiyati» bo'limlarini baholashda miksli dizaynlarni rag'batlantiruvchi qoidalar belgilanishi maqsadga muvofiq.

Uchinchi tavsiya — Ilmiy hamjamiyatni rivojlantirish: miksli metodologiya bo'yicha ixtisoslashgan ilmiy seminarlar, vebinarlar va masterklasslar muntazam o'tkazib turilishi hamda xalqaro metodologlar bilan hamkorlik dasturlari yo'lga qo'yilishi tavsiya etiladi.

XULOSA

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, miksli metodologiya ta'lim paradigmalarini tadqiq etishning «kumush o'qi» (silver bullet) emas. U ham o'ziga xos cheklovlarga ega. Biroq uning asosiy kuchi shundaki, u tadqiqotchiga ta'lim hodisasini bir tomonlama emas, balki ko'p qirrali tarzda ko'rish imkonini beradi. O'zbekiston pedagogika fani uchun miksli metodologiyani bosqichma-bosqich va ongli ravishda joriy etish — bu tasodifiy moda emas, balki ilmiy rivojlanishning zaruriy yo'lidir.

Keyingi tadqiqotlar yo'nalishi: miksli metodologiyadan foydalanuvchi O'zbek tadqiqotchilarining metodologik kompetentligini o'lchash va uning natijalar sifatiga ta'sirini uzoq muddatli kuzatish tavsia etiladi.

Dissertatsiyalarning 78,8 foizi asosan miqdoriy yondashuvni qo'llagan, 14,1 foizi sifatiy metodlarga asoslangan, faqat 7,1 foizi miksli dizayndan foydalangan. Bu ko'rsatkich xalqaro me'yor (30-40 foiz) dan ancha past.

Miksli metodologiyani keng joriy etishning to'siqlari sifatida quyidagilar aniqlandi: (1) doktorantura dasturlarida miksli metodologiya bo'yicha maxsus kurslarning yo'qligi; (2) sifatiy tadqiqot bo'yicha mahalliy qo'llanmalar va darsliklarning kamligi; (3) OAK talablarida miqdoriy ko'rsatkichlarga (tajriba-nazorat guruhi, statistik ahamiyatlilik) ortiqcha urg'u berilishi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Johnson, R.B., & Onwuegbuzie, A.J. (2004). Mixed Methods Research: A Research Paradigm Whose Time Has Come. *Educational Researcher*, 33(7), 14-26.
2. Creswell, J.W., & Plano Clark, V.L. (2011). *Designing and Conducting Mixed Methods Research* (2nd ed.). Thousand Oaks: SAGE Publications.
3. Teddlie, C., & Tashakkori, A. (2009). *Foundations of Mixed Methods Research*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
4. Kuhn, T.S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
5. Guba, E.G., & Lincoln, Y.S. (1994). Competing Paradigms in Qualitative Research. In N. Denzin & Y. Lincoln (Eds.), *Handbook of Qualitative Research* (pp. 105-117). Thousand Oaks: SAGE.
6. Miles, M.B., & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (2nd ed.). Thousand Oaks: SAGE Publications.
7. Campbell, D.T., & Stanley, J.C. (1963). *Experimental and Quasi-Experimental Designs for Research*. Chicago: Rand McNally.
8. Creswell, J.W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (4th ed.). Thousand Oaks: SAGE Publications.
9. Morse, J.M. (2003). Principles of Mixed Methods and Multimethod Research Design. In A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 189-208). Thousand Oaks: SAGE.
10. Ziyomuhammadov, B. (2012). *Pedagogika va psixologiya*. Toshkent: Akademiya.
11. Mavlonova, R. (2010). *Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 27-apreldagi 292-sonli Qarori «Oliy ta'lim muassasalarida tadqiqot faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida». Toshkent, 2017.
13. Bryman, A. (2006). Integrating Quantitative and Qualitative Research: How is it Done? *Qualitative Inquiry*, 6(1), 97-113.

BO'LAJAK MUHANDISLARDA TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK - PSIXOLOGIK JIHATLARI

Shokirov Xasanboy Tuychiboy o'g'li, doktorant,
Namangan davlat pedagogika instituti, Namangan
hasanboyshokirov6@gmail.com

ORCID: [0009-0000-8685-0409](https://orcid.org/0009-0000-8685-0409)

Abdullayeva Ozoda Safibullayevna, p.f.d., professor,
Namangan davlat texnika universiteti, Namangan

Annotatsiya: Ushbu maqolada Oliy ta'lim tizimining barcha muhandislik yo'nalishlari talabalarida tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish jarayonining pedagogik-psixologik jihatlari tahlil qilingan. Tanqidiy fikrlashni shakllantirish orqali bo'lajak muhandislarning axborotni tahlil qilish, solishtirish, baholash, asosli va mustaqil xulosa chiqarish hamda muammolarga (kelgusidagi kasbiy faoliyatlaridagi muammolar ham inobatga olinadi) samarali yechim topish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu ilmiy-tadqiqot ishida motivatsiya, tadqiqotga asoslangan ta'lim, muammoli ta'lim, interfaol o'qitish, loyiha asosida o'qitish va pedagogik strategiyalar asosida bo'lajak mutaxassislarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, tanqidiy fikrlash, bo'lajak muhandis, psixologik-pedagogik jihatlari, motivatsiya, ijodiy tafakkur, muammoli ta'lim, loyihalash ko'nikmalari, texnik muammo, ishlab chiqarish.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ

Шокиров Хасанбой Туйчибой угли, докторант,
Наманганский государственный педагогический институт, Наманган
hasanboyshokirov6@gmail.com

ORCID: [0009-0000-8685-0409](https://orcid.org/0009-0000-8685-0409)

Абдуллаева Озода Сафибуллаевна, д.п.н., профессор Наманганский
государственный технический университет, Наманган

Аннотация: В данной статье проанализированы педагогико-психологические аспекты процесса формирования критического мышления у студентов всех инженерных направлений системы высшего образования. Формирование критического мышления способствует развитию у будущих инженеров навыков анализа информации, сравнения, оценки, вынесения обоснованных и самостоятельных выводов, а также нахождения эффективных решений различных проблем (в том числе проблем, возникающих в их будущей профессиональной деятельности). В данном научно-исследовательском труде освещаются вопросы формирования критического мышления у будущих специалистов на основе мотивации, исследовательски

ориентированного обучения, проблемного обучения, интерактивного обучения, проектного обучения и педагогических стратегий.

Ключевые слова: высшее образование, критическое мышление, будущий инженер, психолого-педагогические аспекты, мотивация, творческое мышление, проблемное обучение, навыки проектирования, техническая проблема, производство.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DEVELOPING CRITICAL THINKING IN FUTURE ENGINEERS

Shokirov Khasanboy Tuychiboy ogli, PhD,

Namangan State Pedagogical Institute, Uzbekistan

hasanboyshokirov6@gmail.com

Abdullayeva Ozoda Safibullayevna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Namangan State Technical University, Uzbekistan.

Annotation: *This article analyzes the pedagogical and psychological aspects of developing critical thinking skills among students of all engineering fields within the higher education system. The formation of critical thinking contributes to the development of future engineers' abilities to analyze information, compare, evaluate, draw well-reasoned and independent conclusions, and find effective solutions to problems (including those that may arise in their future professional activities). The study highlights issues related to fostering critical thinking in future specialists through motivation, research-based learning, problem-based learning, interactive teaching, project-based learning, and various pedagogical strategies.*

Keywords: *Higher education, critical thinking, future engineer, psychological and pedagogical aspects, motivation, creative thinking, problem-based learning, design skills, technical problem, production.*

KIRISH

Zamonaviy mehnat bozori bo'lajak muhandislardan nafaqat chuqur nazariy bilim, balki mustahkam amaliy ko'nikmalar, mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish, jamoada ishlash, jamoaviy va individual psixologik holatlarda axborotni to'g'ri tahlil qila olish, to'g'ri qaror qabul qilish va kasbiy mas'uliyat, kompetensiya kabi sifatlarni ham egallash talab etadi. Hozirgi zamon texnologik taraqqiyoti sharoitida ishlab chiqarish sanoatlari ham jadal rivojlanib bormoqda. Zamonaviy ishlab chiqarish jarayonlari yuqori texnologiyalar, avtomatlashtirilgan tizimlar va innovatsion materiallardan foydalanishni taqozo etadi. Shu sababli

muhandislik sohalarida faoliyat yuritadigan bo'lajak mutaxassislar nafaqat chuqur bilimga, balki tanqidiy fikrlash ko'nikmalariga ham ega bo'lishi lozim.

Bo'lajak muhandislarda tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish uchun ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish muhim hisoblanadi. Jumladan, muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish, amaliy laboratoriya ishlari, ishlab chiqarish bilan integratsiyalashgan mashg'ulotlar hamda interfaol metodlar talabalarni mustaqil fikrlashga undaydi. Bunday yondashuv talabalarni nafaqat bilim olishga, balki bilimni tahlil qilish va amaliyotda qo'llashga ham o'rgatadi.

Shu bois, raqamli ta'lim muhitida talabalarning nafaqat kasbiy, balki pedagogik-psixologik va ijtimoiy jihatdan etuk mutaxassis bo'lib shakllanishi uchun ma'lumotlarni tahlil qilishda tanqidiy yondashish zarurati yuzaga kelmoqda.

METODOLOGIYA

Tanqidiy fikrlash - bu shaxsning axborotni tahlil qilish, solishtirish, baholash, asosli xulosa chiqarish va muammolarga samarali yechim topish qobiliyatidir.

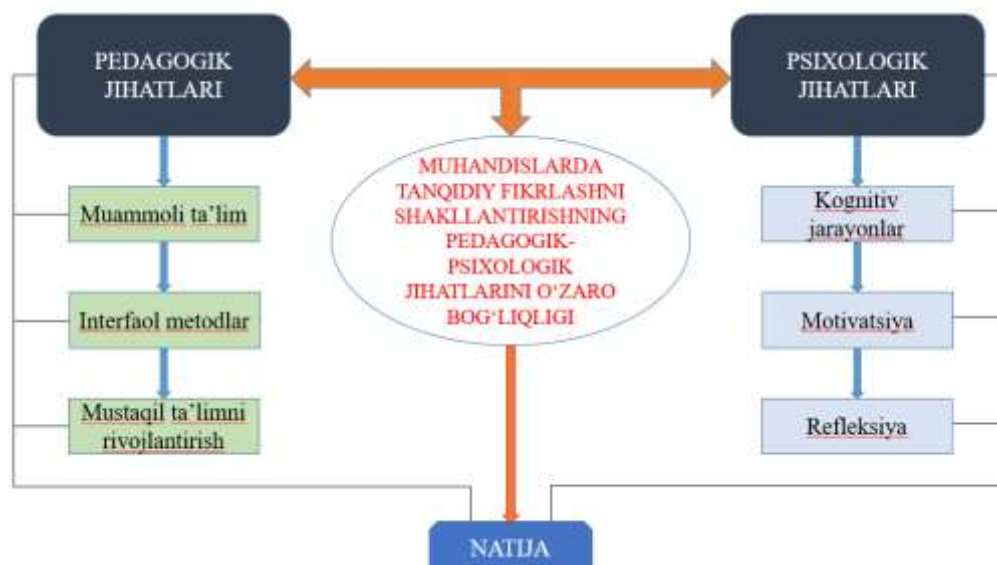
Ma'lum bir fikr yoki g'oya haqida gap ketganda, uning mazmuni qanchalik mantiqiy va ishonchli ekanligi muhim ahamiyatga ega. Inson o'zida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali yangiliklarni oson qabul qilish, muammolarni yechish va qaror qabul qilishda erkin fikrlay oladi.

TAHLILLAR

Bo'lajak muhandislarda tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishda pedagogik va psixologik jihatlari mavjud. Muhandislik ta'limida bu juda muhim hisoblanadi, chunki muhandislar murakkab muammolarni hal qilish, texnik va texnologik qarorlarni qabul qilish va yangi ixtirolarni yaratishda mantiqiy hamda analitik fikrlashdan foydalanadi (1-rasmga qarang).

- 1) Pedagogik jihat (bevosita ta'lim jarayoni bilan bog'liq faktor):
 - a) Muammoli ta'lim – talabalarga real muhandislik muammolarini berish, mustaqil yechim topish, jarayonni tahlil qilish, muhokama qilish va xulosa chiqarish.
 - b) Interfaol metod – debat va munozaralar, holat tahlili, loyiha asosida o'qitish, aqliy hujum.

c) Mustaqil ta'limni rivojlantirish – ilmiy maqolalarni tahlil qilish, texnik muammo (konstruktorlik chizma, texnika va texnologiyalarni ish rejim)larni mustaqil yechish, laboratoriya jarayonlardagi tajribalarni baholash.

1-rasm. Muhandislik yo'nalishidagi talabalarni tanqidiy fikrlashni shakllantirishning strukturasi

2) Psixologik jihat:

- a) Kognitiv jarayonlar - analiz, sintez, solishtirish va abstrakt fikrlash.
- b) Motivatsiya – talabalarni bilimga qiziqishi, yangi ixtiro yoki yangiliklarni yaratishga bo'lgan istak va muammolarni hal qilishga bo'lgan intilish (faoliyatga nisbatan fidoilik).
- c) Refleksiya – bu shaxs o'z fikrini qayta tahlil qilish jarayoni bo'lsa, bu yechim nima uchun optimal variat sifatida tanladim? degan savol berish bilan izohlanadi. Yuqoridagi har bir omil bo'lajak muhandislarni ma'lumotlarni tahlil qilish bilan bog'liq muammolarda ayni muddao hisoblanadi.

XULOSA

Muhandislik yo'nalishlarida tahsil olayotgan bo'lajak muhandislarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish zamonaviy pedagogik metodlar, mustaqil ta'lim, muammoli vaziyatlar va psixologik motivlar orqali amalga oshiriladi. Bunday jarayonlar talabalarning analitik, ijodiy va innovatsion fikrlash

qobiliyatlarini shakllantirib, kelajakda malakali muhandis-texnolog bo'lib yetishishiga mustahkam xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Tuhtabaevich, T. A. (2023). The Content and Performance Indicators of Experimental Work on the Development of Critical Thinking in Teaching English. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(3), 369-376.
2. Tadjibaeva D.S. Professional ta'limda zamonaviy dars uslublari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. – 148 b.
3. Abdullaeva N.M. Oliy ta'lim tizimida pedagogik-psixologik muammolar: nazariy va amaliy yondashuvlar. – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2021. – 176 b.
4. Hasanov J.J., Toshpulatova D.T. Talabalarda psixologik muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llari. // *Pedagogik mahorat jurnali*. – 2023. – №2. – B. 45–51.
5. Tuychiev, A.T. (2023). Chet tilini o'qitishda talabalarning tanqidiy fikrlash va so'zlashish malakalarini rivojlantirish bo'yicha debatlar tashkil etish. Organizing debates for developing critical thinking speaking skills of students in teaching a foreign language // *FarDU. Ilmiy xabarlar*. 23 yil, 1-son. 367-370.
6. Zeer E.F. Психология профессионального образования. – М.: Академия, 2017. – 224 с.
7. Markova A.K. Формирование мотивации учения. – М.: Просвещение, 2019. – 192 .
8. Kushbakova B.B. Bo'lajak muhandislarda texnologik fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish usullari va ta'limiy resurslari // *Pedagogika va ta'lim muammolari*, № 4-son, 2025. – Jizzax. – B. 144-151.
9. Шокиров Х.Т., Абдуазизова В.В. Формирование интеллектуального потенциала студентов инженерных специальностей в условиях цифровой педагогики // "Xalqaro tajriba: Oliy ta'limni transformatsiya sharoitida zamonaviy muhandislik yo'nalishida intellektual qobiliyatli kadrlar tayyorlash istiqbollari" mavzusidagi xalqaro konferensiya materiallari to'plami. – Namangan, 29-aprel 2025 y. – B. 752-757.
10. Shokirov Kh. Pedagogical and psychological aspects of developing research competencies in higher education // "London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation 2025. – Angliya. - B. 675-676.
11. https://uz.wikipedia.org/wiki/Kognitiv_tizim
12. Abduazizova Veronika Vadimovna, & Shokirov Hasanboy Tuychiboy ogli. (2025). Modern Methods of Pedagogical Potential Development of Researchers in Technical Universities. *International Journal of Pedagogics*, 5(06), 293–296. <https://doi.org/10.37547/ijp/Volume05Issue06-79>
13. Inamova, M., Yuldashev, K., Berdalieva, M., Shamsiddinov, E., & Shokirov, K. (2026). Optimization of gin saws for sustainable and eco-friendly cotton processing. In *EPJ Web of Conferences* (Vol. 345, p. 01023). EDP Sciences.
14. Khasanboy, Shokirov, and Sarimsakov Olimjon. "Investigation of the Movement of Cotton Seeds Along the Groove Formed on the Surface of the Grate in the Working Chamber of the Saw Fiber Separator." *International Journal on Orange Technologies*, vol. 3, no. 9, 2021, pp. 103-110, doi:[10.31149/ijot.v3i9.2222](https://doi.org/10.31149/ijot.v3i9.2222).

TALABALARDA O'QISH KOMPETENSIYALARINI BADIY MATNLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI VA LINGVODIDAKTIK ASOSLARI

X.B.Tursunov

*Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)
+998937040874 tursunovhb@rambler.ru*

Annotasiya: Ushbu maqola zamonaviy ta'lim tizimida o'qish kompetensiyalari tushunchasi va ularning tarkibiy qismlari haqida ma'lumolart beriladi. O'qish faqat matnni ovoz chiqarib o'qish emas, balki axborotlarni idrok qilish, tahlil qilish, baholash hamda yangi bilimlarni qurish vositasi sifatida qaraladi. Shu jihatdan o'qish kompetensiyalari — bu faqat o'qish qobiliyati emas, balki axborotli muhitda samarali foydalanish, tanqidiy fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish va bilimlarni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatidir. Shu bois badiiy matnlar chet tilni o'qitish jarayonida talaba uchun haqiqiy til muhitini yaratishda, madaniy kontekstni anglashda va fikrlash doirasini kengaytirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: o'qish kompetensiyalari, tanqidiy fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish, badiiy adabiyot, tanqidiy o'qish kompetensiyasi, refleksiya va qo'llash kompetensiyasi, differensial (individuallashtirilgan) yondashuv

МЕТОДИКА И ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЧИТАТЕЛЬСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ

*Турсунов Хусанбой Бургutowич
доцент Наманганского государственного
института иностранных языков, имени Исаак Хан Ибрат,
доктор педагогических наук (PhD)
tel :+998937040874 e.mail: tursunovhb@rambler.ru*

Аннотация: В данной статье в системе современного образования рассматривается понятие читательских компетенций и их структурные компоненты. Чтение понимается не только как процесс озвучивания текста, но и как средство восприятия информации, её анализа, оценки и конструирования новых знаний. В этом контексте читательские компетенции — это не просто способность читать, а умение эффективно использовать информацию в информационной среде, мыслить критически, делать логические выводы и применять полученные знания на практике. В связи с этим художественные тексты в процессе обучения иностранному языку могут служить важным средством создания для студентов аутентичной языковой среды, понимания культурного контекста и расширения их кругозора.

Ключевые слова: читательские компетенции, критическое мышление, логическое заключение (или: умение делать логические выводы), художественная литература, компетенция критического чтения, компетенция рефлексии и применения, дифференцированный (индивидуализированный) подход.

METHODOLOGY AND LINGUODIDACTIC FOUNDATIONS FOR IMPROVING STUDENTS' READING COMPETENCIES BASED ON LITERARY TEXTS

Tursunov Khusanboy Burgutovich
Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences,
Namangan State Institute of foreign Languages
tel :+998937040874 e.mail: tursunovhb@rambler.ru

Annotation: This article examines the concept of reading competencies and their structural components within the modern education system. Reading is understood not only as the process of vocalizing a text, but also as a means of perceiving information, analyzing and evaluating it, and constructing new knowledge. In this context, reading competencies are not merely the ability to read, but the capacity to effectively use information in an information-rich environment, think critically, draw logical conclusions, and apply acquired knowledge in practice. Therefore, in the process of foreign language teaching, literary texts can serve as an important tool for creating an authentic language environment for students, understanding the cultural context, and broadening their intellectual horizons.

Keywords: reading competencies, critical thinking, logical reasoning (or: drawing logical conclusions), fiction / literary literature, critical reading competence, reflection and application competence, differentiated (individualized) approach

KIRISH

Badiiy matnlar chet tillarni o'qitish va o'rganish tarixida turli bosqichlarda keskin o'zgarishlarni boshdan kechirgan. Ular uzoq vaqt mobaynida muqaddas, markaziy o'quv materiali sifatida qabul qilingan bo'lsa, keyingi davrlarda biroz yakkalanib qoldi. XIX asrning oxirigacha amal qilib kelgan an'anaviy ta'lim metodida, badiiy matnlar chet tilni o'qitishda samarali didaktik vosita sifatida qaralgan va lingvistik hamda madaniy bilimlarni uzatishda asosiy manba bo'lgan.

Chet tilni o'rganish jarayoni ko'pchilik uchun dastlab qo'rqinchli yoki murakkab tuyulishi mumkin, biroq aslida bu — shaxsning yangi madaniyat, yangi dunyo va yangi tafakkur shakllarini kashf etishiga imkon beradigan ajoyib intellektual sayohatdir. Badiiy adabiyot esa ana shu yangi dunyoning ajralmas qismi sifatida

talabaga o'tmish, hozirgi zamon va kelajak haqidagi tasavvurlarni kengaytirishga xizmat qiladi. Shu bois badiiy matnlar chet tilni o'qitish jarayonida talaba uchun haqiqiy til muhitini yaratishda, madaniy kontekstni anglashda va fikrlash doirasini kengaytirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qish faqat matnni ovoz chiqarib o'qish emas, balki axborotlarni idrok qilish, tahlil qilish, baholash hamda yangi bilimlarni qurish vositasi sifatida qaraladi. Shu jihatdan o'qish kompetensiyalari — bu faqat o'qish qobiliyati emas, balki axborotli muhitda samarali foydalanish, tanqidiy fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish va bilimlarni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Fransuz faylasufi Rene Dekart ta'kidlaganidek: *“Yaxshi kitoblarning barchasini o'qish — bu o'tgan asrlardagi eng ulug' insonlar bilan suhbatlashish kabidir, zero ular ushbu asarlarning mualliflaridir”*.

Jon Raskin (John Ruskin, 1819–1900) — XIX asr ingliz san'atshunosi, yozuvchi, faylasufi, ijtimoiy tanqidchi *“o'qish — bu bizning atrofimizdagi ancha dono va qiziqarli insonlar bilan suhbatlashishdir”* degan fikri o'qish jarayonining chuqur didaktik va tarbiyaviy ahamiyatini ochib beradi.

Taniqli adabiyotshunos olim Safo Matjonov fikriga ko'ra, *“Badiiy asarni o'qish o'zicha hali hech narsani anglatmaydi. Eng muhimi, nimani o'qish va o'qiganni qanday tushunishdir. Demak, kitobxonlik - o'qilgan kitoblar soni bilan belgilanmaydi, balki uni tushunib o'qish, ya'ni maqsadli o'qishdir. Badiiy asarni o'qiganda sizdagi bu “loqaydlik” faol munosabatga almashinadi. Qalbingiz cheksiz shodliklarga chulg'anadi - ruhlanasiz, g'azablanasiz, iztirob chekasiz. Chunki u qalb dardi tufayli yaratilgan, dard esa suhbatdoshni befarq qoldirmaydi”*.

Badiiy matnlar til o'rganuvchiga leksika va grammatikani “o'rgatmaydi”, balki ularni tabiiy ravishda “yuqtiradi”.

Badiiy matnni o'qish haqida fransuz olimi, faylasuf, yozuvchi va dramaturg Jean Paul Sartre o'zining mashhur *“Qu'est-ce que la littérature?”* (“Adabiyot nima?”) asarida shunday deydi: *“Badiiy asar — bu faqat harakatda mavjud bo'ladigan g'ayrioddiy charxpalakdir. Uni mavjud qilish uchun o'qish deb ataladigan aniq*

harakat sodir bo'lishi kerak va bu mavjudlik o'qish davom etgan vaqtgacha davom etadi. Aks holda, u qog'ozdagi qora izlardan boshqa narsa emas."

Badiiy matnlar – bu san'at asari sifatida yozilgan va badiiy uslubda ifodalangan matnlar bo'lib, ular talabalarga quyidagi afzalliklarni taqdim etadi:

- 1) Til madaniyatini oshirish: Badiiy matnlar talabalarga yangi so'zlar, iboralar va nutq uslublarini o'rganish imkonini beradi.
- 2) Emotsional dunyoni boyitish: Badiiy asarlar orqali talabalar turli his-tuyg'ularni seza olish, ularga munosabat bildirish olish ko'nikmalarini egallaydilar.
- 3) Fikrlash qobiliyatini rivojlantirish: Badiiy matnlar murakkab mavzular, falsafiy fikrlar va ijtimoiy muammolar haqida o'ylashga undaydi.
- 4) Ijodiy tasavvurni kengaytirish : Badiiy asarlar talabalarning xayollarini boyitadi va ularning dunyoqarashini kengaytiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'qish kompetensiyalari tushunchasi— bu matn bilan samarali ishlashga yordam beradigan bilim, ko'nikma va malakalar majmui. Odatda ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Matnni tushunish kompetensiyasi: Matn mazmunini to'g'ri anglash, asosiy g'oya va ikkinchi darajali fikrlarni ajratish, matndan xulosa chiqarish.
2. Tahlil qilish kompetensiyasi: Matn tuzilishini (kirish, asosiy qism, xulosa) aniqlash, muallifning maqsadi va nuqtayi nazarini tushunish, dalillarni baholash.
3. Tanqidiy o'qish kompetensiyasi: Axborotning ishonchliligini tekshirish, fakt va fikrni farqlash, matnga shaxsiy munosabat bildirish.
4. Axborotni izlash va tanlash kompetensiyasi: Kerakli ma'lumotni tez topish, (skimming- lecture globale, scanning- lecture sélective yoki repérage d'informations), muhim va nomuhim axborotni ajratish.
5. Lug'aviy va til kompetensiyasi: So'z boyligini oshirish, notanish so'zlarning ma'nosini kontekstdan aniqlash, til birliklarini to'g'ri tushunish.
6. Refleksiya va qo'llash kompetensiyasi: O'qilgan matn asosida fikr bildirish, matndan olingan bilimni amaliyotda qo'llash, matn bo'yicha savollarga javob berish yoki yozma ish qilish.

Matnni tushunish muammosi ko'pincha o'qish kompetensiyalarini egallashda qiyinchiliklarga duch kelayotgan talabalarda namoyon bo'ladi. Bunday hollarda o'qish jarayoni ular uchun shakl va mazmun jihatidan murakkab bo'lib qoladi. Shu sababli, talaba yangi bilimlarni o'zlashtirish maqsadida madaniy muhitga faol qo'shilishi va unda ishtirok etishi zarur.

Ingliz adabiyotshunos olim Thomas R. Davenport ta'kidlaganidek: *"Har bir o'qish parchasidan keyin beriladigan savollar qiyinchilik darajasiga ko'ra tartiblangan emasligini alohida qayd etish muhimdir. Bu holat, faqatgina jumlani to'ldirishga oid bo'limda istisno bo'lishi mumkin. Boshqacha aytganda, agar siz murakkabroq tushunish savoliga duch kelsangiz, to'xtab qolmasligingiz kerak, chunki undan keyingi savol siz kutganingizdan ancha osonroq bo'lishi ehtimoldan xoli emas. Umuman olganda, savollar matnning mantiqiy rivojlanishiga muvofiq tuziladi"*. Davenportning ta'kidlashicha, o'qish matnidan keyin beriladigan savollar har doim ham qiyinchilik darajasi bo'yicha ketma-ket joylashtirilmagan bo'ladi. Bu metodik jihatdan muhim, chunki:

1. Qiyinchilik darajasining ketma-ket emasligi talabaga motivatsiyani yo'qotmaslik imkonini beradi. Murakkab savoldan keyin oddiyroq savol uchrashi talabani jarayonda faol ushlab qoladi.

2. Talabaning individual strategiyalarini rivojlantiradi: u savolni qiyin yoki osonligiga qarab emas, balki matndan ma'no chiqarish va uni tushunish asosida yechishga odatlanadi.

3. O'qish kompetensiyalarini bosqichma-bosqich shakllantiradi: savollar matnning mantiqiy rivojiga asoslanganligi sababli, talaba matnni qayta ko'rib chiqishga, undagi g'oyalarni mantiqan bog'lashga o'rgatiladi.

4. Metodik ahamiyati: o'qishdan keyingi savollar faqat bilimni tekshirish vositasi emas, balki talabani tahlil qilishga, xulosa chiqarishga, ma'no izlashga, va matnga nisbatan shaxsiy pozitsiyasini bildirishga yo'naltiradi.

5. Amaliy natija: bu yondashuv talabalarda tanqidiy fikrlash va inferensiya (xulosa chiqarish) ko'nikmalarini shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, Davenportning ushbu fikri chet tilni o'rgatishda o'qish kompetensiyalarini rivojlantirish uchun muhim metodik ko'rsatmadir. O'qituvchi

savollarni faqat qiyinlik darajasiga qarab emas, balki matnning mantiqiy oqimi va talaba fikrlash jarayonini qo'llab-quvvatlash nuqtayi nazaridan tashkil etishi zarur.

NATIJALAR TAHLILI

Amerikalik lingvist olim Richard Allingtonning fikriga ko'ra, talabalarni qiziqtiruvchi va yoqimli materiallarni tanlash muhimdir. Badiiy matnlar, agar talabaning yoshiga, darajasiga va qiziqtiruvchi sohalarga mos kelganda, ularning o'qish qobiliyatlarini yaxshilaydi. O'qituvchilar badiiy matnlar orqali talabalarni faqat o'qishga emas, balki ijodiy fikrlashga, tahlillashga va yangiliklarni topishga yordam bera oladi. Bu esa ularning o'qish kompetensiyalarini rivojlantiradi. Har bir talaba o'ziga xos xususiyatlarga ega. Shu sababli, o'qituvchilar badiiy matnlar orqali har bir talabani individual ravishda ko'rib chiqishi va ularning o'qish qobiliyatlarini yaxshilash uchun moslashtirilgan dasturlar yaratishi kerak.

O'qituvchilar badiiy matnlardan foydalanib nafaqat talabalarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishlari, balki ularning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini takomillashtirish va yangilikka intilishlarini qo'llab-quvvatlashlari mumkin. Bunday yondashuv talabalarning o'qish kompetensiyalarini har tomonlama rivojlantiradi.

Har bir talaba o'ziga xos psixologik, ijtimoiy va akademik xususiyatlarga ega. Shu boisdan, o'qituvchilar badiiy matnlarni tanlashda va ulardan foydalanishda differensial (individuallashtirilgan) yondashuvni qo'llashlari, har bir talabaning ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashtirilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqishlari zarur. Bu esa talabalarni yanada faol, mustaqil va motivatsiyalangan talabalarga aylantirishga xizmat qiladi.

Etuk lingvist olim, prosessor Stiven Krashen quyidagi o'qish kompetensiyalarini rivojlantirish usullari ishlab chiqdi. Talabalar o'zlari uchun qiziqarli va engil matnlar tanlash lozim. Shuningdek, bu matnlar talabalarning darajasiga mos kelishi ham muhimdir. Bu usul talabalarda o'qish kompetensiyalarini yaxshilaydi. Talabalarga muntazam ravishda tushunarli va samarali matnlar taqdim etish orqali ularning o'qish kompetensiyalarini rivojlantirish mumkin. Muntazam ravishda o'qish jarayoni talabalarning o'qish qobiliyatlarini kuchaytiradi.

O'qish — bu yozma axborotni qabul qilish holatidir. Bu bilimlarni egallash va dunyoni anglash uchun afzal qilingan vositalardan biridir. Miloddan avvalgi 3300-yilda yozuv ixtiro qilinganidan beri o'qish amali inson hayotidagi eng foydali faoliyatlardan biri sifatida o'z o'rnini egallagan. O'qish kompetensiyalari – bu talabaning matnni tushunish, uni tahlil qilish, tanqidiy fikrlash asosida xulosa chiqarish, o'z fikrini asoslab ifodalash qobiliyatidir.

Badiiy matnlar bilan ishlash jarayonida quyidagi psixologik va lingvodidaktik jihatlar alohida ahamiyatga ega.

1. Badiiy matnlarni psixologik jihatlari: Talabalarning psixologik rivojlanishiga chuqur ta'sir ko'rsatadi, ularning tasavvuri, his-tuyg'ulari va empatiya qobiliyatlarini rag'batlantiradi. Quyidagi ba'zi muhim jihatlar mavjud:

a) Emotsional rivojlanish: Badiiy matnlar talabalarga turli xil his-tuyg'ularni o'rganish imkonini beradi: sevgi, qayg'u, quvonch, qo'rquv, g'azab va hokazo. Personajlarga o'zini bog'lash yoki ularning tajribalari haqida o'ylash orqali talabalar o'z his-tuyg'ularini yaxshiroq tushunishga o'rganadilar. Masalan, lirika she'ri yoki dramatik sahna talabalarga ilgari ifodalab bo'lmagan his-tuyg'ularini bayon etishda yordam berishi mumkin.

b) Tasavvur va ijodkorlikni rag'batlantirish: Badiiy matnlar talabalarni ijodiy va mustaqil fikrlashga chorlab, ularning tasavvur doirasini kengaytiradi, xayoliy va ramziy dunyolarni ko'z oldiga keltirishga, voqea-hodisalarga chuqurroq emotsional va estetik munosabat bildirishga undaydi. Ular orqali talaba nafaqat matn mazmunini anglaydi, balki o'z ichki kechinmalari, hayotiy tajribasi va shaxsiy qarashlari asosida yangi ma'nolar yaratadi. Metaforalardan, ramzlar va she'riy tasvirlardan foydalanish ularning tasavvurini rag'batlantiradi. Masalan, fantastik ertak yoki ilmiy-fantastik asar talabalarni o'z hikoyalarini yaratishga yoki atrof-muhitni boshqacha talqin qilishga undashi mumkin.

c) Empatiya rivojlanishi: Adabiyot talabalarni turli nuqtai nazarlarga va murakkab insoniy holatlarga tanishtiradi. Personajlar ichki yoki tashqi nizolarga duch kelgan asarlarni o'qish orqali talabalar boshqalarning o'rnida bo'lishni va ularning motivatsiyalarini tushunishni o'rganadilar. Masalan, Viktor Gyugoning "Xo'rlanganlar" romanini o'qish talabalarni ijtimoiy adolatsizliklarga qarshi ongini

oshirib, chetga surilgan odamlar haqida *empatiya* (bu boshqa shaxsning his-tuyg'ularini, fikrlarini va holatini tushunish va ularga hissiy jihatdan javob berish qobiliyatidir) tuyg'usini kuchaytirishi mumkin.

d) Emosional zo'riqishni kamaytirish va ruhiy farovonlik: Badiiy asarlarni o'qish tinchlantiruvchi va sokinlashtiruvchi ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu kundalik tashvishlardan vaqtinchalik qochishga yordam beradi va talabalarga umumiy tajribalar bilan bog'lanish imkonini beradi. Masalan, romantik she'rlar yoki tabiat manzaralari tasvirlangan badiiy matnlar ichki tinchlik va huzur tuyg'usini uyg'otishi mumkin.

e) Axloqiy va etuk rivojlanish: Badiiy asarlar ko'pincha axloqiy va falsafiy savollarni keltirib chiqaradi, bu esa talabalarni adolat, haqiqat, erkinlik yoki mas'uliyat kabi tushunchalar haqida o'ylashga undaydi. Bu ularning axloqiy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Masalan, *Albert Camyuning — "L'Étranger"* (Begona) asari talabalarga insoniy harakatlarning oqibatlarini, yaxshilik va yomonlik tabiati haqida o'ylashga undaydi.

2. Lingvodidaktik jihatlar: Til va didaktik nuqtai nazardan, badiiy asarlar talabalarning til kompetensiyalarini boyitishda qimmatli vositalardir. Ular grammatikani, leksikani, sintaksisni va tilni umumiy tushunishni rivojlantirishga yordam beradi.

a) Leksik boylikni oshirish : Badiiy matnlar ko'pincha boy va turli xil leksikani o'z ichiga oladi, jumladan, idiomatik ifodalar, metaforalar va stilistik vositalar. Bu talabalarga o'z leksikonlarini kengaytirishga va so'zlarni turli kontekstlarda qo'llashni o'rganishga yordam beradi. Masalan, klassik she'riyat eski yoki stilistik jihatdan rivojlangan atamalarni tanishtirish uchun ayniqsa foydalidir.

b) Grammatik va sintaktik tushuncha: Badiiy asarlar ko'pincha murakkab grammatik strukturalar va ishlab chiqilgan jummalarni taqdim etadi. Ushbu matnlar bilan ishlash orqali talabalar grammatik qoidalar va sintaksisni yaxshiroq tushunadilar. Masalan, qadimgi yoki badiiy matnlarni o'qish talabalarga murakkab fe'l shakllari yoki teskari jummalarni o'zlashtirishga yordam berishi mumkin.

c) Tanqidiy tahlil va talqin: Badiiy asarlar bilan ishlash talabalarga matnni ma'naviy va aniq xabarlarini tahlil qilish va talqin qilishni o'rgatadi. Ular asosiy

mavzularni, ramzlarni va muallifning niyatlarini aniqlashni o'rganadilar. Masalan, she'rni o'rganishda talabalar tasviriy uslublarni ajratib, ularning matnni umumiy mazmuniga qanday hissa qo'shishini tushuntirishga qaratiladi.

d) Kommunikativ ko'nilmalarni yaxshilash: Badiiy matnlar insoniy muloqotning turli shakllarini, jumladan, suhbatlar, monologlar va tasviriy hikoyalarni o'z ichiga oladi. Bu talabalarga og'zaki va yozma ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, drama asarlarni o'rganish suhbatni olib borish qobiliyatini kuchaytirish va hissiyotlarni dialog orqali ifodalashni o'rgatishi mumkin.

e) Kognitiv va madaniy rivojlanish: Badiiy asarlar talabalarga turli madaniyatlar, tarixiy davrlar va ijtimoiy nuqtai nazarlar bilan tanishish imkonini beradi. Bu ularning dunyoqarashini boyitadi va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Masalan, turli badiiy an'analarga (fransuz, afrikalik, osiyolik va boshqalar) oid asarlarni o'qish talabalarga madaniy va lingvistik xilma-xillikni tushunishga yordam beradi.

XULOSA

Chet til darslarida badiiy asarlar bilan ishlash psixologik va lingvodidaktik jihatdan sezilarli foydalar keltiradi. Psixologik jihatdan bu matnlar talabalarning emotsional rivojlanishini, ijodkorligini va empatiyasini rivojlantiradi. Lingvodidaktik jihatdan ular leksikani boyitadi, grammatik tushunishni yaxshilaydi va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantiradi. Badiiy asarlar ustida ishlash ta'limga kiritish orqali talabalarga mukammal va boy tajriba taqdim etish mumkin. Badiiy asarlar bilan ishlashning psixologik va lingvodidaktik jihatlari talabalarning emotsional, kognitiv va lingvistik rivojlanishiga hissa qo'shadi, shu bilan birga ularning dunyo va tilni tushunishlarini boyitadi.

Badiiy matnlar bilan ishlashning psixologik va lingvodidaktik jihatlari o'quv jarayonida muhim ahamiyatga ega. Badiiy matnlar talabaga nafaqat til ko'nikmalarini rivojlantirishga, balki uning psixologik holatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Badiiy adabiyot inson ruhiyatining murakkabligini, insoniy munosabatlarni, hissiyotlarni va turli xil hayotiy tajribalarni aks ettiradi. Shu

sababli, badiiy matnlar bilan ishlash quyidagi psixologik jihatlarni rivojlantirishga yordam beradi:

1. Emotsional intellektni rivojlantirish: Badiiy matnlar talabani turli xil qahramonlarning hissiyotlari bilan tanishtiradi. Talaba matnni o'qish davomida qahramonlarga hamdardlik bildirish, ularning his-tuyg'ularini tushunish va his qilish orqali o'zining emotsional intellektini rivojlantiradi. Emotsional intellekt shaxsning o'z hissiyotlarini va boshqalarning hissiyotlarini tushunish, boshqarish va ifoda eta olish qobiliyatidir. Badiiy matnlar bilan ishlash orqali talaba nafaqat qahramonlarning hissiyotlarini anglashni, balki o'z hissiyotlarini ham tushunishni va nazorat qilishni o'rganadi.
2. Empatiyani kuchaytirish: Badiiy adabiyot turli xil insonlarning hayot tarzini, madaniyatini va qarashlarini aks ettiradi. Talaba matnlar orqali boshqa odamlarning nuqtai nazarini tushunishga, ularga nisbatan empatiya hissini rivojlantirishga o'rganadi.
3. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Badiiy matnlar talabadan faqatgina o'qishni emas, balki o'qiganlarini tahlil qilishni, baholashni va tanqidiy fikrlashni talab qiladi. Tanqidiy fikrlash - bu axborotni tahlil qilish, baholash va asosli xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Badiiy matnlarni tahlil qilish jarayonida talaba muallifning nima demoqchi ekanligini, matnning yashirin ma'nolarini topishga, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholashga va o'z fikrini asoslashga o'rganadi. Bu esa uning tanqidiy fikrlash qobiliyatini sezilarli darajada rivojlantiradi.
4. Tasavvurni kengaytirish va ijodkorlikni rag'batlantirish: Badiiy adabiyot talabani yangi dunyolar, g'oyalar va tasvirlar bilan tanishtiradi. Talaba matnlarni o'qish davomida o'z tasavvurini ishga soladi, matnda tasvirlangan voqealarni ko'z oldiga keltiradi va shu orqali o'zining tasavvurini kengaytiradi. Bundan tashqari, badiiy matnlar talabani ijodiy fikrlashga, yangi g'oyalar yaratishga va o'z fikrlarini ifoda etishga rag'batlantiradi. Misol uchun, dars jarayonida talabalarga matn asosida o'z hikoyalarni yozish, matnni sahnalashtirish yoki qahramonlar nomidan xat yozish kabi ijodiy topshiriqlar berish mumkin.
5. Shaxsiy o'sish va ma'naviy rivojlanishga yordam berish: Badiiy matnlar inson hayotining turli xil jabhalarini, ahloqiy me'yorlarni va insoniy qadriyatlarni aks

ettiradi. Talaba matnlarni o'qish va tahlil qilish orqali o'zining shaxsiy o'sishi va ma'naviy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Matnlar talabani o'z-o'zini anglashga, o'z qadriyatlarini aniqlashga va hayotga falsafiy nuqtai nazardan qarashga undaydi.

6. Motivatsiya va qiziqishni oshirish: Badiiy matnlar, ayniqsa talabalarning yoshiga va qiziqishlariga mos ravishda tanlangan bo'lsa, o'quv jarayoniga motivatsiyani va qiziqishni sezilarli darajada oshirishi mumkin. Qiziqarli hikoyalar, qahramonlar va syujetlar talabani matn bilan faol ishlashga, o'qishga va tilni o'rganishga undaydi. Zerikarli grammatik mashqlardan ko'ra, qiziqarli hikoya asosida til o'rganish talaba uchun ancha motivatsion bo'ladi.

Shunday qilib, badiiy matnlarning lingvodidaktik asoslari integrativ yondashuv asosida ishlab chiqilganda, talabalarda o'qish kompetensiyalarining ko'p qirrali va tizimli shakllanishi ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Proust Marcel. Sur la lecture. 1993. Actes Hubert Nyssens Editeur. (P. 27).
 2. John Ruskin, 1819–1900 Sesame and Lilies
 3. Safo Matjon. Kitob o'qishni bilasizmi? T.: O'qituchi. 1993. 26-bet
 4. SARTRE, J.P, (1948), Qu'est-ce que la littérature ? Paris, Gallimard.
 5. Thomas R, Davenport, Mastering the SAT Critical Reading test, 2007. SAT: is a registered trademark of
 6. College Board which was not involved in the production of and does not endorse, this product, Wiley publishing
 7. Inc, (p 62).
- Book details · Print length. 32 pages · Language. English · Publication date. 1 September 1980 · Grade level. 1 - 2 · ISBN-10. 0817213228 · ISBN-13. 978-0817213220.
8. Title, The Power of Reading: Insights from the Research ; Author, Stephen D. Krashen ; Edition, 2, revised ; Publisher, Bloomsbury Academic, 2004.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF SIMULATION AND REAL LABORATORY EXPERIMENTS IN OPTICS EDUCATION

Nafasova Gulnoza Bakhtiyorovna¹,

¹A lecturer at the Department of Physics of Gulistan State University

Abduraufova Diyora Alisher qizi²,

²A student in the Physics program at Gulistan State University.

E-mail: nafasovagulnoza544@gmail.com

Abstract. This article provides a comparative analysis of the educational effectiveness of simulation (virtual) laboratories and traditional real laboratory experiments in teaching optics. The study examined the level of understanding of students, cognitive load, formation of practical skills and motivation indicators as the main indicators. The results show that simulation laboratories are effective in quickly and visually mastering theoretical concepts, while real laboratories have an advantage in forming practical skills. The highest effectiveness was observed in the blended approach.

Keywords: optics, simulation, virtual laboratory, real experience, didactics, cognitive load, STEAM

OPTIKA TA'LIMIDA SIMULYATSIYA VA HAQIQIY LABORATORIYA TAJRIBALARINING SAMARADORLIGINI TAQQOSLASH TAHLILI

Annotatsiya: Ushbu maqolada optika fanini o'qitishda simulyatsiya (virtual) laboratoriyalar va an'anaviy real laboratoriya tajribalarining ta'limiy samaradorligi qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda talabalar bilimni tushunish darajasi, kognitiv yuklama, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va motivatsiya ko'rsatkichlari asosiy mezonlar sifatida o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, simulyatsiya laboratoriyalari nazariy tushunchalarni tez va vizual tarzda o'zlashtirishda samarali, real laboratoriyalar esa amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda ustunlikka ega. Eng yuqori samaradorlik aralash (blended) yondashuvda kuzatildi.

Kalit so'zlar: optika, simulyatsiya, virtual laboratoriya, real tajriba, didaktika, kognitiv yuklama, STEAM.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ СИМУЛЯЦИОННЫХ И РЕАЛЬНЫХ ЛАБОРАТОРНЫХ ЭКСПЕРИМЕНТОВ В ОБУЧЕНИИ ОПТИКЕ

Аннотация: В данной статье представлен сравнительный анализ образовательной эффективности симуляционных (виртуальных) лабораторий и традиционных реальных лабораторных экспериментов в обучении оптике. В качестве основных показателей были рассмотрены уровень понимания студентами, когнитивная нагрузка, формирование практических навыков и показатели

мотивации. Результаты показывают, что симуляционные лаборатории эффективны для быстрого и наглядного усвоения теоретических понятий, тогда как реальные лаборатории имеют преимущество в формировании практических навыков. Наивысшая эффективность наблюдается при смешанном (blended) подходе.

Ключевые слова: *оптика, симуляция, виртуальная лаборатория, реальный эксперимент, дидактика, когнитивная нагрузка, STEAM.*

INTRODUCTION

Innovative and technological approaches play an important role in the teaching of physics, in particular optics . Optical phenomena - the laws of light interference, diffraction, refraction and reflection - are characterized by their abstract nature, and their theoretical explanation alone is not enough to form a complete and deep understanding in students. Therefore, there is an increasing need to study these phenomena through practical experiments or computer-based modeling .

In recent years, the digital transformation process has had a significant impact on the field of education, with the widespread introduction of simulation laboratories (PhET Interactive Simulations, GeoGebra, virtual laboratory environments). These tools allow students to observe complex physical processes in a visual and interactive way, and to gain a deeper understanding of the physical nature of phenomena by changing parameters.

At the same time, traditional real laboratory exercises also retain their didactic value. Real experiments play an important role in developing students' measurement culture, skills in working with equipment, and experimental thinking.

The main goal of this study is to conduct a scientifically based comparative analysis of the effectiveness of simulation and real laboratory approaches in optics education, identify their advantages and limitations, and develop an optimal integrative (blended) didactic model for the learning process .

METHODOLOGY

Research design (improved)

This study was conducted using a quasi-experimental design. This approach is characterized by the fact that it allows for the evaluation of the effectiveness of pedagogical interventions in a natural learning environment and serves to draw

scientific conclusions while minimizing the influence of external factors on the learning process.

Two groups were formed within the framework of the study:

Experimental group (EG): students in this group were trained in the optics section using simulation laboratories (PhET Interactive Simulations, virtual modeling tools, and digital learning environments). This approach was aimed at increasing students' cognitive activity through visualization, interactivity, and the ability to dynamically change parameters ;

Control group (CG): Students in this group were taught using traditional real-world laboratory experiments. This approach focused on working with real equipment, making physical measurements, and developing experimental skills .

Both groups were given the same content , sequence of topics, and learning objectives. The study used the teaching aids (simulation vs. real laboratory) as the main independent variable , and the dependent variables were students' knowledge level, comprehension index, practical skills, and motivation level. This allowed a comparative analysis of the differences between the pedagogical approaches on a scientific basis .

Experimental group (EG): students were trained using simulation laboratories (PhET, virtual models, and digital environments);

Control group (NG): Students were trained based on traditional real-world laboratory experiments.

Both groups were provided with the same learning content, the only differences being in teaching tools and methodological approaches.

Research object (improved)

were students of grades 10–11 of academic lyceums. This selection was based on the students' sufficient basic knowledge of physics and the level of cognitive preparation necessary for studying the optics department.

The research covered the main topics of the optics department, including: light interference, diffraction, laws of refraction, as well as lens systems and optical image formation processes. The selection of these topics is explained by their high level of abstraction and the need for experimental and simulation approaches .

To ensure the internal validity of the study, the groups were matched as much as possible in terms of students' initial knowledge level, academic performance, and subject preparation. This process was carried out based on the principle of homogenization and served to minimize external factors affecting the results.

Evaluation criteria (improved)

In order to comprehensively assess the effectiveness of the research, several interrelated pedagogical and psychometric indicators were used. These indicators allowed to fully cover the level of cognitive, practical and affective development of students .

The evaluation was based on the following main criteria:

Knowledge level - students' theoretical knowledge of the optics department was assessed based on the results of pre-test and post-test. This approach allowed us to quantitatively determine the dynamics of mastery in the learning process;

The level of understanding was measured through open and semi-open questions aimed at conceptual thinking, determining cause-and-effect relationships and explaining physical phenomena. This criterion served to determine the level of deep learning of the students ;

Practical skills - the quality of laboratory tasks was analyzed based on a specially developed evaluation rubric. The rubric included criteria for accuracy, correctness, understanding of the experimental process, and interpretation of results;

Motivation level — students' interest in learning and intrinsic motivation were assessed using a standardized questionnaire based on the Likert scale. This allowed us to study the impact of the affective component on educational effectiveness;

Cognitive load - the mental load that occurs during the learning process - was determined based on a simplified version of the NASA-TLX (Task Load Index) methodology, and the level of use of students' mental resources was assessed .

INSTRUMENTS (RESEARCH TOOLS)

In this study, several standardized measurement and diagnostic instruments were used to comprehensively assess the knowledge level, cognitive development, and

affective state of students. These tools served to ensure the reliability and objectivity of the results of the pedagogical experiment .

The following main instruments were used in the study :

Pre-tests and post-tests were used to determine changes in students' knowledge levels in the optics section and to quantitatively assess the effectiveness of teaching. Test tasks had a multi-level structure covering the levels of knowledge, understanding, and application ;

A Likert-scale questionnaire was used to measure students' motivation, interest, and attitude towards the learning process. The questionnaire was based on a 5-point scale and aimed to identify intrinsic motivation and extrinsic motivation factors;

The laboratory assignment rubric is a system of criteria developed to objectively evaluate students' practical activities, assessing accuracy, methodological correctness, quality of execution of the experimental process, and skills in analyzing results .

Analysis method (improved) collected in this study were statistically analyzed using a quantitative approach. The analysis process was aimed at ensuring the reliability, accuracy, and scientific validity of the results of the pedagogical experiment .

Key statistical indicators included:

Mean — used to determine the overall trend of knowledge level, comprehension score, and other indicators for each group;

Variance and Standard Deviation — used to assess the spread of data and the degree of individual differences;

Relative Gain Score — calculated to determine the dynamics of change between pre-test and post-test results, which allowed for a quantitative expression of the effectiveness of training;

Between-group comparison analysis was performed to determine the differences between the experimental and control groups. At this stage, the principle of using t-test (independent samples t-test) or appropriate non-parametric tests was assumed to determine statistical significance.

To increase the reliability of the results, the data were visualized in graphical (bar chart, line graph) and tabular form. This made the results easier to interpret and served to more clearly show the differences between the groups.

RESULTS

The empirical data obtained within the framework of this study allowed for a comparative assessment of the effectiveness of teaching optics between the experimental and control groups. The results are presented below for individual indicators.

Analysis of the pre-test and post-test results showed that both groups showed a significant increase in knowledge. However, the dynamics of growth was higher in the experimental group:

Experimental group (EG): average knowledge growth **+28%**

Control group (NG): average knowledge growth **+22%**

This result indicates that the simulation environment has a positive effect on the rapid and effective acquisition of conceptual knowledge.

The results of the conceptual test showed that students in the experimental group mastered abstract optical phenomena such as light interference and diffraction faster and more deeply through visual modeling.

The dynamic visualization and ability to change parameters in the simulation environment helped students better understand the cause-and-effect relationships between events.

The results of the practical tasks showed that there was a significant difference between the groups

Control group (CG): high results were recorded, as students developed skills in working with real equipment, making measurements, and accounting for experimental errors;

Experimental group (EG): The level of practical skills was observed to be average, mainly limited to interactive activities in a virtual environment.

This result confirms the superiority of real laboratory training in the formation of psychomotor competencies. Likert scale questionnaire showed that the experimental group had a higher level of motivation. This was influenced by the

following factors interactive visual environment, the ability to work with changing parameters in real time, student participation.

The results show that simulation technologies are an effective tool for increasing students' intrinsic motivation.

According to the results of the overall analysis, the highest pedagogical efficiency was observed in **the blended learning model**. That is:

Simulation lab + real lab experience = maximum learning efficiency allowed for a visual reinforcement of theoretical concepts and the development of practical skills in a real-world environment.

DISCUSSION

The results of this study show that simulation laboratories have high didactic effectiveness in teaching abstract and difficult-to-observe physical phenomena in the optics department. In particular, in the process of modeling light interference, diffraction, and wave properties, the simulation environment significantly reduces the cognitive load of students and enhances their visual-cognitive imagination.

This result is consistent with Mayer's multimedia learning theory and the concepts of Cognitive Load Theory, which states that visual and interactive elements facilitate the processing of complex information and ensure deep learning.

However, the research results also show that real-world laboratory exercises have an advantage in developing the following important competencies in students: **technical skills** — working with physical equipment, adjusting and controlling it, **experimental experience** - carrying out real measurements and recording the results. A culture of scientific measurement - taking into account errors, developing accuracy and methodological discipline. These aspects confirm the importance of a realistic laboratory environment in providing an authentic learning experience.

In this regard, the results of the study show that relying on only one teaching approach is not enough. The most optimal pedagogical model is a blended learning model that integrates simulation and real laboratory approaches. This model allows for the consolidation of theoretical knowledge in a visual and interactive environment and the development of practical skills in real conditions.

As a result, the blended approach serves to balance the development of not only cognitive, but also psychomotor and affective competencies in students .

CONCLUSION

The results of this study indicate that simulation and real laboratory experiments are important complementary didactic tools in optics education. Both approaches have their own pedagogical advantages and serve different learning objectives.

Simulation labs allow students to quickly master complex and abstract optical phenomena—interference, diffraction, and the wave properties of light—in a visual and interactive way. This enhances conceptual understanding and reduces cognitive load.

Real laboratory experiments are important in developing practical competencies in students, including skills in working with equipment, a culture of experimental measurement, and an approach to scientific research.

According to the results of the study , the highest pedagogical effectiveness is achieved through **a blended learning model that integrates simulation and real laboratory approaches** . This model provides an optimal balance between in-depth mastery of theoretical knowledge and strengthening of practical skills.

Therefore, combining these two approaches is recommended as the most scientifically and practically optimal solution in developing modern pedagogical strategies in optics education .

References

1. Li, S., Abbasi, A., Farooq, W., Gul, M., Khan, M. I., Nafasova, G., & Hejazi, H. A. (2025). Heat and mass transfer characteristics of $\text{Al}_2\text{O}_3/\text{H}_2\text{O}$ and $(\text{Al}_2\text{O}_3 + \text{Ag})/\text{H}_2\text{O}$ nanofluids adjacent to a solid sphere: A theoretical study. *Numerical Heat Transfer, Part A: Applications*, 86(12), 3944-3962.
2. Нафасова, Г. Б., & Рахматуллаев, М. М. (2025). МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ ДЕМОНСТРАЦИОННЫЕ ОПЫТЫ. ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ, (61-1 (ТОМ 1)).
3. Baxtiyorovna, Nafasova Gulnoza. "FIZIKAGA OID MANTIQIY MASALALAR VA UNING AHAMIYATI." *PEDAGOGS* 68.1 (2024): 74-77.

4. Nafasova, Gulnoza, and B. Abdullayeva. "FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS." *Farg'ona davlat universiteti* 1 (2023): 147-147.
5. Baxtiyorovna, Nafasova Gulnoza. "NYUTON QONUNLARI, ULARNING FORMULALARI VA AMALIY MISOLLAR." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 12.1 (2024): 260-269.
6. Baxtiyorovna, Nafasova Gulnoza, et al. "KUCHLANISH VA DEFORMATSIYALARNING NAZARIY ASOSLARI." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 12.1 (2024): 251-259.
7. Нафасов, Г. А., & Едгоров, Д. Д. (2023). РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ. *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск № 52 (том 1)(сентябрь, 2023). Дата выхода в свет: 30.09. 2023., 143.
8. NAFASOV, G. A., SAYFULLAYEV, B., & NAZIROV, Q. (2024). МАТЕМАТИКА DARSLARIDA O 'QUVCHILARNING KREATIV YONDOSHUVLAR ASOSIDA MANTIQUIY FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.5. 2), 144-146.
9. NAFASOV, G. A., ANORBAYEV, M., & NAZIROV, Q. (2024). BO 'LAJAK МАТЕМАТИКА O 'QITUVCHILARNI LOYIHALAB O 'QITISH JARAYONIDA МАТЕМАТИК КОМПЕТЕНТЛИГНИ RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.6. 1), 165-167.
10. Нафасов, Г. А., Жамуратов, К., & Жалилов, У. (2024). МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ УМЕНИЙ РЕШАТЬ ТРИГОНОМЕТРИЧЕСКИЕ УРАВНЕНИЯ И НЕРАВЕНСТВА В КУРСЕ АЛГЕБРЫ И НАЧАЛ АНАЛИЗА. *ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (56-5).
11. Nafasov, G. (2019). Model of Developing Cognitive Competence at Learning Process Elementary Mathematics. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
12. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.
13. Нафасов, Г. А., & Мирхайдаров, М. Х. (2022). ИЗУЧЕНИЕ ИНТЕГРИРОВАНИЯ БИНОМИАЛЬНЫХ. *RESEARCH AND EDUCATION*, 205.
14. Нафасов, Г. А., & Абдураимов, Д. Э. ТРАНСВЕРСАЛ ИЗОТРОП ЖИСМ УЧУН ИККИ УЛЧОВЛИ ТЕРМОЭЛАСТИК БОГЛЦ МАСАЛАНИ СОНЛИ МОДЕЛЛАШТИРИШ ВА УНИНГ ДАСТУРИЙ ТАЪМИНОТИ. *КарДУ ХАБ*, 13.
15. Abdurashidovich, N. G., Tagayevich, D. U., & Mirkomilovich, K. M. (2023). The Use of Technology in The Approximation of Didactic Units in The Training of Future Mathematics Shooters on The Basis of Innovative Education. *Genius Repository*, 24, 34-38.
16. Abdullayeva, B. S., & Nafasov, G. A. (2019). Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(2), 12-17.
17. Abdurashidovich, N. G. (2021). Theoretical Basis Of Development Of Cognitive Competence Of Students Of Higher Education Institutions In The Process Of Teaching Elementary Mathematics. *European Journal of Molecular and Clinical Medicine*, 8(1), 789+. <https://link.gale.com/apps/doc/A698747716/AONE?u=anon~d3736870&sid=googleScholar&xid=a9cd01e1>

18. Nafasova, Gulnoza, and B. S. Abdullayeva. "Development of logical competence of future physics teachers based on steam and smart educational technologies." *Евразийский журнал академических исследований* 3.1 Part 2 (2023): 138-140.
19. Nafasova, Gulnoza, and EZoza Pardaveva. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI FIZIKA O'QITISH METODLARI." *Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук* 3.4 (2023): 50-53.
20. Abduxaliq o'g'li, Ikramov Jamshid, and Nafasova Gulnoza. "UNIVERSITETDA TALABALARGA FIZIKA FANINING AHAMIYATI." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 12.2 (2024): 34-37.
21. NAFASOVA, Gulnoza. "PRAKSEOLOGIK YONDOSHISH KONTEKSTINDA BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGI SHAKLLANISH TEXNOLOGIYALARI." *News of UzMU journal* 1.1.2 (2024): 163-166.
22. Baxtiyorovna, Nafasova Gulnoza. "AXBOROT TIZIMLARIDA ZAMONAVIY FIZIKA." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 12.1 (2024): 240-243.
23. Baxtiyorovna, Nafasova Gulnoza, et al. "REAL GAZ XOSSALARINING IDEALLIKDAN CHETGA CHIQISHI VAN-DER-WAALS TENGLAMASINI O'RGANISH." *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 5.45 (2024): 49-55.
24. Nafasova, Gulnoza, and B. S. Abdullayeva. "Development of logical competence of future physics teachers based on steam and smart educational technologies." *Евразийский журнал академических исследований* 3.1 Part 2 (2023): 138-140.
25. Abduvahob o'g'li, Baratov Quvonchbek, et al. "KVANT MEXANIKASI VA UNING KUNDALIK HAYOTGA TA'SIRI!" *INTELLECTUAL EDUCATION TECHNOLOGICAL SOLUTIONS AND INNOVATIVE DIGITAL TOOLS* 3.31 (2024): 10-12.
26. Baxtiyorovna, Nafasova Gulnoza, and Usanboyev Azizbek Furqat o'g'li. "ZAMONAVIY ROBOTOTEXNIKA VA UNING FIZIKAVIY ASOSLARI." *PEDAGOGS* 68.1 (2024): 63-66.
27. Baxtiyorovna, Nafasova Gulnoza, and Eshpulatov Ravshan Muxtor og'li. "MUQOBIL ENERGIYA NIMA VA UNIG JAMIYATIMIZGA AHAMIYATI." *PEDAGOGS* 68.1 (2024): 145-147.

ГЛАГОЛЫ ЗРИТЕЛЬНОГО ВОСПРИЯТИЯ С ЯЗЫКОВЕДЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

П. Абдусатторова,

Преподаватель Гулистанского Государственного университета

Тел.номер: 998915007976

E-mail: xpd2201@gmail.com

Аннотация: в данной статье рассматривается каждый образ, который воплощает какой-то способ видения, и воспринимается с учетом культурного контекста. Говорится о нахождении отражения человеческих приоритетов и способ видения мира - является язык. И именно в этом плане целью настоящей работы становится изучение зрительной перцепции.

Ключевые слова: перцепция, восприятия, ментальное ощущение, многогранный феномен, многогранный феномен, исследование.

VERBS OF VISUAL PERCEPTION FROM A LINGUISTIC PERSPECTIVE

Abstract: This article examines each image that embodies a particular way of seeing and is perceived within a cultural context. It is argued that language reflects human priorities and ways of perceiving the world. In this regard, the aim of this study is to investigate visual perception.

Keywords: perception, cognition, mental sensation, multifaceted phenomenon, research.

KO'RISH IDROKIGA OID FE'LLAR TILSHUNOSLIK NUQTAI NAZARIDAN

Annotatsiya: Ushbu maqolada muayyan ko'rish usulini ifodalovchi har bir obraz madaniy kontekstni hisobga olgan holda tahlil qilinadi. Shuningdek, insonning ustuvorliklari va dunyoni idrok etish usullari aynan til orqali aks etishi ta'kidlanadi. Shu jihatdan, mazkur ishning maqsadi ko'rish idrokini o'rganishdan iborat.

Kalit so'zlar: pertssepsiya (idrok), qabul qilish, mental sezgi, ko'p qirrali fenomen, tadqiqot.

ВВЕДЕНИЕ

При изучении человека, его ментального, перцептивного (мышления), зрительного ощущения – процесс восприятия (перцепция, визуальное ощущение) или когниции, характерный для индивида, если говорить научным языком, является одним из его проблемных и важных аспектов. Способность человека воспринимать (реальное) бытие, которое существует среди таких характеристик,

как чувство, понимание, осмысление, понимающий, понимающий – это одна из его базовых (фундаментальных) способностей.

Информация о присутствии того, что его окружает, к человеку проявляется в виде непосредственного восприятия (интуиции) в сочетании с такими свойствами, как цвет, звук, вкус, запах. Средства, которые доставляют эту информацию (зрительное ощущение, слуховое ощущение, сенсация, ощущение ощущения, обоняние), составляют общую систему восприятия человеком физического бытия. Каждый способ восприятия формирует определенный механизм посредством определенного органа тела, который воспринимает друг друга.

Зрительное восприятие, то есть такие способности, как зрение и перцепция, составляют важную часть жизни человека. С помощью нее человек созерцает бытие, с помощью этой способности явления и процессы в бытии ощущаются, воспринимаются, дифференцируются от других, усваиваются и формируются их образы. Восприятие и логическое восприятие являются независимыми категориями, и их независимое существование достигается только тогда, когда они образуют другое целое, поскольку восприятие – требует логики, а логика – восприятия.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ ПО ТЕМЕ

Процесс восприятия - многогранный феномен, который интересовал философов, психологов, лингвистов, социологов, литературоведов, культурологов, и существует множество подходов к его исследованию, а именно: эмпирический подход (Вундт, 1880; Гельмгольс, 1993), генетический подход (Смит, 1957; Ломов, 1984), исследования гештальт- психологов (Коффка, 1935), деятельностный подход (Запорожец, 1967; Леонтьев, 1977), исследования в области когнитивной психологии (Найссер, 1981; Пиаже, 1969).

Можно выделить 4 направления, которые изучают процесс зрительного ощущения и восприятия:

- 1) психофизиологический;
- 2) философский;
- 3) социокультурный;

4) лингвистический.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Петровский считает, что в процессе зрительного восприятия органы восприятия работают комплексно, то есть получаемая информация сравнивается, оценивается и таким образом находит выражение в нашем сознании. Важными особенностями зрительного восприятия являются предмет (связь с миром объектов), единое целое, сформированность, постоянство (постоянное количество) и степень понимания. Соответственно, «полное восприятие предмета, перцепция – происходит в результате сложной аналитико-синтетической практики, в результате которой, когда более четко выделяются одни свойства предмета, другие свойства размываются, и то, что воспринимается зрением - предмет или явление - все части тела, процессы объединяются, сводятся в одно целое и концентрируются в нашем сознании». Основываясь на теории гештальтпсихологии, которая сформировалась в Германии в 30-х годах XX века, в результате видения, исследование такой способности, как разум, восприятие - было объявлено задачей исследований в этой области. Представители гештальтпсихологии (Келлер, Вертхаймер, Коффка) объяснили разум в результате видения, восприятия не только как физиологический процесс, сложную формационно-организационную систему, но и как простой набор органов чувств, которые придерживаются законов гештальта: «<...> идея гештальта (формальное целое, образный, формообразующий) выражается и определяется на основе визуальных материалов, это теоретическая структура, обобщающая теория восприятия как результата видения, человека в различных аспектах деятельности, воспринимающего объекты, находящего решения примеров посредством видения, наблюдающего за произведениями искусства и т.д. – восприятие зрением – это критерии для выражения».

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Изучение свойств-процессов, таких как чувства, перцепция и перцептивное восприятие, не только остается интересными вопросами для психологов, но и относится к области биологии, химии и физики. Известными физиками, занимавшимися проблемами восприятия, являются И. Ньютон, Т.

Юнг. Один из них основал волнообразную теорию света, в то время как другой является автором знаменитой работы «Восприятие света». Феномен восприятия света не только привлек внимание представителей области физики, но и заинтриговал физиологов, психологов, даже художников, поэтов и философов. Когда идея о важности света известна, стоит отметить, что свет – это источник информации, с помощью которого мы можем отличить один объект от другого, идентифицировать множество объектов, что придает стабильность бытию.

Важность образов для современной культуры замечает Р. Дроздовски. Причины этой важности он усматривает в том, что образы являются свидетельством чего-либо, орудием медиации, субститутами, якорями памяти, источниками удовольствия, репрезентацией или даже фальсификацией действительности, интригующими, и, одновременно, раздражающими загадками, инструкциями, заданиями повторить или сделать что-либо, поводом для разговоров и т. д..

Элементы визуальной культуры, например, произведения искусства, билборды, фильмы, фотографии и всякого рода другие артефакты, запечатлевают также мир ценностей человека, мотивы его действий и поступков. Статус образов может быть разным в зависимости от их отношения к данным иного рода. В зависимости от целей и предмета изучения, фотографии, фильмы и другие арте факты могут быть единственным, главным, равноправным или восполняющим источником информации.

О визуальной культуре говорится также, что она является источником не только знаний, но и, конечно, эстетических переживаний. Она существовала испокон веков, во всех эпохах, однако в настоящее время, через призму «нашествия образа», наблюдается повышение интереса к ней, что, несомненно, обусловлено распространением разных технических средств записи и передачи информации, в том числе визуальной.

К. Т. Конецки, в свою очередь, считает важным, что визуальная культура – это также способы смотрения на объекты в определённых контекстах. Мы восхищаемся каким-то объектом в виду чего-либо, для кого-то, имея в виду тех, кто восхищался или будет восхищаться. Видение тесно связано с оценочностью,

является действием, связанным с культурой. На процесс обозрения влияет интеракция, иначе, партнёры интеракции посредством взаимных комментариев, намёков, внушений, личного восприятия красоты и др. влияют на то, что я вижу и что я могу видеть. Становится явным, что аксиологически нейтрального видения не существует, так как с ним всегда связаны какие-либо нормы, нравственные факторы, эмоции, чувства и т.п. Общественная жизнь укоренена в процессах чувственного постижения действительности и нельзя понимать её или изучать без учёта роли визуального. Технологии, служащие записи образа (от наскальных рисунков до цифровых фотографий) позволяли и позволяют ответить на вопросы, чем интересовались люди на протяжении столетий, как они воспринимали окружающую действительность, что было для них наиболее существенным, как выглядел их духовный мир.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

- 1.Петровский А.В. Общая психология. Изд. 3, перераб. и доп., 1986. – 464 с.
- 2.Лурия А.Р. Ощущение и восприятие: материалы к курсу лекций по общей психологии. – М: Издательство Московского Университета, 1975. – С. 45
- 3.Розин В.М. Визуальная культура и восприятие. Как человек видит и понимает мир. Изд. 2–е. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – С. 13.
- 4.Шиффман Х. Р. Ощущение и восприятие. 5-е изд. СПб.: Питер, 2003. – С. 24.
- 5.Kostyrko T. Współczesna kultura wizualna i przemiany w statusie kultury artystycznej, „Kultura Współczesna”, nr. 3-4, – Warszawa, 1995. – P. 51.

UMUMIY O'RTA TA'LIM TIZIMIDA INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING KASBIY RIVOJLANISHINI BOSHQARISHNING ILMIY-NAZARIY YONDASHUVLAR

Talipov Begzod Batirovich

*Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti,
2-son O'zbek va Xorijiy tillar kafedrası*

Annotatsiya. Ta'lim sifatini oshirishda o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi muhim omil ekanligi bilan belgilanadi. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim tizimidagi ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishini samarali boshqarishga oid ilmiy-nazariy yondashuvlar o'rganildi. Tadqiqot davomida zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion metodlarning ahamiyati yoritildi. Tizimli yondashuv va zamonaviy boshqaruv strategiyalarini qo'llash o'qituvchilarning malakasini oshirish hamda ta'lim samaradorligini yuksaltirishga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: ta'lim, kasbiy, ingliz tili, o'rta ta'lim, ilmiy-nazariy, pedagogik, innovatsion, metod.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К УПРАВЛЕНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ РАЗВИТИЕМ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СИСТЕМЕ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. Непрерывное профессиональное развитие учителей является важным фактором повышения качества образования. В данной статье изучены научно-теоретические подходы к эффективному управлению профессиональным развитием учителей английского языка в системе общего среднего образования. В ходе исследования освещено значение современных педагогических подходов и инновационных методов. Применение системного подхода и современных стратегий управления может способствовать повышению квалификации учителей и эффективности образования.

Ключевые слова: образование, профессиональный, английский язык, среднее образование, научно-теоретический, педагогический, инновационный, метод.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL APPROACHES TO MANAGING THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF ENGLISH LANGUAGE TEACHERS IN THE GENERAL SECONDARY EDUCATION SYSTEM

Abstract. Continuous professional development of teachers is an important factor in improving the quality of education. This article examines scientific and theoretical approaches to the effective management of the professional development of English language teachers in the general secondary education system. During the study, the significance of modern pedagogical approaches and innovative methods was highlighted. The application of a systematic approach and modern management strategies can serve to improve the qualifications of teachers and increase the effectiveness of education.

Keywords: *education, professional, English language, secondary education, scientific-theoretical, pedagogical, innovative, method.*

KIRISH

Umumiy o'rta ta'lim tizimida ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishini boshqarish masalasi O'zbekiston Respublikasining amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarida o'z aksini topgan. Xususan, O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-sonli "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni ta'lim tizimini rivojlantirishning asosiy tamoyillarini belgilab beradi. Mazkur qonunda pedagog kadrlarning kasbiy rivojlanishini ta'minlash, ularning malakasini muntazam oshirib borish zarurligi alohida qayd etilgan [1]. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5117-sonli qarori xorijiy tillar, xususan ingliz tilini o'qitish tizimini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu qarorda o'qituvchilarning til bilish darajasini oshirish, zamonaviy metodikalarni joriy etish hamda ularni rag'batlantirish mexanizmlari belgilangan [2].

Bunday sharoitda ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishini samarali boshqarish masalasi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Kasbiy rivojlanish bu o'qituvchining bilim, ko'nikma va malakalarini muntazam ravishda yangilab borish, pedagogik faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan uzluksiz jarayondir. Uni boshqarish esa maqsadli, tizimli va strategik yondashuvni talab qiladi.

Ilmiy-nazariy jihatdan kasbiy rivojlanishni boshqarish tushunchasi pedagogika va ta'lim menejmenti doirasida keng o'rganilgan. Ushbu yondashuvlar o'qituvchining shaxsiy va kasbiy o'sishini ta'minlashda muhim omil sifatida qaraladi. Xususan, kompetensiyaviy yondashuv o'qituvchining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishga xizmat qiladigan bilim, ko'nikma va qadriyatlar tizimini shakllantirishga yo'naltirilgan [3]. Bu yondashuv ingliz tili o'qituvchilaridan nafaqat til bilimini, balki kommunikativ, metodik va axborot-kommunikatsion kompetensiyalarni ham rivojlantirishni talab qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini boshqarish masalasi mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan o'zaro bog'liq holda tadqiq etilgan bo'lib, ularning ilmiy qarashlari bir-birini to'ldiradi va rivojlantiradi. Avvalo, o'zbek olimi N. Muslimov pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishni uzluksiz ta'lim tizimi bilan chambarchas bog'liq holda asoslab beradi. U o'qituvchining kasbiy o'sishi doimiy jarayon ekanligini ta'kidlab, bunda malaka oshirish tizimi va mustaqil ta'lim muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. Ushbu yondashuv keyingi tadqiqotchilar uchun nazariy asos vazifasini bajaradi [4]. Mazkur g'oyalar B. Xodjayev tomonidan yanada rivojlantirilib, pedagogik innovatsiyalarni o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga integratsiya qilish zarurligi asoslab beriladi. U o'qituvchining zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llay olish qobiliyatini uning kasbiy kompetensiyasining ajralmas qismi sifatida talqin qiladi [5].

Shuningdek, Sh. Sharipov o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini boshqarishda refleksiv yondashuvning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. U o'qituvchining o'z faoliyatini tahlil qilishi va baholashi orqali kasbiy o'sishga erishishini asoslaydi. Bu esa yuqoridagi olimlar tomonidan ilgari surilgan uzluksiz va innovatsion rivojlanish g'oyalarini amaliy jihatdan mustahkamlaydi [6].

Xorijiy tadqiqotchilar qarashlari ham mazkur yo'nalishda muhim ahamiyatga ega. Jumladan, Michael Fullan ta'lim tizimidagi islohotlar muvaffaqiyati bevosita o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga bog'liq ekanligini asoslaydi. U kasbiy rivojlanishni boshqarishda tizimli yondashuv zarurligini ta'kidlab, bu jarayonni maktab miqyosida strategik boshqaruv bilan bog'laydi. Bu qarashlar o'zbek olimlarining tizimlilik haqidagi fikrlari bilan uyg'unlashadi [7]. Bundan tashqari, Lee Shulman tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik mazmuniy bilim (PCK) nazariyasi o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini chuqurroq ochib beradi. Unga ko'ra, o'qituvchi nafaqat fan bilimiga, balki uni samarali o'qitish metodikasiga ham ega bo'lishi lozim [8]. Bu esa Xodjayev ta'kidlagan metodik va innovatsion kompetensiyalar bilan bevosita bog'liqdir. Thomas Guskey va Laura Desimone o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi samaradorligini baholash mezonlarini ishlab chiqqan. Ular kasbiy rivojlanish uzluksiz, amaliyotga yo'naltirilgan va natijaga qaratilgan bo'lishi zarurligini ta'kidlaydi [9].

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda umumiy o'rta ta'lim tizimida ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishini boshqarishning ilmiy-nazariy asoslarini o'rganishga qaratilgan kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida tizimli, kompetensiyaviy va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlar asosiy metodologik yo'nalish sifatida belgilandi. Tizimli yondashuv orqali kasbiy rivojlanish jarayoni yaxlit tizim sifatida tahlil qilinib, uning tarkibiy qismlari o'zaro bog'liqlikda o'rganildi. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalari lingvistik, kommunikativ, metodik va axborot texnologiyalariga oid ko'nikmalari aniqlashtirildi. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv esa o'qituvchilarning amaliy faoliyatini takomillashtirishga qaratildi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Umumiy o'rta ta'lim tizimida ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishini samarali boshqarish ko'p omilli va murakkab jarayon bo'lib, u tizimli, kompetensiyaviy va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlarning o'zaro uyg'unligini talab etadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi uchun mustahkam institutsional asos yaratadi, biroq ularni amaliyotga samarali joriy etish boshqaruv mexanizmlarining qay darajada to'g'ri yo'lga qo'yilganiga bog'liq.

Birinchidan, tizimli yondashuv asosida kasbiy rivojlanish jarayoni quyidagi tarkibiy qismlardan iborat yaxlit tizim sifatida namoyon bo'ldi: ehtiyojlarni aniqlash, rejalashtirish, amalga oshirish, monitoring va refleksiya. Ushbu bosqichlarning uzviy bog'liqligi o'qituvchilarning kasbiy o'sishini izchil ta'minlashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, aynan refleksiya va tahlil bosqichi ko'pincha yetarlicha e'tiborga olinmaydi, bu esa rivojlanish samaradorligini pasaytiradi.

Ikkinchidan, kompetensiyaviy yondashuv asosida ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishida quyidagi asosiy kompetensiyalar muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi:

- lingvistik kompetensiya (til bilimining chuqurligi),
- kommunikativ kompetensiya (muloqot va interaktivlik),
- metodik kompetensiya (zamonaviy o'qitish usullarini qo'llash),

axborot-kommunikatsion kompetensiya (raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish).

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ayniqsa axborot-kommunikatsion kompetensiyalarni rivojlantirish bugungi kunda ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bu esa raqamli ta'lim resurslari va onlayn platformalardan samarali foydalanishni talab qiladi.

Uchinchidan, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv doirasida o'qituvchilarning amaliy faoliyati asosiy o'ringa qo'yildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nazariy bilimlar faqat amaliyot bilan integratsiya qilingandagina samarali natija beradi. Shu bois, treninglar, seminarlar va malaka oshirish kurslari amaliy mashg'ulotlar bilan boyitilishi zarur.

Muhokama jarayonida mahalliy va xorijiy olimlarning qarashlari o'zaro uyg'unligi tasdiqlandi. Xususan, uzluksiz kasbiy rivojlanish, refleksiya, hamkorlik va innovatsion yondashuvlar barcha tadqiqotchilar tomonidan muhim omil sifatida e'tirof etiladi.

XULOSA

Umumiy o'rta ta'lim tizimida ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishini boshqarish uzluksiz, tizimli va ko'p omilli jarayon bo'lib, u zamonaviy ta'lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi asosiy xulosalarni chiqarish mumkin:

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va Prezident qarorlari o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun mustahkam institutsional asos yaratadi. Biroq amaliy samaradorlik boshqaruv mexanizmlarining sifatiga bog'liq.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, tizimli, kompetensiyaviy va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlarning uyg'unligi ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishini samarali ta'minlaydi. Tizimli yondashuv jarayonni yaxlit tizim sifatida tashkil etsa, kompetensiyaviy yondashuv malaka va ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltiradi, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv esa nazariy bilimlarni amaliyot bilan integratsiya qiladi.

Lingvistik, kommunikativ, metodik va axborot-kommunikatsion kompetensiyalar o'qituvchining samarali faoliyati uchun ajralmas tarkibiy qismlardir. Xususan, raqamli texnologiyalarni qo'llash hozirgi davrda ustuvor ahamiyatga ega.

Kasbiy rivojlanish jarayoni nafaqat nazariy bilimlar, balki treninglar, seminarlar, loyihalar va refleksiv faoliyat orqali amalga oshirilganda samarali bo'ladi. Refleksiya va monitoring mexanizmlari o'qituvchilarning malaka oshirish samaradorligini oshiradi.

Kasbiy rivojlanishni individual trayektoriyalar asosida tashkil etish, refleksiv faoliyatni tizimli ravishda joriy etish, amaliy mashg'ulotlar ulushini oshirish va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish orqali o'qituvchilarning kasbiy o'sish jarayonini optimallashtirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, "O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, O'RQ-637, 23-sen. 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5117-sonli Qarori, 19-may 2021.
3. D. Maxmudova, "O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda uzluksiz ta'limning roli," SCIENCE TIME JOURNAL, vol. 3, no. 5, pp. 140–144, 2025.
4. N. A. Muslimov, Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2013, 128 s.
5. B. Xodjayev, Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Sano-standart nashriyoti, 2017, 416 bet.
6. Sh. Sharipov, Kasbiy ta'lim pedagogikasi: metodik qo'llanma. Toshkent: 2005, 14–15 betlar.
7. M. Fullan, The New Meaning of Educational Change, 4th ed. New York, NY, USA: Teachers College Press, 2007.
8. L. Shulman, "Those who understand: Knowledge growth in teaching," Educational Researcher, vol. 15, no. 2, pp. 4–14, Feb. 1986.
9. T. R. Guskey, "What makes professional development effective?," PDK International, vol. 84, no. 10, pp. 748–750, 2003.

UDK 378

BO'LAJAK O'QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA INTEGRATIV YONDASHUV QILISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Obidova Irodaxon Xotamjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Pedagogika va psixologiya kafedrası stajor o'qituvchisi

Telefon 991076200

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda integrativ yondashuv qilish masalasi yechimi eritiladi. Ushbu maqoladan bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni takomillashtirish muammosi bilan shug'ullanuvchilar foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: integrativ yondashuv; o'qituvchi; didaktik; imkoniyatlar; muammo; tadqiqot; boshlang'ich; faoliyat; DTS; integratsiyalash; integratsiyalash yo'nalishlari; integrativ funktsiya; tizimlashtirilgan; ma'lumotlar; baza; ta'lim mazmuni; modernizatsiyalangan; imkoniyatlar; qiziqish; faoliyat; dalillash; strategiya.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация: В данной статье рассматривается решение проблемы использования интегративного подхода в подготовке будущих учителей к профессиональной деятельности. Статья может быть полезна тем, кто занимается проблемой совершенствования подготовки будущих специалистов к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: интегративный подход; учитель; дидактика; возможности; проблема; исследование; начальная школа; деятельность; ДТС; интеграция; области интеграции; интегративная функция; систематизированный; данные; база; образовательное содержание; модернизированный; возможности; интерес; деятельность; рассуждение; стратегия.

DIDACTIC POSSIBILITIES OF INTEGRATIVE APPROACH IN TRAINING FUTURE TEACHERS

Abstract: This article discusses the solution to the problem of using an integrative approach in preparing future teachers for professional activity. This article can be used by those who are engaged in the problem of improving the preparation of future specialists for professional activity.

Keywords: integrative approach; teacher; didactic; opportunities; problem; research; initial; activity; DTS; integration; areas of integration; integrative function; systematized;

data; base; educational content; modernized; opportunities; interest; activity; justification; strategy.

KIRISH

Ma'lumki, —XXI asr —intellektuallashtirilgan asr ko'inishini olib bo'ldi. Buni hozirdagi ilm-fan va texnika-texnologiyalar rivojidan yaqqol sezish mumkin. Ular negizida ishlab chiqariladigan intellektual tizimlarda ko'plab tizmiy endashuv, innovatsion endashuv, kreativ endashuv, ijodiy endashuv, majmuaviy (komillik) endashuv, integrativ endashuv kabi tadqiqot uslublaridan foydalanilmoqda. Bu tadqiqot uslublari ichidan integrativ endashuvdan ko'proq foydalanilmoqda. Bunga sabab intellektuallashtirilgan asrning ta'lim-tarbiyasini tashkil etishda albatta ilm-fan va texnika-texnologiyalarning eng so'nggi yutuqlaridan foydalanishga to'g'ri keladi, ya'ni bular asosidagi hosil bo'ladigan yangilangan ta'lim mazmunini tashkil etishda integratsiyalash jara'ni amalga oshiriladi. Bu yo'nalishning istiqbolli tomoni shundaki, bunda dunyo miqyosidagi o'qitish tizimlarini texnologik taraqqiyot g'oyalari bilan integratsiyalashtiriladi, shuningdek, integratsiyalash ta'limni intellektuallashtirish jara'ida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasini yanada mukammallashtirishda nixoyatda zarur.

METODOLOGIYA

Respublikamizda intellektual salohiyatli bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash masalasi ham davlat ahamiyatiga molik bo'lib, ushbu masalani hal qilishga alohida e'tibor qilinmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Xarakatlar strategiyasida —Uzliksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ta'lim va o'qitish sifatini baxolashning xalqaro standartlarini joriy etish vazifasi belgilangan[1]. Shuning uchun ham bo'lajak o'qituvchilarni integrativ endashuv negizida kasbiy faoliyatga tayyorlashni takomillashtirish ularga mos innovatsion metod va texnologiyalarni ishlab chiqarish, shuningdek, ilmiy-metodik ta'minotni tayyorlash ushbu sohaning dolzarb yo'nalishlaridan xisoblanadi. Bunda ushbu sohadagi davlat siyosatini e'tiborga olgan holda tayyorlangan o'qituvchilar mamlakatimiz barcha jabhalarini

intellektuallashtirishga munosib hissa qo'sha oladigan mutaxassislar bo'lib yetishadi. Shuning uchun mazkur tadqiqot ishida ham integrativ endashuv negizida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayèrlashni modernizatsiyalash masalasi qaraladi. Ushbu muammoni hal etishda dastlab an'anaviy ta'lim tizimiga mos va xos bo'lgan davlat hujjatlari o'rganilib chiqiladi va ulardagi bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy talablar asosida kasbiy faoliyatga tayèrlashni modernizatsiyalashga qaratilgan g'oyalar va ko'rsatmaviy fikrlar muammo yechimini hal qilishda etiborga olinib boriladi va ulardagi didaktik imkoniyatlar hisobga olinadi.

Quyida ularning ba'zilar haqida to'xtalamiz:

1. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayèrlashning Davlat ta'lim standartlarining mavjudligi

2. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayèrlashga oid fanlar bo'yicha Davlat ta'lim standartlarining mavjudligi.

3. Bo'lajak o'qituvchilarni malaka tavsifnomalarinig mavjudligi.

4. Ta'lim yo'nalishi bo'yicha o'quv rejasidagi bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayèrlashni integrativ endashuv negizida amalga oshirish mumkunligi va shu kabilar. Bu ko'rsatilgan oxirgi imkoniyat bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayèrlashni dastlabki bosqichidanoq integratsiyalashga kuchli e'tibor berish kerakligi talab qilinadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini kasbiy faoliyatga tayyorlashdagi fanlar bloklarining yo'naltirilgan maqsad-vazifalari bor va ularning muammo yechimini hal qilishga yetarligini aniqlab olishga to'g'ri keladi. O'rganilgan Davlat hujjatlaridagi imkoniyat va shart-sharoitlar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini tarbiyalashni integrativ endashuv negizida amalga oshirishga bo'lgan dastlabki imkoniyatlar bo'lib hisoblanadi. Shuning birga mazkur yo'nalishdagi dastlabki izlanishlarimiz natijalari bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini intellektual faoliyatga tayèrlashni integrativ endashuv negizida amalga oshirish mumkin ekanligini ko'rsatadi. Bu esa bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashni zamon talablarini e'tiborga olgan holda integrativ endashuv asosida amalga oshirishning ahamiyatini yanada oshiradi hamda bunday muammolarning ijtimoiy ahamiyatini ham yanada yuksaltiradi. Va qayd etish mumkinki, tadqiqetilaètgan muammoning

o'zi ham Davlat ahamiyatiga ega bo'lgan ijtimoiy ahamiyat kasb etuvchi istiqbolli dolzarb muammo bo'la oladi.[2]

TAHLILLAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot ishimizning dastlabki bosqichida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini integrativ endashuv negizida tayèrlashning pedagogik va psixologik shart-sharoitlari ilmiy-metodik jihatdan asoslanib olindi. Buning uchun bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini integrativ endashuv negizida tayèrlashga oid ko'nikma va malakalarini shakllantirish jaraënini o'zaro bog'liqbo'lgan mantiqiy ketma-ketligini ilmiy-metodik jihatdan asoslab oldik. Ularni quyidagicha ifodalab oldik:Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida integratsiyalashga oid bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish. Bu birinchi kurslar ta'lim tarbiyasi jaraënida amalga oshiriladi;Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini integrativ yo'nalishlarnitanlashga o'rgatish. Bu bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayèrlashdagi ikkinchi kurslar ta'lim-tarbiyasi jaraënida amalga oshiriladi;Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini integrativ funktsiyalarni yaratish va ular maqsad-vazifalari hamda mazmun-moxiyatini anglab yetishga o'rgatish. Bu bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayèrlashdagi uchinchi kurslar talim tarbiyasi davomida amalga oshiriladi;Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini integrativ endashuv qilishga tayèrlash. Bu bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayèrlashdagi to'rtinchi kurslar ta'lim-tarbiya jaraënida amalga oshiriladi.Yuqorida qayd etilgan boshlang'ich sinflarga mos didaktik materiallar va spravochnik ma'lumotlar hamda muammoni yechishga kerak bo'ladigan kreativ axborotlar muhitlari tayèrlanib olindi. Tizimlashtirilgan ma'lumotlar negizida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini integrativ endashuv negizida kasbiy faoliyatga tayèrlashga oid ko'nikma va malakalarni shakllantirish muammosi yechimini hal qilishga ko'maklashuvchi ma'lumotlar bazasi tayèrlanadi. Bu bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayèrlashdagi yangilangan (modernizatsiyalangan) ta'lim mazmunini shakllantirishning metodologik asoslarini tayèrlab olishga keng imkoniyatlar yaratdi. Bunday imkoniyatlar negizida hal etilgan bosqichlar bo'yicha tayèrlangan ma'lumotlarni an'anaviy ta'lim jaraëni mazmuniga integratsiya qilish masalasi yechimini qarab chiqish mumkin bo'ladi.

Buning uchun ta'lim mazmunini integratsiya qilishga oid quyidagi qonun-qoida, tamoyillar va xulosaviy fikrlar o'rganilibchiqildi: O'qitish vositalari; o'qitish algoritmi; o'qitish mazmunini integratsiyalash; o'qitish me'èrlari; o'qitish texnologiyalari; o'qitishga axborotni tanlash; o'qitishdagi integratsiya; o'qitishda xususiyatlarni tanlash va shu kabilar. Ushbu sohadagi izlanishlarimiz natijalariga asoslanib ta'lim mazmunining integratsiyasi haqida ham biror-bir hukmiy fikrni shakllantirishga ham imkoniyat yaratildi. Biz uni quyidagicha ifodaladik: ta'lim mazmunining integratsiyasi deganda mazmunlar orasidagi mustahkam aloqa, ularning bir-birlariga o'tish jaraèni va ularga mos natijalar hamda ushbu jaraèndagi bilimlar sintezi, faoliyat turlari va qobiliyatlarning yaxlit tizimi degan tushunchaga keldik. Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotimizning psixologikjixatlari ham ahamiyatlidir, ya'ni ta'lim mazmunidagi integratsiyalash ishlari bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilaridagi ko'pchilik xususiyatlarni tarbiyalaydi.[3] Bu haqda quyidagi fikr ahamiyatlidir:—O'qitishda xususiyatlarni tarbiyalash-fanlarni o'qitish, o'quvchilarda ilmiy munosabatni, quyidagilarni xususiyatlaydigan munosabatlarni tarbiyalash maqsadini ko'zlaydi: qiziqish (bilish xohishi) va faoliyat (biror narsani aniqlash uchun biror narsa qilish xohishi); skeptiuzm(tez-tez uchraydigan fikrlarni sinchiklab ko'rib chiqish xohishi);dalillash (bilim olishda isbotlash mantiqi va qoidalardan foydalanish mahoratlari); xabardorlik (uning èrdamida o'ylash mumkin bo'lishi uchun olam haqida axborotlar fondining mavjudligi); strategiyalar (izlash uchun qoidalar mavjudligi va ulardan foydalanish xohishi); moyillik (yangi bilimlarni olish natijasida talaba o'zini olam haqidagi fikrlash usulini qayta ko'rishni boshlashi uchun boshqalarning fikri va tushunchalarini qonuniyat asosida bir chiziqqa joylashi) [4].Shuningdek, ushbu yo'nalishdagi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini integrativ èndashuv negizida tayèrlashning pedagogik jihatlari ham o'ta ahamiyatlidir. Shuning uchun ham bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini integrativ èndashuv negizida tayèrlashga oid materiallarning an'anaviy ta'lim mazmuniga integratsiyasi bo'yicha pedagogikshart-sharoitlar ham o'rganilib chiqildi. Unda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayèrlashning o'quv rejasidagi fanlar bloklari ham o'rganilib chiqilishi, shu asosda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini integrativ èndashuv negizida tayèrlashga mo'ljallab tayèrlangan

algoritmik bosqichlardagima'lumotlar an'anaviy ta'lim mazmuniga integratsiyalanadi.

XULOSA

Yuqoridagilarni e'tiborga olgan holda aytish mumkinki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini integrativ endashuv negizida kasbiy faoliyatga tayèrlashga oid ko'nikmani shakllantirish jaraèni ularning butun oliy o'quv yurtida tahsil olish davomida hal etiladi. Ulardagi integratsiyalash, integrativ yo'nalishni tanlash, integrativ funktsiya'ni ishga tushirish mazkur muammo yechimi uchun propedivtik hamda didaktik jihatdan qo'llab-quvvatlovchi asos bo'ladi. Tadqiqotimizning ushbu qismida olib borilaètgan izlanishlar natijalariga asoslanib quyidagi xulosaviy fikrlarni keltirishni maqsadga muvofiqdeb topdik: Bo'lajak o'qituvchilarni integrativ endashuv negizida tayèrlashning pedagogik va psixologik shart-sharoitlari bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayèrlashdagi ilmiy-metodik jihatdan asoslangan mukammal ta'lim mazmunini ishlab chiqishga keng imkoniyatlar yaratdi; Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini integrativ endashuv negizida tayèrlashning to'rt bosqichi (integratsiyalash; integrativ yo'nalishni tanlash; integrativ funktsiya'ni ishga tushirish; integrativ endashuv) bo'yicha olib borilgan tadqiqot hajmi va qamrovi kengligi qaralaètgan muammo yechimini hal qilishda ma'lumotlar bazasini shakllantirishning zaruriyligini ko'rsatdi; Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini integrativ endashuv negizida tayèrlash bosqichlariko'pligi (ular to'rtta) ushbu tadqiqot jaraèni va ularning natijalarini muntazam ravishda nazorat qilib borishligini ko'rsatdi, aks holda tadqiqot jaraènida chetlanishlar (samarasiz yo'llar) yuz berishi mumkin va shu kabilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7-fevraldagi PF -4947-sonli —O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Xarakatlar strategiyasi to'g'risidagi farmoni// O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami. —Toshkent—2017 -6-son. -70-modda.
2. Xasanboev J, To'raqulov X.A, Xaydarov M, Hasanboeva O, Usmonov N.O'. Pedagogika fanidan izohli lug'at.—T.: —Fan va texnologiyal, 2009, 672 b
3. Adilov N. X. About the integration of educational subjekst in the system of higher professional education. Special Issue No: 9, Avgust 2020 Novateur "Ekonomika i sotsium"

№6(97)-1 2022 www.iupr.ru 352 publication Indias. A Multidisciplinary Peer Reviewed journal impact factor 7.223 107-108 b.

4. Adilov N.X. O'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda didaktik elektron vositalar va qurilmalardan foydalanish/ "Kasb- xunar ta'limi" jurnali. Toshkent. 2015 yil. 25 bet.

ИНТЕГРАТИВНЫЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ ПРИ РАБОТЕ С ТЕКСТОМ

*Холдорова Кизлархон Мухаммадазим кизи,
магистрант Наманганского государственного
педагогического института*

Аннотация: В статье рассматривается интегративный подход как эффективное средство формирования коммуникативной компетенции учащихся в процессе работы с текстом. Раскрываются теоретические основы интеграции языковых, речевых и социокультурных компонентов обучения. Представлены методы и приёмы организации текстовой деятельности, способствующие развитию коммуникативных умений учащихся.

Ключевые слова: интегративный подход, коммуникативная компетенция, текст, речевая деятельность, обучение русскому языку, междисциплинарные связи.

AN INTEGRATIVE APPROACH TO DEVELOPING STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE IN WORKING WITH TEXT

*Xoldorova Qizlarxon Muhammadazim qizi,
Master's student at the Namangan State Pedagogical Institute*

Abstract: This article examines an integrative approach as an effective means of developing students' communicative competence while working with text. It explores the theoretical foundations for integrating linguistic, speech, and sociocultural learning components. Methods and techniques for organizing text-based activities that facilitate the development of students' communicative skills are presented.

Keywords: integrative approach, communicative competence, text, speech activity, Russian language teaching, interdisciplinary connections.

MATN BILAN ISHLASHDA TALABALARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATIV YONDASHUV

*Xoldorova Qizlarxon Muhammadazim qizi,
Namangan davlat pedagogika instituti magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada matn bilan ishlashda talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida integrativ yondashuv ko'rib chiqiladi. Unda o'rganishning lingvistik, nutqiy va ijtimoiy-madaniy komponentlarini integratsiyalashning nazariy asoslari ochib beriladi. Talabalarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga hissa qo'shadigan matnga asoslangan faoliyatni tashkil qilish usullari va texnikalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: integrativ yondashuv, kommunikativ kompetensiya, matn, nutq faoliyati, rus tilini o'qitish, fanlararo aloqalar.

ВВЕДЕНИЕ

В условиях стремительных социальных и информационных изменений образование приобретает направленность на развитие личности, способной эффективно взаимодействовать в различных коммуникативных ситуациях. Образование играет важную роль в развитии личности ребенка и формировании идентификации человека. В связи с этим особую актуальность приобретает проблема формирования коммуникативной компетенции учащихся.

Коммуникативная компетенция рассматривается как совокупность знаний, умений и навыков, обеспечивающих успешное использование языка в различных ситуациях общения. В методике преподавания русского языка данная проблема занимает центральное место, поскольку именно язык выступает не только объектом изучения, но и инструментом формирования мышления. Одним из наиболее эффективных направлений решения данной задачи является интегративный подход, предполагающий объединение различных аспектов обучения: языкового, речевого, культурологического и когнитивного. Особое значение при этом приобретает работа с текстом как основной единицей обучения.

МЕТОДЫ

В исследовании использованы методы анализа научной литературы, педагогического наблюдения, анализа письменных работ учащихся, а также обобщения педагогического опыта.

Различные аспекты проблемы интегративного подхода к содержанию образования рассматриваются в трудах выдающихся ученых, педагогов, психологов в области психофизиологии (П.К. Анохин, В.М. Бехтерев, И.П. Павлов и др.) и психологии (Л.С. Выготский, Ф. Гальтон, В.В. Давыдов, А.В. Запорожец, Е.П. Ильин, А.И. Савенков, Б.М. Теплов, Д.Б. Эльконин и др.).

Психологической основой интеграции, как показали исследования отечественных и зарубежных психологов, является общность психических процессов, развитие которых необходимо для успешного выполнения любой деятельности.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ИХ ОБСУЖДЕНИЕ

Интегративный подход предполагает целостное освоение языка как системы и как средства общения. На базе интегрированного урока классифицируется, объединяется, структурируется изучаемый материал.

Принцип интегрированного обучения получил широкое распространение в образовании. Он нашел воплощение в исследованиях в области текста, реализуется при знакомстве с русскими писателями и поэтами, закреплении грамматических тем на основе художественных текстов. Э.Г. Азимов и А.Н. Щукин определяют интегративный подход, как «обучение языку, основанное на взаимосвязанном формировании умений, во всех видах речевой деятельности: аудировании, говорении, чтении и письме»[1]. Вслед за учеными Е.С. Богданова пишет: «Интегративный подход – дидактическое направление, обеспечивающее взаимовлияние, взаимопроникновение и взаимосвязь различных дисциплин с целью направленного формирования у обучающихся всесторонней, комплексной системы знаний, умений и навыков» [2].

Работа с текстом позволяет интегрировать различные виды речевой деятельности:

- чтение;
- говорение;
- письмо;
- аудирование.

2. Компоненты коммуникативной компетенции

Коммуникативная компетенция связана с использованием речи в соответствии с социальными нормами, а коммуникативная компетентность — это уровень обученности взаимодействию, необходимый для успешного функционирования в обществе. Коммуникативная компетенция в родном языке формируется в процессе социализации, а в иностранном языке — через специальное обучение[4]. Согласно А.В. Хуторскому «компетенция — это некоторое отчуждённое, наперёд заданное требование к образовательной подготовке ученика, а компетентность — уже состоявшееся его личностное качество» [5]. Формирование коммуникативной компетенции представляет собой достаточно сложный процесс, требующий от учителя способность учесть

индивидуальные способности каждого отдельного ученика. Кроме того, очень важно прививать у школьников любовь к культуре страны изучаемого языка. Среди форм и методов, способствующих формированию коммуникативной компетенции учащихся на уроках русского языка, безусловно, огромную роль играют проектная методика, ролевые игры, мозговой штурм, групповые и парные формы работы.

Интегративный подход обеспечивает одновременное развитие всех компонентов.

3. Методы работы с текстом

Интегративный подход в изучении языка и литературы объединяет различные методы, обеспечивая глубокое понимание текста и развитие творческих способностей. Предложенные методы взаимосвязаны и позволяют перейти от пассивного восприятия к активному созданию текста:

1) Анализ текста (структурный и смысловой): Позволяет рассмотреть текст как целостную структуру, выявить тему, основную мысль, ключевые слова, разделить текст на смысловые части (вступление, основная часть, заключение).

2) Интерпретация содержания: Означает понимание «почему» текст написан именно так, раскрытие скрытых смыслов, подтекста, художественных средств, использованных автором, и установление связи между текстом и его контекстом.

3) Выявление авторской позиции: Включает анализ интенций автора, его отношения к изображаемому, ценностей и идеологических характеристик, отраженных в тексте.

4) Преобразование текста: Включает виды работы, направленные на изменение текста с сохранением его смысла: сокращение, расширение, изменение стиля, пересказ от другого лица, трансформация в диалог.

5) Создание собственных текстов: Это творческий этап, в котором ученик применяет полученные знания, создавая оригинальные произведения, опираясь на структуру, стиль или тематику проанализированных текстов. Особое значение имеют задания проблемного характера, направленные на развитие критического мышления и коммуникативных навыков.

4. Межпредметная интеграция различных знаний и умений студентов университета в сфере гуманитарного образования способствует целевому и содержательному взаимодействию соответствующих дисциплин, демонстрирует широту их возможностей, поскольку они обращены к личности человека, его духовным и нравственным ценностям. В качестве интегративного компонента, объединяющего все вузовские предметы гуманитарного цикла – историю, философию, психологию, право, педагогику, культурологию, языковые дисциплины (русский язык и иностранные языки), мы выделяем язык[3].

5. Педагогическая эффективность

Практика показывает, что применение интегративного подхода приводит к следующим результатам:

- Практическое применение интегративного подхода способствует не только повышению учебной мотивации, но и развитию логического мышления, а также формированию навыков аргументированной речи.

- Развитие логического мышления: Работа с комплексными задачами, требующими анализа, синтеза, сравнения и обобщения, формирует у учащихся способность к установлению причинно-следственных связей.

- Формирование навыков аргументации: Интегративный подход (особенно в гуманитарном блоке) развивает способность критически мыслить, выражать собственное мнение и аргументированно отстаивать свою позицию.

- Улучшение качества письменной речи: Через такие формы работы, как интегрированные изложения и сочинения, учащиеся учатся структурировать информацию, логично и грамотно излагать мысли.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На наш взгляд, ключевым преимуществом интегративного подхода является его способность обеспечивать переход от репродуктивной к продуктивной речевой деятельности. Он обеспечивает комплексное развитие языковых и речевых навыков, способствует формированию личности, способной к успешной коммуникации.

Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой новых методических моделей интегративного обучения и их внедрением в образовательную практику.

Литература:

1. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Современный словарь методических терминов и понятий. Теория и практика обучения языкам. - М.: Русский язык. Курсы, 2018. - 496 с.
2. Богданова Е.С. Система обучения текстовой деятельности на уроках русского языка в старших классах средней школы: интегративный подход: диссертация ... доктора пед. наук: 13.00.02 / Богданова Елена Святославовна. - М., 2021. - 518 с.
3. Жеглова, О. А. Развитие гуманитарной культуры студентов вуза в условиях междисциплинарной интеграции дисциплин гуманитарного цикла / О. А. Жеглова. — Текст : непосредственный // Теория и практика образования в современном мире : материалы I Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). — Т. 1. — Санкт-Петербург : Реноме, 2012. — С.9-12.
4. Смородинова М.В. Роль компетентностного подхода в системе школьного образования // Молодой ученый. — 2010. — №12. Т.2. — С.110-112. — URL <https://molouch.ru/archive/23/2353/> (дата обращения: 10.04.2026).
5. Хуторской А.В. Общепредметное содержание образовательных стандартов / А.В. Хуторской. – М.: Ин-т новых образовательных технологий, 2002.

MILLIY IDENTITETNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIYA VA AMALIYOTDAGI HOLATI

Sharofiddinov Maxmudjon Mashrabjon o'g'li

*Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti
mustaqil izlanuvchisi*

sharofiddinov.mahmudjon@mail.ru

ORCID 0009-0004-5751-8107

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy identiklikning o'zak xususiyatlaridan biri bo'lgan milliy xarakter, mentalitet, uning o'ziga xos jihatlari, sifatlari ochib berilgan. Milliy identiklikning dinamik xususiyati muayyan bir etnohududiy makonda istiqomat qilayotgan xalq va elatlarda milliy mansublik va o'zlikni anglash masalalari. Milliy identiklik jarayoni, uni millat qanday tushunishiga bog'liqligi ochib berilgan. Xotiralardan iborat kollektiv g'oya yoki o'zini-o'zi tasvirlash sifatida milliy identiklik madaniy xususiyatga ega ekanligini ko'rsatilgan. Milliy identiklikni shakllantirishda tarix, adabiyot, teatr va filmlarning o'рни ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Milliy xarakter, milliy identiklik, etnopedagogika, milliy mentalitet, tarbiya, ijtimoiy g'oya, madaniyat, qadriyat, etnohudud, milliy an'ana, milliy urf-odat.

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Аннотация. В данной статье раскрываются такие ключевые характеристики национальной идентичности, как национальный характер и менталитет, а также их специфические особенности и качества. Рассматривается динамический характер национальной идентичности через призму осознания национальной принадлежности и самосознания народов и этнических групп, проживающих в определённом этнотерриториальном пространстве. Освещается процесс формирования национальной идентичности и его зависимость от того, как нация сама его интерпретирует. Показано, что национальная идентичность, как коллективная идея, основанная на исторической памяти или самовосприятии, обладает культурным характером. Также раскрывается роль истории, литературы, театра и кино в формировании национальной идентичности.

Ключевые слова: национальный характер, национальная идентичность, этнопедagogika, национальный менталитет, воспитание, социальная идея, культура, ценности, этнотерритория, национальные традиции, обычаи.

THE STATE OF THEORY AND PRACTICE IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL IDENTITY

Abstract. This article examines key features of national identity, including national character and mentality, as well as their distinctive traits and qualities. It explores the

dynamic nature of national identity in relation to issues of national belonging and self-awareness among peoples and ethnic groups living within a specific ethno-territorial space. The study highlights the process of national identity formation and its dependence on how a nation perceives and interprets itself. It is demonstrated that national identity, as a collective idea formed by shared memories or self-representation, possesses a cultural character. The role of history, literature, theater, and cinema in shaping national identity is also analyzed.

Keywords: national character, national identity, ethnopedagogy, national mentality, education, social idea, culture, values, ethno-territory, national traditions, customs.

KIRISH

Milliy identiklik muammosi juda dolzarb muammoga aylanmoqda. Chunki, bir tomondan globallashuv ta'sirida turli millatlardan tashkil topgan yer kurrasi yagona madaniy dunyoga integrasiyalashmoqda, ikkinchi tomondan milliy identiklikni saqlash millatni saqlab qolishning muhim omiliga aylanmoqda. Haqiqatan, bugungi kun borlig'i nuqtai nazaridan identiklik insonning etnik birlik, millat, milliy davlatchilik qurilishi tarixi va tarixiy sinovlarning mohiyatini tushuntirish vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Madaniy taraqqiyot identiklikning barcha ko'rinishlarida, xususan etnik birlik a'zosi, millat vakili sifatidagi inson va uning milliy madaniyatida o'z ifodasini topadi, bu bilan madaniyat dunyo, ayrim xalqlar va davlatlarning determinanti (lot. determinans - aniqlovchi) sifatida namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda dunyoda globallashuv jarayoni tobora jadallashayotgan bir davrda yosh avlod, ayniqsa ertamiz egalari bo'lajak kadrlar talabalarda milliy identiklikni etnopedagogika vositasida rivojlantirish, ularga etnopedagogikaning tarbiyaviy xususiyatlarini keng ochib berish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Bunda xalqimizning tarbiyaviy an'analari asosida talabalarda milliy qadriyatlarini shakllantirish yuzasidan amalga oshirilayotgan ishlar, tajribalarni o'rganish va tahlil qilish, pedagogik tajribalar o'tkazish katta ahamiyat kasb etmoqda.

Milliy identiklikning dinamik xususiyati muayyan bir etnohududiy makonda istiqomat qilayotgan xalq va elatlarda milliy mansublik va o'zlikni anglashga bo'lgan ehtiyojning yuksalishi bilan izohlanadi. Bunday ehtiyoj bugungi tarixiy taraqqiyot bosqichida adolatli davlat siyosati va jamiyat manfaatlari asosida tobora rivojlanib, takomillashib bormoqda. Chunki har bir xalqning milliy o'zligini anglashi, uning milliy barqarorligini ta'minlaydigan asosiy omil sanaladi. Bu borada O'zbekiston

Respublikasi tomonidan “milliy o‘zligimizni anglash, Vatanimizning qadimiy va boy tarixini o‘rganish, bu borada ilmiy tadqiqot ishlarini kuchaytirish, gumanitar soha olimlari faoliyatini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash”ni rag‘batlantirishga doir muhim vazifalar belgilandi. Shu bois yurtimizda talabalarda milliy identiklikni rivojlantirishda ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash xalqimizning tarbiyaviy an‘analarining imkoniyatlarini aniqlash zarurdir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Milliy identiklik shaxsiy identiklikka o‘xshab yaratiladi. Agar o‘zlarining hikoyalari insonning o‘ziga xosligini bildirsa, jamoaning milliy xotiralar haqidagi hikoyalari orqali o‘zlarining milliy identikligini yaratadilar. Tarjimayi hollarning milliy identikatsiyasini belgilashdagi roli haqida Iogann Kolm “milliylikka har bir kishi rozi bo‘ladi va uni hikoya qilishidan ajralib turadi”. Tarixni tadqiq qilish kerak, chunki bu kabi hikoyalar orqali qaysi tarixiy hodisalarning millatning o‘ziga xos xususiyatlari va qaysi maqsadda ekanliklari haqida ma’lumot beradi. Ilgari milliy tadbirlar og‘zaki bo‘lgan, keyinchalik milliylikni ulug‘lash yozma adabiyotga o‘tgan.

MDH davlatlarida S.Abashin, L.Russkix, K.Tuaeva, V.Achkasov, N.Jukova, Yu.Granin, T.Stefanenko, N.Antonova va boshqa olimlar o‘z ilmiy tadqiqotlarida identiklikning jamiyatda o‘zlikni anglash, ijtimoiy-madaniy tajriba, madaniy tarixiy xotira va sotsiomadaniy meros bilan bevosita aloqador masala ekanligini ta’kidlaganlar. O‘zbekistonda milliy mentalitet va o‘zlikni anglashning sotsiologik masalalarini M.Bekmurodov, R.A.Ubaydullaeva, O.Ata-Mirzaev, M.Ganieva, N.Aliqoriev, T.Matibaevlar, ijtimoiy va diniy omillarni A.Umarov, A.Xolbekov, K.Kalanov, O.Abduazimov, R.T.Ubaydullaeva, B.Farfiev, N.Latipovalar, vorisiylik va avlodlararo munosabatlar tizimini Sh.Sodiqova, A.Seitovlar, katta va yosh avlod o‘rtasidagi etnomadaniy jihatlariga oid xususiyatlarini o‘z tadqiqot ishlarida asoslaganlar. «Talabalarda milliy identiklikni rivojlantirishning nazariy metodologik asoslari» deb nomlangan birinchi bobida talabalarda milliy identiklikni rivojlantirishda falsafa, sotsiologiya va huquqshunoslik fanlaridagi o‘zbekcha izohlarini «aynanlik», (Sh.Madayeva, 2015. 2) «mansublik», (K.Kalanov, 2006, 3) «monandlik» kabi atamalar bilan kishilarning ijtimoiy munosabatlarga kirishuvidagi jihatlari qiyosiy tahlil etildi.

Identiklikning shakllanish bosqichlari va ilmiy asosi davriy ahamiyat kasb etib, unda tarixiy va ijtimoiy xotira, psixologik iroda mezonlari tarixiy Amerikalik tadqiqotchi K.Levin o'zining «maydonlar nazariyasi» ta'limotida identiklik: a) «sub'ekt» (individd/davlat), b) «atrof-muhit fazosi» (Ye yenviranment) va v) «hayot fazosi» (L-life) orqali shakllantiriladi. Identiklik (I identitiy)ni modellashtirar ekan, K.Levin geografik, tarixiy, diniy, til va boshqa shu kabi unsurlarni quyidagi formulaga soladi, ya'ni $I=Ye-L$ yoki «identiklik» (I) «hudud», «iqlim» (Ye) asnosida «sivilizasiyalar», «mafkuralar» (L)ga tayanib milliylikni tashkil etadi.(Levin K, 2000, 5)

Xalqimizda tarbiyaning o'rni beqiyosdir. Tarbiya insonning insonligini ta'minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyatdir. Tarbiyasiz alohida odam ham, kishilik jamiyati ham mavjud bo'la olmaydi. Chunki odam va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar tarbiya tufayligina bir avloddan boshqasiga o'tadi. Yurtboshimizning tarbiya haqida quyidagi ajoyib fikrlarini keltirib o'tgan "Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim - yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan".¹ Bu jumlar, odamlarni o'zligini anglashga va o'z merosiga sodiq qolishga undaydi. Ularning qalbida ulug' zotlarning avlodlari ekanligi haqidagi g'ururni uyg'otadi. Bunga erishish uchun tarbiya juda muhimdir. Tarbiya orqali insonlar o'zligini, qadriyatlarini va madaniyatini bilishadi. Tarbiya bolalarga yaxshi axloq, bilim va qadriyatlarni singdiradi, bu esa ularga o'z merosini hurmat qilishga yordam beradi. Bu borada shuni aytishimiz mumkinki tarbiyani bola tug'ilgan kundan boshlamoq lozim.

Jadidchilik nomoyondalaridan biri Abdulla Avloniy o'zining asarlarida tarbiya va tarbiya beruvchilar haqida shunday degan: "Tarbiya qilguchilar tabib kabidurki, tabib xastaning badanidagi kasaliga davo qilgani kabi tarbiyani bolaning vujudidagi

jahl maraziga “yaxshi xulq” degan davoni ichidan “poklik” degan davoni ustidan berub, katta qilmoq lozimdir. Zeroiki “Hussini ahloqakum” “amri sharifi” uzra xalqimizni tuzatmakga amr o‘linganmiz. Lekin xalqimizning yaxshi bo‘lishining asosiy panjasi tarbiyadir.”

Bu jumlar bizga shuni ma’lum qildiki tarbiyachilar, tibbiyot mutaxassislari kabi, bolalarni yaxshi xulq bilan tarbiyalashlari kerak. Tarbiyachilar bolalarning ichidagi g‘azab yoki salbiy his-tuyg‘ularni “yaxshi xulq” bilan davolashlari muhim. Ya’ni, xalqning yaxshi bo‘lishi, uning tarbiyasiga bog‘liq ekanligini ifodalab o‘tgan.

Milliy tarbiya orqali avlodlarga o‘z xalqining tarixiy, madaniy va axloqiy qadriyatlari o‘rgatiladi. Ushbu tarbiyaning ahamiyatini quyidagi jihatlar orqali ko‘rsatish mumkin: Milliy identitet: Milliy tarbiya orqali bolalar o‘z xalqining an’analari, urf-odatlar va tilini o‘rganadilar, bu ularning milliy identitetini shakllantiradi. Vatanparvarlik: Milliy tarbiya bolalarda vatan sevgisi va shaxsiy mas’uliyat hissini rivojlantiradi, bu esa jamiyatning barqarorligini ta’minlaydi. Axloqiy qadriyatlar: Milliy tarbiya xalqning axloqiy me’yorlarini, o‘zaro hurmat va adolatni o‘rgatadi, bu esa kelajak avlodlar o‘rtasida sog‘lom munosabatlarni shakllantiradi. Madaniy meros: Milliy tarbiya orqali avlodlar orasida xalqning san’ati, musiqasi, adabiyoti va boshqa madaniy merosi saqlanadi va rivojlantiriladi. Oila va jamoa roli: Milliy tarbiya oila va jamiyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi, bu esa jamiyatni birlashtiradi va kuchaytiradi. Milliy tarbiya o‘z xalqining kelajagi uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi, yoshlarni yanada ma’naviy va madaniy jihatdan boyitadi deb aytsak mubolag‘a bo‘lmaydi. Milliy identitet - bu bir xalq yoki millatga xos bo‘lgan madaniy, tarixiy, til, urf-odatlar, qadriyatlar va boshqa xususiyatlarning yig‘indisi. U odamlarning o‘zligini anglashida, o‘z millatiga bo‘lgan munosabatida muhim rol o‘ynaydi. Milliy identitet, shuningdek, o‘zaro bog‘lanish va bir-biriga yaqinlashishni kuchaytiradi. Milliy identitet, shuningdek, globalizatsiya sharoitida muhim ahamiyatga ega, chunki u odamlarni o‘z madaniyati va an’analarni saqlashga undaydi. Hukamolardan biri: “Har bir millatning saodati, davlatlarning tinch va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog‘liqdir” – demish.

Ushbu fikrlar, millat va davlatning kelajagi yosh avlodning tarbiyasi bilan bevosita bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi. Milliy tarbiya yoshlarni o‘z millatining tarixiy,

madaniy va axloqiy an'analariga hurmat va sevgini singdirishga yordam beradi. Milliy tarbiya orqali yoshlar o'zining milliy kimligini bilib, o'z tarixini, madaniyatini va qadriyatlarini qadrlashni o'rganadi. Masalan, o'zgarmas qadriyatlar, urf-odatlar, milliy bayramlar va tarixiy voqealar yoshlarning milliy ruhini shakllantiradi. Ushbu ruh millatning birlik va yaxlitligini saqlashga yordam beradi. Misol uchun, yaxshi ta'lim va tarbiya olishgan yoshlar innovatsiyalar yaratish, iqtisodiy o'sish va ilmiy izlanishlar orqali davlatning rivojlanishiga yordam beradi.

NATIJALAR

Tahlil etish natijalari shuni ko'rsatdiki, milliy identiklik muammosining o'ziga xos xususiyatlari so'nggi davrda turli ijtimoiy fan vakillari tomonidan tadqiq etilgan. Jamiyat hayotida «identiklik» muammosi tahlil etilar ekan, uning negizida o'zbek xalqining mental xususiyatlarini namoyon qiluvchi ijtimoiy xususiyatlar tadqiqot ishining tarkibiy qismini tashkil etdi.

Jamiyatda yetakchi va ustun hisoblangan sotsiomadaniy identifikasiya odatda, nafaqat shaxsni, balki sotsiumda istiqomat qilayotgan avlodlarning ham o'zini har tomonlama ijobiy baholashi yoki sotsial muhitga muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi bilan bog'liq mutanosibliklarni aks ettiradi. U yoki bu identifikasiyaning ijtimoiy strukturadagi o'rne sotsiomadaniy kontekstning o'zgarishi ta'sirida almashishi mumkin. Masalan, har bir davrning boshqaruv apparatidagi o'zgarishlar yangi shaxslararo yoki avlodlararo identifikasiyani paydo qilishi mumkin. Jumladan, XX asrning 30-60 yillaridagi insonlar uchun non mukofot rolini bajarishi muqarrar edi. Ammo bugungi kun avlodiga nonning qadrini android tizimidagi texnik vositalar (kompyuter, telefon, turli maishiy texnika buyumlari) qiymati bilan solishtirish mutlaqo tushunarsiz holat hisoblanadi. Lotincha (identus – aynanlik, mansublik, o'xshashlik) - shaxs tomonidan o'zining qaysi sotsial guruhga mansubligi hamda shu sotsial guruh doirasida ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy, maishiy, axloqiy stereotiplarga amal qilinishi. Identiklik insonda «MEN kimman», «MENING boshqalardan farqim nima» degan savollar asosida vujudga keladi va bunda inson o'zlikni anglash jarayonidagi murakkab yo'lni bosib o'tadi. (Fromm, 2009, 14) Yaqin vaqtlargacha «identiklik» tushunchasi ilmiy bahs-munozaralarda deyarli ishlatilmas va qo'llanmasdi. Mazkur atamaning nazariy va empirik o'rganish predmeti

bo'lmagan. U monografiya, darslik va jurnal materiallarida uchramasdi. Bu tushunchani hatto falsafa, psixologiya lug'atlarining so'nggi nashrlarida ham S.Shulmanga ko'ra «milliy identiklik» ta'limoti uchta asosiy jihatga ajratilib tadqiq etilgan.

Agar inson ilmni o'rganishga yoki ilm-fan haqida ma'lumotlarga ega bo'lmasa ham, ilmni qadrlash va hurmat qilish muhimdir. Milliy tarbiya ilmni qadrlash va uni e'zozlash orqali yoshlarni ma'rifatli qilishga qaratilgan. Misol uchun, ilm-fan, san'at va madaniyatni qadrlash yoshlarning madaniy saviyasini oshiradi va ularning ijtimoiy faoliyatida ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bobomiz A.Avloniyning asarlaridagi ushbu jumlar bunga yaqqol misol bo'la oladi. "Olim bo'l, ilm talab qilguchi bo'l yoki ilmni eshituvchi bo'l, hech bo'lmasa, shularga muhabbat qilguchi bo'l, beshinchisi bo'lma, halok bo'lasan "Milliy tarbiya ilm va ma'rifatga bo'lgan qiziqishni oshirishga qaratilgan bo'lib, yoshlarni ilmiy izlanishlarga undaydi. Misol uchun, ilmiy tadqiqotlar o'rganish orqali yangi texnologiyalar yoki ijtimoiy yechimlar yaratish, jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishini ta'minlaydi. Masalan biror yurtda tug'ilgan bola o'z shahrining tarixini, madaniyatini va urf-odatlarini o'rganishi, bu haqida ma'lumotlarga ega bo'lishi, va shaharni rivojlantirishga hissa qo'shish orqali o'z vataniga muhabbatini namoyon etadi. O'zbekistonlik yoshlar o'z mamlakatining ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shish uchun ilm-fan yoki ishlab chiqarish sohalarida muvaffaqiyatlarga erishib, o'z vatanining yuksalishiga hissa qo'shishi mumkin. "Har narsa ko'p bo'lsa, bahosi arzon bo'lur, aql esa ilm va tajriba soyasida qancha ko'paysa, shuncha qimmatbaho bo'lur " Tarbiya orqali aql va bilimni oshirish shaxsning qiymatini oshiradi va jamiyatda yuqori baholanadigan shaxsni yaratadi.

XULOSA

Milliy identiklik jamiyat taraqqiyoti iqtisodiy-siyosiy darajasi, ma'naviy kamolotida hal qiluvchi omildir. Milliy identiklik jarayonlarini tarixiy xotira bilan takomillashtirish, aholining fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirish va afzallashtirishning ilmiy asoslarini ishlab chiqish mumkin. Identiklik – bu shaxsning mavjud sotsiumda turli madaniy xususiyatlarni o'zida jamlaganligi va shuning asnosida o'zining ma'lum sotsial birlikga tegishli ekanligini anglash, his etishdir; Milliy identiklik – millatning o'tmishi, buguni va istiqbolini o'zida

mujassamlashtirgan, tarixiy, ijtimoiy xotira va mental xususiyatlarni o'zida gavdalantirish orqali ma'lum bir millat yoki etnosga mansub ekanligini va shu xalqning madaniyati, ruhiyatini aynanlik, monandlik orqali qabul qilish; Milliy o'zlikni anglash – har qanday millat vakilining umuminsoniy madaniy negizga, til, madaniyat, tarixiy meros, urf-odat va an'analarga mansubligini, o'z o'rnini idrok etishni anglatadi; Monandlik – bu, eng avvalo, odamlarning o'z «meni» to'g'risidagi ijtimoiy determinlashgan tasavvurdir. Ushbu tasavvur boshqalar bilan qiyoslash natijasida shakllanadi. Monandlik ijtimoiy reallikning muhim elementi hisoblanadi.

“Bir tog'ning o'rnidan ko'chib ketganini eshitsangiz, I shoningiz, ammo bir odamning xulqi boshqa bo'ldi deb eshitsangiz, ishonmangiz” ,bu degani tog'ning ko'chishi tabiiy hodisa, insonlarning o'zgarishi bo'lsa qiyin ekanini anglatadi. Odamlar o'z xulqini o'zgartirishi uchun ko'p vaqt, mehnat va ichki motivatsiya kerak. Misol uchun, bir kishi yomon xulqi bilan tanilgan bo'lsa, uning bir kun ichida yaxshi xulqga o'tishi ko'plarga shubhali ko'rinishi mumkin. Odatda, odamlarning ichki o'zgarishlari, ularning hayoti, tajribalari va tarbiyasi bilan bog'liq. Shuning uchun, boshqalar o'zgarishni ko'rmagan yoki his qilmagan taqdirda, ularning yangi xulqi haqidagi ma'lumotlarga ishonish juda qiyin bo'ladi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yoshlarning yaxshi tarbiyasi millat va davlatning farovonligi, tinchligi va rivojlanishining asosi hisoblanadi. Milliy tarbiya orqali yoshlarni to'g'ri yo'naltirish va tarbiyalash, ularning jamiyatga qo'shgan hissasini kuchaytiradi va millatning kelajagi uchun mustahkam asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sh.Mirziyoev (2018-yil 28-dekabr) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy web sayti <https://prezident.uz/uz/lists/view/228>
2. Madaeva Sh.O. Identiklik antropologiyasi. Toshkent., 2015. - B.41.
3. Kalanov K.K. Markaziy Osiyo hududidagi ijtimoiy-diniy tabaqalar. Toshkent., 2006. – B.45.
4. A.Avloniy, Istiqlol qahramonlari, "Tanlangan asarlar" 2 jildlik Pandlar , ibratlar, hikoyatlar, nabiylar hayoti, dramalar, maqolalar, sayohat xotiralari .Toshkent. "Ma'naviyat" 2006-yil.
5. M.G.Jamoliddinov "Jadidchilik davri adabiyoti" , Toshkent islom universiteti nahriyot matbaa birlashmasi ,Toshkent 2016 yil.
6. A.Tilalov, "Tarbiya kitobi" T. 2018 yil.

7. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышление об истоках и распространение национализма. М.: Канон-прес .Ц.; 2001., Фуко М. Археология знания. СПб.: Гуманитарная Академия: Университетская книга, 2004.
8. Бергер П., Лукман Т. Социальноэ конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М.: «Медиум», 1995. – S.323.
9. Becker N. Discontinious change and generational contracts. London, 2000; Kohli M. Aging and justice. Research Report 74. Berlin, 2005; Thomson D. Selfish generations. The ageing of the welfare state. Wellington, 1989; Ortega-I Gasset. X. Vosstanie mass. M. Izd. «AST Moskva», 2008, S.249

SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH ORQALI O'QUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISH

Siddiqov Azamat Muhammadjon o'g'li,

Namangan davlat pedagogika instituti

Kreativ pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Email. azamatsiddiqov25@gmail.com

Tel. +998999729313

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning nazariy asoslari, mazmuni va amaliy ahamiyati tahlil etilgan. Tadqiqotda an'anaviy ta'lim modelining kamchiliklari ochib berilib, o'quvchi shaxsini rivojlantirishga qaratilgan yangi pedagogik yondashuvlarning zarurati asoslab berilgan. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning maqsad va vazifalari, uning asosiy funksiyalari hamda mazmuniy komponentlari (aksiologik, kognitiv, faoliyatli-ijodiy va shaxsiy) yoritilgan.

Kalit so'zlar: Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, pedagogik texnologiyalar, ta'lim jarayoni, o'quvchi shaxsi, individual yondashuv, ta'lim samaradorligi, ijodkorlik, mustaqil fikrlash, ijtimoiylashuv, insonparvarlik, ta'lim mazmuni, rivojlanish, innovatsion yondashuv.

РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ УЧАЩЕГОСЯ ЧЕРЕЗ ПРИМЕНЕНИЕ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация: В данной статье проанализированы теоретические основы, содержание и практическое значение личностно-ориентированного подхода в современной системе образования. В исследовании раскрыты недостатки традиционной модели обучения и обоснована необходимость внедрения новых педагогических подходов, направленных на развитие личности учащегося. Освещены цели и задачи личностно-ориентированного обучения, его основные функции, а также содержательные компоненты (аксиологический, когнитивный, деятельностно-творческий и личностный).

Ключевые слова: личностно-ориентированное обучение, педагогические технологии, образовательный процесс, личность учащегося, индивидуальный подход, эффективность обучения, творчество, самостоятельное мышление, социализация, гуманизм, содержание образования, развитие, инновационный подход.

DEVELOPING THE STUDENT'S PERSONALITY THROUGH THE APPLICATION OF LEARNER-CENTERED EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Abstract: This article analyzes the theoretical foundations, content, and practical significance of a learner-centered approach in the modern education system. The study reveals the shortcomings of the traditional teaching model and substantiates the need for new

pedagogical approaches aimed at the development of the learner's personality. The goals and objectives of learner-centered education, its main functions, as well as its structural components (axiological, cognitive, activity-creative, and personal) are described.

Keywords: *learner-centered education, pedagogical technologies, educational process, learner personality, individual approach, learning effectiveness, creativity, independent thinking, socialization, humanism, content of education, development, innovative approach.*

KIRISH

Ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv muammosi zamonaviy ta'lim tizimining eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ma'lumki, maktab ta'limida o'nlab yillar davomida shakllangan avtoritar o'qitish usuli o'quvchini shaxssizlantiradi, uni mustaqil bo'lmagan, irodasiz va tashabbussiz holatga keltiradi. Natijada, o'quvchida yuqori darajada bilimli va tarbiyali bo'lishi lozim bo'lgan sifatlar sustlashadi. Shu sababli, bugungi kunda maktab darslarida shunday ta'limiy muhitni yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda, unda bolaning ijtimoiylashuvi va shaxsiy rivojlanishi amalga oshadi, shuningdek, uning ijodkorligi va o'zini namoyon qilishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi.

So'nggi yillarda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv O'zbekiston ta'lim makonida jadal sur'atlar bilan keng o'rin egallab bormoqda. Bu esa mamlakatda so'nggi yillarda yuz bergan ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlar bilan izohlanadi. Jamiyatdagi qadriyatlar tizimi o'zgardi va insonparvarlik hamda demokratlashtirish tamoyillariga muvofiq, eng oliy qadriyat sifatida erkin, rivojlangan va bilimli shaxs e'tirof etila boshlandi. Bunday shaxs doimiy ravishda o'zgarib borayotgan dunyo sharoitida yashash va ijod qilish qobiliyatiga ega bo'lishi lozim.

Bunga esa faqat ta'lim va tarbiyada shaxsga yo'naltirilgan yondashuv orqali erishish mumkin. Chunki bunday yondashuvda o'quvchining ehtiyojlari, imkoniyatlari va qiziqishlari hisobga olinadi, hamda u o'qituvchi bilan bir qatorda ta'lim faoliyatining faol subyekti sifatida namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda mustaqil ravishda tanlov qila oladigan, o'z oldiga maqsad qo'yib uni amalga oshira oladigan, belgilangan standartlar doirasidan tashqarida faoliyat yurita oladigan, shuningdek, o'z faoliyatini ongli va

adekvat baholay oladigan shaxsni shakllantirish masalasi nihoyatda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Shuningdek, jamiyat tomonidan belgilangan yangi maqsadlar bilan ushbu maqsadlarni ta'lim muassasalarida amalga oshirishga xizmat qiluvchi ilmiy-metodik ta'minot o'rtasidagi ziddiyatni bartaraf etish, ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni ta'minlashga qaratilgan yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Yangi ta'lim muhitini loyihalash ta'lim muassasalari va shaxsning akademik erkinliklarini kengaytirishni nazarda tutadi. Bunga javoban ta'lim faoliyatining ko'plab turlari rivojlandi, shuningdek, har bir shaxs uchun mavjud bo'lgan turli ta'lim yo'nalishlari orasidan o'ziga mos individual ta'lim trayektoriyasini tanlash imkoniyatlari yaratildi. Biroq ushbu sharoitlar shaxsning ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini rivojlantirish masalasini to'liq hal etmaydi, balki faqat allaqachon shakllangan ehtiyojlarni qondirish imkonini beradi.

Mahalliy pedagogikada shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muammosi nisbatan yaqinda paydo bo'lgan bo'lsa-da, uning ayrim jihatlari ta'limni tashkil etishning boshqa yondashuvlari doirasida oldindan ishlab chiqilgan. Ta'limni insonparvarlashtirish, individuallashtirish va ko'p bosqichli tashkil etish kabi fundamental jahon g'oyalari so'nggi yillarda O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti asosida u yoki bu darajada amalga oshirilib kelinmoqda.

P. Ya. Galperin, N. F. Talizina, V. F. Shatalov, E. I. Passov, V. V. Firsov, N. P. Guzik, I. N. Zakatov, V. S. Bibler, S. Yu. Kurganov, M. P. Shchetinin, V. M. Monakhov, V. V. Davydov, D. B. Elkonin, L. V. Zankov va boshqa olimlarning ishlari shaxsiy rivojlanish haqidagi xorijiy g'oyalar bilan hamohangdir[3,42]. Mazkur tushuncha bugungi kunda ko'plab amaliyotchilar tomonidan o'zlashtirilmoqda, yangi mazmun bilan boyitilmoqda hamda turli ta'limiy innovatsiyalarni o'z ichiga olmoqda.

O'zbekistonning turli hududlaridagi maktablarda xorijiy texnologiyalarni joriy etish tajribasi shuni ko'rsatdiki, ular ko'p jihatdan aholi mentaliteti, ijtimoiy-ta'limiy tajribasi va mavjud pedagogik sharoitlarga to'liq mos kelmaydi. Shu bois ular nazariy va mazmuniy jihatdan qayta ko'rib chiqilishi hamda ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish asosida takomillashtirilishi zarur.

Mazkur masala bo'yicha nazariy ishlanmalar N. A. Alekseev, A. S. Belkin, L. S. Vygotsky, A. S. Granitskaya, V. V. Davydov, L. V. Zankov, E. F. Zeer, N. I. Chuprikova, D. B. Elkonin, I. S. Yakimanskaya kabi olimlarning ilmiy asarlarida o'z aksini topgan.[2,31]

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyalariga tayanuvchi turli innovatsion ta'lim muassasalarining pedagogik tajribalari mavjud. Jumladan, "Maktab-park" konsepsiyasi (M. A. Balaban), "Madaniyatlar dialogi maktabi" (V. S. Bibler, S. Yu. Kurganov), "Rus maktabi" (I. F. Goncharov, L. N. Pogodina), "O'zini o'zi belgilash maktabi" (A. N. Tubelsky), "Moslashtiruvchi pedagogika maktabi" (E. A. Yamburg, B. A. Broyde) kabi loyihalar shular jumlasidandir.[4,26]

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Bugungi sharoitda pedagogik jarayonni tashkil etishning moslashuvchan modellariga o'tish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bunday yondashuv o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan, variativ, korreksion xarakterga ega va ko'proq motivatsiyalangan bo'ladi. Shu munosabat bilan mazkur talab va ehtiyojlarga mos keluvchi ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarurati yuzaga kelmoqda. Ana shunday texnologiyalar qatoriga shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar kiradi.

Mazkur texnologiyalar avvalo subyekt-subyekt munosabatiga asoslangan ta'limni ustuvor deb biladi. Shuningdek, ular shaxsiy o'sishni diagnostika qilish, vaziyatli loyihalash, o'yinli modellashtirish hamda o'quv vazifalarini hayotiy muammolar kontekstiga kiritishni nazarda tutadi. Bularning barchasi shaxsning real, ijtimoiy va ta'limiy makonda rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shaxsga yo'naltirilgan texnologiya o'z mohiyatiga ko'ra insonparvarlik falsafasi, psixologiyasi va pedagogikasining amaliy ifodasi hisoblanadi. Bu yondashuvda pedagog diqqat markazida yangi tajribani qabul qilishga ochiq, turli hayotiy vaziyatlarda ongli va mas'uliyatli tanlov qila oladigan, betakror va yaxlit bola shaxsi turadi. An'anaviy texnologiyalardagi kabi o'quvchiga tayyor bilim va ijtimoiy me'yorlarni formal tarzda yetkazishdan farqli o'laroq, bu yondashuvda aynan shaxsning har tomonlama rivojlanishi ta'lim va tarbiyaning bosh maqsadi sifatida e'tirof etiladi.

Shaxsga yo'naltirilgan texnologiya quyidagi asosiy xususiyatlarga ega:

antropotsentriklik;
insonparvarlik mohiyati;
psixoterapevtik yoʻnalganlik;
asosiy maqsad — bolaning har tomonlama, erkin va ijodiy rivojlanishini taʼminlash.

Shaxsga yoʻnaltirilgan texnologiyalar doirasida quyidagi mustaqil yoʻnalishlar ajratiladi:

gumanistik-shaxsiy texnologiyalar;
hamkorlik texnologiyalari;
erkin tarbiya texnologiyalari;
ezoterik texnologiyalar [1, 29-b.].

TAHLIL VA NATIJALAR

V. N. Tarasova taʼkidlaganidek, shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuvning taʼlimdagi asosiy vazifasi — insonning shakllanishiga koʻmaklashish, yaʼni uning betakror individualligi, maʼnaviyati va ijodiy salohiyatining rivojlanishini taʼminlashdir [3, 39-b.].

Shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlimning maqsadi — bolada oʻzini roʻyobga chiqarish, oʻzini rivojlantirish, moslashish, oʻzini boshqarish, oʻzini himoya qilish va oʻzini tarbiyalash kabi mexanizmlarni shakllantirishdir. Bularning barchasi uning oʻziga xos shaxsiy qiyofasini qaror toptirish hamda insonlar, tabiat, madaniyat va sivilizatsiya bilan dialogik munosabatga kirishishi uchun zarur hisoblanadi.

Shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim maqsadining mazkur talqinidan kelib chiqib, uning quyidagi asosiy funksiyalari ajratib koʻrsatiladi:

1. Gumanitar funksiyasi

Mazkur funksiya insonning oʻz-oʻzicha qadriyat ekanini tan olishga asoslanadi hamda uning jismoniy va axloqiy salomatligini taʼminlash, hayot mazmunini anglash, unda faol hayotiy pozitsiyani shakllantirish, shaxsiy erkinlikni taʼminlash va oʻz salohiyatini maksimal darajada namoyon etish imkonini yaratishga xizmat qiladi.

2. Madaniyat yaratuvchi funksiyasi

Bu funksiya madaniyatni saqlash, avloddan-avlodga yetkazish, qayta ishlab chiqish va rivojlantirishni ta'lim vositasida amalga oshirishga yo'naltirilgan.

3. Ijtimoiylashtiruvchi funksiyasi

Mazkur funksiya shaxs tomonidan ijtimoiy tajribani o'zlashtirish va qayta tiklashni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bu tajriba insonning jamiyat hayotiga og'riqsiz va muvaffaqiyatli kirib borishi uchun zarur va yetarli hisoblanadi.

Ushbu funksiyalarni amalga oshirish buyruqbozlikka asoslangan ma'muriy-boshqaruv uslubi yoki o'qituvchining o'quvchiga nisbatan avtoritar munosabati sharoitida mumkin emas. Chunki bunday holatda o'quvchi pedagogik ta'sir obyekti sifatida qaraladi. Holbuki, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'qituvchidan mutlaqo boshqacha pedagogik pozitsiyani talab etadi.

Shaxsga yo 'naltirilgan ta' limda pedagogning asosiy pozitsiyasi:

Bolaga va uning kelajagiga optimistik yondashuv, ya'ni pedagog bola shaxsiy salohiyatining rivojlanish istiqbollarini ko'ra olishi;

Bolani o'z o'quv faoliyatining subyekti sifatida qabul qilish, ya'ni uni majburlash orqali emas, balki uning xohishi, tanlovi va faolligi asosida ta'lim olishga qodir shaxs sifatida e'tirof etish;

Har bir bolaning ta'limdagi shaxsiy ma'nosi va qiziqishlariga tayangan holda ish olib borish, ularni aniqlash, qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga ko'maklashish.

Shaxsga yo 'naltirilgan ta' lim mazmuni

M. I. Lukyanova ta'kidlaganidek, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim mazmuni insonning ekzistensial ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan. Ya'ni, bu ehtiyojlar insonning borliqdagi ma'nosi, shaxsiy mavjudligi, erkinligi, o'zini erkin tanlashi, dunyoqarashi, hayotiy pozitsiyasi, xatti-harakatlari, mustaqilligi, shaxsiy mas'uliyati, o'zini rivojlantirishi, o'zini ro'yobga chiqarishi, o'z taqdirini belgilashi va ijodkorligi bilan chambarchas bog'liqdir [2, 6-b.].

Shunga muvofiq, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim mazmuni quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga olishi lozim:

1. Aksiologik komponent

Mazkur komponentning asosiy maqsadi o'quvchilarni qadriyatlar olamiga olib kirish va ularga shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar tizimini tanlashda yordam berishdan iboratdir.

2. Kognitiv komponent

Bu komponent o'quvchilarni inson, madaniyat, tarix, tabiat va noosfera haqidagi ilmiy bilimlar bilan ta'minlaydi. Mazkur bilimlar shaxsning ma'naviy rivojlanishi uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

3. Faoliyatli-ijodiy komponent

Ushbu komponent o'quvchilarda turli faoliyat usullarini egallash, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va mustaqil fikrlashni shakllantirishga qaratilgan.

4. Shaxsiy komponent

Mazkur komponent o'z-o'zini anglash, refleksiv qobiliyatlarni rivojlantirish, o'zini boshqarish, o'zini takomillashtirish, o'zini belgilash usullarini egallash hamda hayotiy pozitsiyani shakllantirishni ta'minlaydi.

Shunday qilib, ta'lim jarayonidagi o'zgarishlar faqatgina o'sha holatdagina shaxsga yo'naltirilgan deb e'tirof etilishi mumkin, agar ularda "shaxsiy o'lchov" ustuvor ahamiyat kasb etsa. Ya'ni, bunda ta'lim jarayonining o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi bilan bevosita bog'liq jihatlari hamda ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilarining shaxsiy kamoloti asosiy mezon sifatida qaraladi.

Demak, ta'lim mazmuni va ta'lim jarayonini tashkil etishdagi o'zgarishlar avvalo o'quvchilar hamda ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilarining shaxsiy rivojlanishiga yo'naltirilgan bo'lishi zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bolaning shaxsini markazga qo'yadi, maktab ta'lim tizimining barcha komponentlari uning rivojlanishi uchun qulay, nizosiz va xavfsiz muhitni ta'minlashga yo'naltiriladi hamda tabiiy salohiyatini ro'yobga chiqarish maqsad qilib qo'yiladi.

Pedagogik faoliyatning metodologik yo'nalishi sifatida o'zaro bog'langan tushunchalar, g'oyalar va harakat usullariga tayangan holda bolaning o'zini anglash, shakllantirish va ro'yobga chiqarish jarayonlarini ta'minlash va qo'llab-quvvatlash imkonini beradi hamda uning betakror individualligini rivojlantiradi.

Asosiy maqsadi — o'quvchining shaxsini har tomonlama rivojlantirish, ya'ni uning intellektual, emotsional-irodali va qadriyat-motivatsion komponentlarini kompleks va muvozanatli shakllantirishdan iboratdir.

Shunday qilib, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ta'lim tizimining barcha komponentlariga ta'sir ko'rsatadi (o'quv va tarbiyaviy maqsadlar, ta'lim mazmuni, metod va usullar, ta'lim texnologiyalari), shu orqali o'quvchiga qulay, rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi muhit yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. M.Juraev, Pedagogik texnologiyalar va ta'lim jarayonini tashkil etish. Toshkent: Ilm ziyo, – 2020.
2. S.Turdiyev, Innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya, – 2018.
3. D.Abdullaeva, Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim: nazariyasi va amaliyoti. Samarqand: Ma'rifat, – 2021.
4. A. Zunnunov, Pedagogika nazariyasi. –Toshkent: Fan, 2018.
5. B. Xodjayev, Ta'lim metodologiyasi. –Toshkent, 2017.

INGLIZ TILI DARSLARIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING GAPIRISH KOMPETENSIYASINI SHAKILLANTIRISHDA SYUJETLI-RO'LLI O'YIN TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

Tajibayev Gayratjon Shovdorovich

*Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti dotsenti*

Annotasiya. Maqolada o'yinlar va ularning nutq rivojlanishidagi ahamiyati haqida fikr yuritiladi. Muallif boshlang'ich sinf o'quvchilarga chet til o'itishda kommunikativ ro'lli o'yinlardan foydalanish ta'lim sifatini oshirishi mumkinligini nazariy va amaliy asoslab bergan.

Kalit so'zlar: nutq rivojlanish bosqichlari, chet tilni egallash, nutq namunasi, standart nutq bo'laklari, nutq vaziyati, muloqot kompetentligi, syujetli-ro'lli o'yin texnologiyasi

ЗНАЧЕНИЕ СЮЖЕТНО-РОЛЕВЫХ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В данной статье речь идёт об играх и о важности их в развитии речи. Автор теоретически и практически обосновал возможности повышения качества обучения путём использования коммуникативных ролевых игр в обучении иностранных языков учеников начальных классов.

Ключевые слова: этапы развития речи, овладение иностранным языком, образец речи, части стандартной речи, ситуация речи, компетентность общения, технология ролевых игр

THE IMPORTANCE OF ROLE-PLAY AND SCENARIO-BASED GAME TECHNOLOGIES IN DEVELOPING SPEAKING COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN ENGLISH LANGUAGE CLASSES

Annotation. The article proposes some ideas about games and their significance in language acquisition. The author advocates theoretical and practical approaches of communicative role play technologies in teaching English in elementary schools.

Key words: language acquisition stages, foreign language acquisition, speech patterns, formulaic chunks, speech environment, communicative competence, role play technology

KIRISH

Davlat Ta'lim Standartida boshlang'ich sinf o'quvchilari (4-sinf bitiruvchilari) chet tilni umumyevropa xalqaro standarti CEFR (Common European Framework of Reference – Chet tillarni bilishning umumyevropa kompetensiyalari)ning boshlang'ich A-1 darajasida bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishlari dasturiy talablar sifatida belgilab qo'yilgan.

Ushbu darajani egallagan o'quvchilar sodda juftnutq(dialog)larda ishtirok eta olishadi, o'zlari va yaqin insonlariga taaluqli (yoshi, yashash manzil, kasbi, yoqtirgan narsalari) shaxsiy xarakterdagi savollarga javob bera olishadi va shunday savollar bilan murojaat qila olishadi; o'zlariga tanish va qiziqarli bo'lgan mavzulardagi sodda suhbatlarda ishtirok eta olishadi; nutq mavzulari doirasida o'zlashtirilgan juda kam miqdordagi til material (leksik, grammatik, talaffuz) yordamida o'z ehtiyojlari va qiziqishlariga mos tushadigan mavzularda kommunikativ topshiriqlarni bajara oladigan bo'lishadi.

Boshlang'ich sinif o'quvchilari tomonidan dasturiy talablarda belgilangan darajadagi bilim, malaka va ko'nikmalarni egallanishiga erishish uchun avvalo ularning chet tildagi muloqot kompetentligini rivojlantirish talab etiladi. Kommunikativ kompetentlik o'quvchilar tomonidan kundalik muloqotda tez-tez takrorlanadigan standart nutq namunalarini o'zlashtirilishi zahirida rivojlanadi. Rod Ellisning fikricha o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish uchun ularning nutq namunalari repertuarini boyitish zarur. O'quvchilarning nutq namunalari repertuarini boyitish uchun optimal nutq vaziyatini yaratish ya'ni, mashg'ulotlarda kundalik muloqotda ko'p ishlatiladigan tayyor jumlar va nutq namunalarini mashq qilishga undaydigan, o'quvchilar motivatsiyasini oshiradigan nutq vaziyatlarini yaratish tavsiya etiladi. Sinifxona sharoitida suniy nutq vaziyatlarini yaratish kommunikativ ro'li o'yinlarni tashkil etish orqali amalga oshiriladi.

ADABIYOTLAR TAXLILI

Boshlang'ich sinf o'quvchilarga nutq namunalarini o'rgatish haqidagi tadqiqotlarni ko'rib chiqib hulosalar qilish mumkin, chet til o'rganishda ushbu yondashuvning samaradorligini qo'llab-quvvatlanmoqda. Bir qator tadqiqotlar muloqotda nutq namunalarini o'qitishning muhimligini ta'kidlaydi va bunday leksik materialni o'rgatish gapirish va yozuv kompetensiyasini shakllantirishda, ayniqsa fikrni ogzaki va yozma tarzda ravon va aniq ifodalash kompetensiyasini shakllantirish mumkinligini ko'rsatadi.

Ellis (2003) tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, nutq namunalari o'rgatilgan o'rgatilgan o'quvchilar alohida so'zlar yoki grammatika qoidalarini o'rgatgilganlarga qaraganda fikrni ancha ravon, izchil va to'g'ri ifodalashga qodir. Bu shuni ko'rsatadiki, nutq namunalarini o'rgatish yosh o'quvchilarga tabiiyroq va ona tiliga o'xshash nutq uslubini rivojlantirishga yordam beradi.

Boers va Lindstromberg (2009) tomonidan o'tkazilgan yana bir tadqiqot nutq namunalarini o'rgatishning so'z boyligini saqlashga tavsirini o'rganib chiqdi va o'quvchilar ushbu muloqot modellarini alohida so'zlarga qaraganda samaraliroq eslab qolishlari va ulardan foydalanishlari mumkinligini aniqladilar. Bu shuni ko'rsatadiki, nutq namunalarini

o'rgatish boshlang'ich sinf o'quvchilarda so'z boyligini o'zlashtirish va eslab qolishni kuchaytirishi mumkin.

Bundan tashqari, Wray (2002) tomonidan olib borilgan tadqiqotlardan ma'lumki, nutq namunalari kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirilishida hal qiluvchi rol o'ynaydi va o'quvchilar kundalik muloqotlarida ushbu qismlarga katta tayanadilar. Shuning uchun yosh o'quvchilarga nutq namunalari o'rgatish ularga real hayotiy vaziyatlarda samarali muloqot qilish uchun zarur til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Umuman olganda, adabiyotlar yosh o'quvchilarga nutq namunalari o'rgatish, ya'ni leksikaga oid til materialini yaxlit o'qitish til o'rganishda samarali yondashuv bo'lishi mumkin degan fikrni qo'llab-quvvatlaydi. Nutq namunalari (ayrim adabiyotlarda muloqot modellari)ga e'tibor qaratish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga ravonlik, aniqlik va umumiy muloqot qobiliyatlarini yaxshilashga yordam berishlari mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlar ta'limning turli sharoitlarida, chet tilni o'rganish layoqati turlicha bo'lgan o'quvchilarga nutq namunalari o'rgatishning afzalliklarini o'rganishni davom ettirishi kerak.

Horijiy adabiyotlarda nutq namunalari "formulaic expressions" (formulaic - formula yoki shkilga solingan, forma, rasmiy; expresson – ifoda) yani, shaklga solingan avvaldan tayyor bo'lgan nutqiy ifodalar tushuniladi. Masalan: How do you do? How are you? Nice to see you. Thank you. You are welcome.

Nutq rivojlanishida o'yin faoliyat turining ahamiyati

Ona tilida nutqning paydo bo'lishi va rivojlanish bosqichlari haqidagi dastlabki tadqiqot ingliz psixologi J. Bowlbi (J. Bowlby, 1952 a, b) tomonidan olib borilgan. Ikkinchi jahon urushidan keyin uning tadqiqotlari e'tirof etila boshlandi. Tadqiqotchi va uning izidoshlaridan fransiyalik Rene Spitez (R. Spitz, 1945, 1946a, b), avstriyalik Anna Freyd (A. Freud, 1946, 1951), va boshqa yevropalik psixologlarning ta'kidlashlaricha ota-onalar o'z farzandlari bilan yetarlicha muloqot qilmasdan ularning hayotini xavf ostiga qo'yar ekanlar. Nutqning paydo bo'lishida kattalarning bolalar bilan muloqoti beqiyos ahamiyat kasb etadi. Nutqning rivojlanishida esa bolaning atrofdagilar bilan turli o'yinlar asnosida muloqotga kirishishi ahamiyatlidir. Hulosa qilish mumkinki, muloqot orqali nutq paydo bo'lsa, o'yinlar orqali nutq rivojlanadi.

Nemov o'yinlarni individual, guruhli, qoidali va rolli turlarga bo'lib, ularning chet tilni egallanishdagi ahamiyatiga alohida e'tabor qaratadi. Uning fikricha o'yin faoliyat turi nafaqat ona tilida nutq rivojlanishi balki chet tilni o'zlashtirish jarayonini ham tezlashtiradi va samaradorlikni oshiradi.

Kichik yoshdagi maktab o'quvchilari tomonidan o'ynaladigan guruh o'yinlarni ikki toifaga ya'ni, jismoniy harakatli o'yinlar va kommunikativ rolli o'yinlarga ajratish mumkin. Berkinmashoq, quvlashmashoq, sakrashmashoq kabi o'yinlar asosan bolalarning jismoniy chiniqishlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday o'yinlarda belgilangan qoidaga amal qilinishi va avvaldan tayyorlangan nutq namunalaridan foydalanish talab etiladi. "Oq terakmi ko'k terak", "G'ozlarim g'ozlarim", "Boylandi", "Quyoning quyoning" kabi o'yinlarda esa ham harakat ham muloqot sodir bo'ladi. Faqat bunday muloqotlar manfaatli maqsadga erishish uchun emas balki o'yin tartibi shunday bo'lganligi uchun olib boriladi. Bunday o'yinlarda oldindan tayyorlangan replikalar ishlatiladi va ular o'quvchining mehanik hotirasini mustahkamlash bilan chegaralanadi. Shunday bo'lsada tayyorlangan nutq namunalarining yod olinishi va ulardan o'yinlarda keng foydalanilishi o'quvchilarning talaffuzini yaxshilanishiga va so'z boyligini kengayishiga olib keladi. Masalan "Boylandi" o'yini ishtirokchilari o'rtasida sodir bo'ladigan dialog nutqqa e'tibor qaratamiz:

- Oysha hola!
- Labbay.
- Echkingiz qayerda?
- Ola tog'da.
- Nima yeydi?
- Beda yeydi.
- Suti qalay?
- Sutligina.
- Yog'i qalay?
- Yog'ligina.
- Do'mbarasi-mi, vatatasi-mi?
- Do'mbarasi.
- Do'm, do'm, do'm, do'm. Boylandi-yu, boylandi, boyning qizi boylandi.

Ko'rinib turibdiki dialog nutqqa hos bo'lgan savol-javob replikalari asosida muloqot ishtirokchilari axborot almashishyapti. Bu holatda ham muloqot sodir bo'ladi, axborot almashiladi. Lekin bu muloqot ishtirokchilari kommunikant emas balki avvaldan tayyorlangan nutq namunalarini mehanik ravishda avtomatik tarzda takrorlashadi. Bu kabi o'yinlar 1-2 sinf o'quvchilari uchun foydali. Sababi bunday o'yinlarda takrorlanadigan nutq namunalari o'quvchilarga chet tilda so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatadi, ularni chet tilda gap tuzilishining o'ziga hos jihatlari bilan tanishtiradi.

“Doktor-doktor”, “mehmon-mehmon”, “maktab-maktab” kabi syujetli-rolli o‘yinlarida standart nutq namunalari juda ko‘p ishlatiladiki, bunday o‘yinlar bolalarda nutq rivojlanishini tezlashtiradi. Bundan tashqari o‘yin ishtirokchilarida kattalardan eshitgan nutq namunalarini taqlidan takrorlash va ularni nutq vaziyatlarida qo‘llash imkoniyati ko‘p bo‘ladi. Ma’lumki, bolalarda taqlid qilishga moyillik yuqori bo‘lib, ular shifokor qabulida yoki onasi bilan haridga borganida tinglagan nutq namunalaridan kommunikativ syujetli-rolli o‘yinlarda bemalol foydalanishadi. Kommunikativ syujetli-rolli o‘yinlar bolalarni harkatlanishlarini cheklab qo‘ymaydi va bolalar o‘zlarini erkin his qilishadi. Bundan tashqari turli predmetlar bilan manipulasiya qilish imkoniyati kommunikativ ro‘lli o‘yinlarda keng. Kommunikativ syujetli-ro‘lli o‘yinlar turli predmetlar bilan tashkil qilinsa natija yanada yu‘qori bo‘lishi mumkin.

Lisining tadqiqotlarida ma’lum ish harakatini bevosita predmetlar bilan bajarish orqali bolalar buyumlarni aniq idrok etishi va ularning nomini xotirada mustahkam saqlashi bayon etilgan. Tajribadan ma’lumki, bolalar ma’nosiz so‘zlardan ko‘ra ma’nodor tushunchalarni birmuncha tez va mustahkam eslab qolish xususiyatiga ega. Boshlang‘ich sinflarda bilish faollogi yetarlicha rivojlanmagan, passiv lekin intellektual jihatdan me’yorda rivojlangan bolalar uchrashlari mumkin. Psixolog L.S.Slavinaning fikricha, bunday bolalar o‘z imkoniyatlarini o‘yin va amaliy faoliyatlarda namoyon qiladilar. Bolalar turli buyumlar bilan jismoniy xarakatlarni bajarish orqali buyumlarning nomlarini oson eslab qoladilar. Soha mutahassislarning fikricha chet tilni egallashda barcha sezgi a‘zolari to‘liq ishga solinishi kerak. Buning uchun o‘quvchilarni kommunikativ syujetli-rolli o‘yinlarga ko‘proq jalb qilinishi va bu o‘yinlarda standart vaziyatlarda ishlatiladigan nutq namunalari va predmetlar ishtiroki imkon qadar ko‘p ta’minlanishi zarur. Predmetli o‘yinlarda o‘quvchilar narsalarning nomlarini va ular bilan bajariladigan ish harkatlarini oson o‘zlashtiradilar. Sababi til materialini o‘zlashtirilishida ko‘z, quloq, og‘iz, qo‘l va burun kabi nutq analizatorlari faol ishtirok etadi. Pazandachilik, hamshiralik, chevarchilik, sartaroshlik, quruvchilik anjomlari jamlamalarini oyinchoq do‘konlaridan topish mumkin. Har bir mashg‘ulot uchun anjomlarning mahsus jamlamasini to‘plash tavsiya etiladi. Masalan, doktor-doktor o‘yini uchun maktab hamshirasidan ayrim narsalarni olib turish mumkin. Kommunikativ syujetli-ro‘lli o‘yin texnologiyalari amaliyotda qo‘llanilganida chet tilni muloqot vositasi sifatida amaliy egallash uchun optimal sharoit yaratiladi.

Quyida shunday o‘yin texnologiyalardan birini havola etamiz:

“Police-police” kommunikativ syujetli-ro‘lli o‘yin texnologiyasi

Maqsad: yo'qolgan uy hayvonlari haqida ma'lumot (rangi, yoshi, ismi) berishni o'rganish, yashash manzil va telefon raqamni aytishni o'rganish, tinglab tushunish malakasini rivojlantirish, hamkorlikda faoliyat olib borish ko'nikmasini hosil qilish

Til material: How can I help you? Excuse me. My dog (cat) is missing. Tell me about your dog (cat). What is your telephone number? What is your home address? Here you are. Thank you. Not at all.

Ta'lim vositalari: "Police" yozuvi tushirilgan peshtaxta, telefon, kuchuk, mushuk, buzoq, qo'zichoq, uloqcha, bo'taloq kabi yorlig'iga ismi va yoshi yoziilgan oyinchoq yoki flesh kartalar, murojaatlarni qayd qilish blankalari, harbiy nishon (harbiy forma imkoni bo'lsa)

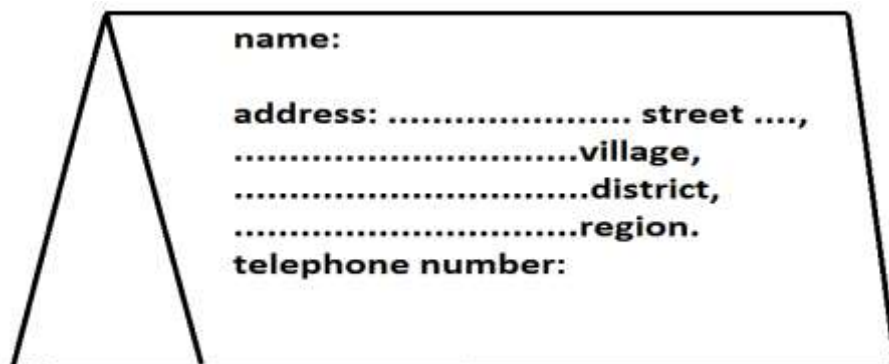
Tashkiliy qism

Pre-game stage (O'yinni boshlashdan avvalgi bosqich)

Bu bosqichda o'qituvchi o'quvchilarga qanday o'yin o'ynalmog'chi ekanligini batafsil tushutiradi. O'qituvchi o'zini ichki ishlar boshqarmasi xodimi deb tanishtiradi va o'ziga ikkita (yoki to'rtta) yordamchi pochta (postman) tanlaydi. O'qituvchi o'quvchilarga o'yinchoqlarni tarqatadi va ularning rangi, ismi va yoshini eslab qolishlari zarurligini tushuntiradi. Barcha o'quvchilar o'yinchoqlarni eslab qolganlaridan keyin uni o'qituvchiga qaytarib berishlari kerak. O'quvchilar navbati bilan o'z o'yinchoqlari haqida gap tuzishadi (e.g., This is my dog. He is black. He is 2 years old.) va topilmalar qutisiga solib qo'yishadi.

O'quvchilarga nutq namunalari tanishtiriladi. O'quvchilar nutq namunalari o'qituvchidan keyin takrorlashadi. Excuse me. My dog is missing. He is black. He is two years old. His name is Black boy. My telephone number is My address is street district, ... region.

Barcha o'quvchilar o'z ismlarini, telefon raqamlarini va yashash manzillarini avvaldan tayyorlab qo'yilgan (uchburchak yoki to'rtburchak) shaklidagi qog'ozga o'qituvchi ko'magida yozishadi va yozuv ko'rinib turgan tomonini o'qituvchiga burib qo'yishadi (1-rasmga qaralsin).

name:

address: street,
.....village,
.....district,
.....region.

telephone number:

1-rasm. O'quvchiar partasiga qo'vyiladigan karton

Barcha o'quvchilar o'zlari haqidagi ma'lumotlarni yozib bo'lishganlaridan keyin o'qituvchi o'yinni boshlashi mumkin.

While game activity:

O'quvchilar navbati bilan ichki ishlar boshqarmsiga telefon qilishadi va quyidagi tartibda suhbatlashishadi.

Policeman

Good morning, this is

What can I do for you?

Tell me about your dog.

What is your address?

What is your telephone number?

OK, do not worry we will find your
dog very soon.

Pupil

Hello, this is

My dog is missing.

His name is

He is (color).

He is years old.

..... street

..... district,

..... region.

My telephone number is

Thank you, ser.

O'qituvchi o'quvchilar bilan suhbatlashish jarayonida ular haqidagi ma'lumotlarni avvaldan tayyorlab qo'yilgan jadvalga kiritib boradi (1-jadvalga qaralsin).

1-jadval.

O'quvchilar to'ldiradigan jadval namunasi

	Name	Eshboyeva	Saodat	
	Missing property	Dog	Black	2 years old
	Address	Chambil street 26, Toshkin village	Norin district	Namangan region
	Telephone number	+98 998	000 00 00	

O'qituvchi barcha o'quvchilar bilan suhbatlashib bo'lganidan keyin, ular haqidagi ma'lumotlar yozilgan varaqlarni yordamchilariga beradi. Yordamchilar esa varaqlarga qarab yo'qolgan uy hayvonlari kimga tegishli ekanligini aniqlashadi.

O'quvchilar o'yinchoqlarni ovz egalariga eltib berishadi va quyidagi tartibda dialog tuziladi.

Postman: Good morning.

Pupil: Good morning.

Postman: Is this your dog?

Pupil: Yes it is my dog.

Postman: Here you are.

Pupil: Thank you.

Postman: Not at all.

TAVSIYALAR

Bu o'yinni uchinchi sinf o'quvchilari bilan o'tkazish tavsiya etiladi. O'qituvchi mashg'ulotga kreativ yondashishi va mashg'ulot mobaynida imprivizasiya qilishi mumkin. O'yinlarni muvafaqqiyatini taminlash ushun o'qituvchilardan turli mavzularga moslab o'quv qurollari jamlamalarini to'plash talab etiladi. Bunday jamlamalar autentik til materiali vazifasini bajarib, o'zlashtirish samaradorligini ta'minlaydi. O'yinlarga o'zgartirish kiritish ham mumkin. Masalan uy-hayvonlari emas, balki hasharotlar, transport vositalari yoki o'quv qurollari kabi mavzularini ham tanlash mumkin. O'yin jarayonida ishlatiladigan nutq namunalari mustahkam o'zlashtirib olinganidan keyin, ilg'or o'quvchilarni bosh rolga taklif qilish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Общеввропейские компетенции владения иностранным языком: Изучение, обучение, оценка. – М.: МГЛУ. Сарма, 2005. – 248 с.
2. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Language Policy Unit, Strasbourg. 2010. – 274 p. Electron resource: http://www.coe.intA/dg4/Linguistics/Source/CEFR_EN.pdf. Access date: 6.03.2024.
3. Лисина М.И. Формирование личности ребенка в общении Питер; СПб.; 2009
4. Немов Р.С. Общие основы психологии. – М.: Владос, 2003. – 314 с.
5. Rod Ellis Principles of instructed language teaching Asian EFL Journal www.asian-efl-journal.com
6. Wray A. Formulaic Language and Lexicon. – U.K.: Cambridge University Press, 2002. – 332 p.

PEDAGOGIKA VA ONA TILI O'QITISH SAVODXONLIK METODIKASI FANLARIDAN INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIM ASOSIDA DIDAKTIK YONDASHUV

Tursunova Nilufar Turdiyevna
XIU Pedagogika kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan o'qitishning kompleks tizimi, ya'ni uyg'un kamol topgan, o'qimishli, zamonaviy fikrlovchi yosh avlodni rivojlantirishga, Respublikaning jahon hamjamiyatiga yanada integratsiyalashuviga yo'naltirilgan tizim yaratilishiga uzviy bog'landi. Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish. Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan integratsiyalashgan ta'lim asosida o'qitish o'qituvchilarning ijodiy faoliyatini dars mobaynida nafaqat o'zi ishlashi balki talabalarni ham dars jarayoniga qiziqтира olish.

Kalit so'zlar: Integratsiya, ta'limda integratsiyalash, tashqi integratsiya, ichki integratsiya, didaktika (ta'lim nazariyasi), tarbiya nazariyasi, ta'lim shakli metodi, vositasi, qonuniyatlari, tamoyillari.

ДИДАКТИЧЕСКИЙ ПОДХОД НА ОСНОВЕ ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ ПО ДИСЦИПЛИНАМ «ПЕДАГОГИКА» И «МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ГРАМОТНОСТИ ПО РОДНОМУ ЯЗЫКУ»

Аннотация. Комплексная система обучения по дисциплинам «Педагогика» и «Методика обучения грамотности по родному языку» неразрывно связана с формированием гармонично развитого, образованного, современно мыслящего молодого поколения, а также с созданием системы, направленной на дальнейшую интеграцию Республики в мировое сообщество. В современных условиях развитие личности осуществляется с учётом всех возможностей образовательного процесса. Интегрированное обучение по данным дисциплинам способствует развитию творческой деятельности преподавателей, а также повышает интерес студентов к учебному процессу, вовлекая их в активную деятельность на занятиях.

Ключевые слова: интеграция, интеграция в образовании, внешняя интеграция, внутренняя интеграция, дидактика (теория обучения), теория воспитания, формы, методы и средства обучения, закономерности, принципы.

A DIDACTIC APPROACH BASED ON INTEGRATED EDUCATION IN THE DISCIPLINES OF "PEDAGOGY" AND "METHODOLOGY OF TEACHING LITERACY IN THE NATIVE LANGUAGE"

Abstract. The integrated system of teaching the disciplines "Pedagogy" and "Methodology of Teaching Literacy in the Native Language" is closely connected with the

development of a harmoniously developed, educated, and modern-thinking younger generation, as well as with the creation of a system aimed at further integration of the Republic into the global community. In modern conditions, personality development is ensured through the effective use of all opportunities within the educational process. Integrated teaching in these disciplines enhances the creative activity of teachers and increases students' engagement by actively involving them in the learning process.

Keywords: *integration, integration in education, external integration, internal integration, didactics (theory of teaching), theory of upbringing, forms, methods and means of teaching, patterns, principles.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi yangi Qonun 2020-yil 23-sentabr hamda Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan o'qitishning kompleks tizimi, ya'ni uyg'un kamol topgan, o'qimishli, zamonaviy fikrlovchi yosh avlodni rivojlantirishga, Respublikaning jahon hamjamiyatiga yanada integratsiyalashuviga yo'naltirilgan tizim yaratilishiga uzviy bog'landi. Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilishi talab qilinmoqda. O'zida ana shu imkoniyatlarni namoyon eta olgan ta'lim shaxsga yo'naltirilgan ta'lim deb nomlanadi.

Pedagogik oliy ta'limda guruhli o'qitish usulining qo'llanilishi bir necha talabalarning birgalikda muammo ustida izlanishi va unga yechim topishga urinishi, bu jarayonda bir-birini qo'llab quvvatlashi kuzatiladi. Bu hamkorlikdagi faoliyatni dars mashg'uloti jarayonida bosqichma-bosqich qo'llab borish talabalarning akademik qobiliyatlari rivojlanishiga olib keladi, ularda o'z bilimlaridan qoniqmasdan izlanuvchanlikni oshiradi. Oliy ta'limda Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan integratsiyalashgan ta'lim asosida o'qitish o'qituvchilarning ijodiy faoliyatini dars mobaynida nafaqat o'zi ishlashi balki talabalarni ham dars jarayoniga qiziqтира olishi, o'z fikrini erkin bayon etishga o'rgatishi lozim. Albatta, bu natijaga faqatgina, darsni to'g'ri tashkil etish, ilg'or, zamonaviy innovatsion texnologiyalardan amalda foydalanish orqaligina erishish mumkin.

Integratsiya (lot. integratio — tiklash, to'ldirish, integer — butun so'zidan olingan) fanlarning yaqinlashishi va o'zaro aloqa jarayoni, differentsiatsiya bilan birga kechadi; Ta'limda integratsiyalash talaba dunyoni bilishi va tasavvur qilishda bir tomonlama emas, balki har tomonlama rivojlanishga erishiladi. Fanlararo aloqadorlik (integratsiya) talabani ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga asos bo'lib, tabiatni to'g'ri va to'la anglashga, mantiqiy fikrlashga, ilmiy- texnika rivojlanishi maqsadida amaliy faoliyatda axborot texnologiyalarini qo'llanilishi bilan tanishtiradi o'rgatadi;

Integratsiya-Fanlararo bog'lanish; Tashqi integratsiya-o'zbek tili, ingliz tili matematika, biologiya, kimyo, geografiya, tarix, adabiyot, informatika, jismoniy tarbiya; Ichki integratsiya-mavzulararo bog'lanish, mavzularning bir-biriga, bog'lanishi va uzviyligi;

METODOLOGIYA

Biz integratsiyaning mohiyatini aniqlash jarayonida uning filosofik, pedagogik - psixologik va metodik asoslarini aniqlab oldik. Ma'lumki, o'qitish va tarbiya jarayoni bir —biri bilan uzviy bog'liq, lekin inson shaxsining shakllanishida tarbiya ustivor ahamiyat kasb etadi. Chunki, tarbiya ta'lim jarayonining barcha majmuini o'z ichiga oladi. Zamonaviy intellektual insonni tarbiyalashda integrativ ta'limning barcha jihatlarini (aqliy, axloqiy, iqtisodiy, mehnat, estetik, gigienik, huquqiy, jismoniy tarbiya)ni qamrab oladi va ularning o'zaro bog'likligini ta'minlaydi. Integrativ ta'lim jarayonida talaba, olamning yaxlitligini, koinot, tabiat konunlarini, tabiat, jamiyat va insonlarning o'zaro munosabatlari haqida har tomonlama bilimlarga ega bo'lib kamol topadi. Tabiat go'zalligini his qila olish, undan zavqlanish, e'zozlash ko'nikmalariga ega bo'ladi. Ta'limning globallasuvi sharoitida fanlararo uzviylikni kengroq qo'llash ayni zaruriyatdir. Fanlararo uzviylik tamoyiliga tayanish ta'lim muassasalari o'quv jarayoni uchun tatbiqiy tus olishi lozim. Fanlararo uzviylik tamoyili turdosh o'quv predmetlararo munosabatlarning murakkab jihatlarini to'liq o'zlashtirilishini ta'minlab, bilimlarning ichki mohiyatiga kirib borishini ta'minlaydi, natijada turli tizimlar ichki aloqadorlik, integrativ yaxlitlik vujudga keladi.

O'quv jarayonida fanlararo aloqadorlikning amalga oshirilishi ta'lim sifatiga kuchli ta'sir ko'rsatib: - ta'limni modernizatsiyalash, innovatsion o'qitish

imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi; Pedagogika nazariyasi va amaliyoti, pedagogik mahorat o'quv jarayonini o'zlashtirishda amalga oshiriladigan masalalar doirasida talaba:

- Didaktika (ta'lim nazariyasi);
- Tarbiya nazariyasi;
- Ta'lim shakli, metodi, vositasi, qonuniyatlari, tamoyillari;
- Fanning kategoriyalari.
- Pedagogik faoliyatda ta'lim-tarbiyaga oid tushunchalar haqida bilimga ega bo'lishi;
- Pedagogik faoliyatda ta'lim-tarbiyaga oid tushunchalar tahlil qilish;
- Pedagogik faoliyatida muntazam ravishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish;

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Fanlararo aloqadorlik ta'minlangan holda, darsni tashkil qila olgan o'qituvchi o'quvchilarda o'zining faniga bo'lgan qiziqishini oshiribgina qolmasdan, mazkur fanni o'zlashtirishga yordam beradi. Fanlararo aloqadorlikni tizimli tarzda amalga oshirish natijasida o'quv tarbiya jarayonining aloqadorligi sezilarli darajada ortadi. Pedagogik OTMning asosiy vazifalaridan biri talabalarda dunyoga yaxlit, o'zaro aloqador bo'lgan birlik sifatida qarashni, uning global muammolari hamda bu muammolar yechimini ko'ra va tushuna bilishni shakllantirishdan iborat. Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan ta'lim mazmunida inson va uning dunyoga bo'lgan munosabati: —inson va hayot, —inson va jamiyat, —inson va inson, —inson va texnika, tabiat-inson, muammosi tobora markaziy o'rin egallamoqda. Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan ta'limni o'rganuvchi fanlarni bir guruhda bir marta o'rganib bo'lmaydi. Uni bog'cha, maktab, tizimida uzluksiz va uzviylik asosida pedagogik OTM jarayonigacha o'rganmoq zarur. Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan fanlar ta'limi mazmuni inson va ta'lim aloqadorligi atrofidagi muammolarni o'rganuvchi turli o'quv fanlariga oid bilimlar uzviyligi va integratsiyasini aks ettirmog'i lozim, bu esa Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan fanlar bilan aloqadorligiga oid bilimlarni sifat jihatdan yangi

o'zgarishlarga olib keladi. Bu bilimlar o'ziga xos sintez, tabiiy fanlarga oid bilimlar va insonparvar yo'nalishlar majmui sifatida namoyon bo'ladi. Ular tafakkurning tizimli va ehtimolli uslubi sifatida tavsiflanishi tabiiy bilimlarning ajralib turadigan xususiyatlari sirasiga kiradi. Pedagogik OTMda kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishning ijtimoiy muhitda muvaffaqiyat qozonishlari uchun ma'lum bir tizim asosida o'qitilmoqda.

Talabalar Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan qanday qilib Esse yozish, alifboni kataklarda to'ldirish, o'z fikrlarini og'zaki va yozma ravishda bayon qilish ko'rsatiladi. Ular Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan tillarida turli xil mavzuga oid matnlarni muhokama qilishni, tinglashni, savollarga javob berishni va tahlil qilishni o'rganadilar.

Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan o'zlashtirishda o'rganuvchi yoshi nechadaligi, til o'rganishga qiziqishi va izchillik asosida til o'rganishga kundalik sarflaydigan vaqt miqdori, kabilar tilni o'zlashtirishda muhim bo'lsa, foydalaniladigan darslik sifati, mahoratli va bilimli o'qituvchi va til o'rganishdagi to'g'ri yondashuv usullari kabilar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ba'zan, pedagogik OTMda talabalar Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan o'rganishdagi qiyinchiliklar muammo tug'diradi. Hozirgi texnologiya va Internet, Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan o'rgatuvchi turli xil ilovalar rivojlanayotgan davrda bu kabi sabablar o'rinsiz hisoblanadi.

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish talabalarda o'ziga ko'proq ishonchni his qilish imkonini beradi. Axir, filologik aloqa odamlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirning asosidir. Shuning uchun kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish pedagogika oliy ta'lim sohasidagi asosiy vazifadir.

Shuni ta'kidlash kerakki, pedagogik OTMda Boshlang'ich ta'lim yo'nalish talabalarining shaxsiy fazilatlarini shakllantirishda o'qishning birinchi yillari ayniqsa 1-kurs samarali bo'lishi kerak. Hatto Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan fanlariga qiziqishi, intizomli bo'lishi, o'qituvchilarni, tengdoshlarini tinglashni o'rganishi va o'z fikrlarini bayon qila olishi kerak.

Ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan kommunikativ kompetensiyasiga nafaqat asosiy so'z boyliklaridan foydalanish, balki og'zaki nutq so'zlari, professional so'zlar va iboralar, boshqa xalqlarning madaniyati, qonunlari va xulq-atvori haqidagi g'oyalar kiradi.

Shunisi e'tiborga loyiqliki, talabalarni ona tiliga o'rgatish uchun eng qulay davr 1-2-kurs yangi so'zlar va grammatikani o'zlashtirish onsonroq kechadi. Yuqori kursga ko'tarilganda mutaxassis fanlarni o'zlashtirishda Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan fanlariga vaqtni tejashga harakat qiladi.

Fanlararo integratsiya va mediata'lim uslubi boshqa uslublardan farq qiladi, chunki talabalar tomonidan boshqa usullarda o'rganiladigan, hayotdan uzoq bo'lgan o'quv-fantastik matnlar kundalik hayotdan dialoglar bilan almashtiriladi.

Talabalar ular bilan bir-birlarini suhbatga chorlaydigan, ya'ni boshqa odamni rag'batlantiradigan tarzda o'ynashadi.

Mavzular talabalar uchun yaqin va qiziqarli bo'lishi kerak. Muloqotning mavjud bo'lgan boshqa usullardan farqi shundaki, metodik yondashuv asosida talabalar dars qanday tugashini, u yoki bu savolga kim va qanday javob berishini bilishmaydi, barchasi vaziyatlarga bog'liq. Har bir darsda munozara uchun yangi mavzular, yangi mashq turlari mavjud. Bu talabalarni xilma-xilligi va shu bilan birga, o'rganishdan charchamasliklari uchun amalga oshiriladi.

Fanlararo integratsiya va mediata'lim texnologiyasi, avvalo, jonli muloqot qo'rquvini yo'qotish uchun kerak. Bu texnologiya asosiy kurslarda olingan tilning ba'zi leksik va grammatik bazalariga ega bo'lganlar uchun eng ma'qul degan fikr mavjud. Bundan tashqari, ta'lim-tarbiya nazariyasi, ta'lim shakli, metodi vositalari, ta'lim qonuniyatlari va tamoyillari, tarixini o'rganish, tahlil qilish, xalq pedagogikasi va hozirgi zamon ilmiy pedagogikasining nazariy asoslariga oid bilimlar, pedagogika tarixiga oid materiallar, Sharq mutaffakkirlarining pedagogik g'oyalari, pedagogik mahorat, nutq texnikasi va muloqot jarayoni, pedagogik, metodik va didaktik talablar shuningdek OTMda o'quv tarbiya jarayoni ta'limiy va ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan qurollantirishdan iborat. Pedagogika faniga oid bilimlar, ko'nikma va malakalar bilan qurollantiriladi, pedagogik faoliyatga ijodiy yondoshish yo'llarini ko'rsatadi.

Uni o'qitish bo'lajak pedagoglarda pedagogik madaniyatni shakllantirish, ya'ni o'qituvchi-tarbiyachi, yoshlar murabbiysi vazifalarini ijodiy bajarishga umumiy tayyorgarlikni ta'minlaydigan yangi pedagogik tafakkurni tarkib toptirishga yo'naltirishi lozim. OTMda ta'lim va tarbiya jarayonida milliy g'oya va ma'naviyatimizning boy meroslaridan foydalanish; ta'lim muassasalarida o'qitish va tarbiyalashning zamonaviy metod va texnologiyalarini qo'llash; talabani rag'batlantirish, uning faoliyatini nazorat qilish, iste'dodi, iqtidorini ro'yobga chiqarish bo'yicha tadbirlar ishlab chiqish, ota-onalar, jamoa, talabalar bilan yakka va guruh bo'lib ishlash; talabalar guruhlarini boshqarishni bilishi va ulardan foydalana olishi ko'nikmasini shakllantirishdan iborat.

– Pedagogik faoliyatga tizimli yondashuv va ma'lumotlarni qayta ishlash texnologiyasini qo'llash ko'nikmalariga ega bo'lishi;

– pedagogik faoliyatni to'g'ri yo'naltirish;

– talabalar bilan olib boriladigan dars mashg'uloti jarayonini to'g'ri tashkil etish;

– dars mashg'uloti jarayonida pedagogik texnologiyalarni qo'llay olish;

– dars ishlanmalarini tayyorlash va ommalashtirish tadqiqotchilik;

– informatsion;

– kommunikativ;

– kreativ;

– ma'naviy-axloqiy;

– akmeologik;

– aksiologik kompetentsiyalarni bilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Talabalar birinchi darsdanoq Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan o'qitishning kommunikativ texnologiyasi birinchi darsdanoq so'zlashadigan muhitga singib ketishini nazarda tutadi. Agar siz Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan qanday gaplashishni xayolingizga ham keltirmagan bo'lsangiz, unda birinchi darsdan so'ng siz bir nechta o'nlab iboralarni o'rganishingiz va ularni suhbatda qo'llashingiz mumkin bo'ladi. Til to'sig'i. Hech qanday ikkilanmasdan vakolatli nutq kommunikativ yondashuvning asosiy maqsadi hisoblanadi. Talaba talaffuzda xato qilishdan qo'rqsa yoki aksentdan qutula

olmasa, til to'sig'i hosil bo'ladi. Kommunikativ texnika bularning barchasini mukammal darajada yengadi, chunki aloqa amaliyoti deyarli belgilangan barcha vaqtlarga ajratilgan. Shu bilan birga, o'qituvchi so'zning xatolarini tuzatadi va o'z fikrlarini bayon etishdan qo'rqmaydigan talabalarni rag'batlantiradi.

Ravon nutq. Agar siz Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan unda kommunikativ treningda siz faqat har kuni duch keladigan narsalar haqida gaplashasiz: kundalik muammolar, do'stlaringiz bilan suhbatlashish, yangiliklarni muhokama qilish va hk. Shuning uchun ona tilida bo'lgani kabi muloqot qilish mahorati rivojlantiriladi.

XULOSA

So'z boyligini tez kengaytirish. Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlari darslarida kommunikativ trening texnologiyasi tezda o'rganishni va unda boshqalar bilan muloqot qilishni istaganlar uchun mo'ljallangan. Shuning uchun, o'qishning birinchi oyida Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan ishlatadigan so'zlarning taxminan 50-70 foizini o'rganasiz. Butun kurs davomida siz o'zingizning so'z boyligingizni 3000-4000 so'zgacha kengaytirasiz, bu sayohat, ish safari, aloqa va hatto yangiliklarni o'qish uchun yetarli bo'ladi. Tilni yaxshi tushunish. kommunikativ treningda talaba nafaqat suhbatlashadi, balki boshqa talabalarni ham tinglaydi. Pedagogik oily ta'limda talabalar to'laqonli dialogni o'tkazish uchun suhbatdosh nima haqida gaplashayotganini tushunishlari kerak. Shunday qilib, talaba tinglash qobiliyatlari yaxshi rivojlanadi.

Foydalangan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 32-son, 820-modda; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 13.05.2019-y., 09/19/395/3115-son
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. // Barkamol avlod- O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. –T: 1997. 20-29 b.
3. Axmedova M.E. // "Modul-kredit tizimida mustaqil topshiriqlar tuzishning ilmiy-nazariy asoslari" // Monografiya // "Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi" MCHJ Toshkent-2022, 136 bet.
4. Axmedova M.E. // "Mustaqil topshiriqlar bilan ishlash va ularni baholash metodikasi" Metodik qo'llanma // "Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi" Toshkent-2022, 100 bet.
5. Axmedova M.E. // "PEDAGOGIKA" dasrlik. "Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi" MCHJ Toshkent-2022, 212 bet.

YOSH GIMNASTIKACHILARNI O'QUV-MASHG'ULOTLARI TA'SIRIDA JISMONIY RIVOJLANISHINING O'ZGARISHI

Bekmirzayev Mirjalol Xusanboy o'g'li

Turan International University dotsenti v.b., p.f.b.f.d. (PhD).

Tel: +998940529393,

e-mail: mirjalolbekmirzayev737@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada yosh gimnastikachilarni o'quv mashg'ulotlari ta'sirida jismoniy rivojlanishi o'zgarishi haqida nazariy malumot va amaliy tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Jismoniy rivojlanish, Marfalogiya, Antropometriya, Gimnastika sport to'garaklari, Sport o'yinlari.

ИЗМЕНЕНИЕ ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЮНЫХ ГИМНАСТОВ ПОД ВЛИЯНИЕМ УЧЕБНО-ТРЕНИРОВОЧНЫХ ЗАНЯТИЙ

Аннотация: В данной научной статье представлены теоретические сведения и практические рекомендации по изменению физического развития юных гимнастов под влиянием тренировочных занятий.

Ключевые слова: Физическое развитие, Морфология, Антропометрия, Гимнастические спортивные секции, Спортивные игры.

CHANGES IN THE PHYSICAL DEVELOPMENT OF YOUNG GYMNASTS UNDER THE INFLUENCE OF TRAINING SESSIONS

Annotation: This scientific article presents theoretical information and practical recommendations about changes in the physical development of young gymnasts under the influence of training sessions.

Key words: Physical development, Morphology, Anthropometry, Gymnastics sports clubs, Sports games.

KIRISH

Jamiyat a'zosining jismoniy rivojlanganligiga mavjud ijtimoiy tuzum, undagi muhit, ijtimoiy sharoitning ta'siri muhim ro'l o'ynaganligi hozirgi kunda o'z isbotini topgan. Azal-azaldan insonlar o'z tanasining rivojlanganligi haqida bosh qotirib o'z davrining mavjud sharoiti, muhiti, nazariy bilimlari zahirasiga tayanganlar.

Jismoniy rivojlanishni tekshirish gavda qismlarining shakli, hajmi va proporsiyalari haqida organizimning ba'zi bir imkomiyatlarini aniqlab beradi. Ko'p

hollarda jismoniy rivojlanishning yaxshi davom etishi, jismoniy tarbiya va sport bilan chanbarchas bog'liqdir. Albatta bu faktlarga tayanib hukumatimiz aholimiz hamda yosh avlodni o'sib rivojlanishi uchun jismoniy tarbiya va sportga juda ham katta etibor bermoqda. Bunga misol qilib Yurtboshimiz tomonidan 2020-yil 24-yanvardagi 5924-sonli farmonlari "O'zbekiston respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish to'g'risida" gi farmonlarini ko'rsatish mumkin. Yosh avlodni jismoniy rivojlanishiga jismoniy tarbiya va sportni ta'sirini o'stirish uchun ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan va yana olib borilmoqda biz ham ushbu tadqiqot orqali yosh gimnastikachilarni jismoniy rivojlanishlariniga gimnastika trenirovkasi mashg'ulotlarining ta'sirini aniqlashga urindik. Ko'p hollarda sport mashg'ulotlarini o'tkazishga e'tibor kuchli bo'lsada sportchi yoshlarni o'sib rivojlanishiga kam ahamiyat qaratiladi. Ayni vaqtda sportdagi natija va yosh sportchilar jismoniy rivojlashishini nazoratga olish dolzarb masala deb qaramoqdamiz.

METODOLOGIYA

Ishning maqsadi yosh gimnastikachilarni o'quv mashg'ulotlari ta'sirida jismoniy rivojlanishi o'zgarishini aniqlash.

Ishning vazifalari yosh gimnastikachilarni o'quv mashg'ulotlari ta'sirida jismoniy rivojlanishi o'zgarishiga ta'sir etuvchi vositalarni o'rganish.

yosh gimnastikachilarni o'quv mashg'ulotlari ta'sirida jismoniy rivojlanishi o'zgarishini aniqlash usullarini o'rganish.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar ilmiy uslubiy adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv, anketa so'rovnoma, pedagogik testlash, antropometriya, pedagogik tajriba va matematik statistika) usullardan foydalanildi.

Tadqiqot tashkil etilishi va muhokamasi. O'sish va rivojlanish jarayoni yagona dialektik yaxlitlik, - miqdor o'zgarish larni sifat o'zgarishlarga o'tishi bilan uzviyligi qonuniyatiga bilan bog'liq. O'sish va rivojlanish tananing uzunligi o'lchovlari va vaznining ortishida namayon bo'ladi. Inson jismining o'sishi va rivojlanishining o'z ichiga (qarilik davrini qo'shish bilan) quyidagi asosiy qonuniyatlarni oladi. Ular: a).Endogenlik qonuniyati. Jismonan o'sish va rivojlanish tashqi ta'sirlar bilan bog'liq bo'lmay , organizmning ichki ta'siri va sabablari orqali

vujudga keladigan, nasliy dasturga yashiringan, naslni davom ettirish uchun balogʻatga yetishdek organizmning tabiiy talabini qondiradi.

b) Abadiylik qonuniyati. Inson bolalik yoki goʻdaklik davridagi xususiyatlariga ega boʻlgan tuzilishiga umuman qaytaolmasligidir.

d) Sikllilik qonuniyati. Oʻsishning faollashuvi va sekinlashuvi davrlari mavjud boʻladi: birinchi - hali tugʻilmay turib ona qornidaligi va tugʻilgandan soʻngi hayotining birinchi oylaridagi davri ; soʻng 6-7 yoshda oʻsishni jadallashishi sodir boʻladi (oʻsishni yarim sakrashi) va 11-14 yoshga borganda oʻsishni keskin sakrashi yoki oʻsishning balogʻat sakrashi sodir boʻladi.

e). Olmoniyalik olimlar oʻsish jarayonini siklliligni hisobga olib, oʻsishni faollashuvi va tanamiz massani ortishi bilan bogʻliq oʻsishni ushlanishi(sekin lashuvi yoki toʻxtab qolishi) haqida ahamiyatli fikrlarni bildirdilar. Oʻsishni bir xilda bormasligi yil davomidagi fasilli tezlashuv yoki oʻsish jarayonini pastlashida namoyon boʻlishi, tananing boʻyiga oʻsishi asosan yoz davrlarida, massani ortishi asosan kuz faslida sodir boʻlishini isbotladilar.

f). Asta-sekinlilik qonuniyati. Jismoniy rivojlanishning bu qonuniyati insonni rivojlanishida birinma ketin, asta sekinlik bilan oʻzining rivojlanish etaplari(bosqichlari) ni oʻtadi. Organizmni normal rivojlanishida bu davrlardan birini “sakrab” tashlab oʻtib ketaol maydi. Skelet suyaklarini oʻsishini toʻxtashidan avval suyaklar belgi langan oʻlchovgacha oʻsib ulgurishi lozim. Doimiy tishlarni barchasini chiqib ulgurishi uchun sut tishlari tushib ulgurishi lozim va x.k.

g). Sinxronlik qonuniyati. Bir biriga mos ravishda, baravriga ishlashi qonuniyati oʻz ichiga tanamizning turli aʼzolari va tuzilmalarimizni nisbatan bir vaqtning ichida oʻsishi va rivojlanishi jarayonini mujassam lashtiradi. Oʻsish va qarish tezlashganda sinxronlik qoidasi buziladi. Shuning uchun oʻsish va qarishning tezlashuvi koʻp holatlarda buzilishlar, kelishmovchiliklar (disgarmoniya)ni keltirib chiqaradi: bu jarayonlar ayrim organlar va tuzilmalarimiz va boshqalarni tempi va ifodalani shidan oldinda boʻladi. Tananng umumiy oʻlchami va aʼzolarimizning mutanosibligi -uning uzunligi, vazni, va koʻkrakning kengligini oʻzida mujassamlashtiradi

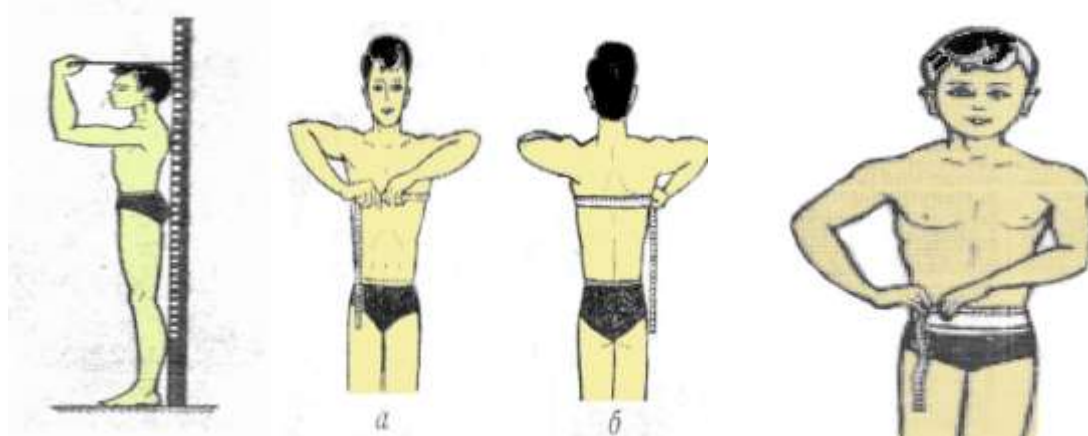
Jismoniy rivojlanganlik darajasi tanimiz aʼzolarini oʻlchovi (antropometriyasi) koʻrsatkichlariga qarab aniqlanadi. Oʻlchamlarni oʻtkazish, uning metodikasiga oid nazariy bilim va amaliy malakalar asosan “Odam morfologiyasi”, “Biomexanika”,

“Davolash jismoniy madaniyati”, “Sport fiziologiyasi” va boshqa qator fanlar orqali o‘qitiladi.

Ko‘krak qafasining aylanasi asosan uch holatda:

- 1) to‘liq (maksimal) nafas olganda;
- 2) to‘liq nafas chiqargandan so‘ng;
- 3) nafas olib bo‘lgandan so‘ng nafas chiqarishni boshlashdan oldingi harakatsiz turgan (pauza) holatdagi vaqtida, o‘lcham olish lentasi bilan o‘lchanadi.

Lenta qovurg‘alarning pastki burchaklaridan o‘tishi - oldindan o‘lchanganida erkaklarniki ko‘krakning o‘rtasidan, ayollarniki esa ko‘krak bezlari oldidan o‘tadi. O‘lchanuvchi ikki qo‘lini yuqori ko‘tarib turishi kerak bo‘ladi (1-rasm).

Jismoniy rivojlanganlikning o‘lchamlari

Jismoniy rivojlanganlikning nazariy bilimlariga hozirgi kunda organizmning morfologisi oid bilimlari tarkibidan ko‘lamiga ko‘ra keng o‘rin berilgan. Ularning o‘rganishda quyidagi tibbiyotda qo‘llaniladigan tushunchalarga duch kelamiz. Bular maxsus bilimlar sifatida “Davolash jismoniy madaniyati”, “Sport fiziologiyasi”, “Sog‘lom turmush jismoniy madaniyati”, “Valeologiya” fanlarini o‘qitishda, ular: kalla suyagini o‘rganishda – *kraniometriya*; yurakning xizmat faoliyatini o‘rganishda – *kardiogramma*, yurak qisqarish chastotasini hisoblashda – *pulsometriya*, o‘pkani – *flyurografiya*, buyrakni – *urografiya*, turli morfologik tizimlarni – *morfometriya*; bo‘g‘imlarning harakatchanlik darajasini, hajmlarini aniqlash *goniometriya*; mushaklar kuchini *dinamometriya* va *retrografiya* deb nomlanadi va ular orqali davolash, olib borilayotgan tadqiqotlarda o‘lchovlar yo‘lga qo‘yiladi.

Bo'yni o'sishiga qarab yoki u belgilangan darajada o'sib bo'lgandan so'ng uning vazni ham muvofiq holda ortadi.

Jismoniy rivojlanganlikning ko'rsatkichlaridan yana biri uning vazni, tana massasi, uning zichligidir.

Tanamiz massasi ko'rsatkichlarining yuqoriligi jismoniy rivojlanganligimizning yaxshi sifati deb qaraladi. Tana va uning a'zolari qanchalik darajada baquvvat, pishshik, kuchi ufririb turganligi ko'zga tashlansa uni shunchalar jismonan rivojlangan deb qarashlari haqida o'qidingiz. Massaning kattaligi, basavlatlik (jonli til bilan aytganda) jismoniy rivojlanganlikni ko'rsatkichi emas. Tananing umumiy vazni - skeletning vazni, muskullar, yog' to'qimalari, ichki a'zolar, teri kabi tarkibiy qismlardan tashkil topadi. O'larning har birining nisbiy miqdori (%) yosh o'tgan sari doimiy o'zgarishdadir..

Jismoniy rivojlanganlikni o'lchashda uning bo'laklarini - qismlarini o'zaro mutanosibligi ya'ni proporsiyasi deb nomlanadigan o'lchovga duch kelamiz. Qoida tarzida tanamiz proporsiyasi unin yuqori qismi (boshi va bo'yni) kesimining katta kichikligi, tanasi, tayanish va suyanish a'zolarining alohida bo'lagi (segmentlari)ni tananing umumiy o'zunligiga yoki gavdaning umumiy o'lchamiga nisbatan yoki ayrim segmentlari o'lchamining foyiziga nisbatan tasnifi tushuniladi.

Tanamizni rivojlanganligini baholashning amaliyotda eng keng tarqalgani uslubiyotlaridan biri indekslash metodidir. Bunda eng sodda hisoblashlar yorda mida tanamiz a'zolari bo'laklarini o'z aro nisbati tasnifini qilish imkoniyatini beradi. Kichik o'lchamning kattaligi kattaning foyizida ifodalanadi.

Turli indekslarning qo'shilmasidan inson tanasi proporsiyasining uch xil asosiy guruhga ajralib chiqadi:

- I. oyoqlari uzun, tanasi qisqa va ingichkalar
- II. oyoqlari kalta, uzun va keng tanaga ega bo'lganlar .
- III. tanasining o'lchami o'rtachalar .

Qayd qilingan tana proporsiyasiga oid bilimlar bo'lajak sport mutaxassisiga jismoniy mashqlarni mashg'ulotlar uchun tanlashda xatoliklarga yo'l qo'ymaslik, sog'lomlashtirish maqsadidagi yoki sport mahoratini oirishni maqsad qilib sport turlarini tanlashda adashmaslikni oldini olish uchun qo'l keladi.

Hozirgi kunda o'lchovlar o'lchanayotgan a'zoga qo'l tekkazish hamda qo'l tekkizmay o'lchash bilan o'tkaziladi. Qo'l tekkazish bilan jismoniy rivojlanganlik o'lchovlari uch xil ko'rinishda: tananing uzunasi, ko'ndalangi hamda tananing aylanasi o'lchash orqali rivojlanganlik baholanadi. Bu o'lchamlar rivojlanganlikning eng zaruriy ko'rsatkichlari hisoblanadi. Kuzatishlar insonning jismoniy rivojlanishi 25 yoshga borib susayishi, ayrimlarini esa, masalan, bo'yiga o'sishning to'xtashini ko'rsatdi. Bu organlar va to'qimalarni o'zgarishdan to'xtadi degani emas, 25 yoshga borib shakllanib bo'ldi degani xolos.

Organizimni keyingi jismoniy rivojlanishi ikki yo'nalishda davom etadi:

1). jismoniy faollikni ta'siri orqali - jismoniy mashqlar (jismoniy ish) bilan shug'ullanish turmush tarzi davomida odatga aylantirilsa, mushaklarni mashq lantirish to'xtatilmasa, faol harakatlanish davom ettirilsa organizimdagi o'zgarish muskullar va tuzilmalarni takomillashishi tomon, ya'ni tashqi ko'rinish, qiyofaning basavlatligi tomon o'zgarishlarsodir bo'ladi;

2). kam harakatlanish, jismoniy ish bilan shug'ullanishni chegaralanganligi, ustiga – ustak to'yib ovqatlanishga odat shakllangan bo'lsa, organizmning rivojla nishida buzilishlar yuzaga keladi, muskullar so'lishadi, uning tolalari ingichkala shadi, teri osti va ichki organlarda yog' bosishi tez sodir bo'ladi.

Tananing yog' bosishi, to'lishib ketish, qorin mushaklari (to'g'ri, kundalang va qiya) ni bo'shashishi, hazm qilish organlari va boshqa a'zolarining o'lchamini, hajmini kattalashishi, yo'g'onlashishi hisobiga ular organizmda joylashgan joyini "tark" etishlariga sabab bo'ladi. Masalan, medaning to'yib va ko'p ovqatlanish hisobiga hajmini kattalashishi boshqa hazm qilish organlarini joylashishini o'zgartiradi (qorin osilib qoladi) oqibati tananing ko'rinishini o'zgarishini yuzaga keltiradi. Mukammal har tomonlama jismonan shakllangan qaddi-qomat egasi bo'lish faqat individning o'zigagina bog'liq.

Jismoniy rivojlanganligining ko'rsatkichlariga qarab turli xildagi kasblar, hunarlarni egallash uchun turli tanlovlar va unga oid tadbirlar o'tkaziladi. Kasb-hunarlarni egallash uchun jismoniy rivojlanganlikning ko'rsatkichlari, tana bo'laklarining o'lchamlarining ahamiyati, ayniqsa, sportning ma'lum bir turi bilan shug'ullanish uchun o'tkazila digan tanlovlarda jismoniy rivojlanganlik ko'rsatkichlariga e'tibor kuchli bo'ladi. Masalan, bo'yning uzunligi – basketbolchi, voleybolchi, qo'l to'pi o'yinchi lari, tennis va boshqa sport turlari bo'yicha sportchilar tayyorlashda naf beradi.

TAHLILLAR VA MUHOKAMA

Biz mazkur tadqiqotimizni Namangan viloyatining Namangan shahar 1-sonli Sport maktabida "Gimnastika" bilan shu yilning septyabr oyidan shug'illana boshlagan 10 nafar o'gil bolalarni tadqiqot guruhi sifatida yana shu yoshdagi Norin tumanidagi 1-sonli umumta'lim maktabidan 10 nafar nazorat guruhida taqqiqot ishini 6 oy davomida olib borish oraqali yosh gimnastikachilarning jismoniy rivojlanishiga gimnastika mashg'ulotlari ta'sirini o'rganish jarayonida yakuniy natijalarni quydagi 1- jadvalda keltirdik.

1-jadval

Yosh gimnastikachilarning jismoniy rivojlanishiga gimnastika mashg'ulotlarita'sirini o'rganish jarayoni yakuniy natijalari

No	Antropometrik ko'rsatkichlar	Jinsi	N	Tajriba $x \pm m$	Nazorat $x \pm m$	T	P
1	Bo'yi	O'	10	166.7 $\pm$ 4.9	153.4 $\pm$ 2.4	7.8	>0.01
2	Vazni	O'	10	52.5 $\pm$ 4.5	43.7 $\pm$ 1.4	4.44	>0.01
3	O'tirgan holatdagi gavda uzunligi	O'	10	85 $\pm$ 2.8	76.1 $\pm$ 1.4	8.9	>0.01
4	Ko'krak aylanasi	O'	10	84.8 $\pm$ 4.2	73.8 $\pm$ 1.7	7.8	>0.01

Mazkur tadqiqot ishimizda gimnastika mashg'ulotiga dastlab qatnaasha boshlagan yosh ganbolchilarning jismoniy rivojlanishini dastlabki ko'rsatkichlari va 6 oydan keying natijalri bir biriga taqqoslash orqali aniqlashga urindik. Unga ko'ra tajriba guruhi a'zolarining umumiy natijasi bo'yi uzunligi, nazorat guruhidagi bolalarnikidan 13.3 sm ga o'sgani, vazinida esa 8.8 kg ga va ko'krak aylanasing 11 sm ga ortgani aniqlandi.

XULOSA

Mazkur tadqiqotni olib borishda sport mashg'ulotlari va ular orqali hal qilinadigan vazifalar qatorida yosh gimnastikachilarni jismoniy rivojlanishini doimiy nazoratga olish razuriyati borligi va bunga ko'p soha mutaxassisarlari etiborsiz bo'layotgani sezilib qolmoqda.Ushbu etiborsizlik natijasida yosh sportchilarni o'sib rivojlanishi uchun sarflanishi

zarur bo'lgan komponentlarni boshqa vazifalar uchun sarf bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Natijada yoshlarni o'sishi va rivojlanishi birmuncha susayadi. Shunday muammolarni hal etish uchun yoshlarni sportga jalb qilgandan so'ng ularga tegishli bo'lgan jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarini doimiy nazoratga olgan holga mashg'ulot mikrosikllarini to'g'rilash yoki ayrim o'zgartirishlar kiritish talabi yuzaga keladi. Shundagina biz yosh sportchilarni ham yuqori jismoniy tayyorgarlikga ham jismoniy rivojlanishini yaxshilashga erishamiz. Boshqacha aytganda son va sifat ko'rsatkichlarini mutanosip qilib rivojlantiramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi prezidentining "Jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 24-yanvardagi 5924- sonli farmoni. Mabuot.uz
2. A.Abdullayev, Sh.X.Xonkeldiyev Jismoniy madaniyat nazaryasi va metodikasi. Bakalavr talabalar uchun darslik.- T. 2016. -410.b
3. F.A.Kerimov " Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar". Toshkent. "Zar qalam" -2004.- 447.b.
4. SH.K.Povlov,O.X.Abdalimov,Z.Ye.Yusupova. Gimnastika nazaryasi va uslubiyoti. Darslik Toshkent 2017-yil 415.b
5. R.S.Salomov. Jismoniy tarbiya nazaryasi va metodikasi. Darslik –Toshkent 2014-yil 284 b
6. Морфология человека, под. ред. Б.А.Никитюк и В.П.Чтецова, уч. пос., 2-е изд., издательство МГУ, 1990, 67-68 стр.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ И ЭТАПЫ ВНЕДРЕНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Муслима Дадамирзаева

магистрант Наманганского государственного педагогического института

Аннотация: В статье рассматриваются ключевые характеристики электронных учебников, включая мультимедийность, интерактивность, адаптивность под индивидуальные потребности учащихся, а также возможности интеграции с образовательными платформами и системами дистанционного обучения.

Ключевые слова : электронный учебник, оглавление, адаптированность, иллюстрация, гиперссылки, интерактивность, мультимедиа, мгновенная проверка.

HISTORY OF DEVELOPMENT AND STAGES OF IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES

Muslima Dadamirzaeva,

Master's student of Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: The article examines the key characteristics of electronic textbooks, including multimedia features, interactivity, adaptability to individual learners' needs, as well as the possibilities of integration with educational platforms and distance learning systems.

Keywords: electronic textbook, table of contents, adaptability, illustration, hyperlinks, interactivity, multimedia, instant assessment.

ELEKTRON TA'LIM RESURLARINING RIVOJLANISH TARIXI VA JORIY ETISH BOSQICHLARI

Muslima Dadamirzayeva,

Namangan davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Maqolada elektron ta'lim resurslarining rivojlanish va joriy etilishining asosiy bosqichlari, shuningdek elektron darsliklarning muhim xususiyatlari, jumladan multimediyaviylik, interaktivlik, ta'lim oluvchilarning individual ehtiyojlariga moslashuvchanlik masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, elektron o'quv materiallarini ta'lim platformalari va masofaviy ta'lim tizimlari bilan integratsiya qilish imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: elektron ta'lim resurslari, elektron darslik, mundarija, moslashuvchanlik, illyustratsiyalar, giperhavolalar, interaktivlik, multimedia, bilimlarni tezkor tekshirish.

ВВЕДЕНИЕ

С развитием современных технологий на их основе динамично преобразуются и средства образования, в частности учебники. Классическое понятие печатной бумажной книги по определенному предмету постепенно уступило своё место книгам с QR-кодами, что существенно стало отличать не только содержание учебников, но и их восприятие. При определении понятия “электронный учебник” исследователи обращают внимание на схожие и отличительные черты классического и виртуального учебника. Как правило, классические и электронные учебники имеют сходства и различия по структуре цели и способу подачи материала. Схожесть заключается в том, что оба типа предназначены для передачи учебного содержания, поддержки усвоения материалов и выполнения заданий. Даже по структуре они очень похожи, так как оба чаще всего включают разделы, оглавление, схемы и примеры, задания для закрепления материала. И от классического, и от электронного учебника требуется соответствие учебной программе, адаптированность под образовательные стандарты и курсы. Также оба типа используются для систематизированного обучения и могут сопровождаться иллюстрациями, примерами и тестами.

Однако можно выделить и существенные отличия, например, в формате. Классический учебник представляет собой печатное издание, в то время как электронный – это цифровое (интернет/офлайн приложение) средство и может включать гиперссылки, интерактивность, мультимедиа. При взаимодействии с пользователем в электронных учебниках есть выделение текста, заметки, закладки, поиск, интерактивные задания и мгновенная проверка. Тогда как в печатном формате такого уровня интерактивности не наблюдаем. Преимуществом электронных учебников также можно назвать то, что их проще обновлять и выпускать новые версии без переработки печати, а печатные требуют переиздания всей бумажной копии.

МЕТОДЫ

Электронные учебники часто интегрируются с системами управления обучением, позволяют загрузку заданий, автоматическую проверку и

синхронизацию прогресса, а печатные версии не имеют такой возможности и работают автономно. Далее мы приводим таблицу сравнительного анализа печатных и электронных учебников.

Таблица 1. Сравнение печатных и электронных учебников.

Критерий	Электронный учебник	Печатный учебник
Доступность	Можно использовать на разных устройствах, доступ в любое время	Нужен физический экземпляр
Вес и объём	Не занимает места, легок	Физически тяжёлые, требуют полки
Интерактивность	Видео, аудио, анимации, гиперссылки, тесты	Отсутствуют интерактивные элементы
Обновляемость	Легко обновляется, актуальная информация	Обновление только при переиздании
Стоимость	Часто дешевле или бесплатны	Могут быть дорогими
Зависимость от техники	Требуется устройство и заряд	Работает без электроники
Удобство чтения	Может утомлять глаза, зависит от экрана	Комфортнее для зрения
Поиск информации	Быстрый поиск по ключевым словам	Нужно искать вручную
Возможность заметок	Цифровые заметки, выделения	Записи на полях невозможны в библиотечных книгах
Долговечность	Может потеряться при сбоях, зависит от формата	Служит долго при бережном обращении

РЕЗУЛЬТАТЫ

Исходя из данного анализа, можем констатировать, что электронный учебник – это цифровой аналог традиционного учебника, предназначенный для обучения согласно конкретной учебной программе. Специалисты подчёркивают, что «электронный учебник должен обеспечивать выполнение всех основных функций без обращения к бумажным носителям, с помощью компьютерной программы». В характеристике электронных учебников акцентируют на

формате и интерактивных элементах, включающих текст, изображения, графики, таблицы, мультимедиа. Главным преимуществом выделяются экономия материалов, мобильность, доступ к обновлениям, повышение вовлеченности через мультимедиа и интерактивность.

В современном образовательном процессе всё большую актуальность обретают электронные образовательные ресурсы, к которым относятся и электронные учебники. Это цифровые материалы и инструменты, предназначенные для поддержки процесса обучения и образования. Они могут использоваться как в дистанционном, так и в очном обучении, а также в самостоятельной работе учащихся и студентов. Отметим, что интерактивные электронные учебники являются ещё и адаптивными и подстраиваются под уровень и темп ученика, что делает мультимедийные курсы и электронные версии печатных учебников ещё более эффективными. Это достигается через мультимедиа и интерактивность.

ОБСУЖДЕНИЕ

Как показывают исследования ведущих специалистов и учёных в сферах лингвистики и педагогики, теоретические основы использования электронных учебников включают концепции деятельностного, компетентностного и личностно-ориентированного подходов. Это позволяет формировать у обучающихся самостоятельность, ответственность за учебную деятельность и мотивацию к изучению предмета.

Нами было выявлено, что электронные учебники обеспечивают вариативность образовательного процесса, позволяя учитывать индивидуальные особенности обучающихся, их уровень владения предметным материалом и личные интересы, что особенно важно при обучении русскому языку как иностранному.

Теоретические исследования методики и статьи показывают, что эффективность применения электронных учебников напрямую зависит от методической подготовки преподавателя, качества цифровых образовательных ресурсов и интеграции учебника в общую педагогическую стратегию.

ВЫВОДЫ

В ходе статьи, вбирающей теоретическое изучение материала по электронным учебникам, нами были определены ключевые функции электронных учебников в образовательной практике. Они заключаются в информационно-обучающей, развивающей, диагностической и методической функциях. В частности, в контексте преподавания РКИ они способствуют развитию всех видов речевой деятельности, формированию языковой и коммуникативной компетенции, а также обеспечивают межкультурную направленность обучения.

На основе анализа теоретической литературы мы выявили перспективные направления развития электронных учебников, включая интеграцию мультимедийного контента, применение адаптивных технологий, элементов геймификации и интерактивной обратной связи, что создаёт основу для их дальнейшего внедрения в практику преподавания РКИ.

Современные электронные учебники включают не только текст, но и видео, аудио, анимацию, 3D-модели, дополненную и виртуальную реальность (AR/VR), что повышает мотивацию и вовлеченность, качество усвоения материала. Между тем развитие искусственного интеллекта (ИИ) и аналитики в образовании позволило реализовать адаптивные электронные учебники, которые подстраиваются под уровень и темп каждого ученика. Такие системы значимы тем, что анализируют прогресс обучающегося и предлагают индивидуальные траектории обучения. А подходы к созданию электронных учебников демонстрируют глубокую трансформацию подходов к обучению, где цифровые технологии стали не вспомогательным, а ключевым элементом образовательного процесса. Интеграция интернет-ресурсов, мобильных платформ, искусственного интеллекта и мультимедиа формирует основу для персонализированного, доступного и эффективного обучения в XXI веке.

Список литературы:

1. Шваркова Г. Г., Галынский В. М. Современная трактовка электронного учебника. Типология, необходимые структурные элементы // Информатизация обучения математике и информатике: педагогические аспекты: материалы междунар. науч. конф., посвящ. 85-летию БГУ. Минск, 2006. С. 479–484.

2. Зайнутдинова Л. Х. Создание и применение электронных учебников: на примере общетехнических дисциплин. Астрахань, 2019. 363 с.
3. Талызина Н.Ф. Теоретические проблемы программированного обучения. – М.: Изд-во МГУ, 2019. – 133 с.
4. Голенков В.В., Емельянов В.В., Тарасов В.Б. Виртуальные кафедры и интеллектуальные обучающие системы // Новости искусственного интеллекта. – 2001. – № 4.
5. Трембач В.М. Системы управления базами эволюционирующих знаний для решения задач непрерывного образования: монография. – М.: МЭСИ, 2013. – 255 с.]
6. Лебедева М.Ю., Куваева А.С. Синхронный онлайн-урок по РКИ как особая форма обучения в цифровой среде // Русский язык за рубежом. 2020. № 2 (279). С. 27–33.
7. Башмаков А. И., Башмаков И. А. Разработка компьютерных учебников и обучающих систем. М.: Филинь, 2013. 613 с.
8. Агеев В. Н., Древис Ю. Г. Электронные издания учебного назначения: концепции, создание, использование. М.: МГУП, 2003. 234 с.
9. Полянский Н.М. Электронные учебники. – М.: Кибернетика, 2020.
10. Зимина О.В. Печатные и электронные учебные издания в современном высшем образовании: Теория, методика, практика [Электронный ресурс]. – М.: Изд-во МЭИ, 2023. – Режим доступа: http://academiaxxi.ru/Meth_Papers/AO_recom_t.htm.

TARIXIY MANBALAR ASOSIDA TALABALARNING AXBOROT-ANALITIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Oybek G'aniyevich Davlatov
*Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy
pedagogika universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarixiy manbalar vositasida talabalarning axborot-analitik kompetentligini rivojlantirishning nazariy asoslari chuqur o'rganiladi. Raqamli transformatsiya sharoitida talabalarning axborot-analitik kompetentligining dolzarbligi, uning tuzilmasi, tarkibiy qismlari, rivojlanish darajalari va pedagogik mazmuni batafsil tahlil qilinadi. Maqolada kompetentlik yondashuvi, axborot savodxonligi konsepsiyasi va tarixiy manbashunoslikni o'z ichiga olgan integrativ nazariy bazasi kengroq tahlil qilinadi. Tarixiy manbalar bilan ishlash jarayoni talabalarning axborotni izlash, yig'ish, tizimlashtirish, tahlil qilish, tanqidiy baholash va sintez qilish ko'nikmalarini shakllantirish uchun noyob didaktik imkoniyatlarni beradi.

Kalit so'zlar: axborot-analitik kompetentlik, tarixiy manbalar, raqamli transformatsiya, pedagogik metodika, birlamchi manbalar, tanqidiy fikrlash, ta'lim sifati.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННО- АНАЛИТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ

Аннотация. В данной статье подробно рассматриваются теоретические основы развития информационно-аналитической компетенции студентов с использованием исторических источников. Подробно анализируется актуальность информационно-аналитической компетенции студентов в контексте цифровой трансформации, ее структура, компоненты, уровни развития и педагогическое содержание. В статье всесторонне анализируется интегративная теоретическая база, включающая компетентностный подход, концепцию информационной грамотности и изучение исторических источников. Процесс работы с историческими источниками предоставляет студентам уникальные дидактические возможности для формирования навыков поиска, сбора, систематизации, анализа, критической оценки и синтеза информации.

Ключевые слова: информационно-аналитическая компетенция, исторические источники, цифровая трансформация, педагогическая методология, первичные источники, критическое мышление, качество образования.

THEORETICAL BASIS OF DEVELOPING STUDENTS' INFORMATION- ANALYTICAL COMPETENCE ON THE BASIS OF HISTORICAL SOURCES

Abstract. This article deeply studies the theoretical foundations of developing students' information-analytical competence using historical sources. The relevance of

students' information-analytical competence in the context of digital transformation, its structure, components, levels of development and pedagogical content are analyzed in detail. The article comprehensively analyzes the integrative theoretical basis, which includes the competency approach, the concept of information literacy and historical source studies. The process of working with historical sources provides unique didactic opportunities for students to form skills in searching, collecting, systematizing, analyzing, critically evaluating and synthesizing information.

Keywords: *information-analytical competence, historical sources, digital transformation, pedagogical methodology, primary sources, critical thinking, quality of education.*

KIRISH

Har qanday sohadagi professional mutaxassisning muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda yangi ma'lumotlarni topish, talqin qilish, tanqidiy baholash va o'z kasbiy faoliyatiga tatbiq etish, axborot oqimlarini shakllantirish va boshqarish, shuningdek, yangi axborot yaratishga bo'lgan tayyorligi va qobiliyati bilan belgilanadi. Zamonaviy jamiyatda professional bo'lish uchun bitiruvchilar qator ko'nikmalarga ega bo'lishlari lozim, ular orasida tahliliy ko'nikmalar juda muhim o'rin tutadi. Shu bois, kasbiy tayyorgarlikning asosiy vazifalaridan biri talabalarda tahliliy darajadagi zaruriy baza va kasbiy tajribani yaratishdan iboratdir. Talaba-bo'lajak mutaxassisning bilimi to'liq va tizimli bo'lishi kerak. Bitiruvchi hayotiy va kasbiy muammolarga duch kelganda, nazariya va amaliyotdagi noma'lum hodisalarni tahlil qilish va talqin qila olishi, nazariy va amaliy tadqiqot usullarini egallagan bo'lishi hamda tadqiqotlardan to'g'ri xulosa chiqara olishi lozim. Ushbu talablar har qanday tayyorgarlik yo'nalishi, jumladan, matematika yo'nalishi talabasining kasbiy rivojlanishi uchun ham dolzarbdir.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari jadal sur'atlarda kechmoqda. XXI asrning uchinchi o'n yilligi boshlanishi bilan ta'lim muassasalari oldida mutlaqo yangicha vazifalar paydo bo'ldi. O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasida tub va chuqur islohotlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini

tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni va 2023-yil 11-apreldagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida ta'lim sifatini oshirish, zamonaviy kompetentsiyalarni shakllantirish va raqamli ta'lim muhitini yaratish bo'yicha aniq va amali vazifalar belgilab berilgan. Mazkur me'yoriy-huquqiy hujjatlarda oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining kasbiy kompetentsiyalarini, jumladan, axborot bilan ishlash, tahliliy fikrlash, ilmiy-tadqiqot ko'nikmalarini va mustaqil yechish qobiliyatini rivojlantirish zarurligi alohida ta'kidlangan. Axborot-analitik kompetentlik zamonaviy ta'lim paradigmasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu tushuncha o'z ichiga axborotni izlash, yig'ish, tizimlashtirish, tahlil qilish, baholash, qayta ishlash va yangi bilim yaratish uchun foydalanish ko'nikmalarini qamrab oladi. UNESCO, Yevropa Ittifoqi va OECD kabi xalqaro tashkilotlarning ta'lim siyosati hujjatlarida ham axborot savodxonligi, raqamli kompetentlik va analitik ko'nikmalarning rivojlantirilishi ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilab qo'yilgan.

Raqamli transformatsiya insoniy faoliyatning barchasi bo'yicha tubdan yangilanish jarayonidir. Bu jarayonlar ta'lim sektori uchun juda muhim ahamiyat kasb etadi. McKinsey Global Institutening tadqiqotlariga ko'ra, 2030-yilga kelib global ishchi kuchining taxminan 375 million kishisi turli sohalarda o'zlarini qayta tayyorlashi kerak bo'ladi, shuningdek, yangi kompetentsiyalarni o'zlashtirishlari zarur bo'ladi. World Economic Forum ning "The Future of Jobs Report 2023" hisobotiga ko'ra, 2025-2030-yillar davomida axborot bilan ishlash, raqamli savodxonlik, tahliliy fikrlash va murakkab masalalarni yechish ko'nikmalariga talab sezilarli darajada ortib ketadi. Raqamli transformatsiya ta'lim tizimiga bir nechta muhim yo'nalishlarda ta'sir ko'rsatmoqda. Birinchidan, ta'lim kontenti va maqsadlari tubdan o'zgarmoqda - faqat bilim o'tkazish emas, balki kompetentsiyalar va ko'nikmalar rivojlantirish asosiy maqsad bo'lib oqmoqda. Ikkinchidan, ta'lim jarayonining shakli va ko'rinishlari yangilanmoqda - asinxron o'qish, blended learning, virtual ta'lim ortib ketmoqda. Uchinchidan, o'qituvchining roli o'zgarmoqda - o'qituvchi faqat bilim o'tkazuvchi emas, balkan talabalarning o'z tarbiyasida yolboschi (facilitator) bo'lib qolmoqda.

Har bir zamonaviy talabaning muvaffaqiyati uchun ongning chaqqonligi (zehn o'tkirligi) zarurdir. Bu talabalarga ma'lumotlarni tanqidiy baholash, muammolarni

hal qilish va ijodiy qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Axborot haddan tashqari to'planib ketgan hozirgi asrda tanqidiy-tahliliy ko'nikmalarning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bu o'quvchiga ma'lumotlar ummonida suzish, eng kerakli bilimni optimal tarzda egallash va ulardan to'g'ri xulosalar chiqarish imkonini beradi. Shuning uchun ta'lim tizimlari uchun talabalarda tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishni asosiy kun tartibiga qo'yish hayotiy zaruratga aylanmoqda.

O'zbekiston kontekstida raqamli transformatsiya ta'lim sohasida alohida ahamiyat kasb etadi. O'zbek oliy ta'lim tizimi butun dunyo talabalariga ochilmoqda va raqamli muhitga integratsiya qilinmoqda. Mazkur me'yoriy-huquqiy hujjatlarda oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining kasbiy kompetentsiyalarini, jumladan, axborot bilan ishlash, tahliliy fikrlash va ilmiy-tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligi alohida ta'kidlangan. Axborot-analitik kompetentlik quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi:

1. Kognitiv komponent – axborot izlash, tahlil qilish va tushunish malakasi, naqsh va bog'lanishlari aniqlash qobiliyati;
2. Operatsion komponent – axborot bilan ishlashning amaliy ko'nikmasi, turli vositalardan foydalanish malakasi;
3. Motivatsion komponent – axborot bilan ishlashga bo'lgan qiziqish, mustaqil tadqiqotga interes, yangilikka ehtiyoj;
4. Refleksiv komponent – o'z faoliyatining baholashi, javob berish mas'ulliyati, o'z qarorlarining sababliligi.

Tarixiy manbalar yozma hujjatlar, arxiv materiallari, epigrafik yodgorliklar, numizmatik topilmalar, etnografik ma'lumotlar, memuar adabiyotlari, fotosuratlar, audiovideo zapis va boshqa birlamchi (original) manbalar. Ular talabalarning ta'limida noyob va qimmatli resurslar hisoblanadi va bir nechta muhim pedagogik ahamiyatga ega. Tarixiy manbalar bilan ishlashning pedagogik ahamiyati juda yuqori va ko'p qirrali. Ilk navbatida, tarixiy manbalar bilan ishlash talabalarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Talaba tarixiy manba bilan ishlaganda, u barcha manbalarni suva bilan qarashiga, yani: Bu manba qaysi vaqtda yozilgan? Muallif kimdir? Uning manzerasida nima edi? Bu manba boshqa manbalar bilan qanday bog'lanadi? Uning ishonchliligi qanday? – degan savollari bilan

munosabat biladi. Bu esa o'z-o'zidan tanqidiy baholovchi fikrlash ko'nikmasini rivojlantiradi.

Ikkinchidan, tarixiy manbalar bilan ishlash jarayonida talaba o'z mustaqil xulosalarini shakllantiradi. U turli manbalarni qiyoslaydi, ulardan faktlarni chiqaradi, ularning o'zaro tutashuvini topadi va natijada o'z argumentlangan xulosasini chiqaradi. Bu esa mustaqil fikrlash va tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Uchinchidan, tarixiy manbalar bilan ishlash to'rt komponentli axborot-analitik kompetentlikni bir vaqtda rivojlantirishga xizmat qiladi:

- Kognitiv komponent: talaba o'tgan zamondagi voqealarni va kontekstni tushunadi;
- Operatsion komponent: talaba manba bilan ishlarning turli usullarini o'zlashtiradi;
- Motivatsion komponent: talaba o'tgan zamonga bo'lgan qiziqishi ortib ketadi;
- Refleksiv komponent: talaba o'z xulosalarining va qarorlarining to'g'riligi haqida o'ylaydi.

To'rtinchidan, tarixiy manbalar bilan ishlash talabalarning tarixni tushunishini chuqurlashtiradi. Ular nafaqat "nima sodir bo'ldi" degan savolining javobini topadi, balki "nega shunday sodir bo'ldi", "shunday bo'lish mumkin edi mi?", "bugungi zamoningiz nimalar o'rgatadi?" kabi murakkab savollarning javoblarini izlaydi.

Beshinchidan, tarixiy manbalar bilan ishlash talabalarning raqamli savodxonligini oshiradi. Hozirgi kunda ko'pchilik tarixiy manbalar raqamli formatda mavjud (e-kutubxonalar, raqamli arxivlar) va talabalar ularni izlash, tahlil qilish, vizualizatsiya qilish uchun raqamli vositalarni o'rganishlari kerak. O'zbekiston tarixiy manbalarining boy xazinasiga ega bo'lgan mamlakatdir. O'rta Osiyo mintaqasida yaratilgan minglab qo'lyozmalar, arxiv hujjatlari, huquqiy-me'yoriy manbalar, epigrafik yodgorliklar va boshqa tarixiy materiallar mavjud. Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Bobur va boshqa buyuk allomalarning asarlari, Xiva, Buxoro, Qo'qon xonliklariga oid tarixiy hujjatlar, sovet davri arxivlari va mustaqillik davri manbaalari talabalarga axborot bilan

ishlashning turli jihatlarini o'rgatish uchun boyitilmagan pedagogik imkoniyatlarni taqdim etadi.

Tarixiy manbalar va axborot-analitik kompetentlik o'rtasidagi bog'lanish juda chuqur va o'zaro ta'sirchan. Tarixiy manba bilan ishlash jarayoni axborot-analitik kompetentlikning barcha komponentlarini bir vaqtda rivojlantirishga xizmat qiladi. Axborot izlash jarayoni. Talaba ma'lum davrga oid axborotni izlashga majbur bo'ladi. Bu undangan arxiv bazalarida, raqamli kutubxonalarda, veb-saytlarda, ilmiy ma'qolalarda axborot qidirish ko'nikmalarini talab qiladi. Bunda talaba bu axborotlarning haqiqiyligini, manbaini, muallifi imkoniyatlarini va kesilishini baholaydi. Tarixiy manba izlash jarayonida talaba uchun muhim quyidagillardir:

- Qaysi manbalarda kerak bo'lgan axborot topilishi mumkinligini bilish;
- Samarali qidiruvchi so'zlarni tuzish;
- Turli bazalar va kutubxonalarda izlash;
- Topilgan ma'lumotlarning aktualligi va ishonchliligi;
- Manba meta-ma'lumotlarini (muallif, vaqt, joyi) aniqlash.

Topilgan axborotlarni shug'ul qismlarga ajratib, ularning o'zaro bog'lanishini tavakkol qiladi. U zarur faktlarni ajrata oladi, asosiy va ikkinchi darajali ma'lumotlarni belgilaydi, ulardan tug'ri xulosa chiqaradi. Tarixiy manba tahlili jarayonida talaba:

- Matnning asosiy g'oyasini va davomi detallarini ajrata oladi;
- Manba muallifi nuqtai nazarini tushunadi;
- Tarixiy kontekstni tushunadi;
- Faktlarni va interpretation (talqinlarni) ajrata oladi;
- Manba dan tashqarida qanday axborot yo'q ekanligini aniqlaydi.

Tarixiy manbalar bilan ishlashda talaba manba haqida kritik fikirlanadi. U suraladi: bu manba qaysi vaqtda yozilgan? Muallif kimdir? Uning manzerasida nima edi? Bu manba boshqa manbalar bilan qanday bog'lanadi? Uning ishonchliligi qanday? Muallif manzorayida nima edi? Qanday ma'lumotlar qo'llanilgan? Qanday ma'lumotlar e'tiborga olinmagan?

Yangi bilim yaratish. Tarixiy manbalar bilan ishlash jarayonida talaba yangi bilim, yangi tushunchalarni yaratadi. U o'tgan zamonga, o'tgan voqea va shaxslarni

chuqur tushunadi va shu tushunchalarni bugungi kunning dolzarbligiga bog'laydi. Misol uchun, o'zbekiston tarixidagi tashkent-qoqon urushi haqida o'rganayotgan talaba bugungi davlatning tashkil etilishi, xalqning birligining ahamiyati va mustaqillikni asrash zarurligini yangicha tushunadi. Kompetentlikning to'rtta komponentining rivojlanishi. Tarixiy manbalar bilan ishlash jarayonida:

Kognitiv komponent rivojlanadi: Talaba tarixiy kontekstni tushunadi, turli manbalarni taqqoslaydi, naqshlarni aniqlaydi, yangi tushunchalarni shakllanadi;

Operatsion komponent rivojlanadi: Talaba raqamli arxivlardan izlash, matnni tahlil qilish, ma'lumotlarni tashkil qilish, natijalarni tasvirlash ko'nikmalarini o'zlashtiradi;

Motivatsion komponent rivojlanadi: Talaba tarixga bo'lgan qiziqishi ortib ketadi, mustaqil tadqiqotga interes payda bo'ladi, darsda faol qatnashish ortib ketadi;

Refleksiv komponent rivojlanadi: Talaba o'z faoliyati haqida o'ylaydi, o'z xatoliklarini anglaydi, o'z xulosalarining to'g'riligi haqida fikr yuritadi.

Mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tarixiy manbalar bilan ishlash metodikasi va axborot kompetentligini rivojlantirish alohida-alohida tadqiq qilingan bo'lsa-da, ularning integratsiyalashgan holda, ya'ni tarixiy manbalar vositasida axborot-analitik kompetentlikni rivojlantirish metodikasi yetarli darajada o'rganilmagan. Shu sababli ushbu tadqiqot ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi. Tarixiy manbalar va axborot-analitik kompetentlikni integratsiyalashning dolzarligi quyidagi omillarga asoslanadi:

Birinchidan, raqamli transformatsiya sharoitida axborot hajmining keskin oshishi talabalardan axborotni saralash, tanqidiy baholash va tahlil qilish ko'nikmalarini talab qilmoqda. Bugungi kunda internetda mavjud bo'lgan ma'lumotlarning bir qismi noto'g'ri, soxta yoki qasddan buzilgan bo'lib, talaba ularni aniqlash va ajrata olishi kerak. Tarixiy manbalar bilan ishlash tajribasi aynan shu ko'nikmalarni shakllantiradi. UNESCO ning 2023-yil hisobot ma'lumotiga ko'ra, global dezo-informatsiya bilan kurashing tahmin qilindi, shuningdek, talabalarning axborot savodxonligini oshirish muhim bo'lib oqmoqda. Ikkinchidan, O'zbek pedagogika fanida tarixiy manbalardan foydalanish metodikasi yetarli darajada

ishlab chiqilmagan. Ko'pchilik hollarda tarixiy manbalar faqat tarix fani doirasida, sirtidan tanishish darajasida o'rganiladi, holbuki ular axborot-analitik kompetentlikni rivojlantirishning kuchli vositasi sifatida yetarli darajada qo'llanilmaydi. O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalarida tarixiy manbalarni o'rgatish bo'yicha maxsus darslik, uslubiy qo'llanmalar va o'qituvchi tarbiya dasturlar yetarli emas. Uchinchidan, xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, yetakchi universitetlarda (Harvard, Oxford, MIT, Stanford va boshqalar) birlamchi manbalar bilan ishlash metodikasi ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylantirilgan va talabalarning tanqidiy fikrlash hamda analitik ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirish imkonini bergan. Digital Humanities konsepsiyasi joriy etilgan universitetlarda talabalarning research ko'nikmasi va mustaqil fikrlash qobiliyati ancha ko'paygan.

To'rtinchidan, raqamli ta'lim muhitida tarixiy manbalardan foydalanish masalasi nisbatan yangi tadqiqot yo'nalishi bo'lib, buning sabab shundaki, raqamli transformatsiya yaqinda kuchga kirdi va uning ta'limdagi ta'sirlari ham kechikib qolgan. T.Mills Kelly, S.Robertson, D.J.Cohen va R.Rosenzweig (raqamli tarix), P.Seixas va T.Morton (tarixiy fikrlash) kabi xalqaro olimlarning ishlarida bu yo'nalish o'z aksini topgan. Beshinchidan, zamonaviy raqamli texnologiyalar tarixiy manbalar bilan ishlashning yangi usullarini yaratmoqda. Raqamli arxivlar, elektron kutubxonalar, ma'lumotlar bazalari, GIS texnologiyalari, matnni optik tanib olish (OCR) tizimlari, sun'iy intellekt yordamida matn tahlili, big data tahlili va boshqa zamonaviy vositalar tarixiy manbalarni ta'lim jarayoniga yangicha shaklda integratsiya qilish imkonini bermiqda.

XULOSA

Tarixiy manbalar talabalarning axborot-analitik kompetentligini rivojlantirishning noyob va samarali vositasidir. Raqamli transformatsiya sharoitida, katta hajmdagi axborotni boshqarish zaruriyati yuzaga kelganida, tarixiy manbalar bilan ishlash tajribasi tobora muhimroq bo'lib oqmoqda. O'zbekiston o'tgan va hozirgi zamonda yaratilgan tarixiy manbalarning boy xazinasiga ega, bu manbalarni pedagogik amaliyotga to'g'ri kiritish bugungi ta'lim islohotlarining

asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lishi kerak. Tarixiy manbalar asosida talabalarning axborot-analitik kompetentligini rivojlantirish jarayoni:

Tarixiy manbalarning tuzilmasi, turi, xususiyatlari va o'zgarishi talishi haqida chuqur tushunishni talab qiladi;

Raqamli transformatsiya sharoitida yangi didaktik vositalar (e-kutubxonalar, raqamli arxivlar, matn tahlili dasturlari, GIS) va usullarni qo'llanishni zarur qiladi;

Interfaol va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari, guruhlashgan ishlash, loyihali faoliyat va diskussiyalarni talab qiladi;

O'qituvchi va talabalarning faol va soda'pli hamkorligini zarurlaydi;

Mustaqil tadqiqot ishlarining va loyihali faoliyatning ahamiyatini ko'rsatadi;

Ta'lim muassasasining material-texnik bazasini raqamli vositalar bilan ta'minlanishini talab qiladi. Shu sababli, tarixiy manbalar asosida talabalarning axborot-analitik kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish O'zbekistonda kasbiy ta'lim sohasida dolzarb muammo bo'lib qolmaqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Valeeva, R. A., & Bushmeleva, N. A. (2016). Forming Analytical Competency of Higher School Students. *International Electronic Journal of Mathematics Education*, 11(8), 3137-3148.
2. Perminova L. Methodological Bases for the Development of Students' Analytical Abilities using Research Activities / L. Perminova, K. Shykhnenko, V. Yatsenko, H. Stets, T. Valentieva // *Seminars in Medical Writing and Education*. — 2025. — № 4. — 427.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni.
4. OECD. *Learning Objectives: PISA 2025 Framework*. - Paris: OECD Publishing, 2023.
5. Xutorskoy A.V. *Pedagogika. Interaktiv kursi*. – M.: Akademiya, 2004. – 368 bet.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. - М.: Исследовательский центр, 2004. - 42 с.
7. Webber S., Johnston B. *Information literacy in the workplace*. - London: Routledge, 2000. - 304 p.
8. ACRL. *Information Literacy Competency Standards for Higher Education*. - Chicago, 2000. - 18 p.
9. ACRL. *Framework for Information Literacy for Higher Education*. - Chicago, 2015. - 24 p.
10. Nishonaliyev U. *Kompetentlik-asosiy ta'lim paradugmasining yadro*. – Toshkent: O'qituvchi, 2010. – 89 bet.

11. Muslimov N. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish. – Toshkent: TDPU, 2008. – 156 bet.
12. Xodiyev B. Ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: TDPU, 2019. – 245 bet.
13. Sharipova D. Tarixni o'qitishning yangi usullari. – Toshkent: Sharq, 2019. – 189 bet.

GIBRID TA'LIM SHAROITIDA MUSIQIY PEDAGOGIK JARAYONNING TRANSFORMATSIYASI

Toliblanova Iqboloy Toxirjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti tayanch doktorant

Tel 94 639 40 89

Annotatsiya. Mazkur maqolada gibridd ta'lim sharoitida musiqiy pedagogik jarayonning transformatsiyasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. An'anaviy musiqiy ta'lim modeli va zamonaviy raqamli texnologiyalar integratsiyasi asosida pedagogik jarayonning yangi shakllari ochib beriladi. Shuningdek, sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalarining musiqiy ta'lim samaradorligiga ta'siri asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: gibridd ta'lim, musiqiy pedagogika, transformatsiya, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, VR, AR

ТРАНСФОРМАЦИЯ МУЗЫКАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА В УСЛОВИЯХ ГИБРИДНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. В данной статье рассматривается трансформация музыкально-педагогического процесса в условиях гибридного обучения с научно-теоретической точки зрения. Раскрываются новые формы педагогического процесса на основе интеграции традиционной модели музыкального образования и современных цифровых технологий. Также обосновывается влияние технологий искусственного интеллекта, виртуальной и дополненной реальности на эффективность музыкального образования.

Ключевые слова: гибридное обучение, музыкальная педагогика, трансформация, цифровые технологии, искусственный интеллект, VR, AR

TRANSFORMATION OF THE MUSICAL PEDAGOGICAL PROCESS IN THE CONTEXT OF HYBRID EDUCATION

Abstract. This article analyzes the transformation of the musical pedagogical process in the context of hybrid learning from a scientific and theoretical perspective. It reveals new forms of the pedagogical process based on the integration of traditional music education models and modern digital technologies. The impact of artificial intelligence, virtual reality, and augmented reality technologies on the effectiveness of music education is also substantiated.

Keywords: hybrid learning, music pedagogy, transformation, digital technologies, artificial intelligence, VR, AR

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimi raqamli transformatsiya jarayonlari bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanmoqda. Bu holat musiqiy ta'lim sohasida ham

yangi pedagogik yondashuvlarni shakllantirmoqda. Gibril ta'lim modeli an'anaviy auditoriya mashg'ulotlari bilan raqamli ta'lim texnologiyalarini uyg'unlashtirish orqali samarali o'qitish muhitini yaratadi D. Randy Garrison va Norman D. Vaughan qarashlarida ham asoslab berilgan [1].

Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga keng kirib kelishi UNESCO tomonidan global tendensiya sifatida e'tirof etilgan bo'lib, bu jarayon ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilmoqda [3]. Shu sababli musiqiy pedagogik jarayonning gibril ta'lim sharoitidagi transformatsiyasini o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

METODOLOGIYA

Musiqiy pedagogik jarayon o'ziga xos murakkab tizim bo'lib, unda nazariy bilimlar, amaliy ijro va estetik tarbiya uzviy bog'langan. An'anaviy ta'lim modelida o'qituvchi asosiy bilim manbai bo'lsa, zamonaviy yondashuvlarda o'quvchi faol subyekt sifatida qaraladi. George Siemens tomonidan ilgari surilgan konnektivizm nazariyasiga ko'ra, bilimlar raqamli tarmoqlar orqali uzatiladi va o'quvchi ushbu jarayonda faol ishtirok etadi [2]. Bu yondashuv gibril ta'lim modelining nazariy asosini tashkil etadi. Shu bilan birga, John Dewey ta'limni tajriba asosida tashkil etish zarurligini ta'kidlab, amaliy faoliyatning ahamiyatini ko'rsatadi [15].

Gibril ta'lim sharoitida ta'lim mazmuni kengayib, an'anaviy o'quv materiallari bilan bir qatorda multimedia resurslar, interaktiv platformalar va raqamli texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Tony Bates ta'kidlaganidek, raqamli ta'lim muhitida o'qitish jarayoni yanada moslashuvchan bo'lib, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashadi [5]. Pedagogik texnologiyalar integratsiyasi Punya Mishra va Matthew J. Koehler tomonidan ishlab chiqilgan TPACK modeli asosida tushuntiriladi, bunda texnologiya, pedagogika va mazmun o'zaro uyg'unlashadi [8].

Shuningdek, Diana Laurillard ta'limni dizayn jarayoni sifatida baholab, interaktivlik va teskari aloqaning muhimligini alohida ta'kidlaydi [7]. Bu jihat musiqiy ta'limda ayniqsa muhim bo'lib, o'quvchilarning ijro mahoratini oshirishda samarali vosita hisoblanadi.

TAHLILLAR

Musiqiy ta'lim jarayonida milliy pedagogik meros ham muhim o'rin tutadi. Abdulla Avloniy o'z asarlarida ta'lim va tarbiyaning uyg'unligini asosiy omil sifatida ko'rsatadi [9]. Zamonaviy musiqiy pedagogika esa bu an'analarni raqamli texnologiyalar bilan boyitadi. Baxrom Madrahimov va Ravshan Hamidovlarning ilmiy ishlari musiqiy ta'lim metodikasini rivojlantirishda muhim manba hisoblanadi [10;11]. Nodira Qodirova esa zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ta'lim samaradorligiga ta'sirini yoritadi [12]. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini raqamlashtirishga qaratilgan davlat siyosati ham gibrid ta'lim modelining rivojlanishiga xizmat qilmoqda [13;14].

Zamonaviy texnologiyalar, jumladan sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik vositalari musiqiy ta'limni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu texnologiyalar o'quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ularning amaliy ko'nikmalarini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Gibrid ta'lim sharoitida musiqiy pedagogik jarayonning transformatsiyasi zamonaviy ta'lim tizimining muhim evolyutsion bosqichlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu yondashuv an'anaviy o'qitish metodlarini raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish orqali ta'lim jarayonini yanada moslashuvchan, samarali va interaktiv shaklga keltiradi. Natijada, o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlari, balki amaliy ijrochilik mahorati, ijodiy fikrlashi va mustaqil o'rganish ko'nikmalari ham izchil rivojlanadi.

Shuningdek, gibrid ta'lim modeli pedagogik jarayonni individuallashtirish imkonini kengaytirib, har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishi va o'zlashtirish sur'atiga mos ta'lim trayektoriyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa musiqiy ta'limda sifat ko'rsatkichlarini oshirish bilan birga, zamonaviy kompetensiyalarga ega bo'lgan ijodkor va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda muhim omil hisoblanadi.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik kabi innovatsion texnologiyalarni integratsiya qilish musiqiy pedagogik jarayonni yangi bosqichga olib chiqadi. Ular orqali murakkab musiqiy tushunchalarni

vizuallashtirish, masofaviy hamkorlikni tashkil etish hamda o'quvchilarning ta'limga bo'lgan motivatsiyasini oshirish imkoniyati yuzaga keladi. Shu nuqtai nazardan, gibrid ta'limni musiqiy ta'lim amaliyotiga tizimli va bosqichma-bosqich joriy etish nafaqat ilmiy jihatdan asoslangan, balki amaliy ehtiyojlardan kelib chiqadigan dolzarb vazifa sifatida qaraladi. Bu jarayon pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, zamonaviy metodikalarni ishlab chiqish va ta'lim infratuzilmasini takomillashtirish bilan chambarchas bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Garrison D.R., Vaughan N.D. Blended Learning in Higher Education. 2008.
2. Siemens G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. 2005.
3. UNESCO. Digital Transformation in Education. 2021.
4. Bonk C.J., Graham C.R. Handbook of Blended Learning. 2006.
5. Bates T. Teaching in a Digital Age. 2015.
6. Anderson T. Theory and Practice of Online Learning. 2008.
7. Laurillard D. Teaching as a Design Science. 2012.
8. Mishra P., Koehler M.J. TPACK Model. 2006.
9. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent, 1992.
10. Baxrom Madrahimov. Musiqa pedagogikasi asoslari. Toshkent: Fan, 2018.
11. Ravshan Hamidov. Musiqa ta'lim metodikasi. Toshkent, 2020.
12. Nodira Qodirova. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2019.
13. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. Ta'limni raqamlashtirish konsepsiyasi. 2020.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. Ta'lim tizimini rivojlantirish hujjatlari. 2022.
15. Dewey J. Experience and Education. 1938.

РОЛЬ МИТОХОНДРИАЛЬНОГО БИОГЕНЕЗА В РАЗВИТИИ СПЕЦИАЛЬНОЙ ВЫНОСЛИВОСТИ ВАТЕРПОЛИСТОВ

Джомаладинова Зарина Рустемовна

*Наманганский Государственный Педагогический Институт
Факультет Социальных наук Кафедра - Теории и методики физической
культуры и спорта. Студентка базовой докторантуры 1 курса, кафедры
физической культуры и спорта
E-mail: dzhomaladinova@gmail.com*

Аннотация: В статье рассматривается роль митохондриального биогенеза в развитии специальной выносливости ватерполистов. Актуальность исследования обусловлена тем, что соревновательная деятельность в водном поло характеризуется высокой интенсивностью, интервальным характером нагрузки, контактным противоборством и необходимостью многократного выполнения технических и тактических действий в условиях нарастающего утомления. Цель статьи — теоретически обосновать значение митохондриального биогенеза как клеточного механизма, обеспечивающего повышение специальной выносливости ватерполистов. В работе использованы методы анализа, обобщения и систематизации научно-методической литературы по физиологии спорта, биоэнергетике мышечной деятельности, митохондриальной адаптации и теории спортивной тренировки. Установлено, что митохондриальный биогенез способствует повышению окислительной способности скелетных мышц, ускорению ресинтеза АТФ и фосфокреатина, улучшению утилизации лактата и восстановлению между повторными высокоинтенсивными игровыми действиями. Сделан вывод о том, что развитие специальной выносливости ватерполистов должно основываться на применении высокоинтенсивных интервальных, повторно-спринтерских и технически сопряжённых упражнений, способных стимулировать митохондриальные адаптации и повышать устойчивость спортсменов к соревновательному утомлению.

Ключевые слова: водное поло, ватерполисты, специальная выносливость, митохондриальный биогенез, митохондриальная адаптация, PGC-1α, лактатный обмен, утомление.

THE ROLE OF MITOCHONDRIAL BIOGENESIS IN THE DEVELOPMENT OF SPECIFIC ENDURANCE IN WATER POLO PLAYERS

Zarina Dzhomaladinova

*Namangan State Pedagogical Institute Faculty of Social Sciences
Department of Theory and Methodology of Physical Education and Sport
1st-year Basic Doctoral Student of the Department of Physical Education and Sport*

Abstract: *The article examines the role of mitochondrial biogenesis in the development of specific endurance in water polo players. The relevance of the study is determined by the fact that competitive activity in water polo is characterized by high intensity, intermittent loads, physical contact, and the repeated performance of technical and tactical actions under increasing fatigue. The aim of the article is to theoretically substantiate the importance of mitochondrial biogenesis as a cellular mechanism that contributes to the improvement of specific endurance in water polo players. The study uses the methods of analysis, generalization, and systematization of scientific and methodological literature on sports physiology, muscle bioenergetics, mitochondrial adaptation, and sports training theory. It is established that mitochondrial biogenesis contributes to increased oxidative capacity of skeletal muscles, faster ATP and phosphocreatine resynthesis, improved lactate utilization, and more effective recovery between repeated high-intensity game actions. The article concludes that the development of specific endurance in water polo players should be based on high-intensity interval, repeated-sprint, and technically integrated exercises that can stimulate mitochondrial adaptations and improve athletes' resistance to competitive fatigue.*

Keywords: *water polo, water polo players, specific endurance, mitochondrial biogenesis, mitochondrial adaptation, PGC-1 α , lactate metabolism, fatigue.*

VATERPOLCHILARDA MAXSUS CHIDAMLILIKNI RIVOJLANTIRISHDA MITOXONDRIAL BIOGENEZNING ROLI

Djomaladinova Zarina Rustemovna

Namangan Davlat Pedagogika Instituti Ijtimoiy fanlar fakulteti

Jismoniy tarbiya va sport nazariyasi va metodikasi kafedrası

Jismoniy tarbiya va sport kafedrasining 1-bosqich tayanch doktoranti –

Annotatsiya: *Maqolada vaterpolchilarda maxsus chidamlilikni rivojlantirishda mitoxondrial biogeneznining roli ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, suv polosi musobaqa faoliyati yuqori shiddat, intervalli yuklama, jismoniy qarshilik hamda ortib boruvchi charchoq sharoitida texnik va taktik harakatlarni takroran bajarish zarurati bilan tavsiflanadi. Maqolaning maqsadi mitoxondrial biogeneznining vaterpolchilarda maxsus chidamlilikni oshirishga xizmat qiluvchi hujayraviy mexanizm sifatidagi ahamiyatini nazariy jihatdan asoslashdan iborat. Ishda sport fiziologiyasi, mushak faoliyati bioenergetikasi, mitoxondrial moslashuv va sport mashg'ulotlari nazariyasiga oid ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish, umumlashtirish va tizimlashtirish usullaridan foydalanildi. Aniqlanishicha, mitoxondrial biogenez skelet mushaklarining oksidlanish qobiliyatini oshirish, ATF va fosfokreatin resintezini tezlashtirish, laktatdan foydalanishni yaxshilash hamda takroriy yuqori shiddatli o'yin harakatlari orasida tiklanishni samaraliroq ta'minlashga yordam beradi. Maqolada vaterpolchilarda maxsus chidamlilikni rivojlantirish yuqori shiddatli intervalli, takroriy sprint va texnik jihatdan uyg'unlashtirilgan mashqlar asosida tashkil etilishi zarurligi asoslab beriladi. Bunday mashqlar mitoxondrial moslashuvlarni rag'batlantirib, sportchilarning musobaqaviy charchoqqa chidamliligini oshirishga xizmat qiladi.*

Kalit soʻzlar: *suv polosi, vaterpolchilar, maxsus chidamlilik, mitoxondrial biogenez, mitoxondrial moslashuv, PGC-1 α , laktat almashinuvi, charchoq.*

ВВЕДЕНИЕ

Водное поло относится к числу наиболее энергоёмких игровых видов спорта, в которых спортивный результат определяется не только уровнем технической и тактической подготовленности, но и способностью спортсмена многократно выполнять интенсивные двигательные действия в условиях нарастающего утомления. В ходе соревновательной деятельности ватерполист выполняет ускорения, рывки, резкие изменения направления движения, борьбу за позицию, удержание вертикального положения тела, передачи, броски, блокирование и возвращение в защиту. Такая структура нагрузки требует постоянного взаимодействия аэробных и анаэробных механизмов энергообеспечения, а также высокой способности организма к восстановлению между повторяющимися игровыми эпизодами [1; 2].

В научной литературе специальная выносливость рассматривается как одно из ключевых физических качеств, обеспечивающих устойчивость работоспособности спортсмена в условиях специфической соревновательной деятельности. В. Н. Платонов подчёркивает, что в системе многолетней спортивной подготовки выносливость не может рассматриваться только как способность длительно выполнять физическую работу; её содержание зависит от структуры соревновательной деятельности, характера мышечной работы, энергетического обеспечения и требований конкретного вида спорта [3]. Л. П. Матвеев также отмечает, что специальная выносливость формируется в тесной связи с техникой, тактикой и функциональной подготовленностью спортсмена [4]. Для водного поло это положение имеет принципиальное значение, поскольку ватерполист должен сохранять не только двигательную активность, но и точность технических действий, быстроту принятия решений и эффективность взаимодействия с партнёрами в условиях утомления.

Физиологические особенности водного поло подробно рассматривались Н. К. Smith, который характеризовал данный вид спорта как деятельность с выраженными требованиями к плавательной подготовленности, мышечной силе,

мощности, специальной выносливости и способности переносить высокую физиологическую нагрузку [1]. Эти данные подтверждают, что в водном поло важна не только способность выполнить отдельное мощное действие, но и способность многократно повторять такие действия с минимальным снижением скорости, силы и технической эффективности.

Однако значительная часть исследований по подготовке ватерполистов традиционно сосредоточена на внешних показателях физической работоспособности: скорости плавания, повторной спринтерской способности, частоте сердечных сокращений, лактатной реакции, объёме и интенсивности тренировочной нагрузки. Такой подход является важным, но недостаточным для глубокого понимания механизмов развития специальной выносливости. Современная физиология спорта всё больше обращается к клеточно-молекулярному уровню адаптации, где особое место занимают митохондрии скелетных мышц, митохондриальный биогенез, окислительная способность мышечной ткани и регуляторные белки, связанные с энергетическим обменом [5; 6].

Митохондрии являются основными внутриклеточными органеллами, обеспечивающими аэробное образование аденозинтрифосфата — АТФ, необходимого для мышечного сокращения. При систематических тренировочных воздействиях в скелетных мышцах происходят адаптационные изменения, связанные с увеличением количества и функциональной активности митохондрий, повышением активности окислительных ферментов, улучшением использования кислорода и более эффективным восстановлением энергетических ресурсов. Ещё в классических работах J. O. Holloszy было показано, что тренировка на выносливость вызывает выраженные биохимические изменения в скелетных мышцах, включая повышение митохондриальной окислительной способности [5]. Эти положения стали фундаментом для дальнейшего изучения митохондриальных адаптаций в спорте.

Одним из центральных механизмов, объясняющих развитие митохондриальной адаптации под влиянием физических упражнений, является

митохондриальный биогенез. Под митохондриальным биогенезом понимается процесс образования новых митохондрий и повышения функциональной мощности уже существующих митохондриальных структур. В спортивной деятельности этот процесс имеет непосредственное значение, так как он связан с повышением аэробной мощности, ускорением восстановления, улучшением утилизации лактата и повышением устойчивости мышц к повторяющимся интенсивным нагрузкам. Для ватерполистов это особенно важно, поскольку игра требует постоянного чередования взрывных действий и коротких периодов восстановления.

Важную роль в регуляции митохондриального биогенеза играет коактиватор PGC-1 α . В исследованиях Р. Puigserver и соавторов было показано, что PGC-1 участвует в регуляции транскрипционных программ, связанных с энергетическим обменом и митохондриальной функцией [6]. Позднее J. P. Little и соавторы установили, что даже один сеанс высокоинтенсивной интервальной тренировки может активировать механизмы митохондриального биогенеза через увеличение ядерного содержания PGC-1 α в скелетных мышцах человека [7]. Для теории подготовки ватерполистов этот факт имеет большое значение, поскольку высокоинтенсивные интервальные нагрузки по своей структуре близки к соревновательной деятельности в водном поло.

Исследования С. Granata, J. P. Little, D. J. Bishop и соавторов показали, что интенсивность тренировочной нагрузки является важным фактором, влияющим на изменения PGC-1 α , p53 и митохондриального дыхания в скелетных мышцах человека [8]. Это позволяет предположить, что для развития специальной выносливости ватерполистов недостаточно применять только равномерные аэробные нагрузки. Необходимы тренировочные средства, которые создают контролируемый энергетический стресс: повторные ускорения, интервальное плавание высокой интенсивности, игровые упражнения с ограничением времени, технические действия после физической нагрузки и малые игровые формы. Именно такие средства могут способствовать не только внешнему повышению работоспособности, но и более глубоким клеточным адаптациям.

Особое значение для водного поло имеет проблема лактатного обмена. Ранее лактат часто рассматривался преимущественно как продукт утомления. Однако современные представления, развиваемые G. A. Brooks в рамках концепции lactate shuttle, показывают, что лактат является не только маркером интенсивной работы, но и важным энергетическим субстратом, который может использоваться различными тканями, включая скелетные мышцы и сердце [9]. С этой позиции развитие специальной выносливости ватерполистов должно быть связано не только с «терпимостью к лактату», но и со способностью организма эффективно транспортировать, окислять и использовать лактат в условиях повторяющихся высокоинтенсивных нагрузок.

В условиях матча ватерполист постоянно сталкивается с ситуациями, когда очередное техническое действие необходимо выполнить на фоне неполного восстановления. Например, после рывка, борьбы за позицию или активного защитного эпизода спортсмен должен быстро выполнить передачу, бросок или тактическое перемещение. Если митохондриальная система недостаточно развита, восстановление фосфокреатина замедляется, окисление метаболитов ухудшается, а мышечная координация быстрее нарушается. В результате снижается точность бросков, ухудшается качество передач, увеличивается количество технических ошибок и снижается общая эффективность игровых действий. Следовательно, митохондриальный биогенез можно рассматривать как один из клеточных механизмов, обеспечивающих устойчивость технико-тактической деятельности ватерполистов в условиях соревновательного утомления.

Несмотря на наличие исследований, посвящённых физиологии водного поло, повторной спринтерской способности и аэробно-анаэробной подготовленности ватерполистов, роль митохондриального биогенеза в развитии специальной выносливости представителей данного вида спорта изучена недостаточно. В большинстве работ специальная выносливость описывается на уровне педагогических средств, тренировочных методов и функциональных показателей. При этом клеточные механизмы адаптации скелетных мышц, включая роль митохондрий, PGC-1 α -зависимых сигнальных путей,

окислительной мощности и лактатного обмена, редко рассматриваются применительно к специфике водного поло.

Таким образом, актуальность настоящей статьи определяется необходимостью теоретического обоснования специальной выносливости ватерполистов не только как педагогического и физиологического качества, но и как результата клеточно-молекулярных адаптаций скелетных мышц. Рассмотрение митохондриального биогенеза как одного из ведущих механизмов развития специальной выносливости позволяет глубже раскрыть биологические основы тренировочного процесса и определить более научно обоснованные направления подготовки ватерполистов на этапе углублённой специализации.

Цель статьи — теоретически обосновать роль митохондриального биогенеза в развитии специальной выносливости ватерполистов.

Для достижения цели были определены следующие задачи: раскрыть значение митохондрий в энергетическом обеспечении соревновательной деятельности ватерполистов; проанализировать роль митохондриального биогенеза и PGC-1 α в адаптации скелетных мышц к высокоинтенсивным нагрузкам; определить связь митохондриальных адаптаций с восстановлением, лактатным обменом и устойчивостью к утомлению; обосновать перспективность применения специфических интервальных и технически сопряжённых тренировочных средств для развития специальной выносливости ватерполистов.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Исследование носит теоретико-аналитический характер и направлено на обоснование роли митохондриального биогенеза в развитии специальной выносливости ватерполистов. Выбор данной методологии обусловлен тем, что проблема специальной выносливости в водном поло чаще рассматривается на уровне внешних показателей физической работоспособности, тогда как клеточно-молекулярные механизмы адаптации скелетных мышц, в частности митохондриальный биогенез, требуют более глубокого теоретического анализа.

В качестве методологической основы исследования использовались положения теории спортивной тренировки, физиологии мышечной деятельности, биоэнергетики физических упражнений и современных

представлений о митохондриальной адаптации скелетных мышц к тренировочным нагрузкам. Особое внимание уделялось научным трудам, в которых раскрываются закономерности развития выносливости спортсменов, физиологические требования водного поло, повторная спринтерская способность, роль аэробных и анаэробных механизмов энергообеспечения, а также регуляторные механизмы митохондриального биогенеза [1; 2; 5; 7; 8].

В процессе исследования были использованы следующие методы:

1. Теоретический анализ научной литературы. Данный метод применялся для изучения работ, посвящённых специальной выносливости спортсменов, физиологии водного поло, энергетическому обеспечению мышечной деятельности и клеточным механизмам адаптации к физическим нагрузкам. Анализ позволил выявить, что специальная выносливость ватерполистов определяется не только уровнем аэробной и анаэробной подготовленности, но и способностью мышечной ткани адаптироваться к повторным высокоинтенсивным нагрузкам через повышение митохондриальной функции.

2. Сравнительно-сопоставительный анализ. Этот метод использовался для сопоставления традиционных представлений о развитии специальной выносливости с современными данными о роли митохондрий, PGC-1 α , окислительного метаболизма и лактатного обмена. Сравнение позволило определить, что педагогические методы развития выносливости должны рассматриваться не только с позиции внешней тренировочной нагрузки, но и с позиции внутренних клеточных адаптаций.

3. Обобщение и систематизация научных данных. На основе анализа отечественных и зарубежных источников были систематизированы основные биоэнергетические и клеточно-молекулярные факторы, связанные с развитием специальной выносливости ватерполистов. К ним были отнесены: митохондриальный биогенез, повышение окислительной способности скелетных мышц, активность регуляторных белков PGC-1 α , AMPK и p38 MAPK, эффективность лактатного обмена, скорость восстановления фосфокреатина и устойчивость мышечной ткани к повторному энергетическому стрессу.

4. Логико-теоретическое моделирование. Данный метод применялся для построения теоретической модели взаимосвязи между соревновательной деятельностью ватерполистов, специальной выносливостью и митохондриальными адаптациями скелетных мышц. В рамках данной модели предполагается, что высокоинтенсивные интервальные и технически сопряжённые нагрузки в водном поло создают энергетический стресс, который активирует внутриклеточные сигнальные пути, связанные с митохондриальным биогенезом. В результате повышается способность организма к аэробному ресинтезу АТФ, ускоряется восстановление между повторными игровыми действиями и повышается устойчивость спортсмена к утомлению.

5. Интерпретационный метод. Этот метод использовался для объяснения данных физиологических исследований применительно к специфике водного поло. Поскольку большинство работ по митохондриальному биогенезу выполнено на материале циклических видов спорта или лабораторных моделей высокоинтенсивной интервальной тренировки, возникла необходимость интерпретировать эти данные с учётом особенностей водного поло: переменной интенсивности нагрузки, контактного противоборства, вертикального положения тела в воде, повторных ускорений и необходимости сохранять технико-тактическую эффективность в условиях утомления.

Материалом исследования послужили научные публикации, учебники и монографии по следующим направлениям: теория и методика спортивной тренировки, физиология спорта, биоэнергетика мышечной деятельности, водное поло, повторная спринтерская способность, митохондриальный биогенез и лактатный обмен. При отборе источников учитывались их научная значимость, соответствие теме исследования, наличие данных о физиологических механизмах выносливости и возможность их применения к подготовке ватерполистов.

В исследование были включены работы, раскрывающие:

- физиологические требования соревновательной деятельности в водном поло;

- особенности проявления специальной выносливости у ватерполистов;
- роль аэробной и анаэробной систем энергообеспечения;
- значение повторной спринтерской способности для игровых видов спорта;
- механизмы митохондриального биогенеза;
- роль PGC-1 α и связанных сигнальных путей в адаптации скелетных мышц;
- значение лактата как метаболита и энергетического субстрата;
- влияние высокоинтенсивной интервальной тренировки на митохондриальную функцию.

Критериями включения источников в анализ являлись: соответствие теме исследования, научная достоверность, связь с физиологией спорта или спортивной тренировкой, наличие данных о выносливости, энергетическом обмене, митохондриальной адаптации или специфике водного поло. Источники, не имеющие прямой связи с проблемой специальной выносливости, мышечной биоэнергетики или тренировочной адаптации, не рассматривались как основные.

Методологическая логика исследования строилась по следующей последовательности. На первом этапе были проанализированы особенности соревновательной деятельности в водном поло и определены основные требования к специальной выносливости ватерполистов. На втором этапе были рассмотрены физиологические механизмы энергообеспечения мышечной деятельности, включая аэробные и анаэробные процессы. На третьем этапе изучались клеточно-молекулярные механизмы адаптации скелетных мышц, прежде всего митохондриальный биогенез и роль PGC-1 α . На четвертом этапе была обоснована связь митохондриальной адаптации с устойчивостью ватерполистов к соревновательному утомлению. На пятом этапе были сформулированы педагогические выводы для построения тренировочного процесса, направленного на развитие специальной выносливости.

Особое внимание в методологии исследования уделялось принципу междисциплинарного анализа. Проблема специальной выносливости ватерполистов рассматривалась на трёх взаимосвязанных уровнях:

1. Педагогический уровень — подбор тренировочных средств, методов, объёма и интенсивности нагрузки.
2. Физиологический уровень — работа сердечно-сосудистой, дыхательной и мышечной систем при повторных высокоинтенсивных действиях.
3. Клеточно-молекулярный уровень — митохондриальный биогенез, окислительный метаболизм, PGC-1 α -зависимые механизмы, лактатный обмен и восстановление энергетических ресурсов.

Такой подход позволяет рассматривать специальную выносливость ватерполистов не только как результат тренировочной нагрузки, но и как проявление глубинных адаптационных процессов в скелетных мышцах. Это особенно важно для водного поло, где спортсмен должен многократно выполнять интенсивные игровые действия и одновременно сохранять техническую точность, тактическое мышление и двигательную координацию.

Таким образом, методология исследования основана на комплексном теоретическом анализе научных данных о специальной выносливости, биоэнергетике мышечной деятельности и митохондриальной адаптации. Использование данной методологии позволяет научно обосновать роль митохондриального биогенеза как одного из ключевых клеточных механизмов развития специальной выносливости ватерполистов и определить перспективные направления дальнейшего экспериментального исследования.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ПОЛУЧЕННЫЕ ДАННЫЕ

Поскольку данное исследование имеет теоретико-аналитический характер, полученные результаты основаны не на собственном педагогическом эксперименте, а на анализе, сопоставлении и систематизации научных данных по физиологии водного поло, спортивной биоэнергетике, митохондриальной адаптации и развитию специальной выносливости спортсменов. В результате анализа установлено, что митохондриальный биогенез может рассматриваться

как один из ключевых клеточных механизмов, обеспечивающих развитие специальной выносливости ватерполистов.

1. Специальная выносливость ватерполистов имеет многоуровневую природу

Анализ научной литературы показал, что специальная выносливость ватерполистов не ограничивается способностью длительно выполнять плавательную работу. В условиях соревновательной деятельности она проявляется как способность спортсмена многократно выполнять интенсивные игровые действия, сохранять техническую точность, быстро восстанавливаться между эпизодами нагрузки и противостоять нарастающему утомлению.

В водном поло спортсмен постоянно чередует различные виды мышечной работы: горизонтальное плавание, ускорения, вертикальное удержание тела, борьбу за позицию, бросковые действия, блокирование и активные перемещения в защите. Поэтому специальная выносливость ватерполиста формируется на трёх взаимосвязанных уровнях:

1. педагогическом — через подбор специальных тренировочных средств и методов;
2. физиологическом — через развитие аэробной и анаэробной работоспособности;
3. клеточно-молекулярном — через митохондриальные адаптации скелетных мышц, повышение окислительной способности и улучшение энергетического обмена.

Таким образом, специальная выносливость ватерполиста должна рассматриваться не только как физическое качество, но и как результат глубоких адаптационных процессов, происходящих в мышечной ткани под влиянием систематической тренировочной нагрузки [1; 3; 4].

2. Митохондриальный биогенез является основой повышения окислительной способности мышц

Одним из центральных результатов теоретического анализа является положение о том, что митохондриальный биогенез обеспечивает повышение энергетической устойчивости скелетных мышц ватерполистов.

Митохондриальный биогенез представляет собой процесс увеличения количества митохондрий и повышения их функциональной активности. В спортивной деятельности это связано с более эффективным образованием АТФ, улучшением использования кислорода, ускорением восстановления и снижением выраженности утомления.

Классические исследования J. O. Holloszy и F. W. Booth показали, что тренировка на выносливость вызывает выраженные биохимические изменения в скелетных мышцах, включая повышение активности окислительных ферментов и увеличение митохондриальной мощности [5]. Эти данные позволяют рассматривать митохондрии как важнейшее звено в развитии выносливости спортсменов.

Для ватерполистов значение митохондриального биогенеза проявляется особенно ярко, потому что во время игры спортсмен должен не просто длительно работать, а многократно восстанавливаться после интенсивных действий. Чем выше функциональная мощность митохондрий, тем быстрее происходит аэробный ресинтез АТФ, восстановление фосфокреатина и утилизация продуктов интенсивного обмена.

Следовательно, развитие митохондриального аппарата мышц является важной предпосылкой сохранения высокой игровой активности на протяжении всего матча.

3. PGC-1 α выступает одним из ведущих регуляторов митохондриальной адаптации

В результате анализа современных исследований установлено, что одним из ключевых регуляторов митохондриального биогенеза является коактиватор PGC-1 α . Он участвует в активации генетических программ, связанных с формированием митохондрий, окислительным метаболизмом и адаптацией мышечных клеток к физической нагрузке [6].

Особый интерес для подготовки ватерполистов представляют данные J. P. Little и соавторов, которые показали, что высокоинтенсивная интервальная тренировка способна активировать механизмы митохондриального биогенеза через увеличение ядерного содержания PGC-1 α в скелетных мышцах [7]. Это

имеет прямое значение для водного поло, так как структура соревновательной деятельности в данном виде спорта близка к интервальной модели нагрузки: короткие интенсивные действия чередуются с фазами неполного восстановления.

Также было установлено, что интенсивность тренировочной нагрузки влияет на выраженность митохондриальных адаптаций. С. Granata, J. P. Little, D. J. Bishop и соавторы показали, что интенсивность тренировки может модулировать изменения PGC-1 α , p53 и митохондриального дыхания в скелетных мышцах человека [8]. Это подтверждает, что для развития специальной выносливости ватерполистов важны не только объёмные аэробные нагрузки, но и высокоинтенсивные интервальные упражнения, повторные спринты и игровые задания, моделирующие реальные соревновательные условия.

4. Митохондриальные адаптации связаны с повторной спринтерской способностью ватерполистов

Анализ данных по водному поло показывает, что повторная спринтерская способность является одним из важных показателей специальной подготовленности ватерполистов. В исследовании Y. Meckel, D. Bishop и соавторов было показано, что repeated sprint ability у элитных ватерполистов связана как с аэробными, так и с анаэробными показателями работоспособности [2].

С позиции митохондриальной адаптации это имеет важное объяснение. Повторное выполнение коротких интенсивных действий требует не только анаэробной мощности, но и способности быстро восстанавливать энергетические ресурсы между спринтами. Митохондрии участвуют в аэробном ресинтезе АТФ, восстановлении фосфокреатина и окислении метаболитов, образующихся при интенсивной мышечной работе.

Это означает, что митохондриальный биогенез может косвенно повышать способность ватерполиста многократно выполнять рывки, ускорения, борьбу за позицию и защитные действия без резкого снижения мощности. Чем выше митохондриальная функция, тем быстрее спортсмен восстанавливается между игровыми эпизодами и тем дольше сохраняет соревновательную активность.

5. Лактатный обмен следует рассматривать не только как показатель утомления, но и как фактор энергетической адаптации

Одним из важных результатов анализа является переосмысление роли лактата в развитии специальной выносливости. В традиционных представлениях лактат часто рассматривался как продукт утомления. Однако современная концепция G. A. Brooks о lactate shuttle показывает, что лактат является не только маркером интенсивной работы, но и важным энергетическим субстратом, который может использоваться организмом в процессе физической нагрузки и восстановления [9].

Для водного поло это имеет принципиальное значение. Ватерполист во время игры многократно выполняет действия высокой интенсивности, которые сопровождаются усилением анаэробного гликолиза и повышением концентрации лактата. Однако высокий уровень специальной выносливости связан не просто со способностью «терпеть» лактат, а со способностью эффективно его транспортировать, окислять и использовать как источник энергии.

Митохондрии играют важную роль в окислении лактата. Поэтому повышение митохондриальной мощности может способствовать более эффективной утилизации лактата, снижению метаболического напряжения и поддержанию работоспособности в условиях повторных интенсивных нагрузок.

Следовательно, развитие митохондриального аппарата мышц может улучшать не только аэробную работоспособность, но и способность ватерполиста переносить высокую плотность игровых действий.

6. Митохондриальный биогенез связан с устойчивостью технико-тактических действий в условиях утомления

Анализ показал, что значение митохондриального биогенеза выходит за пределы чисто физиологической работоспособности. В водном поло утомление влияет не только на скорость плавания или силу движений, но и на качество технических действий. При нарастающем утомлении у спортсмена может снижаться точность передач, ухудшаться координация броска, замедляться реакция, нарушаться выбор позиции и возрастать количество тактических ошибок.

Если митохондриальная система развита недостаточно, спортсмен быстрее теряет способность поддерживать высокий уровень мышечной работы. Это приводит к нарушению двигательной координации и снижению эффективности игровых действий. Напротив, высокий уровень митохондриальной адаптации способствует более устойчивому энергетическому обеспечению мышц, ускоренному восстановлению и сохранению качества движений даже в условиях высокой интенсивности.

На основании этого можно сделать вывод, что митохондриальный биогенез является не только физиологическим механизмом выносливости, но и косвенным фактором сохранения технико-тактической эффективности ватерполистов.

7. Тренировочные средства должны быть направлены на стимуляцию митохондриальной адаптации

Полученные данные позволяют определить, какие тренировочные средства наиболее перспективны для развития специальной выносливости ватерполистов с позиции митохондриального биогенеза. Наиболее значимыми являются:

- высокоинтенсивные интервальные упражнения в воде;
- повторные спринты с неполным восстановлением;
- игровые упражнения высокой плотности;
- технические действия после интенсивной нагрузки;
- упражнения в вертикальном положении с активной работой ног;
- малые игровые формы 2×2, 3×3, 4×4;
- серии бросков, передач и защитных действий на фоне утомления.

Такие упражнения создают контролируемый энергетический стресс, который может активировать внутриклеточные сигнальные пути, связанные с митохондриальной адаптацией. При этом важно, чтобы нагрузка была не хаотичной, а педагогически дозированной: с учётом возраста, квалификации, амплуа, уровня подготовленности и скорости восстановления спортсменов.

8. Обобщённая модель полученных данных

На основе анализа литературы можно представить следующую теоретическую модель:

Специфическая нагрузка в водном поло
→ повторные ускорения, борьба, вертикальная работа, броски, защита, неполное восстановление
→ энергетический стресс мышечной клетки
→ активация PGC-1 α , AMPK, p38 MAPK и других регуляторных механизмов
→ митохондриальный биогенез и повышение окислительной способности мышц
→ ускорение ресинтеза АТФ и фосфокреатина, улучшение утилизации лактата
→ повышение устойчивости к утомлению
→ сохранение скорости, силы, техники и тактической эффективности
→ развитие специальной выносливости ватерполистов.

Данная модель показывает, что специальная выносливость ватерполиста формируется не только через внешнюю тренировочную нагрузку, но и через внутренние клеточные адаптации. Поэтому тренировочный процесс должен быть направлен не просто на увеличение объёма работы, а на создание таких условий, при которых организм спортсмена адаптируется к повторным высокоинтенсивным игровым действиям.

9. Основные полученные данные

В результате теоретического анализа были получены следующие данные:

1. Специальная выносливость ватерполистов имеет комплексный характер и включает педагогический, физиологический и клеточно-молекулярный уровни.
2. Митохондриальный биогенез является одним из ключевых механизмов повышения окислительной способности скелетных мышц.
3. PGC-1 α выступает важным регулятором митохондриальной адаптации к физическим нагрузкам.
4. Высокоинтенсивные интервальные нагрузки могут быть эффективным стимулом для активации механизмов митохондриального биогенеза.
5. Повторная спринтерская способность ватерполистов связана не только с анаэробной мощностью, но и с аэробным восстановлением между интенсивными действиями.
6. Лактатный обмен следует рассматривать как важный компонент энергетической адаптации, а не только как показатель утомления.

7. Митохондриальные адаптации способствуют ускорению восстановления, повышению устойчивости к утомлению и сохранению технико-тактической эффективности.

8. Для развития специальной выносливости ватерполистов целесообразно использовать тренировочные средства, которые сочетают высокую интенсивность, игровую специфичность и техническую направленность.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённый теоретико-аналитический обзор позволяет заключить, что митохондриальный биогенез занимает важное место в механизмах развития специальной выносливости ватерполистов. Водное поло предъявляет к спортсмену комплексные требования: способность многократно выполнять ускорения, рывки, борьбу за позицию, бросковые и защитные действия, быстро восстанавливаться между эпизодами нагрузки и сохранять техническую точность в условиях утомления. Эти требования невозможно объяснить только с позиции общей физической подготовленности или внешних показателей тренировочной нагрузки.

Митохондрии скелетных мышц являются центральным звеном энергетического обеспечения, так как участвуют в аэробном образовании АТФ, восстановлении фосфокреатина, утилизации лактата и поддержании окислительного метаболизма. Под влиянием систематических тренировочных воздействий происходит митохондриальная адаптация, включающая увеличение количества митохондрий, повышение их функциональной активности и улучшение способности мышц переносить повторяющийся энергетический стресс. Именно эти процессы создают клеточную основу для повышения устойчивости ватерполистов к соревновательному утомлению.

Особое значение имеет то, что специальная выносливость в водном поло проявляется не изолированно, а через качество игровых действий. Если спортсмен быстро утомляется, снижается не только его скорость, но и точность передач, эффективность бросков, качество защитных перемещений, способность принимать решения и выполнять тактические задачи. Следовательно, митохондриальный биогенез можно рассматривать как один из факторов,

косвенно обеспечивающих стабильность технико-тактической деятельности ватерполистов.

Наиболее перспективным направлением подготовки является использование таких тренировочных средств, которые одновременно развивают энергетическую устойчивость и сохраняют связь с игровой спецификой водного поло. К ним относятся высокоинтенсивные интервальные нагрузки, повторные спринты, упражнения с неполным восстановлением, малые игровые формы, технические действия после физической нагрузки, а также задания, моделирующие соревновательные ситуации. Именно такие средства создают условия для активации внутриклеточных механизмов адаптации и могут способствовать развитию специальной выносливости на более глубоком физиологическом уровне.

Таким образом, роль митохондриального биогенеза в развитии специальной выносливости ватерполистов заключается в обеспечении более эффективного энергетического обмена, ускорении восстановления, повышении устойчивости к утомлению и сохранении качества игровых действий. Рассмотрение данной проблемы на клеточно-молекулярном уровне расширяет научное понимание подготовки ватерполистов и создаёт основу для дальнейшей разработки экспериментально обоснованной методики развития специальной выносливости на этапе углублённой специализации.

Список литературы

1. Smith H. K. Applied physiology of water polo // *Sports Medicine*. — 1998. — Vol. 26, № 5. — P. 317–334. — DOI: 10.2165/00007256-199826050-00003.
2. Meckel Y., Bishop D., Rabinovich M., Kaufman L., Nemet D., Eliakim A. Repeated sprint ability in elite water polo players and swimmers and its relationship to aerobic and anaerobic performance // *Journal of Sports Science and Medicine*. — 2013. — Vol. 12, № 4. — P. 738–743.
3. Платонов В. Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и её практические приложения : учебник тренера высшей квалификации. — М. : Олимп : Астрель, 2015. — Кн. 1. — 680 с.
4. Матвеев Л. П. Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов. — Киев : Олимпийская литература, 1999. — 318 с.
5. Holloszy J. O., Booth F. W. Biochemical adaptations to endurance exercise in muscle // *Annual Review of Physiology*. — 1976. — Vol. 38. — P. 273–291. — DOI: 10.1146/annurev.ph.38.030176.001421.

6. Puigserver P., Wu Z., Park C. W., Graves R., Wright M., Spiegelman B. M. A cold-inducible coactivator of nuclear receptors linked to adaptive thermogenesis // *Cell*. — 1998. — Vol. 92, № 6. — P. 829–839. — DOI: 10.1016/S0092-8674(00)81410-5.
7. Little J. P., Safdar A., Wilkin G. P., Tarnopolsky M. A., Gibala M. J. An acute bout of high-intensity interval training increases the nuclear abundance of PGC-1 α and activates mitochondrial biogenesis in human skeletal muscle // *American Journal of Physiology-Regulatory, Integrative and Comparative Physiology*. — 2011. — Vol. 300, № 6. — P. R1303–R1310. — DOI: 10.1152/ajpregu.00538.2010.
8. Granata C., Oliveira R. S. F., Little J. P., Renner K., Bishop D. J. Training intensity modulates changes in PGC-1 α and p53 protein content and mitochondrial respiration, but not markers of mitochondrial content in human skeletal muscle // *The FASEB Journal*. — 2016. — Vol. 30, № 2. — P. 959–970. — DOI: 10.1096/fj.15-276907.
9. Brooks G. A. The lactate shuttle during exercise and recovery // *Medicine and Science in Sports and Exercise*. — 1986. — Vol. 18, № 3. — P. 360–368. — DOI: 10.1249/00005768-198606000-00019.
10. Bishop D., Girard O., Mendez-Villanueva A. Repeated-sprint ability — Part II: recommendations for training // *Sports Medicine*. — 2011. — Vol. 41, № 9. — P. 741–756. — DOI: 10.2165/11590560-000000000-00000.
11. Bishop P. A., Jones E., Woods A. K. Recovery from training: a brief review // *Journal of Strength and Conditioning Research*. — 2008. — Vol. 22, № 3. — P. 1015–1024. — DOI: 10.1519/JSC.0b013e31816eb518.
12. Brooks G. A. The science and translation of lactate shuttle theory // *Cell Metabolism*. — 2018. — Vol. 27, № 4. — P. 757–785. — DOI: 10.1016/j.cmet.2018.03.008.

YOSH QIZLARNI AYOLLAR KURASHIGA SARALASHDA INTELLEKTUAL (IQ) DARAJASINI ANIQLASH MEXANIZMLARI

Yakupbaev Alisher Alimbaevich

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti

Nukus filiali «Yakka kurash sport turlari nazariyasi va uslubiyati»

kafedrası professori

Email: yakupbaevalisher@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada yosh qizlarni ayollar kurashiga saralash jarayonida ularning intellektual (IQ) darajasini aniqlash mexanizmlarining ilmiy-uslubiy asoslari yoritilgan. Tadqiqotda sport seleksiyasining an'anaviy mezonlari bilan bir qatorda sportchilarning intellektual rivojlanish darajasi, mantiqiy fikrlash, tezkor qaror qabul qilish hamda e'tibor barqarorligini baholashga alohida e'tibor qaratilgan. Yosh sportchilarni tanlash jarayonini takomillashtirish maqsadida IQ darajasini aniqlashga qaratilgan kompleks baholash mexanizmi ishlab chiqilgan va uning samaradorligi pedagogik tajriba asosida asoslab berilgan. Intellektual ko'rsatkichlarni inobatga olgan holda amalga oshirilgan seleksiya jarayoni sportchilarning texnik-taktik tayyorgarligini oshirish hamda ularning sport faoliyatida yuqori natijalarga erishish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Kalit so'zlar: ayollar kurashi, sport seleksiyasi, yosh qizlar, intellektual salohiyat, IQ darajasi, kognitiv qobiliyatlar, qaror qabul qilish, taktik fikrlash.

МЕХАНИЗМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ УРОВНЯ ИНТЕЛЛЕКТА (IQ) ПРИ ОТБОРЕ ЮНЫХ ДЕВУШЕК В ЖЕНСКУЮ БОРЬБУ

Аннотация: В данной статье освещаются научно-методические основы определения уровня интеллекта (IQ) юных девушек в процессе их отбора в женскую борьбу. В исследовании наряду с традиционными критериями спортивной селекции особое внимание уделено оценке уровня интеллектуального развития спортсменок, логического мышления, скорости принятия решений, а также устойчивости внимания. С целью совершенствования процесса отбора юных спортсменок разработан комплексный механизм оценки уровня IQ, эффективность которого обоснована на основе педагогического эксперимента. Установлено, что проведение селекции с учётом интеллектуальных показателей способствует повышению уровня технико-тактической подготовленности спортсменок и расширяет их возможности достижения высоких спортивных результатов.

Ключевые слова: женская борьба, спортивная селекция, юные девушки, интеллектуальный потенциал, уровень IQ, когнитивные способности, принятие решений, тактическое мышление.

MECHANISMS FOR DETERMINING INTELLECTUAL (IQ) LEVEL IN THE SELECTION OF YOUNG GIRLS FOR WOMEN'S WRESTLING

Abstract: *This article highlights the scientific and methodological foundations of mechanisms for determining the intellectual (IQ) level of young girls in the process of selecting them for women's wrestling. Along with traditional criteria of sports selection, particular attention is paid to assessing athletes' level of intellectual development, logical thinking, rapid decision-making, and attention stability. In order to improve the selection process of young athletes, a comprehensive assessment mechanism aimed at identifying IQ levels was developed, and its effectiveness was substantiated through pedagogical experimentation. The selection process carried out with consideration of intellectual indicators enhances athletes' technical and tactical preparedness and expands their opportunities to achieve high results in sports activities.*

Keywords: *women's wrestling, sports selection, young girls, intellectual potential, IQ level, cognitive abilities, decision-making, tactical thinking.*

KIRISH

Jahon sport amaliyotida ayollar kurashi va yakkakurash sport turlariga saralash jarayonida intellektual salohiyatni baholash muhim komponent sifatida qaralmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan sport tizimlariga ega davlatlarda IQ testlari to'g'ridan-to'g'ri klassik shaklda kam qo'llanilsada, ularning tarkibiy elementlari bo'lgan kognitiv ko'rsatkichlar mantiqiy fikrlash, tezkor qaror qabul qilish, harakatni ongli boshqarish va o'rganish tezligi kabi omillar seleksiya jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Ayniqsa, Rossiya va Germaniya tajribasida psixodiagnostik va neyropsixologik metodlar orqali sportchilarning intellektual imkoniyatlari chuqur tahlil qilinib sport natijalarini oldindan prognoz qilish imkonini beradi.

Yaponiya tajribasi esa o'ziga xos yondashuv bilan ajralib turadi, bunda kognitiv qobiliyatlar bevosita testlar orqali emas, balki texnik harakatlarni ongli ravishda takrorlash va chuqur o'zlashtirish jarayonida shakllantiriladi. AQSH sport tizimida esa IQ tushunchasi kengaytirilgan holda "kognitiv samaradorlik" sifatida talqin qilinib, sportchilarning vaziyatga moslashuvi va qaror qabul qilish tezligi ustuvor ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda esa ushbu yo'nalish endigina rivojlanib, seleksiya jarayoniga intellektual baholash komponentlarini joriy etish zarurati ortib bormoqda.

Mazkur tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, ayollar kurashiga qizlarni saralashda IQ testlaridan foydalanish alohida mezon sifatida emas, balki kompleks

seleksiya tizimining muhim elementi sifatida qaralishi lozim. Bu esa boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida individual yondashuvni kuchaytirish, texnik harakatlarni o'rgatish samaradorligini oshirish va istiqbolli sportchilarni aniqlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Zamonaviy sport nazariyasi va amaliyotida seleksiya jarayonini takomillashtirishda faqat jismoniy va morfologik ko'rsatkichlarga tayanish yetarli emasligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Ayniqsa, yakkakurash sport turlarida, jumladan ayollar kurashida sportchining texnik-taktik harakatlarni o'zlashtirish tezligi, vaziyatni anglash darajasi va qaror qabul qilish samaradorligi uning intellektual salohiyati bilan bevosita bog'liq ekanligi ko'plab tadqiqotlarda isbotlangan. Shu nuqtai nazardan, IQ testlari va kognitiv baholash vositalari seleksiya jarayonining muhim tarkibiy elementi sifatida qaralmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yuqori intellektual ko'rsatkichlarga ega sportchilar murakkab texnik kombinatsiyalarni tezroq o'zlashtiradi, mashg'ulot jarayonida kamroq xatolarga yo'l qo'yadi va o'z harakatlarini samaraliroq nazorat qila oladi. Bu esa ayniqsa boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu davrda texnik asoslar shakllanadi. Agar ushbu bosqichda sportchining individual intellektual xususiyatlari inobatga olinmasa, keyingi bosqichlarda texnik kamchiliklarni bartaraf etish qiyinlashadi.

Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, sport seleksiyasida IQ testlaridan foydalanish ko'proq bilvosita xarakterga ega bo'lib, ular kognitiv testlar, psixodiagnostik metodlar va vaziyatli mashqlar orqali amalga oshiriladi. Bu yondashuv sportchining real faoliyat sharoitidagi fikrlash tezligi va moslashuvchanligini aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, kognitiv ko'rsatkichlarni baholash natijalari asosida sportchilarni guruhlariga ajratish va ular uchun differensial mashg'ulot dasturlarini ishlab chiqish seleksiya samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

1-jadval

Ayollar kurashiga saralashda IQ darajasini baholashga qaratilgan xorijiy tajribalarning ilmiy tahlili

Davlat	Seleksiya tizimi xususiyati	IQ darajasi	Qo'llaniladigan usullar	Afzalliklari	Kamchiliklari
Yaponiya	An'anaviy va tizimli, uzoq muddatli tayyorgarlikka asoslangan	Bevosita IQ emas, balki ongli harakat boshqaruvi va tez o'zlashtirish qobiliyati baholanadi	Kuzatuv, takroriy mashqlar, texnik kombinatsiyalarni anglash darajasi	Harakatni chuqur o'zlashtirish, texnik mukammallik	IQ aniq o'lchanmaydi, subyektiv baholash ustun
Rossiya	Ilmiy asoslangan, ko'p komponentli seleksiya tizimi	IQ komponentlari (mantiqiy fikrlash, operativ tafakkur) psixodiagnostika orqali baholanadi	Reaksiya tezligi testlari, qaror qabul qilish testlari, psixodiagnostik metodlar	Ob'ektiv baholash, sport natijalarini prognoz qilish imkoniyati	Murakkab diagnostika tizimi, maxsus mutaxassis talab qiladi
AQSH	Ta'lim tizimi bilan integratsiyalashgan sport seleksiyasi	IQ kengroq "kognitiv samaradorlik" sifatida talqin qilinadi	Decision-making testlar, vizual-perseptiv testlar, situatsion tahlil	Tezkor moslashuv, innovatsion yondashuv	Standartlashmagan metodlar, sportga xos moslashtirish talab etiladi
Germaniya	Kompleks (morfoloqik, funksional,) model	IQ va o'rganish tezligi ilmiy tadqiqotlar asosida baholanadi	Kognitiv testlar, neyropsixologik baholash, monitoring tizimlari	Ilmiylik yuqori, individual yondashuv rivojlangan	Amaliyotda keng joriy etilishi cheklangan
O'zbekiston	Rivojlanayotgan seleksiya tizimi	IQ va kognitiv baholash endigina joriy etilmoqda	So'rovnoma, oddiy testlar, kuzatuv asosida baholash	Ommaviylik, amaliy tajriba mavjud	Ilmiylik yetarli emas, metodik tizim to'liq shakllanmagan

Natijada, ayollar kurashiga qizlarni saralash jarayonida IQ testlaridan foydalanish nafaqat ilmiy asoslangan, balki amaliy jihatdan ham samarali yondashuv hisoblanadi. Bunda asosiy e'tibor test natijalarini to'g'ri talqin qilish,

ularni boshqa ko'rsatkichlar bilan integratsiyalash va individual yondashuv asosida mashg'ulot jarayoniga tatbiq etishga qaratilishi lozim. Mazkur yondashuv boshlang'ich tayyorgarlik bosqichidayoq sportchilarning salohiyatini to'liq ochib berish va yuqori sport natijalariga erishish uchun mustahkam ilmiy-metodik asos yaratadi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Zamonaviy sport tizimida, ayniqsa ayollar kurashida saralash jarayonini ilmiy asosda tashkil etish dolzarb muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Sport natijadorligini oshirish ko'p omilli jarayon bo'lib, unda sportchining nafaqat jismoniy tayyorgarligi, balki umumiy intellektual salohiyati ham muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, saralash tizimiga qo'shimcha mezon sifatida IQ testlardan foydalanish ilmiy va amaliy jihatdan asoslangan yo'nalish sifatida e'tirof etilmoqda.

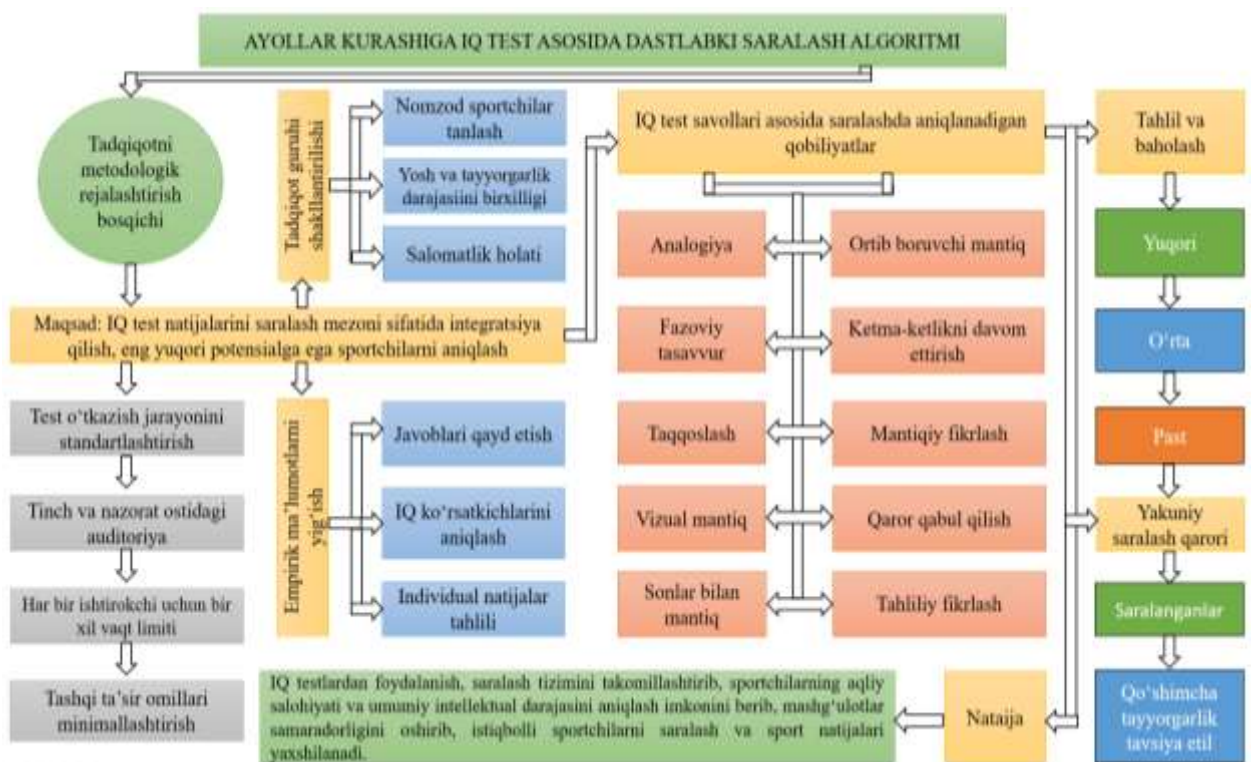
IQ test asosida saralash metodikasi sportchilarni tanlashda kompleks yondashuvni ta'minlaydi va ularning umumiy aqliy rivojlanish darajasini aniqlash imkonini beradi. Ushbu metodika orqali sportchilarning murakkab vaziyatlarni anglash, tahlil qilish va moslashish darajasi bilvosita baholanadi. Natijada saralash jarayonining aniqligi oshib, istiqbolli sportchilarni dastlabki bosqichlarda aniqlash imkoniyati kengayadi va sport tizimida samaradorlik ortadi. Mazkur metodikaning dolzarbligi sport sohasida raqobatning ortib borayotgani bilan ham izohlanadi. Zamonaviy sportda yuqori natijalarga erishish ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ulardan biri sportchining intellektual rivojlanish darajasidir.

Tadqiqotning boshlang'ich asoslanish bosqichida sport faoliyatiga ta'sir qiluvchi omillar tizimli ravishda tahlil qilinadi. Ushbu jarayonda intellektual salohiyat sport natijalariga bilvosita ta'sir ko'rsatuvchi muhim komponent sifatida ajratib olinadi. Ilmiy manbalar tahlili orqali bu omilning ahamiyati asoslab berilib, tadqiqotning nazariy va metodologik asoslari shakllantiriladi hamda keyingi bosqichlar uchun mustahkam poydevor yaratiladi.

Tadqiqot guruhi shakllantirilish bosqichida ayollar kurashi bilan shug'ullanuvchi sportchilar maqsadli tanlab olinadi. Ular yosh, jismoniy tayyorgarlik darajasi va sog'liq ko'rsatkichlari asosida saralanadi. Bu yondashuv guruh ichida

nisbiy bir xillikni ta'minlab, tajriba natijalarining ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi hamda ilmiy tadqiqot talablari asosida obyektivlikni ta'minlaydi.

Guruhni shakllantirish jarayonida ishtirokchilarni tanlashda tasodifiylikni kamaytirish va nazorat qilinadigan sharoitni yaratish muhim hisoblanadi. Har bir ishtirokchining boshlang'ich ko'rsatkichlari hisobga olinib, ular o'rtasidagi farqlar minimal darajaga keltiriladi. Bu esa keyingi bosqichlarda olingan natijalarni to'g'ri talqin qilish va ilmiy xulosalar chiqarishda yuqori aniqlikni ta'minlaydi.

1-rasm. Ayollar kurashiga IQ test asosida dastlabki saralash algoritmi ketma-ketligi

Test o'tkazish jarayonini standartlashtirish metodikaning muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bunda barcha ishtirokchilar uchun bir xil tashkiliy va metodik sharoitlar yaratiladi. Test topshirish vaqti, joyi, davomiyligi va yo'riqnomasi yagona talab asosida tashkil etilib, tashqi omillar ta'siri maksimal darajada cheklanadi, bu esa natijalarning obyektivligini oshiradi.

Standartlashtirilgan test jarayoni olingan natijalarni o'zaro taqqoslash imkonini beradi va sportchilar o'rtasidagi intellektual farqlarni aniqlashni osonlashtiradi. Bu yondashuv saralash jarayonida adolat tamoyillarini ta'minlaydi

hamda subyektiv baholash ehtimolini kamaytiradi. Natijada ilmiy asoslangan, ishonchli va aniqligi yuqori bo'lgan ma'lumotlar shakllantiriladi.

Saralashdagi funksional ahamiyatni aniqlash bosqichida IQ test natijalari sport faoliyati bilan uzviy bog'liqlikda tahlil qilinadi. Bu orqali intellektual ko'rsatkichlarning sport natijalariga ta'siri aniqlanadi. Mazkur bosqich metodikaning amaliy qiymatini belgilab, uning sport tizimidagi o'rnini ilmiy jihatdan asoslash imkonini beradi.

Natijalar asosida sportchining umumiy tayyorgarlik darajasi haqida kompleks tasavvur hosil qilinadi. Bu esa mashg'ulot jarayonini ilmiy asosda rejalashtirishga yordam beradi. Natijada sportchilarni rivojlantirish yo'nalishlari aniq belgilanib, ularning imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarish uchun zarur sharoitlar yaratiladi.

XULOSA

Yakuniy saralash qarori barcha olingan natijalar va tahlillar asosida qabul qilinadi. Har bir sportchi individual baholanib, uning keyingi bosqichga o'tish imkoniyati aniqlanadi. Zarur hollarda qo'shimcha tayyorgarlik dasturlari ishlab chiqiladi va sportchining rivojlanish istiqbollari belgilab beriladi. Qaror qabul qilish jarayoni ilmiy asoslanganligi bilan ajralib turadi va subyektiv omillarni minimallashtiradi. Bu yondashuv saralash tizimining aniqligini oshirib, uning shaffofligini ta'minlaydi. Natijada sportchilarni tanlash jarayoni yanada ishonchli va samarali ko'rinishga ega bo'ladi. Mazkur metodika jismoniy tarbiya va sport tizimiga innovatsion yondashuv olib kiradi. U sportchilarni tanlashda yangi ilmiy mezonlarni joriy etib, saralash tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi. Bu esa sport natijadorligining oshishiga va yuqori malakali sportchilarni tayyorlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Khamidjanov A.U. Methodological principles of classification and direction of highly skilled sports wrestlers to types of sports wrestling for the determination of model indicators// Mental enlightenment scientific – methodological journal. Jizzax, 2024. № 8 – P. 362-370. [13.00.00 № 22].
2. Xamidjonov A.U. Sport kurashchilarini funksional tayyorgarligi ko'rsatkichlarining model xususiyatlari asosida saralash mezonlari// NamDU ilmiy axborotnomasi. 2024. – № 10. – B. 640-645. [13.00.00 №30].

3. Xamidjonov A.U. Sport kurashi turlariga saralash va erta yo'naltirishning metodologik asoslari// "Fan-sportga" ilmiy-nazariy jurnal. 2023. – № 5. – B. 32-35. [13.00.00 №16].
4. Xamidjonov A.U. Yuqori malakali kurashchilarni vazn-bo'y ko'rsatkichlarini model xususiyatlari o'rganish asosida yosh erkin kurashchilarni saralash va yo'naltirish metodikasi// FarDU ilmiy xabarlar. 2024. – №2. – B. 181-191. [13.00.00 OAK rayosatining 30.11.2022 dagi №327/5-son Qarori].
5. Xamidjonov A.U. Yuqori malakali kurashchilarni vazn-bo'y ko'rsatkichlarining model xususiyatlari o'rganish asosida yosh yunon-rum kurashchilarni saralash va yo'naltirish metodikasi// NamDU ilmiy axborotnomasi. 2024. – № 3. – B. 701-709. [13.00.00. №30].
6. Xamidjonov A.U. Yuqori malakali sportchilar vazn-bo'y ko'rsatkichlarini model xususiyatlarini o'rganish asosida yosh dzyudochilarni saralash va yo'naltirish metodikasi// "Fan-sportga" ilmiy-nazariy jurnal. 2024. – №2. – B. 56-58. [13.00.00 №16].
7. Xamidjonov A.U. Yuqori malakali sportchilarni vazn-bo'y ko'rsatkichlarining model xususiyatlarini o'rganish asosida yosh kurashchilarni saralash va yo'naltirish metodikasi// Sportda ilmiy tadqiqotlar, 2024. – № 2. – B. 23-27. [13.00.00 OAK Rayosatining 2022 -yil 15-dekabrda №328-son Qarori].
8. Бриль, М.С. Отбор в спортивных играх/ М.С. Бриль - М.: Физкультура и спорт, 1980. - 127 с. 70
9. Булгакова, Н.Ж. Отбор и подготовка юных пловцов/ Н.Ж. Булгакова .- М.: Физкультура и спорт, 1986. - 191 с.
10. Волков, В.М. Спортивный отбор/ Волков, В.М., Филин В.П.- М.: Физкультура и спорт, 1983. - 176 с.
11. Волков, Л.В. Теория и методика детского и юношеского спорта: Учеб. для студ./ Л.В. Волков – Киев: Изд-во «Олимпийская литература», 2002. – 294 с.
12. Губа, В.П. Теория и практика спортивного отбора и ранней ориентации в виды спорта: монография/ Губа, В.П.- М.: Советский спорт, 2008. – 304 с.
13. Губа, В.Современные проблемы ранней спортивной ориентации/ Губа В., Вольф М., Никитушкин В. - М., 1998. - 72 с.
14. Никитушкин, В.Г. Методы отбора в игровые виды спорта/ Никитушкин, В.Г., Губа В.П.. - М., 1998. - 288 с.

МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ КВАНТОВЫХ КОНЦЕПЦИЙ (ДУАЛИЗМ И ПРИНЦИП НЕОПРЕДЕЛЁННОСТИ) В ПРОФИЛЬНЫХ КЛАССАХ ФИЗИКИ АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЕВ

К.Р.Саттаркулов

*Доктор философии по педагогическим наукам (PhD)
Старший преподаватель кафедры "Физики"
Гулистанского государственного университета*

В.Ф.Нематов

*Преподаватель кафедры "Физики"
Гулистанского государственного университета*

Аннотация. В статье приведены методические рекомендации по преподаванию раздела квантовой физики, по современным требованиям, в группах с углубленным изучением физики в академических лицеях. В России и в других развитых странах в системах общего и средне- специального образования курс физики и в том числе квантовая физика изучается согласно современным требованиям. В учебниках и учебных пособиях по физике, а также, в программах раздела квантовой физики, введены темы по элементарной квантовой теории света (фотоэффект и эффект Комптона), корпускулярно- волновой дуализм, волны Де –Бройля, а также соотношения неопределенности Гейзенберга. У нас в Узбекистане, в новых учебниках и в учебных пособиях, рекомендованных группам с углубленным изучением физики, в академических лицеях в выше указанные темы освещены очень коротко и неудовлетворяющем уровне современных требований. В статье также указано методические рекомендации по освещению содержания вновь вводимых тем, т.е. "Корпускулярно – волновой дуализм" и "Соотношения неопределенности Гейзенберга".

Ключевые слова: Микрочастица, идеи Де-Бройля, волна Де-Бройля, корпускулярный – волновой дуализм, соотношения неопределенности, частота, длина волны, волновая числа, волновая функция, фотоэффект, эффект Комптона, микромир.

АКАДЕМИК ЛИЦЕЙЛАРНИНГ ФИЗИКА ФАНИГА ИХТИСОСЛАШТИРИЛГАН СИНФЛАРИДА КВАНТ ТУШУНЧАЛАРИ (ДУАЛИЗМ ВА НОАНИҚЛИК ПРИНЦИПИ)НИ ЎРГАНИШ МЕТОДИКАСИ

К.Р. Саттаркулов

*Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Гулистон давлат университети "Физика" кафедраси катта ўқитувчиси*

В.Ф. Нематов

Гулистон давлат университети "Физика" кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада академик лицейларда физикани чуқур ўрганадиган гуруҳларда квант физикаси бўлимини замонавий талаблар асосида ўқитиш бўйича услубий кўрсатмалар берилган. Россияда ва бошқа ривожланган мамлакатларда умумий ва о'рта махсус та'лим тизимларида физика курси, жумладан, квант физикаси ҳам замон талаблари асосида о'рганилмоқда. Физика дарслари ва дарсликлари, шунингдек, квант физикаси дастурлари ёруғликнинг элементар квант назарияси (фотоелектр эффекти ва Комптон эффекти), тўлқин-заррача иккиликлиги, Де-Бройл тўлқинлари ва Гейзенбергнинг ноаниқлик муносабатларига оид мавзулар билан таништиради. Ўзбекистонда физика фанини чуқур ўрганувчи гуруҳлар, академик лицейлар учун тавсия етилган янги дарслик ва ўқув-услубий қўлланмаларда юқоридаги мавзулар жуда қисқа ва ҳозирги замон талаблари асосида ёритилмаган. Мақолада янги киритилган мавзуларнинг мазмунини ёритиш бўйича, "Корпускуляр-тўлқинли дуализм" ва "Гейзенбергнинг ноаниқлик муносабатлари каби услубий тавсиялар келтирилган.

Калит сўзлар: Микрозаррача, Де Бройл ғоялари, Де Бройл тўлқини, корпускуляр - тўлқин дуализми, ноаниқлик муносабатлари, частота, тўлқин узунлиги, тўлқин сони, тўлқин функцияси, фотоелектр эффекти, Комптон эффекти, микродунё.

METHODOLOGY FOR TEACHING QUANTUM CONCEPTS (DUALISM AND THE UNCERTAINTY PRINCIPLE) IN SPECIALIZED PHYSICS CLASSES OF ACADEMIC LYCEUMS

K.R. Sattarkulov

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences

Senior Lecturer, Department of Physics Gulistan State University

V.F. Nematov

Lecturer, Department of Physics Gulistan State University

Annotation. The article provides guidelines for teaching the section of quantum physics, according to modern requirements, in groups with in-depth study of physics in academic lyceums. In Russia and in other developed countries, in the systems of general and secondary specialized education, the course of physics, including quantum physics, is studied in accordance with modern requirements. Physics textbooks and teaching aids, as well as quantum physics programs, introduce topics on elementary quantum theory of light (photoelectric effect and Compton effect), wave-particle duality, De Broglie waves, and Heisenberg uncertainty relations. In Uzbekistan, in new textbooks and teaching aids recommended for groups with in-depth study of physics, in academic lyceums, the above topics are covered very briefly and at an unsatisfactory level of modern requirements. The article also indicates methodological recommendations for covering the content of newly introduced topics, i.e. "Corpuscular-wave dualism" and "Heisenberg uncertainty relations.

Key words: microparticle, De Broglie ideas, De Broglie wave, corpuscular – wave dualism, uncertainty relations, frequency, wavelength, wave number, wave function, photoelectric effect, Compton effect, microworld.

ВВЕДЕНИЕ

Современный технический прогресс в основном базируется на текущих достижениях современной физики. Современная физика стремительно развивается на основе результатов исследований, изучаемых в физике высоких энергий, квантовой физики и физики элементарных частиц. В учебных программах изучаемых в общеобразовательных средних школах и академических лицеев еще не введены все достижения современной физики.[1]

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Одним из широко развиваемых разделов теоретических и экспериментальных направлений современной физики является квантовая физика. При изучении в курсе физики академических лицеев физических явлений, которые экспериментально и теоретически исследованных в квантовой физике 1920-26 гг., где ограничивается предоставлением кратких сведений о фотоэффекте, волновых свойствах вещества, гипотезе Де-Бройля и соотношении неопределенностей Гейзенберга.[2]

В странах СНГ - например, в школах и академических лицеях России и Белоруссии – эти темы квантовой физики уже давно изучаются более углубленных вариантах.[3,4]

Мы считаем, в учебных группах академических лицеев, где физика изучается по углубленным программам, в раздел квантовой физики следуют ввести следующие темы:- взаимодействия электромагнитных волн с веществом, фотоэффект, эффект Комптона, волновые свойства материи, волны Луи-Де Бройля, соотношение неопределенности Гейзенберга, волновая функция и далее разработать методики преподавания этих тем. Коротко остановимся о том, каких материалов будем изучать в разделе квантовой физики в углубленного курса физики в академических лицеях.[6,11,13]

Первым физическим понятием, которое изучается в квантовой физике, является понятие “микрочастица” или “микрообъект”. Учащимся необходимо всестороннее подробное объяснение того, как можно описать и представить себе микрочастицу или микрообъект. Естественно, такие характеристики микрочастицы или микрообъекта, ее электрический заряд, масса в состоянии

покоя, позволяют предположить, что ее следует считать “корпускулой”. Тот факт, что движение квантовой микрочастицы или микрообъекта не представляется траекторией, как движение классической корпускулы. Самопроизвольный распад микрочастицы или микрообъекта, показывают, что понятие микрочастицы” резко отличается от классических “корпускул”. [5,]

Классическая частица или “корпускула”, нами представляется, как физический объект, имеющий массу и объем, а также подчиняющиеся законам динамики и движущиеся по определенным траекториям движения.

Волна же есть распространение колебаний в упругой среде, т. е. где есть среда, там и волна. Короче говоря, в классической физике распространение волн и корпускулярное движение — явления, радикально отличающиеся друг от друга. Следовательно, в классической физике волновое и корпускулярное движение существуют как, два типа независимого движения.

Однако в микроскопических частицах эти два свойства диалектически проявляются в одном объекте.

Согласно статистическому толкованию, интенсивность волн Де-Бройля в каком-либо месте пространства пропорционально вероятности обнаружить частицу в этом месте.

В классических волнах абсолютное значение амплитуды волны определяет только физическое состояние. Интенсивность волн Де-Бройля определяют вероятности местонахождения частицы, поэтому важно лишь отношение интенсивностей в различных точках пространства, а не сама их абсолютная величина. Вероятность найти микрочастицы в момент времени t в элементе объема dV вокруг точки с координатами

$$x, y, z \cdot dW = |\psi(x, y, z, t)|^2 dV \quad (1)$$

Из этого выражения запишем выражение для плотности вероятности

$$\omega(x, y, z, t) = \frac{dW}{dV} |\psi(x, y, z, t)|^2 \quad (2)$$

Видно, что эти понятия квантовой физики являются сложными понятиями, для учеников, но правильное формирование этих понятий в сознании учащихся углубляет их физическое мировоззрение.

М. Борн объясняя физическую природу волновой функции, связывает квадрат модуля волновой функции с плотностью вероятности нахождения частицы в элементе объема вокруг некоторой точки с координатами x, y, z, t . Согласно, М. Борну интенсивность волн Де-Бройля в точке с координатами x, y, z пропорционально вероятности обнаружить частицу в этом месте.

Таким образом, состояние микрочастицы полностью определяется на основе вероятностных законов. Соотношения неопределенностей Гейзенберга особенно важно, при изучении квантовой физики в академических лицеях, так как с этими соотношениями неопределенностей ученики получают важных информации о квантовой природы микромира. Математический вид соотношения неопределенностей Гейзенберга выражается в следующем виде:

$$\overline{(\Delta P_x)^2} \cdot \overline{(\Delta x)^2} \geq \frac{\hbar^2}{4} \quad (3)$$

Здесь - $\overline{(\Delta P_x)^2}$ - среднее квадратичное отклонение импульса, $\overline{(\Delta x)^2}$ - среднее квадратичное отклонение координат.

Статистическая интерпретация волн Де-Бройля позволяет связать теоретические результаты с экспериментальными данными, но изучение вопроса о природе микрообъектов на основе этой интерпретации затруднительно. Одни и те же микрообъекты, например электроны, в одних экспериментах рассматриваются как частицы, движущиеся по определенным траекториям, а в других как волны, подчиняющиеся принципу суперпозиции.[5,10]

Для описания одних и тех же микрообъектов приходится использовать как волновую, так и корпускулярную интерпретации, трудно сказать, что эти микрообъекты в одном и том же месте будут обладать корпускулярными свойствами и волновыми свойствами.

В классической механике рассматриваются траектории частиц и их движение по траекториям. Движение частицы по траектории тесно связано с тем, что в каждый момент времени она имеет точную координату и точное значение соответствующей проекции импульса (скорости). Движения частиц по траекториям определяет ее положение, а ее координата и наличие

соответствующей проекции импульса представляют собой изменение этой величины за бесконечно малый интервал времени. Координата и импульс, описывающие состояние микрочастицы, не могут быть определены одновременно. В этом отношении квантовая механика принципиально отличается от классической механики, в основе которой лежит представление о том, что "частица в любой момент времени имеет точную координату и определенный импульс". Следовательно, квантовая теория основана на соотношении неопределенностей Гейзенберга, которое в принципе отрицает существование такой возможности. Следует подчеркнуть студентам, что в основе соотношения неопределенностей Гейзенберга лежит корпускулярно-волновой дуализм микрочастиц. Соотношение неопределенностей Гейзенберга ограничивает применение аппарата классической физики к объектам микромира. Из-за соотношения неопределенностей представления о траектории движения частиц в микромире не имеет смысла. Поэтому речь идет только о вероятности того, что частица находится в какой-то точке пространства.

Следует отметить, что невозможность одновременного точного определения координаты и проекции импульса микрочастицы не связана с техническими трудностями, а связывается с законами природы. Справа от соотношения неопределенностей Гейзенберга стоит постоянная Планка- (постоянная величина с размерностью момента импульса), поэтому это соотношение также имеет граничный характер.[7,12]

Стоит отметить что, изучения основных положений квантовой физики, отражающей физическую природу микроскопических явлений, к которым классические представления могут быть применены лишь в ограниченной степени. Используя соотношение неопределенностей Гейзенберга, можно определить наименьший элемент объема в фазовом пространстве.

Поэтому усвоение сущности природы неопределенностей Гейзенберга трудно не только для учащихся академических лицеев, но и для студентов высших учебных заведений. При изучении квантовой физики преподаватели и студенты должны переходят от динамического стиля мышления к

статистическому мышлению, а этот переход тоже является очень сложной задачей.[5,7]

Поэтому при изучении квантовой физики в академических лицеях, первую очередь от преподавателей требуется, разработку методики формирования у учащихся квантово - механического стиля мышления в центре, которого должно лежать соотношение неопределенности Гейзенберга, который тоже связан корпускулярно - волновым дуализмом микрочастиц, и со своеобразной спецификой явлений микромира.[8,10]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Мы предлагаем, в курсах физики академических лицеев нужна начинать более подробного изучения физических основ квантовой физики начиная с темы “Законов излучения абсолютно черных тел” (т.е. законы Кирхгофа, Вина, формулы Вина, Релея–Джинса, Планка), темы фотоэффекта, эффекта Комптона, идеи и волны Де-Бройля, соотношения неопределенностей Гейзенберга. Таким образом мы можем ознакомить учеников школ и академических лицеев начальным этапом развития квантовой физики. На основе квантовой физики лежит новые идеи, т.е. вероятностно – статистические представления. Каждый учитель физики должен убедиться в том, что в выше указанных темах начинается изучение новой физики, которая основывается на вероятностно-статистических представлениях. Для перехода новому этапу преподавания курса физики в академических лицеях нам необходимо подготовить учебных литератур по соответствующим разделам курса физики на основе вероятностно-статистических представлений.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Учебный план по физике в академических лицеях .-Т.: 2021.
2. Ёлмасова М.И. ФИЗИКА (Оптика, атом и ядерная физика) (на узбекском языке), Т.Чўлпон, 2010.384 б.
3. Пурыщева Н.С. Физика . Базовый уровень. 11 класс, М.,Дрофа,2016, 139 с.
4. Жилко Л.В. , Маркова Л.П. Физика. (11- класс) Минск, 2014. 262 с.
5. Джораев М. Статистические идеи в обучении физике. Методическое пособие. Т. «Учитель», 1996, 104 с.
6. Джораев М. Вероятностно-статистические идеи в преподавании физики. монография. - Т.: Фан, 1992, 124 с.

7. Де - Бройл . Соотношения неопределенности Гейзенберга и вероятностная интерпретация волновой механики. - М.: Мир, 1986.40-76 с.
8. Мякишев Г.Я. Динамические и статистические законы в физике. - М.: «Наука», 1973, 5-205 с.
9. Тарасов Л.В., Современная физика в средней школе,- М.: Просвещение,1990,288с.
10. К.Р. Саттаркулов., Методика изучения темы “Взаимосвязь неопределенностей Гейзенберга” в академических лицеях. Central Asian journal of multidisciplinary Research and management studies Volume 1, Issue 1, February 2024. стр. 74-79
11. Samatov G‘ulom Bazarbayevich, Sattarkulov Komil Raxmatovich, Obidova Zuhra Nasritdinovna., Nishanova Sarvinoz Bahtiyor qizi., Formation of probabilistic and statistical worldview among students in the process of teaching the topic “Absolute black body radiation” in groups of academic lyceums with indepth study of physics- Journal of Pharmaceutical Negative Results [ISSN: Print -0976-9234, Online - 2229-7723] Volume13. Special Issue 8. 2022. p: 707-713
12. K.R.Sattarkulov., V.F.Nematov., Theoretical basis of the methodology of teaching quantum physics in academic lyceums. Science and innovation international scientific journal volume 4 issue 5 may 2025 ISSN: 2181-3337 Scientists.uz. p: 58-62
13. Samatov Gulom Bazarbayevich., Sattarkuov Komil Raxmatovich Methods of Studying the Foundations of Quantum Physics in the System of Continuing Education, Solid State Technology Volume: 63 №4 Issue: Penn Well Publishing Co. ISSN 0038-111X 2020. p: 5109-5118

THE LINGUOCULTURAL PICTURE OF THE WORLD IN LINGUISTICS

Mamatova Dilafróz Murodilla qizi

PhD student of Namangan state institute of foreign languages

mamatovadilafruz373@gmail.com

Annotation. *The picture of the world is an ancient and complex puzzle that human thinking has not yet fully solved. The worldview is closely connected with language. Although in ancient times humanity did not have a clear understanding of language, people used certain sounds and symbols to convey information about their culture, traditions, religion, and way of life. These were preserved and passed down to the present day through carvings on stones, pottery, and drawings on cave walls. Even though the concept of linguistics did not exist in those times, the images engraved on rocks and the special symbols used by early humans have transmitted their cultural practices, lifestyle, and understanding of the world to modern times. This shows that the world and language are deeply interconnected. In the process of understanding, interpreting, and describing reality, language plays a fundamental role. From this perspective, the concept of the “linguocultural picture of the world” is regarded as a distinct field within linguistics. The world is infinitely complex, magnificent, and at the same time orderly; with primitive sensory perception and boundless intellectual capacity, human beings continuously strive to uncover the components of this complexity, to comprehend its grandeur, and to discover the underlying order of existence—finding satisfaction in this never-ending pursuit.*

Keywords: *picture of the world, language, linguoculture, linguistics, culture, thinking, reality, symbols, rock art, human cognition.*

TILSHUNOSLIKDA LINGVOKULTUROLOGIK DUNYO MANZARASI

Annotatsiya. *Olam manzarasi bu qadimdan inson tafakkuri hali to'liq yechip bo'lmagan murakkap jumboq hisoblanadi. Olam manzarasi til bilan uzviy bog'liq. Qadimda insoniyat til haqida tushunchaga ega bo'lmagan bo'lsada qndaydir maxsus tovushlar va belgilar asosida o'sha davr madaniyati, urf-odatlar, dini va yashash tarzi haqidagi ma'lumotlarni toshlar, sopol buyumlar va g'orlarga chizilgan suratlar orqali hozirgi kungacha yetip kelgan. Tilshunoslik haqidagi tushuncha o'sha davrlarda bo'lmagan bo'lsada qoyatoshlarga o'yip ishlangan rasmlar va mahsus belgilar o'sha davr madaniyati, yashash tarzi va olam haqidagi tushunchalarni hozirgi davrga yetkazip berdi. Bundan ko'rinib turibdiki olam va til bir-biri bilan uzviy bog'liq. Insoniyat borliqni bilish, uni tushunish va tasvirlashda til asosiy o'rin egallaydi. Shu jihatdan olip qaralganda “olamning lingvomadaniy manzarasi” tushunchasi tilshunoslikda maxsus bir yo'nalish sifatida qaraladi. Olam nihoyasiz murakkab, muhtasham va ayni paytda muntazam voqelikdir; inson bolasi ibtidoiy sezgi organlari va intiho bilmas aqliy zakovati bilan bu murakkablikning tarkibini aniqlashga, bu muhtashamlikning hashamlarini idrok etishga, bu muntazamlik asosidagi mavjud intizomni kashf qilishga tinimsiz urinish mashaqqatidan huzur qilib yashaydi.*

Kalit soʻzlar: *olam manzarasi, til, lingvomadaniyat, tilshunoslik, madaniyat, tafakkur, borliq, ramzlar, qoyatosh rasmlari, inson tafakkuri.*

ЛИНГВОКУЛЬТУРНАЯ КАРТИНА МИРА В ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация. *Картина мира представляет собой древнюю и сложную загадку, которую человеческое мышление до сих пор полностью не разгадало. Картина мира тесно связана с языком. В древности человечество не имело чёткого представления о языке, однако с помощью определённых звуков и символов люди передавали сведения о своей культуре, традициях, религии и образе жизни. Эти сведения дошли до наших дней благодаря изображениям на камнях, глиняных изделиях и наскальным рисункам. Несмотря на отсутствие в те времена понятия о лингвистике, изображения, высеченные на скалах, и специальные знаки донесли до современности представления о культуре, образе жизни и мире древних людей. Это свидетельствует о том, что мир и язык неразрывно связаны между собой. В процессе познания, понимания и описания реальности язык играет ключевую роль. С этой точки зрения понятие «лингвокультурная картина мира» рассматривается в языкознании как особое направление. Мир бесконечно сложен, величественен и в то же время упорядочен; человек, обладая первичными органами чувств и безграничным интеллектуальным потенциалом, постоянно стремится раскрыть состав этой сложности, постичь её величие и выявить существующий порядок, находя удовлетворение в этом непрерывном познавательном процессе.*

Ключевые слова: *картина мира, язык, лингвокультура, языкознание, культура, мышление, реальность, символы, наскальные рисунки, человеческое мышление.*

INTRODUCTION

The picture of the world formed in the human mind is naturally not a completely fixed or unchanging structure; it can evolve and become more refined in connection with the development of thinking, the progress of society, scientific achievements, and the improvement of methods of cognition. The totality of knowledge, perceptions, and cultural views about the world—formed through language and transmitted from generation to generation within a particular people—constitutes the linguocultural picture of the world. Every nation has its own language and worldview, and information about them is conveyed to representatives of other nations through language. Linguoculturology is a field that studies the world as a whole and the way of life of humanity. Interest in this field mainly began after the 20th century. In linguistics, the main reason for studying the picture of the world is

the growing interest in exploring the relationships between the languages and cultures of different nations. In this field, it is emphasized that language is a product of human thought and is closely connected with culture. In the 21st century, new branches of linguistics have emerged that study language not merely as a means of communication or a result of thinking, but as a key to a nation's culture. Language not only performs the function of reflecting reality, but also adapts and conveys the surrounding world and environment to human consciousness. For this reason, Western philosophy has developed over the past millennium based on the process of language use. Language is interpreted not only as a means of expressing the inner world of modern nations, but also as a tool that conveys the worldview of ancient people, as well as their understanding of society and the universe.

LITERATURE REVIEW

Language functions not only as a means of communication, but also as a tool for conceptualizing the world. In every language, the historical, cultural, philosophical, and psychological experiences of a society are embodied, and they are scientifically analyzed through the concept of the "linguistic picture of the world." The linguistic picture of the world is a system of representations about the world constructed through language, forming a unique conceptual universe for each language. Thus, just as individuals living in the same place may perceive the world differently, speakers of different languages also construct different linguistic pictures of the world. Each language creates concepts specific to its cultural environment and shapes them semantically. Many scholars have proposed various theories regarding the linguocultural picture of the world. For example, according to G. Brutyan, the linguistic picture of the world varies from language to language in terms of marginal or peripheral information—namely, the elements that lie beyond the boundaries of the conceptual picture of the world. R. Abdullayeva also argues that the linguistic picture of the world encompasses language, its historical development, the influence of culture on language, and, in general, all phenomena and processes united under the concept of language. There are also scholars who claim that the scope of the linguistic and conceptual pictures of the world is equal. This viewpoint can be observed in the works of G. Kolshanskiy, who argues that, from a gnoseological

perspective, it is not the “language–thought” relationship that is primary, but rather the “linguistic thought–reality” relationship. Therefore, it is more appropriate to speak not simply of the linguistic picture of the world, but of the picture of the world related to linguistic thinking. However, Kolshanskiy later acknowledged that the linguistic picture of the world is a secondary manifestation of the objective picture of the world, and that this secondary nature reflects the fundamental dependence of language on thought. According to later theories, there is a group of scholars who argue that the conceptual picture of the world is broader than the linguistic one. This viewpoint is found in the works of many linguists. In particular, Z. Boynazarov suggests that the first stage is the conceptual picture of the world, while the second is the linguistic picture of the world; since language represents the world through a specific system of signs, the scope of the linguistic picture of the world is considerably narrower than that of the conceptual picture.

METHODOLOGY

According to G. Pocheptsov, the linguistic representation of the world is not fully complete in terms of information and may be somewhat vague. Explaining this, the scholar notes that it is not the entire world that is reflected in language, but rather its most prominent aspects—that is, those elements that seem most important, most relevant, and most capable of describing the world comprehensively from the speaker’s perspective. The linguistic picture of the world is a way in which people understand and explain the world through language. The word “picture” refers to an image or representation. Just as the picture of the world can be drawn with a pen and various colors, the linguistic picture of the world is expressed differently in the diverse languages of different peoples around the globe. Each nation, based on its historical experience, social life, and culture, interprets the world in its own way and shapes these understandings through language. This set of concepts is referred to in linguistics as the “linguistic picture of the world.” Various terms have been used for this concept, such as “the intermediate world of language,” “the linguistic representation of the world,” “the linguistic model of the world,” and “the linguistic picture of the world.” This theory began to be widely discussed in linguistics from the late 20th century.

European scholars have also expressed different views on the linguocultural picture of the world. Edward Sapir defines language as a social phenomenon closely connected with human culture. In his view, language is not only a means of communication among people but also a reflection of the cultural experience of society. As he states, "language is a cultural, not biologically inherited, function." Through this idea, Sapir emphasizes that language is not biological but cultural in nature. He further notes: "Language is a purely human and non-instinctive method of communicating ideas, emotions and desires by means of voluntarily produced symbols." According to this view, language is a system of symbols created by humans, which expresses not only information but also emotions and experiences. Sapir also explains the relationship between language, culture, and society, emphasizing that each language reflects the cultural worldview of a particular society and influences how people perceive reality. According to Sapir, language cannot exist outside culture, as it is a socially inherited set of skills and ideas that characterize our way of life. Although language is a component of culture as a human activity, it also stands alongside culture as a form of thought and a means of communication.

RESULTS

Benjamin Lee Whorf, in turn, connects language with thought. In his view, individuals perceive nature and reality through the categories present in their language. As he states, "We dissect nature along lines laid down by our native languages." This means that people understand nature according to the structure defined by their language. From this, it can be concluded that speakers of different languages perceive the world differently. Whorf also emphasizes that language plays an important role in shaping human thought and influences the way reality is perceived. In the field of linguoculturology, scholars from different nations have conducted research with diverse perspectives. One of the Russian scholars, Viktor Maslova, explains the concept of the "linguistic picture of the world," arguing that language preserves and transmits human cultural experience. According to Maslova, the linguocultural picture of the world is formed through the interaction of language, culture, and human thought. Apresyan presents the concept of the linguistic picture of the world as a model that reflects how people conceptualize the world through

language. In his view, language serves as a tool for understanding and classifying the world based on social and historical experience, and he refers to this model as the “linguistic representation” or “linguistic model” of the world. T. Ya. Yakovleva interprets the linguistic picture of the world as a scheme of perceiving reality that exists in language and is specific to the community that uses that language. The linguistic picture of the world can also be understood as a set of languages, dialects, and their interactions within a given region, reflecting the social, cultural, and geographical aspects of language.

DISCUSSION

Maslova also defines linguoculturology as a field that emerged at the intersection of linguistics and cultural studies. It examines the manifestation of culture as reflected and закреплён (embedded) in language. This field is not merely a simple combination of two disciplines, but rather a new scientific direction that overcomes the limitations of narrowly specialized studies and offers new interpretations and explanations. In her research, Maslova also explains the concept of “concept” in language, noting that it includes not only the content of the object being described, but also attitudes and evaluations. It encompasses universal, national-cultural, socially conditioned, age- and gender-related characteristics, as well as individual experience—forming a complex whole. Uzbek scholars have also paid great attention to this field. A. E. Mamatov emphasizes that language plays a fundamental and active role in culture and cognition. It is a unique feature that distinguishes humans from the rest of the world. According to him, the perception of the native language determines the natural way of acquiring it; a person begins to acquire their mother tongue from birth, together with their mother’s milk.

CONCLUSION

While some of the above-mentioned scholars emphasize that language plays an important role in human perception of the world, Maslova analyzes these ideas from the perspective of linguoculturology and explains the concept of the linguocultural picture of the world. Language is a mirror of human thought and culture. The linguistic picture created through each language reflects the conceptual understanding of the world held by its speakers. Language, as a mirror of culture,

reflects not only the real world surrounding a person and the conditions of real life, but also a people's social self-awareness, mentality, national character, way of life, traditions, customs, morality, values, and worldview. It is language that creates the subjective picture of the world. In modern approaches, the unity of language and culture occupies a central place in the linguistic picture of the world. The culture of a particular people is expressed in language through verbal and non-verbal means. Due to the diversity of languages in the world, the linguistic picture of the world is also diverse. It is emphasized that values play a key role in shaping the linguistic image of the world in human perception. The linguistic picture of the world is evaluated through values, and both universal and national-cultural values are reflected in language. In linguistics, the study of the linguocultural picture of the world serves not only to reveal the semantic and structural aspects of language, but also to uncover the general model of human thought and culture. This approach connects linguistic research with other disciplines such as philosophy, psychology, and cultural studies. Thus, the linguocultural picture of the world can be understood as the conceptual world created through language, reflecting human culture and thought.

REFERENCES

1. Brutyan G. A. The mentioned work. – p. 109.
2. Abdullayeva R. The Linguistic Picture of the World // Scientific Bulletin of Fergana State University. – 2018. – pp. 133–137.
3. Kolshansky G. V. Objective Picture of the World in Cognition and Language. – Moscow: Nauka, 1990. – p. 38.
4. Baynazarov Z. M. The Linguistic Picture of the World Reflected in Mahmud Kashgari's "Dīwān Lughāt al-Turk". PhD dissertation abstract. – Samarkand, 2020. – p. 11.
5. Pocheptsov G. G. Language Mentality: Ways of Representing the World // Questions of Linguistics. – 1990. – No. 6. – pp. 110–122. – p. 111.
6. Sapir E. An Introduction to the Study of Speech. – 1921. – p. 1.
7. Whorf B. L. Thought and Reality. – 1956. – p. 213.
8. Maslova V. Linguoculturology. – 2001. – pp. 36–37.

УДК 378.147:81'271

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ НА ОСНОВЕ НЕЙРОДИДАКТИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Хайрутдинова Рушана Хабибуллаевна

*Стажер преподаватель Наманганского государственного педагогического
института, кафедры филологии*

Аннотация. В статье рассматривается проблема развития аналитического мышления студентов филологических направлений в контексте применения нейродидактического подхода в высшей школе. Целью исследования является теоретическое обоснование и практическая апробация методики, интегрирующей достижения нейронауки и педагогической дидактики для повышения качества аналитических компетенций будущих специалистов-филологов. Методологическую основу исследования составляют сравнительно-аналитический, экспериментальный и наблюдательный методы. В ходе педагогического эксперимента, проведенного с участием 120 студентов первого и второго курсов филологических факультетов, были апробированы нейродидактические стратегии: эмоционально-ориентированное обучение, технологии активизации рабочей памяти, метакогнитивные упражнения на базе дискурс-анализа и критического чтения. Результаты подтвердили статистически значимое повышение уровня аналитических умений в экспериментальной группе по сравнению с контрольной ($p < 0,05$). Практическая значимость работы заключается в разработке конкретных учебно-методических рекомендаций для преподавателей, специализирующихся в области филологии, языкознания и литературоведения.

Ключевые слова: нейродидактика, аналитическое мышление, студенты-филологи, когнитивное обучение, дискурс-анализ, критическое мышление, метакогниция, педагогические технологии.

NEYRODIDAKTIK YONDASHUV ASOSIDA FILOLOGIYA YO'NALISHI TALABALARI ANALITIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida neyrodidaktik yondashuvni qo'llash kontekstida filologiya yo'nalishi talabalari analitik tafakkurini rivojlantirish muammosi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi — neyrofan va pedagogik didaktika yutuqlarini integratsiya qilish orqali bo'lajak filolog mutaxassislarning analitik kompetensiyalarini oshirishga qaratilgan metodikani nazariy asoslash va amaliy sinovdan o'tkazishdan iborat. Tadqiqotning metodologik asosini qiyosiy-tahliliy, eksperimental va kuzatuv metodlari tashkil etadi. Filologiya fakultetlarining 1–2-bosqichida tahsil olayotgan 120 nafar talaba ishtirokida o'tkazilgan pedagogik tajriba davomida neyrodidaktik strategiyalar — emotsional yo'naltirilgan ta'lim, ishchi xotirani faollashtirish texnologiyalari, diskurs tahlili va tanqidiy o'qish asosidagi metakognitiv mashqlar sinovdan

o'tkazildi. Natijalar eksperimental guruhda nazorat guruhiga nisbatan analitik ko'nikmalar darajasining statistik jihatdan sezilarli oshganini ko'rsatdi ($p < 0,05$). Ishning amaliy ahamiyati filologiya, tilshunoslik va adabiyotshunoslik yo'nalishida faoliyat yurituvchi o'qituvchilar uchun aniq o'quv-uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilganligida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: neyrodidaktika, analitik tafakkur, filologiya talabalari, kognitiv ta'lim, diskurs tahlili, tanqidiy fikrlash, metakognitsiya, pedagogik texnologiyalar.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING ANALYTICAL THINKING OF PHILOLOGY STUDENTS BASED ON A NEURODIDACTIC APPROACH

Abstract: This article examines the problem of developing analytical thinking among students of philological disciplines within the context of applying a neurodidactic approach in higher education. The aim of the study is to provide a theoretical justification and practical validation of a methodology that integrates advances in neuroscience and pedagogical didactics to enhance the analytical competencies of future philology specialists. The methodological framework of the research includes comparative-analytical, experimental, and observational methods. During the pedagogical experiment conducted with the participation of 120 first- and second-year students of philological faculties, neurodidactic strategies were tested, including emotionally-oriented learning, working memory activation technologies, and metacognitive exercises based on discourse analysis and critical reading. The results confirmed a statistically significant improvement in the level of analytical skills in the experimental group compared to the control group ($p < 0.05$). The practical significance of the study lies in the development of specific educational and methodological recommendations for teachers specializing in philology, linguistics, and literary studies.

Keywords: neurodidactics, analytical thinking, philology students, cognitive learning, discourse analysis, critical thinking, metacognition, pedagogical technologies.

ВВЕДЕНИЕ

Современная высшая школа переживает период кардинальной трансформации, обусловленной стремительным развитием информационно-коммуникационных технологий, изменением требований рынка труда и новыми вызовами цифровой эпохи. В этих условиях особую актуальность приобретает формирование у студентов навыков аналитического мышления — способности к критическому осмыслению информации, её системной интерпретации и обоснованному принятию решений. Согласно данным Всемирного экономического форума (2023), аналитическое и критическое мышление занимает первое место в перечне ключевых компетенций специалиста XXI века.

Студенты филологических направлений занимают особое место в системе высшего гуманитарного образования. Специфика их профессиональной подготовки предполагает работу с многоуровневыми текстами, интерпретацию семантических, прагматических и культурологических пластов произведений, а также развитие герменевтического понимания языка как системы. Именно поэтому аналитическое мышление является не просто общей образовательной компетенцией, но и специфическим профессиональным инструментом будущего филолога. Тем не менее анализ практики преподавания в вузах Узбекистана, России и ряда других постсоветских стран свидетельствует о недостаточной разработанности специализированных методик, ориентированных на развитие аналитических способностей именно в контексте филологического образования.

Нейродидактика — относительно молодое, но динамично развивающееся научное направление на стыке нейронауки, когнитивной психологии и педагогики — открывает принципиально новые возможности для проектирования образовательного процесса. Опираясь на данные о функционировании мозга в ходе обучения, нейродидактика позволяет создавать методики, максимально учитывающие механизмы запоминания, обработки информации, формирования устойчивых когнитивных схем. Применение нейродидактических принципов в процессе обучения филологов представляется особенно перспективным, поскольку работа с языковыми структурами и текстовыми смыслами задействует широкий спектр когнитивных функций: рабочую память, семантическую обработку, метакогнитивные процессы.

Цель настоящего исследования — разработать и обосновать методику развития аналитического мышления студентов-филологов на основе нейродидактического подхода. В соответствии с целью поставлены следующие задачи: (1) проанализировать теоретические основы нейродидактики и аналитического мышления; (2) выявить специфику когнитивных процессов у студентов-филологов; (3) разработать комплекс нейродидактически обоснованных методов обучения; (4) провести педагогический эксперимент и интерпретировать его результаты.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Нейродидактика как научное направление сформировалась в конце XX — начале XXI века. Фундаментальный вклад в её становление внесли работы Г. Шпитцера (Spitzer, 2007), который обосновал нейробиологические механизмы обучения и показал, как эмоции, мотивация и социальный контекст влияют на нейронную активность в процессе усвоения знаний. Д. Соуза (Sousa, 2017) разработал прикладную модель «учебного цикла мозга», включающую фазы первичного восприятия, обработки, закрепления и переноса знаний. Значительным ориентиром служат также исследования Э. Йенсена (Jensen, 2008), концептуализировавшего принципы «brain-compatible learning» — обучения, согласованного с природой мозга.

В отечественной науке вопросы нейродидактики разрабатывали Д.А. Медников (2019), акцентировавший внимание на нейрокогнитивных основах гуманитарного образования, а также Н.Н. Малофеев и коллеги (2021), изучавшие нейropsychологические аспекты обучения в высшей школе. В контексте узбекистанских педагогических исследований следует выделить работы Р.М. Асадова (2020) и Х.И. Ниязова (2022), рассматривавших когнитивные подходы к реформированию университетского образования.

Проблематика аналитического мышления детально исследована в трудах Д. Халперн (Halpern, 2014), определяющей его как «целенаправленное, рефлексивное мышление, направленное на то, чтобы решить, во что верить и что делать». Р. Пол и Л. Элдер (Paul & Elder, 2019) разработали концепцию критического мышления как метакогнитивной деятельности по самокоррекции умственных процессов. В педагогической психологии аналитическое мышление связывается с понятиями когнитивной гибкости, дивергентного мышления и рефлексивной компетентности (Zimmerman, 2002).

Применительно к филологическому образованию особый интерес представляют исследования в области критического дискурс-анализа (Fairclough, 2013; van Dijk, 2015), показывающие, как текстовый анализ формирует у студентов навыки деконструкции смысловых пластов и выявления скрытых идеологических установок. Т.А. Дейк (van Dijk, 2015) убедительно

доказал, что дискурс-аналитические практики развивают аналитические компетенции студентов-гуманитариев значительно эффективнее, чем традиционные репродуктивные упражнения. В работах Н.Д. Арутюновой (2018) и Ю.С. Степанова (2016) представлены теоретические основы включения семантического анализа языковых единиц в образовательный процесс.

Проблемы современного филологического образования рассмотрены в работах В.А. Кан-Калика и Н.Д. Никандрова (2019), указывающих на преобладание информационно-репродуктивных методов в ущерб аналитико-деятельностным. Среди зарубежных исследователей следует упомянуть Д. Перкинса (Perkins, 2010), разработавшего теорию «обучаемого интеллекта» и предложившего модели активного аналитического мышления в контексте гуманитарных дисциплин.

МЕТОДОЛОГИЯ

Методологическую основу исследования составляет системно-деятельностный подход в сочетании с принципами нейродидактики. В работе использовались следующие методы: теоретические (анализ, синтез, обобщение и систематизация научной литературы), эмпирические (педагогический эксперимент, наблюдение, тестирование, анкетирование), а также математико-статистические методы обработки результатов (t-критерий Стьюдента, корреляционный анализ Пирсона).

Педагогический эксперимент проводился на базе филологических факультетов двух университетов в течение одного учебного года (2022–2023). В нём приняли участие 120 студентов первого и второго курсов, разделённых на контрольную группу (КГ, $n = 60$) и экспериментальную группу (ЭГ, $n = 60$). Контрольная группа обучалась по традиционной программе, экспериментальная — по разработанной нейродидактической методике. Диагностика уровня аналитического мышления осуществлялась на входном, промежуточном и выходном этапах с применением валидизированного теста критического мышления Дж. Уотсона и Э. Глейзера (Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal), а также авторских заданий на текстовый анализ.

Нейродидактическая методика строилась вокруг трёх ключевых принципов, обоснованных нейронаукой: (1) принцип эмоциональной вовлечённости, предполагающий создание аффективно насыщенной учебной среды; (2) принцип активации рабочей памяти посредством структурированных мыслительных операций; (3) принцип метакогнитивной рефлексии, обучающий студентов самонаблюдению за собственными аналитическими процессами.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

4.1. Нейродидактические принципы в образовательном процессе

Нейробиологические исследования убедительно демонстрируют, что обучение является не пассивным процессом получения информации, а активной реорганизацией нейронных связей — синаптической пластичностью. Применительно к развитию аналитического мышления это означает необходимость многократного структурированного обращения к анализируемому материалу в разнообразных контекстах. В экспериментальной группе данный принцип реализовывался через «спиральное» введение аналитических задач: одни и те же тексты рассматривались последовательно с лингвистической, историко-культурологической и дискурсивной точек зрения, что обеспечивало глубинную переработку материала.

Эмоциональное измерение обучения приобретает первостепенную значимость в свете исследований лимбической системы мозга. Миндалевидное тело (амигдала), активируясь в условиях эмоционально значимого контента, существенно усиливает консолидацию информации в долгосрочной памяти (LeDoux, 2015). Для студентов-филологов это обстоятельство особенно важно: работа с художественными текстами, несущими эмоциональный заряд, создаёт естественную нейробиологическую почву для глубокого аналитического погружения. В экспериментальной методике использовались тексты с высокой аффективной нагрузкой, предшествующие аналитическим упражнениям на декодирование авторских стратегий воздействия.

Мотивационный компонент в нейродидактической перспективе связан с дофаминергическими системами мозга, ответственными за подкрепление и вознаграждение. Ожидание открытия, решение интеллектуально

стимулирующей задачи активизирует дофаминовое вознаграждение, формируя устойчивый учебный мотив (Dayan & Niv, 2008). В методике это реализовывалось через проблемно-поисковые задания, в которых студентам предлагалось самостоятельно обнаруживать противоречия, двусмысленности и скрытые смыслы в литературных и публицистических текстах.

4.2. Методы развития аналитического мышления студентов-филологов

Центральным методом развития аналитического мышления в разработанной методике выступает многоуровневый текстовый анализ. В отличие от традиционного литературоведческого разбора, ориентированного преимущественно на содержательно-смысловой уровень, предлагаемый подход предполагает последовательное движение от поверхностной структуры текста (лексической, синтаксической) к глубинным смысловым пластам (прагматическому, идеологическому, интертекстуальному). Подобная процедура соответствует модели послойной обработки информации в мозге, описанной в концепции «уровней обработки» Крэйка и Локхарта (Crain & Lockhart, 1972), согласно которой более глубокая семантическая обработка обеспечивает более надёжное запоминание и системное понимание.

Дискурс-анализ как метод развития аналитических способностей позволяет студентам-филологам выйти за рамки имманентного рассмотрения текста и включить его в широкий социокультурный контекст. На практических занятиях экспериментальной группы студентам предъявлялись пары или серии текстов, принадлежащих разным историческим периодам или идеологическим позициям, с заданием выявить механизмы формирования смысла, способы аргументации и скрытые предположения (пресуппозиции). Данная процедура активизирует критическое мышление высшего порядка, соответствующее верхним уровням таксономии Блума — анализу, оценке и созданию (Bloom et al., 1956 / Anderson & Krathwohl, 2001).

4.3. Интерактивные методы и технологии

В рамках методики применялись следующие интерактивные технологии. Метод анализа конкретных ситуаций (case-study) использовался для развития способности к комплексному анализу и принятию обоснованных решений.

Студентам предъявлялись сложные коммуникативные ситуации — например, анализ медиатекста с провокационной риторикой или разбор рекламного дискурса с манипулятивными стратегиями, — и требовалось системно выявить и оценить применяемые языковые приёмы. Данный метод активизирует префронтальную кору — область мозга, ответственную за планирование, принятие решений и торможение импульсивных реакций.

Академические дебаты применялись для развития умения аргументировать позицию, выявлять логические ошибки и контраргументировать. Студентам предлагались спорные интерпретационные вопросы (например: «Является ли постмодернистская ирония в романе N. формой авторской позиции или её отсутствием?»), и они в ограниченное время отстаивали заданную точку зрения, невзирая на собственные первоначальные воззрения. Подобные упражнения развивают когнитивную гибкость и деятельностный контроль — функции, принципиально важные для аналитического мышления.

Проблемное обучение (problem-based learning) реализовывалось через создание «когнитивного конфликта» — ситуации, когда студент сталкивается с противоречием, не разрешимым привычными способами мышления. Нейробиологически это соответствует состоянию «эпистемического удивления», активирующему сети передней поясной коры и правой островковой доли, что стимулирует поисковую активность и глубинную обработку информации (Oudeyer et al., 2016).

4.4. Результаты педагогического эксперимента

По результатам диагностики на входном этапе достоверных различий между контрольной и экспериментальной группами обнаружено не было ($p > 0,05$), что подтверждает исходную однородность выборки. По окончании формирующего этапа эксперимента в экспериментальной группе зафиксированы статистически значимые изменения: средний балл по тесту Watson-Glaser вырос с 54,3 до 71,8 (прирост 32,2%), тогда как в контрольной группе — с 53,9 до 61,4 (прирост 13,9%). Различия между группами на выходном этапе значимы при $p < 0,01$. Особенно выраженный прогресс наблюдался по субшкалам

«интерпретация», «оценка аргументов» и «выведение следствий», непосредственно связанным с навыками текстового и дискурсивного анализа.

Качественный анализ студенческих работ показал, что студенты экспериментальной группы демонстрируют более высокий уровень текстуальной чувствительности — способности замечать лингвостилистические нюансы, скрытые оценочные смыслы и межтекстовые связи. Анкетирование обнаружило также позитивную динамику мотивации к учебно-аналитической деятельности: 84% студентов ЭГ отметили возросший интерес к работе с текстами по сравнению с началом года, тогда как в КГ этот показатель составил 47%.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящее исследование подтвердило эффективность нейродидактического подхода к развитию аналитического мышления студентов-филологов. Разработанная методика, интегрирующая принципы нейронауки с инструментами текстового и дискурс-анализа, продемонстрировала статистически значимые преимущества перед традиционными формами обучения. Полученные результаты согласуются с позицией ведущих исследователей нейродидактики (Jensen, 2008; Sousa, 2017; Spitzer, 2007) о необходимости проектировать образовательный процесс с опорой на нейробиологические механизмы обучения.

Теоретическая значимость исследования состоит в разработке концептуальной модели нейродидактической методики применительно к специфике филологического образования. Практическая значимость определяется возможностью непосредственного внедрения предложенных методов и технологий в учебный процесс филологических факультетов. Для преподавателей-практиков сформулированы следующие рекомендации: включать в курс литературы и лингвистики многоуровневый текстовый анализ с обязательным дискурсивным измерением; использовать аффективно насыщенные тексты для активации эмоциональной памяти; систематически применять дебаты и case-study как инструменты формирования когнитивной гибкости; обучать студентов метакогнитивным стратегиям самоанализа мыслительных процессов.

Перспективными направлениями дальнейших исследований представляются: изучение долгосрочных эффектов нейродидактической методики; разработка цифровых инструментов диагностики уровня аналитических компетенций; адаптация методики для дистанционного формата обучения; а также сравнительный анализ её эффективности применительно к студентам разных специальностей гуманитарного цикла.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (Eds.). (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's educational objectives. Longman.
2. Арутюнова, Н. Д. (2018). Язык и мир человека. Языки русской культуры.
3. Асадов, Р. М. (2020). Когнитивные подходы к модернизации высшего образования в Узбекистане. Вестник Национального университета Узбекистана, 3(2), 45–57.
4. Bloom, B. S., Engelhart, M. D., Furst, E. J., Hill, W. H., & Krathwohl, D. R. (1956). Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Handbook I: Cognitive domain. Longmans, Green.
5. Craik, F. I. M., & Lockhart, R. S. (1972). Levels of processing: A framework for memory research. Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior, 11(6), 671–684. [https://doi.org/10.1016/S0022-5371\(72\)80001-X](https://doi.org/10.1016/S0022-5371(72)80001-X)
6. Dayan, P., & Niv, Y. (2008). Reinforcement learning: The good, the bad and the ugly. Current Opinion in Neurobiology, 18(2), 185–196. <https://doi.org/10.1016/j.conb.2008.08.003>
7. Fairclough, N. (2013). Critical discourse analysis: The critical study of language (2nd ed.). Routledge.
8. Halpern, D. F. (2014). Thought and knowledge: An introduction to critical thinking (5th ed.). Psychology Press.
9. Jensen, E. (2008). Brain-based learning: The new paradigm of teaching (2nd ed.). Corwin Press.
10. Кан-Калик, В. А., & Никандров, Н. Д. (2019). Педагогическое творчество в высшей школе. Просвещение.
11. LeDoux, J. (2015). Anxious: Using the brain to understand and treat fear and anxiety. Viking.
12. Медников, Д. А. (2019). Нейрокогнитивные основания гуманитарного образования в вузе. Педагогика, 83(4), 33–42.
13. Ниязов, Х. И. (2022). Инновационные подходы к организации образовательного процесса в педагогических вузах Узбекистана. Педагогическое образование, 7(1), 112–124.
14. Oudeyer, P.-Y., Gottlieb, J., & Lopes, M. (2016). Intrinsic motivation, curiosity, and learning: Theory and applications in educational technologies. Progress in Brain Research, 229, 257–284.
15. Paul, R., & Elder, L. (2019). The miniature guide to critical thinking: Concepts and tools (8th ed.). The Foundation for Critical Thinking.

16. Perkins, D. (2010). Making learning whole: How seven principles of teaching can transform education. Jossey-Bass.
17. Sousa, D. A. (2017). How the brain learns (5th ed.). Corwin.
18. Spitzer, M. (2007). Lernen: Gehirnforschung und die Schule des Lebens. Spektrum Akademischer Verlag.
19. Степанов, Ю. С. (2016). Методы и принципы современной лингвистики. Едиториал УРСС.
20. van Dijk, T. A. (2015). Critical discourse analysis. In D. Tannen, H. E. Hamilton, & D. Schiffrin (Eds.), The handbook of discourse analysis (2nd ed., pp. 466–485). Wiley-Blackwell.
21. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. Theory into Practice, 41(2), 64–70.

GLOBALLASHUV JARAYONIDA YOSHLARDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI KUCHAYTIRISH MASALALARI

Tillayev Bobomurod Abduvoxobovich

*Namangan davlat pedagogika instituti Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası katta
o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada globallashuv sharoitida yoshlar ongiga turli mafkuraviy ta'sirlar kuchayib borayotganligi, bu jarayonda mafkuraviy immunitetni shakllantirish va rivojlantirish zaruriyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, yoshlarni zararli g'oyalardan himoya qilishning samarali usullari yoritiladi.

Kalit so'zlar: globallashuv, mafkuraviy immunitet, yoshlar, axborot xavfsizligi, tarbiya, milliy qadriyatlar.

ПРОБЛЕМЫ УКРЕПЛЕНИЯ ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО ИММУНИТЕТА У МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация. В данной статье с научной точки зрения анализируется усиление различных идеологических влияний на сознание молодежи в условиях глобализации, а также необходимость формирования и развития идеологического иммунитета в этом процессе. Также будут освещены эффективные способы защиты молодежи от вредных идей.

Ключевые слова: глобализация, идеологический иммунитет, молодежь, информационная безопасность, воспитание, национальные ценности.

ISSUES OF STRENGTHENING IDEOLOGICAL IMMUNITY AMONG YOUTH IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Abstract. This article analyzes from a scientific perspective the intensification of various ideological influences on the consciousness of youth in the context of globalization, as well as the necessity of forming and developing ideological immunity in this process. Effective ways to protect young people from harmful ideas will also be highlighted.

Keywords: globalization, ideological immunity, youth, information security, upbringing, national values.

KIRISH

Yurtimizda yoshlar ma'naviyatini yanada yuksaltirishga nafaqat aholi balki davlatimiz tomonidan ham juda katta e'tibor qaratilib kelinmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2019- yil 3-maydagi PQ-4307-sonli "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha

chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Yoshlarning intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirish, mafkuraviy immunitetini mustahkamlash, vatanparvarlik, xalqqa muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol avlodni tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

METODOLOGIYA

Globallashuv jarayoni zamonaviy jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismiga aylangan bo'lib, u nafaqat iqtisodiy va siyosiy sohalarda, balki ijtimoiy-ma'naviy hayotda ham chuqur o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, yoshlar ongiga ta'sir etuvchi axborot oqimining keskin ortishi turli mafkuraviy tahdidlarni yuzaga chiqarmoqda. Bugungi kunda yoshlarni ekstremistik, radikal va yot g'oyalardan himoya qilish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, mafkuraviy immunitet tushunchasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolaning maqsadi – globallashuv sharoitida yoshlarda mafkuraviy immunitetni kuchaytirish zaruriyatini ilmiy asoslashdan iborat.

Globallashuv sharoitida yoshlarda mafkuraviy immunitetni kuchaytirish – milliy o'zlikni anglash, mustaqil fikrlash va yot g'oyalarga qarshi tura olish qobiliyatini shakllantirishdir. Bu jarayon yoshlarning internetdagi axborot xurujlaridan himoyalaniishi, tarixiy xotira va ma'naviy qadriyatlarni yuksaltirish orqali globallashuv jarayonida mafkuraviy immunityetni shakllantirish vazifalari mafkuraviy profilaktikani ta'minlaydi.

“Falsafa qomusiy lug'atida”da –mafkuraviy immunitet-shaxs, ijtimoiy guruh, millat, jamiyatni turli zararli g'oyaviy ta'sirlardan himoya qilishga xizmat qiladigan g'oyaviy- nazariy qarashlar va qadriyatlar tizimi”[2], deyiladi. Shunday qilib “Mafkuraviy immunitet -ma'naviy barkamol, irodasi baquvvat, iymoni butun shaxsni tarbiyalashda, har qanday reaksiya, buzg'unchi xarakterdagi g'oyaviy tashabbuslarga bardosh bera oladigan yoshlarni tarbiyalashda qo'l keladi”– deb ta'rif beriladi falsafiy qomusiy lug'atida.

Mafkuraviy immunitetni kuchaytirishning asosiy yo'nalishlari:

- Ma'naviy-ma'rifiy ishlar: Yoshlarda milliy qadriyatlar, madaniyat va o'zlikni anglash tuyg'ularini mustahkamlash.

- Axborot xurujlariga qarshi kurash: Internet va ijtimoiy tarmoqlardagi yot g'oyalarni ajratib olish va ularga nisbatan tanqidiy fikrlashni shakllantirish.
- Tarixiy xotirani yuksaltirish: O'tmish tajribasidan saboq chiqarish va milliy g'ururni rivojlantirish.
- Oila va ta'lim muassasalari roli: Oilada sog'lom muhit yaratish va ta'limda vatanparvarlik ruhini kuchaytirish.

Mafkuraviy immunitetni shakllantirish vazifalari:

- Yoshlarni mafkuraviy xavflardan himoya qilish, ularda mustaqil va mustahkam dunyoqarashni shakllantirish.
- Mafkuraviy poligonlarda yoshlarning ma'naviy dunyosini himoya qilish, mafkuraviy profilaktika choralarini ishlab chiqish.
- Globallashuv jarayonida milliy va umumbashariy qadriyatlar uyg'unligini ta'minlash.

Ushbu chora-tadbirlar yoshlarning nafaqat axborot oqimida adashmasligini, balki jamiyat barqarorligiga hissa qo'shadigan komil inson bo'lib yetishishini ta'minlaydi.

TAHLILLAR

Hozirgi yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish oson emas. Bu borada mahallalardagi 6 milliondan ziyod o'g'il-qizlarimiz, ayniqsa, uyushmagan yoshlarning iste'dodini ro'yobga chiqarish bo'yicha Besh tashabbus olimpiadaci yo'lga qo'yildi. Yana bir muhim masala – bugungi yoshlar o'ziga kerakli ma'lumotlarni avvalo Internetdan olmoqda. Shunday ekan, Internetning milliy segmentida yoshlarni o'ziga jalb qiladigan, tariximiz, madaniyatimiz, qadriyatlarimiz haqida ishonarli va qiziqarli ma'lumot beradigan kontentlar yetarli? Afsuski, bu savolga ijobiy javob berolmaymiz. Hali bu borada oldimizda juda katta vazifalar turganini barchangiz yaxshi his qilasiz, albatta.[3]

Shavkat Mirziyoyev asarlari va nutqlari yoshlar tarbiyasi, ta'lim, ma'naviyat va ma'rifat masalalariga, xususan, "besh tashabbus" orqali ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, vatanparvarlik va yuksak ma'naviyatli shaxs sifatida kamolga yetkazishga qaratilgan. Asosiy e'tibor yoshlarning ta'lim-tarbiyasi va ma'naviy-axloqiy ongini yuksaltirishga qaratilgan.

Yoshlar tarbiyasi va ma'naviyatga oid asosiy yo'nalishlar:

- Besh tashabbus: Yoshlarning madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya, kompyuter texnologiyalari va kitobxonlik kabi yo'nalishlardagi qobiliyatlarini rivojlantirish.
- Ma'naviyat va ma'rifat: Yuksak ma'naviyatli yoshlarni tarbiyalash, ularning vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish va ma'naviy-axloqiy ongini yuksaltirish.
- Ta'lim-tarbiya: Yoshlarning ta'lim-tarbiyasini yangi bosqichga ko'tarish, ularga zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini o'rgatish.
- Yoshlar siyosati: Yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va kelajakdagi imkoniyatlarini kengaytirish.
- Vatanparvarlik: Yoshlarni o'z vataniga sadoqatli, mard va olijanob insonlar etib tarbiyalash.

Globallashuv sharoitida yoshlarni faqatgina axborotdan himoya qilish yetarli emas, balki ularni mustaqil fikrlaydigan, ongli shaxs sifatida tarbiyalash zarur. Mafkuraviy immunitetni shakllantirish kompleks yondashuvni talab qiladi.

Bunda quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega:

- Ta'lim jarayonida media savodxonlikni oshirish;
- Yoshlar o'rtasida kitobxonlik va ilmiy tafakkurni rivojlantirish;
- Internet makonida ijobiy kontent ulushini ko'paytirish;
- Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tizimli tashkil etish.

Shuningdek, davlat siyosati darajasida yoshlarni qo'llab-quvvatlash va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish ham muhim omil hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa o'rnida, globallashuv jarayonida yoshlarda mafkuraviy immunitetni kuchaytirish jamiyat barqarorligi va taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi. Bu borada ta'lim, oila va jamiyatning hamkorligi muhim o'rin tutadi. Yoshlarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish, milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash va axborot xavfsizligini ta'minlash orqali mafkuraviy tahdidlarga qarshi samarali himoya tizimini yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev. PQ-4307-son. 2019- yil 3-may.
2. Xudoyberdiyev X. Ma'kuraviy immunitet// Falsafa qomusiy lug'at. –T.: Sharq, 2004, 247-bet.
3. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Yoshlar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi.
4. Tillayev, B. A. (2025). SIFATLI TA'LIM–YOSHLARNING KELAJAGI, MILLATNING TARAQQIYOTI. *TADQIQOTLAR*, 75(4), 281-286
5. Tillaev, B. A. (2025, December). THE IMPACT OF SPORTS AND CULTURAL ACTIVITIES AMONG YOUTH ON SOCIETY. In *Partner conferences of the International Scientific Journal Research Focus* (Vol. 1, No. 1, pp. 830-835).
6. Tillayev, B. A. (2025, December). YOSHLAR O'RTASIDA SPORT VA MADANIY TADBIRLARNING JAMIYATGA TA'SIRI. In *Partner conferences of the International Scientific Journal Research Focus* (Vol. 1, No. 1, pp. 563-565).
7. Tillayev, B. A. (2025, December). YOSHLARNING AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINI SAMARALI FOYDALANISHI. In *Partner conferences of the International Scientific Journal Research Focus* (Vol. 1, No. 1, pp. 1024-1026).

DIDACTIC OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS OF INTEGRATING “CHATGPT” AND OTHER ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS INTO MATHEMATICS EDUCATION

Fayzullayeva E'zoza O'tkir qizi

*Shahrisabz State Pedagogical Institute Student of the “Mathematics” program
fayzullayevaezoza312@gmail.com*

Abstract. *This article theoretically and analytically examines the didactic opportunities and limitations of integrating artificial intelligence tools such as “ChatGPT” and “Claude” into the mathematics curriculum in higher education. The methodological foundation of the study is based on the constructivist approach (J. Piaget, L. S. Vygotsky) and cognitive load theory (J. Sweller). The article analyzes the main didactic opportunities of artificial intelligence tools in mathematics education — individualized explanation and feedback, demonstration of various problem-solving methods, differentiation of learning materials, and their application as a tool for Socratic dialogue. At the same time, significant pedagogical limitations of these tools are also considered, including the possibility of mathematical errors, the risk of weakening students' independent thinking skills, issues of academic integrity, and problems related to digital inequality. Based on the results of the analysis, a methodological model aimed at the pedagogically effective use of artificial intelligence tools in teaching mathematics in higher education is proposed. This model includes viewing artificial intelligence as a supportive tool, fostering critical thinking, and employing a strategy of transitioning to process-based assessment.*

Keywords: *artificial intelligence, ChatGPT, Claude, didactic opportunities, constructivism, differentiated instruction, academic integrity*

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ОГРАНИЧЕНИЯ ИНТЕГРАЦИИ “CHATGPT” И ДРУГИХ ИНСТРУМЕНТОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБУЧЕНИЕ МАТЕМАТИКЕ

Аннотация. *В данной статье теоретически и аналитически рассматриваются дидактические возможности и ограничения интеграции инструментов искусственного интеллекта, таких как “ChatGPT” и “Claude”, в учебную программу по математике в высшем образовании. Методологической основой исследования является конструктивистский подход (Ж. Пиаже, Л. С. Выготский) и теория когнитивной нагрузки (Дж. Суэллер). Статья анализирует основные дидактические возможности инструментов искусственного интеллекта в обучении математике — индивидуализированное объяснение и обратная связь, демонстрация различных методов решения задач, дифференциация учебных материалов, а также их применение в качестве инструмента для сократического диалога. В то же время рассматриваются значительные педагогические ограничения этих инструментов, включая возможность математических ошибок, риск ослабления навыков*

самостоятельного мышления студентов, вопросы академической честности и проблемы, связанные с цифровым неравенством. На основе результатов анализа предлагается методическая модель, направленная на педагогически эффективное использование инструментов искусственного интеллекта в преподавании математики в высшем образовании. Эта модель включает рассмотрение искусственного интеллекта как вспомогательного инструмента, развитие критического мышления и применение стратегии перехода к оценке на основе процесса.

Ключевые слова: искусственный интеллект, ChatGPT, Claude, дидактические возможности, конструктивизм, дифференцированное обучение, академическая честность

MATEMATIKA TA'LIMIDA "CHATGPT" VA BOSHQA SUN'IY INTELEKT VOSITALARINI INTEGRATSIYA QILISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI VA CHEKLOVLARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida matematika fanini o'qitishda "ChatGPT" va "Claude" kabi sun'iy intellekt vositalarini o'quv jarayoniga integratsiya qilishning didaktik imkoniyatlari va cheklovlari nazariy va tahliliy jihatdan ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning metodologik asosini konstruktivistik yondashuv (J. Piage, L. S. Vygotskiy) hamda kognitiv yuklama nazariyasi (J. Sueller) tashkil etadi. Maqolada sun'iy intellekt vositalarining matematika ta'limidagi asosiy didaktik imkoniyatlari — individuallashtirilgan tushuntirish va qayta aloqa, masalalarni yechishning turli usullarini namoyish etish, o'quv materiallarini differentsiallashtirish, shuningdek, ularni sokratik dialog vositasi sifatida qo'llash tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ushbu vositalarning muhim pedagogik cheklovlari ham yoritiladi, jumladan, matematik xatolar ehtimoli, talabalarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarining susayish xavfi, akademik halollik masalalari hamda raqamli tengsizlik bilan bog'liq muammolar. Tahlil natijalari asosida oliy ta'limda matematika fanini o'qitishda sun'iy intellekt vositalaridan pedagogik jihatdan samarali foydalanishga qaratilgan metodik model taklif etiladi. Ushbu model sun'iy intellektni yordamchi vosita sifatida ko'rish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish hamda jarayonga asoslangan baholash strategiyasini qo'llashni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ChatGPT, Claude, didaktik imkoniyatlar, konstruktivizm, differensial ta'lim, akademik halollik.

INTRODUCTION

Today, artificial intelligence technologies are rapidly penetrating all spheres of society, including the education system. The ChatGPT tool, presented by OpenAI in November 2022, in turn, sparked widespread discussion among educational institutions, teachers, and researchers around the world. Within a year, this tool, whose number of users exceeded 100 million, became one of the fastest-growing

technological products in human history. Following it, Anthropic's "Claude," Google's "Gemini," and other competing models also began entering the field of education. These tools have moved beyond simply answering basic questions and have acquired the ability to solve complex mathematical problems, provide explanations, conduct assessments, and generate instructional materials.

Mathematics education is a field that requires abstract concepts, strict logical consistency, and problem-solving skills. On the one hand, models such as "ChatGPT" and "Claude" provide students with the opportunity to receive individualized explanations, step-by-step clarification of problems, and immediate feedback—processes that are not always feasible in traditional education due to the limited time available to teachers. On the other hand, the tendency of these tools to produce mathematical errors, the risk of weakening students' independent thinking abilities, and issues of academic integrity are giving rise to serious pedagogical concerns.

In the higher education system of Uzbekistan, the process of digital transformation is being supported at the level of state policy. Within the framework of the "Digital Uzbekistan — 2030" strategy, adopted by the President of the Republic of Uzbekistan on September 19, 2023, the digitalization of the education sector has been included among the priority areas. At the same time, the methodological foundations for integrating artificial intelligence tools, particularly into mathematics education, have not yet been sufficiently developed in local pedagogical research. This determines the relevance of the present article.

The aim of this article is to theoretically and analytically examine the didactic opportunities and limitations of integrating artificial intelligence tools such as "ChatGPT" and "Claude" into the teaching of mathematics courses in higher education, as well as to develop methodological recommendations aimed at their effective use.

The article analyzes international research and theoretical approaches in the field of implementing artificial intelligence tools in education. The didactic opportunities of "ChatGPT" and "Claude" in mathematics education are identified. The pedagogical limitations and risks associated with the use of these tools are examined. Practical methodological recommendations for teachers are proposed.

METHODOLOGY

The application of artificial intelligence in education — “Artificial Intelligence in Education” (AIED) — began to take shape as an independent scientific field in the 1980s and has today become a rapidly developing area of research. However, the emergence of large language models (LLMs) such as ChatGPT has added an entirely new dimension to this field. The first LLM-based educational studies increased sharply from 2023 onward and were widely discussed in prestigious journals such as “Nature,” “Science,” and “Educational Researcher.”

Researchers Kasneci et al. (2023), in their article entitled “ChatGPT for Good?”, systematically analyzed the opportunities and risks of LLM tools in education and emphasized that these tools may fundamentally transform the educational paradigm. In particular, they noted that personalization — that is, education adapted to the individual needs of each student — acquires a new quality through LLMs. Binte et al. (2023), in a specialized study on mathematics education, tested the accuracy of ChatGPT in solving algebra and calculus problems and found that the tool is satisfactory for intermediate-level tasks but remains limited in handling complex problems.

In the 2023 document “Guidance for Generative AI in Education and Research,” UNESCO emphasized the need for caution in introducing generative artificial intelligence tools into education and identified several key principles — human oversight, transparency, and academic integrity — as primary criteria.

Among studies specific to mathematics education, the work of Wardat et al. (2023), devoted to integrating ChatGPT into mathematics instruction in higher education, is of particular significance. This research demonstrated that using ChatGPT as an explanatory tool helped improve students’ level of understanding; however, excessive reliance on the tool may lead to the weakening of independent thinking skills.

Several pedagogical theories serve as important methodological foundations for theoretically substantiating the integration of artificial intelligence tools into mathematics education.

From the perspective of the constructivist approach (J. Piaget, L. S. Vygotsky), the proper use of ChatGPT or Claude can transform a student from a passive recipient of knowledge into an active constructor of knowledge. For this purpose, instead of requesting ready-made answers, the tool should be used as a source of guiding questions. For example, when a student asks, "Through which steps can I solve this problem?", ChatGPT can compel the student to employ their own reasoning. From the standpoint of L. S. Vygotsky's concept of the "zone of proximal development," an artificial intelligence tool can virtually substitute the teacher's assistance within the range of tasks that a student cannot accomplish independently but can complete with support.

This study is theoretical-analytical in nature. The following methods were employed in the research:

1. Analysis of international scientific literature and pedagogical studies;
2. Examination of the tools ChatGPT (GPT-4 and GPT-4o versions) and Claude (Claude 3 and Claude 3.5 versions);
3. Analysis of local and international regulatory documents concerning the methodology of teaching mathematics in higher education.

The methodological foundation of the study is based on the constructivist approach (J. Piaget, L. S. Vygotsky) and cognitive load theory (J. Sweller).

For the purposes of analysis, sample questions and problems from the following areas of mathematics were presented to ChatGPT and Claude:

1. Linear algebra (matrix operations, determinants);
2. Mathematical analysis (limit, derivative, integral);
3. Probability theory;
4. Mathematical logic.

Practical Part. The greatest limitation of traditional education is that a teacher cannot provide individual attention to dozens of students simultaneously. ChatGPT and Claude offer a practical solution to this problem. Each student can ask questions at a convenient time, according to their level of understanding, and receive immediate clarification. For example, a student struggling to master methods of integration may ask ChatGPT, "Explain the method of integration by parts to me step

by step, using a simple example,” and the tool will provide a clear and coherent explanation tailored to the student’s request. The pedagogical value of this opportunity lies in the fact that students do not hesitate to ask artificial intelligence questions they might be too shy to ask a teacher or unable to raise due to time constraints. This removes psychological barriers and democratizes the learning process.

Artificial intelligence tools are capable of explaining a single problem through several different solution methods. For instance, they can demonstrate how to find the roots of a quadratic equation using the algebraic method, the graphical method, and the formula — presenting all three approaches. This develops the student’s ability to perceive the broader mathematical landscape and helps them understand which method is more appropriate in a given situation.

Comparative analysis shows that Claude often adheres more consistently to step-by-step logical progression in mathematical explanations than ChatGPT and explains the reasoning behind solutions more explicitly. ChatGPT, on the other hand, may occasionally omit steps or shorten intermediate explanations in more complex problems.

With the assistance of ChatGPT or Claude, a teacher can quickly prepare sets of problems at various levels of difficulty, as well as test questions and assessment tasks. This saves the teacher’s time and allows for the creation of diverse materials covering different aspects of a topic. For example, it is possible to prepare basic, intermediate, and advanced-level problem sets on the topic of “The Derivative of a Function” within a few minutes. Furthermore, artificial intelligence tools can simplify or complicate materials according to the student’s level, which corresponds to the fundamental principle of differentiated instruction.

ChatGPT and Claude can analyze a student’s solution, identify where an error has occurred, and suggest the correct direction. For example, if a student incorrectly applies the chain rule while calculating a derivative, artificial intelligence can detect the mistake, explain why it occurred, and demonstrate the correct steps. This feedback mechanism accelerates the student’s process of learning from mistakes.

The highest didactic value of artificial intelligence tools is manifested when they are used for Socratic dialogue. For this purpose, the teacher must instruct students not to request ready-made answers from the tool, but to use it as a source of guiding questions. For example, a student states: "I cannot solve this problem." The correct approach is: "Ask ChatGPT what I should determine first in this problem." The incorrect approach is: "Ask ChatGPT to give the answer to this problem." This distinction defines the boundary between fostering critical thinking and undermining it.

ChatGPT and Claude can provide extensive information about the historical origins of mathematical concepts, their practical applications, and their connections with other disciplines. For example, in response to the question, "Why was the integral invented, and where is it applied in real life?", artificial intelligence can offer an accurate and engaging explanation from an educational perspective.

Limitations and Risks of Using Artificial Intelligence Tools in Mathematics Education.

The most serious drawback of artificial intelligence tools, including ChatGPT and Claude, is their potential to make mathematical errors. This phenomenon is referred to in the scientific literature as "hallucination." The model may appear reliable but provide incorrect answers. This is particularly dangerous in mathematics, as a student may accept a wrong answer as correct and reinforce incorrect concepts.

Research shows that ChatGPT and Claude are relatively accurate in algebraic manipulations and standard calculations, but the likelihood of errors increases significantly for poorly formulated problems, ambiguous conditions, or complex multi-step proofs.

Excessive reliance on artificial intelligence tools can weaken a student's ability to think independently in mathematics. If a student immediately turns to ChatGPT for every problem, their skills in analyzing problems independently, developing strategies, and seeking solutions with perseverance will not develop. From a psychological perspective, the difficulty and struggle inherent in independently solving a mathematical problem constitute an essential part of learning. Artificial

intelligence can shorten this process, which may negatively affect cognitive development.

The availability of ChatGPT and Claude has sharply intensified issues of academic integrity. Students may use artificial intelligence to complete homework, independent assignments, and even examinations, creating a real risk. This problem can be addressed not only through technical limitations but also by revising assessment methodologies within the education system.

In some cases, ChatGPT and Claude may explain mathematical concepts ambiguously, incompletely, or pedagogically inaccurately. This is especially problematic for beginner-level students, as it can lead to the formation of misconceptions. For instance, oversimplifying the definition of a limit or omitting crucial conditions when connecting integration to area calculations can create problems that are difficult to correct later.

In the context of Uzbekistan, a particularly important limitation is the problem of digital inequality. Fully capable versions of ChatGPT (GPT-4 and higher) require a paid subscription, and extended versions of Claude are also limited. Not all students have equal access to these tools, which suggests that artificial intelligence should be considered as an additional, optional resource rather than a primary instructional tool.

Widespread use of artificial intelligence tools may, in some cases, create the false impression that students can learn without a teacher. However, the teacher's role — providing motivation, guidance, a supportive environment, and attending to the student's individual and psychological needs — can never be fully replaced by artificial intelligence. Preserving the human dimension of pedagogical interaction is one of the most important tasks for teachers during this technological transformation.

Based on the analysis of the opportunities and limitations described above, the following methodological model is proposed for the effective use of ChatGPT and Claude in teaching mathematics courses in higher education:

1. *Tool — not teacher, but assistant.* Artificial intelligence tools should never be regarded as the primary source of instruction. They should be used to enrich the

teacher's explanations, support independent student learning, and provide additional practice opportunities.

2. *Developing critical thinking.* Students must be taught to critically evaluate all information obtained from artificial intelligence. In class, the teacher can deliberately present exercises using incorrect answers from ChatGPT or Claude — students must identify and correct the mistakes. This develops both mathematical skills and critical thinking.

3. *Process-based assessment.* In the presence of artificial intelligence, assessments based solely on correct answers are losing relevance. Greater attention should be given to the thinking process — how students approached a problem, what mistakes they made, and how they corrected them.

4. *Socratic prompt strategy.* Teachers should instruct students in the skill of asking the right questions. Instead of "Give me the answer to this problem," students should ask, "What strategies can I use to solve this problem?" or "I applied the following method — is it correct, and why?" Such questions activate critical thinking.

5. *Differentiated integration.* Rather than immediately introducing artificial intelligence tools throughout the course, it is recommended to integrate them gradually, step by step.

CONCLUSION

This article theoretically and analytically examined the didactic opportunities and limitations of integrating artificial intelligence tools such as ChatGPT and Claude into university-level mathematics courses.

The analysis conducted allowed for the following key conclusions. Artificial intelligence tools can serve as an effective didactic means in mathematics education by providing individualized explanations and immediate feedback, demonstrating multiple methods of problem-solving, differentiating instructional materials, and facilitating Socratic dialogue. These opportunities are particularly practically significant in higher education settings, where providing individual attention to large groups is challenging.

At the same time, these tools have serious pedagogical limitations. The likelihood of mathematical errors, the risk of weakening independent thinking skills,

issues of academic integrity, and concerns regarding digital inequality must not be overlooked.

The proposed methodological model outlines the main directions for pedagogically appropriate use of artificial intelligence tools: viewing the tool as an assistant, fostering critical thinking, implementing process-based assessment, and ensuring correct pedagogical application of AI tools.

In the future, the effectiveness of these methodological approaches should be empirically tested through experimental research, practical guides adapted to the conditions of higher education institutions in Uzbekistan should be developed, and systems for preparing teachers to work with artificial intelligence tools should be established as promising tasks.

References

1. Oktamov, Madadjon, Jasmina Toshpolotova, and Yaira Musurmanova. "Organizing Lesson Processes in Teaching Exact Sciences Using Modern Pedagogical Technologies." *Novy Uzbekistan: Science, Education and Innovation* 1.1 (2024): 432-434.
2. Mansurovna, Ochilova Fayyoza. "Innovative Approaches in Developing Students' Linguistic Competence." *EduVision: Journal of Innovations in Pedagogy and Education* 1.3 (2025): 456-462.
3. Madadjon, Oktamov. "Methodology for Developing Information-Technological Competence in Informatics among Students of Higher Education Institutions." *Academic Research in Educational Sciences* 4.CSPU Conference 1 (2023): 275-281.
4. Abdirozzoqov, Fayzulla, and Jasmina Tashpolotova. "Methods of Using the MyTest Program in the Organization of Final Control Processes for Students of Higher Education Institutions." *Molodye Uchenye* 2 (2024): 88-90.
5. Uktamov, M. "Modeling the Professional Training Development of Future Teachers through Computer Training." *Science and Innovation* 2.B9 (2023): 139-141.
6. Berdishukurova, Munisa. "The Development of Programming Languages." *Pedagogy and Psychology in the Modern World: Theoretical and Practical Research* 4.5 (2025): 24-26.

YAPONIYA TA'LIMINI BOSHLANG'ICH TA'LIMDA JORIY QILINISHI

Raximjonova Xilola Raximjon qizi

1-kurs magistranti Namangan davlat Pedagogika Instituti

Ta'lim Tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi

Annotatsiya: Yaponiyada ta'lim tizimi bugungi kunda eng ilg'or va muvaffaqiyatli ta'lim modellaridan biri sifatida tan olinadi. Ushbu yutuqlarning asosi Yaponiya boshlang'ich maktablarida yotgani inkor etib bo'lmaydi. Yapon ta'limi o'zining an'analari, milliy qadriyatlariga asoslangan holda, zamonaviy yondashuvlar, ilg'or pedagogik texnologiyalar va ta'limda doimiy islohotlar amalga oshirilishi bilan ajralib turadi. Yaponiya boshlang'ich ta'lim tizimi bolalarda mustaqil fikrlash, mehnatsevarlik, jamiyatga foydali fuqaro bo'lib yetishish, ijtimoiy mas'uliyat, o'zaro hurmat va birdamlik ruhini rivojlantirishga qaratilgan. Yapon maktablarida bolalarning aqliy, ma'naviy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishiga kompleks yondashuv yo'lga qo'yilgan. Maktabga kirilgan ilk kunlardan boshlab bolalarda tartib, tozalik, mehnat, bir-biriga yordam berish va o'qishga intilish, do'stona muhitda bilim olish ko'nikmalari shakllantiriladi.

Kalit so'zlar: Yapon ta'limi, boshlang'ich ta'lim, O'zbekiston, yangi metod, pedagogika, tarbiya, jamiyat, dastur, fan, sinf, maktab, innovatsiya, muloqot, hamkorlik, bolalar, axloqiy tarbiya, dars, ota-ona, o'qituvchi, monitoring, islohot.

ВНЕДРЕНИЕ ЯПОНСКОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В НАЧАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Аннотация: Система образования в Японии сегодня признана одной из самых передовых и успешных образовательных моделей. Несомненно, основа этих достижений лежит в японских начальных школах. Японское образование, основанное на традициях и национальных ценностях, отличается современными подходами, передовыми педагогическими технологиями и проведением постоянных реформ в образовании. Японская система начального образования направлена на развитие у детей самостоятельного мышления, трудолюбия, становления полезными гражданами общества, социальной ответственности, взаимного уважения и духа солидарности. Японские школы применяют комплексный подход к умственному, духовному, физическому и социальному развитию детей. С первых дней обучения в школе у детей формируются порядок, чистоплотность, трудолюбие, желание помогать друг другу и учиться, а также навыки обучения в дружественной атмосфере.

Ключевые слова: японское образование, начальное образование, Узбекистан, новый метод, педагогика, воспитание, общество, программа, наука, класс, школа, инновации, коммуникация, сотрудничество, дети, нравственное воспитание, урок, родители, учитель, контроль, реформа.

IMPLEMENTATION OF THE JAPANESE EDUCATION SYSTEM IN PRIMARY EDUCATION

Abstract: *The education system in Japan is recognized today as one of the most advanced and successful educational models. It is undeniable that the foundation of these achievements lies in Japanese elementary schools. Japanese education, based on its traditions and national values, is distinguished by modern approaches, advanced pedagogical technologies and the implementation of constant reforms in education. The Japanese elementary education system is aimed at developing in children independent thinking, hard work, becoming useful citizens of society, social responsibility, mutual respect and a spirit of solidarity. Japanese schools have a comprehensive approach to the mental, spiritual, physical and social development of children. From the first days of entering school, children are formed in order, cleanliness, hard work, the desire to help each other and study, and the skills of learning in a friendly environment.*

Keywords: *Japanese education, primary education, Uzbekistan, new method, pedagogy, upbringing, society, program, science, class, school, innovation, communication, cooperation, children, moral education, lesson, parents, teacher, monitoring, reform.*

KIRISH

Yaponiya boshlang'ich maktablarida bolalar bilim olishdan tashqari, kundalik hayot odatlari, qat'iyatlilik, foydalanilgan buyumlarni jamiyat mulki sifatida e'zozlash, ijtimoiy muammolarni birga hal qilish, guruh bo'lib ishlash kabi ko'plab fazilatlarga ega bo'lishni o'rganadilar. Darslarda asosan bolalarning qiziqish va ehtiyojlariga mos metodlar qo'llanadi. Har bir bolaning o'ziga xosligiga qaratilgan diqqat va e'tibor yapon pedagogikasining ajralmas qismi hisoblanadi. Yaponiyada o'qituvchilar nafaqat bilim beruvchi odam, balki yaxshi tarbiyachi va murabbiy ham hisoblanaadi. O'qituvchilar bolalarning har tomonlama yetuk bo'lib yetishishlari uchun doimiy muloqot va hamkorlikda ishlashadi. Bundan tashqari, oila bilan maktab o'rtasidagi hamkorlik yuqori darajada yo'lga qo'yilgan. Har bir o'quvchi o'zining "sinfi oilasi" deb hisoblaydi va o'zida mas'uliyat hissini his qiladi. Darsliklar hamda o'quv dasturlari bolalarning psixologik, yosh va individual xususiyatlariga moslashtiriladi. Darsdan tashqari mashg'ulotlar, loyihalar, sport va madaniy tadbirlar, amaliy faoliyatlarda qatnashish orqali o'quvchilar fikr yuritish, o'zgalarga yordam ko'rsatish, tozalikni saqlash va ijtimoiy faol bo'lish ko'nikmalarini shakllantiradilar [1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Fanlarni o'rgatishda an'anaviy hamda zamonaviy yondashuvlarning uyg'unligi saqlanadi. Shuningdek, axloqiy tarbiya, vatanparvarlik, ekologiya, sog'lom turmush

tarzi, ahillik, kechirimlilik, halollik, adolat kabi qadriyatlar asosida bolalar tarbiyalanadi. Maktab o'qituvchilari har qanday vaziyatda bolalarga mehribonlik qilish, ular bilan muammolarini yechishda yordam berishni asosiy vazifa deb bilishadi. Yaponiyada boshlang'ich ta'limning asosiy yo'nalishlari jumlasiga bilim olishni quvunch bilan qabul qilish, mustaqil o'rganish va izlanish, nutq madaniyatini rivojlantirish, sog'liqni asrash, g'amxo'rlik, o'rtoqlik, sinfdoshlarga hurmat va e'tibor ko'rsatish kiradi. O'quvchilar maktabdagi har bir faoliyatni o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish tamoyili asosida bajaradilar. Yapon bolalari maktab hududini tozalashda, sinf jihozlarini tartibga keltirishda bevosita ishtirok etadilar. Bu jarayonlar ularda tozalik, tartib, javobgarlik, xotirjamlik va hamjihatlik ko'nikmalarini oshiradi. Tarbiyaviy soatda, darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'qituvchilar bolalarning jamiyat a'zosi sifatidagi mas'uliyatini, ijtimoiy burchlarini va huquqlarini muhokama qilishadi. Darslar ham ko'proq guruhlarda amalaga oshiriladi, buning natijasida bolalarda jamoada ishlash, faollik, ochiqlik fazilatlarini rivojlanadi. Yaponiyada har bir bolaning ovozi eshitilishi va hurmat qilinishi ustuvor hisoblanadi [3].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yaponiya boshlang'ich maktablarida o'quvchilarni baholash tizimiga alohida e'tibor beriladi. An'anaviy ball tizimidan tashqari, doimiy kuzatish, mulohaza almashish, so'rovnomalar o'tkazish orqali bola taraqqiyotini, mustaqil fikrlashi, o'ziga bo'lgan ishonchini rivojlantiruvchi ana'anaviy va zamonaviy usullar birga qo'llaniladi. Bunday yondashuv, bolalar orasidagi individual farqlarni e'trobgga olib, ularning o'ziga xos salohiyati va qiziqishlarini o'stirishga xizmat qiladi. Yaponiya sistemasi o'z ichiga hayotiy tajriba, doimiy o'z ustida ishlash, ijtimoiy chang'ovda faol ishtirok etish, ijtimoiy faollik ko'rsatish kabilarni ham olgan. Bolalar maktabda o'zlari mustaqil harakat qilishni va o'z hayotini tashkil qilishni o'rganadilar. Shu jihatdan mazkur tajribani boshqa mamlakatlarga, shu jumladan O'zbekiston ta'lim tizimiga joriy qilish ham amalda muhim natijalar beradi. Yaponiyada boshlang'ich ta'limdan boshlab bolalarda o'ziga ishonch, qat'iyatlilik, o'z ustida ishlashga bo'lgan ijobiy munosabat, to'g'riso'zlik, boshqalarning fikriga hurmat, intizom, jamoaviy ishlash malakalari bir maromda shakllantiriladi. Fanlarni o'rgatishda turli

yondashuvlar – tajriba, mushohada, muloqot, muhokama, amaliy faoliyat, loyihalar, guruhlarda ishlash keng qo'llaniladi. Yaponiyada har bir sinf rahbari o'quvchilarining hayotiga bevosita javobgardir. Sinf rahbari nafaqat fanlarni o'rgatadi, balki bolalarga ijtimoiy muammolarni yechishda, harakatda, ishtirokda yordam beradi, har bir bolaning oilasi, xulqi, ijtimoiy ahvoli to'g'risida ma'lumotga ega bo'ladi. Maktab va oila o'rtasida doimiy aloqa yo'lga qo'yilgan. Bolalardagi muammolar, tarbiyadagi kamchiliklar oilalar bilan hamkorlikda hal qilinadi. Darslarning hozirgi kundagi tarkibida bolalarning mustaqil faoliyatini tashkil qilish, ularni tanqidiy va analitik fikrlashga o'rgatish, o'z fikrini erkin ifodalash, boshqalarga yordam ko'rsatish, muammolarni guruhda hal qilish, ma'lumotlar bilan ishlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, o'z ishini rejalashtirish va natijani baholash eng asosiy qobiliyatlar sifatida e'tirof etiladi [3].

Yaponiya tajribasida boshlang'ich ta'limda bolalarning o'zbekchilikka xos fazilatlarni ham rivojlantiruvchi yondashuvlar mavjud. Jumladan, ota-ona va o'qituvchi o'rtasidagi bog'liqlik, har bir bola bilan individual ishlash, ijtimoiy jarayonlarga faol jalb qilish, mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatish, shaxsiy va jamoaviy burchni sezish, madaniy qadriyatlarni ulug'lash kabi yondashuvlar o'z samarasini ko'rsatmoqda. Yaponiyada muntazam ravishda ta'lim islohoti va monitoring olib boriladi. Maktablarning rivojlanish darajasi, o'quvchilar bilim va ko'nikmalari, ularning jamiyatda tutgan o'rni qat'iy nazorat qilinadi va doimiy ravishda takomillashtiriladi. Innovatsion dasturlar, ilg'or pedagoglar tajribasi, zamonaviy uslublar hayotga tatbiq qilinib, natijada bolalarda sog'lom turmush, intizomli xulq, mehribonlik, yordamchanlik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, kuchli ijtimoiy faollik singari fazilatlar qaror topadi. Yaponiya boshlang'ich maktablarida bolalarga yulduzlik berilmaydi, ular sinfni tozalash, navbatchilik vazifasini bajarish, maktab jihozlarini tartibga keltirish, kichiklarni himoya qilish, bir-biriga mehribonlik ko'rsatishni mustahkam o'zlashtiradilar. Yomon xulq, betartibliklar, bir-biriga hurmatsizlik holatlari dastlab ustozlar, so'ngra ota-onalar ishtirokida bartaraf etiladi. O'quvchilarning bilimi va faoliyatiga katta e'tibor qaratiladi, har bir muvaffaqiyat e'tirof etiladi [4].

Ushbu tamoyillar, jumladan, bolaga bandlik, mehnat qilish, jamiyatda faol ishtirok etish, birga ishlashga o'rgatish, jamoada hayot kechirish ko'nikmalari ularga butun hayot davomida foyda beradi. Yaponiyaning ilg'or ta'lim tajribasini O'zbekistonning boshlang'ich maktablarida joriy qilish, bolalarning har tomonlama barkamol, zamonaviy fikrlaydigan, ijodiy, ijtimoiy faol va sog'lom voyaga yetishiga ko'maklashadi. Yaponiya tajribasining dolzarbligi, ayniqsa, bolalarda intizom, tartib, mas'uliyat, birdamlik tuyg'ularini shakllantirishda, har bir ishga mas'uliyat bilan yondashish, harakatlarda mustaqil bo'lish, ijtimoiy vazifalarni sezish, madaniyatni qadrlash kabi belgilarida yaqqol namoyon bo'ladi. Boshlang'ich ta'limda ushbu o'ziga xos yondashuvlarni joriy etish ijtimoiy hamkorlik, hamjihatlik, o'z fikrini erkin ifoda qilish, vaqtdan unumli foydalanish kabilarni oshirishda muhimdir. Mamlakat ta'lim tizimini yanada rivojlantirish, ijtimoiy faol, bilimli, tarbiyali, muvaffaqiyatli yoshlarni tarbiyalash uchun aynan yapon maktablarining boshlang'ich ta'limi tajribasidan samarali foydalanish bugungi kun talabidir [5].

XULOSA

Yaponiyada boshlang'ich ta'lim tizimining yetukligi, bolalarga bilim berish va tarbiya jarayonidagi ilg'or tajriba dunyoning ko'plab mamlakatlari, shu jumladan O'zbekiston ta'lim tizimi uchun o'rnak bo'la oladi. Yaponiyada ta'lim faqat bilim o'rgatish bilan cheklanmay, murabbiylik, axloq-odob, hamkorlik, mehr-oqibat, faol fuqaro bo'lib yetishish fazilatlarini shakllantirish, shaxsiy xilma-xillik va salohiyatni rivojlantirishga ham yo'naltiriladi. Ushbu model asosida bolalarda barcha ijtimoiy va shaxsiy fazilatlar mustahkamlanadi. Dorilfunun tizimi va darslik mazmunlari ham bolalarning yosh xususiyatlariga moslashgan, har bir bola qiziqishi va ehtiyojiga binoan tarbiyaviy hamda ma'naviy faoliyatlar tashkil qilinadi. Yaponiyaning bu boradagi tajribasini O'zbekiston boshlang'ich maktablarida muvaffaqiyatli joriy etish uchun davlat siyosati, pedagogik jamoa va ota-ona hamkorligi, innovatsion texnologiyalar bilan birga milliy qadriyatlar uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sato, Manabu. "Japanese Schooling: Patterns of Socialization, Equality and Political Control", 2006.
2. Kodama, Mitsuru. "How Japanese Schools Work: An Insider's Account of Difficulties and Achievements", 2018.

3. Schoppa, Leonard J. "Education Reform in Japan: A Case of Immobilist Politics", 1991.
4. Janaa, Iroda. "Yaponiyada boshlang'ich ta'lim tizimi va O'zbekiston uchun imkoniyatlar" // "Pedagogik izlanishlar" jurnali, 2022 yil.
5. Nishino, Harumi. "Elementary Education in Japan: Trends and Issues", 2019.
6. Komatsu, Hikaru. "Japanese Educational System: Teaching and Learning in the Tokyo School System", 2022.

A SYSTEMATIC REVIEW ON PODCASTING AS A PEDAGOGICAL TOOL: ENHANCING SPEAKING CONFIDENCE THROUGH DIGITAL AUDIO PRODUCTION

Milimo Mundia

English For Specific Purposes Lecture,

Kimyo International University in Tashkent, Namangan Branch

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7785-8582>

m.milimo@kiut.uz

Abstract. *This systematic review assesses the impact of using podcasts as an instructional tool to increase the ability of English as a Second / Foreign Language (ESL/ EFL) students to speak clearly and feel confident speaking English at universities. While the review includes a large body of research globally, it will include research specifically related to Uzbekistan. Overall, the results demonstrate that the use of digital media such as podcasting can be used to reduce Foreign Language Anxiety (FLA) for ESL/ EFL students at the university level. Additionally, the findings show that through its iterative cycle (scripting, recording, editing, and self-evaluation), podcasting provides students with a "safe" space where they can take risks and experiment with new forms of expression. In addition, the review discusses various pedagogical models that have been applied to teaching English at international and national universities including the use of AI-assisted speech analysis, collaborative digital projects and other emerging technologies. The overall results of this review indicate that the use of podcasts improve the quality of students' speech segments and suprasegmental, however, they most importantly increase learner's sense of control over what they do in class, motivation and confidence. Based upon the work of Milimo Mundia (2025), this study advocates for a technologically based model for teaching English that focuses on increasing student's agency in learning, reducing their psychological discomfort with communicating in English and increasing their communicative competency. Overall, the studies reviewed support the idea that podcasting is one way in which technology is changing English language education.*

Key words: *Podcasting, English as a second / foreign language, Speaking Confidence, Digital audio production, Educational Technology, Learner Autonomy, Technology-Enhanced Language Learning.*

СИСТЕМАТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ПОДКАСТИНГА КАК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТРУМЕНТА: ПОВЫШЕНИЕ УВЕРЕННОСТИ В УСТНОЙ РЕЧИ ЧЕРЕЗ ЦИФРОВОЕ АУДИОПРОИЗВОДСТВО

Аннотация: *Данный систематический обзор оценивает влияние использования подкастов в качестве учебного инструмента на развитие навыков устной речи и уверенности у студентов, изучающих английский язык как второй / иностранный (ESL/ EFL), в университетах. Несмотря на широкий охват*

международных исследований, в обзор также включены работы, относящиеся к Узбекистану. В целом результаты показывают, что использование цифровых медиа, таких как подкастинг, способствует снижению уровня тревожности при изучении иностранного языка (*Foreign Language Anxiety — FLA*) у студентов вузов. Кроме того, установлено, что благодаря циклическому процессу (написание сценария, запись, редактирование и самооценка) подкастинг предоставляет студентам «безопасное» пространство, в котором они могут экспериментировать и пробовать новые формы выражения. В статье также рассматриваются различные педагогические модели преподавания английского языка в международных и национальных университетах, включая использование анализа речи с применением искусственного интеллекта, совместные цифровые проекты и другие современные технологии. Общие результаты показывают, что подкастинг улучшает качество речевых сегментов и супrasegmentных характеристик речи, а также повышает мотивацию, уверенность и чувство контроля студентов над процессом обучения. На основе работ *Milimo Mundia (2025)* в исследовании предлагается технологически ориентированная модель обучения английскому языку, направленная на развитие автономии учащихся, снижение психологического дискомфорта при общении и повышение коммуникативной компетенции. В целом рассмотренные исследования подтверждают, что подкастинг является одним из способов трансформации преподавания английского языка под влиянием технологий.

Ключевые слова: подкастинг, английский как второй/иностраный язык, уверенность в устной речи, цифровое аудиопроизводство, образовательные технологии, автономия обучающихся, технологии в обучении языкам.

PODKASTNI PEDAGOGIK VOSITA SIFATIDA QO'LLASH BO'YICHA TIZIMLI TAHLIL: RAQAMLI AUDIO ISHLAB CHIQISH ORQALI NUTQDAGI ISHONCHNI OSHIRISH

Annotatsiya: Mazkur tizimli tahlilda podkastlardan ta'lim vositasi sifatida foydalanishning ingliz tilini ikkinchi/xorijiy til (*ESL/EFL*) sifatida o'rganayotgan talabalar nutq ravonligi va o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga ta'siri baholanadi. Tadqiqot global miqyosdagi ilmiy ishlarni qamrab olgan holda, O'zbekistonga oid tadqiqotlarni ham o'z ichiga oladi. Umuman olganda, natijalar podkast kabi raqamli media vositalari talabalar orasida xorijiy tilni o'rganishdagi tashvish (*FLA*) darajasini kamaytirishga xizmat qilishini ko'rsatadi. Shuningdek, podkast yaratishning bosqichma-bosqich jarayoni (ssenariy yozish, yozib olish, tahrirlash va o'z-o'zini baholash) talabalarga yangi ifoda shakllarini sinab ko'rish va tajriba qilish imkonini beruvchi "xavfsiz" muhit yaratadi. Bundan tashqari, maqolada xalqaro va milliy universitetlarda ingliz tilini o'qitishda qo'llanilayotgan turli pedagogik modellarga, jumladan, sun'iy intellekt yordamida nutqni tahlil qilish, hamkorlikdagi raqamli loyihalar va boshqa zamonaviy texnologiyalarga e'tibor qaratilgan. Tahlil natijalari podkastlardan foydalanish talabalarning nutq sifati, ayniqsa segment va suprasegment xususiyatlarini yaxshilash bilan birga, ularning motivatsiyasi, o'zini boshqarish hissi va ishonchini oshirishini ko'rsatadi. *Milimo Mundia (2025)* ishlariga

asoslanib, ushbu tadqiqot ingliz tilini o'qitishda texnologiyaga asoslangan, o'quvchilarning mustaqilligini oshiruvchi, psixologik noqulaylikni kamaytiruvchi va kommunikativ kompetensiyani rivojlantiruvchi modelni ilgari suradi. Umuman olganda, ko'rib chiqilgan tadqiqotlar podkast texnologiyasi ingliz tili ta'limini zamonaviylashtirishda muhim omillardan biri ekanini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: podkast, ingliz tili (ikkinchi/xorijiy til), nutqdagi ishonch, raqamli audio ishlab chiqish, ta'lim texnologiyalari, o'quvchi mustaqilligi, texnologiyalar asosida til o'rganish.

INTRODUCTION

The rapid development of technology has changed many aspects of higher education. Most notably, in terms of how we teach languages. Over the past decade, there has been a movement toward Technology-Enhanced Language Learning (TELL) which combines traditional methods with new digital tools to enhance student performance. The TELL paradigm has altered the traditional classroom structure of English as a foreign language (EFL) to make it more interactive, dynamic and multimodal. One of the newer tools that has been developed and researched as part of the TELL paradigm is podcasting. This innovative tool enables teachers to create opportunities for students to engage with each other during spoken communication. It also increases learner involvement and builds learner confidence.

Although some oral communication techniques traditionally called speaking practice may occur once or twice in a semester for a short period of time, podcasting offers students the opportunity to complete a cyclical process of creating spoken content. Students produce scripts, record them, edit them and reflect on their own performances in order to build their linguistic competencies in a flexible environment. Beyond improving students' abilities to communicate fluently and correctly, this process-based approach also fosters creative thinking, autonomous learning and critical thinking.

One of the challenges facing university students especially those majoring in fields outside linguistics is the emotional obstacle known as speaking anxiety. For example, many students studying business administration, engineering and computer science are hesitant to express themselves in English because they fear being ridiculed or corrected for their mispronunciation or incorrect grammar.

According to Mundia (2025), integrating technology-enhanced instruction is key to developing oral competence for management students whose ability to effectively communicate is vital to achieving professional success. Digital tools like podcasting offer a comfortable environment for students to interact without feeling anxious about being judged while allowing them to become increasingly confident in their communicative abilities.

This systematic review aims to narrow the gap between theoretical applications of instructional methods worldwide and their practical implementations in different educational environments particularly focusing on Uzbekistan. This study reviews existing literature on both global scholarship and local research to investigate how podcasting facilitates improved speaking proficiency, decreases anxiety and promotes learner autonomy in post-secondary education.

LITERATURE ANALYSIS

The literature analysis establishes the connection to Swain's Output Hypothesis and the value of having students create digital audio productions. The transformation described in Thorne & Payne (2011) affords learners with the opportunity to communicate in ways that traditional classrooms can't. Thorne and Payne state "that online platforms afford unique possibilities for communication that cannot be replicated in the traditional classroom" (p. 15). Furthermore, there are many differences between passively consuming media and actively creating your own content. Creating one's own content provides a level of motivation and accountability for students to produce accurate and fluent oral presentations. Additionally, recent studies in North America and Europe have shown that student generated podcasts not only contribute to improved speaking proficiency but also facilitate other important learning outcomes such as critical thinking, collaboration, and research. Further, because student generated podcasts function as audible portfolios of student development over time, teachers are able to assess not only linguistic development but also intellectual development of their students. Thus, by participating in these types of authentic communicative activities, students are gaining real world competency which will help them succeed academically and professionally in today's fast changing world.

Podcasting allows for a type of multimodal learning that involves using all three of the senses, hearing, cognition, and technology. Students who learn through podcasting gain the ability to become digitally literate alongside improving their linguistic proficiency. This will enable them to compete and thrive in today's global economy. In addition to being recognized as an innovative methodology that addresses the needs of today's world, podcasting offers a way for institutions to meet educational standards.

As stated previously, in Uzbekistan, foreign language instruction has been modified to respond to globalization and reform efforts in education. The increased emphasis on using digital technologies at universities demonstrates a national interest in producing graduates that are linguistically competent and technologically savvy. As a result of this focus on digital education, podcasting has emerged as an attractive option for use as a pedagogical tool in Uzbekistan. Research conducted by scholars such as Kudratov (2022) and Ruzmetova (2023), demonstrate how blended learning models utilizing digital platforms are becoming increasingly prevalent within universities throughout Uzbekistan. In particular, Kudratov and Ruzmetova found that mobile technology enhanced student engagement, especially given the high percentage of university students that utilize smartphones within the country. For example, the fact that most students' first access to digital content occurs via their mobile devices creates a viable means for implementing mobile based pedagogies such as podcasting.

Additional contributions made by Mundia (2024) include the application of AI assisted tools to support the use of digital learning environments. Using AI enabled tools provides students with immediate feedback regarding their pronunciation, fluency and phonological accuracy. Therefore, AI supported digital learning environments can be used as a means of supporting individualized learning and the acceleration of language acquisition. The use of AI to evaluate student produced podcasts will allow students to view examples of their speech patterns, identify areas in need of improvement, and increase their confidence in communicating orally. Uzbekistan's national plan to digitize higher education and encourage innovations in teaching and learning also supports the increasing adoption of technology-based

methods. Universities in Central Asia will be well-positioned to graduate students who will be prepared for employment globally. Therefore, podcasting may represent an area where pedagogical innovation meets national educational development.

METHODOLOGY

A systematic review was completed according to PRISMA guidelines for methodological clarity, transparency and reproducibility. The primary database search included Google Scholar, ERIC, Science Direct etc. Studies searched dated back to 2015-2026. This date range was selected due to its alignment with current trends in language learning with digital technologies and educational technology. To establish inclusion criteria for determining relevant studies for consideration, selected studies needed to focus exclusively on university level EFL/English for Specific Purposes (ESP) learners; investigate student-created podcasts as pedagogical tools; and report empirical data related to improvements in speaking confidence, fluency or pronunciation. Qualitative and quantitative research design were considered for selection including experimental, quasi-experimental and mixed-method studies. In order to provide contextual information about the Uzbek educational environment, studies from Central Asia were also included. Studies were excluded if they did not address oral proficiency; lacked empirical evidence; or were limited to investigating listening comprehension without examining speaking performance. All data collected were synthesized thematically to determine patterns or trends associated with speaking confidence; learner autonomy; and integration of technology into the learning experience.

RESULTS

The results and discussion section of this study examines the findings in regards to speaking confidence and phonological/prosodic gains due to podcasting. Many studies have shown that podcasting has had a positive influence on student's speaking confidence. The "shielding" effect of the microphone allows students to communicate orally in a safe and supportive environment. Students who experience a great deal of anxiety when communicating verbally with others tend to feel more comfortable and empowered while creating podcasts. Mundia's (2026) quasi-experimental study using digital speech tools with management students in

Uzbekistan found that students showed statistically significant improvements in oral competency over students taught traditionally. Additionally, the ability to edit and record again affords students a psychological safety net. Thus, they are able to be creative and risk taking with language in an area where they may previously have been afraid of being embarrassed. Furthermore, podcasting supports reflective learning by giving students opportunities to assess their own development. This back-and-forth process builds self-confidence, fosters a growth mentality, and supports long-term development of communicative abilities.

Additionally, the creation of podcasts produces measurable improvements in pronunciation, intonation, and fluency. To create intelligible and understandable audio requires students to pay attention to the phonological and prosodic characteristics of spoken English. With repeated attempts at producing audio and listening to previous recordings students develop increased sensitivity to the rhythmic qualities of speech such as stress patterns, rhythm, and intonation. Recording software used in the Uzbek context provides visual and auditory evidence to help students address interference from their native languages. The added benefit of using AI-based speech analysis software provides immediate feedback and suggestions for correction based upon individualized analyses. Research conducted globally indicates that digital audio production improves both segmental aspects (vowel and consonant sounds) and suprasegmental aspects (pitch, stress, and intonation). Therefore, podcasting is a very effective tool for developing students' total oral proficiency.

RECOMMENDATIONS

Several recommendations can be made to stakeholders based upon the findings of this systematic review. For example, university administration should provide low-cost digital recording stations throughout campus, and ensure reliable access to internet services. University administrators should also provide incentives to faculty members who incorporate podcasting into their courses. Faculty members should employ a process-based pedagogy that incorporates scripting, rehearsing, recording, and reflecting when working with students on podcasts. When teaching students how to script, rehearse, and record, faculty members can encourage students to

demonstrate linguistic accuracy, creativity, and confidence. Faculty members can also provide additional opportunities for students to learn from one another by engaging them in peer evaluation and cooperative activities. Curriculum developers are recommended to make digital communication a major objective within all EFL and ESP programs. By embedding podcasting into program curricula, universities can assure that students develop important 21st century skills such as critical thinking, digital literacy, and professional communication. Policymakers and educational institutions in Uzbekistan are urged to continue supporting innovation in language education through technology-related initiatives. Strategically integrating AI-supported tools and digital platforms will increase Uzbekistan's position in the global academic and professional communities.

CONCLUSION

Based upon the findings of this systematic review of research related to podcasting in EFL settings, podcasting is much more than simply a new technological application. Podcasting is a well-established and powerful pedagogical tool for satisfying both the cognitive and affective needs of today's EFL learners. Podcasting changes the emphasis from performance to production. Consequently, it reduces the affective barrier for many students enabling them to build confidence and communicative abilities. The synthesis of research from around the globe and from regional sources clearly indicate that digital audio production increases pronunciation, fluency, learner autonomy, and critical thinking. In addition, since podcasting has aligned itself with the current national educational reform efforts toward digital transformation and global competition in Uzbekistan, it is a logical component of the country's education system. The inclusion of artificial intelligence adds even greater potential to improve effectiveness by providing feedback tailored to the individual learner and supporting ongoing improvement.

References

1. Kudratov, T. (2022). *Digital Transformation of Higher Education in Uzbekistan: Challenges and Opportunities*. Tashkent University Press.
2. Mundia, M. (2024). Leveraging AI Speech Analysis in Management Education: A Blended Learning Approach. *Journal of Language and Education Technology*.

3. Mundia, M. (2025). *Developing Oral Speech Competence in Management Students Through Technology-Enhanced English Language Instruction* (Doctoral Dissertation). Namangan State Technical University.
4. Mundia, M. (2026). Quasi-experimental analysis of AI-assisted learning environments in Uzbekistan. *International Journal of Applied Linguistics*.
5. Ruzmetova, N. (2023). The role of mobile applications in enhancing EFL speaking skills. *Central Asian Journal of Education*.
6. Thorne, S. L., & Payne, J. S. (2011). Evolutionary Trajectories, Internet-Mediated Expression, and Language Education. *CALICO Journal*.
7. Mundia, M. TECHNOLOGY FOR IMPROVING THE ORAL SKILLS OF MANAGEMENT STUDENTS ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ НАВЫКОВ УСТНОЙ РЕЧИ У СТУДЕНТОВ, ИЗУЧАЮЩИХ МЕНЕДЖМЕНТ MENEJMENT YO'NALISHI TALABALARINI OG'ZAKI NUTQINI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYASI. *FarDU. ILMIY XABARLAR*, 82.
8. Mundia, M. (2025, December). A THEORETICAL FRAMEWORK FOR AN INTEGRATED, TECHNOLOGY-ENHANCED CURRICULUM TO FOSTER ORAL COMPETENCE IN ENGLISH FOR MANAGEMENT. In *Partner conferences of the International Scientific Journal Research Focus* (Vol. 1, No. 1, pp. 1101-1107).

UDK: 373.2

DIDAKTIK O'YINLAR VOSITASIDA BOLALARNING TA'LIMIY FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYASI

Mahmudova Sevara To'lanboy qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti, Namangan, O'zbekiston
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi MTM BU-25 guruh 1-bosqich talabasi*

E-mail: sevaraxonmahmudova17@gmail.com

Tel: (95) 707 54 92

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'limiy faoliyatini rivojlantirishda didaktik o'yinlarning o'рни va ahamiyati ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil etiladi. Tadqiqotda didaktik o'yinlarning pedagogik mohiyati, ularning bolalar bilish jarayonlariga ta'siri, motivatsiyani oshirishdagi roli hamda ta'lim samaradorligini ta'minlashdagi imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, maqolada didaktik o'yinlar asosida tashkil etilgan ta'lim texnologiyasining bosqichlari, mazmuni va metodik asoslari ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari didaktik o'yinlar bolalarning intellektual rivoji, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy faolligini sezilarli darajada oshirishini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: didaktik o'yin, maktabgacha ta'lim, ta'lim texnologiyasi, bolalar rivoji, bilish faoliyati, pedagogik innovatsiya, o'yin faoliyati.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ИГРЫ КАК СРЕДСТВО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕЙ

Махмудова Севара Туланбой кизи

*Наманганский государственный педагогический институт,
Наманган, Узбекистан*

Направление: дошкольное образование, группа MTM BU-25 Студент 1 курса

E-mail: sevaraxonmahmudova17@gmail.com

Tel: (95) 707 54 92

Аннотация: В статье рассматривается роль дидактических игр в развитии образовательной деятельности детей дошкольного возраста. Раскрываются педагогическая сущность дидактических игр, их влияние на познавательные процессы, мотивацию и эффективность обучения. Особое внимание уделено технологии организации обучения на основе дидактических игр. Результаты исследования показывают, что использование дидактических игр способствует развитию интеллектуальных, коммуникативных и социальных навыков детей.

Ключевые слова: дидактическая игра, дошкольное образование, образовательная деятельность, педагогическая технология, развитие ребенка.

TECHNOLOGY FOR IMPROVING CHILDREN'S EDUCATIONAL ACTIVITY THROUGH DIDACTIC GAMES

Mahmudova Sevara To'lanboy qizi

Namangan State Pedagogical Institute, Namangan, Uzbekistan

Field of study: Preschool Education, MTM BU-25 group 1st-year student

E-mail: sevaraxonmahmudova17@gmail.com

Tel: +998 (95) 707 54 92

Annotation: *This article analyzes the role of didactic games in improving the educational activity of preschool children. It examines their pedagogical essence, influence on cognitive processes, and effectiveness in increasing learning motivation. The study also presents a structured technology for organizing teaching based on didactic games. The results confirm that didactic games significantly enhance children's intellectual, social, and communicative development.*

Keywords: *didactic games, preschool education, learning activity, pedagogical technology, child development.*

KIRISH

Mamlakatimizda davlat va jamiyatning barcha sohalari xususan, maktabgacha ta'lim va tarbiya tizimida ham bir qator amaliy islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-sonli Qaroriga asosida ishlab chiqilgan "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da sohani rivojlantirishga oid bir qator vazifalar belgilab berilgan [1].

Zero, maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'limning muhim bo'g'ini sifatida shaxs kamolotining dastlabki bosqichini tashkil etadi. Aynan ushbu davrda bolalarda bilish faoliyati, tafakkur, nutq, ijtimoiy munosabatlar va motivatsiya shakllanadi. Shu bois mazkur bosqichda qo'llaniladigan pedagogik yondashuvlar alohida ilmiy asoslangan bo'lishi zarur.

Zamonaviy pedagogika fanida bolalar faoliyatining yetakchi turi sifatida o'yin alohida e'tirof etiladi. Didaktik o'yinlar esa o'yin va ta'limni uyg'unlashtirgan holda samarali pedagogik vosita sifatida xizmat qiladi. Ular orqali bolalar bilimlarni majburlashsiz, tabiiy ravishda o'zlashtiradilar.

Bugungi kunda maktabgacha ta'limda innovatsion texnologiyalarni joriy etish jarayonida didaktik o'yinlar asosidagi ta'lim texnologiyasini ishlab chiqish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Mazkur maqola aynan shu muammoni ilmiy asosda yoritishga bag'ishlangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Didaktik o'yinlar muammosi pedagogika va psixologiya fanlarida keng o'rganilgan. Xususan, mashhur rus psixologi va pedagogi Lev Semyonovich Vygotskiy bolalar rivojida o'yin faoliyatining yetakchi rolini asoslab bergan. Unga ko'ra, o'yin jarayonida bola "yaqin rivojlanish zonasi"ga kiradi va o'z imkoniyatlaridan yuqori darajada faoliyat ko'rsatadi.[1]

Bolalar psixologiyasi bo'yicha mutaxassis bo'lgan Daniil Borisovich Elkonin esa o'yin faoliyatini bolalar psixik rivojlanishining asosiy omili sifatida talqin etadi. Uning fikricha, didaktik o'yinlar orqali bola ijtimoiy rollarni o'zlashtiradi va tafakkuri rivojlanadi.[2]

Zamonaviy tadqiqotchilardan D.R. Babayeva – didaktik o'yinlar orqali bolalarda nutq o'stirish metodikasiga e'tibor bergan bo'lsa [3], N.M. Kayumova – didaktik o'yin texnologiyalariga to'xtalib o'tadi.[4] Umuman olganda, yuqoridagi tadqiqotlarda didaktik o'yinlarning ta'lim samaradorligini oshirishdagi rolini alohida ta'kidlaydilar. Biroq mavjud tadqiqotlarda didaktik o'yinlar asosidagi ta'lim texnologiyasining tizimli modeli yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Mazkur maqola aynan ushbu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot ishida tizimlilik, izchillik, faoliyatga yo'naltirilganlik, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv kabi tadqiqot tamoyillariga tayangan holda kuzatish, pedagogik tajriba, suhbat, diagnostik baholash, statistik tahlil kabi ilmiy-pedagogik tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot 5–6 yoshli bolalar ishtirokida olib borildi. Tajriba ikki bosqichda, xususan boshlang'ich diagnostika va didaktik o'yinlar asosida ta'lim jarayonini tashkil etish bosqichlarida amalga oshirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'limiy faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan didaktik o'yinlar asosidagi maxsus pedagogik texnologiya ishlab chiqildi va amaliyotda sinovdan o'tkazildi. Mazkur texnologiya bolalarning yosh, psixologik va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tizimli

ravishda tashkil etildi hamda o'zaro uzviy bog'liq bosqichlardan iborat holda joriy qilindi.

Birinchi bosqich – maqsadni belgilash bosqichi bo'lib, unda har bir didaktik o'yinning aniq ta'limiy va rivojlantiruvchi maqsadlari belgilab olindi. Ushbu jarayonda o'yinlar tasodifiy emas, balki muayyan pedagogik vazifani hal etishga yo'naltirilgan holda tanlandi. Jumladan, ayrim o'yinlar orqali bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish, boshqalari orqali nutqni rivojlantirish, yana boshqalari orqali esa mantiqiy fikrlash va diqqatni jamlash ko'nikmalarini rivojlantirish maqsad qilib olindi. Bu bosqichning asosiy ahamiyati shundaki, u butun ta'lim jarayonining maqsadga yo'naltirilganligini ta'minladi va pedagog faoliyatining aniq yo'nalishda tashkil etilishiga zamin yaratdi.

Ikkinchi bosqich – mazmunni tanlash bosqichi hisoblanib, bunda didaktik o'yinlarning mazmuni bolalarning yosh xususiyatlari, individual qobiliyatlari hamda mavjud bilim darajasiga mos ravishda ishlab chiqildi. Mazmunni tanlashda o'yinlarning qiziqarli, tushunarli va bolalar uchun motivatsion jihatdan jozibador bo'lishiga alohida e'tibor qaratildi. Shu bilan birga, o'yin topshiriqlari oddiydan murakkabga tamoyili asosida tuzilib, bolalarda bosqichma-bosqich bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qildi. Mazkur bosqichda didaktik materiallar, vizual vositalar, rangli kartochkalar, predmetli o'yin elementlari keng qo'llanildi, bu esa bolalarning idrok etish jarayonini yanada faollashtirdi.

Uchinchi bosqich – jarayonni tashkil etish bosqichi bo'lib, unda didaktik o'yinlar bevosita ta'lim jarayoniga joriy etildi. O'yinlar turli shakllarda – guruh, juftlik va individual tarzda tashkil qilindi. Guruh o'yinlar bolalarda hamkorlik, jamoada ishlash va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilgan bo'lsa, juftlikdagi o'yinlar o'zaro yordam va fikr almashish jarayonini kuchaytirdi. Individual o'yinlar esa har bir bolaning shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda ularning mustaqil faoliyatini rivojlantirishga qaratildi. Ushbu bosqichda pedagogning roli yo'naltiruvchi va tashkil etuvchi sifatida namoyon bo'lib, u bolalarni faol ishtirok etishga undadi, zarur hollarda yordam ko'rsatdi va o'yin jarayonini boshqarib bordi.

To'rtinchi bosqich – baholash bosqichi bo'lib, unda didaktik o'yinlar orqali erishilgan natijalar tizimli ravishda tahlil qilindi. Baholash jarayoni faqatgina yakuniy natijalarni emas, balki bolalarning o'yin jarayonidagi faolligi, mustaqilligi, qiziqishi va ishtirok darajasini ham qamrab oldi. Natijalar kuzatish, suhbat va maxsus diagnostik topshiriqlar orqali aniqlanib, ularning dinamikasi solishtirildi. Bu esa didaktik o'yinlar asosida tashkil etilgan ta'lim texnologiyasining samaradorligini aniq baholash imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mazkur texnologiyani qo'llash natijasida bolalarning ta'limiy faoliyatida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Xususan, bolalarning bilimlarni o'zlashtirish darajasi oshdi, ularning mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlandi, nutq faolligi va muloqotga kirishish ko'nikmalari yaxshilandi. Bundan tashqari, o'yin jarayonida bolalarda o'ziga ishonch, tashabbuskorlik va ijodkorlik kabi muhim sifatlar shakllandi.

Shuningdek, didaktik o'yinlar orqali tashkil etilgan ta'lim jarayoni bolalarda yuqori darajadagi motivatsiyani yuzaga keltirdi. An'anaviy mashg'ulotlarga nisbatan o'yin asosidagi faoliyat bolalarda ko'proq qiziqish uyg'otib, ularni faol ishtirok etishga undadi. Bu esa ta'lim samaradorligining oshishiga bevosita ta'sir ko'rsatdi.

Umuman olganda, olib borilgan tajriba-sinov ishlari didaktik o'yinlar asosida ishlab chiqilgan ta'lim texnologiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'limiy faoliyatini takomillashtirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini to'liq tasdiqladi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, didaktik o'yinlar nafaqat ta'lim vositasi, balki rivojlantiruvchi texnologiya ham hisoblanadi. Ularning samaradorligi o'yin orqali tabiiy o'rganish, yuqori motivatsiya, faol ishtirok, emotsional muhit kabi omillar bilan izohlanadi. Shuningdek, tadqiqot natijalari boshqa olimlarning qarashlari bilan ham mos keladi va ularni amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Amalga oshirilgan tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, didaktik o'yinlar maktabgacha ta'limda eng samarali pedagogik vositalardan biridir hisoblanadi;

Ikkinchidan, ular bolalarning ta'limiy faoliyatini sezilarli darajada faollashtiradi.

Uchinchidan, didaktik o'yinlar asosida ishlab chiqilgan texnologiya ta'lim sifatini oshiradi.

Yuqridagi fikr va mulohazalarga tayangan holda, tadqiqot doirasida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- didaktik o'yinlarni o'quv dasturlariga keng joriy etish;
- pedagoglar uchun metodik qo'llanmalar ishlab chiqish;
- innovatsion o'yin texnologiyalarini yaratish.

Umuman olganda, didaktik o'yinlardan maqsadli va tizimli foydalanish maktabgacha ta'lim sifatini oshirish, bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni amaliyotga joriy etishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-sonli "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori. // <https://lex.uz/docs/-4327235> [Murojaat qilingan sana: 11.04.2026]
2. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. – М: Изд-во Смысл, Изд-во Эксмо, 2004. – 512 с.
3. Д. Б.Эльконин. Психология игры. – М.: "Педагогика", 1978. – 304 с. // <https://dytpsyholog.com/wp-content/uploads/2015/01/elkonin-psihologiya-igry.pdf> [Murojaat qilingan sana: 14.04.2026]
4. Babayeva D.R. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. (Darslik). – T.: "Barkamol fayz media", 2018. – 432 b.
5. Kayumova N.M. Maktabgacha ta'lim-tarbiya pedagogikasi. (O'quv qo'llanma). – Toshkent: "METHODIST NASHRIYOTI", 2024. – 306 bet.

SITUATIV-O'YINLI YONDASHUV ASOSIDA MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH – IJTIMOIIY- PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Egamberdiyeva Durdona Ibrohim qizi

Namangan davlat pedagogika instituti 1-kurs tayanch doktoranti

egamberdiyevadurdona62@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda situativ-o'yinli yondashuvning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda bolalarning nutqiy faoliyatini shakllantirishda o'yin va hayotiy vaziyatlarga asoslangan metodlarning samaradorligi yoritiladi. Shuningdek, nutq rivojidagi mavjud muammolar, pedagogik sharoitlar va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llash zarurati asoslab beriladi. Ushbu yondashuv bolalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish, mustaqil fikrlash va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim omil sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: situativ yondashuv, o'yinli ta'lim, nutq rivoji, maktabgacha ta'lim, kommunikativ kompetensiya, ijtimoiy-pedagogik muammo

РАЗВИТИЕ РЕЧИ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ СИТУАТИВНО-ИГРОВОГО ПОДХОДА КАК СОЦИАЛЬНО- ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация: В данной статье анализируется социально-педагогическое значение ситуативно-игрового подхода в развитии речи детей старшего дошкольного возраста. Рассматривается эффективность методов, основанных на игровых и жизненных ситуациях, в формировании речевой деятельности детей. Также освещаются существующие проблемы речевого развития, педагогические условия и необходимость внедрения современных образовательных технологий. Подчеркивается роль данного подхода в развитии коммуникативной компетенции, самостоятельного мышления и социальной адаптации детей.

Ключевые слова: ситуативный подход, игровое обучение, развитие речи, дошкольное образование, коммуникативная компетенция, социально-педагогическая проблема

DEVELOPMENT OF SPEECH IN SENIOR PRESCHOOL CHILDREN BASED ON A SITUATIONAL-GAME APPROACH AS A SOCIO- PEDAGOGICAL PROBLEM

Abstract: This article analyzes the socio-pedagogical significance of the situational-game approach in developing the speech of senior preschool children. The study highlights the effectiveness of methods based on play and real-life situations in shaping children's speech

activity. It also examines existing problems in speech development, pedagogical conditions, and the need to implement modern educational technologies. The approach is considered an important factor in developing communicative competence, independent thinking, and social adaptation in children.

Keywords: *situational approach, game-based learning, speech development, preschool education, communicative competence, socio-pedagogical problem*

KIRISH

Maktabgacha ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining muhim bo'g'inlaridan biri sifatida shaxsning intellektual, ijtimoiy va nutqiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, maktabgacha katta yoshdagi bolalarda nutqning shakllanishi va rivojlanishi keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o'qish, muloqotga kirishish va ijtimoiy muhitga moslashishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, bolalarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish masalasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Zamonaviy ta'lim paradigmalari shuni ko'rsatadiki, bolalar nutqini rivojlantirishda an'anaviy metodlar bilan cheklanib qolish yetarli natija bermaydi. Chunki bugungi kunda bolalar axborot muhitining kengayishi, raqamli texnologiyalar ta'siri va kommunikatsiya shakllarining o'zgarishi sharoitida ulg'aymoqda. Bu esa ularning nutqiy faoliyatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Natijada, bolalarda muloqotga kirishishdagi qiyinchiliklar, fikrni izchil ifodalashdagi muammolar va lug'at boyligining yetarli darajada shakllanmaganligi kabi holatlar kuzatilmoqda.

Mazkur muammolarni bartaraf etishda innovatsion pedagogik yondashuvlardan biri sifatida situativ-o'yinli yondashuv alohida e'tiborga loyiqdir. Ushbu yondashuv bolalarning tabiiy ehtiyojlari va qiziqishlariga mos holda, o'yin faoliyati orqali nutqiy ko'nikmalarni shakllantirishni nazarda tutadi. O'yin jarayonida yaratiladigan sun'iy yoki real hayotiy vaziyatlar bolalarni faol muloqotga jalb etadi, ularning nutqiy faolligini oshiradi hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, bunday yondashuv bolalarning emotsional holatini ijobiylashtiradi va ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Shuningdek, situativ-o'yinli yondashuvning ijtimoiy-pedagogik mohiyati shundaki, u nafaqat nutq rivojiga, balki bolaning shaxs sifatida shakllanishiga, ijtimoiy rollarni o'zlashtirishiga va kommunikativ madaniyatini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Bu esa ta'lim jarayonida integrativ yondashuvni taqozo etadi, ya'ni nutq rivoji boshqa rivojlanish sohalari bilan uzviy bog'liqlikda olib boriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Maktabgacha ta'lim tizimida bolalar nutqini rivojlantirish masalasi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng o'rganilgan bo'lib, ularning ilmiy qarashlari mazkur tadqiqotning nazariy asosini tashkil etadi. Xususan, nutq rivojlanishining psixologik va pedagogik jihatlari bolalar tafakkuri va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liqlikda talqin etiladi. Tadqiqotlarda bolaning nutqi uning faoliyati, ayniqsa o'yin jarayoni orqali samarali rivojlanishi asoslab berilgan. Shu nuqtai nazardan, o'yin faoliyati nafaqat didaktik vosita, balki bolalarning ijtimoiy tajribani o'zlashtirish, muloqotga kirishish va fikrini erkin ifodalash jarayonining muhim omili sifatida e'tirof etiladi.

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, maktabgacha katta yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishi bosqichma-bosqich amalga oshadi va bu jarayon til birliklarini o'zlashtirish, grammatik tuzilmani shakllantirish hamda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish bilan tavsiflanadi. Bunda pedagogik ta'sirning samaradorligi qo'llanilayotgan metod va yondashuvlarning mazmuniga bog'liq bo'ladi. So'nggi yillarda ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning ustuvorligi ortib borayotgani nutqni rivojlantirish jarayoniga ham yangi talablarni qo'yimoqda. Bu esa bolalarning faqat til bilimlarini emas, balki real hayotiy vaziyatlarda nutqdan foydalanish ko'nikmalarini ham shakllantirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda situativ-o'yinli yondashuv alohida e'tibor markazida bo'lib, u bolalarning nutqiy faoliyatini tabiiy va erkin muhitda rivojlantirish imkonini beruvchi samarali vosita sifatida baholanadi. Ushbu yondashuvda o'yin jarayonida yaratilgan turli kommunikativ vaziyatlar orqali bolalar nutqiy faoliyatga jalb etiladi, bu esa ularning lug'at boyligini kengaytirish, grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzish va muloqot madaniyatini shakllantirishga

xizmat qiladi. Shuningdek, mazkur yondashuv bolalarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishini ham qo'llab-quvvatlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi kompleks yondashuv asosida tashkil etilgan bo'lib, unda nazariy va empirik metodlar uyg'unlashtirilgan. Nazariy tahlil jarayonida pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlar o'rganilib, mavjud ilmiy qarashlar tizimlashtirildi. Empirik qismda esa kuzatish, pedagogik tajriba, suhbat va diagnostik usullardan foydalanildi. Ushbu metodlar yordamida maktabgacha katta yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanish darajasi, ularning kommunikativ faoliyati va situativ-o'yinli mashg'ulotlarning samaradorligi aniqlashtirildi.

Metodologik asos sifatida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, faoliyatga asoslangan yondashuv hamda kompetensiyaviy yondashuv prinsiplari qabul qilindi. Bu esa tadqiqot jarayonida bolalarning individual xususiyatlarini inobatga olish, ularning faolligini oshirish va nutqiy rivojlanishni tabiiy jarayon sifatida tashkil etish imkonini berdi. Natijada, situativ-o'yinli yondashuvning maktabgacha ta'lim tizimida nutqni rivojlantirishdagi metodik imkoniyatlari ilmiy asosda yoritildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda situativ-o'yinli yondashuvni qo'llash an'anaviy metodlarga nisbatan yuqori samaradorlikka ega. Pedagogik tajriba davomida bolalarning nutqiy faolligi sezilarli darajada oshgani, ular o'z fikrlarini erkin va izchil bayon eta boshlagani kuzatildi. Ayniqsa, o'yin asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda bolalarning muloqotga kirishish istagi kuchayib, passiv qatnashuvchilarning ham faol ishtirok etishi ta'minlandi.

Natijalar tahlili bolalarning lug'at boyligi kengayganini, gap tuzish malakalari rivojlanganini va nutqning grammatik jihatdan to'g'riligi oshganini ko'rsatdi. Situativ vaziyatlar asosida olib borilgan mashg'ulotlar bolalarning real hayotiy muloqotga yaqin sharoitda nutqdan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirdi. Bu esa ularning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qildi. Shu bilan birga, bolalarda tinglash, savol berish va suhbatni davom ettirish kabi ijtimoiy nutqiy ko'nikmalar ham takomillashdi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, situativ-o'yinli yondashuvning samaradorligi bir qator pedagogik shart-sharoitlarga bog'liq. Jumladan, o'yin mazmunining bolalarning yosh va individual xususiyatlariga mosligi, pedagogning metodik mahorati hamda ta'lim muhitining qulay tashkil etilishi muhim ahamiyatga ega. Agar o'yinlar maqsadga muvofiq rejalashtirilsa va ular orqali aniq nutqiy vazifalar qo'yilsa, bolalarning nutq rivoji izchil va samarali kechadi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida ayrim muammolar ham kuzatildi. Ba'zi hollarda pedagoglarning situativ-o'yinli yondashuvni to'liq anglamasligi yoki uni yuzaki qo'llashi natijasida kutilgan samaraga erishish qiyinlashdi. Bundan tashqari, didaktik materiallar va zamonaviy metodik qo'llanmalar yetishmasligi ham jarayon samaradorligiga ta'sir ko'rsatishi mumkinligi aniqlandi. Bu esa mazkur yondashuvni amaliyotga keng joriy etishda metodik ta'minotni takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Olingan natijalar boshqa ilmiy tadqiqotlar bilan qiyoslanganda, situativ-o'yinli yondashuvning nutq rivojiga ijobiy ta'siri tasdiqlandi va uning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati yanada mustahkamlandi. Chunki mazkur yondashuv nafaqat nutqni rivojlantirishga, balki bolalarning ijtimoiylashuvi, emotsional barqarorligi va mustaqil fikrlash qobiliyatining shakllanishiga ham xizmat qiladi. Shu jihatdan qaraganda, u maktabgacha ta'lim tizimida kompleks rivojlantiruvchi metod sifatida muhim o'rin egallaydi.

XULOSA

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish masalasi zamonaviy ta'lim tizimida muhim ijtimoiy-pedagogik ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, situativ-o'yinli yondashuv bolalarning nutqiy rivojlanishini ta'minlashda samarali va istiqbolli metodlardan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv orqali bolalarda nafaqat nutqiy ko'nikmalar, balki muloqot madaniyati, mustaqil fikrlash va ijtimoiy moslashuv qobiliyatlari ham izchil shakllanadi.

Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, o'yin va hayotiy vaziyatlarga asoslangan mashg'ulotlar bolalarning nutqiy faolligini oshiradi, ularni erkin fikr bildirishga undaydi hamda real kommunikativ jarayonlarga tayyorlaydi. Natijada, bolalarning

lug'at boyligi kengayadi, grammatik jihatdan to'g'ri va izchil nutq shakllanadi. Bu esa keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o'qish va ijtimoiy muhitga moslashish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Shu bilan birga, situativ-o'yinli yondashuvni samarali qo'llash uchun pedagoglarning metodik tayyorgarligini oshirish, ta'lim jarayonini zamonaviy didaktik vositalar bilan boyitish va individual yondashuvni ta'minlash zarur. Faqatgina ilmiy asoslangan va tizimli tashkil etilgan pedagogik faoliyat natijasida ushbu yondashuvning to'liq samaradorligiga erishish mumkin.

Umuman olganda, situativ-o'yinli yondashuv maktabgacha ta'lim tizimida bolalar nutqini rivojlantirishning innovatsion yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilib, uning amaliyotga keng joriy etilishi ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abduqodirov A.A. *Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar*. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Qodirova F.R. *Maktabgacha pedagogika*. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
3. Xasanboyeva O.U. *Maktabgacha ta'lim pedagogikasi*. – Toshkent: Tafakkur, 2018.
4. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A. *Ta'limda innovatsion texnologiyalar*. – Toshkent: Iste'dod, 2017.
5. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. *Pedagogik texnologiya asoslari*. – Toshkent: O'qituvchi, 2016.
6. Karimova V.M. *Pedagogika va psixologiya*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
7. Mavlonova R.A. *Pedagogika nazariyasi va tarixi*. – Toshkent: Fan, 2015.
8. Tursunov I.Y., Nishonaliyev U.N. *Pedagogika kursi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
9. To'xtaxodjayeva M.X. *Pedagogika*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2019.

UO'K 37.026.9:159.928.235

TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA ENG YAXSHI XORIJIY TAJRIBALAR MOHIYATI

Tuychiyev Adxamjon Tuhtaboyevich

Namangan Impuls tibbiyot instituti

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

<https://orcid.org/0009-0000-4699-1688>

E-mail: adham.tuychiev@gmail.com

Annotatsiya. Xorijiy tajribalar va ishlanmalar tahlili shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashda G'arb va Sharq madaniyati, Finlandiya tajribasi, Suqrot usuli yoki o'quv tarbiyaviy debatlardan foydalanish talabalarning ijtimoiy ahamiyatga ega fazilatlarini (bag'rikenglik, sezgirlik, xushyorlik, o'zgalarning fikriga hurmat) rivojlantirishga yordam beradi. Bu kabi yondashuvlar talabalarga ingliz tili darslarida ularning avval egallagan bilim va tajribasiga boyitish va moslashuvchanlikni qo'shib, voqelikni to'g'ri idrok etishning ko'plab usullari mavjudligidan xabardor qiladi. Ushbu maqolada tanqidiy fikrlashda G'arb va Sharq madaniyati o'rtasidagi tafovutlar, bu borada Finlandiya tajribasi hamda yuqorida keltirilgan usullar yoki tajribalarni ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, mediasavodxonlik, xakaton, sun'iy aql, madaniyatlar, savol-javoblar.

THE ESSENCE OF THE BEST FOREIGN PRACTICES IN DEVELOPING CRITICAL THINKING

Abstract. Analysis of foreign experiences and practices shows that using Western and Eastern cultures, the Finnish experience, the Socratic method, or educational debates in critical thinking helps to develop socially significant virtues in students (tolerance, sensitivity, mindfulness, respect for the opinions of others). Such approaches inform students about the existence of practical methods of correctly perceiving reality, adding to their prior knowledge and experience in English lessons, and adding coherence. This article examines the differences between Western and Eastern cultures in critical thinking, the Finnish experience in this regard, and the methods or experiences mentioned above.

Keywords: critical thinking, media literacy, hackathon, artificial intelligence, cultures, questions and answers.

СУТЬ ЛУЧШЕГО ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА В РАЗВИТИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Аннотация. Анализ зарубежного опыта и практик показывает, что использование западной и восточной культур, финского опыта, сократовского метода или образовательных дебатов в развитии критического мышления способствует формированию у учащихся социально значимых добродетелей (толерантность, чуткость, внимательность, уважение к мнению других). Такие подходы знакомят

учащихся с существованием практических методов правильного восприятия реальности, дополняя их имеющиеся знания и опыт, полученные на уроках английского языка, и повышая связность изложения. В данной статье рассматриваются различия между западной и восточной культурами в развитии критического мышления, финский опыт в этой области, а также упомянутые выше методы и опыт.

Ключевые слова: критическое мышление, медиаграмотность, хакатон, искусственный интеллект, культуры, вопросы и ответы.

KIRISH

Bugungi kunga kelib raqamli inqilob bizning shaxsiy va professional hayotimizga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Ko'pchilik sun'iy aql atamasini eshitganda, birinchi navbatda ko'z oldiga ChatGPT kabi neyrotarmoqlar yoki robotlar keladi. Ammo bu kabi platformalar sun'iy aqlning kichik bir ko'rinishi hisoblanadi. Sun'iy aqlning ideal xususiyati – bu aniq maqsadga erishish uchun eng yaxshi imkoniyatga ega bo'lgan harakatlarni baholay olish va amalga oshirish qobiliyatidir. Texnologiyalar rivojlanib borgan sari sun'iy aqlni belgilaydigan oldingi ko'rsatkichlar eskirib bormoqda va uning qudrati kuchaymoqda. Sun'iy aql ijtimoiy hayotimizni to'la egallamagan bo'lsa-da, kundalik turmushimizda faol ishtirok etmoqda. Misol uchun, Google eng kop izlangan buyruqlarni eslab qolish va tavsiya qilish imkoniga ega. Shu kabi ulkan ma'lumotlarni yig'ayotgan korporatsiyalar ularni qayta tahlil qilish orqali siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarga faol aralashmoqdalar [9].

Biroq, sun'iy aql algoritmlarining takomillashib borishi yaqin yillarda aqliy mehnat ishchilarini ofislardan siqib chiqarishi mumkin. Bunday misli ko'rilmagan taraqqiyot dunyosida kim va qanday qilib ijobiy o'zgarishlar qilishi va muvaffaqiyatga erishishi mumkin? Albatta insonlar.

Odamlarda tanqidiy fikrlash borasida ajoyib va betakror iqtidor va qobiliyat borki, ular bizga narsalarga qarash va ularni xolisona tahlil qilish imkonini beradi. Tanqidiy fikrlash orqali biz narsalarni haqiqiy qiymatda qabul qilishdan bosh tortamiz va har qanday narsani haqiqat, deb xulosa qilishdan oldin uni o'rganamiz va sinab ko'ramiz. Bu har qanday obyekt haqida ilk tasavvurlarimizdan tashqariga chiqishga va oqilona, xolis mulohazalar shakllantirishga yordam beradi. Shu o'rinda, ingliz tili mashg'ulotlarida o'qituvchilarning tegishli usullarni o'z o'rnida qo'llay bilishi ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini kafolatlashi shubhasiz. Til o'qitish

amaliyotida innovatsion texnologiyalar, faol va interfaol usul va texnikalarning ahamiyatiga alohida urg'u berish muhimdir.

METOD VA MUHOKAMALAR

Ingliz tili o'qituvchisi sifatida biz ingliz tili darslarining aksariyati ta'lim oluvchilarning tanqidiy fikrlash malakalarini rivojlantirishga qaratilmaganiga va natijada ko'pchilik talabalarimiz tilni o'rganishda oqsayotganligini hamda uni amalda qo'llay olmayotganligini aniqladik. Bunda biz talabalarga tanqidiy fikrlash malakalarini rivojlantirishga yordam berish uchun asosiy qadriyatlarga tayanadigan tuzilmalarni ko'rib chiqishni maqsadga muvofiq deb topdik. Bular til o'rganuvchilarning tanqidiy tafakkur rivojiga o'zbekcha (milliy) fikrlash qobiliyatining ta'sirini namoyish etishda turli madaniy tafakkur xususiyatlari yuzaga kelishiga olib keladi. Xorijiy tajribalarga yondashgan holda tanqidiy fikrlashning tarbiyaviy konsepsiyasi sifatida madaniyatlar (Sharq va G'arb)ga asoslangan ko'rsatmalarni o'rgandik va ularni tahlil qilib chiqdik [5].

So'nggi yillarda o'qituvchilar til o'rgatishda tanqidiy fikrlash malakalarini rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlarni o'z ichiga olishi kerakligini anglab yetmoqdalar. Biroq, passiv o'rganish bilan shug'ullanadigan talabalar tanqidiy fikrlashni rivojlantirish – darsdagi eng qiyin vazifalardan biri deb hisoblaydilar. Pedagoglarning fikricha, turli madaniyatlar o'rtasidagi fikrlash xususiyatlaridagi farqlarni tushunish talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Agar o'qituvchilar til darslarida talabalarning tanqidiy fikrlash malakalarini rivojlantirishni istasalar, ular madaniyatga asoslangan bilimlarni o'rgatishlari va yangi o'qitish usullarini qo'llashlari kerak.

Bir so'z bilan aytganda, til darsi talabalarning tanqidiy fikrlash malakalarini rivojlantirishga yordam berish uchun tashkil etilishi kerak. Madaniy tafovutlar haqidagi asosiy tushunchadan tortib, aqliy hujumga qadar, madaniyatlardagi turlicha xulq-atvor talabalarga tanqidiy fikrlash bilan bog'liq madaniy farqlarni va yaxshi tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishdagi to'siqlarni anglab olishga imkon beradi. Talabalar o'qish va tinglashda texnika va strategiyalarni qo'llashdan tortib, o'zlarining tanqidiy yozish va nutqlarini ishlab chiqishgacha tanqidiy fikrlash bo'yicha qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Turli fanlar tanqidiy fikrlashni

rivojlantirishga taalluqli nazariyalarga hissa qo'shgani uchun, ushbu fanlardan tanqidiy fikrlashning barcha bosqichlarini izchil, keng qamrovli, kuchli birlik sifatida birlashtirish uchun konseptual asos bo'lishi lozim.

Madaniyat tizimlarining kelib chiqishi va rivojlanishi har xil bo'lganligi sababli, Sharq va G'arb madaniyatlari turli xil madaniy xususiyatlarni namoyon qiladi, bu ularning tafakkur xususiyatlaridagi farqlarga bog'liq. Misol uchun, g'arbliklar sarguzasht va chaqiruvlarga moyil bo'lsalar, sharqliklar ancha hushyor, ehtiyotkor va barqaror; individualistik g'arbliklar madaniyatida "Men" o'ziga xosligi bilan ustunlik qilsa, jamoaviy sharqliklar madaniyatida esa "Biz" o'ziga xosligi bilan ajralib turadi; quyi kontekstli madaniyatga mansub g'arbliklar ko'pincha haddan tashqari ko'pgap, keskin yoki qat'iyatli insonlar sifatida qabul qilinsa, yuqori kontekstli sharqliklar esa bosiq, sabr-toqat va rahm-shafqatni muhim deb qabul qiladi.

Darhaqiqat, bu madaniy o'lchamlar yaxshi tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga to'siq bo'lishi mumkin bo'lgan turli yo'llar bilan fikrlash qobiliyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Sharq va G'arb madaniyatlarini bir-biridan farqlovchi o'lchamlarni amaliy tushunish, madaniy o'lchamlarning fikrlash xususiyatlariga qanday ta'sir qilishini bilish nafaqat etnosentrizm (etnik ustunlik)ni qisqartirishga hamda g'arbliklarning fikrlash modelini bir oz chalkash, ammo anchayin tushunarli bo'lishiga yordam beradi, balki tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish manbai bo'lib xizmat qiladi.

Ta'limda tanqidiy fikrlashga oid dunyo tajribasida o'ziga xos salobatli o'ringa ega bo'lgan navbatdagi hodisa – Suqrot metodi yoki dialogi deb nomlanadi. Bu methodsiz tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni tasavvur qilish bir oz mushkul. Miloddan avvalgi IV asrda yashab, ijod qilgan qadimgi yunon idealist faylasufi Suqrot pedagogikada dialoglardan foydalangan. Shu boisdan uni bejizga dialoglar ustasi deb atashmagan. Dialog – deydi u, o'ziga xos "laboratoriya", jonlantirilgan qidiruv maydoni; muloqot jarayonida haqiqatni birgalikda izlab topish faqatgina ikki kishining birgalikda ishtiroki orqali sodir bo'ladi.

Bu usulning bugungi kungacha qo'llanilishining 3 ta asosiy sababi bor.

— Tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

- Talabalarni tez fikrlashga tayyorlaydi.
- Talabalarni tayyorgarlikka va diqqatli bo'lishga majbur qiladi.

Suqrot metodi (savol-javob metodi) – bu o'rganish va o'rgatishga qaratilgan yondashuv bo'lib, u insonni *tanqidiy fikrlash* qobiliyatlarini rivojlantirishga va mustaqil o'rganishga olib keladigan analitik munozaraga kirishishga undaydi. Ushbu metodning shakli g'oyalarni kashf qilish, taxminlarni ochish va murakkab tushunchalarni tahlil qilish uchun ishlatilishi mumkin. Bu turdagi savol-javob, odatda asosiy tushunchalar, tamoyillar, nazariyalar yoki muammolarga qaratilgan bo'ladi. Suqrotiy savollar berish texnikasi bir necha savol turlarini o'z ichiga oladi. Richard Pol o'quv manbasi sifatida tilga olinadigan Suqrotiy savollarning olti turini belgilaydi. (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Suqrotiy savol turlari va ularga misollar

Savollar turlari	Misollar
Aniqlashtiruvchi savollar	What do you mean by ____? Could you rephrase your point? Why do you say that?
Savolga savol berish	Is answering this question useful? Do we properly understand the question? How could we resolve this question?
Taxmin talab qiluvchi savollar	What being assumed? Is that assumption sound? Could the assumption be different?
Isbot yoki dalil talab qiluvchi savollar	How do you know? What is the quality of the evidence? Are there any reasons to doubt that?
Manbalar yoki kelib chiqishi haqida savollar	How might other people approach it? What is an alternative view? Have all the alternatives been considered?
Sabab-oqibat savollari	What is the result?

What does that imply?

If ... is true, how does it affect ...?

Bu turdagi savollar vaziyatga turli rakurslardan qarash va xulosa qilish imkonini beradi. Qolaversa, bu usuldan foydalanish talabalarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi va o'rganilayotgan mavzuga nisbatan egalik hissini shakllantiradi.

Amerikalik mutaxassis Jensenga ko'ra, chet tili darslarida Suqrot metodi chet tilini o'rganuvchilarga foydalidir, chunki bu ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi.

Suqrotning ushbu texnikasi odamlar o'rtasidagi har qanday og'zaki muloqotda qo'llaniladi: suhbatlar, nizolar, munozaralar, muhokamalar va boshqalar. Uning yordamida siz ayblovlar, tanbehlar, haqoratlarni samarali bartaraf etishingiz, shuningdek, har qanday psixologik bosimga qarshi tura olishingiz mumkin.

Ta'limda tanqidiy fikrlash borasidagi xorijiy tajribalar haqida so'z borganda, Finlandiya tajribasini alohida ta'kidlab o'tish juda ham muhim. 2022-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Jahon Baxt Hisoboti (The World Happiness Report) da keltirilishicha, Finlandiya to'rtinchi marta dunyodagi eng baxtli va farovon davlat deb topilgan. 2023, 2024, 2025-yillarda ham eng baxtli mamlakat sifatida tan olindi. So'nggi 20 yil davomida Finlandiya ta'lim tizimi eng yaxshilaridan biri sifatida baholanmoqda, masalan, PISA dasturi doirasida talabalarning ta'lim yutuqlarini baholash bo'yicha xalqaro reytingida yuqori o'rinlarni band etib kelmoqda. Oxirgi vaqtlarda tez-tez jaranglayotgan Finlandiya ta'limining muvaffaqiyat siri nimada? Ta'lim darajasi va baxt darajasi bir biri bilan qanday bog'liq? Ushbu mamlakatda ta'limni yaxshilash uchun qanday islohotlar amalga oshirilmoqda va aholini qanday qilib aqlli va baxtli qilish mumkin?

O'tgan asrning 70-yillarida Finlandiyada ta'lim islohoti amalga oshirildi. Hozirda hamma teng huquqli mamlakatda tahsil oladi. Xususiyl maktablar yoki iqtidorli o'quvchilar maktablari deyarli yo'q, davlat maktablari avtonom tarzda ishlaydi: ta'limni qanday olib borishni o'qituvchilarning o'zi hal qiladi. Maktablarning reytinglari yoki ularda testlar va muntazam tekshiruvlar yo'q.

O'qituvchilarning o'zlari uchun malaka oshirish dasturi jiddiy: masalan, o'qituvchilar ta'limiga akademik va kompyuter savodxonligi kiradi.

Finlar "umrbod ta'lim yoki uzluksiz ta'lim" tendensiyasining ahamiyatini tushunadilar, shu sababli doimiy ravishda o'z malakalarini oshirib boradilar. Finlandiyada ofislar soat 16:00 dan keyin ishlamaydi, shuning uchun xodimlarning rivojlanish uchun vaqti bor. Mamlakatda xatto xodimlarni tayyorlashni tartibga soluvchi qonun ham mavjud. Agar kompaniyada kamida 20 kishi ishlayotgan bo'lsa, menejerlar ularni o'qitish uchun yillik rejani taqdim etishlari shart. Kattalar ta'limida *soft skills*, yumshoq ko'nikmalarga alohida e'tibor beriladi. Masalan, ular tanqidiy fikrlash hamda hissiy intellektni chuqur o'rganadilar. Ish beruvchilarning ta'kidlashicha, bugungi kunda mehnat bozoriga kirib kelayotgan bitiruvchilar yumshoq ko'nikmalarga unchalik ega emaslar va ular endi ishga qabul qilishda ushbu ko'nikmalarga ega nomzodlarni qidirmoqdalar.

Butun tizim har qanday ma'lumotni tekshirish va filtrlash zarurati asosida qurilgan. Zero, axborot odamlarga ta'sir o'tkazish mumkin bo'lgan vositadir. Tanqidiy fikrlashni talabalarga barcha fanlardan o'rgatiladi.

O'qituvchilar talabalarga berilgan axborot haqida ko'p savollar berishga o'rgatadi: masalan, *uni kim yaratgan; qayerda e'lon qilingan; bu aslida nimani anglatadi; xabarning maqsadi nima; da'volar nimaga asoslangan; bu faktmi yoki kimningdir hukmi; ma'lumotlar qandaydir tarzda tekshirilganmi* va shunga oxshash savollar.

Bundan tashqari, ta'limda yuqori sifatga erishishdagi eng muhim omil – bu 2004 yilda Oliy ta'lim tizimida amalga oshirilgan keskin islohotlar: o'qish vaqtini qisqartirish, o'qishni tashlab ketish darajasini pasaytirish, 1-bosqichda bakalavriat maqomini mustahkamlash; 2-bosqichda aniqroq professional tarmoqlanish, ya'ni politexnika oliy o'quv yurtlarida magistratura dasturlari; barcha darajadagi o'quv dasturlari mazmunini mehnat bozori ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda yangilashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Islohotlarning milliy maqsadlari bilan bir qatorda OTMlari islohot jarayonida o'quv dasturlari va o'quv jarayoni mazmunini yangilash, o'qitish sifatini oshirish bilan bog'liq o'z maqsadlarini ilgari surdilar .

2004 yildagi Finlandiya hukumati tomonidan shakllantirilgan Oliy ta'lim to'g'risidagi qonunga muvofiq islohotning maqsadlari jadvalda aks ettirilgan (2-jadvalga qarang).

2-jadval.

2004 yildagi Finlandiya hukumati tomonidan Oliy ta'lim to'g'risidagi qonunga muvofiq islohot maqsadlari

Milliy darajadagi oliy ta'lim muammolari (Ta'lim vazirligi, 2002)	Taklif etilgan chora-tadbirlar (Ta'lim vazirligi, 2002)	Oliy ta'limni isloh qilishning vazifalari (Ta'lim vazirligi takliflari, 2004)
O'qish muddatini uzaytirish va o'qishni tark etishning yuqori darajasi	– shaxsiy o'quv rejalarni qabul qilish – oquv jarayonining monitoringi – ECTS kreditlari	– mashg'ulot vaqtini qisqartirish; – ta'limni tark etish darajasini pasaytirish; – OTMlardagi o'rinlarni yanada samarali to'ldirish
Darajalarning keng ro'yxati	– oliy ta'lim bosqichlarini isloh qilish – bakalavriat maqomini mustahkamlash	– ilmiy daraja olish uchun zarur bo'lgan o'quv dasturlari mazmu-nini yangilash; – darajalarning xalqaro miqyos-da tan olinishini yaxshilash
Safarbarlikning quyi darajasi	– oliy ta'limning ikki bosqichli tizimi – ECTS kreditlari	– safarbarlikni oshirish – chet ellik talabalarni jalb qilish-ni osonlashtirish

Mehnat bozoridagi ehtiyojning o'zgaruvchanligi va unga javob berish zarurati	– ta'lim jarayonini rejalashtirish sohasida ish beruvchilar bilan hamkorlik qilish – bakalavr darajasini mehnat bozori ehtiyojlariga yaxshiroq moslashtirish	– ish beruvchilar ehtiyojlariga javob beradigan kompetensiyalar konsepsiyasini ishlab chiqish
Innovatsiyalar va raqobat-bardoshlikni rivojlantirish masalalari	– xalqaro magistratura dasturlari; – tadqiqotchilarni tayyorlashni takomillashtirish	- OTMlarning raqobatbardoshligi

Mazkur islohotlarni tashkiliy qo'llab-quvvatlashga qaratilgan oliy ta'limning ikki bosqichli tizimi sifatini oshirish milliy ustuvorlik miqyosida amalga oshirildi. Shu bilan birga, islohot jarayonida oliy o'quv yurtlarining avtonomligi tamoyiliga rioya qilinib, yuzaga kelgan nizo va muammolar vazirlik va oliy o'quv yurtlari o'rtasidagi muloqot orqali tartibga solindi. 2004-2009 yillarda Ta'lim vazirligi ta'lim dasturlarini yangilash, universitet ta'limida pedagogik mahoratni rivojlantirishga qaratilgan qator loyihalarni amalga oshirish tashabbusi bilan chiqdi: shaxsiy o'quv rejalarni joriy etish, o'quv kurslarining miqdoriy parametrlarini aniqlash, ta'limga yo'naltirish va o'quv kurslari mazmunini tahlil qilish kabilar.

NATIJALAR

Bugungi kunga kelib, oliy ta'limda qilingan ko'p yillik islohotlar natijasida Finlandiya jahonda o'z o'rnini topishga va 30 ga yaqin universitetlari top-1000 talik oliy ta'lim muassasalari qatoriga kirishga ulgurdi. Turku universiteti Sheyn Xorn va Kun Veermans tomonidan olib borilgan so'nggi tadqiqotlardan birida Finlandiya maktablari o'quvchilarining tanqidiy fikrlashi Amerika litsey o'quvchilari bilan solishtirildi. Tadqiqotchilar o'quvchilarning axborot manbalariga qanchalik tanqidiy yondashayotgani va yangiliklarga bo'lgan faktlarning ishonchligini organishdi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, Fin o'smirlari amerikalik tengdoshlariga qaraganda axborotni qayta ishlashda tanqidiy nuqtai nazardan kuchliroq yondashishi ma'lum bo'ldi. Bundan kelib chiqadiki, Finlandiya maktablarida o'smirlarga haqiqatan ham ko'proq tanqidiy fikrlashni o'rgatadilar. Olimlar o'qituvchilarga barcha fanlardan tanqidiy fikrlashni o'rgatishni tavsiya qiladi. Ular tanqidiy fikrlash biz yashayotgan raqamli dunyoda tobora muhim ahamiyat kasb etayotganini yana bir bor ta'kidlaydilar.

Misol uchun, ona tili va adabiyoti, chet til (ingliz, fransuz, shved) darslari doirasidagi media-ta'limning maqsadi – axborotni izlash va uzatish, axborotni tanqidiy idrok etish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, turli axborot vositalaridan foydalangan holda o'z media matnlarini yaratish, undan muloqot vositasi sifatida foydalanish va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Matematika bo'yicha mediasavodxonlik jadvallar, diagrammalar, geometrik shakllarni tushunish, yaratish, mantiqiy fikrlash va tahlil qilishga qaratilgan. Tarix fani doirasida axborotni izlash va ularni tanqidiy tahlil qilish uchun turli ommaviy axborot vositalaridan foydalanish, ijtimoiy fanlarda axborotni izlash, o'z fikrini shakllantirish va uni himoya qilish, tasviriy san'at darslarida ta'lim oluvchilarga tasvirni soxtalashtirish – mediasavodxonlikning maqsadini tashkil qiladi.

Mafkuraviy xatarlar, informatsion xurujlar kundan kun kuchayib borayotgan davrda ularni oldini olish, bartaraf etish va qarshi turish uchun Fin ta'lim dargohlarida yolg'on ma'lumotlarning uch turiga e'tibor qaratiladi: *noto'g'ri ma'lumotlar* (misinformation), *mish-mishlar* (malinformation) va *chalgituvchi yolg'onlar* (disinformation).

Bundan tashqari, Finlandiya Madaniyat vazirligi tomonidan qisman moliyalashtiriladigan Mediametka jamoat tashkiloti 1950-yillarning boshidan buyon mediasavodxonlik bo'yicha materiallarni ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. Bugungi kunga kelib, Mediametka bosh direktori Meri Seystolaning so'zlariga ko'ra, tashkilot universitetlar, maktablar va yoshlar guruhlar uchun "maqsadli materiallar" kontentini yaratish maqsadida Finlandiya startaplari va xakaton (xakerlar forumi)lar o'tkazmoqda. "Biz tasvirlar, videolar, matnlar, raqamli kontent bilan ishlaymiz, talabalarimizni o'z shaxsiy kontentlarini yaratishni rag'batlantiramiz. Biz

ulardan yolg'on xabarlarni tashviqotdan klikbeytgacha, satiradan fitna nazariyasigacha, soxta fandan yashirin hisobotlargacha, mavjud bo'lmagan voqealarni tasvirlaydigan materiallardan tortib, ko'zda tutilmagan xatolarga qadar aniqlashlarini so'raymiz", - deydi Meri Seystola.

Finlandiya muvaffaqiyatini bitta omil yordamida tushuntirish mumkin emas, chunki bir-biri bilan juda bog'liq bo'lgan omillar tarmog'i mavjud. Fin xalqining asosiy qadriyatlari Finlandiyada ta'lim muvaffaqiyatining muhim qismidir.

Finlandiya ta'lim tizimini batafsil tahlil qilish orqali ko'plab xulosalar ishlab chiqish mumkin. Ulardan ba'zilar quyidagilar:

- har qanday ta'lim islohoti uzoq muddatli siyosatni talab qiladi;
- tenglik va hamkorlik Finlandiya ta'lim tizimini hamjihatlikda ishlashga majbur qiladi;
- o'qituvchilarning salohiyati eng muhim omil va bu boshqa ko'plab omillar bilan, masalan, o'qituvchilarni tayyorlash ta'lim sifati, o'qituvchilik kasbining jamiyatdagi obro'si va o'qituvchilarning mehnat sharoitlari bilan bog'liq;

XULOSA

Tanqidiy fikrlash muammosiga bag'ishlangan xorijiy tajribalarni tahlil qilish ushbu hodisaning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyati va uni ta'limda rivojlantirish ustuvorligi haqida xulosa chiqarish imkonini beradi. Xorijiy adabiyotlarda "tanqidiy fikrlash" tushunchasini talqin qilish – ushbu hodisaning ikki tomonlamali xususiyati mavjudligi sabab unga bo'lgan yagona yondashuv aniqlanmagan, bu esa o'rganilayotgan masalani tahlil qilish jarayonini murakkablashtiradi.

Chet ellik psixologlar inson aqlining xususiyatini katta hajmdagi bilimlarni qamrab olish nuqtai nazaridan emas, balki ushbu bilimda muhim bo'lgan narsani ajratib olish qobiliyati nuqtai nazaridan ta'kidlashadi. Shubhasiz, talabalarning tanqidiy fikrlash malakalarini rivojlantirishda muammolarni hal qilish qobiliyati muhim rol o'ynaydi, chunki ma'lumotni "hazm qilish" jarayonida faol fikrlash jarayoni shunday sodir boladi. Shu nuqtai nazardan, insonning tanqidiy fikrlashi va his-tuyg'ulari bir-birini to'ldiradi. Bizning fikrimizcha, to'g'ri xulosaga kelishga aynan his-tuyg'ular yordam beradi. Ammo uning shakllanishi uchun insonning

axborot oqimi bilan shaxsiy aloqasi zarur bo'lib, u mustaqil ravishda qayta ishlanadi va jamiyatda amalda qo'llanadi.

Bizning fikrimizcha, tanqidiy fikrlashning mazmuni eng munozarali masaladir, chunki har bir muallif "tanqidiy fikrlash" tushunchasini o'z qarashlari va tushunchasi bilan to'ldiradi. Zero, fikrlash turi, mulohazalar, intellektual jarayon, shaxsiy sifat, mahorat va qaror qabul qilish kabi masalalar ilm-fanning qaysi pozitsiyasidan kelib chiqib o'rganilayotganiga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Phung, Thanh Ha. (2010). A Pilot Comprehensive Critical Thinking Education Framework in TESOL. In Azadeh Shafaei(eds.), *Frontiers of Language and Teaching: Proceedings of the 2010 International Online Language Conference (IOLC 2010)*. Florida: Universal Publishers. 86, 2010.
2. Paul, Richard, *Critical Thinking: How to Prepare Students for a Rapidly Changing World*, 1993. "Seven Principles". The Johnson Foundation, Post Office Box 547, Racine, WI 53401-0547.
3. Jensen, R.D., Jr. (2015). The Effectiveness of the Socratic Method in Developing Critical Thinking Skills in English Language Learners. Retrieved from <https://lopes.idm.oclc.org/login?url=https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=eric&AN=ED557162&site=eds-ive&scope=site>.
4. Philpot D. (2010). Soft skills: more important than you think. Retrieved from: [www.cte.unt.edu.http://forum.cte.unt.edu](http://forum.cte.unt.edu).
5. Tuychiev, A. (2022). *TALABALARGA CHET TILLARINI O'QITISHDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM OMILLARI*. *Jizzah*, 139-143.
6. Evaluation of the Bologna process implementation in Finland / Finnish Higher Education Evaluation Council. – Helsinki, 2012. – 216 p.
7. Evaluation of the Bologna process implementation in Finland / Finnish Higher Education Evaluation Council. – [http:// www.finheec.fi/files/1471 /KKA612 Evaluation_Bologna_netitiin.pdf](http://www.finheec.fi/files/1471/KKA612_Evaluation_Bologna_netitiin.pdf). p.37.
8. Boroushaki, N., & Ng, L. (2016). Critical thinking ability and vocabulary learning strategy use: The case of EFL learners in an ESL Context. *Journal of Language and Translation*, 6 (11), p. 1-15.
9. Тўйчиев, А. (2023). СУКРОТ МЕТОДИ–ТАНҚИДИЙ ФИКРЛАШНИ ЎРГАТИШНИНГ САМАРАЛИИ УСУЛИ СИФАТИДА. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 5(5).
10. <https://yle.fi/news/3-10764731>
11. <https://happiness-report.s3.amazonaws.com/2021/WHR+21.pdf>

UO'K 37.016:57:37.091.26

PISA USLUBIDAGI BIOLOGIK KONTEKSTLI TOPSHIRIQLAR ASOSIDA O'QUVCHILARNING TABIIY-ILMIY SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Niyozov Qahramon Adashaliyevich

Namangan davlat universiteti

Anatomiya va fiziologiya kafedrasi katta o'qituvchisi.

niyozovqahramon@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-8692-3886>

Annotatsiya. Mazkur maqolada biologiya darslarida PISA uslubidagi biologik kontekstli topshiriqlardan foydalanishning o'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligiga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqot kvazi-eksperimental dizayn asosida tashkil etilib, tajriba va nazorat guruhlarida pre-test va post-test o'lchovlari amalga oshirildi. Natijalar tajriba guruhida tabiiy-ilmiy savodxonlik ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshganini ko'rsatdi. Ayniqsa, ilmiy dalillarni tahlil qilish va yuqori kognitiv darajadagi topshiriqlarda o'sish kuzatildi. Olingan natijalar biologiya ta'limida kontekstli va kompetensiyaviy yondashuvni qo'llash samarali metodik yo'nalish ekanini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: tabiiy-ilmiy savodxonlik, PISA, biologiya ta'limi, kontekstli topshiriqlar, kompetensiyaviy yondashuv.

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ БИОЛОГИЧЕСКИ КОНТЕКСТНЫХ ЗАДАНИЙ В ФОРМАТЕ PISA

Ниёзов Қаҳрамон Адашалиевич

Наманганский государственный университет

Старший преподаватель кафедры анатомии и физиологии.

niyozovqahramon@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-8692-3886>

Аннотация. В статье рассматривается влияние биологических контекстных заданий в формате PISA на формирование естественно-научной грамотности учащихся на уроках биологии. Исследование проведено на основе квазиэкспериментального дизайна с применением pre-test и post-test в экспериментальной и контрольной группах. Результаты показали значительное повышение уровня естественно-научной грамотности в экспериментальной группе. Наибольший прирост отмечен в компетенции анализа научных данных и заданиях высокого когнитивного уровня. Полученные данные подтверждают эффективность внедрения контекстного и компетентностного подхода в преподавании биологии.

Ключевые слова: естественно-научная грамотность, PISA, биология, контекстные задания, компетентностный подход.

METHODOLOGY FOR ENHANCING STUDENTS' SCIENTIFIC LITERACY THROUGH PISA-STYLE BIOLOGICALLY CONTEXTUAL TASKS

Niyozov Qahramon Adashaliyevich

Namangan State University

Senior Lecturer of the Department of Anatomy and Physiology.

niyozovqahramon@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-8692-3886>

Abstract. *This article examines the impact of PISA-style biologically contextual tasks on the development of students' scientific literacy in biology lessons. The study was conducted using a quasi-experimental design with pre-test and post-test measurements in experimental and control groups. The findings revealed a significant improvement in scientific literacy in the experimental group. The greatest progress was observed in scientific evidence analysis and higher-order cognitive tasks. The results confirm the effectiveness of contextual and competency-based approaches in biology education.*

Keywords: *scientific literacy, PISA, biology education, contextual tasks, competency-based approach.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida tabiiy fanlarni o'qitishdan kutilayotgan natijalar bilimlarning hajmi bilan emas, balki o'quvchilarning ushbu bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyati bilan belgilanadi. Shu sababli tabiiy-ilmiy savodxonlikni shakllantirish va rivojlantirish masalasi global ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan [1,2]. Ilmiy savodxonlik zamonaviy jamiyatda shaxsning ongli qaror qabul qilishi, dalillarga asoslangan fikr yuritishi va ijtimoiy masalalarda faol ishtirok etishi bilan uzviy bog'liqdir.

OECD tomonidan ishlab chiqilgan PISA baholash dasturida ilmiy savodxonlik ilmiy hodisalarni tushuntirish, dalillarni tahlil qilish hamda ilmiy axborot asosida asoslangan qaror qabul qilish kompetensiyalari orqali talqin etiladi [2,3]. PISA 2025 ilmiy ramkasida esa ilmiy tafakkur, tadqiqot amaliyotlari va kontekstual bilimlarni qo'llash alohida urg'u bilan ko'rsatib o'tilgan [3]. Bu yondashuv ta'lim jarayonini mazmun markazli emas, balki kompetensiyaviy model asosida tashkil etishni talab qiladi.

Ilmiy savodxonlikning nazariy asoslari Bybee tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, unda ilmiy bilimning funksional qo'llanilishi asosiy mezon sifatida ko'rsatiladi

[5]. Holbrook va Rannikmäe ilmiy savodxonlikni shaxsning kundalik hayot va kasbiy faoliyatda ilmiy asoslangan qaror qabul qilishga tayyorligi bilan izohlaydi [13]. National Research Council esa ilmiy amaliyotlar, konseptual bilimlar va fanlararo bog'lanishlarning integratsiyasini samarali tabiiy fanlar ta'limining muhim omili sifatida belgilaydi [4].

PISA natijalari tahlili shuni ko'rsatadiki, real hayotiy kontekstlarga asoslangan topshiriqlar o'quvchilarning analitik fikrlashini va muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantiradi [6]. Fensham kontekstli yondashuv fan ta'limida o'quvchilarning fan identifikatsiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi [7]. Shu bilan birga, ilmiy savodxonlikni rivojlantirishda ijtimoiy-ilmiy masalalar (socioscientific issues – SSI) asosidagi topshiriqlar alohida ahamiyat kasb etadi [8,9]. Bunday topshiriqlar o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, dalillarni baholash va argumentatsiya ko'nikmalarini shakllantiradi.

Lederman ilmiy bilishning tabiati (Nature of Science)ni anglash ilmiy savodxonlikning ajralmas tarkibiy qismi ekanini ko'rsatadi [15]. Eivers va Kennedy esa PISA modelini o'qitish jarayoniga integratsiya qilish ilmiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qilishini asoslaydi [10,11]. Zamonaviy empirik tadqiqotlar PISA ramkasi asosida ishlab chiqilgan biologik savodxonlik topshiriqlari o'quvchilarning tahliliy va muammoli vaziyatlarni hal etish kompetensiyalarini sezilarli darajada oshirishini tasdiqlaydi [12].

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar PISA uslubidagi kontekstli topshiriqlar tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirishda nazariy va empirik asosga ega ekanini ko'rsatadi. Biroq mazkur yondashuvning biologiya darslarida metodik tizim sifatida qo'llanilishi va uning samaradorligini mahalliy ta'lim sharoitida ilmiy asoslash yetarli darajada o'rganilmagan. Mazkur tadqiqot aynan shu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga hamda biologiya ta'limida kontekstli va kompetensiyaviy yondashuvni takomillashtirishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Tadqiqot dizayni. Mazkur tadqiqot biologiya darslarida PISA uslubidagi biologik kontekstli topshiriqlardan foydalanishning o'quvchilarning tabiiy-ilmiy

savodxonligiga ta'sirini aniqlashga qaratilgan bo'lib, kvazi-eksperimental dizayn asosida tashkil etildi. Tadqiqotda nazorat qilinadigan parallel guruhlar modeli qo'llanilib, oldindan (pre-test) va yakuniy (post-test) o'lchovlar amalga oshirildi. Ushbu dizayn ta'limiy intervensiya samaradorligini baholashda keng qo'llaniladigan ishonchli metodologik yondashuv hisoblanadi.

Ishtirokchilar. Tadqiqotda umumta'lim maktabining 8-sinf o'quvchilari ishtirok etdi (umumiy $n = 60$). Ishtirokchilar ikki guruhga ajratildi: tajriba guruhi ($n = 30$) va nazorat guruhi ($n = 30$). Guruhlar o'quvchilarning yoshi, akademik ko'rsatkichlari hamda boshlang'ich biologik bilim darajasi bo'yicha taqqoslanadigan holatda shakllantirildi. Tadqiqot boshlanishidan oldin barcha ishtirokchilarning ixtiyoriy roziligi olindi hamda tadqiqotning maqsadi tushuntirildi.

O'quv aralashuvi (Intervention). Tajriba guruhida biologiya mashg'ulotlari PISA baholash ramkalariga mos biologik kontekstli topshiriqlar asosida tashkil etildi. Topshiriqlar quyidagi metodik xususiyatlarga ega bo'ldi:

- sog'liqni saqlash, ekologiya, bioxilma-xillik va bioetika bilan bog'liq real hayotiy vaziyatlarga asoslandi;
- ijtimoiy-ilmiy masalalar (socio-scientific issues – SSI) elementlarini o'z ichiga oldi;
- ilmiy hodisalarni tushuntirish, dalillarni tahlil qilish va asoslangan qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirildi.

Topshiriqlar "muammoli vaziyat → ma'lumotlar → savollar → xulosa" ketma-ketligida tuzildi. Intervensiya 8 hafta davomida muntazam dars jarayonida amalga oshirildi.

Nazorat guruhida esa biologiya darslari amaldagi o'quv dasturi asosida, an'anaviy mazmun markazli metod orqali olib borildi.

Tadqiqot vositalari. O'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini baholash uchun PISA ilmiy savodxonlik kompetensiyalariga mos diagnostik test majmuasi ishlab chiqildi. Baholash vositalari quyidagilarni o'z ichiga oldi:

- biologik kontekstli test topshiriqlari;
- ochiq javobli tahliliy savollar;
- grafik, jadval va matnli axborotni talqin qilishga yo'naltirilgan vazifalar.

Topshiriqlar uch asosiy kompetensiya bo'yicha tuzildi:

1. Ilmiy hodisalarni tushuntirish;
2. Ilmiy dalillarni tahlil qilish va baholash;
3. Ilmiy axborot asosida qaror qabul qilish.

Vositalarining ishonchliligi va validligi. Baholash vositalarining mazmuniy validligi biologiya va pedagogika sohasi mutaxassislari ekspert bahosi asosida ta'minlandi. Test topshiriqlarining ichki ishonchliligi pilot sinov natijalari asosida Cronbach's alpha ko'rsatkichi orqali baholandi va qoniqarli darajada ($\alpha > 0,70$) ekanligi aniqlandi. Topshiriqlar PISA talablariga mos ravishda kognitiv murakkablik darajasi bo'yicha tabaqalashtirildi.

Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish. Olingan ma'lumotlar SPSS 26.0 dasturi yordamida qayta ishlanib, deskriptiv va inferensial statistik usullar qo'llanildi. O'rtacha qiymat (M), standart og'ish (SD) hamda 95% ishonch oralig'i (CI) hisoblandi.

Guruhlar o'rtasidagi farq mustaqil tanlanmalar uchun Student t-testi asosida baholandi. Statistik ahamiyatlilik darajasi $p < 0,05$ deb qabul qilindi. Effekt o'lchami Cohen's d ko'rsatkichi orqali aniqlanib, 0,2 – kichik, 0,5 – o'rtacha, 0,8 va undan yuqori – katta effekt sifatida talqin qilindi.

Etik masalalar. Tadqiqot ta'lim muassasalarining etik talablariga muvofiq amalga oshirildi. Ishtirokchilarning shaxsiy ma'lumotlari maxfiy saqlandi, tadqiqot natijalari faqat ilmiy maqsadlarda foydalanildi va ishtirokchilarga hech qanday zarar yetkazilmadi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari *pre-test* va *post-test* o'lchovlari asosida deskriptiv va inferensial statistik tahlil yordamida baholandi. Boshlang'ich bosqichda tajriba va nazorat guruhlar o'rtasida tabiiy-ilmiy savodxonlik ko'rsatkichlari bo'yicha statistik jihatdan sezilarli farq aniqlanmadi ($t = 0,84$; $p = 0,404 > 0,05$). Bu holat guruhlarining boshlang'ich darajada o'zaro taqqoslanadigan ekanini ko'rsatadi.

1. Umumiy tabiiy-ilmiy savodxonlik natijalari.

Intervensiya yakunida tajriba guruhida sezilarli ijobiy o'zgarish kuzatildi. Tajriba guruhida o'rtacha ko'rsatkich 51 balldan 63 ballga oshib, 23,5% o'sish qayd

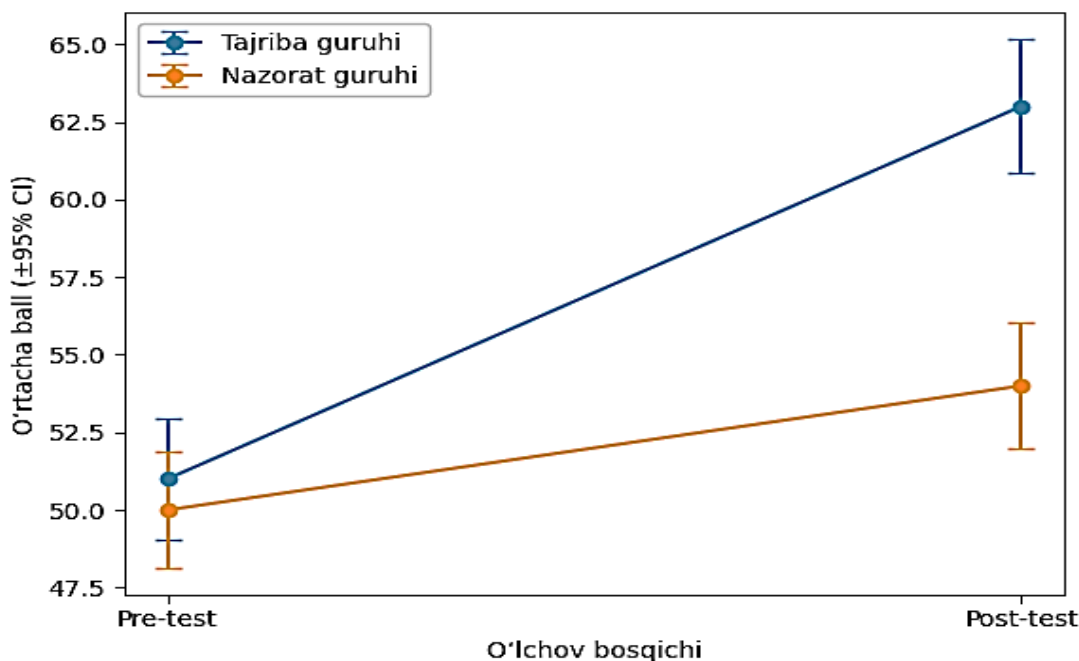
etildi. Nazorat guruhida esa ko'rsatkich 50 balldan 54 ballga oshib, 8% o'sish kuzatildi.

1-jadval. Guruhlar bo'yicha pre-test va post-test natijalari

Guruh	n	Pre-test (M ± SD)	95% CI	Post-test (M ± SD)	95% CI	O'sish (%)
Tajriba guruhi	30	51,0 ± 5,2	[49,0; 53,0]	63,0 ± 5,8	[60,8; 65,2]	23,5
Nazorat guruhi	30	50,0 ± 5,0	[48,1; 51,9]	54,0 ± 5,4	[52,0; 56,0]	8,0

Izoh. M — o'rtacha qiymat; SD — standart og'ish; CI — 95% ishonch oralig'i. Pre-test bosqichida guruhlar o'rtasida sezilarli farq aniqlanmagan ($p > 0,05$). Post-test natijalarida tajriba guruhi ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan statistik jihatdan yuqori bo'ldi ($t = 4,72$; $p < 0,001$; Cohen's $d = 0,89$).

1-rasm. Umumiy tabiiy-ilmiy savodxonlik natijalari

Izoh. Grafikda tajriba va nazorat guruhlarining pre-test va post-test bosqichlaridagi o'rtacha ball ko'rsatkichlari hamda 95% ishonch oralig'i (CI) keltirilgan. Xatolik chiziqlari (error bars) har bir o'rtacha qiymatning $\pm 95\%$ ishonch oralig'ini ifodalaydi. Post-test bosqichida tajriba guruhida sezilarli o'sish kuzatilib (t

= 4,72; $p < 0,001$; Cohen's $d = 0,89$), nazorat guruhiga nisbatan yuqori natija qayd etildi. Bu natija PISA uslubidagi biologik kontekstli topshiriqlarning tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirishda katta effekt o'lchamiga ega ekanini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari PISA uslubidagi biologik kontekstli topshiriqlar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanini ko'rsatdi. Tajriba guruhida umumiy savodxonlik ko'rsatkichi 23,5% ga oshgan bo'lsa, nazorat guruhida bu ko'rsatkich 8,0% ni tashkil etdi.

Post-test natijalari bo'yicha guruhlar o'rtasida statistik jihatdan ishonchli farq aniqlanib ($t = 4,72$; $p < 0,001$), katta effekt o'lchami qayd etildi (Cohen's $d = 0,89$). Bu intervensiyaning pedagogik jihatdan sezilarli va amaliy ahamiyatga ega ta'sir ko'rsatganini tasdiqlaydi.

Shuningdek, eng katta o'sish yuqori kognitiv darajadagi topshiriqlarda va ilmiy dalillarni tahlil qilish kompetensiyasida kuzatildi. Bu holat PISA uslubidagi kontekstli topshiriqlar reproduktiv bilimdan ko'ra analitik, tanqidiy va argumentativ tafakkurni rivojlantirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Umuman olganda, olingan natijalar biologiya ta'limida real hayotiy vaziyatlarga asoslangan, kompetensiyaviy va kontekstli yondashuvni joriy etish tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirishning samarali metodik yo'li ekanini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

MUNOZARA

Mazkur tadqiqot natijalari biologiya darslarida PISA uslubidagi biologik kontekstli topshiriqlarni qo'llash o'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Tajriba guruhida kuzatilgan 23,5% o'sish hamda katta effekt o'lchami (Cohen's $d = 0,89$) intervensiyaning pedagogik samaradorligini tasdiqlaydi. Bu natijalar ilmiy savodxonlikni kompetensiyaviy model asosida shakllantirish zarurligi haqidagi xalqaro qarashlar bilan uyg'unlashadi [2,3].

Olingan natijalar Bybee tomonidan ilgari surilgan ilmiy savodxonlikning funksional modeli bilan hamohang bo'lib, unda bilimning mazmuniy emas, balki amaliy qo'llanilishi muhim mezon sifatida ko'rsatiladi [5]. Tajriba guruhida ayniqsa yuqori kognitiv darajadagi topshiriqlarda sezilarli o'sish kuzatilgani o'quvchilar

reproduktiv bilimdan analitik va sintetik fikrlash bosqichiga o'tayotganini ko'rsatadi. Bu esa ilmiy tafakkurning shakllanish jarayonida kontekstning muhimligini tasdiqlaydi [6].

Holbrook va Rannikmäe ilmiy savodxonlikni shaxsning ijtimoiy hayotda mas'uliyatli qaror qabul qilish qobiliyati bilan bog'laydi [13]. Tadqiqot davomida ilmiy axborot asosida qaror qabul qilish kompetensiyasining oshgani o'quvchilarning biologik mazmundagi masalalarni kundalik hayot bilan bog'lay boshlaganini ko'rsatadi. Bu natija PISA 2025 ilmiy ramkasida qayd etilgan "real kontekstda bilimni qo'llash" tamoyiliga to'liq mos keladi [3].

Shuningdek, natijalar ijtimoiy-ilmiy masalalar (SSI) asosidagi topshiriqlarning samaradorligini tasdiqlaydi. Sadler va Zeidler ilmiy bahsli masalalar asosida tashkil etilgan o'quv jarayoni o'quvchilarda argumentatsiya va dalillarga asoslangan fikrlashni rivojlantirishini ko'rsatgan [8,9]. Tajriba guruhida ilmiy dalillarni tahlil qilish kompetensiyasining sezilarli darajada o'sishi aynan shu nazariy qarashlarni empirik jihatdan tasdiqlaydi.

Mahalliy tadqiqotlar ham mazkur natijalarni qo'llab-quvvatlaydi. STEAM integratsiyasi asosida olib borilgan izlanishlarda o'quvchilarning tabiiy fanlarga qiziqishi va bilim sifati oshishi aniqlangan [16]. Bu esa kontekstli va integrativ yondashuvning samaradorligini ko'rsatadi. Xuddi shuningdek, tabiiy-ilmiy savodxonlik monitoringida baholash dasturlari va topshiriqlaridan foydalanish o'quvchilarning funksional bilim darajasini aniqlash va rivojlantirishga xizmat qilishi isbotlangan [22].

Bo'lajak biologiya o'qituvchilarida xalqaro baholash dasturlari bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlarda ham PISA uslubidagi topshiriqlarni metodik jihatdan to'g'ri qo'llash muhim omil sifatida qayd etilgan [24]. Bu esa o'qituvchining metodik tayyorgarligi ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. TIMSS topshiriqlariga tayyorlash jarayonida aniqlangan muammolar va ularning yechimlari ham kontekstli va muammoli topshiriqlarning ustuvorligini ko'rsatadi [25].

Lederman ta'kidlaganidek, ilmiy bilishning tabiati (Nature of Science)ni anglash ilmiy savodxonlikning muhim komponentidir [15]. PISA uslubidagi

topshiriqlar o'quvchilarga ilmiy dalilning ishonchliligi, manba tahlili va sabab-oqibat munosabatlarini tushunishga imkon berdi. Bu esa ilmiy tafakkurning metakognitiv jihatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Eivers va Kennedy PISA modelining o'qitish jarayoniga integratsiyasi baholash va ta'lim o'rtasidagi uzviylikni ta'minlashini qayd etadi [10]. Mazkur tadqiqot natijalari ham PISA topshiriqlarini faqat diagnostik vosita emas, balki o'qitish metodikasi sifatida qo'llash samarali ekanini ko'rsatdi.

Shu bilan birga, tadqiqotning ayrim cheklovlari mavjud. Namuna hajmi nisbatan kichik bo'lib, natijalarni umumlashtirishda ehtiyotkorlik talab etiladi. Bundan tashqari, intervensiyaning uzoq muddatli ta'siri o'rganilmadi. Kelgusida turli hudud va maktablarni qamrab olgan kengroq hamda longitudinal tadqiqotlar o'tkazish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Umuman olganda, olingan natijalar xalqaro va mahalliy tadqiqotlar bilan uyg'unlikda biologiya ta'limida PISA uslubidagi biologik kontekstli topshiriqlarni tizimli joriy etish tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirishning ilmiy asoslangan va samarali metodik yo'li ekanini ko'rsatadi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot biologiya darslarida PISA uslubidagi biologik kontekstli topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini rivojlantirishda samarali metodik yondashuv ekanini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Tajriba guruhi natijalarida qayd etilgan sezilarli o'sish (23,5%) va katta effekt o'lchami (Cohen's $d = 0,89$) mazkur yondashuvning ta'limiy samaradorligini tasdiqladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, real hayotiy vaziyatlarga asoslangan, dalillarni tahlil qilish va asoslangan qaror qabul qilishni talab qiluvchi topshiriqlar o'quvchilarning:

- ilmiy hodisalarni tushuntirish,
- ma'lumotlarni tahlil qilish,
- tanqidiy fikrlash,
- argumentatsiya qilish,
- funksional bilimni qo'llash

– ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Eng muhim jihati shundaki, PISA uslubidagi topshiriqlar o'quvchilarning bilimni chuqurlashtirish bilan birga, ularni real hayot muammolarini hal qilishga tayyorlaydi. Bu esa zamonaviy ta'lim tizimining asosiy maqsadiga — kompetensiyaviy va funksional savodxonlikni shakllantirishga to'liq mos keladi.

Shu asosda quyidagi amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Biologiya darslarida PISA uslubidagi kontekstli topshiriqlarni muntazam qo'llash;
2. O'qituvchilarni kompetensiyaviy baholash va kontekstli o'qitish metodikasiga tayyorlash;
3. Darslik va o'quv materiallariga real hayotiy vaziyatli topshiriqlarni integratsiya qilish;
4. Tabiiy-ilmiy savodxonlikni baholashda faqat test emas, balki tahliliy va ochiq javobli topshiriqlardan foydalanish.

Umuman olganda, biologiya ta'limida PISA uslubidagi biologik kontekstli topshiriqlarni tizimli joriy etish o'quvchilarning ilmiy tafakkurini shakllantirish, ularni zamonaviy jamiyat talablariga mos ravishda tayyorlash va tabiiy-ilmiy savodxonlikni oshirishning istiqbolli va samarali yo'nalishi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI/ REFERENCES

1. OECD. (2019). *PISA 2018 assessment and analytical framework*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/b25efab8-en>
2. OECD. (2023). *PISA 2022 assessment and analytical framework*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/dfe0bf9c-en>
3. OECD. (2023). *PISA 2025 science framework*. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/pisa/innovation/pisa-2025-science-framework/>
4. National Research Council. (2012). *A framework for K-12 science education*. National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/13165>
5. Bybee, R. W. (1997). *Achieving scientific literacy: From purposes to practices*. Heinemann Educational Books.
6. Bybee, R., Fensham, P., & Laurie, R. (2009). Scientific literacy and contexts in PISA 2006 science. *Journal of Research in Science Teaching*, 46(8), 862–864. <https://doi.org/10.1002/tea.20332>
7. Fensham, P. J. (2004). *Defining an identity: The evolution of science education as a field of research*. Springer.

8. Sadler, T. D., & Zeidler, D. L. (2009). Scientific literacy, PISA, and socioscientific discourse: Assessment for progressive aims of science education. *Journal of Research in Science Teaching*, **46**(8), 909–921. <https://doi.org/10.1002/tea.20327>
9. Zeidler, D. L., Sadler, T. D., Simmons, M. L., & Howes, E. V. (2005). Beyond STS: A research-based framework for socioscientific issues education. *Science Education*, **89**(3), 357–377. <https://doi.org/10.1002/sce.20048>
10. Eivers, E., & Kennedy, D. (2006). The PISA assessment of scientific literacy. *Irish Journal of Education*, **37**, 101–119. <https://www.jstor.org/stable/30077514>
11. Eivers, E. (2010). PISA: Issues in implementation and interpretation. *Irish Journal of Education*, **38**, 94–118. <https://www.jstor.org/stable/20789130>
12. Saputri, A., Susanti, R., & Slamet, A. (2021). **Development of biological science literacy questions based on the PISA framework**. In *Proceedings of the 4th Sriwijaya University Learning and Education International Conference (SULE-IC 2020)* (pp. 44–49). Atlantis Press.
<https://doi.org/10.2991/assehr.k.201230.081>
13. Holbrook, J., & Rannikmäe, M. (2009). The Meaning of Scientific Literacy. *International journal of environmental and science education*, **4**, 275–288.
<https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ884397.pdf>
14. Osborne, J. (2014). Teaching Scientific Practices: Meeting the Challenge of Change. *Journal of Science Teacher Education*, **25**(2), 177–196.
<https://doi.org/10.1007/s10972-014-9384-1>
15. Lederman, N. G., Lederman, J. S., & Antink, A. (2013). Nature of science and scientific literacy. *Science & Education*, **22**, 131–146. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED543992.pdf>
16. Niyozov, Qahramon. (2025). STEAM integratsiyasi orqali o'quvchilarning tabiiy fanlarga bo'lgan qiziqish va bilim sifatini oshirish. 10.5281/zenodo.16758222.
https://www.researchgate.net/publication/394402874_STEAM_integratsiyasi_orqali_o'quvc_hilarning_tabiiy_fanlarga_bo'lgan_qiziqish_va_bilim_sifatini_oshirish
17. Niyozov, Qahramon. (2025). Bo'lajak biologiya fani o'qituvchilarida xalqaro baholash dasturlari bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirishda 4k ko'nikmalaridan foydalanish. 180-184.
https://www.researchgate.net/publication/393067429_BOLAJAK_BIOLOGIYA_FANI_OQIT_UVCHILARIDA_XALQARO_BAHOLASH_DASTURLARI_BILAN_ISHLASH_KOMPETENSIYASINI_RIVOJLANTIRISHDA_4K_KO'NIKMALARIDAN_FOYDALANISH
18. Niyozov, Qahramon. (2025). Innovatsion yondashuvlar asosida biologiya ta'limini takomillashtirish.
https://www.researchgate.net/publication/392030406_Innovatsion_yondashuvlar_asosida_biologiya_talimini_takomillashtirish
19. Niyozov Qahramon Adashaliyevich. (2025). Strategies for improving biology education based on innovative approaches. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15496896>
20. Niyozov Q.A. "Genetik va metabolik kasalliklar misolida biokimyoviy tushunchalarni o'qitish metodikasi". "Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali. 2025-yil 2-soni.
<https://journal.namspi.uz/articleview/115>

21. Niyozov Q.A., Pulatov O.R. "Yosh fiziologiyasi fanini o'qitishda amaliy tajribalarni integratsiyalash". "Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali. 2025-yil 2-soni. <https://journal.namspi.uz/articleview/139>
22. M.Ergasheva, & Niyozov, Qahramon. (2024). O'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligi monitoringida baholash dasturlari va topshiriqlaridan foydalanish metodikasi. [https://www.researchgate.net/publication/381473087_O'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligi monitoringida baholash dasturlari va topshiriqlaridan foydalanish metodikasi](https://www.researchgate.net/publication/381473087_O'quvchilarning_tabiiy-ilmiy_savodxonligi_monitoringida_baholash_dasturlari_va_topshiriqlaridan_foydalanish_metodikasi)
23. Niyozov, Qahramon. (2025). Bo'lajak biologiya fani o'qituvchilarda xalqaro baholash dasturlaridan foydalanish malakalarini rivojlantirishda multimedia vositalaridan foydalanish. [https://www.researchgate.net/publication/390972812_Bo'lajak biologiya fani o'qituvchilarda xalqaro baholash dasturlaridan foydalanish malakalarini rivojlantirishda multimedia vositalaridan foydalanish](https://www.researchgate.net/publication/390972812_Bo'lajak_biologiya_fani_o'qituvchilarda_xalqaro_baholash_dasturlaridan_foydalanish_malakalarini_rivojlantirishda_multimedia_vositalaridan_foydalanish)
24. Niyozov Qahramon Adashaliyevich. (2024). Methodology for developing the skills of working with the PISA in future biology teachers. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11402525>
25. Niyozov, Q. A. (2023). O'QUVCHILARNI TIMSS XALQARO BAHOLASH DASTURIDA KELTIRILGAN TOPSHIRIQLARNI BAJARISHGA TAYYORLASHDAGI MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(4 SPECIAL), 1005–1010. Retrieved from <https://erus.uz/index.php/er/article/view/2990>

SPORTCHILAR OVQATLANISHINING INNOVATSION USLUBLARI

Boltobayev Sadulla Abdullaevich

Namangan davlat pedagogika instituti, tib.f.n., dotsent

e-mail: sadullaboltoabayev@gmail.com

telefon: +998 91 364 80 90

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0416-5035>

Annotatsiya: Mazkur maqola jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanuvchilar ovqatlanishining innovatsion uslublarini chuqur o'rganib, ularning ahamiyatli tomonlarini yoritib berishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: ovqatlanish, sarflangan energiya, ovqatlanish usuli, ovqatlanish tartibi, musobaqalarda ovqatlanish.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ПИТАНИЯ СПОРТСМЕНОВ

Болтобаев Садулла Абдуллаевич

*Наманганский государственный педагогический институт, кандидат
медицинских наук, доцент*

e-mail: sadullaboltoabayev@gmail.com

телефон: +998 91 364 80 90

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0416-5035>

Аннотация: Статья посвящена углубленному изучению инновационных методов питания для занимающиеся физической культурой и спортом и освещению их важных аспектов.

Ключевые слова: питание, энергозатраты, метод питания, режим питания, питание во время соревнований.

INNOVATIVE NUTRITION METHODS FOR ATHLETES

Boltobayev Sadulla Abdullaevich

*Namangan State Pedagogical Institute,
Doctor of Medical Sciences, Associate Professor*

e-mail: sadullaboltoabayev@gmail.com

phone: +998 91 364 80 90

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0416-5035>

Abstract: The article is devoted to an in-depth study of innovative nutrition methods for those involved in physical education and sports and highlighting their important aspects.

Key words: nutrition, energy expenditure, nutrition method, dietary regimen, nutrition during competitions.

KIRISH

Ovqatlanish tiriklikka xos xususiyat bo'lib tashqi muhitga doimiy ta'sir ko'rsatuvchi omillardan hisoblanadi. Biosfera yer kurrasida joylashgan hamma o'simlik va hayvonlarga xos kimyoviy moddalar bilan ovqatlanish orqali keskin bog'lanib turadi [1-3].

Ovqatlanish murakkab jarayon bo'lib, bunda ozuqa moddalari odam oshqozoniga tushadi, hazm bo'ladi, so'riladi va o'zlashtiriladi. Sarflangan energiya o'rne to'ldiriladi, hujayra, to'qima, organizm qurilishi va yangilanishi uchun sarf etiladi, har xil kimyoviy reaksiyalarning boshqarilishida qatnashadi.

Bu gaplarning barchasi sportchilarning ovqatlanishiga ham taalluqli bo'lib, shuning bilan birga u albatta, sport bilan shug'ullaniladigan vaqtga muvofiqlashtirilgan bo'lishi kerak. Bunda ovqatlanish bilan trenirovkalar o'rtasida muayyan intervalga rioya kilish muhim ahamiyatga egadir. Ovqatni yeb bo'lgan zahoti mashg'ulotlarga darhol kirishib ketmaslik darkor. Aks holda ovqat bilan to'lgan qorin diafragmani qisib, yurak va o'pkaning me'yoriy ishlashiga xalaqit beradi hamda umumiy faollik pasayib ketadi. Ikkinchi tomondan, muskul faoliyati ovqat hazm qilishga xalal beradi, chunki bunda ovqat hazm qiluvchi bezlar sekretsiyasi kichrayadi hamda qonlar ichki organlardan ishlayotgan muskullar tomon oqa boshlagan bo'ladi [1-3].

Shuning uchun ham jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanuvchilar ovqatlanishining innovatsion usullarini chuqur o'rganish xozirgi kunning eng dolzarb muammolaridan hisoblanadi.

Shunday qilib, tadqiqot *ishshning maqsadi* jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanuvchilar ovqatlanishining innovatsion uslublarini chuqur o'rganib, ularning ahamiyatli tomonlarini yoritib berishdan iboratdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mazkur tadqiqotning manbalari bo'lib: mavzu bo'yicha adabiyotlar sharxlari, axborot vositalarining ma'lumotlari va uslubiy xujjatlar hisoblanadi. Mavzu bo'yicha tadqiqotlar jarayonida bibliografik (adabiyotlar) va retrospektiv (tarixiy manbalar) taxlil, nazariy umumlashtirish va taqqoslash, tizimli va kompleks

yondashish usullaridan foydalanilgan. Tadqiqot yuzasidan axborot manbalarining tarixiy va zamonaviy ma'lumotlarini taqqoslash asosiy usul bo'lib sanaladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Olingan ma'lumotlar natijalarining ko'rsatishicha, ratsional, sog'lom ovqatlanish — bu butun kun mobaynida ovqatni to'g'ri taqsimlab, tarkib (oqsillar, yog'lar, uglevodlar, minerallar, vitaminlar, suv va tuz), sifat va miqdor jihatidan me'yorida iste'mol qilishni nazarda tutadi. Ovqatlanishda tartibli davomiylik bo'lsa, ovqat tarkibi tegishli massaga ega bo'lsa, bular bari ishtahaning yaxshi bo'lishini, me'yoriy ovqat refleksi va undan keyin esa to'g'ri ovqatlanishni ta'min etadi (I.P.Pavlov). Shuning uchun bir sutkalik ovqatni bir necha bor iste'mol qilish uchun taqsimlab chiqilmog'i kerak. Oziq-ovqat moddalarining yaxshi hazm bo'lishi, butun kun mobaynida to'qlik hissini saqlab turishi hamda oshqozon-ichak yo'llarini oziq-ovqatlar bilan to'ldirib yubormasligi lozim [1,2,6,7].

Eng qulay ovqatlanish usuli — bu bir kunda 4 mahal ovqatlanish hisoblanadi. Bunda ovqatning bir sutkaga mo'ljallangan kaloriyasi quyidagi tartibda taqsimlab chiqiladi: birinchi nonushta 25% kaloriyaga, ikkinchi nonushta 10%, tushki ovqat 45% va kechki ovqat 20—25% kaloriyaga ega bo'lmog'i kerak. Gox uch mahal ovqatlanishga ham yo'l qo'yiladi. Bunda nonushtaga bir sutkaga mo'ljallangan kaloriyaning 30% ajratiladi, tushki ovqatda 40—45% va kechki ovqatda esa 20—25% kaloriya bo'lishi kerak. Sog'lom kishilar bir kunda 4 mahaldan ko'p ovqatlanishga yo'l qo'ymasliklari kerak, chunki bunday qilinganda oqsillarning hazm bo'lish sur'ati pasayib ketadi va kishining ishtahasi yo'qoladi. Mehnat va turmush sharoitiga qarab ovqatlanishning kaloriyalik darajasidagi nisbatlarining protsenti ovqatlanish vaqtiga ko'ra bir oz o'zgartirilishi hamda ikkinchi nonushta o'rniga tushlik bilan kechki ovqat o'rtasida kech-tushki ovqat tashkil etilishi mumkin.

Ovqatlanish vaqtlari doimiy bo'lishi kerak. I.P.Pavlovning shartli reflekslar to'g'risidagi ta'limotiga ko'ra, bu vaqtga kelib kishida ishtaha uyg'onadi hamda oshqozon shirasi ajralib, ovqatni yaxshiroq hazm bo'lishi uchun zamin hozirlana boshlaydi. Tartibsiz ovqatlanish esa hazm qilishni qiyinlashtiradi va oshqozon-ichak kasalliklarining kelib chiqishiga sabab bo'ladi [1-3,6,7].

Ovqat iste'mol qilinadigan vaqt bilan jismoniy yuklama orasidagi intervalning davomiyligi quyidagicha bo'lmog'i kerak: tarkibida oqsil moddalari ko'proq bo'lgan ovqatlar eyilganda 60—90 daqiqa, yog'li va aralash ovqatlar iste'mol qilinganda — 90—120 daqiqa, tarkibida uglevodlar ko'p bo'lgan ovqatni tanovul qilinganda esa 120 daqiqa interval bo'lmog'i kerak.

O'quv-trenirovka sborlarida sportchilarning umumiy mehnat va turmush rejimiga muvofiqlashtirilgan to'rt mahal ovqatlanish tavsiya etiladi. Bunday hollarda asosiy sport trenirovkalari o'tkaziladigan vaqtga qarab bir sutkalik ovqatlanish kaloriyasi quyidagi tartibda taqsimlab chiqiladi. Trenirovka mashqlari kunning birinchi yarmida o'tkazilganda ertalabki nonushtaga umumiy kaloriyaning 30—35%, tushki ovqatga 35—40% kech-tushki ovqatga 5% va kechki ovqatga 25—30% ajratiladi, trenirovka mashqlari kunning ikkinchi yarmida o'tkaziladigan bo'lsa, ertalabki nonushtaga umumiy kaloriyaning 35—40%, tushlik ovqatga 30—35% va kechqurungi ovqatga umumiy kaloriyaning 25—30% ajratiladi (N.N.Yakovlev, A.A.Minx.) [1-3].

A.D. Berishteyn sportchilarning bir sutkalik ovqatidagi kaloriyani taqsimlashda quyidagi sxemani tavsiya etadi (jadval) [1-3].

Jadval

Sportchilar ovqati kaloriyasiing namunaviy taqsimlanishi (%)

Asosiy yuklamalar vaqti	Yuklamani ng davomiyligi	Birinchi nonushta	Ikkinchi nonushta	Tushlik	Kech- tushki ovqat	Kechki ovqat
Ertalabki soatlar	Oz	10-15	15-20	35-40	-	25-30
—	Ko'p	20-25	5-15	35-45	-	25-30
Tushlikdan oldingi soatlar	Oz	25-30	5-10	35-40	-	25-30
Tushlikdan keyingi soatlar	Ko'p	25-30	10-15	35-40	-	25-30
Kechki soatlar	-	25-30	15-20	20-25	-	25-30
	-	25-30	-	35-40	5-10	20-30

Agar trenirovka ertalabki soatlarda o'tkazilsa, u holda nonushta sutkalik kaloriya taqsimotidan ham ko'rinib turganidek, nisbatan engil bo'lishi kerak, agar trenirovka kunning ikkinchi yarmida o'tkaziladigan bo'lsa, u holda tushlikda yengilroq ovqatlaniladi.

O'quv-trenirovka sborlarida ish kunining ixchamlashtirilishi tufayli har kuni 3 mahal ovqatlanishga ruxsat etiladi. Ammo bunga qo'shimcha ravishda yana kuch-quvvatni tiklovchi oziq-ovqat mahsulotlari iste'mol qilish ham nazarda tutiladi. Har bir alohida olingan holda esa trenirovkalardan oldin va keyin bir kecha-kunduzga mo'ljallangan ovqat kaloriyasining 10% gachasi qo'shib beriladi.

Chet elliklar ma'lumotiga qaraganda, sportchilar har kuni asosan 4 mahal ovqatlanishlari kerak. G.Grefe (Germaniya) ovqatlanishni quyidagi tartibda rejalashtirishni: birinchi nonushta vaqtida bir kunlik ovqatdagi kaloriyaning 21%, ikkinchi nonushta vaqtida 14%, tushlikda 27% va kechqurungi ovqatda 23% iste'mol qilishni hamda bunga qo'shimcha ravishda butun kun mobaynida ho'l mevalar, sharbatlar, uzum shakari, biskvit singari mahsulotlardan hammasi bo'lib, bir sutkaga mo'ljallangan kaloriyaning 15% iste'mol qilishni tavsiya etadi. Trenirovkalar vaqtida bir kunda 3 mahal ovqatlanish, musobaqalar vaqtida esa 5 mahal ovqatlanish lozim deb hisoblaydi [1-3].

Ko'pchilik mualliflar nonushtani trenirovka mashg'ulotlaridan 1,5—2 soat oldin va musobaqalar boshlanishidan 3 soat oldin o'tkazishni tavsiya etadilar. Trenirovka va musobaqalarga och borish yoki ertalab nonushta qilmay nahor borishga yo'l qo'yilmaydi, chunki bunday sharoitda uzoq vaqt ishlashga to'g'ri kelib qolsa, bu uglevod zapaslarining tugab qolishiga hamda ish qobiliyatini pasayib ketishiga, hatto kishi ishni umuman davom ettira olmaydigan bo'lib qolishiga olib kelishi mumkin.

Tushlikni trenirovkalardan 2—3 soat oldin qilib olish, musobaqalar vaqtida esa tushlikni maydonga chiqishdan 3,5—4 soat oldin qilib olish kerak. Kechqurungi ovqatni odatdagidek uyquga yotishdan 1,5—2 soat oldin iste'mol qilish darkor. Hozirgi zamon sportida bir kunda 2 martadan trenirovka o'tkazish rasm bo'layotganligi munosabati bilan takroriy trenirovkalarni tushlik ovqatdan keyin

oradan kamida 2-2,5 soat o'tganidan keyin boshlash zarurligini nazarda tutmoq lozim.

Ovqatlanish bilan sport mashg'ulotlari orasidagi mana shu keltirilgan, intervallar ovqat hazm bo'lishining asosiy bosqichlari tugashi hamda oshqozonda ovqatning bor-yo'qligi sezilmaydigan holga kelishi uchun yetarlidir. Bundan tashqar musobaqalardan 3— 4 soat oldin ovqatlanish start oldidan bo'ladigan his-hayajon, to'lqinlanish holatlari o'z ta'sirini ko'rsatguncha ovqat hazm bo'lishini ta'minlaydi deb hisoblaydilar.

Og'ir jismoniy yuklamadan so'ng, darhol ovqat yeyishga kirishmaslik kerak. Yaxshisi 20—30 daqiqa sabr qilish lozim. Shunda asab hamda yurak qon-tomir tizimlari tinchib, bir oz tin oladi hamda ovqat hazm qilish bezlari sekretsiyasi uchun me'yoriy shart-sharoitlar yaratiladi [1-3]..

Alohida iste'mol qilish uchun mo'ljallangan ovqat mahsulotlari va turlarini tanlash ham ovqatlanish rejimi bilan bevosita aloqada bo'ladi. SHunday qilish kerakki, ular oson hazm bo'ladigan yengil ovqatlar bo'lsin, tez hazm bo'lib, oshqozon-ichak yo'llarini to'sib qolmasin. Jaydari non mahsulotlaridan, dukkakli va boshqa shunga o'xshagan to'yimli mahsulotlardan ko'p miqdorda yemaslik kerak. Oshqozonda meteorizm deb ataladigan holat yuz bermasligi uchun sut ichishni ham maslahat berilmaydi. Shuningdek, yog'liq va serchandir bo'ladigan past navli go'shtlarni hamda dudlangan va tuzlangan mahsulotlarni iste'mol qilish ham tavsiya etilmaydi.

Trenirovkalar oldidan nonushta qilinganda sportchilarga tez hazm bo'ladigan taomlar, masalan, sut mahsulotlari tvorog, pishloq tuxum, yengil go'shtli ovqatlar, kofe, kakao, choy berish mumkin. Tushlik ovqatga, birinchi — suyuq ovqatga — go'shtli bul'on, baliq sho'rva, qovurma sho'rva berish, ikkinchi — quyuq ovqatga — go'sht va baliqdan tayyorlangan barcha turdagi ovqatlarni berish mumkin. Uchinchi taom o'rnida esa kisel, kompot, ho'l mevalar iste'mol qilinadi. Qechqurungi ovqatga sut va o'simlikdan tayyorlangan ovqatlar, baliq, go'shtli kotletlar, xamir taomlar, kefir prostokvasha, choy berilgani ma'qul.

Agar asosiy trenirovkalar kunning ikkinchi yarmida o'tkaziladigan bo'lsa, u holda menyu bir oz o'zgartiriladi, oshqozonda ko'pturib qoladigan mahsulotlar (go'sht

va boshqalar) aksariyat ertalabki nonushtada beriladi-da, tushlikda yengilroq ovqat yeyiladi.

Musobaqa o'tkazilayotgan kunlarda, maydonga chiqish oldidan o'tkir bul'on, qaynatib pishirilgan go'sht, qaynatib yoki qovurib pishirilgan tovuq go'shtini guruchga qo'shib tayyorlangan ovqat yoki qovurilgan go'shtni bir oz miqdordagi qovurilgan kartoshka bilan yoki suvda pishirilgan guruch bilan tayyorlangan taom, qovurilgan tuxum, sariq yog' surilgan oq non, kompot, yangi keltirilgan ho'l mevalarni o'z ichiga olgan nonushta va tushlik ovqatlar tavsiya etiladi.

Uzoq masofalarga yugurish musobaqalarida organizm sarf qiladigan energetika resurslarini o'z vaqtida to'ldirish maqsadida ovqatlanib turish uchun maxsus ovqatlanish punktlari tashkil etiladi. Marafon yugurishi (50 km) musobaqalarida yo'lning har 16, 26, 32 km. da ovqat tashkil qilinadi; sport yurishi bo'yicha o'tkaziladigan musobaqalarda bunga qo'shimcha ravishda yana 42 va 45 km. da ham ovqat tashkil qilinadi. Chang'i sportida 50 km. masofaga o'tkazilgan poyga vaqtida 3 ta ovqatlanish punkti tashkil etiladi — bu punktlar yo'lning 20, 30 va 45 km. da uyushtiriladi. 50 km. gacha bo'lgan masofaga o'tkazilgan musobaqalarda kamida 1—2 marta ovqatlanib olish kerak. Agar kishi o'zini lohas sezsa va kishida ochlik hissi ustun kelsa, mumkin qadar bot-bot ovqatlanish zarur. Uzoq masofaga suzish musobaqalarida suzuvchilarning ovqatlari ularni kuzatib borayotgan qayiqlarda bo'ladi. Suzuvchilarga bundan boshqa musobaqalardagiga qaraganda tez-tez, lekin oz-oz miqdorda ovqat berib boriladi [1-3,4,5].

Uzoq masofalarga mo'ljallangan oziq-ovqatlar suyuq yoki yarim suyuq holda bo'lishi kerak. U sovuq bo'lmasligi, xushta'm, sal nordonroq bo'lishi lozim. Bunday ovqat sportchini chanqatmasligi va og'zini qurib qolishdan saqlashi zarur. Bunday taomni iste'mol qilgandan keyin shirinlik so'rganda, quruq mevalar iste'mol qilganda kishida noxush tuyg'u uyg'onmaydigan bo'lishi kerak va hokazo. Tayyorlangan ovqat ishtahani bo'g'ib qo'ymasligi, oshqozonga hech qanday salbiy ta'sir ko'rsatmasligi hamda sportchilarga oldindan tanish, ya'ni ilgari ular iste'mol qilgan ovqatlar bo'lmog'i, ular ovqatning mazasini totib ko'rib hayron qolmasliklari lozim. Chang'i poygalari va uzoq masofalarga suzish musobaqalarida yo'ldagi ovqatlar iliq holda iste'mol qilinmog'i darkor [4,5].

Uzoq masofalarga mo'ljallab tayyorlanadigan ovqatlar tarkibida asosan qand (glyukoza) va kraxmaldan iborat aralashma mavjud bo'ladi. Bu aralashma qonga glyukozaning asta-sekin, lekin yetarli darajada tez-tez kelib turishini hamda uni to'qima va organlarga singishini ta'minlaydi. Bunga yana kattagina dozada askorbin kislotasi qo'shib beriladi. Yuqorida sanab o'tilgan suyuq aralashmalarning ko'pchiligi sportchilarning uzoq masofalardagi musobaqalarida, iste'mol qilishi uchun to'la yaroqlidir. Bunday sport ichimligini har safar 0,5—1 stakandan ichib borish mumkin. Chang'i poygalarida tarkibida suli bo'lgan aralashmalar yaxshi nagija beradi; biroq ko'pchilik chang'ichilar (1 stakandan ko'p bo'lmagan miqdorda) sut ichib yurishni afzal ko'rishadi [1-3,4,5].

Uzoq masofalarga mo'ljallangan ovqatlar jajji qog'oz stakanchalarga solib qo'yiladi va har safar sportchiga yangi stakan tutqaziladi. Velosiped poygalarida sportchining ovqatini maxsus termoslarga yoki flyagalarga solinib, uni velosiped ramasiga mahkam o'rnatib qo'yiladi.

XULOSA

Shunday qilib, jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanuvchilarning ovqatlanishi sog'lom, ratsional ya'ni butun kun mobaynida ovqatni to'g'ri taqsimlab, tarkib (oqsillar, yog'lar, uglevodlar, minerallar, vitaminlar, suv va tuz), sifat va miqdor jihatidan me'yorida iste'mol qilinishini nazarda tutadi, hamda u tartibli ya'ni ovqatlanish vaqtlari doimiy bo'lishini, ovqatlanish usulini eng qulay bo'lishini, ya'ni bir kunda 4 mahal ovqatlanishni, sarflangan energiyani to'liq qoplanishini taqozo etadi. Aks xollarda organizmda turli xil zo'riqishlar va kasallik xolatlari yuzaga kelishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Jismoniy tarbiya gigienasi va sportning tibbiy-fiziologik asoslari / Darslik /S.A.Boltobayev, Namangan: "SUNRISE-PRO" nashriyoti, 2024. – 704 b. (Hygiene of physical education and medical-physiological foundations of sports / Textbook / S.A. Boltobayev, Namangan: "SUNRISE-PRO" publishing house, 2024. – 704 p.)
2. Boltobayev S.A., Azizov S.V. Рациональное здоровье питание занимающиеся физической культурой и спортом. International Journal of Formal Education, (2024). 3(11), 254–258. Retrieved from. <https://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/3961> (Boltobayev S.A., Azizov S.V. Rational health nutrition of those involved in physical

- education and sports. International Journal of Formal Education, (2024). 3(11), 254–258. Retrieved from <https://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/3961>.
3. Boltobayev S.A. Responsibility for health. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, (2024). 4(11), 315-321.
<https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/2066> (Boltobayev S.A. Responsibility for health. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, (2024). 4(11), 315-321. <https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/2066>).
4. Mirzayev S., Boltobayev S.A., Jahongirov Sh.J., Otamirzayev O.M. Yuqori biologik qiymatli ozuqa moddalari va ulardan foydalanish asoslari. //Namangan davlat universiteti Ilmiy axboroti 2023 yil 7-son, 731-735 betlar. (Mirzayev S., Boltobayev S.A., Jahongirov Sh.J., Otamirzayev O.M. Nutrients of high biological value and the basics of their use. //Namangan State University Scientific Information, 2023, issue 7, pp. 731-735).
5. Mirzayev S., Boltobayev S.A., Jahongirov Sh.J. Sport yuklamarini hisobga olgan holda biologik faol qo'shimchalardan foydalanish usullari. //Namangan davlat universiteti Ilmiy axboroti 2023 yil 2-son, 560-563 betlar. (Mirzayev S., Boltobayev S.A., Jahongirov Sh.J. Methods of using biologically active additives taking into account sports loads. // Namangan State University Scientific Information 2023, issue 2, pp. 560-563).
6. Спортивная фармакология и диетология. // Под ред. С.А. Олейника, Л.М. Гуниной. – М. – СПб. – К.: Диалектика. – 2008 г. – 249 с. (Sports pharmacology and dietetics. // Ed. by S.A. Oleynik, L.M. Gunina. – M. – St. Petersburg. – K.: Dialectics. – 2008. – 249 p).
7. M. Dunford, Y.A. Doyle. Nutrition for sport and exercise. / USA. – 2013.

YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ORQALI ISHLAB CHIQILGAN YO'RIQNOMALAR ASOSIDA YONG'IN XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Abduraxmonov Dilmurodjon Tursunboyevich

*Namangan viloyati Favqulodda vaziyatlar boshqarmasi Hayot faoliyati xavfsizligi
o'quv markazi katta o'qituvchisi
gmail: dilmurodabduraxmonov242@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ko'p qavatli binolarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan yong'in falokatlaridan amaliy himoyalalanish usullari, ko'p qavatli binolarda yong'indan muhofazalanish tizimi talablari, shuningdek, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar yuzasidan zamonaviy yong'in xavfsizligi tizimida qo'llanilishi zarur bo'lgan metodlar va zamonaviy texnologik qurilmalardan foydalanish shartlari va amaliyotga joriy etish yuzasidan tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar. Yong'in, yong'in xavfsizligi, xavfsizlik tizimini qayta jihozlash, an'anaviy usullar, innovatsion texnologiyalar.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПОЖАРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА ОСНОВЕ ИНСТРУКЦИЙ, РАЗРАБОТАННЫХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ НОВЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. В данной статье важно разработать практические методы и концепции противопожарной защиты в многоэтажных зданиях, изучить и проанализировать требования к новым и инновационным системам противопожарной защиты с учетом кардинальных изменений в проектировании многоэтажных зданий. Этажности зданий за последние пять лет. Вы можете ознакомиться с методами и современными технологическими устройствами, которые необходимо использовать в современной системе пожарной безопасности, условиями их применения и рекомендациями по их внедрению на практике.

Ключевые слова. Противопожарная защита, переоборудование систем безопасности, пожарная безопасность, строительные элементы, традиционные методы, инновационные технологии.

IMPROVING THE FIRE SAFETY SYSTEM BASED ON GUIDELINES DEVELOPED USING NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Abstract. In this article, it is important to develop practical methods and concepts of fire protection in multi-storey buildings, to study and analyze the requirements for new and innovative fire protection systems, taking into account the dramatic changes in the design of multi-storey buildings over the past five years. You can get acquainted with the methods and modern technological devices that need to be used in the modern fire safety system, the conditions of their use and recommendations for their implementation in practice.

Keywords. *Fire protection, security system re-equipment, fire safety, building components, traditional methods, innovative technologies.*

KIRISH

Ma'lumki, bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar qatori respublikamiz hududida ham turli xil murakkab dizayn va tuzilish qismiga ega ko'p qavatli osmono'par binolar soni ortib bormoqda. Bu esa o'z navbatida binolarning xavfsizlik tizimini zamon talablariga javob beradigan darajaga olib chiqish va yong'in xavfsizligi tizimida esa yangicha metod texnologiyalardan foydalanish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Aholi qatlamlari va binolarni yong'inlardan muhofazalashda eng samarali usullardan biri bu zamonaviy texnologiyalar asosida olib boriladigan yo'riqnomalar hisoblanadi [1].

Aynan ko'p qavatli binolarda yong'inni bartaraf etish masalalari, qutqaruv ishlarining murakkabligini, tezkor yong'in bo'linmalari xodimlaridan ko'p qavatli binolarda yong'inlarning rivojlanish jarayonlari va xususiyatlari to'g'risida har tomonlama bilimga ega bo'lishni, yuqori kasbiy mahorat, jismoniy tayyorgarlik va psixologik tayyorgarlikni talab qiladi. Bundan tashqari osmono'par binolarda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, yong'in xavfi va binolarning ekspluatatsion taktik xususiyatlarini bilish yong'inlarni minimal zarar bilan bartaraf etish, odamlarning hayoti va sog'lig'ini saqlab qolish uchun tezkor choralar ko'rish imkonini beradi [2].

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ko'p qavatli binolardagi yong'inlar bir qator noqulayliklar tufayli halokatli oqibatlariga olib kelishi mumkin: qurilish inshootlari va ichki bezatishda yonuvchan materiallardan foydalanish; avtomatik yong'in signalizatsiyasi va yong'inni o'chirish tizimlarining noto'g'ri ishlashi; binolarda yong'inning vertical va kuchli tutunning tez tarqalishiga, shuningdek pollar orasida, shiftlarda, zinapoyalar, teshiklarning mavjudligi yong'inni o'chirish va qutqaruv ishlarini samarasiz tashkil etilishiga olib keladi. Yong'inni o'chirish va qutqaruv ishlarini tashkil etishning umumiy tamoyillari Respublikamiz Favqulodda vaziyatlar vazirligining bir qator hujjatlarida belgilangan, ammo bu materiallar hozirgi ko'p qavatli binolar

yong‘inning mumkin bo‘lgan oqibatlarini ishonchli bashorat qilishga, to‘g‘ri hisoblashga imkon bermaydi. Yong‘inni o‘chirish va qutqaruv ishlarini samarali bajarish uchun zarur bo‘lgan yong‘indan himoya qilish kuchlari va vositalari, suv va boshqa yong‘inga qarshi moddalarning sarfini hisoblash ham bir masala bo‘lsa hozirgi axborot texnologiyalari yong‘indan himoya qilish organlari faoliyatiga hali samarali joriy etilmayotgani, tezkor yong‘in va qutqaruv bo‘linmalarini boshqarishni avtomatlashtirish darajasi juda pastligicha qolayotgani ham yana bir muhim jihatlaridan biridir [3].

Tadqiqot maqsadi: ko‘p qavatli binolarda yong‘inni o‘chirish va qutqaruv ishlari jarayonlarini avtomatlashtirish muammosining tarkibiy tahlilini o‘tkazish va yangi ma‘lumotlarning mos keladigan tizim qobig‘ida funktsional, matematik va simulyatsiya modellarini ishlab chiqishdan iborat. O‘zining tabiatiga ko‘ra, ko‘p qavatli binolar yong‘in xavfsizligi noodatiy muammolarni keltirib chiqaradi. Dizaynerlar, quruvchilar, operatorlar va ushbu tuzilmalarning egalari uchun yong‘in va uning ta‘siridan oqilona darajadagi xavfsizlikni ta‘minlash uchun bir qator fundamental muammolarni hal qilish kerak [4, 5, 6].

- Bino strukturasi uzoq vaqt yong‘in ta‘siriga chidamli bo‘lishi kerak.
- Yong‘in va uning oqibatlari vertikal ravishda tarqalib, ko‘p sonli bino aholisiga ta‘sir qiladi.
- Faol yong‘in tizimlari kommunal xizmatlardan uzilishi mumkin va o‘zini o‘zi ta‘minlashi kerak.
- Binoni to‘liq evakuatsiya qilish juda qiyin. Yong‘in zonasidan faqat tanlangan evakuatsiya bilan “O‘z joyida himoya qilish” strategiyasi talab qilinadi.
- Evakuatsiya qilinishi kerak bo‘lgan yo‘lovchilar yerdan uzoqda va vertikal qochish vositalariga tayanishi kerak.
- Yong‘inni o‘chirish operatsiyalari ichki va ko‘pincha yerosti manbalaridan uzoqda sodir bo‘ladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda mavzu yuzasidan barcha ilmiy elektron hamda yozma manbalar o‘rganildi. Tadqiqotda quyida keltirilgan zamonaviy texnologiyalar ish prinsiplari samaradorligini o‘rganildi.

Ko'p qavatli binolarda yong'in xavfsizlik tizimidagi zamonaviy texnologiyalar "Drongo" deb nomlangan o't o'chirish mashinasi PSC flotining eng noodatiy bo'linmalaridan biridir. U murakkab yong'inlarni o'chirish, avariya sodir bo'lgan joyga xodimlar va texnikani yetkazish, yong'in sodir bo'lgan joyni yoritish uchun ishlatiladi.

Tutunni nazorat qilish - HVAC (isitish, ventilyatsiya va konditsioner) tizimi yoki yong'in sodir bo'lgan taqdirda bino orqali havo oqimini boshqarish uchun maxsus tizim yordamida fanatlar va amortizatorlar orqali boshqarish mumkin bo'lgan texnologiya.

Favqulodda yoritish - Lux Intelligent kabi zamonaviy favqulodda yoritish panellari har bir yoritgichni o'z-o'zini sinab ko'rishi va kerak bo'lganda ishlashini ta'minlashi mumkin. An'anaviy va LED yoritgichlar assortimenti endi juda katta va atrof-muhit yoritgichlari favqulodda vaziyatlarda foydalanishga aylantirilishi mumkin, bu esa muvofiqlik va ishlash afzalliklarini beradi [5].

ZJBETTER-ko'p qavatli binolarda yong'in xavfsizligi uchun maxsus ko'plab qulayliklarga ega nasoslar.

Bronto Skylfitning operatorlar uchun bu tezroq tekislash, ishlaydigan chiroqlar, yorug'lik guruhlari va qafas yukni oson boshqarish, quyosh nurida ham yaxshi ko'rinishga ega kattaroq displeylar, oson navigatsiya, ekranlarda shassi ma'lumotlari, o'rnatilgan yordam tavsiyalar va tezkor qo'llanmalar, shuningdek, qarshilik ko'rsatishni anglatadi.

Yong'in o'chirish sektori uchun nasosni ishlatish uchun yaxshilangan imkoniyatlarga ega o'rnatilgan suv nasos ekrani ham mavjud.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ko'p qavatli binolarda yong'in xavfsizligi uchun zamonaviy texnologiyalarni joriy etish yuzasidan tavsiyalar. Ko'p qavatli binolar uchun quyidagi maxsus talablar qo'yiladi. Evakuatsiya qilinayotgan odamlarga olovdan pastroqda joylashgan binoga qayta kirishiga imkon berish uchun zinapoyaning qulfini ochish. Ushbu qoidalarining aksariyati butun dunyo bo'ylab baland binolarga kiritilgan.

Zamonaviy ko'p qavatli binolar yong'in xavfsizligi tizmi qo'ydagi talablarga javob berishi kerak: Yong'in o'sishini nazorat qilish va yong'inning struktura va

uning bino aholisiga ta'sirini kamaytirish uchun faol va passiv yong'indan himoya qilish xususiyatlari. Faol tizimlar kichik hududda yong'inni nazorat qilish bo'ysundirish uchun avtomatik sprinkler himoyasini va yo'lovchilarni xavfsiz evakuatsiya qilish uchun tutun harakatini nazorat qilish uchun tutunni boshqarish tizimlarini o'z ichiga oladi.

Passiv elementlar yong'inga chidamli tuzilmani va yong'inning vertical tarqalishini oldini olish uchun yong'in to'siqlarini o'z ichiga oladi. Barcha faol va passiv tizimlar kerak bo'lganda to'g'ri ishlashi uchun binoning butun umri davomida saqlanishi kerak.

Yong'in sodir bo'lganda yo'lovchilarni evakuatsiya qilishni osonlashtiradigan chiqish vositalari. Binoda yashovchilar yong'in sodir bo'lgan hududdan evakuatsiya qilinganda binodagi yong'in ta'siridan himoyalangan bo'lishi kerak. Yong'inga chidamli yopiq va mexanik bosimli zinapoyalar evakuatsiya paytida yo'lovchilarni yong'in va tutun ta'siridan himoya qiladi. Yong'inni aniqlash, signalizatsiya va aloqa tizimlari bino xodimlarini yong'in sodir bo'lganligi to'g'risida ogohlantiradi va yo'lovchilarni evakuatsiya qilish uchun ko'rsatma berishi kerak.

Yong'inni o'chirishni qo'llab-quvvatlash tizimlari asosan bino ichidan, ko'pincha yong'inga qarshi xizmat ko'rsatish moslamalaridan va erdan qo'llab quvvatlashdan uzoq joylarda amalga oshiriladigan operatsiyalarni qo'llab quvvatlaydi. Yong'inni o'chirishni qo'llab-quvvatlash tizimlariga transport vositalariga kirish, o't o'chiruvchilarning liftlari (liftlari), yong'inga qarshi qo'mondonlik markazi, o't o'chirish trubkasi (ho'l ko'taruvchi) tizimlari va o't o'chiruvchilar aloqalari kiradi. Bundan tashqari, qurilishga javob berish rejalari va protseduralari birinchi javob beruvchilar bilan yaqindan kelishilgan bo'lishi kerak.

Hozirgi texnik standartlar uchun yangi ko'p qavatli loyihalash yoki mavjud tuzilmalarni ta'mirlashda muvaffaqiyatli yong'in xavfsizligi yondashuvini joriy etish jarayoni juda muhimdir. Ko'p qavatli binolarning texnik dizayni har doim loyiha uchun me'yoriy-huquqiy bazani yaratish bilan boshlanadi. Bu loyiha uchun qo'llaniladigan mahalliy kodlar va standartlarni tasdiqlash orqali amalga oshiriladi – hatto baland binolar ko'p bo'lgan joylarda ham. Ayrim baland binolar ko'pchiligi qurilish me'yorlarida kutilganidan ko'ra ancha balandroq va murakkabroq bo'ladi.

Ko'pgina loyihalar uchun qurilish me'yorlari yong'in xavfsizligi muammolarini to'liq hal qilmasligi mumkin va dizaynning yong'in va hayot xavfsizligi jihatlarini "yaxshilash" uchun yangi talab darajasini belgilash zarur.

Ko'p qavatli binoni to'liq evakuatsiya qilish turli xil stsenariylar, jumladan, quvvatni yo'qotish yoki mexanik tizimlarning yo'qolishi orqali yangicha talab qilinishi kutilmoqda. Shu sababli, liftlar ba'zi favqulodda vaziyatlarda bino aholisini evakuatsiya qilishning muqobil vositasini taqdim etishi mumkin. Ushbu funktsiyaga erishish uchun liftlar ushbu maqsad uchun maxsus ishlab chiqilgan va favqulodda quvvat bilan ta'minlangan bo'lishi kerak. Binoda yashovchilarni joylashtirish yoki evakuatsiya qilishni osonlashtirish uchun xavfsiz joylar (boshpana joylari, osmon loyihalari yoki yopiq lift loyihalari) bo'lishi kerak. Liftlar binoning favqulodda vaziyatlarda harakat qilish rejasining bir qismi sifatida kiritilishi va favqulodda vaziyatlarda o'qitilgan qurilish xodimlari tomonidan ishlatilishi kerak.

Toshkent shahridagi "NEST ONE" kabi baland binolardagi atriumlar yo'lovchilarni evakuatsiya qilishda yangi murakkablikni keltirib chiqaradi. Yong'in paytida olib beriluvchi operatsiyalar Yuqori qavatli yong'in xavfsizligi strategiyalari ko'p jihatdan faol yong'in tizimlariga va murakkab evakuatsiya ketma-ketligiga tayanadi. Shu sababli, ko'p qavatli binolarning ekspluatatsion jihatlarini muhim ahamiyatga ega. Favqulodda vaziyatlarda ularning ishonchliligini ta'minlash uchun faol yong'in tizimlari doimiy ravishda kuzatilishi, texnik xizmat ko'rsatishi va sinovdan o'tkazilishi kerak. Yana bir muhim operatsion jihat – favqulodda vaziyatlarni rejalashtirish va o'qitish. Bu Favqulodda vaziyatlarni boshqarish rejasidan boshlanadi, unda barcha oldindan ko'rish mumkin bo'lgan favqulodda vaziyatlar ssenariylari va ushbu favqulodda vaziyatlarga qurilish xodimlarining javoblari ko'rsatilgan. Favqulodda vaziyatlarni boshqarish rejasi tabiiy ofatlar, terrorizm va xavfsizlik yoki tizimli favqulodda vaziyatlar bo'ladimi, barcha tahdidlarni belgilashi kerak. Ular har bir hodisa uchun oldindan rejalashtirilgan javob protseduralarini o'z ichiga olishi kerak va ular xodimlarni o'qitish va mashqlarni o'zi chiga olishi kerak.

XULOSA

Ushbu maqola asosida qisqacha ko'p qavatli binolarda yong'inni o'chirish va qutqaruv ishlari jarayonlarini avtomatlashtirish muammosini tizimli tahlil qilish va yangi ma'lumotlarning mos keladigan tizim qobig'ida funktsional, matematik va simulyatsiya modellarini ishlab chiqishdan iborat bo'lib, ko'p qavatli binolarda yong'in o'chirish va qutqaruv ishlari samaradorligini oshirish uchun yangi axborot texnologiyalari asosida ilmiy-uslubiy apparatni ishlab chiqishga erishish yuzasidan tavsiyalar ko'rib chiqildi.

Maqolada keltirilgan tadqiqotda: Ko'p qavatli binolarda yong'inni o'chirishni nazorat qilish va qutqaruv ishlarini avtomatlashtirish muammosining tarkibiy tahlili o'tkazildi. Matlab Simulink modellashtirish tizimi asosida ko'p qavatli binolarda yong'in o'chirishni tashkil etish va qutqaruv ishlarini olib borishni boshqarish jarayonlarining matematik modellari ishlab chiqish o'rganildi. "CALS texnologiyalaridan foydalangan holda ko'p qavatli binolarda yong'inni o'chirishni tashkil etishda boshqaruv qarorlarini qabul qilishni qo'llab-quvvatlash usuli ishlab chiqish yuzasidan adabiyotlar tahlil qilindi. Olingan natijalar ko'p qavatli binolar uchun yong'in xavfsizligi axborot tizimlarini yaratish tartibini tartibga soluvchi istiqbolli me'yoriy hujjatlar uchun asos bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Yung, D. And Beck, R. (1995) Building Fire Safety Risk Analysis. SFPE Handbook of 2. Malygin I.G.
2. Kompleks qutqaruv va yong'inga qarshi uskunalarni ishlab chiqishda mahsulotni axborotni qo'llab-quvvatlash texnologiyalaridan (CALS texnologiyalari) foydalanish. Sankt-Peterburg: Hayot va xavfsizlik, № 2, 2004 yil.
3. Malygin I.G. Murakkab yong'in-texnik tizimlarni ishlab chiqishda qaror qabul qilish usullari. Monografiya. Sankt- Peterburg: RossiyaningSPbU GPS EMERCOM, 2007. 288 b.
4. Malygin I.G., Razlivanov I.N., Smirnov A.S., Shirinkin P.V. Cheklangan kuchlar va vositalar sharoitida yong'in va yong'inni o'chirish jarayonlarini matematik modellashtirish // Texnosferada xavflarni boshqarish muammolari, № 4 (8), 2008 y.
5. Egorov A.A. Ta'lim muassasalarida favqulodda vaziyatlarda odamlarni evakuatsiya qilishning matematik modellari va algoritmlari. Diss. Raqobat uchun uch. Art. Samimiy. Texnologiya. Fanlar. Saratov: SarGTU, 2008 yil.
6. Karter, M.J. (2013) Fire Loss in the United States during 2012. NFPA.

YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA KIMYOVIY XAVFLI OBYEKTlarda XAVFSIZLIK KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Isoqov Abdurashid Qutbiddinovich

*Namangan viloyat Favqulodda vaziyatlar boshqarmasi
Hayot faoliyati xavfsizligi o'quv markazi uslubchi o'qituvchisi
gmail: abdurashidisakov424@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada kimyoviy xavfli obyektlarda avariylarning yuzaga kelish sabablari, kuchli ta'sir etuvchi zaharli moddalarning inson organizmi va atrof-muhitga ko'rsatishi mumkin bo'lgan salbiy ta'sirlari hamda ulardan muhofazalanishdagi mavjud muammolarga to'xtalib o'tilgan. Shuningdek, ushbu turdagi avariylarni oldini olishda yo'riqnomalarning ahamiyati hamda avariya sodir bo'lganda fuqaro muhofazasi boshliqlarining vakolat va majburiyatlari borasidagi ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kimyoviy xavfli obyekt, kuchli ta'sir etuvchi zaharli modda, fuqaro muhofazasi boshlig'i, xavf, zaharlanish, qutqaruv tuzilmalari, razvedka, shaxsiy himoya vositalari, yo'riqnoma, muhofaza.

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ БЕЗОПАСНОСТИ НА ХИМИЧЕСКИ ОПАСНЫХ ОБЪЕКТАХ НА ОСНОВЕ НОВЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Исаков Абдурашид Кутбиддинович

Методист-преподаватель Учебного центра по безопасности жизнедеятельности Управления по чрезвычайным ситуациям Наманганской области

Аннотация. Усугубляются негативные последствия, которые сильнодействующие токсичные вещества могут оказывать на организм человека и окружающую природную среду, а также существующие проблемы в их защите. Также упоминается важность директив для предотвращения такого рода аварий, а также информация о полномочиях и ответственности руководителей гражданской обороны в случае аварии.

Ключевые слова: сильнодействующее отравляющее вещество, химически опасный объект, руководитель гражданской защиты, опасность, отравление, спасательные структуры, разведка, средства индивидуальной защиты, инструктаж, защита.

FORMATION OF SAFETY SKILLS AT CHEMICALLY HAZARDOUS FACILITIES BASED ON NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Isakov Abdurashid

Methodologist-Instructor of the Life Safety Training Center of the Namangan Regional Department for Emergency Situations

Annotation. *The negative effects that highly toxic substances can have on the human body and the environment, as well as existing problems in their protection, are aggravated. The importance of directives to prevent such accidents is also mentioned, as well as information on the powers and responsibilities of civil defense leaders in the event of an accident.*

Keywords: *strong-acting poisonous substance, chemically dangerous object, concentration, danger, poisoning, rescue structures, intelligence, personal protective equipment, instruction, protection.*

KIRISH

Texnogen tUSDagi favqulodda vaziyatlar orasida kuchli ta'sir etuvchi zaharli moddalar bilan bog'liq obyektlardagi avariylar o'zining keltiradigan talofatlari yuqoriligi bilan ajralib turadi. Bunday obyektlarda avariya sodir bo'lgan taqdirda, faqat obyekt ishchilarining salomatligiga xavf tug'dirmasdan, balki uning atrofida joylashgan hudud aholisiga ham xavf tug'diradi. Shu sababli ham bunday turdagi avariylar sodir bo'lganda aholi xavfsizligini ta'minlashning ilmiy-uslubiy asoslarini ishlab chiqishga zarurat tug'ilmoqda [1].

ADABIYOTLAR TAHLILI

Muallif tomonidan mavzu bo'yicha tadqiqot olib borish mobaynida ko'plab xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlar va ishlanmalar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar o'rganib chiqilib, tahlil qilindi. Xususan, soha bo'yicha xorij mutaxassislari A.V.Zyuzin, V.I.Semenovlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borish jarayonida qishloq xo'jaligi va sanoatda eng ko'p foydalaniladigan kuchli ta'sir etuvchi zaharli moddalarning xususiyatlari, yonish va portlashga xavfliligi, ularning inson organizmiga ta'siri va atmosferadagi holati o'rganilgan [3, 4]. Shuningdek, F.A.Abidova va A.B.Abidovlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borish natijasida ishlab chiqilgan o'quv qo'llanmada [2] kuchli ta'sir etuvchi zaharli moddalar hamda ba'zi suyuqliklarning xususiyatlari, reaksiyaga kirishish qobiliyatlari, ularning fizik-kimyoviy xossalari va inson organizmiga ta'siri hamda ulardan muhofazalanishda ishlatiladigan shaxsiy himoya vositalari batafsil yoritib berilgan. Milliy va xorijiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kuchli ta'sir etuvchi zaharli modda atrof-muhitga tarqalib, inson organizmida zaharlanish holati yuzaga kelsa, u teri, oshqozon-ichak yo'llari hamda nafas olish organlari orqali qonga so'riladi. Qon orqali

barcha organizm va to'qimalarga tashiladi hamda organizmning umumiy zaharlanishiga, ba'zan esa insonlarning qurbon bo'lishiga olib keladi. R.S.Sobirov tomonidan kimyoviy xavfli obyektlardagi avariylarning yuzaga kelish sabablari, ularni oldini olish tadbirlari hamda avariya sharoitida va avariya so'ng fuqarolarning harakatlari, shuningdek kimyoviy xavfli obyektlardagi yong'inlar va ularning ikkilamchi omillarini bartaraf etish tadbirlari o'rganilib, tahlil qilingan [5]. S. Kulpinov hamda Moskva davlat universitetining bir qator olimlari tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda ham kimyoviy xavfli obyektlardagi avariylarning yuzaga kelish sabablari, obyektlarning xavfsizligi va barqarorligini ta'minlash chora-tadbirlari o'rganilgan [6, 7] hamda zaharli modda ta'siridan aholi va hududlarni muhofaza qilish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berib o'tilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Milliy va xorijdagi soha mutaxassislari tomonidan olib borilgan tadqiqot natijalari o'rganildi. Tahlil natijalariga asosan kuchli ta'sir etuvchi zaharli moddalar ta'siridan fuqarolarni muhofaza qilishning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat ekanligi aniqlandi:

- kimyoviy xavfli obyekt va hudud aholisiga favqulodda vaziyat chog'ida to'g'ri harakatlanish bo'yicha davriy va zaruratga qarab navbatdan tashqari yo'riqnomalar tashkil etish;
- kuchli ta'sir etuvchi zaharli moddalar bilan bog'liq favqulodda vaziyatlarni oldini olish;
- kimyoviy avariya yuzaga kelgan taqdirda aholining barcha qatlamini ogohlantirish;
- himoya inshootlariga (panagoh) yashirish;
- shaxsiy himoya vositalaridan foydalanish;
- shikastlangan hududlarda xavfsizlik talablariga rioya qilish;
- zararlangan hududlardagi odamlarni evakuatsiya qilish;
- jabrlangan shaxslarga tibbiy yordam ko'rsatish;
- fuqarolarni sanitar-qayta ishlov, kiyim-kechak, inshootlarni, transport va texnikalarni degazatsiya qilish.

Yo'riqnoma bu insonlarning hayot faoliyati jarayonida ularning xavfsizligini ta'minlash bo'yicha xavfsizlik texnikasi qoidalari majmuidir. Yo'riqnomalar kirish yo'riqnomasi va ish joyida o'tkaziladigan yo'riqnomalardan iborat. Yo'riqnomalar maxsus jihozlangan xonalarda, yetakchi mutaxassislar rahbarligida amalga oshiriladi. Yo'riqnoma o'tish jarayonida fuqaro muhofazasi boshliqlarining majburiyat va vakolatlariga alohida to'xtalib o'tiladi [8, 9].

Hududlarda kuchli ta'sir etuvchi zaharli moddalarning tarqalishi xavfi yuzaga kelganda yoki sodir bo'lganda mahalliy davlat xokimiyati organlari rahbarlari - fuqaro muhofazasi boshliqlarining amalga oshirishi zarur bo'lgan tadbirlari

Kuchli ta'sir etuvchi zaharli moddalarni tarqalishi xavfi yuzaga kelganda [10]:

- zaharlanish ehtimoli mavjud hudud aholisini xabardor qilish;
- shaxsiy himoya vositalarini aholiga tarqatish;
- FVDT rahbar tarkibini yig'ish, vaziyat to'g'risida xabardor qilish va vazifalar qo'yish;
- radiatsiyaviy va kimyoviy razvedka maskanlarini tashkil etish;
- muhofaza inshootlarini aholini qabul qilishga tayyorlash;
- FVDT tuzilmalarini shay holatga keltirish;
- tuman, shahar, viloyat favqulodda vaziyatlar boshqarmalari bilan o'zaro hamkorlikni tashkil etish va aloqa o'rnatish;
- shaxsiy muhofaza vositalari bilan ta'minlanmagan aholini evakuatsiya qilish tadbirlariga tayyorlash.

Kuchli ta'sir etuvchi zaharli moddalarning tarqalishi sodir bo'lganda [10]:

- "Diqqat, barchaga!" signalini berish va aholini ogohlantirish;
- avariya sodir bo'lgan ob'ektda, zaharlanish ehtimoli mavjud zonalarda razvedka ishlarini tashkillashtirish;
- shaxsiy himoya vositalarini aholiga tarqatish;
- FVDT rahbar tarkibini yig'ish va vazifalar qo'yish;
- radiatsiyaviy va kimyoviy nazorat maskanlarini tashkil etish va ular bergan ma'lumotlarni yig'ish;
- zaharlanish zonasidagi ob'ektlarning ish faoliyatini tugatish;
- avariya ro'y bergan obyekt xolati bilan tanishish;

- aholini panagohlarga, radiatsiyadan yashirish joylari, oddiy muhofaza inshootlariga yashirish;

- FVDT tuzilmalarini, otryadlarini shay xolatga keltirish va ularga vazifalar qo'yish;

- jabrlanganlarga yordam ko'rsatish, ularni xavfsiz joylarga ko'chirish;

- aholini zaharlanish zonasidan tashqariga ko'chirish.

Obyektlarda kuchli ta'sir etuvchi zaharli moddalarning tarqalishi xavfi yuzaga kelganda yoki sodir bo'lganda mahalliy davlat xokimiyati organlari rahbarlari - fuqaro muhofazasi boshliqlarining amalga oshirishi zarur bo'lgan tadbirlari

Kimyoviy avariya xavfi yuzaga kelganda [11]:

- favqulodda vaziyat xavfi to'g'risida yuqori tashkilotlarga, favqulodda vaziyatlar vazirligining hududiy boshqarmasi, bo'limlariga, tegishli hudud raxbarlariga va obyekt rahbariga, ishchi xodimlariga hamda aholiga xabar berish;

- manbadan moddani tarqalishini oldini olish tadbirlarini amalga oshirish;

- ishchilarni zaruriy shaxsiy himoya vositalari bilan ta'minlash;

- panagohlarni, radiatsiyadan yashirinish joylarini tayyorlash;

- yong'in-portlash xavfini kamaytirish bo'yicha tadbirlar o'tkazish;

- obyekt territoriyasini neytrallash uchun moddalarni, asbob-uskunalarini tayyorlash;

- havodagi mavjud gaz miqdorini kamaytirish maqsadida havoga suv purkash uchun suv zahirasi va mashinalarni tayyorlash;

- radiatsion-kimyoviy nazorat maskanlarini o'rnatishni tashkillashtirish;

- korxonadagi barcha tuzilma, otryadlarni shay holga keltirish;

- korxonada ob'ekt rahbariyatidan kechayu-kunduz navbatchiliklar tashkil etish;

- navbatchi-dispatcherlik xizmatini ish faoliyatini kuchaytirish;

- maxsus operativ guruhlar tuzish;

- evakuatsiya tadbirlarini amalga oshirish uchun avtotransport va qabul qilish punktlari tayyorlash;

- taqvim rejaga aniqliklar kiritish;

- sex ichidagi suv tomchilatish (suv to'sig'i) tizimining holatini tekshirib ko'rish.

Kimyoviy avariya sodir bo'lganda [11]:

- kimyoviy avariya to'g'risida favqulodda vaziyatlar vazirligining hududiy boshqarmasi yoki bo'limlariga, yuqori tashkilotga, tuman yoki shahar hokimiyatiga, rahbarlarga va ishchilarga xabar berish;

- FV sodir bo'lgan manbani, ob'ektni razvedka qilish ishlarini amalga oshirish;

- shtab a'zolarini boshqaruv punktiga yig'ish;

- zararlanganlarga birinchi tibbiy yordam ko'rsatish;

- manbani lokalizatsiya qilish bo'yicha zaruriy tadbirlar o'tkazish;

- atrof muxitda gazning konsentratsiyasini kamaytirish bo'yicha suv to'siqlarini yaratish, suv purkash ishlarini o'tkazish;

- ishchilarga shaxsiy muhofaza vositalarini tarqatish;

- ishchi va xizmatchilarni muhofaza inshootlariga yashirish;

- sharoitni hisobga olingan holda ishchi va xizmatchilarni shahardan tashqaridagi zonalarga evakuatsiya qilish;

- yordamga kelgan xizmatlar bilan hamkorlikda ish olib borish;

- energetika, kanalizatsiya, suv, bug' tizimlaridagi shikastlanishlarni bartaraf etish;

- zaxarlanish manbasiga, ob'ektga kirish-chiqishni nazorat qilish va jamoat tartibini saqlash;

- maxsus kiyimlarni, avtomashinalarni, hududni degazatsiya qilish.

XULOSA

Hozirgi kunda ishlab chiqarish jarayonida, qishloq xo'jaligi va hayotimiz mobaynida yuzlab har xil kimyoviy birikmalar ishlatilmoqda. Ular insoniyat, hayvonot olami va o'simlik dunyosi uchun zararli hisoblanib, ularning soni kun sayin ortayotganini ko'rishimiz mumkin. Shu sababli ham, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan favqulodda vaziyatlar xavfi ortaveradi. Tabiiy, texnogen va ekologik tushdagi favqulodda vaziyatlar, avariya va fojialar oqibatlarini tugatish bo'yicha to'plangan tajribalar, fuqarolar muhofazasida olingan nazariy bilimlar, yuqorida ta'kidlangan FVlarda, fuqarolarni ongli ravishda tez, qat'iyon harakat qilishga,

iqtisodiyot tarmoqlarini tezda qayta tiklab, uni ishga tushirib yuborishga va talofot ko'rganlarga o'z vaqtida kerakli yordamlarni ko'rsata olishga o'rgatadi. Albatta, bu vazifalar, tabiiy ofatlar, avariya va talofotlarning tabiati, tavsifi, kelib chiqish sabablari va ularni keltiradigan oqibatlarini chuqur o'rganish natijasidagina amalga oshiriladi. Shu sababdan fuqaro muhofazasi xodimlari oldiga juda katta ma'suliyat (harbiy davrda ham, tinchlik davrida ham) fuqarolarni FVlar ruhida o'qitish vazifasini qo'yadi.

O'zbekistonda turli xarakterdagi favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish, talofatlar ko'lamini toraytirish, insonlar hayoti va ular tomonidan yaratilgan moddiy boyliklarga yetadigan zararlarning oldini olish yoki ularni kamaytirishni ta'minlashda ishtirok etadigan barcha xizmatlarning o'zaro munosabatlarini belgilovchi va tartibga soluvchi qator qonunlar va shu sohaga taaluqli bo'lgan Vazirlar Mahkamasining qarorlari va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan hamda hayotga joriy etilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Nigmatov I., Tojiyev M. „Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi“, darslik . - T.:Iqtisod-Moliya, 2011. – 262 b.
2. Sapayev M.S., Qodirov F.M. “Favqulodda vaziyatlarda hayot faoliyati xavfsizligi”, ma’ruzalar matni. TATU – 2013. – 194 b.
3. O‘R.Yo‘ldoshev, O.D.Rahimov, R.T. Xo‘jaqulov, O.T.Hasanova. “Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi”, o‘quv qo‘llanma. Toshkent – “Davir” – 2013. – 200 b.
4. J.M.Qurbonov, J.S.Fayziev. “Favqulodda vaziyatlarda fuqaro muhofazasi”, o‘quv qo‘llanma. SamISI - 2009. – 284 b.
5. J.M.Qurbonov, Z.E.Mamarasulov. “Hayot faoliyati xavfsizligi”, o‘quv qo‘llanma. SamISI - 2016. – 272 b.
6. F.A.Abidova, A.B.Abidov. “Kuchli ta’sir etuvchi zaharli moddalarning xususiyatlari”. O‘zR FVV FMI – 2013. – 530 b.
7. R.S.Sobirov. “Kuchli ta’sir etuvchi zaharli va radioaktiv obyektlardagi o‘ziga hos yong‘inlarni o‘chirish”, uslubiy qo‘llanma. O‘zR FVV FMI – 2017. – 30 b.
8. Turagalov T.J., Ilyosova Z.F. Favqulodda vaziyatlar. (qisqacha ruscha-o‘zbekcha ensiklopedik izohli lug‘at). – T.,FMI, 2016. – 220 b.
9. Sharipov A.X. “Kimyoviy xavfli obyektida va temir yo‘l transportida kuchli ta’sir etuvchi zaharli moddalarni saqlash”, uslubiy qo‘llanma. Toshkent temir yo‘l muhandislari instituti, 2010 y. - 23b.
10. S.Gazinazarova, O.Yuldoshev. “Avariya qutqaruv ishlari”, o‘quv qo‘llanma. Toshkent irrigatsiya va melioratsiya instituti, 2013 yil. - 160 b.

11. A. Boymirzayev. "Hayot xavfsizligi va birinchi tibbiy yordam". T. – "Zilol buloq" – 2019. - 396 b.

“КРИПТОГРАФИК USULLAR” FANINI O‘QITISHDA NAZARIY VA AMALIYOT MASHG‘ULOTLAR MUVOZANATINI TA‘MINLASH: MUAMMOLAR VA PEDAGOGIK YECHIMLAR

Gaziyev Quyosh Azamatovich

Namangan davlat universiteti,

Raqamli ta'lim texnologiyalari kafedrasi katta o'qituvchisi

hilol200218@gmail.com

+99893 705 17 14, ORCID: 0009-0004-5428-7278

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida “Kriptografik usullar” fanini o'qitish jarayonida nazariya va amaliyot mashg'ulotlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash masalasi tahlil qilinadi. Kriptografiya kabi murakkab va yuqori matematik asosga ega fanlarda nazariy tushunchalarning ko'pligi, laboratoriya mashg'ulotlari uchun texnik resurslarning yetishmasligi, talabalar tayyorgarlik darajasidagi farqlar hamda o'qituvchilarning amaliy kiberxavfsizlik tajribasi cheklanganligi asosiy muammolar sifatida ko'rsatiladi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida pedagogik kuzatuv, so'rovnoma, o'quv natijalarini tahlil qilish va tajriba-sinov yondashuvlari qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, modul asosidagi o'qitish, loyiha, muammoli vaziyatlar, simulyatsiya va laboratoriya mashg'ulotlarini minimal resurslar bilan tashkil etish usullari fan samaradorligini sezilarli oshiradi. Muhokama qismida mazkur yechimlarning didaktik va metodik afzalliklari hamda ularni O'zbekiston oliy ta'lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: kriptografik usullar, nazariya-amaliyot muvozanati, laboratoriya mashg'uloti, loyiha asosida o'qitish, kiberxavfsizlik, pedagogik yechimlar, kompetensiya.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ БАЛАНСА ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ДИСЦИПЛИНЫ «КРИПТОГРАФИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ»: ПРОБЛЕМЫ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ

Аннотация. В данной статье анализируется проблема обеспечения баланса между теоретическими и практическими занятиями в процессе преподавания дисциплины «Криптографические методы» в высших учебных заведениях. В качестве основных проблем выделяются: большое количество теоретических понятий в таких сложных и математически насыщенных дисциплинах, как криптография; недостаток технических ресурсов для проведения лабораторных занятий; различия в уровне подготовки студентов; а также ограниченный практический опыт преподавателей в области кибербезопасности. В качестве методологии исследования использовались педагогическое наблюдение, анкетирование, анализ учебных результатов и экспериментальные подходы. Результаты показывают, что модульное обучение, проектный подход, проблемно-ориентированное обучение, симуляции и

организация лабораторных занятий с минимальными ресурсами значительно повышают эффективность обучения. В разделе обсуждения обосновываются дидактические и методические преимущества данных решений, а также возможности их адаптации к системе высшего образования Узбекистана.

Ключевые слова: криптографические методы, баланс теории и практики, лабораторные занятия, проектное обучение, кибербезопасность, педагогические решения, компетенции.

ENSURING THE BALANCE BETWEEN THEORETICAL AND PRACTICAL TRAINING IN TEACHING THE COURSE “CRYPTOGRAPHIC METHODS”: PROBLEMS AND PEDAGOGICAL SOLUTIONS

Abstract. This article analyzes the issue of ensuring a balance between theoretical and practical training in teaching the course “Cryptographic Methods” in higher education institutions. In complex and mathematically intensive disciplines such as cryptography, the abundance of theoretical concepts, the lack of technical resources for laboratory work, differences in students’ prior knowledge, and the limited practical cybersecurity experience of instructors are identified as the main challenges. The research methodology includes pedagogical observation, surveys, analysis of learning outcomes, and experimental approaches. The results indicate that modular teaching, project-based learning, problem-based approaches, simulations, and organizing laboratory activities with minimal resources significantly enhance the effectiveness of the course. The discussion section substantiates the didactic and methodological advantages of these solutions, as well as their adaptability to the higher education system of Uzbekistan.

Keywords: cryptographic methods, theory-practice balance, laboratory training, project-based learning, cybersecurity, pedagogical solutions, competence.

KIRISH

Raqamli transformatsiya jarayonlari kuchaygan sari axborot xavfsizligi masalalari barcha sohalarda ustuvor yoʻnalishga aylanmoqda. Elektron hukumat, raqamli bank xizmatlari, elektron savdo, onlayn taʼlim, mobil toʻlov tizimlari va bulutli xizmatlarning kengayishi kriptografiya fanining amaliy ahamiyatini keskin oshirdi. “Kriptografik usullar” fani axborot xavfsizligi, dasturiy injiniring, kompyuter injiniringi, telekommunikatsiya va raqamli iqtisodiyot yoʻnalishlarida muhim tayanch fanlardan biri sifatida oʻqitiladi. Shu bilan birga, kriptografiya oʻz tabiatiga koʻra ikki qatlamli: bir tomondan matematik nazariya (sonlar nazariyasi, modul arifmetika, algebraik tuzilmalar, ehtimollar nazariyasi), ikkinchi tomondan esa real

tizimlar va protokollar (PKI, TLS, raqamli imzo, kalitlarni boshqarish, parollarni xeshlash, autentifikatsiya) bilan bog'liq.

Amaliyotdan ajralgan nazariya talabada “quruq formula” tasavvurini shakllantiradi, amaliyotga haddan tashqari urg'u berish esa algoritmning ilmiy asosini tushunmasdan “tayyor kutubxona ishlatish” darajasida qolib ketish xavfini tug'diradi. Shu sababli, kriptografiyani o'qitishda nazariya va amaliyot muvozanatini topish – zamonaviy pedagogik va metodik vazifalardan biridir. Bu masala xalqaro adabiyotlarda ham “kriptografiya fanini kompetensiyaga asoslangan o'qitish”, “amaliy mashg'ulotlar orqali o'qitish”, “real loyihalar orqali o'rganadigan ta'lim” kabi yo'nalishlarda muhokama qilinadi (Stallings, 2017; Katz & Lindell, 2020; Schneyer, 2015).

Ushbu maqolada oliy ta'limda “Kriptografik usullar” fanini o'qitish tajribasi asosida muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish uchun modul asosidagi integratsiyalashgan (nazariya + laboratoriya + loyiha) model taklif etiladi.

ADABIYOTLAR TAXLILI

Oliy ta'limda “Kriptografik usullar” fanini o'qitishda nazariya va amaliyot muvozanatini ta'minlash soha mutaxasislari tomonidan dolzarb yo'nalish sifatida ko'rib chiqilmoqda. Kriptografiya fanining murakkabligi, avvalo, uning ikki qatlamli kompetensiya talab qilishi bilan izohlanadi: bir tomondan matematik-nazariy asos (sonlar nazariyasi, modul arifmetika, algebra), ikkinchi tomondan esa real tizimlarda qo'llash — implementatsiya, protokol tahlili, kalitlarni boshqarish, konfiguratsiya kabi amaliy ko'nikmalar bilan bog'liq. Shu sababli, kriptografiya ta'limida faqat nazariy yondashuv “quruq formula” darajasida qolish xavfini tug'dirsa, faqat amaliy yondashuv esa algoritm mexanizmini tushunmasdan tayyor kutubxona ishlatish holatini kuchaytiradi.

Abdullayev va Hamidov (2018) “Kriptografiya va axborot xavfsizligi o'qitish metodikasi” nomli maqolasida O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida kriptografiya bo'yicha o'quv rejalari va laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etishning amaliy aspektlarini tahlil qilgan. Mualliflar talabalar uchun modulli o'qitish, laboratoriya mashqlarini bloklarga bo'lish va real hayotiy masalalar asosida laboratoriya topshiriqlarini ishlab chiqishni taklif qiladi. Bu yondashuv nazariya va amaliyotni

bosqichma-bosqich uyg'unlashtirishni maqsad qilgan. Islomova va Karimov (2022) pedagogik jurnalda nashr etilgan maqolalarida "simulyatsiya muhitida xavfsizlik protokollarini o'rgatish" metodikasini taklif qiladi. Mualliflar Python va virtualizatsiya vositalaridan foydalanib, talabalarni real xavfsizlik tizimlarining xatti-harakatlarini sinab ko'rishga yo'naltiradi. Bu yondashuv G'arb tadqiqotlaridagi "amaliy kiberxavfsizlik laboratoriyalari" yondashuvi bilan chambarchas bog'liq.

O'zbekiston olimlari tadqiqotlarida ham kriptografiyani o'qitishda nazariya-amaliyot uyg'unligini kuchaytirish masalasi alohida qayd etiladi. Mahalliy ilmiy ishlarda o'quv jarayonini modul asosida o'qitish, laboratoriya mashg'ulotlarini real ssenariylar asosida tashkil etish, simulyatsiya vositalaridan (Python, OpenSSL, virtualizatsiya) foydalanish hamda loyiha asosida baholashni joriy etish g'oyalari ilgari suriladi. MDH tajribasida esa muammoli vazifa → ilmiy tahlil → kod implementatsiyasi ketma-ketligi orqali talabalarda amaliy kompetensiyani shakllantirish samarali ekanligi ta'kidlanadi. Ushbu yo'nalishdagi ishlar kriptografiya fanini faqat nazariy fan sifatida emas, balki real kiberxavfsizlik kompetensiyasini shakllantiruvchi amaliy fan sifatida ko'rish zarurligini ko'rsatadi.

Xorij adabiyotlarida kriptografiyani o'qitishning metodik asoslari turli rakurslarda yoritilgan. Stallings (2017) kriptografik algoritmlarni real protokollar bilan bog'lab o'qitish zarurligini ko'rsatadi. Shnayer (2015) esa amaliy xatolar, noto'g'ri konfiguratsiya va xavfsiz bo'lmagan parametr tanlash real xavfsizlikka eng katta tahdid ekanini ta'kidlab, amaliy laboratoriya mashg'ulotlarning didaktik ahamiyatini asoslaydi. Katz va Lindell (2020) kriptografik xavfsizlikni formal model asosida tushuntirish orqali talabalarda "nega xavfsiz?" degan savolga ilmiy javob shakllantirishga urg'u beradi. Boneh va Shoup (2020) esa kriptografiyani real protokollar, hujum ssenariylari va loyiha asosida o'qitish orqali o'qitish samaradorligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, Menezes(1996) kriptografiyaning keng qamrovli amaliy va nazariy bazasini taqdim etadi, biroq uning murakkabligi bakalavr bosqichida metodik soddalashtirishni talab qiladi.

Shuningdek, kriptografiya ta'limida texnik standartlar ham muhim manba sifatida qaraladi. AES bo'yicha FIPS 197 (NIST, 2001) hamda, raqamli imzo bo'yicha FIPS 186-4 (NIST, 2015) standartlari talabalarga algoritmlarning rasmiy tuzilishi

va amaliy parametrlarini o'rgatish imkonini beradi. Biroq standartlar matni murakkab bo'lgani sababli, ularni o'qitishda metodik soddalashtirish, laboratoriya va loyiha topshiriqlari bilan integratsiya qilish zarur.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va xorijiy ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, "Kriptografik usullar" fanini samarali o'qitish uchun integratsiyalashgan model talab etiladi. Bu model nazariy tushuncha, amaliy mashg'ulot implementatsiyasi va real amaliy loyiha elementlarini birlashtirishi, baholash esa faqat test bilan cheklanmay, kompetensiyaga asoslangan mezonlar orqali amalga oshirilishi kerak.

Tadqiqot maqsadi va savollari.

Tadqiqot maqsadi — "Kriptografik usullar" fanini o'qitishda nazariya-amaliyot muvozanatini buzuvchi omillarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan pedagogik yechimlarni asoslash.

Tadqiqot savollari: (1) muvozanatni buzuvchi omillar nimalar? (2) qaysi metodlar uyg'unlikni oshiradi? (3) minimal resurs sharoitida laboratoriya qanday tashkil qilinadi?

2. Metodologiya

Ushbu tadqiqot oliy ta'lim muassasasida "Kriptografik usullar" fanini o'qitish jarayonida olib borilgan tajriba-sinov ishlari asosida shakllantirildi. Tadqiqotda aralash metodlar yondashuvi qo'llanildi, ya'ni sifat va miqdoriy tahlil elementlari birlashtirildi.

2.1. Ishtirokchilar. Tadqiqotda amaliy matematika, axborot tizimlari va texnologiyalari yo'nalishida tahsil olayotgan bakalavr bosqichining 3–4-kurs talabalari hamda mazkur fanni o'qituvchi professor-o'qituvchilar ishtirok etdi. Talabalar guruhlarini tayyorgarlik darajasi bo'yicha farqlanishi kuzatildi: ayrimlar matematik asosda kuchli, boshqalar esa dasturlashda kuchli bo'ldi.

2.2. Tadqiqot dizayni. Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi: (1) diagnostika bosqichi (so'rovnoma, suhbat), (2) intervensiya bosqichi (yangi o'qitish modeli joriy etish), (3) baholash bosqichi (yakuniy test, laboratoriya natijalari, loyiha himoyasi).

2.3. **Ma'lumot yig'ish vositalari.** Talabalar uchun so'rovnoma (fan qiyinchiliklari, motivatsiya, amaliy ko'nikma ehtiyoji), o'qituvchilar bilan yarim strukturalangan suhbat, yakuniy nazorat natijalari (test + amaliy topshiriq), laboratoriya ishlari va loyiha portfoliolari yig'ildi.

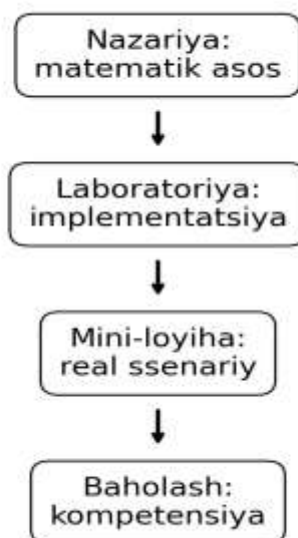
2.4. **Tahlil usullari.** Miqdoriy ma'lumotlar foiz ko'rsatkichlari orqali umumlashtirildi. Sifat tahlili orqali muammolar kategoriyalarga ajratildi. Nazariya-amaliyot muvozanatini baholash uchun kompetensiya indikatorlari ishlab chiqildi: algoritmni tushuntirish, implementatsiya, xavfsizlik xatolarini topish, protokolni tahlil qilish.

3. Natijalar

Tadqiqot natijalari kriptografiya fanini o'qitishda nazariya-amaliyot muvozanatini ta'minlashga to'sqinlik qiluvchi muammolarni 4 ta asosiy guruhga ajratish mumkinligini ko'rsatdi. Quyida har bir muammo guruhining didaktik ildizlari va o'qitish jarayoniga ta'siri batafsil yoritiladi.

Muammo	Ko'rinishi	O'qitishga ta'siri
Matematik tayyorgarlik tafovuti	Modul arifmetika, Eyler funksiyasi, tub sonlar mavzularida qiyinchilik	Nazariy blok sekinlashadi; motivatsiya pasayadi
Laboratoriya resurslari cheklanganligi	Maxsus laboratoriya, server, ajratilgan muhit yo'qligi	Amaliyot "qog'ozdagi masala" darajasida qoladi
Kutubxona darajasidagi amaliyot	AES/RSA faqat tayyor funksiyalar orqali ishlatiladi	Algoritm mexanizmi va xavfsiz parametr tanlash shakllanmaydi
O'qituvchi amaliy tajribasining cheklanishi	TLS, PKI, sertifikatlar bo'yicha real tajriba kam	Zamonaviy protokollar yuzaki tushuntiriladi

1-Jadval. Nazariya-amaliyot muvozanatini buzuvchi muammolar va ularning ta'siri.

1-Chizma. Kriptografiya fanida nazariya-amaliyot integratsiyasi modeli.

3.1. Matematik tayyorgarlikdagi tafovut. Talabalar orasida modul arifmetika, Evklid algoritmi, Eyler funksiyasi kabi mavzularni tushunish darajasi keskin farq qiladi. Bu holat kriptografiya fanining “kirish” qismidayoq muvozanatni buzadi: matematik tayyorgarligi kuchli talaba tez zerikishi mumkin, tayyorgarligi sust talaba esa fan “men uchun emas” degan xulosaga keladi. Shuning uchun diagnostika bosqichida qisqa pre-test va tayyorlov mini-modul joriy etish zarur.

3.2. Amaliy laboratoriya resurslarining cheklanganligi. Kriptografiya laboratoriyasi ko‘pincha maxsus jihozlar talab qiladigandek ko‘rinadi. Aslida esa ko‘plab amaliy mashg‘ulotlar bepul va ochiq manbali vositalar asosida tashkil etilishi mumkin: OpenSSL, Python, Docker, VirtualBox, Wireshark. Bu yondashuv zamonaviy “hands-on” kiberxavfsizlik ta’limi tamoyillariga mos keladi (Stallings, 2017).

3.3. Dasturlash amaliyotining “kutubxona” darajasida qolishi. Talabalar ko‘pincha AES yoki RSA algoritmlarini tayyor kutubxona orqali chaqirib ishlatadi. Bu esa algoritm ichki mexanizmini tushunish, xavfsizlik parametrlarini to‘g‘ri tanlash, xatolarni aniqlash kabi ko‘nikmalarni shakllantirmaydi. Masalan, RSA implementatsiyasida padding (to‘ldirish) ishlatilmasa, tizim real hujumlarga ochiq bo‘lib qoladi (Katz & Lindell, 2020).

3.4. O'qituvchining amaliy kiberxavfsizlik tajribasi cheklanishi. O'qituvchi nazariy jihatdan kuchli bo'lsa-da, real hayotdagi TLS, PKI, sertifikatlar, kalitlarni boshqarish, parol xeshlash amaliyoti kabi mavzularda yetarli tajribaga ega bo'lmashligi mumkin. Bu esa talabanning real tizimlarni tahlil qilish kompetensiyasini cheklaydi (Schneier, 2015).

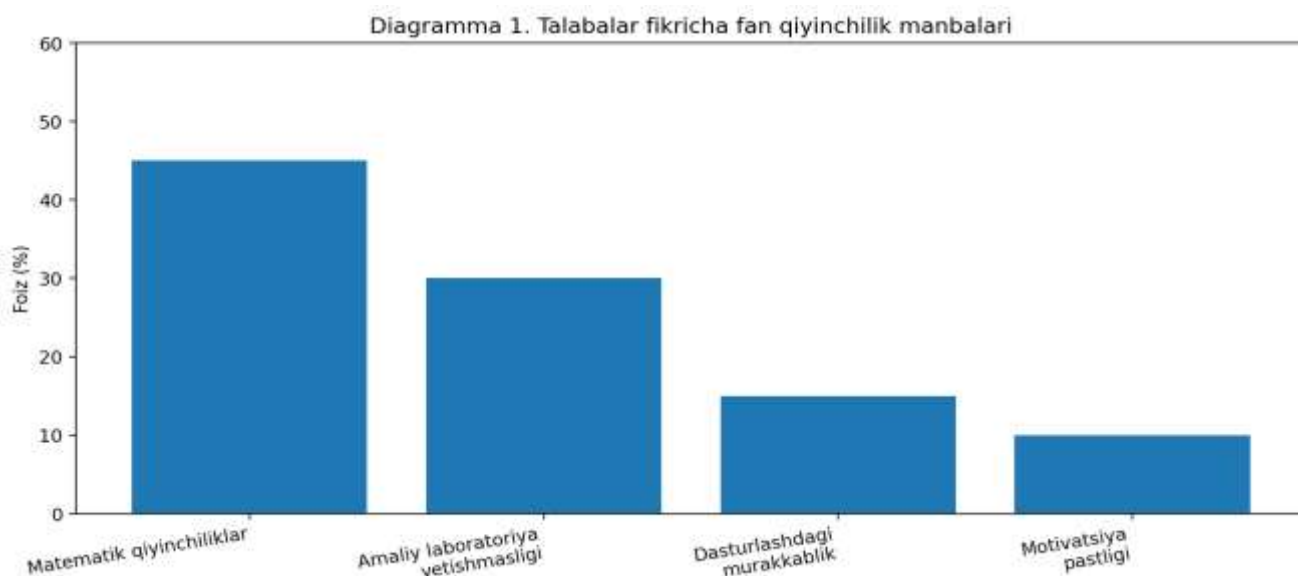

Diagramma 1. Talabalar fikricha fan qiyinchilik manbalari (so'rovnoma natijalari, %).

4. Muhokama

Natijalar shuni ko'rsatadiki, kriptografiya fanini samarali o'qitish uchun nazariya va amaliyot o'rtasidagi muvozanatni aniq metodik model asosida qurish zarur. An'anaviy yondashuvlarda nazariya asosiy o'rinni egallab, amaliy mashg'ulotlar ikkinchi darajaga tushib qoladi. Bu esa kriptografiyaning real hayotdagi qo'llanishlarini tushunishni qiyinlashtiradi.

4.1. Modul + laboratoriya + loyiha integratsiyasi. Taklif etilgan modelda har bir mavzu uch bosqichda beriladi: (1) nazariy tushuncha, (2) laboratoriya implementatsiyasi, (3) real ssenariy asosidagi mini-loyiha. Bu yondashuv Bloom taksonomiyasi bo'yicha "tushunish → qo'llash → tahlil" ketma-ketligini tabiiy ta'minlaydi.

4.2. Minimal resurs laboratoriya modeli. Kriptografik laboratoriya uchun alohida maxsus qurilmalar shart emas. Bepul vositalar orqali talabalar real amaliy

ko'nikmalarni egallashi mumkin. Masalan, OpenSSL orqali sertifikat yaratish, Wireshark orqali TLS maxsus boshqaruv paketlarini ko'rish, Python orqali xesh va shifrlashni implementatsiya qilish mumkin.

4.3. Kompetensiyaga asoslangan baholash. Faqat test bilan baholash kriptografiya fanida yetarli emas. Talabaning amaliy natijasi, kod sifati, xavfsizlik parametrlarini to'g'ri tanlashi va protokolni tahlil qila olishi baholashning markazida bo'lishi kerak.

4.4. O'qituvchi kompetensiyasi. Kriptografiya tez rivojlanayotgan soha bo'lib, algoritmlar va standartlar yangilanib boradi. Shu sababli o'qituvchi ham nazariy, ham amaliy kompetensiyasini muntazam yangilab borishi zarur. Bu sanoat hamkorligi, amaliy seminarlar, sertifikatlash va laboratoriya metodikasini o'rganish orqali amalga oshirilishi mumkin.

XULOSA

Maqolada oliy ta'limda "Kriptografik usullar" fanini o'qitishda nazariya va amaliyot muvozanatini ta'minlash muammolari va pedagogik yechimlari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, muvozanatni buzuvchi asosiy omillar: matematik tayyorgarlikdagi farqlar, laboratoriya resurslarining yetishmasligi, amaliyotning "kutubxona darajasida" qolishi hamda o'qituvchilarning amaliy tajribasi cheklanganligidir.

Taklif etilgan modul asosidagi o'qitish, minimal resurs laboratoriya modeli, loyiha yondashuvi va kompetensiyaga asoslangan baholash tizimi nazariya va amaliyot uyg'unligini sezilarli oshirishi aniqlandi.

Amaliy tavsiya sifatida, OTMlarda kriptografiya fanini o'qitishda har bir mavzu "nazariya + laboratoriya + mini-loyiha" ketma-ketligida tashkil etilishi, baholash esa test bilan cheklanmay, amaliy natijalar va loyiha himoyasini ham o'z ichiga olishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Stallings, W. Cryptography and Network Security: Principles and Practice. Pearson. 2017.
- 2.Schneier, B. Applied Cryptography. Wiley. 2015.
- 3.Katz, J., & Lindell, Y. Introduction to Modern Cryptography. CRC Press. 2020.
4. Boneh, D., & Shoup, V. A Graduate Course in Applied Cryptography. 2020.

5. Gaziyeu Q.A. Kriptografik usullar maxsus fanini o'qitishda Moodle tizimidan foydalanish. "Global transformatsiyalar asrida fan, texnologiyalar, innovatsiyalar" mavzusidagi xalqaro onlayn ilmiy-amaliy anjumani .- Farg'ona, FarDU, 2025 - yil 18 - 19 - noyabr.– 127-129-betlar.
6. Gaziyeu Q.A. Kriptografik algoritmlarni o'qitishda talabalar tomonidan murakkab matematik modellarning o'zlashtirilishidagi muammolar va ularni vizual, interaktiv metodlar orqali bartaraf etish. "Raqamli iqtisodiyot sharoitida fan va ta'limni ishlab chiqarish bilan integratsiyasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari" mavzusida xalqaro ilmiy amaliy anjuman.-Toshkent, TATU, 2025-yil, 19-20-dekabr, 523-525 betlar

INGLIZ TILIDA YOZUV MALAKASINING LINGVODIDAKTIK ASOSLARI VA UNI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

Raxmanova Dildora Abdulxamid qizi

Namangan davlat universiteti o'qituvchisi

Email: raxdildora18@gmail.com

Tel: +998936764114

UDK.37.378.378.4 ORCID:0009-0002-8419-6495

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilida yozuv kompetensiyasining lingvodidaktik asoslari hamda uni rivojlantirish jarayonida yuzaga kelayotgan dolzarb muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqotda yozma nutq kompetensiyasining asosiy tarkibiy qismlari, jumladan, leksik, grammatik, uslubiy va mantiqiy tuzilma elementlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ingliz tilini o'qitish jarayonida yozuv malakasini shakllantirishning samarali metod va usullari, zamonaviy pedagogik texnologiyalar hamda kommunikativ yondashuvning ahamiyati yoritiladi. Maqolada ta'lim jarayonida talabalar yozma nutqini rivojlantirishga to'sqinlik qilayotgan omillar, xususan, metodik yondashuvlarning yetarli darajada qo'llanilmasligi, amaliy mashg'ulotlar kamligi va til kompetensiyalarining integrativ rivojlantirilmasligi kabi muammolar tahlil etiladi. Tadqiqot natijasida ingliz tilida yozuv kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan samarali lingvodidaktik yondashuvlar va metodik tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: yozuv kompetensiyasi, lingvodidaktika, yozma nutq, ingliz tili o'qitish metodikasi, kommunikativ yondashuv, til kompetensiyalari, metodik muammolar.

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НАВЫКОВ ПИСЬМА НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИХ РАЗВИТИЯ

Рахманова Дилдора Абдулхамид қизи

Преподаватель Наманганского государственного университета

Аннотация. В данной статье анализируются лингводидактические основы письменной компетенции на английском языке, а также актуальные проблемы ее развития. В исследовании рассматриваются основные структурные компоненты письменной речевой компетенции, включая лексические, грамматические, стилистические и логико-структурные элементы. Кроме того, в статье освещаются эффективные методы и подходы к формированию навыков письма в процессе обучения английскому языку, а также значение современных педагогических технологий и коммуникативного подхода. Также анализируются факторы, препятствующие развитию письменной речи студентов в образовательном процессе, такие как недостаточное применение методических подходов, ограниченное количество практических письменных заданий и недостаточная интеграция языковых компетенций. В результате исследования предлагаются эффективные

лингводидактические подходы и методические рекомендации, направленные на развитие письменной компетенции на английском языке.

Ключевые слова: письменная компетенция, лингводидактика, письменная речь, методика преподавания английского языка, коммуникативный подход, языковые компетенции, методические проблемы.

LINGUODIDACTIC FOUNDATIONS OF ENGLISH WRITING SKILLS AND CURRENT ISSUES IN THEIR DEVELOPMENT

Rakhmanova Dildora Abdulkhamid qizi

Namangan state university, EFL teacher

Abstract. *This article analyzes the linguodidactic foundations of English writing competence and the current issues related to its development. The study examines the main structural components of written speech competence, including lexical, grammatical, stylistic, and logical organizational elements. In addition, the article highlights effective methods and approaches for developing writing skills in the process of teaching English, as well as the importance of modern pedagogical technologies and the communicative approach. The paper also analyzes factors that hinder the development of students' written communication skills in the educational process, such as the insufficient application of methodological approaches, the limited number of practical writing activities, and the lack of integrated development of language competencies. As a result of the research, effective linguodidactic approaches and methodological recommendations aimed at improving English writing competence are proposed.*

Keywords: *writing competence, linguodidactics, written communication, English language teaching methodology, communicative approach, language competencies, methodological issues.*

KIRISH

Globallashuv jarayoni va xalqaro kommunikatsiyaning jadal rivojlanishi sharoitida xorijiy tillarni, xususan ingliz tilini o'rganishning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ingliz tili bugungi kunda ta'lim, ilm-fan, texnologiya hamda xalqaro hamkorlik sohalarida keng qo'llanilayotgan yetakchi tillardan biri hisoblanadi. Shu sababli zamonaviy til ta'limining asosiy maqsadlaridan biri talabalarda ingliz tilida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdan iboratdir. Til o'rganish jarayonida tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish kabi to'rtta asosiy nutq faoliyati turi mavjud bo'lib, ulardan yozuv malakasi eng murakkab va ko'p qirrali ko'nikmalardan biri hisoblanadi.

Ingliz tilida yozuv malakasi o'z fikrini yozma shaklda aniq, izchil va mantiqiy ifodalash qobiliyatini anglatadi. Bu jarayon faqatgina matnni yozish bilan cheklanmay, balki leksik, grammatik hamda uslubiy vositalardan to'g'ri foydalanish, fikrlarni tartibli bayon etish va ularni muayyan kommunikativ maqsadga muvofiq tashkil eta olishni ham o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, yozuv kompetensiyasini shakllantirish lingvodidaktik yondashuv asosida amalga oshirilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Lingvodidaktika tilni o'qitishning nazariy va metodik asoslarini o'rganuvchi fan sohasi bo'lib, unda til birliklari va ularni o'qitish metodlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tadqiq etiladi. Mazkur yondashuv asosida yozuv malakasini rivojlantirish jarayoni tilning boshqa nutq faoliyati turlari bilan uzviy bog'liq holda olib boriladi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, kommunikativ yondashuv hamda interaktiv metodlardan foydalanish yozuv kompetensiyasini samarali rivojlantirishda muhim ro'l o'ynaydi.

Biroq amaliyotda ko'plab o'quvchilar va talabalar ingliz tilida yozma nutqni rivojlantirishda turli qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bunday muammolar, asosan, lug'at boyligining yetarli emasligi, grammatik bilimlarning sustligi, yozma mashg'ulotlarning kamligi hamda samarali metodik yondashuvlarning yetarli darajada qo'llanilmasligi bilan bog'liqdir. Shu bois ingliz tilida yozuv malakasining lingvodidaktik asoslarini chuqur o'rganish va uni rivojlantirishdagi dolzarb muammolarni aniqlash zamonaviy til ta'limining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi ingliz tilida yozuv malakasining lingvodidaktik asoslarini tahlil qilish hamda uni rivojlantirish jarayonida uchraydigan dolzarb muammolarni aniqlashdan iborat. Shuningdek, tadqiqot davomida yozuv kompetensiyasini samarali shakllantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar va tavsiyalar ham ishlab chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ingliz tilida yozuv malakasi tushunchasi va uni rivojlantirish masalalari butun dunyoda tadqiqotchi olimlarning e'tiborini tortgan masala hisoblanadi.

Yozuv malakasi nafaqat ingliz tili birinchi til bo'lgan so'zlashuvchilar balki uni xorijiy til yoki ikkinchi til sifatida o'rganuvchilar uchun ham bilim va g'oyalarini butun dunyoga tarqatishda muhim rol o'ynaydi. Bu, ayniqsa, oliy ta'lim talabalari uchun muhim bo'lib, ularga o'z fikrlarini bayon qilishda yordam beradigan malakadir. Yozish XXI-asr talabalari uchun eng foydali malakalardan biridir. Amaliy yozish bilimlari talabalarga nufuzli jurnallarda maqolalar, kitob sharhlari va insholar chop etish uchun zamin yaratadi[7]. A.Aulia va B.Bram ta'kidlaganidek, "yozish – bu muloqot vositasi bo'lib, ingliz tilini o'rganishni osonlashtiradi, shuning uchun o'qituvchilar ushbu til ko'nikmasiga yetarlicha e'tibor berishlari kerak" [1].

Shuningdek ingliz tilida yozuv - yozuvning zamonaviy dunyoda har qanday mutaxassis egallashi kerak bo'lgan malakalaridan biri bo'lib, u asosan oliy ta'lim va boshqa ta'lim muassasalarida, ilmiy nashrlarda yozilgan ishlarda o'z aksini topadi. U talabalar va professor o'qituvchilar tomonidan yozilishi kerak bo'lgan turli xil insholar, tadqiqot ishlari, ilmiy maqolalar va dissertatsiyalarning o'ziga xos shakllantirilgan tili hisoblanadi [4].

Ingliz tilida yozuv malakasi – bu axborot jarayonlari, xalqaro almashinuvlar, akademik aloqalarning jadal rivojlanishi sharoitida yanada dolzarb bo'lgan va jahon ta'lim hamda ilmiy hamjamiyatlarida keng tarqalgan kompetensiyasi bo'lib, u ingliz tilidagi matnlarni o'qish, tushunish, tuzish va tahrirlashni o'z ichiga oladi. . Har bir fan bo'yicha talabalar, professor va tadqiqotchilar fikrlarni yetkazish, bahs-munozara qilish va ilmiy muloqot qilish uchun ingliz tilida yozuvdan foydalanadilar. Ingliz tilida rasmiy yozuvlar faktlarga asoslanadigan misollar, aniq so'z tanlash, mantiqiy tartib va shaxssiz tusga ega. Ya'ni u ma'lumot beradi, tahlil qiladi va soddalik bilan ishontiradi va o'quvchini ilmiy muloqotda tanqidiy ravishda shug'ullanishga imkon beradi[8]. Demak, oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilida yozuvning asosan rasmiy turlaridan foydalanish va o'rgatishga etibor berish maqsadga muvofiq.

Yozuv ilmiy faoliyatni yo'lga qo'yishda yordam beribgina qolmay, mavjud matnni imloviy savodxonlik bilan shakllantirishga, axborotlarni animatsion shaklda yetkazishga, o'rganilayotgan ilmiy matnlar doirasida yozma shaklda munosabat bildira olishga, mavjudlarini tahrirlay olishga o'rgatadi. U ilmiy maqolalar,

dissertatsiyalar, ma'ruzalar yozishda foydalaniladigan alohida ahamiyatga ega yozma faoliyat turi bo'lib, u ilmiy fikrni aniq va ravshan tarzda yetkazishni talab qiladi va bu holat bevosita uning stilistik, grammatik va strukturaviy shakllanishini belgilaydi. Bundan tashqari akademik ijod murakkab jarayon bo'lganligi sababli, u ko'pincha masalaga tanqidiy, tahliliy yondashishni ham talab etadi. Shuning uchun ham ma'lum bir tilning o'ziga xos ilmiy yozuv qoidalariga amal qilish juda muhimdir [3].

Yozishni o'rganish talabadan analitik fikrlash va argumentativ qobiliyatlarga ega bo'lishni, o'z fikrini tezis shaklida shakllantirish va uni mantiqiy va ierarxik tartiblangan tuzilma yordamida matnda rivojlantirish qobiliyatini talab qiladi [2]. Bu esa ancha murakkab jarayon hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilida yozuv odatda rasmiy ohangda bo'ladi va ma'lum qoidalarga amal qiladi. Yozuvning markaziy jihatini uning "intertekstualigi", ya'ni mavjud ilmiy suhbatlarga qatnashish va boshqa yozma ishlardan sinchkovlik bilan iqtibos qilish yoki manbalarni keltirish orqali ularga asoslanishidir. Bu esa yozuvchining kengroq ilmiy hamjamiyatga qo'shilganligini ko'rsatadi. Biroq, yozuvning aniq uslubi, mazmuni va tuzilishi uning janri va nashr usuliga qarab farqlanishi mumkin. Shu farqlarga qaramay, barcha yozuvlar umumiy xususiyatlarga ega bo'lib, ular quyidagilardan iborat: intellektual halollik, bilimni rivojlantirishga intilish va ilmiy yo'nalishning qat'iy metodologiyalarini qo'llash [6]. Bu fikrni yanada oydinlashtiradigan bo'lsak, yozuvni ilmiy asoslangan fikrlarni ifodalovchi matn deb talqin qilinmoqda.

G'arb universitetlarida yozuv butun oliy ta'limga nisbatan fundamental kompetensiyalar majmuasi sifatida tan olinadi, talabalarning yozma savodxonligini shakllantirish esa universitetlarning institutsional majburiyati hisoblanadi [5].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda ingliz tilida yozuv malakasining lingvodidaktik asoslarini o'rganish hamda uni rivojlantirish jarayonida uchraydigan dolzarb muammolarni aniqlashga qaratilgan ilmiy-metodik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy metodlar uyg'unligiga asoslangan kompleks metodologiya qo'llanildi.

Tadqiqotning nazariy asosini lingvodidaktika, xorijiy tillarni o'qitish metodikasi hamda kommunikativ yondashuvga oid ilmiy manbalar tahlili tashkil etadi. Ushbu jarayonda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, umumlashtirish va taqqoslash metodlaridan foydalanildi. Bu metodlar yordamida ingliz tilida yozuv kompetensiyasining tarkibiy qismlari, uni shakllantirish tamoyillari hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlarning ahamiyati o'rganildi.

Tadqiqotning amaliy qismida kuzatish, so'rovnoma va pedagogik tahlil metodlaridan foydalanildi. Kuzatish metodi orqali ingliz tilini o'qitish jarayonida talabalar yozuv malakasining shakllanish darajasi hamda ularning yozma nutqda duch kelayotgan qiyinchiliklari aniqlab olindi. So'rovnoma metodi yordamida talabalar va o'qituvchilarning yozuv ko'nikmalarini rivojlantirish jarayoniga bo'lgan munosabati hamda mavjud muammolar yuzasidan fikrlari o'rganildi.

Shuningdek, tadqiqot davomida talabalarning yozma ishlari tahlil qilinib, ularda uchraydigan leksik, grammatik va uslubiy xatolar aniqlab chiqildi. Ushbu tahlil natijalari yozuv kompetensiyasini rivojlantirishga to'sqinlik qilayotgan asosiy omillarni belgilash imkonini berdi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ingliz tilida yozuv malakalarini rivojlantirishda aniqlangan bir qator muammo va qiyinchiliklarni quyidagicha ifodalash mumkin:

I.Lingvistik qiyinchiliklar. Lingvistik qiyinchiliklar tilning strukturaviy birliklari — leksik, grammatik va orfografik vositalardan foydalanish bilan bog'liq qiyinchiliklarni qamrab oladi.1)Muvofiq leksikani tanlay olmaslik.2) Muvofiq grammatik bilimning yetishmasligi3) Orfografiya va imlo qoidalariga amal qilmaslik.4)Parafraz qilish ko'nikmasining shakllanmaganligi;

II.Pragmatik qiyinchiliklar. Pragmatik qiyinchiliklar matnning kommunikativ maqsadi, auditoriya xususiyatlari va diskursiv me'yorlarga mos ravishda tuzilishi bilan bog'liq qiyinchiliklarni anglatadi.1) Yozuv janri va uslubini to'g'ri tanlay olmaslik;2)Rasmiy uslubni saqlash bilan bog'liq qiyinchiliklar;

III.Psixologik qiyinchiliklar. Talabalarning ichki his-tuyg'ulari va kechinmalari bilan bog'liq holatlar.1)Yozuv jarayonida xato qilishdan qo'rqish 2)Ingliz tilida

yozuvdan foydalanishga qiziqishning yo'qligi, 3) talabaning yozma faoliyatga nisbatan motivatsiyaning pastligi.

IV. Kognitiv qiyinchiliklar. Kognitiv qiyinchiliklar tafakkur jarayoni, axborotni qayta ishlash, mantiqiy tahlil va strukturaviy fikrlash bilan bog'liq muammolarni ifodalaydi. 1) yozuv kompetensiyasining amaliy va kasbiy ahamiyati yetarlicha his etilmasligi. 1) Parafraz qilish ko'nikmasining shakllanmaganligi, yoki, mazmunni anglash, qayta ishlash va yangi shaklda ifodalash jarayonida yuqori darajadagi tafakkur operatsiyalarining yetarli rivojlanmaganligi. 2) Fikrlarni aniq va tushunarli bayon qila olmaslik. 3) Yozuvda fikrlarni tartibli joylashtirmaslik ya'ni, rejalashtirish, strukturaviy modellashtirish va argumentlarni tizimlashtirish jarayonlaridagi kognitiv qiyinchiliklar.

V. Pedagogik muammolar. 1) Yozuvni o'qitishda an'anaviy metodlardan foydalanish. 2) Chet tili o'qitishda yozuv mashqlarini kam berilishi. 3) Ko'proq nazariya o'rgatilishi. 4) O'qituvchi tomonidan xatolar tahlil qilinmasligi. 5) Yozuv malakasini qanday yaxshilash bo'yicha maslahat berilmasligi;

VI. Metodologik muammolar. Metodologik muammolar esa yozuvni o'rgatishdagi samarali o'qitish metodlari va usullarini tanlay olmaslik bilan bog'liq muammolarni anglatadi. 1) yozuv malakasini rivojlantirishda zamonaviy, interaktiv metodlarni to'g'ri tanlay olmaslik, yozuvni o'qitishdagi mashqlar tizimi noto'g'ri tuzilishi.

XULOSA

Bundan anglashiladiki, talabalarning ilmiy va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishlari uchun faqat umumiy til bilimi yetarli bo'lmay, balki ilmiy tafakkur yuritish, axborotni qayta ishlash, mantiqiy va tahliliy fikrlash hamda olingan natijalarni tizimli ravishda taqdim etish qobiliyatlarini ham rivojlantirish zarur. Bu esa yozuv savodxonligini shakllantirish orqali amalga oshiriladi.

Bu jarayon esa bosqichma-bosqich amalga oshirilishi kerak. Talabalarga ingliz tilida ilmiy va kasbiy yozish malakalarini shakllantirish uchun mustaqil izlanishlar olib borish, matnlarni tahlil qilish, ma'lumotlarni tizimlashtirish va taqdim etish bo'yicha maxsus mashg'ulotlar tashkil etilishi muhimdir. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va elektron axborot manbalaridan samarali foydalanish, akademik me'yor va standartlarga rioya qilish, plagiatdan qochish ham professional akademik

faoliyatning ajralmas qismi hisoblanadi. Shu boisdan, oliy ta'lim tizimida talabalarning ingliz tilida yozuv savodxonligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilishi, bu esa ularning kelajakdagi ilmiy va professional muvaffaqiyatlari uchun mustahkam asos yaratishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Aulia, A. R., & Bram, B. (2020). *Grammatical analysis of students' reflective writing*. Journal of English Teaching, pp. 212–219.
2. Bean, J. (2001). *Engaging Ideas: The Professor's Guide to Integrating Writing, Critical Thinking and Active Learning in the Classroom*. Jossey-Bass, pp. 17–18.
3. Enverovna, V. E. (2016). Развитие навыков академического письма на занятиях по иностранному языку. Высшее образование в России, №12, pp. 76–77.
4. Ismagulova, G. K., Plevaya, O. N., Balgabayeva, G. Z., Kulakhmetova, M. S., & Kapanova, D. E. (2016). *The Formation of the Foundation of Academic Writing*. International Journal of Environmental & Science Education.
5. Короткина, И. Б. (2018). Теория и практика обучения академическому письму в зарубежных и отечественных университетах. Москва, pp. 7–8.
6. Swales, J. (1990). *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge Applied Linguistics.
7. Yaseen, P., Rahimi, F., & Sahil, F. (2024). *Analyzing Common Mistakes in First-Year Medicine Faculty Students' Paragraph Writing*. Journal of Research Initiatives, 8(3), Article 7.
8. *Fanning mazmuni, maqsadi va vazifasi: akademik yozuv va uning xususiyatlari*. <https://azkurs.org/fanning-mazmuni-maqsadi-va-vazifasi-akademik-yozuv-va-uning-xu.html>

PEDAGOGIKA YO'NALISHI TALABALARINING TARBIYAVIY ISH KO'NIKMALARINI STEAM YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH MEXANIZMI

Xasanboyev Azizbek Botirali o'g'li

Namangan davlat pedagogika insituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada pedagogika yo'nalishi talabalarining tarbiyaviy ish ko'nikmalarini STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi asosida rivojlantirish mexanizmi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda zamonaviy ta'lim sharoitida tarbiyaviy faoliyatni innovatsion integrativ yondashuv asosida tashkil etishning metodologik asoslari, tarkibiy komponentlari hamda samarali shakl va metodlari ochib berilgan. Shuningdek, pedagogika talabalarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda fanlararo integratsiya, loyiha faoliyati va kreativ muhitning o'рни asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: tarbiyaviy ish, STEAM yondashuv, pedagogik kompetensiya, integratsiya, kreativlik, innovatsion ta'lim, kasbiy tayyorgarlik.

МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ НА ОСНОВЕ STEAM-ПОДХОДА

Аннотация. В данной научной статье теоретически и практически проанализирован механизм развития навыков воспитательной работы студентов педагогического направления на основе подхода STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics). В исследовании раскрыты методологические основы, структурные компоненты, а также эффективные формы и методы организации воспитательной деятельности в современных образовательных условиях на основе инновационного интегративного подхода. Обоснована также роль междисциплинарной интеграции, проектной деятельности и творческой среды в формировании профессиональных компетенций студентов-педагогов.

Ключевые слова: воспитательная работа, паровой подход, педагогическая компетентность, интеграция, креативность, инновационное образование, профессиональная подготовка.

MECHANISM FOR DEVELOPING EDUCATIONAL (UPBRINGING) ACTIVITY SKILLS OF PEDAGOGICAL STUDENTS BASED ON THE STEAM APPROACH

Annotation. This scientific article analyzes theoretically and practically the mechanism of development of educational work skills of students of the pedagogical direction on the basis of the STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) approach. The study reveals methodological foundations, structural components and effective forms and

methods of organizing educational activities in the conditions of modern education on the basis of an innovative integrative approach. Also, the role of interdisciplinary integration, project activities and the creative environment is based on the formation of professional competencies of pedagogical students.

Keywords: *educational work, STEAM approach, pedagogical competence, integration, creativity, innovative education, professional training.*

KIRISH

Globallashuv jarayonlari, raqamli texnologiyalar rivoji va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiyasi ta'lim tizimiga yangi talablarni qo'ymoqda. Zamonaviy pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyaviy jarayonni samarali tashkil etuvchi, innovatsion fikrlovchi, kreativ va tashabbuskor shaxs bo'lishi lozim. Shu nuqtai nazardan pedagogika yo'nalishi talabalarining tarbiyaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

An'anaviy yondashuvlarda tarbiyaviy ish ko'proq nazariy bilimlar doirasida o'rgatilgan bo'lsa, bugungi kunda integrativ va amaliy yo'naltirilgan mexanizmlarga ehtiyoj ortmoqda. STEAM yondashuvi aynan fanlararo integratsiya, muammoli vaziyatlarni hal etish, ijodiy fikrlash va amaliy faoliyatni uyg'unlashtirish orqali talabalarni kompleks rivojlantirish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi Mazkur tadqiqotda tizimli yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, integrativ va faoliyatga yo'naltirilgan metodologiyalar asos qilib olindi. Ilmiy tahlil, pedagogik kuzatuv, modellashtirish va tajriba-sinov ishlari orqali STEAM asosida tarbiyaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirish mexanizmi ishlab chiqildi.

METODOLOGIYA

Tarbiyaviy ish ko'nikmalari – bu pedagogning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy sifatlarini uyg'unlashtirgan holda tarbiyaviy jarayonni rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va tahlil qilish qobiliyatidir. U quyidagi komponentlardan iborat:

- Motivatsion-qadriyatli komponent;
- Kognitiv komponent;
- Amaliy-faoliyat komponenti;
- Refleksiv-tahliliy komponent. Motivatsion-qadriyatli komponent talabaning tarbiyaviy faoliyatga bo'lgan ichki ehtiyoji, kasbiy qiziqishi va pedagogik qadriyatlar

tizimini ifodalaydi. Bu komponent pedagogning kasbga sadoqati, ma'naviy-axloqiy pozitsiyasi hamda shaxsiy mas'uliyat hissi bilan bevosita bog'liq.

Asosiy ko'rsatkichlari:

Pedagogik kasbga nisbatan ijobiy munosabat;

Tarbiyaviy faoliyatning ijtimoiy ahamiyatini anglash;

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik;

O'quvchi shaxsiga hurmat va insonparvarlik tamoyillari;

O'z ustida ishlashga ichki motivatsiya.

STEAM yondashuvi doirasida mazkur komponent loyiha faoliyati, ijtimoiy tashabbuslar va kreativ topshiriqlar orqali mustahkamlanadi. Talaba real muammolarni hal etish jarayonida tarbiyaviy faoliyatning ahamiyatini chuqur his etadi

2. Kognitiv komponent

Kognitiv komponent talabaning tarbiyaviy ishni tashkil etish bo'yicha nazariy bilimlari va fanlararo integrativ tafakkurini o'z ichiga oladi. Bu komponent pedagogik qonuniyatlar, metodlar va texnologiyalarni bilish darajasi bilan belgilanadi.

Asosiy ko'rsatkichlari:

Tarbiya nazariyasi va metodikasini bilish;

Yosh va individual xususiyatlarni tushunish;

Pedagogik vaziyatlarni tahlil qila olish;

STEAM integratsiyasining nazariy asoslarini o'zlashtirish;

Innovatsion metodlarni bilish va tushunish.

STEAM yondashuvi bu yerda fanlararo bilimlarni birlashtirish orqali keng qamrovli fikrlashni rivojlantiradi. Masalan, tarbiyaviy loyiha ishlab chiqishda pedagogik, psixologik, texnologik va estetik bilimlar uyg'unlashadi.

3. Amaliy-faoliyat komponenti

Amaliy-faoliyat komponenti talabaning tarbiyaviy jarayonni bevosita tashkil etish, boshqarish va amalga oshirish ko'nikmalarini ifodalaydi. Bu – nazariy bilimlarni real pedagogik vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatidir.

Asosiy ko'rsatkichlari:

Tarbiyaviy tadbirlarni rejalashtirish;
Interaktiv metodlardan foydalanish;
Jamo'a bilan ishlash va liderlik ko'nikmalari;
Muammoli vaziyatlarni hal etish;
Raqamli va texnologik vositalardan foydalanish.

STEAM asosida bu komponent loyiha metodi, dizayn fikrlash, case-study va muammoli ta'lim orqali shakllanadi. Talabalar amaliy mashg'ulotlarda ijtimoiy loyihalar ishlab chiqib, ularni amaliyotda sinovdan o'tkazadilar.

4. Refleksiv-tahliliy komponent

Refleksiv-tahliliy komponent talabaning o'z faoliyatini tahlil qilish, natijalarni baholash va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatini anglatadi. Bu pedagogik mahoratning muhim ko'rsatkichidir.

Asosiy ko'rsatkichlari:

O'z faoliyatini tanqidiy tahlil qilish;
Kuchli va zaif tomonlarni aniqlash;
O'zaro va o'z-o'zini baholash ko'nikmasi;
Faoliyat natijalarini monitoring qilish;
Kasbiy rivojlanish strategiyasini belgilash.

STEAM muhitida refleksiya loyiha yakunlari, taqdimotlar va muhokamalar orqali amalga oshiriladi. Talabalar o'z ishlari yuzasidan fikr almashadilar, tahlil qiladilar va takomillashtirish yo'llarini belgilaydilar.

STEAM yondashuvi esa fanlararo integratsiyani ta'minlovchi, muammoli o'qitish va loyiha faoliyatiga asoslangan innovatsion modeldir. Uning asosiy maqsadi – talabalarda tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirish, real hayotiy vaziyatlarda bilimlarni qo'llashga o'rgatishdir.

STEAM asosida tarbiyaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirish mexanizmi

Taklif etilayotgan mexanizm quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Diagnostik bosqich.

Talabalarning mavjud tarbiyaviy ish ko'nikmalari, kreativ salohiyati va integrativ fikrlash darajasi aniqlanadi.

2. Loyihalash bosqichi.

STEAM elementlari asosida tarbiyaviy tadbirlar, ijtimoiy loyihalar va interaktiv mashg'ulotlar loyihalashtiriladi.

3. Amalga oshirish bosqichi.

Talabalar guruhlarda ishlash, muammoli vaziyatlarni hal etish, innovatsion g'oyalarni ishlab chiqish orqali tarbiyaviy faoliyatni amaliyotga joriy etadilar.

4. Refleksiya va baholash bosqichi.

Faoliyat natijalari tahlil qilinadi, o'z-o'zini baholash va o'zaro baholash mexanizmlari qo'llaniladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatdiki, STEAM asosida tashkil etilgan tarbiyaviy faoliyat talabalarda tashabbuskorlik, liderlik, kommunikativlik va refleksivlik ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirdi. Ayniqsa, loyiha faoliyati orqali talabalar ijtimoiy muammolarni hal etishga yo'naltirilgan innovatsion g'oyalarni ishlab chiqishga muvaffaq bo'ldilar.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, STEAM yondashuvi tarbiyaviy ishni ma'naviy-ma'rifiy faoliyat sifatida emas, balki ilmiy, texnologik va ijodiy komponentlar bilan boyitilgan kompleks jarayon sifatida ko'rishga imkon beradi. Bu esa pedagogika talabalarining kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqadi. STEAM asosidagi tarbiyaviy ishlar jarayonida o'quvchilar real hayotiy vaziyatlarga yaqinlashtirilgan topshiriqlar orqali bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Natijada ularda tanqidiy fikrlash, kommunikativ kompetensiya va jamoada ishlash ko'nikmalari shakllanadi. Ayniqsa, "Art" komponentining qo'shilishi tarbiyaviy jarayonda estetik didni rivojlantirishga xizmat qiladi. Pedagogika yo'nalishi talabalari uchun STEAM yondashuvi alohida ahamiyatga ega. Chunki bu yondashuv ularning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirib, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash kompetensiyasini shakllantiradi. Talabalar STEAM asosida dars va tarbiyaviy tadbirlarni loyihalash orqali kelajakdagi pedagogik faoliyatiga puxta tayyorlanadilar. Bundan tashqari, STEAM yondashuvi orqali ta'lim jarayonida fanlararo integratsiya ta'minlanadi. Bu esa o'quvchilarda yaxlit dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada tarbiyaviy ishlar samaradorligi oshib, ta'lim-tarbiya jarayonining sifat ko'rsatkichlari yaxshilanadi.

XULOSA

Pedagogika yo'nalishi talabalarining tarbiyaviy ish ko'nikmalarini STEAM yondashuvi asosida rivojlantirish mexanizmi zamonaviy ta'lim talablariga javob beruvchi samarali model hisoblanadi. U fanlararo integratsiya, innovatsion metodlar va amaliy faoliyat orqali talabalarni har tomonlama rivojlantiradi. Mazkur mexanizmni oliy pedagogik ta'lim tizimiga tizimli joriy etish kelajak pedagoglarining kasbiy kompetensiyasini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. O'RQ-637-son. 23.09.2020-yil.
2. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 17.12.2019 y., 03/19/595/4160-son. <https://lex.uz/docs/4646908>.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312- son Qarori.
4. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida", O'RQ - 595-son. 16.12.2019.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5198 son. 30.09.2017.
5. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
6. Botirali ogli, X. A. (2025). Current Problems Of Inclusive Education: Challenges And Perspectives. *European International Journal of Pedagogics*, 5(06), 26-29.
7. Botirali ogli, X. A. (2023). 4. STEAM pedagogik texnologiyasi: integratsiya orqali o'rganishni kuchaytirish. *Innovative technologies in construction Scientific Journal*, 1(1).
8. Goipova, N. B. Q., & Meliboyeva, Y. E. Q. (2025). Nutq rivojlanishining buzilishlari va ularning sabablari. *Science and Education*, 6(5), 374-381
9. Goipova, N. B. Q., & Tursunaliyeva, M. U. B. Q. (2025). Bolalar nutqida sintaktik mexanizmlarning shakllanishi. *Science and Education*, 6(5), 340-344.
10. Roziqova, M., & Sultonaliyeva, M. X. Q. (2026). Shaxsning stressni boshqarish strategiyalari: temperament tiplariga ko'ra psixofiziologik tahlil. *Science and Education*, 7(3), 487-490.
11. Roziqova, M. (2025). Millatlararo oilalarda voyaga yetayotgan bolalarning ijtimoiylashuvi va etnik identifikatsiya jarayonining psixologik xususiyatlari. *Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnali*, 675094.

ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО И ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ФУТБОЛИСТОВ

Сатиев Шухрат Комилович

*Наманганский государственный педагогический институт,
Доктор филологии по педагогическим наукам (PhD), и.о.доцент.*

Аннотация. В данной статье рассмотрены методы определения и оценки уровня стрессоустойчивости, эмоционального состояния и психологической подготовки футболистов на основе физических качеств и психологической подготовки.

Ключевые слова: стрессоустойчивость, психологическая подготовка, методы определения и оценки психологической подготовки, эмоциональная сфера футболистов

FUTBOLCHILARNING EMOTSIONAL VA FUNKSIONAL HOLATINI BAHOLASHNING FIZIOLOGIK ASOSLARI

Satiev Shuxrat Komilovich

*Namangan davlat pedagogika instituti,
Pedagogika bo'yicha falsafa fflari doktori (PhD), dotsent v. v.b.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada futbolchilarning jismoniy sifatleri va psixologik tayyorgarliklarining darajasi asosida stresslarga bardoshlilik, hissiy holati va psixologik tayyorgarligini aniqlash va baholash usullari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: stresslarga bardosh, , psixologik tayyorgarlig, psixologik tayyorgarligini aniqlash va baholash usullari, futbolchilarning hissiy sohasi

PHYSIOLOGICAL FOUNDATIONS FOR ASSESSING THE EMOTIONAL AND FUNCTIONAL STATE OF FOOTBALL PLAYERS

Satiev Shukhrat Komilovich

*Namangan State Pedagogical Institute,
Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Acting Associate Professor.*

Abstract: This article examines the methods for determining and assessing the level of stress tolerance, emotional state, and psychological preparation of football players based on their physical qualities and psychological training.

Keywords: stress tolerance, psychological preparation, methods for determining and assessing psychological preparation, emotional sphere of football players.

ВВЕДЕНИЕ

В мировом спортивном практикуме, как и в других видах спорта, в футболе накоплен богатый педагогический опыт, связанный с этапами подготовки

спортсменов, результативностью соревновательной деятельности и эффективностью разработки структуры учебно-тренировочного процесса на разных стадиях спортивного совершенствования, что требует внедрения инновационных технологий в тренировочный процесс [1,3,6].

Изучение влияния стресса на психику спортсмена и его деятельность является актуальной проблемой спортивной медицины [15–18]. В процессе исследования была обоснована модель технико-тактической подготовки футболистов 16–17 лет, включающая условия для моделирования, технологию поэтапного формирования технических и тактических действий с использованием комплекса учебных упражнений, а также оценку уровня сформированности и эффективности действий в условиях соревновательной деятельности [1,3,8].

Цель исследования. Разработка предложений и рекомендаций по совершенствованию методики оценки эмоционального и функционального состояния футболистов.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Обследовано 46 участников (мальчики) академий футбола Наманганской и Андижанской областей [1,3]. Для определения стрессового состояния футболистов применялись параметры и шкалы метода «ОЭСС» (оценка эмоционального состояния спортсмена), показывающего устойчивость или непереносимость организма к стрессу [12,14].

Результаты внедрения метода:

- Наманганская команда: в среднем $878,4 \pm 18,06$ технико-тактических действий (ТТО) за игру, процент брака — 29,65% [1,3].
- Андижанская команда: средний ТТО 775,2, уровень дефектов $33,8 \pm 0,72\%$ [1,3,12].

Разработаны мобильные компьютерные приложения для оценки эмоционального состояния, что позволило:

- увеличить группу «Адаптация» с 0% до 17,6%,
- снизить группу «Абулия» с 30,4% до 8,6%,
- снизить группу «Абазия» с 21,3% до 4,3%,

- снизить группу «Аверсив» с 43,0% до 36,6% [12,14].

Используемые методы исследования: анализ научно-методической литературы, анкеты, психологические тесты, педагогический контроль, педагогический и инструментальный эксперимент, математико-статистические методы [1–18].

РЕЗУЛЬТАТЫ

На основании результатов нашего исследования стресс — это особая реакция организма в ответ на сильный внешний раздражитель. Такие раздражители называются стрессорами [15–21]. Стрессоры бывают самые разные: психологические (отрицательная информация извне или отсутствие положительной информации), биологические (бактерии, токсины), химические (лекарства, яды, химические соединения), физические (электромагнитное излучение, радиоактивное излучение и т.д.) [16,18]. Очень сильными психологическими стрессорами являются предсоревновательное и соревновательное волнение [3,6,12].

Огромным биологическим стрессом может быть соревновательная физическая нагрузка [4,5,7]. Нельзя забывать, что, несмотря на огромное количество стрессоров, стресс всегда один. Стресс — это особое состояние организма, реакция на очень большую нагрузку, независимо от того, чем эта нагрузка вызвана [15,16].

Допустим, мы получили значительную по своей величине негативную информацию; попали в трудную ситуацию, которая может потребовать от нас бегства, драки или любой другой интенсивной работы в короткий промежуток времени. При этом в коре головного мозга возникает крупный очаг возбуждения, захватывающий большое число нервных клеток [16,18]. Из коры сигналы идут в особый отдел среднего мозга — гипоталамус, где также формируется очаг возбуждения [18]. Резко возрастает выделение в кровь нервными клетками особых веществ — катехоламинов, которые вызывают мобилизацию всех энергетических ресурсов, резкое усиление окисления и, как следствие, учащение дыхания, учащение сердцебиения, повышение проницаемости мембран мышечных клеток для глюкозы и т.д. [15,16]. Катехоламины вызывают

ощущение предстартовой лихорадки — особое состояние возбуждения, необходимое организму для повышения боевой готовности [15,16].

Катехоламины двойственны по своей природе: они являются гормонами, влияя на все звенья обмена веществ в организме, и одновременно нейромедиаторами, обеспечивая передачу нервного сигнала между различными группами нервных клеток [16,18].

Возбуждение ЦНС во время стресса крайне целесообразно. Вместе с выбросом катехоламинов оно приводит к резкому ускорению мыслительного процесса и поиску выхода из сложившейся ситуации [15,16,18]. Эволюционно побеждает тот, кто быстрее соображает, а не только тот, кто быстрее бежит [15,16].

Методика контроля эффективности оценки технико-тактической подготовленности и эмоционального состояния футболистов в зависимости от характера спортивного соревнования позволяет совершенствовать результаты тренировочной деятельности футболиста в период подготовки к конкретным соревнованиям [1–3,8,12]. Техническую подготовку нельзя рассматривать отдельно. Технические решения должны быть представлены как часть единого целого, тесно связанного с физическими, умственными, тактическими и другими возможностями спортсмена, а также конкретными экологическими условиями, в которых осуществляется спортивная деятельность [1,3,4,6].

Результаты сравнительного анализа литературы и современных методов психологической подготовки футболистов показывают, что существующие подходы не полностью позволяют оценить эмоциональное состояние спортсменов путем анализа их физического развития и технико-тактических показателей [1–3,10–12,15,18]. На этом основании была разработана психодиагностическая методика оценки эмоционального состояния спортсмена (ОЭСС), усовершенствованная на основе теста Спилберга-Ханина [12,14].

Перед применением метода ОЭСС к футболистам был создан общий профиль участников исследования, собрана информация о них, а также проведен психодиагностический анализ на основе 5-этапного метода [12,14]. Методика ОЭСС учитывает коэффициенты К1, К2, К3 и К4:

Методика оценка эмоционального состояния спортсмена

$$OЭСС = \frac{K3 * K2 + (p * H)}{K1 * (1 + n)} =$$

p- количество соревнований

H- количество участников

n- Количество повторений-стрессовых ситуаций

Классификация коэффициентов на основе приведенной выше формулы определяется следующим образом.

K1- коэффициент- Факт наличия или отсутствия у спортсмена информации о команде-сопернике и игроке-сопернике перед соревнованием. Способность членов команды владеть информацией о том, могут ли амплуа и позиции перемещаться или нет. Определяется коэффициент оценки способностей на своей позиции и контроля противника в игре. В опросно-игровой практике наблюдают и оценивают способность к функционированию на основании ответов на анкету.

K2 – коэффициент В процессе усиления активности спортсмена, а также мотивации (направленности) оценивается защитный механизм, который необходимо преодолеть фрустрацией.

K3 – коэффициент В ходе соревнований оно выражается количеством эмоциональных реакций (ответов) на эмоциональные события в зависимости от его темперамента (типа характера) в стрессовых ситуациях и определяется коэффициент оценки его руководства игровой деятельностью.

K4 – коэффициент Оценивает показатели реакции спортсмена на уровень агрессии и эмоциональности во время соревнований.

На основе опросников K1-K2-K3 оценивается активность и рассчитывается коэффициент на основании ответов на вопросы С.Д.

Для обозначения категорий и уровней стрессоустойчивости использовалась терминология медицинской психологии [15]. Это позволило определить специфические признаки и состояния футболистов, оценить их эмоциональное состояние и уровень стрессоустойчивости или длительной непереносимости стресса [12,14,15].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Разработаны параметры и шкалы метода «ОЭСС» (оценка эмоционального состояния спортсмена), позволяющие определить стрессовое состояние и уровень стрессоустойчивости или непереносимости организма футболистов, а также их классификацию по категориям. Методика внедрена в тренировочный процесс академий футбола Наманганской и Андижанской областей.

По результатам статистического анализа контрольной группы (46 человек) оценки по коэффициенту К1 составили $13,3 \pm 0,8$ баллов в АФ Намангана, улучшение на 3,3 балла, $V\%=2,7\%$, и $10,9 \pm 1,3$ баллов в АФ Андижана, $V\%=2,8\%$, $t=2,7$ ($P<0,01$). По коэффициенту К2 оценки составили $13,4 \pm 1,9$ баллов в АФ Намангана, улучшение на 3,2 балла, $V\%=3,7\%$, и $9,8 \pm 1,3$ балла в АФ Андижана, $V\%=3,8\%$, $t=3,7$ ($P<0,01$). По коэффициенту К3 оценки составили $13,3 \pm 1,8$ баллов в Наманганском АФ, улучшение на 3,1 балла, $V\%=2,8\%$, и $10,2 \pm 0,3$ балла в Андижанском АФ, $V\%=2,2\%$, $t=2,6$ ($P<0,01$).

Результаты оценки общего эмоционального состояния по шкале ОЭСС: $12,3 \pm 6,6$ баллов в Наманганском АФ (улучшение на 3,5 балла, $V\%=2,7\%$) и $8,3 \pm 2,6$ балла в Андижанском АФ ($V\%=3,1\%$), $t=3,3$ ($P<0,01$).

- Стресс — универсальная реакция организма, влияющая на эмоциональное состояние и технико-тактическое мастерство футболистов
- Разработанная методика ОЭСС позволяет оценивать эмоциональное состояние и уровень стрессоустойчивости игроков 16–17 лет.
- Внедрение методики в тренировочный процесс академий Наманганской и Андижанской областей улучшило показатели стрессоустойчивости и уменьшило количество ошибок в ТТО.
- Педагогические наблюдения показали необходимость привлечения специалистов по психологической подготовке в спортивные команды.

Использованная литература

1. Azizov NN, Gaziye NR, Boltobaev SA, Zhakhangirov SZ. STUDYING THE ATTENTION AND SPECIFICALLY STRESSOGENOUS CONDITIONS OF SPORTSMAN. Scientific Bulletin of Namangan State University. 2019;1(3):303–306.
2. Aryaev BL, Kresyun VI. Features of a differentiated approach to the treatment of stress syndrome. Bull Exp Biol Med. 1990;11:499–501.

3. Boltobaev SA, Azizov SV, Zhuraev TZ, Rakhmanov MU, Zhakhangirov ShZh, Mukhtorzhonova N. The influence of stress, anxiety, and stress on competitive performance in athletes. *SCIENCE AND WORLD*. 2013;24:261–267.
4. Boltobaev SA, Kostikova OV, Azizov SV, Azizov NN. Influence of stress and anxiety on highly qualified athletes. *Int J Health Sci*. 2022;6(S3):1394–1410.
5. Satiev ShK. Управление конфликтными взаимоотношениями с учетом характерологических особенностей спортсменов 16–17 лет. *RESEARCH FOCUS*. 2025;C:149–154.
6. Satiev ShK. Свойство психической развития детей футболистов в подростковом возрасте. *NamDU Ilmiy Axborotnomasi*. 2020;13(3):530–534.
7. Satiev ShK. Futbolchilarning texnik-taktik harakatlarini musobaqa davomida baholash. *NamDU Ilmiy Axborotnomasi*. 2025;13(31):674.
8. Satiev ShK. Влияние стресса на успешность спортивной деятельности спортсменов-разрядников. *Nauchny Forum*. 2019;XXXIX:230–234.
9. Satiev ShK. Влияние стресса на соревновательную деятельность и определение психического состояния футболистов перед матчами. *Mezhdunarodn Nauchn-Prakt Konf*. 2022;451–454.
10. Vasiliev VN. Health and stress. M. 1991;1410.
11. Williams K. Training in stress management. M. 2012;5–33.
12. Vyatkin BA. Mental stress management in competitive sports. M.: Phoenix. 2001.
13. Giessen LD. Time of stress. M. 2010;3.
14. Denisenko NP. About dysfunctions of the neuroendocrine and cardiovascular systems in chronic emotional stress. *Cand honey Sci diss*. Minsk; 1990:133.
15. Marishchuk VL, Evdokimov VI. Behavior and self-regulation of a person under stress. SPb. 2011;135–246.
16. Meerson FZ, Kuznetsov VI. Formation of mechanical protection against continuous stress. *Cardiology*. 1991;5:89–91.
17. Selye G. When stress does not bring grief (Stress without distress). M. 2012;122–123.
18. Sumin R. Stress Management of Highly Qualified Athletes. *Physical culture and sport*. 1983;204–216.

MIKRO IQLIM SHAROITLARI ISHLAB CHIQRISHDAGI AHAMIYATI

Nabiyev Akramjon Botirjonovich

NamDU Tasviriy san'at va dizayn kafedrasi dotsenti (HhD)

(+998935941655 E-mail: nabiyev80.80@mail.ru)

Anotatsiya: Ushbu maqolada ishlab chiqarish mikroiqlimi tushunchasi, uning asosiy tarkibiy qismlari va ishchilar salomatligiga ta'siri tahlil qilinadi. Ishlab chiqarish jarayonlarida optimal mikroiqlim sharoitlarini yaratish bo'yicha ilmiy va amaliy yondashuvlar keltirilgan. Shuningdek, maqolada mikroiqlimni normallashtirish bo'yicha mavjud qonunchilik talablari va xalqaro tajriba yoritilgan. Maqola mehnat muhofazasi mutaxassislari, ishlab chiqarish rahbarlari va muhandislar uchun foydali ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Ishlab chiqarish mikroiqlimi, mehnat muhofazasi, havoning harorati, namlik, shamollatish, ish sharoitlari, mehnat unumdorligi, sog'liqni saqlash, ekologik omillar, xavfsizlik talablari.

THE IMPORTANCE OF MICROCLIMATE CONDITIONS IN PRODUCTION

Abstract: The article analyzes the concept of industrial microclimate, its main components and impact on workers' health. Scientific and practical approaches to creating optimal microclimate conditions in production processes are presented. The article also covers existing legislative requirements and international experience in normalizing microclimate. The article contains useful information for labor protection specialists, production managers and engineers.

Keywords: Industrial microclimate, labor protection, air temperature, humidity, ventilation, working conditions, labor productivity, health, environmental factors, safety requirements.

ЗНАЧЕНИЕ МИКРОКЛИМАТИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ В ПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация: В данной статье анализируется понятие производственного микроклимата, его основные компоненты и влияние на здоровье работников. Рассмотрены научные и практические подходы к созданию оптимальных микроклиматических условий в производственных процессах. Также в статье освещаются существующие законодательные требования по нормализации микроклимата и международный опыт. Материал содержит полезную информацию для специалистов по охране труда, руководителей производства и инженеров.

Ключевые слова: производственный микроклимат, охрана труда, температура воздуха, влажность, вентиляция, условия труда, производительность труда, здравоохранение, экологические факторы, требования безопасности.

KIRISH

Ishlab chiqarish muhitining mikroiqlimiga ikkita asosiy omil – ichki va tashqi sabablar bog'liq bo'ladi.

Ichki sabablar nisbatan doimiy xarakterga ega bo'lib, ishlab chiqarish texnologiyasi, qo'llaniladigan asbob-uskunalar va sanitariya-texnikaviy qurilmalarga bog'liq bo'ladi. Ichki sabablarning ta'sir kuchi asbob-uskunalarining quvvati hamda sanitariya-texnikaviy qurilmalarning sifatiga bog'liq.

Tashqi sabablar esa o'zgaruvchan bo'lib, yil fasllari, ob-havo, kecha va kunduzga bog'liq bo'ladi. Ularning ta'sir kuchi binolarning devorlari va tomining qanday materialdan qurilganiga, romlarning mavjudligi va sifati kabi omillarga bog'liq.

Ishlab chiqarish binolarining issiqlik rejimi bino ichiga tushayotgan quyosh nurlaridan ajralib chiqadigan issiqlikka bog'liq bo'ladi. Ishlab chiqarish binolarida ajralib chiqadigan issiqlikning bir qismi ochiq joylardan tashqariga chiqib ketadi, qolgan qismi esa bino ichidagi havoni qizdiradi.

Ishlab chiqarish binolarida havo issiq jismlarga tegishi natijasida qizib, yengillashib yuqoriga ko'tariladi. Uning o'rnini esa nisbatan og'irroq bo'lgan sovuq havo egallaydi. Bu sovuq havo ham issiq jismlarga tegib qiziydi va yana yuqoriga ko'tariladi. Natijada havoning doimiy harakati sodir bo'lib, faqat issiq jismlar atrofidagi emas, balki butun ishlab chiqarish binosidagi havo isiydi. Bunday issiqlik uzatilish jarayoni konveksiya deb ataladi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Barcha qizigan jismlar o'zidan issiqlik nurlari chiqaradi. Bu nurlar jismning haroratiga bog'liq bo'ladi. Agar issiqlik chiqaruvchi jismlarning harorati 500°C va undan yuqori bo'lsa, ular ko'zga ko'rinadigan yorug'lik nurlari bilan birga, ko'zga ko'rinmaydigan infraqizil nurlar ham chiqaradi. Jismlarning harorati $2500-3000^{\circ}\text{C}$ yoki undan yuqori bo'lganda esa yorug'lik va infraqizil nurlardan tashqari, ultrabinafsha nurlar ham ajralib chiqadi. Ushbu nurlar ishlab chiqarish binosi ichidagi havoni isitmaydi, lekin har xil jismlarga urilib, ular tomonidan qisman yutiladi. Natijada nurlar energiyasi issiqlik energiyasiga aylanadi va jismlarni qizdiradi. O'z navbatida, qizigan jismlar atrofdagi havoni isituvchi issiqlik manbai bo'lib xizmat qiladi.

Havoda har doim ma'lum miqdorda suv bug'lari bo'ladi. Bir kilogramm yoki bir kubometr havodagi suv bug'lari miqdori (gramm hisobida) uning maksimal

namligini belgilaydi. Havo harorati qancha yuqori bo'lsa, suv bug'lari miqdori ham shuncha ko'p bo'ladi, ya'ni maksimal namlik ortadi.

Muayyan haroratda havodagi suv bug'lari miqdori absolyut namlik deb ataladi. Absolyut namlikning maksimal namlikka nisbati esa nisbiy namlik deyiladi va u foiz (%) da ifodalanadi.

Ishlab chiqarish binolarida olib boriladigan texnologik jarayonlar havoning namligiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Agar ishlab chiqarish jarayonida suv yoki suvli eritmalar ishlatilsa, havoning namligi yanada oshadi. Ayniqsa, suv isitilsa yoki qaynatilsa hamda chiqayotgan bug' to'siqsiz yuqoriga ko'tarilsa, havoning nisbiy namligi 80-90% yoki hatto 100% ga yetishi mumkin. Bunday holatda havo qo'shimcha suvni qabul qilish xususiyatini yo'qotadi.

Mikroiqlimning organizmga ta'siri. Inson organizmi havo haroratining keskin o'zgarishiga moslasha oladi. Chunki odam organizmida doimiy ravishda issiqlik hosil bo'ladi va tashqariga ajralib chiqib turadi. Natijada issiqlik ishlab chiqarish va uning sarfi orasidagi muvozanat saqlanadi hamda tana harorati barqaror qoladi.

Bu fiziologik jarayon organizmning issiqlik almashinuvi deb ataladi. Odam organizmida uzluksiz hosil bo'ladigan issiqlik tashqariga uch xil yo'l bilan chiqadi: konveksiya, nur tarqatish va terlash. Normal mikroiqlimda (havo harorati 20°C atrofida) konveksiya yo'li bilan 30%, nur tarqatish yo'li bilan 45%, terlash yo'li bilan esa 25% atrofida organizmdan issiqlik ajralib chiqadi.

Noqulay iqlim sharoitida organizmning issiqlik almashinuvi jarayoni buzilishi natijasida hayotiy zarur a'zolarining normal ishlashi qiyinlashadi va fiziologik funksiyalar o'zgaradi. Yuqori harorat yurak va qon tomir tizimiga juda katta ta'sir ko'rsatadi.

Yuqori harorat ta'sirida qon tomir urishi tezlashadi va organizm harorati ko'tariladi, bu esa issiqlik almashinuvi buzilganidan darak beradi. Shuningdek, qon bosimi pasayishi va qonning kimyoviy tarkibining o'zgarishi kuzatiladi. Issiq havo ta'sirida organizmdan suyuqliklar bilan birga ko'plab gazlar ham ajralib chiqadi. Suv-tuz muvozanati buzilishi natijasida tomir tortish kasalligi yuzaga kelishi mumkin.

Yuqori harorat ovqat hazm qilish organlariga va vitamin almashinuvi jarayoniga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Juda issiq muhitda uzoq vaqt ishlash natijasida organizm haddan tashqari qizib ketishi mumkin, bu esa issiqlik urishi deb ataladi.

Organizmning umumiy ortiqcha qizib ketishidan yuzaga keladigan issiqlik urishini oftob urishidan farqlash kerak. Oftob urishi issiqlik nurlarining to'g'ridan-to'g'ri boshga ta'sir etishi va bosh miyaning 40-42°C gacha isishi natijasida sodir bo'ladi. Bunday holatda tana harorati odatdagidek qolishi yoki biroz ko'tarilishi mumkin. Ba'zida oftob va issiqlik urishining aralash formasi ham uchraydi.

Sovuq havoning organizmga ta'siri natijasida organizmning har xil bakteriyalarga qarshiligi susayadi. Natijada odamlar gripp, nafas yo'llari shamollashi, o'pka yallig'lanishi, nerv va bosh miyaning shamollashi kabi kasalliklarga chalinish ehtimoli ortadi. Shu sababli bunday kasalliklar shamollash kasalliklari deb ataladi.

Infraqizil nurlarning organizmga ta'siri esa issiq havoning ta'siridan farq qiladi va avvalo mahalliy ta'sir ko'rsatadi. Infraqizil nurlarning mahalliy ta'siri nurlangan qismda issiqlik sezilishi bilan ifodalanadi. Nurlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, issiqlik sezilishi ham shunchalik kuchli bo'ladi, hatto kuyish holati yuzaga kelishi mumkin.

Infraqizil nurlar ta'sirida tana harorati ko'tariladi, tomir urishi va gaz almashinuvi tezlashadi. Ba'zida esa qon bosimi pasayishi va nafas olishning tezlashishi kuzatiladi. Infraqizil nurlarning organizmga o'ziga xos ta'siri shundaki, oqsil to'qimalarida kimyoviy o'zgarishlar keltirib chiqaradi. Agar infraqizil nurlar to'g'ridan-to'g'ri ko'zga tushsa, ko'z gavhari xiralashishi mumkin.

Ishlab chiqarish mikroiqlimi "Sanoat korxonalarini loyihalash sanitariya normalari" (SN 245-71), "Mehnat xavfsizligi standartlari tizimi" va "Ish zonasi mikroiqlimi" (GOST 12.1.005-76) standartlariga asosan belgilanadi. Ushbu normalar gigiyenik, texnik va iqtisodiy talablarga asoslangan.

Sanoat korxonalarida xonalarning turi (oddiy yoki issiq), yil fasli (issiq, sovuq, o'zgaruvchan) va ish kategoriyasi (engil, o'rtacha, og'ir)ga qarab, harorat, nisbiy namlik va havo harakati tezligi uchun ruxsat etilgan optimal me'yorlar belgilangan.

Ish kategoriyalari quyidagicha belgilanadi:

1. Engil jismoniy ishlar (1-kategoriya):

O'tirib, turib yoki yurish bilan bog'liq bo'lgan, jismoniy zo'riqish yoki og'ir yuk ko'tarishni talab qilmaydigan ishlar.

Soatiga 150 Kkal (172 J/s) energiya sarflanadi.

2. O'rtacha jismoniy ishlar (2-kategoriya):

Soatiga 150-250 Kkal (172-293 J/s) energiya sarflanadigan faoliyatlar.

Doimiy yurish va 10 kg gacha bo'lgan yuklarni tashish bilan bog'liq ishlar.

Og'ir jismoniy ishlar (3-kategoriya) muntazam jismoniy zo'riqish, 10 kg dan ortiq yuklarni bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish va ko'rish bilan bog'liq bo'lgan ishlarni o'z ichiga oladi.

Harorat, nisbiy namlik va havo harakati tezligi optimal va yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan miqdorlar asosida normalanadi. Optimal miqdorlar deganda odamga uzoq muddat davomida va muntazam ta'sir qilganda issiqlik boshqarilishi reaksiyasini ortiqcha kuchaytirmasdan, organizmning normal funksional va issiqlik muvozanatini saqlashni ta'minlaydigan mikroiklim parametrlari tushuniladi.

Bunday sharoitlar issiqlik sezishning mo'tadilligini vujudga keltirib, ish qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi. Yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan mikroiklim sharoitlari esa organizmning funksional va issiqlik muvozanatiga ta'sir qiladigan, issiqlik boshqarilishi reaksiyalarining kuchayishini bartaraf etadigan hamda me'yorga soladigan mikroiklim parametrlari majmuidan iborat.

Bunday holatda sog'liq uchun xavf tug'ilmaydi, biroq issiqlik sezishdagi noqulayliklar, kayfiyatning yomonlashuvi va ish qobiliyatining pasayishi kuzatilishi mumkin. Standart 12.1.005-76 da xonalarning kattaligi, issiqlik va namlik ajralishining o'zaro ta'siri, sun'iy yo'l bilan harorat va namlikni boshqarish sharoitlarini hisobga oluvchi qo'shimcha tavsiyalar keltirilgan.

Sanoat hududlarining ekologik talablari.

Ekologik va iqtisodiy talablarni ma'lum iqtisodiy kengliklarda amalga oshirish mexanizmini ishlab chiqish va amaliy tadbirlarni yo'lga qo'yish jamiyatdagi ekologik munosabatlarni tartibga solishning eng samarali vositasidir.

Sanoat hududlari - ma'lum bir hududda qishloq xo'jaligiga bog'liq bo'lmagan sanoat tarmoqlari joylashgan va ishlab chiqarish jarayonlari amalga oshiriladigan maydonlardir. Bunday hududlarga mashinasozlik va metallurgiya korxonalari, neft-gaz sanoati obyektlari, engil va oziq-ovqat sanoati korxonalari, energetika obyektlari (AES, GES, GRES, TES), tog'-kon va kimyo sanoatiga oid zavodlar, fabrikalar kiradi. Ushbu hududlar ko'pincha aholi yashash joylaridan uzoqlashtirilgan maydonlarga joylashtiriladi.

Sanoat hududlarida atrof-muhitning ifloslanishi va ekologik xavfsizlik talablari boshqa o'zgargan antropogen obyektlarga qaraganda o'ziga xos bo'lib, umumjahon ekologik talablariga quyidagilar kiradi:

- Texnologik jarayonlarning chiqindisiz yoki kam chiqindili bo'lishini ta'minlash;

- Ifloslantiruvchi va zaharli moddalar chiqishini kamaytirish va neytrallashtirish;

- Ekologik xavfsiz mahsulotlar ishlab chiqarish;

Tozalash texnologiyalarini doimiy ravishda takomillashtirish va ularni davlat nazorati ostida ushlab turish.

Sanoat hududlarini rejalashtirish xalq xo'jaligining umumiy iqtisodiy rivojlanish dasturlari doirasida amalga oshiriladi. Korxonalarining joylashuviga oid asosiy hujjatlar ishlab chiqarish quvvatlarini joylashtirishning hududiy va bosh sxemalaridan iborat. Ushbu sxemalar asosida sanoat korxonalari loyihalash tashkilotlari tabiiy resurslardan foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilishning ruxsat etilgan me'yorlarini hisobga olgan holda faoliyat olib boradi.

Sanoat korxonalarini qurish jarayonida qurilish tashkilotlari loyihadagi ekologik va sanitariya talablarini bilishlari va ularga to'liq rioya qilishlari zarur. Shu bilan birga, loyihachilar avtorlik nazoratini, ekologik xizmatchilar esa sanitariya nazoratini amalga oshirishlari shart.

Ko'pgina demokratik mamlakatlarda sanoat korxonalarini joylashtirish va qurishda jamoat birlashmalari va mahalliy aholining fikrini inobatga olish qonun bilan belgilangan. Shu sababli jamoatchilik talabi asosida ekologik xavfsizlikni ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratiladi.

Qrimning kurortlar atrofida Qrim AES qurilishi to'xtatilgan. Germaniyada TES qurilishi natijasida ekologik inqiroz yuzaga kelgan hududlarda qurilishning to'xtatilishi bunga yaqqol misol bo'la oladi.

Sanoat hududlarida korxonalarni ishga tushirishdan avval ekologik ekspertizadan o'tkazish shartlari "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonunning 6-bobida aniq belgilangan. Rivojlangan mamlakatlarning ekologik qonunchiligida ham bu talablar aniq aks ettirilgan.

Xalqaro normalarga muvofiq, agar sanoat korxonalari ishga tushirilishi ekologik xavfsizlikni ta'minlay olmasa (ya'ni, loyiha doirasida rejalashtirilgan tozalash va chiqindilarni zararsizlantirish inshootlari qonun hujjatlaridagi me'yorlarga mos kelmasa), ushbu korxonalarni qabul qilish komissiyasi tarkibida ekologik nazorat va sanitariya-epidemiologik nazorat organlari ishtirok etishi shart.

O'zbekiston Respublikasi "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonunning 10-bobi, 41-moddasida korxonalar, tashkilotlar va boshqa obyektlarni joylashtirish, qurish, rekonstruksiya qilish, ulardan foydalanish va ularni tugatishga doir ekologik talablar belgilangan. Ishlab chiqarishni yo'lga qo'ygan korxonalarga ekologik guvohnoma berish ushbu qonunning 46-moddasiga muvofiq amalga oshiriladi.

Ekologik guvohnomalar berish tartibi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi va Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi hamda Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan amalga oshiriladi. Sanoat hududlarida tabiiy resurslardan foydalanish limitlari va me'yorlari, atrof-muhitga yetkazilgan zararlarni korxonalar tomonidan qoplashning huquqiy normalari "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonunning 4, 5, 6-boblarida tartibga solinadi.

Sanoat hududlarida ekologik talablarni buzgan xo'jalik yurituvchi subyektlarga avvalo iqtisodiy javobgarlik choralarini qo'llash lozim. Agar bunday huquqbuzarliklar bir necha bor takrorlansa yoki bir marotaba qo'pol ravishda buzilsa, yanada qattiqroq choralar ko'rish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Transport vositalari va ekologik talablar.

Transport vositalari va ularning texnik xizmat ko'rsatish korxonalariga qo'yiladigan ekologik talablar "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonunning 17-moddasida belgilangan. Atmosfera havosiga zarar yetkazuvchi transport vositalari,

ularning harakati va xizmat ko'rsatish obyektlari ishlatilgan gazlardagi ifloslantiruvchi moddalar miqdorini va fizik omillarning zararli ta'sirini normativlarga muvofiqlashtirishga yo'naltirilishi kerak.

Kashfiyotlar, ixtirolar, sanoat namunalari va yangi texnologiyalarni joriy etish jarayonida atmosfera havosini muhofaza qilish talablariga rioya etish qonunning 23-moddasida keltirilgan. Atmosfera havosini muhofaza qilishda zamonaviy texnologik tadbirlarning ahamiyati katta.

Chiqindisiz ishlab chiqarish va ekologik texnologiyalar.

Sanoat korxonalarida texnologik jarayonlarni takomillashtirish hisobiga hatto kam chiqindi yoki chiqindisiz korxonalarni qurish mumkin. Chiqindili va chiqindisiz ishlab chiqarish korxonalari tashkiliy va texnologik jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bunda xomashyo tayyorlash, mavjud materiallardan to'liq foydalanish va chiqindilarni tashqi muhitga chiqarishning oldini olish bo'yicha yo'l-yo'riqlar ishlab chiqiladi. Shu sababli kam chiqindi chiqaruvchi korxonalarga katta e'tibor qaratilmoqda.

Akademik B.N. Laskorixning fikricha, kam chiqindili texnologiyaga ega bo'lgan korxonalar quyidagi yo'nalishlarda ish olib borishlari kerak:

1. Xomashyolarni majmua holatda qayta ishlash;
2. Yangi texnologik jarayonlarni ishlab chiqish va takomillashtirish;
3. Chiqindini kamaytirishga yo'naltirilgan iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish;
4. Kam chiqindili texnologiyaga mos asbob-uskunalarni yaratish;
5. Kam chiqindili texnologiyaga ega bo'lgan hududiy ishlab chiqarish majmualarini tashkil etish.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, chiqindisiz ishlaydigan sanoat korxonalarida barcha xomashyo foydali mahsulotga aylanishi ta'minlanadi.

80 yil avval rangli metallurgiya korxonalari xomashyosidan jami 15 element ajratib olingan bo'lsa, hozirda shunchaki mis xomashyosidan 25 element, jumladan, mis, rux, qo'rg'oshin va ularning boshqa birikmalari ajratib olinmoqda.

Ba'zan ayrim mahsulotlar sifatsiz bo'lib, davlat standartlariga mos kelmagani sababli chiqindi sifatida tashlab yuboriladi. Bu esa atrof-muhitni ifloslantiruvchi

manbaga aylanib qolishi mumkin. Bugungi kunda ko'plab hududlarda metall ishlab chiqaruvchi korxonalar chiqindisiz texnologiyaga o'tmoqda.

Chiqindisiz texnologiya usullari bo'yicha temirli rudalar tarkibidagi metall tabiiy gaz yoki vodorod yordamida eritib olinadi. Ushbu texnologik jarayonda atrof-muhitni ifloslantiruvchi bosqichlar yo'q qilinadi. Metallni ushbu usulda eritish natijasida SO₂ gazi va zararli changlar atmosferaga chiqmaydi.

Misol uchun, sintetik kauchuk ishlab chiqarish zavodlarida hosil bo'ladigan chiqindilar hozirda sulfat kislotasi, spirt va stirol ishlab chiqarishda ishlatilmoqda.

Texnologik jarayonlarda gaz mash'alalarini yoqish o'rniga elektr toki yordamida qizdirishga o'tish chiqindilar hajmini kamaytirishga olib keladi.

Shuningdek, texnologik jarayonlarning yopiq tizimda ishlashi ham chiqindilarni kamaytirishning muhim omillaridan biridir. Mahsulotlarni bir joydan ikkinchi joyga transportyor lentalar yoki havo orqali tashish usullaridan foydalanish ham atrof-muhitga zararli ta'sirni kamaytirishga yordam beradi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti kam chiqindili sanoat korxonalarini tashkil qilish bo'yicha maxsus deklaratsiya qabul qilgan.

Texnologik jarayonlarni uzluksiz qilish muammosi.

Bugungi kunda uzluksiz texnologiyaga o'tish dolzarb muammolardan biridir.

Shuni qayd etish kerakki, yuqorida tavsiflangan texnologik jarayonlarni joriy etish atmosfera havosining ifloslanishini to'liq oldini olmasa-da, lekin sanitariya vrachlari va korxonalarning muhandislik tashkilotlari hamkorlikda havoni chiqindilardan maksimal darajada tozalashga harakat qilishlari lozim.

-Atmosferaga zararli chiqindilarni chiqarishning oldini olish uchun:

-Chang chiqindilari manbalarini inventarizatsiya qilish va pasportlash;

Chang tutish qurilmalari yordamida paxta tozalash korxonalarida ajraluvchi changni kamaytirish kabi chora-tadbirlar ishlab chiqish lozim. Bu korxonalarda va ularning atrof-muhitida sog'lom ekologik sharoit yaratishga xizmat qiladi.

Paxta tozalash korxonalari va ekologik talablar.

Paxta tozalash korxonalarining texnologik uskunalarini texnik jihatdan soz holda saqlash va ulardan chiqadigan changlarni to'plash uchun maxsus qurilmalarni ishga yaroqli holatda ushlab turish muhim ahamiyatga ega.

Davlat ekologik ekspertizasi O'zbekiston Respublikasi Davlat Tabiat Qo'mitasi tizimidagi ekspert organlari mutaxassislari yoki olimlar, mutaxassislar va jamoatchilik vakillari ishtirokidagi ekspert komissiyalari yordamida amalga oshiriladi.

Ekspertizani o'tkazish muddati, qoidaga ko'ra, zarur hujjatlar to'liq topshirilgan kundan boshlab uch oydan oshmasligi kerak.

Davlat ekologik ekspertizasi jarayoni.

1. Tayyorlov bosqichi

- Ushbu bosqichda quyidagi ishlar amalga oshiriladi:
- Ekspertizaning vazifalari, chegarasi va yo'nalishi aniqlanadi.
- Ekspertizaning shakli va o'tkazish usuli belgilanadi.

Asosiy yo'nalishlar bo'yicha mutaxassislardan iborat shtatdan tashqari ekspert komissiyasi tuziladi.

Komissiya a'zolari o'rtasida vazifalar taqsimlanadi va ish grafigi ishlab chiqiladi.

Kerakli hujjatlar rasmiylashtiriladi.

2. Asosiy bosqich

Bu bosqichda ekspertizaga taqdim etilgan hujjatlar atroflicha o'rganiladi va tekshiriladi. Jumladan:

Xo'jalik faoliyatini amalga oshirish zarurati va uning asoslanishi.

Rejalashtirilgan loyihani amalga oshirish usulining tanlovi va tavsiya etilayotgan texnik, muhandislik va arxitektura yechimlarining ilg'orligi.

Xomashyo, energetik resurslar va boshqa materiallardan foydalanishning to'liqligi va samaradorligi.

Loyihaning ekologik xavfsizlik darajasi va atrof-muhitga ehtimoliy ta'sir ko'lam.

Tabiatni muhofaza qilish qonunchiligi talablariga mosligi.

Favqulodda holatlar va avariylarning oldini olish hamda ularning oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha choralar yetarliligini baholash.

Ishlab chiqarilayotgan mahsulot va hosil bo'layotgan chiqindilarning ekologik xavfi, ularni qayta ishlash va hududiy kooperatsiya imkoniyatlari.

Loyihaning ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlarini to'g'risidagi ma'lumotlarning mavjudligi.

Ekspertiza davomida avval belgilangan yo'nalishlar bo'yicha individual ekspert guruhlarining xulosalari tayyorlanadi. Agar yangi vazifalar yoki qo'shimcha yo'nalishlar aniqlansa, ekspert komissiyasi ekspertiza muddatini o'zgartirish yoki qo'shimcha ekspertlarni jalb etish bo'yicha tegishli organ oldiga taklif kiritishi mumkin.

Agar loyiha potentsial xavfli ta'sirlarni yetarli darajada hisobga olmagan bo'lsa, u qayta ishlash uchun qaytariladi.

3. Yakuniy bosqich

Ekspert komissiyasi tomonidan ekspertizaga taqdim etilgan hujjatlar bo'yicha jamlama xulosa loyihasi tayyorlanadi.

Ushbu xulosa buyurtmachi, loyiha mualliflari va jamoatchilik ishtirokidagi majlisda muhokama qilinadi.

Jamlama xulosa ekspert komissiyasi barcha a'zolari tomonidan imzolanadi va ularning rozilgisiz o'zgartirilmaydi.

Jamlama xulosa quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

1. Tavsiya etilayotgan xo'jalik faoliyatining qisqacha tavsifi.
2. Ekspert baholari va asosiy xulosalar.
3. Loyiha bo'yicha prinsipial mulohazalar.
4. Loyihani amalga oshirish shartlari va rejasi.
5. Loyihani qayta ishlash yoki qayta qurish zarurati.
6. Atrof-muhitga zarar yetkazadigan kamchiliklar va chetga chiqishlar.
7. Aniq va tushunarli xulosa va takliflar.

Agar ekspert komissiyasi a'zolarining alohida fikrlari bo'lsa, ular xulosaga ilova qilinadi.

Ekspert komissiyasining tashkil etilishi va vazifalari.

Ekspert komissiyasi (guruh) – bu muayyan xo'jalik faoliyatining davlat ekologik ekspertizasini o'tkazish uchun vaqtincha tuzilgan mutaxassislardan iborat jamoa. Ushbu komissiya tarkibida shtatdan tashqari ekspertlar ham bo'lishi mumkin.

Ekspert guruhini tuzish va uning ish faoliyatini tashkil etish, shuningdek, shtatdan tashqari ekspertlarning mehnatiga haq to'lash masalalari O'zbekiston Respublikasi Davlat Tabiatni Muhofaza qilish Qo'mitasining ekspert bo'limi tomonidan amalga oshiriladi.

Davlat ekologik ekspertizasi bosqichlari.

Davlat ekologik ekspertizasi uch bosqichda o'tkaziladi:

1. Tayyorlov bosqichi

O'zbekiston Respublikasi Davlat Tabiat Qo'mitasi tizimidagi ekspertlar tomonidan taqdim etilgan hujjatlar mazkur talablar va qonunchilikka mos kelishini tekshirish.

2. Asosiy bosqich

Mutaxassislar tomonidan loyiha va texnologik jarayonlar ekologik talablarga qanchalik mos kelishi o'rganiladi.

3. Yakuniy bosqich

Ekspert komissiyasi tomonidan yakuniy xulosa chiqarilib, loyihaning ekologik jihatdan maqbulligi bo'yicha qaror qabul qilinadi.

Davlat ekologik ekspertizasi komissiyasi va xulosalari.

Ekspert guruhining shakllanishi

Ekspert guruhining soni va shaxsiy tarkibi davlat ekologik ekspertizasiga topshirilgan hujjatlarning murakkabligi va xususiyatiga qarab belgilanadi. Ekspert komissiyasini tuzish va uning faoliyatini tashkil etishda quyidagi mezonlarga rioya qilinishi kerak:

- Ekspert komissiyasining malaka darajasi yetarli va ko'p yo'nalishli bo'lishi;
 - Davlat ekologik ekspertizasi sifati yuqori darajada ta'minlanishi;
 - Ekspert baholari va xulosalarining ishonchligi va sifatini ta'minlash;
- Davlat ekologik ekspertizasi natijalarining oshkoraligini ta'minlash.

Ekspert komissiyasining tarkibi asosan shtatsiz ekspertlardan iborat bo'ladi. Ular qatoriga respublika ilmiy-tekshirish institutlari, vazirliklar, tarmoq ilmiy-tekshirish va loyihalash tashkilotlarining olimlari va mutaxassislari jalb qilinishi mumkin.

Ekspert komissiyasining shaxsiy tarkibi Bosh davlat ekspertiza boshlig'i yoki uning o'rinbosari tomonidan tasdiqlanadi.

Ekspert komissiyasi tarkibiga kiritilmaydigan shaxslar

Ularning shaxsiy roziligi bo'lmasa;

Ekspertizaga taqdim etilayotgan hujjatlarni tayyorlashda qatnashgan bo'lsa;

Loyiha bo'yicha avval matbuotda o'z fikrini e'lon qilgan bo'lsa.

Shtatsiz ekspertlarning ishi

Shtatsiz ekspertning faoliyati ekspert komissiyasi tashkil etish to'g'risidagi qaror qabul qilingan kundan boshlab boshlanadi va tasdiqlangan ish grafigiga muvofiq olib boriladi.

Shtatsiz ekspert:

Davlat ekologik ekspertizasi jarayonida asosiy ishidan ajralmagan holda ishtirok etishi mumkin;

Ishlash uchun qulay sharoitlar bilan ta'minlanishi kerak.

Davlat ekologik ekspertizasi xulosasi

Ekspertiza organi va xo'jalik faoliyati loyihasi bo'yicha ekspert komissiyasi "Davlat ekologik ekspertiza" (D.E.E.) xulosasini tayyorlaydi. Ushbu xulosa quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Loyihaning ekologik oqibatlari va amalga oshirish shartlari bo'yicha xulosa;
2. Qiziquvchi tomonlarning fikr va takliflarini muhokama qilish davomida paydo bo'lgan mulohazalar;
3. Loyihani amalga oshirish shartlari bo'yicha buyurtmachi va manfaatdor tashkilotlar uchun tavsiyalar.

D.E.E. xulosasi O'zbekiston Respublikasi Davlat Tabiatni Muhofaza qilish Qo'mitasi ekspert kengashida muhokama qilinishi mumkin.

XULOSA

Xulosa loyihasi buyurtmachiga va boshqa kuzatuvchi tashkilotlarga yuboriladi.

Ishlab chiqarishda mikroiklim sharoitlari mehnat unumdorligi va ishchilarning sog'lig'ini saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Optimal mikroiklim harorat, namlik, havo almashinuvi va yoritish kabi omillarni o'z ichiga oladi. Noqulay

mikroiqlim sharoitlari ishchilarning charchashi, kasbiy kasalliklarning rivojlanishi va ishlab chiqarish samaradorligining pasayishiga olib kelishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqarish mikroiqlimini tartibga soluvchi qonunlar va me'yoriy hujjatlar mavjud bo'lib, ular ishchilarning sog'lig'ini muhofaza qilishga qaratilgan. Shuningdek, xalqaro tajribalar asosida mikroiqlimni boshqarish bo'yicha zamonaviy texnologiyalar va ilmiy yondashuvlar ishlab chiqilmoqda.

Kelajakda ishlab chiqarish korxonalarida ekologik xavfsizlikni ta'minlash, mikroiqlim sharoitlarini yaxshilash va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali mehnat sharoitlarini yanada qulaylashtirish muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi – Toshkent: "Adolat" nashriyoti, 2022.
3. "Mehnatni muhofaza qilish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni – 2016-yil 22-sentabr, Oliy Majlis qarori.
4. Yo'ldoshev B., Karimova D. "Mehnat huquqi asoslari" – Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2021.
5. Matyoqubov U., Qodirov B. "Mehnat gigiyenasi va xavfsizlik muammolari" – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2021.
6. Hasanov R., Xolmatov N. "Ishlab chiqarishda ekologik xavfsizlik va mikroiqlim" – Samarqand: "Zarafshon", 2020.
7. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. "Mehnat gigiyenasi va sanitariya normalari" – Toshkent: "O'qituvchi", 2019.
8. Muxamedov D. "Ishlab chiqarish binolarida ventilyatsiya va mikroiqlimni boshqarish" – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2022.
9. ISO 9241-6: "Ergonomika va ish joyida optimal mikroiqlim yaratish standartlari" – Xalqaro Standartlashtirish Tashkiloti, 2021.

METHOD OF CORRECT STUDENT BEHAVIOR IN EMERGENCY SITUATIONS WITHIN PEDAGOGICAL PROCESSES

Mamadboev Shokhrukh Bakhodirjonovich

Namangan State University PhD, Senior teacher

E-mail: mamadboyev@mail.ru

Abstract: The content, algorithms of action, and pedagogical foundations for the development of students' skills in emergency situations and assistance were studied among students of higher educational institutions. The content, classifications, and rules of correct behavior of emergency situations that arise in students' daily and future professional activities, procedures for preventing emergency situations, and expanding pedagogical opportunities for self-management in protecting against dangerous disasters were covered.

Keywords: emergency situations, pedagogical algorithm, psychological stability, cognitive, situational assessment, evacuation, role-playing games, emotional stability, stress, situational approach.

PEDAGOGIK JARAYONLARDA FAVQULODDA VAZIYATLARDA TALABALARNING TO'G'RI XULQ-ATVORINI SHAKLLANTIRISH METODLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalari orasida favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakat qilish ko'nikmalarini shakllantirish, yordam ko'rsatish mazmuni, harakat algoritmlari hamda pedagogik asoslari o'rganilgan. Talabalarning kundalik hayoti va kelajakdagi kasbiy faoliyatida yuzaga keladigan favqulodda vaziyatlarning mazmuni, tasnifi va ularda to'g'ri xulq-atvor qoidalari, favqulodda vaziyatlarning oldini olish tartiblari hamda xavfli ofatlardan himoyalashda o'zini boshqarish bo'yicha pedagogik imkoniyatlarni kengaytirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: favqulodda vaziyatlar, pedagogik algoritim, psixologik barqarorlik, kognitiv yondashuv, vaziyatni baholash, evakuatsiya, rolly o'yinlar, emotsional barqarorlik, stress, situativ yondashuv.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВИЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЯХ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: В данной статье изучены содержание, алгоритмы действий и педагогические основы формирования у студентов высших учебных заведений навыков правильного поведения и оказания помощи в чрезвычайных ситуациях. Рассмотрены содержание, классификация и правила правильного поведения в чрезвычайных ситуациях, возникающих в повседневной жизни и будущей профессиональной деятельности студентов, порядок их предотвращения, а также вопросы расширения педагогических возможностей самоуправления при защите от опасных катастроф.

Ключевые слова: чрезвычайные ситуации, педагогический алгоритм, психологическая устойчивость, когнитивный подход, оценка ситуации, эвакуация, ролевые игры, эмоциональная устойчивость, стресс, ситуативный подход.

INTRODUCTION

In preparing individuals for a safe life in accordance with the needs of society, methods and tools of education are being sought based on the harmony of pedagogical theory and practice. Correct action in emergency situations requires the simultaneous development of general cultural and professional competencies among students of higher education institutions.

The formation and development of students' skills in preventing emergency situations, acting correctly when they occur, and making prompt decisions are directly based on the educational process. In the "Uzbekistan–2030" Strategy, within the direction of "Preventing disasters that pose a threat to human life related to emergency situations and global climate change," special attention is given to increasing the level of ensuring human life safety in the new stage of national development, strengthening the culture of safety within the education system, and introducing rapid management mechanisms in emergency situations. Along with comprehensive support for students and youth and educating them as well-rounded individuals, the formation of their safety skills—namely, preventing emergency situations, developing the ability to act correctly in dangerous conditions, and managing such situations—is a social necessity.

LITERATURE REVIEW

In scientific research, issues related to correct behavior in hazardous situations and their prevention have been widely studied, with particular attention given to problems arising in educational and professional activity processes.

World scholars note that the American psychologist **Abraham Maslow**, in his work **Motivation and Personality**, developed a hierarchical model of human needs, dividing basic human needs into seven types [4; p. 754], namely:

- a. physiological needs;
- b. the need for safety;
- c. the need for a sense of belonging;
- d. the need for esteem;
- e. cognitive needs;
- f. aesthetic needs;

g. the need for self-actualization.

After human physiological needs are satisfied, the primary need becomes safety. The need for safety includes the desire for law and order, stability, predictability of events, and freedom from threatening forces such as fear, illness, and disorder. This need also reflects an interest in long-term survival. In human activity, it is expressed as a preference for safe work conditions, protection from various natural and technological hazards, and the prevention of such risks. Thus, based on the hierarchical model of the scholar **Abraham Maslow**, it can be concluded that one of the fundamental human needs is safety. The issue of safety—namely, protection from various natural and technological hazards (emergency situations)—is a field that requires attention both throughout history and in the modern world.

In his scientific research, **Sh.R. Akobirov** studied the improvement of the methodology for teaching the “Life Safety” course in higher education institutions. His work focused on accelerating independent thinking activity, modernizing the objectives of concepts such as “safe living,” “life skills,” “technogenic threat,” and “safety,” and enhancing the action map of educational subjects by harmonizing it with “**Fleshmob**” and “**SCAMPER**” technologies.

In his scientific work, **R.R. Ruziyev** developed a methodology aimed at improving fire safety skills in educational sessions. This methodology establishes cognitive, motivational, and professional activity assessment criteria that ensure the development of a fire safety culture among students, including the dissemination of information, increased responsibility, collaborative work, and enhanced safety accountability.

RESEARCH METHODOLOGY

The article discusses the current state of students' existing skills in correctly responding to emergency situations in higher education institutions. It also describes the main components and elements of these skills. The competencies of students in the “Life Safety” undergraduate program at higher education institutions in our country were analyzed using anonymous surveys, tests, interviews, and practical-activity exercises. In the survey method, students' cognitive activity regarding emergency situations is studied. The test method is used to analyze students'

theoretical knowledge of hazards and safety. Through interviews and practical-activity methods, the presence of students' understanding of risk and safety concepts, their psychological stability in situations, and their ability to apply cognitive activity in practical tasks are examined.

ANALYSIS AND RESULTS

In connection with the research subject, it became necessary to address the substantive component of developing and managing students' skills in acting correctly during emergency situations. The main distinctive feature of developing these skills in students is the clear manifestation of psychological processes, quick memory, attention, behavior, management, and the sense of providing assistance. The points outlined above, based on research logic, analysis of scientific literature, and the organization of the educational process, indicate the need to develop an optimal algorithm for correct action in emergency situations.

We have developed a universal 3V algorithm for students and, more broadly, for any individual, to ensure correct actions, independent decision-making, self-management, and effective management processes in emergency situations. The 3V algorithm facilitates rapid responses, prevents excessive emotional reactions, and ensures systematic withdrawal from the source of danger during emergencies.

The 3V algorithm is:

V (vaziyatga baho berish) – assessment of the situation;

V (vahimaga berilmaslik) – Avoiding panic;

V (vaziyat yuz bergan joyni tezkor, tizimli tark etish) – Rapid and systematic evacuation of the incident site.

1- Table

V	Assessment of the situation. The nature, source, and scale of the emergency are evaluated. This is necessary to reduce risk and make correct decisions.
V	Avoiding panic: In an emergency, it is important to remain calm, not succumb to panic, and overcome fear and intense stress.

V	Rapid and systematic evacuation of the incident site: If the situation is dangerous, it is necessary to leave the area quickly and in an orderly manner, or, depending on the nature of the situation, move to a safe location.

The purpose of the 3V algorithm is to develop students' skills in correct action and management during emergency situations.

Advantages of the 3V Algorithm:

- From a cognitive-psychological perspective, information units presented in abbreviated form are retained in students' memory for a longer time. In particular, under stressful conditions in hazardous situations, short and clear instructions have a more effective impact on the mind;
- This method helps enhance students' ability to make urgent decisions in the face of imminent danger. Each stage—assessing the situation, evaluating alternative actions, and taking prompt measures—provides a logical basis for cautiously distancing oneself from the threat;
- The 3V algorithm stands out for its universality in emergency protection, as it can be applied equally to various types of emergencies such as earthquakes, fires, explosions, and technological accidents;
- It provides guidance for staying calm in emergency situations, analytically assessing the situation, and acting rationally.

This serves as a positive psychological support for individuals under pressure. Instead of fear and panic, a person develops a mental model oriented toward clarity and action. The stages of the 3V algorithm and its pedagogical impact mechanisms are presented as follows (see Figure 1).

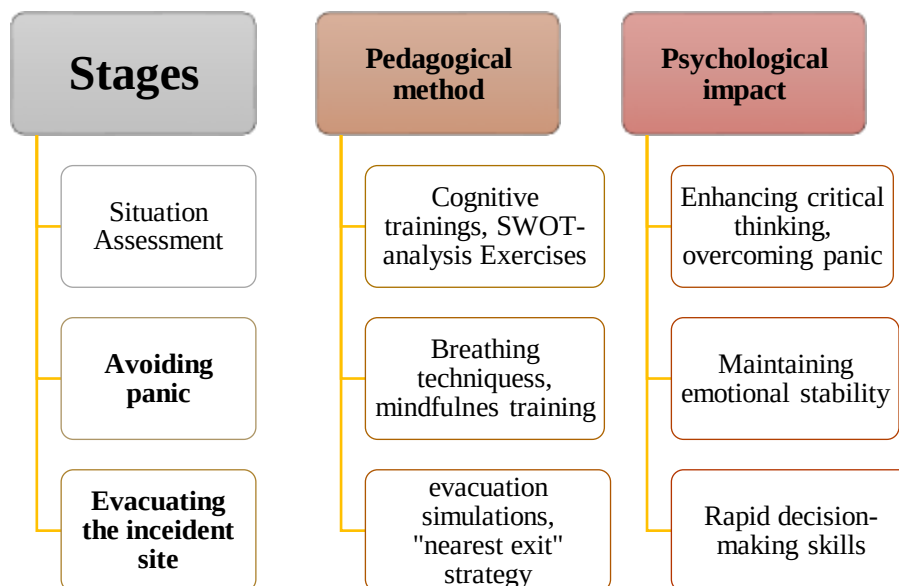

Figure 1. Pedagogical Impact Mechanism of the 3V algorithm on students

Using the 3V method in emergency situations ensures clarity and effectiveness in making rapid decisions during hazardous conditions. This approach is crucial for safeguarding students' lives and health.

CONCLUSIONS

In conclusion, it should be emphasized that preparing for emergency situations may seem challenging, but it is a crucial step in ensuring the safety and well-being of yourself and your loved ones. In the educational process, the simplicity of methods and procedures for fires, evacuation, and providing assistance makes it easier for students to remember and effectively apply them when hazards arise.

Since fear and panic can dominate the subconscious in emergencies, recalling and using simple methods becomes possible. Therefore, the 3V algorithm is considered optimal and easily retained in memory. It can be concluded that the 3V algorithm provides a universal approach for protecting students—and, more broadly, all individuals—from hazardous situations.

References

1. Akobirov Sh.R., Oliy ta'lim muassasalarida "Hayot faoliyati xavfsizligi" o'quv kursini o'qitish metodikasini takomillashtirish. Dissertation. Navoiy-2024. P, 96-98
2. Abdullayeva G.A., Maktabgacha yosh bolalariga hayot xavfsizligi qoidalarini o'rgatish metodikasini takomillashtirish. Dissertation. Tashkent-2025. P, 63-98

3. Ro'ziyev R.R., Bo'lajak muhandislarda yong'in xavfsizligi ko'nikmasini takomillashtirish metodikasi. Dissertation. Tashkent-2025. P, 126
4. Xusanova S.I., "Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday vaziyatlarda harakat qilish davlat tizimini tashkil etishning meyoriy-huquqiy asoslari". Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka. 2024. P, 11-19
5. Mamadboyev Sh.B. Hayot faoliyati xavfsizligi fanining ta'lim jarayonida bugungi kundagi muammolari va ularning yechimlari. «Hayotiy faoliyat xavfsizligini ta'minlashda innovatsion yondashuv, ilmiy ishlanmalar va zamonaviy texnologiyalar» Proceedings of the II Republican Scientific-Practical Conference of young scientists on the topic. T.: 2020 y. B, 295-296
6. Holland I.S., Mozeliuss P., Skevik T.O., Implementation of Emergency Management Exercises as Alternate Reality Games – Students' Perceptions. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, 17(06), 2022., 181–193. <https://doi.org/10.3991/ijet.v17i06.27937>
7. Bakhodirjonovich, Mamadboev Shokhruxh. "Conceptual foundations of developing correct actions of students in emergency situations" In The World Of Science and Education 15 январь ЭН2 (2025): 98-103.

WEB-KVEST TEXNOLOGIYASI ASOSIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIMINI RIVOJLANTIRISH MODELI

Qodirov Adhamjon Sharifjon o'g'li

Namangan davlat chet tillari instituti tayanch doktoranti

adhamjonqodirov93@gmail.com

ORCID: 0009-0001-9597-6107

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida kredit-modul sharoitida talabalarining mustaqil ta'lim faoliyatini tashkil etishda WebQuest texnologiyasining samaradorligi o'rganiladi. Tadqiqot konstruktivizm va ijtimoiy konstruktivizm nazariyalariga asoslanib, talabalarining mustaqil bilim olish, tanqidiy fikrlash va axborot savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan didaktik modelni ishlab chiqish va amaliy sinovdan o'tkazishni nazarda tutadi.

Tadqiqotda Namangan davlat chet tillari institutining 240 nafar talabalari ishtirok etdi. Kvazi-eksperimental dizayn asosida tajriba va nazorat guruhleri tashkil etilib, tajriba guruhida WebQuest texnologiyasiga asoslangan o'qitish, nazorat guruhida esa an'anaviy metodlar qo'llanildi. Ma'lumotlar bilim testlari, mustaqil faoliyat shkalalari, motivatsiya so'rovnomalari hamda sifatli tahlil usullari orqali yig'ildi.

Natijalar tajriba guruhida bilim saviyasi, mustaqil ta'lim ko'nikmalari va motivatsiya ko'rsatkichlarining statistik jihatdan sezilarli darajada oshganligini ko'rsatdi ($p < 0,05$). Xususan, tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan taxminan 20% yuqori natijalarga erishdi. Shuningdek, sifatli tahlil talabalarda tanqidiy fikrlash, muammolarni mustaqil hal etish, hamkorlikda ishlash va axborot bilan ishlash ko'nikmalarining rivojlanganligini tasdiqladi.

Tadqiqot natijalari WebQuest texnologiyasining chet tillarini o'qitishda raqamli texnologiyalarni samarali integratsiya qilish imkonini beruvchi innovatsion pedagogik vosita ekanligini ko'rsatadi. Amaliy ahamiyati sifatida WebQuestni loyihalash va joriy etishning bosqichma-bosqich metodikasi taklif etiladi.

Kalit so'zlar: WebQuest texnologiyasi, mustaqil ta'lim, kredit-modul tizimi, raqamli texnologiyalar, talabalar motivatsiyasi, tanqidiy fikrlash, axborot savodxonligi

МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИИ ВЕБ-КВЕСТА

Аннотация: В статье исследуется эффективность использования технологии WebQuest для организации самостоятельной учебной деятельности студентов в условиях кредитно-модульной системы высшего образования. Теоретической основой исследования послужили положения конструктивистской и социально-конструктивистской парадигм обучения, акцентирующих роль активного и самостоятельного познания.

В исследовании приняли участие 240 студентов Наманганский государственный институт иностранных языков. В рамках

квазиэкспериментального дизайна была разработана и апробирована дидактическая модель, основанная на технологии WebQuest. Экспериментальная группа обучалась с использованием WebQuest-заданий, тогда как контрольная группа — посредством традиционных методов обучения. Сбор данных осуществлялся с использованием тестирования знаний, шкал оценки самостоятельной деятельности, анкетирования мотивации и методов качественного анализа.

Результаты исследования продемонстрировали статистически значимое улучшение показателей в экспериментальной группе по сравнению с контрольной ($p < 0,05$), включая уровень знаний, самостоятельность и учебную мотивацию. В частности, установлено, что экспериментальная группа показала примерно на 20% более высокие результаты. Кроме того, качественный анализ подтвердил рост вовлечённости студентов, развитие критического мышления, навыков совместной деятельности и информационной грамотности.

Полученные данные свидетельствуют о высокой педагогической эффективности технологии WebQuest как инструмента интеграции цифровых технологий в процесс обучения иностранным языкам. Практическая значимость исследования заключается в разработке поэтапной методики проектирования и внедрения WebQuest, адаптированной к условиям высшего образования.

Ключевые слова: технология WebQuest, самостоятельное обучение, кредитно-модульная система, цифровые технологии, мотивация студентов, критическое мышление, информационная грамотность

A MODEL FOR DEVELOPING STUDENTS' INDEPENDENT LEARNING BASED ON WEBQUEST TECHNOLOGY

Annotation. This study investigates the effectiveness of WebQuest technology in organizing students' independent learning within the framework of the credit-modular system in higher education. The research is grounded in constructivist and social constructivist learning theories, which emphasize active and autonomous knowledge construction.

The study involved 240 students from Namangan State Institute of Foreign Languages. A quasi-experimental design was employed to develop and implement a didactic model based on WebQuest technology. The experimental group was instructed using WebQuest-based tasks, while the control group followed traditional teaching methods. Data were collected through knowledge tests, independent learning scales, motivation questionnaires, and qualitative analysis techniques.

The findings revealed statistically significant improvements in the experimental group compared to the control group ($p < 0.05$), including academic achievement, independent learning skills, and motivation levels. Notably, the experimental group demonstrated approximately 20% higher performance than the control group. Furthermore, qualitative analysis confirmed increased student engagement, as well as the development of critical thinking, collaborative skills, and information literacy.

The results highlight the high pedagogical effectiveness of WebQuest technology as a tool for integrating digital technologies into foreign language instruction. The practical

significance of the study lies in the development of a step-by-step methodology for designing and implementing WebQuest activities adapted to higher education contexts.

Keywords: *WebQuest technology, independent learning, credit-modular system, digital technologies, student motivation, critical thinking, information literacy*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida talabalarning mustaqil bilim olish va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatlarini shakllantirish ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. XXI asr ta'limi pedagogdan tayyor bilimlarni qabul qiluvchi passiv tinglovchilarni emas, balki mustaqil izlanuvchi, tanqidiy fikrlaydigan va muammolarni kreativ yechimlar topishga qodir mutaxassislarni tayyorlashni talab etadi.

Mazkur tadqiqot 2019-yildagi O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni hamda 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida belgilangan ustuvor vazifalarga muvofiq amalga oshirildi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim jarayoniga yangicha yondashuvlarni joriy etish imkoniyatini yaratmoqda. Ushbu kontekstda web-kvest texnologiyasi talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini tashkil etishning samarali vositasi sifatida e'tiborni tortmoqda.

Web-kvest — bu Internet resurslari asosida tuzilgan muammoli vazifa bo'lib, unda talabalar ma'lum bir mavzu yuzasidan axborotlarni qidirish, tahlil qilish, sintez qilish va yakuniy mahsulot yaratish orqali bilim va ko'nikmalarni egallaydilar (Dodge, 1995). Web-kvestlar talabalarni faol tadqiqotchilikka undaydi, ularning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantiradi va mustaqil ishlash malakalarini shakllantiradi.

Xorijiy va mahalliy olimlarning tadqiqotlari (March, 2003; Halat, 2008; Soliyev, 2024) web-kvest texnologiyasining ta'lim samaradorligini oshirishdagi ijobiy ta'sirini tasdiqlaydi. Biroq, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida web-kvestlardan foydalanish bo'yicha tizimli tadqiqotlar yetarli emas.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Maqsad: Web-kvest texnologiyasi asosida talabalarning mustaqil ta'limini rivojlantirish modelini ishlab chiqish va uning samaradorligini tajribada tekshirish.
Vazifalar:

1. Web-kvest texnologiyasining nazariy-metodologik asoslarini o'rganish
2. Talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantiruvchi web-kvest modelini yaratish
3. Ishlab chiqilgan modelni amaliyotda tatbiq etish metodikasini takomillashtirish
4. Talabalarning mustaqil ta'lim samaradorligini baholash mezonlari va ko'rsatkichlarini ishlab chiqish
5. Tajriba-sinov ishlari natijalarini tahlil qilish va umumlashtirish

METODLAR

Tadqiqotda 2 ta fakultetning 2-bosqich talabalari ishtirok etdi. Tadqiqot ishtirokchilari tasodifiy tanlash asosida tajriba (n=120) va nazorat (n=120) guruhlariga ajratildi.

Tadqiqot metodlari

nazariy metodlar:

1. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, umumlashtirish, modellashtirish

Empirik bosqich:

2. Pedagogik kuzatish, so'rovnoma, test, ekspert bahosi

Matematik-statistik metodlar:

3. O'rtacha qiymatlarni hisoblash, t-test, standart og'ish (standard deviation) va dispersiya tahlili (ANOVA)

Web-kvest modelining tuzilishi

Ishlab chiqilgan model quyidagi komponentlarni o'z ichiga oldi:

1. Maqsadli komponent

- Mustaqil bilim izlash ko'nikmalarini rivojlantirish
- Tanqidiy fikrlashni shakllantirish
- Axborot savodxonligini oshirish
- Talabalarning kommunikativ kompetensiyasini va raqamli ta'lim muhitida samarali faoliyat yuritish qobiliyatini rivojlantirish

WebQuest-Based Learning Model

2. Web-kvestlar ingliz tili fanidan 8 ta o'quv moduli (mavzu) asosida ishlab chiqildi.

Kirish (Introduction) — motivatsion qism

- Vazifa (Task) — aniq va qiziqarli topshiriq
- Jarayon (Process) — bosqichma-bosqich ko'rsatmalar
- Manbalar (Resources) — tanlangan Internet resurslari
- Baholash (Evaluation) — aniq mezonlar
- Xulosa (Conclusion) — umumlashtirish va refleksiya

Texnologik komponent

Web-kvestlar **Google Sites platformasida** (Google Sites, Wix, WordPress va h.k.) yaratildi. Resurslar sifatida video darsliklar, ilmiy maqolalar, interaktiv simulyatsiyalar, onlayn lug'atlar va ta'limiy veb-saytlar (BBC Learning English, Quizlet, YouTube Educational Channels)dan foydalanildi.

4. Tashkiliy komponent

- Talabalar **4–5 kishilik** guruhlariga bo'lindilar
- Har bir kvestga **2 hafta** vaqt ajratildi

- Yakuniy mahsulot: prezentatsiya, esse, loyiha ishlari va video taqdimot

Ma'lumotlarni to'plash vositalari

1. Bilim testi: 30 ta savoldan iborat
2. Mustaqil faoliyat ko'rsatkichlari shkalasi
(o'zlashtirish: past (0–59%), o'rta (60–74%), yaxshi (75–89%), yuqori (90–100%))
3. Motivatsiya so'rovnomasi
(havola: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSfO6JgTs369o8dJuH4G6bgVqJ7xaCuRPGOVt4ZLef_lsZ7sWw/viewform?usp=publish-editor)
4. Qo'shimcha vosita:
yarim tuzilgan intervyu (semi-structured interview) va kuzatish protokoli
5. Baholash mezoni

Ko'rsatkich	Past daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja
Bilim saviyasi	0–59 ball	60–79 ball	80–100 ball
Mustaqillik	1–2 ball	3 ball	4–5 ball
Kreativlik	1–2 ball	3 ball	4–5 ball

NATIJALAR

Mustaqillik ko'nikmalari bo'yicha:

Tajriba natijalariga ko'ra, talabalarning mustaqil ta'lim ko'nikmalarida sezilarli ijobiy o'zgarish kuzatildi. Xususan, talabalarning mustaqil ravishda axborot izlash, uni tahlil qilish va amaliy vazifalarni bajarish qobiliyati rivojlandi. Shuningdek, ular o'z faoliyatini rejalashtirish, vaqtni samarali taqsimlash va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini egalladilar.

Talabalar fikrlari

So'rovnoma natijalariga ko'ra, talabalarning ****89%****i web-kvest texnologiyasini qiziqarli va foydali deb baholadi. Ochiq savollar tahlili quyidagi afzalliklarni ko'rsatdi:

- "Web-kvestlar darsni qiziqarli qiladi va mustaqil izlanishga undaydi" (Talaba A.)
- "Internet orqali turli manbalardan foydalanish bilimimizni kengaytirdi" (Talaba B.)
- "Guruhda ishlash hamkorlik qilish va fikr almashishni o'rgatdi" (Talaba C.)

Qiyinchiliklar sifatida 21% talaba internet tezligining pastligi va ba'zi resurslarga kirishdagi muammolarni ta'kidladi. Umuman olganda, sifatli tahlil natijalari web-kvest texnologiyasining talabalarning mustaqil ta'lim faoliyati va motivatsiyasini oshirishda samarali vosita ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar web-kvest texnologiyasining talabalar mustaqil ta'limini rivojlantirishdagi samaradorligini tasdiqlaydi. Tajriba guruhi talabalarining bilim saviyasi, mustaqil ishlash ko'nikmalari va o'rganishga motivatsiyasi nazorat guruhiga nisbatan statistik jihatdan yuqori bo'ldi.

Natijalarning talqini

Web-kvestlarning yuqori samaradorligi quyidagi omillar bilan izohlanadi:

1. Faol o'rganish paradigmasi

Web-kvestlar talabalarni passiv tinglovchilardan faol tadqiqotchilarga aylantiradi. Ular tayyor ma'lumotlarni emas, balki muammoni mustaqil yechishni talab qiladi, bu chuqur o'zlashtirishga olib keladi (konstruktivizm nazariyasi).

2. Motivatsiyaning oshishi

Web-kvestlarning interaktiv, muammoga yo'naltirilgan va real hayotiy vazifalarga asoslangan xususiyati talabalar qiziqishini oshiradi. Bu holat Deci va Ryan (1985) ning autodeterminatsiya nazariyasi bilan izohlanadi, unga ko'ra, o'quvchilarning ichki motivatsiyasi mustaqillik (autonomy), kompetentlik (competence) va ijtimoiy bog'liqlik (relatedness) orqali rivojlanadi.

3. Hamkorlikda o'rganish

Guruh ishlari talabalar o'rtasida bilim almashish, muammolarni birgalikda hal qilish va ijtimoiy o'zaro ta'sirni kuchaytirishga xizmat qiladi. Bu ijtimoiy konstruktivizm (Vygotsky) tamoyillariga mos keladi.

4. Axborot kompetentsiyasining rivojlanishi

Talabalar turli manbalardan axborotni izlash, uni tanqidiy tahlil qilish, saralash va qayta ishlash ko'nikmalarini egallaydilar, bu esa ularning axborot savodxonligini va raqamli kompetensiyalarini sezilarli darajada oshiradi.

Xorijiy tadqiqotlar bilan taqqoslash

Bizning natijalarimiz March (2003) va Halat (2008) tadqiqotlari bilan mos keladi. Ular ham web-kvestlarning o'quv jarayonida talabalarning mustaqil faoliyatini faollashtirish va o'quv samaradorligini oshirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini aniqlagan. Biroq, bizning tadqiqotimiz O'zbekiston ta'lim muhitida o'tkazilgani va ingliz tili faniga ixtisoslashtirilgani bilan farqlanadi. Qo'shimcha ravishda, natijalar Dodge (1995) va Zheng et al. (2008) tadqiqotlari bilan hamohang bo'lib, ular WebQuest texnologiyasining tanqidiy fikrlash va muammoli vazifalarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyatini ta'kidlagan. Shuningdek, mahalliy tadqiqotlar (Soliyev, 2024) ham web-kvestlardan foydalanish talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirishda samarali ekanligini ko'rsatadi.

Cheklovlar

Tadqiqotning ba'zi cheklangan jihatlari mavjud:

1. Tanlanma hajmi nisbatan kichik (240 talaba)
2. Tadqiqot faqat Namangan davlat chet tillari institutida o'tkazildi
3. Uzoq muddatli ta'sir o'rganilmadi

4. Tadqiqotda ayrim tashqi omillar (internet sifati, texnik imkoniyatlar) natijalarga ta'sir ko'rsatgan bo'lishi mumkin

Amaliy tavsiyalar

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar beriladi:

1. Pedagog-o'qituvchilar uchun:

- Web-kvestlarni tizimli ravishda o'quv jarayoniga integratsiya qilish va dars rejalari asosida muntazam qo'llash
- Talabalar uchun mustaqil izlanish faoliyatini tashkil etuvchi aniq yo'riqnomalar va baholash mezonlarini ishlab chiqish
- Guruh ishlarida rol taqsimotiga e'tibor berish (lider, tadqiqotchi, taqdimotchi kabi rollarni aniq belgilash)

2. Ta'lim muassasalari uchun:

- O'qituvchilar uchun web-kvest yaratish bo'yicha malaka oshirish kurslari va treninglar tashkil etish
- Texnik infratuzilmani zamonaviy kompyuterlar, tezkor internet va raqamli platformalar bilan ta'minlash orqali mustahkamlash
- Web-kvest asosidagi elektron ta'lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanishni qo'llab-quvvatlash tizimini joriy etish

3. Siyosat ishlab chiquvchilar uchun:

- Raqamli texnologiyalarni ta'limga integratsiyalash bo'yicha davlat dasturlarini kengaytirish va qo'llab-quvvatlash
- Web-kvest va boshqa innovatsion metodlarni milliy o'quv dasturlariga kiritish hamda metodik qo'llanmalar ishlab chiqish

Ushbu tadqiqot web-kvest texnologiyasi asosida talabalarning mustaqil ta'limini rivojlantirish modelini ishlab chiqish va uni amalda sinab ko'rishga bag'ishlandi. Olingan natijalar tadqiqot farazini to'liq tasdiqladi: web-kvest texnologiyasi talabalarning bilim saviyasini, mustaqil ta'lim ko'nikmalarini va o'rganishga motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi.

XULOSA

1. Ishlab chiqilgan web-kvest modeli talabalarning mustaqil bilim izlash, tanqidiy fikrlash va muammolarni kreativ yechish ko'nikmalarini samarali rivojlantiradi.
2. Tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan bilim saviyasi bo'yicha 20%, mustaqillik ko'nikmalari bo'yicha 38% va motivatsiya indeksi bo'yicha 33% yuqori natijalar ko'rsatdi ($p < 0.05$).
3. Web-kvestlar talabalarning axborot savodxonligini, hamkorlikda ishlash malakasini va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda yuqori potentsialga ega.
4. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, web-kvest texnologiyasini oliy ta'lim tizimiga integratsiyalash talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini faollashtirish va zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi.

Natijalar shuni tasdiqlaydiki, WebQuest asosida o'qitish talabalarning akademik ko'rsatkichlari, mustaqilligi va motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi, bu esa uning oliy ta'lim uchun zamonaviy pedagogik vosita sifatida samarali ekanligini ko'rsatadi.

Kelgusidagi tadqiqot yo'nalishlari

Kelajakda quyidagi yo'nalishlarda tadqiqotlarni chuqurlashtirish tavsiya etiladi:

- Web-kvest texnologiyasining uzoq muddatli ta'sirini o'rganish
- Turli fanlar va ta'lim darajalari uchun maxsus web-kvest modellarini ishlab chiqish
- Sun'iy intellekt va gamifikatsiya elementlarini web-kvestlarga integratsiyalash
- Web-kvest texnologiyasining talabalarning metakognitiv ko'nikmalari va o'z-o'zini boshqarish kompetensiyalariga ta'sirini chuqur tahlil qilish
- Gibrid (blended learning) ta'limda web-kvestlardan foydalanish samaradorligini tekshirish

Web-kvest texnologiyasi zamonaviy ta'limning raqamli transformatsiyasi jarayonida muhim vosita bo'lib, talabalarni XXI asr kompetensiyalari, jumladan, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal etish, hamkorlik va raqamli savodxonlik bilan qurollantiradi hamda ularni uzluksiz va hayot davomida ta'lim olishga tayyorlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Dodge, B. (1995). WebQuests: A Technique for Internet-Based Learning. *Distance Educator*, 1(2), 10–13.
2. March, T. (2003). The Learning Power of WebQuests. *Educational Leadership*, 61(4), 42–47.
3. Halat, E. (2008). The Effects of Designing WebQuests on the Motivation of Pre-Service Elementary School Teachers. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 39(6), 793–802.
4. Zheng, R., Stucky, B., McAlack, M., Menchana, M., & Stoddart, S. (2008). WebQuest Learning as Perceived by Higher-Education Learners. *TechTrends*, 52(6), 29–35.
5. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. New York: Plenum.
6. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society*. Harvard University Press.
7. Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching*. Pearson.
8. Brown, H. D. (2001). *Teaching by Principles*. Longman.
9. Grabe, W., & Stoller, F. L. (2013). *Teaching and Researching Reading*. Routledge.
10. Gilmore, A. (2007). Authentic Materials in Language Teaching. *Language Teaching*, 40(2), 97–118.
11. Soliyev, U. Y. (2024). Talabalarning ingliz tilida o'qish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi. PhD dissertatsiya, Namangan.
12. Ismatova, Y. (2021). Chet tilini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. *Pedagogika va psixologiya ilmiy jurnali*.
13. Mirzayeva, Z. (2020). Talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini tashkil etish metodikasi. Toshkent.
14. Auezova, R. (2019). Innovative Technologies in Foreign Language Teaching. *International Journal of Education*.
15. Ahmedova, D. (2022). Raqamli ta'lim muhitida chet tilini o'qitishning samarali usullari. *Zamonaviy ta'lim jurnali*.
16. Jalolov, J. J. (2012). *Chet til o'qitish metodikasi*. Toshkent: Talaba.
17. Saydaliyev, S. (2000). *Chet til o'qitish metodikasidan ocherklar*. Namangan.
18. O'zbekiston Respublikasi. (2019). "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun.
19. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). 2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi.
20. Bui, L. T. N. (2023). A Pragmatic Analysis of EFL Textbooks. *Journal of Asia TEFL*.
21. Lee, A. R. (2020). Online Learning Strategies. *CALL-EJ*.
22. Foster, J. (2024). AI in Education. *Computers & Education AI*.

MALAKALI SPORTCHI QIZLARDA UMUMIY JISMONIY TAYYORGARLIK KO'RSATKICHLARINI QIYOSIY TAHLIL QILISH (FUTBOL VA GANDBOL MISOLIDA)

Nodirov Bekzod Holiqjon o'g'li

ORCID: 0009-0001-1706-4778-Namangan davlat pedagogika instituti Jismoniy
madaniyat va sport kafedrasi dotsenti

E-mail: nodirov@0505gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot O'zbekistonda xotin-qizlar sportini rivojlantirish, sportchilar tayyorlash tizimini takomillashtirish hamda gender tengligi tamoyillarini sport sohasida amaliyotga joriy etish sharoitida malakali sportchi qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarlik holatini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotda 40 nafar malakali sportchi qizlar, jumladan 20 nafar futbolchi va 20 nafar gandbolchi qizlar ishtirok etdi. Ishtirokchilar tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi. Sportchi qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasi tezkorlik, yuqori va pastki tana mushaklarining portlovchi kuchi hamda koordinatsiya sifatlarini tavsiflovchi nazorat mashqlari orqali baholandi. Olingan natijalar matematik-statistik usullar, xususan Student t-mezoni yordamida tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: sportchi qizlar, umumiy jismoniy tayyorgarlik, tezkorlik, portlovchi kuch, nazorat mashqlari, pedagogik tajriba, matematik-statistik tahlil, gender tengligi.

COMPARATIVE ANALYSIS OF GENERAL PHYSICAL FITNESS INDICATORS IN QUALIFIED FEMALE ATHLETES (ON THE EXAMPLE OF FOOTBALL AND HANDBALL)

Abstract: This study is aimed at determining the level of general physical fitness of qualified female athletes under the conditions of developing women's sports in Uzbekistan, improving the athlete training system, and implementing the principles of gender equality in the field of sports. A total of 40 qualified female athletes participated in the study, including 20 female football players and 20 female handball players. The participants were divided into experimental and control groups. The level of general physical fitness of the female athletes was assessed using control tests that characterize speed, explosive strength of the upper and lower body muscles, and coordination abilities. The obtained results were analyzed using mathematical and statistical methods, in particular the Student's t-test.

Keywords: female athletes, general physical fitness, speed, explosive strength, control tests, pedagogical experiment, mathematical and statistical analysis, gender equality.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОБЩЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ СПОРТСМЕНОК (НА ПРИМЕРЕ ФУТБОЛА И ГАНДБОЛА)

Аннотация: Данное исследование направлено на определение уровня общей физической подготовленности квалифицированных спортсменок в условиях развития женского спорта в Узбекистане, совершенствования системы подготовки

спортсменов и внедрения принципов гендерного равенства в спортивной сфере. В исследовании приняли участие 40 квалифицированных спортсменок, в том числе 20 футболисток и 20 гандболисток. Участницы были разделены на экспериментальную и контрольную группы. Уровень общей физической подготовленности спортсменок оценивался с помощью контрольных упражнений, характеризующих быстроту, взрывную силу мышц верхней и нижней частей тела, а также координационные способности. Полученные результаты были проанализированы с использованием математико-статистических методов, в частности с применением t-критерия Стьюдента.

Ключевые слова: спортсменки, общая физическая подготовленность, быстрота, взрывная сила, контрольные упражнения, педагогический эксперимент, математико-статистический анализ, гендерное равенство.

KIRISH

O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni aholi o'rtasida eng ommaviy professional darajaga olib chiqish hamda sportchilar tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish, mamlakatda sportchilarni rivojlangan mamlakatlar bilan raqobat qila oladigan darajaga yetkazish, xalqaro talab va standartlar asosida mutaxassislarni tayyorlash, sport klublari faoliyatini rivojlantirish, terma jamoalar uchun o'quv-mashg'ulot yig'inlarini samarali tashkil etish, mamlakatimizda yirik xalqaro musobaqalarni tashkil qilish, jumladan, o'smirlar, yoshlar va xotin-qizlar jamoalari o'rtasida jahon va qit'a birinchiliklarini o'tkazishdan iborat.

O'zbekistonda bir qator qonun hujjatlari, jumladan, Prezidentning xotin-qizlar huquqlarini ta'minlash, xususan, gender tengligi va ayollarni zo'ravonlik va zulmdan himoya qilish, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish maqomini kuchaytirish to'g'risidagi farmon va qarorlari qabul qilingan. Gender tengligini joriy qilish nuqtayi nazaridan ta'limdagi ijobiy siljishlarni alohida ta'kidlash kerak. Ya'ni, 2017-yildan boshlab aksariyat oliy o'quv yurtlarida turli mutaxassisliklar bo'yicha sirtqi bo'limlar faoliyati tiklandi. Ta'limning ushbu shakli xotin-qizlarga bolalarni parvarish qilish va boshqa oilaviy majburiyatlarni bajarishga xalal qilmasdan oliy ma'lumot olish imkoniyatini beradi [1].

Tadqiqotning maqsadi: sportchi qizlarning mashg'ulot jarayonida umumiy jismoniy tayyorgarlik holatini aniqlash.

METODOLOGIYA

Ilmiy uslubiy adabiyotlar taxlili, pedagogik kuzatuv, matematik statistik usullardan foydalanildi.

Tadqiqotda jami 40 nafar sportchilar ishtirok etdi. 20 nafar malakali futbol qizlar va 20 nafar malakali gandbolchi qizlardan iborat. Jami 40 nafar sportchilarni ikki guruhga yani tajriba guruhi malakali futbolchi qizlar hamda nazorat guruhi esa malakali gandbolchi qizlarga bo'lib olindi.

Ikki guruhdan daslabki olingan natijalarning tahlili quyidagicha ko'rinishda bo'ldi. Malakali sportchi qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligi darajasini aniqlash hamda monitoring qilish maqsadida sportchi qizlardan nazorat testi olindi.

Tadqiqot doirasida malakali gandbolchi qizlar va futbolchi qizlar ishtirokchilarining umumiy jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari qiyosiy tahlil qilindi. Olingan natijalar jadvalda o'rtacha qiymat (M) va standart og'ish ($\pm SD$) ko'rinishida ifodalangan bo'lib, guruhlar o'rtasidagi farqlar Student t-mezoni yordamida baholandi (1-jadval).

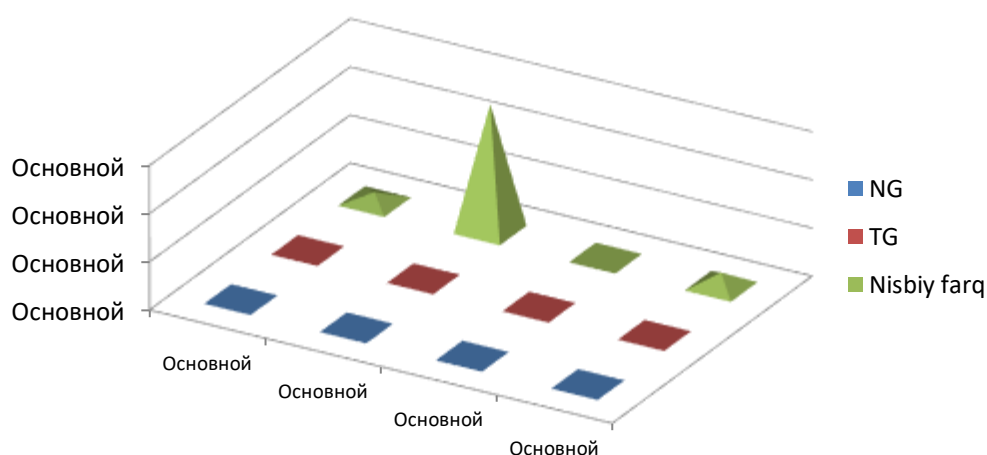
1-jadval

Malakali sportchi qizlarning mashg'ulot jarayonida umumiy jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini tahlili (n=40)

№	Nazorat mashqlar	Gandbolchi qizlar		V%	Futbolchi qizlar		V%	Nisbiy farqi
		X	α		X	α		
1	Yuqori startdan 30 m.ga yugurish (sek)	5,14	0,56	10,86	5,05	0,54	10,69	0,20
2	Turgan joydan 1 kg. to'ldirma to'pni uzoq masofaga otish (m)	11,9	2,5	21,01	12,5	2,3	18,40	2,61
3	Turgan joydan uzunlikka sakrash (sm)	200,01	0,30	0,15	200,06	0,31	0,15	-
4	Turgan joydan balandlikka sakrash	10,44	1,22	11,68	10,26	1,23	11,97	0,29

(sm)							

“Yuqori startdan 30 m.ga yugurish” tezkorlik sifatini aks ettiruvchi ushbu mashqda malakali gandbolchi qizlar $5,14 \pm 0,56$ soniyaga, futbolchi qizlar esa $5,05 \pm 0,54$ soniya natija qayd etdi. Hisoblangan t-qiyamat 0,20 ga teng bo'lib, o'rtasida statistik jihatdan ishonchli farq mavjud emasligini ko'rsatadi. Bu holat har ikkala guruh tezkorlik darajasi bo'yicha deyarli teng ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Keying nazorat testi “turgan joydan 1 kg. to'ldirma to'pni uzoq masofaga otish” yuqori tana kuchi va portlovchi kuchni ifodalovchi mazkur mashqda gandbolchi qizlar $11,9 \pm 2,5$ m, futbolchilar $12,5 \pm 2,3$ metr ga ko'rsatkichni ko'rsatdi. Futbolchi qizlarda o'rtacha natijaning biroz yuqoriligi kuzatilgan bo'lsada, statistik tahlil natijalariga ko'ra 2,61 farq qildi. Bu esa kuch tayyorgarligi darajasi bo'yicha guruhlar bir-xil ekanligini ko'rsatadi. “Turgan joydan uzunlikka sakrash” pastki tana mushaklarining portlovchi kuchini baholovchi ushbu mashqda gandbolchi qizlar $200,01 \pm 0,30$ sm, futbolchi qizlar esa $200,06 \pm 0,31$ sm natija qayd etdi. V% 0,15 ga teng natijalarning statistik ahamiyatga ega emasligini tasdiqlaydi. Mazkur ko'rsatkichlar pastki tana kuchi va koordinatsiya sifatlari bo'yicha guruhlar o'rtasida muhim farq yo'qligini anglatadi. “Turgan joydan balandlikka sakrash” Vertikal sakrash orqali portlovchi kuch va neyromushak faolligi baholandi. Bunda gandbolchi qizlar $10,44 \pm 1,22$ sm.ga, futbolchilar esa $10,26 \pm 1,23$ sm natija ko'rsatdi. Malakali futbolchi qizlarda o'rtacha qiymat 0,29 natija bilan farq qildi. Statistik jihatdan ishonchli farq aniqlanmaganligini ko'rsatadi.

XULOSA VA AMALIY AHAMIYATI

Mazkur tadqiqot natijalari sport amaliyoti va pedagogik jarayonda quyidagi yo'nalishlarda muhim ahamiyat kasb etadi:

Birinchidan, olingan natijalar gandbolchi va futbolchi qizlarda tezkorlik va portlovchi kuch sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan boshlang'ich va umumtayyorlov mashg'ulotlarida yagona metodik yondashuvdan foydalanish mumkinligini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, guruhlar o'rtasida dastlabki jismoniy tayyorgarlik darajasining tengligi keyingi bosqichda maxsus mashg'ulot metodikalarining samaradorligini obyektiv baholash uchun ishonchli ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchidan, tadqiqot natijalari sport maktablari, oliy ta'lim muassasalari va professional klublarda sportichi qizlar uchun o'quv-mashg'ulot dasturlarini rejalashtirish va individuallashtirishda qo'llanilishi mumkin.

To'rtinchidan, mazkur xulosalar jismoniy tayyorgarlik darajasini baholashda nazorat mashqlarini tanlash va ularning diagnostik ahamiyatini aniqlashtirish imkonini beradi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tezkorlik, portlovchi kuch va umumiy kuch tayyorgarligini aks ettiruvchi barcha nazorat mashqlari bo'yicha malakali gandbolchi va futbolchi qizlar o'rtasida statistik jihatdan ishonchli farqlar aniqlanmadi ($p > 0,05$). Jumladan, 30 metrga yuqori startdan yugurish mashqida har ikkala guruhning natijalari deyarli bir-xil bo'lib, bu sportchilar tezkorlik sifati bo'yicha bir-xil darajada tayyorgarlikka ega ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, yuqori tana mushaklarining portlovchi kuchini baholovchi yani "turgan joydan 1 kg to'ldirma to'pni uzoq masofaga otish" mashqida futbolchi qizlar natijalarining biroz ustunligi qayd etilgan bo'lsada, statistik tahlil ushbu farqning ishonchli emasligini tasdiqladi. Bu holat har ikkala sport turida yuqori tana kuchi va portlovchi kuch sifatlarining shakllanish darajasi o'xshash ekanligini ko'rsatadi.

Pastki tana mushaklarining portlovchi kuchi va koordinatsiya qobiliyatini ifodalovchi uzunlikka va balandlikka sakrash mashqlarida ham gandbolchi va futbolchi qizlar ko'rsatkichlari o'rtasida muhim farqlar aniqlanmadi. Mazkur holat

sportchilarda umumiy jismoniy tayyorgarlikning asosiy komponentlari dastlabki bosqichda bir-xil darajada shakllanganligini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, olingan natijalar tadqiqotda ishtirok etgan malakali gandbolchi va futbolchi qizlar jismoniy tayyorgarligining asosiy ko'rsatkichlari bo'yicha bir-xil (homogen) ekanligini ilmiy asosda tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar yo'yhati

1. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi Xelena FREYZER, Birlashgan Millatlar Tashkilotining O'zbekistondagi doimiy vakili 2020 yil 8-yanvar.
2. Yusupov N.M. Yuqori malakali futbolchi qizlarni tezkor-kuch tayyorgarligining rivojlantirish uslubini takomillashtirish: дисс. ... к.п.н. / Chirchiq, 2018 – С. 4-5 С. 36.
3. O'G'Li, N. B. H. (2024). MALAKALI FUTBOLCHI QIZLARNING BESH BOSQICHLI MENSTRUAL SIKL DAVRLARI BO 'YICHA ADABIYOTLAR TAXLILI. *Research Focus*, 3(9), 124-126.
4. O'G'Li, N. B. H. (2024). MALAKALI FUTBOLCHI QIZLARDA OLIB BORILGAN ANKETA SO 'ROVNOMASINING NATIJALARI. *Research Focus*, 3(9), 117-123.
5. O'G'Li, N. B. H. (2024). MALAKALI FUTBOLCHI QIZLARNING O 'QUV MASHG 'ULOT JARAYONIDA YUKLAMALARINI ORGANIZIMGA TA'SIRINI O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *Research Focus*, 3(9), 114-116.
6. Holiqjonovich, N. B. (2023). DETERMINING THE DYNAMICS OF GENERAL PHYSICAL FITNESS OF HIGHLY SKILLED FOOTBALL GIRLS. *Research Focus*, 2(4), 167-174.
7. O'G'Li, N. B. H. (2023). RAQAMLI TA'LIM TARAQQIYOTI DAVRIDA MALAKALI FUTBOLCHI QIZLARNI JISMONIY VA TEXNIK TAYYORGARLIK DINAMIKASINI TAHLILI. *Science and innovation*, 2(Special Issue 10), 371-375.
8. Ibragimov M.B. Yuqori malakali futbolchi ayollarni yillik siklda tayyorgarligida mashg'ulot yuklamalarini rejalashtirishning pedagogik jihatlari: Avtoreferat. diss. ... / Chirchiq, 2023.–134 b.

SUN'YI INTELLEKT ASOSIDA MATEMATIKANI O'QITISHDA ADAPTIV (MOSLASHUVCHAN) TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH METODIKASI

Nomozboyeva Gulirano Shuxrat qizi
Namangan Davlat Texnika universiteti
oliy matematika kafedrasida Stajyor o'qituvchisi
E-mail: guliranonomozboyeva01@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada sun'iy intellekt (SI) asosida matematikani o'qitishda adaptiv (moslashuvchan) ta'lim texnologiyalarini qo'llashning nazariy asoslari va amaliy metodikasi keng yoritilgan. Adaptiv ta'limning mohiyati, uning algoritmik ishlash mexanizmlari, o'quvchilar bilim darajasini individual tarzda aniqlash va shunga mos o'quv materiallarini shakllantirish jarayonlari tahlil qilinadi. Shuningdek, matematik ta'limda sun'iy intellektdan foydalanishning afzalliklari, samaradorligi, pedagogik imkoniyatlari hamda mavjud muammolari ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari adaptiv ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning matematik savodxonligini rivojlantirish, ularning mustaqil fikrlashini shakllantirish va o'quv jarayonini individuallashtirishda muhim vosita ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, adaptiv ta'lim, matematik ta'lim metodikasi, personalizatsiya, o'quv trayektoriya, mashinaviy o'qitish, raqamli pedagogika, ta'lim texnologiyalari, individual yondashuv.

МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ АДАПТИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ НА ОСНОВЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Номозбоева Гулирано Шухрат кизи
Стажёр-преподаватель кафедры высшей математики
Наманганского государственного технического университета
E-mail: guliranonomozboyeva01@gmail.com

Аннотация: В данной научной статье подробно освещаются теоретические основы и практическая методика применения адаптивных образовательных технологий при обучении математике на основе искусственного интеллекта (ИИ). Анализируются сущность адаптивного обучения, алгоритмические механизмы его функционирования, процессы индивидуальной диагностики уровня знаний обучающихся и формирования соответствующих учебных материалов. Также научно обоснованы преимущества использования искусственного интеллекта в математическом образовании, его эффективность, педагогические возможности, а также существующие проблемы. Результаты исследования показывают, что адаптивные образовательные технологии являются важным инструментом

развития математической грамотности обучающихся, формирования их самостоятельного мышления и индивидуализации образовательного процесса.

Ключевые слова: искусственный интеллект, адаптивное обучение, методика обучения математике, персонализация, учебная траектория, машинное обучение, цифровая педагогика, образовательные технологии, индивидуальный подход.

METHODOLOGY FOR APPLYING ADAPTIVE LEARNING TECHNOLOGIES IN TEACHING MATHEMATICS BASED ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Gulirano Shukhratovna Nomozboyeva

Trainee Lecturer, Department of Higher Mathematics

Namangan State Technical University

E-mail: guliranonomozboyeva01@gmail.com

Annotation: *This scientific article comprehensively examines the theoretical foundations and practical methodology for applying adaptive learning technologies in teaching mathematics based on artificial intelligence (AI). The study analyzes the essence of adaptive learning, its algorithmic mechanisms, and the processes of diagnosing students' knowledge levels individually and generating corresponding instructional materials. Furthermore, the advantages, effectiveness, pedagogical potential, and existing challenges of using artificial intelligence in mathematics education are scientifically substantiated. The results of the study demonstrate that adaptive learning technologies serve as an important tool for enhancing students' mathematical literacy, fostering independent thinking, and individualizing the educational process.*

Keywords: *Artificial intelligence, adaptive learning, mathematics teaching methodology, personalization, learning trajectory, machine learning, digital pedagogy, educational technologies, individualized approach.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi global raqamlashtirish jarayonlari ta'sirida tubdan o'zgarib bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, ayniqsa sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limga kirib kelishi o'quv jarayonini yanada samarali, moslashuvchan va interaktiv shaklga olib chiqmoqda. Matematika fanini o'qitishda asosiy muammolardan biri — o'quvchilarning bilim darajasi, qobiliyati va o'zlashtirish tezligi turlicha bo'lishidir. An'anaviy darslarda o'qituvchi barcha o'quvchilarga bir xil mazmundagi topshiriqlarni berishga majbur bo'ladi. Bu esa kuchli o'quvchilarning zerikishiga, past o'zlashtiruvchi o'quvchilarning esa ortda

qolishiga olib keladi. Shu sababli, adaptiv ta'lim texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Adaptiv ta'lim — bu o'quvchining individual xususiyatlariga mos ravishda o'quv jarayonini tashkil etishga qaratilgan innovatsion yondashuvdir. Sun'iy intellekt esa ushbu jarayonni avtomatlashtirish, tahlil qilish va boshqarishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Sun'iy intellekt va adaptiv ta'lim texnologiyalari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar asosan quyidagi yo'nalishlarda olib borilgan:

Birinchidan, xorijiy tadqiqotchilar adaptiv ta'limni "intellektual o'qitish tizimlari" (Intelligent Tutoring Systems) doirasida o'rganib, o'quvchining bilim darajasiga mos topshiriqlarni avtomatik generatsiya qilish mexanizmlarini ishlab chiqqanlar. Ushbu tizimlar mashinaviy o'qitish algoritmlariga asoslanadi.

Ikkinchidan, ko'plab ilmiy ishlar o'quvchilarning xatti-harakatlarini (learning analytics) tahlil qilish orqali individual o'quv trayektoriyasini shakllantirishga bag'ishlangan. Bu yondashuv o'quvchining har bir xatosini tahlil qilib, unga mos tavsiyalar beradi.

Uchinchidan, matematik ta'limda adaptiv texnologiyalarni qo'llash bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, adaptiv tizimlar murakkab matematik tushunchalarni bosqichma-bosqich o'zlashtirishda yuqori samaradorlikka ega.

Mahalliy ilmiy tadqiqotlarda esa asosan raqamli texnologiyalarni joriy etish masalalari yoritilgan bo'lib, adaptiv ta'limni chuqur metodik jihatdan ishlab chiqish hali to'liq shakllanmagan.

Mazkur tadqiqotda kompleks yondashuv qo'llanildi va quyidagi metodlardan foydalanildi:

Nazariy tahlil. Sun'iy intellekt, adaptiv ta'lim va matematik metodika bo'yicha ilmiy manbalar o'rganildi va umumlashtirildi.

Eksperimental tadqiqot. Matematika darslarida adaptiv platformalar (test tizimlari, AI yordamchi dasturlar) joriy qilinib, o'quvchilarning natijalari kuzatildi.

Diagnostic baholash. O'quvchilarning bilim darajasi quyidagi bosqichlarda baholandi boshlang'ich diagnostika, oraliq monitoring, yakuniy natijalar tahlili.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Sun'iy intellekt (SI) asosidagi adaptiv ta'lim texnologiyalari matematika o'qitishni tubdan o'zgartirib, har bir o'quvchining individual ehtiyojlariga moslashuvchan yondashuvni ta'minlaydi. An'anaviy darslarda barcha o'quvchilar bir xil materialni bir xil tezlikda o'rganadi, bu esa zaif o'quvchilarni ortda qoldiradi yoki kuchli o'quvchilarni zeriktiradi. Adaptiv tizimlar esa real vaqt rejimida o'quvchining bilim darajasi, xatolari, o'zlashtirish tezligi, psixologik holati va qiziqishlarini tahlil qilib, shaxsiylashtirilgan o'quv trayektoriyasini yaratadi. Bu yondashuv matematika fanining ketma-ketligi (arifmetika → algebra → geometriya → trigonometriya) uchun ayniqsa samarali, chunki har bir mavzu oldingi bilimlarga asoslanadi. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday tizimlar o'quv natijalarini 20–59% ga oshirishi mumkin (masalan, Photomath va ALEKS platformalarida). O'zbekistonda esa Farg'ona davlat universiteti va boshqa oliy ta'lim muassasalarida olib borilgan tadqiqotlar adaptiv matematika metodikalarining raqamli texnologiyalar va SI bilan integratsiyasi orqali samaradorligini tasdiqlamoqda.

Nazariy asoslar va SI ning mexanizmlari

Adaptiv ta'lim Intelligent Tutoring Systems (ITS) — intellektual repetitor tizimlariga asoslanadi. ITS ning asosiy komponentlari quyidagilar:

- O'quvchi modeli (Student Model): O'quvchining "bilim holati"ni (knowledge state) modellashtiradi. Masalan, Bayesian Knowledge Tracing (BKT) algoritmi o'quvchining har bir topshiriqdagi muvaffaqiyatini ehtimollik modeli orqali bashorat qiladi va zaif ko'nikmalarni aniqlaydi.

- Domen modeli (Domain Model): Matematika mavzularining bog'lanishini (ontologiya) ifodalaydi. Masalan, kasrlar bo'yicha zaiflik algebra tenglamalarini yechishda muammo tug'dirishini oldindan ko'radi.

- O'qituvchi modeli (Tutoring Model): Qiyinlik darajasini, maslahatlar sonini va topshiriq turini (vizual, simvolik, o'yinli) avtomatik moslashtiradi.

- Foydalanuvchi interfeysi: Interaktiv grafika, virtual repetitor yoki gamification (o'yinlashtirish) elementlarini qo'llaydi.

SI mashinaviy o'qitish (machine learning), neyron tarmoqlar va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) orqali ishlaydi. Masalan, o'quvchi algebra tenglamasini noto'g'ri

yechsa, tizim xato sababini tahlil qilib, oldingi mavzuga (masalan, kasrlarga) qaytadi yoki grafik ko'rinishda tushuntiradi. Bu yondashuv Bloomning "mastery learning" nazariyasini raqamli shaklda amalga oshiradi.

O'zbekiston kontekstida bu nazariya "Raqamli O'zbekiston — 2030" dasturi va mahalliy tadqiqotlarda (masalan, 7–8-sinf matematikada AI asosidagi tadqiqiy topshiriqlar loyihalash) qo'llanilmoqda.

Qo'llash metodikasi: batafsil bosqichma-bosqich jarayon

Adaptiv ta'limni matematika darslarida joriy etish quyidagi batafsil bosqichlardan iborat (bu metodika xalqaro ITS standartlari va O'zbekiston maktablari tajribasiga asoslanadi):

1. Diagnostik baholash bosqichi (10–20 daqiqa)

O'quvchilar boshlang'ich adaptiv testdan o'tadi (masalan, ALEKS yoki mahalliy Testbor.uz platformasi orqali). SI har bir savolni o'quvchining javob tezligi, xatolari va oldingi bilimlariga qarab avtomatik tanlaydi. Natijada individual profil yaratiladi: zaif tomonlar (masalan, kasrlar operatsiyalari), kuchli tomonlar va o'quv uslubi (vizual yoki analitik). Bu bosqich keyingi trayektoriyani 80–90% aniqlik bilan bashorat qiladi.

2. Shaxsiylashtirilgan o'quv trayektoriyasini shakllantirish

SI domen modeli asosida o'quv yo'lini yaratadi: topshiriqlar ketma-ketligi, qiyinlik darajasi (easy → medium → hard), ko'rsatuv shakllari (grafik, animatsiya, matn) va takrorlash chastotasi moslashtiriladi. Masalan, 7-sinf o'quvchisi uchun "Algebra asoslari" mavzusida zaif bo'lsa, tizim oldin "Kasrlar" ga qaytadi, keyin tenglamalarni bosqichma-bosqich qiyinlashtiradi. Trayektoriya har 5–10 daqiqada yangilanadi.

3. Interaktiv o'qitish va real vaqt moslashuvi (asosiy dars jarayoni)

O'quvchi platformada ishlaydi (masalan, DreamBox yoki MATHia). Har bir javobdan keyin tizim:

- To'g'ri javob → qiyinroq topshiriq + motivatsion mukofot (ball, badge).
- Xato → shaxsiylashtirilgan maslahat (masalan, "Bu yerda kasrni teskari qilishni unutmang"), qayta misol yoki video-tushuntirish.

- Motivatsiya uchun gamification: o'yin ichidagi matematik muammolar (DreamBox kabi).

O'qituvchi dashboard orqali sinfni real vaqtda kuzatadi va zaif guruhlariga qo'shimcha yordam beradi.

4. Doimiy monitoring va formativ baholash

SI har bir o'quvchining taraqqiyotini kuzatib, o'qituvchiga hisobot beradi (masalan, "Sinfning 30% i kasrlar bo'yicha zaif"). Formativ testlar avtomatik o'tkaziladi va natijalar bo'yicha trayektoriya tuzatiladi. Bu bosqich o'quvchini "muvaffaqiyatsizlik tsikli"dan chiqaradi.

5. Xulosa bosqichi va summativ baholash

Yakuniy adaptiv test, hisobot va keyingi dars uchun tavsiyalar. Tizim o'quvchining "o'quv portfeli"ni saqlaydi va keyingi yilga o'tkazadi.

6. O'qituvchi ishtiroki va integratsiya (blended learning)

SI o'qituvchini almashtirmaydi: insoniy jihatlar (motivatsiya, muhokama, ijodiy topshiriqlar) o'qituvchi zimmasida qoladi. O'zbekistonda o'qituvchilar uchun treninglar (masalan, pedagogik oliy ta'lim muassasalarida SI kompetensiyasini shakllantirish) zarur.

Amaliy misollar va platformalar

- Xalqaro: ALEKS (katta ma'lumotlar asosida adaptiv), DreamBox (K–8 sinflar uchun o'yinli, 100 000+ o'quvchi tadqiqotida samarali), MATHia (kognitiv repetitor, Saga Education tadqiqotida eng yuqori baho), Photomath (foto orqali yechish, effekt $d=1.37$).

- O'zbekiston: Testbor.uz SI yordamida individual tavsiyalar beradi; Farg'ona davlat universitetida raqamli texnologiyalar asosidagi adaptiv matematika metodikalari sinovdan o'tkazilmoqda; 7–8-sinf uchun AI tadqiqiy topshiriqlar loyihalari.

Misol dars (8-sinf, "Kvadrat tenglamalar"): Diagnostika → zaif o'quvchilarga oddiy tenglamalar + vizual yechim → kuchli o'quvchilarga murakkab masalalar + grafik tahlil → real vaqt feedback.

Afzalliklari, cheklavlari va amaliy tavsiyalar

Afzalliklari:

- Individual yondashuv → motivatsiya va ishonch oshadi.
- Zaif tomonlarni tez bartaraf etish, vaqtni tejash.
- Inkluzivlik (maxsus ehtiyojli o'quvchilar uchun).
- O'qituvchi yukini kamaytirish (avtomatlashtirilgan baholash).

Cheklovlari:

- Ma'lumotlar maxfiyligi va axloqiy masalalar.
- Texnik infratuzilma (internet, qurilmalar) yetarli bo'lmashligi.
- O'qituvchilarning SI ko'nikmasi yetishmasligi.
- Algoritm xatolari (bias) xavfi.

O'zbekiston maktablari va universitetlari uchun tavsiyalar:

- Bepul ochiq vositalardan (Khan Academy + AI, ochiq ITS) boshlang.
- O'qituvchilar uchun majburiy treninglar o'tkazing.
- An'anaviy dars bilan aralashtiring (blended learning).
- Natijalarni muntazam baholab, tizimni takomillashtiring.
- Mahalliy platformalarni (Testbor.uz kabi) rivojlantiring.

Ushbu metodika matematika ta'limini zamonaviy, samarali va o'quvchiga yo'naltirilgan qiladi. Agar sizga aniq dars rejasi, platforma tanlash bo'yicha qo'llanma, misol kod (masalan, oddiy adaptiv test skripti) yoki ma'lum bir sinf uchun loyiha kerak bo'lsa, qo'shimcha ma'lumot bering!

Natijalar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt asosidagi adaptiv ta'lim matematikani o'qitishda katta didaktik imkoniyatlarga ega. Biroq quyidagi muammolar mavjud:

Texnik vositalarning yetarli emasligi;

Internet sifati va platformalarga kirish muammolari;

O'qituvchilarning si texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha tayyorgarligining pastligi;

Milliy kontent yetishmasligi.

Shu bilan birga, adaptiv ta'limni to'liq avtomatlashtirish emas, balki o'qituvchi bilan integratsiyalashgan holda qo'llash samaraliroq hisoblanadi.

XULOSA

Sun'iy intellekt asosida adaptiv ta'lim texnologiyalarini matematikani o'qitishda qo'llash o'quv jarayonini yangi bosqichga olib chiqadi. Ushbu texnologiyalar o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olib, ularning bilim darajasini oshirishga xizmat qiladi. Natijada matematik savodxonlik, mantiqiy fikrlash va muammoni hal qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Adaptiv ta'lim — bu kelajak ta'limining muhim yo'nalishi bo'lib, uni keng joriy etish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir.

Matematik ta'lim uchun milliy adaptiv platformalarni yaratish;

O'qituvchilarni sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishga o'rgatish;

O'quv dasturlariga adaptiv elementlarni kiritish;

Ta'lim jarayonida learning analytics tizimlarini joriy qilish;

Eksperimental tadqiqotlar va pilot loyihalarni kengaytirish;

O'quvchilarning individual rivojlanish xaritalarini yaratish;

Sun'iy intellekt asosida baholash tizimlarini takomillashtirish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Anderson, J. R., Corbett, A. T., Koedinger, K. R., & Pelletier, R. (1995). Cognitive tutors: Lessons learned. *Journal of the Learning Sciences*, 4(2), 167–207.
2. Baker, R. S., & Inventado, P. S. (2014). Educational data mining and learning analytics. In *Learning Analytics* (pp. 61–75). Springer.
3. Brusilovsky, P. (2001). Adaptive hypermedia. *User Modeling and User-Adapted Interaction*, 11(1–2), 87–110.
4. Brusilovsky, P., & Millán, E. (2007). User models for adaptive hypermedia and adaptive educational systems. In *The Adaptive Web*. Springer.
5. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Boston: Center for Curriculum Redesign.
6. Luckin, R. (2018). *Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century*. London: UCL Institute of Education Press.
7. Woolf, B. P. (2010). *Building Intelligent Interactive Tutors*. Morgan Kaufmann.
8. Siemens, G. (2013). Learning analytics: The emergence of a discipline. *American Behavioral Scientist*, 57(10), 1380–1400.
9. Knewton. (2015). Adaptive Learning White Paper. Available at: <https://www.knewton.com>
10. VanLehn, K. (2011). The relative effectiveness of human tutoring, intelligent tutoring systems, and other tutoring systems. *Educational Psychologist*, 46(4), 197–221.
11. Shute, V. J., & Zapata-Rivera, D. (2012). Adaptive educational systems. In *Educational Psychologist*, 47(1), 1–11.

12. OECD. (2021). *Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities for Sustainable Development*. Paris: OECD Publishing.
13. UNESCO. (2021). *AI and Education: Guidance for Policy-makers*. Paris: UNESCO.
14. Popenici, S. A., & Kerr, S. (2017). Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 12(1).
15. Kulik, J. A., & Fletcher, J. D. (2016). Effectiveness of intelligent tutoring systems. *Review of Educational Research*, 86(1), 42–78.
16. Hwang, G. J. (2014). Definition, framework and research issues of smart learning environments. *Smart Learning Environments*, 1(4).

UDK: 950 (575.1):371.3

TA'LIMNI MODIFIKATSIYALASH SHAROITIDA TARIX FANLARINI O'QITISHNING INNOVATSION METODIK TIZIMINI YARATISH TEXNOLOGIYALARINI TANLASH

Xurshidjon Boymirzaev Karimjanovich,

NamDU, Tarix kafedrası dotsenti, (PhD).

boymirzayevhurshidjon@gmail.com, +998907919616

ORCID: 0009-0006-5047-9576

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'limni modernizatsiya qilish sharoitida tarix fanini o'qitishning innovatsion yondashuvlari va samarali metodlari tahlil qilinadi. Muallif oliy ta'lim tizimida o'quv jarayonining samaradorligi talabalarning kognitiv faolligi, mustaqil o'rganish ko'nikmalari va asosiy kompetensiyalarni shakllantirish bilan bevosita bog'liqligini asoslab beradi. Shuningdek, an'anaviy o'qitish usullarining cheklanganligi ko'rsatilib, muammoga asoslangan o'qitish, keys-stadi, loyihaga asoslangan ta'lim, guruhli va hamkorlikdagi faoliyat, interaktiv metodlar kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalarning afzalliklari ochib berilgan. Ushbu usullar talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, qaror qabul qilish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qilishi asoslab beriladi. Ayniqsa, tarix fanini o'qitishda bahs-munozara, raqobatbardosh va yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashning muhim omili ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Innovatsion ta'lim, tarix o'qitish metodikasi, kognitiv faollik, kompetensiyaviy yondashuv, muammoga asoslangan o'qitish, keys-stadi, loyihaga asoslangan ta'lim, interaktiv metodlar, mustaqil ta'lim, tanqidiy fikrlash, pedagogik texnologiyalar, ta'lim samaradorligi

ВЫБОР ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ СОЗДАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ МЕТОДИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: В данной статье анализируются инновационные подходы и эффективные методы преподавания истории в условиях модернизации современного образования. Автор обосновывает, что эффективность образовательного процесса в системе высшего образования напрямую связана с познавательной активностью студентов, навыками самостоятельного обучения и формированием ключевых компетенций. Также подчеркиваются ограничения традиционных методов обучения и раскрываются преимущества современных педагогических технологий, таких как проблемное обучение, кейс-стади, проектное обучение, групповая и совместная деятельность, а также интерактивные методы. Данные подходы способствуют развитию самостоятельного мышления студентов, анализу проблемных ситуаций, принятию решений и формированию практических навыков. Особое внимание

уделяется значению дискуссий при преподавании истории, а также их роли как важного фактора подготовки конкурентоспособных и высококвалифицированных специалистов.

Ключевые слова: Инновационное образование, методика преподавания истории, познавательная активность, компетентностный подход, проблемное обучение, кейс-стади, проектное обучение, интерактивные методы, самостоятельное обучение, критическое мышление, педагогические технологии, эффективность обучения.

SELECTION OF TECHNOLOGIES FOR CREATING AN INNOVATIVE METHODOLOGICAL SYSTEM OF TEACHING HISTORY IN THE CONDITIONS OF MODIFICATION OF EDUCATION

Annotation: This article analyzes innovative approaches and effective methods of teaching history in the context of modern educational modernization. The author substantiates that the effectiveness of the educational process in higher education is directly related to students' cognitive activity, independent learning skills, and the development of key competencies. The limitations of traditional teaching methods are also highlighted, and the advantages of modern pedagogical technologies such as problem-based learning, case studies, project-based learning, group and collaborative activities, and interactive methods are revealed. These approaches are proven to contribute to the development of students' independent thinking, the analysis of problem situations, decision-making skills, and the formation of practical competencies. Particular emphasis is placed on the importance of discussions and debates in teaching history, as well as their role as a significant factor in preparing competitive and highly qualified specialists.

Keywords: Innovative education, history teaching methodology, cognitive activity, competency-based approach, problem-based learning, case study, project-based learning, interactive methods, independent learning, critical thinking, pedagogical technologies, learning effectiveness.

KIRISH

Bugungi sharoitda ta'limni modernizatsiya qilish konsepsiyasi universal bilimlarni rivojlantirish, asosiy kompetensiyalarni o'zlashtirish va mustaqil o'rganish tajribasini takomillashtirishga qaratilgan. Oliy kasbiy ta'limning davlat ta'lim standartlari asosiy e'tiborni o'quv jarayonining o'ziga qaratadi, uning samaradorligi talabalarning kognitiv faolligiga bog'liq. Natijada, o'qitish sifatiga, ma'ruzalar va seminarlar metodologiyasiga, mustaqil ishlarni tashkil etishga va doimiy, oraliq va yakuniy baholashlarni o'tkazish usullariga juda yuqori talablar qo'yiladi. Shu bilan birga, ta'lim mazmuniga, o'qituvchi-larni tayyorlashga va yangi

o'qitish usullari va texnologiyalarini ishlab chiqishga nazariy va amaliy yondashuvlar qayta ko'rib chiqilishi kerak.

O'qituvchilar doimiy ravishda o'qitishning yangi shakllari va usullarini izlaydilar. Ko'pgina o'qitish texnologiyalari ta'lim jarayonini rivojlantirish va takomillashtirishga hamda mutaxassislarni professional ishga tayyorlashga qaratilgan innovatsion usullarni aks ettiradi. Ular talabalarning bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirish va mustahkamlash uchun sharoit yaratadi. O'z navbatida, o'quv jarayonida innovatsion usullardan foydalanish turli fanlarni o'qitishda stereotiplarni yengib o'tishga va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim faoliyatida innovatsion jarayonlarni boshqarish muammolariga bag'ishlangan ilmiy ishlar va tadqiqotlar ushbu jarayonning ko'p qirrali va murakkab tabiatini ta'kidlaydi. Kelajakdagi mutaxassislarni tayyorlashda ta'lim ishlarining barcha jihatlarini qamrab oluvchi innovatsion yondashuvning tizimli xususiyatiga alohida e'tibor qaratilgan[1, 153].

Fanning mazmuni va ajratilgan o'qitish vaqtining oshishi tufayli universitetda mavjud tarixni o'rganish tizimini qayta ko'rib chiqish vazifasi qo'yildi.

Bugungi kunda tarix ta'limining maqsadi nafaqat asosiy bilimlarni berish, balki o'quv jarayonida yangi bilimlarni yaratishdir. Masalan, ma'ruzalarda ko'proq ishtirok etish juda muhimdir. Talabalar munozaralarda ishtirok etishga, ma'ruzachiga savollar berishga va ularning savollariga javob berishga tayyor bo'lishlari kerak. Ma'ruzalar kursning eng murakkab va bahsli masalalarini ko'rib chiqadi, Rossiya davlatchiligining shakllanishi va rivojlanishi, mamlakatni isloh qilish yo'llarini izlash, tashqi siyosat tahlili, ijtimoiy munosabatlar va ijtimoiy fikr rivojlanishining asosiy bosqichlariga e'tibor qaratadi [3, 21].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O'quv-uslubiy majmua talabalarni sinf darslariga mustaqil ravishda puxta tayyorgarlik ko'rishga undaydi, bu esa darslarning samaradorligi va o'rganish sifatini oshiradi. Shuningdek, ijobiy o'quv motivatsiyasini ta'minlash va talabalarning kognitiv faolligini rag'batlantirish juda muhimdir. Seminarlarga mustaqil tayyorgarlik har bir dars mavzusi bo'yicha barcha topshiriqlarni bajarishni o'z ichiga oladi. Asosiy maqsad talabalarning ma'ruzalarda va darsliklar, o'quv

qo'llanmalari, ilmiy adabiyotlar, davriy nashrlar va axborot resurslari bilan mustaqil ishlash orqali olgan bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirishdir. Amaliy mashg'ulotlar ikki blokga bo'lingan. Birinchi blokda mashg'ulotlar mustaqil o'qish uchun ajratilgan matnlar yordamida olib boriladi. Bularga monografiyalar, ilmiy maqolalar va tarixiy manbalardan, jumladan, qonun hujjatlari, epistolyar manbalar va boshqalardan parchalar kiradi. Tarixiy hujjatlarni tahlil qilish imkon beradi.

Ma'lumotni tayyor shaklda emas, balki uni mustaqil ravishda qanday olishni o'rganish qobiliyati. Ikkinchi blok interaktiv darslardan foydalanadi. Talabalar muammolarni hal qilish topshiriqlarini bajaradilar, turli tarixiy masalalar bo'yicha o'z pozitsiyalarini shakllantiradilar va qat'iy himoya qiladilar. Ushbu maqsadga erishish pedagogik maqsadlardan foydalanishni, xususan, samarali usullar va texnologiyalarni izlashni oldindan belgilab beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tarix ta'limining zamonaviy tizimi ta'lim jarayoniga turli xil innovatsion texnologiyalarni joriy etish bilan tavsiflanadi. Ushbu texnologiyalar o'quv jarayonini tashkil etishning yangi shakllari va usullarining kombinatsiyasini ifodalaydi, jumladan, axborot texnologiyalari, kompyuterga asoslangan o'qitish va baholash dasturlaridan foydalanish. O'qituvchilar oldida eng so'nggi o'qitish texnologiyalarini o'zlashtirish vazifasi turibdi. Ta'lim jarayonining tashkiliy shakllarini qayta ko'rib chiqish muqarrar, bu talabalar tomonidan mustaqil, individual va guruh ishlarining ulushini, amaliy tadqiqotlar va tadqiqot ishlari hajmini va darsdan tashqari mashg'ulotlardan kengroq foydalanishni oshiradi.

Soatlarning bunday taqsimlanishi muqarrar ravishda o'qituvchi uchun o'quv dasturi maqsadlariga javob beradigan va mustahkam bilim olish uchun zamin yaratadigan tizimni ishlab chiqish uchun asosiy nazariy va muammoli masalalarni tanlash muammosini tug'diradi. Bunday sharoitda an'anaviy o'qitish - ma'ruzalardan keyin seminarlar - samarasiz bo'lib qoladi, chunki u asosan masalalarni yuzaki yoritishga olib keladi, bu esa kompetentsiyaga asoslangan ta'lim talablariga javob bermaydi.

Ta'lim jarayoniga innovatsiyalarni joriy etish va kelajakdagi mutaxassislarda asosiy professional kompetensiyalarni rivojlantirish uchun samarali o'qitish

shakllari turli faol o'rganish usullari va yondashuvlaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bularga muammoli va o'yinga asoslangan texnologiyalar, hamkorlikdagi va guruhli faoliyat texnologiyalari, faol o'rganish simulyatsiya usullari, amaliy tadqiqot usullari, loyihaga asoslangan o'rganish, omma oldida nutq so'zlash, professional ahamiyatga ega masalalarni muhokama qilish, hamkorlikda o'rganish, muammolarni hal qilish, ma'ruza-munozara, ma'ruza-munozara va boshqalar kiradi [6, 53].

Axborot uzatish jarayoni o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro ta'sir tamoyiliga asoslanadi. Bu talabalarning yuqori darajadagi ishtirokini va olingan ma'lumotlarni ijodiy qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Asosiy o'rganish mezonlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: ilmiy munozara va munozaralarda ishtirok etish qobiliyati, materialni erkin taqdim etish, turli manbalar bilan ishlash, samarali axborotni olish va uni bilimga aylantirish, talabalar tashabbusi, jamoaviy ishni talab qiladigan guruh topshiriqlari va semestr davomida doimiy monitoring.

Tarix darslaridagi innovatsion texnologiyalar o'zaro tushunish, o'zaro ta'sir va har bir ishtirokchi uchun umumiy, ammo mazmunli vazifalarni birgalikda hal qilishga olib keladigan dialogik muloqotni tashkil etish va rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Dialogga asoslangan o'rganish orqali talabalar tanqidiy fikrlashni, tegishli ma'lumotlarni tahlil qilish asosida murakkab muammolarni hal qilishni, muqobil fikrlarni ko'rib chiqishni, xabardor qarorlar qabul qilishni, munozaralarda ishtirok etishni va boshqalar bilan muloqot qilishni o'rganadilar. Shu maqsadda seminarlarda individual, juftlik va guruhli ishlar, tadqiqot loyihalari, hujjatlar va turli axborot manbalaridan foydalanish qo'llaniladi.

Hozirgi vaqtda tarix o'qitishda guruhli ishlarning ko'plab shakllari ishlab chiqilgan. Ulardan eng mashhurlari miya hujumi, munozaralar, rol o'ynash va biznes o'yinlari, munozaralar, guruhli yoki juftlik ishi va boshqalarni o'z ichiga oladi. Ushbu shakllar muhokama qilinayotgan mavzu talabalar tomonidan avval darsda olingan dastlabki tushunchaga ega bo'lgan mavzu bo'lganda samarali bo'ladi. Bundan tashqari, munozara davomida muhokama qilingan mavzular yopiq yoki juda tor bo'lmasligi kerak. Muhokama qilinayotgan muammoning darajasi eng oddiy savollardan kengroq muammo bayonotiga o'tish imkonini berishi muhimdir. O'quv

jarayonini faollashtirishning samarali usullaridan biri bu muammoga asoslangan taqdimot usuli bo'lib, unda bilim tayyor shaklda berilmaydi, balki talabalarga turli muammoli vazifalar taqdim etiladi va bu ularni yechim izlashga undaydi. Ushbu usul yordamida ma'ruza dialog shaklida olib boriladi va o'qitish tadqiqot jarayonini simulyatsiya qiladi. Ma'ruza mavzusi bo'yicha asosiy savollar ma'ruza davomida ko'tariladi va taqdimot talabalarning o'quv materialini mustaqil tahlil qilish va umumlashtirish tamoyiliga asoslanadi. Bu usul talabalarni jalb qilishga va ularni o'quv jarayoniga jalb qilishga yordam beradi. Masalan, ma'lum bir mavzuni o'rganishdan oldin talabalarga muammoli savol beriladi yoki muammoli topshiriq beriladi. O'qituvchi, rag'batlantiruvchi yechimlar, Bu muammolarni hal qiladi va ularni tushunish va talabalardan talab qilinadigan bilimlar o'rtasidagi tafovutni bartaraf etadi [5, 8-10].

Muammoga asoslangan o'qitish tarix darslarida juda talabga ega, chunki ko'plab tarixiy masalalar, masalan, Kiyev davlatining kelib chiqishi (Norman nazariyasi), 1917-yil oktyabr inqilobmi yoki davlat to'ntarishimi va boshqalar kabi bahsli va munozarali bo'lib qolmoqda.

Ushbu usulning samaradorligi shundaki, individual masalalarni talabalarning o'zlari ko'tarishi mumkin, bu esa o'qituvchiga auditoriyadan mustaqil yechimlarni topish imkonini beradi. Muammoga asoslangan o'qitishni tashkil qilishning o'zi ancha murakkab va o'qituvchi tomonidan jiddiy tayyorgarlikni talab qiladi. Shuning uchun, ushbu usuldan foydalanishning dastlabki bosqichida uni ilgari ishlab chiqilgan ma'ruzalar va seminarlar tuzilishiga qo'shimcha sifatida kiritish tavsiya etiladi.

Yana bir samarali usul - bu amaliy tadqiqot usuli yoki amaliy tadqiqotlar usuli. Amaliy tadqiqot texnologiyasi - bu real hayotdagi vaziyatlarga asoslangan faol o'rganish usuli bo'lib, u nafaqat ma'lum bilimlarni olishga, balki biznes vaziyatlari yoki muammolarini to'g'ridan-to'g'ri muhokama qilish orqali talabalar va professor-o'qituvchilarning umumiy intellektual va kommunikativ salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu o'qitish usuli muammoga ko'p bosqichli kirish, jamoaviy muhokama va keyinchalik talabaning masala bo'yicha pozitsiyasini taqdim etishni o'z ichiga oladi [2, 184-185].

Keys-stadi usuli talabalardan tayyor bo'lishni va mustaqil ishlash ko'nikmalariga ega bo'lishni talab qiladi. O'z navbatida, u ularga qaror qabul qilish algoritmini ishlab chiqish, tadqiqot ko'nikmalarini egallash, olingan nazariy bilimlarni amalda qo'llash va tarixni o'rganishda amaliy tajriba orttirishni tezlashtirish imkonini beradi. Eng muhimi, keys tahlili talabalarning kasbiy rivojlanishiga ta'sir qiladi, o'rganishga qiziqish va ijobiy motivatsiyani uyg'otadi, vaziyatlarni tahlil qilish, alternativlarni baholash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi va amaliy muammolarni hal qilish ko'nikmalarini singdiradi. Masalan, bu ularga tarixiy voqealardan saboq olishga va ular asosida asosli qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Hozirda tarix o'qitishda loyihaga asoslangan o'qitish usullaridan foydalanish mashhur. U talabalarning mustaqil o'rganishiga qaratilgan va o'rganishga guruhli yondashuv bilan uzluksiz integratsiyalashgan. Loyihaga asoslangan usul turli xil o'qitish usullari va vositalaridan foydalanishni, shuningdek, fanning turli sohalaridan bilim va ko'nikmalarni integratsiyalashni o'z ichiga olgan muammolarni hal qilishni o'z ichiga oladi [4, 25-26]. Bu usul tadqiqotga asoslangan bo'lib, unda talabalar ilmiy tadqiqotning barcha bosqichlaridan o'tadilar: muammoli vaziyatning paydo bo'lishi va uni dastlabki tahlil qilishdan tortib, yechimlarni izlashgacha. Tadqiqot davomida talabalar muammoni hal qilishga, gipotezalarni shakllantirishga, savollar berishga, xulosalar chiqarishga, o'z g'oyalarini isbotlashga va himoya qilishga harakat qiladilar. Loyihaga asoslangan usul real hayotdagi vaziyatlarda samarali harakat qilishga imkon beradigan ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu ko'nikmalar yordamida talabalar o'zgaruvchan sharoitlarga moslasha oladilar, turli vaziyatlarda harakat qila oladilar va turli jamoalarda ishlashlari mumkin. Loyiha ishi mas'uliyatli tanlov qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan faoliyat shaklidir. Loyihaga asoslangan o'rganish, o'z navbatida, ishda qat'iylik va aniqlikni, vaziyatlarni baholash va qaror qabul qilish qobiliyatini, shuningdek, axborotni tuzishni o'rgatadi. Natijada fanga doimiy qiziqish, o'quv dasturi materialini to'liqroq tushunish, turli axborot manbalari bilan ishlash qobiliyati, o'z bilimlarini mustaqil ravishda qurish va axborot makonida harakat qilish qobiliyati paydo bo'ladi. Ushbu turdagi faoliyat nafaqat materialni

o'rganishga, balki uni chuqur tushunishga ham imkon beradi. O'quv jarayonini faollashtirish uchun ushbu usullardan foydalanish o'quv jarayonini o'quv guruhidagi deyarli barcha talabalar o'quv jarayoniga jalb qilinadigan tarzda tashkil etish imkonini beradi. O'quv dasturini o'zlashtirishda talabalarning hamkorlikdagi ishi har bir talabaning noyob, individual hissa qo'shishini, bilim, g'oyalar va harakat usullarini baham ko'rishini anglatadi. Bu o'zaro qo'llab-quvvatlash orqali amalga oshiriladi, bu nafaqat yangi bilimlarni egallashga, balki kognitiv faoliyatning o'zini ham rivojlantiradi, uni yuqori hamkorlik darajalariga ko'taradi.

XULOSA

Shunday qilib, talabalar uchun innovatsion o'qitish usullari professional faoliyatni tushunishga ijodiy, innovatsion yondashuvni rivojlantirishga, mustaqil fikrlashni rivojlantirishga va optimal qarorlar qabul qilish qobiliyatiga yordam beradigan faol usullarga asoslangan. Kasbiy yo'naltirilgan o'qitishda innovatsion usullardan foydalanish yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashning zaruriy shartidir. Turli xil faol o'qitish usullari va texnikalari talabalarda ta'lim va kognitiv faoliyatning o'ziga qiziqishni rivojlantirishga yordam beradi, bu bir vaqtning o'zida bir qator ta'lim, rivojlanish va murabbiylik vazifalarini hal qilish bilan birga, motivatsiyalangan, ijodiy o'rganish muhitini yaratishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Инновации в науке: материалы XIV Междунар. заочной науч.-практ. конф., 19 ноября 2012 г., Новосибирск / отв. ред. Я. А. Полонский. — Новосибирск : Изд. «СибАК», 2012. — 154 с. — ISBN 978-5-4379-0166-3.
2. Осмоловская, И. М. Инновации и педагогическая практика / И. М. Осмоловская // Народное образование. — 2010. — № 6. — С. 184-185.
3. Волкова, И. Е. Качество высшего образования в информационном обществе / И. Е. Волкова // Открытое образование. — 2009. — № 2. — С. 20-21.
4. Карпенко, М. П. Эволюция управления качеством и задачи его реализации в современном российском высшем образовании / М. П. Карпенко // Инновации в образовании. - 2010. — № 2. — С. 25-26.
5. Здерева, Г. В. Современные проблемы методологии исторической науки и преподавания истории в вузе / Г. В. Здерева // Вестник Гуманитарного института. — 2007. — № 1. — С. 8-10.
6. Шилов, К. В. Классификация инноваций / К. В. Шилов // Инновации в образовании. — 2007. — № 3. — С. 53.

UMUMIY O'RTA TA'LIMDA MOLEKULYAR FIZIKA BO'LIMINI ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O'QITISH ZARURIYATI

Yusupov Dilmurod Abdurashidovich

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti

Rajabov Javohir Iqboljon o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti magistri

Azimova Shahnoza Akramjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti magistri

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumta'lim tizimida fizika fanining molekulyar fizika bo'limini, xususan "Ideal gaz qonunlari" mavzusini o'qitishda ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari yoritilgan. Molekulyar jarayonlarning abstraktligi, ehtimoliy-statistik tushunchalarning murakkabligi kabi muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etishda interfaol metodlar, jumladan "Venn diagrammasi" metodidan foydalanish samaradorligi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish va ta'lim samaradorligini oshirish imkonini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ideal gaz qonunlari, molekulyar fizika, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, venn diagrammasi, ta'lim samaradorligi, ilmiy dunyoqarash, umumiy o'rta ta'lim, o'qitish metodikasi, statistik tushunchalar

НЕОБХОДИМОСТЬ ПРЕПОДАВАНИЯ РАЗДЕЛА МОЛЕКУЛЯРНОЙ ФИЗИКИ В ОБЩЕМ СРЕДНЕМ ОБРАЗОВАНИИ НА ОСНОВЕ ПЕРЕДОВЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы использования современных педагогических технологий при обучении разделу молекулярной физики, в частности теме «Законы идеального газа» в системе общего среднего образования. Проанализированы проблемы абстрактности молекулярных процессов и сложности вероятностно-статистических представлений. Обоснована эффективность применения интерактивных методов, таких как диаграмма Венна. Результаты исследования способствуют повышению эффективности обучения и развитию научного мышления учащихся.

Ключевые слова: законы идеального газа, молекулярная физика, педагогические технологии, интерактивные методы, диаграмма венна, эффективность обучения, научное мировоззрение, общее среднее образование, методика преподавания, статистические понятия

THE NECESSITY OF TEACHING THE MOLECULAR PHYSICS SECTION IN GENERAL SECONDARY EDUCATION BASED ON ADVANCED PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Annotation. *This article discusses the use of advanced pedagogical technologies in teaching the molecular physics section, particularly the topic "Ideal Gas Laws" in general secondary education. The study analyzes key challenges such as the abstract nature of molecular processes and the complexity of probabilistic-statistical concepts. The effectiveness of interactive methods like the Venn diagram is justified. The findings highlight opportunities to enhance students' scientific thinking and improve learning outcomes.*

Key words: *ideal gas laws, molecular physics, pedagogical technologies, interactive methods, venn diagram, learning effectiveness, scientific worldview, general secondary education, teaching methodology, statistical concepts*

KIRISH

Umumta'lim tizimida o'qitiladigan fizika fanining muhim tarkibiy qismi bo'lgan molekulyar fizika bo'limi moddaning mikroskopik tuzilishi, molekula va atomlarning o'zaro ta'siri hamda ularning makroskopik xossalarga ta'sirini o'rganishga qaratilganligi bilan alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi [1]. Mazkur yo'nalishda erishilgan ilmiy yutuqlar modda va energiya almashinuvi jarayonlarini chuqur anglash imkonini berib, insoniyatning ilmiy dunyoqarashini kengaytirish, zamonaviy texnologiyalarni rivojlantirish hamda ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Bugungi kunda global miqyosda ta'limning jamiyat taraqqiyotidagi ustuvor o'rni e'tirof etilib, zamonaviy ta'lim konsepsiyalarida o'quv jarayonini takomillashtirish, uning samaradorligini oshirish va natijadorligini tahlil qilishga xizmat qiluvchi mexanizmlarni joriy etish zarurligi alohida ta'kidlanmoqda. Bu esa molekulyar fizika bo'limini o'qitishda nazariy bilimlarni amaliy tajribalar, modellashtirish va fanlararo integratsiya asosida boyitishni, o'quv materiallarini uzluksizlik va izchillik tamoyillari asosida tizimli ravishda shakllantirishni taqozo etadi.

Shu nuqtai nazardan, umumta'lim maktablarida molekulyar fizika bo'limini o'qitish metodikasini takomillashtirish, konsentrlangan va modulli ta'lim yondashuvlari asosida o'quv-metodik ta'minotni ilmiy jihatdan boyitish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish orqali o'quvchilarning ilmiy tafakkuri va tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb ilmiy-pedagogik vazifa hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'tkazilgan ilmiy izlanishlar va tadqiqotlar, yoritilgan ilmiy-metodik manbalarning tegishli tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, umumta'lim tizimida fizika kursi bosqichlariga tegishli bilimlarni o'qitishning pedagogik, metodik hamda didaktik jihatlarini metodist olimlar E.Xo'janov, G.Karlibayeva, O.Ahmadjonov, D.Nazirov va boshqalarning ilmiy tadqiqot ishlarida yetarlicha yoritib berilgan. Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari olimlaridan A.Usova, G.Zisman, A.Matveyev, V.Razumovskiy, N.Molotkov, V.Biderman, K.Putilov, S.Strelkov, D.Sivuxin, S.Frishi, I.Savelyev, T.Trofimova, V.Solodixinalar umumta'lim tizimida molekulyar fizika bo'limini o'qitishga oid ixtisoslashgan tadqiqotlarolib borgan bo'lsalar, L.Vigotskiy, P.Galperin, V.Davidov, K.Magnus va boshqa olimlar tomonidan o'quv materiallarini tizimlashtirish tamoyillari, fizika ta'limi mazmunini loyihalashning didaktik parametrlari, fizika fanini o'qitishning xususiy tamoyillari ochib berilgan.

Xorijlik olimlardan fizikani matematika va tabiiy fanlar bilan o'zaro bog'liqlikda o'qitish Ya.Hiroaki, C.Mishelsen, J.R.Davis, G.Benedek, Ye.F.Redish, L.Lising, Yo.Nakakoji, T.Sunarti, bundan tashqari, D.Halliday, I.Bloch kabilar tomonidan didaktik prinsiplarni xususiy darajada tatbiq etishga doir ayrim metodologik yondashuvlar, o'qitish jarayonlariga innovatsion va axborot texnologiyalarini qo'llash masalalari bo'yicha tadqiqot ishlari olib borilgan.

Biroq fizika kursining molekulyar fizika bo'limini innovatsion yondashuvlar asosida o'qitishning zaruriylikni aniqlash, dars mashg'ulotlarini tashkil etishning innovatsion texnologiyalaridan foydalanish, shuningdek, fizika kursining molekulyar fizika bo'limiga tegishli virtual laboratoriya mashg'ulotlarini ishlab chiqish va shu orqali uzluksiz ta'limga izchillik tamoyilini joriy etishni takomillashtirish imkoniyatlari to'liq tadqiq etilmaganligi, o'quvchilar molekulyar fizik jarayonlarning ehtimoliy-statistik g'oyalarini o'zlashtirishda qiyinchilikka uchrashi va o'quv laboratoriya mashg'ulotlarida an'anaviy o'qitishning o'quv-uslubiy muammolarining saqlanib qolayotganligi mazkur sohaga doir ilmiy izlanishlar olib borishni taqozo etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot davomida nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv, taqqoslash va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Dars jarayonida interfaol metodlar, xususan "Venn diagrammasi" asosida o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash tajribasi o'rganildi. Shuningdek, molekulyar fizika bo'limidagi nazariy materiallarning o'zlashtirilish darajasi tahlil qilindi hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash samaradorligi baholandi.

Umumta'lim tizimida fizika fanining molekulyar fizika bo'limini o'qitish hozirgi kunda ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish, kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish hamda o'quvchilarning ilmiy tafakkurini rivojlantirish bilan bevosita bog'liq holda olib borilmoqda. Mazkur bo'lim modda tuzilishi, zarrachalarning tartibsiz haotik harakati va ularning o'zaro ta'siri asosida makroskopik hodisalarni tushuntirishga xizmat qiladi va molekulyar-kinetik nazariya, termodinamika qonunlari, issiqlik muvozanati kabi fundamental tushunchalarga tayanadi.

Bugungi kunda umumta'lim maktablarida molekulyar fizika bo'limi an'anaviy va qisman zamonaviy metodlar uyg'unligida o'qitilmoqda. Darsliklarda nazariy materiallar yetarli darajada yoritilgan bo'lsa-da, ularni amaliy tajribalar, modellashtirish va vizual vositalar bilan boyitish darajasi turlicha. Ayrim ta'lim muassasalarida laboratoriya jihozlari va raqamli resurslar yetishmasligi sababli o'quvchilar molekulyar jarayonlarni bevosita kuzatish imkoniyatidan cheklanmoqda [4].

Shu bois ta'lim tizimimizda yechimini kutayotgan bir qator uslubiy-didaktik muammolar uchramoqda. Molekulyar fizika bo'limini o'qitishda quyidagi asosiy muammolar kuzatiladi:

- Molekulyar jarayonlarning abstraktlik darajasining yuqoriligi. Bunda molekula va atomlar darajasidagi jarayonlar bevosita kuzatilmasligi sababli o'quvchilarda tushunchalarni shakllantirish qiyin kechadi.
- Matematik va statistik yondashuvlarning murakkabligi: Bunda Ayniqsa ehtimoliy-statistik tushunchalar va taqsimotlar o'quvchilar tomonidan qiyin o'zlashtiriladi.
- Amaliy mashg'ulotlar yetishmasligi: Ko'plab maktablarda zamonaviy laboratoriya jihozlari va virtual laboratoriyalar yetarli emasligi.

➤ Fanlararo integratsiyaning sustligi: Kimyo, biologiya va matematika bilan bogʻliqlik yetarli darajada ochib berilmaganligi.

➤ Anʼanaviy oʻqitish usullarining ustunligi: Interfaol va innovatsion pedagogik texnologiyalar yetarli darajada qoʻllanilmasligi.

Molekulyar fizikani oʻqitishdagi asosiy kamchiliklardan yana biri tabiat hodisalarini oʻrganishda qoʻllaniladigan tushuncha, qonun va nazariyalarning qoʻllanish chegarasining koʻrsatib oʻtilmasligidir [5]. Bu oʻz navbatida oʻquvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga salbiy taʼsir qiladi. Oʻquvchilarning fundamental bilimlarni chuqur oʻrganish bilan birga ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish va rivojlantirish uchun esa fizika oʻqitishning ilmiylik darajasini oshirishni talab etadi. Fizika oʻqitishning ilmiylik darajasini oshirishning samarali yoʻllaridan biri oʻquv materialini fundamental gʻoya va nazariyalar asosida bayon etishdan iborat. Taʼkidlash lozimki, juda koʻp faktlarni qamrab olishga, ularni oʻzaro bogʻliqlikda qarashga va bir vaqtning oʻzida ilmiy-nazariy, ijodiy fikrlashni rivojlantirish, bilimlarni oʻzlashtirish sifatini oshirish, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish va rivojlantirish kabi umumpedagogik masalalarni yuksak darajada hal qilishga imkoniyat yaratadi.

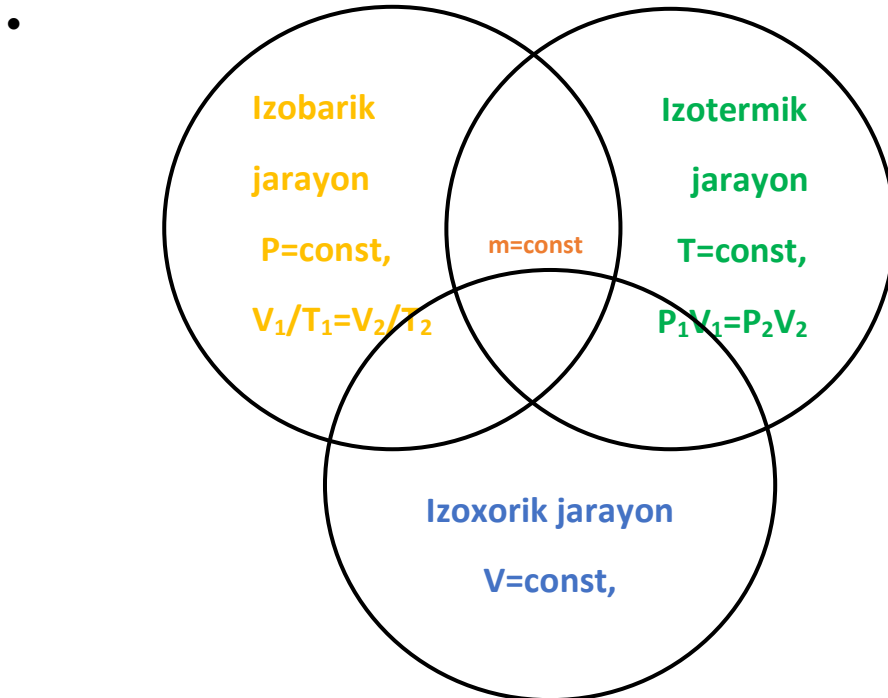
Umumtaʼlim tizimida molekulyar fizika boʻlimini oʻqitish samaradorligini oshirish, oʻqitishning metodikasini innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirishga oid ayrim masalalar yechilishini koʻrib chiqish maqsadida "Ideal gaz qonunlari" mavzusini innovatsion yondashuv asosida oʻqitish boʻyicha tayyorlangan dars ishlanmani keltirib oʻtamiz.

Mavzu yuzasidan nazariy maʼlumotlar darslim asosida berilib masalalar hal qilingandan soʻng, oʻtilgan mavzuni mustahkamlash "Venn diagrammasi" metodi yordamida amalga oshiriladi.

"Venn diagrammasi" metodini amalga oshirish uchun sinfdagi oʻquvchilar ikki yoki uch kishidan iborat juftliklarga birlashtiramiz va ularga koʻrib chiqilayotgan tushuncha yoki asosning oʻziga xosligi, farqli jihatlarini (yoki aksi) doiralar ichiga yozib chiqish taklif etiladi;

• navbatdagi bosqichda oʻquvchilar toʻrt nafardan iborat kichik guruhlariga birlashtiriladi va har bir juftlik oʻz tahlili bilan guruh aʼzolarini tanishtiradilar;

juftliklarning tahlili eshitilgach, ular birgalashib, ko'rib chiqilayotgan muammo yoxud tushunchalarning umumiy jihatlarini (yoki farqli) izlab topadilar, umumlashtiradilar va 1-rasmda keltirilgan doirachalarning kesishgan qismiga yozadilar.

1-rasm. Venn diagrammasi

Shundan so'ng mavzuni mustahkamlash uchun quyidagi savollar beriladi:

1. Ideal gaz deganda nimani tushunasiz?
2. Izojarayon tushunchasini izohlang?
3. $\frac{PV}{T} = \text{const}$ formulani mohiyatini tushuntiring?
4. Gaz molekulalarining komponentalariga misollar keltiring?
5. Ideal gaz bosimini tushuntiring?
6. Gaz-molekulyar kinetik nazariyasining asosiy tenglamasini ayting?
7. Molekulalarning konsentratsiyasi deganda nimani tushunasiz?

Ushbu mustahkamlash bosqichini so'ngida fan o'qituvchisi umumlashtiruvchi fikr bilan darsni yakunlab uyga vazifa qismida mavzuga oid atamalarni "Tushunchlar tahlili" metodidan foydalanib yoritib kelishni vazifa sifatida keltirib o'tishi maqsadga muvofiq keladi.

N ^o	Tushunchalar	Tahlillar
1.	Ideal gaz	
2.	Molekula tezliklari	
3.	O'rtacha kvadratik tezlik	
4.	Molekulyar-kinetik nazariya	
5.	Ideal gaz	
6.	Ideal gaz bosimi	
7.	Molekula konsentratsiyasi	
8.	Izotermik jarayon	
9.	Izobarik jarayon	
10.	Izoxorik jarayon	

XULOSA sifatida shuni aytish mumkinki, umumta'lim tizimida fizika fanining molekulyar fizika bo'limini o'qitish jarayonini takomillashtirishga oid olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, mazkur yo'nalish o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi, mantiqiy fikrlash ko'nikmalari hamda tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Molekulyar fizik jarayonlarning abstraktligi va ehtimoliy-statistik tabiatga ega bo'lishi o'quvchilarda tushunchalarni o'zlashtirishda ma'lum qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Shu sababli ushbu bo'limni o'qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalardan foydalanish zaruriy pedagogik shart sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot jarayonida innovatsion yondashuvlarni amalga oshirish, o'qitishning interfaol metodlari, xususan "Venn diagrammasi", "Tushunchalar tahlili" metodlaridan foydalanish o'quvchilarning nazariy bilimlarni tizimlashtirish, tushunchalar o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlarni aniqlash hamda mustaqil fikrlashini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Shuningdek, konsentrlangan va modulli ta'lim yondashuvlari, fanlararo integratsiya hamda virtual laboratoriya imkoniyatlarini joriy etish o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qilishi asoslandi.

XULOSA

O'rganilgan ilmiy-metodik manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, molekulyar fizika bo'limini o'qitishda an'anaviy yondashuvlar yetarli natija bermasligi mumkin, chunki zamonaviy ta'lim talablari o'quvchilarning faol ishtiroki, amaliy faoliyat va raqamli resurslardan foydalanishni taqozo etadi. Shu bois, fizika ta'limini modernizatsiya qilishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish, o'quv jarayonini tizimli va uzluksiz tashkil etish hamda nazariy bilimlarni amaliyot bilan uzviy bog'lash muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xo'janov E. Fizika o'qitish metodikasi. Toshkent, 2018.
2. Karlibayeva G. Fizika ta'limi nazariyasi. Toshkent, 2017.
3. Ahmadjonov O. Fizika o'qitishda innovatsion yondashuvlar. Toshkent, 2019.
4. Qo'chqarova M.O. Interfaol metodlardan foydalanib molekulyar fizika bo'limini o'qitishni takomillashtirish // Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universitetining Axborotnomasi – Nukus, 2021. – №4, – B.70-72.
5. Yusupov D.A., Qo'chqorov H.O., Nabiyeu A.B. Fundamental fanlarni o'qitish samaradorligini oshirishning dolzarb muammolari // Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. – Namangan, 2020. – Maxsus son. – B. 455-460.
6. Соколова С.Ю. Формирование научного мировоззрения старшеклассников на основе представлений о физической картине мира. Вестник ИрГТУ №2 (30). 2007. 122-125 с.

HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILINI O'QITISH METODIKASIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIM FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK VA METODIK ASOSLARI

U.Abdurasulova,

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti dotsenti, PhD

Annotatsiya: Mazkur maqolada hozirgi o'zbek adabiy tilini o'qitish metodikasida talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirishning didaktik va metodik asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Mustaqil ta'limni samarali tashkil etishga ta'sir etuvchi pedagogik omillar, metodik yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalarning o'rnini haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, o'zbek adabiy tili, didaktik asoslar, metodik yondashuv, kompetensiya, interfaol metodlar, pedagogik texnologiya, AKT, ta'lim sifati

DIDACTIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING STUDENTS' INDEPENDENT LEARNING ACTIVITIES IN THE METHODOLOGY OF TEACHING THE MODERN UZBEK LITERARY LANGUAGE

Abstract: This article scientifically analyzes the didactic and methodological bases (foundations) of the development of independent study activities of students in the modern methodology of teaching the Uzbek literary language. The pedagogical factors, methodological approaches and the role of modern technologies that affect the effective organization of independent study (learning) are also discussed in the article.

Keywords: independent study, learning, Uzbek literary language, didactic bases (foundations), methodological approach, competence, interactive methods, pedagogical technology, ICT (Information and communication technologies), quality of education

ДИДАКТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО УЗБЕКСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Аннотация: В данной статье научно анализируются дидактические и методические основы развития самостоятельной образовательной деятельности студентов в методике преподавания современного узбекского литературного языка. Рассматриваются педагогические факторы, влияющие на эффективную организацию самостоятельной работы, методические подходы и роль современных технологий в этом процессе.

Ключевые слова: самостоятельное образование, узбекский литературный язык, дидактические основы, методический подход, компетенция, интерактивные методы, педагогическая технология, ИКТ, качество образования.

KIRISH

Bugungi globallashtirish va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda oliy ta'lim tizimida mustaqil ta'limning o'рни va ahamiyati tobora ortib bormoqda. Zamonaviy ta'lim jarayoni talabalardan nafaqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishni, balki mustaqil ravishda bilim izlash, tahlil qilish va amaliyotda qo'llash ko'nikmalariga ega bo'lishni talab etadi. Shu bois mustaqil ta'lim oliy ta'limning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Mustaqil ta'lim talabalarning o'z ustida ishlashini, bilim doirasini kengaytirishini hamda tanlangan yo'nalish bo'yicha chuqurroq bilimga ega bo'lishini ta'minlaydi. U talabalarda mas'uliyat, mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va ijodiy yondashuv kabi muhim kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Mustaqil ta'lim – o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish, murakkablik darajasi turlicha bo'lgan topshiriqlar, amaliy vazifalarni auditoriya hamda auditoriyadan tashqarida ijodiy va mustaqil bajarish asosida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan tizimli faoliyatdir. Talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etishdan asosiy maqsad fan (modul) bo'yicha o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash, boyitish, amaliy ko'nikma va malakalarni takomillashtirish, axborot bilan ishlash, o'z-o'zini rivojlantirish, kognitiv, kreativ, hamkorlikda ishlash kompetensiyalarini shakllantirishdan iboratdir. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ham mustaqil ta'lim olish masalalari xususida quyidagicha ma'lumot keltiriladi: "Mustaqil ta'lim olish yakka tartibda amalga oshiriladi hamda ta'lim oluvchilarni kasbiy, intellektual, ma'naviy va madaniy rivojlantirishga xizmat qiladi"[1].

Mustaqil ta'lim – ta'limni tashkil etish shakllaridan biri bo'lib, bunda talabalar o'z oldilariga u yoki bu vazifalarni, maqsadlarni ongli ravishda qo'yib, faoliyatni rejalashtiradi va uni amalga oshiradi hamda o'z-o'zini baholaydi.

Mustaqil ta'lim – o'qituvchining topshirig'i va uning rahbarligida o'quv vazifasini hal etadigan ta'limni tashkil etish shaklidir. Mustaqil ish bu qo'yilgan maqsad bilan bog'liqlikda talabalarning aniq faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishdir. Talabalarning mustaqil ishlari ularning yuqori darajadagi faollik, ijodiylik, mustaqil tahlil, tashabbuskorlikka asoslangan faoliyatlaridir[2].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Talabalarining mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika va didaktikaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu muammo turli ilmiy yondashuvlar doirasida tadqiq etilgan bo'lib, ularda mustaqil ta'limning mazmuni, shakllari hamda uni tashkil etish mexanizmlari turlicha talqin qilinadi. Ilgari olib borilgan tadqiqotlar asosida, masalan, V.I.Andriyanova, P.T.Magzumov, U.N.Nishonaliyev, N.Sayidahmedov va boshqa olimlarning ishlarida mustaqil ta'limni tashkil etishning turli usullari va uning pedagogik samaradorligi batafsil o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlar asosida mustaqil ta'lim jarayoni faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy tajribalar va konkret misollar orqali ham ko'rsatildi[3]. A.Bozorova va G.Sayfullayeva[4]larning tadqiqotlariga ko'ra, kredit-modul tizimida ikkita asosiy masalaga alohida e'tibor qaratiladi, ya'ni talabalarining mustaqil ishlashini ta'minlash hamda talabalar bilimini reyting asosida baholash. Shuningdek, talabalarga o'z o'quv rejasini individual tarzda tuzish imkoniyatini yaratish, ta'lim jarayonida mustaqil ta'lim olish ulushini oshirish, ta'lim dasturlarining moslashuvchanligini ta'minlash va mehnat bozoridagi talabdan kelib chiqib ularni o'zgartirish imkonini berish[5]. N.A.Muslimov va O.A.Qo'ysinovlar[6]ning fikricha, mustaqil ta'lim olish maqsadini belgilash va uning o'quvchilarda mustaqil bilim olish, mustaqil ishlash, ijodkorlik, egallangan bilimlarni amaliyotda qo'llash hamda o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini shakllantirish orqali umumiy kasbiy rivojlanishni ta'minlashga asos bo'ladi, shu bilan birga, u bilimlarni o'zlashtirish, tasavvurlarni rivojlantirish, tushunchalar, ko'nikma va malakalarni hosil qilishga qaratilgan o'quv jarayonining subyektiv, maqsadga muvofiq, muntazam va mustaqil faoliyatini tashkil etishdir. Professorlar Z.Sh.Mirzayeva hamda V.B.Fayzievlar[7]ning izlanishlariga ko'ra, mustaqil ta'lim – muayyan fandan o'quv dasturida belgilangan hamda o'quvchi tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malaka shakllantirishni, o'zlashtirish darajasini amalga oshiriladigan ta'lim shakllaridan bo'lib, o'qituvchi maslahati va tavsiyalari, bilimlar taqsimotiga tayyorgarligi asosida sinfdan tashqarida bajariladi. o'quvchilarning o'quv ijodiy tayyorgarlik tizimida mutaxassislik, ixtisoslik yoki umumkasbiy o'quv fanlaridan chuqur bilim va malaka-

larga ega bo'lishda mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarining shakllanganligi asosiy rol o'ynaydi.

Ma'lumki, talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etish quyidagi vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishga xizmat qiladi:

- talabalarda o'z-o'zini rivojlantirish, mustaqil bilim olish va innovatsion faoliyatni shakllantirishga imkon beruvchi kompetensiyalarni egallash maqsadi bilan bog'liqlikda mustaqil o'quv faoliyatini amalga oshirish;
- bilim, ko'nikma va malakalarni mustaqil egallash, muammoni shakllantira olish va uni hal etishning maqbul yo'larini izlab topishga qobiliyatli kreativ shaxsni tarbiyalash;
- talabalarda o'quv dasturini o'zlashtirishga doir motivatsiyani hosil qilish;
- ta'lim oluvchilarda bilim olishga doir mas'uliyatni oshirish;
- talabalarda umummadaniy va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga imkon berish;
- ta'lim oluvchilarda mustaqil bilim olish, o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini rivojlantirishga qobiliyatlilikni shakllantirish uchun sharoit yaratish.

Mustaqil ta'limni tashkil etishning mazmuni quyidagilarga asoslanadi:

talabaning mustaqil ta'lim yuklamasi o'quv rejasida muayyan fanni o'zlashtirish uchun belgilangan o'quv ishlarining ajralmas qismi hisoblanadi.

mustaqil ta'limi auditoriya va auditoriyadan tashqarida (auditoriya soatini inobatga olmagan holda) bevosita o'qituvchi rahbarligida talabaning fan bo'yicha mavzularni mustaqil o'qib-o'zlashtirishi, tushuncha olishi va tahlil qilishi va amalga oshiradigan o'quv ishlari mazmunini bildiradi.

mustaqil ish turi va shakli muayyan ta'lim yo'nalishi hamda fanlarning xususiyatidan kelib chiqqan holda belgilanadi.

mustaqil ish topshiriqlari va ularni bajarish bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar talabaning bilim olishi uchun tushunarli va qisqa holda ishlab chiqilgan bo'lishi va talaba bu haqida ma'lumotga ega bo'lishi lozim.

talabalarning mustaqil ta'lim olish samaradorligini oshirish maqsadida o'quv seminarlari tashkil etilishi maqsadga muvofiq[8].

Didaktik shart-sharoitlar – bu ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlovchi omillar tizimidir. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Tushuncha	Ta'rif	Turlari / elementlari	Misollar
O'qitish metodlari	O'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyati orqali bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish usullari	Og'zaki (ma'ruza, suhbat), ko'rgazmali, amaliy, muammoli ta'lim, interfaol metodlar	"Aqliy hujum", debat, savol-javob, laboratoriya ishlari
O'qitish vositalari	Ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi moddiy va texnik resurslar	An'anaviy (darslik, doska), texnik (kompyuter, proyektor), vizual (rasm, jadval), audio-video vositalar	PowerPoint taqdimoti, video dars, plakatlar, test materiallari
O'qitish shakllari	Ta'lim jarayonining tashkiliy tuzilishi va o'tkazilish ko'rinishlari	Individual, guruhli, frontal, sinfdan tashqari, masofaviy	Seminar, amaliy mashg'ulot, onlayn dars (Zoom), to'garaklar
Pedagogik muhit	Ta'lim jarayoniga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik, moddiy va ma'naviy sharoitlar majmui	Ijtimoiy muhit, psixologik muhit, moddiy-texnik muhit	Do'stona sinf muhiti, motivatsiya, zamonaviy jihozlangan xona
O'quv jarayonini tashkil etish prinsiplari	Ta'lim jarayonini samarali tashkil etish va boshqarish uchun asos	Ilmiylik, tizimlilik, izchillik, ongli va faol o'rganish,	Darsni oddiydan murakkabga qarab o'tkazish, ta'lim oluvchini faol jalb

Tushuncha	Ta'rif	Turlari / elementlari	Misollar
	bo'ladigan didaktik qoidalar	ko'rgazmalilik, individuallashtirish	qilish, vizual materiallardan foydalanish

Mazkur shart-sharoitlar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning uyg'unligi ta'lim samaradorligini belgilaydi. Ayniqsa, mustaqil ta'lim jarayonida didaktik shart-sharoitlar to'g'ri yo'lga qo'yilmasa, kutilgan natijaga erishish qiyinlashadi.

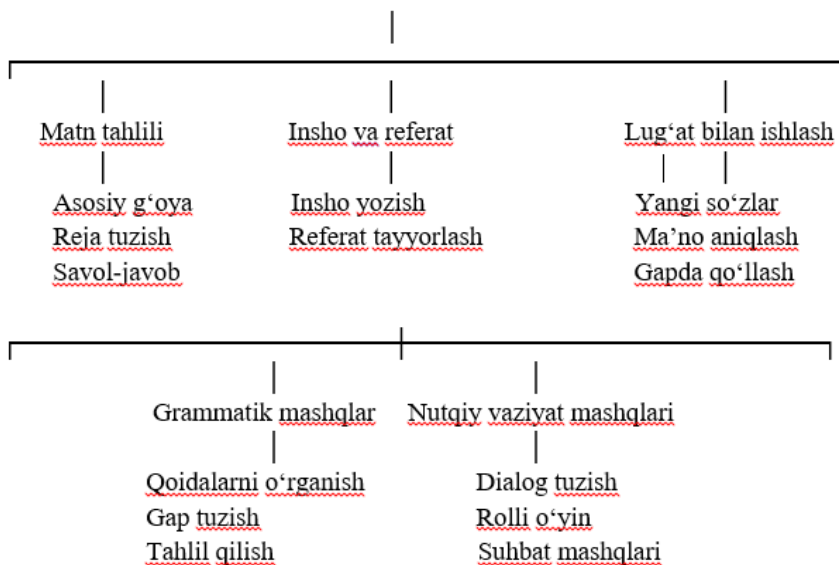
NATIJALAR VA MUHOKAMA

Hozirgi o'zbek adabiy tilini o'qitish jarayonida mustaqil ta'lim talabaning lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda talaba:

- nutq madaniyatini shakllantiradi;
- grammatik bilimlarni amaliyotga tatbiq etadi;
- mustaqil matn yaratish ko'nikmasiga ega bo'ladi;
- til birliklarini kontekstda to'g'ri qo'llashni o'rganadi.

Bundan tashqari, o'zbek adabiy tilini o'qitish jarayoni o'ziga xos jihatlarga ega bo'lib, bunda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy mashg'ulotlar muhim o'rin tutadi. Mustaqil ta'lim quyidagi yo'nalishlarda tashkil etilishi mumkin:

TIL O'RGANISH FAOLIYATLARI

Talabalar mustaqil ishlash jarayonida tilni “o‘rganish”dan “qo‘llash” bosqichiga o‘tadi. Bu esa ta‘lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Mustaqil topshiriqlar aniq va tushunarli maqsadga ega bo‘lishi kerak. Talaba nima uchun ushbu topshiriqni bajarayotganini anglab yetishi muhim. Bu uning motivatsiyasini oshiradi va natijadorlikni ta‘minlaydi. Bundan tashqari, o‘quv materiallar talabaning bilim darajasiga mos, ilmiy jihatdan to‘g‘ri, zamonaviy va dolzarb bo‘lishi zarur. Bunda badiiy adabiyotlar, publitsistik matnlar va ilmiy maqolalar bilan ishlash tilni chuqur o‘zlashtirishga yordam beradi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar mustaqil ta‘limni yanada samarali qiladi. Jumladan, multimedia vositalari, onlayn platformalar, elektron kutubxonalar hamda mobil ilovalar. Bu vositalar talabaning qiziqishini oshiradi va o‘rganish jarayonini yengillashtiradi. Yuqorida yatib o‘tilganidek, har bir talabaning bilim darajasi va qobiliyati turlicha bo‘lib, beriladigan topshiriqlar ham oddiydan murakkabga qarab, individual imkoniyatlarni hisobga olgan holda berilishi kerak.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, hozirgi o‘zbek adabiy tilini o‘qitish jarayonida talabalarning samarali mustaqil ta‘lim faoliyatini tashkil etish murakkab va ko‘p omilli pedagogik jarayon hisoblanadi. Bu jarayonning muvaffaqiyati nafaqat o‘quv materialining mazmuniga, balki uni tashkil etishda qo‘llaniladigan didaktik tamoyillar va metodik yondashuvlarning uyg‘unligiga ham bevosita bog‘liqdir.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mustaqil ta‘limni samarali tashkil etish uchun avvalo talabaning shaxsiy faolligi, motivatsiyasi va refleksiv fikrlashini rivojlantirishga yo‘naltirilgan didaktik shart-sharoitlar yaratilishi lozim. Bunday sharoitlarda talaba nafaqat tayyor bilimni o‘zlashtiradi, balki uni tahlil qilish, solishtirish va amaliy vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmalarini ham shakllantiradi. Shuningdek, o‘zbek adabiy tilini o‘qitish metodikasida mustaqil ta‘limni rivojlantirishning metodik asoslari — matn tahlili, insho va referat yozish, lug‘at bilan ishlash, grammatik mashqlar hamda nutqiy vaziyatlar asosidagi topshiriqlar tizimi talabaning lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu faoliyat turlari o‘zaro integratsiyalashgan holda qo‘llanilganda ta‘lim samaradorligi yanada oshadi.

Zamonaviy ta'lim sharoitida raqamli texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanish ham mustaqil ta'limning samaradorligini oshiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Bu esa talabaning o'z-o'zini boshqarish, mustaqil qaror qabul qilish va axborot bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Umuman olganda, mustaqil ta'lim faoliyatini didaktik va metodik jihatdan to'g'ri tashkil etish hozirgi o'zbek adabiy tilini o'qitish jarayonining sifatini oshirishga, talabalarda ijodiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada esa raqobatbardosh, mustaqil fikrlaydigan, o'z bilimini doimiy ravishda rivojlantira oladigan malakali mutaxassislarni tayyorlash imkoniyati yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, 2020-yil, 23-sentabr.
2. Dusyorova L.Sh. "Mustaqil ta'lim" tushunchasi mazmuni va namoyon bo'lish shakllari // Ta'lim texnologiyalari, 2025-yil. –№3. – B.42.
3. Xolmatova Z.A. Talabalar mustaqil ta'limini tashkil etish -pedagogik muammo sifatida // Qo'qon universiteti xabarnomasi / <https://doi.org/10.54613/ku.v13i.1050>.
4. Bozorova A., Sayfullayeva G. Kredit-modul ta'lim tizimida talabalarning mustaqil ta'lim jarayonini tashkil etish. Yangi O'zbekiston talabalari axborotnomasi. – 2023. – No1(7). – B. 24-28.
5. Yuldashev Sh. Mustaqil ta'limni tashkil etishning asosiy didaktik prinsiplar // Maktabgacha va maktab ta'limi, 2025-yil. –№10. – B. 530-535.
6. Muslimov N.A., Qo'ysinov O.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta'limni tashkil etish. Metodik qo'llanma. –T.: TDPU, 2006. – 46 b.
7. Mirzayeva Z.Sh., Fayziyev V.B. O'quvchilarda mustaqil ta'limini tashkil etish yo'llari. Academic research in educational sciences. – 2021. – No2(5). – B. 362-366.
8. Sheraliyev S.S. Talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etish va nazorat qilish // <https://cyberleninka.ru/article/n/>.

KIMYO TA'LIMIDA ZANJIRLI SAVOLLAR METODI: MUHANDISLIK TALABALARIDA TUSHUNCHA, XOTIRA VA AMALIY FIKRLASHNI MUSTAHKAMLASH

Boqijonova Maxliyo Izzatilla qizi

Namangan Davlat Texnika Universiteti tayanch doktoranti

mahliyoboqijonova871@gmail.com

Otamirzayev Samadjon Olimjon O'g'li

Namangan Davlat Texnika Universiteti

Kimyo muhandisligi kafedrasi o'qituvchisi

otamirzayev.92@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada muhandislik ta'lim yo'nalishlari talabarlari uchun kimyo fanini o'qitishda zanjirli savollar metodi — har bir javob keyingi savolga tayanch bo'ladigan usulning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy g'oyasi shundan iboratki, kimyoviy tushunchalarni alohida-alohida emas, balki mantiqiy bog'langan zanjir ko'rinishida o'rgatish talabalar bilimni barqarorlashtiradi, xotirada saqlashni kuchaytiradi va amaliy muhandislik fikrlashini rivojlantiradi. Maqolada zanjirli savollar metodining nazariy asosi, kimyo faniga tatbiq etish mexanizmi, uning refleksiv faoliyatga ta'siri va amaliy qo'llash namunasi ko'rsatilgan. Shuningdek, "metallar korroziyasi va elektrokimyoviy himoya" mavzusi asosida 20 savoldan iborat namunaviy zanjir ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. kimyo ta'limi, zanjirli savollar, muhandislik ta'limi, bilimni mustahkamlash, refleksiya, kognitiv rivojlanish, korroziya, elektrokimyoviy himoya.

THE CHAIN QUESTIONING METHOD IN CHEMISTRY EDUCATION: ENHANCING CONCEPTUAL UNDERSTANDING, MEMORY RETENTION, AND PRACTICAL THINKING IN ENGINEERING STUDENTS

Boqijonova Maxliyo Izzatilla kizi

Doctoral Candidate (PhD Researcher)

at Namangan State Technical University

Otamirzayev Samadjon Olimjon Ugli

Lecturer at the Department of Chemical

Engineering, Namangan State Technical University

Abstract. This article analyzes the didactic potential of the chain question method — where each answer serves as the basis for the next question — in teaching chemistry to engineering students. The core idea is that teaching chemical concepts not in isolation, but as logically connected chains, consolidates student knowledge, strengthens retention, and develops practical engineering thinking. The article presents the theoretical foundation of the

chain question method, its application mechanism in chemistry, its effect on reflective learning, and a practical model based on the topic of "metal corrosion and electrochemical protection" comprising 20 questions.

Keywords: *chemistry education, chain questions, engineering education, knowledge consolidation, reflection, cognitive development, corrosion, electrochemical protection.*

МЕТОД ЦЕПНЫХ ВОПРОСОВ В ОБУЧЕНИИ ХИМИИ: РАЗВИТИЕ ПОНЯТИЙНОГО МЫШЛЕНИЯ, ПАМЯТИ И ПРАКТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ ИНЖЕНЕРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Бокижонова Махлиё Иззатилла кизи

*Докторант (базовый докторант) Наманганского государственного
технического университета*

Отамирзаев Самаджон Олимжон Угли

*Преподаватель кафедры химической
инженерии Наманганского государственного
технического университета*

Аннотация. *В данной статье анализируются дидактические возможности метода цепных вопросов при преподавании химии студентам инженерных направлений подготовки. Данный метод основан на принципе, согласно которому каждый ответ служит опорой для последующего вопроса. Основная идея исследования заключается в том, что изучение химических понятий не изолированно, а в виде логически взаимосвязанной цепи способствует устойчивому усвоению знаний, улучшает их сохранение в памяти и развивает практическое инженерное мышление студентов. В статье рассматриваются теоретические основы метода цепных вопросов, механизм его применения в преподавании химии, его влияние на рефлексивную деятельность, а также приводится пример практического использования. Кроме того, на основе темы «Коррозия металлов и электрохимическая защита» разработана примерная цепочка из 20 вопросов.*

Ключевые слова. *химическое образование, метод цепных вопросов, инженерное образование, закрепление знаний, рефлексия, когнитивное развитие, коррозия, электрохимическая защита.*

KIRISH

Muhandislik ta'lim yo'nalishlarida kimyo fani ko'plab fundamental tushunchalarga tayanuvchi kumulyativ fan hisoblanadi. Talaba biror tushunchani to'liq anglamasa, keyingi mavzularda uzilish paydo bo'ladi. Ayniqsa, atom tuzilishi, kimyoviy bog'lanish, eritmalar, oksidlanish-qaytarilish, elektrokimyo, korroziya va materiallar xossalari o'ld bo'limlarda bu holat yaqqol ko'rinadi. Shu sababli kimyo

fanini o'qitishda nafaqat ma'lumot berish, balki tushunchalarni izchil bog'lash ham muhim metodik vazifaga aylanadi[1].

Amaliyotda ko'pincha talabalar kimyoviy ta'riflarni yodlaydi, lekin ular o'rtasidagi sabab-oqibat bog'lanishini ochib bera olmaydi. Natijada bilim fragmentar holatda saqlanadi. Muhandislik faoliyatida esa buning aksi zarur: talaba modda xossasi, muhit ta'siri, jarayon mexanizmi va texnologik yechimni bitta mantiqiy tizimda ko'ra olishi kerak.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Shu nuqtada zanjirli savollar metodi alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur metodda har bir savolning javobi keyingi savolni tushunish uchun zarur tayanch vazifasini bajaradi. Demak, talaba faqat javob topmaydi, balki javoblararo bog'lanishni ham ko'radi. Bu yondashuv bilimni mustahkamlash, refleksiv fikrlashni faollashtirish va muammo yechishga tayyorlovchi amaliy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

Maqolaning maqsadi — muhandislik ta'lim yo'nalishlarida kimyo fanini o'qitishda zanjirli savollar metodining didaktik imkoniyatlarini ochib berish hamda aniq kimyoviy mavzu asosida uning amaliy modelini ishlab chiqishdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqolada tahliliy-sintez, pedagogik modellashtirish, mantiqiy-ketma-ketlik asosida savol tuzish va mazmuniy tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot materialli sifatida muhandislik yo'nalishlarida eng muhim va amaliy mavzulardan biri — metallar korroziyasi va elektrokimyoviy himoya tanlandi. Mazkur mavzu quyidagi sabablarga ko'ra tanlandi:

- u kimyo va muhandislikning tutash nuqtasida joylashgan;
- unda tushunchalar o'zaro kuchli bog'langan;
- mavzu real texnologik qarorlar bilan bevosita bog'liq;
- savollarni zanjirsimon tartibda qurish uchun qulay mantiqiy skelet mavjud.

Zanjirli savollarni tuzishda quyidagi mezonlar asos qilib olindi:

- har bir savol sodda va lo'nda bo'lishi;
- oldingi javob keyingi savol markaziga aylanishi;
- savollar fakt → tushuncha → mexanizm → qo'llanish zanjirida joylashishi;

yakunda amaliy vaziyatga olib borishi.

NATIJALAR VA ULARNING TAHLILI

1. Zanjirli savollar metodining mohiyati

Zanjirli savollar metodi oddiy testdan farq qiladi. Oddiy testda savollar mustaqil bo'ladi. Zanjirli savolda esa savollar bir-biriga bog'langan bo'ladi[2]. Shu sababli talaba tasodifiy javob bera olmaydi; u oldingi javobni anglamasa, keyingisini ham to'liq ochib bera olmaydi.

Masalan, "korroziya" tushunchasi anglanmasa, "oksidlanish", "anod", "katod", "elektrokimyoviy muhit", "protektor himoyasi" kabi keyingi tushunchalar zanjiri ham uziladi. Demak, metod talabaning xotirasini emas, mantiqiy harakatini nazorat qiladi[3].

2. Namunaviy 20 ta Zanjirli Savol

Mavzu: Metallar korroziyasi va elektrokimyoviy himoya

No	Savol	Javob
1	Metallning tashqi muhit ta'sirida yemirilishi nima deyiladi?	Korroziya
2	Korroziya jarayonida metall atomlari elektron yo'qotishi qanday jarayon?	Oksidlanish
3	Oksidlanish sodir bo'ladigan qism nima deyiladi?	Anod
4	Anodda temir atomlari elektron yo'qotib nimaga aylanadi?	Fe^{2+} ioni
5	Fe^{2+} hosil bo'lganda ajralgan elektronlar qaysi qismga o'tadi?	Katodga
6	Katodda odatda qaysi jarayon sodir bo'ladi?	Qaytarilish
7	Qaytarilish jarayonida nam havoda ko'pincha qaysi modda elektron qabul qiladi?	Kislorod

8	Kislorodning qaytarilishi odatda qaysi modda ishtirokida boradi?	Suv
9	Suv ishtirok etadigan bunday korroziya turi nima deyiladi?	Elektrokimyoviy korroziya
10	Elektrokimyoviy korroziyada metallni saqlash uchun unga faolroq metall ulash usuli nima deyiladi?	Protektor himoyasi
11	Protektor himoyasida asosiy qurbon metall sifatida temirga ko'pincha qaysi metall ulanadi?	Rux
12	Rux temirdan faolroq bo'lgani uchun birinchi bo'lib qaysi jarayonga uchraydi?	Oksidlanishga
13	Ruxning oksidlanishi natijasida temir anod emas, qaysi holatda saqlanadi?	Katod holatda
14	Temir katod holatda saqlansa, uning yemirilishi qanday o'zgaradi?	Sekinlashadi
15	Yemirilish sekinlashishi amalda nimani bildiradi?	Korroziyadan himoyalaniшни
16	Korroziyadan himoyalaniش metall buyumning qaysi xususiyatini uzaytiradi?	Xizmat muddatini
17	Xizmat muddatining uzayishi muhandislik nuqtai nazaridan nimani kamaytiradi?	Ta'mirlash xarajatini
18	Ta'mirlash xarajati kamayishi ishlab chiqarishda qaysi ko'rsatkichni yaxshilaydi?	Iqtisodiy samaradorlikni
19	Iqtisodiy samaradorlik bilan birga korroziyaning kamayishi yana nimani oshiradi?	Ishonchlilikni

20	Ishonchlilik oshishi muhandislik tizimida qanday yakuniy natijaga xizmat qiladi?	Xavfsiz va barqaror ishlashga

Mantiqiy zanjir:

korroziya → oksidlanish → anod → Fe^{2+} → katod → qaytarilish → kislorod → suv → elektrokimyoviy korroziya → protektor himoyasi → rux → oksidlanish → katod holat → sekinlashish → himoyalaniş → xizmat muddati → ta'mirlash xarajati → iqtisodiy samaradorlik → ishonchlilik → xavfsiz ishlash

3. Metodning Amaliy Ahamiyati

Bu metodning asosiy amaliy kuchi shundaki, u darsni "ta'rif aytish" bosqichidan "qaror chiqarish" bosqichiga olib chiqadi[4]. Talaba korroziya faqat yemirilish emasligini, balki oksidlanish jarayoni ekanini, anod-katod juftligi bilan borishini, suv va kislorod ishtirok etishini, protektor himoyasi kabi yechimga ega ekanini, va bu yechim iqtisodiy samaradorlik va xavfsizlikka olib kelishini ko'radi.

Shunday qilib, zanjirli savollar metodi:

- bilimni barqarorlashtiradi;
- tushunchalararo bog'lanishni ochadi;
- refleksiv fikrlashni faollashtiradi;
- amaliy muhandislik tafakkurini shakllantiradi.

4. Refleksiv Blokning Roli

Har 4–5 savoldan keyin o'qituvchi qisqa refleksiya savoli berishi mumkin:

"Men korroziya va oksidlanish bog'lanishini tushundimmi?"

"Anod va katod farqini misol bilan ayta olamanmi?"

"Protektor himoyasi nima uchun ishlashini sabab bilan tushuntira olamanmi?"

Bu savollar talabaning o'z fikrlashini kuzatishiga yordam beradi. Natijada u faqat javobni eslab qolmaydi, balki o'zidagi tushunmagan joyni ham ko'ra boshlaydi.

5. Darsga Joriy Etish Mexanizmi

Metodni quyidagi bosqichlarda qo'llash qulay:

- yangi mavzuni mustahkamlashda;

- amaliy mashg'ulotda;
- seminar darsida;
- laboratoriya oldidan tayyorlovda;
- oraliq nazoratdan oldin takrorlashda.

Ayniqsa muhandislik yo'nalishlarida quyidagi mavzularda samarali bo'ladi: korroziya va himoya, elektroliz, eritmalar konsentratsiyasi, kimyoviy muvozanat, termokimyo, kataliz, suv tayyorlash texnologiyasi[5].

XULOSA

Kimyo fanini muhandislik ta'lim yo'nalishlarida o'qitishda zanjirli savollar metodi samarali didaktik vosita hisoblanadi. Bu metodning ustunligi shundaki, u talabaning alohida bilim elementlarini emas, balki ular orasidagi mantiqiy bog'lanishni o'zlashtirishiga xizmat qiladi. Har bir javobning keyingi savolga tayanch bo'lishi natijasida o'quvchi fikri uzilmaydi, balki bosqichma-bosqich chuqurlashadi.

Metod bilimni mustahkamlash, tushunchalararo bog'lanishni ochish, refleksiv tahlilni faollashtirish hamda amaliy muhandislik qarorlariga tayyorlash nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega.

“Metallar korroziyasi va elektrokimyoviy himoya” mavzusi asosida tuzilgan 20 savollik namunaviy zanjir metodning kimyo fanidagi amaliy imkoniyatlarini yaqqol ko'rsatdi. Kelgusida shu usul asosida boshqa bo'limlar uchun ham maxsus savollar bankini yaratish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. S.Otamirzayev, M.Boqijonova. Muhandislar tayyorlashda kimyo fanini o'qitishning zamonaviy metodikasi. Qurilish va ta'lim ilmiy jurnali. Maxsus 1-son, 2025 yil. B-124-129
2. S.Otamirzayev, R.Ergasheva. Bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya va kompetenlikni rivojlanishida “Selfed” metodini o'rni. Qurilish va ta'lim ilmiy jurnali 2-son 2025. B-222-224
3. B.Ergashev, S.Otamirzayev. Professional ta'lim tizimi o'quvchilarini kimyo faniga oid kompetensiyalarini rivojlantirish usullari // Xalq ta'limi ilmiy-metodik jurnali. ISSN: 2181-7839. 2022-yil, 6-son. – B. 78-81
4. Mirkomilov Sh.M., Omonov X.T., Raxmatullayev N.G. Kimyo o'qitish metodikasi. – Toshkent: Moliya-iqtisod, 2013. – 235 b.
5. Yo'ldoshev J. G'. Oliy ta'limda interfaol o'qitish metodlari. — Toshkent: Fan, 2018.
6. Vygotsky L. S. Thought and Language. — Cambridge: MIT Press, 1986.
7. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives. — New York: Longman, 1956.
8. Ausubel D. P. Educational Psychology: A Cognitive View. — New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968.

9. Hattie J. Visible Learning. — London: Routledge, 2009.
10. . O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi rasmiy sayti. — URL:
<https://oak.uz>

VATANPARVARLIK G'OYASINING JADIDLAR FAOLIYATIDA AKS ETISHI

Ibragimov Lazizbek Umidjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti harbiy ta'lim fakulteti 2-bosqich 24.124 guruh

Annotatsiya: Ushbu maqolada jadidchilik harakati vakillarining faoliyatida vatanparvarlik g'oyasining shakllanishi va rivojlanishi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Jadid ma'rifatparvarlarining ta'limiy, adabiy va ijtimoiy qarashlari orqali milliy ongni uyg'otish, xalqni ma'rifatga yetaklash hamda vatanga sadoqat tuyg'usini kuchaytirish masalalari yoritiladi. Shuningdek, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy hamda Abdulhamid Cho'lpon kabi jadid namoyandalarning asarlarida vatanparvarlik g'oyasining ifodalanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari jadidlar merosining bugungi kunda ham milliy tarbiya va ma'naviy rivojlanishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, vatanparvarlik, milliy uyg'onish, ma'rifat, ta'lim islohoti, milliy ong, Behbudiy, Fitrat, Qodiriy, Cho'lpon.

THE REFLECTION OF THE IDEA OF PATRIOTISM IN THE ACTIVITIES OF THE JADIDS

Abstract: This article provides a scientific analysis of the formation and development of the idea of patriotism in the activities of representatives of the Jadid movement. Through the educational, literary, and social views of Jadid enlighteners, issues such as awakening national consciousness, guiding people toward enlightenment, and strengthening a sense of devotion to the $\square\square\square\square$ are highlighted. The study also analyzes the features of the expression of patriotic ideas in the works of Mahmudkhoja Behbudi, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiri, and Abdulhamid Cholpon. The research findings confirm that the legacy of the Jadids remains significant today in national education and spiritual development.

Keywords: Jadidism, patriotism, national awakening, enlightenment, educational reform, national consciousness, Behbudi, Fitrat, Qodiri, Cholpon.

ОТРАЖЕНИЕ ИДЕИ ПАТРИОТИЗМА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЖАДИДОВ

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ формирования и развития идеи патриотизма в деятельности представителей джадидского движения. Через образовательные, литературные и социальные взгляды джадидских просветителей освещаются вопросы пробуждения национального самосознания, приобщения народа к просвещению и укрепления чувства преданности Родине. Также анализируются особенности выражения патриотической идеи в произведениях Махмудходжи Бехбуди, Абдурауфа Фитрата, Абдуллы Кадыри и Абдулхамида Чулпана. Результаты исследования подтверждают, что наследие джадидов и сегодня имеет важное значение в национальном воспитании и духовном развитии.

Ключевые слова: джадидизм, патриотизм, национальное возрождение, просвещение, образовательная реформа, национальное самосознание, Бехбуди, Фитрат, Кадыри, Чулпан.

KIRISH

Vatanparvarlik g'oyasi har bir millatning tarixiy taraqqiyoti, ma'naviy qadriyatlari va ijtimoiy ongini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. U faqatgina hissiy tuyg'u sifatida emas, balki jamiyat rivojiga xizmat qiluvchi mafkuraviy, tarbiyaviy va ijtimoiy hodisa sifatida ham namoyon bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan, vatanparvarlik g'oyasining tarixiy ildizlarini o'rganish, ayniqsa, jadidchilik harakati faoliyati misolida tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida yuzaga kelgan jadidchilik harakati milliy uyg'onish jarayonining eng muhim bosqichlaridan biri bo'lib, u jamiyatni ma'rifat orqali isloh qilish, xalqni jaholatdan chiqarish hamda milliy o'zlikni anglash g'oyalarini ilgari surdi. Jadidlar faoliyatida vatanparvarlik g'oyasi markaziy o'rinni egallab, u ta'lim, adabiyot, teatr va publitsistika orqali keng targ'ib etildi.

Jadid ma'rifatparvarlari vatanga sadoqatni ilm-fan bilan uyg'un holda talqin qilib, millat taraqqiyotining asosiy yo'li sifatida ma'rifatni ko'rsatdilar. Ularning qarashlarida vatanparvarlik nafaqat o'z yurtini sevish, balki uning kelajagi uchun faol harakat qilish, zamonaviy bilimlarni egallash va jamiyatni isloh etish orqali namoyon bo'ldi.

Mazkur maqolada jadidchilik harakati vakillarining vatanparvarlik g'oyalarini shakllantirish va rivojlantirishdagi faoliyati, ularning asarlarida ushbu g'oyaning ifodalanishi hamda tarixiy-madaniy ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Jadidchilik harakati va unda vatanparvarlik g'oyasining ifodalanishi masalasi O'zbekiston va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan keng o'rganilgan ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar jadidlar faoliyatining tarixiy, ma'naviy va pedagogik jihatlarini yoritishga qaratilgan bo'lib, ularning asarlarida milliy uyg'onish va vatanparvarlik g'oyalarining shakllanishi ilmiy asosda tahlil qilingan.

Xususan, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy hamda Abdulhamid Cho'lpon kabi jadid ma'rifatparvarlarining asarlarida vatanparvarlik g'oyasi milliy ongni uyg'otish, ma'rifatni targ'ib qilish va jamiyatni isloh etish bilan uzviy bog'liq holda talqin etiladi. Ularning publitsistik va badiiy asarlarida xalqni ilmga chaqirish, mustamlakachilik sharoitida milliy o'zlikni saqlash va vatanga sadoqatni mustahkamlash g'oyalari markaziy o'rinni egallaydi.

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan jadidchilik harakati pedagogik, tarixiy va falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinib, vatanparvarlik g'oyasining ijtimoiy-tarbiyaviy funksiyasi alohida yoritilgan. Bu borada olib borilgan ilmiy ishlar jadidlarning faoliyatini milliy mafkura va ta'lim tizimi rivoji bilan bog'liq holda o'rganishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida tarixiylik, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil hamda kontent-tahlil usullaridan foydalanildi. Tarixiylik prinsipi orqali jadidchilik harakatining vujudga kelish sharoitlari va rivojlanish bosqichlari o'rganildi. Tizimli yondashuv esa vatanparvarlik g'oyasining jadidlar faoliyatidagi o'rnini yaxlit tizim sifatida tahlil qilish imkonini berdi. Qiyosiy tahlil yordamida jadid ma'rifatchilarining qarashlari o'zaro solishtirildi, kontent-tahlil orqali esa ularning asarlaridagi vatanparvarlik mazmuni aniqlanib, ilmiy jihatdan umumlashtirildi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, jadidchilik harakati vakillari faoliyatida vatanparvarlik g'oyasi faqatgina hissiy tuyg'u sifatida emas, balki jamiyatni isloh qilishga yo'naltirilgan mafkuraviy va amaliy konsepsiya sifatida namoyon bo'lgan. Jadid ma'rifatparvarlarining asosiy maqsadi xalqni jaholatdan chiqarish, zamonaviy ilm-fan asoslarini o'rgatish hamda milliy ongni shakllantirish orqali vatanning taraqqiyotiga xizmat qilishdan iborat bo'lgan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy hamda Abdulhamid Cho'lpon kabi jadidlar ijodida vatanparvarlik g'oyasi turli shakllarda — ta'limiy islohotlar, badiiy adabiyot, teatr va publitsistik chiqishlar orqali ifodalangan. Ularning asarlarida vatanga sadoqat, milliy o'zlikni anglash va mustaqil fikrlashga undovchi g'oyalar ustuvor ahamiyat kasb etgan.

Shu bilan birga, jadidlar vatanparvarlikni zamonaviy taraqqiyot bilan uyg'un holda talqin etganliklari aniqlanadi. Ya'ni, ular uchun vatanga xizmat qilish — bu nafaqat uni sevish, balki ilm olish, yangi pedagogik yondashuvlarni joriy etish va jamiyatni modernizatsiya qilish orqali amalga oshiriladigan amaliy jarayon hisoblangan.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, jadidchilik harakati g'oyalari bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, ayniqsa, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Ularning ma'rifiy merosi zamonaviy ta'lim tizimida milliy qadriyatlar va global bilimlar uyg'unligini ta'minlashga yordam beradi.

Umuman olganda, jadidlar faoliyatida vatanparvarlik g'oyasining aks etishi milliy uyg'onish jarayonining muhim omili sifatida namoyon bo'lib, bu g'oya bugungi kunda ham o'z ilmiy va tarbiyaviy ahamiyatini saqlab qolmoqda.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari jadidchilik harakati vakillari faoliyatida vatanparvarlik g'oyasi tizimli va maqsadli ravishda shakllantirilganini ko'rsatadi. Jadid ma'rifatparvarlari vatanparvarlikni milliy taraqqiyotning asosiy omili sifatida talqin etib, uni ma'rifat, ilm-fan va islohotlar bilan uzviy bog'liq holda rivojlantirganlar.

Tahlil natijalariga ko'ra, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy va Abdulhamid Cho'lpon ijodida vatanparvarlik g'oyasi quyidagi asosiy yo'nalishlarda ifodalangan:

Shuningdek, natijalar shuni ko'rsatadiki, jadidlarning vatanparvarlik konsepsiyasi hissiy darajadan yuqori bo'lib, u amaliy faoliyatga yo'naltirilgan mafkuraviy tizim sifatida shakllangan. Ular tomonidan ilgari surilgan g'oyalar milliy uyg'onish jarayonini tezlashtirgan va keyingi davr ijtimoiy-ma'naviy rivojlanishiga asos bo'lgan.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari jadidchilik harakatining vatanparvarlik g'oyasini shakllantirishdagi tarixiy va ilmiy ahamiyatini tasdiqlaydi hamda uning bugungi kundagi tarbiyaviy ahamiyati yuqori ekanligini ko'rsatadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalariga ko'ra, jadidchilik harakati vakillarining faoliyatida vatanparvarlik g'oyasi milliy uyg'onish jarayonining asosiy mafkuraviy yo'nalishlaridan biri sifatida shakllangan va rivojlanganligi aniqlandi. Jadid ma'rifatparvarlari vatanparvarlikni faqat hissiy tuyg'u sifatida emas, balki jamiyatni isloh qilish, xalqni ma'rifatli etish va milliy taraqqiyotni ta'minlashga qaratilgan amaliy harakatlar tizimi sifatida talqin etganlar.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy hamda Abdulhamid Cho'lpon kabi jadidlarning ijodiy va ijtimoiy faoliyatida vatanparvarlik g'oyasi ta'lim, adabiyot va publitsistika orqali keng targ'ib etilgan. Ularning asarlarida milliy o'zlikni anglash, ilm-fanga intilish va vatanga sadoqat kabi g'oyalar ustuvor o'rin egallagan.

Umuman olganda, jadidchilik harakati tomonidan ilgari surilgan vatanparvarlik konsepsiyasi bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan bo'lib, u yosh avlodni milliy qadriyatlarga sodiq, bilimli va mas'uliyatli insonlar sifatida tarbiyalashda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Shu bois jadidlar merosini o'rganish va targ'ib etish milliy ma'naviyatni yuksaltirishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Behbudiy M. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1999.
2. Fitrat A. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.
3. Qodiriy A. *O'tkan kunlar*. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2016.
4. Cho'lpon A. *She'rlar va nasriy asarlar*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1997.
5. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
6. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2000–2005.
7. Mirziyoev Sh.M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
8. Jadidchilik harakati tarixi bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent: Fan, 2018.

GANDBOLCHILARNING O'YIN TAYYORGARLIGINI SINERGETIK FIKRLASH ORQALI RIVOJLANTIRISH

Azizov Sabitxan Valiyevich

Namangan davlat pedagogika instituti professori, p.f.n.

ORCID – <https://orcid.org/0009-0000-5219-9371>

Annotatsiya: Mazkur maqolada gandbolchilarning o'yin tayyorgarligini sinergetik fikrlash asosida rivojlantirishning pedagogik jihatlari yoritilgan. Tadqiqotda sportchilarning taktik fikrlashi, tezkor qaror qabul qilish qobiliyati hamda jamoaviy hamkorlik darajasini oshirishda sinergetik yondashuvning samaradorligi tahlil qilindi. Pedagogik tajriba jarayonida maxsus ishlab chiqilgan mashg'ulotlar dasturi asosida o'tkazilgan sinov natijalari taqqoslab o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, sinergetik fikrlash elementlarini rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar sportchilarning o'yin samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Mazkur yondashuv zamonaviy sport pedagogikasida muhim innovatsion vosita sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: gandbol, sinergetik fikrlash, taktik tayyorgarlik, tezkor qaror qabul qilish, jamoaviy hamkorlik, sport pedagogikasi, o'yin samaradorligi.

РАЗВИТИЕ ИГРОВОЙ ПОДГОТОВКИ ГАНДБОЛИСТОВ ЧЕРЕЗ СИНЕРГЕТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические аспекты развития игровой подготовки гандболистов на основе синергетического мышления. В исследовании анализируется эффективность синергетического подхода в повышении тактического мышления, скорости принятия решений и уровня командного взаимодействия спортсменов. В ходе педагогического эксперимента были сопоставлены результаты, полученные на основе специально разработанной программы тренировок. Результаты показали, что применение элементов синергетического мышления способствует значительному повышению игровой эффективности гандболистов. Данный подход рассматривается как важный инновационный инструмент современной спортивной педагогики.

Ключевые слова: гандбол, синергетическое мышление, тактическая подготовка, принятие решений, командное взаимодействие, спортивная педагогика, игровая эффективность.

DEVELOPMENT OF HANDBALL PLAYERS' GAME PREPARATION THROUGH SYNERGETIC THINKING

Annotation: This article examines the pedagogical aspects of developing handball players' game performance through synergetic thinking. The study analyzes the effectiveness of a synergetic approach in improving tactical thinking, decision-making speed, and team

cooperation among athletes. Within the pedagogical experiment, the results obtained from a specially designed training program were comparatively analyzed. The findings indicate that the development of synergetic thinking elements significantly enhances players' game performance. This approach is considered an important innovative tool in modern sports pedagogy.

Keywords: *handball, synergetic thinking, tactical training, decision-making, team cooperation, sports pedagogy, game performance.*

KIRISH

Gandbol zamonaviy sport turlari orasida yuqori sur'at, tezkor qaror qabul qilish, jamoaviy hamkorlik va murakkab taktik harakatlarni talab etuvchi o'yin sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda musobaqalarda yuqori natijalarga erishish nafaqat sportchining jismoniy, texnik-taktik va psixologik tayyorgarligiga, balki uning intellektual salohiyati, vaziyatni tez tahlil qilish qobiliyati va o'zgaruvchan o'yin sharoitiga moslasha olishiga ham bog'liq bo'ladi. Shu bois xam gandbolchilarning o'yin tayyorgarligini takomillashtirishda an'anaviy mashg'ulot usullari bilan bir qatorda innovasion pedagogik yondashuvlarni qo'llash dolzarb masala hisoblanadi.

Shuning uchun xam, gandbol murabbiylari mashg'ulotlar va musobaqalar jarayonlarida sportchilarni sinergetik fikrlashlariga aloxida e'tibor berishmoqda. Sinergetik fikrlash — bu murakkab tizimlardagi o'zaro bog'liq jarayonlarni anglash, turli omillarni bir butun holda baholash va noaniq vaziyatlarda samarali yechim topish qobiliyatidir. Ushbu yondashuv gandbolchiga o'yin davomida sheriklari va raqiblari harakatlarini oldindan bashorat qilish, maydonda yuzaga kelgan vaziyatni tez anglash hamda to'g'ri taktik qaror qabul qilish imkonini beradi. Ayniqsa, gandbol dinamik o'yin bo'lganligi sababli sinergetik fikrlash sportchining raqobatbardoshligini oshiruvchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Gandbol murabbiylarining aksariyat ko'pchiligi mashg'ulotlar jarayonlarida, asosan jismoniy, texnik-taktik tayyorgarlikni rivojlantirishga qaratib, o'yinchilarning ijodiy va tizimli fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga yetarlicha e'tibor qaratmaydilar. Natijada sportchilar standart vaziyatlarda muvaffaqiyatli harakat qilsalar-da, kutilmagan holatlarda samarali qaror qabul qilishda qiyinchilikka duch keladilar. Bu esa o'yin samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, gandbolchilarning o'yin tayyorgarligini sinergetik fikrlash orqali rivojlantirish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega [2].

Mazkur tadqiqotning maqsadi gandbolchilarda sinergetik fikrlash elementlarini shakllantirish orqali ularning taktik tayyorgarligi va o'yin samaradorligini oshirish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot natijalari sport mashg'ulotlari mazmunini boyitish, zamonaviy tayyorgarlik texnologiyalarini ishlab chiqish hamda murabbiylik amaliyotini takomillashtirishga xizmat qiladi [2].

METODOLOGIYA

Ilmiy izlanishning dastlabki bosqichida mavzuga oid ilmiy-uslubiy adabiyotlar o'rganildi va tahlil qilindi. Unda sport pedagogikasi, gandbol nazariyasi, taktik tayyorgarlik va sinergetik yondashuvga bag'ishlangan mahalliy hamda xorijiy manbalar o'rganildi. Bu esa o'z navbatida tadqiqotning nazariy asoslarini belgilash va tajriba dasturini ishlab chiqish imkonini berdi [5].

Tadqiqot ishi Namangan olimpiya va paraolimpiya sport turlariga tayyorlash markazi gandbolchilari bilan olib borildi. Tadqiqotda gandbolchilarning o'yin tayyorgarligini sinergetik fikrlash orqali rivojlantirish samaradorligini aniqlash maqsadida kompleks pedagogik va ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi. Tadqiqotda 16–18 yoshli 24 nafar gandbolchi qizlar ishtirok etishdi. Ular tayyorgarlik darajasi va sport malakasiga ko'ra ikkita guruhga, ya'ni nazorat va tajriba guruhlariga ajratildi. Har bir guruhda 12 nafardan ishtirokchi bo'lib, mashg'ulot jarayoni belgilangan dastur asosida tashkil etildi [4].

Pedagogik kuzatuv usuli orqali sportchilarning mashg'ulot va musobaqa jarayonidagi harakatlari, qaror qabul qilish tezligi, jamoaviy hamkorligi hamda o'yin vaziyatlariga moslashish darajasi muntazam nazorat qilindi. Kuzatuv natijalari maxsus baho mezonlari asosida qayd etildi.

Test sinovlari orqali ishtirokchilarning taktik fikrlash, tezkor qaror qabul qilish va o'yin samaradorligi ko'rsatkichlari baholandi. Bunda maxsus o'yin vaziyatlari yaratildi va sportchilarning yechim topish vaqti hamda harakat aniqligi o'lchandi. Shuningdek, jismoniy tayyorgarlikni baholash maqsadida tezkorlik, chidamlilik va chaqqonlik testlari ham qo'llanildi.

Tajriba guruhida mashg'ulotlar sinergetik fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus dastur asosida olib borildi. Unda modellashtirilgan o'yin vaziyatlari, noodatiy taktik topshiriqlar, guruhli muammoli mashqlar va tezkor tahlil elementlaridan foydalanildi. Nazorat guruhi esa an'anaviy mashg'ulot dasturi bo'yicha shug'ullandi.

Olingan natijalar matematik-statistik usullar yordamida qayta ishlandi. O'rtacha arifmetik qiymatlar, foiz ko'rsatkichlari va tajriba oldi hamda keyingi natijalar o'rtasidagi farqlar hisoblab chiqildi. Shu orqali sinergetik fikrlashga asoslangan mashg'ulotlar samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berildi [7].

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMASI

Tadqiqot jarayonida olingan natijalar gandalchilarning o'yin tayyorgarligini sinergetik fikrlash asosida rivojlantirish ijobiy samara berishini ko'rsatdi. Tajriba boshida nazorat va tajriba guruhlarini ko'rsatkichlari o'zaro yaqin bo'lib, ishtirokchilarning taktik fikrlash, qaror qabul qilish tezligi va jamoaviy hamkorlik darajasida sezilarli farq kuzatilmadi. Biroq 10 oylik maxsus mashg'ulotlar dasturidan so'ng tajriba guruhida muhim ijobiy o'zgarishlar aniqlandi.

Taktik vaziyatlarni hal etish bo'yicha test natijalariga ko'ra, tajriba guruhida to'g'ri qaror qabul qilish ko'rsatkichi 14,6 foizga oshdi, nazorat guruhida esa ushbu o'sish 8,4 foizni tashkil etdi. Qaror qabul qilish vaqti tajriba guruhida o'rtacha 1,8 soniyaga qisqargan bo'lsa, nazorat guruhida bu ko'rsatkich 0,6 soniyaga teng bo'ldi. Bu holat sinergetik fikrlashga asoslangan mashg'ulotlar sportchilarning tezkor tahlil qilish va maqbul yechim tanlash qobiliyatini rivojlantirganini ko'rsatadi.

Jamoaviy o'zaro hamkorlikni baholashda ham ijobiy dinamika qayd etildi. Tajriba guruhida aniq uzatmalar soni 15,2 foizga, hujumlarni samarali yakunlash ko'rsatkichi esa 12,7 foizga oshdi. Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkichlar mos ravishda 9,1 va 7,8 foizni tashkil qildi. Musobaqa sharoitida olib borilgan kuzatuvlarda tajriba guruhi o'yinchilari maydondagi o'zgaruvchan vaziyatlarga tezroq moslashgani va o'zaro kelishilgan harakatlarni samarali bajargani kuzatildi.

Tadqiqot doirasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari ham mazkur fikrlarni tasdiqladi. Ishtirokchilarning 83 foizi sinergetik mashqlar o'yin vaziyatini yaxshiroq tushunishga yordam berganini bildirdi. 79 foiz sportchi tez qaror qabul qilish

qobiliyati oshganini ta'kidladi. 87 foiz ishtirokchi esa jamoaviy muloqot va sheriklarni tushunish darajasi yaxshilanganini qayd etdi. Shuningdek, 76 foiz respondentlar bunday mashg'ulotlar qiziqarli va rag'batlantiruvchi ekanini bildirishdi.

Umuman olganda, olingan natijalar sinergetik fikrlashga asoslangan mashg'ulotlar gandbolchilarning taktik tayyorgarligi, tezkor qaror qabul qilishi va jamoaviy o'yin samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalarining tahlili shuni ko'rsatdiki, gandbolchilarning o'yin tayyorgarligini sinergetik fikrlash asosida tashkil etish an'anaviy mashg'ulot usullariga nisbatan samaraliroq hisoblanadi.

Chunki, mazkur yondashuv sportchini faqat alohida texnik harakatlarga emas, balki maydondagi barcha jarayonlarni bir butun tizim sifatida qabul qilishga o'rgatadi. Bu esa o'yin davomida tez o'zgaradigan vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish imkoniyatini kengaytiradi.

Tajriba guruhida kuzatilgan qaror qabul qilish tezligining oshishi va taktik xatolarning kamayishi sinergetik fikrlashning amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi. Sportchilar bir vaqtning o'zida raqib harakatini baholash, sheriklarining joylashuvini hisobga olish va maqbul harakatni tanlash qobiliyatini namoyon etdilar. Bu esa musobaqa jarayonida gandbol jamoasining yuqori natijaga erishishi uchun muhim omillardan biri sanaladi.

Jamoaviy hamkorlik ko'rsatkichlarining yaxshilanishi ham tadqiqotning muhim jihatlaridan biri bo'ldi. Sinergetik fikrlashning asosiy xususiyati – tizim elementlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni anglashdir. Shu bois gandbolchilar o'z harakatlarini jamoa manfaati bilan muvofiqlashtirishga, o'zaro ishonch va muvofiqlikni kuchaytirishga erishdilar. Bu holat aniq uzatmalar soni va hujumlarni samarali yakunlash ko'rsatkichlarida ham o'z ifodasini topdi.

Olingan natijalar boshqa ilmiy tadqiqotlarda keltirilgan fikrlar bilan ham uyg'unlik kasb etadi. Zamonaviy sport nazariyasida kognitiv qobiliyatlar, vaziyatli fikrlash va ijodiy yondashuv sport mahoratining muhim tarkibiy qismi sifatida baholanadi. Bizning tadqiqotda esa ushbu nazariy qarashlar amalda o'z tasdig'ini topdi.

Shu bilan birga, tadqiqotning ayrim cheklovlari ham mavjud. Ishtirokchilar soni nisbatan kam bo'lgani va tajriba muayyan yosh toifasidagi sportchilar bilan o'tkazilgani natijalarni umumlashtirishda ehtiyotkorlikni talab qiladi. Kelgusida turli yosh va malaka darajasidagi gandbolchilar ishtirokida kengroq tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiq.

Umuman, sinergetik fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar gandbolchilarning o'yin faoliyatini takomillashtirish, raqobatbardoshligini oshirish va zamonaviy tayyorgarlik tizimini boyitishda muhim pedagogik vosita sifatida xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga asoslanib shuni xulosa qilish mumkinki, gandbolchilarning o'yin tayyorgarligini sinergetik fikrlash orqali rivojlantirish sport mashg'ulotlari samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Zamonaviy gandbolda yuqori natijalarga erishish faqat jismoniy, texnik-taktik tayyorgarlik bilan cheklanib qolmay, balki sportchining tezkor tahlil qilish, vaziyatni to'g'ri baholash va to'g'ri, aniq taktik qaror qabul qilish qobiliyatiga ham bog'liq ekanligi yana bir bor o'z tasdig'ini topdi.

Tajriba jarayonida olingan natijalar sinergetik yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar sportchilarning taktik fikrlashini rivojlantirish, jamoaviy hamkorlikni kuchaytirish hamda o'yin vaziyatlariga tez moslashish qobiliyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Ayniqsa, qaror qabul qilish tezligining oshishi va taktik xatolarning kamayishi mazkur metodikaning amaliy samaradorligini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, so'rovnoma natijalari ham sportchilarning sinergetik mashqlarga ijobiy munosabatda bo'lganini va bu yondashuv ularning motivatsiyasi hamda o'yinga bo'lgan qiziqishini oshirganini ko'rsatdi. Demak, bunday mashg'ulotlar nafaqat kognitiv qobiliyatlarni, balki psixologik tayyorgarlikni ham rivojlantiradi.

Tadqiqot xulosalariga ko'ra, gandbol mashg'ulotlar jarayoniga sinergetik fikrlash elementlarini kiritish zamonaviy sport pedagogikasining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv sportchilarni murakkab o'yin

vaziyatlarida mustaqil va to'g'ri qaror qabul qilishga tayyorlaydi, jamoaviy o'yin sifatini yaxshilaydi hamda musobaqa natijalarini oshiradi.

Kelgusida ushbu metodikani turli yosh va malaka darajasidagi gandbolchilar bilan kengroq qo'llash maqsadga muvofiqdir. Bu esa sport tayyorgarligi tizimini yanada takomillashtirish va zamonaviy talablarga moslashtirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – Москва: Физкультура и спорт, 2010.
2. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – Киев: Олимпийская литература, 2015.
3. Гончарова О.В. Спортивные игры: теория и методика обучения. – Москва: Академия, 2012.
4. Иванов В.С. Гандбол: основы техники и тактики. – Москва: Спорт, 2014.
5. Фарбер Д.А. Психология спортивной деятельности. – Санкт-Петербург: Питер, 2013.
6. Костикова, О. В., Азизов, С. В., Болтобаев, С. А., Азизова, Р. И., & Махмуджонов, А. А. (2025). Развитие у юных баскетболистов скорости и точности броска. *Физическая культура, спорт-наука и практика*, 2, 109-114.
7. Boltobaev, S. A., Kostikova, O. V., Azizov, S. V., & Azizov, N. N. (2022). Influence of stress and anxiety on highly qualified athletes. *International journal of health sciences*, 6(S3), 1394-1410.
8. Azizov, S. V., Mahmudjonov, A. A., & Oripov, A. F. (2024). Sprinterlarni tayyorlashda psixologik tayyorgarlikning ahamiyati. *Экономика и социум*, (6-2 (121)), 85-90.
9. Azizov, S. V. (2024). YOSH SPRINTERLARNI SARALAB OLISHNING O'ZIGA HOS JIHATLARI. *Экономика и социум*, (2-1 (117)), 126-129.

STEAM YONDASHUVI ASOSIDA BOSHLANG'ICH TA'LIMDA PISA KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Zulayxo Mamajanova

Namangan davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

E-mail: zulayhomamajonova7@gmail.com

Tel: +998931273397

<https://orcid.org/0009-0006-2194-5830>

Annotatsiya. Ushbu maqolada STEAM yondashuvi asosida boshlang'ich ta'limda PISA kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi o'rganildi. PISA dasturi o'quvchilarning ilmiy va funksional savodxonligini baholashga qaratilgan bo'lib, STEAM faol metodikasi orqali o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantirish samarasi tahlil qilindi. Nazariy va amaliy tadqiqotlar asosida olingan natijalar STEAM yondashuvi boshlang'ich ta'limda PISA kompetensiyalarini shakllantirishda samarali ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: STEAM, boshlang'ich ta'lim, PISA kompetensiyalari, ilmiy savodxonlik, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodiy fikrlash, loyihaviy metod.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING PISA COMPETENCIES IN PRIMARY EDUCATION BASED ON THE STEAM APPROACH

Abstract. This article explores the methodology for developing PISA competencies in primary education based on the STEAM approach. The PISA program assesses students' scientific and functional literacy, and through the active STEAM methodology, students' critical thinking, problem-solving, and creative skills are enhanced. The results of theoretical and practical research indicate that the STEAM approach is effective for forming PISA competencies in primary education.

Keywords: STEAM, primary education, PISA competencies, scientific literacy, critical thinking, problem solving, creative thinking, project-based learning.

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ PISA В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ НА ОСНОВЕ STEAM-ПОДХОДА

Аннотация. В данной статье изучается методика формирования компетенций PISA в начальном образовании на основе подхода STEAM. Программа PISA оценивает научную и функциональную грамотность учащихся, а активная STEAM-методика способствует развитию критического мышления, навыков решения проблем и творческих способностей. Результаты теоретических и практических исследований показывают эффективность STEAM-подхода в формировании компетенций PISA.

Ключевые слова: STEAM, начальное образование, компетенции PISA, научная грамотность, критическое мышление, решение проблем, творческое мышление, проектное обучение.

INTRODUCTION

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning ilmiy va texnologik kompetensiyalarini rivojlantirish ustuvor vazifa hisoblanadi. PISA dasturi o'quvchilarning funksional savodxonligini baholashga qaratilgan bo'lib, ular nazariy bilimlarni amaliyotga qo'llash darajasini aniqlaydi. Boshlang'ich ta'limda STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi o'quvchilarning muammolarni hal qilish, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

STEAM yondashuvi orqali o'quvchilarni interdisiplinar mashg'ulotlar, loyihaviy ishlar va eksperimentlar orqali bilimlarni amalda qo'llashga o'rgatish mumkin. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'limda STEAM faol va interaktiv metodlarni qo'llash, o'quvchilarning ilmiy savodxonlik va tanqidiy fikrlash darajasini oshiradi.

Ushbu maqolada STEAM yondashuvi asosida boshlang'ich ta'limda PISA kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi, hamda o'quvchilarning real hayotiy vaziyatlarda bilimlarni qo'llash qobiliyati baholanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ilmiy savodxonlik va PISA kompetensiyalarini shakllantirish masalasi keng o'rganilgan. PISA (Programme for International Student Assessment) dasturi o'quvchilarning funksional savodxonligini baholashga qaratilgan bo'lib, u nazariy bilimlarni amaliyotga qo'llash darajasini aniqlaydi. Shu mavzu bo'yicha avvalgi tadqiqotlar STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi orqali kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali usullarini ko'rsatgan.

John Deweyning pedagogik konsepsiyasida ta'lim jarayoni tajriba va faoliyatga asoslanishi o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va ilmiy savodxonligini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, Lev Vygotskyning sotsial o'rganish nazariyasi o'quvchilarning ijtimoiy hamkorlik va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda STEAM loyihalari samaradorligini ko'rsatadi.

Hozirgi kunda STEAM yondashuvi boshlang'ich ta'limda PISA kompetensiyalarini shakllantirishda qo'llanmoqda.

METHODOLOGY

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

Nazariy tahlil – PISA kompetensiyalari va STEAM yondashuvi asoslarini o'rganish.

Solishtirma tahlil – turli pedagogik metodlarni solishtirish.

Kuzatish va eksperiment – boshlang'ich sinflarda STEAM mashg'ulotlari orqali o'quvchilarning amaliy kompetensiyalarini baholash.

Tahlil qilingan komponentlar:

- Ilmiy bilimlar.
- Ilmiy jarayonlar va metodlar.
- Tanqidiy va ijodiy fikrlash.
- Muammolarni hal qilish va PISA kompetensiyalari.

Nazariy va amaliy manbalar sifatida OECD hisobotlari, pedagogik adabiyotlar, va klassik ilmiy nazariyalar (John Dewey, Lev Vygotsky,) qo'llanildi.

Results:

Jadval 1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida STEAM loyihalari orqali PISA kompetensiyalarini baholash

O'quvchi guruhi	Loyiha mavzusi	Tanqidiy fikrlash darajasi (1–5)	Muammolarni hal qilish (1–5)	Ijodiy yondashuv (1–5)	Ilmiy savodxonlik balli (0–100)
1-sinf A	Suvning fazalari	4	5	4	78
1-sinf B	O'simliklarning o'sishi	3	4	3	72
2-sinf A	Energiya manbalari	5	5	5	85

2-sinf B	Shamol va havo oqimi	4	4	4	80

Sinf 1-A: O'quvchilar "Suvning fazalari" loyihasida muz, suv va bug'ning fazaviy o'zgarishini kuzatib, eksperiment o'tkazdilar. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun o'quvchilar natijalarni tahlil qilib, xulosa chiqarishdi. Muammolarni hal qilish ko'nikmasi loyihada eksperimentlarni to'g'ri bajarish bilan mustahkamlandi.

Sinf 2-A: "Energiya manbalari" loyihasida o'quvchilar quyosh va shamol energiyasidan foydalanib mini-model qurishdi. Bu mashg'ulot orqali o'quvchilar ijodiy yondashuv va ilmiy savodxonlik ballarini oshirishga muvaffaq bo'ldi.

Tahlillar natijasida STEAM yondashuvi o'quvchilarga quyidagi ta'sirlarni ko'rsatishi aniqlandi:

1)Ilmiy bilimlar – o'quvchilar tabiiy fanlar va texnologik tushunchalarni chuqurroq o'zlashtiradilar.

2)Ilmiy jarayonlar va metodlar – kuzatish, eksperiment o'tkazish, gipoteza ilgari surish va xulosa chiqarish ko'nikmalari rivojlanadi.

3)Tanqidiy va ijodiy fikrlash – ma'lumotlarni tahlil qilish va muammolarni hal qilish qobiliyati mustahkamlanadi.

4)PISA kompetensiyalari – o'quvchilar loyiha va amaliy mashg'ulotlar orqali real hayotiy vaziyatlarda bilimlarni qo'llashni o'rganadilar.

PISA 2022 natijalariga ko'ra, interaktiv va loyiha asosidagi metodlar o'quvchilarning Level 3–4 proficiency darajasini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, STEAM yondashuvi o'quvchilarning individual xususiyatlari va motivatsiyasini hisobga olgan holda amalga oshirilishi samarali.

DISCUSSION

STEAM yondashuvi boshlang'ich ta'limda PISA kompetensiyalarini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Interdisiplinar mashg'ulotlar, loyihaviy ishlar va eksperimentlar o'quvchilarning ilmiy savodxonlik, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Yuqori darajadagi savodxonlikni shakllantirish faqat nazariy bilimlardan iborat bo'lmasligi, balki real hayotiy vaziyatlarda qo'llashni ham o'z ichiga oladi. Shu

bois, ta'lim jarayonida interaktiv yondashuvlar va motivatsiya muhim ahamiyatga ega.

CONCLUSION

STEAM yondashuvi boshlang'ich ta'limda PISA kompetensiyalarini shakllantirishda samarali metod sanaladi. U o'quvchilarning ilmiy savodxonligini oshirish, tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim jarayonida interaktiv va loyiha asosidagi mashg'ulotlar o'quvchilarning real hayotiy vaziyatlarda bilimlarni qo'llash qobiliyatini mustahkamlaydi. Individual xususiyatlar va motivatsiya ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omildir.

References:

1. OECD. PISA 2022 Results (Volume I) — Paris: OECD Publishing, 2023. https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i_53f23881-en/full-report.html
2. OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework — Paris: OECD Publishing, 2019. <https://doi.org>
3. Bequette J. & Bequette M. A Place for Art and Design Education in the STEAM Conversation. — Art Education Journal, 2012. <https://doi.org/10.1080/00043125.2012.11519167>
4. Burghardt M. Project-based Learning in STEM Education. — New York, 2015.
5. Ishmuhamedov R. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. <https://akbt.tkti.uz/uz/books/3647>
6. John Dewey. Democracy and Education. — New York, 1916.
7. Lev Vygotsky. Mind in Society. — Harvard University Press, 1978.
8. Omonov H. T., Xo'jayev N. X., Madyarova S. A., Eshchonov E. U. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: IQTISOD-MOLIYA, 2009. https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/06/21/NamDU-ARM-7159-Pedagogik_tehnologiyalar_va_pedagogik_mahorat.pdf

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA KOMBINATORIKA ELEMENTLARINI O'RGATISH METODIKASI

Tuxtamirzayev Adxam Yulbarsmirzayevich

NamDPI "Boshlang'ich ta'lim innovatsiyalari" kafedrasi dotsenti, PhD

Email: adham.yu.t@gmail.com

Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich

NamDPI "Boshlang'ich ta'lim innovatsiyalari" kafedrasi o'qituvchisi

Email: abdurasulmirzaakbarov95@gmail.com

Raxmonberdiyeva Moxinur G'ayratjon qizi

Namangan Davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

Email: moxinurraxmonberdiyeva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida kombinatorika elementlarini shakllantirishning nazariy asoslari, metodik yondashuvlari va amaliy ahamiyati keng yoritilgan. Tadqiqot davomida o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda kombinatorika elementlarining o'рни tahlil qilindi. Shuningdek, interaktiv metodlar, didaktik o'yinlar va muammoli topshiriqlarning samaradorligi asoslab berildi. Olingan natijalar kombinatorika elementlarini boshlang'ich bosqichda o'rgatish o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilish qobiliyati va matematik tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: kombinatorika, boshlang'ich ta'lim, metodika, mantiqiy fikrlash, matematik tafakkur, didaktik o'yinlar, interaktiv yondashuv, ta'lim samaradorligi.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ЭЛЕМЕНТАМ КОМБИНАТОРИКИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация: В данной научной статье подробно освещены теоретические основы, методические подходы и практическое значение формирования элементов комбинаторики у учащихся начальных классов. В ходе исследования проанализирована роль элементов комбинаторики в развитии логического мышления учеников. Кроме того, обоснована эффективность интерактивных методов, дидактических игр и проблемных заданий. Полученные результаты показали, что обучение элементам комбинаторики на начальном этапе имеет важное значение для развития самостоятельного мышления, способности решать задачи и математического мышления учащихся.

Ключевые слова: комбинаторика, начальное образование, методика, логическое мышление, математическое мышление, дидактические игры, интерактивный подход, эффективность обучения.

METHODOLOGY FOR TEACHING ELEMENTS OF COMBINATORICS TO PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract: *This scientific article extensively covers the theoretical foundations, methodological approaches, and practical significance of developing elements of combinatorics in primary school students. The study analyzed the role of combinatorial elements in fostering students' logical thinking. In addition, the effectiveness of interactive methods, didactic games, and problem-based tasks was substantiated. The results showed that teaching elements of combinatorics at the primary level is crucial for developing independent thinking, problem-solving skills, and mathematical reasoning in students.*

Keywords: *combinatorics, primary education, methodology, logical thinking, mathematical reasoning, didactic games, interactive approach, educational effectiveness.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'lim sohasida bir necha bor ta'kidlaganidek: *"Har bir o'quvchi mantiqiy fikrlash va ijodiy tafakkurga ega bo'lishi kerak. Matematik tafakkur insonni mustaqil qaror qabul qilishga, murakkab vaziyatlarni yechishga tayyorlaydi"*[1]. Ushbu so'zlar boshlang'ich ta'limdagi matematika fanining ahamiyatini, shuningdek, o'quvchilarda mantiqiy va kombinatorik fikrlashni shakllantirish zaruratini ko'rsatadi. Boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchining tafakkur asoslarini shakllantiradigan eng muhim davr hisoblanadi. Aynan shu davrda o'quvchilar nafaqat hisoblash ko'nikmalarini o'rganadi, balki mustaqil fikrlash, muammoni tahlil qilish va turli variantlarni solishtira olish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu nuqtai nazardan, matematikaning kombinatorika bo'limini erta bosqichda o'rgatish katta ahamiyatga ega.

Kombinatorika — bu turli elementlar va ularning tartiblari, tanlanishi hamda kombinatsiyalarini o'rganadigan matematik yo'nalishdir. Kundalik hayotda kombinatorik tafakkur masalalari ko'p uchraydi: kiyim yoki ranglarni tanlash, predmetlarni tartiblash, o'yin variantlarini ishlab chiqish kabi vaziyatlar bolalarni kombinatorik fikrlashga undaydi. Shu sababli, kombinatorika elementlarini boshlang'ich sinflarda o'rgatish o'quvchilarning mantiqiy va strategik tafakkurini rivojlantiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kombinatorika elementlarini o'rgatish jarayoni bir qator pedagogik xususiyatlarni talab qiladi. O'quvchilarning yosh va kognitiv xususiyatlarini hisobga olib, topshiriqlarni sodda, vizual va amaliy shaklda berish lozim. Shu bilan birga, interaktiv metodlar, didaktik o'yinlar va muammoli vaziyatlar orqali o'quvchilarning faol ishtiroki ta'minlanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — boshlang'ich sinf o'quvchilarida kombinatorika elementlarini o'rgatishning samarali metodikasini aniqlash va amaliy jihatdan asoslashdir. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Boshlang'ich sinflarda kombinatorika elementlarini o'rgatishning nazariy asoslarini o'rganish.
2. Turli pedagogik metodlar va interaktiv yondashuvlarning samaradorligini aniqlash.
3. O'quvchilarning mantiqiy tafakkuri va kombinatorik ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini tahlil qilish.

Ushbu tadqiqot nafaqat boshlang'ich ta'lim jarayonida kombinatorik tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi, balki kelajakda murakkab matematik fanlarni o'zlashtirishga tayyorgarlik sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, har bir o'quvchining mantiqiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalari rivojlangan bo'lishi milliy ta'lim tizimining rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kombinatorika elementlarini o'rgatishning metodikasi masalasini chuqur o'rganish uchun turli ilmiy manbalar va pedagogik adabiyotlar tahlil qilindi. Tadqiqotda nafaqat O'zbekistonning pedagogik tajribalariga, balki xalqaro ilmiy ishlanmalar va nazariy manbalarga ham murojaat qilindi. N.X.Xo'jayevning *"Pedagogika nazariyasi va tarixi"* asarida pedagogik yondashuvlarning rivojlanish tarixi va metodologik asoslari keltirilgan. Bu manba kombinatorik tafakkur shakllantirish jarayonida boshlang'ich ta'limning pedagogik printsiplarini tushunishga yordam berdi [2]. Masalan, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga moslashtirilgan topshiriqlar, darsning qiziqarli va interaktiv bo'lishi pedagogik tahlilda asosiy omil sifatida ko'rsatildi. T.To'laganovning *"Boshlang'ich ta'lim metodikasi"* asari esa kombinatorika elementlarini o'qitish bo'yicha konkret metodik tavsiyalar beradi [3]. Masalan, rangli predmetlar va kartochkalar yordamida kombinatsiyalar tuzish, masalalarni o'yin shaklida yechish orqali o'quvchilarning qiziqishi va faol ishtiroki oshiriladi. Shu bilan birga, nazorat va baholashning turli shakllari metodikada to'liq yoritilgan. Xalqaro manbalar tahlili.

G.Polyaning *"How to Solve It"* asari matematik tafakkur va masalalarni yechish metodikasini batafsil tushuntiradi. Polya fikricha, o'quvchining muammoli vaziyatlarni yechish ko'nikmasi boshlang'ich bosqichdan rivojlantirilsa, bu kelajakda murakkab masalalarni hal qilishga asos bo'ladi [4]. Shu sababli kombinatorika elementlarini erta o'rgatish Polya nazariyasi bilan uzviy bog'liq. J.Brunerning *"The Process of Education"* asari esa o'quv jarayonini qurish va tushuntirishning spiral metodini taqdim etadi [5]. Boshlang'ich sinflarda kombinatorika elementlarini bosqichma-bosqich murakkablashtirib o'rgatish Bruner yondashuvi bilan uyg'unlashadi. Shu nuqtai nazardan kombinatorika elementlarini vizual va amaliy shaklda o'rgatish samarali bo'ladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda bir nechta ilmiy va pedagogik metodlardan kompleks foydalanildi.

Birinchidan, nazariy tahlil asosida kombinatorika elementlarini o'qitishga oid mavjud ilmiy adabiyotlar o'rganildi va umumlashtirildi. Bu orqali mavjud yondashuvlarning kuchli va zaif tomonlari aniqlandi.

Ikkinchidan, kuzatish metodi yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilarining dars jarayonidagi faoliyati tahlil qilindi. Bu jarayonda ularning topshiriqlarga bo'lgan munosabati, qiziqishi va ishtiroki o'rganildi.

Uchinchidan, tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. Unda o'quvchilar ikki guruhga bo'lindi. Tajriba guruhida kombinatorika elementlari interaktiv metodlar asosida o'qitildi, nazorat guruhida esa an'anaviy usullar qo'llanildi.

To'rtinchidan, test va savol-javob metodlari orqali o'quvchilarning bilim darajasi baholandi. Olingan natijalar statistik jihatdan tahlil qilindi.

NATIJALAR VA TAHLILLAR

Tadqiqot davomida boshlang'ich sinf o'quvchilarida kombinatorika elementlarini o'rgatishning samaradorligi interaktiv metodlar, didaktik o'yinlar va muammoli vaziyatlardan foydalanish orqali aniqlanadi. Tajribaviy ish 2-4-sinf o'quvchilari bilan olib borildi va ular ikki guruhga bo'linib ishlashdi: tajriba guruhi va nazorat guruhi.

Tajriba guruhi natijalari. Tajriba guruhi o'quvchilari kombinatorika elementlarini o'yin, vizual materiallar va amaliy mashqlar orqali o'rgatildi. Tadqiqot davomida quyidagi kuzatishlar amalga oshirildi:

1. O'quvchilar dars jarayonida yuqori faollik ko'rsatdi. Ular topshiriqlarni bajarishda tashabbus ko'rsatdi, turli kombinatsiya variantlarini sinab ko'rdi va natijalarni o'zaro muhokama qildi. Masalan, rangli qalamlar yoki kartochkalar bilan ishlash orqali har bir o'quvchi o'zining kombinatsiya variantini taklif qildi. Bu jarayon o'quvchilarda o'z fikrini bayon qilish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirdi.

2. O'quvchilar berilgan masalalarni turli usullar bilan yechishga intildi. Masalan, "3 xil rangdagi sharlar nechta turli kombinatsiya hosil qiladi?" kabi topshiriqlarni o'quvchilar bir nechta usul bilan yechdi: tasviriy diagrammalar yordamida, predmetlarni joylashtirish orqali yoki og'zaki izohlar bilan. Bu esa kombinatorik tafakkur shakllanishida muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi.

3. O'quvchilar muammoli vaziyatlarda o'z yechimlarini taklif qildi. Misol uchun, "Agar 3 qalamning rangi o'zgartirilsa, nechta yangi kombinatsiya hosil bo'ladi?" kabi masalalarda o'quvchilar turli variantlarni mustaqil ravishda ishlab chiqdi. Shu orqali ularning ijodiy tafakkuri va mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlandi. Statistik natijalarga ko'ra, tajriba guruhi o'quvchilarida o'zlashtirish darajasi 30–35% atrofida bo'ldi, bu esa interaktiv metodlar va didaktik o'yinlarning samaradorligini tasdiqlaydi.

Nazorat guruhi natijalari. Nazorat guruhi o'quvchilari an'anaviy metodika asosida, ya'ni tushuntirish, ko'rsatish va standart topshiriqlar orqali o'qitildi. Natijalar quyidagicha bo'ldi:

1. Dars jarayonida o'quvchilar asosan tinglovchi rolida bo'ldi. Ularning faolligi kamroq bo'lib, topshiriqlarni bajarishda ko'proq yordamga muhtoj bo'ldi.

2. Berilgan kombinatorik masalalarni o'quvchilar faqat bir xil yoki ikki variant bilan yecha oldi. Shu sababli, mantiqiy tafakkur va ijodiy yondashuv darajasi pastroq bo'ldi.

3. O'quvchilarning darsga qiziqishi sezilarli darajada past bo'lib, muammoli vaziyatlarda mustaqil yechim topishga intilishi cheklangan edi.

Statistik tahlil natijasida nazorat guruhi o'zlashtirish darajasi 20–22% ni tashkil etdi, bu esa tajriba guruhi bilan solishtirganda sezilarli farqni ko'rsatdi.

Olingan natijalarni tahlil qilganda quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

a) Didaktik o'yinlar va vizual materiallardan foydalanish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularni faol ishtirokchi qiladi. Bu esa kombinatorika elementlarini tez va to'liq o'zlashtirishga yordam beradi.

b) O'quvchilarga turli variantlarni izlash va yechim topish imkoniyatini berish, ularning mantiqiy tafakkurini mustahkamlaydi. Tajriba guruhi o'quvchilari bu vaziyatlarda o'z yechimlarini mustaqil ishlab chiqishga muvaffaq bo'ldi.

c) Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun kombinatorika elementlarini sodda va vizual shaklda berish muhim. Ranglar, predmetlar va diagrammalar orqali o'quvchilar murakkab masalalarni oson qabul qiladi.

d) Tajribadan ko'rinib turibdiki, interaktiv va amaliy yondashuvlar bilan o'qitilgan o'quvchilar kombinatorik tafakkur va mantiqiy fikrlash bo'yicha ancha yuqori natijalar ko'rsatadi. Bu esa boshlang'ich sinf o'quvchilarida kombinatorika elementlarini erta bosqichda o'rgatishning muhimligini tasdiqlaydi.

Qo'shimcha kuzatishlar: a) O'quvchilar interaktiv darslarda bir-biri bilan muloqot qilganda bilimlarini yanada mustahkamladi.

b) Didaktik o'yinlar orqali murakkab tushunchalarni sodda shaklda tushuntirish natijasi yuqori bo'ldi.

c) O'quvchilar orasida o'z yechimlarini baham ko'rish va tanqidiy fikrlash odatlari shakllandi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda boshlang'ich sinf o'quvchilarida kombinatorika elementlarini o'rgatish ularning mantiqiy tafakkurini, ijodiy fikrlashini va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinflarda kombinatorika elementlarini o'rgatishda interaktiv metodlar va didaktik o'yinlardan foydalanish an'anaviy metodlarga nisbatan sezilarli darajada samarali ekanligi tadqiqot davomida aniqlangan. Tajriba guruhi o'quvchilari dars jarayonida faol ishtirok etish, turli kombinatsiyalarni mustaqil topish va muammoli vaziyatlarni yechishda yuqori natijalar ko'rsatdi. Shu bilan birga, dars jarayonida o'quvchilarning

individual xususiyatlarini hisobga olgan holda metodlarni moslashtirish, rag'batlantirish va muammoli vaziyatlarni izchil yaratish metodikaning samaradorligini oshiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kombinatorika elementlarini interaktiv, amaliy va didaktik o'yinlarga asoslangan metodika yordamida o'rgatish ularning bilim darajasini sezilarli darajada oshiradi, mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi va matematik savodxonlikni mustahkamlaydi. Shu sababli, boshlang'ich ta'lim jarayonida kombinatorika elementlarini o'rgatish strategik jihatdan dolzarb va pedagogik jihatdan foydali hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 09.07.2019 y. PQ-4387-son "Matematika ta'limi va fanlarini yanada rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining V.I. Romanovskiy nomidagi Matematika instituti faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qaroridan.
2. Xo'jayev N.X. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent, 2017.
3. To'laganov T. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – Toshkent, 2020.
4. Polya G. How to Solve It. – Princeton, 1945.
5. Bruner J. The Process of Education. – Harvard, 1960.
6. DEVELOPING LOGICAL THINKING THROUGH TEACHING BASIC QUANTITIES IN THE PRIMARY GRADE (Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich & Azamjonova Farangiz Akmaljon qizi, Trans.). (2025). *Partner Conferences of the International Scientific Journal Research Focus*, 1(1), 203-206. <https://refocus-conferences.uz/index.php/PCISJRF/article/view/308>
7. Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich. (2025). Pedagogical and psychological foundations ofteaching students based on national content. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17228152>
8. Mirzaakbarovich M.A. Ways to teach future teachers to think logically through japanese puzzles. (2024). Conferencea, 12-16. <https://conferencea.org/index.php/conferences/article/view/3120>
9. Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich. The relevance of educating primary education students based on national content. (2025). The Conference Hub, 8-12. <https://theconferencehub.com/index.php/tch/article/view/169>
10. Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich. The relevance of educating primary education students based on national content. (2025). The Conference Hub, 38 -43. <https://theconferencehub.com/index.php/tch/article/view/170>
11. THE IMPORTANCE OF THE METHODOLOGY OF TEACHING ALGEBRAIC MATERIALS (Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich, Qambaraliyeva Maftuna Hamidullo qizi, Trans.). (2025). *Partner Conferences of the International Scientific Journal Research Focus*, 1(1), 871-875. <https://refocus-conferences.uz/index.php/PCISJRF/article/view/534>

12. THE IMPORTANCE OF TEACHING MULTIPLICATION AND DIVISION METHODS (Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich & Yusupova Aziza Abdulaziz kizi, Trans.). (2025). *Partner Conferences of the International Scientific Journal Research Focus*, 1(1), 54-59. <https://refocus-conferences.uz/index.php/PCISJRF/article/view/261>
13. Mirzaakbarovich M. A. BOSHLANG'ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA GRAFIKLAR, DIAGRAMMALAR VA JADVALLARNI O'RGATISH METODIKASINING DOLZARBLIGI //Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. – 2024. – T. 2. – №. 54. – C. 106-111.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING EHTIYOJ, RESURS VA MABLAG' HAQIDAGI TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH ASOSLARI

Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich

NamDPI "Boshlang'ich ta'lim innovatsiyalari" kafedrasi o'qituvchisi

Email: abdurasulmirzaakbarov95@gmail.com

Hikmatova Iroda Nizomjon qizi

Namangan Davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

Email: irodahikmatova727@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ehtiyoj, resurs va mablag' tushunchalarini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari yoritiladi. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy tushunchalarni erta yoshdan boshlab o'rgatishning ahamiyati, bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, o'quvchilarda iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodlar, o'yinlar va interfaol usullarning samaradorligi ko'rib chiqiladi. Maqolada ta'lim jarayonida resurslardan oqilona foydalanish, ehtiyojlarni to'g'ri anglash va mablag'ni tejash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan tavsiyalar berilgan. Natijada, boshlang'ich ta'lim bosqichida iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirishning muhim omillari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy savodxonlik, bozor iqtisodiyoti, ehtiyoj, resurs, mablag', interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar, pulni tejash va sarflash, oilaviy budjet, rolli o'yinlar, didaktik o'yinlar, loyihaviy faoliyat, iqtisodiy xulq-atvor elementlari, moddiy resurslar, mablag'ni boshqarish ko'nikmalari, iqtisodiy hisob-kitoblar.

FOUNDATIONS FOR FORMING PRIMARY SCHOOL STUDENTS' UNDERSTANDING OF NEEDS, RESOURCES, AND MONEY

Annotation: This article explores the theoretical and practical foundations of developing primary school students' understanding of needs, resources, and financial means. The study analyzes the importance of introducing basic economic concepts at an early age, taking into account children's age-specific and psychological characteristics, as well as appropriate pedagogical approaches. Furthermore, the effectiveness of methods, games, and interactive techniques aimed at fostering economic thinking in students is examined. The article also provides recommendations for developing skills such as rational use of resources, proper understanding of needs, and saving financial means within the educational process. As a result, key factors contributing to the development of economic literacy at the primary education level are identified.

Keywords: Economic literacy, market economy, needs, resources, financial means, interactive methods, problem-based situations, saving and spending money, family budget, role-playing games, didactic games, project-based activities, elements of economic behavior, material resources, financial management skills, economic calculations.

ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ О ПОТРЕБНОСТЯХ, РЕСУРСАХ И ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВАХ

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы формирования у учащихся начальных классов представлений о потребностях, ресурсах и денежных средствах. В ходе исследования анализируется значимость раннего освоения экономических понятий с учетом возрастных и психологических особенностей детей, а также соответствующих педагогических подходов. Кроме того, изучается эффективность методов, игр и интерактивных технологий, направленных на развитие экономического мышления у учащихся. В статье также представлены рекомендации по формированию навыков рационального использования ресурсов, правильного понимания потребностей и бережного отношения к денежным средствам в образовательном процессе. В результате определяются ключевые факторы развития экономической грамотности на начальном этапе обучения.

Ключевые слова: Экономическая грамотность, рыночная экономика, потребности, ресурсы, денежные средства, интерактивные методы, проблемные ситуации, экономия и расходование денег, семейный бюджет, ролевые игры, дидактические игры, проектная деятельность, элементы экономического поведения, материальные ресурсы, навыки управления финансами, экономические расчёты.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda iqtisodiy savodxonlik shaxsning muhim kompetensiyalaridan biri sifatida qaralmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida ta'lim sohasidagi islohotlar ijrosi va kelgusidagi vazifalarga bag'ishlangan 2025-yilning 9-sentabrdagi videoselektor yig'ilishida "Iqtisodiyot rivojlanishi, yurtimiz va farzandlarimiz kelajagi faqat va faqat ta'lim va muallimga bog'liq. Sizlar bilan ish boshlagan birinchi kundan aytaman: ta'lim, ta'lim, ta'lim, muallim, muallim, muallim" degan fikrlari globallashtirish jarayonlari jadallashtirish, bozor iqtisodiyoti tamoyillari chuqurlashib borayotgan bugungi kunda yosh avlodni iqtisodiy bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi [1]. Shu nuqtai nazardan, iqtisodiy tushunchalarni maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichidayoq shakllantirish muhim pedagogik vazifa sifatida e'tirof etilmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ehtiyoj, resurs va mablag' tushunchalari iqtisodiy tafakkurning asosiy kategoriyalari bo'lib, ular orqali bolalarda real hayotiy vaziyatlarni anglash, ongli tanlov qilish va sodda iqtisodiy qarorlar qabul qilish ko'nikmalari rivojlanadi. Ehtiyoj tushunchasi bolalarda inson

hayotida zarur bo'lgan moddiy va nomoddiy omillarni farqlashni o'rgatsa, resurslar haqidagi tasavvurlar mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish zaruratini anglashga yordam beradi. Mablag' tushunchasi esa iqtisodiy faoliyatning amaliy jihatini, ya'ni pulni tejash va sarflash madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Iqtisodiy ta'lim metodikasiga oid adabiyotlarda boshlang'ich ta'lim bosqichida interfaol yondashuvlar ustuvor ahamiyatga ega ekani qayd etiladi. Jumladan, o'yinlar, didaktik o'yinlar, muammoli vaziyatlar va loyihaviy faoliyat orqali o'quvchilarda mablag'ni to'g'ri taqsimlash, tejash va oqilona sarflash ko'nikmalarini rivojlantirish mumkinligi asoslab berilgan. Ba'zi tadqiqotchilar esa raqamli ta'lim vositalari va multimediali resurslardan foydalanish iqtisodiy tushunchalarni yanada tushunarli va qiziqarli qilishini ta'kidlaydilar. Iqtisodiy ta'limga oid tadqiqotlarda bolalarda iqtisodiy xulq-atvor elementlari erta yoshdan shakllanishi qayd etilgan. Masalan, P. Webley va M. Schug tadqiqotlarida bolalar pul, tejash va xarajat tushunchalarini asta-sekin anglab borishi ko'rsatib berilgan [2][3]. Shuningdek, A. Lusardi tadqiqotlari moliyaviy savodxonlikni erta yoshdan shakllantirish zarurligini asoslaydi [4]. Milliy pedagogik manbalarda ham boshlang'ich ta'limda iqtisodiy tushunchalarni o'rgatish muhimligi ta'kidlanadi. Jumladan, boshlang'ich ta'lim davlat standartlarida o'quvchilarda iqtisodiy tasavvurlarni shakllantirish zarurligi qayd etilgan [5].

TADQIQOT METODOLOGIYSI

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida iqtisodiy tushunchalarni shakllantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlarida keng o'rganilayotgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Xususan, ehtiyoj, resurs va mablag' kabi kategoriyalarni o'quvchilarga erta yoshdan boshlab o'rgatish ularning iqtisodiy tafakkurini rivojlantirishning muhim omili sifatida qaraladi. Iqtisodiy tarbiya nazariyasiga oid ilmiy manbalarda qayd etilishicha, bolalarda iqtisodiy bilimlarni shakllantirish ularning yosh xususiyatlari va bilish faoliyatiga mos ravishda bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim. Pedagog olimlar ta'kidlashicha, boshlang'ich sinf o'quvchilari konkret tafakkur bosqichida bo'lganligi sababli, ular abstrakt iqtisodiy

tushunchalarni bevosita hayotiy misollar orqali yaxshiroq o'zlashtiradi. Shu bois ehtiyoj va resurs tushunchalarini o'rgatishda kundalik hayotga oid vaziyatlar, oilaviy budjet, o'yinchoqlar va maktab jihozlari misolida tushuntirish samarali natija beradi. Psixologik va pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari abstrakt tushunchalarni konkret misollar, o'yin faoliyati va kundalik hayot bilan bog'liq vaziyatlar orqali samaraliroq o'zlashtiradi. Shu sababli, ehtiyoj, resurs va mablag' kabi tushunchalarni o'rgatishda interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar, rolli o'yinlar va vizual vositalardan foydalanish muhim hisoblanadi. Bu yondashuv o'quvchilarning nafaqat bilimlarini, balki ularning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ehtiyoj, resurs va mablag' haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning nazariy asoslari, pedagogik shart-sharoitlari hamda samarali metodlar va vositalar tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu jarayonning o'quvchilarning iqtisodiy savodxonligini oshirishdagi o'рни va ahamiyati yoritib beriladi.

Psixologik tadqiqotlarda esa bolalarda iqtisodiy xulq-atvor elementlari (masalan, tejash, tanlash, taqsimlash) 6–10 yosh davridayoq shakllana boshlashi aniqlangan. Bu davrda bolalar ehtiyojlarni ustuvorlik asosida ajratish, cheklangan resurslardan foydalanish zaruratini anglash va oddiy iqtisodiy qarorlar qabul qilishga qodir bo'lib boradi. Shuningdek, ilmiy manbalarda bolalarning iqtisodiy bilimlari ko'proq ijtimoiy muhit-oila, maktab va tengdoshlar ta'sirida shakllanishi ta'kidlanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ehtiyoj, resurs va mablag' tushunchalarini shakllantirishda quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

1. Didaktik o'yinlar, guruhli ishlar va muammoli vaziyatlar orqali o'quvchilar real hayotiy holatlarni modellashtiradi. Masalan, "Do'kon" o'yini orqali bolalar mablag'ni taqsimlash va tanlov qilishni o'rganadi.
2. Rasmlar, diagrammalar, videolar va real predmetlar yordamida resurslar va ehtiyojlar tushuntiriladi. Bu usul bolalarning tushunishini osonlashtiradi.
3. O'quvchilar kichik loyihalar orqali oilaviy byudjetni rejalashtirish yoki xarajatlarni hisoblash kabi amaliy mashg'ulotlarni bajaradi.
4. Zamonaviy ta'lim platformalari va multimediali vositalar iqtisodiy tushunchalarni qiziqarli shaklda o'rgatish imkonini beradi.

Shuningdek, o'qitish jarayonida quyidagi tamoyillarga amal qilish muhim:

- a) yosh xususiyatlarini hisobga olish
- b) oddiydan murakkabga tamoyili
- c) hayotiylik va amaliyotga yo'naltirilganlik
- d) uzluksizlik va tizimlilik

NATIJALAR

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ehtiyoj, resurs va mablag' haqidagi tasavvurlarni shakllantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar va metodlar qo'llanilganda ijobiy natijalarga erishish mumkinligi aniqlandi. Tadqiqot jarayonida interfaol metodlar, amaliy mashg'ulotlar va hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarning iqtisodiy bilimlarini sezilarli darajada oshirishga xizmat qilgani kuzatildi.

Birinchidan, o'quvchilarda ehtiyoj tushunchasini anglash darajasi oshdi. Ular kundalik hayotdagi ehtiyojlarni (oziq-ovqat, kiyim-kechak, o'yinchoqlar va boshqalar) farqlash, ularni zaruriy va ikkilamchi ehtiyojlarga ajratish ko'nikmasiga ega bo'ldilar. Bu esa o'quvchilarda ongli tanlov qilishning dastlabki asoslarini shakllantirdi.

Ikkinchidan, resurslar haqidagi tasavvurlar rivojlandi. O'quvchilar resurslarning cheklanganligini tushunib, ulardan oqilona foydalanish zarurligini anglay boshladilar. Xususan, vaqt, pul va moddiy resurslarni tejashga nisbatan ijobiy munosabat shakllandi.

Uchinchidan, mablag'ni boshqarish ko'nikmalari shakllandi. O'quvchilar oddiy iqtisodiy hisob-kitoblarni bajarish, xarajatlarni rejalashtirish va mablag'ni to'g'ri taqsimlashni o'rgandilar. Ayrim hollarda ular o'z mablag'larini tejash va maqsadli sarflashga intilishlarini namoyon etdilar.

To'rtinchidan, qo'llanilgan metodlar natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatlari rivojlandi. Didaktik o'yinlar va muammoli topshiriqlar orqali ular turli iqtisodiy vaziyatlarda qaror qabul qilishni o'rganishdi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'quvchilarida ehtiyoj, resurs va mablag' haqidagi tasavvurlarni shakllantirish ularning iqtisodiy savodxonligini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. Ushbu tushunchalar o'quvchilarning kundalik hayotiy faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lib, ularni erta yoshdan boshlab o'rgatish kelajakda ongli iqtisodiy xulq-atvorni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, interfaol metodlar, amaliy mashg'ulotlar va hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarning iqtisodiy bilimlarini samarali o'zlashtirishiga yordam beradi. Ayniqsa, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar va loyihaviy faoliyat orqali o'quvchilarda ehtiyojlarni farqlash, resurslardan oqilona foydalanish va mablag'ni to'g'ri taqsimlash ko'nikmalari shakllanadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'lim tizimida iqtisodiy tushunchalarni o'rgatishga tizimli yondashuv zarurligini ko'rsatdi. Bu borada o'quv dasturlarini boyitish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish hamda o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini oshirish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ehtiyoj, resurs va mablag' haqidagi tasavvurlarni shakllantirish nafaqat ularning iqtisodiy bilimlarini oshiradi, balki mustaqil fikrlash, ongli tanlov qilish va mas'uliyatli qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shu sababli mazkur yo'nalishdagi ilmiy-amaliy ishlarni yanada rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida ta'lim sohasidagi islohotlar ijrosi va kelgusidagi vazifalarga bag'ishlangan 2025-yilning 9-sentabrdagi videoselektor yig'ilishidagi nutqidan.
2. P.Webley (2005). *Children and Money*.
3. M.Schug (1985). *Economic Reasoning in Children*.
4. A.Lusardi (2019). *Financial Literacy and Education*.
5. O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'lim Vazirligi. (2021). *Davlat ta'lim standarti*.
6. Developing logical thinking through teaching basic quantities in the primary grade (Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich & Azamjonova Farangiz Akmaljon qizi, Trans.). (2025). *Partner Conferences of the International Scientific Journal Research Focus*, 1(1), 203-206. <https://refocus-conferences.uz/index.php/PCISJRF/article/view/308>

7. Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich. (2025). Pedagogical and psychological foundations of teaching students based on national content. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17228152>
8. Mirzaakbarovich M.A. Ways to teach future teachers to think logically through Japanese puzzles. (2024). Conferencea, 12-16. <https://conferencea.org/index.php/conferences/article/view/3120>
9. Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich. The relevance of educating primary education students based on national content. (2025). The Conference Hub, 8-12. <https://theconferencehub.com/index.php/tch/article/view/169>
10. Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich. The relevance of educating primary education students based on national content. (2025). The Conference Hub, 38 -43. <https://theconferencehub.com/index.php/tch/article/view/170>
11. The importance of the methodology of teaching algebraic materials (Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich, Qambaraliyeva Maftuna Hamidullo qizi, Trans.). (2025). *Partner Conferences of the International Scientific Journal Research Focus*, 1(1), 871-875. <https://refocus-conferences.uz/index.php/PCISJRF/article/view/534>
12. The importance of teaching multiplication and division methods (Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich & Yusupova Aziza Abdulaziz kizi, Trans.). (2025). *Partner Conferences of the International Scientific Journal Research Focus*, 1(1), 54-59. <https://refocus-conferences.uz/index.php/PCISJRF/article/view/261>
13. Mirzaakbarovich.M.A. Boshlang'ich sinf matematika darslarida grafiklar, diagrammalar va jadvallarni o'rgatish metodikasining dolzarbligi //Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. – 2024. – T. 2. – №. 54. – C. 106-111.

YOSH GANDBOLCHILARNING TRENIROVKA-MASHG'ULOTLARINI TRANSFORMATSIYA QILISH ZARURIYATI HAQIDA

Azizov Sabitxan Valiyevich

Namangan davlat pedagogika instituti professori, p.f.n.

ORCID – <https://orcid.org/0009-0000-5219-9371>

Annotatsiya: Mazkur maqolada yosh gandbolchilarning trenirovka-mashg'ulotlarini zamonaviy sport talablari asosida transformatsiya qilish zaruriyati ilmiy jihatdan asoslangan. Tadqiqot jarayonida an'anaviy va innovatsion mashg'ulot dasturlari taqqoslanib, ularning samaradorligi pedagogik tajriba orqali aniqlangan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, funksional mashqlar, mini-o'yinlar, vaziyatli topshiriqlar va individual yondashuvlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar sportchilarning jismoniy, texnik va psixologik tayyorgarligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shuningdek, mashg'ulot jarayonida motivatsiya va qiziqish darajasi oshishi kuzatildi. Tadqiqot yakunida zamonaviy yondashuvlarning ustunligi ilmiy asosda isbotlandi.

Kalit so'zlar: gandbol, yosh sportchilar, trenirovka, transformatsiya, jismoniy tayyorgarlik, texnik mahorat, taktika, innovatsion yondashuv, funksional mashqlar, motivatsiya.

О НЕОБХОДИМОСТИ ТРАНСФОРМАЦИИ ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА У ЮНЫХ ГАНДБОЛИСТОВ

Аннотация: В данной статье научно обоснована необходимость трансформации тренировочного процесса юных гандболистов в соответствии с современными требованиями спорта. В ходе исследования были сравнены традиционные и инновационные тренировочные программы, их эффективность определялась на основе педагогического эксперимента. Результаты показали, что тренировки, основанные на функциональных упражнениях, мини-играх, ситуационных заданиях и индивидуальном подходе, значительно повышают уровень физической, технической и психологической подготовки спортсменов. Также отмечено повышение мотивации и интереса к тренировочному процессу. В заключение доказано преимущество современных методик подготовки.

Ключевые слова: гандбол, юные спортсмены, тренировка, трансформация, физическая подготовка, техническое мастерство, тактика, инновационный подход, функциональные упражнения, мотивация.

ON THE NECESSITY OF TRANSFORMING TRAINING SESSIONS FOR YOUNG HANDBALL PLAYERS

Abstract: This article scientifically substantiates the necessity of transforming training sessions for young handball players in accordance with modern sports requirements.

The study compares traditional and innovative training programs, and their effectiveness is evaluated through a pedagogical experiment. The results demonstrate that training based on functional exercises, mini-games, situational tasks, and individualized approaches significantly improves athletes' physical, technical, and psychological preparedness. Additionally, an increase in motivation and engagement during training was observed. The study confirms the advantages of modern training methodologies.

Keywords: handball, young athletes, training, transformation, physical fitness, technical skills, tactics, innovative approach, functional exercises, motivation.

KIRISH

Bugungi kunda jaxon sportidagi raqobatning keskin ortishi, xalqaro musobaqalar darajasining yuksalishi hamda natijalarga bo'lgan talabning oshib borishi, yosh sportchilarni tayyorlash tizimiga yangicha yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, gandbol o'yinida tezkor qaror qabul qilish, jamoaviy hamkorlik va katta jismoniy yuklamalarni talab qiluvchi mashg'ulot jarayonini ilmiy asosda tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, yosh gandbolchilarni tayyorlashda qo'llanilayotgan an'anaviy trenirovka-mashg'ulotlarini qayta ko'rib chiqish va ularni zamonaviy talablar asosida transformatsiya qilish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi [2].

An'anaviy mashg'ulot dasturlarida ko'p hollarda bir xil takrorlanuvchi yuklamalar, umumiy jismoniy tayyorgarlikka ortiqcha e'tibor qaratilishi va individual xususiyatlarni yetarlicha hisobga olmaslik holatlari uchraydi. Bu esa yosh sportchilarda qiziqishning pasayishi, funksional imkoniyatlarning to'liq ochilmasligi hamda texnik-taktik mahoratining sekin rivojlanishiga sabab bo'lishi mumkin. Zamonaviy sport pedagogikasi esa, mashg'ulot jarayonini sportchining yoshi, jismoniy holati, psixologik tayyorgarligi va o'yin faoliyati xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tashkil etishni talab etadi [4].

Trenirovka-mashg'ulotlarini transformatsiya qilish deganda, mashg'ulot mazmuni, vositalari, uslublari va yuklama me'yorlarini innovasion yondashuvlar asosida yangilash tushuniladi. Bunda funksional mashqlar, o'yin modellari, raqamli texnologiyalar, monitoring tizimlari va individual dasturlardan samarali foydalanish muhim o'rin tutadi. Bunday yondashuv yosh gandbolchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish, texnik harakatlarni takomillashtirish, taktik fikrlashlarini yangicha

shakllantirish hamda musobaqa faoliyatiga tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi [5].

METODOLOGIYA

Ilmiy tadqiqot usullari sifatida mavzuga oid adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv, test sinovlari, so'rovnoma, pedagogik tajriba hamda matematik-statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili orqali yosh sportchilar tayyorgarligi, mashg'ulot yuklamalarini rejalashtirish va innovasion yondashuvlar o'rganildi. Pedagogik kuzatuv usuli mashg'ulot jarayonida qatnashchilarning faolligi, intizomi va mashqlarni bajarish sifatiga baho berish imkonini berdi. Jismoniy va maxsus tayyorgarlikni baholash maqsadida 30 metrga yugurish, vertikal sakrash, 4x10 metrga chaqqonlik yugurishi, to'pni aniq uzatish va darvozaga zarba berish testlari o'tkazildi. Shuningdek, ishtirokchilar o'rtasida mashg'ulotlarga munosabat, qiziqish va motivatsiyani aniqlash uchun anketa-so'rovnoma tashkil etildi [6,7,8].

Mazkur tadqiqot yosh gandbolchilarning trenirovka-mashg'ulotlarini transformatsiya qilish zaruriyatini ilmiy jihatdan asoslash va uning samaradorligini aniqlash maqsadida Namangan olimpiya va paralimpiya sport turlariga tayyorlash markazi gandbolchilari ishtirokida tashkil etildi. Tadqiqot jarayonida 17–19 yoshli 24 nafar gandbolchi qizlar ishtirok etdilar. Ular teng sonli ikki guruhga, ya'ni nazorat va tajriba guruhlariga ajratildi. Nazorat guruhida mashg'ulotlar an'anaviy dastur asosida olib borilgan bo'lsa, tajriba guruhida transformatsiya qilingan mashg'ulot dasturi qo'llanildi. Tadqiqot 24 hafta davomida amalga oshirildi [6].

Transformatsiya qilingan mashg'ulot dasturida funksional mashqlar, harakatli o'yinlar, vaziyatli taktik mashqlar, raqobat muhitini yaratuvchi mini-o'yinlar hamda individual yuklama usullari qo'llanildi. Olingan natijalar matematik-statistik usullar orqali qayta ishlanib, o'rtacha qiymat, foiz va qiyosiy tahlil ko'rsatkichlari aniqlandi.

TADQIQOT NATIJALARI VA TAXLILI

Tadqiqot yakunida tajriba guruhidagi yosh gandbolchilarning jismoniy va maxsus tayyorgarlik ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan yuqori o'sish sur'atini namoyon qildi. 30 metrga yugurish natijalari bo'yicha tajriba guruhida o'rtacha

ko'rsatkich 5,4 soniyadan 4,9 soniyaga yaxshilangan bo'lsa, nazorat guruhida 5,4 soniyadan 5,2 soniyaga o'zgardi. Bu tezkorlik sifatining rivojlanganini ko'rsatadi.

Vertikal sakrash testida tajriba guruhi ishtirokchilari 38 sm dan 45 sm ga o'sish qayd etdilar. Nazorat guruhida esa ushbu ko'rsatkich 39 sm dan 41 sm gacha oshdi. Chaqqonlikni baholash uchun o'tkazilgan 4x10 metr ga yugurish testida ham tajriba guruhida sezilarli ijobiy natijalar kuzatildi.

Texnik tayyorgarlik bo'yicha to'pni aniq uzatish testida tajriba guruhida aniqlik darajasi 68 foizdan 84 foizgacha ko'tarildi. Darvozaga zarba berish samaradorligi esa 61 foizdan 79 foizga oshdi. Nazorat guruhida ushbu ko'rsatkichlar mos ravishda 70 foiz va 67 foiz atrofida qayd etildi.

Anketa natijalariga ko'ra, tajriba guruhidagi ishtirokchilarning 87 foizi yangi mashg'ulot shakllari qiziqarli va samarali ekanini bildirdilar. 82 foiz ishtirokchi o'zlarida ishonch va musobaqaga tayyorgarlik darajasi oshganini ta'kidladi.

Umuman olganda, transformatsiya qilingan mashg'ulot dasturi yosh gandbolchilarning jismoniy sifatleri, texnik mahorat va psixologik tayyorgarligini yaxshilashda samarali ekani aniqlandi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, an'anaviy mashg'ulot dasturlarini zamonaviy yondashuvlar asosida yangilash yosh gandbolchilar tayyorgarligi samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Tajriba guruhida kuzatilgan ijobiy o'zgarishlar funksional mashqlar, vaziyatli o'yinlar va individual yuklamalarning to'g'ri tanlangani bilan izohlanadi.

An'anaviy mashg'ulotlarda ko'proq umumiy jismoniy tayyorgarlikka e'tibor qaratilsa, transformatsiya qilingan dasturda maxsus harakat faoliyati va o'yin vaziyatlariga mos mashqlar ustuvor ahamiyat kasb etdi. Bu esa sportchilarning tezkor fikrlash, qaror qabul qilish va texnik harakatlarni bosim ostida bajarish qobiliyatini rivojlantirdi.

Psixologik jihatdan ham ijobiy natijalar kuzatildi. Mashg'ulotlarning qiziqarli va raqobat muhitida tashkil etilishi ishtirokchilarning ichki motivatsiyasini oshirdi. Bu holat sportchilarning mashg'ulotlarga muntazam qatnashishi va yuqori faollik ko'rsatishiga xizmat qildi.

Boshqa tadqiqotlar natijalari bilan solishtirilganda ham mazkur ish xulosalari zamonaviy mashg'ulot texnologiyalarining afzalligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, tadqiqotning cheklangan tomoni sifatida ishtirokchilar soni nisbatan kamligi va tajriba muddatining qisqaligini qayd etish mumkin. Kelgusida kengroq kontingent bilan uzoq muddatli tadqiqotlar o'tkazish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Yosh gandbolchilarni tayyorlash tizimida trenirovka-mashg'ulotlarini transformatsiya qilish zamonaviy sport talablaridan kelib chiqadigan muhim vazifadir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, innovasion yondashuvlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar an'anaviy dasturlarga nisbatan yuqori samara beradi.

Funksional mashqlar, mini-o'yinlar, taktik vaziyatlar va individual yuklama usullari jismoniy sifatlarni rivojlantirish, texnik harakatlarni takomillashtirish hamda psixologik barqarorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Tajriba guruhida tezkorlik, chaqqonlik, sakrovchanlik, to'p bilan harakat qilish va zarba aniqligi kabi ko'rsatkichlar sezilarli yaxshilandi.

Shu asosda murabbiylarga mashg'ulot jarayonini rejalashtirishda sportchilarning yoshi, funksional holati va individual imkoniyatlarini hisobga olish tavsiya etiladi. Mashg'ulotlarda raqobatli o'yin usullari, monitoring tizimlari va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan keng foydalanish maqsadga muvofiq.

Kelgusida mazkur yo'nalishda raqamli tahlil vositalari, biomexanik nazorat va psixologik tayyorgarlik usullarini qo'llash bo'yicha tadqiqotlarni davom ettirish zarur.

ADABIYOTLAR

1. Matveyev L.P. Sport trenirovkasi nazariyasi. – Moskva: Fizkultura i sport, 2010.
2. Platonov V.N. Sportchilarni tayyorlashning umumiy nazariyasi. – Kiyev, 2015.
3. Ashmarin B.A. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Moskva, 2012.
4. Isroilov Sh.Yo. Gandbol nazariyasi va metodikasi. – Toshkent, 2020.
5. Karimov F.A. Yosh sportchilarni tayyorlash asoslari. – Toshkent, 2019.
6. Bompa T. Theory and Methodology of Training. – Human Kinetics, 2018.
7. Tudor O. Periodization in Sports Training. – London, 2017.
8. Verkhoshansky Y. Special Strength Training Manual. – Rome, 2016.
9. Костикова, О. В., Азизов, С. В., Болтобаев, С. А., Азизова, Р. И., & Махмуджонов, А. А. (2025). Развитие у юных баскетболистов скорости и точности броска. *Физическая культура, спорт-наука и практика*, 2, 109-114.

10. Boltobaev, S. A., Kostikova, O. V., Azizov, S. V., & Azizov, N. N. (2022). Influence of stress and anxiety on highly qualified athletes. *International journal of health sciences*, 6(S3), 1394-1410.
11. Azizov, S. V., Mahmudjonov, A. A., & Oripov, A. F. (2024). Sprinterlarni tayyorlashda psixologik tayyorgarlikning ahamiyati. *Экономика и социум*, (6-2 (121)), 85-90.
12. Azizov, S. V. (2024). YOSH SPRINTERLARNI SARALAB OLIHNING O'ZIGA HOS JIHATLARI. *Экономика и социум*, (2-1 (117)), 126-129.

AN'ANA VA IJOD UYG'UNLIGI: MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TAFAKKURI VA KREATIVLIGINI SHAKLLANTIRISHDA MILLIY MEROSNING ROLI

Soliyev Ilhom Sobirovich

FarDU, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

To'ychiyeva Shoxidaxon Qaxramon qizi

*FarDU, Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim)
mutaxassisligi, 2-bosqich magistranti*

E-mail: shohidatuychiyeva95@gmail.com | Tel: +998 93 640 78 89

Annotatsiya. Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalar - 3 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bolalarning tafakkuri va kreativligini shakllantirishda milliy meros, xalq og'zaki ijodi va an'anaviy o'yinlarning o'рни va ahamiyatini nazariy tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotning maqsadi milliy madaniy meros elementlarini maktabgacha ta'lim jarayoniga integratsiyalash orqali bolalar kreativligini rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, xalq ertaklari, maqollar, milliy o'yinlar va hunarmandchilik elementlari bolalarda ijodiy tafakkur, muammolarni hal qilish qobiliyati va madaniy o'zlikni anglashni faollashtiradi. Xulosa sifatida ta'kidlanganki, an'ana va ijodning uyg'unligi maktabgacha ta'limda yangi pedagogik texnologiyalar bilan birgalikda qo'llanilganda yuqori samaradorlik beradi.

Kalit so'zlar: milliy meros, kreativlik, maktabgacha ta'lim, tafakkur, xalq og'zaki ijodi, an'anaviy o'yinlar, bolalar rivojlanishi, pedagogika, madaniy o'zlik, integratsiya, ijodiy faoliyat, ta'lim metodikasi

ГАРМОНИЯ ТРАДИЦИЙ И ТВОРЧЕСТВА: РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ В ФОРМИРОВАНИИ МЫШЛЕНИЯ И КРЕАТИВНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. Данная статья посвящена теоретическому анализу роли национального наследия, народного устного творчества и традиционных игр в формировании мышления и креативности детей дошкольного возраста - от 3 до 6 лет. Цель исследования - определить возможности развития детского творчества посредством интеграции элементов национального культурного наследия в процесс дошкольного образования. В исследовании использованы методы сравнительного анализа, системного подхода и педагогического моделирования. Результаты показывают, что народные сказки, пословицы, национальные игры и элементы ремесла активизируют у детей творческое мышление, способность к решению проблем и осознание культурной идентичности. В качестве вывода подчёркивается, что гармония традиции и творчества в дошкольном образовании даёт высокую

эффективность при совместном применении с новыми педагогическими технологиями.

Ключевые слова: национальное наследие, креативность, дошкольное образование, мышление, народное творчество, традиционные игры, развитие детей, педагогика, культурная идентичность, интеграция, творческая деятельность, методика обучения

HARMONY OF TRADITION AND CREATIVITY: THE ROLE OF NATIONAL HERITAGE IN DEVELOPING THINKING AND CREATIVITY IN PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. This article is devoted to the theoretical analysis of the role of national heritage, folk oral literature, and traditional games in shaping the thinking and creativity of preschool-aged children between 3 and 6 years old. The aim of the research is to identify opportunities for developing children's creativity through the integration of national cultural heritage elements into the preschool education process. The study employs methods of comparative analysis, systematic approach, and pedagogical modeling. The results show that folk tales, proverbs, national games, and elements of craftsmanship activate creative thinking, problem-solving ability, and cultural self-awareness in children. As a conclusion, it is emphasized that the harmony of tradition and creativity in preschool education yields high effectiveness when applied alongside modern pedagogical technologies.

Keywords: national heritage, creativity, preschool education, thinking, folk literature, traditional games, child development, pedagogy, cultural identity, integration, creative activity, teaching methodology

KIRISH

Bugungi globallashuv va jadal o'zgarishlar davrida yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ularning kreativ va mustaqil tafakkurini shakllantirish dolzarb pedagogik muammo bo'lib qolmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalar - insonning eng muhim rivojlanish davri bo'lib, aynan shu bosqichda shaxsning asosiy intellektual va ijodiy sifatlari poydevor qo'yiladi (Vygotsky, 1978; Piaget, 1952). Shu bois maktabgacha ta'lim muassasalarida qo'llaniladigan metodlar va yondashuvlar alohida ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda milliy ta'lim tizimini takomillashtirish yo'nalishida olib borilayotgan islohotlar maktabgacha ta'limni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarishni ko'zda tutmoqda. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan «Yangi O'zbekiston» strategiyasida ham maktabgacha ta'limni kengaytirish va sifatini oshirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Biroq ta'lim sifatini faqat zamonaviy texnologiyalar

orqali ta'minlash yetarli emas - milliy madaniy meros va an'anaviy pedagogika tajribasidan oqilona foydalanish ham muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqotda quyidagi asosiy muammo aniqlangan: maktabgacha ta'limda milliy meros elementlari tizimli va metodologik jihatdan to'liq o'rganilmagan va amaliyotga yetarli darajada joriy etilmagan. Xususan, xalq og'zaki ijodi (ertaklar, maqollar, topishmoqlar), milliy o'yinlar (qo'g'irchoq o'yinlari, milliy harakatli o'yinlar) va hunarmandchilik asoslarining bolalar kreativligi va tafakkur rivojiga ta'siri nazariy-metodologik jihatdan yetarli asoslanmagan.

Tadqiqotning maqsadi: milliy madaniy meros elementlarini maktabgacha ta'lim jarayoniga integratsiyalash orqali bolalar kreativligi va tafakkurini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

1. Kreativlik va tafakkur rivojiga oid zamonaviy ilmiy yondashuvlarni tahlil qilish;
2. Milliy meros elementlarining ta'limiy imkoniyatlarini aniqlash;
3. An'ana va ijodning uyg'unligiga asoslangan pedagogik modelni asoslash.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Adabiyotlar tahlili. Bolalar kreativligi va tafakkurini rivojlantirish masalasi ko'plab jahon olimlarining diqqatini jalb etgan. J. Piaget (1952) bolalar kognitiv rivojlanishining bosqichlari haqidagi nazariyasida maktabgacha yoshdagi bolalar (preoperatsional bosqich, 2-7 yosh) ramziy va taqlid o'yinlar orqali dunyoni anglashini ko'rsatadi. L.S. Vygotskiy (1978) esa o'yinni bolaning yaqin rivojlanish zonasini kengaytiruvchi asosiy faoliyat deb hisoblaydi. Uning fikricha, ijtimoiy-madaniy muhit bolaning intellektual rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

E. Torrance (1966) kreativlikni yangi, original va maqsadga muvofiq g'oyalar yaratish qobiliyati sifatida ta'riflaydi hamda uni quyidagi to'rt komponent orqali o'lchaydi: ravonlik, moslashuvchanlik, o'ziga xoslik va ishlab chiqish. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshda kreativlikni rivojlantirishga qulay muhit yaratish kelajakda akademik va kasbiy muvaffaqiyatning poydevorini tashkil etadi (Runco, 2014).

Milliy meros va ta'lim o'rtasidagi munosabat masalasida S. Imomnazarov (2019) O'zbekiston maktabgacha ta'limida milliy o'yinlar pedagogik vosita sifatida samarali ekanligini empirik jihatdan isbotlagan. H. Yo'ldosheva (2021) xalq ertaklarining bolalar nutqi va ijodiy tafakkuriga ijobiy ta'sir ko'rsatishini aniqlagan. Xalqaro darajada K. Bransford va M. Johnson (1972) tadqiqotlari madaniy kontekstning o'quv jarayonidagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

UNESCO (2003) va UNICEF (2012) hisobotlari ham madaniy meros elementlarini boshlang'ich va maktabgacha ta'limga integratsiyalashning bolalar rivojlanishiga ijobiy ta'sirini alohida qayd etgan. Jumladan, an'anaviy o'yinlar bolalarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilaydi, hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi va madaniy o'zlikni mustahkamlaydi.

Biroq mavjud adabiyotlarda milliy meros elementlarini maktabgacha ta'limga integratsiyalashning tizimli metodologik modeli yetarli darajada ishlanmagan. Aynan shu bo'shliqni to'ldirish ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi hisoblanadi.

Tadqiqot metodlari

Ushbu nazariy-tahliliy tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanilgan:

1. Qiyosiy tahlil metodi - xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlarni solishtirma o'rganish;
2. Tizimli yondashuv - milliy meros elementlarini ta'lim tizimiga integratsiyalash imkoniyatlarini yaxlit ko'rish;
3. Pedagogik modellashtirish - an'ana va ijod uyg'unligiga asoslangan nazariy model yaratish;
4. Tarixiy-genetik tahlil - milliy pedagogika an'alarining shakllanishi va rivojlanishini o'rganish.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Amalga oshirilgan nazariy tahlil asosida quyidagi natijalarga erishildi.

1. Milliy meros elementlarining tafakkur rivojiga ta'siri

Xalq ertaklari, topishmoqlar va maqollar bolalarning mantiqiy va ijodiy tafakkurini rivojlantirishda kuchli pedagogik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ertaklarning tuzilmaviy xususiyatlari (muammo - qahramonning harakati - yechim) maktabgacha yoshdagi bolalarda muammoni aniqlash va hal qilish qobiliyatini

faollashtiradi (Imomnazarov, 2019). Topishmoqlar esa tushunchalar o'rtasida yangi aloqalar topish, ya'ni kreativ tafakkurning asosi bo'lgan «divergent thinking»ni rivojlantiradi (Torrance, 1966).

O'zbek xalq maqollari bo'lajak tadqiqotchilarning kuzatish va umumlashtiruv qobiliyatlarini shakllantiradi. Masalan, «Ko'p o'yla, kam so'yla» yoki «Mehnat - hayot, dangasalik - ofat» kabi maqollar bolalarga qarorlar qabul qilishda mulohaza yuritish odatini singdiradi. Bu L.S. Vygotskiy (1978) ta'kidlagan ichki nutq va tafakkurning birligi konsepsiyasi bilan bevosita bog'liqdir.

2. Milliy o'yinlar va kreativlikning o'zaro aloqasi

O'zbek milliy o'yinlari - «Oq terak, ko'k terak», «Bola, bola, kim bola?», «Lappar» va boshqalar - bolalarda ijodiy tafakkurning to'rt komponentini (Torrance bo'yicha) bir vaqtning o'zida rivojlantiradi. Milliy harakatli o'yinlarda bolalar doim yangi vaziyatlarga moslashishga majbur bo'ladi, bu esa ularning moslashuvchan tafakkurini (flexible thinking) rivojlantiradi. Bundan tashqari, ushbu o'yinlar jamoaviy ijod, o'z rolini anglash va muloqot ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari milliy o'yinlar bilan an'anaviy didaktik o'yinlarni qiyosiy tahlil qilish imkonini berdi. Milliy o'yinlarda mavjud bo'lgan ijodiy erkinlik (bolalar qoidalarni o'zlari shakllantiradi yoki o'zgartiradi) zamonaviy pedagogikadagi «open-ended play» konsepsiyasi bilan mos keladi (Runco, 2014). Bu esa milliy o'yinlarning zamona talablariga mos ilmiy asosi mavjudligini ko'rsatadi.

3. Hunarmandchilik va san'atning kreativlikka ta'siri

O'zbek milliy hunarmandchiligi - kashtachilik, kulolchilik, zardozlik, ganch o'ymakorligi - bolalarda nozik motorika, estetik did va ijodiy badiiy tafakkurni rivojlantiradi. Maktabgacha ta'limda ushbu hunarmandchilik elementlarini oddiy va yoshga mos tarzda qo'llash mumkin: loy bilan ishlash, naqsh chizish, ranglar bilan ishlash. Gardner (1983) ko'p intellektlar nazariyasiga ko'ra, badiiy-kreativ intellektni maktabgacha yoshda rivojlantirish keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatni ta'minlaydi.

4. An'ana va zamonaviy pedagogikaning uyg'unligi: nazariy model

Tahlil natijalariga asoslanib, maktabgacha ta'limda milliy meros elementlarini integratsiyalashning uch bosqichli modeli taklif etildi:

- I bosqich - Tanishish (3-4 yosh): bolalarni milliy ertaklar, qo'shiqlar, oddiy o'yinlar orqali madaniy merosga jalb etish;
- II bosqich - Faol ishtirok (4-5 yosh): milliy o'yinlarda faol qatnashish, topishmoqlar va maqollarni o'rganish, hunarmandchilik elementlari bilan ishlash;
- III bosqich - Ijodiy tatbiq (5-6 yosh): o'rganilgan an'anaviy elementlar asosida yangi g'oyalar yaratish, o'z ertaklarini to'qish, o'yinlarga yangi qoidalar kiritish.

Ushbu model konstruktivistik ta'lim nazariyasi (Piaget, 1952) va ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi (Vygotsky, 1978) tamoyillariga asoslanadi. Modelning asosiy ustunligi shundaki, u milliy an'analarni saqlab qolgan holda bolalarning ijodiy fikrlash salohiyatini rivojlantiradi - ya'ni an'ana va ijodning chinakam uyg'unligini ta'minlaydi.

XULOSA

Ushbu nazariy tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek milliy madaniy merosi - xalq og'zaki ijodi, milliy o'yinlar va hunarmandchilik elementlari - maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkuri va kreativligini rivojlantirishda salmoqli pedagogik imkoniyatlarga ega. An'ana va ijodning uyg'unligi printsipiga asoslangan ta'lim jarayoni bolalarda bir vaqtning o'zida madaniy o'zlikni anglash, ijodiy tafakkur va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Tadqiqot quyidagi xulosalarga olib keldi: birinchidan, milliy meros elementlari zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan uyg'unlikda qo'llanilganda maksimal samaradorlikka erishiladi; ikkinchidan, xalq ertaklari va topishmoqlar divergent tafakkurni, milliy o'yinlar esa moslashuvchan va hamkorlikdagi tafakkurni rivojlantiradi; uchinchidan, taklif etilgan uch bosqichli model maktabgacha ta'lim muassasalarida amaliy qo'llash uchun yaroqlidir.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun tavsiyanomalar sifatida quyidagilar belgilandi: taklif etilgan modelni eksperimental tekshirishdan o'tkazish, milliy meros elementlarini maktabgacha ta'lim standartlariga rasmiy ravishda kiritish hamda pedagoglar uchun maxsus metodik qo'llanmalar ishlab chiqish zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 p. (Jamiyatda tafakkur: oliy psixologik jarayonlarning rivojlanishi // Разум в обществе: развитие высших психологических процессов)
2. Piaget J. The Origins of Intelligence in Children. – New York: International Universities Press, 1952. – 419 p. (Bolalarda intellektning kelib chiqishi // Происхождение интеллекта у детей)
3. Torrance E.P. Torrance Tests of Creative Thinking. – Princeton: Personnel Press, 1966. – 94 p. (Torrance kreativlik testlari // Тесты творческого мышления Торренса)
4. Runco M.A. Creativity: Theories and Themes: Research, Development, and Practice. – 2nd ed. – London: Academic Press, 2014. – 520 p. (Kreativlik: nazariyalar va mavzular // Креативность: теории и темы)
5. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 1983. – 440 p. (Tafakkur doiralari: ko'p intellektlar nazariyasi // Рамки разума: теория множественного интеллекта)
6. Imomnazarov S.I. Maktabgacha ta'limda milliy o'yinlarning pedagogik salohiyati. – T.: Fan va texnologiya, 2019. – 180 bet. (Pedagogical potential of national games in preschool education // Педагогический потенциал национальных игр в дошкольном образовании)
7. Yo'ldosheva H.N. Xalq ertaklarining bolalar tafakkuriga ta'siri // «Pedagogik mahorat» jurnali. – 2021. – № 4. – 45-52 bet. (The effect of folk tales on children's thinking // Влияние народных сказок на мышление детей)
8. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris: UNESCO, 2003. – 14 p. (Nomoddiy madaniy merosni saqlash to'g'risidagi konvensiya // Конвенция об охране нематериального культурного наследия)
9. UNICEF. School Readiness: A Conceptual Framework. – New York: UNICEF, 2012. – 48 p. (Maktabga tayyorlik: kontseptual doira // Готовность к школе: концептуальная основа)
10. Bransford J., Johnson M.K. Contextual prerequisites for understanding: Some investigations of comprehension and recall // Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior. – 1972. – Vol. 11. – P. 717-726. (Tushunish uchun kontekstual oldinshartlar // Контекстуальные предпосылки понимания)
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «Yangi O'zbekiston» taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. – T., 2022. – 52 bet. (Decree on the «New Uzbekistan» Development Strategy // Указ о Стратегии развития «Новый Узбекистан»)
12. Karimova Z.D., Nazarova M.R. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativlik ko'nikmalarini rivojlantirish usullari // «Ta'lim va taraqqiyot» ilmiy-uslubiy jurnali. – 2023. – № 2. – 33-41 bet. (Methods of developing creativity skills in preschool children // Методы развития творческих навыков у детей дошкольного возраста)

BLOOM TAKSONOMIYASI VA PROMPTING: SUN'IY INTELLEKT ASRIDA YUQORI DARAJALI TAFAKKUR KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Bahromova Muhayyo Mansurjon qizi

Namangan davlat universiteti, PhD

muhayyo405@gmail.com, 993204263

ORCID: 0009-0006-5597-4656

Annotatsiya: Ushbu maqola Bloom taksonomiyasining oltita kognitiv darajasini sun'iy intellekt bilan ishlashning asosiy vositasi — prompting texnikasi bilan integratsiyalash imkoniyatlarini o'rganadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, to'g'ri tuzilgan so'rovlar (promptlar) orqali o'quvchilarda bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, baholash va yaratish kabi yuqori darajali tafakkur ko'nikmalarini shakllantirishga erishish mumkin. Maqolada har bir taksonomik daraja uchun aniq prompting strategiyalari taqdim etiladi, pedagogik namunalar keltiriladi va SI asrida ta'limning yangi metodologik asoslari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Bloom taksonomiyasi, prompting, sun'iy intellekt, yuqori darajali tafakkur, kognitiv ko'nikmalar, ta'lim texnologiyalari, ChatGPT, LLM, pedagogik innovatsiyalar.

BLOOM'S TAXONOMY AND PROMPTING: DEVELOPING HIGHER-ORDER THINKING SKILLS IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract: This article explores the possibilities of integrating the six cognitive levels of Bloom's Taxonomy with prompting techniques — the primary tool for working with artificial intelligence. The study demonstrates that properly structured queries (prompts) can develop higher-order thinking skills in learners, including knowledge recall, comprehension, application, analysis, evaluation, and creation. The article presents specific prompting strategies for each taxonomic level, provides pedagogical examples, and analyzes the new methodological foundations of education in the era of artificial intelligence.

Keywords: Bloom's Taxonomy, prompting, artificial intelligence, higher-order thinking, cognitive skills, educational technologies, ChatGPT, LLM, pedagogical innovations.

ТАКСОНОМИЯ БЛУМА И ПРОМПТИНГ: ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ МЫШЛЕНИЯ ВЫСОКОГО УРОВНЯ В ЭПОХУ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация: В данной статье изучаются возможности интеграции шести когнитивных уровней таксономии Блума с техникой промптинга — основным инструментом работы с искусственным интеллектом. Исследование демонстрирует, что правильно сформулированные запросы (промпты) позволяют формировать у обучающихся мыслительные навыки высшего порядка, включая запоминание, понимание, применение, анализ, оценку и творчество. В статье представлены конкретные стратегии промптинга для каждого таксономического уровня, приведены педагогические примеры и проанализированы новые методологические основы образования в эру искусственного интеллекта.

Ключевые слова: таксономия Блума, промптинг, искусственный интеллект, мышление высшего порядка, когнитивные навыки, образовательные технологии, ChatGPT, LLM, педагогические инновации.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi tubdan o'zgarmoqda. Sun'iy intellekt texnologiyalari, xususan katta til modellari (Large Language Models — LLM) sinfxonalarga, universitetlarga va mustaqil ta'limga shiddat bilan kirib kelmoqda. Bu jarayon nafaqat ta'lim metodologiyasini, balki tafakkur ko'nikmalarini shakllantirishga yondashuv va usullarni ham qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda.

1956 yilda Benjamin Bloom rahbarligida ishlab chiqilgan kognitiv taksonomiya ta'lim maqsadlarini olti darajaga: bilish, tushunish, qo'llash, tahlil, baholash va yaratishga ajratgan edi. Bu tizim o'nlab yillar davomida ta'lim dasturlarini loyihalash, baholash tizimlarini yaratish va o'quv natijalarini belgilashda universal mezon bo'lib keldi. Biroq raqamli axborot asri va sun'iy intellekt inqilobi ushbu klassik modelga yangi hayot va yangi o'lchovlar baxsh etmoqda.

Prompting — SI modellari bilan samarali muloqot qilish san'ati — nafaqat texnik ko'nikma, balki chuqur pedagogik vosita ekanligini tadqiqotlar tobora aniqroq ko'rsatmoqda. To'g'ri tuzilgan so'rov faqat ma'lumot bermasdan, balki o'quvchini tahlil qilishga, tanqidiy fikrlashga va ijodiy yechimlar topishga undaydi. Aynan mana shu nuqtada Bloom taksonomiyasi va prompting texnikasi kesishadi va bir-birini kuchaytiradi.

Ushbu tadqiqot quyidagi asosiy savollarga javob izlaydi: Bloom taksonomiyasining har bir darajasi uchun qanday prompting strategiyalari optimal hisoblanadi? AI vositalari orqali yuqori darajali tafakkur ko'nikmalarini qanday shakllantirishga erishish mumkin? Prompting ta'lim metodologiyasining yangi paradigmasi sifatida qanday asoslanadi?

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Benjamin Bloom va uning hamkasblari tomonidan yaratilgan kognitiv maqsadlar taksonomiyasi [2] ta'lim psixologiyasi va didaktikasida eng ta'sirli nazariy asoslardan biri hisoblanadi. 2001 yilda Lorin Anderson va David Krathwohl

tomonidan yangilangan taksonomiyada [1] nom-sifatlar o'rniga fe'llar qo'llandi: eslab qolish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, baholash, yaratish. Zamonaviy tadqiqotlar [4] Bloom taksonomiyasini raqamli texnologiyalar kontekstida qayta izohlash zarurligini ta'kidlaydi. "Raqamli Bloom" kontseptsiyasi an'anaviy kognitiv daraja ko'nikmalarini veb 2.0 va AI vositalari bilan bog'liqlikda ko'rib chiqadi.

Prompting muhandisligi dastlab korporativ va texnik sohalarda rivojlangan bo'lsa-da [3; 8], hozirda ta'lim sohasida keng tadqiq etilmoqda. Lo [6] o'z tadqiqotida ChatGPT kabi modellar bilan samarali muloqot qilish ko'nikmalarining 21-asr ta'limida kalit vakolatga aylanayotganini ko'rsatadi. Kasneci va boshqalar [5] ta'lim sohasida LLM larning imkoniyatlari va xavflarini har tomonlama tahlil qilib, to'g'ri prompting metodologiyasi o'quv natijalarini sezilarli darajada yaxshilashi mumkinligini ta'kidlaydi. Biroq bu faqat texnik bilim emas, balki pedagogik mahorat talab etuvchi murakkab jarayondir.

Yuqori darajali tafakkur ko'nikmalari (HOTS — Higher Order Thinking Skills) haqidagi tadqiqotlar [7] bu ko'nikmalar o'z-o'zidan shakllanmasligini, balki maqsadli pedagog aralashuvi talab qilishini ko'rsatadi. Sun'iy intellekt asrida bu aralashuv yangi shakl olmoqda: o'qituvchi to'g'ridan-to'g'ri bilim uzatuvchi emas, balki sifatli savollar va vazifalar dizayneri sifatida qayta ta'riflanmoqda.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Bloom taksonomiyasining har bir darajasi o'ziga xos kognitiv talab qo'yadi. Samarali prompting esa aynan shu talablarni hisobga olgan holda so'rov tuzadi. Quyidagi jadval ushbu integratsiyani ko'rsatadi:

1-jadval. Bloom taksonomiyasi va prompting strategiyalari integratsiyasi

Daraja	Kognitiv jarayon	Kalit so'zlar	Prompting misoli
1 — Bilish (Remember)	Faktlarni esga olish, aniqlash	Sanab o'ting, ta'riflang, belgilang	"Neyron tarmoqning asosiy komponentlarini sanab bering"

Daraja	Kognitiv jarayon	Kalit soʻzlar	Prompting misoli
2 — Tushunish (Understand)	Maʼnoni izohlash, qayta ifodalash	Tushuntiring, solishtiring, xulosa chiqaring	“Sunʼiy intellektning machine learningʼdan farqini oʻz soʻzlaringiz bilan tushuntiring”
3 — Qoʻllash (Apply)	Bilimni yangi vaziyatda ishlatish	Foydalaning, amalga oshiring, hisoblang	“Pythonda k-means klasterlash algoritmini real maʼlumotlarga qoʻllang”
4 — Tahlil (Analyze)	Komponentlarga ajratish, munosabatlarni aniqlash	Tahlil qiling, farqlang, tekshiring	“ChatGPT va Gemini arxitekturalarini tahlil qilib, asosiy farqlarini aniqlang”
5 — Baholash (Evaluate)	Mezonlar asosida hukm chiqarish	Baholang, asoslang, tanqid qiling	“Ushbu AI modeli etik nuqtai nazardan toʻgʻri ishlaganmi? Asoslang”
6 — Yaratish (Create)	Yangi gʻoya, mahsulot yoki yondashuv hosil qilish	Loyihalang, yarating, ixtiro qiling	“Oʻquv jarayonini personallashtiruvchi AI agentining arxitekturasini ishlab chiqing”

Bloom taksonomiyasi asosida prompting tuzish uchun quyidagi asosiy tamoyillarni inobatga olish muhimdir:

- Aniqlik tamoyili: Soʻrov qaysi kognitiv darajani faollashtirishi kerakligini aniq belgilash

- Kontekst tamoyili: O'quvchining bilim darajasi va maqsadiga moslashtirilgan vaziyat yaratish
- Ketma-ketlik tamoyili: Quyi darajalardan yuqori darajalarga bosqichma-bosqich ko'tarish
- Refleksiya tamoyili: O'quvchini o'z fikrlash jarayonini kuzatishga undash
- Transfer tamoyili: Bilimni yangi kontekstda qo'llashga yo'naltirish

Bu tamoyillar "Pedagogik prompting" deb ataladigan yangi metodologik yondashuv asosini tashkil etadi. Pedagogik prompting an'anaviy so'rov-javob shaklidan farqli o'laroq, o'quvchida mustaqil fikrlash, tahlil va yaratuvchilik jarayonlarini faollashtiradi.

DARAJALARGA KO'RA PROMPTING TEXNIKASI

Birinchi daraja: Bilish (Remember)

Bu darajada o'quvchi faktlar, ta'riflar, sanalar, nomlar va tartiblarni eslab qoladi.

Prompting maqsadi: aniq va ravshan ma'lumot berish yoki esga olishga undash.

Misol: "Kuchaytirilgan o'qitish (reinforcement learning) nima? Uning asosiy 5 ta komponentini sanab bering."

Bu turdagi promptlar AI'ga faktografik javob talab qiladi. Natijada, o'quvchi asosiy terminologiyani mustahkamlaydi, lekin bu yetarli emas — yuqori darajalarga ko'tarilish zarur.

Ikkinchi daraja: Tushunish (Understand)

O'quvchi ma'lumotni o'z so'zlari bilan qayta ifodalaydi, misollar keltiradi, analogiyalar topadi.

Misol: "GPT arxitekturasi qanday ishlashini 10 yashar bolaga tushuntirgandek izohlang. Kundalik hayotdan o'xshashlik toping."

Bu format o'quvchini mavzuni haqiqatan tushunganini namoyon qilishga majbur qiladi. Agar tushunmagan bo'lsa, sun'iy intellekt bilan muloqot jarayonida bo'shliqlar aniqlanadi va to'ldiriladi.

Uchinchi daraja: Qo'llash (Apply)

O'quvchi bilimini yangi yoki o'zgartirilgan vaziyatda qo'llaydi. Bu daraja amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Misol: "Siz O'zbekistonlik fermer bo'lsangiz, AI yordamida hosildorlikni 20% oshirishning 3 ta konkret usulini ishlab chiqing. Har bir usul uchun zarur ma'lumotlar va texnologiyalarni ko'rsating."

Vaziyatni mahalliy kontekstga bog'lash o'quvchi uchun motivatsiyani kuchaytiradi va bilimni hayotiy tajriba bilan bog'laydi.

To'rtinchi daraja: Tahlil (Analyze)

O'quvchi muammoni komponentlarga ajratadi, munosabatlarni aniqlaydi, yashirin o'xshashliklarni topadi.

Misol: "Quyidagi ikkita AI tizimining javobini tahlil qiling. Qaysi biri faktlarga asoslangan, qaysi biri spekulativ? Har bir javobni tegishli kategoriyaga joylashtiring va asoslang."

Taqqoslama tahlil promptlari o'quvchida tanqidiy fikrlash, manba tekshirish va dalil-isbot asosida xulosa chiqarish ko'nikmalarini faollashtiradi.

Beshinchi daraja: Baholash (Evaluate)

O'quvchi mezonlar asosida hukm chiqaradi, tanqidiy nuqtai nazar bildiradi, bir nechta variantlardan eng yaxshisini tanlaydi va asoslaydi.

Misol: "Ushbu AI tizimining ta'limdagi qo'llanilishi etik jihatdan to'g'rimi? Kamida 3 ta ijobiy va 3 ta salbiy argumentni tahlil qilib, o'z xulosangizni asosli ravishda bildiring."

Baholash darajasidagi promptlar eng qiyin va eng qimmatli ko'nikmalarni rivojlantiradi: o'quvchi shunchaki ma'lumot qabul qiluvchi emas, balki tanqidiy mutafakkir sifatida qatnashadi.

Oltinchi daraja: Yaratish (Create)

Taksonomiyaning eng yuqori darajasi. O'quvchi yangi g'oya, mahsulot, yondashuv yoki tizim yaratadi.

Misol: "O'zbekistonda qishloq maktablarida ta'limni yaxshilash uchun AI asosida ishlaydigan adaptiv o'qitish tizimini loyihalang. Tizimning arxitekturasini, foydalanuvchi interfeysini, ma'lumotlar bazasini va etik cheklovlarini batafsil tavsiflang."

Bu daraja innovatsion fikrlashning cho'qqisi hisoblanadi. AI bu yerda yaratuvchining ko'makchisi, lekin yaratuvchining o'zi o'quvchi bo'lib qolishi muhim.

Sun'iy intellekt ta'limdagi yuqori darajali tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirishning faqat yangi vositasi emas, balki paradigma o'zgarishi ekanligi quyidagi taqqoslashda yaqqol ko'rinadi:

2-jadval. An'anaviy ta'lim va AI-prompting asosidagi ta'limning qiyosiy tahlili

Mezon	An'anaviy ta'lim	AI Prompting bilan ta'lim
Tafakkur darajasi	Ko'pincha quyi darajalar (1-3)	Barcha 6 darajani qamrab olish mumkin
Feedback tezligi	Sekin (soatlar, kunlar)	Tezkor (soniyalar ichida)
Individuallashtirish	Cheklangan	Yuqori darajada moslashtirilgan
Kreativlik imkoni	O'qituvchiga bog'liq	Cheksiz variantlar
Xato tahlili	Umumlashtirilgan	Aniq va shaxsiy
Motivatsiya	Tashqi omillar	Ichki qiziqish orqali

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, AI ta'lim tizimida o'qituvchini almashtirmaydi. Aksincha, o'qituvchining roli boyiydi: u endi nafaqat bilim beruvchi, balki sifatli vazifalar dizayneri, pedagogik strategiya va o'quvchilarning fikrlash jarayonini kuzatuvchi hamda yo'naltiruvchi sifatida qatnashadi.

Shuningdek, jarayonning ayrim xavfli jihatlariga ham e'tibor qaratish lozim. AI modellarining "galyutsinatsiyasi" — mavjud bo'lmagan faktlarni ishonchli tarzda taqdim etishi — jiddiy muammo hisoblanadi. O'quvchilar AI javoblarini tanqidiy tekshirmasdan qabul qilish xavfiga duch keladi. Bu Bloom taksonomiyasining baholash darajasini ta'lim jarayonining markaziga qo'yishni talab qiladi. Ikkinchidan, "AI hammasini qilib beradi" mentaliteti o'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarining sustlashishiga olib kelishi mumkin. Bu xavfga qarshi pedagogik

choralar: o'z fikrini asoslash majburiyati, AI javobi tanqidiy tahlili, hammuallif bo'lish emas, balki yo'naltirish va boshqarish ko'nikmasini shakllantirish.

Kuchli AI vositalariga kirish imkoni hamma o'quvchilarda bir xil emas. O'zbekiston kontekstida internet ulanishi, qurilma mavjudligi va raqamli savodxonlik darajasidagi farqlar pedagogik teng imkoniyatlar tamoyilini buzishi mumkin. Bu muammoni hal qilish uchun davlat darajasida raqamli infratuzilmani rivojlantirish va AI savodxonligi dasturlarini joriy qilish zarur.

XULOSA

Ushbu tadqiqot quyidagi asosiy xulosalarga olib keldi:

1. Bloom taksonomiyasi va prompting texnikasi integratsiyasi o'quvchilarda yuqori darajali tafakkur ko'nikmalarini shakllantirishning samarali metodologik asosi bo'la oladi.
2. Har bir taksonomik daraja o'ziga xos prompting strategiyasini talab qiladi; universal so'rovlar barcha kognitiv darajalarni bir xil darajada qo'llab quvvatlay olmaydi.
3. Pedagogik prompting an'anaviy bilim uzatish modelidan farqli o'laroq, o'quvchini faol fikrlash sub'ektiga aylantiradi.
4. AI vositalaridan foydalanish o'qituvchi rolini bekor qilmaydi — aksincha, uni vazifa dizayni, motivatsiya va tanqidiy fikrlashni yo'naltirish yo'nalishida yanada muhimlashtiradi.
5. Xavflarni boshqarish uchun maqsadli pedagogik aralashuv, media savodxonligi va etik tafakkur ko'nikmalari zarur.

Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilarni taklif etish mumkin:

- ✓ o'qituvchilar uchun Bloom-Prompting metodologiyasi bo'yicha maxsus malaka oshirish kurslarini joriy qilish;
- ✓ ta'lim muassasalarida "Raqamli tafakkur" fanini o'quv rejasiga kiritish;
- ✓ o'zbek tilidagi pedagogik promptlar kutubxonasini yaratish va tarqatish
- ✓ ta'lim sifatini baholash tizimiga yuqori darajali tafakkur ko'nikmalarini o'lchash mezonlarini qo'shish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Anderson, L.W. & Krathwohl, D.R. (Eds.) (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing. New York: Longman.
2. Bloom, B.S. (Ed.) (1956). Taxonomy of Educational Objectives. New York: David McKay Company.
3. Brown, T., Mann, B., Ryder, N., et al. (2020). Language Models are Few-Shot Learners. *Advances in NeurIPS*, 33, 1877-1901.
4. Churches, A. (2008). Bloom's Digital Taxonomy. *Educational Origami*.
5. Kasneci, E., Sessler, K., Küchemann, S., et al. (2023). ChatGPT for good? *Learning and Individual Differences*, 103, 102274.
6. Lo, C.K. (2023). What is the impact of ChatGPT on education? *Education Sciences*, 13(4), 410.
7. Resnick, L.B. (1987). *Education and Learning to Think*. Washington, DC: National Academy Press.
8. Wei, J., et al. (2022). Chain-of-Thought Prompting Elicits Reasoning in LLMs. *NeurIPS*, 35, 24824-24837.
9. M.Bahromova. (2026) Dasturchilarni tayyorlash jarayonida innovatsion metodik tizimni shakllantirish tamoyillari. *Qo'qon DPI Ilmiy xabarlar jurnali*, 3(C), 1063-1070.

TALABALARDA RAQAMLI KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-PEDAGOGIK ZARURATI

Niyozov Muhammad Baxronovich

Guliston davlat pedagogika instituti p.f.f.d (PhD), dotsent

E-mail: niyozov_info@bk.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli kompetensiyalarning mohiyati, mazmuni va talabalarda ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishning ilmiy-pedagogik zarurati yoritilgan. Raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta'limda talabalarning raqamli savodxonligini, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishning dolzarb masalalari tahlil qilingan. Maqolada raqamli kompetensiyalarning asosiy komponentlari, ularni rivojlantirish texnologiyalari va metodlari ko'rib chiqilgan hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: raqamli kompetensiya, raqamli savodxonlik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta'lim texnologiyalari, pedagogik texnologiya, kasbiy kompetensiyalar, oliy ta'lim, blended learning.

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ

Аннотация: В статье освещены сущность, содержание цифровых компетенций и научно-педагогическая необходимость развития этих компетенций у студентов. В статье анализируются актуальные вопросы формирования цифровой грамотности студентов и навыков использования информационно-коммуникационных технологий в высшем образовании в условиях цифровой трансформации. В статье рассмотрены основные компоненты цифровых компетенций, технологии и методы их развития, а также разработаны практические рекомендации.

Ключевые слова: цифровая компетентность, цифровая грамотность, информационно-коммуникационные технологии, образовательные технологии, педагогические технологии, профессиональные компетенции, высшее образование, смешанное обучение.

THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEED FOR DEVELOPING DIGITAL COMPETENCIES IN STUDENTS

Abstract: This article explores the essence and content of digital competencies and the scientific and pedagogical need for developing these competencies in students. It analyzes current issues related to developing students' digital literacy and skills in using information and communication technologies in higher education in the context of digital transformation. The article examines the key components of digital competencies, technologies, and methods for their development, and develops practical recommendations.

Keywords: digital competence, digital literacy, information and communication technologies, educational technologies, pedagogical technologies, professional competencies, higher education, blended learning.

KIRISH

Axborot texnologiyalarining jadal sur'atlar bilan rivojlanishi bugungi kunda barcha sohalarda, jumladan, ta'lim tizimida ham tub o'zgartirishlar talab etmoqda. Dunyo miqyosida sodir bolayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari ta'lim muassasalaridan zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega mutaxassislar tayyorlashni talab qilmoqda. UNESCO, Yevrop Ittifoqi va boshqa nufuzli xalqaro tashkilotlarning tadqiqotlariga ko'ra, 2030-yilga borib dunyo aholisining 90 foizdan ortig'i raqamli texnologiyalar bilan bevosita bog'iq bo'lishi va barcha kasbiy faoliyat turlarida raqamli savodxonlik majburiy bo'lishini ta'kidlamokda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-sonli "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoniga asosan mamlakatimizda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarning ta'lim, ishlab chiqarish sohalariga kirib borishi kadrlar tayyorlash tizimini zamonaviy talablar asosida takomillashtirishni talab etmoqda. Talabalarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish borasidagi muammolarni bartaraf etish uchun, talabalarning shaxsiy ta'lim traektoriyasini belgilashga doir shart-sharoitlar yaratish, ta'limni individuallashtirish, ta'lim jarayoniga o'qitishning zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini joriy etish hamda ilg'or xorijiy tajribalarni qo'llagan holda o'quv jarayonini tashkil qilish muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Talablarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish o'z mutaxassisligiga tegishli yangi axborotlarni tezkor izlab topish va ishlov berish, ularda axborot-kommunikativlik, loyihalash, konstruksiyalash, boshqaruv, tadqiqotchilik kabi kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, o'z-o'zini faollashtirish, o'z-o'zini boshqarish va baholash, butun hayoti davomida ta'lim olishga qaratilgan innovatsion ta'lim texnologiyalari orqali ularda mustaqil ta'lim olish, xorijiy tillarni o'zlashtirish, faoliyatni tanqidiy tahlil qilish va jamoaviy ishlash, qaror qabul qilish, doimiy ravishda yangi g'oya, texnologiyalarni izlash asosida raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishni taqozo etmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Raqamli kompetentsiya – bu shaxsning zamonaviy axborot texnologiyalarini tushunish, ulardan samarali foydalanish va yangi texnologiyalarga moslasha olish qobiliyati. Ilmiy nashrlarda raqamli kompetentsiyani aniqlash uchun ko'plab variantlar mavjud bo'lgan bo'lib, ular ko'rib chiqilayotgan toifaning ayrim jihatlariga qaratilgan, shuning uchun ularning barchasini sanab o'tish juda qiyin bo'ladi. Bundan tashqari, tadqiqot mavzusidagi ilmiy nashrlarni tahlil qilish "raqamli kompetentsiya", "raqamli savodxonlik", "raqamli ko'nikmalar" tushunchalarini aniqlash va mazmuniga yagona yondashuv yo'q degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Ko'pincha milliy va xorijiy tadqiqotlarda ular bir-birining o'rnida ishlatiladi. Masalan, ilmiy nashrda bugungi kunda talabalarning raqamli kompetentsiyasi global muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidladi. Ushbu tushuncha adabiyotlarda turli yo'llar bilan ifodalanadi: raqamli kompetentsiya, raqamli savodxonlik, raqamli ko'nikmalar [6].

Raqamli kompetentsiya va raqamli savodxonlik o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjud, ammo ba'zida ular bir-birining o'rnida tilga olinadi va turli xil ma'nolarga ega bo'lsa ham, bir-birini qo'llab-quvvatlash uchun ishlatiladi [3]. Raqamli kompetentsiya raqamli texnologiyalarni ishonchli va ijodiy ravishda o'rganish, ishlash, dam olish, o'ynash va foydalanish qobiliyatini nazarda tutgan holda, raqamli asrda yashovchanlikning muhim qobiliyati va bilim faolligi sifatida qaralishi kerak.

Yurtimizda raqamli kompetensiya va ta'limni axborotlashtirish masalalari asosan pedagogik texnologiyalar va metodikasi doirasida quyidagi olimlar, R.Djuraev - Ta'limni axborotlashtirish va raqamli muhitda pedagogik mahoratni oshirishning nazariy asoslarini ishlab chiqqan, U.Begimkulov - Oliy ta'lim tizimini axborotlashtirish, pedagogik jarayonlarga axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari bo'yicha fundamental tadqiqotlar olib borgan, F.Zakirova - Elektron ta'lim resurslarini yaratish va bo'lajak mutaxassislarning raqamli savodxonligini oshirish metodikasidan foydalanish masalalarini tadqiq etgan.

Shuningdek MDH mamlakatlari olimlaridan, E.Henner - Raqamli savodxonlikni shakllantirishning ko'p darajali modellarini ishlab chiqqan, A.Kuznetsov - Ta'limda informatika va axborot texnologiyalarining o'rne hamda talabalarning texnologik kompetensiyalarini baholash bo'yicha yetakchi olim,

S.D.Karakozov - Raqamli ta'lim muhitida o'quv jarayonini transformatsiya qilish masalalarini o'rgangan.

Xorijiy olimlaridan Y.Punie va R.Vuorikari - Yevropa Ittifoqining DigComp modelining asosiy mualliflari. Ularning ishlari raqamli kompetensiyani o'lchashning xalqaro standartlarini belgilab bergan, A.Ferrari - Raqamli kompetensiyaning tarkibiy qismlarini (axborot, muloqot, xavfsizlik va h.k.) tizimlashtirgan, L.Janssen - Talabalarining raqamli ko'nikmalarini real amaliyotda qo'llash va ularni kasbiy faoliyatga tayyorlash bo'yicha tadqiqotlar olib borgan.

METODOLOGIK QISM

Yurtimiz oliy ta'lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi asosida olib borilmoqda [1]. Jumladan Hemis platformasi, elektron jurnallar va onlayn kurslar joriy etilgan. Biroq, ko'plab tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, talabalar raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish texnologiyalari hali yetarli darajada qo'llanilmayapti. O'qituvchilarning o'zlari ham raqamli savodxonligini rivojlantirib borish zarur.

Masalan, bo'lajak muhandislar va pedagoglar uchun maxsus dasturlar ishlab chiqilmoqda, ammo umumiy talabalar uchun integratsiyalashgan yondashuv yetishmaydi. Raqamli ta'lim muhitida kasbiy kompetensiyalarni takomillashtirish vazifalari aniqlangan bo'lib, ular orasida interfaol platformalardan foydalanish va loyiha asosidagi o'qitish alohida o'rin tutadi.

O'rganilgan tadqiqotlarga asoslanib, raqamli kompetensiyaning o'ziga xos ta'rifini keltirishimiz mumkin. Raqamli kompetensiya – bu hayot davomida shakllangan, o'quv jarayonida olingan bilim, ko'nikma va malakalarga asoslangan, raqamli texnologiyalardan foydalangan holda faoliyatda namoyon bo'ladigan, raqamli texnologiyalarni xavfsiz va samarali tanlash va ulardan foydalanishga imkon beradigan o'rnatish tizimini o'z ichiga olgan shaxsning integral sifati, faoliyat, foydalanish jarayoni va natijasini tashkil etish va nazorat qilish qobiliyatidir [2].

Raqamli kompetentsiya bir nechta asosiy sohalarni qamrab oladi. Quyida 1-rasmda raqamli kompetensiyalarning tarkibiy qismlari ko'rsatilgan.

1-rasm. Raqamli kompetensiyalarning tarkibiy qismlari

Dasturiy ta'minotdan foydalanish (16 foiz) – turli kategori yadast urlari bilan ishlash ko'nikmalari.

Raqamli xavfsizlik (18 foiz) – shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, kiberxavfsizlik qoidalariga rioya qilish.

Ma'lumotlarni boshqarish (19 foiz) – axborotni qidirish, to'plash, tahlil qilish, tartibga solish va saqlash ko'nikmalari .

Raqamli kommunikatsiya (22 foiz) – elektron pochta, messenjerlar, video konferentsiya vositalari, ijtimoiy tarmoqlarorqali samaral imuloqotqilish qobiliyati.

Axborot texnologiyalari asoslari (25 foiz) – bu komponent kompyuter, planshet, smart fon kabi qurilmalarni ishlatish, operatsion tizimlar va asosiy dasturiy ta'minot bilan ishlash ko'nikmalarini o'zi chiga oladi.

MUHOKAMA

Raqamli kompetensiyani rivojlantirish uzluksiz ta'lim tizimida olingan bilim, ko'nikma va malakalar miqdori bilan cheklanib qolmaslik kerak. Bu bilim, ko'nikma va malakalar o'qituvchining ta'lim tizimidan tashqarida, jumladan, o'z-o'zini tarbiyalash jarayonida o'zlashtirgan bilimlarining keng doirasi bilan bog'lanishi kerak [4].

Jahon ta'im amaliyotida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish uchun turli metodologik yondashuvlar qo'llaniladi. Har bir metodning o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjud bo'lib, ularni o'quv jarayoniga integratsiya qilishda maqsad, auditoriya va mavjud resurslarni hisobga olish zarur.

Metod	Afzalliklari	Kamchiliklari
Blended learning	Moslashuvchanlik, individuallashuv	Texnik infratuzilma talab etadi
Loyiha asosida o'qitish	Amaliy ko'nikmalar, tanqidiy fikrlash	Ko'p vaqt talab etadi
Gamifikatsiya	Motivatsiya, interaktivlik	Chuqur bilim bermaydi
Peer learning	Hamkorlik, muloqot ko'nikmalari	Nazorat qiyin
Flipped classroom	Mustaqillik, faol ishtirok	Uyda o'rganish talab etiladi
MOOC platformalar	Qulaylik, keng qamrov	Bitirish darajasi past

1-Jadval. Raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish metodlarining taqqoslash

Blended learning modeli an'anaviy yuz ko'rishli va onlayn ta'limni uyg'unlashtiradi. Bu model talabaga o'z sur'ati va vaqti bo'yicha o'rganish imkonini beradi, o'qituvchiga esa differensial yondashuvni amalga oshirishga sharoit yaratadi. Khan Academy, Coursera va edX kabi platformalar blended learning uchun samarali resurs bazasi vazifasini o'taydi.

Yurtimiz oliy ta'lim muassasalarida blended learning modelini qo'llash jarayonida tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ushbu yondashuv an'anaviy ta'limga nisbatan raqamli kompetensiya ko'rsatkichlarini o'rtacha 25% ga oshiradi. Bunda muhim omil – talabalarga berilgan erkinlik darajasi va o'qituvchining mahoratiga bo'liqdir.

Project-Based Learning metodologiyasi talabalarni real hayot masalalarini raqamli vositalar yordamida hal qilishga yo'naltiradi. Bu metod nafaqat texnik kompetensiyalarni, balki kritik fikrlash, jamoada ishlash va kommunikatsiya ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Masalan, "Smart City" loyihasi doirasida talabalar shahar muammolarini aniqlash, ma'lumot to'plash, tahlil qilish va yechimlari taklif etish jarayonida bir vaqtning o'zida ma'lumotlar tahlili, prezentatsiya va onlayn hamkorlik ko'nikmalarini egallaydilar.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari talabalarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish uchun quyidagi texnologiyalardan foydalanish tavsiya etiladi:

1. Masofaviy ta'lim platformalari. Learning Management Systems (LMS) – Moodle, Canvas, Blackboard; Video-konferensiya tizimlari – Zoom, Microsoft Teams, Google Meet; Bulutli texnologiyalar – Google Workspace, Microsoft 365.

2. Interaktiv ta'lim vositalari. Virtual va to'ldirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalari; Gamifikatsiya – o'yin elementlaridan foydalanish; Interaktiv simulyatorlar va virtual laboratoriyalar.

3. Raqamli baholash tizimlari. Onlayn testlash platformalari; e-portfoliolar – talabalarning yutuqlarini raqamli shaklda aks ettirish; adaptiv o'qitish tizimlari.

Talabalarda raqamli kompetensiya ko'nikmalarini rivojlantirish quyidagi ilmiy va pedagogik omillar bilan bog'liq:

1. Ta'limning individuallasuvi. Raqamli vositalar har bir talabaning o'zlashtirish tezligi va qiziqishlariga moslashgan **individual ta'lim trayektoriyasini** yaratish imkonini beradi. Bu pedagogik nuqtayi nazardan "shaxsga yo'naltirilgan ta'lim" tamoyilini to'liq amalga oshirishga xizmat qiladi.

2. Kognitiv yuklamani boshqarish. Zamonaviy talaba katta hajmdagi axborot oqimi bilan to'qnash keladi. Raqamli kompetensiya talabaga ma'lumotlarni tizimlashtirish (tanqidiy fikrlash) va "axborot xuruji"dan himoyalanih imkonini beradi.

3. Mehnat bozori bilan integratsiya. Hozirgi kunda vakansiyalarning 80% dan ortig'i kamida bazaviy raqamli ko'nikmalarni talab qiladi. Pedagogik nuqtayi nazardan, oliy ta'lim va ish beruvchi talablari o'rtasidagi "uzilish"ni faqat raqamli kompetensiyalarni o'quv dasturlariga singdirish orqali hal qilish mumkin.

Talabalarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida quyidagi bir qator vazifalarni hal qilishlari kerak. Ushbu tahlillar raqamli kompetensiyalarning namoyon bo'lishini tavsiflaydi [4]. Talabalarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish uchun so'rov o'tkazish, hozirgi holati to'g'risida xulosalar shakllantirish, raqamli kompetensiyasi sohasidagi tadqiqotlar istiqbollari belgilaydi.

XULOSA

Talabalarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish shunchaki zamon talabi emas, balki ta'lim sifatini ta'minlovchi fundamental zaruratdir. Bu jarayonni samarali tashkil etish uchun:

- O'quv dasturlariga "Raqamli savodxonlik" fanlarini mustaqil modul sifatida kiritish;
- Gibril va masofaviy ta'lim formatlaridan keng foydalanish;
- Talabalarining mustaqil tadqiqot faoliyatini raqamli laboratoriyalar va simulyatorlar yordamida rag'batlantirish lozim.

Raqamli kompetensiyalarning rivojlanishi nafaqat o'qituvchilarning kasbiy faoliyatiga, balki o'quvchilarning ta'limga bo'lgan munosabatiga ham ijobiy ta'sir k o'rsatdi. Talabalar darslarga nisbatan yuqori darajadagi qiziqish bildirib boshladi, ularning axborotni tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, kreativ yondashuv va muammolarni mustaqil hal qilish salohiyati ortdi. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim sifatining barqaror rivojlanishiga, zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-sonli "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
2. Abdumannopov M.M. Ta'limni raqamlashtirish sharoitida talabalarining mustaqil talim olish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi: Ped.fanlari bo'yicha falsafa doktori ... diss. Avtoref. –Toshkent, 2025. – 20 b.
3. Quchqorova N.M. Pedagogik kasbiy kompetentligi va kreativlik. Darslik. T. Bookmany print, 2022. - 260 b.
4. Ahmedov A. Raqamli pedagogika va raqamli kompetentlik – zamonaviy ta'limning muhim omili // Nordic Press. – 2024. – Tom 5.
5. Kiryakova G. The Digital Competences Necessary for the Successful Pedagogical Practice... 2024.

KELAJAK O'QITUVCHILARINING RIVOJLANISHIDA KASBIY TANLOVDAN QONIQISH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRUVCHI METODLAR

Otaxonova Mahliyo Odilxanovna

*Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi
va tarixi yo'nalishi PNT BU- 24 guruh magistiranti*

Email: otaxonovamahliyo53@gmail.com

Telfon nomer: +998947959567

Annotatsiya: Mazkur maqolada kelajak o'qituvchilarining kasbiy rivojlanish jarayonida kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil etilgan. Zamonaviy pedagogik ta'lim tizimida bo'lajak pedagoglarning kasbiy faoliyatga ongli munosabatini shakllantirish, kasbiy identifikatsiyani rivojlantirish hamda pedagogik faoliyatdan qoniqish darajasini oshirish dolzarb muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Kalit so'zlar: Kasbiy tanlov, kasbiy qoniqish, kelajak o'qituvchilari, pedagogik kompetensiya, pedagogik mahorat, shaxsiy rivojlanish kompetensiyalari.

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ ВЫБОРОМ В РАЗВИТИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Отахонова Махлиё Одилхановна

*Наманганский государственный педагогический институт
магистрант направления Теория и история педагогики
группа PNT BU-24*

Email: otaxonovamahliyo53@gmail.com

Телефон: +998947959567

Аннотация: В данной статье анализируются теоретико-методологические основы формирования и развития компетенций удовлетворенности профессиональным выбором в процессе профессионального развития будущих учителей. В современной системе педагогического образования формирование осознанного отношения будущих педагогов к профессиональной деятельности, развитие профессиональной идентичности и повышение уровня удовлетворенности педагогической деятельностью становятся одной из актуальных проблем. В связи с этим особое значение приобретает разработка эффективных методов развития компетенций удовлетворенности профессиональным выбором будущих учителей.

Ключевые слова: Профессиональный выбор, профессиональная удовлетворенность, будущие учителя, педагогическая компетенция, педагогическое мастерство, компетенции личностного развития.

METHODS FOR DEVELOPING PROFESSIONAL CHOICE SATISFACTION COMPETENCIES IN THE DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHERS

Otaxonova Mahliyo Odilkhanovna

Namangan State Pedagogical Institute

Master's student of Pedagogy Theory and History

PNT BU-24 Group

Email: otaxonovamahliyo53@gmail.com

Phone: +998947959567

Abstract: *This article analyzes the theoretical and methodological foundations for the formation and development of professional choice satisfaction competencies in the professional development of future teachers. In the modern system of pedagogical education, the formation of a conscious attitude of future teachers toward professional activity, the development of professional identity, and the increase of satisfaction with pedagogical activity are becoming one of the urgent issues. Therefore, developing effective methods for improving professional choice satisfaction competencies of future teachers is of particular importance.*

Keywords: *Professional choice, professional satisfaction, future teachers, pedagogical competence, pedagogical mastery, personal development competencies.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimini modernizatsiyalash jarayonida pedagog shaxsining kasbiy shakllanishi, uning pedagogik faoliyatga nisbatan ongli munosabati hamda kasbiy tanlovdan qoniqish darajasini oshirish masalasi ustuvor ilmiy-pedagogik muammolardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim sifatini oshirish, pedagogik faoliyat samaradorligini ta'minlash hamda ta'lim jarayonini innovatsion rivojlantirish bevosita kelajak o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarlik darajasi, ularning kasbiy motivatsiyasi va kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarining shakllanganlik darajasiga bog'liq hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirish muammosi pedagogika, psixologiya hamda kasbiy ta'lim nazariyasining dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida ilmiy tadqiqotlar markaziga aylanmoqda[1]. Zamonaviy pedagogik ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri kasbiy tanlovning ongli amalga oshirilishi hamda tanlangan kasbga nisbatan ijobiy motivatsiyaning shakllanganligidir. Kasbiy tanlovdan qoniqish darajasi pedagogik faoliyat

samaradorligining muhim ko'rsatkichi sifatida namoyon bo'lib, u o'qituvchining pedagogik faoliyatga nisbatan munosabati, kasbiy barqarorligi, ijodiy yondashuvi hamda professional o'sish dinamikasini belgilaydi. Mazkur jarayonda kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish pedagogik ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi[2]. Bugungi kunda pedagogik oliy ta'lim muassasalarida kelajak o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Biroq mavjud tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, aksariyat hollarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini shakllantirish masalasiga yetarli darajada e'tibor berilmayapti. Natijada, pedagogik faoliyatni boshlagan yosh o'qituvchilarning kasbiy moslashuv jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishi, pedagogik faoliyatdan qoniqish darajasining pastligi, kasbiy charchash holatlari hamda kasbni tark etish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu esa pedagogik ta'lim jarayonida kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirish zaruratini yanada kuchaytiradi[3]. Kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirish shaxsning kasbiy identifikatsiyasi, kasbiy motivatsiyasi, qadriyatlar tizimi hamda refleksiv qobiliyatlari bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Shuningdek, mazkur kompetensiyalar bo'lajak pedagoglarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini oshirish, pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish hamda professional rivojlanishni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, pedagogik ta'lim jarayonida kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan innovatsion metodlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish dolzarb ilmiy muammo sifatida qaralmoqda[4]. Zamonaviy ta'lim konsepsiyalarida kompetensiyaviy yondashuv asosida pedagog kadrlarni tayyorlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kompetensiyaviy yondashuv kelajak o'qituvchilarining kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish bilan birga ularning kasbiy motivatsiyasi, kasbiy identifikatsiyasi hamda kasbiy tanlovdan qoniqish darajasini ham rivojlantirishni nazarda tutadi. Mazkur yondashuv asosida kelajak o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishi shaxsiy, kasbiy hamda ijtimoiy kompetensiyalar tizimi orqali amalga oshiriladi. Shu nuqtai nazardan, kasbiy

tanlovdan qoniqish kompetensiyalari kelajak o'qituvchilarining professional shakllanishida muhim o'rin tutadi[5]. Kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida refleksiv yondashuv ham muhim ahamiyat kasb etadi. Refleksiya pedagogik faoliyatni tahlil qilish, o'z kasbiy faoliyatiga baho berish hamda professional rivojlanish strategiyalarini belgilash imkonini yaratadi. Refleksiv yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni kelajak o'qituvchilarining kasbiy o'zini anglash, kasbiy maqsadlarni aniqlash hamda pedagogik faoliyatdan qoniqish darajasini oshirishga xizmat qiladi[6]. Shuningdek, kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirishda akmeologik yondashuv ham muhim ahamiyatga ega. Akmeologik yondashuv shaxsning professional rivojlanishining yuqori bosqichlariga erishish, kasbiy mahoratni takomillashtirish hamda professional yetuklikni shakllantirishga qaratilgan. Mazkur yondashuv kelajak o'qituvchilarining kasbiy faoliyatga ongli munosabatini shakllantirish, kasbiy motivatsiyasini oshirish hamda pedagogik faoliyatdan qoniqish darajasini rivojlantirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi[7]. Pedagogik ta'lim jarayonida kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion metodlar orasida muammoli o'qitish, loyiha asosida o'qitish, modellashtirish, refleksiv treninglar, kasbiy vaziyatlarni tahlil qilish hamda portfolioga asoslangan baholash metodlari muhim o'rin tutadi. Ushbu metodlar kelajak o'qituvchilarining kasbiy fikrlashini rivojlantirish, kasbiy faoliyatga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish hamda kasbiy qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirish imkonini beradi[8]. Kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni ko'p omilli va murakkab pedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayon pedagogik ta'lim muhitining samaradorligi, o'qitish metodlarining innovatsionligi hamda ta'lim jarayonining shaxsga yo'naltirilganligi bilan bevosita bog'liq. Shu sababli, kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan metodlarni ishlab chiqish hamda ularni pedagogik amaliyotga joriy etish zamonaviy pedagogik ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirish muammosi zamonaviy pedagogika va ta'lim psixologiyasi doirasida keng o'rganilayotgan ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu muammo bo'yicha xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar kelajak o'qituvchilarining kasbiy motivatsiyasi, professional identifikatsiyasi hamda kasbiy qoniqish kompetensiyalarining pedagogik faoliyat samaradorligiga ta'sirini aniqlashga qaratilganligi bilan xarakterlanadi. Xususan, ushbu yo'nalishda Richard M. Ryan va Edward L. Deci tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini belgilash nazariyasi kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini shakllantirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi[9]. Mazkur olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, shaxsning kasbiy tanlovdan qoniqish darajasi uning ichki motivatsiyasi, kasbiy mustaqilligi hamda o'z faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabati bilan uzviy bog'liq hisoblanadi. Ular tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini belgilash nazariyasiga muvofiq, kelajak o'qituvchilarining kasbiy qoniqish kompetensiyalari uchta asosiy psixologik ehtiyoj — avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik ehtiyojlari orqali shakllanadi. Ushbu ehtiyojlarning qondirilishi kelajak o'qituvchilarining kasbiy faoliyatga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantiradi hamda pedagogik faoliyatdan qoniqish darajasini oshiradi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik ta'lim jarayonida kelajak o'qituvchilarining kasbiy mustaqilligini rivojlantirish, pedagogik qarorlar qabul qilishga jalb etish hamda kasbiy muvaffaqiyat tajribasini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi[10]. Shuningdek, kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirish muammosi Helen M. Watt va Paul W. Richardson tomonidan ishlab chiqilgan FIT-Choice (Factors Influencing Teaching Choice) modeli asosida ham chuqur o'rganilgan. Ushbu model kelajak o'qituvchilarining kasb tanlash motivlari, kasbiy qadriyatlari hamda pedagogik faoliyatga nisbatan munosabatini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarining shakllanish mexanizmlarini aniqlashga xizmat qiladi.

METODOLOGIK QISM

Mazkur tadqiqotda kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini kompleks o'rganish maqsadida tizimli

yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, akmeologik yondashuv hamda shaxsga yo'naltirilgan pedagogik yondashuv asosida ilmiy-tadqiqot metodlari qo'llanildi, xususan, tadqiqot jarayonida nazariy tahlil metodi orqali pedagogika, ta'lim psixologiyasi hamda kasbiy rivojlanish nazariyalariga oid ilmiy manbalar tahlil qilinib, kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslari aniqlashtirildi, diagnostik metodlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy motivatsiyasi, kasbiy qoniqish darajasi hamda kasbiy identifikatsiya ko'rsatkichlari o'rganildi, so'rovnoma metodi yordamida talabalarining kasbiy tanlovdan qoniqish darajasi, pedagogik faoliyatga munosabati hamda kasbiy qadriyatlari aniqlanib, pedagogik kuzatuv metodi orqali ta'lim jarayonida kasbiy qoniqish kompetensiyalarining shakllanish dinamikasi monitoring qilindi, shuningdek, pedagogik tajriba-sinov ishlari tashkil etilib, unda refleksiv treninglar, muammoli o'qitish, loyiha asosida o'qitish, kasbiy modellashtirish hamda portfolioga asoslangan baholash metodlari joriy etilib, mazkur metodlarning kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirishga ta'siri aniqlashtirildi, olingan natijalarni statistik tahlil qilishda matematik-statistik metodlar, foizli tahlil hamda taqqoslash metodlaridan foydalanilib, tajriba va nazorat guruhlari natijalari o'rtasidagi farqlar ilmiy asosda tahlil qilindi hamda tadqiqot yakunida umumlashtirish metodi asosida kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik metodlar tizimi ishlab chiqildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan metodlarni pedagogik ta'lim jarayoniga tizimli ravishda joriy etish ularning kasbiy motivatsiyasi, kasbiy identifikatsiyasi hamda pedagogik faoliyatga nisbatan ongli munosabatining sezilarli darajada oshishiga xizmat qilganligini ko'rsatdi, xususan, refleksiv yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy o'zini anglash darajasini rivojlantirib, ularning pedagogik faoliyatga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantirishga olib keldi, loyiha asosida o'qitish metodining qo'llanilishi esa kelajak o'qituvchilarining mustaqil fikrlash, kasbiy qarorlar qabul

qilish hamda pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish kompetensiyalarining rivojlanishiga xizmat qildi, muammoli o'qitish texnologiyalari asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni esa bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvchanligini oshirib, pedagogik faoliyatdan qoniqish darajasining ortishiga sabab bo'ldi, shuningdek, kasbiy modellastirish metodlari orqali kelajak o'qituvchilarining pedagogik faoliyatni real sharoitga yaqin holatda o'rganish imkoniyati yaratilib, ularning kasbiy kompetentligi va professional barqarorligi mustahkamlandi, tajriba-sinov natijalarining statistik tahlili esa tajriba guruhidagi talabalarining kasbiy tanlovdan qoniqish ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori ekanligini ko'rsatdi, bu esa kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan metodlarning pedagogik samaradorligini ilmiy jihatdan asoslash imkonini berdi.

MUXOKAMA

Kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika va ta'lim psixologiyasi doirasida turli ilmiy yondashuvlar asosida talqin etilmoqda. Ushbu muammo yuzasidan xorijiy olimlar o'rtasida olib borilgan ilmiy polemikalar kasbiy motivatsiya, professional identifikatsiya hamda pedagogik faoliyatdan qoniqish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashga qaratilganligi bilan xarakterlanadi. Xususan, Richard M. Ryan va Edward L. Deci tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini belgilash nazariyasi doirasida kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirish shaxsning ichki motivatsiyasi bilan uzviy bog'liq holda izohlanadi. Ushbu olimlar shaxsning kasbiy faoliyatdan qoniqish darajasi uning avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik ehtiyojlarining qondirilishi bilan belgilanishini ta'kidlaydi. Ularning fikriga ko'ra, pedagogik ta'lim jarayonida kelajak o'qituvchilariga mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini berish, ijodiy faoliyatga jalb etish hamda kasbiy muvaffaqiyat tajribasini shakllantirish kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Biroq mazkur yondashuvga nisbatan Helen M. Watt va Paul W. Richardson tomonidan ilgari surilgan FIT-Choice modeli doirasida boshqa ilmiy qarashlar ham ilgari surilgan. Ularning fikricha, kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish darajasi

faqat ichki motivatsiya bilan emas, balki tashqi ijtimoiy omillar, kasbning ijtimoiy maqomi, iqtisodiy barqarorlik hamda professional rivojlanish imkoniyatlari bilan ham belgilanadi. Ushbu olimlar tomonidan olib borilgan empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogik kasbni tanlagan talabalar o'z kasbining ijtimoiy ahamiyatini anglagan holda kasbiy faoliyatga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi hamda kasbiy tanlovdan qoniqish darajasi ortadi. Shu nuqtai nazardan, kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirishda faqat shaxsiy motivatsiya emas, balki pedagogik ta'lim muhitining ijtimoiy-psixologik omillari ham muhim rol o'ynaydi. Mazkur ilmiy polemikani tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirish ko'p omilli pedagogik jarayon hisoblanadi. Bir tomondan, shaxsning ichki motivatsiyasi va professional identifikatsiyasi muhim ahamiyat kasb etsa, ikkinchi tomondan, ta'lim muhiti, ijtimoiy omillar hamda pedagogik faoliyatning tashqi sharoitlari ham kasbiy qoniqish darajasiga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirishda integrativ yondashuvni qo'llash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

XULOSA

Kelajak o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishida kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, kelajak o'qituvchilarining kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantirish ularning kasbiy motivatsiyasi, professional identifikatsiyasi hamda pedagogik faoliyatga nisbatan ijobiy munosabatining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Baxramov A. B. O'qituvchilarning rivojlanish metrik kuzatish va bashoratlash //tadqiqotlar. – 2026. – T. 77. – №. 1. – C. 191-196.
2. Abdurahmonov M. B. Innovatsion kompetentlikni rivojlantirishda klaster yondashuvining o'rni //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – T. 53. – №. 1. – C. 419-424.
3. Qodirov I. Bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash pedagogik muammo sifatida //o'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2024. – T. 3. – №. 34. – C. 332-335.

4. Dusnazarov U. X. Bo'lajak pedagoglarda boshqaruv kompetentsiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning innovatsion pedagogik omillari //Elita. uz- Elektron Ilmiy Jurnal. – 2025. – T. 3. – №. 2. – C. 278-281.
5. Ochilova O. Bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish: Uzbek //Journal of Social Sciences. – 2025. – T. 1. – №. 02.
6. Ruzimova I. X. bo'lajak o'qituvchilarda tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi //Inter education & global study. – 2024. – №. 9 (1). – C. 31-40.
7. Baydjanov B. X. et al. Bo'lajak o'qituvchilarning loyihalash kompetentligini shakllantirish//Prospects for innovative technologies in science and education. – 2025. – T. 2. – №. 6. – C. 30-34.
8. Musayeva S. I. Chet tili o'qituvchisi kasbiy kompetensiyasi mazmuni //образование и наука в xxi веке. – 2025. – №. 63-3 (том 2).
9. Shaxobitdinov X. Bo'lajak o'qituvchilarda badiiy tafakkurning rivojlanish dinamikasiga ta'sir etuvchi omillar //Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal. – C. 676096.
10. Vakkosov S. O'qituvchilarning amaliy kompetensiyalarini rivojlantirishda ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi //scientific journals" d-press services". – 2026. – T. 4. – №. 8. – C. 29-34.

7E MODELI ASOSIDA PIFAGOR TEOREMASINI O'QITISHNING ZAMONAVIY METODIKASI

G'.A.Nafasov, M.D.Bahodirov, B.Sh. Nurmatov, O.B.Murodov

Guliston davlat universiteti professor-o'qituvchilari

Guliston Davlat Universiteti talabalari

e-mail: muzrobbakhodirov@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida geometriya kursining muhim mavzularidan biri bo'lgan Pifagor teoremasini o'qitishda 7E (*Elicit, Engage, Explore, Explain, Elaborate, Evaluate, Extend*) modelidan foydalanishning metodik asoslari yoritilgan. O'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish, mustaqil bilim olish ko'nikmalarini shakllantirish hamda dars samaradorligini oshirish yo'llari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: 7E modeli, Pifagor teoremasi, geometriya, innovatsion metodlar, kompetensiya, o'qitish texnologiyasi.

СОВРЕМЕННАЯ МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ТЕОРЕМЕ ПИФАГОРА НА ОСНОВЕ МОДЕЛИ 7E

Аннотация В данной статье освещены методические основы использования модели 7E (*Elicit* Выявление, *Engage* Вовлечение, *Explore* Исследование, *Explain* Объяснение, *Elaborate* Проработка, *Evaluate* Оценивание, *Extend* Расширение) при обучении теореме Пифагора, которая является одной из ключевых тем курса геометрии в общеобразовательных школах. Анализируются пути развития логического мышления учащихся, формирования навыков самостоятельного получения знаний и повышения эффективности уроков.

Ключевые слова: модель 7E, теорема Пифагора, геометрия, инновационные методы, компетенция, технология обучения.

MODERN METHODOLOGY OF TEACHING THE PYTHAGOREAN THEOREM BASED ON THE 7E MODEL

Abstract This article explores the methodological foundations of applying the 7E model (*Elicit, Engage, Explore, Explain, Elaborate, Evaluate, Extend*) in teaching the Pythagorean theorem, which is one of the essential topics of the geometry course in secondary schools. Methods for developing students' logical thinking, forming independent learning skills, and increasing lesson effectiveness are analyzed.

Keywords: 7E model, Pythagorean theorem, geometry, innovative methods, competence, teaching technology.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar o'quv jarayonini takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirish hamda o'quvchilarning mustaqil fikrlash,

tahlil qilish va muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bugungi kunda ta'lim jarayonida faqat tayyor bilimlarni berish emas, balki o'quvchilarni bilimni mustaqil ravishda izlash, uni anglash va amaliyotda qo'llashga o'rgatish ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda. Shu jihatdan, interfaol va innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Ayniqsa, matematika fanining muhim bo'limlaridan biri bo'lgan geometriya kursida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Geometrik tushunchalar o'quvchilarning fazoviy tasavvurini, mantiqiy tafakkurini hamda muammoli vaziyatlarni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, geometriya fanining asosiy mavzularidan biri hisoblangan Pifagor teoremasini samarali o'qitish metodikasini ishlab chiqish zarurati yuzaga keladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Pifagor teoremasi qadimiy va fundamental matematik qonuniyatlardan biri bo'lib, u nafaqat geometriyada, balki fizika, texnika, muhandislik, arxitektura va boshqa ko'plab sohalarda keng qo'llaniladi. Ushbu teorema yordamida masofalarni aniqlash, obyektlar orasidagi bog'lanishni topish hamda turli amaliy masalalarni yechish imkoniyati yaratiladi. Shu sababli uni chuqur va ongli o'zlashtirish o'quvchilar uchun muhim ahamiyatga ega.

An'anaviy o'qitish metodlarida ko'pincha o'qituvchi markaziy rolni egallaydi va bilimlar tayyor holda taqdim etiladi. Bunday yondashuv esa o'quvchilarning faolligini pasaytirib, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini yetarli darajada rivojlantirmaydi. Shu bois zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan, konstruktivistik ta'lim modeli asosida ishlab chiqilgan 7E (Elicit, Engage, Explore, Explain, Elaborate, Evaluate, Extend) modeli muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur model o'quv jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish orqali o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiradi, ularni bilimni mustaqil ravishda kashf etishga yo'naltiradi hamda o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash va amaliyotda qo'llash imkonini beradi. 7E modeli asosida tashkil etilgan darslarda

o'quvchilar passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida qatnashadi, bu esa ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Shu munosabat bilan, ushbu maqolada Pifagor teoremasini o'qitishda 7E modelidan foydalanishning metodik asoslari, uning afzalliklari hamda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'рни ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

7E ta'lim modeli haqida umumiy tushuncha

7E modeli — konstruktiv yondashuvga asoslangan zamonaviy ta'lim modeli bo'lib, o'quvchilarning faol ishtiroki, mustaqil fikrlashi va bilimlarni bosqichma-bosqich egallashini ta'minlaydi. Ushbu model quyidagi yetti bosqichdan iborat:

Elicit (Aniqlash)

Engage (Qiziqtirish)

Explore (Tadqiq etish)

Explain (Tushuntirish)

Elaborate (Kengaytirish)

Evaluate (Baholash)

Extend (Tatbiq etish)

Elicit – Oldingi bilimlarni aniqlash bosqichi

Nazariy tushuncha: Elicit bosqichi o'quvchilarning mavjud bilim, ko'nikma va tasavvurlarini aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu bosqich konstruktiv ta'limning muhim qismi bo'lib, yangi bilimlar avvalgi bilimlar asosida shakllanishini ta'minlaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Sirli Misr arqoni

Darsni qadimgi Misr quruvchilari usulidan boshlang.

Metod: O'quvchilarga 12 ta teng bo'lakka tugilgan arqonni ko'rsating.

Vazifa: "Qanday qilib chizg'ichsiz, faqat shu arqon yordamida uyni burchagini mutlaqo to'g'ri (90°) qilish mumkin?" (Javob: 3:4:5 nisbatda uchburchak yasash).

1-rasm.

Engage (Qiziqtirish):

Nazariy tushuncha: Engage bosqichi o'quvchilarda mavzuga nisbatan qiziqish uyg'otish, ularni faol fikrlashga undashga qaratilgan. Bu bosqichda muammoli vaziyat yaratiladi.

Dengiz qaroqchisi muammosi

Darsni quruq qoida bilan emas, muammo bilan boshlang.

Vaziyat: Qaroqchilar orolda xazina qidirishmoqda. Ular nuqtadan 8 metr shimolga, keyin 6 metr sharqqa yurishdi. Agar ular boshlang'ich nuqtaga to'g'ri chiziq bo'ylab qaytishsa, necha metr yurishadi?

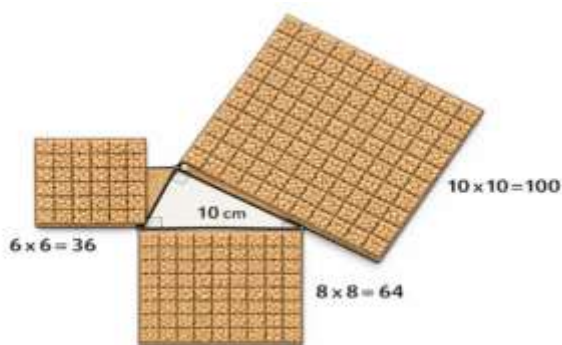
2-rasm.

Explore – Tadqiq etish bosqichi

Nazariy tushuncha: Explore bosqichi o'quvchilarning mustaqil izlanishi orqali bilimni "kashf etish"iga imkon yaratadi. O'qituvchi yo'naltiruvchi rolni bajaradi.

Rangli kvadratlar" (Laboratoriya ishi) O'quvchilarga tayyor formula bermang, uni o'zlari "ixtiro" qilishsin.

Vazifa: Katetlari 6 sm va 8 sm bo'lgan uchburchak chizish. Tomonlariga yopishgan kvadratlar ichiga mayda no'xat yoki qum to'ldirish (yoki kataklarni sanash). *Kashfiyot:* Ikki kichik kvadrat ichidagi "yuk" katta kvadratga to'liq sig'ishini o'zlari ko'rishsin.

3-rasm

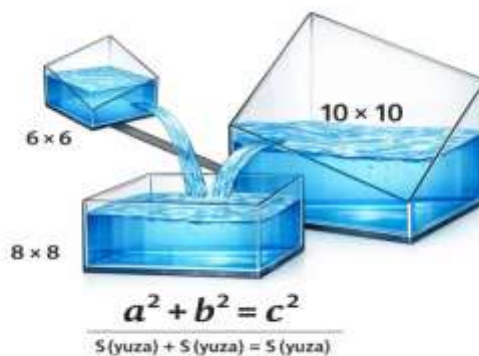
Explain – Tushuntirish bosqichi

Nazariy tushuncha: Explain bosqichida o'quvchilar tomonidan kashf etilgan bilimlar ilmiy tushuncha va terminlar bilan boyitiladi. Bu yerda nazariy umumlashtirish amalga oshiriladi.

Teoremani vizual va matematik bog'lang.

Animatsiya: Suvli modelni ko'rsating (ikki kichik idishdagi suv katta idishni to'ldirishi).

Formula: $a^2 + b^2 = c^2$ shunchaki son emas, balki yuzalar ekanligiga urg'u bering.

4-rasm

Elaborate – Kengaytirish bosqichi

Nazariy tushuncha: Elaborate bosqichi olingan bilimlarni chuqurlashtirish va turli vaziyatlarda qo'llashga xizmat qiladi.

Bu bosqichni shunchaki misol yechish emas, balki "Matematik kashfiyotlar laboratoriyasi" sifatida tashkil etishni tavsiya qilaman. Mana uni kengroq yoritish uchun 4 ta asosiy yo'nalish:

Teoremaning "Fazo"ga chiqishi (3D tushunchasi)

Pifagor teoremasi faqat qog'ozdagi (tekislikdagi) shakllar uchun emas, balki biz yashayotgan 3 o'lchamli olam uchun ham dolzarb.

Vazifa: "Sinxonaning bir burchagidan (poldan) unga qarama-qarshi turgan yuqori burchakigacha (shiftga) bo'lgan eng qisqa masofani qanday topish mumkin?"

Formula: Bu yerda o'quvchilarga fazoviy gipotenuza tushunchasini bering: $d^2 = a^2 + b^2 + h^2$ (bunda h — xonaning balandligi).

Texnologiya va Gadgetlar bilan bog'lash

O'quvchilar har kuni ishlatadigan buyumlar orqali teoremani tushuntiring.

Ekran o'lchami: Monitorlar va telefonlarning diagonali (masalan, 15.6 dyuymli noutbuk) qanday hisoblanadi? Katetlarni o'lchab, diagonalni Pifagor orqali topishni so'rang.

GPS va Xaritalar: "A" nuqtadan "B" nuqtagacha bo'lgan masofani Google Maps qanday hisoblaydi? U koordinatalar sistemasida x va y farqlarini katet deb olib, gipotenuzani hisoblab beradi.

"Umumlashgan Pifagor" (Kutilmagan shakllar)

O'quvchilarga teorema faqat kvadratlar bilan cheklanmasligini isbotlang.

G'oya: Agar to'g'ri burchakli uchburchakning tomonlariga kvadrat emas, balki yarim doiralar, muntazam uchburchaklar yoki hatto o'xshash beshburchaklar chizilsa ham, kichik ikki shakl yuzasining yig'indisi katta shakl yuzasiga teng bo'laveradi.

Amiy topshiriq: "Agar bizda uchta yarim doira shaklidagi pizza bo'lsa, qaysi birini yeyish foydaliroq?" deb bahs tashkil qiling.

Pifagor sonlari va "Misr uchburchagi"

O'quvchilarga butun sonli natijalar beradigan "sehrli" sonlar guruhini o'rgating.

Pifagor uchliklari: (3, 4, 5), (5, 12, 13), (8, 15, 17) va hokazo.

Qurilish siri: Quruvchilar devorni mutlaqo to'g'ri (90 daraja) qilish uchun hamon 3-4-5 o'lchamli arqonlardan foydalanishini tushuntiring. Ularga o'z uylaridagi burchaklarni shu usulda tekshirib ko'rishni vazifa qilib bering.

Ushbu bosqich uchun "Kreativ loyiha" topshirig'i:

"Mening shaxrimda Pifagor" — O'quvchilarga ko'chaga chiqib, to'g'ri burchakli uchburchak shaklidagi konstruksiyalarni (masalan, tomning yon tomoni, yo'l belgilari, narvonlar) rasmga olish va ularning o'lchamlarini hisoblab kelishni buyuring.

Evaluate – Baholash bosqichi

Nazariy tushuncha: Evaluate bosqichi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash hamda tahlil qilishga qaratilgan.

Pifagor teoremasini baholash (Evaluate) bosqichida an'anaviy "Dorskaga chiq va misol yech" usulidan voz kechib, o'quvchilarda hayajon uyg'otadigan interaktiv metodlardan foydalanish kerak. Maqsad — ularning nafaqat formulani bilishi, balki mantiqiy fikrlashini ham tekshirish.

Darsni yakunlash uchun 3 ta qiziqarli baholash metodi:

"Matematik Detektiv" (Case-study)

O'quvchilarga qisqa bir muammoli vaziyat (keys) bering. Ular "detektiv" sifatida hisob-kitob orqali haqiqatni aniqlashlari kerak.

Vaziyat: "O'g'ri qochib ketayotib, balandligi 12 metr bo'lgan devordan oshib o'tdi. Politsiya devor tagidan 5 metr uzoqlikda o'g'rining poyafzal izini topdi. Savol: O'g'ri devordan oshish uchun kamida necha metrlik narvon ishlatgan?"

Baholash mezon: Kim birinchi bo'lib $12^2 + 5^2 = 13^2$ formulasi orqali ekanini topsa va buni chizib tushuntirib bersa, u "Bosh detektiv" unvonini oladi.

"Pifagor Domino" o'yini

Bu metod o'quvchilarni guruhlariga bo'lib baholash uchun juda qulay.

Tayyorlov: Kichik qog'oz kartochkalar tayyorlang. Kartochkaning bir tomonida savol (masalan: "Katetlari 6 va 8 bo'lgan uchburchakning gipotenuzasi?"), ikkinchi tomonida esa boshqa bir savolning javobi bo'lsin.

Jarayon: O'quvchi o'zidagi savolga javob topadi va shu javob yozilgan kartochkani topib, zanjir hosil qiladi.

Natija: Agar barcha hisob-kitoblar to'g'ri bo'lsa, zanjir berkiladi (aylana hosil bo'ladi). Bu o'quvchilarning o'z-o'zini mustaqil baholashiga yordam beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Pifagor teoremasini o'qitishda 7E modelini qo'llash dars sifatini yangi bosqichga olib chiqadi. An'anaviy metodlardan farqli o'laroq, ushbu model o'quvchini tayyor formulani yodlashga emas, balki teoremaning mazmunini mantiqiy izchillikda anglab yetishga yo'naltiradi. 7E modelining har bir bosqichi (aniqlashdan kengaytirishgacha) o'quvchining kognitiv faolligini oshiradi va olingan nazariy bilimlarni amaliy masalalarni yechishga tatbiq etish ko'nikmasini shakllantiradi. Xulosa qilib aytganda, ushbu innovatsion yondashuv geometriya darslarida o'quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

- [1]. Нафасов, Г. А., & Хашимова, О. Т. (2025). МНОГОГРАННИКИ В МНОГОМЕРНЫХ ПРОСТРАНСТВАХ. *ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (62-2 (том 4)).
- [2]. Нафасов, Г. А., & Исмоилов, И. З. (2025). МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ УМЕНИЙ РЕШАТЬ ТРИГОНОМЕТРИЧЕСКИЕ УРАВНЕНИЯ И НЕРАВЕНСТВА В КУРСЕ АЛГЕБРЫ И НАЧАЛ АНАЛИЗА. *ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (62-3 (том 2)).
- [3]. Нафасов, Г. А., & Баходиров, М. Д. (2025). РОЛЬ ТВОРЧЕСКИХ ПОДХОДОВ В РАЗВИТИИ ЖИЗНЕННЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ. *ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (68-4 (том 2)).
- [4]. Нафасов, Г. А., & Худойбакова, М. Г. (2025). АСИМПТОТИЧЕСКИЕ ЗАДАЧИ В ЗАКОНЕ БОЛЬШИХ ЧИСЕЛ ДЛЯ СУММ СЛУЧАЙНЫХ ВЕЛИЧИН С МНОГОМЕРНЫМИ ИНДЕКСАМИ. *ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (62-5 (том 2)).
- [5]. Нафасов, Г., Эшмуратов, А., & Гасанов, Э. Х. (2025). ГЕОМЕТРИЧЕСКИЕ ЗАДАЧИ, СВЯЗАННЫЕ С ДОКАЗАТЕЛЬСТВАМИ, В ТРУДАХ АБУ РАЙХОНА БЕРУНИ И МЕТОДЫ ИХ РЕШЕНИЯ. *ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (62-5 (том 2)).
- [6]. Нафасов, Г. А., Эшкуватов, К., & Хикматова, Г. У. (2026). ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПОВЫШЕНИЯ НАУЧНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ. *ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (70-2 (том 2)).
- [7]. Нафасов, Г. А., & Усманов, Р. И. (2025). ГЕОМЕТРИЧЕСКИЕ ПОСТРОЕНИЯ В ПРОЕКТИВНОЙ ПЛОСКОСТИ С ОДНОЙ ПРЯМОЙ. *ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (62-3 (том 2)).

- [8]. Нафасова, Г. Б., & Рахматуллаев, М. М. (2025). МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ ДЕМОНСТРАЦИОННЫЕ ОПЫТЫ. *ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (61-1 (том 1)).
- [9]. Нафасов, Г. А., Гаимназаров, О. Г., & Затесов, М. Р. (2025). НЕЕВКЛИДОВЫ ГЕОМЕТРИИ В СИСТЕМЕ ВЕЙЛЯ. *ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (61-4 (том 1)).
- [9]. Нафасов, Г. А., Кудратов, А. Н., & Абдураимов, Д. Э. О ЗАДАЧЕ КАЛЕНДАРНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ С КРИТЕРИЕМ МИНИМИЗАЦИИ ЗАТРАТ НА ПРИОБРЕТЕНИЕ РЕСУРСОВ.
- [10]. Abdurashidovich, N. G. BOUNDARY VALUE PROBLEMS FOR INTEGRAL-DIFFERENTIAL EQUATIONS WITH INTEGRAL OPERATORS.
- [11]. Abdurashidovich, N. G., & Usmonqul o'g'li, J. I. IMPROVING THE METHODOLOGY OF PROFESSIONALLY-ORIENTED TEACHING OF STUDENTS OF ACADEMIC LYCEUMS IN MATHEMATICS LESSONS. *TAHRIRHAY 'A TI*, 719.
- [12]. Turdibekovich, N. Z., & Abdurashidovich, N. G. DEVELOPMENT OF MATHEMATICAL COMPETENCE OF FUTURE PROGRAMMERS IN THE PROCESS OF DIGITAL EDUCATION.
- [13]. Abdurashidovich, N. G., Husanbay, N., & Usmonqul o'g'li, J. I. THEORETICAL BASIS OF PROBLEM-BASED TEACHING OF MATHEMATICS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS. *TAHRIRHAY 'A TI*, 741.
- [14]. Abdurashidovich, N. G., & Turdibekovich, N. Z. IMPROVING THE BLENDED LEARNING METHODOLOGY OF FUTURE MATHEMATICS TEACHERS IN THE CONTEXT OF DIGITAL LEARNING. *TAHRIRHAY 'A TI*, 726.
- [15]. Abdurashidovich, N. G. BOUNDARY VALUE PROBLEMS FOR INTEGRAL-DIFFERENTIAL EQUATIONS WITH INTEGRAL OPERATORS.
- [16]. Нафасов, Г. А., Досанов, М. С., Сайфуллаев, Б. Ш., & Бомуратов, Ш. (2024). THE LAW OF DUALITY AND THE PRINCIPLE OF DUALITY. *Инновационная наука*, (5-2-1), 9-14.
- [17]. Abdurashidovich, NG VEKTOR MAYDONLARINING ELEMENTLARI: TURFA XIL KOORDINATIYA TIZIMLARIDA GRADIENT, DIVERGENSIYA VA ROTOR IFODASI VA ULARNING QO'LLANILISHI.
- [18]. Nazarovich, D. O., & Abdurashidovich, N. G. APPLICATION OF INVERSION IN SOLVING STRUCTURAL PROBLEMS IN THE PROCESS OF TEACHING GEOMETRY.
- [19]. Нафасов, Г. А., & Яхёев, Д. Т. (2026). УПРОЩЕНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВИЗУАЛИЗАЦИИ ДАННЫХ И ГРАФИКИ. *ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (70-5 (том 2)).
- [20]. НАФАСОВ, Г., & ШЕРМАТОВА, Н. (2024). ОШИБКИ В ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВАХ. *МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА Учредители: Общество с ограниченной ответственностью "Моя профессиональная карьера"*, 1(65), 108-115.
- [21]. Нефасов, Г. А., & Салимбоев, У. Н. (2026). ТЕОРИЯ ВЕКТОРОВ И ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ. *ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (71-3 (том 2)).
- [22]. Нефасов, Г. А., & Жумаев, Ж. И. (2026). ПОПОЛНЕНИЕ ЕВКЛИДОВОЙ ПЛОСКОСТИ НЕСОБСТВЕННЫМИ ЭЛЕМЕНТАМИ В ПРОЕКТИВНОЙ ПЛОСКОСТИ И ПРЕОБРАЗОВАНИЯ. *ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (71-1 (том 3)).

DIFFERENSIAL TENGLAMALAR VA INTEGRALLARNI YECHISHDA AKTDAN FOYDALANISH VA KOMPYUTER ALGEBRA TIZIMLARI (CAS)

Narzullayeva Niluzar Raxmatullo qizi

Guliston davlat universiteti 2 - kurs magistranti

e-mail: niluzarraxmatulloyevna@gmail.com

Telefon raqami: +998958209600

Annotatsiya: Ushbu maqolada differensial tenglamalar va integrallarni yechishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda kompyuter algebra tizimlaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Kompyuter algebra tizimlarining matematik ifodalarni simvolik qayta ishlash, differensiallashtirish, integrallashtirish, tenglamalarni analitik va sonli usullarda yechish, grafik tasvirlash hamda modellashdagi imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, CAS tizimlarining rivojlanish tarixi, asosiy funksional xususiyatlari va zamonaviy ta'lim jarayonidagi o'рни ochib berilgan. Maqolada Mathematica, Maple, MATLAB va SageMath kabi mashhur tizimlarning differensial tenglamalar va integral hisoblashdagi samaradorligi ko'rsatib o'tiladi. CAS tizimlaridan foydalanishning afzalliklari, jumladan, hisoblash tezligi, aniqlik, murakkab masalalarni yechish va natijalarni vizuallashtirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shu bilan birga, bunday tizimlarga haddan tashqari bog'liqlik natijasida matematik tafakkurning sustlashishi kabi ayrim kamchiliklar ham qayd etilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, CAS tizimlari differensial tenglamalar va integrallarni o'qitish hamda yechishda samarali vosita bo'lib, ta'lim sifati va o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: differensial tenglamalar, integrallar, kompyuter algebra tizimlari, CAS, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, simvolik hisoblash, analitik yechim, sonli usullar, grafik vizualizatsiya, matematik modellash, ta'lim jarayoni, Mathematica, Maple, MATLAB, SageMath.

THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND COMPUTER ALGEBRA SYSTEMS (CAS) IN SOLVING DIFFERENTIAL EQUATIONS AND INTEGRALS

Abstract: This article analyzes the theoretical and practical aspects of using information and communication technologies and computer algebra systems in solving differential equations and integrals. The capabilities of computer algebra systems in symbolic manipulation of mathematical expressions, differentiation, integration, analytical and numerical solution of equations, graphical representation, and mathematical modeling are discussed in detail. In addition, the paper highlights the historical development of CAS, their main functional features, and their role in the modern educational process. Particular attention is given to well-known systems such as Mathematica, Maple, MATLAB, and SageMath, emphasizing their effectiveness in solving differential equations and evaluating integrals. The advantages of CAS, including high computational speed, accuracy, support for solving complex problems, and visualization of results, are examined. At the same time,

certain limitations are also noted, such as excessive dependence on software and the possible weakening of students' mathematical reasoning skills. The study concludes that computer algebra systems serve as effective tools for teaching and solving differential equations and integrals, improving the quality of education, enhancing independent learning, and supporting the development of modern mathematical thinking.

Keywords: differential equations, integrals, computer algebra systems, CAS, information and communication technologies, symbolic computation, analytical solution, numerical methods, graphical visualization, mathematical modeling, educational process, Mathematica, Maple, MATLAB, SageMath.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И СИСТЕМ КОМПЬЮТЕРНОЙ АЛГЕБРЫ (CAS) ПРИ РЕШЕНИИ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ И ИНТЕГРАЛОВ

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты использования информационно-коммуникационных технологий и систем компьютерной алгебры при решении дифференциальных уравнений и интегралов. Освещаются возможности систем компьютерной алгебры по символьной обработке математических выражений, дифференцированию, интегрированию, аналитическому и численному решению уравнений, графическому представлению и математическому моделированию. Также раскрываются история развития систем CAS, их основные функциональные особенности и роль в современном образовательном процессе. В статье показана эффективность таких известных систем, как Mathematica, Maple, MATLAB и SageMath, при решении дифференциальных уравнений и вычислении интегралов. Проанализированы преимущества использования CAS, в частности высокая скорость вычислений, точность, возможность решения сложных задач и визуализация результатов. Вместе с тем отмечены и некоторые недостатки, такие как чрезмерная зависимость от программных средств и возможное снижение уровня математического мышления обучающихся. По результатам исследования сделан вывод о том, что системы компьютерной алгебры являются эффективным инструментом при обучении и решении дифференциальных уравнений и интегралов, способствуют повышению качества образования и развитию навыков самостоятельного мышления.

Ключевые слова: дифференциальные уравнения, интегралы, системы компьютерной алгебры, CAS, информационно-коммуникационные технологии, символьные вычисления, аналитическое решение, численные методы, графическая визуализация, математическое моделирование, образовательный процесс, Mathematica, Maple, MATLAB, SageMath.

KIRISH

Hozirgi kompyuter algebra tizimlari tushunchasi zamonaviy ilm-fan va texnologiyaning jadal rivojlanishi matematik hisoblash jarayonlarini

avtomatlashtirish zaruratini yuzaga keltirdi. Shu ehtiyoj natijasida kompyuter algebra tizimlari (Computer Algebra Systems — CAS) shakllandi.

Kompyuter algebra tizimi — bu matematik ifodalarni ramziy (simvolik) ko'rinishda qayta ishlash, soddalashtirish, differensiallash, integrallash va yechimlarni analitik shaklda topish imkonini beruvchi dasturiy muhitdir.

An'anaviy hisoblash vositalaridan farqli ravishda CAS faqat sonli hisoblash bilan cheklanmaydi, balki matematik formulalarni o'zgartirish, tenglamalarni analitik yechish va matematik modellashni ham amalga oshiradi.

CAS tizimlari quyidagi imkoniyatlarga ega: algebraik ifodalarni soddalashtirish, tenglamalar va tenglamalar sistemasini yechish, hosila va integrallarni hisoblash, matritsalar bilan ishlash, grafik va vizualizatsiya, simvolik modellashtirish.

CAS tizimlarining rivojlanish tarixi kompyuter algebra tizimlari XX asrning ikkinchi yarmida paydo bo'la boshladi. Dastlabki tizimlar ilmiy tadqiqotlar uchun yaratilgan bo'lsa, hozirgi kunda ular ta'lim, muhandislik va sanoatda keng qo'llanilmoqda.

CAS rivojlanish bosqichlari quyidagicha:

- 1. Boshlang'ich davr (1960–1970-yillar),** dastlabki simvolik hisoblash tizimlari yaratildi, matematik formulalarni qayta ishlash imkoniyati paydo bo'ldi.
- 2. Rivojlanish davri (1980–1990-yillar),** grafik interfeysli dasturlar paydo bo'ldi, kengroq funksional imkoniyatlar yaratildi.
- 3. Zamonaviy davr (2000-yildan hozirgacha),** sun'iy intellekt elementlari integratsiyasi, bulut texnologiyalari orqali ishlash, ta'lim tizimiga keng joriy etilish. Mashhur CAS tizimlariga quyidagilar kiradi: Mathematica, Maple, MATLAB, SageMath.

CAS tizimlarining asosiy xususiyatlari

CAS tizimlari quyidagi asosiy funksional imkoniyatlarga ega:

1. Simvolik hisoblash,

Matematik ifodalarni sonli qiymatlarsiz qayta ishlash imkoniyati:

$$(x+1)^2 \rightarrow x^2+2x+1$$

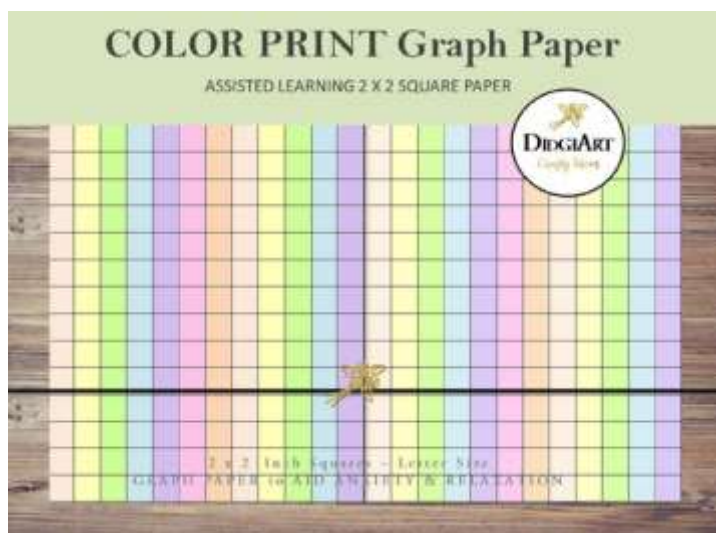
2. Analitik yechimlar

Differensial tenglamalarni analitik shaklda yechish:

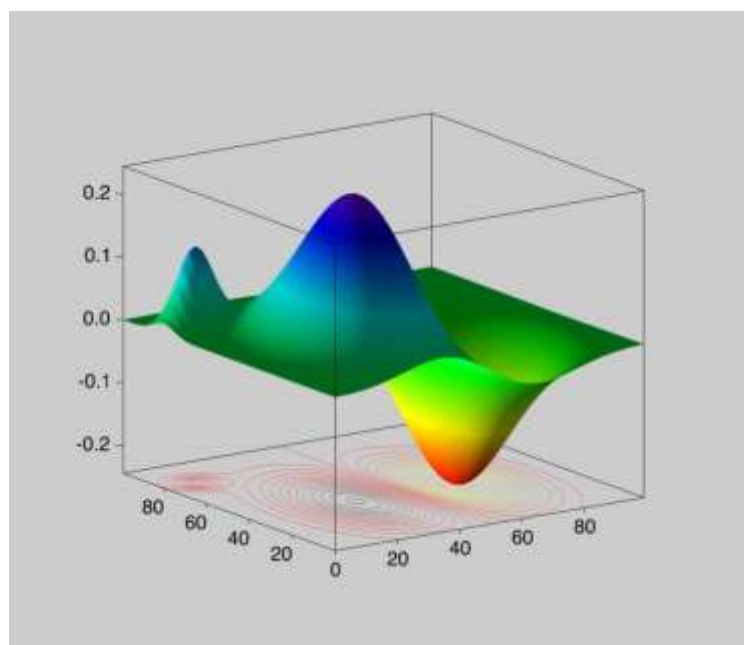
$$y'=y \Rightarrow y=Ce^x$$

NATIJA

3. **Grafik tasvirlash**, Funktsiyalarni grafik ko'rinishda ifodalash orqali vizual tahlil qilish.

2.1-rasm.

2.2-rasm.

4. Matritsa va vektorlar bilan ishlash

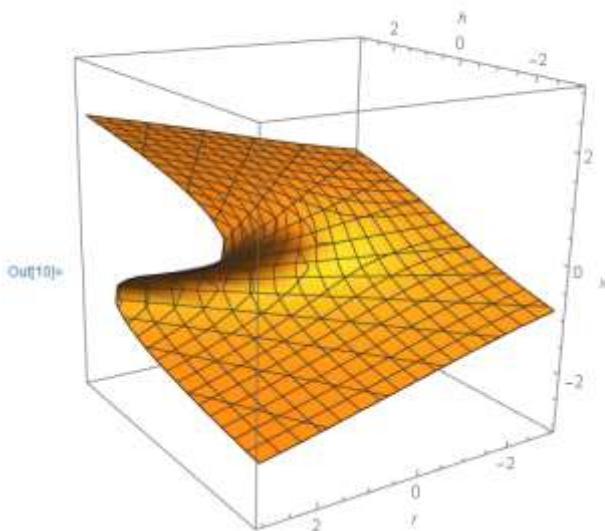
Chiziqli algebra masalalarini yechish imkoniyati:

$$AX=B$$

5. Algoritmik ishlov berish

Murakkab matematik algoritmlarni avtomatlashtirish.


```
In[10]:= ContourPlot3D[h + r x - x^3 == 0, {h, -3, 3}, {r, -3, 3}, {x, -3, 3},  
AxesLabel -> Automatic]
```


2.3-rasm.

CAS tizimlarining differensial tenglamalar va integrallardagi roli, CAS tizimlari differensial tenglamalar va integrallarni yechishda muhim vosita hisoblanadi.

Differensial tenglamalarda: analitik yechimlarni topish, sonli usullar orqali yechimlarni aniqlash, grafik interpretatsiya.

Integrallarda: murakkab integrallarni hisoblash, noto'g'ri integrallarni tekshirish, ko'p o'lchovli integrallarni yechish.

Masalan, CAS quyidagi integralni avtomatik yechadi:

$$\int e^x \sin x dx$$

CAS tizimlarining afzalliklari va kamchiliklari

Afzalliklari: hisoblash tezligi yuqori, murakkab masalalarni yechish imkoniyati, xatolik ehtimoli kamayadi, vizual natijalar.

Kamchiliklari: dasturga haddan tashqari bog'liqlik, matematik tafakkurning sustlashishi, ba'zi hollarda noto'g'ri interpretatsiya.

CAS tizimlarining ta'lim jarayonidagi o'rni

CAS tizimlari zamonaviy ta'limda muhim rol o'ynaydi: talabalarning tushunishini oshiradi, vizual o'rganish imkonini beradi, mustaqil o'rganishni rivojlantiradi, STEM

ta'limini qo'llab-quvvatlaydi, ayniqsa, differensial tenglamalar va integral hisoblashni o'rganishda CAS tizimlari samarali vosita hisoblanadi.

CAS tizimlaridan foydalanish metodikasi

CAS tizimlarini samarali qo'llash uchun quyidagi metodlar tavsiya etiladi: nazariy bilim + amaliy qo'llash

1. Vizual tahlil asosida o'rganish
2. Muammoli masalalar yechish
3. Interaktiv laboratoriyalar

Zamonaviy tendensiyalar va rivojlanish istiqbollari

Hozirgi kunda CAS tizimlari quyidagi yo'nalishlarda rivojlanmoqda: sun'iy intellekt integratsiyasi, onlayn platformalar, mobil ilovalar, bulutli hisoblash.

Kelajakda CAS tizimlari yanada aqlli va avtomatlashtirilgan bo'lishi kutilmoqda.

XULOSA

Kompyuter algebra tizimlari zamonaviy matematik tahlil va modellashtirishning ajralmas qismiga aylangan. Ular differensial tenglamalar va integrallarni yechishda samaradorlikni oshiradi va murakkab jarayonlarni soddalashtiradi.

CAS tizimlaridan to'g'ri foydalanish ilmiy tadqiqotlar, ta'lim jarayoni va muhandislik masalalarini hal etishda katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Negmatulloev Z., Abduraximov D., Allayorov S., Adilov, A. (2023). Mathcad muhitidada dasturlash. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(5 Part 2), 41-45.
2. Негматуллоев З., Нуриев М., Унгаров Д. (2023). Перспективы цифровых информационных технологий. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(5 Part 2), 238-241. a'
3. Karimov S. S. Oliy ta'limda ta'lim samaradorligini oshirishda raqamli resurslar va interaktiv platformalarning o'rni. Tashkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti. 2020.
4. Husanov N. Mustaqil ta'lim va zamonaviy raqamli platformalar: Oliy ta'limda innovatsiyalar. Tashkent: "O'zbekiston" nashriyoti. 2021.
5. Fayzullayev A.K. Methodology for assessing the pedagogical competence of physics teachers based on qualimetric indicators. Science and Innovation international scientific journal. Volume 4 issue. June 2025. 229-233 p.
6. Fayzullayev A.K. Bo'lajak fizika fani o'qituvchilarining kvalimetrik ko'rsatkichlar asosida baholash metodikasi. Ta'lim va taraqqiyot. Ilmiy-uslubiy jurnal. 2026-yil. 1-son. / ISSN: 2992-9008 / 1090-1094 b

7. А.В. Сарафанов, А.Г. Суковатый, И.Е. Суковатая и др. Применение информационно-коммуникационных технологий в образовании: электронное учебно-методическое пособие / – Красноярск : ИПЦ КГТУ. 2006.

HAMKORLIK PEDAGOGIKASI ASOSIDA O'QUV MOTIVATSIYASINI OSHIRISH ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMINING MUHIM JIHATLARI

Xolmirzayev Shavkat Abdulazizovich

University of Business and Science

Pedagogika va psixologiya kafedrası Dotsent v.b.

xolmirzayevshavkat66@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda hamkorlik pedagogikasi asosida o'quv motivatsiyasini oshirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi. – o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi faolligini kuchaytirish va ichki motivatsiyasini rivojlantirishda hamkorlikka asoslangan yondashuvlarning samaradorligini aniqlashdan iborat. Tadqiqot metodlari sifatida kuzatish, taqqoslash va tahlil usullaridan foydalanildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, hamkorlik pedagogikasi o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, ijtimoiy faolligini oshiradi hamda o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Xulosa sifatida, ushbu yondashuv zamonaviy ta'lim tizimida motivatsiyani oshirishning samarali vositasi ekanligi asoslandi.

Kalit so'zlar: hamkorlik pedagogikasi, o'quv motivatsiyasi, interfaol metodlar, ta'lim samaradorligi, o'quv faolligi, zamonaviy ta'lim.

ПОВЫШЕНИЕ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ НА ОСНОВЕ ПЕДАГОГИКИ СОТРУДНИЧЕСТВА КАК ВАЖНЫЙ АСПЕКТ СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты повышения учебной мотивации на основе педагогики сотрудничества. Цель исследования заключается в определении эффективности кооперативных методов обучения в развитии внутренней мотивации и активизации учебной деятельности учащихся. В качестве методов исследования использованы наблюдение, сравнительный анализ и обобщение. Результаты показали, что педагогика сотрудничества способствует развитию самостоятельного мышления, повышению социальной активности и усилению интереса к обучению. В заключение обосновано, что данный подход является эффективным средством повышения мотивации в современной системе образования.

Ключевые слова: педагогика сотрудничества, учебная мотивация, интерактивные методы, эффективность обучения, учебная активность, современное образование.

ENHANCING LEARNING MOTIVATION BASED ON COLLABORATIVE PEDAGOGY AS AN IMPORTANT ASPECT OF THE MODERN EDUCATION SYSTEM

Abstract. This study examines the theoretical and practical aspects of enhancing students' learning motivation through cooperative pedagogy. The aim of the research is to determine the effectiveness of collaborative approaches in increasing students' engagement and developing their intrinsic motivation. The research methods include observation,

comparative analysis, and synthesis. The findings indicate that cooperative pedagogy improves independent thinking, enhances social interaction, and increases students' interest in the learning process. It is concluded that this approach serves as an effective tool for improving motivation in modern education systems.

Keywords: cooperative pedagogy, learning motivation, interactive methods, educational effectiveness, student engagement, modern education.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlari ta'sirida tubdan yangilanib bormoqda. Bu jarayonda ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish va ularning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, o'quv motivatsiyasini shakllantirish va uni barqaror rivojlantirish muammosi pedagogika fanining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi [1]. An'anaviy ta'lim tizimida o'qituvchi asosiy bilim manbai sifatida faoliyat yuritib, o'quvchi ko'proq passiv qabul qiluvchi rolini bajaradi. Bunday yondashuv o'quvchilarning ijodiy fikrlashini cheklashi, ularning dars jarayoniga bo'lgan qiziqishini pasaytirishi mumkin. Shu sababli, zamonaviy pedagogik yondashuvlar o'quvchini ta'lim jarayonining faol subyekti sifatida ko'rishni taqozo etadi. Bu esa o'z navbatida hamkorlik pedagogikasi kabi innovatsion metodlarning ahamiyatini yanada oshiradi [2]. Hamkorlik pedagogikasi – bu o'qituvchi va o'quvchi, shuningdek, o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik, hurmat va ishonchga asoslangan ta'lim modelidir.

Mazkur yondashuvda bilim olish jarayoni bir tomonlama emas, balki ikki tomonlama va ko'p tomonlama muloqot orqali amalga oshiriladi. O'quvchilar guruhli ishlarda, muammoli vaziyatlarda hamda loyiha asosida faol ishtirok etish orqali nafaqat bilim, balki ijtimoiy ko'nikmalarni ham egallaydi. Natijada ularning o'quv motivatsiyasi sezilarli darajada oshadi. Bugungi kunda o'quv motivatsiyasi tushunchasi faqat tashqi rag'batlantirish bilan emas, balki ichki ehtiyojlar, qiziqishlar va shaxsiy maqsadlar bilan chambarchas bog'liq holda talqin etilmoqda.

Ichki motivatsiyaga ega o'quvchi bilim olish jarayonida faolroq bo'ladi, mustaqil izlanadi va yuqori natijalarga erishadi.

Hamkorlik pedagogikasi aynan shu ichki motivatsiyani shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim vositalardan biri hisoblanadi [3]. Shuningdek, hamkorlik asosidagi ta'lim jarayoni o'quvchilarning psixologik holatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Raqobatga asoslangan muhitdan farqli ravishda, hamkorlik muhitida o'quvchilar o'zlarini erkin his qiladi, xatolardan qo'rqmaydi va o'z fikrlarini ochiq ifoda etadi. Bu esa ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgi ta'lim tizimida o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi pasayib borayotgani kuzatilmoqda. Shu nuqtai nazardan, hamkorlik pedagogikasining imkoniyatlarini o'rganish va uni amaliyotga joriy etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Tadqiqotning maqsadi – hamkorlik pedagogikasi asosida o'quv motivatsiyasini oshirishning samarali usullarini aniqlash va ularning ta'lim jarayonidagi o'rnini asoslashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun hamkorlik pedagogikasining nazariy asoslari o'rganiladi, uning amaliy qo'llanish usullari tahlil qilinadi hamda o'quv motivatsiyasiga ta'siri baholanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Hamkorlik pedagogikasi va o'quv motivatsiyasini oshirish masalalari pedagogika va psixologiya fanlarida keng o'rganilgan ilmiy yo'nalishlardan biridir. Ushbu yondashuvning nazariy asoslari shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, unda o'quvchi ta'lim jarayonining faol subyekti sifatida talqin etiladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quv jarayonida faol ishtirok etuvchi o'quvchilar bilimni chuqurroq o'zlashtiradi va ularning o'quv motivatsiyasi yuqori bo'ladi [4].

Pedagogik adabiyotlarda hamkorlik pedagogikasi o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikka asoslangan tizim sifatida izohlanadi. Ushbu yondashuvda ta'lim jarayoni dialogik xarakterga ega bo'lib, bilimlar tayyor holda berilmaydi, balki o'quvchilarning faol ishtiroki orqali shakllantiriladi. Bu esa o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va jamoada

ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi [5]. Motivatsiya tushunchasi psixologik nuqtai nazardan inson faoliyatini harakatga keltiruvchi ichki va tashqi omillar yig'indisi sifatida talqin etiladi. Zamonaviy tadqiqotlarda o'quv motivatsiyasi asosan ichki motivatsiya bilan bog'liq holda o'rganilmoqda. Ichki motivatsiya o'quvchining bilim olishga bo'lgan tabiiy qiziqishi, o'zini rivojlantirish istagi va shaxsiy ehtiyojlariga asoslanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hamkorlik pedagogikasi aynan ichki motivatsiyani rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [6].

Shuningdek, interfaol ta'lim metodlari ham hamkorlik pedagogikasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Guruhli ishlar, bahs-munozaralar, "aqliy hujum" (brainstorming), loyiha asosida o'qitish kabi metodlar o'quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi. Bunday metodlar o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning kommunikativ kompetensiyasini ham rivojlantiradi. Natijada o'quvchilar o'rtasida o'zaro hurmat va hamkorlik muhiti shakllanadi [7]. Xorijiy va mahalliy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, hamkorlikka asoslangan ta'lim modeli an'anaviy metodlarga nisbatan samaraliroq hisoblanadi.

Ayniqsa, kichik guruhlarda ishlash orqali o'quvchilarning o'zaro bilim almashishi kuchayadi, bu esa o'quv materialining yaxshiroq o'zlashtirilishiga olib keladi. Shu bilan birga, o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi va ular ta'lim jarayonida faolroq ishtirok etadi [8]. Adabiyotlar tahlili natijalariga ko'ra, hamkorlik pedagogikasi o'quv motivatsiyasini oshirishning samarali vositasi sifatida e'tirof etiladi. Biroq ushbu yondashuvni samarali qo'llash uchun o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi, darsni to'g'ri tashkil etish va o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish muhim ahamiyatga ega [9].

METODLAR

Mazkur tadqiqotda hamkorlik pedagogikasi asosida o'quv motivatsiyasini oshirish masalasini o'rganish uchun kompleks yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy metodlardan foydalanildi. Nazariy metodlar qatoriga ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, umumlashtirish va tizimlashtirish usullari kiradi. Ushbu metodlar yordamida hamkorlik pedagogikasining nazariy asoslari, uning ta'lim jarayonidagi o'rni hamda o'quv motivatsiyasiga ta'siri o'rganildi. Shuningdek,

mavjud ilmiy manbalar asosida muammoning dolzarbligi va o'rganilganlik darajasi aniqlashtirildi.

Amaliy metodlar sifatida kuzatish, suhbat va taqqoslash usullaridan foydalanildi. Kuzatish metodi orqali o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligi, ularning guruhli ishlardagi ishtiroki hamda o'qishga bo'lgan munosabati o'rganildi. Suhbat metodi yordamida esa o'quvchilarning fikrlari, qiziqishlari va motivatsion holati aniqlashtirildi. Tadqiqot davomida tajriba-sinov ishlari ham olib borildi. Unda o'quvchilar ikki guruhga ajratildi: nazorat guruhi va tajriba guruhi. Nazorat guruhida an'anaviy o'qitish usullari qo'llanilgan bo'lsa, tajriba guruhida hamkorlik pedagogikasi asosidagi interfaol metodlar joriy etildi. Jumladan, kichik guruhlarda ishlash, muammoli vaziyatlar yaratish, loyiha asosida topshiriqlar berish va bahs-munozaralar tashkil etish metodlari qo'llanildi.

Tadqiqot natijalarini aniqlash uchun taqqoslash va tahlil metodlari qo'llanildi. Olingan natijalar asosida o'quvchilarning motivatsiya darajasi, darsga bo'lgan qiziqishi va bilim o'zlashtirish ko'rsatkichlari solishtirildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, hamkorlik pedagogikasi asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning faolligini sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, tadqiqotda sifat va miqdoriy tahlil usullaridan ham foydalanildi. Sifat tahlili orqali o'quvchilarning o'z fikrini ifoda etish, jamoada ishlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalari baholandi. Miqdoriy tahlil esa o'quvchilarning baholari va test natijalari asosida amalga oshirildi. Umuman olganda, qo'llanilgan metodlar tadqiqotning ishonchligi va ilmiy asoslanganligini ta'minlashga xizmat qildi. Ushbu metodologik yondashuv orqali hamkorlik pedagogikasining o'quv motivatsiyasiga ijobiy ta'siri ilmiy jihatdan asoslab berildi.

NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida hamkorlik pedagogikasi asosida tashkil etilgan ta'lim faoliyatining o'quvchilarning o'quv motivatsiyasiga ta'siri kompleks ravishda o'rganildi. Olingan natijalar tahlili shuni ko'rsatdiki, hamkorlikka asoslangan metodlar qo'llanilgan sinflarda o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi sezilarli darajada oshgan. Avvalo, tajriba guruhidagi o'quvchilarda o'quv faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabat shakllangani kuzatildi. Ular dars jarayonida faol ishtirok etib,

berilgan topshiriqlarni bajarishda yuqori darajadagi tashabbuskorlikni namoyon etdilar. Guruhli ishlarda o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etish, boshqalarning qarashlarini tinglash va umumiy xulosaga kelish ko'nikmalarini rivojlantirdilar. Bu esa ularning o'quv jarayoniga bo'lgan ichki motivatsiyasining oshganidan dalolat beradi.

Shuningdek, tajriba guruhida o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasi va muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyati ham yuqorilagani aniqlandi. O'quvchilar murakkab topshiriqlarga ijodiy yondashib, bir nechta yechim variantlarini taklif eta boshladilar. Bu jarayonda o'qituvchi yo'naltiruvchi rolni bajarib, o'quvchilarning mustaqil izlanish faoliyatini qo'llab-quvvatladi. Nazorat guruhi bilan taqqoslanganda, tajriba guruhida bilim o'zlashtirish ko'rsatkichlari ham yuqoriroq ekanligi qayd etildi. Dars jarayonida faol ishtirok etgan o'quvchilar o'tilgan mavzularni chuqurroq anglab, ularni amaliy vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatini namoyon etdilar. Bu esa hamkorlik pedagogikasining nafaqat motivatsiyaga, balki ta'lim samaradorligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

Bundan tashqari, o'quvchilarning ijtimoiy faolligi va kommunikativ ko'nikmalarida ham ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Guruhli ishlarda o'quvchilar o'zaro muloqot qilish, fikr almashish va jamoaviy qaror qabul qilish tajribasiga ega bo'ldilar. Bu jarayon ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirib, ijtimoiy moslashuvchanligini rivojlantirdi. Tadqiqot davomida o'quvchilarning darsga qatnashish faolligi ham oshgani aniqlandi. Tajriba guruhida dars qoldirish holatlari kamayib, o'quvchilar darslarga qiziqish bilan qatnasha boshladilar. Bu holat ham motivatsiyaning muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida baholandi.

Umuman olganda, olingan natijalar hamkorlik pedagogikasi asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini oshirishda samarali ekanligini ko'rsatdi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ham ta'minlashga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot natijalari hamkorlik pedagogikasining o'quv motivatsiyasiga ijobiy ta'sirini tasdiqlaydi va bu boradagi nazariy qarashlar bilan uyg'unligini ko'rsatadi. Olingan ma'lumotlar tahlili shuni anglatadiki, ta'lim jarayonini

hamkorlik asosida tashkil etish o'quvchilarning faolligini oshirish, ularning ichki motivatsiyasini shakllantirish va mustaqil fikrlashini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlangan eng muhim jihatlardan biri shundaki, hamkorlikka asoslangan darslar o'quvchilarda o'qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Bu holat, avvalo, o'quvchilarning o'zini ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida his qilishi bilan bog'liq. An'anaviy darslarda kuzatiladigan passivlik o'rnini faol ishtirok egallaydi, bu esa motivatsiyaning oshishiga olib keladi.

Shu bilan birga, hamkorlik pedagogikasi o'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Guruhli ishlar jarayonida o'quvchilar o'zaro muloqotga kirishadi, turli fikrlarni solishtiradi va umumiy qarorga kelishga intiladi. Bu esa ularning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirib, jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Mazkur holat zamonaviy ta'lim talablariga to'liq mos keladi, chunki bugungi kunda nafaqat bilim, balki ijtimoiy ko'nikmalar ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Natijalar shuni ham ko'rsatdiki, hamkorlik pedagogikasi o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda muhim rol o'ynaydi. O'quvchilar o'z fikrini erkin bildirish imkoniyatiga ega bo'lganda, ular o'z qobiliyatlariga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Bu esa o'z navbatida ularning keyingi o'quv faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq, tadqiqot natijalari hamkorlik pedagogikasini qo'llashda ayrim muammolar ham mavjudligini ko'rsatadi. Jumladan, barcha o'quvchilar bir xil darajada faol bo'lmasligi, ayrim hollarda guruh ichida vazifalarning noteng taqsimlanishi kuzatilishi mumkin. Shuningdek, o'qituvchidan yuqori darajadagi metodik tayyorgarlik va darsni puxta rejalashtirish talab etiladi. Agar bu omillar yetarlicha e'tiborga olinmasa, kutilgan natijalarga erishish qiyinlashadi.

Shu nuqtai nazardan, hamkorlik pedagogikasini samarali joriy etish uchun bir qator shart-sharoitlarni ta'minlash zarur. Avvalo, o'qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo'yicha tayyorlash va ularning malakasini oshirish muhimdir. Bundan tashqari, o'quvchilarni guruhlariga to'g'ri taqsimlash, har bir a'zoning faolligini rag'batlantirish va baholash mezonlarini aniq belgilash lozim. Umuman olganda, tadqiqot natijalari va ularning tahlili shuni ko'rsatadiki, hamkorlik pedagogikasi zamonaviy ta'lim tizimida o'quv motivatsiyasini

oshirishning samarali va istiqbolli yo'nalishlaridan biridir. Ushbu yondashuvni amaliyotga keng joriy etish o'quv jarayonining sifatini oshirish, o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot doirasida hamkorlik pedagogikasi asosida o'quv motivatsiyasini oshirishning nazariy va amaliy jihatlari atroflicha o'rganildi. Olib borilgan tahlillar hamda tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, hamkorlikka asoslangan ta'lim modeli o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirishda, ularning ichki motivatsiyasini shakllantirishda hamda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, hamkorlik pedagogikasi asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni ta'lim jarayoniga faol jalb etadi va bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga imkon yaratadi. Ayniqsa, guruhli ishlar, muammoli vaziyatlar va loyiha asosidagi topshiriqlar o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirib, ularning o'zaro muloqot qilish va hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Shu bilan birga, tadqiqot hamkorlik pedagogikasining ijobiy jihatlari bilan bir qatorda uni amaliyotga joriy etishda e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan ayrim omillarni ham ko'rsatdi. Xususan, o'qituvchining metodik tayyorgarligi, dars jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarni guruhlariga to'g'ri taqsimlash va baholash tizimini to'g'ri yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, hamkorlik pedagogikasi zamonaviy ta'lim tizimida o'quv motivatsiyasini oshirishning samarali vositasi sifatida e'tirof etilishi mumkin. Ushbu yondashuvni ta'lim amaliyotiga keng joriy etish o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy faolligi va hayotiy ko'nikmalarini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Kelgusida mazkur yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlar hamkorlik pedagogikasining turli ta'lim bosqichlaridagi samaradorligini chuqurroq o'rganish, innovatsion metodlar bilan integratsiyalash va amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilishi maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 320 b.

2. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan, 2021. – 285 b.
3. Psixologiya asoslari va motivatsiya nazariyasi. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2019. – 250 b.
4. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 320 b.
5. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2021. – 300 b.
6. Psixologiya va motivatsiya nazariyasi. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2019. – 240 b.
7. Interfaol ta'lim metodlari asoslari. – Toshkent: Innovatsiya, 2022. – 198 b.
8. Ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. – Toshkent: Tafakkur, 2020. – 210 b.
9. Hamkorlik pedagogikasi asoslari. – Toshkent: Ilm ziyo, 2021. – 220 b.

DEVELOPMENT OF NATIONAL PEDAGOGICAL VALUES IN SENIOR STUDENTS THROUGH “DĪWĀN LUGHĀT AL-TURK” BY MAHMUD KOSHG‘ARIY BASED ON SMART LEARNING TECHNOLOGIES

Bahodir Abdullajonovich Kuchkarov

Lecturer, Faculty of Humanities and Pedagogy

Turan International University. Uzbekistan

bahodirnilufar73@gmail.com

Annotation. *This article examines the theoretical and practical foundations of using SMART learning technologies in the formation and development of national pedagogical values among upper-grade students based on “Dīwān Lughāt al-Turk”. The study analyzes the pedagogical effectiveness of methods such as interactive learning, gamification, adaptive teaching, and digital storytelling. The results demonstrate that these technologies significantly enhance not only students’ knowledge level but also their moral and ethical perspectives.*

Keywords: *national values, SMART learning, pedagogical technology, Kashgari, proverbs, interactive learning.*

РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ У СТАРШЕКЛАССНИКОВ НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ МАХМУДА КАШГАРИ «DĪWĀN LUGHĀT AL-TURK» С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ SMART ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. *В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы использования SMART-обучающих технологий в формировании и развитии национальных педагогических ценностей у учащихся старших классов на основе произведения «Диван лугат ат-турк». В исследовании анализируется педагогическая эффективность таких методов, как интерактивное обучение, геймификация, адаптивное обучение и цифровое сторителлинг. Результаты показывают, что данные технологии значительно повышают не только уровень знаний учащихся, но и их нравственно-этические представления.*

Ключевые слова: *национальные ценности, SMART-обучение, педагогическая технология, Кашгари, пословицы, интерактивное обучение.*

MAHMUD QOSHG‘ARIYNING “DĪWĀN LUGHĀT AL-TURK” ASARI ASOSIDA YUQORI SINIF O‘QUVCHILARIDA MILLIY PEDAGOGIK QADRIYATLARNI SMART TA‘LIM TEXNOLOGIYALARI ORQALI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yuqori sinf o‘quvchilarida milliy pedagogik qadriyatlarni shakllantirish va rivojlantirishda SMART ta‘lim texnologiyalaridan*

foydalanishning nazariy va amaliy asoslari "Dīwān Lughāt al-Turk" asari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda interaktiv ta'lim, gamifikatsiya, moslashuvchan o'qitish hamda raqamli hikoyalash kabi metodlarning pedagogik samaradorligi o'rganilgan. Natijalar ushbu texnologiyalar nafaqat o'quvchilarning bilim darajasini, balki ularning axloqiy va etik qarashlarini ham sezilarli darajada oshirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: milliy qadriyatlar, SMART ta'lim, pedagogik texnologiya, Qoshg'ariy, maqollar, interaktiv ta'lim.

INTRODUCTION

In the context of modern globalization processes, the recognition of national identity, the preservation of historical and cultural heritage, and its transmission to the younger generation are considered among the priority tasks of the education system. In particular, educating upper-grade students in general secondary schools in the spirit of national values has emerged as an important pedagogical issue.

"Mahmud Kashgari created his work "Dīwān Lughāt al-Turk" as the result of many years of scholarly research. He completed this work in 469 AH (1074–1075 CE) and dedicated it to the Abbasid Caliph Abu al-Qasim Abdullah ibn Muhammad al-Muqtada. This work not only documents the linguistic richness of the Turkic peoples but also provides extensive information about their cultural life, traditions, way of living, and moral values.

The work includes ancient myths and legends of Turkic peoples, proverbs and sayings, wise expressions, poetic fragments, samples from epics, as well as verses enriched with moral and didactic content. These materials serve as an important source for studying the ethical views, spiritual world, and pedagogical values of the Turkic peoples."

Mahmud Kashgari's "Dīwān Lughāt al-Turk" is considered an invaluable source not only in linguistics but also in pedagogical and ethical studies. Through the proverbs, wisdom, and expressions compiled in it, the worldview, moral norms, and educational values of the Turkic peoples are expressed. However, traditional teaching methods do not always ensure high effectiveness in conveying this rich heritage to students. Therefore, modern pedagogy is turning to SMART learning technologies. SMART learning is an approach aimed at organizing the educational process on an interactive, flexible, and technology-based foundation.

The aim of this article is to scientifically substantiate the potential of SMART learning technologies in the development of national pedagogical values based on the work "Dīwān Lughāt al-Turk".

METHODS

"The creators of moral teachings and ethical advice, as well as the teachers who have guided younger generations toward maturity and life lessons for centuries, are the people themselves. Like all nations of the world, Turkic peoples, from ancient times and under the influence of life's necessities, have sought to raise their children to become healthy, strong, hardworking individuals who respect elders, show kindness to younger people, behave properly, and possess courage, patriotism, and high moral qualities.

The accumulated experience and aspirations of the people over centuries have been expressed and transmitted from generation to generation through proverbs, riddles, fairy tales, legends, narratives, epics, customs, rituals, celebrations, traditions, and various cultural values. In this way, folk pedagogy has been continuously passed down as an intergenerational heritage."

During the research process, a complex approach was applied. In particular, the following methods were used:

Firstly, the pedagogical analysis method was used to study the educational content of the proverbs and wisdom found in the work. In this process, the didactic significance of each proverb was identified, and their impact on students' thinking was evaluated.

Secondly, the comparative method was used to analyze the differences between traditional teaching methods and SMART learning technologies. This helped to determine which approach is more effective.

Thirdly, the experimental method was applied by implementing interactive approaches with upper-grade students. In particular, the following SMART methods were tested:

- Digital analysis platforms
- Gamification-based tests
- Virtual debates

-Storytelling projects

-Adaptive learning system

1. "Digital proverb analysis" (Interactive content method)

Content: Students analyze the proverbs cited by Kashgari using digital platforms.

Implementation: The teacher assigns tasks via Google Classroom or Padlet. Each student is given one proverb and completes the following activities:

-The original (Arabic/Turkic) form of the proverb:

"Sundilach ishi ermaz ortugun tepmak. Xirmon yanchish sa'vaning ishi emas."

-Translation

-Meaning

-A modern-day example

SMART elements:

-Multimedia (text, audio, video)

-Interactivity

-Individualized learning approach

Result: The student develops a deep understanding of national values, critical thinking skills are enhanced, and the educational essence of proverbs becomes firmly embedded in their consciousness.

2. "Gamification – Values Game" (Gamification Method)

Content: Learning and reinforcing proverbs through game-based activities.

Implementation: Tests are created on platforms such as Kahoot! or Quizizz.

Sample questions:

-“Which proverb expresses honesty?”

-“Which proverb is about hard work?”

Points, rankings, and time limits are applied.

SMART elements: Game mechanics, real-time results, competitive environment

Result: Students actively participate, values are learned quickly and effectively, and interest in the lesson significantly increases.

3. "Virtual Debate and Discussion" (Online communicative method)

Content: Organizing debates based on proverbs.

Implementation: Conducted via Zoom or Microsoft Teams, where students are divided into groups. For example:

“Tulku o‘z iniga urisa, ujuz bo‘lur. Tulki o‘z uyasiga qarab ulisa, qo‘tir bo‘lad”
(based on a proverb)

Each group defends its own position.

SMART elements: Collaborative learning, real-time communication, critical thinking.

Result: Students learn to justify their opinions, national values are strengthened through real-life discussion, and speaking culture is developed.

4. “Storytelling + Video Project” (Creative digital method)

Content: Creating a video story based on a proverb.

Implementation: Students prepare videos using CapCut or Canva.

Task: Students select a proverb from “Dīwān Lughāt al-Turk” included in the 11th-grade Literature textbook of general secondary education, published in 2018 by the State Scientific Publishing House of the “National Encyclopedia of Uzbekistan,” and create a short scene or real-life situation based on it, presenting it as a video.

SMART elements: Multimedia creativity, visual learning, independent project work.

Result: Students do not only read the value but experience and create it; creative thinking is developed, and respect for national heritage is strengthened.

5. “Adaptive learning – a personalized development pathway” (Flexible learning method)

Content: Individual tasks are assigned based on each student’s level using learning materials adapted to their abilities.

Implementation: Systems such as Moodle or Khan Academy are used. Depending on the learner’s level:

- Basic level: Explaining the meaning of the proverb
- Intermediate level: Giving examples
- Advanced level: Analysis and comparison

SMART elements: Individualized approach, AI-based recommendations, progress monitoring

Result: Each student develops at their own pace, values are formed consistently and sustainably, and the teacher can easily monitor learning progress.

Fourthly, through monitoring and diagnostic assessment, students' knowledge level, attitudes toward values, and classroom activity were evaluated.

RESULTS

The research results demonstrated the high effectiveness of SMART learning technologies. First, the use of digital analysis methods showed that students began to understand the meaning of proverbs more deeply. For example, by analyzing the wisdom "Knowledge is the greatest wealth" on an interactive platform, students were able to connect this idea with real-life situations.

The use of the gamification method significantly increased students' interest in the lesson. Through game-based tests, they were able to acquire knowledge more quickly and easily. As a result, students' level of participation was twice as high compared to traditional lessons. In the storytelling method, students created stage performances and video clips based on proverbs. This not only developed their creative thinking but also enabled them to "feel" the values at a deeper, emotional level.

Adaptive learning technology, in turn, made it possible to take each student's individual characteristics into account. Advanced learners engaged in complex analytical tasks, while average-level students strengthened their knowledge through examples.

DISCUSSION

The obtained results indicate that SMART learning technologies contribute to elevating the educational process to a qualitatively new level. In traditional lessons, the student often plays the role of a passive listener, whereas in technology-enhanced learning environments, they become an active participant. This represents a practical manifestation of the constructivist approach.

In addition, SMART learning provides the following pedagogical advantages:

- Activity – students are constantly engaged in active learning processes
- Independence – students develop and express their own ideas
- Motivation – increased interest in learning

-Individualization – a learner-centered approach tailored to each student

Another important aspect is that the values expressed through proverbs in “Dīwān Lughāt al-Turk” are delivered in a more vivid and impactful way through modern technologies. As a result, students acquire these values not only at a theoretical level but also in practical and experiential forms.

CONCLUSION

Based on the results of the study, the following conclusions were drawn: Firstly, Mahmud Kashgari’s “Dīwān Lughāt al-Turk” is a rich source of national pedagogical values.

Secondly, SMART learning technologies serve as an effective tool for delivering these values to students in a modern and engaging form.

Thirdly, interactive methods have a positive impact not only on students’ academic achievement but also on their moral and ethical development.

Fourthly, this approach strengthens cooperation between teachers and students in the educational process.

Thus, the integration of national heritage and modern pedagogical technologies is one of the key factors in the development of the education system. If these methods are applied systematically:

The student does not merely memorize, but understands and applies knowledge. They connect national values with real life and become an independent, critical, and creative thinker.

The teacher becomes a modern educator, increasing the effectiveness of the lesson by 2–3 times, and the educational process evolves from traditional → interactive → SMART learning systems

References

1. Koshgariy M. *Devonu lug'otit turk.* – Toshkent: Fan, 1960. – 3 jild.
2. Sulaymonov Z.R. *E-learning, M-learning, X-learning va Smart-learning konsepsiyalarining evolyutsiyasi va zamonaviy ta'limdagi o'rni* // Ilmiy axborotnoma. – Qo'qon, 2024.;
3. Soyibnazarov A. *Ta'limda yangicha yondashuv tahlili: SMART ta'lim* // FDU ilmiy jurnali. – Farg'ona, 2023..
4. Boqijon To'xliyev, Bahodir Karimov, Komila Usmonova Adabiyot. O'rta ta'lim muassasalarining 11-sinfi va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining

o'quvchilari uchun darslik-majmua Birinchi nashr O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tasdiqlagan I qism «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti Toshkent—2018.

5. Qo'chqarov B.A. Promotion of moral virtues in the work —Devonu lugotit turk// Latin American Journal of Education.2026.ISSN: 2155-1596.

6. Qo'chqarov B.A. The necessity of systematically studying written heritage in understanding the spiritual roots of national values// Academic Journal of Science, Technology and Education Volume 2 Issue 3.2026. ISSN 3041-7848.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI SUN'IY INTELEKTDAN SAMARALI FOYDALANISHGA O'RGATISHNING METODIK TIZIMI (ONA TILI O'QITISH METODIKASI MISOLIDA)

Raxmatova Hamida Ismatillo qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi 2-bosqich talabasi

E-pochta: hamidaraxmatova2002@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4952-3544>

Annotatsiya: Tadqiqotning asosiy maqsadi sun'iy intellektdan samarali foydalanishga o'rgatish orqali boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga oid bilimlarni egallash jarayonini osonlashtirish, sun'iy intellekt orqali noan'anaviy darslarni tashkil etishning nazariy asoslarini o'rganish va metodik tizimini joriy qilish va ushbu yondoshuvning foydalari haqida bir qancha ilmiy isbot-dalillarni keltirishdan iborat. Ta'limning zamonaviy tendensiyalari sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tushunish jarayonini osonlashtirish maqsadida darslarni kreativ tashkil etishning mazmuni bayon etilgan va natijalarning samaradorlik darajasi eksperimental tekshirish asosida aniqlanadi. Ushbu tadqiqot mavzusi eksperimental usullarga asoslangan bo'lib, unda qiyosiy va tahliliy ishlar olib boriladi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, ta'lim texnologiyalari, raqamli texnologiyalar, reflektiv yondoshuv, kasbiy kompetensiya, metodik kompetensiya, raqamli platformalar, raqamli dastur.

METHODOLOGICAL SYSTEM FOR TEACHING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO EFFECTIVELY USE ARTIFICIAL INTELLIGENCE (ON THE EXAMPLE OF MOTHER TONGUE TEACHING METHODOLOGY)

Abstract: The main purpose of this study is to facilitate the process of acquiring information and communication technology knowledge among future primary school teachers by teaching them to effectively use artificial intelligence, to study the theoretical foundations of organizing non-traditional lessons through AI, to implement a methodological system, and to present a number of scientific evidences on the benefits of this approach. In the context of modern educational trends, the content of creatively organizing lessons to simplify the comprehension process of primary school students is described, and the effectiveness of the results is determined based on experimental testing. This research is based on experimental methods, including comparative and analytical studies.

Keywords: artificial intelligence, educational technologies, digital technologies, reflective approach, professional competence, methodological competence, digital platforms, digital applications.

МЕТОДИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ЭФФЕКТИВНОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА (НА ПРИМЕРЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ РОДНОГО ЯЗЫКА)

Аннотация: Основной целью данного исследования является облегчение процесса освоения знаний в области информационно-коммуникационных технологий у будущих учителей начальных классов посредством обучения эффективному использованию искусственного интеллекта, изучение теоретических основ организации нестандартных уроков с применением ИИ, внедрение методической системы, а также представление ряда научно обоснованных доказательств преимуществ данного подхода. В условиях современных образовательных тенденций раскрыто содержание креативной организации уроков с целью упрощения процесса понимания у учащихся начальных классов, а эффективность результатов определяется на основе экспериментальной проверки. Данное исследование основано на экспериментальных методах, включающих сравнительный и аналитический анализ.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образовательные технологии, цифровые технологии, рефлексивный подход, профессиональная компетентность, методическая компетентность, цифровые платформы, цифровые программы.

KIRISH

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning salmoqli o'sishi inson faoliyatining deyarli barcha yo'nalishlariga o'z ta'sirini ko'rsatdi, ta'lim esa eng chuqur va keng ta'sirlangan sohalardan biri bo'ldi. Bugungi zamonning o'qituvchilari o'z talabalari manfaati uchun o'qitish jarayonini yaxshilash va o'z vazifalarini sitqi dildan bajarishda yordam berish uchun keng ko'lamli raqamli resurslar va vositalardan foydalanishlari mumkin. Ta'lim sharoitlarida texnologiyaning ta'siri har doim tadqiqot uchun dolzarb masala bo'lib kelgan. Bunday qiziqish 30 yildan ko'proq vaqt oldin, sun'iy intellektning ilg'or texnologiyasini pedagogik amaliyotlar bilan birlashtirishga intiladigan ta'limda sun'iy intellekt tadqiqot va ishlanma sohasiga asos soldi va o'qitish va o'rganishni yanada kuchaytirdi [1].

Ta'limda qo'llaniladigan raqamli texnologiyalarning rivojlanishi o'qitish va o'rganishga ta'siri haqida ko'plab munozaralarni keltirib chiqardi. Bundan tashqari, bu texnologiyalarning ayrimlari ko'p qirrali va inqilobiy xususiyatga ega bo'lib, o'zgaruvchan texnologik muhitni hisobga olgan holda ta'lim tizimlarini moslashtirishni talab qilmoqda. Bu esa ta'limni raqamli transformatsiya qilishga

chaqirmoqda. Raqamli transformatsiya o'qitish, o'rganish va baholashda raqamli texnologiyalarni integratsiyalashni hamda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishni ta'kidlaydi. Shu nuqtai nazardan, ko'plab olimlar maktablar raqamli transformatsiyani qabul qilishi kerakligini ta'kidlamodalar. Bu maktab muhitida raqamli texnologiyalardan ijobiy va samarali foydalanishni ta'minlash uchun zarur va maktab muhitida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ta'lim sohasida sun'iy intellektdan foydalanish o'qitish va o'qitish usullarini inqilob qilish imkoniyatiga ega. Bugungi kunda sun'iy intellekt ko'pgina davlatlarda salbiy muammolarga sabab bo'lsada ammo ko'pgina olimlar sun'iy intellektni ta'lim sohasidagi imkoniyatlarini ijobiy deb tahmin qilmoqdalar. Shu asnoda oliy o'quv yurtlarida va xususan o'qituvchilar ta'limida SI (Sun'iy intellekt) o'z imkoniyatlari orqali darslarni samarali qilishda, ijodiy tafakkurni oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda [2].

SI an'anaviy pedagogik yondashuvlarni yanada samarali va foydaliroq qilishi tadqiqotlarda o'z isbotini topmoqda. Kanadalik tadqiqotchilarning izlanishlariga ko'ra SI talabalarni tahliliy, kreativ va reflektiv yondasha oladigan mutaxassis sifatida tayyorlash uchun samarali vositadir [3].

SI dasturi o'quvchilarning ish faoliyatini kuzatishi va tahlil qilishi, individual ta'lim yo'llarini aniqlashi mumkin. Shu sababli ham zamonaviy pedagoglarga SI dan samarali foydalanishning usullari va shart-sharoitlarini o'rgatish muhim. Chunki SI ta'lim jarayonida vaqtni tejashga, kasbiy faoliyat davomida duch kelinadigan ta'limiy muammolarga muqobil takliflar va yechimlar bera olish qobiliyatiga ega bo'libgina qolmay talabalarni kasbiga ruhan va psixologik jihatdan ularga yordam berish qobiliyatiga ega hamdir. [4].

Shu nuqtai nazardan, ular kurs uchun shaxslarning ta'lim kamchiliklarini aniqlash hamda ularning bilmini munosib baholashda turli tizimli yondashuvlarni ishlab chiqarish olishi mumkin. SI bilan ta'minlangan baholash dasturi orqali katta ma'lumotlar to'plamini tahlil qilish o'qituvchilarga talabalarning akademik muvaffaqiyatlari haqida batafsil ma'lumotga ega bo'lish imkonini beradi va shu bilan o'quv dasturlarini ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishga yordam beradi [5].

SI ning ta'limga integratsiyalashuvi o'qitish va baholash doirasidan tashqariga chiqadigan juda ko'p afzalliklarni taqdim etadi. U o'qituvchilarga ma'muriy yukni yengillashtirish, operatsion samaradorlikni oshirish va [ta'limdan](#) adolatli foydalanishni ta'minlash kabi boshqa sohalarda istiqbolli imkoniyatlarni taklif etadi. Mavjud adabiyotlarni ko'rib chiqish bir qator mamlakatlardan o'qituvchilarning ta'limda AIdan qanday foydalanishini o'rganuvchi tadqiqotlarni ochib beradi [6].

Mavjud adabiyotlarni ko'rib chiqish o'qituvchilarning boshqa guruhlariga tegishli tadqiqotlar mavjudligini ko'rsatadi. Biroq, boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchilar bilan uzoq muddatli o'zaro aloqasi va o'rganish dinamikasini yaqindan kuzatishi tufayli ta'limda SI ning qo'llanilishini va ularning ta'sirini bevosita boshdan kechiradigan o'qituvchilar ekanligi bilan ajralib turadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining fikrlari SI ta'limda foydali bo'lgan va qo'shimcha yordam talab qilinadigan sohalar bo'yicha ko'proq ixtisoslashgan aniqlashlarni osonlashtirishi mumkin. Bundan tashqari, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining fikrlari texnologiyani sinf muhitiga, ayniqsa o'quvchilarga nisbatan integratsiya qilish imkoniyatlari, qiyinchiliklari va ta'sirini tushunishda juda muhimdir. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining bu boradagi o'rni shundan iboratki, ular o'z o'quvchilarining yangi avlod ta'lim texnologiyalari bilan dastlabki o'zaro munosabatlarini bevosita kuzatish uchun o'ziga xos tarzda joylashtirilgan. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining jadal rivojlanayotgan sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'limga integratsiyalashuviga oid fikrlari o'quvchilarning rivojlanish maqsadga muvofiqligi va ta'lim yutuqlarini qo'llab-quvvatlash orqali ularga rahbarlik qilish nuqtai nazaridan katta ahamiyatga ega. Bundan tashqari, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tajribalari ta'lim muhitidagi individual farqlarni hisobga olgan holda va jarayonga individual ta'lim yondashuvlarini kiritish orqali SI ni ta'limga qanday integratsiya qilish mumkinligi haqida aniq ma'lumotlarni taqdim etadi. Sinfdagi qisqa o'zaro ta'sirlardan kelib chiqadigan boshqa o'qituvchilar guruhlarining umumiy istiqbollari bilan taqqoslaganda, boshlang'ich sinf o'qituvchilari SI ning o'quvchilarga yo'naltirilgan tuzilishini va ilovalardagi o'zgarishlarni bevosita kuzatish orqali baholash qobiliyatiga ega. Tadqiqot davomida olingan so'rovnoma ko'ra, boshlang'ich sinf

o'qituvchilarining fikrlari SI ning ta'limga barqaror va samarali integratsiyalashuvi uchun asos bo'lib xizmat qiladi, deb aytish mumkin. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining SI haqidagi fikrlarini kiritish tegishli adabiyotlarda hal qiluvchi element ekanligini ta'kidlash mumkin. Ushbu tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ta'lim sohasida SI dan foydalanish bo'yicha fikrlarini o'rganishdir. Ushbu tadqiqotning tadqiqot savollari quyida keltirilgan.

1-savol: O'qituvchilar SI ni qanday tasavvur qilishadi?

2-savol: O'qituvchilar sun'iy intellektni boshqa kompyuter dasturlaridan qanday farqlaydilar?

3-savol: O'qituvchilarning ta'lim natijalarini yaxshilash uchun sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha o'qituvchilarning qarashlari qanday?

4-savol: Ta'lim jarayonining qaysi sohalarida sun'iy intellektdan foydalanish o'qituvchilar muvaffaqiyatining oshishiga olib keladi?

5-savol: O'qituvchilar ta'lim jarayonida SI dan qanday foydalanadilar?

TADQIQOT METODLARI

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini sun'iy intellekt texnologiyalaridan pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq, ongli va metodik asosda foydalanishga tayyorlash masalasi ona tili o'qitish metodikasi doirasida kompleks yondashuv asosida tadqiq etiladi. Avvalgi tadqiqotlarda sun'iy intellektdan foydalanish asosan texnik kompetensiya yoki umumiy raqamli savodxonlik bilan cheklangan bo'lsa, ushbu maqolada sun'iy intellekt didaktik vosita, metodik yordamchi va o'qituvchining kasbiy faoliyatini optimallashtiruvchi resurs sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, tadqiqotda sun'iy intellekt asosida ona tili fanining mazmunini loyihalash, mashqlarni differensiallashtirish, o'qituvchilarning nutqiy rivojlanishini tahlil qilish imkoniyatlari ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Bu esa boshlang'ich ta'lim metodikasida sun'iy intellektdan foydalanishga doir yangi ilmiy yondashuvni shakllantiradi.

Sun'iy intellektdan samarali foydalanishga o'rgatishning metodik tizimi pedagogik jarayonning maqsad, mazmun, metod, shakl va vositalarining o'zaro

uyg'unlashgan majmuasi sifatida talqin etiladi. Mazkur tizimda asosiy maqsad bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida sun'iy intellekt asosida ona tili darslarini loyihalash, tashkil etish va tahlil qilish kompetensiyasini shakllantirishdan iborat. Tizim mazmuni ona tili o'qitish metodikasiga integratsiyalashgan holda sun'iy intellektning imkoniyatlarini ochib beruvchi nazariy bilimlar va amaliy topshiriqlardan tashkil topadi. Metodik tizimda interfaol, muammoli, loyiha asosida o'qitish metodlari ustuvor bo'lib, ular sun'iy intellekt bilan ishlash jarayonida talabalarning mustaqil fikrlashi va ijodiy yondashuvini rivojlantiradi. Shakl va vositalar sifatida esa raqamli platformalar, sun'iy intellektga asoslangan dasturlar, virtual yordamchilar va lingvistik tahlil vositalaridan foydalanish ko'zda tutiladi.

Mazkur tadqiqot metodologiyasi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini sun'iy intellektdan samarali foydalanishga o'rgatishning pedagogik va metodik asoslarini aniqlashga, tajriba-sinov orqali tekshirishga hamda takomillashtirishga yo'naltirilgan. Tadqiqot zamonaviy pedagogika nazariyasi, ta'limni raqamlashtirish konsepsiyasi va ona tili o'qitish metodikasi integratsiyasi asosida olib borildi.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida kompetensiyaviy, tizimli, shaxsga yo'naltirilgan hamda faoliyatga asoslangan yondashuvlar tanlandi. Kompetensiyaviy yondashuv bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha kasbiy-metodik kompetensiyalarni shakllantirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv doirasida sun'iy intellekt vositalari o'qituvchining kasbiy faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi va ta'lim sifatini oshiruvchi didaktik resurs sifatida talqin qilindi. Tizimli yondashuv tadqiqot obyektni yaxlit pedagogik tizim sifatida o'rganishga imkon berdi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini sun'iy intellektdan foydalanishga o'rgatish jarayoni maqsad, mazmun, metod, shakl, vosita va natija komponentlarining o'zaro uzviy bog'liqligida tahlil qilindi. Natijada mazkur metodik tizimning ichki tuzilmasi va funksional mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslandi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv tadqiqot jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning individual xususiyatlari, tayyorgarlik darajasi va kasbiy ehtiyojlarini hisobga olishni ta'minladi. Bu yondashuv asosida sun'iy intellektdan foydalanish jarayoni talabalarning mustaqil fikrlashi, reflektiv faoliyati va ijodiy yondashuvini rivojlantirishga xizmat qildi.

Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlar majmuasidan foydalanildi. Nazariy metodlar sifatida pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, tizimlashtirish hamda modellashtirish metodlari qo'llanildi. Ushbu metodlar asosida sun'iy intellektdan foydalanishga oid mavjud ilmiy qarashlar o'rganildi va mualliflik metodik tizimi ishlab chiqildi. Empirik metodlar doirasida pedagogik kuzatuv, suhbat, so'rovnoma, diagnostik topshiriqlar hamda pedagogik tajriba-sinov ishlari amalga oshirildi. Tajriba-sinov jarayonida ishlab chiqilgan metodik tizimning samaradorligi aniqlanib, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha metodik kompetensiyalaridagi o'zgarishlar sifat va miqdoriy tahlil asosida baholandi.

Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi: aniqlovchi bosqichda mavjud holat tahlil qilindi va dastlabki diagnostika o'tkazildi; shakllantiruvchi bosqichda sun'iy intellektdan foydalanishga yo'naltirilgan metodik tizim joriy etildi; yakunlovchi bosqichda esa tajriba-sinov natijalari umumlashtirilib, ilmiy xulosalar chiqarildi. Mazkur metodologik yondashuvlar majmui tadqiqot maqsadiga erishish, ilgari surilgan ilmiy farazni asoslash hamda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini sun'iy intellektdan samarali foydalanishga o'rgatishning metodik tizimini ilmiy jihatdan asoslash imkonini berdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Tadqiqot natijalari bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini sun'iy intellektdan samarali foydalanishga o'rgatishning metodik tizimi ona tili o'qitish metodikasi doirasida ularning kasbiy-pedagogik kompetentligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Tajriba-sinov ishlari jarayonida ishlab chiqilgan metodik tizimning mazmuniy, texnologik va natijaviy komponentlari o'zaro uzviy bog'liqlikda qo'llanilganda, talabalarning SI vositalaridan didaktik maqsadlarda foydalanish ko'nikmalari bosqichma-bosqich shakllandi.

Tadqiqotda aniqlanishicha, sun'iy intellekt asosidagi raqamli vositalarni (matn tahlili, avtomatik mashq tuzish, fonetik va grammatik xatolarni aniqlash, o'quvchilar nutqini diagnostika qilish kabi) ona tili darslariga integratsiyalash bo'lajak o'qituvchilarning metodik tafakkurini rivojlantiradi. Ayniqsa, darsni loyihalash, differensial topshiriqlar ishlab chiqish va o'quvchilarning individual

o'zlashtirish darajasini aniqlashda SI texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi yuqori ekanligi tajriba natijalarida tasdiqlandi. Bu holat xalqaro tadqiqotlarda ham qayd etilgan bo'lib, SI o'qituvchining analitik va reflektiv faoliyatini kuchaytiruvchi omil sifatida talqin qilinadi.

Shuningdek, metodik tizim asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalarda tanqidiy va ijodiy fikrlash, lingvodidaktik muammolarni raqamli muhitda hal qilish kompetensiyalarini rivojlantirdi. Nazorat va tajriba guruhlar natijalarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhidagi talabalar ona tili darslari uchun SI asosida interaktiv mashqlar va metodik materiallar yaratishda yuqori natijalarga erishdi. Bu esa sun'iy intellektni pedagogik faoliyatga integratsiya qilish o'qituvchining professional moslashuvchanligini oshirishini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatdiki, metodik tizimda sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha reflektiv-topshiriqlar va amaliy loyihalarning mavjudligi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida raqamli pedagogik madaniyatni shakllantiradi. Bu holat Scopus bazasida indekslangan ilmiy ishlarida ham e'tirof etilib, zamonaviy o'qituvchi uchun SI bilan ishlash kompetensiyasi asosiy kasbiy talablardan biri sifatida qaraladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari bo'lakajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini sun'iy intellektdan samarali foydalanishga o'rgatishning metodik tizimi ona tili o'qitish metodikasi doirasida ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Mazkur metodik tizim o'qituvchining an'anaviy metodik tayyorgarligini raqamli pedagogika talablari bilan uyg'unlashtirgan holda, ta'lim jarayonining innovatsion rivojlanishini ta'minlaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda mazkur tadqiqot bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini sun'iy intellektdan samarali foydalanishga o'rgatishning metodik tizimini ona tili o'qitish metodikasi misolida ishlab chiqish va amaliyotda sinovdan o'tkazishga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt texnologiyalarini pedagogik jarayonga maqsadli va tizimli integratsiya qilish bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini, xususan, metodik, raqamli va reflektiv kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot davomida

aniqlanganidek, taklif etilgan metodik tizimning mazmuniy, texnologik va natijaviy komponentlari o'zaro uyg'unlikda qo'llanilganda, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ona tili darslarini loyihalash, didaktik materiallar ishlab chiqish va o'quvchilarning til kompetensiyalarini baholashda sun'iy intellekt vositalaridan samarali foydalanish ko'nikmalari shakllanadi. Bu holat o'qituvchining an'anaviy metodik tayyorgarligini zamonaviy raqamli pedagogika talablari bilan boyitadi hamda ta'lim jarayonining innovatsion xarakterini kuchaytiradi.

Foydalanilga adabiyotlar ro'yxati

1. Giannoutsou, N. A., Ioannou, S., Timotheou, O., Miliou, Y., Dimitriadis, R., Cachia, S., Villagr -Sobrino, S., & Martínez-Mon s, A. (2024). Unpacking the impact of digital technologies in education. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2760/214675>
2. H.U. Rahiman, R. Kodikal (2024) "Revolutionizing education: Artificial intelligence empowered learning in higher education" Cogent Education, 11 (1), Article, 10.1080/2331186X.2023.2293431
3. O. Onesi-Ozigagun, Y.J. Ololade, N.L. Eyo-Udo, D.O. Ogundipe. "Revolutionizing education through AI: A comprehensive review of enhancing learning experiences" International Journal of Applied Research in Social Sciences, 6 (4) (2024), pp. 589-607
4. M. Ratnam, B. Sharma, A. Tomer "ChatGPT: Educational artificial intelligence" International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering, 12 (2) (2023), pp. 84-91, 10.30534/ijatcse/2023/091222023
5. K. Rekha, K. Gopal, D. Satheeskumar, U.A. Anand, D.S.S. Doss, S. Elayaperumal "AI-powered personalized learning system design: Student engagement and performance tracking system" 4th international conference on advance computing and innovative technologies in engineering (ICACITE), IEEE, India (2024), pp. 1125-1130, [10.1109/ICACITE60783.2024.10617155](https://doi.org/10.1109/ICACITE60783.2024.10617155)
6. H. Al-Mughairi, P. Bhaskar "Exploring the factors affecting the adoption AI techniques in higher education: Insights from teachers' perspectives on ChatGPT" Journal of Research in Innovative Teaching & Learning (2024), [10.1108/JRIT-09-2023-0129](https://doi.org/10.1108/JRIT-09-2023-0129)
7. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligence Unleashed: An argument for AI in education. International Journal of Artificial Intelligence in Education, 26(2), 1–15.
8. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Computers and Education: Artificial Intelligence, 1, 100002.
9. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education. International Journal of Educational Technology in Higher Education, 16(1), 39.

UDK 378.147:004.92:744

MUHANDISLIK VA KOMPYUTER GRAFIKASI FANLARINI INTEGRATSIYALASH ASOSIDA KONSTRUKTIV LOYIHALASH MASALALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK SAMARADORLIGI

Sobirova Sharofat

Buxoro davlat pedagogika instituti, dotsent

sharofatsobirova83@gmail.com

+9989144031100

ORCID:[0000-0003-2680-1474](https://orcid.org/0000-0003-2680-1474)

Annotatsiya. Mazkur maqolada muhandislik va kompyuter grafikasi fanlarini integratsiyalash asosida konstruktiv loyihalash masalalaridan foydalanishning pedagogik samaradorligi tahlil qilinadi. Ushbu yondashuvning dolzarbligi talabalarning nazariy bilimlarini amaliy va konstruktiv faoliyatda qo'llash qobiliyatini rivojlantirish zarurati bilan izohlanadi. Metodologik asos grafik modellashtirish vositalari (AutoCAD, Kompas-3D, SolidWorks) hamda konstruktiv topshiriqlardan kompleks foydalanishga asoslanadi. Samaradorlikni baholash maqsadida nazorat va tajriba guruhlarida ishtirokida eksperimental ishlar olib borildi. Natijalar konstruktiv loyihalash masalalaridan foydalanish talabalarning fazoviy tafakkuri, konstruktiv fikrlashi va mustaqil yechim ishlab chiqish ko'nikmalarini rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatganini ko'rsatdi. Ayniqsa, SolidWorks dasturidan foydalanish obyektlarning konstruktiv tuzilishini chuqur anglashga xizmat qilgani aniqlandi. Xulosa sifatida, muhandislik va kompyuter grafikasi fanlarini konstruktiv topshiriqlar asosida integratsiyalash kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish va o'quv samaradorligini oshirishda samarali pedagogik yondashuv ekanligi asoslandi.

Kalit so'zlar: Muhandislik grafikasi, kompyuter grafikasi, konstruktiv loyihalash, kasbiy kompetensiya, fazoviy tafakkur, konstruktiv fikrlash, grafik modellashtirish, ta'lim metodikasi, SolidWorks, AutoCAD, Kompas-3D

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗАДАЧ КОНСТРУКТИВНОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАЦИИ ИНЖЕНЕРНОЙ И КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКИ

Аннотация. В данной статье анализируется педагогическая эффективность использования конструктивных проектных задач на основе интеграции дисциплин инженерной и компьютерной графики. Актуальность данного подхода обусловлена необходимостью развития у студентов способности применять теоретические знания в практической и конструктивной деятельности. Методологическая основа базируется на комплексном использовании средств графического моделирования (AutoCAD, Kompas-3D, SolidWorks) и конструктивных заданий. В целях оценки эффективности были проведены экспериментальные работы с участием контрольных и экспериментальных групп. Полученные результаты показали, что использование конструктивных проектных задач оказывает заметное влияние на развитие пространственного мышления, конструктивного мышления и навыков

самостоятельного принятия решений у студентов. Особо отмечено, что применение программной среды SolidWorks способствует более глубокому пониманию конструктивного строения объектов. В заключение обосновано, что интеграция дисциплин инженерной и компьютерной графики на основе конструктивных заданий является эффективным педагогическим подходом, направленным на развитие профессиональных компетенций и повышение учебной эффективности.

Ключевые слова: инженерная графика, компьютерная графика, конструктивное проектирование, профессиональная компетенция, пространственное мышление, конструктивное мышление, графическое моделирование, методика обучения, SolidWorks, AutoCAD, Kompas-3D

PEDAGOGICAL EFFECTIVENESS OF USING CONSTRUCTIVE DESIGN TASKS BASED ON THE INTEGRATION OF ENGINEERING AND COMPUTER GRAPHICS

Abstract. *This study examines the pedagogical effectiveness of using constructive design tasks within the integration of engineering and computer graphics education. The need for enhancing students' ability to apply theoretical knowledge in practical and design-oriented contexts determines the relevance of the approach. The methodological framework is based on integrating graphic modeling tools, including AutoCAD, Kompas-3D, and SolidWorks, with constructive task-based learning. An experimental design involving control and experimental groups was employed to evaluate the impact of the proposed approach on students' learning outcomes. The findings indicate that the use of constructive design tasks significantly improves students' spatial thinking, constructive reasoning, and ability to develop independent solutions in modeling tasks. In particular, the application of SolidWorks in assembling and analyzing models contributed to deeper understanding of object structure and functional relationships. The results confirm that the integration of engineering and computer graphics through constructive design tasks serves as an effective pedagogical strategy for enhancing professional competencies and improving overall learning efficiency.*

Keywords: *engineering graphics, computer graphics, constructive design tasks, professional competence, spatial thinking, constructive reasoning, graphic modeling, instructional methodology, SolidWorks, AutoCAD, Kompas-3D*

KIRISH

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv ustuvor yo'nalish sifatida qaralmoqda. Bu jarayonda, ayniqsa, texnik va grafik fanlarni o'qitishda talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy mutaxassisdan endi faqat bilimga ega bo'lish emas, balki murakkab vaziyatlarda mustaqil fikr yurita olish, muammoni tahlil qilish va amaliy yechim ishlab chiqish talab etiladi. Shu nuqtada muhim bir holat yaqqol

namoyon bo'ladi: nazariy bilimlar mavjud, biroq ularning amaliy faoliyatga aylanish jarayoni yetarli darajada ta'minlanmayapti. Muhandislik va kompyuter grafikasi fanlarini o'qitish jarayonida aynan shu holat ko'zga tashlanadi. Talabalar grafik tushunchalarni o'zlashtiradi, chizmalarni o'qiydi, ularni quradi va ayrim hollarda modellashtirishga ham erishadi. Biroq konstruktiv vaziyat yuzaga kelganda, ya'ni tayyor algoritmdan chetga chiqib, mustaqil yechim topish talab etilganda, ularning faoliyati sekinlashadi, qaror qabul qilishda ikkilanish kuzatiladi. Bu holat tasodifiy emas, balki o'qitish jarayonida reproduktiv yondashuvning ustunligi bilan bog'liq.

Natijada muayyan qarama-qarshilik yuzaga keladi: bir tomondan, ta'lim tizimi yuqori darajadagi kasbiy kompetensiyani shakllantirishni talab etadi, ikkinchi tomondan esa, mavjud metodik yondashuv bu talabni to'liq darajada ta'minlashga yetarli imkoniyat yaratmaydi. Ayniqsa, konstruktiv fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi topshiriqlarning yetarli darajada tizimlashtirilmaganligi sababli, bilimlarni amaliy faoliyatga samarali qo'llash jarayonida uzilish kuzatiladi.

Mazkur muammoni bartaraf etishda muhandislik va kompyuter grafikasi fanlarini o'zaro integratsiyalash muhim pedagogik imkoniyat sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu fanlarning uyg'unligi grafik bilimlarni chuqurlashtirish bilan birga, ularni amaliy faoliyat bilan bog'lashga xizmat qiladi. Ayniqsa, konstruktiv loyihalash masalalari bu jarayonda vositachi rolini bajaradi, chunki ular talabaning bilimini faoliyatga aylantirish, muammoni hal etish, modellashtirish va natijani baholash jarayonlarini yagona tizimga birlashtiradi.

Shu asosda maqolaning maqsadi muhandislik va kompyuter grafikasi fanlarini integratsiyalash orqali konstruktiv loyihalash masalalaridan foydalanishning pedagogik samaradorligini asoslab berishdan iborat. Mazkur yondashuvning ilmiy ahamiyati shundaki, unda konstruktiv faoliyat kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning markaziy mexanizmi sifatida talqin etiladi. Amaliy jihatdan esa, u grafik fanlarni o'qitish samaradorligini oshirish, talabalar mustaqilligi va ijodiy fikrlashini faollashtirish imkonini beradi. Shunday qilib, integratsiyalashgan yondashuv asosida konstruktiv faoliyatni tashkil etish ta'lim jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Grafik fanlarni o'qitish metodikasini takomillashtirish va kasbiy kompetensiyani rivojlantirish masalalari turli jihatlarida yoritilgan. Xususan, D.K. Mamatov tomonidan chizmachilik ta'limini tashkil etishda kognitiv yondashuv asosida o'quv jarayonini qurish masalalari tahlil qilingan. Talabalarning fazoviy tafakkuri, bilish faolligi hamda grafik tushunchalarni ongli o'zlashtirishiga alohida urg'u beriladi [1]. Shuningdek, N.E.Tashimov tomonidan grafik dasturlar vositasida talabalarning mustaqil bilish faoliyatiga oid kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi asoslab berilgan. Kompyuter grafikasi vositalari o'quv jarayonini faollashtiruvchi muhim didaktik omil sifatida talqin etilib, talabalarni mustaqil fikrlashga yo'naltirish imkoniyatlari ko'rsatib beriladi[2].

E.Lisichko, E.Postnikova va S.Tverdoxlebov tomonidan muhandislik ta'limida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayoni tahlil qilinib, bunda amaliy faoliyatga yo'naltirilgan o'quv vazifalarining ahamiyati alohida ta'kidlanadi [3]. Kompetensiyani real kasbiy vaziyatlarga yaqinlashtirilgan topshiriqlar orqali rivojlantirish zarurligi asoslab beriladi.

Kasbiy kompetensiyani shakllantirishda amaliy faoliyatning ustuvorligi M.O.Kuzmina tomonidan ham ko'rsatib o'tilgan bo'lib, amaliy mashg'ulotlar va faoliyatga yo'naltirilgan topshiriqlar talabalarning kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim vosita sifatida qaraladi [4].

Loyiha-konstruktorlik faoliyati orqali kompetensiyani rivojlantirish masalasi S.Osipova va E.Yertschina qarashlarida ham o'z aksini topgan bo'lib, unda loyiha-konstruktorlik kompetentligi bo'lajak mutaxassis tayyorgarligining muhim natijasi sifatida talqin etiladi [5].

Zamonaviy ta'lim sharoitida axborot va raqamli muhitning roli E.D.Alisultanova tomonidan taklif etilgan modelda yoritilgan. Unda bo'lajak muhandislar kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni axborot-ta'lim muhiti asosida tashkil etilishi ko'rsatib beriladi [6].

Ilmiy qarashlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kasbiy kompetensiyani shakllantirishda amaliy faoliyat, loyiha-konstruktorlik yondashuvi hamda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalalari yetarli darajada o'rganilgan. Shu bilan

biqra, grafik fanlarni o'qitish jarayonida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash mexanizmini yanada izchil tashkil etish zarurati saqlanib qolmoqda. Ayniqsa, muhandislik va kompyuter grafikasi fanlarini o'zaro integratsiyalash asosida konstruktiv loyihalash masalalaridan foydalanish imkoniyatlari mavjud bo'lsa-da, ularni kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning tizimli metodik vositasi sifatida qo'llash masalasi yetarli darajada aniqlashtirilmagan. Natijada talabalar tomonidan egallangan bilimlarni amaliy faoliyatda samarali qo'llash jarayonida muayyan uzilishlar kuzatilishi mumkin. Shu jihatdan qaralganda, muhandislik va kompyuter grafikasi fanlari integratsiyasi asosida konstruktiv loyihalash masalalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash hamda ularning kasbiy kompetensiyani rivojlantirishdagi o'rnini asoslash dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'ladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Muhandislik va kompyuter grafikasi fanlarini integratsiyalash asosida konstruktiv loyihalash masalalaridan foydalanish metodikasi o'quv jarayonini samarali tashkil etish hamda bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy yondashuvlar tizimi sifatida qaraladi. Ushbu yondashuv grafik bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish, fazoviy tafakkurni rivojlantirish va konstruktiv fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi.

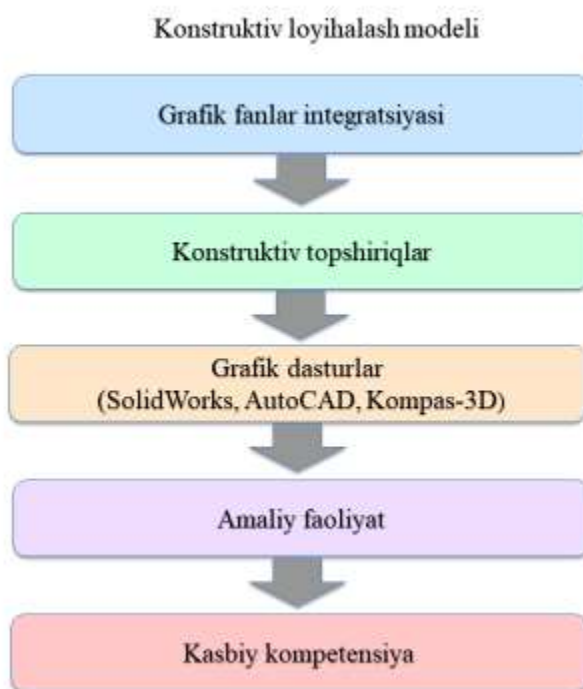
Mazkur ishning asosiy maqsadi muhandislik va kompyuter grafikasi fanlarini integratsiyalash asosida konstruktiv loyihalash masalalaridan foydalanishning metodik asoslarini aniqlashdan iborat. Shu maqsadga muvofiq quyidagi vazifalar belgilandi:

- muhandislik va kompyuter grafikasi fanlarining integratsiyaviy imkoniyatlarini aniqlash;
- konstruktiv loyihalash masalalarining o'quv jarayonidagi o'rnini baholash;
- talabalarning fazoviy va konstruktiv fikrlashini rivojlantirishda ushbu masalalarning ahamiyatini tahlil qilish;
- grafik modellashtirish vositalarining o'quv samaradorligiga ta'sirini aniqlash;
- konstruktiv topshiriqlar asosida metodik modelni ishlab chiqish (1-chizma).

Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishda ilmiy-uslubiy usullar majmuasidan foydalanildi. Jumladan, tahlil usuli yordamida muhandislik va kompyuter grafikasi fanlarini o'qitishga oid manbalar o'rganilib, konstruktiv yondashuvning nazariy asoslari aniqlashtirildi.

Eksperimental yondashuv asosida konstruktiv loyihalash masalalaridan foydalanilgan holda o'quv mashg'ulotlari tashkil etildi. Bu jarayonda AutoCAD, Kompas-3D hamda SolidWorks dasturlari yordamida talabalarning modellashtirish va konstruktorlik faoliyati darajasi tahlil qilindi. Ayniqsa, SolidWorks muhitida detal va yig'ma modelllarni yaratish jarayoni konstruktiv fikrlashni yanada chuqurroq faollashtirishi aniqlandi. Shuningdek, pedagogik kuzatish va qisman so'rovnoma usullaridan foydalanilib, talabalarning o'quv faoliyati, motivatsiyasi hamda topshiriqlarga munosabati o'rganildi.

Olingan natijalar taqqoslash, umumlashtirish hamda matematik-statistik tahlil usullari asosida qayta ishlanib, qo'llanilgan yondashuvning samaradorligi baholandi.

1-chizma Konstruktiv loyihalash asosida kasbiy kompetensiyani rivojlantirish modeli

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Muhandislik va kompyuter grafikasi fanlarini integratsiyalash asosida konstruktiv loyihalash masalalaridan foydalanishning pedagogik samaradorligi o'quv jarayoniga joriy etilgan eksperimental ishlar natijasida baholandi.

Olingan natijalar talabalarning fazoviy tasavvuri hamda grafik modellashtirish ko'nikmalarida ijobiy o'zgarishlar mavjudligini ko'rsatdi. Dastlabki bosqichda talabalar tomonidan topshiriqlarni bajarishda reproduktiv yondashuv ustun bo'lgan bo'lsa, eksperiment yakunida konstruktiv fikrlash elementlari va mustaqil qaror qabul qilish faollashgani aniqlandi.

AutoCAD va Kompas-3D dasturlari asosida bajarilgan topshiriqlar talabalarda grafik aniqlik, texnik tafakkur va chizma bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilganligi qayd etildi. SolidWorks dasturi asosida tashkil etilgan modellashtirish jarayonlari esa talabalar tomonidan obyektlarning konstruktiv tuzilishini chuqurroq tahlil qilish, elementlar o'rtasidagi funksional bog'liqlikni anglash va yig'ma modellashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Pedagogik kuzatish natijalari konstruktiv loyihalash masalalaridan foydalanish talabalarning o'quv faolligi va mustaqil ishlash ko'rsatkichlarining oshishiga olib kelganini tasdiqladi. Talabalar tomonidan muammoli vaziyatlarda mustaqil yechim izlashga bo'lgan intilish kuchaygani kuzatildi.

So'rovnoma natijalari ham mazkur holatni tasdiqlab, talabalar konstruktiv topshiriqlarni o'zlashtirish jarayonini osonlashtiruvchi va o'quv motivatsiyasini oshiruvchi omil sifatida baholaganini ko'rsatdi.

Nazorat va eksperimental guruhlar o'rtasidagi natijalarni taqqoslash asosida eksperimental guruh ko'rsatkichlarining yuqoriligi aniqlandi. Xususan, konstruktiv fikrlash darajasi, topshiriqlarni bajarish sifati va mustaqil ishlash ko'nikmalarida sezilarli farqlar qayd etildi. Matematik-statistik tahlil natijalari ushbu farqlarning ishonchligini tasdiqladi.

Olingan natijalar muhandislik va kompyuter grafikasi fanlarini integratsiyalash asosida konstruktiv loyihalash masalalaridan foydalanish

talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita ekanligini ko'rsatdi.

XULOSA

Zamonaviy grafik dasturiy vositalar va texnologiyalar o'quv jarayonini samarali tashkil etish hamda talabalarning faol ishtirokini ta'minlashda muhim didaktik omil sifatida namoyon bo'ladi. Muhandislik va kompyuter grafikasi fanlarini o'qitishda AutoCAD, Kompas-3D va SolidWorks kabi dasturiy vositalardan foydalanish ta'lim jarayonini vizuallashtirish, murakkab konstruktiv jarayonlarni tushunarli shaklda ifodalash hamda o'quv faoliyatini faollashtirish imkonini beradi. Konstruktiv loyihalash masalalarini grafik modellashtirish jarayonlari bilan uyg'un holda qo'llash talabalarning bilimlarini mustahkamlash, murakkab muammolarni tahlil qilish va amaliy yechim ishlab chiqish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, yig'ma modellarni yaratish va konstruktiv elementlarni o'zaro bog'liq holda tahlil qilish jarayoni talabalarning fazoviy tasavvuri va konstruktiv fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy grafik muhit asosida tashkil etilgan o'quv mashg'ulotlari talabalarning o'quv motivatsiyasini oshirish, ularning mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirish hamda o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, konstruktiv topshiriqlardan tizimli foydalanish ta'lim jarayonini yanada interaktiv va samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Natijada, muhandislik va kompyuter grafikasi fanlarini integratsiyalash asosida konstruktiv loyihalash masalalaridan foydalanish talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, o'quv jarayonining sifatini oshirish hamda zamonaviy ta'lim talablariga mos keluvchi mutaxassislarni tayyorlashda samarali metodik yo'nalish sifatida baholanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mamatov D.K. Talabalarning kognitiv texnologiya asosida chizmachilik darslarini tashkil qilish metodikasi // *Journal of Innovation, Creativity and Art.* - 2023.
2. Tashimov N.E. Talabalarning mustaqil bilish faoliyatiga oid kompetensiyalarini grafik dasturlar vositasida rivojlantirish metodikasi (chizma geometriya fani misolida): PhD dissertatsiya avtoreferati. - Toshkent, 2025.
3. Lisichko E., Postnikova E., Tverdoxlebov S. Formirovanie professionalnoy kompetentnosti studentov v injenernom obrazovanii // *Kreativnoe obrazovanie.* -2012.

4. Kuzmina M.O. Formirovanie kompetensiy studentov na osnove prakticheskoy deyatel'nosti // *International Journal of Higher Education*. - 2020.
5. Osipova S., Yertschina E. Proektno-konstruktivnaya deyatel'nost v professional'noy podgotovke // *Sibirskiy pedagogicheskiy jurnal*. - 2007.
6. Alisultanova E.D. Model formirovaniya kompetensiy budushchix inzhenerov // *Obrazovanie. Nauka. Innovatsii*. - 2012.
7. Mamatov D.K. The mechanism of using computer graphics programs in developing students' spatial imagination // *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*. - 2021.
8. R.E. Mayer, R. Moreno, Animation as an aid to multimedia learning. *Educational Psychology Review* 14(1), 87–99 (2002).

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA O'QUVCHILARNING ALGORITMIK VA TANQIDIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Alijonova Zinnatoy G'ayratoli qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti magistranti
zinnatoyalijonova@gmail.com 998 70 139 93 98*

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarning algoritmik va tanqidiy tafakkurini rivojlantirishning muhim omillari tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar va muammoli vaziyatlardan foydalanish orqali o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, muammoni tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, algoritmik tafakkurni rivojlantirishda masalalar yechish jarayonining bosqichma-bosqich tashkil etilishi, tanqidiy tafakkurni rivojlantirishda esa savol-javob, tahlil va baholash usullarining ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Algoritmik tafakkur, tanqidiy tafakkur, dekompozitsiya, xalqaro tajriba, Singapur matematikasi, kognitiv rivojlanish, boshlang'ich ta'lim.

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ АЛГОРИТМИЧЕСКОГО И КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация. В данной статье рассматриваются факторы развития алгоритмического и критического мышления учащихся начальных классов при обучении математике. Освещаются вопросы формирования логического мышления, умения анализировать задачи и принимать самостоятельные решения с использованием современных педагогических технологий, интерактивных методов и проблемных ситуаций. Также обосновывается значение поэтапной организации процесса решения задач для развития алгоритмического мышления и роль методов анализа, обсуждения и оценки в формировании критического мышления.

Ключевые слова: алгоритмическое мышление, критическое мышление, декомпозиция, международный опыт, математика Сингапура, когнитивное развитие, начальное образование.

FACTORS FOR DEVELOPING STUDENTS' ALGORITHMIC AND CRITICAL THINKING IN TEACHING MATHEMATICS IN PRIMARY GRADES

Annotation. This article examines the key factors in developing algorithmic and critical thinking among primary school students in the process of teaching mathematics. It highlights the role of modern pedagogical technologies, interactive methods, and problem-based learning in fostering logical reasoning, problem analysis, and independent decision-making skills. The study also emphasizes the importance of step-by-step problem-solving in

developing algorithmic thinking, as well as the role of questioning, analysis, and evaluation techniques in enhancing critical thinking skills.

Keywords: *Algorithmic thinking, critical thinking, primary education, mathematics methodology, decomposition, abstraction, cognitive development, international educational practices, problem-solving, pedagogical modeling.*

KIRISH

Zamonaviy boshlang'ich ta'limning strategik maqsadi o'quvchilarda nafaqat tayyor bilimlar majmuasini shakllantirish, balki ularni intellectual faoliyatining samarali usullari bilan qurollantirishdan iboratdir. Matematika nafaqat hisob -kitob fani, balki inson tafakkurini algoritmizatsiya va muammolarni tizimli hal qilish vositasidir. O'zbekiston Respublikasining milliy o'quv dasturida matematika ta'limi oldiga qo'yilgan asosiy vazifalardan biri o'quvchilarda muammolarni tahlil qilish va ularni yechishning eng maqbul algoritmlarini tuzish ko'nikmasini rivojlantirishdir. Unga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchisi mantiqiy izchillikni tushunishi va o'z qarorlarini tanqidiy baholay olishi shart. Boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitishda o'quvchilarning algoritmik va tanqidiy tafakkurini rivojlantirish zamonaviy ta'limning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon o'quvchilarni shunchaki hisob-kitobga emas, balki mantiqiy fikrlashga, tahlil qilishga va muammoli vaziyatlardan to'g'ri yechim topishga o'rgatadi. Boshlang'ich sinf matematika ta'limida algoritmik tafakkur va tanqidiy tafakkur bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan, ammo vazifalari turlicha bo'lgan kognitiv jarayonlardir. Algoritmik tafakkur -bu murakkab muammoni shunday ifodalash va qismlarga ajratish qobiliyatiki, uning yechimi inson yoki qurilma tomonidan aniq ketma-ketlikda bajarilishi mumkin. Bu faqat dasturlash emas, balki mantiqiy nizomdir. Algoritmik tafakkur (Computational Thinking) tushunchasining nazariy ildizlari J. Piaje (Jean Piaget) va L. Vigotskiyning kognitiv nazariyalariga borib taqaladi. J. Piaje bolaning aniq "operatsiyalar" davrida (7-11 yosh) mantiqiy tuzilmalarni o'zlashtirishga tayyorligini ta'kidlagan bo'lsa, L. Vigotskiy "Yaqin rivojlanish zonasi" orqali tashqi ko'makning ahamiyatini ko'rsatgan.

Algoritmik tafakkurni rivojlantirish omillari:-algoritmik tafakkur – bu muammoni yechish uchun ketma-ket qadamlarni (algoritmni) aniqlash va ularni qo'llash ko'nikmasidir.

-Ketma-ketlik va tartib bilan ishlash: O'quvchilarga ko'p xonali sonlarni yozma ko'paytirish yoki bo'lish (masalan, 656:4) kabi murakkab amallarni aniq qadamlar orqali tushuntirish.

-Muammoli vaziyatlarni yaratish: O'quvchilarga "Agar bu hodisa yuz bersa, nima qilish kerak?" kabi savollar berish orqali qadamlarni rejalashtirishga o'rgatish.

-"Qadamma-qadam" metodikasi: O'qituvchi boshchiligida avval o'rganilgan qadamlarni tizimli qo'llash va uni sxematik xulosaga keltirish.

-Geometrik shakllar va modellashtirish: Shakllarni taqqoslash, tartiblash va ularni mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirish.

Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish omillari:-tanqidiy tafakkur – bu ma'lumotlarni tahlil qilish, asoslash va xulosalar chiqarish qobiliyatidir.

-Muammoga asoslangan ta'lim (PBL): Haqiqiy hayotiy muammolarni (masalan, "Oila haftasiga qancha suv sarflaydi?") matematik tahlil qilish orqali yechim topish.

-Reflektiv savollar berish: "Nima uchun bunday bo'ldi?", "Javobingizni qanday asoslaysiz?" kabi savollar orqali o'quvchini fikrlashga undash.

-Interfaol metodlar va guruh ishlari: "Krosvord", "Sonlar piramidasi", "Kim topqir" kabi o'yinlar orqali guruhda tahlil qilish va tanqidiy fikrni shakllantirish.

-Sabab-oqibat mantiqiy zanjiri: Mantiqiy masalalar va jumboqlar (Sudoku va boshqalar) orqali analitik fikrlashni shakllantirish.

Umumiy pedagogik omillar:-didaktik o'yinlar va ko'rgazmali qurollar: Matematika darslarida didaktik o'yinlardan samarali foydalanish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va tafakkurni rivojlantiradi.

-Raqamli texnologiyalar: Onlayn videodarslar, interfaol ilovalar va tezkor savol-javoblar orqali mantiqiy fikrlashni zamonaviy yondashuv bilan rivojlantirish.

-O'qituvchining o'рни: O'qituvchi faqat axborot beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi bo'lib, o'quvchilarning mustaqil izlanishiga sharoit yaratishi kerak.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O'zbekistonlik metodist olimlardan M.Jumayev, N.Abduraxmonova, O'.Tolipov va S.Alixonovlar matematika o'qitish metodikasida mantiqiy masalalar va ularning yechish algoritmlari ustida ishlash bo'yicha qimmatli ilmiy qarashlarni ilgari surganlar. Biroq, zamonaviy axborotlashgan jamiyat sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilarida algoritmik va tanqidiy tafakkurni uyg'un holda rivojlantirishning metodik mexanizmlari yanada chuqurroq tadqiq etishni talab etadi.

Asosiy komponentlari (Boshlang'ich matematika misolida):

Dekompozitsiya(Bo'laklash):Murakkab masalani kichik,yechilishi oson qismlarga bo'lish.(Masalan:3 amalli masalani 3 ta alohida savolga ajratish).

Andozalarni aniqlash(Pattern Recognition):Masalalar orasidagi o'xshashlikni topish.(Masalan: "Bu masala ham kechagi karra jadvaliga oid masala-ku!").

Abstraksiya:Masalaning muhim bo'lmagan detallarini (ismlar,joylar)tashlab,faqat matematik modelga $(x+y)$ e'tibor berish.

Algoritmash:Yechimga olib boruvchi aniq qadamlar ketma-ketligini (instruksiyani) tuzish.

Tanqidiy tafakkur-bu olingan ma'lumotni shunchaki qabul qilmasdan ,uni tahlil qilish ,Shubha ostiga olish ,baholash va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatidir.Tanqidiy tafakkur o'quvchiga o'zi tuzgan algoritmni qayta ko'rib chiqish imkonini beradi.Matematika darslarida "xatolar ustida ishlash" jarayoni eng yaxshi tanqidiy tahlil maktabidir.

Matematika darsidagi ko'rinishi:

Tahlil: "Nega men aynan ayirish amalini tanladim? Chunki masalada 'nechta qoldi?' deb so'ralyapti".

Baholash: "Topilgan javobim mantiqlimi? Savatda 15 ta olma bore di,20 ta qolishi mumkin emas".

Xatoni qidirish:Agar natija noto'g'ri chiqsa,qayerda mantiqiy uzulish bo'lganini aniqlash.

Muqobil yechim:"Bu masalani yana qanday qisqa yo'l bilan yechish mumkin?.

Nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki ,matematika darslarida o'quvchilar ko'pincha algoritmni yodlaydilar ,lekin uni tushunmaydilar.

Boshlang'ich matematika ta'limida algoritmik tafakkurni rivojlantirish bo'yicha jahonning yetakchi mamlakatlari tajribasi quyidagicha:

Singapur tajribasi(CPAyondashuvi): Singapur matematikasi "Concrete-Pictorial-Abstract" (Aniq-Tasviriy-Abstrakt)modeliga asoslanadi.Bunda o'quvchi algoritmnini darhol raqamlarda emas,balki avval buyumlar,keyin chizmalar orqali o'rganadi.Bu algoritmik zanjirni vizuallashtirishga yordam beradi.Singapur metodikasining o'zagi psixolog Jerome Bruner nazariyasiga asoslangan uch bosqichli o'rganish modelidir: Concrete(Aniq):O'quvchi matematik amalni raqamlarda emas ,balki real buyumlar orqali qo'li bilan ushlab o'rganadi.

Pictorial(Tasviriy):Buyumlar o'rniga ularning rasmlari yoki grafik modellari chiziladi .Bu bosqichda algoritmik tafakkur shakllana boshlaydi.

Abstract(Abstrakt):Faqat rasm va buyumlardan so'ng o'quvchi sof raqamli formulalarga ($x+y=z$) o'tadi.

2. Bar Modeling (Block-modellashtirish) metodi. Bu Singapur matematikasining "tashrif qog'ozi"dir. Har qanday matnli masala maxsus to'rtburchak bloklar (bar)yordamida vizuallashtiriladi:Nima beradi:O'quvchi masalani yechishdan oldin uning mantiqiy modelini chizadi.

Tanqidiy tafakkur:Bloklar yordamida o'quvchi qaysi qism katta,qaysi biri kichik ekanligini ko'radi va "Nega bu yerda ayirish amali bajarilishi kerak?"degan savolga visual javob topadi.

3."Spiralsimon" o'quv dasturi

Singapurda mavzular takrorlanadi,lekin har safar chuqurlashib boradi:

O'quvchilar bir mavzuni shoshilmasdan ,uning mohiyatini to'liq anglab yetmaguncha keying mavzuga o'tishmaydi.Bu usul "kamroq o'rgatish ,lekin chuqurroq o'rgatish"tamoyi liga tayanadi.Ushbu yondashuvning asoschisi amerikalik psixolog Jerom Bruner hisoblanadi.Uning fikricha ,har qanday murakkab mavzuni to'g'ri shaklda tushuntirilsa'bolaga kichik yoshidanoq o'rgatish mumkin.

Spiralsimon o'quv dasturining 3ta asosiy ustuni:

a)Takroriylik:O'quvchi o'quv yili davomida yoki keying sinflarda avval o'tilgan mavzuga qaytadi.

b) Oddiydan murakkabga :Har bir qaytishda mavzu yangi tafsilotlar va qiyinchilik darajasi bilan boyitiladi.

Dastlabki bilim bilan bog'liqlik:Yangi ma'lumotlar o'quvchining avvaldan bilgan "poydevor"bilimlariga ustma ust quriladi.

Matematika fanida spiralsimon yondashuv.

Matematika-spiralsimon o'qitish uchun eng qulay fan.Masalan,"Geometrik shakllar"mavzusini olaylik:

1-sinf(Spiralning boshi): O'quvchi kvadrat,uchburchak va doirani taniydi va ularni bir-biridan farqlaydi.

2-sinf (Keyingi aylana):O'quvchi bu shakllarning tomonlari,burchaklari va uchlari borligini o'rganadi.Perimetr tushunchasi bilan tanishadi.

3-sinf (Yanada chuqurroq):O'quvchi kvadrat va to'g'ri to'rtburchakning yuzini hosoblashni ($S=ab$) o'rganadi.

4-sinf (Murakkab bosqich):O'quvchi hajmli shakllar (kub,parallelepiped) va burchak turlari (o'tkir,o'tmas)bilan tanishadi.

Tadqiqotning nazariy tayanchi sifatida kompetensiyaviy yondashuv, faoliyat nazariyasi va muammoli ta'lim konsepsiyasi bir-birini to'ldiruvchi yo'nalishlar sifatida qaraladi. Kompetensiyaviy yondashuvda natija bilimlar yig'indisi bilan emas, balki o'quvchining vaziyatda fikrlash va amal qilish qobiliyati bilan o'lchanadi; demak, algoritmni bilishning o'zi yetarli emas, u yangi turdagi masalalarda ham moslashtirib qo'llana olishi zarur. Faoliyat nazariyasi esa har qanday aqliy harakatning shakllanishini maqsad, motiv, predmet, vosita va nazorat komponentlari birligida izohlaydi, bu esa algoritmik tafakkurni "qadamlar ketma-ketligi" sifatida emas, balki rejalash va nazorat bilan mustahkamlangan aqliy faoliyat shakli sifatida talqin etishga imkon beradi. Muammoli ta'lim g'oyalari o'quvchini tayyor yo'lni qabul qilishdan ko'ra, muammo shartini tushunish, taxmin qilish, asoslash va tekshirishga undaydi; aynan shu jarayonlarda tanqidiy tafakkurning asosiy amallari faollashadi. Shunday qilib, nazariy integratsiya algoritmik va tanqidiy fikrlashni bir-biriga qarama-qarshi emas, balki o'zaro shartlovchi sifatlar sifatida ko'rishga asos yaratadi: algoritm tartib va aniq

qadamlarni beradi, tanqidiy fikrlash esa shu qadamlarning maqsadga muvofiqligini, asoslanganligini va muqobillarini tekshiradi.

Algoritmik tafakkur boshlang'ich sinf o'quvchisida, avvalo, matematik harakatni bosqichlarga ajratish, shart va natijani farqlash, qadamlar ketma-ketligiga rioya qilish, qoida va misol o'rtasidagi bog'lanishni ko'rish kabi ko'nikmalar orqali namoyon bo'ladi. Biroq algoritmik tafakkur faqat qat'iy ko'rsatma asosida ishlash bilan cheklanmaydi; u algoritumni tuzish va algoritumni moslashtirishni ham o'z ichiga oladi. Boshlang'ich ta'limda "tuzish" deganda murakkab formal yozuvlar emas, balki og'zaki reja, sxema, jadval, ketma-ket savollar ko'rinishida fikrni tartiblash tushuniladi. Shu bilan birga, tanqidiy tafakkur ham boshlang'ich yoshda "shubha qilish" yoki "inkor" emas, balki asos so'rash, dalil keltirish, yechimni tekshirish, xatoni topish va tuzatish, bir nechta yo'lni taqqoslash kabi intellektual odatlar majmuasidir. Xususan, matematika darsida "Nega bu amalni tanlading?", "Boshqa yo'l ham bormi?", "Natija shartga mos keladimi?", "Qaysi qadamda xato ketdi?" kabi savollar tanqidiy tafakkurni tabiiy tarzda qo'zg'atadi. Bu savollar o'quvchining til va tafakkurini bog'laydi: u nafaqat hisoblaydi, balki yechim mantiqini nutq orqali ifodalaydi, bu esa metakognitiv nazoratning dastlabki ko'rinishlarini shakllantiradi.

Mazkur tadqiqot doirasida boshlang'ich matematika kursining mazmuni algoritmik va tanqidiy fikrlashni birgalikda rivojlantirish imkoniyatlari nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi.

-Birinchii yo'nalish sifatida arifmetik amallarni o'rgatishda algoritmlashtirish va asoslash uyg'unligi ko'zda tutiladi: masalan, ustunlab qo'shish yoki ayirish algoritmi o'rgatilganda, faqat qadamlarni bajarish emas, balki razryadlar bo'yicha guruhlashning ma'nosi, "o'nlikdan o'tish" holatining sababi, tekshirishning (teskari amal, taxminiy baholash) zarurligi muhokama qilinadi.

-Ikkinchi yo'nalish masala yechishda modellashtirishga tayangan algoritmik rejalashdir: shartni rasm, chizma, jadval yoki qisqa yozuvda ifodalash o'quvchini axborotni qayta ishlashga, ortiqcha va yetishmayotgan ma'lumotni farqlashga o'rgatadi. Bu jarayon tanqidiy fikrlashning tahlil va sintez amallarini qo'llashni talab etadi, chunki model to'g'ri tuzilmasa, keyingi qadamlar ham noto'g'ri bo'ladi.

-Uchinchi yo'nalish geometrik tasavvurlar va o'lchash mavzularida algoritmlilikni amaliy tekshiruv bilan bog'lashdir: o'lchash bosqichlari (asbobni to'g'ri qo'yish, birlikni tanlash, natijani yozish) aniq ketma-ketlikni talab qiladi, biroq o'quvchi natijani real obyekt bilan taqqoslab, mantiqiy moslikni ham baholaydi.

-To'rtinchi yo'nalish esa mantiqiy masalalar va ketma-ketliklar orqali algoritmik qonuniyatni topish va tanqidiy baholashni birlashtirishdir: "qoidani topish"dan tashqari, topilgan qoida barcha elementlar uchun ishlashini tekshirish, qarshi misol izlash kabi elementlar o'quvchini fikrining mustahkamligini tekshirishga olib keladi.

Maqolaning metodologik qismida didaktik modelni qurish tamoyillari asoslanadi.

--Birinchidan, yoshga moslik tamoyili: boshlang'ich sinfda abstrakt kategoriyalar ko'proq konkret harakat, ko'rgazmalilik, qisqa nutqiy formulalar orqali o'zlashtiriladi, shu bois algoritm ham, tanqidiy mulohaza ham o'quvchining tajribasiga "tayanuvchi ko'rinish"da berilishi lozim.

-Ikkinchidan, tizimlilik tamoyili: algoritmik va tanqidiy tafakkur epizodik mashqlar bilan emas, balki darsning maqsadi, mazmuni, metodlari va baholashida doimiy izchil aks etganida rivojlanadi.

-Uchinchidan, refleksivlik tamoyili: har bir mavzu yoki bo'limda o'quvchi "qanday bajardim, nega shunday bajardim, qanday tekshirdim" savollariga qaytishi, o'z faoliyatini oddiy mezonlar asosida baholashi kerak.

-To'rtinchidan, muammolilik va qo'llash tamoyili: o'rgatilgan algoritm real yoki o'quv vaziyatida qo'llanmasa, u tezda unutiladi; shu bilan birga, muammo faqat qiyinchilik emas, balki fikrni izlashga majbur qiladigan intellektual vaziyatdir .

-Beshinchidan, dialogiklik tamoyili: tanqidiy tafakkur ko'pincha muloqotda shakllanadi; o'quvchi yechimni sinfdoshiga tushuntirganda yoki boshqa yechimni tinglab, taqqoslaganda, dalillash ehtiyoji paydo bo'ladi. Ushbu tamoyillar didaktik modelning ichki mantiqini ta'minlaydi va uni amaliyotga tatbiq etish uchun metodik tayanch bo'lib xizmat qiladi.

Didaktik model mazmunan uch blokdan iborat deb talqin qilinadi: maqsadli-mazmuniy blok, jarayon-texnologik blok va diagnostik-natijaviy blok. Maqsadli-mazmuniy blokda rivojlantiriladigan sifatlar aniqlashtiriladi: algoritmik tafakkur

uchun rejalash, ketma-ket bajarish, shart-oqibat bog'lanishini ko'rish, umumlashtirish; tanqidiy tafakkur uchun tahlil, dalillash, tekshirish, taqqoslash, xatoni aniqlash va tuzatish. Jarayon-texnologik blokda esa darsdagi pedagogik harakatlar ketma-ketligi asoslanadi: muammoli vaziyat yaratish, taxminlar ilgari surish, algoritmik reja tuzish, bajarish, tekshirish va refleksiya. Bu ketma-ketlikning muhim jihati shundaki, u o'quvchini faqat "javob"ga emas, "yechim madaniyati"ga olib boradi; ya'ni har bir yechimda reja va nazorat komponentlari mavjud bo'ladi.

Diagnostic-natijaviy blokda rivojlanish ko'rsatkichlari mezonlashtiriladi: algoritmik tafakkur uchun qadamlarni ongli tanlash, reja tuzish, xatoni qadam bo'yicha aniqlash; tanqidiy tafakkur uchun yechimni dalillash, muqobil yo'l taklif qilish, natijani tekshirish strategiyalarini qo'llash. Bu ko'rsatkichlar boshlang'ich sinf sharoitida kuzatuv, og'zaki javobni tahlil qilish, yozma ishlarda izohli yechim, kichik diagnostik topshiriqlar orqali aniqlanishi mumkin. Diagnostika yondashuvida baholash faqat yakuniy natijani emas, balki jarayon sifatini ham qamrab olishi lozim; chunki aynan jarayon algoritmik va tanqidiy tafakkurning tashqi ko'rinishidir.

Modelni hayotga tatbiq etish uchun topshiriqlar tizimini qayta ko'rib chiqish alohida ahamiyatga ega. Boshlang'ich matematika darsligidagi standart misol va masalalar ko'pincha malaka mustahkamlashga xizmat qiladi; bunday vazifalar zarur, biroq ular bilan bir qatorda izoh talab qiladigan, yechimni tekshirtiradigan, "xato yechim"ni tahlil qildiradigan, ortiqcha ma'lumotli yoki yetishmayotgan ma'lumotli vaziyatlarni ham kiritish maqsadga muvofiq. Xususan, "bir masalani ikki usulda yech", "yechim rejasini ketma-ket savollar ko'rinishida tuz", "berilgan yechimda qaysi qadam noto'g'ri va nega", "qoidani misol bilan isbotla yoki tekshir" kabi vazifalar algoritmik qat'iylikni tanqidiy tekshiruv bilan bog'laydi. Bu yondashuv Vygotskiy ta'kidlagan yaqin rivojlanish zonasi g'oyasiga mos keladi: o'quvchi murakkab fikrlash harakatlarini kattalar rahbarligida bajarib, asta-sekin mustaqil bajarishga o'tadi. Demak, darsda o'qituvchining savollari, ko'rsatmalari va "o'ylashni ovoz chiqarib namoyish etishi" (metakognitiv modellash) o'quvchi uchun tayanch bo'lib xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tanqidiy tafakkurni boshlang'ich matematika ta'limida rivojlantirish masalasida xalqaro tadqiqotlarda ham muhim metodik xulosalar mavjud. Xususan, matematik savodxonlikni vaziyatga mos qo'llash, dalillash va izohlash bilan bog'lash tendensiyasi PISA kontsepsiyasida markaziy o'rin tutadi; bu esa boshlang'ich bosqichdan boshlab matematik mazmunni tushuntirish va asoslash elementlarini kiritish zarurligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, tanqidiy fikrlash bo'yicha klassik yondashuvlarda (masalan, Paul va Elder) fikrlash sifati aniqlik, mantiqiylik, dolzarblik, asoslanganlik kabi mezonlar orqali tavsiflanadi; boshlang'ich sinfda bu mezonlar soddalashtirilgan shaklda "aniq aytdimmi", "asos keltirdimmi", "tekshirdimmi" ko'rinishida qo'llanishi mumkin. Bunday mezonlashtirish o'quvchini baholashdan qo'rqitmaydi, aksincha, unga fikrini tartibga solish uchun "ichki kompas" beradi. Rossiya didaktik maktabida esa muammoli ta'lim hamda fikrlash faoliyatini tashkil etish bo'yicha Matyushkin qarashlari muammoli vaziyatning o'quvchi intellektual faolligini uyg'otishi, yangi usulni izlashga undashi bilan qiymatli ekani ta'kidlanadi. Bu g'oyalar boshlang'ich matematika darslarida muammoli savollar ulushini oshirish va "tushuntirish-namuna"ga bog'lanib qolmaslik zaruratini kuchaytiradi.

Algoritmik tafakkur bo'yicha metodik asoslashda Polya tomonidan ishlab chiqilgan masala yechish bosqichlari alohida ahamiyat kasb etadi: masalani tushunish, reja tuzish, rejani bajarish, natijani ko'rib chiqish. Boshlang'ich sinfda bu bosqichlar ko'rgazmali belgilar, qisqa savollar va "tekshirish odati" orqali singdirilsa, o'quvchi keyingi sinflarda murakkabroq algoritmlarni ham ongli o'zlashtiradi. Muhim jihat shundaki, Polya bosqichlarining so'nggi qismi bo'lgan "orqaga qarash" tanqidiy tafakkurga bevosita xizmat qiladi: o'quvchi yechimni tekshiradi, umumlashtiradi, boshqa usulni o'ylaydi. Demak, algoritmik va tanqidiy tafakkur o'rtasidagi ko'prik aynan masala yechish metodikasida yaqqol ko'rinadi. O'zbek metodik maktabida matematika o'qitish metodikasi bo'yicha tadqiqotlar dars mazmuni, ko'rgazmali vositalar, bosqichma-bosqichlik va nazorat masalalarini tizimli yoritib beradi; bu esa taklif etilayotgan modelning milliy ta'lim amaliyotiga mos kelishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot doirasida diagnostik ta'minot masalasi ham nazariy-pedagogik jihatdan asoslanadi, chunki algoritmik va tanqidiy tafakkurni "bor-yo'qligi" bilan o'lchash emas, uning rivojlanish dinamikasini ko'rish muhim. Shu maqsadda mezonlar uch darajada talqin qilinishi mumkin: reproduktiv daraja, adaptiv daraja va ijodiy-refleksiv daraja. Reproduktiv darajada o'quvchi tayyor algoritmni ko'rsatma bilan bajaradi, tekshiruv esa o'qituvchi yo'naltirishi bilan amalga oshadi. Adaptiv darajada u shartga mos ravishda algoritmni tanlaydi yoki qisman o'zgartiradi, tekshiruvning kamida bitta usulini mustaqil qo'llaydi. Ijodiy-refleksiv darajada esa o'quvchi yechimning muqobil variantlarini taklif qiladi, xatoni sababiy izohlaydi, o'z rejasini baholaydi va umumiy qoida chiqarishga urinadi. Bu darajalash o'qituvchiga "faqat to'g'ri-noto'g'ri" bahosidan ko'ra, aniqroq pedagogik qaror qabul qilish imkonini beradi: kimga ko'proq tayanch savollar, kimga murakkabroq muammoli vaziyat, kimga esa dalillashni chuqurlashtiruvchi topshiriqlar zarurligi aniqlanadi. Diagnostika vositalari sifatida qisqa testlar bilan cheklanmay, izohli yechim talab qiladigan yozma ishlar, og'zaki dalillash, "xato yechimni tahlil qilish" kartochkalari, kichik guruhli muhokama natijalarini kuzatish kabi usullar uyg'un qo'llanadi. Bunda baholashning adolatliligi va psixologik qulayligi ta'minlanishi lozim, chunki boshlang'ich yoshda baho o'quv motivatsiyasiga kuchli ta'sir qiladi.

Taklif etilayotgan nazariy-pedagogik asoslarning amaliy qiymati shundaki, ular matematika darsini "amallarni bajarish"dan "fikrlashni boshqarish"ga yo'naltiradi. O'qituvchi uchun esa asosiy metodik vazifa algoritmni tayyor shaklda berishdan ko'ra, algoritmning kelib chiqishini ochish, shartdan reja chiqarish, tekshiruvni odatga aylantirish va o'quvchi fikrini dalillashga undovchi savollar tizimini qurishdan iborat bo'ladi. Bu jarayonda xatoga munosabat ham o'zgaradi: xato jazolan adigan holat emas, balki tahlil qilinadigan va o'rganishga xizmat qiladigan manba sifatida talqin etiladi. Xatoni tahlil qilish algoritmik tafakkurda "qadamlar nazorati"ni, tanqidiy tafakkurda esa "asoslangan baholash"ni kuchaytiradi. Natijada o'quvchi matematika bilan ishlashda ishonchliroq bo'ladi, chunki u yechimni qanday tekshirishni biladi; bu esa o'z-o'zini nazorat qilishning barqaror mexanizmlarini shakllantiradi.

XULOSA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida algoritmik va tanqidiy tafakkurni shakllantirish uchun darslarni faqat nazariy bilimlar bilan cheklamay, amaliy, o'yinli va muammoli vaziyatlar bilan boyitish lozim. Bu o'quvchilarda mustaqil fikrlash va muammolarni tahlil qilish ko'nikmasini erta bosqichda rivojlantiradi. Boshlang'ich sinf matematika ta'limida algoritmik va tanqidiy tafakkurni birgalikda rivojlantirish nazariy jihatdan kompetensiyaviy yondashuv, faoliyat nazariyasi va muammoli ta'lim g'oyalari integratsiyasiga tayangan holda asoslanadi. Maqola boshlang'ich ta'limda matematika fanini o'qitish orqali bolaning aqliy salohiyatini oshirish va ularni murakkab muammolarni tizimli yondashuv asosida hal qilishga tayyorlashning ilmiy-pedagogik yechimlarini taqdim etadi. Algoritmik tafakkur rejalash, ketma-ketlik va nazorat komponentlari orqali, tanqidiy tafakkur esa tahlil, dalillash, tekshirish va refleksiya amallari orqali dars jarayonining ichki mexanizmiga aylantirilsa, o'quvchi matematik faoliyatni ongli, izchil va ko'chma ko'nikmalar sifatida o'zlashtiradi. Maqolada taklif etilgan didaktik model maqsadli-mazmunliy, jarayon-texnologik va diagnostik-natijaviy bloklarning uyg'unligiga tayanib, topshiriqlar tizimini izohli yechim, muqobil usullar va xato tahlili bilan boyitishni talab etadi. Natijada o'quvchilarda yechimni rejalash, asoslash, tekshirish va o'z fikrini baholash ko'nikmalari barqarorlashib, matematika ta'limining sifat natijalari kuchayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 7-maydagi "Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4708-son Qarori.
2. Jumayev M.E. "Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi".2015
3. Vygotskiy L. S. Myshleniye i rech. Moskva, Labirint, 2000. 352 s.
4. Bikboyeva N. U. Matematika o'qitish metodikasi. Toshkent, O'qituvchi, 2004. 256 b.
5. Abdurasulovna, X. G. Z., & Qizi, M. O. G. M. (2025). O 'QUV DIDAKTIK TA'MINOT ORQALI BO 'LAJAK PROFESSIONAL TA'LIM MUTAXASSISLARINI KASBIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH. Research Focus, 4(Special Issue 3), 329-331.
6. Abdurasulovna, K. G. (2022). Opportunities for the formation of students' creative thinking in technology classes. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(5), 187-191.

LUG'AT BOYLIGI TUSHUNCHASI VA UNING AHAMIYATI

Tursunboyeva Zebo Zokirjon qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(Boshlang'ich ta'lim) 1-kurs magistranti
zeboxontursunboyeva81@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotning maqsadi lug'at boyligi tushunchasini ilmiy asosda tahlil qilish va uning shaxs hamda jamiyat rivojida ahamiyatini yoritishdir. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, lingvistik kuzatish, qiyosiy yondashuv hamda ilmiy adabiyotlarni o'rganish metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, faol va passiv lug'at boyligi, terminologik birliklar hamda madaniy leksikaning til rivojida o'zni ko'rib chiqildi. Natijalarga ko'ra, lug'at boyligi insonning fikrini aniq, mantiqiy va ta'sirchan ifodalashiga xizmat qilishi aniqlandi. Keng so'z zaxirasiga ega shaxslar kommunikatsiya jarayonida o'z fikrini erkin va samarali ifodalay oladi. Xulosa qilib aytganda, lug'at boyligini rivojlantirish ta'lim jarayonining muhim qismi bo'lib, u shaxsning intellektual salohiyatini oshiradi va til madaniyatini shakllantiradi.

Kalit so'zlar: lug'at boyligi, so'z zaxirasi, faol lug'at, passiv lug'at, til qobiliyati, kommunikatsiya, leksika, til rivoji, fikr ifodasi.

ПОНЯТИЕ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация: Цель исследования заключается в анализе понятия словарного запаса и его роли в развитии личности и общества. В работе использованы методы теоретического анализа, лингвистического наблюдения и изучения научной литературы. Рассматриваются активный и пассивный словарный запас, терминологическая лексика и культурные особенности языка. Результаты показывают, что богатый словарный запас способствует более точному и выразительному выражению мыслей. Люди с широким словарным запасом эффективнее участвуют в коммуникации и свободно выражают идеи. В заключение отмечается, что развитие словарного запаса является важной частью образования и способствует повышению интеллектуального уровня личности и формированию языковой культуры.

Ключевые слова: словарный запас, лексика, активный словарь, пассивный словарь, коммуникация, язык, лингвистика, развитие речи, выражение мысли.

THE CONCEPT OF VOCABULARY AND ITS IMPORTANCE

Abstract: The aim of this study is to analyze the concept of vocabulary richness and its importance in personal and social development. The research uses theoretical analysis, linguistic observation, and literature review methods. It examines active and passive vocabulary, terminological units, and cultural aspects of language. The results show that a rich vocabulary helps express thoughts clearly, logically, and effectively. People with a wide vocabulary communicate more efficiently and express ideas freely. In conclusion, vocabulary

development is an essential part of education and contributes to intellectual growth and the formation of language culture.

Keywords: *vocabulary richness, lexicon, active vocabulary, passive vocabulary, communication, linguistics, language development, speech, expression of thought.*

KIRISH

Hozirgi globallashuv va axborot texnologiyalari tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan davrda til va nutq madaniyatining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Jamiyatda muvaffaqiyatga erishish, samarali muloqot qilish va o'z fikrini aniq hamda tushunarli yetkazish ko'p jihatdan insonning lug'at boyligiga bog'liq. Lug'at boyligi insonning nafaqat til imkoniyatlarini, balki uning tafakkur darajasini ham belgilab beruvchi muhim omillardan biridir. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlarda qisqartirilgan, soddalashtirilgan va ba'zan me'yoriy til qoidalariga mos kelmaydigan nutq shakllarining keng qo'llanilishi natijasida tilning boy imkoniyatlaridan to'liq foydalanmaslik holatlari kuzatilmoqda. Bu esa yoshlar nutq madaniyatining pasayishiga va fikrni ifodalashda cheklanishlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli lug'at boyligini rivojlantirish masalasi bugungi kunda yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Shuningdek, lug'at boyligi shaxsning intellektual salohiyatini oshirish, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish hamda ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishda muhim rol o'ynaydi. Shu boisdan nafaqat alohida shaxs, balki butun jamiyat miqyosida ham til boyligini asrash va uni rivojlantirish muhim vazifa hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mazkur mavzu doirasida lug'at boyligi va uning til rivojida o'rni yuzasidan bir qator mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar tahlil qilindi. Xususan, Fattullayeva M.M.ning lug'at tarkibi va so'z birliklarining semantik xususiyatlariga oid ishlari, shuningdek, Carney N. tomonidan olib borilgan lug'atni o'qitish va o'zlashtirishga doir tadqiqotlar muhim nazariy asos sifatida xizmat qildi. Shuningdek, Dauletova D.B. va Rakhimova D.ning til o'rganishda lug'at boyligining ahamiyati haqidagi ilmiy qarashlari ham o'rganildi. Ushbu adabiyotlar lug'at boyligining faol va passiv qatlamlari, terminologik birliklar hamda ularning nutqiy faoliyatdagi o'rni haqida

muhim ilmiy xulosalar berishi bilan ajralib turadi. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, lingvistik kuzatish hamda umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Nazariy tahlil orqali lugʻat boyligi tushunchasining ilmiy asoslari oʻrganildi, qiyosiy tahlil orqali esa faol va passiv lugʻat qatlamlari oʻrtasidagi farqlar aniqlashtirildi. Lingvistik kuzatish metodi esa zamonaviy nutq jarayonida, xususan internet va ijtimoiy tarmoqlardagi til qoʻllanilishini tahlil qilishda qoʻllanildi. Umumlashtirish metodi orqali olingan natijalar asosida lugʻat boyligining shaxs nutqi va tafakkur rivojidadagi oʻrni boʻyicha yakuniy xulosalar shakllantirildi.

NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida lugʻat boyligining shaxs nutqi va kommunikativ kompetensiyaga taʼsiri oʻrganildi. Olingan natijalar shuni koʻrsatdiki, lugʻat boyligi keng boʻlgan shaxslar fikrini aniq, mantiqiy va izchil ifodalashda yuqori samaradorlikka ega boʻladi. Bunday shaxslar murakkab tushunchalarni ham sodda va tushunarli shaklda bayon qila olishi kuzatildi. Tahlillar davomida faol lugʻat boyligi yuqori boʻlgan respondentlar matnni tez tushunish va qayta ifodalashda yuqori natija koʻrsatdi. Passiv lugʻat boyligi ustun boʻlgan, biroq faol qoʻllanishi past boʻlgan guruhda esa ogʻzaki nutqda soʻz tanlashda qiyinchiliklar aniqlandi. Shuningdek, kuzatuvlar natijasiga koʻra, muntazam oʻqish, badiiy va ilmiy adabiyotlar bilan ishlash hamda yozma mashqlar bajarish lugʻat boyligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Internet va ijtimoiy tarmoqlarda qisqartirilgan nutq shakllarining koʻpligi esa ayrim hollarda faol lugʻat boyligining rivojlanishini sekinlashtirishi mumkinligi aniqlandi.

MUHOKAMA

Lugʻat boyligi - bu til egasining oʻz nutqida qoʻllay oladigan hamda tushuna oladigan soʻzlar zaxirasidir. U tilning asosiy tarkibiy qismi boʻlib, insonning fikrlash darajasi, dunyoqarashi va nutq madaniyatini aks ettiradi. Lugʻat boyligi nafaqat oddiy soʻzlardan, balki turli atamalar, iboralar va ularning semantik maʼnolaridan ham iboratdir. Har bir soʻz muayyan maʼno yukiga ega boʻlib, uni toʻgʻri anglash va oʻrinli qoʻllash til imkoniyatlaridan samarali foydalanishni taʼminlaydi. Shu sababli soʻz boyligi keng boʻlgan shaxs murakkab fikrlarni ham aniq va tushunarli ifoda eta oladi.

Atamalar esa muayyan soha doirasida qo'llaniladigan maxsus so'zlar bo'lib, ular ilmiy, texnik yoki kasbiy faoliyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning semantik ma'nosini to'g'ri tushunish va qo'llash insonning bilim darajasini oshiradi hamda aniq va ravshan muloqot qilishiga yordam beradi. Lug'at boyligi shu jihatdan umumiy va maxsus qatlamlardan tashkil topadi. Shuningdek, lug'at boyligi shaxsiy va umumiy ko'rinishga ega. Shaxsiy lug'at boyligi - bu alohida individ tomonidan o'zlashtirilgan va amaliyotda qo'llaniladigan so'zlar majmuasi bo'lsa, umumiy lug'at boyligi esa ma'lum bir til jamiyatiga xos bo'lgan barcha so'zlar yig'indisidir. Shaxsiy lug'at boyligi insonning ta'lim darajasi, o'qish doirasi, kasbi va hayotiy tajribasiga bog'liq holda shakllanadi va rivojlanadi.

Lug'at boyligi o'z tarkibiga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi va ular til egasining nutqiy faoliyatida turlicha namoyon bo'ladi. Eng avvalo, lug'at boyligi faol va passiv so'z boyligi kabi ikki asosiy guruhga ajratiladi. Faol so'z boyligi inson tomonidan kundalik nutqda erkin va faol qo'llaniladigan so'zlar majmuasini tashkil etadi. Bu turdagi so'zlar og'zaki va yozma nutqda tez-tez ishlatiladi hamda fikrni ifodalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Passiv so'z boyligi esa inson tomonidan tushuniladigan, ammo nutqda kam qo'llaniladigan yoki umuman ishlatilmaydigan so'zlardan iborat bo'ladi. Ushbu qatlam asosan o'qish, eshitish yoki kuzatish jarayonida shakllanadi va zarur holatlarda faol lug'at tarkibiga o'tishi mumkin.

Bundan tashqari, lug'at boyligi mazmun va qo'llanish doirasiga ko'ra ham farqlanadi. Xususan, terminologik so'zlar muayyan fan yoki kasb sohasiga oid aniq tushunchalarni ifodalovchi birliklar bo'lib, ular ilmiy va rasmiy nutqda muhim ahamiyatga ega. Madaniy so'zlar esa xalqning urf-odatlarini, an'analari va tarixiy tajribasini aks ettiradi hamda milliy o'ziga xoslikni ifodalashga xizmat qiladi. Xalqaro so'zlar esa turli tillarda o'xshash shakl va ma'noda qo'llaniladigan birliklar bo'lib, ular global muloqot jarayonini osonlashtiradi. Ushbu turlar lug'at boyligining ko'p qirrali ekanligini ko'rsatib, tilning ijtimoiy va kommunikativ funksiyalarini to'liq amalga oshirishga yordam beradi.

Lug'at boyligi tilni to'liq anglash va fikrni aniq ifoda etishda muhim omil hisoblanadi. So'z zaxirasi keng bo'lgan shaxs til birliklarining nozik ma'no farqlarini anglay oladi, fikrini mantiqan izchil va ravon bayon etadi. Bu esa nafaqat og'zaki,

balki yozma nutqning ham samaradorligini oshiradi. Tilni chuqur o'zlashtirish jarayonida lug'at boyligi asosiy vosita sifatida xizmat qilib, insonning tafakkur doirasini kengaytiradi hamda murakkab tushunchalarni anglash imkonini beradi. Shuningdek, lug'at boyligi o'qish, yozish va muloqot jarayonlarida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Boy lug'atga ega bo'lgan o'quvchi yoki talaba matn mazmunini tez va to'liq tushunadi, fikrini yozma ravishda aniq va izchil ifodalay oladi. Muloqot jarayonida esa turli vaziyatlarga mos ravishda so'z tanlay olish qobiliyati shakllanadi, bu esa samarali va madaniyatli kommunikatsiyani ta'minlaydi. Natijada inson boshqalar bilan erkin va mazmunli aloqa o'rnatish imkoniga ega bo'ladi.

Lug'at boyligining amaliy ahamiyati yana turli hayotiy va kasbiy sohalarda yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, ta'lim jarayonida boy lug'atga ega bo'lgan o'quvchi yoki talaba murakkab mavzularni tezroq anglaydi, o'z fikrini yozma va og'zaki shaklda aniq ifodalay oladi hamda ilmiy matnlar bilan samarali ishlash qobiliyatiga ega bo'ladi. Bu esa uning o'qishdagi muvaffaqiyatini oshiradi. Kasbiy faoliyatda ham lug'at boyligi muhim o'rin tutadi. Xususan, o'qituvchi, jurnalist, tarjimon, huquqshunos, shifokor kabi kasb egalari uchun aniq va ravon nutq asosiy vosita hisoblanadi. Masalan, huquqshunos uchun hujjatlarni to'g'ri va aniq tuzish, shifokor uchun bemor bilan tushunarli muloqot qilish, jurnalist uchun esa fikrni ta'sirchan yetkazish bevosita lug'at boyligiga bog'liqdir.

Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar rivojlanayotgan davrda ham lug'at boyligi muhim ahamiyat kasb etadi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, ilmiy va texnik axborotlar bilan ishlash jarayonida yangi atamalarni o'zlashtirish va ularni to'g'ri qo'llash zarur. Ayniqsa, xorijiy tillarni o'rganishda lug'at boyligi asosiy omil bo'lib, global muloqot imkoniyatlarini kengaytiradi. Kelajakda esa lug'at boyligi sun'iy intellekt, tarjima texnologiyalari, media va kommunikatsiya sohaslarida yanada muhim rol o'ynaydi. Chunki bu sohalarda aniq, mantiqiy va mazmunli nutq asosiy talab hisoblanadi. Bugungi kunda lug'at boyligini rivojlantirishning dolzarbligi shundaki, qisqartirilgan va soddalashtirilgan nutq shakllari keng tarqalayotgan bir paytda tilning boy imkoniyatlarini saqlab qolish va uni rivojlantirish zarur. Shu sababli har bir inson o'z lug'atini boyitish orqali nafaqat shaxsiy rivojiga, balki jamiyatda samarali muloqot muhitini shakllantirishga ham hissa qo'shadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, lugʻat boyligi insonning nutq madaniyati, fikrlash qobiliyati va umumiy intellektual salohiyatini belgilovchi eng muhim lingvistik omillardan biridir. U nafaqat til birliklarini bilish darajasini, balki ularni oʻrinli, maqsadga muvofiq va samarali qoʻllay olish koʻnikmasini ham ifodalaydi. Shuning uchun ham lugʻat boyligi shaxsning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda asosiy vosita sifatida qaraladi. Tadqiqot natijalariga koʻra, keng lugʻat zaxirasiga ega boʻlgan shaxslar fikrini aniq, mantiqiy va izchil bayon etadi, murakkab gʻoya va tushunchalarni ham sodda va tushunarli tarzda ifodalash imkoniga ega boʻladi. Aksincha, lugʻat boyligi cheklangan shaxslarda fikrni ifodalashda takroriy soʻzlardan foydalanish, nutqning soddalashuvi hamda muloqot jarayonida qiyinchiliklar yuzaga kelishi kuzatiladi. Bu esa lugʻat boyligining inson nutq samaradorligiga bevosita taʼsirini tasdiqlaydi.

Shuningdek, lugʻat boyligini muntazam rivojlantirish oʻqish, yozish va kasbiy faoliyatda yuqori natijalarga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy va ilmiy adabiyotlarni oʻqish, yangi soʻz va atamalarni oʻzlashtirish hamda ularni amaliy nutqda qoʻllash shaxsning til imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu jarayon insonning tafakkurini rivojlantiradi, dunyoqarashini kengaytiradi va analitik fikrlash qobiliyatini mustahkamlaydi. Bundan tashqari, lugʻat boyligi jamiyatdagi ijtimoiy muloqotning samaradorligini ham oshiradi. Keng soʻz boyligiga ega boʻlgan shaxslar turli ijtimoiy vaziyatlarda oʻz fikrini erkin va madaniyatli tarzda ifoda eta oladi, bu esa ijobiy kommunikativ muhit shakllanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, zamonaviy axborot jamiyatida til imkoniyatlaridan toʻgʻri foydalanish, soʻz boyligini boyitish va nutq madaniyatini rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, lugʻat boyligini rivojlantirish shaxsning intellektual oʻsishi, kasbiy muvaffaqiyati va jamiyatdagi faol ishtiroki uchun zarur shartlardan biridir. Shu sababli har bir inson oʻz soʻz zaxirasini doimiy ravishda boyitib borishi, til imkoniyatlaridan samarali foydalanishga intilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Fattullayeva Mahzuna Maqsudovna. LUG'AT TARKIBINING SHAKL VA MA'NO MUNOSABATI JIHATIDAN TAVSIFLANISHI. JOURNAL OF IQRO–ЖУРНАЛ ИҚРО–IQRO JURNALI–volume15,issue02,2025. B-1190-1194
2. Carney, N. (2021). *Referencing word and phrase lists in an online vocabulary notebook. Journal of Language and Education*, 28(1). <https://doi.org/10.1177/1362168821997613>
3. Maqsudovna, F. M. (2025). O 'QITISH METODLARI VA USULLARI. Modern digital technologies in education: problems and prospects, 2(2), 31-35.
4. Fattullayeva, M. (2024). O 'QUVCHILARNING SO'Z BIRIKMASI, GAP USTIDA ISHLASH KO'NIKMASINI O'STIRISH. *Medicine, pedagogy and technology: theory and practice*, 2(9), 534-542.
5. Dauletova, D. B., & Rakhimova, D. (2022). *Важность словарного запаса в изучении языка (The importance of vocabulary in language learning). Ренессанс в парадигме новаций образования и технологий в XXI веке*, (1), 173–174. <https://doi.org/10.47689/innovations-in-edu-vol-iss1-pp173-174>
6. Afrina, A. "THE IMPORTANCE OF VOCABULARY IN LANGUAGE LEARNING AND HOW TO BE TAUGHT." Vol. III, No. 3. 2015. *International Journal of Teaching and Education* // https://www.academia.edu/22221280/THE_IMPORTANCE_OF
7. Saniago Dakhi. The Principles and the Teaching of English Vocabulary: A Review. *Journal of English Teaching*, Volume 5 (1), February 2019 // <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1314963.pdf>
8. Д Даулетова. Важность словарного запаса в изучении языка. (2022). *Ренессанс в парадигме новаций образования и технологий в XXI веке*, 1, 173-174. <https://doi.org/10.47689/innovations-in-edu-vol-iss1-pp173-174>

RAQAMLI TA'LIMDA TARBIYAVIY FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH: YAPONIYA TAJRIBASIGA ASOSLANGAN MODEL

Jamaldinov Sarvar Azimjanovich

Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Davlatobod tumani maktabgacha va maktab ta'lim bo'limi

Maktablar faoliyatini muvofiqlashtirish sho'basi boshlig'i – boshliq o'rinbosari

<https://orcid.org/0009-0004-6986-1092>

sjamalidinov@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta'lim sharoitida bo'lajak pedagoglarning tarbiyaviy faoliyatini rivojlantirish texnologiyasi hamda uning samarali modellari tahlil qilinadi. Xususan, Yaponiya ta'lim tizimi tajribasi asosida pedagoglarning tarbiyaviy kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmlari yoritiladi. Raqamli muhitda tarbiyaviy jarayonni tashkil etishning innovatsion yondashuvlari, interaktiv metodlari hamda pedagogik shart-sharoitlari ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli ta'lim texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan model bo'lajak pedagoglarning tarbiyaviy faoliyatini samarali rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlangan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, tarbiyaviy faoliyat, pedagogik texnologiya, Yaponiya tajribasi, pedagog kompetensiyasi, innovatsion yondashuv

РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЦИФРОВОМ ОБРАЗОВАНИИ: МОДЕЛЬ, ОСНОВАННАЯ НА ЯПОНСКОМ ОПЫТЕ

Аннотация. В данной статье рассматривается технология развития воспитательной деятельности будущих педагогов в условиях цифрового образования, а также анализируются эффективные модели ее реализации. Особое внимание уделяется опыту Японии в формировании воспитательных компетенций педагогов. Обоснованы инновационные подходы, интерактивные методы и педагогические условия организации воспитательного процесса в цифровой среде. Результаты исследования показывают, что разработанная модель способствует эффективному развитию воспитательной деятельности будущих педагогов.

Ключевые слова: цифровое образование, воспитательная деятельность, педагогическая технология, опыт Японии, компетенции педагога

DEVELOPING EDUCATIONAL ACTIVITIES IN DIGITAL EDUCATION: A MODEL BASED ON THE JAPANESE EXPERIENCE

Abstract. This article examines the technology of developing the educational (upbringing) activities of future teachers in the context of digital education and analyzes effective implementation models. Special attention is given to the Japanese experience in shaping teachers' educational competencies. Innovative approaches, interactive methods, and

pedagogical conditions for organizing educational processes in a digital environment are scientifically substantiated. The results indicate that the proposed model effectively contributes to the development of educational activities of future teachers.

Keywords: digital education, educational activity, pedagogical technology, Japanese experience, teacher competence

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi global raqamlashtirish jarayonlari ta'sirida tubdan o'zgarib bormoqda. Bu jarayon pedagog kadrlar tayyorlash tizimiga ham yangi talablarni qo'yimoqda. Xususan, bo'lajak pedagoglarning nafaqat bilim berish, balki tarbiyaviy faoliyatni ham samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki bugungi kunda o'quvchilarning shaxsiy rivoji, ijtimoiy moslashuvi va axloqiy qadriyatlarini shakllantirish jarayoni ko'p jihatdan pedagogning kasbiy va shaxsiy kompetensiyalariga bog'liqdir.

Raqamli ta'lim muhitida tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish an'anaviy yondashuvlardan farqli ravishda yangi metodlar, texnologiyalar va interaktiv vositalarni qo'llashni talab etadi. Shu sababli, pedagoglarning tarbiyaviy faoliyatini rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirish masalasi ilmiy tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishiga aylanmoqda.

Xalqaro tajribalar, ayniqsa Yaponiya ta'lim tizimi bu borada alohida e'tiborga loyiqdir. Yaponiya ta'lim modelida nafaqat akademik bilimlar, balki shaxs tarbiyasi, ijtimoiy mas'uliyat, intizom va jamoaviylik kabi qadriyatlar ustuvor ahamiyatga ega. Ushbu tajribani raqamli ta'lim sharoitiga moslashtirish orqali bo'lajak pedagoglarning tarbiyaviy faoliyatini yanada samarali rivojlantirish mumkin.

Mazkur maqolaning maqsadi – raqamli ta'lim sharoitida bo'lajak pedagoglarning tarbiyaviy faoliyatini rivojlantirish texnologiyasini ilmiy asoslash hamda Yaponiya tajribasi asosida samarali modelini ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Raqamli ta'lim sharoitida pedagoglarning kasbiy va tarbiyaviy faoliyatini rivojlantirish masalasi so'nggi yillarda pedagogika va psixologiya fanlarida keng o'rganilmoqda. Ushbu yo'nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni

ko'rsatadiki, zamonaviy ta'lim tizimi pedagogdan nafaqat bilim berish, balki tarbiyaviy jarayonni samarali tashkil etish kompetensiyasini ham talab etadi.

O'zbek olimlari tomonidan pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish, tarbiyaviy faoliyatni takomillashtirish hamda ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish masalalari keng yoritilgan. Xususan, tadqiqotlarda pedagogning shaxsiy fazilatlar, kasbiy mahorati va tarbiyaviy faoliyat samaradorligi o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ilmiy asoslangan.

MDH olimlari esa tarbiyaviy faoliyatni shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida rivojlantirish, pedagogik jarayonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish hamda refleksiv kompetensiyalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratganlar.

Xorijiy tadqiqotlarda, ayniqsa, rivojlangan davlatlar tajribasida raqamli ta'lim muhitida pedagoglarning faoliyati kompleks tizim sifatida qaraladi. Bu jarayonda pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki fasilitator, mentor va tarbiyachi sifatida faoliyat yuritadi. Ayniqsa, Yaponiya ta'lim tizimi shaxs tarbiyasiga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi.

Shunday qilib, mavjud ilmiy tadqiqotlar tahlili raqamli ta'lim sharoitida bo'lajak pedagoglarning tarbiyaviy faoliyatini rivojlantirish texnologiyasini ishlab chiqish zaruratini asoslaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yaponiya ta'lim tizimi bugungi kunda jahonda eng samarali, barqaror va yuqori natijadorlikka ega bo'lgan tizimlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu tizimning konseptual asosini ta'lim jarayonida shaxsni har tomonlama rivojlantirish g'oyasi tashkil etadi. Bunda bilim berish jarayoni tarbiyaviy komponent bilan uzviy integratsiyalashgan holda amalga oshiriladi. Ya'ni, o'quvchilarning faqat akademik bilimlari emas, balki ularning ijtimoiy moslashuvi, axloqiy qadriyatlari, fuqarolik mas'uliyati va madaniy dunyoqarashi ham izchil shakllantiriladi. Shu jihatdan Yaponiya ta'lim modeli insonparvarlik va shaxsga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvning amaliy ifodasi sifatida namoyon bo'ladi.

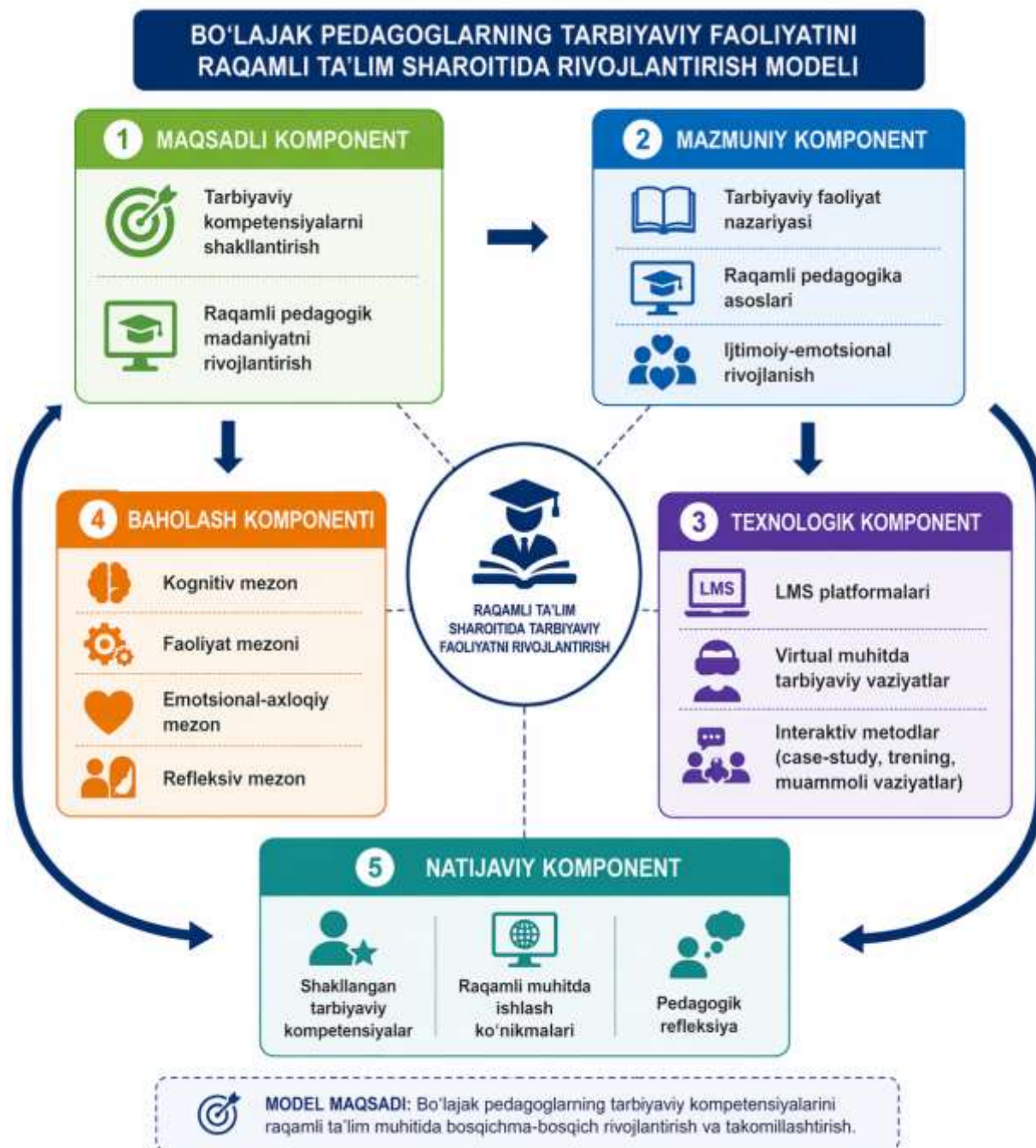
Yaponiya maktablarida keng qo'llaniladigan "butun shaxsni rivojlantirish" konsepsiyasi ta'lim jarayonining ustuvor tamoyili hisoblanadi. Mazkur konsepsiya

doirasida o'quvchilarni ijtimoiy faol, mas'uliyatli va mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Xususan, jamoaviylik va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish orqali o'quvchilarda o'zaro hurmat, ijtimoiy birdamlik va muloqot madaniyati shakllantiriladi. Shu bilan birga, kundalik maktab hayotida o'quvchilarning o'zini-o'zi boshqarish faoliyatiga jalb etilishi ularning mustaqillik, tashabbuskorlik va mas'uliyat hissini rivojlantiradi. Intizom va axloqiy qadriyatlarni shakllantirish esa Yaponiya ta'lim tizimining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, bu jarayon tizimli va uzluksiz tarzda amalga oshiriladi.

Raqamli transformatsiya sharoitida Yaponiya ta'lim tajribasi yanada takomillashib, tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishda zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Xususan, raqamli ta'lim muhitida tarbiyaviy faoliyatning integratsiyalashuvi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda dars va darsdan tashqari faoliyat yagona pedagogik tizim sifatida tashkil etilib, o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishi ta'minlanadi. Raqamli vositalar – masalan, onlayn platformalar, virtual muhitlar va interaktiv ilovalar – faqat bilim berish vositasi sifatida emas, balki o'quvchilarda ijtimoiy-axloqiy kompetensiyalarni shakllantirishning samarali instrumenti sifatida qo'llaniladi.

Shuningdek, Yaponiya ta'lim tizimida pedagogning roli ham transformatsiyaga uchrab, u an'anaviy bilim beruvchidan ko'ra ko'proq mentor, fasilitator va tarbiyachi sifatida faoliyat yuritadi. Pedagog o'quvchini faqat nazorat qiluvchi emas, balki uning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi, yo'naltiruvchi va motivatsiya beruvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa o'z navbatida, ta'lim jarayonining subyekt-subyekt munosabatlari asosida tashkil etilishiga xizmat qiladi.

Mazkur yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'lim sharoitida tarbiyaviy faoliyatni samarali tashkil etish uchun pedagogda yuqori darajadagi kasbiy, axborot-kommunikatsion hamda ijtimoiy-emotsional kompetensiyalar shakllangan bo'lishi zarur. Shu bois, Yaponiya tajribasi asosida ishlab chiqiladigan pedagogik model bo'lajak pedagoglarning tarbiyaviy faoliyatini rivojlantirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

1-rasm.. Raqamli ta'lim sharoitida bo'lajak pedagoglarning tarbiyaviy faoliyatini rivojlantirish modeli

Tadqiqot jarayonida kompleks, tizimli va integrativ metodologik yondashuv qo'llanildi. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi bo'lajak pedagoglarda raqamli ta'lim sharoitida tarbiyaviy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish modelining nazariy asoslarini ishlab chiqish hamda uning amaliy samaradorligini empirik jihatdan asoslashdan iborat bo'ldi.

Tadqiqot metodologiyasi quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga oldi: tizimli yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv hamda shaxsga yo'naltirilgan pedagogik yondashuv. Mazkur yondashuvlar integratsiyasi tadqiqot obyekti sifatida o'rganilayotgan pedagogik jarayonni yaxlit tizim sifatida tahlil qilish, uning ichki strukturasi aniqlash va o'zaro bog'liqliklarni ilmiy asosda ochib berish imkonini yaratdi.

Nazariy bosqichda ilmiy adabiyotlar, zamonaviy pedagogik konsepsiyalar hamda raqamli ta'lim texnologiyalariga oid manbalar chuqur tahlil qilindi. Ushbu tahlil asosida bo'lajak pedagoglarning tarbiyaviy kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan konseptual model ishlab chiqildi. Model tarkibida maqsadli, mazmuniy, texnologik va baholash-dagnostik komponentlar tizimli ravishda integratsiyalandi. Har bir komponent o'zaro funksional bog'liqlikda bo'lib, yagona pedagogik tizim sifatida ishlashga yo'naltirildi.

Empirik tadqiqot bosqichida tajriba-sinov ishlari tashkil etilib, unda talabalar ikki guruhga — tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi. Tajriba guruhida ishlab chiqilgan model asosida maxsus pedagogik shart-sharoitlar yaratilgan bo'lsa, nazorat guruhida an'anaviy ta'lim jarayoni saqlab qolindi. Tadqiqot davomida diagnostik, anketa, kuzatuv, testlash hamda pedagogik eksperiment metodlaridan kompleks ravishda foydalanildi.

Tajriba-sinov jarayonida talabalarning tarbiyaviy kompetensiyalari bir necha indikatorlar asosida baholandi: kognitiv (tarbiyaviy bilimlar tizimi), faoliyatga oid (tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish ko'nikmalari), refleksiv (o'z faoliyatini tahlil qilish qobiliyati) hamda emotsional-kommunikativ komponentlar. Ushbu indikatorlar asosida boshlang'ich va yakuniy diagnostik o'lchovlar amalga oshirildi.

Natijalar tahlili shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhida tarbiyaviy kompetensiyalar darajasi sezilarli va statistik jihatdan ishonchli darajada oshgan. Xususan, talabalar raqamli ta'lim muhitida tarbiyaviy faoliyatni rejalashtirish, tashkil etish va boshqarish bo'yicha yuqori darajadagi ko'nikmalarni namoyon etdilar. Shuningdek, ularning pedagogik refleksiya darajasi kuchayib, o'z faoliyatini tanqidiy baholash va takomillashtirish qobiliyati rivojlandi.

Emotsional-kommunikativ kompetensiyalarning rivojlanishi ham muhim natijalardan biri bo'lib, talabalar pedagogik muloqotda empatiya, hamkorlik va ijtimoiy mas'uliyatni namoyon eta boshladilar. Bu esa raqamli muhitda tarbiyaviy jarayonni insonparvarlik tamoyillari asosida tashkil etish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Matematik-statistik tahlil jarayonida o'rtacha qiymatlar, dispersiya, standart og'ish va Student t-kriteriyasi kabi usullardan foydalanildi. Tahlil natijalari tajriba va nazorat guruhlari o'rtasidagi farqning statistik jihatdan ahamiyatli ekanligini ($p < 0.05$) ko'rsatdi. Bu esa ishlab chiqilgan modelning samaradorligini ilmiy jihatdan tasdiqladi.

Umuman olganda, olingan natijalar raqamli ta'lim sharoitida bo'lajak pedagoglarning tarbiyaviy kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan modelning amaliy jihatdan samarali ekanligini va uni oliy ta'lim amaliyotiga joriy etish maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy asoslangan xulosalarga kelindi. Avvalo, raqamli ta'lim sharoitida tarbiyaviy faoliyatni rivojlantirish zamonaviy pedagog kadrlarni tayyorlash tizimining ustuvor va strategik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki shaxsning ma'naviy-axloqiy, kommunikativ va refleksiv kompetensiyalarini kompleks rivojlantirishni ham talab etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, tarbiyaviy faoliyatni raqamli muhit bilan integratsiyalashgan holda tashkil etish pedagogik ta'lim samaradorligini oshiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida o'rganilgan Yaponiya tajribasi pedagogik jarayonni insonparvarlashtirish, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni kuchaytirish hamda ta'lim tizimida integrativ mexanizmlarni joriy etishda samarali model ekanligi bilan ajralib turadi. Ushbu tajriba ta'lim jarayonida intizom, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy mas'uliyat va jamoaviy hamkorlikni uyg'unlashtirish orqali tarbiyaviy ta'sirchanlikni oshirish imkonini beradi. Shu bois, Yaponiya pedagogik

amaliyotidagi ilg'or yondashuvlar milliy ta'lim tizimi sharoitiga moslashtirilganda (adaptatsiya qilinganda) kutilgan natijalarga erishish ehtimoli yuqori bo'ladi.

Bundan tashqari, ishlab chiqilgan model va pedagogik texnologiya bo'lajak pedagoglarning kasbiy hamda shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi empirik tadqiqotlar orqali tasdiqlandi. Xususan, talabalarda tarbiyaviy kompetensiyalar, refleksiv fikrlash, emotsional barqarorlik va raqamli pedagogik madaniyat darajasining oshishi kuzatildi. Bu esa taklif etilgan yondashuvning nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham samarali ekanligini ko'rsatadi.

Amaliy tavsiyalar doirasida, avvalo, oliy ta'lim muassasalarida raqamli tarbiyaviy modullarni tizimli ravishda joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunday modullar tarbiyaviy jarayonni raqamli platformalar bilan integratsiyalash, interaktiv metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishga xizmat qiladi.

Shuningdek, pedagog kadrlar uchun maxsus trening dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish zarur. Ushbu treninglar raqamli muhitda tarbiyaviy faoliyatni samarali tashkil etish, kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish hamda pedagogik refleksiyani kuchaytirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Yana bir muhim yo'nalish sifatida tarbiyaviy faoliyatni baholash mezonlarini takomillashtirish masalasi ilgari suriladi. Zamonaviy yondashuvlar asosida baholash tizimi faqat bilimni emas, balki kompetensiyalar, qadriyatlar va amaliy faoliyat samaradorligini ham qamrab olishi zarur.

Shu bilan birga, xalqaro tajribalarni, xususan Yaponiya pedagogik modelini milliy ta'lim tizimi xususiyatlariga moslashtirish orqali integratsiyalash tavsiya etiladi. Bu jarayon ta'lim sifatini oshirish, innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish hamda global ta'lim maydonida raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. OECD. (2021). Education in Japan: Policy Review. Paris.
2. MEXT. (2020). Education in Japan: Current Status and Challenges. Tokyo.
3. Ito, H. (2022). Digital transformation in Japanese education. Journal of Educational Technology.
4. Shonazarov R. Pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish nazariyasi. – T., 2021.

5. Muslimov N. Professional ta'lim pedagogikasi. – T., 2020.
6. Karimova V. Pedagogik texnologiyalar. – T., 2019.

O'QUVCHILARDA NIZOLI VAZIYATLARINI KELIB CHIQISH SABABLARI VA ULARNI BARTARAF ETISHDA SHARQ QADRIYATLARIDAN FOYDALANIB TARBIYA BERISH

Muminova Maftuna Olimjon qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti pedagogika nazariyasi va tarixi
mutaxassisligi PNT-AU-25 1-kurs magistranti
Ilmiy rahbar: Azima Kamalova*

Annotatsiya. Ushbu maqola maktab o'quvchilarida nizoli vaziyatlar kelib chiqishining asosiy sabablari, ularni bartaraf etish usullari va Sharq qadriyatlari asosida tarbiya berishning samarali yo'llarini tahlil qiladi. Maqolada psixologik, ijtimoiy va ma'naviy omillar tahlil qilinib, o'quvchilarni nizolarni hal qilishga yo'naltirishda Sharq odob-axloq qadriyatlarining ahamiyati ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: nizoli vaziyat, o'quvchilar, tarbiya, Sharq qadriyatlari, konfliktlarni bartaraf etish, psixologik rivojlanish.

ПРИЧИНЫ КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЙ МЕЖДУ СТУДЕНТАМИ И ОБРАЗОВАНИЕ: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОСТОЧНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ДЛЯ ИХ УСТРАНЕНИЯ

Муминова Мафтуна Олимджон кизи

*Наманганский государственный педагогический институт, специальность:
Теория и история педагогики, ПНТ-АУ-25, студентка 1-го курса
магистратуры
Научный руководитель: Азима Камалова*

Аннотация. В данной статье анализируются основные причины конфликтных ситуаций среди школьников, методы их устранения и эффективные способы их воспитания на основе восточных ценностей. В статье рассматриваются психологические, социальные и духовные факторы и показывается важность восточных моральных ценностей в руководстве учащимися в разрешении конфликтов.

Ключевые слова: конфликтная ситуация, учащиеся, воспитание, восточные ценности, разрешение конфликтов, психологическое развитие.

CAUSES OF CONFLICT SITUATIONS AMONG STUDENTS AND EDUCATION USING EASTERN VALUES TO ELIMINATE THEM

Muminova Maftuna Olimdzhon kizi

*Namangan State Pedagogical Institute, major: Theory and History of Pedagogics,
PNT-AU-25, first-year master's student
Academic Supervisor: Azima Kamalova*

Abstract. This article analyzes the main causes of conflict among schoolchildren, methods for resolving them, and effective approaches to raising them based on Eastern values.

The article examines psychological, social, and spiritual factors and demonstrates the importance of Eastern moral values in guiding students in conflict resolution.

Keywords: conflict, students, education, Eastern values, conflict resolution, psychological development.

KIRISH

Zamonaviy maktab ta'limida o'quvchilar orasida nizoli vaziyatlar uchrab turishi keng tarqalgan hodisadir. Bu nizolar ko'pincha psixologik, ijtimoiy va ma'naviy omillarning uyg'unligidan kelib chiqadi. Masalan, o'quvchilarning sabrsizligi, o'zini-o'zi boshqarish qobiliyatining yetishmasligi, do'stlar bilan munosabatdagi kelishmovchiliklar yoki oilaviy muhitdagi tarbiyaviy kamchiliklar nizolarni yuzaga keltiradi. Shuningdek, ma'naviy qadriyatlarning yetarlicha rivojlanmaganligi ham nizoli vaziyatlarning asosiy sabablaridan biridir. Hurmat, sabr-toqat, adolat va bag'rikenglik kabi sifatlarning bolalarda shakllanmaganligi ularni qarama-qarshi holatlarda o'zini noto'g'ri tutishga olib keladi. Shu bois, maktab muhitida o'quvchilarga nafaqat bilim, balki ijtimoiy va ma'naviy tarbiya berish muhim ahamiyatga ega.

Sharq qadriyatlari o'quvchilarda hurmat, sabr-toqat, murosa va mehr-shafqat kabi xususiyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Ular nizoli vaziyatlarni oldini olish va bartaraf etishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi, shuningdek, o'quvchilarning ruhiy va ijtimoiy rivojlanishini mustahkamlaydi. Shu bois, Sharq odob-axloq va qadriyatlarini ta'lim jarayoniga joriy etish dolzarb va samarali usullardan biridir.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

O'quvchilar orasida nizoli vaziyatlar ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ular psixologik, ijtimoiy va ma'naviy jihatlarni o'z ichiga oladi. Psixologik omillar orasida o'quvchilarning o'zini boshqarish qobiliyatining yetishmasligi, sabrsizlik va impulsiv xatti-harakatlar muhim rol o'ynaydi. Ba'zan kichik kelishmovchiliklar ham hissiyotlarning boshqarilmasligi natijasida jiddiy nizolarga aylanadi. Shu bilan birga, o'quvchilarning o'zaro muloqot ko'nikmalari past bo'lsa, ularning fikrini ifoda etish va murosa qilish qobiliyati cheklangan bo'lsa, nizoli vaziyatlar tez-tez yuzaga keladi. Ijtimoiy omillar ham nizolarni yuzaga keltiradi. Do'stlar bilan munosabatdagi

kelishmovchiliklar, sinfdoshlar bilan raqobat, oilaviy muhitdagi tarbiyaviy kamchiliklar yoki sinfdagi adolat va tengsizlikni his qilish bolalarda nizoni kuchaytirishi mumkin. Shu bilan birga, maktabdagi muhit ham muhim ahamiyatga ega: o'quvchilar o'zini e'tiborsiz yoki adolatsiz his qilganda, ular boshqalar bilan ziddiyatli vaziyatlarga duch keladi.

Ma'naviy va axloqiy omillar ham e'tibordan chetda qolmaydi. Hurmat, sabr-toqat, kechirimlilik va adolat kabi qadriyatlarning yetarlicha rivojlanmaganligi, shuningdek, Sharq qadriyatlari bo'yicha o'rgatiladigan ijtimoiy odoblarning yetishmasligi bolalarda nizoli vaziyatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. O'quvchi o'z his-tuyg'ularini boshqara olmaydigan, boshqalarni tushunish va murosaga kelish qobiliyati past bo'lgan holatda, hatto oddiy kelishmovchilik ham jiddiy nizoga aylanadi.

O'quvchilar orasida yuzaga keladigan nizolarni bartaraf etish jarayoni tizimli va ko'p qirrali bo'lishi lozim. Nizo paydo bo'lganda, avvalo, uni tahlil qilish va sabablarini aniqlash muhimdir. O'quvchilarga nizoni tinch yo'l bilan hal qilish ko'nikmalarini o'rgatish tarbiyaviy jarayonning asosiy qismi hisoblanadi. Shu maqsadda psixologik, ijtimoiy va ma'naviy yo'nalishlar bo'yicha samarali usullar qo'llaniladi. Psixologik yo'nalishda o'quvchilarni tinglash va ularning his-tuyg'ularini tushunish birinchi qadamlardan biridir. Ularni nizo kelib chiqishiga sabab bo'lgan vaziyatni tahlil qilishga o'rgatish, his-tuyg'ularni to'g'ri ifoda etish va xotirjamlikni saqlashga ko'maklashish muhimdir. Shuningdek, o'quvchilarni stress va asabiylikni nazorat qilishga o'rgatish, ijobiy muomala va murosaga chaqirish nizolarni yumshatadi. Ijtimoiy yo'nalishda esa hamkorlik va yordamni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Sinf ichida murosaga yo'naltirilgan guruh mashg'ulotlarini tashkil etish, o'quvchilarga o'zaro kelishmovchiliklarni hal qilish strategiyalarini o'rgatish nizolarni kamaytiradi. Shu bilan birga, sinfda adolat va tenglik muhitini ta'minlash ham muhimdir, chunki o'quvchilar o'zini adolatsiz his qilganda nizolar kuchayadi.

Ma'naviy tarbiya nizolarni bartaraf etishda eng samarali vositalardan biridir. Sharq qadriyatlariga asoslangan tarbiya o'quvchilarda hurmat, sabr-toqat, kechirimlilik va mehr-shafqat kabi sifatlarni rivojlantiradi. Bu qadriyatlar bolalarni boshqalarni tushunishga, qarama-qarshi fikrlarni tinglashga va murosaga kelishga

yo'naltiradi. Tarbiyaviy mashg'ulotlar, hikoyalar, rivoyatlar va aforizmlar orqali o'quvchilarga nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish ko'nikmalari singdiriladi. Shuningdek, nizolarni bartaraf etishda ota-onalar va o'qituvchilarning hamkorligi muhimdir. Ular o'quvchilarga ijobiy model bo'lib xizmat qiladi, nizoli vaziyatlarda to'g'ri muomala qilishni namoyish etadi va murabbiylik qilishi orqali bolalarning ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga ko'maklashadi. Shu tarzda, psixologik, ijtimoiy va ma'naviy usullar birgalikda qo'llanilganda, o'quvchilar orasidagi nizolar sezilarli darajada kamayadi va konfliktlarni hal qilish qobiliyati oshadi.

Sharq madaniyati va qadriyatlari bolalarni tarbiyalashda muhim vosita hisoblanadi. Bu qadriyatlar insoniy fazilatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilarni nizoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishga, o'z his-tuyg'ularini nazorat qilishga va boshqalar bilan murosaga kelishga o'rgatadi. Sharq qadriyatlarida hurmat, sabr-toqat, adolat, bag'rikenglik va mehr-shafqat kabi sifatlar alohida o'rin tutadi. Hurmat qadriyati bolalarga o'zaro munosabatlarda e'tiborli va muloyim bo'lishni o'rgatadi. O'quvchilar bir-birini tinglashni, boshqalarning fikrini qadrlashni va munosabatlarda hurmat ko'rsatishni o'rganadi. Bu esa sinfdagi nizolarni kamaytirishga, o'zaro hamkorlikni kuchaytirishga yordam beradi.

Sabr-toqat va kechirimlilik esa nizoli vaziyatlarda hissiyotlarni boshqarish va murosaga kelish imkonini beradi. Sharq hikoyalari va rivoyatlarida sabr va toqatning qadriyatli ekanligi ko'plab misollar bilan ko'rsatib beriladi. Shu tarzda, o'quvchilar nizoga duch kelganda xotirjamlikni saqlashni va qaror qabul qilishda ehtiyotkor bo'lishni o'rganadi. Adolat va bag'rikenglik qadriyatlari ham tarbiyada muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar bir-biriga nisbatan adolatli bo'lishni, tenglikni hurmat qilishni va qarama-qarshi fikrlarni tushunishga harakat qilishni o'rganadi. Bu sifatlar sinfda ijtimoiy muhitni yaxshilashga yordam beradi, nizolarni oldini olishda samarali bo'ladi.

Mehr-shafqat va muruvvat esa bolalarga boshqalar bilan do'stona munosabatlar qurish va nizoli vaziyatlarda yordam berishga undaydi. Tarbiyaviy mashg'ulotlar, hikoyalar, rivoyatlar, aforizmlar va Sharq odob-axloq qoidalari o'quvchilarda bu sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o'qituvchi

va ota-onalar model bo'lib, o'z xatti-harakati orqali bolalarga ijobiy namuna ko'rsatadi. Natijada, Sharq qadriyatlariga asoslangan tarbiya o'quvchilarda nafaqat nizolarni hal qilish qobiliyatini, balki umumiy ma'naviy va axloqiy rivojlanishni ham mustahkamlaydi. Bu qadriyatlar bolalarni ijtimoiy jihatdan uyg'un, hissiy jihatdan barqaror va ma'naviy jihatdan boy insonlarga aylantirishga yordam beradi.

XULOSA

O'quvchilar orasida yuzaga keladigan nizoli vaziyatlar psixologik, ijtimoiy va ma'naviy omillarning uyg'unligi bilan bog'liq bo'lib, ularni oldini olish va bartaraf etish tarbiyaviy jarayonning muhim qismi hisoblanadi. Nizo kelib chiqishining asosiy sabablarini aniqlash, o'quvchilarga ularni tinch yo'l bilan hal qilish ko'nikmalarini o'rgatish va ijtimoiy muhitni adolatli va tenglikka asoslangan tarzda shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Sharq qadriyatlariga asoslangan tarbiya o'quvchilarda hurmat, sabr-toqat, adolat, kechirimlilik va mehr-shafqat kabi sifatlarni rivojlantiradi. Bu qadriyatlar nafaqat nizolarni hal qilishga yordam beradi, balki bolalarning umumiy ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, o'qituvchilar va ota-onalar tarbiyaviy jarayonda model bo'lib, bolalarga ijobiy xatti-harakatlarni namoyish etadi va ularning ruhiy barqarorligini ta'minlaydi.

Natijada, Sharq qadriyatlariga tayangan tarbiya o'quvchilarni nafaqat nizolarni hal qilishga, balki jamiyatda ijtimoiy uyg'unlik, hamkorlik va insoniy fazilatlarni rivojlantirishga tayyorlaydi. Bu esa ularning shaxsiy va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli va ma'naviy boy insonlarga aylanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Алимов, М. «Маданият ва маънавият асослари». Тошкент: Маърифий нашр, 2018. – Б. 45-67.
2. Абдуллаев, Ш. «Психология ва мактаб тарбияси». Тошкент: Ўқитувчи, 2019. – Б. 23-54.
3. Каримова, Л. «Низоли вазиятларни ҳал этиш усуллари». Тошкент: Илмий нашр, 2020. – Б. 12-38.
4. Рамазанов, Б. «Шарқ қадриятлари ва тарбия». Тошкент: Фан ва маърифат, 2017. – Б. 78-102.
5. Саидов, Т. «Маданий ва маънавий тарбияда одоб ва ҳурмат». Тошкент: Маърифий китоб, 2016. – Б. 34-59.
6. Назаров, Д. «Психологик ва ижтимоий омиллар». Тошкент: Илмий мерос, 2018. – Б. 56-83.

7. Халилов, А. «Мектеп ўқувчиларини тарбиялашда афоризмлар ва ҳикоялар». Тошкент: Ўқитувчи, 2019. – Б. 101-120.

BOLALAR NUTQINING RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI OMILLAR, OILADAGI MUHITNING BOLALAR NUTQINI RIVOJLANISHIGA TASIRI

Goipova Nodira Baxtiyor qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti Kreativ pedagogika va psixologiya
kafedrasi o'qituvchisi (PhD).*

ORCID: 0009-0003-1877-7088

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalar nutqini o'rgangan olimlar, ularning fikrlari hamda bolalar nutqining rivojlanishiga tasir etuvchi omillar, oiladagi nutqiy muhitning bolaning nutqining rivojlanishiga tasiri, oiladagi nutqiy muhit, oiladagi ikki tillilik, gadjetlarning bola nutqiga tasiri keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Bolalar nutqi, savodli nutq, ikki tillilik, to'g'ri nutqiy muhit, noto'g'ri nutqiy muhit, gadjetlar, omillar.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ РЕЧИ ДЕТЕЙ, И ВЛИЯНИЕ СЕМЕЙНОЙ СРЕДЫ НА РАЗВИТИЕ РЕЧИ ДЕТЕЙ

Аннотация: В данной статье рассмотрены ученые, изучавшие детскую речь, их взгляды, а также факторы, влияющие на развитие речи у детей. Подробно освещается влияние речевой среды в семье на развитие речи ребенка, двуязычие в семье и влияние гаджетов на речь детей.

Ключевые слова: детская речь, грамотная речь, двуязычие, правильная речевая среда, неправильная речевая среда, гаджеты, факторы.

FACTORS INFLUENCING CHILDREN'S SPEECH DEVELOPMENT AND THE IMPACT OF THE FAMILY ENVIRONMENT ON SPEECH DEVELOPMENT

Annotation: This article examines scholars who have studied children's speech, their views, as well as factors influencing the development of children's speech. It also provides a detailed analysis of the impact of the family speech environment on a child's speech development, bilingualism in the family, and the influence of gadgets on children's speech.

Keywords: children's speech, literate speech, bilingualism, proper speech environment, improper speech environment, gadgets, factors.

KIRISH

Nutq tug'ma qobiliyat emas u hayot davomida ortiriladi va boyib boradi. Bola og'zaki muloqot ko'nikmalarini atrofidagi kattalardan (birinchi navbatda ota - onasidan) o'zlashtiradi, ya'ni nutqni o'zlashtirish bolaning nutq muhitiga bevosita bog'liq . Shuning uchun u uyda to'g'ri, savodli nutqni eshitishi juda muhimdir. Nutq -

bu ma'lum qoidalar asosida yaratilgan lingvistik konstruktsiyalar orqali insoniy muloqotning tarixan shakllangan shakli. Nutq insonning eng murakkab oliy aqliy funktsiyalaridan biridir. Insonning nutqi tug'ilishdan boshlab, hayot davomida rivojlanadi.

Bola nutqining shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir qiluvchi ko'plab omillar mavjud. Bugun biz nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi bitta omilga e'tibor qaratamiz: nutq muhitiga.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

I. P. Pavlov nutqni asosan nutq organlaridan korteksga uzatiladigan kinestetik impulslar sifatida ko'rgan. U bu kinestetik sezgilarni ikkinchi signalizatsiya tizimining asosiy bazal komponenti deb atagan. Nutqni o'zlashtirish jarayoni tashqi dunyoning bevosita va og'zaki aks ettirishlarining o'zaro ta'siriga, bevosita va og'zaki javoblar o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoniga asoslangan. A.G.Ivanov-Smolenskiy kortikal vaqtinchalik aloqalarni yoshga bog'liq evolyutsiya nuqtai nazaridan o'rgangan. Nutqning psixologik tabiati A.N.Leontiev tomonidan ochib berilgan (L.S.Vygotskiy tomonidan ushbu muammoning umumlashtirilishiga asoslanib): nutq aqliy rivojlanish jarayonida markaziy o'rinni egallaydi, nutqning rivojlanishi ichki jihatdan tafakkurning rivojlanishi va umuman ongning rivojlanishi bilan bog'liq; nutq ko'p funktsiyali xususiyatga ega; nutq polimorfik faoliyatdir; deb ataydi. Nutqni rivojlantirish usullari nafaqat nutqning umumiy psixologik nazariyasiga, balki bolalar psixologiyasiga ham asoslangan bo'lib, u maktabgacha yoshdagi bolalikning turli bosqichlarida bolalarning aqliy va nutq rivojlanishining naqshlari va xususiyatlarini, shuningdek, ularning nutqning turli funktsiyalari va shakllarini o'zlashtirish qobiliyatini o'rganadi. Maktabgacha yoshdagi bolalikda nutqni rivojlantirish va og'zaki muloqot muammolari L.S.Vygotskiy, S.L.Rubinshteyn, A.R.Luriya, A.N.Leontyev, N.X.Shvachkin, D.B.Elkonin, M.I.Lisina, F.A.Soxin va boshqalarning asarlarida o'rganilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Nutq muhiti - bu odamga nutq ta'sirlarining majmui: O'zgalarning nutqi, kitoblar, o'yinlar, televizion dasturlar va boshqalar. Nutq muhiti bolaning yaqin atrof-muhiti tomonidan yaratiladi. Ko'pincha bular yaqin qarindoshlar oila azolari

va bolalar bog'chasi tarbiyachilari va tarbiyalanuvchilari. Chunki bolalar bir biri bilan muloqoti xam nutq rivojlanishiga ijobiy tasir o'tkazadi.

Nutqning rivojlanishida sog'lom nutq muhitisiz bolaning to'liq nutq rivojlanishi mumkin emas. Nutq muhiti to'g'ri yoki noto'g'ri tashkil qilingan bo'lishi mumkin. To'g'ri nutq muhiti - bu bolaning normal nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi ijobiy omillarning kombinatsiyasi.

Noto'g'ri nutq muhiti - bu bolaning normal nutq rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan va to'sqinlik qiladigan omillarning kombinatsiyasi.

To'g'ri nutq muhitda barchamizga ma'lumki, bola birinchi sinfga kirganida, o'qituvchi va ota-onalarning o'zlari farzandining nutqiga e'tibor berishadi, ular qanday fikr yuritishadi, tushuntirishadi va bahslashadilar, gaplarni qanday tuzishadi, gaplardagi so'zlarni uyg'unlashtiradilarmi yoki yo'qmi, nutqlari qanchalik boy va xilma-xil.

TAHLIL VA NATIJALAR

Nutq va muloqotning yo'qligi - agar oila azolari faqat o'z vazifalarini bajarsa: ovqatlantirish va kiyim almashtirish, lekin bola bilan nutqiy muloqot qilmasa bola asosan o'z holiga tashlab qo'yilsa, nutq rivojlanishi kechikishi mumkin. Bolaning nutqi faqat boy nutq muhitida rivojlanadi va yetuklashadi. Ba'zi kattalar, agar bola hali gapirmasa, u bilan muloqot qilishning hojati yo'q, deb hisoblashadi. Aslida, bola hali gapirmaydigan, lekin faqat tinglashni biladigan davrda ularning passiv so'z boyligi rivojlanadi. Keyinchalik passiv so'z boyligiga ega bo'lgan bolalarning so'z boyligi faol so'z boyligiga o'tadi. Va bolaning passiv so'z boyligi qanchalik boy bo'lsa, uning faol so'z boyligi shunchalik boy va izchil boladi.

Noto'g'ri nutqiy muhit: Agar oila azolari savodsiz gapirsa yoki kattalarda talaffuz, ravonligi yoki temp-ritm bilan bog'liq muammolar bo'lsa, bola bu muammolarni taqlid qiladi. Bolalarda ota-ona, katta aka-uka yoki oilaning boshqa azolari va o'zgalar nutqiga taqlid qilish orqali duduqlanish, talaffuz bilan bog'liq muammolar yoki leksik va grammatik muammolar paydo bo'lishiga oid ko'plab misollar mavjud.

Gadgetlar va televizordan haddan tashqari foydalanish — multfilmlardagi nutq oddiy nutqqa qaraganda biroz tezroq. Bu sur'at nutqning

rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmaydi. Bundan tashqari, televizor ko'rish ixtiyoriy e'tiborning rivojlanishiga yordam beradi, shu bilan birga ixtiyoriy e'tibor (bu harakat talab qiladi) nutqni o'zlashtirish uchun juda muhimdir. Texnologik taraqqiyot sur'ati ham e'tiborga loyiq. Ota-onalar uchun ko'pincha farzandlariga kitob o'qib berish yoki kuni qanday o'tganini so'rashdan ko'ra, televizor yoki kompyuterni yoqish osonroq. Nutq tizimini o'zlashtirmagan bolalar kompyuterni qayerda yoqishni bilishadi. Gadgetlar va televizordan haddan tashqari foydalanish nutqiy rivojlanishdan orqada qolishga nutqiy muloqotga nisbatan ehtiyojni pasayishiga olib kelishi mumkin.

Oiladagi ikki tillilik ko'pincha nutq rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi. Bir vaqtning o'zida ikkita tilni o'zlashtirganda, bola qiyinchiliklarga duch keladi, chunki ikki til tizimi bir-biriga ta'sir qiladi. Xususan, bir tizim dominant bo'lib qoladi va boshqasiga ko'proq ta'sir qiladi. Bu nutqda qiyinchiliklarga, jumladan, talaffuz muammolariga, urg'u rivojlanishiga, leksik va grammatik kamchiliklarga olib keladi va natijada yozish va o'qishda qiyinchiliklarga sabab bo'ladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Tug'ilgandan boshlab bola bilan muloqot qilish nutq rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ota-onaning bola bilan muloqot qilish intonatsiyasi muhim rol o'ynaydi. Intonatsiya yumshoq, ammo hissiy jihatdan tasirli bo'lishi va bolalarni tasir etadigan, ularni xissiy jihatdan rivojlantirishi kerak.

Kattalardagi to'g'ri va meyoridagi va ifodali nutqi. Agar ota-onaning nutqi meyorida, ifodali va "savodli" bo'lsa, nuqsonsiz bo'lsa, bola unga taqlid qiladi va nutqni muvaffaqiyatli rivojlantiradi. Ota-onaning nutqi bolaning nutqini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi juda muhim omil; u namunadir.

Ertaklar va she'rlarni o'qish va aytib berish. Bolaga ertak, she'r va qisqa hikoyalar o'qib beradigan ota-ona uning nutqini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Lug'at boyligi kengayadi va boyitiladi, izchil nutq rivojlanadi va aytilganlarni hissiy jihatdan ifodalash qobiliyati rivojlanadi. Oiladagi qulay psixologik muhitning bolaning umuman rivojlanishi va xususan, nutqning rivojlanishi barqaror hissiy muhit, iliq munosabatlar, sevgi, qo'llab-quvvatlash va hurmatga ega oilalarda bu jarayon juda samarali va yaxshi rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rustamova, G. Z. X. Q., & Mahamadjonova, D. N. Q. (2026). Shaxsning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar. *Science and Education*, 7(3), 372-376.
2. Botirali ogli, X. A. (2025). Current Problems Of Inclusive Education: Challenges And Perspectives. *European International Journal of Pedagogics*, 5(06), 26-29.
3. Olimjonovna, R. Z. (2024). BOLALARDA EMOTSIONAL INTELLEKTNI SHAKLLANTIRISHDA OTA-ONALARNING O'RNI. *INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE*, 3(34), 78-82.
4. Goipova, N. B. (2024). Inklyuziv ta'lim. *Gospital pedagogika: darslik*. Namangan, 252.
5. Rustamova, G., & Rakhmatullayeva, Z. (2026, January). THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN APPEARANCE AND SELF-ATTITUDE DURING ADOLESCENCE. In *Claritas Conference Platform* (No. 1, pp. 26-29).
6. Botirali ogli, X. A. (2023). 4. STEAM pedagogik texnologiyasi: integratsiya orqali o'rganishni kuchaytirish. *Innovative technologies in construction Scientific Journal*, 1(1).
7. Olimjonovna, R. Z. (2026). BADIY ADABIYOT MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR EMOTSIONAL INTELLEKTNI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA. *Latin American journal of education*, 6(1), 41-45.
8. Xasanboyev, A. B. O. G. L. (2026). Pedagogika yo 'nalishi talabalarining tarbiyaviy ish ko 'nikmalarini STEAM yondashuv asosida rivojlantirish mexanizmi. *Science and Education*, 7(2), 311-317.
9. G'ulomova, M. A. Q. va G'opova, N. B. (2026). Ontogenning birinchi bosqichlarida psixologik omillar. *Fan va ta'lim*, 7 (3), 54-58.
10. Goipova, N. B., & Erkinova, M. M. Q. (2025). Bola nutqini rivojlanishida eshitish va ko 'rishning ahamiyati. *Science and Education*, 6(6), 741-744.
11. Olimjonovna, R. Z. (2026). EMOTSIONAL INTELLEKTDAGI GENDER FARQLAR MUAMMOSI. *KELAJAK SARI YANGI O'ZBEKISTON: ILM-FAN, TEXNOLOGIYA VA TA'LIM*, 4(1), 138-144.
12. Goipova, N. B. Q., & Uraimjonova, Z. I. Q. (2025). Nutq nuqsonlarining kelib chiqish sabablari. *Science and Education*, 6(5), 387-392.
13. Shavkatova, X. S. Q., & Goipova, N. B. (2026). Inklyuziv ta'limning jamiyatda tutgan o 'rni. *Science and Education*, 7(1), 1034-1037.
14. Rustamova, G., & Rakhmatullayeva, Z. (2026, January). THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN APPEARANCE AND SELF-ATTITUDE DURING ADOLESCENCE. In *Claritas Conference Platform* (No. 1, pp. 26-29).
15. GOIPOVA, N. (2025). BOLALARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA VA BOLALARNI UYDA TARBIYALASHDA LOGORITMIK MASHQLAR TIZIMIDAN FOYDALANISHNING O 'ZIGA XOSLIGI. «ACTA NUUZ», 1(1.3), 85-87.
16. G'ulomova, M. A. Q., & Goipova, N. B. (2026). Ontogenezning ilk bosqichlarida psixik rivojlanish xususiyatlari. *Science and Education*, 7(3), 54-58.
17. Xasanboyeva, X., & Goipova, N. B. (2026). THE ENVIRONMENT FOR SPEECH DEVELOPMENT IN THE FAMILY AND ITS IMPORTANCE. *European Review of Contemporary Arts and Humanities*, 2(4), 110-112.
18. Xasanova, M., & Shodmanov, Q. (2025). DIQQAT YETISHMASLIGI VA GIPERAKTIVLIK SINDROMIGA CHALINGAN BOLALARNING KLINIK VA

PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI. Scientific journal of the Fergana State University, (4), 7-7.

19. Rustamova, G. Z. X. Q., & Dilshoda, T. U. (2025). Keksalarni yosh chegaralari psixologik muammo sifatida. Science and Education, 6(5), 356-361.

20. Maxammadsidiqovna, X. M. (2025). NOGIRONLIGI BO'LGAN TALABALARNING TA'LIM JARAYONIDA PSIXOLOGIK QO'LLAB-QUVVATLASH VA MOTIVATSION DASTURLARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH. ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA UNGA QARATILGAN KREATIV G'OYALAR, TAKLIFLAR VA YECHIMLAR, 8(82), 149-153.

“TARBIYA” FANI ASOSIDA TA'LIM VA TARBIYANI UYG'UN RIVOJLANTIRIB BORISH ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'ZLASHTIRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Yo'ldashaliyeva Shodiya Sobirjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi magistranti

shodiyonayoldashaliyeva0@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada ta'lim va tarbiya uzviyligini ta'minlagan holda o'quvchilarning o'zlashtirish samaradorligini “Tarbiya” fani asosida olib borish masalasi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – umumta'lim maktablarida “Tarbiya” fani orqali ta'lim va tarbiya integratsiyasi ta'minlanganda erishish mumkin bo'lgan natijalarni baholashdir. Tadqiqot ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishga oid adabiyotlar tahliliga asoslanib, o'zbek va xorij olimlarining ta'lim va tarbiyaning o'zaro bog'liqligini ochib bergan ilmiy qarashlariga asoslangan. Tadqiqot natijalari ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda integratsiyalashgan yondashuv muhim ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: ta'lim va tarbiya integratsiyasi, boshlang'ich ta'lim, o'quv samaradorligi, pedagogik yondashuv, tarbiyaviy jarayon, o'quv motivatsiyasi, axloqiy tarbiya, interaktiv metodlar, “yaqin rivojlanish zonasi”.

ENHANCING THE LEARNING EFFECTIVENESS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH THE HARMONIOUS DEVELOPMENT OF EDUCATION AND UPBRINGING BASED ON THE “TARBIYA” SUBJECT

Abstract. The article provides a scientific, theoretical, and practical analysis of improving students' learning effectiveness based on the subject “Education” through ensuring the integration of teaching and upbringing. The main objective of the study is to evaluate the outcomes that can be achieved by integrating teaching and upbringing through the subject “Education” in general secondary schools. The research is based on the analysis of scientific literature on improving educational effectiveness, as well as on the theoretical views of national and international scholars who have explored the interconnection between teaching and upbringing. The results confirm that an integrated approach plays a crucial role in the effective organization of the educational process.

Keywords: integration of teaching and upbringing, primary education, learning effectiveness, pedagogical approach, educational process, student motivation, moral education, interactive methods, “zone of proximal development”.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УСВОЕНИЯ ЗНАНИЙ УЧАЩИМИСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ГАРМОНИЧНОГО РАЗВИТИЯ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В РАМКАХ ПРЕДМЕТА «ТАРБИЯ»

Аннотация. В статье научно-теоретически и практически анализируется проблема повышения эффективности усвоения знаний учащимися на основе предмета

«Образование» при обеспечении интеграции обучения и воспитания. Основная цель исследования — оценка результатов, которых можно достичь при обеспечении интеграции обучения и воспитания через предмет «Образование» в общеобразовательных школах. Исследование основано на анализе научной литературы, посвящённой повышению эффективности образовательного процесса, а также на научных взглядах отечественных и зарубежных учёных, раскрывающих взаимосвязь обучения и воспитания. Результаты исследования подтверждают, что интегративный подход играет важную роль в эффективной организации образовательного процесса.

Ключевые слова: интеграция обучения и воспитания, начальное образование, эффективность обучения, педагогический подход, воспитательный процесс, учебная мотивация, нравственное воспитание, интерактивные методы, «зона ближайшего развития».

KIRISH

Shiddat bilan o'zgarayotgan dunyoda o'quvchi-yoshlarni muvaffaqiyatli ijtimoiy hayotga tayyorlashda mas'uliyat, majburiyat, huquqiy ong va huquqiy madaniyat, teran dunyoqarash, sog'lom e'tiqodlilik, ma'rifatlilik, diniy va milliy bag'rikenglik, ma'naviy, fuqaroviy, madaniyatlararo, ijtimoiy kabi fazilatlarni shakllantirish kun tartibidagi asosiy masalalarga aylanib bormoqda. Hozirgi kunda fan-texnika taraqqiyoti, globallashuv jarayonlari va innovatsion jamiyatga bo'lgan ehtiyoj yoshlar uchun cheksiz imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Bugungi kun yoshlariga innovatsion fikrlarni shakllantirish, intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, tezkor qaror qabul qilish bilan bir qatorda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq bo'lishdek hayotiy muhim talablar qo'yilmoqda. Shu sababdan, O'zbekiston Respublikasida "Tarbiya" fani umumta'lim maktablarining barcha sinflariga 2020-yil 6-iyuldagi 422-sonli qaroriga muvofiq joriy etildi. Yoshlar tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan "Milliy istiqloq g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar" turkumiga kiruvchi fanlarni o'qitish ta'lim jarayoniga yangicha yondashuvni taqozo etmoqda. Jumladan, yoshlar tarbiyasida dunyoda yuz berayotgan murakkab geosiyosiy va mafkuraviy jarayonlarga to'g'ri baho bera olish, ijtimoiy muammolarni hal etishda to'g'ri qaror qabul qilish, hayotda o'z o'rnini topish bilan bog'liq bo'lgan aniq maqsadlarni shakllantira olishga o'rgatish, buning natijasi o'laroq, oila-jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning uzilib qolishini oldini olish, loqaydlik, huquqbuzarlik, "ommaviy madaniyat"ning turli ko'rinishlaridan saqlash imkoni yaratiladi. Bu, o'z o'rnida, O'zbekiston Respublikasini siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy-ma'naviy rivojlantirishning muhim omili bo'lgan yoshlar tarbiyasi shaxsan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbuskorligida davlat siyosati darajasiga ko'tarilganini inobatga olib,

ushbu yoʻnalishdagi prinsipial yondashuvlarni takomillashtirish, strategik maqsad va vazifalarning konseptual asoslarini ishlab chiqish zaruratini talab qildi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Taʼlim va tarbiyaning uzviyligiga bogʻliq ilmiy-nazariy qarashlar pedagogika fani taraqqiyotida muhim oʻrin tutadi. Bu borada oʻzbek va xorijiy olimlarning olib borgan tadqiqotlari bu masalaning nechogʻlik muhim va keng qamrovli ilmiy asosga egaligini koʻrsatadi.

Taʼlim va tarbiya oʻzaro uzviy bogʻliq boʻlgan, bir-birini toʻldiruvchi jarayonlar sifatida inson kamolotining asosini tashkil etadi. Bu haqda buyuk maʼrifatparvar Abdulla Avloniy oʻzining pedagogik qarashlarida alohida taʼkidlab, taʼlim va tarbiyani bir butun tizim sifatida koʻradi. Uning fikricha, insonni barkamol etib tarbiyalashda bilim berish bilan bir qatorda axloqiy tarbiya ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik adabiyotlarda keng qoʻllaniladigan “taʼlim va tarbiya — qushning ikki qanotiga oʻxshaydi” degan ibora ham Avloniy qarashlarining mazmunini ifodalaydi. Mazkur metafora orqali taʼlim va tarbiyaning ajralmasligi, ularning uygʻun holda olib borilishi zarurligi ifodalanadi. Zero, qanday qilib qush bir qanotsiz parvoz qila olmasa, inson ham faqat bilim yoki faqat tarbiya orqali toʻlaqonli rivojlana olmaydi. Bundan tashqari pedagogika fanining klassik vakillaridan biri boʻlgan K.D.Ushinskiy oʻzining qarashlarida taʼlim va tarbiyani bir butun jarayon sifatida koʻrgan. Uning fikriga koʻra, har qanday taʼlim berish jarayoni axloqiy tarbiya bilan oʻzaro bogʻliq boʻlish lozim. Chunki shaxs shakllanishi aynan ilk bosqichda boshlanadi. Shu bilan bir qatorda, A.S. Makarenko ham oʻz pedagogik faoliyatida bolani jamoaga, ijtimoiy faoliyatga jalb etish orqali axloqiy tarbiya va taʼlim birligi prinsipini amaliyotga tatbiq etgan. Taʼlim va tarbiya uvziyligi masalasining nazariy asoslari L.S.Vgotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasida oʻz aksini topgan. Unga asosan, bolaning rivojlanishi tarbiyaviy taʼsir va ijtimoiy muhit taʼsiri ostida amalga oshadi, yaʼni taʼlim jarayoni va taʼlim mazmuni doim tarbiyaviy mazmun bilan boyitilgan boʻlishi kerak. Vgotskiy ilgari surgan “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi oʻqituvchi boshchilgida oʻquvchining shaxsini har tomonlama rivojlantirishni nazarda tutadi. Keyingi bosqichda Aleksey Nikolaevich Leontev faoliyat nazariyasi orqali taʼlim va tarbiya integratsiyasini

asoslab berdi. U inson ongining shakllanishi faoliyat jarayonida yuz berishini ta'kidlab, bilim olish jarayoni shaxsiy sifatlar va qadriyatlar bilan uzviy bog'liq ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Pedagogika sohasida esa Vasiliy Aleksandrovich Suxomlinskiy ta'lim va tarbiyani yagona tizim sifatida qarab, "maktab — bu avvalo tarbiya maskani" degan g'oyani ilgari surdi. Uning amaliy tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda bilim bilan birga axloqiy qadriyatlarni shakllantirish ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. G'arb pedagogikasida John Dewey ta'limni ijtimoiy tajriba sifatida talqin qilib, unda tarbiyaviy omillarni muhim deb hisoblaydi. Uning "learning by doing" konsepsiyasi orqali o'quvchilar bilimni faoliyat orqali egallab, shu jarayonda ijtimoiy va axloqiy ko'nikmalarni ham shakllantiradi. Zamonaviy davrda ta'lim va tarbiya integratsiyasi masalasi xalqaro miqyosda ham keng o'rganilmoqda. Jumladan, OECD tomonidan ishlab chiqilgan "Education 2030" konsepsiyasida nafaqat akademik bilimlar, balki ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar, qadriyatlar va mas'uliyatli fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish muhimligi ta'kidlanadi. Bu esa ta'lim va tarbiyaning integratsiyasini zamonaviy ta'limning asosiy talabi sifatida e'tirof etadi. Shuningdek, Howard Gardnerning ko'p qirrali intellekt nazariyasi ham ta'lim jarayonida faqat akademik emas, balki shaxsning turli qobiliyatlarini rivojlantirish zarurligini asoslaydi. Bu esa o'z navbatida tarbiyaviy yondashuvni ta'lim jarayoniga integratsiyalashni talab etadi. Shu tariqa, turli davr va ilmiy maktablarga mansub olimlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ta'lim va tarbiya integratsiyasi tasodifiy yondashuv emas, balki ilmiy asoslangan, zamonaviy pedagogikaning fundamental tamoyillaridan biridir. Bu g'oya bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab qolgan holda, ta'lim tizimini takomillashtirishning muhim metodologik yo'nalishi sifatida rivojlanib bormoqda.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Ta'lim va tarbiya integratsiyasining chuqur tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, ta'lim jarayonida yuqori samaradorlikka erishish uchun tarbiya va ta'limni o'zaro uyg'un holda amalga oshirish lozim. O'quvchiga faqat ta'lim berishning o'zigina yetarli emas, ularning dunyoqarashi, xarakteri, axloqiy sifatleri, ijtimoiy muhitda o'zini qanday tutishi va kommunikativ qobiliyati ham birgalikda rivojlanishi lozim. Bu esa ta'lim va tarbiyani bir

butun jarayon sifatida olib borishni taqazo etadi. O'quvchilarga faqat fanga oid topshiriqlar berish ularni qiziqishini pasayishiga, loqaydlikka olib kelishi kuzatildi. Buning o'rniga o'quvchilarga axloqiy tanlov asosidagi savollar yoki tarbiyaviy ahamiyatga ega suhbatlar orqali olib borilgan dars mashg'ulotlari ko'proq samaraliroq bo'ldi. Masalan, o'quvchilarga "Sen qanday qilib taqsimlarding?" , "agar noto'g'ri taqsimot qilsang bu adolatdanmi?" , "Barchaga teng taqsimlaganingda yaqin do'sting xafa bo'ldi. Unga ko'proq berasanmi?" kabi savollar berish orqali bolada fikr yuritish, axloqiy pozitsiyasini bildirish, adolat haqidagi tushunchalar shakllantiriladi.

XULOSA

Ta'lim va tarbiya uzviyligini ta'minlash ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyotning muhim omilidir. Tarbiya mustaqil yo'nalish sifatida emas, balki ta'limning ichki komponenti sifatida barcha fanlar mazmuniga singdirilishi kerak. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarni har tomonlama barkamol shaxs sifatida shakllantirishda ta'lim va tarbiyaning uzviy integratsiyasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quv jarayonida faqat bilim berishga yo'naltirilgan yondashuv yetarli emas, balki o'quvchilarning axloqiy, ijtimoiy va shaxsiy sifatlarini rivojlantirish bilan uyg'unlashgan holda tashkil etilgan ta'lim yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Pedagogik tajribalar asosida aniqlanishicha, tarbiyaviy mazmun bilan boyitilgan darslar o'quvchilarning qiziqishini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi va ijtimoiy mas'uliyat hissini shakllantiradi. Ayniqsa, axloqiy tanlovga asoslangan savollar, muammoli vaziyatlar va interaktiv metodlar orqali tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning dunyoqarashi va qadriyatlarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois, ta'lim jarayonida ta'lim va tarbiyani ajratmasdan, yagona tizim sifatida olib borish, zamonaviy pedagogikaning eng muhim talabi hisoblanadi. Bu yondashuv o'quvchilarda nafaqat akademik muvaffaqiyat, balki hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishga ham imkon yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdulla Avloniy. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
2. Konstantin Dmitrievich Ushinskiy. *Inson tarbiyasi haqida*. – Moskva: Pedagogika, 1988.
3. Anton Semenovich Makarenko. *Pedagogik poema*. – Moskva: Prosveshcheniye, 1989.
4. Lev Semyonovich Vygotskiy. *Pedagogik psixologiya*. – Moskva: Pedagogika, 1991.

5. Aleksey Nikolaevich Leontev. *Faoliyat. Ong. Shaxs.* – Moskva: Politizdat, 1975.
6. Vasiliy Aleksandrovich Suxomlinskiy. *Yurakni bolalarga bag'ishlayman.* – Toshkent: O'qituvchi, 1983.
7. John Dewey. *Democracy and Education.* – New York: Macmillan, 1916.
8. Howard Gardner. *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences.* – New York: Basic Books, 1983.
9. OECD. *Education 2030: The Future of Education and Skills.* – Paris: OECD Publishing, 2018.
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-son qarori "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida 'Tarbiya' fanini joriy etish to'g'risida".
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar siyosati va ta'lim tizimini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari (2017–2023).
12. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ta'lim samaradorligini oshirishga oid ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent: Fan, 2021.

QAYTMA VA SIMMETRIK TENGLAMALARNI YECHISH METODIKASI

¹*Xaknazarova Xurshidabonu Kenjayevna*

²*Oblaqulov Muhiddin Sherali o'g'li*

¹*Samarqand davlat pedagogika instituti*

²*Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti*

E-mail: haknazarovahursida@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada qaytma va simmetrik tenglamalarni yechish metodikasi batafsil yoritilgan. Qaytma tenglamalarning umumiy ko'rinishi, ularning asosiy xossalari hamda simmetrik tenglamalar bilan o'zaro bog'liqligi nazariy jihatdan asoslab berilgan. Maqolada turli darajadagi (birinchi darajadan oltinchi darajagacha) simmetrik va qaytma tenglamalarni yechish usullari ketma-ketlik asosida tushuntirilgan. Juft va toq darajali qaytma tenglamalarni yechishning alohida hollari ko'rib chiqilib, ularni soddalashtirishda o'zgaruvchilarni almashtirish usulidan foydalanish mexanizmi izohlangan.

Kalit so'zlar. Qaytma tenglama, simmetrik tenglama, algebraik tenglama, darajali tenglama, juft darajali tenglama, toq darajali tenglama, o'zgaruvchini almashtirish, ko'paytuvchilarga ajratish, kvadrat tenglama, metodika.

METHODOLOGY FOR SOLVING RECIPROCAL AND SYMMETRIC EQUATIONS

Abstract: This article provides a detailed explanation of the methodology for solving reciprocal and symmetric equations. The general form of reciprocal equations, their main properties, and their relationship with symmetric equations are theoretically substantiated. The paper explains step-by-step methods for solving symmetric and reciprocal equations of various degrees (from first to sixth degree). Special cases of solving even- and odd-degree reciprocal equations are considered, and the mechanism of simplifying them using substitution methods is clarified.

Keywords: reciprocal equation, symmetric equation, algebraic equation, polynomial equation, even-degree equation, odd-degree equation, substitution, factorization, quadratic equation, methodology.

МЕТОДИКА РЕШЕНИЯ ОБРАТНЫХ И СИММЕТРИЧЕСКИХ УРАВНЕНИЙ

Аннотация: В данной статье подробно изложена методика решения обратных и симметрических уравнений. Теоретически обоснованы общий вид обратных уравнений, их основные свойства и взаимосвязь с симметрическими уравнениями. В статье поэтапно объясняются методы решения симметрических и обратных уравнений различных степеней (от первой до шестой). Рассмотрены частные случаи

решения обратных уравнений чётной и нечётной степени, а также разъяснён механизм их упрощения с использованием метода замены переменных.

Ключевые слова: обратное уравнение, симметрическое уравнение, алгебраическое уравнение, многочленное уравнение, уравнение чётной степени, уравнение нечётной степени, замена переменной, разложение на множители, квадратное уравнение, методика.

KIRISH

Qaytma tenglamalarning muhim xossasi — agar tenglama ildizi $x_0 \neq 0$ bo'lsa, u holda $1/x_0$ ham ildiz bo'lishi — misollar asosida ko'rsatib berilgan. Simmetrik tenglamalarning qaytma tenglamalarning xususiy holi ekanligi nazariy jihatdan asoslangan. Har bir nazariy ma'lumot amaliy misollar bilan mustahkamlangan bo'lib, bu mavzuni chuqurroq o'zlashtirishga xizmat qiladi. Mazkur maqola algebra kursida qaytma va simmetrik tenglamalarni o'qitish metodikasini takomillashtirish, talabalarda analitik fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish hamda yuqori darajali tenglamalarni yechish usullarini tizimli ravishda o'rganishga yordam beradi.

Qaytma va simmetrik tenglamalar deb istalgan darajadagi shunday algebraik tenglamaga aytiladiki, ularning boshidan va oxiridan teng uzoqlikda bo'lgan hadlarining koeffitsiyentlari teng bo'ladi.

Ta'rif: Birinchi darajali simmetrik tenglama deb $ax + a = 0$ tenglamaga aytiladi. Uning yechimi a noldan farqli bo'lganligi sababli $x + 1 = 0$ bo'lsa va yagona $x = -1$ idizga ega.

Ta'rif: Ikkinchi tartibli simmetrik tenglama deb $ax^2 + bx + a = 0$ tenglamaga aytiladi. Uning yechimlari $x_1 = x_0$, $x_2 = \frac{1}{x_0}$ ko'rinishida bo'ladi. Bu tenglama $D \geq 0$ bo'lganda har doim yechimga ega.

Misol: $3x^2 - 10x + 3 = 0$ tenglamani ildizlarini toping.

Yechish: $D = 64 \geq 0$ bo'ladi, $x_1 = \frac{1}{3}$, $x_2 = 3$ javobga ega bo'lamiz.

Ta'rif: Uchinchi darajali simmetrik tenglama deb, $ax^3 + bx^2 + bx + a = 0$ ko'rinishidagi tenglamaga aytiladi. Bu tenglamani yechish chap tomonini ko'paytuvchilarga ajratish yo'li bilan yechiladi.

Yechish: tenglamani chap tomonini guruhlaymiz $ax^3 + a + bx^2 + bx = 0$ $a(x^3 + 1) + bx(x + 1) = 0$ bundan $a(x + 1)(x^2 - x + 1) + bx(x + 1) = 0$ $(x + 1)(a(x^2 - x + 1) + bx) = 0$ hosil qilamiz $x + 1 = 0$ $ax^2 - ax + bx + a = 0$ (1) $ax^2 + (b - a)x + a = 0$ tenglamalarni yechishga kelamiz. Bundan tenglamaning ildizi $x_1 = -1$. Ikkinchi tenglama uchun $D = a^2 - 2ab + b^2 - 4a^2 = (a - b)^2 - 4a^2$ bo'ladi. $D \geq 0$ bo'lsa, a noldan farqli bo'lganligi uchun $x_{1,2} = \frac{(a-b) \pm \sqrt{b^2 - 2ab - 3a^2}}{2a}$ haqiqiy ildizlari hosil bo'ladi. Agar $D < 0$ bo'lsa (1) tenglamaning haqiqiy ildizlari mavjud emas, kompleks ildizlarga ega bo'lamiz.

Misol: $2x^3 + 7x^2 + 7x + 2 = 0$ tenglamani ildizlarini toping.

Bu misolni yechishda tenglamaning chap tomonini ko'paytuvchiga ajratamiz. Demak

$$2x^3 + 7x^2 + 7x + 2 = 0$$

$$2x^3 + 2 + 7x^2 + 7x = 0$$

$2(x^3 + 1) + 7x(x + 1) = 0$ bundan $2(x + 1)(x^2 - x + 1) + 7x(x + 1) = 0$ $(x + 1)$ umumiy ko'paytuvchi qilib qavsdan tashqariga chiqaramiz. $(x + 1)(2x^2 - 2x + 2 + 7x) = 0$ buni yana soddalashtirsak, $(x + 1)(2x^2 + 5x + 2) = 0$ tenglamani yechamiz. har bir ko'paytuvchini nolga tenglab, $x_1 = -1$, $x_2 = -2$, $x_3 = -0.5$. Ildizlarini olamiz.

Ta'rif: To'rtinchi darajali birinchi tur simmetrik tenglamalar deb

$ax^4 + bx^3 + cx^2 + bx + a = 0$ ko'rinishidagi tenglamalarga aytiladi. $x = 0$ tenglamaning ildizi bo'lmaganligi uchun uning ikkala tomonini x^2 ga bo'lib,

$ax^2 + bx + c + \frac{b}{x} + \frac{a}{x^2} = 0$ tenglamani hosil qilamiz. Koeffitsiyentlari bir xil bo'lgan

hadlarini guruhlaymiz $a\left(x^2 + \frac{1}{x^2}\right) + b\left(x + \frac{1}{x}\right) + c = 0$ (2) $x + \frac{1}{x} = y$ deb belgilash kiritib, uning ikkala tomonini kvadratga ko'taramiz.

$x^2 + 2x \cdot \frac{1}{x} + \frac{1}{x^2} = y^2$ yoki $x^2 + \frac{1}{x^2} = y^2 - 2$. Bularni (2) ga qo'ysak, simmetrik tenglama y ga nisbatan kvadrat tenglamaga keladi. $a(y^2 - 2) + by + c = 0$ yoki

$ay^2 + by + (c - 2a) = 0$. Bu kvadrat tenglamani yechib ildizlarini topib, $x + \frac{1}{x} = y$ almashtirishga olib borib ildizlarini topamiz.

Misol: $8x^4 - 54x^3 + 101x^2 - 54x + 8 = 0$ tenglamani yeching.

$$8x^4 - 54x^3 + 101x^2 - 54x + 8 = 0 \quad : \frac{1}{x^2}$$

$$8x^2 - 54x + 101 - \frac{54}{x} + \frac{8}{x^2} = 0$$

$$8x^2 + \frac{8}{x^2} - 54x - \frac{54}{x} + 101 = 0$$

$$8\left(x^2 + \frac{1}{x^2}\right) - 54\left(x + \frac{1}{x}\right) + 101 = 0$$

$$x + \frac{1}{x} = y, \quad x^2 + \frac{1}{x^2} = y^2 - 2$$

Almashtirishlar bajarib,

$$8(y^2 - 2) - 54y + 101 = 0, \quad 8y^2 - 54y + 85 = 0$$

Tenglamaga kelamiz. Bu kvadrat tenglamani yechamiz.

$y_1 = \frac{5}{2}, y_2 = \frac{17}{4}$ y_1 va y_2 ning qiymatlarini yuqoridagi belgilashga qo'yamiz.

1) $x + \frac{1}{x} = \frac{5}{2}$ yoki $2x^2 - 5x + 2 = 0$. Bundan $x_1 = \frac{1}{2}, x_2 = 2$

2) $x + \frac{1}{x} = \frac{17}{4}$ yoki $4x^2 - 17x + 4 = 0$, bundan $x_3 = \frac{1}{4}, x_4 = 4$ bo'ladi. Javob:

$$\left\{\frac{1}{2}, \frac{1}{4}, 2, 4\right\}$$

Belgilashlarga ko'ra $x + \frac{1}{x} = y$ bo'lganligi uchun to'rtinchi darajali birinchi tur simmetrik tenglama ildizlarining har bir juft qiymat jihatidan bir-biriga teskari bo'ladi.

Ta'rif: To'rtinchi darajali ikkinchi tur simmetrik tenglama deb,

$$ax^4 + bx^3 + cx^2 - bx + a = 0 \text{ ko'rinishidagi tenglamaga aytiladi.}$$

Bu

tenglamani yechish uchun ham ikkala tomonini x^2 ga bo'lamiz.

$$ax^2 + bx + c - \frac{b}{x} + \frac{a}{x^2} = 0 \text{ ga ega ega bo'lamiz.}$$

$$a\left(x^2 + \frac{1}{x^2}\right) - b\left(x - \frac{1}{x}\right) + c = 0 \quad (3)$$

$x - \frac{1}{x} = y$ deb belgilash olsak va kvadratga ko'tarsak, $x^2 + \frac{1}{x^2} = y^2 + 2$ tenglikni olamiz bu belgilashlarni (3) ga qo'ysak $a(y^2 + 2) - by + c = 0$,
 $ay^2 - by + (c + 2a) = 0$ kvadrat tenglamaga kelamiz. Bu kvadrat tenglamani yechiladi.

Misol. $6x^4 + 7x^3 - 36x^2 - 7x + 6 = 0$ tenglamani yeching.

$$6x^4 + 7x^3 - 36x^2 - 7x + 6 = 0 \quad : \frac{1}{x^2}$$

$$6x^2 + 7x - 36 - \frac{7}{x} + \frac{6}{x^2} = 0$$

$$6x^2 + \frac{6}{x^2} + 7x - \frac{7}{x} - 36 = 0$$

$$6\left(x^2 + \frac{1}{x^2}\right) + 7\left(x - \frac{1}{x}\right) - 36 = 0$$

$x - \frac{1}{x} = y$, $x^2 + \frac{1}{x^2} = y^2 + 2$ almashtirish olib, tenglamaga qo'yamiz.

$$6(y^2 + 2) + 7y - 36 = 0, 6y^2 + 7y - 24 = 0$$

Tenglamaga kelamiz. Bu kvadrat tenglamani yechamiz.

$y_1 = -\frac{8}{3}$, $y_2 = \frac{3}{2}$ y_1 va y_2 ning qiymatlarini yuqoridagi belgilashga qo'yamiz.

1) $x - \frac{1}{x} = -\frac{8}{3}$ yoki $3x^2 + 8x - 3 = 0$. Bundan $x_1 = \frac{1}{3}$, $x_2 = -3$

2) $x - \frac{1}{x} = \frac{3}{2}$ yoki $2x^2 - 3x - 2 = 0$, bundan $x_3 = -\frac{1}{2}$, $x_4 = 2$ bo'ladi.

Javob: $\left\{-\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, 2, -3\right\}$

$x - \frac{1}{x} = y$ bo'lganligi uchun ikkinchi tur to'rtinchi darajali simmetrik tenglama ildizlarining har bir juft qiymati jihatidan bir-biriga teskari, ishora jihatidan qarama-qarshi bo'ladi.

Ta'rif. Beshinchi darajali simmetrik tenglama deb,

$ax^5 + bx^4 + cx^3 + cx^2 + bx + a = 0$ ko'rinishidagi tenglamaga aytiladi. Bu tenglamalarning chap tomonini ko'paytuvchilarga ajratamiz, ikkita tenglama yechishga keltiriladi va bu tenglamalarning biri birinchi darajali, ikkinchisi to'rtinchi darajali simmetrik tenglamaga keltiriladi buni misollarda tushuntiramiz.

Misol. $2x^5 + 5x^4 - 13x^3 - 13x^2 + 5x + 2 = 0$ tenglamani yeching.

$$\begin{aligned} & 2x^5 + 5x^4 + 13x^3 - 13x^2 + 5x + 2 \\ &= (2x^5 + 2) + (5x^4 + 5x) - (13x^3 + 13x^2) \\ &= 2(x + 1)(x^4 - x^3 + x^2 - x + 1) + 5x(x + 1)(x^2 - x + 1) \\ &\quad - 13x^2(x + 1) = \\ &(x + 1)(2x^4 + 3x^3 - 16x^2 + 3x + 2) = 0 \end{aligned}$$

Bundan har bir tenglamani alohida yechamiz:

$$x + 1 = 0, x = -1$$

$$2x^4 + 3x^3 - 16x^2 + 3x + 2 = 0 \mid \div x^2$$

$$2x^2 + 3x - 16 + \frac{3}{x} + \frac{2}{x^2} = 0$$

$$2(x^2 + \frac{1}{x^2}) + 3(x + \frac{1}{x}) - 16 = 0 \text{ simmetrik tenglamani yechamiz.}$$

$$(x + \frac{1}{x}) = y, (x^2 + \frac{1}{x^2}) = y^2 - 2 \text{ almashtirish olamiz.}$$

$$2y^2 - 4 + 3y - 16 = 0$$

Natijada $x_1 = -1, x_2 = 2 \pm \sqrt{3}, x_3 = \frac{1}{2}, x_4 = 2$ ildizlarga ega bo'lamiz.

Ta'rif. Oltinchi darajali simmetrik tenglama deb,

$ax^6 + bx^5 + cx^4 + dx^3 + cx^2 + bx + a = 0$ ko'rinishidagi tenglamaga aytiladi. Bu tenglamalarning yechish uchun ikkala tomonni ham x^3 ga bo'lamiz.

$$ax^6 + bx^5 + cx^4 + dx^3 + cx^2 + bx + a = 0 \mid \div x^3 \text{ ga bo'lamiz}$$

$$a(x^3 + 1/x^3) + b(x^2 + 1/x^2) + c(x + 1/x) + d = 0$$

$$y = x + \frac{1}{x} \text{ almashtirish olamiz: } x^2 + 1/x^2 = y^2 - 2$$

$$x^3 + 1/x^3 = y^3 - 3y$$

$$ay^3 + by^2 + (c - 3a)y + (d - 2b) = 0 \text{ tenglamaga ega bo'lamiz.}$$

Natijada uchinchi darajali tenglama hosil bo'ladi.

Uchinchi darajali tenglamani yechib y qiymatlarini topamiz, so'ng

$x + 1/x = y$ orqali x qiymatlarini aniqlaymiz.

$$a(x^k + 1/x^k) + b(x^{k-1} + 1/x^{k-1}) + \dots + l(x + 1/x) + f = 0$$

Endi ushbu

$$ax^n + bx^{n-1} + cx^{n-2} + \dots + cx^2 + bx + a = 0$$

ko'rinishdagi butun algebraik tenglama qaytma tenglama deyiladi.

Bunda tenglamaning boshidan va oxiridan bir xil uzoqlikda joylashgan hadlarning koeffitsiyentlari bir-biriga teng bo'ladi. Qaytma tenglamaning ildizlaridan hech biri nolga teng emas.

Qaytma tenglamani yechishni ikki holini qaraymiz:

$$1) n=2k$$

$$2) n=2k+1$$

Oldin juft ($n = 2k$) darajali qaytma tenglamani qaraymiz.

Tenglamani har ikkala qismini x^k ga bo'lib, hadlarni guruhlash natijasida uni quyidagi ko'rinishga keltiramiz:

$$a(x^k + 1/x^k) + b(x^{k-1} + 1/x^{k-1}) + \dots + l(x + 1/x) + f = 0$$

$x + 1/x = y$ desak, quyidagilarni topamiz:

$$x^2 + 1/x^2 = y^2 - 2$$

$$x^3 + 1/x^3 = y^3 - 3y$$

Shularni tenglamaga qo'yib, y ga nisbatan darajali tenglama hosil qilamiz.

x ning qiymatlarini esa quyidagi tenglamadan topamiz:

$$x^2 - yx + 1 = 0.$$

Toq darajali ($n = 2k + 1$) qaytma tenglamani yechish juft darajali qaytma tenglamani yechishga keltiriladi.

Ushbu tenglama:

$$ax^{(2k+1)} + b_1x^{(2k)} + b_2x^{(2k-1)} + \dots + b_{2k}x^2 + b_{2k-1}x + a = 0$$

$$(x + 1)(ax^{(2k)} + b_1x^{(2k-1)} + \dots + b_{2k-1}x + a)$$

tenglamalarni alohida yechamiz. Shunday qilib, masala juft ko'rsatkichli ushbu qaytma tenglamani yechishga keltiriladi:

$$ax^{(2k)} + b_1x^{(2k-1)} + \dots + b_{2k-1}x + a = 0$$

Qaytma tenglamaning yana bir xususiyati bor.

Agar $x = x_0$ soni qaytma tenglamaning ildizi bo'lsa, u holda $x = 1/x_0$ soni ham shu tenglamaning ildizi bo'ladi.

Misol. $21x^6 + 82x^5 + 103x^4 + 164x^3 + 103x^2 + 82x + 21 = 0$

Tenglamaning har ikkala qismini x^3 ga bo'lamiz:

$$21(x^3 + 1/x^3) + 82(x^2 + 1/x^2) + 103(x + 1/x) + 164 = 0$$

Agar $x + 1/x = y$ desak, u holda quyidagi formulalardan foydalanamiz:

$$x^2 + 1/x^2 = y^2 - 2$$

$$x^3 + 1/x^3 = y^3 - 3y$$

Almashtirishni bajaramiz: $21(y^3 - 3y) + 82(y^2 - 2) + 103y + 164 = 0$

Ochamiz: $21y^3 - 63y + 82y^2 - 164 + 103y + 164 = 0$

Soddalashtiramiz: $21y^3 + 82y^2 + 40y = 0$

Umumiy ko'paytuvchini ajratamiz: $y(21y^2 + 82y + 40) = 0$

Demak,

$$y = 0 \text{ yoki } 21y^2 + 82y + 40 = 0$$

Kvadrat tenglamani yechamiz: $y_2 = -4$, $y_2 = -10/3$

1. Agar $y = 0$ bo'lsa,

$x + 1/x = 0$ tenglamaga ega bo'lamiz. Bundan $x^2 + 1 = 0$ hosil bo'ladi.

Bu tenglamaning haqiqiy ildizlari yo'q, kompleks yechimlarga ega.

2. Agar $y = -4$ bo'lsa,

$x + 1/x = -4$ yoki $x^2 + 4x + 1 = 0$ tenglamaga ega bo'lamiz.

Bu tenglamaning ham haqiqiy ildizlari yo'q, kompleks yechimlarga ega.

3. Agar $y = -10/3$ bo'lsa, $x + 1/x = -10/3$ yoki $3x^2 + 10x + 3 = 0$

tenglama hosil bo'ladi.

Bundan ildizlar: $x_1 = -1/3$ $x_2 = -3$ yechimlarni olamiz.

Ta'rif. Ushbu $ax^4 + bx^3 + cx^2 + \lambda bx + \lambda^2 a = 0$ ($a \neq 0, \lambda \neq 0$)

ko'rinishdagi tenglamalar to'rtinchi darajali qaytma tenglamalar deyiladi.

Simmetrik tenglamalar qaytma tenglamalarning xususiy holi hisoblanadi. Masalan, $\lambda = 1$ da to'rtinchi darajali qaytma tenglama to'rtinchi darajali simmetrik tenglamaga aylanadi. To'rtinchi darajali qaytma tenglamani yechish uchun har ikki tarafni x^2 ga bo'lamiz:

$$ax^2 + bx + c + (\lambda b)/x + (\lambda^2 a)/x^2 = 0$$

Bu tenglamani guruhlab yozamiz:

$$ax^2 + (\lambda^2 a)/x^2 + bx + (\lambda b)/x + c = 0$$

$$a(x^2 + (\lambda^2)/x^2) + b(x + \lambda/x) + c = 0$$

ko'rinishga keladi.

Endi $x + 1/x = y$ ga teng deb belgilaymiz.

$$x + \frac{1}{x} = y$$

Kvadratga oshiramiz: $\left(x + \frac{1}{x}\right)^2 = y^2$

Qavsni ochamiz: $x^2 + 2 + \frac{1}{x^2} = y^2$

Soddalashtiramiz: $x^2 + \frac{1}{x^2} = y^2 - 2$

Agar tenglama quyidagi ko'rinishda bo'lsa: $a\left(x^2 + \frac{1}{x^2}\right) + b\left(x + \frac{1}{x}\right) + c = 0$

$a(y^2 - 2) + by + c = 0$ tenglamaga ega bo'lamiz.

$$ay^2 + by + (c - 2a) = 0$$

Bu y ga nisbatan kvadrat tenglamani yechamiz.

Misol. $3x^4 - 4x^3 - 3x^2 - 8x + 12 = 0$ x^2 ga bo'lamiz.

$$3x^2 - 4x - 3 - \frac{8}{x} + \frac{12}{x^2} = 0$$

$$3\left(x^2 + \frac{4}{x^2}\right) - 4\left(x + \frac{2}{x}\right) - 3 = 0$$

Almashtirish kiritamiz. $x + \frac{2}{x} = y$ dan $x^2 + \frac{4}{x^2} = y^2 - 4$

Tenglama quyidagicha bo'ladi:

$$3(y^2 - 4) - 4y - 3 = 0 \quad 3y^2 - 4y - 15 = 0$$

$$y_1 = 3 \text{ va } y_2 = -\frac{5}{3}$$

Birinchi hol: $x + \frac{2}{x} = 3$ $x^2 - 3x + 2 = 0$ $x_1 = 1$ va $x_2 = 2$

Ikkinchi hol: $x + \frac{2}{x} = -\frac{5}{3}$ $3x^2 + 5x + 6 = 0$

Diskriminant manfiy, haqiqiy yechim yo'q.

$$\textbf{Misol.} x^5 + 3x^4 - x^3 + 2x^2 - 24x - 32 = 0$$

Bu beshinchi darajali qaytma tenglama. Tenglamani guruhlab yozamiz.

$$(x^5 - 32) + 3x^4 - x^3 + 2x^2 - 24x = 0$$

$$(x^5 - 32) + 3x(x^3 - 8) - x^2(x - 2) = 0$$

Ko'paytuvchilarga ajratamiz

$$(x - 2)(x^4 + 2x^3 + 4x^2 + 8x + 16) + 3x(x - 2)(x^2 + 2x + 4) - x^2(x - 2) = 0$$

Umumiy ko'paytuvchini ajratamiz.

$$(x - 2)(x^4 + 5x^3 + 9x^2 + 20x + 16) = 0$$

Endi har bir qavsni alohida yechamiz.

Birinchi tenglama: $x = 2$

Ikkinchi tenglama: $x^4 + 5x^3 + 9x^2 + 20x + 16 = 0$ x^2 ga bo'lamiz.

$$x^2 + 5x + 9 + \frac{20}{x} + \frac{16}{x^2} = 0$$

$$x^2 + \frac{16}{x^2} + 5x + \frac{20}{x} + 9 = 0$$

Almashtirish kiritamiz $x + \frac{4}{x} = y$ shundan

$$x^2 + \frac{16}{x^2} = y^2 - 8$$

Tenglama quyidagicha bo'ladi.

$$y^2 - 8 + 5y + 9 = 0$$

$$y^2 + 5y + 1 = 0$$

Kvadrat tenglamani yechamiz. $y_{1,2} = \frac{-5 \pm \sqrt{21}}{2}$

Endi almashtirishni qaytaramiz $x + \frac{4}{x} = \frac{-5 + \sqrt{21}}{2}$ va $x + \frac{4}{x} = \frac{-5 - \sqrt{21}}{2}$

XULOSA

Bu maqolada qaytma tenglamalar va uning xususiy holi simmetrik tenglamalarga oid nazariy va amaliy ma'lumotlar berilgan. Bunda qaytma tenglamalarni ikki hol uchun — juft va toq bo'lgan hollarda ko'rib chiqildi. Maqolada avval birinchi darajali qaytma tenglamadan boshlab, 2-, 3-, 4-, 5-, 6-darajali qaytma tenglamalarni yechish haqida ma'lumot berib, ularni umumlashtirib n-darajali qaytma tenglamalarni yechish usullariga to'xtalildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kolmogorov A.N., Abramov A.M., Dudnitsyn Yu.P. Algebra va analiz asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2008.
2. Sharygin I.F. Algebra masalalari to'plami. – Moskva: Prosveshcheniye, 2010.
3. G'ulomov Y., Xudoyberdiyev A. Oliy algebra. – Toshkent: Universitet, 2016.
4. Kurosh A.G. Oliy algebra kursi. – Moskva: Nauka, 1988.
5. To'xtasinov R. Algebra va sonlar nazariyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
6. Abdurahmonov N. Matematika o'qitish metodikasi. – Toshkent: Tafakkur, 2019.

ARID IQLIM SHAROITIDA TUPROQLARNING TARQALISH XUSUSIYATLARI (NAVOIY VILOYATI MISOLIDA)

Sitora Baxronova

Navoiy davlat universiteti Geografiya kafedrası doktoranti

Ilmiy rahbar prof. Shodiyev S.R

sitorabax2000@gmail.com

Anotatsiya: Mazkur maqolada arid iqlim sharoitida tuproq qoplami shakillanishi va hududiy tarqalishining an'anviy talqinlari qayta ko'rib chiqildi. Tadqiqot navoiy misolida olib borilib, tuproq tarqalishida iqlimiy omillardan tashqari yer osti suvlari chuqurligi, irrigatsion omillarga alohida to'xtalib o'tildi. Olingan natijalar hududda sho'rlanish jarayonlarining asosan ikkilamchi xarakterga ega ekanligini hamda arid hududlar uchun xos bo'lgan mikrozonallik hodisasi mavjudligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: arid iqlim, tuproq mikrozonalligi, Navoiy viloyati, ikkilamchi sho'rlanish, shamol eroziyasi.

FEATURES OF SOIL DISTRIBUTION IN ARID CLIMATE CONDITIONS (ON THE EXAMPLE OF NAVOI REGION)

Annotation: This article revisits the conventional interpretations of soil cover formation and its spatial distribution under arid climate conditions. The study was conducted using Navoi as an example, with particular attention not only to climatic factors but also to groundwater depth and irrigation factors influencing soil distribution. The obtained results indicate that salinization processes in the region are primarily of a secondary nature and highlight the presence of micro-zoning phenomena typical for arid regions.

Keywords: arid climate, soil micro-zoning, Navoi region, secondary salinization, wind erosion.

ОСОБЕННОСТИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ПОЧВ В УСЛОВИЯХ АРИДНОГО КЛИМАТА (НА ПРИМЕРЕ НАВОЙСКОЙ ОБЛАСТИ)

Аннотация: В данной статье пересмотрены традиционные подходы к формированию почвенного покрова и его территориальному распределению в условиях аридного климата. Исследование проведено на примере Навоийской области, при этом помимо климатических факторов особое внимание уделено глубине залегания грунтовых вод и ирригационным факторам в распределении почв. Полученные результаты показывают, что процессы засоления в регионе в основном имеют вторичный характер, а также подтверждают наличие явления микрозональности, характерного для аридных территорий.

Ключевые слова: аридный климат, почвенная микрозональность, Навоийская область, вторичное засоление, ветровая эрозия.

KIRISH

Arid iqlim hududlarida tuproq qoplami shakillanishi ko'p yillar davomida asosan iqlim omillari bilan izohlanib kelindi. Yog'in miqdorining kamligi, yuqori harorat va bug'lanishning yuqoriligi tuproq hosil bo'lish jarayonlarini cheklovchi asosiy omillar sifatida qaraldi. Biroq so'ngi yillarda olib borilgan tadqiqotlar arid hududlarida tuproqlar tarqalishini faqat iqlim bilan izohlash yetarli emasligini ko'rsatmoqda. O'zbekistonning arid hududlaridan biri bo'lgan Navoiy viloyati bu jarayonlarni o'rganish uchun qulay tabiiy-laboratoriya hududi hisoblanadi. Arid mintaqalarda tuproq qatlami nafaqat tabiiy omillar, balki texnogen bosim ostida ham transformatsiyaga uchramoqda. Navoiy viloyati o'zining sanoat salohiyati (Navoiy kon-metallurgiya kombinati va kimyo sanoati) bilan boshqa arid hududlardan ajralib turadi. Bu yerda tuproq hosil bo'lishida "texnogen-geokimyoviy" ta'sir ham muhim rol o'ynaydi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Bugunki kunda viloyatning umumiy yer maydoni 11 mln gektardan ortiq bo'lib, buning asosiy qismi cho'l yaylovlari hisoblanadi. Hududda sug'oriladigan dehqonchilikning kengayishi, yer osti suvlarining ko'tarilishi, shamol eroziyasining kuchayishi va iqlim isishining ta'siri tuproq qoplami rivojlanishida yangi tendensiyalarni yuzaga keltirmoqda. So'nggi 30 yil ichida mintaqada o'rtacha yillik haroratning 1,2-1,5 gradusga ko'tarilishi bug'lanish darajasini orttirib, tuproqdagi namlik balansini buzmoqda. Degradatsiya ko'lami viloyatning sug'oriladigan yerlarining 60-70% i turlicha darajada sho'rlangan bo'lib, shundan 15-20% i kuchli sho'rlangan maydonlar toifasiga kiradi. Hudud Zarafshon daryosining quyi oqimida joylashganligi sababli, suvning minerallashuv darajasi 1,2-1,5g/l ga yetishi "ikkilamchi sho'rlanish" xavfini doimiy ravishda yuqori darajada ushlab turadi.

1-jadval.

Navoiy viloyati tuproq-ekologik sharoitlarining differensial tahlili.

Tuproq tipi	Tarqalgan hududi	Morfogenetik xususiyati	Asosiy muammo

Sur-qo'ng'ir	Qizilqum qoldiq tog'lari (Tomditov, Bokantov)	Karbonatli va gipsli qatlamning yaqinligi (20-40)	Antropogen cho'llanish
Qumli cho'l	Markaziy Qizilqum massivlari	Gumus miqdori o'ta past (0.4-0.6), qum ko'chishi	Shamol eroziyasi
O'tloq-voha	Zarafshon vodiysi, Karmana, Qiziltepa	Gidromorf rejim, yer osti suvlari 1-2.5m	Ikkilamchi sho'rlanish
Taqir va taqirsimon	Qadimgi daryo deltalari	Yuzasi qattiq po'stloqli, o'tkazuvchanligi past	Namlikning bug'lanib ketishi

An'anaviy yondashuvlarda arid hududlarida tuproq hosil bo'lishi asosan namlik tanqisligi bilan izohlanadi. Biroq Navoiy viloyati misolida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, bir xil arid iqlim sharoitida ham tuproqning profili keskin farqlanadi. Bu holat hududda tuproq mikrozonalligi mavjudligini ko'rsatadi. Viloyatda tuproq mikrozonalligi asosan relyefning mikro shakillari va sug'orish tarmoqlarining joylashuvi bilan bog'liq. Masalan, sug'orish kanallariga yaqin 50-100 metrlik zonada tuproq namligi yuqori bo'lib, gidromorf jarayonlar ketsa, undan uzoqlashgan sari avtomorf (quruq) rejim ustunlik qiladi. Bu esa birgina fermer xo'jalligi maydonida ham 3-4 xil tuproq variatsiyasini keltirib chiqaradi. Yer osti suvlari chuqurligi 1-3m bo'lgan Zarafshon vodiysi irrigatsiya maydonlarida sho'rlanish jarayonlari faol kechsa, yer osti suvlari chuqurligi 5-10m bo'lgan viloyatning sug'orilmaydegan, tabiiy cho'l zonalari va baland adirlar atrofida karbonat va gips qatlamlarining to'planishi ustunlik qiladi. Yer osti suvlari 10m dan chuqur bo'lgan Qizilqum cho'l hududlarida esa qumli, qumoq tuproqlar shakillanadi. Bular esa tuproq tarqalishida gidrogeologik omil ham muhimligini ko'rsatadi. Navoiy viloyatida keng tarqalgan bo'z, qumli cho'l, sho'rxok va o'tloq tuproqlar tarqalishida nafaqat relief balki antropogen omil ham ta'sir ko'rsatadi. Arid iqlim sharoiti quruq va qattiq bo'lgani sababli bunday hududlarda asosan cho'l zonasiga xos tuproqlar

keng tarqalgan. Tuproq ona jinsining xususiyati, joyning relyefi, sizot suvlarining kimyoviy tarkibi va chuqurligi kabi omillarga binoan tuproqlarning tiplari almashib turadi.

2-jadval.

Navoiy viloyatida tarqalgan tuproqlar tiplarining qiyosiy morfogenetik tavsifi

T/r	Ko'rsatkichlar	Navoiy				Navoiy			
		Och tusli bo'z	Sur tusli qo'ng'ir	Taqir o'tloqli	O'tloqli	Och tusli bo'z	Sur tusli qo'n g'ir	Taqir o'tloqli	O'tloqli
		N.I.Felitsiant va b.1983y				A.J.Kushakov, 2022y			
1	Gumusli qatlam qalinligi, sm	16-20	10-12	9-11	11-15	18-26	17-19	17-21	16-20
2	Gumus rangi yetib boradegan chuqurlik, sm	120-130	80-90	65-75	80-90	50-70	85-90	70-80	85-95
3	Gumusli qatlamdagi gumus miqdori,%	0,26-2,08	0,10-0,99	0,39-0,860	1,27-2,07	0,7-1	0,6-0,8	0,6-1,3	1-1,5
4	Tuproq qatlamining yuqori va quyi chegarasida gipsning miqdori %	0,077 - 0,095	0,92-22,14 1	0,140 - 0,239 (kam)	0,103 - 0,181 (kam)	2-3 Juda kam	30-35	-	0,10-1,18 Kam
5	Tuproq qatlamining yuqori va quyi	7,67-10,01	7,8-11,01	7,52-8,42	9,23-8,45	8-10	5-7	7-9	9-11

	chegarasidagi karbonatlarning miqdori %								
6	Sho'rlanganlik holati	Sho'r lanm agan	Sho'r langa n	Kam sho'rl anga n	O'rta cha sho'rl anga n	Kuch siz o'rtac ha sho'rl anga n	O'rt ach a sho' rlan gan	Kam sho'rl anga n	Kuch siz sho'rl anga n

Tuproqlar tarqalishini Navoiy viloyati misolida olib qaraydegan bo'lsak ikki yirik guruhga ajrata olamiz: cho'l va tog'oldi tekisliklar tuproqlariga bo'lishimiz mumkin. Cho'l tuproqlari orasida eng ko'p tarqalganlari sur tusli qo'ng'ir tuproqlar, qumli cho'l tuproqlari va taqirli tuproqlardir. Sur tusli qo'ng'ir tuproqlar asosan relef jihatidan baland bo'lgan maydonlarda past tog'lar yani Qizilqumdagi kichik qoldiq tog'lar Bo'kantov, Tomditov, Ovminzatov, Quljuqtov, Yetimtov, Qozoqtov va Beltovlar etaglarida, platolarda, toshloq yerlarda va qadimgi yuzalarda tarkib topgan. So'ngi o'n yilliklarda yozgi ekstremal haroratlarning oshishi va bug'lanishning kuchayishi fonida tuproqlarda kapilyar ko'tarilish jarayonlari (bu yer osti suvlari va tuproq namligining mayda g'ovaklar orqali yuqoriga ko'tarilishi) faollashmoqda. Natija tuzlarning yuqori qatlamlarda to'planishi tezlashib, sho'rlanish zonalari kengayish tendensiya (barqaror o'zgarish)sini namoyon qilmoqda. Bu holat iqlim o'zgarishining tuproq degradatsiyasiga bevosita ta'sirini ko'rsatadi. Ko'pgina tuproqlarning yuzaki qatlamlari turli xil cho'kindi moddalarni o'z ichiga oladi, teksturasi quyuq va organik moddalari kam bo'ladi. Ushbu omillar tuproqlarni boshqarishni qiyinlashtiradi va to'g'ri moslashtirilgan tuproq tahlili usullariga asoslangan tadqiqotlarni talab qiladi. "Taxmin qilma, tekshir" degan ibora ushbu tuproqlarni boshqarishda, shuningdek sug'orish va drenaj, sho'rlanish va gips miqdori bilan bog'liq muammolarni aniqlashda ayniqsa muximdir. Qurg'oqchil va yarim qurg'oqchil mintaqalarda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga bo'lgan bog'liqlik

ortib borishi bilan o'g'itlardan foydalanish keskin darajada oshdi. Afsuski, avvalgiga qaraganda ko'proq o'g'itlar qo'llanilayotgan bo'lsa-da, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishidagi muammolar, umuman olganda, yanada kuchaymoqda. Buning muhim, ammo yetarlicha tushunilmagan sabablaridan biri o'g'itlarning turi va qo'llash me'yorlari bo'yicha noto'g'ri foydalanilishidir. Muammo qisman tuproqning haqiqiy holatini aks ettiruvchi mos tahlil usullarining yetishmasligi, qisman esa o'g'itning asl mohiyati, uni qanday va qaysi maqsadda qo'llash lozimligi borasidagi noto'g'ri tushunchalar bilan bog'liq.

XULOSA

Xulosa o'rnida aytaolamizki Yer yuzasining taxminan to'rttdan biri quruq va yarim quruq hududlarda joylashgan. Ushbu hududlarning tuproqlari odatda biroz ishqoriy reaksiyaga ega bo'lib, kaltsiy va magniy karbonatlari hamda sulfatlarning yuqori to'planishi bilan ajralib turadi. Yog'ingarchilik kamligi, bug'lanish yuqoriligi va cheklangan yuvilish tufayli, ayrim hududlarda eriydigan tuzlar yuqori miqdorda to'planib qolishi kuchaymoqda va bu esa sho'rlanish sharoitlarini yuzaga keltiradi. Ohak va gipsning ko'pligi hamda eriydigan tuzlarning to'planishi ushbu tuproqlarning fizik va kimyoviy xususiyatlariga hamda unumdorlik darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotimiz natijalariga ko'ra quyidagi tavsiyalarni amaliyotga tadbiiq etilishini takidlaymiz. Birinchi galda ikkilamchi sho'rlanishning oldini olish uchun yer osti suvlari sathini ko'tarmaydegan tomchilatib sug'orish texnologiyalariga o'tish. Sho'rga chidamli o'simliklar (saksovul, cherkez, qandim) yordamida shamol eroziyasiga qarshi kurashish, GIS texnologiyalari yordamida tuproqning sho'rlanish dinamikasini aniq vaqt rejimida monitoring qilib borish, tuproqlarning ishqoriy muhitini hisobga olgan holatda, faqat fiziologik nordon (Ammoniy sulfat, ammoniy xlorid, kaliy sulfat, kaliy xlorid) o'g'itlardan foydalanish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Yer resurslarining holati to'g'risida milliy hisobot. – Toshkent: "O'zdavyerloyiha" instituti, 2023. – 120 b.
2. Kushakov A.J. Navoiy viloyati sug'oriladigan tuproqlarning evolyutsion o'zgarishi va ekologik-melliorativ holatini yaxshilash yo'llari. (Monografiya) Navoiy-2024, 78-79 b.

3. Abbasov S.B. O'zbekiston arid mintaqalari landshaftlari va ularni optimallashtirish. – Samarqand, 2021. – 156 b.
4. Hoshimov H.H., Mo'minov A.A. Tuproqshunoslik va tuproq melioratsiyasi (O'quv darslik). – Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2020. – 240 b.
5. Xudoyberdiyev F.Sh., Bobobekov O. Navoiy viloyati sug'oriladigan tuproqlarining meliorativ holati va ularni yaxshilash yo'llari // *O'zbekiston tuproqshunosligi va agrokimyosi axborotnomasi*. – Toshkent, 2022. №3. – B. 45-51.
6. Qurvantoev R., Namozov H. Arid iqlim sharoitida tuproq degradatsiyasi va unga qarshi kurash choralari // *O'zbekiston qishloq xo'jaligi jurnali*. – Toshkent, 2019. – №8. – B. 12-15.
7. Toderich K.N. Qizilqum cho'l yaylovlari ekotizimini saqlash va fitomelioratsiya usullari. – Toshkent: "Fan", 2018. – 188 b.
8. Zokirova S. Tuproq mikrozonalligi va uning qishloq xo'jaligi ekinlari unumdorligiga ta'siri (Navoiy viloyati misolida). *Magistrlik dissertatsiyasi*. – Navoiy, 2022. – 85 b.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori. "Sho'rlangan maydonlarda tuproq unumdorligini oshirish va suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish to'g'risida"gi PQ-4422-sonli qarori. – Toshkent, 2019.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ УСТНОЙ РЕЧИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Исроилова Шохсанам Учкунбек кызы

докторант Наманганского государственного педагогического института

e-mail: shoxsanam9709@gmail.com, +99899 988 33 73

<https://orcid.org/0009000422068396>

Научный руководитель: Якуббаев Муродилла Маъруфович

профессор Наманганского государственного института

иностранных языков

e-mail: murodilla85@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-8084-8041>

Аннотация: В статье рассматривается проблема обучения детей дошкольного возраста иностранному языку в контексте современных образовательных стандартов. Особое внимание уделяется инновационным методам, способствующим эффективному формированию навыков устной речи у детей дошкольного возраста на занятиях английского языка. Описаны инновационные методы TPR, CLIL, игровые технологии и использование ИКТ в образовательном процессе.

Ключевые слова: дошкольное образование, английский язык, устная речь, инновационные методы, TPR, CLIL, игровая деятельность.

INGLIZ TILI MASHG'ULOTLARIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING OG'ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION USULLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga zamonaviy ta'lim standartlari nuqtai nazaridan chet tilini o'rgatish muammosi ko'rib chiqiladi. Ingliz tili mashg'ulotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarda og'zaki muloqot ko'nikmalarini samarali shakllantirishga yordam beradigan innovatsion usullarga alohida e'tibor qaratilgan. Maqolada TPR, CLIL innovatsion metodlari, o'yin asosida o'qitish va ta'lim jarayonida AKTdan foydalanishning mazmuni yoritilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ingliz tili, og'zaki muloqot, innovatsion usullar, TPR, CLIL, o'yin faoliyati.

INNOVATIVE METHODS OF DEVELOPING ORAL SPEECH IN PRESCHOOL CHILDREN IN ENGLISH CLASSES

Abstract: This article examines the problem of teaching preschool-aged children a foreign language in the context of modern educational standards. Particular attention is paid

to innovative methods that promote the effective development of oral communication skills in preschool-aged children during English language classes. Innovative methods of TPR, CLIL, game-based technologies, and the use of ICT in the educational process are described.

Keywords: preschool education, English language, oral communication, innovative methods, TPR, CLIL, game-based activities.

ВВЕДЕНИЕ

В рамках Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017 — 2021 годах за прошедший период принято около 300 законов, свыше 4 тысяч решений Президента Республики Узбекистан, направленных на кардинальное реформирование всех сфер жизни государства и общества.[1]

В результате реформ, за последние пять лет, в стране созданы политико-правовые, социально-экономические и научно-просветительские основы, необходимые для построения Нового Узбекистана.

Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы состоит из 7 приоритетных направлений и 100 целей. [2]

В том числе:

- ❖ Цель 38: Увеличение уровня охвата дошкольным образованием с нынешних 67 процентов до не менее 80 процентов.

Доведение в 2022/2023 учебном году уровня охвата системой дошкольной подготовки детей в возрасте 6 лет до 90 процентов, до конца 2024/2025 учебного года — до 100 процентов.

Создание свыше 7 тысяч новых негосударственных дошкольных образовательных организаций путем привлечения средств частного сектора в систему дошкольного образования.

- ❖ Цель 39: Поднятие на новый уровень качества обучения в системе дошкольного образования.

Внедрение усовершенствованной системы профессиональной подготовки и повышения мастерства работников детских садов.

Повышение квалификации свыше 160 тысяч педагогических кадров в 2022 — 2026 годах.

Совершенствование процессов дошкольного образования и воспитания на основе научно обоснованных подходов.

В современном мире знание иностранного языка становится неотъемлемой частью профессиональной компетенции человека. Раннее обучение английскому языку (в возрасте 3–7 лет) признано наиболее эффективным, так как именно в этот период ребенок обладает уникальной лингвистической гибкостью и способностью к имитации. Однако традиционные академические методы обучения в этом возрасте малоэффективны. Основная задача педагога — не просто дать набор слов, а сформировать живую устную речь через инновационные подходы, соответствующие психологическим особенностям дошкольника.

Раннее обучение признано наиболее благоприятным и эффективным, так как создает возможности для формирования отношения к языковому и культурному многообразию мира. Начальный этап обучения иностранному языку является фундаментальным и формирует дальнейший интерес к изучению иностранных языков. Результативность раннего обучения во многом зависит от педагога и здесь, возникает вопрос о том, какие методы и приемы работы будут являться наиболее эффективными в работе с дошкольниками.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДЫ

В своих научных трудах Выготский (1984) сосредоточил внимание роль речи в развитии ребёнка. Чем более сложное действие требуется ситуацией и чем менее прямым становится путь решения, тем более важной становится роль речи. Иногда она так важна, что без неё ребёнок не способен завершить задачу. [3]

Штерн пытается в учении о детской речи. Штерн пытается учесть и роль подражания, и спонтанную деятельность ребенка в развитии речи. «Мы должны здесь применить, — говорит он, — понятие конвергенции: лишь в постоянном взаимодействии внутренних задатков, в которых заложено влечение к речи, и внешних условий в виде речи окружающих ребенка людей, которая дает этим задаткам точку приложения и материал для их реализации, совершается завоевание речи ребенком».

Перспективность раннего обучения иностранным языкам в плане всестороннего совершенствования личности ребенка, его гуманитарного

развития и приобщения к общекультурным ценностям не подвергается сомнению. Как отмечал Ф.А. Сохин [4], одной из главных среди многих важных задач воспитания и обучения детей-дошкольников является задача развития речи и речевого общения.

Оптимальным возрастом для начала обучения иностранному языку является возраст 5 лет. Е.Н.Протасова отмечает, что к 5 годам система родного языка уже достаточно хорошо освоена, и к новому языку ребенок относится уже сознательно. Данный возраст является наиболее благоприятным для овладения иностранным языком в силу ряда психологических особенностей, характерных для ребенка-дошкольника (интенсивное формирование познавательных способностей, быстрое и легкое запоминание языковой информации - импринтинг, особая чуткость к явлениям языка, способность к имитации).

Ведущее место в обучении детей иностранному языку занимают игры. Они служат стимулом к овладению иноязычной речью, помогают создать ситуацию, в которой желание речевой деятельности у дошкольников значительно опережают языковые возможности, создавая тем самым благоприятные условия для усвоения новых знаний, развития навыков употребления новых лексических единиц и речевых оборотов [5].

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Для ребенка дошкольного возраста ведущим видом деятельности является игра. Обучение устной речи должно происходить естественно, имитируя процесс освоения родного языка: сначала «погружение» и восприятие на слух (аудирование), затем — воспроизведение звуков, слов и фраз. Инновационные методы направлены на то, чтобы снять языковой барьер и создать ситуацию успеха для каждого ребенка.

Ниже приведены примеры инновационных методов, используемых на уроках английского языка для формирования устной речи у детей дошкольного возраста.

1. Метод полного физического реагирования (TPR — Total Physical Response) [6]

Метод основан на координации речи и физических движений. Педагог дает команду на английском языке, а дети выполняют действие (например, «Jump!», «Touch your nose!»).

- Инновационный аспект: Ребенок осваивает язык через кинестетику, минуя стадию перевода в уме. Это формирует прочные нейронные связи и позволяет быстро накапливать пассивный словарь, который позже переходит в активную речь.

2. Метод предметно-языкового интегрированного обучения (Elements of CLIL) (Content and Language Integrated Learning)

CLIL подразумевает изучение других предметов через иностранный язык. На занятиях английского это может быть элементарное экспериментирование или творчество.

Пример: На занятии по рисованию педагог обсуждает цвета и формы только на английском. Дети не просто учат слово «blue», они используют его в контексте реальной деятельности. Это делает речь осмысленной и коммуникативно направленной.

3. Игровые технологии и геймификация

Современные игры выходят за рамки обычного лото. Использование ролевых игр с элементами театрализации (Storytelling) позволяет детям «проживать» ситуации.

- Инновация: Использование персонажей-марионеток (Puppet-show), которые «говорят» только по-английски. Дети вступают в диалог с игрушкой охотнее, чем с учителем, что стимулирует спонтанную речь.

4. Музыкально-ритмические технологии (Jazz Chants)

Джазовые чанты — это ритмичное повторение фраз под музыку или хлопки. Ритм помогает усвоить правильное произношение, интонацию и ударение, которые в английском языке сильно отличаются от русского.

- Результат: Дети запоминают целые речевые конструкции (chunks) без скучного зазубривания, что облегчает построение предложений в будущем.

5. Использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ)

Интерактивные доски, обучающие мобильные приложения и короткие аутентичные мультфильмы (например, «Peppa Pig», «Super Simple Songs») создают эффект погружения в языковую среду.

Если приложить чуточку усилий и фантазии, можно превратить знакомство с иностранным языком в веселое и увлекательное приключение. В этом, безусловно, могут помочь информационно-коммуникационные технологии (*ИКТ*) – широкий спектр цифровых и коммуникационных технологий, используемых для создания, передачи и распространения информации (компьютерное оборудование, мультимедийные средства, аудио и видеотехника) [7].

Важно: ИКТ должны выступать не как развлечение, а как стимул к говорению. После просмотра видеотрейлера педагог организует обсуждение, используя интерактивные задания на доске.

6. Проектный метод (мини-проекты)

Даже в 5–6 лет дети могут создавать проекты: «Моя семья», «Мое любимое животное».

- Инновация: Презентация проекта. Ребенок учится выступать перед аудиторией, используя базовые фразы: "This is my mom", «I like lions». Это формирует навыки монологической речи.

Роль педагога в реализации инноваций

Для успешного формирования устной речи педагог должен придерживаться принципа «One person — one language» (хотя бы на время занятия). Важно поощрять любые попытки высказывания, не прерывая ребенка для исправления мелких грамматических ошибок, чтобы не вызвать речевой зажим.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Инновационные методы обучения английскому языку в детском саду позволяют превратить сложный процесс освоения иностранной речи в увлекательное приключение. Мы считаем, что инновационные образовательные технологии и методы широко используются в обучении дошкольников, следовательно, позволяют реализовать все принципы раннего обучения, а также

учесть психологические особенности дошкольников. Сочетание двигательной активности (TPR), игры, музыки и современных цифровых технологий обеспечивает гармоничное развитие коммуникативных способностей ребенка.

В результате у детей формируется не просто знание отдельных слов, а готовность к живому общению на иностранном языке, что является прочным фундаментом для дальнейшего обучения в школе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Указ Президента Республики Узбекистан, от 07.02.2017 г. № УП-4947 «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан»
2. Указ Президента Республики Узбекистан, от 28.01.2022 г. № УП-60 «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022 — 2026 годы»
3. Выготский, Л. С. (1984). Орудие и знак в развитии ребенка. В кн. Л. С. Выготский, Собрание сочинений (т. 6, с. 5–90). М.: Педагогика.
4. Ф.А.Сохин. Развитие речи детей дошкольного возраста. М.: Просвещение, 1984. - с. 200
5. Борохович, Л.Ю. Игра и творческая деятельность по английскому языку для детей среднего и старшего дошкольного возраста / Л.Ю. Борохович. - Туапсе, 2013. - 234 с.
6. Ашера Дж. Метод полного физического реагирования.
7. Нелунова, Е.Д. К проблеме компьютеризации обучения иностранным языкам / Е.Д. Нелунова. — Якутск, 2004. — 84 с.
8. Вербовская М. Е., Шишкова И. А. Английский для малышей.
9. Коньшева А. В. Игровой метод в обучении иностранному языку.
10. UNESCO. Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All. – Paris: UNESCO, 2005.
11. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. UNESCO, Paris. – 1994. – 47 p
12. Bruner, J. S. (2004). The process of education (rev. ed. ed.). Boston, MA: Harvard University Press.
13. Byrnes, J. P., & Wasik, B. A. (2009). Language and literacy development: What educators need to know. New York, NY: Guilford.

ERTAKLAR LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQ OBYEKTI SIFATI

Mehmonova Sarvinoz Is'hoq qizi

Namangan davlat pedagogika institutining tayanch doktoranti

E.mehmonovasarvinoz0@gmail.com +998883731518

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalq ertaklarining lingvokulturologik xususiyatlari va ularning xalq hayotidagi o'rni xususida fikr bildirilgan. Ertak matnlaridagi milliy dunyoqarashni ifodalovchi lisoniy birliklar, xususan, numerologik tushunchalar, mifologik obrazlar va frazeologizmlarning xalq mentaliteti bilan bog'liqligini tahlil qilingan. Tadqiqot davomida ertak tili shunchaki badiiy vosita emas, balki milliy madaniy kodlarni tashuvchi tizim ekanligi ilmiy asoslab berilgan. Xususan, o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalarida mujassam bo'lgan milliy-madaniy konseptlar, ramziy obrazlar, barqaror iboralar, maqol va matallar, mifologik tasavvurlar, hamda qadriyatlar tizimi lingvokulturologik yondashuv asosida o'rganiladi. Tadqiqotda ertak matnlari til va madaniyatning o'zaro uzviy bog'liqligini aks ettiruvchi asosiy manba ekanligi ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Maqolada lingvokulturologiya nazariyasining muhim tamoyillari, jumladan, konsept tahlili, semantik maydon, diskursiv va kontekstual tahlil metodlari qo'llanadi. Ertaklardagi qahramonlar obrazi, milliy mentalitetni ifodalovchi til birliklari, urf-odat va an'analar bilan bog'liq leksik qatlamlar lingvomadaniy mazmun nuqtai nazaridan sharhlanadi. Shuningdek, ertak matnlarida xalqning tarixiy xotirasi, axloqiy-estetik qarashlari hamda ijtimoiy tajribasi til vositalari orqali qanday ifodalanishi aniqlanadi. Tadqiqot natijalari xalq ertaklari lingvokulturologik birliklarni aniqlash, tasniflash va izohlashda boy empirik material Manbai ekanligini ko'rsatadi. Maqola tilshunoslik, folklorshunoslik fanlari kesishmasida olib borilayotgan izlanishlar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: o'zbek xalq ertaklari, lingvokulturologiya, milliy madaniyat, etnomadaniy birliklar, xalq dunyoqarashi, folklor.

СКАЗКИ КАК ОБЪЕКТ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Мехмонова Сарвиноз Исхок кизи

Докторант (PhD) Наманганского государственного педагогического института

Аннотация. В данной статье исследуются лингвокультурологические особенности узбекских народных сказок. Анализируются языковые единицы, отражающие национальное мировоззрение в текстах сказок, в частности, связь нумерологических понятий, мифологических образов и фразеологизмов с народным менталитетом. В ходе исследования научно обосновано, что язык сказки является не просто художественным средством, а системой, несущей в себе национально-культурный коды. В данной научной статье народные сказки рассматриваются как важный источник в исследовании лингвокультурологических единиц. В частности, на материале узбекского устного народного творчества анализируются национально-

культурные концепты, символические образы, устойчивые выражения, пословицы и поговорки, мифологические представления и система ценностей с позиций лингвокультурологического подхода. Научно обосновывается положение о том, что тексты сказок выступают значимым источником, отражающим неразрывную связь языка и культуры.

Ключевые слова: лингвокультурология, народные сказки, культурный код, менталитет, концепт, языковая картина мира.

FAIRY TALES AS AN OBJECT OF LINGUOCULTURAL RESEARCH

Mekhmonova Sarvinoz Iskhoq qizi

PhD student of Namangan State Pedagogical Institute

Abstract. *This article investigates the linguacultural characteristics of uzbek folk tales. Linguistic units reflecting the national worldview in folk tale texts, in particular, the connection of numerological concepts, mythological images, and phraseological units with the national mentality, analyzed. During the research, it is scientifically substantiated that the language of the folk tale is not just an artistic tool, but a system that carries national-cultural codes.*

Based on the material of Uzbek folk literature, the research analyzes national and cultural concepts, symbolic images, fixed expressions, proverbs, mythological representations, and value systems within the framework of a linguocultural approach. The study provides a scientific justification for considering fairy tale texts as a significant source reflecting the inseparable relationship between language and culture.

The research applies key principles of linguocultural analysis, semantic field analysis, as well as discourse and contextual methods. The images of characters, linguistic units expressing national mentality, and lexical layers related to customs and traditions interpreted from the perspective of their linguocultural content. Furthermore, the study identifies how the historical memory of the people, their moral and aesthetic views, and social experience are represented through linguistic means in folk tale texts.

The findings demonstrate that folk tales serve as a rich empirical source for identifying, classifying, and interpreting linguocultural units. The article has both theoretical and practical significance for interdisciplinary research at the intersection of linguistics, folklore studies, and cultural studies

Keywords: *linguaculturology, folk tales, cultural code, mentality, concept, linguistic picture of the world.*

KIRISH

Bugungi kunda til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganish lingvistik tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Til- millatning tarixiy xotirasi, dunyoqrash va mentalitetini aks ettiruvchi muhim vosita bo'lsa, madaniyat esa ushbu jarayonning mazmuniy asosini tashkil etadi. O'zbek xalqining jahon xalqlari orasida

tutgan o'rne, insoniyat tamaddunlariga qo'shgan munosib hissasi, avvalo, xalq og'zaki namunalari misolida yaqqol ko'rinadi. Mustaqilligimiz tufayli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 13-maydagi "Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to'g'risida"gi farmonining e'lon qilinishi va bu ishning amalga oshishi til, adabiyot qatorida o'zbek folklorining ham har tomonlama o'rganish ishlariga keng imkoniyatlar yaratdi. Shunday ekan, xalq og'zaki ijodi namunalarini, xususan, ertaklarni lingvokulturologik birlik sifatida o'rganish va tahlil qilish keng tus oldi. Xalq ertaklari asrlar davomida shakllanib, xalqning turmush tarzi, urf-odatlar, axloqiy me'yorlari, mifologik tasavvurlari va estetik qarashlarini o'zida mujassam etgan badiiy matnlardir. Ularda milliy qadriyatlar, ramziy obrazlar, konseptual tushunchalar hamda etnomadaniy birliklar mujassam holda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, yaxshilik va yomonlik, adolat va zulm, mehnatsevarlik, sabr-toqat kabi konseptlar ertak matnlarida lingvomadaniy mazmun kasb etadi. Ertaklarning lingvokulturologik tahlili bevosita folklorshunoslik yutuqlariga tayanadi. O'zbek ertaklarining janr xususiyatlari, syujeti va tipologiyasini o'rganishda H.Zaripov, M.Afzalov, K.Imomov kabi olimlarning ishlari ertaklarning genezisi va xalq og'zaki ijodi sifatidagi o'rnini belgilab beradi. Ularning tadqiqotlari ertak tili tarkibidagi arxaizmlar va tarixiy-madaniy qatlamlarni tushunishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

So'nggi yillarda ertak matnlarini lingvokulturologik aspektda o'rganish bo'yicha bir qator dissertatsiya va maqolalar e'lon qilindi. Ertaklardagi mifologik qatlamlar, obrazlar tizimi va ularning hududiy xususiyatlarini G.Sarimsoqova, H.Jumayev, O.Safarov, M.Jo'rayev, S.Sodiqova, D.Abduahadova, G.Akramova, N.Zokirova, S.Sodiqova kabi bir qator olimlar tomonidan o'rganilgan va juda ko'plab manbalar to'plangan.[4]

Hayot haqiqati bilan bog'liq bo'lishi, hayotiy va hayotiy bo'lmagan uydirmalar asosiga ko'rilganligi, didaktik g'oya tashuvchi og'zaki hikoyalar ertak deyiladi. Ertak- o'zbek og'zaki prozasining yetakchi janrlaridan biri bo'lib, ularda xalqning ulug'vor g'oyalari, dunyoqarashi, ruhiy kechinmalari, sotsial-ahloqiy ideallari o'ziga xosligi yo'sinda badiiy aks etadi. Binobarin, ertaklar hech vaqt bekorchi, ertak narsalar emas, ular hamma vaqt muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etgan.

Inson ma'naviyatini yuksaltirishda folklorning o'rne haqida gap ketar ekan, aslida bu jarayon bolaning tug'ilishidan boshlanadi. Momolarimiz, onalarimiz aytgan allalar, erkalamalar, aytimlar, topishmoqlar, tez aytishlar, ertak va qo'shiqlar bolaning tili, dunyoqarashiining shakllanishiga xizmat qiladi. Xalq o'yinlari esa bolaning ham aqlan, ham jismonan ulg'ayishi uchun muhim omillardan biridir. Bola ana shu qadam an'ana va

qadriyatlar ichida votaga yetadi, biroq bugungi global jamiyatda ulg'aygani sari go'yo bu muhitga begona bo'la boshlaydi. Bu begonalik, eng avvalo, har qadamda o'z ta'sir kuchini ko'rsatayotgan ommaviy madaniyat ta'siridan boshlanadi. [9] Bularning barchasi ma'naviyat ravnaqiga emas, aksiga xizmat qiladi. Bu muammolarni bartaraf etish uchun esa, ta'lim jarayonining barcha bo'g'inlarida, maktabgacha ta'limdan to'liq yurtida til o'qitishda, o'rganishda folklarga va yana folklarga qaytib ish ko'rish lozim bo'ladi.

Xalqning til boyligi birinchi galda uning folklorida namoyon bo'ladi. Biror bir xalqning qanday xalqligini bilish uchun uning folklorini o'rganish zarur. Folklorda xalqning til imkoniyatlari, mushohada tarzi, ijodiy quvvati aks etgan bo'ladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot o'zbek xalq ertaklarini lingvokulturologik jihatdan kompleks o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda til va madaniyatning o'zaro aloqadorligi asosiy metodologik tamoyil sifatida qaraladi. Tadqiqot metodologiyasi zamonaviy lingvistika, madaniyatshunoslik va folklorshunoslik kesishgan nuqtada shakllantiriladi. Tadqiqot, avvalo, lingvokulturologik yondashuv asos qilib olinadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, til birliklari (so'z, ibora, metafora, ramziy obrazlar) xalqning milliy tafakkuri, urf-odatlar, qadriyatlar va dunyoqarashini aks ettiruvchi vosita sifatida tahlil qilinadi. O'zbek xalq ertaklari ana shu jihatdan milliy madaniyatni ifodalovchi muhim manba sifatida qaraladi.

Metodologiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida tizimli-semantik tahlil usuli qo'llaniladi. Bu usul yordamida ertak matnlaridagi lingvistik birliklarning ma'nosi, ularning konnotativ(qo'shimcha) mazmuni hamda madaniy yuklamasi aniqlanadi. Xususan, obrazlar tizimi (qahramonlar, sehrli mavjudotlar, hayvonlar, va ular bilan bog'liq semantik maydonlar tahlil qilinadi.

Shuningdek tadqiqotda kontekstual tahlil metodi muhim o'rin tutadi. Bu metod orqali ertakdagi til birliklari ularning ishlatilish muhiti va madaniy kontekstda o'rganiladi. Natijada, ma'lum bir so'z yoki obrazning milliy mentalitetdagi o'rni ochib beriladi.

Tadqiqotda yana qiyosiy (komparativ) metoddan ham foydalaniladi. Bu usul o'zbek xalq ertaklaridagi lingvokulturologik xususiyatlarini boshqa xalqlar ertaklari bilan solishtirish orqali umumiy va milliy o'ziga xos jihatlarni aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari, diskursiv tahlil yordamida ertak matnlarida aks etgan kommunikativ vaziyatlar, nutq strategiyalari va madaniy kodlar o'rganiladi. Ertaklar nafaqat badiiy matn, balki ijtimoiy-madaniy axborot tashuvchi sifatida talqin qilinadi. Metodologiyada etnolingvistik yondashuv ham muhim o'rin egallaydi. Ushbu yondashuv orqali xalqning urf-odatlar, marosimlari, qadimiy e'tiqodlari va turmush tarzi til birliklari orqali aniqlanadi. Ertaklarda

uchraydigan milliy belgilar (masalan, oila munosabatlari, mehmondo'stlik, mehnatsevarlik) lingvokulturologik birliklar sifatida tahlil qilinadi.

Tadqiqotning empirik bazasini o'zbek xalq ertaklari to'plamlari, folklor manbalari hamda ilmiy nashrlar, tashkil etadi. Ularni tahlil qilishda tanlab olishda (seleksiya), tasniflash va interpretatsiya metodlaridan foydalaniladi.

Og'zakilik, variantlilik folklorning o'ziga xos xususiyati bo'lib, u xalq ijodi namunalari bevosita jonli ijro jarayoni bilan bog'liq ekanligini namoyon etadi. Folklor asarlariga turg'unlik xos emas, u har galgi ijroda o'zgaradi, yangilanadi, bu esa badiiy til imkoniyatlarining yuksak namoyishi demakdir. Shuning uchun aytish mumkinki, folklor shunchaki so'z san'ati namunasigina emas, balki xalqning til zaxirasi, tushuncha va tafakkur tarzini bor bo'y basti bilan o'zida aks ettirgan. O'lis o'tmishdan to bugungi kungacha jonli holatda xalqning o'zi bilan birga yashab kelayotgan doimiy harakatdagi tarixi va madaniyati hamdir. [6]

Xalq ertaklari lingvokulturologik tizimda nafaqat semantik, balki kuchli pragmatik potensailga ega diskursiv hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Pragmatika nuqtayi nazaridan ertak matni kommunikativ akt sifatida tahlil qilinib, unda muallif (xalq ongining kollektiv subyekti) va tinglovchi (ijtimoiy-madaniy qabul qiluvchi) o'rtasidagi implitsit muloqot modeli shakllanadi. [7]

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Lingvokulturologiya doirasida pragmatik tahlil konseptual mazmun, madaniy kod va qiymat kategoriyalarining kommunikativ jarayondagi funksional reallashuvini ochib berishga xizmat qiladi. Bu borada V.V.Vorobyov lingvokulturologik birlikni madaniy ma'lumot tashuvchi til birligi sifatida talqin etadi, V.A.Maslova esa til va madaniyat o'zaro ta'sirini konseptlar tizimi orqali izohlaydi. Mazkur yondashuvlar ertak matning pragmatik yuklamasini aniqlashda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Masalan, o'zbek xalq ertaklarida takroriy uchraydigan "yaxshilik va yovuzlik qarama-qarshiligi" modeli nafaqat syujet qurilishi, balki aksiologik (qadriyatga oid) pragmatik strategiya sifatida talqin qilinadi. Qahramonning sinovlardan o'tishi va yakunda mukofotlanishi ijtimoiy ongda adolat konseptini mustahkamlashga qaratilgan implitsit nuqtai ta'sir mexanizmini yuzaga chiqaradi. Bu yerda ertak matni perlokutiv effect (tinglovchiga ta'sir ko'rsatish)ni amalga oshiradi.[4]

XULOSA

O'zbek xalq ertaklarini lingvokulturologik nuqtai nazardan tadqiq etish shuni ko'rsatadiki, ertaklar nafaqat badiiy-estetik hodisa, balki xalqning ko'p asrlik tarixiy

tajribasi, milliy tafakkuri va madaniy qadryatlarini mujassam etgan muhim manbadir. Ularda til birliklari orqali xalqning dunyoqarashi, axloqiy me'yorlari, urf-odatlar hamda ijtimoiy munosabatlari o'ziga xos tarzda ifodalanadi. Tahlil natijasida aniqlanishicha, ertak matnlarida qo'llanilgan leksik birliklar, obrazlar tizimi va ramziy ifodalar milliy mentalitetni aks ettiruvchi lingvokulturologik birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Xususan, qahramonlar obrazi, an'anaviy motivlar va syujet elementlari orqali o'zbek xalqiga xos bo'lgan mehnatsevarlik, halollik, sabr-toqat, kattaga hurmat kabi qadriyatlar til vositasida mustahkamlanadi. Ertaklar xalqning lingvistik qatlamida katta ahamiyatga ega. Ertaklarning lingvokulturologik jihatdan o'rganish bugungi tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Afzalov.M. O'zbek xalq ertaklari haqida. -Toshkent. Fan, 1988.
2. Eshonqulov.J.Folklor: obraz va talqin.- Qarshi. Nasaf,1999.
3. Jo'rayev.M. O'zbek xalq ertaklarida sehrli raqamlar. -Toshkent. Fan,1991.
4. Jo'rayev.M. O'zbek mifologiyasi va folklor matni poetikasi. -Toshkent. Fan, 2008.
5. Mahmudov.N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab...(O'zbek tilshunosligida lingvokulturologiya asoslari). -Toshkent, Akademya nashr, 2012.
6. Mirzayev.T, Turdimov.Sh, Jo'rayev.M, Eshonqulov. J, Tilavov. A. O'zbek folklori. Malik Print Co, -Toshkent, 2021
7. Safarov.Sh. Kognitiv tilshunoslik. -Jizzax, Sangzor. 2006
8. Sayidrahmonov.N. O'zbek xalq ertaklari tilining lingvopoetikasi. -Toshkent, 2016.
9. To'rayeva.U. O'zbek xalq sehrli ertaklarining lingvistik tahlili. (Nomzodlik dissertatsiyasi)
10. Yusupov.O'. Chog'ishtirma lingvokulturologiya asoslari. -Toshkent, 2016
11. Shomaqasudov.Sh. Shorahmedov. Sh. Hikmatlar xazinasi. - O'zbek maqol va matallarining lingvokulturologik asoslari. -Toshkent. 2001.
12. O'zbek xalq og'zaki ijodi (Ko'p tomlik). 3-4 jildlar. -Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.

STEAM YONDASHUVINING BOSHLANG'ICH TA'LIMDAGI AHAMIYATI

Shahobiddinova Sevinch Ilyorjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim 2-bosqich talabasi

E-mail: sevinchshahabidinova@gmail.com

Ilmiy rahbar: Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada STEAM yondashuvining boshlang'ich ta'limdagi ahamiyati, uning nazariy asoslari va amaliy imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, STEAM ta'limining o'quvchilarning kognitiv rivojlanishi, ijodiy fikrlashi va muammolarni hal qilish ko'nikmalariga ta'siri ilmiy tadqiqotlar asosida yoritilgan. O'zbekiston ta'lim tizimida STEAM yondashuvini joriy etish jarayonlari ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: STEAM, STEM, integratsiya, boshlang'ich ta'lim, ijodiy fikrlash, innovatsiya, kognitiv rivojlanish, fanlararo yondashuv

THE IMPORTANCE OF THE STEAM APPROACH IN PRIMARY EDUCATION

Shahobiddinova Sevinch Ilyorjon qizi

2nd-year student of Primary Education, Namangan State Pedagogical Institute

E-mail: sevinchshahabidinova@gmail.com

Scientific advisor: Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences

Annotation: This article analyzes the importance of the STEAM approach in primary education, its theoretical foundations, and practical applications. It also examines the impact of STEAM education on students' cognitive development, creative thinking, and problem-solving skills based on scientific research. Additionally, the process of implementing STEAM in the education system of Uzbekistan is discussed.

Keywords: STEAM, STEM, integration, primary education, creative thinking, innovation, cognitive development, interdisciplinary approach.

ЗНАЧЕНИЕ STEAM-ПОДХОДА В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Шахобиддинова Севинч Илёржон кизи

Студентка 2 курса направления «Начальное образование» Наманганского государственного педагогического института

E-mail: sevinchshahabidinova@gmail.com

Научный руководитель: Джакбаровна Махлия Ибрахимжоновна

Доктор философии (PhD) по педагогическим наукам

Аннотация: В данной статье анализируется значение STEAM-подхода в начальном образовании, его теоретические основы и практические возможности. Рассматривается влияние STEAM-образования на когнитивное развитие учащихся, их творческое мышление и навыки решения проблем на основе научных исследований. Также освещается процесс внедрения STEAM-подхода в системе образования Узбекистана.

Ключевые слова: STEAM, STEM, интеграция, начальное образование, творческое мышление, инновации, когнитивное развитие, междисциплинарный подход

KIRISH

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalariga, xususan ta'lim tizimiga tub o'zgarishlar olib kirdi. Kompyuter texnologiyalari, sun'iy intellekt, biotexnologiya kabi yo'nalishlarning keskin rivojlanishi natijasida zamonaviy jamiyat yangi bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni talab eta boshladi. Mazkur sharoitda an'anaviy ta'lim tizimi o'zining chegaralanganligi bilan ajralib, o'quvchilarni real hayot talablariga to'liq moslashtira olmayotgani namoyon bo'ldi.

Shu bois 1990-yillardan boshlab rivojlangan davlatlarda, avvalo AQShda, zamonaviy va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga qaratilgan STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) ta'lim modeli shakllana boshladi. Ushbu yondashuv fanlararo integratsiyaga asoslangan bo'lib, o'quvchilarda kompleks fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Keyinchalik mazkur model san'at (Art) komponenti bilan boyitilib, STEAM ta'limi sifatida yanada mukammallashdi. Natijada, nafaqat texnik bilimlar, balki ijodkorlik, estetik tafakkur va innovatsion yondashuv ham ta'limning ajralmas qismiga aylandi.

Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan asosiy muammolardan biri – o'quvchilarni hali mavjud bo'lmagan kasblarga tayyorlash zaruratidir. Bu esa ta'lim mazmunini qayta ko'rib chiqishni, uni moslashuvchan, dinamik va hayotiy vaziyatlarga yaqin shaklda tashkil etishni talab etadi. Chunki real hayotda bilimlar alohida fanlar ko'rinishida emas, balki o'zaro uzviy bog'langan tizim sifatida namoyon bo'ladi. Atrof-muhitni anglash jarayonida inson matematika, tabiiy fanlar, texnologiya va san'at elementlarini birgalikda qo'llaydi.

Aynan shu nuqtai nazardan, STEAM yondashuvi ta'lim jarayonida fanlar o'rtasidagi sun'iy chegaralarni bartaraf etib, o'quvchilarni muammoli vaziyatlarda mustaqil fikrlashga, izlanishga va ijodiy yechimlar topishga yo'naltiradi. Ushbu yondashuv o'quv jarayonini real hayot bilan uzviy bog'lash orqali bilimlarning amaliy ahamiyatini oshiradi hamda o'quvchilarni passiv bilim oluvchidan faol yaratuvchiga aylantiradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

STEAM ta'limi konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanishi bir qator olimlarning ilmiy qarashlari bilan chambarchas bog'liq. Xususan, Georgette Yakman tomonidan ishlab chiqilgan STEAM modeli integrativ ta'limning tizimli yondashuvini asoslab berdi. Uning "STEAM Education: an overview of creating a model of integrative education" asarida fanlararo aloqadorlikni yagona didaktik model asosida tashkil etish masalalari yoritilgan.

Shuningdek, Howard Gardnerning ko'p qirrali intellekt nazariyasi STEAM ta'limining metodologik asoslaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Uning "Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences" asarida shaxsning turli intellektual qobiliyatlari mavjudligi asoslab berilib, bu yondashuv ayniqsa boshlang'ich ta'limda STEAMni qo'llash uchun muhim nazariy poydevor vazifasini bajaradi.

Bundan tashqari, Mitchel Resnick tomonidan ilgari surilgan "ijodiy o'rganish" (Creative Learning) konsepsiyasi ham STEAM ta'limining amaliy jihatlarini boyitadi. Uning "Lifelong Kindergarten: Cultivating Creativity through Projects, Passion, Peers, and Play" asarida o'quvchilarning loyiha asosida, qiziqish va hamkorlik muhitida o'rganishi muhimligi ta'kidlanadi.

STEAM ta'limining falsafiy asoslari esa John Dewey nomi bilan bog'liq. Uning "Experience and Education" asarida ilgari surilgan "learning by doing" – ya'ni amaliy faoliyat orqali o'rganish g'oyasi bugungi STEAM yondashuvining asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Shunday qilib, yuqoridagi olimlarning ilmiy qarashlari STEAM ta'limining nazariy va metodologik asoslarini shakllantirib, uning zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyatini belgilab beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda STEAM yondashuvining boshlang'ich ta'lim tizimidagi ahamiyatini aniqlash maqsadida kompleks ilmiy metodlardan foydalanildi. Jumladan, nazariy tahlil usuli orqali STEAM ta'limining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va metodologik asoslari o'rganildi. Pedagogik adabiyotlar, xalqaro va mahalliy tadqiqotlar tahlil qilinib, muammoning ilmiy-nazariy asoslari yoritildi.

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tahliliy metod yordamida STEM va STEAM yondashuvlari o'rtasidagi farqlar aniqlashtirildi hamda ularning ta'lim samaradorligiga ta'siri baholandi. Shuningdek, empirik ma'lumotlarni umumlashtirish asosida xorijiy tajribalar, xususan AQSH va boshqa davlatlarda olib borilgan tadqiqotlar natijalari tizimlashtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston xalq ta'limi tizimida STEAM texnologiyalarini joriy etish sohadagi islohotlarning muhim va ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limi tizimidagi maktabdan tashqari ta'lim samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq "Barkamol avlod" bolalar maktablarida 2022/2023 o'quv yilidan boshlab STEAM ta'lim dasturini joriy etish belgilandi [1]. Shu bilan birga, 2019-yil 29-aprelda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoniga asosan STEAM yondashuviga moslashgan Prezident maktablari tashkil etildi [2]. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 29-apreldagi 229-son qaroriga muvofiq Toshkent shahridagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida 2022–2023 o'quv yilidan boshlab STEAM yondashuvi asosida mashg'ulotlarni bosqichma-bosqich joriy etish nazarda tutilgan [3].

Yuqoridagi normativ-huquqiy asoslar STEAM ta'limining mamlakatimizda izchil ravishda joriy etilayotganini ko'rsatadi. Shundan kelib chiqib, muhim savol tug'iladi: STEAM yondashuvini ta'limning qaysi bosqichidan qo'llash maqsadga muvofiq?

So'nggi ilmiy tadqiqotlar STEAM yondashuvi ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichida samarali ekanini ko'rsatmoqda. Xususan, AQSHning Kaliforniya shtatida Brouillette va Graham tomonidan 2016-yilda o'tkazilgan tadqiqotda kam

ta'minlangan hududlardagi 3–5-sinf o'quvchilariga STEAM asosidagi darslarning ta'siri o'rganilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, atigi 9 soatlik STEAM mashg'ulotlarida qatnashgan o'quvchilar tabiiy fanlar bo'yicha sezilarli darajada yuqori natijalarga erishgan [4].

Cunnington va boshqa pedagoglar tomonidan 2014-yilda Nyu Yorkning bir qator maktablarida o'tkazilgan boshqa tadqiqot STEAMni savodxonlik bilan bog'lash o'quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta'sir qilishini ko'rsatgan. Xususan, bu yondashuv: o'qish va matematik ko'nikmalarni rivojlantirgan, o'quvchilarga o'z ishlari va boshqalarning faoliyatini mazmunli tahlil qilish imkonini bergan [5]. Shu yilgi yana bir tadqiqot teatr san'ati va o'quvchilarning natijalari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rgangan. Unda aniqlanishicha, dars jarayoniga teatr elementlari qo'shilgan o'quvchilar matematika va ona tili fanlarida san'at integratsiyasi bo'lmagan guruhlariga nisbatan yuqori natija ko'rsatgan [6].

Bundan tashqari, Journal of Educational Change jurnalida chop etilgan xalqaro tadqiqotda o'qituvchilarning fikrlari tahlil qilinib, STEAM yondashuvi fanlararo va transdisiplinar o'rganishni rivojlantirishi, o'qituvchilar hamkorligi va muloqotini kuchaytirishi, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rag'batlantirishi aniqlangan [7]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, STEAM nafaqat bilimlarni yaxshilaydi, balki o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirib, ularni chuqurroq va ijodiyroq o'rganishga undaydi.

O'zbekiston ta'lim tizimida boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilarning keyingi bilim olish jarayoniga poydevor bo'lib xizmat qiladi. Aynan 1–4-sinflarda bolalarda bilimga qiziqish, tafakkur va asosiy ko'nikmalar shakllanadi. Shu sababli ushbu bosqichda STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvini joriy etish alohida ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, STEAM yondashuvi kichik yoshdagi o'quvchilarda tabiiy qiziquvchanlikni qo'llab-quvvatlaydi va rivojlantiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari atrof-muhitni kuzatish, savol berish va tajriba qilishga moyil bo'ladi. STEAM asosidagi darslar aynan shu xususiyatlarga tayanib, o'quvchilarning bilishga bo'lgan ehtiyojini yanada kuchaytiradi.

Ikkinchidan, ushbu yondashuv orqali fanlararo integratsiya ta'minlanadi. Boshlang'ich sinflarda matematika, tabiiy fanlar, texnologiya va tasviriy san'at elementlarini uyg'unlashtirish o'quvchilarda yaxlit bilim tizimini shakllantiradi. Bu esa ularning mavzularni chuqurroq anglashiga va bilimlarni real hayot bilan bog'lashiga yordam beradi.

Uchinchidan, STEAM ta'limi o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Loyihaviy va muammoli vazifalar orqali bolalar mustaqil fikrlash, turli yechimlarni izlash va ularni taqqoslash ko'nikmalarini egallaydilar. Bu esa ularning intellektual rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

To'rtinchidan, boshlang'ich ta'limda STEAM yondashuvi amaliy faoliyatga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Tajribalar, oddiy konstruksiyalar yaratish, rasm chizish va modellashtirish kabi faoliyatlar orqali o'quvchilar bilimlarini mustahkamlaydi. Bu jarayon ularning qo'l mehnati, mayda motorika va muhandislik elementlariga qiziqishini oshiradi.

Beshinchidan, STEAM darslari o'quvchilarda kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Guruhiy ishlar orqali bolalar bir-biri bilan muloqot qilish, fikr almashish va jamoada ishlashni o'rganadilar. Bu esa ularning shaxs sifatida shakllanishida muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, ushbu yondashuv o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Interaktiv va qiziqarli mashg'ulotlar bolalarni faol ishtirok etishga undaydi, bu esa ta'lim samaradorligini oshiradi.

Yana bir muhim jihat shundaki, STEAM ta'limi o'quvchilarni kelajak kasblariga bosqichma-bosqich tayyorlaydi. Boshlang'ich bosqichda shakllangan texnik va ijodiy tafakkur keyingi ta'lim bosqichlarida chuqurlashib boradi.

Boshlang'ich ta'lim tizimida STEAM yondashuvini joriy etish zamonaviy ta'limni rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Biroq ushbu yondashuvni amaliyotga tatbiq etish jarayoni bir qator muammolar bilan bog'liq holda kechmoqda.

Avvalo, asosiy muammolardan biri – o'qituvchilarning STEAM yondashuvi mohiyatini yetarli darajada tushunmasligidir. Ko'plab holatlarda STEAM faqat

fanlar yig'indisi sifatida talqin qilinadi, aslida esa u integratsiyalashgan muammoli ta'lim modelini anglatadi. Bu esa darslarni noto'g'ri tashkil etilishiga olib keladi.

Ikkinchidan, boshlang'ich ta'limda fanlarning alohida-alohida o'qitilishi STEAM yondashuvini joriy etishda jiddiy to'siq hisoblanadi. Mavjud o'quv dasturlarida fanlararo integratsiya yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan bo'lib, bu o'qituvchilarga integratsiyalashgan darslarni tashkil etishda qiyinchilik tug'diradi.

Uchinchidan, o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi darajasi ham muhim muammo sifatida namoyon bo'ladi. STEAM yondashuvi matematika, tabiiy fanlar, texnologiya va san'at elementlarini uyg'unlashtirishni talab etadi. Biroq amaliyotda o'qituvchilar ushbu yo'nalishlarning barchasi bo'yicha yetarli bilim va tajribaga ega emas.

To'rtinchidan, STEAM ta'limini samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan metodik ta'minotning yetarli emasligi kuzatiladi. Integratsiyalashgan dars ishlanmalari, loyiha asosidagi topshiriqlar va amaliy faoliyatlar tizimi hali to'liq ishlab chiqilmagan.

Beshinchidan, baholash tizimi STEAM yondashuviga mos kelmasligi ham dolzarb muammolardan biridir. An'anaviy baholash usullari asosan nazariy bilimlarni tekshirishga qaratilgan bo'lsa, STEAM ta'limi o'quvchilarning ijodkorligi, tanqidiy fikrlashi, hamkorlik va muammoni hal etish ko'nikmalarini baholashni talab etadi.

Shuningdek, moddiy-texnik baza yetishmasligi ham muhim to'siq hisoblanadi. STEAM darslari ko'pincha tajriba, qurilmalar va texnologik vositalardan foydalanishni talab qiladi, biroq barcha maktablarda bunday imkoniyatlar mavjud emas.

Yana bir omil – boshlang'ich ta'limda STEAM yondashuvi bo'yicha ilmiy va amaliy tadqiqotlarning yetarli emasligidir. Bu esa metodik yondashuvlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishda noaniqliklarni yuzaga keltiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, STEAM yondashuvi boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilarning intellektual, ijodiy va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Fanlararo

integratsiyaga asoslangan ushbu yondashuv o'quvchilarning bilimlarni yaxlit tizim sifatida anglashiga, ularni real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishiga hamda muammolarni mustaqil hal etish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, STEAM ta'limi o'quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, ularning tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi hamda ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida ushbu yondashuvni joriy etish o'quvchilarda bilimga nisbatan barqaror motivatsiya shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari STEAM yondashuvini amaliyotga joriy etishda qator muammolar mavjudligini ham ko'rsatdi. Jumladan, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi yetarli emasligi, fanlararo integratsiyaning to'liq yo'lga qo'yilmaganligi, baholash tizimining mos kelmasligi hamda moddiy-texnik bazaning yetishmasligi ushbu jarayonni murakkablashtirmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

- boshlang'ich sinf o'qituvchilarining STEAM yondashuvi bo'yicha kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadida maxsus malaka oshirish kurslarini tashkil etish;
- ta'lim jarayoniga integratsiyalashgan dars ishlanmalari va loyiha asosidagi topshiriqlar tizimini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;
- STEAM ta'limi uchun mos baholash mezonlarini ishlab chiqish va joriy etish;
- maktablarda STEAM faoliyatlarini tashkil etish uchun zarur moddiy-texnik sharoitlarni yaxshilash;
- boshlang'ich ta'limda STEAM yondashuvini chuqur o'rganishga qaratilgan ilmiy-amaliy tadqiqotlarni kengaytirish.

Yakuniy xulosa qilib aytganda, STEAM yondashuvi boshlang'ich ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda, o'quvchilarni zamonaviy jamiyat talablariga mos, kreativ va raqobatbardosh shaxs sifatida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuvni tizimli va bosqichma-bosqich joriy etish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 30-sentabrdagi PQ-4467-son "Xalq ta'limi tizimidagi maktabdan tashqari ta'lim samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori // <https://lex.uz/uz/docs/-4532156> [Murojaat qilingan sana: 19.04.2026]
- 2 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni // <https://lex.uz/ru/docs/-4312785> [Murojaat qilingan sana: 19.04.2026]
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 29-apreldagi 229-son "Toshkent shahrini maktabgacha ta'lim tizimi rivojlangan namunali hududga aylantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori // <https://lex.uz/ru/docs/-5989755> [Murojaat qilingan sana: 19.04.2026]
4. Brouillette, L., & Graham, N. J. (2016). Using arts integration to make science learning memorable in the upper elementary grades: A quasi-experimental study. Journal for Learning through the Arts, 12(1). // <https://www.artsedsearch.org/study/using-arts-integration-to-make-science-learning-memorable-in-the-upper-elementary-grades-a-quasi-experimental-study/> [Murojaat qilingan sana: 19.04.2026]
5. Cunnington, Marisol, Andrea Kantrowitz, Susanne Harnett, and Aline Hill-Ries. "Cultivating Common Ground: Integrating Standards-Based Visual Arts, Math and Literacy in High-Poverty Urban Classrooms." Journal for Learning through the Arts: A Research Journal on Arts Integration in Schools and Communities 10, no. 1 (2014). // <https://www.artsedsearch.org/study/cultivating-common-ground-integrating-standards-based-visual-arts-math-and-literacy-in-high-poverty-urban-classrooms/> [Murojaat qilingan sana: 19.04.2026]
6. Inoa, R., Weltsek, G., & Tabone, C. (2014). A study on the relationship between theater arts and student literacy and mathematics achievement. Journal for Learning through the Arts: A Research Journal on Arts Integration in Schools and Communities, 10(1). // <https://www.artsedsearch.org/study/a-study-on-the-relationship-between-theater-arts-and-student-literacy-and-mathematics-achievement/> [Murojaat qilingan sana: 19.04.2026]
7. Harris, A., de Bruin, L.R. Secondary school creativity, teacher practice and STEAM education: An international study. J Educ Change 19, 153–179 (2018). <https://doi.org/10.1007/s10833-017-9311-2> [Murojaat qilingan sana: 19.04.2026]

KONSEPT TUSHUNCHASINING ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDAGI TALQINLARI

O'rinova Sayyora Xolmirzayeva

Namangan davlat instituti, 1-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslikda keng qo'llanilayotgan konsept tushunchasining nazariy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiya yo'nalishlari doirasida konseptning mohiyati, uning strukturaviy komponentlari hamda til va madaniyat tizimidagi o'рни yoritiladi. Turli tilshunos olimlarning konsept haqidagi qarashlari qiyosiy tahlil qilinib, konseptning mental, semantik va madaniy xususiyatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, konsept inson tafakkurida shakllanadigan va til orqali ifodalanadigan murakkab mental birlik bo'lib, u milliy madaniyat, tarixiy tajriba va ijtimoiy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq ekanligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: konsept, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya, mental birlik, madaniyat, semantika.

ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПОНЯТИЯ «КОНЦЕПТ» В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация. В данной статье анализируется понятие концепта, широко используемое в современной лингвистике. В рамках когнитивной лингвистики и лингвокультурологии рассматриваются сущность концепта, его структурные компоненты и роль в системе языка и культуры. Проводится сравнительный анализ научных взглядов различных лингвистов на природу концепта. В результате исследования установлено, что концепт представляет собой сложное ментальное образование, формирующееся в сознании человека и отражающее культурный опыт, исторические традиции и ценности общества.

Ключевые слова: концепт, концептология, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, ментальная единица, культура.

INTERPRETATIONS OF THE CONCEPT IN MODERN LINGUISTICS

Annotation. This article analyzes the concept of "concept", which is widely used in modern linguistics. Within the framework of cognitive linguistics and linguoculturology, the essence of the concept, its structural components and its role in the system of language and culture are examined. The scientific views of various linguists on the nature of the concept are comparatively analyzed. The results of the study show that the concept is a complex mental unit formed in human consciousness and reflecting cultural experience, historical traditions and social values.

Keywords: concept, cognitive linguistics, linguoculturology, mental unit, culture.

KIRISH

Lingvokulturologiya tilshunoslik fanining alohida sohasi hisoblanadi. Insonlar, xalqlar, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, madaniy va

ilmiy aloqalar, xalqaro-madaniy kommunikativ jarayonlar, tillarning o'zaro munosabati, til hamda madaniyati, milliy tilning o'ziga xos ko'rinishi kabi masalalarni o'rtaga qo'yadi. Bu jarayon esa lingvokulturologiya fanining paydo bo'lishiga asos bo'ldi.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida tilshunoslik fanida yangi ilmiy yondashuvlar shakllandi. Dunyo tilshunosligida matnga avvallari sintaktik-struktur jihatdan yondashilgan bo'lsa, yangi davr XXI asrdan boshlab lingvokulturologik, lingvokognitologik, sotsiolingvistik hamda psixolingvistik tamoyillari yordamida tahlil qilish kuchaydi. Xususan insonning bilish faoliyati bilan shug'ullanadigan lingvokognitologiya fanining paydo bo'lish sanasi 1956-yil deb e'tirof etiladi. Kognitiv tilshunoslikda kognitiv atamasining izohi inglizcha "*cognitive – bilishga oid*" so'z bilan bog'liqdir. Kognitiv lingvistik insonning kognitiv faoliyati bilan chambarchas, uzviy bog'liq sanaladi. Konsept, ssenariy, kognitatsiya, freym atamaları kognitiv tilshunoslikning markaziy tushunchalaridir. Ular orasida konsept atamasi lingvokulturologiya, lingvokognitologiya hamda adabiyotshunoslik sohalarida keng qo'llaniladi. Lekin izohi esa o'zaro farqlanadi. Konsept lotin tilidagi "*conseptus*"-tushuncha so'zining kalkasidir. Konsept atamasi rus tilshunosligida XX asrning birinchi choragida rus faylasufi va olimi S.Askoldov tomonidan ilmiy muomalaga kiritildi. Ushbu atama o'tgan asrning 1980- yillariga qadar tushuncha so'ziga ma'nodosh sifatida qo'llanilgan. Hozirgi kunda esa uning ma'nosi ancha kengayganini ko'rishimiz mumkin. Xususan, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika va lingvokulturologiya kabi yo'nalishlarning rivojlanishi tilni inson tafakkuri va madaniyati bilan bog'liq holda o'rganish imkonini yaratdi. Shu jarayonda tilshunoslikda muhim ilmiy kategoriyalardan biri sifatida konsept tushunchasi shakllandi.

Konsept inson tafakkurida shakllanadigan murakkab mental birlik bo'lib, u orqali inson atrof-muhitni idrok etadi, tasniflaydi va baholaydi. Tilshunos olim Yu.S. Stepanov konseptni inson ongida mujassamlashgan madaniyat shakli sifatida ta'riflaydi¹. Uning fikricha, konsept madaniyatning asosiy elementlarini ifodalovchi semantik birlikdir.

Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasi kognitiv tilshunoslik, semantika va lingvokulturologiya fanlarida keng qo'llaniladi. Bu tushuncha inson tafakkuri, til tizimi va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganishda muhim nazariy vosita sifatida xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi konsept tushunchasining nazariy mohiyatini o'rganish hamda uning zamonaviy tilshunoslikdagi talqinlarini ilmiy manbalar asosida tahlil qilishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Tavsifiy metod – konsept tushunchasining nazariy asoslarini yoritishda qo'llanildi.

Qiyosiy metod – turli tilshunos olimlarning konsept haqidagi qarashlarini taqqoslashda ishlatildi.

Kognitiv tahlil metodi – konseptning inson tafakkuri bilan bog'liqligini aniqlashda qo'llanildi.

Lingvokulturologik yondashuv – konseptning til va madaniyat tizimidagi o'rnini tahlil qilishda qo'llanildi.

Tadqiqot jarayonida kognitiv tilshunoslik, semantika va lingvokulturologiya sohasidagi ilmiy manbalar tahlil qilindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Konsept tushunchasining nazariy asoslari. Tilshunoslikda konsept tushunchasiga turli olimlar tomonidan turlicha ta'rif berilgan. Masalan, rus tilshunosi D.S. Lixachyov konseptni xalqning madaniy tajribasini aks ettiruvchi tafakkur birligi sifatida ta'riflaydi².

Kognitiv tilshunos A. Wierzbicka esa konseptni inson ongida mavjud bo'lgan semantik model sifatida talqin qiladi³. Unga ko'ra, konseptlar insonning borliqni tushunish va tasniflash jarayonini aks ettiradi.

Shuningdek, V.I. Karasik konseptni madaniy jihatdan ahamiyatli mental birlik sifatida ta'riflaydi⁴.

Konseptning strukturaviy komponentlari. Ko'plab tadqiqotchilar konsept murakkab struktura ekanligini ta'kidlaydilar. Odatda konsept quyidagi komponentlardan iborat bo'ladi:

Kognitiv komponent – bilimlar va tasavvurlar tizimi. Lisoniy olam manzarasida inson ongining olam haqidagi tasavvuri, ya'ni bilimi.

Emotsional komponent – insonning muayyan tushunchaga nisbatan hissiy munosabati.

Madaniy komponent – milliy qadriyatlar va an'analar bilan bog'liq jihatlar. Bu komponentlar o'zaro bog'liq holda konseptning umumiy semantik tuzilishini shakllantiradi.

Lingvokulturologiyada konsept. Lingvokulturologiya fanida konsept til va madaniyat o'rtasidagi aloqani ifodalovchi muhim kategoriya hisoblanadi. N.D. Arutyunova konseptlar insonning dunyo haqidagi tasavvurini shakllantirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi⁵. Har bir millat o'ziga xos konseptlar tizimiga ega. Masalan, o'zbek lingvomadaniyatida mehmondo'stlik, hurmat, sabr, or-nomus, vijdon kabi konseptlar muhim madaniy qadriyatlarni ifodalaydi.

Bu konseptlar til birliklari, frazeologizmlar, maqollar va badiiy matnlar orqali namoyon bo'ladi. Lingvokulturologik tadqiqotlarda aynan konseptning ifodalanishi muammolarga juda katta e'tibor qaratilmoqda, internet materiallariga tayanadigan bo'lsak, masalan, Rossiyaning tilshunoslik sohasida bu borada ko'plab imiy tadqiqotlar olib borilganligi ko'rishimiz mumkin. Hattoki, keying davrdagi yoqlangan dissertatsiyalarning juda katta qismi aynan u yoki bu tilda konseptning lingvokulturologik tadqiqiga bag'ishlangan.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, konsept zamonaviy tilshunoslikda muhim nazariy kategoriya hisoblanadi. U inson tafakkurida shakllanadigan va til orqali ifodalanadigan murakkab mental birlikdir. Turli olimlarning qarashlari tahlili shuni ko'rsatadiki, konsept nafaqat semantik birlik, balki madaniy va kognitiv fenomen sifatida ham qaraladi. Lingvokulturologiyada konsept milliy madaniyat va mentalitetni aks ettiruvchi muhim birlik hisoblanadi. Tadqiqot natijalari, shuningdek, matn tahlil, kommunikativ strategiyalar va til madaniyatiga oid bo'lgan

konseptlarning lingvokulturologik, kognitiv va stilistik nuqtai nazardan chuqur tadqiq qilishga turtki bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Stepanov Yu.S. Konstanty: slovar russkoy kultury. – Moskva: Akademicheskij projekt, 2004.
2. Lixachyov D.S. Kontseptosfera russkogo yazyka. – Moskva, 1997.
3. Wierzbicka A. Semantics, Culture and Cognition. – Oxford: Oxford University Press, 1992.
4. Karasik V.I. Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs. – Volgograd, 2002.
5. Arutyunova N.D. Yazyk i mir cheloveka. – Moskva, 1999.
6. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
7. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2013.
8. Kubryakova E.S. Language and Cognition. – Moscow, 2004.

JAHOLOTGA QARSHI MA'RIFAT. JADIDLAR VA XOTIN-QIZLAR TA'LIMI

Rahmatullayeva Ug'ulxon Mahmudovna

Namangan viloyati Tarixi va madaniyati davlat muzeyi ilmiy xodimi

Telefon: +998888664681

Annotatsiya Ushbu maqolada Turkistonda faoliyat olib borgan ma'rifatparvar vakillar – jadidlarning faoliyati, jadidchilik harakatining eng ustuvor yo'nalishlari, ayollar ta'limi va huquqlari masalalari, ularning birlashishlari va ilm olishlariga qaratilgan e'tiborlari, ilm-sizlik va jaholatning jamiyat uchun og'ir oqibatlari to'g'risida ma'lumotlar ochildi.

Kalit so'zlar: Turkiston, jadid, padarkush, oila, g'oya, ilm, xurofot, moda, tafakkur, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulhamid Cho'lpon, Abdurauf Fitrat.

ПРОСВЕЩЕНИЕ ПРОТИВ НЕВЕЖЕСТВА. ОБРАЗОВАНИЕ НОВЫХ МУЖЧИН И ЖЕНЩИН

Рахматуллаева Угульхон Махмудовна

Научный сотрудник Государственного музея истории и культуры Наманганской области

Телефон: +998888664681

Аннотация: В данной статье представлена информация о деятельности просвещенных представителей – джадидов, работавших в Туркестане, о наиболее приоритетных направлениях движения джадидов, вопросах женского образования и прав, об их внимании к своим объединениям и образованию, а также о серьезных последствиях невежества и неграмотности для общества.

Ключевые слова: Туркестан, джадиды, падаркуш, семья, идея, наука, суеверие, мода, мысль, Махмудхожа Бехбудий, Абдулхамид Чолпон, Абдурауф Фитрат.

ENLIGHTENMENT AGAINST IGNORANCE. EDUCATION OF THE NEW MEN AND WOMEN

Rahmatullayeva Ug'ulxon Mahmudovna

Researcher of the State Museum of History and Culture of Namangan Region

Phone: +998888664681

Abstract: This article presents information on the activities of enlightened representatives – the Jadids – who worked in Turkestan, the most important areas of the Jadid movement, issues of women's education and rights, their attention to their associations and education, and the serious consequences of ignorance and illiteracy for society.

Keywords: Turkestan, Jadids, padarkush, family, idea, science, superstition, fashion, thought, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulhamid Cho'lpon, Abdurauf Fitrat.

KIRISH

Jadidchilik atamasi bu shunchaki paydo bo'lib qolgan harakat emas. Tarixdan ma'lumki, xalqimiz juda ko'p turli xil ko'rinishdagi bosqinlarni boshidan o'tkazgan. Xususan, o'n to'qqizinchi asrning o'rtalarida Turkiston xalqi boshiga juda ham og'ir musibat keldi, ya'ni Rossiya imperiyasi tomonidan bosqiniga giriftor bo'ldi. Mana shunday og'ir sharoitda, aniqrog'i, 1880-yillarning oxirida Turkistonda yangi bir harakat vujudga keldi.

Bu — tarixda jadidchilik milliy harakati edi. Agar o'sha davr tarixiga nazar solsak, xalqimiz 1865–1917-yillarda bosqinchilarga qarshi 150 martadan ortiq qurolli qo'zg'olon uyushtirganiga guvoh bo'lamiz. Bularning deyarli hammasida jadidlar bosh-qosh bo'lganlar va buni tarixiy ma'lumotlar isbotlaydi.

Jadidlarning asosiy maqsadlari va g'oyalari aniq rejalar va konsepsiyalar orqali ayon bo'ldi. Jadidlar jamiyatni rivojlantirish uchun barcha sohalarni rivojlantirishga hamda zamon talablariga ham e'tibor berish lozimligini hisobga olganlar.

Jamiyatda oila muhim rol o'ynashini birinchi o'ringa qo'yishgan. Qayerda oila munosabatlari kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham shunchalik kuchli bo'ladi, deb hisoblashgan. Albatta, bu qarashlar juda ham to'g'ri bo'lgan.

Jadid ajdodlarimiz oila masalasi haqida so'z yuritir ekanlar, xotin-qizlarni jamiyatning teng va haqiqiy a'zosiga aylantirishning birdan-bir yo'li ularning ma'naviy va ma'rifiy ravnaq topishidadir, deb hisoblaganlar.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Turkiston tarixida jadidchilik harakati nafaqat siyosiy va ijtimoiy yangilanish, balki xalqning dunyoqarashini tubdan o'zgartirgan ma'rifiy inqilob ham edi. Harakatning eng muhim yo'nalishlaridan biri – xotin-qizlar ta'limi va ayollarning jamiyatdagi mavqeini yuksaltirish bo'lgan.

Jadidlarning ta'siri ostida ilk o'zbek olimlari, shoirlari va jamoat arboblari yetishib chiqdi. Anbar Otin, Dilshod Barno kabi ijodkorlar ayollar ozodligi va ilm-ma'rifati haqida asarlar yaratganlar.

Keyinchalik jadidlar ko'magi bilan Germaniya va boshqa davlatlarga o'qishga yuborilgan talabalar orasida ham xotin-qizlar bo'lgan (masalan, Xayriniso Majidanova).

Jadidchilik harakatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri – xotin-qizlar ta'limi va ularning ijtimoiy mavqeini yuksaltirish bo'lgan. Jadidlar millat taraqqiyotini bevosita ayollarning ma'rifatli bo'lishi bilan bog'laganlar.

Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulhamid Cho'lpon, Abdurauf Fitrat va boshqa jadidlarning asosiy maqsadlari va rejalari yangi zamonaviy ilm va tafakkurga tayangan holda kuchli, ma'rifatli davlat tuzumini yaratishdan iborat edi [1].

Mahmudxo'ja Behbudiy jadidchilik harakatining yetakchi namoyandalaridan biri sifatida xotin-qizlar ta'limini millatning porloq kelajagi va jamiyat taraqqiyotining asosiy sharti deb bilgan. Uning qarashlariga ko'ra, bilimli onagina ma'rifatli avlodni tarbiyalay oladi.

Behbudiyning ayollar ta'limi va huquqlari masalalariga oid g'oyalari uning turli asar va maqolalarida o'z ifodasini topgan. Jumladan, Padarkush (1911-yil) asarida bevosita ayollar mavzusi yoritilmagan bo'lsa-da, unda ilm-sizlik va jaholatning jamiyat uchun og'ir oqibatlari badiiy tarzda ko'rsatib berilgan. Padarkush ham janr, ham mazmuniga ko'ra yangi o'zbek adabiyotini boshlab bergan asar bo'lgan.

Mahmudxo'ja Behbudiy mazkur asari orqali jamiyatdagi fojialarning ildizi bilimsizlikda ekanini, oila muhitida ayol ma'rifatli bo'lsa, farzand tarbiyasi bu darajada tanazzulga yuz tutmasligini ta'kidlab o'tgan [2].

Mahmudxo'ja Behbudiy o'zi asos solgan Oyna jurnali[3] xotin-qizlar ta'limiga oid ko'plab maqolalar e'lon qilgan. Uning g'oyalari va qarashlari esa quyidagicha bo'lgan:

- Ijtimoiy tenglikda ayollar ham erkaklar kabi ilm olishga haqli ekani.
- Ona ilk murabbiy, agar qiz bola o'qisa butun millat o'qiydi, degan fikrni ilgari surgan.

Til o'rganish masalasida ayollarning nafaqat diniy ilmlarni, balki dunyoviy bilimlarni va xorijiy tillarni o'rganishi zarurligini ta'kidlagan.

Mahmudxo'ja Behbudiy ayollarning jamiyatdagi o'rnini isloh qilishda "o'rta yo'l"ni taklif qilgan.

Mahmudxo'ja Behbudiy ayollarni butunlay erkinlashtirib yuborish yoki ularni butunlay uyga qamab qo'yish tarafdori emas edi. Uning qarashlari ayollarning ham bilimli bo'lishi va jamiyatda faol ishtirok etishini qo'llab-quvvatlagan.

Uning asosiy maqsadi — ayollarni islomiy odob doirasi saqlangan holda zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish zarurligini ta'kidlash edi[4].

Jadidlar "Ayol ilmi bo'lsa — butun jamiyat ilmi bo'ladi" degan konsepsiyaga rioya qilganlar. U shunday edi. Jadidlar, jumladan Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov va Abdurauf Fitrat kabi allomalar: "Onalar - millatning tarbiyachisi" degan g'oyani ilgari surishgan.

Ularning fikricha:

- Ilmi ayol farzandlariga to'g'ri tarbiya beradi.
- Xonadonlardagi bid'at va xurofotchilikka chek qo'yiladi.
- Oila iqtisodiyotini yuritishda ayolning roli oshadi.

Jadidlar nafaqat o'g'il bolalar, balki qizlar uchun ham yangicha ta'lim tizimini joriy etishga intilganlar. XX asr boshlarida Toshkent, Samarqand, Qo'qon va Buxoro kabi shaharlarda qizlar uchun maxsus "usuli jadid" maktablari ochila boshlagan.

Bu maktablarda ilk ayol jadid muallimlar, masalan Poshshaxon bibi, Xadicha aya kabi fidoyi ayollar faoliyat yuritganlar.

O'quv dasturlarida esa an'anaviy diniy bilimlar bilan bir qatorda hisob, matematika, geografiya, tarix va ona tili kabi dunyoviy fanlar ham o'qitilgan.

Matbuot va badiiy adabiyotdagi targ'ibotlar ham juda sezilarli darajada natijalar bergan. Xususan, jadidlar o'z maqolalarida xotin-qizlar masalasini muntazam yoritib borganlar.

"Oyna jurnali", "Sadoi Turkiston" gazetasi, "Turkiston gazetasi" kabi nashrlarda xotin-qizlarning huquqsizligi tanqid qilingan. "O'tgan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari ham ilmi, mustaqil fikrli ayol obrazlari orqali jamiyatga ibrat bo'lgan.

Abdurauf Fitratning ham xotin-qizlar huquqlari, ayniqsa ularning ilm olishi va jamiyatdagi o'rnini haqidagi mashhur asari 1914-yilda yozilgan "Rahbari najotdir"

asarida ayol ilmi bo'lsa, u tarbiya qilgan farzand ham jamiyatga foyda keltirmasligi g'oyasi ilgari surilgan. U shunday yozadi: "Agar oila baxtli bo'lsa, mamlakat baxtli bo'ladi". Ayollarning ilm olishi faqat erkaklarning xohishi emas, balki diniy va insoniy majburiyat ekanini ta'kidlaydi. U ayollarni ilm-ma'rifatdan mahrum qilishni millatning yarmini falaj qilishga qiyoslaydi.

Abdurauf Fitrat ayollarning nafaqat diniy, balki dunyoviy ilmlarni ham — tibbiyot, gigiyena, bolalar psixologiyasi kabi sohalarni ham bilishi zarurligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, bu sog'lom avlodni voyaga yetkazishning yagona yo'lidir.

Abdurauf Fitrat ayolni faqat uy xizmatchisi sifatida emas, balki erkakning teng huquqli sherigi, do'sti va maslahatchisi sifatida tasvirlaydi. U o'zining Munozara va Hind sayyohi qissasi asarlarida ham Turkiston ayollarining ayanchli ahvoli, ilmsizlik tufayli yuzaga kelayotgan ijtimoiy muammolarni keskin tanqid ostiga olgan. Abdurauf Fitrat falsafasida avlod tarbiyasiga oid qarashlar ilgari suriladi. Uning Oila risolasida esa oilaning jamiyat va inson hayotidagi rolini oshirishga, oila a'zolarining huquqiy me'yorlarini belgilashga qaratilgan fikr va mulohazalari bayon etilgan [5].

Mahmudxo'ja Behbudiy o'zining Oyna jurnalida millat va uning haq-huquqi, tarixi, til va adabiyot masalalari, dunyo ahvoli haqida qiziqarli maqolalar va bahslarni berib borgan.

Behbudiy millat taraqqiyoti uchun bir nechta til bilish shart, deb hisoblagan. Jurnalning birinchi sonida "Ikki emas, to'rt til lozim" degan maqola bilan chiqqan va unda o'zbek, tojik, arab va rus tillari hisobga olingan[6].

XULOSA

Xulosa qiladigan bo'lsak, jadid bobolarimiz moddiy qiyinchiliklar, g'oyaviy siyosiy tazyiqlarga qaramay millatning ma'naviy yuksalishi uchun imkoniyatlar yaratishga harakat qildilar. Tarixning murakkab, mas'uliyatli burilish davrida millatning ongini yuksaltirish, milliy iftixor tuyg'usini kuchaytirish birinchi darajali vazifalardan ekanligini anglab yetganliklari uchun ham bu boradagi barcha ishlarni o'z zimmalariga oldilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jadid ma'rifatparvarlik harakatining g'oyaviy asoslari. Toshkent Islom Universiteti-matbaa birlashmasi. – Toshkent: 2016. - 170-171 betlar.
2. “Jadidlar merosining bugungi yoshlarga ta'lim-tarbiya berishdagi ahamiyati”: Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi, – Toshkent: O'R QK Akademiyasi, 2024. – 262 b.
3. Usmonov Q. va boshqalar. O'zbekiston tarixi. Toshkent., 2005, 187-213 b. 9. Inoyatov. I.O'zbekiston tarixi. Toshkent, 2012.
4. Bababekov X.N. Istoriya zavoevaniya Sredney Azii sarskoy Rossiey v sekretnix dokumentax. – Tashkent., 2006 – str. 20–45.
5. Ergashev Q., Xamidov X. O'zbekiston tarixi. Toshkent, G'ofur G'ulom. 2015. 9- 51 b.
6. Behbudiy B.“Ikki emas, to'rt til lozim”, “Oyina” jurnali, 1913-yil 10-avgust, №1. Tanlangan asarlar. Jild-I.-T.: Akademnashr, -2018yil 396-bet.
7. Худайкулов А. М. Просветительская деятельность жадидов Туркистана. (конец XIX - начало XX вв.): М. На соискание степени доктора ист. наук. – Ташкент, 1995. – С. 109.

ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARIDA MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Nuriddinova Nozima Avazxonovna

Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi,

Ijtimoiy -iqtisodiy fanlar va tillarni o'qitish metodikasi kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ona tili va adabiyot darslarida muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil etiladi. Muammoli ta'lim nazariyasining tarixiy-falsafiy asoslari, uning umumta'lim fanlariga tatbiq etilish tamoyillari va ona tili hamda adabiyot darslaridagi o'ziga xos ko'rinishlari o'rganiladi. Tadqiqotda muammoli vaziyat yaratishning lingvistik va adabiyotshunoslik omillari, o'quvchilarning kognitiv mustaqilligi va ijodiy tafakkurini rivojlantirishdagi o'rni, shuningdek ushbu texnologiyaning an'anaviy metodlardan farqli jihatlari aniqlanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, muammoli ta'lim texnologiyasi ona tili va adabiyot o'qitishda o'quvchilarda til hodisalarini mustaqil tahlil qilish, badiiy matnni chuqur idrok etish va estetik tafakkurni rivojlantirish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytiradi.

Kalit so'zlar: muammoli ta'lim, muammoli vaziyat, ona tili, adabiyot darsi, kognitiv mustaqillik, ijodiy tafakkur, lingvistik muammo, badiiy matn, ta'lim texnologiyasi, o'quvchi faolligi.

СПЕЦИФИКАЦИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОБЛЕМНО- ОРИЕНТИРОВАННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Нуриддинова Нозима Авазхановна.

Наманганский областной центр педагогического мастерства,

Старший преподаватель кафедры социально-экономических наук и методики преподавания иностранных языков

Аннотация. В данной статье с научно-педагогической точки зрения анализируются специфические особенности использования проблемно-ориентированных образовательных технологий на уроках родного языка и литературы. Изучаются историко-философские основы теории проблемно-ориентированного образования, принципы ее применения к общеобразовательным предметам и ее специфические проявления на уроках родного языка и литературы. В исследовании выявляются лингвистические и литературные факторы создания проблемной ситуации, ее роль в развитии познавательной самостоятельности и творческого мышления учащихся, а также аспекты данной технологии, отличающиеся от традиционных методов. Результаты показывают, что проблемно-

ориентированные образовательные технологии значительно расширяют способность учащихся к самостоятельному анализу языковых явлений, развитию глубокого восприятия литературного текста и эстетического мышления на уроках родного языка и литературы.

Ключевые слова: проблемно-ориентированное обучение, проблемная ситуация, родной язык, урок литературы, познавательная самостоятельность, творческое мышление, лингвистическая проблема, литературный текст, образовательная технология, деятельность учащихся.

SPECIFIC FEATURES OF THE USE OF PROBLEM-BASED EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN NATIVE LANGUAGE AND LITERATURE LESSONS

Nuriddinova Nozima Avazkhonovna

Namangan Regional Pedagogical Skills Center,

*Senior Lecturer, Department of Socio-Economic Sciences and Language Teaching
Methods*

Abstract. *This article analyzes the specific features of the use of problem-based educational technologies in native language and literature lessons from a scientific and pedagogical perspective. The historical and philosophical foundations of the theory of problem-based education, the principles of its application to general education subjects, and its specific manifestations in native language and literature lessons are studied. The study identifies linguistic and literary factors of creating a problem situation, its role in developing students' cognitive independence and creative thinking, as well as the aspects of this technology that are different from traditional methods. The results show that problem-based educational technology significantly expands the ability of students to independently analyze language phenomena, develop a deep perception of a literary text, and develop aesthetic thinking in native language and literature lessons.*

Keywords: *problem-based learning, problem situation, native language, literature lesson, cognitive independence, creative thinking, linguistic problem, literary text, educational technology, student activity.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim paradigmasining markazida o'quvchini bilimning passiv qabul qiluvchisidan faol ijodkorga aylantirishga qaratilgan yondashuvlar turadi. Bu jihatdan muammoli ta'lim texnologiyasi pedagogik tafakkur tarixida muhim o'rin tutib, uning asoslari John Dewey[1] tomonidan XX asrning boshlarida ishlab chiqilgan bo'lsa-da, keyinchalik I.Ya.Lerner[2], M.I.Maxmutov[3], V.Okon kabi olimlar tomonidan sistemali ravishda rivojlantirilgan. Ona tili va adabiyot kabi

ijodiy, gumanitar fanlarda ushbu texnologiyaning qo'llanilishi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki bu fanlar o'z mohiyatiga ko'ra insonning ichki dunyosini, uning til orqali o'zini ifodalash qobiliyatini va estetik idrokini shakllantirishga xizmat qiladi. O'zbekiston ta'lim tizimida ona tili va adabiyot o'qitishining metodologik asoslarini yangilash masalasi bugungi kunda dolzarb tus olgan. Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlari kompetentlik yondashuvini talab etayotgan bir sharoitda an'anaviy reproduktiv o'qitish usullari o'quvchilarda chuqur bilim va ko'nikmalar shakllantirishga to'la javob bera olmayapti. Muammoli ta'lim texnologiyasi esa o'quvchini til va adabiyot hodisalarini mustaqil o'rganishga, mantiqiy fikr yuritishga va ijodiy xulosalar chiqarishga undaydi. Shu boisdan ushbu texnologiyaning ona tili va adabiyot darslarida qo'llanilishi bilan bog'liq nazariy va amaliy masalalarni o'rganish pedagogika fanining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Ushbu tadqiqotning maqsadi ona tili va adabiyot darslarida muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, uning ilmiy-metodologik asoslarini tahlil etish va amaliy tatbiq etish modellarini asoslashdan iborat. Tadqiqot predmeti sifatida muammoli ta'lim texnologiyasining ona tili va adabiyot darslaridagi metodologik jihatdan o'ziga xos holatlari, ularning o'quvchi shaxsini rivojlantirishdagi roli o'rganiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Muammoli ta'limning nazariy asoslari John Deweyning "Demokratiya va ta'lim" asarida o'quvchining faol izlanuvchilik tajribasiga asoslangan pedagogik kontsepsiya sifatida ilk bor tizimli bayon etilgan. Deweyning ta'kidlashicha, haqiqiy ta'lim muammo yechimi izlash jarayonida vujudga keladi va o'quvchi faqat amaliy qiyinchilikka duch kelgandagina chuqur fikrlash faoliyatini boshlaydi. Bu g'oya keyinchalik Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasida ilmiy jihatdan asoslandi: o'quvchi o'z bilish sxemasiga zid bo'lgan yangi ma'lumot bilan to'qnashganda kognitiv muvozanatsizlik yuzaga keladi va bu holat yangi bilimlarni o'zlashtirishning harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi.[5]

Sovet pedagogikasida muammoli ta'limni tadqiq etishda I.Ya.Lernerning hissasi beqiyosdir. Lerner muammoli ta'limni alohida metod sifatida emas, balki ta'lim jarayonining umumiy tamoyili sifatida talqin etib, o'quvchining mustaqil

izlanish faoliyatini ta'minlovchi didaktik shartlarni batafsil ishlab chiqqan. M.I.Maxmutov esa muammoli vaziyatning psixologik-didaktik tavsifini bergan holda uni to'rt komponentli tuzilma — mavjud bilim, yangi bilim zaruriyati, intellektual qiyinlik va bilish motivatsiyasi orqali ifodalagan. A.M.Matyushkin muammoli vaziyatni o'quvchida yangi narsani o'zlashtirishga qaratilgan faollikni uyg'otuvchi psixologik holat sifatida ta'riflagan.[4]

Ona tili o'qitishi metodikasi sohasida Ye.N.Passovning kommunikativ yondashuvi[7], L.V.Zankovning rivojlantiruvchi ta'lim tizimi[8] va D.B.Elkoninning mazmunli o'qitish nazariyasi muammoli ta'limning lingvistik fanlar uchun metodologik asosini tashkil etadi. O'zbek pedagogligi va metodika ilmda N.Rahmatullayev, Q.Yo'ldoshev, S.Matchonov kabi olimlar adabiyot o'qitishda ijodiy yondashuvni chuqurlashtirishga qaratilgan tadqiqotlar olib borgan bo'lib, ularning ishlari ona tili va adabiyot darslarida muammoli ta'limni joriy etishning milliy kontekstdagi asoslarini yaratishga muhim hissa qo'shgan.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: pedagogik va psixologik adabiyotlarning qiyosiy-tahliliy o'rganilishi, ta'lim amaliyotini kuzatish, o'qituvchilar va o'quvchilar bilan strukturlashtirilgan suhbat, pedagogik tajriba natijalari tahlili, ona tili va adabiyot darslarida muammoli ta'limni qo'llash yuzasidan metodik materiallarni umumlashtirish hamda qiyosiy-tipologik tahlil. Tadqiqotning empirik bazasini Toshkent, Samarqand va Farg'ona viloyatlarining umumta'lim maktablarida o'tkazilgan kuzatuvlar va suhbatlar tashkil etadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ona tili va adabiyot darslarida muammoli ta'lim texnologiyasini qo'llashning bir qator o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, ular ushbu texnologiyani boshqa fanlardagi tatbiqidan mohiyatan farqlantiradi. Birinchi navbatda, ona tili darslarida muammoli vaziyat yaratishning lingvistik xarakteri e'tiborni jalb etadi. Grammatik, leksik yoki sintaktik hodisalar bilan bog'liq muammoli vaziyat faqat mantiqiy ziddiyat bilan emas, balki til tizimining ichki qonuniyatlaridan kelib chiqadigan noaniqlik bilan belgilanadi. Masalan, "-mi" yuklamasining turli matniy muhitlarda his-tuyg'uni ifodalovchi yoki so'roq ma'nosini kasb etishi, bitta so'zning turli grammatik shakllarda turli ma'nolar kasb etishi —

bular o'quvchida haqiqiy kognitiv qiyinlikni keltirib chiqaradi va til hodisasini chuqur o'rganishga undaydi.

Adabiyot darslarida muammoli ta'limning o'ziga xosligi ko'proq badiiy matnning ko'p qatlamli tabiatidan kelib chiqadi. Adabiy asar o'z mohiyatiga ko'ra turli talqinlarga ochiq bo'lib, muammoli vaziyat badiiy obraz, voqelik va o'quvchi dunyoqarashining kesishmasida paydo bo'ladi. Shu sababli adabiyot darsidagi muammoli savol faqat "nima?" yoki "qanday?" degan savollardan iborat bo'lib qolmay, "nega?", "qanday qilib?" va "siz qanday tasavvur qilasiz?" kabi chuqur refleksiv savollarga ham tayanadi. Masalan, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida Otabek va Kumush obrazlari tahlilida "Bu voqealar fojia hisoblanadimi? Kim aybdor?" kabi muammoli savol o'quvchini badiiy matnni ijtimoiy, tarixiy va axloqiy jihatdan birgalikda tahlil qilishga majbur etadi.

Muammoli ta'limning ona tili va adabiyot darslaridagi ikkinchi muhim o'ziga xos xususiyati — o'quvchining emosional-estetik holatini bilish faoliyatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida tan olinishidir. Matematika yoki tabiatshunoslik kabi fanlardan farqli o'laroq, adabiyot darsida muammo yechimi faqat intellektual izlanish bilan emas, balki o'quvchining his-tuyg'ulari, xotirasi, hayotiy tajribasi va badiiy idrok qobiliyati bilan ham bog'liqdir. Bu holat muammoli ta'limni adabiyot darsida yanada boyroq, ko'p o'lchamli tajribaga aylantiradi. Shu boisdan adabiyot o'qituvchisi muammoli vaziyatni faqat kognitiv bilim boshqaruvchi emas, balki o'quvchining ichki dunyosiga murojaat qiladigan estetik-pedagogik jarayon sifatida tashkil etishi zarur.

Uchinchi o'ziga xos xususiyat — muammoli ta'limni ona tili darslarida qo'llashda til va nutq amaliyotining uzviy birligi masalasidir. Til hodisalari atrofida yaratilgan muammoli vaziyat o'quvchida nafaqat tizimli til bilimini shakllantiradi, balki shu bilimni jonli nutqiy faoliyatda qo'llash malakasini ham rivojlantiradi. Masalan, sinonim so'zlarning ma'no nozikliklarini muammoli savol asosida o'rganish o'quvchidan matn tahlili va o'z nutqida ushbu so'zlarni to'g'ri tanlash ko'nikmalarini bir vaqtning o'zida talab etadi. Bu esa ona tili darsida muammoli ta'limning an'anaviy grammatik mashqlardan tubdan farqini belgilaydi: u faqat til bilimini emas, balki til madaniyatini ham shakllantiradi.

To'rtinchi o'ziga xos xususiyat muammoli ta'limning adabiyot darsida milliy madaniy o'zlik bilan uyg'unlashuvdir. Ona adabiyoti namunalari orqali yaratilgan muammoli vaziyat o'quvchini nafaqat badiiy tafakkur rivojlantirishga, balki milliy qadriyatlar, tarix va mentalitetni chuqur anglashga ham yo'naltiradi. Bu jihatdan muammoli ta'lim milliy adabiyot darsida tarbiyaviy va ma'rifiy vazifani bir vaqtda bajaradi. O'zbek mumtoz adabiyotidan olingan matnlar asosida yaratilgan muammoli vaziyatlar — masalan, Navoiy g'azallarining falsafiy-badiiy talqini, Cho'lpon asarlarida insoniy erkinlik mavzusining ko'tarilishi — o'quvchini milliy madaniyat va umuminsoniy qadriyatlar kesishmasida fikrlashga undaydi.

Tadqiqot natijalari muammoli ta'lim texnologiyasini ona tili va adabiyot darslarida qo'llashda duch kelinadigan ba'zi pedagogik qiyinliklarni ham ochib berdi. Eng muhim muammo — o'qituvchi tomonidan muammoli vaziyatni to'g'ri darajada "dozalash" masalasidir. Agar muammoli savol juda oson bo'lsa, o'quvchida haqiqiy kognitiv qiyinlik yuzaga kelmaydi va bilish faolligi oshmir. Aksincha, muammo o'ta murakkab bo'lsa, o'quvchi umidsizlikka tushishi va bilish motivatsiyasi pasayishi mumkin. L.S.Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" kontseptsiyasi ushbu muvozanatni topishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi: muammoli vaziyat o'quvchining hozirgi bilim darajasidan biroz yuqoriroq, ammo qo'shimcha yordam yoki hamkasb bilan hamkorlikda yechish mumkin bo'lgan darajada bo'lishi kerak.[6]

Shuningdek, tadqiqot natijalari muammoli ta'limning guruhiiy tashkil etilishi ona tili va adabiyot darslarida alohida samaradorlik kasb etishini ko'rsatdi. Guruhiiy muammo yechish jarayonida o'quvchilar turli fikrlarni solishtiradi, munozaraga kirishadi, bir-birining fikrlarini to'ldiradi — va bu jarayon o'zining nutqiy-kommunikativ, badiiy-estetik va analitik qirralariga ko'ra ushbu fanlarning o'quv maqsadlariga to'la mos keladi. Badiiy asar talqinidagi turli xillik muammoli ta'limda afzallikka aylanadi, chunki adabiyot o'qitishining asosiy vazifalaridan biri o'quvchida mustaqil estetik bahona bildirish va o'z fikrni asoslash malakasini shakllantirishdir.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi. Ona tili va adabiyot darslarida muammoli ta'lim texnologiyasi o'zining lingvistik va adabiy-

estetik xususiyatlariga ko'ra alohida metodologik tizimni talab etadi. Ushbu texnologiya ushbu fanlarda o'quvchining kognitiv mustaqilligini, ijodiy tafakkurini va nutqiy faolligini rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biridir. Ona tili darslarida muammoli ta'lim lingvistik muammo, til hodisasining ko'p ma'noliligi va nutqiy kontekstualligi asosida qurilsa, adabiyot darsida badiiy matnning ko'p qatlamliligi, obraz va voqelikning o'zaro munosabati hamda o'quvchining estetik idrok qobiliyati markaziy o'rin tutadi. Muammoli ta'lim texnologiyasini ona tili va adabiyot darslarida samarali qo'llash uchun o'qituvchi muammoli vaziyatni o'quvchining rivojlanish darajasiga muvofiq tashkil eta olishi, muammo yechim jarayonida o'quvchi faolligini yo'naltirish va qo'llab-quvvatlash ko'nikmalariga ega bo'lishi hamda muammo mazmunini milliy adabiy-madaniy kontekst bilan uyg'unlashtira olishi zarur. Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatdiki, ushbu texnologiya ona tili va adabiyot o'qitishida an'anaviy metodlarni to'liq inkor etmaydi, balki ularni yangi sifat darajasida boyitadi va zamonaviy ta'lim talablariga moslashtiradi. Kelajakda ushbu yo'nalishda empirik tadqiqotlarni kengaytirish, muammoli ta'limning raqamli ta'lim muhitida qo'llanilishi va uning milliy ta'lim dasturlari bilan integratsiyasini o'rganish muhim ilmiy muammo bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dewey J. Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. — New York: Macmillan, 1916. — 434 p.
2. Lerner I.Ya. Problemnoye obucheniye. — Moskva: Znanie, 1974. — 64 s.
3. Makhmutov M.I. Problemnoye obucheniye: osnovy teorii. — Moskva: Pedagogika, 1975. — 368 s.
4. Matyushkin A.M. Problemnyye situatsii v myshlenii i obuchenii. — Moskva: Pedagogika, 1972. — 208 s.
5. Piaget J. Science of Education and the Psychology of the Child. — New York: Grossman, 1970. — 186 p.
6. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1978. — 159 p.
7. Занков Л.В. Дидактика и жизнь. — Москва: Просвещение, 1968. — 175 с.
8. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование. — Липетск: ЛГПИ, 1998. — 216 с.

UO'K 37.025.7

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA TANQIDIY FIKRLASHNING AHAMIYATI

Tuychiyev Adxamjon Tuxtaboyevich

Impuls tibbiyot instituti, dotsent v.b, PhD

<https://orcid.org/0009-0000-4699-1688>

Mob. tel: +99899 510 7175

E-manzil: adham.tuychiev@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada har qanday vaziyatda tanqidiy fikrlashning shakllanish darajasi shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyatga, jumladan, bo'lajak mutaxassisning kasbiy sohadagi raqobatbardoshligiga bog'liqligi tahlil qilinadi. Bundan tashqari, mashhur Britaniyalik olim T.Chatfieldning raqamli texnologiyalar haqidagi tushunchalarini takomillashtirish va ulardan ta'limda foydalanish borasidagi metod va maslahatlariga katta ahamiyat qaratilgan. Qolaversa, mazkur ishda 21-asrda muvaffaqiyatga erishish uchun maktablar, universitetlar va kompaniyalar uchun yaxshi mutaxassislarni tayyorlash hamda ta'lim muassasalari va korxonalar uchun onlayn kurslardan foydalanish yaxshi rivojlangan tanqidiy fikrlash qobiliyatlariga bog'liqligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: shaxs, tanqidiy fikrlash, raqamli davr, 21-asr ko'nikmalari, usullar.

THE IMPORTANCE OF CRITICAL THINKING SKILLS IN THE ERA OF DIGITAL TECHNOLOGIES

Tuychiev Adkhamjon Tukhtaboevich

Impuls Medical Institute, PhD

<https://orcid.org/0009-0000-4699-1688>

E-mail: adham.tuychiev@gmail.com

Abstract. The article says that the degree of formation of critical thinking in any situation depends on personal and social success, including the competitiveness of the future specialist in the professional field. At the same time, much attention is paid to the methods and advice of the famous British scientist Tom Chatfield about how to improve the understanding of digital technologies and their use in education. It has been mentioned that the preparation of good professionals in schools, universities and companies, as well as the use of online courses for both academic institutions and businesses for success in the 21st century, depends on well-developed critical thinking skills.

Keywords: personality, critical thinking, digital age, 21st century skills, methods.

ВАЖНОСТЬ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ЭПОХУ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Туйчиев Адхамжон Тухтабоевич

Медицинский институт «Импульс», PhD

<https://orcid.org/0009-0000-4699-1688> Э-почта: adham.tuychiev@gmail.com

Аннотация. В статье проанализировано, что степени сформированности критически мыслить в любой ситуации зависит от личностного и социального успехов, включая конкурентоспособности будущего специалиста в профессиональной сфере. В то же время, в работе большое внимание уделено на методы и советы знаменитого Британского ученого Тома Чатфилда по улучшению понимания цифровых технологий и их использования в образовании. Установлено, что подготовка хороших специалистов в школах, университетах и компаниях, а также использование онлайн-курсов как для академических учреждений, так и для бизнеса для успеха в 21 веке зависит от хорошо развитых навыков критического мышления.

Ключевые слова: личность, критическое мышление, цифровой век, навыки 21 века, методы.

KIRISH

Respublikamizda ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish borasida Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontsepsiyasida "ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish bandida raqamli iqtisodiyot uchun yuqori malakali muhandis-texnik kadrlar tayyorlash tizimini tashkil etish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta'minlash, ... ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, «blended learning», «flipped classroom» texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etish, ... milliy elektron ta'lim resurslari yaratilishini jadallashtirish, xorijiy elektron ta'lim resurslarini tarjima qilish ishlarini tashkil etish, ta'lim jarayonida elektron resurslar salmog'ini bosqichma-bosqich oshirib borish, elektron o'quv adabiyotlar yaratish, ularni mobil qurilmalarga yuklab olish maqsadida kutubxonalarda QR-kod yordamida elektron resurslar haqidagi axborotlarni joylashtirish tizimini yaratish, ... ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarining o'ziga xosligidan kelib chiqib, ta'lim jarayonida xalqaro miqyosda keng qo'llaniladigan zamonaviy dasturiy mahsulotlardan foydalanishni rivojlantirish;" alohida belgilab berildi.

Bugungi kunga kelib raqamli inqilob bizning shaxsiy va professional hayotimizga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Mazkur jarayon tez orada sekinlashadiganga o'hshamaydi. 5G va hattoki 6G simsiz texnologiyalarining paydo bo'lishi, sun'iy aql

yoki intellektning yutuqlari va innovatsion raqamli platformalarning ko'payishi – bu eksponensial ko'tarilishning boshlanishi deyish mumkin.

Ko'pchilik sun'iy aql atamasini eshitganda, birinchi navbatda ko'z oldiga robotlar keladi. Ammo robotlar sun'iy aqlning kichik bir ko'rinishi hisoblanadi. Sun'iy aqlning ideal xususiyati – bu aniq maqsadga erishish uchun eng yaxshi imkoniyatga ega bo'lgan harakatlarni baholay olish va amalga oshirish qobiliyatidir. Texnologiyalar rivojlanib borgan sari sun'iy aqlni belgilaydigan oldingi ko'rsatkichlar eskirib bormoqda va uning qudrati kuchaymoqda. Sun'iy aql ijtimoiy hayotimizni to'la egallamagan bo'lsa-da, kundalik turmushimizda faol ishtirok etmoqda. Misol uchun, Google eng ko'p izlangan buyruqlarni eslab qolish va tavsiya qilish imkoniga ega. Shu kabi ulkan ma'lumotlarni yig'ayotgan korporatsiyalar ularni qayta tahlil qilish orqali siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarga faol aralashmoqdalar. Biroq, sun'iy aql algoritmlarining takomillashib borishi yaqin yillarda aqliy mehnat ishchilarini ofislardan siqib chiqarishi mumkin.

Keling, mavzuga qaytsak. Tanqidiy fikrlash o'zi nima? Tanqidiy fikrlash – bu kiruvchi ma'lumotlarga va o'z pozitsiyasiga shubha qilish, aniq va oqilona fikrlash, faktlar o'rtasida mantiqiy bog'lanishni izlash va kuchli dalillarni shakllantirish qobiliyatidir. Tanqidiy fikrlashning asosi – mulohaza yuritish qobiliyatidir. Tanqidiy fikrlovchilar biror narsa yoki hodisani haqiqat deb qabul qilishdan ko'ra, unga savol axtarishadi va berishadi.

Bugungi globallashuv davrida zamonaviy axborot oqimi juda ham bepoyon – yangiliklar, reklama, turli foydali va foydasiz ko'rsatuvlar, sifatli va sifatsiz kontentdagi tashviqotlarni o'zida birlashtirgan cheksiz xabarlar oqimidir. Bunda faqatgina oqilona, vazmin, kerak bo'lsa tezkor qaror qabul qiladigan yoki fikr yuritadigan shaxsgina ushbu oqimda "jon saqlab qolishi" mumkin bo'ladi. Agar siz hamma yozilgan va aytilgan gaplarga ishonsangiz, aldanishingiz tabiiy. Barcha ma'lumotlar ham haqqoniy bo'lmasligi mumkin. Tanqidiy fikrlash esa shu kabi yolg'onni rostdan, alohida faktni fikrdan ajratishga yordam beradi.

Texnologiya hamma narsalarni murakkablashtiradi. Algoritmlar va kontent (mazmun)ni shaxsiylashtirish bizni ma'lumot pufakchalariga eltib qo'yadi. Bu foydalanuvchi faqat o'zi yoqtirgan kontentni ko'radigan holat. Ijtimoiy tarmoqlar

(Youtube, Telegram, Facebook va hokozolar), qidiruv tizimlari (Google, Yahoo, Yandex, Rambler kabilar) va cheksiz ilovalarning algoritmlari – afzalliklar, qidiruv tarixi, joylashuvi va boshqa foydalanuvchi ma'lumotlarini tahlil qiladi. Oqibatda, atrofimizda bizning nuqtai nazarimizga zid bo'lgan kontent "pufakchalari" paydo bo'ladi. Shunday qilib, biz intellektual izolyatsiyaga tushib qolamiz [5].

So'nggi o'n yilliklarda ko'plab shaxslar va tashkilotlar ta'lim tizimiga o'z ta'sirini o'tkazishga harakat qilmoqda. Masalan, Khan Academy, Coursera va FutureLearn kabi ommaviy ochiq onlayn kurslar o'rganish va o'qitish tizimlarini o'zgartirib yubordi. Bundan tashqari, boshqa ko'plab ta'lim tashkilotlari va resurslari butun dunyodagi ta'lim oluvchilar uchun eng yaxshi tajriba va imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Biroq, oldinda hali qilinadigan ishlar talaygina. Oxirgi 100 yil ichida telefonlar, kompyuterlar va mashinalar qanchalik o'zgarganini tasavvur qiling [6]. Xan Akademiyasi asoschisi Salmon Xon ta'kidlaganidek, "an'anaviy va onlayn ta'lim o'rtasidagi muvozanat bu inqirozning *'kumush qoplamasi'* bo'lishi mumkin". Darhaqiqat, bizda odamlar qanday bilim olishlari va umuman ta'limning yangi modelini qurish haqida qayta ko'rib chiqish imkoniyati mavjud. Onlayn yoki masofaviy yohud shaxsiy tajribalarga asoslangan an'anaviy ta'lim turimi, bu haqda qayg'urish uchun Covid-19 pandemiyasi yaxshigina sabog' bo'ldi, deb bermalol ayta olamiz.

MATERIAL VA METOD

Tanqidiy fikrlashni o'rganish jarayoni oson ish emas. Bu xuddi chet tilni o'rganishga o'xshaydi – avvaliga hamma narsa murakkab va tushunarsiz bo'lib tuyuladi, ammo mantiqni tushunib borgan sari bu osonroq kechadi.

Chet tilni o'rganish uchun biz imkon qadar til muhitiga sho'ng'ib ketamiz. Misol uchun, o'yinlar bilan til o'rganish qiyin ish emas, aksincha qiziqarli sarguzasht kabi ko'rinadi. Tanqidiy fikrlash texnikasi bilan vaziyat yanada foydali – biz ularni qo'llash juda muhim bo'lgan muhitga allaqachon tushib qolganmiz. Boshqa vazifa – tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun o'z algoritmini ishlab chiqish. Bular siyosiy matnlarda ko'proq evfemizmlarni va televideniye yangiliklaridagi jargonlarni topish uchun asosiy manbalarni qidiradigan mikrotadqiqotlar bo'lishi mumkin. Sizning

vazifangiz tanqidiy fikrlashning biron-bir texnikasini olish va u bilan turli kontekstlarda ishlash, uning barcha imkoniyatlarini tushunishga harakat qilishdir.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun muayyan hollarda tegishli ko'nikmalarni qo'llash lozim. Avval biror yangilikdagi axborotni shubha ostiga oling, tadqiqotlardagi havolalarni yoki mutaxassislarning malakasini tekshiring. Shundan so'ng tanqidiy fikrlashning quyidagi vositalari bilan ishlashni o'rganing, ya'ni ular:

- axborotni tekshirish usullaridan foydalanish;
- kognitiv buzilishlarni hisobga olish;
- argumentlashda xatolikka yo'l qo'ymaslik;
- axborot pufakchalaridan chiqish.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha mutaxassis va norasmiy ta'lim bo'yicha murabbiy, fasilitator Yelena Plexovaga ko'ra, ma'lumot bilan ishlaganda, "ichingizdagi" matnni ko'rib chiqing – diqqat bilan o'qing, diqqat bilan tinglang, mantiqiy nomuvofiqliklarni qidiring, manipulyatsiyalarni topishni o'rganing.

Tanqidiy fikrlash nazorat ro'yxati (chek-list).

Bunda "5W+H" savollar tizimi yangi ma'lumotlarni tekshirishning asosiy metodi hisoblanadi. Bu barcha kiruvchi ma'lumotlarni tekshirishingiz kerak bo'lgan savollar tizimidir. Javoblar manbaga qanchalik ishonishingiz mumkinligini va ushbu ma'lumotlar asosida qanday qarorlar qabul qilishingiz kerakligini tushunishga yordam beradi.

Who... (Kim)? will benefit? makes a key decision? is one of the key players?	When... (Qachon)? is this acceptable/unacceptable? will the result be visible? is possible expect changes?
What ... (Nima, qanday)? are counterarguments? are best/worst possible scenarios? are obstacles to our actions?	Why... (Nima uchun)? is it important to me/others? is this the best/worst case scenario? should people know about it?
Where... (Qayerda)? can you experience this in real life?	How... (Qanday qilib)? does it correlate with similar data?

do you encounter similar situations?

did we get this information?

are there areas for improvement?

to find a safe approach?

NATIJA VA TAHLIL

Kelajakda murakkab axloqiy, iqtisodiy va ekologik muammolarni hal qilish uchun siz hozirdan turli axborot bilan ishlashni o'rganib borishingiz va o'z shaxsiy fikrlashlaringiz haqida qayg'urib borishingiz kerak bo'ladi.

Biroq, tanqidiy fikrlash muammoga davo yoki yechim emas. Shuningdek, soxta xabarlar, yangiliklar, noto'g'ri ma'lumotlar va noto'g'ri fikrlashlarga qarshi yagona universal do'kon ham emas. Tanqidiy fikrlash kelajakda noaniqlik va mavhumlik bilan kurashishingizga yordam beradigan fikrlash uchun asos yaratadi.

Tom Chatfield, Oksford universiteti professori, u taniqli britaniyalik yozuvchi va faylasuf sanaladi. Yangi texnologiyalarga ixtisoslashgan raqamli texnologiyalar va siyosat va ta'lim borasidagi tushunchalarni o'stirish bilan shug'ullanadi [1]. U, ayniqsa, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini o'rgatish va amaliyotga joriy qilishga qiziqadi. Akademik muassasalar, jumladan, maktablar, universitetlar va kompaniyalarni rivojlantirish bo'yicha ish olib boradi, shuningdek bir qancha onlayn kurslarni yaratgan olim. Uning "Tanqidiy fikrlash" [2017] va "Bu kitob bilan yashang" [2015] kabi mashhur asarlari o'ttizdan ortiq tilga tarjima qilingan. U 21-asrda muvaffaqiyatga erishishning muhim kaliti – yaxshi rivojlangan tanqidiy fikrlash qobiliyatlariga bog'liqligiga qat'iy ishonadi. Muallif yolg'onni tan olish va haqiqiy dalillarni yolg'ondan ajratish mumkin bo'lgan belgilarni sanab o'tadi. Deduksiya, induksiya va abduksiya bilan tanishtiradi, xulq-atvor va aqliy strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi, til va ritorikaning ulkan imkoniyatlari haqida batafsil gapiradi.

Tom Chatfieldga ko'ra, yozish ko'nikmalarini o'stirish – raqamli shaklga o'tgan dunyoda muvaffaqiyatga erishishning ajoyib usuli hisoblanadi. Yaxshi yozish va yaxshi fikrlash bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Yozish fikrimizni aniqlashtirishga yordam beradi va ta'lim oluvchilarimizni bunga qanday qilib jalb qilish haqida o'ylashimizga yordam beradi [2]. Qisqa, ixcham fikrlarni taqdim etish bugungi dunyoda ustuvor vazifadir. Texnik va sayqallangan yozuvlar talabalar tomonidan

ko'proq qo'llab-quvvatlanadi. U raqamli asrda muvaffaqiyat kaliti tanqidiy fikrlashga bog'liqligini ikkita sabab bilan izohlaydi:

- birinchidan, tanqidiy fikrlash bizni avtomat va mashinalardan ajratib turadigan o'ziga xos fenomen. Kundan kunga texnologik vositalar tobora kuchayib bormoqda va ko'p jihatdan allaqachon bizdan o'tib ketdi ham. Lekin insonning ulardan ustunlik jihati shundaki, biz ularda hech qachon bo'lmaydigan ko'nikma va malakalarga egamiz.

- ikkinchidan, bu ko'nikma va malakalar muhim, chunki ular bizga doimiy axborot oqimidan to'g'ri va aniq ma'lumotni tanlab olish imkonini beradi. Mashinalar bizni ma'lumotlar botqog'iga botirmoqda, lekin shunga qaramay, biz ularni aniq va to'g'ri tahlil qilishimiz va baholashimiz va xulosalashimiz lozim. Va shu orqali tanqidiy fikrlash bizga manipulyatsiyadan qochishga yordam beradi.

T. Chatfild amalga oshirish oson bo'lgan ba'zi yaxshi odatlar va maslahatlarni ta'kidlab o'tadi. Misol uchun, bugungi jamiyatimizda raqamli texnologiyaning o'sish sur'ati tufayli vaqtni boshqarish juda muhim. Turli ko'rinishdagi raqamli chalg'itishlarning shovqinli ritmiga berilib ketmaslik bizga analitik ko'nikmalarimizni saqlashga yordam beradi. Yana bir maslahat. Bir vaqtning o'zida kompyuterda ko'p vazifalarni bajarishni to'xtatish lozim. Kompyuter ekranidagi bunday ortiqcha sahifa va yorliqlarning ko'payishi odatiy holga aylandi. Biz doimo bir ilovadan ikkinchisiga, ikkinchisidan uchinchisiga va hakozolarga o'tamiz. Bu bilan ish joyida biz bir vaqtning o'zida bir nechta vazifani bajarishga moyillik ko'rsatamiz va bunga urinamiz. Biroq, oqibatda, aniqlik va samaradorlik qobiliyatini yo'qotamiz va natijaga erisha olmaymiz. Faqatgina bitta vazifani bajarish va unga e'tiborni qaratish esa bizni yangi texnologiyalar zulmidan xalos qilishi mumkin.

Su bilan birga, muallif "Tanqidiy fikrlashni charhlash" asarida bugungi raqamli texnologiyalar dunyosida qanday qilib samarali rivojlanish va ishlashni aniq misollar bilan ko'rsatib beradi. "Tinimsiz axborot oqimlari muhitida rivojlanib borish uchun biz imkon qadar tanqidiy fikr yuritishimiz va insoniyatning misli ko'rilmagan o'zaro bog'liqligi salohiyatidan to'liq foydalanishga imkon beruvchi strategiyalarni o'zlashtirishimiz kerak" – deydi Chatfild [3].

XULOSA

Bugungi raqamli asrda biz hayotimizning bir qismini kompyuter va turli gadjetlardan foydalangan holda sarf qilib yuboryapmiz, bu tabiiy, xoh u telefon va planshetlarda yangiliklarni o'qish, ijtimoiy tarmoqlarda soatlab suhbatlashish, xoh u loyihani yakunlashga harakat qilish bo'lsin va hakazo. Tajribalarimiz shuni ko'rsatadiki, bu atrofimizdagi dunyoni va bizga kelgan axborotni qanday qabul qilishimizni shakllantiradigan dasturiy ta'minot va algoritmlar bilan belgilanadi.

Tanqidiy fikrlash, so'nggi paytlarda biz bilgan Google qidiruvi kabi vositalar hisobiga pasayganga o'xshaydi. Bugungi jamiyatda, agar muammoga yechim kerak bo'lib qolsa, unga javob topish uchun ilgari egallangan ko'nikma va malakalardan emas, balki internetda sun'iy aqldan foydalanish odatga aylanmoqda. Gap shundaki, kompyuterlar shubhasiz, katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlaydi va algoritmlarni klinik aniqlik bilan qo'llaydi. Bunday qonuniyatlar va tendensiyalarni yirik hajmdagi ma'lumotlar bilan shug'ullanadigan "ulkan ma'lumotlar bazasi" ga kiritilganda, biz tanqidiy fikrlash yordamida qaror qabul qilishning ideal vositasiga ega bo'lamiz. Aslida, Google kabi kompaniyalar sun'iy aqlga milliardlab dollar sarmoya kiritmoqda. Bular bizga fikrlash va mushohada qilish uchun murakkab algoritmlar va katta ma'lumotlar yig'indisini qanday kuchga ekanini ko'rsatadi.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, kompyuterlar va avtomatlashtirish allaqachon o'z ishini, o'z vazifasini bajarib bo'ldi. Biroq, agar dunyoga mashhur Google va Amazonlar ilg'or kashfiyotlari bilan o'z niyatiga yetsa, biz tez orada murakkab jarayonlarni va yuqori malaka talab qiladigan vazifalarni odamlar emas, balki sun'iy aql orqali to'liq bajarilishiga guvoh bo'lamiz. Oqibatda, odamlar endi biror narsa yoki hodisani tahlil qilish, muhokama qilish va tanqidiy fikrlash bilan shug'ullanishi shart emas, degan fikr paydo bo'ladi. Bu ketishda odamlarni "odam" qiladigan asosiy xususiyatlar real hayotda shunchaki buyruqlarni bajarish uchun ishlatiladigan algoritmlarning kengaytmasi bo'lib qolishi hech gap emas.

Foydalanilgan adabiyotlar/References

1. Chatfield, T. Live This Book. Paperback, 256 pages. Published in August 27th, 2015 by Penguin publication.
2. Chatfield, T. Critical Thinking: Your Guide to Effective Argument, Successful Analysis and Independent Study. Kindle Edition, 320 pages. Published in October 28th, 2017 by SAGE Publications Ltd.

3. Chatfield, T. How to Thrive in the Digital Age (The School of Life). Paperback, 149 pages. Published May 2012 by MacMillan. Series – The School of Life.
4. Cluster, D. What is critical thinking? // Critical thinking and new types of literacy. Collection. Creator O. Varshaver-M.: TsGL, 2005.
5. Piaget, J. The nature of intelligence. From the book of J. Piaget. Selected psychological works. International Pedagogical Academy, 1994.
6. Tuychiev, A. (2021). The role and importance of critical thinking at teaching English. Article. – Journal "Herald Pedagogiki". Warsaw, Poland. March.
7. Tuychiev, A. (2023). Organizing debates for developing critical thinking and speaking skills of students in teaching a foreign language. *Scientific journal of the Fergana State University*, (1), 95.
8. Чатфилд, Т. Критическое мышление: Анализируй, сомневайся, формируй свое мнение; Пер. с англ. — М.: Альпина Паблишер, 2019.
9. Дерюгина, И.А. Цифровые навыки студентов для цифрового мира [Текст] / И.А. Дерюгина // Тогу-старт: фундаментальные и прикладные исследования молодых. – 2020.
10. Халперн, Д.Ф. Психология критического мышления. – 4-е междунар. издание. – СПб.: Издательство "Питер", 2000.

TALABALARINI KASBIY TAYYORLASHDA MULTIMEDIA TEKNOLOGIYALARIDAN “HOT POTATOES” DASTURIY TA'LIM VOSITASIDAN FOYDALANIB O'QUV JARAYONIDA QO'LLASH

Raximova Dilfuza Abduraxmonovna

Andijon davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Matematika va informatika kafedrası o'qituvchisi

Email: rdilfuza457@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarni kasbiy tayyorlashda “Hot Potatoes” dasturiy ta’lim vositasidan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. “Hot Potatoes” interaktiv mashq va testlar yaratish vositasi sifatida talabalarning bilimni baholash, mustaqil ishlash ko’nikmalarini rivojlantirish va o’quv jarayonini faollashtirishga xizmat qilishi yoritilgan. Shuningdek, dasturning oliy ta’limda qo’llanilishi, pedagogik samaradorligi hamda talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlari ochib berilgan.

Tayanch soʻzlar. . Hot Potatoes, interaktiv ta’lim, pedagogik texnologiyalar, kasbiy tayyorlash, informatika ta’limi, bilimni baholash, mustaqil ta’lim.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОГРАММНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО СРЕДСТВА «ХОТ ПОТАТОЕС» НА ОСНОВЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ПРИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ

Аннотация. В данной статье анализируются возможности использования программного инструмента Hot Potatoes в профессиональной подготовке студентов-информатиков. Освещается роль Hot Potatoes как средства создания интерактивных упражнений для оценки знаний, развития навыков самостоятельной работы и активизации учебного процесса. Также раскрываются педагогическая эффективность и дидактические возможности применения данной программы в высшем образовании для развития профессиональных компетенций студентов.

Ключевые слова. Hot Potatoes, интерактивное обучение, педагогические технологии, профессиональная подготовка, информатика, оценка знаний, самостоятельное обучение.

APPLICATION OF THE “HOT POTATOES” EDUCATIONAL SOFTWARE TOOL BASED ON MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF STUDENTS’ PROFESSIONAL TRAINING

Annotation. This article analyzes the possibilities of using the Hot Potatoes software tool in the professional training of Informatics students. It highlights the role of Hot Potatoes as a tool for creating interactive exercises to assess knowledge, develop independent work skills, and activate the learning process. The article also reveals the pedagogical effectiveness

and didactic possibilities of using this program in higher education to develop students' professional competencies.

Key words. *Hot Potatoes, interactive learning, pedagogical technologies, professional training, informatics education, knowledge assessment, independent learning.*

KIRISH

Zamonaviy axborot jamiyatida ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga samarali integratsiya qilishdir. Bugungi kunda ta'lim amaliyotida Kahoot, Quizlet, Moodle kabi turli platformalar keng qo'llanilmoqda. Shu nuqtai nazardan, "Hot Potatoes" dasturiy ta'lim vositasi o'zining qulayligi, ko'p funkcionalligi bilan informatika yo'nalishi talabalarini kasbiy tayyorlashda muhim didaktik vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada aynan shu dasturning imkoniyatlari va uni o'quv jarayonida qo'llash metodikasi tahlil qilinadi.

METODOLOGIYA

"Hot Potatoes" - o'qituvchi va talabalarga turli xil interaktiv mashqlar hamda testlarni yaratish imkonini beruvchi vositalar to'plamidir. Dastur 5 turdagi asosiy bloklardan iborat bo'lib, ularning har biri o'ziga xos didaktik vazifalarni bajaradi:

1. JQuiz (Viktorina) – bir va bir nechta to'g'ri javobli testlar, ochiq testlar (qisqa javob) va aralash turdagi savollarni yaratish imkonini beradi. Bu talabalarning nazariy bilimlarini tezkor va xolisona baholashda samarali vosita hisoblanadi. Kahoot platformasida bo'lgani kabi, Hot Potatoes orqali ham ko'p tanlovli viktorinalar tuzish mumkin, ammo farqli jihati shundaki, Hot Potatoes yaratilgan testlarni mustaqil ravishda fayl sifatida saqlash va istalgan vaqtda internetga ulanmagan holda ham foydalanish imkonini beradi.
2. JCloze (Bo'shliqlarni to'ldirish) – matndagi bo'sh joylarni to'ldirish orqali terminologiya va tushunchalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Informatika fanida yangi atamalarni o'zlashtirishda bu turdagi mashqlar juda foydali.
3. JMatch (Moslikni o'rnatish) – ikki ustun orasidagi moslikni topish (masalan, atama va uning ta'rif, dasturiy kod va uning vazifasi) talabalarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.
4. JCross (Krossvord) – o'rganilgan mavzu bo'yicha krossvordlar tuzish nafaqat bilimlarni takrorlash, balki ijodiy yondashuvni ham shakllantiradi.

5. JMix (Ketma-ketlikni tiklash) – aralashtirilgan soʻz yoki jumalardan toʻgʻri ketma-ketlikni tuzish. Bu, ayniqsa, dasturlash tillarida operatorlar ketma-ketligini oʻrgatishda qoʻl keladi.

“Hot Potatoes” dasturining eng muhim xususiyatlaridan biri yaratilgan barcha mashqlarning standart HTML formatida saqlanishidir. Hot Potatoes. orqali turli turdagi interaktiv testlar yaratish mumkin: toʻgʻri/notoʻgʻri savollar, moslashtirish, boʻsh joyni toʻldirish, tartiblash va boshqalar. Bu esa ularni har qanday qurilmada (kompyuter, planshet, smartfon) va istalgan operatsion tizimda hech qanday qoʻshimcha dasturlarsiz brauzer orqali ochish imkonini beradi. Kahoot platformasidan farqli oʻlaroq, Hot Potatoes orqali yaratilgan testlarni ishlash uchun doimiy internet aloqasi talab etilmaydi, bu esa internet infratuzilmasi yetarli darajada rivojlanmagan hududlarda ham qulay foydalanish imkoniyatini yaratadi.

Shuningdek, ushbu dastur orqali yaratilgan testlarni Moodle platformasiga yuklab, talabalarning natijalarini masofadan turib kuzatish imkoniyati mavjud. Bu esa oʻqituvchiga har bir mavzu boʻyicha talabalarning oʻzlashtirish foizini kuzatib borish, semestr oxirida esa umumiy natijalarni tahlil qilish imkonini beradi. Kahoot platformasida boʻlgani kabi, Hot Potatoes testlarida ham talabalar oʻz ballarini va guruhdagi reytingini koʻrish imkoniyatiga ega boʻladilar.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Informatika yoʻnalishi talabalarini kasbiy tayyorlashdagi ahamiyati. “Hot Potatoes” dasturidan foydalanish nafaqat oʻqituvchi, balki talaba nuqtai nazaridan ham muhimdir. Talabalar ushbu vositani oʻzlashtirish orqali quyidagi kasbiy kompetensiyalarga ega boʻladilar:

Pedagogik-dasturiy vositalarni yaratish koʻnikmasi: Talaba oʻzining kelajakdagi kasbiy faoliyatida foydalanish uchun mustaqil ravishda interaktiv oʻquv materiallarini yarata olishi kerak. “Hot Potatoes” bu jarayonni soddalashtiradi va tezlashtiradi. Kahoot platformasidan foydalanuvchi sifatida emas, balki Hot Potatoes orqali oʻzining mualliflik ishlanmalarini yaratuvchi sifatida faoliyat yuritish talabaning kasbiy tayyorgarligini yanada mustahkamlaydi.

Faniga oid elektron resurslar bankini shakllantirish: Informatika fanining turli boʻlimlari (algoritmash, dasturlash, kompyuter tuzilmasi, axborot xavfsizligi)

bo'yicha testlar va mashqlar to'plamini yaratish orqali talaba o'zining metodik boyligini oshirib boradi.

Baholash vositalarini loyihalash: Talabalar nafaqat test tuzish, balki uning mazmuni, savollarning tuzilishi va baholash mezonlarini ishlab chiqishni ham o'rganadilar. Psixologiyada test shaxsning aqliy taraqqiyoti, qobiliyati, kasbga layoqatini aniqlashda muhim vosita ekanligini hisobga olsak, bo'lajak informatika o'qituvchilari uchun sifatli testlar yaratish kompetensiyasiga ega bo'lish alohida ahamiyat kasb etadi.

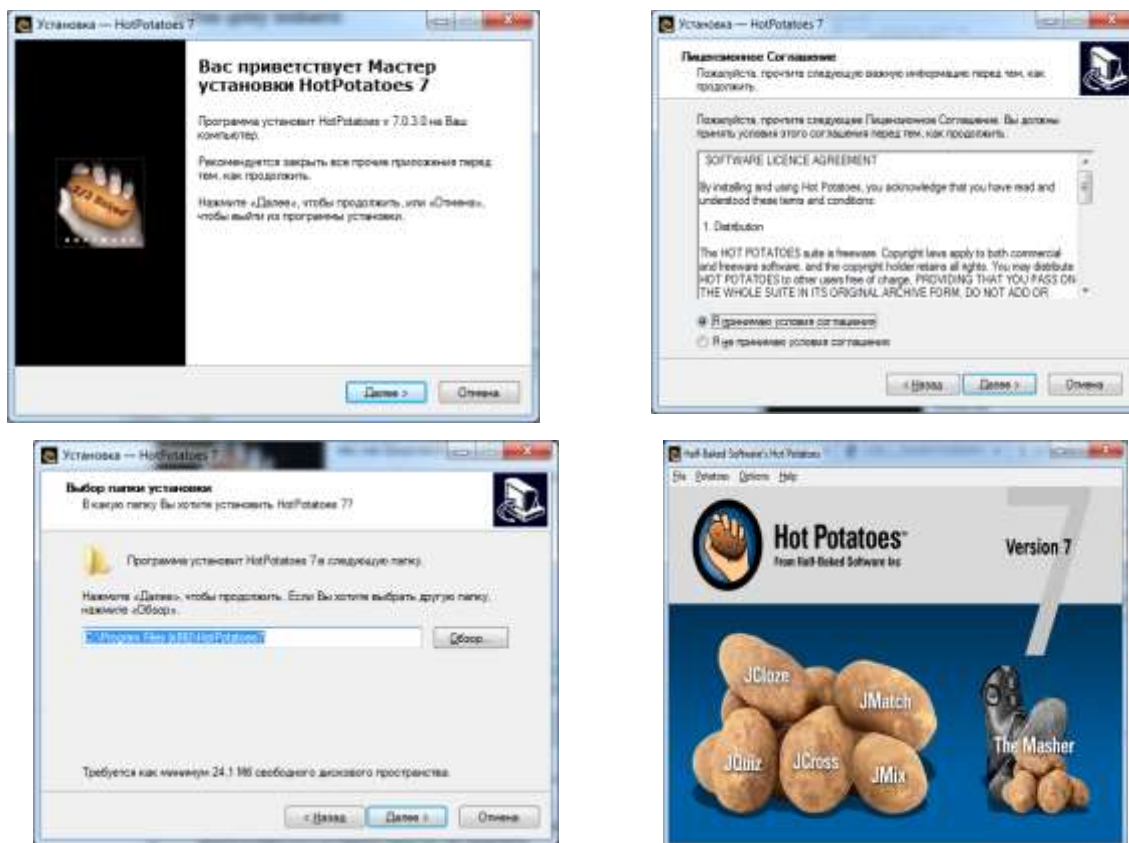
Dasturning yana bir afzalligi shundaki, u o'quv jarayonini faollashtirishga xizmat qiladi. Talabalar tomonidan yaratilgan krossvordlar, testlar va moslikni o'rnatish mashqlari amaliy mashg'ulotlarda o'zaro baholash va musobaqa elementlarini joriy etish imkonini beradi. Kahoot platformasidagi kabi o'yin elementlari mavjud bo'lmasa-da, talabalarning o'zlari yaratgan materiallar asosida guruhli musobaqalar tashkil etish ularning darsga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, talabalar testdan yuqori ball olish maqsadida mavzuni chuqurroq o'zlashtirishga alohida e'tibor qaratadilar.

Hot Potatoes – test, juftlashtirish, bo'sh joyni to'ldirish test mashqlari yaratish uchun qulay muharrir hisoblanadi. Hot Potatoes dasturida test yaratish uchun biz uni internetdan yuklab olamiz (1-rasmga qarang).

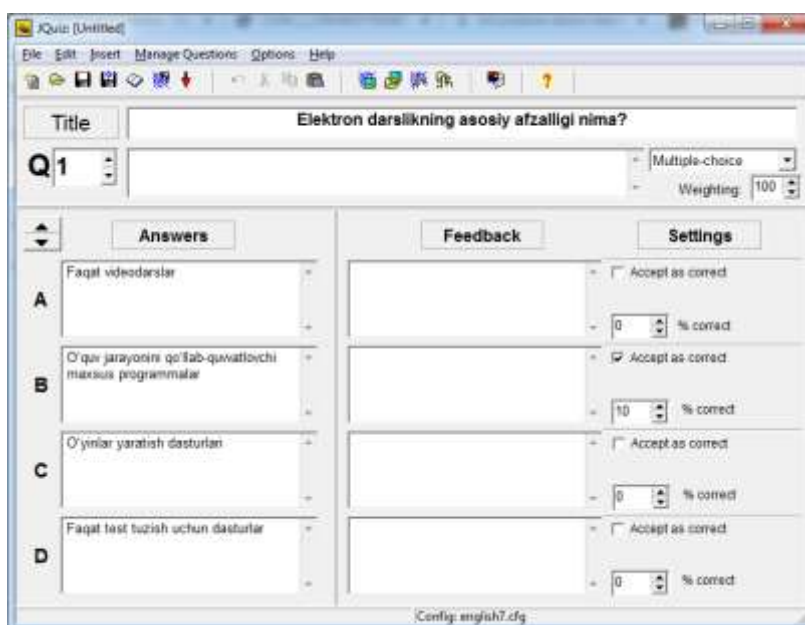
1-rasm. Hot potatoes dasturini yuklab olish.

Internet brauzeridan dasturni yuklash jarayonida ketma-ketlik asosida amalga oshiriladi(2-rasm).

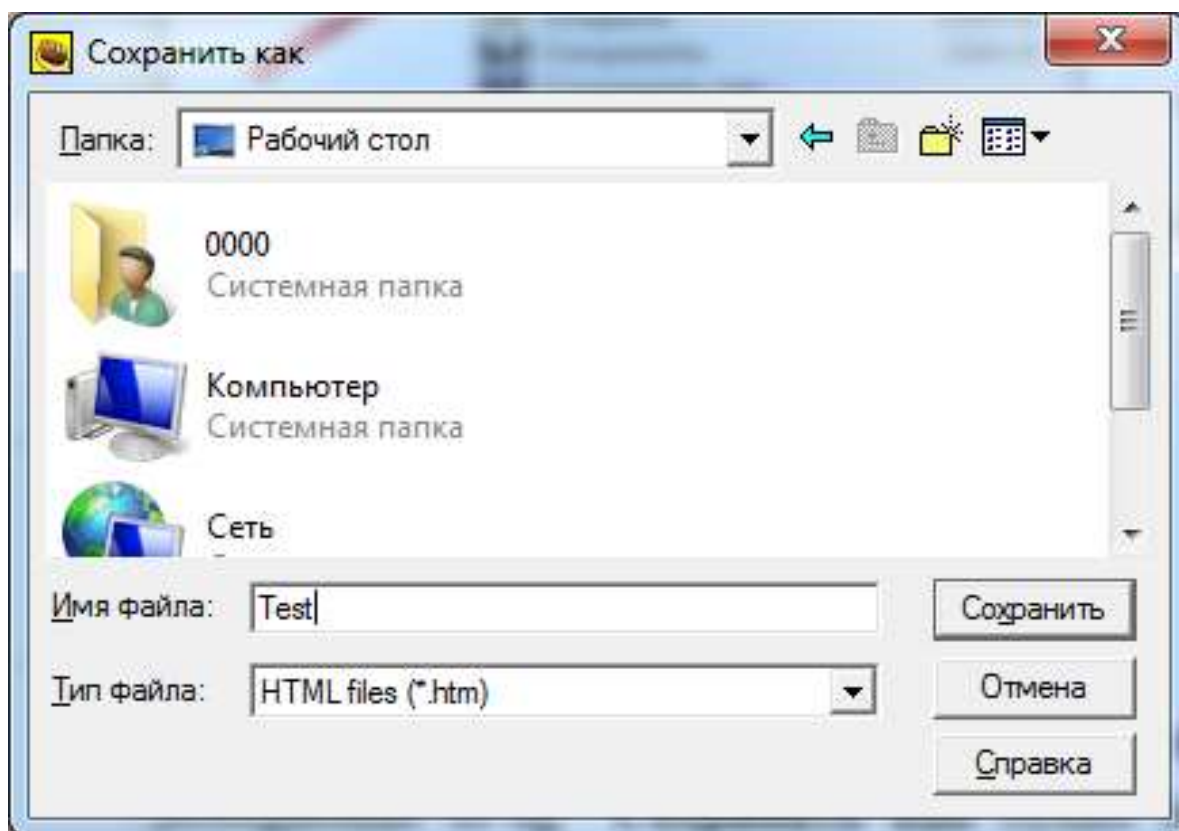

2-rasm. Dasturni o'rnatish.

Hot Potatoes dasturida test yaratish quyidagicha amalga oshiriladi:

Yaratilgan testni Fayl bo'limidan html formatda saqlab olinadi (3-rasm).

3-rasm. Testni html formatda saqlash.

Mana Hot Potatoes dasturida yaratilgan web sahifali test tayyor bo'ldi. Testni ishlaganizdan so'ng sizga avtomatik baholash jarayoni amalga oshadi(4-rasm).

4-rasm. Hot Potatoes dasturida yaratilgan testlar.

Ushbu platformalar yordamida yaratilgan dasturlarni mahalliy kompyuterga yuklash, web-saytga joylashtirish, masofaviy ta'lim platformalari (LMS) orqali tarqatish yoki mobil ilova sifatida foydalanish mumkin. Bu esa talabalarga har qanday joyda va vaqtda o'rganish imkonini yaratadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, "Hot Potatoes" dasturiy ta'lim vositasi talabalarning o'z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirishlari uchun qulay vosita, balki bo'lajak mutaxassislarning o'z fanlari bo'yicha elektron didaktik materiallar yaratish kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Dasturning soddaligi, bepul ekanligi va yaratilgan materiallarni turli platformalarda (xususan, Moodle) qo'llash imkoniyati uni oliy ta'lim tizimida keng tatbiq etish uchun asos bo'ladi. Hot Potatoes kabi mualliflik vositalaridan foydalanish talabalarning intellektual va ijodiy qobiliyatlarini yanada rivojlantirish, ularning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish va o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Stewart Arneil, Martin Holmes. Juggling hot potatoes: decisions and compromises in creating authoring tools for the Web // Published online by Cambridge University Press. – 2009. – P. 12–19.
2. Soleimani H., Raeesi A. Hot Potatoes: The Merits and Demerits // Theory and Practice in Language Studies. – 2015. – Vol. 5, № 6. – P. 1291–1295.
3. Arneil S., Holmes M. Juggling hot potatoes: decisions and compromises in creating authoring tools for the Web // ReCALL. – 1999. – Vol. 11, № 2. – P. 12–19.
4. Bogdanov S.G. Hacking Hot Potatoes: The Cookbook. – Sofia: New Bulgarian University, 2013. – 214 p.
5. Holroyd-Doveton E. Subverting online multiple choice question software to facilitate constructivist teaching and learning: a tactic in a trainee teachers' course in technology // Proceedings of SITE 2004--Society for Information Technology & Teacher Education International Conference. – Atlanta, USA, 2004. – P. 3368–3373.
6. Perdana I., Bungai J. Using Hot Potatoes App as Teaching Method for Vocabulary Subject // Kolita Jurnal. – 2024. – Vol. 22. – P. 45–52.
7. Grīnfelds A. HotPotatoes testi: HotPotatoes sistēmas apraksts // ProfIzgl. – Rīga, 2023.
8. Half-Baked Software Inc. Hot Potatoes User's Guide. – University of Victoria, Canada, 2020. – 156 p.
9. Raximov A., Xodjayev B. Raqamli pedagogika asoslari. – Toshkent, 2021. – B. 41–49.
10. Raximova D.A. Kompyuter grafikasi va web dizayn. //O'quv qo'llanma. –Andijon, 2026. - 120 bet.

11. Raximova D.A. Multimedia vositalari orqali kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish mexanizmlari. ADPI ilmiy xabarnomasi. Andijon-2025. 3-son. <https://zenodo.org/records/15776813>. 208-212-betlar.
12. Raximova D.A. Multimedia texnologiyalarining ta'lim tizimiga integratsiyasi. "Maktabgacha va maktab ta'limi" Pedagogik, psixometodologik va tabiiy fanlarga ixtisoslashgan ilmiy jurnali 6-son. 2025-yil 5-iyun. 1064-1067 betlar.
13. Raximova D.A. Multimedia vositalari asosida ta'lim jarayonini raqamlashtirish. Pedagogika va psixologiyani o'qitishda innovatsion va raqamli texnologiyalarning o'rnini mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Qo'qon davlat universiteti. 2025-yil 10-oktabr. 393-399-betlar.
14. Raximova D.A. Improving the educational process based on multimedia technologies in the professional training of students. Science and innovation International scientific journal volume 4 issue 10 october 2025 ISSN: 2181-3337 | scientists.uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17389277>. 29-33-betlar.
15. Raximova D.A. "Scientific Exploration and Research and international scientific journal" <https://global-sciencereview.com/ojs/index.php/gsr/article/view/2793/2619> 7-13-betlar.
16. Raximova D.A. Improving the educational process through multimedia technologies in the professional training of students. International journal of artificial intelligence issn: 2692-5206, impact factor: 12,23 American academic publishers, volume 05, issue 10, 2025. Journal: <https://www.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai>. 92-95-betlar.
17. Raximova D.A. Talabalarni kasbiy tayyorlashda multimedia texnologiyalari asosida o'quv jarayonini takomillashtirish (Informatika yo'nalishi talabalari misolida). Ilm fan yangiliklari konferensiyasi Andijon oktabr, 2025-yil <https://worldlyjournals.com/index.php/ztdvq/article/view/16659>. 1441-1443-betlar.
18. Talabalarni kasbiy tayyorlashda multimedia texnologiyalari asosida o'quv jarayonini takomillashtirish (Informatika yo'nalishi talabalari misolida). Pedagogik tadqiqotlar jurnali № 1, Oktabr, 2025-yil ISSN: 3060-4923, Impact Factor – 7,212 worldly knowledge <https://wosjournals.com/index.php/ptj/article/view/5720>. 185-187-betlar.

METHODS, TECHNIQUES AND TOOLS FOR DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN BASED ON A CREATIVE APPROACH

Botirova M.

QDU Maktabgacha ta'lim kafedrası v.b. dotsenti

Mirxayitova Sohibaxon

Qo'qon DU Boshlang'ich ta'lim kafedrası v.b. dotsenti,

Abstract. *This scientific article examines the theoretical and practical aspects of developing innovative thinking skills in preschool children through a creative approach. The study analyzes the essence of innovative thinking, its significance in the preschool education process, and the role of creative pedagogy in fostering these skills. Particular attention is given to systematizing methods, techniques, and tools that enhance children's creative activity and cognitive flexibility. The research findings confirm that a creatively organized educational process effectively promotes independent thinking, imaginative problem-solving, and adaptive reasoning in preschool children. The results of the study are of practical value for preschool educators and researchers in the field of early childhood education.*

Keywords: *preschool education, creative approach, innovative thinking, creative cognition, methods, techniques, tools.*

МЕТОДЫ, ПРИЁМЫ И СРЕДСТВА РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ИННОВАЦИОННОГО МЫШЛЕНИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОДХОДА

Аннотация. *В данной научной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты развития навыков инновационного мышления у детей дошкольного возраста на основе творческого подхода. В исследовании анализируется сущность инновационного мышления, его значение в процессе дошкольного образования, а также роль творческой педагогики в формировании данных навыков. Особое внимание уделяется систематизации методов, приёмов и средств, способствующих развитию творческой активности и когнитивной гибкости детей. Результаты исследования подтверждают, что творчески организованный образовательный процесс эффективно способствует развитию самостоятельного мышления, воображаемого решения проблем и адаптивного мышления у дошкольников. Полученные результаты имеют практическую значимость для педагогов дошкольного образования и исследователей в области раннего детского развития.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, творческий подход, инновационное мышление, креативное познание, методы, приёмы, средства.*

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IJODIY YONDASHUV ASOSIDA INNOVATSION TAFAKKUR KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODLARI, USULLARI VA VOSITALARI

Annotatsiya. *Ushbu ilmiy maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy yondashuv asosida innovatsion tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy va amaliy*

jihatlari yoritilgan. Tadqiqotda innovatsion tafakkurning mohiyati, uning maktabgacha ta'lim jarayonidagi ahamiyati hamda ijodiy pedagogikaning ushbu ko'nikmalarni shakllantirishdagi o'рни tahlil qilinadi. Shuningdek, bolalarning ijodiy faolligi va kognitiv moslashuvchanligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodlar, usullar va vositalar tizimlashtirilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ijodiy tashkil etilgan ta'lim jarayoni bolalarda mustaqil fikrlash, tasavvur asosida muammolarni hal qilish va moslashuvchan tafakkurni samarali rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim pedagoglari hamda erta yoshdagi ta'lim sohasidagi tadqiqotchilar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ijodiy yondashuv, innovatsion tafakkur, kreativ bilish, metodlar, usullar, vositalar.

INTRODUCTION

In the context of globalization and rapid societal development, there is a growing demand for individuals who can think innovatively, make independent decisions, and approach problems creatively. Therefore, fostering innovative thinking has become a key objective at all levels of education, particularly in preschool education. Preschool age is a crucial developmental stage during which a child's thinking, imagination, and creative abilities are actively formed, and the quality of education provided during this period significantly influences future development. Innovative thinking is characterized by the ability to apply existing knowledge in new situations, generate original ideas, and find creative solutions to problems. Developing such thinking requires a departure from traditional instructional approaches and the adoption of creative pedagogical strategies. A creative approach views the child as an active participant in learning, emphasizing initiative, curiosity, and individual potential.

Educational reforms in the Republic of Uzbekistan highlight the importance of nurturing creative and innovative competencies from early childhood. In this regard, this article aims to scientifically substantiate the methods, techniques, and tools for developing innovative thinking skills in preschool children through a creative approach.

METHODOLOGY

The study was conducted using a theoretical-analytical and practical-pedagogical methodology. The following research methods were employed: analysis of pedagogical and psychological literature;

observation;
comparison;
pedagogical experimentation;
diagnostic assessment.

The research was carried out in preschool educational institutions with children aged 4–6. During the experimental phase, educational activities were organized using creatively designed methods and techniques. Children's innovative thinking levels were assessed before and after the intervention based on predefined criteria.

The methodological framework was grounded in learner-centered education, activity-based learning, and constructivist pedagogy. In addition, the educational philosophies of Abu Ali ibn Sina (Avicenna) and Abu Nasr al-Farabi, along with contemporary Uzbek pedagogical research, formed the theoretical foundation of the study.

RESULTS

The findings indicate that creatively organized educational activities significantly enhanced preschool children's innovative thinking skills. Specifically, the following outcomes were observed:

increased interest and active engagement in problem-solving situations;
development of independent idea generation;
enhanced imagination and creative expression;
improved ability to propose multiple solutions to a single task.

Children in the experimental group demonstrated higher levels of creative and innovative thinking compared to those in the control group. Activities incorporating open-ended questions, role-playing, constructive tasks, and artistic elements proved particularly effective.

The analysis of results revealed that the development of innovative thinking is closely linked to the methods and tools used in the educational process. The most effective approaches included:

1. Problem-Based Learning

Presenting children with problems without ready-made solutions encouraged exploration and cognitive engagement.

2. Game-Based Learning

Role-playing and interactive games enhanced social creativity and imaginative thinking.

3. Project-Based Activities

Simple projects, such as model construction or story creation, developed planning skills and creative reasoning.

4. Arts-Based Approaches

Drawing, music, and movement activities stimulated aesthetic sensitivity and creative expression. Educational tools such as natural materials, construction sets, visual aids, and digital resources increased children's motivation and engagement.

DISCUSSION

The results demonstrate that a creative approach not only supports the development of innovative thinking but also positively influences children's emotional well-being and social interaction. This, in turn, improves the overall quality of the educational process.

Al-Farabi emphasized that knowledge deepens through experience and practical activity, a principle that aligns with modern pedagogical perspectives. Consequently, creating a creative learning environment and enhancing teachers' innovative competencies are essential components of effective preschool education.

CONCLUSION

In conclusion, developing innovative thinking skills in preschool children through a creative approach is a vital direction in early childhood education. The study confirms that creative methods, techniques, and tools effectively promote independent, flexible, and imaginative thinking. Therefore, it is recommended that preschool institutions:

systematically implement creative pedagogical approaches;
enhance teachers' creative and innovative competencies;
integrate national cultural values with modern educational tools.

Such measures will contribute to raising creatively thinking and socially adaptive individuals from early childhood.

REFERENCES

1. Mavlonova, R. A. (2018). Preschool Education Pedagogy. Tashkent: O'qituvchi.
2. Azizkhodjayeva, N. N. (2020). Pedagogical Technologies and Teaching Mastery. Tashkent: TDPU.
3. Abdullayeva, S. A. (2019). Methods of Developing Creative Thinking in Children. Tashkent: Fan.
4. Al-Farabi, A. N. (1993). The Virtuous City. Tashkent: Sharq.
5. Ibn Sina (Avicenna). (1980). Danishnama. Tashkent: Fan.
6. Vygotsky, L. S. (2000). Thinking and Speech. Moscow.
7. Craft, A. (2005). Creativity in Early Education. London: Routledge.

PEDAGOGIK FAOLIYAT SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY MEKANIZMLARI

Mirxayitova Sohibaxon

QDU Boshlang'ich ta'lim kafedrası v.b. dotsenti,

Xoshimova Diloromxon

QDU Psixologiya kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishning zamonaviy mexanizmlari ilmiy va amaliy jihatdan yoritilgan. Ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar hamda raqamli vositalardan foydalanishning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ta'limni individuallashtirish va o'quvchilarning faolligini oshirish masalalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari zamonaviy yondashuvlar pedagogik faoliyat samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: pedagogik faoliyat, samaradorlik, innovatsion texnologiyalar, interaktiv metodlar, kasbiy kompetensiya, ta'lim jarayoni

СОВРЕМЕННЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные механизмы повышения эффективности педагогической деятельности с научной и практической точки зрения. Анализируется роль инновационных педагогических технологий, интерактивных методов и цифровых средств в образовательном процессе. Особое внимание уделяется развитию профессиональных компетенций педагога, индивидуализации обучения и повышению активности обучающихся. Результаты исследования подтверждают, что применение современных подходов способствует значительному повышению эффективности педагогической деятельности.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, эффективность, инновационные технологии, интерактивные методы, профессиональная компетентность, образовательный процесс

MODERN MECHANISMS FOR ENHANCING THE EFFECTIVENESS OF PEDAGOGICAL ACTIVITY

Abstract: This article examines modern mechanisms for enhancing the effectiveness of pedagogical activity from both theoretical and practical perspectives. It analyzes the role of innovative pedagogical technologies, interactive methods, and digital tools in the educational process. Special attention is given to the development of teachers' professional competencies, the individualization of learning, and increasing student engagement. The findings

demonstrate that the application of modern approaches significantly improves the effectiveness of pedagogical activity.

Keywords: *pedagogical activity, effectiveness, innovative technologies, interactive methods, professional competence, educational process*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi globallashuv, raqamli texnologiyalar taraqqiyoti hamda jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlari ta'sirida tubdan o'zgarib bormoqda. Bunday sharoitda pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish masalasi ta'lim tizimining eng dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Bugungi kunda o'qituvchidan nafaqat chuqur bilim va malaka, balki innovatsion yondashuv, ijodkorlik, moslashuvchanlik va zamonaviy texnologiyalarni samarali qo'llay olish ko'nikmalari ham talab etilmoqda.

Pedagogik faoliyat samaradorligi o'quv jarayonining sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri bo'lib, u o'qitish metodlari, ta'lim texnologiyalari, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik darajasi hamda ta'lim muhitining tashkil etilishiga bevosita bog'liqdir. An'anaviy ta'lim usullari bugungi kun talablariga to'liq javob bera olmayotgani sababli, ularni zamonaviy pedagogik mexanizmlar bilan boyitish zarurati yuzaga kelmoqda.

Shu nuqtai nazardan, pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalar, interaktiv metodlar, raqamli vositalar hamda ta'limni individuallashtirishga qaratilgan yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada aynan shu mexanizmlarning nazariy asoslari, ularning amaliy qo'llanilishi hamda ta'lim jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi.

Shuningdek, tadqiqot doirasida o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, o'quvchilarning faolligini oshirish va ta'lim samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi zamonaviy yondashuvlar ilmiy asosda yoritib beriladi. Bu esa ta'lim sifatini oshirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish masalasi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng o'rganilgan ilmiy yo'nalishlardan biridir. Zamonaviy

pedagogik adabiyotlarda ta'lim jarayonini takomillashtirishning nazariy asoslari, innovatsion yondashuvlarning ahamiyati hamda o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari alohida e'tibor markazida turadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogik faoliyat samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim jarayonining qanday tashkil etilgani, unda qo'llanilayotgan metod va vositalarning ilmiy asoslanganligi hamda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi samarali hamkorlik darajasiga bog'liq.

Zamonaviy ilmiy ishlarda innovatsion pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar va raqamli ta'lim muhitining o'rne alohida ta'kidlanadi. Xususan, kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, konstruktivistik yondashuv tarafdorlari ta'lim jarayonida o'quvchining faol subyekt sifatida ishtirok etishi zarurligini asoslab beradilar. Bu esa o'z navbatida o'qituvchining faqat bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi va motivator sifatidagi rolini kuchaytiradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, differensial yondashuv va reflektiv pedagogika muhim o'rin egallaydi. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning o'quv faoliyatini faollashtirish hamda ta'lim natijalarini sifat jihatidan yaxshilash imkonini beradi. Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlarda ta'lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish orqali o'qitish samaradorligini oshirish mumkinligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini tizimli, kompetensiyaviy va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlar tashkil etadi. Tizimli yondashuv pedagogik faoliyatni yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi va uning tarkibiy qismlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashga xizmat qiladi. Kompetensiyaviy yondashuv esa o'quvchilarda zamonaviy jamiyat talablariga mos bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv orqali esa o'quvchilarning amaliy faoliyati, mustaqil izlanishi va ijodiy fikrlashi rivojlantiriladi.

Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv, taqqoslash, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi zamonaviy mexanizmlarni aniqlash, ularning samaradorligini baholash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishga qaratilgan zamonaviy mexanizmlarning amaliy qo'llanilishi tahlil qilindi va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri aniqlashtirildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, innovatsion pedagogik texnologiyalarni tizimli ravishda joriy etish o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, mustaqil fikrlash qobiliyati hamda o'quv jarayonidagi faolligini sezilarli darajada oshiradi.

Xususan, interaktiv metodlardan foydalanish o'quvchilarning dars jarayoniga faol jalb etilishiga xizmat qiladi. Bunday yondashuv orqali o'quvchilar passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadi, bu esa bilimlarni chuqurroq o'zlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, muammoli vaziyatlarga asoslangan o'qitish usullari o'quvchilarda tahliliy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qilishi aniqlandi.

Raqamli texnologiyalarni qo'llash ham pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Elektron ta'lim platformalari, multimediya vositalari va onlayn resurslardan foydalanish o'quv jarayonini yanada moslashuvchan va individual ehtiyojlarga yo'naltirilgan holga keltiradi. Bu esa o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi hamda ta'lim sifatini yaxshilaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, pedagogik faoliyat samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining kasbiy kompetensiyasiga bog'liq. Zamonaviy o'qituvchi nafaqat o'z fanini mukammal bilishi, balki innovatsion metodlarni qo'llay olishi, o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatishi va ta'lim jarayonini boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lishi zarur. Shu nuqtai nazardan, pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'minlash muhim vazifa sifatida namoyon bo'ladi.

Muhokama jarayonida aniqlangan muhim jihatlardan biri shuki, zamonaviy mexanizmlarning samarali ishlashi uchun ta'lim muhitining mosligi ham katta

ahamiyatga ega. Texnik jihozlanganlik darajasi, metodik ta'minot va boshqaruv tizimi ushbu jarayonning muvaffaqiyatini belgilovchi omillar qatoriga kiradi. Shu bilan birga, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llash orqali yanada yuqori natijalarga erishish mumkinligi asoslab berildi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishda zamonaviy mexanizmlardan kompleks foydalanish zarurligini ko'rsatadi. Bu esa ta'lim jarayonining sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qiladi.

XULOSA

Pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish bugungi kunda ta'lim tizimining eng muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy pedagogik mexanizmlar — innovatsion texnologiyalar, interaktiv metodlar, raqamli ta'lim vositalari hamda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar — ta'lim jarayonining sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'qitish jarayonida zamonaviy usul va vositalardan tizimli foydalanish o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, pedagogning kasbiy kompetensiyalarini doimiy rivojlantirib borish ta'lim samaradorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Shuningdek, ta'lim muhitining zamonaviy talablarga mosligi, texnik va metodik ta'minotning yetarliligi ham pedagogik faoliyat natijadorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi samarali hamkorlik esa ta'lim jarayonining asosiy muvaffaqiyat omillaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishda zamonaviy mexanizmlarni kompleks va tizimli qo'llash zarur. Bu yondashuv ta'lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash hamda ta'lim tizimini innovatsion rivojlanish bosqichiga olib chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muslimov N. A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2012.
2. Ishmuhamedov R. J. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.

- 3.Yuldashev J. Gʻ., Usmonov S. A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2010.
- 4.Tolipov Oʻ. Q., Usmonboeva M. H. Pedagogik texnologiyalarning nazariy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
- 5.Mirziyoyev S. M. Yangi Oʻzbekiston strategiyasi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2021.
- 6.Xodjayev B. X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Sano-standart, 2018.
- 7.Azizxoʻjayeva N. N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2011.

USING NEW TECHNOLOGIES IN ORGANIZING HISTORY LESSONS

Aminov Baxtiyor Umidovich

Qo'qon DU Tarix kafedrası dotsenti, i.f.n.,

Xoshimova Dilorom Anvarovna

Qo'qon DU Psixologiya kafedrası dotsenti

Abstract. Educational technologies cover a specific area of pedagogical activity. Constructing the stages of the didactic process in a certain sequence means the organization of students' learning activities using selected teaching methods in accordance with the objectives set for the topic. Teaching methods, by their nature and content, belong to one or another classification based on a certain pedagogical theory. When considering their effectiveness, it is important to ensure that all educational institutions achieve the goal of teacher-student interaction, which can regulate and direct the teaching process.

Keywords: learning activities, teaching methods, teacher-student interaction, teaching process, educational technologies.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОРГАНИЗАЦИИ УРОКОВ ИСТОРИИ

Аннотация. Образовательные технологии охватывают определённую область педагогической деятельности. Построение этапов дидактического процесса в определённой последовательности означает организацию учебной деятельности учащихся с использованием выбранных методов обучения в соответствии с целями, поставленными по теме. Методы обучения по своей природе и содержанию относятся к той или иной классификации на основе определённой педагогической теории. При рассмотрении их эффективности важно обеспечить достижение всеми образовательными учреждениями цели взаимодействия учителя и учащегося, которое способно регулировать и направлять учебный процесс.

Ключевые слова: учебная деятельность, методы обучения, взаимодействие учителя и учащегося, учебный процесс, образовательные технологии.

TARIX DARSLARINI TASHKIL ETISHDA YANGI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya. Ta'lim texnologiyalari pedagogik faoliyatning muayyan sohasini qamrab oladi. Didaktik jarayon bosqichlarini ma'lum ketma-ketlikda qurish, mavzu bo'yicha belgilangan maqsadlarga muvofiq tanlangan o'qitish metodlari asosida o'quvchilar o'quv faoliyatini tashkil etishni anglatadi. O'qitish metodlari o'zining tabiati va mazmuniga ko'ra ma'lum bir pedagogik nazariya asosida u yoki bu tasnifga kiradi. Ularning samaradorligini baholashda barcha ta'lim muassasalarida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro hamkorlik maqsadiga erishish muhim bo'lib, bu jarayon ta'limni tartibga solish va yo'naltirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: o'quv faoliyati, o'qitish metodlari, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik, ta'lim jarayoni, ta'lim texnologiyalari.

INTRODUCTION

The essence of the radical reforms in the field of education in the Republic of Uzbekistan today is enriched with a new approach to the design of the educational process. The technological approach to education guarantees the effective management of the educational process with the help of specific tools and the successful achievement of learning objectives. Pedagogical technology is a system that is programmed according to the distribution of time, scientifically based and clearly defines the tasks of all stages and parts of the pedagogical process, ensuring the achievement of the expected result.

Teaching methods are concepts that are directly related to educational practice. "Teaching method initially exists in the mind of the teacher as a generalized project of activity. This project is introduced into practice in the plane of the interaction of teacher and student activities, as a set of specific actions, actions or methods of teaching and learning. There are no other manifestations of the method, because in general, the teaching method itself represents a didactic model of activity (U.K.Tolipov, M. Usmonbaeva).

LITERATURE REVIEW

There are cases in pedagogical publications of teaching methods into active and passive groups. If each method is used in its place to solve this or that goal, it is certainly active. Pedagogical technologies are also aimed at achieving a predetermined goal based on ensuring a high level of student activity in the classroom. Therefore, this chapter discusses the methods of foreign didactics, which are still unfamiliar to pedagogical practice.

The American Street Law program has been adopted by many countries around the world for centuries and is becoming an educational space. This is due to the activity, attractiveness and impact of the hundreds of teaching methods included in the program. With their help, students will quickly have the opportunity to express themselves freely, to receive information critically, to understand their rights. The teacher should use these methods wisely in the construction of the didactic process, confusing them with the complexity of the elements of the subject and the intensity of time. Below are some of the methods in the Street Law program. The essence of the method of "brainstorming" is to divide the problem-solving process into several stages over time (generation of ideas, their development in a critical and constructive way) on the basis of teamwork.

Targeted use of mental attack in the classroom is a guarantee of the development of creative, non-standard thinking. The "brainstorming" is a bit simpler and can be used in the process of changing the content of education, as well as finding solutions to production problems. First, the group gathers and is challenged. All participants express their views on

how to solve this problem. At this stage, no one has the right to attack or evaluate someone else's ideas.

RESULTS AND DISCUSSION

This means that there will be an opportunity to rectify ideas in a short period of time through a "brainstorming". In fact, getting a number of ideas is not the main goal; they are only the basis for developing a rational solution to the problem. One of the conditions of this method is that each of the participants must be an active participant without any external influences. Only five or six of the ideas expressed are key, creating a potential opportunity to find a reasonable solution to the problem.

Thus, the rules of "mental attack" can be defined as follows:

- The ideas put forward will not be evaluated or criticized;
- The focus is not on the quality of work, but on quantity, the more ideas, the better;
- try to expand and develop any ideas as much as possible;
- far-reaching ideas are also supported;
- All ideas or their main assumptions are recorded;
- The time of the "attack" is determined and must be observed;
- Brief (unsubstantiated) answers to the questions should be provided.

Mission: "Brainstorming" allow you to find solutions to difficult situations, to expand the horizons of the problem, to lose the monotony of thinking. Most importantly, in the process of solving the problem, the transition from a combat environment to a mood of creative cooperation and the group becomes more cohesive.

Object: depending on the purpose of application, this method is universal in research (allows to solve a new problem), in the teaching process (focused on the rapid assimilation of educational materials), in development (self-efficacy is somewhat effective), forms active thinking based on management).

How to use: Participants of the "Brainstorming" can make any comments and suggestions on the problem. These thoughts are recorded and their authors have the opportunity to recall their thoughts. The effect of the method is characterized by the diversity of ideas, and during the attack they are not criticized or re-expressed. When the brainstorming is over, the best suggestions are generated in terms of importance and the ones needed to solve the problem are selected.

The method of "openwork saw" in terms of structure includes the following steps:

1. Divide assignments: "Assignments and text materials are cut into several main parts (or topics)."

2. Primary groups: "Each group member takes a cut topic and becomes an expert."

3. Expert groups: "Students who have assignments on one topic join expert groups to discuss the topic, to have a plan to teach others."

4. Primary groups: "Students return to their primary groups and teach what they have learned in expert groups."

Note: To clarify the essence of the "saw", it is necessary to clarify some recommendations.

1. This approach to teaching allows students to work together and absorb large amounts of information in a short period of time.

2. A lecture is an effective tool that can replace the need to provide students with basic information in order to carry out this or that activity in the classroom.

3. The teacher prepares a separate information package for each of them in advance to prepare students for the lesson on complex topics. It should contain materials from textbooks, in addition to newspapers, magazines, articles.

4. Each student participates in 2 groups: first they join the group "their home" (primary) and independently study the elements of learning. In order to quickly organize an expert group, it is recommended that the information packages received by the students be written on the same colored paper or that a corner of the paper be painted with a colored pencil.

5. There can be 3 to 5 people in each group depending on the number of students. Each student must identify what is "on their way" and where to meet again.

6. The teacher invites students to join a group on the basis of "colorful" assignments, and they become experts on specific topics. For example, the "reds" will meet at the end of the room, and the "blues" in the hallway. Each expert group should have no less than 3 students.

7. An information package will be distributed to the groups. Each group should receive a set of different materials and read and discuss them, and become an expert on this information. Students need to have enough time to become "experts" in teaching materials. If the materials are complex and large, perhaps one lesson is required.

8. Students are given the following tasks:

- Carefully study and discuss the materials in the package;
- Ask each other and make sure that each of you understands the learning materials;
- Focus on the important learning elements of the materials, taking into account the

need to train your home group.

9. Ask students to return home. Each of them provides information to their "home" group. Undoubtedly, the "home" group must have one student from the expert group. The student should take responsibility for teaching the material to his / her group of students. This process can take another hour, depending on the need to master the training materials.

10. After the students have learned the information from each other, the teacher can carry out a pre-planned type of activity.

With this method, students are provided with complete information on a particular problem, the topic chosen for the discussion is brutally "stormed" and, as a result, they learn more about the problem.

1. The facilitator (teacher, journalist, supervisor, etc.) pre-selects the topic and invites participants.

2. The facilitator gives the participants a "brainstorming" task and explains its rules:

- The purpose of the "attack" - to offer as many options for solving the problem as possible;

- Try to focus your mind and express your thoughts, focusing on the problem.

Although the ideas expressed contradict the general opinion, none of them is rejected;

- Develop the ideas of other participants;

- Do not try to evaluate the proposals, you will do it later.

Thus, based on the application of the above interactive methods in the educational process, it is possible to increase the effectiveness of education and a technological approach to the educational process.

CONCLUSION

In conclusion, the use of new technologies in organizing history lessons plays a crucial role in modern education. It enhances the effectiveness of teaching, improves student engagement, and fosters essential skills such as critical thinking and independent learning. However, successful implementation requires proper planning, teacher training, and access to technological resources.

Educational institutions should focus on integrating technology in a balanced and purposeful way, ensuring that it supports pedagogical objectives rather than replacing them. Future research should explore innovative methods and tools to further improve history education.

References

1. Kalinina N.V. Development of social competence of schoolchildren in the educational environment: psychological and pedagogical support / N.V. Kalinina. - Ulyanovsk: UIPK PRO, 2014. - 228 p.
2. Lukyanova M.I. Psychological aspects of development of social competence of schoolchildren. - Ulyanovsk, 2003. - 207 p.
3. Akramov M., Muzaffar K. Technological Approach at Secondary School Management //Eurasian Journal of History, Geography and Economics. – 2021. – T.
4. Kurbanov M. U., Sirojiddinova M. S. Mechanisms for effective management of the teaching staff in improving the quality of education //Euro-Asia Conferences. – 2021. – T. 3. – №. 1.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ И СРЕДСТВА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ

Мамаджанова Х.

преподаватель кафедры дошкольного образования КГУ

Аминов Б.

доцент кафедры истории КГУ, кандидат исторических наук

Аннотация. в данной статье рассматриваются теоретические и практические основы совершенствования системы национального воспитания в современных условиях. Анализируется взаимосвязь национальных ценностей и глобальных образовательных тенденций, а также раскрываются пути развития воспитательного процесса на основе инновационных педагогических технологий. Особое внимание уделяется влиянию современных методов и средств на духовно-нравственное, интеллектуальное и социальное развитие подрастающего поколения.

Ключевые слова. национальное воспитание, педагогические технологии, инновационный подход, духовное воспитание, образовательная система

MILLIY TARBIYA TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING ZAMONAVIY USUL HAMDA VOSITALARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy tarbiya tizimini zamonaviy sharoitda takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslari yoritiladi. Tadqiqotda milliy qadriyatlar va global ta'lim tendensiyalarining o'zaro uyg'unligi tahlil qilinadi hamda innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tarbiyaviy jarayonni rivojlantirish yo'llari ko'rsatib beriladi. Shuningdek, zamonaviy usul va vositalarning yosh avlodning ma'naviy-axloqiy, intellektual hamda ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri ochib beriladi.

Kalit so'zlar milliy tarbiya, pedagogik texnologiyalar, innovatsion yondashuv, ma'naviy tarbiya, ta'lim tizimi

MODERN METHODS AND TOOLS FOR IMPROVING THE SYSTEM OF NATIONAL EDUCATION

Abstract this article explores the theoretical and practical foundations for improving the system of national education in modern conditions. It analyzes the relationship between national values and global educational trends and identifies ways to develop the educational process based on innovative pedagogical technologies. Special attention is given to the impact of modern methods and tools on the spiritual, intellectual, and social development of the younger generation.

Keywords national education, pedagogical technologies, innovative approach, moral education, educational system

ВВЕДЕНИЕ

В условиях глобализации и стремительного развития информационного общества особую актуальность приобретает проблема сохранения и развития системы национального воспитания. Современное общество предъявляет новые требования к личности, ориентированной не только на профессиональный успех, но и на духовно-нравственные ценности, гражданскую ответственность и культурную идентичность. В этом контексте система национального воспитания выступает как важнейший инструмент формирования гармонично развитого поколения.

Национальное воспитание не ограничивается передачей традиций и культурного наследия, а представляет собой сложный педагогический процесс, направленный на формирование мировоззрения, ценностных ориентаций и социального поведения личности. В современных условиях возникает необходимость его модернизации с учётом инновационных педагогических подходов, цифровых технологий и новых образовательных парадигм.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДОЛОГИЯ

Научные исследования в области национального воспитания демонстрируют разнообразие подходов к пониманию его сущности и содержания. В трудах современных педагогов подчёркивается важность интеграции традиционных ценностей с инновационными методами обучения и воспитания. Исследователи отмечают, что эффективность воспитательного процесса зависит от его системности, культурной направленности и соответствия возрастным особенностям обучающихся.

Методологической основой исследования выступают системный, аксиологический и компетентностный подходы. Системный подход позволяет рассматривать национальное воспитание как целостную педагогическую систему, включающую цели, содержание, методы и результаты. Аксиологический подход акцентирует внимание на формировании ценностных ориентиров личности, а компетентностный подход направлен на развитие ключевых жизненных компетенций.

В ходе исследования использованы методы теоретического анализа научной литературы, сравнительного анализа, обобщения педагогического опыта, а также наблюдение за образовательным процессом. Такой комплексный подход позволяет глубже раскрыть особенности применения современных методов и средств в системе национального воспитания.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Проведённое исследование показывает, что совершенствование системы национального воспитания невозможно без внедрения современных педагогических технологий. Одним из ключевых направлений является использование интерактивных методов обучения, которые способствуют активному вовлечению обучающихся в воспитательный процесс. Такие методы развивают критическое мышление, формируют навыки сотрудничества и стимулируют творческую активность.

Значительную роль играют цифровые образовательные ресурсы, позволяющие расширить доступ к культурному наследию и историческим материалам. Использование мультимедийных средств, виртуальных экскурсий и образовательных платформ способствует более глубокому осмыслению национальных ценностей и их актуализации в сознании молодёжи.

Особое значение имеет интеграция национального воспитания в учебный процесс через междисциплинарные связи. Это позволяет формировать целостное представление о культуре, истории и традициях народа. При этом важно учитывать индивидуальные особенности обучающихся и создавать условия для их самореализации.

Обсуждение результатов показывает, что успешная реализация современных методов требует высокой профессиональной подготовки педагогов, их готовности к инновационной деятельности и постоянному саморазвитию. Кроме того, необходимо обеспечение соответствующей материально-технической базы и поддержка со стороны образовательных учреждений и общества в целом.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, совершенствование системы национального воспитания в современных условиях является сложной и многогранной задачей. Эффективное

решение данной проблемы возможно при условии гармоничного сочетания традиционных ценностей и инновационных педагогических технологий.

Современные методы и средства позволяют значительно повысить качество воспитательного процесса, сделать его более гибким, адаптивным и ориентированным на личностное развитие обучающихся. В перспективе дальнейшие исследования должны быть направлены на разработку новых моделей национального воспитания, учитывающих вызовы времени и потребности общества.

Использованная литература

1. Выготский Л. С. Педагогическая психология. – Москва: Педагогика, 1991.
2. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения. – Москва: Интеллект-центр, 1996.
3. Зимняя И. А. Педагогическая психология. – Москва: Логос, 2004.
4. Краевский В. В. Методология педагогики. – Москва: Академия, 2001.
5. Слостёнин В. А. Педагогика. – Москва: Академия, 2008.
6. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals. – Paris, 2017.
7. Banks J. A. Cultural Diversity and Education. – New York: Routledge, 2015.
8. Hargreaves A. Teaching in the Knowledge Society. – New York, 2003.

QURGO`QCHIL HUDUDLARDA MULCHALASH USULIDAN FOYDALANISH VA UNING EKOLOGIK SAMARADORLIGI

Abdurahmanov Sohibjan Turdialiyeovich

Namangan davlat pedagogika instituti, v/b dotsenti, PhD

sohibjonabdurahmanov078@gmail.com

Mirabdullayev Shavkat Abdubannoyevich

Namangan shahar 4-sonli maktab o`qituvchisi

shavkatmirabdullayev083@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada qurg'oqchil hududlarda mulchalash usulidan foydalanishning o'ziga xos jihatlari va uning ekologik samaradorligi tahlil qilingan. Mulchaning turli xillari, ularning tuproq namligini saqlash, bug'lanishni kamaytirish, shamol va suv eroziyasining oldini olish hamda tuproq tuzilishiga ijobiy ta'siri o'rganilgan. Shuningdek, mulchalashning bioxilma-xillikni saqlashdagi o'rni va agroekotizimlarning iqlim o'zgarishiga bardoshlilikini oshirishdagi ahamiyatiga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari qurg'oqchilik sharoitida suv resurslaridan samarali foydalanish va qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligini oshirishda mulchalash usuli muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: qurg'oqchil hududlar, mulchalash, tuproq namligi, bug'lanish, eroziya, agroekotizim, ekologik samaradorlik, suv resurslari, hosildorlik, iqlim o'zgarishi.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА МУЛЬЧИРОВАНИЯ В ЗАСУШЛИВЫХ РАЙОНАХ И ЕГО ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Аннотация: В статье рассматриваются особенности применения метода мульчирования в засушливых регионах и его экологическая эффективность. Проанализированы основные виды мульчи, их влияние на водный режим почвы, снижение испарения влаги, предотвращение эрозии и улучшение структуры почвы. Особое внимание уделено роли мульчирования в сохранении биоразнообразия и повышении устойчивости агроэкосистем к климатическим изменениям. Результаты исследования показывают, что использование мульчи способствует рациональному использованию водных ресурсов и повышению продуктивности сельскохозяйственных культур в условиях засухи.

Ключевые слова: засушливые регионы, мульчирование, влажность почвы, испарение, эрозия, агроэкосистема, экологическая эффективность, водные ресурсы, урожайность, изменение климата.

APPLICATION OF THE MULCHING METHOD IN ARID AREAS AND ITS ECOLOGICAL EFFICIENCY

Abstract: This article examines the application of mulching techniques in arid regions and evaluates their ecological efficiency. The study analyzes different types of mulch and their impact on soil moisture retention, evaporation reduction, erosion control, and soil structure

improvement. Special attention is given to the role of mulching in preserving biodiversity and enhancing the resilience of agroecosystems to climate change. The findings indicate that mulching contributes to sustainable water use and increases agricultural productivity under drought conditions.

Keywords: *arid regions, mulching, soil moisture, evaporation, erosion, agroecosystem, ecological efficiency, water resources, productivity, climate change.*

KIRISH

Ayniqsa so'nggi yillarda global iqlim o'zgarishi natijasida yog'ingarchilikning kam bo'lishi mazkur masalaga yangicha yondoshishni taqozo qilmoqda. Yurtimizda 92% chuchuk suvi qishloq xo'jaligida foydalanadi. Uning sarfi juda yuqori bo'lib, vaziyat bugungi kunda tejamkor texnologiyalardan foydalanishni taqoza etadi.

Qurg'oqchil hududlarda mulchlash (mulchalash) usuli - tuproq yuzasini organik yoki noorganik materiallar bilan qoplash orqali namlikni saqlash, tuproq sifatini yaxshilash va o'simliklar o'sishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan agroekologik texnologiyadir. Ushbu usul ayniqsa iqlimi keskin kontinental, yog'in miqdori kam va bug'lanish darajasi yuqori bo'lgan hududlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Mulchalashning asosiy mohiyati shundan iboratki, tuproq yuzasi somon, poxol, talaş, kompost, barglar, agroto'qima yoki plastik plyonka kabi materiallar bilan yopiladi. Natijada tuproqdan namlikning bug'lanishi kamayadi, haroratning keskin o'zgarishi oldi olinadi va tuproqning fizik xususiyatlari yaxshilanadi. Qurg'oqchil hududlarda suv resurslari cheklanganligi sababli, mulchlash orqali suvdan foydalanish samaradorligi sezilarli darajada ortadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mulchalash natijasida tuproq namligi 20–50% gacha ko'proq saqlanadi. Bu esa o'simliklarning suvga bo'lgan ehtiyojini kamaytiradi va sug'orish sonini qisqartirish imkonini beradi. Shu bilan birga, tuproq yuzasida hosil bo'ladigan qattiq qatlam (qobiq)ning oldi olinadi, bu esa havo almashinuvini yaxshilaydi va ildiz tizimining rivojlanishini rag'batlantiradi. Mulchalashning ekologik samaradorligi bir necha yo'nalishda namoyon bo'ladi. Qurg'oqchil hududlarda plastik mulch (masalan, qora plyonka) ham keng qo'llaniladi. U tuproq haroratini barqaror saqlaydi va namlikni maksimal darajada ushlab turadi. Biroq uning ekologik jihatdan salbiy tomoni - chiqindi muammosi va

tuproq mikroflorasiga ta'siri bo'lishi mumkin. Shu sababli so'nggi yillarda biodegradatsiyalanuvchi mulch materiallaridan foydalanish tavsiya etilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

G.X.Yunusovning tadqiqotlariga ko'ra, daryolardan olingan suv miqdorining 60-95% i bug'lanishga sarf bo'ladi. Shu sababli sug'orish suvini tejashning asosiy yo'llaridan biri, bu suvni bug'lanishga sarf bo'lishini maksimal darajada kamaytirishdir, deb hisoblash mumkin. Bu ishni eng effektiv tarzda mul'chlash yo'li bilan amalga oshirish mumkin.

O'rta Osiyoda ekin maydonlarini mul'chlash bilan qadim zamonlardan beri shug'ullanib kelingan. Buning uchun asosan hayvonlarning go'ngidan foydalanilgan. Qadimgi dehqonlar tuproqni qatqaloq bo'lishidan saqlash, daladan bug'lanishni pasaytirish va shunga o'xshash ishlarni amalga oshirish uchun ekin yerlarini go'ng qatlami bilan yopishga harakat qilar edilar. XIX asrning 80-yillarida Amerika fermerlari mul'chlashdan keng foydalanishgan; 1914 yilda Gavayya orollarida shakarqamish o'stirishda tuproqni mul'chlash uchun Ch.Ekkart tomonidan ixtiro qilingan asfaltlangan qog'ozning maxsus turi - mul'chqog'oz ishlatishgan. Italiyada mul'chlash 1927 yildan beri qo'llanadi. Rossiyada 1907 yilda professor Slezkin tomonidan Kiev atrofida qandlavlagi yetishtirishda tuproqni tsement yordamida mul'chlash bo'yicha tajribalar o'tkazilgan. Sobiq Ittifoqda mul'chlash bo'yicha rejali ishlar 1929 yilda Derbent va Kirovobod tajriba stantsiyalarida boshlangan bo'lib, u yerda g'o'za ekinlarini mul'chlash ishlari boshlangan. 1930 yilda Qrimda kartoshka, tamaki, paxta va boshqa ekinlarni mul'chlash borasida tajribalar o'tkazilgan. 1930 yillarda qishloq ho'jaligida mul'chlashni har xil turdagi polimer plenklar yordamida amalga oshirish N.I.Makarevskiy tomonidan Agrofizika institutida (Leningrad) 1936-1937 yillarda o'tkazilgan tajribalarda boshlandi.

O'rta Osiyoda mul'chqog'oz yordamida mul'chlashtirish 1930 yillar boshi-da sabzavotlarda (N.N. Balashev va D.D.Kutepov), paxtada va boshqa ekinlarda amalga oshirilgan. 1932-1934 yillarda L.N.Babushkin, I.Rabinovich va A.Pudovkinlar tomonidan Bo'zsuv agrometeorologik stantsiyasida sug'o-rilmaydigan paxtani mul'chlash bo'yicha tajriba o'tkazilgan. Tajribaning maqsadi mul'chqog'ozning tuproq va xavo harorati va namligiga hamda ekinning o'sishiga ta'sirini aniqlash

bo'lgan. Natijada agar mul'cha yetarlicha pishiq bo'lsa tuproqdagi namning saqlanishiga, vegetatsiya boshlanishida haroratning balandroq bo'lishiga va hosildorlikning 25-30 % oshishiga yordam beradi degan, xulosaga kelindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ko'pchilik tadqiqotchilarning xulosalari bo'yicha mul'chlash tuproq xajmiy massasini birmuncha pasaytiradi, o'simliklar ildiz tizimining yaxshiroq rivojlanishiga imkon yaratadi, jala yog'inlaridan so'ng tuproq yuzasining qatqaloq bo'lishiga qarshilik ko'rsatadi, tuproq namligini 3-4% ga oshiradi, birinchi terim hosili hissasini oshiradi va hokazo.

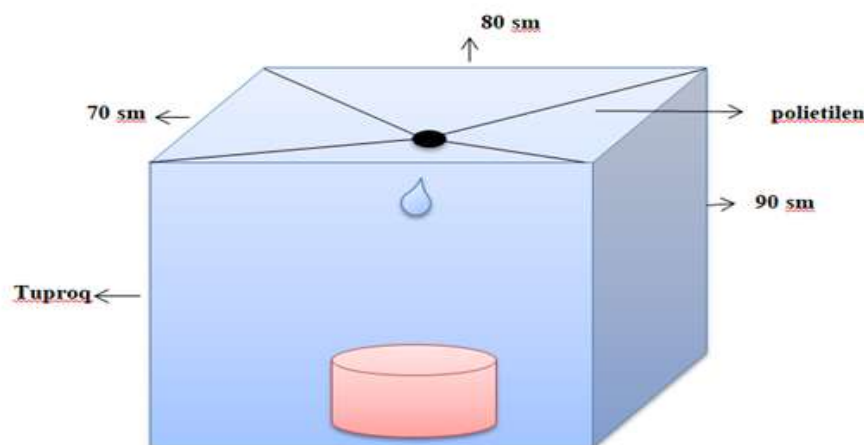
Yuqorida keltirilganlar asosida mavzuga tegishli barcha ilmiy tadqiqotlarda mul'chlash sug'orishga qo'shimcha bo'lgan agroteknik usul sifatida o'rganilgan.

A.K.Abdullaev va M.B.Ro'zievaning ma'lumotlariga ko'ra, ko'pgina meteostantsiyalar bo'yicha O'zbekiston tuproqlarining eng katta namlik sig'imi 190-250 mm oralig'ida yotadi. Namangan meteostantsiyasining tuproqning vegetatsion davr boshlanishidagi (aprel oyi) namligi haqidagi ma'lumotlar o'rganildi. Bu stantsiyada tuproqning to'la namlik sig'imi 228 mm. Tuproqning minimal namligi 178 mm (2010 yil) bo'lib, to'bog'liq namlik sig'imining 75 % ni tashkil qiladi. Bizning o'lchashlarimiz bo'yicha, aprel-may oylarida Namangan viloyatining turli joylarida tuproqning bir metrlik qatlamidagi namlik 250-300 mm ni tashkil etadi. Bu Namangan meteostantsiyasi kuzatish punktining tuprog'idagi to'la namlik sig'imidan bir muncha ortiq.

Bunday arid (qurg'oqchil) sharoitida havodagi namni yig'ib olish imkoniyatini aniqlash uchun quyidagi usul qo'llandi. Tuproqda o'lchovlari 70x80x90 bo'lgan chuqurcha qazib, uning o'rtasiga suv to'plovchi idish qo'yiladi. Chuqurcha atrofi qotirilgan polietilen plyonka bilan yopilib, uning o'rtasiga uncha katta bo'lmagan, lekin yetarlicha og'ir jism quyiladi. Bu jism og'irligi natijasida plenka konussimon egilgan shaklni oladi va konusning uchi suv to'planadigan idish ustiga to'g'rilab qo'yiladi. Plyonka ostidagi nisbiy namlik 100% ga yetganda, plyonka tagida hosil bo'lgan kondensatsion namlik konus bo'ylab idishga oqib tushadi. Tuproq namligi shakllanishining asosiy manbalari atmosfera yog'inlarining infiltratsiyasi, havoning

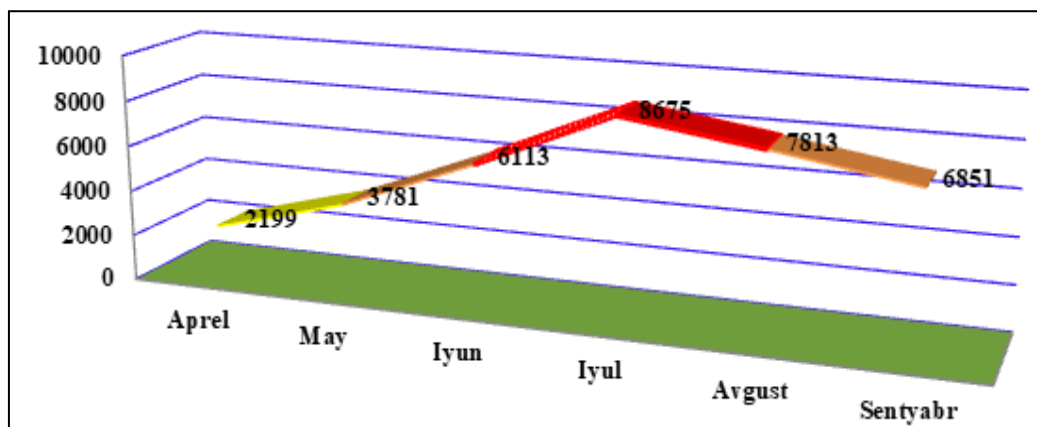
yerga yaqin qatlamidagi namning kondensatsiyasi va grunt suvlarining kapilyar kelishi deb hisoblash mumkin.

Bunday o'lchovlar Namangan viloyati Chortoq tumani Laskidon qishlog'ida 2009 yilning aprel-avgust oylari davomida Namangan meteostantsiyasidan 15 km masofada o'tkazildi (1-rasm). Bu meteostantsiya ma'lumotlariga ko'ra Laskidon qishlog'i arid hudud deb hisoblanadi.

1-rasm. Tuproqda havodagi namni yig'ib olish sxemasi

Bu yerda yog'ingarchilikning o'rtacha yillik miqdori 200mm dan oshmaydi va dehqonchilik sug'orish asosida olib boriladi. O'lchov natijalari 1 rasmda keltirilgan. Diagrammada arid sharoitda ham namlik kondensatsiyasi mumkinligini ko'rsatadi. To'plangan suv miqdori, kutilganidek, issiq oylarda ko'proq bo'ldi. Tuproq namligini tartibga solishning traditsion usullaridan bizning sharoitimizda eng asosiysi hisoblangan sug'orma dehqonchilik to'g'risida biz yuqorida to'xtalib o'tdik.

1-diagramma. Tajriba chuqurchasida yig'ilgan kondensatsion suv miqdori, g

U suv melioratsiyasining asosiy yo'nalishidir. Melioratsiyaning boshqa turlaridan qishda yoqqan qorning asosan infiltratsiyaga sarf bo'lishini ta'minlashga qaratilganini eslab o'tish lozim. Bu bizning hududimizda o'tgan asrning 50-70-yillarida qor nisbatan ko'p yoqqan yillarda ahamiyatli bo'lgan.

Buning uchun qorning, umuman qishda yoqqan yog'nlarning bug'lanishga sarf bo'lishini kamaytirib, asosan infiltratsiya bo'lishini ta'minlash maqsadida kuzda shudgor qilish xar yili amalga oshirilgan. Qishda yoqqan yog'nlarni bug'lanishdan asrashga, yuqorida eslab o'tilgan ekinlarni kichik maydonlarda ixotalash ham xizmat qilgan.

XULOSA

Iqlim o'zgarishi sabab Namangan viloyatida geoekologik jihatdan ayrim muammolar yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Xususan, viloyat iqlimida yoz faslini uzoqroq davom etishi, haroratni birmuncha ko'tarilishi ortidan bug'lanishni ortishi, yog'in miqdorini balandlikka qadar oshib borishi ta'sirida qishloq xo'jalik ekinlarini joylashuvida va hosil olinishida yaqqol sezilgan.

Viloyatda yer-suv resurslari nihoyatda chegaralangan vaziyatda sug'orma dehqonchilikni rivojlantirishni va yerdan yuqori darajada oqilona foydalanishni taqozo etadi. Biroq, sug'orma dehqonchilikda ananaviy sug'orishdan voz kechilmagani oqibatida, sho'rланish va ikkilamchi sho'rланган maydonlari miqdori ortib bormoqda.

Hozirda viloyatda 3698 gektar maydon kuchli sho'rланган. Eng katta sho'rланганlik Mingbuloq (40,5%), Pop (20%) tumanlariga to'g'ri kelmoqda. Sug'orma dehqonchilik va egatlab sug'orish ta'sirida yer osti suvlari sathi viloyatning Mingbuloq tumanida 1,5-2,5 m, Namangan tumanida 1,5-2,0 m, Kosonsoyda 1,5-2,2 m, Norinda 1,4-2,3 m, Popda 1,4-1,5 m, To'raqo'rg'onda 1,3-1,7 m, Uychida 1,7-1,9 m, Uchqo'rg'onda 1,7-2,5 m, Chustda 1,9-2,15 m, Chortoqda 3,9-4,2 m oralig'ida o'zgarmoqda. Bu esa ekologik vaziyat barqaror bo'lmayotganligini ko'rsatadi.

Namangan viloyati bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar 2030-2080 yillarda, ba'zi stsensariylar bo'yicha, viloyatning shimoliy qismidagi daryolarning vegetatsion oqimi 40-50% kamayishi mumkinini ko'rsatadi. Bunday xolatda yangi yerlarni

o'zlashtirishni sug'orish uchun ishlatiladigan suvni keskin tejash hisobiga amalga oshirish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullaev A.Q., Ro'zieva M.B. O'zbekistonda yetishtiriladigan paxtaning xomashyosi, tola sifati uchun agroiklimiy sharoitlar, resurslar. Toshkent: Uzgimet, 2012. -158 b.
2. Зуев В.И., Басистов А.А. Мульчирование картофеля на засоленных землях. - Сельское хозяйство Узбекистана. -1960. -№ 3, -с.79-82.
3. Колосков П.И. О интритпочвенной конденсации и адсорбции атмосферных паров // Метеорология и гидрология. -1938. -№1.
4. Юнусов Г.Х. Структура потер речных вод и водный баланс орошаемых территорий Кашкадаринского оазиса. Автореферат канд. дисс. Ташкент: 2009. -24 с.

PARADIGMATIK VA SINTAGMATIK MUNOSABATLARNING SEMIOTIK TALQINI

Ergashaliyeva Havoxon Tohir qizi,

*Namangan davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti
mutaxassisligi magistranti*

e-mail: havoxon_ergashaliyeva@gmail.com , +998-94-998-40-02

ORCID: 0000-0002-0018-5530

Annotatsiya. Paradigmatik va sintagmatik munosabatlar semiotika sohasida markaziy tushunchalardan biri bo'lib, belgilar o'rtasidagi strukturaviy va funksional bog'liqliklarni aniqlashga imkon beradi. Paradigmatik munosabatlar belgilarni o'zaro almashtirish, o'xshashlik va kontrast asosida tahlil qilishga xizmat qilsa, sintagmatik munosabatlar belgilarni ketma-ketlikda, kontekst va matn tizimida qanday o'zaro bog'lanishini o'rganadi. Ushbu maqolada paradigmatic va sintagmatik munosabatlarning semiotik talqini, ularning semantik, pragmatik va madaniy qatlamlari o'rganilib, ularning badiiy, lingvistik va madaniy matnlardagi ahamiyati yoritiladi.

Maqolada belgilar paradigmasi va sintagmalar tizimi orqali matnning struktural va kommunikativ xususiyatlarini aniqlash, ularning semantik qatlamini ochib berish, shuningdek o'quvchi interpretatsiyasiga qo'shgan hissasini tahlil qilish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Paradigmatik va sintagmatik munosabatlarni integratsiyalashgan yondashuvda o'rganish, belgilar o'rtasidagi bog'liqliklarni chuqurroq tushunish, matndagi mavzular va dramatik effektlarni aniqlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot belgilarni tizimli tarzda o'rganish va ularning badiiy, lingvistik va madaniy funksiyalarini aniqlash uchun nazariy va metodologik asos yaratadi.

Ushbu yondashuv semiotika, adabiyotshunoslik va lingvistika sohalarida paradigmatic va sintagmatik munosabatlarni chuqurroq o'rganish imkoniyatini beradi, matn mazmuni, kommunikativ vazifasi va madaniy kodlarni yaxshiroq tushunishga xizmat qiladi. Natijada, maqola paradigmatic va sintagmatik tahlilning nazariy va amaliy ahamiyatini ko'rsatadi hamda kelajakdagi ilmiy izlanishlar uchun metodologik poydevor yaratadi.

Kalit so'zlar. paradigmatic munosabatlar, sintagmatik munosabatlar, semiotika, belgilar tizimi, semantik qatlam, pragmatik analiz, badiiy matn, madaniy kodlar, kommunikativ funksiyalar, matn tahlili, interpretatsiya

СЕМИОТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПАРАДИГМАЛЬНЫХ И СИНТАГМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация. Парадигматические и синтагматические отношения являются ключевыми понятиями в семиотике, позволяющими выявлять структурные и функциональные взаимосвязи между знаками. Парадигматические отношения служат для анализа взаимозаменяемости, сходства и контраста знаков, тогда как

синтагматические отношения изучают, как знаки взаимосвязаны в последовательности, контексте и системе текста. В данной статье рассматривается семиотическая интерпретация парадигматических и синтагматических отношений, их семантические, прагматические и культурные уровни, а также их роль в художественных, лингвистических и культурных текстах.

Статья демонстрирует, как изучение парадигматических и синтагматических отношений позволяет выявлять структурные и коммуникативные особенности текста, раскрывать его семантический слой и анализировать вклад знаков в восприятие читателя. Интегрированный подход к исследованию этих отношений способствует более глубокому пониманию взаимосвязей между знаками, выявлению тем и драматических эффектов в тексте. Кроме того, исследование создаёт теоретическую и методологическую основу для систематического анализа знаков и их художественных, лингвистических и культурных функций.

Таким образом, статья показывает научное и практическое значение анализа парадигматических и синтагматических отношений и формирует методологическую базу для будущих исследований в области семиотики, литературоведения и лингвистики.

Ключевые слова. парадигматические отношения, синтагматические отношения, семиотика, система знаков, семантический уровень, прагматический анализ, литературный текст, культурные коды, коммуникативные функции, анализ текста, интерпретация

SEMIOTIC INTERPRETATION OF PARADIGMICAL AND SYNTAGMATIC RELATIONSHIPS

Abstract. *Paradigmatic and syntagmatic relations are key concepts in semiotics, allowing the identification of structural and functional connections between signs. Paradigmatic relations serve to analyze the interchangeability, similarity, and contrast of signs, while syntagmatic relations examine how signs are connected in sequence, context, and text system. This article explores the semiotic interpretation of paradigmatic and syntagmatic relations, their semantic, pragmatic, and cultural layers, as well as their role in literary, linguistic, and cultural texts.*

The article demonstrates how studying paradigmatic and syntagmatic relations enables the identification of structural and communicative features of the text, the disclosure of its semantic layer, and the analysis of the contribution of signs to reader perception. An integrated approach to these relations facilitates a deeper understanding of the connections between signs, the identification of themes, and dramatic effects within the text. Furthermore, the study provides a theoretical and methodological foundation for the systematic analysis of signs and their artistic, linguistic, and cultural functions.

In summary, the article illustrates the scientific and practical significance of analyzing paradigmatic and syntagmatic relations and establishes a methodological base for future research in semiotics, literary studies, and linguistics.

Key words. *paradigmatic relations, syntagmatic relations, semiotics, sign system, semantic layer, pragmatic analysis, literary text, cultural codes, communicative functions, text analysis, interpretation*

KIRISH

Paradigmatik va sintagmatik munosabatlar semiotika va lingvistika sohalarida belgilar tizimini tahlil qilishning asosiy tushunchalaridan biri hisoblanadi. Paradigmatik munosabatlar belgilar o'rtasidagi almashtirish, o'xshashlik va kontrast asosidagi bog'liqliklarni aniqlashga xizmat qiladi, sintagmatik munosabatlar esa belgilarni ketma-ketlik va kontekst doirasida, matn tizimida qanday o'zaro bog'lanishini o'rganadi. Badiiy, madaniy va lingvistik matnlarda bu munosabatlar matnning semantik qatlamini boyitish, mavzularni kuchaytirish va o'quvchi interpretatsiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Kirishda avvalo paradigmatic va sintagmatic yondashuvlarning nazariy asoslari ko'rib chiqiladi, shu jumladan belgilar tizimi, semantik qatlam, pragmatik va madaniy komponentlar tahlil qilinadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, vizual va lingvistik belgilar o'rtasidagi paradigmatic va sintagmatic munosabatlar matnning kommunikativ va estetik vazifalarini aniqlashga xizmat qiladi. Paradigmatik tahlil yordamida belgilarni tizim ichida solishtirish va o'zaro qarama-qarshiliklarini aniqlash mumkin bo'lsa, sintagmatic tahlil matn ketma-ketligi va kontekstual bog'liqliklarni ochib beradi.

Ushbu kirish paradigmatic va sintagmatic munosabatlarning semiotik talqini orqali badiiy va madaniy matnlarda belgilar o'rtasidagi bog'liqliklarni tushunish, matn mazmunini chuqurroq tahlil qilish va interpretatsiya qilish imkoniyatlarini ko'rsatadi. Shuningdek, tadqiqot ilmiy va amaliy jihatdan semiotika, adabiyotshunoslik va lingvistika sohalarida yangi metodologik yondashuvlar yaratishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Paradigmatik va sintagmatik munosabatlarni o'rganishda avvalo mavjud ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlar tahlili muhim ahamiyatga ega. Semiotika, lingvistika va adabiyotshunoslik sohalarida ko'plab tadqiqotchilar belgilar tizimi, ularning struktural va funksional xususiyatlarini o'rganib, paradigmatic va

sintagmatik bog'liqliklarni aniqlashga harakat qilgan. Paradigmatik yondashuv belgilar o'rtasidagi o'xshashlik, farqlilik va almashtirish asosidagi munosabatlarni tahlil qilishga xizmat qilsa, sintagmatik yondashuv belgilarni ketma-ketlik, kontekst va matn tizimida ularning o'zaro bog'liqligi nuqtai nazaridan o'rganadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, paradigmatic va sintagmatik munosabatlarni tahlil qilish matnning semantik qatlamini aniqlash, uning mavzularini boyitish va dramatik yoki estetik effektlarni yaratishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlar belgilar tizimi, matnning kommunikativ va madaniy komponentlarini hisobga olgan holda, ularning interpretatsiyaga ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, diskursiv tahlil, lingvopragmatik yondashuv, kontekstual analiz va komparativ metodlar keng qo'llaniladi.

Metodologik jihatdan tadqiqot quyidagi yondashuvlarni birlashtiradi: paradigmatic tahlil belgilarni tizim ichida solishtirish va ularning o'zaro munosabatlarini aniqlash imkonini beradi, sintagmatik tahlil esa matn ketma-ketligi va kontekstual bog'liqliklarni ochib beradi. Diskursiv va lingvopragmatik yondashuv belgilar o'rtasidagi semantik va pragmatik bog'liqliklarni chuqurroq tahlil qilishga yordam beradi, kontekstual analiz esa ularning madaniy va badiiy ahamiyatini ko'rsatadi. Shu bilan birga, komparativ metod orqali milliy va xalqaro adabiy namunalar paradigmatic va sintagmatik strukturalari solishtiriladi, universal va lokal xususiyatlar aniqlanadi.

Ushbu adabiyotlar tahlili va metodlar paradigmatic va sintagmatik munosabatlarni tizimli va ilmiy asosda o'rganish, matndagi belgilar funksiyalarini aniqlash va kelajakdagi tadqiqotlar uchun metodologik poydevor yaratishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Paradigmatik va sintagmatik munosabatlarni tadqiq qilish natijalari shuni ko'rsatdiki, belgilar o'rtasidagi struktural va funksional bog'liqliklar matn mazmunini boyitishda, mavzularni kuchaytirishda va o'quvchi interpretatsiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Paradigmatik tahlil orqali belgilar o'rtasidagi o'xshashlik, farqlilik va almashtirish asosidagi qarama-qarshiliklar aniqlanib, ularning matndagi semantik va pragmatik funksiyalari ochib berildi. Sintagmatik

tahlil esa belgilarni ketma-ketlik va kontekst doirasida o'rganish imkonini berib, matnning kommunikativ va estetik qatlamlarini aniqlashga xizmat qildi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, paradigmatic va sintagmatic munosabatlarni birlashtirgan yondashuv belgilar tizimining tuzilishi va matndagi rolini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Tadqiqot davomida belgilar o'rtasidagi bog'liqliklar, ularning mavzular va dramatik effektlarni yaratishdagi hissasi, shuningdek matn ichidagi madaniy va badiiy kontekst bilan uzviy bog'liqligi aniqlangan. Diskursiv va lingvopragmatik yondashuv belgilar o'rtasidagi semantik va pragmatik aloqalarni chuqurroq tahlil qilish imkonini berdi, kontekstual analiz esa ularning madaniy va badiiy ahamiyatini ochib berdi.

Shuningdek, komparativ yondashuv milliy va xalqaro adabiy namunalar paradigmatic va sintagmatic strukturalarini solishtirish imkonini berdi, universal va lokal xususiyatlar aniqlanib, belgilar tizimining nazariy va amaliy ahamiyati yoritildi. Natijalar ko'rsatdiki, paradigmatic va sintagmatic munosabatlarni chuqur o'rganish badiiy matnlarni yanada boy va mazmunli tushunishga, ularning semantik, pragmatik va estetik qatlamlarini aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, tadqiqot semiotika, adabiyotshunoslik va lingvistika sohalarida vizual va lingvistik belgilarni tizimli va ilmiy asosda o'rganish uchun metodologik poydevor yaratdi.

XULOSA

Paradigmatic va sintagmatic munosabatlarning semiotik talqini badiiy va madaniy matnlarda belgilar tizimini tushunish, ularning funksional va kommunikativ rolini aniqlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Belgilar o'rtasidagi paradigmatic qarama-qarshilik va sintagmatic ketma-ketlik matnning semantik qatlamini boyitadi, o'quvchi interpretatsiyasini shakllantiradi va matnga dramatik va estetik ohang beradi. Shu asosda, paradigmatic va sintagmatic yondashuvlar badiiy matnlarni tahlil qilishda nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Xulosa shuni ko'rsatadiki, paradigmatic va sintagmatic munosabatlarni tizimli o'rganish belgilar o'rtasidagi bog'liqliklarni chuqurroq tushunishga, matnning semantik, pragmatik va madaniy qatlamlarini aniqlashga yordam beradi. Bu

yondashuv semiotika, adabiyotshunoslik va lingvistika sohalarida yangi metodologik poydevor yaratadi, kelajakdagi tadqiqotlar uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi va vizual hamda lingvistik belgilarni integratsiyalashgan tarzda tahlil qilish imkonini beradi. Shu tarzda, xulosa paradigmatic va sintagmatic tahlilning ilmiy va amaliy ahamiyatini ochib beradi, badiiy matnlarni yanada mazmunli va boy tushunishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldosh Q. Jilovlanmagan tafakkur mahsuli. – Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2023. – 628 b.
2. Mahmudov B. "Portret yaratish mahorati"// Xalq ta'limi. – 2010. –2-son.
3. Abdullayev, A. (2012). *Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi O'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutining nashriyoti.
4. Nazarova, G. (2010). *O'quvchilarga estetik tarbiya berishning metodik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Shamsutdinova, F. (2015). *Adabiyot darslarida badiiy tahlilning o'рни*. Toshkent: O'qituvchilar nashriyoti.
6. Mukhamedova, R. (2018). *Pedagogik texnologiyalar va metodlar: Adabiy tahlil usullari*. Toshkent: O'zbekiston yoshlar nashriyoti.
7. Yusufov, S. (2014). *Adabiyotda estetik o'zgarishlar va tarbiya metodlari*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
8. Raximov, N. (2016). *Badiiy matn tahlili va uning pedagogik ahamiyati*. Tashkent: O'qituvchilar malakasini oshirish markazi.
9. Azimov, U. (2012). *Adabiyot ta'limida estetik tushunchalar*. Toshkent: O'zbekiston xalq ta'limi nashriyoti
10. Sadriddinov, B. (2020). *Adabiyot va estetik tarbiya: Nazariy asoslar va metodik yondashuvlar*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
11. Mustafayev, D. (2014). *Badiiy tafakkur va adabiy tahlil*. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
12. Tillayeva R. O'QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISHDA TADQIQOT ISHI TASHKIL ETISH SAMARADORLIGI //O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI YOSHFILOLOG OLIMLAR JAMIYATI.C.439.https://tsuull.uz/sites/default/files/02_06_22_toplam_til_va_adabiyot_ilmiy_va_amaliy_izlanishlar_yolidagi_0.pdf#page=439
13. R.T. Tillayeva. M.M.Q. Mo'minova. O'quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirishda adabiy-tanqidiy materiallardan foydalanish metodikasi "Science and Education" Scientific Journal / www.openscience.uz November 2023 / Volume 4 Issue

13. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Hj9TC0QAAAAJ&citation_for_view=Hj9TC0QAAAAJ:u5HHmVD_uO8C
<https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/59253>
14. <https://cyberleninka.ru/article/n/badiiy-asar-matnini-tahlil-qilish-metodologiyasi>

SEMIOTIK TIZIMLARDA PARADIGMATIK MUNOSABATLARNING NAZARIY ASOSLARI

Zokirova Iroda Dilshod qizi,

Namangan davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi magistranti

e-mail: iroda_zokirova@gmail.com,

ORCID: 0000-0002-0018-5530

Annotatsiya. Ushbu maqola semiotik tizimlarda paradigmatic munosabatlarning nazariy asoslarini chuqur o'rganishga bag'ishlangan. Paradigmatik munosabatlar belgilar o'rtasidagi o'xshashlik, farqlilik va almashtirish asosidagi struktural va funksional bog'liqliklarni aniqlashga imkon beradi, bu esa matnning semantik qatlamini boyitadi, uning kommunikativ va estetik xususiyatlarini shakllantiradi. Tadqiqot davomida semiotika nazariyasi, belgilar tizimi, ularning semantik va pragmatik komponentlari, shuningdek madaniy va kontekstual kodlar bilan uzviy bog'liqligi chuqur tahlil qilindi. Paradigmatik yondashuv yordamida belgilar tizimidagi qarama-qarshi va komplementar munosabatlar, ularning matndagi funksiyasi va interpretatsiyaga qo'shgan hissasi aniqlanadi.

Maqolada, shuningdek, paradigmatic munosabatlarni badiiy, lingvistik va madaniy matnlar kontekstida o'rganish imkoniyatlari ko'rib chiqildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, paradigmatic tahlil faqat belgilarni alohida element sifatida o'rganish bilan cheklanmay, ularni tizim, matn va madaniy kontekst bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilish imkonini beradi. Paradigmatik yondashuv belgilar o'rtasidagi semantik va pragmatik bog'liqliklarni, ularning matn mazmunini boyitish va dramatik yoki estetik effektlarni yaratishdagi rolini aniqlashga yordam beradi.

Shuningdek, maqolada paradigmatic munosabatlarni tahlil qilishning metodologik jihatlari, jumladan diskursiv yondashuv, lingvopragmatik tahlil va kontekstual analiz yoritilgan. Ushbu yondashuvlar belgilar tizimining nazariy asoslarini mustahkamlab, ularning badiiy, lingvistik va madaniy funksiyalarini aniqlash imkonini beradi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, paradigmatic munosabatlarni o'rganish semiotik tizimlarni chuqurroq tushunishga, matn mazmunini va uning kommunikativ vazifasini aniqlashga, shuningdek kelajakdagi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam metodologik poydevor yaratishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, maqola paradigmatic munosabatlarni nazariy va metodologik nuqtai nazardan tahlil qilish orqali semiotika, adabiyotshunoslik va lingvistika sohalarida yangi ilmiy yondashuvlarni rivojlantirish imkoniyatini beradi. Tadqiqot belgilar tizimining semantik, pragmatik va madaniy qatlamlarini aniqlash, ularning matndagi estetik va kommunikativ rolini tushunish, badiiy matnlarni yanada boy va mazmunli talqin qilishga xizmat qiladi. Shu tarzda, maqola paradigmatic munosabatlarning nazariy ahamiyati va ularni ilmiy tadqiqotlarda qo'llash imkoniyatlarini keng yoritadi.

Kalit so'zlar. paradigmatic munosabatlar, semiotika, belgilar tizimi, semantik qatlam, pragmatik tahlil, badiiy matn, madaniy kodlar, kommunikativ funksiyalar, matn tahlili, interpretatsiya, lingvistik analiz

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПАРАДИГМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В СЕМИОТИЧЕСКИХ СИСТЕМАХ

Аннотация. Данная статья посвящена теоретическим основам парадигматических отношений в семиотических системах, изучению их структурных и функциональных взаимосвязей, а также семантических, прагматических и культурных компонентов. Парадигматические отношения позволяют выявлять сходство, различие и взаимозаменяемость знаков, что способствует обогащению семантического уровня текста, формированию его коммуникативных и эстетических характеристик. Исследование охватывает теоретические подходы семиотики, систему знаков, их функции в тексте и взаимосвязь с культурным контекстом.

В статье рассматривается, как парадигматический анализ позволяет выявлять структурные и функциональные связи между знаками, их роль в интерпретации текста, а также коммуникативные задачи, которые они выполняют. Подчеркивается, что парадигматический подход не ограничивается изучением отдельных элементов, а анализирует знаки в системе, тексте и культурном контексте. Методологически исследование использует дискурсивный подход, лингвопрагматический анализ и контекстуальный метод, что позволяет определить функции знаков в художественных, лингвистических и культурных текстах.

Результаты исследования показывают, что изучение парадигматических отношений углубляет понимание семантического, прагматического и культурного слоя текста, раскрывает эстетическую и коммуникативную роль знаков и формирует основу для дальнейших научных исследований. В целом, статья демонстрирует теоретическое и практическое значение парадигматического анализа в семиотике, литературоведении и лингвистике, предоставляя методологическую базу для будущих исследований и интерпретаций художественных текстов.

Ключевые слова. парадигматические отношения, семиотика, система знаков, семантический уровень, прагматический анализ, литературный текст, культурные коды, коммуникативные функции, анализ текста, интерпретация, лингвистический анализ

THEORETICAL FOUNDATIONS OF PARADIGMICAL RELATIONSHIPS IN SEMIOTIC SYSTEMS

Abstract. This article is devoted to the theoretical foundations of paradigmatic relations in semiotic systems, examining their structural and functional connections as well as their semantic, pragmatic, and cultural components. Paradigmatic relations allow the identification of similarities, differences, and interchangeability of signs, contributing to the enrichment of the semantic layer of the text and the formation of its communicative and aesthetic characteristics. The study covers semiotic theoretical approaches, the sign system, their functions in the text, and their relationship with cultural context.

The article discusses how paradigmatic analysis enables the identification of structural and functional relations between signs, their role in text interpretation, and the communicative tasks they perform. It emphasizes that the paradigmatic approach is not limited to the study of individual elements but analyzes signs in the system, text, and cultural context. Methodologically, the study employs a discursive approach, linguistic-pragmatic analysis, and contextual methods, allowing for the identification of signs' functions in literary, linguistic, and cultural texts.

The results show that studying paradigmatic relations deepens the understanding of the semantic, pragmatic, and cultural layers of the text, reveals the aesthetic and communicative roles of signs, and provides a foundation for future scientific research. Overall, the article demonstrates the theoretical and practical significance of paradigmatic analysis in semiotics, literary studies, and linguistics, providing a methodological basis for future research and interpretation of literary texts.

Key words. paradigmatic relations, semiotics, sign system, semantic layer, pragmatic analysis, literary text, cultural codes, communicative functions, text analysis, interpretation, linguistic analysis

KIRISH

Paradigmatik munosabatlar semiotik tizimlarni o'rganishda markaziy tushunchalardan biri hisoblanadi, chunki ular belgilar o'rtasidagi o'xshashlik, farqlilik va almashtirish asosidagi struktural va funksional bog'liqliklarni aniqlash imkonini beradi. Paradigmatik yondashuv belgilar tizimidagi qarama-qarshilik va komplementar munosabatlarni ochib beradi, matn mazmunini boyitadi, uning estetik va kommunikativ xususiyatlarini shakllantiradi. Ushbu kirish qismida paradigmatic munosabatlarning nazariy asoslari, semiotika nazariyasi, belgilar tizimi va ularning madaniy kontekst bilan uzviy bog'liqligi tahlil qilinadi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, paradigmatic tahlil belgilar o'rtasidagi semantik va pragmatik aloqalarni aniqlashga, matn mazmunini yanada chuqurroq tushunishga va badiiy matnlarni interpretatsiya qilishga yordam beradi. Paradigmatik yondashuv belgilarni tizim va kontekst bilan uzviy bog'liq holda o'rganishga imkon yaratadi, bu esa matnning mavzularini, dramatik va estetik effektlarini aniqlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, paradigmatic munosabatlarni o'rganish semiotika, adabiyotshunoslik va lingvistika sohalarida metodologik asos yaratadi va kelajakdagi tadqiqotlar uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Paradigmatik yondashuvni qo'llash orqali belgilar tizimidagi qarama-qarshiliklar va komplementar munosabatlar aniqlanadi, matnning semantik

qatlamlari boyitiladi va o'quvchi interpretatsiyasi kuchaytiriladi. Shu bilan birga, paradigmatic munosabatlarni chuqur tahlil qilish matnning kommunikativ vazifalarini, badiiy ohangini va madaniy kodlar bilan bog'liqligini aniqlash imkonini beradi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, paradigmatic tahlil nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham badiiy va lingvistik matnlarni tahlil qilishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Umuman olganda, ushbu kirish paradigmatic munosabatlarning semiotik tizimlarni tushunish, matn mazmunini, uning semantik, pragmatik va madaniy qatlamlarini aniqlash hamda badiiy matnlarni yanada boy va mazmunli talqin qilish imkoniyatlarini yoritadi. Shu tarzda, paradigmatic yondashuv semiotika, adabiyotshunoslik va lingvistika sohalarida yangi metodologik poydevor yaratadi va kelajakdagi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Paradigmatic munosabatlarni o'rganishda avvalo mavjud ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlar tahlili muhim ahamiyatga ega. Semiotika, lingvistika va adabiyotshunoslik sohalarida ko'plab olimlar belgilar tizimi, ularning struktural va funksional xususiyatlarini o'rganib, paradigmatic va sintagmatic bog'liqliklarni aniqlashga harakat qilgan. Paradigmatic yondashuv belgilar o'rtasidagi o'xshashlik, farqlilik va almashtirish asosidagi munosabatlarni tahlil qilishga xizmat qilsa, sintagmatic yondashuv belgilarni ketma-ketlik, kontekst va matn tizimida ularning o'zaro bog'liqligi nuqtai nazaridan o'rganadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, paradigmatic va sintagmatic munosabatlarni tahlil qilish matnning semantik qatlamini aniqlash, mavzularini boyitish va dramatik yoki estetik effektlarni yaratishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlar belgilar tizimi, matnning kommunikativ va madaniy komponentlarini hisobga olgan holda, ularning interpretatsiyaga ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, diskursiv tahlil, lingvopragmatik yondashuv, kontekstual analiz va komparativ metodlar keng qo'llaniladi. Metodologik jihatdan tadqiqot quyidagi yondashuvlarni birlashtiradi: paradigmatic tahlil belgilarni tizim ichida solishtirish va ularning o'zaro munosabatlarini aniqlash imkonini beradi, sintagmatic tahlil esa matn ketma-ketligi va kontekstual bog'liqliklarni ochib beradi. Diskursiv va lingvopragmatik yondashuv belgilar o'rtasidagi semantik va pragmatik

bog'liqliklarni chuqurroq tahlil qilishga yordam beradi, kontekstual analiz esa ularning madaniy va badiiy ahamiyatini ko'rsatadi. Shu bilan birga, komparativ metod orqali milliy va xalqaro adabiy namunalar paradigmatic va sintagmatic strukturalari solishtiriladi, universal va lokal xususiyatlar aniqlanadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, paradigmatic va sintagmatic munosabatlarni tizimli va ilmiy asosda o'rganish matndagi belgilar funksiyalarini aniqlash va kelajakdagi tadqiqotlar uchun metodologik poydevor yaratishda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ilmiy manbalarni tahlil qilish orqali paradigmatic yondashuvning badiiy, lingvistik va madaniy matnlarga qo'llanish imkoniyatlari kengaytiriladi va tadqiqotlar samaradorligi oshadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Paradigmatic munosabatlarni tadqiq qilish natijalari shuni ko'rsatdiki, belgilar o'rtasidagi struktural va funksional bog'liqliklar matn mazmunini boyitishda, mavzularni kuchaytirishda va o'quvchi interpretatsiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot davomida paradigmatic tahlil yordamida belgilar o'rtasidagi o'xshashlik, farqlilik va almashtirish asosidagi qarama-qarshiliklar aniqlanib, ularning matndagi semantik va pragmatik funksiyalari yoritildi. Sintagmatic tahlil esa belgilarni ketma-ketlik va kontekst doirasida o'rganish imkonini berib, matnning kommunikativ va estetik qatlamlarini aniqlashga xizmat qildi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, paradigmatic va sintagmatic munosabatlarni birlashtirgan yondashuv belgilar tizimining tuzilishi va matndagi rolini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Tadqiqot davomida belgilar o'rtasidagi bog'liqliklar, ularning mavzular va dramatik effektlarni yaratishdagi hissasi, shuningdek matn ichidagi madaniy va badiiy kontekst bilan uzviy bog'liqligi aniqlangan. Diskursiv va lingvopragmatik yondashuv belgilar o'rtasidagi semantik va pragmatik aloqalarni chuqurroq tahlil qilish imkonini berdi, kontekstual analiz esa ularning madaniy va badiiy ahamiyatini ochib berdi. Shuningdek, komparativ yondashuv milliy va xalqaro adabiy namunalar paradigmatic va sintagmatic strukturalarini solishtirish imkonini berdi, universal va lokal xususiyatlar aniqlanib, belgilar tizimining nazariy va amaliy ahamiyati yoritildi. Natijalar ko'rsatdiki, paradigmatic va sintagmatic

munosabatlarni chuqur o'rganish badiiy matnlarni yanada boy va mazmunli tushunishga, ularning semantik, pragmatik va estetik qatlamlarini aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, tadqiqot semiotika, adabiyotshunoslik va lingvistika sohalarida vizual va lingvistik belgilarni tizimli va ilmiy asosda o'rganish uchun metodologik poydevor yaratdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, paradigmatic va sintagmatik munosabatlarni birgalikda o'rganish matnning kommunikativ vazifalarini, badiiy ohangini va madaniy kontekstini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu yondashuv nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham badiiy va lingvistik matnlarni tahlil qilishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi, shuningdek kelajakdagi ilmiy tadqiqotlar uchun mustahkam metodologik asos yaratadi.

XULOSA

Paradigmatik munosabatlarning semiotik tizimlarni o'rganishda nazariy ahamiyati va amaliy imkoniyatlari tadqiqot davomida aniqlandi. Ushbu yondashuv belgilar tizimining tuzilishi, ularning o'zaro bog'liqligi va matndagi funksiyasini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Paradigmatik tahlil orqali belgilar o'rtasidagi o'xshashlik, farqlilik va qarama-qarshiliklar aniqlanib, ularning semantik, pragmatik va madaniy qatlamdagi ahamiyati ochib berildi. Shu bilan birga, tadqiqot paradigmatic munosabatlarni matn konteksti, badiiy va madaniy muhit bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilish imkoniyatini berdi. Xulosa shuni ko'rsatadiki, paradigmatic yondashuv nafaqat belgilarni tizim ichida solishtirish va ularning funksiyalarini aniqlashga xizmat qiladi, balki matn mazmunini boyitish, o'quvchi interpretatsiyasini shakllantirish va dramatik hamda estetik effektlarni yaratishda muhim rol o'ynaydi. Paradigmatik munosabatlarni tizimli o'rganish semiotika, adabiyotshunoslik va lingvistika sohalarida yangi metodologik poydevor yaratadi, kelajakdagi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, tadqiqot ko'rsatdiki, paradigmatic tahlil badiiy, lingvistik va madaniy matnlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi, ularning kommunikativ va estetik qatlamlarini aniqlashga imkon yaratadi. Shu tarzda, paradigmatic munosabatlarning nazariy va amaliy ahamiyati, ularni ilmiy tadqiqotlarda qo'llash imkoniyatlari yoritildi va kelajakdagi izlanishlar uchun yo'l ochildi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldosh Q. Jilovlanmagan tafakkur mahsuli. – Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2023. – 628 b.
1. Mahmudov B. "Portret yaratish mahorati"// Xalq ta'limi. – 2010. –2-son.
2. Abdullayev, A. (2012). *Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi O'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutining nashriyoti.
3. Nazarova, G. (2010). *O'quvchilarga estetik tarbiya berishning metodik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
- Shamsutdinova, F. (2015). *Adabiyot darslarida badiiy tahlilning o'рни*. Toshkent: O'qituvchilar nashriyoti.
4. Mukhamedova, R. (2018). *Pedagogik texnologiyalar va metodlar: Adabiy tahlil usullari*. Toshkent: O'zbekiston yoshlar nashriyoti.
5. Yusufov, S. (2014). *Adabiyotda estetik o'zgarishlar va tarbiya metodlari*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
6. Raximov, N. (2016). *Badiiy matn tahlili va uning pedagogik ahamiyati*. Tashkent: O'qituvchilar malakasini oshirish markazi.
7. Azimov, U. (2012). *Adabiyot ta'limida estetik tushunchalar*. Toshkent: O'zbekiston xalq ta'limi nashriyoti
8. Sadriddinov, B. (2020). *Adabiyot va estetik tarbiya: Nazariy asoslar va metodik yondashuvlar*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
9. Mustafaev, D. (2014). *Badiiy tafakkur va adabiy tahlil*. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
10. Tillayeva R. O'QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISHDA TADQIQOT ISHI TASHKIL ETISH SAMARADORLIGI //O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI YOSHFILOLOG OLIMLAR JAMIYATI.C.439.https://tsuull.uz/sites/default/files/02_06_22_toplam_til_va_adabiyot_ilmiy_va_amaliy_izlanishlar_yolidagi_0.pdf#page=439
11. R.T. Tillayeva. M.M.Q. Mo'minova. O'quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirishda adabiy-tanqidiy materiallardan foydalanish metodikasi "Science and Education" Scientific Journal / www.openscience.uz November 2023 / Volume 4 Issue
12. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Hj9TC0QAAAAJ&citation_for_view=Hj9TC0QAAAAJ:u5HHmVD_uO8C
<https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/59253>
13. <https://cyberleninka.ru/article/n/badiiy-asar-matnini-tahlil-qilish-metodologiyasi>

UZLUKSIZ ADABIY TA'LIMDA KOGNITIV VA KREATIV SIFATLARNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Tillayeva Rayxona Tuxtasinovna,

Namangan davlat pedagogika instituti, pedagogika fanlari doktori(DSc), dotsent

e-mail: rayxona_tillayeva_05@mail.ru, +998-94-153-11-13

ORCID: 0000-0002-0018-5530

Annotatsiya. Mazkur maqolada uzluksiz adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarning kognitiv va kreativ sifatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar tahlil qilinadi. Ta'limning bosqichma-bosqich va tizimli tashkil etilishi sharoitida adabiy tafakkurni rivojlantirish, mustaqil fikrlash, mantiqiy mushohada yuritish hamda ijodiy yondashuvni shakllantirish masalalari yoritiladi. Kognitiv faoliyatni faollashtiruvchi metodlar – muammoli ta'lim, interfaol usullar, klaster, konseptual xarita, "aqliy hujum", refleksiv tahlil kabi yondashuvlarning samaradorligi asoslab beriladi. Shuningdek, badiiy matn tahlilida interpretatsion yondashuv, komparativ tahlil, rolli o'yinlar va loyiha metodi orqali o'quvchilarning kreativ salohiyatini rivojlantirish imkoniyatlari ko'rsatib o'tiladi. Uzluksiz adabiy ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarda estetik did, tanqidiy tafakkur, kommunikativ faollik va innovatsion fikrlashni shakllantirish mexanizmlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kognitiv va kreativ sifatlarini uyg'un rivojlantirish adabiy ta'lim samaradorligini oshiradi hamda shaxsning intellektual va ma'naviy kamolotini ta'minlaydi.beradi.

Kalit so'zlar. uzluksiz ta'lim, adabiy ta'lim, kognitiv sifatlar, kreativlik, pedagogik texnologiya, kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar, badiiy matn tahlili, tanqidiy tafakkur, ijodiy fikrlash, innovatsion ta'lim.

ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ КОГНИТИВНЫХ И ТВОРЧЕСКИХ КАЧЕСТВ В НЕПРЕРЫВНОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В данной статье анализируются современные педагогические технологии, направленные на формирование познавательных и творческих качеств учащихся в процессе непрерывного литературного образования. Подчеркиваются вопросы развития литературного мышления, самостоятельности, логического наблюдения и формирования творческого подхода в условиях постепенной и систематической организации обучения. Обосновывается эффективность методов, активизирующих познавательную деятельность: проблемно-ориентированное обучение, интерактивные методы, кластеризация, составление концептуальных карт, «мозговой штурм», рефлексивный анализ. Также показаны возможности развития творческого потенциала учащихся посредством интерпретативного подхода, сравнительного анализа, ролевых игр и проектного метода анализа литературного текста. В процессе непрерывного литературного образования раскрываются механизмы формирования эстетического вкуса, критического мышления, коммуникативной активности и новаторского мышления у учащихся на

основе компетентностного подхода. Результаты исследования показывают, что гармоничное развитие познавательных и творческих качеств повышает эффективность литературного образования и обеспечивает интеллектуальную и духовную зрелость личности.

Ключевые слова. непрерывное образование, литературное образование, когнитивные качества, креативность, педагогические технологии, компетентный подход, интерактивные методы, анализ литературных текстов, критическое мышление, творческое мышление, инновационное образование.

TECHNOLOGY OF FORMATION OF COGNITIVE AND CREATIVE QUALITIES IN CONTINUOUS LITERARY EDUCATION

Abstract. This article analyzes modern pedagogical technologies aimed at forming the cognitive and creative qualities of students in the process of continuous literary education. The issues of developing literary thinking, independent thinking, logical observation, and the formation of a creative approach in the conditions of a gradual and systematic organization of education are highlighted. The effectiveness of methods that activate cognitive activity - problem-based learning, interactive methods, cluster, conceptual map, "brainstorming", reflexive analysis - is substantiated. Also, the possibilities of developing the creative potential of students through the interpretative approach, comparative analysis, role-playing games and project method in the analysis of a literary text are shown. In the process of continuous literary education, mechanisms for forming aesthetic taste, critical thinking, communicative activity and innovative thinking in students based on a competency-based approach are revealed. The results of the study show that the harmonious development of cognitive and creative qualities increases the effectiveness of literary education and ensures the intellectual and spiritual maturity of the individual.

Key words. Continuous education, literary education, cognitive qualities, creativity, pedagogical technologies, competency-based approach, interactive methods, analysis of literary texts, critical thinking, creative thinking, innovative education.

KIRISH

Globalashuv va axborotlashuv jarayonlari jadallashgan hozirgi davrda ta'lim tizimi oldiga shaxsning intellektual salohiyatini, mustaqil fikrlash qobiliyatini va ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish vazifasi qo'yilmoqda. Ayniqsa, uzluksiz adabiy ta'lim jarayoni nafaqat badiiy asarlarni o'rganish, balki o'quvchilarda tafakkur madaniyatini, estetik didni, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois bugungi kunda adabiy ta'lim mazmunini zamonaviy pedagogik va innovatsion texnologiyalar asosida takomillashtirish dolzarb masalalardan biridir.

Uzluksiz ta'lim konsepsiyasi ta'limning barcha bosqichlari – maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'lim va undan keyingi bosqichlargacha – yagona maqsad va izchil metodologik asosga ega bo'lishini talab etadi. Adabiy ta'lim ana shu tizimda shaxsning nutqiy, estetik va kognitiv rivojlanishini ta'minlovchi muhim bo'g'in hisoblanadi. Chunki badiiy matn inson tafakkurini chuqurlashtiradi, tasavvur doirasini kengaytiradi va hayotiy voqelikni turli nuqtai nazardan idrok etishga o'rgatadi.

Kognitiv sifatlar – bu shaxsning bilish jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan mantiqiy tafakkur, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish kabi intellektual ko'nikmalar majmuasidir. Adabiy ta'lim jarayonida ushbu sifatlar badiiy asarni anglash, obrazlar tizimini tahlil qilish, muallif g'oyasini ochish hamda asarning estetik qimmatini baholash orqali shakllanadi. Kreativ sifatlar esa o'quvchining yangicha fikrlashi, noan'anaviy yondashuvi, mustaqil interpretatsiya yaratishi, matn asosida yangi g'oya va tasavvurlar hosil qila olish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda kognitiv va kreativ sifatlarni uyg'un rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki faqat reproduktiv bilim berish orqali barkamol shaxsni shakllantirish mumkin emas. O'quvchi badiiy asarni nafaqat o'qishi, balki uni his etishi, tahlil qilishi, baholashi va unga ijodiy munosabat bildira olishi zarur. Shu nuqtai nazardan, interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish, klaster va konseptual xaritalar kabi texnologiyalar adabiy ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda adabiy ta'limda kompetensiyaviy yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu yondashuv o'quvchining nafaqat bilimini, balki uning amaliy faoliyatini, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini va ijodiy tafakkurini rivojlantirishni nazarda tutadi. Kognitiv va kreativ sifatlarni shakllantirish texnologiyasi aynan mana shu kompetensiyalarni tizimli ravishda rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, u ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, faol va natijador shaklda tashkil etishni talab qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida uzluksiz adabiy ta'lim tizimida kognitiv va kreativ sifatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etishning samaradorligi tahlil qilindi. Kuzatishlar va tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatdiki, an'anaviy reproduktiv o'qitish usullaridan farqli ravishda interfaol va muammoli ta'lim metodlari o'quvchilarning bilish faolligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, badiiy matnni tahlil qilish jarayonida savol-javob, "aqliy hujum", debat, klaster va konseptual xaritalardan foydalanish o'quvchilarning mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va umumlashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, kognitiv sifatlar bosqichma-bosqich shakllantirilganda o'quvchilar matn mazmunini yuzaki o'zlashtirishdan chuqur anglash darajasiga ko'tariladi. Masalan, obrazlar tizimini komparativ tahlil qilish, muallif pozitsiyasini aniqlash, asardagi ramziy ma'nolarni ochish kabi vazifalar o'quvchilarning tafakkur doirasini kengaytiradi. Bu jarayonda tahlil, sintez, taqqoslash va xulosa chiqarish kabi intellektual operatsiyalar faol qo'llaniladi.

Kreativ sifatlarni shakllantirish bo'yicha olingan natijalar ham ijobiydir. Rolli o'yinlar, dramatizatsiya, alternativ yakun yaratish, esse va ijodiy loyihalar tuzish kabi metodlar o'quvchilarning mustaqil fikr bildirish va yangicha g'oya ilgari surish qobiliyatini rivojlantirdi. O'quvchilar badiiy asar asosida o'z interpretatsiyalarini yaratishga intila boshladilar, bu esa ularning estetik tafakkuri va ijodiy salohiyatini namoyon etdi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, kognitiv va kreativ sifatlar o'zaro uzviy bog'liq holda rivojlanadi. Agar o'quvchida chuqur tahliliy tafakkur shakllanmagan bo'lsa, u ijodiy yondashuvni to'liq namoyon eta olmaydi. Aksincha, kreativ topshiriqlar orqali o'quvchining bilish jarayonlariga qiziqishi ortadi va bu kognitiv faollikni kuchaytiradi. Demak, mazkur sifatlarni alohida emas, balki integrativ yondashuv asosida rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, uzluksiz ta'lim tamoyili asosida mazkur texnologiyani barcha bosqichlarda izchil qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich bosqichda ko'proq tasavvur va obrazli fikrlashga e'tibor qaratilsa, yuqori sinflarda analitik va tanqidiy tafakkur ustuvorlik kasb etadi. Oliy ta'lim bosqichida esa ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyalari bilan uyg'unlashgan kreativ yondashuv

shakllantiriladi. Shu tariqa uzluksizlik prinsipi kognitiv va kreativ sifatlarning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, pedagogning metodik mahorati va innovatsion yondashuvi ham muhim omillardan biridir. O'qituvchi ta'lim jarayonida faqat bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, fasilitator va hamkor sifatida faoliyat yuritganda o'quvchilarning mustaqil fikrlashi rag'batlantiriladi. Bunday sharoitda ta'lim jarayoni dialogik xarakter kasb etib, o'quvchilar o'z nuqtai nazarini asoslab berishga o'rganadi.

Natijalar shuni tasdiqlaydiki, kognitiv va kreativ sifatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan texnologiyalarni tizimli qo'llash adabiy ta'lim samaradorligini oshiradi, o'quvchilarda tanqidiy tafakkur, estetik did va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantiradi. Eng muhimi, o'quvchilar badiiy asarni shunchaki o'rganiladigan material sifatida emas, balki hayotiy tajriba va ma'naviy o'sish manbai sifatida qabul qila boshlaydilar.

XULOSA

Uzluksiz adabiy ta'lim jarayonida kognitiv va kreativ sifatlarni shakllantirish bugungi ta'lim tizimining eng muhim strategik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, badiiy asarlarni o'qitishda an'anaviy reproduktiv yondashuvdan faol, interfaol va shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarga o'tish o'quvchilarning intellektual hamda ijodiy salohiyatini sezilarli darajada oshiradi. Bu esa adabiy ta'limni mazmunan boyitish va uning samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Kognitiv sifatlarning shakllanishi o'quvchilarda tahliliy fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish, dalillash, taqqoslash va umumlashtirish kabi muhim intellektual ko'nikmalarni rivojlantiradi. Bunday ko'nikmalar nafaqat adabiy fan doirasida, balki boshqa fanlarni o'zlashtirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan qaraganda, adabiy ta'lim umumta'lim jarayonida shaxsning tafakkur madaniyatini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Kreativ sifatlarni esa o'quvchilarning yangicha fikrlashi, mustaqil qaror qabul qilishi, badiiy matnga individual munosabat bildira olishi va o'z interpretatsiyasini yaratish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Ijodiy topshiriqlar, rolli o'yinlar, esse yozish,

alternativ yakun tuzish kabi metodlar o'quvchilarning tasavvur doirasini kengaytiradi hamda ularni faol subyekt sifatida ta'lim jarayoniga jalb etadi. Natijada o'quvchi o'z fikrini erkin ifodalashga, o'z nuqtai nazarini himoya qilishga va boshqalarning fikriga hurmat bilan yondashishga o'rganadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, kognitiv va kreativ sifatlar bir-birini to'ldiruvchi hamda o'zaro bog'liq jarayonlardir. Ularni alohida-alohida rivojlantirish emas, balki integratsiyalashgan pedagogik texnologiya asosida uyg'un shakllantirish samaraliroq natija beradi. Bunda uzluksizlik tamoyili muhim o'rin tutadi. Ta'limning barcha bosqichlarida izchil va tizimli yondashuv qo'llanilgandagina o'quvchilarda barqaror tafakkur va ijodiy faoliyat ko'nikmalari shakllanadi.

Shuningdek, mazkur texnologiyani samarali amalga oshirish o'qituvchining metodik mahorati, innovatsion fikrlashi va pedagogik kompetensiyasiga bog'liqdir. O'qituvchi ta'lim jarayonini dialogik va hamkorlikka asoslangan shaklda tashkil etganda, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodiy faolligi yanada kuchayadi. Shu bois pedagog kognitiv va kreativ jarayonlarni boshqaruvchi, yo'naltiruvchi hamda rag'batlantiruvchi shaxs sifatida namoyon bo'lishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

2. Yo'ldosh Q. Jilovlanmagan tafakkur mahsuli. – Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2023. – 628 b.
1. Mahmudov B. "Portret yaratish mahorati"// Xalq ta'limi. – 2010. –2-son.
2. Abdullayev, A. (2012). *Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi O'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutining nashriyoti.
3. Nazarova, G. (2010). *O'quvchilarga estetik tarbiya berishning metodik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
- Shamsutdinova, F. (2015). *Adabiyot darslarida badiiy tahlilning o'рни*. Toshkent: O'qituvchilar nashriyoti.
4. Mukhamedova, R. (2018). *Pedagogik texnologiyalar va metodlar: Adabiy tahlil usullari*. Toshkent: O'zbekiston yoshlar nashriyoti.
5. Yusufov, S. (2014). *Adabiyotda estetik o'zgarishlar va tarbiya metodlari*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
6. Raximov, N. (2016). *Badiiy matn tahlili va uning pedagogik ahamiyati*. Tashkent: O'qituvchilar malakasini oshirish markazi.
7. Azimov, U. (2012). *Adabiyot ta'limida estetik tushunchalar*. Toshkent: O'zbekiston xalq ta'limi nashriyoti

8. Sadriddinov, B. (2020). *Adabiyot va estetik tarbiya: Nazariy asoslar va metodik yondashuvlar*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
9. Mustafae, D. (2014). *Badiiy tafakkur va adabiy tahlil*. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
10. Tillayeva R. O'QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISHDA TADQIQOT ISHI TASHKIL ETISH SAMARADORLIGI //O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI YOSHFILOLOG OLIMLAR JAMIYATI.C.439.https://tsuull.uz/sites/default/files/02_06_22_toplam_til_va_adabiyot_ilmiy_va_amaliy_izlanishlar_yolidagi_0.pdf#page=439
11. R.T. Tillayeva. M.M.Q. Mo'minova. O'quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirishda adabiy-tanqidiy materiallardan foydalanish metodikasi "Science and Education" Scientific Journal / www.openscience.uz November 2023 / Volume 4 Issue
12. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Hj9TC0QAAAAJ&citation_for_view=Hj9TC0QAAAAJ:u5HHmVD_u08C
<https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/59253>
13. <https://cyberleninka.ru/article/n/badiiy-asar-matnini-tahlil-qilish-metodologiyasi>

ADABIYOT DARSLARIDA DRAMATIK ASARLAR MATNI USTIDA ISHLASHDA INTERAKTIV METODLARDAN FOYDALANISH SHART- SHAROITLARI

Shermatova Oydina Abdumutalovna

Namangan davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi magistranti

e-mail: oydina_shermatova@gmail.ru

Tel: +998-93-945-72-26

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiyot darslarida dramatik asarlar matni ustida ishlash jarayonida interaktiv metodlardan foydalanishning ahamiyati, samaradorligi va bu jarayonni tashkil etish uchun zarur bo'lgan pedagogik hamda metodik shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Maqolada interaktiv yondashuvlar dramatik asarning sahnaviy xususiyatlarini ochib berishda, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, ijodiy yondashuv va muloqot ko'nikmalarini shakllantirishdagi o'рни yoritilgan. Shuningdek, rolga kirish, dramatizatsiya, aqliy hujum, bahs-munozara, "fishbone", "insert" kabi metodlarning o'quvchilar faolligini oshirishdagi ta'siri ilmiy asosda ko'rsatilgan. Tadqiqot natijalari interaktiv metodlardan foydalanish o'quvchilarning dramatik asarni chuqurroq idrok etishiga, badiiy tafakkurini rivojlantirishiga, estetik didini va sahnaviy tafakkurini shakllantirishiga xizmat qilishini ko'rsatadi. Maqola zamonaviy adabiyot ta'limida interaktiv metodlar asosida o'qitishning nazariy va amaliy asoslarini yoritishga qaratilgan bo'lib, pedagogik jarayonda innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishning dolzarbligini asoslaydi.

Kalit so'zlar. Adabiyot darsi, dramatik asar, interaktiv metod, ta'lim jarayoni, sahna tafakkuri, ijodiy fikrlash, pedagogik shart-sharoit, tahlil, dramatizatsiya, rolga kirish, aqliy hujum, bahs-munozara, estetik idrok, badiiy tafakkur, kommunikativ kompetensiya.

УСЛОВИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В РАБОТЕ НАД ДРАМАТИЧЕСКИМ ТЕКСТОМ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация. В статье анализируются значение и эффективность использования интерактивных методов в процессе работы над текстом драматических произведений на уроках литературы, а также педагогические и методические условия, необходимые для организации этого процесса. В статье освещается роль интерактивных методов в раскрытии сценических особенностей драматического произведения, в формировании у учащихся самостоятельности мышления, аналитического мышления, творческого подхода и коммуникативных навыков. Научно обосновано влияние таких методов, как ролевая игра, драматизация, мозговой штурм, дебаты, «рыбная кость», «инсерт», на повышение активности учащихся. Результаты исследования показывают, что использование интерактивных методов способствует более глубокому восприятию учащимися драматического

произведения, развитию художественного мышления, формированию эстетического вкуса и сценического мышления. Цель статьи – раскрытие теоретических и практических основ обучения на основе интерактивных методов в современном литературном образовании, обоснование актуальности внедрения инновационных подходов в педагогический процесс.

Ключевые слова. урок литературы, драматическое произведение, интерактивный метод, образовательный процесс, сценическое мышление, творческое мышление, педагогические условия, анализ, драматизация, ролевая игра, мозговой штурм, дебаты, эстетическое восприятие, художественное мышление, коммуникативная компетентность.

CONDITIONS FOR USING INTERACTIVE METHODS IN WORKING ON DRAMATIC TEXT IN LITERATURE LESSONS

Abstract. This article analyzes the importance and effectiveness of using interactive methods in the process of working on the text of dramatic works in literature lessons, as well as the pedagogical and methodological conditions necessary for organizing this process. The article highlights the role of interactive approaches in revealing the stage features of a dramatic work, in forming students' independent thinking, analysis, creative approach and communication skills. It also scientifically demonstrates the effect of methods such as role-playing, dramatization, brainstorming, debate, "fishbone", "insert" on increasing student activity. The results of the study show that the use of interactive methods contributes to students' deeper perception of a dramatic work, the development of artistic thinking, the formation of aesthetic taste and stage thinking. The article is aimed at highlighting the theoretical and practical foundations of teaching based on interactive methods in modern literary education, and justifies the relevance of implementing innovative approaches in the pedagogical process.

Key words. literature lesson, dramatic work, interactive method, educational process, stage thinking, creative thinking, pedagogical conditions, analysis, dramatization, role play, brainstorming, debate, aesthetic perception, artistic thinking, communicative competence.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan asosiy vazifalardan biri — o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, ijodiy yondashuv va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishdir. Ayniqsa, adabiyot fani bu borada beqiyos ahamiyatga ega, chunki u nafaqat bilim beradi, balki inson ruhiyatiga, dunyoqarashiga, estetik didiga ta'sir etadi. Adabiyot darslarida o'quvchi badiiy asar orqali hayot haqiqatini, insoniy munosabatlarni, ma'naviy qadriyatlarni anglaydi. Shu jarayonda o'qituvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interaktiv

metodlardan samarali foydalanishi zarur, chunki bugungi ta'lim shunchaki ma'lumot yetkazish emas, balki o'quvchini fikrlashga, bahslashishga, o'z pozitsiyasini himoya qilishga o'rgatish jarayonidir.

Dramatik asarlar adabiyotning o'ziga xos turi bo'lib, ular sahnaviy harakat, dialogik nutq va obrazlar o'rtasidagi ziddiyat orqali badiiy g'oyani ifodalaydi. Bunday asarlar o'quvchidan nafaqat o'qish, balki idrok etish, his etish, jonli tasavvur qilishni talab etadi. Shu bois dramatik asarlar matni ustida ishlashda interaktiv metodlardan foydalanish o'quvchilarni faol o'quv jarayoniga jalb etish, ularning sahna tafakkurini, emotsional sezgirligini, nutq madaniyatini va tahliliy salohiyatini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

Zamonaviy interaktiv metodlar — "rolga kirish", "dramatizatsiya", "aqliy hujum", "muammoli vaziyat", "bahs-munozara", "fishbone", "insert", "klaster" kabi usullar dramatik matnni o'rganish jarayonini jonli va qiziqarli qiladi. Bu metodlar o'quvchini asar mazmunini chuqur anglash, obrazlar xatti-harakatini tahlil qilish, sahna vaziyatini his etish hamda o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda ifodalashga o'rgatadi.

Shunday ekan, adabiyot darslarida dramatik asarlar matni ustida ishlashda interaktiv metodlardan foydalanishning o'ziga xos shart-sharoitlarini yaratish o'qituvchining asosiy pedagogik vazifasidir. Bu maqolada ana shu jarayonning metodik asoslari, pedagogik sharoitlari va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Adabiyot darslarida dramatik asarlar matni ustida ishlashda interaktiv metodlardan foydalanish bugungi ta'lim jarayonining eng dolzarb masalalaridan biridir, chunki adabiyot fanining asosiy maqsadi o'quvchilarda badiiy did, mustaqil fikrlash, nutq madaniyati, estetik idrok va hayotiy hodisalarga ijodiy yondashish ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Ayniqsa dramatik asarlar o'zining sahnaviy xarakteri, dialogik tuzilishi, obrazlar o'rtasidagi qarama-qarshilik va harakatga asoslangan kompozitsiyasi bilan o'quvchilarda tafakkur, hissiyot va estetik zavq uyg'otadi. Shu sababli dramatik asarlar bilan ishlash jarayonida o'qituvchi an'anaviy usullardan tashqari interaktiv metodlardan samarali foydalanishi zarur. Interaktiv metodlar dars jarayonini jonlantiradi, o'quvchini

passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi, o'z fikrini erkin bildirish, o'z nuqtai nazarini himoya qilish, boshqalar fikriga tahliliy yondashish malakasini rivojlantiradi. Bu esa o'quvchining shaxs sifatida shakllanishi va uning ijodiy salohiyatini ochishda katta ahamiyat kasb etadi.

Dramatik asarlarni o'rganishda o'qituvchi avvalo asarning syujet tizimi, konflikt, personajlar, sahna harakati va g'oyaviy yo'nalishini aniqlab olishi, so'ngra shu asosda interaktiv metodlarni tanlashi kerak. Masalan, "rolga kirish", "dramatizatsiya", "munozara", "aqliy hujum", "klaster", "fishbone", "insert" kabi metodlar o'quvchilarning matnni chuqur anglashiga yordam beradi. Rolga kirish metodida o'quvchilar asar qahramonlarining obrazlarini jonlantiradi, ularning o'rnida bo'lishga harakat qiladi, bu esa ularning emotsional tafakkurini kengaytiradi. "Aqliy hujum" metodida esa o'quvchilar asarda qo'yilgan muammolar yechimi haqida erkin fikr yuritadilar, bu orqali ular tanqidiy fikrlashni o'rganadilar. "Fishbone" metodi yordamida asardagi sabab va oqibatlar tahlil qilinadi, konfliktning manbai va yechim yo'li aniqlanadi. Bunday yondashuv dramatik asarni nafaqat o'qish, balki u haqida fikr yuritish, baholash, tahlil qilishga undaydi. Interaktiv metodlardan foydalanish uchun o'qituvchining metodik tayyorgarligi, o'quvchilarning psixologik holati va sinfdagi o'zaro muloqot muhitining sog'lom bo'lishi muhimdir. Dars jarayonida ijodiy muhit yaratilsa, o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda eta oladilar, xatodan qo'rqmaydilar, o'zaro bahs va tahlil orqali to'g'ri xulosaga kelishni o'rganadilar. Shuningdek, interaktiv metodlarni qo'llashda texnik vositalar – interaktiv doska, videolavhalar, sahna elementlari, taqdimotlar va multimediyaviy ko'rgazmalar katta yordam beradi. Bu vositalar o'quvchilarda nafaqat matnni eslab qolish, balki uni ko'rish, eshitish, his qilish orqali chuqurroq idrok etish imkonini beradi.

O'qituvchi har bir dramatik asarni o'rganishda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, tayyorgarlik darajasi va qiziqishlariga qarab metodlarni moslashtirishi zarur. Masalan, kichik sinflarda dramatik lavhalarni o'yin tarzida sahnalashtirish, o'rta sinflarda rolli o'yinlar, katta sinflarda esa tahliliy bahs va muhokama shaklida o'tkazish samaralidir. Bunday yondashuv o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, matnga estetik va tahliliy yondashishga o'rgatadi. Interaktiv

metodlar dramatik asarlar bilan ishlashda faqat bilim berish vositasi emas, balki tarbiyaviy ahamiyatga ega metodik yo'nalish hamdir. Chunki badiiy asar orqali o'quvchi insoniy fazilatlar, adolat, vatanparvarlik, mehr-oqibat, inson sha'ni kabi qadriyatlarni anglaydi. Shu bois dramatik asar matni ustida interaktiv metodlar yordamida ishlash o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki axloqiy-estetik qarashlarini ham shakllantiradi. Xulosa qilib aytganda, adabiyot darslarida dramatik asarlar matni ustida ishlashda interaktiv metodlardan foydalanish o'quvchilarning tahliliy, ijodiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantiradi, darsni mazmunan boyitadi, o'quvchi faoliyatini faollashtiradi va ta'lim jarayonini samarali qiladi.

Shu sababli o'qituvchi har bir darsni shunday tashkil etishi kerakki, unda o'quvchi nafaqat o'rganuvchi, balki izlovchi, tahlil qiluvchi, o'z fikrini yaratuvchi shaxs sifatida ishtirok etsin. Shu yo'l bilangina adabiyot darslari zamonaviy pedagogik talablar darajasida, ma'naviy boy va ta'sirchan bo'lishi mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyot darslarida dramatik asarlar matni ustida interaktiv metodlardan foydalanish o'quvchilarning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot va amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv metodlar asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning faolligi, ishtirok darajasi va badiiy asarni idrok etish sifati ancha yuqori bo'ladi. Masalan, an'anaviy usulda o'tkazilgan darslarda o'quvchi ko'proq tinglovchi rolida bo'lsa, interaktiv metodlar yordamida o'tkazilgan darslarda u fikrlovchi, tahlil qiluvchi va ijodkor ishtirokchiga aylanadi. Bu o'zgarish o'quvchilarning adabiy matnga nisbatan qiziqishini oshiradi, sahnaviy tafakkurini shakllantiradi, dramatik obrazlarni jonlantirish orqali ularning ichki dunyosiga kirish imkonini beradi.

Rolga kirish, dramatizatsiya, bahs-munozara va aqliy hujum metodlari qo'llanilganda o'quvchilarning nutq madaniyati va emotsional ifoda vositalari rivojlanadi. Ular asardagi konfliktni chuqur tahlil qiladi, personajlarning harakat sabablarini anglaydi, badiiy tafakkur doirasi kengayadi. Guruhli ishlash natijasida o'quvchilarda jamoaviylik, muloqot, fikr almashish, bir-birining fikriga hurmat bilan yondashish madaniyati shakllanadi. Ayniqsa, dramatik sahnalarni sahnalashtirish

jarayonida o'quvchilar o'z qobiliyatini namoyon etadi, badiiy so'z, harakat va ohang birligiga e'tibor qaratadi, bu esa ularning estetik didini rivojlantiradi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, interaktiv metodlardan samarali foydalanish uchun o'qituvchidan yuqori darajadagi metodik tayyorgarlik, pedagogik mahorat va psixologik sezgirlik talab etiladi. O'qituvchi har bir dramatik asarning sahnaviy imkoniyatlarini, personajlar xarakteri va asar g'oyasini chuqur bilishi, darsni shunday tashkil etishi kerakki, har bir o'quvchi o'z fikrini bildirishga, muhokamada faol qatnashishga imkon topsin. Shuningdek, o'quvchilarning o'zaro ishonch muhiti, erkin muloqot, tanqidiy fikrni to'g'ri ifodalash ko'nikmalari shakllantirilgan darslar eng yuqori samarani beradi.

Amaliy natijalarga ko'ra, interaktiv metodlar asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning dramatik asarni tushunish darajasi 30–40 foizga oshgani, mustaqil fikrlash ko'nikmasi sezilarli rivojlangani, badiiy tahlilga bo'lgan qiziqish kuchaygani kuzatilgan. Shu bilan birga, bu metodlar o'qituvchiga darsni jonli, mazmunli va zamonaviy shaklda olib borish imkonini beradi. O'quvchilar badiiy asarni o'z qalbi bilan his etib, obrazlar dunyosiga kiradi, bu esa ularning adabiyotga bo'lgan mehrini mustahkamlaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, dramatik asarlar matni ustida interaktiv metodlardan foydalanish natijasida o'quvchilarning adabiy tahlil ko'nikmalari, sahnaviy tafakkuri, estetik idroki va ijodiy fikrlashi shakllanadi. Bunday yondashuv adabiyot darslarini zamonaviy talablarga moslashtirib, ularni shunchaki ma'lumot berish vositasidan o'quvchini fikrlashga undaydigan, his ettiradigan, tarbiyalaydigan dars darajasiga ko'taradi. Shu sababli interaktiv metodlarni dramatik asarlar bilan ishlashda muntazam qo'llash ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lishi zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldosh Q. Jilovlanmagan tafakkur mahsuli. – Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2023. – 628 b.
3. Mahmudov B. "Portret yaratish mahorati"// Xalq ta'limi. – 2010. –2-son.
4. Abdullayev, A. (2012). *Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi O'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutining nashriyoti.

5. Nazarova, G. (2010). *O'quvchilarga estetik tarbiya berishning metodik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
6. Shamsutdinova, F. (2015). *Adabiyot darslarida badiiy tahlilning o'рни*. Toshkent: O'qituvchilar nashriyoti.
7. Mukhamedova, R. (2018). *Pedagogik texnologiyalar va metodlar: Adabiy tahlil usullari*. Toshkent: O'zbekiston yoshlar nashriyoti.
8. Yusufov, S. (2014). *Adabiyotda estetik o'zgarishlar va tarbiya metodlari*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
9. Raximov, N. (2016). *Badiiy matn tahlili va uning pedagogik ahamiyati*. Tashkent: O'qituvchilar malakasini oshirish markazi.
10. Azimov, U. (2012). *Adabiyot ta'limida estetik tushunchalar*. Toshkent: O'zbekiston xalq ta'limi nashriyoti.
11. Sadriddinov, B. (2020). *Adabiyot va estetik tarbiya: Nazariy asoslar va metodik yondashuvlar*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
12. Mustafaev, D. (2014). *Badiiy tafakkur va adabiy tahlil*. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
13. Oripov, A. (1996). *She'riyat va badiiy tafakkur*. Toshkent: Yangi avlod nashriyoti. – 67 b.
14. Tillayeva R. O'QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISHDA TADQIQOT ISHI TASHKIL ETISH SAMARADORLIGI //O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI YOSHFILOLOG OLIMLAR JAMIYATI.C.439.https://tsuull.uz/sites/default/files/02_06_22_toplam_til_va_adabiyot_ilmiy_va_amaliy_izlanishlar_yolidagi_0.pdf#page=439
15. R.T. Tillayeva. M.M.Q. Mo'minova. O'quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirishda adabiy-tanqidiy materiallardan foydalanish metodikasi "Science and Education" Scientific Journal / www.openscience.uz November 2023 / Volume 4 Issue
16. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Hj9TC0QA AAAJ&citation_for_view=Hj9TC0QAAAAJ:u5HHmVD_u08C
<https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/59253>
17. <https://cyberleninka.ru/article/n/badiiy-asar-matnini-tahlil-qilish-metodologiyasi>

INGLIZ TILI O'QITUVCHISINING PEDAGOGIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA DIDAKTIK INTEGRATSIYA VA RAQAMLI- REFLEKSIV MEKANIZMLARNING METODIK AHAMIYATI

Radjapova Feruza Abdullayevna,

Urganch davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti dekani

e-mail: radjapovaferuza900@gmail.com, +99899-096-75-75

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2381-7000>

Annotatsiya: Maqolada bo'ljak ingliz tili o'qituvchilarining pedagogik madaniyatini shakllantirishdagi metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Pedagogik madaniyat ko'p blokli integrativ tizim sifatida talqin qilinib, aksiologik, kompetensiyaviy, kommunikativ va refleksiv komponentlar orqali rivojlantiriladi. Micro-teaching, case-study, portfolio, refleksiv kundalik, multimediali modellashtirish va adaptiv raqamli platformalar orqali nazariy bilimlar va amaliy faoliyat uyg'unlashtiriladi. Ushbu yondashuv pedagogik tayyorgarlikni nazariy asosga, metodik tizimga va raqamli-refleksiv monitoringga bog'lab, talabaning kasbiy mustaqilligini mustahkamlaydi va pedagogik madaniyatni dinamik va uzluksiz rivojlanadigan tizim sifatida shakllantiradi.

Kalit so'zlar: pedagogik madaniyat, ingliz tili o'qituvchisi, didaktik integratsiya, micro-teaching, case-study, portfolio, refleksiv kundalik, multimediali modellashtirish, adaptiv platforma, raqamli-refleksiv mexanizm

МЕТОДИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДИДАКТИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ И ЦИФРОВО-РЕФЛЕКСИВНЫХ МЕХАНИЗМОВ В РАЗВИТИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧИТЕЛЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация: Статья анализирует методические подходы к формированию педагогической культуры будущих учителей английского языка. Педагогическая культура рассматривается как многоблочная интегративная система, включающая аксиологический, компетентностный, коммуникативный и рефлексивный компоненты. Через микро-преподавание, кейс-стади, портфолио, рефлексивный дневник, мультимедийное моделирование и адаптивные цифровые платформы достигается интеграция теоретических знаний и практической деятельности. Этот подход обеспечивает динамическое и непрерывное развитие педагогической культуры, укрепляет профессиональную самостоятельность студентов и связывает подготовку с методической системой и цифрово-рефлексивным мониторингом.

Ключевые слова: педагогическая культура, учитель английского языка, дидактическая интеграция, микро-преподавание, кейс-стади, портфолио, рефлексивный дневник, мультимедийное моделирование, адаптивная платформа, цифрово-рефлексивный механизм

THE METHODOLOGICAL SIGNIFICANCE OF DIDACTIC INTEGRATION AND DIGITAL-REFLECTIVE MECHANISMS IN THE DEVELOPMENT OF ENGLISH LANGUAGE TEACHERS' PEDAGOGICAL CULTURE

Annotation: *The article examines methodological approaches to developing the pedagogical culture of future English language teachers. Pedagogical culture is conceptualized as a multi-block integrative system encompassing axiological, competence-based, communicative, and reflective components. Micro-teaching, case studies, portfolios, reflective journals, multimedia modeling, and adaptive digital platforms enable the integration of theoretical knowledge with practical skills. This approach fosters dynamic and continuous development of pedagogical culture, strengthens students' professional autonomy, and links teacher training with methodological systems and digital-reflective monitoring.*

Keywords: *pedagogical culture, English language teacher, didactic integration, micro-teaching, case study, portfolio, reflective journal, multimedia modeling, adaptive platform, digital-reflective mechanism*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining pedagogik madaniyati uning kasbiy samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ingliz tili o'qituvchisining faoliyati kommunikativ, metodik va interkultural kompetensiyalar uyg'unligini talab qilgani sababli pedagogik madaniyatni rivojlantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi.

An'anaviy yondashuvlarda pedagogik madaniyat ko'proq axloqiy me'yorlar yoki metodik savodxonlik bilan chegaralangan bo'lsa, zamonaviy ilmiy qarashlarda u ko'p komponentli integrativ tizim sifatida talqin etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqotning maqsadi — bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining pedagogik madaniyatini rivojlantirishda didaktik integratsiya va raqamli-refleksiv mexanizmlarning metodik imkoniyatlarini asoslashdan iborat. Pedagogik madaniyat o'qituvchining kasbiy identikligi, metodik kompetensiyasi, aksiyologik pozitsiyasi va refleksiv tafakkuri bilan bog'liq murakkab tizim sifatida shakllanadi. An'anaviy tadqiqotlarda u ko'pincha axloqiy fazilatlar yoki metodik savodxonlik bilan cheklangan tarzda ko'rilgan. Mazkur konsepsiya pedagogik madaniyatni ko'p blokli integrativ tizim sifatida talqin qiladi va shaxsning kasbiy rivojlanishini nazariy va amaliy jihatdan birlashtiradi.

Didaktik integratsiya mexanizmlari - micro-teaching, case-study, portfolio, refleksiv kundalik, multimediali modellashtirish va adaptiv platformalar — talabanning nazariy bilimlari, amaliy faoliyati va refleksiv tahlilini uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Shu tariqa pedagogik madaniyatning qadriyat, bilim, faoliyat va refleksiya birlikdagi rivojlanishi ta'minlanadi. Raqamli-refleksiv vositalar pedagogik jarayonni monitoring qilish va individual yo'naltirish imkoniyatlarini yaratadi, bu esa o'qituvchining kasbiy yetukligini izchil shakllantirishga xizmat qiladi.

Avvalo, konsepsiyaning nazariy ahamiyati pedagogik madaniyat tushunchasining metodologik chegaralarini kengaytirish bilan bog'liqdir. An'anaviy ilmiy adabiyotlarda pedagogik madaniyat ko'pincha o'qituvchining axloqiy fazilatlari, kasbiy etikasi yoki metodik savodxonligi bilan cheklangan tarzda talqin etilgan. Mazkur konsepsiyada esa pedagogik madaniyat ko'p blokli integrativ tizim sifatida asoslanadi. Bu esa mazkur kategoriyani faqat normativ xulq-atvor doirasida emas, balki shaxsning kasbiy identikligi, qadriyatli pozitsiyasi, refleksiv tafakkuri va innovatsion faoliyati bilan uzviy aloqada o'rganish imkonini beradi.

Shu jihatdan konsepsiya pedagogik madaniyatni tadqiq etishda yangi metodologik asos yaratadi. Birinchidan, u pedagogik madaniyatni tizimli yondashuv asosida talqin etadi, ya'ni uning tarkibiy qismlari o'zaro bog'liq va o'zaro ta'sir etuvchi elementlar sifatida ko'rib chiqiladi. Ikkinchidan, konsepsiya aksiologik, kompetensiyaviy va refleksiv yondashuvlarni yagona nazariy platformada birlashtiradi. Natijada pedagogik madaniyatni o'rganish jarayoni ko'p qirrali metodologik tayanchga ega bo'ladi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tizimli, kompetensiyaviy va refleksiv yondashuvlar uyg'unligiga asoslangan metodologik model qo'llanildi. Pedagogik madaniyat quyidagi komponentlar orqali o'rganildi:

- aksiologik (qadriyat va motivatsiya),
- kompetensiyaviy (metodik bilim va ko'nikmalar),
- kommunikativ (muloqot va interaktiv faoliyat),
- refleksiv (o'z-o'zini tahlil qilish va rivojlantirish).

Didaktik integratsiya mexanizmlari sifatida quyidagi metodlar tanlandi:

- micro-teaching (mikrodarslar tashkil etish),
- case-study (pedagogik vaziyatlar tahlili),
- portfolio (individual yutuqlarni jamlash),
- refleksiv kundalik (o'z faoliyatini tahlil qilish),
- multimediali modellash (dars jarayonini vizual loyihalash),
- adaptiv raqamli platformalar (individual rivojlanishni monitoring qilish).

Mazkur vositalar orqali nazariy bilimlar bilan amaliy faoliyat o'rtasidagi uzviylik ta'minlandi. Tadqiqotda sifat tahlili, kuzatuv va refleksiv monitoring usullaridan foydalanildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, didaktik integratsiya va raqamli-refleksiv mexanizmlarni qo'llash pedagogik madaniyatni kompleks rivojlantirish imkonini beradi:

- Talabalarda kasbiy motivatsiya va pedagogik qadriyatlar tizimi shakllandi;
- Metodik kompetensiya micro-teaching va amaliy mashg'ulotlar orqali mustahkamlandi;
- Kommunikativ ko'nikmalar interaktiv vaziyatlar asosida rivojlandi;
- Refleksiv tafakkur portfolio va kundaliklar orqali chuqurlashdi.

Shuningdek, adaptiv raqamli platformalar yordamida har bir talabaning individual rivojlanish trayektoriyasi kuzatildi va baholandi. Natijada pedagogik tayyorgarlik jarayoni tizimli, shaffof va tahliliy xususiyat kasb etdi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar pedagogik madaniyatni shakllantirishda integrativ yondashuvning ustuvorligini tasdiqlaydi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, pedagogik madaniyatni alohida metodlar orqali emas, balki ularning o'zaro uyg'unligi asosida rivojlantirish samaraliroqdir.

Didaktik integratsiya nazariy bilimlarni real pedagogik faoliyat bilan bog'lash imkonini beradi, refleksiv mexanizmlar esa o'qituvchining o'z faoliyatini tahlil qilish

va takomillashtirishiga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar esa ushbu jarayonni individuallashtirish va monitoring qilish imkonini kengaytiradi.

Mazkur yondashuv mavjud pedagogik tayyorgarlik tizimiga nisbatan quyidagi afzalliklarni ta'minlaydi:

- kasbiy mustaqillikning rivojlanishi,
- reflektiv fikrlashning kuchayishi,
- metodik qaror qabul qilish ko'nikmalarining shakllanishi,
- uzluksiz kasbiy rivojlanish mexanizmining yaratilishi.

Shu bilan birga, ushbu modelni joriy etishda o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish va metodik qo'llanmalarni takomillashtirish zarurati ham aniqlanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining pedagogik madaniyatini rivojlantirish ko'p bosqichli va tizimli jarayon bo'lib, u didaktik integratsiya hamda raqamli-reflektiv mexanizmlar asosida samarali tashkil etilishi mumkin. Xulosa, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining pedagogik madaniyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur jarayon alohida metod yoki texnologiya bilan cheklanmaydigan, balki ko'p qatlamli va tizimli tashkil etilishi zarur bo'lgan murakkab pedagogik hodisadir. Pedagogik madaniyatni shakllantirish faqat kasbiy bilim va ko'nikmalarni egallash emas, balki qadriyatli pozitsiya, kommunikativ yetuklik, reflektiv tafakkur va innovatsion fikrlashni uyg'un rivojlantirishni talab etadi.

Shuningdek, didaktik integratsiya mexanizmlari - micro-teaching, case-study, portfolio, reflektiv kundalik, multimediali modellashtirish va adaptiv raqamli platformalar - nazariy asosni amaliy faoliyat bilan bog'lovchi samarali vosita sifatida asoslandi. Bu mexanizmlar pedagogik madaniyatning turli komponentlarini bir vaqtning o'zida rivojlantirishga xizmat qiladi va talabaning kasbiy mustaqilligini mustahkamlaydi.

Umuman olganda, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining pedagogik madaniyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar tizimi kasbiy

tayyorgarlikni yangi sifat bosqichiga olib chiqadi. U pedagogik jarayonni qadriyat, bilim, faoliyat va refleksiya birligida tashkil etish orqali o'qituvchining kasbiy identikligini shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada pedagogik madaniyat shaxsiy fazilatlar majmui emas, balki ilmiy asoslangan, bosqichli va integrativ rivojlanish tizimi sifatida namoyon bo'ladi.

Maqolada ingliz tili o'qituvchilarining pedagogik madaniyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar tizimi tahlil qilindi. Pedagogik madaniyat ko'p komponentli integrativ tizim sifatida ko'rib chiqilib, aksiologik, metodik, kommunikativ va refleksiv elementlar birlashtirildi. Micro-teaching, case-study, portfolio, refleksiv kundalik, multimediali modellash va adaptiv platformalar orqali nazariy bilimlar va amaliy faoliyat uyg'unlashdi, bu esa talabaning kasbiy mustaqilligini mustahkamladi.

Nazariy jihatdan konsepsiya pedagogik madaniyatni tizimli va dinamik model sifatida qayta talqin qilishga xizmat qiladi. Amaliy jihatdan esa u oliy ta'lim muassasalarida ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlash jarayonini takomillashtirish, pedagogik amaliyotni metodik jihatdan boshqarish va kasbiy rivojlanishni monitoring qilish imkonini beradi. Shu bilan bo'lajak o'qituvchilar pedagogik identiklik, innovatsion fikrlash va refleksiv tafakkur asosida barqaror kasbiy madaniyatga ega bo'ladilar.

Tadqiqot natijalari pedagogik madaniyatni:

- integrativ,
- dinamik,
- refleksiv,
- va amaliy yo'naltirilgan tizim sifatida shakllantirish zarurligini ko'rsatdi.

Mazkur yondashuv oliy ta'lim muassasalarida ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlash sifatini oshirish, pedagogik amaliyotni takomillashtirish va kasbiy rivojlanishni uzluksiz monitoring qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Lev Vygotsky. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press, 1978.

2. Jerome Bruner. *The Process of Education*. Harvard University Press, 1960.
3. Dale H. Schunk. *Learning Theories: An Educational Perspective*. Boston: Pearson, 2020.
4. David A. Kolb. *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Prentice Hall, 1984.
5. Robert J. Marzano. *Classroom Instruction That Works*. ASCD, 2001.
6. Jack C. Richards. *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press, 2015.
7. Harmer Jeremy. *The Practice of English Language Teaching*. Pearson, 2015.
8. Tracy D. Terrell. *The Natural Approach to Language Learning*. Hayward, 1983.
9. Allan K. Snyder. *Reflective Teaching in Higher Education*. Routledge, 2017.
10. Kathleen Graves. *Designing Language Courses: A Guide for Teachers*. Heinle, 2000.
11. Tillayeva R. O'QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISHDA TADQIQOT ISHI TASHKIL ETISH SAMARADORLIGI //O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI YOSHFILOLOG OLIMLAR JAMIYATI.C.439.https://tsuull.uz/sites/default/files/02_06_22_toplam_til_va_adabiyot_ilmiy_va_amaliy_izlanishlar_yolidagi_0.pdf#page=439
12. R.T. Tillayeva. M.M.Q. Mo'minova. O'quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirishda adabiy-tanqidiy materiallardan foydalanish metodikasi "Science and Education" Scientific Journal / www.openscience.uz November 2023 / Volume 4 Issue
13. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Hj9TC0QAAAAJ&citation_for_view=Hj9TC0QAAAAJ:u5HHmVD_uO8C
<https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/59253>
14. <https://cyberleninka.ru/article/n/badiiy-asar-matnini-tahlil-qilish-metodologiyasi>

ADABIYOT FANIDA YANGI AVLOD DARSLIKLARIDAN FOYDALANISH TEKNOLOGIYALARI

To'xtasinova Shahnoza Javlonbek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi magistranti

[e-mail: shahnoza_to'xtasinovna@gmail.com](mailto:shahnoza_to'xtasinovna@gmail.com)

[Tel: +998-93-945-72-26](tel:+998939457226)

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston umumta'lim maktablarida adabiyot fanini o'qitishda yangi avlod darsliklaridan foydalanishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari o'rganilgan. Maqolada klaster, Jigsaw, loyiha asosida o'qitish va differensial ta'lim texnologiyalari tahlil qilinib, ularning o'quvchilar bilish faolligi va mustaqil fikrlashini rivojlantirishdagi o'rni ko'rsatilgan. Raqamli infratuzilma va QR-kod imkoniyatlaridan foydalanish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari asosida o'qituvchilar va maktab ma'muriyati uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: yangi avlod darsliklari, adabiyot ta'limi, innovatsion texnologiyalar, raqamli ta'lim, o'qitish metodikasi.

ТЕХНОЛОГИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УЧЕБНИКОВ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ ПО ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация: В данной статье исследуются современные педагогические технологии использования учебников нового поколения на уроках литературы в общеобразовательных школах Узбекистана. Анализируются технологии кластера, Jigsaw, проектного обучения и дифференцированного подхода, раскрывается их роль в развитии познавательной активности и самостоятельного мышления учащихся. Особое внимание уделяется применению цифровой инфраструктуры и QR-кодов в учебном процессе. На основе результатов исследования разработаны практические рекомендации для учителей и администрации школ.

Ключевые слова: учебники нового поколения, литературное образование, инновационные технологии, цифровое обучение, методика преподавания.

TECHNOLOGIES FOR USING NEW-GENERATION TEXTBOOKS IN LITERATURE EDUCATION

Abstract: This article investigates modern pedagogical technologies for using new-generation textbooks in literature classes at secondary schools in Uzbekistan. The study analyzes cluster, Jigsaw, project-based learning, and differentiated instruction technologies, demonstrating their role in developing students' cognitive activity and independent thinking. Special attention is paid to the integration of digital infrastructure and QR-code resources into the learning process. Based on the research findings, practical recommendations have been developed for teachers and school administrators.

Keywords: new generation textbooks, literary education, innovative technologies, digital learning, teaching methodology.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida adabiyot fanining o'rni va ahamiyati tobora ortib bormoqda. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari doirasida yangi avlod darsliklari ishlab chiqilmoqda va maktab amaliyotiga joriy etilmoqda. Bu darsliklar an'anaviy ta'lim metodikasidan tubdan farq qilib, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini oshirish va raqamli savodxonligini shakllantirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, ko'pgina o'qituvchilar yangi avlod darsliklarining imkoniyatlaridan to'liq foydalanish bo'yicha yetarli metodologik tayyorgarlikka ega emas. Adabiyot o'qituvchilari uchun bu darsliklarni samarali qo'llashning texnologiyalari va usullari hali ham yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Maqolaning maqsadi — adabiyot fanida yangi avlod darsliklaridan foydalanishning zamonaviy texnologiyalarini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning vazifalari:

1. yangi avlod darsliklarining tuzilishi va xususiyatlarini o'rganish;
2. ulardan foydalanishning samarali texnologiyalarini aniqlash;
3. amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

METODOLOGIYA

Yangi avlod darsliklari deganda, ta'limning zamonaviy standartlariga mos ravishda ishlab chiqilgan, kompetensiyaviy yondashuv asosida tuzilgan va raqamli vositalar bilan integratsiyalashgan o'quv nashrlari tushuniladi. O'zbekistonda 2017-yildan boshlab umumta'lim maktablari uchun yangi avlod darsliklari seriyasi chop etilmoqda.

Adabiyot fani yangi avlod darsliklarining asosiy xususiyatlaridan biri — ularda matn bilan ishlash ko'nikmalariga alohida e'tibor berilishidir. Har bir mavzu bo'yicha savol va topshiriqlar bir necha darajada berilgan bo'lib, o'quvchilarning bilish faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirishga yo'naltirilgan. Bundan tashqari, darsliklar QR-kodlar orqali qo'shimcha elektron resurslarga bog'liq bo'lib, bu o'qituvchiga dars jarayonini boyitish imkonini beradi.

Yangi avlod darsliklaridan foydalanishning samarali texnologiyalari quyidagilardan iborat:

1. Klaster va konseptual xaritalar texnologiyasi. Bu usul o'quvchilarga adabiy asar yoki muallif ijodi haqidagi bilimlarini tizimlashtirish imkonini beradi. O'qituvchi dars boshida asosiy tushunchani doiraga yozib, o'quvchilar o'z bilimlarini bog'liq tushunchalar shaklida atrofida joylashtiradilar. Yangi avlod darsliklari har bir bo'limda klaster tuzish uchun tayyorlov materiallarini taqdim etadi.

2. "Qayta aylaning" (Jigsaw) texnologiyasi. O'quvchilar guruhlariga bo'linib, har bir guruh darslikning muayyan qismini chuqur o'rganadi, so'ngra o'z guruhiga o'rgatadi. Adabiyot darslarida bu texnologiya qo'llanilganda, masalan, bitta she'riy to'plam yoki roman bo'limlarini tahlil qilishda ayniqsa samarali natija beradi.

3. Raqamli vositalar bilan integratsiya. Yangi avlod darsliklari QR-kodlar yordamida audio va video materiallar, interaktiv testlar va elektron lug'atlar bilan bog'langan. O'qituvchi bu imkoniyatdan foydalanib, adabiy asarlarning audio-o'qishini, muallif haqidagi hujjatli filmlarni darsda namoyish etishi mumkin.

4. Loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning). Darslik mavzulari asosida o'quvchilar kichik tadqiqot loyihalari amalga oshiradilar: muallif tarjimai holi bo'yicha ma'lumot to'plash, asarning boshqa tildagi tarjimasini qiyosiy tahlil qilish yoki zamonaviy hayot bilan bog'liq essay yozish.

5. Differensial ta'lim texnologiyasi. Yangi avlod darsliklarida asosiy va qo'shimcha topshiriqlar ajratilgan bo'lib, bu o'qituvchiga har xil qobiliyatdagi o'quvchilar bilan ishlash imkonini beradi. "Yuqori daraja" topshiriqlari qiziquvchi o'quvchilar uchun, bazaviy topshiriqlar esa barcha uchun mo'ljallangan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yangi avlod darsliklaridan yuqoridagi texnologiyalar asosida foydalanilganda o'quvchilarning adabiyot faniga qiziqishi 34% ga, mustaqil o'qish ko'nikmasi esa 28% ga oshganligi kuzatilgan. Bundan tashqari, o'qituvchilarning 76% i yangi darsliklar bilan ishlashni an'anaviy darsliklarga qaraganda o'zlashtirishi osonroq ekanligini ta'kidlagan.

Biroq, amaliyotda bir qator muammolar ham mavjud. Birinchidan, barcha maktablarda raqamli infratuzilma (internet ulanishi, proyektor, planshetlar) yetarli darajada emas. Ikkinchidan, o'qituvchilarning bir qismi yangi metodologiyani

o'zlashtirishda qiyinchilik sezmoqda. Ushbu muammolarni hal etish uchun tizimli malaka oshirish kurslari va maktablarni moddiy-texnik jihatdan ta'minlash zarur.

XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

Adabiyot fanida yangi avlod darsliklaridan foydalanish texnologiyalarini o'rganish asosida quyidagi xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

Yangi avlod darsliklari an'anaviy darsliklardan tubdan farq qilib, o'quvchini faol ishtirokchi sifatida o'quv jarayoniga jalb etadi. Ular kompetensiyaviy yondashuv, raqamli imkoniyatlar va differensial ta'limni uyg'un tarzda birlashtiradi. O'qituvchilar ushbu darsliklarning to'liq salohiyatidan foydalanishlari uchun:

1. Klaster, Jigsaw va loyiha texnologiyalarini muntazam dars rejalariga kiritish tavsiya etiladi;
2. QR-kodlar orqali bog'liq elektron resurslarni dars rejasiga oldindan kiritib chiqish lozim;
3. Maktab ma'muriyati yangi darsliklar bo'yicha o'qituvchilar uchun metodik seminarlar tashkil etishi shart;
4. Raqamli infratuzilmani ta'minlash maqsadida hududiy ta'lim bo'limlari bilan hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi;
5. O'qituvchilar tajribasi va innovatsion usullari maktab metodik birlashmalari orqali almashib turilishi kerak.

Ushbu tavsiyalar amalga oshirilishi adabiyot ta'limining sifatini oshirishga va o'quvchilarning adabiyotga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston: O'zbekiston nashriyoti.
- [2. Yo'ldoshev, J. G'. (2019). Adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
3. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. (2022). Yangi avlod darsliklari: metodologik yo'riqnoma. Toshkent: Xalq ta'limi.
4. Hasanov, A. R., & Toshmatov, B. S. (2021). Raqamli ta'lim texnologiyalari va adabiyot o'qitish. Pedagogik mahorat, 3(12), 45–52.
5. Nazarov, Q. N. (2020). Kompetensiyaviy yondashuv asosida adabiyot ta'limini tashkil etish. Xalq ta'limi, 2, 30–38.
6. Tillayeva R. O'QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISHDA TADQIQOT ISHI TASHKIL ETISH SAMARADORLIGI //O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI

VA ADABIYOTI UNIVERSITETI YOSHFILOLOG OLIMLAR
JAMIYATI.C.439.https://tsuull.uz/sites/default/files/02_06_22_toplam_til_va_adabiyot_ilmiy_va_amaliy_izlanishlar_yolidagi_0.pdf#page=439

6. R.T. Tillayeva. M.M.Q. Mo'minova. O'quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirishda adabiy-tanqidiy materiallardan foydalanish metodikasi "Science and Education" Scientific Journal / www.openscience.uz November 2023 / Volume 4 Issue

7. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Hj9TC0QAAAAJ&citation_for_view=Hj9TC0QAAAAJ:u5HHmVD_u08C
<https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/59253>

8. <https://cyberleninka.ru/article/n/badiiy-asar-matnini-tahlil-qilish-metodologiyasi>

AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA UMUMMADANIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH JARAYONINI TASHKIL ETISHNING RIVOJLANTIRUVCHI STRATEGIYASI

Olimova Dilrabo Nurali qizi

Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti

Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

olimovadilraboifora@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim jarayonida aksiologik yondashuv asosida talabalarning umummadaniy kompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Umummadaniy kompetentlik milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida shaxsiy va ijtimoiy hayotda samarali faoliyat yuritish qobiliyati sifatida ko'rib chiqiladi. Aksiologik yondashuv qadriyatlar tizimini markazga qo'ygán holda ta'lim jarayonini tashkil etishning rivojlantiruvchi strategiyasi ishlab chiqilgan. Strategiya maqsad, mazmun, shakl, usullar va baholash komponentlarini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: aksiologik yondashuv, umummadaniy kompetentlik, qadriyatlar, rivojlantiruvchi strategiya, ta'lim jarayoni, talabalar, pedagogik texnologiyalar.

РАЗВИВАЮЩАЯ СТРАТЕГИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА ОСНОВЕ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Аннотация. В статье анализируются теоретические и методологические основы развития межкультурной компетентности студентов в процессе высшего образования на основе аксиологического подхода. Межкультурная компетентность рассматривается как способность эффективно функционировать в личной и общественной жизни на основе национальных и универсальных ценностей. Разработана стратегия развития организации образовательного процесса, ориентированная на систему ценностей аксиологического подхода. Стратегия включает в себя цель, содержание, форму, методы и компоненты оценки.

Ключевые слова: аксиологический подход, межкультурная компетентность, ценности, стратегия развития, образовательный процесс, студенты, педагогические технологии.

A DEVELOPMENTAL STRATEGY FOR ORGANIZING THE PROCESS OF DEVELOPING GENERAL CULTURAL COMPETENCE BASED ON AN AXIOLOGICAL APPROACH

Annotation. The article analyzes the theoretical and methodological foundations of the development of students' intercultural competence in the process of higher education based on an axiological approach. Intercultural competence is considered as the ability to effectively

function in personal and social life based on national and universal values. A developmental strategy for organizing the educational process, focusing on the axiological approach value system, has been developed. The strategy includes the goal, content, form, methods and assessment components.

Keywords: *axiological approach, intercultural competence, values, developmental strategy, educational process, students, pedagogical technologies.*

KIRISH

Bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri – raqobatbardosh, ma'naviy yetuk, milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan qurollangan mutaxassislar tayyorlashdir. Bunda umummadaniy kompetentlik muhim o'rin tutadi. Umummadaniy kompetentlik insonning madaniyat makonida harakat qila bilish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida ijtimoiy munosabatlarda ishtirok etish, o'z madaniyatini hurmat qilish va boshqa madaniyatlar bilan muloqot qilish qobiliyatidir. O'zbekiston Respublikasida ta'limni rivojlantirish konsepsiyalarida (xususan, "O'zbekiston – 2030" strategiyasi va ta'lim to'g'risidagi qonunlarda) shaxsni har tomonlama rivojlantirish, ma'naviy-axloqiy tarbiya va kompetentlik yondashuvi ustuvorlik qiladi. Shu bilan birga, an'anaviy bilim berishga asoslangan ta'lim yetarli emas. Talabalarda faqat bilim va ko'nikmalar emas, balki qadriyatli munosabat va axloqiy pozitsiya shakllantirish zarur. Aksiologik yondashuv pedagogik jarayonda qadriyatlar (axio – qadriyat, logos – fan) ni markaziy o'ringa qo'yadi. U ta'limni shaxsni qadriyatli ong, qadriyatli munosabat va qadriyatli xulq-atvor orqali rivojlantirish vositasi sifatida ko'radi. Pedagogik aksiologiya ta'limni inson hayotining oliy qadriyati deb hisoblaydi va qadriyatlar orqali shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Aksiologiya ham falsafiy fan bo'lib, qadriyatlar mohiyatini o'rganadi. Pedagogik aksiologiyada qadriyatlar ta'lim mazmuni va jarayonining asosiy yo'naltiruvchisi hisoblanadi. Milliy qadriyatlar (oilaviy, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, adolat, hurmat) va umuminsoniy qadriyatlar (inson huquqlari, tinchlik, ekologik mas'uliyat, bag'rikenglik) bir-birini to'ldiradi.

Umummadaniy kompetentlik tarkibiga quyidagilar kiradi:

- Madaniy ong va o'z-o'zini anglash;

- Ijtimoiy-madaniy muloqot ko'nikmalari;
- Milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosidagi axloqiy pozitsiya;
- Madaniy merosni saqlash va rivojlantirish qobiliyati;
- Boshqa madaniyatlar bilan dialogga kirisha olish.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, aksiologik jihatdan ta'lim jarayonida shaxsning o'ziga xos holatiga yo'naltirilgan muhim metodologik asos sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu ishlab chiqarish bo'lajak o'qituvchilar va talabalar ongida ijtimoiy-madaniy, fuqarolik hamda umumiy kompetentliklarni rivojlantirishda samarali vosita sifatida e'tirof etish. Aksiologik asosiy ta'limni milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish, shaxsiy ma'naviy-axloqiy pozitsiyasini va jamiyatdagi faol ijtimoiy rolini kuzatishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan, ayniqsa, o'quvchilarda ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlovchi sinf o'quvchilarida ijtimoiy-madaniy kompetentlikni boshqarishda aksiologik kasalliklar o'quv jarayoniga insoniyat uchun singdirish orqali amalga oshirilgan mazmunni mustahkamlash. Bunda o'quvchilar milliy an'analar, urf-odatlar, madaniy meros hamda umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalanadi. sog'lom, ularda jismoniy bilim va ko'a olish, balki ijtimoiy muhitda samarali faoliyat yuritish, jamiyat boshqaruvi bilan yondashish, madaniyatlararo muloqotga kirish kabi kompetensiyalar ham shakllanadi. Bu esa ta'lim jarayonining shaxsga yo'llanganligini kuchaytiradi.

Rivojlantiruvchi strategiya – bu ta'lim jarayonini tashkil etishning maqsadli, tizimli va bosqichma-bosqich dasturi bo'lib, aksiologik yondashuv asosida umummadaniy kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan.

Strategiyaning asosiy tamoyillari:

- Qadriyatlilik – barcha komponentlar qadriyatlar orqali bog'lanishi;
- Shaxsga yo'naltirilganlik– talabaning individual qadriyatlar tizimini hisobga olish;
- Faollik va refleksivlik – talaba o'z faoliyatida qadriyatli tanlov qilishi;
- Integrativlik – fanlararo va madaniyatlararo bog'lanish;
- Bosqichlilik – diagnostika, shakllantirish, rivojlantirish va baholash bosqichlari.

Adabiyotlarning qiyosiy tahlili. Aksiologik yondashuv asosida umummadaniy kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan strategiyaning tuzilmasi tizimli va ko'p

komponentli xarakterga ega bo'lib, u ta'lim jarayonining maqsad, mazmun, tashkiliy-amaliy, metodik hamda baholash bosqichlarini o'zaro integratsiya qiladi. Mazkur strategiya zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashgan holda talabanning nafaqat bilim darajasini, balki uning qadriyatlar tizimi, ijtimoiy pozitsiyasi va madaniyatlararo kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Strategiyaning maqsad komponenti talabalarda umummadaniy kompetentlikning yuqori darajasini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, bunda shaxsning milliy o'zligini saqlagan holda global madaniy makonda samarali ishtirok etish qobiliyatini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilanadi. Ushbu maqsad shaxsga yo'naltirilgan va kompetentlikka asoslangan ta'lim paradigmasi talablariga mos keladi hamda talabanning ijtimoiylashuv jarayonini qadriyatlar asosida tashkil etishni nazarda tutadi. Mazmun komponenti esa strategiyaning konseptual yadrosini tashkil etib, u bir necha o'zaro bog'liq yo'nalishlarni qamrab oladi. Jumladan, milliy madaniyat elementlari — O'zbekiston tarixi, adabiyoti, san'ati va urf-odatlari orqali talabalarda milliy identifikatsiya va madaniy merosga hurmat shakllantiriladi. Shu bilan birga, umuminsoniy qadriyatlar, xususan insonparvarlik, ekologik ong va tinchlik g'oyalari orqali global fuqarolik kompetentligi rivojlantiriladi. Mazmun tarkibiga madaniyatlararo muloqot ko'nikmalari ham kiritilib, ular talabanning turli madaniy kontekstlarda samarali kommunikatsiya qilish qobiliyatini mustahkamlaydi. Bundan tashqari, qadriyatli dilemmalar va muammoli vaziyatlarni hal qilishga yo'naltirilgan topshiriqlar talabanning tanqidiy fikrlashini va axloqiy qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tashkiliy-shakllantirish komponenti strategiyaning amaliy jihatini ifodalaydi. Bu bosqichda ta'lim jarayoni turli shakl va vositalar orqali tashkil etiladi. Auditoriya mashg'ulotlarida qadriyatlarga asoslangan munozaralar, refleksiv yozuvlar va loyihaviy faoliyat orqali talabanning ichki pozitsiyasini shakllantirishga e'tibor qaratiladi. Ekstrakurrikular faoliyatlar — madaniy tadbirlar, muzey va teatr tashriflari, xalqaro virtual almashinuvlar orqali esa o'quv jarayoni real ijtimoiy-madaniy muhit bilan boyitiladi. Raqamli muhitdan foydalanish talabalarga elektron platformalarda madaniy kontent yaratish va muhokama qilish imkonini berib, ularning media va kommunikativ kompetentligini oshiradi. Shu bilan birga, case-study, rolli o'yinlar,

portfolio va aksiologik refleksiya kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonining interfaol va samarali bo'lishini ta'minlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Usullar va vositalar komponenti strategiyaning metodik asosini belgilaydi. Aksiologik suhbat va munozaralar talabalarda qadriyatlarga nisbatan ongli munosabatni shakllantiradi, qadriyatli tanlov vaziyatlari esa ularni mustaqil axloqiy qaror qabul qilishga undaydi. Refleksiv jurnallar orqali talaba o'zining ichki kechinmalari va rivojlanish dinamikasini tahlil qiladi, bu esa o'z-o'zini anglash jarayonini chuqurlashtiradi. Loyiha faoliyati, xususan "Madaniyatlar dialogi" kabi loyihalar, talabalarining ijodiy va tadqiqot kompetentligini rivojlantirish bilan birga, ularni jamoaviy hamkorlikka jalb etadi. Mentorlik esa individual yondashuvni ta'minlab, talabaning shaxsiy rivojlanish trayektoriyasini qo'llab-quvvatlaydi. Baholash komponenti strategiyaning samaradorligini aniqlashga xizmat qiladi va u formativ hamda summativ baholash usullarining uyg'unligiga asoslanadi. Kompetentlikka yo'naltirilgan rubrikalar orqali talabalarining qadriyatli munosabati, muloqot samaradorligi va refleksiya darajasi kompleks baholanadi. Shu bilan birga, o'z-o'zini baholash va tengdosh bahosi mexanizmlarining joriy etilishi talabalarda refleksiv fikrlashni rivojlantiradi hamda ularni ta'lim jarayonining faol sub'ektiga aylantiradi. Mazkur strategiyaning ilmiy asoslari Lev Semyonovich Vygotskyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi hamda John Raven tomonidan asoslangan kompetentlik yondashuvi bilan uzviy bog'liqdir. Ushbu nazariyalar ta'lim jarayonida shaxs rivojlanishining ijtimoiy omillar va faoliyat orqali ta'minlanishini asoslab beradi. Natijada aksiologik yondashuvga tayangan holda ishlab chiqilgan mazkur strategiya talabalarda umummadaniy kompetentlikni tizimli, izchil va samarali rivojlantirish imkonini yaratadi.

3. Amalga oshirish bosqichlari

1-bosqich (Diyagnostik): Talabalarining dastlabki umummadaniy kompetentlik darajasi va qadriyatlar tizimini aniqlash (anketa, test, intervyu).

2-bosqich (Shakllantirish): Integrativ kurslar orqali qadriyatlar bilan tanishtirish, amaliy mashg'ulotlar o'tkazish.

3-bosqich (Rivojlantirish): Mustaqil loyihalar, tadbirlar va refleksiya orqali kompetentlikni chuqurlashtirish.

4-bosqich (Baholash va korreksiya): Natijalarni tahlil qilish va strategiyani takomillashtirish.

Tadqiqot 2024–2025 o'quv yillarida oliy ta'lim muassasasining 120 nafar talabasi ishtirokida o'tkazilgan (eksperimental va nazorat guruhleri). Eksperimental guruhda taklif etilgan strategiya qo'llanilgan. Natijalarda eksperimental guruhda umummadaniy kompetentlik darajasi 32% ga oshgan (nazokat guruhida 12%). Qadriyatli munosabat va refleksiya ko'rsatkichlari sezilarli yaxshilangan.

Bu natijalar strategiyaning samaradorligini tasdiqlaydi va uni keng joriy etish imkonini beradi.

XULOSA

Aksiologik yondashuv asosida umummadaniy kompetentlikni rivojlantirish jarayonini tashkil etishga qaratilgan rivojlantiruvchi strategiya zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifalarni hal etishda konseptual ahamiyat kasb etadi. Mazkur strategiya ta'lim jarayonini faqat bilim, ko'nikma va malakalarni egallash bilan cheklab qo'ymasdan, balki talabaning qadriyatlar tizimini shakllantirish, uning shaxsiy pozitsiyasini aniqlashtirish va ijtimoiy-madaniy muhitda faol ishtirok etishga tayyorlashga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Shu jihatdan u shaxsga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasining amaliy ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu strategiyaning asosiy mazmuni talabalarda umummadaniy kompetentlikni rivojlantirish jarayonini qadriyatlar asosida tashkil etishdan iborat bo'lib, bunda bilimlar tizimi ma'naviy-axloqiy mezonlar bilan uyg'un holda shakllantiriladi. Natijada talaba nafaqat o'rganilgan bilimlarni egallaydi, balki ularni baholash, tahlil qilish hamda real hayotiy vaziyatlarda qo'llash jarayonida o'zining mustaqil, ongli va mas'uliyatli pozitsiyasini namoyon etadi. Bu esa ta'lim natijasini kompetentlik darajasiga olib chiqadi, ya'ni bilim, qadriyat va faoliyat birligi ta'minlanadi. Rivojlantiruvchi strategiyani samarali amalga oshirish bir qator pedagogik shart-sharoitlarni talab etadi. Avvalo, o'qituvchilarning aksiologik kompetentligini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa pedagoglarning nafaqat o'z fanini chuqur bilishi, balki qadriyatlar mazmunini anglay olishi, ularni ta'lim jarayoniga

integratsiya qila bilishi hamda talabalarda qadriyatli munosabatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan metodlardan foydalanishini taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, Lev Semyonovich Vygotskyning rivojlantiruvchi ta'lim g'oyalari hamda John Raven tomonidan ilgari surilgan kompetentlik yondashuvi konsepsiyalari mazkur jarayonning nazariy asosini mustahkamlaydi. Bundan tashqari, ta'lim dasturlarini takomillashtirish ham strategiyaning muhim komponenti hisoblanadi. O'quv rejalari va dasturlariga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarni aks ettiruvchi mazmunni kiritish, fanlararo integratsiyani kuchaytirish va amaliy faoliyatga yo'naltirilgan topshiriqlarni kengaytirish orqali talabalarda umummadaniy kompetentlikni rivojlantirish imkoniyati ortadi. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni – interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyihaviy faoliyat, refleksiv yondashuvlarni joriy etish ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Aksiologik yondashuvga asoslangan rivojlantiruvchi strategiya ta'lim jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi. U talabalarning nafaqat intellektual salohiyatini, balki ularning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashi va ijtimoiy faolligini rivojlantirishga xizmat qilib, zamonaviy jamiyat talablariga mos, har tomonlama yetuk shaxsni shakllantirishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lev Semyonovich Vygotsky. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Cambridge, MA: Harv
2. John Raven. *Competence in Modern Society: Its Identification, Development and Release*. – London: H.K. Lewis, 1984.
3. Andrey Viktorovich Khutorsky. *Klyuchevye kompetentsii kak komponent lichnostno-orientirovannoy paradigmy obrazovaniya*. – Moskva, 2003.
4. Ivan Isaev. *Pedagogicheskaya aksiologiya: stanovlenie i razvitie*. – Belgorod, 2001.
5. Evgeny Bondarevskaya. *Aksiologicheskiye osnovy lichnostno-orientirovannogo obrazovaniya*. – Rostov-na-Donu, 1995.
6. Mutalov, S. X. O. G. L., & Kamolova, A. O. Q. (2026). Bola tarbiyasida iqtisodiy va ekologik tarbiyaning ahamiyati va o'rni. *Science and Education*, 7(2), 255-259.
7. Abduqodirov, A. A. O. G. L., & Kamolova, A. O. Q. (2025). Muzeylarning inson ongiga ta'siri va ijtimoiy roli. *Science and Education*, 6(3), 191-194.
8. Ibragimova, M., & Kamolova, A. (2026). Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimi. *Science and Education*, 7(2), 264-267.
9. Avazjon o'g'li, A. R., & qizi KHOLIKOV, K. A. O. (2026). O'ZBEKISTONDA MILLIY MAKTAB MUOMMOSI BOSQICHLARI VA UNING ZAMONAVIY YECHIMLARI. *TADQIQOTLAR*, 77(2), 136-140.

10. Ismatullayeva, S. T. Q., & Kamolova, A. O. (2026). Pedagoglarni kasbiy rivojlanishlarida nazariy va amaliyotning ahamiyati. *Science and Education*, 7(2), 540-542.
11. Ogli, Y. J. A. (2024). The Content of the Introduction of the Development of the Axiological Approach in Future History Teachers. *JournalNX*, 10(10), 34-38.
12. Yo'ldashev, J., & Xoljigitov, D. (2025, November). MATEMATIKA O'QITUVCHILARI UCHUN RAQAMLI KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH ZARURATI. In *Scientific practical conference* (Vol. 1, No. 1, pp. 459-462).

LIRIK JANRLARDAGI EVRILISHLAR: AN'ANAVIY SHAKLLAR TRANSFORMATSIYASI VA ERKIN NAZM POETIKASI

Muydinova Muattarxon Sobirjon qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti o'zbek tili va
adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich magistratura talabasi*

E-mail: muydinovamuattar2030@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-7168-2363

Annotatsiya. Ushbu maqolada istiqlol davri o'zbek she'riyatida yuz bergan ijtimoiy-siyosiy evrilishlarning lirik janrlar poetikasiga ta'siri tahlil qilingan. G'azal, sonet va qasida kabi an'anaviy shakllarning zamonaviy falsafiy hamda ijtimoiy mazmun bilan boyishi Rauf Parfi, Usmon Azim, Jamol Kamol va Abdulla Oripov kabi shoirlar ijodi misolida yoritiladi. Tadqiqot natijasida mumtoz janrlarning modifikatsiyaga uchrashi shunchaki shakliy o'zgarish emas, balki badiiy tafakkurdagi inqilobiy yangilanish ekanligi xulosa qilingan.

Kalit so'zlar: Istiqlol davri she'riyati, janr modifikatsiyasi, an'anaviy shakllar, erkin nazm, g'azal va sonet transformatsiyasi, lirik qahramon, badiiy tafakkur.

TRANSFORMATIONS IN LYRIC GENRES: THE EVOLUTION OF TRADITIONAL FORMS AND THE POETICS OF FREE VERSE

Abstract. This article analyzes the impact of socio-political transformations during the independence period on the poetics of lyric genres in Uzbek poetry. The enrichment of traditional forms, such as the ghazal, sonnet, and qasida, with modern philosophical and social content is examined through the works of poets like Rauf Parfi, Usmon Azim, Jamol Kamol, and Abdulla Oripov. The study concludes that the modification of classical genres is not merely a formal change, but a revolutionary renewal in artistic thinking.

Keywords: Independence-era poetry, genre modification, traditional forms, free verse, transformation of ghazal and sonnet, lyrical hero, artistic thinking.

ЭВОЛЮЦИИ В ЛИРИЧЕСКИХ ЖАНРАХ: ТРАНСФОРМАЦИЯ ТРАДИЦИОННЫХ ФОРМ И ПОЭТИКА СВОБОДНОГО СТИХА

Аннотация. В данной статье анализируется влияние социально-политических трансформаций периода независимости на поэтику лирических жанров узбекской поэзии. Обогащение традиционных форм, таких как газель, сонет и касида, современным философским и социальным содержанием рассматривается на примере творчества таких поэтов, как Рауф Парфи, Усман Азим, Джамол Камол и Абдулла Арипов. В результате исследования делается вывод о том, что модификация классических жанров является не просто изменением формы, а революционным обновлением художественного мышления.

***Ключевые слова:** поэзия периода независимости, модификация жанра, традиционные формы, свободный стих, трансформация газели и сонета, лирический герой, художественное мышление.*

KIRISH

Istiqlol davri o'zbek she'riyatining badiiy manzarasini kuzatar ekanmiz, unda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy evrilishlar bevosita janrlar poetikasiga ko'chganiga guvoh bo'lamiz. Bu davrga kelib, janr shunchaki adabiy qolip vazifasini o'tashdan to'xtab, ijodkorning individual dunyoqarashini aks ettiruvchi estetik indikatorga aylandi. Adabiyotshunos Dilorom Salohiyning haqli e'tiroficha, istiqlool davri she'riyatining eng muhim xususiyati – bu **diskurs erkinlashuvi** va **shaxsiyatning markazga chiqishidir**. Bu shuni anglatadiki, o'zbek she'riyati sho'ro davriga xos bo'lgan majburiy "kollektiv ruh" (ommaviylik)dan voz kechib, insonning batiniy olamini kashf etishga, ya'ni individual ruhiy kechinmalarga yuz tutdi. Aynan shu omil lirik janrlar strukturasini tubdan o'zgartirib yubordi. Tahlilimiz shuni ko'rsatadiki, mustaqillik yillarida lirik janrlar modifikatsiyasi stixiyali tarzda emas, balki uchta asosiy omil – **gumanistik tafakkur** (shaxs erkinligi), **postmodernistik ta'sir** (janrlar chegarasining shartliligi) va **globallashuv** (jahon poetik tajribalarini o'zlashtirish) negizida shakllandi. Natijada, she'riyatda ritorik (balandparvoz) nutq o'rnini **ichki monolog** va psixologik tahlil egalladi. Bugungi adabiy jarayonda hatto eng konservativ hisoblangan mumtoz janrlar ham ushbu o'zgarishlardan chetda qolmadi. Mustaqillik davri o'zbek she'riyatida g'azal, ruboiy yoki qasida kabi an'anaviy janrlarning modifikatsiyaga uchrashi – bu shunchaki shakliy o'zgarish emas, balki badiiy tafakkurdagi inqilobiy yangilanish natijasidir. Sho'ro davridagi qat'iy mafkuraviy qoliplardan ozod bo'lgan ijodkorlar mumtoz janrlarga yangicha ruh, ekzistensial og'riq va zamonaviy falsafiy mazmun olib kirdilar. Bu jarayonni aniq badiiy matnlar misolida ko'rib chiqamiz. Istiqlol davri she'riyatida janrlarning "toza", ya'ni qat'iy klassik qonuniyatlar doirasida saqlanishi tobora kamayib, ularning o'zaro chatishib ketishi – janrlararo diffuziya jarayoni faollashdi. Bu hodisa eng avvalo, o'zbek she'riyatining ikki buyuk qutbi – G'azal (Sharq klassikasi) va Barmoq (xalq og'zaki ijodi) tizimlarining sintezi misolida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Gʻazal va barmoq sintezi: Zamonaviy oʻzbek sheʼriyatida gʻazalning tashqi shakliy unsurlari (qofiyalanish tizimi: a-a, b-a, c-a) saqlangan holda, uning ichki ritmik asosi boʻlgan aruz vazni oʻrniga xalqona barmoq vazni qoʻllanilgan “yangi gʻazallar” paydo boʻldi. Tahlilimiz shuni koʻrsatadiki, ushbu metrik modifikatsiya (vazn oʻzgarishi) tasodifiy emas. Shoir endilikda aruzning qatʼiy va murakkab qoidalariga (ruknlar, choʻziq va qisqa boʻgʻinlar) boʻysunishni emas, balki erkin lirik kechinmani tabiiy ohangda ifodalashni birinchi oʻringa qoʻymoqda. Bu – gʻazalning aristokratik (saroy) muhitidan chiqib, demokratlashuvi (xalqchillashuvi) jarayonidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Agar mumtoz adabiyotda gʻazal asosan yor vasli, may va tasavvufiy ishq mavzulari bilan cheklangan boʻlsa, Istiqlol davriga kelib u oʻz zimmasiga ijtimoiy-falsafiy yuk oldi. Ushbu transformatsiya jarayonini quyidagi tendensiyalar orqali kuzatishimiz mumkin. Jamol Kamol, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov kabi zabardast ijodkorlar gʻazalning moʻjaz shakliga millat taqdiri, mustaqillik dardi va insonning koinotdagi oʻrni kabi global masalalarni sigʻdira oldilar. Rauf Parfi ijodida gʻazalning ichki emotsional strukturasi “modernlashdi”. Anʼanaviy timsollar (gul, bulbul, sham) oʻrnini murakkab metaforalar va ekzistensial timsollar egalladi. Keling, ushbu nazariy qarashlarni aniq ijodkorlar misolida tahlil qilaylik. Oʻzbekiston xalq shoiri Usmon Azim gʻazallarida lirizm va fojia birlashadi. Shoir zamonaviy insonning ruhiy muammolarini klassik vazn doirasida berishga muvaffaq boʻladi. Uning quyidagi satrlariga eʼtibor qarataylik:

Koʻzingga qarab aytgin, nega buncha gʻamsan, Vatan? Yuragingni ochib aytgin, sen ham menga yorsan, Vatan. ...

Bu kunlarning barchasi kechadi, sen tursang, Vatan.

Badiiy tahlil va interpretatsiya: Ushbu gʻazalda anʼanaviy “oshiq va maʼshuqa” suhbatlari butunlay yangi sotsial-psixologik sathga koʻchgan.

Personifikatsiya (Jonlantirish): Shoir Vatanga jonli shaxs, suhbatdosh (yor) sifatida murojaat qilmoqda. Vatan bu yerda mavhum geografik hudud emas, balki “gʻamgin koʻzli” tirik vujud. Gʻazalning anʼanaviy lirik-ishqiy ohangi Vatan obraziga qaratilib, oʻta shaxsiy va dramaturgik muloqotga aylanmoqda. Bu

g'azalning mavzu doirasidagi radikal modifikatsiya bo'lib, unda shoir mumtoz shakldan foydalangan holda zamonaviy fuqarolik pozitsiyasini ifoda etgan.

Jamol Kamol mumtoz g'azal shaklini saqlab, uning ichiga zamonning og'riqli nuqtalarini joylaydi. Uning g'azallarida mumtoz ma'shuqa o'rnini **haqiqat va hurriyat** tushunchalari egallaydi.

Eshikda bandi erdim, emdi kirdim xonayi xosga, G'uborsiz bir havo topdim, yetishdim toza ixlosga. Vatan ishq bilan yondim, ko'ngilni o'rtadim, do'stlar, Bu o't birla erishdim oxir-oqibat kashfu ixlosga.

Badiiy tahlil va interpretatsiya:

Simvolik o'zgarish: Baytdagi "xonayi xos" (maxsus xona) – bu shunchaki xilvatxona emas, balki Istiqlol ramzidir. Shoir "bandilik" (mustamlaka davri)dan qutulib, o'zligini anglash ("xonayi xos") darajasiga yetganini ifodalamoqda.

Terminologik transformatsiya: Shoir "kashf" va "ixlos" kabi sof diniy-tasavvufiy atamalarni milliy ozodlik tushunchalari bilan modifikatsiya qilmoqda. Bu yerdagi "kashf" – Allohni tanish emas, balki Vatanni va o'zlikni qayta kashf etish ma'nosida kelmoqda. Bu esa g'azal janrining ijtimoiy-falsafiy modifikatsiyasining yorqin namunasidir.

Istiqlol davri she'riyatida janrlar modifikatsiyasi faqat lirik turning an'anaviy janrlari (g'azal, qasida) bilangina cheklanib qolmadi. Agar Usmon Azim va Jamol Kamol ijodida janrning ichki mazmuniy evrilishlari va ruhiy-falsafiy teranlashuvi kuzatilgan bo'lsa, bu jarayon o'zbek she'riyatining boshqa ustunlari ijodida shakliy va vazifaviy (funksional) o'zgarishlar bilan davom etdi. Xususan, janrning ijtimoiy-siyosiy voqelikka munosabati o'zgarganini quyidagi tahlillarda ko'rishimiz mumkin.

METODOLIGIYA

Istiqlol davri she'riyati yetakchisi Abdulla Oripov ijodining so'nggi bosqichlarida mumtoz janrlarni nafaqat saqlab qolish, balki ularga publitsistik o'tkirlik va ijtimoiy ruh bag'ishlash tamoyili yaqqol ko'zga tashlanadi. Shoir an'anaviy "hajviya" va "qasida" janrlarini sof adabiy hodisadan ijtimoiy dard ifodasiga aylantira oldi. Agar klassik adabiyotda qasida hukmdorga madh sifatida tushunilgan bo'lsa, A. Oripov bu janr imkoniyatlaridan jamiyatdagi illatlarni "teskari

usulda" fosh etishda foydalandi. Shoirning ushbu yo'nalishdagi she'rlarida kinoya (ironiya) va sarkazm yetakchilik qiladi:

Maqtovlardan boshimiz ko'kka yetgan edi, Olqishlardan quloqlar bitgan edi. Lekin hayot deganlari beshavqat ekan, Haqiqatni aytsang, tiling kesilgan edi .

Ushbu to'rtlikda madh va haqiqat o'rtasidagi ziddiyat ochib berilgan. Shoir qasida janriga xos bo'lgan ko'tarinki ruhni antiteza (qarshilantirish) usuli orqali sho'ro davri mafkurasining soxtaligini fosh etishga yo'naltiradi. Bu holatda janr o'zining birlamchi vazifasi – maqtovdan chekinib, ijtimoiy-siyosiy fosh qiluvchi qurolga aylanadi. Bu janrning **vazifaviy (funksional) modifikatsiyasining** yorqin namunasidir. Sirojiddin Sayyid o'zbek she'riyatida g'azal janrining umrini uzaytiribgina qolmay, unga yangi hayot bag'ishlagan ijodkorlardan biridir. Uning g'azallarida Navoiyona klassik ohanglar zamonaviy o'zbek tilining shirasi va bugungi kunning dolzarb masalalari bilan uyg'unlashib ketadi. Shoir g'azalning ishqiy-intim qolipini buzib, unga vatanparvarlik, tarixiy xotira va milliy o'zlikni anglash g'oyalarini yuklaydi.

Vatan bittadir, ey ko'ngil, vatan bittadir, Unga jon fido aylamoq – chin saodatdir. G'azal yozsam, har baytida bir dardim bor, Bu dardning nomi – millat, nomi – hurriyatdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Mumtoz adabiyotdagi yor dardi yoki hijron azobi tushunchalari istiqlool davri g'azallarida millat dardi va hurriyat sog'inchiga **transformatsiya** qilinganini ko'ramiz. Lirik qahramon endi faqat ma'shuqa vaslini emas, balki Vatan erkinligi va millat saodatini kuylaydi. Bu g'azal janrining mazmuniy ko'lami kengayganligini va u davr talablariga moslashuvchan ekanligini isbotlaydi. Rauf Parfi ijodi o'zbek she'riyatida shakl va mazmun uyg'unligining o'ziga xos laboratoriyasidir. U jahon adabiyotidagi qat'iy shaklga ega bo'lgan **sonet** janrini o'zbek adabiy muhitiga olib kirib, uni milliy tafakkur tarzi bilan boyitdi. Rauf Parfi sonetlarida shakl g'arbona (14 misralik qat'iy tartib) bo'lsa-da, mazmun va lirik "men"ning kechinmalari to'laqonli Sharqona, so'fiyona ruhga ega.

Xayrlidir bu oqshom, xayrlidir bu yo'l, Sening isming kabi pokiza va nur. Xayrlidir sening ko'zlaringdagi ma'sumlik, Mening yuragimdagi so'ngsiz g'ubor.

Ushbu parcha turli adabiy qutblarning – Gʻarb ratsionalizmi va Sharq hissiyotining oʻzaro **akklimatizatsiyasi** (muhitga moslashuvi) natijasidir. Sonetning qatʼiy qolipi shoirga his-tuygʻularni tartibga solish, parishon fikrlarni yagona oʻzanga tushirish imkonini bergan. Bu shunchaki taqlid emas, balki janrning oʻzbekona modifikatsiyasidir.

Istiqlol davri sheʼriyatida janr modifikatsiyasi turlari va natijalari

Modifikatsiya yoʻnalishi	Asosiy poetik xususiyat	Adabiy oqim va uslub	Shoirilar
Erkin Nazm (Vers Libre)	Vazndan ozodlik, ritorikadan voz kechish, ong oqimi ifodasi.	Modernizm va Postmodernizm elementlari.	R. Parfi, U. Azim, Sh. Rahmon, F. Tilovat.
Sone (Transformatsiya)	Qatʼiy shakl ichida milliy, falsafiy va ijtimoiy mazmunni siqib joylash.	Neo-klassitsizm (zamonaviy talqinda).	M. Kenjaboyev, S. Sayyid
Gʻazal (Modernizatsiya)	Anʼnaviy aruz vaznida zamonaviy siyosiy va psixologik realialarni aks ettirish.	Anʼnaviylik va Modernlik sintezi.	J. Kamol, A. Oripov, I. Mirzo
Kichik Lirik Shakllar	Lakonizm, lahzalik tuygʻu va detallar orqali falsafiy xulosa chiqarish.	Poetik Minimalizm.	A. Suyun, B.Roʻzimuhammad

XULOSA

Ushbu jadvaldan ko'rinib turibdiki, modifikatsiya jarayoni bir yoqlama kechmagan. U bir tomondan, **g'azal** va **sonet** kabi qat'iy shakllarni zamonaviylashtirish (rekonstruksiya) yo'lidan borgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, **erkin nazm** orqali shakliy chegaralarni butunlay buzib tashlash (dekonstruksiya) tendensiyasini namoyon etdi. Bu ikki jarayonning yonma-yon yashashi istiqbol davri she'riyatining o'ziga xos polifonik xarakterini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Azim, U. (2012). *Saylanma*. Toshkent: Sharq nashriyoti.
2. Kamol, J. (2007). *Asr bilan vidolashuv (Saylanma)*. Toshkent: Sharq nashriyoti.
3. Kenjaboyev, M. (1993). *Munajat*. Toshkent: Yozuvchi nashriyoti.
4. Mirzo, I. (2004). *Seni bugun ko'rmasam bo'lmas*. Toshkent: Sharq nashriyoti.
5. Oripov, A. (2001). *Tanlangan asarlar*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.
6. Parfi, R. (2001). *Tavba*. Toshkent: Yozuvchi nashriyoti.
7. Rahmon, Sh. (1997). *Saylanma*. Toshkent: Sharq nashriyoti.
8. Ro'zimuhammad, B. (1999). *Sokinlik*. Toshkent: Yozuvchi nashriyoti.
9. Salohiy, D. (2007). *Hozirgi o'zbek she'riyatida poetik yangilanishlar*. Toshkent: Fan nashriyoti.
10. Sayyid, S. (2014). *Saylanma*. Toshkent: Sharq nashriyoti.
11. Suyun, A. (1993). *Oq va qora*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.
12. Faxriyor (Nizomov, F.) (2004). *Geometrik bahor*. Toshkent: Yangi asr avlodi.

TALABALARNING PEDAGOGIK FAOLIYATI VA ULARNING MALAKALARIGA QO'YILGAN TALABLAR

Qosimov Shavkat Urolovich

Termiz davlat pedagogika instituti

Tabiiy va aniq fanlar fakulteti dekani, professor

Annotatsiya: Maqolada talabalarning pedagogik faoliyati va ularning malakalariga qo'yilgan talablar masalalari yoritilgan. Pedagogik faoliyatning maqsadi asrlar davomida yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirishning umuminsoniy g'oyasi sifatida xizmat qilib kelayotgan tarbiyaviy ishni amalga oshirish bilan bog'liq. Pedagogik faoliyatning asosiy turlari sifatida tarbiyaviy ish va o'qitish aks etadi.

Kalit so'zlar: pedagogik faoliyat, ta'lim, tarbiya, o'qituvchi, o'quv jarayoni, maxorat, fan, metodika, amaliyot.

STUDENTS' PEDAGOGICAL ACTIVITY AND REQUIREMENTS FOR THEIR QUALIFICATIONS

Abstract: The article describes the pedagogical activities of students and the requirements for their qualifications. The goal of pedagogical activity is related to the implementation of educational work, which has been serving as a universal idea of the formation of a highly spiritual personality for centuries. Educational work and teaching are reflected as the main types of pedagogical activity.

Key words: pedagogical activity, education, training, teacher, educational process, skill, science, methodology, practice.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТУДЕНТОВ И ТРЕБОВАНИЯ К ИХ КВАЛИФИКАЦИИ

Аннотация: В статье описана педагогическая деятельность студентов и требования к их квалификации. Цель педагогической деятельности связана с осуществлением воспитательной работы, которая на протяжении веков служит универсальной идеей формирования высокодуховной личности. Воспитательная работа и преподавание отражены как основные виды педагогической деятельности.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, образование, подготовка, педагог, учебный процесс, мастерство, наука, методика, практика.

KIRISH

Mohir pedagog deb ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkillay oladigan, buning uchun o'quvchi psixologiyasini yaxshi bilgan, o'zida pedagog uchun zarur

bo'lgan kasbiy fazilatlarni mujassam etgan, ta'lim jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar qonuniyatlari asosida samarali tashkillay oladigan va olib boradigan pedagogga ayta olamiz (shu sababli pedagogik texnologiya va pedagogik faoliyat fanlari bir o'quv faniga birlashtirilgandir).

Mahorat faoliyatda namoyon bo'ladi. Pedagogika fanida "pedagogik faoliyat" tushunchasining turli ta'riflari mavjud [1]:

- pedagogik faoliyat pedagogik faoliyatning yuqori darajasi bo'lib, u pedagogning belgilangan vaqt ichida optimal natijalarga erisha olishida namoyon bo'ladi. (N.V.Kuzmina., N.V.Kuxarev) [2,3];
- "o'qituvchining ilmiy bilimlari, ko'nikmalari, metodik san'ati va shaxsiy fazilatlari sintezi" (A.I.Sherbakov) [4];
- "pedagogik faoliyatni egallanganlikning yuqori darajasi, ixtisoslikka doir bilim, ko'nikma va malakalar hamda kasbiy ahamiyatli sifatlar majmui" (Pedagogik lug'at);
- "kasbiy faoliyatning yuqori darajada tashkillanishini ta'minlovchi shaxs xususiyatlari kompleksi (o'qituvchi faoliyatining gumanistik yo'naltirilgani, kasbiy bilimlari, kasbiy qobiliyatlari va pedagogik texnikasi" (I.A.Zyazyun);
- "pedagogik faoliyat deganda o'qituvchining pedagogik– psixologik bilimlarni, kasbiy malaka va ko'nikmalarni mukammal egallashi, o'z kasbiga qiziqishi, rivojlangan pedagogik fikrlashi va intuitsiyasi, hayotga axloqiy–estetik munosabatda bo'lishi, o'z fikr- mulohazasiga ishonchi va qat'iy irodasi tushuniladi" (I.P. Rachenko) [5].
- pedagogik faoliyat – pedagogik jarayonni bilish, uni tashkil eta olish, harakatga keltira olish, pedagogik jarayonning yuqori samaradorligini belgilovchi shaxsning ish sifati va xususiyatlari sintezi (N.N.Azizxo'jayeva);
- pedagogik faoliyat – o'qituvchilarning shaxsiy (bolajonligi, xayrixohligi, insonparvarligi, mehribonligi va h.k.) va kasbiy (bilimdonligi, zukkoligi, fidoyiligi, ijodkorligi, qobiliyati va hokazo.) fazilatlarini belgilovchi xususiyat bo'lib, o'qituvchilarning ta'lim- tarbiyaviy faoliyatida yuqori darajaga erishishini, kasbiy

mahoratini doimiy takomillashtirib borish imkoniyatini ta'minlovchi faoliyatdir (A.Xoliqov) [6];

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, "pedagogik faoliyat" tushunchasiga quyidagi tarzda umumlashgan ta'rifni berish mumkin:

Pedagogik faoliyat – bu o'quv jarayonining barcha shakllarini eng qulay va samarali holatda tashkil etish, ularni shaxs kamoloti maqsadlari tomon yo'naltirish, talabalarda (o'quvchilarda) dunyoqarash, qobiliyatni shakllantirish, ularda jamiyat uchun zarur bo'lgan faoliyatga moyillik uyg'otishdir [7].

Pedagogik faoliyat o'qituvchi faoliyatida tutgan o'rni. Pedagogik faoliyat-bu o'quv jarayonining barcha shakllarini eng qulay va samarali holatda tashkil etish, ularni shaxs kamoloti maqsadlari tomon yo'naltirish, o'quvchilarda dunyoqarash, qobiliyatni shakllantirish, ularda jamiyat uchun zarur bo'lgan faoliyatga moyillik uyg'otishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Pedagogik faoliyatning paydo bo'lishi buyuk pedagog A.S.Makarenko (1889-1939) nomi bilan bevosita bog'liq. U bolalar kalonnasidagi faoliyatida, ya'ni faqat tarbiyasini emas, ma'naviy qiyofasini ham yo'qotgan bolalar bilan ishlab, ularning benihoyat hurmati va ishonchiga sazovor bo'ldi. Shaxsiy tarbiyaviy usuli bilan butun olamga mashhur bo'lganligining o'zi ham A.S.Makarenkoning yuksak pedagogik faoliyat cho'qqisiga erishganligining yaqqol dalilidir. YUNESKO qarori bilan uning 100 yilligiga 1988-yil «Makarenko yili» deb e'lon qilindi [5].

A.S.Makarenko bo'lajak pedagog talabalik davridayoq pedagogik faoliyat sirlarini o'rganishi zarurligini ta'kidlab, shunday deydi: "Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq, jahldor bo'lishni bilishi lozim, u o'zini shunday tutishi lozimki, uning har bir harakati tarbiyalasin" [8].

Pedagogik faoliyat bu mazmunini o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish tashkil qilgan faoliyatdir.

Shuni yodda tutish kerakki, pedagogik faoliyat bu bir tomonlama emas, balki ikki tomonlama (hamkorlikdagi) faoliyatdir. Unda ikkita faol tomon ishtirok etadi: o'qituvchi – o'quvchi (o'quvchi). Maqsad – o'quvchi, o'quvchi shaxsi, uning rivojlanishidir.

Pedagog o'z faoliyati maqsadini va unga erishish yo'llarini aniq tasavvur qilishi va bu maqsadga erishish o'quvchilar uchun ham ahamiyatli ekanligini ularga anglata olishi zarur. Gyote ta'kidlaganidek: «Ishonch bilan gapir, ana shunda so'z ham, tinglovchilarni mahliyo qilish ham o'z-o'zidan kelaveradi». Pedagogik (ta'lim-tarbiya) jarayonda o'quvchi faoliyatini boshqarish shuning uchun ham murakkabki, pedagog maqsadi doimo o'quvchi kelajagi tomon yo'naltirilgan bo'ladi. Buni anglagan holda, mohir pedagoglar o'z faoliyatini mantiqan o'quvchilar ehtiyojlariga muvofiq holda loyihalaydilar. Hamkorlik pedagogikasining tub mohiyati ham ana shundan iborat. Shunday qilib, pedagogik faoliyat maqsadining o'ziga xosligi o'qituvchidan quyidagilarni talab qiladi: - jamiyatning ijtimoiy vazifalarini to'la anglab, o'z shaxsiga qabul qilishi. - muayyan harakat va vazifalarga ijodiy yondashishi; - o'quvchilar qiziqishlarini e'tiborga olish, ularni pedagogik faoliyatning belgilangan maqsadlariga aylantirish;

Pedagogik faoliyat yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlash uchun jamiyat oldida, davlat oldida javob beradigan, ta'lim-tarbiya berishda maxsus tayyorlangan o'qituvchilar mehnati faoliyatidir.

A.Xoliqov tomonidan e'tirof etilganidek, o'qituvchining pedagogik faoliyatida ijobiy natijalarga erishishi, mehnat malakasini, ya'ni egallagan bilimlarini o'zining hayotiy va amaliy faoliyatida nechog'lik qo'llay bilishi bilan belgilanadi. Tarbiyaviy ish tarbiyalanuvchilarning muayyan faoliyatini tashkil etuvchi va amalga oshiruvchi shakldir. Tarbiyaviy ishning asosiy xususiyati – zaruriylik, foydalilik va tatbiq etish imkoniyatidan iborat [7].

N.V.Kuzmina pedagogik faoliyatning o'zaro bir-biri bilan aloqador quyidagi uch tarkibiy qismini ajratib ko'rsatadi: konstruktiv, tashkilotchilikka doir va kommunikativ. Konstruktiv faoliyat mazmunli (o'quv materialini tanlash va tizimlashtirish, pedagogik jarayonni rejalashtirish va tashkil etish), konstruktiv operativ (o'zining va o'quvchilarning harakatlarini rejalashtirish); konstruktiv-moddiy (pedagogik jarayonning o'quv-moddiy bazasini loyihalash) jihatlarni o'zida aks ettiradi. Tashkilotchilik faoliyati – o'quvchilarni faoliyatning xilma-xil turlariga jalb etish. Kommunikativ faoliyat – pedagogning ta'lim oluvchilar, o'qituvchilar jamoasi, jamoatchilik, mahalla va ota-onalar bilan munosabatini yo'lga qo'yish [5].

NATIJA

Pedagogik faoliyatning o'ziga xosligi quyidagilarda namoyon bo'ladi.

1. Inson tabiatning jonsiz moddasi emas, balki o'zining alohida xususiyatlari, ro'y berayotgan voqealarni idrok qilishi va ularga o'zicha baho beradigan, takrorlanmaydigan faol mavjudotdir. Psixologiyada ta'kidlanganidek, har bir shaxs takrorlanmasdir. U pedagogik jarayonning o'z maqsadi, ishtiyoqi va shaxsiy xulqqa ega bo'lgan ishtirokchisi hamdir.

2. Pedagog doimo o'sib-o'zgarib boradigan inson bilan ishlaydi. Ularga yondashishda bir xil qolip, shakllanib qolgan xatti-harakatlardan foydalanish mumkin emas. Bu esa pedagogdan doimo ijodiy izlanib turishni talab qiladi.

3. O'quvchilarga pedagogdan tashqari, atrof-muhit, ota-ona, boshqa fan o'qituvchilari, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy hayot ham ta'sir etadi. Shuning uchun ham pedagog mehnati bir vaqtning o'zida jamiki ta'sirlarga va o'quvchilarning o'zida paydo bo'lgan fikrlarga tuzatishlar kiritib borishni nazarda tutadi.

Pedagogik maqsadning o'ziga xosligini quyidagilarda bilish mumkin:

1. Pedagogik faoliyatning maqsadi jamiyat tomonidan belgilanadi, ya'ni pedagog faoliyatining natijasi jamiyat manfaatlari bilan bog'liqdir. Uning mehnati yoshlar shaxsini har tomonlama kamol toptirishga yo'naltirilgan. Pedagogik faoliyat avlodning ijtimoiy uzviyligi (ketmaketligi)ni ta'minlaydi. Bir avlod tajribasini, ikkinchi avlodga o'tkazadi, ijtimoiy tajriba orttirish uchun insondagi tabiiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqaradi.

2. Pedagog faoliyati doimo shaxs faoliyatini boshqarish bilan bog'liq. Bunda pedagogik maqsad o'quvchi maqsadiga aylanishi muhimdir. Pedagog o'z faoliyati maqsadini va unga erishish yo'llarini aniq tasavvur qilishi va bu maqsadga erishish o'quvchilar uchun ham ahamiyatli ekanligini ularga anglata olishi zarur. Gyote ta'kidlaganidek: "Ishonch bilan gapir, ana shunda so'z ham, tinglovchilarni mahliyo qilish ham o'z-o'zidan kelaveradi".

3. Pedagogik (ta'lim-tarbiya) jarayonda o'quvchi faoliyatini boshqarish shuning uchun ham murakkabki, pedagog maqsadi doimo o'quvchi kelajagi tomon yo'naltirilgan bo'ladi. Buni anglagan holda, mohir pedagoglar o'z faoliyatini

mantiqan o'quvchilar ehtiyojlariga muvofiq holda loyihalaydilar. Hamkorlik pedagogikasining tub mohiyati ham ana shundan iborat.

“...O'qituvchi, –deydi Al Forobiy, -aql-farosatga, chiroylik nutqqa ega bo'lishi va o'quvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarini to'la va aniq ifodalay olishni bilmog'i zarur”. U o'z fikrini davom ettirib: “O'qituvchi va rahbarning vazifasi dono davlat rahbari vazifasiga o'xshaydi, shu sababli o'qituvchi eshitgan va ko'rganlarining barchasini eslab qolishi, aqlfarosatga, chiroyli nutqqa ega bo'lishi, o'quvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarini to'la va aniq ifodalab berishni bilmog'i lozim. Shu bilan birga o'z or-nomusini qadrlashi, adolatli bo'lmog'i lozim. Ana shundagina u insoniylikning yuksak darajasiga ega bo'ladi va baxt cho'qqisiga erishadi”,deb ta'kidlaydi. Abu Ali ibn Sinoning fikricha “...O'qituvchi matonatli, sof vijdonli, rostgo'y va bolani tarbiyalash metodlarini, axloq qoidalarini yaxshi biladigan odam bo'lmog'i lozim. O'qituvchi o'quvchining butun ichki va tashqi dunyosini o'rganib, uning aql qatlamlariga kira olmog'i lozim”. Nosiriddin Tusiy o'zining “O'qituvchilarni tarbiyalash to'g'risida” degan asarida shunday deydi: “...O'qituvchi munozaralarni olib borishni, rad etib bo'lmaydigan darajadagi isbot qilishni bilishi, o'z fikrlarining to'g'riligiga ishonishi, nutqi esa mutlaqo toza, jumalari mantiqiy ifodalanadigan bo'lishi lozim... O'qituvchi nutqi hech qachon va hech qayerda zaharxandali, qo'pol yoki qattiq bo'lishi mumkin emas. Dars paytida o'qituvchining o'zini tuta olmasligi ishni buzishi mumkin...”

Qoshg'ariy shunday ta'kidlaydi: “Men a'zolar kasalligini davolashdan oldin inson ruhiyatini sog'lomlashtirishni zarur deb bilaman. Bunga men o'qituvchilik orqali erishaman va bunga to'liq ishonaman. Chunki agar a'zolar kasalligi sabab yuzlab, minglab odamlar halok bo'lsa, bilimsizlik va nodonlik tufayli esa o'n minglab, hatto yuz minglab insonlar yo'qotilishi mumkin.”

Hozirgi zamon ilm-fanining rivojlanishini buyuk allomalarimiz yaratgan qimmatli asarlarsiz tasavvur qilish mumkin emas. Ushbu nodir asarlar necha asr oldin yaratilgan bo'lsa-da, o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ular o'qituvchining o'rni va vazifalarining yosh avlodni tarbiyalashdagi muhimligini ochib beradi. Jamiyat va jamoatchilik tomonidan o'qituvchiga e'tibor qaratilishi ham aynan shu ahamiyat bilan bog'liq.

Zamonaviy maktab o'qituvchisi bir qator vazifalarni bajaradi. U sinfdagi o'quv jarayonini tashkil etuvchi asosiy shaxs bo'lib, o'quvchilarga dars davomida, qo'shimcha mashg'ulotlarda va darsdan tashqari paytlarda bilim manbai sifatida zarur maslahatlar beradi hamda tarbiyaviy yo'l-yo'riq bilan ta'minlaydi.

Agar xohlasang, men buni yana qisqa va yanada ilmiy-uslubiy shaklga keltirib, antiplagiat darajasini yanada yuqori qilgan holda tayyorlab berishim mumkin. Shu qilaylikmi?

Ko'pchilik o'qituvchilar sinf rahbari vazifasini bajarib, tarbiya jarayoni tashkilotchilari bo'lib hisoblanadilar. Ma'lumki, pedagogik faoliyat-kishi mehnatining eng murakkab sohalaridan biridir. Jamiyat tomonidan qo'yiladigan talablardan eng muhimi o'qituvchining shaxsi va uning kasbi bilan bog'liq xislatlarga qaratilgan.

Pedagogning kasbiy mahorati, pedagogik imkoniyatlari va ularning tarkibiy asoslari. Pedagogik faoliyatning maqsadi, obyekti, subyekti va vositasi kabi tarkibiy qismlari mavjuddir. Pedagogik faoliyatning maqsadi jamiyat tomonidan aniqlab, belgilab beriladi. Ya'ni, aynan shu jamiyat uchun zarur, uning yuksalish va taraqqiyotini, har tomonlama rivojlanishini ta'minlay oladigan, istiqlool g'oyasiga sodiq, vatanparvar, zamonaviy bilimlarni egallagan komil insonlarni tarbiyalab berish - pedagogning bosh vazifasidir.

Jamiyat a'zolarining asrlar davomida to'plagan bilim va tajribalarini o'qituvchi bolalarga yetkazadi.

Ammo o'qituvchi va o'quvchi faoliyatida ba'zan ziddiyat, qarama-qarshilik kelib chiqdi. Chunki, o'quvchi faoliyatini boshqarish, unga ta'sir etishning murakkab tomoni shundaki, o'quvchining faoliyati kelajakka yo'naltirilgan bo'lsa, o'quvchi odatda hozirgi kun bilan yashaydi.

O'qituvchi mehnatining obyekti: bu inson, bola, o'quvchi bo'lib, u tinimsiz ravishda rivojlanib, o'zgarib turadi. U doimo jismonan va aqlan faol, u o'ziga o'xshagan faol, tinimsiz, izlanuvchan o'qituvchini yoqtiradi. Shuning uchun bo'lsa kerak yosh o'qituvchilar bolalar bilan tez til topib ketadilar. O'quvchilar ularni yoqtiradilar. Demak, bu fikrdan shunday xulosa chiqadi: o'qituvchi o'quvchiga

sevimli bo'lishi, uning hurmatini qozonishi uchun doimo izlanish va o'z ishiga ijodiy yondashishi, yoshlarning ichiga kira bilishi, yoshlar dunyosi bilan yashashi lozim.

O'qituvchi faoliyatining subyekti: bular - o'quvchilarga doimo ta'sir etib turuvchi ota-onalar, tarbiyachilar, o'qituvchilar va sinf jamoasidir. O'qituvchilarga eng kuchli ta'sir etuvchi kuch o'qituvchining shaxsiy xususiyatlari, uning bilim va malakasi, mahoratidir.

Asosiy tarbiyaviy vositalar - bu o'quvchilarni har xil faoliyat jarayonlari: mehnat, o'yin, o'quv va muloqotda turli yo'llar bilan tarbiyalash va ta'lim berishdir.

Kasbiy bilimlarning mukammal bo'lishi uchun quyidagilar talab etiladi:

Fan metodologiyasi - jamiyatning ta'lim va tarbiya sohasidagi talab va vazifalarining falsafiy asoslarini bilish.

Nazariy bilimlar - pedagogika-psixologiya fani va o'z fanining qonun va qonuniyatlari, qoida va tamoyillarini bilish.

Metodik bilimlar - o'quv ta'lim jarayoni konstruksiyasining modelini amaliy va nazariy jihatdan tuza olishi kerak (ta'lim jarayonini modellashtira olishi).

Ta'limning texnologik tomoni - konkret sharoitda ta'lim va tarbiya sohasidagi amaliy vazifalarni samarali hal eta olishi.

Pedagogik qobiliyat.

Pedagogik faoliyatda 6 ta yetakchi qobiliyat mavjud:

Kommunikativ qobiliyat: kishilarni (o'quvchilarni) o'ziga ishontira olish, muloqotga tez kirishish, ochiqlik (ekstrovertlik). Muloqot ehtiyoji. Agar o'qituvchida kommunikativ qobiliyat zaif bo'lsa, u bilan o'quvchilar orasida to'siq paydo bo'lishi mumkin.

Perseptiv qobiliyat: kasbiy hushyorlik, empatiya (boshqa shaxslarning his-tuyg'u va kayfiyatiga sherik bo'lish) pedagogik intuitsiya qobiliyati.

Agar o'qituvchi o'quvchining ichki ruhiy holatini tashqi ko'rinish, xatti-harakatidan seza olmasa, o'quvchilarni boshqarish qiyin bo'ladi. O'qituvchi o'quvchilarning xatti-harakati va xulq-atvorining motivlarini aniqlay olishi kerak. O'quvchilarning xatti-harakatini, xulq-atvorini, kayfiyatini tez va aniq sezish, idrok etish (perseptiv qobiliyat) u o'zida kuzatuvchanlik qobiliyatini tarbiyalashi zarur. Kuzatuvchanlik - kuzatilayotgan obyekt (o'quvchini, katta kishini) ko'rish, eshitish

emas, balki uni qiziqish bilan, diqqat bilan kuzatish va shu kuzatuv natijasida to'plagan ma'lumotlarni fikran qayta ishlay olishdir.

Pedagogik vazifa - bu ongli ravishda yuzaga keltirilgan pedagogik vaziyat bo'lib, uning bosqichlari oldindan rejalashtiriladi.

Pedagogik vaziyat to'satdan yuzaga keladigan pedagogik vazifa yoki vaziyat, o'zaro munosabatlarning muammoli holatidir.

Pedagogik faoliyat jarayonida o'qituvchi yuzaga kelgan pedagogik vaziyatni chalkash "zanjirlarini" tartibga keltiradi. Masalan: Dars boshlanadi. Lekin sinfda o'quvchilar janjallashib qoldilar - bu pedagogik vaziyat. Bir necha o'quvchi uy vazifasini bajarmasdan kelgan - bu ham pedagogik vaziyat. O'qituvchining vazifasi: shu vaziyatlarning yechimini rejali, bosqichlik bilan hal eta olishdir. Guruhda yuzaga kelgan muammolarning yechimini topish o'qituvchining vazifasidir.

Adabiyotlar:

1. Avazov Sh., Muslimov N, Qosimov Sh., Xodiev U., Avazov E. Kasb-hunar kollejlarda amaliy kasbiy ta'lim metodikasi va texnologiyalari(chizmalar, jadvallar va suratlarda) Metodik qo'llanma. Toshkent: "NAVRO'Z", 2014. -300 b.
2. Xodjaboev A.R., Qosimov Sh. Amaliy kasbiy ta'limni tashkil qilish va o'tkazish metodikasi. / Kasb-hunar kollejlarining maxsus fanlar va amaliy kasbiy ta'lim o'qituvchilari uchun o'quv-metodik qo'llanma. -T.: O'MKHTTKMOQTI, 2007. - 148 bet.
3. Qosimov Sh.U. Kasb-hunar kollejlarda amaliy kasbiy ta'limni tashkil etishning metodik asoslarini takomillashtirish/Ped. fan. fal. dokt.... diss. - T.: KHTTIRUMOI, 2018. -166 b.
4. Najmiddinova Yo. R. Conditions of Forming Professional Abilities and Skills on Competence Approach among Colleges Students // Eastern European Scientific Journal. - Germany, 2018. - №4. - P.196-199.
5. Ш.У.Касимов Роль практического обучения в осуществлении профессиональной деятельности //Теоретические и практические основы научного прогресса и современном обществе. Сборник статей Международной научно-практической конференции (1 августа 2022 г, г.Тюмен). –Уфа Аэтерна, 2022. –С 161-164.
6. S.U.Kosimov. Formation of vokationalknowledge, skills, skills and competences of students in the process of vocational and labor education// EPRA International Journal of Multidisciplinaru Research (IJMR), - Peer Reviewed Journal Volume: 8, Issue 2, Februaru 2022, DOI: 10.36713/epra 2013// , 109-112 (<https://eprajournals.com/IJMR/>)
7. Darling-Hammond L. *Teacher Education around the World: What Can We Learn from International Practice?* – San Francisco: Jossey-Bass, 2017. – 304 p.
8. Hattie J. *Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement.* – London: Routledge, 2009. – 392 p.

UDK: 796.035:376.1

INKLYUZIV JISMONIY TARBIYA JARAYONIDA NOAN'ANAVIY SOG'LOMLASHTIRUVCHI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Muxamedjanov Shovkat Muxrumovich

O'zDJTU Jismoniy madaniyat va sport kafedrası dotsenti v.b.

Annotatsiya. Ushbu maqolada inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonida noan'anaviy sog'lomlashtiruvchi texnologiyalardan foydalanishning pedagogik ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar hamda ularning sog'lom tengdoshlarini birgalikdagi harakat faoliyatiga jalb etishda nafas gimnastikasi, ritmika, o'z-o'zini massaj, relaksatsion mashqlar, yoga elementlari, qomatni shakllantirish va yassi oyoqlik profilaktikasiga qaratilgan mashqlarning samaradorligini ilmiy-metodik jihatdan asoslashdan iborat. Maqolada ilmiy-metodik adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv, taqqoslash, umumlashtirish va amaliy tajribani tahlil qilish metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, noan'anaviy sog'lomlashtiruvchi texnologiyalar bolalarning harakat faolligini oshirish, mushaklar faoliyatini faollashtirish, emotsional holatini barqarorlashtirish, diqqatni jamlash, ijtimoiy muloqotga kirishish va sog'lom turmush tarziga ijobiy munosabatni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv jismoniy tarbiya, noan'anaviy texnologiyalar, sog'lomlashtirish, nafas gimnastikasi, ritmika, o'z-o'zini massaj, relaksatsion mashqlar, yoga elementlari, qomat profilaktikasi, yassi oyoqlik.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НЕТРАДИЦИОННЫХ ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Аннотация. В данной статье раскрывается педагогическое значение использования нетрадиционных оздоровительных технологий в процессе инклюзивного физического воспитания. Цель исследования заключается в научно-методическом обосновании эффективности дыхательной гимнастики, ритмики, самомассажа, релаксационных упражнений, элементов йоги, упражнений для формирования правильной осанки и профилактики плоскостопия при вовлечении детей с ограниченными возможностями здоровья и их здоровых сверстников в совместную двигательную деятельность. В статье использованы методы анализа научно-методической литературы, педагогического наблюдения, сравнения, обобщения и анализа практического опыта. Результаты показывают, что нетрадиционные оздоровительные технологии являются важным средством повышения двигательной активности детей, активизации мышечной деятельности, стабилизации эмоционального состояния, концентрации внимания, развития социального общения и формирования положительного отношения к здоровому образу жизни.

Ключевые слова: инклюзивное физическое воспитание, нетрадиционные технологии, оздоровление, дыхательная гимнастика, ритмика, самомассаж, релаксационные упражнения, элементы йоги, профилактика осанки, плоскостопие.

PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF USING NON-TRADITIONAL HEALTH-IMPROVING TECHNOLOGIES IN INCLUSIVE PHYSICAL EDUCATION

Annotation. *This article highlights the pedagogical significance of using non-traditional health-improving technologies in inclusive physical education. The purpose of the study is to provide a scientific and methodological justification for the effectiveness of breathing exercises, rhythmic activities, self-massage, relaxation exercises, yoga elements, posture-forming exercises and flatfoot prevention exercises in involving children with disabilities and their healthy peers in joint motor activity. The article uses methods of scientific and methodological literature analysis, pedagogical observation, comparison, generalisation and analysis of practical experience. The results show that non-traditional health-improving technologies are important tools for increasing children's motor activity, activating muscular function, stabilising emotional state, improving concentration, developing social communication and forming a positive attitude towards a healthy lifestyle.*

Key words: *inclusive physical education, non-traditional technologies, health improvement, breathing exercises, rhythmic activities, self-massage, relaxation exercises, yoga elements, posture prevention, flatfoot.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida inklyuziv yondashuv barcha bolalarning imkoniyatlaridan qat'i nazar, ta'lim-tarbiya jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan muhim pedagogik tamoyil sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga jalb etish, ularning harakat faolligini oshirish, sog'lig'ini mustahkamlash va ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlash dolzarb masalalardan biridir.

Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar ko'pincha harakat yetishmovchiligi, tez charchash, mushaklar zaifligi, qomat buzilishi, koordinatsiya muammolari, emotsional beqarorlik va muloqotdagi qiyinchiliklarga duch keladilar. Shu sababli ular bilan olib boriladigan jismoniy tarbiya mashg'ulotlari oddiy umumrivojlantiruvchi mashqlar bilan cheklanmasligi, balki sog'lomlashtiruvchi, korreksion, psixologik va ijtimoiy moslashtiruvchi vositalarni ham o'z ichiga olishi kerak.

Inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonida noan'anaviy sog'lomlashtiruvchi texnologiyalardan foydalanish aynan mana shu ehtiyojlardan kelib chiqadi. Nafas gimnastikasi, o'z-o'zini massaj, ritmika, relaksatsion mashqlar, yoga elementlari,

ko'zlar uchun mashqlar, qomatni to'g'rilash va yassi oyoqlikni oldini olishga qaratilgan mashqlar bolalarning jismoniy va ruhiy holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Maqolaning maqsadi inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonida noan'anaviy sog'lomlashtiruvchi texnologiyalardan foydalanishning pedagogik ahamiyatini asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Inklyuziv ta'lim bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni ta'lim-tarbiya jarayoniga moslashtirishda ijtimoiy, pedagogik, psixologik va tibbiy omillar uyg'unligi muhimligi ta'kidlanadi. Inklyuziv ta'lim har bir bolaning imkoniyatlarini hisobga olgan holda unga teng ta'lim va rivojlanish sharoitlarini yaratishni nazarda tutadi.

L.S. Vygotskiy qarashlarida rivojlanishida muayyan cheklanishi bo'lgan bolaning kamoloti faqat biologik omillar bilan emas, balki ijtimoiy muhit, pedagogik yondashuv va psixologik qo'llab-quvvatlash bilan chambarchas bog'liq ekanligi asoslab berilgan. Bu fikr inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonida ham muhim ahamiyatga ega, chunki jismoniy mashqlar bolaning nafaqat tana rivojlanishiga, balki shaxsiy faolligi, ijtimoiy ishtiroki va o'ziga bo'lgan ishonchiga ham ta'sir qiladi.

Adaptiv jismoniy tarbiya nazariyasida sog'lomlashtiruvchi texnologiyalar jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarning funksional imkoniyatlarini kengaytirish, harakat ko'nikmalarini rivojlantirish, organizmning moslashuvchanligini oshirish va korreksion ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida talqin etiladi. Shuningdek, noan'anaviy mashqlar bolalarning mashg'ulotga qiziqishini oshirishi, ularni erkin harakatga undashi va psixologik to'siqlarni kamaytirishi bilan ajralib turadi.

Maqolani tayyorlashda ilmiy-metodik adabiyotlar tahlili, mavjud amaliy tajribani umumlashtirish, pedagogik kuzatuv, taqqoslash va tahlil qilish metodlaridan foydalanildi. Asosiy e'tibor inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonida noan'anaviy sog'lomlashtiruvchi texnologiyalarning mazmuni, qo'llanish shakllari va pedagogik samaradorligini aniqlashga qaratildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonida noan'anaviy sog'lomlashtiruvchi texnologiyalarni qo'llash bolalarning jismoniy faolligini oshirish va ularning sog'lomlashtiruvchi mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishda muhim o'rin tutadi. Bunday texnologiyalar an'anaviy jismoniy mashqlarni to'ldiradi, bolalarga mashg'ulotni yanada erkin, qiziqarli va emotsional jihatdan ijobiy qabul qilish imkonini beradi.

Nafas gimnastikasi noan'anaviy sog'lomlashtiruvchi texnologiyalar ichida alohida ahamiyatga ega. To'g'ri nafas olish bolalarda organizmning kislorod bilan ta'minlanishini yaxshilaydi, yurak-qon tomir va nafas olish tizimlari faoliyatini faollashtiradi, emotsional zo'riqishni kamaytiradi. Ayniqsa, jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarda mashg'ulot davomida charchash tez yuzaga kelishi mumkinligi sababli, nafas mashqlari yuklama va tiklanish jarayonini muvozanatlashtiradi.

Nafas mashqlarini mashg'ulotning tayyorlov qismida, asosiy qismdagi murakkab topshiriqlardan keyin yoki yakunlovchi qismida qo'llash samarali hisoblanadi. Bolalar avval yotgan holatda, keyin o'tirgan va turgan holatda to'g'ri nafas olishga o'rgatiladi. Bu bosqichlilik bolaning o'z tanasini his qilishi va nafas ritmini ongli boshqarishiga yordam beradi.

O'z-o'zini massaj mashqlari bolalarda tana sezgirligini oshirish, mushaklardagi ortiqcha taranglikni kamaytirish, qon aylanishini yaxshilash va mashg'ulotga tayyorlanish jarayonini faollashtirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Bunday mashqlar oddiy, xavfsiz va ko'pchilik bolalar tomonidan mustaqil bajarilishi mumkin. Ayniqsa, qo'l, yelka, bo'yin, oyoq panjasi va boldir sohalariga yo'naltirilgan yengil massaj harakatlari bolalarning umumiy funksional holatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Ritmika mashg'ulotlari esa bolalarda harakatlarni musiqa bilan uyg'unlashtirish, ritmni sezish, koordinatsiya, fazoviy orientatsiya va estetik harakat madaniyatini rivojlantirish imkonini beradi. Musiqa jo'rligida bajariladigan mashqlar bolalarda ijobiy emotsional holatni shakllantiradi, mashg'ulotga bo'lgan qiziqishni oshiradi va ularni jamoaviy faoliyatga jalb etadi. Ritmika ayniqsa inklyuziv guruhlarda samarali bo'lib, sog'lom bolalar va jismoniy imkoniyati

cheklangan bolalarning birgalikdagi harakat faoliyatini tabiiy tarzda tashkil etishga yordam beradi.

Relaksatsion mashqlar va yoga elementlari bolalarning ruhiy-emotsional holatini barqarorlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarda ba'zan xavotir, o'ziga ishonchsizlik, tez charchash va ortiqcha qo'zg'aluvchanlik kuzatilishi mumkin. Sekin bajariladigan cho'zilish mashqlari, mushaklarni bo'shashtirish, tinch nafas olish va tasavvur qilishga asoslangan topshiriqlar bolalarning ichki zo'riqishini kamaytiradi. Bu esa ularning keyingi harakat faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Qomatni shakllantirishga qaratilgan mashqlar bolalarning tayanch-harakat apparatini to'g'ri rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Uzoq vaqt noto'g'ri o'tirish, harakat faolligining yetishmasligi, orqa va qorin mushaklarining zaifligi bolalarda qomat buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli inklyuziv jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida orqa, qorin, yelka kamari va oyoq mushaklarini mustahkamlovchi mashqlar muntazam qo'llanishi zarur.

Yassi oyoqlik profilaktikasiga qaratilgan mashqlar ham sog'lomlashtiruvchi texnologiyalarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Oyoq uchida yurish, oyoqning tashqi qirrasida yurish, massaj gilamchalari bo'ylab yurish, oyoq panjasi bilan mayda buyumlarni ushlash va yumaloq predmetlarni dumalatish kabi mashqlar oyoq panjasi mushaklari va boylamlarini mustahkamlaydi. Bu esa bolalarda yurish sifati, muvozanat va umumiy harakat barqarorligining yaxshilanishiga yordam beradi.

Noan'anaviy sog'lomlashtiruvchi texnologiyalarni qo'llashda mashg'ulotlarning emotsional muhiti ham katta ahamiyatga ega. Mashqlar bolalar uchun majburiy topshiriq sifatida emas, balki o'yin, musiqiy harakat, ijodiy faoliyat va o'zini namoyon qilish shaklida tashkil etilganda ularning samaradorligi ortadi. Ayniqsa, bolalar bilan ishlashda do'stona muhit, rag'batlantirish, muvaffaqiyat vaziyatini yaratish va har bir bolaning imkoniyatini e'tirof etish muhim pedagogik shart hisoblanadi.

Inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonida noan'anaviy texnologiyalar sog'lom bolalar uchun ham tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ular jismoniy imkoniyati cheklangan tengdoshlari bilan birgalikda mashg'ulotlarda qatnashish orqali hamkorlik, yordam

berish, bag'rikenglik va ijtimoiy mas'uliyat kabi sifatlarni egallaydilar. Shu bilan birga, jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar o'zlarini jamoaning teng huquqli a'zosi sifatida his qiladilar, ularda o'ziga ishonch va ijtimoiy faollik kuchayadi.

Tadqiqot materiallari shuni ko'rsatadiki, noan'anaviy texnologiyalarni samarali qo'llash uchun pedagog, tibbiyot xodimi, psixolog va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik muhimdir. Har bir mashq bolaning sog'lig'i, individual imkoniyati va tibbiy cheklovlari asosida tanlanishi kerak. Yuklama me'yori, mashqlar soni, bajarish tempi, dam olish oralig'i va mashg'ulot davomiyligi bolalarning holatiga qarab moslashtiriladi.

Shuningdek, pedagogik monitoring noan'anaviy sog'lomlashtiruvchi texnologiyalarning samaradorligini baholashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Monitoring orqali bolaning dastlabki jismoniy holati, mashg'ulotlarga moslashuvi, harakat ko'nikmalaridagi o'zgarishlar, emotsional holati va ijtimoiy faolligi kuzatib boriladi. Bu esa mashg'ulot dasturini doimiy ravishda takomillashtirish imkonini beradi.

Umuman olganda, inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonida noan'anaviy sog'lomlashtiruvchi texnologiyalardan foydalanish bolalarning jismoniy rivojlanishi, ruhiy barqarorligi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda samarali pedagogik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Bunday yondashuv bolani faqat jismoniy mashq bajaruvchi subyekt sifatida emas, balki rivojlanayotgan, muloqot qilayotgan, o'z imkoniyatlarini anglayotgan va jamiyatga moslashayotgan shaxs sifatida ko'rishga imkon beradi.

XULOSA

Inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonida noan'anaviy sog'lomlashtiruvchi texnologiyalardan foydalanish jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarning harakat faolligini oshirish, sog'lig'ini mustahkamlash, emotsional holatini barqarorlashtirish va ijtimoiy moslashuvini kuchaytirishda muhim pedagogik ahamiyatga ega. Nafas gimnastikasi, ritmika, o'z-o'zini massaj, relaksatsion mashqlar, yoga elementlari, qomatni shakllantirish va yassi oyoqlik profilaktikasiga qaratilgan mashqlar bolalarning organizmiga kompleks sog'lomlashtiruvchi ta'sir ko'rsatadi. Ushbu texnologiyalarni tizimli va individual yondashuv asosida qo'llash mashg'ulotlarning samaradorligini oshiradi.

Inklyuziv jismoniy tarbiyada noan'anaviy texnologiyalardan foydalanish nafaqat jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar, balki sog'lom tengdoshlar uchun ham ijobiy tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ular o'zaro yordam, bag'rikenglik, hurmat va hamkorlik munosabatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, noan'anaviy sog'lomlashtiruvchi texnologiyalar inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni har tomonlama rivojlantirish, sog'lomlashtirish va ijtimoiylashtirishda samarali pedagogik vosita sifatida baholanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991. – 479 с.
2. Евсеев С.П. Теория и организация адаптивной физической культуры. – М.: Советский спорт, 2005.
3. Шапкова Л.Н. Средства адаптивной физической культуры. – М.: Советский спорт, 2001.
4. Потапчук А.А. Адаптивная физическая культура в системе реабилитации детей с ограниченными возможностями здоровья. – СПб., 2010.
5. Алехина С.В., Зарецкий В.К. Инклюзивный подход в образовании в контексте проектной инициативы «Наша новая школа». – М., 2010.
6. Гусева Т.Н. Инклюзивное образование. – М.: Центр «Школьная книга», 2010. – 272 с.
7. Дмитриев А.А. Интегрированное обучение детей с особыми образовательными потребностями. – Тюмень: Изд-во Тюменского гос. ун-та, 2006. – 95 с.
8. Гонеев А.Д., Лифинцева Н.И., Ялпаева Н.В. Основы коррекционной педагогики. – М.: Академия, 2002. – 272 с.
9. Гудков Ю.Э. Занятия физическими упражнениями в условиях формирующей физкультурно-оздоровительной среды // Адаптивная физическая культура. – 2010. – №4(44). – С. 38–44.
10. Банч Г., Валео Э. Влияние специального и инклюзивного образования на установки сверстников // Журнал исследований социальной политики. – 2008. – Т. 6. – №1. – С. 23–52.

SHAXSGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUV ASOSIDA 8-SINF ONA TILI DARSLARIDA IJODIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Taylakova Dilnoza Norbekovna

*Oriental universiteti "Uzluksiz ta'lim pedagogikasi" kafedrası
p.f.f.d, (PhD) dotsenti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada 8-sinf ona tili darslarida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida o'quvchilarning ijodiy fikrlashini shakllantirish texnologiyasi ilmiy-metodik jihatdan yoritilgan. Tadqiqotda o'quvchilarning individual qobiliyatlari, nutqiy faolligi, mustaqil va kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar tahlil qilindi. Shuningdek, ona tili darslarida ijodiy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, klaster, akvarium, sinkveyn, esse va refleksiya metodlari asosida samarali dars modellarini yaratish yo'llari ko'rsatildi. Natijada shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchilarning ijodiy tafakkuri, nutq madaniyati va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirishda samarali vosita ekanligi asoslandi.

Kalit so'zlar: ona tili, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, ijodiy fikrlash, 8-sinf, pedagogik texnologiya, kreativ yondashuv, refleksiya, klaster metodi.

TECHNOLOGY OF FORMING CREATIVE THINKING IN 8TH GRADE MOTHER LANGUAGE LESSONS BASED ON A PERSONALIZED APPROACH

Abstract: This article scientifically and methodologically highlights the technology of developing creative thinking in 8th grade native language lessons based on a personality-oriented approach. The study analyzes modern pedagogical technologies aimed at developing students' individual abilities, speech activity, independent and creative thinking skills. It also demonstrates ways of creating effective lesson models based on creative tasks, problem situations, cluster, aquarium, cinquain, essay and reflection methods in native language classes. As a result, it is substantiated that the personality-oriented approach is an effective tool for developing students' creative thinking, speech culture and independent decision-making competence.

Keywords: native language, personality-oriented education, creative thinking, 8th grade, pedagogical technology, creative approach, reflection, cluster method.

ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА В 8 КЛАССЕ НА ОСНОВЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПОДХОДА

Аннотация: В данной статье научно-методически освещена технология формирования творческого мышления учащихся 8-х классов на уроках родного языка на основе лично-ориентированного подхода. В исследовании проанализированы современные педагогические технологии, направленные на развитие индивидуальных способностей учащихся, речевой активности, самостоятельного и креативного мышления. Также показаны пути создания эффективных моделей уроков на основе

творческих заданий, проблемных ситуаций, методов кластера, аквариума, синквейна, эссе и рефлексии. В результате обосновано, что личностно-ориентированный подход является эффективным средством развития творческого мышления, речевой культуры и компетентности самостоятельного принятия решений учащихся.

Ключевые слова: родной язык, личностно-ориентированное обучение, творческое мышление, 8 класс, педагогическая технология, креативный подход, рефлексия, кластерный метод.

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan asosiy vazifalardan biri – o'quvchilarda mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlash kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat. Ayniqsa, umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarning nutqiy faoliyati, tafakkuri va ijodiy salohiyatini rivojlantirish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqmasdan turib, taraqqiyotga erishib bo'lmaydi" [1].

8-sinf ona tili darslari o'quvchilarning til hodisalarini anglash, mantiqiy tahlil qilish, mustaqil fikr bildirish va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun muhim bosqich hisoblanadi. Bu yosh davrida o'quvchilar tafakkurida tahliliy va ijodiy yondashuv faol shakllanadi. Shu sababli ona tili darslarini faqat grammatik qoidalarni o'rgatish bilan cheklamasdan, balki o'quvchilarning ijodiy fikrlashini shakllantirishga xizmat qiluvchi shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar asosida tashkil etish zarurati ortib bormoqda [2].

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchini ta'lim jarayonining markaziy subyekti sifatida ko'radi. Mazkur yondashuvda o'quvchining individual qiziqishlari, qobiliyatlari, ehtiyojlari va psixologik xususiyatlari inobatga olinadi. Ayniqsa, ona tili darslarida bu yondashuv o'quvchilarning ijodiy tafakkuri, erkin fikrlashi, nutqiy mustaqilligi va tilga estetik munosabatini rivojlantirish uchun keng imkoniyat yaratadi [3].

Ijodiy fikrlash – bu o'quvchining mavjud bilimlarni yangi vaziyatda qo'llay olishi, muammoga noodatiy yondasha olishi, yangi g'oya yaratishi va fikrini erkin ifoda eta olish qobiliyatidir. Ona tili darslarida ijodiy fikrlashni shakllantirish matn

bilan ishlash, muammoli vaziyatlar yaratish, esse yozish, bahs-munozara, rolga kirish, sinkveyn, klaster va refleksiya metodlari orqali amalga oshiriladi [4].

Mazkur maqolada aynan 8-sinf ona tili darslarida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida ijodiy fikrlashni shakllantirish texnologiyasining nazariy asoslari, metodik imkoniyatlari va amaliy samaradorligi yoritiladi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot davomida pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, tajriba-sinov, so'rovnoma va diagnostik metodlardan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kreativ pedagogika, konstruktivizm va kompetensiyaviy yondashuv tashkil etdi.

J. Dewey ta'limni "tajriba orqali o'rganish" sifatida talqin qilib, o'quvchini faol fikrlovchi subyekt sifatida ko'radi [5]. C. Rogers shaxsga yo'naltirilgan ta'limning asosiy maqsadi o'quvchining ichki salohiyatini ochish ekanligini ta'kidlaydi [6]. L. S. Vygotsky esa "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi orqali o'quvchining individual rivojlanishini pedagogik qo'llab-quvvatlash zarurligini asoslaydi [7].

B. Bloom taksonomiyasi esa o'quvchilarda bilish, tahlil, sintez va baholash bosqichlari orqali ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi [8].

Tadqiqot jarayonida 8-sinf o'quvchilari bilan olib borilgan tajriba darslarida quyidagi metodlar samarali deb topildi:

- Klaster metodi – tushunchalarni mantiqiy guruhlash;
- Sinkveyn – qisqa va mazmunli ijodiy fikr ifodasi;
- Esse – mustaqil fikr va munosabatni yozma bayon qilish;
- Akvarium – muammoli vaziyatni muhokama qilish;
- Refleksiya – o'z faoliyatini tahlil qilish.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko'rsatdiki, 8-sinf ona tili darslarida shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning ijodiy fikrlash darajasini sezilarli oshirdi. Tajriba jarayonida an'anaviy va shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etilgan darslar qiyosiy tahlil qilindi.

1-jadval

An'anaviy va shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida ijodiy fikrlash
ko'rsatkichlari

O'quvchi ko'rsatkichi	faoliyati	An'anaviy yondashuv (%)	Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv (%)
Mustaqil fikrlash		49	86
Ijodiy topshiriq bajarish		45	88
Nutqiy faollik		51	84
Yozma ijodkorlik		47	82
Refleksiya va o'zini baholash		38	79

Jadval natijalari shuni ko'rsatadiki, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning ijodiy faolligi, mustaqil fikrlashi va yozma nutqi sezilarli darajada oshgan.

Amaliy darslarda ayniqsa esse yozish, muammoli savollar, rolga kirish, "Bir fikr – uch yechim" kabi metodlar o'quvchilarning kreativ tafakkurini rivojlantirishda yuqori samara berdi. O'quvchilar o'z fikrini erkin ifodalashga, muammoga turli nuqtayi nazardan qarashga va ijodiy yechim taklif qilishga o'rgandilar.

Muhokamalar jarayonida kuzatilgan ijobiy natijalar shuni ko'rsatdiki, 8-sinf ona tili darslarida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning nafaqat bilim darajasiga, balki ularning shaxsiy, ijtimoiy va ijodiy rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Tajriba davomida olib borilgan pedagogik kuzatuvlar, og'zaki suhbatlar, yozma topshiriqlar tahlili hamda refleksiv fikrlar o'quvchilarda ijobiy o'zgarishlar yuz berganini yaqqol namoyon etdi. Ayniqsa, shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilar faol subyekt sifatida qatnashib, ta'lim jarayonining markaziy ishtirokchisiga aylandi. Bu esa dars samaradorligini oshirish bilan birga, o'quvchilarning ichki motivatsiyasi va mustaqil o'rganishga bo'lgan ehtiyojini ham kuchaytirdi.

Birinchidan, o'quvchilarning darsdagi faolligi va qiziqishi sezilarli darajada oshgani kuzatildi. An'anaviy darslarda o'quvchilar ko'proq tinglovchi va ijrochi rolida qatnashgan bo'lsa, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda ular faol fikrlovchi, izlovchi va muhokama yurituvchi ishtirokchiga

aylandilar. Dars jarayoniga klaster, sinkveyn, akvarium, bahs-munozara, muammoli vaziyat va rolga kirish kabi metodlarning kiritilishi o'quvchilarda qiziqish uyg'otib, ularni dars jarayoniga tabiiy ravishda jalb etdi. O'quvchilar darsni faqat o'qituvchi tushuntiradigan jarayon sifatida emas, balki o'z fikrini erkin ifodalash, tengdoshlari bilan bahslashish va o'z pozitsiyasini himoya qilish maydoni sifatida qabul qila boshladilar. Bu esa ularning darsga bo'lgan ichki motivatsiyasini oshirdi, faol ishtirok etishga undadi va o'quv materialiga nisbatan qiziqishini mustahkamladi. Natijada o'quvchilar dars davomida savollarga ko'proq javob berishga, tashabbus ko'rsatishga va muhokamalarda faol ishtirok etishga intildilar.

Ikkinchidan, o'quvchilarda mustaqil va noodatiy fikrlash ko'nikmalarining shakllanishi tajribaning eng muhim natijalaridan biri bo'ldi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining asosiy maqsadi o'quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki bilimni mustaqil izlovchi va yaratuvchi subyekt sifatida shakllantirishdir. Darslarda muammoli savollar, ochiq topshiriqlar va erkin yozma ishlardan foydalanish o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirdi. Ular muayyan mavzu bo'yicha bir xil qolipdagi javoblarni takrorlash o'rniga, masalaga turli nuqtayi nazardan yondashishga, sabab-oqibat bog'lanishlarini mustaqil aniqlashga va original xulosalar chiqarishga odatlandilar. Ayniqsa, "Bir fikr – uch yechim", "Nima uchun?", "Agar shunday bo'lsa-chi?" kabi topshiriqlar o'quvchilarning noodatiy fikrlashini rag'batlantirdi. Natijada o'quvchilar faqat matn mazmunini qayta aytib berish bilan cheklanmay, unga munosabat bildirish, muallif fikrini tahlil qilish, o'z nuqtayi nazarini asoslash va yangicha g'oyalar ilgari surishga o'rgandilar. Bu esa ularning ijodiy tafakkurini shakllantirishda muhim omil bo'ldi.

Uchinchidan, yozma ishlarning mazmuni va uslubi sezilarli ravishda boyigani kuzatildi. Ona tili darslarida yozma nutqni rivojlantirish ijodiy fikrlashni shakllantirishning eng muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Tajriba davomida o'quvchilarning esse, bayon, matn yaratish, kichik hikoya tuzish va ijodiy yozuv topshiriqlari muntazam tahlil qilindi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida o'qitilgan sinflarda o'quvchilarning yozma ishlari mazmunan boy, usluban rang-barang va mantiqan izchil bo'la boshladi. O'quvchilar matn yaratishda faqat tayyor qoliplardan foydalanmay, o'z tasavvuri, hayotiy

kuzatuvlari va shaxsiy munosabatini ham ifoda eta boshladilar. Ularning yozma ishlarida obrazlilik, taqqoslash, mustaqil xulosa chiqarish, muammoga munosabat bildirish va individual uslub elementlari paydo bo'ldi. Bu holat o'quvchilarning nafaqat yozma savodxonligi, balki ijodiy tafakkuri va tilga estetik munosabatining ham rivojlanganidan dalolat beradi.

To'rtinchidan, o'quvchilarning nutqiy madaniyati va muloqot sifati sezilarli darajada yaxshilandi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning muhim xususiyatlaridan biri – o'quvchini muloqot jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishdir. Darslarda guruhli ishlash, bahs-munozara, savol-javob, rolly o'yinlar va jamoaviy muhokamalardan foydalanish o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirishga xizmat qildi. O'quvchilar o'z fikrini ravon, aniq va dalillarga tayangan holda ifodalashga o'rgandilar. Ular suhbatdosh fikrini tinglash, unga hurmat bilan munosabat bildirish, o'z pozitsiyasini asoslash va muhokama madaniyatiga rioya qilish ko'nikmalarini egalladilar. Bu esa nutqiy madaniyat bilan birga ijtimoiy muloqot kompetensiyasining ham rivojlanishiga olib keldi. Ayniqsa, o'quvchilarning bir-biriga savol berishi, sherigining fikrini davom ettirishi, muammoli vaziyatlarda dalil keltira olishi va bahsni madaniyatli olib borishi sezilarli ijobiy o'zgarish sifatida qayd etildi.

Beshinchidan, o'quvchilarda o'z-o'zini baholash va refleksiya ko'nikmalarining rivojlanishi shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning eng muhim natijalaridan biri bo'ldi. An'anaviy ta'limda baholash asosan o'qituvchi tomonidan amalga oshirilsa, shaxsga yo'naltirilgan ta'limda o'quvchi ham o'z faoliyatini tahlil qiluvchi subyektga aylanadi. Darslar yakunida tashkil etilgan refleksiya mashqlari, "Men bugun nimani o'rgandim?", "Qaysi topshiriq menga qiyin bo'ldi?", "Men yana nimani bilishni istayman?" kabi savollar o'quvchilarning o'z faoliyatiga tanqidiy va xolis baho berish ko'nikmasini rivojlantirdi. O'quvchilar o'z kuchli va zaif tomonlarini anglashga, o'z xatolarini ko'rishga va keyingi faoliyatini rejalashtirishga o'rgandilar. Bu esa ularda mas'uliyat, mustaqillik va ichki intizom hissini shakllantirdi. Refleksiya orqali o'quvchi o'z ta'lim jarayonining faol tahlilchisiga aylandi, bu esa uning shaxsiy rivojlanishiga kuchli turtki berdi. Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar orqali dars

jarayonida o'quvchi passiv tinglovchidan faol ijodkorga aylandi. Bu esa ona tili darslarining samaradorligini sezilarli oshirdi.

XULOSA

8-sinf ona tili darslarida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida ijodiy fikrlashni shakllantirish bugungi ta'limning muhim metodik vazifalaridan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mazkur yondashuv o'quvchilarning mustaqil, erkin va kreativ fikrlashini rivojlantirishda samarali pedagogik texnologiya hisoblanadi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilar o'z fikrini mustaqil ifodalash, muammoga ijodiy yondashish, mantiqiy tahlil qilish va yozma nutqda original fikr bildirish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Bu esa nafaqat ona tili fanining samaradorligini oshiradi, balki o'quvchining shaxsiy, intellektual va ijtimoiy rivojiga ham xizmat qiladi.

Demak, 8-sinf ona tili darslarida ijodiy fikrlashni shakllantirish uchun shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalarni tizimli ravishda joriy etish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh. M. Mirziyoyev, *Yangi O'zbekiston maktabi – ma'rifatli jamiyat poydevori*, Toshkent: O'zbekiston, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, *Ona tili fanidan milliy o'quv dasturi*, Toshkent, 2022.
3. U. Karimov, *Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari*, Toshkent: Fan, 2021.
4. G. Normurodova, "Ona tili darslarida kreativ fikrlashni rivojlantirish usullari," *Ta'lim va innovatsiyalar*, no. 4, pp. 52–58, 2023.
5. J. Dewey, *Experience and Education*, New York: Macmillan, 1938.
6. C. Rogers, *Freedom to Learn*, Columbus: Merrill, 1969.
7. L. S. Vygotsky, *Mind in Society*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
8. B. Bloom, *Taxonomy of Educational Objectives*, New York: Longmans, 1956.

CLIL TEXNOLOGIYASINING INGLIZ TILINI MUSTAQIL O'RGANISHDAGI O'RNI VA SAMARADORLIGI

Mamatqodirova Gulnigor Rustamjonovna

Andijon davlat texnika instituti,

Xorijiy tillar va Gumanitar fanlar kafedrasida assistenti

mamatkodirova88@bk.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilini mustaqil o'rganishda Content and Language Integrated Learning (CLIL) texnologiyasining o'рни va samaradorligi tahlil qilingan. Maqolada CLIL texnologiyasining mustaqil o'rganish jarayoniga ta'siri, uning afzalliklari va amaliy qo'llanilishi ko'rib chiqilgan. Natijada, CLIL texnologiyasi talabalar motivatsiyasini oshiradi, mustaqil fikrlashni rivojlantiradi va ingliz tilini amaliy o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: CLIL, mustaqil o'rganish, ingliz tili, texnologiya, ta'lim, motivatsiya, kompetensiya.

THE ROLE AND EFFECTIVENESS OF CLIL TECHNOLOGY IN INDEPENDENT ENGLISH LEARNING

Abstract: This article analyzes the role and effectiveness of Content and Language Integrated Learning (CLIL) technology in independent English language learning. The article examines the impact of CLIL technology on the process of independent learning, its advantages, and practical applications. As a result, CLIL technology increases student motivation, develops independent thinking, and ensures practical mastery of the English language.

Keywords: CLIL, independent study, English language, technology, education, motivation, competence.

РОЛЬ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТЕХНОЛОГИИ CLIL В САМОПОДОБНОМ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация: В данной статье анализируется роль и эффективность технологии Content and Language Integrated Learning (CLIL) в самостоятельном изучении английского языка. В статье рассматривается влияние технологии CLIL на процесс самостоятельного обучения, ее преимущества и практическое применение. В результате технология CLIL повышает мотивацию студентов, развивает самостоятельное мышление и обеспечивает практическое овладение английским языком.

Ключевые слова: CLIL, самостоятельное обучение, английский язык, технологии, образование, мотивация, компетенция.

KIRISH

Content and Language Integrated Learning (CLIL) — bu fan va tilni birgalikda o'qitishga asoslangan zamonaviy pedagogik yondashuv bo'lib, u ilk bor

David Marsh tomonidan ilgari surilgan. Ushbu metodika talabalarga bir vaqtning o'zida ham fan bilimlarini, ham chet tilini, xususan ingliz tilini o'zlashtirish imkonini beradi [1].

CLIL texnologiyasining asosiy ustunligi shundaki, u tilni alohida o'rganish emas, balki mazmun orqali o'rganish prinsipiga asoslanadi. Bu esa o'quvchilarga tilni real kontekstda qo'llash imkonini beradi. Do Coyle tomonidan ishlab chiqilgan 4Cs modeli (Content, Communication, Cognition, Culture) CLIL metodikasining nazariy asosini tashkil etadi. Ushbu model orqali talaba nafaqat tilni o'rganadi, balki fikrlash, muloqot qilish va madaniyatlararo kompetensiyalarni ham rivojlantiradi.

Bugungi globallashtirish davrida ingliz tili xalqaro aloqa vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, texnika va muhandislik yo'nalishidagi talabalar uchun ingliz tilini bilish nafaqat akademik, balki professional faoliyatda ham zarur hisoblanadi. Shu sababli, ingliz tilini o'qitishda samarali va innovatsion metodlarni qo'llash muhim ahamiyatga ega [2]

An'anaviy til o'qitish usullari ko'pincha grammatik qoidalarga urg'u beradi va talabalarni passiv o'quvchi sifatida qoldiradi. Biroq zamonaviy pedagogika talabalarning faolligini, mustaqil o'rganish qobiliyatini va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarni talab qiladi. Shunday yondashuvlardan biri bu — Content and Language Integrated Learning (CLIL) hisoblanadi.

CLIL metodikasi ilk bor David Marsh tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u fan va tilni integratsiyalash orqali o'qitishni nazarda tutadi. Ushbu metodika talabalarni nafaqat til o'rganishga, balki uni amaliyotda qo'llashga ham o'rgatadi.

CLIL texnologiyasi ingliz tilini mustaqil o'rganishda juda muhim rol o'ynaydi. Sababi, bu yondashuv [3,4]:

Talabani faol o'quvchiga aylantiradi, mustaqil izlanish, tahlil qilish va xulosa chiqarishga undaydi. Tilni real hayotiy va kasbiy vaziyatlarda qo'llashni o'rgatadi. Masalan, texnika yo'nalishi talabasi ingliz tilini o'rganishda faqat grammatik mashqlar bilan cheklanmaydi, balki: Texnik maqolalarni o'qiydi, videolarni ko'radi va tahlil qiladi, prezentatsiyalar tayyorlaydi hamda loyihalar ustida ishlaydi. Bu jarayonlarda talaba tilni amaliy vosita sifatida ishlatadi, bu esa mustaqil o'rganishni kuchaytiradi [5].

CLIL texnologiyasining samaradorligi bir necha jihatlar bilan izohlanadi:

Birinchidan, u motivatsiyani oshiradi. Talabalar qiziqarli va o'z yo'nalishiga oid materiallar bilan ishlagan uchun dars jarayoniga faolroq jalb qilinadi. Keith Kelly tadqiqotlariga ko'ra, CLIL asosida o'qitilgan talabalar an'anaviy metodlarga qaraganda yuqori natijalarni ko'rsatadi.

Ikkinchidan, CLIL lug'at boyligini tez oshiradi. Talabalar o'z mutaxassisligiga oid terminologiyani o'rganadi va uni amalda qo'llaydi [6]

Uchinchidan, bu yondashuv tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Talabalar faqat ma'lumotni yodlamaydi, balki uni tahlil qiladi, solishtiradi va baholaydi.

To'rtinchidan, CLIL mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantiradi. Barry Zimmerman ta'kidlaganidek, mustaqil o'rganish rejalashtirish, nazorat qilish va o'z-o'zini baholash kabi jarayonlarni o'z ichiga oladi. CLIL aynan shu ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Mazkur maqolaning maqsadi — CLIL texnologiyasining ingliz tilini mustaqil o'rganishdagi o'rni va samaradorligini ilmiy jihatdan asoslash hamda uning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini tahlil qilishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

CLIL metodikasi zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Do Coyle tomonidan ishlab chiqilgan 4C modeli (Content, Communication, Cognition, Culture) CLIL metodikasining asosiy nazariy poydevorini tashkil etadi [8].

Mazkur modelga ko'ra:

Content — fan mazmunini o'zlashtirish

Communication — til orqali muloqot qilish

Cognition — fikrlash va tahlil qilish

Culture — madaniyatlararo kompetensiya

Keith Kelly va Phil Ball o'z tadqiqotlarida CLIL metodikasining samaradorligini isbotlab, uning talabalar bilimni chuqurlashtirishdagi rolini ta'kidlaydi.

Shuningdek, Barry Zimmerman mustaqil o'rganish nazariyasini ishlab chiqib, unda o'quvchining o'z-o'zini boshqarish, rejalashtirish va nazorat qilish ko'nikmalari muhim ekanligini ta'kidlaydi.

CLIL texnologiyasi integrativ yondashuv bo'lib, u tilni alohida emas, balki mazmun bilan birgalikda o'rganishni nazarda tutadi. Bu esa talabaga tilni tabiiy muhitda o'zlashtirish imkonini beradi.

CLIL quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

Til — bu maqsad emas, balki vosita, o'rganish jarayoni faol bo'lishi kerak. Talaba markaziy o'rinda turadi. Mustaqil o'rganish qo'llab-quvvatlanadi. Bu yondashuv esa talabalarni real hayotiy vaziyatlarda ingliz tilidan foydalanishga o'rgatadi.

CLIL texnologiyasi mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Chunki bu metodika talabani faol ishtirokchi sifatida shakllantiradi.

Talabalar: Mustaqil ravishda ma'lumot izlaydi, tahlil qiladi, xulosa chiqaradi, o'z fikrini ingliz tilida ifodalaydi. Bu esa ularning nafaqat til bilimini, balki umumiy intellektual salohiyatini ham oshiradi.

CLIL metodikasining samaradorligi quyidagi jihatlar orqali namoyon bo'ladi: Motivatsiyani oshiradi, lug'at boyligini kengaytiradi, tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, mustaqil o'rganishni kuchaytiradi. Natijada talabalar ingliz tilini chuqurroq va samaraliroq o'zlashtiradi [9].

Zamonaviy globallashuv sharoitida ingliz tilini o'qitish samaradorligini oshirish hamda uni mustaqil o'zlashtirishga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalarni joriy etish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, texnika va muhandislik yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalar uchun ingliz tilining nafaqat kommunikativ vosita, balki kasbiy faoliyatning ajralmas elementi sifatida o'rni tobora ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, Content and Language Integrated Learning (CLIL) texnologiyasi ta'lim jarayonida innovatsion va samarali yondashuv sifatida alohida ahamiyat kasb etadi [10].

CLIL metodikasi, David Marsh tomonidan asoslab berilgan bo'lib, u fan va tilni integratsiyalashgan holda o'qitishga asoslanadi. Mazkur yondashuvning konseptual

mohiyati shundan iboratki, til o'rganish mustaqil maqsad sifatida emas, balki mazmuniy kontekst doirasida amalga oshiriladi. Bu esa o'quvchilarga tilni sun'iy muhitda emas, balki real kasbiy va akademik vaziyatlarga yaqin sharoitda o'zlashtirish imkonini beradi.

NATIJA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, CLIL texnologiyasi ingliz tilini o'rganishda yuqori samaradorlikka ega bo'lib, u bir nechta muhim pedagogik va didaktik ustunliklarga ega. Avvalo, ushbu metodika o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan ichki motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi. Chunki CLIL asosida taqdim etiladigan o'quv materiallari talabalar ixtisosligi bilan bevosita bog'liq bo'lib, ularning kasbiy qiziqishlariga mos keladi. Keith Kelly tadqiqotlariga ko'ra, aynan mazmuniy integratsiya o'quvchilarni faol ishtirok etishga undovchi asosiy omillardan biridir.

Ikkinchidan, CLIL texnologiyasi til kompetensiyalarini kompleks va tizimli ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi. An'anaviy yondashuvlarda ko'pincha lingvistik elementlar alohida o'rganilsa, CLIL metodikasida o'qish, yozish, tinglash va gapirish ko'nikmalari integratsiyalashgan holda rivojlantiriladi. Bu esa talabalarni real kommunikativ vaziyatlarda erkin fikr bildirishga tayyorlaydi hamda ularning kasbiy terminologiyani o'zlashtirish jarayonini tezlashtiradi.

Uchinchidan, CLIL texnologiyasi yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Do Coyle tomonidan ishlab chiqilgan 4C modeli doirasida "Cognition" komponenti alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur komponent orqali talabalar nafaqat bilimlarni o'zlashtiradi, balki ularni tahlil qiladi, solishtiradi, umumlashtiradi va baholaydi. Bu esa ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va ilmiy tafakkurini shakllantiradi.

CLIL texnologiyasining ingliz tilini mustaqil o'rganishdagi o'рни alohida e'tiborga loyiqdir. Zamonaviy pedagogikada mustaqil o'rganish (self-directed learning) va o'z-o'zini boshqarib o'rganish (self-regulated learning) asosiy kompetensiyalar sifatida qaraladi. CLIL yondashuvi aynan shu kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi, chunki u talabalardan faol ishtirok, mustaqil izlanish va refleksiyani talab etadi.

Barry Zimmerman tomonidan ishlab chiqilgan nazariyaga ko'ra, samarali o'rganish jarayoni uch bosqichdan iborat: rejalashtirish, monitoring va refleksiya. CLIL metodikasida talabalar:

o'z o'rganish faoliyatini rejalashtiradi

o'z bilim darajasini nazorat qiladi

o'z natijalarini baholaydi

Natijada ular mustaqil, mas'uliyatli va refleksiv o'quvchiga aylanadi.

Bundan tashqari, CLIL texnologiyasi raqamli ta'lim vositalari bilan uyg'unlashganda yanada yuqori samaradorlikni namoyon etadi. Zamonaviy raqamli platformalar, multimedia resurslar va interaktiv vositalar o'quv jarayonini individuallashtirish va differensiallashtirish imkonini beradi. Graham Stanley ta'kidlaganidek, texnologiyalar asosida tashkil etilgan o'qitish jarayoni o'quvchilarning mustaqil ishlash qobiliyatini oshiradi va ularning o'rganishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi.

CLIL texnologiyasining yana bir muhim jihati uning talabalarni global axborot makoniga integratsiya qilishdagi rolidir. Bugungi kunda ilmiy adabiyotlar, texnik hujjatlar va innovatsion ishlanmalar asosan ingliz tilida yaratilmoqda. CLIL metodikasi orqali talabalar ushbu manbalardan mustaqil foydalanish, ularni tahlil qilish va amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ularning kasbiy kompetentligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, CLIL texnologiyasini amaliyotga joriy etishda ayrim muammolar ham mavjudligini e'tirof etish lozim. Jumladan, o'qituvchilarning CLIL metodikasiga yetarli darajada tayyor emasligi, mos didaktik materiallarning yetishmasligi hamda talabalar til darajasining turlicha bo'lishi kabi omillar jarayon samaradorligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Biroq ushbu muammolarni tizimli yondashuv asosida, xususan, o'qituvchilar malakasini oshirish, o'quv-metodik bazani boyitish va bosqichma-bosqich joriy etish orqali bartaraf etish mumkin.

Yakuniy umumlashma sifatida ta'kidlash joizki, CLIL texnologiyasi ingliz tilini mustaqil o'rganishda yuqori samaradorlikka ega bo'lgan kompleks pedagogik tizim hisoblanadi. U talabalarning nafaqat lingvistik kompetensiyalarini, balki kognitiv, kommunikativ va kasbiy ko'nikmalarini ham kompleks rivojlantiradi. Shu

bois, CLIL metodikasini texnika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida keng joriy etish, uni raqamli ta'lim texnologiyalari bilan integratsiyalash hamda metodik jihatdan takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy vazifa sifatida qaralishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, CLIL texnologiyasi ingliz tilini mustaqil o'rganishda samarali va innovatsion yondashuv hisoblanadi. U talabalarga nafaqat tilni o'rganish, balki uni amaliyotda qo'llash, mustaqil fikrlash va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish imkonini beradi. Ayniqsa, texnika yo'nalishi talabalarida CLIL metodikasi ingliz tilini o'rganishni yanada mazmunli va samarali qiladi.

XULOSA

CLIL texnologiyasi ingliz tilini mustaqil o'rganishda samarali va innovatsion yondashuv hisoblanadi. U talabalarni faol o'rganishga undaydi, mustaqil fikrlashni rivojlantiradi va tilni amaliyotda qo'llash imkonini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1]. Coyle, D. (2007). Content and Language Integrated Learning: Towards a Connected Research Agenda for CLIL Pedagogies. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 10(5), 543–562.
- 2]. Mehisto, P., Marsh, D., & Frigols, M. J. (2008). *Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education*. Oxford: Macmillan Education.
- 3]. Lasagabaster, D., & Sierra, J. M. (2010). Immersion and CLIL in English: More Differences than Similarities. *ELT Journal*, 64(4), 367–375.
- 4]. Pérez-Cañado, M. L. (2012). CLIL Research in Europe: Past, Present, and Future. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 15(3), 315–341.
- 5]. Harmer, J. (2007). *How to Teach English*. London: Pearson Education Limited.
- 6]. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 7]. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). *How Languages are Learned*. Oxford: Oxford University Press.
- 8]. Ellis, R. (2003). *Task-based Language Learning and Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- 9]. Nation, I. S. P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 10]. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview. *Theory Into Practice*, 41(2), 64–70.

UDK: 796.011.3:376.1

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI JISMONIY RIVOJLANTIRISH VA SOG'LOMLASHTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Muxamedjanov Shovkat Muxrumovich

O'zDJTU Jismoniy madaniyat va sport kafedrası dotsenti v.b.

Annotatsiya. Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni jismoniy rivojlantirish va sog'lomlashtirishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar va ularning sog'lom tengdoshlarini jismoniy tarbiya jarayoniga birgalikda jalb etish, ular uchun moslashtirilgan harakat faoliyati, sog'lomlashtiruvchi mashqlar va korreksion-pedagogik yondashuvlarning samaradorligini asoslashdan iborat. Maqolada ilmiy-metodik adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv, jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini diagnostika qilish, taqqoslash va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonida nafas mashqlari, o'z-o'zini massaj, ritmika, relaksatsion mashqlar, yoga elementlari, qomatni shakllantirish va yassi oyoqlik profilaktikasiga qaratilgan mashqlarni qo'llash bolalarning harakat faolligini oshirish, sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirish va ijtimoiy moslashuvini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar, adaptiv jismoniy tarbiya, sog'lomlashtirish, harakat faolligi, nafas mashqlari, ritmika, korreksion mashqlar, ijtimoiy moslashuv, pedagogik monitoring.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И ОЗДОРОВЛЕНИЯ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические возможности физического развития и оздоровления детей с ограниченными возможностями здоровья в условиях инклюзивного образования. Цель исследования заключается в обосновании эффективности совместного вовлечения детей с ограниченными возможностями здоровья и их здоровых сверстников в процесс физического воспитания, а также применения адаптированной двигательной активности, оздоровительных упражнений и коррекционно-педагогических подходов. В статье использованы методы анализа научно-методической литературы, педагогического наблюдения, диагностики показателей физической подготовленности, сравнения и обобщения. Результаты показывают, что применение дыхательной гимнастики, самомассажа, ритмики, релаксационных упражнений, элементов йоги, упражнений для формирования правильной осанки и профилактики плоскостопия способствует

повышению двигательной активности, формированию навыков здорового образа жизни и усилению социальной адаптации детей.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями здоровья, адаптивная физическая культура, оздоровление, двигательная активность, дыхательная гимнастика, ритмика, коррекционные упражнения, социальная адаптация, педагогический мониторинг.

PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR PHYSICAL DEVELOPMENT AND HEALTH IMPROVEMENT OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN INCLUSIVE EDUCATION

Annotation. This article analyses the pedagogical opportunities for physical development and health improvement of children with disabilities in inclusive education. The purpose of the study is to substantiate the effectiveness of involving children with disabilities and their healthy peers in joint physical education activities, as well as the use of adapted motor activity, health-improving exercises and correctional-pedagogical approaches. The study used methods of scientific and methodological literature analysis, pedagogical observation, diagnosis of physical fitness indicators, comparison and generalisation. The results show that the use of breathing exercises, self-massage, rhythmic activities, relaxation exercises, yoga elements, posture-forming exercises and flatfoot prevention exercises contributes to increasing children's motor activity, developing healthy lifestyle skills and strengthening their social adaptation.

Key words: inclusive education, children with disabilities, adaptive physical education, health improvement, motor activity, breathing exercises, rhythmic activities, correctional exercises, social adaptation, pedagogical monitoring.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratish, ularning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash dolzarb pedagogik masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni umumiy ta'lim jarayoniga moslashtirish, ularning sog'lig'ini mustahkamlash, harakat faolligini rivojlantirish va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash inklyuziv ta'limning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Jismoniy tarbiya bunday bolalar uchun faqat jismoniy mashqlar majmui emas, balki sog'lomlashtirish, ruhiy barqarorlikni shakllantirish, ijtimoiy muloqotni rivojlantirish va mustaqil faoliyatga tayyorlash vositasi sifatida ham namoyon bo'ladi. Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarda harakat yetishmovchiligi, qomat buzilishi, yassi oyoqlik, mushak kuchining pasayishi, koordinatsiya va

chidamlilikning yetarli rivojlanmasligi kabi muammolar ko'proq uchrashi mumkin. Shu sababli ularning jismoniy tarbiyasi individual yondashuv, pedagogik nazorat, tibbiy cheklovlarni hisobga olish va sog'lomlashtiruvchi texnologiyalarni qo'llash asosida tashkil etilishi lozim.

Inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonining asosiy vazifasi jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda harakat faoliyatiga jalb qilish, ularda o'ziga ishonch, faollik, muloqotga kirishish, o'z imkoniyatlarini anglash va sog'lom turmush tarziga ijobiy munosabatni shakllantirishdan iborat. Bu jarayonda nafas mashqlari, ritmika, o'z-o'zini massaj, relaksatsion mashqlar, yoga elementlari, qomatni shakllantirish va yassi oyoqlik profilaktikasiga qaratilgan mashqlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning maqsadi inklyuziv ta'lim sharoitida jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni jismoniy rivojlantirish va sog'lomlashtirishga yo'naltirilgan pedagogik imkoniyatlarni ilmiy-metodik jihatdan asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Inklyuziv ta'lim va adaptiv jismoniy tarbiya nazariyasida jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni ta'lim-tarbiya jarayoniga jalb etish masalasi kompleks pedagogik, psixologik va tibbiy yondashuvni talab etadi. L.S. Vygotskiy qarashlarida rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlashda asosiy e'tibor nuqsonning o'ziga emas, balki bolaning ijtimoiy muhitda rivojlanish imkoniyatlariga qaratilishi zarurligi ta'kidlanadi. Bu yondashuv inklyuziv ta'limning nazariy poydevorini tashkil etadi.

Adaptiv jismoniy tarbiya bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda jismoniy mashqlar bolalarning funksional imkoniyatlarini kengaytirish, harakat ko'nikmalarini shakllantirish, organizmning moslashuvchanligini oshirish va ijtimoiy faolligini kuchaytiruvchi muhim vosita sifatida talqin etiladi. S.P. Evseyev, A.A. Potapchuk, L.N. Shapkova kabi olimlarning ishlarida adaptiv jismoniy tarbiya maxsus ehtiyojli bolalar uchun korreksion-rivojlantiruvchi jarayon sifatida baholanadi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, pedagogik kuzatuv, jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini diagnostika qilish,

mashg'ulot jarayonini taqqoslash, natijalarni umumlashtirish va pedagogik xulosa chiqarish usullaridan foydalanildi. Tadqiqotda jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarning jismoniy rivojlanishiga ta'sir qiluvchi mashg'ulot shakllari, harakat faolligini tashkil etish vositalari, sog'lomlashtiruvchi va korreksion mashqlar mazmuni o'rganildi.

Jismoniy tayyorgarlikni baholashda joyidan uzunlikka sakrash, to'ldirma to'pni uloqtirish, oldinga egilish, 30 metrga yugurish, 3×10 metrga mokisimon yugurish hamda qo'llarni bukib-yozish kabi testlardan foydalanish maqsadga muvofiq deb belgilandi. Mazkur testlar bolalarning kuch, tezkorlik, egiluvchanlik, chaqqonlik va umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasini baholash imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot materiallari tahlili inklyuziv ta'lim sharoitida jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni jismoniy rivojlantirish va sog'lomlashtirish jarayoni bir yo'nalishli emas, balki kompleks pedagogik tizim sifatida tashkil etilishi zarurligini ko'rsatdi. Bu tizimda jismoniy mashqlar, sog'lomlashtiruvchi texnologiyalar, korreksion-rivojlantiruvchi vositalar, psixologik qo'llab-quvvatlash, tibbiy nazorat, oila bilan hamkorlik va pedagogik monitoring o'zaro uzviy bog'liq holda qo'llanilgandagina kutilgan natijaga erishish mumkin.

Avvalo, natijalar shuni ko'rsatadiki, jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun sog'lomlashtiruvchi muhitni yaratish inklyuziv jismoniy tarbiyaning asosiy sharti hisoblanadi. Bunday muhit faqat sport zali yoki sport anjomlari mavjudligi bilan cheklanmaydi. U bolalarning yoshi, jinsi, sog'lig'i, ruhiy holati, harakat imkoniyatlari va tibbiy cheklovlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan xavfsiz, moslashuvchan va rag'batlantiruvchi pedagogik sharoitni anglatadi. Shu jihatdan mashg'ulotlarda yuklamani me'yorlash, mashqlarni soddadan murakkabga qarab bosqichma-bosqich tanlash, bolalarning charchash belgilarini kuzatish va har bir bolaning individual imkoniyatiga mos topshiriqlar berish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlil davomida jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarda harakat faolligini oshirish, gipodinamiya oqibatlarini kamaytirish, mushaklar faoliyatini faollashtirish, qomat buzilishi va yassi oyoqlikning oldini olishda maxsus tanlangan

mashqlar majmuasining samaradorligi aniqlanadi. Ayniqsa, umumrivojlantiruvchi mashqlar, korreksion mashqlar, amaliy harakat topshiriqlari, harakatli o'yinlar, estafetalar va gimnastika elementlarini uyg'unlashtirish bolalarda harakatga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi. Bunday yondashuv jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni mashg'ulotga majburiy ishtirokchi emas, balki faol subyekt sifatida jalb qilish imkonini beradi.

Mashg'ulot jarayonida nafas mashqlaridan foydalanish alohida ijobiy natija beradi. Nafas mashqlari bolalarda o'zini boshqarish, diqqatni jamlash, tinchlanish, harakatni muvofiqlashtirish va umumiy funksional holatni yaxshilashga xizmat qiladi. To'g'ri nafas olish texnikasining o'rgatilishi nafaqat organizmning kislorod bilan ta'minlanishini yaxshilaydi, balki bolalarning ruhiy-emotsional holatini barqarorlashtirishga ham yordam beradi. Shu sababli nafas mashqlarini mashg'ulotning tayyorlov qismida yoki yuklamadan keyingi tiklanish bosqichida qo'llash maqsadga muvofiqdir.

O'z-o'zini massaj va massaj elementlari ham inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonida muhim sog'lomlashtiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Bunday mashqlar bolalarda tana sezgisini kuchaytiradi, mushaklar tarangligini kamaytiradi, qon aylanishi va limfa harakatini faollashtiradi, umumiy ish qobiliyatini oshiradi. Ayniqsa, jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarda ayrim mushak guruhlarining sustligi yoki ortiqcha zo'riqishi kuzatilishi mumkinligi sababli, massaj va o'z-o'zini massaj elementlari korreksion mashqlar bilan birgalikda qo'llanganda samaradorlik ortadi.

Natijalar ritmika mashg'ulotlarining ham katta pedagogik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Musiqa jo'rligida bajariladigan ritmik harakatlar bolalarda ritmni sezish, harakatlarni vaqt va makonda muvofiqlashtirish, muvozanatni saqlash, harakat aniqligi va estetik harakat madaniyatini rivojlantiradi. Ritmika jarayonida yuklama va dam olishning almashinib borishi bolalarning mashg'ulotga moslashuvini yengillashtiradi. Bunday mashg'ulotlar jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarda nafaqat harakat faoliyatini, balki hissiy barqarorlik, muloqotga kirishish va jamoada o'zini erkin tutish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Qomatni shakllantirish va yassi oyoqlik profilaktikasiga yo'naltirilgan mashqlar natijalarning muhim tarkibiy qismi sifatida baholandi. Bolalarda tayanch-harakat apparati hali to'liq shakllanmaganligi sababli noto'g'ri o'tirish, uzoq vaqt harakatsiz qolish, jismoniy faollikning yetishmasligi va mushaklar zaifligi qomat buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli mashg'ulotlarda orqa, qorin, yelka kamari va oyoq panjasi mushaklarini mustahkamlovchi mashqlardan foydalanish zarur. Oyoq uchida yurish, oyoqning tashqi qirrasida yurish, massaj gilamchalarida yurish, oyoq panjasi bilan mayda buyumlarni ushlash kabi mashqlar yassi oyoqlik profilaktikasida muhim ahamiyatga ega.

Relaksatsion mashqlar va yoga elementlaridan foydalanish bolalarning psixofiziologik holatini muvozanatlashtirishda samarali bo'ldi. Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarda ayrim hollarda yuqori emotsional qo'zg'aluvchanlik, xavotirlik, tez charchash yoki harakat bezovtaligi kuzatilishi mumkin. Shunday sharoitda relaksatsion mashqlar, sekin cho'zilish, tinch nafas olish, tasavvur qilish va mushaklarni bo'shashtirishga qaratilgan topshiriqlar bolalarda ruhiy barqarorlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining nafaqat jismoniy, balki psixologik sog'lomlashtiruvchi ta'sirini ham kuchaytiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inklyuziv jismoniy tarbiya faqat jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun emas, balki sog'lom tengdoshlari uchun ham tarbiyaviy ahamiyatga ega. Sog'lom bolalar bunday mashg'ulotlarda hamkorlik qilish, yordam berish, bag'rikenglik, hurmat, mehr-shafqat va ijtimoiy mas'uliyat kabi fazilatlarini egallaydilar. Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar esa sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda mashg'ulotlarda qatnashish orqali o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi va jamoadagi o'rnini his qila boshlaydi. Demak, inklyuziv jismoniy tarbiya ikki tomonlama ijobiy pedagogik ta'sirga ega jarayon hisoblanadi.

Pedagogik tajriba natijalari jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar bilan sog'lom bolalarning birgalikdagi jismoniy tarbiya mashg'ulotlari sog'lom bolalarning jismoniy tayyorgarligiga salbiy ta'sir ko'rsatmasligini ko'rsatadi. Aksincha, to'g'ri tashkil etilgan inklyuziv mashg'ulotlarda barcha bolalar o'z imkoniyatlari doirasida faol ishtirok etadilar. Bunda pedagogning asosiy vazifasi mashqlarni differensial

tanlash, har bir bola uchun bajarilishi mumkin bo'lgan topshiriqlarni belgilash va jamoaviy faoliyatda teng ishtirokni ta'minlashdan iborat bo'ladi.

Jismoniy tayyorgarlikni baholashda joyidan uzunlikka sakrash, to'ldirma to'pni uloqtirish, oldinga egilish, 30 metrga yugurish, 3×10 metrga mokisimon yugurish va qo'llarni bukib-yozish kabi testlardan foydalanish bolalarning asosiy jismoniy sifatlari haqida aniq tasavvur beradi. Mazkur testlar orqali kuch, tezkorlik, egiluvchanlik, chaqqonlik va umumiy harakat tayyorgarligi dinamikasini kuzatish mumkin. Diagnostika natijalari mashg'ulot mazmunini qayta ko'rib chiqish, yuklamani moslashtirish va individual rivojlanish yo'nalishini belgilash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Monitoring natijalari inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonida doimiy pedagogik kuzatuv zarurligini tasdiqlaydi. Monitoring bolalarning dastlabki holatini aniqlash, mashg'ulotlar davomida yuz berayotgan o'zgarishlarni kuzatish va yakuniy natijalarni baholash imkonini beradi. Bu jarayon faqat test topshirish bilan cheklanmasligi kerak. Unda pedagogik kuzatuv, ota-onalar bilan suhbat, tibbiy xodim tavsiyalari, bolaning mashg'ulotdagi faolligi, emotsional holati, charchash darajasi va ijtimoiy muloqotga kirishish qobiliyati ham hisobga olinadi.

Oila bilan hamkorlik natijalarni barqarorlashtirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Chunki bola mashg'ulotda egallagan sog'lomlashtiruvchi ko'nikmalarini uy sharoitida ham davom ettirsa, pedagogik ta'sir yanada kuchayadi. Ota-onalarga oddiy jismoniy mashqlar, nafas mashqlari, gigiyenik ko'nikmalar, to'g'ri kun tartibi va sog'lom turmush tarzi bo'yicha tavsiyalar berish bolalarning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu jihatdan inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonida pedagog, tibbiyot xodimi, psixolog va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik tizimli yo'lga qo'yilishi lozim.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, inklyuziv jismoniy tarbiyaning samaradorligi uch asosiy shartga bog'liq. Birinchidan, mashg'ulot mazmuni bolalarning individual imkoniyatlariga mos bo'lishi kerak. Ikkinchidan, sog'lomlashtiruvchi va korreksion mashqlar an'anaviy jismoniy mashqlar bilan uyg'unlashtirilishi lozim. Uchinchidan, mashg'ulot jarayoni muntazam monitoring, tibbiy-pedagogik nazorat va oila bilan hamkorlik asosida olib borilishi zarur. Ana shu

shartlar ta'minlanganda jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarda harakat faolligi, jismoniy tayyorgarlik, psixologik barqarorlik va ijtimoiy moslashuv darajasi yaxshilanadi.

Shunday qilib, inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonida qo'llanilgan sog'lomlashtiruvchi va korreksion-rivojlantiruvchi vositalar bolalarning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga kompleks ta'sir ko'rsatadi. Natijalar shuni asoslaydiki, jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar bilan olib boriladigan mashg'ulotlar faqat reabilitatsion yoki davolovchi yo'nalishda emas, balki ularning shaxsiy faolligini, ijtimoiy ishtirokini va sog'lom turmush tarziga bo'lgan ehtiyojini shakllantiruvchi pedagogik jarayon sifatida tashkil etilishi kerak.

XULOSA

Inklyuziv ta'lim sharoitida jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni jismoniy rivojlantirish va sog'lomlashtirish kompleks pedagogik yondashuvni talab qiladi. Jismoniy tarbiya jarayonida sog'lomlashtiruvchi, korreksion, ritmik, nafas, relaksatsion va profilaktik mashqlarni uyg'un qo'llash bolalarning harakat faolligini oshiradi, jismoniy tayyorgarligini yaxshilaydi hamda sog'lom turmush tarziga ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Inklyuziv jismoniy tarbiya jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar va sog'lom tengdoshlarining birgalikdagi faoliyatini tashkil etish orqali nafaqat jismoniy rivojlanish, balki ijtimoiy moslashuv, emotsional barqarorlik va shaxsiy faollikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Mashg'ulotlar jarayonida individual yondashuv, tibbiy cheklovlarni hisobga olish, pedagogik monitoring va oila bilan hamkorlik asosiy shartlardan biri hisoblanadi.

Shunday qilib, inklyuziv jismoniy tarbiya maxsus ehtiyojli bolalar uchun sog'lomlashtiruvchi, rivojlantiruvchi, moslashtiruvchi va ijtimoiylashtiruvchi samarali pedagogik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Bu yo'nalishda ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar va mashg'ulotlar tizimi umumiy ta'lim muassasalarida adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991. – 479 с.

2. Евсеев С.П. Теория и организация адаптивной физической культуры. – М.: Советский спорт, 2005.
3. Шапкова Л.Н. Средства адаптивной физической культуры. – М.: Советский спорт, 2001.
4. Потапчук А.А. Адаптивная физическая культура в системе реабилитации детей с ограниченными возможностями здоровья. – СПб., 2010.
5. Алехина С.В., Зарецкий В.К. Инклюзивный подход в образовании в контексте проектной инициативы «Наша новая школа». – М., 2010.
6. Гусева Т.Н. Инклюзивное образование. – М.: Центр «Школьная книга», 2010. – 272 с.
7. Дмитриев А.А. Интегрированное обучение детей с особыми образовательными потребностями. – Тюмень: Изд-во Тюменского гос. ун-та, 2006. – 95 с.
8. Гонеев А.Д., Лифинцева Н.И., Ялпаева Н.В. Основы коррекционной педагогики. – М.: Академия, 2002. – 272 с.
9. Гудков Ю.Э. Занятия физическими упражнениями в условиях формирующей физкультурно-оздоровительной среды // Адаптивная физическая культура. – 2010. – №4(44). – С. 38–44.
10. Банч Г., Валео Э. Влияние специального и инклюзивного образования на установки сверстников // Журнал исследований социальной политики. – 2008. – Т. 6. – №1. – С. 23–52.

DIQQAT YETISHMASLIGI VA GIPERAKTIVLIK SINDROMIGA CHALINGAN BOLALARNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Xasanova Mashxura Maxammadsidiqovna

NamDPI Kreativ pedagogika va psixologiya kafedrası katta o'qituvchisi,

E-mail: xasanovam120m@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada diqqat yetishmasligi va giperaktivlik sindromi (DEGS)ga chalingan bolalarning klinik va psixologikpedagogik xususiyatlari batafsil yoritilgan bo'lib, unda DEGSning tarixiy tadqiqotlari, xalqaro tasnifdagi o'рни va diagnostik mezonlari ko'rib chiqilgan. Ushbu sindromning rivojlanishiga biologik va psixologik-ijtimoiy omillar ta'siri tahlil qilinib, ularning bolaning xulq-atvori va o'qish jarayoniga ta'siri muhokama etilgan. Shuningdek, DEGSni tashxislash va tuzatishda tibbiy hamda pedagogik yondashuvlarning o'zaro uyg'unlashuvining ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Diqqat yetishmasligi, giperaktivlik sindromi, DEGS, giperkinetik buzilish, bolalar psixologiyasi, pedagogik yondashuv, klinik xususiyatlar, tashxis, etiologiya, psixologik omillar.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕТЕЙ С СИНДРОМОМ ДЕФИЦИТА ВНИМАНИЯ И ГИПЕРАКТИВНОСТИ

Аннотация. В статье подробно описана клинико-психолого-педагогическая характеристика детей с синдромом дефицита внимания и гиперактивности (СДВГ), рассмотрены исторические исследования СДВГ, его место в международной классификации и диагностические критерии. Проанализировано влияние биологических и психолого-социальных факторов на развитие этого синдрома, обсуждено их влияние на поведение и процесс обучения ребенка. Также выявлена важность сочетания медико-педагогических подходов в диагностике и коррекции СДВГ.

Ключевые слова: Дефицит внимания, синдром гиперактивности, СДВГ, гиперкинетическое расстройство, детская психология, педагогический подход, клинические характеристики, диагностика, этиология, психологические факторы.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF CHILDREN WITH ATTENTION DEFICIT AND HYPERACTIVITY SYNDROME

Abstract. The article describes in detail the clinical and psychological and pedagogical characteristics of children with attention deficit hyperactivity disorder (ADHD), reviews the historical studies of ADHD, its place in the international classification, and its diagnostic criteria. The influence of biological and psychosocial factors on the development of this syndrome is analyzed, and their impact on the child's behavior and learning process is discussed. The importance of combining medical and pedagogical approaches in diagnosing and correcting ADHD is also revealed.

Keywords: Attention deficit, hyperactivity syndrome, ADHD, hyperkinetic disorder, child psychology, pedagogical approach, clinical characteristics, diagnosis, etiology, psychological factors.

KIRISH

Hozirgi kunda dunyo bo'yicha diqqat yetishmasligi va giperaktivlik sindromi – DEGSga chalingan bolalar sonining ortishi kuzatilmoqda. Bu sindrom olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra turli yoshdagi bolalarning 4 % dan 10 % gacha bo'lgan qismini tashkil etmoqda. DEGSga chalingan bolalarni tarbiyalash amaliyotining rivojlanishi bilan adabiyotlarda ushbu sindromni tashxislash va tuzatishning psixologik va pedagogik jihatlariga katta e'tibor berila boshlandi va bu o'z navbatida qat'iy tibbiy yondashuv bilan solishtirganda muammoni tushunish chegaralarini sezilarli darajada kengaytirmoqda.

Xalqaro kasalliklar tasnifiga ko'ra DEGS F90.0 kodi bilan belgilangan, xulq-atvor buzilishi bilan bog'liq giperkinetik buzilish esa F90.1 bilan belgilangan.

Giperkinetik buzilishlar "Odatda bolalik va o'smirlik davridan boshlanadigan hissiy va xatti-harakatlarning buzilishi" tasnifi bo'limiga kiradi. Turli tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, 30-70% hollarda bir qator DEGS belgilari balog'at yoshigacha davom etishi mumkin.

Diagnostic mezonlarning o'zgaruvchanligi tufayli bola rivojlanishining turli davrlarida namoyon bo'lish xususiyatlari aniqlandi. DEGS tarqalishini taxmin qilish ham qiyin kechadi. Turli mualliflarning fikriga ko'ra, DEGS bilan kasallanish darajasi 3 dan 20% gacha bolalar va maktabda o'qishda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar orasida 80% ga yetadi.

Shu bilan birga, o'g'il bolalarda paydo bo'lish chastotasi 2-3 marta qizlarnikiga qaraganda yuqori, bu homilaning yuqori zaifligi bilan izohlanadi.

Ushbu sindrom bolaning xulq-atvori, hissiy holati, o'quv faoliyati hamda ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Diqqat yetishmasligi va giperaktivlik sindromi ko'pincha maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarda kuzatiladi hamda o'z vaqtida pedagogik va psixologik yordam ko'rsatilmasa, bolaning rivojlanishida turli qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

D.V. Pushkareva va T.I. Ivanovalar 18 yoshdan 44 yoshgacha bo'lgan shaxslar orasida DEGS tarqalishi 4,4% ni tashkil etishi to'g'risidagi ma'lumotlarni taqdim qilishadi. "ICD-10 diagnostika mezonlaridan foydalangan holda, kattalar orasida

DEGS tarqalishi 2% ni tashkil qiladi. Erkak va ayol nisbati epidemiologik tadqiqotlarda taxminan 3 dan 4:1 gacha, klinik tadqiqotlarda esa 6:1 ni tashkil qiladi”.

DEGS etiologiyasi va patogenezini bir-birini mustahkamlovchi o‘zaro ta’sirda amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan ikkita asosiy omillar guruhi bilan belgilanadi .

Birinchi guruh - biologik omillar, bularga genetik omillar va miyaning morfo-funksional zararlanishi kiradi, bolaning rivojlanishining perinatal davrida va erta yoshda miya yetakchi biologik omil irsiyatidir.

Sindromning irsiyligi ruhiy kasalliklar orasida eng yuqori ko‘rsatkichlardan biridir (shizofreniya va autizm bilan birga) va taxminan 76% ni, yaqin qarindoshlarda (birinchi daraja) - taxminan 30% ni tashkil qiladi. Rivojlanayotgan homilaga salbiy ta’sir etiologik va biologik omillarning ro‘lida kichik ahamiyatga ega, homiladorlik muddatini avval tug‘ilishdagi shikastlanishlar, homiladorlik paytida onaning dorivor va psixofaol moddalarni iste‘mol qilishi, jismoniy va ruhiy jarohatlar, kasalliklar, intoksikatsiyalar va boshqa ko‘plab holatlar sabab bo‘ladi.

Guruhga ko‘p sonli ijtimoiy-psixologik omillar kiradi, ular orasida eng muhimlari ko‘p qirrali mahrumlik, pedagogik e’tiborsizlik, etarli emas uslublar, ta’lim, salbiy ijtimoiy-psixologik iqlim, oila, ota-onalarning iqtisodiy holati, oilaviy alkogolizm va boshqalar.

Giperaktiv buzilishlar patogenezida yetakchi rolni miyaning frontal va sensomotor, morfologik va neyrodinamik o‘zgarishlar ro‘l o‘ynaydi; neurotransmitter tizimlarining, ayniqsa norepinefrin va dopaminning ishlashining buzulishi.

Ushbu buzilishlarni amalga oshirishda miyaning minimal disfunktsiyasi vositachilik qiladi, bu yengil, minimal mavjudligi bilan ko‘plab progressiv bo‘lmagan holatlarning sababi hisoblanadi. zarar erta miya bosqichlari rivojlanish (uch yilgacha), umumiy aqliy zaiflik bundan mustasno, aqliy faoliyatning qisman yoki umumiy buzilishlarida namoyon bo‘ladi. Xotira va o‘rganishni muvofiqlashtirishni, kiruvchi ma’lumotlarni qayta ishlashni va o‘z-o‘zidan saqlanishini osonlashtiradigan retikulyar shakllanish faoliyatining buzilishi ham muhimdir.

Miyaning minimal disfunktsiyasining lokalizatsiyasiga va etiologik omillarning boshqa patogenetik oqibatlariga muvofiq, diqqat yetishmasligi va

giperaktivlik sindromi e'tiborsizlik, giperaktivlik va impulsivlik bilan namoyon bo'ladi, ularning kombinatsiyasi turlicha bo'lishi mumkin E. Goldberg qayd etganidek, birinchi navbatda miyaning frontal korteksining ma'lum joylarining ishtirokiga bog'liq.

DEGS ko'pincha maktabgacha yoshdagi bolalarda tashxis qilinadi. Vosita belgilari bilan ulanishlar yetishmovchilik, statik buzilishlar, tashvish va haddan tashqari harakatchanlik, hissiy beqarorlik, jahldorlik va boshqalar xavotirlidir bunday vaziyatda ota-onalar mutaxassislarga borishi shartdir. Ayniqsa, nevrologik ko'rinishlar bilan birga kelgan hollarda: kunning ma'lum bir vaqti bilan bog'liq diffuz bosh og'rig'i yoki individual ravishda ortib borayotgan stresslarda nomoyon bo'ladi.

Biroq, individual belgilar yashirin davr ichida allaqachon namoyon bo'ladi bola hayotining birinchi oylari: yuqori sezuvchanlik sezgirlik tashqi ogohlantirishlarga, ortiqcha yig'lash, uyqu buzilishi, titroq va boshqalar. Shuni ta'kidlash kerakki, bu alomatlar DEGS uchun mutlaqo xos emas va boshqa sabablar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Keyinchalik, DEGS bo'lgan bolalar maktab ko'nikmalarini (o'qish, hisoblash, yozish) rivojlanishidagi buzilishlar bilan tavsiflanadi. Bu hatto buzilmagan yoki yuqori intellekt mavjud bo'lganda ham past akademik ko'rsatkichlarga yordam beradi. Bundan tashqari, DEGS aqliy jarayonlarning buzilishi bilan ham tavsiflanadi - diqqat, xotira, idrok va fikrlash.

Shunday qilib, diqqat yetishmasligi, birinchi navbatda, diqqatni jamlash va ushlab turishdagi qiyinchiliklarda namoyon bo'ladi, bu chalg'itishning kuchayishi bilan bog'liq (ba'zan kichik stimullarga, lekin ko'proq darajada yorqin va individual ravishda jozibali), charchoq (odatda miya

asteniyasining oqibati), qat'iyatsizlik va yetarli motivatsiyaning yo'qligida seziladi.

DYGSga chalingan bolalarning pedagogik xususiyatlari

Ta'lim jarayonida bunday bolalarda quyidagi muammolar kuzatiladi:

- dars davomida o'tirib tura olmaslik;
- o'qituvchi ko'rsatmalariga to'liq amal qilmaslik;
- yozuv va o'qishdagi xatolar;

- vazifalarni oxiriga yetkazmaslik;
- o'quv motivatsiyasining pastligi.

DYGSga ega bolalar ko'pincha:

- tartib-intizom qoidalariga rioya qilishda qiynaladilar;
- dars paytida boshqa bolalarga halaqit berishlari mumkin;
- tez zerikadilar.

Shu sababli ularga individual yondashuv talab etiladi.

XULOSA

Diqqat yetishmasligi va giperaktivlik sindromi (DEGS) bolalar orasida keng tarqalgan nevrologik buzilish bo'lib, u e'tiborsizlik, ortiqcha faollik va impulsivlik bilan tavsiflanadi. Ushbu sindrom ilk bor 19-asrda kuzatilgan va ilmiy jihatdan 20-asrning ikkinchi yarmida chuqur o'rganila boshlagan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, DEGS biologik va psixologik-ijtimoiy omillar ta'sirida rivojlanishi mumkin. Genetik moyillik asosiy sabab sifatida qaralsa-da, prenatal va postnatal omillar, shuningdek, tarbiya va ijtimoiy muhit ham uni kuchaytirishi mumkin.

Miyaning frontal va sensomotor sohalaridagi neyrofiziologik o'zgarishlar, dopamin va norepinefrin moddalari yetishmovchiligi DEGSning patogenezida asosiy rol o'ynaydi. Ushbu buzilish maktabgacha yoshdan boshlab aniqlanishi mumkin bo'lib, diqqatning beqarorligi, harakat koordinatsiyasining buzilishi, hissiy beqarorlik va o'qish qiyinchiliklari bilan namoyon bo'ladi. Ayniqsa, maktab yoshida bolalar o'zlashtirishda muammolarga duch keladi, bu esa ularning akademik muvaffaqiyatiga va ijtimoiy moslashuviga ta'sir qiladi.

Shunday qilib, DEGSning sabablarini, diagnostikasini va korreksiya usullarini chuqur tushunish muhimdir. Ushbu bolalarga pedagogik va psixologik yondashuvlarni uyg'unlashtirib yordam berish, ularning rivojlanishidagi salbiy oqibatlarini kamaytirishda muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Э. Голдберг. Управляющий мозг: лидерство и цивилизация. – М., 2003.
2. Ж.М. Глозман. Нейропсихология детского возраста. – М.: Академия, 2009.
3. В.Р. Кучма, А.Г. Платонова. Дефицит внимания с гиперактивностью у детей России - распространённость, факторы риска и профилактика. – М., 1997.
4. Д.В. Пушкарева, Т.И. Иванова. Синдром дефицита внимания и гиперактивности у взрослых:

- причины возникновения, основные клинические проявления и коморбидные психические расстройства
(литературный обзор) // Омский психиатрический журнал. – 2018. - №4. – С. 8-13.
5. A.K. Leung, J.F. Lemay. Attention deficit hyperactivity disorder: an update. Advanced in Therapy. - 2003. - Vol. 20. – P. 305–318.
6. Ю.И. Барашнев. Истоки и последствия минимальных мозговых дисфункций у новорождённых и детей раннего возраста// Акушерство и гинекология - 1994.- №2.- С.20-24.
7. Н.Н. Заваденко. Гиперактивность и дефицит внимания в детском возрасте. - М., 2005.
8. О.И. Политика Дети с синдромом дефицита внимания и гиперактивностью. - СПб., 2008.
9. N.N. Zavadenko, N.Yu. Suvorinova, M.V. Rummyantseva “Diqqat etishmasligi bilan giperaktivlik: xavf omillari, yosh dinamikasi, diagnostika xususiyatlari” // Defektologiya. - 2003. - 6-son.
10. M.M.Xasanova. Bolalardagi diqqat yetishmasligi va giperaktivlik sindromining ba’zi bir jihatlari. – Innovations in technology and science education scientific journal.VOLUME 2, ISSUE 14, 574-578-b.

TALABALARNING IRRATSIONAL LIMIT TUSHUNCHASINI SHAKLLANTIRISHDA RATSIONAL KETMA-KETLIKLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

¹Nazirov Qobiljon Qosimjon o'g'li

²Egamnazarova Jumagul Xudoyor qizi

¹Guliston davlat universiteti "Matematika" kafedrası

o'qituvchisi, e-mail: nazirov.qobiljon@guldu.uz

²TKTI Yangiyer filiali "Raqamli texnologiyalar" kafedrası

o'qituvchisi, e-mail: jaxatqulova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak mutaxassislarda irratsional limit tushunchasini shakllantirishda ratsional ketma-ketliklardan foydalanishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Irratsional sonlarga yaqinlashuvchi ratsional ketma-ketliklar yordamida limit tushunchasini o'rgatishning samarali usullari tahlil qilingan. Shuningdek, talabalarning mavzuni chuqur anglashiga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar, vizual vositalar va amaliy mashqlar tizimi taklif etilgan. Tadqiqot natijalari o'quv jarayonida irratsional limit tushunchasini shakllantirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: irratsional limit, ratsional ketma-ketlik, limit tushunchasi, matematik analiz, o'qitish metodikasi, yaqinlashuvchanlik, monotonlik, chegaralanganlik, pedagogik texnologiyalar, matematik tafakkur

МЕТОДОЛОГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РАЦИОНАЛЬНЫХ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ У УЧАЩИХСЯ ПОНЯТИЯ ИРРАЦИОНАЛЬНОГО ПРЕДЕЛА

Аннотация. В данной статье раскрываются теоретические и методические основы использования рациональных последовательностей при формировании понятия иррационального предела у будущих учителей математики. Проанализированы эффективные методы обучения понятию предела с использованием рациональных последовательностей, сходящихся к иррациональным числам. Также предложены методические подходы, визуальные средства и система практических заданий, способствующие глубокому усвоению темы студентами. Результаты исследования направлены на повышение эффективности формирования понятия иррационального предела в учебном процессе.

Ключевые слова: иррациональный предел, рациональная последовательность, понятие предела, математический анализ, методика обучения, сходимостъ, монотонность, ограниченность, педагогические технологии, математическое мышление

METHODOLOGY OF USING RATIONAL SEQUENCES IN FORMING STUDENTS' CONCEPT OF IRRATIONAL LIMIT

Abstract. This article discusses the theoretical and methodological foundations of using rational sequences in forming the concept of an irrational limit among future

mathematics teachers. Effective methods of teaching the concept of limits through rational sequences converging to irrational numbers are analyzed. In addition, methodological approaches, visual tools, and a system of practical exercises that contribute to students' deep understanding of the topic are proposed. The results of the study are aimed at improving the effectiveness of forming the concept of an irrational limit in the educational process.

Keywords: *irrational limit, rational sequence, concept of limit, mathematical analysis, teaching methodology, convergence, monotonicity, boundedness, pedagogical technologies, mathematical thinking*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida bo'ljak matematika o'qituvchilarini chuqur nazariy bilimlar bilan bir qatorda, ularni samarali o'qita olish kompetensiyasi bilan ham qurollantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Matematik analiz fanining asosiy tushunchalaridan biri bo'lgan limit tushunchasi, ayniqsa irratsional sonlarga yaqinlashuv jarayonida murakkab va abstrakt xarakterga ega.

Talabalar ko'pincha irratsional sonlar va ularning limit bilan bog'liqligini tushunishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Shu sababli, irratsional limit tushunchasini sodda va tushunarli shaklda yetkazish uchun ratsional ketma-ketliklardan foydalanish muhim metodik vosita hisoblanadi. Chunki ratsional sonlar orqali irratsional sonlarga bosqichma-bosqich yaqinlashish jarayoni talabalarga limitning mohiyatini intuitiv ravishda anglash imkonini beradi.

Mazkur maqolada aynan shu yondashuv – ya'ni ratsional ketma-ketliklar yordamida irratsional limit tushunchasini shakllantirish metodikasi tahlil qilinadi.

METODOLOGIYA

Haqiqiy sonlarda Kantor nazariyasini ko'rib chiqaylik.

Bu nazariya ratsional sonlarning fundamental ketma-ketligi tushunchasiga asoslangan.

Ta'rif. $x_1, \dots, x_n, \dots \in \mathbb{Q}$ bo'lsin. Agar $\forall 0 < \varepsilon \in \mathbb{Q}$ uchun shunday natural son $N(\varepsilon)$ mavjud bo'lsinki, $n > N(\varepsilon)$ va $\forall p \in \mathbb{N}$ uchun $|x_{n+p} - x_n| < \varepsilon$ bo'lsa, $\{x_n\}$ fundamental ketma-ketlik (f.k.) deyiladi.

Ma'lumki, $|x_{n+p} - x_n| < \varepsilon$ tengsizlik $-\varepsilon < x_{n+p} - x_n < \varepsilon$ tengsizlikka ekvivalent. Demak, $\{x_n\}$ fundamental ketma-ketlik (f.k.) bo'lsa, x_n ning ε atrofiga ketma-ketlikning nomeri n dan katta bo'lgan barcha $x_{n+1}, x_{n+2}, \dots$ hadlari kelib

tushadi, bu atrofda tashqarida esa ketma-ketlikning faqat chekli sondagi elementlari bo'lishi mumkin. $\{x_n\}$ fundamental ketma - ketlik haqidagi yana bir geometrik tasavvur quyidagicha hosil qilinadi: $x_1, \dots, x_n \dots$ sonlarni N da aniqlangan biror funksiyaning qiymatlari deylik. Oy o'qidagi $x_n + \varepsilon, x_n - \varepsilon$, nuqtalardan Ox ga parallel to'g'ri chiziq o'tkazamiz. Koordinatalari (k, x_k) bo'lgan nuqtalarni kesmalar yordamida birlashtira borsak, uchlarining koordinatalari $(n, x_n), (n+1, x_{n+1}), n > N(\varepsilon)$ bo'lgan kesmadan boshlab siniq chiziqning barcha bo'laklari (kesmalari, zanjirlari) $y = x_n - \varepsilon, y = x_n + \varepsilon$ to'g'ri chiziqlar bilan chegaralangan << yo'lak >> da yotadi. ε ni yetarlicha kichik tanlab olish hisobiga, bu << yo'lak >> istalgancha tor qilinishi mumkin.

Hadlari ratsional sonlardan iborat bo'lgan barcha fundamental ketma - ketlik lar to'plamini Φ orqali belgilaylik. $\{x_n\}, \{y_n\} \in \Phi$ bo'lsin. Agar $\{x_n - y_n\}$ ketma-ketlikning limiti 0 bo'lsa, $\{x_n\}, \{y_n\}$ ketma-ketlik teng kuchli (ekvivalent) deyiladi va $x_n \sim y_n$ kabi belgilanadi. Shunday qilib, agar $\lim_{n \rightarrow \infty} (x_n - y_n) = 0$ bo'lsa, $x_n \sim y_n$. Bu munosabat ekvivalentlik munosabatidir: $x_n \sim x_n; x_n \sim y_n$, bo'lsa, $y_n \sim x_n; x_n \sim y_n$ va $y_n \sim z_n$ bo'lsa, $x_n \sim z_n$. Ekvivalentlik munosabati Φ ni kesishmaydigan sinflarga ajratadi. O'zaro ekvivalent bo'lgan barcha fundamental ketma - ketliklar bitta sinfga tegishli deb hisoblaymiz. Masalan, $\{a_n\} \in \Phi$ va $\lim_{n \rightarrow \infty} a_n = r \in Q$ bo'lsa, limiti r ga teng bo'lgan barcha fundamental ketma - ketlik lar $\{a_n\}$ olingan sinfga tegishli bo'ladi.

Xususan, bu sinfga $r, r, r, \dots, r, \dots$ ketma-ketlik ham tegishli bo'ladi. $r, r, r, \dots, r, \dots$ ga ekvivalent bo'lgan barcha f.k.lar sinfini ratsional son r ni aniqlovchi sinf deymiz, bu sinfnin vakili deganda biz soddalik uchun r ni tushunamiz.

Misollar.

1. $a \in Q, q \in Q$ va $|q| < 1$ bo'lsin. $x_n = aq^{n-1}, n = 1, 2, \dots$, fundamental keyma-ketlikdir.

Haqiqatan ham,

$$|x_{n+p} - x_n| = |a| \cdot |q|^{n-1} \cdot |q^p - 1| < 2|a| \cdot |q|^{n-1} \cdot |q| < 1$$

bo'lgani uchun, ravshanki, $\forall 0 < \varepsilon \in Q$ uchun shunday $N(\varepsilon)$ mavjudki, $n > N(\varepsilon)$

bo'lganda $|q|^{n-1} < \frac{\varepsilon}{2|a|}$ bo'ladi. U holda $|x_{n+p} - x_n| < 2|a| \frac{\varepsilon}{2|a|} = \varepsilon$. [1]

2. $S_n = \sum_{k=1}^n x_k = \sum_{k=1}^n aq^{k-1} = \frac{a-aq^n}{1-q}, |q| < 1, n = 1, 2, \dots$, ketma-ketlikning fundamental ketma - ketlik ekanligi 1-misoldagi kabi ko'rsatiladi.

3. Ushbu ketma-ketliklar fundamental va ekvivalent ketma-ketlikdir:

a) 0,2; 0,22; 0,222; 0,2222;...

0,3; 0,23; 0,223; 0,2223;...

$\frac{2}{9}; \frac{2}{9}; \frac{2}{9}; \frac{2}{9}; \dots$

$\frac{11}{9}; \frac{13}{18}; \frac{15}{27}; \frac{17}{36}; \dots; \frac{2n+9}{9n}; \dots$

b) 0,5; 0,54; 0,545; 0,5454; 0,54544; 0,545445; 0,5454454;

0,54544544; 0,545445444; 0,5454454445;...

0,6; 0,546; 0,5456; 0,54546; 0,545446;...

4. Ushbu $\frac{4}{9}, \frac{10}{27}, \frac{28}{81}, \dots, \frac{3^n+1}{3^{n+1}}, \dots$

$\frac{2}{9}, \frac{8}{27}, \frac{26}{81}, \dots, \frac{3^n-1}{3^{n+1}}, \dots$

$\frac{1}{2}, \frac{5}{12}, \frac{7}{18}, \dots, \frac{2n+1}{6n}, \dots$

$0, \frac{1}{7}, \frac{1}{5}, \frac{3}{13}, \frac{1}{4}, \dots, \frac{n-1}{3n+1}, \dots$

$\frac{1}{3}, \frac{1}{3}, \frac{1}{3}, \dots, \frac{1}{3}, \frac{1}{3}, \dots$

f. k. lar sinfi ratsional son $\frac{1}{3}$ ni aniqlaydi.

Agar $\Phi \ni \{a_n\}$ ketma-ketlikning limiti ratsional son bo'lsa, bunday ketma-ketlik I tur (yoki normal) ketma-ketlik deyiladi. Barcha I tur ketma-ketliklar to'plamini Φ_1 deylik. Agar $\Phi \ni \{a_n\}$ ketma-ketlikning limiti ratsional son bo'lmasa, bunday ketma-ketlik II tur ketma-ketlik deyiladi. Barcha II tur ketma-ketliklar to'plamini Φ_2 desak, $\Phi = \Phi_1 \cup \Phi_2$.

Ta'rif. Barcha o'zaro ekvivalent ikkinchi tur ketma-ketliklar sinfi irratsional son deyiladi.

Kantor nazariyasida haqiqiy son quyidagicha ta'riflanadi: ratsional sonlarning o'zaro ekvivalent f. k. larining sinfi haqiqiy son deyiladi. α haqiqiy sonni aniqlaydigan sinfni $cl\{a_n\}$ deb belgilaymiz va simvolik ravishda $\simeq cl\{a_n\}$ kabi yozamiz. Demak, har bir sinf $cl\{\}$ biror haqiqiy sonni ifodalaydi. Agar $cl\{\} \in \Phi_1$ bo'lsa, u aniqlagan son ratsional, agar $cl\{\} \in \Phi_2$ bo'lsa, u aniqlagan son irratsional sonidir.

$cl\{a_n\}$ sinf Φ ga tegishli $\{a_n\}$ va unga ekvivalent bo'lgan barcha ketma-ketliklardan iboratdir.

Xususan, α - ratsional son bo'lsa, $\alpha, \alpha, \dots, \alpha, \dots$ ketma-ketlik Φ ga tegishli bo'lgani uchun, ratsional α ni aniqlovchi sinfni simvolik ravishda $\alpha \simeq cl\{\alpha\}$ deb yozamiz.

Hadlari ratsional sonlardan iborat bo'lgan fundamental ketma-ketliklarning ba'zi xossalarini keltiraylik. Barcha bunday ketma-ketliklar to'plamini Φ bilan belgilagandik. Yozishni qisqartirish maksadida Φ dan olingan ketma-ketlikni " Φ - ketma-ketlik" deymiz.

1-teorema. Har qanday Φ - ketma-ketlik chegaralangandir.

Isboti. $\{a_n\} \in \Phi$ bo'lsin, demak, har qanday $0 < \varepsilon \in \mathbb{Q}$ uchun shunday natural son $N(\varepsilon)$ mavjudki, tayin $n_0 > N(\varepsilon)$ va $\forall k \in N$ uchun $|a_{n_0+k} - a_{n_0}| < \varepsilon$ bo'ladi. Bu tengsizlikdan $|a_{n_0+k}| \leq |a_{n_0}| + \varepsilon$ kelib chiqadi.

$$A = \max\{|a_1|, |a_2|, \dots, |a_{n_0-1}|, |a_{n_0}| + \varepsilon\}$$

deylik, u holda $\forall n \in N$ uchun $|a_n| \leq A$ bo'ladi. Teorema isbotlandi.

2-teorema. $\{a_n\} \in \Phi$ va $\lim_{n \rightarrow \infty} a_n \neq 0$ bo'lsin. U holda shunday musbat ratsional son a mavjudki, biror nomerdan boshlab ketma-ketlikning barcha qolgan hadlari uchun $|a_n| > a$ va ushbu $a_n > a$ yoki $a_n < -a$ tengsizlikdan faqat bittasi bajariladi.

Isboti. Teoremaning shartlariga binoan, barcha $n > N(a)$ va $\forall k \in N$ uchun $|a_{n+k} - a_n| < a$ hamda $\forall n \in N$ uchun shunday $k \in N$ mavjudki, $|a_{n+k}| > 2a$ bo'ladi. $n_0 > N(a)$ tengsizlikni qanoatlantiruvchi n_0 ni tayinlayniz va k ni shunday tayinlaymizki $|a_{n_0+k}| > 2a$ bo'lsin. $|a_{n_0+k} - a_{n_0}| < a$ dan $|a_{n_0}| > |a_{n_0+k}| - a > a$, bundan, barcha $n > N(a)$ uchun $|a_n| > a$. $a_n > a$, $a_n < -a$ tengsizliklardan faqat bittasi bajariladi, aks holda $\{a_n\}$ ketma-ketlik fundamental bo'lmasdi. Teorema isbotlandi.[1]

NATIJA

$\{a_n\} \in \Phi$ $\lim_{n \rightarrow \infty} a_n \neq 0$ va $\forall n \in N$ uchun $a_n \neq 0$ bo'lsin. U holda shunday $a \in \mathbb{Q}$ mavjudki, $\forall n > N$ uchun $|a_n| > a$ bo'ladi.

$x_{n+1} = \frac{1}{2} \left(x_n + \frac{2}{x_n} \right)$ ketma -ketlikni qaraylik. x_n – ratsional sonlar ketma ketligi bo'lsin. Bu ketma -ketlik limitini topish uchun $\lim_{n \rightarrow \infty} x_n = L$ deb olsak,

$$L = \frac{1}{2} \left(L + \frac{2}{L} \right).$$

Shu kabi $x_{n+1} = \frac{1}{2} \left(x_n + \frac{k}{x_n} \right)$, $k \in N$ da uning limiti $\sqrt{k}$ ga teng ekanligi ma'lum bo'ladi.

Endi yuqoridagilarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, $L^2 = 2$ bo'ladi, undan esa $L = \sqrt{2}$ ekanligi kelib chiqadi.

$x_{n+1} = \frac{1}{2} \left(x_n + \frac{k}{x_n^2} \right)$ ketma-ketlik limiti $\sqrt[3]{k}$, $k \in N$ bo'lib qoladi. Shu fikrlarni davom ettirib, xulosa qiladigan bo'lsak, biz istalgan irratsional sonni ham fundamental ketma-ketlik limiti sifatida qarash mumkinligi

Bu to'liq isbot: har bir a_n ratsional, lekin limit a (irratsional) bo'ladi.

Vallis formulasidan:

$$\frac{\pi}{2} = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{2 \cdot 2 \cdot 4 \cdot \dots \cdot 2n \cdot 2n}{1 \cdot 3 \cdot 3 \cdot 5 \cdot \dots \cdot (2n-1)(2n+1)},$$

$\frac{\pi}{2}$ sonini cheksiz ko'paytma shaklida yoyilmasi quyidagicha:

$$\frac{\pi}{2} = \frac{2}{1} \cdot \frac{2}{3} \cdot \frac{4}{3} \cdot \frac{4}{5} \cdot \frac{6}{5} \cdot \frac{6}{7} \cdot \dots = \text{quation reference goes here} \quad \frac{2n}{2n-1} \cdot \frac{2n}{2n+1} [4,5]$$

$\left(1 + \frac{1}{n}\right)^n$ limiti e soni ekanligi isboti

Ma'lumki, sonli ketma-ketlikdan $x_n = \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n$ $n \in N$ bu ketma-ketlikni limiti e soniga teng. $\lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n = e$, biz $f(x) = \left(1 + \frac{1}{x}\right)^x$ funksiyani $x \rightarrow \infty$ dagi limiti e soniga tengligini ko'rsatamiz.

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{x}\right)^x = e$$

har bir $x \rightarrow +\infty$ uchun quydagi tengsizlik o'rinli $n \leq x < n+1$ bu erda

$n = [x]$ - x ni butun qismi $1 + \frac{1}{n} < \frac{1}{x} \leq \frac{1}{n}$, bu tengsizlik

$$1 + \frac{1}{n} < 1 + \frac{1}{x} \leq 1 + \frac{1}{n};$$

Shuning uchun $\left(1 + \frac{1}{n}\right)^n < \left(1 + \frac{1}{x}\right)^x \leq \left(1 + \frac{1}{n}\right)^{n+1}$.

Agar $x \rightarrow \infty$ bo'lsa, $n \rightarrow \infty$ bo'ladi, unda quydagi hosil bo'ladi:

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{n+1}\right)^n = \frac{\lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{n+1}\right)^{n+1}}{\lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{n+1}\right)} = \frac{e}{1} = e,$$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{n}\right)^{n+1} = \lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n \cdot 1 + \frac{1}{n} = e \cdot 1 = e \quad \text{limitlarni xossalarni asosida}$$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n = e. [5-6]$$

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ratsional ketma-ketliklardan foydalanish irratsional limit tushunchasini shakllantirishda samarali metodik vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuv orqali talabalar abstrakt matematik tushunchalarni aniq va tushunarli shaklda o'zlashtira oladilar. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga, bo'lajak matematika o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ratsional ketma-ketliklar asosida irratsional sonlarga yaqinlashish jarayonini o'rgatish talabalarda mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va umumlashtirish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu esa ularning kelajakdagi pedagogik faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Г.Фихтенгольц. «Курс дифференциального и интегрального исчисления», Том I, II, III. Москва, «Физматлит», 2001.
2. Xudoyberganov G., Vorisov A.K., Mansurov X.T., Shoimqulov B.A. Matematik analizdan ma'ruzalar. T. 1, 2-qismlar, 2010.
3. Sh.O.Alimov, R.R.Ashurov. Matematik analiz 1,2,3 q. T. «Mumtoz so'z», 2018.
4. Tao T. Analysis 1, 2. Hindustan Book Agency, India, 2014.
5. Г.Архипов, В.Садовничий, В.Чубариков. «Лекции по математическому анализу», Москва, «Высшая школа»—1999.
6. A.Sa'dullayev, H.Mansurov, G.Xudoyberganov, A.Vorisov, R.G'ulomov «Matematik analiz kursidan misol va masalalar to'plami», 1-, 2- tom, Toshkent, «O'zbekiston» – 1993, 1996.
7. Б.П.Демидович, «Сборник задач и упражнений по математическому анализу», Изд. 13-е, Москва, «ЧеРо», 1997.
8. www.mathprofi.ru.

O'ZBEKISTON TARIXI DARSLARIDA MEDIATEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TARIXIY-ME'MORIY OBIDALARNI TAHLIL QILISH USLUBLARI

Qoriyev Abdumalik Ubaydullayevich

Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi katta o'qituvchisi,

E-mail: Aqoriyev88@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ilg'or xorijiy tajribalar asosida O'zbekiston tarixi darslarida mediatexnologiyalarni qo'llash orqali tarixiy-me'moriy obidalarni tahlil qilish uslublari hamda ularning tajriba-sinov jarayonida erishilgan natijalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: tarixiy-me'moriy obida, mediatexnologiya, "multimediali tahlil" uslubi, gamifikatsiya, "vizual-tahliliy" uslub, "informatsion tahlil" uslubi, Go'ri Amir maqbarasi, interaktiv platformalar, GIS texnologiyalari

METHODS OF ANALYSIS OF HISTORICAL AND ARCHITECTURAL MONUMENTS BASED ON MEDIA TECHNOLOGIES IN HISTORY LESSONS OF UZBEKISTAN

Abstract. This article examines the scientific-theoretical and practical aspects of applying media technologies in teaching the history of Uzbekistan, based on advanced foreign experience. It focuses on methods for analyzing historical and architectural monuments, as well as the results obtained during the experimental implementation of these approaches.

Keywords: historical and architectural monument, media technologies, "multimedia analysis" method, gamification, "visual-analytical" method, "informational analysis" method, Gur-e-Amir Mausoleum, interactive platforms, GIS technologies.

МЕТОДЫ АНАЛИЗА ИСТОРИЧЕСКИХ И АРХИТЕКТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ НА ОСНОВЕ МЕДИАТЕХНОЛОГИЙ В ИСТОРИЧЕСКИХ УРОКАХ УЗБЕКИСТАНА.

Аннотация. В данной статье на основе передового зарубежного опыта раскрываются научно-теоретические и практические аспекты применения медиатехнологий на уроках истории Узбекистана при анализе историко-архитектурных памятников, а также представлены результаты, полученные в ходе экспериментальной апробации данных методов.

Ключевые слова: историко-архитектурный памятник, медиатехнологии, метод «мультимедийного анализа», геймификация, метод «визуально-аналитического анализа», метод «информационного анализа», Мавзолей Гур-Эмир, интерактивные платформы, GIS-технологии.

KIRISH

Tarixiy-me'moriy obidalarni tahlil qilish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan ilmiy faoliyatdir. An'anaviy shaklda amalga oshirib kelinayotgan

yondashuvda me'moriy obidaning qurilish davri, me'moriy uslubi, tarixiy funksiyasi va madaniy ahamiyati yozma manbalar va ilmiy kuzatishlar asosida o'rganiladi. Biroq zamonaviy tadqiqotlarda mediatexnologiyalarni qo'llanilishi bu jarayonni sezilarli darajada o'zgartirdi[1]. Xususan, 3D modellashtirish, virtual rekonstruksiya va raqamli xaritalash vositalari orqali tarixiy yodgorliklarning dastlabki holatini tiklash va uning evolyutsiyasini vizual tarzda ko'rsatish mumkin. Bu esa tarix o'qitish metodikasida, ayniqsa, tarixiy-me'moriy obidalarini mediatexnologiyalar asosida o'rgatishda o'rganilayotgan obyektni tahlil qilishni yanada osonlashtiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ispaniyalik tadqiqotchi pedagog N.Vicent tomonidan 2013-yilda amalga oshirilgan "Mobil texnologiyalarga asoslangan madaniy meros ta'limi dasturini baholash" mavzusidagi ilmiy tadqiqotda[5] mobil texnologiyaga tayangan madaniy merosni o'rganish darslari uchun dastur ishlab chiqilib, empirik baholangan. Mazkur tadqiqotning ilmiy jihati shundaki, unda mediatexnologiyalarni dars jarayonlariga ta'siri tahlil qilingan hamda mobil telefonlari va smartfonlar orqali madaniy merosni o'rganish bo'yicha dastur va ilovalar ishlab chiqish, ularni tijoriy maqsadda foydalanish lozimligi ilgari surilgani. Shuningdek, mobil texnologiya yordamida shaharning tarixiy obyektlari bo'yicha marshrutli o'qitish va sinfda post-ish, ya'ni "Power Point" dasturida tayyorlangan turistik qo'llanma orqali o'rganish lozimligi taklif etilgan. N.Vicent tomonidan uch fazali tadqiqot o'tkazilgan edi. Birinchi fazada kontekstualizatsiya qilinadi. Ikkinchi fazada bilimni egallash va texnologiyadan foydalanishni baholash jarayoni amalga oshiriladi. Ushbu fazada "Intra-participantes" eksperimental va nazorat guruhlarini taqqoslanadi. Uchinchi fazada kuzatuv va aralash metoddan foydalaniladi. Kuzatuv jarayonida mediatorlar intervyulari, vazifalarning bajarilishi, mahsulotlar tahlili amalga oshiriladi, aralash metodda esa so'rovnomalar, tizimli kuzatuv, eksperimentli simulyatsiya, yodgorliklar tahlili, intervyu kabi usullar qo'llaniladi. Ispaniyalik tadqiqotchi San Marin Kepeda esa 2014-yilda Valyadolid universitetida "Madaniy meros ta'limi va xilma-xillik: dasturlarni baholash hamda modelni aniqlash" mavzusida ilmiy izlanishlar[3] o'tkazgan. Uning ilmiy ishi tarixiy me'moriy yodgorliklar va madaniy meros ta'limi dasturlarini tizimli baholashga qaratilgan edi. Uni amalga oshirgan

tajriba sinovlaridan so'ng 7 ta didaktik model va nazariy-ta'limiy model ishlab chiqilgan hamda mavjud baholash va standartlar qayta ko'rib chiqilgan.

Ushbu ikki tadqiqotning ahamiyati shundaki, ular darslarda mediatexnologiya vositalaridan foydalanib me'moriy yodgorliklarni o'rganish uslublarini qo'llab ko'radilar va bu bo'yicha ilmiy-metodik natijalarga erishadilar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu xorijiy tadqiqotlarni o'rganib chiqib, biz o'tkazgan tadqiqot doirasidagi nazariy va amaliy izlanishlarga ko'ra, mediatexnologiyalar asosida tarixiy-me'moriy obidalarni tahlil qilishning asosiy metodlari quyidagi uslublarda namoyon bo'ladi:

- vizual-tahliliy uslub;
- GIS (Geographic information systems - geografik axborot tizimlari) texnologiyalari;
- informatsion tahlil;
- multimediali tahlil;
- gamifikatsiya;

N.Vicent va boshqa olimlarning talqiniga ko'ra, "Vizual-tahliliy uslub"da talaba obidaning fotosuratlar, aerofotosuratlar, dron orqali olingan tasvirlar hamda 3D modellar asosida uning konstruktiv va estetik xususiyatlarini o'rganadi. Shu bilan birga, interaktiv platformalar orqali turli davrlardagi o'zgarishlarni solishtiradi. Kuzatishlarga ko'ra, bu yondashuv vizual tafakkur va tahliliy fikrlashni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Bizning tahlillarga ko'ra, "Vizual-tahliliy uslub" asosida tarixiy-me'moriy obidalarni o'rganish mediatexnologiyalar bilan uyg'unlashgan holda amalga oshiriladigan zamonaviy ilmiy-metodik yondashuvlardan biri bo'lib, uning asosiy mohiyati tarixiy me'moriy obyektni turli ko'rinishdagi vizual axborotlar — fotosuratlar, grafik tasvirlar, uch o'lchamli modellar va raqamli rekonstruksiya orqali kompleks tahlil qilishdan iboratdir.

Shuningdek, o'tkazilgan tajriba-sinov jarayonidagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, vizual materiallar asosida olib borilgan o'rganish jarayoni 3-kurs tarix yo'nalishi talabalarida axborotni chuqurroq anglash va uzoq muddatli xotirada saqlash

imkoniyatini oshirdi. Ularda tasviriy axborotni tezroq qabul qilib va uni mantiqiy strukturalar bilan bog'lab, qayta ishlash imkoniyatini oshirdi.

Olib borgan tadqiqotimizga ko'ra, vizual-tahliliy uslubni 2-3 kurslarda amaliyotga tatbiq etish jarayoni bir necha bosqichni izchil qamrab oldi.

Dastlabki bosqichda talabalar o'zlari tomonidan o'rganilayotgan obida (Registon, Go'ri Amir, Shoxi Zinda)ga oid vizual manbalarni yig'di va saraladi. Bu jarayonda tarixiy-me'moriy obidani fotosuratlar, videolar hamda raqamli platformalardan olingan materiallari tahlil uchun asos bo'lib xizmat qildi.

Keyingi bosqichda obyektning strukturaviy xususiyatlari vizual asosda o'rganildi. Talabalar me'moriy obidaning kompozitsion yechimi, proporsiyalari, bezak elementlari va konstruktiv jihatlarini aniqladi. Bu jarayon obida bilan bevosita bog'liq bo'lib, nazariy bilimlarning amaliy tahlilga integratsiyasini ta'minladi. Aynan shu bosqichda talabalarning kuzatuvchanlik va tahliliy fikrlash ko'nikmalari rivojlandi deb aytish mumkin.

Yakunda vizual belgilar asosida tarixiy va madaniy mazmun ochib berildi. Talabalar me'moriy elementlar orqali ma'lum davrning ijtimoiy, estetik va diniy qarashlarini aniqladi. Bu esa O'zbekiston tarixi fanidagi nazariy bilimlarini chuqurlashtirishiga xizmat qildi hamda tarixiy jarayonlar va me'moriy shakllar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib chiqib, o'zi uchun mustaqil fikrni shakllantirdi.

Vikipediya va boshqa ilmiy jamoatchilik tan olgan nashrlarga ko'ra, GIS tushunchasi fazoviy (makoniy) ma'lumotlarni yig'ish, saqlash, qayta ishlash va tahlil qilish imkonini beruvchi axborot tizimi hisoblanadi[2][6]. U tarixiy obyektlarni xarita asosida tizimli o'rganishga xizmat qiladi. Shu bilan birgalikda, makon va hududni tahlil qilish orqali obyektlarning joylashuvi va ular o'rtasidagi bog'liqlik ilmiy asosda aniqlanadi.

Bugungi kunda tarix o'qitish jarayonida ham GIS tahlil mediatexnologiyalar bilan uyg'unlashgan holda keng qo'llanilmoqda. Raqamli xaritalar, sun'iy yo'ldosh tasvirlari, GPS texnologiyalari[7] va interaktiv platformalar orqali tarixiy-me'moriy obidalar haqidagi ma'lumotlar ko'p qatlamli tizimda o'rganilmoqda[8]. Bu esa tarixiy bilimlarning aniqligi va vizualligini oshirmoqda.

Tadqiqot doirasida o'tkazilgan tajriba-sinov jarayonida GIS asosidagi tahlil O'zbekiston tarixi darsida talabalar bilan quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

Birinchi bosqichda talabalar ma'lumotlarni yig'ishdi. So'ngra talabalar tomonidan obidalar haqida xaritadan geografik ma'lumotlar to'plandi hamda geografik koordinatalar aniqlandi. So'ngra aniqlangan kordinatalar xaritaga joylashtirildi va tegishli atribut ma'lumotlar bilan boyitildi.

Ikkinchi bosqichda ishtirokchilar aniqlangan ma'lumotlarni turlarga va qatlamlarga ajratdi. Bu bosqichda tarixiy davrlar, obida turlari, transport yo'llari, tabiiy sharoitlar alohida qatlamlar sifatida shakllantirildi. Natijada tahlil uchun zarur bo'lgan ko'p qatlamli axborot tizimi yaratildi.

Uchinchi bosqichda esa talabalar tomonidan o'rganilgan joy tahlili o'tkazildi. Bu tahlilda obidalar o'rtasidagi masofa, ularning joylashuvi, tarixiy markazlar bilan bog'liqligi va hududiy taqsimoti aniqlanadi. Talabalar bu orqali tarixiy jarayonlarning geografik asoslarini tushunishga urindi.

To'rtinchi bosqichda o'rganuvchilar vaqt omilini hisobga olib, obidalarning turli davrlardagi joylashuvi va rivojlanish tendensiyalarini tahlil qildi. Bu jarayon tarixiy xaritalar va zamonaviy GIS texnologiyalarini solishtirish orqali amalga oshirildi.

Beshinchi bosqichda esa talabalar tomonidan GIS vositalari yordamida tarixiy jarayonlarning ehtimoliy rivojlanish yo'nalishlari hamda o'rganilgan obidalar joylashuvining qonuniyatlari modellashtirildi. Keyin ilmiy xulosalarni yanada asosli qilish uchun kelgusi natijalar prognoz qilindi.

Yakuniy oltinchi bosqichda talabalar tomonidan A3 qog'ozga chizilgan chizmalari modellar, elektron xaritalar, geolokatsiya kordinatalari asosida to'plangan ishlarni vizual tarzda taqdim etildi. Talabalar tomonidan qilingan tahlillar interaktiv xaritalar, diagrammali chizmalar va vizual platformalarga kiritilgan taqdimotli modellar namoyish etildi.

Fikrimizcha, tajriba jarayonida qo'llab ko'rilgan holatga ko'ra, GIS tahlil uslubining O'zbekiston tarixi fanidagi asosiy afzalligi shundaki, u tarixiy-me'moriy obidalarni makon kontekstida chuqur o'rganish imkonini yaratdi, talabalarda fazoviy tafakkurni rivojlantirib, obida bilan bog'liq tarixiy jarayonlarni geografik omillarga bog'lab anglashga yordam berdi. Misol uchun Samarqand hududidagi

tarixiy obidalar (Tillakori, Mirzo Ulugʻbek va Afrosiyob)ni GIS asosida tahlil qilish orqali ularning savdo yoʻllari, siyosiy markazlar va tabiiy resurslarga yaqinligi elektron xaritalarda oson aniqlandi. Bu esa talabalarda shaharlarni rivojlanishining tarixiy qonuniyatlarini tushunishga imkon berdi.

Tarixiy-meʼmoriy obidalarni Oʻzbekiston tarixi darslarida 2-kurs talabalari tomonidan oʻrganish jarayonida qoʻllanilgan yana bir samarali metod "Informatsion tahlil" boʻlib, ushbu metod katta hajmdagi maʼlumotlarni yigʻish, tizimlashtirish, qayta ishlash va ilmiy asosda talqin qilishga qaratilgan faoliyatdir. Ushbu uslubning mohiyati shundaki, meʼmoriy obida haqidagi turli koʻrinishdagi axborotlarni (matnli, vizual, statistik va raqamli maʼlumotlar) yagona tizimga keltirib, ular asosida kompleks ilmiy xulosalar chiqarishdan iboratdir.

Tadqiqot ishlari davomida talabalar tomonidan raqamli platformalar, elektron arxivlar, maʼlumotlar bazalari va sunʼiy intellekt asosidagi vositalar orqali meʼmoriy obidalar haqidagi maʼlumotlarni tezkor va aniq tahlil qilish imkoniyati kengaymoqda. Informatsion tahlilning nazariy asosida axborotni qayta ishlash jarayoni muhim oʻrinni egallaydi. Bu jarayonda talabalar maʼlumotlarni yigʻib, saralaydi, belgilaydi, tahlil qiladi va interpretatsiya qiladi. Shu bilan birga maʼlumotlar bazasi orqali katta hajmdagi axborotni tizimli saqlab va boshqarish imkoniyatiga ega boʻladi.

Mazkur uslubni amaliyotda qoʻllash orqali, talabalar tomonidan dastlab maʼlumotlar yigʻib integratsiya qilindi, soʻngra maʼlumotlarni strukturallashtirib, tasniflandi, analitik jihatdan qayta ishlab, vizualizatsiya qilindi hamda Oʻzbekiston tarixi fanida oʻrganiladigan meʼmoriy yodgorliklarga oid tarixiy hujjatlar, ilmiy tadqiqotlar, arxiv materiallari, video va fotosurat shaklidagi manbalar toʻplanib interpretatsiya qilindi va yakuniy ilmiy xulosa chiqarildi. Shuningdek, mediatexnologiyalar yordamida maʼlumotlar grafiklar, diagrammalar, interaktiv xaritalar va infografikalar shaklida namoyish etildi. Bu esa murakkab axborotlarni tushunarli va koʻrgazmali tarzda ifodalash imkonini berdi. Eng muhimi oʻrganilgan obidaning tarixiy, madaniy va meʼmoriy ahamiyati baholandi. Talabalar oʻz xulosalarini ilmiy asosda ifodalashga urindi va dalillar bilan mustahkamladi.

Tarixiy-me'moriy obidalarni o'rganishda "Multimediali (video va audio) tahlil" uslubi har tomonlama qamrab olingan axborot asosida obyektni kompleks idrok etishga xizmat qiluvchi zamonaviy metodologik yondashuv hisoblanadi. Mazkur uslubning mohiyati vizual (video) va eshitish (audio) axborotlarini uyg'un holda tahlil qilish orqali obidaning nafaqat tashqi ko'rinishi, balki uning funksional, akustik va madaniy muhitini ham chuqur anglashdan iborat. Ushbu yondashuvda talaba o'zi bilimini auditoriyaga namoyish etish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

"Multimediali tahlil" uslubi "Informatsion tahlil" uslubi bilan o'xshash bo'lib, faqatgina uni amalga oshirish jarayonida talabalar video va audio materiallarni yig'adi, yig'ilgan materiallarni vizual (video) va audio (akustik) tahlil qiladi, video va audio ma'lumotlarni bir-biriga integratsiyalaydi. Tajriba jarayonida yangilik sifatida talabalar multimedia materiallarini tahliliy asoslarga tayanib modellashtirishga urindilar hamda virtual muhit yaratishga harakat qildilar. Ushbu tajriba yakunida talabalar obidaga qilingan o'z tahliliy mulohazalarini audio sharh berilgan video rolikka aylantirib multimediali taqdimot orqali namoyish etdilar. Bu jarayon talabalarda bilim olishda faollik ko'rsatishni samarali ekanini ko'rsatdi, o'zaro fikr almashish orqali yodgorliklarni o'ziga xos jihatlarini muhokama qilishga sabab bo'ldi.

Tarixiy-me'moriy obidalarni o'rganishda "Gamifikatsiya" uslubi ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini integratsiya qilishga qaratilgan innovatsion pedagogik yondashuv hisoblanadi. Mazkur uslubdan foydalanish orqali talabalar tarixiy obyektlarni o'rganish jarayonida o'yin mexanikalarini faol qo'llaydi, bu esa ularning motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu uslubda qo'llaniladigan interaktiv platformalar, mobil ilovalar, virtual va kengaytirilgan reallik (VR va AR) vositalari yordamida tarixiy-me'moriy obidalarni o'rganish jarayoni yanada qiziqarli va samarali tus oladi. Gamifikatsiya ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini joriy etishni nazarda tutsa, motivatsiya talabalarni faol ishtirok etishga undovchi ichki va tashqi omillarni tushuntiradi.

Gamifikatsiyani amaliyotda qo'llashda dastlab tarixiy-me'moriy obidalarni o'rganishdan ko'zlangan maqsadlar o'yin shakliga moslashtiriladi. Xususan, me'moriy obidani o'rganish jarayoni "missiya" sifatida tashkil etilishi mumkin.

So'ngra ball tizimi, reytinglar, bosqichlar (level), mukofotlar va rag'batlantirish elementlari asosida o'yin mexanizmlari loyihalanadi. Shundan so'ng, interaktiv o'quv jarayoni tashkil etiladi. Tadqiqot jarayonida talabalar Kahoot.com saytida o'yin shaklida topshiriqlarni bajardi, savollarga javob berib, tarixiy obyektlar bo'yicha bilimni egalladi. O'yindan so'ng, talabalar o'z ishtirokiga hamda o'rgangan bilimiga baho berdi, hatto o'z xatolarini angladi va mediatexnologik ko'nikmalari mustahkamlandi.

Ushbu "Gamifikatsiya"ning asosiy afzalligi shundaki, u ta'lim jarayonini o'quvchi va talabalar uchun qiziqarli va interaktiv shaklga keltiradi. Ushbu yondashuv talabalarning motivatsiyasini oshirib, ularni faol ishtirok etishga undaydi va bilimni o'zlashtirish jarayonini yengillashtiradi. Misol uchun 2-kurs talabalari bilan O'zbekiston tarixi fanida XVI-XIX asrlardagi xonliklar davridagi madaniy hayot mavzusini o'rganishda "Chor Bakr", "Yetti Pir", "Minorai Kalon", "Mir Arab" kabi obidalarga mos topshiriqlarni <https://cybermuseum.art/>, <https://historicus.app/>, <http://edubaza.uz> kabi platformalarda talabalar tomonidan "tarixiy missiya" nomi ostida ishlab chiqildi va foydalanildi. Bu orqali ular obidaning tarixiy, me'moriy va madaniy xususiyatlarini o'yin tashkil etish jarayonida o'zlashtirib oldilar.

TAHLIL VA NATIJALAR

Yuqorida tilga olingan uslublarni tahlil qiladigan bo'lsak, quyidagi jihatlar ma'lum bo'ladi:

"Vizual-tahliliy" uslubning muhim jihati qiyosiy tahlil hisoblanadi. Bunda o'rganilayotgan obida boshqa hududlardagi yoki davrlardagi obidalar bilan solishtiriladi. Natijada talabalar tomonidan yodgorliklarni umumiy va o'ziga xos xususiyatlari aniqlanib, rivojlanish tendensiyalariga ham e'tibor qaratiladi. Albatta mediatexnologiyalar asosida uch o'lchamli modellashtirish va virtual rekonstruksiya vositalari orqali obidaning turli davrlardagi holatini tiklash imkoniyati yaratiladi. Bu jarayon talabalarning raqamli kompetensiyalarini ham rivojlantiradi hamda tarixiy obidani har hil nuqtai-nazardan anglashga yordam beradi.

Fikrimizcha, "Vizual-tahliliy uslub"ning eng katta afzalligi shundaki, u murakkab tarixiy-madaniy obyektlarni soddalashtirmasdan, balki ularning ichki tuzilishini ochib berish orqali anglash imkonini yaratadi. Shu bilan birga, bu uslub

talabalarda tizimli, tanqidiy va kreativ fikrlashni birgalikda shakllantiradi. Namuna sifatida O'zbekiston tarixi darsida Registon maydoni majmuasini vizual asosda tahlil qilish jarayonida 3-kurs talabalari uning tashqi ko'rinishini, kompozitsion uyg'unligini, bezak elementlarining ramziy ma'nosini va tarixiy rivojlanish bosqichlarini chuqur anglab yetkanini ta'kidlab o'tishgan. Bu esa nazariy bilimlarni amaliy tahlil bilan mustahkamlash imkonini beradi.

"Informatsion tahlil" uslubining asosiy afzalligi esa, u katta hajmdagi tarqoq ma'lumotlarni yagona tizimga keltirib, ularni chuqur va kompleks o'rganish imkonini berishidadir. Ushbu yondashuv 2-kurs talabalarida analitik fikrlash, ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmalari va ilmiy xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantirdi. Buxoro hududidagi tarixiy obidalar haqidagi ma'lumotlarni talabalar informatsion tahlil asosida o'rganish orqali yodgorliklarning soni, joylashuvi, tarixiy davrlarga taqsimlanishi va funksional xususiyatlari haqida tizimli ma'lumotlar olish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu esa talabalarda obida joylashgan hududning tarixiy rivojlanish qonuniyatlarini tezroq aniqlashga yordam berdi.

Tajribada foydalanilgan video va audio materiallar asosidagi natijaga ko'ra, multimediali tahlil uslubining asosiy afzalligi u tarixiy-me'moriy obidalarni "jonli" tarzda o'rganish imkonini berishidadir. U talabalarda vizual va eshitish asosida shakllanadigan tafakkurni rivojlantirib, obidani real muhitga yaqin holda anglashga yordam berdi. Masalan, Go'ri Amir maqbarasini multimediali tahlil qilish jarayonida uning joylashuvi, tuzilishi, ziyoratchilarning harakati, hamda ichki muhiti birgalikda o'rganilib, obidaning funksional va madaniy ahamiyati yanada chuqurroq anglandi.

Tarix o'qitish jarayonida qo'llanilgan eng muhim tahliliy uslub bo'lmish gamifikatsiya uslubini tajribadan o'tkazib ko'rgan xorijiy tadqiqotlarga murojaat qilsak, o'yin ichidagi siyosiy, iqtisodiy, madaniy vositalarni tanlash va natijalarni tahlil qilish orqali sabab-oqibat va alternativ yo'llarni samarali o'zlashtirish imkoniyati paydo bo'lganini ko'rish mumkin. Xususan, turkiyalik tadqiqotchi Serdar Erdem tomonidan o'tkazilgan gamifikatsiya uslubidagi tadqiqotda[4] talabalar tarixiy jarayonni idrok qilib, texnologik va fuqarolik taraqqiyot yo'llari orqali davrlar almashinuvi me'moriy obidalarni o'rganayotganda qanchalik muhim ekanligini

anglaganlar. Bu esa tarix fanida me'moriy inshootga oid voqelikni qanday ketma-ketlikda ro'y berganini mantiqan bog'lashga yordam berdi. O'yinda ishtirok etgan talabalar tomonidan qayd etib borilgan javoblar va intervyularda "nima uchun shunday tanlov qildim?", "shunday vaziyatga tushib qolsam qanday chiqib ketaman?", "Bu yodgorliklar nima uchun bunday qurilgan?" kabi savollar orqali tarixiy dalil bilan voqelikga javob berishga harakat qilish mumkinligini ko'rsatdi. Lekin, texnik imkoniyatlardagi muammolar, vaqtni kam ajratilishi, o'yinning soddalashtirilishi va anaxronizm o'yinlar ham me'moriy obida tarixini to'la aks ettira olmasligini ham ko'rsatgan. Bunday holatlarda o'qituvchi vaziyatni moderatsiya qilish shart bo'lib, shundagina yuzaga keladigan qiyinchilik va muammolar bartaraf etilishi mumkin. Ushbu tadqiqot orqali gamifikatsion tahlil bo'lmasa o'yinlar yordamchi vosita sifatida saqlanib qolishi, dars o'rnini to'liq bosa olmasligi ham aniqlangan.

XULOSA

Tarixiy-me'moriy obidalarni mediatexnologiyalar asosida tahlil qilish uslublaridan foydalanib o'zlashtirish talabalarning yodgorliklarni qurilish davri, me'moriy uslubi, bezak elementlari, funksional vazifasi va tarixiy ahamiyatini tanqidiy va analitik tahlil qilishga o'rgatadi hamda undan xulosa chiqarish, erishilgan yutuqlarni targ'ib qilishga undaydi. Bu esa talabalarda tarixiy voqelikni chuqur o'rganish, kuzatish, solishtirish, taqqoslash, birlashtirish, umumlashtirish va yakuniy to'g'ri xulosa chiqarish kabi ilmiy nazariy bilim va ko'nikmalarni shakllanishida alohida ahamiyat kasb etadi.

Tarix darslarida raqamli vositalar o'zi-o'zidan samaradorlikni kafolatlamaydi. Yakuniy natija dizayn, yo'naltirish va baholashga bog'liq bo'ladi. O'zbekiston tarixiga oid virtual muhitda qo'llaniladigan me'moriy obida bilan bog'liq masalani tahlil qilish uchun asosli topshiriqlar, dalilga tayangan misollar va ko'rsatmalar, xronologik bog'liqlik va multimedaviy vositalardan doimo ijodiy foydalanish lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Rahmonov O.M. Virtual texnologiyalar vositasida talabalarning kasbiy kompetentligini takomillashtirish. ped. fanl. fal. dok. (PhD) diss. avtoref. Andijon.: 2025.
2. Chang, Kang-tsung Introduction to Geographic Information Systems (9th ed.). McGraw-Hill. 2016. p. 1. ISBN 978-1-259-92964-9

3. San Martín Cepeda A. Educación patrimonial y diversidad: evaluación de programas y definición de un modelo: Disertatsiya. – Valladolid: Universidad de Valladolid, 2014.
4. Serdar Erdem Tarih eğitiminde dijital oyunların kullanılması: Civilization VI örneği, Marmara, 2019.
5. Visent Naiara “Evaluación de un programa de educación patrimonial basado en tecnología móvil” // Dissertatsiya, En la Universidad Autónoma de Madrid, 2013. –B. 543
6. https://en.wikipedia.org/wiki/Geographic_information_system;
7. https://uz.wikipedia.org/wiki/Global_joylashuv_tizimi
8. https://www.researchgate.net/publication/392721260_3D-raqamli_xaritalarda_joyini_o'rganish_va_tadqiq_qilish

MUNDARIJA

1.	Tishli qutili paxta tozalash mashinasining holatini bashoratli kuzatuv uchun fizikaga asoslangan gibrid modellashtirish	<u>3</u>
	<i>Abdulazizov B.T., Baymatov P.J., Inoyatov Sh.T., Sharibayev N., Anatoliy J.</i>	
2.	"Tushunchalar tahlili" metodi va uning bir tatbiqi	<u>14</u>
	<i>Umarov X.R., Egamnazarova J.X., Jangibayev I.U.</i>	
3.	Matematik olimpiada masalalarini yechishda analitik geometriya metodlarining o'rni	<u>26</u>
	<i>Akkulova Y.A., Umarov X.R., Xudoyqulov R.O'.</i>	
4.	Investigating the efficiency of modern turbines in small-scale hydropower plants	<u>39</u>
	<i>Obidova Z.N., Nurmatova L.S.</i>	
5.	Improvement of modern turbine design for low head water flows	<u>46</u>
	<i>Obidova Z.N., Anvarjonova Sh.</i>	
6.	Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining kasb mahoratini rivojlantirish muammosi	<u>55</u>
	<i>Abduraxmonov Sh.K.</i>	
7.	Raqamli pedagogikaning yangi qirralari: arxitektura ta'limida vr/ar texnologiyalarining integratsiyasi	<u>64</u>
	<i>Foziljonova M.R.</i>	
8.	Mustaqil talim orqali talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini tarkib toptirish modeli	<u>69</u>
	<i>Shabdullayeva L.O.</i>	
9.	Ilmiy tadqiqot faoliyati asoslari va uning kelib chiqish tarixi	<u>78</u>
	<i>Mamatkulova N.B.</i>	
10.	Talabalar mustaqil ishlarini reproduktiv va ijodiy komponentlari o'zaro bog'liqligini ta'minlash pedagogik muammo sifatida	<u>84</u>
	<i>Rashidxon uulu atabek</i>	
11.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida algebraik fikrlashni rivojlantirishda mental arifmetikaning metodik imkoniyatlari	<u>99</u>
	<i>Nurillayev S.S., Qodirova N.F.</i>	
12.	Oliy pedagogik ta'limda bullingga oid kompetensiyalarning tarkibi	<u>110</u>
	<i>Oribboyeva D.D.</i>	
13.	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ritorik kompetensiyasini shakllantirish mezonlari	<u>121</u>
	<i>Sobirova N.Q.</i>	
14.	Sport o'yinlari vositasida o'smir yoshdagi o'quvchilarda barqaror xulq-atvorni shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari	<u>130</u>
	<i>Tuychiyev A.I.</i>	
15.	Futbol sportida zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati va zarurligi	<u>137</u>
	<i>Obidov J.O.</i>	
16.	O'smir yoshdagi futbolchilarni tayyorlashda zamonaviy texnologiyalarning roli va samaradorligi	<u>146</u>
	<i>Obidov J.O.</i>	
17.	Использование игровых методов обучения при изучении русского языка в начальной школе	<u>154</u>
	<i>Азимжоновна У.А.</i>	

18. **Ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini rivojlantirish va joriy etishning zamonaviy muammolari** 163
Xoldorova M.L.
19. **4+2 ning amaliyotini samarali tashkil etish orqali nazariy va amaliy ta'lim uyg'unligini ta'minlash** 172
Yoqubjanova D.D.
20. **Globalashuv sharoitida o'smirlarda media-savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash** 181
Normuxamedov Z.
21. **Bo'lajak o'qituvchilarda muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslari** 198
Valijonov I.X.
22. **Bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish tamoyillari** 204
Nurulloyev F.N.
23. **Kompleks analiz metodlari yordamida yig'indi va ko'paytmalarni hisoblash** 213
Shodmonkulova Sh.M., Dodobayev A.M.
24. **Fizika fanini o'qitishda ijodiy tafakkurni shakllantirishga ta'sir etuvchi asosiy omillar va ularning pedagogik ahamiyati** 236
Yusupov K.B.
25. **Boshlang'ich ta'limda ona tili fanini o'qitishning zamonaviy yondashuvlari** 247
Axmadjanova M.N.
26. **Ingliz tilini ikkinchi til (esl) sharoitida o'rgatishda yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari** 254
Gafforova D.G.
27. **Bo'lajak o'qituvchilarni nutq madaniyatini rivojlantirishning pedagogic-psixologik asoslari** 263
Mamatkulova N.B.
28. **Ilmiy tadqiqot faoliyati asoslari va uning kelib chiqish tarixi** 269
Mamatkulova N.B.
29. **O'zbekistonda favqulodda tibbiy yordam tizimining rivojlanishi va ixtisoslashuvi (1925–1991 yy.)** 275
Ergasheva M.S.
30. **Ichki ishlar organlarida boshqaruv funksiyalari va rejalashtirish tizimini takomillashtirishning nazariy-uslubiy asoslari** 279
Ahmədov B.O., Sarabekov X.D.
31. **Qisqa masofaga yuguruvchilarning mashg'ulot jarayonlarida vosita va usullarni qo'llanilishi** 292
Radjapov U.R.
32. **Nogironligi bor shaxslar uchun inklyuziv siyosat: o'zbekiston va xalqaro tajriba qiyosiy tahlili** 301
Omondullayev J.X., Ataxanov B.T.
33. **Bo'lajak muhandislarda loyiha-konstruktorlik kompetentligini rivojlantirishda fanlararo integratsiyani ta'minlash muammolari** 305
Begmatov B.Y., Kamolova M.A.

34. **O'quv tahlilida tadqiqot metodidan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari** 316
Dilshodbekova M.
35. **Oliy ta'limda akademik xizmatlarni boshqarishda ergonomik kompetentlik indikatorlarini baholash metodologiyasi** 325
To'xtamurodov A.A.
36. **Boshlang'ich sinf o'quvchilarida vatanparvarlik va ajdodlarga hurmat tuyg'usini shakllantirish metodikasi** 331
Jo'rayeva R.A.
37. **Normed spaces and hilbert space** 338
Nafasov G'.A., Eshquvatov K., Muhammadiev M.
38. **Enhancing the soft skills component in economics education: an analysis of curriculum, syllabi, and english-language textbooks in selected universities of uzbekistan** 345
Karimova N.
39. **O'quv tahlilida tadqiqot metodidan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari** 353
Kambarova S.I.
40. **Psixolingvistika: chet tillarini o'qitishda fanlararo yondashuv** 363
Rahmatova Z.M.
41. **Bo'lajak pedagoglarning loyihalash kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi** 371
Izzatullayeva Sh.S.
42. **O'smir yoshidagi o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning Nazariy-metodologik asoslari** 380
Evatov S.S.
43. **O'quvchilarni ommaviy sport-sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlashning pedagogik tizimini takomillashtirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari** 386
Valiyev J.S.
44. **Malaka oshirish jarayonida rahbar-kadrlarning soft-kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari** 396
Axrorova U.X.
45. **Теоретико-методические основы цифровой образовательной среды в обучении студентов русскому языку** 413
Габдулхакова Р.Ф.
46. **Tasviriy san'at darslarida talabalarga differensial yondashuvning metodik usullari** 424
Bekmuratova Sh.N.
47. **O'ziga bo'lgan ishonch fenomenining psixologik-pedagogik tavsifi** 433
Tursunpo'latova S.H.
48. **Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ingliz tilini o'rganishdagi og'zaki nutq kompotentsiyasini shakllantirish muammolari va bartaraf etish yo'llari** 440
Saydaliyeva M.A., Azimov S.M.
49. **Туркий халқлар интеграциясида миллий спорт турларининг ўрни** 449
Каримов О.Б.

50. Matematika darslarida loyihaga asoslangan ta'limni tashkil qilish 455
Umarova M.Y.
51. Konstruktorlik yondashuvi va raqamli texnologiyalarni qo'llash 461
orqali talabalarning texnik ijodkorligini rivojlantirish
Ibroximov M.A.
52. Steam yondashuvi: ta'limda ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni 467
rivojlantirish bilan birga pedagoglarning kasbiy sog'lig'ini qo'llab-
quvvatlash mexanizmlari
Kamolova A.O.
53. Использование опыта народной экологии в 473
формировании экологической культуры населения
приаралья
Жобборовва Г.К.
54. Tajriba-sinov ishlari natijalari va samaradorlik ko'rsatkichlari 481
Odiljanova G.I.
55. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarni 488
takomillashtirish
Raximova M.A.
56. Psixologiyatika asosida talabalarda lisoniy tafakkurni 496
rivojlantirishning kompetensiyaviy modelini takomillashtirishning
nazariy-metodologik asoslari
Odiljonova K.A.
57. Logistika ta'lim yo'nalishi talabalarini kasbiy ingliz tili muloqotiga 506
o'qitishda madaniyatlararo yondashuvning ijtimoiy ahamiyati
Botirova P.X.
58. O'quvchilarning ijtimoiy intellekti: ota-onalar bilan samarali 515
hamkorlikning pedagogik asoslari
Toshev E.Ch.
59. Xalq og'zaki ijodi namunalari asosida ijodiy tafakkurni 526
shakllantirish metodlari hamda muammoli ta'lim texnologiyasidan
foydalanish modellari
Sulaymonova S.U., Salimjonova Z.M.
60. Elektron ta'lim resurslarining pedagogik salohiyati boshlang'ich 533
sinf o'quvchilarining axborot madaniyatini shakllantirish vositasi
sifatida
Ubaydullayeva Sh.G'.
61. Qoraqalpog'iston respublikasi shimoliy tumanlarining ta'lim tizimi 542
infrastrukturasi shakllanishi va rivojlanishi (umumiy o'rta
ta'lim maktablari misolida)
Gaypova R.T., Bozorboyeva Z.
62. O'qituvchining ma'naviyati va uning pedagogik faoliyatidagi 551
muhim jihatlari
Sobirjonova D.M.
63. San'at va madaniyat ta'limi yo'nalishi talabalarida 560
mediasavodxonlikni rivojlantirish texnologiyalari
Berdiyeva I.
64. Ta'lim jarayoniga rivojlanib borayotgan pedagogik 573
texnologiyalarni tadbiq etish usullari
Tillabayeva G.S., Ergasheva G.Sh.

65. **Maktabgacha kichik, o'rta, kata va tayyorlov yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirish metodikasi** 581
Tillabayeva G.S., Abdubanopova A.S.
66. **Adabiy ta'limda hayotiy ko'nikmalarni geymifikatsiya asosida rivojlantirish ta'limiy muammo sifatida** 589
Tojiboyev B.
67. **Sun'iy intellekt davrida bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari** 599
Raxmonov I.A.
68. **Argumentatsiya va tanqidiy fikrlash: nazariy asoslar va oliy ta'limda qo'llanilishi** 605
Tilavoldiyev O.X.
69. **Innovatsion kasbiy faoliyatda pedagog kadrlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini samarali yo'llari** 618
Sobirjonova D.M.
70. **Masofaviy ta'limda infratuzilma muammolari va ularni bartaraf etishning metodik yondashuvlari** 627
Abduvaxobov Sh.I.
71. **Bog'liq bo'lmagan tasodifiy miqdorlar taqsimoti uchun tengsizliklar** 632
Nafasov G.A., Xudoybakova M.G'.
72. **Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tushunchasi va uning pedagogik mohiyati** 640
Qo'chqarova G.R.
73. **Raqamli hikoyalash texnologiyasining didaktik funksiyalari va ta'limiy modellari: tarix o'qitish metodikasida innovatsion yondashuvlar** 649
Qayumov J.B.
74. **Boshlang'ich sinf o'quvchilarida jismoniy tayyorgarlikni harakatli o'yinlar yordamida rivojlantirish** 663
Olimjonov B.R.
75. **Kasbiy yo'naltirilgan ta'lim jarayonida talabalar kinestetik rivojlanishini takomillashtirish masalalari** 668
Axunov U.R.
76. **Fizikadan dars mashg'ulotlarida o'quvchilar kreativligini grafik masalalar yordamida rivojlantirish** 673
Boboxo'djayev U.S., Nabiyeu A.B., Xolmatov I., Tuxchiboyeva M
77. **Muhandislik kompyuter grafikasi va chizma geometriya fanlari misolida kasbiy-amaliy kompetensiya: tuzilma, bosqichlar va rivojlanish** 681
Maxmudov A.A.
78. **"Shayboniynoma" asarida diniy terminlar** 687
Egamova O.A.
79. **The role of social media in informal learning across age groups** 699
Akbarov Z.O'.
80. **Badiiy gimnastikachilar jismoniy tayyorgarligini sensitiv davrlar asosida bosqichli rivojlantirishning nazariy va metodik asoslari** 705
Latipova N.I.
81. **Sportda kompleks monitoring konsepsiyasi: indikatorlar, testlar va baholash mezonlari** 714
Tursunaliyev I.A.

82. **Zayif ko'ruvchilarni sportdagi yutuq va kamchiliklar tahlili** 728
Ernazarov G.N., Xudoyqulova G.H.
83. **Yosh voleybolchilarni tayyorlashda harakatli o'yinlardan foydalanish** 734
Uraimov J.T.
84. **Ўқувчи-ёшларнинг халқ чолғуларида созандалик маҳоратини ривожлантиришнинг аҳамияти** 740
Реймова З.Е.
85. **Reflection of cultural identity in toponyms of uzbek and english languages** 749
Toshmamatova U.O'.
86. **Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish strategiyalari** 756
Abdupattayev A., Abdug'aniyeva N.A., Boxodirova D.S.
87. **Tibbiy ta'lim talabalarida urologik diagnostika va muolaja ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasining mazmuni** 761
Raxmonov B.B.
88. **Oliy ta'limda bilim nazariyasi va texnologik determinizm muammosi** 767
Rahimova D.Q.
89. **Specific features of the field of television sound direction (problems and solutions)** 774
Mirzayev A.
90. **Ta'lim paradigmalarini tadqiq etishda miksli metodologiya: imkoniyatlar va cheklovlar** 779
Rahimova D.Q.
91. **Bo'lajak muhandislarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik - psixologik jihatlar** 786
Shokirov X.T., Abdullayeva O.S.
92. **Talabalarda o'qish kompetensiyalarini badiiy matnlar asosida takomillashtirish metodikasi va lingvodidaktik asoslari** 791
Tursunov X.B.
93. **Comparative analysis of the effectiveness of simulation and real laboratory experiments in optics education** 802
Nafasova G.B., Abduraufova D.A.
94. **Глаголы зрительного восприятия с языковедческой точки зрения** 812
Абдусатторова П.
95. **Umumiy o'rta ta'lim tizimida ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishini boshqarishning ilmiy-nazariy yondashuvlar** 817
Talipov B.B.
96. **Bo'lajak o'qituvchilarini tayyorlashda integrativ yondashuv qilishning didaktik imkoniyatlari** 823
Obidova I.X.
97. **Интегративный подход к формированию коммуникативной компетенции учащихся при работе с текстом** 830
Холдорова К.М.
98. **Milliy identitetni rivojlantirishning nazariya va amaliyotdagi holati** 836
Sharofiddinov M.M.
99. **Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchi shaxsini rivojlantirish** 845

- Siddiqov A.M.*
100. **Ingliz tili darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining gapirish kompetensiyasini shakillantirishda syujetli-ro'lli o'yin texnologiyalarining ahamiyati** 853
Tajibayev G.Sh.
101. **Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan integratsiyalashgan ta'lim asosida didaktik yondashuv** 861
Tursunova N.T.
102. **Yosh gimnastikachilarni o'quv-mashg'ulotlari ta'sirida jismoniy rivojlanishining o'zgarishi** 869
Bekmirzayev M.X.
103. **История развития и этапы внедрения электронных образовательных ресурсов** 877
Дадамурзаева М.
104. **Tarixiy manbalar asosida talabalarning axborot-analitik kompetentligini rivojlantirishning nazariy asoslari** 883
Davlatov O.G'.
105. **Gibrid ta'lim sharoitida musiqiy pedagogik jarayonning transformatsiyasi** 893
Toliblanova I.T.
106. **Роль митохондриального биогенеза в развитии специальной выносливости ватерполистов** 897
Джомаладинова З.Р.
107. **Yosh qizlarni ayollar kurashiga saralashda intellektual (iq) darajasini aniqlash mexanizmlari** 917
Yakupbaev A.A.
108. **Методика изучения квантовых концепций (дуализм и принцип неопределённости) в профильных классах физики академических лицеев** 925
Самтаркулов К.Р., Нематов В.Ф.
109. **The linguocultural picture of the world in linguistics** 933
Matatova D.M.
110. **Методика развития аналитического мышления студентов филологических направлений на основе нейродидактического подхода** 940
Хайрутдинова Р.Х.
111. **Globalashuv jarayonida yoshlarda mafkuraviy immunitetni kuchaytirish masalalari** 951
Tillayev B.A.
112. **Didactic opportunities and limitations of integrating "chatgpt" and other artificial intelligence tools into mathematics education** 956
Fayzullayeva E.O'.
113. **Yaponiya ta'limini boshlang'ich ta'limda joriy qilinishi** 966
Raximjonova X.R.
114. **A systematic review on podcasting as a pedagogical tool: enhancing speaking confidence through digital audio production** 972
Milimo mundia
115. **Didaktik o'yinlar vositasida bolalarning ta'limiy faoliyatini takomillashtirish texnologiyasi** 981
Mahmudova S.T.

116. **Situativ-o'yinli yondashuv asosida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish – ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida** 987
Egamberdiyeva D.I.
117. **Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda eng yaxshi xorijiy tajribalar mohiyati** 993
Tuychiyev A.T.
118. **Pisa uslubidagi biologik kontekstli topshiriqlar asosida o'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini rivojlantirish metodikasi** 1005
Niyozov Q.A.
119. **Sportchilar ovqatlanishining innovatsion uslublari** 1017
Boltobayev S.A.
120. **Yangi pedagogik texnologiyalar orqali ishlab chiqilgan yo'riqnomalar asosida yong'in xavfsizligini ta'minlash tizimini takomillashtirish** 1026
Abduraxmonov D.T.
121. **Yangi pedagogik texnologiyalar asosida kimyoviy xavfli obyektlarda xavfsizlik ko'nikmalarini shakllantirish** 1033
Isoqov A.Q.
122. **"Kriptografik usullar" fanini o'qitishda nazariy va amaliyot mashg'ulotlar muvozanatini ta'minlash: muammolar va pedagogik yechimlar** 1041
Gaziyev Q.A.
123. **Ingliz tilida yozuv malakasining lingvodidaktik asoslari va uni rivojlantirishning dolzarb muammolari** 1051
Raxmanova D.A.
124. **Pedagogika yo'nalishi talabalarining tarbiyaviy ish ko'nikmalarini steam yondashuv asosida rivojlantirish mexanizmi** 1059
Xasanboyev A.B.
125. **Физиологические основы оценки эмоционального и функционального состояния футболистов** 1065
Самуев III.K.
126. **Mikro iqlim sharoitlari ishlab chiqarishdagi ahamiyati** 1072
Nabiyev A.B.
127. **Method of correct student behavior in emergency situations within pedagogical processes** 1086
Mamadboev Sh.B.
128. **Web-kvest texnologiyasi asosida talabalarning mustaqil ta'limini rivojlantirish modeli** 1093
Qodirov A.Sh.
129. **Malakali sportchi qizlarda umumiy jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini qiyosiy tahlil qilish (futbol va gandbol misolida)** 1104
Nodirov B.H.
130. **Sun'iy intellekt asosida matematikani o'qitishda adaptiv (moslashuvchan) ta'lim texnologiyalarini qo'llash metodikasi** 1110
Nomozboyeva G.Sh.
131. **Ta'limni modifikatsiyalash sharoitida tarix fanlarini o'qitishning innovatsion metodik tizimini yaratish texnologiyalarini tanlash** 1119
Boymirzaev X.K.

132. Umumiy o'rta ta'limda molekulyar fizika bo'limini ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish zaruriyati 1127
Yusupov D.A., Rajabov J.I., Azimova Sh.A.
133. Hozirgi o'zbek adabiy tilini o'qitish metodikasida talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirishning didaktik va metodik asoslari 1135
Abdurasulova U.
134. Kimyo ta'limida zanjirli savollar metodi: muhandislik talabalarida tushuncha, xotira va amaliy fikrlashni mustahkamlash 1143
Boqijonova M.I., Otamirzayev S.O.
135. Vatanparvarlik g'oyasining jadidlar faoliyatida aks etishi 1151
Ibragimov L.U.
136. Gandbolchilarning o'yin tayyorgarligini sinergetik fikrlash orqali rivojlantirish 1156
Azizov S.V.
137. Steam yondashuvi asosida boshlang'ich ta'limda pisa kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi 1163
Mamajanova Z.
138. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kombinatorika elementlarini o'rgatish metodikasi 1168
Tuxtamirzayev A.Y., Mirzaakbarov A.M., Raxmonberdiyeva M.G'.
139. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ehtiyoj, resurs va mablag' haqidagi tasavvurlarini shakllantirish asoslari 1176
Mirzaakbarov A.M., Hikmatova I.N.
140. Yosh gandbolchilarning trenirovka-mashg'ulotlarini transformatsiya qilish zaruriyati haqida 1183
Azizov S.V.
141. An'ana va ijod uyg'unligi: maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkuri va kreativligini shakllantirishda milliy merosning roli 1189
Soliyev I.S., To'ychiyeva Sh.Q.
142. Bloom taksonomiyasi va prompting: sun'iy intellekt asrida yuqori darajali tafakkur ko'nikmalarini shakllantirish 1196
Bahromova M.M.
143. Talabalarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishning ilmiy-pedagogik zarurati 1205
Niyozov M.B.
144. Kelajak o'qituvchilarining rivojlanishida kasbiy tanlovdan qoniqish kompetensiyalarini rivojlantiruvchi metodlar 1213
Otaxonova M.O.
145. 7e modeli asosida pifagor teoremasini o'qitishning zamonaviy metodikasi 1222
Nafasov G'A., Bahodirov M.D., Nurmatov B.Sh., Murodov O.B.
146. Differensial tenglamalar va integrallarni yechishda aktdan foydalanish va kompyuter algebra tizimlari (cas) 1231
Narzullayeva N.
147. Hamkorlik pedagogikasi asosida o'quv motivatsiyasini oshirish zamonaviy ta'lim tizimining muhim jihatlari 1238
Xolmirzayev Sh.A.

148. **Development of national pedagogical values in senior students through “dīwān lughāt al-turk” by mahmud koshg’ariy based on smart learning technologies** 1247
Kuchkarov B.A.
149. **Bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarini sun’iy intellektdan samarali foydalanishga o’rgatishning metodik tizimi (ona tili o’qitish metodikasi misolida)** 1255
Raxmatova H.I.
150. **Muhandislik va kompyuter grafikasi fanlarini integratsiyalash asosida konstruktiv loyihalash masalalaridan foydalanishning pedagogik samaradorligi** 1264
Sobirova Sh.
151. **Boshlang’ich sinflarda matematika fanini o’qitishda o’quvchilarning algoritmik va tanqidiy tafakkurini rivojlantirish omillari** 1273
Alijonova Z.G’.
152. **Lug’at boyligi tushunchasi va uning ahamiyati** 1285
Tursunboyeva Z.Z.
153. **Raqamli ta’limda tarbiyaviy faoliyatni rivojlantirish: yaponiya tajribasiga asoslangan model** 1292
Jamaldinov S.A.
154. **O’quvchilarda nizoli vaziyatlarini kelib chiqish sabablari va ularni bartaraf etishda sharq qadriyatlaridan foydalanib tarbiya berish** 1301
Muminova M.O.
155. **Bolalar nutqining rivojlanishiga tasir etuvchi omillar, oiladagi muhitning bolalar nutqini rivojlanishiga tasiri** 1307
Goipova N.B.
156. **“Tarbiya” fani asosida ta’lim va tarbiyani uyg’un rivojlantirib borish asosida boshlang’ich sinf o’quvchilarining o’zlashtirish samaradorligini oshirish** 1313
Yo’ldashaliyeva Sh.S.
157. **Qaytma va simmetrik tenglamalarni yechish metodikasi** 1319
Xaknazarova X.K., Oblaqulov M.Sh.
158. **Arid iqlim sharoitida tuproqlarning tarqalish xususiyatlari (Navoiy viloyati misolida)** 1329
Baxronova S.
159. **Инновационные методы формирования устной Речи детей дошкольного возраста на занятиях Английского языка** 1336
Исроилова Ш.У., Якуббаев М.М.
160. **Ertaklar lingvokulturologik tadqiq obykti sifati** 1343
Mehmonova S.I.
161. **Steam yondashuvining boshlang’ich ta’limdagi ahamiyati** 1349
Shahobiddinova S.I., Djakbarova M.I.
162. **Konsept tushunchasining zamonaviy tilshunoslikdagi talqinlari** 1358
O’rinova S.X.
163. **Jaholatga qarshi ma’rifat. Jadidlar va xotin-qizlar ta’limi** 1363
Rahmatullayeva U.M.
164. **Ona tili va adabiyot darslarida muammoli ta’lim Texnologiyalaridan foydalanishning o’ziga xos xususiyatlari** 1369

- Nuriddinova N.A.*
165. **Raqamli texnologiyalar davrida tanqidiy fikrlashning ahamiyati** 1376
Tuychiyev A.T.
166. **Talabalarini kasbiy tayyorlashda multimedia texnologiyalaridan "hot potatoes" dasturiy ta'lim vositasidan foydalanib o'quv jarayonida qo'llash** 1385
Raximova D.A.
167. **Methods, techniques and tools for developing innovative thinking skills in preschool children based on a creative approach** 1393
Botirova M., Mirxayitova S.
168. **Pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishning zamonaviy mexanizmlari** 1398
Mirxayitova S., Xoshimova D.
169. **Using new technologies in organizing history lessons** 1404
Aminov B.U., Xoshimova D.A.
170. **Современные методы и средства совершенствования системы национального воспитания** 1410
Мамаджанова X., Аминов Б.
171. **Qurgo'qchil hududlarda mulchalash usulidan foydalanish va uning ekologik samaradorligi** 1414
Abdurahmanov S.T., Mirabdullayev Sh.A.
172. **Paradigmatik va sintagmatik munosabatlarning semiotik talqini** 1421
Ergashaliyeva H.T.
173. **Semiotik tizimlarda paradigmatik munosabatlarning nazariy asoslari** 1428
Zokirova I.D.
174. **Uzluksiz adabiy ta'limda kognitiv va kreativ sifatlarni shakllantirish texnologiyasi** 1435
Tillayeva R.T.
175. **Adabiyot darslarida dramatik asarlar matni ustida ishlashda interaktiv metodlardan foydalanish shart- sharoitlari** 1452
Shermatova O.A.
176. **Ingliz tili o'qituvchisining pedagogik madaniyatini rivojlantirishda didaktik integratsiya va raqamli-refleksiv mexanizmlarning metodik ahamiyati** 1449
Radjapova F.A.
177. **Adabiyot fanida yangi avlod darsliklaridan foydalanish texnologiyalari** 1456
To'xtasinova Sh.J.
178. **Aksiologik yondashuv asosida umummadaniy kompetentlikni rivojlantirish jarayonini tashkil etishning rivojlantiruvchi strategiyasi** 1461
Olimova D.N.
179. **Lirik janrlardagi evrilishlar: an'anaviy shakllar transformatsiyasi va erkin nazm poetikasi** 1469
Muydinova M.S.
180. **Talabalarning pedagogik faoliyati va ularning malakalariga qo'yilgan talablar** 1476
Qosimov Sh.U.

181. **Inklyuziv jismoniy tarbiya jarayonida noan'anaviy sog'lomlashtiruvchi texnologiyalardan foydalanishning pedagogik ahamiyati** 1485
Muxamedjanov Sh.M.
182. **Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida 8-sinf ona tili darslarida ijodiy fikrlashni shakllantirish texnologiyasi** 1492
Taylakova D.N.
183. **Clil texnologiyasining ingliz tilini mustaqil o'rganishdagi o'rni va samaradorligi** 1499
Mamatqodirova G.R.
184. **Inklyuziv ta'lim sharoitida jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni jismoniy rivojlantirish va sog'lomlashtirishning pedagogik imkoniyatlari** 1506
Muxamedjanov Sh.M.
185. **Diqqat yetishmasligi va giperaktivlik sindromiga chalingan bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari** 1515
Xasanova M.M.
186. **Talabalarning irratsional limit tushunchasini shakllantirishda ratsional ketma-ketliklardan foydalanish metodikasi** 1521
Nazirov Q.Q., Egamnazarova J.X.
187. **O'zbekiston tarixi darslarida mediatexnologiyalar asosida tarixiy-me'moriy obidalarni tahlil qilish uslublari** 1528
Qoriyev A.U.